

MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNETE

[2]

A KIEGYEZÉSTŐL
NAPJAINKIG

SZERKESZTŐ
TÓTH SÁNDOR

ZRÍNYI KATONAI KIADÓ

1985

A MÁSODIK KÖTET SZERZŐI

ELSŐ FEJEZET: PAPP TIBOR · FARKAS MÁRTON

MÁSODIK FEJEZET: JÓZSA ANTAL

HARMADIK FEJEZET: LIPTAI ERVIN

NEGYEDIK FEJEZET: DOMBRÁDY LÓRÁND · TÓTH SÁNDOR

ÖTÖDIK FEJEZET: GYÖRKEI JENŐ · GAZSI JÓZSEF · GODÓ ÁGNES

HATODIK FEJEZET: KIS ANDRÁS · MUCS SÁNDOR · KOVÁCS JENŐ

A TÉRKÉPEK, VÁZLATOK, KÉPEK KIVÁLASZTÁSÁBAN KÖZREMŰKÖDÖTT:

KALAVSZKY GYÖRGY · KÖRÖMI JOACHIM · LUGOSI JÓZSEF · MAKAI ÁGNES · SÁGVÁRI GYÖRGY

A FÉNYKÉPEKET KÉSZÍTETTE: NÉMETH FERENC · HOLICS GYULA

A SZÍNEZETT RAJZOKAT KÉSZÍTETTE: BÜKKÖSI GÁBOR

A KÖNYV MEGFORMÁLÁSA SZÁNTÓ TIBOR MUNKÁJA

A TÉRKÉPEK ÉS VÁZLATOK AZ MN TÉRKÉPÉSZETI INTÉZETÉBEN KÉSZÜLTEK

A VÁZLATOK TERVEZÉSÉBEN RÉSZT VETT: CSICSELY JÁNOS

JUHÁSZ GYULA
TANÁRNEVELŐ FŐISKOLA

Általános iskolák

Közp. napló 128623/2/1986. SZ.
Törvényes napló 13513/19786 SZ.

ELSŐ FEJEZET

AZ ABSZOLUTIZMUS KORÁTÓL
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ
BEFEJEZÉSÉIG

I. AZ ABSZOLUTIZMUS KORA [1849–1867]

1. Az önkényuralmi rendszer hadszervezete.

Az 1859-es vereség

Az 1848–1849-es polgári forradalom és szabadságharc leverése után a Habsburg-hatalom a demokratikus tömegmozgalmak és a nemzetiségek egyenjogúsítási, illetve elszakadási törekvéseinek csírájában való elfojtására, újabb kibontakozásuk megakadályozására törekedett. Ennek érdekében formálták ki az állam politikai elnyomó rendszerét és szerkezetét. Kialakították a centralista önkényuralmat, hogy továbbra is biztosítsa a Habsburg-dinasztia trónon maradását, valamint az arisztokrácia és az egyre erősödő polgárság hatalmát. Ausztria, Oroszország segítségével után vezető pozícióra tett szert a Német Szövetségben, és ismét Európa meghatározó politikai tényezőjévé vált.

A Habsburg-hatalom hatóságai Magyarországon százhusz halálos ítéletet hoztak, mintegy ezerkétszáz főt vetettek börtönbe, fegyházba, 40–50 000 egykori szabadságharcos honvédet kényszerítettek az országhatárokon túl katonai vagy munkaszolgálatra. Az osztrákok közigazgatásilag több részre osztották az országot. Elkülönítették Horvátországot és Szlavóniát (Fiumével és Muraközzel), Erdélyt (a Partiummal és a Határőrvidékkel), továbbá felállították a Szerb Vajdaságot és a Temesi Bánságot (Bács-Bodrog, Torontál, Temes és Krassó megye, valamint Szerém megye két járása). A megmaradt területen öt közigazgatási egységet hoztak létre – a sopronit, a pozsonyit, a kassait, a pest-budait és a nagyváradit –, élükre politikai vezetőnek egy-egy helyhatósági alelnököt állítottak. Az adminisztratív ügyek intézésére kerületi főispánokat neveztek ki. Az ország kerületi ügyeinek irányítására Budán megszervezték a katonai és polgári kormányzóságot, élére az uralkodó ház tagja, Albrecht főherceg került.

Kiépült Magyarországon a Habsburg-hatalom rendőri és csendőri szervezete is. A polgári hatóságoknak alárendelt rendőrség fő feladatát képezte a városok rendjének biztosítása, a „gyanús” elemek megfigyelése és elfogása. A csendőr-

ség elsősorban vidéken, a falvakban és a pusztákon tevékenykedett, hogy sakkban tartsa a parasztokat, „rebelliseket”. Az eredetileg katonai intézmény tagjai széles körű fegyverhasználati engedéllyel rendelkeztek. Szavukat a hatóságok perdöntőnek tekintették. Tanúvallomásuk valódiságának bizonyítására elég volt hivatkozniuk szolgálati esküjükre. A rendőrség és a csendőrség mellett Bécs érdekeit az ország területén állomásozó nagy létszámú osztrák katonaság biztosította.

Az abszolutista állam elnyomó rendszerének drasztikusabbá válásával bővült a hadsereg tevékenységi köre is. A területgyarapítási és a külső támadók elleni védelmi feladatok mellett egyre több feladatot bízta rá a Monarchia belrendjének biztosításával kapcsolatban is, hiszen a polgári fejlődést kísérő, növekvő méretű, szervezettebb és céltudatosabb kormány- és rendszerellenes törekvések, megmozdulások elfojtására gyakran katonai erőt kellett bevetni. Az önkényuralom már akkor is a katonaságra támaszkodott, ha a királyi rendelkezések végrehajtását biztosította az ellenszegülőkkel szemben.

Az új helyzet jelentős katonai reform bevezetését tette szükségessé. Az állam jellegének megfelelően teremtették meg a hadsereg központi irányítását, az uralkodó akaratának érvényre juttatását a felső és az alsó vezetésben. Ferenc József császár töltötte be a hadsereg főparancsnoki tisztségét, az irányítási és ellenőrzési feladatokat a mellette működő *Katonai Iroda* segítségével látta el. A hadsereg közvetlen vezetésének legmagasabb szerve lett a *Főadjudánsi Iroda*. A főadjudáns ellátta a Katonai Iroda főnökének tisztségét is. Hozzá tartoztak az összes szervezési, személyi és tiszti ügyek. Ő képviselte a hadsereget és minden katonai ügyet a miniszteri konferenciákon, ő referált a császárnak. Rendkívül nagy hatáskörrel rendelkezett. Utasításainak végrehajtásáról az adjutánsok majdnem 150 fős testülete gondoskodott. Minden felsőbb hatósághoz és parancsnoksághoz adjutánst neveztek ki. Jelentős szerepet játszott még a katonai vezetésben a fő-

szállásmester, aki egyben a császár *Hadművelési Irodáját* is vezette, és irányította a vezérkart. Ő intézte a diszlokációs, a csapatmozgásokkal kapcsolatos, az erődítési és hadművelési ügyeket is.

Az 1848-ban megszervezett *Hadügyminisztérium* csak a katonai adminisztrációval foglalkozott, 1851-ben pedig a *Hadsereg-főparancsnokság* lépett a helyébe. A felső katonai vezetésnek ebben a rendszerében a vezérkari tisztek tevékenységét a különféle parancsok kiadásához szükséges adatok szolgáltatására korlátozták. A hadsereg vezetéséhez tartozott még az újrászervezett négy *hadsereg-parancsnokság*, a két *határőrpáncsnokság*, a zárai és a mainzi *kormányzóság*, valamint a trieszti *haditengerészeti főparancsnokság*.

A tizenkét gyalog- és két lovashadtestből álló négy hadsereget 1849-ben állították fel. A parancsnokságokat és a csapatokat az alábbiak szerint helyezték el:

az 1. hadsereg parancsnokságát Bécsbe, csapatait Alsó- és Felső Ausztriába, Stájerországba, Salzburgba, Észak-Tirolba, Voralbergbe, Csehországba, Morvaországba, Sziléziába;

a 2. hadsereg parancsnokságát Veronába, csapatait Lombardo-Velencébe, Karintiába, Krajnába, Görzbe, Isztriába, Dél-Tirolba;

a 3. hadsereg parancsnokságát Pestre, csapatait Magyarországra és Erdélybe;

a 4. hadsereg parancsnokságát Lembergbe, csapatait Galíciába és Bukovinába.

A tizennégy hadtest hatvankét gyalogezredre, tizenhat nehéz- és huszonnégy könnyűlovasezredre, tizenkét tábori, egy partvédő, egy röppentyűs tüzérezredre és nyolc vártüzérsztályra tagolódott. A hadtestek közül eredetileg hat Olaszországban a 2. hadsereg területén állomásozott, négy pedig Magyarországon. Később jelentős csapatmozgásokra került sor, egyrészt az osztrák külpolitika változása, másrészt az állandó elhelyezést biztosító objektumok hiánya miatt.

A Magyarországon és Erdélyben állomásozó 3. hadsereg négy hadtestének emberállománya nem magyar területekről került ki. Ezzel biztosították karhatalmi célokra való felhasználásuk zavartalanágát. A magyarokat pedig az ország határain túl elhelyezett alakulatokhoz osztották be. A megszálló csapatokat a hadsereg-parancsnokság és a kormányzóság katonai osztálya irányította. A császári csapatok helyzetét és politikai tevékenységét Magyarországon az a körülmény szabta meg, hogy 1854-ig fennmaradt az ostromállapot. Az egyes parancsnokságok csapataikat közvetlenül, a polgári hatóságok megkérdezése nélkül is kivezényelhették a lakosság ellen. A karhatalmi feladatok jobb ellátása céljá-

ból a katonai hatóságok sürgősen hozzákezdtek az ország területén levő katonai objektumok megerősítéséhez, újak építéséhez. Ekkor emelték a gellérthegy citadellát, hogy a városra meredő ágyúcsövek megfélemlítsék és sakkban tartsák a pesti lakosságot.

Jelentős intézkedés volt a Dalmáciától Erdélyig terjedő *Határőrvidék* katonai szervezetének újjáalakítása. A földért katonai szolgálatot teljesítő délszláv, román és német ajkú lakosságot tizennégy serezzredde átalakított gyalogezredbe osztották be. Közülük négy Erdélyben állomásozott, a többi két katonai parancsnokságnak rendelték alá. A Zágrábban elhelyezett parancsnoksághoz tartoztak a horvát-szlavón területek, a temesvárihoz a Temesi Bánság és a Szerb Vajdaság.

Ebben az évtizedben megkezdődött a korszerű osztrák *haditengerészet* kiépítése. 1855-ben létrehozták a Haditengerészeti Főparancsnokságot, amit kezdetben alárendeltek a Hadsereg-főparancsnokságnak, de később önállóvá vált. A hajógyártás fejlődése lehetővé tette a vitorlások felváltását gőzhajókkal. Életre hívták a katonai gőzhajós testületet és hajóépítő társaságot. Az osztrák hajóhad az 1850-es évek elején már száznégy hajóval rendelkezett. 1853-tól megkezdtek valamennyi lapátkerekű gőzhajó átalakítását csavar-meghajtására.

A *hadsereg kiegészítése* lényegében a katonai szolgálatra alkalmasak hadkötelezettségének elve alapján állt. Megszűnt a helyettesítési rendszer, de megengedett volt a sorshúzás: az újoncokat a húzott sorszám sorrendjében vonultat- ták be. A katonakötelesek száma meghaladta a szükségletet, de mivel az arisztokráciához, a nemességhez tartozó fiatalok mentességet élveztek, előfordult, hogy a magasabb sorszámmal rendelkezőket is bevonultat- ták. A birodalmat hatvan- négy fő és öt kisegítő kiegészítő kerületre osztották. Ezek székhelyén zajlott le az évenkénti sorshúzás. Az újoncszükséglet nem mindig volt egyenletes: az állam anyagi lehetőségeitől, a továbbszolgálók számától és a politikai helyzettől függött. Az évi 120 000–150 000 hadkötelesből sokszor 30–40 000 is otthon maradt: 1854-ben 90 000, 1855-ben 95 000, 1856-ban 86 000, 1857-ben 103 000 főt soroztak be. Az 1850-es évek közepén a hadsereg békeállományát 220–240 000, hadi létszámát 750–800 000 főben határozták meg. A birodalom harminchatmillió lakosának több mint két százaléka tartozott a hadsereg kötelékébe.

A tényleges szolgálati idő nyolc évig tartott, kivéve Tirolt és a Határőrvidéket. Ennek letöltése után két évet még tartalékban kellett eltöl-

teni. A tartalék megszervezésével a Landwehr szervezet feleslegessé vált, ezért 1852-ben fel is számolták.

A *hadseregek fegyverzetére* mindjobban rányomta bélyegét a tökéletes termelés, elsősorban a vas- és acélgyártás fejlődése. A sima csövű gyalogsági és tüzérségi lőfegyvereket kezdték felváltani a huzagoltak. Már az 1853. évi krími háborúban is megmutatkozott a francia és az angol gyalogság által használt új, nagyobb tűzerejű, huzagolt Minie-puska fölénye a régivel szemben. Az angol és francia példát látva az osztrák hadseregben is korszerű gyalogsági fegyvert rendszeresítettek. A csapatokat folyamatosan felszerelték a Lorenz-típusú, huzagolt csövű, előltöltő gyutacsos puskával, a lovasságot ugyanilyen mintájú karabéllyal, amelyekhez papírtöltényt használtak. Az új puska bevezetésével egyszerűsödött a töltés, nőtt a hatásos lőtávolság és a találati pontosság. Bár a Lorenz-puska korszerű fegyvernek számított, mégsem tekinthető a legjobb típusnak. A poroszok már 1841 óta gyártották a gyútűs, hátultöltő, huzagolt csövű Dreyse-puskát. Az osztrák hadvezetés egyelőre kitartott az előltöltő fegyver mellett, s csak jóval később, keserves tapasztalatok után változtatott álláspontján.

Az osztrák hadsereg elmaradottsága még inkább kiütöközt a tüzérség felszerelésénél. A rendszeresített hat és tizenkét fontos ágyú, valamint a gyalogság és a lovasság ütegeinek lövegei sima csövek voltak. Pedig erre az időre a tüzértechnika sokat változott. Megszületett a huzagolt csövű ágyú, és használatba került a lögyapó. Az osztrák katonai szakemberek azonban mindkettőt elutasították. Drága árat fizettek ezért 1859-ben, amikor a korszerű tüzérséggel rendelkező francia csapatokkal kerültek szembe.

A lovasságnak volt a legjobb felszerelése. A pallos és az erősen görbített kard helyett bevezették a nehéz- és a könnyűlovassági kardot. A lovas katonákat felszerelték Lorenz-pisztollyal vagy Lorenz-karabéllyal. Ezenkívül ellátták őket új, biztonságosabb magyar nyereggel, tartalék szíjkeszlettel és egységcsomaggal.

Az osztrák haderő 1851-ben megjelent *gyalogsági szabályzata* is bizonyos fokú maradiságot tükröz: a harcban a csatáralakzattal szemben előnyben részesítette a zárt formációt: „A gyalogságnak mindenekelőtt az a feladata, hogy zárt rendben és nagyobb tömegekben győzze le az ellenséget”, a csatárok feladata az ütközet bevezetése. Fő harci alakzat a zárt zászlóaljoszlop. Előírta viszont a tartalékképzést a csapatok szükség szerinti pótlására.

Az említett hiányosságok ellenére számos in-

tézkedés történt a hadsereg korszerűsítésére. A legjelentősebbek közé tartozott az osztrák hadseregben eddig elhanyagolt *tisztképzés és továbbképzés* bevezetése. 1852-ben felállították a hadiskolát, amelynek elvégzését a vezérkariak részére kötelezővé tették. A tisztek továbbképzésére előadásokat rendeztek. Újjászervezték, illetve kialakították a katonai nevelő és képző intézményeket. A tisztképzést különválasztották az előképzéstől. A wiener neustadti, a műszaki és a tüzérakadémiákat alkalmassá tették évenként kétszáz új tiszt kibocsátására. Az akadémiák előtti katonai képzésre felállítottak négy kadétiskolát, mind-egyiket négy-négy osztállyal. Szabályozták a katonai illetményeket, meghatározták a katonai fenntartás módját. 1855-ben eltörölték a vesszőfutást, az 1848-ban megtiltott botozást azonban korlátozott mértékben újból bevezették. Minden gyalogezred 48 fős zenekart kapott, a vadász és a lovas zenekarok létszáma 24 főt tett ki.

Az 1850-es években Ausztria többször hajtott végre kisebb katonai akciókat. Már 1850-ben csapatokat küldött a poroszok ellen, de néhány lövésen kívül más nem történt. 1854-ben mozgósított Szerbia ellen, majd miután a viszony megromlott Oroszországgal, felvonultatta a 3. és a 4. hadsereget Galíciába és Erdélybe. 1858-ban Olaszország felé fordult az osztrák vezető körök figyelme, ahol egyre gyakrabban érték nyílt vagy titkos támadások az ott levő kisebb osztrák szolgálati helyeket, tiszteket, egyszerű katonákat.

Az újjászervezett osztrák hadsereg első nagy erőpróbáját 1859 hozta meg, amikor az ország háborúba keveredett a piemontiakkal és a franciákkal. Az előzmények 1858-ra nyúlnak vissza. III. Napóleon és Piemont miniszterelnöke, Cavour között titkos megállapodás jött létre Ausztriának olasz földről való kiszorítására. III. Napóleon hajlandó volt megadni ehhez a támogatást, mert ellenezte Ausztria itáliai jelenlétét. Az osztrákelenes akciónak a nemzetközi helyzet is kedvezett. Oroszország a krími háborúban remélt osztrák katonai segítség elmaradása miatt elfordult Bécs-től, Anglia tartózkodó magatartást tanúsított.

A fegyveres akciók előkészítéséhez és megindításához III. Napóleon 1859-es újévi üdvözlő beszéde adta meg a jelet, amely tulajdonképpen meghirdette az osztrákelenes háborút. Ausztria áprilisra 220 000 főből álló, két hadseregbe szervezett öt hadtestet helyezett harckészültségbe. A francia hadvezetés az ország belsejében vont össze, illetve állított fel hat hadtestet, 180 000 fővel. A piemontiak öt hadosztályának létszáma 60 000 főt tett ki.

A franciák haditerve a Pó folyó gyors elérésére épült, hogy mielőbb Piemont segítségére lehes-

senek. Felvonulásukhoz tengeri és vasúti szállítást is igénybe akartak venni. Az osztrák hadvezetés álláspontja nem volt egyöntetű. A katonai szakemberek egyik csoportja – igen reálisan – az ellenséget külön-külön kívánta szétverni, ezért támadást javasolt a piemonti erők ellen, mielőtt a franciák a Póhoz érkeznek. A másik csoport (amelyikhez vezető államférfiak is csatlakoztak) azt remélte, hogy a poroszok a franciák ellen fordulnak, így a főhadiszintér áttevődik a Közép-Rajna vidékére, és ott lesz a döntő összecsapás. Ez az elképzelés azonban nem vált valóra. Az osztrákok helyzetét nehezítette egy diplomáciai ballépés is. Ausztria a háború kezdeményezőjeként lépett fel, mert április 19-én ultimátumot intézett Piemonthoz. Ezzel elvesztette a Német Szövetséghez tartozó államok támogatását, amit csak akkor kellett volna megadniuk, ha Ausztriát megtámadják.

Tíz nappal az ultimátum után, április 29-én lépték át az osztrák csapatok a Ticino határfolyót, és május 2-án érték el a Pó partját. Közben a franciák is megkezdték felvonulásukat. Április 26-án Génua kikötőjébe megérkezett az első csapatszállítmány, amit továbbiak követtek hajókon és vasúti szerelvényeken. Gyulay tábornagy, az osztrák csapatok parancsnoka, aki maga is a téves hadászati nézetekhez állt közelebb, a franciák megérkezésének hírére végképp lemondott a folyón való átkelésről és a piemonti főerők megtámadásáról. A kezdeményezés az ellenfél kezébe került. A sorozatos késlekedések következtében előálló kedvezőtlen helyzet rövidesen végzetessé vált az osztrák csapatok számára.

III. Napóleon május 11-én átvette a francia csapatok feletti parancsnokságot. Az előcsatározások során Garibaldi 5000 főt számláló szabadcsapata Milánótól északra visszavonulásra kényszerítette az osztrákokat. Mindkét fél arra törekedett, hogy a legjobb pozíciót foglalja el a közelgő összecsapás előtt. Az osztrák kormány május második felében újabb négy hadtestet küldött a hadszíntérre.

A szemben álló felek Milánótól nyugatra összpontosították csapataikat. Mindegyikük a város birtoklására törekedett. A döntő összecsapásra június 4-én került sor *Magentánál*. Négy osztrák hadtest állt szemben ugyanannyi franciával. Míg az osztrák hadvezetés ide-oda meneteltette csapatait, a franciák jól előkészített támadást indítottak ellenük. Az osztrák csapatok kénytelenek voltak a várost feladni és visszavonulni.

A döntő ütközet június 24-én *Solferinónál* zajlott le. Ekkor már maga Ferenc József vezette az osztrák csapatokat, éppoly sikertelenül, mint elődje. A franciák ismét győzelmet arattak. Itt is

a támadó harcmód, a szervezethez diadalmasodott a védekezés, a kapkodás felett. Az osztrák császár udvari embereiből álló tanácsadók nem sokat értettek a katonai mesterséghez. Tevékenységük nyomán zűrzavar uralkodott az osztrák táborban.

Ez odáig fajult, hogy – Engels megállapítása szerint – „... parancsnoklásról, a hadmozdulatok egymásba kapcsolódásáról, a manőverek rendezettségéről és következetességéről szó sem lehetett”. A megállapítás helyességét bizonyítja, hogy a rendelkezésre álló huszonöt osztrák ezredből nyolc szinte érintetlen maradt, a tizenhárom ütegből álló tartalék tüzérség egyetlen lövést sem adott le, a huszároknak csak egy része bocsátkozott harcba. A francia győzelemhez hozzájárult a tüzérségi fölény. A nagyobb lőtávolságú és tűzerőjű, huzagolt csövű lövegek nagy pusztítást okoztak az osztrák sereg soraiban. A csata kimenetelét döntően befolyásolta az, hogy a két védő osztrák hadsereg közül az egyiket a nyolcvan francia ágyú tüze megtizedelte, így a támadó francia gyalogság az osztrákokat állásainak feladására kényszerítette. Ennek lett a következménye a másik osztrák hadsereg visszavonulása is.

Az elavult, sima csövű ágyúkkal felszerelt osztrák tüzérség nem tudott megfelelő támogatást nyújtani saját gyalogságának.

A solferinói csatával befejeződtek a hadműveletek. III. Napóleon nem törekedett az osztrákok teljes szétverésére. Ehhez erejét sem tartotta elégségesnek. Csapatain már látszottak a fáradtság jelei, s az osztrákoknak még jelentős tartalékaik voltak, a felélénkült olasz demokratikus mozgalmak pedig a szövetséget széthullással fenyegették. A külpolitikai helyzet sem alakult kedvezően. Anglia és Oroszország sürgette a háború befejezését, Poroszország pedig mozgósította hadseregét, így Franciaországot kétfrontos háború fenyegette.

Az 1859-es harcokat július 11-én a Villafrancában megkötött fegyverszünet, november 10-én a Zürichben aláírt béke zárta le. Lombardia túlnyomó része Piemonthoz került, de az osztrákok megtartották Velencét, s helyreállították a Habsburg-főhercegek uralmát Toscanában és Modenában.

Ez a háború két dologban jelentett előrelépést a napóleoni háborúkhoz képest. A szemben álló felek a krími háború tapasztalatai nyomán fokozottabb mértékben felhasználták a gőzerővel hajtott vízi és szárazföldi közlekedési eszközöket. Az osztrák hadvezetés nagyobb mértékben ekkor vette igénybe először a vasutat csapatszállításra. A hadsereg egy része Kelet-Csehországból, Ga-

liciából érkezett az olasz hadszíntérre. A prágai hadtest erőit – 40 000 főt, 10 000 lovat és 1000 szekeret – elismerésre méltóan rövid idő, tizen-négy nap alatt juttatták el a 800 kilométerre levő Veronába és a 950 kilométer távolságra fekvő Milánóba. Ettől kezdve mind nagyobb szerepet biztosítanak a vasútnak és a hajózásnak a mozgósítás gyors végrehajtásában, a hadianyag-, az élelem-, a lőszer- és a csapatszállításban. A Habsburg-birodalomban a vasútvonalak építésénél már nemcsak kereskedelmi szempontokat vettek figyelembe, hanem katonaiakat is. A felső katonai vezetésnél fokozatosan kialakult a vasúti szállítással foglalkozó szerv. A vezérkarban pedig

2. Az önkényuralom válsága és újabb katonai veresége

POLITIKAI ÉS HADÜGYI REFORMOK

Az olasz területen elszorított katonai vereség után egyre nyilvánvalóbbá vált a Habsburg-birodalom centralizált politikai rendszerének tartathatlansága, ami a katonai vezetés gyakorlatában is megmutatta káros hatását. A társadalom szinte valamennyi osztályában, rétegében, nemzetiségi csoportjában erősödött az önkényuralmi rendszer megváltoztatására való törekvés. A változás mértékét azonban mindegyik a maga helyzete alapján képzelte el. Más elképzelésük volt az osztrák–német arisztokrácia és nagypolgárság képviselőinek, más a nemzetiségek vezető köreiből, más a középosztályokból, a függetlenségi és demokratikus mozgalmak vezetőinek. A változás ezért lassan ment végbe, az előrelépéseket megtorpanások, felemás megoldások tartózták.

A változások lényegét a császár által kiadott két rendelet tartalmazta. 1860. október 20-án került napvilágra az Októberi Diploma, 1861. február 26-án pedig a Februári Pátens. Ezek alapján bizonyos fokú alkotmányos és föderalista vonások lazították fel a mereven centralizált abszolutizmust. A birodalom egyes tartományaiban megalkultak a parlamentáris szervek, az ország- és tartománygyűlések. A központi kormányban egy tárca nélküli miniszteri státust szerveztek, amely a magyar koronaországok ügyeivel foglalkozott. Létrejötték a községi, városi, járási és megyei közigazgatási testületek. Magyarországon a magyar lett a hivatalos nyelv, de biztosítani kellett a nemzetiségek nyelvhasználatát is. A parlament szerepét betöltő birodalmi tanácsba az egyes ország- és tartománygyűlések képviselőket választhattak.

Az életre hívott alkotmányos testületek azon-

már a háború előtt megszervezték a szállításokat lebonyolító vasúti irodákat.

A korszerű építési technika kialakulásával megjelentek a harctéren a tartós, a tűzfegyverekkel szemben biztonságot nyújtó erősítések. Mind a piemontiak, mind az osztrákok állandó jellegű védelmi rendszert építettek ki, amit számításba vettek a csapatok mozgásánál és elhelyezésénél. Ebben a háborúban ezeket még nem használhatták, mert egyik fél sem vállalkozott arra, hogy az ilyen védelmi rendszerbe húzódott ellenség ellen megkísérelje a harcot. A további katonai elképzelésekben e védelmi rendszerek helyet kaptak, és jelentőségük egyre fokozódott.

ban rendkívül szűk jogkörrel rendelkeztek. A legfontosabb ügyekkel kapcsolatos döntési jog a császár kezében maradt. Továbbra is ő irányította a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat, a birodalmi tanács látta el a törvényhozási teendőket. Foglalkozott az egyes országrészek pénz-, hitel-, adó-, vám-, kereskedelmi, posta- és közlekedési ügyeivel, költségvetésével, az állampolgárok katonáskodási kötelezettségeivel. A hadügy főbb vonatkozásaiban, a külügy teljes egészében az uralkodó kezében maradt.

A rendkívül szűk parlamentáris alkotmányosság senkit sem elégitett ki. Még az osztrák–német területeken is további lépéseket tartottak szükségesnek, a többi tartományban, a szláv, az olasz területeken és Magyarországon pedig nagy erővel bontakozott ki a tiltakozás. Ezért az 1861 tavaszán megválasztott magyar országgyűlést az osztrák hatóságok pár hónapi fennállás után, 1861. augusztus 22-én katonai erővel feloszlatták. Az ezt követő átmeneti időszak, a provizórium, 1865 végéig tartott. Ekkor hívták össze a magyar országgyűlést, az ország Bécshez való viszonyának tárgyalásos rendezésére. Az 1859-es vereség után több helyen változtatást hajtottak végre a birodalom hadszervezetében is. A legjelentősebb ezek közül az, hogy a *Hadügyminisztériumot* a legmagasabb katonai szervvé tették. Ez az intézkedés szerves része volt a politikai decentralizálódás folyamatának. A Főadjudtánsi és a Katonai Iroda főnökének együttes funkciója továbbra is megmaradt, de elvesztette korábbi mindenhatóságát. Az adjutánsi szervezetet és a testületet egyesítették a *vezérkarral*, amelynek élére a ve-

zérkari főnök került. Így a szervezet egyre jelentősebbé vált.

1861-től a birodalmi tanács által jóváhagyott költségvetési tétel biztosította a hadsereg szükségleteinek *pénzügyi fedezetét*. Ezzel egy időben a katonaságra fordítandó összegeket egyre szűkebbre szabták. Ennek hatására a hadsereg hadiállományát 850 000 főről 600 000-re, a gyalogos-hadtestek számát 12-ről 10-re csökkentették. Ennek megfelelően 10–18 000 fővel kevesebb lett az évenkénti újonclétszám is. A békelétszám 1862-ben 254 000 főt tett ki. Az országot tíz *kerületi főparancsnokságra* osztották fel (Bécs, Prága, Brünn, Lemberg, Buda, Temesvár, Nagyszeben, Zágráb, Zára, Udine), ebből hét hadtestparancsnokságként is funkcionált. A gyalogságnál és a lovasságnál a létszámcsökkenésen kívül nem vezettek be lényegesebb újításokat. A *tüzérségnél* a legnagyobb változást jelentette a huzagolt csövű lövegek rendszeresítése. 1863-ig 8 és 9 centiméteres űrméretű, huzagolt, elöltöltő lövegeket ka-

pott a tüzérség, ezzel 1300 méterről 3800 méterre nőtt hatásos lőtávolsága.

Ebben az évtizedben nagy gondot okozott a tartalékosok továbbképzése, a tiszti és altiszti szükséglet biztosítása. Takarékosági okokból elmaradtak az évi gyakorlatok, így az amúgy is rosszul kiképzett állomány képzettségi szintje tovább romlott. A háború utáni létszámcsökkenés idején sok altiszt és tiszt vált meg a hadseregtől. Kihasználták a vasútépítés és a gyáripár fejlődése által teremtett munkalehetőségeket. A tiszthiány olyan méreteket öltött, hogy a leszerelték közül sokat reaktiválni kellett. A krónikus altiszt- és tiszthiányon az utánpótlás intézményes képzése sem segített. Az iskolák és akadémiák által kibocsátott végzős évfolyamok nem fedezték a szükségletet.

Az ellentmondásosan fejlődő osztrák hadsereg az 1860-as években két alkalommal is háborúba vonult: 1864-ben a poroszokkal szövetségben a dánok, és 1866-ban a poroszok ellen.

A DÁN ÉS A POROSZ HÁBORÚ

A *dán háborúra* az adott okot, hogy a dán király, megszegve korábbi ígérését, meg akarta szerezni a Schleswig tartomány feletti uralmat. Az ott élő nagyszámú német ajkú lakosság ez ellen erőteljes megmozdulásokkal tiltakozott, Poroszország és Ausztria pedig katonai akcióba kezdett a támogatásukra. Bismarck porosz kancellár ezzel vezette be a később hírhedtté váló „vas és vér” politikát. A dán háború nem tartozik a jelentős, nagyméretű hadicselekmények közé, azonban egyes részletei tanulságosak a megerősített védelmi rendszerek áttörése szempontjából.

A mintegy 55 000 főből, egy-egy hadtestből álló porosz és osztrák erők 1864. január végére felvonultak Dánia határához. Az osztrák erők közé beosztották a 34. kassai, a 6. dél-magyarországi és a 72. pozsonyi gyalogezredet is. A 30 000 fős dán hadsereg megszállta a félsziget bejáratánál levő, előre kiépített, 75 kilométer hosszúságú védelmi vonalat, a Danewerket.

A szövetségesek 1864. február 1-én lépték át a határt, s indították meg támadásukat az előkészített védőállás áttörésére. Harctevékenységük sikeresnek bizonyult, mert néhány nap múlva, február 5-én a dánok feladták állásaikat, s megkezdték visszavonulásukat az ország belsejébe, a Düppel városánál levő megerősített körzetükbe. Az ennek megszerzéséért vívott harc a háború egyik legjelentősebb eseménye. A porosz-osztrák erők február 11-én érték el Düppel vidékét, az

erőd elleni rohamra azonban csak hosszabb előkészítés után vállalkoztak. Először a Jütland-félsziget megszállására indítottak támadást, és a védők lekötésére visszahagytak egy porosz hadtestet. Május folyamán a félsziget legnagyobb részét el is foglalták. Közben megkezdődött a felkészülés a „düppeli sáncok” elleni támadásra. Oda vezényeltek még egy porosz dandárt, és összevontak ötvenhat ostromágyút. A dandárból hat rohamoszlopot képeztek egy-egy erődmű leküzdésére és birtokbavételére. A rohamoszlopok az ostromágyúk tüzeinek támogatásával április 18-án indultak támadásra, s nyomban kivetették a dánokat az első állásaikból, a hídsáncokból. A további küzdelem már elmaradt, mivel a védők feladták az erődöt, és Alsen szigetére vonultak vissza.

A háború fontos epizódjának tekinthető a május 9-én lezajlott helgolandi tengeri csata is, amelyben az osztrák csavargőzösök átestek a tüzkeresztségen. Első bevetésüket siker koronázta. Ez a győzelem nyilvánvalóvá tette az osztrák-porosz csapatok végleges sikerét. Anglia, miután el akarta kerülni Dánia teljes leverését és a szövetségesek rá nézve veszélyes megerősödését, felajánlotta a közreműködését a fegyverszünet létrejöttéhez. Közvetítése azonban csak időleges nyugalmat teremtett a harctéren. A szövetségesek a dán főerők megsemmisítésére törekedtek. Június 29-én a porosz csapatok az Alsen szigetén levő tíz-tizenkét dán zászlóalj ellen kezdték támadást. Két dan-

dár sikeresen partra szállt, és szilárdan megvette a lábát a szigeten. A védők itt sem fejtették ki erős ellenállást, és még a támadás napján elhagyták a szigetet. Ezzel Koppenhága, a dán főváros is veszélybe került. A király kénytelen volt csapatainak vereségét elismerni és békét kérni. Július 30-án kötötték meg a fegyverszünetet, majd október 30-án Bécsben aláírták a békeszerződést. Dánia lemondott Schleswigról és Holsteinről, valamint Lauenburgról Ausztria és Poroszország javára, amelyek kölcsönös megegyezés alapján megszállták ezeket a területeket.

A szövetségesek jó viszonya nem tartott sokáig, két év múlva 1866-ban, *Ausztria és Poroszország között kirobbant a háború* a Német Szövetség vezetéseért. Poroszország sohasem nézte jó szemmel Ausztria uralmi pozícióját a német nyelvterületen. 1862-től politikájának alaptételévé vált a német államok porosz vezetés alatti tömörítése. A háború elkerülhetetlensége annyira nyilvánvalóvá vált, hogy mindkét fél már márciusban megkezdte a csapatok felállítását, felszerelését és felvonultatását. Poroszország előnyösebb körülmények közé került: megnyerte szövetségesül Olaszországot, elérte, hogy III. Napóleon kívül maradt a konfliktuson. Ausztria kétfrontos háborúra kényszerült. Németország és Ausztria határvidékén alakult ki az északi front, Olaszországban a déli front. Mindkettő mellett létrejöttek a mellékhadszínterek is: az egyik a Majna folyó vidékén, a másik Dél-Tirolban.

A hosszú hónapokig tartó előkészületek eredményeként mindkét hadvezetés hatalmas hadsereget állított fel. Az osztrákok és szövetségesek 600 000 főt szolgáltattak fegyverbe, a poroszok és az olaszok 660 000-t. A szemben álló csapatok zöme, 300 000–300 000 fő, az osztrák-német határon csoportosult. Ebből látszott, hogy ezen a hadszíntéren akarnak majd döntést kicsikarni. A többi erőket a leendő déli frontra és mellékhadszínterekre vezényelték. A hadseregeket a vezérkari főnökök – az osztrák Benedek tábornagy és a porosz Moltke – vezették. Mindketten főerejükönél rendezték be főhadiszállásukat.

Június 6-án a poroszok tették meg az első háborús lépést, egy hadosztályuk bevonult Holsteinbe. Az osztrák kormány kivonta ugyan egy dandárnyi megszálló erejét, de visszahívta követét Berlinből, majd az ügy kivizsgálását a birodalmi tanácsra bízta. A június 14-én megtartott ülésen a résztvevők a mozgósítás és a Poroszország elleni hadüzenet mellett szavaztak. Ausztriát támogatta a legtöbb német állam: Hannover, Szászország, Hessen-Kassel, Bajorország, Baden és Württemberg. Poroszország mellett a Hanzavárosok és az északnémet kisállamok álltak.

Bismarck válaszként elrendelte a porosz csapatok azonnali bevonulását Hannoverbe és Drezdába, majd pár nappal később, június 20-án a csoportosítás jobb szárnyát és centrumát Szászországra zúdította. A szász katonaság, élén Albert trónörökösrel, a későbbi szász királlyal, átengedte az országot a poroszoknak, és cseh területre vonult, hogy egyesüljön az osztrák haderővel.

A porosz csapatok nagy része 22-én és 23-án már cseh területen állt. Több jelentős ütközet zajlott le leginkább porosz győzelemmel (Podol, Hühnerwasser, Skalitz, Nachod). Az osztrákok csak egy esetben diadalmaskodtak, de oly nagy veszteségek árán, ami felért egy vereséggel. A június 26-án lezajlott trautebau csatában a tömött oszlopalakzatban rohamozó osztrákok visszafoglalták ugyan a várost és visszavonulásra kényszerítették a poroszokat, de a hátultöltő gyűtős porosz puska nagy pusztítást okozott soraikban. A bevetett egy hadtestnyi erőből az elesettek és a sebesültek száma 4500 főre tehető. A poroszok ugyanakkor 1300 főt vesztek. A tisztelnél még nagyobb volt a különbség. Az ötvenhat porosz tiszttel szemben száznyolcvanhárom osztrák tiszt esett el, vagy sebesült meg súlyosan.

A háború eddigi menetében az osztrák veszteségek általában jóval nagyobbak voltak a poroszokénál. A felállított hét hadtest közül hatnak alaposan megfogyatkozott a létszáma. Benedek tábornagy, hadsereparancsnok látva a veszélyes helyzetet, táviratban békekötést ajánlott az udvarnak. Ferenc József azonban nem békét, hanem döntő ütközetet kívánt.

Benedek erre összevonta az eddig hadtestenként működő hadseregét. Az Elba és a Bistritz folyók között 200 000 főt felvonultatva felkészült a poroszok megállítására, illetve visszaverésére. 1866. július 3-án *Königgrätznél* tüzérségi tűzpárbaj után végig a poroszok támadtak. Az osztrákok elkeseredett ellenállást tanúsítottak, de a támadókat megállítani nem voltak képesek, és mind nehezebben tudták tartani állásaikat. Benedek egy utolsó kísérletet tett: előre vonva tartalékát, ellen-csapást mért. Az I. osztrák hadtest azonban húsz percen belül 10 000 főt veszített. A hadvezetés látva a sikertelenséget és a kilátástalan helyzetet, délután négy órakor az egész arcvonalon elrendelte a visszavonulást.

Königgrätznél az osztrák sereg 24 000 katonája esett el vagy sebesült meg, húszezren kerültek hadifogságba. Az ellenfél 10 000 főt hagyott a harcmezőn. Ezzel a csatával lényegében eldőlt a háború kimenetele.

Ausztrián már az sem segített, hogy a császár Albrecht főherceg személyében új parancsnokot nevezett ki Benedek helyett, aki 56 000 főt cso-

portosítottatott át az osztrák főváros, Bécs védelmére. A poroszok Bécs és Pozsony ellen vonultak, de nagyobb összecsapásokra már nem került sor. Augusztus 5-én érvénybe lépett a fegyverszünet, majd megkezdődött a békekötés előkészítése. Poroszországnak külpolitikai szempontból szüksége volt Ausztriára, ezért nem törekedett megsemmisítésére.

A Majna folyó vidékén is sikeresen folytak a porosz hadműveletek. Csapataik megadásra kényszerítették Hannover védőit, eljutottak a Majnáig, és július 16-án elfoglalták Frankfurtot. Augusztus 2-án itt is fegyverszünetet kötöttek. A harcok a nikolsburgi előzetes békeegyezmény megszövegezésével, és augusztus 30-án a prágai aláírásával zárták le.

A porosz-osztrák háború jól mutatta Poroszország fölényét Ausztriával szemben. Mindenek-

előtt a gyalogsági fegyverek közti különbség volt szembeötlő. A porosz hátultöltős huzagolt csővű, gyúszeges Dreyse-puskának az osztrák-puskánál nagyobb tűzereje és lőtávolsága hozzájárult a győzelemhez. A hadászati-hadműveleti vezetésben is lényeges különbségek mutatkoztak. A porosz vezetést a gyors döntésre, a hadsereg gyors előrenyomulására, a szárnyak ellen menetből indított támadásra való törekvés jellemezte. Az osztrák csapatok vezetése lassúbbnak, körülményesebbnek bizonyult. A porosz harcászati is előtte járt az osztrákénak. Náluk általánossá vált a laza rajvonala és a századoszlop, míg az osztrákok fő harcalakzata a tömör zászlóaljoszlop maradt. Lényeges eltérés mutatkozott a csapatok szervezésében, kiképzésében és más területeken is. Az újabb katonai vereség erőteljesen sürgette Ausztria hadügyének további fejlesztését.

A KIEGYEZÉS

A háborús vereség következtében feloszlott a Német Szövetség. Poroszország bekebelezte Hannover, Kurhessent, Nassaut, Frankfurtot és Schleswig-Holsteint. A Majnától északra fekvő területek pedig a vezetése alatt szövetségi államba tömörültek. Ezzel lezárultak Ausztria lehetőségei a németek osztrák vezetés alatt történő egyesítésére; kiszorult Olaszországból is, ahol egyre jobban érvényre jutottak az egyesülési törekvések. Mindezek eredményeképpen meggyengült a birodalom nagyhatalmi politikai befolyása, egyre inkább másodrendű hatalommá vált. Nem maradt más lehetősége, mint kelet felé fordulva keresni a lehetőséget megtépázott tekintélyének visszaállítására. Előterbe került a Magyarországgal való megegyezés. Ebbe az irányba befolyásolták az eseményeket mindkét országban a nemzetközi körülmények és a hatalmi érdekek. Magyarország uralkodó köreiből is fokozódott a megegyezést óhajtok aktivitása. Az 1866 végén tartott tárgyalásokon már megfogalmazták a leendő törvény szövegét. A beterjesztett törvényjavaslatot, mint 1867. XII. törvénycikket 1867 tavaszán fogadta el a magyar országgyűlés. Ezt követte június 8-án Ferenc József magyar király koronázása, július 28-án pedig a törvény szentesítése.

A kiegyezéssel végleg a múlté lett az önkényuralmi rendszer állama, s helyébe lépett egy két-központú, soknemzetiségű alkotmányos monarchia, amely lényegében megfelelt mind az osztrák,

mind a magyar uralkodó osztályok érdekeinek. Az új államban – miután a forradalmi tömegek kizárásával jött létre – továbbra is fennmaradt a feudális eredetű nagybirtokos osztály hatalma, az udvarhoz hű polgári és katonai körök befolyása. A kiegyezés ugyanakkor segítette a polgári átalakulás folyamatát is. Az osztrák burzsoáziának hegemoniát biztosított a belső piacon, s terjeszkedést helyezett kilátásba a Balkán felé. Ezzel egyidejűleg 1867 után a magyarországi ipari és mezőgazdasági fejlődés előtt is nagyobb lehetőségek nyíltak. A dualista állam megfelelt a belső erőviszonyoknak, valamint az európai nagyhatalmak érdekeinek. Anglia és Franciaország a Monarchiát ütközőpontnak tekintette Oroszországgal szemben, Poroszország szövetségest látott benne. Oroszországot belpolitikai problémák kötötték le, így nem volt ereje fellépni Délkelet-Európában, nyugalmat akart. Senki sem kívánta a Habsburg-birodalom felbomlását. A Monarchia egységének megőrzését, a kiegyezést így egyelőre valamennyi érdekelt ország támogatta.

Mindemellett az osztrák és magyar uralkodó osztályok kompromisszuma ingatag bázison nyugodott. A Monarchia határain belül élő, a kiegyezésből kimaradt nemzetiségek mindinkább erősödő öntudatosodása és kibontakozó mozgalmak olyan centrifugális tendenciákat jelentettek, amelyek eleve magukban hordozták a későbbi összeomlás lehetőségét.

II. A DUALIZMUS IDŐSZAKÁNAK VÉDERŐ-POLITIKÁJA [1868–1914]

1. A véderőtörvény megalkotása és a magyar kérdés

A Poroszországtól elszenvedett katonai vereség az ország hadügyének teljes megreformálására kényszerítette az osztrák és a magyar uralkodó köröket. A végleges döntéshez két alapvető tényezőt kellett figyelembe venniük: a hadügy XIX. századi fejlődését és az újonnan létrejött dualista állam sajátosságait.

A XIX. századi társadalmi-gazdasági haladás, a tőkés termelőerők fejlődése változást hozott a hadseregek fegyverzetében, szervezésében, kiegészítésében, létszámában, felhasználásuk módjában. A technikai fejlődés folytán megnőtt a harci eszközök mennyisége és minősége. A parasztságnak a feudális béklyóktól való megszabadítása lehetővé tette a hadseregek létszámnövelését. Kialakultak a sok százazres hadseregek, amelyeket már nem lehetett egy tömegben felhasználni. A vezetés elve lett: szétosztani a hadsereget a mozgás idején, egyesíteni a harchoz. A csapatok alkalmazásánál előterbe került a szakadatlan támadó előrenyomulás, az oldaltámadás, a megkerülés; a rohamharcászat helyett a lövészharcászat. A porosz hadseregben 1866-ban már felismerhetők voltak ezek az új vonások.

A korszerű követelmények a változások egész sorát hozták magukkal. Mindenekelőtt át kellett térni a hadkiegészítés új rendszerére. Az összeíráson és a sorshúzáson alapuló rendszert felváltotta az általános hadkötelezettség. Módosításra szorult a szolgálati idő is. Elkerülhetetlenné vált az áttérés a rövid tényleges szolgálatra, ami szükségessé tette a tartalékos állomány kialakítását. A kiképzésben előterbe került az önállóságra, a leleményességre nevelés és a katonai szaktudás. Végül – de nem utolsósorban – ki kellett alakítani a nagy létszámú tömeghadseregnek megfelelő tagozódást a rajtól a hadtestig.

Az új állam sajátosságai legfőképpen a hadsereg szervezését érintették. A vezető köröknek dönteniük kellett arról, hogy milyen részekre tagozódjon a fegyveres erő, és hogy a politikai vezetésben jelentős szerepet játszó Magyarország milyen létszámú, felszerelésű hadsereget állíthasson fel. A Lajtán inneni és túli politikai körök-

ben sok heves vita zajlott le addig, amíg a nagyjából mindenkit kielégítő álláspont megfogalmazódhatott és papírra kerülhetett.

A bécsi politikai és katonai vezetők egységes szervezetű, vezényleti nyelvű, és központi kormány irányítása alatt álló hadsereghez ragaszkodtak. Idehaza sokan követelték az Ausztriától független, önálló magyar hadsereg megteremtését is. Ebben a kérdésben az 1867-es ellenzék különböző csoportjai és a kormány pártján álló vármegyei adminisztráció egy része egy nézetten volt.

A véderő – John hadügyminiszter által már korábban beterjesztett – törvénytervezetét különféle fórumokon tárgyalták. A legjelentősebb ezek közül a Ferenc József elnökletével Budán, 1868. április 18–19. között titokban megtartott legfelső szintű tanácskozás volt, ahol gróf Andrássy Gyula magyar miniszterelnök, honvédelmi miniszter javaslata is ott feküdt a tárgyalóasztalon. A bécsiek kezdetben valamennyien elítélték az önálló magyar hadsereg megteremtésére való törekvést. Maga Ferenc József pénzügyi és katonai szempontból ellenezte az önálló honvédség létrehozását. Ez „... egy második hadsereg felállításához vezetne, az újoncnak ilyenfajta kiképzése pedig nagyon költségessé válna, s az ehhez szükséges pénzt a közös hadseregben sokkal jobban fel lehetne használni, ... csak az osztrák hadsereg létezhet és ennek az alapelvnek fő szempontnak kell maradnia még akkor is, ha fenntartása miatt a lakosság nagy része kielégítetlen marad” – hangoztatta a császár. Auersperg osztrák miniszterelnök még nyíltabban fogalmazott. „A véderő a hatalom eszköze, nem szabad úgy szervezni, hogy veszélyes szomszédaink kezében eszköz legyen szándékaik megvalósítására. A véderőnek ... az uralkodó kezében kell maradnia.”

A magyar vezényleti nyelv ellen is többen szót emeltek. E kérdésben is a Monarchia felbomlásától és egy osztrákellenes forradalomtól való félelem játszotta a fő szerepet. Az uralkodó a német nyelvet tartotta szükségesnek „... külön-

ben az öreg katonáknak, akiket 10 évig ezen a nyelven vezényeltek, előbb meg kellene tanulniuk magyarul, másrészt pedig a különböző nemzetiségűek a magyar nyelv bevezetése ellen a leg-
rövidebb időn belül fellázadnának... ha a szer-
bek és románok vonakodnak elfogadni a magyar
nyelvet, elég lenne egy szikra a felkelés lángjá-
nak felszításához...". Beust birodalmi kancellár
és közös külügyminiszter szerint a magyar nyelv
bevezetése nagy nehézséget okozna, "... mert a
csehek és a lengyelek is a maguk nyelvét követel-
nék, mint a horvátok".

Andrássy kemény harcot folytatott a legnagyobb
engedmények kicsikarása érdekében. Hangoztatta
a Monarchia megerősítésére irányuló szándékát,
elítélte a magyarok elleni bizalmatlanságot, hi-
vatkozott a magyar nemzeti szellemre, ami olyan
katonai intézményt követel, amely magyar nevet
visel és ahol magyarul beszélnek. Figyelmeztette
a jelenlevőket, hogy amennyiben elvetik a magyar
szolgálati nyelv használatát, a parlament vissza-
dobja az egész törvényt.

A magyar miniszterelnöknek végül sikerült meg-
győzni az udvarbelieket a kompromisszum szük-
ségességéről. Belátták, hogy Andrássyék képte-
lenek befogni Magyarországot és népeit a Mo-
narchia szekerébe, ha ennek a törekvésnek nem
adnak magyar nemzeti színezetet. Andrássynak
pedig azt kellett tudomásul vennie, hogy nem sok-
kal 1848–1849 után nincs olyan politikus Ausz-
triában, aki beleegyezne egy teljes értékű magyar
hadsereg felállításába. A tárgyaló felek végül még-
is megegyeztek a magyar honvédség létrehozá-
sában, a magyar szolgálati nyelv bevezetésében.

Ez volt Bécs engedménye, Andrássynak viszont
le kellett mondania a tüzéségről és a műszaki ala-
kulatokról.

A Béccsel való megegyezés után hátravolt még
a honvédségről szóló részletes törvényjavaslat ki-
dolgozása és elfogadtatása a magyar országgyűlés-
sel. Itthon nagy érdeklődéssel várták a kormány
honvédelmi politikájának körvonalazódását. Kü-
lönösen az 1861-ben megalakult honvédegyetek
tagjai voltak türelmetlenek: mint volt negyven-
nyolcas honvédtisztek vagy katonák, katonai ismereteik és a kiegyezéssel szembeni lojalitásuk,
sőt aktív támogatásuk elismeréseként katonai al-
kalmaztatásukat remélték.

1868. június 27-én kezdődött meg a véderő-
ről, a honvédségről és a népfelkelésről szóló tör-
vénytervezetek országgyűlési általános vitája,
amely egy hétig tartott. A heves szócsaták utáni
szavazáson végül a kormánypárt álláspontja győ-
zedelmeskedett: 401 parlamenti képviselő közül
235 a javaslat mellett szavazott, ellene csak 43.

A végleges szövegek november 13-án kerültek
a birodalmi tanácshoz, majd az uralkodó elé. Fe-
renc József 1868. december 5-én szentesítette az
Osztrák–Magyar Monarchia fegyveres erőire
vonatkozó törvényeket: a véderőről szóló 1868.
évi 40., a honvédségről szóló 41. és a népfelke-
lésre vonatkozó 42. törvénycikket. Ez alkalom-
ból az uralkodó hadseregarancsot bocsátott ki,
amelyben bejelentette az általános védkötele-
zettség bevezetését és a honvédség megteremté-
sét.

2. A dualista állam hadszervezete

A KÖZÖS HADSEREG LÉTREHOZÁSA

Az új véderő megteremtésének alapját az állam-
polgárok *katonai szolgálati kötelezettsége* képez-
te. Az 1868. évi 40. törvénycikk 1. §-a kimondta,
hogy „a védelmi kötelezettség általános és min-
den védképes állampolgár által személyesen tel-
jesítendő”. A szolgálati kötelezettség annak a nap-
tári évnek január elsejével kezdődött, amelyben a
hadköteles a huszadik életévét betöltötte. A szol-
gálati idő tényleges és tartalékos részből állt, ez
a közös hadseregnél és a haditengerésznél 3 év
tényleges és 7 év tartalékos szolgálatra oszlott.

A Monarchia két államát százhárom hadkiegé-
szítési körzetre osztották, amelyből negyvenhét
Magyarországra esett. Ezenkívül megszervezték
három haditengerészeti kiegészítési körzetet is.

Az újoncállítás előmunkálatai az összeírással
kezdődtek. A sorozást megelőző év november vé-
géig a községi eljárók összeírták a hatáskörük-
be tartozó hadköteleseket. Majd a járás illetékes
tisztségviselőjének jóváhagyása, illetve kiegészítése
után kihírdették a névjegyzéket. Ezután megej-
tették a sorshúzást, amellyel eldöntötték a had-
köteles hovatételét. A sorshúzáson kialakult
sorrend alapján bonyolították le a sorozást janu-
ár 15. és március 15. közötti időszakban. A beso-
rozottak október elsején vonultak be katonai
szolgálatra (az időpontok később megváltoztak).

Az új állam fegyveres ereje a közös hadseregre,
a haditengerészetre, az osztrák Landwehrre, a ma-
gyar honvédségre és a népfelkelésre tagolódott.

A fegyveres erő gerincét a *közös hadsereg* képez-
te. Hadi létszámát 800 000, békelétszámát 250–
260 000 főben állapították meg. A Monarchia
1868. évi 34,4 milliónyi lakosságának ez 2,5
százaléka volt. A közös hadsereg rendszeres
utánpótlását évi 95 400 újonc biztosította, ezt tíz
évre előre határozták meg. Ebből a létszámból
Magyarországnak évente átlagosan több mint
40 000 főt kellett kiállítania. A megnövekedett
létszámnak megfelelően tizennégy hadtestet hoz-
tak létre, amelyekből hat Magyarországon, illetve
Horvátországban állomásozott: Budapesten, Po-
zsonyban, Kassán, Temesvárott, Nagyszeben-
ben és Zágrábban.

A haderő legfelsőbb vezetését közös hadügy-
minisztérium látta el. Élére először báró Kuhn
táborszernagy került, aki 1874-ig megtartotta ezt
a funkcióját. A minisztérium tizenöt osztályra és
az Elnöki Irodára tagolódott. A minisztérium és
az uralkodó, mint legfelsőbb hadúr között az ösz-
szeköttetést a Katonai Iroda biztosította. A ka-
tonai vezetést a vezérkar látta el a minisztérium
segítőjeként. Az egyes fegyvernemek, szolgálati
ágak irányítására felállították a főinspektorok szer-
vezetét. A legfelsőbb vezetéshez tartozott még
a minisztériumnak alárendelt hét főhadparancs-
nokság és tizennégy hadtestparancsnokság. A
hadtesteknél a dandártagozódás helyett beve-
zették a hadosztályszervezést.

A hadsereg vezető szerveinek, parancsnoksá-
gainak, csapatainak elhelyezésénél rátértek a te-
rületi elvre. Ennek következtében rögzítették az
állomáshelyeket és megkezdődött az állandó szál-
láskörletek, laktanyák hálózatának bővítése. Az
állandó jellegű elhelyezés meggyorsította a moz-
gósítás végrehajtását, lerövidítette a csapatok
háborúra való felkészülésének idejét. Az állo-
máshelyek megváltoztatására természetesen ez-
után is sor kerülhetett, összhangban az ország
külpolitikai helyzetének alakulásával.

A hadsereg fő fegyverneme, a *gyalogság*, hadtes-
tekre, hadosztályokra, gyalogezredekre, zászló-
aljakra és századokra tagolódott. Kezdetben két-
fajta ezredet szerveztek: a teljes létszámú tábori
ezredet (három zászlóaljjal és négy-négy század-

dal) és a csökkentett létszámú tartalék ezredet.
1873-ban feloszlatták a Határőrvidéket és a ha-
tárvédelmi gyalogezredeket, ezeket sorozred-
ként beosztották a hadtestekhez. A gyalogság
fegyverzete korszerűsödött. Az 1866-ban használt
Lorenz-puskát felváltotta a huzagolt csövű, há-
tultöltő Wänzl- és Werndl-puska. Ezzel egyide-
jűleg rendszeresítették a gyalogsági ást, ame-
lyet a puskatűz elleni fedezék készítésére hasz-
náltak. Változás történt a ruházatban is. Az ed-
dig használt fehér színű zubbonyt 1870-ben a
kevesbé feltűnő kék színűre cserélték ki.

A *lovasságot* 1866 után egységesítették. A vér-
tesekből dragonyosok lettek, és ezzel megszűnt
a nehézlovasság elnevezés. Negyvenegy lovasez-
redet szerveztek, mindegyiket hat-hat lovasszá-
zaddal. Ezek száma – hozzávéve a honvédséget
és a Landwehrt – háromszázötvenhárom tét ki,
százhatvannal többet, mint 1866-ban. A lovas-
ság fegyverzetében a vágó- és szúróeszközök
mellett előtérbe kerültek a löfegyverek.

A *tüzéség* a tábori és a vartüzéségből állt. Az
előtöltő ágyút azonban csak 1875-ben váltották
fel az acélbronz csövű hátultöltő ágyúval. Ez a
fegyvernem mind szervezetében, mind felszere-
lésében csak a századforduló után változott lénye-
gesen. Az említetteken kívül felállítottak még *mű-
szaki* alegységeket, *hadtáp*-, *szállító*- és *egészség-
ügyi* részlegeket.

A *haditengerészet* nagyobb ütemű fejlődése,
gazdasági nehézségek miatt csak az 1880–1890-
es években indult meg. Addig a hajóállomány
csak jelentéktelen mértékben változott.

Az általános hadkötelezettség bevezetésével
együtt járt a tiszti és a tiszthelyettesi utánpótlás-
ról való gondoskodás. Az érvénybe léptetett új
előírás szabályozta a tiszti előléptetés feltételeit,
amelyek között ott szerepeltek a meghatározott
szintű katonai ismeretek is. Kibővítették a kato-
nai tanintézetek körét. Megalakultak a tiszti elő-
képzés, a tisztképzés és a tiszti továbbképzés in-
tézményei: az alsó és felső katonai reáliskolák, a
lövész-, lovagló-, vívó- és más iskolák. Az al-
tisztképzést az erre a célra megszervezett iskola-
századokban és oktatóházakban bonyolították le.

A HONVÉDSÉG FELÁLLÍTÁSA

Az 1868. évi 40. törvénycikk egyértelműen meg-
határozta a *honvédség* helyét és szerepét a Monar-
chia fegyveres erejében. A közös hadsereg és a
haditengerészet feladata volt „... Ő Felsége ösz-
szes birodalma, mindkét állama területének kül-
ellenségek elleni megvédeése, a belrend és biz-

tonság fenntartása.” Ezzel szemben „a honvéd-
ség háború idején a hadsereg támogatására és a
belvédelemre, béke idején pedig kivételesen a
belrend és biztonság fenntartására... van hivatva”.
A harctéri alkalmazásban csak „...kiegészítő
részként csatlakozik a közös véderőhöz”.

A törvényekben rögzített korlátozások meghatározták a honvédség szervezetét, életét, belső rendjét és előjáró szerveinek hatáskörét. Kiépítése Andrássy ideiglenes honvédelmi miniszteri kinevezésével (1867) és a *Honvédelmi Minisztérium* megszervezésével kezdődött. Az első minisztérium a budai várban, a Káncz-féle házban kapott hajlékot. Kezdetben két osztályra tagozódott, s főleg a véderő-törvényjavaslatok előkészítésével, a létrehozandó honvédség szervezeti alapelveivel s a felosztott Helytartó Tanácstól visszamaradt katonai ügyekkel foglalkozott. Létszáma 1869 elején nyolcvankét főt tett ki, 1890-ben már tizennyolc, 1914-ben huszonnyolc osztályból állt. Az első kilencszobás rezidencia hamarosan szűknek bizonyult. Az osztályok egy részét szétszórta, magánházakban kellett elhelyezni a Szentháromság téren, az Uri utcában és a Bécsikapu utcában. Az új épület 1881-ben készült el az akkori Szent György téren, de átalakítása miatt csak 1890-től biztosított végleges elhelyezést minden osztály számára.

Az újonnan megalakult magyar Honvédelmi Minisztérium, amelynek személyzete részben a Helytartó Tanács volt alkalmazottaiból került ki, csak korlátozott hatáskörrel rendelkezett. Tevékenysége elsősorban a királyi rendeletek végrehajtására irányult. A tartalékállomány behívásáról, illetőleg mozgósításáról, a tisztek, tábornokok kinevezéséről, a csapatok megszervezéséről, létszámának megállapításáról, állomáshelyének kijelöléséről Bécs döntött. A magyar honvédelmi miniszternek rendszeresen tájékoztatni kellett a közös hadügyminisztert a honvédség létszámáról, felszereléséről, a kiképzés eredményéről és a fegyelmi állapotról. A magyar kormány is csak a közigazgatási és az ellátási feladatokat végezhetette önállóan. Meghatározhatta a kiegészítés rendszerét, a szolgálati idő tartamát és letöltésének módját, a csapatkiképzés menetét. Nyilvántartotta a hadköteleseket, intézte a személyügyeket, biztosította a csapatok élelmezését, felszerelését és elszállásolását. Esetenként kirendelte a honvéd karhatalmi alakulatokat.

A csapatok szervezésének megkezdése előtt, még 1868 decemberében felállították a másik irányító szervet is, a *Honvéd Főparancsnokságot*. A király József főherceg altábornagyot nevezte ki a főparancsnoki tisztségre. Törzsébe kizárólag volt császári és királyi tisztek kerültek be. Először öt főből, később többből állt: főparancsnok-helyettesi, segéd-tiszti, hadbírói és más beosztásokat is szerveztek. A főparancsnok irányította és ellenőrizte a kiképzést, a katonai szolgálatot. Jogában állt a tiszti személyi ügyekben javaslatot tenni a honvédelmi miniszternek.

Az ország területét *honvédkerületekre* osztották: először hat, 1871-től hét kerületet szerveztek: I. Pest, II. Szeged, III. Kassa, IV. Pozsony, V. Buda, VI. Kolozsvár, VII. Zágráb. Az első kerületi parancsnokokat 1869 áprilisában nevezték ki. Feladatuk a csapatok ellenőrzését kapták, fenyítő jogkörrel rendelkeztek. Az 1869. évi szervezés szerint a kerületi parancsnokság állománya a parancsnokból, egy lovassági tisztből, egy parancsőr főtisztből, egy hadbíróból és három hadbiztossági tisztviselőből állott. Később rendszeresítették a vezérkari főnöki, a segéd-tiszt-helyettesi beosztásokat, illetve egy-két beosztott tiszti helyet, és felállították a katonai és gazdasági osztályokat, valamint a kerületi bíróságot.

A honvédség állományát 1869-ben nyolcvankét gyalogzászlóaljba és harminckét lovasszázadba szervezték. Az első zászlóaljparancsnokokat 1869 júliusában nevezték ki. A tisztikar tagjává vált a szabadságharc több volt honvédtiszte, szolgálatra alkalmas nyugdíjasa, valamint az, aki a közös hadseregből lépett át. Az első időben azonban így sem sikerült minden helyet betölteni. A még hiányzó tisztek kinevezésére egy vegyes, polgári-katonai bizottság alakult, amelyben a közös hadsereg is képviseltette magát. A kinevezésnél a politikai szempontok voltak az elsődlegesek. Elsősorban azok jöhettek számításba, akik elismerték és támogatták a kiegyezést, a kormány mellett álltak, és hajlandónak mutatkoztak tevőlegesen is részt venni a rendszer megszilárdításában. Ilyen követelményt támasztottak a hatóságok a szabadságharc honvédtiszteivel szemben is: akkor számíthattak alkalmazásra, ha tanújelét adták a kormány és Ausztria iránti lojalitásuknak, „ildomos politikai magatartásuknak”. A közös hadseregből át lépett tisztek a szakmai irányításban játszottak nagy szerepet. A honvédség magasabb beosztású tisztikarában először két társadalmi csoport dominált: a birtokos osztály és a kormánypárt ugródeszkáján pozícióhoz jutott hivatalnoki réteg. A parancsnoki karnak ez az összetétele megfelelt a kiegyezés szellemének, a nagybirtokosok hatalma megszilárdításának és az osztrák barátságának.

A központi szervek felállítása és a tisztikar egy részének kinevezése után kezdődött a csapatok megszervezése és a kiképzés megindítása. Andrássy miniszterelnök 1869. április 29-i körrendeletében október elsejét jelölte meg a tényleges szolgálati idő kezdeteként. Intézkedett az újonckiképzéshez szükséges altiszti (tiszthelyettesi) kar megteremtéséről és felkészítéséről. A gyalogos és lovas altisztek képzésének megkezdésére

a miniszterelnök továbbá elrendelte a pesti főtanosztály, majd később a kerületi tanosztályok felállítását, és hallgatóinak toborzás útján történő biztosítását, bevonultatását. A pesti főtanosztályhoz május huszonegyedikére 770, a kerületekhez július harmincadikára 2512 altisztjelölt vonult be.

Így október végére már rendelkezésre állt egy olyan létszámú altiszti gárda, amely képes volt a

A HONVÉDSÉG JELLEMZŐI

A *katonai szolgálati kötelezettség* a honvédségnél húszéves korban kezdődött és harminchat éves korig tartott. A tényleges szolgálat időtartama először 12, majd 21 hónapot tett ki, 1890-től 24 hónapra emelkedett, ennek letöltése után a katona tartalékállományba került. Ez a rendszer érvényesítette a rövid szolgálati idő elvét, amely az állandó nagy létszámú hadseregek alapját képezte. A tényleges szolgálati idő egészének letöltése alól esetenként adhattak halasztást vagy felmentést a hatóságok, vagy engedélyezhették lerövidítését. Ideiglenes mentességet élvezett a keresetképtelen apának vagy özvegy anyának egyetlen fia, amennyiben családfenntartó volt, valamint az árva testvérek katonaköteles kenyérkeresője. A tényleges szolgálati időt egy évre rövidíthették a középiskolai végzettséget igazolók, az egyetemi vagy főiskolai hallgatók, ha tanulmányaik közben bevonultak. A vagyonosabbak, ha szolgálati idejük alatt maguk gondoskodtak ruházatukról, felszerelésükről és élelmezésükről, megválaszthatták a szolgálat évét és helyét. Csak egy évet szolgáltak a végzett orvosok, állatorvosok és gyógyszerészek, akik kezdetől képzettségüknek megfelelő szakterületen tevékenykedhettek. Ez volt az egyéves önkéntesi intézmény, amelynek az volt a célja, hogy háború esetén tartalékos tiszteket, orvosokat stb. adjon a hadsereg számára. Az első időben egy évre csak a közös hadsereghez vonultak be önkéntesek. A honvédség 1883-tól térhetett rá a kiképzésükre.

Különleges elbírálás alá estek az egyes felekezetek papjelöltjei. A többiekkel együtt őket is besorozták ugyan, de katonai szolgálatukat pappá szentelésük idejéig felfüggesztették. Felszentelésük után a honvédség létszámába kerültek mint tábori lelkészek, de csak háború esetén kellett bevonulniuk. Végül létezett még olyan csoport is, amelynek tagjai nem rendes, hanem a nekik kedvező időben kaptak újonckiképzést, ami után legfeljebb csak az őszi gyakorlatra voltak behívha-

kivételiesen november elsejére behívott újoncok kiképzésére.

A honvédség első állományát öt korosztályból (20–24 évesek) alakították ki. A tervezett 48 900 fővel szemben csak 43 876 ember vonult be, a többieket valamilyen jogcímen felmentették. A megalakult honvédség az év végén a tartalékosokkal együtt 580 tisztből és 70 000 legénységi állományú katonából állt.

Ide tartoztak a népiskolai tanítójelöltek és a tanítók, valamint az öröklött mezőgazdasági birtokok tulajdonosai, ha birtokukon laktak, maguk gazdálkodtak, s a birtok jövedelme legalább egy ötagú család megélhetését biztosította.

Az állampolgároknak egy bizonyos kategóriája pedig mentességet élvezett a katonai szolgálat alól. Ide tartoztak az állami és a megyei közigazgatásban, az oktatásban és egyéb állami intézményekben tevékenykedők közül azok, akiknek munkáját nélkülözhetetlennek nyilvánították: vagyis a fegyveres erők kötelékében levő állami tisztviselők, a különféle állami hivatalok tisztviselői, az oktatás zavartalan folytatásához szükséges tanintézeti tanárok és tanítók, valamint a királyi család tulajdonában levő birtokok ügyintézői.

A hadkötelesek fenti csoportosítása mellett kialakult még az úgynevezett póttartalékos kategória. Az 1868. évi véderőtörvény már tesz róla említést. A honvédség csak 1890-től rendelkezett póttartalékosokkal. Ebbe a csoportba kerültek mindazok, akik valamilyen oknál fogva rövidített kiképzést kaptak, vagy akik a szükséges újonclétszámon felül estek. 1890 után a honvédség póttartalékába osztották be a papnövendékeket és a papjelölteket, a tanítójelölteket és tanítókat, a családi körülmények miatt felmentetteket, a kevésbé alkalmasokat, a fölös számban besorozottakat és a közös hadseregből áthelyezett póttartalékosokat. Ennek a csoportnak a tartalékosokétól eltérő háborús rendeltetése volt. A tartalékosokból emelheték a honvédség létszámát hadi létszámmra, a póttartalékosokkal a háború idején keletkezett veszteségeket pótolhatták. Katonai ismereteik gyarapítása céljából békében ők is részt vettek az időszakos fegyvergyakorlatokon. Évenkénti létszámukat az újoncjutalék tizedrészében határozták meg.

Az általános hadkötelezettség megkívánta a csapatok eddigi *hadkiegészítési, pótlási* menetének feladását és új módszer kidolgozását. A sok-

éves aktív szolgálati rendszerben az embercsere nagyobb időközökben, pár száz vagy pár ezer fő mozgásával ment végbe. A kiegészítés akkor csapatközpontú volt, és a bevonultatott katonák legtöbbszörre a lakóhelyüktől távol teljesítettek szolgálatot. Az új helyzetben lehetetlenné vált ennek fenntartása. A gyengén fejlett út- és vasúthálózat, a kezdetleges közlekedés nem tudott nagy tömegeket rövid idő alatt szállítani. Nem volt más megoldás, mint a csapatok átcsoportosítása oda, ahonnan katonatömegek származtak, hogy rövidebb legyen az utazásuk időtartama, vagyis gyorsabbá váljon mozgásuk. A hadkiegészítésben általánossá vált a területi elv alkalmazása.

Magyarországon a honvédkerületeket zászlóalj- és 1871-ig századjárásokra osztották. Területük a zászlóaljakéval változott, számuk 1868–1889 között nyolcvankettőtől kilencvennégyre emelkedett. Kiegészítési és nyilvántartási ügyeket egy-egy járás őrmester végezte. Munkáját a zászlóaljparancsnok irányította. 1871-től megszüntették a járás őrmesteri beosztásokat, mert a területi szétszórtság miatt a zászlóaljparancsnokok csak laza ellenőrzést gyakorolhattak munkájuk felett. A kiegészítési ügyeket ettől kezdve a zászlóaljakhoz centralizálták, ahol zászlóaljnyilvántartótisztet rendszeresítettek. A zászlóaljak egységbe szervezése folytán a nyilvántartótiszt mindig az egységhez került, 1889-ben jöttek létre a ma is jól ismert kiegészítő parancsnokságok. Kezdetben az ezredek pótkereteiként működtek, majd 1912-től függetlenné váltak.

A hadköteles férfiak számbavétele, létszámuk változásának figyelemmel kísérése s a katonai szolgálattal kapcsolatos egyéb ügyek papíron történő rögzítése jól szervezett adminisztrációt követelt. A nyilvántartási munkát nemcsak a katonai szervek végezték, hanem részt vettek benne a területi közigazgatás emberei is. Elsősorban a katonaköteles ifjak összeírását, esetenkénti kiértékelését végezték, bekapcsolódtak a sorozás lebonyolításába is.

A sorozáson a hadköteleseket először osztályokba sorolták az igénybevétel sorrendjének meghatározására, majd a hovákerülés eldöntésére sorszámot húztak velük, hogy a közös hadseregbe, a honvédséghez vagy póttartalékba osszák be őket. Ezután kezdődött a tulajdonképeni sorozás, a katonai szolgálatra való alkalmasság megállapítása. A testmagasság alsó határa a honvédségnél 153, a közös hadseregnél 155 centiméterben volt megállapítva. A sorozást 1882-ig január 15.–március 15. között, később március 1.–április 30. között tartották. Az általános hadkötelezettség bevezetése után minden fegyver-

nem számára két csapatszervezési táblázatot kellett összeállítani: egyiken a békelétszámot, másikon a hadi létszámot tüntették fel. Mivel a rövid szolgálati idő alatt nagy tömegeket kellett kiképezni, olyan rendszerre volt szükség, amely a kiképzésre és a hadi létszám kialakítására egyaránt alkalmas. Ezért alakították ki a *keretrendszert*, amelyben a csapatok békében főleg hivatásos katonákból és minimális létszámú sorállományból álltak.

A honvédségnél béke idején csak a törzsek és a századkeretek álltak fenn. Ezek képezték ki a tényleges állományt, látták el a katonai bel- és helyőrségi szolgálatot, gondozták a hadikészleteket. Az 1869-ben megszervezett nyolcvankét zászlóalj mindegyikében béke idején a törzs mellett csak egy úgynevezett állandósított század alakult. Létszáma százhárom főt tett ki, amelyből évi átlagban hatvannyolc fő volt csak honvéd rendfokozatú. Szakaszai mintegy huszonöt-huszonhat főből álltak. Ezek a keretek fogták volna szervezeti egységbe a bevonult tartalékosokat mozgósítás esetén. Az állandósított gyalogszázadok szervezése a későbbiek során változott. Ezekhez hasonlóan szervezték a lovasszázadokat is. Keretlétszámuk 1869-ben összesen negyven főt és harmincöt lovat tett ki, ez 1874-ben harmincöt főre és húsz lóra csökkent, 1889-ben viszont negyvenkét főre és huszonnégy lóra emelkedett. A honvédség tényleges légénységi állománya a gyalogságnál 1889-ig (az első éveket kivéve) sohasem haladta meg a 4500 főt, a lovasságnál a 2000 főt. Békében az összes zászlóaljban és lovasszázadban állandó jelleggel alig volt valamivel több honvéd, mint egy hadi létszámú ezredben. Számuk csak az újoncok bevonulása után, a kiképzés idején emelkedett tízezer fölé.

A honvédség mint alkalmazható fegyveres erő béke idején így komolyan nem jöhetett számításba. Ezen a tényen nem változtatott az sem, hogy az első világháború kitörése előtt már elérte, sőt valamivel meg is haladta a 30 000 főt. Ennek is főleg politikai szempontból volt jelentősége. Bizonyította a régi követelés teljesülését, az állandó magyar hadsereg létezését. Hadiállománya 1914-ig sohasem haladta meg a törvényben meghatározott 200 000 főt. Legtöbbször 10–20 000-rel alatta maradt. Ezt az emberállományt kezdetben a gyalogságnál önálló, egyöntetű gyalogzászlóaljakba és lovasszázadokba osztották, amelynek nagyobb részét a közös hadsereg hadosztályaiban való összpontosításra szánták, kisebb részét mint tartalékot, helyőrségi csapatokként akarták felhasználni.

Egy hadiállományú *gyalogszázad* létszáma

250 fő körül mozgott. Ezt az erőt még jól kézben tarthatták a parancsnokok, továbbá ez már biztosította a tartalékképzés lehetőségét is az esetleges veszteségek pótlására. Általában három-négy század alkotott egy *zászlóaljat*. Ez a szervezés a harcászattal függött össze, ugyanis a harc lefolyását három fő mozzanatra bontották: a harc bevezetésére, keresztülvitelére és eldöntésére. E három rész mindegyikére újabb erőket vetettek be. Ez a rendszer harmas-négyes tagozódást kívánt. Egy zászlóalj létszáma, négy század esetén, körülbelül ezer fő volt. Irányítását a századparancsnok közreműködésével egy fő még el tudta végezni.

Az 1886. év fordulópontot jelentett a zászlóaljnál nagyobb erők megteremtésében: huszonnyolc békeállományú, három-négy zászlóaljas *földandárt* szerveztek. Legmagasabb létszámmal a budapesti 1. gyalog földandár rendelkezett (294 fő), a legalacsonyabbal a 27. zágrábi (110 fő). A földandár békeszervezésére azért kerülhetett sor, mert eddigre kialakult a magyarországi intézményes tisztképzés. A Ludovika Akadémia erre az időre már megkezdte a végzett tisztek kibocsátását, ami lehetővé tette, hogy tisztigényes magasabbtörzsek alakulhassanak.

A földandár 1890-től felvette az *ezred* elnevezést. Ezeket később a harmas-négyes elvnek megfelelően hadosztályokba tömörítették. A további csapatszervezéseknél már létszámemelésre törekedtek, nem szerkezeti változtatásra. A zászlóaljakénti egy állandósított keretszázad helyett négyet szerveztek. Ezredenként létrehoztak egy-egy pótzászlóalj-keretet és még tizenegy tartalék-keretet. Az ezred békelétszáma megfelelt egy közös hadseregbeli békelétszámú zászlóaljnak. A korábbihoz viszonyítva ez már lényeges előrehaladás volt, ami összefüggésben állt a honvédség évi rendszeres újoncjutalékának megállapításával.

Kedvezőbb létszámviszonyok következtek a lovasságnál gyorsabb ütemben haladhatott a békeállomány összevonása. A lovasszázadokat a gyalogság rovására mindig feltöltötték, a lovas katonák már kezdettől minimálisan félétet szolgáltattak egyfolytában. A lovasok kiképzése után még tovább folyt a pótlólovak idomítása. 1889-ben a *lovasszázad* békelétszáma 48 fő, hadi létszáma 171 fő volt. A békeállományú lovasszázadok osztályokba való összevonása már 1871-ben megtörtént. Három év múlva, 1874-ben, létrehozták a *lovasezredeket* is. Itt a gyalogságtól eltérően a kettes tagozódást vezették be. Két századot egy *osztályba* s két osztályt egy ezredbe vontak össze. Tíz ezred alakult, egyenként négy lovasszázaddal. 1880-tól a lovasezredet *huszárezredre* keresztelték át. 1881-ben megszervezték a honvéd

lovassági felügyelő szervezetet, amely a kerületi parancsnokságokkal lett egyenrangú. Ezzel egyidejűleg a huszárezredeket két *lovasdandárba* csoportosították. Az egyiknek Arad, a másiknak Budapest lett a székhelye.

Jelentős változást ennél a fegyvernemnél is az 1890. évi honvédségi törvény hozott (5. törvénycikk). A huszárezredek századainak számát négyről hatra emelték, és ezredenként felállítottak egy század pótkeretet. A huszárszázadok évi újoncjutalékát harmincnégy főben határozták meg, s az eddigi két lovasdandár helyett hármat szerveztek. Ez a tagozódás kisebb módosításokkal 1912-ig fennállt.

1912-ig a honvédség kizárólag *gyalogsági fegyverekkel* rendelkezett. Megalakulásakor a gyalogságnál a Werndl-féle 11 milliméteres űrméretű puskát rendszeresítették, a lovasságnál a karabélyt. 1888-tól – a közös hadsereggel nagyjából egy időben – kezdték meg a 8 milliméteres űrméretű Mannlicher-puska, az acélburkolatú lövedék, majd a füst nélküli lőpor használatát. Így a lőtávolság 1000 méterről 2500 méterre növekedett. A fegyverzetet különféle forgópisztolyokkal egészítették ki.

1870-ben és 1871-ben ismét felvetődött a honvédtűzérség és a honvéd műszaki csapatok kérdése. Váradi Gábor az ellenzék nevében már az országgyűlés 1870. márciusi ülészakán sürgette a két fegyvernem létrehozását. Andrássy mint már annyiszor, válaszában most is visszautasította az ellenzék követelését. Kijelentette: „... Én meg vagyok arról győződve, hogy ha azon az úton mentünk volna, amelyet a tisztelt képviselő úr és elvtársai most és más alkalommal kijelöltek, nemcsak műszaki csapataink nem volnának, de nem volna ma egyetlen honvédünk.” Az ellenzék sürgetése azonban – úgy látszik – mégis gondolkodóba ejtette a kormányköröket. Lépéseket tettek, ha nem is tűzérségi, de sorozatlövő gyalogsági fegyver, az úgynevezett szórólöveg beszerzésének engedélyeztetésére. József főherceg két alkalommal is támogatta a magyarok kérését a királynál. Ferenc József először elvetette az indítványt, később valószínűleg a magyarországi ellenzéki hangulat hatására mégis beleegyezett ennek rendszeresítésébe. Az ellenzék azonban már nem érte be ezzel. A képviselőház 1871. februári ülésén nem nyugodott bele „ágyúnak golyószóróval” való helyettesítésébe. Szerinte a szórólövegek nem egyebek, „mint por-szórók a magyar parlament szemébe”. Ennek ellenére 1872 tavaszán ezeket rendszeresítették a honvédségnél. Minden dandár székhelyén megalkult egy *szórólövegosztag* két-két löveggel. Kezelésükhöz a jó lövéket osztották be. A szórólö-

veg-alakulatok nem voltak hosszú életűek. Nem sokkal azután, hogy elrendelték az osztagok osztályokba egyesítését (1875. január 1.), kimondták feloszlásukat (1875. augusztus 17.). Ezután csak az első világháború előtti években kapott a honvédség sorozatlövő fegyvereket, géppuskákat, valamint tüzérségi lövegeket.

A honvédség *ruházatának* kialakítása is Pest és Bécs közötti vitában dőlt el. A Lajtán túl halani sem akartak a 48-as hagyományok felelevenítéséről, a barna atilláról és a domború keménykalapról. Végül az osztrák álláspont győzött. Mind a gyalogságot, mind a lovasságot a közös hadseregéhez hasonló sötétkék zubbonyba (atillába), sötétkék és buzérvörös nadrágba, régi típusú csákóba (legénységi sapkába) öltöztették. A gyalogos- és a lovastisztek ruházatának színe megegyezett a legénységével, de az atilla és a zubbony zsinórozása a piros helyett aranyszínű volt. 1876-ban a gyalogság vörös tábori sapkája helyett sötétkéket rendszeresítettek, a csákó azonban 1891-ig vörös maradt. 1881-ben a gyalogság buzérvörös nadrágját sötétkék váltotta fel, a tiszteknél világoskék. A honvéd egyenruha nem sok magyaros motívumot tartalmazott. Közelebb állt az osztrák hagyományokhoz, mint a magyarhoz. Kellott tehát valami, ami külsőleg jobban kidomborította a nemzeti jelleget. Ezt a szerepet a csapatzászlónak szánták.

A honvédzászlóalj felállításával egyidejűleg mindegyik megkapta a csapatzászlóját is. Anyaga fehér selyem volt, széleit piros-fehér-zöld háromszögek díszítették. Egyik oldalára a magyar címet, a másikra a király nevének kezdőbetűit hímezték. A zászlót buzérvörös fényezett rúdra erősítették, amelynek végére egy magyar címerrel díszített aranyozott lándzsahegyet helyeztek.

A honvédség *kiképzésének* főbb vonásait meghatározta az adott kor hadművészetének színvonalja és az a politikai cél, amelynek érdekében használták. A XIX. század második felének hadművészetére döntő befolyást gyakoroltak az új löfegyverek és haditechnikai eszközök, valamint a velük szoros összefüggésben levő rugalmas, vagy korabeli kifejezéssel élve: a szétszórt harcászat. Az új követelmények azonban Magyarországon sajátosan kialakult rendszerben jutottak érvényre.

Az újonckiképzés időtartama különbözött a gyalogságnál és a lovasságnál. A gyalogságnál 1869-től 1882-ig csak nyolc hétig, október elejétől november végéig tartott. Akik valamilyen oknál fogva nem vonultak be, azokat a következő év május 1-től számított nyolc hét alatt képezték ki. A két hónap letelte után az altisztjelöltek, valamint a szolgálat ellátásához szükséges katonák

maradtak vissza. A többiek tartós szabadságot kaptak, s csak szükség esetén, főleg az őszi gyakorlatokra hívták be őket.

Ha a korszerű kiképzés követelményeit összevetjük a rendelkezésre álló idővel, kitűnik a honvédség elmaradottsága. A honvédség főparancsnoka az alábbiakban jelölte meg a kiképzés fő irányait: „A szoros vasfegyelemből eredő katonai erények mellett, melyek minden együttes működésének alapkövei, a kitűnő löfegyver használat és a terephez alkalmazkodás képezik a katonai nevelés fő ágait. . . Miért is mindenekelőtt fő gond fordításuk az oktatásnál a fegyver ismeretre és céllovésre, továbbá a legénység kiképzésére, hogy a csapatok megtanuljanak hajlékony, de amellel rendezett harcalakzatban közelíteni az ellenhez.” A kor szabta követelmények eléréséhez a nyolc hét nem volt elegendő. Ez alatt csak a legszükségesebb katonai ismereteket lehetett megszerezni. A kiképzésnek nem is volt más célja, mint a harcászathoz szükséges alapismeretek – távolságbecslés, terepismeret, lövészet, őrző-elsajátíttatása a katonákkal. Ez sem mindig sikerült. A kiképzettek zöme az őszi gyakorlatra való behívásig már el is felejtette a tanultakat. A puskáhatótávolságának és tűzgyorsaságának növekedésével egyre nagyobb hangsúlyt kapott a védelem megszervezése. A csapatok tevékenysége a harc helyzet változékonyasága folytán mindinkább bonyolultabb lett. Rövidesen nyilvánvalóvá vált, hogy a gyalogság újonckiképzésének idejét meg kell hosszabbítani. Először a felmentések csökkentésével, a soros és elmaradott évfolyamok lehető legnagyobb számú bevonultatásával igyekeztek segíteni a bajon. 1882-től azonban új alapokra fektették a gyalogság kiképzését, bevezették a tanzászlóalj rendszerét. Egy-egy honvédkerület két-három tanzászlóaljjal állított fel, amelyekben a kerületi gyalogzászlóalj újoncait a központi tematika alapján két ütemben képezték ki: az első október–novemberre tették, a másodikat április elejétől június közepéig. Közben az állomány nagy része otthon tartózkodott. A foglalkozások közt szerepeltek alaki, harc-, menet- és lögyakorlatok, harctéri szolgálati kötelek (nyugvás- és mozgásbiztosítás, tábori szolgálat, hírszerzési szolgálat), és jelentős helyet foglalt el a szolgálati szabályzat oktatása.

A tanzászlóalj kedvező hatása hamarosan megmutatkozott. A honvédség főparancsnoka már 1884-ben megállapította, hogy a gyalogsági csapatok „a harc alapos és rendszeres keresztülvitelében oly kielégítő jártasságot tanúsítottak, hogy e tekintetben határozott haladás észlelhető”. Az 1888. évi szemlejelentés is kiemelte a harcászati kiképzés javulását. Az elért eredmények azon-

ban még mindig elmaradtak a kor követelményeitől. Az összes zászlóaljparancsnok gyakorlatását a tanzászlóalj sem tették lehetővé, még kevésbé a feldandárok, dandárok vezetőiét. A helyzetet bonyolította a katonák kiképzési helyének és a majdani alkalmazási helyének különválása. A parancsnokok olyan katonákat vezettek, akiknek kiképzésére nem volt befolyásuk, nem felelhettek szakmai, magatartási fogyatékosságaikért. A leszerelésig hátramaradt elég rövid idő nem volt elegendő a csapatok, a tiszti, altiszti kar és a legénység összekovácsolására. Ezeket a hiányosságokat a régi keretek között nem lehetett kiküszöbölni: az 1868-as hadügyi törvények néhány pontjának, elsősorban az újonclétszámra és a kiképzési időre vonatkozó részeinek módosítására volt szükség. Ez azonban csak 1890-ben valósult meg, ekkor megszüntették a tanzászlóaljakat is.

A lovasság újoncainak kiképzése már kezdetől fogva eltérő módon ment végbe a gyalogságétól. Az október–novemberi nyolcheti századonkénti kiképzés után a lovas katonákat nem szerelték le. 1877-ig decembertől március végéig, majd április végéig további kiképzést kaptak. Begyakorolták a lovasszolgálattal kapcsolatos köteleket: lovaglást, járőrözést, biztosítószolgálatot, lövészetet. Az újoncok egy része március, illetve április végén szerelt le. Helyükbe azok vonultak be, akik valamilyen oknál fogva ősszel kimaradtak. A leszerelők száma ezek létszámától függött. Ha nem érkezett elegendő utánpótlás, a kiképzetteket októberig vissza lehetett tartani. Az egész éven át rendelkezésre álló szervezetszerű békelétszám lehetővé tette a folyamatos kiképzést. Alkalom nyílt nemcsak a feladatok megismerésére, hanem a tanultak begyakorlására, megszilárdítására is. Ennek tudható be, hogy a honvédlovasság harcképessége már az első években megfelelő színvonalon állt. József főherceg megismerlélve több lovasszázad gyakorlatát, már 1870-ben elismerően nyilatkozott az elért eredményekről. „A legénység biztosan ülte meg a lovat. A mozdulatokat pontosan hajtották végre, a járőrözést és a rohamot is. . . Egyáltalában véve, a honvédlovasságot – tekintve a harcképességet, melyet ezen fegyvernem általánosan tanúsított – tökéletesen életképes intézménynek lehet nevezni.”

A honvédség újonckiképzési rendszere tartalmazott korszerű vonásokat. Mindkét fegyvernemnél mindinkább a harci kiképzésre, a gyalogszázadok és -zászlóaljak, valamint a lovasszázadok harctéri alkalmazására fektették a hangsúlyt. Ezzel párhuzamosan egyre jobban háttérbe szorult a díszelgés, előtérbe került a löfegyverek megismerése és harcszerű alkalmazása, az egyes

katonák önálló tevékenysége. Az ellenség előtti zárt egységben való mozgás gyakorlását fokozatosan felváltották a szétbontakoztatott laza alakzatok oktatásával. Az oszlopalakzatot főleg meneteknél, a csapatok felvonulásánál és manővereztetésénél használták. Az új elvek azonban csak korlátozott keretek között juthattak érvényre. A honvédség második vonalbelisége folytán, az itt kialakult rendszer csak a fejlődés tendenciáját mutathatta meg.

Az altisztképzés jelentősége fokozódott, mert az új szervezési elveknek megfelelően az altiszti állomány (örvezető, tizedes, szakaszvezető, őrmester) létszáma megnőtt. Egy hadiállományú gyalogszázadban már 1869-től kezdve minden tíz honvédre egy örvezető, tizenötre egy tizedes és negyvenötre egy szakaszvezető jutott. Az arány kis változással végig fennállott, mert ezt követelte a századnak szakaszokra és rajokra való tagozódása, valamint a tagolt harcrend, amelyben az egyes rajok is különböző önálló feladatokat kaphattak. Az altiszteknek mint alparancsnokoknak megfelelő létszámú és színvonalú kiképzését a katonai vezetés igen fontos feladatának tekintette.

A gyalogságnál a nyolchetes újonckiképzés után visszatartották azokat a honvédeket, akiket a zászlóaljnál létrehozott, december elsejétől február végéig tartó altiszti iskolákba osztottak be. 1872-től a zászlóalj altisztképző iskolák elvégzése után dandár tanosztályokba egyesítették a jelölteket, ahol 1877-ig további két, 1886-ig március elsejétől másfél hónapot töltöttek el. Itt gyakoroltatták a már elméletileg kiképzett altiszteket, amint a főparancsnoki tiszti parancs rögzítette: „Ezen tanosztályok fő célja az, hogy az altisztképző iskolák tanulóinak kiképzése kiégyesíttessék, és nekik mindaz, amit a téli iskolák tartama alatt elméletileg tanultak, gyakorlatilag megmutattassék és értelmeztessek.” Az utóbbi feladatot fontosnak tartották, mert ezzel akarták kiküszöbölni a honvédek kiképzésére vonatkozó szabályzatok különböző értelmezését. 1887-ben megszüntették a dandár altisztképző tanosztályokat, hogy az új altisztek időben bevonulhasanak az április elején felálló tanzászlóaljakhoz. Ezzel megteremtődött az újonc- és az altisztképzés összhangja.

A lovasságnál is nagy gondot fordítottak az altisztek képzésére. Itt is változó helyeken szervezték meg az iskolákat. 1873-ban még osztályonként, a következő évben már területenként, egy év múlva 1875-ben ezredenként képezték ki a lovas altiszteket. Az iskola december elsejétől öt hónapon át tartott.

Az altisztekre az államhatalom nemcsak a ka-

tonai szolgálat idején számított. Szolgálataikat igénybe kívánta venni tartalékállományba helyezésük után is. Szükség volt rájuk a különböző állami hivatalokban és intézményekben is. A kormány már 1870-ben intézkedett azoknak az állásoknak kijelöléséről, melyekre leszerelt altisztek számításba jöhettek. A miniszterelnökség az ajtónálló, szolga, futár, kapus állásokat jelölte meg. Ezzel kettős célt ért el: egyrészt vonzóbbá tette a tiszthelyettesi hivatást, mert tagjainak nemcsak a katonaidőre, hanem azután is biztosította a megélhetést; másrészt a hivatalok, állami intézmények kisegítő állásait fegyelmezett, előjáróit tisztelő, az utasításokat feltétlenül betartó, az államhatalomhoz ragaszkodó elemekkel töltötte be.

Ez az intézkedés gyors eredményt hozott. A kezdeti altiszti hiányt hamarosan többlet váltotta fel. 1875-ben az egyes zászlóaljak altiszti létszáma még nem fedezte a mozgósítási szükségletet. Akadt olyan alakulat is, ahol a szükséges 160 főnek több mint a fele hiányzott. 1878-ban azonban már lényeges többlet mutatkozott. A honvédség gyalogságnál 5633, a lovasságnál 652 fő volt a mozgósítási szükséglet feletti altisztek száma. A többlet 1889-re a gyalogságnál 9271-re, a lovasságnál 2549-re emelkedett. A 70-es évek második felétől tehát megoldódott az altisztek utánpótlásának problémája.

A tisztképzés a honvédség egyik legjelentősebb, de egyben egyik legnehezebb feladatát jelentette. Az első tisztikar összeállítása után gondoskodni kellett a kinevezettek szaktudásának emeléséről, a tényleges és tartalékos állományban mutakozó jelentős hiány csökkentéséről. E célból már 1869–1870 telén a gyalogság számára minden kerületben hat, később hét hétig tartó tisztképző iskolát és háromhónapi időtartamú tiszti iskolát állítottak fel. A tisztképző iskolákba olyan kiképzett ténylegeseket vezényeltek, akik általános műveltségük és rátermettségük alapján alkalmasnak látszottak a tiszti beosztásra. A tiszti iskolákba már kiképzett tisztek kerültek. A tisztképzőbe először zászlóaljanként egy, majd 1871–1872-től hat, állandó századonként két főt vezényeltek. Az iskola december elsején kezdődött, és április tizenötödikéig tartott. Ezután a hallgatók május végéig a dandár altisztképző tanosztályokba kerültek. Ezek befejezése után vizsgát tettek, amelynek eredményessége esetén megtörténhetett tiszti kinevezésük a tartalékállományba. Aki tényleges szolgálatot vállalt, annak át kellett esnie a próbaszolgálaton, és sikeresen le kellett tennie a tényleges vizsgát. A lovasság számára is hasonló iskolát állítottak fel Székesfehérvárott, amit hamarosan Kecskemétre helyeztek át. 1883-

ban még mindig oly nagy volt a hiány, hogy a csapatok tervezett 146 000 fős hadi létszáma ellenére csak 80 000-hez lehetett tisztet biztosítani.

Bár a vezető tiszti beosztásokat az uralkodó osztály magának és embereinek tartotta fenn, a kisebb jelentőségű tényleges és tartalékos tiszti helyeken a társadalmi ranglétra alacsony fokán levő kishivatalnoki réteg is szerepet kapott. Ezek tagjai elég szűkös anyagi viszonyok között éltek, s a tiszti pályától várták boldogulásukat.

Az intézeti tisztképzés 1872-ben indult meg. Ekkor kezdte meg működését az uralkodó körök katonai bázisát jelentő és 1945-ig fennálló pesti Ludovika Akadémia. Kezdetben a kerületekben működő iskolák feladatait töltötte be, de megnövelt kiképzési időben. Ennek megfelelően előkészítő, tisztképző és tiszti tanfolyama működött. Az előkészítőn tanultak azok az önként jelentkező kiképzettek, akik tisztképzésre alkalmasnak látszottak, négy középiskolával vagy ennél alacsonyabb végzettséggel rendelkeztek. Célja az volt, hogy tagjait előkészítse a tisztképző tanfolyamra való felvételre. A tisztképző tanfolyam egy évig tartott.

A tiszti tanfolyamnak továbbra is az maradt a feladata, hogy a szolgálatban levő tiszteknek nyújtson továbbképzést. 1883-ban jelentősen megváltozott a Ludovika Akadémia tisztképzési és továbbképzési rendszere. A tisztképző tanfolyamot két részre – tényleges és tartalékos állománybeliekre – osztották. A színvonalasabb tényleges tisztek képzésének érdekében az akadémia időtartamát felemelték négy évre. Hallgatói csak olyan 14–16 évesek lehettek, akik elvégezték a négy középiskolát, vagy annak megfelelő végzettséggel rendelkeztek, s megelőzően is „kellő erkölcsi és szellemi nevelésben részesültek”. A tanfolyam első osztályába évenként hatvan ifjút vettek fel. Harminc főt az alapítványok kamataiból taníttattak, húsz fő részben vagy egészben megfizette a költségeket, és tíz fő az állam pénzén tanult.

Ezzel a reformmal azonban nemcsak a képzettség növelését segítették elő, hanem a hivatásos tisztek képzéséből igyekeztek kiszorítani a társadalmi ranglétra alacsonyabb fokán levőket. Az alapítványi helyekre már nemigen kerültek kistisztviselők gyermekei. A hallgatók zömét vezető állami funkcionáriusok, földbirtokosok, katonatisztek leszármazottai tették ki. 1890-ben a Ludovika Akadémiára felvett hatvan fő közül huszonhat vezető állami tisztviselői, hét földbirtokosi, hét katonatiszti családból származott. A többiek önálló foglalkozásúak (ügyvéd, gyógyszerész), egyéb kategóriájúak (református lelkész, uradalmi tisztartó stb.) voltak. Mindössze há-

rom hallgató akadt, akinek eltartójaként kisdéd-óvó, földműves, nyomdavezető szerepelt. A Ludovika Akadémia parancsnoksága a reform előtti utolsó tanévről szóló jelentésében már nyíltan sürgette az arisztokratikus változtatásokra vonatkozó intézkedéseket. Panaszkolta, hogy a tisztképző tanfolyamra kijelöltek közül sok hallgató „...nemcsak társadalmi műveltség és előképzettség hiánya miatt, de szellemi képesség, testi állapot, sőt igen gyakran jellemtulajdonainál fogva sem bírt azon kellékekkel, melyek egy leendő tisztnél feltétlen követelményt képeznek”, és hogy a „hiányos műveltséggel bírók az intézmény becsét aláássák és a képesítettebb elemet is azáltal, hogy ilyenek tisztekké lehetnek, elidegenítik”. Ezt az álláspontot az akkori honvédelmi miniszter, gróf Ráday Gedeon is hangsúlyozta. 1883 februárjában, amikor egy bizottságban, ahol a király is jelen volt, a Ludovika átszervezésének szükségességét többek között azzal indokolta, hogy „a Ludovika Akadémiában a hallgatók csak kereskedőkből, sőt csak elemi iskolát végzett parasztiúkból állanak, s ezekből tiszteket képezni vajmi nehéz”. Az értelmiségi, kishivatalnoki, önálló iparosi és a kereskedő rétegek számára ezentúl csak a tartalékostiszti-állományhoz vezető kapu maradt nyitva. Kiképzett honvédek ezentúl csak a tartalékostiszt-képző tanfolyam hallgatói lehettek. Kiképzésük egy évig tartott, s hozzájuk csatlakoztak az egy évet szolgáló önkéntesek is. Ez a tanfolyam 1890-ig működött a Ludovikán, majd a kerületekbe helyezték át. A Ludovika Akadémia harmadik tanfolyama töltötte be a felsőbb tisztképzés feladatát. Ide azok a hadnagyok és főhadnagyok kerültek, akiket alkalmasnak tartottak magasabb katonai képzettség megszerzésére. A hallgatók zöme már végzett katonai iskolát, Ludovikát vagy közös hadseregbeli hadapródisziskolát, és polgári előképzettsége is magasabb volt az elemiél.

A magyar kormány erőfeszítései a tiszti létszám növelésére, a hiány megszüntetésére eredménnyel jártak. A reform előtt több mint ezerre rúgott a tiszthiány a mozgósítási szükséglethez viszonyítva. A reform után 1884-ben 616 főre csökkent a hiány, ugyanis a gyalogságnál tiszti vizsgát tett önkénteseket, hadapródokat, tisztképző tanfolyami hallgatókat léptettek elő. 1887-től a lovasságnál is rendelkezésre állt a megfelelő mennyiségű pótlás, sőt 1890-től mindkét fegyvernemnél már többlet is mutatkozott. Ez a létszámnövekedés azonban nemcsak a magyarországi tisztképzés eredményének tekinthető, közrejátszott benne a közös hadsereg támogatása is. 1883-ban még a tíz év szolgálati idő letelte előtt, a honvédséghez helyezték át hat-

száztizenkét tartalékos tisztet, huszonkét tartalékos hadapródot, ezeröttszázötvennyolc tartalékos altisztet és közlegényt. Ez utóbbiak a közös hadseregben egy évig önkéntesként szolgáltak, azonban ott nem nyerték el a tiszti rendfokozatot. A honvédségnél mindannyian tiszti beosztásba kerültek. A mozgósítási szükségletet így sikerült kielégíteni, de a tartalékos állomány katonai képzettsége nem sokat javult. Ennek az volt az oka, hogy az egyetemet, főleg a műszaki egyetemet végzett fiatalok katonai oktatását nem sikerült megszervezni.

A honvéd katonai tanintézetek végleges formájának kialakításával megkezdődött annak a tisztikarnak a kinevelése, amelyik a XX. század első felének társadalmi ellentmondásokkal terhes, két világháborút is hozó évtizedeiben az államhatalom szilárd támaszát képezte, sőt több tagja jelentős politikai szerephez is jutott. A tisztek közéleti tevékenységében meghatározónak bizonyult az, hogy a császárhoz és a Monarchiához való töretlen hűség jellemezte őket. Csak korlátozottan és ellentmondásosan jelentkezett bennük nemzeti, hazafias érzület. Náluk nem kapcsolódott össze a nemzeti függetlenség eszméje a haladó társadalmi mozgalmak támogatásával. A különböző politikai áramlatok sodrában sokan váltak szélsőjobboldalivá, nacionalista, sovíniszta eszmék követőivé.

Ritka kivételnek számítottak az olyan tisztek, akik megtalálták az utat a forradalmi mozgalmakhoz, és hűek is maradtak hozzájuk. Közülük a legnagyobb egyéniség a Ludovika Akadémián 1896-ban végzett Stromfeld Aurél, a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének vezérkari főnöke. Többen voltak olyanok, akik haladásellenes ügyet szolgáltak. Ott találjuk a Horthy Miklós közvetlen környezetét alkotó tiszti csoportban Kozma Miklóst, Mecsér Andrást, Görgey Józsefet, az ellenforradalom kezdetétől, az új államhatalom kialakításától a nemzeti katasztrófáig hozó rendszer végnapjaiig. Kivétel azonban itt is akadt. Voltak olyan tisztek is, akik elkötelezettségük megtartása mellett emberségek maradtak az embertelenség világában, mentették az országot javait és beosztottaik életét.

A honvédség létrejötte és a saját tisztképzés megszervezése kedvező hatást gyakorolt más területekre is: felkeltette az érdeklődést a magyar hadtörténelem, a hadtudomány iránt, ösztönzőleg hatott a magyar katonai nyelv fejlesztésére. Magyarország hadtörténelmének feltárása érdekében a XIX. század utolsó harmadáig nem sok történt. Ennek oka legfőképpen az volt, hogy a cenzúra szigorúsága vagy anyagi nehézségek miatt szakfolyóirat nem jelenhetett meg. Elő-

ször 1867-ben, a *Századok* című történeti folyóirat megindulásával nyílt mód hadtörténelmi cikkek, tanulmányok közzétételére. Rendszeres és nagyobb terjedelmű közleményeket azonban a folyóirat más rendeltetése miatt nem közölt. 1888-ban megjelent a ma is létező *Hadtörténelmi Közlemények*, ami lehetővé tette a kutatási eredmények publikálását és a hadtörténeti tevékenység kiszélesítését. A hadtörténetírás már az első évtizedben jelentős eredményeket ért el. A kezdeti időszak hadtörténetészei közül objektivitásával, adatfeltáró tevékenységével kiemelkedett Gyalóky Jenő, valamint a tehetséges szervező, Rónai Horváth Jenő, a Hadtörténelmi Közlemények első szerkesztője.

Kedvező helyzetbe jutottak a hadtudomány művelői is. 1874-ben került ki a nyomdából a Ludovika Akadémia Közlönyének első száma. Ezzel egy olyan magyar katonai folyóirat jelent meg, amely részletes tájékoztatást adott bel- és külföldi hadseregszervezési, kiképzési, szakfegyvernemi, ruházati, felszerelési és egyéb kérdésekről. A folyóirat megszűnése után, 1908-tól a Magyar Katonai Közlöny vette át ezt a szerepet.

A XIX. század utolsó harmadában megjelent a magyar katonai nyelv fejlesztését szolgáló tevékenység. Ezt az is indokolta, hogy a honvédtisztek egy része nem, vagy csak rosszul beszélt magyarul. Annak ellenére, hogy a honvédség főparancsnoka már 1872-ben elrendelte az ilyen tisztek számára a magyar nyelvvizsga letételét, 1881-ben még mindig akadt olyan parancsnok, aki előljárójának németül jelentett.

A magyar katonai nyelv kialakításában és egyöntetűségének megteremtésében a Magyar Tudományos Akadémia mellett jelentős szerepe volt a Honvédelmi Minisztériumnak és a Ludovika Akadémia egyes tanárainak. Domaniczky István ezredes irányításával készült el az új német-magyar (1892) és a magyar-német (1895) katonai szótár. Vághó Ignác százados a Ludovika Akadémia Közlönyében több cikket is írt e témában, amelyek jól tükrözik az erőfeszítések eredményeit. Tevékenységük során váltak általánosan elfogadottá olyan szavak, mint: tüzér (ágyús helyett), vezényszó (vezérszó helyett), terep (térálj, térhát helyett), vagy szűnt meg az azonos fogalmak több szóval történő kifejezése: erősítés (erősítés, erősítés, erősítvény) stb. Munkásságuk során arra törekedtek, hogy az idegen nyelvekből – a franciából, de főleg a németből – átvett szavak és kifejezések, valamint az új szóképzések megfeleljenek a magyar nyelvtani szabályoknak és az általánosan elterjedt szóhasználatnak.

Megemlítené a korabeli szabályzszerkesztési tevékenység is, ami biztosította a szótárakban szereplő szavak elterjesztését, szakszerű és szabályos alkalmazását. A szabályzszerkesztők erejéből a századforduló körüli évektől már arra is jutott, hogy fordítások helyett a saját, a honvédségnek megfelelő szabályzatokat és utasításokat is megjelentessenek: Szervi határozványok (1896), Egészségügyi szolgálat (1903), Öltözeti és felszerelési szabályzat I. R. (1911).

A népfelkelőkhöz azoknak a hadköteles állampolgároknak kellett bevonulniuk, akik nem tartoztak sem a közös hadsereghez, sem a honvédséghez. A szolgálati kötelezettség azon év január hatodikától kezdődött, amelyben a védköteles elérte a tizenkilencedik életévét, és annak az évnek végéig tartott, amelyben negyvenkettedik életévét betöltötte. A népfelkelőket felhasználás szempontjából két kategóriába sorolták. Az elsőhöz tartoztak az első tizenkilenc korosztály katonai kiképzésben részesült tagjai. Háború esetén velük akarták pótolni a közös hadsereg és a honvédség veszteségeit, amennyiben a póttartalékosok erre már nem elegendők. E célból az ide beosztottakat népfelkelő-gyalogzászlóaljakra és huszárszázadokba osztották. Az öt legidősebb korosztályt magában foglaló második csoport tagjait, valamint azokat, akik a harctéri szolgálatból valamilyen címen kimaradtak, népfelkelő-munkásosztatokba egyesítették, hogy a szükséges erősítési, útjavítási és szükséges hadimunkákat elvégezzék.

Az Osztrák–Magyar Monarchia mindkét részét népfelkelési járásokra osztották, amelyek megegyeztek a zászlóalj kiegészítő területeivel. Magyarországon is a honvédszászlóalj állandó kiegészítő területei képezték a népfelkelési járásokat.

A népfelkelés ügyeit legfelsőbb szinten a Honvédelmi Minisztérium intézte. Alsóbb hatóságai voltak: a kerületi, a hadosztály- (dandár-) és a zászlóalj-parancsnokságok. Az ezredparancsnokságok ellenőrzési hatáskört kaptak. A katonai hatóságok mellett polgári közigazgatási szervek is foglalkoztak népfelkelő ügyekkel: a törvényhatóságok, szolgabírói hivatalok, községek. A népfelkelési ügyeket a mindenkori honvédelmi miniszter irányította. Intézkedéseket hozott a népfelkelés megszervezésére, felfegyverzésére, felszerelésére, tagjainak felhívására, elbocsátására. A kerületi, a hadosztály- és a dandárparancsnokságok közzétették a miniszteri rendeleteket, s a honvédségi teendőknél megfelelően működtek. A zászlóaljparancsnokok nyilvántartották a népfelkelőket, elvégezték a katonai és gazdasági jellegű feladatokat.

A népfelkelő tiszteket a honvédelmi miniszter előterjesztésére az uralkodó nevezte ki. Tagjai a szolgálatra még alkalmas nyugállományúak, a szolgálton kívüliek, akik a hadseregből vagy a honvédségből önként kiléptek, és az önként jelentkező, tiszti beosztásra alkalmas polgári személyek. A tiszthelyettesi állományt a közös hadseregből vagy a honvédségből leszereltek közül állították ki. Hiány esetén népfelkelésre kötelezett rendfokozat nélkülieket is igénybe vettek.

A népfelkelők felhívását az uralkodó utasítására a honvédelmi miniszter rendelte el. A felhívás közzététele után az összes érintett egyénnek fel kellett készülni a bevonulásra: a járás terüle-

BOSZNIA ÉS HERCEGOVINA OKKUPÁCIÓJA

Az új elvek szerint átszervezett hadsereget 1878-ban vetették be először. Súlyos harcok és meglehetősen nagy áldozatok árán a Monarchia csapatai megszállták Boszniát és Hercegovinát. A meggyengült Török Birodalom fokozatosan visszavonulásra kényszerült Európából. Legelőször a balkáni pozícióit kellett feladnia. A hetvenes években egyre erőteljesebbé váltak a törökellenes mozgalmak ebben a térségben. 1876-ban felkelés tört ki Bulgáriában és Szerbiában. A birodalom helyzete végképp megingott az oroszok ellen 1878-ban elvesztett háború után. A San Stefanó-i békeszerződés a Balkánt Oroszország befolyási övezetévé nyilvánította.

Az orosz előretörés Dél-Európában a Monarchia számára nagy veszélyeket rejtett magában, mert emiatt várható volt a birodalom szláv népeinek erősödő elszakadási mozgalma, az állam belső rendjének felbomlása. A bécsi kormány élénken tiltakozott a békeszerződés ellen, s balkáni érdekei védelmére való tekintettel hatvanmillió forint rendkívüli hitelt szavaztatott meg a hadsereg fejlesztésére. Az ügy az 1878. június 13-án összeülő berlini kongresszus elé került, ahol az egy hónapig tartó tanácskozás során a jelenlévő nagyhatalmak képviselői kialakították a Balkán új rendjét. Oroszország redukálta célkitűzéseit és megelégedett az addig Romániához tartozó Dél-Besszarábiával, Románia kárpótlásul megkapta Dobrudzsát, Szerbia és Montenegró függetlenné vált, az Osztrák–Magyar Monarchia jogot kapott Bosznia és Hercegovina okkupálására. Törökország a Bolgár Fejedelemség déli határainál elterülő kelet-ruméliai provinciáig húzódott vissza.

A berlini döntés után a Monarchia meggyorsította az előkészületeket az új területek birtok-

téről hatósági engedély nélkül nem távozhattak el, akiket a felhívás más járásban ért, nyilvántartásba vétel miatt kötelesek voltak a helyi hatóságnál jelentkezni. A külföldön tartózkodóknak haza kellett utazniuk. A népfelkelők behívására külön rendelkezést adtak ki. Ez megtörténhetett a felhívással egy időben vagy egy későbbi időpontban. Vonatkozhatott valamennyi korosztályra vagy csak némelyekre, meghatározott területekre vagy személyekre. Az első világháborúban sok népfelkelő-alakulatot állítottak fel. Közülük számosan a harcokban is részt vettek, a közös hadsereg vagy a honvédség magasabbegységeinek kötelékeiben.

bavételére. A vezető politikai és katonai körök könnyen és gyorsan végrehajthatónak gondolták a megszállást. Elképzelésükben azonban rövide-sen csalódniuk kellett.

A terv szerint az e célra szervezett XIII. hadtest csapatainak nagyjából egy időben kellett végrehajtani a két ország elfoglalását. A három boszniai hadosztály (a 6. hadosztály és a 39. dandár, a 7. és a 20. hadosztály) 1878. július 29-én lépte át a Szávát. Pár napon belül kiderült, hogy az akció gyors és komplikációmentes végrehajtásáról a hadvezetésnek le kell mondania. A hadmozdulatok első napjaiban megkezdődött kiadós esőzések úgyszólván járhatatlanná tették az amúgy is rossz állapotban levő hegyi utakat. A csapatok csak a víz által elmosott úttestek rendbehozatala után folytathatták menetüket. A legfőbb akadályt azonban a lakosság soraiból toborzott felkelők szívós ellenállása jelentette. Mindhárom irány felderítői és előre kiküldött osztagai már augusztus harmadikától harcra kényszerültek. Hasonló volt a helyzet Hercegovinában is. A három nappal később, augusztus elsején megindult 18. hadosztály már másnap szemben találta magát a felkelőkkel. A bosznia-hercegovinai hadjárat sikerét a gerillák harca veszélyeztette.

Az idegen elnyomó hatalom elleni mozgalmak még a törökök kivonulása előtt kibontakoztak Boszniában. Irányító szervezetük Szarajevóban székel. Erejük annyira megnőtt, hogy a török polgári és katonai hatóságok kénytelenek voltak hozzájárulni helyi felkelőcsapatok szervezéséhez. A felkelők még egyes török zászlóalj csatlakozását is elérték. Boszniában és Hercegovinában a különböző nemzetiségű lakosságnak megfelelően, többféle nacionalista politikai irányzat

alakult ki. A mintegy negyven százalékot kitevő görögkeleti szerbek és a harmincszázaléknyi mohamedán lakosság ellenezte a Monarchiához való csatlakozást. Csupán a lakosság huszonöt százalékát jelentő, zömében katolikus vallású horvátok között lehetett találni Habsburg-párti elemeket. Szerbia és Montenegró is igényt tartott Boszniára és Hercegovinára.

Hercegovina megszállása során a Monarchia csapatai már augusztus 5-én bevonultak Mostarba. 8-án elfoglalták a tengerhez vezető útvonal használatát biztosító stolaci erődítményt, amit a felkelők többszöri visszafoglalási kísérlete ellenére is megtartottak. Boszniában nagyobb nehézségek támadtak. Bár augusztus 19-én a Monarchia kezébe került Sarajevó, a helyzet kritikus maradt, mert a felkelő csapatok még mindig jelentős erőt képviseltek. Ebben a helyzetben adta ki Ferenc József az utasítást újabb erők mozgósítására és a boszniai csapatok átcsoportosítására. Ennek során 270 000 főre – a haderő egyharmad részére – növelték a háborúban részt vevők számát. Augusztus 22-én kiadták a III., IV. és az V. hadtestet mozgósító parancsot. Belőlük szervezték a 2. hadsereget.

A megszállásnak ebben a periódusában már felhasználták a honvédség egyes zászlóaljait is. A mozgósítással egy időben a honvédelmi miniszter augusztus 17-én elrendelte a VII. (horvátországi) kerületben állomásozó 83. dandár hat zászlóaljának, valamint a 3., 65. és a 66. zászlóaljnak hadi létszáma emelését. A 83. dandár zászlóaljai a VII. honvéd kerületben állomásozó császári és királyi főhadparancsnokság alárendeltségében részt vettek a boszniai akciókban. Felhasználásuknál tekintetbe vették az 1868. évi 41. törvénycikk 3. §-át, amely szerint „a honvédség kivételesen a magyar korona országain kívül is alkalmazható” a törvényhozás külön intézkedésére, vagy ha erre nincs idő, a király rendeletére utólagos jóváhagyással. Ez esetben nem várták meg a magyar országgyűlés hozzájárulását, az uralkodó augusztus 23-án kirendelte a honvédcsapatokat határon túli biztosító- és hadtápszolgálatra.

A bosznia-hercegovinai hadjárat több mint két hónapig tartott. Befejezését október elsejére jelentették Ferenc Józsefnek.

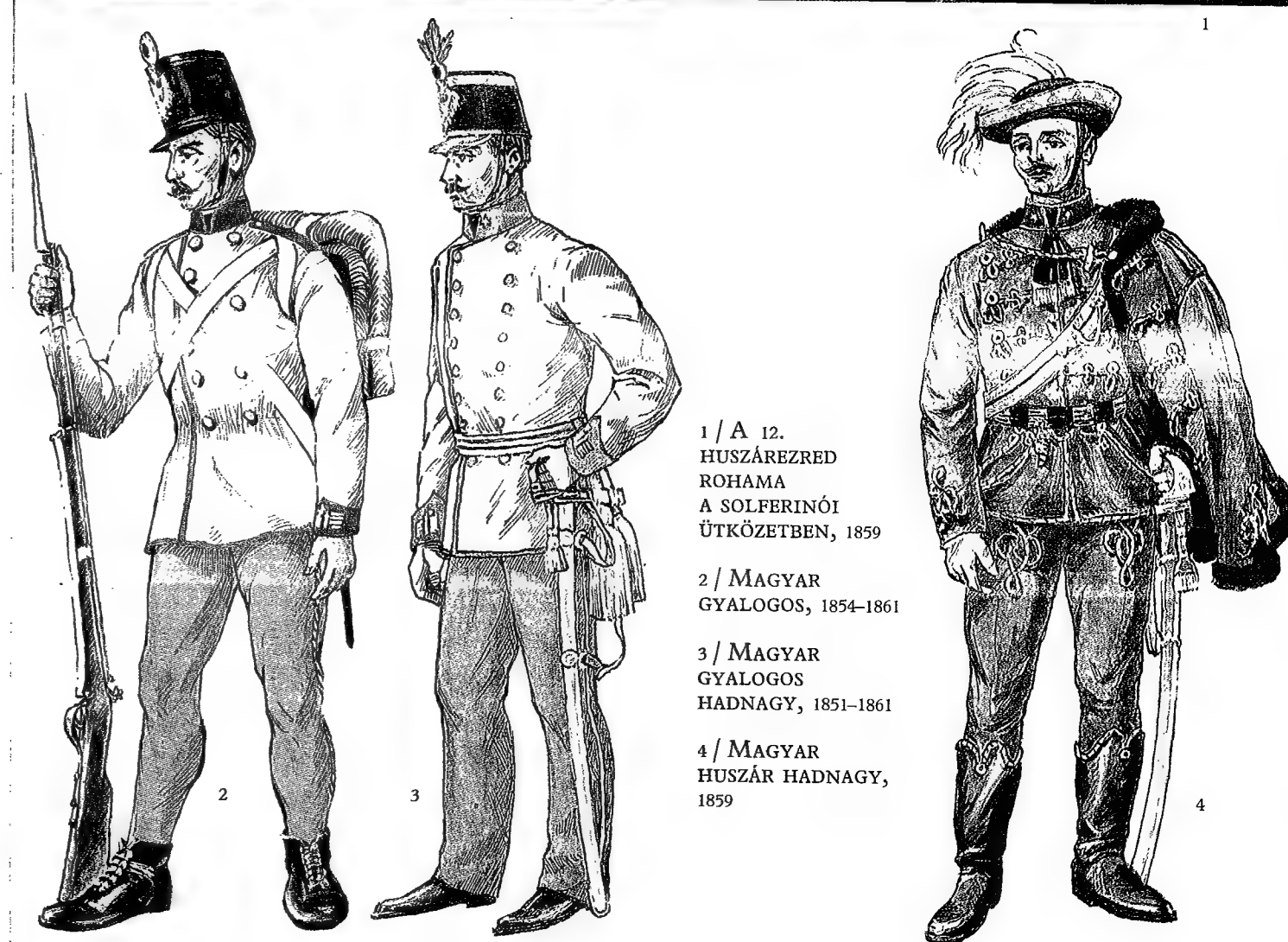
A háborús veszteségek a hivatalos jelentéssel szemben (900 halott és 3700 sebesült) 3300 halottat, 7000 sebesültet és sérültet, sok száz eltűntet és több mint 100 000, főleg maláriában és hastífuszban szenvedő beteget tettek ki. A győzelem okai közül a legfontosabb az, hogy az osztrák-magyar csapatok augusztus végétől létszámbeli, tűzéri, gyalogsági fegyverbeli fö-

lénnyel rendelkeztek. Ki kell emelni még, hogy az ezredek és zászlóaljak parancsnokai gyakorlott katonákkal eredményesen támadták a merrevonalvédelmet használó ellenállók szárnyait és hátát, továbbá a magasabb parancsnokok harcászati-hadművelti tudása messze felülmúlta az irreguláris erők vezetőit.

A létszámban, fegyverzetben, képzettségben gyengébb ellenféllel szembeni győzelem nem tarthatta el a közös osztrák-magyar hadsereg súlyos fogyatékosait. A leg súlyosabb – a hadvezetés tagjainak szemléletében keresendő. Figyelmén kívül hagyták az erdős-hegyes terepen vívandó háború követelményeit, szervezésbeli, felszerelésbeli igényeit. A hadsereg nem képzett ki hegyi harcra alakulatokat, nem volt elég málhásállata, könnyű és erős szállítóeszköze. Az utánpótlás fő terhét a hamar tönkrement kincstári társzekerek helyett kénytelenek voltak a tizezerszámra bevonultatott magyar és horvát parasztok szekereire hárítani. Az okkupációban részt vevő közös gyalogezredek kétharmada, a lovasezredek négyötöde Magyarországról származott. A legénység jelentős része járatlan volt a hegyi terep nehézségeinek leküzdésében. A lovasságot a Száva menti síkságot kivéve egyáltalán nem lehetett fegyvernemként alkalmazni. A zömében Magyarországról származó loálmány rosszul bírta a megpróbáltatásokat. Az egyetlen, málhásállattal szállítható löveg típus, a 6,6 centiméteres hegyiágyú lövedékei a jól fedett irreguláris erők között inkább morális hatást keltettek, mint valóságos kárt.

Súlyos hibákat követett el a hadvezetés az okkupáció tervezésének időszakában is. Kihagyta a számításokból a több száz kilométer hosszú, erdős-hegyes terepen haladó útvonalak fedezetének létszámszükségletét. Az előnyomulás közben az alakulatok egyharmadát kellett erre felhasználni. A létszám további egyharmadát az élelem és kisebb mértékben a lőszer utanszállítása kötötte le. A maradék erővel az 52 000 km²-nyi területet megszállni csak a lakosság teljes lojalitása és egy részének együttműködése esetén lehetett volna. Ferenc József azonban már a csapatok megindítása előtt tudta, hogy Boszniában és Hercegovinában fegyveres ellenállás várható.

Az osztrák-magyar erők legszembetűnőbb hibájának bizonyult a gyalogság rendkívül alacsony lökiképzési szintje és a tisztek, altisztek gyenge tűzvezetési képessége, bár a hadvezetés a hátultöltő fegyverek rendszeresítése óta arra törekedett, hogy az addig elhanyagolt lököttatást magasabb szintre emelje. Korábban az ellenség zárt alakzataira a zászlóaljak sortűzeket lőttek. Pontos célzásra ehhez nem volt szükség, ezért

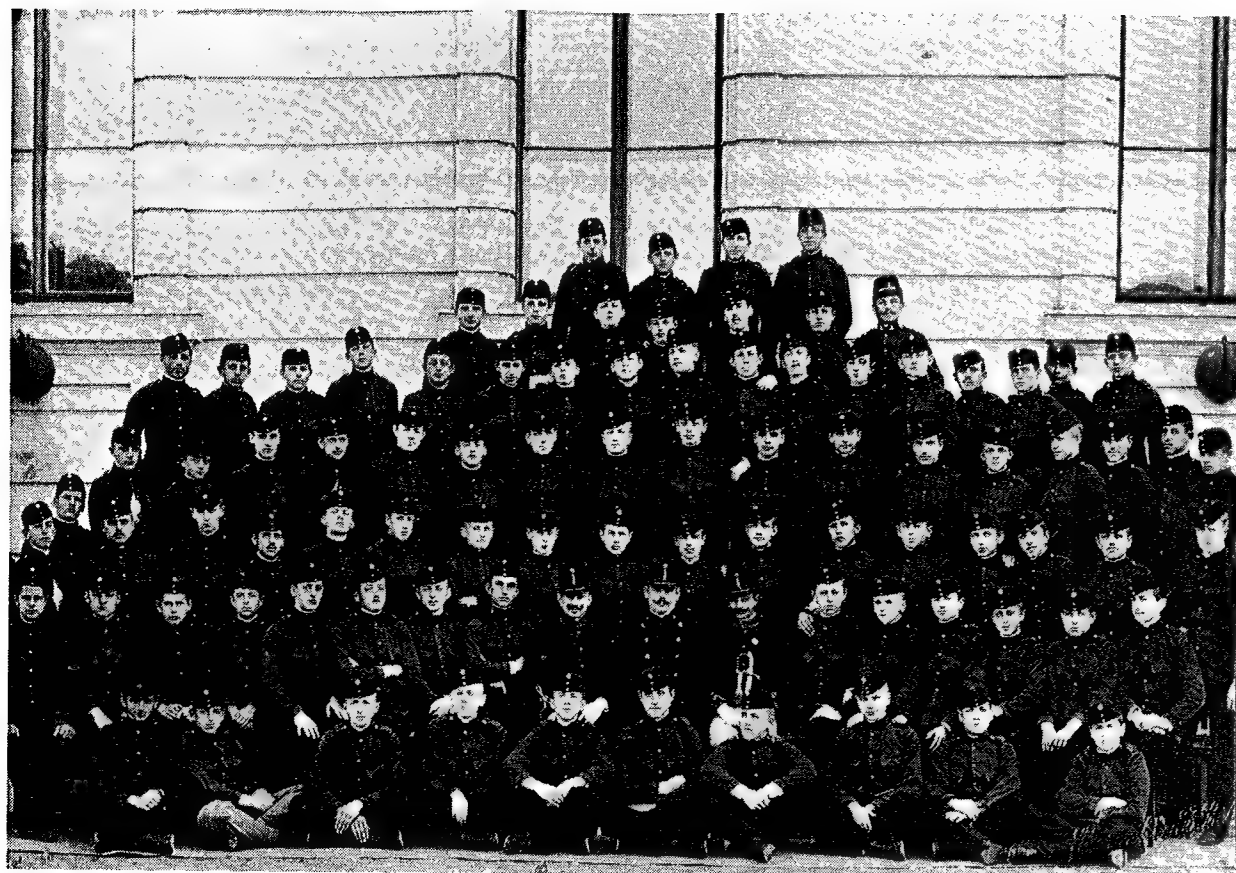

1 / A 12. HUSZÁREZRED ROHAMA A SOLFERINÓI ÜTKÖZETBEN, 1859

2 / MAGYAR GYALOGOS, 1854–1861

3 / MAGYAR GYALOGOS HADNAGY, 1851–1861

4 / MAGYAR HUSZÁR HADNAGY, 1859

52 / A PÉCSI HONVÉD HADAPRÓDISKOLA 1000 NAPOS ÜNNEPSÉGE, 1904 (AZ AVATÁST MEGELŐZŐ 1000. NAP)

53 / HUSZÁROK GYALOGRUKKOLÁSA, 1906 ELŐTT

egyéni lögyakorlatot sem tartottak. Az új követelményeknek megfelelően tervezett lökiképzést a csapattisztek azonban csak formailag hajtották végre. Korabeli osztrák–magyar vezérkari vélemények szerint a lökiképzés színvonala alapján a hadsereg nem felelt meg egy erős európai ellenféllel szembeni háború követelményeinek.

Súlyos hibákat követett el a hadvezetés a hadtápbiztosításnál is. A nehéz kincstári társzekerek, a törékeny parasztszekerek nemcsak a felázott, iszonyú utak és a meredek emelkedők miatt szakadtak le néha több napi járóföldre a csapatoktól, hanem azért is, mert az utánszállítást zömében feladatukat nem ismerő, tartalékos gyalogostisztek irányították.

Nem felelt meg sem a terepnek, sem az évszaknak a legénységi állomány ruházata, kivált a lábbelije. Ráadásul a katonáknak menetben, ütközetben huszonnyolc kilós felszerelést kellett cipelniük, amely különösen hegyi harc közben korlátozta mozgásukat. Nem sikerült jól megoldani az élelmezést sem. A fertőzött vizek szűrésére csak a hadjárat vége felé intézkedtek. Csődöt mondott az egészségügyi ellátás is. A táborokban nem teremtették meg a szükséges higiéniai rendet. A hadvezetés és az egyes parancsnokok a legénységi állománynak csak a minimumot tudták nyújtani, de maximális fizikai erőfeszítést követeltek. Az okkupáció katonai megvalósítása feltárta a hadsereg súlyos hibáit.

A katonai megszállás után Bosznia-Hercegovina

vinában is megkezdődött az új hatalmi apparátus kiépítése. Még 1878-ban megszervezték egy különleges csendőrhadtestet, amely katonai hatóságként működött és a Hadügyminisztérium hatáskörébe tartozott. Bevezették az általános hadkötelezettséget is.

Az eddigi lazább szervezetű török politikai rendszer helyébe lépő, sok törvénnyel szabályozott dualista uralom elégedetlenséget váltott ki a lakosság körében. Az egyre jobban növekvő nyugtalanság 1882-ben Bosznia-Hercegovina egy részére és Dalmáciára kiterjedő felkelésbe torkollott. A dalmáciai Krivosije volt a mozgolódások központja. Leveréséhez tekintélyes katonai erőt kellett felhasználni. A viszonylagos nyugalom csak hónapok múltán állt helyre.

Az új területeket négy kiegészítő kerületre osztották (székhelyek: Szarajevó, Banja Luka, Dolnja Tuzla, Mostar). 1883. január elsejével felállították a XV. hadtestet, a szarajevói és a dalmáciai katonai parancsnokságot zárai székhellyel. Az új hadtestparancsnokság alárendeltségébe tartoztak a 81–102. gyalogezredek, közülük négy bosznia-hercegovinai feltöltésű. Ezek a többiekével azonos fegyverzetet és felszerelést kaptak, de ruházatukban maradtak törökös elemek: a legénység és a mohamedán tisztikar sötétvörös fezt viselt a tábori sapka és a csákó helyett. A hadtestparancsnokság mellett felállították a tábori imám intézményét a mohamedán katonák vallási szertartásainak elvégzéséhez.

FŐBB KATONAI VÁLTOZÁSOK 1878–1890 KÖZÖTT

Az okkupáció utáni években a dualista állam fegyveres erőinél javult a területi szervezés, korszerűsödtek a gyalogsági és a tüzérségi fegyverek. A Monarchia fejlődő út- és vasúthálózata gyors mozgósítást és csapatszállítást tett lehetővé. A hadseregfejlesztés alapját az egyre jobban korszerűsödő ipar képezte, mozgatóját az európai nagyhatalmak között megkezdődött versengés. Mind erőteljesebbé vált az a törekvés, hogy a politikai cél elérésének érdekében katonai eszközöket vegyenek igénybe. Elsősorban Németország lett az az állam, amelyik élen járt a bel- és külpolitika agresszivitásának fokozásában.

A Monarchia vezetői 1879-ben Oroszország ellen Németországgal kötöttek egyezményt. 1882-ben csatlakozott hozzájuk Olaszország, s létrejött a hármasszövetség. Később Románia is a szövetség tagja lett. Az államok főképpen katonai együttműködésre szövetkeztek: segítségnyújtásra kötelezték magukat arra az esetre, ha

valamelyik tagállamot katonai támadás érné. Ez a kötelezettség magával hozta a hadseregek fejlesztésének kényszerűségét is. Ekkor még kevesen gondoltak a szövetkezett államok együttműködésének tartósságára, s mint majdani tényezőre az első világháború kiobbantásában.

A hadseregfejlesztés fontos lépésének tekinthető a Monarchiában a területi rendszer tökéletesítése. A kiegészítő körzetek számát százharomról száznyolcra növelték. Ebből százkető a közös hadsereghez, három-három a tiroli vadászokhoz és a haditengerészethez tartozott. A kiegészítő körzeteket a XIV., majd 1883-tól a XV. hadtest fogta össze. A hadtestek újoncszükségleteit saját területük lakosságából elégítették ki, s túlnyomóan innen fedezték a hadi létszámot is. A hadtestek szervezete szintén lényeges változásokon ment át. Csapatainak béketagozódását, szervezetét a háborús felhasználásnak megfelelően alakították ki. Parancsnokságaikon rend-

szeresítették a vezérkari főnöki, a tüzér-, az egészségügyi- és az ellátószolgálat-főnöki beosztást. Létrehozták a hadtest-bírósgát. A hadtestek alárendeltségébe beosztottak szakcsapatokat, szállító-, műszaki stb. egységeket, alegységeket is. Ennek megfelelően a szállító-hadtestet három szállítóezreddé alakították át. Új szakcsapatként felállítottak egy vasúti és távirászezredet. Jelentős változás, hogy a hadtestekbe beosztottak tüzérezredeket is.

A területi szervezet tökéletesítése és a hadtestek új szervezetének kialakítása lehetővé tette a háborús szervezésű hadsereg gyakoroltatását békében. Rendszeressé váltak az évenkénti zárógyakorlatok, amelyeken időnként a császár is részt vett. A gyalogoscsoportok hadosztály- vagy dandárkötelékekben a támadást és a védelmet gyakorolták, együtt a másik két fegyvernemmel. A huszárcsoportok nagy gondot fordítottak a felderítésre és az összekötő szolgálat ellátására. A tüzéreknek egyre inkább előtérbe került a pontos lövés elsajátítása. A feladatok teljesítésének elbírálására kialakult a döntnöki rendszer. A különböző szakképzettségű tisztekből álló, a gyakorlatok idejére összeállított testület bírálta el a parancsnokok ténykedésének helyességét, parancsaiknak, intézkedéseiknek célszerűségét. A gyakorlatok alkalmasnak bizonyultak a kiképzés eredményességének ellenőrzésére, a tanultak alkalmazására. Értékelésüket írásba foglalták, és okulás céljából a résztvevőkkel megismertették.

A Monarchia anyagi lehetőségeihez mérten megélénkült vasút- és útépitések a nyomvonalakat úgy jelölték ki, hogy alkalmasak legyenek a jövőbeni hadszínterek gyors elérésére és nagy katonatömegek szállítására. Előtérbe kerültek a Balkán és Oroszország felé vezető irányok. 1870 és 1900 között 3318 kilométerről 16 928 kilométerre nőtt a vasútvonalak hossza. A bécsi Hadügyminisztérium nagy figyelemmel kísérte az út- és vasútépitő munkálatokat. A császár Katonai Irodája évente megkapta az összefoglaló jelentéseket, amelyeket a katonai vezetés felhasználta terveik kidolgozásánál.

A tárgyalt időszak legjelentősebb haditechnikai változása a fegyverzet korszerűsítése. A francia-porosz háború bebizonyította, hogy az előtöltő ágyúk tűzhatása nem kielégítő, nem felel meg a mozgékony, a manőverezőképes és a gyorsaság követelményének sem. Az ágyúcsövet ezután öntöttvas helyett acélbronzból készítették. Az essen Krupp Művekben gyártották az első *acélbronz csövű hátultöltő ágyút*. A tüzérség fegyverzetének változásánál nagyobb jelentőségű volt 1887-ben a 8 milliméteres *Mannlicher-ismétlőfegyver és a füst nélküli*

lőpor rendszeresítése a közös hadseregben. A megnőtt hatásos lőtávolság és tűzgyorsaság jelentős változásokat hozott a harcászati, a lovasság és a tüzérség alkalmazásában.

A gyalogság tömör oszlopokban való mozgása ettől kezdve a puska lőtávolságán kívüli területre korlátozódott. A támadóharcban elmaradt az oszloproham, a zászlóaljössztűz és a zászlóalj-négyszög, helyükre lépett a *tagolt harcrend* – rajnál a csatárlánc – mint a legalkalmasabb harcalkázat. Nehezebbé vált a felderítő tevékenység, mert a füst nélküli lőpor kevesebb támpontot adott.

A megnőtt tűzhatás következtében a lovasság nehezen tudott a gyalogság közelébe kerülni, s ezáltal elvesztette a korábbi harceldöntő szerepét. Feladatát a döntés kicsikarásában a *gyalog-ság* vette át. A lovasság tevékenysége ezentúl főképpen felderítésre, hírszerzésre, összekötő szolgálatra, különböző harcbiztosítási és kisebb harcászati vállalkozásokra szorítkozott: az ellenség figyelmen kívül hagyására, az ellenséges tüzérség lerohanására, a nyugvó ellenség zaklatására, a visszavonulók üldözésére stb.

A tüzérség fontos feladatává vált a gyalogsági roham sikerének előkészítése a harc kezdetén mért tűzcsapással, mellyel súlyos veszteséget okozhatott az ellenségnek. A saját gyalogsággal való szoros együttműködés szükségessége megnövelte a figyelőszolgálat, az összeköttetés és a pontos tájékozottság jelentőségét. A tüzérségi lövedékekkel is rátértek az új lőpor használatára, de a robbanótöltetben a jobb megfigyelhetőség miatt a fekete lőpor mellett maradtak.

Az új gyalogsági fegyver éreztette hatását egyéb területeken is. A kiképzésben különös gondot kellett fordítani a lökésképzésre, a terep kihasználására, a hírszerző, a járőr- és a jelentőszolgálat alaposabb oktatására. Még nagyobb szerepet kapott a gyalogsági ásóval készített fedezék. A tűzharc döntővé válásával a löszertutánpótlás biztosítása elsőrendű feladattá lépett elő. A löszerszállítás és -elosztás a magasabb parancsnokságok feladatává vált. Felvetődött az öltözet megreformálásának kérdése is. Már ekkor javaslat született a messzire látszó és jó célpontot adó színek és fényes tárgyak kiküszöbölésére. A figyelőszolgálat és a parancsnoki tájékozódás megjavítása céljából bevezették a távcső használatát.

Az európai hadseregek fejlődése, a megújított hármasszövetségben vállalt katonai kötelezettség, valamint az Oroszországgal megromlott viszony, a 80-as évek második felében felvetette a hadsereg gyorsabb ütemű fejlesztésének igényét. Bécs elhatározta az újoncelosztás újbóli

szabályozását, szervezetének bizonyos fokú átalakítását és a hadkötelezettségi törvénytörvénypontok módosítását. Mindezekhez új véderőtörvény kidolgozására és elfogadtatására volt szükség.

1888 novemberében került a magyar országgyűlés elé a javaslat, amelynek különösen két pontja váltott ki nagy vitát. Ismét lánggra lobbant a Budapest és Bécs közötti katonai ellentét hamu alatt szunnyadó parazsa. A tervezett 95 400 fő helyett 103 100 főben állapította meg a közös hadsereg évi újonckontingensét, és 12 500 főben rögzítette a honvédségnek jutó részt. Tulajdonképpen ez utóbbi körül támadtak bonyodalmak. Eddig ugyanis nem volt meghatározva a honvédség újonclétszáma. Annyi új katona került ide, ahány megmaradt a közös hadsereg igényeinek kielégítése után. Ebben benne volt a létszámnövelés lehetősége is, amennyiben ezt a katonai szolgálatra alkalmas és bevonuló létszám lehetővé tette. A javaslatot ellenzők az esetleges létszámnövekedést látták veszélyben forogni a kötött újonckontingens megszavazásával, pedig

3. Az imperializmus kialakulásának hatása az Osztrák–Magyar Monarchia fegyveres erejére

A HADSEREG KORLÁTOZOTT FEJLŐDÉSE

A XIX. század végén és a XX. század elején termelési centralizáció és tökekoncentráció ment végbe a gazdasági életben. Kialakultak a monopóliumok, élükön az uralkodó osztályok kis csoportjával, a finánciókésekkel. Befolyásuk a politikára mind döntőbbé vált. Kialakult az imperializmus, a kapitalizmus fejlődésének újabb szakasza.

A monopóliumok az ellentétek egész láncolatát élezték ki. Az egyes országok belső társadalmi feszültségének növekedésén kívül élénk harc bontakozott ki az egyes országok tökéletes csoportjai között, valamint a gyarmattartó országok uralkodó körei és a gyarmatok között. Jól mutatják ezt a fegyveres összeütközések: a legfontosabbak közülük az angol–búr háború (1899–1902), az orosz–japán háború (1904–1905), a boszniai krízis (1908), az olasz–török háború (1911–1912), a két Balkán-háború (1912 és 1913), s nem utolsósorban az 1905-ös oroszországi polgári demokratikus forradalom, ami jelentős hatással volt a magyar munkásmozgalom fellendülésére.

A nagyhatalmak közötti fegyveres konfliktus

eddig még egy évben sem kaptak 12 000 újoncot. Ennek a csoportnak az sem tetszett, hogy az eddigi tíz év helyett korlátlan ideig fog érvényben maradni az újoncozásra vonatkozó törvénycikk.

Az előterjesztés másik pontja ellen – amely szerint az egyéves önkéntesek tisztai vizsgáját a német nyelv ismeretéhez kellene kötni – az egyetemi ifjúság emelte fel a szavát. Ezt végül úgy módosították, hogy az önkéntesek nemcsak német, hanem magyar és horvát nyelven is vizsgázhatnak.

A magyar parlament 1889 márciusában jóváhagyta az új véderőtörvényt, amit még ebben az évben, mint 1889. évi 6. törvénycíkket a császár szentesített. Ennek alapján készült a következő évben kiadott 1890. évi 7. törvénycikk a honvédségről, amelyben felemelték a tényleges szolgálati időt két évre, és póttartalékos állományt is engedélyeztek. Az új véderőtörvény életbe léptetése után megkezdődött a Monarchia haderejének sokoldalú technikai fejlesztése, amely több szakaszban az első világháború kezdetéig tartott.

kirobbanásának közeledtét jelezték az olyan folyamatok, mint a hármasszövetség szétbomlása, az Anglia és Franciaország szövetségére lépése 1904-ben, amelyhez 1907-ben Oroszország is csatlakozott (antant), továbbá a századforduló után kibontakozó fegyverkezési verseny. Mind-egyik nagyhatalom erőszakos úton kívánta megvalósítani imperialista célkitűzéseit. Németország a világ újrafelosztásával követelte helyét a nap alatt, Franciaország Elzász-Lotharingia visszavételére készült, a cári Oroszország a Balkán és a Boszporusz meghódítására törekedett, Anglia minden áron meg kívánta tartani gyarmatait és domíniumait felett szerzett hatalmát.

A Monarchiára is hatottak az Európában végbement változások. Megkezdődött a tökekoncentráció, élesebbé váltak az osztály-összeütközések. A Balkán miatt végsőkéig elmergesedett a helyzet a dualista állam és Szerbia között. Szerbia, Oroszországtól támogatva, saját balkáni befolyásának növelésére törekedett, a Monarchia szintén. 1908-ban az annexió válság idején a helyzet olyan kritikussá vált, hogy Bécs az év végén elrendelte a mozgósítást. Fegyveres össz-

szecsapásra nem került sor, de Bécs és Szentpétervár között végérvényesen megromlott a viszony. A továbbiakban nem lehetett szó semmiféle együttműködésről. Az antant terveiben a Monarchia potenciális ellenségként szerepelt. Nem sokkal ezután, a balkáni háborúk idején Bécs ismét mozgósított. A fegyveres összeütközést azonban ekkor még sikerült elkerülni.

A nemzetközi helyzet kiéleződése a Monarchiát erőteljes fegyverkezésre készítette. A vezető politikai és katonai körök a lehetőségeken belül mindent elkövettek az általános európai fejlődéssel való lépéstartásra. 1906–1910 között 86 millió koronával növelték a hadikiadást, ezen túlmenően még 400 milliót biztosítottak a rendkívüli kiadásokra. 1911-ben a költségvetésen felül 200 milliót kapott a hadsereg, 320 milliót a haditengerészet. Mindezek folytán az 1889-ben szentesített véderőtörvény alapján több területen lényeges változáson ment keresztül az osztrák–magyar haderő.

Mindenekelőtt tovább korszerűsítették a Mannlicher-puskát, és az új, 1898-as típussal 1903-ban megkezdték a közös gyalogezredek, a vadászzászlóaljak, valamint a Landwehr és a honvédség gyalogezredeinek felszerelését. Ugyanebben az évben rendszeresítették a 98 mintájú 8 milliméteres forgópisztolyt. A tűzerő fokozásában a legnagyobb változást a géppuska rendszeresítése jelentette, amit több európai hadseregben már a századfordulón alkalmaztak (Németország, Anglia, Franciaország, Oroszország és Svájc). A Monarchiában az 1907. december 26-án kiadott császári rendelet mondta ki a német gyártmányú, 1907 mintájú (1907 M) Schwarzlose-géppuska alkalmazását, amelynek alapján 1909 elejéig fokozatosan minden közös honvéd gyalog- és lovasezrednél, vadászzászlóaljnál felállítottak egy-egy *géppuskás osztagot*. Ezek békeállománya a gyalogságnál; 1 tisz, 1 őrmester, 11 sorkatona, 2 géppuska és 5 ló; a lovasságnál; 3 tisz, 1 őrmester, 56 huszár, 4 géppuska és 57 ló; hadiállományuk a gyalogságnál 1 tisz, 1 őrmester, 34 sorkatona, 21 ló, géppuska külön megállapítás szerint; a lovasságnál 3 tisz, 1 őrmester, 74 huszár, 98 ló, géppuska külön megállapítás szerint, 5 jármű. Géppuskaként a gyalogságnál 10 000, a lovasságnál 15 000 töltenyt rendszeresítettek. Az osztagokat a gyalogság és a lovasság tűzharcának támogatására egyaránt felhasználták.

A gyalogság új felszerelési tárgyaként a századforduló után megjelent a menetsebesség fokozását lehetővé tevő *kerékpár*. Az első kísérleteket a kerékpárral Franciaországban végezték még 1895-ben. Egy évvel később, 1896-ban a

Monarchiában is megkezdték kipróbálását. Rendszeresítésére azonban mindenütt a századforduló után intézkedtek: 1904-ben Franciaországban és Olaszországban, 1905-ben a Monarchiában. Kerékpáros alakulatokat – századokat, zászlóaljakat – szerveztek és építettek be a hadseregbe.

A hadsereg életében és felszerelésében nagy jelentőségű volt a *gépjárművek* (motorkerékpár, személy- és tehergépkocsik) megjelenése. A robánomotor feltalálása fellendítette az autógyártást. Kísérletképpen először többféle hajtóanyagot használtak: benzint, spirituszt, petróleumot, gőzt, kokszt, szenet. Angliában fejlődött ki leghamarabb az autógyártás, de jelentős eredményeket ért el Franciaország és Németország is. Az utóbbi 1902-ben már autókiallítást rendezett, ahol bemutatták a spiritusszal működő Daimler-motorral ellátott gépkocsit. A századforduló után intenzíven megkezdődött a gépjárművek katonai alkalmazásának kikísérletezése. Az 1901. és 1902. évi nagygyakorlatokon már az osztrák–magyar közös hadseregben több személygépkocsi-típust is kipróbáltak. Angliában kísérletképpen felállítottak egy gépkocsi-vonatszázadot a szállítás és a vontatás javítására. A XX. század első évtizede az autók hadi alkalmazásának kikísérletezésével telt el. Egyformán vizsgálták a felderítési, szállítási és harci feladatokat. A közös hadsereg 1906. évi sziléziai nagygyakorlatán géppuskával felszerelt páncélozott gépjárműveket is alkalmaztak.

Kezdetben térítés ellenében az autótulajdonosok a vezetővel együtt bocsátották a hadsereg rendelkezésére autóikat. A Monarchiában 1906-ban adták ki a császári és királyi gépkocsi-testület működési szabályzatát. Ez már kimondta, hogy tagjai a hadsereg rendelkezésére bocsátják gépkocsijaikat, ha az legalább 16 lóerős, motorkerékpárjukat, ha az ereje eléri a 3,5 lóerőt; háborúban minden megszorítás nélkül, békében négy egymást követő évben háromszor tíz napra. A kölcsönvett autók használatáért a hadsereg térítést fizetett: békében a gépkocsi után napi 15 koronát, oldalkocsis motorkerékpár után napi 10 koronát, oldalkocsi nélküli után 6 koronát. A kenő- és üzemanyagot a hadsereg biztosította. Háborúban a gépkocsi tulajdonosa egyszeri felszerelési átalányként 1500 koronát kapott, a motorkerékpár tulajdonosa 300, illetve 200 koronát. Hasonló egyesületek jöttek létre Németországban, Angliában, Franciaországban, Olaszországban. Magyarországon 1900-ban alakult meg a Magyar Automobil Klub. A polgári foglalkozású tagok felvétele két klubtag ajánlata alapján titkos szavazás útján

történt. A hivatásos katonatisztek és a diplomáciai testület tagjai e nélkül is beiratkozhattak. A honvédség autószükségletének kielégítésére szolgáló „Magyar Önkéntes Automobil Testület” 1909-ben alakult meg. Alapszabályzata szerint békében a magyar honvédelmi miniszter alárendeltségébe tartozott, háborúban a fegyveres erő részeként működött. 1909-ben a közös hadseregben megkezdődött a gépkocsi-vezetők kiképzése. A katonai műszaki bizottság kéthónapos tanfolyamot szervezett, amelyen korábban a honvédségből még senki sem vett részt.

Az ágyúprogram megvalósításában jelentős szerepet játszott a Skoda Művek, amely 1890–1902 között 11 fajta tábort löveget készített. Nagyobb volt a tűzerejük és lőtávolságuk, mint az eddigieknek. A technikai haladás a tűzgyorsaság fejlesztésének irányába mutatott. Létrehozták a hátrasikló csövű gyorstűzelő ágyúk két típusát: a lapos röppályájú tábort ágyút és a magas röppályájú hegyitarackot. A közös hadseregben 1908-ban rendszeresítették az 5 mintájú (5M) 8 centiméteres *könnyű tábort ágyút*, és a 8 mintájú (8M) 10 centiméteres *könnyű hegyitarackot*. Az utóbbi lövegtípus alkalmazását már évek óta vitatták. Az angolbúr háborúban az angoloknál nagyon érződött a tarack hiánya. A fedezékbe vonult ellenséget lapos röppályájú fegyverekkel nem lehetett elérni. A fedezékek és a tűzérési fegyverek egymásra gyakorolt kölcsönhatása a kor szembeötlő jelensége. Az egyik fejlődése maga után vonta a másik tökéletesítését is. Mivel az ipari termelés korszerűsödése a tárgyalt időszakban gyors ütemű volt, rövid idő alatt jelentős változások történtek a rombolófegyverek és a védelmi berendezések technikájában is. Az első világháborúig fokozatosan rendszeresítették azokat a tűzérési eszközöket, amelyek nehéz körülmények között is alkalmasak voltak az ellenség megsemmisítésére. A tábort lövegek mellett használták a *mozsárágyúkat* a beton- (vasbeton) fedezékek rombolására, a *nehézlövegeket* (ostromágyúkat) a nagy távolságra levő (10–12 km), erős ellenállásra képes ellenség gyengítésére és a *hegyiágyúkat*. A tarack bevezetése lehetővé tette a fedezékek, tábort erődítmények mögé bújó ellenfél tűz alá vételét.

Legfontosabb *szervezési változásként* az osztrák Landwehr fejlesztése emelendő ki. 1890 után létszám és fegyverzet tekintetében a honvédség elé került, amelynél eddig gyengébb volt. Újonckontingensét 14 500 főre növelték, s 1908-ban megkezdődött tűzériségének kiépítése. 1910-ben a Landwehr száztizenkilenc zász-

lóból állt, a honvédség kilencvennégy zászlóaljból (huszonnyolc gyalogezredből).

A régen esedékes *ruházati változásokat* 1908-tól vezették be. Ehhez az orosz–japán háború tapasztalatai adták meg a végső lökést, amelyben az orosz hadsereg ruházata célszerűtlennek bizonyult: hóban a fekete nadrág és szőrmesüveg, a fényes vállszalagok és jelvények jó célpontul szolgáltak az ellenség lövészei számára, a hosszú szárú csizma nehezítette a mozgást, a könnyű öltözködés hiánya megnehezítette a nyári hőség elviselését. A tanulságok alapján jelentős módosítások történtek: a terephez jobban alkalmazkodó színűre változtatták a ruha színét (khaki–Japán; szürkészöld–Németország; sárgászöld–Oroszország; szürkés-kék–Franciaország; csukaszürke–Osztrák–Magyar Monarchia), rátértek új anyagok, többek között a könnyű szávolyszövet felhasználására, a ruhaforma és a szabás egyszerűsítésére, a díszítés nélkülségre. A Monarchiában tíz évben állapították meg az új egyenruha teljes bevezetésének időtartamát. A honvédségnél 1909-ben léptek életbe a ruházati rendelkezések, amelyek a zubbony, nadrág és köpeny színét csukaszürkére változtatták.

A haditechnika korszerűsítése során felállított új alakulatok, illetve az átszervezett csapatok létszámszükségletét egyelőre átcsoportosítással kellett megoldani. A régi rendelkezések nem tették lehetővé a szükséges létszámemlést. Enélkül pedig nem lehetett hathatós intézkedéseket hozni a kiéleződött bel- és külpolitikai helyzet követelte harckészültség fokozására. Újbóli szabályozásra várt a régi véderőtörvény több pontja is. A fegyveres erő hatékonyabb fejlesztése érdekében új véderőtörvény kidolgozása vált szükségessé.

Az 1912. évi véderőtörvény (30. törvénycikk) és a honvédségről szóló törvény (31. törvénycikk) *legfontosabb változásai* az alábbiakban foglalhatók össze: növekedett az újonclétszám, csökkent a tényleges szolgálati idő, valamint a fegyvergyakorlatok száma és időtartama, módosult az újonckontingens számbavételének módja, a beosztásba kerüléssel és az ajánlással kapcsolatos eljárás, valamint a kedvezményi előírás.

Az új törvény 12 évre előre, az eddiginél lényegesen nagyobb évi újonclétszámot állapított meg: a közös hadseregnek 159 000 főt, a honvédségnek 25 000 főt, a Landwehrnek 27 000 főt. A növelést nem egyszerre, hanem három évre elhúzva, fokozatosan kellett végrehajtani. A tényleges szolgálati idő két évre csökkent a közös gyalogságnál, a vadászcsapatoknál, a tü-

zéségnél és a műszakiaknál. A lovasságnál, a lovas tűzéreknel azonban maradt a három év, a haditengerészetnél a négy év.

További jelentős változásnak számított a kiegészítő szervek önállóvá válása, a honvéd kerületek hatra csökkentése és területeiken – amelyek ezúttal egybeestek a magyarországi közös hadtestekével – gyaloghadosztályok és -dandárok megalakítása, a közös hadsereg lovasságának tíz lovashadosztályba tömörítése, a közös hadtestek tűzérezredeinek felállítása, a honvédség ellátása tűzérséggel. Új alakulatokat hoztak létre: a gépkocsi- és a léghajóosztályt, mindkettőt saját tiszti és legénységi állománnyal. A haditengerészet fejlesztésének minőségi változását jelentette az angol dreadnought típusú, nagy tűzerjű óriáshajók megjelenése. Az 1908-ban vízre bocsátott három 14 500 tonnást 1913-ban három 20 000 tonnás követte.

Az adatokat vizsgálva megállapítható a dualista hatalom fegyveres erejének kétségtelen fejlődése.

A közös hadsereg békelétszáma 1868–1914 között 260 000 főről 500 000-re, hadiállománya 800 000 főről majdnem 1,5 millióra növekedett.

A honvédség békefelállításának 82 gyalogzászlóalja és 32 lovasszázada 97 gyalogzászlóaljra (32 gyalogezred), 60 lovasszázadra (10 huszárezredre) szaporodott, amihez hozzájött még 8 tűzérezred (31 üteg) és 1 lovas tűzérezred (3 üteg), valamint 32 gyalog- és 4 lovas géppuskás osztag.

A fegyverzetet, felszerelést és a ruházatot is lényegesen korszerűsítették. A csapatszervezés legnagyobb vívmánya a több fegyvernemből álló *hadtest* létrehozása. Javult a vezetés, a kiképzés, a szállítás és sok fontos szakágban végzett munka színvonala is. Azonban mindezek ellenére a Monarchia hadserege nem került az élenjárók közé.

Mindenekelőtt gazdasági okokból maradtak kihasználatlanok az általános védkötelezettség bevezetésének lehetőségei, és nem volt mód az új haditechnika szükség szerinti rendszerezésére sem. Márpedig e két tényező döntően befolyásolta a hadseregek ütközésszerűségét a XX. század elején, amikor a számbeli fölény és a nagyobb tűzerő együttesen vált nélkülözhetlenné a győzelmes harchoz. A dualista állam a nagyhatalmak között az utolsó helyen állt a hadiköltségvetés évi összegében, s elmaradt az egy főre eső rész tekintetében is. 1911-ben évi 420 millió koronát kapott a hadsereg és a hadiflotta, amikor Németország 1,7, Oroszország 1,6, Anglia 1,5, Franciaország közel 1,2 milliárdot, Olaszország pedig 523 millió koronát fordított

hadikiadásra. 1905–1910 között 1,2 százalékos az egy főre jutó költségvetés-növekedés a honvédelmi tárcában. A felszerelésre jutó rész azonban – eltekintve a rendkívüli hitelektől – az utóbbi két évtizedben jóformán változatlan maradt. Az egy főre jutó növekedés az 1908–1909 közötti krízis időszakában 3–4 koronát tett ki. Hasonló helyzetben Japán 68 koronával növelte az egy lakosra jutó terheket.

A Monarchiában a szűkös anyagiak következtében az új véderőtörvény előtt (0,7%) a legalacsonyabb volt az újoncok összlakossághoz viszonyított arányszáma (Olaszország 0,8%, Oroszország 0,9%, Németország 1%, Franciaország 1,5%). Ezzel függött össze az is, hogy a Monarchiában volt a legkisebb a századok békelétszáma: 90 fő (Olaszországban 110, Oroszországban 115, Németországban 120, Franciaországban 140 fő). A tervek szerint egy honvéd gyalogszázad békelétszáma 1914. október 1-én is csak 79 főt tett volna ki. A dualista állam hadserege lemaradt oly fontos fegyvernem fejlesztésében is, mint a tűzérség. A Hadügyminisztérium 1912 novemberében sürgette a közös hadsereg, a Landwehr és a honvédség hadosztály-tűzérségi ütegeinek hétére növelését, tekintettel a Balkánon kialakult fenyegető helyzetre. Ez a célkitűzés szerénysége ellenére sem valósult meg. Pedig még így is hat ágyúval lett volna gyengébb az orosz, tizennyolccal a francia és harminccal a német hadosztálytűzérségnél. A honvédség egy hadosztálya 1914-ben a tervezett héttel szemben átlagban négy, a közös hadseregé öt üteggel rendelkezett. A tűzer fegyvernem gyengesége a háború éveiben is jellemző maradt a Monarchia hadseregére.

Az Osztrák–Magyar Monarchia anyagi lehetőségének korlátozottsága összefüggött a gazdaság ellentmondásos fejlődésével. Tért hódítottak ugyan az imperialista viszonyok, megerősödtek a monopolista tendenciák, de az átalakulás csak szűk keretek között mehetett végbe. Teljes kibontakozását megakadályozták a feudális maradványok. Az ipari struktúrában a legtöbb nyugat-európai országénál jóval nagyobb szerepet játszott a kézműipar, amelynek termékeire a hadsereg is igényt tartott.

A mezőgazdaságban a belterjesség fokozása mellett még magas volt a külterjesen gazdálkodó birtokok száma. A kézi erővel végzett munka elsődlegessége továbbra is megmaradt. A földbirtokok jelentős része nem a termelés korszerűsítésével kívánta jövedelmét fokozni, hanem a termékárak növelésével. Az alacsony termékhözam miatt a Monarchia a rossz termésű években továbbra is gabonabehozatalra szorult.

A hadsereg viszonylagos gyengeségének további forrását az állam társadalmi-politikai viszonyaiban kell keresni. Erkölcsei-politikai arcúlatára kedvezőtlenül hatott az állam etnikai tarkasága. A nemzetiségi elnyomás, a nyelvi különbségek következtében nehézségek támadtak a kiképzésben. A parancsnoki akarat érvényesítése igen sokszor csak kemény rendszabályok alkalmazásával vált lehetővé. A százket gyalogezred közül mindössze huszonhét, az állomány 26 százaléka volt német anyanyelvű. Az arány az egészségügyiekénél és a műszakiaknál emelkedett a legmagasabbra, de a németiség létszáma ott sem haladta meg az 50 százalékot.

Képviselőtük a vadászoknál is csak 46 százalékot tett ki. A huszároknál a magyarok voltak többségben. A hadsereg 100 katonájából 29 német, 18 magyar, 15 cseh, 9 lengyel, 8 rutén, 7 szerb-horvát, 5–5 román és szlovák, 3 szlovén, 1 olasz volt. Ez az összetétel tette szükségessé az érintkezés nyelvi szabályozását, a hármas tagozódás – a vezényleti nyelv, szolgálati nyelv és az ezrednyelv – bevezetését.

Nemzetiségi összetétel jellemezte a honvédséget is. Az 1868-ban kijelölt 78 zászlóalj magyarországi (Horvát–Szlavónia nélkül) kiegészítő kerülete közül csupán 23-nak volt tisztán magyar nyelvű lakossága. A többiben magyarok és nemzetiségiek vagy csak nemzetiségiek éltek. A honvédség vezényleti nyelvén a magyart, szolgálati nyelvén a magyart és horvátot tették. Az egymás közti érintkezés nyelve – az ezrednyelv – nem volt meghatározva.

A nemzetiségi túlsúly a hadseregben gyakran vezetett konfliktushoz. Többször előfordult a zavargások. Súlyos helyzetben az alakulat helyezésével próbálták a rendet fenntartani. Ilyen eset fordult elő 1895-ben, amikor a tisztán cseh állományú prágai gyalogezred székhelyét Linzbe tették át, hogy véget vessenek a megismétlődő elégedetlenségnek, rendzavarásoknak, amelyek a csehek Monarchia-ellenes fellépéseiből fakadtak.

A nemzetiségi ellentétek növelték az amúgy is növekvő társadalmi ellentétek állambomlasztó hatását. A szocialista eszmék és az antimilitarista mozgalom propagandája eljutott a katonatömegekhez, a bevonulás előtt állókhoz is. 1908 szeptemberének végén 54 000 példányban jelent meg Magyarországon az alábbi röplap:

„Újoncok! Testvérek!

A hatalom jónak talált benneteket arra, hogy hosszú ideig fegyveres szolgálatban tengődjétek, hogy . . . testtel-lelékkel védjétek a hazát: az ő hazájukat . . . Nem a hazát, hanem a tulajdont kell majd nektek megvédeni . . . Fegyvereiteket

ne testvéreitek ellen fordítsátok, hanem azok ellen, akik becsstelenné és állattá akarják tenni benneteket az embert, hogy testetek érzéketlen gyilkoló géppé váljon . . . Tagadjátok meg a gyáva, szegységteli engedelmességet.”

A honvédség parancsnokságai nagy erőfeszítéseket tettek a szocialista propaganda ellensúlyozására. Az alakulatok tisztai gyűlésein határozták meg az ezzel kapcsolatos nevelési célt, sürgették a megvalósításához szükséges nevelőeszközök biztosítását. A 11. honvéd gyalogezred gyűlésén javaslat született legénységi könyvtár létesítésére, a hadapródiskolák és az akadémián társadalomtudományi tanszékek felállítására.

Az új eszmék hatásának egyik komplex mutatója a karhatalmi tevékenység kiszélesedése. A századforduló után mind gyakrabban került sor karhatalmi szolgálatra, és egyre nagyobb lett az ilyen célra igénybe vett katonák száma is. Az 1905-ös forradalmi fellendülés idején karhatalmi szempontból egységes irányítás alá helyezték a Magyarország területén állomásozó közös hadseregi csapatokat és a honvédalakulatokat. Lobkowitz Rudolf tábornagyot, a IV. közös hadtest parancsnokát bízták meg „. . . az egységes vezetésével minden katonai intézkedésnek, melyek a közös hadseregnek és a magyar honvédségnek Magyarországon elhelyezett csapatainak a csend és rend fenntartására célzó alkalmazására vonatkoznak”. Alárendeltségébe kerültek a IV., az V., a VI. és a XII. közös hadtestek, valamint az I–VI. honvédkerületek parancsnokai. Az 1910. május 31-i magyarországi választások idején katonák álltak őrt a rendszer védelmében. A Magyarországon tartózkodó közös csapatoktól 531 gyalog- és 83 huszárszázadot, az országon kívül állomásozó alakulatoktól 177 gyalog- és 43 huszárszázadot helyeztek készenlétbe. A tisztán közös hadseregbeliek, köztük a Monarchia más területein, Ausztriában és Bosznia-Hercegovinában állomásozók felhasználása azt mutatja, hogy a honvédség alakulatait, az előző évtizedekkel ellentétben, a szocialista és az antimilitarista eszmék hatása miatt már nem tartották megbízhatónak ilyen feladatok ellátására. Előtérbe került a nemzetiségek egymás elleni felhasználása. Az éleződő osztály- és nemzetiségi ellentétek azt eredményezték, hogy a hadsereg emberanyagának mind jelentősebb része vált kétes értékűvé az uralkodó osztályok háborús céljai szempontjából.

A fegyveres erő harcértékére kedvezőtlenül hatottak a szervezésben, a vezetésben, a kiképzésben, a csapatok alkalmazásában meglevő hibák és téves nézetek is. Ezek azonban a háborús

alkalmazásig rejtve maradtak, mert a békegyakorlatok idején nem fordultak elő olyan mértékben, hogy felismerhették volna őket.

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege előrehaladt a korszerűsítésben, létszámát és felszerelését tekintve a kiegyezés évéhez viszonyítva jóval magasabb színvonalat ért el. De ahogy az 1867-ben létrehozott új állam sem tudott vezető szerepet kivívni az európai politikában, úgy hadserege sem küzdötte fel magát az európai élvonalba. Mindez nem zavarta a Monarchia vezérkarát abban, hogy terveket dolgozzon ki hódító céljainak megvalósítására, hogy sikerekről álmodozzon egy fegyveres összecsapásban. Az 1910-es évek elején még kevesen gondolták, hogy a Monarchia végórát éli.

A m. kir. honvédség kialakult békehadrendje az alábbiakban foglalható össze (1914. április 1-i állapot):

Kerületi parancsnokság, összesen hat (Budapest, Szeged, Kassa, Pozsony, Kolozsvár és Zágráb) volt a történelmi Magyarország területén. Ezeken belül a honvédség két gyaloghad-

osztály-parancsnoksággal (m. kir. 20. [Nagyvárad] és m. kir. 41. [Budapest]), tizenhat gyalogdandár-parancsnoksággal (Nagyvárad, Szatmárnémeti, Szeged, Lugos, Pozsony, Nyitra, Kolozsvár, Nagyszeben, Kassa, Miskolc, Budapest [79. számú], Pécs, Budapest [81. számú], Veszprém, Zágráb, Eszék). Minden gyalogdandár két ezredből állott, így az ezredek száma harminckettőt tett ki.

A lovasságnak két hadosztály-parancsnokság alatt (Budapest, Debrecen) négy dandárparancsnoksága (Budapest, Zalaegerszeg, Szeged, Kassa) volt, amelyek tíz lovasezredet fogtak át. A honvédség tüzérségének megszervezésekor nyolc tábori ágyús ezredet és egy lovas tüzérosztályt állítottak fel.

A honvédség tiszti utánpótlását biztosították a tisztképző és előképző intézetek: a Ludovika Akadémia (Budapest), a főreáliskola (Sopron), továbbá a két hadapródiskola (Pécs, Nagyvárad). Az intézetek sorát a szakképző intézetek, egészségügyi intézetek, raktárak és lótenyésztő intézetek képezték.

III. AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ

1. A háború előkészítése és kirobbantása

Az első világháború gazdasági, politikai és katonai előkészítése a XIX. század 80-as, 90-es éveire nyúlik vissza. A világ újrafelosztására, a gyarmati sorban élő népek nemzeti felszabadító mozgalmainak elnyomására, a nemzeti függetlenségi mozgalmak elfojtására imperialista államközi szövetségek alakultak. 1882-ben jött létre – mint már említettük – a kapitalista államok első tömbje, a hármas szövetség (más néven központi hatalmak) Németország, Ausztria–Magyarország és Olaszország között, amelyhez később Románia is csatlakozott. A világháború idején Olaszország és Románia a központi hatalmak ellen fordult. A másik csoport kialakulása az 1892. évi francia–orosz szövetséggel vette kezdetét. 1904-ben Franciaország és Nagy-Britannia között jött létre megegyezés, majd Anglia 1907-ben Oroszországgal kötött szövetséget. Ezzel kialakult az imperialista hatalmak másik csoportja, az antant. A két imperialista csoport között a harc egyre élesebbé vált. Ez pedig nemzetközi válságok sorozatához, sőt nyílt katonai összeütközésekhez vezetett: 1899–1902-ben az angol–búr háborúhoz, 1900–1902-ben az imperialista hatalmak fegyveres intervenciójához Kína ellen, 1904–1905-ben az orosz–japán háborúhoz, 1905-ben a marokkói válsághoz, 1908-ban Bosznia-Hercegovina osztrák–magyar annektálásához, 1911-ben a második marokkói válsághoz, 1911–1912-ben az olasz–török háborúhoz, 1912-ben az első, 1913-ban a második Balkán-háborúhoz.

Az imperialista nagyhatalmak közötti ellentétek kiéleződése példátlan fegyverkezési hajszával párosult. A fegyverkezésben, vagyis az imperialista háborúra való közvetlen felkészülésben a fejlett iparral rendelkező császári Németország került az élre. A német hadsereg 1914-re szervezet, fegyverzet, felszerelés és kiképzés tekintetében megelőzte riválisait, létszámában pedig csak a cári orosz hadsereg múlta felül. Az antant hatalmi blokk államainak felkészülési üteme Németország mögött maradt, bár a századforduló után azoké is felgyorsult. A felkészü-

lésben az antant államai közül Franciaország járt az élen, amely a német imperialista törekvések első számú céltáblája volt az európai kontinensen. Franciaország a háború kirobbanásakor korszerű tömeghadsereget mondhatott magáénak, annál is inkább, mivel a lakosság lélekszámából adódó lehetőségeket még Németországnál is jobban kihasználta. A cári Oroszország, amelynek fegyveres erejével az Osztrák–Magyar Monarchia elsősorban szembe találhatta magát, az 1905-ös polgári demokratikus forradalom nagy megrázkódtatása után, a francia nagytőke kölcsönei segítségével hadseregét gyorsan újjászervezte: mindenekelőtt a hadsereg békelétszámát emelte fel, a tartalék és az erődcsoportokat átszervezte aktív hadtestekké, majd átdolgozta a mozgósítás és felvonulás egész rendszerét. Mindezzel egy időben hadvezetése szorgalmazta a nyugati és a délnyugati irányú stratégiai vasútvonalak kiépítését. A hadsereg a háború kezdetéig korszerű tábori tüzérséget és nehéztüzérséget kapott, a mennyiség azonban az igényeket nem elégítette ki. 1910-ben, majd 1913-ban a fegyverkezést újólág felülvizsgálták és meggyorsították. Ezzel párhuzamosan kiépítették az Ausztria–Magyarországgal és Németországgal szembeni erőd- és erődvonal-rendszert. Az előbbi ellen a volhiniai várháromszöget (Luck–Rovno–Dubno), utóbbi ellen a Narew-erődvonalat.

Nagy-Britannia háborús felkészülésének súlyát – katonai-földrajzi helyzetéből adódóan is – elsősorban haditengerészetére helyezte, viszonylag kis létszámú szárazföldi hadserege azonban magas technikai színvonalon állott. E tekintetben az ugyancsak kis létszámú belga hadsereg semmivel sem maradt el az angol hadsereg mögött.

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének várható ellenfelei közül a négymilliós Szerbia kétszáz zászlóaljat állított ki. Hadserege az 1912–1913. évi balkáni háborúk gazdag tapasztalataival rendelkezett, és fegyverzetének minősége a Monarchiáét sok tekintetben felülmúlta. A szerb hadsereget morálisan erősítette a nem-

zeti függetlenségét fenyegető osztrák–magyar állam elleni igazságos harc tudata. Mivel ez az érzés az egész népben gyökerezett, érthető, hogy a haderő harcait a széles néptömegekből szervezett irreguláris fegyveres ellenállási csoportok nagymértékben segítették.

Az imperialista hatalmak fegyverkezési hajszája súlyosan érintette a dolgozó tömegeket. A kiadások évről évre növekedtek, az egyes országok hadiipara teljes kapacitással dolgozott. A katonai kiképzés a néptömegek egyre szélesebb körére terjedt ki. A hadseregfejlesztés, a fegyverkezés elkerülhetetlenségét a politikai megdolgozás eszközeivel és rafinált módszereivel bizonygatták. Az új század első éveitől kezdve a nagy leszámolás sötét árnyéka borította be Európa egét: érlelődött az imperialista háború, mely egészen másnak ígérkezett, mint az előbbiek. A hatalmas ipari és technikai fejlődés a fegyveres harc manufaktúráis korszaka helyett a gépi háború korszakának beköszöntését jelentette.

1914 elején az imperialista Németország a várható háború erőviszonyainak mérlegelésekor, mindenekelőtt az orosz–francia fegyverkezési program meggyorsításának (1913–1914) ismeretében a háború kirobbantásának útjára lépett. Semmiképpen sem akarta ugyanis elveszíteni azt az előnyt, amit a fegyverkezésben eddig ellenfeleivel szemben szerzett. A háborúnak későbbre tolódása napról napra az erőviszonyok rosszabbodásával járt volna a központi hatalmak számára.

A német nagyvezérkar és az osztrák–magyar hadvezetés 1914 májusában hozott közös elhatározása hangsúlyozta egy olyan helyzet teremtesének szükségességét, amely a háború gépezetét még 1914-ben elindítja. A Habsburg-monarchia vezetőiben a háború kirobbantása a dualista állam fenyegető felbomlási folyamatának feltartóztatási lehetőségével azonosult.

Az osztrák–magyar hadsereg 1914 júniusának második felében hadgyakorlatot tartott Bosznia-Hercegovinában, a szerb határ közelében. A hadgyakorlatot jól irányított propagandakampány kísérte a délszláv népek egyesülését hirdető nagyszerb mozgalommal szemben. A hadgyakorlatra Szarajevóba, Bosznia-Hercegovina fővárosába érkező Ferenc Ferdinánd, a Monarchia trónörökös és felesége ellen az egyik szerb nacionalista szervezet tagjai gyilkos merényletet követtek el. A német és az osztrák–magyar hábo-

rús párt a merényletet a régóta tervezett és várt leszámolás lehetőségeként ítélte meg.

1914. július 5–7. között Berlinben II. Vilmos német császár az odaérkező gróf Hoyos osztrák–magyar megbízotton keresztül háború kirobbantása esetére Németország feltétlen támogatásáról biztosította a Habsburg-monarchiát, miután a német vezérkar a fegyveres erő teljes készenlétét jelentette. A német „biankó csekk” az eddig óvatoskodó gróf Tisza István magyar miniszterelnököt is elhallgattatta, aki július 7-e után a háború kirobbantásának feltételül csak azt szabta, hogy győzelem esetén sem csatlolnak újabb délszláv területeket a Monarchiához.

A bécsi huzavona mégis a német imperialisták felháborodását váltotta ki. Helmuth von Moltke, a német vezérkar főnöke többször sürgette Conrad von Hötzendorfnál, a Monarchia vezérkari főnökénél a hadműveletek megindítását.

1914. július 23-án az osztrák–magyar kormány ultimátumot intézett Szerbiához, amely elfogadhatatlan feltételeket tartalmazott. A rendkívül ügyesen megfogalmazott szerb válasz, amely nagy engedékenységről tett tanúságot, s csupán az állami szuverenitás megsértését jelentő követelést utasította vissza, a kormányt nem elégítette ki. 1914. július 28-án a Monarchia hadat üzent Szerbiának.

1914. július 31-én az orosz kormány „Szerbia védelmében” mozgósította hadseregét (előbb részlegesen, utána általánosan). A német kormány augusztus elsején hadat üzent a cári Oroszországnak, amire Oroszország azonnal hadba lépett Németország ellen, ezt követte a német–francia kölcsönös hadüzenet augusztus 3-án. Augusztus 4-én német csapatok betörték a semleges Belgium területére, erre Nagy-Britannia bejelentette a hadiállapotot Németországgal. Augusztus 5-én az Osztrák–Magyar Monarchia is hadba lépett Oroszország ellen, válaszul Oroszország még aznap hadat üzent a Monarchiának. Az imperialista háború gépezete megindult.

A háború kirobbantásának felelősségét később minden oldalról, olykor szenvedélyes hangon felvetették. Valójában a háború kirobbantásának felelőssége valamennyi nagyhatalmat, végső soron magát az imperializmus rendszerét terheli, bár a megítélés árnyalásában nem hanyagolható el, hogy a kirobbantásban az agresszív német és osztrák–magyar imperializmus játszotta a kezdeményező szerepet.

A szemben álló felek erőviszonyai:

	A kiképzettek összlétszáma millióban	A mozgósított kiképzett állomány millióban	A gyaloghad- osztályok száma	A lovas- hadosztályok száma	A lövegek száma	A repülőgépek száma
1. Központi hatalmak						
Németország	4900	3823	96	11	5699	232
Ausztria- Magyarország	3034	2500	52	11	3684	79
Összesen:	7934	6323	148	22	9383	311
2. Antanthatalmak						
Franciaország	4980	3580	83	10	4032	156
Oroszország	6300	4800	114,5	28	6796	263
Anglia	1000	0,350	12	1	552	130
Szerbia	0,400	0,300	12	1	466	–
Belgium	0,400	0,222	6	1	348	48
Összesen:	13 080	9252	227 és fél	41	12 194	597

A fenti adatok egyértelműen mutatják, hogy a német és osztrák–magyar imperializmus 1914-ig rendkívül súlyos hadászati helyzetbe sodorta önmagát: több arcvonalon kényszerült felvenni a harcot. A helyzetet rosszabbította, hogy míg az antant blokkja egyre erősödött, a hármasszövetség lemorzsolódott: a háború kitörésekor Olaszország és Románia kinyilvánította semlegességét, gyakorlatilag az antanthatalmak oldalára állt. A két szövetséges elvesztését az 1914. augusztus 2-án Törökországgal kötött szövetség nem tudta pótolni.

Az antant már eleve számottevő anyagi és élőerőfölénnyel rendelkezett. A háború kitörésekor fennálló valóságos erőviszonyok megítélésénél azonban figyelembe kell venni, hogy az antant, különösen Anglia, hadipotenciálját csak meghatározott idő eltelté után tudta érvényesíteni, miközben a német imperializmus az évtizedek óta tartó céltudatos háborúra készülődés minden előnyét kiaknázhatta és nagy kezdeti sikereket érhetett el, amelyek a háború menetét – legalábbis a központi hatalmak számítása szerint – döntő mértékben befolyásolhatták.

AZ OSZTRÁK–MAGYAR FEGYVERES ERŐK A VILÁGHÁBORÚ KITÖRÉSÉNEK IDEJÉN

Az osztrák–magyar haderő békelétszáma 1914 elején 478 000 főt tett ki. A szárazföldi hadsereg tizenhat hadtestbe volt szervezve, ehhez tartozott ötvenkét gyaloghadosztály és tizenegy lovashadosztály, mintegy 3 millió kiképzett és 2,5 millió azonnal hadrafogható személlyel.

A gyaloghadosztályokból tizenkilenc magyarországi kiegészítésű, tíz közös hadosztály, kilenc honvédhadosztály volt. A lovashadosztályok közül két honvéd- és négy közös hadosztály regisztrálódott Magyarországról.

A gyalogság és lovasság fegyvernemét a Monarchia különböző erődítményeiben, tábori erő-

dítményeiben, megerősített hídfőiben elhelyezett biztonsági alakulatok és speciális formációk, 483 tábori és hegyitüzérüteg 2610 löveggel, 224 erődítészeti század, 155 technikai és 15 repülőszázad, valamint az 1582 géppuska kezelőszemélyzete egészítette ki.

A hadosztályok 1094 és fél zászlóaljat, hat kérekpáros századot és 425 lovasszázadot tettek ki. A magyarországi közös és a honvédhadosztályok a budapesti (IV.), a pozsonyi (V.), a kassai (VI.), a temesvári (VII.), a nagyszombati (XII.) és a zágrábi (XIII.) hadtest kötelékébe tartoztak. A honvédhadosztályok a hadvezetés rendelkezése sze-

rint háború esetén közvetlenül a hadseregparancsnokságok alárendeltségébe kerültek, így hadtestbeosztást nem kaptak.

A magyarországi közös hadosztályok nemzetiségi összetétele, éppúgy mint a Monarchia egyéb részeiben vegyes volt, legtöbbször nem magyar ajkú legénység képezte a többséget. A magyar királyi honvédhadosztályoknál a magyar nemzetiségű állomány 40–70 százalék között ingadozott, kivéve a zágrábi hadtest hadosztályait, ahol a legénység és tisztikar nagy többsége szerb-horvát volt. A magyar királyi honvéd lovashadosztályok ezredeiben a magyar elem elérte a 75–90 százalékot. A mozgósításkor a magyarországi hadosztályok hat hadsereg alárendeltségébe kerültek.

Az 1. hadsereghez a 14. (Pozsony), a 33. (Kömárom) közös hadosztályok és a 37. honvédhadosztály (Pozsony); a 2. hadsereghez a 31. (Budapest), a 32. (Budapest), a 17. (Nagyvárad), a 34. (Temesvár), a 16. (Nagyszeben), a 35. (Kolozsvár) közös hadosztály és a 23. honvédhadosztály (Szeged), az 1. közös lovashadosztály (Temesvár), a 38. és a 20. honvédhadosztály (Kolozsvár, ill. Nagyvárad) és az 5. honvéd lovashadosztály (Budapest); a 3. hadsereghez a 41. honvédhadosztály (Budapest), az 5. honvéd lovashadosztály (Budapest), valamint a 2. közös lovashadosztály (Pozsony); a 4. hadsereghez a 15. (Miskolc), a 27. (Kassa) közös és a 39. honvédhadosztály (Kassa), a 10. honvéd lovashadosztály (Budapest); az 5. hadsereghez a 42. honvédhadosztály (Zágráb); a 6. hadsereghez a 40. honvédhadosztály (Budapest).

A hadiflotta három bázison (Póla, Sebenico, Cattaro) tizenöt sorhajót, három nehézcirkálót, kilenc könnyűcirkálót, nyolcvan torpedónaszádót, hat tengeralattjárót állomásoztatott. Személyi állományát a Monarchia egész területéről regrutálták, a többséget a horvát legénység alkotta. A dunai flottilla monitorjain és egyéb hajóin felerészben magyar legénység szolgált.

Összességében az osztrák–magyar haderő nemzetiségi összetétele az alábbi volt: 25% osztrák (német), 23% magyar, 13% cseh, 4% szlovák, 8% lengyel, 8% ukrán, 2% szlovén, 9% szerb-horvát, 7% román, 1% olasz. Figyelembe kell azonban venni, hogy a nemzetiségi hatósági terrortól való félelmükben gyakran németnek vagy magyarnak vallották magukat. A Monarchia hadvezetése, közelebbről Conrad vezérkari főnök azon törekvése, hogy egy modern tűzfegyverekkel ellátott, erős gyalogsággal és tüzérséggel rendelkező, az általános hadkötelezettség alapján álló tömeghadsereget alakítson ki, nagyjából megvalósult. A soknemzetiségű Osztrák–

Magyar Monarchia fegyveres ereje a világháború megindulásakor tömeghadsereg volt, a háborúk manufaktúráis korszakát felváltó gépi korszak hadserege, de a követelményeknek a Monarchia sajátos állami, gazdasági, társadalmi és politikai struktúrájából eredően csak részben felelt meg.

A fegyveres erő felszereltségéről és kiképzési színvonaláról elmondható, hogy az első vonalbeli kiképzést kapott katonák létszáma az állomány kétharmad részét tette ki, a fennmaradó egyharmad csak felületes (másod vonalbeli) kiképzést kapott. Főleg az utóbbiból szervezték a huszonegy népfelkelő-dandárt és a menetalkulatokat (öt magyar, egy horvát, nyolc osztrák dandár és tizenhat honvédezred). A népfelkelőkről való gondoskodásra jellemző, hogy kezdetben még egyenruha sem jutott számukra, s legtöbb esetben nyelvüket nem beszélő, korszerű katonai ismeretekkel nem rendelkező tisztekre bízta őket.

A hadsereg életében a nemzetiségek súlyos politikai harcai, küzdelmei híven visszatükröződtek. Az arcvonalakra kiérkező hadseregekben a nemzetiségi ellentétek mellett mindinkább érezhetővé vált az osztályellentétek kiéleződése is, amely a hivatásos tisztikar és a legénység közötti feszültségek erősödésében jelentkezett. A legénység megrövidítése, a nemzeti heccelődés, a hivatásos tiszti állomány arisztokrata- és dzsentriszármazású elemeinek életmódja, a korrupció és protekció elburjánzása, a felszerelési javak eltérő elosztása, a tisztek által elkövetett harácsolások már a háború kezdetén felgyújtották a gyűlölet lángjait, ami a más társadalmi osztályok és rétegek soraiból verbuválódott, sokszor korszerű ismeretekkel rendelkező, a legénységgel emberi kapcsolatokra törekvő tiszteket is elérte.

A fegyveres erő felső vezetése (hadosztályparancsnoktól felfelé) elérhetetlen magasságban állt a katonák fölött. Ebbe a zárt kasztba, amelyet az aulikus arisztokrácia uralt, még a nagyburzsoázia fiainak is nehéz volt betörniük, habár akadt néhány kivétel: Conrad, Arz, Krauss tábornokok és mások. A felső parancsnoki kar arisztokratáit „zöldasztal-tábornokoknak” emlegették, akik a megszokott nagyvilági életüket a csapatok mögött, a háború döntő hadműveletei idején is zavartalanul folytatták. Közülük nem egy akadt, aki a csapatokat a lövészárokból sohasem kereste fel: pl. Borojević tábornagy, Jenő főherceg, Péter Ferdinánd főherceg. Mások viszont hivalkodó magatartásukkal és embertelenségükkel vonták magukra a katonák felháborodását. Ilyen volt József főherceg, aki gazdag

ajándékot küldött 1914 karácsonyán a szemben álló orosz csapatok parancsnokának, de géppuskával lövette az ellenséget feltartóztatni nem tudó csapatait.

A hadsereg belső feszültségét fokozta, hogy a csapatok kiképzése – amely a korábbi háborúk rosszul levont és helytelenül értelmezett tapasztalatain alapult – a csakhamar kibontakozó harcokban korszerűtlennek bizonyult. Így például a békebeli kiképzésben szigorúan megkövetelt céllövésnek alig vették hasznát. Ugyanakkor kerseres árat fizettek azért, hogy a tüzérség és gyalogság együttműködésének gyakorlását elhanyagolták, illetve a tüzérségi tűz gyalogságot támogató erejét lebecsülték.

A kiképzési elveknek megfelelően a gyalogságot csupán támadásra készítették fel: a „támadni minden áron!” jelszó nagyszerűen érvényesült a főhercegek vezette békebeli hadijátékokon, hadgyakorlatokon, de egészen másképp festett a valóságban, amikor a támadó gyalogság az ellenség modern tűzfegyvereivel, megerősített védelmével találta szembe magát. A saját tüzérségi támogatást be sem váró osztrák–magyar gyalogság a háború első csatáiban mérhetetlen áldozatokkal fizette meg az említett kiképzési elvet.

A támadások majdani kudarcai, a vártnál nagyobb veszteségek arra is visszavezethetők, hogy a meglevő felszerelést helytelen szervezési elvek alapján osztották szét. Így például a világháború nagy hatású tűzfegyverével, a géppuskával (1907., illetve 1907/12-es 8 milliméteres Schwarzlose-típusok), amelyből a háború kitörésekor egy-egy zászlóaljra általában két, egy-egy lovashadosztályra négy jutott, nem gyalogsági szakaszokat szereltek fel, hanem külön géppuskás osztagokat, amelyeket a harc hevében ide-oda vezényeltek. A gyalogság ugyan el volt látva nagy ürméletű puskákkal, tartalék készlettel azonban nem rendelkezett, így az új alakulatoknak már csak akkor jutott, ha elvették a népfelkelőktől. Ez utóbbiakat 150 000 egylovétű Werndl-puskával igyekeztek kielégíteni. A Kárpátok védelmére 1914 őszén bevetett civil ruhás népfelkelők ezekkel kísérelték meg az orosz hadsereg feltartóztatását.

Az osztrák–magyar tüzérség különösen elmaradottnak bizonyult: az 1908-i válság után kapott ugyan modernebb tábori ágyúkat, de az elavult tábori tarackállomány maradt. A hegyiágyúk, amelyek jelentőségét a várható hadszínterek megnövekedése a követelményeket elsősorban túlhaladott konstrukciójuk miatt kielégíteni nem tudták. Így például az 5 M tábori ágyú 1500 méterrel kisebb távolságra hordott, mint a szerb hadsereg hasonló lövege. A 99 M 10 és 15 centi-

méteres tábori tarack hordképességében szintén alatta maradt az ellenség hasonló lövegeinek, ráadásul hátrasiklás nélküli löveg volt, és hiányzott róla a lövegpaizs. 1914 őszétől bevezették ugyan a 7 centiméteres tábori ágyút, a 10 centiméteres könnyű és a 15 centiméteres nehéz tábori tarackokat, a 10 centiméteres ágyút, a motorizált 15 centiméteres ágyút és tarackot, de tömeggyártásukat biztosítani nem tudták. A tüzérség korszerű lövege ekkor a harminc és feles, motor vontatta mozsár volt, melynek tűzkésszé tétele azonban igen sok időt kívánt. A hadsereg tüzérségi felügyelője az élőerő ellen hatásos srappelt tartotta a legfontosabb lőszernek, csak az 1914-es hadműveletek tanulságai alapján kezdték meg a gránátok tömeges gyártását. Egy lövegre 500 lövésnapra lőszert terveztek, de már a háború első heteiben hiány mutatkozott. A termelés szervezetlensége miatt a lőszerhiány állandósult. A haderő a háború megindulásakor a motorizált alakulatokat nélkülözte, kivéve a harminc és feles mozsarakat és a szállító járműveket.

A műszaki csapatok külön szervezeti egységeket képeztek, a géppuskás osztagok a zászlóaljak alárendeltségébe tartoztak. A kor új vívmányának, a repülőgépeknek (79 darab) felhasználását csak a felderítésben szorgalmazták. 1914 augusztusában a repülőgép-felderítés nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ezért a hadvezetőség felderítő tevékenységre a lovasságot vetette be. A karddal vagy néhány egységnél korszerűtlen karabéllyal felszerelt lovasságról már a háború első heteiben kiderült, hogy nem tudja megoldani feladatát. A távolfelderítésre bevetett lovasalakulatok információi, amelyeknek az orosz hadsereg felvonulásáról, erejéről kellett volna helyes képet adni, a hadvezetést félrevezették, illetve helytelen következtetések levonására késztették. A megbízhatatlan felderítési adatok nem kis szerepet játszottak a hadsereg 1914. őszi vereségeiben.

A világháború nagy tűzerejű fegyvereivel szemben fokozott jelentőséget nyert a terep adta lehetőségek kihasználása, a rejtőzés. A hadsereg több színű ruházata (pl. a magyar lovasság kék atillája, a gyalogság csukaszürke egyenruhája) nem felelt meg a követelményeknek. A lábbelik silány minőségük miatt hamar tönkrementek, a krónikus bőrhiány miatt pótlásuk állandó nehézségekbe ütközött. A hadsereg élelmezési rendszerén az 1878-as bosznia-hercegovinai okkupáció óta alig változtattak. A hadsereg 5000 mozgókonyhával, 20 000 főzöládával és 500 tábori sütődével rendelkezett a háború kezdetén. A tábori konyhák, sütődék ellátását a Hadügy-

minisztérium és a hadbiztosok irányították. Ez utóbbiakból a közös hadseregbe 400, a honvédségre 97, a Landwehrre 100 személy jutott. A központi ellátmány rendszertelensége miatt a hadbiztosok és beosztottjaik részben vásárlásokkal, részben a rendelkezésükre bocsátott katonai különítmények segítségével harácsolás vagy rekvirálás útján igyekeztek élelmet biztosítani. Vásárlóeszközként a hivatalos állami pénzt, a koronát használták, ami az elfoglalt területeken elértéktelenedett, így visszahatásaiban fokozta a háztársági inflációt. A bonyolult és nehéz harci viszonyok között az élelmezésnek ez a nehézkes rendszere nem tette lehetővé a katonaság megfelelő ellátását, ezért az alakulatok sokszor a helyszínen szerezték be az élelmiszert. A hadszínterek polgári lakossága a Monarchia hadseregétől rengeteget szenvedett, és javainak pusztulásáért soha semmiféle kártérítést nem kapott.

Mivel a hadvezetés az eredetileg megszabott 700 gramm kenyér és 84 gramm kétszersült fejadagot biztosítani nem tudta, a kenyeret és húst szárított főzelékkel igyekezett pótolni, amit a ka-

tonák csakhamar meguntak. A főzelékkonzervet (Dörrgemüse) csapatdudvának, Károlydudvának, poroszszenának nevezték. 1914 októberétől a hadvezetés rendelkezése az arcvonalbeli hadseregnek kenyeréldagasztó, sütő, továbbá kemeceépítő tanfolyamokat szerveztek, hogy ezzel is „nyakukba hajtsák a gyepelót”, azaz az önállósítást.

Mindezekből látható, hogy a Monarchia fegyveres ereje csak részben tudott megfelelni azoknak a követelményeknek, amelyeket a modern gépi háború támasztott: a hadsereg szervezete, létszámviszonyai; a személyi állomány belső politikai ellentétei; a háború előtti, majd a háború menetében egyre éleződő nemzeti és osztályellenetek; a kiképzés, az anyagi és technikai felkészültség; az ellátás és pótlás korszerűtlen és elégtelen volta; az imperialista háború sikeres megvívásához szükséges objektív és szubjektív feltételek létrejöttét nemcsak megakadályozták, hanem magának a hadseregnek a háború végén bekövetkező felbomlását és a Habsburg-monarchia pusztulását is nagymértékben elősegítették.

HADITERVEK, MOZGÓSÍTÁS, FELVONULÁS

A háború előtt valamennyi hatalom vezérkarának felfogása megegyezett abban, hogy a fegyveres összecsapás – éppen a milliós tömeghadseregek jelenléte és a tömegpusztító erejű fegyverek felhasználása révén – rövid ideig tart. A fenti meggyőződésből egyenesen következett, hogy a hadviselő felek többsége már a háború kitörésével párhuzamosan hadipotenciálja maximális mozgósítására törekedett, és gyors sikert ígérő nagy támadó hadműveleteket kezdett.

Az osztrák–magyar hadsereg hadműveleti terve már eleve az erősebb szövetséges, a császári Németország haditervének megfelelően készült. Mindkettőt az a hadászati probléma határozta meg, hogy a háborút egyszerre több arcvonalon kell megvívni egy olyan koalícióval szemben, amely anyagi és élőerőfölénnyel rendelkezik. A német hadsereg 1891–1905 közötti vezérkari főnöke, Schlieffen tábornagy – figyelembe véve Németország és szövetségesei számbeli gyengeségét, nyersanyag- és élelmiszerimportját, a milliós tömeghadsereg csillagászati költségeit – a győzelem egyetlen lehetőségét a gyors lefolyású háborúban látta. Ennek feltételeit még kétfrontos háború esetén is biztosíthatónak tartotta, amennyiben az ellenfeleket egymás után semmisítik meg.

Mivel a leendő háború főhadszínterei előre-

láthatóan a nyugat- és kelet-európai térségek lesznek, amelyek mellett a Balkán félsziget csak mellékhadszíntérnek tekinthető, Schlieffen terve előbb a veszélyesebb ellenfél, Franciaország legyőzését vette számításba. A támadást a német fegyveres erő 7/8-ának (hét hadseregnek, 1,6 millió embernek) úgy kellett végrehajtania, hogy igen erős jobb szárnyával átkarolja a francia haderőt (Párizssal együtt), majd a német és svájci határ irányába szorítja, ezt követően egyetlen nagy katlancsatában megsemmisíti. A hadműveletet hat hét alatt kellett végrehajtani. Ezután Schlieffen a főerőket 9–10 nap alatt keletre dobta volna át, hogy az osztrák–magyar hadsereggel közösen az orosz hadseregbe mérjenek halálos csapást. A német hadsereg franciaországi hadművelete alatt az osztrák–magyar hadseregbe bízta az orosz hadsereg feltartóztatását és lekötését, azokkal a gyenge német erőkkel együtt, amelyek Kelet-Poroszországban vonultak fel. Az orosz mozgósítás és felvonulás lassúságát fontos tényezőként vette figyelembe.

Az osztrák–magyar hadműveleti terv Oroszország, illetve Szerbia és Montenegró elleni háborúval számolt. Mivel a tízes években felmerült egy Olaszország–Szerbia elleni háború gondolata is, a Monarchia hadvezetése három haditervet dolgozott ki.

Az első, az „R” (*Russland*) variáns Oroszország, Szerbia és Montenegró ellen egyidejűleg megvívandó háború esetére készült. Ez a terv 40 hadosztályt (a hadsereg 4/5 részét, az 1., a 3., a 4. és a 2. hadsereget) Kelet-Galiciában, kilenc hadosztályt a Drina–Száva mentén vonultatott fel. Ugyanakkor tizenhárom német hadosztály támadó tevékenységével számolt Kelet-Poroszországból.

A második, az „I” (*Italia*) variáns Olaszország és Szerbia egyidejű megsemmisítését foglalta magában. Ez esetben a fentebb említett 4/5 résznek Olaszország ellen kellett támadnia.

A harmadik, a „B” (*Balkan*) variáns Szerbia lerochanását tartalmazta. Ehhez a fegyveres erő 2/5 részét, az 5., 6. és a 2. hadsereget, kilenc hadosztályt, tizenkét önálló dandárt és három lovas-hadosztályt használt volna fel.

A háború kitörése előtt közvetlenül az „R” és a „B” variáns jött számításba. A 2. hadsereget mindkét lehetőség hadászati tartaléknak tekintette. A leendő hadviselő felek közötti erőviszonyok azonban megkérdőjelezték az „R” variáns arányait. Szerbia lerochanásához felhasználandó kilenc hadosztály miatt a kelet-galíciai erőösszevonás az orosz hadsereg ellen kevésnek ígért. Ennyi hadosztály bevetésének szükségességét Conrad a vezérkar kételkedői előtt Bosznia-Hercegovina megtartásának politikai fontosságával magyarázta. Az 5. és 6. hadsereg felhasználási tervét nem akarta megváltoztatni. Sőt a 2. hadsereg szétbontakozását is a Száva, egy hadtesttel a Duna mentén tervezte.

Conrad a Monarchia hadműveleti tervét egyrészt a német hadsereg vezérkari főnökének, Schlieffen utódjának, Moltke vezérezredesnek 1909-ben szóban tett ígéretére, a Kelet-Poroszországban felvonuló 8. német hadsereg déli irányú (Narew-vonal elleni) támadására alapozta, amely az osztrák–magyar hadsereg északi irányú előretörésével egy időben bontakozott volna ki; másrészt arra a feltételezésre, hogy az orosz hadsereg csak a háború második hónapjában tudja teljes erejét kibontakoztatni a hadszíntéren.

Az említettekkel egy időben egy harmadik feltételezés is meggyökeresedett a hadvezetésben: egyre inkább meg voltak győződve arról, hogy az orosz hadsereg zömét Varsó–Ivangorod térségében fogják összpontosítani egy Berlin irányú hadászati áttörés végrehajtására. Az elmondottak motiválták Conrad ama elhatározását, hogy a berlini irányban felvonuló orosz hadsereg zömét a haderő bal szárnyát képező 1. és 4. hadsereg északi, illetve a 8. német hadsereg déli irányú támadásával szétverik. A győzelmet követően az 1. és a 4. osztrák–magyar, a 8. német hadsereg 90

fokos fordulatot hajt végre keleti irányba. Ezután a legyőzött Franciaországból keletre átdobott német hadsereg, valamint az eddig Kelet-Galícia délkeleti részén védelmi feladatot ellátott 3. és 2. osztrák–magyar hadsereg az orosz hadsereget Kijevnek vagy a Fekete-tengernek szorítja. Conrad az orosz haderő szétverését még abban az esetben is biztosra vette, ha a tervezett támadás csupán azzal az eredménnyel jár, hogy az orosz főerőket magukra vonják és feltartóztatják. A német hadsereg nyugaton felszabadult és keletre áthozott erői, megítélése szerint biztosítani tudják a teljes győzelmet.

Az osztrák–magyar hadiflotta Póla, Sebenico és Cattaro bázisokra támaszkodva, az Adria védelmére és Szerbia–Montenegró kikötőinek zár alá vételére készült fel.

Az elmondottakból látható, hogy a Monarchia fegyveres erőinek hadműveletei a német hadsereg várható hadászati sikereire támaszkodtak. Mivel ez a hadászati győzelem attól a rövid időtől függött, amelyben az antant anyagi, technikai és emberfölénye még nem érvényesülhet, a hadvezetés a németekkel együtt versenyt futott a háború mielőbbi kirobbantásáért.

A nyugati hatalmak arra készültek, hogy a háború kezdetén a támadó német hadsereget megállítsák, majd támadásba átmenve megsemmisítik. Az orosz hadseregnek viszont az azonnali támadás volt a feladata, hogy az osztrák–magyar és német erők szétverésével tehermentesítse a nyugati arcvonalat, s egyben megteremtse az antantcsapatok ellentámadásának feltételeit.

A cári Oroszország haditervét Ausztria–Magyarország haderejének szétverése és egy Kelet-Poroszország elleni támadás határozta meg. Ennek megfelelően a támadóerők két nagy csoportosítását kívánták létrehozni: az Északnyugati Frontot (az 1. és a 2. hadsereg) Kowno és Lomza térségében; és a Délnyugati Frontot (4., 5., 3. és 8. hadsereg) Lublin és a Prut folyó térségében. Az Északnyugati Front offenzíváját a háború 15. napjától, a Délnyugati Frontét a 20. napjától tervezték. A fő támadást a Monarchia hadereje ellen akarták indítani. A Délnyugati Front az osztrák–magyar haderőt már a felvonulásával hadászatiilag meg akarta kerülni, hogy a Szan és a Dnyeszter folyók között megsemmisíthesse. A Kelet-Poroszországban levő gyenge német erők szétzúzása az Északnyugati Frontra várt. E két „tűzfészek kiemelésétől” várták a háború második hónapjában egy varsó–ivangorodi nagy erőkoncentráció lehetőségének a megteremtését, hogy Berlin, sőt a Cseh–Morva-medence, Bécs elleni hadászati döntést elérő csapást mérhessenek a nyugati szövetségesek németországi

betörésével egy időben. E tervek teszik érthetővé, hogy a Varsótól délre eső térséget az orosz hadvezetés a háború kezdetén fedetlenül hagyta. Megjegyzendő, hogy ez a terv nem állt arányban az orosz hadsereg erőivel, így a cári hadvezetés egyik irányban sem teremthetett döntő erőfölényt. A központi hatalmaknak, főleg a Monarchia hadvezetőségének az orosz hadtervről sejtelve sem volt. A Conrad-féle elképzelés későbbi bukása többek között ezzel is magyarázható.

A szerb hadterv védekezéssel számolt. A haderők egyik felét a Drina–Száva–Duna vonal mögött helyezték el. A másik felét, amely a betört erők megsemmisítésére készült, Belgrád és Kragujevac között tartalékban tartották. A szerb hadterv a Belgrád–Morava–völgy irányú ellenséges támadás elhárítását dolgozta ki.

Általánosságban elmondható, hogy a hadviselő felek hadtervei gyors lefolyású háborúval számoltak, a hadászati tartalékok képzését így többnyire elhanyagolták, kivéve a szerbeket és a franciákat. Közös jellemzőjük továbbá, hogy a háború első heteiben bekövetkező döntő sikerekre épültek, amelyeket bekerítő hadművelettel véltek elérhetőnek. Mindebből következett, hogy a mozgóháború követelményeit vették figyelembe, így a gazdasági tényezők háttérbe szorultak, és túlbecsülték a hadműveletek fontosságát. A háború első hetei azonban megmutatták, hogy egyik fél sem volt képes döntő anyagi és élőerőfölényt létrehozni egyik hadszíntéren sem. Így a nagy gonddal felépített hadtervek már a háború elején csődöt mondtak.

A háború legfontosabb arcvonalának tekintett nyugat-európai hadszíntérre az erők felvonulása és csoportosítása általában az eredeti elgondolások szerint történt. Kivételt a német erők képeztek: az eredetileg Kelet-Poroszországba szánt tizenhárom hadosztályból (8. hadsereg) négy hadosztályt a nyugati arcvonal déli részére irányítottak, hogy elejét vegyék egy esetleges francia betörésnek. Ugyanakkor a jobb szárnytól, amely a terv szerint a hadászati döntést hordozta volna, három és fél hadosztályt elvontak, majd a német–dán határra vonultatták fel. Augusztus 29-én két hadtestet és két lovashadosztályt Kelet-Poroszországba dobtak át ugyancsak a jobb szárnyról, vagyis még jobban meggyengítették. Ezek az intézkedések a Schlieffen-terv bizonyos átdolgozását követelték meg, részben a hadműveletek megindulása előtt, részben azok folyamatában. A változtatások ellenére a német hadsereg erőfölényben maradt: 93 német hadosztállyal szemben 79 szövetséges hadosztály vette fel a harcot. Az Osztrák–Magyar Monar-

chia szempontjából létfontosságú keleti arcvonalon a 8. német hadsereg eredetileg tervezett tizenhárom hadosztályából csak kilenc hadosztály vonult fel, mivel Moltke négy hadosztályt – mint írtuk – a nyugati arcvonal déli szárnyára összpontosított.

Meglepő, hogy az osztrák–magyar hadvezetés a Szerbiának átadott hadüzenet idején, 1914. július 28-án – nyilván helytelen információk és következtetések alapján – nem számolt Oroszország hadba lépésével. Ezért a „B” variáns alapján elrendelte az 5., a 6. és a 2. hadsereg délre szállítását. Július 31-én azonban értesült az orosz mozgósításról, amely azonnal az „R” variánst léptette előtérbe. A hadvezetés kérésére az orosz kormánynak a hadüzenetet csak augusztus 4-én adták át, hogy időt nyerjenek, mivel az általános mozgósítás elrendelése után az 1. és a 3. hadsereg szállítását csak augusztus 4-én tudták megkezdeni.

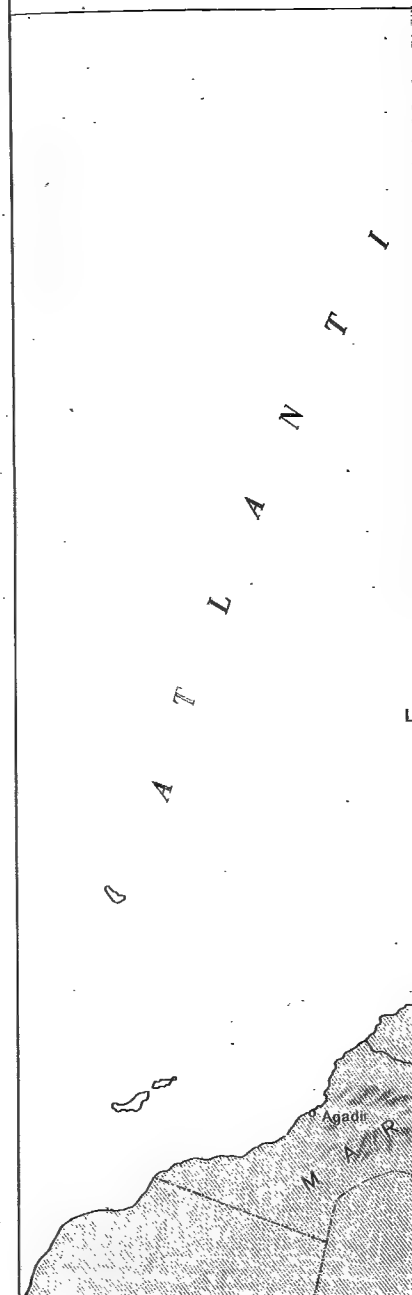
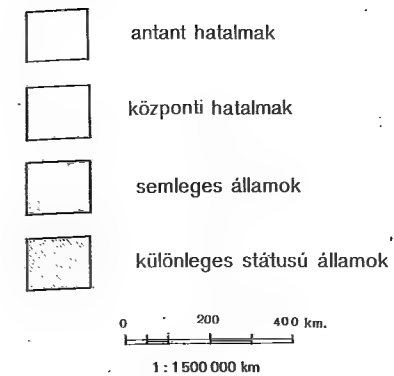
A három nap veszteséget nem lehetett behozni. Míg az 1. és a 4. hadsereg felvonultatása Galiciába viszonylag simán folyt, a 3. hadsereg szállításánál egyes alakulatok háborúellenes zendülése miatt zavarok álltak elő.

A legnagyobb problémát a déli hadszíntérre haladó 2. hadsereg megállítása, megfordítása és északra irányítása jelentette. A hadsereg azon kötelékeinek egy részét, amelyek Csehországból jövet Budapest térségét dél felé még nem hagyták el, a 3. hadsereg nyomában Galiciába irányították. Eme részekből alakult meg többek között a Kövess-seregcsoport. A Duna–Száva vonalra és az ahhoz közeledő zömöt nem lehetett a célállomások előtt megfordítani, mert vasúttechnikai okok miatt erre nem volt lehetőség. A kérdéses csapatok végül délen nemcsak kirakodtak, hanem a szerb hadsereg elleni harccselekményekbe is bekapcsolódtak. A 2. hadsereg zömét csak augusztus 18-ától szállították Galiciába, akkor is úgy, hogy a VIII. (prágai) hadtest Ferenc József személyes utasítására délen maradt, és beosztották az 5. hadseregbe, a Drina alsó szakaszához.

A keleti arcvonalon, az osztrák–magyar hadsereg-főparancsnokság szóhasználata szerint északi arcvonalon az erők felvonulása és csoportosítása után a központi hatalmak ötvenöt hadosztálya és huszonnégy dandára, 2885 lövege állott szemben az orosz hadsereg kilencvenhét és fél hadosztályával, valamint 4278 lövegével.

Conrad Oroszország elleni hadterve arra épült, hogy a Monarchia csapatainak Galiciába való gyors kiérkezésével átmeneti létszámfölényt alakít ki a lassan felvonuló orosz hadsereggel szemben. Mivel az orosz hadsereg a vártnál jóval gyorsabban felvonult, és az osztrák–ma-

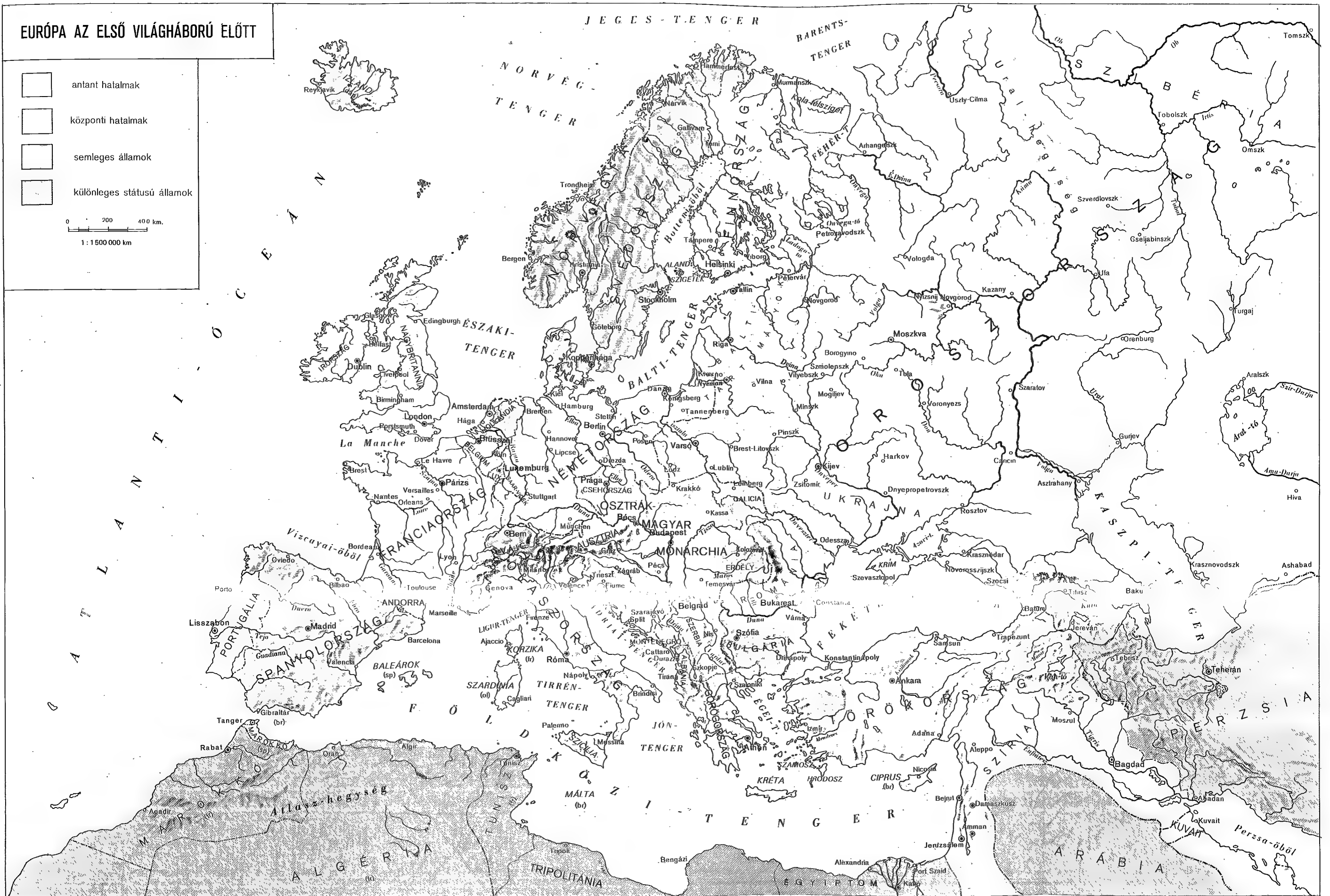
EURÓPA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ KÖZÉPÉBEN

EURÓPA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ELŐTT

- antant hatalmak
- központi hatalmak
- semleges államok
- különleges státusú államok

0 200 400 km.
1 : 1500 000 km

gyar hadsereg időhátrányba került, félő volt, hogy a kiérkező csapatokat az orosz haderő a vasútról való leszállás pillanatában szétveri. Ezért Conrad a csapatok kirakodási körzetét nem Kelet-Galícia határán, hanem a Szan és a Dnyeszter folyók közti térségben jelölte ki. A csapatokat ennek következtében a vonatokról a tervezettnél hamarabb leszállították, és teljes felszereléssel a hátukon kettő-négy napig meneteltették, hogy elérjék kijelölt helyüket. Megjegyzendő, hogy a hadsereg-főparancsnokság az orosz hadsereg hollétééről, erejéről tévesen volt tájékoztatva, mert a felderítés rosszul működött. Conrad és a vezérkar meglepődve tapasztalta, hogy a felvonulásban levő osztrák-magyar csapatok elleni orosz lovasrohamok elmaradtak. Conrad szerint ez arra utalt, hogy az orosz hadsereg felvonulása a vártnál nagyobb időt vesz igénybe, ezért a csapatokat utasította, hogy a Szan-Dnyeszter térségéből nyomuljanak előre a határig. Ez újabb menetelést jelentett, ami a csa-

patokat még inkább kimerítette. Az orosz hadvezetés minderről kielégítő információkat kapott, s különösen azt tartotta kedvezőnek, hogy a Monarchia felvonulásának súlypontja a bal szárnyra esik, s viszonylag kevés erő tartózkodik Kelet-Galíciában, ahol így a főcsapásra készülő orosz zöm zavartalanul gyülekezhet és bontakozhat szét.

A Szerbia ellen forduló osztrák-magyar erőnél sikerült biztosítani az erőfölényt, amit a prágai (VIII.) hadtest ideirányítása még továbbnövelt. Ferenc József erre vonatkozó parancsa presztízsből született: az „R” terv előírásával szemben meg akarták kezdeni a támadást Szerbia ellen. Huszonegy osztrák-magyar hadosztály és hét népfelkelő-dandár készült csapást mérni a tizenöt hadosztályból álló szerb hadseregére. A 2. hadsereg zömének elszállításával azonban a főlény csökkent, ráadásul a szerb hadsereget a megszállt területek lakosságának kibontakozó partizánmozgalma is támogatta.

2. A mozgóháborútól az állásháborúig, 1914

A MARNE-I KUDARC

A német hadsereg nagy támadása a módosított Schlieffen-terv alapján augusztus 2-án indult meg a nyugati arcvonalon. A hadászati döntést hordozó jobb szárny, amely öt német hadsereget foglalt magába, súlyos harcok árán lerohanta Belgiumot, sőt szeptember elejére részeivel a franciaországi Marne folyóhoz, Párizs közelébe érkezett. Ereje azonban meggyengült a brit-francia-belga seregek szívós ellenállása, valamint az augusztus 29-én a keleti arcvonalra vezényelt két hadtest és két hadosztály elszállítása miatt. Az antantcsapatok állománya viszont két új hadsereg (a 6. és a 9.) felállításával erősödött. A német jobb szárny így a Párizst is magában foglaló bekerítő hadműveletet végrehajtani nem tudta. A német hadvezetés ekkor a jobb szárnyon álló 1. német hadsereget már Párizs előtt keletre fordította, hogy ezáltal átkarolhassa a francia erőket. A hadmozdulatok során azonban a francia fővárosnál csoportosult 6. francia hadsereg az 1. német hadsereg hátába került, mely utóbbi emiatt kénytelen volt hátraarcot csinálni. Ez újabb hadmozdulat miatt az 1. és 2. hadsereg eltávolodott egymástól. Az antant hadvezetőség szeptember 8-án a két német hadsereg között keletkezett mintegy harminc kilométeres résben tizenhat gyalog- és két lovashadosztályt indított

támadásra. Az 1. és 2. hadsereg katasztrofális helyzetbe került. Szeptember 9-én a német hadvezetés elrendelte a visszavonulást az Aisne folyóig. A többi német hadsereg is kénytelen volt követni őket. Súlyos harcok után az arcvonal a compiègne-reims-varennes-verdun-elzász-lotharingiai országhatáron stabilizálódott.

A német hadsereg a Marne melletti csatában hadászati jellegű vereséget szenvedett: nemcsak támadását tartóztatták fel, hanem a gyors lefolyású háború stratégiája is összeomlott. A vereség okai mindenekelőtt abban keresendők, hogy az adott erőviszonyok és haditechnika mellett a milliós antanthaderők megsemmisítése egy gigantikus méretű bekerítéssel képtelenségnek bizonyult. Nem kis szerepet játszott a kudarc bekövetkezésében a vártnál hamarabb kibontakozott orosz támadás, az antantcsapatok kemény ellenállása, a német tartalékok hiánya és azok a súlyos vezetési hibák, amelyeket a német legfelsőbb hadvezetés elkövetett.

A marne-i csata volt az első következményeiben döntő fordulópontra az imperialista világháborúnak. E vereséggel a központi hatalmak egész haditerve megsemmisült. A német hadsereg tervezett átcsoportosítása a kelet-európai hadszíntérre egyelőre szóba sem jöhetett. A ve-

reség súlyát ugyanakkor fokozta, hogy az osztrák-magyar hadsereg az 1914. augusztus-szeptemberi lemergi csatában majdnem felőrldött.

A leváltott Moltke helyére lépő Falkenhayn tábornok nem ismerte fel a marne-i csata jelentőségét, és 1914 hátralevő hónapjaiban számos kísérletet tett arra, hogy a kialakuló állásháborút ismét mozgóháborúvá változtassa. A kísérletek közül jelentőségében kiemelkedik az ellenfél északi (bal) szárnyának többször megismételt

A LEMBERGI CSATA

Az Osztrák-Magyar Monarchia hadvezetése Moltke 1909-ben tett ígéretében bízva *augusztus 18-án megindította a bal szárnyon elhelyezkedő 1. (Dankl-) és a 4. (Auffenberg-) hadsereg északi irányú, Lublin-Cholm elleni támadó hadműveletét.* A parancs kiadása előtt befutó felderítőjelentések a hadvezetést megerősítették abban a feltételezésben, hogy az orosz hadműveletek súlypontja az eddigi feltételezés szerint Varso-Ivangorod-Breszt-Litovszk térségére fog esni. Valójában az oroszok az északi és a délkeleti szárnyukon csoportosították főerőiket.

Az 1. hadsereg a Visztula bal partján álló Kummer népfelkelő-csoporttal együtt felkészülten, a 4. hadsereg nem teljesen felkészült állapotban kezdte meg a támadást. (90 zászlóalja még nem érkezett ki a kijelölt támadási sávba.)

A támadást délkeletről fedező 3. (Brudermann-) hadsereg és a Kövess-seregcsoport ennél is hiányosabb erővel indult harcra. A 2. (Böhm-Ermolli) hadsereg csapatait pedig még csak most kezdték átcsoportosítani a déli hadszíntérről.

A hadművelet sikerét az is kétségessé tette, hogy a támadó bal szárny északi irányú támadása alatt egyre távolabb került a kelet-nyugati vasútvonalaktól és közutaktól, amelyeken az utánpótlása érkezett.

Mivel a délkeleti szárnyal szemben felvonult orosz erőket a hadvezetés nem tartotta jelentősnek, megindította a 3. hadsereg és a Kövess-seregcsoport keleti irányú támadását is, hogy megakadályozzák az ottani orosz erő átcsoportosítását. A hadművelet sikere után ezeknek az erőknél csatlakozni kellett volna az északi irányú támadáshoz.

Az excentrikus hadművelet következtében a szárnyak egymástól távolodtak, vagyis a 4. és a 3. hadsereg között törvényszerűen rés keletkezett, amit tartalékok híján kitölteni nem lehetett.

átkarolási kísérlete, amely azok ugyanilyen törekvéseivel együtt csupán az arcvonal kiterjesztését eredményezték a La Manche-ig. („Verseyfutás a tengerig.”)

A nyugat-európai arcvonal utolsó nagy hadműveletét az Ypern város (Flandria) melletti német áttörési kísérlet jelentette, amely az óriási veszteségek ellenére összeomlott. Az arcvonal ezután 700 kilométer hosszan a tengertől a svájci határig megmerevedett, s a mozgóháborút évek-re az állásháború váltotta fel.

Az orosz hadvezetés augusztus 18-án a Monarchia erőinek támadó délkeleti szárnya ellen támadásra lendítette a túlerőben levő 8. és 3. hadseregét. A 3. hadsereg részben az osztrák-magyar 4. és 3. hadsereg közé próbált beékelődni, az utóbbi ellen pedig arcból támadott. A 8. hadsereg a délkeleti szárny átkarolására törekedett.

A Conrad-féle északi támadás háta és jobb oldala ezzel súlyos veszélybe került. Az osztrák-magyar hadvezetés ezt nem ismerte fel, figyelme kizárólag az 1. és 4. hadsereg támadására összpontosult.

Az 1. (Dankl-) hadsereg az északi arcvonalon augusztus 23-án győzelmet aratott a még felvonulásban levő orosz 4. hadsereg (kraszniki győzelem), a 4. (Auffenberg-) hadsereg pedig az ugyancsak felvonulásban levő orosz 5. hadsereg felett (a komarovi helyi siker). A hadvezetés túlbecsülve e győzelmeket, elérkezettnek látta az időt arra, hogy ezeket az orosz hadseregeket, amelyeket a Berlin hadászati irányban csapást mérő orosz főerőnek vélt, megsemmisítse. E célból a délkeleti szárnyon harcoló 3. hadseregtől jelentős erőt elvont, és a 4. (Auffenberg-) hadsereg alá rendelte.

A meggyengült 3. hadsereget a Kövess-seregcsoporttal együtt újabb támadásra indította a hat-hét hadosztályra becsült orosz erő ellen. A délkeleti szárny támadása, melyet valójában a 3. és 8. hadsereg ellen indított, augusztus 26-27-én összeomlott. Az orosz 3. hadsereg Zlocovnál megállította és visszavetette az osztrák-magyar 3. hadsereg támadóerőit. A hadvezetés a visszavonuló csapatokat csak a Gnila-Lipa folyó mögött tudta megállítani, majd a mindenholonnan összeszedett tartalékokkal megerősítette. Az időközben beérkezett 2. hadsereg öt hadosztály a 3. hadseregtől jobbra ment át védelembe.

A hadvezetés úgy vélte, hogy az északi szárny

1. és 4. osztrák-magyar hadseregének további sikereivel ellensúlyozhatja a délkeleti szárny vereségét. E sikerek feltétele viszont az volt, hogy a 3. és 2. hadsereg a Gnila-Lipa vonalat minden körülmények között tartani tudja, mialatt a 4. hadsereg az 1. hadsereg támogatásával – teljessé teszi a komarovi győzelmet.

Augusztus 29-én és 30-án a délkeleti szárny Gnila-Lipa menti védelme összeomlott. Az orosz 3. hadsereg nagy erejű, Lemberg irányú támadása, a 8. hadsereg áttörése Rohatyn térségében az egész délkeleti szárnyat súlyos helyzetbe hozta. Az osztrák-magyar erők, hogy elkerüljék a megsemmisülést, visszavonultak a Wereszyca folyó mögé, de a csapatokat csak a grodeki tóhátság mögött sikerült rendbe szedni. A hadvezetés a katasztrófaért a magyar királyi 20. honvédhadosztályt tette felelőssé, amely a harctérre alig megérkezve, s a hadtáp mulasztásai miatt kiéhezve, az erőltetett gyalogmenetektől kifáradva, Rohatynnál képtelen volt ellenállni az orosz csapatok rohamainak.

A (lembergi) vereség oka valójában az orosz hadsereg anyagi és élőerőfőlényében rejtett: az osztrák-magyar erők 282 zászlóaljjal, 125 lovasszázaddal, 718 löveggel rendelkeztek, az oroszok 336 zászlóaljjal, 264 lovasszázaddal és 1214 löveggel. Az osztrák-magyar felső és középvezetés által elkövetett sorozatos hibák is hozzájárultak a súlyos helyzet kialakulásához.

Az orosz hadvezetés a visszaözlő 3. és 2. hadsereget nem üldözte, figyelmét az osztrák-magyar bal szárny két támadó hadseregére irányította. Habár a délkeleti szárnyon dülő harcok idején az 1. és 4. hadseregek északi előnyomulását az orosz csapatok lefékeztek, az egész arcvonal szempontjából hadászatiilag fontos lublin-cholmi vasútvonal védelmére a cári hadvezetés augusztus végéig az osztrák-magyar 1. hadsereggel szemben két orosz hadsereget sorakoztatott fel: a megerősített 4. hadsereget és az új 9. hadsereget. A 3. hadsereget pedig északnyugatra irányította, hogy a komarovi csatavesztés után visszavonuló 5. hadseregnek támogatást adjon. A 8. hadsereg ezután csak a Monarchia visszavonuló csapatai által kiűrt területet szállta meg.

Az osztrák-magyar hadvezetés szilárdan meg volt győződve arról, hogy az orosz 3. hadsereg nyugati irányban folytatja a támadását, hogy megsemmisítse a visszavetett erőket. Ez a feltételezés szülte Conrad újabb haditervét, melyben a komarovi helyi győzelmet elért 4. hadsereget délkeletre fordította, hogy az orosz 3. hadsereg oldalát összeroppantsa. A bal szárnyon harcoló 1. hadseregnek az orosz 4. és a 9. hadsereg várha-

tó támadását kellett kivédenie, és a délkeletre forduló 4. hadsereg hátát biztosítani az orosz 5. hadsereggel szemben. A támadás kibontakozásával egy időben a sebtében rendbe szedett 3. és 2. hadseregnek a Wereszyca folyó mögött kellett védelembe átmennie.

Szeptember 3-án a 4. hadsereg megkezdte délkeleti irányú támadását, hogy Rava-Russzkaja (Rava-Ruszká) térségében oldalba kapja a 3. orosz hadsereget. Ez a hadsereg azonban már Lembergől északnyugatra fordult, így a 4. hadsereg támadása nem oldalba, hanem frontálisan érte, amit az túlerejével könnyen elháríthatott.

Szinte ezzel egy időben a Komarovnál vesztes orosz 5. hadsereg visszafordult, és csapást mért a 4. hadsereg hátát fedező József Ferdinánd-féle harccsoportra. Az orosz támadás súlypontja az 1. hadsereg ellen bontakozott ki. Az 4., 9. és részben az 5. hadsereg csapásai alatt az 1. hadsereg hátrálni kezdett dél felé, a San folyó irányában.

Conrad vezérkari főnök a súlyos elhárító harcokat vívó 1. és 4. hadsereg helyzetét enyhítendő, megindította a 3. és a 2. hadsereg csapatainak Lemberg irányú támadását.

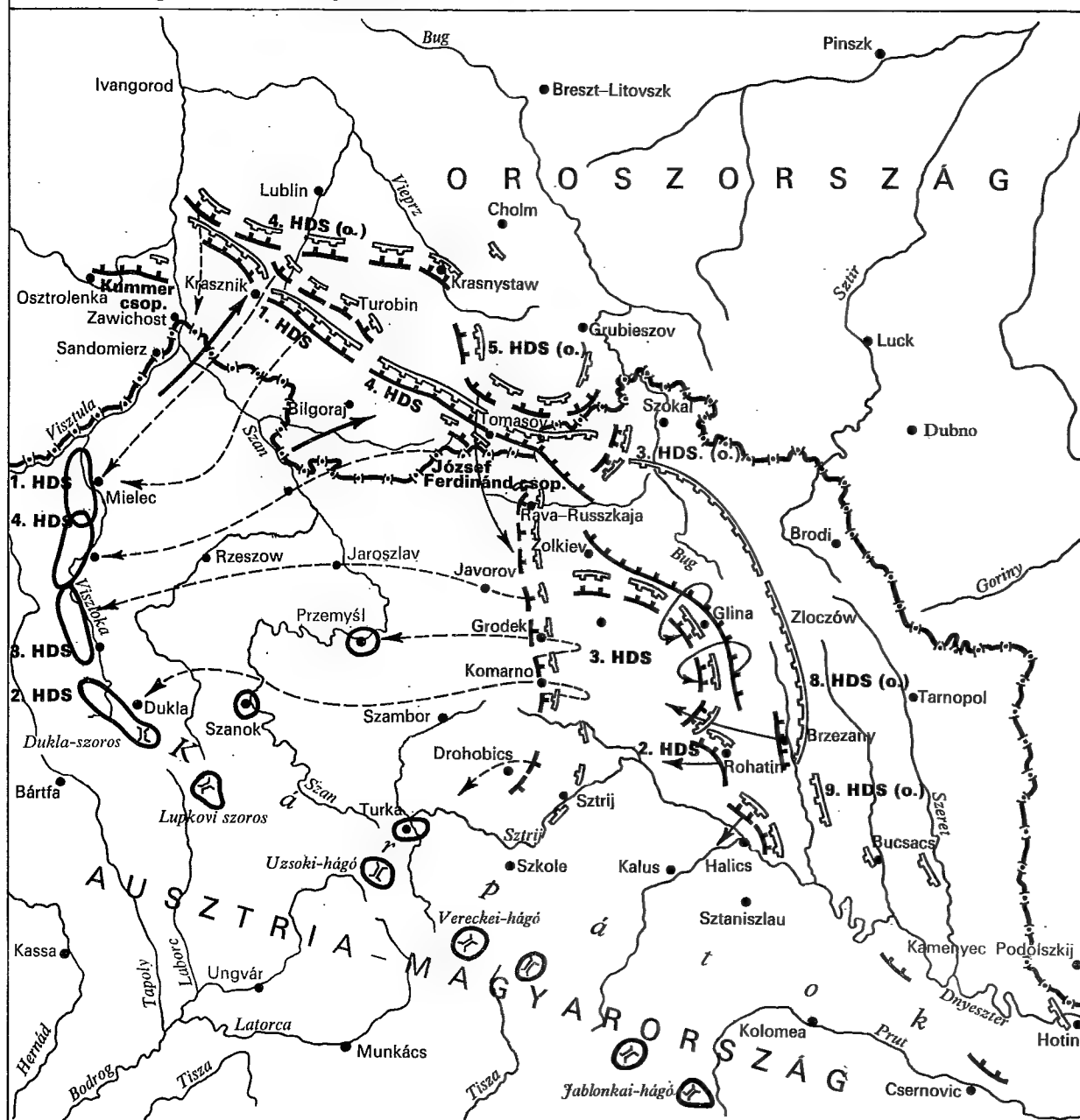
A szeptember 8-tól 11-ig tartó elkeseredett harcokban az 1. és 4. osztrák-magyar hadsereg az orosz csapatok rohamát felfogni így sem tudta. Az egész galíciai arcvonalat észak-déli irányú áttörés veszélyeztette, amely teljes vereséggel fenyegetett.

Szeptember 11-én a hadvezetés félbeszakította a 3. és 2. hadsereg támadását, és elrendelte az általános visszavonulást. Az 1., 4. és 3. hadsereg a Wisloka folyó mögé szorult, a 2. hadsereg a Duklai-szorosig hátrált. Galícia nagy része, továbbá egész Bukovina elveszett. (Második lemergi csata.) A kiűrt területen egyetlen ellenállási góc maradt: Przemyśl erődjé, amelyet szeptember 15-én körülvárt az orosz 3. hadsereg. A Kárpátok hágóit magyar népfelkelőkből alakított csoportok szállták meg.

A Monarchia hadserege a galíciai csatákban s az azt követő nagy visszavonulásban mintegy 330 000 embert és rengeteg hadianyagot veszített. Az élőerő-vesztesség tetemes részét a fogásba esettek tették ki. A nemzetiségi csapatok, főleg csehek és románok már ekkor tömegesen álltak át a cári csapatokhoz. A csaták után gyakorta kellett biztonsági alakulatokkal megállítani a visszaözlőket, összeszedni a szétfutott katonákat, s büntetőtáborokban megfegyelmezni őket. A hadsereg-parancsnokságok ez utóbbi feladatra magyar és német többségű alakulatokat használtak fel, mert katonáik még ekkor erre felhasználhatók voltak.

A súlyos harcokban a katonák lerongyolód-

AZ OSZTRÁK–MAGYAR HADSEREG HADMŰVELETEI AZ OROSZ HADSZÍNTÉREN 1914. augusztus–szeptember

 az osztrák–magyar csapatok helyzete 1914. VIII. 25.

 az osztrák–magyar csapatok visszavonulásának első szakasza (1914. VIII. 30.)

 az osztrák–magyar csapatok visszavonulásának második szakasza (1914. IX. 7.)

 az osztrák–magyar csapatok visszavonulásának harmadik szakasza (1914. IX. 25.)

	az orosz csapatok állásai 1914. VIII. 25.
	az orosz csapatok állásai 1914. VIII. 30.
	az orosz csapatok állásai 1914. IX. 7.
	az osztrák–magyar hadsereg támadásainak iránya
	az osztrák–magyar hadsereg visszavonulásának és az orosz hadsereg előnyomulásának iránya

tak, betegségek (kolera, tifusz, vérhas) tizedelték őket. A csapatok felszerelésének nagy része az orosz hadsereg zsákmánya lett. Az újjászervezés azonban sikerült, mert az orosz hadsereg csak lassan nyomult előre. A hadsereg így megmenekült a hadászati jellegű vereségtől, időt nyert arra, hogy sorait feltöltse, az anyagi veszteségeit pótolja, a háborút továbbfolytassa.

A galíciai csatákban sok ezer magyar katona pusztult el, sebesült meg vagy esett fogságba, akár közös alakulatokhoz, akár m. kir. honvédezredekhez tartozott. Az 1. hadsereg V. (pozsonyi) hadtestében soproni, nagykanizsai, győri, esztergomi, komáromi, szombathelyi, pozsonyi, nyitrai, trencsényi közös és honvéd gyalogezredek magyar, szlovák katonái harcoltak, a 2. hadsereg XII. (nagygyebei) hadtestében a brassói, marosvásárhelyi, kolozsvári közös és honvéd gyalogezredek katonái hullatták vérüket, csakhogy mint a 20. honvédhadosztályhoz tartozó debreceni, nagyváradi, budapesti és székesfehérvári honvédezredek magyar többségű légénysége, a 31. (budapesti) gyaloghadosztály budapesti, székesfehérvári, kaposvári, a 32. (budapesti) gyaloghadosztály zombori, újvidéki és szabadkai közös ezredei. Kijutott a véráldozatokból a VII. (temesvári) hadtesthez tartozó, közös gyalogezredekben levő magyar légénységnek is, de leginkább a debreceni, békéscsabai, aradi és szegedi ezredeknek. A 3. hadsereg kötelékében szatmárnémeti, nagykanizsai és vespéremi honvéd gyalogezredek, a 4. hadsereg kötelékében az eperjesi, ungvári, munkácsi, egri közös és kassai, munkácsi, miskolci, besztercebányai honvédezredek magyar többségű állományának (VI. kassai hadtest) katonái vezettek.

A galíciai hadszíntéren elszenvedett vereség súlyos hatását a német hadsereg tannenbergi, majd a Mazuri-tavaknál elért győzelme sem enyhítette, sőt sajátos módon kiélezte az osztrák–magyar és a német hadvezetés ellentéteit.

A császári Németország kelet-poroszországi tartományát védő 8. hadsereg (kilenc hadosztály) ellen a cári hadvezetés két hadsereget vonultatott fel. A Nyeman (Njemen) folyóhoz az 1. hadsereget (Rennenkampf tábornok, tizenöt hadosztály), a Narew folyóhoz a 2. hadsereget (Szamsonov tábornok, tizenhárom és fél hadosztály). Az orosz támadó hadműveletek a csapatok teljes harckészültségének elérése előtt megkezdődtek.

Az 1. hadsereg a Mazuri-tavaktól északra, a 2. hadsereg délről északra nyomult előre, hogy a Kelet-Poroszországot védő német hadsereget bekerítse és megsemmisítse.

A német 8. hadsereg főerőivel a határokat átlépő 1. hadsereg ellen fordult. Mivel a *Gumbinnen melletti csatában* (augusztus 19–20-án) súlyos vereséget szenvedett, a délről közeledő 2. hadsereg pedig az oldalát fenyegette, Pritwitz tábornok, hadseregpáncsnok elrendelte a visszavonulást az Alsó-Visztula mögé. Kelet-Poroszország elvesztése súlyosan érintette volna a porosz nagybirtokosokat, így a német hadvezetés augusztus 22-én a visszavonulási parancsot érvénytelenítette, és Pritwitzet leváltotta. Az új főparancsnoknak, Hindenburg gyalogsági tábornoknak (vezérkari főnöke Ludendorff tábornok) a betört orosz erők megsemmisítését adta feladatául, és elrendelte a hadsereg megerősítését a nyugati frontról átdobott csapatokkal, melyek szeptember elején érkeztek meg.

A gumbinneni csata után Hindenburg az orosz 1. hadsereg rendkívül lassú északnyugati irányú előrenyomulását kihasználva, főerőit a 2. hadsereg ellen fordította. Csapatai ezt a hadsereget Allensteintől délre, erdős, tavas terepen bekerítették, és *Tannenbergnél, 1914. augusztus 23–31-én megsemmisítették*. Ezután Hindenburg a nyugati arcvonalról beérkezett erősítésekkel együtt hadseregét a késlekedő 1. hadsereg ellen fordította, és a *Mazuri-tavak mentén (szeptember 8–15) súlyos csapást mért rá*. A bekerítésből kicsúszó 1. orosz hadsereg kiszorult Kelet-Poroszországból.

A 8. hadsereg sikeréhez hozzájárultak az orosz vezetés hibái: a hadseregek egymástól elszakadva, együttműködés nélkül folytatták hadműveleteiket. Ez valósággal felkínálta a lehetőséget arra, hogy Hindenburg egymás után verje szét őket. Elhatározásait megkönnyítette, hogy az orosz hadvezetés rádión leadott rejtjeles parancsait a németek lehallgatták és megfajították. Nem kevésbé jelentős tényezője volt a győzelemnek a felvonultatott nehéztüzérség fölénye az orosz tüzérséggel szemben.

A kelet-poroszországi sikereket a német háborús propaganda azonnal kihasználta és megalapozta a Hindenburg–Ludendorff-legendát, amely valósággal gyógyírként hatott a Marna melletti csatavesztés keserű valóságában.

A tannenbergi és a Mazuri-tavak melletti német győzelmek a központi hatalmak katonai helyzetét csak annyiban enyhítették, hogy a cári hadseregnek nem sikerült az „északi tűzfészket” kiemelnie, sőt az Északnyugati Front megmaradt csapatai hosszabb ideig nem tudtak részt venni a további hadműveletekben.

A Habsburg-monarchia hadseregének visszavonulása miatt Nyugat-Galiciában és Nyugat-Lengyelországban viszont napról napra fenyegetőbbé vált a helyzet, mert az orosz hadsereg a sziléziai iparvidék és a Cseh-Morva-medence irányába támadhattak. Conrad a németeket keserű szemrehányásokkal illette az 1909-es ígért be nem váltásáért, amelyre pedig – ha nem is 1914 augusztusában, de a tannenbergi győzelem után kiváló alkalmuk lett volna, hiszen a Szamsonov hadseregét megsemmisítő 8. német hadsereg déli irányú (Siedlce városa felé végrehajtott) támadása segíthette volna a Monarchia csapatait. E helyett Hindenburg a junker nagybirtokosok nyomásának engedve Rennenkampf ellen fordult, és az együttműködés helyett hagyta elvérezni az osztrák-magyar erőket.

Amennyire megalapozott volt az osztrák-magyar hadvezetés szemrehányása, a németek ugyanolyan joggal hivatkozhattak arra, hogy a 8. hadsereg említett irányú támadása az 1. orosz hadsereggel a hátában, erőinek végleges megsemmisítését készítette volna elő. A vita két olyan hadvezetés között folyt, amelynek tervei ellenében álltak a rendelkezésükre álló erők nagyságával, a Monarchia esetében azok minőségével is.

1914. szeptember közepén, a marne-i csatavesztés után, a német hadvezetés mindent elkövetett, hogy feltartóztassa a Varsó-Ivangorod térségében gyülekező orosz erőket, amelyek az osztrák-magyar erők veresége után a Németország elleni főcsapásra gyülekeztek.

A két katonai vezetés közötti megállapodás alapján, a nyugati arcvonalról átdobott erőkből és a 8. hadsereg részeiből felállított új, 9. hadsereg szeptember 28-án Katowice-Beuthen térségéből, a Visztula felső folyásánál Ivangorod-Varsó irányába kezdett támadást az orosz Délnyugati Front jobb szárnya ellen, az osztrák-magyar erők pedig a Szan folyón át (az 1., a 4. és a 3. hadsereg) és a Kárpátokból Lemberg felé (2. hadsereg) mértek csapást, hogy a közös haditerv szerint az orosz erők zömét bekerítsék és megsemmisítsék.

Az előretörés csak kezdeti sikereket hozott: a

9. hadsereg október elején elérte Ivangorodot és Varsó déli szegélyét, az osztrák-magyar csapatok pedig felmentették Przemyślt. Az oroszok azonban a Varsó és Ivangorod mögötti térségben nagy erőket összpontosítottak, a 2., a 4., az 5. és a 9. hadsereget, majd ezzel az óriási erővel a 9. német és az 1. osztrák-magyar hadsereget nemcsak megállították, hanem az előbbi Sziléziába, utóbbit Krakó térségébe szorították vissza.

Az arcvonal déli szárnyán támadó osztrák-magyar erők sem tudták elérni a hadművelleti céljukat, az orosz erők átkarolását délről északra, sőt számbeli fölényük ellenére a Szan folyó vonalát is feladták. A Kárpátok előterében különösen a 2. hadsereg, többségében magyarországi alakulatai hoztak súlyos áldozatot: az orosz 8. hadsereg Chyrow térségében erős csapást mért rájuk, és erőiket a Kárpátokba való visszavonulásra kényszerítette. Az általános visszavonulás következményeként az oroszok másodszor is körülférték Przemyślt.

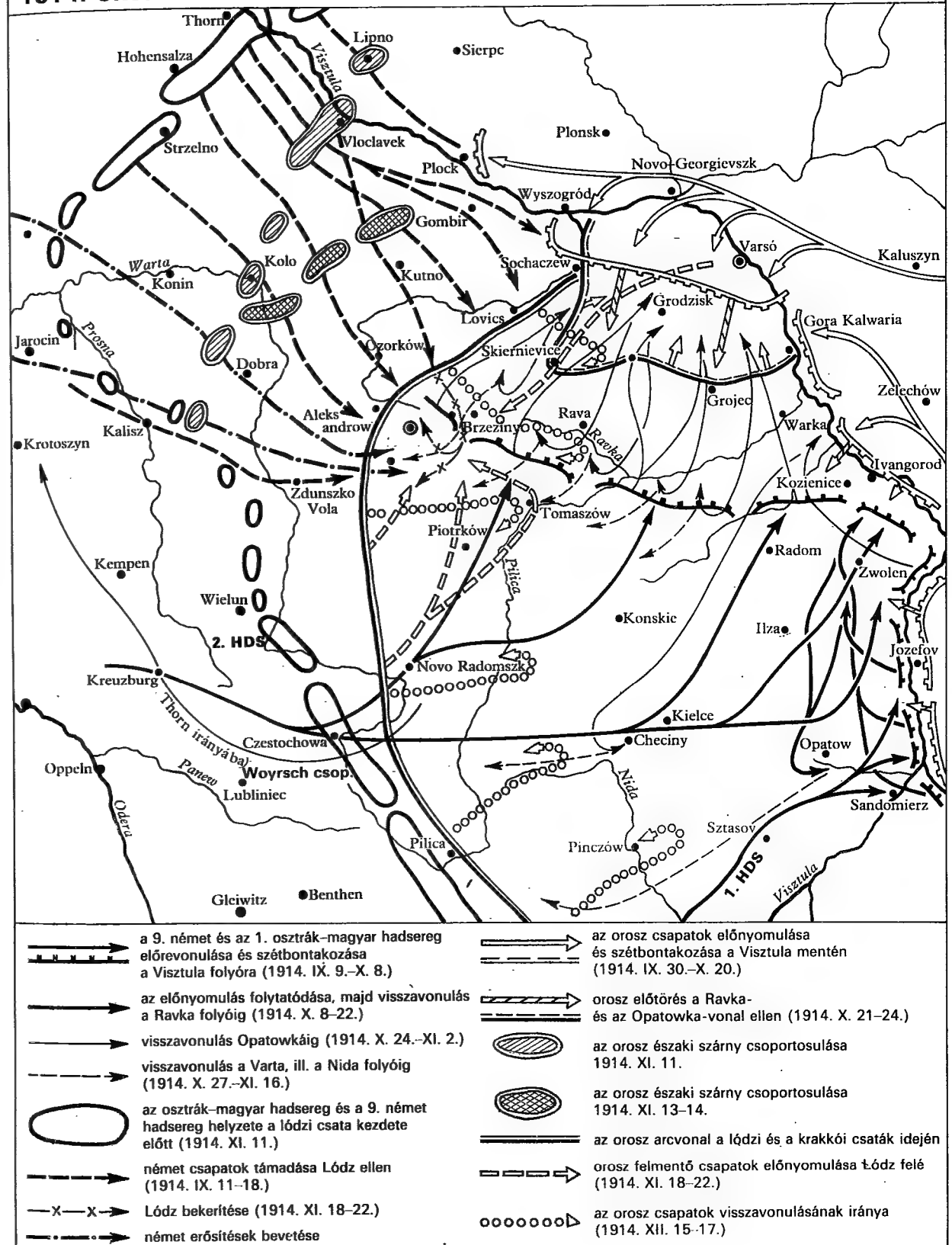
A varsó-ivangorodi hadműveletben a nagy nehézségek árán feltöltött osztrák-magyar csapatok személyi állományuk kb. 40 százalékát veszítették el. A halottak nagy száma mellett ezúttal is sokan kerültek fogságba. Előfordult, hogy egész ezredek mentek át a cári csapatokhoz, közöttük a 36. cseh legénységű gyalogezred teljes állománya, akik kijelentették, nem hajlandók tovább harcolni a Habsburg-monarchiáért.

A vesztes hadjárat tervének kidolgozói és vezetői azzal vigasztalódtak, hogy a Berlin irányába tervezett nagy orosz támadást, az orosz gőzhenger mozgásba lendülését megelőzték, s azt két-három héttel késleltették. E sovány vigasz nem állt arányban a súlyos veszteségekkel.

A válságos katonai helyzet ismét kiélezte a vezérkarok ellentétét. Az osztrák-magyar hadvezetés a németek áldozatának tekintette magát, és a különféle lehetőségével is fenyegetőzve, a háború súlypontjának a kelet-európai arcvonalra való áthelyezését követelte. Conrad vezérkari főnök Falkenhaynnal, a német hadsereg vezérkari főnökével folytatott éles vitában harminc német hadosztály átdobása mellett kardoskodott, amelyet az mereven visszautasított. Falkenhayn a maga háborúját vívta nyugaton, s legfeljebb arra volt hajlandó, hogy a szétzilált 9. hadsereget három lovashadosztállyal megerősítse.

Időközben a német hadvezetés biztos információkat kapott arról, hogy az oroszok felké-

A MONARCHIA ÉS NÉMETORSZÁG KÖZÖS HADMŰVELETEI AZ OROSZ HADSZÍNTÉREN 1914. október 3.–december 17.

szültek a Közép-Visztula mentén összevont 4., 5. és 9. hadseregükkel a sziléziai iparvidék és Posen tartomány előzőnlésére, majd a Berlin irányú főcsapásra, támaszkodva a Kelet-Poroszország határáról áthozott 1. és 2. hadseregük Łódz környéki csoportosításának, valamint a Kárpátokig, illetve Krakkó előteréig eljutott 8. és 3. hadseregnek a Monarchia csehországi területei elleni kisegítő csapásaira. A németországi orosz betörés veszélye Conrad pozícióját erősítette, aki támogatást kapott Hindenburgtól is. Ez utóbbi, Falkenhayn elkeseredett bírálója, II. Vilmos császárnál elérte, hogy a 9. hadsereget tíz gyalog- és egy lovashadosztállyal megerősítsék, és Posentől délkeletre felvonultassák. Conradnak ezután az önálló hadműveleti vezetést fel kellett adnia, sőt a csapatait úgy kellett átcsoportosítani, hogy három hadserege (az 1., a 4. és a 2.) Németország közvetlen védelmét szolgálja. A Kárpátokban Magyarország védelmére csak a 3. (Boroević-), erősen leharcolt hadsereg maradt. A későbbi események nem igazolták a magyar kormány és a vezető körök ama aggodalmát, hogy a 8. (Bruszilov-) hadsereg a Kárpátokon át Budapest ellen fog támadni. A Délnyugati Front parancsnoka, Ivanov tábornok, sokkal fontosabbnak tartotta Szilézia és Csehország elfoglalását, ahol az osztrák-magyar hadiipar nagy része működött, s ahol a lakosság támogatására is számíthatott.

A központi hatalmak csapatai megelőzték az orosz támadást: a 9. hadsereg (Mackensen tábornok) 1914. november 11-én Łódz irányában csapást mért az orosz haderő jobb szárnyára, az 1. hadseregre. A főcsapás irányában a németek jelentős tűzérségi fölénytel rendelkeztek. A december 17-ig tartó harcokban az orosz csapatok nagy veszteséget szenvedtek, de arcvonaluk felgöngyölítése nem sikerült. A német támadások a Bzura és a Ravka folyók mentén elakadtak. Ezzel egy időben az osztrák-magyar hadvezetés támadásba indította a Kárpátokból 3. (Boroević-) hadseregét, hogy délről észak-északkelet felé kanyarodva csapást mérjen az orosz erőösszpontosítás bal szárnyára (8. hadsereg). Boroevićnek sikerült a Dunajec folyót elérnie, de a bekerített Przemyśl váráig nem jutott el.

A 8. hadsereg visszaszorítása és a 9. német hadsereg sikerei Łódz környékén a cári hadvezetést azonnali ellenintézkedésre sarkallták. A meginduló ellentámadás súlypontját Łódz térségébe és Krakkó előterébe helyezték. Elke-

seredett harcok árán, a 9. hadsereg számos egységét bekerítették és Łódz városát is elfoglalták, majd az ő támadásuk is kifulladt, az arcvonal megmerevedett. Ugyanez állt elő az osztrák-magyar csapatok arcvonalán is, miután a Krakkó ellen törő orosz 3. hadsereget Limanova-Lapanovnál megállították (december 17.), s az útját elzárták Szilézia és Csehország felé. A tíznapos, válságos helyzetekben bővelkedő ütközetben a 5. és a 14. m. kir. honvéd és a 10. közös (budapesti) lovashadosztály katonái jól helytálltak. A siker arra ösztönözte a hadvezetést, hogy Boroević seregével újabb támadást indítson a 8. orosz hadsereg Kárpátok előterében álló csapatai ellen. A támadás kezdeti sikerek után elakadt. Bruszilov december 12-én ellentámadásba lendülve, Boroević hadseregét ismét visszaszorította a Kárpátokba. Az arcvonal ezt követően átmenetileg itt is megmerevedett.

1914 hátralévő részében a kelet-európai arcvonalon lényeges harccselekmények nem folytak: mindkét fél drótaskadályokkal, aknazárakkal stb. megerősített védelmi vonalakba húzódott, s megkísérelte az iszonyatos veszteségek mielőbbi pótlását. A központi hatalmak 1914 folyamán ezen az arcvonalon sem tudtak döntő sikert kihozni. Sőt, az Osztrák-Magyar Monarchia csapatai súlyos veszteségeket szenvedtek. A létszámcsökkenés meghaladta a 800 000 főt, s ami a hadvezetést különösen kétségbe ejtette, a hadsereg a legjobb emberanyagát veszítette el. A beérkezett pótlások – amelyek nagy részét népfelkelők, tartalékosok, póttartalékosok tették ki – harci erőben meg sem közelítették az elvesztett százezreket.

A kudarcok sorozata számos okkal magyarázható. Közülük talán elég annyit kiemelni, hogy a központi hatalmak katonai vezetésének elképzelése (nagy orosz erők bekerítése és megsemmisítése) éles ellentétben állt tényleges erőikkel.

A központi hatalmak hadvezetését a cári hadsereg teljesítménye váratlanul érte. Az egyszerű katona támadásban és védekezésben egyaránt megfelelt a modern háború követelményeinek. Nem rajta múlt, hogy a hadsereg, amelynek felszerelése – egyes fegyvernemekétől eltekintve (pl. tábori tűzérség) alacsony szinten állt, tömegerejéből és katonái teljesítményéből adódó, nemkülönben az osztrák-magyar hadsereggel szembeni nyomasztó harcászati fölényét kihasználni nem tudta. Mindezt az orosz hadvezetést terheli a felelősség.

Az előzetes tervek szerint – mint arról az előzőkben említés történt –, ha Oroszországgal és Szerbiával egyszerre kellett harcolni, a balkáni hadszíntérre felvonult osztrák-magyar csapatoknak kizárólagosan védelmi feladatot kellett ellátniuk. A Monarchia uralkodó körei azonban úgy döntöttek, hogy a Galiciában bekövetkezett eseményektől függetlenül, Szerbia ellen „büntető hadjáratot” indítanak, amelynek sikere minden bizonnyal magával hozza Bulgária hadba lépését is a központi hatalmak oldalán. Conrad vezérkari főnök ebbe a tervbe beleegyezett, mivel úgy vélte, hogy a felvonult haderő (a 2. hadsereg egyes részei is korlátozott ideig délen maradtak) Szerbiát napok alatt térdre kényszeríti. A csoportosítás erejét még azzal is fokozta, hogy a VIII. (prágai) hadtestet beosztotta a Duna alsó folyásánál felvonult 5. (Frank tábornok) hadseregbe. A balkáni hadszíntéren levő osztrák-magyar magasabbegységek száma így az eredetileg tervezett kilenc hadosztály helyett tizenkét hadosztályra emelkedett.

Augusztus 12-én a Szerbia elleni hadműveletet az 5. hadsereg főleg csehországi ezredei és horvát többségű m. kir. honvédezredei kezdték. A feladatuk az volt, hogy augusztus 17-ig elfoglalják Valjevót, és magukra vonják a Kolubara és a Morava völgyében álló szerb tartalékokat. Valjevo bitokbavétele napján kezdődött volna meg a Potiorek tábornok vezette 6. hadsereg hadművelete a Drina középső folyásától Uzice irányába, hogy az 5. hadsereggel együtt végrehajtsa a szerb erők kettős átkarolását és bekerítését.

Az 5. hadsereg önállóan, valójában elszigetelten végrehajtott támadása a szerbek 3. hadseregét érte. A hadműveletet északról, Šabac felől a 2. hadsereg IV. (budapesti) hadtestének magyar többségű, valamint a IX. (leitmeritzi) hadtestének nagyrészt csehekiből álló alakulatai korlátozott akciókkal támogatták. Az elszántan védekező szerb csapatok mintegy harminc kilométert hátráltak, majd a tartalék 2. hadsereggel együtt ellentámadásba mentek át az 5. hadsereg biztosítás nélküli északi szárnya ellen, s azt visszavetették a Drináig.

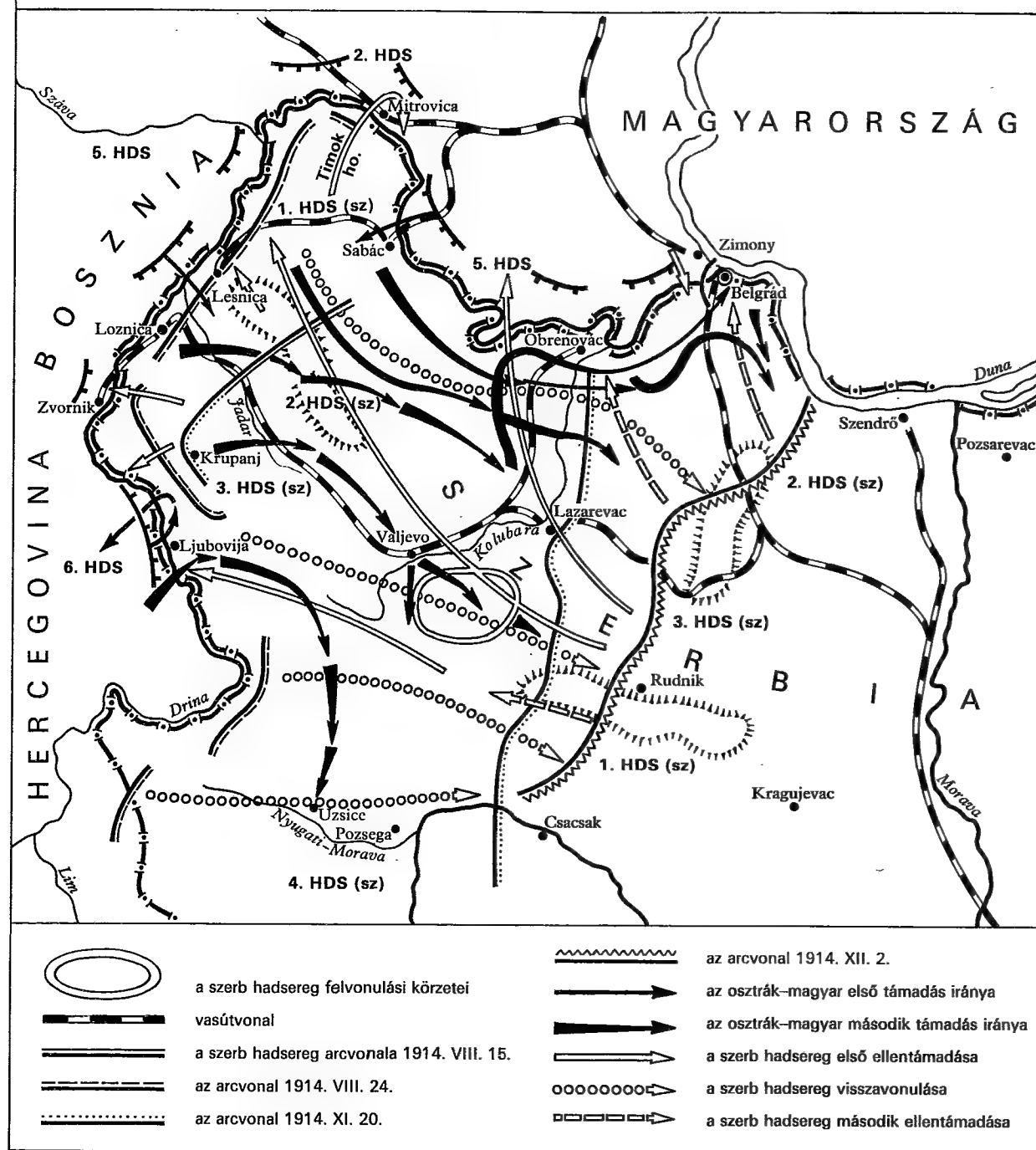
A két szerb hadsereg támadásának sikerét a szerb hadvezetés által létrehozott 3:2 arányú túlerő mellett az osztrák-magyar csapatok hátában kirobant népfelkelés nagymértékben segítette. A komitácisknak nevezett fegyveresek akciói nemcsak az élőerő ellen irányultak, hanem az amúgy is nehéz terepen szinte megbénították

az osztrák-magyar csapatok utánpótlását. Az 5. hadsereg erőelhasználódásában nem kis szerepet játszottak a támadás irányára merőleges hegyoldalak, melyek a védelemnek kedveztek. Ezt a szerbek messzemenően ki is használták. Az osztrák-magyar harcászati vezetés messze a szerb mögött maradt, amit tetézt a felderítés teljes hiánya. Így gyakran előfordult, hogy a lemaradt, tűzérség nélkül menetelő gyalogságot az ellenség a legváratlanabb pillanatokban lepte meg, és súlyos veszteségeket okozott. Mint a későbbi vizsgálatok bizonyították, egyes hadosztályok cseh és horvát legénysége az alakulat rossz vezetése miatt fellázadt, és ezzel a szerb nép honvédő harcát akaratlanul is támogatta. A hadvezetés a 21. Landwehr (lövész)hadosztály ellen (cseh többségű alakulat) statáriumot rendelt el. A legszigorúbb megtorló rendszabályokkal igyekezett a fegyelmet helyreállítani. A megtorlások 1914 kora őszén szinte valamennyi cseh és horvát többségű alakulatot érintették.

Az arcvonal déli szárnyán a 6. hadsereg két helyi jelentőségű győzelme az 5. hadsereg balsikerét nem tudta ellensúlyozni. A vereség annál is inkább nagynak tűnt, mivel a 2. hadsereg részeinek Šabactól délre, a Száva déli partján kezdeményezett tehermentesítő akciói is kudarcot vallottak. Tersztyánszky Károly lovassági tábornok, budapesti hadtestparancsnok, valamint Habsburg József főherceg hadosztályparancsnok (budapesti 31. hadosztály) rossz vezetése jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy éppen azok az erők tizedelődtek meg, amelyekre a keleti hadszíntéren múlhatatlanul szükség lett volna. A 2. hadsereg részeinek augusztus 18-ával kezdődő orosz arcvonalra szállításakor már a csapatok vezetésbe vetett bizalma megrendült.

A Szerbia elleni újabb támadó hadműveletet az osztrák-magyar uralkodó körök augusztus végétől állandóan sürgették, ugyanis az uralkodó és környezete, valamint a Külügyminisztérium tagjai féltek, hogy a Monarchia elveszti balkáni presztízsét, ha nem tud sikert felmutatni. Az újabb támadást katonai szempontok indokolták: a szerb hadsereg előretörése Bosznia-Hercegovina elvesztéséhez vezethetett volna. Magyarország területére való behatolása pedig a keleti hadszíntéren folyó harccselekményekre járt volna súlyos következményekkel. A galíciai hadszíntéren augusztus 29-én és 30-án kibontakozó leMBERGI katasztrófa a hadvezetést arra készítette, hogy elrendelje a Szerbia elleni újabb támadást.

OSZTRÁK–MAGYAR HADMŰVELETEK SZERBIÁBAN 1914. augusztus–december

Potiorek táborszernagy szeptember 7-én újra megindította a balkáni osztrák–magyar erőket, súlyponttal abban a térségben, ahol az első támadás összeomlott. Erőit azonban most jobban összefogta: az 5. és 6. hadsereg egyszerre támadott.

A 6. hadsereg Zvorniktól délre, a Drina kö-

zépső folyásánál tért nyert, az 5. hadsereg támadása azonban a Drina túlsó partján ezúttal is elakadt. Mindkét hadsereg hadműveleteit megzavarta, hogy szeptember 14-én a szerb Timok hadosztály betört a Szerémségbe, és csak súlyos harcokban lehetett visszavonulásra kényszeríteni. A szerb főparancsnok, Putnik vajda ezután

délről Uzsice, Foča irányából mért csapást Szarajevó felé, amellyel elvonta Potiorek erőinek jelentős részét. A harcok csak október végén vezettek el a szerb betörés felszámolásához.

November elején Potiorek harmadszor tett kísérletet a szerb erők megsemmisítésére. A kezdetben sikeres támadás a szerb hadsereget Valjevo feladására kényszerítette és a Kolubara folyó mögé szorította vissza. A szerb hadvezetés azonban a Kragujevac térségében levő tartalékai-ból feltöltötte a hadsereg jócskán meggyengült erőit.

Potiorek ekkor megindította erőit a Valjevótól Szávaig futó vasútvonal elfoglalására. A szerb hadsereg Arangyelovac–Milanovac vonalba hátrált. Potiorek november közepén, nagy területek elfoglalása után a háborút eldöntöttnek vélte, és parancsot adott Belgrád megszállására. Ezzel arcvonalát északkeleti irányban meggyengítette, és csapatai erejét megosztotta.

A nagy menetelésektől, súlyos harcoktól, élelem- és lőszerhiánytól meggyengült, népfelkelőkkel is küzdő, kimerült osztrák–magyar csapatok déli szárnyát december 3-án teljesen váratlanul érte a szerb ellentámadás. Már december 9-én összeomlott a 6. hadsereg védelme. Az 5. hadsereg Belgrádtól délre indított tehermentesítő támadása sem járt sikerrel. Potiorek erői a nagy áldozatokkal megszerzett területekről menekülésszerűen vonultak vissza, csak a Duna–Száva vonalától északra, a Monarchia déli területén álltak meg. A szerb hadsereg, amelyet a hónapokig tartó súlyos harcok szintén megtizedeltek, nem tudta őket tovább üldözni.

A HÁBORÚ ELSŐ ÉVÉNEK MÉRLEGE

A keleti és nyugati arcvonalon beállott viszonylagos katonai erőegyensúly a császári Németország vezetőit újabb szövetséges keresésére sarkallta. Sikertől *Törökországot hadba léptetni* az antanthatalmak ellen. A feudális Törökországtól elsősorban azt várták, hogy elzárja a cári Oroszországba irányuló antant hadianyagszállítások útját a Dardanelláknál, csapatainak hadműveletei pedig orosz és angol erőket kössenek le a Kaukázusban, illetve a Közel-Keleten.

Törökország eleget tett a kérésnek: október 21-én elzárta a Dardanellákat, és október 28-án a Németországtól átengedett hadihajók (Goeben és Breslau) vezetésével rajtaütött a fekete-tengeri orosz flottán. Az antantállamok erre sorra hadat üzentek (november 3–5.) Törökországnak.

Az osztrák–magyar hadsereg a harcokban mintegy 200 000 főt veszített: a halottak száma harmincezerre, a foglyoké és eltűnteké nyolcvanezerre becsülhető, a többi sebesült vagy beteg volt. Igen jelentős szintet ért el az anyagi veszteség: a visszavonulás alkalmával a hadtáp anyagai, a tábori lövegek s egyéb felszerelések nagy része odaveszett.

A visszavonulás után 1915 őszéig a szerbiai arcvonalon csak jelentéktelen állásharcok voltak, főleg a Duna, a Száva és a Drina vonalában. Megemlítendő, hogy az augusztus 5-én hadba lépett Montenegró elleni harccselekmények is állásharcokra korlátozódtak.

A szerbiai hadjárat kudarcának oka elsősorban a szerb hadsereg erejének lebecsülésében keresendő. Pedig ez a hadsereg a világháborút megelőző Balkán-háborúk harci tapasztalataival rendelkezett, amelyet a nemzeti függetlenségért folyó harc tudata erősített és a felkelt nép támogatott, így képes volt visszaverni a Monarchia ellene indított erőinek támadását. A támadás sikertelenségéhez hozzájárult az is, hogy Potiorek a támadás irányát a lehető legrosszabbul választotta meg, s csapatait olyan terepen vetette harcba, ahol az utánpótlás rendkívül nehéz volt, és ahol a megszállt területek népe eredményesen harcolhatott csapatai ellen.

A szerbiai kudarc megrendítette a Monarchia katonai és politikai tekintélyét, egyben megerősítette az antanthatalmak befolyását a Balkánon. Szerbia sikere nagy hatást gyakorolt az osztrák–magyar állam szláv népei, nemzetiségei függetlenségi harcának megindulására.

A német diplomáciának ez a sikere nem tudta ellensúlyozni az 1914. évi hadműveletek legfontosabb következményét, a gyors győzelmet célzó hadászati tervek bukását. A súlyos véráldozatok ellenére állásháború alakult ki, amely a nagyobb hadipotenciállal rendelkező antanthatalmaknak kedvezett.

A hadtudomány a leendő világháború jellegét hibásan jelölte meg. 1914-ben minden olyan elmélet összeomlott, amely a háborút egyetlen nagy hadművelet végrehajtásával vagy egyetlen gigantikus méretű csata megvívásával eldönthetőnek tartotta. A milliós hadseregek vezetése és ellátása is sokkal nehezebbnek bizonyult, mint ahogy ezt 1914 előtt feltételezték. Szinte valamennyi hadseregre jellemző volt, hogy a hadvezetés nem tudott felnőni a háború követelmé-

3. A katonai erőegyensúly éve, 1915

KÍSÉRLET AZ OROSZ HADSZÍNTÉREN A HADÁSZATI DÖNTÉS KIHARCOLÁSÁRA

nyeihez. A mozgóháború időszakában a megke-
rülő-bekerítő hadműveletek mindkét oldalon
meghiúsultak. Kivételt csupán a tannenbergi
csata jelentett, de az nem volt hadászati jelentő-
ségű. A megkerülő, bekerítő hadműveletek már
csak azért sem sikerülhettek, mert a főirányban
támadó csapatok döntő anyagi és élőerőfölény-
nyel nem rendelkeztek, ráadásul a támadás üte-
me sem érte el a szükséges gyorsaságot.

A harc újabb elemekkel bővült. A harci cse-
lekmények térbeli kiterjedése megnőtt, hadse-
regcsoportokat szerveztek, melyeket az orosz
hadseregben frontnak neveztek. Új elemként je-
lentkezett a repülőgép felderítésre, a gépjármű-
vek szállításra való felhasználása. A gyalogság
tüzereje a géppuska révén rendkívül megnöve-
kedett. A tüzéség támadásban és védekezésben
uralkodó szerephez jutott. A rohamosan fejlődő
híradószolgálat, a műszaki és közlekedési külön-
leges csapatok nélkülözhetetlenné váltak. A fegy-
vernemek együttműködése új arculatot kapott,
és bonyolulttá vált. Keserves tapasztalatok tani-
tották meg arra az alsó és a felső vezetést, hogy
támadásnál a zárt lövésalakulatok rendjét fella-
zítsák, és lökörejét mélységi tagozással növel-
jék. A géppuskákkal, gyorstüzelő fegyverekkel
és megerősített tábori állásokkal ellátott véde-
lemben levő erők erősebbnek bizonyultak, mint
a támadók, mert a csapatok híján voltak az olyan
tűzfegyvereknek, amellyel a védelemben levő
tűzfegyvereket lefoghatták volna.

Az állásháború létrejöttének oka végső soron
az új technika és a régi hadviselési módok közötti
ellentmondás volt. A harcászati áttörés és a had-
művelési siker kifejlesztésének problémája így a
háború végéig megoldatlan maradt. Az álláshá-
borúban megmerevedett arcvonalakat a rendel-
kezésre álló eszközökkel és harci formákkal nem
tudták leküzdeni.

1914-ben egyik koalíciónak sem sikerült dön-
tő fontosságú előnyöket kiharcolnia, de az an-
tant által csakhamar életbe léptetett blokád kö-
vetkezményeként, a központi hatalmak fokoza-
tosan elvesztették a hosszan tartó háborúhoz
szükséges nyersanyagbázisokat, lakosságuk ala-
csonyabb létszáma miatt csökkent az élőerő pót-

lásának a lehetősége. Ezen mit sem változtatott
az, hogy nagy kiterjedésű, iparilag fejlett idegen
területek birtokába kerültek, amelyek lakosságát
kényszermunka formájában bevonták a hadi-
anyag-termelésbe.

Az 1914. évi hadműveletekben a szemben álló
felek fegyveres erejük legjobban kiképzett és fel-
szerelt sorállományának nagy részét elvesztet-
ték. Az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege
sebesültekben és hadifoglyokban mintegy
900 000 főt vesztett, sőt a bomlás jelei is mutat-
koztak, amit a vezetés csak kíméletlen rend-
szabályok életbe léptetésével tudott megállítani.
A hadvezetőségek erőfeszítései a veszteségek
pótlására megsokszorozódtak. Ugyanakkor a
harcoló országok fokozták a hadianyag-termel-
ést: a tüzéségi lőszer, messze hordó lövegek,
aknavetők, géppuskák, repülőgépek gyártását
többszörösére emelték, megkezdték a harci gá-
zok előállítását. A kormányok kivételes törvé-
nyeket léptettek életbe: Tisza István kormánya
a kivételes állapotról és a hadigazdálkodásról
szóló törvényt. Ezek a törvények szabad folyást
engedtek az állammonopolista kapitalizmus tér-
hódításának, amely a monopóliumokat (trösztö-
ket, kartelleket) mesés háborús nyereségekhez
juttatta.

1914 végén már gazdasági nehézségek léptek
fel a központi hatalmaknál, mindenekelőtt az
Osztrák–Magyar Monarchiában. A dolgozó tö-
megek, amelyek a háború minden terhét visel-
ték, egyre rosszabb körülmények közé jutottak.
A nacionalista-sovinisza hullám, amely a hábo-
rú kezdetén elárasztotta a tömegeket, egyszer s
mindenkorra elmúlt. Az első háborús év végén a
fokozódó nyomor, a súlyos véráldozatok és
szenvetések a jövő kilátásait sötétre festették.
Az imperialista háború elleni harc csírái érlelő-
dni kezdtek, de a tudatos küzdelemig még sok
időnek kellett eltelnie. A békéért folyó harcot a
nemzetközi forradalmi munkásmozgalom vette
kézbe. A mozgalom számára a Lenin vezette
bolsevikok mutattak példát, akik az imperialista
háború forradalmi befejezésének és a proletár-
diktatúra kiharcolásának programját hirdették
meg.

Mivel a háború eddigi tapasztalata az ellenfél
egyetlen döntő hadművelettel történő szétzúzá-
sának lehetetlenségét bizonyította, a központi
hatalmak hadvezetőségei 1914 végén kialakítot-
ták a részenkénti megsemmisítés hadászati-
hadművelési koncepcióját. A két hadvezetés kö-
zött elkeseredett vita bontakozott ki arról, hogy
melyik arcvonalnak adják meg az elsőbbséget.
Míg Falkenhayn, a német hadsereg vezérkari fő-
nöke az erők koncentrációját a nyugat-európai
arcvonalon látta szükségesnek, Conrad tábor-
nok, valamint a keleti hadszíntéren harcoló né-
met csapatok főparancsnoka, Hindenburg tá-
bornagy a hadműveletek súlypontjának keletre
való áthelyezését követelte.

Conrad azzal érvelt, hogy a nyugati hatalmak-
nál gyengébb Oroszország katonailag gyorsab-
ban megsemmisíthető. Az itteni hadművelet
nemcsak Oroszország háborúból való kilépését
hozná magával, hanem a központi hatalmak ki-
törését is egy olyan hadászati helyzetből, amely-
ben a háborút az antant által bevezetett blokád
miatt hosszabb ideig folytatni képtelenek volná-
nak.

A hadászati elképzelések harcában végül is
Falkenhayn maradt alul. Az újonnan felállított
négy német hadtestet a kelet-európai hadszín-
térre irányították. Részben az orosz hadsereg
északi szárnyán vonultatták fel, részben az osztrák-
magyar csapatok megerősítésére alkalmaz-
ták a Kárpátok arcvonalán. A Conrad–Hinden-
burg által kidolgozott terv a Mazuri-tavaktól
(Kelet-Poroszország) és a Kárpátokból kiinduló
támadással, két irányból kívánta az orosz hadse-
reg főerőit megsemmisíteni és Oroszországot
békére kényszeríteni. Ebben Falkenhayn kez-
dettől fogva kételkedett. Az orosz hadsereg
olyan meggyengülésére számított csupán, amely
lehetővé teszi, hogy jelentős erőket csoportosít-
hasson át nyugatra, Franciaország térdre kény-
szerítésére.

A kibontakozó események azonban a némete-
ket arra ösztönözték, hogy egyre több erőt dob-
janak át a kelet-európai hadszíntérre.

Az angol–francia hadvezetés 1915-re csak
korlátolt jellegű vállalkozásokat tervezett. A fő
cél Anglia hadipotenciáljának növelésében je-
lölték meg. Előtérbe került viszont a Dardanel-
lák ellen intézendő expedíciós vállalkozás terve:
Törökország leverése útján akarták a központi

hatalmakat gyengíteni és Oroszországgal meg-
teremteni a tengeri összeköttetést.

A cári hadvezetés, amely a háború eddigi me-
netében katonáinak százazreit áldozta fel, az
1915. év hadászati-hadművelési célkitűzéseit il-
letően ingadozott. Szövetségeseitől való függése
továbbra is a Németország elleni fellépést tolt
előtérbe, ugyanakkor a jóval gyengébb Osztrák-
Magyar Monarchia elleni támadás tervét is so-
kan támogatták, mert ez a Habsburg-állam ösz-
szeomlását eredményezhette. A Délnyugati Front
sikerés támadása a semleges Olaszországot és
Romániát az antant mellé állíthatta, és vissza-
tarthatta Bulgáriát Szerbia megrohanásától.

A magyar uralkodó osztályok az orosz betörés
veszélyét felismerték, s egyben hangsúlyozták,
hogy ebben az esetben várható Románia azon-
nali hadba lépése, Magyarország katonai össze-
omlása, sőt vele együtt a Monarchiáé is. *A kár-
páti hadművelet terve* Tisza István magyar
miniszterelnök többszöri intervenálása nyomán
alakult ki.

A támadás előkészítése rendkívüli erőfeszíté-
sek árán 1915 januárjában fejeződött be. A Kár-
pátok vonalában védő 3. hadsereg (Borojević tá-
bornok) és a Pflanzer-Baltin-csoport számban
jelentős, de gyenge harcértékű erősítést kapott.
A közöttük elhelyezkedő német déli hadsereget
(Linsingen tábornok) hat gyalog- és két lovashad-
osztályból, elsősorban Nyugat-Lengyelorszá-
ból, illetve a Balkán-hadszíntérről átszállított
német és osztrák–magyar csapatokból állították
fel.

A mondott időre a központi hatalmak negyven-
egy és fél gyalog-, valamint nyolc és fél lovas-
hadosztályt vontak össze a Visztulától a román
határokig terjedő szakaszon, ahol huszonkilenc
orosz gyalog- és tizennégy lovashadosztály tar-
tózkodott.

*A főcsapást a 3. hadsereg erős keleti szárnyának
Liszko, Szanok irányba kellett mérnie*, hogy
megnyissa az utat a körülzárt s immár több hó-
napja ellenálló Przemyśl felszabadításához.
Jobbról az Uzsoki-csoport a szoros elfoglalásá-
val, *balról* a Dunajec folyó–Gorlice–Gładyszov
vonalában levő 4. hadsereg biztosította a főcsa-
pást mérő erő szárnyait. A támadás sikerét előse-
gítendő, a német *déli hadsereg* Dolna–Sztrij–Sy-
nodowsko irányában, a *Pflanzer-Baltin-csoport*
az Erdős-Kárpátokból Bukovinába, majd onnan

északra kanyarodva Kelet-Galíciába tervezett kíségető csapást. Az osztrák–magyar hadvezetés számolt azzal, hogy a *Kelet-Poroszországban levő német erők* észak–déli irányú támadása lehetővé teszi az orosz erők bekerítését.

A nagy erőfeszítésekkel előkészített támadás főcsapása január 23-án az Uzsoki-szoros elfoglalása után kezdődött, de a csapatok a méteres hóban elakadtak. Nem járt sikerrel a német déli hadsereg kíségető csapása sem a Viszkovi- és a Vereckei-szoros közötti terepen. A Pflanze-Baltin-csoport január 30-án indult kíségető csapása azonban február 7-én Bukovina fővárosának, Csernovcinak (Csernovic) a visszafoglalását eredményezte.

A megrekedt támadás folytatásához a hadvezetés elrendelte a Nyugat-Lengyelországban levő 2. hadsereg (Böhm-Ermolli tábornok) azonnali átcsoportosítását a Kárpátokba, a 3. hadsereg és a német déli hadsereg közötti területre. A legjobb hadosztályai közül (a IV. budapesti hadtest hadosztályai közül, a 27. gyaloghadosztályból) egy újabb csapásmérő csoportosítást alakítottak ki, amelyet megerősítettek a 4. hadsereg négy hadosztályával. Ugyanakkor a Pflanze-Baltin-csoport is kapott három gyalog- és két lovashadosztályt. A főcsapást mérő 2. hadsereg támadó csoportját Tersztyánszky tábornok parancsnoksága alá helyezték, s feladatául szabták, hogy törje át az orosz arcvonalat, s mentse fel Przemysł várát. A támadás sikeréhez a német déli hadseregnek és a Pflanze-Baltin-csoportnak ismét kíségető csapással kellett hozzájárulnia. A terv szerint a főcsapáshoz kapcsolódott volna a 3. hadsereg és a 4. hadsereg nyugat–keleti irányú, majd az ettől északra levő 1. hadsereg délkeleti irányú támadása is.

A február 27-én újra megindult támadás – az előbbihez hasonló meteorológiai viszonyok között – a jól kiépített orosz védelem tüzeiben összeomlott: sem a főcsapást mérő erők, sem a német déli hadsereg nem jutott előre, sőt a meginduló ellentámadás Mezölaborc, a fontos vasúti csomópont elfoglalásával válságos helyzetbe hozta a 3. hadsereget. Az orosz hadvezetés szinte ezzel egy időben támadást indított a Pflanze-Baltin-csoport ellen is, amely a Kárpátokba vonult vissza. A két kárpáti támadás összeomlásával a körülvárt Przemysł sorsa megpecsételődött.

A magára maradt *przemysli erődben* levő csapatok március 22-én letették a fegyvert, miután az erődítményeket, lövegeket, lőszerraktárakat és hidakat felrobbantották. A Monarchia 120 000 katonája esett orosz fogságba a parancsnokló tábornokkal, Kuzmanek Her-

mann gyalogsági tábornokkal együtt. Az alakulatok többségét népfelkelő-dandárok tették ki, köztük az ukrán többségű 85. lövészdandár, a 93. gyalogdandár (ukránok), a 111. gyalogdandár (lengyelek, ukránok), a 108. gyalogdandár (tirolói osztrákok) és a m. kir. 97. gyalogdandár (magyarok, szlovákok). Az egyetlen soralakulat a többségében magyar 23. honvédhadosztály volt Tamássy Árpád altábornagy parancsnoksága alatt. A sok száz milliót felemésztő erőd védelme nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, az orosz hadműveletek alakulását lényegében nem befolyásolta. Annál inkább rossz irányba terelte az osztrák–magyar tervezést: a vár felmentésére tett két kísérlet, amelynek a Galíciában levő orosz erők megsemmisítésével kellett volna párosulnia, kudarcba fulladt, s nagy áldozatokkal járt. Következménye pedig abban jelentkezett, hogy az orosz hadvezetés a Németország elleni támadás helyett a Magyarországra való betörést jelölte ki a következő hadművelet céljául.

Ennek megfelelően március 20-án a 8. hadsereg (Brusilov tábornok) a Dukla-szoros irányába támadást kezdett. A később húsvéti csatának nevezett összecsapás az osztrák–magyar erők gyors visszavonulásához vezetett. *Április elejére az orosz hadsereg elérte a Kárpátokat, és a hegységen való áttörésre készült.* Az osztrák–magyar hadvezetés Nyugat-Lengyelországból és a Balkánról átdobott csapatokkal igyekezett az Észak-Magyarország elfoglalására, sőt Budapest irányú előretörésre készülő orosz erőknek útját állni. Ezt a tervet csak a nyugati arcvonalról és Nyugat-Lengyelországból áthozott német csapatokból felállított Beszkidi-hadtesttel sikerült megvalósítani. *Április végén a harcok elcsendesedtek, az arcvonalakon viszonylagos nyugalom állt be, majd helyi vállalkozásokkal az ereje végső határához érkező, állandó lőszerrhiánnyal küzdő orosz csapatokat sikerült kiszorítani Magyarországra területéről.*

A kárpáti téli csata a világháború eddigi legnagyobb veszteségével járt. Az osztrák–magyar hadsereg halottakban, eltűntekben, sebesültekben és hadifoglyokban többet veszített, mint az 1914. évi lemergi csatában, csaknem 800 000 főt. Feltűnő, hogy a veszteségek jelentős része ezúttal sem harci cselekményekből adódott: ismét többször előfordult, hogy a Monarchia szláv katonái a legkritikusabb pillanatokban a harcból önkényesen kivonták magukat. A prágai 28. gyalogezred, a kárpátukrán, a lengyel, a szlovák és a délszláv alakulatok katonái közül sokan

az önkéntes fogságba esést választották. A csapatok veszteségeit növelte a dühöngő vérhas- és tifuszi járvány, ami a hadsereg egészségügyi hálózatának gyengeségére vetett fényt.

Az osztrák–magyar támadás sikertelennek bizonyuló tervét Conrad tábornok törzse dolgozta ki. A hadműveleti terv az orosz erők északi német erőkkel közösen végrehajtott megkerülésének szándékából indult ki, de a főcsapás irányának végpontjában Przemysł és nem a hadászati-hadműveleti cél eléréséhez legkedvezőbb orosz délkeleti szárny, vagy a nyugat-galíciai síkságon levő nyugati szárny bekerítése állott. A támadás sikere így már eleve kétséges volt, annál is inkább, mivel a főcsapás irányában a magyarországi betörésre felsorakozott és készenlétbe helyezett orosz zöm helyezkedett el. A január végi kudarcot a február végi támadás főcsapásai irányának makacs megtartásával megismételték. A csaknem teljesen felmorzsolódott csapatok az orosz ellentámadást fel-

tartóztatni nem tudták, ehhez jelentős átcsoportosításra és német segítségre volt szükség.

A keleti arcvonal északi szárnyán kibontakozott német támadás viszont sikerrel zárult: az újonnan felállított 10. hadsereg és a 8. hadsereg (tizenöt és fél gyalog- és két lovashadosztály) február 22-én a Mazuri-tavaktól keletre, az Augustov (Augustów) melletti erdőségekben bekerítette a 10. orosz hadsereg részeit, s 120 000 hadifoglyot ejtett. A Grodno irányú előretörés azonban, melylyel a Lengyelországban levő orosz hadsereg hátába akartak kerülni, megghiúsult. Ezt követően az arcvonal a Bobr–Narew vonal mentén megmerevedett.

A német hadsereg sikere tette lehetővé azt az átcsoportosítást, amely révén a német déli hadsereg megerősödött, s a keleti német főparancsnokság megszervezhette a Beszkidi hadtestet, amelynek segítségével a Monarchia csapatai elkerülték az összeomlást, sőt az oroszokat a Kárpátok térségében megállították, majd visszavetették.

AZ 1915. MÁJUS 2-I GORLICEI ÁTTÖRÉS

A kárpáti és a kelet-poroszországi téli csaták, továbbá a nyugat-európai hadszíntér súlyos harcrai a központi hatalmakat hadászati védelemre szorították. A brit és francia hadsereg champagne-i és flandriai tehermentesítő akcióinak, támadásainak, majd a március közepétől egyre erősödő orosz támadásoknak megállítása a központi hatalmaktól nagy erőfeszítést igényelt. A Dardanellák ellen meginduló akció pedig – amelyet a brit–francia erők indítottak a törökök ellen 1915 februárjában – a katonai helyzetet egyenesen nyomasztóvá tette.

1915 tavaszára az Osztrák–Magyar Monarchia katonailag annyira meggyengült, hogy egy újabb sikeres orosz támadás különbékére kényszerítette, a török csapatok pedig a Közel-Keleten az ellenség megújuló támadásai következtében egyre hátrább szorultak, s a török hadsereg ráadásul hadianyaghiánnyal küzdött. A német lőszerszállítmányok útját Szerbia, sőt Románia is elállta. A német imperializmus elé a segítségnyújtás súlyos kérdése tornyosult. A hadvezetés a Habsburg-monarchia megmentésére tudott csak vállalkozni: a cári Oroszország ellen készített elő újabb hadműveletet. A siker érdekében a nyugati arcvonalról nyolc hadosztályt az újonnan fel-

állított 11. német hadsereghez osztott be. A VI. (kassai) osztrák–magyar hadtesttel megerősített, Mackensen tábornok parancsnoksága alatt álló 11. hadsereg, a Conraddal történt megállapodás (Berlin, április 13.) szerint Gorlicénél összpontosult, ahol a 3. orosz hadsereg arcvonala nyugatról szinte derékszögben keletre fordult.

A támadás hadműveleti célját az alábbiakban adták meg: a 11. német és a tőle északra, Tarnów előtt álló 4. osztrák–magyar hadsereg áttöri a 3. orosz hadsereg védelmét, és lendületes előnyomulással Przemysł irányában felgöngyölíti az orosz haderő kárpáti arcvonalát. Siker esetén a hadműveletet Kelet-Poroszországból és Galíciából indított újabb támadással az orosz haderő szárnyai és háta irányában kell kibővíteni. Ez a terv – az eddigiektől eltérően – a szárnytámadás és átkarolás helyett a frontális áttörést írta elő, amelynek sikere a jól kiválasztott áttörési helytől és az itt csoportosított osztrák–magyar–német erők számbeli és anyagi fölényének érvényre jutásától függött. Az orosz hadvezetésnek a tervezett áttörő hadműveletről sejtelve sem volt. Csupán a Pflanze-Baltin-csoport (immár 7. osztrák–magyar hadsereg) bukovinai, a 3. (Bo-roevic) és a 2. (Böhm-Ermolli) osztrák–magyar

hadseregek Kárpátokból kiinduló, valamint a németek Kelet-Poroszországban levő csapatainak Litvániába és Kurlandba irányuló támadásaival számolt.

Így a tervezett főcsapás irányában, Tarnów és Gorlice között, 1915. április végén a központi hatalmak tizenhét gyalog-, három és fél lovashadosztálya állt a 3. orosz hadsereg tizenöt és fél gyalog- s két lovashadosztályaival szemben.

A főcsapást végrehajtó 11. német hadsereg tíz hadosztálya előtt hét orosz hadosztály védett. Az 1272 német könnyűlőveggel szemben a 3. orosz hadsereg 675 löveget, 334 nehézlőveggel szemben négyet tudott felvonultatni.

1915. május 2-án eddig nem tapasztalt heveségű tüzérségi előkészítés után a 11. német és a 4. osztrák-magyar hadsereg (József Ferdinánd főherceg) tizenhat kilométer szélességben és négy kilométer mélyen betört az orosz arcvonalba. A sikert elősegítette, hogy a támadó ék keskeny szakaszon összpontosult s mélységben igen tagolt volt, és a kisegítő csapásokat mérő erők idejében, május 2-án támadásba lendültek.

A harcászati áttörés is sikerült három nap alatt, mivel a 3. orosz hadsereg védelmének átlagos mélysége csak huszonöt kilométerre terjedt és három védőövből állt, a négy-öt kilométer mély első védőöv két állása volt kiépítve, a második a peremvonaltól hat-tíz, a harmadik tizen-négy-hús kilométer távolságra épült ki. Május közepéig az orosz arcvonalat sikerült a Középső-Kárpátok és a Visztulától északra eső terület között 100 kilométerrel, a Szan és a Dnyeszter folyókig visszaszorítani. Az orosz ellenintézkedések csak május második felétől kezdtek érvényesülni. Az előretörés lelassulását elsősorban az okozta, hogy gyorscsapatok hiányában a támadóerők a sikert nem tudták jobban kifejleszteni, s így lehetőség nyílt az orosz erősítések átcsoportosításához. Az orosz erők azonban így sem tudták megállítani az előretörő csapatokat, amelyek június 3-án visszafoglalták Przemyślt. Ez már eldöntötte a Szan folyó melletti csata kimenetelét, sőt megteremtette Lemberg visszafoglalásának lehetőségét is.

A városért folyó harcokban a Mackensen alá rendelt három hadsereg vett részt. Az orosz erők elvonása céljából az újabb főcsapást a 11. német hadsereg Rava-Russzkaja irányába mérte, amelyet balról a 4. osztrák-magyar hadsereg fedezett.

Jobbról közvetlenül a város ellen támadott a 2. osztrák-magyar hadsereg (Böhm-Ermolli). A németek rava-russzkajai áttörése után, június 22-én foglalták vissza Lemberget. Az orosz hadsereg kénytelen volt elhagyni Galícia és Bukovina nagy részét.

A központi hatalmak háborús propagandája a gorlicei áttörést, még inkább azonban Lemberg visszafoglalását a háború sorsát eldöntő sikerként hirdette, holott az orosz hadsereg a valóban nagy veresége ellenére támadó hadműveletbe tudott fogni az arcvonal északi és déli szárnyán.

Lemberg visszafoglalása után a német hadvezetés a többi arcvonalon folyó harcok kedvező kimenetelétől tette függővé az orosz haderő elleni további hadműveleteket.

Közben Olaszország a gorlicei áttörést követő előnyomulás alatt, május 21-én az antant oldalán hadba lépett a Monarchia ellen, és az új dél-nyugati arcvonalon június 23-án megkezdődött az első isonzói csata. A sebtében ideszállított osztrák-magyar erők várták keményebb ellenállása, nemkülönben a német hadsereg sikeres elhárító harcai a nyugat-európai arcvonalon lehetővé tették a támadó hadművelet felújítását a súlyos vereséget szenvedett orosz hadsereg ellen. Az ezzel kapcsolatos döntést a Dardanellák török-német védelmének (1915. április) helytállása is befolyásolta.

Az újabb támadó hadművelet Conrad 1914-es terveinek alapelveire épült, de a viszonyok kétségkívül kedvezőbbek voltak, mint a háború kezdetén. A közösen kidolgozott terv szerint a csapatoknak a Kárpátok előteréből és Kelet-Poroszországból kiinduló kettős csapással a Varsótól nyugatra messze előreugró orosz arcvonalat kellett megkerülniük, és a Lengyelországban-Galiciában levő orosz erőket bekeríteni, majd megsemmisíteni. Ennek megfelelően a 11. német hadseregből és a 4. osztrák-magyar hadseregből álló déli csapásmérő erőnek, a Mackensen-csoportnak észak irányban Breszt-Litovszk felé kellett támadnia, míg a Narew-Bohr folyók között felsorakozott északi csapásmérő csoport (a 8. és a 12. német hadsereg) a Narew-vonal áttörését és a Varsótól keletre eső térségbe való benyomulást kapta feladatul. A Varsótól nyugatra álló német erőnek (a 9. hadseregnek és a Woyrsch-féle csoportnak) ezalatt arcból kellett csapást mérni a Varsó-Visztula vonal ellen. A Kurlandban és Galiciában levő német és osztrák-magyar csapatoknak ugyanakkor kisegítő csapásokkal kellett segíteniük a hadműveleteket.

Július 13-án délkeleti irányú támadással a 12. német hadsereg áttörte az orosz arcvonalat, és július 19-ig a Boehr-Narew vonal erődtímenyeit leküzdve, a Középső-Visztula mentén nyomult előre. A 9. hadsereg és a Woyrsch-csoport előtt ezzel megnyílt az út Varsó felé. Ezalatt a déli csapásmérő csoport a Visztula és a Bug folyók között a Lublin-Cholm vonalig tört előre, ahol

HADMŰVELETEK AZ OROSZ HADSZÍNTÉREN 1915

	az orosz csapatok támadása a Mazuri-tavaknál és a Kárpátokban (1914-1915 tele)		
	német és osztrák-magyar ellentámadás a Mazuri-tavaknál és a Kárpátokban (1915 tavasza)		
	német támadások Kurlandban és a gorlicei áttörés (1915. május-június)		
	német és osztrák-magyar kettős irányú támadás az orosz hadsereg varsói arcvonalára ellen (1915. július eleje-augusztus vége)		
	német és osztrák-magyar támadás Vlnánál és a volhiniai orosz várháromszög ellen (1915. szeptember)		
	orosz ellentámadások (1915. szeptember)		
	az arcvonal 1915 elején		az arcvonal 1915 végén
	az arcvonal 1915. május közepén		átcsoportosítások

az orosz erők átmenetileg megállították. A 4. osztrák–magyar hadsereg jelentős fegyvertényei közé tartozott a július 1–6. között lezajlott második kraszniki győzelem, Lublin elfoglalása (július 30.) és a XII. hadtest (Nagyszeben) Ivangorodba történő bevonulása (augusztus 4.). A német csapatok augusztus 5-én elfoglalták Varsót, augusztus 1-én Cholmot, majd 20-án már Novogeorgievsk erődjét vették birtokukba. Az osztrák–magyar–német csapatok Siedlcénél történt találkozása előtt (amelytől Conrad vezérkari főnök a háború eldöntését várta) az orosz hadseregnek azonban sikerült kivonnia magát a bekerítésből, és csapatai szeptember végére a Baranovicsi–Pinszk–Dubno terepszakaszon megszállították arcvonalukat.

A központi hatalmak hadvezetése augusztus elején belátta, hogy nem sikerült az orosz főerők bekerítése és megsemmisítése. *Az osztrák–magyar hadvezetés és Hindenburg, a keleti német erők főparancsnoka ezért újabb, a szélső szárnyakról indított támadást kezdeményezett.*

A támadás során az arcvonal déli szárnyán harcoló osztrák–magyar csapatok hadművelési célját Galícia teljes visszafoglalásában és az orosz várháromszög – Luck, Dubno, Rovno – bevételeiben jelölték meg. A német Njemen-hadsereg Litvánia és Kurland elfoglalását, a megerősített 10. hadsereg az orosz jobb szárny megkerülését és szétzúzását kapta feladatul.

Mindkét hadművelet csak részsikereket hozott. Az osztrák–magyar csapatok (az 1. és 4. hadsereg) Luckot, Dubnót és Breszt-Litovszkot (VI. kassai hadtest) elfoglalták, majd Rovnót is megközelítették, de egy váratlan orosz ellenesetapás a sok áldozatot követelő támadást megállította. A rovnói kudarc a Szerbia ellen tervezett hadosztályok elszállítását is keresztülhúzta. Ezzel egy időben a front északi szakaszán a német 10. hadsereg elfoglalta Kovnót és Vilnát, de a hadművelési célt elérni nem tudta.

A MELLÉKHADSZÍNTEREK HADMŰVELETEI

A háború súlypontjának a kelet-európai hadszínterre való áthelyezésével a nyugat-európai hadszíntér alárendelt szerepet kapott: a Franciaországban és Belgiumban harcoló német erők hadászati védelmet folytattak.

A nyugati hatalmak a súlyos harcokat vívó orosz haderő tehermentesítésére február–márciusban egybehangolt támadást kezdtek. Az anyagi és élőerő példátlan mennyiségét mozgósító akció az év végéig tartott. Az antant a támadásokat új

Szeptember közepétől az orosz hadsereg már ellencsapásokat mért az osztrák–magyar csapatokra, sőt a Rokitno-mocsaraktól indított ellentámadással visszafoglalta Luckot. A Sztryj és a Sztripa folyók mentén kialakuló harcok idején pedig az arcvonalba beékelődött orosz egységek visszavetéséhez német tartalékokat is igénybe kellett venni.

A szeptember végére az arcvonal nagyjából a Riga–Dünaburg–Narocz-tó–Baranovicsi–Pinszk–Dubno–Tyernopol (Tarnopol)–Csernovci vonalon állapodott meg, majd folytatódott az állásháború.

A gorlicei áttöréssel kezdődött több hónapos hadjárat eredménye elmaradt a központi hatalmak várakozásától, nem sikerült Oroszországot különbékére kényszeríteni. Az orosz hadsereg vereséget szenvedett ugyan, Galíciát, Lengyelországot, Litvániát, Lettországot és Belorusszia egy részét is feladta, de képes volt a harc továbbfolytatására. Szeptemberben kibontakozó ellencsapásaival sok nehézséget támasztott.

A megvert, de meg nem semmisített orosz haderő a központi hatalmak összhadosztályainak több mint felét kötötte le. 1915 januárjában 83 hadosztály (ebből 41 német) harcolt ellenük, szeptember közepén már 103 (ebből 59 német). Az orosz haderő ugyanekkor 99-ről 126-ra emelte hadosztályainak számát. Ez kb. ugyanannyi erőt jelentett, mert az orosz hadosztályok létszáma 8–10 000 körül mozgott, míg a németeké elérte a 15 000 főt. A létszámban nagyjából egyenlő erők harcában a német tüzérségi fölényt az orosz hadvezetőség nem egy esetben katonái verével igyekezett kiegyenlíteni.

A központi hatalmak nyári és kora őszi győzelmi sorozata végeredményben megghiúsította az orosz hadsereg tervezett támadó hadműveletét, és visszariasztotta Romániát a háborúba való belépéstől. Bulgária pedig október 10-én a központi hatalmak szövetségesevé vált.

módszerrel vezette: a több napon át tartó tüzérségi előkészítő tüzet – a pergőtüzet – tömegroham követte. A gyalogság egymást követő hullámokban támadott, többnyire igen keskeny sávban (hadosztályonként 1–1,5 kilométer szélesség). A tömegrohamokat a német védelmi rendszer mélységének fokozása, a géppuskafészek számának emelése és a nehézüzérségi zárótűz segítségével minden esetben sikerült visszaverni. A védelmi harcokban jelentős szerepet ka-

pott a harcászati tartalék, amelyet már az ellenséges tüzérségi előkészítés alatt készenlétbe helyeztek a legveszélyeztetettebb szakaszokon történő bevetésre.

1915 áprilisában, a sorozatos angol–francia támadások átmeneti kifulladására idején a németek Ypernnél indítottak ellentámadást, ahol a háború történetében először harci gázt is alkalmaztak. A későbbiekben a brit–francia hadvezetés is felhasználta a gáz tömegpusztító erejét. A kifújt gáz azonban az időjárástól függően a saját csapatokat is veszélyeztette, így mindkét fél egyre inkább gázaknak és gázgránátok kilövésével juttatta el az ellenség vonalaiba a klórgázt, később egyéb gázfajtákat is. A gáztámadások ellen a védők gázálarccal óvták katonáikat és fokozták a védelem harcászati mélységét.

Az antantcsapatok óriási erőfeszítései mindössze a német arcvonal néhány kilométerrel való hátrábbszorítását eredményezték, és a kelet-európai, délnyugati (olasz) és balkáni hadműveleteket jelentős mértékben nem tudták befolyásolni.

A nyugat-európai hadszíntér hadműveleteinek sikertelensége arra készítette az antanthadvezetést, hogy jelentős erő bevetésével a központi hatalmakat Törökország elleni csapással gyengítse. Így került sor a Dardanelláknál partaszálló hadműveletre.

A Dardanellák elleni hadműveletet az is indokolta, hogy 1915 tavaszán a közel-keleti hadszíntér legfontosabb arcvonalává a Dardanellák tengerszorosa vált. Nagy-Britannia és Franciaország jelentős erőket mozgósított Konstantinápoly elfoglalására, hogy megteremtsék Oroszországgal a közvetlen kapcsolatot. A vállalkozás tervét nem kis mértékben befolyásolta, hogy a tengerszoros birtokbavételével az Oroszországgal való közvetlen kapcsolat helyreállítható, Törökország kiléphet a háborúból, sőt Oroszország, Románia, Bulgária és Görögország is az antanthatalmakhoz csatlakozhat. A partaszálló hadműveletet a brit–francia Földközi-tengeri Flotta Dardanellák elleni két támadása vezette be (február 19. és március 18.), majd április 25-én, az antant tengeri deszanthadművelettel öt gyaloghadosztályt tett partra Gallipoli-félszigeten (indiai és ausztráliai csapatok), amelyek a török erődök szárazföldi leküzdését nyomban megkezdtek. A török védelem azonban helytállt, és az 1915 decemberéig tartó harcokban megtartotta állásait.

A törökök a közben meghódított Szerbián és a szövetséges Bulgárián keresztül nagy mennyiségű német hadianyaghoz jutottak, s ez az antantot a vállalkozás feladására kényszerítette.

Az első világháború legnagyobb tengeri de-

szanthadművelete kudarcba fulladt, mivel elegendő idő jutott a török védelem alapos megszervezésére. A visszavonuló csapatok Szaloniki-be való átszállítását azonban a megtépázott brit–francia hajóhad sikerrel hajtotta végre.

Az antant partraszálló hadműveletének kibontakozó kudarcát *Olaszország hadba lépése* nagymértékben ellensúlyozta.

Olaszország 1915. május 23-án hadat üzent az Osztrák–Magyar Monarchiának. Az olasz imperializmus hadba lépése nemcsak a gorlice-tárnóvi áttörés eredményeit semmisíthette meg, hanem a központi hatalmak hadászati helyzetét mélypontjára juttathatta. A hadüzenet után az olasz hadsereg harmincöt gyalog-, négy lovas-hadosztállyal és ötvenkét alpesi zászlóaljjal két csoportosításban vonult fel a támadáshoz. Az erők zöme az Isonzó folyó hosszában helyezkedett el Görz, Laibach és Trieszt hadművelési iránnyal, a másik csoport Tirol, Karintia vonalában foglalt állást.

A hadüzenetet sorozatos diplomáciai tárgyalások előzték meg, amelyek során semlegessége árát Olaszország az Osztrák–Magyar Monarchia olaszlakta területeinek átadásában és más követeléseinek kielégítésében szabta meg. Németország nyomására a Monarchia hajlandó volt bizonyos területi engedményekre, hogy a központi hatalmak déli bekerítését elkerüljék. Az antanttal folyó tárgyalásokon elhangzott ígéretek azonban (Dél-Tirol, Isonzó vidéke, Isztiai-félsziget, Dalmácia átadása) az olasz kormányt háborúra sarkallták. Az 1915. április 25-i londoni egyezményben Olaszország vállalta, hogy egy hónapon belül hadat üzen a Monarchiának. Conrad vezérkari főnök az olasz főerő ellen a Dráva és a Száva folyók vonalán tíz német és tíz osztrák–magyar hadosztályból két átkaroló csoportot akart szervezni, de ehhez a német hadvezetőség nem járult hozzá, mert ilyen hadművelethez kevésnek tartotta az erőket. Ellenben azt javasolta, hogy a Szerbia ellen védelemben levő XV. (Szarajevó) és a XVI. (Ragusa) hadtesteket csoportosítsák át erre a frontra, és a keleti arcvonalon várhatóan felszabaduló alakulatokkal is erősítsék meg. A hadvezetésnek Tiroltól az Adriai-tengerig terjedő arcvonalon mintegy százhuszonöt zászlóalj, tizennyolc lovasszáhad, valamint hatvanhét üteg állt rendelkezésére egy jelentősen megrövidített arcvonalon az átcsoportosítás előtt. Szerbiából az 57. gyaloghadosztály érkezett először, majd a XV. és XVI. hadtest. Ezekből alakult meg az új 5. hadsereg Boroević tábornok parancsnoksága alatt. Feladatul a tenger melléki terület és Görz térségének védelmét kapta. *Karintiában* a keleti arcvonalról

áthozott VII. (temesvári) hadtest helyezkedett el a Gail folyó völgyében. Ezt az erőt Roth tábornok vezette. *Tirolt* Dankl tábornok vezetésével két újonnan felállított hadosztály és önkéntes alakulatok védtek. A német hadvezetés az alpesi hadtestet küldte Tirolba; a harcokba azonban nem avatkozhatott be, mert Németország és Olaszország között nem volt hadiállapot. A délnyugati olasz arcvonal legfőbb parancsnoka Jenő főherceg lett.

A temesvári hadtest helyére a karintiai arcvonalszakaszra a hegyi harcra kiképzett 8. (innsbrucki) hadosztályt és a III. (Graz) hadtestet vezényelték a keleti frontról. A temesvári hadtest (József főherceg) az Isonzó folyó mellékére és a Doberdo-fennsíkra került. Itt aztán éveken át a legsúlyosabb áldozatokat hozta Ausztriáért.

Az olasz hadvezetés Cadorna tábornokkal az élén, a hadüzenet után egy hónappal indította meg támadását az Isonzó mellékén, a görzi hídfő ellen, hogy az Isztriai-félszigetet és Triesztet elfoglalja, majd a laibachi (ljubljanai) medencébe törjön. A kisegítő csapást attól északnyugatra, a Villach–Franzenfeste vasútvonal ellen tervezte, hogy elvágja a Tirolban és Karintiában levő osztrák–magyar csapatok utánpótlásának útját.

1915 folyamán négy Isonzó menti csata zajlott le, amely mindkét fél számára nagy veszteséget okozott. (Június 23-tól július 7-ig, július 18-tól augusztus 1-ig, október 18-tól november 4-ig és november 10-től december 14-ig.) Ezek a csaták a görzi és tolmeini hídfőért, valamint a doberdói fennsík birtokáért folytak. Az előbbinél a Monte Sabotino és a Podgora, az utóbbinál a Monte San Michele és a Monte dei Sei Busi hegycsúcsokért folyó harcok támadót és védőt egyaránt megtizedeltek. A doberdói fennsíkot Habsburg József főherceg VII. hadtestének magyar többségű alakulatai védtek sokszor kézitusáig menő nehéz ütközetekben (a 17. közös gyaloghadosztályba szervezett debreceni, szegedi, karánsebesi és temesvári ezredek, továbbá a m. kir. 20. honvédhadosztályhoz tartozó budapesti, debreceni, nagyvárad és székesfehérvári honvédezredek). A hevenyészett védőállásokban tartózkodó csapatoknak a fölényben levő olasz tüzéség nagy veszteségeket okozott.

Az első két isonzói csatában az olaszok csak jelentéktelen területsávokhoz jutottak. A délnyugati arcvonal – az antant várakozásai ellenére – mellékhadszíntér maradt, mert az olasz hadvezetés a hegyormok, fennsíkok nagy áldozatokkal járó ostromát erőszakolta. Ezeket pedig az utánpótlási nehézségekkel küzdő, sokszor már éhező, lerongyolódott osztrák–magyar csapatok képesek voltak megvédeni.

A tirol olasz támadásokat is eredménytelenül jellemezte: az Ala és Primiero falvak völgyeit s attól északabbra Cortina d'Ampezzót ugyan elfoglalták, de a Toblach irányú áttörési kísérlet a Villach–Franzenfeste vasútvonal birtokáért kudarcba fulladt. Ugyancsak megghiúsult Trient elfoglalása is a Brenta folyó völgyéből.

Az őszi két nagy isonzói csatát olasz részről részben az első két csata sikertelensége, részben a központi hatalmak Szerbia elleni októberi hadjárata motiválta. Az olasz erőfeszítések ezúttal is sikertelenséggel végződtek az osztrák–magyar erők hegyoldalakra robbantott vagy kőfűrőgépekkel kivágott fedezékekkel rendelkező csapataival és a más arcvonalakról átdobott alakulataival szemben. Az olasz offenzíva 1915 végén végleg elakadt a log-plavai védőszakasz – Doberdo-fennsík – Duino (Adriai-tenger) vonalon. A hozott áldozatok nem álltak arányban a fennsík egy vékonyka szegélyének elfoglalásával.

A katonai erőegyensúly megváltoztatására irányuló törekvés motiválta a központi hatalmak Szerbia és Montenegró meghódítására kidolgozott tervét.

Szerbia, Montenegró és (később) Észak-Albánia elfoglalása az alábbi előnyöket ígérte: az osztrák–magyar haderő déli szárnyát állandóan fenyegető veszély felszámolása, szárazföldi összeköttetés Szerbia területén keresztül a szorongatott Törökország fegyverrel és lőszerral való ellátásához, továbbá a központi hatalmakat szorongató déli antantgyűrű szétszakítása. Nem kevésbé kedvezőnek tűnt a katonai győzelem politikai hatása sem: Bulgáriát bekapcsolhatta a hadműveletekbe, Romániát pedig jó időre visszatarthatta az antant oldalán történő háborúba lépéstől.

Az osztrák–magyar imperializmus hódító törekvései a Balkán félszigetre irányultak, de az 1914. évi szerb hadjáratok kudarcra e törekvés megvalósítását keresztülhúzta. 1915-ben, a kelet-európai hadszíntéren kivívott győzelmek után mód nyílt a törekvések felújítására. Bár a területeken a német imperialistákkal, továbbá a bolgár sovinszta uralkodó körökkel kellett osztozkodni, de még így is remélhető volt a Balkán félsziget egy részének, elsősorban a Közép- és Nyugat-Balkánnak megszerzése, amit különösen az osztrák és magyar finánciókés körök szorgalmaztak. Ez utóbbiak hangadója gróf Tisza István magyar miniszterelnök volt, aki már a hadműveleti tervezés időszakában kiharcolta, hogy a meghódított Szerbiában felállítandó katonai főkormányzás ellenőrzése a magyar kormány alá tartozzon.

Bulgária szeptember 6-án lépett katonai szö-

A KÖZPONTI HATALMAK BALKÁNI HADMŰVELETEI 1915

- az osztrák–magyar–német és bolgár csapatok kiindulási helyei
- az osztrák–magyar–német és bolgár csapatok támadási iránya
- - - a szerb és antantcsapatok állásai
- a német és bolgár csapatok által elért vonal a görög határon

vetségre a központi hatalmakkal, és kötelezte magát Szerbia kelet felől történő megtámadására. A szövetség fejében a bolgár uralkodó osztályok ígéretet kaptak arra, hogy annektálhatják Kelet-Szerbiát (benne Macedóniát), Drinápolyt és egyéb (görög, román) területeket. Bulgária szeptember 21-én mozgósított, majd október 10-én hadat üzent Szerbiának. Ez Romániát további semlegességre készítette, a görög kormányt azonban az antant oldalára állította. A görögök nem léptek be azonnal a háborúba, de lehetővé tették a Dardanellák térségéből kivont antant-csapatok partraszállását Szalonikiben.

A Szerbia elleni hadműveletek főcsapását a Duna-Száva-Alsó-Drina vonalban összevont 11. német és a kb. négy hadosztályból álló 3. osztrák-magyar hadseregből megteremtett tizennégy hadosztályból álló Mackensen-hadseregcsoporthoz bízta, Belgrád-Morava völgye-Kragujevac főiránnyal.

Az osztrák-magyar erők zömét a Szerémségben, Bácskában és Bánátban állomásozó népfelkelő-alakulatok és az Isonzó mellékéről átvezényelt csapatok tették ki, így pl. a hegyi kiképzést kapott 57. és 59. gyaloghadosztály. Észak-Boszniából került a 3. hadsereghez az 53. gyaloghadosztály. A hadsereg erejét egy német hadtest növelte, miután az orosz frontról tervbe vett XVII. és VI. osztrák-magyar hadtestet a rovníi kudarc miatt nem lehetett átdobni. A 3. osztrák-magyar hadsereg zömét Belgráddal szemben vonták össze, Kövess tábornok parancsnoksága alatt.

A főcsapás megindulása után egy héttel kellett az 1. bolgár hadseregnek kelet felől Niš irányban támadnia, hogy a szerb haderőt az ország közepén két oldalról közrefoghassák és megsemmisíthessék. A 2. bolgár hadseregnek lényegesen gyengébb erőkkel Macedóniába kellett benyomulnia a szerb csapatok déli, illetve albániai visszavonulásának elvágása, továbbá a Szalonikiben október 10-én partra szállt antantcsapatok északi irányú támadásának kivédése céljából.

A főcsapást végrehajtó német erők 1915. október 7-én átkeltek a Dunán és a Száván, majd szeptember 9-én elfoglalták Belgrádot. A velük

szemben álló hat szerb hadosztály dél felé vonult vissza. A támadóerők október 31-én bevették Kragujevacot is, de a szerb haderő bekerítése nem sikerült, mert Niš csak november 5-én jutott a bolgárok kezére, amikor már a szerb hadsereg zöme visszavonult a magas hegyek közé.

A főcsapás súlyát a német hadosztályok viselték, a Monarchia hadvezetése elsősorban a hódító törekvések kielégítését tartotta fő feladatának – jelentős területek megszállásával. A szerb ellenállás sorsa 1915 decemberében pecsételődött meg. Az antant által cserbenhagyott maradék szerb erők Pristina melletti sikertelen ellentámadásuk után bomlásnak indultak, és a szerb hadvezetésnek minden energiáját igénybe vette, hogy megmaradt 100 000 emberét eljuttassa az albán partvidékre, ahonnan az antant hajói Korfu szigetére szállíthatták őket.

A Szerbia feletti katonai győzelem kiélezte a szövetségesek ellentéteit. A Monarchia hadvezetése Görögország, Montenegró és Albánia elfoglalását, s a Románia elleni fegyveres fellépést követelte, de a német hadvezetés csupán a Szalonikiből északra nyomult antanterők visszaverésével értett egyet, mert csapatait a nyugat-európai hadszíntérre tervezett nagy hadműveletéhez, Verdun ostromához akarta felhasználni.

Az osztrák-magyar és bolgár erők ezt követően a még meg nem szállt szerb területek elfoglalására törekedtek. Ez az osztozkodás a két hadsereg fegyveres összecsapásaihoz is elvezetett. A Monarchia hadvezetése végül Montenegró és Albánia ellen indított hadműveletével Bulgária útját elzárta az Adriai-tenger felé. 1916. január 13-án az osztrák-magyar csapatok Montenegró fővárosát, Cetinjét, majd február 27-én Albánia legfontosabb kikötőjét, Durazzót kerítették hatalmukba.

Szerbia, Montenegró és Albánia nagy részének meghódítása után az említett területek pacifikálásának és gazdasági kizsákmányolásának időszaka következett, amely 1918-ig tartott, s ebben közvetlenül a magyar kormány alá tartozó belgrádi katonai főkormányzóság kiemelkedő szerepet játszott.

ni hadszíntéren Szerbiát, Montenegrót térdre kényszerítették, és helyreállították Törökországgal a szárazföldi összeköttetést. E mellett visszaverték az antant nyugat-európai támadásait, a Dardanellák elleni akciót, elhárították az új ellenfél (Olaszország) négy támadó hadműve-

letét. Bulgária mellettük lépett hadba, Románia pedig visszariadt a központi hatalmak elleni hadüzenettől.

A sikerek azonban nem tudták feledtetni, hogy legfontosabb célkitűzésüket, Oroszország különbékére kényszerítését vagy legalábbis hosszú ideig tartó meggyengítését nem tudták megvalósítani. Az 1915 végén újból beálló állásháború bizonyította, hogy a hadviselő felek 1915-ben sem találták meg az állásháború felszámolásának eszközét: a gyalogság tömeges bevetése és újabb harci technika alkalmazása ellenére is sorozatos kudarcot vallottak az áttörési kísérletek, mivel az ellenfél a védelem mélységi tagolását sikerrel alkalmazta. 1915-ben kettő-négy kilométer mélységű állások egymástól 50–200 méterre levő lövészárkokra tagozódtak összekötő árkok közbeékelődésével. Az állásrendszerekben így olyan labirintus jött létre, amely a betonból készült géppuska- és aknavetőfészek sűrű tömege miatt szinte áttörhetetlennek bizonyult. A támadó esélyét tovább csökkentette, hogy a gyalogságot géppuskával, kézi gránáttal, puskagránáttal és aknavetővel bőségesen ellátták.

1915 a hadviselő felek katonai-politikai helyzetében alapvető változásokat nem hozott, az erőviszonyok alakulása azonban az antant javára tolódott el, különösen Olaszország hadba lépésével. 1915 végén a központi hatalmak 226 hadosztályával szemben 314 antanthadosztály sorakozott fel. Jelentősebb volt azonban az antant anyagi fölénye, különösen azután, hogy az Amerikai Egyesült Államok hadiipara megkezdte a szállításokat.

Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia legjobb emberanyagát a súlyos harcok fölemésztették, pótlásuk elé mind nagyobb akadályok gördültek. Aggodalomra adott okot az egyre nehezebbé váló nyersanyag-utánpótlás is, ami miatt a hadiipari termelésben komoly zavarok léptek fel. Az élelmiszer-ellátás biztosított volt, de át kellett térni az élelmiszerjegyek általánossá tételére. A hadseregek fokozódó anyagi szükséglete az állam beavatkozását vonta maga után a gazdasági élet minden területén. Valamennyi hadviselő félnél megerősödtek az állammonopolista törekvések, a hátszág militarizálódott, a háborús kényszergazdálkodás korlátlanul jutott érvényre. A hadsereg igényeinek kielégítése a gazdaság valamennyi területét érintette: az élelmiszer-gazdálkodás monopolista szervei (a Monarchiában a zsírközpont, húsközpont stb.), a hadianyaggyártás gomba módra szaporodó kartelljei a kivételes törvények védelme alatt a háború minden terhére és nyomorúságát

rászabadították a hátszagra. A lakosságban a nagy vérvesztések miatti fájdalom és az újabb bevonulások által kiváltott elkeseredés fokozódott, annál is inkább, mivel 1915-ben már a negyven-ötven éveseket is bevonultatták. Az otthon maradottak, a hadiözvegyek, árvák és rokkantak szociális nyomorát a szerzetintézmények könyöradományai még enyhíteni sem tudták. A háború korán véget vetett annak a hazafias lelkesedésnek, amely az uralkodó osztályok által szított nacionalista-sovinizta propaganda hatására keletkezett a népekben, így egyre erősebben jelentkezett a háború elleni gyűlölet és a békevágy. Az a munkás, aki a tőkés gyáraiban meghosszabbított munkaidőben, egyre szigorított normákkal dolgozott, munkabéréből az állandó drágulás miatt mindinkább nélkülözni kényszerült, s panaszával hiába fordult az üzemi szervekhez; a paraszt, akinek terményeit, állatait elrekvirálták, fiait a frontra vitték, az a tisztviselő, aki a nyomor szélére jutott; az a nemzetiségi állampolgár, akiben az állami erőszak defetista hazáulót és szabotőrt látott, gyűlölettel fordult szembe az imperialista háborúval, annak vámszedőivel, a hadiérdekből felmentettekkel, a hadimilliomosokkal, nyereszkesekkel, s lassan magával az állammal is. A Monarchiában már 1915-ben kirobbantak az első szociális és nemzeti megmozdulások, de egyelőre elszigetelten és szervezetlenül, ám a belső válság kibontakozásának csatlakozó jeleként.

A megmozdulások nyomán az uralkodó osztály kormány- és ellenzéki pártjainak háborús egysége felborult. Magyarországon a háborúért közvetlenül felelős Tisza István kormánya, amely a kivételes törvények adta lehetőség birtokában terrorral és kényszerintézkedésekkel igyekezett az imperialista háború továbbfolytatásához szükséges feltételeket biztosítani, csakhamar az ellenzéki tábor keresztútjába került. A támadások azonban inkább a háborús kényszergazdálkodásból fakadó sérelmek ellen, vagy a katonák vérét okatlanul pocskoló hadvezetőség hibái ellen irányultak, esetleg Magyarország rendkívüli áldozatvállalásaiért marasztalták el a Tisza-kormányt. A parlamenti szócsaták és vele együtt a sajtó gyakori témája Magyarország és Ausztria nemzetiségeinek „hűtlen magatartása, hazafiatlansága” volt különösen azután, hogy 1914–1915 fordulóján két cseh politikus, Masaryk és Benš krajčovníkem na svět, majd az antant támogatásával megkezdte céltudatos akcióit a Monarchia ellen. Ez a propaganda még nem tartalmazta a Habsburg-állam felbomlásának programját, az osztrák-magyar állam és hadserege háborús teljesítményének aláadását, de az

A HÁBORÚ MÁSODIK ÉVÉNEK MÉRLEGE

A központi hatalmak a háború második esztendejét figyelemre méltó katonai sikerekkel zárták. A kelet-európai hadszíntéren csapataik hatalmas területeket foglaltak el vagy szereztek vissza (Galícia, Orosz-Lengyelország, Litvánia, Lettország és Belorusszia egyes részei), a balká-

ausztriai és magyarországi nemzetiségi tömegek állam- és háborúellenes megmozdulásait az erősíthette, így támogathatta az antanthatalmakat.

A kialakuló háborúellenességet, a békevágyat a szociáldemokrata pártok egyelőre nem fogták egységbe, mert a II. Internacionálé szociálszocialista pártjai, így a magyar szociáldemokrata párt is, az imperialista háborút támogatták. A hadüzenet napján a Népszava felszólította a munkásokat, hogy ne zavarják „az intézők dolgát, és öntudatosan álljanak helyt a kaszárnyákban”. 1916 küszöbén, amikor nyilvánvalóvá

vált, hogy a hadviselő felek ember- és anyagtartalékaik mozgósításával a hátszínig eddigieket messze felülmúló kizsákmányolásával készülnek az új évben megvívandó, döntőnek szánt küzdelemre, a szociáldemokrata pártokban – a saját tömegektől való félelem miatt – lassan kialakult az imperialisták közötti megegyezéses béke gondolata a szociáldemokrata pártok közvetítésével. Tettekre azonban nem került sor. Maguk a tömegek, az imperialista háború kárvallottjai pedig magukra hagyatva, az állami erőszaknak kiszolgáltatva várták az új év kezdetét.

4. A felörlő hadászatról a totális háborúig, 1916

A FELÖRLŐ HADÁSZAT KUDARCA: VERDUN; A SOMME MENTI ANYAGCSATA

A császári Németország 1916 küszöbén a nyugat-európai arcvonalon indítandó támadó hadműveletekkel és a korlátlan tengeralattjáróháború alkalmazásával – 1915 sikerei alapján – elérhetőnek tartotta a háború győzelmes befejezését. A német imperializmus Nagy-Britannia térdre kényszerítésében és Oroszország különbékéjében jelölte meg a hadászati célkitűzéseit. A legfelső hadvezetés mindkettő elérésére közvetett utat választott: a háború eddigi menetében rendkívüli veszteségeket szenvedett francia haderő összeroppantását. Falkenhayn vezérkari főnök 1916 februárjában a német hadsereg válogatott hadosztályait a hadászati fontos Verdun város erődtímenye ellen vonultatta fel, hogy a francia haderőt elvéreztesse. A német legfelső hadvezetés az erődtímeny ostromától a brit birodalom legfontosabb szövetségesének katonai összeomlását remélte. Ezt követően a magára maradt Nagy-Britannia térdre kényszerítése tengeralattjáróháborúval nem látszott túl nehéz feladatnak. Ennek a kockázatát a német vezető körök még az Egyesült Államok hadba lépésének veszélyével együtt is vállalták. Az 1916. évi német hadműveleti célkitűzésekben Oroszország viszonylag alárendelt szerepet kapott, mivel azt remélték, hogy a nyugati hatalmak összeomlása magával hozza az „orosz békét” is.

A Falkenhayn-féle hadászati elgondolás a Monarchia számára a hadászati védelmet tartotta célszerűnek és szükségesnek, amivel Conrad nem értett egyet: önálló támadó hadműveletet készített elő Dél-Tirolban Olaszország ellen. Amikor 1916. február 21-én a német hadsereg megkezdte Verdun ostromát, megelőzte az antanthatalmak 1916-ra tervezett hadászati táma-

dását. Az antanthatalmak 1915. december 6–8-i chantillyi tanácskozása ugyanis úgy döntött, hogy valamennyi arcvonalon összehangolt vagy egymást követő hadműveletekkel kényszeríti ki a hadászati döntést. A cári Oroszország ama javaslatát, hogy az erőket egyetlen ellenfél, az Osztrák–Magyar Monarchia ellen összpontosítsák, a nyugati szövetségesek elvetették. (A másik feladatot a tanácskozás résztvevői Románia és Görögország hadba léptetésében látták.)

1916 elején az antanthatalmak olyan anyagi és élőerőfölénnyel rendelkeztek, hogy a hadászati támadást megkockáztathatták. Különösen megerősödött a brit haderő, amely az általános védkötelezettség bevezetése óta az európai arcvonalon negyven hadosztályra nőtt. 1916 elején nyugaton száznegyvenöt brit–francia hadosztály állt szemben száztizennyolc német hadosztállyal, míg a keleti arcvonalon százhuszonhét orosz hadosztály jutott a központi hatalmak nyolcvankilenc hadosztályára.

A német hadsereg Verdun elleni támadásával azonban magához ragadta a kezdeményezést.

A támadást tizenkét német hadosztály 1175 löveggel, köztük 625 legnagyobb űrméretű löveggel, 200 aknavetővel és 168 repülőgéppel indította meg. Elkeseredett harcok után a két legnagyobb erőd, Douaumont és Vaux a németek kezébe került, akik március hónapban az ostrom súlyát a Maas folyó nyugati partjára helyezték. A 304. és a „Mort home” (Halott ember) magaslaton azonban elvéreztek a legjobb német rohamosztagok. 1916 késő tavaszáig, mintegy negyvenhét német hadosztály morzsolódott fel Verdun térségében. A harcok hevessége csak az orosz hadsereg Narocz-tó melletti tehermentesítő tá-

madása idején csökkent, átmenetileg meg is szűnt. Június 4-én Bruszilov tábornok orosz csapatai az osztrák–magyar arcvonalat áttörték, június 24-én pedig kibontakozott a nyugati hatalmak ellentámadása a Somme folyó mentén. A verduni véres támadóharcokat szeptember 2-án az új német hadvezetés (Hindenburg–Ludendorff) leállította. A francia hadsereg megújuló ellencsapásokkal 1916 teléig a németeket mindenütt eredeti állásaikba vetette vissza.

A Verdunért folyó harc a világháború első nagy anyagcsatáját hozta. A német csapatok az óriási anyagi és élőerő-felhasználás ellenére a francia arcvonalat csak négy-hat kilométer mélységig tudták benyomni. Nem sikerült az ellenség hadműveleti tartalékainak felörlése sem.

A német vereség Verdunnál a Falkenhayn-féle felörlő hadászat teljes csődjé volt, amit a Narocz-tó melletti sikeres védelem a március 18-tól április végéig támadó orosz 1. és 2. hadsereg ellen, az olasz hadsereg újabb Isonzó menti támadásának elhárítása (az 5. isonzói csata Görz-Monfalcone térségében és a Monte San Michelen) sem tudott enyhíteni.

A német hadsereg verduni fiaskóját követő nagy antanttámadás a Somme folyó mentén lényegében hasonló kudarcra zárult. Az antant chantillyi határozata alapján – a cári orosz hadsereg június 4-i offenzíváját és az olasz hadsereg újabb isonzói hadműveletét követően – június 24-én a brit–francia hadsereg harmincnégy hadosztállyal és a nehézfegyverek eddig nem tapaszt-

alt koncentrációjával kezdte meg a világháború egyik legnagyobb anyagcsatáját a Somme folyó északi és déli partján az arcvonalszakaszt védő tizenkét német hadosztállyal szemben. A támadást hétnapos tüzérségi előkészítés vezette be. A németek azonban a gyalogság szívós ellenállásával és időközben beérkezett tartalékok ügyesen vezetett ellencsapásaival megakadályozták az arcvonal áttörését. A védelem sikerei az új német hadvezetés intézkedései nyomán fokozódtak, sőt lehetővé vált csapatok átirányítása az új ellenfél, Románia ellen. A brit–francia hadvezetés az áttörés kiharcolásáért, a német arcvonal felgöngyölítéséért újabb és újabb hadosztályokat vetett ütközetbe. 1916 szeptemberében a brit arcvonalszakaszon az áttörés érdekében még harckocsikat (tank) is bevetettek, de az új harceszközök nehézsége, könnyen sebezhető volta miatt csak morális hatást gyakoroltak.

A Somme menti csata 1916 novemberében az antant támadóerőinek kimerülésével befejeződött. A támadó száznégy hadosztály (2,5 millió ember) erőfeszítései, a 750 000 fős veszteség nem álltak arányban a német arcvonal negyvenöt kilométer széles és tíz kilométer mély hátraszorításával. A német hadsereg félmillió embert veszített, amit viszont a császári Németország – a verduni veszteséggel együtt – pótolni már nehezen tudott. Így a somme-i csata, bár az antant legsikertelenebb hadműveletének tekinthető, jelentős állomás volt a német imperializmus kimerülésének útján.

A DÉL-TIROLI TÁMADÁS

A német hadsereg verduni hadműveletét követően az osztrák–magyar hadvezetés Dél-Tirolban indított támadást.

A dél-tiroli támadást az udvari körök s a becsvágyó Conrad vezérkari főnök erőltette, érvényre juttatásában nagy szerepet vállalt a hadműveleti osztály olasz csoportjának vezetője, Schneller vezérkari ezredes is. A támadáshoz a magyar uralkodó osztályoknak különösebb érdeke nem fűződött, így a kormányt az orosz front további alakulása és Románia várható hadba lépése foglalkoztatta. Miután a hadvezetés ezekre nézve biztosítékokat adott, a magyar kormány nem törődött a támadással, amely így „osztrák ügy” lett, amelyhez a hadvezetés magyarországi csapatokat nem is akart felhasználni. A terv kiváltotta a németek heves ellenállását. A két hadvezetés közötti rossz viszony – amely a Monarchia balkáni hódító hadjárata miatt annyira elmérge-

sedett, hogy 1915. december 22-étől a formális kapcsolat is megszűnt – teljesen kizárta a verduni vérfürdőbe sodródó német hadvezetés segítségét. 1916. február 3-án Conrad ennek ellenére személyesen kereste fel Falkenhaynt, hogy utolsó kísérletet tegyen a német támogatás megszerzésére. Mivel ez ismét megghiúsult, az osztrák–magyar hadvezetés egyedül, saját erejéből vállalta a támadást.

Az előkészületeket ettől kezdve eltitkolták, így a többszöri halasztás után májusban meginduló támadásról a német hadvezetés meglepetten és felháborodva értesült.

Az offenzíva hadműveleti tervét 1916. február 6-ára véglegesítették. E szerint két támadó hadsereget (a 11. és 3. hadsereget) vontak össze Dél-Tirolban a Folgaria–Lavarona közötti szakaszon, egymás mögött, azzal a céllal, hogy az első lépcsőben támadó 11. hadsereg (Dankl vezérez-

redes) déli irányban áttöri az olasz vonalakat, majd Bassano–Thiene vonalában az olasz hadsereg isonzói csoportosításának hátába került. Ezt követően a 3. hadsereg (Kövess tábornok) betör a velencei síkságra, s az olasz hadsereg zömét kitevő isonzói csoportosulást nyugat–keleti irányú támadással az osztrák–magyar isonzói arcvonálnak szorítva megsemmisíti. A hadműveleti terv tehát két lépcsőben végrehajtandó egyoldalú megkerülést írt elő, szemben Conrad háború előtti tervével, amely az Isonzó menti arcvonalt támadásával is számolt. Az egyoldalú megkerülés tervét Schneller a támadóerők elégtelenségével indokolta, amely egy hadseregcsoporthoz volt egyesítve Jenő főherceg parancsnoksága alatt. Összesen tizennégy gyaloghadosztályból és három önálló dandárból állt. A csapatok nagy többségét tirol, grazi, linzi, szlovéniai, bosznia–hercegovinai, csehországi ezredek adták. A támadó első lépcső elit csapatait a Károly trónörökös parancsnoksága alá helyezett XX. hadtest innsbrucki és linzi hadosztályai jelentették.

A hadseregcsoporthoz parancsnokság már a felvonulás során óvást emelt a hadműveleti terv ellen, mivel a 11. hadsereg sávját (11 km) túlságosan keskenynek találta. Attól félt, hogy az olasz erősítések támadó csapatait ezért oldalba támadhatják. A hadvezetés hosszas vita után hozzájárult, hogy a 3. hadseregtől a XVII. hadtestet elvonják, hogy a 11. hadseregnek alárendelve kisegítő csapást hajtsa végre a Sugana-völgyben délkeleti irányban: azt remélték ettől, hogy birtokba veheti az utánpótlás szempontjából fontos borgo–bassanói vasútvonalat.

Az előkészületeket az olasz hadvezetés az isonzói osztrák–magyar arcvonalt ellen március 13-án indított támadásával igyekezett akadályozni (az 5. isonzói csata). A Borojević-féle 5. hadsereg az olaszok támadását csak nagy nehézségekkel tudta elhárítani, hiszen erőinek egy részét elvonták a támadó hadművelethez. Az olasz hadvezetés az ellenállás erejének csökkenéséből és a felderítőjelentésekből helyesen arra következtetett, hogy jelentős erőket szállítottak Dél-Tirolba, ezért tartalékainak nagy részét a támadásra felfejlődő 11. hadsereggel szemben csoportosította át. Amikor a XVII. osztrák–magyar hadtest április 16–19. között korlátolt célú támadásba lendült a Sugana-völgyben, a tartalékok átcsoportosítását meggyorsította.

A támadás a gyakori hóesés miatt csak május 15-én kezdődött meg. A késedelmet az olasz hadvezetés csapatainak alapos felkészítésére használta ki.

Jenő főherceg támadásra induló hadseregcsop-

portjának százkilencvenkét zászlóalja, kettőszázhetvenhat nehéz- és hatszáznegyvenegy könnyűlővege ellen száznyolcvankét olasz zászlóalj, háromszáznegyvennyolc nehéz- és ötszázhárom könnyűlőveg vette fel a harcot.

A támadás kezdetben sikerrel járt, ami elsősorban a nehéztűzérő célszerű koncentrációjának volt köszönhető. A támadó 11. hadsereg mindhárom hadtestének (VIII., XX., III.) sikerült betörni az ellenség arcvonalaiba, de a jobb szárny lemaradt, így a támadás déli irány helyett délkelet felé kanyarodott. E nem várt esemény éles vitát váltott ki a hadseregcsoporthoz parancsnoksága és a 11. hadsereg-parancsnokság között. Az eseményektől hétszáz kilométer távolságra levő hadvezetés (Teschenben székelt) a vitába beleszólni nem tudott, a hadseregcsoporthoz parancsnokság viszont, amely a két hadsereg egymás melletti (s nem egymás utáni) támadását tartotta célszerűnek, a parancsnoklási viszonyok május 20-i újjáalakításával megvalósította az elképzelését. Az erősen kiszélesített, az Etsch folyó és a Sugana-völgy közötti támadási sávban ezután két hadsereg támadott.

Az olasz ellenintézkedések nyomán május 26-ára a jobb szárnyon küzdő hadosztályok támadása elakadt; a hadvezetés szándékában állt a 61. gyaloghadosztály és egy gyalogdandár átirányítása az Isonzótól a dél-tirol arcvonala. Az említett erők azonban a támadás folytatásához elégtelenek lettek volna. Amikor június 4-én a Brusilov-támadás megindult az orosz hadszíntéren, a hadvezetés a keleti arcvonala szállítására el őket. Legtovább a trónörökös XX. hadteste és a 3. hadsereg I. hadteste (benne a magyarországi 34. gyaloghadosztály) jutott előre: Arsiero és Asiago városok elfoglalásával (a Hét község fennsíkja) az utolsó olyan vonalig ért, amelynek legázolásával a hadsereg lezúdulhatott volna a velencei síkságra. A csapatok támadóereje azonban már elfogyott, amelyben nem kis szerepet játszott az, hogy a támadóoszlopok erőik jelentékeny részét a völgyeket környező hegyek, magaslatok véres ostromára használták el. A hegyoldalba vágott olasz állások leküzdése csak tűzérősi tűzcsapás után volt lehetséges, ez pedig a tűzérősi állandó vonultatását, állásba rendelését, a belövés végrehajtását igényelte. A közben eltelt időt az olasz védelem igen jól kihasználta, így a rohamra induló gyalogságot a tűzcsapás ellenére visszaverte. A támadások lendülete, ereje állandóan fogyott, majd megtört, a támadás végleg elakadt.

A kisegítő csapások sem jártak sikerrel: a dél-tirol támadás mintegy 45 000 fős veszteséggel összeomlott, miközben Brusilov tábornok az

orosz hadszíntéren a Monarchia legnagyobb vereségét eredményező hadműveletét indította el.

A dél-tirol hadműveletet rossz tervezés és végrehajtás jellemezte. A Monarchia egyéb hadműveleteihez hasonlóan itt is megmutatkozott a hadműveleti vezetés gyengesége: főleg a hadseregcsoporthoz parancsnokság és a hadsereg-parancsnokságok között kialakult vitában, majd a hadseregcsoporthoz parancsnokság helytelen döntéseinek szentesítésében. Ezen túl még a közép- és alsó szintű vezetés tévedései is hozzájárultak a támadás sikertelenségéhez.

A hadműveletet végrehajtó erők kifulladását az ellentámadásba lendülő olasz hadsereg az elvesztett terület nagy részét visszafoglalta, majd az év végéig húzódó támadó hadművele-

A MONARCHIA HADEREJÉNEK LUCK-OKNAI KATASZTRÓFÁJA

Mint ismeretes, az antanthálmak a chantillyi tanácskozáson a központi hatalmak elleni támadást 1916 nyarára, közelebbről július első felére tűzték ki. A német hadsereg verduni hadművelete, valamint az osztrák–magyar hadsereg dél-tirol támadása azonban az ellentámadás előbbre hozatalát sürgette. Mivel a nyugati szövetségesek előkészületei a Somme folyó mentén június végéig elhúzódtak, az orosz hadvezetés – elsősorban Olaszország ismételt kérésére – vállalta, hogy a Délnyugati Front csapataival már június elején támadásba lendül a Pripjaty-mocsaraktól a román határig terjedő mintegy 450 kilométeres arcvonalon. A front állományába négy hadsereg (a 8., 11., 7. és a 9.) tartozott Brusilov tábornok parancsnoksága alatt, aki az elmozdított Ivanov helyébe lépett. Brusilov erőivel szemben főleg a Monarchia csapatai álltak. Az arcvonalt északi szárnyán a Linsingen német tábornok vezette seregcsoporthoz és a 4. osztrák–magyar hadsereg, középen az 1. és 2., a déli szárnyon a német Dél hadsereg és a 7. osztrák–magyar hadsereg.

Az orosz haderő támadásának súlypontját a Nyugati Front arcvonala Vilna irányába tervezték, míg a Brusilov-féle Északnyugati Front a kisegítő csapást kapta feladatul. Mivel az olasz hadvezetés sürgette a tehermentesítő támadást, az előkészületekben leginkább előrejutott Délnyugati Front (Brusilov) a tervezettnél két héttel hamarabb megkezdte a támadást. A főcsapást a Nyugati Frontnak június 15-ig Baranovicsi vasúti csomópont ellen kellett végrehajtania.

A Brusilov-offenzíva megindulásakor az

tekben (a 6., 7., 8. és 9. isonzói csatában) továbbmorzsolta az osztrák–magyar haderő megmaradt erejét. A harcok súlya ismét az isonzói arcvonalszakaszra helyeződött át. A Monarchia csapatai végül a nagy áldozatok ellenére sem tudták megtartani a Doberdo-fennsíkot. Ebben szerepet játszott az is, hogy jelentékeny erőket voltak kénytelenek a keleti arcvonala átirányítani, mivel a nagy orosz támadás a Monarchia ott harcoló erőinek megerősítését követelte. Így a 61. gyaloghadosztályt csakhamar más alakulatok is követték, pl. a 48. gyaloghadosztály.

A dél-tirol támadás – a Monarchia egyik utolsó bizonyuló önálló vállalkozása – a bevetett erők együtödésének pusztulásával végződött, és semmi kézzelfogható eredményt nem hozott.

osztrák–magyar arcvonalszakaszon az alábbi erőviszonyok voltak: az orosz Délnyugati Front (8., 11., 7., 9. hadsereg), negyven gyalog- és tizenöt lovashadosztállyal, valamint százhatvan-nyolc nehéz- és ezerhatszázhatvan könnyűlőveggel rendelkezett, míg a vele szemben álló osztrák–magyar csapatok ereje (4., 1., 2., 7. és a német ún. Dél hadsereg) harminckilenc gyalog- és tíz lovashadosztályra, továbbá 545 nehéz- és ezerháromezrű könnyűlővegre rúgott. Az osztrák–magyar védelem számára az erőviszonyok nem voltak kedvezőtlenek. Annál inkább elgondolkodtató volt egyes csapatok, csapattestek erkölcsi állapota, megbízhatatlansága. A 4. hadsereg parancsnoka, József Ferdinánd főherceg például arra kényszerült, hogy a 11. gyaloghadosztály 89. és 90., többségében ruténokból álló ezredét a védelmi vonalból kivonja, s helyére a székelyudvarhelyi 82. gyalogezred és a 29. tábori vadászzászlóalj (Losonc) magyar többségű legénységét állítsa. Intézkedését a közép- és alsó szintű vezetés arra használta fel, hogy a szláv többségű ezredekkel szemben az eddig is alkalmazott retorziókat fokozza. Mindezzel a csapatokat súlyos következményekkel járó pszichikai csapásnak tették ki – épp az orosz offenzíva előestéjén. Hasonló esetek a Pflanzer-Baltin vezérezredes parancsnoksága alatt álló 7. hadseregnél is nagy számban fordultak elő.

Az orosz hadvezetés előtt a Monarchia hadseregének eme belső feszültsége nem volt ismeretlen. Nem véletlen, hogy Brusilov tábornok az offenzíva főcsapását az osztrák–magyar arcvonalt ellen szorgalmazta. A cári hadvezetés azonban csak kisegítő csapáshoz járult hozzá, ha az idő-

ben meg is előzte a német arcvonal elleni főcsapást.

Bruszilov a Délnyugati Front négy hadseregének támadását egyszerre rendelte el, hogy az osztrák-magyar csapatokat az egész arcvonalon lekösse, s megakadályozza a hadművelleti tartalékok mozgását. A támadó négy hadsereg közül a 8. hadsereget jelölte ki a Luck irányú áttörés végrehajtására, s ezt elősegítendő, igen jelentős helyi erőfölényt hozott létre: a huszonhárom kilométeres támadási sávban a 8. orosz hadsereg száznegyvennyolc zászlóaljával szemben csak ötvenhárom osztrák-magyar zászlóalj védett.

Az orosz csapatok június 4-én rövid, de nagy erejű tűzérési előkészítés után az arcvonal északi és déli részén (Lucknál, ill. Buczac-Oknáknál) áttörték a védelmet. Június 6-ára a 4. osztrák-magyar hadsereg védelme 85 kilométer mélységben két részre szakadt. Június 7-én elesett Luck, s az orosz hadsereg június 10-én átkelt a Stripa folyón, majd június 13-án megközelítette Kovelt. Délen a 7. osztrák-magyar hadsereg nem tudta megállítani a 9. orosz hadsereget, s a Prut folyó mögé szorult vissza. Június 18-án elesett Csernovic, és egész Bukovina az orosz csapatok kezére került.

Az áttörés északon és délen sikerült, míg az arcvonal középső szárnyán harcoló 1. osztrák-magyar és a német Dél hadsereg, lassan hátrálva a két támadó orosz hadsereg rohamait felfogta. Azonban innen sem lehetett átirányítani egyetlen zászlóaljat sem az áttörések lezárására. Június második felére az osztrák-magyar hadsereg katasztrofális helyzetbe jutott. Állományának jelentős része elesett vagy fogságba került. Az orosz haderő már Lemberget és a Kárpátokat fenyegette.

Az orosz hadsereg korántsem számottevő anyagi és élőerőfölénnyel elért nagy sikere a gondos előkészítés mellett elsősorban új támadó eljárás következetes alkalmazásával magyarázható. Az eddigiektől eltérően az orosz tűzérési hatórási tűzcsapást zúdított az osztrák-magyar csapatok állásaira. A Monarchia csapatainak vezetése, amely a kelet-európai harctéren eddig szokásos, voltaképpen nem nagy erejű tűzérési előkészítéssel számolt, a csak hevenyészve kiépített első vonalakat nem üritette ki. Így a várakozáson felüli tűzérési tűzcsapás a gyalogságot földhöz szegezte, és rendkívüli veszteséget okozott. A pergőtűz után rohamozó orosz gyalogság ezt követően könnyűszerrel tört át az osztrák-magyar csapatok első állásán. Az orosz gyalogság mindenütt négy hullámban támadott: az első hullám az első állást szállta meg, a második ki-mélyítette a sikert, a harmadik a második állást

rohanta le, a negyedik az áttörést hadművelési mélységben vitte tovább. Az északi áttörésről beszámoló jelentések azt is elmondták, hogy a Luck előtti homokos talaj miatt az orosz pergőtűz sűrű homokfelhőket kavart fel, ami a védelem számára a látást akadályozta, és behatolt a puskák, géppuskák zárszerkezetébe.

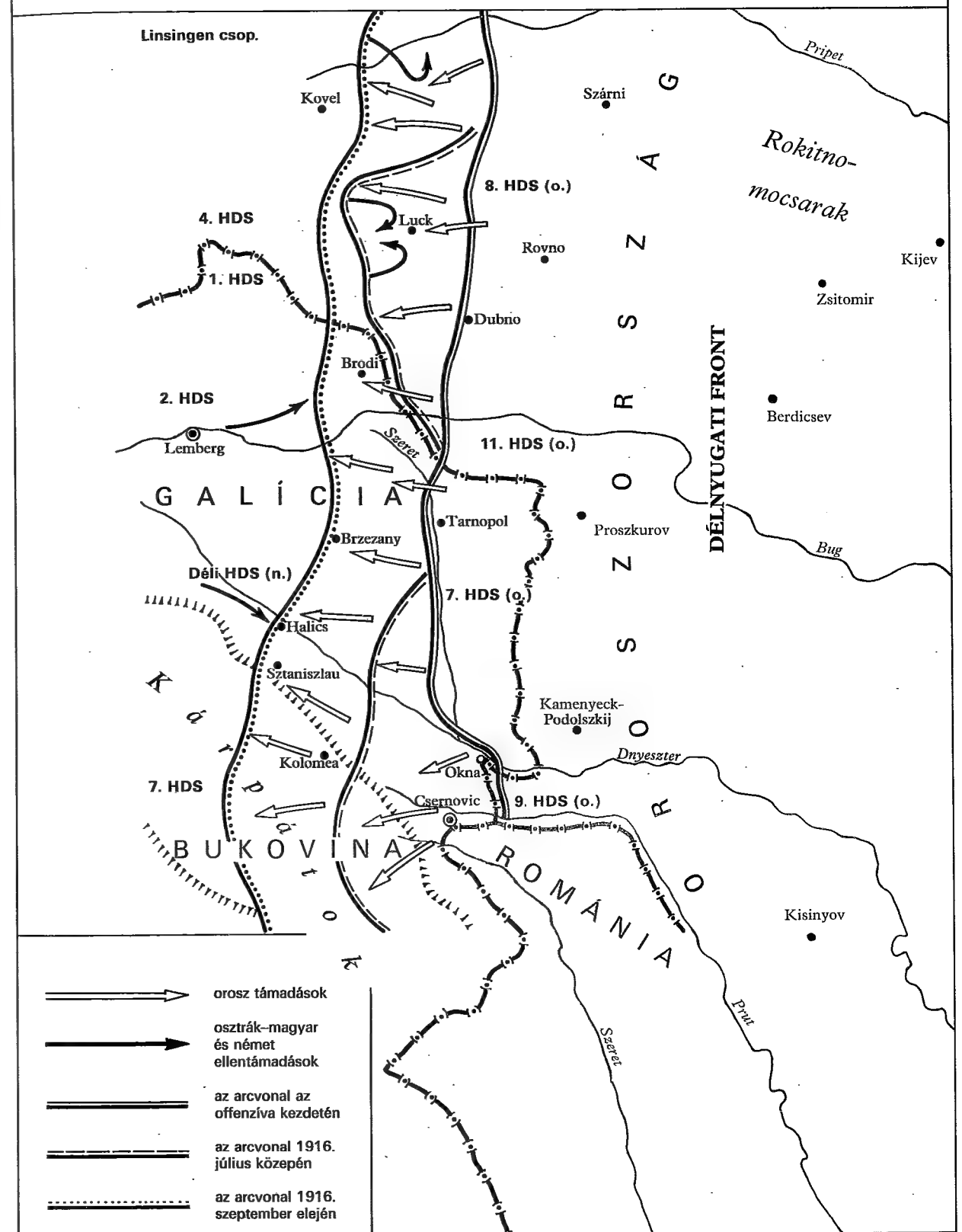
Az osztrák-magyar hadvezetés elkövette azt a hibát is, hogy a több mint fél éves nyugalmi időszakban bevonultatott és a keleti arcvonalra küldött tartalékokat a peremvonalban vetette be, ahelyett, hogy azokból az arcvonal mögött hadművelési tartalékokat hozott volna létre. Az orosz támadás így ezeket a csapatokat is rövid idő alatt megsemmisíthette.

Az osztrák-magyar hadsereg-főparancsnokság ekkor, hogy elkerülje arcvonalának teljes összeomlását, német segítséget kért, és megkezdte a dél-tiroli arcvonalon harcoló osztrák-magyar seregtestek átcsoportosítását erre az arcvonalra. Legelőször a 61. és 48. gyaloghadosztályt indította el. Őket követték a Balkánról elvont csapatok, összesen hat közös és honvédhadosztály. Mivel az orosz támadással a központi hatalmak egész kelet-európai arcvonala került veszélybe, Falkenhayn más arcvonalszakaszokról, valamint a nyugat-európai hadszínterről jelentős erőket – húsz gyalog- és három lovashadosztályt vont el. A csapaterősítéseket Kovel térségében összpontosította, miután nyilvánvalóvá vált, hogy az orosz hadvezetőség a lucki és buczac-oknai áttörést kisegítő csapásnak tartja, főcsapásnak a június 16-án Baranovicsi ellen megindított támadást tekinti. Az orosz hadvezetés az eredeti hadművelési tervhez való makacs ragaszkodásával nagy hibát követett el, amelynek következményei végül az orosz támadás ki-
fulladásához, a központi hatalmak keleti arcvonalának megszilárdulásához vezettek.

A német csapatok a nagy vasúti csomópont, Baranovicsi ellen támadó orosz Nyugati Front csapatait megállították, majd Kovel térségében június 16-án ellentámadásba mentek át. Néhány nap múlva pedig Bukovinából a Kárpátok felé támadó 9. orosz hadsereg további térnyerését hiúsították meg.

A német ellenintézkedések után az orosz hadvezetés nehéz döntés elé került: hol folytassa az offenzívát a körülbelül félmillió embert veszített orosz csapatokkal? Mivel a Baranovicsi elleni támadás megghiúsult, július 9-én az új támadó hadművelési főcsapásai irányául Kovelt, a kisegítő csapás irányául pedig Lemberget választották. A döntést azzal indokolták, hogy a végső siker feltétele az erősebb ellenfél, a császári Németország hadseregének megrendítése. A Kovel irá-

A BRUSZILOV-OFFENZÍVA MEGÁLLÍTÁSA 1916. június-szeptember

nyú főcsapás az osztrák–magyar és német arcvonal csatlakozó szárnyának szétzúzására irányult, ugyanakkor csökkentette a saját jobb szárny veszélyeztetettségét. A főcsapás irányában a Nyugati Front tartalékainak átdobásával a támadó orosz erőket hatvanhat gyalog-, tizennégy lovashadosztályra növelték. Mindezzel az erők zömét olyan arcvonalszakasz ellen vonultatták fel, ahol július elején a központi hatalmak hatvankét gyalog- és tizennégy lovashadosztálya, köztük az osztrák–magyar csapatok közé beékelte, s részben a verduni poklot megjárta tizenöt német hadosztály állott.

Az új orosz támadás július 27-én indult meg s az osztrák–magyar–német alakulatok heves ellenállásába ütközött. Az áttörési kísérletek sorozata az orosz tartalékokat felemésztette, sőt jelentős csapatelvonásokat tett szükségessé a lebergi irányból. A kisegítő csapás, amely zömében osztrák–magyar csapatok ellen irányult, ezúttal is jóval nagyobb sikereket ért el. Az orosz hadvezetés mégis ragaszkodott a koveli áttörés tervéhez, ezzel kiengedte kezéből a keleti arcvonalon harcoló osztrák–magyar erők szétzúzásának, a Monarchia térdre kényszerítésének lehetőségét. A szeptemberig elhúzódó súlyos harcok után az orosz támadás végleg kifulladás.

A hadászati döntést nem hozó Bruszilov-offenzíva során a Monarchia hadserege elszenvedte legsúlyosabb vereségét, s elvesztette államánának csaknem háromötödét (1916 végéig körülbelül egymillió embert). A több mint 300 000 hadifogoly többsége az orosz fogságot önként vállalók köréből került ki. Számos ezred csak a nevében maradt meg, így például az 58. és 95. gyalogezred (rutének), a 81. és 99. gyalogezred (csehek). Teljesen szétesett a 30. és 80. gyalogezred (rutének) is.

Súlyos veszteségeket szenvedtek a felső és középszintű vezetés hibái, az új harcászati eljárás hatékonysága miatt a 38. és 68. gyalogezred (kecskeméti, szolnoki magyar) alakulatai, a 10. lovashadosztály (Budapest) székesfehérvári, kecskeméti, soproni ezredei, a bécsi háziezred (Deutschmeisterek), továbbá a 42. honvédhadosztály (Zágráb) horvát többségű ezredei. A lucki hídfőért folyó harcokban, majd a visszavonulásban csaknem felőrlődött a m. kir. 70. honvédhadosztály (többségében magyarok) a 2. gyalogadosztály (lengyelek, bosnyákok, rutének). A Monarchia megmaradt hadserege az orosz támadás után már csak teljesen alárendelt szerepet játszott: önálló vállalkozásra képtelenné vált, felhasználása csak német csapatok közbeékelése révén volt lehetséges. A katasztrofális vereség

után a keleti arcvonal parancsnoklási viszonyait is megváltoztatták: miután sok vezetőt leváltottak (József Ferdinándot, Pflanzer-Baltin vezérvezredet, hadtest-, hadosztály- és ezredparancsnokokat), a Keleti-tengertől – Lemberg–Brodyig terjedő arcvonal az új parancsnokokkal együtt Hindenburg német tábornagy parancsnoksága alá került, csak az arcvonal déli csücskén levő csapatok parancsnokságát vette át Károly főherceg osztrák–magyar trónörökös, de még ő is német vezérkari főnököt kapott, von Seeckt tábornokot.

A Bruszilov-offenzíva elhárítása a német hadseregnek 350 000 emberébe került. A keleti arcvonal válságos helyzetének felszámolása miatt nyugaton csökkenő német erő könnyebbé tette Verdun helyzetét, és mód nyílt a Somme folyó melletti nagy támadás kibontakoztatására is. Az orosz támadás így hadászati jelentőségre emelkedett: hatására a hadászati kezdeményezés az antanthatalmak kezébe ment át.

Az orosz hadsereg sikerei nyomán Románia augusztus 27-én hadat üzent a központi hatalmaknak. Románia hadba lépése a Somme folyó mellett tomboló súlyos védelmi harcok, a Bruszilov-offenzíva megismétlődő rohamai, az olasz hadsereg Isonzó mentén feléledő támadásai idején történt, és ez megnehezítette a támadás elhárítását.

Szeptembertől az orosz haderő Bukovinába és Volhíniába helyezte át támadásainak súlypontját, hogy a román csapatok erdélyi betörését elősegítse. A központi hatalmak minden energiájára szükség volt ahhoz, hogy a Románia elleni hadműveletekkel egy időben az orosz támadásokat is elhárítsák (Vlagyimir-Volinszkijnál és Lembergénél). A Románia ellen kibontakozó katonai sikerek után az oroszok egyre több erőt csoportosítottak át a moldvai és dobrudzsai román csapatok megerősítésére. 1916 végén már harmincöt gyalog- és tizenöt lovashadosztály, az orosz hadsereg csaknem egynegyede biztosította a román arcvonalat.

A Bruszilov-offenzíva és az 1916 végéig tartó súlyos harcok során az orosz hadsereg másfél millió embert veszített. A cári hatóságok erre újabb egymillió embert vonultattak be. A hatalmas birodalom területén működő rekviráló különítmények pedig valósággal kifosztották a lakosságot. A háború- és a cárellenes gyűlölet erősödése átfogta a harcoló hadsereget csakúgy, mint az otthon maradottak sok tízmilliós tömegét. 1916 véres harcai jelentős mérföldkövei az oroszországi dolgozó tömegek forradalmasodásának.

A TOTÁLIS HÁBORÚ ELSŐ HADMŰVELETE: A ROMÁNIA ELLENI HADJÁRAT

Románia 1916. augusztus 27-én hadat üzent a központi hatalmaknak. Románia hadba lépésével az osztrák–magyar–német koalíció számára a háború eddigi legsúlyosabb katonai és politikai válsága állott elő: az uralkodó körökben először tudatosult a háború elvesztésének veszélye. A német imperializmus szélsőséges elemei a válság elhárítását a legfelső hadvezetés átszervezésében keresték: augusztus 29-én Hindenburg tábornagy került a hadsereg élére, mellette a nagy monopóliumokkal szoros kapcsolatban álló Ludendorff tábornok kapta a hadműveletek irányítását. Ezzel az imperialista háború totális korszakába lépett.

A Hindenburg–Ludendorff-féle hadvezetés a német nép és nemzetgazdaság végső tartalékainak mozgósításával (Hindenburg-program), diktatórikus intézkedések bevezetésével s a tengeralttjáró-háború fokozásával az imperialista háború kíméletlen folytatásának házárdjátékába fogott. Az Osztrák–Magyar Monarchia megmaradt erejét szintén a totális háború szolgálatába állították. A Monarchia kiszolgáltatott helyzetét gyakorlatilag már alig nyújtott cselekvési szabadságot. Ez nem jelentette azt, hogy az uralkodó körök bizonyos csoportjai nyomására meg ne kezdődjenek a tapogatózások az antanthatalmaknál, a Monarchia különbékéjének érdekében.

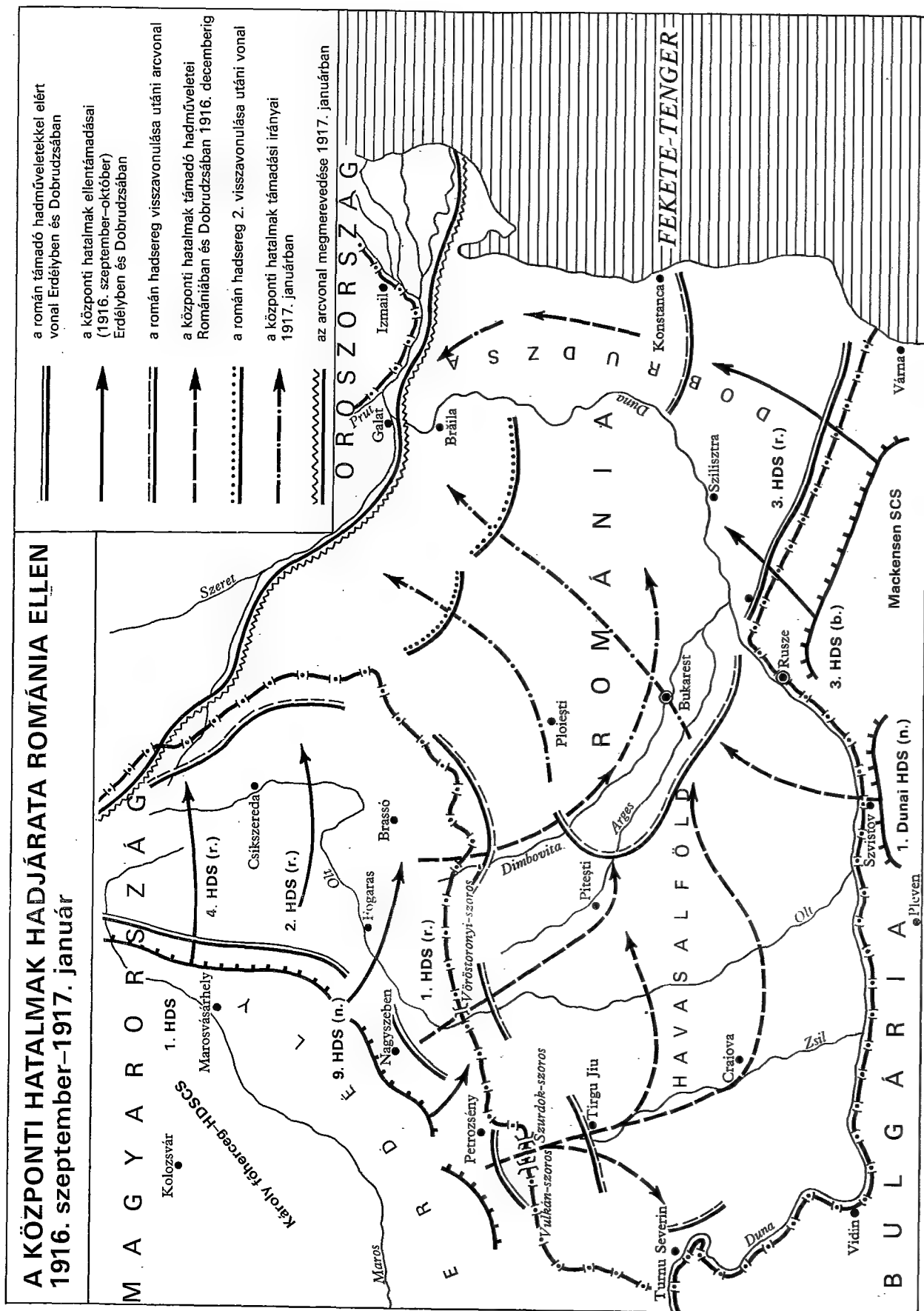
De az új ellenség, Románia támadásának elhárítása az uralkodó körök német orientációját erősítette, egyelőre háttérbe szorította a különbéke híveit.

A huszonhárom hadosztálynyi román erő támadása jól megválasztott körülmények között indult. A Bruszilov-offenzíva eredményessége, a német erők súlyos védelmi harcai a nyugati arcvonalon, az olasz hadsereg meg-megújuló támadásai az Isonzó mentén (amely Görz városának és a Doberdo-fennsíknek az elvesztéséhez vezetett) gyors sikert ígért. *Románia az antanthatalmakkal kötött augusztus 17-i katonai egyezmény alapján főerejét, az 1., a 2. és a 4. hadsereget Erdély elfoglalására sorakoztatta fel, majd a Bánát és Budapest felé akarta folytatni a támadást.* A román hadműveleti terv szoros összhangban állott Erdély és Bánát meghódításának politikai célkitűzésével, s egyben a központi hatalmak délkeleti és déli arcvonala összeroppantásának hadászati céljával. Románia a hadműveletek megindítását csak akkor vállalta, ha az orosz Délnyugati Front és az antant keleti hadserege Szalonikiból (Sarrail tábornok) tehermentesítő támadásokat indít.

A Románia elleni hadműveleteket az új német hadvezetés dolgozta ki az osztrák–magyar hadvezetés tevékeny közreműködésével. Mivel a Monarchia a román támadást egyedül elhárítani nem tudta, a Hindenburg–Ludendorff-féle német hadvezetés augusztus 29-én német csapatokat indított útba az új hadszíntérre. Ezek beérkezéig az Erdélyben álló határbiztosító, továbbá a luck-oknai áttörés után is harcképes osztrák–magyar csapatokból szervezett 30 000 fős *1. osztrák–magyar hadsereg* (Arz tábornok) *hárult az Orsovától Bukovináig terjedő több száz kilométer hosszúságú arcvonalon várható román betörés feltartóztatásának feladata.* Ez a hadsereg a 72., 71., 61. közös gyaloghadosztályból, az 51. honvédhadosztályból, a 11. honvéd lovashadosztályból s egyéb erősen leharcolt csapatmaradványokból, népfelkelőkből, csendőrökből állt. A csapatok túlnyomó többsége magyar és székely volt, míg a 33. honvéd gyalogezred létszáma horvátokból állt. Augusztus 29-én újabb osztrák–magyar alakulatok indultak, főleg az orosz arcvonalokról Erdélybe: az 5. és az 1. honvéd lovashadosztály, a 39. honvéd gyaloghadosztály. Az így megerősödött 1. hadsereget két csoportra bontották, az *északi csoportot* Morgen altábornagy, a *délnyugati csoportot* Staabs altábornagy vezette. Szeptember közepéig megérkezett a 37. honvéd gyaloghadosztály és a 206. székelyudvarhelyi gyalogezred is.

Szeptember 15-ével Gyulafehérvár térségében három német hadosztályból és egy osztrák–magyar hadosztályból *megalakult a 9. hadsereg, Falkenhayn volt német vezérkari főnök parancsnoksága alatt.* Feladataul az Erdélyből megindítandó ellentámadást jelölték meg, melyet a Bulgáriában létrehozott, bolgár és német csapatokból álló Mackensen-seregcsoporthoz támadásával egy időben kellett végrehajtania. Mackensen keleti erői ekkor Dobrudzsában harcoltak, a dunai erői pedig készültek a Bukarest irányú támadásra.

Az 1. osztrák–magyar hadsereg a támadó román csapatokkal szemben kemény ellenállást tanúsított: a két éve folyó háború tapasztalataival felvértezett alakulatok a román erők benyomulásának tempóját Erdély déli és délkeleti részében erősen lefékezték, ha tértnyerésüket megakadályozni nem is tudták. A hadvezetés a magyar kormány előtt kellő időben feltárta a védelem lehetőségeit, s a Maros vonaláig történő visszavonulást elkerülhetetlennek tartotta. A Tiszakormány Erdély területeire kormánybiztost ne-

vezett ki, hogy a kényszerű kiűritést irányítsa, s a lakosságot evakuálja. A kormánybiztos mulasztásai következtében azonban a lakosság körében óriási pánik keletkezett, amit az anyagi javak példátlan pusztítása kísért.

Mivel az Erdélybe betörő három román hadsereg előnyomulását az osztrák–magyar 1. hadsereg lelassította, elegendő idő maradt az ellentámadás kibontakozására. A német 9. hadsereg szeptember 26–29-én Nagyszebennél, október 7–9-én Brassónál mért csapást az 1. román hadsereg. Majd a vereséget szenvedett hadsereget és a segítségére siető 2., valamint az északabbra levő 4. román hadsereget az 1. osztrák–magyar hadsereg csapataival közösen visszavetette a Kárpátok hágyóiba. Október végéig a román csapatok Erdélyből mindenütt kiszorultak, és az arcvonal a Kárpátok vonalában megmerevedett.

A hadműveletek súlypontja időközben Románia déli, délkeleti területeire helyeződött át: a román 3. hadsereget a bolgár 3. hadsereggel megerősített német seregtest Dobrudzsában szétverte és elérte a konstanca–csernavodai hadászati fontosságú vasútvonalat. Az arcvonal összeomlását csak az Erdélyből elvont román erők, valamint a bevetett orosz és az újonnan szerveződő szerb hadsereg csapatai tudták megakadályozni.

A németek november 11-én a Déli-Kárpátokból Falkenhayn 9. hadseregével új támadást indítottak. A Tîrgu-Jiu-nál november 16–17-én aratott győzelem megnyitotta az utat a Havasalföld felé. A román ellenállás megtörése céljából Mackensen dunai serege november 23-án átkelt a Dunán, és Bukarest irányába nyomult. A román erők ellencsapása a sereg bal szárnyát nehéz helyzetbe hozta ugyan, de az újabb német erők harcbevételére elhárította a veszélyt.

HÁBORÚELLENES MOZGALMAK

1916-ban, a háború harmadik esztendejében a háborús kimerültség figyelmeztető jelei az Osztrák–Magyar Monarchiában már észlelhetők voltak. A hadsereg a háború kezdetétől hárommillió embert veszített, ebből 1,5 millió került hadifogságba. A Bruszilov-offenzíva idején a Monarchia szláv nemzetiségű katonái tömegesen adták meg magukat az ellenségnek. Voltak ezredek, amelyek állományuk felét, sok esetben 70–80 százalékát azért veszítették el, mert katonáik nem voltak hajlandók tovább harcolni a dualista államért.

A veszteségek nagysága miatt 1916 nyarán

A román haderő az északról és délről Bukarest felé nyomuló szövetséges csapatoktól Argessnél november 30–december 3-án elszenvedett újabb vereség után kénytelen volt a fővárost kiűriteni és visszavonulni.

Az arcvonal az orosz csapatok beavatkozása után a Duna torkolat–Szeret folyó–Torus vonalon stabilizálódott.

Mint arról említés történt, az orosz Délnyugati Front támadásai szinte párhuzamosan folytak a romániai hadműveletekkel. Eredményük abban mutatkozott meg, hogy Románia teljes katonai összeomlása nem következett be, és a megmaradt öt román hadosztály a háború végéig folytatta a harcot.

A Szaloniki térségében állomásozó keleti antanthadsereg (tizenhat hadosztálynyi erő) tehermentesítő támadását a német–bolgár csapatok november 18-i, Bitoljnál végrehajtott ellencsapása után beszüntette.

A központi hatalmak katonai győzelme elsősorban a fokozatosan kialakuló túlerejüknek volt köszönhető: az egyre gyengülő román hadsereggel szemben végül harminchárom gyalog- (ebből tizenhét német) és nyolc lovashadosztályt (ebből három német) vetettek be. A román haderő mintegy 310 000 embert veszített.

A központi hatalmak Románia nagy részének birtokbavételével nagy mennyiségű nyersanyaghoz és élelmiszerhez jutottak, amely a háború további folytatásához rendkívüli jelentőségű volt. A német és osztrák–magyar vezető körök a Románia elleni győzelem lélektani hatását az antanthoz intézett békefelhívással akarták gyümölcösöztetni: a december 12-i békejegyzék – az erő egyidejű fitogtatása mellett – a kompromisszumos béke gondolatának felajánlását is tartalmazta.

már a 17 és 55 éves korosztályok bevonultatását is előkészítették. Egyelőre ugyan elhalasztották, mert az aratás nem nélkülözhetette munkaerejüket. A hadvezetés a Monarchia mindkét országában felállított szuperbizottságokkal elérte, hogy 1916. július–augusztusától négyhetenként állítottak össze menetzászlóaljakat, s irányították azokat rövid kiképzés után a frontra. A népfelkelők, póttartalékosok bevonulatásából Magyarország sokkal nagyobb mértékben vette ki részét, mint Ausztria, mivel annak orosz megszállás alá került tartományai (Galícia nagy része, Bukovina stb.) a sorozás szempontjából

egyelőre elvesztek. Rendkívüli erőfeszítéssel sikerült elérni, hogy a nagy veszteségek ellenére a hadsereg létszáma az 1916. áprilisi 3,5 millióról csak 3,1 millióra csökkent, de a harckész katonák létszáma csupán 927 000 fő, míg 1916 áprilisában 1,2 millió volt.

A központi hatalmak nyersanyaghiánnyal küszködő hadiipara a hadsereg szükségleteit nem tudta teljesen kielégíteni. Elsősorban az Osztrák–Magyar Monarchia nyúlt újabb kényszerintézkedésekhez: a réz, az ólom, a cink erőszakos rekvirálásához. Felhasználták a harangokat, a kilincseket, személyes tárgyakat, üzemek, gyárak más célt szolgáló tartalékait. Az állandóuló nyersanyaghiány ellenére a hátszagtól a termelés fokozását követelték meg: a gyárakban a munkaidőt egyre inkább emelték, és a normákat szigorították. Az elkeseredés, a gyűlölet a háború és vámszedői ellen eleinte szórványos, majd egyre szervezettebb sztrájkokban és tömegmozgalmakban robbant ki. 1916 februárjában a budapesti Lipták Gyár, május 15-én a diósgyőri Vasgyár, július 3–5-én a csepeli Weiss Manfréd Gyár munkásai sztrájkoltak, szeptemberben Terebes-Fehérpatak és Barnabás vasúti dolgozói katonai szerelvényeket siklattak ki, októberben a temesvári vasgyárban, a budapesti MÁVAG-ban és a soproni gépgyárban háborúellenes tömegmozgalmakra került sor. Az ausztriai és csehországi üzemekben hasonló mozgalmak okoztak gondot a politikai és katonai vezetésnek.

A háború másik nagy kárvallottja a parasztság volt, elsősorban a szegényparasztság, amelynek fiai milliószámra véreztek a frontokon. Otthon maradottaikkal, hozzátartozóikkal az állam legfeljebb annyiban törődött, hogy nyakukra küldte a rekviráló különítményeket, amelyek a falvakat valósággal kifosztották. Az elégedetlenkedők megfélekezésében a szolgabírák, falusi jegyzők és a csendőrök főleg a nemzetiségi területeken jeleskedtek, ahol a háború kezdete óta a lakosságot szinte az ellenség ügynökének tekintették. 1916 telén a Monarchia számos területén éhséglázadások törtek ki. Magyarországon az agrárproletariátus által sűrűn lakott megyékben, elsősorban Biharban, Csongrádban, Békésben, az erdélyi és felvidéki megyékben. A lázadásokat a hatóságok kíméletlenül levertek.

A Románia elleni győzelem a gazdasági bajokon átmenetileg enyhített ugyan, de a tömegekben kialakult háborúellenes gyűlöletet mérsékelni nem tudta. A megpróbáltatásokkal járó háború az uralkodó osztályok egységét, a hátszág

egyensúlyát felborította: 1916 októberében Friedrich Adler szociáldemokrata képviselő agyonlőtte Stürgkh osztrák miniszterelnököt, Károlyi Mihály függetlenségi képviselő nyíltan fellépett a háborús bűnös Tisza-kormány ellen, sőt már 1915-ben megpendítette a német szövetségekkel való szakítás, a különbéke gondolatát, napirendre tűzte a háború előtti évek belpolitikai harcainak tárgyát, a választójogi reformot. Ez utóbbi kérdésben valamennyi ellenzéki párt, köztük a Szociáldemokrata Párt is támogatta, amely ekkor már fellépett az elkeseredett munkásság néhány követelésének teljesítéséért. A belső feszültség csökkentésére a kormány felállította a munkásság „panaszbizottságait”. A Monarchia osztrák részében a belpolitikai helyzet még súlyosabban alakult: a háború és a nyomor elleni mozgalmak párosultak az elnyomott nemzetek egyre erősödő függetlenségi törekvéseivel.

A Habsburg-állam belső megrázkódtatásai nem kis szerepet játszottak abban, hogy az agg Ferenc József halála után (1916. november) az új király, IV. Károly megsokszorozta a megegyezési békével és a Monarchia különbékéjével kapcsolatos erőfeszítéseket. A német imperializmus a Románia elleni katonai győzelem után az erő helyzetéből támogatta IV. Károly megegyezési békére irányuló terveit (1916. december 12-i megíúsult közös békeajánlat az antantnak), csakúgy, mint azokat a titkos tárgyalásokat, amelyek a cári Oroszország különbékéjéről folytak. A német imperialisták győzelembe vett hite nem bizonyult megalapozottnak. A Ludendorff tábornok által meghirdetett totális háborúhoz szükséges terrorral kikényszerített eredmények ellenére 1916-ban Németországban 442 000 munkás sztrájkolt, a háborúellenes mozgalmak élén álló Spartacus-csoport (Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg és Clara Zetkin vezetésével) hatalmas tömegdemonstrációkat szervezett.

1916 fordulat a háború történetében, mint Lenin mondta: „fordulat . . . az imperialista háborútól az imperialista béke felé.” A nemzetközi munkásmozgalom opportunistá vezetői s bizonyos értelemben az áruló vezetőket a béke jelszavával bíráló „szociálpacifisták” is ezt a fordulatot támogatták, jóllehet az imperialista béke nem jött létre. Az imperialista béke elmaradása után pedig a totális háború kiszolgálóivá váltak, s így akaratlanul is elősegítették azoknak az erőknek a kibontakozását, amelyek 1917 és 1918 hatalmas népforradalmait győzelemre vitték.

A HÁBORÚ HARMADIK ÉVÉNEK MÉRLEGE

Az antant 1916. évi hadászati elképzelései nem valósultak meg, nem sikerült a központi hatalmak katonai erejét megtörni, sőt a német–osztrák–magyar koalíció katonai–politikai helyzetének eddigi legsúlyosabb válságát leküzdve Románia legyőzésével zárta a háború harmadik esztendejét. A központi hatalmak katonai győzelmei jelentős területi nyereséggel jártak, amelyek a háború továbbfolytatásához is gazdasági lehetőséget biztosítottak.

Az erőviszonyok alakulása mégis az antantnak kedvezett: 1915-höz viszonyítva anyagi és élőerőfölénye tovább növekedett. Míg a központi hatalmak veszteségeiket továbbra is egyre szűkülő belső tartalékaiból és a meghódított területekről pótolták, az antant országai gyarmataik és a tőlük függő semleges országok, valamint az Egyesült Államok hatalmas erőforrásaira támaszkodhattak. 1916 folyamán az USA hadianyag-szállítása meghaladta az 1,3 milliárd dollárt, amit a központi hatalmak ellenfeleinek táborába lépő államok szállításai egészítettek ki. Az antant-koalícióba lépő államok száma 1916-ban már tizennégyre emelkedett.

1916 az állásháború újabb éve volt. A nyugati

arcvonal hatalmas anyagcsatái (Verdun, Somme) a hadászati–hadművelleti áttörést nem hozták meg, jóllehet a támadó hadműveletek céljának még most is az áttörést tartották. Az áttörés elérésére háromfajta módszert (formát) alkalmaztak: a németek Verdunnél 13 kilométer szélességben egy irányban, az antantcsapatok a Somme folyónál 40 kilométer szélességben egy irányban, az orosz csapatok a Bruszilov-offenzíva idején 450 kilométer szélességben, több szakaszon egyszerre, különböző hadművelési irányokban támadtak. Az orosz csapatok a harcászati mélység áttörésével kijutottak ugyan a hadművelési mélységbe, de az áttörést nem tudták továbbfejleszteni, így a központi hatalmak ellenintézkedései a válságot felszámolták.

A Románia elleni hadjárat látszólag nem illik bele a fenti képbe. De látni kell, hogy a román haderőt számbelileg erősebb, technikailag jóval magasabb színvonalon álló és nagy háborús tapasztalatokkal rendelkező ellenfél győzte le. Amikor a megmaradt román haderő közvetlen orosz támogatást kapott, az arcvonal a háború hagyományainak megfelelően itt is megmerevedett.

5. A döntéskeresés éve, 1917

A KATONAPOLITIKAI HELYZET VÁLTOZÁSA A CÁRI RENDSZER FORRADALMI MEGDÖNTÉSÉNEK HATÁSÁRA. AZ USA HADBA LÉPÉSE

1916 nehéz harcai a központi hatalmak hadseregeit kimerítették, így azok állapota újabb támadó hadműveleteket egyelőre nem tett lehetővé. A hadászati elképzeléseket meghatározó német hadvezetés ezért – először a háború történetében – a stratégiai védelmet választotta. Ezt a döntést az osztrák–magyar hadvezetés teljes mértékben támogatta.

1917-ben a legfontosabb hadműveletek kibontakozására változatlanul a nyugat-európai hadszíntéren lehetett számítani. A német hadvezetés – számot vetve egy eddigieknél is nagyobb antanttámadás lehetőségével – a nyugati arcvonal középső szakaszán Arras és Soissons városok között kiépítette a megerősített Siegfried-állást. Az előtte fekvő területeket pedig 1917. március 16–19-e között kiürítette, így arcvonalát 170 kilométerről 125 kilométerre rövidítette. A kiüri-

tés nyomán tizenhárom hadosztály és száz üteg szabadult fel. A megerősített állásokban százötvennyolc német hadosztály várta az antant száznyolcvankét gyalog- és tizennégy lovashadosztályának támadását.

A kelet-európai hadszíntéren a német és az osztrák–magyar hadvezetés újabb orosz támadásra számított, amelynek elhárítását biztosra vette, ugyanis az orosz hadsereg előrehaladott bomlási állapotáról és a készülő forradalomról megbízható híreket kapott.

A dél-nyugati (olasz) arcvonal várható fejleményei szükségképpen háttérbe szorultak.

A német hadvezetés a hadászati védelemben való áttéréssel egy időben, a korlátlan tenger-alattjáró-háború megindításával (1917. február 1.) Nagy-Britannia hat hónapon belül bekövetkező összeomlására számított. Mivel a tengeraltattjá-

ró-háború lehetőségeit túlbecsülték – mint tudjuk –, a Hindenburg–Ludendorff-féle vezetés vállalta az Egyesült Államok hadba lépésének veszélyét is.

Megjegyzendő, hogy a különbékére törekvő IV. Károly, az Osztrák–Magyar Monarchia új uralkodója, a korlátlan tengeralattjáró-háború megindításával kezdetben szemben állt. A Habsburg-állam kiszolgáltató katonai, gazdasági és politikai helyzete azonban valamennyi ellenvetését holtvágánnyá juttatta.

Chantillyben az antanthatalmak vezetése 1916. november 11-én hadászati elképzeléseit a valamennyi hadszínteret érintő általános támadásban és a háború lehetőség szerinti gyors befejezésében határozta meg, s a nyugat-európai hadszíntéren a támadó hadműveletek megindítását február 1-re hozták előre. A január elején Rómában, február elején Pétervárott tartott tanácskozásokon megegyeztek Olasz- és Oroszország tevékenységében is. Mint az elmúlt években, ezúttal is meghatározó elem volt a szövetségesek egymás közti ellentéte, amely különösen brit–francia viszonylatban élesedett ki. A hadműveletek színterét illetően végül is a francia álláspont győzött: a támadást az arcvonal középső szakaszáról, Arrastól akarták indítani. A brit csapatokat ezért átmenetileg az új francia főparancsnok, Nivelle tábornok alá rendelték.

A hadászati elképzeléseket azonban lényegesen befolyásolta a cári rendszert szétzúzó februári orosz polgári demokratikus forradalom.

1917. március 12-én (régi orosz időszámítás szerint február 27-én) *Oroszország forradalmi munkásai, katonái és parasztjai elsöpörték a Romanovok monarchiáját*. A győztes forradalom az imperialista háború forradalmi befejezésének távlatát nyitotta meg a hadviselő államok sokat szenvedett népei számára. Az orosz dolgozó tömegek háborús szenvedései, a katonai kudarcok, a több milliós vérveszteség (a háború kezdete óta csaknem ötmillió fő), a háborúellenes mozgalmak elemi erővel való kibontakozását eredményezték, 1917 elejére forradalmi helyzetet teremtek.

A cári rendszer újabb terrorintézkedésekkel igyekezett letörni a dolgozó tömegek forradalmi mozgalmait, és titkos tárgyalásokat folytatott a német imperialistákkal Oroszország különbékéjéről. Az orosz burzsoázia viszont az angol–francia imperialistáktól támogatva palotaforradalmat készített elő, hogy a cári rendszert megdöntve, liberális–félliberális reformokkal a dolgozó tömegeket leszerelje, hogy folytathassa a háborút az antant oldalán.

A győztes forradalom, amelyet munkások, ka-

tonák és parasztok harcoltak ki, elsöpörte a cárizmust, a burzsoázia azonban a mensevikek, eszerek és a külföldi tőke segítségével magához ragadta a hatalmat. *Az Ideiglenes Kormány vállalta a háború továbbfolytatását*, s a február 1-i pétervári katonai konferencián a cári rendszer által vállalt kötelezettségeknek megfelelően előkészítette a hadsereg támadó hadműveletét. A hadsereg vezérkari főnökéből hadsereg-főparancsnokká előléptetett Alekszejev tábornok az orosz hadsereg támadását a délnyugati arcvonalon, Lemberg irányában tervezte, időpontjául azonban csak május 15-ét tudta megjelölni, mert a hadsereg megbízhatóságát nagyon alacsony fokúnak tartotta. Úgy gondolta, hogy május közepére fel tudja számolni a bolsevikok vezette háború- és kormányellenes mozgalmakat, meg tudja szilárdítani a hadseregben az ideiglenes kormány hatalmát és a fegyelmet. A meginduló „tisztogató munka”, amely átfogta az arcvonal mind a százhatvanhárom hadosztályát, a „bolsevik fertőzöttségű elemek” kiemelésére és megsemmisítésére irányult, eredményessége azonban vajmi csekély lett. A tervezett offenzívát ezért júniusra kellett halasztani.

A februári orosz forradalom a központi hatalmak vezető köreiből először megkönnyebbülést váltott ki. Később mindinkább az osztrák–magyar és német csapatok forradalmi eszmékkel történő megfertőződésének aggodalma lépett előtérbe. Mindkét hadvezetés arra törekedett, hogy a barátkozásokat, amelyek a szemben álló felek katonái között napról napra erősödtek, az orosz hadsereg bomlasztására használja fel, s ezzel siettesse a kétfrontos háború felszámolását, közelebbről a keleti arcvonal végleges kiiktatását.

Az imperialista háború a februári orosz forradalommal új szakaszába lépett: a háborúban olyan új tényező jelent meg, amellyel a hadviselő felek mindegyikének számolnia kellett.

A megváltozott katonapolitikai helyzet motíválta az Egyesült Államok hadba lépését a központi hatalmak ellen 1917. április 6-án.

Az USA kormánya a háború kezdetén semlegességi nyilatkozatot tett, bár kezdettől fogva az antanthatalmakat támogatta, mivel a központi hatalmak győzelme az amerikai érdekekkel ellentétben állott. Az antantnak egyre növekvő mértékben szállított hadianyagot és gabonát: 1916 közepétől 1917 elejéig a szállítások értéke meghaladta a 2,2 milliárd dollárt. Ennek hatására soha nem látott gazdasági konjunktúra bontakozott ki az országban. Amilyen mértékben növekedett a gazdasági fellendülés és vele párhuzamosan az antant eladósodása, úgy romlott az

USA Németországhoz való viszonya. A német tengeralattjáró-háború fokozódásával az amerikai hadüzenet rövid időn belül várható volt. A hadba lépést siettetette az orosz forradalom is, amely Oroszországból egész Európába, főleg a hadviselő államok népeire kisugárzott. Az amerikai segítséggel elért antantgyőzelemmel viszont (a demokrácia győzelme) lehetővé tette az adósságok behajtását és a tömegek fenyegető forradalmának meggátolását.

Az amerikai hadba lépés az anyagi és élőerőviszonyokat nyomasztó mértékben az antant javára tolt el. Bár az amerikai hadsereg a hadüzenet pillanatában csak 220 000 főt tett ki, a kongresszus május 18-i döntése alapján aktív állományát 488 000 főre kellett emelni, amit 470 000 fős nemzeti gárda és 500 000 fős nemzeti hadsereg egészített ki. Ugyanabban a határozatban az amerikai hadipart kötelezték a szükséges fegyverzet és lőszer gyors előállítására, de közben az

AZ ANTANT HADÁSZATI TÁMADÁSÁNAK ELHÁRÍTÁSA A NYUGAT-EURÓPAI HADSZÍNTÉREN

A brit–francia hadsereg 1917 kora tavaszára tervezett általános támadását az orosz forradalmi események miatt későbbre kellett halasztani.

Április 9-én aztán a brit hadsereg harminc gyalogos- és három lovashadosztállyal, a francia haderő pedig április 16-án hatvanegy gyalogos- és két lovashadosztállyal rohanta meg a *Siegfried-állásokat*.

A németek, akik az antanttámadás előkészületeit kellően felderítették, az egymást követő antanttrohamokat a jól megerősített, mélyen tagolt védelmi rendszerre támaszkodva ellenlökésekkel és ellencsapásokkal sorra visszaverték.

A sorozatos támadásokban a francia hadsereg csaknem elvérzett. Katonái körében ugyanakkor háborúellenes mozgalmak kezdődtek, amelyek a hadsereg negyvenöt hadosztályára terjedtek ki. A lázadásokat a francia hadvezetés kíméletlen eréllyel letörte.

Az antant 1917 nyarán folytatta támadó hadműveleteit, de a támadások súlypontja a francia hadsereg válsága miatt a brit hadsereg flandriai arcvonalára esett. Az év végéig elhúzódó véres harcok néhány kilométeres betörést és egy-két rommá lőtt helység elfoglalását eredményeztek. E hadműveletek része az 1917. november 20-tól december 6-ig tartó *cambrai-i páncéloscsata*, amely a hadművészet fejlődésének új utat nyitott.

A támadó 3. brit hadsereg célja elsősorban a fontos vasúti csomópont, *Cambrai* város elfogla-

lantantnak folyó szállítások mennyiségét sem csökkentették. Jelentős flottájukat az Európába induló hajókaravánok védelmére állították be, s ez az angol–francia–olasz hadiflotta egy részét más feladatokra tette szabaddá. A meginduló csapatszállítások 1917 végére már négy amerikai hadosztályt juttattak Franciaországba.

Az amerikai hadba lépés megítélésében az osztrák–magyar hadvezetés jóval nagyobb realitást árult el, mint a legfelsőbb német vezetés. A németek a keleti arcvonal kedvező alakulásának büvöletében bíztak a háború győzelmes befejezésének lehetőségében, mielőtt még az amerikai hadsereg zöme részt vehetne a harcban.

Az amerikai hadüzenetet számos közép- és dél-amerikai, valamint európai és ázsiai állam, köztük *Görögország és Kína* hadba lépése követte az antant oldalán. Az antanthatalmak eddig is nyomasztó anyagi és élőerőfőlenye szinte elviselhetlenné vált.

lása volt, de egyben itt tartotta az új fegyver, a harckocsi hadműveleti felhasználásának próbáját is.

A harckocsi, vagy ahogy fedőneven nevezték, a tank (tank = tartály), eredete a világháború előtti időkre nyúlik vissza, háború alatti továbbfejlesztésére viszont csak akkor gondoltak, amikor az áttörés megoldhatatlan feladattá vált. A nyugati arcvonal állásháborúja mind sürgetőbben követelte egy olyan mozgó harceszköz kifejlesztését, amely kellő tüzérvél ellátva, kezelőit megvédvé az ellenséges tűztől, képes a védelmi rendszert áttörni. E harceszköz segítségével akarták az állásháborút mozgóháborúvá változtatni. Az első harckocsik nagy testű, nehézkes, gyenge teljesítményű, Diesel-nyersolajmotorokkal ellátott páncélozott járművek voltak, amelyek továbbhaladását kerék által meghajtott lánctalpak (hernyótalpak) biztosították. Sebeségük óránkénti hat kilométert ért el, kiszolgáló személyzetük létszáma 8–10 fő volt. Az úgynevezett „női” tankokat 4–5 géppuskával, a „férfi” tankokat géppuska mellett 1–2 könnyűágyúval is ellátták.

A cambrai-i csatában brit részről egy hadtestbe szervezett háromszázhetvennyolc harckocsi és kilencvennyolc ellátókocsi, hét gyalog- és három lovashadosztály, ezer löveg, valamint erős légikötelék vett részt.

A támadást november 20-án erős tüzérségi és

aknavetőtűz előzte meg. Tűzhenger és a légikötelékek védelme alatt indult meg a roham. A német állásokat néhány óra alatt tizenöt kilométer szélességben és nyolc kilométer mélységben sikerült áttörni. A csapatok Cambrai szegélyéig törtek előre. Az áttörés helyén az angolok azonban nem rendelkeztek megfelelő tartalékkal, így a harcászati áttörést nem tudták hadműveleti áttöréssé fejleszteni.

November 30-án a németek tizenhét hadosztállal és 1240 löveggel ellencsapást indítottak, és visszavetették a betört erőket. Ez a siker elhomályosította az új fegyver nagy lehetőségeit a németek előtt, akik az 1918-as összeomlásig mindössze 18 harckocsit állítottak elő.

Ennek a harckocsitámadásnak nagy jelentősége volt a hadművészet fejlődésére. Bebizonyosodott, hogy a harckocsik tömeges bevetésével lehetséges az ellenfél védelmének áttörése, amennyiben biztosítják a gyalogsággal és a tüzérséggel való együttműködést.

Ez természetesen új utakat jelentett a támadás és védelem számára egyaránt. Cambrai-nál a német gyalogságnak nem voltak olyan fegyverei, amivel a tömegesen támadó harckocsik ellen védekezhetett volna, a mozgó harckocsikat a tüzérség is képtelen volt közvetlen irányzással lőtt tüzérséggel megsemmisíteni. Az elkövetkező hónapok arra készítették a német hadvezetést, hogy a harckocsitámadás elhárítási rendszerét kialakítsa. Mindezelőtt olyan elhárító fegyverek létrehozását kísérte meg, amelyek a harckocsitámadással szemben hatékonyak bizonyulnak. Emellett mesterséges akadályok (árkok, vasbeton akadályok stb.) kifejlesztésére, aknamezők telepítésére, tábori lövegek átkonstruálására tettek intézkedést. Megelégedtek az elhárítás rendszerének kidolgozásával, s a későbbi védelmi sikerek levették a napirendről a német hadsereg harcármműveinek kifejlesztését.

A KERENSZKIJ-OFFENZÍVA MEGÁLLÍTÁSA ÉS A KÖZPONTI HATALMAK ELLENTÁMADÁSA

A februári orosz forradalmat követő három hónapban a kelet-európai hadszíntéren nagyobb harcselekmények nem folytak, gyakorlatilag tűzszünet uralkodott.

A fronton levő orosz seregek főparancsnokává kinevezett Bruszilov tábornok azonban a többi antantország felkérésére vállalt új hadművelet előkészületeit június végéig befejezte, miközben a bolsevikok vezette katonaszovjetek törekvéseit átmenetileg felszámolta.

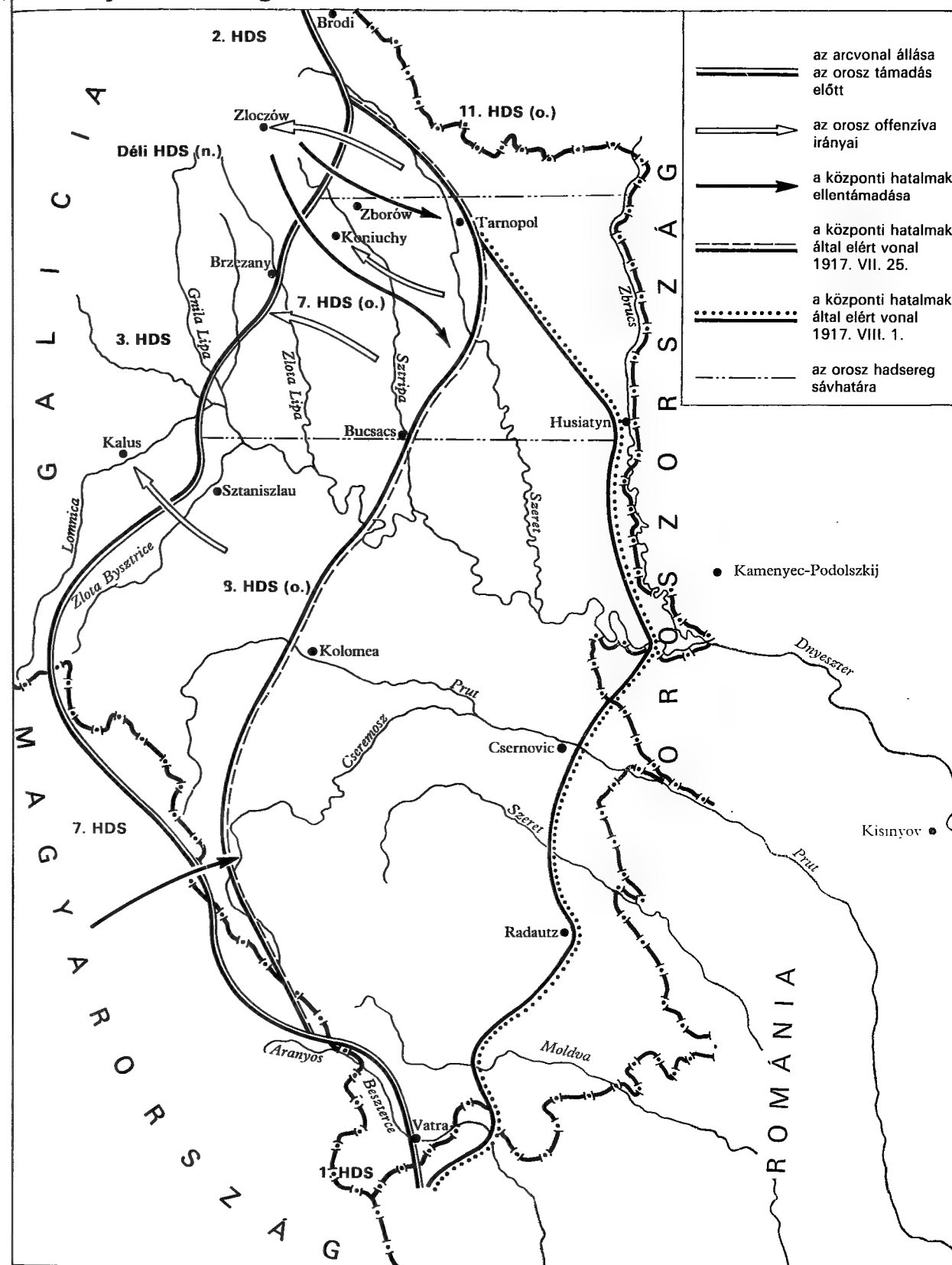
A központi hatalmak hadvezetése 1917 késő tavaszán ugyancsak támadásra készült az orosz fronton, miután az Ideiglenes Kormány nem jött létre különbéké. A támadó hadművelet megindításának szükségességét ugyanakkor nem kis mértékben motiválta az orosz katonák forradalmi szellemének egyre nagyobb térhódítása a saját hadseregeikben. A német és az osztrák-magyar hadvezetés 1917 tavaszán még nagyarányú békepropagandával igyekezett az orosz hadseregben megindult bomlási folyamatot felgyorsítani. Tisztek vezette küldöttségek mentek át az orosz lövészárkokba, hogy felajánlják az arcvonal-szakaszonkénti fegyvernynyugvást, nyilvánítsák békekötési készségüket, valójában azonban a szóbeli és írásbeli agitáció eszközével az orosz hadsereg ellenállásának aláásását kísérelték meg. Ezt a törekvést az orosz katonaszovjetek a „hadisarc és kárpótlás nélküli béke” jel-szavával és forradalmi eszméik terjesztésével vi-

szonozták a szemben álló hadseregekben. Ez az agitáció az osztrák-magyar és német hadvezetőségeket saját békepropagandájuk azonnali leállítására kényszerítette, nehogy tápot adjanak a forradalmi hangulat terjedésének. Ezt tette az orosz Ideiglenes Kormány, s az új hadügyminiszter, Kerenszkij is.

Az orosz támadás súlypontját ezúttal is a Dél-nyugati Frontra helyezték. Feladatuk a kelet-galiciai állások áttörését, Lemberg elfoglalását és a központi hatalmak, főleg az osztrák-magyar haderő itt levő csapatainak felmorzsolását szabták meg. A védelem áttörésére két csapást terveztek: a főcsapást a 11. és a 7. orosz hadseregnek kellett mérnie a Brzezany-Zborov közötti szakaszon, a német hadosztályokkal megerősített osztrák-magyar 2. hadsereg és a vegyes állományú Dél hadsereg csatlakozó szárnyára. Néhány nap múlva Brzezanytól délre Sztaniszlauval a 8. orosz hadsereg csapásának kellett kibontakoznia az osztrák-magyar 3. hadsereg ellen. Az előző évi támadáshoz hasonlóan Bruszilov ugyanekkor más orosz erők egyidejű vagy egymást követő csapását is előírta: a Román Frontnak (orosz-román csapatok) az Ojtozi-szoros irányában Erdély felé, a Nyugati Frontnak Lucknál s egy kisebb csoportnak a Tatár-hágónál kellett támadásba lendülnie.

A főirányban az alábbi erőviszonyok alakultak ki: az orosz erők (a 11., 8. és 7. hadsereg) har-

A KERENSZKIJ-OFFENZÍVA MEGÁLLÍTÁSA ÉS AZ ELLENTÁMADÁS 1917. július 1.–augusztus 1.

mincegy gyalog- és nyolc lovashadosztállal, 1300 löveggel rendelkeztek, míg velük szemben a központi hatalmak csapatai (2., 3. és a Dél hadseregcsoport) huszonhárom hadosztállal és 700 löveggel. A támadás megindulása után a német hadvezetés hat német hadosztályt dobott át a nyugati arcvonalról, így a hadosztályok száma huszonkilencre emelkedett.

Július 1-én háromnapos tűzérési előkészítés után a 11. és a 7. orosz hadsereg támadásba lendült. Július 2-ára az osztrák–magyar 2. hadsereg jobb szárnyát Zborovnál áttörték. Az áttörés azon a szakaszon történt, ahol az orosz hadsereg közelében harcoló csehszlovák légió (kb. lövészdandár nagyságú, hadifoglyokból szervezett alakulat), a 19. hadosztály 35. (pilseni) és 75. (dél-csehországi Neuhaus környéki) ezredét megrohanta. A cseh többségű ezredek ekkor beszüntették a harcot. Így a széteső 19. hadosztály mellett harcoló 32. (budapesti) hadosztály is válságba került. A katasztrófát azonban két német tartalék hadosztály bevetésével elkerülték. (A 19. és 32. hadosztály maradványait napok múlva sikerült csak összeszedni és Dunajovba irányítani, ahol kemény fegyelmezésnek vetették alá őket.) A két német hadosztály ellenlökése stabilizálta a helyzetet, sőt az orosz csapatoknál hamarosan a bomlás jelei mutatkoztak. Az orosz hadvezetés így a támadás súlypontját a 8. hadsereghez helyezte át, miután a 7. orosz hadseregnek Brzezany térségben a Dél hadsereg elleni támadásai kudarcha fulladtak. E harcokban a legsúlyosabb veszteségeket a Monarchia részéről az 55. gyaloghadosztály 308. és 309. honvéd népfelkelő-ezredei szenvedték el.

A 8. orosz hadsereg Sztaniszlau városánál szokatlanul nagy mélységben áttörte az osztrák–magyar csapatok arcvonalát. Az itt harcoló 15. (miskolci) hadosztály súlyos veszteségeket szenvedett. A hadosztály magyar, szlovák összetételű maradványait Erdélybe szállították, s helyére a 37. honvédhadosztályt (Pozsony, magyar–szlovák összetételű) hozták át Erdélyből. A támadó orosz éket Kalusz város előtt meg akarták állítani, de ez nem sikerült. A harcokban súlyos veszteségeket szenvedett az alakulat és a horvátokból álló 42. honvédhadosztály (domobráncok), valamint a 36. hadosztály (ugyancsak horvátok) is. A támadást csak német alakulatok bevetésével sikerült július 6-án és 11-én megállítani.

Bruszilov a 8. orosz hadsereg támadásának sikerével egy időben a 11. és 7. hadsereg támadá-

sát is felújította. A hadművelet azonban nem hozott eredményt. Hasonló sorsra jutottak a megindított kisegítő csapások is, illetve lényegtelen helyi sikerekhez vezettek. Az orosz hadsereg katonái ekkor már nyíltan kifejezésre juttatták, hogy az Ideiglenes Kormányért harcolni nem hajlandók, s nem egy esetben zárt egységekben elhagyták a frontot. Kerenszkij kénytelen volt elrendelni, hogy szüntessék be a támadást (július 25.).

Július 19-én ugyanis megindult a központi hatalmak ellentámadása Kelet-Galíciában, amelyhez a nyugat-európai arcvonalról is csoportosítottak át erőket. A főcsapást mérő erők a 2. osztrák–magyar hadsereg arcvonalán, az áttörésre kijelölt szakaszon (Zloczow) tizenegy gyaloghadosztállal (ebből kilenc német) és 830 löveggel rendelkeztek. A támadás irányát Tarnopol felé szabták meg, s céljául az orosz arcvonal délkelet irányú felgöngyölítését tűzték ki.

Az áttörés néhány nap alatt sikerült. Az áttörés után a központi hatalmak hadseregei minden arcvonalszakaszon megkezdték az előnyomulást. Július 25-én harc nélkül elfoglalták Tarnopot, augusztus 3-án bevonultak Csernovicba, Bukovina fővárosába. Az orosz csapatok harc nélkül vonultak vissza Galícia keleti határáig. A német hadvezetés nagy orosz erők bekerítésére és megsemmisítésére kidolgozott terve azonban nem vezetett eredményre. A gazdag terméssel rendelkező Moldavia megszállása sem sikerült. A német hadvezetés ennek okát a Monarchia csapatainak rendkívül alacsony harci erejében látta.

A bukovinai hadműveleteket követően a keleti arcvonal északi szakaszán a német hadsereg szeptember 3-án elfoglalta Rigát, majd október végén Ősel, Moon és Dagö balti-tengeri szigeteit. A német hadvezetés ezekkel a hadműveletekkel egy Pétervár elleni támadás kiinduló bázisait akarta megteremtteni.

A Kerenszkijről elnevezett offenzíva összeomlása a központi hatalmak katonai helyzetét átmenetileg megjavította. Oroszország katonai ereje megtört, s úgy tűnt, hogy a keleti arcvonal harccselekményeinek megszűnésével a kedvező katonai döntés a központi hatalmak számára érlelődik. Az 1917. október végén–november elején a délnyugati (olasz) arcvonalon elért újabb győzelem pedig még az ereje végső határához érkezett Osztrák–Magyar Monarchia vezető köreiből is a katonai győzelem reményeit csilantotta fel.

A brit–francia hadseregek 1917. tavaszi nagy támadásának időszakában a római megállapodásoknak megfelelően az olasz hadvezetés május 12-én megindította a 10. isonzói csatát, amely szokatlanul nagy anyagi és élőerő-bevetés ellenére június első napjaiban lényegében területnyereség nélkül összeomlott. Az olaszok azonban a Kerenszkij-offenzíva után, augusztus 18. és szeptember 13. között megindították a 11. Isonzó melletti csatát, amely hevesességében az előbbit is felülmúlta. Az osztrák–magyar védelem a megismétlődő rohamokat ismét visszaverte, az olasz hadsereg Trieszt irányú áttörését megghiúsította, de a két csatában súlyos, 250 000 fős veszteséget szenvedett.

Mivel az orosz hadszíntéren 1917 októberére a nagyobb harccselekmények gyakorlatilag megszűntek, az osztrák–magyar hadvezetés a délnyugati arcvonalon álló osztrák–magyar csapatok nehéz helyzetét egy korlátozott célú támadással akarta megjavítani. A hadvezetés tisztában volt azzal, hogy a Monarchia hadereje már egy ilyen vállalkozás önálló végrehajtására kevés, a németek segítségére is szükség van. A Hindenburg–Ludendorff-féle vezetés, amely IV. Károly béketalogatózásairól értesült, a korlátozott célú támadáshoz beleegyezését adta, hogy visszatartsa a különbékétől a Monarchiát. A csapásmérő erőket hét német hadosztállal erősítette meg. Még a német csapatok útba indítása előtt a Monarchia hadvezetése az orosz frontról és a román arcvonalról jelentős nagyságú erőt szállított át a délnyugati arcvonalra, köztük olyan hadosztályokat, amelyek többségét német–osztrák legénység tette ki.

IV. Károly eleinte szembehelyezkedett azzal, hogy német csapatokat is alkalmazzanak a délnyugati arcvonalon, mivel úgy ítélte meg, hogy a Monarchia különbéke-kötési lehetőségének esélyeit ez csökkenteni fogja, sőt kiváltja a brit–francia csapatok megjelenését a délnyugati arcvonalon. (IV. Károly még 1917 tavaszán sógora, Sixtus párizsi herceg, a belga hadsereg tisztje révén kapcsolatba lépett az antanthatalmakkal, és felajánlotta a Monarchia különbékéjét.) Károly és a mögötte álló körök a német csapatok jelenlétét a Monarchia presztízse miatt is elviselhetetlennek tartották. A hadsereg-főparancsnokság a király ellenállását leszerelte, s a német csapatok szállítása szeptember 15-ével megkezdődött.

A hadvezetés eredeti szándéka az volt, hogy ebben a hadműveletben megvalósítsák Conrad

tábornok régi elképzelését, vagyis az Isonzó mellől és Dél-Tirolból, kettős irányból kiinduló támadással bekerítik az olasz hadsereget. Mivel egy ilyen hadművelethez minimálisan harminc hadosztályra lett volna szükség (és ennyivel itt a központi hatalmak nem rendelkeztek), az egyirányú megkerülés mellett döntöttek, amely a hadvezetés véleménye szerint tizenhárom–tizenöt hadosztálynyi csapásmérő erővel már megoldható volt. A siker első feltételét a Flitsch és Tolmein városoknál végrehajtott áttörésben határozták meg, amelynek során a csapásmérő új 14. hadsereg (hét német és nyolc osztrák–magyar hadosztály) Cividale, Codroipo irányában tört volna előre, s a városok elfoglalása után, kijutva a síkságra, az ellenséget a Tagliamento folyó mögé szorítja vissza. A terv kidolgozásakor a délnyugati arcvonal egyéb erőinek csupán passzív részvételére gondoltak, csak az Isonzó arcvonalon álló Borojević-hadseregcsoport 2. hadseregének jobb szárnya kapta azt a feladatot, hogy a főcsapáshoz felzárkózva a szemben álló olasz erőket Görz, Palmanova irányú kisegítő csapással kösse le, hogy ezzel megakadályozza az olasz tartalékok átcsoportosítását az áttörésre kiszemelt arcvonalra. A hadműveleti terv véglegesítésekor a 2. hadseregtől délre, az Adriai-tengerig terjedő arcvonalszakaszon álló 1. Isonzó-hadsereg is támadó feladatot kapott.

A hadművelet sikerét a rendkívüli terepviszonyok kétségessé tették: a csapásmérő erőnek le kellett küzdenie az Isonzó folyó nyugati partja mentén húzódó, több mint 1700 méter magas hegygerincet, ahol az alakulatok a feljutás pillanatában teljesen az olasz hadsereg tűzérének oldalazótüzébe kerülhettek. A terv mellett szólt azonban az, hogy a szemben álló 2. olasz hadsereg parancsnoka, Capello tábornok a támadás lehetőségében nem hitt.

A csapásmérő erők gyülekeztetése és felvonulása október közepéig megtörtént. Az előkészületeket hosszú ideig sikerült titokban tartani. Harminc nap alatt 2400 szántengelyes vontatszerelvénnyel nyolc vasútvonalon szállította az élőerőt és a szükséges felszerelést. Az erők összevonásához ezenkívül rendelkezésre álló négy hegyi útvonal azonban a gyakori esőzések miatt egy időben használhatatlanná vált, de az utakat idejében helyreállították (főleg hadifoglyokkal), sőt két tábori vasutat és több drótkötélpályát is építettek. Nappal az utakon a forgalom szünetelt, éjszaka szervezetteren folyt. A tűzérés előre vonása nagy erőfeszítéseket követelt, a lövegek

vontatása a nehéz hegyi terepen sok esetben kézi erővel történt.

A támadóerők felvonulását és készenlétbe helyezését szeptember 25-én váratlan esemény zavarta meg: Cassano falunál a bosznia-hercegovinai 1. gyalogezred V. zászlóalja szlovén származású tisztjei irányításával az állásokat az olasz csapatok előtt megnyitotta. A betört ellenség Feltre város elfoglalásának szándékával gyorsan nyomult előre, és az osztrák-magyar 62. hadosztályt megsemmisítéssel fenyegette. A hadvezetés Borgo városán keresztül indított ellenlökéssel az olasz előretörést elhárította, s az arcvonalat helyreállította.

A váratlan esemény miatt a támadás előkészületeit csaknem leállították. Conrad tábornagy, aki 1917 februárjától a Tiroli hadseregcsoport parancsnoka volt, a királyhoz intézett emlékiratában a Monarchia hadseregeinek kétségbeejtő állapotáról így írt: „A sok nemzetiségű legénység körében folytatott »hazaáruló nemzeti« propaganda, amelyért a nem hivatásos tisztikar ezen eszméktől megfertőzött elemei a felelősek, nemkülönben az állandósult éhség és lerongyolódás napról napra jobban aláássa a fegyelmet, és ez az offenzíva sikerét eleve kétségessé teszi.”

A hadvezetés Conrad emlékirata ellenére folytatta az előkészületeket: a Monarchia alakulatai közé német csapatokat helyezett (főleg a bajor alpesi hadtest zászlóaljait), s meggyorsította a lövegek és technikai eszközök felvonultatását. 1917. október 22-ére a tüzérség nagy része, 1500 löveg és több mint 400 aknavető elérte a kijelölt helyet. A tüzérség loállományát 80 000-re növelték, hogy a támadó csapatokat követni tudja.

Az olasz főparancsnokság a támadás előkészületeiről idejében értesült: a Monarchia szökevény tisztjei a várható támadásról meglehetősen pontos információkat adtak. A főcsapás irányát azonban nem tudták megjelölni. Az olasz ellenintézkedések nyomán a 2. olasz hadsereg állományát más arcvonalszakaszról átcsoportosított tartalékokkal megerősítették, így az már 238–240 zászlóaljnyi erőre rúgott. A csapatokat azonban a bainsizzai fennsíkon indítandó támadás elhárítására sorakoztatták fel.

Az október 24-én meginduló támadás idején a főcsapást végrehajtó osztrák-magyar-német erő tizenöt hadosztályból állt és 1922 löveggel rendelkezett, ebből a 14. hadseregre kilenc hadosztály és 1231 löveg esett. A 14. hadsereggel szemben nyolc olasz hadosztály védett, 1188 löveggel, ebből az áttörési szakaszra mindössze három hadosztály és 552 löveg jutott.

A Flitsch és Tolmein közötti arcvonalszakaszon a támadóerők két nagy csoportja várta a

támadás kezdetét: *Flitsch körül* a Krauss gyalogsági tábornok vezette osztrák-magyar I. hadtest, amelyben a Monarchia legjobb hadosztályai kaptak helyet, így az Edelweiss (Havasi gyopár) hadosztály (állománya 90 százalékban osztrák-német); a 22. lövészhadosztály (benne az esztergomi 26. gyalogezred, 65 százaléka magyar); a 91. gyalogezred (91 százalék cseh) és két császárvadász ezred (nagy többségében osztrák-német); az 55. gyaloghadosztály (7. gyalogezred, többsége osztrák-német, a bosznia-hercegovinai 3. és 4. gyalogezred, 95 százaléka szerbhorvát). Ide tartozott tartalékként a német birodalmi vadászhadosztály is. *Tolmein körül* a 14. hadsereg, Below német tábornok erői sorakoztak fel két harci csoportban, benne hat német hadosztály és a Monarchia egy hadosztálya (az 50. gyaloghadosztály hegyi kiképzést kapott ezredei, vegyes nemzetiségi összetétel). *Tolmeintől délre* a 14. hadsereg alárendeltségében levő erők, az osztrák-magyar XII. hadtest helyezkedett el, a 91. és a német 5. gyaloghadosztállyal (az előbbibe főleg bosznia-hercegovinai hegyicapatok és tábori vadász zászlóaljak tartoztak).

A támadás első lépcsőjét három német és öt osztrák-magyar, második lépcsőjét négy osztrák-magyar és négy német hadosztály alkotta. A tartalék három osztrák-magyar gyaloghadosztályt tett ki (33., 4. gyaloghadosztály, 13. lövészhadosztály).

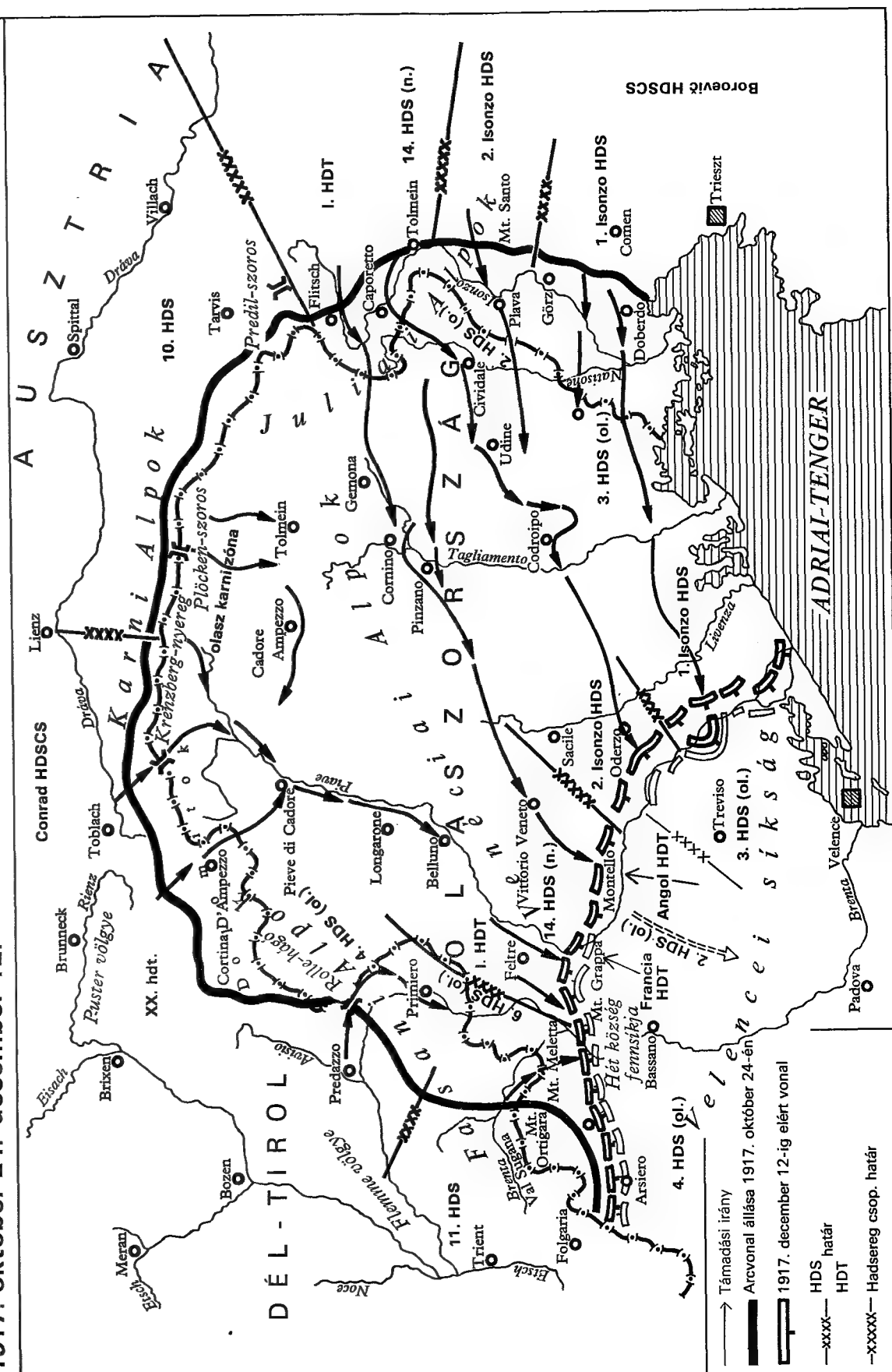
A támadó arcvonalról délre az Adriai-tengerig a Borojević-féle hadseregcsoport volt elhelyezve (a 2. és az 1. Isonzó hadsereg, összesen tizenhat hadosztály és öt tartalék hadosztály). A hadosztályok a Monarchia szinte valamennyi népének fiaiból álltak, köztük voltak például a 20. honvédhadosztály (Nagyvárad) és a 41. honvédhadosztály (Budapest) magyar többségű ezredei, így a budapesti 31. és 32. ezred.

A támadást október 24-én éjjel két órakor kezdődő, két és fél óráig tartó gázgránátok lövése vezette be, amelyet 6 óra 30 perckor erőteljes tüzérségi tűzcsapás követett. Nyolc órakor Tolmeinnél a 14. hadsereg, kilenc órakor a Krauss-hadtest gyalogsági támadása indult meg. Szinte ezzel egy időben a XV. hadtest is támadott, hogy a főcsapást balról fedezze.

A sikeres gázlövés és tüzérségi tűzcsapás után a támadó osztrák-magyar-német gyalogság a 2. olasz hadsereg északi szárnyát *Caporetto* falunál az első napon áttörte, majd a második napon jutott az említett 1700 méter magas hegygerincen.

Az olasz hadsereg arcvonala összeomlott, s ezzel megnyílt a 14. hadsereg előtt az olasz síkságra való kitörés lehetősége. Az olasz hadsereg fel-

A CAPORETTÓI ÁTTÖRÉS 1917. október 24.–december 12.

bomlott kötelékei felszerelésük és hadianyag-készletük óriási tömegét hátrahagyva, a Tagliamento folyó irányába menekültek, de több tízezer katona fogságba került.

Ez az összeomlás magával rántotta az egész olasz arcvonalat: az Isonzó középső szakaszától az Adria-tengerig védő 3. olasz hadsereg helyzete is tarthatatlanná vált, mivel előlről a szintén támadásba lendülő *Boroević-féle hadseregcsoporthoz*, oldalát pedig a 14. hadsereg (*Below*) fenyegette. A csapásmérő erők *északi csoportjának*, a *Krauss-féle csoportnak* előnyomulása a Tagliamento folyó felé veszélybe sodorta a Karni-Alpokban és a Dolomitokban álló 4. olasz hadsereget is, így tehát az egész olasz arcvonal az összeomlás szélére került.

Az olasz főparancsnokság a megmaradt erőit a Tagliamento folyó mögé akarta visszavonni, de a parancsot csak a 3. és 4. hadsereg tudta tervszerűen végrehajtani, 60 000 katonájuk még így is fogságba került.

A várakozáson felüli nagy eredményt az osztrák-magyar csapatok nem használták ki, mert gyorsan mozgó alakulataik nem voltak. Az üldözés így lelassult, az előrenyomuló csapatok nem tudták kellő ütemben követni a visszavonuló olasz erőket. A felső vezetés pedig elvesztette kapcsolatát a csapatokkal, sőt a szomszédos magasabbegységek között is megszűnt az összeköttetés. A csapatok összekeveredtek, és a gazdag zsákmány felélésébe kezdtek. Mire a támadóerők vezetése rendet teremtett, a menekülő olasz erők egérutat nyertek, és a Tagliamento folyó hídjait felrobbantották.

A 14. hadsereg csak november 4-én tudott átkelni a Tagliamentón, a Boroević-hadseregcsoporthoz pedig csak ez után. Az olasz hadvezetés ekkorra a Tagliamento és Piave közötti területet közben kiürítette, és a Piave mögött, az antant által küldött öt brit és a hat francia hadosztályra támaszkodva maradék erőivel védelemre rendezkedett be. Ezek a hadosztályok működtek közre abban is, hogy az olasz hadsereg 400 000 menekülő katonáját az arcvonal mögött összefogdoshassa.

A központi hatalmak hadvezetése összesen két kísérletet hajtott végre, hogy a piavei védelmet felgöngyölítse.

November 10-én a Dél-Tirolból a Conrad-hadseregcsoporthoz a Hét község fennsíkját birtokba véve akart kitörni az olasz síkságra. Ezzel egy időben a 14. hadsereg Krauss-csoportja a Piave és Brenta folyók között elterülő Monte Grappa-hegytömböt ostromolta, hogy annak elfoglalása után Conrad csapataival együtt hátulról és oldalról felgöngyölítse a piavei védelmet. A kettős

támadást Boroević hadseregcsoporthoz piavei átkelése kísérte. A brit-francia csapatokkal megerősített olasz haderő azonban a támadásokat visszaverte.

A második kísérlet lényegében az első megismétlése volt, de ugyanúgy sikertelenül végződött. A harcok december közepéig elhúzódtak, míg a hadvezetés a támadásokat beszüntette, és a német csapatokat a nyugat-európai arcvonalra szállította.

Úgy tűnt, hogy a Monarchia megrövidített arcvonalat védő csapatai elengedők az olasz hadsereg esetleges támadásainak elhárítására. A jelek arra utaltak, hogy az új olasz főparancsnoknak, Diaz tábornoknak, aki Cadorna tábornok helyére lépett, legfőbb gondja az olasz haderő rendbe szedése, nem pedig egy támadó vállalkozás megindítása.

A caporettói áttörés, habár jóval nagyobb eredménnyel járt, mint amivel előzetesen számoltak, nem hozott döntést a délnyugati arcvonalon. Az olasz hadsereg súlyos vereséget szenvedett, veszteségei szokatlanul nagyok voltak: 10 000 halott, 30 000 sebesült, több mint 300 000 fogoly, 4384 löveg és aknavető. Ennek ellenére az olasz hadsereg számottevő ellenfél maradt, lekötötte a Monarchia haderejének nagyobbik részét.

A caporettói áttörés az első világháború legsikeresebb hadműveletei közé tartozik: az áttörést végrehajtó csapatoknak sikerült kijutni a hadművelési mélységbe, de a sikert tartalékok, első sorban gyorscsapatok és a szükséges átkelési eszközök hiánya miatt továbbfejleszteni nem tudták. Így az olasz hadsereg a teljes megsemmisítéstől nemcsak megmenekült, hanem szövetségesei támogatásával talpra is állott. A támadás várakozáson felüli sikere sok tényezőnek volt köszönhető: 1. a hadművelet főirányának olyan kiválasztása, amely lehetővé tette az olasz sikágra való gyors kijutást; 2. a hegyi háború eddigi elméletével ellentétben az ellenség védelmét nem az uralgó magaslatok csúcsán, hanem a völgyekben törték át, hogy megfosszák a védőket a manőverezés lehetőségétől, egyben megkönnyítsék az előretörést; 3. jól megszervezték a fegyvernemek, mindenekelőtt a gyalogság és tüzéség együttműködését, különösen a 14. hadseregét; 4. a jól szervezett és kivitelezett hadművelési álcázás kellő ideig elrejtette az ellenség elől a főcsapás irányát; 5. az olasz hadvezetés és főleg a 2. hadsereg parancsnoka által elkövetett sorozatos vezetési hibák: a tartalékok részenkénti, szétforgácsolt alkalmazása, az összeköttetés és együttműködés hiánya.

A caporettói áttörés azonban a központi hatal-

mak katonai helyzetében így is lényeges javulást idézett elő. Oroszország csaknem ugyanebben az időben bekövetkező kiválása a háborúból a német hadvezetés előtt biztossá tette a katonai győzelmet.

FEGYVERSZÜNET A KELETI FRONTON ÉS SZOVJET-OROSZORSZÁG KIVÁLÁSA A HÁBORÚBÓL

1917. november 7-én Oroszország munkásai, parasztjai, katonái megdöntötték a burzsoá-imperialista Ideiglenes Kormányt, és megteremtették a történelem első munkás-paraszt államát. A szocialista forradalom győzelmével nemcsak az emberiség történelmének új korszaka, hanem a világháború menetében is új szakasz bontakozott ki.

A szovjethatalom születése pillanatában fellépett a háború azonnali befejezéséért és a régen áhított békéért. A II. oroszországi szovjetkongresszus (1917. november 8.) által elfogadott békedekrétum alapján a szovjet kormány jegyzékkel fordult a hadviselő államok kormányaihoz, felszólította őket az általános és demokratikus, igazságos feltételeken alapuló békét elősegítő tárgyalások megindítására, és legalább három hónapra terjedő fegyverszünet azonnali megkötésére.

A szovjet kezdeményezés a békéért, az imperialista háború befejezéséért folyó harcot a hadviselő országokban, mindenekelőtt Németországban és az Osztrák-Magyar Monarchiában rendkívüli mértékben felerősítette. A tömegek állam- és háborúellenes mozgalmának újabb nagy erejű hulláma az 1917. februári orosz polgári demokratikus forradalmat követő hónapokban már észlelhető volt. A népforradalomtól való félelem IV. Károlyt és környezetét az antanttal való titkos tárgyalásokra sarkallta a Monarchia különbékéje érdekében (Sixtus páрмаi herceg, a király sógorának akciója Franciaországban, a Svájcba küldött osztrák-magyar megbízottak kapcsolatai az ottani antantügynökökkel, a központi hatalmak szociáldemokrata pártjai által kezdeményezett stockholmi békekonferencia hallgatóságos támogatása, szociáldemokrata párti vezetők kiutazásának engedélyezésével stb.). A sikertelen béketárgyalásokat a király belpolitikai lépései kísérték: a dualista államrendszer és az imperialista háború elszánt hívei Ausztriában és Magyarországon kiváltak a kormányból. Magyarországon lemondásra kényszerült Tisza István kormánya, az új miniszterelnök a liberális reformokat ígérő Esterházy

A következő időszak hadműveleteit már ennek az új helyzetnek megfelelő várakozások jegyében tervezte meg a német és az osztrák-magyar hadvezetés, döntő sikereket várva csapataitól.

Móric lett (június 15.). Programjában az általános, titkos és egyenlő választójog ígérete a tömeghangulat leszerelését célozta. A miniszterelnök törekvései azonban beleütköztek a szélsőséges háborús párti elemek merev ellenállásába, akiknek a Kerenszkij-offenzíva visszaverése után sikerült megbuktatniuk, s helyébe Wekerle Sándor, a belső reformok ellensége és a totális háborút hirdető német militarizmus feltétlen híve került.

Az 1917 ősziére fellépő minden eddigig felülmúló élelmezési válság a háborúellenes mozgalmak újbóli megerősödését hozta. Habár a két kormány közös minisztertanácsa szeptember 24-én elrendelte az élelmiszer-rekvirálások megszigorítását, az összegyűjtött gabona jó része eltűnt a „központok”, a harácsolók, a láncolók és a feketézők csatornáiban. Októberben már Galícia, Tirol, Voralberg osztrák tartományokban; Szabolcs, Szatmár, Bihar, Pozsega és az erdélyi megyékben, valamint a Monarchia nagy ipari városaiiban éhínség lépett fel.

Az éhség mellett elviselhetetlen lett a drágaság is. Magyarországon egy gyári munkás 100–200 koronát keresett, de 1 kiló zsírért 40 koronát, egy öltöny ruháért 800, egy pár cipőért 250, egy gyermekruháért 400, egy férfifingert 60 koronát kellett fizetnie.

A drágaság és éhség miatti elkeseredéssel párhuzamosan nőtt a polgári és katonai hatóságok, a csendőrség, a rendőrség és a rekviráló különítmények brutalitása. Fokozódott a gazdagok, úgazdagok, üzérkedők elleni gyűlölet, amit súlyosbított a nemzetiségi dolgozókkal szemben alkalmazott különösen durva bánásmód.

A nyomor és a nélkülözés sújtotta hátrországot a további szenvedésektől való megszabadulás reményével biztatta a szovjet kormány békekezdeményezése. Az osztrák és magyar szociáldemokrata párt november 11-én követelte a béketárgyalások megindítását Szovjet-Oroszországgal. A fegyverszüneti tárgyalásokra vonatkozó november 21-i szovjet javaslat után munkásmegmozdulások, munkabeszüntetések robbantak ki Bécsben, Budapesten, Prágában, Grazban

és számos ipari nagyvárosban. November 25-én a magyar munkásság a budapesti iparcarnoki nagygyűlésen szállt síkra az orosz békekezdeményezés elfogadása mellett, és testvéri üdvözlét küldte az orosz munkásmozgalomnak. December 1-én Budapesten, december 2-án Miskolcon, Pécsen, Szegeden, Temesvároton, Aradon, Kassán és Pozsonyban tört ki béketüntetés. Monarchia-szerte megmozdultak a parasztok és a nemzetiségek, sőt Galíciában, Karintiában, Morvaországban, Bihar, Zemplén, Kolozs és Torda megyében felkelések is voltak.

A tömegek nyomása a Monarchia munkáspártjait, a szociáldemokrata pártokat tevékenységre készítette, de a tömegek állam- és háborúellenes harcait mégis a pártvezetőséggel szemben álló baloldali szocialisták vezették, akik 1917 novemberében kiadott röpiratokban nyíltan hirdették, hogy „... a békét csak a bolsevizmusi eszme fogja számunkra biztosítani”, és felszólították a katonákat, hogy „ne váljanak az elnyomók eszközévé, amikor a felkelő nép ellen vezénylik őket”.

A hátszág eme válsága, nemkülönben a hadseregben bekövetkező forradalmi erjedés arra kényszerítette az állam- és hadvezetést, hogy az orosz békekezdeményezést elfogadja, és a szovjet kormánnyal a fegyverszüneti és a békétárgyalásokat megkezdje. A központi hatalmak „békeszeretetét” azonban elsősorban katonai megfontolások motiválták.

A Monarchia állam- és hadvezetése a német hadvezetéssel együtt a szovjet kormánnyal december 3-án kezdett breszt-litovszki fegyverszüneti tárgyalásoktól keleten levő csapatainak felszabadulását várta, hogy azokat a nyugat-európai hadszíntérre és a délnyugati arcvonalra átdobva, az antant haderejét 1918-ban megsemmisítsék. Olyan feltételeket akartak Oroszországra kényszeríteni, amelyek lehetővé teszik a hatalmas ország egyes részeinek gazdasági kihasználását a saját hátszági élelmezési helyzet javításának és a hadiipar termelésének fokozása érdekében. Az orosz béke ugyanakkor a „hátszági defetizmus” és a hadsereg megrendült fegyelmének helyreállítási lehetőségét kínálta: a hadvezetés olyan feltételeket diktált, amelyek előírták Szovjet-Oroszország számára minden békepropaganda, szocialista jellegű agitáció abbahagyását.

Oroszország új kormányának képviselőivel a központi hatalmak megbízottai december 5-én tiznapos fegyvernagyvást, december 15-én 1918. január 14-ig szóló érvénnyel fegyverszüneti egyezményt írtak alá, amely kiterjedt a Fekete-tengertől a Balti-tengerig terjedő arcvonal-

ra és az ázsiai orosz-török hadszíntérre. Ezt a megegyezést december 8-án a román és az itt levő orosz hadsereggel Focşaniban kötött fegyverszünet egészítette ki.

A december 17-én életbe lépő fegyverszünetben a Monarchia elérte, hogy a harccselekmények lezárása mellett Oroszország kötelezte magát a frontbarátkozások azonnali leállítására és a mintegy 2,1 millió osztrák-magyar hadifoglynak a később kötetendő béke által szabott feltételek szerinti hazaengedésére. A szovjet kormány a feltételek teljesítésének érvényt szerezni nem tudott: a barátkozásokat az osztrák-magyar alakulatok – parancsnokaik ellenében – változatlanul fenntartották, és az Oroszországban a szovjet kormány által szabadnak nyilvánított egykori hadifoglyok hazaönlését visszatartani többé nem lehetett. A fegyverszüneti egyezmény egyben rögzítette a fennálló vonalakat, sőt Németországot kötelezte német csapatok más arcvonalra szállításának abbahagyására. A szovjet kormány ez utóbbival akarta biztosítani, hogy az antanthatalmak bekapcsolódhassanak a békétárgyalások menetébe. E kormányok azonban visszautasították a békétárgyalásokon való részvételt. A szovjet kormány számára nem maradt más lehetőség, mint egyedül tárgyalni a központi hatalmakkal a békéről.

A békétárgyalásokat előkészítő megbeszélések december 22-én Breszt-Litovszkban indultak meg a központi hatalmak és a szovjet kormány megbízottai között.

Szovjet-Oroszország háborúból való kiválásának hadászati előnyei a szélsőséges, agresszív militarista körök rendkívüli megerősödését hozták Németországban: a német hadvezetés még az orosz fegyverszüneti tárgyalások idején kidolgozta az antant nyugat-európai erői megsemmisítésének hadászati-hadműveleti tervét, amelyet a Monarchia hadvezetése – német kérésre – 1918 tavaszán a délnyugati arcvonalon indítandó támadó hadművelet tervével egészített ki. A hadászati győzelem terveinek kialakításával mindkét hadvezetés figyelme elterelődött a balkáni és közel-keleti hadszínterekről, annál is inkább, mivel a *Balkánon* levő mintegy 380 000 főnyi német-osztrák-magyar és bolgár haderő az antant 470 000 fős erejével szemben 1917-ben a Nyugat-Macedóniában két ízben is megindított antanttámadás során sikeresen helytállt. A hadműveleteket szeptember és október havában jelentősebb eredmény nélkül megismételték. Ezt követően az antant hadműveletei, elsősorban a brit-francia hadvezetés ellentétei miatt, átmenetileg szüneteltek. A brit csapatok egy részét a közel-keleti hadszíntérre szállították.

Az 1917. év hadászati tekintetben nem hozott döntést. Az antantkoalíció nem tudta a központi hatalmakat összehangolt hadműveletekkel megsemmisíteni. A hadászati együttműködés a nyugat-európai és délnyugati arcvonalon többé-kevésbé megvalósult, de a kelet-európai hadszíntéren csak időlegesen, mivel Szovjet-Oroszország kivált a háborúból. 1917. november 27-én a nyugati hatalmak és Olaszország képviselői a kiválás hadászati következményeit mérlegelve Versailles-ban a rapallói megegyezés alapján létrehozták az antant Legfelsőbb Hadi-tanácsát, és támaszkodva az Egyesült Államok egyre nagyobb katonai segítségére, az ellenfél katonai megsemmisítésének terveit megerősítették. A megállapodásban elhatározták a szovjet kormány elleni katonai intervenciót, hogy Oroszországot ezzel a háborúban való további részvételre kényszerítsék.

A hadászati kezdeményezést 1917-ben az antant a kezébe ragadta, de az eredmények, amelyek óriási erőfeszítések nyomán születtek, eltörpültek a várakozásokkal szemben. Az antant sorozatos katonai vereségeket szenvedett, amelyek az előbbi évek kudarcait is felülmúlták. Mégis, az anyagi és élőerőfölény nemcsak fennmaradt, hanem az USA és egyéb országok hadba lépésével még az eddiginél is jelentősebbé vált.

A központi hatalmak tevékenységét 1917-ben – jobban, mint valaha – Németország határozta meg. A német hadvezetés 1917 szárazföldi hadműveleteiben a hadászati védelmet helyezte előtérbe, hogy az ellenfél kimerítése után, kedvező pillanatban ismét támadásba menjen át. A védelmi harcokkal párhuzamosan folytatott korlátlan tengeralattjáró-háborútól Nagy-Britannia gazdasági összeomlását várta. Míg ez utóbbi nem következett be (a korlátlan tengeralattjáró-háborúról egy későbbi fejezetben szólnunk), a védelmi hadműveletek sikerrel zárultak, sőt sikerült áttörni az olasz haderő frontját Caporettonál. A Kerenszkij-offenzíva kudarca, majd a Szovjet-Oroszországgal kötött fegyverszünet megnövelte a központi hatalmak reményeit.

A győzelmek azonban nem változtattak azon, hogy a központi hatalmak anyagi és élőerőben tovább gyengültek, amely folyamat a háború továbbhúzóásával egyre gyorsult. A totális háború haderőfejlesztési programját nem sikerült megvalósítani. A német hadseregnek korszerűsége is egyre inkább az antanthatalmak hadseregei mögött maradt (alacsonyabb szintű motorizáció, a szállítójármű- és repülőgyártás csökken-

tése, a minőségi követelmények kényszerű feladása). Az Osztrák-Magyar Monarchia hadereje a háború negyedik esztendejében, noha jelentős győzelmek részese volt, ütőképességében, harcképzettségében tovább romlott, jóllehet IV. Károly trónra lépését követően reformintézkedésekkel nagyarányú átszervezést hajtottak végre, és megkísérelték – a gazdaság végső tartalékainak igénybevételével – anyagi és technikai színvonalát az imperialista gépi háború követelményeihez igazítani.

A háború első évének tapasztalatai, mindenekelőtt az egyre növekvő élőerő-veszteség szükségessé tették a fegyveres erő sürgősen végrehajtandó reformját. A különféle elképzelések 1917-ig leszűkültek a hadsereg élőerő-utónpótlásának kérdésére vagy a haditechnikai elmaradottság felszámolásának lehetőségeire. Az élőerő elavult utónpótlási rendszerének felváltását azonban a háború végéig nem sikerült megoldani: a gyalogezredek, a regionális elvek szerinti menetzászlóaljakkal, a tábori vadászzászlóaljak menetszázadokkal való kiegészítése a hadsereg soknemzetiségű összetétele miatt változatlanul fennmaradt. Arra ugyan történtek kísérletek, hogy a fölös állománnyal rendelkező ezredektől, tábori vadászzászlóaljaktól bizonyos kontingenseket hasonló nyelvi összetételű alakulatokhoz irányítsanak át.

A hadsereg szervezeti felépítésének reformja IV. Károly 1917. május 5-i parancsával nyert szentesítést. A gyalogságnál az ezredek zászlóaljainak száma négyről háromra csökkent, a Monarchia hadereje azonban a közben felállított négy tiroli császárvadász ezreddel, az időközben nyolcra szaporodott bosznia-hercegovinai gyalogezredekkel százötven gyalogezredre nőtt. Ugyanakkor a tábori vadász- és határvadász zászlóaljak száma negyvenkettőre emelkedett. (Az osztrák Landwehrben és a m. kir. honvédségben az ezredek eredetileg is három zászlóaljjal rendelkeztek.) Német kezdeményezésre minden hadosztálynál válogatott legénységből létrehoztak egy rohamzászlóaljat különleges harci feladatok megoldására. A reform csak hatvan gyaloghadosztállyal számolt, hadosztályonként tizenkét zászlóaljjal és egy rohamzászlóaljjal (összesen hétszáznyolcvan zászlóaljjal), és eltörölte a hegyihadosztályokat (amelyek két hegyidandárból álltak) abból a megfontolásból, hogy minden hadosztályt részesítenek majd hegyi kiképzésben is. Ez sohasem valósult meg, csakúgy, mint a gyaloghadosztályok számának hat-

vanra csökkentése (1918-ban a Monarchiának még hatvanhat gyenge harcértékű hadosztálya volt).

Az átszervezés a *lovasságot* gyakorlatilag felszámolta. 1917. márciusban IV. Károly utasítására kilenc lovashadosztályt végleg leszállítottak a lóról (bár nevüket megtartották), s elrendelték gyalogsági kiképzését. Később a maradék három lovashadosztály is erre a sorsra jutott. A hadosztályok keretében egy-egy lovasszázadot hagytak meg. Ezeket a háború után felállítandó lovashadosztályok magjának tekintették.

A reform döntő változásokat hozott a *tüzérségnél*, amelynek állományát a békeidőkhöz viszonyítva megháromszorozták (különösen a tábori tüzérséget). 1914 augusztusában a közös hadsereg minden gyalghadosztálya csak öt tábori ágyús és két tábori taracküteggel, és a honvédség hadosztályonként nyolc-kilenc tábori ágyús üteggel rendelkezett. A többnyire hegyi csapatokból álló XV. és XVI. hadtest hadosztályai négy-négy hegyiüteggel voltak ellátva. Az I–XIV. hadtestek tüzérsége egy-egy nehéztarack-osztályból állott, osztályonként két üteggel, amit tíz hegyitüzérezred (négy ágyús és két taracküteggel) egészített ki.

A tüzérség, különösen a tábori tüzérség 1914 első csatáiban a kettős feladatot – az ellenség tüzérségének lekötését és a gyalogság harcának támogatását – megoldani nem tudta. Egyedül a 05/M és 05/8.M tábori ágyúk állták meg a helyüket, a 99/M tábori taracknak és a 15 centiméter csőátmerőjű nehéz tábori taracknak szinte semmi hasznát sem vették (mindkettő hátrasiklás nélküli csővel volt ellátva). A tradicionális tüzérségi lökiképzésnek megfelelően a lövegeket messze a gyalogság mögött állították fel, így a gyalogság magára maradt. Később a tábori tüzérség könnyebb lövegeit csaknem az első vonalba vezényelték, aminek következményeként nagy számban váltak az ellenfél zsákmányává, különösen az orosz fronton.

A hadsereg-főparancsnokság a keserves tapasztalatok alapján állandóan kereste a tüzérség hatékonyabbá tételének lehetőségeit. 1915-től kezdődően megnövelték az indirekt lövésű tarackok számát: 1916 végére elérték, hogy minden gyalghadosztály hatvannégy hátrasikló csővű tarackkal rendelkezzen. A tüzérség átszervezésének második lépcsőjét 1917 utolsó hónapjaiban hajtották végre. A terv szerint ettől kezdve minden tábori tüzérdandár egy tüzérezreddel és egy hegyitüzérosztállyal rendelkezett, amelyhez huszonegy üteg (négy tábori ágyús, hat tábori tarack-, egy légvédelmi, egy aknavető-, öt nehéz tábori tarack-, egy hosszú csővű

ágyús és három hegyiágyús üteg) tartozott. A valóságban ez az elképzelés sohasem valósult meg: a Monarchia hadiipara ennyi löveget és löszert nem tudott előállítani. A tábori tüzérség mellett volt két nehéz tüzérezred 24 centiméteres és 38 centiméteres űrméretű tarackokkal, négy ugyancsak nehéz tüzérezred harminc és feles űrméretű mozsarakkal, autóra szerelt ágyúkkal és tarackokkal, továbbá négy fogatolt ezred 15 centiméter űrméretű tarackokkal és 10 centiméter űrméretű ágyúkkal felszerelve. Ezek a tüzérezredek képezték a hadsereg nehézüzérségét.

A hadseregreform során átszervezték a *technikai csapatokat* is: hatvan utászszázalóaljat állítottak fel, elvileg minden hadtest kapott egy repülőszázalóaljat (felderítőket), a vadász- és bombázórajok azonban változatlanul az egyes hadsereg-, hadseregcsoport-parancsnokságok alá tartoztak.

A reform jelentős változásokat hozott a *kiképzés területén*: a Monarchia hadserege a háborút támadó harcászati kiképzéssel kezdte meg, és ezért valamennyi fronton súlyos árat fizetett. A védelem eszközeinek fölénye a támadás eszközeivel szemben, nemkülönben a védelmi harcászatra kiképzett ellenfél a háború első hónapjaitól kezdve a Monarchia támadó csapatainak vezetését és a felső vezetést is szinte megoldhatatlan feladat elé állította, ugyanakkor a soknemzetiségű hadsereg súlyos anyagi és élőerő-vesztéseket szenvedett. A gépi háború támadó és védő harcászati követelményeinek megfelelő kiképzés megvalósítására a hadsereg személyi adottságai, az állam gazdasági, társadalmi és politikai feltételei miatt nem kerülhetett sor. 1917-ig csak kísérleteztek a harcászati kiképzés korszerűsítésével, de ezek csupán kényszer szülte improvizációknak tekinthetők. A hadvezetés 1917-ben kiadott kiképzési szabályzatai rendszerezték először a védelmi harcászat rendszabályait, majd átvették a német hadseregben bevezetett új támadó harcászat elveit és gyakorlatát. Az előbbi terén – felhasználva az Isonzó menti és a Doberdó-fennsíkon lezajlott, nagy vérvesztéssel megívott elhárító harcok, valamint egyéb harcterek, főleg az orosz harctér védelmi tapasztalatait – a szabályzatok előírták olyan állásrendszer kiépítését, amely több, egymás mögött elhelyezett harci övezetből (zónából) állt. Az ellenség felé eső első zónát előtérövezetnek nevezték, amely tervszerűen kiépített támaszpontjaival a támadó ellenséget felfejlődésre kényszerítette. E mögött helyezkedett el a tulajdonképpeni harci övezet, ettől jóval hátrább az ellencsapásra fel sorakozott tartalék övezete. Ez utóbbinak még

két vonala volt, az elsőben a tartalékkal, a másodikban a tüzérséggel. Valamennyi zóna bővelkedett támpontokban. Ezekből a látszólag összefüggés nélkül épített, dróttakadállyal körülvett, géppuskákkal, aknavetőkkel, lángszórókkal, esetleg néhány löveggel ellátott állásokból árasztották el frontális és oldalazótűzzel a betört ellenséget, majd a tartalék indult ellenlökésre, hogy kiszorítsa a támadókat az állásokból. E védelmi rendszer kiépítése, maradéktalan megvalósítása a Monarchia hadseregénél csak részben sikerült. Legfőbb oka abban rejlett, hogy a soknemzetiségű, gyakran megbízhatatlan legénység szétszórása a támpontokra igen kockázatos volt: a vezetés szívesebben látta a legénységet összefüggő vonalban, mivel így könnyebben kézben tarthatta őket, és nehezebben tudtak átszökni az ellenséghez. Ennek a gyakorlatnak felelt meg, hogy a Bruszilov-offenzívát a 4. hadsereg nagy részének az első vonalban kellett fogadnia.

Az új támadó harcászat az állásháborút mozgóháborúvá átváltoztató, főleg a nyugat-európai hadszíntéren szerzett tapasztalatokra épülő harc-eljárások, módszerek alkalmazására törekedett. A hadvezetés ezek felhasználását annál is inkább lehetségesnek tartotta, mert a Szovjet-Oroszországgal kötött fegyverszünet után a Monarchia főarcvonalává a délnyugati (olasz) harctér lépett elő. Itt pedig egy magas technikai szinten álló, kiterjedésében jóval rövidebb arcvonalat tartó, rendkívül módszeresen harcoló ellenféllel kellett megküzdeni.

Az új támadó harcászat bevezetésének első lépéseként minden hadosztálynál létrehozták a rohamzászlóaljakat, amelyek tisztjeit 1917 nyarán felállított tanfolyamokon képezték ki Lembergben és Marosvásárhelyt. A jelzett tanfolyamokon, különösen a gyalogság és tüzérség együttműködését tanulmányozták és gyakorolták, gyakran éleslőszer felhasználásával. A rohamzászlóaljak számára kettős feladatot állítottak: 1. önálló vállalkozásokkal be kellett törniük az ellenség védelmi rendszerébe és információkat, foglyokat gyűjteniük; 2. támadás esetén pedig be kellett hatolniuk az ellenség védelmének teljes mélységébe úgy, hogy leküzdjék annak tüzérségi állásait is. Mindezt azután kellett végrehajtani, ahogy a saját tüzérség rövid ideig tartó, de rendkívül erős tűzcsapást mért az ellenség gyalogsági állására és tüzérségére. A rohamzászlóaljakat kiindulóállásaikba csak a tűzcsapás alatt vonták előre. A géppuskákkal, aknavetőkkel előretörő gyalogság támadását a saját tüzérség helyváltoztatása előzte meg, a rohamot a gyalogság elé helyezett tűzhengerral támogatta, ennek fe-

dezete alatt kezdhette meg a gyalogság az ellenséges védelem teljes felgöngyölítését.

Az új támadó harcászat eredményességét a zlocovi és a caporettói áttörés bizonyította ugyan, de nem vált az állásháború mozgóháborúvá való átváltozásának eszközévé. Ennek eszközét (a harckocsik tömeges bevetését) az antant találta meg.

A jelzett reformintézkedések a Monarchia haderejének harci erejét kétségkívül emelték, de nem tudták megakadályozni, elhárítani azt a mély katonapolitikai válságot, amely 1917 végétől, 1918 elejétől az imperialista háborút meggyűlölő katonák között egyre mélyebbé vált.

A szocialista forradalom eszméi mindenekelőtt az orosz arcvonalon harcoló csapatokat érték el, ahonnan feltartóztathatatlanul áttértek a hátszági alakulatokra, továbbá a megszállt területeken állomásozó katonaságra is. A háború negyedik évében a nyomorba és nélkülözésbe süllyedt hátszág dolgozóinak anti-imperialista és rendszerellenes mozgalmi épp a bolsevik eszméket megismerő katonatömegek hatására váltak egyre veszélyesebbé az uralkodó körök számára.

A keleti arcvonal katonasága a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmét követő hetekben a frontbarátkozások révén megismerkedett a szovjet kormány békefelhívásával, és tájékozódott a fegyverszüneti tárgyalások alakulásáról. A barátkozásokat irányító katonaszovjetek előtt a Monarchia katonasága megnyitotta az állásokat, majd ezrével kereste fel az orosz lövészárkokat. A barátkozások nagy élménye magával ragadta az egyszerű katonákat: nemzeti különbségre való tekintet nélkül mohón szívták magukba a forradalmi eszméket, s terjesztették tízezrével a bolsevik propagandaanyagokat. A katonákra lenyűgöző hatást gyakorolt, hogy az orosz legénység embernyúzó tisztjeit eltávolította, és szovjetjei révén maga vette kezébe a hatalmat. Imponáló volt továbbá az a demokratizmus, amely az orosz hadseregben kialakult, a legénység akaratának, jogainak tiszteletben tartása. S míg az orosz szocialista forradalom egyenlővé tette a nagyorossal az ukránt, a kirgizt, a tatárt és más népek fiait, addig a Monarchia nemzeti-ségei a saját bőrükön tapasztalták ennek az ellenkezőjét.

A forradalmi eszméket a katonaság 1917 decemberétől nemcsak az arcvonalak mögött, hanem szabadságra utazók, betegek, sebesültek révén a hátszágban is terjesztette. A szocialista nézeteknek sok híve akadt a lakosság és az ott állomásozó katonaság körében. Ezt az agitációt Magyarországon a baloldali szocialisták egészí-

tették ki. 1917 novemberétől röpiratok ezreit juttatták be a budapesti kaszárnyákba, amelyekben a katonák nép iránti felelősségére apelláltak: „...ha felvonul majd az éhezők és nyomorgók serege, ha titeket küldenek ki, hogy vérbe fojtsátok testvéreitek megmozdulását, katonák, mit fogtok majd tenni?” A forradalmi eszmék terjesztői 1917. december közepétől új agitátorokkal bővültek: a szovjet kormány rendelete nyomán kinyíltak az oroszországi hadifogolytáborok kapui, s a katonák tízezrével özönlöttek hazafelé. A mintegy 2,1 millió egykori hadifogoly szabad emberré vált, sőt tekintélyes részük bekapcsolódott a szocialista forradalomba. A többiek tömegesen lépték át az osztrák–magyar–német vonalakat. A hadvezetés potenciális felforgatókat látott bennük, de egyben újból bevethető katonatömeget is. Fogadásukat – amelyről a továbbiakban részletesen szólunk – úgy szervezte meg, hogy a kéteseket, gyanúsakat kiemelhesék, és hadbíróság elé állíthassák. A többieket

ugyanakkor négyhetes olyan kiképzési és politikai tanfolyamra irányította, mely bővelkedett a fegyelmezés kemény eszközeiben. A hadvezetés egyéb intézkedéseivel az arcvonalon állók barátkozásait igyekezett felszámolni. A hátszágban pedig felállították a katonai rendőrséget, hogy a háború ellen agitálókat büntetőtáborokba, börtönökbe s a délnyugati arcvonal fegyelmező századaiba juttathassák.

A forradalmi eszmék elleni küzdelmeknek 1918 tavaszára egész rendszere alakult ki, különösen azután, hogy 1918 februárjában a matrózok Cattaróban a béke és a nemzeti függetlenség, valamint a szociális felszabadulás jelszavaival kiobbantották a fegyveres felkelést, amit a hazatérők által szított katonai zendülések, lázadások követtek. A forradalmi erjedés megfékezésére hozott intézkedések céljukat nem érték el: egyre több alakulat került a forradalmi eszmék hatása alá. A folyamat a hatóságok minden terrorja ellenére megállíthatatlanná vált.

6. A központi hatalmak katonai összeomlása, 1918

A KATONAI GYŐZELEM HADÁSZATÁNAK FELÜLKEREKEDÉSE

ÉS A BRESZT-LITOVSZKI BÉKE

Szovjet-Oroszország kiválása a háborúból, az 1917. évi angol–francia tömegtámadások kudarca a nyugat-európai arcvonalon, valamint a caporettói áttörés javította a központi hatalmak katonai és politikai helyzetét. Mindez a hadászati elképzeléseket továbbra is meghatározó német hadvezetésnek a háború győzelmes befejezésével kapcsolatos reményeit megerősítette. A német imperializmus 1918 tavaszára a világháború fő arcvonalán, a nyugat-európai arcvonalon kívánta összpontosítani erejét, hogy egyetlen hatalmas csapással kicsikarja a győzelmet, mielőtt az Egyesült Államok hadseregének zöme a csatatereken megjelenne, és a harcokba tevőlegesen beleavatkozna.

A nyugati arcvonalon tett előkészületek természetesen nem terelték el a német imperialisták figyelmét Szovjet-Oroszországról: a békét őszintén akaró szovjethatalom ellen mindazokat a hódító törekvéseket érvényesíteni akarták, amelyekért a cári Oroszország ellen a háborút viselték. Az Osztrák–Magyar Monarchia vezető körői a német keleti hódító törekvések támogatásában nem voltak egységesek, a Monarchiának szüksége volt a „keleti békére”, amelynek létre-

jöttét a német imperializmus egyre fokozódó követelései kétségessé tették.

Amikor az 1917. december 22-én megindult breszt-litovszki béketárgyalásokon Németország képviselői elvetették a szovjet kormány javasolta kárpótlás és hadisarc nélküli békét, a nagy- orosz, ukrán, lett, litván, észt, belorusz és egyéb területek annektálására törő követeléseikkel a tárgyalásokat zsákutcába juttatták. IV. Károly utasítására Czernin külügyminiszter még a különbékével való fenyegetőzésig is elment, csak hogy mielőbb tető alá hozza a régen áhitott keleti békét, amelyet hivatalosan is „kenyérbékének” neveztek. Az osztrák–magyar küldöttség a szovjet küldöttséggel való titkos megegyezésen fáradozott, majd az ellenforradalmi Ukrán Radával kezdett tárgyalásokat, amelyek elől a németek sem zárkóztak el, csak hogy a szovjet kormány helyzetét gyengítsék. A február 9-én megkötött ukrán békében a Monarchia területi áldozatokra is hajlandó volt: lemondott a cholmi területéről a Rada javára, hogy az ukrán élelmiszer-szállítmányok útjából az akadályokat elhárítsa. Az engedmény Galíciában a Monarchiát támogató lengyel nagybirtokosok felháborodását váltotta

ki, és belpolitikai válságot idézett elő. A magyar uralkodó osztályok a terület leválását már csak azért sem kifogásolták, mert azzal a Monarchián belül Ausztria helyzete gyengült, Magyarországa pedig erősödött.

Az ukrán béke megkötésével a szovjet kormánnyal folyó tárgyalások megszakadtak, s a német hadvezetés ismét megindította a csapatait: február 18-án a Linsingen német tábornok vezette hadsereg bevonult Ukrajnába, március 1-én pedig Kijevbe. A 10. német hadsereg ugyanakkor Orsa és Mogiljov térségben nyomult előre, más német csapatok Pszkov és a Pejpusz-tó térségét szállták meg. A 8. német hadsereg a Baltikum nagy részét vonta ellenőrzése alá. A Monarchia csapatai a támadásba később kapcsolódtak be, hogy megszerezzék az ukrán gabonatermő területek és az iparvidékek egy részét a németek elől. A Monarchia 2. hadserege (Böhm-Ermolli tábornok) február 28-án kezdte meg a támadást Ukrajnában. A szovjet partizánokkal vívott véres ütközetek után jelentős területeket foglalt el, majd március 12-én bevonult Odeszszába. A hadművelet közben súlyos összeütközések alakultak ki a német csapatokkal is.

Szovjet-Oroszország és az Oroszországtól elszakított ukrán nép védtelenül állt szemben a támadókkal: a régi hadsereg felbomlott, kötelékei ellenállást alig tanúsítottak. A vasúton előnyomuló támadók könnyen jutottak gazdag területek birtokába. Február végétől azonban a támadók elleni harc egyre több sikert mutatott fel: már az arcvonalban küzdöttek a szerveződő Vörös Hadsereg első csapatai. A megszállt területeken ugyanakkor partizánháború bontakozott ki, amely főleg a Monarchia alakulatainál a forradalmi erjedés megerősödését eredményezte.

A NÉMET HADÁSZATI TÁMADÁS ÖSSZEOMLÁSA

A NYUGAT-EURÓPAI ARCVONALON

A német hadvezetés 1918. március 21-én az imperialista háború eddig legnagyobb támadó hadműveletét indította meg a nyugat-európai arcvonal brit–francia csatlakozó szárnyán védő 5. angol hadsereg ellen, hogy a brit expedíciós hadsereget a La Manche-csatornának szorítsa.

A hadművelet megkezdésekor a támadó százkilencvennégy német hadosztállyal szemben százhetvennégy antanthadosztály védekezett.

Az antant a német támadást felkészülten várta: csapatait hadászati védelembe helyezte a legfelső haditanács 1918. február 1-i döntése alapján. A német offenzíva elhárítása, bármilyen ál-

A szovjet kormány március 3-án a szocialista forradalom érdekeitől vezettetve aláírta a békét, amely több mint 400 000 négyzetkilométernyi területet (60 millió lakost) szakított el Szovjet-Oroszországtól, de a szovjethatalom lélegzethez jutott.

A breszt-litovszki béke aláírása után a német imperialisták betörték a Donyec és a Don folyók vidékére, majd a Kaukázus előterébe, és fegyverrel támogatták a szovjethatalom ellenségeit, a különböző ellenforradalmi fehér bandákat. Ezek a hadműveletek a központi hatalmak több mint negyven hadosztályát kötötték le (csaknem egymillió embert). A keleti front, vagyis a kétfrontos háború a békekötés ellenére változatlanul fennállt, pedig a német hadvezetés ezeket a csapatokat is nyugaton akarta bevetni a brit–francia–amerikai hadseregek ellen.

Az ukránai támadásban a Monarchia hét és fél gyalog- és négy lovashadosztállyal vett részt; megszállta Dél-Ukrajnában a Zbrucss folyó és a Közép-Donyec közötti terület 900 kilométer hosszú és 150–250 kilométer széles szakaszát. A harc még májusig elhúzódott, és 1918 novemberéig Dél-Ukrajnából a központi hatalmak 13 000 vagon élelmiszert szállítottak el 450 millió aranykorona értékben. Az országot megszálló Ostarmee (keleti hadsereg) azonban nem tudta kivonni magát a forradalmi eszmék hatása alól: 1918 kora tavaszától mind több alakulatot váltottak le vagy büntettek meg „defetista fertőzöttség” miatt. A legénységi állomány körében a hírszerző és elhárító szolgálat sorozatosan leplezte le azokat, akik a szocialista forradalom eszméinek nemcsak hatása alá kerültek, hanem az eszméket társaik körében, sőt szabadságuk idején a hátszágban is terjesztették.

dozatokat is követelt, az antant hadászati ellen-támadásának előfeltétele volt, mely utóbbinak megindítását az USA haderejének bevonásával 1918 végére vagy 1919 elejére tervezték.

A minden részletében jól előkészített támadás nagy hadművelési sikere az antantvezetésben komoly megdöbbenést keltett: az 5. angol (brit) hadsereg szinte teljesen megsemmisült, a mellette védő 3. angol hadsereg súlyos vereséget szenvedett. A brit–francia arcvonal szétszakadt. A keletkezett rést azonban a német hadvezetés gyorsan mozgó tartalékok hiányában kibővíteni nem tudta. A német hadvezetés, mivel a támadás

során a bal szárnyon álló 18. hadsereg jutott legtovább előre (amelynek feladatul tulajdonképpen a főcsapást mérő 2. és 17. hadsereg fedezését adták), a hadművelet főirányát ehhez a hadsereghez helyezte át, de a másik két hadseregnek is folytatnia kellett támadását. A 18. hadsereg Noyon–Montdidier-t, a 2. hadsereg Amiens-t, a 17. hadsereg Abbeville-t kapta támadási irányul. A főcsapás így három, egy időben végrehajtott csapássá alakult, ami az erők szétforgácsolásához vezetett.

Az antant a rendkívül válságossá vált helyzetben létrehozta a közös főparancsnokságot, amelynek élére Foch tábornok került. Foch ellenintézkedései nyomán a német támadást előbb Amiens térségében, majd másutt is megállították.

A németek ismételt erőfeszítései a támadás folytatására nem vezettek eredményre. A német hadvezetés ezért április 5-én a harcokat félbeszakította. Mivel a hadászati kezdeményezést a

kezeiből kiengedni nem akarta, áprilistól júniusig a nyugat-európai arcvonal különböző szakaszaiban öt ízben újította fel támadó kísérleteit (április 9-én Flandria, április 24-én Amiens, május 27-én Montdidier–Reims, június 9-én Montdidier–Noyon, július 15-én Marne–Reims). A nagy véráldozatokat követelő és egyre kisebb erőkkel végrehajtott támadások nem érték el céljukat. Bár a németek Párizst 60 kilométerre megközelítették, a brit–francia arcvonal áttörése és a szövetséges erők megsemmisítése elmaradt. A német hadsereg viszont kimerült, és a német imperialisták győzelmi reményei immár szertefoszlottak.

1918. július 18-án a francia hadsereg Villers-Cotterêts-nél váratlanul ellencsapást hajtott végre, amely az ott levő német erőket válságos helyzetbe hozta.

A német hadsereg nyugati nagy támadásával szinte egy időben a Monarchia hadereje súlyos vereséget szenvedett a délnyugati arcvonalon.

FORRADALMASODÁS A MONARCHIA HADSEREGÉBEN

A német hadsereg nyugat-európai támadásának sikere érdekében a német legfelső hadvezetés 1918. március eleje óta követelte a Monarchiától, hogy a délnyugati (olasz) arcvonalon indítson tehermentesítő támadást. A németek megítélése szerint a Monarchia hadseregének támadása nemcsak az észak-olaszországi antanterőket kötötte volna le, hanem az antant Szaloniki térségében levő keleti hadseregének harc-cselekményei elé is korlátokat szabott volna.

A Monarchia vezető körei a hadsereg támadó alkalmazását 1918 elején nem tervezték, mivel annak anyagi és élőerejét igen gyengének, harci erejét pedig minimálisnak ítélték meg. A német nyomás és a nyugat-európai német kezdeti sikerek hatása alatt a hadvezetésben azonban felülkerekedett a katonai győzelem stratégiája. Ha a király és környezete a hadvezetés megnövekedett optimizmusát nem is osztotta, a támadás sikerétől a Monarchia kedvező békéjét remélte.

A német kívánságnak eleget téve a támadás előkészületei 1918 márciusában megkezdődtek. Időpontját azonban többször el kellett halasztani, mert a hadseregben 1918 elején és tavaszán olyan jelenségek léptek fel, amelyek példátlanul álltak a Habsburg-állam sok évszázados történetében.

1917 novemberében a hadsereg zöme a kelet-európai és a délnyugati arcvonalon helyezkedett el, egyes, jelentékenyebb erői pedig Szerbiában

és részben Albániában teljesítettek megszálló feladatokat, és az utóbbi kettőben közvetlen harc-érintkezésben állottak a Balkán félszigeten part-ra szállt antanterőkkel. Az 1917. októberi sikeres caporettói áttörés nem idézett elő alapvető változást a csapatok állapotában, sőt élő- és anyagi erejük, harcértékük 1917 végére nagymértékben lecsökkent.

1917 őszéig a hadvezetés szállásmesteri hivatala által összeállított (valójában megszépített) kimutatás szerint 8,42 millió főt vonultattak be, és négy millió fő vált ki a hadseregből: 780 ezer elesett, 1,6 millió fogságba került, 500 ezer rokantság miatt leszerelt, 130 ezret elbocsátottak, 400 ezer gyárakban, üzemekben karhatalmi szolgálatot teljesített, 600 ezret felmentettek.

1918. január 1-re 4,41 millió főnyi állomány-nal számolt a hadvezetés, amelyből 2,85 millió a hadszíntéren, 1,56 millió egyéb helyen (há-tország) volt található, harcértékük azonban igen gyenge volt, mert a csapatok nagy részét népfelkelő-alakulatok tették ki, amelyek rendkívül fog-yatékos, 4–10 hetes kiképzést kaptak.

A haderő rohamos csökkenése az említett okokon kívül az ellenséghez való átszökésből, há-tországi szökésekből, bujkálásokból adódott, amelyek az állomány háború- és monarchiaellen-es harcának bevált módszerei voltak, különö-sen a szláv, román, olasz (és 1917-től a magyar) nemzetiségű katonák részéről. Becslés szerint

1917 őszéig 300 000 cseh és szlovák, 200 000 délszláv és 100 000 román nemzetiségű katona adta meg magát harc nélkül, elsősorban az orosz hadseregnek. Ezekből a katonákból 1918 elejéig jelentékeny létszámú légiókat állítottak fel az antanthatalmak.

Az ellenséghez való átszökésen, átálláson kívül a hadszíntéren induló menetalakulatokból történő szökések, a há-tország nagyvárosaiban, erdőiben vagy hegyeiben való bujkálások, az arcvonal mögötti lógások és a harci cselekményekből való önkényes kivonások morzsolták a haderő létszámát. Egy kimutatás 1917 végén 81 065 főre becsülte a magyarországi lógó-sok, belső dezertőrök számát, amit a hadvezetés túlságosan kevésnek tartott. A katonai és há-torszá-gi hatóságoknak szinte megoldhatatlan feladatot jelentett a Horvát-Szlavónia, Csehország és a Kárpátok erdeiben megbújó több száz ezres lét-számú „zöld káderek” felszámolása.

A hadsereg általános helyzetét az említetteken kívül rendkívüli mértékben befolyásolta a kato-nák szociális nyomora. Az 1917-es esztendő nemcsak a há-tországban idézett elő éhséget, ha-nem a há-tországi alakulatoknál és az arcvonalak katonaságánál is. A takarékos-sági intézkedések először mindig a há-tországi alakulatokat érték, amelyeknél a kenyérfejadag 1917 őszén nem érte el a napi 250 grammot. A lerongyolódás egyre súlyosabbá vált.

1917 végére a hadvezetés előtt végleg tisztázódott, hogy a forradalmi eszmék terjedésének megállítása a dualista állam fenntartása és a há-ború továbbfolytatása érdekében létfontosságú feladat. Világossá vált az is, hogy ezek az eszmék a Monarchia elnyomott népeinek nemzeti füg-getlenségi törekvéseit éppúgy kifejezik, mint a polgári szabadságjogok követelését és a földkér-dés megoldását. Ha ezek a dualista állam rend-szerére jelentettek rendkívüli veszélyt, a velük keveredő kifejezetten szocialista forradalmi eszmék a kapitalista kizsákmányolás, az imperialis-ta rendszer megdöntésére mozgósítottak. Mind-ezt tetézte a szovjet kormány békekezdeménye-zései által felfokozott háború elleni gyűlölet.

A forradalmi eszmék, a békevágy minden ellen-intézkedés és büntetés dacára 1918 januárjában elérték a há-tországi alakulatokat is: szabadságos katonák ezen eszmék lelkes terjesztőivé váltak.

A hadvezetés kiméltlen rendszabályokkal igyekezett feltartóztatni a forradalmi eszmék terjedését: a barátkozásokat betiltották, a barát-kozókat súlyosan megbüntették, a szovjet kor-mányt a fegyverszüneti feltételek megsértésével vádolták. A szovjetellenes intervenció egyik mo-tívuma éppen az volt, hogy a bolsevizmust a

Monarchia határaitól több száz kilométerre elűzzék. A fegyveres intervencióban részt vevő csapatok forradalmi erjedése viszont éppen ezáltal kapott nagy lendületet.

A hadsereg szocialista és polgári demokrati-kus forradalmi eszmékkel való telítődésének fel-gyorsulását nagymértékben elősegítették az 1918 januárjában kitört há-tországi tömegmoz-galmak, amelyek közül legerősebb a január vé-gén kitört általános sztrájk volt. A sztrájkot köz-vetlenül a központi hatalmaknak a breszt-litovszki béketárgyalásokon tanúsított imperia-lista, hódító törekvése idézte elő, amelyre a nél-külöző, háborúba belefáradt munkástömegek a termelés abbahagyásával és a Szovjet-Oroszor-szág melletti hatalmas szimpátiatüntetésekkel válaszoltak. Az általános sztrájk előbb a Monar-chia ausztriai részén bontakozott ki, majd átter-jedt Magyarországra s végül Németországra, ahol elérte tetőpontját. A sztrájkot Monarchia-szerte nemzeti és parasztmozgalmak kísér-ték. A hadvezetés frontalakulatoknak (több mint hét hadosztálynak) a há-tországba való áthelye-zésével igyekezett a mozgalmakat megfékezni. Az államvezetés ehhez a rendőrség és a csendőr-ség mellett a szociáldemokrata pártok-jobboldali vezetőségét is felhasználta.

A mozgalmak január végi leverése vagy lesze-relése idején a há-tországi alakulatok katonái a Monarchia egyes területein lázadásokban törtek ki, amelyekkel kezdetét vette a fegyveres erő ér-lelődd forradalmi válsága.

Január 19-én a szabadkai 86. közös gyalogez-red nyílt lázadásban tört ki, és a szocialista forra-dalom jelszavaival megtagadta a harctérre indu-lást. Néhány nap múlva az 1. (erdélyi) hadsereg kiképző alakulatai lázadtak fel. A hadvezetés a lázadókat karhatalmi alakulatokkal verte szét.

Február 1-én a Monarchia második legna-gyobb haditengerészeti bázisán, Cattaróban lá-zadt fel az ott állomásozó hajóhad legénységének nagy része. A lázadás csakhamar fegyveres fel-keléssé alakult át. A felkelők matróztanácsot ala-kítottak, követeléseikben a háború azonnali be-fejezéséért, a népek önrendelkezési jogáért, sza-bad demokratikus kormány létrehozásáért, a szovjet javaslatokon nyugvó hódítás nélküli bé-kéért és a teljes leszerelésért szálltak síkra.

A cattarói felkelésben a Monarchia vala-mennyi népének fiai részt vettek, köztük magya-rok is. Ez utóbbiakból került ki a felkelők egyik vezetője, Székács Lajos.

A hadsereg- és a haditengerészeti főparancs-nokság nagy erők bevetésével úrrá lett a felkelé-sen, és a résztvevők ellen szigorú büntetéseket foganatosított. A felkelők vezetőinek többségét

kivégezték (Fr. Raš, A. Graber, J. Sisgorić), majd mintegy hatszáz tengerészt haditörvényszék elé állítottak.

A cattarói tengerészfelkelés kisugárzásába eső Bosznia–Hercegovina–Dalmácia katonai főparancsnokság területén február 10-én Mostarban a 2. gyalogezred (90%-ban szerb-horvát többségű), 11-én Zelencián a 36. lövészezred (71% rutén, 20% lengyel), 14-én Trebinjében a zágrábi 53. gyalogezred (90%-a horvát) és a 8. bosnyák vadászászlóalj (89%-a szerb-horvát többségű) menetalakulatai, 20-án Sinjben a cattarói flottabázisnak alárendelt, vegyes összetételű helyőrségi alakulatok lázadtak fel. Mozgalmuk vezető ereje az a legénység volt, amelyet politikai megbízhatatlansága miatt a keleti arcvonalból kivontak, és a kormányzóság területére telepítették át. Bár ezek a lázadások szervezetszempontból és céltudatosságban a cattarói felkeléstől elmaradtak, a katonák által használt forradalmi jelszavak mégis azt mutatták, hogy a hadseregben megindult forradalmi mozgalomról van szó, amely a hátszói alakulatok bármelyikében felütheti a fejét.

A februári lázadások hatása csakhamar sajátos formában megmutatkozott az egész hátszói hadseregben: nagyméretű szökési hullám bontakozott ki, amely az érintett alakulatok bomlásának kétségtelen bizonyítéka. A hátszói szökevények részben a nagyvárosok labirintusaiban húzták meg magukat, részben a már hagyományos „zöld káder” központokban tűntek fel. A morvaországi buchlowitz-i erdő, Horvátország és Szlavónia erdősei, továbbá az Északkeleti-Kárpátok a tavaszi hónapokban a szökevények újabb tízezres tömegeivel gyarapodtak, akik szabályos ütközetet vívtak az ellenük küldött csendőrséggel és karhatalmi alakulatokkal. Magyarországon Szabadka és Szeged környékének tanyavilága s Budapest nyújtott leginkább bujkálási lehetőséget a szökevényeknek. Egy rendőrségi vizsgálat szerint 1918 áprilisában Budapesten több mint 50 000 katonaszökevény rejtőzött, akik éhségükben nemegyszer a budai villákat is kirabolták.

A hadseregben kirobant lázadásokkal, felkelésekkel, továbbá a tömeges dezertálással meginduló bomlási folyamat arra utalt, hogy a fegyveres erő a forradalmi erjedést követően egyre inkább a forradalmi válságba való átcsapás szakaszába érkezett el.

Az 1918. március 3-án megkötött breszt-litovszki béke rendelkezései alapján a szovjet kormány meggyorsította a hazatérést a Monarchia Oroszországban levő, 2,1 millió hadifoglya számára. A hazatérők nagy csoportjai – mint is-

meretes – már a békekötés előtt átlépték a demarkációs vonalakat.

A Monarchia hadvezetése még a fegyverszüneti tárgyalásokon igyekezett elérni azt, hogy az orosz fogságba esett hadifoglyok csak a háború befejezése után jöhessenek haza. A délnyugati arcvonalon tervezett támadás emberszükségletei, valamint a cári hadsereg orosz hadifoglyainak Szovjet-Oroszországba történő hazatértevel fellépő munkaerőhiány azonban végül is arra ösztönözték, hogy a hadifoglyok szervezett, a Monarchia katonai hatóságai által ellenőrzött hazatérését szorgalmazza.

Az egykori hadifoglyok százezres tömegeinek érkezése elé a hadvezetés rendkívüli aggodalommal tekintett. A hadsereg-főparancsnokság hírszerző és elhárító szolgálata 1917 decemberétől biztos információkat szállított a hadifoglyok forradalmi beállítottságáról, állam- és háborúellenességéről. Megbízható források azt is elmondták, hogy a hadifoglyok egy része tevőlegesen részt vett az orosz forradalmakban, sőt forradalmi hadifogly-szervezetek is alakultak, amelyek a hazatérőket nemcsak forradalmi lapokkal, röpiratokkal látták el, hanem a háború befejezésére és a Monarchia állami-társadalmi rendszerének a megdöntésére buzdították őket. A hadvezetésben az a kép alakult ki, hogy az Ausztria és Magyarország nemzetiségi területeiről származó katonák mindenekelőtt a dualizmus állami kereteinek szétzúzását s népük nemzeti függetlenségének kivívását akarják, míg az 500–600 000 főnyi magyar nemzetiségű hadifogly tekintélyes része a Habsburg-elnyomás felszámolását a kapitalista állami és társadalmi rend megdöntésével igyekszik összekötni.

A hadvezetés a demarkációs vonalakat mind nagyobb tömegben átlépő hazatérők számára 1918. február 1-től április 30-ig vesztegzárállomásokat épített ki, amelyeket a lemergi, a kolozsvári és a lublini parancsnokságok hazatérőcsoport-parancsnokságainak felügyelete alá helyezett. Később a vesztegzárállomások előtt átvevőállomásokat állítottak fel, ahol a hazatérőket katonazenével üdvözölték. Huszonnégy óra alatt mindenkit tetvetlenítettek, s mindenkiről személyi nyilvántartó lapot fektettek fel. Csak ez után indították háromszázas csoportokban, erős katonai fedezettel a vesztegzárállomásokra őket.

A vesztegzárállomásokon tizennégy napos egészségügyi és politikai karantén következett, amelynek kapcsán megindultak a „puhatolódzások”. Az elhárító szolgálat jól kiépített besúgóhálózat segítségével igyekezett a politikailag gyanús személyeket kiemelni. A közös hadseregbelieket a budapesti, bécsi és szarajevói had-

osztály-bírókhoz, az osztrák Landwehrhez és a magyar honvédséghez tartozókat a bécsi, illetve a budapesti kerületi katonai bírósághoz szállították.

A többiek ezután „energikus tisztek és altisztek” vezetésével katonai kiképzést kaptak, ahol a forradalom szellemének kiirtása volt a kiképzési cél. A négy hét alatt megindultak az igazolási eljárások is, amelyek során újabb gyanús elemeket emeltek ki a katonák közül. Ezeket is az említett bíróságoknak adták át.

A négyhetes kiképzés után a hazatérőket családjukhoz hazaengedték, és újabb négy hét után a pótkeretekhez bevonultatták. Az otthoni tartózkodás idején a hazatérő a csendőrség és az államrendőrség felügyelete alá került, amelyeknek jogukban állt a hazatérőt izgatás, hűtlenség, felháborítás alapos gyanúja esetén letartóztatni.

A négyhetes szabadság után bevonuló hazatérők között leleplezett gyanúsokat részben a délnyugati arcvonal büntetőszázadaiba osztották be, részben a wieselburgi és az esztergom-kenyérmezei büntetőtáborokba irányították.

A hazatérők ellen foganatosított rendszabályok a kívánt eredményt nem érték el. Bár több tízezer hazatérő került a különböző katonai bíróságok elé és a büntetőszázadokba, -táborokba, fokozódott a háború és a Monarchia iránti gyűlölet.

Az elhárító szolgálat 1918 tavaszán jelentette, hogy a póttettekhez bevonuló eddig „nem kétes” és „nem gyanús”, egykori hazatérők a háború és a Monarchia ellen uszítanak, szocialista forradalommal fenyegetőznek. 1918 áprilisától pedig az „átnevelt”, politikailag megbízható hazatérők egymás után robbantották ki a póttettek lázadásait és felkeléseit, amelyek vereségük ellenére is elindították az egész hadsereg általános bomlási folyamatát.

Április 19-én a 314. honvéd gyalogezred (37% magyar, 35% szlovák, 12% román, 11% osztrák-német), a debreceni 7. huszárezred (94% magyar, 4% osztrák-német, 2% szlovák) és a nagyváradi 1. huszárezred többségében magyar nemzetiségű katonái Nabresina városában lázadásban törtek ki, amelyet három nap múlva a Nagybecskereken állomásozó komáromi 12. gyalogezred (57% magyar, 31% szlovák, 6% osztrák-német, többi egyéb) menetalakulatának zendülése követett. A lázadók az ellenük küldött karhatalmi alakulatokat géppuska- és golyószórótűzzel fogadták, miközben a szocialista forradalmat éltették, s a Monarchiát szidalmazták. A hadvezetés által alkalmazott kíméletlen rendszabályok a zendülések, lázadások átmeneti megszűnését eredményezték.

Május 11-én azonban a Böhmsche Leipában elhelyezett 18. gyalogezred póttest-alakulatainak (csehek, délszlávok, a közelebbi adatok hiányoznak) lázadását jelentették. Egy napra rá a 80. gyalogezred póttest-alakulatai (64% rutén, 23% lengyel, 8% osztrák-német) Rimaszombatban, a 17. gyalogezred katonái (82% szlovén, 12% osztrák-német) az ausztriai Judenburgban lázadtak fel. A katonák „Fel bolsevikok, Le a háborúval, Vesszen a Monarchia!” jelszavakkal véres tűzharcba bocsátkoztak a túlerőben levő karhatalommal. Május 15-én a Murauban (Ausztria) elhelyezett 7. vadászászlóalj (52% szlovén, 27% szerb-horvát, 17% német), május 20-án a Lublinban állomásozó 58. gyalogezred (lengyelek, csehek, közelebbi adatok ismeretlenek) tört ki lázadásban, és megtagadta az arcvonalra indulást.

Ugyanezen a napon a Monarchia hadseregének egyik legnagyobb és legszervezettebb lázadása robbant ki Pécsett, amely elérte a felkelés méreteit: az újvidéki 6. gyalogezred póttest-alakulatai (33% osztrák-német, 24% magyar, 15% szlovák, 13% szerb, 10% horvát), harci szövetségben a Pécs környéki bányászokkal csaknem az egész várost elfoglalták. A több napig tartó véres harcokban a felkelőket a városba vezényelt katonai karhatalom legyűrte, s a felkelés vezetőit kivégezték. A hónapokig tartó haditörvényszéki eljárás során 165 felkelőt súlyos börtönbüntetésre ítélték, a többi pedig a délnyugati arcvonal büntetőszázadaiba osztották.

Május 20-án újabb alakulatok lázadtak fel: az 56. gyalogezred (81% lengyel, 10% osztrák-német, 6% rutén, 3% cseh) Kielce városában, a kaposvári 44. gyalogezred (91% magyar, 7% cseh, 1–1% osztrák-német és lengyel) a csehországi Reichenbergben előbb az arcvonalra indulást tagadta meg, majd forradalmi jelszavakat kiabálva a karhatalmi alakulatok ellen fordult. A túlerő végül felszámolta megmozdulásukat.

Május 21-én a csehországi Rumburgban a 21. lövészezred (75% cseh, 22% osztrák-német, 2% rutén, a többi egyéb) a város lakosságának együttműködésével lázadt fel. A rumburgi események hírére a Leipán már május 11-én megfékezett 18. gyalogezred és az 59. gyalogezred (95% osztrák-német, 5% cseh) is lázongani kezdett. A „bolsevik eszméktől átítatott hazatérők” napokig tartották magukat a prágai és leitmeritzi kerületi katonai parancsnokság túlerejével szemben. A legénység közül több százat lőttek agyon a rögtönítélő bíróság ítélete alapján.

A Trencsénben elhelyezett 15. honvédezred pótzászlóaljának (70% szlovák, 24% magyar, 5% osztrák-német) lázadása ugyanerre a napra

esett, majd két nap múlva ugyanezen alakulat Csákvára kihelyezett újoncszászadának megmozdulását verte le a karhatalom, csakúgy mint a M. Schönbergben elhelyezett 95. gyalogezredét (ukránok, közelebbi adatok nincsenek).

Május 23-án az ausztriai Radkersburgban elhelyezett 97. gyalogezred délszláv és olasz nemzetiségű katonáinak felkelését jelentették (közelebbi adatok nincsenek). „Éljen a nemzetköziség!”, „Éljen Jugoszlávia!”, „Vesszen Ausztria!” jelszavak kíséretében a felkelők az egész várost elfoglalták, majd szívós ellenállást tanúsítottak az ellenük küldött karhatalmi erők ellen.

Május 25-én Krakkóban a 16. lövészezred (86% horvát, 8% szlovák), május 28-án a losonci 15. tábori vadászászlóalj (80% magyar, 14% szlovák), május 29-én Jičínben a 90. gyalogezred (csehek, közelebbi adatok nincsenek), május 30-án Sajóecsegen a 305. honvéd gyalogezred (50% magyar, 19% román, 14% osztrák-német, 11% szlovák) háború- és monarchiaellenes lázadásait verték le.

Június 4-én a 71. gyalogezred (80% szlovák, 14% magyar, 4% német) póttest-alakulatainak kragujevaci felkelése robbant ki, amelyet a város lakossága is támogatott. A valamennyi forradalmi jellegű katonai megmozdulás közül ez volt a legszervezettebb. Itt a felkelés vezetése az ezredben kialakult kommunista sejtek kezében volt, amelyek a felkelés célját a kapitalisták uralmának megdöntésében, a szocialista forradalom kivívásában és a háború azonnali befejezésében jelölték meg. A több napig tartó véres harcok után elbukott felkelés vezetőit kivégezték, köztük számos magyar nemzetiségűt, a felkelésben részt vevőket részben a wieselburgi és kenyérmezői büntetőtáborokba, részben a délnyugati arcvonal büntetőalakulataiba osztották.

A felkelés után még néhány kisebb lázadás fordult elő: június 5-én a lengyelországi Pietrkovban a 100. gyalogezred (38% lengyel, 26% osztrák-német, 18% cseh), Pozsonyban a 72. gyalogezred (65% szlovák, 24% magyar, 10% német), július 9-én Zamoszcében (Lengyelország) a 36. gyalogezred (vegyes összetételű, közelebbi adat nincs), augusztus 8-án Prágában a 68. gyalogezred (90% magyar, 4% német, 3% cseh) lázadását törték le.

Az 1918 tavaszának katonai lázadásait és felkeléseit a „bolsevik tanokkal szaturált” hazatérők kezdeményezték, akik a háború azonnali befejezéséért, a nemzeti függetlenségért és nem egy esetben a szocialista forradalom kiharcolásáért tették kockára életüket. A megmozdulások kirobbanása a katonák szociális nyomorából adódó elkeseredésre volt minden esetben visszavezethető; de a lázadók, felkelők gyorsan politikai célkitűzéseket választottak. Ez az irányítók többé-kevésbé tudatos forradalmiságára és elszántságára utalt.

A katonai megmozdulások a dolgozó tömegek harcát rendkívüli mértékben erősítették, annak ellenére, hogy csak némely esetben jött létre köztük közvetlen kapcsolat.

Bukásuk, minden hősiesség és áldozat ellenére, elkerülhetetlen volt: szervezettségük korántsem állt olyan fokon, hogy a hadvezetés túlereje ne tudott volna érvényesülni. Szervezettség terén csupán a pécsi és a kragujevaci felkelés emelkedett ki, a többi megrekedt a lázadás szintjén. De még az említett felkelések sem közelítették meg a fegyveres felkelés méreteit. Ennek oka a forradalmi vezető erő hiányával magyarázható.

Külön kiemelő, hogy a katonaság forradalmi mozgalmait nem tették sorrendbeli különbséget a célkitűzések között. A háború befejezése, a béke megteremtése, a szociális elnyomás alóli felszabadulás minden megmozdulásban azonos súllyal szerepelt. Ez pedig a résztvevők internacionalizmusára vallott.

A katonai lázadások és felkelések a hadsereg válságát elmélyítették. A hátszói alakulatok bomlási folyamata felgyorsult, a hadvezetés a városokban és a tanyavilágban bujkáló, a „zöld káderekhez” csatlakozó szökött katonák létszámát 1918 kora őszen 600–800 000 főre becsülte. A forradalmi katonai mozgalmak hatása azonban az arcvonalakon is lemérhető volt: a szocialista forradalmi eszmék az eddig intaktnak minősített délnyugati és balkáni arcvonalakat is elérték, s megindították az ottani csapatok forradalmi erjedését.

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918 júniusában tehát egy súlyos válságba jutott hadsereggel hajtott végre az utolsó, katasztrófába fulladó vállalkozását a délnyugati arcvonalon.

A PIAVEI KATASZTRÓFA

A német hadvezetés által kért tehermentesítő támadás eleinte IV. Károly és körének kifejezett ellenállásával találkozott. Még túlságosan közelinek tartották az 1918-as januári általános sztrájkot, a januári–februári katonalázadásokat, felkeléseket. A hátszói és a hadsereg kilátástalannak tűnő élelmezési állapota, valamint a hadiipari termelés mélypontra zuhanása is kétségesse tette előttük a támadó hadművelet sikerét. A közben meginduló nagy német támadás kezdeti sikerei azonban a fegyveres döntés híveinek befolyását erősítették, és egyelőre háttérbe szorították a diplomáciai eszközökkel elérendő különbéke embereit. Előbbiek erejét jelentősen befolyásolta az a tény is, hogy a Monarchia gazdaságilag Németország kiszolgáltatottja volt, miután az ukrán béke nem hozta meg az éhezés felszámolásához szükséges gabonaszállítmányokat.

A délnyugati arcvonalon indítandó önálló támadó hadművelet szükségét Conrad (ez időben a tiroli hadseregcsoporthoz tartozó főparancsnok) beadványokkal, levelekkel bizonygatta, amelyekből az sem hiányzott, hogy egy győztes hadművelet a hadsereg, valamint a hátszói válság felszámolásának hathatós eszköze is lehet emellett, hogy a kompromisszumos béke esélyeit hordozza, még akkor is, ha a német hadsereg nyugati nagy támadása összeomlik.

Még a hadműveleti terv végleges kialakítása előtt, a hadvezetés a délnyugati arcvonalon szervezeti változásokat hajtott végre: a 2. Isonzó hadsereget beolvasztotta az 1. Isonzó hadseregbe; a Jenő főherceg vezette délnyugati arcvonalparancsnokságot megszüntette; a Krauss-csoportból létrehozta a 11. hadsereget (gróf Scheuchenstuel vezérezredes parancsnoksága alatt); az Edelweiss (Havasi gyopár) hadtestből a 10. hadsereget (Krobotin tábornagy) a Conrad tábornok vezette tiroli hadseregcsoporthoz tartozó parancsnokság alá rendelte; az arcvonal déli szárnyán kialakította a Borojević-hadseregcsoporthoz az Isonzó hadseregből (báró Wurm vezérezredes) és a 14. német hadsereg helyébe lépő újonnan felállított 6. hadseregből (József főherceg, vezérezredes). A szervezeti változások csapatátcsoporthozításokkal jártak: a keleti arcvonalon levő csapatok egy részét a délnyugati arcvonalra irányították, más részét a Monarchia ipari körzeteibe, ahol azok a különböző munkás tömegmozgalmak megakadályozásának, felszámolásának eszközei lettek.

A végleges hadműveleti terv kialakítását a kü-

lönöző katonai érdekcsoportok egymással való heves küzdelme előzte meg. Conrad a támadás főcsapását a Hét község fennsíkjáról tervezte, Borojević saját arcvonaláról a Piave mellől. Utóbbi eleinte a támadás ellen volt, mivel úgy vélte, hogy a Monarchiának egy viszonylag sértetlen hadsereggel kell kivánnia a német hadsereg nyugat-európai hadászati győzelmét, hogy annak birtokában minél kedvezőbb békét csikarjon ki. Miután meggyőzték a támadás szükségességéről, saját hadseregcsoporthoz számára követelte a főcsapás dicsőségét. A vitában kikérték Krauss tábornok, a caporettoi győző véleményét is, aki a főcsapást a legnyugatibb szárnyon, a Garda-tó mellékén javasolta. Javaslatát a hadvezetés azonban elvetette, helyette saját elképzelését szorgalmazta, egy kettős csapást a Brenta folyó mindkét oldalán, kisebb erővel a Hét község fennsíkjáról, nagyobb erővel a Grappa-hegytömb felől. A vitában megszólalt József főherceg is, a 6. hadsereg becsapó parancsnoka, aki követelte, hogy az Isonzó hadsereggel egy időben a Montelló-hegy ellen intézhessen támadást. Végül, de nem utolsósorban a Metzger altábornagy parancsnoksága alatt kikülönített csoportnak a Tonale-hágóban végrehajtandó csapása is előtérbe került, mivel a hágót övező völgyekben – az elhárító szolgálat hírei szerint – az olasz hadsereg őrási állatsordái legelészték.

Conrad, Borojević és a hadvezetés tervének közös vonása az áttörés és az ellenfél jelentős erőinek megkerülése, ha lehet bekerítése volt. A Conrad-féle terv azon a szakaszon akarta a főcsapást mérni, az ellenfél piavei arcvonalának hátába kerülni, ahol az áttörési kísérletek 1916-ban, 1917-ben már kudarcba fulladtak, vagyis a Hét község fennsíkjáról, az azt határoló és a velencei síkságon kijáratot biztosító erdősávban, amelyet brit–francia–olasz hadosztályok védtek jól megerősített állásokban. Borojević a főcsapást Oderzo, Treviso irányban javasolta a Piave folyón át, hogy a tiroli hegyekben álló ellenséges erők hátába kerüljön. Mindezt olyan terepen, amelyet bonyolult folyami átkelés és gazdag növényi kultúra nehezített, így a fegyvernemi együttműködést nehezen lehetett megvalósítani. A hadvezetés terve az áttörés sikerétől függően inkább a hegyvidéken elhelyezett ellenséges erők megkerülésével számolt, amelynél a kisegítő csapást a Borojević-hadseregcsoporthoz kellett vállalnia.

A végleges hadműveleti terv (1918. május 5.) valamennyi katonai vezető csoport elképzelése-

it, érdekeit egyesítő kompromisszum lett, amely a támadóerőket 150 kilométeres arcvonalra húzta szét, súlypontot ezért nem képezhetett, és minden érdekeltet lényegében önálló hadvezérre léptetett elő.

A végrehajtás menetrendjét az alábbiakban szabták meg: *először a kisegítő csapás indul meg* az ellenséges tartalékok elvonása és a feltételezett állatcsordák birtokbavétele céljából a főcsapás megkezdése előtt két nappal. A kisegítő csapást a tiroli hadseregcsoporthoz nyugati szárnyán levő 10. hadsereg (nyolc hadosztály) Metzger altábornagy vezette csoportja (egy hadosztály) méri a Tonale-hágón át Edolóra, az Oglio-völgyben védő erők ellen.

Ezt követi a 11. hadsereg (huszonegy gyalog- és három lovashadosztály) főcsapása az Asiago-fennsíkra kiindulva az Astico és a Brente folyók között, amelyhez egy óra múlva csatlakozik a Borojević-hadseregcsoporthoz (tizenöt gyaloghadosztály és négy lovashadosztály) Isonzó hadseregének a Piave folyón át intézett csapása, valamint a 6. hadsereg Montello-hegy elleni kisegítő csapása. *Csicserics* gyalogsági tábornok harccsoportjának a Piave alsó folyásánál, a lagúnák vidékén a déli szárnyat kellett biztosítani.

A Monarchia csapatainak hadműveleti felkészítését rendkívüli mértékben akadályozta, hogy a hadianyag és élelem oly elégtelen mennyiségben érkezett az arcvonalra, hogy Borojević és József főherceg a támadás elhalasztását követelte. Az ellátmány elvileg 250 gramm kenyeret és 150 gramm húst biztosított naponta a támadó alakulatok számára, amit azonban a hadtáp csak a támadás első napjaira tudott garantálni.

A csapatok egyéb anyagi ellátása ugyanilyen képet mutatott. A hátszázi munkabeszüntetések a fegyver- és lőszerellátásban igen hátrányosan éreztették hatásukat.

A lövegek nagy része – vontatóló hiányában – mozgásképtelen volt, a 11. hadseregnek a lövegeket emberek vontatták az állásokba. A hadvezetés a tüzérségnek csak kilencmillió lövedék felhasználását engedélyezte, ami kevés lett volna, de a támadás napján ennek is csak egy része állt rendelkezésre.

A fegyver- és lőszerhiányt a csapatok „orkánszerű” támadásával akarták ellensúlyozni. Mivel a terv által előírt piavei átkeléshez sok pontonhíd és utászalakulat kellett, hetvenkét utászszázadot vontak össze. Ez elegendő lett volna, de a Livenza folyón tartott gyakorlatok nem tudták pótolni az arcvonal megkövetelte speciális kiképzést.

A legénység a támadást lerongyolódva, éhezve, fertőző betegségektől tizedelve, közömbö-

sen, sőt egy része gyűlölettel várta. Voltak alakulatok, amelyek pusztán azért akartak támadni, hogy az elfoglalt területeket kirabolva, legalább egyszer jóllakjanak. A tisztek jelentése szerint „a hadsereg hangulata nyomott, optimizmusra semmi ok nincsen”. Az elhárító szolgálat jelentette, hogy a bolsevik forradalmi eszmék hatalmukba ejtették a legénységet. Számos forradalmi csoportot letartóztattak, amelyek nemcsak nagy mennyiségű röplapot, ötágú csillagot, tábori sapkára felvarrható vörös szalagot osztottak szét a legénységnek, hanem a harcoló alakulatok bomlását a legénység szökéseinek, front mögötti lógásainak, az ellenséghez való áttámaszkodásának megszervezésével segítették elő. A jelentésekből az is kitűnt, hogy a „felforgató, destruktív tevékenységet” már nemcsak a hátszázi póttestektől ide irányított egykori hazatérők végezték, hanem a „nem hazatérő” katonák is. A soknemzetiségű hadsereg elosztása a hadseregcsoporthoz, hadsereg közötti politikai megfontolások és a háború eddigi tapasztalatai alapján történt. A magyarországi alakulatok egy részét a Borojević-hadseregcsoporthoz vetették be. A csapást mérő IV. hadtest többsége magyarokból állt (64. és 70. honvédhadosztály). A két szomszédos hadtest (XV. és VII.) állománya is főleg magyarokból, szlovákokból, lengyelekből, ruténekből, valamint osztrák-németekből tevődött össze. A Csicsserics-féle hadtestet (XXIII.) vegyes nemzetiségű csapatok alkották. Általános volt, hogy az első lépcsőbe szinte kizárólag magyar többségű csapatokat osztottak be. A Montello elleni kisegítő csapást végrehajtó hadsereg állományát főleg magyarok (kaposvári, székesfehérvári, budapesti, békéscsabai, debreceni, szegedi ezredek) és alsó-ausztriai németek, valamint bosnyákok képezték. A parancsnoki állományba néhány magyar állampolgár tartozott, így József főherceg vezérezredes, Szívó, Berzeviczy, Soós, Szende, Jánky vezérőrnagy, hadosztályparancsnokok és a XXIV. hadtest vezérkari főnöki tisztét ellátó Röder Vilmos vezérkari alezredes.

A tiroli arcvonalon a 11. hadsereg főirányban támadó XIII. hadtestét Csanády gyalogsági tábornok parancsnoksága alatt a 38. honvéd (magyar-román összetételű, parancsnoka Molnár altábornagy), a 42. honvéd (horvátok), a 74. honvéd (többségében magyarok, parancsnoka Perneczky altábornagy), a 16. közös (többségében magyar-román) és a vegyes összetételű 5. közös hadosztály adta. A hadsereg állományába tartozó többi hadtestet vegyesen állították össze: a Grappa-hegytömb ellen felsorakozó magyar többségű XXVI. hadtest vezérkari főnöke Stromfeld Aurél vezérkari ezredes volt.

A hadsereg anyagi, morális állapota, nemkülönben a hadműveleti terv a támadás sikerét kétségesre tette. A kudarc lehetősége mindezek mellett már csak azért is fenyegetett, mert a Monarchia csapataival szemben álló ellenség létszáma, anyagi és technikai ellátottságának magas színvonala következtében erőfölénnyel bírt, az élelmezése is zavartalannak volt mondható.

Különösen vonatkozott ez a brit és a francia hadosztályokra, amelyek éppen a Monarchia 11. hadserege tervezett csapásának irányában helyezkedtek el.

Az ellenségnek a Garda-tó mellékén az olasz 7. és az 1. hadseregében tizenhét hadosztály, a Garda-tó és a Piave folyó között az olasz 6. és a 4. hadseregében húsz hadosztály – köztük egy brit és egy francia hadtest –, a Piave mellékén az olasz 8. és a 3. hadseregében tizenhat hadosztály védett, köztük egy csehszlovák hadosztály. A mélységben tartalékként két hadtest helyezkedett el.

Az említett súlyos nehézségek miatt Borojević június 8-án javasolta, hogy a támadást legalább június 25-ig halasszák el, és a hiányzó élelmet a hátszág „kiéheztetésével”, a lőszert pedig a hadiüzemekkel szemben bevezetett terrorral biztosítsák. A hadvezetés azonban a 11. hadseregnek már felhalmozott élelmiszer- és lőszerkészletre alapozva Conrad ellenjavaslatát fogadta el, és június 15-ére elrendelte az általános támadást.

A Metzger-féle hadműveleti csoport már június 13-án támadásba lendült a Tonale-hágó térségében. A szemben álló olasz erők a csapatokat jól kiépített állásokban fogadták. A hirtelen támadt hóesésben és az ellenfél nem várt kemény ellenállása miatt több alakulat azonnal szétszóródott, a román többségű 5. közös gyalogezred pedig önkényesen elhagyta a csatateret. A támadás még aznap összeomlott, amely rendkívül hátrányosan hatott az egész tiroli arcvonalra. Mindehhez járult a hivatalosan is megerősített hír, hogy a Monarchia legmodernebb hajóját, a 26 000 tonnás Szent István csatahajót az olaszok a pólai hadikikötőben elsüllyesztették.

Conrad arcvonalán június 15-én hét órakor, *Borojević arcvonalán* nyolc órakor indult meg a támadás, amely nem érte váratlanul az ellenséget, mivel előkészületeiről pontos értesülései voltak, a légi felderítés adatait május 23-án még egy átszökött cseh nemzetiségű tiszt is megerősítette. Június 14-én az olasz nemzetiségű dezertőrök elmondásaiból megtudták a támadás időpontját is. Az olasz tüzérség a támadás megindulása előtt tüzzel árasztotta el a 11. hadsereg felvonulási területeit, és számos ezredet szétug-

rasztotta, köztük a 138. közös (magyar-román összetételű) gyalogezredet.

Június 15-én a támadásba lendülő 11. hadsereg hadosztályai a lejtőn lerohanva behatoltak a fennsíkot övező erdő előtt levő ellenséges védelmi vonalba, de azt már az ellenség kiürítette. Az erdőben kiépített második és harmadik védelmi vonalba húzódott erők viszont a tovább támadó csapatokat gyilkos tüzzel fogadták. Az ellenállás annál is inkább hatékonynak bizonyult, mert a tüzérség a támadó gyalogságot támogatni nem tudta. Az automata fegyverekkel ellátott brit és francia gyalogság ellenlökésére a 11. hadsereg csapatai pánikszerűen özönlöttek visszafelé. A kopár hegyoldalon felfelé menekülők között az automata fegyverek tüze és az antant nehéztüzérsége valóságos vérfürdőt rendezett. A 38. honvédhadosztály visszaözönlését követően a 42. honvéd- (horvát) hadosztály is visszavonult kiindulóállásaiba. Hasonló sorsra jutott a 26. lövészhadosztály (csehek) és a Havasi gyopár hadosztály (osztrák-németek) is. Ez utóbbiak vesztesége különösen nagy volt. Ezalatt a Grappa-hegytömböt ostromló 27. és 32. közös hadosztály még ennél is súlyosabb veszteséget szenvedett, a nagy erejű ellenséges tűz hatására az egyre ritkuló rohamozó sorok visszaözönlöttek eredeti állásaikba.

Június 15-én a 11. hadsereg parancsnoksága elrendelte az általános védelmet, s ezzel a támadás összeomlását elismerte. A különvonatán utazó IV. Károlyt a kudarc híre valósággal letaglózta, maga Conrad is az idegösszeomlás határáig jutott el. Most már mindenki Borojević sikerében bízott, akinél az első nap estéjéig viszonylag kedvezően alakultak a dolgok.

A Borojević-hadseregcsoporthoz Isonzó hadseregénél a IV. és a XVI. hadtest kezdte meg az Oderzo, Treviso főirányban a támadást. A IV. hadtest 64. és 70. honvédhadosztályának első lépcsőjében levő magyar többségű ezredek súlyos harcok árán előbb a Piave folyó szigetein beépített ellenséges védelmi állásokat küzdötték le, majd elérték a folyó nyugati partját, és ott hídfőt létesítettek. Az azonnal kibontakozó olasz ellen-csapások után védelemre kényszerültek. Ezalatt a XVI. hadtest rohamzászlóaljai a Papadopoli-szigeten kiépített ellenséges állásokat leküzdve szintén a Piave nyugati partjára érkeztek. Az olasz tüzérség a pontonok nagy részét azonban szétlőtte, így megszakadt az utánpótlás. Az olasz ellenlökések a magyar és osztrák-német többségű ezredek részben visszaűzték a Papadopoli-szigetre. Valamivel sikeresebben alakult a helyzet a déli szárnyon harcoló VII. hadtestnél, amely azonban szlovák, lengyel és rutén többsé-

gű ezredeinek csak felét tudta áttenni a folyó túl-só partjára, viszont felállítottak egy jól használható hadihidat.

A lagúnák vidékén támadó XIII. hadtest cseh, német, rutén és magyar többségű ezredei – a várakozással ellentétben – nagy sikert értek el: átkelve a folyón, mintegy nyolc kilométer széles és négy kilométer mély hídfőt alakítottak ki, és szilárdan megvetették lábukat. A kisegítő csapásnak tervezett vállalkozás így elsőrangú szerepet kapott, annál is inkább, mivel a másik kisegítő csapás, a Piave felső folyásánál levő Montello-hegy nagy részének elfoglalása a 6. hadsereg magyar, bosnyák és osztrák–német többségű ezredeinek már az első nap sikerült. Az első lépcsőben a 44. kaposvári és a 69. székesfehérvári ezred kelt át a Piavén. Az olasz tűzérés és a légierő a hadihidakat azonban annyira meg rongálta, hogy a hirtelen támadt esőzés miatt megáradt folyó roncsait elsodorta, így az átkelt csapatok utánpótlását nem lehetett biztosítani.

Június 15-én este IV. Károly telefonon adott utasítást Borojevićnek, hogy a 11. hadsereg kudarc miatt minden erővel folytassa a támadást, „mivel attól a Monarchia léte függ”. A támadás folytatása az Isonzó hadseregnél látszott célszerűnek, mert a 6. hadsereg egyelőre utánpótlás nélkül maradt. De az Isonzó hadsereg is csak akkor tudott támadni, ha erősítéseket kap. Az olasz hadvezetőség ugyanis egymás után dobta át csapatait a teljes apátiába süllyedt 11. hadsereg tiroli arcvonaláról. A két hadvezetés között versenyfutás kezdődött: miközben Tirolból öt hadosztályt Borojevićhez (két hadosztályt pedig a hátsóháztáborba) indítottak, az olasz hadvezetés friss hadosztályait már bevetette a Piave mentén. Az Isonzó hadsereg új támadásának feltétele újabb hidak létrehozása volt, amit az olasz tűzérés és légierő ismételt megakadályozott. A már meglevő szükséghidak pusztulását betetőzte, hogy a megáradt folyó a 6. hadsereg hídroncsaival elsodorta a régieket is. E válságos helyzetben az olaszok váratlan támadással leszerítették a Montello-hegyről a 6. hadsereg csapatait, majd ellenlökésekkel az Isonzó hadsereg csapatait is a folyó partjára történő hátrálásra kényszerítették.

A további támadás értelmét veszítette, különösen azután, hogy a hadsereg ellátmányosztálya az élelem- és a lőszer-utánpótlást a hátsóházi állapotok miatt kilátástalannak ítélte meg, és a német hadvezetés is hat hadosztály átirányítását kérte a nyugat-európai arcvonalra.

Június 20-án a hadvezetés elrendelte a csapatok visszavonását a Piave keleti partjára. A 6.

hadsereg kiürítette a Montellót, s viszonylag kevés veszteséggel átkelt a folyón. Az Isonzó hadsereg visszavonulását az ellenség nagy erejű tűzérési tűzcsapással és szüntelen repülőbombázással zavarta. A hajókon, csónakokon, pontonokon, tutajokon visszaözlő hadsereg létszámában megtizedelve, iszonyú lelkiállapotban érkezett vissza a Piave másik partjára.

Mindkét hadseregcsoporthoz (Conrad, Borojević) a teljes szétesés állapotába került. A pusztulás csak azért nem következett be, mert az ellenség a németek július 15-én indított utolsó nyugati támadásának előkészületei miatt az állásaiba visszaözlő osztrák–magyar erők ellen nem indított támadást.

A támadás és visszavonulás során a Monarchia hadserege 150 000 főt veszített halottakban, sebesültekben és foglyokban. A katasztrófának azonban sokkal súlyosabbak voltak a politikai és katonai következményei: az osztrák–magyar állam az összeomlás szélére jutott. A Habsburg-birodalom népeinek nemzeti elnyomására, a Monarchia átmentésére hívatott legnagyobb fegyveres erő, a hadsereg a felbomlás útjára lépett.

A Monarchia utolsó támadó hadművelete nemcsak hadtörténeti tanulsággal szolgál, hanem a valóságtól elszakadt hadvezetés dilettantizmusának is megdöbbentő bizonyítékát adja. Szinte példátlan a hadtörténelemben az, hogy egy katonai vezetés harmadszor is egy teljes hadsereget támadásba hajszoljon egy fennsíkról (Asiago) kiinduló meredek és kopár hegyoldalon lefelé az ellenség sűrű erdőben kiépített állásai ellen, amely a felderítés számára elérhetetlen volt, ráadásul az első vonalat előre kiürítette, hogy a másodikban a tűzérés pusztító tüze elől rejtve gyilkos elhárító tüzrelvvel fogadja a támadókat. A visszavonulás során az osztrák–magyar gyalogság arra kényszerült, hogy az említett kopár hegyoldalon felfelé meneküljön. A visszavonulók többsége így elvérzett az ellenség tűzérési tüzeiben és az utánuk nyomuló ellenséges gyalogság automata fegyvereitől. A Borojević-hadseregcsoporthoz által végrehajtott főcsapás helyének kiválasztása is hasonló dilettantizmust árult el: az erőszakos folyami átkeléshez elégtelen mennyiségű átkelőeszközzel szállított gyalogság nehezen küzdött le a Piave folyó szigetén levő ellenség védelmét, mert a tűzérés tűztámogatását sem kapta meg. A túlsó part elérésekor beleütközött a közben megerősödött ellenség szívszerű ellentámadásába, amit leküzdeni már csak azért sem tudott, mert utánpótlását az ellenséges tűzérés a hidak, pontonok szétlövésével akadályozta, nem beszélve arról, hogy a tá-

madó gyalogság első lépcsőjében levő csapatok többségét népfelkelők tették ki. A hídfőkből való kitörést akadályozta, hogy az áttekinthetetlen, gyümölcsösökkel, szőlőültetvényekkel teletűzdelt táj felaprózta a harcot. Az elszigetelt csoportok tűzérési támogatását megoldani nem lehetett. Ahol a tűzérés mégis adott támogatást, az minimális hatásúnak bizonyult, ugyanis a gázlővedékek, amelyekről a hadvezetés az ellenséges tűzérés kikapcsolását várta, nem robbantak, illetve az ellenség modern gázálcokkal könnyen védekezett ellenük. (Az offenzíva után

DÖNTŐ HADÁSZATI FORDULAT A NYUGAT-EURÓPAI ARCVONALON

Az antant Legfelsőbb Haditanácsa július elejétől nagyszabású ellentámadást készített elő a nyugat-európai arcvonal középső szakaszán, hogy a hadászati kezdeményezést végleg magához ragadja.

1918. július 18-án két francia hadsereg (huzsonhat hadosztály, négyszáz harckocsi, ezer-száz repülőgép) a *Villers-Cotterêts menti erdő-ségből kiindulva* megrohanta a német védelmet és július 28-ig mélyen betört az állásokba, majd visszaszorította a német erőket az Aisne és a Velse folyók mögé. A „második Marne melletti csata” a szövetségesek győzelmével végződött. Ez már jelezte annak a nagy hadászati fordulatnak a kezdetét, amely a nyugat-európai arcvonalon az antant javára bekövetkezett. A német hadsereg hadászati védelembe szorult.

Az antantcsapatok támadása augusztus elején Amiens térségében folytatódott. A Villers-Bretonaux erdőből előtörő harminckét szövetséges hadosztály háromezer löveggel, ötszáz harckocsival és ezerkilencszáz repülőgéppel augusztus 8-án a német hadsereg védelmét áttörte, és négy nap alatt 60 kilométert nyomult előre.

A német hadvezetőség belgiumi főhadiszállásán (Spa városában) augusztus 13–14-én II. Vilmos császár elnökletével tanácskozást tartottak, amelyen Hindenburg és Ludendorff beismerték: Németország a háborút már nem nyerheti meg. A tanácskozásokba később bekapcsolódott IV. Károly, a Monarchia uralkodója, Arz vezérkari főnökkel együtt. A tanácskozás elhatározta, hogy egy semleges államot (Hollandia vagy Svájc) kérnek fel az ellenséggel való kapcsolatok felvételének elősegítésére, hogy egy kompromisszumos megegyezést érthessenek el. IV. Károly kijelentette: a német diplomáciai akció sikerétől függetlenül az Osztrák–Magyar Monarchia is megteszi a szükséges lépéseket.

Borojević a Tagliamento folyónál állatcsordák ellen próbálövést rendelt el. Az állatok sértetlenek maradtak.) Mindezek a harcászati hibák aláhúzták a hadműveleti tervezés végzetes tévedéseit: a főcsapások helyének rossz kiválasztását, a súlypontképzés klasszikus szabályainak megsértését, a hadműveleti vezetés anarchikus voltát. Ezt teljessé tette, hogy a támadást olyan csapatokkal hajtották végre, amelyek már a Habsburg-monarchia háborúját megelégtelték, ösztönösen szembefordultak a háborúval, sőt a népeket, nemzeteket elnyomó állammal is.

1918. szeptember 14-én Burián István külügyminiszter jegyzéket juttatott el a hadviselő államok kormányaihoz, amelyben javasolta, hogy képviselőik valamely semleges ország területén vizsgálják meg, milyen feltételekkel volna elérhető a háború befejezése és a béke megkötése.

A központi hatalmak katonai vereségét nyíltan feltáró jegyzék után az antant szeptember 15-én áttörte a központi hatalmak balkáni védelmét a bolgár csapatok arcvonalán. A bolgár uralkodó köröket ez azonnali fegyverszünetkérésre kényszerítette. A fegyverszünetet szeptember 29-én aláírták, és így megnyílt az út az antant-erők számára az Osztrák–Magyar Monarchia déli határai felé.

A központi hatalmak reménytelenné vált katonai és külpolitikai helyzetének, valamint a hátsóházi tömegek növekvő forradalmi mozgalmának hatása alatt a német hadvezetés szeptember 29-én azonnali fegyverszünet kérésére szánta el magát.

Október 4-én a hadvezetés nyomására Miksa badeni nagyherceg vezetésével „népkormány” alakult, amely október 4-ről 5-re virradó éjszaka elküldte Wilson amerikai elnöknek a fegyverszüneti és békekérelmet. A jegyzékhez az Osztrák–Magyar Monarchia és Törökország is csatlakozott.

Az október végéig elhúzódó jegyzékháború, amely a központi hatalmak és ellenfeleik között kibontakozott, a győztes antant-imperializmus kerülhetlenségét mutatta a legyőzöttekkel szemben. Wilson és szövetségeseinek feltételei a központi hatalmak katonai vereségét teljessé tették.

A német fegyverszünet aláírását az Osztrák–Magyar Monarchiával kötött páduai fegyverszünet (november 3.) néhány nappal megelőzte.

A német fegyverszünet november 11-i létrejöttét Compiègne városában nem kis mértékben befolyásolta, hogy október folyamán a Spartacus Szövetség vezetésével a német dolgozó tömegek háború- és császárelenes társadalmi mozgalma már a birodalom egészét átfogta. Október végén a német haditengerészeti flottánál bontakozott ki hatalmas lázadás, amely csakhamar a haditengerészek s a hozzájuk csatlakozott munkástömegek fegyveres felkelésévé vált. Né-

A BALKÁNI ARCVONAL ÖSSZEOMLÁSA

1918. szeptember 15-én a Franchet d'Espèrey francia tábornok parancsnoksága alatt álló antanterők áttörték a központi hatalmakkal szövetséges bolgár hadsereg arcvonalát a Cerna és a Vardar folyók völgyében. Az áttörést megelőzően a központi hatalmak tizenhat hadosztálya állott szemben az antant huszonnyolc hadosztályával.

A 40 kilométer szélességben végrehajtott áttörés csakhamar 45 kilométer mélységűvé vált. A bolgár hadsereg alakulatai az áttörést követő napokban az arcvonalat elhagyták s Szófia irányában elvonultak, hogy a néppellenes, németbarát rezsim megdöntésével a háborúnak véget vessenek. Az előnyomuló antantcsapatok szeptember 22-én Velez, 29-én Skopje városokat foglalták el. Más antantcsapatok az Égei-tenger partvidékén Konstantinápoly alá érkeztek.

A Szófiához közeledő, forradalmi beállítottságú csapatokat a német segítséggel hatalomra került burzsoázia lefegyverezte, s a fegyverszünet gyors megkötésével (szeptember 29.) az országot antantmegszállás alá juttatta. A fegyverszünet által engedélyezett, megbízható elemekből összeállított három hadosztállyal azután az antantbarát burzsoázia megszilárdította hatalmát.

A visszavonuló német és osztrák-magyar csapatokat az előnyomuló antanterők rendkívüli lassúsággal követték. Ez a központi hatalmak hadvezetésének figyelmét abba az irányba terelte, hogy az antanthatalmak Németországgal szemben változatlanul a nyugat-európai arcvonalat, a Monarchiával szemben pedig a délnyugati (olasz) arcvonalat tekintik a háború fő arcvonalainak. A később igaznak bizonyult feltevés magyarázza meg mindkét hadvezetés ama intézkedéseit, amelyeket a délkeleti arcvonal megerősítésére a nyugat-európai arcvonal gyengítése nélkül tettek. A délnyugati arcvonalról tervbe vették a megbízhatatlan 27. és 38. honvédhad-

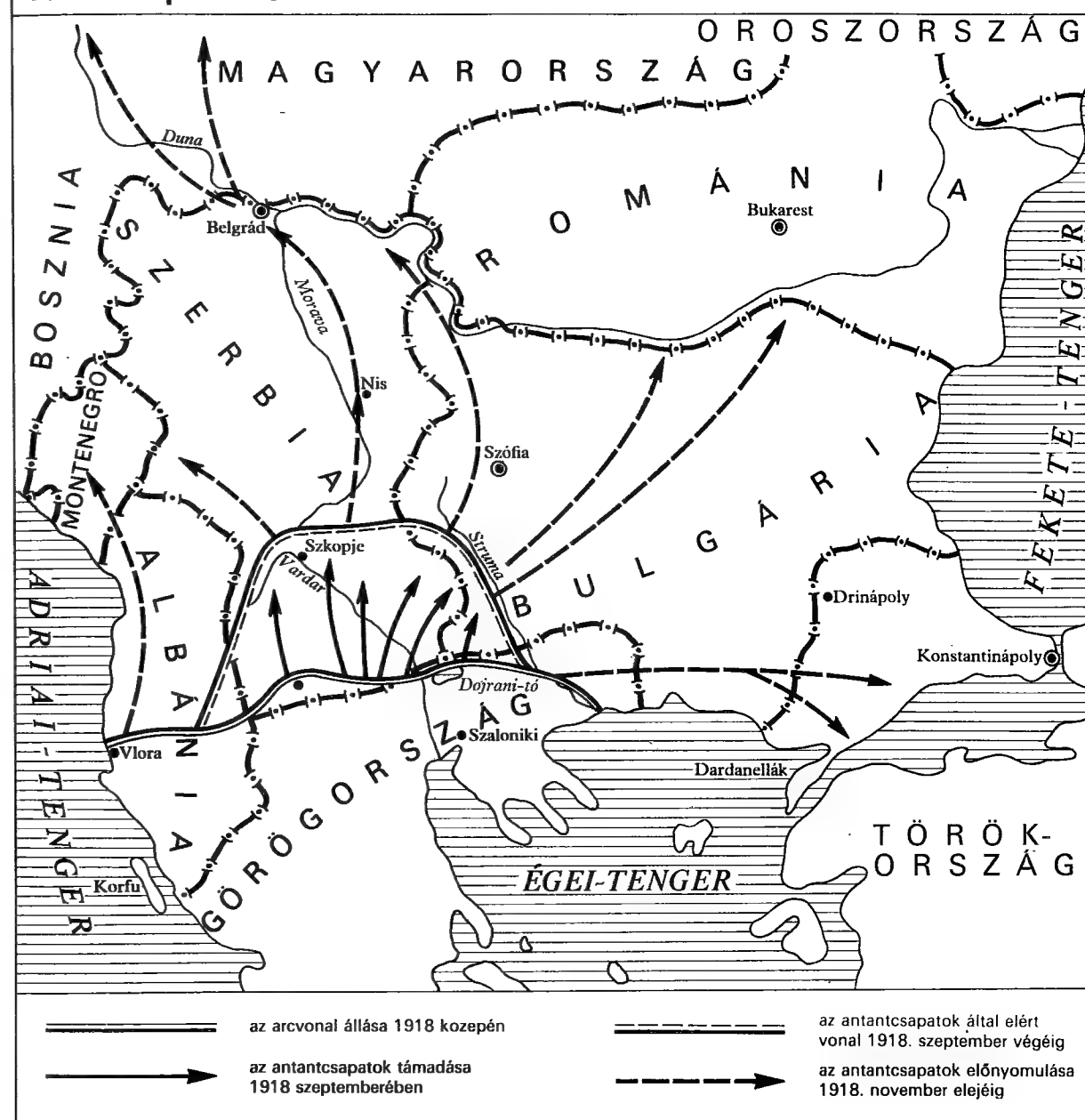
metországban megkezdődött a polgári demokratikus forradalom, amely november 9-én a birodalom fővárosában, Berlinben is diadalra jutott. A forradalom győzelmével a császári monarchia összeomlott.

Az antant a fegyverszüneti feltételeket úgy fogalmazta meg, hogy a megvert, de meg nem semmisített német imperializmusnak kellő ereje maradjon a forradalmat győzelemre vivő munkás-, katonai- és parasztömegekkel szemben.

osztály átirányítását a délkeleti arcvonalra a Bécs környékén állomásozó 32. hadosztállyal és a 10. lovashadosztállyal együtt. Az ukrajnai megszálló erőktől pedig az 59., a 15. gyalghadosztály és a 4. lovashadosztály ideirányítását tervezték. Később az osztrák-magyar hadvezetés ezt az elhatározást némileg módosította. Kiderült ugyanis, hogy a délnyugati arcvonalon levő hadosztályokat megmozdítani egyelőre nem lehet, mert az egész arcvonal bomlásnak indul. Az ukrajnai megszálló erők említett alakulatainak egy része pedig teljesen megbízhatatlan hírben állott. Így október elején a hadvezetés az említett hadosztályok kisebb részének délkeletre küldése mellett döntött, és az alábbi hadosztályok átszállítását is elrendelte: Ukrajnából a 155. honvédhadosztály, a 145. gyalogdandár, a 2. és 7. lovashadosztály, valamint az 5. honvéd lovashadosztály, a hátszögből a 30. és a 9. hadosztály (főként csehek). Számítások szerint ezeknek az alakulatoknak folyamatos beérkezése a Duna-Száva vonalra 1918. december 21-ig elhúzódik, csak úgy, mint a német hadvezetőség által erre az arcvonalra szánt alpesi hadtesté, a 217., 219. és a 6. tartalék hadosztályé is.

Az említett csapatokkal, valamint a Balkán félszigeten tartózkodó eddigi és állandó visszavonulásban levő alakulatokkal együtt a központi hatalmak ereje 1918. december 21-én huszonhárom hadosztályt tett volna ki, amelyekkel szemben az időközben harminckét hadosztályra nőtt antantcsapatok jelentős erőfölényben álltak. A létszám aránya hozzávetőleg 221 000: 550 000 fő volt. A Monarchia hadseregének főparancsnoksága a délkeleti arcvonal elhárító képességében ezért eleve nem bízott. Többet várt az időközben megindult diplomáciai kezdeményezéstől, amely az október 5-én Wilsonnak elküldött jegyzékkel az azonnali fegyverszünetet és béke létrehozását kínálta fel. A katonai vezető körök minden erejüket ezért vetették latba.

A BALKÁNI ARCVONAL ÖSSZEOMLÁSA 1918. szeptember

AZ OSZTRÁK-MAGYAR HADVEZETÉS SIKERTELEN HARCA A HADSereg ÉS A MONARCHISTA ÁLLAM MEGMENTÉSÉÉRT

Az amerikai elnöknek küldött október 5-i békejegyzék szándékosan hangsúlyozta Wilson 1918 januárjában tartott beszédének ama passzusát, amely a Monarchia népeinek, nemzetiségeinek „autonóm fejlődését” követelte, kiemelve azt, hogy a Habsburg vezető körök e követe-

lésnek az elkövetkezőkben maradéktalanul eleget kívánnak tenni.

A Monarchia népeit, nemzetiségeit azonban 1918 októberében az „autonóm fejlődés” nem elégítette ki: Ausztriában és Magyarországon mind a tömegmozgalmak, mind a nemzeti bur-

zsoáziák a nemzeti függetlenségért szálltak síkra, amellelt, hogy maga Wilson is – elsősorban a cseh, szlovák, horvát emigráns politikusok nyomására – az autonóm fejlődésről vallott nézeteit túlhaladottnak ítélte, és később vissza is vonta.

A Monarchia vezető körei azonban úgy vélték, hogy az autonóm fejlődés ígéretével nemcsak a tömegeket szerelhetik le, hanem a Habsburg-monarchia megmentésének útját is egyengetik, amely a fenyegető bolsevizmussal szemben az antant Szovjet-Oroszország elleni politikájának is megfelelt.

A Habsburg vezető körök a Monarchia egysége és fennmaradása legbiztosabb zálogának még mindig a hadsereget tekintették. A katonák megtartása viszont az azonnali fegyverszünetről függött. A főparancsnokság a békejegyzék elküldése után napiparancsot adott ki a „békélépés” kihirdetésére, ezzel óhajtván azt az illúziót kelteni a hadseregben, hogy a békét a hadvezetéstől, tehát a Monarchiától kapják, „amelynek egysége megmarad... hogy attól a szörnyűségtől, amely Oroszországot érte... a Monarchia népei megmeneküljenek”.

Ezt követően reménykedve várták Wilson válaszát. Wilson azonban a Monarchiának nem válaszolt, ellenben Németországgal közölte azokat a feltételeket (megszállt területek kiürítése stb.), amelyek alapján a szövetségesek hajlandók tárgyalni a fegyverszünetről.

A válasz elmaradása a hadvezetőséget nem zavarta, sőt a németekkel közölt feltételeket magára nézve is kötelezőnek ismerte el. Október 10-én különjegyzékben tájékoztatták Wilson, hogy a Monarchia hadserege a megszállt területeket (Észak-Olaszország) kiüríti, s az erre vonatkozó intézkedéseket ki is adták. Ez utóbbi a velencei síkságra vonatkozóan október 10-én valóban meg is történt. Szerbiára és Ukrajnára vonatkozólag a hadvezetés nem tartott szükségesnek semmiféle intézkedést.

A hadvezetés október 11-én még továbbment: felállította a délnyugati arcvonal fegyverszüneti bizottságát Weber gyalogsági tábornok vezetésével, s kidolgozta az általa szükségesnek tartott feltételeket. Ez utóbbiak még a hadseregpáncsnokokból is megdöbbenést váltottak ki, mert olyan módon fogalmazták, mintha a Monarchia megnyerte volna a háborút.

Október 14-én a hadvezetés utasította a délnyugati arcvonal parancsnokait, hogy a kiürítést október 17-én kezdjék meg. A parancsot végrehajtották, amelynek következtében egész ezredek bomlottak fel, és fegyveresen özönlöttek hátrafelé. A hadvezetés minderről értesülve azonnali hatállyal letiltotta a csapatok bármilyen

megmozdítását, s úgy döntött, hogy az ellenség 1918 nyara óta várt nagy támadását a meglevő állásokban próbálja meg felfogni.

A kiürítés időpontjául azért jelölték meg október 17-ét, mert előző nap, október 16-án megjelent IV. Károly manifestuma, amely Ausztriát szövetségi állammá nyilvánította, vagyis az 1867 óta fennállt dualista államrendszert egy tollvonással megszüntette. A manifestum kiadását két igen jelentős belpolitikai esemény is siettetette: október 14-én Csehszlovákia kirobbant az általános sztrájk, amelyhez a hátszázai csapatok egy része is csatlakozott. A politikai sztrájk az önálló csehszlovák köztársaság mellett szállt síkra, annál is inkább, mivel azt az antantdeklaráció szövetséges államnak ismerte el. Ugyanazon nap a nagybirtokosokból és a burzsoázia képviselőiből álló lengyel nemzeti tanács kimondta a lengyel területek Ausztriától való elszakadását. A király manifestuma, amely a Monarchia szétesését kívánta megakadályozni, Magyarországra – a magyar uralkodó osztályok heves ellenállása miatt – nem vonatkozott. A manifestum elismerte a nemzetek önrendelkezési jogát s minden nemzetet felszólított, hogy hozzák létre nemzeti tanácsait letelepedési helyükön, s maradjanak a birodalom kebelében.

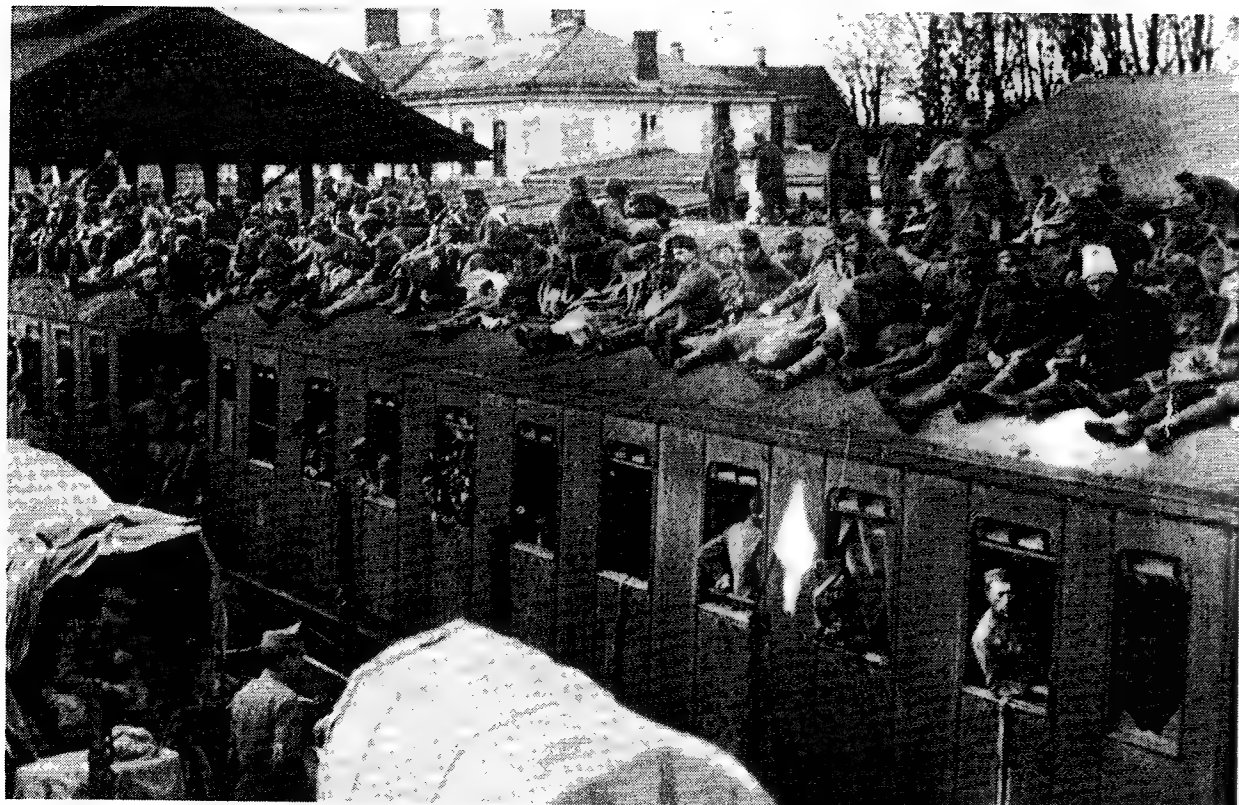
A manifestum IV. Károly és a hadvezetés egyik utolsó kísérlete arra, hogy a hadsereget, s vele a Habsburg-monarchiát megmentse.

A hadsereg 1918 októberében még igen jelentős erőt képviselt: a Monarchia hadseregének összlétszáma ekkor 3,5 millió főre tehető. Ebből 474 000 fő állt az arcvonalakban, tartaléklományban 875 000 fő. A hadtáp- és a vasútbiztosító csapatok 90 000, a munkásosztatok 110 000, a mögöttes területen levő csapatok 1,8–2,0 millió főt számláltak. (Ez a magas létszám a hátszázai forradalmi mozgalmakkal magyarázható.) A hadsereg „erkölcsi-politikai tartása és harckészsége” azonban, mint arról a csapatokhoz küldött vezérkari tisztek jelentései beszámoltak, „már jó ideje megrendült”.

Az alakulatok körében a szökések, lógások száma minden eddiginél magasabbra emelkedett, az elhárító szolgálat által bevezetett „hazafias oktatást”, amely a király- és a dinasztiahűséget igyekezett erősíteni, a dualista Monarchia békekezdeményezéseit népszerűsíteni, a katonák gyűlölettel fogadták. Az elhárító szolgálat sorozatosan leplezte le a „felforgató” csoportokat, amelyek szervezett agitációt folytattak a háború befejezéséért, a Monarchia állam- és társadalmi rendjének fegyveres megdöntéséért. A katonák körében nem kevés sikere volt az antantpropagandának, amely rölapok millióival

54 / MOZGÓSÍTÁS, 1914

127 / FRONTRÓL HAZAÖZÖNLŐ KATONÁK, 1918

128 / ÖSSZEOMLÁS, 1918

vagy az ellenséges lövészárkokból a csehszlovák, délszláv légiók tagjainak élőszavával hatott a katonákra. Mindehhez hozzájárult a hátszági állapotokról, az éhségről, a munkás- és parasztmozgalmakról és az antant balkáni sikereiről érkező hírek sokasága, amelyeket a szabadságról visszaérkezők terjesztettek.

A délnyugati arcvonalon 1918. október 10-én a 44. lövészadosztály 52. gyalogezrede (67%-a magyar, 21%-a osztrák-német) Codroipóban megtagadta az erősítési munkát, majd a tűzvonalba küldésekor fellázadt. Október 11-én a 38. honvédhadosztály 23. gyalogezredének magyar nemzetiségű katonái nem voltak hajlandók az ellenség betört csapatait ellenlökéssel visszavetni. (Az ezred összetétele: 43% magyar, 33% német, 15% szerb-horvát.) A kiküldött vizsgáló bizottságok jelentése szerint mindkét ezred katonái kijelentették: elégük van a háborúból, s nem hajlandók tovább harcolni.

Az október 16-i császári manifesztum, majd gróf Tisza István ama kijelentése a magyar parlamentben, hogy „a háborút elvesztettük”, az arcvonalakon leírhatatlan hatást keltett. A szláv, a román és az olasz nemzetiségű katonák a manifesztumot úgy tekintették, mint az osztrák császár egyenes felhívását arra, hogy térjenek haza „letelepedési helyükre”, a magyar katonák nagy része pedig Tisza bejelentése után követelte azonnali hazaszállítását. (Így pl. október 18-án a 44. és 86. gyalogezredből alakított 52. gyalogezred menetszázadai.)

Október 20-án a 17. hadosztály magyar ezredei hasonló indokokkal lázadtak fel Tarcentótól délnyugatra. Ezt követően az 56. lövész- és 19. gyaloghadosztály többségében cseh legénysége tagadta meg a tűzvonalba indulást. Ez utóbbiak arra hivatkoztak, hogy a császár elismerte az önálló cseh államot, így a további harcnak a délnyugati arcvonalon nincs értelme. Október 21-én a 42. honvédhadosztály (többségében horvátok) a Monte Asolonétól keletre hasonló indoklással tagadta meg a parancsot.

HADÁSZATI VERESÉG A DÉLNYUGATI ARCVONALON ÉS A CSAPATOK FELBOMLÁSA

A délnyugati arcvonalon megindított ellenséges támadás egybeesett a Habsburg-birodalom felbomlásával. Ez utóbbi felgyorsulását nem kis mértékben befolyásolta Wilson amerikai elnöknek a Monarchia kormányához intézett október 20-i jegyzéke, amely a vezető köröket a megalakuló nemzeti tanácsokkal való tárgyalásokra

A parancsnokság a lázadókkal szemben megtorlást nem fogantatosított, mivel ezt már ereje nem engedte, de maga is úgy vélte: jobb, ha a lázadókat azonnal a front mögé irányítja, mert az antant támadása küszöbön áll.

Egyes csapatok lázadását a délkeleti arcvonalról is jelentették. A 9. és 30. hadosztály, amely október elején érkezett meg, használhatatlannak bizonyult: alakulatai az első puskalövésre elhagyták az arcvonalat. A cseh többségű 9. hadosztály Vranjánál felbomlott, katonáit csak Leskovacnál sikerült összeszedni. A 30. hadosztály 70. gyalogezredét (76% horvát, 11% német, 8% magyar, 5% szlovák) pedig ki sem engedték a délkeleti arcvonalra. Október 20-án a 3. vadászászlóalj (többségében magyarok) Jagodinánál megtagadta a harctérre indulást. Október 21-én a ruténokból, lengyelekből, olaszokból, csehek-ből és németekből álló 13. ulánuszred Orsovánál nem volt hajlandó átkelni a Dunán, október 22-én a 27. ezred (76% német, 14% cseh, 7% szlovén, a többi román) tagadta meg a menetparancsot. Október 23-án valósággal lázadássorozat indult meg. A 4. tüzérezred Turnu Severinnél, a 30. rohamzászlóalj (lengyelek, ruténok), a 18. gyalogezred (csehek), a 27. vadászászlóalj (bukovinai románok) és a 26. vadászászlóalj (91% magyar, a többi német és szlovén) katonái a szocialista forradalmat és a nemzetek önrendelkezését éltetve nem foglalták el a tűzvonalat.

Ezeknek a lázadásoknak közös vonása a háborúval való nyílt szembefordulás és a forradalommal való fenyegetőzés. Jellemző, hogy a hadvezetés a délkeleti arcvonalon erő híján nem törekedett a lázadók megfékezésére, amellet egyre inkább erősödött bennük az a meggyőződés, hogy a fegyverszünet mihamarabb megkötik, s marad annyi megbízható alakulatuk, amellyel a lázadókat és a forrongó hátszágot megfékezik.

Október 24-én a délnyugati arcvonalon az antant 1918 nyara óta várt nagy támadása megindult, és ez számításait halomra döntötte.

utasította. Az antant ezzel a jegyzékkel voltaképpen a Monarchia felbomlasztása mellett foglalt állást. Az antant hadvezetése, függetlenül a Monarchiában bekövetkező eseményektől, a háború végső kimenetele szempontjából elengedhetetlennek tartotta a délnyugati arcvonalon álló osztrák-magyar erők megsemmisítését. De a tá-

madás várható sikere nagymértékben éreztette hatását Németország katonai helyzetére is, nem beszélve arról, hogy a délnyugati arcvonalon legnagyobb katonai erővel szereplő olasz imperializmus Ausztriával szembeni hódító törekvéseit is kielégíthette. A nyugati szövetségesek az utóbbit már csak azért is támogatták, mert ezzel Olaszország figyelmét a Balkánról elterelték.

A Monarchia vezető körei (köztük a magyar kormány) a manifesztumot követő napokban mindent elkövettek az „olasz offenzíva” elhalasztásáért, a király a pápán keresztül szólította fel az antanthatalmakat, ne támadjanak, mivel a Monarchia és a háború sorsa nem a velencei síkságon dől el.

Az elhalasztási kísérlet azonban nem járt eredménnyel, október 24-én reggel 5 órakor megindult az olasz támadás.

Az olaszok által tervezett támadás hadászati célkitűzése az volt, hogy az Isonzó hadsereg és a tirolí arcvonal (beleszámítva a Belluno-csoportot is) csatlakozását biztosító osztrák-magyar 6. hadsereg arcvonalát Conegliano, Sacile irányában áttörje, a hadsereg utánpótlási fővonalát, a Vittorio-Conegliano-Sacile területet elfoglalja, és azt a további küzdelemből kikapcsolja.

Az áttörés elősegítése érdekében a terv előírta a Piavén álló két osztrák-magyar hadsereg (az Isonzó és a 6. hadsereg) csatlakozásánál az arcvonal leggyengébb szakaszának áttörését is (10. hadsereg). Az áttörés után, a hadművelleti főcsapás második fázisaként, a szövetséges haderőnek újabb nagy erejű támadással a Monte Grappa két oldaláról, valamint Vittorio térségéből a Feltré-Belluno medencébe kellett betörnie, hogy innen a Cordevole völgyéből és Agardinóból, továbbá a Grappa térségéből jött erősítésekkel együtt Val Cismonból a Sugana-völgyön keresztül az osztrák-magyar tirolí (trienti) arcvonalat kelet felől felgöngyölítse.

Az osztrák-magyar tartalékok elvonása céljából, amelyeket az olasz hadvezetés a Piave alsó folyásánál tételezett fel, célszerűnek látta kisegítő csapások végrehajtását is a Belluno-csoport és a 11. hadsereg ellen.

Az olasz hadvezetés október 14-től a rendelkezésre álló erőket fokozatosan készenlétbe helyezte. A főcsapást mérő 8. hadsereg, a kisegítő csapást végrehajtó 12. és 10. hadsereggel együtt az osztrák-magyar 6. hadsereg, a Belluno-csoport bal szárnya és az Isonzó hadsereg jobb szárnya elleni támadást kapta feladatul. A hadművelet első szakaszában a 4. hadsereg pedig a Belluno-csoport közepe és bal szárnya, a 6. hadsereg az osztrák-magyar 11. hadsereg ellen támad. Az áttörés befejezéséig a 3., az 1. és a 7.

hadseregnek le kellett kötnie az Isonzó hadsereg közepét és bal szárnyát, valamint a 10. hadsereget.

A támadás megindulásakor a délnyugati arcvonalon az antant ötvenhét hadosztályával szemben ötvenhárom erősen leharcolt, nem teljes létszámú hadosztály állott.

Az antanterőknél az első lépcsőben huszonkét hadosztály (köztük három brit és két francia), a második lépcsőben tizenöt hadosztály (köztük egy csehszlovák), a harmadik lépcsőben (tartalékban) tizenhat gyaloghadosztály (köztük öt amerikai) és négy lovashadosztály volt elhelyezve. A főcsapás irányában 4750 löveget, 600 nagylövelőt, 5700 000 db töltényt, húsz teljes hadihídkezelő, 4500 méter búranyagot, 4500 méter tartalék hídanyagot, 20 000 m³ faanyagot és nagy mennyiségű, átkelésre alkalmas csónakot halmoztak fel.

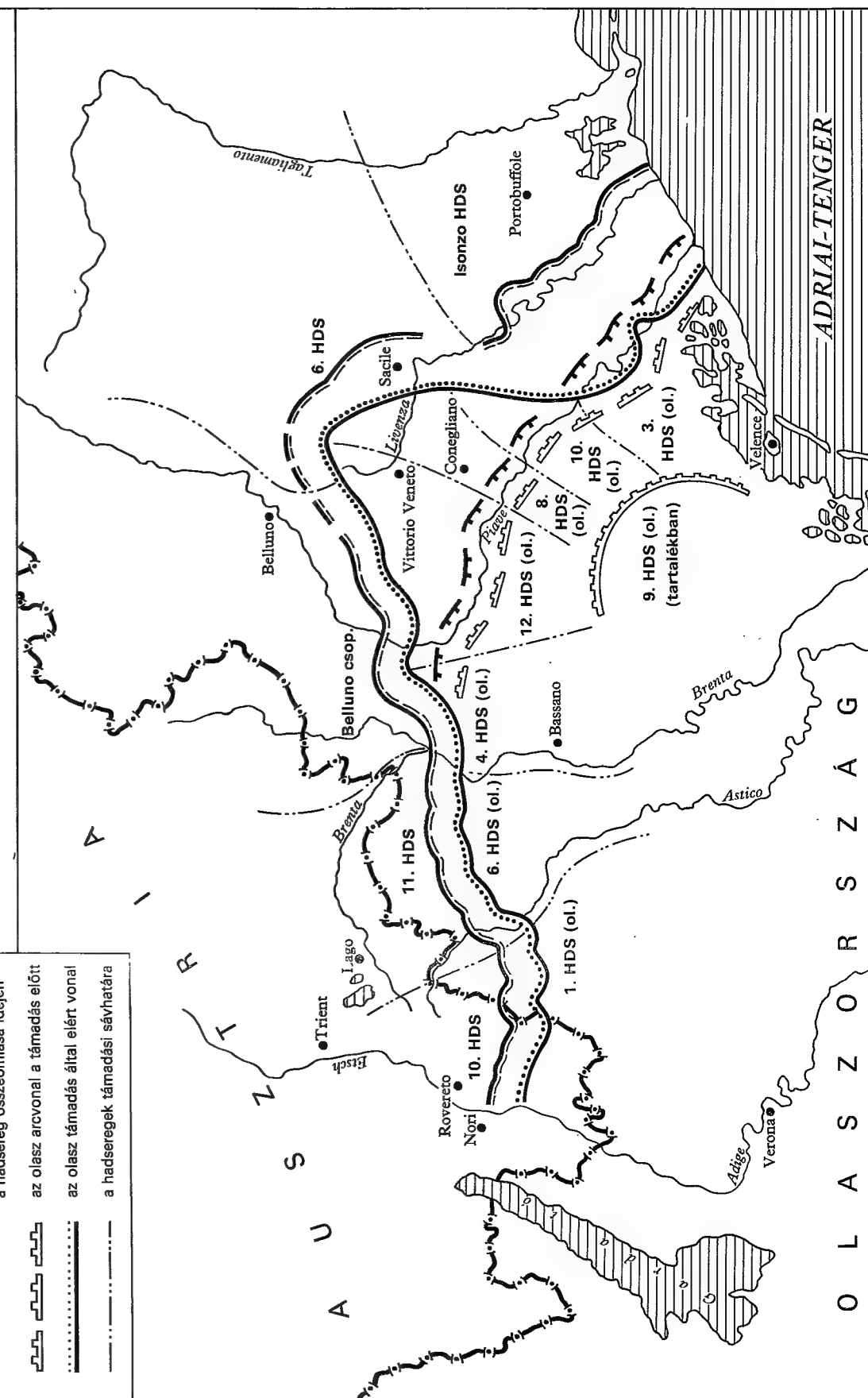
A Monarchia hadvezetésének a támadás elhárítására semmiféle terve nem volt, a rendelkezésre álló csapatokat nem készítette fel kellőképpen, sőt az ellenség várható támadásának, főleg főcsapásának irányáról sem szerzett információkat. A hadvezetés magatartását elsősorban a fegyverszünet közeli megvalósulásának hiedelme jellemezte. Az osztrák-magyar csapatok anyagi és élelmiszer-ellátása a piavei katasztrófa óta semmit sem javult, az éhezés tovább tartott, a lerongyolódás rendkívüli méreteket értett. A csapatok harci szellemét a háterszági események és a további harc értelmetlenségének tudata alapvetően befolyásolta. Az egyes csapatoknál kitört lázadások bizonytalanná tették, hogy a hadsereg az ellenség nagy anyagi és élőerőfölénnyel végrehajtott csapását el tudja-e hárítani. A hadsereg közép- és alsó szintű vezetése ezt nem tartotta lehetségesnek, sőt az ellenség áttörése után a legfelső hadvezetés is az alakulatok gyors felbomlását várta.

A támadás reggel öt órakor kezdődött a kisegítő csapás irányában, erős tüzérségi előkészítés után. A Piave és a Brenta folyók közti 22 kilométeres szakaszon az olasz 4. és 6. hadsereg megrhamozta az osztrák-magyar Belluno-csoport és a 11. hadsereg állásait. A harcok csakhamar kiterjedtek a Belluno-csoport egész arcvonalára, mert a 12. olasz hadsereg bal szárnya az Alano folyó völgyébe leereszkedve, az Ornica-patakig tört előre. Ezzel egy időben a 6. olasz hadsereg az Asiago fennsíkon a 11. hadsereget szorította vissza.

A korlátozott célú támadás csupán arra irányult, hogy a védők tartalékait lekösse, mégpedig úgy, hogy a hadművelleti tartalékok a 11.

ÖSSZEOMLÁS A DÉLNYUGATI (OLASZ) ARCVONALON 1918. október 24.-november 3.

- az osztrák-magyar arcvonal az olasz támadás előtt
- az osztrák-magyar arcvonal a hadsereg összeomlása idején
- az olasz arcvonal a támadás előtt
- az olasz támadás által elért vonal
- a hadseregek támadási sávjátára

hadsereg és a Belluno-csoport mögött maradjanak. Ez az elgondolás a csata második napján megvalósult. Az osztrák–magyar hadvezetés a két hadsereg tartalékait, továbbá a hadsereg-főparancsnokság tartalékát képező Edelweiss hadosztályt, a 11. hadsereg és a Belluno-csoport mögé csoportosította, sőt a későbbi főcsapás irányából öt hadosztályt ebbe a térségbe dobott át. A Monarchia csapatai eleinte keményen ellenálltak az olasz támadásnak, különösen a Grappa-hegytömb környékén, a Col Caprile és a Monte Spinuccia közötti szakaszon. A Monte Asolenén és a Monte Perticán a 40., a 20. honvédhadosztály, a 13. lövész-, a 4., a 48. és az 50. gyaloghadosztályok visszaverték az ötszörös túlerőben levő ellenség támadását, majd az elvesztett állások egy részét is visszaszerezték. A harcokban a Belluno-seregcsoport irtózatosságot szenvedett, az ezredek létszáma átlagosan 150–300 főre olvadt. A szomszédos 11. hadseregnél hasonlóan súlyos harcok alakultak ki. A 38. honvédhadosztályt a Monte Sisemolón, a 39. honvédhadosztályt Sasso Rossónál érte támadás. A harcok áttértek az 53., a 18., a 6. és a 27. gyaloghadosztályok szakaszára is. Október 25-én a többségében magyar 27. gyaloghadosztály 25. (losonci) ezrede már kijelentette: nem hajlandó tovább harcolni a gyűlölt Habsburg-államért, és követelte hazaszállítását. A közben lecsillapítási szándékkal érkező Sallagar vezérőrnagyot, a hadosztály parancsnokát kézzigránatokkal fogadta. A hadosztály többi ezrede ugyancsak megtagadta a parancsot. Miközben Molnár altábornagy, a XIII. hadtest helyettes parancsnoka ezek elleni büntetések foganatosításával volt elfoglalva, a 38. honvédhadosztály alakulatainak jelentős része is megtagadta a parancsot, így a 22. honvéd gyalogezred (Marosvásárhely) sem volt hajlandó felvonulni a Hét község fennsíkjára. József főhercegnek, aki a piavei katasztrófaért bűnbaknak tett Conrad tábornagy utóda volt a tiroli hadseregcsoport élén, személyesen kellett megígérni hazaszállításukat. Táviratban kérte a királyt az azonnali fegyverszünetre, mivel a 11. hadsereg többi csapatai is a lázadás útjára léptek. Október 26-án és 27-én a lázadás áttért a 16., 18., a 49., az 5. gyaloghadosztály csapataira. Az Edelweiss hadosztály (tiroli) lövészei is kivonták magukat a harccselekményekből. Október 28-án egy sor újabb ezred tört ki nyílt lázadásban: a 11. hadsereg arcvonala gyakorlatilag összeomlott, a csapatok többsége sem volt hajlandó tovább részt venni az imperialista háborúban.

Közben a 6. és az Isonzó hadsereg arcvonalán kibontakozott az antant hadászati jellegű áttöré-

se, amely az osztrák–magyar haderő teljes összeomlását s kötelékeinek felbomlását eredményezte.

Október 26-án este az olasz hadvezetés elrendelte a Piavén való átkelést. Október 27-én kora hajnalban a 12., a 8. és a 10. olasz hadsereg Pedrobánál, a Montello-hegy lábánál és a Papadopoli-szigeten keresztül átkelt a folyón, és az osztrák–magyar csapatokat állásaikból kivette, három erős hídfőt létesített, amelyekből a szövetséges erők az arcvonalat Valdobbiadenénél, Sernagliánál és a Monticano-csatorna előtti térségben áttörték. Az áttörések részben a 6. hadsereg, részben az Isonzó hadsereg arcvonalszakaszán következtek be. A beérkező jelentések szerint Valdobbiadene előtt a 31. gyaloghadosztály ezredei, köztük a 32. (budapesti) ezred a többszörös túlerővel támadó francia csapatok láttán az arcvonalat megnyitotta. A kaposvári 44. gyalogezred és a 3. bosnyák ezred ellenlökése összeomlott. Sernaglia előtt a 11. honvéd lovashadosztály futamodott meg, a Papadopoli-szigetről támadó brit hadosztályok pedig könnyen elérték a Monticano-csatorna térségét, miután a 68. (szolnoki) gyalogezred és a 132. gyalogezred (7. gyaloghadosztály), valamint a 92. gyalogezred (29. gyaloghadosztály, csehek) nem harcolt tovább. A tőlük délre küzdő 64. honvédhadosztály 6. és 19. népfelkelő-ezrede ugyancsak elhagyta a frontot. A hadvezetés október 28-ára elrendelte a tartalékban levő 10., 24. gyalog- és a 43., 44. lövész-, a 8. lovashadosztály bevetését az áttörések színhelyére, de ezek jó része is megtagadta a parancsot.

Október 28-án estig világossá vált, hogy a tartalék hadosztályokra alig lehet számítani: a Belluno-csoport számára kijelöltek közül a 21. lövészadosztály ezredei már október 24-én fellázdak, és a katonák az „Álljatok meg! Csehországban kikiáltották az önálló köztársaságot!” kiáltással megtagadták a frontra indulást. Ugyanakkor a 44. lövészadosztály lázadó szlovén ezredeit karintiai osztrák ezredekkel kellett megfékezni. Október 25-én a 60. hadosztály 105. (magyarok), 108. (morvák) és a bosznia-hercegovinai 5. (szerbek) ezrede lázadt fel. A tartalékok lázadásával egy időben a frontalakulatok újabb ezredei tagadták meg a harcot, így a 48. hadosztály 119. ezrede (csehek), az 55. hadosztály 6. ezrede és 55. számú zászlóalja (mindkettő magyar), a 13. lövészadosztály 14. és 25. ezrede (csehek) és a 40. honvédhadosztály valamennyi ezrede (többségében magyarok). A 6. hadseregnél a 7. gyaloghadosztály és a 11. honvéd lovashadosztály ezredeinek maradványai már egyáltalán nem harcoltak, minthogy a tartalékból elő-

revont 10. gyalog- és 43. lövészadosztály (többségében csehek), továbbá 34. hadosztály magyarokból, románokból és szlovákokból álló vadászzászlóaljai a frontról egyszerűen elvonultak. Az Isonzó hadseregnél a 24. gyalog- (lengyelek, rutének), az 57. gyalog- (lengyelek, dalmátok), a 36. gyalog- (horvátok, szerbek), a 26. lövész-, a 44. lövészadosztály (többségében csehek), valamint a 2. tábori tüzérezred vonta ki magát a harccselekményekből.

Az osztrák–magyar hadvezetés október 28-án 22 órakor elrendelte az általános visszavonulást. A parancs kimondta: „... el kell kerülni a hadsereg felbomlásához vezető vereséget.” A parancs kiadása azután történt, hogy a már csak papíron létező Monarchia új külügyminisztere, gróf Andrássy Gyula, Wilsonnak elküldte a különbékét és az azonnali fegyverszünetet sürgető jegyzékét. Október 29-én 9.20-kor pedig a fegyverszüneti bizottság képviselője, Rugerra százados, San Marco közelében felvette az érintkezést az olasz főparancsnoksággal.

Az olasz hadseregek mindentől függetlenül folytatták a támadást. Október 29-én a 12., a 8. és a 10. hadsereg fokozta az előnyomulást. A Monarchia hadseregében különösen súlyos helyzet alakult ki a Monticano-csatorna mentén: a visszaözoönló csapatok között nagy kavargás támadt, a csapatok felbomolva, egymással összekeveredve özoönlöltek a Livenza folyó felé. Október 30-án a 12. olasz hadsereg elérte a Vittorio–Sarnede–Canera vonalat, a 10. hadsereg pedig Sacilénál, Portefuffalónál és a Monte di Livenzánál a Livenza folyót. Az előnyomuláshoz felzárkózott a lagúnák mentén álló 3. hadsereg is. A hadvezetés három lovashadosztályt vett be az osztrák–magyar 6. és Isonzó hadsereg közti hézagba, hogy a Tagliamento folyón szétrombolják a hidakat. Ezzel akarták megakadályozni a felbomlott osztrák–magyar alakulatok átkelését.

Október 31-én az olasz főparancsnokság még egy támadást indított: a 6. hadsereg az Asiago-fennsíkon valóssággal elsöpörte az osztrák–magyar 11. hadsereg maradványait, a katonák november 1-től pánikszzerűen menekültek a Sugana-völgy felé. Csakhamar előállott az a veszély, hogy az olasz 6. hadsereg a Sugana-völgyön keresztül hamarabb éri el Trient városát, mint az Etsch folyó völgyében ekkor már ugyancsak rendetlen visszavonulásban levő 10. osztrák–magyar hadsereg.

November 1. után a támadással szemben már sehol nem volt ellenállás. Az olasz hadsereg puskalövés nélkül vette birtokba az ország hódító törekvésében szereplő területeket, így többek

között Trieszt városát, amelyet november 3-án szálltak meg. Az olaszok ekkor már akár Bécsset is elfoglalhatták volna.

Az osztrák–magyar küldöttség november 3-án aláírta a fegyverszüneti szerződést a Pádua melletti Villa Giustiban. Az olasz imperializmus érdekeit messzemenően szem előtt tartó szerződés november 4-én 15 órakor lépett hatályba. Mivel a Monarchia hadvezetése a felbomlott, visszaözoönló csapatok miatti félelmében már november 3-án beszüntette az ellenállást, az alakulatok tekintélyes része, tizenhat hadosztály, 300 000 ember az olaszok fogságába került.

A Monarchia délnyugati hadserege, amely a haderő nagy többségét tette ki, az október 24-től november 3-ig terjedő utolsó antanttámadás következtében összeomlott, és november 15-ig teljesen felbomlott.

A felbomlás folyamata külön figyelmet érdemel, mert áttételesen bár, de rendkívüli szerepet játszott az Osztrák–Magyar Monarchia népeinek győztes forradalmaiban és az évszázados Habsburg-uralom alóli felszabadításában.

A csapatok felbomlási folyamata már az utolsó antanttámadás előtti hetekben megkezdődött. Az október 24-i támadás a felbomlás folyamatát felgyorsította, az alakulatok szétesése részben az ellenség által támadott arcvonalszakaszon, részben a tartalékoknál következett be.

A tömeges parancsmegtagadás először a tiroli és bellunói arcvonalszakaszon, majd az antant főcsapásának irányában, a 6. és az Isonzó hadsereg arcvonalán, ezt követően a délnyugati arcvonal teljes szélességében mindennapivá vált. Az arcvonalak mögötti tartalék csapatok lázadásai október 25-étől váltak folyamatossá. A felbomlás a Monarchia valamennyi nemzetiségének katonai alakulatát elérte, még a kimondott osztrák összetételű csapatokét is. A hadvezetés egyik jelentése keserűen állapította meg, hogy salzburgi, innsbrucki ezredek sem hajlandók az antant-csapatok ellen harcolni, s a valaha Napóleon ellen hősiiesen harcoló Hofer András unokái hazájuk földjét harc nélkül adják át az ellenségnek.

A parancsmegtagadásokat, az álláselhagyásokat és a hazafelé özoönlölést számos ok váltotta ki, amelyek némelyike külön említendő. Bár a katonák szociális nyomorban éltek, kirívóan rossz fegyver-, lőszer-, ruhaellátásban részesültek, az ellenség nyomasztó anyagi és élőerő-főlénnyel rendelkezett, a csapatok magatartásában mégis a harc teljes értelmetlenségének felismerése játszotta a döntő szerepet, továbbá az az ösztönösen megfogalmazódott meggyőződés, hogy a harc abbahagyása siettet a hátországon a forradalmak győzelmét. Ezek menetéről, sikeréről az

arcvonalak katonái viszonylag jó értesülésekkel rendelkeztek. A prágai forradalom október 28–30-án, a délszláv népek forradalma az október 29-ét követő napokban, az osztrák forradalom október 30.–november 3. között, a magyar őszirózsás forradalom október 31-én jutott diadalra a hátsországi katonatömegek fegyveres támogatásával. A Habsburg-állam szétesett, romjain megalakultak az új államok. Az említett forradalmakkal párhuzamosan a lengyel függetlenségi harc is győzelemhez vezetett.

A lázadásokban részt vevő, majd hazafelé özönlő cseh többségű alakulatok „Csehországban kikiáltották a köztársaságot!”, a délszláv katonák „Éljen a zágrábi, ljubljani Nemzeti Tanács!”, „Vesszenek a Habsburgok!”, az olasz nemzetiségű csapatok „Éljen Itália, vesszen Ausztria!” jelszavakkal adták meg a kegyelemdőfést a Monarchia haderejének.

A magyar csapatok körében az olasz támadás megindulása előtti napokban vált ismeretessé gróf Tisza István parlamenti bejelentése: „A háborút elvesztettük!” A fellázadt 27. közös hadosztály legénysége ettől kezdve egy puskalövést sem adott le a bukott Monarchiáért. A 38. honvédhadosztályt, amelynek legénysége nagyrészt marosvásárhelyi székelyekből állt, kétségkívül a várható román betörés miatti aggodalom sodorta a lázadás útjára, de az állások önkényes elhagyása, majd a harcból való kiválás szilárd elhatározása is (amelynek eredményeként az őket lecsillapítani akaró József főherceget géppuska- és aknavetőtűzzel fogadták) a Monarchia háborújának teljes tagadását jelentette. Az antant főcsepás irányában védő, többségében magyar 7. hadosztály október 26-án „Nem harcolunk tovább! Károlyi felhívásának teszünk eleget!” jelszóval tagadta meg a parancsot. A több mint négy éve harcban álló legénység előtt Károlyi Mihály, aki ismételtelen követelte a magyar csapatok hazahozatalát, azokat a forradalmi törekvéseket szimbolizálta, amelyek a háború tagadását, az önálló, független Magyarország megteremtését jelentették. A magyar csapatok további magatartását végül is az őszirózsás forradalom győzelmével hatalomra jutott Károlyi-kormány hadügyminiszterének, Linder Bélának november 2-án kiadott fegyverletételi parancsa határozta meg.

Megindult a felfegyverzett katonák százezreinek hazaözönlése. A Károlyi-kormány fegyverletételi parancsát elsősorban az motiválta, hogy a cseh és délszláv nemzeti tanács jóval előbb hasonló felhívást adott ki, másrészt a győztes antanthatalmaknál jóindulatra számított.

A hadsereg felbomlott, hazaözönlő alakulatainak megállítását a hadsereg-főparancsnokság a gyors fegyverszünetről remélte. Reményét arra a tényre alapozta, hogy az antant fegyverszüneti bizottsága a fegyverszüneti feltételekben húsz hadosztály megtartását engedélyezte. Ez az erő a hadvezetés számításaiban az új államok megsemmisítésének eszközeként is szerepelt.

A számításokat az események keresztülhúzták: a kiehézett, felbomlott csapatok özönlöttek hazafelé. A hadvezetés ezért legsürgetőbb feladatának november első heteitől már a hazaözönlők fegyvereinek elszedését tekintette, ehhez latba vetette minden megmaradt erejét. E ténykérdésben az utódállamok burzsoá kormányai a maguk érdekeinek megfelelően még támogatták is. A Károlyi-kormány a magyar hatar mentén felállított fogadó bizottságokhoz szociáldemokrata agitátorokat küldött, akik a földosztásban való részesedést helyezték kilátásba azok számára, akik fegyvereiket leadják. A csehszlovák kormány a hazatérőket azonnal besorozta a burzsoá hadseregbe, csakúgy, mint az új lengyel kormány az önálló Lengyelországba hazatérők nagy részét. A délszláv alakulatoknál a fegyverek elszedése nagy nehézségekbe ütközött. A zágrábi nemzeti tanács 1918 decemberében végül is az általa behívott szerb és francia csapatokat használta fel erre. A román nemzetiségű hazatérőket pedig az antant által felfegyverzett román burzsoá hadsereg fegyverezte le.

A több mint másfél millió főt kitevő egykori délnyugati arcvonal katonáinak hazajutása december végéig elhúzódott. A hazatérők ekkor már többé-kevésbé konszolidálódott burzsoá államhatalommal találták szembe magukat.

A délnyugati arcvonal hadseregének felbomlása rendkívüli segítséget jelentett a forradalmak győzelméhez: a Habsburg-reakció elesett attól a fegyveres erőttől, amellyel a forradalmak győzelemre jutását megakadályozhatta, vagy a Habsburgok restaurációját végrehajthatta volna.

A HÁTORSZÁGBAN LEVŐ KATONATÖMEGEK FELZÁRKÓZÁSA A POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALMAK MELLÉ

A délnyugati arcvonalon bekövetkezett katonai vereséggel, az ott harcoló haderő teljes felbomlásának kibontakozásával egy időben a dualista állam szétesésének történelmi jelentőségű folyamata is végbement a polgári demokratikus (nemzeti) forradalmak győzelmével, amelyekben a dolgozó tömegek szövetségeseként a hátsországból levő katonatömegek kiemelkedő szerepet játszottak.

A május–júniusi nagy katonalázadások és -felkelések óta a hátsországból elhelyezett, részben a belső rend fenntartására hivatott, részben a frontok utánpótlását biztosító hátsországi csapatok, mindenekelőtt helyőrségi állományú alakulatok és pöttek, egyre közelebb kerültek a dolgozó tömegek háború- és monarchiaellenes harcaihoz. A forradalmi mozgalmakkal az állományon kívüli katonatömegek tartottak legszorosabb kapcsolatot, amelyek katonaszökevényekből, lógósokból, be nem vonultakból rekrutálódtak, a létszámuk 1918 nyarára, a piavei katasztrófát követő hónapokban megközelítette a félmillió főt. A szökevények egy része államellenes fegyveres alakulatokba szerveződött, és a Monarchia egyes területein (Alföld, Horvátország szlavóniai része, Csehország erdői, az Északkeleti- és Délkeleti-Kárpátok) fegyveres harcot folytatott a katonai hatóságok ellenük küldött büntetőalakulataival. A további események szempontjából mégis azok a katonaszökevények váltak igen fontossá, akik a Monarchia ipari központjaiban a forradalmi munkásosztállyal találták meg a harci kapcsolatot.

A forradalmi erők agitációja elsősorban közöttük folyt, egyrészt a forradalom és béke érdekében, másrészt, hogy rajtuk keresztül semlegesítsék a még felhasználható katonai erőket (karhatalmi csapatok, helyőrségi alakulatok, pöttek, rendőrség). Így például Budapesten és Magyarország nagyvárosaiban 1918 szeptemberétől rendkívüli energiával folyt a forradalmi és a békeagitáció a katonatömegek körében: a forradalmi szocialisták, a Galilei-kör tagjai, a polgári radikálisok és a magyar függetlenség szimbólumává vált Károlyi-párt tagjai keresték fel a kaszárnnyakat s terjesztették a röpiratok tizezeit. Október elején a budapesti 1. és 32. gyalogezred politikailag teljesen megbízhatatlanná vált, a vidéki helyőrségek állapotáról a hadsereg-főparancsnoksághoz küldött jelentések a csapatok háború- és monarchiaellenességét a legsötétebb színekkel festették le.

Október 5-én a zágrábi helyőrség a béke és a nemzetek önrendelkezési jogának jelszavával nyílt lázadásban tört ki, október 14-én a prágai helyőrség – szökött katonák nagy tömegével együtt – csatlakozott a munkásság általános sztrájkjához. Október 16-án Rosiczky százados vezetésével Prágában megalakult egy forradalmi katonai szervezet, amely a Sokol sportegylet szervezeteivel kapcsolatba lépve célul tűzte ki az önálló csehszlovák állam fegyverrel történő kiharcolását. Hasonló titkos katonai szervezetek jöttek létre Kelet-Galíciában (ruténok), Nyugat-Galíciában (lengyelek), Bukovinában (románok) és Horvátország egyes területein. Az illegális katonai szervezetek ereje a császár október 16-i manifesztuma után jelentős mértékben megnőtt, rajtuk keresztül a hátsországi katonatömegek forradalmi elemei felzárkóztak a nemzeti függetlenséget és polgári szabadságjogokat megteremteni akaró forradalmi erők mellé.

Magyarországon ez a folyamat némi fáziseltolódással következett be. Habár az október elejétől hallatlanul kiéleződött belpolitikai válság serkentőleg hatott, fordulatot csak október 23-a jelentett. E napon a Fiumében állomásozó 79. gyalogezred (horvátok) fegyveres felkelése hatalmába kerítette a várost, a m. kir. adminisztrációt elűzte, és kimondta Fiume hozzácsatolását az önálló, független Horvátországhoz. A fiumei események nemcsak a Wekerle-kormányt söpörték el Magyarországon, hanem a dolgozó tömegek mozgalmait felerősítve felsorakoztaták az ellenzéki burzsoáziát, a középosztályt és a kispolgárságot is az osztrák finánciókéval egybefonódott nagyburzsoázia és nagybirtokos osztály ellen.

Az események további menetét a munkásosztály harca határozta meg, amelynek természetes szövetségese vidéken a parasztság, városokban (és főleg a fővárosban) a többségében paraszti elemekből álló katonaság volt. Végeredményben a magyar polgári demokratikus forradalom az egész társadalmat átfogta, s célkitűzéseivel (nemzeti függetlenség, szabadságjogok, földreform) a lakosság döntő többségét érdekelte tette.

A fegyverekkel rendelkező katonatömegek meghatározó szerepét a forradalmi erők világosan látták. Abban nem kételkedett senki, hogy a 30–40 000 főt kitevő állományon kívüli katonák, a szökevények, lógósok, bujkálók kik mellé állnak. De már abban a kérdésben erősen megosz-

lottak a vélemények, hogy a 60–80 000 fős állományon belüli katonaság (karhatalmi csapatok, helyőrségi alakulatok) azonnal a forradalom mellé áll-e, vagy legalább semleges marad. A jelzett katonai erő forradalomellenes felhasználásának fontosságát az uralkodó osztályok zsoldjában álló összkarhatalmi parancsnok, báró Lukachich Géza altábornagy is aláhúzta. Intézkedéseivel nemcsak a forradalmi eszmék hatásának igyekezett elébe vágni, hanem a jelzett csapatok riadókészültségének elrendelésével, Budapest legfontosabb objektumaihoz való csoportosításával fokozta mobilitásukat is. Gondoskodott arról, hogy a király személyes képviselőjének („homo regius”) kinevezett József főherceg tábornagy óhajának megfelelően a legjobban lázongó két ezredet, az 1. és a 32. gyalogezredet Budapestről mihamarabb eltávolítsák, s helyükbe „megbízható” frontezerdeket hozzanak.

A hadvezetés bizott a Budapestre koncentrált katonai erőben, a karhatalom katonáiban, akik a fegyvertelen tömegekkel szemben megfelelő erővel léphettek fel, utánpótlásuk a gondosan feltöltött lőszerraktárak révén biztosítottak látszott, tűzerejüket növelte a helyőrségek lövegeinek gyors alkalmazhatósága, mozgathatóságukat fokozta a számszerűleg is nagy járműállomány. A 6., 23., 32., 38., 44., 52., 86. közös és az 1. és 29. honvédezerdek pótzászlóaljaiból (Szentendre, Vác), a 7. közös és 1. honvédhuszár pótszázadokból, a budapesti póttüzérütegekből, valamint a honvéd táviróiskolából szervezett karhatalmi századok az összkarhatalmi parancsnok szerint politikailag megbízható tisztikar irányításával biztosították a forradalmi erőkkel szembeni ellenállást, a dualista Magyarország védelmét. Lukachich ehhez felhasználhatta az államrendőrséget, a Budapest környéki vagy vidéki alakulatokat is.

Az október közepétől, még inkább a fiúmei események után kibontakozott tömegdemonstrációk idején egyre világosabbá vált, hogy a megbízható katonai erő félelmetes gyorsasággal bomlik fel: a tüntetésekbe mind több katona kapcsolódott be, a katonaság egyre nagyobb létszámmal vonult ki az utcára, s vált az események részesévé. 1918 októberéig a forradalmi erők célja elsősorban az volt, hogy az agitáció bejus-

son a kaszárnyákba, október közepétől viszont elérték, hogy a katonaság forradalmi elemei ellepják az utcákat.

A munkásokkal, kisemberekkel együtt tüntető katonák között számos tiszt (főleg csapattiszt) akadt, akik kapcsolatba kerültek a forradalmi szocialistákkal, a galileistákkal, vagy éppen Károlyi Mihály híveivel. Az utcákon menetelő tiszt és egyszerű katona ekkor még egyet akart: Magyarország függetlenségét és a háború azonnali befejezését. A készülő forradalom előcsatározásaiban azonban lassan világossá vált, hogy a tisztek nagy része megelégszik a burzsoázia vezette polgári forradalommal, a legénység óriási többsége pedig (főleg a hazatérők, a volt vörösgárdisták) a polgári demokratikus forradalmat csak átmeneti állomásnak tekintik a szocialista forradalomhoz vezető úton.

Október 23-ról 24-re virradó éjszaka, amikor ismeretessé vált Wilson elnöknek a német kormányhoz intézett ama válaszigjegyzéke, amelyben közölte, hogy a régi rezsim képviselőivel, a „háború bűnöseivel” nem tárgyal a békéről, Budapesten elszabadult a forradalom árja. Még akkor éjszaka megalakult a Nemzeti Tanács, amely az utcákon tizezrével a béke mellett, a Habsburgok és magyar híveik ellen tüntető tömegeknek az élére állt. A Károlyi Mihály palotájához, majd a mai Vörösmarty térre, a Károlyi-párt elé vonulók között és a főváros egyéb részein katonák meneteltek, éltetve az önálló független Magyarországot. A dualizmust elsőpró s az imperialista háborúnak véget vető népföradalom elkezdődött, s október 30-ról 31-ére virradó éjszaka győzelemre jutott.

A budapesti forradalmat a prágai, a délszláv és a bécsi forradalmak néhány nappal megelőzték. Győzelmük nyomán a Habsburg-birodalom szétesett, romjain új államok alakultak. A háország forradalmaival egy időben, majd az azt követő napokban az egykori Monarchia fegyveres erőinek felbomlása és hazaözlése tovább tartott. Míg a délnyugati arcvonal felbomló kötelékei Ausztrián át – rendkívüli megpróbáltatások közepette – még csak közeledtek az egykori Monarchia központjai felé, a délkeleti, keleti arcvonal katonasága már hazaért, és bekapcsolódott az új államok kezdődő konszolidációjának folyamatába.

A DÉLKELETI ARCVONAL ÉS AZ EGYKORI KELETI HADSEREG CSAPATAINAK FELBOMLÁSA

A Duna–Száva vonal védelmére október elején felállított Kövess-hadseregcsoporth parancsnoksága a hónap folyamán egyre lassuló ütemben kapta a csapaterősítéseket. A beérkezett erők megbízhatósága és hadrafoghatósága a háországai forradalmi remények közeledtével mind kérdésesebbé vált. Október 31-én a magyar őrszázás forradalom győzelmének napján a Bécs térségéből ideszállított 32. hadosztály katonái megtagadták a kirakodási parancsot, és önkényesen hazaindultak. November 1-én a 15. hadosztály követte őket. Ugyanaznap a dunai flottilla legénysége – értesülve arról a parancsról, amely a flottillát átadta a Károlyi-kormánynak – az arcvonalat elhagyta, és Budapest felé hajózott. Még aznap megérkezett Linder fegyverletelti parancsa, amit csapatok híján végrehajtani nem lehetett: minden alakulat hazafelé igyekezett. Mivel a délkeleti arcvonalra kijelölt s útba-indított csapatok nagy része többségében nemzetiségi alakulat volt, a Károlyi-kormány mindent elkövetett, hogy azok Magyarország területét mihamarabb elhagyják. Az ezzel megbízott személyek legfontosabb feladatuknak a csapatok gyors hazaszállítását tartották. A magyar csapatok katonáitól a földosztás ígéretével elszedték a fegyvert, hazaérkezésük után pedig azonnal leszerelték és elbocsátották őket, mert a Károlyi-kormány rövid idő alatt meg akart szabadulni tőlük.

A délkeleti arcvonal katonáinak hazatérése korántsem jelentett annyi gondot a hatóságoknak, mint az olasz hadszíntérről hazaigyekvők. A létszámuk is jóval kevesebb volt, így a szállítást is könnyebben lehetett megszervezni.

A lefegyverzés és a leszerelés november elején megtervezett folyamatát a balkáni antantcsapatok további előnyomulása majdnem felborította. Kiderült, hogy Franchet d'Espèrey tábornagy a páduai fegyverszüneti szerződés érvényét nem ismeri el, s magát tekinteti illetékesnek a Duna menti térség, közte Magyarország to-

vábbi sorsának meghatározásában. A Károlyi-kormánnyal november 12-én megkötötte a belgrádi katonai egyezményt, amely a páduai fegyverszüneti szerződést hatályon kívül helyezte.

A délnyugati és délkeleti arcvonalról áradók tömege hamarosan az egykori keleti arcvonal felől érkezőkkel bővült. Ezek első osztagait a vesztégzárlomásokról kiszabadultak képezték. Ezeken az állomásokon ugyanis október végén sorozatos lázadások robbantak ki: a katonák (egykori orosz hadifoglyok) tiszteiket elűzték, és hazafelé indultak. Mivel nagy részük a szocialista forradalommal rokonszenvezett, ukrán és fehér orosz nacionalisták megtámadták őket. A hazatérők szinte pusztá ököllet törtek maguknak utat hazafelé. Számosan közülük a megszállt területeket kiürítő osztrák–magyar alakulatokhoz csatlakoztak, és azok védelme alatt lépték át a Kárpátokat. Másik irányuk Lengyelországon vezetett keresztül. Ezek a katonák csak hónapok múlva, nagy kerülővel érkeztek haza szülőföldjükhöz.

Az innen érkezők második nagy csoportját a visszavonuló keleti hadsereg csapatai képezték. November elején számos lázadás robbant ki körükben, amelyek során a tisztek nagy részét elkergették. Nemegyszer előfordult, hogy a tisztek külön csoportokban lépték át a határt. Más esetekben a legénység akarásával azonosulni tudó tisztek vezették haza az alakulatokat.

A délkeleti arcvonal haderejének és az egykori keleti hadseregnek a felbomlása – ellentétben a délnyugati hadseregével – a polgári demokratikus forradalmak győzelme után következett be. A katonák innen a burzsoá utódállamok kezdődő konszolidációjának időszakában tértek haza. A felbomlás történelmi jelentőségét az adta meg, hogy a keleti hadsereg alakulatai ezzel keresztül-húzták az antantimperializmus velük kapcsolatos számításait, mivel az antant ezeket a csapatokat akarta felhasználni a szovjetellenes intervencióban.

A FEGYVERES HARCOKAT LEZÁRÓ FEGYVERSZÜNETEK

A legelső német hadvezetés 1918. november 11-én Compiègne-ben aláírta az antant diktálta fegyverszüneti feltételeket. Németország kötelezte magát Franciaország, Belgium és Elzász-Lotaringia tizenöt napon belüli kiürítésére,

nagy mennyiségű hadianyag és szállítóeszköz kiszolgáltatására, továbbá a Rajnáig terjedő terület meghatározatlan ideig történő átengedésére. Németország továbbá elismerte a Rajna jobb partjának 30–40 kilométer mélységű demilitari-

zált övezetté nyilvánítását, amelynek ellenőrzését a kölni, mainzi és koblenzi antanthídfők biztosították. Németország kötelezte magát továbbá az összes hadifogoly hazaengedésére viszonyosság nélkül, valamint a keleten és délkeleten levő német csapatok visszavonására az 1914. évi határok mögé olyan időpontban, amit a szövetségesek állapítanak meg. (A szovjetellenes intervencióhoz a német csapatokat is fel akarták használni.) A feltételek előírták a német tengeralattjáró- és a nyílt tengeri flotta kiszolgáltatását. A szövetségesek a fegyverszüneti okmányban ugyanakkor leszögezték, hogy Németország blokádját továbbra is fenntartják.

A Weber gyalogsági tábornok vezette osztrák-magyar küldöttség 1918. november 3-án Páduában a már papíron sem létező Osztrák-Magyar Monarchia nevében írta alá a fegyverszüneti szerződést. Az olasz imperializmus érdekeit messzemenően szem előtt tartó szerződés az ellenségeskedés beszüntetésének kimondásával foglalkozó cikkelye után egy további pontjában engedélyezte húsz békebeli hadosztály megtartását, a demarkációs vonalon túl. Meghatározta azokat a területeket, amelyeket a Monarchiának ki kellett ürítenie. Ezek az alábbiak voltak: a megszállt olasz területek, Ausztria olaszlakta területei, az Adriai-tenger melléki területek nagy része egészen Dalmáciáig. Egy pontja intézkedett a kiürítésre kerülő területeken található tüzérségi lőszer és egyéb felszerelés felének átadásáról, majd kikötötte a vasutak, közutak, vízi utak korlátlan használatát a Németország elleni felvonulás és hadműveletek érdekében. Előírta valamennyi német alakulat azonnali kiutasítását, illetve azok tizenöt nap után életbe lépő internálásának végrehajtását. A Monarchiát kötelezték az összes hadifogoly viszonyosság nélküli kiadására, és a szövetségesek iránti szimpá-

tia miatt internáltak szabadon bocsátására. Kötelezték a Monarchiát a hadiflotta kiszolgáltatására is. A szövetségesek tudomásul vették, hogy a flotta nagy részét Horthy Miklós ellentengernagy október 31-én a király parancsára átadta a délszláv nemzeti tanácsnak. A fegyverszüneti szerződés az oroszországi megszálló erők visszavonásáról nem intézkedett.

A páduai fegyverszünet a volt Habsburg-monarchia népeinek további sorsában különösebb szerepet nem játszott. Egyetlen eredménye, hogy a harci cselekményeket a nemzetközi jognak megfelelően lezárta, és az olasz imperializmus mohó étvágát kielégítette.

A vesztesek közé sorolt egyik utódállamnak, Magyarországnak november 12-én meg kellett kötni a *belgrádi katonai egyezményt*. A Törökországgal folyó háborúnak az ugyancsak súlyos feltételű *müdrösi fegyverszünet* vetett véget (október 30.).

A Duna-medence és a Balkán félsziget népeinek sorsát a jövőben az Ausztriával kötött *st. germaini* (1919. szeptember 10.), a Bulgáriával aláírt *neuilly* (1919. november 27.), az ellenforradalmi Horthy-Magyarország által elfogadott *trianoni* (1920. június 4.) béke határozta meg. Valamennyi béke imperialista rablóbéke volt, amely a Németországgal kötött *versailles-i* békével (1919. jún. 29.) együtt kialakította a győzők új Európáját, biztosította számukra a világ újrafelosztását, de ugyanakkor magában hordta egy újabb világháború csíráját is.

Törökországgal a békét 1920. augusztus 10-én írták alá *Sèvres-ben*, amely ellen a török nemzeti forradalom Kemal Atatürk vezetésével fegyveresen vette fel a harcot. Az antanthatalmak 1923. július 24-én új békére kényszerültek: A *Lausanne-ban* aláírt béke jelentős enyhítést tartalmazott.

7. Az imperialista világháború mérlege

A HÁBORÚ TÁRSADALMI-POLITIKAI KÖVETKEZMÉNYEI

Az első világháború elmélyítette az imperializmus szakaszába érkezett kapitalista világrendszer ellentmondásait, ugyanakkor a világ-imperializmus „leggyengébb láncszemében”, a cári Oroszországban győzelemre jutott a Nagy Októberi Szocialista Forradalom. A föld egyhatodán létrejött a történelem első munkás-paraszt állama, amely a nemzetközi imperializmus fegyveres intervenciója ellenére fennmaradt és meg-

kezdte az új, szocialista társadalom építését; a világ egyéb részeit továbbra is hatalmában tartó imperialista rendszer ugyanakkor általános válságának szakaszába lépett.

A kapitalista világrendszer általános válságának e szakaszát a háború egyéb politikai eredményei motiválták: a győztesek a világot saját érdekeiknek megfelelően újra felosztották, az újrafelosztás pedig létrehozta a győzők és legyőzöt-

tek súlyos ellentéteit, amelyek az utóbbiakban a reváns terveinek gyors megszületését eredményezték.

A győztes antanthatalmak átalakították a Duna-medence térképét is. Ez a kétségkívül haladó történelmi lépés azonban, amely az itt élő népek forradalmával a Habsburg-monarchiát eltüntetette, az antantimperializmus és a hatalomra került nemzeti burzsoáziák politikája nyomán Közép-Európában új ellentéteket hozott létre, melyek e népeket csakhamar az újjáéledő német imperializmus és militarizmus uszályába vagy áldozatai közé sodorták.

A kapitalista világrendszer általános válságának másik mutatója a győztesek egymás közti

A HÁBORÚ HADMŰVÉSZETI TAPASZTALATAI

Az első világháború az imperializmus korszakának világméretű fegyveres összecsapása volt. Harminchárom ország vett részt benne, a föld lakosságának hatvanhét százaléka, 1,5 milliárd ember. A háború csaknem öt esztendeje alatt a fegyveres erőkhöz bevonultatott emberek száma elérte a hetvenmilliót.

A legfontosabb hadszínterek Európában alakultak ki, de hadműveletek folytak a Közel- és a Távol-Keleten, valamint Afrikában is. A tengeri hadműveletek az óceánok és tengerek nagy részére kiterjedtek.

A fegyveres harcokban részt vevő tömeghadseregek ellátása a hadviselő felek egész gazdaságát igénybe vette. A hátszág gazdasági teljesítőképesége és politikai szilárdsága meghatározó tényezővé vált, más szavakkal: a gazdasági és erkölcsi tényező a hosszan elhúzódó háborúban kimagasló szerepet kapott.

A háború valósága rácaffolt a katonai elméletekre. A teoretikusok a modern nagyipar és a milliós tömeghadseregek objektív tényéből a háború rövidségét s egy-két gigantikus csatával, hadászati hadművelettel való eldöntését hangsúlyozták. A háború azonban hosszan tartó, a benne részt vevő államok gazdaságát és emberanyagát teljes mértékben igénybe vevő fegyveres összecsapások, harcok, hadműveletek, hadjáratok sorozata lett. A harccselekmények elhúzódtását alapvető módon befolyásolta a haditechnika ugrásszerű fejlődése, amely a fegyverek eddig nem tapasztalt tökéletességével, új fegyvernemek kialakításával a fegyveres küzdelem formáját is megváltoztatta.

A háború térbeli kiterjedése, annak koalíciós jellege, több arcvonalon folyó hadműveletei elő-

ellentétének kiéleződése volt: az egykori német gyarmatok felosztása s a győzők Németországgal kapcsolatos ellentétei határozták meg Anglia és Franciaország, az Amerikai Egyesült Államok és Japán viszonyát. Az imperialista ellentétek területi kiterjedésében nagy szerepet játszott, hogy az Egyesült Államok a kapitalista világrendszer vezető hatalmává vált.

Az imperialista nagyhatalmak ellentétét elmélyítette az elnyomott gyarmati népek egyre nagyobb erővel kibontakozó felszabadító harca: a gyarmatok megtartásának szándéka nemcsak a függetlenségért küzdő népek mozgalmainak letörését kívánta meg, hanem beleütközött a riválisok hasonló célkitűzéseibe is.

térbe állították a tartalékok képzését. A háború kezdeti időszakában egyik hadviselő fél sem tulajdonított különösebb jelentőséget a tartalékoknak. Az állásháborúvá merevedett küzdelem, majd annak mindenáron való feloldására irányuló törekvés, nemkülönben a több arcvonalas küzdelem a tartalékok mellett megnövelte az átcsoportosítás jelentőségét.

A háború elmondott új jegyei, a fegyveres küzdelem megváltozott formája átalakította a *hadászatot*. Míg az előző korok hadászata a saját hadsereg háborúra való felkészítésére, a háború általános irányának, céljának meghatározására, az ellenség és a szövetségesek kiválasztására, a hadszíntér kijelölésére, a szükséges erők mozgósítására, összpontosítására, a csapatok vezetésére és a harcászati siker kihasználására irányult, az ellenfél adott hadseregének legyőzésével a háború a célját elérte, addig az imperialista gépi-koalíciós háború hadászata a szemben álló fél totális megsemmisítésére irányult. A háború eldöntése ennek megfelelően nemcsak a hadszíntéren levő több milliós ellenséges erő szétzúzásától függött, hanem ugyanilyen jelentőségű volt hátszágának gazdasági-politikai megtörése is. A hadászati cél elérése feltételezte a milliós tömegekkel végrehajtott hadműveletek, hadjáratok egymásutánját, amely maga után vont a hadművészet új ágának, a hadműveleti művészetnek a kialakulását. A hátszág ellenállásának egyidejű összeroppantását a gazdasági (blokád) és lélektani háború megindításával próbálták megvalósítani.

Ellentétben a megelőző korok háborúival, a világháború hadszínterein nem egy-két hadsereg, hanem a hadseregek egész sora jelent meg.

A küzdelemben vetett erők létszáma több milliós volt, anyagi és technikai ellátottsága a termelő-erők nagyarányú fejlődése következtében messze felülmúlta valamennyi eddigi kor fegyveres erejét. A fegyveres tevékenység méretei kitágultak, az arcvonalak hossza elérte a 3000 kilométert, mélysége, amelyben a hadműveletek lejátszódtak, a 150–300 kilométert.

Az említett körülményeknek a hadászat eddigi módszerei nem feleltek meg. Az egyes hadműveletek, hadjáratok vezetésének rendkívül bonyolult feladatát a hadászat megoldani nem tudta. Míg az előző korokban a hadászatot és a harcászatot igen gyakran egy személy irányította, a világháború hadműveleteinek, hadjáratának megszervezése és vezetése a több hadsereget magában foglaló hadseregcsoporthoz, frontok törzseinek kezébe került. A hadásztól (a hadvezetéstől) kapott feladatokból kiindulva ezek a hadműveleti törzsek a hadműveleti céloknak megfelelően irányították a harcászatot, s ez utóbbi sikereit hadműveletivé fejlesztve igyekeztek biztosítani a hadászati cél elérését.

A *hadműveleti művészet* kialakulásával létrejött a gépi korszak hadművészetének hármas tagozódása: a hadászat és harcászat közé beékelődött a hadműveleti művészet.

A hadműveleti művészet elemei legelőbb a cári orosz hadseregben jelentek meg, majd a marne-i csata keserves tanulságai alapján a német hadseregben, s azt követően valamennyi hadviselő félnél általánossá váltak.

A hadműveleti művészet gyors fejlődésnek indult, de az állásháború zsákutcájából való kitörést a háború végéig nem tudta megoldani. A háború első időszakában végrehajtott hadműveletek az ellenfél szárnyainak megkerülésére és erőinek bekerítésére irányultak. Ezek a kísérletek a tannenbergi és a lódzi csata kivételével meghiúsultak, mivel szabad szárnyak többé nem adódtak, s a támadóerők a főcsapás irányában jelentékeny fölényt létrehozni nem tudtak.

Az állásháború legfontosabb problémájává ezt követően az áttörés lépett elő. A szemben álló felek arra kényszerültek, hogy a védelem arcából való áttörését kíséreljék meg, közelebbről a harcászati áttörést, amelyet hadműveleti méretűvé akartak fokozni. 1915-től kezdődően a hadviselő felek a harcászati áttörés számos módosztatásával kísérleteztek: a verduni és champagne-i áttörési kísérleteket 13–40 kilométer széles támadási sávban hajtották végre. A keskeny támadási sávban rendkívül nehézkesen manőverező támadókkal szemben a védelem csakhamar lehetőséget kapott arra, hogy a betörést tartalékok átcsoportosításával elreteszelve. 1916-ban a támadási

sáv kiszélesedett, elérte a 40–60 kilométert. Új elemként jelentkezett az áttörésre kijelölt szakasz ellen végrehajtott addig példátlan arányú tüzérségi előkészítés. A napokig tartó tüzérségi előkészítés azonban felfedte a támadó szándékát, s a védő tartalékok előrevonásával – ha kellett egy hátrábbi terepszakaszon – az áttörést meghiúsította.

A Bruszilov-offenzíva idején az orosz hadsereg 450 kilométer szélességben, különböző hadműveleti irányokban egyszerre, egy időben támadott, s ezzel az osztrák–magyar hadseregeket megfosztotta a manőverezés lehetőségétől. A harcászati áttörés sikerült, de az orosz hadsereg gyorsan mozgó tartalékok hiányában nem tudta azt hadműveleti méretűvé fejleszteni.

A gyorsan mozgó tartalékok hiánya miatt a legnagyobb hadműveleti sikert elért 1917. októberi caporettoi áttörés is alig lépett túl a harcászati áttörés szintjén, így az ellenfél tartalékok átcsoportosításával szilárd védelmi vonalat építhetett ki a Piave folyó mentén.

Az áttörés nyomasztó kérdéseinek megoldatlansága késztette az antant hadvezetését arra, hogy olyan harceszközt fejlesszen ki, amellyel az áttörés sikeresen végrehajtható. Az antant részéről az 1917. novemberi Cambrai melletti csatában először alkalmaztak tömegesen harckocsikat. Mivel a gyorsan mozgó tartalékok Cambraಿನál is hiányoztak, a sikeres harcászati áttörést itt sem tudták hadműveleti méretűvé fokozni.

Az 1918-as áttörési kísérletek, bármennyire is nagy erőfeszítések történtek lövegek, harckocsik és repülőgépek tömeges bevetésére, nem jutottak túl a védelem harcászati mélységén. A végső sikert nem a katonai eszközök teremtették meg, hanem az ellenfél erkölcsi erejének megtörése.

A háború jelentős fejlődést hozott a védelmi és támadó *harcászatban* egyaránt. A legdöntőbb változást az összefegyvernemi harcászat szükségességének felismerése eredményezte. A háború első hónapjaiban a gyalogság a régi harcászati elvek szerint más fegyvernemektől, elsősorban a tüzérségtől alig támogatva rohamozott: sűrű rajvonalakban tört az ellenségre, miközben annak géppuskái (a világháború leghatásosabb gyalogsági tűzfegyverei) 40–60 százalékat lekaszáltak.

A keserves tapasztalatok nyomán 1915-től kezdve áttértek a gyalogság hullám-harcrendjére: az egymást követő hullámok, olykor 8–16 sor, eleinte sikerrel jártak, de a veszteségek még nagyobbak lettek. Elsősorban azért, mert a gyalogság továbbra is tüzérségi támogatás nélkül rohamozott. A tüzérséggel való szoros együttműködés megszervezése halaszthatatlanná vált.

1916-tól a tüzérségi előkészítés íratlan törvényévé vált, hogy a tüzérségi tüzet az ellenséges védelem áttörésére kijelölt terepszakaszokra irányították. A rombolótüzet a terepszakasz elfoglalása után a következő szakaszra helyezték át. E módszer a meglepést teljesen kizárta, s időt adott az ellenségnek ellenintézkedések megtételére. A tüzérséggel való együttműködést 1917-ben tökéletesítették: a támadást tűzhenger kísérte, a tüzérségi előkészítő tűz egyidejű lecsökkenése mellett. Ez utóbbit a harckocsik megjelenésével az angolok minimálisra szorították, ami megbosszulta magát. A gyalogság harcának támogatásában mind nagyobb szerepet kapott a légierő, az eleinte csak felderítésre bevetett repülőgépek bombákkal árasztották el az ellenség védelmét. A bombázógépekkel szinte egy időben jelentek meg a vadász- és csatarepülőgépek. A hadszíntér és a hadtápterület felett kialakultak a légi csaták; a repülőgépek elleni harcban egyre nagyobb teret kapott a légvédelmi tüzérség, melynek lövegeit az első vonalakban és azok mögött helyezték el.

A háború utolsó évében a gyalogságnál a csoportos harcrend vált általánossá: a rajok a lövegek és harckocsik köré csoportosultak, s csak roham alkalmával bontakoztak szét.

A háború éveitől a védelmi harcászat végig fölényben maradt a támadó harcászattal szemben, amit a géppuska nagymértékben elősegített. A védelmi harc a háború első hónapjai után állásrendszerekben folyt, a támpontokat összefüggő, egymás mögött elhelyezkedő lövészárkok váltották fel. A védelem mélysége egyre nagyobb lett, már 1916-ban elérte a 20–25 kilométert. A lövészárkok védőövekké egyesültek, a hátulsó védőövekben a tartalékok foglaltak helyet. A védelmi rendszer 1917-ben tovább differenciálódott: kialakították a fedezőzónát, amelyben az állások előtt 3–4 kilométerre támpontok helyezkedtek el. Az innen irányított tűz a támadókat a saját tüzérség tűzhatás-körzetébe terelte. A fedezőzóna mögötti, 10–12 kilométer mély harci zóna az ellenséges roham visszaverésének feladatát kapta. A betört ellenség kiverését a harci zóna mögött levő hátsó zónából előtörő tartalékok ellenlökéssel hajtották végre. A harcászat átalakulása nagy lépés volt a hadművészet történetében. Végeredményben azonban a harcászat sem tudott kilábalni abból a dilemmából, amellyel a hadműveleti művészet küszködött.

A világháború a haditechnika rendkívüli fejlődését hozta. A géppuskák, lövegek, harckocsik, repülőgépek száma ugrásszerűen megnőtt. Míg pl. a német hadsereg 1914-ben 2400 géppuskával rendelkezett, 1918-ban már több mint

100 000-rel. A háború kezdetén Németország, Oroszország, Franciaország és Nagy-Britannia lövegeinek száma 24 000 volt, a háború végén már több mint 74 000. A háború anyagcsatái soha nem látott mértékben igényeltek fegyvert, lőszert és haditechnikai eszközöket.

A mennyiségi növekedéssel párhuzamosan a minőségi igény is ugrásszerűen fejlődött. Mindkettő eredményeként az alakulatok létszáma csökkent, miközben harcerejük növekedett. A haditechnika fejlődése ugyanakkor lényeges változást hozott a fegyveres erők szervezetében és vezetésében. Új fegyvernemek alakultak, létrejöttek a harckocsi-, páncéllhárító, vegyi-, híradó-, motorizált csapatok és egyéb szakcsapatok.

A technika átalakította a hagyományos fegyvernemeket is. A *gyalogság* tűzereje – elsősorban a géppuskák és aknavetők révén – csaknem háromszorozódott, miközben a létszám lényegesen csökkent: a francia hadseregé 72 százalékról 40 százalékra, a németeké 65 százalékról 39 százalékra.

A *lovasság* elveszítette jelentőségét, a legtöbb hadseregben megszüntették. A modern tűzfegyverek miatt a háború végéig nem találták meg a helyét a fegyvernemek között.

A *tüzérség* a háború alatt kimagasló szerepet játszott. Különösen a nehéztüzérség fejlesztésére áldoztak sokat, elsősorban a németek. A német hadseregben különleges tüzérségi formációkat is létrehoztak, amelyek a hadvezetés tartalékát képezték, és az áttörésre kiszemelt helyeken igen nagy sűrűségben alkalmazták. A német 42 centiméteres űrméretű és az osztrák–magyar (motorvontatású) harminc és feles nehézlövegek modern konstrukciójukkal tűntek ki, az antantnál a francia és orosz tábori tüzérség emelkedett ki. A lövegállomány és a lőszer korszerűsége a hadviselő felek között igen eltérő volt, a bevált és nagy hatásfokú típus lemásolása és utángyártása a legtöbb esetben nem sikerült. A tüzérség leginkább tűzősszpontosítást és tűzhengert lött, ami nagy pusztítással járt, de a mélyen tagozott védelem áttörésének feltételeit nem tudta megteremteni.

A háború új, de nem önálló fegyvernemévé előlépett *harckocsicsapatok* megjelenése hadművészettörténeti jelentőségűnek bizonyult, bár a hadviselő felek alig vagy egyáltalán nem ismerték fel a bennük rejlő lehetőségeket. Különösen állt ez a német hadvezetésre, amely a harckocsikat lebecsülte. A felületes véleményalkotás az első harckocsik nehézségére s egyéb gyermekbetegségeire, könnyen sebezhető voltára vezethető vissza, továbbá arra, hogy a harcko-

csik más fegyvernemekkel való együttműködését nem oldották meg, mint ahogy önálló fegyvernemként sem alkalmazták. A német hadvezetés elsősorban a harckocsi-elhárítás hatékony eszközeinek fejlesztését szorgalmazta (páncéltörő ágyú, harckocsicsapdák, -árkok, -aknamezők, lángszórók).

A leggyorsabb fejlődést a *légierő* érte el. Az eleinte csak felderítésre használt repülőgépek egyre tökéletesedtek. Új típusok jelentek meg, feladataik specializálódtak: a vadász-, bombázó, felderítő és szállító repülőgépek alkotta légierő a harcoló hadsereg igen fontos fegyvernemévé lépett elő. Új találmányok, technikai újítások hatásukat s felhasználhatóságukat megnövelték. A légierő részben megszüntette a hadszíntér és a hátszág közötti éles határt, így a háború gazdasági, morális tényezőire nagy hatással volt. A németek által kezdetben felhasznált léghajó fokozatosan kiszorult a hadsereg arzenáljából.

A szakcsapatok (a műszaki, a vegyi-, a híradó- és a szállítócsapatok) száma a háború előrehaladtával egyre nőtt, jelentőségük fokozódott. A modern háború út-, híd-, átkelőhely-igénye, a gáz felhasználása, a bonyolult harc távolról történő vezetése, nagy csapattestek egyik arcvonaláról a másikra történő átdobása nem nélkülözhetette az említett csapatok tevékenységét.

Az első világháborúban a *tengeri hadviselés* viszonylag alárendelt szerepet kapott. A háború előtti német hajóépítési program ugyan létrehozta a világ második legerősebb flottáját, alkalmazására azonban Anglia hajóhadának döntő fölénye miatt alig került sor. Az Osztrák–Magyar Monarchia elavult és kis létszámú flottája Olaszország hadba lépése óta az Adriai-tenger foglyává vált, s önálló harci vállalkozást – egy-két kisebb jelentőségű tengeri ütközetétől eltekintve – nem kezdeményezett.

A német hadiflotta a háború első éveiben körülkelő, rombolókkal s egyéb kisebb hajókkal

kalózháborút folytatott az óceánokon, angol-francia kereskedelmi hajók ellen. Az angol fölény azonban ennek is csakhamar végét vetett.

A német haditengerészet legsikeresebb akciói a tengeralattjárókhöz fűződtek, amelyek önálló fegyvernemmé váltak. A németek 1914–1918 között 434 búvárhajót vetettek be, ebből a szövetségesek 178-at süllyesztettek el. A hadvezetés – válaszul az angol blokádra – már 1914-ben megindította a búvárhajó-háborút. A nemzetközi közvélemény, főleg az USA tiltakozására azonban hol leállították, hol ismét megindították. A búvárhajó-háborúnak volt egy „korlátozott” időszaka is, amelyben az angol kikötőkbe tartó semleges hajókat, ha fegyverszállítmányt nem vittek, tovább engedték. 1917. február 1-én a német hadvezetés meghirdette a korlátlan tengeralattjáró-háborút abban a reményben, hogy ezzel Angliát hat hónapon belül térdre kényszeríti. A lesben álló búvárhajók ettől kezdve minden Angliába tartó hajót felszólítás nélkül megtorpedóztak.

Az Amerikai Egyesült Államok hadba lépésének formális okául a korlátlan tengeralattjáró-háború megindítását jelölte meg.

A tengeralattjáró-háború nem érte el célját, az antant a védekezés módját hamar megtalálta. A hadianyagot és élelmet szállító hajók karavánjait hadihajók védték. E hadihajók rendelkeztek a tengeralattjárók elpusztításához szükséges harceszközökkel.

A nyílt tengeri angol és német hajóhad egyetlen összecsapása 1916 nyarán a Skagerrak-szorosban, a Jütland-félsziget közelében következett be. Az egy napig tartó tengeri csata ugyan eldöntetlenül végződött, de a német flotta még aznap éjszaka elhagyta a csata színhelyét, s ezzel vereségét az egész világ előtt elismerte. Ezt követően kikötőiben tartózkodott, legénysége elvéthetetlen érdemeket szerzett az 1918. novemberi polgári demokratikus forradalomban.

A FŐBB HADVISELŐ ÁLLAMOK VESZTESÉGEI

Az imperializmus korszakának első nagy háborúja a világ népeit mérhetetlen szenvedésekbe, véráldozatokba és nyomorba taszította. Katonák milliói pusztultak el, vagy váltak bénává, csonkává a csatatereken a nemzetközi finánciók, nagybirtokosok, reakciós politikusok és militaristák vékony parazita rétegének világuralmi tervei és profitérdekei miatt.

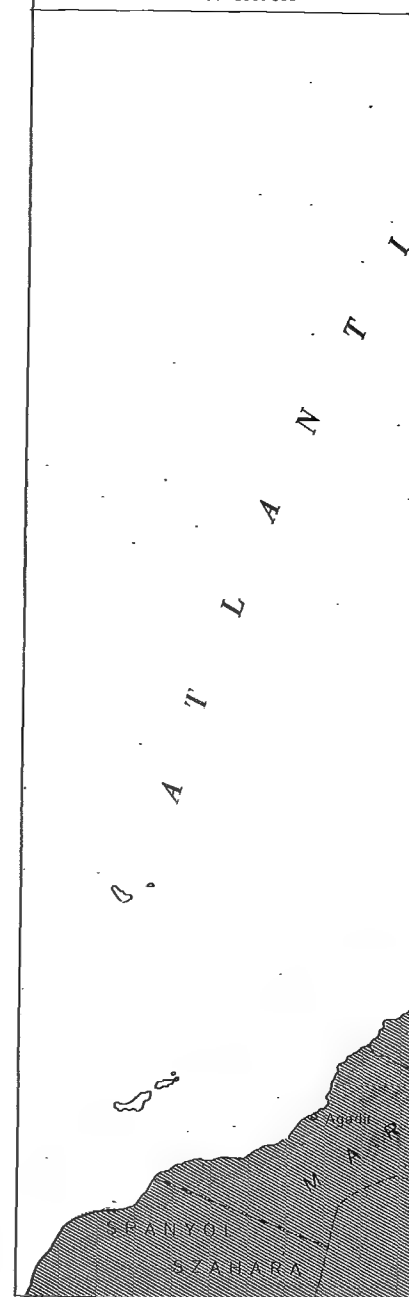
A főbb hadviselő felek veszteségeinek érzékeltetésére szükségesnek látszik a háború alatt moz-

gósítottak számának bemutatása s annak a százalékaránynak a kivetítése, amely az összlakosság számának viszonylatában fennállt. A központi hatalmaknál Németország 13 250 000 (19,7%), Ausztria-Magyarország 9 000 000 (17,3%), az antanthatalmaknál Franciaország 8 194 500 (17,2%), Oroszország 15 000 000 (10,5%), Anglia 5 700 000 (10,9%), Olaszország 5 615 000 (15,5%) és az Egyesült Államok 3 899 696 (3,8%) főt mozgósított. (A két koalíció egyéb

EURÓPA AZ ELSŐ VILÁGHÁB

- győztes hatalmak
- vesztes hatalmak
- semleges államok
- új államok
- elcsatolt területek
különleges státusú államok

0 200 400 km.
1 : 1 500 000

-
 -
 -
 y
 -
 c,
 z
 k
 g,
 ó,
 a
 -
 a-
 l-
 ér
 ú
 t.
 jó
 ol.
 ó-
 a-
 t.
 e,
 ól
 o-
 z-
 i-
 rú
 e-
 l-
 tő
 a-
 ja
 er
 y-
 e-
 r-
 kal

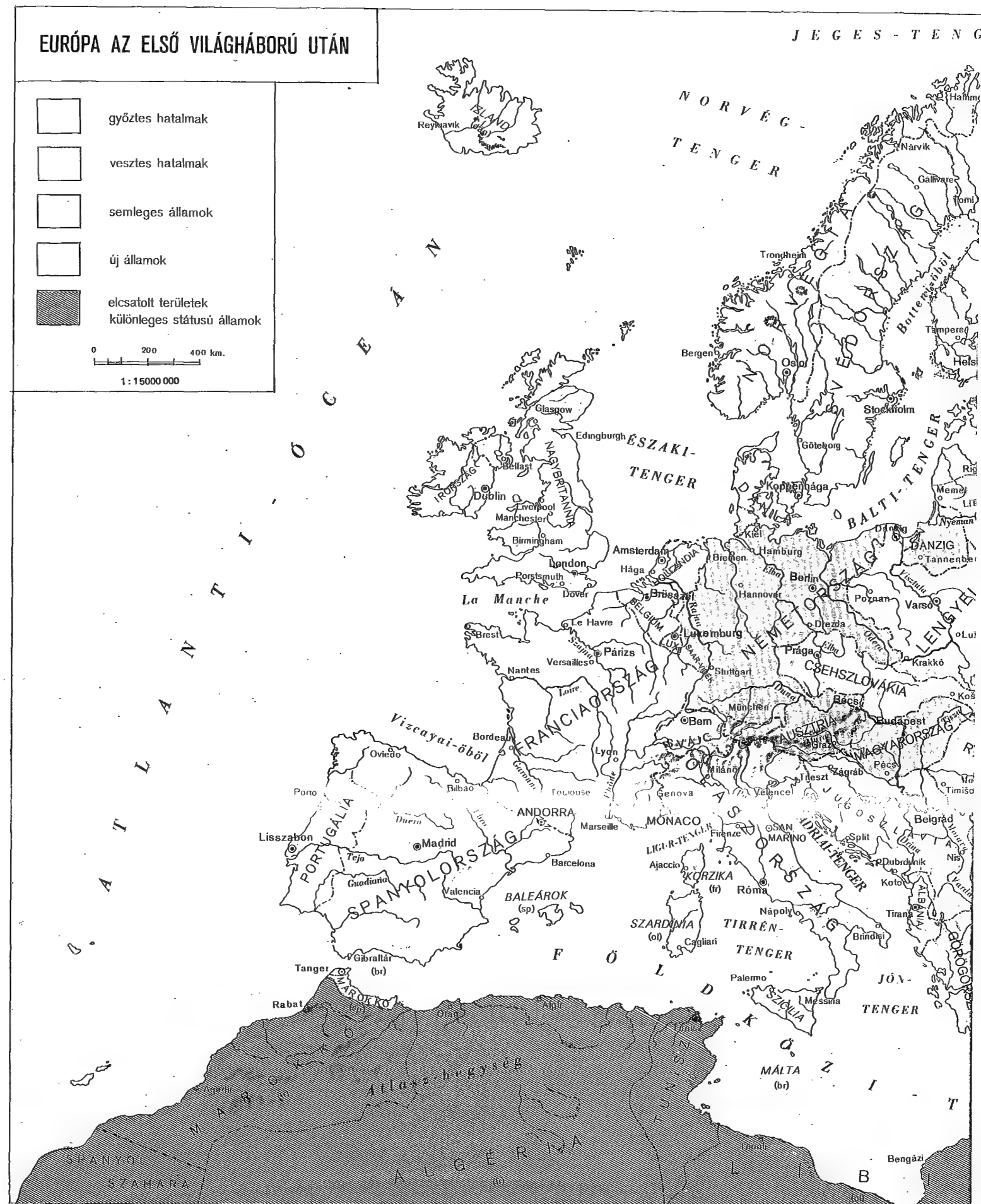
5.

há-
k-

a-
 á,
 ó-

g-

0Z-

tagjai mozgósítási adatainak közlésétől eltekintettünk, s Franciaország és Anglia esetében is csak az anyaországban mozgósítottakat vettük figyelembe.)

Ugyanezen országok veszteséglistája az alábbi képet mutatja: Németország 1,9 millió halott és 4,2 millió sebesült. Az Osztrák–Magyar Monarchia ugyanezen számadatai: 1,1 millió halott, 3,6 millió sebesült. Az antanthatalmak veszteségei: Franciaország: 1,5 millió halott, 3 millió se-

besült, Anglia: 0,7 millió halott, 2,1 millió sebesült, Oroszország: 2,3 millió halott, 4,9 millió sebesült, Olaszország: 0,5 millió halott, 0,9 millió sebesült, Egyesült Államok: 0,125 millió halott, 0,2 millió sebesült.

(Megjegyezni kívánjuk, hogy a polgári veszteségek kimutatására nem készültek megbízható számítások.)

A történelmi Magyarország veszteségeiről a következő fejezetben szólnunk.

MAGYARORSZÁG „VÉRADÓJA” AZ IMPERIALISTA HÁBORÚBAN

Magyarország az ötvenmilliós soknemzetiségű Habsburg-birodalom részeként önálló hadüggyel nem rendelkezett. Emberállományának jelentős része a közös hadseregben harcolt, másik része a m. kir. honvédség kötelékébe tartozott. A Monarchia hadvezetőségében Magyarország alig volt képviselve, a hadseregek legfőbb parancsnoki posztjait Habsburg-főhercegek, továbbá osztrák, cseh és egyéb nemzetiségű aulikus tábornokok töltötték be. Csupán néhány esetben fordult elő, hogy magyar származású tábornokok valamelyik hadsereg élére kerültek. Ezek közül Habsburg József főherceg tábornagy és báró Tersztyánszky Károly lovassági tábornok említendő meg. Mindkettő szélsőségesen aulikus érzelmű volt, aki a rájuk bízott katonák ezreit gondolkodás nélkül áldozta fel a Habsburg-monarchia érdekeinek. A háború alatt gyakran emlegették Kövess Hermann tábornagy és Arz Arthur vezérezredes nevét, mint magyarokét. A valóságban Kövess elosztrákosodott régi katonafamiliából származott, Arz pedig nagyszebeni gazdag szász polgári család fia volt. A magyar uralkodó osztályokból származó tábornokok legfeljebb hadtest- és hadosztályparancsnoki beosztásig jutottak el. Nagy részük a Horthy ellenforradalmi rendszer támogatója vagy a Habsburg restaurációs törekvések szószólója lett.

A tiszti állomány, a hadsereg „legfőbb összetartó ereje”, a háború folyamán szükségből behívott tartalékosok, póttartalékosok tömegével „hígult fel”, és az aktív állományt háttérbe szorította. A Monarchia hadseregének felbomlását a reakciós Habsburg-körök elsősorban ennek tulajdonították. A magyar származású tisztek a közös hadsereg és a honvédség között oszlottak meg, a vezető körök ügyeltek arra, hogy „túlsúlyuk” még a honvédkötelékeknél se álljon elő. A honvéd formációk legtöbbször élén nem magyar származású tisztek állottak, a parancsnoki

tisztet betöltő magyarok pedig a dualizmus elkötelezettjeiként szolgáltak.

Sok magyar többségű alakulatot állítottak fel, de kimondottan magyarokból álló alakulat nem akadt. A magyar többségű alakulatoknál az is figyelembe veendő, hogy a katonai hatóságok részéről állandóan megnyilvánuló megfélemlítés nyomán szlovákok, románok, szerbek, kárpát-ukránok, horvátok stb. magyaroknak vallották magukat. A háború menetében a magyar többségű csapatok is szétszóródtak, más nemzetiségű csapatokkal összekeverten harcoltak. Egyes arcvonalszakaszokon magyarországi alakulatok álltak, de ez nem állandósult, pl. a Doberdo-fennsík védelme sem tulajdonítható kizárólag magyar csapatoknak.

A történelmi Magyarországon a hadkötelesek száma a háború kezdetén (18–53 éves korig) elérte a 4 817 000 főt, közülük 3 381 785 vonult be. A világháborúból sérülten hazatért 524 850 (15 százalék), fogságba esett 833 570 (24,9 százalék), elesett 530 965 (15,7 százalék), egyszer sebesült 1 492 000 (44,1 százalék), többször megsebesült félmillió katona.

Magyarország a háborúban súlyosabb áldozatokat hozott, mint Ausztria. A nagyobb veszteség abból adódott, hogy Ausztria már a háború elején elveszítette Galícia nagy részét, így annak lakossága gyakorlatilag kiesett a hadrafoghatóság alól. Magyarország területe viszont nem vált hadszínterré, a férfilakosság hadra fogható maradt. Másrészt az agrárnépességű Magyarország katonáit elsősorban a háború legnagyobb vérvesztéseit elszenvedett gyalogsághoz vontatták be, míg az iparosodott Ausztria hadköteleseit jelentős létszámban használták fel más fegyvernemeknél.

A mai Magyarország területén ekkor élt lakosság katonai veszteségeinek megállapítására nincs lehetőség. Minden közölt adat a történelmi Magyarországra vonatkozik.

MÁSODIK FEJEZET

MAGYAR INTERNACIONALISTÁK
AZ OROSZORSZÁGI SZOCIALISTA
FORRADALOM
ÉS POLGÁRHÁBORÚ HARCAIBAN

I. INTERNACIONALISTÁK AZ OROSZORSZÁGI SZOCIALISTA FORRADALOMBAN

1. A hadifoglyok szerepe az oroszországi háborús gazdaságban

M

agyar és más nemzetiségű internacionalisták mozgalma az imperialista háború körülményei között, annak egyenes következményeként alakult ki. Gyökerei a háborút megelőző hazai és nemzetközi munkásmozgalom osztályharcos, internacionalista hagyományai-ból táplálkoztak. Kezdeményezői és vezetői a hadifogságba esett osztrák, magyar, német, cseh, román, délszláv és más nemzetiségű szociáldemokraták közül kerültek ki, akik otthon is aktív részesei voltak a burzsoá-földesúri rend ellen irányuló munkásmozgalomnak. A vezetők egy részét a magyaroknál a Galilei-körben tömörült, majd a háborúban orosz fogságba került haladó értelmiségiek adták. A mozgalom tömegét a hazai szervezett munkások, a magyarországi agrárszocialista mozgalmak szellemét a fogságba is magukkal vivő agrárproletárok, szegényparasztok jelentették.

Az internacionalista hadifoglyok mozgalma szervesen kapcsolódott ahhoz a küzdelemhez, amely az Osztrák–Magyar Monarchián belül folyt a bécsi és budapesti kormány imperialista háborús politikája ellen. Az internacionalisták elvetették a burzsoá pacifizmust, a békéért vitt küzdelmet összekötötték a szociális, a társadalmi forradalom ügyével. E ponton találkoztak és kerültek közel Oroszországban a bolsevikok vezetésével kibontakozó egyre szélesebb munkás-, paraszt- és katonatömegeket magával ragadó forradalmi mozgalommal, melynek tagjai az önkényuralom megdöntésén túl a szocialista forradalomra készültek, s a béke elérését a burzsoázia hatalmának megdöntésével kötötték össze. Az orosz fogságba került magyar forradalmárok megismerkedtek a lenini tanításokkal, a bolsevikok forradalmi harcának közvetlen gyakorlatával, s hazatérésük után a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakításának a kezdeményezői lettek.

A világháború első három évében szinte min-

den harmadik 1914–1915-ben mozgósított magyar nemzetiségű katona orosz hadifogságba került. 1917-ben a magyar anyanyelvű hadifoglyok száma már megközelítette a félmilliót. A magyarok alkották az orosz hadifogságban a legnépesebb nemzeti csoportot, 26–27 százalékos arányukkal megelőzték az osztrákokat, birodalmi németeket, délszlávokat, cseheket és szlovákokat. Az orosz fővezérkar összesen 2 328 540 német, osztrák–magyar, török és belga hadifoglyot tartott nyilván. Ebből az osztrák–magyar legénység 2 056 855, a tisztek és tisztjelöltek pedig 54 146 főt tettek ki. E nagyarányú embervesztéseget a Monarchia az 1914-es csatákban, Przemyśl feladása alkalmával, valamint az 1916-os Bruszilov-offenzíva folyamán szenvedte el. A magyar katonák kezdetben jóval kevesebben adták meg önként magukat, mint a szlovákok, de ahogy felismerték a háborús célok imperialista jellegét, úgy fejtettek ki egyre kisebb ellenállást, főleg bekerítésben. Miután a keleti hadszíntéren az első vonalakba a megbízhatatlannak ítélt szlovákok helyett nagyobb arányban vetettek be magyarokat, az említett tény a hadifogoly-vesztesség nemzeti összetételében is tükröződött.

A magyar hadifoglyok mintegy kétharmada agrárproletárokból, törpebirtokos szegényparasztokból került ki. Az ipari munkások aránya 8–10 százalék között mozgott. Hasonló volt a városi és falusi kispolgárság aránya. A tisztek és tisztjelöltek, akiknek döntő többségét a tartalékosok alkották, a hadifoglyoknak 2,6 százalékát tették ki. A legénység aránya meghaladta a 97 százalékot.

A nemzetközi hadijog értelmében a tisztek és tisztjelöltek a kezdeti megpróbáltatások után viszonylag normális körülmények közé kerültek. A beosztott tisztek és a hivatásos törzstisztek részére biztosított havi 50–75 rubel lehetővé tette a rendszeres étkezést, meleg ruházati cikkek vásárlását, normális egészségügyi feltételek kialakítását. A tisztek – akiket főleg Szibériában és részben Turkesztánban szabadon katonai épületekben helyeztek el – kapták a Nemzetközi Vö-

röskereszt útján a hadifoglyoknak juttatott élelmiszer-, ruha- és pénzsegélyek legjavát. Nekik érkezett az otthoni hozzátartozóktól a legtöbb küldemény. A gazdag földbirtokos- és gyáros-családok fiainak viszonylagos jóléte még a tisztí táborokon belül is ellentéteket szült.

A sorkatonákat, miután a cári hadvezetés nem számított ilyen nagyszámú hadifoglyra, az esetek többségében összetákolta, egészségtelen barakkokban, talajba ástott földkunyhókban helyezték el. Otthonról a tisztelnél jóval kevesebben kaptak anyagi segítséget, így csak a munkájukra, keresetükre támaszkodhattak.

A cári kormány már a háború első hónapjaiban megkezdte a hadifoglyok munkaerejének felhasználását. Kezdetben a megbízhatónak vélt szlávokat alkalmazták, a német és magyar hadifoglyokat csak később. A hátszág, mivel a munkaképes férfilakosság nagy részét katonai szolgálatra mozgósították, komoly munkaerő-gondokkal küzdött.

Kezdetben az út-, vasút- és csatornaépítésekben, tőzégkitermelésben, szén- és ércbányászatban, az iparban, az erős fizikai igénybevételt jelentő segédmunkákra alkalmaztak hadifoglyokat. 1916–1917-ben azonban már magasabb szakképzettséget igénylő munkahelyeken is. Dél-Oroszországban a martinkemencéknél 1915-ben a munkások 3–4 százalékát adták a hadifoglyok, 1916-ban már az összlétszám 48–50 százalékát. Az iparban, bányászatban a hadifoglyok aránya 1917-ben elérte a munkáslétszám 20–25 százalékát. A kereskedelmi és ipari vállalatoknál 1917. április 1-én 360 876, a bányai iparban, erdő- és tőzégkitermelésben 62 847, a zemsztvo és városi munkákon 41 080, a mezőgazdasági munkán 421 690, a vasútépítésen 64 461 (főleg a murmanszki vasútépítés befejezésén), a vasutak üzemeltetésénél 76 510, utak és vízi utak üzemeltetésénél 23 925, a Tüzérségi Főparancsnokság üzeimeiben 38 151, a Táborépítő Igazgatóságnál 86 777, frontmunkán 551 000 fő – összesen 1 648 317 legénységi állományú hadifogly – dolgozott.

A tőkések és nagybirtokosok az olcsó hadifogly munkaerőt a bérek letörésére használták fel. A helyi munkások és a hadifogly munkások szolidaritása éppen e téren kezdett kibontakozni. Az orosz munkások követelték, hogy a hadifogly munkások velük azonos bért kapjanak. Ugyanis a magánkézben levő vállalatoknál a hadifoglyok napi 20 kopeknál többet nem kaphattak kézhez. Fizetésük egyharmadát, később egy-negyedét a vállalat a kincstárnak fizette be, a fennmaradó részt őrzési költségekre fordították.

A nagybirtokosok az ipari tőkével szemben a

hadifogly munkaerő felhasználása területén kedvezményeket élveztek.

A hadifoglyok aránya a munkásság soraiban Dél-Oroszországban, a Donyec-medencében és az Urálban volt jelentős. 1916 decemberében a Donyec-medencében kialakult helyzetről tájékoztatta Lenint az OSZDMP KB Orosz Irodája. „A körzetben sok a hadifogly munkás – hangzik a jelentés. – A viszony közöttük és a munkások között a legjobb. A hadifoglyok szervezkednek, és igyekeznek szervezeteinkhez csatlakozni. Némely helyen a gyárigazgatóság megkísérelte, hogy a hadifoglyok munkába állításával kiszorítsa a szabad bér munkát, de ez maguknak a hadifoglyoknak az ellenállásába ütközött, akik kijelentették, hogy nem szállnak le a bányákba még halálos fenyegetésre sem, ha elbocsátott munkásokat akarnak velük felváltani.”

Az orosz és a hadifogly munkások szolidaritása 1915-től kezdve az orosz tőkések kizsákmányoló tevékenysége, a cári önkényuralom elleni gazdasági és politikai sztrájkokban alakult ki. Holländer Sándor mérnök kezdeményezésére 1916 nyarán Tverben, majd Moszkvában, Vjazmában, Szerpuhovban, Tulában és más városokban a hadifoglyok a hazai tradíciók alapján illegális szakszervezeteket, gazdasági érdekvédelmi szervezeteket alakítottak. Kagejevkán 1916 végén a bolsevik vezetés alatt álló bányászsztrájkbizottságnak 20–25 osztrák–magyar hadifogly is tagja volt. Makejevkán a kohóüzemben egy 40 főből álló német és osztrák–magyar hadifogly internacionalista csoport működött. A helyi illegális bolsevik szervezet ekkor 80–100 tagot számlált. Tudunk arról, hogy az orenburgi, a skotovói, a Csita melletti pescsankai, a szretyenszki, krasznojarszki, omszki, szamarkandi állandó táborokban működtek internacionalista marxista csoportok.

Az említett csoportok is az osztrák–magyar munkásmozgalom szakszervezeti, szociáldemokrata tradícióira támaszkodva illegálisan alakultak elsősorban a legénységi táborokban és munkahelyeken. A helyi lakossággal kevésbé érintkező állandó tisztí táborokban a hangadók a hivatásos monarchista érzelmű tiszték voltak, de itt is alakultak szociáldemokrata csoportok, elsősorban a munkásmozgalomban otthon is részt vett szociáldemokrata tartalékos tisztékből, akiket a sovinszta és monarchista többség igyekezett elszigetelni. Tömegtámaszuk a legénységi táborokban volt. Ivanovo-Voznyeszenszkben a februári forradalom előestéjén Ligeti Károly, a Csita melletti Pescsankán Steinhart Ferenc és Müller Armand, Szretyenszkben Forbáth József, Fried Dezső és Ember La-

jos körül alakult ki az a csoport, mely elvileg a szocialista pártok internacionalista szárnyának nézetét vallotta. (Az utóbbiakat az 1915 szeptemberében a svájci Zimmerwaldban elfogadott kiáltványban fogalmazták meg.)

A legjelentősebb szociáldemokrata internacionalista tartalékos tisztí csoport Tomszkban alakult ki 1916 közepétől a kolozsvári s az erdélyi munkásmozgalom már akkor ismertté vált vezetői közé tartozó Kun Béla irányításával. Ez a csoport is szoros kapcsolatban állott a legénységi táborban és a környék számos munkahelyén alakult különböző nemzetiségű szociáldemokrata csoportokkal.

Az említett tisztí szociáldemokrata csoporthoz tartozott Seidler Ernő – aki otthon közel állott Szabó Ervinhez –, dr. Reiner Károly, Szilágyi Imre, Max Jung. Ezzel a szocialista csoporttal vállalt szolidaritást a tisztí táborban a februári forradalom időszakában kiéleződött ellentétek alkalmával a tartalékos jogászoknak az a csoportja, mely dr. Münnich Ferencet tekintette vezetőjének. Az utóbbiak helyeselték a Habsburg-ház 1849-es trónfosztását és szembe fordultak a hivatalos osztrák–magyar háborús kormánypolitikával. Münnich csoportja 1917 tavaszán formálisan is beolvadt az internacionalista szociáldemokraták soraiba.

Kun Béla még a cárizmus megdöntése előtt kapcsolatba került a mintegy hetvenezer katonát és tisztet számláló helyőrség forradalmi elemeivel. Ide vonultatott be a politikai száműzöttek tekintélyes részét, akik N. N. Jakovlev vezetésével megalakították az illegális Katonai Forradalmi Szövetséget.

A Szövetség bolsevik vezetés alatt állott, de tagjai sorába vette az internacionalista álláspontot elfogadó ezereket és mensevikeket is. A gyorsan kibontakozó illegális forradalmi tevékenység kezdetben a tomszki tartalék ezredekre

terjedt ki, de hamarosan az omszki hadkerület egészére, a rendszeresen frontra induló metetszázadok révén a hat szibériai hadtestre, de különösen a rigai frontszakaszt védő XII. hadseregére. A párt javaslatára a szovjethatalom győzelme után Jakovlevet választották meg a Központi Szibériai Szovjet elnökévé, Koszarjev pedig a kulcsfontosságú omszki szovjet elnöki tisztét töltötte be. A régi hadsereg soraiban működő forradalmi szervezet e két kiemelkedő vezetőjének elvülhetetlen érdemei voltak a hadifogly forradalmi mozgalom támogatásában.

A Kun Béla vezetése alatt álló internacionalista szervezet, melynek többségét a legénységi állományú különböző nemzetiségű hadifogly szakmunkások jelentették, a zimmerwaldi mozgalomhoz tartozónak tekintette magát, a hadseregben működő bolsevikokkal állott elsősorban kapcsolatban. A Tomszkban megalakuló legális szociáldemokrata szervezetben, mely kezdetben a bolsevikokat és mensevikeket is magába foglalta, annak bolsevik vezetés alatt álló katonai frakciójával működött együtt. A pártszervezethez való formális szervezeti csatlakozásra akkor került sor, amikor megindult a mensevikek kiválása az addig egységes szervezetből, és félreérthetlenné vált a hadifogly internacionalisták csatlakozása a bolsevikokhoz.

A szociáldemokrata értelmiségiek és munkások élénk figyelemmel kísérték az orosz hadifoglyokba került Otto Bauer állásfoglalását. Az osztrák szociáldemokrata vezető Kelet-Szibériában az oroszországi politikai irányzatok közül Martov mensevik vonalát támogatta, s a hadifoglyoknak az oroszországi politikai harcoktól való távolmaradását tartotta célszerűnek. Kun Béla vele ellentétben a hadifoglyoknak az orosz munkások harcába való bekapcsolódását látta helyesnek.

2. A forradalmi szervezkedés kezdete

1917 februárjában a munkás-paraszt és katonatömegek elemi erővel kirobbant felkelése elsöpörte a cári önkényuralmat. Számos városban, Orjolban, Tulában, Harkovban, Nyiznyij-Novgorodban, Kasirában, Omszkban, Tomszkban és Jekatyerinburgban a munkán levő hadifoglyok csatlakoztak a békét, kenyeret és szabadságot követelő népi megmozdulásokhoz. Petrográdon a tényleges hatalom a munkás- és

katonaküldöttek szovjetjeinek kezébe került. Az eszer és mensevik vezetők többsége azonban megosztotta a kivívott hatalmat a cár által előzőleg felosztatott Állami Duma bizottságával, majd az előbbi közreműködésével összeállított Ideiglenes Kormánnyal. Lenin a kettőshatalom körülményei között lehetőséget látta a polgári demokratikus forradalom viszonylag békés átfeloldását szocialista forradalomra.

„A hadifoglyok közötti forradalmi mozgalom – hangsúlyozta az OK(b)P Külföldi Csoportjainak Föderációja a VIII. pártkongresszus elé terjesztett jelentésében – közvetlenül a februári forradalom után kezdődött el. A proletár elemek azonnal megéreztek, hogy megnyílt az egyesülés lehetősége Oroszország harcoló forradalmi proletariátusával.”

Az orosz proletariátus ügyével közösséget vállaló hadifogoly-tömegek első seregszemléjét 1917. május elsején tartották. Az orosz munkások és katonák a hadifoglyokat egyenjogú társuknak kezdték tekinteni. Tomszkban Kun Béla, Ivanovo-Voznyeszenszkben a cseh Arnost Kolman és Ligeti Károly vezetésével vonultak a május elseji politikai gyűlésekre a hadifoglyok.

Az Osztrák–Magyar Monarchia imperialista politikájával való nyílt szembefordulás demonstrálására a Friedrich Adler halálos ítélete elleni tiltakozás kínálta az első alkalmat. Májusban a központi és vidéki bolsevik sajtó is tiltakozott Adler halálos ítélete ellen (nem titkolva, hogy nem ért egyet az egyéni terrorral, és elveti harci módszereit). A Moszkvában, Tomszkban és más városokban rendezett tüntetések résztvevői összeütközésbe kerültek nemcsak az Ideiglenes Kormány politikájával, hanem a Habsburgokhoz hűséges tisztekkel és legénységekkel is, akik velük szemben helyeselték az osztrák bíróság ítéletét.

Az orosz hadsereg hónapokig előkészített támadása 1917 júliusában látványosan összeomlott. A kormány az esetleges sikert vagy kudarcot egyaránt a kettőshatalom felszámolására akarta felhasználni. A 200 000 főt meghaladó súlyos embervesztés a fővárosban és vidéken elemi erejű felháborodást váltott ki. Petrográdon az előre készenlétbe helyezett ellenforradalmi rohamosztatok július 17-én a békés tiltakozó felvonulás résztvevőire géppuskatűzet nyitottak. A szovjetekben még többséggel rendelkező eszerek és mensevikek a kormányt támogatták, ezért a bolsevikok, hogy kádereiket kivonják az ellenforradalmi erők csapásai alól, az átmeneti visszavonulást választották. Lenin illegalitásba vonult. A szocialista forradalom békés fejlődésének lehetősége a kettőshatalom felszámolásával megszűnt.

Júliusban harmincnégy városban került sor kormányellenes tüntetésre, lázadásra, fegyveres összeütközésre. Krasnojarszkban, Novonyikolajevszkben, Tomszkban, Kanszkban, Acsinszkban és Oroszország európai részén levő ipari településeken lefolyt kormányellenes megmozdulásokban számos hadifogoly is részt vett.

Kerenszkij, hogy megfossza a szovjetek hatalmáért sikraszálló munkás-, paraszt- és katonatömegeket a hadifoglyok soraiból jelentkező szövetségeseitől, augusztus 12-én elrendelte, hogy a foglyok őrzését bízzák a központi hatalmak fogságából megszökött tisztekre és katonákra. Az utóbbiakat az esztergomi fogolytáborból megszökött Kornilov tábornok eddigre már külön szervezetbe tömörítette. A fővezérkar utasította a helyőrségek parancsnokait, hogy a sztrájkoló és tüntető hadifoglyok ellen megbízható tisztek parancsnoksága alatt különítményeket vessenek be, és a forradalmi csoportok, szervezetek vezetőit tartóztassák le. Ekkor deportálták Ivanovóból Omszkba Ligeti Károlyt, Krasnojarszkból Szretjenszkbe Kapitány Gyula vezérkari századost. A Kun Bélával való leszámolást a tomszki helyőrség katonaszovjetje megakadályozta.

Az ellenforradalmi fordulatot végrehajtó kormány az antantmissziókkal egyetértésben, a cárizmusnál árnyaltabban és rugalmasabban, a hadicélokra megfelelő módon szította a nemzeti-ségi ellentéteket a hadifoglyok között.

A cári kormány a „szlávok felszabadításának” meghirdetésével hadicéljai közé iktatta az Osztrák–Magyar Monarchia feldarabolását. Szavakban kiált a Monarchiától elszakadni vágyó burzsoá nemzeti áramlatok mellett, a gyakorlatban azonban a támogatást differenciáltan és visszafogottan érvényesítette. A Szerb Királyság monarchista tisztjeinek közreműködésével erőteljesen megindult a szerb önkéntes alakulatok szervezése. A Zivković szerb tábornok parancsnoksága alatt álló hadtest létszáma 1917 elejére elérte a 40 000 főt. Ezzel szemben a cseh és szlovák dandár 1917 márciusában mindössze 6–7000 főt számlált, mert az oroszországi Csehszlovák Testületek Szövetségén belül nem a monarchisták, hanem a Masaryk professzor körül csoportosuló liberális polgári és kispolgári elemek kerültek túlsúlyba, akik az orosz polgári és kispolgári ellenzékkel, a kadetekkel, az eszerekkel és a „honvédő” mensevikekkel léptek szövetségre.

A román önkéntes hadtest szervezése Románia hadba lépése után kezdődött meg a Kijev melletti Darnyicán.

Annak ellenére, hogy a cári hadsereg propagandaszervei röplapjaikkal Rákóczi tradícióinak folytatására és az Ausztriától való elszakadásra buzdították a magyarokat, Szazanov orosz külügyminiszter a Függetlenségi Párt Károlyi Mihályt követő szárnyához tartozó hadifogoly magyar tisztek különbéke-javaslatára, valamint a függetlenségeknek az angol kormány útján érkező különbéke-indítványára elutasító választ

adott. Ezt azzal indokolta, hogy a magyarok a különbéke révén nemzeti-ségi területeiket kívánják megőrizni. Ez viszont ellentmond az antant hadicéljainak, azoknak az ígéreteknek, melyeket a délszlávoknak, románoknak tett. Miután Magyarországon és külföldön a magyarországi nemzeti-ségek antantirányzatú burzsoá nemzeti politikusai és a magyar függetlenségek között nem jött létre egység, így sem Oroszországban, sem a nyugati államokban a hatóságok által is elismert antantbarát magyar polgári szervezkedés nem bontakozott ki. Következésképpen a magyar burzsoá nemzeti alakulatok szervezésére sem kerülhetett sor.

A cári hatóságok már a darnyicai elosztótáborban elkülönítették a szlávokat, az osztrákokat, a németeket és a magyarokat. Az Ideiglenes Kormány és a diktátorjelölt Kornilov tábornok, vezérkari főnök tovább tökéletesítette a hadifoglyok baráti és ellenséges nemzeti-ségi csoportokra való felosztásának és kezelésének rendszerét.

Szeptember 22-én a fővezérkar elrendelte, hogy a hadifoglyoktól a háromváltás fehérneműt, a két öltönyt meghaladó ruhát és a havi 15 rubelnél magasabb zsebpénzt kobozzák el, s a polgári öltönyükön viseljenek megkülönböztető jelzést, továbbá táborokban helyezték el őket. Az intézkedés végrehajtása alkalmával a cseh és szlovák, délszláv, olasz, román, lengyel és elzász-lotaringiai foglyomunkásokkal kivételt tettek, így az a jobban kereső német, osztrák és magyar hadifogoly szakmunkásokat sújtotta, akik a

nagyarányú munkaerő-kereslet eredményeként kerültek az ipari üzemekhez. Akiknek közülük még mindig illúzióik voltak a kormányt támogató mensevikek iránt, ekkor véglegesen kiábrándulhattak belőlük.

A hadifoglyok nemzeti alapon történő megosztását elősegítette a termelés visszaesése, a tökések szabotálása, az üzemek bezárása miatt fokozódó helyi munkanélküliség, és az, hogy a hadseregből kezdtek visszatérni a munkások. A Munkaügyi Minisztérium augusztus 30-án rendezett tárcaközi értekezleten határozatot hozott arról, hogy a hadifogoly szakmunkásokat orosz munkanélküliekkel váltsák fel, a foglyokat pedig irányítsák a mezőgazdaságba, a közlekedésbe és a fűtőanyag-termelésbe. A cseh, szlovák, délszláv, lengyel hadifoglyok soraiban ekkor vált erőteljesebbé az önkéntes hadtestekbe való toborzás.

Az 1917 tavaszán és nyarán megalakuló parasztbizottságok a földesúri földbirtokok elfoglalásakor az ott dolgozó hadifoglyokat a megnövekedett vetésterülettel rendelkező parasztok, a munkáskezekben hiányt szenvedő hadiözvegyek és katonafeleségek gazdaságai között osztották el. Mivel a hadifogoly munkaerőt alkalmazó parasztoknak a bér egynegyedét a kincstárnak kellett befizetniük, a parasztbizottságoknak nem állt érdekében, hogy az Ideiglenes Kormány központi szerveit pontosan tájékoztassák a falvakban alkalmazott hadifoglyok létszámáról. Így tűnt el 1917 őszén több százezer hadifogoly a központi nyilvántartás szeme elől.

3. Hadifoglyok a fegyveres felkelés előkészítésének időszakában és a helyőrségi alakulatok soraiban

Miután megszűnt a forradalom békés fejlődésének a lehetősége, a bolsevik párt megkezdte a fegyveres felkelés előkészítését. Erről hozott határozatot augusztus közepén a párt VI. kongresszusa. A Központi Bizottság Katonai Irodája irányította a hadseregben és a flotta soraiban működő szervezetek tevékenységét, a munkás Vörös Gárda szervezését, a szocialista forradalom fegyveres erőinek toborzását és a döntő harcra való felkészítést.

A Vörös Gárda a jelentkezőket a pártszervezetek, a szakszervezetek, a gyári-üzemi bizottságok ajánlása alapján vette állományba. A gárdisták fizetését az üzem pénztára biztosította, szervezeti alapegységük a tíz főből álló raj volt.

Négy raj alkotott egy szakaszt, három szakasz egy druzsinát, három druzsina egy zászlóaljat. Létrehoztak műszaki, géppuskás, tüzér-, híradó-alegységeket is. A zászlóaljakat kerületenként osztagokba vagy ezredbe egyesítették.

A parancsnoki állományt választották. Ha a parancsnok nem rendelkezett kellő katonai ismeretekkel, tanulásra kötelezték. A központ rövid kiképző tanfolyamokat szervezett, és ezekhez instruktorokat küldött ki. A Vörös Gárdák szervezését és kiképzését a szovjetek speciális osztályai végezték. Első fegyvertényük szeptember elején Kornilov tábornoknak a katonai diktatúra bevezetésére tett kísérletének megghiúsítása volt. A puccs mögött az antant tőkés körei-

nek támogatását élvező, az orosz burzsoázia és a földbirtokosság érdekeit képviselő Kadet Párt állott.

A forradalmi erők sikere a bolsevikok befolyását növelte, a petrográdi és a moszkvai szovjetek többsége Lenin pártja mellé állt. A példát egyre több város szovjetje követte.

Azok a forradalmár hadifoglyok, akik felvették a kapcsolatot a bolsevik szervezetekkel, a fegyveres felkelés előkészítésének idejében a forradalmi katonai alakulatokhoz csatlakoztak. Ez a csatlakozás azért vált egyre jelentősebbé, mert a hadifogoly szakmunkások és segéd munkások a tömeges elbocsátások miatt ekkor kerültek vissza a hadsereg hadtápszerveinek alárendeltségébe.

Tudunk arról, hogy már közvetlenül a cárizmus megdöntése után is vettek fel osztrák-magyar hadifoglyokat a munkásdruzsínák soraiba. Az uráli Nyevjanszkban a munkásdruzsina szervezői például Pelikán Gézát bízták meg, hogy toborozzon hadifoglyokból önkénteseket. Német, osztrák és magyar önkéntesek felvételét a helyi szovjetek „honvédő” eszer és mensevik vezetői többnyire megakadályozták, s a júliusi ellenforradalom után a foglyok felfegyverzését a bolsevikok elleni vádaskodásokra használták fel. Ezért a harcra kész hadifoglyokat általában tartaléknak tekintették, a felfegyverzésükre csak harc közben, a szükséges mértékben került sor.

Miután a Vörös Gárda alakulatai egyik gyenge pontjának a hadtápszervek hiánya bizonyult,

a szocialista forradalommal együttérző hadifoglyokat mint kiszolgáló személyzetet alkalmazták. Ebben a mensevikok, eszerek kevésbé köthettek bele, hisz a hadifoglyok a városban fegyvert nem viseltek. Ez történt például Petrográdon is. Az 1. kerületi vörösgárda-parancsnokságon a hadtápszolgálatot 1917 nyarától három magyar látta el, akik e mellett a parancsnokok és a gárdisták katonai kiképzésében is szerepet vállaltak.

A szocialista forradalom sorsdöntő napjait megelőzően közel félmillió hadifogoly vett részt az Ideiglenes Kormány politikája ellen folyó sztrájkmozgalomban, s számosan csatlakoztak Szibéria, az Urál-vidék, a Donyec-medence, Moszkva és Petrográd körül kialakult iparvidék munkásgárdáihoz, egyelőre fegyver nélkül.

A helyőrségeket a betakarítás idején sok orosz katona hagyta el, s a helyőrségi szolgálatot az őrzésükre bízott, de a katonaszovjetek szempontjából politikailag mégis megbízhatónak tartott hadifoglyokra hárították át. Ez történt például Ivanovo-Voznyeszenszkben, ahol az ott állomásozó ezred átadta a fegyvereket a hadifoglyok forradalmi szervezetének, amelynek élén a cseh Kolman és a magyar Sipos Ferenc állt. Szeptemberben az állomás, a kórház és a hadianyag-raktárak őrzését a városban orosz egyenruhát öltött hadifoglyok vették át. Ugyanez történt a Danyilov és Buj között folyó vasútépítkezésen is. Kezdetben ezek elszórt jelenségnek számítottak, helyőrségi szolgálatot a hadifoglyok szélesebb körben 1917 végétől láttak el.

kozó a forradalmi csapatok egyik ütegének a parancsnoka lett. A szovjethatalom megszilárdulása után kérte felmentését, hazatérésének engedélyezését, amihez azonnal hozzájárultak.

Hasonló szolgálatot viszonylag kevés magyar tiszt vállalt, a legénységi állományú hadifoglyok viszont annál nagyobb számban csatlakoztak a Vörös Gárda egységeihez, a forradalmi katonai alakulatokhoz, meghatározott feladattal és időre, nemegyszer anélkül, hogy formálisan állományba vették volna őket, hiszen a hazatérésük közelinek tűnt.

A szovjethatalom diadalmenete sok esetben szükségtelenné tette a harcolni kész hadifoglyok szolgálatainak igénybevételét. Az oroszországi munkás- és paraszttömegek, forradalmi katonák oly elsőpró túlerőt képviseltek, hogy több városban a burzsoázia és a földbirtokosság meg sem kísérelte a fegyveres ellenállást. Ahol viszont hosszabb harcra került sor, ha elegendő fegyver is rendelkezésre állott, a forradalmi katonai bizottságok az önként jelentkező hadifoglyokat is bevonták a küzdelembe. Ez történt például Oroszország második ipari és közigazgatási központjában, Moszkvában is.

A moszkvai katonai körzet eszer parancsnoka, Rjabcev ezredes, aki több mint 10 000 jól felfegyverzett emberrel rendelkezett, időhúzó tárgyalásokba bocsátkozott a Forradalmi Katonai Bizottsággal, mivel erősítést várt a frontról. Ezalatt az ellenforradalmi tiszti iskolások csellel elfoglalták a Kremlt, s legyilkolták a forradalomhoz csatlakozott 56. és a 193. ezred katonáit, valamint az arzenál munkásait, akik között hadifoglyok is voltak.

E kegyetlenségre válaszként a bolsevikok november 10-én általános sztrájkot hirdettek. A munkások (köztük a hadifogoly munkások tekintélyes része) a Vörös Gárda és a forradalmi katonai alakulatok parancsnokságaira siettek, s fegyvert kértek. Fegyver azonban csak korlátozott mennyiségben állt rendelkezésre addig, amíg a kazanyi pályaudvaron a vagonokban fel nem fedeztek 40 000 puskát. A forradalom fegyveres erőinek létszáma hamarosan elérte a 100 000 főt. November 11-én a forradalom erői döntő támadásba mentek át.

Véres harcok folytak a Kremlért és az Alekszejev katonai iskoláért (ma a Honvédelmi Minisztérium épülete), ahol az ellenforradalmi Közrendi Bizottmány rendezte be a főhadiszállását.

A moszkvai munkásság harcát viszonylag jelentős számban támogatták lengyel munkások és katonák, magyar, osztrák, német, délszláv és román hadifoglyok.

Karikás Frigyes, a későbbi pártmunkás és proletáriró vezetésével internacionalista vörösgárdista osztag alakult a Goujon Gyárban (ma Sarló és Kalapács Gyár), a Michelson Gyárban (ma Vlagyimir Iljics Gyár), néhány más moszkvai üzemben. A kaszárnyákban és a táborokban elhelyezett hadifoglyoknak a katonaszovjetek lehetővé tették a forradalmi katonai alakulatokhoz a csatlakozást. A Kremlért vívott harc során az internacionalista hadifoglyok osztagai beolvadtak a helyi erőkbe „Künn nálunk – írta később Karikás Frigyes – a Vörös Gárda gyári beosztása már régen felbomlott, össze volt keveredve minden. A kuzskói (bizonyára kuzsohová – J. A.) fogolytáborból sohasem látott szerb és román nyelvű hadifogoly emberek jöttek mind nagyobb és nagyobb számban közénk, ismeretlen eredetű puskákkal, sőt géppuskákkal. Lassan rendezetlen sorokban vonultak a Kreml felé. . .”

A környező városokból és ipari településekről mintegy 10 000 munkás és katona érkezett a harcolók segítségére. Közöttük Jancsik Ferenc, a magyarországi vasasszakszervezet hadifogságba került elnökének Ivanovo-Voznyeszenszkből indított osztaga; Holländer Sándor mérnök alakulata, melyet a Szerpuhovi Forradalmi Katonai Bizottság küldött más segédcsapatokkal együtt Moszkvába. Jancsik osztaga a Nyikita kapuért, a szerpuhovi osztag pedig a kurszki pályaudvarért és a Kreml birtoklásáért kibontakozó harcban vett részt. „Az októberi forradalomban mi teljesen reális erőt jelentettünk” – állapította meg a novemberi moszkvai harcokra emlékezve Holländer.

A Közrendi Bizottmány, amely az ellenforradalmi erők harcát irányította, hiába várt segítséget a frontról, mivel a hadsereg forradalmasodása jelentősen előrehaladt, s a hátsó részben vezényelt ellenforradalmi alakulatoknak útját állták. A forradalmároknak viszont érkezett erősítés. Petrográd tengerész- és vörösgárdista osztagokat küldött. Az ellenforradalmi erők november 15-én aláírták a fegyverletételről szóló megállapodást, s ezzel Moszkvában a hatalom kérdése végleg eldőlt.

A vidék mozgósítása a moszkvai ellenforradalmi erők ellen azt eredményezte, hogy a hadifoglyok addigi internacionalista szervezkedésének számos aktivistája került a városba. A legális szervezkedés kezdeményezői a Goujon Gyárban dolgozó hadifogoly munkások voltak, akik 1917. november 30-án kérelemmel fordultak a moszkvai bolsevik szervezet útján a Katonaküldöttek Szovjetjéhez – melynek tagjai közé nemetűl tudó lengyel internacionalistákat is választottak –, hogy engedélyezzék egy legális, egész

4. Hadifoglyok a petrográdi és a moszkvai fegyveres felkelésben

1917. október 23-án a bolsevik párt Központi Bizottsága határozatot hozott a fegyveres felkelésről. A felkelés előkészítésére a petrográdi szovjet mellett megalakult a Forradalmi Katonai Bizottság. A murmanszki vasútvonalon, a környező üzemekben és intézményekben dolgozó vagy kórházi kezelés alatt álló hadifoglyok közül jó néhányan tájékoztatásért és iránymutatásért felkeresték a Szmolnijban a bolsevik párt vezérkarát, a petrográdi szovjet katonai osztályának keretében működő frontbizottságot.

A fegyveres felkelés a fővárosban viszonylag gyorsan és mérsékelt vérvesztéssel győzött. Még folyt a harc, amikor a Szmolnijban 1917. november 7-én este 10 órakor megnyílt a II. szovjetkongresszus. Kimondta, hogy minden hatalom a szovjetek kezébe megy át. Lenin szó-

vegezésében dekrétumot fogadott el a békéről és a földről. Megalkototta a Népbiztosok Tanácsát, Szovjet-Oroszország első kormányát.

Az Ideiglenes Kormány és csapatai által védett Téli Palotát Antonov-Ovszejenko és Csudnovszkij vezetésével vörösgárdisták, forradalmi katonák és tengerészek vették be rohammal. A kormány tagjait – az időközben elmenekült Kerenszkij kivételével – letartóztatták. A harcban néhány magyar hadifogoly is bekapcsolódott. A Kolozsvári Hírlap 1918 elején név nélkül interjút készített egy hazatért magyar tiszttel, aki elmondta, hogy több tisztársával együtt jelentkezett a bolsevikok forradalmi katonai bizottságánál. Részt kívántak vállalni a „béke forradalmában”, a „háborús szellem elsöprésében”, amitől közeli hazatérésüket remélték. A nyilat-

Oroszországra kiterjedő hadifogoly-szakszervezet megalakítását.

Kerenszkij kormánya megtiltotta, hogy a hadifoglyok önálló szakszervezeteket alakítsanak, illetve az orosz szervezetek tagjai legyenek. Ezzel szemben az említett kormányzat a nemzeti alapon működő lengyel, cseh, szlovák, délszláv és román szociáldemokratáknak legális szervezkedési lehetőséget biztosított. Ezek a szervezetek azonban az annexió és hadisarc nélküli béke kérdésében megoszlottak. A mensevikekkel és a nemzeti burzsoáziával együttműködők a háború folytatása mellett kardoskodtak, az internacionalista baloldal a bolsevikokkal kereste a kapcsolatot.

Moszkvában a német és osztrák–magyar szociáldemokrata munkások szervezkedése a nemzeti megosztás elvének és gyakorlatának az elvetésével indult. E vonatkozásban a nemzeti kérdés jelentőségét bizonyos fokig lebecsülő, Rosa Luxemburg nézeteivel rokon szektás állásfoglalások is hangot kaptak. A már legálisan működő cseh, szlovák, délszláv, román, bolgár szocialista szervezetekkel való együttműködés akkor kezdett konkrétabb formát ölteni, amikor Kun Béla megérkezett Tomszkból, és az erdélyi több nemzetiségű munkásmozgalom tapasztalataival felvértezve, a hadifogoly forradalmi mozgalomnak valamennyi nemzetiség szocialistái számára elfogadható közös keretet igyekezett kialakítani. Ebben támaszkodhatott a szlovák viszonyokat ismerő Pór Ernőre, a román Arítion Pescariura és másokra.

A moszkvai és szerpuhovi szervezet kezdeményezésére 1917. december 16-án a moszkvai és tverri kormányzóság üzeimben és táboraiiban működő szocialista körök, szervező bizottságok képviselői ezerkétszázán gyűltek össze Moszkvában, az egykori Nemesek Társaságának Házában. A gyűlésen megalakították a Moszkvai Hadifogoly Bizottságot, amely rövidesen az egész moszkvai hadkerületre kiterjesztette hatókörét.

A gyűlés határozatban ítélte el az imperialista háborút, elmarasztalta a II. Internacionálé pártjainak opportunistá vezetőit, akik 1914-től engedelmessé eszközei a háborús kormányoknak, s támogatásáról biztosította a Népbiztosok Tanácsát.

Megállapította, hogy „az orosz munkások és katonák küzdelme a békéért hamarosan sikertelenné válik, ha egyedül maradnak, ha nem kapnak támogatást más országok proletárjaitól”. Ez a gondolat egyik vezérfonalává vált a további mozgalomnak. Megkezdődött a régi hadsereg idősebb korosztályainak leszerelése. Az 1917. december 15-én megkötött fegyverszünet után

egész seregtettek hagyták ott az arcvonalat, ugyanakkor a szemben álló német és osztrák–magyar hadosztályok még megőrizték harcképességüket. A Goujon Gyárban dolgozó hadifogoly szociáldemokraták már novemberben első feladatuknak tartották, hogy kiáltványt intézzenek Németország és Ausztria–Magyarország népeikhez, a fronton levő katonákhoz: kövessék az orosz munkásság forradalmi példáját. Ezt a gondolatot vitték magukkal azok, akik az arcvonalon keresztül tértek haza.

Az internacionalista hadifogoly-mozgalom résztvevőit az a meggyőződés vezette, hogy az oroszországi forradalomnak a leghatékonyabb segítséget az ausztria–magyarországi és a németországi forradalom nyújthatja. Ez magyarázza, hogy fő erőfeszítésük ennek a meggyorsítására irányult. A Moszkvai Katonai Körzet szociáldemokrata hadifogoly küldötteinek 1917. december 30-ra összehívott értekezlete – amelyen kétszáz küldött 20 000 hadifoglyot képviselt – az alapvető feladatot a hadifoglyok érdekvédelmének biztosításában és az otthoni forradalmi feladatok megoldására való felkészítésében jelölte meg. A gyűlés üdvözölte a bolsevikok pártját, amely „a háború kitörésének pillanatától kezdve az internacionalizmus álláspontján állott, s most pedig minden erejét arra összpontosítja, hogy véget vessen a rettenetes világháborúnak”. Ekkor alakították meg a Moszkvai Katonai Körzet Szociáldemokrata Internacionalista Hadifogoly Bizottságot, amely szervezeteileg kevésbé, de politikai célkitűzéseit tekintve minőségileg különbözött az osztrák és a magyar szociáldemokrata szervezetektől. Lényeges különbséget jelentett az, hogy Lenin pártjának elméleti, politikai és szervezeti támogatása mellett, a hazai szociálszovinizmussal szakító internacionalista szociáldemokraták vezetésével alakult meg. Alapvető célja a volt hadifogly-tömegek felkészítése a Németországban és Ausztria–Magyarországon várható szocialista forradalomra.

Petrográdon és a petrográdi hadkerületben a hadifogly szociáldemokraták önálló szervezkedését vidékről, elsősorban Szerpuhovból felkért Holländer Sándor mérnök és Rudnyánszki Endre újságíró. közreműködésével indították meg. Mindketten a Külügyi Népbiztosság hadifoglyosztálya propagandaszekciójának a munkatársai lettek. A szekció kezdte meg Petrográdon a német nyelvű *Die Fackel*, majd a magyar nyelven megjelenő *Nemzetközi Szocialista* című lap kibocsátását. A lap szerkesztését Kun Béla 1918 elején vette át, ő írta a *Die Fackel* cikkeinek tekintélyes részét.

A Nemzetközi Szocialista 1917. december 27-i első számának vezércikke a népi háború elengedhetetlen a hatalom megragadásában, a proletárdiktatúra megteremtésében jelölte meg. Szocialista, szabad Magyarországról vívandó harcra, a népi hadsereg megalakítására hívott fel: „Két nagy néphadsereg lesz ez – fogalmazta meg a lap –, az, amely odahaza áll, és az, amely a fogságból tér haza a nagy leszámolásra.” A lap gyors népszerűsége tett szert a hadifoglyok körében.

5. A szovjethatalom diadalmenete Oroszországban és a hadifoglyok

A béke kérdése volt az első és legfontosabb tényező, amelyben a foglyok érdekei találkoztak az orosz dolgozók, a fiatal szovjet állam érdekeivel. E kérdésben kerültek először összeütközésbe hazájuk imperialista kormányainak politikájával is. A központi hatalmak imperialista célkitűzései az 1917 decemberének végén megindult béketárgyalásokon az idegen területeket követelő német békefeltételek bejelentése után váltak teljesen nyilvánvalóvá, és leleplezték azt a propagandát, amit a katonabarátkozások alatt folytattak az orosz katonák békevágyának kihasználása érdekében. Ez a propaganda a hadifoglyok széles tömegeiben keltett illúziókat a hazai kormány állítólagos békeszándékait illetően. 1918 januárjától ezek az illúziók rohamosan szertefoszlottak, s növekedett a szembenállás az osztrák–magyar kormányzattal a magyar hadifogly-tömegek soraiban. A szovjethatalom a proletár internacionalizmus elveivel igazodva, osztályalapon oldotta meg a hadifoglyok helyzetét érintő problémákat.

1917 decemberében a szovjet kormány rendeletet adott ki a foglyok helyzetének javításáról a borovicsi járás területén. A járásban a hadifoglyokat felmentették a kényszermunka alól, az orosz munkásokkal egyenlő bért kaptak, munkaidejük nyolc órára csökkent, beteg- és rokkantbiztosításban részesültek, a munkaadókkal való viszony szabályozására alakult bizottságokban az ő képviselőik is helyet foglalhattak. Engedélyezték továbbá a dolgozó hadifoglyok legális szervezkedését.

A borovicsi járásban bevezetett kedvezményeket kiterjesztették azokra a vidékekre, ahol győzött és megszilárdult a szovjetek hatalma. Ez a folyamat 1918 tavaszáig fejeződött be.

A hadifogly-tömegeket főleg a hazatérés

Az 1917 decemberében megalakuló petrográdi szocialista szervezet elsődleges feladatul kapta, hogy mint központi összekötő szerv biztosítsa a kapcsolatot a Népbiztosok Tanácsával és a bolsevikok központi bizottságával, valamint a külfölddel, főleg a központi hatalmak szociáldemokrata mozgalmának baloldalával.

Az internacionalista szociáldemokrata szervezetek oroszországi központjává így Moszkva vált.

ügye foglalkoztatta, de pillanatnyi helyzetük javítása sem volt közömbös számukra. Az elképzelések e vonatkozásban rendkívül megoszlottak. A Habsburgokhoz hű törzstisztek úgy vélték, hogy az orosz forradalom, a régi hadsereg felszámolása lehetővé teszi a központi hatalmaknak, hogy ők diktálják a békét Oroszországnak. Az orosz példa otthoni követésétől tartva azonban a tiszteket és a legénységet felszólították, hogy tartózkodjanak a közvetlen beavatkozástól az oroszországi osztályharcba. A forradalmi mozgalmak résztvevőit hazatérésük után hadbíróssági eljárással fenyegették.

A magyar függetlenségi pártiak tábora a hadifoglyok között a tisztek és a legénység körében megritkult, miután a Kerenszkij-kormány fennállásakor nem találtak – a burzsoá rend megőrzése mellett – megegyezési alapot a nemzetiségekkel. Az 1867-es kiegyezéssel a Kárpát-medencében biztosított magyar szupremácia, sőt a magyar uralkodó osztályok nemzetiségeket sújtó elnyomásáért hátrányos megkülönböztetések elviselésével a hadifoglyoknak kellett nem egyszer a kamatokkal megterhelt számlát kiegyenlíteni, vagyis nemcsak a haszonélvezőknek, a kiváltságos osztályok tagjainak, hanem az otthon is kárvallott magyar dolgozóknak.

Nem véletlen, hogy a nemzeti jelszavakkal háborúba induló fiatal magyar értelmiségiek jelentős része az oroszországi viszonyok között hadifoglyként jobban érezte a nemzetiségekkel való megegyezés szükségességét, s ha az burzsoá nemzeti alapon nem volt lehetséges, a proletár internacionalizmus kínálta megoldáshoz közeledett. A Habsburg-uralom tagadásának burzsoá nemzeti talajáról így jutottak el sokan a proletárforradalom igenléséig.

A szovjet kormány legális működési lehetősé-

get biztosított a Habsburg-birodalom feldarabolását célul tűző burzsoá demokratikus mozgalmaknak. Alapos késedelemmel ezekhez akart felzárkózni a Károlyi-párt néhány aktivistája, Kertész István vezetésével. Kertész először 1917 decemberében Moszkvában és Petrográdon, majd később Szimbirszkben kísérletezett egy magyar polgári köztársasági mozgalom megszervezésével, de nemcsak a már legálisan működő nemzetiségi szervezetek ellenállásába ütközött, hanem azok a magyar hadifogolyrétegek is meghaladtak tartották nézeteit, amelyekre eredetileg számított.

Miután Oroszországban a magyar függetlenségi polgári mozgalom a kísérletek ellenére sem vert gyökeret, az internacionalista hadifogoly-szervezetek monopolhelyzetbe jutottak. Ennek révén a magyar függetlenségek potenciális híveinek egy részét is a maguk oldalára vonhatták. A szlávok és románok esetében azonban az internacionalista szervezkedésnek tapasztalt, legális burzsoá nemzeti szervezetek ellentétekenységével kellett számolnia.

A hadifoglyok bonyolult helyzetét a szovjethatalom egész országra való kiterjesztésének időszakában a kijevi események tükrözik. A város egy nagy hadkerület központja volt, ahol a hadifoglyok nemzetiségi osztályozása és az ország különböző pontjaira való irányítása történt. Itt összpontosult a cseh, szlovák, a román, a délszláv alakulatok szervezése. Ráadásul Kijev az Ukrán Központi Rada és az orosz Ideiglenes Kormány hatalmi harcának is a színterévé vált. A Rada arra törekedett, hogy a Forradalmi Katonai Bizottság körül tömörüljön és a bolsevikok vezetése alatt álló erők, valamint a hadkerületnek az Ideiglenes Kormányhoz hű csapatai elvérezzenek. Lavírozással igyekezett megőrizni a katonai erejét, s ez lehetővé tette, hogy a harcok befejezése után a teljes hatalmat a kezébe vegye.

A hadkerületi parancsnokság támogatására a Délnyugati Front parancsnoka két tüzérséggel megerősített hadosztályt, rohamezredet és rohamzászlóaljakat irányított Kijevbe.

November 8-án a Csehszlovák Nemzeti Tanács oroszországi képviselője az Ideiglenes Kormány feltétlen támogatása mellett nyilatkozott, s a vele szemben fellépőket „a német elnyomó szövetségesének” kiáltotta ki. Másnap a frontról Kijevbe irányították az 1. csehszlovák hadosztály tüzérséggel megerősített 2. ezredét, valamint az 1. jugoszláv rohamezredet.

A katonai körzetparancsnokság támadásba ment át, és elfogatta a Forradalmi Katonai Bizottság tagjait. A bizottság azonban hamarosan újjáalakult, és november 11-én megindult a

munkások és a forradalmi katonai alakulatok felkelése. Elfoglalták a tüzérségi raktárt, a várat, a főőrséget, és bekerítették a katonaiskolákat. Szürkületkor a katonaiskolások támadásba mentek át, és ostrom alá vették a felkelés bázisát, az Arzenál Gyárat, amelyet az orosz és ukrán munkások mellett az ott dolgozó hadifoglyok, csehek, jugoszlávok, románok, osztrákok és magyarok is védtek.

Az ukrán alakulatok egy része megtagadta a Rada tétlenségre utasító parancsát, és a szorongatott munkások segítségére sietett. Az egyik ukrán alakulattal ekkor kapcsolódott be a harcba hetven magyar hadifogoly. A hadkerület parancsnoksága viszont bevetette a küzdelembe a 2. csehszlovák ezredet.

November 13-án a csehszlovák századok a leváltásukat kérték. Délután 5 órakor pedig a hadkerületi parancsnokság megadta magát, és a stratégiai fontos pontokat a Központi Rada csapatainak adta át. A vereség után a hadkerület ellenforradalmi elemei a Don-vidékre vonultak, ahol Kalegyin atamán és Kornijlov tábornok csapatait erősítették.

A kijevi felkelést követően Ukrajnában a szovjethatalom kivívásáért folyó harc a burzsoá nacionalista Központi Rada szervei ellen folyt.

A szocialista forradalom erői Oroszország kilencvenegy nagyvárosa közül tizennyolcban ütköztek komolyabb fegyveres ellenállásba, hetvenháromban szinte fegyveres összecsapás nélkül ment át a hatalom a szovjetek kezébe. Jelenősebb ellenállási gócek ott keletkeztek, ahol tiszti és tiszthelyettesi iskolák működtek, ahol nagyobb számban tartózkodtak a rendfokozatok eltörlése következtében egzisztenciájukban fenyegetett tisztek vagy ellenforradalmi érzelmű kozákok.

Azok a hadifoglyok, akik huzamos idő óta kapcsolatban álltak a szocialista forradalom erőivel, főleg az irkutszki, kazanyi és taskenti harcokba kapcsolódtak be. Az említett városokban a hadkerületi parancsnokságok székhelyein jelentős tiszti állomány összpontosult.

Irkutszkban a harcok 1917. december közepétől 1918. január elejéig húzódtak el. A fegyveres összecsapásokat a tiszti rendfokozat és az ezzel összefüggő kiváltságok eltörlése váltotta ki, amit az ellenforradalmárok általános felkeléssé igyekeztek fejleszteni.

A környező városokból az irkutszki munkásság segítségére siettek a forradalom védelmére alakított osztagok, amelyeknek soraiban hadifoglyok is voltak. Krasnojarszkból Szergej Lazo parancsnoksága alatt érkezett Irkutszkba segítség, küldtek harcosokat a cseremhovói bá-

nyák, Berezovkából az internacionalista szocialdemokrata önkéntesek osztagát Omaszta Frigyes vezette Irkutszkba.

A forradalmi erők zömét orosz vörösgárdisták és katonák alkották, de a hadifoglyok is jelentős erőt képviseltek. Az antanthatalmak irkutszki konzuljainak is feltűnt az osztrák-magyar és német internacionalisták részvétele a hadkerületi parancsnokság erői elleni harcban, s a közvetítő tárgyaláson szóvá is tették ezt. A hadifoglyok további felfegyverzése esetén katonai intervenciót helyeztek kilátásba, ami a gyakorlatban japán és amerikai csapatok partraszállását és bevetését jelentette.

Az a körülmény, hogy az antanthatalmak a szovjeteket támogató hadifoglyok felfegyverzését ürügyül használták fel egy esetleges intervencióhoz, komoly gátjává vált az internacionalista hadifoglyok katonai alakulatokba szervezésének. Az antantsajtó meghamisította az imperialista politika ellen irányuló forradalmi hadifogly-mozgalom jellegét, s azt a német vezérkar fondorlatának, Szibéria megszállását célzó kísérletének állította be.

A hadifoglyok közül kikerült önkéntesek felfegyverzésére és bevetésére ott került sor, ahol erre szükség mutatkozott. Ljubimban például a járási katonai parancsnokságot Garasin Rudolf

internationalista osztaga foglalta el, Nyikolajevszkben magyar és szlovák forradalmár hadifoglyok harcoltak a városi posta és a rendőrség épületének birtokbavételéért.

Lenin a szocialista forradalom gyors oroszországi győzelmének titkát többek között abban látta, hogy a katonaruhába bújtatott munkások és parasztok, valamint a munkásgárdák elseperték a burzsoázia minden ellenállási kísérletét. „Oroszországban azért lehetett olyan gyorsan véghezvinni a forradalmat – fejtette ki egy 1920-ban tartott előadása alkalmával –, mert ez a háború idejére esett.

A háború alatt az orosz munkások és parasztok tízmilliói fel voltak fegyverezve, s a burzsoázia, meg a tisztikar ezzel az erővel szemben tehetetlen volt. . . Az ellenállási kísérletek, Jugyenyics, Kolcsak és Gyenyikin összeesküvéseinek megszervezése – ez később jött, amikor a hadsereg már leszerelt.”

Az ellenforradalom Oroszországban akkor támadott, amikor a hadsereg leszerelt, és az új szocialista haderő szervezése még alig indult meg. Az internacionalista önkéntesek az orosz munkás- és tengerész-, valamint a lett alakulatok mellett a belső forradalmi tartalékok mozgósításához szükséges idő biztosításában vállaltak komoly szerepet.

II. NEMZETKÖZI ÖNKÉNTESÉK HARCA A SZOVJETHATALOM VÉDELMEBEN [1918–1922]

1. Internacionalisták a Vörös Hadsereg szervezésének első hónapjaiban

A szovjet kormány megalakulása után nem oszlatta fel a régi hadsereget, hanem annak demokratizálásával – amely már a februári forradalom után elkezdődött – törte meg a reakciós tábornoki és tisztikar hatalmát. Ezt biztosította a parancsnokok választásának rendszere és a hadügyi apparátus megtisztítása a szocialista forradalom ellenségeitől.

A demokratizálással egy időben, a fegyverszünet megkötése után megindult a hadseregnek békeállományra való csökkentése. A mozgósítottak leszerelése 1917. november 23-án kezdődött el, amikor a Népbiztosok Tanácsa elrendelte az 1899-es korosztály leszerelését, majd ezt fokozatosan kiterjesztette más évfázatokra is. A valóságban azonban a leszerelteknek a többszöröse hagyta ott a szolgálati helyét. A katonák nem akarták a negyedik évet is a lövészárkokban tölteni. Hamarosan kiderült, hogy már lehetetlen a hadsereget megtartani még a békeállomány szintjén is. Közben viszont növekedett a fiatal szovjet államot fenyegető külső veszély. Az antantkormányok nem csatlakoztak a II. szovjetkongresszus békekezdeményezéséhez. A fegyverszünet csak a központi hatalmak és Szovjet-Oroszország között jött létre, s az antant a béketárgyalásokba nem kapcsolódott be. A központi hatalmak számára a háború továbbfolytatásához elengedhetetlenül szükséges volt a keleti arcvonalon levő csapataik nyugatra vezénylése, azonban a régi orosz hadsereg felbomlása szinte kinalta a lehetőséget a német imperializmus hódító céljai megvalósításához. A burzsoázia Péterváron és más városokban a német bevonulástól várta a szovjethatalom végét.

Szovjet-Oroszország elszigeteltségét, a hadsereg leszerelésének rohamos kibontakozását felhasználva, 1917 decemberének végén a Breszt-Litovszkban megkezdődött béketárgyaláson a németek egyre agresszívebb követelésekkel léptek fel.

A Hadügyi Népbiztosság Kollégiumának 1918. január 4-én lefolyt rendkívüli tanácskozásán, melyen Lenin is részt vett, kiderült, hogy a

demoralizált régi hadsereget nem lehet felhasználni az ország védelmére. Határozat született: ideiglenesen fel kell függeszteni a miliciarendszer kiépítésével kapcsolatos munkát (a forradalom előtti pártprogram szerint az állandó hadsereget milíciával kellett felváltani), és az erőfeszítéseket egy új, állandó hadsereg felállítására kell összpontosítani. Határozatot hoztak továbbá arról, hogy a petrográdi és moszkvai hadkerületből a Vörös Gárda meglevő osztagait felhasználják a fedezetlenül hagyott arcvonal biztosítására. A moszkvai hadkerületben tíz vörösgárdista hadtest felállítását tervezték. Az Északi Front kidolgozta a forradalmi „Vörös Hadsereg” megalakításáról szóló rendelet tervezetét, amely a régi hadsereg értékes elemeinek az új hadseregbe való átvételét célozta. Ebben már megfogalmazódott a szolgálat önkéntes, hathónapos időtartamra vállalásának a gondolata. Az elképzelések több oldalú megvitatás után, Lenin elvi jellegű kiegészítésével, a Népbiztosok Tanácsának a Munkás-Paraszt Vörös Hadseregről szóló dekrétumában 1918. január 28-án nyertek végleges formát. Ebben meghatározták az új szocialista hadsereg osztályjellegét, vagyis azt, hogy a hadsereget a „dolgozó osztályok legöntudatosabb és legszervezettebb elemei alkotják”.

A dekrétum kimondja, hogy a Vörös Hadsereg „a jelenben a szovjethatalom védőbástyája, a legközelebbi jövőben pedig alapját képezi a nép általános felfegyverzésének, amely az állandó hadsereget fogja felváltani, és támaszul szolgál majd a közelgő európai szocialista forradalomnak”.

A Vörös Hadseregbe való belépéshez a csapatbizottságoktól, a párt- és szakszervezetektől vagy ezek két tagjától kellett ajánlást kérni. Egész egységek belépése esetén az önkéntesek kölcsönösen kezkeskedtek egymásért.

A dekrétum a belépést formálisan az Orosz Köztársaság polgárai számára tette lehetővé, de ehhez a feltételhez kevésbé ragaszkodtak, főleg vidéken. A világforradalom közeli győzelmének reménye elmosta a határt az Oroszországban

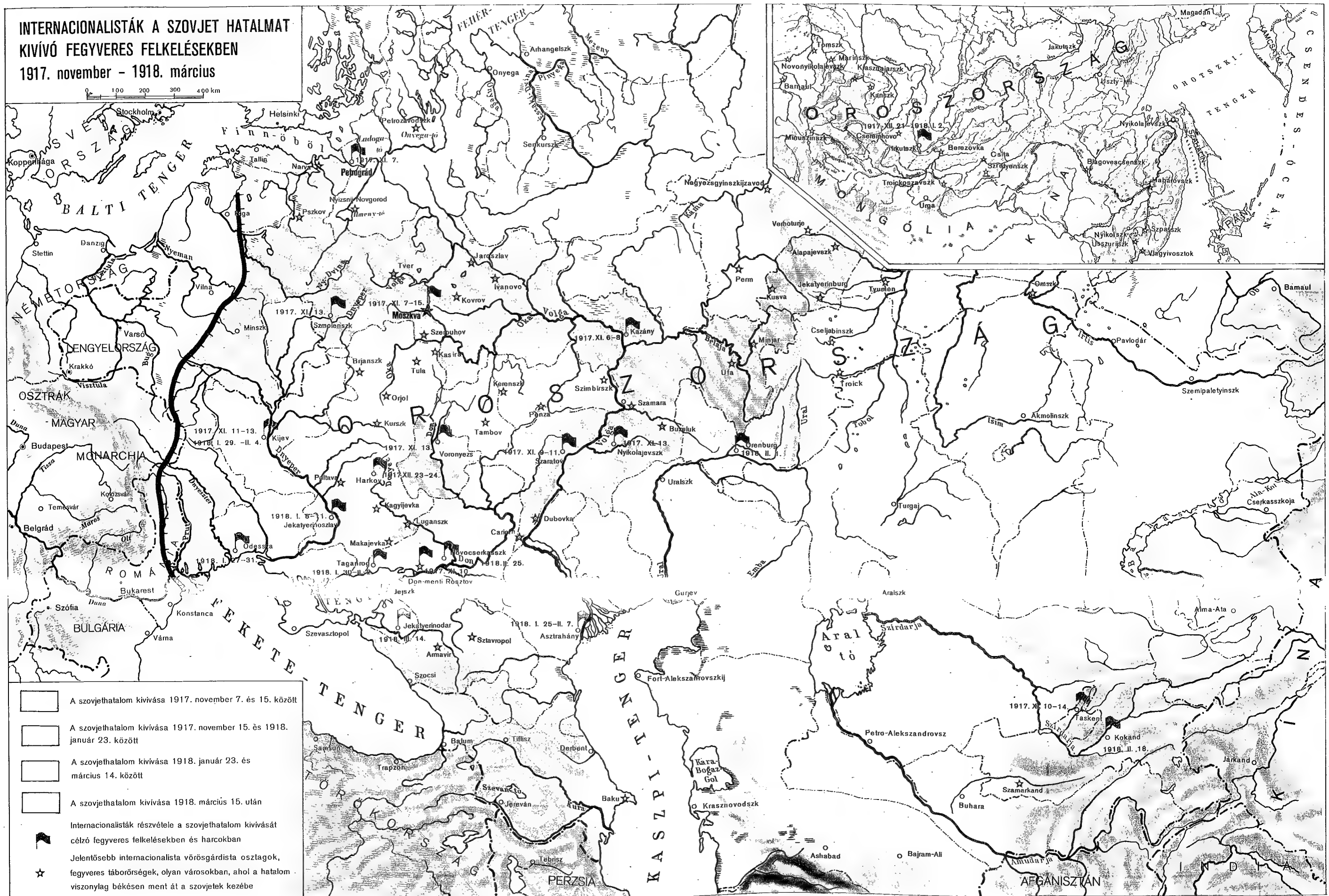
INTERNACIONALISTÁK A SZOVJETHATALOM KIVÍVÓ FEGYVERES FELKELÉSÉBEN 1917. november – 1918. március

- A szovjethatalom kivívása 1917. november 14. között
- A szovjethatalom kivívása 1917. november 14. és 1918. január 23. között
- A szovjethatalom kivívása 1918. január 23. és 1918. március 14. között
- A szovjethatalom kivívása 1918. március 14. után
- Internacionalisták részvétele a szovjethatalom kivívásában és a fegyveres felkelésekben
- Jelentősebb internacionalista vörösgárdisták részvétele a fegyveres felkelésekben, olyan városokban, ahol viszonylag békésen ment át a szovjethatalom felállítására

INTERNACIONALISTÁK A SZOVJET HATALMAT KIVIVÓ FEGYVERES FELKELÉSEKBEN 1917. november - 1918. március

0 100 200 300 400 km

- A szovjethatalom kivívása 1917. november 7. és 15. között
- A szovjethatalom kivívása 1917. november 15. és 1918. január 23. között
- A szovjethatalom kivívása 1918. január 23. és március 14. között
- A szovjethatalom kivívása 1918. március 15. után
- Internacionalisták részvétele a szovjethatalom kivívását célzó fegyveres felkelésekben és harcokban
- Jelentősebb internacionalista vörösgárdista osztagok, fegyveres táborok, olyan városokban, ahol a hatalom viszonylag békésen ment át a szovjetek kezébe

tartózkodó külföldi állampolgárok és a helyi dolgozók között.

A hadifogoly munkásoknak a Vörös Gárdába való áramlása 1917 végén csökkent, mert a Munikaügyi Népbiztosság 1917. december 19-én elrendelte, hogy a hadifoglyok az üzemekben adják át munkahelyeiket az orosz munkanélkülieknek, az arcvonalakról visszatérő katonáknak. Mivel a Vörös Gárda az üzemi munkásságra épült, a munkaviszony megszűntével a hadifoglyok kívül kerültek a fegyveres testület szervezeti keretein.

A szovjetek a munkahelyekről eltávolított hadifoglyokat ezután is politikai szövetségeseiknek tekintették, és gondoskodtak róluk. A hadifoglyok visszakerültek a hadsereg ellátási rendszerébe: kisebb részük visszatért az addig zömmel tisztek által lakott táborokba, többségük a leszerelés folytán megürült helyőrségek laktnyáiba. A szovjetek a hadifogoly munkásokat egyenjogú katonai személyeknek tekintették. Moszkvában például az 1. tüzérdandárt a Kreml kaszárnyaiban, a 12. katonai kiürítő kórházban, a 7. munkásparancsnokságon s a hadimegrendelésekre dolgozó Goujon Gyár épületeiben helyezték el.

A demoralizált régi hadsereg szocialista forradalmat támogató legénységének mozgósított évjáratái leszereltek, a tömeges katonai szolgálatot teljesítő korosztályhoz tartozók zöme hosszú szabadságra távozott, így csak a továbbszolgáló tiszthelyettesek, tisztesek, valamint a rendfokozatuktól megfosztott tisztek maradtak a helyőrségekben. Sok helyen a katonaszovjetek csak a helyben vagy a közelben lakó legénységi állományúakra támaszkodhattak. Akadozott a hadtáp munkája, kérdésessé vált a helyőrségi szolgálat folyamatos ellátása. A sorsukra hagyott kenyérsütődégekben és kórházakban hadifoglyokkal biztosították a munka folyamatosságát. A hátországban anyagkarbantartásra, loápolásra, őrszolgálat ellátására fokozottabban vették igénybe a munkahelyekről a kaszárnnyákba áramló hadifoglyokat.

Ez az áramlás vidékenként eltérő ütemben és mértékben zajlott le. A Donyec-medencében – tekintettel a fűtőanyaghiányra – a szénbányákban dolgozó hadifoglyok foglalkoztatása eleinte nem esett korlátozás alá, sőt a közép-oroszországi iparvidékekről a felszabaduló munkaerőt is ide irányították. Az Urálban tartózkodó hadifoglyok 72%-a még 1918 márciusában is dolgozott, de felváltásuk a leszerelőkkel itt is bekövetkezett. Szibériában, ahol bizonyos foglalkozási ágakban állandó volt a munkaerőhiány, a hadifoglyok részbeni elbocsátására a szénbányászat

kivételével csak 1918 első hónapjaiban került sor. Később érvényesültek itt a leszerelésnek a következményei. A szibériai hadügyi komisszáriátus 1918. április 30-án az illetmények utólagos elszámolását elrendelő parancsából derül ki, hogy a hadifoglyokat, „akik felváltották a nem tényleges idejüket töltő katonákat a csapatok valamennyi egységében, parancsnokságain, hivatalokban és intézményeknél, január 13. és 31. között havi 5 rubel, február 1–14. között havi 30 rubel illetménnyel kell kielégíteni”. Következésképpen a csapatoknál és katonai intézményeknél alkalmazott hadifoglyok januárban még a kiméret szerinti hadifogoly-illetményt, februárban viszont már a teljes orosz legénységi zsoldot kapták. Ettől kezdve a katonai szolgálatot teljesítő volt hadifoglyot a komisszáriátus egyenlőnek tekintette a tényleges idejét töltő orosz katonával.

A katonák többségét a parasztok alkották, akik a helyi szovjethatalom kivívásában az ipari munkásság szövetségesei voltak. Hazatérésükkel erősödött a munkás-paraszt hatalom pozíciója a falvakban, de a városokban ez átmeneti erőeltolódást jelentett. A Vörös Gárda egységeinek jelentős részét a vidéken jelentkező ellenforradalmi lázadások ellen vetették be, viszont a hatalomátvétel alkalmával szerepet játszó katonatömegek már hiányoztak. A kaszárnnyákban a forradalom következtében egzisztenciájukban megrendült tisztek és továbbszolgáló tiszthelyettesek túlsúlyba kerültek, növekedett az ellenforradalmi fordulat lehetőségének reális veszélye. Abban a katonai értelemben vett átmeneti vákuumban, amely a régi hadsereg leszerelése és az új szocialista hadsereg kiépítése között keletkezett, helyzetüknél fogva jelentős szerephez jutottak a katonai épületekben elhelyezett és a még meglevő tartalék ezredek állományába, vagy csak élelmezési létszámába vett, az ezred katonabizottságának engedelmesskedő, s a Breszt-Litovszkban folyó békétárgyalások eredményeit váró hadifogoly-tömegek. A tárgyalások elhúzódtak, s ezt a körülményt igyekeztek felhasználni a Sulgin (az egykori Duma Ideiglenes Bizottsága tagja) vezetése alatt álló ellenforradalmi összeesküvők. Nyemidov ezredes ügynökei felvették a kapcsolatot a pétervári kórházakban lábadozó hadifogoly tisztekkel, elsősorban birodalmi németekkel, hogy a foglyokból osztagokat alakítsanak, s ezek bevetésével segítsék elő az ellenforradalmi fordulatot, amit az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívására időzítettek. Arra számítottak, hogy viszonylag könnyen törvényesíthetik a politikai fordulatot, miután a bolsevik küldöttek kisebbségben voltak. Mannerheim finn tábor-

nok megígérte az összeesküvőknek, hogy a kritikus időpontban támadást indít Petrográd ellen.

Azért, hogy az ellenforradalmi beállítottságú tisztek és a befolyásuk alá kerülő pótzászlóaljok akcióinak sikerét biztosítsák, vidékről táviratokkal a fővárosba rendelték a hazatérni szándékozó hadifoglyokat. Felhasználták azt a körülményt, hogy a beteg és rokkant hadifoglyok cseréjéről ekkor Petrográdon tárgyalást folytatott egy német és egy osztrák–magyar katonai delegáció.

Az összeesküvők a szervezkedésbe bevont hadifogly tiszteknek fegyvereket s a hatalom átvétele után azonnali hazatérést ígértek. Úgy gondolták, hogy a Pétervárra befutó hadifoglyszállítmányok, melyeket a szovjet szervek nem tudnak majd élelmezni, könnyen kaphatók lesznek az akcióra.

Az összeesküvők hamis táviratai nyomán hadifoglyokkal megrakott szerelvények árasztották el a petrográdi pályaudvarokat. Az antant-irányzatú lapok két német hadtest szervezéséről számoltak be, melyek Petrográd elfoglalására készültek. Az üggyel január folyamán a Népbiztosok Tanácsa és annak elnöke, Lenin foglalkozott. Körtávirat útján szólított fel minden szovjetet, hadkerületi parancsnokságot és vasútbiztonságot, hogy erélyes intézkedésekkel akadályozzák meg a hadifoglyok Petrográdra és az északi vidékekre özönlését. Felszólította az említett szerveket, hogy kíméletlenül bánjanak el a provokátorokkal. Február 10-én a Népbiztosok Tanácsa utasította Podvojszkij hadügyi népbiztost, hogy az élelmezési nehézségekre és az ellenforradalmi veszélyre való tekintettel a hadifoglyokat, elsősorban a tiszteket távolítsa el a fővárosból.

A Lenin kezdeményezte intézkedéseknek a hadifoglyok későbbi elhelyezkedésére, az oroszországi osztályharcban való konkrét szerepére messzemenő kihatásuk lett. Petrográd kiürítésével egy időben fejeződött be a hadifogly munkások elszállítása a murmanszki vasútvonal körzetéből. Ezek álltak a legközvetlenebb és a legtartósabb kapcsolatban a pétervári bolsevik munkásokkal, ők vitték magukkal vidékre a szocialista forradalom élményét. Ők adtak új lendületet a vegyes, tiszti- és legénységi táborokban addig is izzó belső ellentétek demokratikus és szocialista irányú fejlődésének. Az orosz hadseregben megindult demokratizálási folyamat – a rendfokozatok eltörlése, a legénység és a tisztek egyenlősítése, a hadifoglyok önkormányzatának választott forradalmi bizottságokkal való felváltása – két-három hónap alatt a legtávolabb fekvő hadifoglytáborokba is áttért. Megállítása a központi hatalmak már a breszti tárgyalások

alkalmával kísérletet tettek, a békediktátum március 3-án történt aláírása után pedig egyenesen kényszerítették a szovjet szerveket, hogy állítsák vissza a tiszteknek a nemzetközi hadijog révén biztosított kiváltságait. A hadifoglytömegek tanúivá és részeseivé váltak a haladás és a reakció erői nemzetközi méretű összeecsapásának.

Az ekkor születő ellenforradalmi mozgalmak haderejüket a leszerelő hadsereg kereteinek és intézményeinek a felhasználásával kezdték kiépíteni. Főleg tisztekre és a kozákokra támaszkodtak. A tömeget a kozákok jelentették, a tisztek külön egységekbe kerültek. A harcolók számának növelése érdekében a csapatok kiszolgálására a német, az osztrák és a magyar hadifoglyokat kényszerítették, a cseheket, délszlávokat, románokat, olaszokat viszont, mint „baráti nemzetek” fiait, fegyveres szolgálatra kötelezték.

A hadifoglyok felhasználásáért a német, majd az antantintervenció megindulása alkalmával az Oroszországban szemben álló politikai csoportosulások között kiéleződött a küzdelem. A szovjet kormány számára nem volt közömbös, hogy az egészséges foglyok cseréjére vonatkozó egyezmény megkötésének elhúzódása miatt a hazatérésben gátolt hadifogly-tömeg milyen politikai befolyás alá kerül.

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását célul tűző oroszországi cseh és szlovák, délszláv, román burzsoá nemzeti szervezetek a szocialista forradalom után is megőrizték legalitásukat, vezetőik az oroszországi belpolitikai harcokban formálisan semlegesnek nyilvánították magukat, de ezt egyáltalán nem tartották be. Továbbra is együttműködtek a hatalomból kiszorított kadetekkel és eszerekkel.

Amikor a Breszt-Litovszkban folyó tárgyalásokon a császári Németország konkrét területi és politikai követelésekkel és katonai fenyegetéssel lépett fel Szovjet-Oroszországgal szemben, Moszkvában értekezletet tartottak a hadkerület internacionalista bizottságának képviselői. Az 1918. január 13-án kezdődött tanácskozáson megjelent Ebenholz, Kolman, Petin, Aradi, Jancsik, Walz, Lipka és a petrográdi szervezet képviselőiben Kun Béla. Részt vettek az értekezleten a hadkerület és a moszkvai pártbizottság képviselői is.

A töredékben fennmaradt német nyelvű jegyzőkönyvből kitűnik, hogy a szakszervezetek küszöbönálló oroszországi kongresszusára való tekintettel ekkor tisztázták először a hadifogly forradalmi mozgalom fő feladatait.

Az első feladatot egy olyan propaganda foly-

tatásban jelölték meg, amely a különböző nemzetiségű hadifoglyok hazájának társadalmi haladását szolgálja, ugyanakkor elősegíti az európai forradalmi mozgalmak kibontakozását és az orosz szocialista forradalom védelmét.

A forradalmi szervezet tagjai második feladatának Szovjet-Oroszország védelmét jelölték meg. Szükségesnek tartották, hogy személyesen is részt vegyenek az orosz munkásosztály harcában, és belépjenek a Vörös Hadsereg soraiba.

A mozgalomnak harmadik feladatként a szocialista társadalom építését kellett segíteni. Tehát a burzsoá szakemberek szabotázsának kivédése és a termelőerők teljes kihasználásának biztosítása érdekében számítottak a hadifogly szakemberek segítségére is.

Ezen tanácskozáson dolgozták ki a hadifoglyokból verbuválandó két internacionalista hadosztály (a tervezett tíz hadtestből egy hadtest) felállításának a tervét is: „Ez az alakulat a nyugati hadifoglyok proletárjainak tiltakozása lesz a központi hatalmak ama kísérlete ellen, hogy az orosz forradalmat saját imperialista céljaikra használják fel, a szolidaritás demonstrálja, hogy a hadifoglyok támogatják Oroszország proletariátusának harcát a nemzetközi kapitalizmus ellen... A megalakítandó hadsereg soraiba tömöríti valamennyi elnyomottat, zászlaja alá gyűjti a szlávokat, németeket és magyarokat.”

A fő gondot ekkor a szervezendő alakulatok politikai megbízhatóságának szavatolása jelentette, hisz saját imperialista kormányaik csapatai ellen is bevetésre kerülhettek. A két hadosztály felállításának a terve reális célkitűzésnek látszott akkor, amikor a Moszkvai Hadkerület Szociáldemokrata Internacionalista Hadifogly Bizottsága már megalakulásakor 20 000 szervezett hadifoglyt képviselt, s két hónap alatt taglétszáma 60 000 főre gyarapodott.

A politikai vízvázlatot a csapatoknál és a katonai intézményeknél levő különböző nemzetiségű hadifoglyok között – akiket ekkor ismertek el teljes jogú partnereknek – az 1918. február 18-án megindult német támadás volt. A még dolgozók és a táborokban élők keserű csalódással vették tudomásul, hogy a fegyverszünetet saját kormányuk rúgta fel.

1918. február 23-án, amikor Petrográdon meghirdették a Vörös Hadsereg toborzó napját, a Kun Béla szerkesztésében megjelenő Nemzetközi Szocialista hasábjain a Szociáldemokrata Magyar Hadifoglyok Forradalmi Központja felhívást adott ki: „Fegyverrel! Veszélyben a szocialisták közös hazája! Be mindenki a forradalmi magyar hadseregbe! Jertek testvéreink a mi Vörös Hadseregünkbe, megmenteni az orosz forra-

dalmat, megkezdeni fegyverrel a kézben a magyar munkások, a magyar parasztok felszabadítását. Fegyverrel a földért, a kenyérért, a békéért!”

Másnap, február 24-én ült össze Kun Béla elnökletével a moszkvai katonai körzet hadifogly internacionalista szocialistáinak mintegy 29 000 tagot képviselő küldöttgyűlése. A tanácskozás határozatban állást foglalt amellett, hogy tagjaik vegyék ki részüket Szovjet-Oroszország védelméből. Arnost Kolman cseh internacionalista előterjesztésére megszületett a határozat: „Mindен használható elemet a Vörös Hadseregbe kell toborozni, a Vörös Gárdába való belépésre irányuló agitációt fel kell függeszteni.” Az Internacionalista Szociáldemokraták Moszkvai Bizottsága február 25-én értekezletre hívta meg az említett szervezeten kívül álló csehszlovák szociáldemokratákat, román parasztpártiakat és a forradalmi bolgár hadifoglyok képviselőit. A tanácskozás egyhangúlag az oroszországi proletárforradalom védelme mellett foglalt állást. Az akcióegység érdekében az említett szervezetek közös forradalmi bizottságot alakítottak, és „a felszabadító szocializmus vörös zászlaja” alá hívták a német, cseh és szlovák, magyar, szerb, horvát, román és bolgár munkásokat és parasztokat.

Az oroszországi szocialista forradalom védelmének ügye nyújtotta az első komoly alkalmat ahhoz, hogy a nemzeti elnyomás ellen fellépő cseh és szlovák, román, délszláv polgári demokratikus mozgalmak balszárnya kezét nyújtson a magyar és osztrák internacionalistáknak, hogy egy közösen létrehozott szervezet keretében együtt küzdjön a Német Császárság és az Osztrák–Magyar Monarchia agressziója ellen. A Hadifoglyok Forradalmi Bizottságát akciófeladatra hozták létre. A Vörös Hadseregbe való toborzást végezte, viszont nem vált a hadifoglyok szocialista és demokratikus szervezeteinek csúcsszervevé. Ezt a szerepet az 1918. április 16-án megnyíló oroszországi hadifogly-kongresszusig továbbra is az Internacionalista Szociáldemokraták Moszkvai Bizottsága töltötte be.

1918. február 25-ről 26-ra virradó éjjel Kolman és vele együtt mintegy 400 osztrák, magyar és német önkéntes indult a frontra a 85. gyalogezred kötelékében. A moszkvai katonai körzet parancsnoksága egyenként vagy csoportosan internacionalista agitátorokat küldött az arcvonalra, akiknek feladata a forradalmi sajtó terjesztése, a támadó német és osztrák–magyar csapatok katonáinak a felvilágosítása volt.

Az 1. moszkvai osztaggal a frontra induló internacionalisták Gomel és Csernyigov alatt har-

coltak. A Dvinszk irányába kiküldött biztosítóalakulatok között volt az 5. és 85. moszkvai osztag, amelynek géppuskás alegységét osztrák-magyar bolsevikok alkották. Az említett alakulatok a 2. petrográdi osztaggal, a helyi partizánok segítségével március elején visszavetették az előnyomuló németeket, akik birtokba akarták venni az ezer vagonból álló, Rozanovszk állomáson levő lőszertartalékot. A harcban rendkívül hatásosnak bizonyultak az internacionalista géppuskások tűzcsapásai, amelyekkel a menetből szétbontakozó német alakulatot visszavonulásra kényszerítették.

Petrográdra visszatérve Kun Béla, Pór Ernővel együtt internacionalista osztagot szervezett, majd az osztag élén, melynek Dibenko lett a parancsnoka, Narva körzetébe indult a forradalom fővárosát fenyegető német erők ellen. A balti matrózokkal együtt harcoló osztagot a túlerő felmorzsolta.

Internacionalista osztagok küzdöttek Pszkov és Minszk körzetében, valamint Ukrajnában, ahol a harcok (mivel a breszti békediktátum az ukrán területeket elszakította Szovjet-Oroszországtól) a Központi Radát támogató német és osztrák-magyar csapatok ellen április végéig folytak.

Az internacionalisták szélesebb körű katonai szervezkedése az orosz ellenforradalmárok csapatainak támadása idején kezdődött. Ekkor bontakozott ki az internacionalista osztagok szervezése a fronttól távol fekvő Omszkban, Tomszkban, Nyizsnyeugyinszkban, Berezovkán és más helységeken is. Uljanov, a Hadifogoly- és Menekültügyi Központ Kollégiumának vezetője leírja, hogy 1918 elején négyszáz helyen szerveztek internacionalista osztagokat, és nyolcvankilenc városban alakítottak ki hadifoglyokból önálló századokat, zászlóaljakat, ezredeket.

A Habsburgokhoz hű tisztek a befolyásuk alatt álló legénységek segítségével névsorokat állítottak össze azokról, akik a Monarchia impe-

rialista politikája ellen léptek fel, hogy hazatérésük után hadbírószám elé állíthassák őket. A beérkezett információk alapján az ukrán hadsereg-főparancsnokság tájékoztatás céljából 1918. május 9-én közölte az Ukrajnát megszálló osztrák-magyar keleti hadsereggel – amely először szűrte meg politikailag a hazatérőket –, hogy „körülbelül 85 000 magyar ajánlotta fel szolgálatait a bolsevik kormánynak”.

Azok a magyarok, akik a német támadás idején jelentkeztek, nem mind jutottak fegyverhez, szolgálataikat a szovjet katonai szervek sem minden esetben vették igénybe. Viszont sokan azok közül, akik ekkor még tartózkodtak a politikai állásfoglalástól, a polgárháború folyamán az események hatása alatt csatlakoztak a vörös csapatokhoz. A harmincas évek első felében Moszkvában a Vörös Hadsereg Házában működő internacionalista bajtársi kör levéltári kutatásai szerint a polgárháború éveiben mintegy száz-ezer magyar önkéntes küzdött a szovjethatalomért. A később folytatott kutatások is ezt a megállapítást valószínűsítik.

1918. március 30-án a Hadügyi Népbiztosság parancsa értelmében a leszerelés alkalmával a régi hadsereg azon alakulatait, törzseit, intézményeit, amelyek a belső frontokon az ellenforradalmi erők ellen harcoltak, valamint azokat, amelyek határvédelmet láttak el, továbbá a repülő-, a rádió-, távirász- és páncélososztegokat nem oszlatták fel. Az említettek hadtápjainál foglalkoztatott volt hadifoglyok is a helyükön maradtak. Az utóbbiak jelentették a Vörös Hadsereg soraiba kerülő internacionalisták legjelentősebb utánpótlását. A termelőmunkából elbocsátott és a leszerelő hadsereg alakulataihoz került hadifoglyok természetesen nem mind váltak teljes jogú vöröskatonákká, és kerültek azonnal a harcoló állományba. A Keleti Front állományához 1919–1920-ban számos olyan hadifoglyokból álló munkasalakulat tartozott, amely a vöröskatonákkal azonos ellátmányban részesült.

2. Internacionalisták az első vidéki ellenforradalmi kísérletek elleni harcokban

A szovjet kormány Petrográdban és Moszkvában, valamint e városok körzetében sikerrel számolta fel az ellenforradalmi kísérleteket. Az Alkotmányozó Gyűlést feloszlatta. Vidéken azonban több ellenforradalmi góc keletkezett. A nem orosz nemzetiségi burzsoázia Ukrajná-

ban, a Kaukázusontúl és más területeken megkísérelte feltartóztatni a szocialista forradalmi folyamatot. A Kadet Párt, amely az orosz burzsoázia politikai vezető erejének számított, a gazdag kozákságban látta azt az erőt, amelynek segítségével ismét visszakérülhet a hatalomba.

Az ellenforradalom fő bázisát ekkor Kalegyin atamán alakította ki a Don mentén. Az Urál déli lankáin Dutov, a Bajkálontúl Szemjonov atamán kezdte meg a szovjethatalom felszámolását, Ukrajnában a burzsoá nacionalista Központi Rada.

Az internacionalisták, köztük a magyarok részben a Vörös Gárdához, részben a régi hadsereg forradalmi alakulataihoz csatlakozva vettek részt a vidéki ellenforradalmi kísérletek felszámolásában. A szovjet csapatok a Don-vidéken Antonov-Ovszejenko parancsnoksága alatt a főcsapást Kalegyin atamán seregére mérték. Ebből a feladatból nagy részt vállaltak a központi iparvidékről ideirányított munkásosztagok, katonai alakulatok, akikkel nagy számban érkeztek a hadművelleti területre hadifogly munkások is, valamint a frontról hazatérő és ott a forradalmi befolyás alá került kozákezek. A keleti hadsereg főparancsnokságához befutott információk szerint a szovjet erőkhöz mintegy 22 000 osztrák-magyar hadifogly csatlakozott. A bányáknál és a kohóüzemeknél hadifoglyokból is alakultak osztagok. A Vörös Hadsereg Donyec-medencében működő központi parancsnokságán egy külön osztály intézte a hadifoglyok toborzási és szervezési ügyeit. Az ekkor belépett magyaroknak 8,4 százaléka nagyipari munkás, 18,6 százaléka földdel rendelkező paraszt, 20 százaléka kisipari munkás, 45 százaléka agrárproletár, 4,3 százaléka kisiparos és kiskereskedő, 2,8 százaléka pedig értelmiségi volt.

1918 januárjában Antonov-Ovszejenko először három, majd négy hadoszlopba szervezte a rendelkezésre álló erőket, és koncentrikus támadást intézett Rosztov és Novocserkasszk irányába. A legtöbb internacionalista Sziversz hadoszlophoz tartozott, amely Nyikitovkán és Taganrogon át nyomult a Don menti Rosztov felé. A várost Lenin személyes sürgetésére február 24-én foglalták el, de az Alekszejev és Kornijilov tábornokok parancsnoksága alatt álló önkéntes hadsereg visszavonulását nem tudták megakadályozni. A harcokat itt átélő dán konzul jelentése szerint a város körül folyó küzdelemben mintegy ezerhétszáz internacionalista vett részt.

Nem hiányoztak az internacionalisták azoknak a szovjet csapatoknak a soraiból sem, melyek az Észak-Kaukázusba visszavonuló önkéntes hadsereg alakulatait üldözték. Számos magyar küzdött Jekatyerinodar (ma Krasznodar) védőinek sorában is, amikor megghiúsították Kornijilov 1918. április 14-i támadását. Maga a tábornok is a csatamezőn maradt.

Ukrajnában – melynek területén húzódott a hadifoglyok számára legrövidebb hazavezető út

– a Központi Radával szemben Harkovban az ukrainai szovjetek 1. kongresszusa 1917. december 24-én ellenkormányt alakított, amely megindította a harcot Ukrajna szocialista átalakításáért. A hadifoglyok, köztük a magyarok jelentős számban vettek részt 1918 januárja folyamán a burzsoá nacionalisták uralma ellen irányuló jekatyerinaszlavi (ma Dnyepropetrovsk), odeszszai és kijevi felkelésekben. Az első két felkelés győzelemmel végződött, a kijevit Petljura nacionalista erői még az előrenyomuló vörös csapatok beérkezése előtt levertek. A felkelés központját alkotó Arzenál Gyár munkásainak visszavonulását többek között osztrák-magyar internacionalisták fedezték. Petljuráék mintegy ezerötszáz forradalmárt gyilkoltak meg, köztük nyolcszáz hadifoglyot.

Az ukrán vörös csapatok hamarosan felszabadították Kijevet, a Központi Rada a német és osztrák-magyar csapatokat hívta segítségül. Az internacionalisták – csehek és szlovákok, románok, délszlávok, magyarok, osztrákok, németek – bátran küzdöttek 1918 tavaszán a túlerő ellen. Ott találjuk őket Vorosilov, Sziversz és Kikvidze legendássá vált alakulatainak soraiban.

Dutov atamán Orenburgban akkor számolt le a helyi szovjettel, amikor a helyőrség forradalmi érzelmű katonái leszereltek. Lenin utasítására Petrográdról, az uráli iparvidékről, Omszkból és Taskentből összpontosított támadás indult Dutov csapatai ellen, amelyben az internacionalisták, köztük a magyarok is részt vettek. A hadműveleteket Kobozev vezette, aki ezt megelőzően a murmanszki vasútépítkezésen dolgozott, és már akkor kapcsolatba került a forradalmi érzelmű hadifogly munkásokkal. Petrográdról a hadművelleti körzetbe irányították a tengerészekből és forradalmi katonákból álló északi különítményt, amelyhez Jekatyerinburgban csatlakozott Pelikán Géza osztaga. Taskentből az 1. szibériai ezred és a vasutasoszteg soraiban indultak harcba az internacionalisták.

A szovjet erők a főcsapást Szamara felől mérték Orenburg irányába. A hadművelettel egy időben, annak szerves részét alkotva a városban a munkások és a velük együttműködő internacionalista hadifoglyok felkelést robbantottak ki. Az állomást, ahová a vörösök páncélvonata hamarosan befutott, orosz munkatársaikkal együtt Oleándér Pál, Gyurkó Rókus és Sipek (Sipka) Lajos foglalták el. (Mindhárman később internacionalista egységek parancsnokai és biztosai lettek.) 1918. február 1-én Dutov elmenekült a városból, de a harc a csapatai ellen tovább folyt. A félérek erejük zömét Troick körzetében vonták össze. A városban a szovjethatalom egyik tá-

maszát a 17. szibériai lövészezred képezte. A leszerelés alkalmával megfoglyozott állományt magyar és osztrák hadifoglyokkal töltötték fel, akikből 1917. december 29-én zászlóaljat szerveztek. A zászlóalj parancsnokává Szakács Andrást, komisszárává Mauer Ferencet választotta, s még aznap a kétszázhetvenhárom önkéntes letette az esküt. A troicki múzeum megőrizte a komisszár esküjének a szövegét, amelyben ez állt: „Én Mauer Ferenc a Népbiztosok Tanácsa és a helyi munkás-paraszt és katonaszovjetek bizottsága előtt kötelezem magam, hogy feltétel nélkül és a legjobb tudásom szerint végrehajtom a kapott feladatokat, teljesítem a szovjethatalom által megbízott és választott parancsnokok parancsait.”

A Bajkálontúl a japán és kínai támogatást élvező Szemjonov atamán tett sorozatos kísérleteket a szovjethatalom felszámolására. Az első támadást Mandzsúriából 1918 januárjában, a másodikat márciusban indította. Mindkét esetben a viszonylag gyenge helyi vörösgárdista osztagoknak a frontról hazatérő forradalmi érzelmű alakulatok katonái segítettek elhárítani a veszélyt. Szergej Lazónak, a Dauriai Front parancsnokának az irányításával a határig vetették vissza Szemjonov erőit. A berezovkai, az irkutszki és csitai hadifoglyok már ekkor csatlakoztak a hadműveletekben részt vevő szovjet erőkhöz. Szerepük azonban az atamán harmadik, áprilisban megindult támadása idején vált jelentősebbé. Ugyanis a régi hadsereg forradalmi alakulatainak leszerelése Szibériában erre az időre befejeződött, s a Vörös Hadsereg egységeinek szervezése, főleg a hadművelleti terület közelében vontatottan haladt. Ezért a veszély elhárítása érdekében az Urálból, Omszk körzetéből s a Csendes-óceán partvidékéről indították a csapatokat a Központi Szibériai Szovjet megsegítésére. A Ligeti Károly irányításával Omszkban szervezett, még zömmel internacionalisták-ból álló partizánosztagokból hármat irányított-

3. Az OK(b)P Magyar Csoportja és az OK(b)P Külföldi Csoportjainak Föderációja

Szverdlovval való előzetes tárgyalások után 1918. március 24-én megalakult az OK(b)P Magyar Csoportja. Elnöke Kun Béla, titkára Pór Ernő lett. A csoport szervezésen beilleszkedett a bolsevikok pártjának szervezetébe, s a kor leghaladóbb eszméit, a lenini tanításokat tette magáé-

tak a Bajkálontúlra. Útközben a szerelvények megálltak – Krasnojarszkban, Acsinszkban és Irkutszkban –, hogy az agitátorok jelentkezőket toborozzanak a Vörös Hadseregbe. Az Urálból ide vezényelt Malek István orvostanhallgató megalakította a híressé vált *Angara zászlóaljat*. Újabb internacionalista osztagokat alakítottak Csitában, Szretyenszkben és Tomszkban.

Az internacionalisták a helyi munkásosztagokkal és vöröskatonákkal együtt Borzja állomás körzetében menetből szétbontakozva megállították Szemjonov előnyomulását.

Május 8-án Szergej Lazo csapatai ellentámadásba lendültek. A szemjonovisták az Onon partján rendezkedtek be védelemre. Olovjannaja irányában támadott a távol-keleti osztag. Megyelics 1. argunyi vörös kozákezerde és az internacionalisták Lavrov parancsnoksága alatt (az osztag politikai biztosa Forbáth József mérnök volt, aki már 1908-ban Genfben személyesen kapcsolatba került Leninnel) megkerülték a fehérek védelmét, és elvágta a 73. vasúti kitérőhöz vezető visszavonulási utat. Szemjonov csak az éjszaka leple alatt tudott elmenekülni a mandzsúriai határra. Kínai zsoldosai a kudarcok látán fellázadtak. A szovjet frontparancsnokság május 18-án jelentette, hogy az ellenség az egész arcvonalt szélességében pánikszerűen vonul vissza. Szergej Lazo az internacionalisták harci értékéről a győzelem után a következőket írta a Csitába küldött jelentésében, amit a Dalnevosztocsnija Izvesztijja 1918. június 4-i száma közölt: „Jól harcolnak az internacionalisták. Nagy többségük (80–86 százalékuk) magyar... Valamennyien harci tapasztalatokkal rendelkező volt katonák. A harcban rámenősek, temperamentumosan verekednek. Hűek a forradalomhoz.” A Szemjonov ellen összpontosított öt-tízezer főre becsült szovjet fegyveres erő sorai-ban az internacionalisták az összlétszám egy-negyed-egyötöd részét alkották, de majdnem teljes egészében a harcoló állományhoz tartoztak.

vá. A központban és vidéken megjelenő közel ötven magyar nyelvű kommunista lap, a kiküldött agitátorok és szervezők révén a hadifogly-tömegszervezetek eszmei-politikai vezetőjévé vált. A helyi pártbizottságok segítségével vidéken is megindult a magyar pártsejtek szervezése.

Asztrahanyban, Kurszkban, Orjolban, Perm-ben, Szamarában, Szaratovban, Szimbirszkben, Tverben, Tambovban, Kazanyban, Nyizsnyij-Novgorodban, Caricinben és más városokban alakultak csoportok.

Az OK(b)P Magyar Csoportja megalakulását követő hónapokban egymás után kezdte meg működését a német, a csehszlovák, a jugoszláv, a román, később a francia, a bolgár és az angol-amerikai csoport. Tevékenységük koordinálására 1918 májusában Moszkvában megalakították az OK(b)P Külföldi Csoportjainak Föderációját. Elnökévé Kun Bélát választották, aki a kommunista csoportok megalakítása terén kifejtett munkájával tekintélyt vívott ki. A Föderáció megalakítása fontos lépés volt a forradalmi munkás-

4. Az oroszországi hadifogoly-kongresszus és az internacionalisták katonai szervezése 1918-ban

1918 tavaszán sürgető feladattá vált olyan központi szervezet létrehozása, amely nemcsak egy katonai körzeten belül, hanem egész Oroszországra kiterjedően biztosíthatja a hadifoglymozgalom egységes politikai vezetését. 1918. március 14-én az *Összoroszági Hadifogoly Iroda* tanácskozásra hívta össze a német, az osztrák, a magyar és a bolgár származású hadifogoly internacionalisták képviselőit. Ezen döntés született arról, hogy 1918 áprilisára összehívják a szovjethatalmat elismerő és támogató hadifoglykongresszusát, amely megalakítja a külföldi munkások és parasztok egységes forradalmi szervezetét. Egész Oroszországból mintegy négyszáz küldött gyűlt össze, közülük kétszázegy rendelkezett érvényes mandátummal, közel negyven százalékuk volt magyar.

Az 1918. április 16-án megnyílt kongresszuson alakult meg a *Külföldi Munkások és Parasztok Nemzetközi Forradalmi Szocialista Szervezete*. Központi Végrehajtó Bizottságában valamennyi nemzetiség képviselői helyet kaptak. A magyarokat Jancsik Ferenc és Vántus Károly, a németeket Franz Waltz, az osztrákokat Karl Thomann, a románokat Mihail Guíu, a jugoszlávokat Ivan Strebenić, a cseheket Richard Reuter, a bolgárokat Georgi Mihajlov képviselte.

A kongresszus kiáltványt intézett a hazatérő hadifoglyokhoz. A hazatérőknek azt ajánlották, hogy az újból kezükbe adott fegyvert otthon az imperialista háborút továbbfolytató kormány ellen fordítsák.

mozgalom erőinek a III. Kommunista Internacionáléban történő egyesítése útján.

Az OK(b)P március elején lezajlott VII. kongresszusán Szverdlov kifejtette, hogy a nemzetközi méretű forradalmi agitációt a breszt-litovszki béke tiltó rendelkezései miatt nem lehet folytatni a Népbiztosok Tanácsa vagy a szovjetek nevében. Ezentúl ez a feladat nem az államhatalmi szervekre, hanem társadalmi szervezetekre, az OK(b)P-ra és Központi Bizottságára hárul. A Külügyi Népbiztosság sem alkalmazhat hadifogly forradalmárokat, nem finanszírozhatja a német, magyar és más nyelvű lapok kiadását. Az internacionalisták katonai szervezése ezt követően a pártszervek és a vezetésük alatt álló tömegszervezetek hatáskörébe került.

A moszkvai kongresszussal egy időben hívták össze Irkutszkban a közép- és kelet-szibériai hadifoglyok szocialista szervezeteinek kongresszusát, amelyen megalakították a *Szibéria Külföldi Munkásainak Kommunista (Szociáldemokrata) Pártját*. A Központi Végrehajtó Bizottság elnökévé a krasnojarszki küldöttet, Fichter Imre nyomdászt választották, tag lett Fried Dezső és Ember Lajos. Májusban még két regionális konferencia zajlott le. Jekatyerinburgban huszonegyezer internacionalista képviselői jöttek össze, Szamarában tizenkétezer. Az oroszországi szocialista forradalom fegyveres támogatásának kérdése valamennyi tanácskozáson központi helyet foglalt el.

A Külföldi Munkások és Parasztok Nemzetközi Forradalmi Szocialista Szervezetének Központi Végrehajtó Bizottsága április 19. és 25. között tartott zárt ülésén elhatározta, hogy a központi hatalmak képviselőivel szemben a hadifoglyok érdekvédelmi szerveként lép fel, amely összekötő kapocs a foglyok és a szovjet hatóságok között. Emellett illegálisan megalakította az Internacionalista Proletár Hadsereget Szervező Központi Kollégiumot, amelyet megbízott azzal, hogy dolgozza ki a volt hadifoglyokból álló hadsereg tervezetét, és ennek megvalósításáról rendszeresen tájékoztassa a KVB-t. A kollégium és a KVB közötti kapcsolat biztosítása érdekében a KVB tagjai közé kooptálta az osztrák Gilbert Melchert, a rosztovi internacionalisták osztrák származású ismert vezetőjét. Oroszor-

szág területét az internacionalista alakulatok szervezése szempontjából négy körzetre osztották: északira, közép-oroszországra, szibériaira és a déli körzetre.

A Vörös Hadsereg alakulatainak zöme ekkor délen küzdött az ellenforradalmi erők ellen. Rosztovot, amelyet a déli szervezés központjának szántak, a német előnyomulás miatt ki kellett üríteni. A továbbiakban ezért Melcher, Wagner Ferenc és Hochfelder Lipót az internacionalista alakulatok szervezését Caricinből irányította a Munkás-, Paraszt- és Katonaküldöttek Szovjetje mellett alakult *Külföldi Munkások és Parasztok Tanácsa* katonai osztályának útján. Hasonló osztályok alakultak Nyizsnij-Novgorodban, Tambovban és más kormányzósági központokban. Nagyobb internacionalista alakulatok felállítására a Hadügyi Népbiztosság külpolitikai okokból – az Oroszországba érkezett német és osztrák–magyar hadifogolybizottság tiltakozásától tartva – nem adott ki formális megbízólevelet. A szervezés azon a területen, amely a szovjet hatóságok ellenőrzése alatt állott, a helyi pártszervek és szovjetek kérésére folyt le. A moszkvai vagy a körzeti központ a táborokba, munkahelyekre ilyenkor agitátorokat küldött ki, akik egyben toboroztak is. A jelentkezők a kiépülő oroszországi járási katonai komisszáriátusok nyilvántartásába kerültek, s beosztásukról a helyi katonai hatóságok intézkedtek, mivel többnyire nem jelentettek száradnál, zászlóaljnál nagyobb erőt.

A Külföldi Munkások és Parasztok Nemzetközi Forradalmi Szocialista Szervezete a szovjethatalmat támogató centrista és baloldali szociáldemokratákhoz, a bolsevikokhoz szervezetiileg is tartozó hadifoglyok széles rétegét egyesítette, másrészt keretet biztosított a hazaindulók között végzett forradalmi agitációs és szervező munkához, a toborzáshoz, valamint az internacionalista alegységek és egységek soraiban végzett felvilágosító tevékenységhez. A szervezeten belül egyre határozottabban érvényesült az OK(b)P külföldi csoportjainak és az ezeket összefogó föderációnak vezető szerepe. Az osztrák–magyar párt- és szakszervezeti tradíciók alapján a szervezetek vezetői, a politikai és katonai osztály tagjai szervezetiileg is az OK(b)P városi, járási, kormányzósági bizottságaihoz tartoztak. Ez a folyamat, amely vidékenként más és más időpontban fejeződött be, meghatározóvá vált a katonai szervezkedés területén is.

A polgárháború kiéleződésének egyik legvésebb időszakában, 1918. június 16-án hívta össze a Külföldi Munkások és Parasztok Nemzetközi Szocialista Forradalmi Szervezeté-

nek Központi Végrehajtó Bizottsága a vidéki szervezetek képviselőinek értekezletét, amelyen elsőnek a szovjethatalom védelme érdekében az internacionalista alakulatok aktuális feladatait, valamint a szervezet programját tárgyalta meg. A jóváhagyott program első bekezdésében kimondja, hogy a szervezet a bolsevikok programját tekinti cselekvése vezérfonalának. Ezzel a forradalmi szervezet belső evolúciójának egyik fontos szakaszát zárta le. Meghatározták, konkrétan meg is fogalmazták az internacionalisták katonai szervezésének politikai céljait. Júniustól az önkéntesek a Vörös Hadsereg soraiba való belépés alkalmával kitöltött magyar nyelvű nyomtatott szerződésben már formálisan is az alábbi kötelezettséget vállalták: „Teljes odaadással, szabad meggyőződésből fogok szolgálni az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt programja érdekében. Minden körülmények között, minden időben, mindenkivel szemben és bárhol védelmezni fogom a szocialista forradalmat, minden kötelezettséget öntudatosan és becsületesen végrehajtok egészen felváltásom napjáig.” A felváltás napját a szerződésben pontosan feltüntették, amely a három-hat hónapos időtartamra vállalt szolgálat végét jelentette.

Az OK(b)P Magyar Csoportja a moszkvai eszterláadás leverése után, amelyben teljes tag-ságával részt vett, július 10-én közölte a Hadügyi Népbiztossággal határozatát, hogy elsőrendű kötelességének érezve az orosz szovjethatalom védelmét a külső és belső ellenségek ellen, mint kezdeményező csoport internacionalista osztag szervezését javasolja, s ezért megbízólevelet kér Szamuely Tibor, Rudnyánszki Endre és Jancsik Ferenc részére. A moszkvai hadkerület katonai biztosa július 25-én megbízta Szamuelyt, hogy „...szervezzék a hadügyi komisszáriátusokkal együtt szovjethatalmat támogató internacionalista ezredeket”. Az OK(b)P Külföldi Csoportjainak Föderációja 1918. július 15-én kelt állásfoglalásában határozottan elvetette a nemzeti alakulatok szervezésének gondolatát. Ezért kimondottan magyar összetételű ezredek, dandárokról a polgárháború egész időszakában nem beszélhetünk. A vegyes összetételű internacionalista egységek soraiban a magyarok aránya harminc-hatvan százalék között ingadozott, néhány alegységben a súlyuk még ennél is számottevőbb volt. Sokkal jelentősebb azonban azoknak az alegységeknek a száma, amelyekben az internacionalisták csupán néhányan, vagy raj-, illetve szakaszerőben teljesítettek szolgálatot, s az állomány döntő többségét orosz, ukrán, lett és észt vöröskatonák alkották. 1918 júliusának elején alakult meg az OK(b)P

Külföldi Csoportjainak Föderációja kezdeményezésére a *Munkás-Paraszt Hadsereg Internacionalista Alakulatait Szervező Bizottság*, amely az Összoroszági Központi Végrehajtó Bizottság és a Hadügyi Népbiztosság megbízása alapján országos hatáskörrel rendelkezett. Augusztus és október között a bizottság néhány vasúti kocsiban állandóan követte a hazatérő hadifogoly-tömegek áramlásának irányát. Október 24-én azonban felsőbb utasításra a közép-

oroszországi állomásokon leállították az internacionalista alakulatokba való jelentkezések elfogadását.

Mivel a hadifogoly önkéntesek zöme 1918 nyaráig lépett a Vörös Hadseregbe, az internacionalista alakulatok szervezésében a bizottság tevékenysége kevés nyomot hagyott. A toborzás, a szervezés kezdettől fogva a helyi pártbizottságok és katonai parancsnokságok vállán nyugodott.

5. Az antant intervenciójának kezdete.

Internacionalisták a sorsdöntő csatákban (1918. június–október)

1918 tavaszára Oroszország csaknem egész területén megszilárdult a szovjetek hatalma. Csak délen, a Kubán vidéken Gyenyikin csapatai ellen folytak jelentősebb harcok. Orenburg környékén, a Bajkálontúl és Távól-Keleten Szemjonov, Gamov, Kalmikov japán támogatást élvező zsoldosai ellen helyi jellegű küzdelem folyt. A hatalomból kibukott kadetek, eszerek és men-sevikek számára egyetlen lehetőség maradt: külföldi segítséget kérni uralmuk visszaszerzéséhez.

Az egymással még háborúban álló imperialista hatalmak – bár valamennyien az oroszországi burzsoá rend restaurációjára törekedtek – érdekellentétek miatt nem léphettek fel egységes hadászati elképzelés alapján.

A központi hatalmak a breszti békében meghatározott területeket – a balti államokat, Nyugat-Belorusziát, Ukrajnát, Grúziát – megszállták, Rosztovnál támadó hadmozdulatokat folytattak.

Franciaország, az Egyesült Államok és Anglia a németek elleni orosz hadszíntér újjáélesztésére törekedtek. Ennek érdekében a breszti béke ellenfelei közül a baloldali eszerektől kezdve a szélsőséges monarchistákig minden politikai csoportosulással hajlandók voltak együttműködni. Igyekeztek meglovasolni a német megszállók kegyetlenkedései által kiváltott felháborodást.

A békekötés, a régi orosz hadsereg leszerelése nem jelentette a cseh és szlovák, délszláv önkéntes alakulatok automatikus felszámolását, viszont az önkéntesek politikai polarizálódása tovább folytatódott. A burzsoá nacionalista szervezetek igyekeztek az önkéntes alakulatokat kivonni az orosz hadsereg felbomlásának folyamatából, s miután nem ismerték el a Breszt-

Litovszkban aláírt békét, a Franciaországban székelő antantvezérkart tekintették irányító szervüknek.

A Szalonikinél kialakult balkáni arcvonalra a szerb önkéntes hadtest alakulatait részben még 1917 folyamán átszállították.

A csehszlovák hadtest Ukrajna német és osztrák–magyar megszállása után az Oroszországi Szocialista Föderatív Szovjet Köztársaság területére vonult vissza, s mint az antant alakulata nem olvadt be a Vörös Hadsereg állományába.

A cári vezetés, miután a csehszlovák önkéntes alakulatok szervezése a burzsoá-liberális Csehszlovák Nemzeti Tanács vezetése alá került, politikai megfontolásból a fejlesztést visszafogta, s csak egy dandár fenntartásához járult hozzá. A csehszlovák önkéntes alakulatok nagyobb mérvű szervezése az 1917 nyarán indított Kerenszkij-offenzívával kapcsolatos, amikor a támadás ugyan kudarcot vallott, de július elején a csehszlovák dandár Zborovnál helyi, harcászati jellegű sikert ért el. Az orosz főparancsnok, Duhonyin tábornok így július 17-én hozzájárult a 2. csehszlovák hadosztály szervezéséhez, október 9-én engedélyezte a csehszlovák hadtest megalakítását orosz területen. A hadifoglyokat kivonták a termelésből, és mivel a háborút az Osztrák–Magyar Monarchia tovább folytatta, a cseh és szlovák hadifoglyok nem a hazatérést, az újabb frontra kerülést választották, hanem beléptek a csehszlovák hadtestbe. A létszám így gyorsan emelkedett, 1918 tavaszán már elérte a 45 000 főt. A szovjet kormány az antant alárendeltségű csehszlovák hadtestnek biztosította a lehetőséget az ország elhagyására és a franciaországi hadszíntéren történő bevetésére.

Miután az antant kezdettől a szovjethatalom megdöntésére törekedett, már az átvezénylési

útvonalak megválasztásánál figyelembe vette egy szovjetellenes akció lehetőségét, hiszen a szállítás alkalmával az ellenforradalmi erők helyi túlsúlyra tehettek szert.

A konfliktus kirobbanásának lehetőségét fokozta az, hogy a csehszlovák hadtestnek az orosz kincstár tulajdonát képező fegyvereket a szovjet kormány utasítására a távozás alkalmával le kellett adnia, bár Franciaország, Anglia és az USA irányában fennálló orosz államadósságok jóval meghaladták a fegyverek értékét. A fegyverek leadását előíró szovjet parancs elsősorban nem a tulajdonjog érvényesítése miatt született, hanem olyan megfontolásból, hogy gátolják az antant alárendeltségű alakulat és a helyi ellenforradalmi illegális csoportok együttes fegyveres fellépésének a lehetőségét. A lefegyverzés feltételeit azonban nem tudták biztosítani, mert a csehszlovák alakulatokat Penzától Vlagyivosztokig szállító vasút mentén a Vörös Hadsereg harc képes alakulatai igen korlátozott számúak voltak. Az antant erre a számára kedvező körülményre támaszkodva használta fel a csehszlovák hadtestet a szovjethatalom ellen.

Ugyanekkor falun a szegényparaszság és a kulákság között kiéleződött a harc, a gabonakérvirálások miatt a középparaszság eltávolodása is fokozódott a szovjethatalomtól, és így alkalmassá vált az időpont nagyméretű ellenforradalmi lázadásra. A csehszlovák hadtest útvonalán, Szibériában az ipari munkásság aránya az oroszországi átlagnak csak egy töredékét alkotta (s ennek is egy része eszer és mensevik befolyás alatt állt), így ellenállásuk sem lehetett jelentős. Ezek a körülmények kedvező esélyeket kínáltak az ellenforradalmárok terveihez.

A Vörös Hadsereget szervező Összoroszoszói Kollégium adatai szerint 1918. május 20-án az egész ország területén 263 780 vöröskatonát, 36 611 vörösgárdistát, 21 887 partizánt, összesen 322 278 harcost tartottak nyilván: ebből 199 000 ember rendelkezett fegyverrel, 31 000 fő kapott kiképzést, azonnal bevethetőnek mindössze 15 000 számított. A központi szervekhez beérkező adatok nem tekinthetők teljeseknek, de mégis ez jellemezte a helyzetet. Az önkéntesek toborzása fő forrásának a munkásosztály és az egykori hadifoglyok tekinthetők. Ez a forrás azonban ekkor már kezdett kiapadni, az alakulatok állománya az önkéntesség elvének betartása miatt erősen változott. A dolgozó osztályok általános hadkötelezettségének bevezetése mint elkerülhetetlen szükségyszerűség merült fel. Az ennek megvalósítását biztosító helyi szovjetek katonai apparátusát azonban még ekkor szervezték.

A Vörös Hadsereg harc képes erői a német megszállási övezet határa mentén létrehozott biztosítási övezetben és a dél-oroszországi hadszíntéren összpontosultak. A Penzától Vlagyivosztokig, az Urálon és Szibérián áthaladó vasút vonal mentén a helyi vörösgárdista osztagokon kívül alig akadt jelentősebb katonai erő. A japán csapatok áprilisi távol-keleti partraszállása után a Szibériai Központi Szovjet mellett megalakult ugyan a Szibériai Katonai Forradalmi Parancsnokság, és őszig négy hadosztályt terveztek felállítani, de ezzel még nem lehetett számolni.

A transzszibériai vasút mentén kialakult titkos tiszti ellenforradalmi szervezet, melyet az eszer párti Grisin-Almazov alezredes (a szibériai ideiglenes ellenforradalmi kormány későbbi hadügyminisztere) vezetett, a csehszlovák hadtest szerelvényeinek megérkezéséig nem érezte magát elég erősnek egy nyílt lázadáshoz. A fegyveres akcióval vártak a csehszlovák hadtest egységeinek Szibériába érkezéséig. Hasonló volt a helyzet a Penza–Cseljabinszk vonalszakaszon is.

A transzszibériai vasútvonalon ekkor két ellenkező irányú szállítás folyt: kelet felé a felfegyverzett csehszlovák hadtest, nyugat felé a rokkant hadifoglyok szerelvényei haladtak. Az egészséges hadifoglyok a vasútvonal menti településeken, katonai városrészekben gyülekeztek. Várták a rájuk vonatkozó csereegyezmény megkötését. Ezt június 3-án írták alá, vagyis akkor, amikor az antant tervei szerint a helyi fehérgárdista tisztekkel együttműködve a csehszlovák egységek megkezdték a vasút mentén a szovjethatalom felszámolását. Az antant az oroszországi proletárforradalom elfojtásához szükséges felvonulási területet akarta biztosítani ezzel, egyben meggátolni az egészséges foglyok hazatérését, ugyanis ekkor már az Osztrák–Magyar Monarchia embertartalékainak forrását főleg a hazatérő hadifoglyok jelentették.

Az osztrák–magyar hadifoglyok és a cseljabinszki vasútállomáson várakozó 3. és 6. csehszlovák ezred katonái között május 14-én történt először incidens. Az ügy kivizsgálását már megkezdte a városi szovjet, amikor a vizsgálati fogásban levő cseheket a társaik kiszabadították, majd felszámolták a szovjethatalmat.

Május 25-én a csehszlovák egységek a helyi illegális ellenforradalmi katonai szervezetekkel együtt Irkutszk és Penza között támadásba mentek át. A Tambov–Penza vasútvonalszakaszt Čeček parancsnoksága alatt álló csehszlovák ezredék, Cseljabinszk körzetét Vojcehovszky egységei, a Novonyikolajevszk és Mariinszk közötti vonalszakaszt Gajda és Grisin-Almazov alaku-

latai kerítették hatalmukba, Nyizsnyeugyinszknál Usakov osztagai vették birtokba a hadászati jelentőségű vasútvonalat. Az Irkutszktól keletre tartó csehszlovák egységek azonban többnyire leadták fegyvereiket, s várakozó álláspontra helyezkedtek.

Penzában 2000 felfegyverzett munkás és vöröskatona (akik közül 847-en voltak internacionalisták) szállt szembe a háromszoros túlerővel. Az internacionalisták nagyobbik részét a csehszlovák forradalmi ezred alkotta, amely Jaroslav Častek cseh–magyar osztagával, a Kuznyeckből és Szimbirszkből érkező nemzetközi alegységekkel együtt védte a várost. Varga Gyula, Serfőző József és Nagy Sándor osztagai a csehek Penza felé tartó hadtápszerelvényeit támadták meg. A Moszkvából érkező szovjet csapatok nyomására május 30-án Čeček kivonult Penzából, és megindult kelet felé. Üldözésükben részt vett Varga Gyula osztaga és a Kazanyban alakult Karl Marx nemzetközi zászlóalj.

Čeček alakulatai a szizrányi hidat birtokba véve Szamara ellen vonultak, melyet 4000 vöröskatona és felfegyverzett munkás védett, szép számmal voltak közöttük internacionalisták is. Az itt megjelenő Ébredés című magyar kommunista lap fegyverbe hívta a hadifogoly munkásokat és parasztokat. A csehek és szlovákok között a híres cseh kommunista író, Jaroslav Hašek agítált és végzett szervező munkát. A forradalmi erők azonban Lipjaga alatt június 4-én vereséget szenvedtek. A városban ugyanekkor Galkin ezredes illegális tiszti szervezete felkelést robbantott ki, s a vörös alakulatok katonáit a házak ablakaiból tűz alá vették. Másnap a forradalom erői kiszorultak a városból. A visszavonulást fedező magyar vöröskatonák súlyos veszteséget szenvedtek, a fogságba kerültek az ellenforradalmárok nagyrészt kivégezték.

Az események napjaiban érkezett Omszk körzetébe az a hadianyag, amit a központi szovjet kormány 70 000 szibériai vöröskatona felszerelésére szánt. Május 29-én Szverdlov így utasította az uráli területi szovjetet: „Feltétlenül mozgósítani kell minden erőt az Omszknak nyújtandó segítség érdekében... Minden körülmények között tartani kell a Jekatyerinburg–Tyumeny–Omszk vonalat. Küldünk embereket és mindent, ami szükséges.”

Omszk kulcsszerepet kapott a későbbi harcokban. Ugyanis szilárd védelmével meg lehetett akadályozni a csehszlovák hadtest és a hozzácsatlakozó ellenforradalmi erők egyesülését, lehetővé vált erők részenkénti felszámolása. A város az internacionalista hadifogoly-mozgalom egyik legjelentősebb bázisának tekinthető:

a Külföldi Munkások és Parasztok Nemzetközi Forradalmi Szocialista Szervezetének itt több ezer tagja volt. A magyar és román szekció együttesen 3200 főt számlált.

A Cseljabinszk felől Omszkba érkező csehszlovák szerelvény parancsnoka május 25-én Marjanovkánál csapdát állított a lefegyverzésükre kiküldött szovjet osztagnak. A harcban csak az internacionalisták 164 embert vesztek, köztük a cseh és német szekció tárgyalásra kijelölt két képviselőjét.

Néhány nap alatt Omszkban a helyi munkáságból és a hadifoglyokból új alakulatokat szerveztek, a létszám megközelítette a 3000 főt. Megerősítették a Marjanovkánál kialakult frontot, majd Gajda egységeinek feltartóztatására 270 fős internacionalista osztagot indítottak útba Novonyikolajevszk irányába. Tyumenyből és Isimből megérkezett az erősítés, majd Ligeti Károly parancsnoksága alatt 29-én újabb 700 főnyi internacionalista különítményt indítottak a város felé. A novonyikolajevszki front parancsnoka Cserepanov lett, helyetteseivé Ligeti Károlyt és Kalganovot nevezték ki.

Cserepanov erői május 30-án a Permből és Jekatyerinburgból kapott újabb erősítések beérkezése után indítottak támadást Novonyikolajevszk felszabadítása érdekében keleti irányban. Egy vasúti szerelvény csehszlovák légionistáit szétverték, Gajda csapatait pedig Karagat állomásra vetették vissza. Az ellenforradalmárok azonban Pepeljajev fehérgárdista alakulatával megerősödve ellentámadásba mentek át. Karagatért, amely 177 kilométerre volt Novonyikolajevszktől, kemény küzfusa folyt.

Annyenkov fehér kozákjai a csehekkel együttműködve ugyanekkor déli irányból körülvették Omszkt. A városban az európai területekről menekült burzsoázia jelentős tömege gyűlt össze, a szovjetnek viszont az alakulatok kiküldése után mindössze 300 főnyi tartaléka maradt. Ekkor felfegyverezték azokat a munkásokat is, akik átmenetileg Ivanov-Rinov Frontszolgálatosok Szövetségének a befolyása alatt állottak. Ez azonban nem segített. Az ellenforradalom „demokratikus” jelszavai, a szétkergetett Alkotmányozó Gyűlés eszer, mensevik és kadet küldötteinékből megjelenése a város politikai színterén megtévesztette a munkásrétegeket. Omszk védelme belülről összeomlott. A szovjetnek az ellenforradalmi erők puska- és gépfegyvertüzében kellett elhagynia a várost. A helyőrségi szolgálatot teljesítő internacionalisták Rabinovics József vezetésével az omszki szovjettel együtt vonultak el Omszkból.

Június 7-én érkezett el a hír a város elestéről

Ligeti csapataihoz. Ligeti erőit négy részre osztotta, hogy feltartóztassa és megossza az üldözők erejét. Az egyenlőtlen harcban súlyosan megsebesült, s Kartasevónál fogságba esett, de 500 internacionalistának sikerült egyesülnie a Vörös Hadsereg főerőivel.

Tomszokban 3000 tisztet átfogó ellenforradalmi szervezkedés készített elő fegyveres felkelést. A szovjet kevés erővel rendelkezett, ezért május 30-án elhagyta a várost. Az internacionalisták Münnich Ferenc parancsnoksága alatt a Tom és az Ob folyón hajóztak északra, és Tyumenynél csatlakoztak a Vörös Hadsereghez.

A *barnauli* internacionalisták először Novonyikolajevszk felszabadítására indultak, majd a helyi szovjet erők soraiban harcolva vonultak vissza Barnaulba. Június közepén, a város eleste után a fehérek Grósz Oszkár osztagának visszavonulást fedező erőit elfogták és kivégezték, de a többieknek sikerült Szuhov osztagához csatlakozni. Először Omszk irányába vonultak, majd amikor a város elestéről értesültek, az Altaj hegyei közé vonultak vissza. Két hónapig tartó harcukkal jelentős fehér erőket kötöttek le.

Mariinszknál, ahol május 25-én a fehér csehek rajtaütöttek a nagyrészt internacionalista összetételű 4. omszki osztagon, új arcvonal alakult ki. Magában a városban háromszáz főnyi osztag alakult, ebből hetven fő volt magyar. Anszero-Szudzszenszk bányáiból, Krasznojarszkból, Acsinszkból és Bogotolból érkezett erősítés a harctérre. Az internacionalisták aránya a harcolók soraiban jelentősnek tekinthető. Mariinszknál, június 16-ig a harcoló felek tárgyalásba bocsátkoztak és fegyvernyugvást kötöttek, közben folyt az erőgyűjtés.

A „demokratikus” ellenforradalom – amely mögött az eszerek és a mensevikek koalíciója állott – a szovjethatalom megdöntését és a központi hatalmak elleni háború felújítását tűzte ki célul. Nacionalista propagandájuk német, osztrák és magyar hadifoglyok ellen is uszított. A szélsőségektől különben tartózkodó Masaryk professzor, a Csehszlovák Nemzeti Tanács elnöke, augusztus 1-én a hadtest katonáihoz szóló felhívásban így fogalmazott: „Oroszországban az osztrákok, magyarok és németek az ellenségeink, az oroszok közül viszont csak azok az egyének, frakciók és pártok, akik Oroszország érdekei ellenére együtt haladnak ellenfeleinkkel, szembe barátainkkal és velünk.” Ez a megtorlásokban realizálódó állásfoglalás olyanokat is szembeállított az ellenforradalmárokkal, akik távol álltak a marxista világnézettől.

A kommunisták ezt az Urálban és Szibériában olyan önvédelmi hadifoglyosztagok szervezé-

sére használták fel, melyek formálisan nem tartoztak a Vörös Hadsereg állományába, de elfogadták annak harcászati és hadműveleti vezetését. Ilyen önvédelmi alakulatokba való jelentkezésre szólított fel a krasznojarszki internacionalisták egyik vezetője, dr. Forgách Dezső is: „Álljunk be abba a csapatba, amely tisztán hadifoglyokból fog állani, saját vezető és szervezés mellett, amely nem Vörös Hadsereg, és nem kizárólag a szocialista eszméért, hanem a saját életünkért fog harcolni – akiknek így jobban tetszik –, az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország hadseregeinek ellenségei ellen fogja megvédeni és felszabadítani Krasznojarszk városát.”

Krasznojarszokban az ilyen jellegű alakulatok szervezéséhez már kevés idő maradt, mert a mariinszki védelmi vonalat június 16–17-én áttörték, s a szovjet vezetői az internacionalistákkal északra vonultak.

Az internacionalista önkéntes alakulatok fő forrását a hadműveleti területen az Uráli Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista (Szociáldemokrata) Pártjának mintegy 12 000 fős tagsága, s a Szibériai Külföldi Munkások Kommunista (Szociáldemokrata) Pártjának népes szervezetei jelentették. Amikor a helyi szovjetek elrendelték a szakszervezeti tagok mozgósítását, az üzemekben dolgozó hadifoglyok orosz szak társaikhoz csatlakoztak.

Az elsődleges feladat május végén és júniusban a Volga mentén és az Urálban támadó ellenforradalmárok feltartóztatása volt. Az itt kialakult hadszíntérre érkeztek Moszkvából, Petrográdból és más városokból alakulatok, köztük internacionalisták is. Tovább nem is juthattak, hiszen az Uráltól keletre a vasútvonalak teljesen, a vízi utak részben az ellenforradalmárok ellenőrzése alatt állottak.

A szovjetköztársaság védelmének döntő láncszemét az Urálban és a Volga mentén kialakult mintegy 2000 kilométer szélességű keleti arcvonal képezte. Itt szétszórtan, többnyire központi vezetés nélkül harcoltak osztagok, amelyeknek a létszáma kezdetben 20 000, június végére 50 000 harcost számlált. A június végén kialakuló Keleti Front közvetlen harcérintkezésben levő alakulatai állományának ekkor legkevesebb egyötödét tették ki a hadifogly internacionalisták: magyarok, osztrákok, németek, csehek, szlovákok, délszlávok és románok. A védelem egyes irányában, illetve az arcvonal egyes szakaszain az említett arányt is meghaladták, s nem egy helyen mintegy másfél-két hónapon át a harcképes erő egyharmadát, néha felét is alkották. Ezek közé tartoztak a Tyumenyt és Jekatyerinburgot védő csapatok. Ide sorolták a Tomszkból Mün-

nich Ferenc parancsnoksága alatt visszavonuló erőket és az Omszk körzetéből elszórtan érkező alakulatokat.

A *Keleti Front* csapatait öt hadseregbe osztották. A védelem északi szárnyát biztosító Északuráli és Szibériai Front egységeiből alakult meg a 3. hadsereg. Feladatuk a szibériai ellenforradalmárok és az Arhangelszknél partra szálló antanterők egyesülésének megakadályozását kapták. A 2. hadsereg az Ufa, Szamara és Cseljabinszk körzetében harcoló csapatokat egyesítette. Az 5. hadsereg a Kazany körzetében küzdő erőkből alakult, az 1. hadsereg a Penza és Szimbirszk körzetében levő erőket egyesítette Tuhacsevszkij parancsnoksága alatt. A front déli szárnyát a 4. hadsereg biztosította, alapját az uráli kozákok ellen harcoló erők alkották. Az uráli és doni kozákok, valamint Gyenyikin egyesülését kellett megakadályozniuk. Valamennyi hadsereg egységeiben elszórva század-, zászlóalj-, ezrederőben harcoltak internacionalisták. A Volga és a Káma mentén négy, az Urálban kettő, Orenburg irányában kettő, a Keleti Front déli szárnyán három, zömmel hadifoglyokból álló ezred küzdött.

A Front bal szárnyán a 3. hadsereg, jobb szárnyán a 4. hadsereg keretében internacionalista dandárok szervezése folyt, sőt kísérlet történt hadosztály-alakításra is.

A 3. hadsereg kiegészítésének a helyi munkáság mellett egyik jelentős forrását az Urálban 1917 végétől szervezett internacionalista osztagok jelentették, továbbá a júniusban és júliusban alakult hadifoglyokból álló önvédelmi alegységek. Internacionalista toborzóirodák működtek Alapajevszkban, Jekatyerinburgban, Kizelben, Liszvában, Permben, Vjatkában. Jekatyerinburg eleste után a hadsereg-parancsnokság Permbe tette át harcálláspontját. Itt szervezték az 1. *permi osztrák–magyar gyalogezeredet*, jelentős számú internacionalista harcolt a 2., 7. uráli ezredben, a kamislovi lovasezredben, a tyumenyi lövészezredben, az 1. (petrográdi) internacionalista eszkadronban, az omszki, a tomszki osztagokban, a tveri, a jekatyerinburgi, irbiti, tobojszki és más osztagokban. Permben elkezdődött a Kámai Flottilla szervezése. A motovillahi munkások alakították át hajókat és szerelték fel lövegekkel, géppuskákkal. A flottilla legénysége a Balti Flotta egykori matrózai közül, a tűzerek, géppuskások és a deszant a Kun Béla által szervezett internacionalistákból, tekintélyes részben magyarokból került ki. A parancsnoki állomány soraiban jelentős számban voltak csehek és szlovákok, köztük František Kaplan, Antonin Kohut és mások.

A szovjet kormány és az internacionalisták nem mondtak le a Szibériában rekedt hadifoglyok felszabadításáról. Ezzel magyarázható, hogy a nemzetközi önkénteseket Kun Béla első sorban a Szibériába vezető legrövidebb utat ellenőrző 3. hadsereghez irányította. Az alakulatok egy részét maga kísérte ki a frontra.

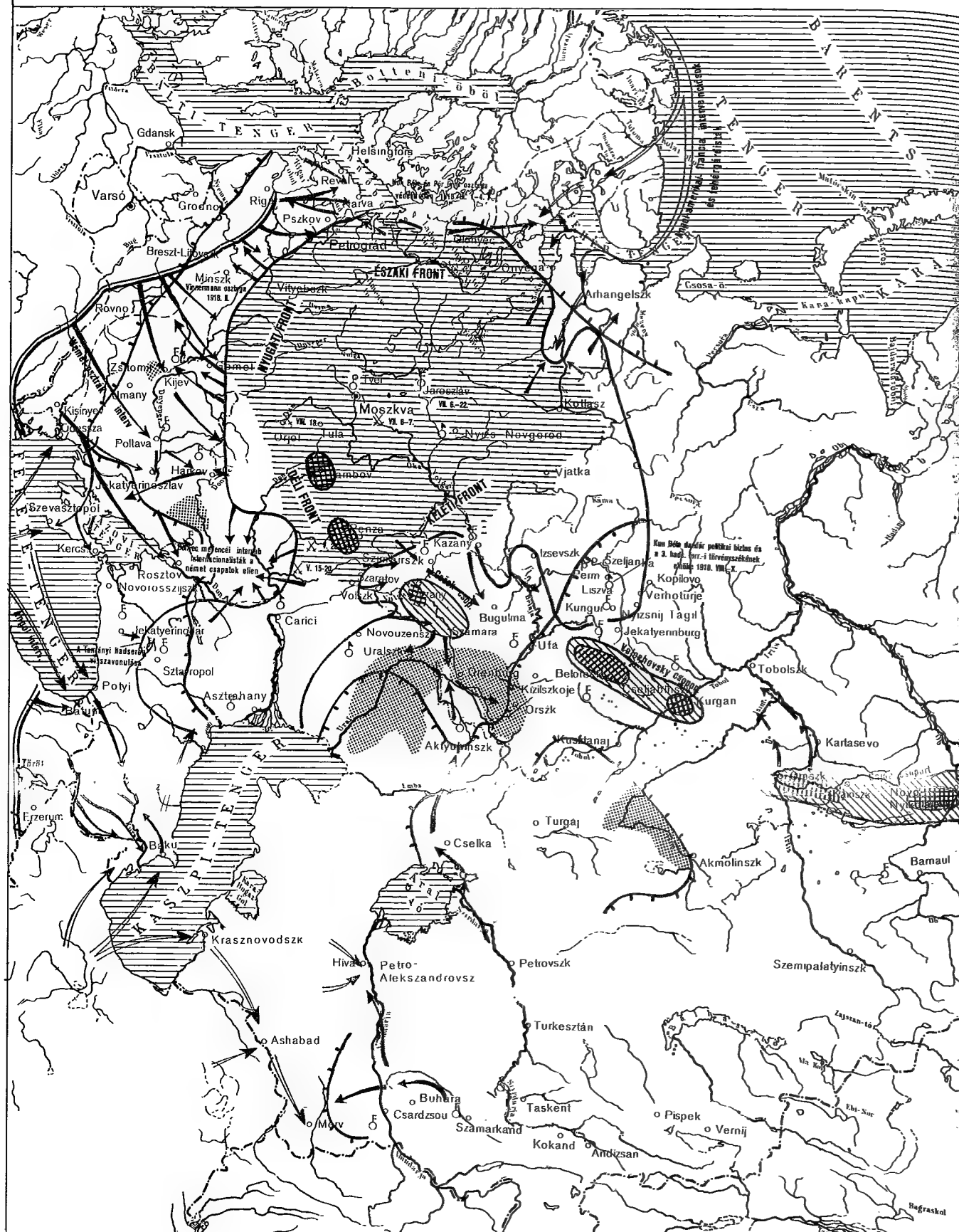
Amikor az ellenforradalom Nyugat- és Közép-Szibériában, valamint az Urálban és a Volga mentén megvetette a lábát, az antanttal együttműködő eszerek elérkezettnek vélték az időt, hogy Oroszország központjaiban is magukhoz ragadják a hatalmat. Az akció összhangban állt az angol–amerikai csapatoknak északon, Murmanszk és Arhangelszk körzetében tervezett partraszállásával.

A hatalomátvételt a baloldali eszerek az V. összoroszoszági szovjetkongresszus megnyitása utáni napokra időzítették. Terroristáik július 6-án meggyilkolták a német követet, Mirbach grófot. Ezzel ki akarták provokálni a háborút Németországgal.

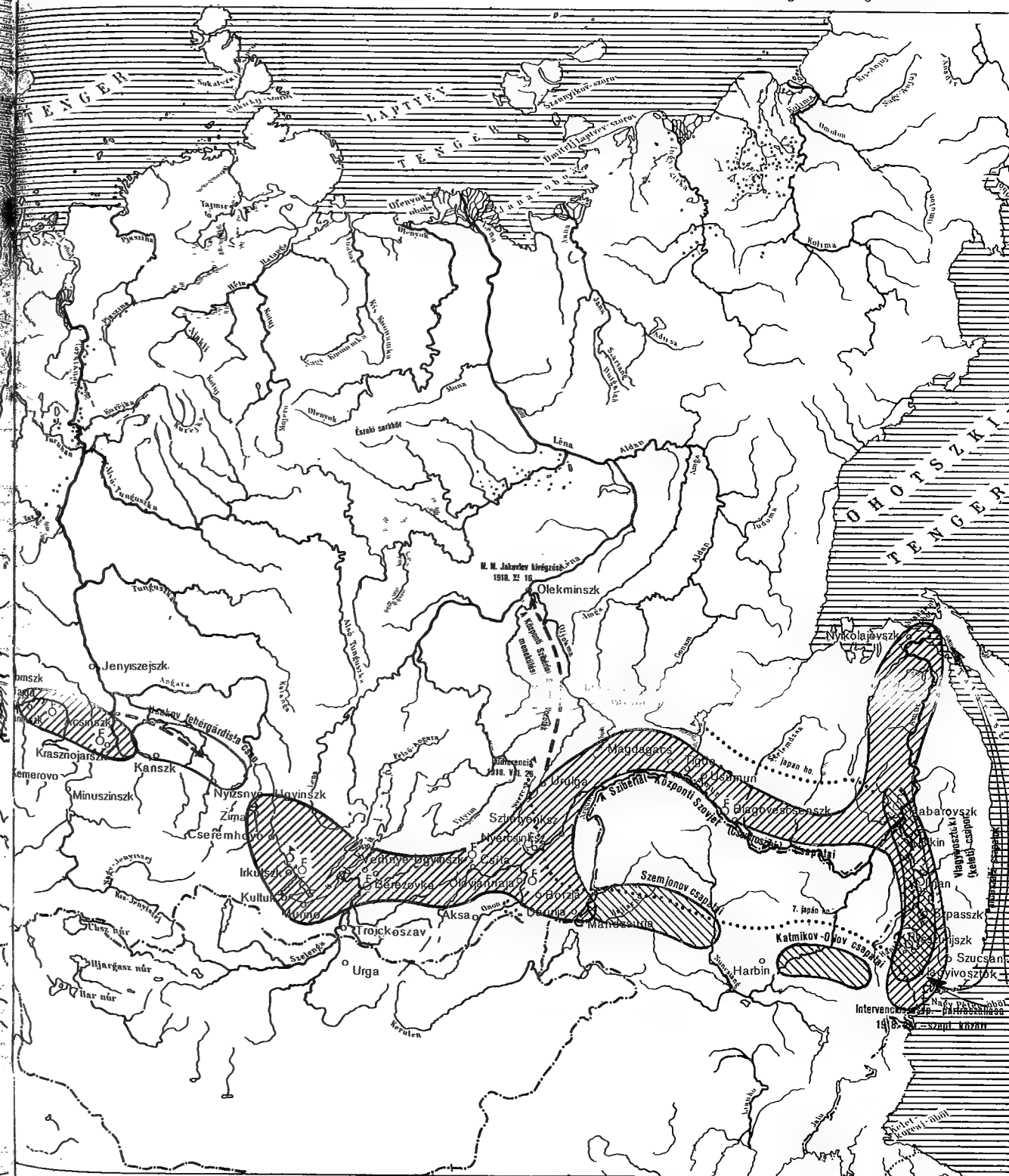
Moszkvában megszállták a Pokrovszkij Kaszárnyát, a Cseka (Összoroszoszági Rendkívüli Bizottság) épületét, a főpostát és a táviróhivalt. Fogságba ejtettek szovjet vezetőket, köztük a Cseka elnökét, Feliks Dzerzsinszkijt. A városban a Kreml lett őrségén és az ott elhelyezett internacionalista agitátoriskola hallgatóin kívül alig állomásozott katonai erő, a lett hadosztály pedig a város környékén gyakorlatozott. A beérkezésükhöz, valamint a munkásság mozgósításához idő kellett. A főposta és táviróhivatal visszafoglalása azonban nem tűrt halasztást. A magyar agitátoriskola hallgatóiból, valamint a német, délszláv és román internacionalistákból Kun Béla osztagot szervezett, amely a 2. és a 9. lett ezredből e célra kikülönített lövészekkel együtt azt a feladatot kapta, hogy még a 6-áról 7-ére virradó éjszaka foglalja vissza a fontos hírközpontot. Az osztagot a Mjasznyickaja utcában erős puska- és géppuskatűz fogadta. A kapualjak fedezékét felhasználva szökellve közelítették meg az épületet, s kézigránátköteggel hallgattatták el a bejáratnál tüzelő géppuskát. A főposta és táviróhivatal visszafoglalása meggyorsította az eszerek lázadásának leverését, amelyből, más nemzetközi alakulatok mellett a Jancsik Ferenc parancsnoksága alatt álló karhatalmi zászlóalj is kivette a részét. Karikás Frigyes osztaga üldözőbe vette a Moszkvából menekülő lázadókat.

A moszkvai ellenforradalmi felkeléshez egy sor vidéki kísérlet is kapcsolódott – első sorban olyan városokban, ahol a Keleti Frontot és az északon harcoló csapatokat ellátó hadianyag-raktárak voltak. Ezek közé tartozott Jaroszlavl,

HADMŰVELETEK AZ INTERVENCIÓ ÉS A POLGÁRHÁBORÚ ELSŐ ÉVÉBEN SZOVJET-OROSZORSZÁG TERÜLETÉN 1918. február–1919. március

- Állandó szovjet ellenőrzés alatt álló terület
- Arcvonal a breszt-litovszki béketárgyalások kezdetén (1917. XII.)
- Német-osztrák és török intervenciós csapatok támadási iránya (1918. II–V.)
- A Szovjet Köztársaság csapatainak arcvonala 1918. augusztusában
- A Vörös Hadsereg támadási iránya
- Országhatár 1914-ben
- A Szovjet Köztársaság csapatainak frontvonala 1919. február végén
- Antant és fehérgárdista csapatok fő támadási iránya
- Magyar internacionalisták részvétele ellenforradalmi lázadás leverésében
- Vörös partizánok működési közege
- Ellenforradalmár lázadók közege
- A csehszlovák hadtest lázadása 1918. V. 25.–VI. 1-ig
- Orosz és csehszlovák ellenforradalmi csapatösszevonások (1918. június 9-i helyzet)
- Szibériában és Távol-Keleten szovjet csapatösszevonások (1918. június közepén)
- Internacionalista ezred, vagy jelentősebb osztag szervezése
- A Szovjetunió határa 1922-ben
- Japán csapatok
- Internacionalista dandár, vagy annak megfelelő osztag szervezése

Kosztroma, Ribinszk, Murom és néhány Volga menti város. A legsúlyosabb harcokra *Jaroslavlban* került sor. A lázadók, akiknek fő erejét a cári tisztek jelentették, július 6-án teljesen megsemmisítették az internacionalista ezred 3. zászlóaljának egyik századát, amely őrszolgálatot teljesített a szovjetek épületénél. A zászlóalj többi harcosát fogságba ejtették, és egy volgai uszályra hurcolták. A másik két zászlóaljat a vasútállomásra szorították vissza. Az itt harcoló szovjet erők jelentős segítséget kaptak Moszkvából: közöttük Geiger János nemzetközi zászlóalját és Jancsik Ferenc zászlóalját. Nyizsnij-Novgorodból, Kosztromából, Ribinszkből és más helységekből is érkeztek segélycsapatok. Itt küzdött a ljubimi internacionalista osztag Garasin Rudolf vezetésével. A súlyos városi harcok csak július 21-én fejeződtek be.

Július végén az egész Keleti Front szélességében a Vörös Hadsereg védelmi harcokat folytatott. A Front vörös alakulatainak eszer parancsnoka, Muravjov (a forradalom előtt alezredes) július 10-én a Moszkvában kezdődött baloldali eszer lázadással összhangban *Szimbirszkben* megkísérelte, hogy hadművelleti körzetében a kommunistákat letartóztassa, s a szovjethatalmat megdöntse. A csehszlovák hadtesttel egyezve fel akarta újítani a háborút a központi hatalmak ellen. A szimbirszki kormányzósági pártbizottság titkára, Varejkisz lettekből és az internacionalista osztag harcosaiból vállalkozó csoportot szervezett Muravjov ellen. A kialakult tűzharcban, melyben az internacionalisták parancsnoka, Raisz Béla is részt vett, az áruló parancsnokot ártalmatlanná tették. Raiszt a város parancsnokhelyettesévé nevezték ki. Az eszer lázadás következményeként július végére Szimbirszk, augusztus elejére Kazany mégis elesett. Abban, hogy az ellenforradalmárok a számukra kedvező helyzetet nem tudták teljesen kiaknázni, szerepet kapott a Központi Szibériai Szovjet erőinek és a távol-keleti vörös csapatok hősi ellenállása. Az utóbbiak ugyanis lekötötték az ellenforradalmi szibériai kormány három hadteste közül az egyiket (a közép-szibériait), Gajda csehszlovák ezredeit, a távol-keleti csehszlovák seregcsoport 14 000 emberét, a júliustól szeptember közepéig partra tett 60 000 japán katonát, valamint az amerikaiak és a franciák 5000 főnyi intervenció seregét. Ha ennek a közel 100 000-es, jól felszerelt és kiképzett erőnek csak egy részét sikerül a nyári hónapokban a Volga mentén és az Urálban a Moszkva felé törő ellenforradalmi csapatok támogatására bevetni, akkor a Volga menti hadszíntérre akadálytalanul folyhatott volna a hadianyag- és a csapatszállítás.

Az ellenállást szervező és irányító Központi Szibériai Szovjet és a Távol-keleti Népbiztosok Tanácsa a munkásság mozgósítása mellett igénybe vette az internacionalista hadifoglyok szervezeteinek a segítségét is. Szibériában a felső katonai vezetésbe bevonták az internacionalistákat. A Gajda ezredei és a közép-szibériai fegyőrgárdista hadtest ellen létrehozott *Bajkál menti Front* vezérkari főnöki tisztét Omaszta Frigyes, a vezérkari főnök helyettesének funkcióját Fried Dezső töltötte be. Stephan Singer osztrák főhadnagy volt egy időben a frontparancsnok helyettese, majd az internacionalista csapatok pótlásügyi főnöke, Weissmann végig a front hadtápfőnöki tisztét látta el. Távol-Keleten, Habarovszkban dr. Balló Gáspár a szovjet katonai osztályának helyettes vezetőjeként szervezte a harcot vállaló hadifoglyok felfegyverzését. Amikor a helyi szakszervezetek mozgósították tagjaikat a frontra, a Külföldi Munkások Ipargyesülete követte a példát, s megalakította az 1. habarovszki internacionalista partizános-tagot Karaics tengerész felcser parancsnoksága alatt. Az 1200 főből álló osztag törzsének főnökévé Tóth Zoltán főhadnagyt neveztek ki.

Kelet-Szibériában, a *Bajkálontúl* (beleértve a Szemjonov ellen harcolókat is) a Központi Szibériai Szovjet fegyveres szolgálatra, műszaki munkára, hadtápinvézményeinek működtetéséhez 10 000 hadifogoly szolgálatait vette igénybe. Szakovicsnak, a Távol-Keleten harcoló szovjet erők főparancsnokának közlése szerint az itt küzdő csapatok összlétszáma július–augusztusban 14 000 főt tett ki (csehszlovák adatok szerint csak 10 000-et). A harcoló csapatokhoz és a hadtáphoz a csehszlovákok által zsákmányolt iratok szerint mintegy 4000–4500 hadifogoly csatlakozott.

Az internacionalisták kivették a részüket a június 14-én *Irkutszkban* kirobbant ellenforradalmi lázadás elfojtásából is. Ez két nappal megelőzte Gajdának a Mariinszki Front áttörésére indított támadó akcióját. A csehszlovákok legyűrték a szovjet csapatok – köztük a krasznojarszki, az anzszero-szudzsenszki és az acsinszki internacionalisták – ellenállását, és egy hét alatt kijutottak Nyizsnyeugyinszk vonalára. Ekkor a szovjetek a Szemjonov elleni frontról vasúton csapatokat dobtak át (ide tartoztak a szretjenszki és csitai internacionalisták különítményei és az 1. omszki proletárosztag). A vörös csapatok ellentámadásba mentek át. Június 24-én az omszki osztag elfoglalta Nyizsnyeugyinszk elővárosát, áttörte a csehszlovákok védelmét, visszavonulásra kényszerítette az oldalazótűzbe került ellenfelet. A fehérek azonban megkerül-

129

130

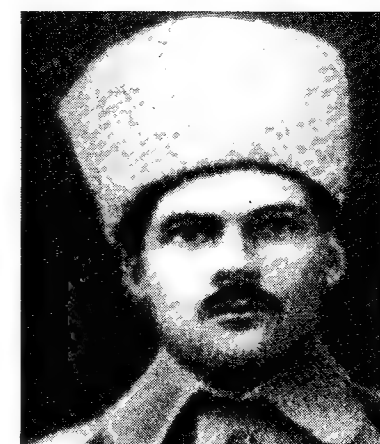
131

132

133

134

129 / NEMZETKÖZI
VÖRÖS GÁRDA OSZTAG
NYIKOLAJEVSKBEN, 1918 ELEJÉN

130 / KARIKÁS FRIGYES

131 / HOLLÄNDER SÁNDOR

132 / GEIGER JÁNOS

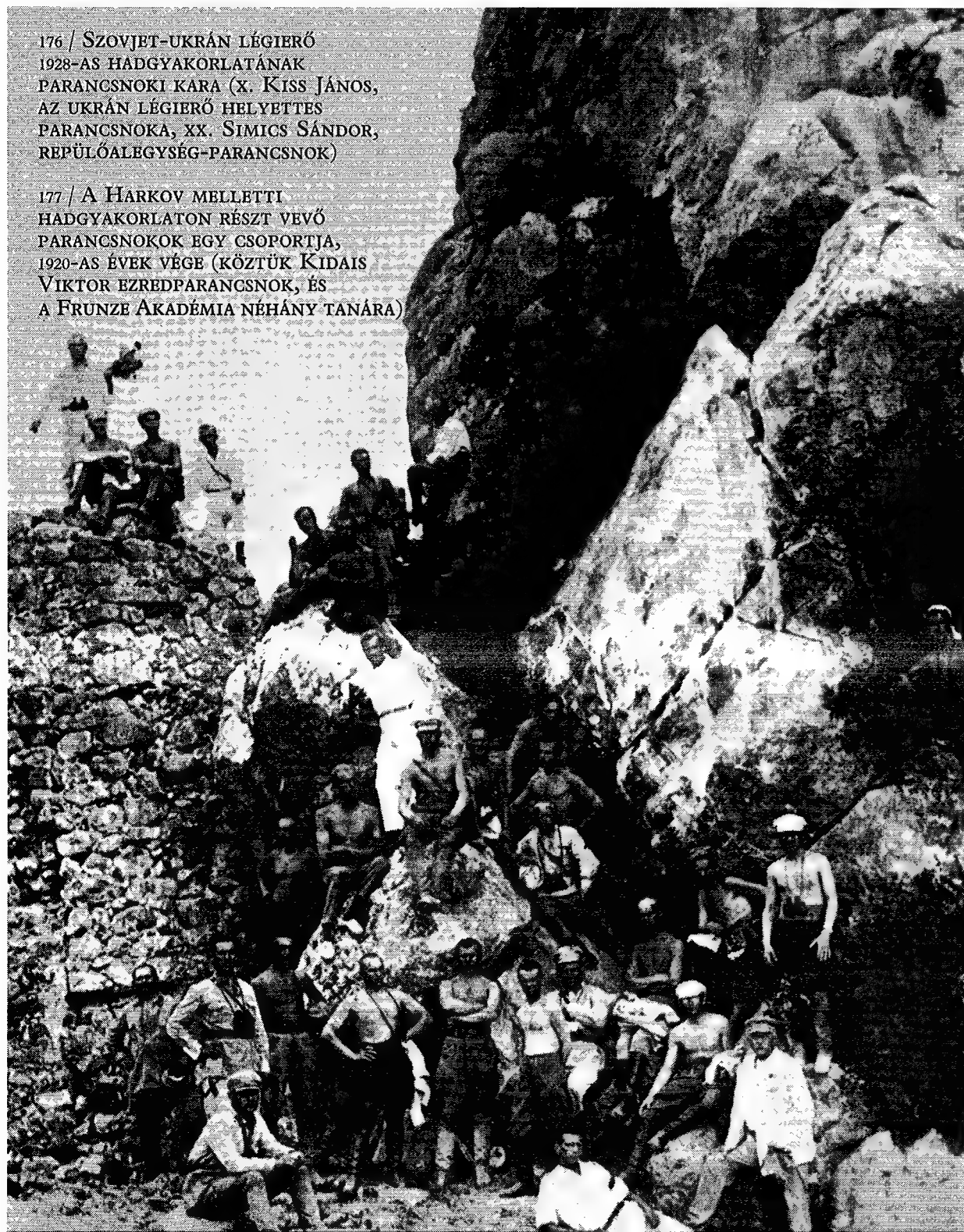
133 / IVÁNYI JÁNOS

134 / WIENERMANN LAJOS

176 / SZOVJET-UKRÁN LÉGIERŐ
1928-AS HADGYAKORLATÁNAK
PARANCSNOKI KARA (X. KISS JÁNOS,
AZ UKRÁN LÉGIERŐ HELYETTES
PARANCSNOKA, XX. SIMICS SÁNDOR,
REPÜLŐALEGYSÉG-PARANCSNOK)

177 / A HARKOV MELLETTI
HADGYAKORLATON RÉSZT VEVŐ
PARANCSNOKOK EGY CSOPORTJA,
1920-AS ÉVEK VÉGE (KÖZTÜK KIDAI
VIKTOR EZREDPARANCSNOK, ÉS
A FRUNZE AKADÉMIA NÉHÁNY TANÁRA)

ték a szovjet erőket, s váratlan tüzérségi rajtaütéssel kikényszerítették a visszavonulást, amely július 12-én Irkutszk feladásával járt. A visszavonulást Lányi Imre, Müller Armand és Grimm internacionalista osztagai fedezték.

Az újabb védelmi vonalat a *Bajkál-tó* partján kezdték kiépíteni. A tavat nehezen járható hegyek és áthatolhatatlan őserdők koszorúzzák, meredek déli partján sziklába vágva mintegy negyven alagúton át halad a hadászati jelentőségű transzszibériai vasút.

A védelem megszervezésében jelentős feladatokat vállaltak az internacionalisták. Különös figyelmet fordítottak a védelem tő felőli szárnyának biztosítására. A 6000 tonnás Bajkál, a 3500 tonnás Angara, a Krugobajkalec, az Inokentyj és más kisebb hajók fedélzetére lövegeket helyeztek el. A kezelőszemélyzetük orosz volt, a deszant és a tüzérség azonban internacionalista. Az Angarán például százötven magyar teljesített szolgálatot.

Az első védőállásokat Kultuknál hadifoglyok nagyarányú igénybevételével építették ki. A fehéreknek azonban sikerült a szárazföld felől a védelmet megkerülni, ennek következtében a szovjet csapatok Szludjankához hátráltak. Közben berobbantották a 39. számú alagutat. Július 24-től kezdve a felfegyverzett Angara tüzérségi tüzrel rendszeresen zavarta az alagútnál folyó helyreállítási munkákat, ugyanakkor a flottilla deszantokat tett a nyugati partra. A legjelentősebb csoport, mintegy 400 fő, nagyrészt magyarok, július 29-én Golousztnojénál lépett partra.

Július 26-án a fehérgárdista szibériai hadtest ezredei elfoglalták Murinót. Két nap múlva befejezték a berobbantott alagút helyreállítását, s a második lépcsőt alkotó két ezred és három osztag Ukke ezredes parancsnoksága alatt, páncélvonat fedezete alatt folytatta az előnyomulást. A Bajkál menti Front parancsnoka, Golikov elmentáadásra adott parancsot, amelyet 29-én 16 órakor két páncélvonat támogatásával *Vidri-no* irányából a többségében magyarokból álló századok lendületes rohama nyitott meg. Az ellenforradalmárokat Panykovka vasúti kitérőig vetették vissza. Másnap Hlebnyikov parancsnoksága alatt a szovjet csapatok a beérkezett erősítéssel együtt, a páncélvonatok tűztámogatásával hajnalban és este többször felújították a rohamot, a 3500 tonnás Angara közben a murinói állomásra mért tűzcsapásokat. A fehéreket a Murinótól nyugatra eső hegyek lejtőire szorították vissza, két demoralizált tiszti ezred maradványai pedig visszavonultak Szludjankára. 31-én éjjel 1 óra 45 perckor az Angara fényszóróival megvilágította a fehérek védőállásait, majd 4 óra

15 perckor a vörös századok ismét rohamra lendültek, s a szibériai fehérhadosztály parancsnoka táviratban jelentette: „Az ellenfél ereje nem kevesebb mint kétezer puska és négy löveg. Az ellenség nagyrészt magyarokból áll.” Az ellenforradalmárok feladták *Murino* állomását, majd augusztus 5-ig tűzpárbaj folyt, miközben a szovjet páncélvonatok előnyomulásához a vörösgárdisták javították a megrongált pályatestet. Közben a fehéreknek hegyi utak igénybevételével sikerült elvágni Hlebnyikov támadó csoportjának vasúti utánpótlási vonalát. 6-án 11 óra 40 perckor kimerült a páncélvonatok lőszerkészlete. A csapatok így 12 és 14 óra között tüzérségi támogatás nélkül intéztek elkeseredett rohamokat a fehérek ellen. Ezt 16 órakor megismételték, de az ellenfél tüzeben elvéreztek, köztük a magyar internacionalisták is. Ekkor mentek át támadásba Gajda pihent ellenforradalmi ezredei, s Hlebnyikov csoportját teljesen felmorzsozták.

A csitai vasúti munkások, Metyelica irkutszki osztaga, magyar és német internacionalisták Tanhojnál, majd Miszovajanál próbálták feltartóztatni az ellenséget. Fogytán volt azonban a lőszer. Közben Usakov fehérgárdista alezredes erős osztaga augusztus 16-án átkelt a tavon, és a vörös erők hátában Paszolszknál partra szállt.

A Bajkál menti Front alakulatai közül csak kétszáz internacionalistának, ugyanennyi csitai vörösgárdistának, valamint huszonöt anarchistának sikerült a bekerítésből kitörni. A harcmezőn később több mint ezer halottat földeltek el, s a vadászok évek múlva is sok csontvázat találtak a hegyekben. Az osztrák–magyar vezérkarhoz beérkező adatok szerint a közép- és kelet-szibériai harcokban mintegy 4000 magyar hadifogoly vett részt.

Távol-Keleten, *Vlagyivosztkban* június 27. és 29. között az angol és amerikai konzullal együttműködve az eddig semleges csehszlovák alakulatok megtámadták a szovjetet, és átvették a hatalmat. A harcolni nem akaró 3., 4. és 11. ezredüket pedig lefegyverezték.

A szovjet erők Nyikolszk-Usszurijszknál vették meg a lábukat, majd Szpaszk és Usszuri község vonalára vonultak vissza, soraikban harcolt az 1. internacionalista század és a magyarokat is magába foglaló lett század is. Itt alakult ki az *Usszurijszki Front*. Parancsnoka, Szakovics július 31-én általános támadást rendelt el. A szárnyakon erős osztagok nyomultak előre az a céllal, hogy Szpaszknál elvágják az ellenség visszavonulási útját. Augusztus közepén a szovjet erők Nyikitovka és Duhovszkoje felé közeledtek. Karaics internacionalistái augusztus 20-án a helyi parasztok segítségével Antonovka falunál

rajtaütöttek Kalmikov atamán főhadiszállásán, megnyílt az út Vlagyivosztok felszabadításához. Ennek megakadályozása érdekében az antant saját csapatait is felhasználta. A Fülöp-szigetéről augusztus második felében Vlagyivosztokba érkezett a 27. és 31. amerikai ezred. Az intervenció erők főparancsnoka, Otani japán tábornok harcba vetette a 12. japán hadosztályt és a 27. amerikai gyalogezerdet.

Az erőviszonyok megváltoztak. Az Üsszurijszki Front orosz és internacionalista alakulatai visszavonultak Habarovszk irányába, a város feladása után az Amuron hajón és vasúton északnyugat felé vonultak.

A *Bajkál-tótól* két irányban vonultak vissza a vörös csapatok: az 1. omszki proletárosztog és más alakulatok Troickoszavszk felé, hogy Mongóliában keressenek menedéket; a főerő Csitan át kelet felé. Útközben augusztus 28-án az urulgai állomáson a vezetők és a katonai egységek képviselői tanácskozást tartottak, melyen elhatározták a frontális harc beszüntetését és a partizánharcra való áttérés előkészítését. Szergej Lazo javaslatára az internacionalistákat élelemmel, ruházattal, fegyverrel, lőszerrel és pénzzel látták el. Nagy részük beolvadt a lakosok közé, vagy olyan táborokba ment, ahol forradalmi tevékenységüket nem ismerték. A közismert parancsnokok a tajgában rejtett szálláshelyeket létesítettek, amelyek később a partizánmozgalom bázisaivá válhattak. A Tungir menti rejtett, megerősített szálláshelyre vonult vissza Weissmann, Singer, Omaszta, Ember, a Szipériai Külföldi Munkások Kommunista Pártjának elnöke, Fichter Imre, összesen mintegy kétszázan.

Az 1. omszki osztag Troickoszavszknál szeptember 1-én kénytelen volt letenni a fegyvert. A Berezovkánál mozgósított 1200 hadifoglyot

szigorú őrizettel visszavitték a táborba, a parancsnokokat viszont bebörtönözték, illetve egy részüket kivégezték. Több internacionalistának sikerült csatlakozni Kalandarasvili osztagához. A kínai területre menekült internacionalisták egy részét azonban az ottani hatóságok kiadták az ellenforradalmároknak. 1918. novemberben csak Blagoveszenszkben nyolcvanhét internacionalistát gyilkoltak meg. Kalmikov atamán végezte ki öccsével együtt dr. Balló Gáspárt, Liszcai Lajos ütegparancsnokot, az egykori hivatásos tisztet, aki ezt írja búcsúlevelében: „sohse harcoltam olyan szívesen, mint ezekkel az emberekkel – írja –, katona létemre most tudtam meg valójában, hogy miért harcolok, és a hadsereg, melynek soraiban verekedtem, az utolsó emberig szintén megértette ezt.”

A visszavonuló szovjet csapatmaradványok 3000 harcosa Rejnovo, Ruhnovo, Magdagacsi, Tigda körzetében szeptember 22–24. között ütközött meg a Mandzsúriából Blagoveszenszken keresztül előrenyomuló 7. és a 12. japán hadosztállyal, amely Nyercsinszk érintésével vasúton vonult kelet felé. A túlerő győzött. Októberben az angol–amerikai és japán fegyverszállítmányok előtt megnyílt az út a Volga menti hadszínterre.

Ezzel az időszakkal zárult le az internacionalisták oroszországi katonai szerepének az a szakasza, amikor a legmagasabb arányt érték el a szovjet fegyveres erők soraiban. Az internacionalisták, köztük a magyarok, elévülhetetlen érdemeket szereztek a csehszlovák hadtest lázadása miatt bekövetkező veszély leküzdésében. Hősi helytállásukkal időt biztosítottak az oroszországi forradalmi erők mozgósításához, amelyek ennek révén eldöntötték az ellenforradalom és az intervenció erők ellen vívott harc végső kimenetelét.

6. Internacionalisták a Vörös Hadsereg első győzelmes csatáiban

Augusztusra a fehér csapatok támadása a Volga vidékén kifulladás. A Volga mentén és az Urálban harcoló fehérgárdista és csehszlovák erők részére az antant távol-keleti erőitől remélt segítség nem érkezett meg. A késés a Központi Szibériai Szovjet és távol-keleti szovjet erők előbb ismertett ellenállása miatt történt. A Vörös Hadsereg parancsnoksága ezt kihasználva támadásra indította csapatait, hogy felszabadítsa a Volga mentét. A Keleti Front állományához ekkor kö-

zel 10 000 internacionalista tartozott, a létszám felét magyarok tették ki.

A *Volga mente felszabadításának* szeptember 5-én kezdődő első hadművelete, Kazany visszafoglalásáért folyt. A küzdelemben szovjet részről a 2. és az 5. hadsereg egységei vettek részt. Soraikban számos internacionalista alegység harcolt. Ezek közül a magyar–lengyel lovasosztályt, az Engels nevét viselő internacionalista ezredet, a Karl Marx zászlóaljából szervezett ezre-

det, valamint a 2. hadsereg alárendeltségébe került kazanyi nemzetközi zászlóaljat említjük meg. Szeptember 10-én a vörös csapatok szuronyrohama elseperte a fehérek ellenállását. A városba benyomulók között volt Gyuricza Mátyás lovasalegysége és egy internacionalista zászlóalj.

A Szimbirszk felszabadítására indított hadműveletben az 1. hadsereg hadosztályai vettek részt. Gáj vashadosztálya szeptember 11-én foglalta el a várost. Alárendeltségébe tartozott az 1. szimbirszki (később 216-os) internacionalista ezred, melynek parancsnoka Jaroslav Častek, helyettese pedig Varga Gyula volt. Szeptember 16-án a Kazanyból visszavonuló Keppel ezredes ellenforradalmi egységei meg akarták fordítani az események alakulását. Szétverték egy parasztezredet, s megkísérelték a hadászati jelentőségű szimbirszki híd elfoglalását, melynek védelmét Varga irányította. Személyesen vezette a fehérek ellentámadása idején a szuronyrohamot a hídra lépő ellenforradalmárok ellen, s biztosította a Vörös Hadsereg támadásának további kifejlesztéséhez a fontos átkelőhelyet.

Az első két hadművelet sikeréhez hozzájárult Bljuher mintegy 10 000 főt kitevő partizánseregének kéthónapos portyája a fehérek mögöttes területén. A partizánokhoz Belorecknél csatlakozott a 17. troicki ezred internacionalista zászlóalja, valamint számos munkás és hadifogoly önkéntes. Kemény harcokban szeptember 13-án érték el a partizánok Kungur körzetét és egyesültek a 3. hadsereggel, amelynek állományához mint 3. hadosztály csatlakoztak.

A Volga mente teljes megtisztítását eredményező Szizrany és Szamara felszabadításáért indított hadműveletben az 1., a 4. és az 5. hadsereg egységei vettek részt. A csoportosításhoz több internacionalista alakulat tartozott. Ezek közül kiemelkedő szerephez jutott a harcokban a 24. hadosztály internacionalista ezrede és a Gábor Mózes szervezte 1. szaratovi internacionalista ezred. Az ezred a 4. hadsereg nyikolajevszki hadosztályának alárendeltségébe került. Feladatuk kapta, hogy az Ivancsenko nevű gyárváros munkásaival vágja el a Szizranyból visszavonuló 6000 főnyi ellenséges csoportosítás Szamarába vezető útját. Az erők egyenlőtlenek voltak. Az ezredet bekerítették. 36 órás harcban az egység 1200 emberéből 800 elesett, de végül kitört a fehérek gyűrűjéből, és rövid pihenés után ismét bekapcsolódott a küzdelembe.

Szamarát a 4. és az 1. hadsereg egységei október 7-én szabadították fel. A 24. hadosztály internacionalista ezrede ezt követően Varga Gyula parancsnoksága alatt részt vett abban a 800 kilo-

méter mélységű hadműveletben, amely megteremtette a kapcsolatot az elszigetelten küzdő Szovjet-Turkesztánnal. A vörös csapatok december 31-én a zord időjárás ellenére bevették Ufat, január 22-én a turkesztáni csapatokkal együttműködve felszabadították Orenburgot. Az Aktyubinszk körzetében gyülekező turkesztáni szovjet erők kilenc lövész- és két lovasezredből, valamint más alakulatokból tevődtek össze. Köztük a III. Internacionálé nevét viselő ezred csaknem teljesen, a többi egység kisebb-nagyobb számban egykori hadifoglyokból állott.

A támadó hadműveletek alatt a *Keleti Front* északi (3. hadsereg) és déli (4. hadsereg) szárnya aktív védelmet folytatott.

1918 őszén a 3. hadsereg erős ellenséges nyomás nehezedett. A fehérek mielőbb egyesülni akartak az Arhangelszknél partra szállt antanterőkkel. Kun Béla személyesen is bekapcsolódott a védelmi harcokba. Tagja lett a liszvai katonai körzet tanácsának, augusztus 13-tól pedig a közép-uráli hadosztály Liszva körzetében harcoló 3. dandárának politikai biztosává nevezték ki. A dandár állományába tartozott Münnich Ferenc zászlóalja, melyet ezredé szerveztek át. Augusztus végén a 3. hadsereg megrövidítette arcvonalszakaszát, s néhány ponton támadásba ment át. Szeptember, október folyamán az internacionalisták a 3. dandár jobb szárnyán Katajevón és Mjagkij Kinen át egész Bizajevszkajáig szorították vissza az ellenforradalmi erőket. A pótlásként érkező mozgósítottakból álló menetalakulatok a besorozott középparasztok ingadozása miatt komoly problémákat okoztak. Parancsmegtagadások mellett előfordult az is, hogy átálltak a fehérekhez. Ekkor hozták létre a fegyelem megszilárdítása és az ellenséges bomlasztó tevékenység elhárítása érdekében a hadseregközvetlen különleges osztagokat. A hadsereg-parancsnokságok ezekbe az osztagokba – a kipróbált oroszországi kommunisták mellett – beosztottak olyan magyar internacionalistákat is, akik 1918 elejétől becsületes helytállásukkal már bebizonyították politikai megbízhatóságukat. E minőségben 1918–1921 között szinte valamennyi hadseregben megtalálhatjuk őket. A 3. hadsereg különleges osztagának szeptember 3-i parancsa például arról tájékoztat, hogy a forradalmi katonai törvényszék elnökévé Kun Bélát, egyik tagjává pedig Münnich Ferencet nevezték ki.

A Keleti Front déli szárnyán levő egységek az uráli kozákokkal álltak harcban. Megakadályozták őket abban, hogy Krasznov és Gyenyikin csapataival egyesüljenek. Közéjük tartozott a le-

gendás hírű Csapajev és Wienermann Lajos dandárja. Mindkét alakulatban harcoltak magyarok. Wienermann dandárját az 1. moszkvai internacionalista zászlóaljából, az Asztrahanyból ide irányított nemzetközi alegységből, s a körzetben verbuvált hadifoglyokból, valamint orosz vöröskatonákból szervezték. Az alakulat közvetlenül a 4. hadsereg parancsnokának az alárendeltségébe került, ahol Alekszandrov-Gajtól délre és keletre mért rövid, határozott

7. A déli arcvonalon

A Volga alsó folyásánál a németek támogatását élvező Krasznov atamán doni hadserege, valamint Észak-Kaukázusban, az antant hívének számító Gyenyikin tábornok Önkéntes Hadserege ellen nagy létszámú, de gyengén szervezett szovjet erők küzdöttek. A harcok súlypontja ekkor az életfontosságú gabonaszállítmányok útvonalán fekvő Caricin körzetére esett. A caricini seregcsoport egész augusztus folyamán súlyos védelmi harcokat folytatott Krasznov 27 000 gyalogosból és 30 000 lovasból álló hadseregével szemben.

A fehérek lovassága megkerülte a vörös csapatok támpontszerű védelmét, és érzékeny csapásokat mért a mögöttes területekre. Ez indokolta a vörös lovasság megteremtésére tett erőfeszítéseket. Caricin védelme folyamán alakították ki Bugyonnij lovasdandárát, melyet november folyamán hadosztállyá, majd hadtestté, s 1919-ben lovashadsereggé fejlesztettek. Bugyonnij visszaemlékezésében megírta, hogy lovasegységeinek soraiban „sok magyar akadt a harcosok között”. Elismeréssel nyilatkozott a huszárokról: „... Részt vettem az első világháborúban – írta –, és tudom, hogy a magyar lovasság a legjobbnak számított. A tapasztalt kozák lovassággal kellett tehát harcba szállnunk, olyan lovassággal kellett tehát alakítani, amely felülmúlja a kozákokat. Így aztán a magyar lovasok jelenléte nagy nyereség volt számunkra.”

A Déli Front hadműveleti területén az internacionalisták szervezését az OK(b)P külföldi csoportjai caricini föderációja koordinálta. Működési területe kiterjedt az 1918. szeptember 11-én megalakult Déli Front 8., 9., 10. és 11., 12. hadseregének körzeteire. Jonin dán megbízott szeptember 7-én jelentette, hogy Krasznov ellen négy, jelentős arányban magyarokból álló ezred harcol. A nemzetköziek összlétszáma szerinte

csapásokat a fehér kozákokra. Wienermannból, az egykori bádogossegéből a Vörös Hadsereg egyik kiemelkedő parancsnoka lett. Október közepén – amikor fogságba esett bajtársait személyesen akarta egy merész vállalkozással kiszabadítani – géppuskája csődöt mondott, s a rároháló kozákok lekaszabolták. Moszkvában temették el, és az eseményt a filmhíradó is megörökítette. A dandár parancsnokságát helyettese, Görbe István vette át.

16 000 fő körül mozoghatott, amelybe beletartozott a Kikvidze-hadosztály 2. internacionalista ezrede (9. hadsereg), a Szorokin parancsnoksága alatt álló III. Internacionálé nevét viselő dandár (10. hadsereg). Az utóbbi két alakulat Caricintől északra harcolt. Internacionalisták több páncélvonaton is teljesítettek szolgálatot. Ezek közé tartozott a III. Internacionálé nevét viselő páncélvonat.

A legendássá vált tamanyi hadseregben, melynek az észak-kaukázusi hegyek közötti visszavonulásáról írta Szerafimovics a Vasáradat című regényét, számos magyar küzdött. Ott találjuk őket az abahovói, az 1. és az egyesült internacionalista ezredek soraiban, a 4. jejszki gyalogezredben, Kocsubej lovasalakulatában, a Caricinből Baku megsegítésére indított gyalog- és tűzéralakulatok soraiban.

Az utóbbiak Azerbajdzsán elvesztése után elkeseredett védelmi harcokat vívtak. A Petrovszkért (ma Mahacskala) vívott ütközetben 80 magyar áldozta életét, akiknek Szovjet-Dagesztán lakói emlékművet állítottak.

Az Észak-Kaukázusban küzdő szovjet erőket a 11. és a 12. hadseregbe egyesítették, s 1918 novemberében az utóbbiakból alakították meg a Kaszpi-Kaukázusi Frontot. A Front Külföldi Katonai Tanácsában Kovács Imre, Gavró Lajos és a Sugár testvérek töltöttek be vezető szerepet. A tanács 12 000 különböző nemzetiségű internacionalistát tartott számon. Az utóbbiak zöme a központi erőktől elvágvá, Vlagyikavkaz, Pjatyigorszk, Groznij háromszögben felmorzsolódott. Másik részük a 11. hadsereg egységeivel vonult Asztrahany felé. Soraikat borzalmas járvány tizedelte. Erre a sorsra jutottak Gavró Lajos ezredének alegységei is, melyek hónapokig keményen harcoltak a Kizljárnál kialakult frontszakaszon.

8. Az ausztria-magyarországi polgári demokratikus forradalom és az internacionalisták

Az internacionalisták jelentős szerephez jutottak az Ukrajnát megszálló német és osztrák-magyar csapatok között folytatott forradalmi propagandában. Ennek különösen akkor nőtt meg a súlya, amikor a gabonarekvirálások ellenhatásaként elemi erővel bontakozott ki a partizánmozgalom. Az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottságában külön osztály irányította a megszálló csapatok közötti felvilágosító munkát. A magyar kommunisták ebbe a tevékenységbe is bekapcsolódtak.

1918 augusztusában megkezdődött az osztrák-magyar csapatok kivonása Ukrajnából. A balkáni, illetve az olaszországi hadszíntérre akarták szállítani az alakulatokat. Mintegy 40 000 katona azonban szembeszállt a frontra küldést jelentő parancsokkal: elszöktek, vagy átadták fegyvereiket az ukrainai partizánoknak. A Monarchia keleti hadserege, melynek parancsnoksága Odesszában székel, október és november folyamán teljesen felbomlott.

Az ausztria-magyarországi, majd a németországi polgári demokratikus forradalom, valamint a világháború befejezésének híre leírhatatlan örömet keltett az internacionalisták soraiban. 1918 novemberének elején az osztrák-magyar hadifogolymissziót az Osztrák-Magyar Munkás és Katonaküldöttek Tanácsa váltotta fel. Sok hadifogoly indult haza ekkor, közöttük a szovjet-oroszországi magyar kommunisták vezető szerveinek határozata értelmében, az OK(b)P egyetértésével, sok vezető kommunista pártmunkás is: Kun Béla, Pór Ernő, Jancsik Ferenc, Vántus Károly és mások azzal a határozott céllal, hogy a forradalmi szocialisták csoportjával és a baloldali szociáldemokraták közreműködésével Magyarországon is megalakítják a kommunista pártot. Elhatározásukat november 24-én valóra is váltották.

A központi hatalmak országaiban kibontakozó polgári demokratikus forradalmak erősítették a szovjetköztársaságok védelmi helyzetét, ugyanakkor az antant a fegyverszünet után nagyobb erőket összpontosíthatott az oroszországi hadszínterekre. A volt hadifogoly kommunisták hazatérése új lendületet adott az itthoni munkás- és parasztmozgalomnak, meggyorsította az átmenetet a polgári demokratikus forradalomból a szocialista forradalomba. Az internacionalista önkéntesek tömeges távozása a frontról nehéz helyzetbe hozta a Vörös Hadsereg legfelső veze-

tését: gondoskodnia kellett a pótlásokról. Ezért született a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának november 15-én kelt parancsa, mely a hat hónap szolgálatot vállalt önkéntesek szolgálati idejét a polgárháború befejezéséig meghosszabbította. Az OK(b)P Külföldi Csoportjainak Föderációja áthidaló megoldást javasolt. Ennek nyomán a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa elrendelte az internacionalisták összpontosítását a megszállás alól éppen felszabaduló Ukrajnába. Ez egybeesett az antant támadásának akkori hadászati főirányával. Megkezdődött a burzsoá francia és görög csapatok partraszállása a Fekete-tenger ukrainai partvidékén.

A csapatparancsnokok nem szívesen mondtak le a nagy harci tapasztalattal rendelkező nemzetközi önkéntesekről, s ez helyenként összeütközéseket okozott. Permben, Szamarában, Szaratovban a konfliktus hadbíróági eljárásokat is eredményezett. Az események Lenin közbelépését is szükségessé tették.

1919. január 3-án megszületett a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának parancsa, amely különválasztotta az oroszországi illetőségű és a volt hadifoglyok közül kikerült önkéntesek szolgálati idejét. A parancs az utóbbiak számára még a polgárháború befejezése előtt, az eredetileg vállalt hat hónap letelte után, lehetővé tette a leszerelést és a hazatérést.

Az internacionalisták számottevő része még 1918 novemberében, a hadifogoly-szállítmányokkal Ukrajnán és Lengyelországon át hazatért.

A németek háborús veresége bábjukat, Szkopadskij hetmant is elsöpörte, s 1918 novemberében Ukrajnában a hatalmat Vinnyicsenko és Petljura burzsoá nacionalista direktóriuma ragadta magához. A breszt-litovszki béke semmissé nyilvánítása után újjáalakult az ukrán szovjet kormány, melynek Vörös Hadserege megindította az ország felszabadítását célul tűző hadműveleteket. 1918 végén és 1919 elején ukrán földön – Tokvesz szovjet hadtörténész kutatásai szerint – több mint harminc internacionalista egység és alegység harcolt, főleg azok, amelyeket az ukrainai összpontosításra vonatkozó direktíva alapján vetettek be. Az internacionalisták részt vettek a Harkov és Kijev körüli harcokban. Poltavában alakult meg Fekete Rudolf magyar-román ezrede, amelyet Kijev felszabadítása (február 9-én) után Nyugat-Ukrajnában

alkalmaztak. Az említett egység dandárrá bővítve Galícia határáig nyomult előre.

A Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa 1919. január 22-én az internacionalista alakulatok szervezésének irányítását Jaroslav Častek

cseh származású parancsnok törzsére bízta. 1919 márciusában a törzs a tömeges hazatérések ellenére még 30–35 000 nemzetközi önkéntest tartott nyilván, akiknek 15–20 százaléka a hadsereg kommunistái közé tartozott.

9. A Magyar Tanácsköztársaság katonai megsegítéséért

Vacetisz, a szovjet fegyveres erők főparancsnoka 1919. február 25-én a Leninhez eljuttatott helyzetmegítélésében a Szovjet Köztársaságra nézve legveszélyesebbnek a Fekete-tenger partvidékén felvonuló francia, görög, román, a Balti-tenger partvidékén szétbontakozó finn, észt burzsoá csapatokat és Jugyenicis fehérgárdistáit tartotta. Ezért ezekre a területekre összpontosította a főbb hadászati tartalékokat, köztük az internacionalistákat. Az OK(b)P Külföldi Csoportjainak Föderációja, melynek Kun hazatérése után Rudnyánszki Endre lett az elnöke, fokozta a Dél-Ukrajnában partra szállt antantcsapatok soraiban végzett propagandát. Ezt a munkát jól támogatta a helyi illegális pártbizottságokkal együttműködő Francia Kommunista Csoport.

Az események azonban nem egészen Vacetisz helyzetmegítélése szerint alakultak. A legveszélyesebb támadás nem a nyugati, hanem a keleti hadszíntéren bontakozott ki. Március 4-én Kolcsak jól felszerelt hadserege támadásba ment át. Az 5. szovjet hadsereg frontszakaszát, négyszeres fölényére támaszkodva áttörte, és a Volga irányába nyomult. A szibériai intervenció erők főparancsnoka, Janin tábornok a támadás déli irányú kifejtését szorgalmazta, hogy megvalósíthassák Gyenyikin és Kolcsak seregeinek az egyesülését.

Ilyen körülmények között a Keleti Front állományába tartozó internacionalisták nyugati átcsoportosításáról szó sem lehetett. A szovjet hadvezetés az addig számba vett internacionalista alakulatok háromnegyed részét Kolcsak támadásának az elhárítására használta fel.

Súlyos védelmi harcok közepette érkezett meg a Magyar Tanácsköztársaság megalakulásának lelkesítő híre, amit a Kommunisták Magyarországi Pártjának Moszkvában levő Külföldi Irodája március 22-én kiáltványban hozott a magyar vöröskatonák tudomására. Ebben nyomatékosan hangsúlyozta, hogy „bármely fronton álljanak is, azon a fronton kitartva, rendületlenül harcolva ugyanúgy oltalmazzák a Magyar

Tanácsköztársaságukat, mintha Budapest utcáin állnának fegyverben. Mert a nemzetközi proletárforradalom ügye közös”.

A francia vezérkar a forradalmasodó tengerészeket és szárazföldi erőket kivonta a szovjet földről. A magyarországi tanács hatalom, majd az április 7-én megalakuló Bajor Tanácsköztársaság megosztotta az antant erőit, elodázta a Szovjet-Oroszország ellen tervezett nyugati és dél-nyugati irányból mért együttes csapást.

A proletárforradalom németországi győzelmének közeli perspektívája kétségessé tette az internacionalisták nyugati összpontosításának szükségességét. Frunze a déli fronton április 28-án ellentámadásba ment át, hogy visszavesse Kolcsak csapatait a Volga partjáról. Az ellentámadásban részt vettek azok az átszervezett internacionalista alakulatok is, amelyek az egy-másfél hónapos védelmi harcok folyamán állományuk több mint felét elvesztették. Ezek közé tartozott a 222. ezred, melybe beolvasztották Wienermann dandárának életben maradt önkénteseit. Az ezred csapajev 25. hadosztályának alárendeltségébe került. Német Lajos – az egység lovas felderítő osztagának parancsnoka – Andrej Csernovval együtt a Kinyelj folyón átvívelő híd megtartásával lehetővé tette a hadosztály gyors előretörését. Hőstettéért a legmagasabb kitüntetést, az akkor alapított Vörös Zászló Rendet kapta. Frunze ellentámadása a Keleti Front csapatainak általános támadásává fejlődött. Ugyanakkor Dél-Oroszországban azonban új erőre kapott Gyenyikin hadereje. Ehhez hozzájárult az, hogy az antant Gyenyikinhez irányította a Németországból és Ausztriából hazatérő orosz hadifoglyok tekintélyes részét.

Kun Béla a Magyar Tanácsköztársaság ellen 1919. április 16-án indult támadás napján távirati úton kért katonai segítséget Lenintől: „Az egyesülés a szovjet csapatokkal Galicián át életkérdés számunkra – hangsúlyozta – . . . Mi elkeserítő helyzetben vagyunk, hadsereg nélkül, ha ön nekünk nem segít, a Kommun sorsa lesz osztályrészünk.” A Magyar Tanácsköztársasággal

való összeköttetés megteremtéséhez – Gyenyikin támadásának visszaveréséig – elsősorban az Ukrajnába összpontosított internacionalisták álltak pillanatnyilag rendelkezésre. A galíciai határon harcoló ukrán egységeket, Rudnyánszki javaslatára internacionalista alakulatokkal akarták felváltani.

A magyar Forradalmi Kormányzótanács május 8-án rádiótáviró útján mozgósítási parancsot adott ki, mely minden 18 és 45 év közötti, Oroszországban és Ukrajnában élő magyar munkást, parasztot és alkalmazottat érintett. A szovjet ellenőrzés alatt álló területekről azonban a hadifoglyok már 1918 őszéig hazatértek, így mozgósítható tartalék alig maradt. Hét európai kormányzószágban mindössze 4000 első világháborús hadifoglyot tartottak nyilván. A Kormányzótanács elsősorban a Vörös Hadsereg keleten kibontakozó támadása nyomán felszabaduló hadifogly-tömegekre számíthatott. A szibériai intervenció erők főparancsnoka, Janin azonban úgy intézkedett, hogy Kolcsak szállíttassa keletre a hadifoglyokat. Öreiket olyan államok katonáival váltassa fel – csehszlovákokkal, románokkal, részben délszlovákokkal –, amelyek szemben álltak Tanács-Magyarországgal. A mozgósításnak ez a lehetősége tehát kritikus időben szűnt meg.

Podvojszkij ukrán hadügyi népbiztos május 9-én rendelte el, hogy állítsák fel Boskovits Gyula vezetésével az Ukrán Vörös Hadsereg internacionalista egységeit szervező parancsnokságot, amely június 12-ig 5252 internacionalistát vett nyilvántartásba. Az Oroszországi Szocialista Föderatív Szovjet Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa Časteket bízta meg a Szovjet-Oroszországban működő Nemzetközi Vörös Hadsereget szervező parancsnokság vezetésével. Székhelye Nyizsnyij-Novgorod lett. Tanács-Magyarország segélykérése után kezdetben innen irányították a szervező munkát, és a Hadifoglyok Külföldi Csoportjainak Föderációjával együtt a parancsnokság is Kijevbe tette át székhelyét.

Miután kiderült, hogy jelentősebb mozgósítható hadifogly-tömeg nem áll rendelkezésre, az Ukrán Hadügyi Népbiztosság június 20-án felszította a Nemzetközi Vörös Hadsereget szervező parancsnokságot, valamint az Ukrán Vörös Hadsereg internacionalista egységeit szervező parancsnokságot. *A meglevő erőkből egy-két dandárból álló hadosztály felállítását rendelte el.* A Népbiztosság először a horvát származású Barabás Gusztávot, majd annak megbetegedése után Boskovits Gyulát bízta meg a hadosztályparancsnoki feladattal. Az 1. lövészdandár pa-

rancsnokává Časteket nevezték ki. A szervezés Kijevben folyt. Állományába került az 1. és a 3. internacionalista lövészezred, egy lovas- és egy tüzérszázad, egy műszaki és egy híradószázad, egy komendánsszázad és egy géppuskás alegység, valamint a kijevi tartalék zászlóalj. A dandár létszáma 4–5000 fő között mozgott. *A 2. dandárt* Cserkassziban kezdték szervezni. Mintegy 2000 internacionalistát sikerült itt összpontosítani, akiket ezred-, zászlóaljkötelékben vetettek be az ellenforradalmi lázadások és Gyenyikin csapatai ellen.

A Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltása után a mozgósítás hatályát kiterjesztették a szlovákiai illetőségű munkásokra és parasztokra is. Az OK(b)P Külföldi Csoportjainak Föderációja július 23-i ülésén elhatározta: terjesszék ki a mozgósítást minden cseh, román és horvát proletárra, szegényparasztra és katonai szakemberre.

Augusztus 1-én a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa Rudnyánszki előterjesztése elhatározta, hogy minden internacionalista alakulatot nyugatra összpontosít, még a Keleti Front állományából is. A galíciai áttörést az Ukrán Front alakulataiból szervezett 12. hadseregnek és a Kijevben összpontosított internacionalistáknak kellett volna megkísérelnie. Közben megérkezett a magyar proletárdiktatúra leverésének a híre. Az OK(b)P Magyar Csoportja augusztus 6-án Moszkvában tartott ülésén megalakította a *Magyarországi Forradalmi Bizottságot*. Tagjaivá választották a tanácskormány külföldre távozott, az ülésen jelen nem levő tagjait is. Elnök Rudnyánszki Endre lett. A bizottság magát emigráns kormánynak tekintette, amely a magyar proletárdiktatúra visszaállításáért küzdött. A Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa hozzájárult ahhoz, hogy a Magyarországi Forradalmi Bizottság újjáalakítsa a Nemzetközi Vörös Hadsereget szervező parancsnokságot. Élére Kovács Imrét nevezték ki.

1919 tavaszán és nyarán – a mozgósított magyarokat és szlovákokat is beleértve – mintegy 15–16 000 internacionalista kapcsolódott be az ukrán földön folyó harcokba. Az 1. internacionalista dandár augusztusban a Petljura nacionalista csapatai, valamint a Gyenyikin erői elleni harcokban vett részt. Fedezte a 12. hadsereg visszavonulását Kijevből, és az utolsók között hagyta el a várost. A harcot ekkor a beteg Časteket helyettesítő Lipsitz Ernő politikai biztos irányította.

Az internacionalista dandár Csernyigov körzetébe vonult vissza. Szeptember közepén bekapcsolódott az Osztyor városának felszabadítá-

sát eredményező ellentámadásba. Osztyor, Nyezsín és Csernyigov körzetében harcolt az 1. önálló internacionalista lovasosztály Horváth István parancsnoksága alatt. Az osztályt ezredé fejlesztették, parancsnokává később Garasin Rudolfot nevezték ki.

Kijev elvesztése után Gavró Lajos nemzetközi zászlóalja elszakadt a zömtől. Bekerítésben maga köré gyűjtötte a csapattesteiktől elmaradt vöröskatonákat és megszervezte a 3. radomszli internacionalista ezredet, melynek állományába magyarok, ukránok, oroszok, németek, románok és kínaiak tartoztak, összesen ezernégyszáz gyalogos és hatvan lovas. Az Irpeny folyó partján biztosították az Odessza körzetéből visszavonuló 45. és 58. hadosztály egyesülését a 12. hadsereg egységeivel. Október 15–16-án más egységekkel együtt az ezred betört Kijevbe, majd a vállalkozás végrehajtása után sikeresen visszavonult. Haditetteinek elismeréseképpen Gavró Lajost Vörös Zászló Renddel tüntették ki, helyettesei – Janik Béla, Konsztantyin Topcsij – és több századparancsnok is kitüntetést kapott.

A Magyarországi Forradalmi Bizottság Kovács Imrét szeptemberben Magyarországra küldte, hogy a helyszínen tanulmányozza a tanács hatalom visszaállításának lehetőségeit. A szerzett információk sem voltak túlzottan biztatók. Kialakult az a meggyőződés, hogy a magyar tanács hatalom visszaállítása a szocialista forradalomnak a szomszédos országokban való győzelmétől függ. Ezért az OK(b)P Külföldi Csoportjainak Föderációja 1919. szeptember 26-án hozott határozata alapján Magyarország

Forradalmi Bizottsága átadta az internacionalista egységek szervezését a Föderáció mellett létrehozott *Katonai Bizottságnak*. Ebben a délszláv kommunistákat Milan Kodrnya, a románokat Alexandru Soki, a magyarokat Iványi János, a németeket Hoffman Antal, a csehszlovákokat Vlastimil Peksa képviselte.

A magyar tanácskormány megdöntése után a magyar internacionalista vöröskatonák között kétségek támadtak a katonai szolgálat folytatásának szükségességével kapcsolatban. Sokan már öt éve voltak fegyverben: haza akartak menni. Ezért a Gomel körzetében harcoló dandárt le kellett fegyverezni, s a 2000–2500 főt kitevő állományt novemberben *Kazanyba* irányították. Ide vezényelték a nemzetközi lovasezredet is. Ez a város lett 1919 végétől 1920 őszéig az internacionalista alakulatok szervezésének fő bázisa. Ide irányították Turkesztánból és a Kolcsak uralma alól felszabaduló Szibériából is a nemzetközi alakulatokat.

Az internacionalisták főleg 1919 nyarán és kora őszén Gyenyikin támadásának elhárításában, erőinek felmorzsolásában játszottak szerepet. A Déli Front október 10-én indított ellentámadásából, amely általános támadássá fejlődött, a nagyobb internacionalista alakulatok közül egyedül az 58. lövészadosztálynak alárendelt 3. (519.) nemzetközi ezred vett részt Gavró parancsnoksága alatt, továbbá azok az internacionalisták, akik Bugyonnij 1. lovashadseregében szolgáltak. Gavró ezredét, amely decemberben kitűnt a Kijev felszabadításáért folytatott harcban, a felsőbb parancsnokság vörös zászlóval jutalmazta meg.

10. A turkesztáni arcvonalon

Turkesztán őslakossága – kazahok, üzbégek, kirgizek, tadzsikok, karakalpakok, türkmének és más népek – a bégek, a kánok s emírek feudális elnyomása alatt élt. Még a rabszolgatartás nyomai is fellelhetők voltak. A Hivai Kánság és a Buharai Emirátus a cárizmus alatt elég széles autonómiát élvezett, saját hadserege is volt.

A szovjethatalom először az ipari munkássággal rendelkező városokban szilárdult meg, vidéken fennmaradt a feudálisok, a nagygazdák és a mohamedán papság befolyása. Az angolok ügynökei a kínai, az afgán és iráni határon át tartották velük a kapcsolatot. A törökök eszméi és politikai befolyása is erősen érződött. A nem mo-

hamedán hadifoglyokat, köztük a magyarokat ellenségnek tekintették. A felszított vallási ihletésű nacionalizmusnak nemcsak az Oroszországból érkezett telepesek, s a szovjethatalomért kiálló helyi munkások, hanem a velük együtt dolgozó hadifoglyok is áldozatul estek. Ugyanakkor erős kapcsolat alakult ki a helyi bolsevikok és az őslakosság dolgozó osztályai között. Az utóbbiak társadalmi felemelkedésüket a szovjethatalomtól várták, készek voltak ennek érdekében áldozatot is hozni. A cárizmus azonban politikai megfontolásból a turkesztáni őslakosságot katonailag nem képezte ki. Ahhoz, hogy a férfiakat mozgósítani lehessen, le kellett fordítani a

szabályzatokat a helyi nyelvekre, nyelvjárásokra, és még a mozgósítás előtt – melyre 1920 augusztusában került sor – megfelelő nemzeti-ségi parancsnoki állományt kellett létrehozni. Ez a körülmény magyarázza, hogy 1918–1919-ben miért az Oroszországból érkezett munkások és katonák, valamint a Turkesztánban rekedt hadifoglyok alkották az itt harcoló vörös csapatok legharcképesebb részét.

Amikor Dutov csapatai 1918 júniusában a csehszlovák lázadás után ismét elfoglalták *Orenburgot*, a hadifogoly-összeírás 30 989 legénységi és 1401 tiszti állományú hadifoglyot tartott nyilván. 70 százalékuk az akkori Magyarország területéről származott. Az összeírást azonban többen elkerülték. Ezzel magyarázható, hogy 1919 áprilisában a hadifoglyokkal való levelezés elemzésére támaszkodva Kun Béla a Turkesztánban rekedt magyarokat 25 000 főre becsülte.

A hadifoglyok forradalmi szervezkedése Turkesztánban lassabban bontakozott ki, mint Közép-Oroszországban. A szovjet fegyveres erők soraiba azonban már 1917 novemberétől sokan beléptek. 1918 elején már Rosztovcevo alatt harcoltak a fehér kozákok ellen Papp József parancsnoksága alatt. Egy magyar hadifogolyosztag részt vett a kokandi ellenforradalmi kormány leverésében. Ott találjuk az internacionalistákat Koleszov csapatainak soraiban, akik a buharai emír ellen küzdöttek. Az internacionalisták – köztük a magyarok – Turkesztán első bekerítése után, 1918 nyarától jutnak jelentősebb szerephez. A Külföldi Munkások és Földművesek Kommunista Pártjának megalakulását 1918. szeptember 22-én jelentették be. A párt november végén tizenhárom szervezetében már 2200 tagot tömörített. Elnökévé az osztrák Faglert, alelnökévé a magyar Teichner Zsigmondot választották. Szeptembertől több ezres példányszámban jelent meg Taskentben a párt lapja, a Világ szabadság.

A központtól elvágott Szovjet-Turkesztán vezetésének a gyenge ipari bázisra támaszkodva saját hadiipart kellett kifejlesztenie, így jelentős mértékben a hadifogoly munkások és mérnökök szakértelmére és munkájára támaszkodott. 1919-ben a bányákban és az olajkutaknál 3000, a hadiiparban, valamint a javítóüzemekben 4000, a csapatokat élelmező mezőgazdasági üzemekben 3500 hadifogoly dolgozott, akik veszély esetén a helyi munkásokkal együtt fogtak fegyvert. Az internacionalisták Szovjet-Turkesztán négy jelentősebb arcvonalán küzdöttek.

Északról az Aktyubinszk vonalában húzódó front az orenburgi és uráli kozákok, valamint más ellenforradalmi alakulatok támadását tar-

totta fel. Ide vonult vissza több Orenburg körzetében harcoló internacionalista alegység, valamint az internacionalista légio, amelyből a III. Internacionálé nevét viselő ezred alakult.

Az önkéntesek egy részét, akik a moszkvai vegyes ezredekben, a kazanyi ezredben (ebbe olvadt bele a szamarai kommünárok osztaga, melynek állományába tartozott Sziklai Sándor, Rózsa József és Valentin László is) és más alakulatokban szolgáltak, délre vezényelték, Csardzsou körzetébe. Ugyanis itt az Ashabadi, Kaszpintúli Kormány megalakulása után egy újabb front keletkezett. Az eszer vezetés alatt álló ellenforradalmi kormány az angolok katonai segítségét kérte. A *Kaszpintúli Front* a buharai emír és az intervenciók erők egyesülését akarta megakadályozni. Ezért az itt összpontosított szovjet erők már július 29-én, még az angolok beérkezése előtt Csardzsounál támadásba mentek át. Felszabadították Mervet, Tedzsnetet, ahol jelentős számú hadifogoly csatlakozott hozzájuk. Az ostromlott Kuska felmentésére erős osztagokat küldtek ki. Az itteni arzenálban levő löveganyag képezte másfél évig a turkesztáni vörös tüzérség gerincét. A vörös csapatok támadása augusztus végén Kakhánál megtorpant. A háromhetes ostrom alatt az internacionalisták tekintélyes része elvérzett, az életben maradtakat átmenetileg kivonták az első vonalból.

A *Szemirecsjei Front*, amely a Balhas-tó és a kínai határ között húzódott, a szibériai ellenforradalmi erők nyomását igyekezett feltartóztatni. Itt kisebb internacionalista alegységek küzdöttek, Vernijben (ma: Alma-Ata) és Pispekben több magyar kommunista dolgozott.

A belső arcvonalak közül, amelyeket a nacionalista baszmacs bandák ellen hoztak létre, legjelentősebbnek a Fergana-völgyben kialakult sajátos hadszíntér bizonyult. Számos kisebb-nagyobb, részben hadifoglyokból álló alakulat küzdött itt. Ezek közé tartozott a mamangani rohamosztág, az andizsáni pártdruzsina, az osi helyőrség, a Kizilkija bányaüzem munkásdruzsínája stb. 1919-ben a Madamin bég elleni hadműveletekben kitűnt cseh Ernst Kužela parancsnoksága alatt álló, a II. Internacionálé nevét viselő vegyes osztag. Az alakulat lovasságát Wrabecz Miklós egykori huszártiszt vezette.

A csapatokat a gyorsan változó hadműveleti helyzetnek megfelelően gyakran átszervezték. 1919 novemberében alakult meg a 2. internacionalista lovasezred, amely Wrabecz parancsnoksága alatt a Fergana-völgyben a baszmacs bandák ellen harcolt.

A nemzetközi önkéntesek turkesztáni katonai szerepének csúcspontja az 1918. július és 1919.

január közötti időre, Szovjet-Turkesztán első teljes bekerítésének az időszakára esik. 1918 őszén 2500 nemzetközi önkéntest tartottak itt nyilván. Ők alkották ekkor a 10–12 000 harcost számláló Turkesztáni Vörös Hadsereg állományának 20–25 százalékát.

A helyi szovjet szervek megígérték, hogy mi-helyt helyreáll a közlekedés az orenburg–taskenti vasútvonalon, felváltják őket az európai Oroszországból érkező vörös csapatok. Az összeköttetés 1919 februárjában Szovjet-Oroszországgal helyreállt, de a felváltás késett. A Turkesztáni Köztársaság Központi Végrehajtó Bizottságának 1919. március 26-án kelt jelentésében olvashatjuk, hogy a Kaszpintúli Front állománya „nem haladja meg a 6000 embert, ennek kétharmada internacionalista”. A megállapítás a harcoló állományra vonatkozott. Az említett fronton harcoló internacionalisták a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának hírére ultimátumot intéztek a parancsnoksághoz, gondoskodjanak a leváltásukról, mert csak április 15-ig maradnak az állásokban. Ez komoly gondot okozott a turkesztáni szovjet vezetőinek, mert közben Kolcsak offenzívája ismét elvágta az Orenburg–Taskent vasútvonalat, és a várva várt felváltás reménye is füstbe ment. Április 18-án 600 hadifogoly vöröskatona hagyta ott az állásokat, Csardzsouban 400 tagadta meg a mozgósítási parancs teljesítését, amit április 13-án a Külföldi Munkások és Földművesek Kommunista Pártjának területi bizottsága adott ki. Ekkor érkezett meg Taskentba Kun Bélának a további fronton maradásra felszólító kiáltványa, melyhez Lenin fűzött záradékot. „Csatlakozom a felhívás egész szövegében foglaltakhoz – írja Lenin –, és bízom benne, a magyar proletárság a frontokon nem fogja szem elől téveszteni, hogy még néhány hónapig küzdjön a nemzetközi proletárérdekért, és akkor mienk a győzelem, az utolsó, a biztos győzelem.” Az a tény, hogy a szovjet állam vezetője maga is üzent az internacionalistáknak, arról tanúskodik, hogy az önkéntesek még 1919 tavaszán is egyes frontszakaszokon számará-

nyuknál jelentősebb harcértéket képviseltek, s katonai szempontból komoly szükség volt rájuk. A parancsot megtagadó nemzetközi vöröskatonákat hadifogolytáborokba helyezték el. Hamarosan azonban szinte valamennyien ismét jelentkeztek szolgálattételre, és az Ashabadi Front állományába kerültek.

1919 szeptemberében a bekerítésben harcoló Szovjet-Turkesztán csapatainak létszáma 21–22 000 között mozgott, közöttük 3500–4000 internacionalista, az állomány 17–18 százaléka.

Frunze hadseregeinek élosztagai szeptember 13-án találkoztak az Aktyubinszki Front egységeivel. Szabaddá vált az Orenburg–Taskent közötti vasút, megkezdődött Turkesztán teljes megtisztítása az intervencióstól és ellenforradalmároktól. A délkeleti irányba előrenyomuló 1. és 4., valamint a turkesztáni hadsereg sorai-ban több internacionalista alegység is érkezett Szovjet Közép-Ázsiába. A Turkesztáni Frontnak, valamint a hadsereg-parancsnokságoknak közvetlenül alárendelt alegységeknél számos internacionalista teljesített szolgálatot. Frunze őrszázada 210 magyar internacionalistából állt. Sárközi Márton vezette őket, helyettesével Ágoston Ignáccal.

A Kaszpintúli Front az áprilisi válság leküzdése után már májusban támadásba ment át, s július 9-én felszabadította Ashabadot, az ellenforradalmi kormány székhelyét. Az internacionalisták az orenburgi, a turkesztáni és a csernyajevi ezred állományához tartoztak, közülük került ki az 1. tüzérüteg, a gyorstüzelő üteg parancsnoka és kezelőszemélyzete. 1920 februárjának elején súlyos harcok árán szabadították fel Krasznovodszkot, s ezzel a Kaszpintúli Front megszűnt. A veszélyt Turkesztánban ezt követően a hivai kán, a buharai emír és a magas hegyek közé befészkelődött, fanatizált mohamedán nacionalista baszmacsok jelentették.

1920 januárjában a Turkesztáni Front már 32 539 harcost számlált, az internacionalisták létszáma elérte a 4200 főt, az állomány tizenkét százalékát.

11. Kolcsak és Szemjonov ellen

1918 nyarán azokon a területeken, amelyek az intervencióstól és az ellenforradalmároktól kezébe kerültek, egymással szembeálló kormányok alakultak az eszerek, mensevikek, valamint a kadetek részvételével. A Volga mentén az Alkot-

mányozó Nemzetgyűlés küldötteiből alakult kormány, Omszkban az Ideiglenes Szibériai Kormány ültette fel a székhelyét. Amikor a Vörös Hadsereg első csapásait mérte ezeknek az ellenforradalmi kormányoknak a csapataira, az

antantnak megingott az eszer és mensevik vezetőkre vetett bizalma. Újból megnőtt szemében a cári tisztikar értéke. Tőlük várta a hadműveletek egységes és határozott vezetését. Az eszer miniszterek egy részét pedig letartóztatták, majd száműzték. Omszkban a hatalom birtokosa 1918. november 17-én Kolcsak admirális lett.

1918 tavaszán és nyarán a hadifoglyok szerepe a szovjet fegyveres erőknél azért szembetűnő, mert a szibériai középparasztok várakozó álláspontra helyezkedtek, sőt a gabonarekvirálások kérdésében szembe is fordultak a szovjetekkel. A szakszervezetekben az eszer és mensevik befolyás alatt levő munkásoknak még voltak illúzióik a demokratikus fordulatot illetően, de többségük hamarosan kiábrándult. Kolcsak betiltotta a szakszervezeteket, s ezzel maga ellen fordította az ingadozó munkásrétegeket. A hadifogoly munkásoknak elsősorban a szakszervezetek révén szilárdult meg a kapcsolata az illegálisbolsevikokkal.

1918 őszén a szibériai középparasztság politikai állásfoglalásában fordulat állt be. A fehérek kényszermozgósítása, az adók fegyveres erővel történő behajtása lázadásokat vált ki. Egy korabeli jelentés szerint 1918 augusztusában és szeptemberében a mozgósítási parancsot megtagadó kokcetovszki, pavlodari, szlavgorodi, zmeino-gorodi járásokban a parasztokhoz nagy számban csatlakoztak hadifoglyok is, akik aktívan részt vettek a fegyveres harcokban.

A hadifoglyoknak ezt a lépését az magyarázza, hogy a csehszlovák és a fehérgárdista parancsnokságok elrendelték a magyar és német hadifoglyok koncentrációs táborokba való összegyűjtését, ahol szigorú őrizet alá akarták helyezni őket. A fehér különítmények a parasztnál dolgozó hadifoglyokat is össze akarták szedni, de a parasztok, akik ekkor kétszerezték meg vetésterületüket, elrejtették munkásaikat, sőt hamis névre szóló igazolványokat szereztek nekik. Akiket pártfogásukba vettek, a későbbi hónapokban valamely partizánegység soraiban tűntek fel.

Egyes források szerint 1918 nyarán az ellenforradalmi lázadás Szibériában, a Távol-Keleten és Turkesztánban félmillió osztrák–magyar és német hadifogoly hazatérési útját zárta el. A magyar hadügyminisztérium Kolcsak bukása után 118 646 Szibériában levő magyar hadifoglyot tartott nyilván.

A Kolcsak-kormány, melynek vezető szerepét az oroszországi ellenforradalmi rendszerek többsége elismerte, arra törekedett, hogy a Párizsban folyó béketárgyalásokon egyedül képviselje Oroszországot. Céljainak elérése érdeké-

ben egyik ütőkártyájának az osztrák–magyar és német hadifoglyok visszatartását tekintette. Ezt fontos eszköznek tartotta azért is, hogy a központi hatalmakra kivetett hadisarcból részesedjék. Ez az alapvető oka annak, hogy a kolcsakista hatóságok ellenállásán minden hazaszállítási terv megbukott.

1919. január 8-án alakult meg a csehszlovák és orosz ellenforradalmi parancsnokságok tudtával és jóváhagyásával, Stessel Ernő ezredes elnökelete alatt a magát pártpolitikán kívülállónak nyilvánító Magyar Szövetség Krasznajarszkban. Ebbe a szövetségbe a legitimistáktól a kommunistákig a hadifogoly legénységek és tisztek többsége belépett. Azt a legális lehetőséget, amit a szervezet nyújtott, a kommunisták maximálisan felhasználták nemcsak politikai, ideológiai vitákra, hanem egy illegális katonai szervezet megteremtésére is. A román származású Herbert Dima vezérkari tiszt és Varga István főhadnagy körül egy lövészdandár jövődó parancsnoki kara gyűlt össze. Az illegalitásban levő katonai csoportot az ellenforradalmi hatóságok nem tudták felderíteni, de az ismert magyar kommunistákat, Forgách Dezsőt és társait, valamint a magyar segélyegylet néhány vezetőjét kivégezték. A dandár konkrét szervezéséhez a kommunisták 1919 decemberében a krasznajarszki felkelés előkészítése alkalmával láttak hozzá. Hasonló szervezkedés folyt az omszki, a tomszki, az irkutszki és más táborokban is.

Szibéria felszabadítását legfelső szinten ekkor már az OK/b/P Központi Bizottsága, személyesen Lenin és Szverdlov szervezték. 1918 decemberében létrehozták a KB Szibériai Irodáját, mely a Keleti Front 5. hadseregének Forradalmi Katonai Tanácsa mellett működött. Ez hangolta össze a szibériai illegális tevékenységet a Keleti Front csapatainak a hadműveleteivel, ugyanekkor megbízottakat, köztük volt hadifoglyokat küldött a fehérek mögöttes területeire, hogy segítsék az ott kibontakozó ellenállást.

Amikor 1918 őszén a Vörös Hadsereg sikeresen tört Ufa és Omszk irányába, a fehérek utánpótlási vonala mentén felkelések robbantak ki, amelyeket az illegális bolsevik szervezetek irányítottak. Ilyen felkelés volt a Tobolszkban 1918. október 18-án kezdődött börtönlázadás, amelynek egy „Krezko ezredes” álnéven fogvartott magyar állt az élén, és a november 1-i, tomszki felkelési kísérlet, amelynek leverése után két orosz katonát, hat magyar és német internacionalistát kivégezték.

A legnagyobb felkelés a Kolcsak-kormány székhelyén, Omszkban december 22-én kezdődött. Itt a vezető erőt a bolsevik illegális sejtek

jelentették. A lettek és az internacionalisták ötven raj erejű harccsoportot állítottak ki. Radó Ödönt beválasztották a felkelés vezérkarába. Somogyi József, akinek a lakásán a hamis Kolcsak-bankókat nyomták, a robbantóosztagot irányította. A fegyvert és a lőszert a felkelők központi fegyvertárában dolgozó hadifoglyoktól szereztek. Számítottak a fehér csapatok katonái egy részének s a tízezres létszámú hadifoglytábor lakóinak a támogatására is.

Amikor a fehérek a letartóztatásokat váratlanul megkezdtek, az illegális sejtek vezetői előrehozták a felkelés kitűzött időpontját, de ezt nem tudták időben közölni minden körzettel. A harcok Omszk Kolomzino nevű elővárosában kezdődtek. A felkelést Kolcsak angol őrzőszóalja, a kozák és csehszlovák alakulatok levertek, majd a munkások és hadifoglyok százait végezték ki. 1919. február 1-én az omszki bolsevikok újabb felkelést kíséreltek meg. A magyar harci csoportokat Somogyi József vezette. A fehérek ismét felülkerekedtek. Ekkor javasolta az OK(b)P Szibériai Irodája, hogy ne folytassák az elszigetelt városi felkeléseket: az erőfeszítéseket a parasztok tömeges partizánmozgalmának szervezésére fordítsák. A városi munkásság felkelését csak frontközelségben tartották célszerűnek, amikor az akció szervesen beleilleszkedett a Vörös Hadsereg hadművelleti terveibe.

1919 eleje a partizánmozgalom fellendülését hozta Szibériában. A Tungir folyó mentén rejtett táborba levő internacionalista parancsnokok – Omaszta, Singer, Weissmann és Aschwebenhäuser – az irkutszki bolsevikok vezetőjének, Sirjamovnak az elgondolása alapján azt tervezték, hogy Mihályt felenged a jég, az Olekma és a Léna folyón eljutnak az aranybányáig, és az ottani munkásokkal együtt elvágják Irkutszk körzetében a fehérek utánpótlási vonalát. Kapcsolatban álltak a blagoveszenszki illegális szervezettel, amely maga is felkelést készített elő. A japánok és a fehérek azonban 1919 februárjában és márciusában ostrom alá vették a téli megerősített szálláshelyeket. A skorbutban szenvedő, legyengült nemzetköziek kezdetben visszaverték a fehérek túlerőben levő erőit, de hamarosan elesetek a kegyetlen harcban. A helyi lakosság a Tungir folyónak a zuhatagos szakaszát „Magyar zuhatagnak” nevezi. Csak 14–18 internacionalistának sikerült a fehérek gyűrűjéből kiszabadulnia.

Amikor márciusban megindult Kolcsak csapatainak nyugati irányú támadása, a helyi munkássággal és a hadifoglyokkal szorosan együttműködő szibériai pártszervezetek 1919. április 6-án megkezdtek a felkelést. A kalcsuginói bá-

nyákban dolgozó több száz hadifogly Kovács-Burek István vezetésével csatlakozott a harcolókhöz. A Bajkál menti Front egykori parancsnokának, Golikovnak a vezetésével a bányavidékre támaszkodva akarták elvágni a Volga felé nyomuló fehérek utánpótlási vonalát. A felkelést Kolcsak erői levertek, de az erdőbe vonult bányászpártizánok huzamos időn át zavarták a vasút forgalmát.

A hadifoglyok szibériai elhelyezési körzetei a Keleti Front 3. és 5. hadseregének a sávjába estek. A Front soraiban internacionalisták, köztük magyar önkéntesek is harcoltak: a 29. hadosztálynál Pelikán Géza, a 454. lövészezred felderítőosztagánál paracsnokként Balogh Károly. Balognak az ellenség mögöttes területén sikerült egyesítenie Uszty-Isim, Vikulovo és Szkripino körzetében a partizánereket, amelyek aztán rajtaütésekkel nyugtalanították a fehéreket.

Az 5. hadsereg politikai apparátusában dolgozott Peizner Lajos, Weber Izsó. Ide igyekezett Malek István, az Angara zászlóalj egykori parancsnoka, aki az Irkutszk melletti börtönből szökött át a fronton, s később a 246. ezred parancsnokává nevezték ki.

1919 nyarán a Keleti Front déli csapatainak ellentámadása általános offenzívává fejlődött. Az uráli partizánok és a városi munkások segítségével – akik között szép számmal harcoltak magyar internacionalisták is – a 2. hadsereg július 14-én felszabadította Jekatyerinburgot (ma: Szverdlovszk). Július 25-én az 5. hadsereg egységei a helyi munkásokkal, hadifoglyokkal együtt elfoglalták Cseljabinszket. A Kolcsak elleni illegális szervezetekhez tartozott internacionalisták tömegesen váltak az előnyomuló reguláris Vörös Hadsereg katonájává. Tyumenyben augusztus 8-án, a város felszabadulásának napján a rendfenntartó erők soraiba nyolcvan internacionalista lépett be, négyötödük magyar volt. Közéjük tartozott Zubek Mihály költő-tanító is, akinek dalaival ajkukon vonultak Kolcsak ellen a nemzetközi önkéntesek.

Az Urál felszabadulása után megkezdődött az üzemek termelésének újraindítása. Ehhez a hadifoglyok szakemberek tudását és munkaerejét is felhasználták. A 3. hadsereg fokozatosan munkahadsereggé alakult.

A szibériai parasztság is szembefordult Kolcsakkal. Ugrásszerűen megnőtt Mamontov és Gromov partizánserege az Altájban: a létszám 1919 őszén már elérte a 40 000 főt. Kopilov szovjet történész szerint a területen 7000 internacionalista támogatta a partizánalakulatot, akik járásnyi területeken állították helyre a szovjet hatalmat. A Kameny körül harcolt önkéntes szá-

zadot Kun Béláról, a magyar tanács hatalom vezetőjéről nevezték el. Az internacionalisták bar-nauli szervezete, amelyet Kapitány Gyula és Engel Mihály vezetett, rendszeresen katonai szakembereket küldött a partizáncsapatokhoz, s segített a hadművelleti tervek szakszerű kidolgozásában.

A Jenyiszej kormányzóságban Kravcsenko és Scsetyinkin partizánserege 1919. szeptember 15-én szabadította fel Minuszinszk városát. Ez lehetővé tette, hogy az itt újjáalakuló szovjet kifejlessze saját hadiiparát. A krasznojarszki illegális bolsevik szervezet hadifoglyok szakembereket irányított Minuszinszkbe, köztük (Schmidt) Vilmos mérnököt, aki megszervezte a lőszergyártást, a zsákmányolt fegyverek javítását, sőt ágyúk öntését is. A partizánosztagok gomba módra nőttek ki a földből, csak a fegyver hiányzott. Az internacionalista szakemberek éppen e téren nyújtották a legjelentősebb segítséget. A partizánseregekben a hadifoglyok közül került ki a géppuskások, a fegyvermesterek, az utászok, a lovas felderítők tekintélyes hányada.

Kolcsak kísérlete, hogy Tobol és az Isim között 1919 szeptemberében ellentámadással feltartóztassa a Keleti Front csapatait, kudarccal végződött. Október közepén a 3. és 5. hadsereg ismét támadásba ment át. Az előnyomulást a városi munkásság – melynek soraihoz ekkor a hadifoglyok ezrei tartoztak – és a fehér csapatok katonáinak egyre tömegesebbé váló csatlakozása segítette. Október közepétől decemberig az 5. hadsereg létszáma a csatlakozó partizánokkal, valamint a helyi jelentkezőkkel több mint négy-szeresére növekedett, s megközelítette a 200 000 főt. Háromnegyed részük a hadművelleti területen csatlakozott a hadsereghez. A csatlakozók tekintélyes hányadát az egykori hadifoglyok alkották. Két internacionalista hadosztályt szerveztek belőlük. Nyugat- és Közép-Szibériában egy három dandárból álló hadosztály felállítására folyt. A szervezés központjai: Omszk, Tomszk és Krasznojarszk lettek. Miután Irkutszkban győzött a Kolcsak-ellenes felkelés, Lenin 1920. január 13-án a fehér csapatok hátában, a főerőktől átmenetileg elszigetelt kelet-szibériai Vörös Hadsereg megerősítése céljából egy nemzetközi hadosztály szervezését szorgalmazta. „Német-magyar hadosztály alakítása – írta táviratában – szilárd és fegyelmezett elemekből rendkívül célszerű. Ha lehetséges, kívánatos volna német-magyar lovasegységet, nevezetesen hadosztályt, de ha nem megy, dandárt alakítani.”

Az irkutszki nemzetközi hadosztályt oszt-rák-magyar és német hadifoglyokból, valamint koreai és kínai vendégmunkásokból alakították.

A szervezésben a magyarok közül Sugár Andor és Müller Ernő, az irkutszki magyar kommunista csoport vezetői tűntek ki.

November 14-én az Omszkba benyomuló 27. hadosztály harcosait internacionalista osztagok segítették. Amikor december 17-én Tomszkban a Forradalmi Katonai Bizottság átvette a hatalmat, egy zömmel magyar önkéntesekből álló ezred csapott össze Pepelajev tábornok felbomló hadtestével. Mamontov és Gromov partizán-hadserege, együttműködve a városi bolsevik szervezettel, melyhez Kapitány Gyulán kívül számos magyar is tartozott, december 10-én felszabadította Barnault.

Novonyikolajevszknél a kolcsakisták 1919 decemberének közepén súlyos, hadászati jelentőségű vereséget szenvedtek. Megkezdődött pánikszerű menekülésük. Közben Krasznojarszkban felkelés robbant ki. Ez elzárta a kolcsakisták visszavonulási útját keletre. Az internacionalisták a bolsevik irányítás alatt álló városi forradalmi bizottságot támogatták. 1920. január 4-e és 6-a között megvédték a Jenyiszejen átívelő hidat és vasutat a városra zúduló fehér csapatok ellen, majd részt vettek üldözésükben és elfogásukban. A felkelőkhöz csatlakoztak a partizánalakulatokban szolgáló egykori hadifoglyok is. A 3. hadsereg 30. és 51. hadosztályát, melyek soraiban számos internacionalista harcolt, 1919 decemberétől a 5. hadseregnek rendelték alá. A hadsereg a felkelőerőkkel együttműködve folytatta Kolcsak demoralizált csapatainak üldözését és felszámolását. A fennmaradt hadifogly személyi lapok gondos tanulmányozása arról tanúskodik, hogy a Szibériában rekedt magyar hadifoglyok közel fele vette ki aktívan a részét a szovjethatalom visszaállításáért folyó döntő küzdelmekből.

Kolcsak feltartóztatásában jelentős szerepet vállaltak magukra a cseremhovói bányavidék munkásai és a hadifoglyok. 1919. december 27-től Pataki Ferenc, a munkás-paraszt druzsinák törzsének vezetője, tagja lett a cseremhovói forradalmi bizottságnak. Radó Ödön hadifogly bányászokból erős egységet szervezett, és Zverjev, valamint Kalandarasvili partizánjaival – köztük szintén szép számmal akadtak internacionalisták – együtt segítséget nyújtott az irkutszki Forradalmi Bizottság oldalára állt helyőrségi alakulatoknak Szemjonov atamán, majd a nyugatról visszavonuló kappelisták elleni küzdelemben.

Kolcsak lemondott Szemjonov atamán javára a hatalomról, s a kezébe jutott állami aranykészlettel a csehszlovák hadtest egyik szerelvényén keletre igyekezett. A továbbhaladáshoz szén

kellett, amit a cseremhováiak megtagadtak a csehektől. A hadifoglyokat sem tudták munkára kényszeríteni, Patakit sem tudták letartóztatni.

A partizánvezérkar ultimátumot intézett a csehszlovák hadtest parancsnokságához, hogy felrobbantja az Irkutszkba vezető vasútvonal hídjait és beomlasztja az alagutakat, ha nem adják ki Kolcsakot és az aranyat. A csehszlovák parancsnok eleget tett az ultimátumnak. Kolcsak szerelvényére ezután bányászok és a partizánok őrsege vigyázott. 1920. január 15-én Irkutszkban Kolcsakot és az aranyvonatot egy különbizottságnak adták át.

Az antant megkísérelte, hogy Irkutszkban a hatalmat az eszer és mensevik vezetés alatt álló Politikai Centrum kezébe játssza át. A lakosság többsége azonban a szovjethatalom visszaállítását kívánta. Így megkezdődött a francia, az angol, az amerikai és a csehszlovák csapatok kivonása. Csak a japánok maradtak a városban.

Lenin el akarta kerülni a háborút Japánnal, s ezért a bajkálontúli és a távol-keleti területeken egy olyan demokratikus ütközőállam felállítását kezdeményezte, amelynek koalíciós, többpárti kormányában biztosítottak látszott a kommunisták vezető szerepe. Így alakult meg 1920. április 6-án Verhnyeugyinszkban a *Távol-keleti Köztársaság*. Hadseregének egy részét a Kelet-szibériai Vörös Hadsereg átszervezett egységeiből alakították. Ezek közé tartozott az 1. irkutszki hadosztály, amelybe a harcok, valamint a tifuszbajjárvány által megtizedelt internacionalista hadosztály önkénteseinek egy részét is beosztották. A 2. dandár politikai biztosává Müller Armandot nevezték ki.

A japánok arra törekedtek, hogy a Távol-keleti Köztársaság területén a befolyásuk alatt álló

reakciós erők kezébe kerüljön a hatalom. Vlagyivosztokban és Habarovszkban az ő segítségükkel állították vissza a régi zemsztvók hatalmát. A köztársaság Népi Hadserege azonban megkezdte a reakciós erők ellen a harcot. Először felszámolta Szemjonov Csitát és környékét megszállt csapatait. A hadműveletekből Müller Armand dandárán kívül számos olyan alakulat vette ki a részét, melyeknek a soraiban kisebb-nagyobb számban internacionalisták is harcoltak. Ezek közé tartozott a 2. amuri lövészhadosztály különleges osztaga, Szvetecz Ernő vezetésével. Az internacionalistáknak kiemelkedő szerep jutott a zsákmányolt japán harckocsik kijavításában és a páncélos fegyvernem kifejlesztésében. Szemjonov Kínába menekülése után a Távol-keleti Köztársaság Csitába helyezte át székhelyét. A kormány intézményeit biztosító karhatalmisták között magyarok is teljesítettek szolgálatot.

1921–1922-ben az internacionalisták kivették a részüket az intervenciók támogatását élvező ellenforradalmi csapatok elleni küzdelmekből, a szovjet Távol-Kelet felszabadításának befejezéséből. Ott voltak 1922 februárjában a Habarovszk sorsát eldöntő volocsajevkai ütközetben, október 9-én a szpaszki erődtítmények bevétele-nél. Ez a harc nyitotta meg az utat Vlagyivosztok felé. Október 25-én a forradalmi csapatok bevonultak a fontos kikötővárosba. Egy hónappal később a Távol-keleti Köztársaság formálisan is csatlakozott Szovjet-Oroszországhoz. Távol-Keletről a magyar hadifoglyok hazaszállítása 1923-ban fejeződött be. Aki haza akart térni, ekkor hazatérhetett. Számosan maradtak azonban e területen, s fokozatosan beolvadtak a helyi lakosságba.

12. Az internacionalisták az 1920-as év harcaiban

1920 elején Szovjet-Oroszország a fronton aratott győzelem eredményeként lélegzetvételi szünethez jutott. A hadifoglyok tömegei változatlanul Szibériában és Turkesztánban tartózkodtak. Elszállásolásukat a dühöngő tifuszbajjárvány és a megrongált vasút akadályozta. 1920. március 11-én Pelek Sándor, a Szibériai Forradalmi Bizottság internacionalista szervező bizottságának elnöke a magyar kommunista csoport nevében azzal a javaslattal fordult Leninhez, hogy Szibériában a közlekedés helyreállítása céljából állítsanak fel egy 60 000 főnyi, zöm-

mel magyarokból álló munkahadsereget. A tervet Kapitány Gyula és Kendra András kezdeményezte.

A munkahadsereg parancsnoki állományának felkészítését Kendra és Kapitány az 5. hadsereg kiképzési rendszeréhez kapcsolódva már februárban megkezdte. A további szervezést azonban leállították. A már meglevő egységeket a karhatalmi csapatok szibériai szektorának adták át. A Szibériában található gabonataralékok rekvizálása ugyanis a kulákság és a befolyása alá került középparasztság ellenállásába ütközött. A sűrű-

sűrű karhatalmi feladatok elvégzésére akarták harcba vetni a megbízható internacionalista alegységeket.

Több internacionalista határvédelmi záróosztag Unger-Sternberg báró csapatainak Mongóliából kiinduló betörései ellen küzdött. Az internacionalista csekisták közül – Pálmai Károly parancsnoksága alatt – néhányan részt vettek abban a felderítő vállalkozásban, amelynek során a mongol forradalmárokkal együttműködve elfogták Ungert, és átadták a Szibériai Forradalmi Tanács igazságszolgáltató szerveinek. A Mongol Néphadsereget támogató vörös csapatok soraiban is harcoltak magyarok. Urgát (ma Ulánbátor) 1921. június 6-án szabadították fel a forradalmi erők. Az ország egészségügyének megszervezéséhez Radnóti Andor orvos nyújtott segítséget.

Az internacionalisták iránti bizalom jele volt, hogy Szovjet-Oroszország visszaszerzett aranytartalékának Kazany városba kísérését az 5. hadsereg parancsnoksága 1920. április 12-én Varga István 1. internacionalista ezredére bízta. Ebben az ezredben volt zászlóaljparancsnok Zalka Máté.

Harci szünetben a hadsereg alakulatait a közlekedés és a termelés helyreállítására használták. Az ekkor felállított munkahadsereg helyettes biztosává Teichner Zsigmondot nevezték ki. A harcok a hegyek között azonban tovább folytak a baszmacsok ellen. A buharai emír angol segítséggel támadást készített elő, felhasználva, hogy a fehér lengyelek és a Vrangell elleni harcra a szovjet hadvezetés Turkesztánból is vont el csapatokat.

1920. április 26-án az Amu-Darja alsó folyásánál fekvő Hivai kánság forradalmi erői kikiáltották a Horezmi Népi Szovjet Köztársaságot, és segítséget kértek Szovjet-Oroszországtól. A segélycsapatok soraiban internacionalisták is érkeztek a fiatal köztársaságba. Varga Istvánt a hadügyi népbiztos helyettesévé nevezték ki, s ebben a minőségben jelentős szerepet vállalt magára a köztársaság fegyveres erejének a kiépítésében.

1920. augusztus 28-án Csardzsouban megalakult az Ideiglenes Buharai Forradalmi Bizottság. Az emirátusban népi felkelés kezdődött, s a forradalmi erők a Vörös Hadsereg segítségét kérték.

Frunze, a Turkesztáni Front parancsnoka csapatait négy körzetbe összpontosította. A katta-kurgáni csoportosítás parancsnokává az internacionalista lovasdandár parancsnokát, Kuzélát nevezte ki. Ide vezényelték a taskenti vörös parancsnokképző tanfolyam internacionalista

hallgatóit is, Varga János zászlóalját és más alegységeket, amelyek soraiban szintén szolgáltak nemzetköziek. Szeptember 1-én a 2. internacionalista ezred rohammal vette be az emír kerminjei nyári rezidenciáját. A harcban kivont karddal a kezében esett el az egység parancsnoka, Wrabecz Miklós. Az internacionalista dandár egy sor helységet szabadított fel, és foglyul ejtette az emír elit kiképzőezredét, angol tanácsadóival együtt. A Buhara városáért folyó harcban Varga zászlóalja és a parancsnokképző tanfolyam internacionalista hallgatói vettek részt.

A Katonai Törvényalkotó Bizottság 1920. május 8-ával az OK(b)P Külföldi Csoportjainak Föderációja mellett működő internacionalista alakulatokat szervező bizottság ügykörét az Összoroszági Fővezérkar IX. ügyosztályára ruházta át. Az internacionalisták szervezésének további irányítását az ügyosztályon Boskovits Gyula végezte.

1920 folyamán a fehér lengyelek és Vrangell csapatai ellen harcoló szovjet csapatok utánpótlásának a felét Szibéria adta, szám szerint 215 000 vöröskatonát. Ebből az internacionalisták száma 20–30 000 között mozoghatott: például a Mamontov parancsnoksága alatt álló, volt partizánokból alakult Önálló Nyugat-szibériai Dandár (később 85. lövészdandár) 1. ezredének egyik zászlóalja, két pótzászlóalja, valamint az egyik tüzerütegének legénysége barnauli, omszki és novonyikolajevszki magyar önkéntesekből állt. Számos internacionalista ment a nyugati hadszíntérre a 27., 30., 51. hadosztállyal és más alakulatokkal.

Az 1920. április 25-én támadásba lendült lengyel burzsoá csapatok ellen – a magyar belügyminisztérium májusban keltezett bizalmas irata szerint – 15 000 magyar nemzetközi harcolt, akik zöme orosz többségű alakulatokban került a hadműveleti területre, nagyrészt Szibériából.

A Délnyugati Front csapatai június 5-én, Bugyonnij 1. lovashadseregének Észak-Kaukázusból való megérkezése után, ellentámadásba mentek át Ukrajnában. A Kijev visszafoglalását célzó hadműveletben kiemelkedő szerepet játszott Gavró Lajos 173. lövészdandárja.

Július 4-én megindult a Nyugati Front csapatainak nagyarányú támadása, melynek eredményeként a Front jobb szárnyát alkotó szovjet erők augusztus közepére Varsó előterébe jutottak. Ezzel elvágták a lengyel főváros és Gdańsk közötti összekötő utakat. Az előretörésben részt vett a 72., 86. és 88. nemzetközi lovasezred, valamint más, Szibériából és Turkesztánból átvényelt internacionalista század, zászlóalj. Bal szárnyon az 1. hadsereg kijutott Lemberg

(Lvov) előterébe, Gavró dandára pedig Lublin és Cholm térségébe.

Horthy kormánya korlátozott mértékben fegyvert, löszert és tiszteket küldött Lengyelországba. Repülőgépről magyar nyelvű röplapokat dobáltak le, s megadásra szólították fel az internacionalistákat.

Az augusztus 17-én kezdődő, az antant teljes támogatását élvező lengyel ellentámadás Kelet-Poroszország területére szorította a 3. lovashadtestet, a 4. és a 15. hadsereg egységeit. A vöröskatonákat, köztük az internacionalistákat a német hatóságok internálták.

A 173. dandár a Goriny folyó vonalára vonult vissza, állománya erősen megfogyatkozott. Újabb tartalékok harcbavetésével a szovjet csapatok megszilárdították a helyzetüket. Október 12-én Szovjet-Oroszország és Lengyelország képviselői Rigában megkötötték a békét. Így a Nyugati Front csapatai egy részét átcsoportosíthatták a dél-oroszországi hadszíntérre.

Vrangel tábornok szeptember 14-én, az elsza porodott kulák bandák és az ingadozó kozákság támogatására számítva, a Krimből nagyarányú támadást indított a vörös csapatok ellen. A szovjet vezetés a támadás elhárítására Frunze parancsnoksága alatt megszervezte a *Déli Frontot*. Az új Front a Délnyugati Front szárnyának csapataiból és a Szibériából, Turkesztánból ide vezényelt erőkből állt. A Front Forradalmi Katonai Tanácsának tagjaivá október 1-én Guszevet és az Ausztriából Szovjet-Oroszországba érkezett Kun Bélát nevezték ki.

Kun Béla, Boskovits Gyula, Pogány József és Holländer Sándor jelentős munkát végeztek a Szibériából és Turkesztánból érkező csapatok internacionalista alegységeinek és egységeinek újjászervezése érdekében. A vörös csapatok kahovkai hídfőjénél harcoló 6. hadsereg törzséhez Boskovits parancsnoksága alatt 300 harcedzett internacionalistát osztottak be. A Turkesztánból a Déli Fronthoz vezényelt internacionalista lovasdandárt a hadtápterületet veszélyeztető bandák ellen vetették be.

Vrangel térdnyerését a Déli Frontnak sikerült megállítania. Amikor a nyugatról átvezényelt 1. lovashadsereg megérkezett, a Vörös Hadsereg egységei a kahovkai hídfőből támadást indítottak. Két nap múlva a lovashadsereg, melynek

soraiban egy önálló hadseregközvetlen internacionalista lovashadosztály is harcolt (politikai biztos Mészáros János), elvágta az Észak-Taurinában rekedt fehér hadosztályok Krímbe vezető visszavonulási útját. A többi hadsereg késlekedése miatt azonban nem tudott ellenállni a többszörös túlerőnek. A fehérek végül áttörtek a soraikon, és a félsziget bejáratánál épített korszerű erődrendszer mögé vonultak vissza.

A perekopi és a csongari földnyelven levő erődrendszert szemből csak módszeres tüzérségi előkészítéssel és nagy emberáldozatokat igénylő rohamokkal lehetett volna bevenni. A két földnyelv között elterülő Szivas-tó jegesedő vizén november 7-én a 6. hadsereg egységei azonban váratlanul átkeltek, és az erődítmények hátában bukkantak fel. A meginduló támadás idején a perekopi földnyelven létesített állásokat a Szibériából jött 51. hadosztály rohamozta, soraiban magyarok, németek, románok, bolgárok és csehek is küzdöttek. Kitűnt a harcban a Csongery parancsnoksága alatt álló 1. lövészezred. A bevehetetlennek tartott „Török Sánct” november 9-én foglalták el a vörös csapatok. Vrangel ekkor ellentámadással kísérletezett. Frunze viszont parancsot adott a Szibériából érkezett 30. hadosztálynak, hogy törje át a Csongari-földnyelv erődrendszerét. Kun Béla a hadosztály elsőlépcső-alegységeinél tartózkodott, s személyes példamutatással lelkesítette a rendkívüli feladatra vállalkozó harcosokat, akik között számos honfitársa is küzdött.

November 11-én a vörös ezredek az ellenség három állásrendszerét vették birtokukba. Rövid idő alatt helyreállították a felrobbantott Csongari-hidat, amelyen a 4. hadsereg erői hamarosan előretörtek déli irányba. A 2. lovashadsereg Jalta, az 1. lovashadsereg Szimferopol irányban üldözte Vrangel vert seregeit, amelyek maradványai angol és francia hajókon hagyták el a félszigetet.

A felszabadult Krím Forradalmi Bizottságának elnökévé Kun Bélát nevezték ki. Közvetlen munkatársai régi bolsevik pártmunkások, Zemljacska és Guszev lettek. A fehérek a nagy sietség miatt már nem tudták elszállítani összeharácsolt értékeiket. A megőrzés és a szovjet államapparátus újbóli kiépítése vált a Forradalmi Bizottság feladatává.

KISÉRLET A MAGYAR ÉS SZI HARC KOLCSAK ÉS GYENYIK 1919 MÁRCIUS-JÚLIUS

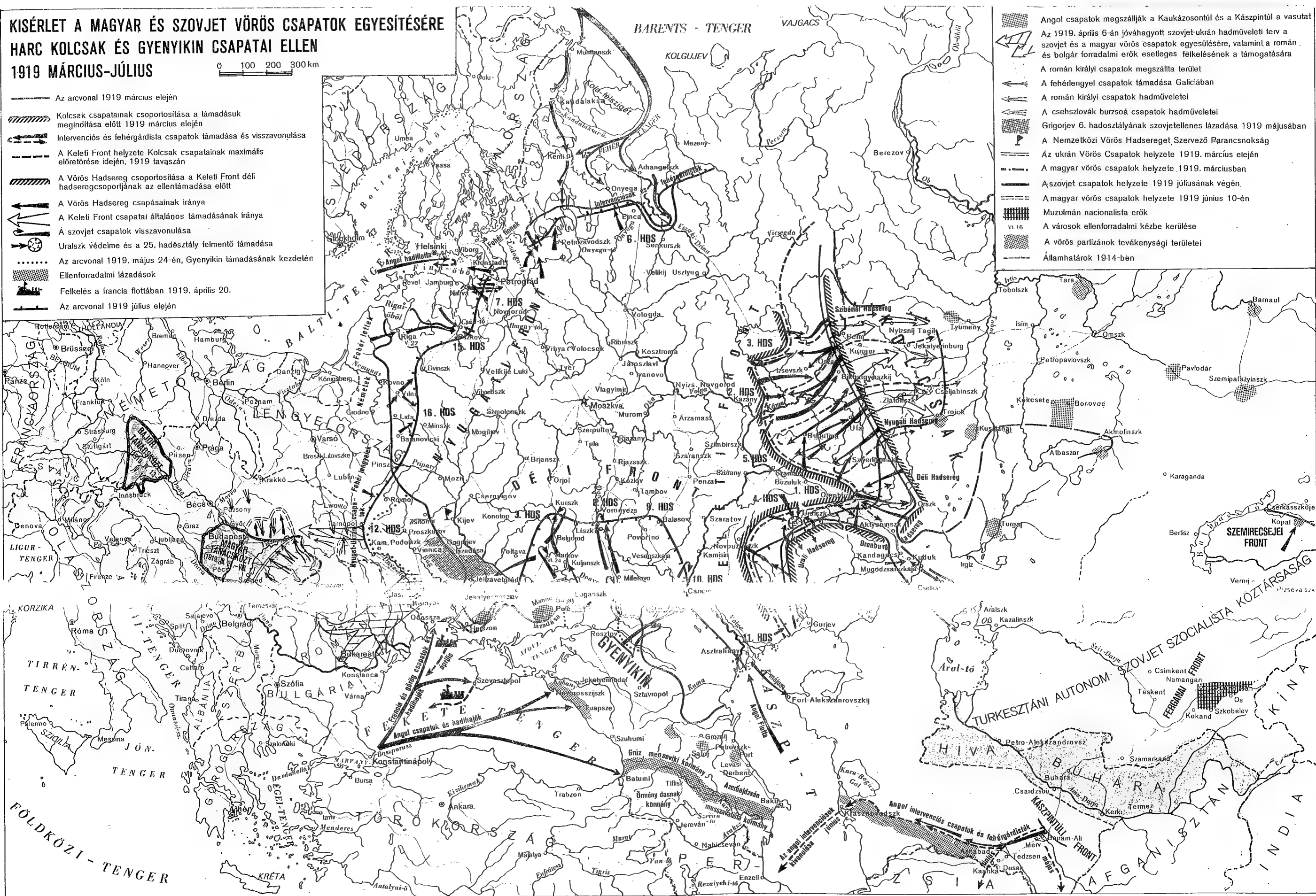
- Az arcvonal 1919 március elején
- Kolcsak csapatainak csoportosítása megindítása előtt 1919 március elején
- Intervenciós és fehérgárdista csapatok
- A Keleti Front helyzete Kolcsak cse előrelőrése idején, 1919 tavaszán
- A Vörös Hadsereg csoportosítása a hadseregcsoporjának az ellentáma
- A Vörös Hadsereg csapásainak irá
- A Keleti Front csapatai általános t
- A szovjet csapatok visszavonulása
- Uralszk védelme és a 25. hadosztá
- Az arcvonal 1919. május 24-én, G
- Ellenforradalmi lázadások
- Felkelés a francia flottában 1919.
- Az arcvonal 1919 július elején

KISÉRLET A MAGYAR ÉS SZOVJET VÖRÖS CSAPATOK EGYESÍTÉSÉRE HARC KOLCSAK ÉS GYENYIKIN CSAPATAI ELLEN 1919 MÁRCIUS-JÚLIUS

0 100 200 300 km

- Az arcvonal 1919 március elején
- Kolcsak csapatainak csoportosítása a támadásuk megindítása előtt 1919 március elején
- Intervenciós és fehérgárdista csapatok támadása és visszavonulása
- A Keleti Front helyzete Kolcsak csapatainak maximális előretörése idején, 1919 tavaszán
- A Vörös Hadsereg csoportosítása a Keleti Front déli hadseregcsoportjának az ellentámadása előtt
- A Vörös Hadsereg csapásainak iránya
- A Keleti Front csapatai általános támadásának iránya
- A szovjet csapatok visszavonulása
- Uralszk védelme és a 25. hadosztály felmentő támadása
- Az arcvonal 1919. május 24-én, Gyenyikin támadásának kezdetén
- Ellenforradalmi lázadások
- Felkészés a francia flottában 1919. április 20.
- Az arcvonal 1919 július elején

- Angol csapatok megszállják a Kaukázusotól és a Káspintól a vasutat
- Az 1919. április 6-án jóváhagyott szovjet-ukrán hadműveleti terv a szovjet és a magyar vörös csapatok egyesülésére, valamint a román és bolgár forradalmi erők esetleges felkelésének a támogatására
- A román királyi csapatok megszállta terület
- A fehérlengyel csapatok támadása Galiciában
- A román királyi csapatok hadműveletei
- A csehszlovák burzsoá csapatok hadműveletei
- Grigorjev 6. hadosztályának szovjetellenes lázadása 1919 májusában
- A Nemzetközi Vörös Hadsereget Szervező Parancsnokság
- Az ukrán Vörös Csapatok helyzete 1919. március elején
- A magyar vörös csapatok helyzete 1919. márciusban
- A szovjet csapatok helyzete 1919 júliusának végén
- A magyar vörös csapatok helyzete 1919 június 10-én
- Muzulmán nacionalista erők
- A városok ellenforradalmi kézbe kerülése
- A vörös partizánok tevékenységi területei
- Államhatárok 1914-ben

13. A karhatalom soraiban

A külföldi csapatok kiűzése és a polgárháború befejezése után a békés termelésre való átállást nagyban akadályozták az ellenforradalmi bandák, melyek ereje nemegyszer ezredekével, hadosztályokéval vetekedett. Ellenük a CSEKA, a CSON (Különleges Rendeltetésű Kommunista Osztagok), a VOHR (Belső Karhatalom) mellett a reguláris Vörös Hadsereg csapatait is be kellett vetni.

Vrangel erőinek szétzúzása után a Déli Front erőit az ukrajnai banditizmus ellen összpontosították. A legjelentősebb ezek közül a főhadiszállását Guljaj Poljében tartó Mahno anarchista serege volt. Frunze a felszámolásra irányuló hadművelethez felhasználta a 4. hadsereg, az 1. és a 2. lovashadsereg erőit, melyek soraiban internacionalisták is küzdöttek. Legjelentősebb a számuk a turkesztáni internacionalista lovasdandár soraiban (1800 harcosából 827 a nemzetközi önkéntes), valamint a Volgántúli lövészdandárban

(a törzs főnöke Boskovits Gyula). Az utóbbi 1921. január 12. és 28. közötti erőltetett menetben 800 kilométert tett meg, és tizenegyszer ütközött meg Mahno csapataival. Boskovits Gyula, valamint a dandár egyik ezredének 176 harcosa és parancsnoka helytállásáért (köztük 19 magyar) megkapta a Vörös Zászló Rendet.

A Volgántúli katonai körzetben Varga Gyula dandárja (mely a 108., majd a 77. és 149. hadrendi számot viselte) harcolt az ellenforradalmi bandák és a kuláklázadások ellen. Szibériában az internacionalista alakulatok karhatalmi feladatot teljesítettek. 1921 februárjában a kronstadti lázadás alkalmával a petrográdi állami és pártintézmények épületeit biztosító alakulatoknál is küzdöttek magyar internacionalisták.

A lenini új gazdasági politika szellemében tett intézkedések normalizálták a parasztság helyzetét. A bandák elszigetelődtek. Mahno 1921 augusztusában Romániába menekült.

14. Magyar vörösparancsnok-képzés

Internationalisták parancsnoki kiképzése 1918-tól kezdve különböző orosz nyelvű tanfolyamokon folyt, de csak olyanok tudták elvégezni, akik már előzőleg jól elsajátították az orosz nyelvet. A magyar tannyelvű parancsnoki kiképzést a Magyar Tanácsköztársaság katonai veresége után indították meg, amikor Szibériában tömegesen csatlakoztak magyar hadifoglyok a vörös csapatokhoz. Már 1919 őszén megkezdődött az internacionalista parancsnokképzés a hadsereg-főparancsnokság elhelyezési körletében, Szerpuhovban, Omszkban. A 2. moszkvai gyalogsági tanfolyamon Kendra András, Kapitány Gyula és a román Herbert Dima vezetésével magyar és német nyelvű parancsnoki kurzus indult. Vezényeltek internacionalistákat orosz tannyelvű tüzérségi és lovassági tanfolyamokra is. Taskentben 1919 decemberétől kezdték meg a magyar és német nyelvű parancsnokképzést az instruktorképző iskolán.

A legnépesebb tanfolyam, 262 fő, 1920 szeptemberében a 11. hadsereg keleti kiképződandárának keretében indult. A hallgatók az I. ezred 1. zászlóalját alkották. Parancsnokuk Kapitány Gyula lett.

Az OK(b)P magyar agitációs osztályainak

1920 szeptemberében megtartott értekezlete kimondta: „A parancsnoki iskolákból kikerülő vörös parancsnokokra nemcsak az itteni internacionalista csapatok keretén belüli szolgálat, hanem a magyarországi proletárforradalom első vörös tiszti törzsének a szerepe (is) vár.”

A bakui iskolán gyalogsági, tüzérségi, lovassági alap- és felsőfokú parancsnoki kiképzés folyt, a harci bevetésekkel párhuzamosan. A hallgatók rendszeresen adtak helyőrségi szolgálatot. Belőlük került ki az őrség a Keleti Népek Kongresszusának üléséhez alkalmával, amely 1920. szeptember 1-én nyílt meg Bakuban. A kongresszuson részt vett Kun Béla, aki elvi vitát folytatott a török nacionalisták képviselőjével, az első világháborúban kormányon levő török hadvezérrel, Enver pasával. Kun Béla a nemzetközi munkásmozgalom osztályfelfogását képviselte.

A kiképződandár 1921. február 15-én parancsot kapott, hogy vonuljon a grúziai harctérre. Az 5. ezred 1. zászlóaljának harcát, valamint a dandártörzs munkáját Kapitány irányította. A végzett 40 magyar zászlóalj-, század- és szakasziparancsnok a hadműveletben szintén részt vevő 54. és 98. lövészdandárhoz nyert beosztást.

A Tbiliszi felszabadításáért vívott küzdelemben, amit február 25-én siker koronázott, nyolc magyar sebesült meg, és három vesztette életét: Kiss István, Dévai Ferenc és Kocsis István. A Kaukázusontúl felszabadításában mintegy 4000 internacionalista vett részt, közöttük szép számmal korábban volt magyar hadifoglyok is harcoltak.

A 2. moszkvai gyalogsági tanfolyam internacionalista tagozatának több mint 200 hallgatója Kendra András parancsnok és Bukta Kálmán komisszár vezetésével 1921 tavaszán harcolt a

tambovi kormányzóság területén a veszélyessé vált Antonov-lázadás leveréséért.

A bakui parancsnokképző tanfolyamot 1921 márciusában Petrográdra költöztették. A hallgatók soraiba felvették azokat is, akik a Magyar Tanácsköztársaság leverése után emigráltak Szovjet-Oroszországba. 1922 őszén, amikor az alapfokú és felsőfokú magyar tannyelvű parancsnokképző iskola befejezte működését, már alapjában készen állott egy második Magyar Tanácsköztársaság fegyveres erejének parancsnoki törzse.

15. A nemzetközi önkéntesek oroszországi harcainak helye a magyar nép hadtörténetében

Az OK(b)P magyar osztályainak, szekcióinak II. összoroszországi értekezletén, amelyet 1920 szeptemberében rendeztek Moszkvában – a németországi, csehszlovákiai, romániai és jugoszláviai erősödő tömegmegmozdulásokat túlértékelve –, úgy vélték, ezek megfelelő nemzetközi háttérrel jelentenek majd a magyar proletariátus és parasztság számára a második Tanácsköztársaság kivívásához. A kommunista emigráció e perspektíva szellemében készítette fel a hazatérésre a Vörös Hadseregéből és a karhatalmi alakulatokból a polgárháború befejezése után leszerelőket és a hazainduló pártmunkásokat. Számításba vették a magyar ellenforradalmi rendszer fegyveres erejének soraiba való beépülést is, ami egy fegyveres felkelés vagy a hatalom más módon való átvétele esetén jelenthetett előnyöket. Az internacionalistákat a Szibériából és Turkesztánból hazatérő hadifoglyok közé osztották be, amit a magyar kormány képviselőivel 1921. május 21-én aláírt hadifogolycsere-egyezmény tett lehetővé.

A lengyel intervenció idején Szibériából és Turkesztánból a hadifoglyok nem térhettek haza, a magyarországi véres ellenforradalmi terror híre pedig csökkentette a hazavágyást, hiszen a kommunisták és a többi leszerelt vöröskatona Szovjet-Oroszországban biztonságban érezte magát. A hazatérési mozgalom erősítése érdekében pártmozgósítást rendeltek el. Az első mozgósítás alkalmával, 1921 februárja és április közepe között 1114 kommunistát indítottak Magyarországra Szovjet-Oroszországból, köztük több ezred- és zászlóaljparancsnokot, valamint a parancsnokképző iskolák több hallgatóját és tanárát. A hazatérők közé vegyülve az említett

rövid idő alatt 6000 leszerelt vöröskatona tért haza, akik közül 974 tagja volt a pártnak.

A Horthy-rendszer a hazatérőket a csóti koncentrációs táborban fogadta. A politikailag veszélyesnek ítélteteket a zalaegerszegi büntetőtáborba zárták, ahol vallatásnak és kínzásoknak vetették alá, hazabocsátásuk után rendőri és csendőri megfigyelés alá kerültek.

Az egykori vöröskatonák nagyobbik részének a hazaszállítása 1923-ban befejeződött. Sokan a szomszédos államok – Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia – magyarlakta területeire tértek vissza.

A Szovjetunió városaiban és falvaiban elszórtan vagy kisebb csoportokban még ezrek maradtak vissza, s szinte teljesen beolvadtak a helyi lakosság soraiba. Sokan még évekig teljesítettek szolgálatot a CSEKA, a CSON – GPU osztagaiban, a rendőrségnél és a határőrségnél. Többen egységek és magasabbegységek parancsnokai-ként vagy vezérkari beosztásban szolgáltak a Vörös Hadsereg soraiban. Ezek közé tartozott Gavró Lajos, Fekete Rudolf, Papp József, Steinbrück Ottó, Löwy Gyula, Kidais Viktor, Fried Dezső, Mészáros János, Simics Sándor és sokan mások. A Csekában magas posztot töltött be Pataki Ferenc. Kapitány Gyula a kiváló magyar katonai szakember tudását és tehetségét a vezérkar hasznosította.

Papp József sebesüléséig Turkesztánban a 7. dandár parancsnokaként harcolt az ellenforradalmi bandák ellen. Szvetecz Ernőre 1923 júniusában az 5. hadsereg parancsnoksága a kolimai expedíció katonai vezetését bízta. A Kelet-szibériai-tengerbe ömlő Kolima folyó vidékén, mely Magyarország területének a többszöröse,

ellenforradalmárok ragadták magukhoz a hatalmat, akik Japán és az USA segítségét és beavatkozását kérték. Szvetecz osztaga, melynek komisszára Romanovszkij volt, június 21-én a Szevasztopol nevű hajón indult el Vlagyivosztokból. Az osztagnak sikerült ezen az északi sarkkörön túli területen a szovjethatalmat helyreállítani. A felszabadított Nyiznye–Kolima népe 1923 novemberében írásban mondott köszönetet Szvetecz osztagparancsnoknak, akit másfél évvel később, 1925 márciusában a banditák megöltek. Hősi halála után Vörös Zászló Renddel tüntették ki. Rajta kívül harci érdemeikért több mint százötven magyar önkéntes nyerte el ezt a legmagasabb szovjet kitüntetést.

Az 1920-as évek végén, az 1930-as évek elején Gavró Lajos, Varga Gyula felméréseket végzett, melyek szerint az oroszországi szocialista forradalom és polgárháború éveiben a fegyveres alakulatok soraiban mintegy százezer magyar nemzetiségű hadifogoly küzdött. Ha figyelembe vesszük, hogy az említett időszakban a Vörös Hadseregben és a karhatalmi alakulatok soraiban tízmillió munkás, paraszt és értelmiségi fordult meg, a magyarok részvételének jelentősége a szovjet népek forradalmi harcainak végső kimenetét illetően szerénynek tűnik. A viszonylag nem nagy létszámú magyarság forradalmi, kato-

nai múltjában azonban az internacionalisták haditetteit méltán sorolhatjuk az 1848–1849-es magyar honvédség és a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének forradalmi katonai teljesítményeihez.

Az önkéntes alapon kiegészített Szovjet-orosz Vörös Hadsereg soraiban az alakulás időpontjától 1918 szeptemberéig, vagyis a dolgozó osztályokhoz tartozó férfiak mozgósításának gyakorlati megvalósításáig, jelentős volt a nemzetközi számbeli aránya is, a magyar anyanyelvűek az említett hónapokban megközelítően az állomány tizedrészét alkották.

A magyarok kezdettől fogva vegyes nemzeti-ségű alakulatok soraiban harcoltak, együtt Szovjet-Oroszország népeinek fiaival és számos más ország orosz földre jutott dolgozójával: lengyelekkel, finnekkel, osztrákokkal, csehekkel, szlovákokkal, románokkal, bolgárokkal, koreaiakkal, kínaiakkal, irániakkal és más nemzetiségűekkel.

Az oroszországi szocialista forradalom eredményeit védve, a világháborús fogságot megjárt magyar katonák a proletár internacionalista osztályszolidaritás gyakorlati iskolájának aktív részeseivé váltak. Ennek a szellemét, tradícióit vitték magukkal a hazai és a nemzetközi munkásmozgalomba.

HARMADIK FEJEZET

A HADSEREG AZ 1918–1919. ÉVI
FORRADALMAKBAN.

A MAGYAR
TANÁCSKÖZTÁRSASÁG
HONVÉDŐ HÁBORÚJA

I. A HADSEREG A MAGYARORSZÁGI POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOMBAN

1. Az antant és a vele szövetséges országok helyzete

Európa békét áhító népeinek reményeit a világháború befejezése, a fegyverszüneti szerződések megkötése nem igazolta. A fegyverek sem hallgattak el mindennütt: Szovjet-Oroszország földjén még két évig folyt az ellenforradalmárok és az intervenciós hatalmak által provokált véres polgárháború; Európa más területein is emberi vér hullott a vén kontinens földjére – ahol a nemzeti összeütközések dúltak, vagy a kizsákmányoló és elnyomott osztályok között robbant ki fegyveres összecsapás.

Alig ért véget a világot megosztó két hatalmi csoportosulás, az antant és a központi hatalmak ellentéteinek erőszakos megoldása – a gyengébb fél katonai legyőzése –, máris új ellentétek jelentkeztek és hatottak mind nagyobb erővel az európai nemzetközi viszonyokra. Még éveknek kellett eltelnie, amíg a nemzetek és osztályok között helyenként a fegyveres harcig eljutó ellentétek átmenetileg nyugvópontra jutottak, és a helyzet egy rövid időre stabilizálódott.

A győztes antant vezető hatalmai – attól a törekvésüktől vezéreltetve, hogy a háborúban aratott diadalt a lehető legnagyobb mértékben a maguk politikai, gazdasági, területi, katonai hatalmának megerősítésére használják fel – számos kérdésben élesen szembekerültek egymással. Érdekellentéteik erősen rányomták bélyegüket a világ háború utáni átrendezésére irányuló párizsi béke-előkészítő tárgyalásokra.

Az antant vezető öt nagyhatalma – Nagy-Britannia, Franciaország, az Egyesült Államok, Olaszország és Japán – közül a *franciák* léptek fel a leghatározottabban és legerőteljesebben azzal az igénnyel, hogy Európa jövő sorsának alakulása érdekeiknek megfelelően történjék. Álláspontjuk morális alátámasztására fő érvként azt hangoztatták, hogy a győzelemért a legnagyobb áldozatot Franciaország hozta. Szövetségeiknek figyelembe kellett venni azt az érvelésüket is, hogy a német militarizmus támadó törekvései valamennyiük közül elsősorban őket fe-

nyezetik. Mindemellett, bármelyik erkölcsi-politikai jellegű érvnél nagyobb súlyt nyomott a latba az a tény, hogy a francia haderő 1918 végén Európa fontos hadászati pontjain katonai fölényt élvezett szövetségeseivel szemben. Nem csupán a nyugat-európai hadszíntéren rendelkeztek a legjelentékenyebb haderővel, hanem az ő vezetésük alatt állott a Balkánt meghódító szövetséges hadseregcsoport, amely Franchet d'Espèrey tábornok vezetése alatt egy angol, egy görög, egy szerb, két francia hadseregből és egy olasz expedíciós hadtestből állott. Ez a hatalmas erő, amely eljutott Magyarország déli részéig, keleten pedig a Duna deltájáig, egyaránt alkalmasnak mutatkozott arra, hogy Magyarországon és Csehszlovákián át Berlint fenyegetse, de arra is, hogy a Fekete-tenger északi partvidéke felett kezébe vegye az uralmat. A franciáknak a Balkánon megszerzett pozíciói tették lehetővé, hogy döntő katonai és politikai befolyáshoz jussanak Kelet- és Délkelet-Európa számos országában, így Szerbiában, Romániában, Csehszlovákiában és Lengyelországban. Franciaország arra törekedett, hogy a Balti-tengertől a Fekete-tengerig és az Adriáig terjedő sávban lévő országokat tartósan maga mellé állítsa, egyrészt Németország mindenkorai sakkban tartására, másrészt Szovjet-Oroszország elszigetelésére. A háborút követő években ezekben az államokban a francia tábornokok által vezetett katonai missziók a szűkebb hadügyek területén messze túlnövő szerepet játszottak. A kialakuló Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, Románia, Csehszlovákia és Lengyelország fegyveres erőinek újjászervezésében, illetőleg létrehozásában, felszerelésében, ellátásában és kiképzésében a francia vezérkar emberei éppúgy jelentős helyet töltöttek be, mint kül- és belpolitikájának alakításában.

Franciaország vezetői elhatározták, hogy megszerzik a volt német gyarmatbirodalom egy részét, és mandátumokat szereznek a török uralom alatt tartott területeken is. Azt remélték, hogy a németektől megszerzett hadihajókkal jelentősen megerősíthetik a francia flottát.

A franciák akaratának maradéktalan érvényesítését gátolta országuk gazdasági és pénzügyi helyzetének romlása, nagymértékű eladósodásuk az amerikai és angol szövetségeseiknél. A háború befejezését követő győzelmi mámort követően mind erőteljesebben jelentkeztek a háországban és a hadseregben a szociális és politikai ellentmondások is. Ezeket a kormányzatnak és a hadvezetésnek egyaránt figyelembe kellett vennie.

Az angol politikai és katonai vezetés a központi hatalmak felett aratott győzelem után legfontosabb feladatának tekintette a gyarmatbirodalom bővítését a német és török fennhatóság alatt álló területekkel, a tengeri utak feletti ellenőrzést biztosító földrajzi pontok birtoklását és a szigetszág abszolút haditengerészeti fölényének megszilárdítását. Németországgal szembeni céljait a gyarmatok elvételével és azzal, hogy a német flotta nem jelentett többé konkurrenciát a tengereken, lényegében elértnek tekintette. A brit politika Németország szárazföldi hatalmának túlságos meggyengítésére nem törekedett, mert diplomáciai hagyományainak megfelelően, óvakodott attól, hogy Franciaország Angliára nézve is veszélyesen kedvező helyzetbe kerüljön Európában. Emellett arra is gondoltak, hogy a német hadsereg segítségére lehet az antantnak a néptömegek egyre erősödő forradalmi mozgalma, valamint Szovjet-Oroszország ellen. A fegyverszünet megkötése után megkezdődött az angol zászló alatt álló csapatok kivonása a kontinensről. A brit birodalom világhatalmi pozícióra támaszkodva, elsősorban a diplomácia eszközeivel igyekezett hatni az európai események alakulására. Ezek az eszközök azonban már veszítettek korábbi hatásosságukból. Az angol világbirodalom hatalma látszólag minden korábbinál jobban ragyogott, dicsőségének fényében tündöklött, a valóságban azonban számos területen megkezdődött a hanyatlás. A háború alatt az Egyesült Államoktól felvett kölcsönök miatt súlyos adósság terheit viselte. A világpiac nem egy hagyományosan angol érdekeltségű, fontos területéről szorult vissza az elsősorban amerikai, de a számottevő japán gazdasági terjeszkedés következtében is. Mindez arra kényszerítette az angol kormányzatot, hogy alkalmazkodjék szövetségesei, elsősorban az Egyesült Államok kívánságaihoz.

Az *Egyesült Államok* minden tekintetben megerősödve került ki a világháborúból. Míg a háború kezdete előtt az amerikai és a külföldi tőkebefektetések egybevetése több mint három és fél millárd dollár passzívumot mutatott az Egyesült Államok kárára, 1919-ben már tizen-

három milliárd dolláros aktívumról tanúskodott. A világháború alatt az amerikai ipar és mezőgazdaság termelése óriási mértékben felfutott, termékeik az antant hadviselésének nélkülözhetetlen tényezőivé váltak. A több mint négy esztendeig tartó kegyetlen küzdelemben Európa népei elszegényedtek, sok helyen nélkülözés és éhség fenyegetett. Az Egyesült Államoktól várt szállítások, kölcsönök reménye a tengerentúli hatalom tekintélyét és befolyását az európai politikában jóval nagyobbra növelte annál, amit a nyugat-európai hadszíntérre áthajózott közel kétmillió, friss és harckész, de tapasztalatlan parancsnokok vezetése alatt álló katona jelenléte biztosított. Az USA vezető körei elérkezettnek látták az időt, hogy lépéseket tegyenek a széles körű gazdasági terjeszkedés feltételeinek megteremtésére. Ennek érdekében sikraszálltak a tengerek szabadságának, a minden irányú kereskedelem szabadságának kivívásáért. Ez a törekvésük elsősorban Anglia érdekeibe ütközött. A brit birodalom kezében hatásos ütőkártyát jelentett tengeri flottájának fölénye, a világ fő tengeri útjainak kézben tartását biztosító támaszpontjainak kiterjedt rendszere, melyet még az Egyesült Államok is tiszteletben tartott. Ami az európai politikát illeti, az Egyesült Államok a legtöbb fontos kérdésben egyetértett Angliával, így abban is, hogy Németországnak a franciák által óhajtott meggyengítését el kell kerülni.

Olaszország nagy vérvesztéseket szenvedve, meggyengülve került ki a háborúból. Ez erősebb szövetségeseit arra készítette, hogy még a háborúba lépés fejében megígért területek és gyarmatok egy részét is megtagadják tőle. Pedig Olaszország a háború alatti titkos szerződésekben neki ígért európai országrészekkel (Dél-Tirol, Isztriával, Dalmáciával, Közép-Albániával) nem akarta beérni, Fiumét is meg akarta szerezni. Igényeit azonban nem tudta erővel alámasztani, ezért partnerei nem fordítottak különös figyelmet törekvéseire. Olaszország háborús szövetségeseivel sok kérdésben szembekerülve, megcsalatottnak érezte magát.

A világháború egyik legnagyobb haszonélvezőjének *Japán* bizonyult. Mindössze néhány száz halott és sebesült volt az embervesztése, ugyanakkor a háború eredményeképp gazdaságilag jelentősen megerősödött, és hatalmas területek birtokába jutott. Az európai elrendezés kérdései iránt Japán nem tanúsított jelentős érdeklődést, de kelet-ázsiai terjeszkedése aggodalmat váltott ki amerikai, angol és francia partnereiből.

Az antant vezető nagyhatalmainak egymással szemben álló hatalmi érdekei és törekvései, nyíl-

tan is megmutatkozó ellentétei mellett volt olyan célkitűzése is, amelynek tekintetében összhang uralkodott. Ilyennek tekinthető mindenekelőtt az a cél, hogy Szovjet-Oroszországot megfojtsák, Oroszország földjét részben feloszták maguk között, részben pedig olyan ellenforradalmi jellegű államalakulatok létrejöttét segítsék elő, melyeket ellenőrzésük alatt tarthatnak. A szovjethatalommal való leszámolást még sürgősebbnek és fontosabbnak látták, amikor a háború befejezését követően Európa-szerte hatalmas erővel lépett fel és egyre szélesedett a bolsevikok példáját követő forradalmi munkásmozgalom.

Az európai politikai helyzet alakulásának fontos tényezőivé váltak az antanttal szövetséges kisebb államok is. Közülük elsősorban azokat az országokat vizsgáljuk, amelyek Magyarország sorsának alakulására hatást gyakoroltak.

A Prágai Nemzeti Bizottság által 1918. október 28-án deklarált *csehszlovák állam* – amelyhez október 30-án a Szlovák Nemzeti Tanács is bejelentette csatlakozását – a háború befejezését követően megtette az önálló államiság megteremtésének első lépéseit. Létrehozták az Ideiglenes Nemzetgyűlést, koalíciós kormányt szerveztek, és november 14-én kikiáltották a köztársaságot. Bár a csehszlovákiai forradalmi mozgalomban, az ország függetlenségének kivívásában a munkásság lényeges szerepet játszott, a hatalmat a burzsoázia kerítette kezébe, és a nemzeti érdekekre, az egységes nemzeti célokra való hivatkozással viszonylag szilárdan a kezében tartotta. A csehszlovák állam 1918. november elején még csupán elvileg létezett, hiszen fennhatóságát a szlovákiai területre csak akkor terjeszthette ki, ha onnan a magyar állami szerveket erőszakkal kiszorítja. Az ehhez szükséges fegyveres erővel azonban nem rendelkezett, azt még létre kellett hoznia, meg kellett szerveznie. Annál inkább, mert számolhatott azzal, hogy a hadseregre nemcsak a magyarok ellen, hanem egyes vitatott területek megszerzése érdekében Lengyelországgal szemben is szüksége lesz. Az ország önállóságának kikiáltása után az első időkben Prága rendelkezésére csupán a császári és királyi hadsereg cseh- és morvaországi feltöltésű alakulatainak maradványai, valamint irreguláris, önkéntes alakulatok állottak. Hamarosan elrendelték a csehországi hadköteles férfiak 35 éves korig történő mozgósítását, de ezen az úton rövid időn belül nem juthattak harcképes alakulatokhoz. A helyzet számottevő javulását december közepétől, az olasz és a francia hadseregnél szervezett cseh és szlovák származású volt hadifoglyokból álló, légiós ezredek hazatérésétől várhatták.

A fiatal csehszlovák állam a nagyhatalmak meszszenő támogatását élvezte. Ezt egyebek között annak a jelentős szerepnek is köszönhetette, amelyet a csehszlovák hadtest (a legjelentősebb csehszlovák politikai személyiségek egyetértésével és közreműködésével) játszott a Szovjet-Oroszország megdöntésére indított ellenforradalmi támadásban.

Romániát az antant nagyhatalmak győzelme a katonai vereségtől és a központi hatalmak által rákényszerített, katonailag, gazdaságilag súlyos terheket és területi veszteséget jelentő imperialista béke következményeitől mentette meg. A bukaresti békét követő fél esztendőben a központi hatalmak, elsősorban a császári Németország, igyekeztek kiaknázni a győzelem adta lehetőségeket és a maximumot kihozni az 1916-ban és 1917-ben már amúgy is nagymértékben elszegényedett román gazdaságból. Az 1918. májusi békeszerződés értelmében Romániának le kellett szerelnie haderejének számottevő részét. Csupán nyolc csökkentett létszámú gyaloghadosztályt tarthatott meg, valamint azt a két gyalog- és két lovashadosztályt, amelyek a besszarábiai fronton Szovjet-Oroszország ellen álltak hadban. Románia területén a háború végéig ott állomásozott Mackensen tábornok német hadserege. A központi hatalmak összeomlása után a győztesek közé tartozó Románia királyi kormánya hozzákezdhetett célkitűzésének, Nagy-Románia megteremtésének megvalósításához. Besszarábia és Bukovina egy részének megszerzését azonban csak a Szovjet-Oroszország elleni háború sikeres befejezésétől remélhette. Számíthatott arra is, hogy a magyar állam Erdély megtartása érdekében a fegyverek használatától sem riad vissza. A Bánát birtoklására irányuló törekvései miatt Szerbiával, Dobrudzsa miatt Bulgáriával került szembe. Románia ezért arra törekedett, hogy mielőbb újjászervezze és ütőképessé tegye hadseregét.

A háború *Szerbiát* is nagy megpróbáltatásoknak tette ki. Földjén négy esztendőn át dúlt a háború. Embervesztései megközelítették Angliáét (a domíniumokkal együtt). A szerb uralkodó osztály arra törekedett, hogy a központi hatalmak vereségét, az Osztrák–Magyar Monarchia széthullását kihasználva, a saját vezetése alatt egységes államban tömörítse a délszlávokat. Igényt tartott a Magyarországhoz tartozó Bácska, Bánát és Baranya egy részét magában foglaló, magyar, német és szerb lakosságú Vajdaságra is. Törekvéseiben messzszenő támogatást élvezett a francia politikusok és a vezérkar részéről. A francia vezetés amellet, hogy egy velük rokonszenvező, erős délszláv állam léte

szervesen illeszkedett délkelet-európai elképzeléseibe, Olaszország ellensúlyozása miatt is nagy jelentőséget tulajdonított neki. Horvát-Szlavóniában, valamint Montenegróban viszonylag rövid ideig tartó belső viták után azok az erők kerekedtek felül, amelyek egyetértettek az egységes délszláv államhoz való csatlakozással. Így hamarosan megszülethetett a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, amelyet alig egy hónappal a fegyverszünet megkötése után már ünnepélyesen ki is hirdettek. Az a tény, hogy a szerb csapatok a francia Armée d'Orient hadosztályaival együtt nyomultak előre, és részt vettek a terüle-

tek megszállásában, a szerb királyság katonai lehetőségeit lényegesen megnövelte. Már november első felében megkezdődött Magyarország déli részének megszállása.

A forradalmi munkásmozgalom, amely az európai országok többségében már a háború utolsó éveiben megerősödött, a háború befejezése után sem vesztett erejéből. Az antanthoz tartozó országok kormányai azonban a háborús győzelemre támaszkodva a nacionalizmus szításával, ha nem is nehézségek nélkül, de elkerülték, hogy a tömegmozgalmak az uralkodó osztályok uralma elleni fegyveres támadássá növekedjenek.

2. A központi hatalmak és a szovjet állam helyzete

A központi hatalmakhoz tartozó országokban a háborúért felelős uralkodó körök elleni gyűlöletet fokozta az erőfeszítések és áldozatok hiábavalósága, a vereség miatt érzett elkeseredés. A legyőzötteknél a háborús kudarc, a súlyos veszteségek, a dolgozók legaktívabb és legöntudatosabb tömegeit a háborús kormányok és a dinasztiai elsöprésén túl, a régi társadalmi rend alapjai ellen indított támadásra mozgósították. A fegyveres erők, a katonák szerepe ezen országokban sem vált a háború befejezésével másodrangúvá, sőt fellépésük – a dolgozók oldalán vagy ellenük – a harc kimenetelére döntő hatást gyakorolt.

A vereséget szenvedett országok között – éppúgy, mint a háborúban, a háború utáni időszakban is – a legfontosabb szerepet Németország töltötte be.

A németországi események jelentősége messze túlnőtt az állam határain, egész Európa sorsára kihatott. A német forradalmi és ellenforradalmi erők küzdelmét aggodó figyelemmel követték a földrész minden országában.

A németországi osztályharc kimenetele nemcsak a földrész egyik legnagyobb hatalmának jövőjét határozta meg, de mélyrehatóan befolyásolta a nemzetközi forradalmi mozgalom további fejlődését is.

A német munkások, matrózok, katonák forradalma 1918 novemberének elején véget vetett a háborúnak, elsöpörte a Hohenzollernek dinasztiáját, a hercegségek anakronisztikus hatalmát, és létrehozta a birodalomban a köztársaságot. A német nagytőke, az ellenforradalom hadállásai azonban eléggé szilárdak maradtak, komoly erőtartalékkal rendelkeztek. A novemberi forra-

dalom eredményeképpen létrejött Ideiglenes Kormányban a jobboldali szociáldemokraták adták meg a hangot, akik maguk is élesen szemben álltak a forradalom szocialista irányú továbbfejlődését célzó törekvésekkel.

A német hadsereg alakulatai a fegyverek elhallgatásának, a fegyverszünet megkötésének időpontjában hatalmas kiterjedésű területen helyezkedtek el.

A haderő legszámottevőbb része a Rajnánál állomásozott, ahová a háború utolsó szakaszában vonult vissza. Ezekre a csapatokra számíthatott elsősorban a hadvezetés. A fegyverszünet után itt is megalakultak a katonatanácsok, de itt az altisztek, őrmesterek, sőt több helyen a tisztek maradtak a hangadók, megmaradt a katonai fegyelem is.

Keleten Finnországtól egészen a Kaukázusig terjedő vonalon állomásoztak német megszálló csapatok. A szovjet-országi események hatása miatt ezeknek az alakulatoknak a szelleme forradalmivá vált. Nyíltan demonstrálták a szovjethatalom iránt érzett rokonszenvüket. A tisztek tekintélye és befolyása erősen hanyatlott. A katonatanácsok határozottan elítélték az Ebert-Haase kormányzat forradalomellenes intézkedéseit.

A német hadsereg e két legnagyobb részén kívül Európában, de más földrészekén is még több helyen tartózkodtak csapatok. Közülük a legjelentősebb Mackensen tábornok romániai hadserege volt, amelyhez csatlakozott a Balkán félszigetről visszavonuló 11. hadtest is.

A német hátszországban levő alakulatoknál is erős forradalmi szellem alakult ki. Katonatanácsaik kapcsolatban állottak a munkásság szerve-

zeteivel, gyakran összehangolták a cselekvésüket. A forradalmi hangulat a haditengerészeti flottánál emelkedett a legmagasabbra.

A német forradalmi baloldal élén álló Spartacus-szövetség harcot hirdetett azért, hogy a munkás- és katonatanácsok a hatalom tényleges birtokosaivá váljanak, hogy az ellenforradalom eszközeként szolgáló csapatokat lefegyverezzék, és a dolgozók vegyék kezükbe a fegyvert. Külpolitikai téren a Szövetség antiimperialista elveket hirdetett és szolidaritást vállalt Szovjet-Oroszország munkásosztályával.

1918 végére a német munkásszervezetek már számottevő fegyveres erővel rendelkeztek. A Németország-szerte megalakuló fegyveres munkásgárdák összesített létszáma 100 000 és 200 000 fő között volt. A forradalmi baloldal ebből 50–60 000 emberre támaszkodhatott.

Ausztria polgári demokratikus forradalmát munkások és katonák vitték győzelemre. A köztársaságga alakított állam demokratikus kormányának élére szociáldemokrata politikusok kerültek. A párt vezetőinek megítélése szerint még nem értek meg Ausztriában – ahol a lakosság többségét az önálló birtokkal rendelkező parasztság alkotta – a társadalom szocialista átalakításának feltételei. Ezért a párt feladatát abban látták, hogy széles társadalmi alapokra támaszkodó, demokratikus polgári állam keretein belül harcoljon mindaddig, amíg a társadalmi fejlődés menetének eredményeként túlsúlyba kerülő munkásosztály létrehozhatja a szocialista társadalmat. Ez az álláspont nagy hatást gyakorolt a magyar szociáldemokratákra is.

November elején megalakult ugyan az Osztrák Kommunista Párt, de nem tudott tömegbefolyásra szert tenni, amellyel kérdésessé tehetné volna a Szociáldemokrata Párt vezető szerepét.

Ausztriában a munkásosztály és a progresszív erők nagy része a fővárosban és környékén tömörült, a vidéki tartományokban általában a konzervatív polgári erők kezében maradt a gyepölő.

Az osztrák hadsereg a háború után feloszlott, a helyébe a Volkswehr (Népőrséget) hozták létre. Bár a császári tisztek egy része ebben is pozíciókhoz jutott, az alakulatok egy része baloldali befolyás alatt állt és a régi katonai vezetés hatalma alapvetően meggyengült. Mivel az osztrák polgárság nem nagyon bízott a Népőrségben, létrehozták a Bürgerwehr – a Polgárőrség – alakulatait. Több helyen tisztí különítményeket szerveztek. A háborús vereség következtében kevésbé jelentékeny, kis állammá degradálódott Ausztria új kormányzatának magatartását és politikáját nagymértékben meghatározta az a tény,

hogy az ország élelmiszer- és nyersanyagellátásának tekintetében az antanttól függő helyzetbe került.

Bulgáriát a fegyverszünet aláírása után az antant csapatai megszállták. A franciák a reakciós bolgár kormányokat szerették volna bevonni a Szovjet-Oroszország elleni intervencióba, azonban a népi baloldal egyre erősödő aktivitása miatt ez a terv nem sikerült.

A mūdroszi fegyverszüneti szerződés után *Törökország* fontos pontjait antantcsapatok szállták meg. A Fekete-tenger kapuit, a Boszporuszt és a Dardanellákat a győztesek hajói vették birtokukba. Anglia és Franciaország vezetői úgy vélték, hogy a török területek jelentős részét különös nehézségek nélkül megszerezhetik a maguk és szövetségeseik számára. Ekkor még nem gondolták, hogy a legyőzött török népben lesz erő e szándékok megghiúsítására.

Európa forradalmi mozgalmainak fejlődésére meghatározó módon érvényesült a *szovjet-országi* események hatása. A szovjet állam helyzete 1918 őszén a korábbiaknál számos tekintetben kedvezőbben alakult. Stabilizálódtak a szovjet intézmények és az állami szervek, a hadikommunizmus alapján megszervezett népgazdaság teljesítőképessége nőtt.

Erősödött a Vörös Hadsereg, amely ebben az időben aratta első jelentős győzelmeit a fehér-gárdisták és az intervenciók felett. A keleti fronton szeptember elején Kazanyt, a hónap közepén Szimbirszt, október 7-én Szamarát, egy hónap múlva pedig az uráli Izsevszket szabadította fel. Sikerek születtek a déli fronton is, ahol szeptember és október folyamán két alkalommal szorították vissza a Caricin ellen támadó fehéreket. Sikerült megakadályozni, hogy a déli ellenforradalmi erők egyesüljenek a keleten harcoló fehérgárdista és cseh csapatokkal. Az északi fronton is születtek eredmények, ahol a szovjet csapatok megállították a fehér-tengeri partvidéket és Murmanszket elfoglaló intervenciók, a hozzájuk csatlakozó fehérek előnyomulását.

1918. november 13-án az Összoroszági Központi Végrehajtó Bizottság semmisnek nyilvánította a breszt-litovszki békeszerződést. Észtországban, Lettországban, Litvániában és Belorussziában szovjet kormányok alakultak. Ukrajnában a németek kivonulása után Petljura vezetése alatt burzsoá nacionalisták ragadták kezükbe a hatalmat, és hadat üzentek Szovjet-Oroszországnak. Az ukrán dolgozók azonban 1918 novemberében létrehozták az ideiglenes ukrán szovjet kormányt. A hamarosan megszerveződő ukrán front vöröskatonái megkezdtek támadásukat az ukrán föld felszabadítására.

A sikerek ellenére a szovjet állam vezetői tisztában voltak azzal, hogy még súlyos harcok előtt állnak.

A világ leghatalmasabb tőkés országainak és a belső ellenforradalmároknak egyesített támadása nagy veszélyt jelentett a világ első szocialista államára. A szovjet emberek azonban hittek erejükben, harcuk igazságában és bíztak a nemzetközi munkásság szolidaritásában, segítségében.

Az Ausztria–Magyarországon és Németországban lezajlott polgári demokratikus forradalmak, a szocialista baloldal erősödésének jelei nagy lelkesedést keltettek a szovjet népekben. Erősödött bennük annak a tudata, hogy nem állnak egyedül, szövetségesként számíthatnak Európa mind nagyobb öntudattal fellépő munkásaira és parasztjaira.

November 3-án Lenin, Szverdlov és Kamenyev Oroszország forradalmi dolgozói nevében

üdvözlést küldött a volt Osztrák–Magyar Monarchia népeihez az elnyomókon aratott győzelem alkalmából. Annak a reményüknek adtak kifejezést, hogy a megkezdett úton továbbhaladva a német, cseh, horvát, magyar, szlovén munkások, katonák és parasztok „kezükből veszik a hatalmat, és végigviszik a nemzeti felszabadítás művét”, megkötik a szabad népek testvéri szövetségét, és egyesült erővel legyőzik a tőkéseket. Éberségre intettek az antanttal és a wilsonizmussal kapcsolatban terjesztett illúziókkal szemben, és az orosz munkásokkal, katonákkal és parasztokkal való egységre, harci szövetségre hívtak fel. „Oroszország munkásai, katonái és parasztjai egymaguk egy éven át, kemény harcok árán védelmezték a proletariátus hatalmát. Segítséget vártak nyugat-európai testvéreiktől, és az a segítség jönni fog” – hangoztatta az orosz munkásosztály vezetőinek üzenete.

3. Érelődik a forradalom

Október második felében Magyarországon is megérték a feltételei annak, hogy a forradalmi erők vegyék kezükbe az események irányítását. A néptömegek, elsősorban a munkásosztály és a katonák soraiban napról napra erőteljesebben jelentkezett a radikális változás, a cselekvés igénye. A cseh, horvát, lengyel, valamint más népek háborúellenes és nemzeti akciói ösztönzőleg hatottak a magyarországi tömegmozgalom kibontakozására.

A magyar társadalom változásra törekvő rétegeinek reményeit egyre inkább a néhány hónap alatt legnépszerűbb emberré vált Károlyi Mihály testesítette meg. Károlyi az ellenzéki Függetlenségi Párt vezére, következetes háborúellenességével, nem titkolt antantszimpatájjal és az ország demokratikus átalakítására irányuló törekvéseivel olyan mértékben emelkedett egy új irányzatot képviselő kormány vezetésének várományosává, amilyen mértékben nyilvánvalóvá vált a háború elvesztése, a reakciós kormányzat minden oldalú csődje.

Károlyi felismerte, hogy Magyarországon semmiféle pozitív átalakulás nem valósulhat meg a munkásosztály nélkül.

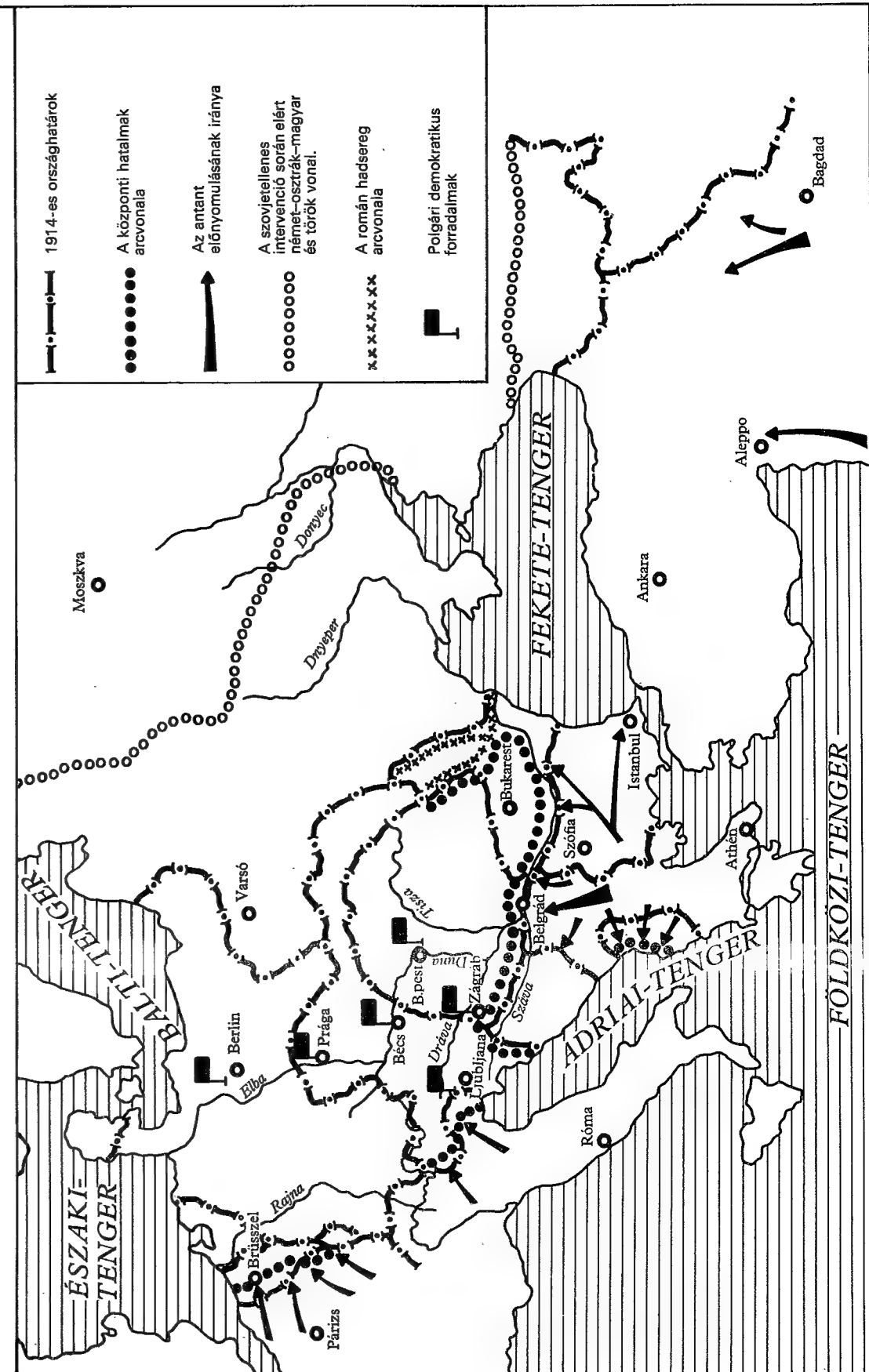
A magyarországi demokratikus ellenzék pártjai, a Függetlenségi Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Radikális Párt október 25-én megalakították a *Magyar Nemzeti Tanácsot*. A Nemzeti Tanács kiáltványt adott ki, amelyben megfogal-

mazta követeléseit: Magyarország függetlenné nyilvánítását, az azonnali különbéke megkötését, a kormány eltávolítását, a parlament feloszlását, általános, titkos választások útján új parlament létrehozását. A kiáltvány követelte a demokratikus szabadságjogok biztosítását, a föld-reform végrehajtását, a túltengő tökefelhalmozás korlátozását. Szükségesnek tartotta az újonnan alakult nemzeti államok elismerését, Magyarország nem magyar ajkú népei önrendelkezési jogának megadását. A Nemzeti Tanács egyidejűleg kifejezte azt a reményét, hogy a nemzetiségek önrendelkezésének megadása nem veszélyezteti az ország területi integritását. A Nemzeti Tanács kitűzött céljait forradalom nélkül, alkotmányos eszközökkel akarta elérni.

Az ellenzéki pártok vezetőinek legális eszközkhöz való ragaszkodása következtében a forradalmi kezdeményezést a tömegek, elsősorban Budapest munkásai és a katonák vették át.

1917–1918 folyamán a Szociáldemokrata Párt baloldali személyiségeiből, a szocialista ellenzék tagjaiból, valamint a radikális értelmiségi ifjúság soraiból kezdtek kialakulni olyan csoportosulások, amelyek antimilitarista, háborúellenes forradalmi szervező és felvilágosító tevékenységet folytattak a munkások és a katonák között. Budapesten is rohamosan szaporodott a munkástanácsok száma. Elkezdődött az illegális vörösgárdák szervezése.

AZ EURÓPAI ARCIVONALAK HELYZETE A FEGYVERSZÜNET IDEJÉN 1919. november eleje.

4. Katonák az őszirózsás forradalomban

Sorsdöntő jelentőségű volt, hogy a hatalom október végére elvesztette legfontosabb támaszát: a hadsereget. A katonák, akik a frontokon sem akarták teljesíteni az értelmetlen harcok folytatására vonatkozó parancsokat, a hátszágban sem szándékozták fegyvereiket dolgozó testvéreik ellen fordítani.

Októberben a budapesti helyőrség létszámát tekintve jelentős erőt képviselt. Magában a városban harmincegy gyalogszázad, kilenc géppuskás szakasz, valamint egy félig feltöltött huszárszázad állomásozott. A Pest környékén levő községekben – Törökbálinton, Rákosszentmihályon, Piliscsabán, Pilisvörösváron, Rákoscabán, Szentendrén, Dunakeszin, Máriabesnyőn, Gödöllőn, Isaszegen és Örkényben – harminchat gyalogszázad, huszonnyolc géppuskás szakasz és egy lovasszakasz állt a helyőrség-parancsnokság rendelkezésére. E csapatokat azonban a tömegek ellen, a bukásra ítélt rendszer karhatalmi céljaira felhasználni már kevésbé lehetett. A helyőrség túlnyomórészt pótalakulatokból és népfelkelő-alakulatokból állott, személyi állományának nagyobb része koros vagy igen fiatal katonákból, a kórházakból kikerült sebesültekből, részben az oroszországi hadifogságból hazatértekből regrutálódott. A katonák nem akartak háborúzni, erősen hatottak rájuk a szocialista eszmék, melyeket részben az Oroszországból hazatért hadifoglyok, részben pedig a velük egyre szorosabb kapcsolatokat kiépítő baloldali szociáldemokraták, forradalmi szocialisták terjesztettek.

Különösen az 1. és a 32. ezred pótzászlóaljánál alakult ki forradalmi hangulat. Nem véletlen, hogy Tisza István október 28-án követelte, hogy ezeket az alakulatokat mielőbb szállítsák ki a frontra.

A budapesti helyőrség vezetőinek nem kis gondot okozott, hogy az óbudai laktanyába volt internálva 600 tengerész, akik részt vettek a catarói matrózlázadásban. Joggal tartottak attól, hogy ezek az emberek, ha az idő elérkezik, a forradalmárok első soraiban fognak harcolni.

Ebben az időben a hátszágban már a szökött katonák tizezrei tartózkodtak, közöttük sok tartalékos tiszt. A szökevények alapvető érdeke volt a háború megszűnése, a rendszer megdöntése. Mivel sokan fegyverrel is rendelkeztek, a forradalmi erők oldalán számottevő súllyal léphettek fel.

A karhatalom irányítói egyelőre a két bosnyák zászlóalj katonáiban reménykedtek, abban bíz-

ván, hogy azok idegen nyelvük, vallásuk, szokásaik miatt megközelíthetetlenek a magyarok forradalmi agitációja számára.

Míg IV. Károly király a prágai és a zágrábi katonai parancsnokságokat felhatalmazta arra, hogy a cseh és horvát nemzeti tanácsokkal a kapcsolatot felvegyék, Magyarország esetében erre gondolni sem akart. Október 27-én József főherceget bízta meg azzal, hogy „homo regius”-ként képviselje őt Budapesten. A főherceg – tisztában lévén a budapesti helyőrség katonáinak szellemével – ezt csak abban az esetben vállalta, ha a magyar fővárost egy „feltétlenül jó és erkölcsileg érintetlen” hadosztállal erősítik meg. A király személyes utasítására Arz vezérezredes intézkedett a 38. honvédhadosztály Budapestre irányítására, mire azonban ez hazaért, katonái éppen úgy a béke és a forradalom oldalára álltak, mint a többi alakulaté.

A budapesti helyőrség magasabb rendfokozatú vezetői, a tábornokok és az idősebb törzstisztek, 1918 októberének viharos napjaiban általában értetlenül és tehetetlenül állottak az eseményekkel szemben. A Monarchia katonai iskoláiban a nemzeti érzés megnyilvánulásai ellen a leghatározottabban léptek fel. A császári és királyi házhoz való ragaszkodást és hűséget tartották a hivatásos tiszttel szemben támasztott legfőbb követelménynek. A tisztikart igyekeztek távol tartani minden politikától, társadalmi problémától, szociális eszmétől. Ausztria katonai vezetőinek jelentős része már évszázadok óta olyan személyek közül került ki, akik számára a fegyveres szolgálat teljesen elkülönült annak a népek az érdekeitől, amelyikből származtak. Olasz, német, magyar, cseh, horvát hadvezérek, tábornokok, főtisztek szolgálták hivatásszerűen, zsoldosként Ausztriát. Ez így maradt a XVIII–XIX. században is, amikor más országokban a nemzeti érzés alapvető mozgósító erővé vált a katonai pályán. Az osztrák–magyar tisztikar idősebb nemzedékét a huszadik század kezdetén is mindenekelőtt a dinasztia iránti hűség jellemezte. A katonai elit jelentős részét olyanok alkották, akiknek családjában a császári ház fegyveres szolgálata hagyományosan, apáról fiúra öröklődött, s akiknek csupán a családnéve emlékeztetett egykori nemzeti hovatartozásukra, de valójában sem nyelvükben, sem érzésvilágukban nem kötődtek népükhöz. Ezek az emberek most megrendülten látták, hogy az öröknek és időtlennek hitt Habsburg-birodalom hogyan hullik szét alkotóelemeire. Többségük nevelte-

tése, a beléje rögződött szemlélet megcsontosodottsága miatt – és mert a fejleményeket a társadalom valóságos problémáinak ismerete hiányában gyakorlatilag követni sem igen tudta – tehetetlenül sodródott az eseményekkel.

Ilyen volt Bogát tábornok, budapesti helyőrségparancsnok is, akit a kormány gyengesége és tehetetlensége miatt leváltott. Helyébe október 26-án Lukachich tábornokot nevezték ki, aki a szökevények ellen hozott kegyetlen intézkedéseivel vált gyűlöltté a katonák előtt.

A Nemzeti Tanács tagjainak többsége határozottan ellenezte minden forradalmi fegyveres akció gondolatát. Egyrészt tartott attól, hogy a kellő erő híján kezdett fegyveres felkelést a karhatalmi szervek vérbe fojtják, és leszámolnak az egész demokratikus ellenzékkel, másrészt úgy vélte, hogy a forradalom a Nemzeti Tanács számára ellenőrizhetetlenné válik, és megbontja a társadalmi rend alapjait. A Nemzeti Tanács október 30-án proklamációjában a katonák elé a csehszlovák és a délszláv példát állította, mert ott vérontás nélkül vitték sikerre a harcot „a függetlenségért és a népuralomért”. Arra szólította fel őket, hogy őrizzék meg „a múlhatatlanul szükséges katonai fegyelmet és rendet, mert a Magyar Nemzeti Tanács nem polgárháborút és vérontást akar... Katonák, a fegyelem megbontása nélkül szervezkedjétek és válasszatok megbízottakat, akik útján a Magyar Nemzeti Tanáccsal érintkeztek, és követeljétek, hogy az egész haderő ismerje el a Magyar Nemzeti Tanácsot az ország jogos és törvényes képviselőnek”. A hatalomért vívott harc elméletében és gyakorlatában való járatlanságról tanúskodik az, hogy a felhívásban háromszor is nyomatékosan szólították fel a katonákat a fegyelem és a rend megőrzésére, ugyanakkor, amikor nyilvánvaló volt, hogy a király – és következésképpen a katonai parancsnokságok által el nem ismert Magyar Nemzeti Tanács melletti kiállítás, a „ne löjétek testvéreitekre!”-jelszó teljesítése csak a hagyományos katonai fegyelem megtagadásával, a fe-

lülről jövő rendelkezéseket végrehajtó tisztikar ellenére valósítható meg.

A Nemzeti Tanácson, illetőleg a Szociáldemokrata Párt vezetésén belül egy kisebbség, ha nyíltan nem is beszélt a fegyveres felkelésre való felkészülés szükségességéről, titokban kereste a kapcsolatot a munkások és katonák azon spontánul kialakuló szerveivel, amelyek egy fegyveres felkelésben szerephez juthattak. Mindenekelőtt Landler Jenő és Kunfi Zsigmond nevét kell ezzel kapcsolatban megemlítenünk. Landler, aki eredeti foglalkozását tekintve ügyvéd volt, a vasutasmozgalom egyik vezetőjeként vált ismertté. A világháború alatt antimilitarista tevékenységet folytatott. 1918 júniusában az általános sztrájk egyik szervezőjeként tartóztatták le. Szeptember végén szabadult. Kunfi Zsigmond tanárt a munkásmozgalomban való részvétele miatt eltávolították a pedagógusi pályáról. 1909 óta a Szociáldemokrata Párt vezetőségének tagjaként tevékenykedett. A háború előtt és alatt háborúellenes magatartást tanúsított, szembeállt a nacionalista elfogultsággal.

Budapesten a katonák hatalommal szembeni első, visszhangot kiváltó fellépése az október 24-i Károlyi melletti tüntetés a Függetlenségi Párt Gizella téri (ma Vörösmarty tér) székháza előtt. Mintegy kétszáz, zömében tartalékos tiszt tüntetett ekkor. Másnap, főként az egyetemi hallgatók közül kikerült tartalékos tisztek tartottak gyűlést a Műegyetemen, majd nemzeti zászlók alatt, tüntető menetben a Várba vonultak, hogy a gyűlésükön megfogalmazott követeléseiket az éppen Magyarországon tartózkodó királynak átadják. A feltartóztatásukra kivezényelt katonai és rendőri kordonokon áthaladva, a Várba jutottak, ahol kitűzték a nemzeti zászlót, majd esküt tettek a demokratikus, szabad Magyarországra. Az eddig békésen lezajló tüntetésről visszatérő, a katonákhoz csatlakozó civilektől megduzzadt tömegre törtek rá a csendőrök és rendőrök osztagai. A brutális támadásnak negyven súlyos és mintegy kétszáz könnyebb sebesültje volt.

5. A Katonatanács megalakulása

Ez az esemény indította arra a gyorsan radikalizálódó fiatal tisztek egy csoportját, hogy a diákok példájára, akik már megalakították a maguk *Diáktanácsát*, 25-én, a késő esti órákban létrehozzák a *Katonatanácsot*. Ez a Katonatanács nem képviselt tömegeket. A tizenegy fiatal tarta-

lékos tiszt, aki a Károlyi-párt helyiségében szövetkezett, jószerével csak néhány napja ismerte egymást. Bár közülük egyesek korábban a Galilei-körrel tartottak kapcsolatot, számottevő politikai múlttal és összeköttetésekkel nem rendelkeztek. Többségük a Függetlenségi Párt plat-

formját vallotta a magáénak, de fiatalságából, egzisztenciája bizonytalanságából és veszélyeztetettségéből következően türelmetlenebb és vállalkozóbb szellemű volt, mint a párt vezetői. A Katonatanács egyik tagja, Pusztai Gazda Jenő hadnagy bizonyos tapasztalatokat szerzett az oroszországi forradalmi harcokban. Attól azonban még ő is távol állt, hogy tevékenységét szocialista tudatosság irányítsa. A Katonatanács elnöke a megalakítást kezdeményező Csernyák Imre repülő százados lett. Volt még egy százados a tagok között, de a többi alacsonyabb rendfokozatot viselt.

A Nemzeti Tanács vezetői örömmel fogadták a Katonatanács megalakulását és hűségnyilatkozatukat, hiszen ez a tanács tömegbefolyásának növekedését, pozíciói erősödését bizonyította. Ugyanakkor egy részük bizalmatlanul nézte az ismeretlenség homályából előkerült, fiatalemberekből álló társaságot. „Nem sok bizalommal voltam hozzájuk... egészen őszintén szólva a Nemzeti Tanács az utolsó napig nem is tartotta őket komoly embereknek” – írta róluk memoárjában Károlyi Mihály. Nem mindenki osztotta ezt a véleményt. Így például Kunfi Zsigmond sem, aki a források tanúsága szerint igyekezett összeköttetést teremteni a szervezett munkásság és a Katonatanács között. A Magánalkalmazottak Szakszervezetének egyik, tartalékos tiszti szolgálatot teljesítő baloldali vezetőjét, Szántó Bélát a Katonatanácshoz küldte összekötőként.

Szántó Bélát ebben az időben már meglehetősen széles körben ismerték. A háború alatt frontszolgálatot teljesített, ahol megsebesült, felépülése után a Honvédelmi Minisztériumban kapott beosztást. A negyvenes éveikhez közeledő ember politikai iskolázottságával, mozgalmi tapasztalataival, a szervezett munkásság vezetőinek körében kiépült széles körű kapcsolataival nagy tekintélyre tett szert fiatalabb tisztársai között.

Szántó Béla létesített kapcsolatot a Katonatanács

és a budapesti munkások harci gárdáinak szervezésén munkálkodó baloldali szociáldemokraták, valamint a forradalmi szocialista értelmiség fiatal vezetői között.

A főváros munkáskerületeiben ekkorra már megkezdődött a munkásság fegyverkezése. A csepeli és a Soroksári úti fegyver- és hadianyaggyárakban egy idő óta már rendszeresen rejtettek el fegyvereket és lőszert. A munkások sok fegyverhez jutottak a laktanyákból, valamint a szökésben levő katonáktól is. Egyes – valószínűleg túlzó – források szerint október végén már harmincezer budapesti munkás rendelkezett fegyverrel.

Október 27-én este a Magánalkalmazottak Szakszervezete Erzsébet körúti székházában titkos összejövetelt tartottak a budapesti fegyveres felkelés előkészítését szükségesnek tartó és azon munkálkodó baloldali munkásvezetők, gyári bizalmiak, s a Szociáldemokrata Párt forradalmi ellenzékének több vezető személyisége. Az értekezlet résztvevői megállapították, hogy a munkásság hangulata megérett a fegyveres felkelésre. Megegyezték abban, hogy a felkelés időpontja november 4-e lesz. Még az éjszaka folyamán összeült a Katonatanács is, ahol feltehetően az Erzsébet körúti értekezleten részt vett Szántó Béla tájékoztatása után elhatározták a felkelés katonai tervének kidolgozását. Megállapodtak abban is, hogy a felfegyverzett munkásság és a katonaság tervét összehangolják, minden erővel fokozzák a katonák között a szervező, felvilágosító, politikai meggyőző tevékenységet.

A forradalmi agitáció kedvező talajra talált a katonák soraiban. A zömében tartalékos tisztek nagy része és a legénység többsége egyetértett a háború befejezésének, az ország demokratikus átalakításának és a nemzeti függetlenség kivívásának programjával. Már nem annyira az agitáció hiányzott, hanem a jó szervező munka, a feladatok meghatározása és a harc megkezdésére szolgáló jeladás.

6. Az őszirozsás forradalom

Október 28-án délután több ezer ember gyűlt össze a Gizella téren, ahol kihirdették előttük a Nemzeti Tanács proklamációját. A tömeg innen a Várba indult, hogy József főhercegtől Károlyi miniszterelnöki kinevezését követelje. A karhatalom vezetői előre felkészültek erre, és a Lánchídnál több sorból álló kordont állítottak fel. Az

első sorban felállított, a honvéd tanezredből kivezényelt szakasz a parancs ellenére, fegyverhasználat nélkül átengedte a tüntetőket. A mögöttük felsorakozott rendőrök azonban tüzeltek: három halott és mintegy ötven sebesült vére ömlött a kövezetre. A további vérengzést a rendőrök mögött elhelyezett katonák szakaszpa-

rancsnoka akadályozta meg, aki a rendőrökre kiáltott: sortűzet lövet rájuk, ha még egyszer lőnek a népre.

Ez az esemény, amelyet a történelem a „lánchídi csata” címen jegyzett fel, a császári és királyi állam utolsó erődemonstrációjának bizonyult Magyarországon. A brutális erőszak nem szilárdította meg a hatalom állásait, ellenkezőleg: bomlását gyorsította meg.

A rendőrség, amely ezzel a tömeg haragjának középpontjába került, igyekezett elhatárolni magát a tömegmészárlástól. Október 29-én a budapesti rendőrség küldöttsége megjelent a Magyar Nemzeti Tanács Astoria-szállóban kialakított új „főhadiszállásán”, és bejelentette a rendőrség csatlakozási szándékát. Ettől az időponttól kezdve a budapesti rendőrök az események tétlen szemlélőivé váltak.

29-én délelőtt a fővárosban és környékén, valamint a vidéki nagyvárosokban a gyárak fél órára abbahagyták a munkát, a dolgozók gyűléseken tiltakoztak a Lánchídnál történtek miatt. Sok helyen akkor szerveződtek meg munkástanácsok.

A Soroksári úti fegyvergyár munkásai a forró hangulatú gyűlés után a gyár raktáraiból 1200 puskát és 500 revolvért vettek magukhoz. Az esemény hírére a helyőrség-parancsnok a fegyvergyárat egy karhatalmi századdal körülrátarta, a fegyverek visszaszerzésére pedig rendőrök és detektívek érkeztek. A véres összeütközés elkerülése érdekében Károlyi Mihály és Landler Jenő sietett a helyszínre, hogy a munkásokat nyugalomra intse. Mivel ekkor már sem a rendőrök, sem a katonák nem tulajdonítottak nagy fontosságot a parancsok maradéktalan végrehajtásának, a fegyvereknek csak egy részét szereztek vissza.

Az Astoriában azokban a napokban a legkülönbözőbb katonai alakulatok képviselői jelentek meg, hogy bejelentsék csatlakozásukat a Magyar Nemzeti Tanácshoz. Az alakulatukat elhagyó katonákat, akik a Nemzeti Tanácsnál, illetve a Katonatanácsnál jelentkeztek, a Reáltanoda utcai iskolában helyezték el.

29-én este a Katonatanács és a baloldali szocialisták egy csoportja újabb megbeszélésre ült össze a nagyobb gyárak bizalmi férfiáival. A Katonatanács tagjai ismertették a hatalom átvételével kapcsolatos, egyelőre vázlatos elképzeléseiket: a város fontosabb stratégiai pontjai megszállásának, a kormányzat adminisztratív központjai elfoglalásának, a karhatalom vezetői le tartóztatásának tervét. Az értekezlet döntéseiről Csernyák százados 30-án hajnalban tájékoztatta Károlyi Mihályt, aki azonban továbbra sem ér-

tett egyet azzal, hogy a hatalom átvétele érdekében erőszakot alkalmazzanak.

30-án reggel már elárasztották Budapest utcáit és a laktanyákat azok a röpcédulák, amelyek a Katonatanács felhívását tették közzé. Az azonnali békét, függetlenséget és demokráciát követelő röpcédula azt tartalmazta, hogy a Nemzeti Tanács feloldja a katonákat a császárra és királyra tett esküjük alól: „Ezentúl csakis a Katonatanács parancsainak tartoztok engedelmeskedni. A Katonatanács pedig azt parancsolja: gyertek!”

A még termelő budapesti gyárakban az ebéidőben újabb gyűléseket tartottak, amelyeken küldötteket választottak a Munkástanácsba, és azonos szövegű határozatokat fogadtak el: „A munkásság készen áll a legelszántabb harcokra és... fogadalmat tesz, hogy addig meg sem pihen, amíg a rögtönös békét, a teljes népuralmat, amíg valamennyi elnyomott nemzet és osztály teljes önrendelkezését és felszabadulását ki nem harcolja.”

A munkásság baloldali vezetői október 31-ére a fővárosi üzemekben általános sztrájkot készítettek elő, és megszervezték, hogy a külső kerületek üzeleinek dolgozói a reggeli órákban a város központjába vezető fő útvonalakon tüntető menetire induljanak.

Október 31-én a délutáni órákban Budapest belvárosának utcái megteltek az izgatott, mind türelmetlenebbé váló emberekkel. Az Astoria környékén, a Rákóczi úton és a Kiskörúton valósággal hullámozott a tömeg. Az izgalmat és a tenni vágyást fokozták a Bécsből érkező, az ottani forradalom sikereiről szóló hírek. Az események irányítását mindinkább az utca népe: a tömegbe verődő, alkalmi szónokokat hallgató, újabb és újabb hírekre váró munkások, katonák, diákok vették át.

Lukachich kétségbeesett kísérleteket tett arra, hogy a helyzet urává váljék. Megpróbálkozott a Reáltanoda utcai iskolában gyülekező katonák elfogásával, a Katonatanács tagjainak le tartóztatásával. Erőfeszítései azonban rendre kudarcot vallottak, mert vagy a katonák tagadták meg a parancsot és a kiküldött osztagok elszéledtek, vagy a tömeg szabadította ki az elfogottakat a feladatát nem nagy lelkesedéssel végző járőr kezéből.

Este a Gizella téren hatalmas tömeg verődött össze. A jelenlevő katonák ismét ünnepélyesen felesküdtek a Nemzeti Tanácsra. Itt történt először, hogy a katonák, demonstrálni akarván a K.u.K. hadsereggel való gyökeres szakításukat, eltávolították a király névbetűit viselő sapkarózsájukat, és helyébe őszirozsát tűztek ki. A kezdeményezés hallatlan gyorsasággal terjedt,

emiatt vonult be az 1918-as polgári demokratikus forradalmunk „őszirózsás forradalomként” a történelembe.

A Gizella térről az Astoria elé vonultak az emberek. Ekkor a Katonatanács jelzést kapott: két forradalmi szellemű menetszázadot a Keleti pályaudvarról a frontra akarnak küldeni, Szántó Béla, aki egész nap az Astoriában tartózkodott, s akit Magyar Lajos újságíró „a forradalom vezérkari főnökének” nevezett, a szálló erkélyére lépve elmondta az embereknek az ellenforradalmárok szándékát, és felszólította a katonákat: ne engedjék elvinni, hozzák vissza a menetszázadokat. Sok ezer ember indult a Keleti felé. Betörték a pályaudvarra, és onnan már a katonákkal, valamint nagyszámú, a feltört vagonokból szerzett fegyverrel tértek vissza az Astoriához. Az egyik század a Veres Pálné utcai Térparancsnokság épületét foglalta el, foglyul ejtette és az Astoriába kísérte annak parancsnokát, a magyarul csak törve beszélő Várkonyi tábornokot. A század az elfoglalt épületet az odavezényelt bosnyákok támadásával szemben megtartotta, sőt visszavonulásra kényszerítette a támadókat. A másik század a Nagymező utcai és a Baross utcai telefonközpontokat szállta meg.

A forradalom nagy döntései az utcán születtek, amelyet a munkások és a fellázadt katonák vettek birtokukba. Ők kezdték meg Budapest fontosabb objektumainak elfoglalását. Megszállták a pályaudvarokat, egyes katonai raktárakat, a Vámházat, az Osztrák–Magyar Bankot stb. Ellenállhatatlanul, óráról órára újabb területeket hódítottak meg Budapest szívében.

Hogy bizonyos fokú szervezettség sem hiányzott az eseményekből, az mindenekelőtt a szocialista baloldalnak köszönhető. Landler Jenő, akit a Magyar Nemzeti Tanács irodavezetői feladatkörével bíztak meg, helyzeténél fogva tudott az eseményekről, és legjobb tudása szerint intézkedett. Szántó Béla is hasonlóan cselekedett. Landler és Szántó nem annyira irányította a felkelést, inkább ott avatkozott be, ahol a helyzet kínálta, és ahol arra alkalmuk nyílt. Lehetőségeiket korlátozta az, hogy bár ebben az időben már katonák ezrei esküdtek fel a Nemzeti Tanácsra, szervezett alakulatai nem voltak.

Az éj folyamán a Nemzeti Tanács, valamint a Katonatanács sok vezetője, így Károlyi Mihály és Csernyák is hazatért pihenni, és aggodalmak között várta a reggelt. Károlyi hajnalban tért vissza feleségével az Astoriába. „Azzal a tudattal mentünk – írta –, hogy amire világos lesz, talán már foglyok vagyunk.”

A helyzet azonban egészen másként alakult. Az éj folyamán valamennyi telefonközpont a felkelők ellenőrzése alá került. A telefonos kisaszszonyok a kapcsolásokat – még a katonai parancsnokét is – már csak a Nemzeti Tanács irodája engedélyével hajtották végre. A karhatalom irányítása megbénult. A Falk Miksa utcai lakatnyában elhelyezett bosnyák alakulat katonái kijelentették, hogy „bajtársaikra és a népre nem fognak löni”. Parancsnokukat bezárták, s a gyűlölött drill alól való felszabadulásuk feletti örömknek azzal adtak kifejezést, hogy a laktanya udvarán elkezdtek táncolni a kólót.

Éjjel 3 óra körül Lukachich, Hadik miniszterelnöktől felhívta a királyt. Jelentette, hogy a forradalommal szemben nem tudja tartani magát. Erősítést kért, de jelezte, valószínű, hogy az erősítés a forradalmárok oldalára áttért alakulatok ellenállásába ütközik. Ezután Hadik beszélt a királlyal, akivel megállapodott, hogy Károlyi javára lemond a kormányelnökségről. Rövid idő múlva József főherceg utasítást kapott a királytól: lépjen kapcsolatba Károlyi Mihállyal.

Az Astoriában félelmek és kétségek között ült a Magyar Nemzeti Tanács vezérkara, amikor megszólalt a telefon, és Károlyit a Várba kérésték, hogy miniszterelnökké kinevezzék.

A forradalom győzedelmeskedett. „Mi terveztünk, a tömeg, elsősorban a fegyverben álló tömegek végeztek” – írta Garami Ernő, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Tanács egyik vezető személyisége.

A nép forradalmának győzelme Magyarország történetének egyik legkiemelkedőbb eseménye volt.

A társadalom fejlődésének régen anakronisztikussá vált akadályait söpörte le.

Véget vetett a világháború szörnyű vérontásának. Széttörte a négy évszázados Habsburguralom béklyóit. Elsöpörte az állam éléről a háborúért is felelős, szélsőségesen konzervatív és népellenes feudális kasztot. A kizsákmányoló osztályok elvesztették uralmuk legfőbb támaszát: a hadsereget.

A polgári demokratikus szabadságjogok kivívásával megteremtődtek annak feltételei, hogy a tömegek – elsősorban a munkásosztály – társadalmi jelentőségüknek, politikai szervezettségüknek és tudatosságuknak megfelelő szerepre emelkedjenek az ország sorsának alakításában.

A forradalom győzelme hallatlan mértékben megnövelte a dolgozók öntudatát, politikai bátorságát. A magyar népben hatalmas energiák voltak felszabadulóban.

7. Linder hadügyminisztersége. A fegyverszünet

A forradalom a fővárosban gyakorlatilag vérontás nélkül győzedelmeskedett. A történelem, a forradalmi népharagnak csupán egyetlen halottját tartja számon: gróf Tisza Istvánt – akinek személye a nép tudatában az uralkodó osztályok háborús felelősségének megtestesítője volt – a katonák egy csoportja lakásán agyonlőtte.

A Nemzeti Tanács vezetői október 31-én, a reggeli órákban is tudomást szereztek, hogy a népfelkelés országsszerte fegyveres harc nélkül jutott uralomra, és a katonák a vidéki helyőrségekben is a forradalom oldalára álltak.

Budapesten a további napokban sem került sor fegyveres összecsapásokra. A forradalomnak a vidéken végigsöprő vihara azonban több helyen lángba borította a népharag izzó paraszát, és halálos áldozatokat követelő összecsapások robbantak ki a hazatért katonák, valamint a csendőrök között.

Károlyi Mihály október 31-én alakította meg a kormányát. Ebben a polgári pártok képviselői mellett a Szociáldemokrata Párt két vezetője, Garami Ernő és Kunfi Zsigmond is részt vett. A koalíció meglehetősen heterogén erőket tömörített magában: pártjainak politikai céljai és tömegereje között lényeges különbségek voltak. Ez a polgári demokratikus forradalom győzelme előtt kevésbé játszott szerepet, mert az akkori fő feladatok – a béke kivívása és az ország demokratikus alapokra való helyezése tekintetében egyetértettek. Megváltozott a helyzet a forradalom győzelme után, amikor az ország demokratikus átépítésének konkrét feladatai kerültek napirendre. Kezdetben a kormányon belüli ellentmondások még kevésbé kerültek felszínre. Amikor azonban az erejének tudatára ébredt munkásság és szegényparasztság, helyzetének romlása miatt, a tőke és a nagybirtok ellen mind erőteljesebb támadásokat indított és a politikai hatalomból is egyre nagyobb részt követelt magának, az ellentétek fokozatosan éleződtek.

A kormány az októberi forradalom győzelmét követő napokban a pacifizmusban vélte megtalálni azt az eszközt, amellyel a felháborodott kedélyek lecsillapítását és a forradalmi elégedetlenségtől hajtott katonák lefegyverzését, eltávolítását elősegítheti.

A pacifizmus nem egyszerűen a tömegek leszerelésére irányuló taktikai eszköz volt, hiszen a demokratikus és liberális magyar polgárság legjobbjai, a Szociáldemokrata Párt vezetői világnézeti felfogásukból adódóan elleneztek a vérontással járó erőszakot. Mindemellett, a pol-

gári demokratikus kormány tevékenységének kezdeti időszakában a pacifizmus mint átgondoltan alkalmazott bel- és külpolitikai koncepció érvényesült.

Károlyi honvédelmi miniszterré Kunfi Zsigmond javaslatára Linder Béla vezérkari alezredest nevezte ki. Linder jóformán az ismeretlenség homályából lépett elő. Családja még a Ferenc Ferdinánd köré csoportosuló, magyarbarátnak éppenséggel nem nevezhető politikai körökkel tartott kapcsolatot, de ő frontélményeinek és sebesülésének hatására a háborúellenes mozgalomhoz közeledett.

Linder november elsején felhívással fordult a katonákhoz. Bejelentette: a kormány intézkedéseket tett a hadműveletek azonnali beszüntetésére. Megígérte, hogy elősegítik a leszerelő katonák munkához való visszatérését. Bejelentette, hogy az átmenet nyugodt körülményeinek biztosítása érdekében katonatanácsokat és nemzetőrséget szerveznek, „amelyek uralkodni fognak a belrend felett, hogy végre átvehesse mindnyájunk felett kiengesztelő uralmát az örök béke”.

A következő napon a budapesti helyőrség tisztikara a parlament előtt gyűlt össze, hogy esküt tegyen az új Magyarországra. E gyűlésen hangzott el Linder emlékeztető beszéde, amelyben nézeteit kiélezett egyértelműséggel fogalmazta meg.

„Ezer évek tradícióit, ezer évek szolgásgát, ezer évek zsarnokságát kellett romba dönteni. Ehhez öt éves háború kellett, ehhez ezer és ezer halál kellett, hogy egy új győzelmes élet támadjon fel belőle. Ez az új győzelmes élet a pacifizmus jegyében születik meg” – mondotta. Ekkor jelentette ki a nevével elválaszthatatlanul összeforrott mondatokat: „Nem kell hadsereg többé! Soha többé nem akarok katonát látni.”

Az új magyar kormány haladéktalanul kapcsolatba lépett a hadsereg-főparancsnoksággal, hogy a fegyverszünet mielőbbi megkötését sürgetse. Ugyanakkor nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a katonákat le kell fegyverezni, és csak fegyverek nélkül szabad hazaengedni.

A Minisztertanács november 4-i ülésén aggodalommal tárgyalták, hogyan lehetne elkerülni a hazatérő katonák okozta forradalmi rendzavarást. Linder kijelentette, hogy „a rend fenntartható a pacifista propagandának a katonák között való terjesztésével. A katonákat haza kell küldeni és meg kell szervezni a nemzetőrséget”. 1918 novemberének első napjaiban a kormánynak minden tagja ebben egyetértett Linderrel.

A milliós tömeghadsereg leszerelésének, a katonák polgári életbe való átirányításának igen nehéz feladatával a Hadügyminisztériumban Böhm Vilmost bízták meg.

Böhm Vilmost (eredeti foglalkozása műszerész) az emberek a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezeti mozgalom egyik tekintélyes, fel fogásában általában centrista vezetőjeként is merték. A háború utolsó időszakában a leszerelés ügyével foglalkozott, mint a szakszervezetek hadügyhöz delegált megbízottja.

Böhm nagy lendülettel fogott feladatának végrehajtásához: november végéig 700 000, december végéig 1 200 000 katonát leszerelését szervezte meg. Az elbocsátás természetesen sokkal könnyebben ment, mint a békés termelőmunkába való visszahelyezésük. A leszerelték nagy tömegei munka nélkül maradtak. A hazatérés öröme hamarosan ismét az elkeseredés, a kilátástalan jövő miatti aggodás váltotta fel. A leszerelést végző bizottságok minden erőfeszítése ellenére sok katonát hazavitt a fegyverét. Ezek közül nem egy szólalt meg a novemberi tömegmegmozdulások idején.

A polgári demokratikus forradalom győzelmét követően, az új kormány erőfeszítései ellenére, az országban számos helyen magasra csapott a népharag lángja. Elsősorban a vidék forrongott. Megtámadták a kereskedők boltjait, feltörték a földesúri magtárakat, támadást indítottak a leggyűlöltebb nagybirtokosok kastélyai ellen, számon kérték a hatalmukkal visszaélő jegyzők bűneit. Szorongatott helyzetbe kerültek a csendőrszolgák is, amelyek megrohamozásában nagy számban vettek részt a frontról hazatért fegyveres katonák.

Ott, ahol a hatalom régi birtokosai még elegendő erőt éreztek maguk mögött, kegyetlen erőszakkal léptek fel a lázongó tömeggel szemben. Zala megye főispánja november 25-ig statáriális úton ötven embert végeztetett ki. A belügyminiszternek kellett az országos felháborodást kiváltó ügybe beavatkoznia.

Mivel a népnek a csendőrség elleni gyűlölete elemi erővel nyilvánult meg, a kormány és a vagyonos osztályok képviselői egyaránt szükségesnek tartották olyan új karhatalmi szervek létrehozását, amelyeket az adott helyzetben eredményesen használhatnak fel a „belső rend” megszüldésére.

A Gyáriparosok Országos Szövetsége, a Kereskedelmi és Ipar Kamara vezetősége már november másodikán megállapodott a Szociáldemokrata Párttal a *Népőrség* létrehozásában. A Népszava november 3-i számában közölt felhívás eredményeképpen hamarosan létrejöttek

az új karhatalmi szervezet alakulatai. A Népőrség mellett megkezdtek egy másik karhatalmi alakulat: a *Védőrség* szervezését is. Ennek létrehozásán elsősorban a régi rendőrség emberei fáradoztak. Ez a szervezet azonban nem érte el a tervezett létszámot, és nem képviselt lényeges erőt.

A Népőrség és a Védőrség mellett, amelyek főként a főváros és az üzemek karhatalmi feladatainak ellátására alakultak, a vidéki karhatalmi funkciók betöltésére létrehozták a *nemzetőrséget*. A Honvédelmi Minisztérium rendelete szerint minden katonai kerület parancsnokságának minden város, illetőleg járás területén egy vagy több nemzetőrszázadot kellett szerveznie. November közepéig 950 városban és községben alakultak nemzetőr-alosztályok, az összlétszám elérte a 86 439 főt.

Míg a Népőrségben kezdettől fogva érvényesült a munkásság befolyása, a nemzetőrséget a polgári, sőt egyes helyeken kifejezetten reakciós elemek tartották kezükben.

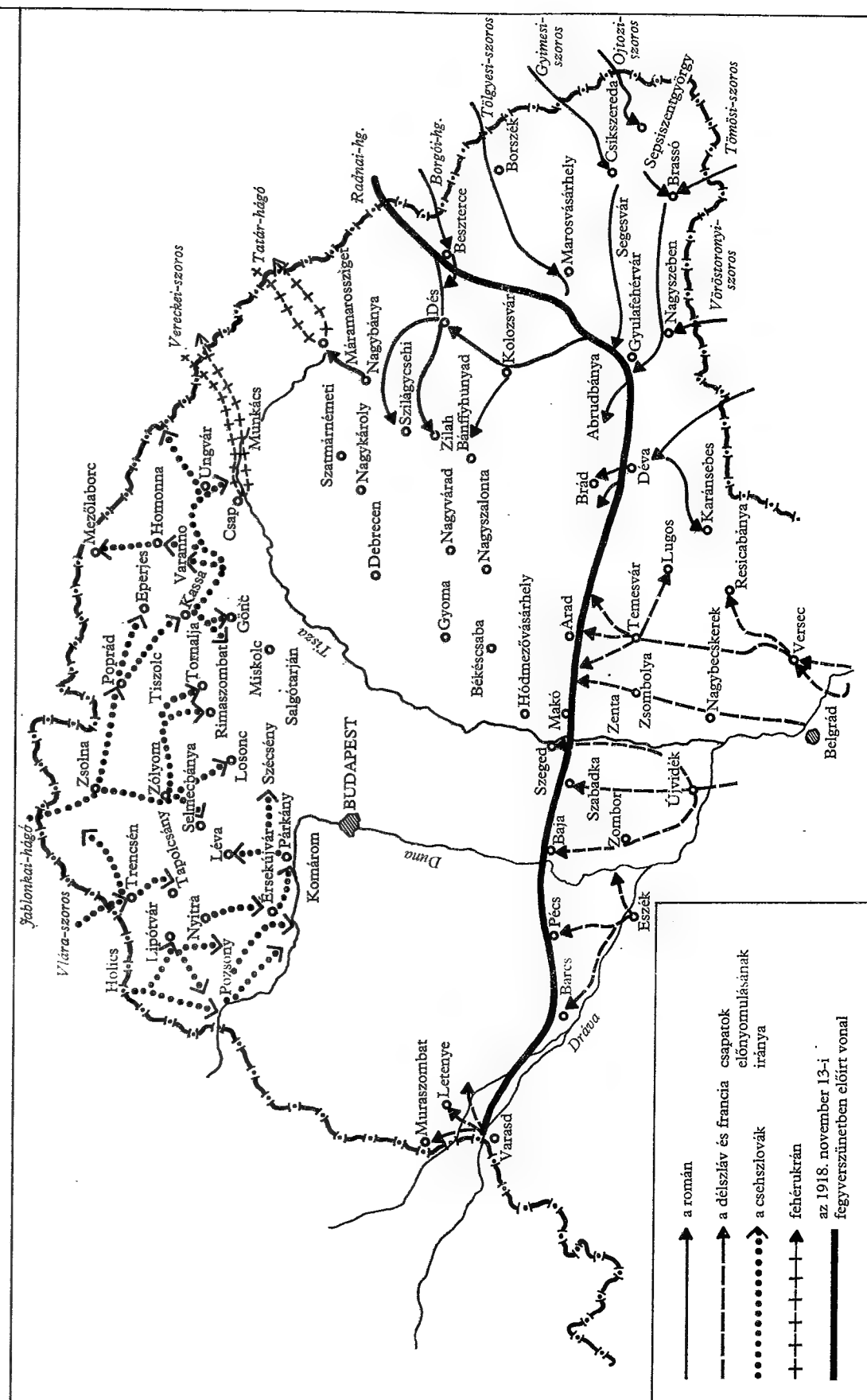
A pacifizmus alapvető erkölcsi motiváltsága és belpolitikai funkciója mellett külpolitikai cél elérését is szolgálta. A polgári demokratikus kormány így akarta magát elhatárolni az Osztrák–Magyar Monarchia reakciós, militarista szellemétől, politikai örökségétől és hangsúlyozottan a Wilson által meghirdetett elvek talajára helyezkedett.

1918 kora őszen a magyar polgári demokratikus kormánynál talán egyetlen más kormányzat sem képviselte nagyobb odaadással a wilsoni elveket. „Nekünk egy elvünk van: Wilson, Wilson és harmadszor is Wilson!” – mondotta Károlyi Mihály.

Az események azonban hamarosan kiábrándítólag hatottak a kormány tagjaira. A déli frontról hírek érkeztek, amelyek szerint a Franchet d'Espèrey tábornok vezette balkáni antanthadsereg a páduai szerződésről nem vesz tudomást, és folytatja az előnyomulást. A Belgrádba küldött parlamenterek jelentették, hogy a francia tábornok a Diaz-féle egyezményt magára nézve nem ismeri el kötelezőnek. A Páduában aláírt, Diaz-féle egyezmény nem tartalmazott utalást arra vonatkozóan, hogy Magyarországnak milyen területeket kell kiüríteni a balkáni arcvonalon, sem arról, hogy milyen kötelezettségeket kell teljesíteni Romániával és a születő Csehszlovákiával szemben.

A Kövess-hadsereg hadosztályai néhány nap leforgása alatt leszerelték és szétszéledtek. A Dunai Flottilla Budapestre hajózott. A szerb és francia hadosztályok lényegében ellenállás nélkül nyomultak előre. November elsején elér-

A FRANCIA, DÉLSZLÁV, ROMÁN, CSEHSZLOVÁK ÉS FEHÉRKURÁN CSAPATOK ELŐNYOMULÁSA 1918. november–1919. március

ték a Száva–Duna vonalat, majd továbbhaladtak észak felé.

Károlyi Mihály elhatározta, hogy személyesen utazik Belgrádba, hogy megkösse a fegyverszünetet Franchet d'Espèrey tábornokkal. Az Armée d'Orient parancsnoka november 7-én Károlynak minden kétséget kizáróan tudomására hozta: Magyarországot legyőzött országnak tekintik, amelynek a háborúért súlyos árat kell fizetni. A találkozón tizennyolc pontból álló szerződés szövegét adta át a magyar küldöttségnek.

A magyar csapatoknak az ország déli részén nyolc napon belül vissza kellett vonulni a Nagyszamos felső folyása, Beszterce, Marosvásárhely, a Maros torkolata, Szabadka, Baja, Pécs és a Dráva folyása által meghatározott vonaltól északra. Hat gyalog- és két lovashadosztály kivételével a hadsereget le kellett szerelni. Az engedélyezett haderő felszereléséhez szükséges mennyiségben felüli fegyvereket és hadianyagot a győzteseknek kellett átadni. Ugyancsak át kellett adni a vasutak gördülőanyagának számottevő részét, valamint 25 000 lovat és a megfelelő felszerelést. A magyar kormánynak kötelezettséget kellett vállalnia, hogy a Szerbiában megrongált vasúti és postahálózat kijavítására műszaki alakulatokat bocsát a győztesek rendelkezésére. Az egyezmény lehetőséget biztosított az antantnak, hogy csapataival Magyarország bármely hadászati fontosságú pontját megszállhassa, és ellenőrzése alá vegye a posta-, a telefon- és a távíróhálózatot.

Károlyi a súlyos feltételek elfogadásának felelősségét nem vállalhatta, ezért hazatért, hogy a Nemzeti Tanácsot és a kormányt tájékoztassa. A Tanácsban olyan döntés született, hogy a feltételeket súlyosságuk ellenére el kell fogadni, mert az adott helyzetben a fegyveres ellenállásra nincsen mód, így minden további időhúzás még ennél is kedvezőtlenebb körülményeket teremthet. A francia és szerb csapatok ugyanis tovább folytatták előnyomulásukat. A kormány megbízásából Linder november 13-án aláírta az egyezményt. Ugyanezen a napon a szerb hadsereg Morava hadosztálya Újvidéknél átkelt a Dunán, és megszállta Zombort, Szabadkát és Baját. A Drina-hadosztály Eszéknél kelt át a Dráván, és november 15-én Pécsre is megszállta. Egy-egy századot Mohácsra és Barcsra irányítottak. A Duna-hadosztály a Bánátban nyomult előre, és megszállta Lugost, Versecet, Nagyikindát, Temesvárt, Resicabányát és Nagybecskerekét. A hadosztály lovassága Lippára, Aradra, Nagyszentmiklóstra és Szőregre vonult be.

Az új magyar kormány egy rövid ideig abban

reménykedett, hogy a belgrádi konvenció aláírásával adott engedményekkel lényegében sikerült elválni az országgal szemben támasztott további követeléseket. Az egyezmény 17. pontja ugyanis leszögezte, hogy a magyar közigazgatás az antantcsapatok által megszállt területeken is fennmarad. Károlyiék remélték, hogy a nemzetiségeknek tett engedmények, az ország szövetségi alapon való átszervezése, a nemzeti kisebbségek autonómiájának biztosítása árán sikerül megővni az ország területi integritását. Mindebben hamarosan csalódnuk kellett.

Október 30-án a Szlovák Nemzeti Tanács megalakulása alkalmából Túrócszentmártonban összehívott gyűlés megerősítette az 1918. május elsején Liptószentmiklóson rendezett nagygyűlés határozatát, amely a „csehszlovák néptörzs magyarországi ága” számára önrendelkezési jogot követelt. A cseh burzsoáziának az egységes Csehszlovákia létrehozására irányuló törekvése találkozott azzal a szlovák akarattal, hogy egy államban tömörüljenek a cseh nemzet.

November elején a történelmi Magyarország északi részén tömegmozgalom bontakozott ki. A dolgozók, katonák akcióinak elsősorban szociális mozgóerői voltak: a támadás a földbirtokosok, feketéző kereskedők, népnúzó hivatalnokok stb. ellen irányult. Ehhez csatlakozott azonban a szlovákok nemzeti színezetű, a magyar elnyomás és annak személyes megtestesítői ellen megnyilvánuló haragja.

A cseh vezető körök már november első napjaiban kísérletet tettek arra, hogy fegyveres csapatokkal kezükbe vegyék a hatalmat a szlovákiai városokban. A Monarchia hadseregében szolgált két ezredből újjászervezték, valamint a Sokol szervezet önkénteseiből álló alakulatokkal átlépték a határt, és megszálltak több helyiséget: Szencet, Jabláncot, Zabart, Szentjánost, majd Magyarfalut és Dévényújfalut. Néhány nap múlva, újabb ezredek indultak Morvaországból és Sziléziából a szlováklakta területek felé: a Jablonkai-hágón át Zsolna és Ruttká felé, a Vlára folyó völgyében a Vág középső folyásánál lévő helységek, Holics felől a Kis-Kárpátokon át Nagyszombat, a Morva mentén Malacka irányában haladtak.

Az aránylag kis létszámú és jelentősnek sem nevezhető cseh erőkkel szemben többé-kevésbé hasonló, de létszám és ütőképesség tekintetében számottevőbb magyar csapatok vonultak fel.

A Ruttkára és Zsolnára benyomult cseh alegységeket a Zólyomban megszervezték, egy gyalog- és egy géppuskás századból álló karhatalom visszavonulásra kényszerítette. Ezt a csend-

őrökből és nemzetőrökből álló különítményt a Hadügyminisztérium a következő napokban két gyalogszázzal és egy páncélvonattal váltotta fel. A Vlára-szoroson át betört cseh csapatok ellen Trencsénbárra, Pöstyénbe, Liptóvárra és Szeredre mintegy tíz századnyi gyalogság és nemzetőrség vonult fel. Nagyszombatba Budapestről és Pozsonyból három század gyalogságot, négyszáz tengerészt és két üteget küldtek. Viszonylag nagy erőket vontak össze Pozsonyban: itt több mint 4000 nemzetőr és polgárőr, 549 tiszt, egy páncélvonat, egy katonai repülőgép állott a magyar hatóságok rendelkezésére. Megkezdődött a 13. gyalogezred újjászervezése.

Mindezek a sebtében összeszedett csapatok elegendőnek bizonyultak arra, hogy a prágai kormány által elrendelt első támadást elhárítsák, és az alakulatokat visszavonulásra kényszerítsék. A csehszlovák kormány fokozta a hadsereg szervezésének ütemét. A november elsején megalakított Csehszlovák Fegyveres Erők főparancsnoksága elrendelte a 18–45 éves korú férfiak összeírását és a 20–36 évesek mozgósítását. November végéig Csehországban húsz, Morvaországban nyolc ezredet, Sziléziában húsz kiegészítő századot, Szlovákiában tíz zászlóalj, öt századot, két női századot szerveztek. Ezeknek az alakulatoknak a harckészültsége azonban alacsony szinten állott, a kormány megítélése szerint nem voltak alkalmasak arra, hogy a szlováklakta területekről visszavonulásra kényszerítsék a magyar erőket. Beneš, a Csehszlovák Köztársaság akkor Párizsban tevékenykedő külügyminisztere azt írta, hogy a Szlovákiába nyomult csapataik novemberi vereségei „Szlovákia egyesítését a köztársasággal jogilag látszólag vitássá tették”. A prágai kormány ezután azzal próbál-

kozott, hogy a szövetségesek diplomáciai úton biztosítsák a hatalom átvételét a szlovák területeken. Beneš haladéktalanul megtette a lépéseket annak érdekében, hogy az antant még a békekonferencia előtt döntést hozzon erről.

Keleten sem állt jobban a magyar kormány ügye. A belgrádi katonai konvenció értelmében nyolc napon belül ki kellett üríteni Erdélyben a Nagymaros felső folyása, Beszterce, Marosvásárhely, Maros torkolata vonaltól délre eső területeket. A részint visszavonuló, részint felbomló magyar alakulatok nyomában november közepe táján kezdtek először benyomulni a Keleti-Kárpátok hágóin át Erdélybe a toborzottakból álló román fegyveres csapatok, majd ezeket követte a reguláris 6. és 7. hadosztály. Dél-Erdélybe csak közel egy hónappal később, a visszavonuló Mackensen-hadsereget követve vonult be a román 2. vadászadosztály.

Bár az erdélyi románság képviselői csak az 1918. december 1-én, Gyulafehérváron rendezett nagygyűlésen jelentették be Magyarországtól való elszakadásukat, számos esemény már korábban jelezte ennek bekövetkezését.

A magyar polgári demokratikus kormánynak szembe kellett néznie azzal, hogy a pacifizmus, amelynek meghirdetésétől mind belpolitikai vonalon, mind a külpolitikában sokat várt, gyakorlatilag kudarcot vallott. Megszületett az elhatározás: hozzá kell látni a hadsereg újjászervezéséhez, hogy mihamarabb olyan reguláris fegyveres erő álljon a kormányzat rendelkezésére, amelyet egyaránt eredményesen használhat fel az ország területi védelmére és a belső forradalmi erők ellen. E döntés konzekvenciájaként Linder Bélát, mint a pacifista koncepció exponált képviselőjét már november 8-án felmentették.

8. Bartha hadügyminisztersége. A Katonatanács erőinek növekedése

Károlyi Mihály Linder utódául Bartha Albert vezérkari alezredest nevezte ki. Bartha neve akkor vált ismertté, amikor október 30-án Temesvárott megalakult a Bánati Köztársaság, amelynek kikiáltásában ő lényeges szerepet játszott. A kormány értékelte az abban megnyilvánuló demokratikus tendenciát, ugyanakkor arra is számított, hogy Bartha, mint régi vágású vezérkari tiszt, képes lesz a hadügyek élén gyökeres fordulatot végrehajtani a linderi katonapolitikával szemben.

A hivatásos tisztek, akiket a Linder által meghirdetett „nem akarok katonát látni” jelszó mélységesen megdöböntett és elkésérített, elégtétellel hallgatták Barthát, aki első nyilvános fellépésén, a Parlament kupolacsarnokában összegyűlt kétezernyi tiszt és altiszt előtt kijelentette: „Veletek élek, veletek állok, veletek bukom.”

November 12-én Bartha kiadta az új hadsereg megszervezésére vonatkozó rendeletét. A hadsereg felállítását a kormány mindenekelőtt a bel-

ső karhatalmi funkciók ellátásának szükségességével magyarázta, ugyanis a belgrádi egyezmény kifejezetten leszögezte, hogy a katonaságot csupán a belső rend fenntartásának céljával lehet létrehozni. A kormány így nem hangsúlyozhatta a hadsereg létrehozásának azokat az indokait, amelyeket az antant kihívásnak tekinthetett volna. Bartha a leszerelési rendelet szerint szolgálatban visszatartott öt legfiatalabb korosztályból a fegyverszüneti szerződésben engedélyezett hat gyalog- és két lovashadosztályt kívánta felállítani.

A rendelet megjelenése után elkezdődött a hadsereg újjászervezése. November végéig már mintegy harmincezer főt sikerült úgy-ahogy csapatokba szervezni. Az újjászervezett alakulatok azonban korántsem bizonyultak alkalmasnak azoknak a belső és külső funkcióknak a betöltésére, amelyeket a kormány és Bartha nekik szánt. A katonák nem akartak a forrongó munkások, parasztok ellen fellépni, nem mutattak különösebb lelkesedést azért sem, hogy az ország területi integritásának megvédéséért harcba szálljanak.

Bartha hadseregszervezési koncepciójában lényeges szerepet játszott a katonatanácsoknak a hadsereg életéből való kiiktatásának gondolata.

A polgári demokratikus forradalom győzelme után a Csernyák-féle katonatanácsot feloszlatták, és egy új katonatanácsot hoztak létre, amely a katonai alakulatok küldötteiből állott. A Budapesti Helyőrség Központi Katonatanácsa november 3-án alakult meg a régi országházban. A csapatok képviselőiben ezerkétszázán jelentek meg, mintegy 250 tisztt, a többi közkatona. A gyűlés a Katonatanács elnökéül az előzőleg már katonatanácsai kormánybiztossá kinevezett dr. Pogány József szociáldemokrata újságíró, alelnökül pedig Csernyák Imre századost és Sugár Tivadar káplárt választotta meg.

Az újjászervezett Katonatanács vezetésében Pogány a Szociáldemokrata Pártot képviselte, Csernyák az október végén alakult Katonatanács folytonosságát testesítette meg, Sugár Tivadart pedig, akinek neve korábban a galileisták perének egyik fővádoltjaként vált ismertté, főként az ifjabb, forradalmi katonatömegek tekintették képviselőjüknek.

A polgári demokratikus kormány a Katonatanácsot szűk korlátok közé kívánta szorítani. November 4-én a Szociáldemokrata Párt vezetősége, a Nemzeti Tanács és a kormány együttes ülésen foglalkozott a tanácsok kordába szorításának kérdésével, és így határozott: „A Nemzeti Tanács, a Munkástanács, a Katonatanács a kormány ellenőrző orgánumai, propaganda szervei,

de nem intézkedő joggal felruházott kormányzó hatóságok.” A munkástanácsok és a katonatanácsok azonban hamarosan messze túlnőttek a nekik szánt szerepkörön: nem ellenőrző és propagandaszervek, hanem fokozatosan a munkásoztszély, a forradalmi nép önálló hatalmi szervei lettek. Barthának hamarosan tudomásul kellett vennie, hogy a Katonatanács ellen meghirdetett hadjáratát képtelen győzelmesen megvívni.

Az új hadügyminiszter a katonatanács elnökében, Pogány Józsefben különösen kemény ellenfélre talált. Pogány jó képességű szociáldemokrata újságíró, nagy hatású szónok, erősen ambiciózus ember volt. Károlyi Kunfi Zsigmond javaslatára nevezte ki őt a katonatanácsok kormánybiztosává. Néhány nap elteltével nyilvánvalóvá vált: a kormánybiztos komolyan veszi, hogy egy forradalmi szerv választott vezetője, és állami megbízatását ennek megfelelően rendeli alá. Egyre inkább önállósította magát a pártvezetőségtől és a kormánnytól, s a hadseregben jelentkező reakciós tendenciákkal szemben a baloldali katonai ellenzék vezetőjeként kezdett fellépni. A katonákra támaszkodva hamarosan térdre kényszerítette Barthát. December 2-án, három héttel a parlamenti harsány kijelentés után a miniszternek ki kellett adnia a katonatanácsok és a bizalmiférfi-rendszer működését szabályozó rendeletét.

„A katonatanács célja a forradalom vívmányainak biztosítása. A Katona Tanács ellenőrző szerv, amely a tiszteket és katonákat egyenlően a Népköztársaság minden polgárát megillető szociális védelemben részesíti” – így fogalmazta meg a katonatanácsok funkcióját a rendelet. A Katonatanácsot az egyes helyőrségek csapatainak, intézeteinek bizalmiférfi-testületeiből kellett létrehozni.

A katonatanácsok választási rendszerének nagy jelentősége abban állott, hogy a katonák egészen a legfelsőbb fórumokig közvetlenül küldték be képviselőiket, így befolyásuk minden szinten érvényesült. Bár a rendelet hangsúlyozta, hogy a Katonatanács „nem csorbíthatja a parancsnokok parancsnoklási jogát”, gyakorlatilag széles beleszólási lehetőséget adott a katonáknak a csapatok irányításába. Mivel a Katonatanács megkapta a politikai ellenőrzés jogát, végső soron döntő hatalmat kapott az egész parancsnoki kar felett, a hadügyminisztert is beleértve. Bartha hamarosan a saját személyén tapasztalhatta: a katonatanácsok nem tekintik formálisnak a politikai ellenőrző szerepüket.

A hadügyminisztert az újjászervezés alatt álló alakulatokkal kapcsolatos tapasztalatai meggyőzték arról, hogy nem támaszkodhat rájuk

elégge a tömegek forradalmi mozgalmainak leszerelésében. Ezért elhatározta: titokban új, számára megbízható alakulatok szervezésébe kezd.

December elején bizalmas rendelkezést küldött a csapatokhoz. „A 29.867/eln.1.a.-1918. számú hadügyminiszteri rendelet értelmében megszervezendő alakulatok felállítása lassan halad előre. Ennek oka részben a behívott 5 legfiatalabb korosztályhoz tartozó egyének hazafiatlansága, kötelességtudás hiánya és sok helyen a tisztikar egy részének passzív magatartása. . .

Igyekezünk kell tehát, hogy ezen 5 fiatal korosztályból alakulásban lévő fegyveres erő mellett a leggyorsabban oly csapatok felett is rendelkezünk, amelyek mozgó karhatalomként a rend fenntartására ott alkalmazhatók, ahol a kormány azt szükségesnek tartja.”

Az utasítás szerint a riadóalakulatokba kizárólag önként jelentkező, szigorúan megválogatott személyeket vehettek fel. A riadózászlóaljok felszerelését és ellátását mindenütt előtérbe helyezték az öt korosztályból szervezendő csapatok rovására. A rendelet intézkedett arról is, hogy a riadózászlóaljok szervezésével egyidejűleg a forradalmi szellemű katonákat szereljék le.

Az új hadsereg, valamint a riadózászlóaljok szervezésével párhuzamosan a tömegmozgalmak ellen felhasználható ellenforradalmi szellemű alakulatok, tiszti zászlóaljok és egyéb különleges osztagok szervezését is megkezdtek (jász-kun brigád stb.).

A riadózászlóaljok s a többi különleges alakulat szervezésére irányuló törekvések nem maradtak titokban. A katonák tudomására jutott az is, hogy a forradalmi befolyás alatt álló alakulatokat, hírek szerint a budapesti helyőrség létszámának egyharmadát, le akarják szerelni. A kiszivárgott híreket a dolgozók és a katonák egyaránt nagy felháborodással fogadták. A katonatanács

csok élesen tiltakoztak az ellenforradalmi alakulatok létrehozása ellen.

Kiderült, hogy Bartháék még a Hadügyminisztérium irányításában érdekelt Böhmmelem sem tárgyalták meg a terveiket. Már néhány nappal a rendelet aláírása után olyan hírek szivárogtak ki a sajtóban, amelyek szerint a hadügyminiszter szembekerült a kormány többségével és magával Károlyival is. December 11-én már azt írták az újságok, hogy a tiszti zászlóaljok szervezését levették a napirendről.

Az alulról jövő nyomás, valamint a szociáldemokrata vezetők bizalmatlansága következtében Bartha visszavonulásra kényszerült. A kormány már eldöntötte, hogy Barthának és a hozzá hasonló felfogást képviselő Batthyány belügyminiszternek távoznia kell, amikor december 12-én a budapesti helyőrség mintegy 8000 katonája vonult fel a Várba, és a Hadügyminisztérium épülete előtt Bartha leváltásáért, a minisztérium demokratikus átszervezéséért, a katonák jogainak kiszélesítéséért, életkörülményeinek javításáért tüntetett. A tüntető tömeg később a Katonatanács helyiségei előtt sorakozott fel, ahol Pogány rövid beszédet tartott. Teljes elégtétellel állapíthatta meg, hogy „a katonaság a bizalmi férfiak kezében van”. Magáévá tette a katonaság összes követeléseit, kijelentette, hogy „ezekkel a követelésekkel állunk vagy bukunk”. Ezzel félreérthetetlenül célzott Bartha egy hónappal korábban elhangzott szavaira. A Katonatanács látványos diadalt aratott hirdetett ellene.

A másnap reggeli lapok közölték: a kormány elfogadta Batthyány Tivadar belügyminiszter és Bartha Albert hadügyminiszter leváltását. A hadügyminiszteri tárca betöltetlen maradt, ideiglenesen Károlyi Mihály vette kezébe az irányítást.

9. A polgári demokratikus kormány hadügyi gondjainak súlyosbodása

A hadügyek a kormánynak mind súlyosabb gondokat okoztak.

Kramarz, csehszlovák miniszterelnök november 20-án jegyzékben közölte Károlyival, hogy az antant legfőbb tanácsa elismerte a csehszlovák államot és így a csehszlovák csapatok benyomulása Szlovákiába nem függ a fegyverszüneti szerződések előírásaitól.

December 3-án Vix francia alezredes, a Buda-

pestre delegált szövetséges katonai küldöttség vezetője jegyzéket nyújtott át Károlyinak, s közölte a Párizsból kapott utasítást, amely szerint „a cseh-szlovák államnak jogában áll elfoglalni a szlovák területeket”, s amely felhívta a magyar kormányt, hogy „haladéktalanul vonja vissza csapatait a szlovák országokból”.

A november végén újult erővel megindított csehszlovák csapatok – mivel komolyabb ellen-

állással nem találkoztak – hamarosan tért nyertek. December közepéig a Vág völgyében Nagyszombat és Szered, a Nyitra völgyében Nyitra és Nagytapolcsány vonaláig hatoltak előre. A Jablonkai-hágó felől újból meginduló, Ruttkánál kettéváló csapatok egyik oszlopa déli irányban Körmöcbányáig ért, a Felső-Vág völgyében kelet felé haladó oszlop pedig Rózsahegyen, Lipótszentmiklóson és Poprádon át Késmárkig és Lőcséig jutott.

A csehszlovák kormány – elsősorban időnyerés céljából – Hodža Milan vezetésével egy szlovák politikusokból álló delegációt küldött Budapestre, az ideiglenes határvonal kijelölésére. Ez meg is történt: a vonal Dévényújfaluból kiindulva Szt. Györgyön, Galántán, Verebélyen, Báton, Korponán, Gácson, Nagyrőcén, Gölnicbányán, Lemesen, Gálszécsen, Szobráncon, Homonnán át Mezőlaborcig vezetett. Ez a vonal azonban csak addig maradt érvényben, míg mögé a magyar csapatok visszavonultak. Mikor az Olaszországból és Franciaországból hazaindított cseh légiós hadosztályok megérkeztek, a csehszlovák előnyomulás folytatódott.

December 23-án Vix újabb jegyzéket adott át a magyar kormánynak, amely meghatározta a „szlovák föld történelmi határait”. E határok, amelyek Beneš emlékiratainak tanúsága szerint az ő kezdeményezésére, egy propagandatérképen az általa kijelölt vonalnak megfelelően húztak meg, délen a következőképpen alakultak: a Duna az Ipoly torkolatáig, az Ipoly Rimaszombatig, Rimaszombattól egyenes vonal az Ung folyó torkolatáig, az Ung folyása Uzsokig. A jegyzék követelte a magyar csapatok visszavonását az e határtól északra eső területekről. Bár a magyar kormány tiltakozott, s helyenként kisebb fegyveres ellenállást is tanúsított, a csehszlovák csapatok január folyamán megszállták a december 23-i jegyzékben körvonalazott területet.

Délkeleten is sokasodtak a viharfelhők. A román csapatok az antant engedélyével december 2-án átlépték a Belgrádban meghatározott demarkációs vonalakat, és megkezdték előnyomulásukat Máramarossziget, Nagybanja, Szatmárnémeti, Nagykároly, Dés, Kolozsvár és Arad irányában. A román királyi hadsereg Erdélyben mozgósítást rendelt el, és hamarosan három új hadosztályt szervezett meg és szerelt fel.

December 16-án Vix hivatalosan közölte a kormánnyal, hogy a szövetségesek felhatalmazták a román hadsereget a demarkációs vonal átlépésére, és Máramarossziget, Margitta, Nagybanja, Szatmárnémeti, Nagykároly, Dés, Ko-

lozsvár, Nagyvárad, Máriaradna és Arad városok mint „stratégiai pontok” megszállására.

Erdélyben csak csekély magyar fegyveres állomásozott. A Bartha által kiadott rendeletnek megfelelően Kolozsváron megkezdték a 38. hadosztály újjászervezését. Önkéntesekből karhatalmi csapatok is alakultak, de ezeket még nem lehetett harcba vetni.

A magyar kormány mégis ragaszkodott a belgrádi egyezményhez. Kratochvil ezredet, Erdély katonai parancsnokát utasították, hogy a demarkációs vonalon belül levő helységeket katonailag ne üritse ki. Azonban az előnyomuló román alakulatok a helyben maradó kisebb magyar csapatokat sorra lefegyverezték, ezért Kratochvil intézkedett a visszavonulásra.

Mivel a magyar és román csapatok között ismételt kisebb fegyveres konfliktusok robbantak ki, 1919. január elején Berthelot tábornok és Apáthy magyar főkormánybiztos megállapodtak egy demilitarizált övezet kialakításában. E szerint a magyar csapatokat vissza kellett vonni tizenöt kilométerre a Nagybányát, Kolozsvárt és Dévát légvonalban összekötő egyenestől, valamint a Maros vonalától nyugatra és északra. Ez a megállapodás is rövidesen az előzőek sorsára jutott. A román királyi csapatok hamarosan áthatoltak a semleges övezeten is.

A délen kialakult helyzet is bőven szolgáltatott okot az aggodalomra. Egyes délszláv csapatok már november második felében átlépték a fegyverszüneti szerződésben meghatározott demarkációs vonalat, december végén pedig megszállták a Muraközt. Január 10-én elfoglalták a Mura hidjait, és hídfőket létesítettek. Muraszombatra, Alsólendvára és Murakeresztúrra egy-egy osztagot toltak előre.

A magyar hadügyminisztérium Nagykanizsáról és Szombathelyről csapatokat irányított a területre. Murakeresztúrra, Letenyére és Muraszombatra egy-egy századot, Alsólendvára pedig két gyalog- és egy géppuskás századot küldött. Csak Muraszombatnál alakult ki összeütközés, a többi községet a délszláv csapatok harc nélkül kiürítették.

Mivel Bánátban feszültté vált a helyzet a terület egyaránt magának követelő román és délszláv hadsereg között, január elejétől a franciák saját csapatokat helyeztek el itt. Január 2-án Szegedre és Aradra is bevonultak. A következő hetekben Szeged, Arad és Újvidék körzetébe két hadosztályt, Temesvár, Lugos és Versec körzetébe egy hadosztályt telepítettek.

Az események végképpen elsöpörték azokat az illúziókat, amelyeket a kormány vezetői Magyarország területi sértetlenségének megőrzésé-

hez fűztek. Károlyiéknek a nemzetiségekkel való megegyezésre irányuló kísérlete egy történelmi fázissal elkésett, s ezért nem járhatott eredménnyel.

A kormány elvben elismerte a nemzetek önrendelkezési jogát, a gyakorlatban azonban nem akart lemondani a történelmi Magyarország nemzetiségek lakta területeiről, sőt ismételtlen kifejezésre juttatta, hogy azokat fegyverrel is kész megvédeni. Legalábbis a katonailag gyengébbnek tartott csehszlovákokkal és románokkal szemben igyekezett fegyveres erővel fellépni. E törekvés alátámasztására a sajtó mind erőteljesebb hangot használt. Az ezzel kapcsolatos közhangulatot erősen befolyásolta az a tény, hogy a környező országok az antant támogatásával a nemzetiségek lakta területeken túl mind nagyobb, tisztán vagy főként magyar lakosságú országrészek megszerzésére is igényt támasztottak.

1918. november 24-én megalakult a Kommunisták Magyarországi Pártja. Ezzel a forradalmi tömegek élére tudatos vezető erő állott. A kommunista párt adott először helyes választ a dolgozók milliós tömegeit foglalkoztató kérdésekre: a gyilkos háborúnak, a termelés anarchiájának, a növekvő nyomornak okozója a tőkés társadalmi rend, amely megérett arra, hogy a munkásosztály forradalma megdöntse. A párt határozott szakítást követelt az integritás megvédésének jelszava mögé rejtett nacionalista szándékokkal. Azt hirdette, hogy mindenáron meg kell akadályozni a csehszlovákok, románok, szerbek elleni háborút, mert a magyar proletárnak nem a cseh, szlovák, szerb és román munkás és paraszt az ellensége, hanem a kapitalizmus, a tőkés és földesurak osztálya. Az általános elvekből következően a hadsereggel kapcsolatban elfoglalt, a kor forradalmi marxista felfogásának megfelelő álláspontja: „Az állandó hadsereg s a fegyveres erő különleges osztagainak (rendőrség, csendőrség, határrendőrség stb.) eltörlése, s helyettesítése a fölfegyverzett proletariátus osztályhadseregével, a burzsoázia lefegyverzése.”

A kommunista eszmék jó talajra találtak a magyar dolgozók és katonák között, hiszen azt fogalmazták meg, amit az egyszerű emberek tömegei saját tapasztalataik alapján éreztek, s ami az oroszországi forradalom gyakorlatában már igazolást nyert.

A kommunista párt arculatát meghatározó, a szervező és propagandamunkában kiemelkedő szerepet betöltő személyek többségét a Szovjet-Oroszországból hazatért internacionalisták adták. Ők nem csupán a világháború, hanem a szocialista forradalom, a fehérgárdisták és az inter-

venciósök elleni küzdelem tapasztalataival is rendelkeztek.

Kun Béla a párt vezetője, az egykori szociáldemokrata újságíró, a szovjet-oroszországi internacionalista hadifogoly-mozgalom, az internacionalista fegyveres alakulatok létrehozásának egyik legfőbb szervezője volt. Az 1918. november közepi hazatérését követően Kun Béla és a szintén Szovjet-Oroszországból hazatért Szamuely Tibor, Münnich Ferenc, valamint a többi oroszországi internacionalista, a bolsevik pártban szerzett ismereteikre támaszkodva segítették a katonák között végzett politikai nevelő tevékenységet. Ebben együttműködött velük a kommunista párt megalapításában részt vett számos baloldali szociáldemokrata, így például Szántó Béla és Vágó Béla is.

Már december első felében számos jel tanúsította a Kommunisták Magyarországi Pártja katonai szervező és felvilágosító munkájának eredményességét. December 6-án este a főváros több részéből katonák vonultak fel a főútvonalakon, sapkájukon vörös kokárda volt „Forradalmi vörös gárda” felirattal. Hasonló események zajlottak le egyes vidéki városokban is, így például Szombathelyen, ahol december 11-én a katonák szintén a vörösgárda éltetésével tüntettek. A párt befolyása rohamosan erősödött.

A kormányzat és a szociáldemokrata párt vezetése a köztársaságra nézve egyre veszélyesebbnek ítélte meg a kommunisták tevékenységét, ezért nagy energiát fejtett ki agitációjuk elensúlyozására. A Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek vezetői a laktanyákat sorra járták, hogy a katonákat óva intsék a kommunisták követésének támogatásától.

Bartha megbuktatása után a Hadügyminisztérium irányítását gyakorlatilag Böhm Vilmos látta el mint államtitkár.

Károlyi és Böhm tisztában volt azzal, hogy az új rendszert a kommunistáknál nem kisebb mértékben fenyegeti a reakciós beállítottságú tisztek növekvő ellenállása. Ezért több intézkedést tettek ellenük. Feloszlatták a vezérkart, a tüzér- és hadmérnöki törzskart, s tagjait csapatállományba tették át. A hallatlanul felduzzadt létszámú Hadügyminisztériumból azonban mindössze 400 tisztet bocsátottak el.

Ezek az intézkedések nem bizonyultak elegendőnek arra, hogy megtisztítsák a hadsereget a jobboldali tisztektől.

A vezérkari és törzskari tisztek átminősítése csupán formális változást jelentett, hiszen általában megmaradtak a szolgálati helyükön, s privilégiumaik elvesztése miatt a kormánynak még dühödtebb ellenségeivé váltak.

Még az elbocsátott tisztek is kaptak beosztást a csapatoknál. A nyugdíjazott ezredek közül pedig többet visszatartottak – „nélkülözhetetlenségükre” való tekintettel. A tisztikar politikai mérlege így lényegében kevésbé változott.

Károlyit a polgárság és saját párthívei részéről igen sok bírálat érte, amiért a hadügy irányításában túlságosan nagy befolyást engedett a Szociáldemokrata Pártnak. Károlyi valóban közeledett a munkássághoz, és egyre gyakrabban került szembe polgári politikus társaival. A koalíciót azonban még fenn akarta tartani, ezért december 30-án sógorát, Festetics Sándor grófort nevezte ki hadügyminiszterré.

Festeticset Böhm találóan úgy jellemezte, mint „a sima modorú üzleties politikai fezőrk” mintaképét, akinél „párt és elv politikai adásvétel tárgya”. Festetics kanyargós politikai pályafutása a nyilas mozgalomba vezetett, amelynek 1934-ben egyik vezére lett.

A Katonatanács Pogány vezetésével az első pillanattól kezdve támadást indított Festetics ellen, konzervativizmussal, ellenforradalmisággal vádolták. A nagybirtokos, örökös főrendiházi tag hadügyminiszter január első felében szinte naponta nyilatkozott a sajtóban: az ellene irányuló vádak alaptalanságát és demokratikus felfogását hangsúlyozva. Mindez azonban nem akadályozta meg abban, hogy áldását adja a hadseregben folyó ellenforradalmi cselszövekre, sőt kezdeményezően vegyen részt azokban.

Január első napjaiban Berlinben éles összecsapások robbantak ki a forradalmi munkástömegek és a jobboldali szociáldemokraták által támogatott kormány között. Január 5-én nagy tüntetés zajlott le Berlinben, 6-án általános sztrájk kezdődött. A munkások elfoglalták a pályaudvarokat.

A hadsereg csapatai véres összeütközésekben azonban leverték a munkásgárdákat. Január 11-én az ellenforradalmi alakulatok bevonultak Berlinbe, és a következő napokban felszámolták az ellenállás gócait. Január 15-én fehérterroristák meggyilkolták a német munkásmozgalom nemzetközileg ismert kiemelkedő vezetőit: Karl Liebknechtet és Rosa Luxemburgot.

Januárban Magyarországon is egyre élesebb összetűzések robbantak ki a forradalmi tömegek

és az államhatalom szervei között. Január elején a salgótarjáni bányászok eltávolították a vállalat vezetőit, birtokukba vették a bányát, átvették a hatalmat a városban. Peyer Károly, a bányák kormánybiztosa fegyveresen leverte a felkelést. A Hadügyminisztérium vezetői elhatározták, hogy a hadseregben elfojtják a kommunista szervezkedést. Kidolgozták a kommunistaellenes akció tervét, mely szerint váratlan rajtaütéssel elfogják és börtönbe vetik a kommunista vezetőket, a kommunista befolyás alatt álló alakulatokat, az óbudai tengerészeket, az 1. és 32. honvédezredet pedig lefegyverzik.

A Katonatanács azonban tudomást szerzett a készülő akcióról. Az 1. vadászezred katonái, akikkel Festeticsék a két gyalogezred lefegyverzését akarták elvégeztetni – megunva, hogy tisztjeik ismételten ellenforradalmi célokra igyekeznek őket felhasználni, január 7-én kivették a vezetést a tisztek kezéből, és azt a bizalmiakra ruházták. Pogány ellenforradalmi szervezkedéssel vádolta a Hadügyminisztériumot. A kormány a vádat formálisan visszautasította, azonban január 18-án Festeticset menesztette. Az országban mindinkább kiéleződő politikai ellentétek, a forradalmi erők rohamos növekedése félelemmel töltötte el a kormányzat több tagját, tartva a berlini példa megismétlődésétől, a fegyveres felkeléstől, a polgárháborútól. Ezért az antant egyes képviselői előtt felvetették Magyarországnak a nagyhatalmak csapatai által történő teljes megszállásának gondolatát. Ennek teljesítésétől azt is remélték, hogy így véget érhet a környező országok újabb és újabb igényekkel alátámasztott terjeszkedése.

A hetek óta húzódó kormányválság, amelyet a Függetlenségi Párt jobboldalának támadása indított el, a kormány átalakításával végződött. Károlyi Mihályt ideiglenes köztársasági elnökké nyilvánították, miniszterelnök Berinkey Dénes lett. A Szociáldemokrata Párt két új tárcát kapott, közöttük a hadügyet, melynek élére Böhm Vilmost nevezték ki. A jobboldal a kormányban visszaszorult, de annál nagyobb erővel igyekezett az ellenforradalom politikai erőinek megszervezésére.

Az új hadügyminiszter bonyolult helyzetben vette át a tárca irányítását.

10. A belpolitikai helyzet éleződése és ennek hatása a hadseregre

Az egyes ellenforradalmi csoportosulások kikristályosodása már december folyamán megkezdődött. Különböző legális és illegális központok körül tömörültek a polgári demokratikus rendszer megdöntésében érdekelt jobboldali erők.

Az ellenforradalmi restauráció legaktívabb hívei a hivatásos tisztikarból kerültek ki. Az idősebb katonai nemzedékekhez tartozók többsége az októberi forradalom után az események periferiájára került. A magyar tábornokokat korántsem övezte a társadalomban olyan dicsfény, mint amilyennek a német hadvezérek a vereség ellenére örvendtek. A polgári demokratikus köztársaság hadügyeinek központi irányításából kezdettől fogva kimaradtak. Senki sem hiányolta őket. A dolgozók szemében a megdöntött Habsburg-bírodalom élő relikviái voltak. A fiatalabb tisztek jó része is egy letűnt korszak idejéért múlt figuráinak tekintette őket, akik a hadművészet terén egy túlhaladott, a világháborúban kudarcot vallott szemléletet képviseltek. A tábornokok K.u.K. neveltetésük miatt idegenül álltak szemben a tisztikar ifjabb nemzedékének mind harcosabbá váló nacionalizmusával és politikai aktivizálódásával. A magyar tábornoki kar tagjai 1918 végén általában beosztás nélkül várták nyugdíjazásukat.

A polgári demokratikus köztársaság katonai ügyeinek vezetését harmincöt-negyven év körüli, túlnyomórészt vezérkari képesítéssel és nagy fronttapasztalattal rendelkező ezredek és alezredek kapták kezükbe. Közülük néhány a társadalom szociális problémáinak megértésére törekedett, és realitásként fogadta el a Közép-Európában és Magyarországon végbement forradalmi átalakulást. Az október után a Hadügyminisztériumban és másutt vezető pozíciókba került tisztek egy részének magatartását az is befolyásolta, hogy a tábornokok háttérbe szorulásával katonai karrierjük lehetőségei lényegesen kitágultak.

A hadsereg felbomlása után a fiatalabb hivatásos és tartalékos tisztek ezrei váltak egyik napról a másikra feleslegessé. A hivatásos tisztek békés munkába való beilleszkedését nehezítette a növekvő munkanélküliség, az ország területeinek megszállása, és nem utolsósorban az, hogy a fegyverforgatáson kívül máshoz nem értettek.

A hadseregben maradtak (1918 végén 3529 hivatásos és 4200 tartalékos tisztet tartottak szolgálatban) többsége egyre kilátástalanabbnak látta azt a jövőt, amelyet számukra az új

rendszer ígért. Bennük a hadsereg leszerelésére irányuló törekvések, a tisztikar tekintély csökkenése és a katonatanácsok szerepének növekedése a perspektívátlanosság érzését keltette. A kormány pacifista propagandája éles ellentétben állott neveltetésükkel, gondolkodásmódjukkal, s nem utolsósorban személyes érdekeikkel. A munkásosztályban nem bíztak, a munkásmozgalmat – részben az 1905-ös tapasztalatok alapján – hazafiatalnak tartották. Csupán egy kisebb részük értette meg az idők szavát. Kevesen jutottak el a szocialista forradalom szükségességének megértéséig.

Az illegális tisztikar szervezetekben főképpen a fiatalabb korosztályhoz tartozó, vállalkozó szellemű emberek gyülekeztek. Közülük az a társaság játszott az ellenforradalmi mozgalomban jelentősebb szerepet, amely gróf Crouy Péter lakásán tartotta összejöveteleit, s többségében huszártisztekből állott. Nem érdekelték néhányuk nevét felsorolni, mert a későbbiek folyamán, az ellenforradalomban hírhedtté váltak: Prónay Pál, Kozma Miklós, Rácz Kálmán, Gömbös Gyula.

A hadsereg ellenforradalmárainak szorosabb tömörülésére a november és december folyamán alakuló érdekvédelmi szervezetek adtak módot. November 10-én alakították meg a Magyar Katonatisztek és Továbbszolgáló Altisztek Országos Szövetségét. A következő napon a tartalékos tisztek, az önkéntesek és a szellemi beosztásokban dolgozók is létrehozták a maguk szervezetét Hadviselt Szellemi Munkások Szövetsége címen. Néhány nap múlva, november 15-én újabb gyűlésen a tömörülés és összefogás szükségességét még erőteljesebben szorgalmazták. Ekkor rakták le annak a szervezetnek az alapjait, amiből november 30-án megalakult a Magyar Országos Véderő Egylet – a MOVE.

A MOVE ideiglenes alapszabályában kettős feladatot állított maga elé: a tisztek érdekvédelmét és a magyar katonai szellem erősítését. Hamarosan kiderült azonban, hogy tagjainak nagyobb része mindkettőnél fontosabbnak tartotta a forradalom előtti viszonyok visszaállítására irányuló szervezkedést.

A megalakulást követő időben meglehetősen gyors polarizálódás következett be a szervezetben. A többségben lévő reakciós elemek az egyet tevékenységét egyre inkább ellenforradalmi irányba igyekeztek befolyásolni. Kapcsolatot teremtettek a többi hasonló politikát folytató szervezettel és személlyel. A munkásosztállyal való

együttműködésre hajlandó kisebbség mind kevésbé érezte a MOVE-t olyan egyesületnek, amely érdekeit és nézeteit megfelelően képviseli. Ezért december 14-én létrehozták a Tényleges Tisztek Szakszervezetét 300 taggal. Egyelőre nem váltak ki a MOVE-ból, azonban a két szervezet útjai eltértek egymástól.

A Crouy-Kozma-Gömbös csoport elhatározta, hogy a közeledő közgyűlésen a vezetést megszerzi, és a MOVE-t szervezkedésének bázisává teszi.

A január 18-i országos tanácsülésén, majd a másnapi közgyűlésén Gömbös meglobogtatta a nacionalizmus és a militarizmus zászlaját. Jól ismerte azt a közeget, amely előtt fellépett. A hivatásos tisztek többsége úgy érezte, a szívéből beszél. A siker ellenére Gömbös megválasztása halasztást szenvedett. A Gólyavárban, ahol a gyűlést tartották, vörös tengerészek jelentek meg, akik rövid időn belül szétzavarták az ellenforradalmi tüntetést való összejövetelt.

A vert had módjára elvonuló tisztek a tiszti kaszinóba vonultak át, ahol a szavazás megtörtént. Mivel azok a becsületes demokrata értelmű személyek, akik a fejleményekkel nem értettek egyet eltávoztak, Gömböst döntő többséggel megválasztották.

A MOVE-gyűlésen történtek nagy vihart kavartak fel. A Tényleges Tisztek Szakszervezete a közgyűlés után tagjait az egyesületből való kilépésre szólította fel. A Népszava vezércikkben foglalkozott az eseményekkel: „... az eddig lapangó ellenforradalom levetette álarcát. Most már ezek után senki sem állíthatja, hogy a Ma-

gyar Országos Véderő Egyesületbe tömörült tisztek a köztársaságot akarják.”

1919 elején a Kommunisták Magyarországi Pártja jelentősen kiszélesítette tömegbefolyását. A forradalmi tömegek egyre nagyobb erővel követelték a burzsoá demokráciával való szakítást és a proletárdiktatúra megteremtését. A forradalmasodás feltartóztathatatlanul haladt előre a hadseregben is. Mind több alakulatnál érvényesült a kommunisták, a proletárdiktatúra megteremtésére törekvő baloldali szociáldemokraták befolyása. Dietz Károly, budapesti rendőrfőkapitány a januári időszak viszonyait jellemezve elmondta, hogy a kommunisták „teljesen a maguk pártjára hódították a tengerész nemzetőrséget, amely nyíltan is kommunistának vallotta magát és kétezer főnyi létszámot képviselt. A katonaság is szimpatizált velük, erősen fokozta sikereiket ez a körülmény és emellett a Népszerűség és a Védőrség is látható volt a kezük munkája, mint általában mindenütt, ahol valamiféle elégtelenség megnyilatkozott”.

A hadseregben végbemenő forradalmi erjedés következtében a csapatok döntő többségére a kormányzat nem számíthatott. Az állandóan előnyomuló román és csehszlovák egységekkel szemben sem, de a forradalmi mozgalmak elnyomására való alkalmazásuk is illuzórikussá vált. A katonák tanácsai radikális változtatásokat hajtottak végre az alakulatok életében. Csökkentették a kiképzési időt, megnövelték a pihenés és a kimenő idejét, a fegyverező gyakorlatokat megszüntették. Sok helyen a tisztek egy része már a lábát sem merte betenni a laktanyába.

11. Böhm hadseregszervezési kísérlete és kudarca

Böhm hadügyminiszter úgy vélte, a „forradalmi honvédelem” jelszavával a kormány mellé állíthatja a munkásokat és katonákat, a hadsereg szervezésében nélkülözhetetlen szakembereket. Azzal természetesen tisztában volt, hogy a munkássággal csak abban az esetben lehet elfogadtatni ezt a jelszót, ha sikerül meggyőznie: az októberi polgári demokratikus forradalom következtében olyan változások következtek be az ország társadalmi rendjében, amelyek eredményeként alapvetően megváltozott a munkásosztálynak az államhatalomhoz való viszonya. Böhm – vele együtt más párt-, valamint szakszervezeti vezetők – ennek érdekében valóban meglehetősen nagy erőfeszítéseket tettek. „Hazafiatalnok

voltunk, amíg ez az ország csak egy pár tízezerholdasnak volt a hazája. Most azonban, amikor szabaddá és függetlenné tettük ezt az országot, amikor a demokratikus intézmények egész sorával megcsináltuk a népuralmat, akkor azt mondjuk, hogy ez az ország a mi hazánk” – hangoztatta Böhm egyik beszédében.

Böhm a Hadügyminisztérium vezetésének átvétele után meg akart szabadulni az egyre inkább forradalmi befolyás alá kerülő, a kormányzat számára politikailag és katonailag megbízhatatlan katonáktól. Eleve elhibázottnak tartotta az öt legfiatalabb korosztály fegyverben tartását, és a kormánynál már decemberben keresztülvitette az 1889-es és 1900-as korosztályok leszerelése-

sét. Hadseregszervező terveinek végrehajtásához néhány, a Szociáldemokrata Párttal való együttműködésre kész katonai szakembert vett maga mellé. Közülük a legjelentősebb Stromfeld Aurél ezredes volt, akit Böhm államtitkárrá neveztetett ki.

Stromfeld a Monarchia egyik legtehetségesebb vezérkari tisztjeként a háború utolsó időszakában hadtest vezérkari főnökként működött. A háború tapasztalatai mélyen megrendítették. Volt érzéke és hajlandósága az egyszerű emberek megértéséhez. A forradalomban nem a „csöcselék” felülkerekedését látta, mint legtöbb tiszttársa, hanem a társadalmi igazságtétel érvényesülését.

Ez a demokratikus gondolkodás vezette a tiszti szakszervezetbe, amelynek alapító tagjai közé tartozott. Ugyanakkor, mint a polgárság és az értelmiség, de a dolgozó osztályokhoz tartozók jelentős része is, az ország területi integritásának elvesztését katasztrófának tekintette. Kétségbeesetten kereste a lehetőséget, miként lehetne a román és csehszlovák csapatok állandó előnyomulását megakadályozni. A Szociáldemokrata Párthoz való közeledésében jelentős szerepet játszott az a felismerés, hogy a polgári demokratikus forradalom után az országban csak egyetlen szervezett erő, a munkásosztály maradt. Az ország megvédése tehát csak erre az erőre támaszkodva lehetséges. Ez a gondolat motiválta Stromfeld egész tevékenységét 1918–1919-ben.

Más vezérkari tisztek is akadtak, akik abban a meggyőződésben voltak, hogy az ország területének védelmére csak a nép tömegeivel való egyetértésben lehet mód, ezért a munkássággal való összefogás szükségességét hangoztatták. Közéjük tartozott a Hadügyminisztériumban dolgozó Julier és Tombor alezredes, valamint Tabódy Zsolt ezredes, Szeged karhatalmi parancsnoka, aki már december 9-én a hadügyminiszterhez előterjesztést küldött, melyben kifejtette: az öt évfolyam fegyver alatt tartása csak felesleges pénzkidobás, ezért „sürgősen hazabocsátandó”. Azt javasolta, hogy a hadsereget a tényleges tisztek és altisztek vezetésével a szervezett munkásságra kell építeni. A polgári demokratikus köztársasággal együttműködni kész hivatásos tisztek ezen véleménye megegyezett a hadsereg átszervezésének Böhm által is helyesnek tartott programjával.

Az új hadügyminiszter egyik első intézkedésében egy újabb korosztály leszerelését rendelte el. Ez a lépése még a korábbinál is nagyobb ellenállást váltott ki a katonák körében. „Szegeden, Nyíregyházán, Makón, Kecskeméten, Kaposvárott, Budapest néhány laktanyájában és még

több más helyütt fegyveres erővel, helyenként sajnos vérengzéssel kellett a fiatalokúak leszerelését kioroszakolni” – írja Böhm az emlékirataiban.

A fegyverben álló katonák leszerelésével párhuzamosan folyt az új hadsereg szervezésének előkészítése. Február elején már a Minisztertanács elé került az erre vonatkozó rendelet tervezete, ami hamarosan napvilágot is látott. A rendelet kimondotta, hogy az addigi hadsereg helyébe „egy újonnan felállítandó és szervezendő önkéntes hadsereg lép, mely egyenként 3–3 dandársoportot és egy tüzérezredet magában foglaló hat gyaloghadosztályból áll. Egy különálló része ennek a hadseregnek a »Dunaőrség«, és a székely csapatok maradványaiból alakított Székely Különítmény”. A dandársoportokban és a tüzérségen kívül minden hadosztály közvetlen alárendeltségében egy repülőszázadot és egy vagy fél távirószázadot kívántak szervezni.

A dandársoportok állományát három gyalogzászlóaljából, egy huszárosztályból és egy tüzérezredből, valamint egy árkászszázadból akarták kialakítani.

A zászlóaljakat két gyalog- és egy géppuskás századból, a huszárosztályokat egy lovas- és egy géppuskás lovasszázadból tervezték.

A hadsereg létszámát 70 000 főben irányozták elő. Ez körülbelül megfelelt az előző szervezés során december végére elért létszámnak.

A honvédelmi tárca új vezetése arra számított, hogy a toborzáson a hadseregbe elsősorban olyan munkások fognak jelentkezni, akiket a munkanélküliség és a tekintélyesre méretezett zsold reménye katonáskodásra kényszerít, a parasztság azonban, amely megítélése szerint konjunktúra előtt állott, távol marad.

Bár Böhm és más vezetők igen sokat beszéltek a haza védelméről, és a toborzást is egy nagy „hazafias” kampánnyal kötötték össze, a rendelet tanulmányozása nem hagy kétséget afelől, hogy az új hadsereget elsősorban belpolitikai célból akarták felállítani. Böhm a későbbiek során ezt így indokolta: „Az anarchia meggátolására, a jobb- és baloldali ellenforradalom elleni védekezésre az öntudatos ipari munkásokból megalkult hadsereg volt az egyedüli mentőeszköz.”

Böhm nagy súlyt helyezett arra, hogy a katonatanácsokat megnyerje a hadsereg újjászervezése ügyének, vagy legalábbis elejét vegye dezorganizáló tevékenységüknek. A katonákat és a bizalmi férfiakat ismételten igyekezett meggyőzni: a katonatanácsok feladata az októberi forradalom után kialakult rendszerben már nem romboló, hanem építő jellegű, erőfeszítéseiket nem a fegyelem aláadására, hanem megszilárdí-

tására kell kifejteniük. Ez irányú törekvései azonban eredménytelennek bizonyultak. Az adott történelmi körülmények között a katonatanácsok csak a hadsereg széttöltésének, nem pedig megszilárdításának eszközei lehetnek. Ez a forradalmi szervezet mindannak tagadását jelentette, ami a tőkés társadalom osztályhadseregének nélkülözhetetlen velejárója: a vakfegyelem, a tiszt, altiszt tekintély megfélemlítésre alapozása stb. A katonatanácsokat, a burzsoá rendszer megdöntésének szerveit nem lehetett a rendszer védelmezésére felhasználni, még akkor sem, ha a Szociáldemokrata Párt vezetőinek átmenetileg sikerült is a tanácsok forradalmasodását fékezni. Ez csak ideig-óráig tarthatott. Végül a szociáldemokrata vezetőknek kellett követni a munkás- és katonatanácsokat a szocialista forradalom útján, ha nem akartak hadsereg nélküli tábornokokká válni.

A forradalmi tömegek fejlődésével lépést tartó szociáldemokrata vezetők közé tartozott Pogány József. Bár számos vonatkozásban egyetértett a pártvezetőség és Böhm politikájával, a katonák követeléseinek képviselője, az ellenforradalmi törekvésekkel szemben folytatott következetes harc logikája napról napra balra tolta, és azoknak az álláspontjához közelítette, akik ellen maga is harcot folytatott: a kommunistákéhoz.

Február 7-én Pogány a Katonatanács ülésén nagy beszédet tartott. Állást foglalt úgyszólván valamennyi aktuális politikai kérdésben. Rámutatott arra, hogy a hadsereg „éppen azért oly gyűlölt és népszerűtlen a reakció előtt, mert nem kapható a kapitalizmus védelmére”. Harcba hívott a szervezkedő ellenforradalom letörésére. Számos kérdésben a kormánytól élesen eltérő álláspontot vallott. Erősen támadta például a Kratochvil ezredes által vezetett székelly csapatok parancsnokait reakciós magatartásuk miatt. Beszédét a „szociális proletárforradalom” éltetésével fejezte be.

Január végétől kezdve a kormány mind erőteljesebben lépett fel a kommunistákkal szemben. Január 28-án a Központi Munkástanáccsal hozat határozatot a kommunisták szakszervezetekből való kizárására. Február 3-án szétölték a Visegrádi utcai párt helyiséget – ahol a Vörös Újságot is szerkesztették –, a lapot és a párt röpiratait terjesztő rokkant katonákat letartóztatták.

A kormány részéről erősödő nyomás, továbbá a polgári és katonai ellenforradalom mind határozottabb fellépése a kommunistákat arra ösztönözte, hogy a munkásosztályt éberségének növelésére, fegyverkezésének meggyorsítására, a proletárdiktatúra kivívásáért folyó harc erőtelje-

sebb folytatására mozgósítsa. A munkásosztály felfegyverkezésére kiadott jelszó erős visszhangra talált a forradalmi tömegek soraiban.

Február 11-én és 12-én a főváros kerületeiben és a peremvárosokban a kommunisták népgyűléseket szerveztek, amelyen azonos szövegű határozatot fogadtak el. „A népgyűlés felhívja a proletariátust arra, hogy ott, ahol bír, fegyvereket szerezzen a forradalom védelmére. Felhívja a proletariátust arra is, hogy az ellenforradalom fegyveres osztagainak (székely zászlóaljoknak, csendőrségnek, valamint a különböző bank- és birtokőrségnek) lefegyverzését haladéktalanul kényszerítse ki.”

A február 18-i Minisztertanács már egészen konkrét formában, mint halasztást nem tűrő feladatot tűzte napirendre a kommunista párt törvényen kívül helyezését.

Az alkalomra nem kellett sokáig várni. Február 20-án este a Népszava Conti utcai székházánál egy tüntetés során – valószínűleg provokáció következtében – lövöldözés kezdődött a rendőrök és a védőrök között. Az összecsapásnak több halálos áldozata és számos sebesültje lett.

Bár – mint később hivatalosan is megállapították – a Kommunisták Magyarországi Pártjának a lövöldözéshez semmi köze sem volt, az eset megfelelően látszott arra, hogy ürügyül szolgáljon a párt elleni általános támadás megindítására.

Már a 20-áról 21-ére virradó éjjel letartóztatták a párt csaknem teljes vezető garnitúráját. A letartóztatottakat a rendőrség szabad prédának tekintette, és többet közülük – így Kun Bélát is – brutálisan bántalmaztak. A letartóztatott kommunistákat lázadás, izgatás, gyilkosságra való felbujtás címen akarták vád alá helyezni.

A párt vezetőinek letartóztatásával egy időben csapást mértek a kommunista befolyás alatt álló tömegszervezetekre is: letartóztatták a leszerelt katonák és altisztek, a hadirokkantak szabadszervezetének és más szervezeteknek több vezetőségi tagját.

A kormány február 22-én feloszlatta a MOVE-t. Ugyanezen a napon a Katonatanács végrehajtó bizottsága körlevelet küldött a csapatokhoz. Ebben felhívta a katonák tanácsait, hogy a bizalmi testület ülésén tisztázzák, hogy melyik tiszt alkalmas szakasz-, század- és zászlóaljparancsnoki beosztásra, és melyik nem. A megválasztottak listáját a katonatanácsoknak jóváhagyásra a hadügyminiszter elé kellett felterjeszteni, a többi tisztet szabadságolták.

A hadügyminisztérium a Szociáldemokrata Párt szervezeteire támaszkodva fokozta a toborzás érdekében tett erőfeszítéseit. A szakszerve-

zetekbe, a vidéki városokba instruktorok szálltak ki. A sajtóban, szóban nagy erővel folyt az agitáció.

Eredmény azonban nem született. A tervezett 70 000 ember helyett csak néhány ezren jelentkeztek katonának. „A szervezett munkások nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket” – írja Böhm –, . . . minden fáradozás hiábavalónak bizonyult. Az idősebb komoly, öntudatos ipari munkásság megunta a négyéves háború katonai szenvedéseit. Főlszólítás, toborzás, agitáció nem használt semmit, a munkás nem volt kapható arra, hogy újra a katonai életnek szentelje magát. Sajnos, ez egyúttal azt is bizonyította, hogy a munkásság legnagyobb része nem értette meg, hogy eme elhatározásától függ a forradalom további sorsa.”

A kormány a balra és jobbra osztogatott csapásokkal csak nagyon rövid időre tudta megszilárdítani helyzetét. Február végén és március folyamán a tömegek elégedetlensége és változást akaró türelmetlensége városon és falun egyaránt növekedett. Az üzemeken hatalmas sztrájkhullám söpört végig. A hangulatot egyre inkább az jellemezte, hogy a munkások helyzetük javulását már nem helyi követeléseik teljesítésétől, az üzemi demokrácia további fejlődésétől, hanem a szocialista forradalom megvalósításától, a proletárdiktatúrától várták. A gyárak mind nagyobb részében a munkásság képviselői vették kezükbe a vezetést.

A falvakban is rohamosan nőtt a feszültség. A kormánynak a földreformmal kapcsolatos huzavonáját megunva, a falusi szegénység több helyen megkezdte a nagybirtokok kisajátítását, és azokon szövetkezeteket szervezett.

A régi közigazgatási rendszer is megingott. A városokban és községekben a dolgozók tanácsai egymás után ragadták magukhoz az irányítást.

A hadseregben a Katonatanács támogatásával nagy ellenállás bontakozott ki a hadsereg átszervezésének megakadályozására. Március hatodikán a szegedi helyőrség katonái a színházban rendezett gyűlésükön hangoztatták, hogy a zsoldos milícia megszervezésében „a forradalmi vívmányok veszélyeztetését” látják, azért azt nem fogadják el. A hadsereg átszervezésével szemben megnyilvánuló tiltakozás nagysága, a munkásoknak a zsoldos szolgálat iránt tanúsított érdektelensége miatt Stromfeld le akart mondani államtitkári tisztéről, s csupán Böhm rábeszélésére maradt.

A kommunisták népszerűsége a vezetők letartóztatását követő rövid ideig tartó visszaesés után ismét rohamosan növekedett.

Az országban napról napra erősödött a forradalmi hangulat, a kormány teljes belpolitikai elszigetelődése következtében a polgári pártokat képviselő miniszterek a visszavonulás gondolatával foglalkoztak.

Ilyen körülmények között kapta meg március 20-án a magyar kormány az antant döntését, amely a magyar és román csapatok között egy új, semleges övezet létrehozását írta elő. E szerint a román hadsereg a Maros és a Szamos folyó között Arad, Nagyszalonta, Nagyvárad, Nagykaroly, Szatmárnémeti vonaláig birtokolhatta a területet, a magyaroknak pedig vissza kellett vonulni a Vásárosnamény, Debrecen, Dévaványa, Gyoma, Orosháza, Hódmezővásárhely, Szeged vonal mögé.

Mivel az antant által korábban hasonló módon megállapított semleges övezetet előbb-utóbb mindig megszállták, a magyar kormánynak nem lehettek kétségei afelől, hogy a semlegesnek nyilvánított zónába a román királyi hadsereg hamarosan bevonul. A magyar közvélemény sem foghatta fel másként az antant jegyzékét, mint hogy a magyar csapatoknak egy több mint 200 kilométer széles arcvonalon általában 100 kilométer mélységben kell visszavonulniuk.

A belpolitikailag csődöt mondott kormány polgári miniszterei nem vállalták az antantjegyzék következményeit. Abban a reményben mondtak le, hogy a Szociáldemokrata Párt által alakított új kormány majd stabilizálni tudja a belpolitikai helyzetet, és megadhatja az antant követeléseivel kapcsolatos – akár elutasító, akár igenlő – állásfoglalást.

A szociáldemokrata vezetők azonban tisztában voltak azzal, hogy a kommunistákkal való viszonyuk megnyugtató rendezése nélkül nem alakíthatnak kormányt. Tudták azt is, hogy a munkásság nem egyszerű kormányváltást, hanem rendszerváltást, szocializmust akar. Nagy részük tudatában volt annak is, hogy Magyarország csak akkor vállalhatja az antant követeléseinek elutasítását, ha lényegesen változtat külpolitikai orientációján, felhagy a nyugati hatalmak jóindulatába vetett reményekkel, a világ forradalmi munkásmozgalmához és Szovjet-Oroszországhoz fordul internacionalista támogatásért. A szociáldemokrata vezetők ezért felkeresték a börtönben levő kommunistákat, s a kommunisták által képviselt elvi alapokon vállalták a két párt egyesítését, a proletárdiktatúra kikiáltását.

Csepel munkásai még a Szociáldemokrata Párt vezetőségének március 21-i ülése előtt, a reggeli órákban kimondották: a kommunisták platformjára helyezkednek. A legnagyobb ma-

gyarországi üzem munkásainak állásfoglalása döntően befolyásolta a Katonatanács magatartását is, amely hasonló határozatot hozott. A válóságnak megfelelően állapította meg Kunfi Zsigmond egyik, 1919 őszén írott cikkében: „A pártvezetőség tanácskozásának pillanatában a gyári munkásság és a fegyveres hatalom már tulajdonképpen a kommunisták táborában állott.”

A magyarországi belpolitikai helyzet alakulása – az a tény, hogy a politika porondján uralkodó szerepre emelkedett munkásosztály a társadalom problémáit a szocialista forradalom útján kívánta megoldani –, valamint az a körülmény, hogy a magyarság az antant és szövetségesei által fenyegetett nemzeti szabadságának védelmét csak a szocialista forradalom nemzetközi előretörésétől remélhette, 1919 márciusában külön-

legesen kedvező helyzetet teremtett a Tanácsköztársaság békés úton, fegyveres felkelés nélkül történő létrehozásához.

Ezzel a kedvező történelmi helyzettel éltek a Kommunisták Magyarországi Pártjának és a szociáldemokrata párt baloldalának vezetői.

A kül- és belpolitikai viszonyok sajátos alakulása folytán a proletárforradalom következetes osztályerői között létrejött széles egység hatalmas lendületet adott a magyar társadalom politikai fejlődésének: a szocializmust az adott történelmi helyzetben a nemzet nagyobb része a maga ügyének érezte. Mindez ugyanakkor magában hordta annak is a veszélyét, hogy az egységet kialakító feltételek kedvezőtlen megváltozása esetén a várakozásaikban csalódott rétegek elszakadnak a szocializmustól.

II. A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HONVÉDŐ HÁBORÚJA

1. A Vörös Hadsereg létrehozása

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása az egész világon nagy visszhangot váltott ki. A nemzetközi munkásmozgalom forradalmi szárnya a szocialista forradalom magyarországi győzelmét annak bizonyítékaként üdvözölte, hogy a világforradalom lángja feltartóztathatatlannul terjed nyugat felé. Európa munkásságának leghaladottabb elemei vállaltak szolidaritást a magyar proletárdiktatúrával. S ha ez a szolidaritás 1919 nyarán még nem is tudta a szocializmus ellenségeinek kezét lefogni, megnyilvánulásai a magyar és az egyetemes történelem legszebb lapjaira tartoznak.

A magyarországi proletárdiktatúra megszületése szoros genetikai kapcsolatban volt az oroszországi népek szocialista forradalmával. A magyar kommunisták a nép többségét a gyakorlat próbáját Oroszországban kiállt jelszavakkal nyerték meg, és mozgósították a hatalomért vívott harcban.

Az oroszországi polgárháború alakulása 1919 márciusában közvetlenül is befolyást gyakorolt a magyarországi eseményekre. Az Ukrán Vörös Hadsereg február elején felszabadította Kijevet, majd a következő hetekben Nyugat-Ukrajna nagy részéből kiszorította a fehéreket. Március közepén egyes magyar újságok már azt írták, hogy a vörösök elfoglalták Tarnopolt, és a Galíciában folyó harcok zaja a Kárpátok nyugati oldalán is hallható. Általánossá vált az a vélemény, hogy az oroszországi Vörös Hadsereg viszonylag rövid időn belül segítséget nyújthat a magyar munkásosztálynak. E hírek bénítólag hatottak a magyar ellenforradalmárookra, ugyanakkor erősítették azokat, akik Magyarország jövőjének biztosítékát a nemzetközi munkásmozgalommal való szövetség megteremtésében látták.

A Magyar Tanácsköztársaság vezetőinek a világhoz intézett első kiáltványa testvéri fegyveres szövetség megteremtésére hívta fel a szovjet-orosz kormányt, és felszólította a szomszédos országok munkásait, földműveseit, hogy a magyar proletariátussal szövetségben forduljanak saját kizsákmányolóik ellen. Az antant vezető

hatalmainak munkásságát kormányaiknak a Tanácsköztársaság ellen irányuló támadásának megakadályozására, Ausztria és Németország munkásait pedig a magyar proletariátus példájának követésére hívta fel.

A magyar munkásosztály vezetői tudták, hogy a szocialista Magyarország létét és fennmaradását csakis a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom erejére, a világ haladó erőinek szolidaritására támaszkodva lehet biztosítani. Ebben az időben a nemzetközi kommunista mozgalom vezetői szilárdan hitték, hogy a szocialista forradalom egész Európában – vagy legalábbis annak nagy részében – történelmileg igen rövid idő, néhány esztendő alatt bekövetkezik. Különösen nagy reményeket fűztek a német és az osztrák forradalmi munkásmozgalomhoz, amelyek győzelmétől Közép- és Nyugat-Európa további forradalmasodását várták. A magyarországi munkásvezetők elképzeléseit ezért hónapokon át jelentősen befolyásolta az a számítás, hogy viszonylag rövid ideig kell csak kitartaniuk, a továbbiakban a nemzetközi munkásmozgalom előretörése új, kedvező helyzetet teremti.

Mindemellett a Tanácsköztársaság vezetői számítottak arra is, hogy előbb vagy utóbb fegyveres összecsapásra kerül sor a proletárdiktatúra belső és külső ellenségeivel. Ezért az egyesült párt vezetőségének, valamint a proletárdiktatúra kormányának, a *Forradalmi Kormányzótanácsnak* március 22-i, Mindenkihez címzett kiáltványa azt is bejelentette, hogy a Tanácsköztársaság „hatalmas proletárhadsereget szervez, amellyel a munkásság és parasztság diktatúráját érvényre juttatja a magyar kapitalistákkal és nagybirtokosokkal szemben csakúgy, mint a román bojárakkal és a cseh buzsoákkal szemben”.

Számot vetve az ország belső helyzetének és a nemzetközi viszonyoknak valamennyi kedvező és kedvezőtlen tényezőjével, a meglévő nehézségek ellenére a Magyar Tanácsköztársaság vezetői úgy vélték, hogy a proletárhatalom viszonylag rövid idő alatt képes olyan hadsereget létrehozni, amely a nemzetközi forradalom további

előretöréséig, s ennek eredményeképpen az ország külpolitikai helyzetének lényeges jobbulásáig helyt tud állni mind a belső, mind a nemzetközi ellenforradalom elleni harcban.

1919 márciusában úgy látszott, hogy három-négy hónap alatt lehetséges egy 200 000 főt megközelítő hadsereg létrehozása. Ennyi időt tartottak szükségesnek a katonai szakemberek arra, hogy kitöltsék a szervezeti kereteket, a gyárak előállítsák a hiányzó fegyverzetet, ruházatot és egyéb felszerelést.

A Tanácsköztársaság létrehozását követő első napok eltelte után egy ideig úgy is tűnt, hogy a körülmények ezt a három-négy hónapos felkészülési időt biztosítják is a magyar munkásság államának.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után Böhm Vilmos a szocializációs népbiztosság vezetését vette át. A hadügyek élére Pogány József került. Két helyettese Szamuely Tibor és Szántó Béla lett.

Már a Vörös Hadsereg szervezésének első lépéseinél éles véleménykülönbség robbant ki Pogány, Szamuely és Szántó között. A Pogány, valamint helyettesei között kiobbant ellentétben természetesen jelentős szerepet játszottak a szubjektív szempontok is, hiszen március 21. előtt vitáikban nem kímélték egymást. A döntő ellentét azonban a Vörös Hadsereg építésének ellentétes koncepciójából fakadt. Pogány a Vörös Hadsereg szervezését azon elvek alapján kívánta folytatni, amelyekkel a polgári demokratikus időszakban elkezdtek a zsoldosereg létrehozását. Véleménye szerint a már fegyverben állókat át kellene venni a Vörös Hadseregbe, melynek további építését a szakszervezetekben folyó toborzás útján, a februári rendelet által meghatározott keretekben volt szükséges megvalósítani. Ezzel szemben Szamuely és Szántó a hadsereg fejlesztésének teljesen új alapokra helyezése mellett állt ki. Azt vallották, hogy szakítani kell a toborzási rendszerrel és be kell vezetni az általános védkötelezettséget, ami lehetővé teszi, hogy rövid idő alatt megfelelő létszámú hadsereget hozzanak létre.

Pogány álláspontja korábbi felfogásának lényeges megváltozását mutatta. Ennek döntő okát kétségkívül a helyzet gyökeres átalakulása, a hatalomnak a munkások által történt átvétele képezte. Az új helyzetben nem kellett attól tartani, amitől Pogány korábban joggal félt; hogy a zsoldoshadsereget a forradalom elnyomására használják fel. Emellett Pogánynak az általános védkötelezettség bevezetése elleni fellépését a paraszti elemeknek a hadseregbe való széles körű bevonásával szemben táplált ellenérzése is lé-

nyegesen motiválta. Attól tartott, hogy a parasztság politikailag elmaradottabb elemei a hivatalos tisztek kezében az ellenforradalom eszközeivé válhatnak.

Az alapvető fontosságú kérdés eldöntésére a Forradalmi Kormányzótanács március 24-én Kun Bélát, Böhm Vilmost és Weltner Jakabot jelölte ki. A bizottság végül Pogány álláspontját fogadta el.

Ezután jelent meg a Vörös Hadsereg megalakulását kimondó nagy jelentőségű rendelet. A március 24-én kiadott okmány a proletárdiktatúra fegyveres erejének jellegét, küldetését és feladatait az oroszországi Vörös Hadsereg példája alapján határozta meg, hangsúlyozta: „A Vörös Hadsereg a proletárság osztályhadserege. Minden katonájának egyenlő kötelessége a forradalmi proletárság érdekeinek védelme minden külső és belső ellenség ellen...”

Mint a Szovjet-Oroszországban 1918. január 28-án kiadott, a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg létrehozásáról szóló dekrétum, a Forradalmi Kormányzótanács rendelete is a világforradalom rövid időn belül bekövetkező további előretörésének perspektívájából kiindulva jelölte meg a Vörös Hadsereg internacionalista feladatát: „harc a világproletárság felszabadulásáért”. E megfogalmazás nem azt a szándékot fejezte ki, hogy a kicsiny Magyar Tanácsköztársaság a szuronyok hegyén exportálja a forradalmat más országokba, hanem azt a törekvést, amelyet a szovjet dekrétum így rögzített: A Vörös Hadsereg „támaszul szolgál majd a közelgő európai szocialista forradalmaknak”.

A Magyar Vörös Hadsereg jellegéről szólva rá kell mutatnunk egy olyan sajátosságára, amely a Tanácsköztársaság politikai és katonai vezetői egy részének szemléletéből következett, és amely hosszabb időn keresztül rányomta a bélyegét a hadsereg építésére. A szovjet-oroszországi dekrétum szerint a Munkás-Paraszt Vörös Hadseregnek „a dolgozó osztályok legöntudatosabb és legszervezettebb erőit” kell soraiba tömöríteni. A Magyar Vörös Hadsereg kiegészítését a rendelet szerint a *proletariátus* öntudatos, szervezett, de önként jelentkező elemeiből toborzás útján végezték. Ezzel elvileg jelentősen leszűkítették a hadsereg feltöltésének és utánpótlásának társadalmi bázisát.

Különös fontosságot tulajdonított a Forradalmi Kormányzótanács a hadsereg forradalmi fegyelme biztosításának. „A Vörös Hadsereg nagy szerepét, amely a proletárság forradalmának fegyverévé avatja, csak úgy töltheti be, ha forradalmi fegyelem tölti el” – mondotta a rendelet.

A rendelet szerint a Vörös Hadsereg parancsnokait századparancsnoktól felfelé a hadügyi népbiztos nevezte ki. A raj- és szakaszparancsnokokat választották. Ez az utóbbi – mint április második felében megmutatkozott – valójában a szilárd fegyelem megteremtésének akadályozójává vált.

A Forradalmi Kormányzótanács megbízható katonai vezetésre, a munkásosztály ügyéhez hűségű parancsnoki kar létrehozására törekedett. A rendelet kimondta, hogy „az alosztályparancsnokok lehetőleg a proletárság katonai tapasztalatokkal rendelkező elemeiből kerüljenek ki”. Mivel a magasabb katonai képzettséget igénylő funkciókba be kellett vonni a régi tiszteket, előírták, hogy a magasabb parancsnokok csak kellő elbírálás után legyenek kinevezhetők.

Szovjet-oroszországi tapasztalatok alapján a csapatnál folyó politikai nevelőmunka irányítására és a régi tisztek ellenőrzésére létrehozták a *politikai biztosok* intézményét. A Forradalmi Kormányzótanács elrendelte, hogy minden csapattesthez, illetőleg önálló osztályhoz a Hadügyi Népbiztosság a Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártjának előterjesztésére politikai megbízottat nevezzen ki.

Különösen figyelemre méltó a rendeletnek az a pontja, amely előírta, hogy a Vörös Hadseregben belül, annak tartalékaként munkás tartalék zászlóaljokat és csapattesteket kell felállítani. Ezekben a parancsnokok kizárólag a munkásság soraiból kerülhettek ki. A Forradalmi Kormányzótanács a munkás tartalék zászlóaljak és csapattestek felállításával olyan politikailag megbízható tartalékok létrehozására törekedett, amelyeket szükség esetén a legrövidebb időn belül felhasználhatott a külső támadók ellen éppúgy, mint a belső ellenforradalom leverésére.

A Vörös Hadsereg megalakításáról szóló rendelet a magyar fegyveres erők történetének kiemelkedő állomása. A magyar hadtörténelemnek új szakasza kezdődött ezzel. A magyar néptörténelme folyamán először alakult meg olyan hadsereg, amely többé nem egy szűk kizsákmányoló réteg érdekei védelmezőjeként, hanem a felszabadult dolgozók hazájának védelmében, a kizsákmányolás végső megsemmisítéséért fogott fegyvert.

Ugyanakkor a rendelet – mint már rámutatunk – nem vette eléggé figyelembe azokat a tapasztalatokat, amelyeket 1919 tavaszára az Oroszországi Vörös Hadsereg megszerzett. Így a hadkiegészítést, az alparancsnokok választásának rendszerét stb. illetően a hazai negatív tapasztalatokon okulva, menet közben kellett a szükséges korrekciókat elvégezni.

Pogány, Szamuely és Szántó nem sokáig működött együtt a *Hadügyi Népbiztosság* élén. Személyes érzelmektől, a régi szembenállástól erősen áthatott ellentétek április másodikán már a Forradalmi Kormányzótanács ülésén is megnyilvánultak. A Kormányzótanács olyan határozatot hozott, hogy Pogányt és Szamuelyt visszahívja a hadügyek éléről, és más beosztásba helyezi.

Még nem történt meg az őrségváltás a Hadügyi Népbiztosságon, amikor április 3-án a délelőtti folyamán, a Katonatanács egyes tagjainak kezdeményezésére, több alakulat katonái tüntetést rendeztek Pogány ellen. A tüntetők a helyszínre érkező Böhmöt is inzultálták, és Kun Bélát, Szántó Bélát, valamint Szamuely Tibort elűzték. A nyilvánvalóan szociáldemokrata-ellenes tendenciájú tüntetés miatt nagy vihar robbant ki a Kormányzótanács délutáni ülésén. Végül lecsillapodtak a kedélyek. Olyan határozat született, hogy a hadseregszervezés meggyorsítására létrehoznak egy öttagú kollégiumot. A Hadügyi Népbiztosság vezetésére Böhm Vilmost kérték fel. Böhm tudta, hogy a katonatömegek nem bíznak benne, s ezért kezdetben nem akarta vállalni a megbízatást. A későbbiek során azzal a feltétellel fogadta el, hogy Kunt is válaszsza a Népbiztosság tagjává.

A szociáldemokraták Böhm személyében a hadügyekben tapasztalt, a régi tisztekkel bántani tudó embert akartak a Hadügyi Népbiztosság élére állítani, akiben politikai garanciát láttak arra nézve, hogy a fegyveres erő nem válik a kommunisták kizárólagos eszközévé.

A kommunisták – s köztük elsősorban a szociáldemokratákkal való együttműködés szükségességét legvilágosabban látó Kun Béla – azért fogadták el Böhm jelölését, mert feltették a párt egységét, és abban bíztak, hogy az általa vezetett Hadügyi Népbiztosság jobban számíthat a munkásszervezetekben és az államapparátusban országsszerte többségben levő volt szociáldemokraták támogatására, mintha az egykori politikai ellenfelek előtt kevésbé népszerű kommunista kerülne a hadügy élére. Emellett nem kis szerepet játszott az a tény, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltását követő első időkben Böhm az új rendszer elkötelezett híveként, a proletáregység védelmezőjeként nyilatkozott meg. Közismerten jó szervezőkészsége miatt még Szamuely is támogatta a Hadügyi Népbiztosság vezetőjévé történő kinevezését.

Böhm Kun bevonásához azért ragaszkodott, mert az ő népszerűségével igyekezett ellensúlyozni az iránta táplált bizalmatlanságot.

Kunon és Böhmön kívül hadügyi népbiztos

lett Fiedler Rezső vasesztergályos, a kommunista párt alapító tagja, Szántó Béla, valamint Haubrich József vasöntő is, akinek a kollégiumba való beválasztását Böhm követelte.

Az új, öttagú Hadügyi Népbiztosság egyik legfontosabb feladatának a Vörös Hadsereg fegyelme megszilárdítását tartotta. Ennek első lépéseként a kettős irányítás megszüntetését tűzték ki célul. A katonatanácsok a proletárdiktatúra győzelmével befejezték küldetésüket. Azok a nehéz feladatok, amelyek elé a magyar proletárdiktatúra nézett, egységes, határozott vezetést, a parancsok gyors és eredményes végrehajtását, szilárd fegyelmet követeltek. Az irányításban eddig részt vett katonatanácsok nem voltak alkalmasak arra, hogy a hadseregben elengedhetetlen, de a katonák előtt kevésbé népszerű feladatok végrehajtására mozgósítsanak. A politikai megbízotti rendszernek kellett biztosítania a régi tisztek ellenőrzését és a katonák érdekeinek védelmét, a katonatanácsok tevékenysége ezen a téren is feleslegessé vált.

A katonatanácsok feloszlata önmagában természetesen még nem vezetett a polgári demokratikus köztársaság idején általánossá vált fegyelmezetlenség megszüntetéséhez. Április első felében a katonák fegyelmezetlensége több helyen aggasztó méreteket öltött. A Hadügyi Népbiztosság ismételt parancsban foglalkozott ezzel, azonban kevés eredménnyel, mivel a polgári köztársaságtól örökölt csapatok fegyelmét, harci szellemét mélyen aláásták a Tanácsköztársaság létrejötte előtti idők viszonyai. Az alakulatokat már nem fogta össze a császári és királyi hadsereg kegyetlen fenyegetéseken alapuló vakfegyelme, a szocialista öntudaton alapuló fegyelm pedig még nem alakult ki. Tiszteik a fegyelmezés régi módszereit már nem alkalmazhatták, az új módszereket pedig túlnyomó többségükben nem merték, illetőleg nem is akarták használni.

A politikai megbízottak éppen hogy megkezdhatték munkájukat. Közöttük is sokan még tapasztalatlanok voltak.

A régi csapatok fegyelmének megszilárdítására és harckészségének növelésére irányuló törekvéseivel egyidejűleg a Hadügyi Népbiztosság megnövekedett energiával folytatta a toborzást és az új zászlóaljak, ezredek szervezését.

A Tanácsköztársaság első új egységei internacionalista önkéntesekből álltak fel. A tanácskormány a Magyarországon élő, nem magyar nemzetiségű proletárokhoz, volt hadifoglyokhoz fordulva, a Vörös Hadseregbe való belépésre mozgósította őket. Március végén ismertették Csicserinnek a magyarországi orosz hadifog-

lyokhoz intézett, a Tanácsköztársaság védelmére felhívó kiáltványát.

Az orosz és magyar tanácskormány felhívására a magyarországi orosz hadifoglyok lelkesen gyülekeztek a Vörös Hadsereg zászlói alá. Március 30-án Budapesten nagyszabású gyűlésen határozták el, hogy belépnek a Vörös Hadseregbe. Hasonlóan cselekedtek a vidéken élők is. A március 29-ről szóló sajtójelentések közölték, hogy Zalaegerszegen is számos orosz jelentkezett a Vörös Hadseregbe: „Kijelentették, hogy kötelességüknek tartják a szovjetköztársaság támogatását.”

Más nemzetek fiai is nagy számban jelentkeztek a Vörös Hadseregbe. Március 25-én hatvan stájer katona átvált a határon, és felvételét kérte a Vörös Hadseregbe, tizennyolc gépfegyvert hoztak magukkal. Április elején 1200 osztrák katona érkezett a Magyar Tanácsköztársaság védelmére. Ők az osztrák Volkswehr katonatanácsának támogatásával jöttek Magyarországra. Élükre Rothziegel Leo, az osztrák kommunisták egyik fiatal vezetője állt. Közöttük volt Egon Erwin Kisch is, akit a világ később mint „Száguldó Riportert” ismert meg.

Csakhamar két nemzetközi ezred alakult, amelyekben az orosz, magyar, osztrák, román, szlovák, szerb, lengyel és még több más nemzet fiai tömörültek. Ez a két ezred képezte a Vörös Hadsereg első mobilizálható fegyveres erejét.

A Vörös Hadseregbe jelentkezett internacionalisták száma július végéig jóval meghaladta a tízezret. A különböző internacionalista alakulatokba a Tanácsköztársaság fennállása alatt 9723 fő kérte felvételét. Rajtuk kívül számításba kell venni a jórészt felvidéki szlovákokból álló 16. gyalogezredben harcolókat, valamint azokat a szlovákokat, akik a júniusi hadműveletek során, a felszabadult területeken léptek be a Vörös Hadsereg valamelyik egységébe.

„Magyarország most nemcsak a magyar proletariátus, hanem az egész világ proletárjainak hazája. . . . Ezért jönnek ebbe a szabad proletárköztársaságba az elnyomott lengyel, jugoszláv, német proletárok, hogy védjék a mi közös vívmányunkat, a Magyar Tanácsköztársaságot. . . . Az utolsó csepp vérükig védelmezni fogják a magyar proletárköztársaságot, mert a magyar proletariátus diadalában a mi munkásságunk győzelmét látjuk” – írta a magyarországi délszláv kommunisták lapja, a Crvena Zastava.

A toborzás egyre fokozódó lendülettel haladt a magyar katonák, munkások és parasztok sorai-
ban is: március 29-én a toborzottak létszáma elérte a 20 640 főt, április 5-én közel 33 000, április 10-én csaknem 40 000, április 15-én már

túlhaladta az 53 000 főt. Elhelyezési és felszerelési nehézségek következtében azonban a toborzottaknak csak egy része kapott azonnal beosztást, a többieknek csak később kellett bevonulniuk. Egy április 9-én kelt rendelet értelmében az április 11-től toborzottak csak májusban tarthoztak bevonulni. A toborzási adatok tehát nem pontosan tükrözték a Vörös Hadsereg számbeli erejének valóságos növekedését.

A Hadügyi Népbiztosság a Vörös Hadsereg megalakulására vonatkozó rendeletnek megfelelően megkezdte a munkás tartalék zászlóaljak felállítását is. A gyárakban és üzemekben széles körű toborzómunka indult meg. Minden olyan üzem, mely legalább egy századot tudott felállítani, önálló toborzó bizottsággal rendelkezett. Aránylag rövid idő, nem egészen két hét alatt nyolc munkásezred alakult meg, mintegy 13 000 főnyi létszámmal.

A Vörös Hadsereg építésének egyik legfontosabb problémáját a megfelelő előképzettségű, megbízható parancsnoki kar biztosítása képezte. A Tanácsköztársaság létrejöttekor bennmaradtak a hadseregben a régi tisztek. Ezek a nacionalista ideológián nevelkedett emberek távol állottak attól, hogy azonosítsák magukat a munkáosztrály törekvéseivel, a proletárdiktatúra célkitűzéseivel.

Ellenforradalmi neveltetése ellenére a hivatásos tisztek többsége továbbra is ellátta a feladatát, mert látva a proletárdiktatúra óriási tömegbázisát, a tanácskormány intézkedéseinek energikus határozottságát, remélte, hogy a Tanácsköztársaság eredményesebben tudja megvédeni az ország területét az antant törekvéseivel szemben, mint a polgári demokratikus köztársaság.

A Forradalmi Kormányzótanács tagjainak többsége tisztában volt azzal, hogy a régi katonai szakemberek nélkül nem lehet megszervezni és vezetni a Vörös Hadsereget. A kommunisták – és tájékoztatásuk alapján nyilván a többiek is – ismerték Leninnek az e kérdéssel kapcsolatban kifejtett nézeteit és az oroszországi tapasztalatokat.

A régi tisztek 1918. október óta először érezték, hogy szükség van a szakértelmükre, igényt tartanak a munkájukra. Túlnyomó többségük teljesítette is a rábízott feladatot mindaddig, amíg a honvédő háborúra kényszerített Tanácsköztársaság honvédelmi politikájával egyetértettek. Hogy az átszervezés alatt álló hadsereg alakulatai vezetésének folytonosságát biztosítsák, a Hadügyi Népbiztosság március 29-én elrendelte: a volt tiszteket parancsnoki beosztásukban meg kell tartani, „kivéve, ha ellenük politikai szempontból komoly kifogás esik”. Ott, ahol ez

szükségesnek bizonyult, a katonai szakembereket kényszerrel lehetett beosztásba helyezni.

A volt hivatásos tisztek mellett a tanácskormány igyekezett az arra alkalmas proletárkatonákat, a szocializmus ügyét szolgáló tartalékos tiszteket is parancsnoki beosztásokba tenni. Megszervezték a proletárparancsnok-képző tanfolyamot, amelyet azonban az antant támadása miatt félbe kellett szakítani, hiszen az emberekre a fronton volt égető szükség.

Az alsóbb parancsnokok között nagy számban szolgáltak a proletárdiktatúra iránt elkötelezett személyek. A zászlóaljaknál sok ilyen volt, de az ezredparancsnokok között is akadt nem kevés igaz, önfeláldozó híve a proletárdiktatúrának, olyanok, mint pl. Pogány Kálmán, Steinbrück Ottó, Szántó Zoltán, Seidler Ernő, Zay Dezső voltak. A Tanácsköztársasághoz hú parancsnokok – együttműködve a politikai megbízottakkal – nagy szerepet játszottak abban, hogy a volt hivatásos tisztek a hadsereget nem merték nyíltan ellenforradalmi célok szolgálatába állítani.

Az első napokban szinte megoldhatatlannak látszott a Vörös Hadsereg felszerelése, a szükséges fegyverzettel, ruházattal, élelemmel. A készletek alaposabb felmérése után azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a hadsereg felszerelése nem megoldhatatlan feladat. Március végén már 75 000 puskát állott rendelkezésre. A fegyvergyárak napi 800 kézfegyver elkészítését vállalták. Igen nagy mennyiségű fegyver és lőszer volt a különböző, nem katonai alakulatok és polgári személyek birtokában, megfelelő intézkedések után ezeket is fel lehetett volna használni. Kiderült, hogy ha nem is a szervezésben előírt lövegfajtákkal, de el tudják látni a csapatokat a megfelelő számú ágyúval és tarackkal is.

A lőszergyártás elégtelenségét Ausztriából behozatallal igyekeztek pótolni, azonban az egyre növekvő hiányokat soha nem tudták megszüntetni.

Összességében a rendelkezésre álló fegyvermennyiség biztosítani tudta a szervezésben meghatározott számokat.

Hasonló volt a helyzet a ruházati ellátás terén. A raktárakban nem állt rendelkezésre a teljes személyi állomány felszereléséhez szükséges összes ruházati cikk. Elsősorban a köpenyek hiányoztak, de folyamatos gyártással a hiányokat pótolni lehetett.

Egyelőre az élelmezés is megoldhatónak tűnt. A katonai élelmező-raktárak március végén a hadsereg céljaira 150 000 főre tároltak egyhavi készletet.

A Vörös Hadsereg anyagi ellátása – legalábbis kezdetben – megoldhatónak bizonyult. A köz-

ponti hadtápszervek tevékenysége azonban az első időszakban nem tudott lépést tartani a hadsereg szervezésével, és az új alakulatok felszerelése sok csapatnál lassan haladt előre.

A Magyar Tanácsköztársaság vezetői április első felében meglehetősen optimizmussal mérlegették az imperialista katonai intervenció lehetőségeit. Kun Béla, a Forradalmi Kormányzótanács április 11-i ülésén úgy vélekedett, hogy „... az antant maga nem tud csinálni semmit. A volt Osztrák–Magyar Monarchia területén alakult országokat nem tudja ellenünk vonultatni”. Másnap Böhm tartott beszámolót a katonai helyzetről. Ennek során nem csupán a feltételezett ellenségek lehetőségeiről és szándékairól rajzolt igen derűlátó képet, de érthetetlenül elrútolta a Vörös Hadsereg szervezésének eredményeit is. (Ez az optimizmus azért is meglepőnek tűnik, mivel a felderítői jelentések e napon már a román királyi csapatok közeli támadását jelezték.)

A beszámoló megnyugtatta a Forradalmi Kormányzótanács tagjait. „Minden rendben van” hangulat uralkodott el a vezetők között, pedig az intervenció előkészületei már befejezéshez közeledtek.

Április közepén a Vörös Hadsereg hadrendjében hat gyalghadosztály, a székely különítmény, valamint a tengerészdandár szerepelt.

A csehszlovák arcvonalon három hadosztályt szerveztek: a Dunántúlon, a Duna jobb partján a 4. hadosztályt, az Ipoly és a Sajó között a 3., a Sajótól keletre pedig az 5. hadosztályt.

A román hadsereggel szemben két hadosztály, valamint egy dandár felállítása folyt. Técsőtől Soborsinig a székely különítmény állott. Nagyváradtól keletre a 39. dandár vonult fel a Csucsától Halmágycsúcsig terjedő arcvonalszakaszra. Halmágycsúcsától a Tiszáig a 6. hadosztály szervezése folyt.

A Duna–Tisza közének déli részén a 2. hadosztály, a Dél-Dunántúlon pedig az 1. hadosztály felállítását végezték. A Vörös Hadsereg hadrendjében szereplő hadosztályok közül az intervenció kezdetekor egyedül a székely különítmény szervezettsége, személyi feltöltöttsége (11 000 főnél több) és felszereltsége állott elfogadható szinten. A különítmény parancsnokai azonban ellenségesen álltak szemben a Tanácsköztársasággal. Kratochvil ezredes, a parancsnok április elején üzenetet küldött Aradra Gondrecourt francia tábornokhoz, valamint Kolozsvárra, Maniu román politikushoz. Üzenetében közölte, hogy „... a székely csapatok

nem kommunisták, sőt ... a bolsevikiekkel nyílt és fegyveres ellenségeskedést kezdtek. A bolsevikiek ellen a román csapatokkal együtt is hajlandók volnának harcolni”.

A Hadügyi Népbiztosság a politikai megbízottak jelentései alapján tudott a különítménynél uralkodó ellenforradalmi hangulatról. A helyzet tisztázására egy bizottságot küldtek ki, majd a nemzetközies két zászlóalját vezényelték hozzájuk, hogy az alakulat politikai arculatát kedvezőbbé tegyék. Ezek az intézkedések azonban nem tudták elhárítani az árulást és katasztrófát, mely részben ebből következett.

A gyalogsági alakulatok szervezése mellett a Hadügyi Népbiztosság egyéb intézkedésekkel is igyekezett a hadsereg ütközésségét növelni. Elrendelte a hadosztályok tűzértségének megalakítását. A szervezés alapjaként a januárban Böhm által kiadott rendelet szolgált. Intézkedett a repülőcsapatok átszervezésére is. A hadseregnek április elején 35 üzempépes gép állt rendelkezésére, legnagyobbbrészt elavult típusúak. Korszerűnek csupán néhány, 1916-os Brandenburg felderítő és egy pár Fokker D. VII. vadászgép volt tekinthető. Hadosztályonként egy-egy repülőszázadot hoztak létre. Ezekon kívül a Repülő Csapatparancsnokság közvetlen alárendeltségében Mátyásföldön egy harci repülőszázad, Csepelen pedig egy vízi repülőszázad alakult.

Egy vasutasezred felállítását is elrendelték.

A Monarchia egykori tengerészeit a tengerészdandárban összpontosították, karhatalmi feladatokat ellátására. (A májusi átszervezés idején a dandár állományát egy tengerészgyalog-ezredre csökkentették.)

Megkezdtek a Dunai Flottilla szervezését. A fegyverszünet értelmében a hajókat le kellett fegyverezni és üzempéptelenné tenni. A Tanácsköztársaság kikiáltása után hozzáálltak a hajók harcképessé tételéhez. A Tanácsköztársaság hadrendjében három monitor szerepelt: a Szamos, a Lajta és a Maros. Ezek fegyverzete négy-négy lövegéből és két-három géppuskából állt. A két ágyúnaszád, a Pozsony és a Komárom egy-egy ágyúval és öt-öt géppuskával rendelkezett. A négy őrnaszád közül a Vizát és a Compót három-öt géppuskával, a kisebb Csukát és Fogast négy-négy géppuskával látták el. A Proletár és a Munka segédmotorosok tulajdonképpen felfegyverzett dunai hajók voltak, páncélzat nélkül. Ezek két-két ágyúból és három-négy géppuskából tüzelhettek. A harci egységeken kívül még több kisegítő egység tartozott a folyami hajórajhoz.

2. Katonai intervenció a Tanácsköztársaság ellen

A világháborúban győztes nagyhatalmaknak a békeszerződések előkészítésén Párizsban munkálkodó vezetői kezdettől fogva egyetértettek abban, hogy a Magyar Tanácsköztársaság megszűlése növeli a veszélyt, amelyet az oroszországi szocialista forradalom győzelme jelentett Európa tőkés rendjére. Az oroszországi munkáshatalom megfojtása céljából már hosszabb ideje folyt a fegyveres beavatkozásuk. Felkészültek arra is, hogy mielőbb felszámolják a magyarországi proletárdiktatúrát.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után azonnal blokádot hirdettek a magyar állam ellen. A továbbiakra vonatkozóan azonban a nagyhatalmak képviselőinek nézetei eltértek egymástól.

A franciák – tekintettel kedvező közép-európai katonai helyzetükre, valamint román, csehszlovák és délszláv szövetségeseik törekvéseire – a mielőbbi fegyveres megoldást sürgették. Kezdetben ezt az álláspontot képviselték az olaszok is.

Az amerikaiak és angolok nem akarták a franciák közép-európai befolyásának erősödését. Emellett erős politikai nyomás alatt is álltak, mert az angol és amerikai dolgozók széles rétegei sürgették a leszerelést, a szovjetellenes intervenció megszüntetését. Ezért célszerűbbnek tartották, hogy a Magyar Tanácsköztársaság megdöntését diplomáciai eszközökkel kíséreljék meg.

Magyarország a szomszédos kis államok közül Ausztriával állott diplomáciai kapcsolatban. A nyugati szomszédot azonban az antant az élelmszer-szállítások megvonásának kilátásba helyezésével sakkban tartotta. Ennek ellenére Ausztria semlegességet tanúsított Magyarországra, s bár a magyar emigráns ellenforradalmárok számára is szabad teret biztosított, egyes osztrák szociáldemokrata vezetők lojális lépéseket tettek Tanács-Magyarország felé.

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság más irányú aspirációi, valamint a már elért területgyarapítás miatt, nem tartotta magát különösebben érdekeltnek a Tanácsköztársaság elleni támadásban.

Annál inkább Románia és Csehszlovákia, amelynek politikai országot területét Magyarország rovására tovább kívánták növelni és meg akarták szabadulni a szocialista állam számukra veszélyes közelségétől is.

A tanácskormány több vezetője 1919 márciusának végén és április elején kinyilvánította a magyar munkásállam békés szándékait, és azt, hogy szomszédjaival tárgyalások útján kívánja rendezni a határkérdéseket.

Ennek ellenére a csehszlovák és román kormány telekürtölte a világot, hogy katonai veszély fenyegeti őket a Tanácsköztársaság részéről. E veszélyre való hivatkozással nagy mennyiségű fegyvert, katonai felszerelést kértek és kaptak a szövetséges nagyhatalmaktól.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után Csehszlovákiában, Romániában és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban megszigorították a határzárt, sietve megerősítették a demarkációs vonalakon álló csapatokat, és hozzákezdték a Magyarország elleni hadműveletek előkészítéséhez.

Március végén Párizsban azonban az amerikai és angol álláspont kerekedett felül. Olyan határozat született, hogy a négy nagyhatalom nevében Smuts angol tábornok vezetésével delegációt kell Budapestre küldeni a magyar szovjetkormánnyal való tárgyalás, a helyzet alaposabb felmérése céljából.

A Smuts-delegáció április 4-én érkezett a magyar fővárosba. Itt Smuts átnyújtotta a tanácskormány képviselőinek az antant követeléseit tartalmazó jegyzéket. E követelések bizonyos, a magyarok szempontjából kedvező változtatásokkal alapszabályban megegyeztek a Vix-jegyzékben foglaltakkal. A követelések elfogadása esetén az antant kilátásba helyezte a blokádot megszüntetését, valamint a Tanácsköztársaság képviselőinek a béke-előkészítő értekezletre való meghívását.

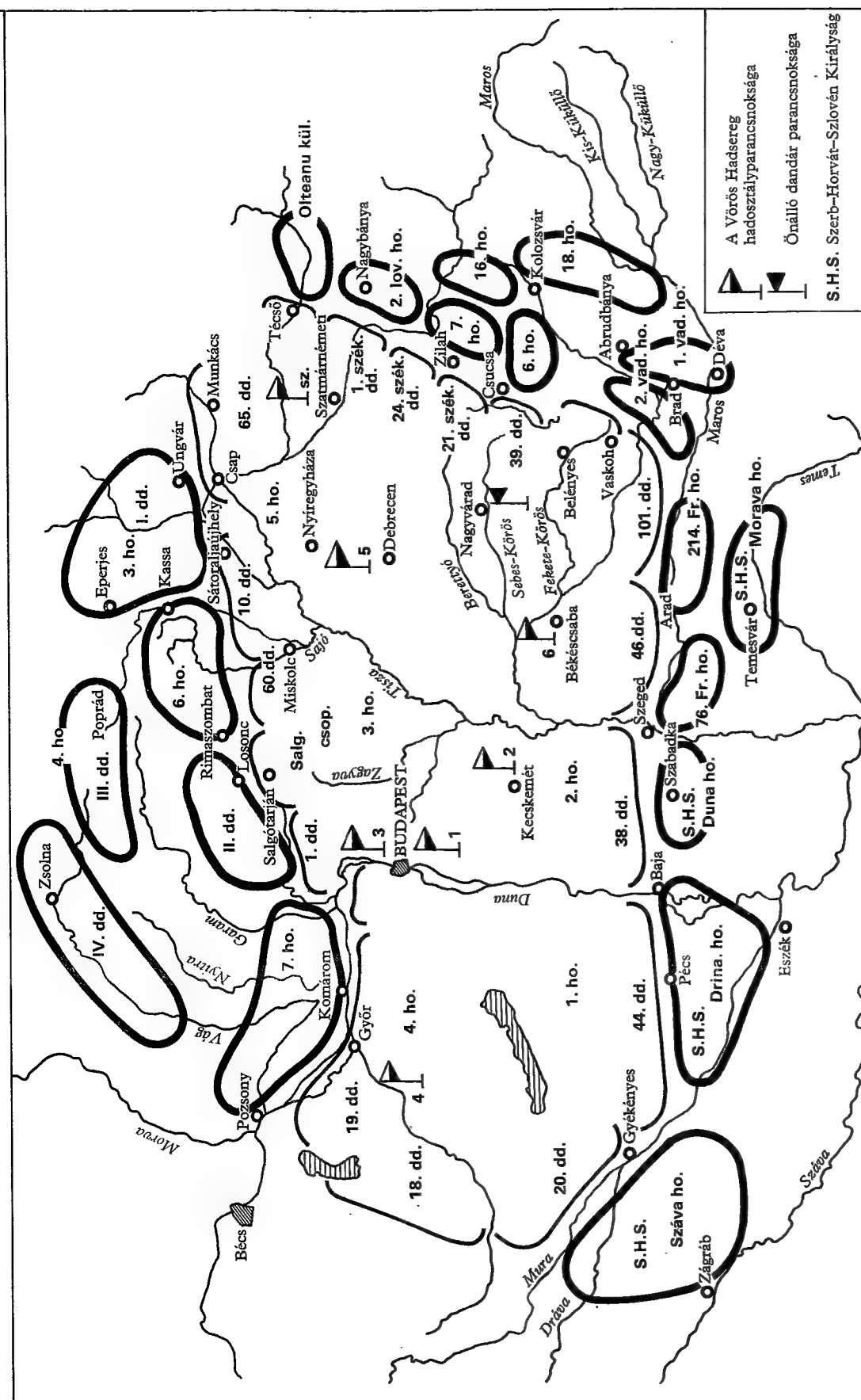
A tanácskormány másnapi válaszjegyzékében kifejtette, hogy ragaszkodik a belgrádi katonai konvencióban megállapított demarkációs vonalhoz, tehát a román királyi csapatok visszavonásához. A magyar kormány még néhány más, kisebb kikötést is tett.

Bár Smuts a magyar választ nem fogadta el, a konferenciának a tárgyalások folytatását javasolta. A Smuts-bizottság jelentése alapján a békekonferenciára való meghívást el is küldték Magyarországnak, az azonban már nem jutott el Budapestre. Hamarosan új helyzet alakult ki, amely az antant elhatározását túlhaladottá tette.

A körülmények megváltoztatásában a francia katonai és politikai vezetők játszották a főszerepet. Mivel nem értettek egyet azzal, hogy a Tanácsköztársasággal tárgyalások útján rendezzék az ügyeket, a Magyarországgal szomszédos szövetségeseiket titokban a támadás előkészületeinek folytatására, majd a hadműveletek megkezdésére ösztönözték.

A csehszlovák hadügyminiszter április 7-én adta ki parancsát a támadásra való felkészülésre: „Az előnyomulás a volt Magyarország területén

**A MAGYAR VÖRÖS HADSEREG
ÉS AZ ELLENSÉGES HADSEREGEK CSAPATAINAK HELYZETE
1919. április 16-án**

újonnan megállapított határokra, mint a Csehszlovák Köztársaság elismert új ideiglenes határait a legközelebbi napokban megkezdődik. A csehszlovák csapatok előnyomulásával egyidejűleg megindul a román és szerb előnyomulás is.”

Április 8-án Franchet d'Espèrey Bukarestbe utazott, ahol azt a tanácsot adta a román katonai vezetőknek, hogy minden késlekedés nélkül induljanak meg Budapest elfoglalására. Két nap után a román koronatanács határozatot hozott a támadásról. Április 11-én Presan tábornok Mardarescu tábornokot, az erdélyi román erők főparancsnokát tájékoztatta a koronatanács határozatáról, s megbízta a hadművelet előkészítésével és vezetésével.

Mivel a román királyi csapatok felkészítése már április 11-e előtt is folyt, a támadás megindításához nem kellett hosszabb idő. A román haderő már április közepén készen állt a támadásra, a csehszlovák csapatok csak tizenegy nap múlva.

A Tanácsköztársaság elleni fegyveres intervenció megindulásakor a katonai erőviszonyok a

Magyar Vörös Hadsereg nézve nagyon kedvezőtlenek voltak.

Az északi arcvonalon a három magyar hadosztály együttesen 28 zászlóaljat és 14 üteget számlált. A velük szemben levő négy csehszlovák hadosztály és négy önálló dandár 85 zászlóaljból és 24 ütegből állt.

A keleti arcvonalon védő két magyar hadosztály és a 39. dandár alárendeltségébe 34 zászlóalj és 15 üteg tartozott. A román királyi csapatok Erdélyben hat gyalog-, egy lovashadosztállyal, valamint egy erős különítménnyel vonultak fel, amelyekben a gyalogzászlóaljak száma 64, a lovasszázadoké 28, a tüzérütegeké pedig 48 volt.

Délen a két vörös hadosztály tizenegy harc képes zászlóaljból és négy ütegből állt. Velük szemben az első vonalban levő francia és délszláv erők három gyalog- egy lovashadosztállyal, valamint egy lovasdandárral rendelkeztek.

A számszerű arányok nem tükrözik pontosan az erőviszonyokat, hiszen a vörös csapatok szervezettsége általában nem érte el a harcászati szintjét.

3. A Vörös Hadsereg visszavonulása a Tiszántúlon. Védelmi harcok (április 16–21.)

A tiszántúli védelmi harcokat három szakaszra tagolhatjuk.

Április 16. és 21. között, a váratlan támadást követően gyakorlatilag felső irányítás nélkül, rendszertelenül folyt a vörös csapatok visszavonulása.

Április 21-ét követően, a keleti hadsereg parancsnokságának megalakulásával már jelentkeztek a központi elképzelés elemei a csapatok harcaiban. A vezetés 26-áig még bízott a román intervenció sereg megállításában.

Április 27-e után a keleti front gyakorlatilag összeomlott, ettől az időtől kezdve a hadseregparancsnokság már csak a Tiszántúl katonai kiűritésének szervezett végrehajtására, hídfők tartására törekedhetett.

A Tanácsköztársaság elleni támadás április 16-án hajnali 3 óra 15 perckor a keleti arcvonalon indult meg.

A támadó román csapatok két csoportja, az északi és déli, három vonalban helyezkedett el: az első vonalban északon Olteanu tábornok különítménye, a 2. lovashadosztály, a 7. és a 6. gyalghadosztály, délen a 2. vadászadosztály vonult fel. A második vonalban az északi csoport

tartalékként a 16. hadosztály, a déli csoport tartalékként az 1. vadászadosztály állott. A harmadik vonalban az erdélyi román haderő főparancsnokságának tartalékként a 18. hadosztály helyezkedett el.

A román főparancsnokság a támadó csapatoknak első feladatul azt adta, hogy törjenek át az Erdély nyugati részén húzódó hegyeken és ériék el a Huszt–Szatmárnémeti–Nagykároly–Nagyvárad–Nagyszalonta vonalat. További feladatként a Vásárosnamény–Debrecen–Orosháza–Szeged vonalra való kijutást kapták.

A 7. hadosztály, amely Hadad, Győrtelek, Zilah körzetéből indult el, három oszlopban mozgott előre: az északi oszlop Hadad, Hadadnásd irányában, a középső oszlop Czigányiból kiindulva a Zilah-patak völgyében Haraklán irányában, a déli oszlop Zilahról kiindulva, Egres-patak, Magyarkecel irányában támadott.

A 6. hadosztály szintén három csoportra oszlott. Az északi csoportnak Bogdánháza, Boján, a középső csoportnak a Sebes-Körös völgyében Csucsá, a déli csoportnak Remec, Dealul-Mare irányában kellett előnyomulnia.

Az északi csoporttal egyidejűleg megkezdte

támadását a déli is. A 2. vadászadosztály főerejével a Halmágycsúcsnál elhelyezkedő magyar csapatokat támadta, egy oszlop pedig a Fekete-Körös völgyében Vaskoh, Belényes irányában nyomult előre.

A támadó román csapatok bal szárnyán, a Maros folyó völgyében kezdte meg előnyomulását a déli csoport tartalékának, az 1. vadászadosztálynak egy erős különítménye.

A jobb szárnyon a 2. lovashadosztály és Olteanu tábornok különítménye a támadás első napján még nem folytatott nagyobb arányú harci tevékenységet, hanem elsősorban a magyar csapatok állásainak és erejének felderítésére szorítkozott.

A magyar védelmet a támadás ereje meglepte.

Bár számos jel már napokkal április 16-a előtt nyilvánvalóvá tette, hogy a románok támadásra készülnek, a magyar parancsnokok nem számítottak arra, hogy az ilyen erővel fog megindulni. A vörös csapatok csaknem az egész arcvonalon visszavonulásra kényszerültek, mert a székely különítmény parancsnoksága nem akart, a 39. dandár és a 6. hadosztály pedig a csapatok felkészületlensége és az ellenség nyomasztó túlereje miatt nem tudott ellenállni.

A támadás ereje meglepte a székely különítmény vezetőit is, hiszen azt remélték, hogy a támadók őket is bevonják a hadműveletekbe. A támadás megindulása után Kratochvil olyan utasítást adott alárendeltjeinek, hogy „a felesleges vérontást kerüljük, és lassan vonuljanak vissza”. Mivel Kratochvil alárendelt parancsnokainak csak egy részét avatta be szándékaiba, a hadosztály néhány alakulata ellenállást tanúsított.

A székely különítmény parancsnoksága, hogy elterelje magáról a Hadügyi Népbiztosság gyanúját, és indokolja a visszavonulást, jelentéseiben igen súlyos, a valóságnak meg nem felelő veszteségekről számolt be.

A csucsai szorosban védelemre berendezkedett 39. dandár egységei a 6. román gyalogadosztály átkaroló támadása következtében a csucsai szoros feladására kényszerültek. Csucsától tíz kilométerre nyugatra, a Király-hágó környékén foglaltak újabb védelmi állást. A dandár Vaskoh-Biharkristyórnál levő csapatait a 2. román vadászadosztály részei támadták meg, és a Dealul-Marera előretolt magyar biztosítóosztágot visszavonulásra kényszerítették.

A 6. hadosztály bal szárnyán, a Fehér-Körös völgyében Halmágycsúcsnál álló csapatoknál az erős ellenséges támadás következtében pánik tört ki. A csapatok egy része nem hallgatott a parancsnokokra és a politikai megbízottakra, a felszerelés egy részét hátrahagyva vonatra szállt,

és visszavonult. Eredményesen tevékenykedett az előrenyomuló ellenség feltartóztatásában és a visszavonulás fedezésében a 8. számú páncélvontat, amelynek bátor személyzete a heves ellenséges tüzéségi tűz közepette a visszavonult csapatok által elhagyott értékes élelmiszer- és lőszerkészleteket mentett meg, azonkívül felrobbantott két ágyút, hogy ne kerüljenek az ellenség kezére.

A 6. hadosztály Maros menti frontszakaszán egyelőre nem indult komolyabb ellenséges akció.

A román támadás tehát már az első napon jelentős eredményeket ért el: a vörös csapatok több száz kilométer széles arcvonalon kezdték meg a visszavonulást.

A támadás második napján, április 17-én a román csapatok folytatták előrenyomulásukat.

A székely különítmény a Sárköz-Aranyosmeggyes-Erdőd-Királydaróc-Érkávás-Tasnádszántó-Magyarzsákod-Széplak vonalra vonult vissza, az eredeti állásoktól átlag 30-40 kilométerre.

A 39. dandár az ellenség nyomása következtében súlyos helyzetbe került. A dandárparancsnokság április 17-én délután 12 óra 50 perckor leadott jelentése így jellemzi az ott uralkodó állapotokat: „Nagyváradon a helyzet teljesen reménytelen. Barátkán egy zászlóalj tartja a vonalat. A többi csapat feloszlott... Sürgősen legalább kettő gyalogezredre, tüzéségre, géppuskákra van szükség.”

Nem alakult kedvezőbben a 6. hadosztály helyzete sem. A Fehér-Körös völgyében a Kőkaró és Dézna vonalára visszavonult csapatokat az ellenséges túlerő tovább szorította hátra. A hadosztály csapatainak egy része felbomlott, egész alegységek parancs ellenére elhagyták védelmi állásaikat. A hadosztály tisztikara nem bírta megszilárdítani a fegyelmet, s a politikai megbízottak is gyengének bizonyultak.

A Hadügyi Népbiztosság április 16-án még nem tudta pontosan felmérni a román csapatok kibontakozó támadásának erejét és következményeit, de határozott intézkedést tett. A Forradalmi Kormányzótanács elhatározta, hogy minden nélkülözhető erőt összevon a román előrenyomulás megállítására. A Hadügyi Népbiztosság április 17-i, 415/63. hdm. számú rendelkezése ennek megfelelően így szólt: „A román előrenyomulás megakadályozására az összes nélkülözhető erő, Érmihályfalva, Nagykároly környékén összpontosíttatnak ellentámadás céljából.” Intézkedtek, hogy a többi arcvonalról és Budapestről a legrövidebb időn belül tizenegy zászlóaljat és öt üteget szállítsanak Érmihályfalva és

Nagykároly környékére. A székely különítmény azonban folytatta áruló visszavonulását, és 18-án feladta Nagykárolyt. Mire az ellenlökés végrehajtására kijelölt zászlóaljak Tiszántúlra érkeztek, az ellenség már jóval túlhaladta tervezett megindulási vonalukat.

Ezért április 19-én a Hadügyi Népbiztosság elhatározta, hogy a tiszántúli frontra küldött erőket Nyíregyháza és Debrecen vonalában vonultatja fel. Ezzel egyidejűleg újabb zászlóaljakat irányított át a többi arcvonalról a román csapatok ellen. Az északi és a déli arcvonalon csak annyi erőt hagytak, amennyi a biztosító- és megfigyelőszolgálatot el tudta látni.

A keleti frontra irányított alakulatok vezetését az 1. és a 4. hadosztály parancsnokságára bízta.

Nyíregyháza térségében tizenegy zászlóalj és három üteg az 1. hadosztály, Debrecen környékén nyolc zászlóalj és nyolc üteg a 4. hadosztály parancsnoksága alatt szerveződött hadosztálykötelékbe.

A Hadügyi Népbiztosság, amely még semmit sem tudott a székely különítmény tisztikarának árulásáról, utasítást adott, hogy a különítmény biztosítsa a felvonulást. A különítmény parancsnokai azonban folytatták egységeik visszavonását. Április 19-re a Csenger-Érmihályfalva, 21-re pedig a Mátészalka-Nyírbátor vonalra vonultak vissza. A Hadügyi Népbiztosságot egyelőre megtévesztették a különítmény jelentései, amelyek szívós ellenállásról, hatalmas veszteségekről és elszánt harci kedvről számoltak be.

A román csapatok nyomására a 39. dandár és a 6. hadosztály is folytatta visszavonulását. A 39. dandár szakaszán, a Sebes-Körös völgyében harcoló csapatok fegyelme április 18-án és 19-én teljesen felbomlott. A visszavonuló egységek Fugyivásárhelynél egész tüzéségüket (12 löveget) elhagyták. A dandár déli csoportja a Fekete-Körös völgyéből, Nagyváradon keresztül hasonlóképpen menekült. A Hadügyi Népbiztosság április 19-i összefoglaló jelentése arról számolt be: „A csapatok fegyelmetlensége mindkét csoportnál olyan fokú, hogy azok vezetése kérdésessé vált.” A támadók előtt teljesen megnyílt az út a katonai és politikai szempontból egyaránt kiemelkedő fontosságú Nagyvárad felé. Április 20-án a várost katonailag kiürítették. Az ellenség rövidesen megszállta.

Április 21-re a 39. dandár dezorganizálódott. Egyes részei Berettyóújfalura vonultak vissza, mintegy 200 fő pedig Debrecenbe ment.

A 6. hadosztály parancsnoka, Rab Ákos április 18-án elrendelte csapatainak átcsoportosítását. A hadosztály frontján 18-án és 19-én uralkodó viszonylagos nyugalom kedvező helyzetet

biztosított a tervezett átcsoportosítás megvalósítására. Nehézséget okozott azonban, hogy a csapatok egy részének fegyelmét még nem sikerült megszilárdítani. A makói és hódmezővásárhelyi zászlóaljak például szavazással döntöttek arról, hogy az elvonulásra vonatkozó parancsnak eleget tegyenek-e vagy sem. A makói zászlóalj hosszú időn keresztül nem akart az elvonulási parancsnak engedelmeskedni.

A Forradalmi Kormányzótanács felismerte, hogy a proletárdiktatúra megmentése érdekében minden erőt mozgósítani kell a román csapatok további előnyomulásának megállítására. Április 19-én összeült a Budapesti Munkástanács, hogy megvitassa a Tanácsköztársaságot fenyegető halálos veszély elhárításához szükséges intézkedéseket. Az ülésen Kun Béla vázolta a súlyos katonai helyzetet, és rámutatott, hogy egyedül az mentheti meg a tanácshatalmat, ha a munkásosztály csatasorba áll, és minden erejét megfeszítve szembeszáll a támadókkal. A munkásság küldöttei határozatot hoztak, amelyben kimondták, hogy a Forradalmi Kormányzótanács népbiztosainak és a munkástanács tagjainak fele, valamint az összmunkásság fele kimegy a frontra.

A határozatnak megfelelően a népbiztosok közül hamarosan a frontra indult Landler, Böhm, Pogány, Vágó, Hamburger, Lukács György és Rákosi. Szamuely Tibort a front mögötti rend és fegyelem fenntartásával bízták meg. Az április 26-i kormányzótanácsi ülés újabb tíz népbiztos frontra kiküldését határozta el.

A Forradalmi Kormányzótanács és a Budapesti Munkástanács felhívására a következő napokban Budapesten és vidéken a munkások tízezrei jelentkeztek a Vörös Hadseregbe. A jelentkezők csapatokba szervezése és felszerelése azonban még mindig igen lassan ment, ezért május 1-ig az újonnan toborzottaknak csak kis része jutott ki a frontra.

A hadműveletek megindulását követő napokban a Vörös Hadsereg harcoló egységeinek operatív irányítását a Hadügyi Népbiztosságról látták el. Tombor Jenő, a hadművelleti osztály tapasztalt és hozzáértő vezetője próbálkozott a lehetetlennel: az arcvonaltól nagy távolságból vezetni a csapatok harcát. Az összeköttetés gyengesége, a kapcsolatok lazasága miatt a népbiztosság általában elmaradt az eseményektől. Ennek tudatában Tombor és munkatársai elsősorban nem parancsokkal és utasításokkal kísérelték meg a harcok befolyásolását, hanem főként azal, hogy az eseményeket elemelve, utólagos megjegyzéseket, észrevételeket tettek.

Mivel a román támadást követő napok hadi eseményei nyilvánvalóvá tették a helyzet tarthatatlanságát, a Forradalmi Kormányzótanács elhatározta, hogy a keleti fronton levő csapatok operatív vezetésének biztosítására létrehozza a Tiszántúli Hadsereg-parancsnokságot. A hadsereg parancsnokságával Böhm Vilmost bízták meg.

4. Kísérletek a román előnyomulás megállítására (április 21–26.)

A Tiszántúli Hadsereg-parancsnokság április 21-én első intézkedésével igyekezett rendet teremteni a keleti arcvonal zűrzavarában. A hadsereg-parancsnokság 1. számú parancsa az alakulatokat a következőképpen csoportosította:

A Maros torkolata, Arad, Sebes-Körös által határolt területen levő csapatokat a 6. hadosztálynak rendelték alá.

A Sebes-Körös, Sáp, Hajdúböszörmény, Téglás, Nyíradony, Szaniszló területén álló parancsnokságokat és csapatokat a debreceni katonai kerületi parancsnokság alá rendelték, a parancsnokságot Sárói Szabó Tiborra bízták.

Mindazok a csapatok, melyek Szaniszló, Nyíradony, Téglás, Hajdúnánás, Ibrány, Csap által határolt körzetben voltak, az 1. hadosztály parancsnoksága alá kerültek, ennek parancsnoka Sipos Gyula lett.

Végül Püspökladány körzetében kapott feladatot a dunántúli frontról áthelyezett 4. hadosztály, melyet Békéssy Károly vezetett.

Nyilvánvaló volt, hogy az első világháborúban kialakult hadművészeti gyakorlat a Tanácsköztársaság harcaiban sablonosan nem alkalmazható. A hadműveletekre nem az ellenfél tartósan kiépített és nagy mélységben tagolt összefüggő védelmi rendszerének áttörése céljából megindított támadás, hanem a szabad szárnyak, a nagy mobilitás, a támadás és védelem manőverező jellege nyomta rá a bélyegét. Ennek felismerése mutatkozott meg Böhm és Stromfeld első parancsaiban is.

A hadsereg-parancsnokság az egységeknek kiadott parancsaiban a védelem kordonszerűségének felszámolására törekedett. A hadosztályokat erőik összpontosított alkalmazására, valamint az ellenség számára váratlan, átkaroló támadásokra utasította.

Arra törekedett, hogy a románok előnyomulását feltartóztatja mindaddig, amíg megfelelő erőket kap az energikus ellencsapáshoz.

A tényleges katonai vezetést a március 21-ét követően visszavonult, de a halálos veszély napjaiban a Tiszántúli Hadsereg vezérkari főnökévé kinevezett Stromfeld Aurélra bízták. Stromfeld a Forradalmi Kormányzótanács felkérésére habozás nélkül vállalta ezt a megbízást – hiszen a haza sorsa forgott kockán.

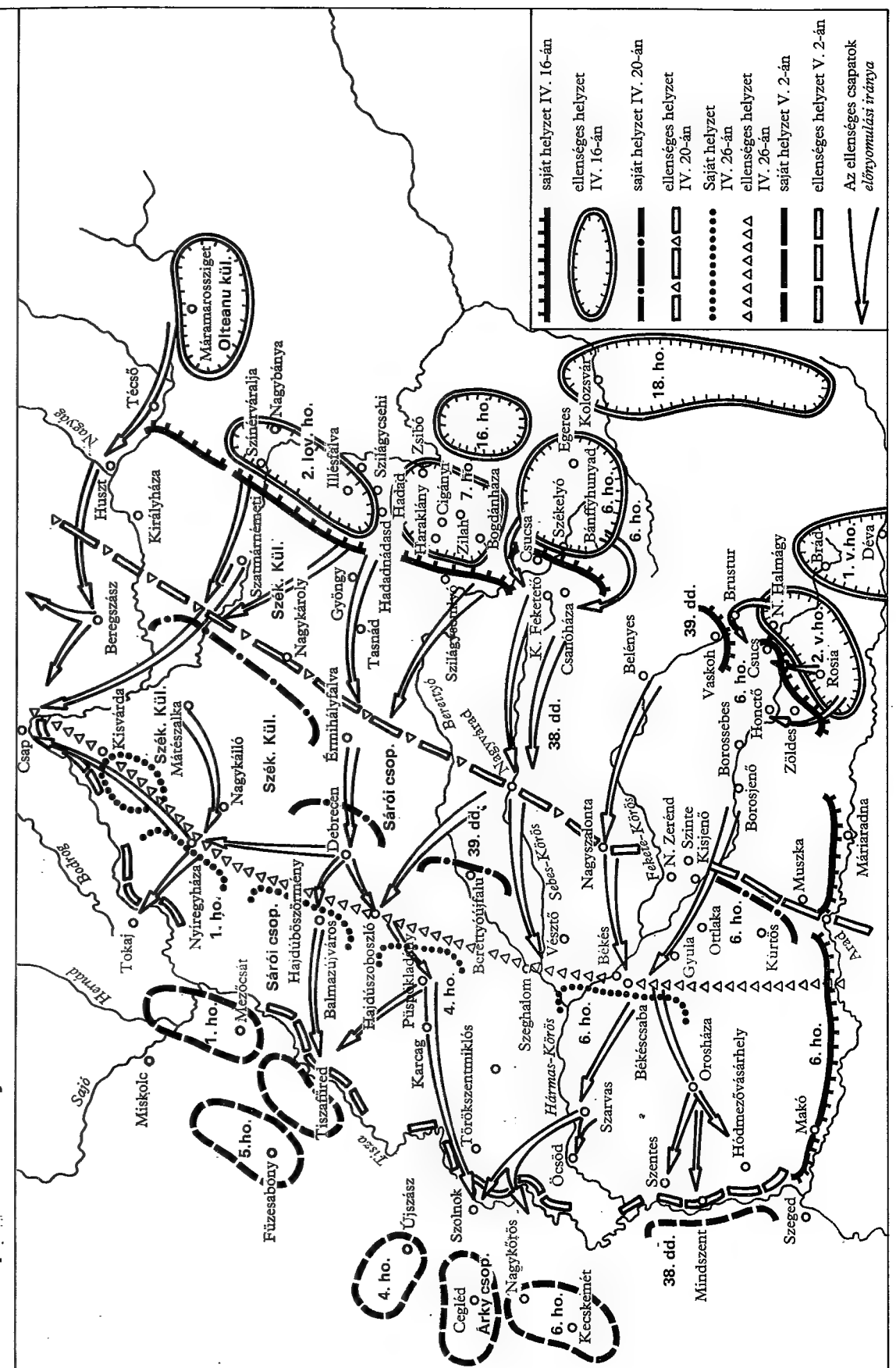
Miután a román királyi csapatok elérték a Nagyszöllős–Tiszaújlak–Mátészalka–Nagykároly–Nagyvárad–Váradles–Borosjenő–Világos vonalat, átmenetileg beszüntették előnyomulásukat. Április 22-én azonban folytatták a támadást, a tiszántúli vörös csapatok pedig a visszavonulást.

A székely különítmény parancsnoksága most már a jelentéstételt is szabotálta. Így a vezető szervek nem ismerhették meg a front bal szárnyán kialakuló helyzetet. Végül a hadsereg-parancsnokság arra kényszerült, hogy az északi fronthoz tartozó 5. hadosztálytól kérjen felvilágosítást a különítményről. Az 5. hadosztály-parancsnokságnak a Tiszántúlon csak egy zászlóalja volt, de az 1. hadosztály megalakulásáig ideiglenesen rendelkezett a Nyíregyházára beérkezett új egységekkel is.

A székely különítmény visszavonulása az 5. hadosztály jobb szárnyát súlyos helyzetbe hozta, mert fedezetlenül hagyta a csehszlovák csapatokkal szemben a széles arcvonalat védő hadosztály hátát. Az 5. hadosztály parancsnoka, Szakall Kálmán, kénytelen volt Munkácsot és Beregszászt kiüríteni. A székely különítmény visszavonulása következtében az 5. hadosztály jobb szárnya és a Debrecen térségében álló csapatok bal szárnya között rés támadt, amelyet a hadsereg-parancsnokság nem tudott megfelelő erővel elzárni. Az 1. hadosztálynak nem maradt ideje az alárendelt egységek megérkezésének bevárására, mert a székely különítmény nem fedezte a csapatok felvonulását, és így harcba kellett bocsátkoznia a románokkal, mielőtt teljesen megalakulhatott volna.

Az 1. hadosztály parancsnoka Sipos, április 23-án délelőtt vette át a Nyíregyháza környékén levő csapatok felett a parancsnokságot. A hadosztály április 23-án négy zászlóaljából és két ütegből állt, a többi alárendelt egység még nem érkezett meg.

A ROMÁN KIRÁLYI HADSEREG ELŐNYOMULÁSA A TISZÁNTÚLON
1919. április 16.–május 2.

Igen súlyos helyzet alakult ki a debreceni frontszakaszon. A román hadsereg északi csoportjának parancsnoksága Debrecennel szemben két csoportot alakított. Debrecentől északra, Hajdúsámson–Vámspércs vonalában a 7. hadosztály vonult fel, megerősítve a 6. hadosztály egy különítményével. Debrecentől délre, Hajdúszovátnál a 6. hadosztály összpontosította erőit a támadáshoz.

Debrecent mindössze néhány zászlóalj védte, melynek katonái még nem estek át a tűzkeresztségen. Tartalékok nem állottak a debreceni kerületi parancsnokság rendelkezésére. A románok nagy erejű támadásának következtében a harcban járatlan katonák között pánik tört ki, és többségük a parancs ellenére visszavonult. Egyes részek derekasán helytálltak, de a túlerőt nem tudták feltartóztatni. E harcok során halt hősi halált Leo Rothziegel, az osztrák internacionalista katonák vezetője. Halála előtt írott utolsó levele a proletárszolidaritás dokumentuma:

„A bojár imperialisták csapatai közelednek, holnap tűzbe kerülünk. Boldogan megyek akár a halálba is a proletárok felszabadításáért, boldogan és büszkén. Örömmel hullatom véremet Szovjet-Magyarországért, amelyet a nemzetközi proletariátus hazájának tekintek...”

Nagy bátorságról és fegyelemről tettek tanúbizonyságot a debreceni munkások. Amikor a román csapatok április 22-én este megközelítették a várost, a munkásokat riadóztatták. A felgyverzett munkások zeneszóval, énekelve vonultak ki a frontra. Hősies elszántsággal küzdöttek, s mindaddig feltartóztatták az ellenség előnyomulását, amíg be nem fejeződött a város kiürítése. A román csapatok április 23-án elfoglalták Debrecent, és folytatták előretörésüket Hajdúszoboszló irányában.

Stromfeld nem akart belenyugodni Debrecen elvesztésébe. Április 23-án délelőtt Böhmmel folytatott telefonbeszélgetésében kifejtette tervét: a Nyíregyháza környékén levő csapatokat vasúton Téglásra szállíttatja, és északi vagy északkeleti irányból támadva felszabadítja Debrecent. A tervet nem lehetett megvalósítani, mert a csapatok az egész vonalon visszavonultak, általános fejvesztettség és zűrzavar uralkodott.

A románok további tért nyertek a 6. hadosztály védőszakaszán is. Április 22-én az ellenség a hadosztály bal szárnyát Kétegyháza–Nagyapál–Zsadány vonalába nyomta vissza. A hadsereg-parancsnokság 22-én utasította a hadosztály-parancsnokságot, hogy megfelelő átcsoportosítás után vesse vissza a román csapatokat. Az állandó visszavonulás során demoralizálódott

egységek azonban nem hajtották végre a feladatot, még a biztosításra kirendelt alegységek is önkényesen visszavonultak. Szerencsére a román királyi csapatok igen lassan nyomultak előre, a veszteségek ezért nem váltak súlyossá. A 6. hadosztály jobb szárnyán, a Maros vonalán egyelőre nem támadott az ellenség, Arad és Békéscsaba között Kürtöst érte el.

A hadsereg-parancsnokság ismételten utasította a hadosztály-parancsnokságokat, hagyjanak fel a passzivitással, és vegyék kezükbe a kezdeményezést.

Mivel a Debrecennél támadt rés súlyos veszélyt jelentett a csapatokra, a hadsereg-parancsnokság intézkedett a rés lezárására. A 4. hadosztály parancsot kapott, hogy Püspökladányból kiindulva Hajdúszoboszló irányában hajtson végre ellenlökést. Ugyanakkor utasították a Tiszafüredre visszavonult debreceni csoport-parancsnokságot, hogy egységeinek maradványaiból állítson össze egy harcképes osztagot, és azt tolja előre Balmazújvárosba, hogy betöltsse az 1. és a 4. hadosztály szárnyai között levő űrt.

A 4. hadosztály Hajdúszoboszlónál végrehajtott ellenlökésével átmenetileg sikerült Hajdúszoboszlót visszafoglalni. A városba behatolt két zászlóalj és egy üteg azonban a nagyobb román egységek nyomását nem háríthatta el, így hamarosan ismét kiürítette Hajdúszoboszlót.

Április 24-én és 25-én a csapatok visszavonulása tovább tartott. A székely különítmény – amelynek parancsnoka már napok óta folytatott tárgyalást a megadásról – Nyírájkó, Ramocsaháza, Ibrány, Levelek területére vonult vissza. Miután a hadsereg-parancsnokság meggyőződött arról, hogy a különítmény nem tartóztatja fel az előnyomuló ellenséget, utasítást adott arra, hogy vonuljon vissza Rakamazra, védőszakaszát pedig az 1. hadosztálynak adja át.

A székely különítmény visszavonulása az 1. hadosztályt arra kényszerítette, hogy 25-én a Nagyállótól nyugatra levő egységeit hátrább vonja. Az ellenség még ezen a napon bevonult a településre. A kora délutáni órákban a 4. hadosztály Hajdúszoboszlónál álló egységeinek is vissza kellett vonulniuk. A hadosztályparancsnok jelentése szerint a csapatok erkölcsi állapota miatt nem vállalkozhatott ellenlökésre. A 6. hadosztály ezen az éjszakán feladta Békéscsabát.

Stromfeld utasítására április 26-án a reggeli órákban a keleti hadsereg északi szárnyán az 1. hadosztály Nyíregyháza és Nagyálló között ellenlökést hajtott végre. A körülbelül egyenlő erejű magyar és román csapatok között késő estig tartott a harc, végül a román zászlóaljak visz-

szavonultak. Az 1. hadosztály erőfeszítése azonban nem eredményezhette a front északi szárnyának tartós megszilárdulását, mert ezen a napon a székely különítmény vezetőinek árulása befejezett ténnyé vált: befolyásukra a különítményhez tartozó csapatok zöme letette a fegyvert a románok előtt. A katonák egy részét azonban nem sikerült árulásra bírniuk, ők a későbbi harcokban is megállták a helyüket.

A keleti hadsereg frontjának többi szakaszán is kedvezőtlenül alakultak az események. A 4. hadosztály Püspökladányból Karcag felé vonult

5. A Tiszántúl feladása (április 27.– május 1.)

Április 27-től a Vörös Hadsereg alakulatai már komolyabban nem akadályozták a román királyi csapatok előnyomulását, s azok fokozatosan elérték a Tiszát. A Vörös Hadsereg zászlóaljainak zöme a Tisza mögé vonult vissza. Az ily módon még jobban meggyengült, fáradt alakulatok még a hadsereg-parancsnokság által kijelölt hídfőket sem bírták tartani. Stromfeld terve szerint a Tisza bal partján három hídfőt kellett volna megtartaniuk: Szolnoknál és Rakamaznál egy-egy támadó, Tiszafürednél pedig egy védő hídfőt. 28-án azonban az 1. hadosztály rakamazi hídfőben elhelyezkedett csapatai az ellenséges támadás elől a Tisza nyugati partjára vonultak vissza. Május elsején a román csapatok különösebb erőfeszítés nélkül a Tisza nyugati partjára vetették vissza a tiszafüredi és szolnoki hídfőben levő alakulatokat is.

A keleti hadsereg-parancsnokságnak (amely időközben Szolnokról Gödöllőre helyezte át főhadiszállását) még május 1-én minden összeköttetése megszakadt a szolnoki és tiszafüredi csapatokkal. A főhadiszállásra olyan hírek érkeztek, hogy a románok a Tiszán átkelve Abony felé nyomulnak előre. Ebben az időben a csehszlovák haderő Szlovákiában két csoportban összpontosult: a Piccione olasz tábornok vezetése alatt álló nyugati, és a francia Hennocque tábornok által vezetett keleti csoportban.

Piccione tábornok csoportosítása a 6. és 7. légiós hadosztályból, az alakulóban levő 4. hadosztályból, a II. és III. és IV. önálló dandárból, valamint a 71. gyalogezredből állt.

Hennocque tábornok jóval kisebb keleti csoportját a 3. gyaloghadosztály, az I. dandár és a 21. ezred képezte.

A támadást Hennocque csapatai április 27-én

vissza. Stromfeld a hadosztály parancsnokának, Békéssynek azt a feladatot adta, hogy csapatainak egy részével Karcagtól keletre, a Hortobágy-csatorna vonalán tartsa fel az ellenséget, többi alakulatát pedig vonja vissza Kisújszállásra, és ott rendezze. A 6. hadosztály azt a parancsot kapta, hogy biztosítsa a Körös és a Berettyó jobb partját a Tisza és Pusztacseg között, s tartóztassa fel a románok előnyomulását Mezőtúr, Túrkeve irányában. A hadosztálynak nélkülözhető egységeit Szolnokra kellett küldenie.

kezdtek meg. Feladatuk a Ruszin-vidék elfoglalását, a románokkal való összeköttetés megteremtését kapták.

A nyugati csoportnak az Ipoly torkolatától az Ondava és Tapoly völgyéig terjedő arcvonalszakasz teljes szélességében kellett előnyomulnia.

Hennocque csoportja április 29-én már Csapig jutott, 30-án pedig elérte Munkácsot, ahol majdnem összezapás robbant ki a szövetséges román és csehszlovák alakulatok között. Magának Foch marsallnak kellett közbelépnie, és meghatároznia a két hadsereget elválasztó vonalat.

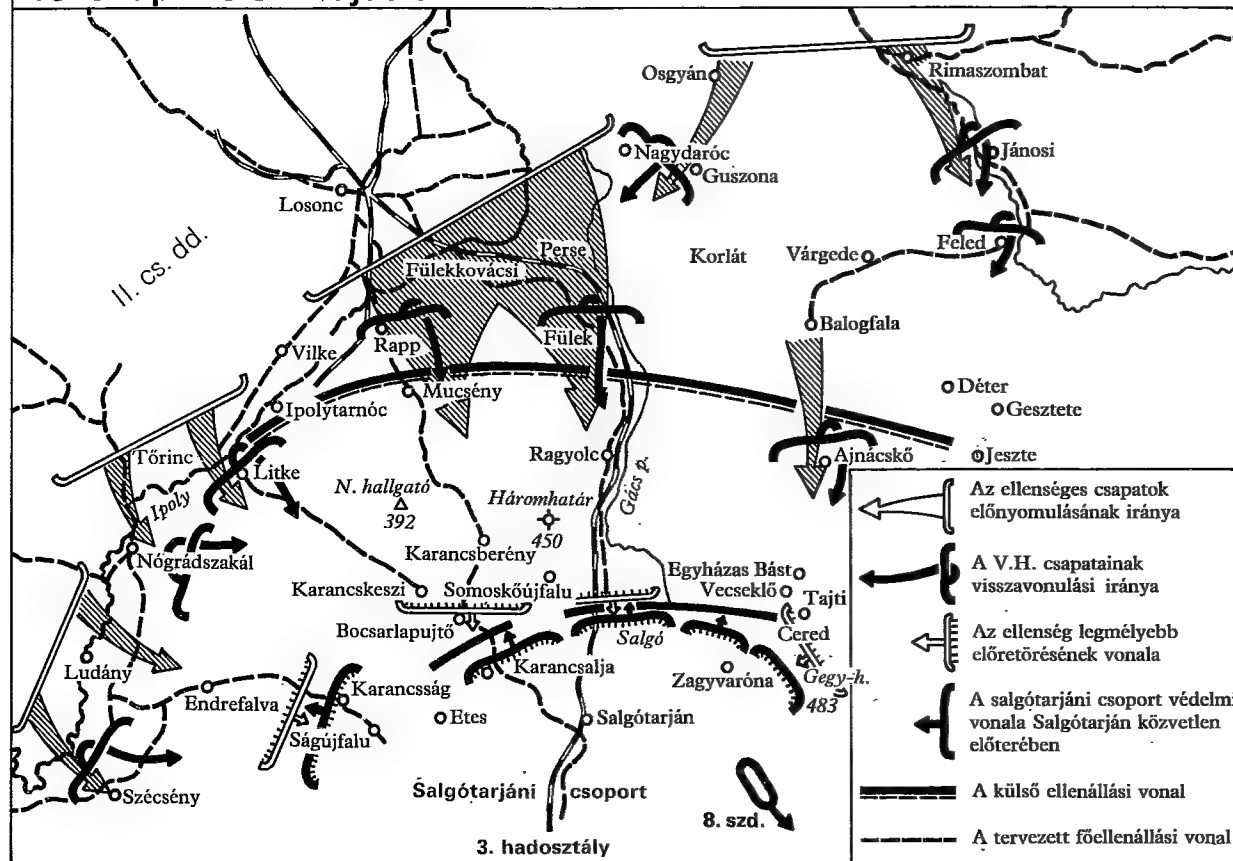
Piccione 6. hadosztálya 29-én indult meg Miskolc és Sátoraljaújhely irányában. 30-án megkezdte az előnyomulást Salgótarján felé a II. csehszlovák dandár.

A Vörös Hadsereg 5. hadosztálya nem bírta feltartóztatni a csehszlovák előnyomulást. Az 1. hadosztály segítségül küldött zászlóaljainak harckészsége is felőrlődött a csatározásokban. A kialakult helyzet miatt a Hadügyi Népbiztonság elrendelte Miskolc kiürítését. Május 2-án Piccione csapatai meg is szállták a várost.

Salgótarján térségében a 3. hadosztály kötelékébe tartozó 80. dandár védett. Április második felében a dandár néhány alakulatát a keleti frontra szállították, így még kevésbé tudta tartani a körülbelül 70 kilométer széles frontszakaszt. A támadó II. csehszlovák dandár összlétszáma megközelítette a 7000-et, az csaknem háromszoros volt a 80. dandár állományának.

A II. csehszlovák dandár három oszlopban tört előre. Május 2-ig a bal szárnyon támadó oszlop elérte Rimaszécset, ahol felvette az érintkezést a 6. csehszlovák hadosztály jobb szárnyával. Ugyanezen a napon a dandár közepén elő-

A II. CSEHSZLOVÁK DANDÁR TÁMADÁSA SALGÓTARJÁN ELLEN 1919. április 3.–május 9.

nyomuló főerői elfoglalták Jánosit, és folytatták támadásukat Feled irányába. A jobb szárnyon támadó oszlop bevonult Guszonára és Nagydarócra. A cseh csapatok számottevő ellenállás nélkül foglalták el egyik helységet a másik után.

Az ellenség mind közelebb került Salgótarjánhoz. A Forradalmi Kormányzótanács április 30-án szikratáviratot küldött Wilsonhoz, valamint a csehszlovák, román és jugoszláv kormányhoz. Ebben elismerte a csehszlovák, román és jugoszláv területi igények jogosultságát, és kérte az ellenségeskedések beszüntetését. Válasz azonban egyelőre nem érkezett.

A válságosra fordult katonai helyzetben a szakszervezetek vezetőinek nagy része, valamint a Forradalmi Kormányzótanács több tagja azt hangoztatva, hogy a Tanácsköztársaság veresége elkerülhetetlen, javasolta a tanácskormány lemondását, és olyan szakszervezeti kormány megalakítását, amely átmenetet biztosított volna a polgári demokratikus rendszer restaurációjához.

A vereséget befejezett tényként fogta fel

Böhm Vilmos is. A május elsejéről másodikára virradó éjjel a Forradalmi Kormányzótanács Politikai Bizottságának ülésén úgy tájékoztatta a jelenlevőket, hogy a román haderő a Tiszán átkelve Budapest felé tart. A főváros megvédését lehetetlennek nyilvánította. Azokat, akik a munkásosztály mozgósításának szükségessége, a Tanácsköztársaság védelme mellett érveltek, Böhm „forradalmi romantizmussal” vádolta. Szükségesnek tartotta, hogy az ellenséghez a fegyverszüneti feltételek megtárgyalására parlamente-reket küldjenek. E javaslatával a Politikai Bizottság egyetértett, ugyanakkor olyan határozatot hozott, hogy a harc folytatására vonatkozó végleges döntés előtt meghallgatja a budapesti munkásszázalójak képviselőit.

Böhm azonban május 2-án reggel telefonutasítást adott a vezérkarnak a fegyverszünetet kérő parlamente-rek kiküldésére. Utasítását a csapatok általában kapitulációként fogták fel, és beszüntették a harcot. Erről Kun tudomást szerzett, és Landlerrel, valamint Szántóval egyetértésben intézkedett a harc folytatására.

A délelőtti folyamán összeült a Forradalmi Kormányzótanács. Meghallgatta a Politikai Bizottság éjszakai üléséről szóló beszámolót, majd vita után olyan határozatot hozott, hogy a helyén marad, előkészíti a főváros védelmét, és küldöttei útján megkérdezi a budapesti munkásság képviselőit: a munkás-bizalmiférfiakat, a vasmunkások bizalmi testületét, valamint a Munkástanácsot, „hajlandók-e Budapestet a végső-kig védeni?”.

A gyári munkásszázalójak vezetőinek összefo-jövetelén a résztvevők nem foglaltak egységesen állást a harc folytatása mellett. A vasmunkások képviselői azonban Landler gyűjtő hatású beszédét követően egyhangúlag a proletárdiktatúra védelme mellett szálltak síkra.

A Budapesti Központi Forradalmi Munkás-és Katonatanács ülésén Kun Béla vázolta a hely-

zetet. „Budapestet meg kell védeni mindenáron, meg kell védeni, bármibe is kerül, mert meg kell védeni Magyarország munkásmozgalmát, a nemzetközi forradalomnak ezt az igazán dicsőséges ágát” – mondotta. Bevezetője után a fel-szólalók döntő többsége a Tanácsköztársaság megvédéséért emelt szót. A Munkástanács a vi-tát követően egyhangú határozatot hozott, amely szerint a munkáshatalom védelmére el kell rendelni „a proletárság általános mozgósítá-sát”.

A budapesti munkások képviselőinek állás-foglalására támaszkodva, a Forradalmi Kor-mányzótanács elrendelte a munkásosztály álta-lános mozgósítását.

Az esti órákban a Hadügyi Népbiztosság is parancsot adott ki, amelyben a csapatokat a „leg-erélyesebb ellenállás” kifejtésére utasította.

6. A májusi fordulat.

A Vörös Hadsereg újjászervezése és első sikerei

A budapesti ülés másnapján, május 3-án és a következő napokban a budapesti és vidéki mun-kások tömegesen léptek be a Vörös Hadseregbe. Lelkesedésük magával ragadta a parasztság egy részét, elsősorban az agrárproletárokat is.

A hadtesteket, illetőleg valamennyi hadmű-veleti egységet a működő hadsereg (tehát valamennyi arcvonal) irányításával megbízott Had-sereg-főparancsnokság alá rendelték. A parancs-nok Böhm, a vezérkari főnök Stromfeld lett. A Hadsereg-főparancsnokság a Hadügyi Népbiztosság mellé rendelt szervként működött.

A Hadügyi Népbiztosság hatáskörében a ka-tonai kerületi parancsnokságok, a póttestek, az állomásparancsnokságok és egyéb hátországi in-tézmények maradtak. A Népbiztosság végezte továbbra is a működő hadsereg személyi és anyagi utánpótlását.

A hadrendi és szervezeti jellegű intézkedések mellett egyéb kormányzati döntések is szület-tek, amelyekben a tiszántúli harcok tanulságai-nak levonása tükröződik.

Május 4-én a Hadsereg-főparancsnokság el-törölte az alparancsnokok választásának rend-szerét.

Május 7-én elrendelték a forradalmi katonai törvényszékek felállítását. Különös hangsúlyt kapott a politikai megbízottak feladatai között a fegyelem megszilárdítása. Azonos céllal szüle-tett meg a parancsnokok fegyelmi jogairól szóló

május 8-i rendelkezés. (A visszavonulás során előfordult, hogy a védelemre kiadott parancsá-nak megtagadása miatt elkeseredett, és tehetet-lenségét érző parancsnok szegényében öngyil-kosságot követett el.)

Május 16-án a Hadsereg-parancsnokság in-tézkedett a működő hadsereg kötelékébe tarto-zó, parancsnoki beosztásban lévő személyek egyenruhájának megkülönböztető jelekkel tör-tendő felszerelésére.

A különböző vastagságú és számú vörös csí-kokból álló parancsnoki jelzéseket a zubbony és a köpeny jobb karjának alsó részén, valamint a sapkán kellett elhelyezni. A hadosztályparancs-nok, hadtestparancsnok, hadseregparancsnok, valamint a hadtest- és hadsereg-vezérkarifőnök a 3 cm széles vörös csíkok mellett 2, illetőleg 3 egy cm széles sárga csíkot is viselt.

(A parancsnoki jelzések bevezetésével kap-csolatban nem érdektelen említést tenni arról, hogy a rendelet megjelenése előtt Kun Béla szik-ratávirón érdeklődött az ezzel kapcsolatos szov-jet tapasztalatokról. Csicserin olyan választ kül-dött, hogy az Oroszországi Vörös Hadseregben ilyen jelzések nincsenek. Ez a válasz nyilván va-lamilyen félreértésből fakadt, mert a parancsno-ki jelzéseket az Oroszországi Munkás-Paraszt Vörös Hadseregben már 1919. január 16-án rendszeresítették. Magyarországi bevezetésük tehát sokoldalú és gondos mérlegelés, vita ered-

ményeként, a saját forradalmi tapasztalatok tanulságai alapján történt.)

Egy héttel később, május 23-án a politikai megbízottak jelzéseinek bevezetéséről is intézkedtek. Ez a bal felső karon viselt 12 cm széles vörös karszalag volt, amelynek közepén sárga csíkok jelezték a beosztás szintjét.

A munkásosztály hazaszeretetének, harckészségének megnyilatkozása egy időre újabb lendületet adott a Vörös Hadseregben szolgálatot teljesítő tiszteknek is, akik látván a proletárdiktatúra védelmére irányuló elszánt akaratot, többségükben maguk is vállalták az ország védelmét. Az ő révükön került elő sok, addig rejtgetett felszerelés, fegyver, ágyú stb.

Böhm a „mindenre elszántság” politikájával nem értett egyet, le akart mondani hadseregpárancsnoki beosztásáról. A Kormányzótanács azonban nem fogadta el lemondását.

Annál inkább elfogadta a fejleményeket Stromfeld Aurél. Az öntudatos, friss munkástömegek beáramlása a Vörös Hadsereg soraiba lehetővé tette, hogy kibontakozzanak kiváló szervezői és hadvezéri képességei.

Az újjászerveződő munka eredményeképpen május 6-án 89 zászlóalj, alig tíz nap múlva már 113 zászlóalj, 84 géppuskás század, 8 lovasszázad, 39 tüzérüteg, 8 repülőszázad és 16 műszaki század szerepelt a Vörös Hadsereg új hadrendjében.

Figyelembe véve, hogy nem egészen két héttel korábban csupán megvert, felszerelésüket elhagyó, dezorganizáltan szétszéledő alakulatokról kapott jelentést a főhadiszállás, az újjászervezés üteme, a fegyelem megszilárdításában elért eredmények nemzetközi történeti összehasonlításban is kimagaslónak értékelhetők.

A proletárdiktatúra és az ország védelmére siető emberekkel feltöltött hadosztályokat három hadtestre osztották.

Az I. hadtest parancsnokságát Cegléden állították fel. Vezetésével Vágó Bélát bízták meg. A hadtest állományába a Tóth Sándor vezetése alatt álló 2. hadosztály, valamint a Budapest csoport került. A későbbiekben 7. hadosztályként szereplő csoport parancsnokságával Werth Henriket bízták meg. A II. hadtest Székesfehérvárott Hamburger Jenő parancsnoksága alatt alakult meg. Hozzá tartozott valamennyi, a Dunántúlon elhelyezett alakulat. Rövid idő elteltével azonban Hamburger más beosztást kapott, és a hadtest vezetését Pogány József vette át. A III. hadtestet Hatvan székhellyel szervezték meg. Kötelékébe került az 1., a 4. és a 6. hadosztály, valamint a székelő különítmény megmaradt része. Parancsnokává Landlert nevezték ki.

A 3. és az 5. hadosztályt a hadsereg-parancsnokság közvetlen alárendeltségében tartották meg.

A három hadtest mellé rövidesen megszervezték a negyediket is. A IV. hadtestben a Budapesten lévő gyári munkásszázaljakat, karhatalmi alakulatokat vonták össze. A hadtest parancsnoka Haubrich József lett.

A Vörös Hadsereg újjászervezését elősegítette, hogy a román királyi hadsereg – a hadseregparancsnoksághoz érkezett hírekkel ellentétben – nem kelt át a Tiszán, hanem védelemre rendezkedett be a bal parton. Párizsban az amerikai és az angol kormányfő elítélte a román királyi hadsereg által, a békekonferencia jóváhagyása nélkül megindított támadást. A román kormányzat nem akarta a Budapest felé történő előnyomulással még inkább elmérgesíteni a helyzetet.

Emellett a román hadvezetésnek gondot okozott a Dnyeszter menti arcvonal, az Ukrán Vörös Hadsereg nyomása. „A magyar haderők nemsokára teljesen át lesznek vetve a Tisza nyugati partjára... E hadművelet befejeztével kénytelenek leszünk erőink legnagyobb részét a Dnyeszter mentébe küldeni, ahol feltétlenül és sürgősen szükség van rájuk” – írta április 28-án a román hadsereg vezérkari főnöke Foch tábornagnak küldött táviratában.

A Magyar Tanácsköztársaságra nehezedő nyomás enyhítése érdekében Szovjet-Oroszország ultimátumot küldött a bukaresti kormánynak. Bár ez válasz nélkül maradt, a román királyi hadvezetés további magatartására a besszarábiai helyzet alakulása befolyást gyakorolt.

A román hadsereg Tiszán való átkeléséről szóló hír születésében feltehetően szerepet játszott az is, hogy Szolnokon ellenforradalmi csoportok kerítették kezükbe a hatalmat. Ezeket azonban Szamuely Tibor egy Ceglédről indított különítménnyel már május 3-án leverte.

Míg a keleti arcvonal május elején stabilizálódott, északon, a csehszlovák fronton az ellenség továbbra is aktivitást tanúsított. Eger irányában, Apátfalván át a 6. csehszlovák hadosztály részei támadtak.

Salgótarján, Nagyszécsény és Balassagyarmat irányában is egyre nőtt az ellenség nyomása. A 80. dandár parancsnoka, Folkusházy őrnagy, úgy ítélte, nincs ereje Salgótarján megtartására. Május 5-én Böhm, Kun Bélához intézett levelében szintén úgy foglalt állást, hogy Salgótarján megtartása érdekében nem érdemes kockáztatni a hadsereg újjászervezésének munkáját, esetleg – az áprilisi napokhoz hasonlóan – zászlóaljanként felmorzsolgatni a haderőt. Kun és Szántó

azonban elvetette a Salgótarján feladására vonatkozó javaslatot, és a város megvédésére szólította fel a hadsereg-parancsnokságot.

Nem akartak belenyugodni Salgótarján elvesztésébe a környék és a város dolgozói sem. A szénmedence bányászai, a helybeli gyárak dolgozói fegyvert ragadtak, hogy védelmezzék otthonukat a támadókkal szemben. A munkásszázaljak a várostól északra védelemre rendezkedtek be, és megállásra kényszerítették az ellenséges csapatokat. A felfegyverzett munkások csatasorba állása komoly gondot okozott a csehszlovák parancsnokságoknak.

A növekvő ellenállás következtében a csehszlovák csapatok előnyomulása lelassult, de május 9-ig sikerült a Szécsény–Endrefalva–Piliny–Karancsbeszteri–727-es magassági pont–Somoskő–Cered–Pogony–Monosbél vonalra kijutniuk.

A hadsereg-parancsnokság elhatározta, hogy a 6. hadosztályt a veszélyeztetett terület védelmére küldi. A hadosztály május 7-én este 9 órakor vette át a Salgótarjánban és környékén levő csapatok felett a parancsnokságot. Május 9-én sikerült a II. csehszlovák dandár jobb szárnyát visszaszorítani a Pöstény–Halászi–Endrefalva vonalra. Május 10-én a csapatok elfoglalták Szécsényt, és a Salgótarjántól északra levő csehszlovák csapatokat Fülekig űzték vissza. A Vörös Hadsereg megnövekedett ellenállása, valamint a magyar erősítésekről érkezett hírek arra késztették a II. dandár parancsnokát, Hanák ezredest, hogy sürgős segítséget kérjen.

Május 11-én délután a magyar egységek erős támadást intéztek Fülekpüspöki ellen, s éjszaka a csehszlovákok kiűrték a községet. Másnap a Fülek, Losonc irányában védekező egységeik rendezetlen visszavonulásba kezdtek. Május 13-ára a Salgótarján térségében küzdő összes csehszlovák erő visszavonult az Ipolynyitra–Majom–Feled–Rimasimonyi–Borsodnádásd vonalra. Ezáltal a 6. csehszlovák hadosztály, amelynek jobb szárnya Apátfalvától délre állott, igen súlyos helyzetbe került. A Feled irányában előretörő magyar csapatok azzal fenyegették őket, hogy megtámadják a hadosztály fedezetlen jobb szárnyát. Ez kétségtávolan katasztrofálisan érintette volna a csehszlovák 6. hadosztály egész védelmi rendszerét.

Május 12-én a Vörös Hadsereg parancsnoksága a 6. hadosztály sikeresen kibontakozó támadását leállította, és a hadosztály erőinek nagyobb részét elvonta az arcvonalról. Erre az intézkedésre a parancsnokság tagjait a déli fronton fenyegető támadásról érkező információk kényszerítették. A hírek alapján arra számítottak,

hogy délről, Gyékényes és Szeged felé május 12–20. körül támadás kezdődik, és Budapest ellen irányul.

A helyzet alapos politikai és hadműveleti elemzése után olyan álláspontra jutottak, hogy a rendelkezésre álló erőket a Duna és Tisza között kell összpontosítani, mert itt az előretörő ellenségnek Budapestig semmiféle természetes akadály nem állja az útját.

Május 11-én született meg az a parancs, amely a III. hadtest parancsnokságát arra utasította, hogy alárendelt egységeit Kecskemét környékén összpontosítva, készüljön fel egy Kiskunfélegyháza irányában történő ellencsapásra. A hadtest az átcsoportosítást meg is kezdte. Május 18-án a 4. és a 6. hadosztály első lépcsői indultak Kecskemét felé.

A csehszlovák hadügyminisztériumot aggodalommal töltötte el a szlovákiai front kedvezőtlen alakulása. Május 13-án Klofáč utasította Piccionét, hagyjon fel a védekezéssel, és ellentámadással szorítsa vissza a magyar csapatokat az április 7-i parancsban megállapított vonalon túlra.

Az utasításnak megfelelően, Piccione parancsot adott alárendelt egységeinek, hogy 17-ére, illetőleg 19-ére készítsenek elő támadást a Losoncot fenyegető magyar csapatok oldalába.

A csehszlovák 6. hadosztálynak Járdányháza, Apátfalva, Borsodnádásd körzetében hat zászlóaljat és tüzérséget kellett összpontosítani azzal a feladattal, hogy május 17-én Pétervásáran át Kisterenye irányában nyomuljon előre.

A IV. dandár azt a parancsot kapta, hogy Rimaszombat, Bátka, Rimaszécs területén összehívott hat zászlóaljjal és két üteggel 19-én kezdjen támadást Feled, Balogfalva, Ajnácskő, Almágy, Tajti, Salgótarján irányában.

A II. dandárnak a 6. hadosztály és a IV. dandár támadásával egy időben a magyar csapatok bal oldalára kellett csapást mérni.

A támadás időpontjában a középben levő csehszlovák egységek frontális tüntető akcióra kaptak parancsot.

Piccione a hadművelet vezetését Letovský altábornagyra bízta, aki átvette a Losonc körzetében levő valamennyi csehszlovák egység parancsnokságát.

A Kecskemét környékére történő átcsoportosítással meggyengített salgótarjáni frontszakasz ellen május 17-én meginduló támadás könnyen tért nyert. Középen és a jobb szárnyon a magyar csapatok visszavonultak, de a bal szárnyon, az Ipoly mentén sikerült feltartóztatni a támadókat. A csehszlovák csapatok 18-án középben Somoskőig, a jobb szárnyon, Pétervásárát elfoglal-

va Recskig, Eger irányában pedig Szarvaskőig jutottak előre.

Május 19-én Salgótarján helyzete kritikussá vált. Ezen a napon a Pétervásárát elfoglaló csehszlovák egységek Mátranovák, Homoktere-nye, valamint Nádújfalu, Nemti, Kisterenye irányában nyugat felé nyomultak előre, így az a veszély fenyegetett, hogy délről teljesen bekerítik a várost. Salgótarján meggyengült védelme nem bírta elhárítani az egyre növekvő veszélyt.

A hadsereg-parancsnokság Salgótarján felmentésére délről visszairányította a 6. hadosztály 46. dandárát, s az újból bekapcsolódott a harcba. A Salgótarjánt fenyegető veszélyt azonban addig nem lehetett megszüntetni, amíg Miskolc és az Egertől északra levő terület az ellenség kezében marad. Mivel az antant május 12-e táján várt déli támadása késett, a hadsereg-parancsnokság elhatározta, hogy csapást mér a Miskolcot és környékét megszállva tartó csehszlovák csapatokra.

Az 1. és 5. hadosztállyal megerősített III. hadtest május 15-én parancsot kapott Miskolc visszafoglalására.

Mivel az 5. hadosztály erőit a Miskolctól nyugatra álló csehszlovák, és a Tisza vonalán elhelyezkedett román csapatok kötötték le, a feladat végrehajtása döntően az 1. hadosztályra hárult.

A jórészt munkászászlóaljakból alakult 1. hadosztály állományába két dandár (32. és 31.) tartozott. A III. hadtest parancsnoksága a miskolci hadműveletek idejére a hadosztálynak alárendelté a 10. dandárt, valamint az 5. hadosztály Cserépfalva területén levő két zászlóalját is. A hadosztály vezetését a támadás előtt a megbetegedett Sipos Gyula helyett Kerekes József volt vezérkari alezredes vette át.

Május 20-án a kora reggeli órákban indultak rohamra a vöröskatonák Miskolc visszafoglalásáért. A közelebbi feladatot, Mihályi község elfoglalását rajtaütéssel sikerült teljesíteni. A csehszlovák csapatok kezdetben komolyabb ellenállást nem tudtak kifejteni. Dél felé az ellenség zavarodottságát kihasználva, a 12. számú páncélvonat betört a miskolci pályaudvarra, és hatalmas pánikot keltve tűz alá vette az Avason elhelyezett csehszlovák ütegeket.

Az ellenséges védelem az első órák zavarodottsága után fokozatosan megszilárdult. Az előnyomuló magyar csapatok növekvő ellenállásba ütköztek. Különösen súlyos veszteségeket szenvedett a 7. munkásezred, amelynek nyílt terepen, lövegek és géppuskák erős tűzében kellett támadnia. Az ellenség Tapolca és Hejőcsaba irányából ellenlökésekkel igyekezett a támadó vörös csapatokat visszavetni, erőfeszítései azonban

nem jártak sikerrel. Kora délután az 1. hadosztály egységei elérték Új Jenke pusztá-Szirma-Tapolca-Poklostető vonalát. A csehszlovák csapatok délután még Hejőcsaba-Benedekhegy-Magoshegy között erősebb ellenállást fejtettek ki, de este nyolc óra tájban innen is megkezdték visszavonulásukat.

A csehszlovákokat meglepte az az erő és energia, amely az 1. hadosztály katonáinak előnyomulását jellemezte. Nem számítottak arra, hogy alig több mint két héttel a Vörös Hadsereg súlyos válsága, a május elseji fegyverszünetkérés után a magyar proletárhadsereg már nagyobb arányú támadó hadművelet végrehajtására képes.

Rossi tábornok, a 6. csehszlovák hadosztály parancsnoka, miután nem remélhette a helyzet stabilizálódását, este kilenckor utasítást adott alárendelt egységeinek Miskolc elhagyására. A visszavonuló csehszlovák csapatokat azonban a felfegyverkezett miskolci és diósgyőri munkásság megtámadta. Az éjszakai visszavonulás így pánikszerű meneküléssé változott. Rossi eredeti elképzelése szerint Szirmabesnyő vonalában kellett volna megállni csapatainak, hogy onnan a 3. és a román 16. hadosztály erőivel együtt koncentrált támadást indítsanak Miskolc visszafoglalásáért. A menekülők jó része azonban csak a Miskolctól több mint húsz kilométerre levő Edelenynél állt meg. „A visszavonulás olyan jellegűvé vált, hogy amennyiben a magyarok jobban megszervezik erőiket, Kassát, Rozsnyót is elfoglalhatták volna, és veszélybe került volna a kassa-zsolnai vasútvonal” – jelentette egy főtiszt, akit néhány nappal később a csehszlovák hadsereg főszemlélője küldött ki a miskolci események okainak felderítésére.

Az 1. hadosztály nem indult a Miskolcra visszavonuló csehszlovák alakulatok üldözésére. Az egész napos súlyos harcban kifáradt csapatok az este kilencig elért területen töltötték az éjszakát, és csak másnap reggel vonultak be a városba, ahol a lakosság kitörő lelkesedéssel fogadta őket.

A hadosztály 21-én és 22-én felkészült a várható ellentámadás visszaverésére: Miskolctól északra és keletre, Sajószentpétertől a Sajó és a Hernád vonalában védőállásokat építettek ki.

Az 5. hadosztály a miskolci támadással egyidejűleg a Bükk hegységben, Egertől északra nyomult előre. Május 21-én elérte Szilvásváradot, 22-én pedig Borsodnádásd-Pétervására vonalát.

Az 1. és 5. hadosztály sikerei az ország egyik legnagyobb iparvidékének felszabadulását eredményezték, és fordulatot idéztek elő a Salgótarjánnál folytatott harcok menetében is.

Pétervására visszafoglalásával azokat a csehszlovák zászlóaljakat fenyegette bekerítés, amelyek idáig Salgótarjánt igyekeztek dél felől elvágni. A 6. hadosztály Salgótarján térségébe visszairányított egységei május 20-án Kisterenynél visszaverték az ott harcoló csehszlovák csapatokat, Pétervására felől pedig az 5. hadosztály zászlóaljai támadtak rájuk. A visszavonuló ellenség háromszáz főnyi csoportja fogságba került, és harmincöt géppuska esett zsákmányul. Salgótarján bekerítésének veszélyét május 21-re sikerült elhárítani. Néhány nap múlva visszavonultak a Salgótarjántól északra levő csehszlovák csapatok is a demarkációs vonal mögé.

Ezzel befejeződött a város elfoglalásáért indított második offenzíva is. A vöröskatonák és a salgótarjáni bányavidék dolgozóinak hősiessége, valamint a legfelsőbb katonai vezetés helyes hadászati elgondolása ismét megmentette a várost.

A csehszlovák hadvezetés nem akart belenyugodni Miskolc elvesztésébe. A 6. hadosztály, a 3. hadosztály és a szövetséges román csapatok egyesített erejével május 23-án újabb támadást indított Miskolc elfoglalására.

A nagy erőkkkel és nagy reményekkel indított kombinált csehszlovák-román támadást az 1. hadosztály katonái, a MÁV-gépgyár, az István-telki Főműhely, a Ganz-gyár munkásai nehéz harcokban elhárították és megvédték a várost.

A miskolci kudarc komoly csapást jelentett a

csehszlovák burzsoázia katonai terveire. A csehszlovákok harci kedve jelentősen csökkent, egyik legütőképesebbnek tartott hadosztályuk, a 6. hadosztály súlyos veszteségeket szenvedett. A prágai politikai vezető körök és a csehszlovák tisztikar az olasz tábornokok tehetlenségével magyarázták a vereséget.

A csehszlovák kormány, amely politikai okokból már régebben kereste az alkalmat, hogy megszabaduljon az olasz missziótól, most elkezdett látni az időt, hogy „megköszönje” az olasz tábornokok és tisztek szolgálatait. A katonai missziót sürgősen visszahívták Olaszországba. Helyükbe a hadsereg valamennyi vezető pozíciójába francia tábornokok és tisztek kerültek. Május 26-án Pellét nevezték ki a csehszlovák hadsereg vezérkari főnökévé. A szlovákiai haderő-főparancsnokságot május 31-én, Piccione távozásakor megszüntették. A szlovákiai fegyveres erőket két hadtestre osztották: a nyugati hadtestre, amelynek élére Mittelhauser francia tábornokot nevezték ki, és a keleti hadtestre, amelynek parancsnokságát Hennocque vette át.

A csehszlovák politikai és katonai vezetők abban reménykedtek, hogy az új vezetés alatt a szlovákiai haderő eredményesebben fogja szolgálni törekvéseit. A rövidesen bekövetkezett események azonban azt bizonyították, hogy a kudarcok oka nem az olasz parancsnokok képességeinek gyengeségében rejlett.

7. Az északi hadjárat (1919. május 30.–június 24.)

A május elejére kialakult súlyos válság után néhány hét alatt lényegesen javult a Tanácsköztársaság katonai helyzete. Újjászületett a Vörös Hadsereg, Miskolcnál és Salgótarjánnál jelentős sikert ért el, a keleti és déli arcvonala pedig stabilizálódott.

A román királyi hadsereg az Ukrán Vörös Hadsereggel Besszarábiában szemben álló csapatainak megerősítésére két hadosztályát kivonta a Tiszántúlról. A délszláv csapatok egy részét Laibachba csoportosították át, a Fiume birtoklása miatt kiéleződött ellentétek következtében. Bár a déli demarkációs vonalakon álló francia csapatokat megerősítették, a párizsi béketárgyalásokról érkezett hírek alapján joggal lehetett számítani arra, hogy rövid időn belül nem várható támadás.

A tanácskormány és a Vörös Hadsereg vezetése számított arra, hogy ez a helyzet nem tart hosszú ideig, s a Tanácsköztársaság ellenségei, ha a körülményeik kedvezőbben alakulnak, együttesen indulnak támadásra. Meg kellett kísérelni, hogy az ellenséges hadseregeket egyenként kényszerítsék visszavonulásra.

Mivel a csehszlovák hadsereg még támadó szándékainak világos jeleit mutatta, egyértelműen adódott, hogy a Vörös Hadseregnek az északi fronton kell tartós hadászati siker elérésére törekedni. Landler és vezérkari főnöke, Julier Ferenc olyan javaslattal állt elő, hogy a támadást az északi arcvonala nyugati szárnyán, Salgótarjántól északnyugati irányban kell megindítani, a politikai és a katonai vezetők többsége azonban végül is azt az elgondolást tartotta helyesnek,

hogy a támadás kiindulópontja Miskolc, főirány pedig észak-északkelet legyen. E mellett szólt, hogy az itt elhelyezkedő csehszlovák csapatok az előző harcokban már vereségeket szenvedtek, hogy az itteni hadműveletek során lehetőség nyílhatott a román és a csehszlovák erők egymástól való elvágására, az oroszországi és a Magyar Vörös Hadsereg közötti közvetlen kapcsolat megteremtésére. A hadművelet kedvező feltételeket teremthetett a román királyi hadsereg Tiszántúlt megszállva tartó hadosztályainak visszaszorítására indítandó támadás számára is.

Az északi hadművelet terve fokozatosan alakult ki. Végső formájában május 27-én fogalmazták meg. A célt a következőkben jelölték meg: „Politikai és gazdasági okokból a hadsereg-parancsnokság elhatározása a cseh–román haderők belső szárnyait áttörni, először a cseheket megverni, azután a Tiszán átkelve a román haderő ellen fordulni.” A hadsereg-parancsnokság tehát az északi arcvonalon indított offenzívát egy komplex stratégiai program első szakaszának tekintette. Úgy számított, hogy megközelítőleg egy hét leforgása alatt olyan súlyos csapást mér a szlovákiai csehszlovák hadsereg keleti szárnyára, amellyel tartósan kikapcsolja a további hadműveletekből. Ezzel létrehozza a megfelelő körülményeket a Tiszántúlon elhelyezkedő román csapatok elleni támadás megkezdéséhez.

Stromfeld, a hadműveletek szellemi atyja az északi hadjárat céljaira igyekezett minden lehetséges erőt összpontosítani, vállalva azt a kockázatot is, hogy a Dunántúl és a Dél-Alföld jelentős katonai meggyengítésével esetleg szabad utat biztosít egy délről jövő offenzíva előtt.

A hadművelet végrehajtására a III. hadtestet (1., 4., 6. hadosztály, 3., 10. dandár), az 5. és 3. hadosztályt, valamint az önálló feladattal rendelkező 1. dandárt jelölte ki. Ezek alárendeltségébe együttvéve hetvenhárom zászlóalj és negyvenhat üteg tartozott, vagyis a Vörös Hadsereg csapatainak több mint a fele.

A III. hadtestnek két irányban, Kassa és Sátoraljaújhely felé kellett előnyomulnia.

A hadtest bal szárnyával érintkező 5. hadosztály Rimaszombat, majd Rozsnyó és Tiszolc elfoglalását kapta feladatul.

Az 5. hadosztálytól nyugatra támadó 3. hadosztály Losonc és Zólyom elfoglalására, valamint az Ipoly északi partján álló erők megsemmisítésére kapott parancsot.

Az Ipoly alsó folyásánál a Börzsöny nyugati lábainál elhelyezkedett 1. dandárra kettős feladat várt: Léva visszafoglalása, valamint nyugati irányú előnyomulás a Garamig, együttműködve a dunai hajórajjal.

Bár a hadműveletekben nem vett részt, feladatot kapott a Duna és a Tisza között állomásozó I. hadtest is. A román hadvezetés megtévesztése érdekében az offenzíva megkezdésével egyidejűleg támadó szándékot mutatva tüntetnie kellett Szolnok és Csongrád térségében.

A támadás megindulásakor az északi frontszakaszon a csehszlovák hadsereg több mint kilencven zászlóaljjal és harminckét üteggel rendelkezett. Gyalogsági erők tekintetében tehát jelentékenynek tekinthető túlerőben volt. A Vörös Hadsereg főparancsnoksága azonban a támadásra igénybe vett erőinek több mint felét a jobb szárnyon levő főirányban, a mintegy 250 kilométert kitévő arcvonal egynegyed részén vonta össze, hogy itt erőfölényt biztosítson csapatai számára.

A Vörös Hadseregnek 1919 júniusában, az északi arcvonalon folytatott harcait – az északi hadjáratot – három fő szakaszra oszthatjuk:

Az első szakasz a kezdeti, sikeres előnyomulás május 30. és június 9. közötti időszakát foglalja magában.

A június 10–17-ig terjedő szakaszt az arcvonal átmeneti megszilárdulása és a csehszlovák hadseregnek a kezdeményezés átvételére irányuló kísérletei jellemezték.

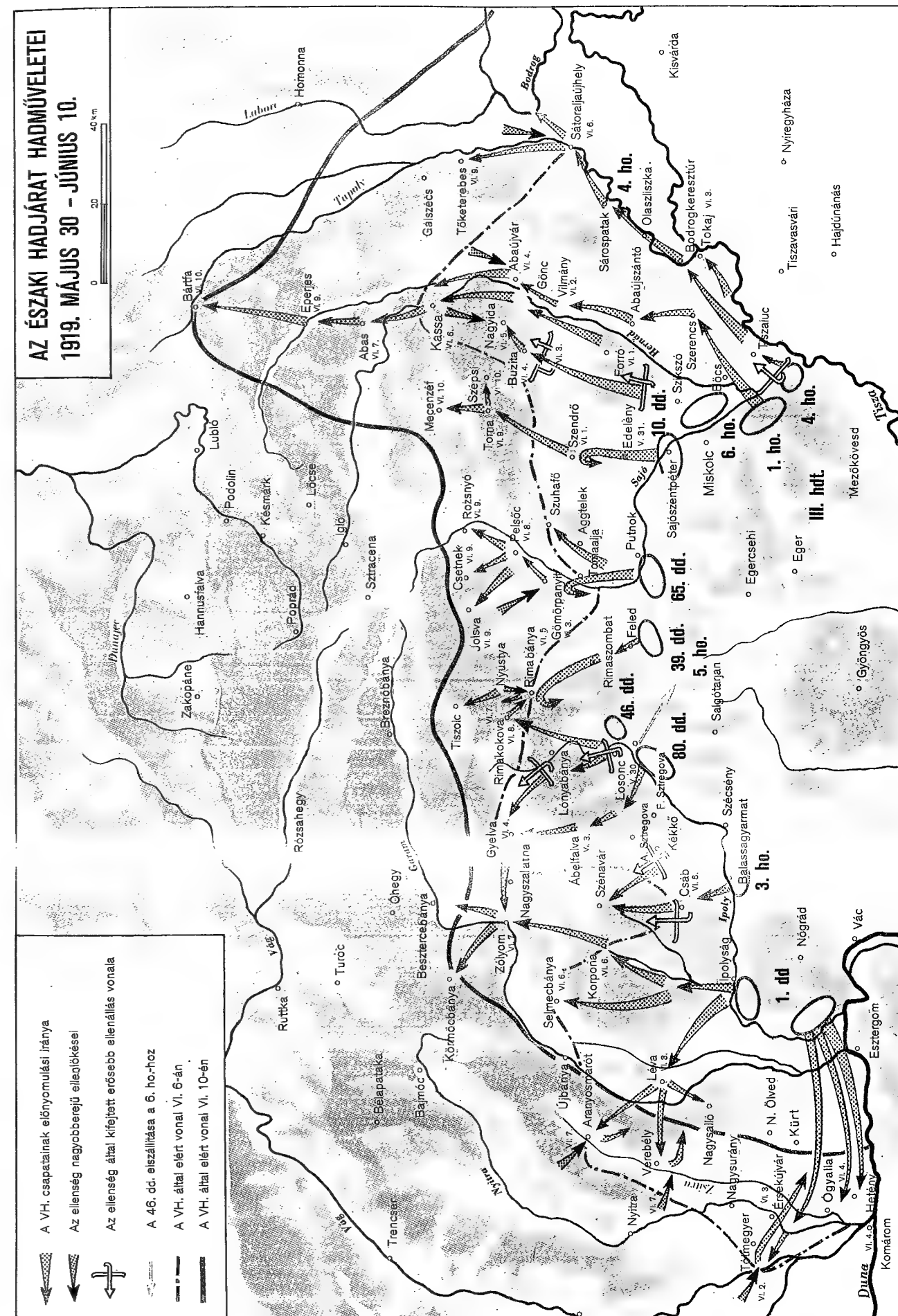
Június 17. és 24. között a Magyar Vörös Hadsereg újabb támadást indított – ezúttal az arcvonalon nyugati részén. E szakasz eseményei a fegyverszünettel értek véget.

Harcok május 30. és június 9. között. Május 30-án, a kora reggeli órákban megindult a Vörös Hadsereg támadása az északi arcvonalon.

A Vörös Hadsereg támadása a csehszlovákokat nem érte váratlanul. Politikai és katonai vezetőik május utolsó hetében számos lépést tettek a várható csapás erejének gyengítésére. Szövetségeseiket a Tanácsköztársaság elleni sürgős fellépésre kérték: Focht és Franchet d'Espèray-t a francia alakulatok aktivizálására igyekeztek rábírni, Mardaescunak azt javasolták, hogy egy Tiszafüredről északnyugati irányban indított előnyomulással vágja el a hatvan–miskolci vasútvonalat, a III. hadtest és az 5. hadosztály alapvető utánpótlási útját. Komoly erőfeszítéseket tettek saját csapataik létszámának, felszerelésének és harci szellemének erősítésére is.

Felkészülten várta az eseményeket a román hadvezetés is. Bár arra nem mutatott nagyobb hajlandóságot, hogy szövetségesei érdekében kezdeményezően lépjen fel, eltökélten készült az elfoglalt területek, mindennekfelett a Tisza vonalának tartására.

A Vörös Hadsereg támadása az első napon erős ellenállásba ütközött.

A főirányban tevékenykedő III. hadtest jobb szárnyán az 1. hadosztály nem teljesítette napi feladatát: a román csapatok kemény ellenállása miatt nem tudtak átkelni a Hernádon. A 6. hadosztály a Hernád völgyében észak felé haladva tért nyert: heves ellenlökések ellenére elérte a Szikszó–Frank-hegy vonalat, de a jobb szárnya szintén elakadt a Hernádnál. A 10. dandár a Bódva völgyében Edelény felé sikeresen nyomult előre.

Az 5. hadosztály jobb szárnyán a 65. dandár Putnok és Bánréve irányában sikeresen küzdött, a Rimaszombat felé előnyomuló 39. dandár azonban Feled és Várgede között erős ellenállásba ütközött.

A 3. hadosztály a 46. dandárral jobbról, a 80. dandárral pedig balról indult Losonc átkarolására. A Losoncért vívott harcokban jelentős érdemeket szerzett a Szántó Zoltán vezetése alatt álló 1. nemzetközi vörösezred, amelynek katonái az est folyamán elsőnek vonultak be a városba. A 80. dandár parancsnoksága jelentésében megemlékezett az ezred kiemelkedő teljesítményéről, melynek katonái: „A Losoncot szívósan és teljes elismerést méltóan védő ellenségre való támadásnál egymással vetélkedve harcoltak. Különösen elismerést érdemel a rappi hidakat rohamozó 11. század és az 1. (orosz) zászlóalj Vilke és Panyidaróc elleni, ellenséges ágyútűz alatt végrehajtott merész támadása”.

Sikeresen zárta a támadás első napját az 1. dandár is, amelynek több irányban sikerült áttörnie az ellenség védelmét.

A támadás második napján, május 31-én a Vörös Hadsereg összevont erőinek a további erős ellenállást leküzdve sikerült újabb eredményeket elérniük.

A 6. hadosztály a Hernád völgyében Csobád–Léh–Homrogd vonalát, a 10. dandár Edelényt érte el.

Az 5. hadosztály 39. dandára estére bevonult Rimaszombatba.

A 3. hadosztály lényegében a 30-án elért pozíciókban maradt.

Az 1. dandár jobb szárnya Korpona felé nyomult előre, a bal szárnyon levő csapatai a garamkövesdi híd birtokbavételéért harcoltak.

A legkevesebb sikerrel e napon is az 1. hadosztály támadási kísérletei jártak. A román csapatok szívósan védekezve, erős tüzéségi tűzzel verték vissza a hadosztály munkásezredeinek a Miskolcért vívott harcokban sok megpróbáltatáson keresztülment, kimerült katonáit. A hadsereg-főparancsnokság ezért úgy határozott, hogy az arcvonalt jobb szárnyán beveti az addig tartalékban levő 4. hadosztályt és a 3. dandárt is.

A csehszlovák kormányzat súlyosnak ítélte a Vörös Hadsereg támadása nyomán kialakult helyzetet. A Losonc körzetében levő csapatok vezetését ellátó Letovský tábornokot felmentették beosztásából, és Šnejdarek ezredest kinevezték a losonci csoport, illetőleg az abból szervezett 4. hadosztály élére.

Június elsején a III. hadtest frontszakaszának jobb szárnyán összevont húsz üteg hatásos előkészítő tüze után a 4. és 1. hadosztálynak sikerült átkelni a Hernádon, és áttörnie a románok védelmét. A 4. hadosztály Tiszaluc elérése után Szerencs felé, az 1. hadosztály Bodrogkeresztúr felé nyomult előre. Sikeres volt a 3. dandár támadása is.

A 10. dandár az esti órákra Szendrőt érte el.

Az 5. hadosztálynak a Sajó völgyében előnyomuló 5. munkásezrede Tornalja elfoglalása után Sajógömörig jutott.

A 3. hadosztály csapatai e napon sikeresen hátrították el az ellenség Losonc visszaszerzésére irányuló ellenlökéseit.

Az 1. dandár egy-egy különítménye Selmecbánya és Korpona felé tört előre, egy tüzéséggel megerősített zászlóalja Lévát foglalta el, egy csoport a dunai flottilla és a tüzéség tűzétől támogatva behatolt Párkányánára, és azt hídfőszereően megszállta.

Június másodikán minden irányban folytatódott a Vörös Hadsereg térnyerése.

Az újonnan kinevezett csehszlovák parancsnokok nehéz helyzetbe kerültek. Hennocque tábornok, a szlovákiai haderő keleti hadtestének parancsnoka tisztaban volt azzal, hogy a vörös csapatok előnyomulása a Hernád és a Bódva völgyében Kassa elvesztésével fenyeget. Ezért kérte, hogy a hadsereg tartalékában levő VI. dandárt helyezték az alárendeltségébe. Egyidejűleg a román parancsnokságot is megkereste, hogy segítséget kérjen. Csalódására azt a választ kapta, hogy a román csapatok kénytelenek visszavonulni a Tisza bal partjára, és nincsenek olyan helyzetben, hogy segítséget adjanak.

Mittelhauser tábornok, a nyugati hadtest parancsnoka, aki helytelenül értékelte az 1. dandár nyugati irányban végrehajtott akcióit, azt hitte, hogy a Vörös Hadsereg Komáromon át Pozsony felé akar előretörni. Ezért arra az elhatározásra jutott, hogy a 2. hadosztály erőivel Ipolyság és Losonc irányú támadást indít a vörös csapatok oldalába.

A román hadvezetés – mint az a Hennocque-nak küldött üzenetből is kiderült – nem akart felesleges vérvesztést szenvedni a Tisza jobb partján levő állásainak megtartásáért, ezért a folyó mögé, a kedvezőbben védhető pozícióba

vonta vissza csapatait. A másodikáról harmadikára virradó éjszaka a tokaji közúti és vasúti hidat felrobbantották. „Csapataink feladata, hogy szívósan ellenállva, minden áron megakadályozzák az ellenségnek a Tiszán való átkelésre irányuló szándékát” – táviratozták június 3-án Hennocque-nak.

A következő napok eseményei híven tükrözték az ellenséges hadvezetés szándékainak eltökélttségét. Úgyszólván az egész arcvonalon megnövekedett ellenállással, ellenlökésekkel találkoztak a magyar vöröskatonák.

A Vörös Hadsereg parancsnoksága június 3-án elérkezettnek látta az időt, hogy utasítást adjon a Tiszán való erőszakos átkelésre, a román királyi hadsereg visszaszorításának megkezdésére. A 4. hadosztálynak azt a feladatot adták, hogy Tokajnál keljen át a Tiszán, hozzon létre hídfőt, és abból kiindulva Nyíregyháza irányában nyomuljon előre. Az 1. hadosztálynak a támadás második lépcsőjeként kellett átkelnie és előnyomulnia. A 4. hadosztály a parancsnak megfelelően kísérletet tett az átkelésre, ez azonban a hidak felrobbantása, az átkelőeszközök hiánya és az erős ellenállás miatt nem sikerült.

A Sátoraljaújhely felé előnyomuló 3. dandár június első hetében feltartóztathatatlanul nyomult előre: 3-án Erdőbényét, 4-én Bodrogolaszt, 5-én Sárospatakot foglalta el.

A 6. hadosztály a Hernád völgyében, Gönc körzetében háromnapos nehéz harcban, lépésről lépésre haladva örölte fel az ellenség ellenállását. 4-én sikerült elfoglalnia Göncöt, a következő nap délutánján pedig a Haraszdombért folytatott súlyos harc után Nagyidát.

A 10. dandár a Bódva völgyében 3-án és 4-én erős ellenállásba ütközött, a 6. hadosztály sikere azonban a helyzetét megkönnyítette. Másnap 5-én sikerült Szendrőt elfoglalva Szalonnaig előrejutnia.

Napokon át váltakozó szerencse kísérte az 5. hadosztály harcait. Július 3-án, 4-én és 5-én elkeseredett ellenlökéseket indítottak a csehszlovákok a hadosztály ellen. A vörös csapatok helyenként visszavonulásra, többek között Rudabánya, Tornalja és Rimaszombat átmeneti feladására kényszerültek.

A 3. hadosztály lehetőségeit június 3-6. között az befolyásolta, hogy az 5. hadosztálynál kialakult nehéz helyzet miatt jobb szárnyának támadását kénytelen volt visszatartani. A hadosztály főerői 4-én megközelítették Gyetvát.

Az 1. dandár június 3-án elhárította a Mittelhauser tábornok utasításának megfelelően indított ellenlökést. A dandár különböző irányokban előnyomuló csoportjai talpraesetten küz-

döttek. A párkányánai csoport 3-án rajtaütésszerűen elfoglalta Érsekújvárt. A Selmecbánya felé előnyomuló 16. gyalogezred 5-én megközelítette Korponát.

Június 6-a az északi hadjárat legemlékezetesebb napjává vált, bár nem minden frontszakaszon született győzelem.

A 4. hadosztály újabb kísérletet tett, hogy Tokajtól keletre átkeljen a Tiszán, azonban érzékeny veszteségei miatt szándékának feladására kényszerült.

Siker koronázta viszont a 3. dandár erőfeszítéseit: e napon kitűzték Sátoraljaújhelyen a vörös lobogót.

A 6. hadosztály az ellenség hajnali, Nagyida visszaszerzésére irányuló ellenlökésének felszámolását követően bevonult Kassára.

Az 5. hadosztály frontszakaszán nem történt lényeges esemény.

A 3. hadosztály egyes irányokban tovább haladt előre: a 80. dandárnak Zólyom felé nyomuló osztagai elfoglalták Gyetvát.

Az 1. dandár 16. vörösezrede bevette Selmecbányát és Korponát. Ez az ezred nagyrészt szlovák nemzetiségű katonákból állt, akik bátorságukkal, lelkesedésükkel eleven tanúságot tettek a Magyar Vörös Hadsereg internacionalista jellegéről és küldetéséről.

Június 7-én a 16. vörösezred katonái ötórás harc után bevonultak Zólyomba, így az északi arcvonal legnagyobb részén sikerült elérni a Vörös Hadsereg harcoló alakulatainak azt a vonalat, amely a hadsereg-főparancsnokság tervében szerepelt.

Stromfeldék úgy gondolták: elérkezett az idő, hogy megkezdjék a haditerv második részének végrehajtását. Olyan elhatározást hoztak, hogy június közepére az I. és az e célra átcsoportosított III. hadtest erejével előkészítik a tiszántúli nagy offenzívát. Az 1. és a 6. hadosztályt ki akarták vonni a hadtest alárendeltségéből, a Dunántúlról a 8. hadosztályt Landler hadtestéhez vezényelték volna.

A következő napok eseményei azonban azt mutatták, hogy a győzelmek, a tervben kijelölt határokig történt előnyomulás ellenére a csehszlovák csapatok képesek maradtak további hadműveletek megvívására. Bár június 7-10. között a Vörös Hadsereg néhány irányban tovább nyomult előre – 9-én elfoglalták Tóketerebest, Nagymihályit, Eperjest, Tornát, Rozsnyót, 10-én pedig Bártfáig jutottak –, az ellenséget mégsem lehetett legyőzöttnek, további kezdeményezésre alkalmatlannak tekinteni.

Elsősorban az északi front nyugati szárnyán elhelyezett csehszlovák erők őrizték meg intakt-

ságukat és akcióképességüket. Ez abban is megmutatkozott, hogy június hetedikén a 7. hadosztály egy dandárjával Léva, egy másik csoporttal Érsekújvár irányában indult ellenlökésre.

Kétségtelen, hogy a Szlovákiában levő csehszlovák erők helyzete súlyosan alakult. A 3. dandár előnyomulása a ruszinszkói csoportot elvágta a többiektől. Hasonló veszély fenyegette Hennocque hadtestét is. A csehszlovák alakulatok tekintélyes része számottevő veszteségeket szenvedett, és harci szelleme erősen romlott. Gondokat okozott a csehszlovák hadvezetésnek a hadművelleti terület lakosságának körében megnyilvánuló forradalmi hangulat, a Vörös Hadsereg iránti együttérzés gyakran tettekben való jelentkezése. A csehszlovák vezető szervek június 5-én egész Szlovákiára terjedően kihírdették az ostromállapotot. Bevezették a statáriumot, túszoikat szedtek, és a leghatározottabb eréllyel léptek fel minden ellenségesnek mutakozó jelenséggel szemben. Intézkedéseik azonban csak részben érték el céljukat: „... A rendszabályok talán csökkentették az ellenséges cselekményeket, de nem nyomták el teljesen. Folytatódtak a frontvonalak mögötti lövöldözések, a szabotázs-cselekmények a vasút- és híradóvonalak ellen” – jelentette Mittelhauser tábornok a prágai hadügyminisztériumnak küldött összefoglalójában.

Henrys tábornok, a franciák lengyelországi katonai missziójának vezetője arra biztatta Csehszlovákiában tevékenykedő kollégáit, hogy nyugodtan vonják el csapataikat a lengyel határról, ahol azokat a lengyelekkel szembeni konfliktus miatt tartották. A csehszlovák vezetés tehát a harc készségét megőrizte, bár erősen kimerült hadosztályait friss alakulatokkal erősítette meg.

A Vörös Hadsereg több vezetőjét foglalkoztatták az ellenfél továbbra is megmutakozó harc készségének jelei és azok a veszélyek, amelyek ilyen körülmények között a tiszántúli hadművelet megkezdése esetén fenyegetően jelentkeztek volna. Június 9-én reggel Landler javaslatot tett a hadsereg-főparancsnokságnak a 7-i elhatározás megváltoztatására. „A csehek nincsenek még tönkrevérve, érzékenyebb veszteségeket csupán utóvédharcokban okoztunk nekik. Amennyiben a szépen megindult hadműveleteket a csehek ellen nem – vagy csak alárendelt erőkkel – folytatnánk, úgy nincs kizárva, hogy visszacsapásban lesz részünk. A hadtestparancsnokság megfontolása szerint kivihetetlennek látszik, hogy a Tiszántúlon a románok ellen kezdjük meg a hadműveleteinket, még mielőtt a csehekkel végleg le is számoltunk” – hangoztatta a javaslat. Landler azt ajánlotta, hogy a III. had-

test a Tiszán át történő támadás helyett előbb folytassa támadását az Alacsony- és a Magas-Tátra közötti területen, hogy a kelet-szlovákiai ellenséges erőket legalább a Felső-Vág völgyéig visszaszorítsák.

A kétségkívül józan és helyes értékelésen alapuló javaslattal Stromfeld és Böhm kezdetben nem értett egyet, de meglehetősen rövid időn belül megváltoztatták álláspontjukat. Ebben feltételezhetően elsősorban az erőviszonyok reális mérlegelése, az eddigi tapasztalatok játszottak szerepet. Emellett figyelembe vették a külpolitikai szempontokat is.

Június 7-én ugyanis Clemenceau jegyzéket intézett a magyar tanácskormányhoz, és a békekonferencia nevében a hadműveletek azonnali beszüntetésére szólította fel. A jegyzék azt hangoztatta, hogy a békekonferenciának szándékában áll a magyar állam küldötteinek Párizsba való meghívása a békefeltételek átvételére, ugyanakkor súlyos szankciókkal fenyegetett a hadműveletek folytatása esetén.

A tanácskormány azonnal válaszolt a jegyzékre. Hangsúlyozta, hogy az ellenségeskedéseket a csehszlovák hadsereg kezdte a demarkációs vonalak önkényes átlépésével. Javasolta, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia területén alakult államok kölcsönös problémáikat egy szűkebb konferencián rendezzék.

Mivel egyértelmű volt, hogy Clemenceau elsősorban a csehszlovák hadsereg részére kívánt lélegzetvételi lehetőséget biztosítani, a Forradalmi Kormányzótanács nem rendelte el a harcok beszüntetését. Az azonban káros külpolitikai visszhangot váltott volna ki, ha a Vörös Hadsereg azonnal támadásra indul a román királyi csapatok ellen.

Június 9-én este a hadsereg-főparancsnokság új elhatározást hozott, amelyben általában elfogadta a III. hadtest helyzetértékelését, de a hadműveletek konkrét folytatását illetően más álláspontra helyezkedett.

„Az általános helyzet megköveteli, hogy mielőtt a hadsereg zöme a Tiszán átkelve a román haderő ellen fordulna, a cseh hadsereggel hosszú időre leszámoljon.

Ennek folytán a hadsereg-parancsnokság elhatározta, hogy a Dunától északra egy nagyobb erőcsoportot von össze és ezzel nyugati irányban támadólag lép fel, míg a Hernád és a Felső-Vág völgyébe visszavonuló erőket csakis megfigyeli, és egy csoportnak Ruttka felé való előretolása által a Vág völgyének kiürítését kierőszakolja.”

Harcok június 10-17. között. Június tizedikétől néhány napig mindkét vezérkar figyelme az arcvonal nyugati szárnyára irányult.

Június 10-én az addig állandóan visszavonuló 2. csehszlovák hadosztály, amelynek állományát jelentősen megerősítették, visszavonulásra kényszerítette a 80. dandár Besztercebánya felé nyomuló osztagait, s egyidejűleg egy ezrednyi erővel támadást indított a Selmecbányán berendezkedett gyenge vörös zászlóalj ellen. A hajnaltól késő délutánig tartó küzdelem során a magyarok nem tudtak tovább kitartani, feladták Selmecbányát.

Tizenegyediken és tizenkettediken a csehszlovák 7. hadosztály Léva megszerzésére indított támadást, ezt azonban a 16. gyalogezred, a budapesti 3-as és a honti vadászok, a tüzérség, a 9. számú páncélvonat elhárították, majd visszaszorították a csehszlovákokat a Garam mögé.

A következő napon a csehszlovák 2. hadosztály a 80. dandár végsőkéig kimerült zászlóaljait Zólyom feladására kényszerítette. A hadsereg főparancsnokság a dandárt megerősítette a friss délszláv zászlóaljjal, és intézkedett az egyre egyértelműbben ellenforradalmi magatartást tanúsító Folkusházy dandárparancsnok leváltására.

Június 15-én ismét megélénkült az arcvonal keleti része is. A csehszlovákoknak egy akció során sikerült Mecenzéfet elfoglalniuk. A IV. dandár Tiszolc ellen indított támadása a 39. vörösdandárt Tiszolc és Rimakokova feladására kényszerítette.

Június 16-án az északi arcvonal egész szélességében megindult a csehszlovák csapatok napok óta előkészített ellentámadása.

A szövetségesekre való tekintettel Clemenceau ugyan Prágát is a hadműveletek beszüntetésére sürgette, ez azonban a csehszlovák csapatokat irányító francia tábornokokat és a csehszlovák vezetőket nem zavarta, legfeljebb arra ösztönözte, hogy a magyar csapatok támadásaira hivatkozva magyarazzák akcióikat. Ez az állításuk azonban a június 10. óta eltelt napok eseményeit figyelemmel kísérve a valósággal ellentétes volt.

A szlovákiai csehszlovák haderő keleti hadteste Eperjes és Kassa elfoglalására törekedett. A fő feladat végrehajtását a 6. hadosztályra bízták, ugyanakkor a ruszinszói csoport azt az utasítást kapta, hogy Nagymihályin és Gálszécsen át

nyugat felé támadva, vonja magára a Kassát védő magyar alakulatok figyelmét. Feladatot kapott a néhány nappal korábban, a poprád-iglói vasútvonal biztosítására létrehozott ideiglenes hadosztály is: akcióival a 6. hadosztály előnyomulását kellett támogatnia.

A nagy erővel megindított támadás a III. hadtest parancsnokságát aggodalommal töltötte el. Stromfeld ugyanis néhány nappal korábban a hadtest erőinek egy részét – a távolabbi célok érdekében – elvonta. Hennocque csapatai helyenként sikereket értek el: a Tarcza völgyében bevették Kisszebent, tért nyertek Eperjestől és Kassától nyugatra, a Sajó völgyében elfoglalták Rozsnyót. Landlerék kérték a hadtest megerősítését, amit a főparancsnokság – bizonyos vonakodás után – a következő napon meg is tett.

Az Eperjes körül zajló harcokkal egy időben a városban történelmi jelentőségű esemény zajlott le: *kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot*. Az újonnan létrehozott Szlovák Tanácskormány bejelentette: szövetségre lép az Orosz és a Magyar Tanácsköztársasággal. Határozatokat hozott, melyek a szlovák szocialista állam megszervezésére, a Szlovák Vörös Hadsereg létrehozására irányultak.

A csehszlovák csapatok támadása az arcvonal többi szakaszán is kibontakozott.

A Rima völgyében a IV. dandár Rimaráhóig jutott előre.

Teljes erővel indult meg Mittelhauser tábornok hadtestének támadása Léva ellen. Három irányból, északról, északkeletről, és a Garamon át nyugatról indultak meg a támadóoszlopok a várost védő 3. hadosztály vöröskatonái ellen. A szinte reménytelennek látszó helyzetet az mentette meg, hogy a III. hadtesttől az arcvonal nyugati szárnyára irányított 4. hadosztály a legjobb időben érkezett, azonnal harcba lépett, és a Lévat nyugat felől támadó csoportot visszavonulásra kényszerítette.

A csehszlovák csapatok június 17-én is erőfeszítéseket tettek a támadás folytatására. Ezek az erőfeszítések jobbára eredménytelenek maradtak, egyrészt a katonák kimerülése, másrészt a Vörös Hadsereg csapatainak ellenállása, tartalékainak bevetése következtében.

8. A Tanácsköztársaság gazdasági és politikai helyzetének rosszabbodása

A Vörös Hadseregnek az északi arcvonalon elért sikerei a lakosság széles köreiben nagy lelkesedést váltottak ki. A fővárosban és vidéken tömeggyűléseken ünnepelték a hadsereget, a városok és falvak egész sorának felszabadítását. A győzelmek azonban nem szüntették meg az egyre súlyosbodó gondokat.

A Tanácsköztársaság gazdasági helyzete napról napra rosszabbodott. A szűk területre visszaszorult ország iparát a legfontosabb nyersanyagok hiánya bénította. A világháború alatti kényszerű rablógazdálkodás a tartalékokat felemésztette. Az ország nyersanyagforrásai erősen korlátozottak lévén, behozatalra lett volna szükség, ezt azonban az antant szigorú blokádja lehetlenné tette. (Az Ausztria és Magyarország között folyó gyér kereskedelem és a déli határokon folyó csempészség semmit sem oldhatott meg.)

A nyersanyaghiány mellett az ipar helyzetét súlyosbította, hogy a munkásság legtudatosabb, legönfeláldozóbb elemei a hadseregbe bevonultak. Lazult a munkafegyelem. A termelés csökkent.

Általánossá vált az áruhiány. A városok, elsősorban Budapest lakosságának élelmiszer-ellátása nagy nehézségekbe ütközött, mert a kollektív gazdaságok nagymértékben kiürült raktáraiból és a megfogyatkozott állatállományból a Vörös Hadsereg ellátását is biztosítani kellett. A paraszti magángazdaságok az agrárpolitikában elkövetett hibák, a „fehér pénz” kényszerű forgalomba bocsátásával járó bizalmatlanság, de főként a mezőgazdasági termékekért vagy azok áráért beszerezhető közszükségleti cikkek hiánya miatt a lehetségesnél jóval kisebb mértékben járultak hozzá az élelmezési gondok enyhítéséhez.

A dunántúli parasztságnak még kétségkívül voltak élelmiszer-tartalékai. Az adott helyzetben az állam ebből csak fegyveres erő felhasználásával történő általános rekvirálás útján szerezhetett volna meg valamit. Megkockáztatható annak megállapítása, hogy ez a dunántúli parasztságnak a proletárdiktatúrával szembeni magatartását még károsabban és tartósabb negatív következményekkel befolyásolta volna, mint a nagybirtok szocializálása.

A nélkülözések fokozták az 1914 óta növekvő háborús fáradtságot. Ennek jelei megmutakoztak a munkásosztály soraiban is. A birtokos parasztság az ország számos részében kívülálló-

ként, helyenként pedig az ellenforradalmi bujtogatás hatására ellenségesen viselkedett. A kiábrándulás jelei mutatkoztak az alkotó értelmiség egy részének, elsősorban az írók és újságírók soraiban is. A szocializmus ellenségei egyre bátrabbá és aktívabbá váltak. Budapesten és a Dunántúl több megyéjében fegyveres ellenforradalmi gócok szerveződtek, lázadások törtek ki, amelyeket a dunántúli katonai alakulatoknak és a vörösőrség osztagainak harcban kellett felszámolni.

Megerősödött, szervezettebbé és célratörőbbé vált a proletárdiktatúra munkásmozgalmon belüli ellenzéke.

Azok a munkásmozgalmi vezetők, főleg szakszervezetiek, akik már március 21-e előtt is helytelennek tartották a szocialista forradalom végigvitelét, akik április végén és május elején a szovjethatalom feladását tartották szükségesnek, ismét egyre erőteljesebben követelték a proletárdiktatúráról való lemondást, egy március 21-e előtti típusú politikai rendszerhez való visszatérést és az antanttal való megegyezést. Mivel törekvéseik legfőbb akadályát a kommunistákban és a hozzájuk csatlakozó volt szocialdemokrata baloldaliakban látták, igyekeztek őket a párt és az állam vezetéséből kiszorítani.

A centristák tekintélyes személyiségei, az állami és pártszervek számos vezetője mind egyértelműbben állt a jobboldali ellenzék mellé. Kunfi, Weltner, Böhm és mások, akik annak idején féltelmektől sem mentes várakozással vagy az elkerülhetlent tudomásul véve mentek bele a kommunistákkal való megegyezésbe, a Tanácsköztársaság kikiáltásába – bár később többször az általános lelkesedés hatása alá kerültek –, az egyre növekvő nehézségek befolyása alatt maguk is egyre szükségszerűbbnek vélték a rendszer radikális megváltoztatását, illetőleg a proletárdiktatúra feladását.

Magatartásukat a nemzetközi viszonyok kedvezőtlen alakulása mellett az őket megnyerni akaró antant-diplomaták és különféle ügynökök ígéretesei befolyásolták. Ezek szerint a kommunisták félreállítása és a proletárdiktatúra felszámolása esetén egy, főként szakszervezeti vezetőkből álló kormány az antant szimpátiájától és cselekvő segítségétől támogatva, az 1918. október 31. után elért politikai és gazdasági vívmányok lényegét bizonyos kompromisszumok árán megőrizhette volna.

A Tanácsköztársaság belső nehézségeinek növekedése mellett a fő veszélyt a nemzetközi forradalmi mozgalom megtorpanása, számos veresége, Szovjet-Oroszország katonai helyzetének rosszabbodása jelentette.

Május végén Szamuely Tibor bravúros repülőteljesítmény részeként Szovjet-Oroszországba utazott, ahol tárgyalt Leninnel és a Vörös Hadsereg több vezetőjével. Lenin a magyar munkásokhoz Szamuelyvel küldött üdvözlésben kitartásra, keménységre, a kishitűség és az ingadozás elleni következetes harcra hívta fel a magyar proletariátust, s hangsúlyozta háborújának igazságos, forradalmi jellegét: „Az a háború, amelyet ti viseltek, az egyetlen jogos, igazságos, igazán forradalmi háború, az elnyomottak háborúja az elnyomók ellen, a dolgozók háborúja a kizsákmányolók ellen, háború a szocializmus győzelméért.”

Kun később így foglalta össze a hazatért Szamuely Szovjet-Oroszország katonai helyzetéről adott jelentését: „... Nem számíthatunk hamarosan arra, hogy Kelet-Galicián keresztül egyesülhessünk az orosz Vörös Hadsereggel; lehetséges, hogy a Besszarábia elleni katonai tüntetéssel a románok figyelmét keleti határaikra vonja az ukrajnai szovjet kormány, de a katonai helyzet Szovjet-Oroszországban még nehezebb, mint nálunk.”

1919 nyarán a lengyel és román csapatok megszállták Galiciát, és a Kárpátoktól keletre kordont hoztak létre a két szocialista állam között.

Azok, akiknek márciusi magatartását alapvetően befolyásolta az Oroszországi Vörös Hadsereg gyors nyugati előnyomulásába vetett hit, a nemzetközi körülmények kedvezőtlen fordulata hatására minden reményüket elvesztették a szocialista társadalmi rend Magyarországon való megőrzésének lehetőségében.

Június 13-án Clemenceau újabb jegyzéket küldött Budapestre. Ebben ismételt követelte a hadműveletek beszüntetését. Ugyanakkor kiállításba helyezte: ha a Vörös Hadsereg a demarkációs vonalak mögé visszavonul, intézkednek arról, hogy a román királyi hadsereg is haladéktalanul kivonuljon a Tiszántúlról.

Az ellenzék túlnyomó része a kibontakozás lehetőségét látta az antant jegyzékeiben, és a vezetők közötti egyre éleződő vitában a követelések elfogadása mellett állt.

A párton belüli jobboldali ellenzék tagjai abban a tudatban folytatták tevékenységüket, hogy az ország békéjének megteremtése, gazdasági és szociális helyzetének megjavítása, a vezetés megszerzésére, a kommunisták kiszorítására irányuló erőfeszítéseik sikerétől függ.

A június 12-ét követő napokban megtartott pártkongresszuson a jobb- és baloldali ellentéte éles összecsapásokban nyilvánult meg. A jobb- és baloldaliak a párt vezető testületeiből, és csak a kommunisták határozott fellépésének hatására (akik azzal fenyegették meg őket, hogy az ügyet a munkásság nyilvánossága elé viszik) visszakoztak. Böhm – akinek tekintélyét a harci sikerek megnövelték – fegyveres hatalomátvételre tett javaslatot több ellenzéki, volt szociáldemokrata vezetőnek. Javaslatát azonban nem fogadták el. Tudták, hogy a munkások nagyobb része ezt ellenezné. Valószínűleg arra is gondoltak, hogy a hadseregre támaszkodó hatalomátvétel magában rejti azt a veszélyt, hogy megnő a régi tisztek politikai szerepe. A tanácsállam vezetésében kiobbantott puccs az ellenforradalmi erők malmára hajtotta volna a vizet.

A hátszágban jelentkező nehézségek, a párton belüli ellentétek kiéleződése kihatottak a hadsereg hangulatára, harci szellemére is.

Pedig a Vörös Hadsereg nehézségei ezek nélkül is növekedtek. A vöröskatonák jó része, különösen a katonai megpróbáltatásokhoz nem szokott, rosszul táplált emberek elfáradtak a hosszú ideje tartó, nehéz terepen vívott harcokban. Egyes alakulatok komoly veszteségeket szenvedtek: június közepére számos alegység létszáma közel a felére csökkent.

Május 2-át, a proletariátus általános mozgósítását követően a fegyverforgatásra alkalmas munkások jelentős része bevonult a hadseregbe. A munkások további elvonása a termelőmunkától akadályokba ütközött, a termelés még nagyobb fokú visszaesésével fenyegetett.

A Forradalmi Kormányzótanács a toborzáson és az üzemi munkásság lajstromozásán alapuló hadkiegészítés elégtelenségét felismerve, június 5-én rendeletet adott ki a 18 és 45 év közötti dolgozók általános védkötelezettségéről. A rendelet a fővárosra, a Duna-Tisza közére és az északon felszabadított területekre vonatkozóan előírta a sorozást, azzal, hogy ezt június 10–21. között kell megtartani. Az intézkedés eléggé elkésve született, és az északi hadjárat eseményeire akkor sem tudta volna kedvező hatását éreztetni, ha minden az elképzelések szerint történik.

A Vörös Hadsereg hadrendjében május közepén nyilvántartott 113 zászlóaljjal szemben június 15-ére 168-ra növekedett a zászlóaljok száma. A zászlóaljok számának növekedése azonban nem jelentette a hadsereg ilyen arányú erősödését, mert az átlagos létszám jelentősen csökkent. Májusban átlagban 456 puskával számolt egy zászlóalj, egy hónappal később 358-cal.

178 / GÉPPUSKA AZ ASTORIA ELŐTT, 1918. OKTÓBER 31.

179 / A TÉRPARANCSNOKSÁG, 1918. OKTÓBER 31.

271 / A ROMÁN KIRÁLYI CSAPATOK BUDAPESTEN

272 / A ROMÁN KIRÁLY KITÜNTETÉSEKET AD ÁT A TISZAI FRONTON

9. Az északi front nyugati részén vívott harcok (június 17–24.)

A hadsereg-főparancsnokság, június 9-i elhatározásának megfelelően, június 12-én kiadta a Dunától északra, nyugati irányban végrehajtandó hadművelet előkészítésére vonatkozó parancsát: „A Hadsereg-főparancsnokság szándéka egy nagyobb erőcsoportot a Lévától nyugatra fekvő és a Párkányána-Érsekújvár vasútvonal között fekvő területen felvonultatni és a felvonulás befejeztével ezen erőkkel nyugati irányban előnyomulva a szemben talált ellenséget megverni” – foglalta össze a parancs a feladat lényegét.

A támadás vezetésére megszervezték az V. hadtestparancsnokságot, ennek élére Pogány Józsefet állították. A hadtest alárendeltségébe a 3., 4. és a 8. hadosztályt helyezték. A 3. hadosztály eddig is a körzetben harcolt, a 4. és 8. hadosztály a felvonulási körletbe 14-én és 15-én érkezett meg. Ez lehetővé tette, hogy a június 17-ére tervezett támadás megkezdése előtt az egyes alakulatok már a védelmi harcokba bekapcsolódjanak. Így a 4. hadosztály megérkezése – mint írtuk – a lévai harcok kimenetelére jelentős hatást gyakorolt.

Még a támadás megkezdése előtt, június 16-án Böhm az antant jegyzékét és a tanácskormány választását parancsban ismertette az alakulatokkal. Elrendelte a hadműveletek beszüntetését, és azt, hogy az elfoglalt pozíciókból sem előre, sem hátra nem szabad vonulni.

Mivel a csehszlovák hadsereg az egész arcvonalon folytatta a támadásait és semmi jelét nem mutatta annak, hogy figyelembe kívánja venni Clemenceau-nak a hadműveletek kölcsönös beszüntetésére vonatkozó felhívását, június 17-én az V. hadtest bal szárnyán elhelyezkedő 8. hadosztály megkezdte előnyomulását Érsekújvár irányában, hogy az ellenség Lévára nehezedő nyomását csökkentse. A hadosztály fő oszlopa Ölved, Nagysurány irányába indult meg azzal a céllal, hogy Érsekújvárt északról elvágja Mittelhauser Lévával szemben felvonultatott főerőitől. A hadosztály egy ezrede két páncélvonat támogatásával a párkány-érsekújvári vasútvonal mentén nyomult előre, egy erősebb csoport pedig Ógyalla irányában támadott.

Június 18-án a korábbi harcokban teljesen kimerült 3. hadosztályt az V. hadtest parancsnoksága pihentetés és feltöltés céljából a második vonalba vontatott vissza.

A hadosztály arcvonalát Lévától északnyu-

gatra és nyugatra a 4. hadosztály vette át. A friss erők bevetésének hatása megmutatkozott, a várost támadó erők visszavonulásra kényszerültek.

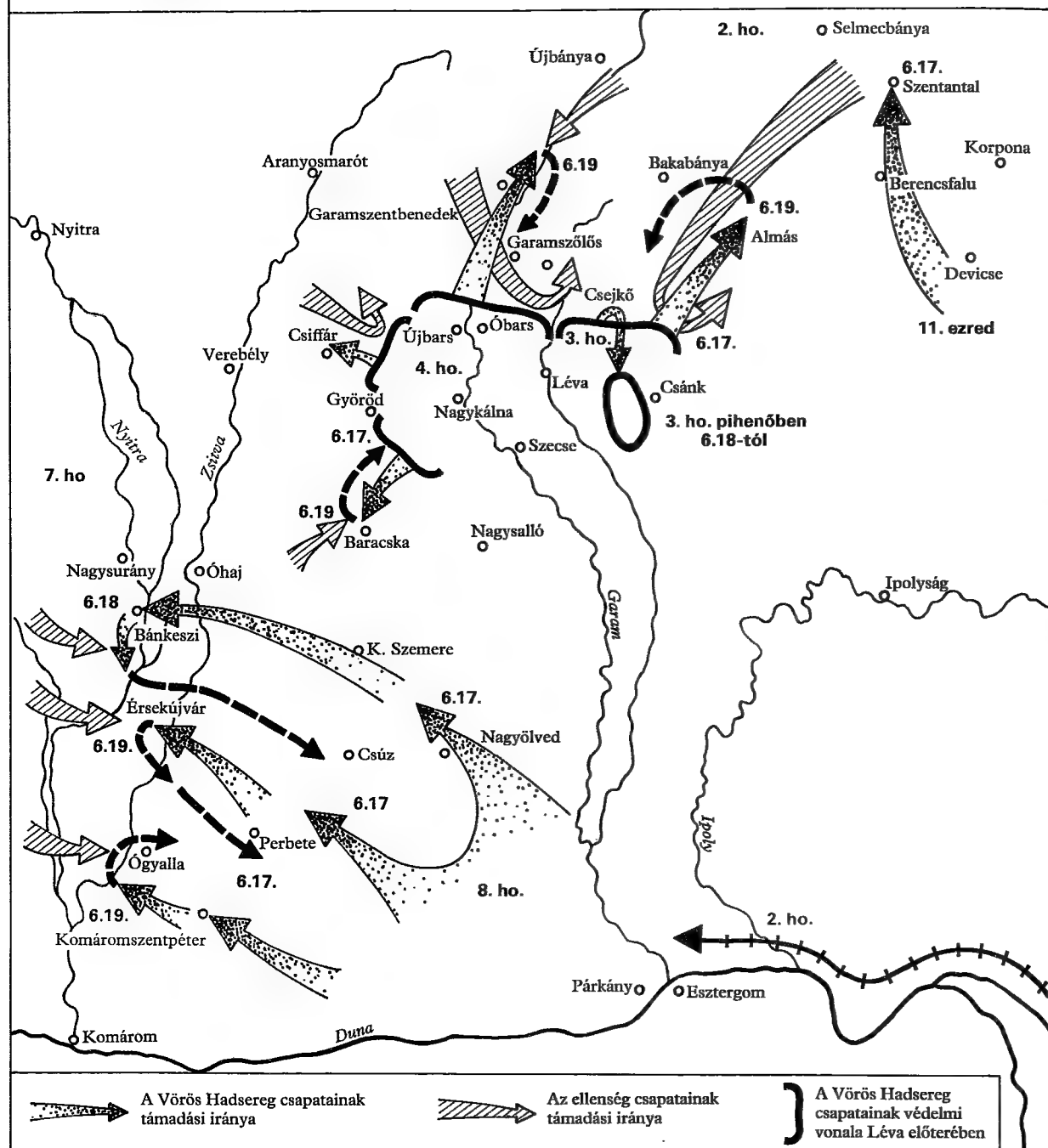
E napon a 8. hadosztály főerői Érsekújvártól északra elérték Nyitrát, és elfoglalták Bánkeszt. Ezt követően két zászlóaljat és két üteget déli irányban, Érsekújvár felé irányítottak.

A Vörös Hadsereg Érsekújvár térségében elért sikerei nehéz helyzetet teremtettek Mittelhauser számára, aki Pozsony elvesztésétől tartott. Šrobár miniszter visszaemlékezéseiben leírja, hogy június 18-án este megjelent nála Mittelhauser tábornok, és arra kérte, hogy a kormánnyal Trencsénbe vagy Brnóba vonuljon vissza, mert a Pozsonyba vezető út a magyarok előtt szabaddá vált. „Megkérdeztem – írja Šrobár – és semmi segítség nincs, amivel meg lehetne állítani az előnyomuló magyar katonákat? Nincs, felelte a tábornok.”

Az előnyomulás Pozsony felé azonban nem folytatódott. Ennek egyrészt az a magyarázata, hogy a hadtest parancsnoksága – Stromfelddel egyetértésben – a 4. hadosztályt Ruttká, a hadtest főerőit pedig – melyekhez az újonnan érkezett 2. hadosztály is csatlakozott – Nyitra és Vág-sellye felé irányította. A Pozsony felé előnyomuló csapatok megtorpanásának a másik oka az volt, hogy június 19-én már eljutottak a katonákhoz az antanttal folyó jegyzékváltásról szóló hírek. A katonák a közeli fegyverszünet és a kilátásba helyezett visszavonulás tudatában sok alakulatnál értelmetlennek és feleslegesnek tartották a további erőfeszítéseket: „A legénység hangulata beérkezett újsághírek alapján nyomott, a támadást folytatni nem akarják. Ennek következménye, hogy eddig Érsekújvárt el nem foglalták” – jelentette a 8. hadosztály parancsnoka, Gajer Jenő. Bár a nap folyamán az V. hadtest északi szárnyán a 4. hadosztály még határozottan folytatta a visszavonuló ellenség üldözését, más alakulatok is demoralizálódtak: „A csapatok harcértéke az utolsó napok újsághírei folytán erősen süllyedt. Hangulat letargikus vagy politizálni vágyó. A csapat támadni nem akar, s a kiadott intézkedéseket a vezetők öntevékeny túlkapásának akarja minősíteni” – jelentette a hadtestparancsnokság a hadsereg-főparancsnokságnak.

A katonák körében jelentkező hangulat valós okokra támaszkodott. A Tanácsköztársaság ve-

AZ V. HADTEST HADMŰVELETEI AZ ARCVONAL ÉSZAKNYUGATI SZAKASZÁN 1919. JÚNIUS 17-23.

zetésében folyó vitában fokozatosan azok kerültek többségbe, akik az antant követeléseinek elfogadását tartották szükségesnek.

A Tanácsok Országos Gyűlésének a külpolitikával foglalkozó értekezletén, június 19-én csúcsosodott ki és dőlt el a vita. A felszólalók többsége – eltérő megfontolások alapján – úgy látta,

hogy eleget kell tenni a Clemenceau-jegyzékben foglalt kívánságoknak. A napirend előadója, Kun Béla maga is ezt látta helyesnek. Kun azt is kétségkívül jól mérte fel, hogy az ország súlyos gazdasági és élelmezési helyzete, a politikai problémák sokasodása, az ellenforradalom mind fenyegetőbbé váló mozgolódnása, nem utolsósor-

ban a Vörös Hadsereg kifáradása, a katonai utánpótlás elégtelensége miatt a proletárdiktatúrának lélegzetvételi szünetre van szüksége.

Kun kezdettől fogva tisztában volt azzal, hogy a magyar proletárdiktatúra – egy parányi szigete a forradalomnak az ellenforradalom tengerében – csak a nemzetközi szocialista forradalom előretörése esetén, arra támaszkodva tarthatja fenn tartósan magát. Június közepén már nyilvánvalóvá vált, hogy a szocialista forradalom európai továbbterjedése – legalábbis egy időre – várat magára. Ezért az a cél vezette, hogy lényeges engedmények árán is, a breszt-litovszki szovjet megoldáshoz hasonlóan időt nyerjen, és a túlérőnek engedve ugyan, de megőrizze a nemzetközi szocialista forradalom magyarországi kis erődjét.

Ezt azok sem vitatták, akik a Kun Béla által előterjesztett javaslattal, a Vörös Hadsereg visszavonásának elrendelésével nem értettek egyet, mivel attól tartottak, hogy az antant nem fogja ígéreteit teljesíteni. Egyes kommunisták, mint Szamuely Tibor is, egyebek között a világforradalom eszméjének, a szovjet szövetségesnek cserbenhagyását látták a visszavonulásban. Voltak olyanok is, akik azért bírálták Kun javaslatát, mert úgy vélték, hogy az ország területi megcsonkításába való belenyugvást jelenti.

Június 19-én Kun Béla táviratot kapott Lenintől. Lenin helyeselte azokat a törekvéseket, hogy a Tanácsköztársaságot lélegzetvételhez juttassák. „Minden alkalmat a lehető legjobban ki kell használni az ideiglenes fegyverszüneti szerződés vagy béke kieszközlésére, hogy a népet lélegzetvételi szünethez juttassák.” Ugyanakkor óva intette a magyar vezetőket attól, hogy bízzanak az antant ígéreteiben: „Becsapják önöket, és megpróbálnak időt nyerni abból a célból, hogy összezúzhassák önöket és bennünket.”

A tanácskongresszus a vitát követően egyhangúlag elfogadta Kun Béla előterjesztését.

A Tanácsok Országos Gyűlésének határozatát nem követte a fegyvernagyvadás azonnali elrendelése. Egyrészt azért, mivel a Tanácsköztársaság vezetői igyekeztek az antanttól konkrét biztosítékokat kapni a kilátásba helyezett pozitív lépéseket illetően, másrészt a csehszlovák csapatok részéről tapasztalt támadó szándék is azt indokolta, hogy a Vörös Hadsereg megőrizze, megerősítse pozícióit, és ahol lehetséges, védekezésre vagy visszavonulásra kényszerítse a szemben álló csapatokat. Nem volt kétséges, hogy az antant tárgyalási szándéka és engedékenysége csak addig tart, míg magával szemben erős érez.

A Vörös Hadsereg tevékenységére egyre jobban rányomta bélyegét a politikai vezetés elhatározása: a közelgő fegyverszünet és a várható visszavonulás.

Június 20-án az V. hadtestnél a 4. hadosztály két csoportja folytatta előnyomulását a Garam völgyében, illetőleg Nyitra irányában. A hadosztály bal szárnyán nem történt különösebb esemény.

A 8. hadosztály egy osztaga behatolt Érsekújvárra, de egy páncélvonat tüzeinek hatására visszavonult.

A 2. hadosztály június 20-án beérkezett a kijelölt felvonulási körzetbe. A bekövetkezett események miatt azonban lényeges szerepet már nem játszhatott.

Június 21-én az V. hadtest csapatainak tevékenységét már a harci kedv nagyarányú csökkenése, az éberség hanyatlása jellemezte.

A Garam völgyében előnyomuló, korábban szépen harcoló 2. munkásezredet az ellenség, a biztosítás hiányát kihasználva, rajtaütésszerűen megtámadta. Az ezred veszteségét a hadtestparancsnokság jelentése 70%-osnak értékelte, a későbbiekben azonban kiderült, hogy a tényleges veszteség jóval kevesebb. Étkelés közben érte a rajtaütés a 4. hadosztály egy másik csoportját.

A hadtestparancsnokság június 21-én este kiadott parancsában még a hadművelet folytatását írta elő, a csapatok hangulatában beállott változás miatt azonban ennek reális lehetősége már nem volt meg.

Június 22-én délután Mittelhauser felismerte, hogy az V. hadtest támadó lendülete alábbhagyott, ezért csapatait erőteljes támadásra utasította. Lévéval szemben álló erői északról és nyugatról a város felé előnyomulva egyaránt tért nyertek. Mittelhauser hadtestének jobb szárnya Érsekújvártól északra és délre szintén támadásba ment át. A gyenge ellenállást tanúsító 8. hadosztály visszavonult.

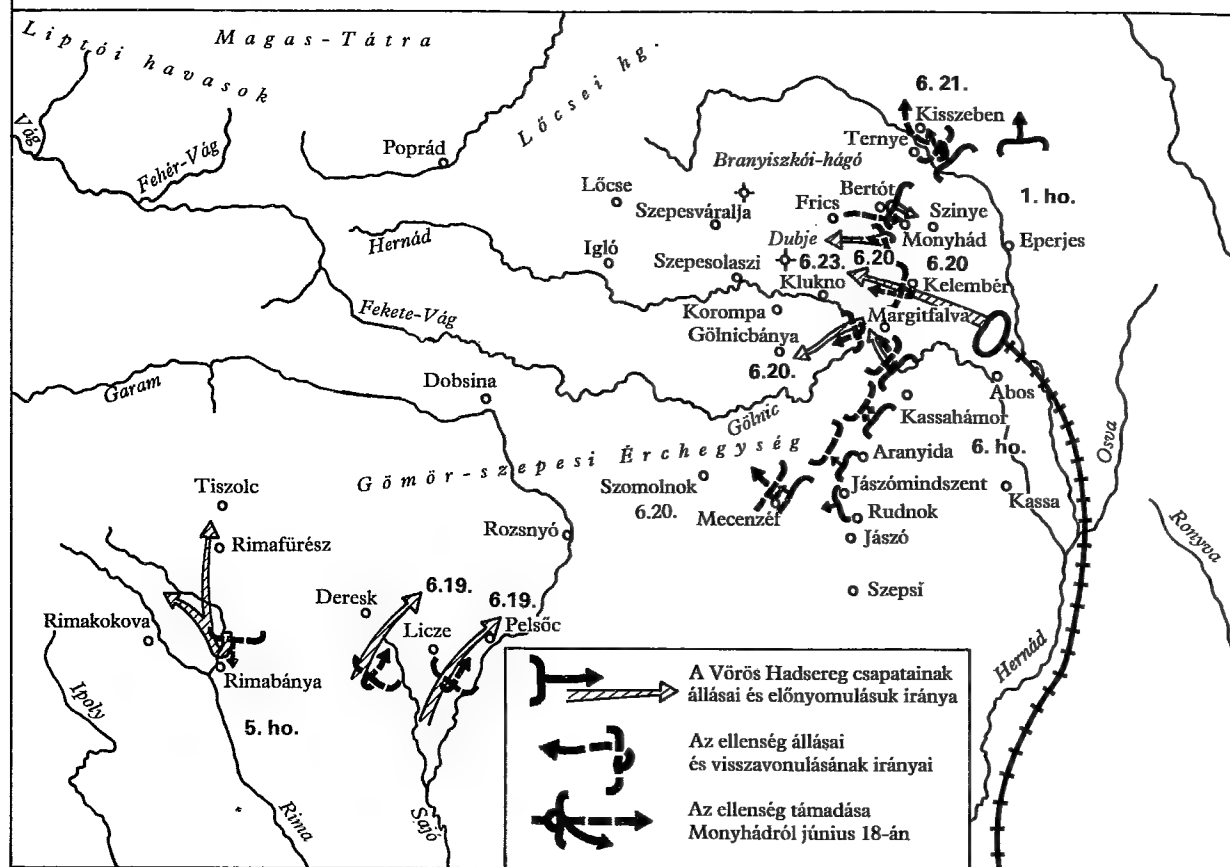
Június 23-án, az északi hadjárat utolsó napján a csehszlovák csapatok tevékenysége is alábbhagyott. Az V. hadtest egész arcvonalán csak kisebb, helyi jelentőségű harcok folytak.

Bár a június 17-ét követő napokban a magyar hadvezetés a legnagyobb figyelmet az V. hadtest hadműveleteire fordította, az északi front többi szakaszán sem pihentek a fegyverek.

A III. hadtest Hennocque hadosztályaival Eperjestől és Kassától nyugatra, valamint északnyugatra folytatott harcot.

Az 1. hadosztály a csehszlovák csapatok 16-án kezdett támadásának kifulladását követően átvette a kezdeményezést, és az ellenséget visszaszorítva,

HARCOK AZ ARCVONAL ÉSZAKKELETI SZAKASZÁN 1919. június 18–24.

június 23-ig a Branyiszko-hágó felé vezető utat uraló Dubje-magaslatig jutott. A hadosztálynak ez a teljesítménye annál figyelemre méltóbb, mert a 8. munkásezred június 22-én fellázadt, s arra hivatkozva, hogy a további harc minden értelmét elvesztette, elhagyta állásait és visszavonult. Az ezredet lefegyverezve a hátszágba szállították.

A 6. hadosztály becsülettel védte Kassát, majd ellentámadásba átmenve ismét kijutott a Gölnicbánya–Mecenzél vonalra.

Mivel az 1. és a 6. hadosztály között rés támadt, ennek lezárására Stromfeld a 2. dandárt a Hernád völgyébe csoportosította át. A dandár végrehajtotta feladatát: Kelembérenl áttörte a 6. csehszlovák hadosztály védelmét, és Klučnoig jutott előre.

Június 17–23. között az 5. hadosztály is eredményesen harcolt, annak ellenére, hogy csapatainak egy része erősen elfáradt. Szakall hadosztályparancsnok azt jelentette, hogy a dandár zászlóaljai nagyfokú kimerültségük miatt harcképtelenné váltak. Stromfeld ezért a rimavölgyi

arcvonalszakaszt három zászlóaljjal és egy üteg-gel megerősítette. Ezt követően a hadosztály korábbi visszavonulásból ismét támadásba ment át, s a Sajó, valamint a Rima völgyében egyaránt előrejutva elérte Pelsőc–Tiszolc–Rimakokova vonalát.

Június 24-én hajnali 5 órakor az északi arcvonalon érvénybe lépett a fegyverszünet, amelyet a Vörös Hadsereg főparancsnoksága, valamint Pellé tábornok közötti többszöri jegyzékváltás előzött meg.

Ezzel lezárult az északi hadjárat, melynek során a Vörös Hadsereg és a fiatal magyar szocialista állam tanúbizonyságot tett erejéről, ütőképességéről. Ellenségeit tárgyalásokra kényszerítette. A sikerek ország-világ előtt igazolták, hogy a dolgozók túlnyomó többsége szorosan kötődik a Tanácsköztársasághoz, és szocialista hazájáért, a kivívott hatalomért a legnagyobb áldozatokra is kész.

A hadjárat kifejezését adta a Magyar Tanácsköztársaság és a Vörös Hadsereg internaciona- lista jellegének. A proletárhadsereg – amelynek

soraiban bátran küzdöttek sok testvéri nép fiai – honvédő háborút folytatott, és nem hódító céloktól vezetve, hanem felszabadító misszió je- gyében nyomult előre. E küldetés teljesítése tet- te lehetővé a Szlovák Tanácsköztársaság meg- születését.

A júniusi harcok során megmutatkoztak a hadsereg és a hátszág gyenge pontjai is. Vilá- gossá vált, hogy a haderő személyi és anyagi utánpótlásának megjavítása, a hátszág politi- kai és gazdasági megszilárdulása nélkül tartós hadászati eredményeket nem lehet elérni.

10. A június 24-i katonai ellenforradalom

Június 20. körül az ország egyes részein ellen- forradalmi lázadás tört ki: Kalocsa és környé- kén, Tolna és Pest megyében, Aszód és Pécel környékén. Heteken át készítették elő a buda- pesti katonai ellenforradalmat. Az ellenforrada- lom vezérkarának két tagja a Haubrich József parancsnoksága alatt álló IV. hadtest vezetői kö- zül került ki: Hönig Vilmos, a Vasas-hadosztály parancsnoka és Lajtós százados, Haubrich ve- zérkari főnöke. A szervezkedést Lemberkovics Jenő százados vezette.

A lázadók elsősorban a katonai alakulatokra támaszkodtak – a Ludovika Akadémiára, az En- gels (volt Vilmos) laktanyára, valamint a Dunai Hajórajra –, ahol a vezetést a kezükben tartották.

Az ellenforradalom előkészítői úgy gondol- ták, hogy a volt szociáldemokraták és a kommu- nisták közötti ellentétek miatt a munkásság egy részét maguk mellé állíthatják. Akciójuknak igyekeztek olyan színezetet adni, mintha a kom- munisták ellen, de a szociáldemokrácia érdeké- ben harcolnának. A szervezkedés során felvették a kapcsolatot a szakszervezetek egyes vezetőivel is. Azok tárgyaltak velük, de konkrét megegye- zésre nem jutottak. Tájékoztatták szándékaikról Haubrich Józsefet is, azonban – az ügyről való hallgatáson túl – konkrét segítséget nem kaptak tőle.

Lemberkovicsék arra számítottak, hogy fel- kelésükhöz hamarosan csatlakoznak a hadsereg más alakulatai és a polgárság tömegei is.

Június 24-én délután az Engels laktanya ágyúinak megdörrenése adott jelt a lázadás meg- kezdésére. Ezt követően három monitor Újpest magasságában a Dunáról tűz alá vette a Clarisseu- mot, amelyben egy karhatalmi alakulat helyez- kedett el. Ezután délnek hajózva a déli összekötő vasúti hídig mentek, ahonnan visszafordulva, a Lánchídtól több lövést adtak le a Szovjetházra, ahol a népbiztosok egy része lakott. A Ludovika Akadémia egy különítménye elfoglalta a József- telefonközpontot.

Akciójukhoz azonban a budapesti helyőrség

nem csatlakozott. Egyedül az újpesti Mauthner börtény őrsége állott melléjük, de a Váci úti han- góskodáson túl többre ez sem vállalkozott, s az ellene felvonult karhatalmi alakulatnak hamaros- san megadta magát. Az Engels laktanya félreve- zett katonái maguk tartóztatták le tisztjeiket, amikor megtudták, hogy milyen célokra akarják őket felhasználni. A budapesti hadtest egyes ve- zetőinek szabotáló tevékenysége miatt a Ludo- vika Akadémia lázadásának felszámolására kez- detben nem tettek határozott lépéseket. A had- testparancsnokságon megjelenő és a helyszínen is intézkedő Szántó Béla hadügyi népbiztos azonban hamarosan rendet teremtett. A ludovi- kások 25-én hajnalra mind a József-központban, mind az akadémián megadták magukat.

25-én reggel már csak a hajóraj egységei ma- radtak az ellenforradalmárok kezében. Teljesen reménytelen helyzetük miatt a monitorok – amelyekhez a flottilla újabb egységei csatla- koztak – még a délelőtt elhajóztak dél felé, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba dezertál- janak. Pakshoz érve az ott állomásozó két őrna- szádot, a Vizát és Compót is csatlakozásra szólí- tották fel. A két naszád legénysége azonban ezt megtagadta. Példájuktól felbátorodva, a köte- lékben haladó „Munka” felfegyverzett gőzös le- génysége letartóztatta tisztjeit, majd a vörös lo- bogót felhúzza tüzet nyitott a monitorokra. Az egyenlőtlen küzdelemben a „Munka” elsülly- lyedt, a legénység súlyos veszteséget szenvedett.

A lázadás kirobbanását követően Kun Béla a hadsereg főhadiszállására, Gödöllőre utazott, hogy a sorsdöntő órákban személyes jelenlétével segítse a szükséges intézkedéseket és megakadá- lyozzon minden ellenforradalmi kísérletet. Tisztában volt azzal, hogy ha a többségében régi vezérkari tiszttekből álló Hadsereg-főparancs- nokság az ellenforradalom oldalára áll, a szocia- lista állam helyzete katasztrofálissá válhat. Tud- ta, hogy a Clemenceau-jegyzék elfogadásáról hozott döntés a régi tisztek hangulatát erősen negatívan befolyásolta. Estére Budapestre visz-

szatérve Szántót tájékoztatta: a hadsereg-főparancsnokság magatartását illetően nem a legjobb benyomásokat szerezte. Elhatározták, hogy egy megbízható vasmunkás-zászlóaljat küldenek Gödöllőre, a vezérkar „biztosítására”.

Nem kétséges, hogy a volt hivatásos tisztek számottevő hányada együttértzett Lemberkovicsék akciójával. A katonák és a tömegek azonban szembefordultak a lázadással, ezért – látván, hogy az ellenforradalomnak nincsenek reális esélyei – a tisztek nem akartak az elkerülhetetlen kudarc részesei lenni. Az ellenforradalmárok csalódására a budapesti polgárság és a kispolgárság rétegei is távol tartották magukat az akciótól.

Az ellenforradalmi kaland kudarcra bebizonnyította, hogy a Tanácsköztársaságot a belső nehézségek és a jogos elégedetlenség ellenére sem lehet belülről megdönteni.

Az ellenforradalmi lázadás kirobbanása egy időre elgondolkodtatta ugyan a párton belüli el-

lenzék, de nem eredményezte a vezetés politikai egységének megszilárdulását. Bár június 25-én a Központi Intéző Bizottság Kun Béla javaslatára olyan határozatot hozott, hogy „a proletariátus diktatúráját a legteljesebb mértékben és a legkönnyörtelenebb eszközökkel” kell alkalmazni, megakadályozták, hogy az ellenforradalomban vétkes személyek elnyerjék méltó büntetésüket. Haubrich elősegítette Hónig és Lajos szökését. Személyes felelősségét az ellenforradalmi eseményekben Korvin Ottó, a politikai nyomozó testület vezetője két feljegyzésében konkrét adatokkal bizonyította, de a politikai erőviszonyok nem tették lehetővé leváltását.

A proletárdiktatúra elnéző volt az ellenforradalomban vétkes személyekkel szemben. A ludovikásokat például, mint fiatal embereket, akiknek jó útra térésében reménykedni lehetett, arra kötelezték, hogy Sinkó Ervin politikai felvilágosító előadássorozatát hallgassák meg.

11. A Vörös Hadsereg visszavonása

Kun Béla június 24-én és a következő napon táviratban kérte a békekonferenciát, adjon garanciát arra, hogy a Vörös Hadsereg visszavonulása után a románok is kiürítik a Tiszántúlt. Választ azonban nem kapott. Ugyanakkor Pellé ultimátumában követelte, hogy a Vörös Hadsereg június 30-ig vonuljon vissza a demarkációs vonalra.

Június 28-án a pártvezetőség, ezt követően a Forradalmi Kormányzótanács határozatot hozott a visszavonulásra. A Központi Intéző Bizottság ülésén június 30-án Kun Béla úgy indokolta a döntést, hogy a visszavonulás elhatározását nem a külpolitikai helyzet, hanem az ország belső dezorganizáltsága tette szükségessé: „Nekem az a reményem, hogy ezzel a lépésünkkel meg fogjuk teremteni a lehetőségét annak, hogy itt belsőleg gazdasági organizációt és főleg közigazgatási organizációt teremtsünk, és megtisztítsuk az országot azoktól a szennyektől, amelyeket a termékenyítő iszap mellett a forradalomnak az árja magával sodort” – mondotta –, azt a reményét fejezve ki, hogy a lélegzetvételi szünet megteremti a feltételeket az ellenforradalom felszámolásához, a proletárdiktatúra intézkedéseinek következetes végigviteléhez, a hadsereg sorainak újjárendezéséhez, a gazdasági bajok leküzdéséhez.

A valóságban Kun Bélának ez az indoklása

nem a külpolitikai helyzettel kapcsolatban megváltozott értékelésére vet fényt, mint inkább arra, hogy a belső problémák leküzdését mindinkább elodázhatalannak tartotta.

A Forradalmi Kormányzótanács kiáltványával fordult az északi hadjárat katonáihoz: „A proletárhaza érdekei most pillanatnyilag nem azt parancsolják nektek, hogy előre menjetek és diadalt diadalra halmozzatok. A proletárhaza most még nagyobb áldozatot követel tőletek, azt követeli, hogy hagyjátok el a diadalmas csatákban elfoglalt területek egy részét, és menjetek át egy más területre, amelyet jelenleg a román bojárak rabló csapatai tartanak megszállva. . . Az időt, ha nyugodtan hagynak a rablók, arra használjuk föl, hogy megszilárdítsuk a Tanácsköztársaság belsejében a dolgozók hatalmát, hogy kiépítsük a szocialista gazdasági szervezetet, megvalósítsuk célunkat, hogy csak az egyék, aki dolgozik, hogy megcsináljuk a munkásigazgatást, jó, olcsó és becsületes közigazgatást teremtsünk és végleg megszabadítsuk a dolgozókat minden herétől, minden élősditől.”

A június 30-án kezdett visszavonulás általában rendben zajlott, bár a csehszlovákok a megállapodásokat megszegve, egyes helyeken megtámadták a vörös csapatokat. Nagyobb összecsapások azonban nem alakultak ki.

A katonák hangulatára így emlékezett Szőke

Lajos egykori vöröskatona a Sarló és Kalapács című folyóiratban 1931-ben megjelent cikkében: „Hát ezért harcoltunk? Nem fájt volna, ha a cseh imperialista csapatok erősebbek lennének és harccal kivennének bennünket, de vérral szerzett földet, vér nélkül visszaadni csak úgy lehetséges, hogy árulókkal vagyunk körülvéve. Ezt gondolta és mondta mindenki.”

Legjobban a Felvidékről származó katonák keseredtek el: „. . . a 10. ezred Gömör megye és Kassa környékére való katonái hangulata izgatott és nyomott. A kiürítés indokolt voltát és szükségességét nagyon nehezen értik meg. Csáládjaik és hozzátartozóik jövő sorsa miatt aggodnak” – hangoztatta az 5. hadosztály jelentése július 1-én.

A visszavonulás különösen negatív hatást gyakorolt a Vörös Hadseregben tevékenykedő volt hivatásos tisztek Tanácsköztársasághoz való viszonyára is. A legfőbb kapocs, amely őket a proletárdiktatúrához kötötte, nemzeti érzelmikből fakadt: abban a tudatban harcoltak, hogy a régi Magyarország területének megtartásáért küzdenek. Ez a kapocs június 30-a után erősen meggyengült.

A visszavonulás elrendelése Stromfeld Aurélt lemondásra késztette. Ő, aki az ország, a hadsereg és az ellenséges erők lehetőségeit kitűnően ismerte, kezdetben egyetértett a Clemenceau-jegyzékben követeltek elfogadásával. E véleménye később megváltozott. Hogy miért, arról lemondólevele csak részben ad felvilágosítást. „Az ultimátum elfogadása kapitulációt jelent. . . A győzelmesen előnyomuló csapatok visszavonulása szétzúllásra vezet, amelynek folyamánya az anarchia” – írta Stromfeld a Forradalmi Kormányzótanácsához írott levelében. Nagy a valószínűsége annak is, hogy Stromfeld, a volt hivatásos tisztek között élve és dolgozva, ismerve azok gondolkodását, „lelkük minden rezdülését” tudta, hogy a visszavonulást azok az ország integritásáért vívott küzdelmük értel-

metlenné válásának fogják fel. Számítani kellett arra, hogy nem távoli időben bekövetkezhet az az idő, amikor a Vörös Hadsereg vezetésében nélkülözhetetlen szerepet betöltő katonai specialisták a proletárhatalom ellen fordulnak. A Vörös Hadsereget újjászervező és győzelmekre vezető vezérkari főnök ezt éppúgy nem várhatta meg, mint ahogyan nem válhatott szereplőjévé egy, a munkásmozgalom mind élesebben szembekezdülő két szárnya közötti esetleges fegyveres összeütközésnek. Lemondott, de azt kötelességének tartotta, hogy a visszavonulás befejezéséig, a csapatok hátszói elhelyezéséig a helyén maradjon.

A visszavonulás negatív hatását fokozta az, hogy a román királyi csapatok semmi hajlandóságot sem mutattak a Tiszántúlt kiürítésére. A felszabadított területek feladását ezért még fájdalmasabbnak érezte a nép és a hadsereg.

A későbbiekben Kun Béla a Szamuely Tiborral folytatott vitára emlékezve ezt írta erről:

„Igaz volt. . . Tibornak velem szemben abban, hogy. . . garanciát kellett volna követelni az antanttól, és hogy helytelen volt rögtöni tárgyalások megkezdése nélkül nemcsak a hadműveleteket megszüntetni, hanem még vissza is vonni csapatainkat. Külpolitikánk alapvető hibája ebben a kérdésben az volt, hogy Clemenceau manőverére nem feleltünk ellenmanőverrel, nem igyekeztünk időt nyerni tárgyalások útján, meg sem kíséreltük, hogy ilyen tárgyalásokat kikényszerítsünk, hanem teljesítettük követelését minden garancia nélkül és nem számoltunk gondosan a Vörös Hadseregnek a visszavonulás következtében beálló zúllása lehetőségével.” Jelen ismereteink birtokában ez a szigorú önkritika túlzottnak tűnik. Clemenceau első, az északi hadműveletek beállítását követelő jegyzékétől a visszavonulásig több mint három hét telt el. Eközben sok minden történt: a belső ellentmondások kiegyezése, fegyveres ellenforradalom, sőt még garanciák követelése is. . .

12. A Vörös Hadsereg helyzete a visszavonulás után

A visszavonulás után a hadsereg-főparancsnokság átszervezte a hadsereget. Az V. hadtestet – mivel kifejezetten a kisalföldi hadművelet céljaira hozták létre – megszüntették. Pogány és törzskara ismét a dunántúli II. hadtest vezetését vette át, hozzá került a 8. hadosztály, valamint a 18. és a 20. dandár. A Duna-Tisza közének déli

részén összpontosuló I. hadtest alárendeltségébe a 2., 4. és a 7. hadosztályt helyezték. A Miskolc, Tokaj, Sátoraljaújhely körzetében csoportosuló III. hadtesthez az 1. és 5. hadosztályt, azonkívül a 2. és 3. dandárt osztották be. A nem elvonuló alakulatokból álló IV. (budapesti) hadtesthez a vasas, a vörösőr, valamint az újonnan

szervezett hídfőhadosztály tartozott. A hadsereg-főparancsnokság egyelőre közvetlen alárendeltségében tartotta meg a 3. és 6. hadosztályt, valamint a 80. dandárt. A 39. dandárt, majd a 17. dandárt is feloszlatták.

A Vörös Hadsereg július 5-én kiadott hadrendjében százhatvanhat zászlóalj szerepel 56 084 puskával. A június közepén kiadott hadrendhez képest a zászlóaljak száma kettővel, a puskáké több mint négyszerrel, a tüzerűtegeké nyolcvannégyről ötvenegyre csökkent.

Mivel a visszavonulást követően a Tanácsköztársaság politikai vezetői fegyvernyugvásra számítottak, a hadsereg feltöltésének kérdésére nem fordítottak nagy figyelmet. A sorozással megbízott tanácsok a hadsereg kiegészítésével kapcsolatos feladatukat erélytelenül végezték el.

A csapatok visszavonulása után a Tanácsköztársaság egyes vezetői a munkászászlóaljak leszerelését javasolták, mivel hosszabb, békés időszakra számítottak.

A népbiztosok nagyobb része azonban úgy vélte, hogy a munkásalakulatok leszerelése a Vörös Hadsereget legöntudatosabb elemeitől fosztaná meg akkor, amikor az ellenforradalom veszélye még nem múlt el. Landler javaslata alapján a Forradalmi Kormányzótanács július 4-én úgy határozott, hogy a munkászászlóaljakat kiegészítik, és a Dunántúlon élelmiszer-rekvirálás céljából használják fel.

A hadseregben folyó politikai munka irányításának szervezettebbé tétele, valamint a hadsereg-főparancsnokságon dolgozó hivatásos tisztek politikai ellenőrzésének erősítése érdekében megszervezték a működő hadsereg politikai csoportfőnökségét. Élére a 6. hadosztály április óta kiemelkedő eredményességgel tevékenykedő politikai biztosát, dr. Münnich Ferencet állították.

Július első felében a vöröskatonák hangulata – elsősorban a politikai megbízottak széles körű felvilágosító munkájának hatására – jelentősen javult. A fegyelem szilárdult.

Ugyanekkor a hadsereg vezető beosztásaiban dolgozó tisztek körében nőtt azok száma, akik a Tanácsköztársasággal való szembefordulást fontolgatták. Egyes kulcspozícióban levő vezérkari tisztek az árulás útjára léptek.

A volt hivatásos tisztek helyzete júliusra megváltozott. Korábban, egzisztenciájuk biztosítását illetően többségük nem látott más választási lehetőséget, mint a Vörös Hadseregben való szolgálatot. A szegedi ellenkormány megalakulása, a főleg hivatásos tisztekből és tiszthelyettesekből álló, fokozatosan több ezer főre duzzadó fehér hadsereg szerveződése új, egyre bizto-

sabbnak látszó, a világnézetükhöz és osztályhelyzetükhöz lényegesen közelebb álló perspektívát kínált.

Horthy Miklós, a szegedi kormány hadügyminisztere, majd a fehér hadsereg főparancsnoka, valamint a Bécsből Szegedre átment és a fehér kormány hadügyi államtitkárává avanszált Gömbös Gyula igyekezett kapcsolatot teremteni a Vörös Hadsereg vezető beosztásaiban dolgozó tisztekkel és árulásra bírni őket. Így teremtődtek kapcsolatok például a II. hadtest vezérkari főnöke, Craenenbrock, az I. hadtest vezérkari főnöke, Politovszky, a 7. hadosztály parancsnoka, Werth Henrik, valamint a szegedi ellenforradalmárok között. Gömbösék megpróbálták Stromfelddel is kapcsolatba lépni, de ő nem reagált közeledésükre. Annál inkább törekedett az együttműködésre a gödöllői vezérkarnál összegyűlt tisztek egy része. A szegedi ellenforradalmárok leginkább azt szerették volna elérni, hogy a velük egyetértő, magas beosztású katonák a Vörös Hadsereget, vagy legalábbis valamelyik magasabbegységét a tanácskormány ellen fordítsák. A katonatömegek azonban mindvégig annyira egyértelműen a Tanácsköztársaság mellett állottak, hogy erre a biztos balsiker tudatában viszonylag kevés kísérlet történt. Rab Ákos, a 6. hadosztály korábban megérdemelt tekintélyt kivívott parancsnoka megpróbálta ugyan környezetét ilyen irányban befolyásolni, de eltávolították a hadosztály éléről. A Vörös Hadsereg ellenforradalmi szándékokat tápláló tisztjei, vezetői számára így csak a szabotázs, az árulás, a fontos információk ellenséghez való eljuttatásának útja maradt nyitva.

A Stromfeld távozása miatt megüresedett vezérkari főnöki beosztást július elején Julier Ferencel, a III. hadtest vezérkari főnökével töltötték be. Julier jól képzett, átlagon felüli képességű, tapasztalt vezérkari tiszt volt. Azok közé a hivatásos katonák közé tartozott, akik neveltetésük és forradalminak semmi esetre sem nevezhető világnézetük ellenére 1919 elején úgy vélték, hogy az ország területi integritása megőrzése érdekében, ha más lehetőség nem kínálkozik, a nemzetközi kommunista mozgalommal is szövetségre kell lépni. A III. hadtest vezérkari főnökeként a májusi harcokban és az északi hadjáratban eredményesen végezte feladatát. Landler széles katonai látókörű, fejlett stratégiai érzékkel bíró, jó szakemberként ismerte meg, és megbízott benne. Senki sem tudta, hogy Julier nézetei – a hivatásos tisztek számottevő részéhez hasonlóan – július elejére már lényegesen megváltoztak. A nemzetközi forradalmi mozgalommal és a Tanácsköztársasággal kapcsolatos várakozásai-

ban csalódott. Már nem hitte, hogy a szocialista forradalommal szövetkezve sikeresen tevékenykedhet a régi Magyarország területének megtartása érdekében, hiszen az északon felszabadított területekről való visszavonulással a tanácskormány gyakorlatilag is tanújelét adta: nem áll az ország területi integritásának az álláspontján. Stromfelddel ellentétben a szocializmushoz nem vonzódott, a proletárdiktatúrát a maga számára idegennek érezte. Új, magas beosztását az ellenforradalom ügyének szolgálatában akarta felhasználni.

Gömbös az új vezérkari főnököt is sietett levélben megkeresni. Felszólította arra, hogy vegye kezébe az ellenforradalom ügyét, készüljön fel egy Budapest elleni támadásra és a Horthyhoz való csatlakozásra. Julier azonban, aki mint később megírta, úgy érezte, hogy kinevezésével Isten a haza sorsát az ő kezébe helyezte, arra való hivatkozással, hogy „a dolgok már folyamatban vannak”, együttérzésének hangsúlyozása ellenére kitért Gömbös javaslatának konkrét megtaggyalása elől.

Július elején a párizsi békekonferencián hosszabb huzavona és sok vita után az az álláspont kerekedett felül, hogy elő kell készíteni a Magyar Tanácsköztársaság fegyveres megdöntését. A feladat elvégzésével Foch marsallt bízták meg. A támadásba francia, délszláv, román és csehszlovák erőket kívántak bevonni. Július első napjaitól kezdve Erdélyben az érdekelt hadseregek képviselői több értekezleten dolgozták ki a terveket. Az értekezletre meghívták a szegedi kormány katonai képviselőit, mert számítottak a fehér csapatok hadbavetésére is.

Foch július 17-én terjesztette a békekonferencia ötös tanácsa elé a Tanácsköztársaság elleni

újabb intervenció támadás tervét. Arról tájékoztatta a győztes nagyhatalmak vezetőit, hogy néhány napon belül készen áll a szükséges haderő, amelyben a csehszlovák hadsereg nyolc gyaloghadosztállyal, a délszláv hadsereg egy-másfél gyaloghadosztállyal, a román hadsereg hat gyaloghadosztállyal és egy lovashadosztállyal, a magyarországi francia hadsereg pedig két gyaloghadosztállyal és fél lovashadosztállyal szándékozott részt venni. A húsz hadosztály 220 000 főt tett ki, ebből a harcosállomány körülbelül 160 000 fő. Foch ezt az erőt elegendőnek tartotta a Vörös Hadsereg legyőzéséhez, szerinte már csak az egységes parancsnokság megszervezése és a haditechnika némi kiegészítése maradt hátra. Az ülésen nem született megállapodás a támadást illetően, a továbbiakban pedig az események alakulása az újabb lépéseket megelőzte.

Július folyamán ismét előtérbe került az oroszországi és a Magyar Vörös Hadsereg együttműködésének kérdése.

Július 11-én Kun Béla szikratáviratot küldött Moszkvába, amelyben hangsúlyozta, hogy a „Galícia elleni offenzíva létkérdés számunkra”. Ezt a későbbiekben egy újabb táviratban megismételte. Szovjet-Oroszország katonai helyzete azonban ebben az időben válságosra fordult. Lenin július 3-án a pártszervezetekhez intézett levelében a helyzetet így jellemezte: „Bekövetkezett a szocialista forradalom egyik igen válságos, sőt, minden valószínűség szerint a legválságosabb pillanata.”

A Szovjet Vörös Hadseregnek a román hadsereg gyakorolt nyomása csökkent, ami lehetővé tette, hogy a május folyamán keletre szállított román hadosztályokat ismét visszahozzák a Tiszántúlra.

13. Egy végzetes elhatározás

Julier Ferenc július 4-én vette át új beosztását, és már 5-én előzetes intézkedést adott ki a Tiszántúlt megszállt román királyi csapatok elleni támadó hadművelet előkészítésére: „A hadsereg-parancsnokság szándéka, tekintet nélkül arra, hogy a románok a tiszántúli területet kiürítik, vagy nem, a hadsereg zömével a Tiszán átkelni, és egyelőre a ránk erőszakolt demarkációs vonalig előnyomulni.”

Ez az intézkedés gyökeresen ellentmondott mindannak, ami a Forradalmi Kormányzótanácsot alig egy héttel korábban az északi területek-

ről történő visszavonulásra vonatkozó fájdalmas döntésre készítette.

Julier közel egy évtizeddel később, 1927-ben írt cikksorozatában elhatározását azzal indokolta, hogy ebben látta az egyetlen lehetőséget a Tanácsköztársaság megdöntésének elősegítésére. „... Legkívánatosabbnak látszott a hadsereget úgy, amint volt, a tanácskormány ellen fordítani. Hiszen abban az időben magam is kaptam Bécsből ily ajánlatot. Azonban a kérdés eldöntésénél a csapat szelleme az irányadó. Márpedig a csapat szelleme a frontról való visz-

szavonulás után a népbiztosok által kifejtett agitáció következtében ismét vörössé vált. Erre nézve több helyről kaptam jeleket. A hadsereg tehát akkor ily vállalatra nem volt kapható. Egy ily kísérlet legelőbb a gödöllői tisztikar lefogását és nem kételkedtem, hogy a jelentékenyebb tisztek kivégzését eredményezte volna. . . E megfontolásaim arra az elhatározásra kényszerítettek, hogy a hadsereget az ellenségnek nekivigyem, tekintet nélkül a hadsereg állapotára, az ellenség erejére és végül a harc várható kimenetelére.”

Julier úgy gondolta, hogy a hadművelet kudarcra, a Vörös Hadsereg veresége elkerülhetlenné teszi a tanácskormány bukását. A támadás sikere esetén pedig „a győzelmes vezérnek van neve és ereje”, hogy a belpolitikai fordulatot előidézze.

Lényegében hasonló módon indokolta ezt az elhatározást – hat évvel Julier cikksorozatának megjelenése előtt – Lakatos Géza (Horthy későbbi miniszterelnöke): „Világosan állt a hadsereg-parancsnokság előtt, hogy ezzel a hadsereggel, amely morális értékekkel egyáltalán nem bírt, amelynek technikai felkészültsége minimális volt, nem lehet végrehajtani azt a nehéz hadműveletet, hogy a Tiszán átkelve, az intakt és pihent román hadsereg ellen támadólag lépjen fel. . . A lelkiismeret kérdése volt, hogy nekivigyék-e ezt a hadsereget a Tiszának a siker reménye nélkül. . . Vállalni kellett a felelősséget.”

Az új vezérkari főnök elhatározása természetesen nem léphetett volna érvénybe a hadsereg-parancsnok és a hadügyi népbiztosok egyetértése nélkül.

Böhm július elején ismét megpróbálkozott azzal, hogy a volt szociáldemokrata vezetőket meggyőzze a kommunisták elleni fegyveres fellépés szükségességéről. Július 5-én Böhm összehívta a kormány és a párt több, volt szociáldemokrata vezetőjét, és ismét felajánlotta, hogy a hadseregre támaszkodva eltávolítja a kommunistákat a vezetésből, így lehetővé teszi egy mérsékelt kormányzat megteremtését. A jelenlévők egy része határozottan ellenezte a tervet. Weltner, nagyon reálisan, azzal érvelt, hogy a szociáldemokraták, ha meg is tudnák szerezni a hatalmat, megtartására nem lennének képesek.

Ezt követően Böhm végképp eldöntötte, hogy megválk a hadsereg-főparancsnokságtól. Bár hivatalosan július 14-ig főparancsnoki beosztásában megmaradt, a hadsereg ügyeivel egyre kevésbé törődött.

Landler, a kijelölt új hadseregparancsnok és Kun Béla alaposabban csak július 10-én ismerkedett meg a vezérkar terveivel, mikor Gödöllőn a Forradalmi Kormányzótanács képviselőitében megjelentek, és Juliertől tájékoztatást kaptak.

A hadsereg-főparancsnokság tervei kudarcot vallottak volna, ha a Forradalmi Kormányzótanács ellenzi és megtiltja a támadást. Azonban nem ez történt.

Kun évekkel később, Szamuely Tibor könyvéhez írott előszavában foglalkozott a tiszai offenzíva ügyével, és arról számolt be, hogy Szamuelyvel együtt helytelenítették a tervet: „Amikor elmondtam neki, hogy ellene vagyok annak, hogy új hadműveleteket kezdjünk a román fronton, hacsak Szovjet-Oroszország ellen nem fordítják újból a francia és román csapatokat, teljesen helyeselte álláspontomat. (Ez az álláspontom nem talált többségre, és így kezdődött meg a támadás a román fronton.)”

Kun Béla a Vörös Hadsereg visszavonásában játszott hangadó szerepe miatt csökkent tekintélyével nem tudta befolyásolni a Forradalmi Kormányzótanács álláspontját, sőt azt is feltételezhetjük, hogy ha hangot adott az offenzíva elleni véleményének, azt – súlyos külpolitikai kudarcra miatt – korántsem képviselte a tőle korábban megszokott eltökéltséggel.

A Vörös Hadseregről írt cikkében Landler Jenő is visszatért a tiszai offenzíva kérdésére:

„Sok komoly érv szólt ellene. De az offenzíva megindításának elhatározása a következő súlyos megfontolásokon alapult: 1. A parasztszereket a románok olyan területekről verték ki, melyeket a Clemenceau-jegyzék alapján ki kellett üríteni és a katonák nyugtalanodtak, mert becapták őket; 2. Fontos információk jöttek, hogy a románok július 23-án meg akarják kezdeni a Budapest elleni támadást.”

Július 15-én Kun Béla az országban kialakult helyzetet a következőképpen jellemezte: „A proletárdiktatúra Magyarországon most krízist él át. A krízis háromféle: hatalmi, gazdasági és erkölcsi. . . Mind a három krízises jelenség egy pszichológiai állapotban fogható össze, amely abban nyilvánul meg, hogy bizonyos lemondás érzése vesz erőt nemcsak a tömegek egy részén, hanem főleg és elsősorban azokon az embereken, akik vezetni volnának hivatva.”

A Tanácsköztársaság számos vezetője – tekintet nélkül arra, hogy melyik politikai csoporthoz tartozott – az offenzívától a válság feloldását, a helyzet megváltoztatását várta.

14. A tiszántúli támadó hadművelet

A hadsereg-parancsnokság a tiszántúli hadművelet végrehajtására három csoportosítást hozott létre.

Szolnok és Csongrád térségében az I. hadtest parancsnoksága alatt a 2., 4., 5., 6. és 7. hadosztály összpontosult. Vágó parancsnoksága alatt ötvenhat zászlóalj állott 27 918 puskával.

Tokaj környékén a lényegesen meggyengített III. hadtestnek – amelynek parancsnokságát Landler Jenőtől Bokányi Dezső vette át – az 1. hadosztály, valamint a 2. és 3. dandár állt rendelkezésre. A hadtestben huszonnégy zászlóalj maradt, 8115 puskával és 160 géppuskával.

A főerők között *Poroszlónál a 80. dandárt* vontatták fel. Ez a csoport 1336 puskával és huszonnyolc géppuskával rendelkezett.

A vezérkar július 13-án kiadott parancsa szerint az I. hadtest 5., 6. és 7. hadosztályának Szolnokról Nagyvárad, Nagyléta irányában kellett előnyomulnia. A Szentés, Orosháza, Békéscsaba irányú kisegítő csapás végrehajtására a 2. hadosztályt jelölték ki.

A III. hadtest először olyan feladatokat kapott, hogy főerőivel Debrecen, egy dandárával Nagyvárad felé nyomuljon előre, később azonban a parancsot úgy módosították, hogy az előnyomulást a helyzet alakulásától függően folytassák.

A 80. dandárnak 24 órával a főerők támadásának megkezdése után kellett a Tiszán átkelve Tiszafüred, Debrecen irányában az előnyomulást megkezdeni.

A parancsnak megfelelően dolgozta ki az I., a II. hadtest és a 80. dandár a részletes tervet.

Az I. hadtest parancsnokságának elhatározása szerint a Szolnokról csoportosuló főerőknek két lépcsőben kellett előnyomulni. Az első lépcsőben a 6. és a 7. hadosztálynak kellett támadni, az 5. hadosztálynak mint hadtesttartaléknak a második lépcsőben kellett követni őket.

Az átkelést a 7. hadosztálynak kellett megkezdeni és Gyoma, Szeghalom, Komádi, Újpalota, Nagyvárad irányában támadni. A 6. hadosztály támadásának iránya Törökszentmiklós, Karcag, Kaba, Derecske, Nagyléta lett. Az 5. hadosztálynak Törökszentmiklós, Kisújszállás, Pusztaszer, Nagybajom, Berettyóújfalu, Nagyvárad irányában kellett előrevonulni.

A 2. hadosztály feladata a Tiszán való erőszakos átkelés után a Szentés, Orosháza, Békéscsaba, Gyula irányban való támadás volt.

A III. hadtest parancsnokságának elhatározása szerint a hadtest főerőinek: a 2. dandár egyik

ezredével megerősített 1. hadosztálynak Tokajnál kellett átkelni a Tiszán és Szabolcs–Rakamaz között hídfoállást elfoglalni.

A főerőktől jobbra a 2. dandár másik ezrede az átkelés után Nagyfalu és Tiszadob elfoglalását kapta feladatul.

A főerőktől balra a 3. dandár egy ezredének a Bodroghözben, kelet felől kellett biztosítani a tokaji átkelést. A másik ezrednek Balsa és Szabolcs között kellett állni, majd Rakamaz felé folytatni az előnyomulást.

A 80. dandár parancsnoksága úgy határozott, hogy három zászlóaljjal Ároktő és Tiszaszőlős között (mintegy 30 kilométer széles szakaszon) kel át a Tiszán, úgy, hogy Tiszafüredet két oldalról átkarolja. A negyedik zászlóaljat a parancsnok tartalékban hagyta.

A román királyi hadsereg parancsnoksága – Mardarescu tábornok könyve szerint – egy hozzájuk átszökött tiszt jóvoltából tökéletesen ismerte a Vörös Hadsereg támadási tervét. Csapatait ennek megfelelően csoportosította a védelemre.

Mardarescu az alárendelt erőket három csoportra osztotta. Az északi csoport a Szamos torkolatától Abádszalóig terjedő szakaszon rendezkedett be védelemre. Állományába a 16. gyalog-, a 2. vadászadosztály, valamint Olteanu tábornok különítménye tartozott.

A déli csoport Abádszalóktól a Maros torkolatáig terjedő szakaszon sorakozott fel. Állománya a 2. hadosztályból, a 18. gyalog-, valamint az 1. vadászadosztályból állt.

A harmadik csoport képezte az erdélyi román hadsereg parancsnokságának általános tartalékát. Érmihályfalva és Nagyvárad térségében az 1. hadosztály; Berettyóújfalu, Nagyvárad, Nagyszalonta térségében a 6. hadosztály. Hajdúhadház, Debrecen, Nyíradony, Balkány körzetében a 2.; Szeghalom, Vésztő, Sarkad térségében az 1. lovashadosztály összpontosult.

Mardarescu mélyen lépcsőzött védelmet hozott létre. A Tisza vonalán az északi és a déli csoportnál is egy-egy hadosztályt (a 16. és 18.) helyezett el, a csapatok zömét hátrább vonta.

Július 19-én a Tiszántúlra újabb két hadosztálynyi erősítés érkezett: a 20. és a 21. hadosztály. Mivel ezek tüzéséggel nem rendelkeztek, részenként más egységekhez osztották be őket.

A hadműveletek megkezdésekor a szemben álló felek erőviszonyai a következők voltak:

A Vörös Hadsereg két hadteste, a 80. dandár, valamint a hadműveleti tartalék szerepét betöltő

3. hadosztály és a 7. lovasezred hetvennyolc gyalogzászlóaljából, tíz lovasszázadból, kilencvenegy ütegből állt. A puskalétszám kb. 37 000.

A román királyi hadsereg a Tiszántúlon és Északnyugat-Erdélyben kilencvenkét gyalogzászlóaljjal, ötvennyolc lovasszázaddal, valamint nyolcvan üteggel rendelkezett. Ez körülbelül 60 000 puskát jelentett.

A románok jelentős gyalogsági és különösen nagy lovassági fölényben voltak. A hadműveletek megindulásakor a Vörös Hadsereg több üteggel rendelkezett, de ez a fölény hamarosan megszűnt, mert a magyar tüzérség lövegállományának nagy részét kitevő 10 cm-es tarackokhoz csak egy-két ütközetnapra elegendő lőszer volt. Ennek felhasználása után a lövegállomány csaknem fele beszüntette a tüzelést.

A tiszántúli támadást a megáradt Tiszán való erőszakos átkeléssel kellett kezdeni, ez a Vörös Hadsereg helyzetét még nehezebbé tette.

Július 20-án hajnalban a Szolnoknál összpontosított 210 ágyú előkészítő tüzével indult a támadás. Az ütegek súlyos csapást mértek a 18. román királyi hadosztályra, és megtörték a szolnoki védőszakaszban elhelyezett erőinek ellenállását. Reggel kilenc órára a 7., valamint a 6. hadosztály erőinek nagy része átkelt a folyón. A további előrehaladást, főleg a tüzérség és a fogatok mozgását nehezítette a mocsaras ártér. A műszakiaknak mintegy kilométer hosszúságú faút építésével kellett az előnyomulást nehezítő akadályt leküzdeni. Viszonylag könnyen sikerült Csongrádnál a 2. hadosztály átkelése.

Eredményesen kezdődött a III. hadtest offenzívája is. A hadtest főerői a Tiszán való erőszakos átkelés után az esti órákig Tímár–Rakamaz vonalát érték el. A főerők jobb szárnyán a 2. dandár is átkelt, majd elfoglalta Tiszaeszlárt és Nagyfalut. A hadtest műszaki alakulatai Tokajnál megkezdték egy hadihíd építését.

Július 21-én, a támadás második napján a Vörös Hadsereg csapatai folytatták előnyomulásukat, bár az ellenség növekvő ellenállásával találkoztak.

Az I. hadtest főerői estig Tiszavezseny–Pusztatenyő–Földvári-halom–Barta-pusztá–Törökszentmiklós vonaláig jutottak. A 2. hadosztály elfoglalta Szentest és Szegvárt.

Ezen a napon a 80. dandár is kísérletet tett az átkelésre, de csupán kisebb erőit tudta a bal partra átjuttatni. Az átkelőeszközök hiánya nehezítette a dandár feladatát.

A III. hadtest főirányban és bal szárnyon támadó erői ellen a románok erős ellenlökéseket hajtottak végre. A harcok során különösen kiemelték magukat a 9. munkásezred I. és III.

zászlóaljának katonái. (Az I. zászlóalj építőmunkásokból, a III. az Óbudai Hajógyár munkásai-ból regrutálódott.) A bal szárnyon átkelt 3. dandárnál, a 23. gyalogezrednél pánik tört ki, és csak nehezen sikerült a helyzetet stabilizálni.

A hadművelet harmadik napján, július 22-én az I. hadtest tovább hatolt előre. A 7. hadosztály élei Pusztá–Nagypó vonaláig jutottak. A 6. hadosztály támadási irányában a 7. lovasezred a gyalogsági erőket megelőzve, Kenderest érte el. A 6. hadosztály zászlóaljai Szapárfalu–Fegyvernek vonalára zárkóztak fel. A 2. hadosztály erői Szentesenél csoportosultak. A hadosztály felderítői arról adtak jelentést, hogy velük szemben jelentős ellenséges oszlopok vonulnak fel.

22-én a 80. dandár főerőinek is sikerült a folyón átkelni: Poroszló és Tiszafüred között a 27. nemzetközi ezred két zászlóaljának, Dorogmá-nál egy zászlóaljnak.

A III. hadtest arcvonala viszonylagos nyugalom uralkodott. A csapatok a napot a hídfő megerősítésével és kiszélesítésével töltötték.

Július 23-án az előnyomulás folytatódott, de már baljós előjelek mutatkoztak.

A III. hadtest szolnoki csoportjánál a 7. hadosztály Mezőtúr irányában, az első vonalban előrevont 5. hadosztály Túrkeve irányában elérte a Berettyót. A 6. hadosztály Kisújszállást és Kunhegyest szabadította fel.

A 2. hadosztály ellen felvonult 1. román vadász dandár és egy ezred a magyar csapatok zömét a Tisza jobb partjára szorította vissza. A hadosztály nem tanúsított jelentősebb ellenállást, parancsnoksága nem nagy meggyőződéssel vezette a harcot, és belenyugodott abba, hogy a bal parton egy kis hídfőt megőrizzen.

A III. hadtest előtt az ellenség olyan gyorsan vonult vissza, a hadtest zászlóaljai pedig olyan óvatosan haladtak előre, hogy a harcérintkezés megszűnt. A hadtest élei estig Gáva–Csőszhalom–Tiszaeszlár vonaláig jutottak.

A 80. dandárt előnyomulásában inkább a természeti erők, a felszerelés hiánya, mintsem az ellenség ellenállása akadályozták. A 26. nemzetközi ezred egyik zászlóalja átkelési eszközök hiányában még mindig nem jutott túl a Tiszán. A dandár főerői Tiszafüredtől délkeletre és északkeletre mozogtak a Hortobágy felé. A dandár parancsnoksága olyan híreket kapott, hogy vele szemben az ellenség Debrecen felé visszavonul. Ez a hír, valamint a csekély ellenállás a dandár vezetésének és katonáinak éberségét elaltatta.

A hadsereg-főparancsnokság 23-án este kiadott intézkedésében a helyzetet alapvetően helytelenül értékelte. Úgy vélte, hogy a Vörös

Hadsereg az addigi harcok során már megütközött az ellenség főerőivel, és a román parancsnokság a továbbiakban már legfeljebb egy hadosztályt és két dandárt vethet be erősítésként. Ezért a csapatokat további gyors tempójú előnyomulásra ösztönözte. A vezérkar nem aggódott amiatt, hogy a szolnoki főcsoport szárnyai délről és északról egyaránt fedezetlenek. A 2.

15. A román királyi hadsereg ellentámadása

Az erdélyi román hadsereg a július 20-ával kezdett harcokban nem elhanyagolható veszteségeket szenvedett, de a védelem mélységében összpontosított zöme érintetlen maradt.

Mardarescu a négy nap óta zajló harcok alatt meggyőződött arról, hogy a Vörös Hadsereg támadása a birtokában levő terveknek megfelelően halad. Ennek megfelelően dolgozta ki ellenlépéseit.

A hadsereg északi csoportjának azt a feladatot adta, hogy védőszakaszában ellentámadásokkal tartsa fel a III. hadtest előnyomulását, és Rakamaztól délre biztosítsa a Tisza vonalát.

A déli csoport olyan utasítást kapott, hogy a 18. hadosztály lépésről lépésre vonuljon vissza, derítse fel a Vörös Hadsereg csoportosítását, a csoport tartalékában levő 1. vadász hadosztály pedig erőteljes ellenlökésekkel tartsa fel és kösse le a magyar erőket a Kisújszállástól, Mezőtúrtól és Orosházától nyugatra húzódó vonalon.

A román hadsereg-parancsnokság az általános tartalékában levő négy hadosztály közül háromból egy manőverező csoportot szervezett az azzal a feladattal, hogy az északi és déli csoport közötti területen felvonulva mérjen csapást a Vörös Hadsereg Szolnokról kiindult főerőinek északi oldalába. A 2. lovashadosztály Kunmadaras–Karcag, az 1. hadosztály Kaba–Püspökkladány, a 6. hadosztály pedig Báránd körzetében összpontosult az ellentámadásra.

Az 1. lovashadosztály Sarkad, Vésztő, Szeghalom körzetében továbbra is tartalékban maradt.

Július 24-én a délelőtti órákban a Vörös Hadsereg főerői még folytatták az előnyomulásukat. Kora délután azonban az I. hadtest szárnyán előnyomuló 6. hadosztály ellen megindult a román ellentámadás.

Kunhegyes irányában a 2. román királyi hadosztály egy része, valamint a 18. vadász ezred nyomult előre.

hadosztály és a 7. hadosztály között több mint 40 kilométeres rés tátongott. Nem volt sokkal jobb a helyzet a 6. hadosztály bal szárnyán sem. A történész nem tudja megállni, hogy a felderítés ilyen égbekiáltó „melléfogása”, a biztosítás szembeötlő elhanyagolása mögött ne tételezze fel az ártó szándékot. A felderítés főnöke Stojakovics (később Sztójai) Döme volt. . .

Fegyvernek irányában az 1. román hadosztály (mögötte, második lépcsőben a 6. román hadosztály 11. dandárja) támadása bontakozott ki. A 6. hadosztály 12. dandárja Karcag, Kisújszállás irányában mért csapást a Vörös Hadsereg 6. hadosztályára.

Súlyos harc fejlődött ki, amelynek során a 6. vöröshadosztály estig Kenderest feladva Kisújszállás–Fegyvernek vonalára vonult vissza.

Mivel az I. hadtest parancsnokságának második lépcsője, illetőleg megfelelő tartaléka nem volt, arra kényszerült, hogy az 5. hadosztályból vonjon el erőket a 6. hadosztály megerősítésére. Az 5. hadosztály olyan feladatot kapott, hogy Túrkeven egy vegyes különítményt hátrahagyva, zömével haladéktalanul kapcsolódjon be a Kisújszállás és Kenderes között folyó harcokba.

A hadsereg-főparancsnokság a tartalékban levő 3. hadosztályt csak az éjszakai órákban bocsátotta az I. hadtest rendelkezésére. Ezt a hadosztályt a hadtest parancsnoksága a 2. hadosztály visszavonulásakor a jobb szárnyon kialakult hatalmas rés lezárására kívánta felhasználni.

Valamivel éjfél előtt azonban a főhadiszállás az I. hadtestet arra utasította, hogy a további harc elől kitérve, a szolnoki csoportot a Pusztá–Nagypó–Fegyvernek vasútállomás–Fegyvernek vonalára vonja vissza, úgyhogy Törökszentmiklós és Martfű környékén egy-egy hadosztályt tartalékba helyezzen. A szándék az utasítás szerint az volt, hogy az erősítések beérkezése után a támadást folytatni kell.

Míg az előző napokban a vezérkar siettette a támadást, most egyes csapatoknak 20–25 kilométert kellett harc nélkül, gyorsan visszavonulni. Ez természetesen nem erősítette a vöröskatonák harci kedvét.

A III. hadtest ellen már a kora reggeli órákban megindult az ellentámadás. Különösen elkésredett harc alakult ki a 2. dandárnak Nagyfalutól délkeletre húzódó állásainál. A dandár katonái

szívós küzdelemben, kezitusában visszaverték az állásaikba betört ellenséget. A dandár három zászlóalja érzékeny veszteséget szenvedett. Támadás érte az I. hadosztály Gáva keleti szegélyén álló zászlóaljait is. Az állásokat azonban itt is sikerült megtartani. Az ellenség aktivitásának növekedése ellenére a III. hadtest nem mondott le a Nyíregyháza irányában végrehajtandó előnyomulás előkészítéséről.

A 80. dandár ellen 24-én délben kezdődött meg az ellenség rajtaütésszerű támadása. Délről a 2. román lovashadosztálynak egy kerékpáros zászlóaljjal, valamint egy üteggel megerősített ezrede, Debrecen felől másfél ezrednyi gyalogság lepte meg a Tiszafüreden megfelelő biztosítás nélkül berendezkedett zászlóaljakat. A harc folyamán a dandár valamennyi lövege használhatatlanná vált. A túlerő a zászlóaljakat a Tiszához szorította vissza, az átkelőeszközök hiánya következtében az átkelés a jobb partra hallatlan nehézségekbe ütközött. Az orosz és az osztrák zászlóaljak sok katonája esett el közelharcban, sokan fogságba estek vagy vízbe fulltak.

A dandár katasztrófájához a felderítés és biztosítás bűnös elmulasztása mellett hozzájárult az ellenforradalmárok szabotázsja is. A történetek egy részét nem lehetett használni, az átkelőeszközöket Füzesabonyban mellékvágányon veszteltették.

Július 25-én az I. hadtestnél a 6. hadosztály a délutáni órákra Fegyvernek körzetében további visszavonulásra kényszerült. Az 5. és 7. hadosztály visszavonulása következtében az ellenséggel való harcérintkezés ezen a frontszakaszon egy időre megszakadt, később azonban a 7. hadosztályt ismét gyalogsági támadás érte. A 2. hadosztály Szentestől északnyugatra levő hídfője ellen felvonult túlerejű ellenség a hadosztályt a hídfő kiürítésére és visszavonulásra kényszerítette a Tisza bal partjára.

A III. hadtestet 25-e folyamán nem érte jelentősebb támadás.

Julier 25-én délután benyújtotta lemondását, az elszenvedett vereségért pedig a felelősséget a csapatokra hárította. Landler a lemondást nem fogadta el.

A hadsereg-főparancsnokság este olyan elhatározást hozott, hogy a csapatokat – egyetlen szűk hídfő megtartása mellett – a Tisza mögé vonja vissza.

Az I. hadtestnek a csapatok egy részét a Tiszaszajol–Szandai szőlők vonala mögött kialakítandó hídfőben, a többi Újszász–Jászberény és Tápiószéle körzetében kellett elhelyezni.

A III. hadtest a következő utasítást kapta: a „III. hadtest az éj folyamán csapatait a Tisza

nyugati partjára vonja vissza, a híd lebontandó, tartalékok Szerencs, Tiszaluc környékén.” A katonák és a feladatukat végrehajtani akaró parancsnokok nem értették, miért kell a csapatokat az ellenség nyomása által nem indokolt, gyors ütemben visszavonni. „Mindenünnen lehetett hallani, hogy a csapatokban a tényleges tiszték, mint a balsiker szándékos előidézői ellen erős áramlat indult meg, mely szerencsére kitörésre nem került” – emlékezett Julier. A hadtest parancsnoksága kérte, foglalják írásba, hogy visszavonulásukat nem a hadtest helyzete, veresége indokolta: „A hadtestparancsnokság kéri hivatalosan és nyilvánosan leszögezni azt a tényt, hogy a mindig győzelmes III. hadtest csapatai ezen mozdulatot kizárólag az általános helyzetre való tekintettel kénytelenítettek végrehajtani. A csapatok zömében a támadási kedv az utolsó pillanatig fennállt.”

Július 26-án a Vörös Hadsereg csapatai tovább vonultak vissza a főparancsnokság által kijelölt körzetekbe.

A Szolnoknál levő hídfőt a 4. hadosztállyal kívánták megerősíteni. A 2., 6. és 7. hadosztály hadseregtartalékba került. A 80. dandárt Poroszlónál az 5. munkásrezreddel váltották fel.

Július 27-én az ellenség nyomására a szolnoki hídfőt feladták a csapatok, és visszavonultak a Tisza jobb partjára. A robbantásra előkészített Tisza-híd felrobbant.

Az egy hétig tartó harcokat követően a Vörös Hadsereg ismét ott állott, ahol július 20-án, a hadművelet megkezdése előtt. A csapatok harc-készsége, harcképessége azonban nagyon meggyengült. Az előerőben és a technikában elszenvedett veszteségeknél összehasonlíthatatlanul nagyobb volt a morális kár, a harci szellem hanyatlása. „A Tisza nyugati partjára való visszavonása a hadseregnek a csapatok erkölcsi értékét, harcképességét a legnagyobb mértékben tönkretette. Ezen kudarc a csapatokban a hiábavaló küzdelem érzetét keltette a további eredményes harcra minden kilátás nélkül” – jelentette a III. hadtest parancsnoksága. A demoralizálódásról adott hírt az I. hadtest is: „... A csapatok nagy részénél az erkölcsi erő veszendőben. Egyes alakulatoknál a kötelékek felbomlóban.”

A Tiszántúl kiürítése után a hadsereg-főparancsnokság természetes feladata lett volna, hogy mindent megtegyen a Tisza vonalának védelme érdekében. A román királyi hadseregnek csupán kevés átkelőeszköz állt rendelkezésére, ennek következtében jelentős erőket csak a folyó néhány pontján szállíthatott át. Bármennyire is romlott a Vörös Hadsereg alakulatainak harci szelleme, annyi erő rendelkezésre állott, amennyi

nyi legalábbis az átkelés nagymértékű megnehezítéséhez kellett.

A főhadiszállásnak azonban nem állt szándékában az elszánt védekezés. A Tisza mögött álló csapatok megerősítése helyett az egyetlen mobil egységet, a 7. lovasezredet a Dunántúlra irányították át. Budapest védelmének munkálatait leállították, a hídfőhadosztályt feloszlatták.

Július 27-én a hadseregtartalékba visszavont 2., 6. és 7. hadosztályt egységes vezetés alá helyezték az V. hadtest újbóli felállításával. Az I. hadtest alárendeltségében a 3., 4. és 5. hadosztály maradt.

Július 28-án Kun táviratot küldött Leninnek. Ebben jelezte, hogy az ellenség közeli támadására számít: „Tartok attól, hogy a románok és a csehek a közeli napokban támadást indítanak ellenünk” – írta, és kérte, hogy a román hadsereg besszarábiai frontjára nehezedő nyomással segítsenek a veszély csökkentésében.

A vezérkar azonban nem mutatott nagyobb nyugtalanságot. A főhadiszállás egyik hadműveleti tisztje még július 30-án is azt mondta a románok feltehető szándékai iránt érdeklődő Schwarz Géának, a III. hadtest új vezérkari főnökének: „A románok nem olyan snájdígek, hogy sokat merjenek.” Ez a korlátozott dzsentri nacionalizmusával párosult szakmai felelőtlen-ség jellemző volt a vezérkarban uralkodó hangulatra.

A román királyi hadsereg főparancsnoksága július 27-én arra utasította Mardarescu tábornokot, hogy készüljön fel a Tiszán való átkelésre és az előnyomulás megkezdésére Budapest irányában.

A feladat végrehajtásához az erdélyi hadsereget újabb csapatokkal erősítették meg. Növelték a tüzéség erejét. Az újabb erősítésekkel az erdélyi román hadsereg ereje 119 zászlóaljra, 98 ütegre, valamint 60 lovasszázadra emelkedett.

A Budapest elleni hadművelet végrehajtására Mardarescu három támadó csoportot hozott létre. *Holban tábornok* parancsnoksága alatt az 1. és 2. vadászadosztálynak Fegyvernek és Tiszabó között kellett a folyón átkelni. *Mosoiu tábornok* vezetésével az 1. és 6. gyalghadosztály feladata az volt, hogy Szolnok körzetében tűntessen, miután Holban csoportja átkelt, kövesse a nyugati partra.

A 7. gyalghadosztályból, a 2. lovashadosztályból és egy hegyivadászrezdebből létrehozott csoport, melynek parancsnokságát *Demetrescu tábornokra* bízta, azt az utasítást kapta, hogy Kiskörénél keljen át, majd főerővel Jászberény, mellékerővel pedig Kál irányában nyomuljon.

A 2. gyalghadosztály hadseregtartalékba került.

Feladatot kapott a Tisza vonalára ismét felzárkózott 16. és 18. hadosztály is. Ezeknek is át kellett kelni, lekötni a Vörös Hadsereg erőit, biztosítani az átkelő főcsoportok szárnyait.

Az általános támadás megkezdésének időpontjául a július 29-ről 30-ra virradó éjjelt választották.

Július 29-én azonban a 16. hadosztály két zászlóaljának Tiszaladánynál, két századának pedig Taktakenéznél sikerült átkelnie, és a két községet elfoglalva, hídfőt létesítenie.

A III. hadtest parancsnoksága a 6. vöröshadosztály egyik dandárját irányította Nyékládháza-ra.

A kijelölt időpontban, a 30-ára virradó éjjel Holban tábornok csoportja Tiszabónél megkezdte az átkelést. A Vörös Hadsereg kevésbé zavarta tevékenységüket, ezért estig a 2., majd az 1. vadászadosztály is átkelt, és széles hídfőt hozott létre. A két vadászadosztály mögött Mosoiu 6. hadosztálya is átkelt.

Az 1. hadosztály Szolnok és Óballa között átkelési szándékot színelte, majd Fegyvernek és Tiszabó körzetébe csoportosult át, hogy felkészüljön a másnapi átkelésre.

A 16. hadosztálynak az előző napon átkelt zászlóaljai előnyomulva elfoglalták Prügy és Tiszadob helységeket.

Bár július 30-án a román királyi hadseregnek több mint három hadosztálya kelt át a Tisza nyugati partjára, a vezérkar lebecsülte vagy szándékosan elhallgatta a veszélyt. Ez áll a július 30-án este készült helyzetjelentésben: „A hadseregparancsnokság nézete, hogy a mai átkelés Nagykörűnél egyelőre nem bír komolyabb jelleggel...”

A baloldali vezetők nyomására döntés született, hogy az átkelt román erőket ellentámadással visszavonulásra kényszerítik. Az I. és V. hadtestnek Abony körzetéből, a 6. hadosztálynak pedig Jászládány–Zagyvarékas vonalából egyidejűleg kellett megindulni. Ezeket az erőket Vágó Béla parancsnoksága alá helyezték.

Július 31-én újabb román csapatok keltek át a Tiszán, új hídfők jöttek létre, a korábbiakat pedig jelentékenyen kiszélesítették.

Az éjszaka folyamán Demetrescu csoportja megkezdte Kiskörénél az átkelést. 31-én estére a 7. hadosztály már egy tíz kilométer mélységű hídfőt hozott létre. Védelme alatt a 2. lovassdandár is átkelt, és Kál irányában nyomult előre, hogy Budapest és Miskolc között elvágja az összeköttetést.

A délután folyamán átkelt a 2. lovashadoszt-

tály is, és nyugat-délnyugat irányban tört előre, hogy a Vörös Hadsereg szolnoki csoportjának hátába kerüljön.

E napon Mosoiu csoportjából az 1. hadosztály is átkelt. A 6. hadosztály elfoglalta Besenyszögöt, és estig megközelítette a Jászládány–Zagyvarékas vonalat.

Holban csoportja Jászládányt és a jászakiséri csatorna vonalát érte el.

A III. hadtest arcvonalán az ellenség elfoglalta Tokajt és Tarcalt.

Július 31-én Vágó Bélánál megjelent Kun Béla, Landler Jenő, Pogány József, Bokányi Dezső és Hamburger Jenő. Ide utazott Julier is, aki az egybegyűlteket a további ellenállás értelmetlenségéről igyekezett meggyőzni.

Csupán Bokányi értett vele egyet, a többiek a harc folytatása mellett álltak ki. Elhatározták, hogy augusztus elsején ellentámadást indítanak.

16. A Forradalmi Kormányzótanács lemondása

Augusztus elsején reggel Haubrich két tényleges tisztet küldött Gödöllőre, akik Julier támogatását kérték a IV. hadtest vezetői által Budapesten kirobbantandó ellenforradalmi puccshoz. Julier azt mondta, hogy erre nem lesz szükség, mert információi szerint a tanácskormány a délelőtti folyamán úgyis lemond. Julier helyes információkkal rendelkezett.

Délelőtt a pártvezetőség és a Forradalmi Kormányzótanács együttes ülésén határozat született a tanácskormány lemondásáról.

Ekkor már a baloldal vezetői, akik a visszavonuló csapatok között járva próbáltak az emberekbe új erőt önteni, tapasztalataik alapján maguk is úgy látták, hogy sem a nép, sem a hadsereg, sem pedig a vezetők többsége nem rendelkezik a háború menetének megváltoztatásához szükséges elszántsággal. Május másodikát nem lehetett megismételni.

A harc további folytatása elkerülhetetlenül a munkásosztály legjobb, legöntudatosabb elemeinek feláldozásával járt volna, de a helyzeten már ez sem segíthetett.

Augusztus 1-én délután a tanácskormány lemondásáról szóló határozatot a Budapesti Munkástanács ülésén is bejelentették.

A Forradalmi Kormányzótanács lemondását követően a kormányhatalmat főként jobboldali szakszervezeti vezetőkől alakult kabinet vette át Peidl Gyula elnöksége alatt.

Ennek alapján született meg a hadsereg-főparancsnokság 731/31. számú parancsa:

„1. Azon román erők ellen, amelyek Szolnoktól északra Nagykörűnél a Tiszán átkeltek, a Vágó hadtestnek valamennyi augusztus 1-én délig Abony–Jánoshida területén összpontosítható ereje az ellentámadást augusztus 1-én délben hajtja végre...”

Augusztus elsején az I. hadtest csapatai Szolnokról kiszorították az éj folyamán oda benyomult két zászlóaljat, és a 6. román hadosztály bal szárnyát is visszavonulásra kényszerítették. Ez volt a Vörös Hadsereg utolsó sikere.

A magyar katonák soraiban olyan híreket terjesztettek, hogy a tanácskormány lemondott. A tisztek nagy része elhagyta alakulatát. Egyes csapatok parancsnokai megtagadták a parancsok teljesítését.

Megkezdődött a Tanácsköztársaság intézményrendszerének leépítése, a proletárdiktatúra alatt hozott rendeletek visszavonása, a március 21-e előtti állapotok restaurálását célzó intézkedések kiadása.

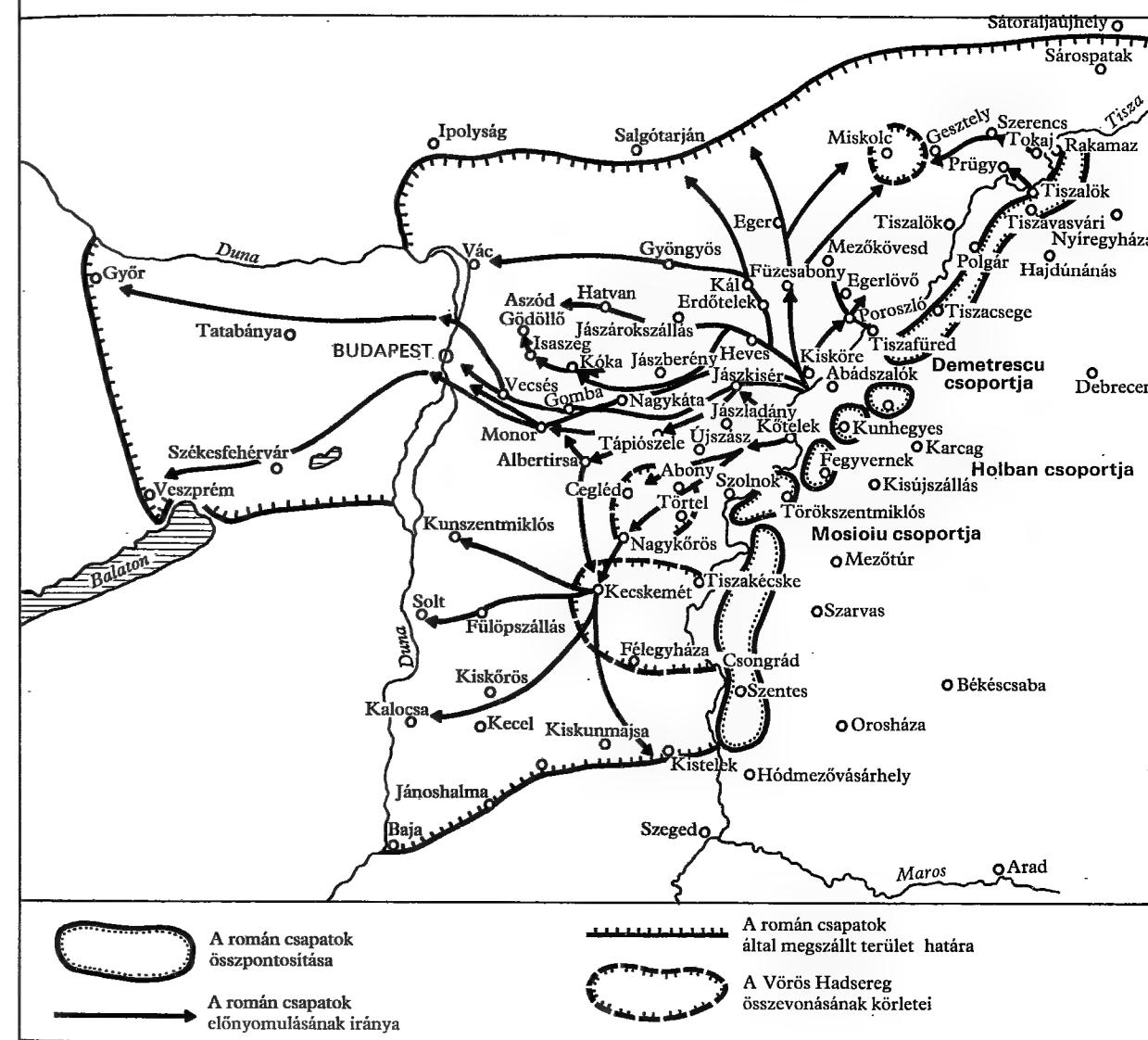
Az új hadügyminiszter Haubrich József lett, akit egyidejűleg kineveztek a hadsereg főparancsnokává, a főváros katonai diktátorává.

A Peidl-kormány abban reménykedett, hogy az antantnál sikerül elérni a román királyi csapatok előnyomulásának megállítását. Ugyanakkor a miniszterek úgy döntöttek, hogy a hadsereg ellenállását megszüntetik, s amennyiben a románok Budapestre bevonulni szándékoznak, azt fegyveres erővel nem akadályozzák.

Haubrich miniszteri minőségben kiadott első parancsa a hatalmi változásról tájékoztatta alárendeltjeit, majd a hadsereg további magatartására vonatkozóan elrendelte: „További részletes intézkedések beérkeztéig a szembenlévő ellenséges csapatok parancsnokságaival az összeköttetés keresendő és nekik tudtul adandó, hogy miután Magyarországon a mai nap folyamán az antant kívánságának megfelelő kormány alakult és a fegyverszünetet célzó lépések megtétettek, a harci ténykedést szüntessék be. Ezen értesítés átvétele és tudomásul vétele után megfelelő biztosítási rendszabályok mellett az egyes csapatok gyülekeztetendők...”

Bár e parancs után a hadsereg az előnyomuló

A ROMÁN KIRÁLYI HADSEREG ELŐNYOMULÁSA 1919. augusztus

román királyi csapatokkal szemben általában minden ellenállást megszüntetett, egyes alakulatok, az utasítás ellenére fegyverrel szálltak szembe az ellenséggel.

Ezért Haubrich augusztus 3-án újabb parancsban tiltotta meg a fegyveres ellenállást, majd intézkedett a csapatok lefegyverzésére.

A román királyi csapatok akadálytalanul, gyors iramban törhettek előre. Már augusztus 1-én megszállták Jászberényt, elérték Füzesabonyt, és elvágták a budapest–miskolci vasútvonalat. Másodikán Ceglédet is maguk mögött hagyták. Augusztus 3-án a főváros kapujában álltak, ahová 4-én be is vonultak. A következő néhány nap folyamán megszállták a Duna–Ti-

sa közének, valamint a Tiszától északra elterülő megyék legfontosabb pontjait, ezt követően a Dunántúl egy részét.

A hadsereg-parancsnokság intézkedései következtében a volt vöröskatonák ezrei jutottak fegyvertelenül, kiszolgáltatva a megszállók fogságába. Sok alakulat nem várta be a fogságot, hanem felbomlott, a katonák elszéledtek. Volt olyan csapat is, amely zárt egységben, tisztjei vezetése alatt vonult a Nyugat-Dunántúlra.

Augusztus 6-án, a megszállók támogatását élvező, maroknyi fegyveres ellenforradalmár lemondásra kényszerítette a szakszervezeti kormányt. Megkezdődött a nyílt ellenforradalmi terror időszaka.

17. A Tanácsköztársaság katonai politikájának és a Vörös Hadsereg hadművészetének főbb sajátosságai

A Magyar Tanácsköztársaság az 1917. november 7-én, Oroszországban kezdődött nemzetközi forradalmi hullám egyik kimagasló eseménye volt. Bár megszületése a hazai történelmi fejlődés, a magyarországi osztályharc és a politikai küzdelem alakulásának szerves, elkerülhetetlen következménye volt, létrejöttében és fennállásának egész időszakában domináns objektív és szubjektív faktorként szerepelt a szocialista forradalom Európa más országaiban való közeli győzelmeinek várt bekövetkezése.

A munkásmozgalom vezetői: szociáldemokraták, kommunisták; de a nem proletár osztályoknak a Tanácsköztársaság katonai, adminisztratív vagy más szerepet vállalt tagjai is kezdettől fogva tudatában voltak annak, hogy Tanács-Magyarország létét csak a nemzetközi proletariátus cselekvő támogatása, a világforradalom továbbterjedése, Szovjet-Oroszország katonai és politikai segítsége biztosíthatja.

„Amikor mi megalapítottuk a proletárdiktatúrát Magyarországon, nem arra alapítottuk számításainkat, hogy mi képesek leszünk majd katonai erővel, rendszeres háborúval megbirkózni az antant csapataival. . .

Hangsúlyoztuk és hangsúlyozzuk, hogy mi a Magyarországi Tanácsköztársaság sorsát a nemzetközi proletárforradalomra alapítottuk” – mondotta április 19-én Kun Béla, nem csupán a kommunisták, de az egyesült párt egész vezetésének véleményét fejezve ki.

A Tanácsköztársaság sorsának a nemzetközi szocialista forradalom ügyével való összekapcsolása a kezdetektől a július 21-re szervezett szolidaritási világsztrájkba vetett remények elvesztéséig meghatározó politikai és katonai tényező volt. A világforradalom segítségére való számítás az első időkben a proletárdiktatúra politikai bázisát erősítő hatással bírt, attól az időtől kezdve azonban, amikor a nemzetközi helyzet kedvező alakulásához fűzött remények hamvadni kezdtek, a külpolitikai tényező fokozódó mértékben vált a Tanácsköztársaság fennmaradásának lehetőségében és szükségességében hívó tömegek (és vezetők) körét szűkítő motívummá.

Egy ország létének a nemzetközi proletárforradalomra való alapozása elválaszthatatlan a kül- és belpolitikában következetesen érvényesített internacionalizmustól. Az internacionalizmus elve a Magyar Tanácsköztársaság vezetésének fundamentális vezéreszméje volt,

amelyben a nacionalizmusnak tett engedmények elkerülhetetlenül a proletárdiktatúra létalapját ingatták volna meg. Ezt jól értették a kommunisták, mindenekelőtt Kun Béla, aki például ezért ellenezte a leghatározottabban a tisztikarnak azt a Landler által is támogatott követelését, hogy a Vörös Hadsereg vörös zászlóit változtassák meg a nemzeti színek alkalmazásával. Tudta, hogy ez az intézkedés nem szilárdítaná meg a volt hivatásos tiszteknek a Tanácsköztársaság iránti hűségét, de tápot is adhatnak az ellenséges kormányok propagandájának, akik saját katonáikat úgyis a magyar proletárdiktatúra osztályjellegének tagadásával igyekeztek félrevezetni.

Nem kellett magas szintű hadtudományi képzettség annak felismeréséhez, hogy a kis Tanács-Magyarország az ellenséges erők koncentrált támadásának legfeljebb csak napokig lenne képes ellenállni. Ebből logikusan következik, hogy a magyar proletárdiktatúra külpolitikájának és katonai politikájának legalapvetőbb feladata volt: az időnyerés (akár súlyos áldozatok árán is, de kitartani, míg a nemzetközi forradalom segíteni fog), az intervenciók erők egyidejű támadásának megakadályozása; a külpolitika és a hadászat területén való olyan ügyes manőverezés, az ellenséges hatalmak közötti ellentétek kihasználása, hogy a Vörös Hadseregnek egy időben lehetőleg csak egy fronton, egy ellenséges hadsereggel szemben kelljen döntő hadműveletet folytatni.

E feladatokat a Magyar Tanácsköztársaság vezetése (nem kis mértékben Kun Bélának köszönhetően) alapján véve sikeresen ismerte fel és oldotta meg. Ennek is köszönhető, hogy a Tanácsköztársaság 133 napon át fenn tudott maradni, annak ellenére, hogy a négy és fél hónap túlnyomó részében fegyveres élethalálharcot kellett vívnia a sokszoros túlerőben lévő ellenséges erőkkel.

A tanácskormány katonai politikáját a Vörös Hadsereg építésében kezdetben az osztályszempont eléggé merev alkalmazása jellemezte. Egyfajta ortodox szektariánizmus mutatkozott meg abban, hogy az első időkben a katonákat a szervezett munkásság (tehát főleg az ipari proletárok) köréből kívánták toborozni, ugyanakkor, mikor az antant által támogatott környező országoknak a saját nemzetiségeik által lakott területeken messze túlmenő igényei a nemzet nagyobb

részét, a nem proletár elemeket is, érdekeltté tették a Tanácsköztársaság védelmében. A vezetés mentségére szolgál, hogy a hibákat felismerve viszonylag rövid idő alatt eljutott, először a *proletariátus általános mozgósítása*, majd az *általános hadkötelezettség* bevezetése szükségességének felismeréséig.

A Magyar Tanácsköztársaság katonai politikájának meghatározó tényezőként figyelembe kellett vennie az ország gazdasági viszonyait, a hagyományos gazdasági struktúrájának a megszállások és a blokádnak következtében való felbomlását, a világháború okozta általános anyagi és erkölcsi kimerülés következményeit stb.

A katonapolitikára is elkerülhetetlenül rányomták bélyegüket a belpolitikai tényezők. Ezek között mindenekelőtt az egyesült párton belül mindjobban éleződő ellentétre kell utalni, amely döntő módon jelentkezett a legalapvetőbb katonapolitikai kérdések megoldásában is.

A Tanácsköztársaság politikai és katonai vezetésében egyaránt voltak hibák is. A proletárdiktatúra önvédelmi harcának kimenetelét azonban nem ezek határozták meg, hanem az ellenség hatalmas túlereje, amellyel szemben a magyar munkásosztály és hadserege az utolsó, reménytelen kísérlet kudarcáig hősiességgel tartotta magát.

A Magyar Tanácsköztársaság katonai-stratégiai helyzetének a vele szemben álló szövetséges hatalmak elsőpró túlereje mellett a legfőbb negatívuma a kis terület és a demarkációs vonalak jelentős részeinek (délen és délnyugaton) előnytelen katonaföldrajzi helyzete volt. A kis területi kiterjedés miatt valamennyi ellenséges hadsereg viszonylag közel helyezkedett el Budapesthez. Ilyen körülmények között egyetlen kudarccal végződő hadművelet is végzetessé válhatott, mert nem volt elég lehetőség a visszavonulás utáni erőgyűjtésre, az erők újrendezésére.

A Vörös Hadsereg operatív irányítása több szervezeti változáson ment át. E feladatot kezdetben a Hadügyi Népbiztosság hadműveleti osztálya látta el. A Keleti Hadsereg-parancsnokság megalakulásával a Tiszántúlon harcoló csoportok annak alárendeltségébe kerültek. Májusban a hadműveleti irányítást az egész működő hadsereg fölött a Hadsereg-főparancsnokság vette át.

Egyes időszakokban a Hadsereg-főparancsnokság, meghatározott feladatok végrehajtására hadtestparancsnokságokat is a hadműveleti irányítás szerveivé emelt. Az északi hadjárat idején a III. hadtest, júliusban pedig az I. hadtest állt a harcászati szinten jóval túlnövő feladatok előtt.

A Vörös Hadsereg hadászatát és hadműveleti

művészetét egyaránt az aktív, kezdeményező szellem; a célratörő határozottság; az erők és eszközök összpontosított alkalmazása, amelyet általában az ellenség szándékainak helyes felismerése és a kockázat vállalása tett lehetővé; csapatokkal való bátor manőverezés; a közlekedési útvonalak ügyes felhasználása a csapatok gyors átcsoportosítása stb. jellemezte.

Mivel a szemben álló felek meglehetősen széles arcvonalakon viszonylag kis erőkkel rendelkeztek, a világháború megmerevedett frontjain, az állásharcok viszonyai között kialakult elvek és dogmák nem kerülhettek alkalmazásra. Összefüggő állásrendszerek kiépítésére, az azok leküzdésére irányuló harcra aránylag ritkán került sor. Döntő szerepe az átkarolásnak, megkerülésnek volt. A harc rendszerint városok, községek, vasúti csomópontok, közlekedési útvonalak birtoklásáért folyt.

A hadműveletek manőverező jellegéből következően a síkságon (pl. a Tiszántúlon) nagy jelentőséget kaphattak a lovasalakulatok. A román királyi hadsereg sikereinek egyik forrása a lovashadosztályok, ill. különítmények célszerű felhasználása a Vörös Hadsereg csapatainak fedezetlen oldalai ellen, a szárnyak közötti résekben. A Vörös Hadsereg lovasságának megszervezéséhez későn kezdtek hozzá, csupán egyetlen lovasezred alakult.

Az áprilisi védelmi hadművelet egyik legnagyobb tanulsága az volt, hogy megfelelő, gyorsan és összpontosítottan bevethető tartalékok hiányában a hadvezetés képtelen feladatának elvégzésére. Ezért a következőkben Stromfeld mindig gondoskodott a szükséges tartalékok képzéséről és célszerű felhasználásáról.

A támadó hadműveletek során az előnyomulás üteme az ellenséges ellenállás nagyságától és a terepviszonyoktól függött. Az északi hadjárat során a III. hadtestnek a Kassa–Eperjes irányában előnyomuló csapatai napi 13–15 kilométert tettek meg. A tiszántúli támadó hadművelet első 4 napjában a főirányban támadó I. hadtest 6. hadosztálya a Tisza bal partján kiépített ellenséges védelmet áttörve, Kisújszállást, Kunhegyest elérve napi átlagban csaknem hasonló teljesítményt ért el. A 7. lovasezred, harc közben ugyanennyi idő alatt Karcagig jutott el (napi 14–16 km).

A Magyar Vörös Hadsereg háborújának sajátos körülményei között az első világháborúban kialakult harcászati elveknek és gyakorlatnak is módosulnia kellett.

A Vörös Hadsereg jellegéből adódóan az új harcászat leginkább a támadóharcban bontakozhatott ki.

A vörös csapatok támadó taktikáját is az ellen-

ség átkarolására, illetőleg megkerülésére való törekvés, a lendületesség, továbbá rugalmasság jellemezte.

Az ellenség védelmében a csapatok és a harc-eszközök viszonylag kis sűrűsége következtében a hadosztályok, dandárok támadó harcrendje egy lépcsőben, az ezredeké két lépcsőben épült fel.

A csapatok jóval szélesebb arcvonalon támadtak, mint az első világháborúban. A hadosztályok támadási sávjának szélessége a feladat jellegétől függően 15–40 kilométer, a dandároké 10–20 kilométer volt. Az ezredek 4–6 kilométer széles arcvonalon támadtak.

A Vörös Hadsereg egységei a támadóharcban sikerrel alkalmazták az előrevetett osztagokat, melyek tüzéséggel megerősített századból vagy zászlóaljból álltak.

A Vörös Hadsereg védelmi harcának elemzésekor figyelembe kell venni, hogy április 16. és május 1., valamint július 24. és augusztus 1. között az események kimenetelét nem hadművészeti, hanem alapvetően morális és politikai tényezők határozták meg.

A Tanácsköztársaság vezetői számára nyilvánvaló volt, hogy az ország védelmét a demarkációs vonalakon kiépített, összefüggő és mélységében is tagolt állásrendszerre építeni elképzelhetetlen.

Az áprilisi harcok bebizonyították a kordon-szerű védelem tarthatatlanságát. Stromfeld már május 1-én olyan utasítást adott ki, amely szerint „a védelem csakis kisebb csoportok támadólagos fellépése által járhat sikerrel”.

A későbbiekben a védelmet alapjában véve a következőképpen igyekeztek felépíteni: a tábori őrsök és a főőrsök vonala mögött egy vagy több

zászlóaljból álló erők összpontosultak, melyek feladata az előnyomuló ellenség határozott el-lentámadással való visszavetése volt.

A Vörös Hadsereg támadó- és védelmi harcában egyaránt jelentős szerepet játszott a tüzéség. Ennek színvonala magasabb volt, mint a Tanácsköztársaság ellen aktív harcot folytató ellenséges hadseregeké. Annak ellenére így volt ez, hogy a tüzéralakulatok lövegállományában 17-féle lövegtípus szerepelt, az egészen elavultaktól az akkor korszerűnek számító lövegekig. Sajnos a lőszer-utánpótlás nem tudott lépést tartani a felhasználással, ezért – mint említettük – a júliusi támadó hadművelet első napjaiban az addig legeredményesebben használható 10 cm-es tábori tarackok már felesleges teherré váltak.

A Vörös Hadsereg tüzésége szervezetileg a tüzérezredekben alapult. Ezek alárendeltségében általában 2 osztály, osztályonként 2–4 üteg tartozott.

A Vörös Hadsereg védelmi háborújának sajátosságai közül következett, hogy a gyalogság harcainak támogatásában jól használhatták a páncélvonatokat, amelyek a hadosztályok, illetőleg dandárok alárendeltségében tevékenykedtek. Fegyverzetük 1–2 ágyúból és 6–7 géppuskából állott.

A Magyar Vörös Hadsereg hadművészete egy fiatal, a forradalmi hadviselés tapasztalataival még nem rendelkező hadművészet volt. A harcok során szerzett tanulságok nem kristályosodhattak ki, nem állhattak össze szabályzatokban.

Vitathatatlan azonban, hogy a világháborúban zsákutcába jutott polgári hadművészettel szemben egy, a proletár patriotizmuson, szocialista hazaszereteten alapuló új típusú hadsereg hadművészetének körvonalai bontakoztak ki.

NEGYEDIK FEJEZET

A HORTHY-HADSereg TÖRTÉNETE

I. AZ ELLENFORRADALMI RENDSZER KATONAPOLITIKÁJA ÉS HADSEREGE [1919–1940]

1. A hadsereg a fehérterror és a konszolidáció időszakában (1919–1926)

Károlyi Gyula vezetésével a Szegeden szervezkedő ellenforradalom fegyveres ereje, a magát nemzeti hadseregnek nevező fegyveres csoport, francia jóváhagyással, 1919. augusztus 9-én elindult a románok által meg nem szállt Dunántúlra. A „hadsereg”, mely 2 gyenge gyalogzászlóaljból, 1 huszárszázadból, 1 tüzérosztályból, valamint utászszázalóaljból és az akkor mintegy 1000 főt számláló tiszti századból állt, a hatalom megragadása iránti vágytól sarkallva lépett a történelem színpadára, s megkezdte dicstelen szereplését.

Horthy Miklós ellentengernagy, 1919. június 6-án adta ki rendeletét a nemzeti hadsereg felállításáról. Feladatául a „vörösteror” elleni küzdelmet és a rend helyreállítását tűzte ki. Mint a Szegeden található legmagasabb rangú tiszt került hadügyminiszterként a kormányba, majd később az ellenforradalmi hadsereg élére. Horthy emellett elismert háborús múlttal és a Szegedet megszálló franciákhoz nem lebecsülendő kapcsolatokkal rendelkezett. A legitimista körök előtt pedig Ferenc József volt szárnysegédét, feltételezett Habsburg-hűsége tette elfogadhatóvá. A Szegeden gyülekező ellenforradalmárok benne látták a céljaiknak leginkább megfelelő embert.

Az ellenforradalmi szervezkedés hírére 1919 nyarán tömegesen érkeztek Szegedre a hadsereg bomlása miatt „állás nélkül” maradt hivatásos és tartalékos tisztek és altisztek, a Vörös Hadsereg-ből átszökött áruló ellenforradalmárok, a zavarosban halászni akaró, érvényesülésüket az ellenforradalom uralomra jutásától váró, elszánt politikai kalandorok. Ez a dzsentroid, katonatiszti, államhivatalnoki réteget képviselő csoport az ellenforradalom legmegbízhatóbb rétegét képezte. Elérkezettnek látta az időt, hogy a helyzetet kihasználva, kis kockázattal, fegyveresen kérjen részt a hatalomból. Egybeforrasztotta őket a proletárforradalom elleni gyűlöletük, vad nacionalizmusuk és antiszemizmusuk. Ők sze-

gődtek tömegesen Horthy mellé, aki bennük látta azt a használható erőt, amelyet később biztonságosan vonultathat fel maga mellett az uralkodó osztályon belüli pozícióharcokban is.

Horthy augusztus 9-én jelentette be a fővezérség megalakulását, s két nappal később József főherceg kormányzóval fővezérré nevezte ki magát. A Friedrich-kormány jóváhagyását adta.

A fővezér csapatai nyomában augusztus 13-án érkezett meg Siófokra, ahol berendezte főhadiszállását, s megkezdte a „rendcsinálást”.

A nemzeti hadsereg a románokkal való minden találkozás lehetőségét gondosan elkerülve, puskalövés nélkül érkezett a Dunántúlra, hiszen a Tanácsköztársaság és Vörös Hadserege már nem létezett. Tevékenységük a kommunisták, a Tanácsköztársaság alatt szerepet vállaló munkások, parasztok és értelmiségiek ellen irányult. Útjukat a „rend” nevében kivégzettek bitófái szegélyezték.

A nemzeti hadsereg létszáma nőtt. Csakhamar csatlakozott hozzá a Feldbach vidékén, Lehár ezredes vezetésével gyülekező mintegy 2000 főt számláló fegyveres erő. Lehár augusztus 5-én tette át működésének színterét Szombathelyre. A közismerten legitimista Lehár Horthyban elvbarátot látva, örömmel üdvözölte a fővezért.

A fővezérség a budapesti ellenforradalmi Friedrich-kormány intézkedéseit is negligálva rendezkedett be a Dunántúlon, és hozzáfogott a nemzeti hadsereg létszámának kiegészítéséhez. Augusztus 19-én Siófokon, Kaposváron és Szombathelyen felállítottak katonai parancsnokságokat. Katonai igazoló bizottságokat hoztak létre, hogy felülvizsgálják a hadseregben szolgáló tisztek forradalom alatti magatartását. Visszavettek és magas beosztásba helyeztek sok, a Vörös Hadseregben szolgált, onnan dezertált tisztet. Közülük nem egy – mint Werth Henrik a későbbi vezérkari főnök – a Vörös Hadsereg ezredparancsnokaként árulásával tett jó szolgálatot az ellenforradalomnak.

Mivel az önként jelentkezésre való felhívás eredménytelennek bizonyult, a minisztertanács

augusztus 20-án felhatalmazta Horthyt, hogy hat hónapig terjedő időtartamra behívással egészítse ki a létszámot. Természetesen csak a teljesen megbízható, főként kulákelemek jöhettek szóba. A munkások, földtelen parasztok megbízhatatlanok voltak. A bevezetett kényszersorozások eredményeként szeptember végéig már mintegy két hadosztálynyi, kb. 30 000 fő állt a fővezérség rendelkezésére.

A nemzeti hadsereg alárendeltségében volt csendőrökből, rendőrökből, tartalékos tisztekből és önként jelentkező jobboldali beállítottságú személyekből a Dunántúlon, majd Budapesten létrehozták a karhatalmi alakulatokat. Feladatuk volt a hadsereggel és a különítményekkel együtt részt venni a rend helyreállítását célzó terrorakciókban.

A polgári közigazgatást is teljes egészében irányítása alá vonta a fővezérség. Intézkedéseit így a kormány intenciói ellenében is végrehajtotta. Szeptember 14-én nem a kormány, hanem a fővezérség szabályozta a katonai és a polgári közigazgatás viszonyát.

A Dunántúlon tehát a hadsereg lett a hatalom tényleges birtokosa. Az uralkodó osztályok csoportjai és a hatalomból túl nagy részt magához ragadó fővezérség közötti ellentétek alárendelődtek a közös célnak, az uralkodó osztályok hatalma helyreállításának.

A fővezérség készen állt, hogy az antanthatalmak engedélyével kiterjessze uralmát a románoktól megszállt területekre is. Lázasan növelte erőit, hogy minél nagyobb erőt tudjon majd felhasználni erre a célra. Horthy elsősorban az angolokkal igyekezett személyes kapcsolatot kiépíteni, és meggyőzni őket, hogy a nemzeti hadsereg az egyetlen, amely alkalmas a bolsevizmus elleni harcra, a hatalom átvételére. Ugyanakkor tartózkodott attól, hogy – mint ezt alvezérei javasolták – a Dunántúlon nyílt katonai diktatúrát vezessen be, s ezzel ellentétbe kerüljön az antanthatalmaknak a magyarországi helyzetet stabilizálni igyekvő politikájával. Ilyen körülmények között az amúgy is féktelen terror további fokozása nem volt tanácsos, a fővezér mérsékletre kényszerült. A törvényes rend helyreállítását, a választások megtartását ígérte az angoloknak.

A magyarországi állapotok rendezésének módzatairól és a román csapatok kivonásáról az antant megbízásából Magyarországon tájékozódó és tárgyaló Sir George Clark angol diplomata a Horthyval folytatott megbeszélés után úgy tájékoztatta megbízóit, hogy a nemzeti hadsereg az egyetlen komoly erő, melyre a rend fenntartását rá lehet bízni, amelyik biztosítani képes a szovjethatalom elleni intervencióban részt vevő

román csapatok hátát a bolsevista mozgalmak ellen.

Ilyen előzmények után a korábban inkább a szociáldemokratákra és a liberális csoportokra támaszkodó Anglia, velük és a semmiféle fegyveres erőt felvonultatni nem képes budapesti kormánnyal szemben ekkor már Horthy támogatja. A románok kivonulása után a nemzeti hadsereg engedélyt kapott, hogy november 16-án bevonuljon Budapestre. Horthy még azt megelőzően kötelezte magát, hogy csapatait az atrocitásoktól távol tartja, és aláveti magát az antant közreműködésével megalakuló új kormánynak (Huszár-kormány). Az ígéret természetesen hazugnak bizonyult. A tiszti terrorkülönítmények a bevonulás után azonnal rávetették magukat a munkástanácsok volt tagjaira, kommunistákra, szociáldemokratákra, munkásokra, haladó értelmiségiekre. Emberek százait gyilkolták meg, vetették börtönbe. A fővezérség hírszerző és katonapolitikai törzsének irányítása alatt álló Prónay-, Ostenburg- és más különítmények élen jártak a gyilkolásban. A terror olyan fokot ért el, amely csakhamar kiváltotta az egész nemzetközi közvélemény felháborodását. Az angol és amerikai kormány szükségesnek tartotta kifejezni tiltakozását.

A budapesti bevonulás után, ha formailag nem is – ettől Horthy tartózkodott, hiszen léteztek a politikai pártok, működött a polgári közigazgatás –, de gyakorlatilag a fővezérség katonai diktatúrát gyakorolt. Irányítása alatt tartotta a kormányt és a közigazgatást. Hatalmát kiterjesztette az egész lakosságra és az élet minden területére. Átvette a közrend fenntartásának feladatát. Bevezette a katonai cenzúrát. Az üzemekben katonai őrségek, ipari megbízottak őrködtek a „rendre”. A Dunántúlon, majd a románok kivonulása után Budapesten és fokozatosan az egész ország területére kiterjedően kialakították a megalakuló katonai parancsnokságok hírosztályainak hálózatát. Ezek rendszeresen küldték napi jelentéseiket a fővezérség hírszerző osztályának, valamint a nemzeti és vörösvédelmi szolgálatnak, melyek tevékenysége a kommunisták és gyanús baloldali elemek felderítésére irányult. A jelentések nyomán a különítmények és karhatalmi alakulatok a polgári hatóságok mellőzésekkel nyomozásokat végeztek és letartóztatásokat fogatosítottak. A rendőrséget és csendőrséget mint átszervezésre szoruló alakulatot a fővezérség alárendeltségébe, katonai irányítás alá vonták.

A fővezérség 1919 decemberében elrendelte, hogy teljesen megbízható tisztekből, altisztekből és legénységből minden gyaloghadosztály

kötélékében, tizedik zászlóaljként egy vadász-zászlóaljat kell felállítani, hogy ezek a többi alakulatnak szellemben, megbízhatóságban, fegyverben példát mutassanak, és a legnehezebb feladatok végrehajtására is mindig készen álljanak. Parancsnokaikká olyan kipróbált különítményes tiszteket kell kinevezni, mint Prónay, Ostenburg. A tiszti századok terrorcselekményei nyomán keletkezett országos és nemzetközi felháborodás ugyanis arra készítette Horthyt, hogy a századok különítményes jellegét elleplezze. A századok neve megváltozott, de szerepük ugyanaz maradt.

Az antanthatalmak a rendszer konszolidálására törekedve vetették fel már 1919 végén az államforma és az államfő személyének kérdését. Az államfő megválasztásával kapcsolatosan nem voltak kikötéseik, csak az ellen tiltakoztak érelyesen, hogy az államfő a Habsburg-ház valamelyik tagja legyen. Így Habsburg József főherceg, aki korábban magát már kormányzónak nyilvánította, az antant tiltakozására kénytelen volt visszalépni.

Az 1920-as törvényekben a nemzetgyűlés kimondta, hogy a királyság bár megmarad, de az államfői tiszte ideiglenesen kormányzóra bízák. E tisztség betöltésére a tisztikartól támogatott, a tényleges hatalom birtokában levő Horthy személye került előtérbe. Habár az arisztokrácia, valamint a liberális pártok körében személye sok ellenzőre talált, számba jöhető jelöltet nem tudtak állítani vele szemben. Horthy számára megszületett a kedvező lehetőség, hogy az antanthatalmaktól is támogatva végleg megszilárdítsa hatalmát. A választást különítményesei különben is jól „előkészítették”. Amikor a fővezér tisztejei élén 1920. március 1-én megjelent a parlamentben, a kormányzóválasztás már zökkenőmentes és egyhangú volt.

A honatyák széles jogkörrel ruházták fel a kormányzót, a nemesség adományozásán és az egyházi főkegyúri jogon kívül ráruházták mindazon jogokat, melyeket korábban a király birtokolt. Kimondták, hogy az ország védelmére és a belső rend és biztonság fenntartásában való közreműködésre nemzeti hadsereg állítatik fel. Ennek legfelső hadura Horthy, akinek a hadügy körébe tartozó, a „nemzeti hadsereg vezérlésére, vezénylésére és belső szervezésére vonatkozó” alkotmányos jogainak gyakorlása nem tartozott a nemzetgyűlés ellenőrzése alá. Felhatalmazták a kormányzót, hogy közvetlenül fenyegető veszély esetén „a magyar minisztérium felelőssége és a nemzetgyűlésnek késedelem nélkül kikérendő utólagos hozzájárulása mellett” elrendelheti a hadseregnek az ország határain kívüli alkalma-

zását. Ez kiegészítése volt a néhány hónappal korábban alkotott azon törvénynek, mely még a nemzetgyűlés hozzájárulásától tette függővé a hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazását. Ennek eredője nemcsak a kormányzói jogkör kiszélesítésének szándékában, hanem az ország kül- és katonapolitikai célkitűzésének alakulásában is keresendő.

A rendszer nemzetközi kapcsolatainak rendezése – a békeszerződésben való részvétel –, valamint az uralkodó osztályok érdeke 1920 elején már egyaránt az intézményesített terror és leszármolás visszaszorítását és az ellenforradalmi állam jogrendjének helyreállítását kívánta. A nagybirtok és a fináncstőke elérkezettnek látta az időt, hogy a hadsereg uralmát visszaszorítsák, és az államéletben vezető szerepüket visszaállítsák. A hadseregnek a polgári életbe történő túlzott beavatkozása, különítményeseinek garázdálkodása akadályává vált az uralkodó osztályoknak a rendszer konszolidálására irányuló törekvéseinek.

Horthy belátta, további lépéseket kell tennie különítményeseinek megfékezésére, a hadsereg szerepének normalizálására, a polgári életbe való beavatkozásának csökkentésére. Úgy vélte, hogy a megbízhatatlan elemektől „megszűrt” és újjászervezett polgári közigazgatás, a csendőrség és rendőrség oly mértékig megbízhatóvá vált, hogy az elnyomó funkciók gyakorlását fokozatosan átvehetik a hadseregtől. Az uralkodó osztályok – elsősorban a nagybirtokos arisztokrácia – jóindulatát pedig csak a nyílt katonai diktatúra, a tiszti századok képviselte katonatiszti, államhivatalnoki középrétegek megfékezésével, a hatalomban való egyezkedési készségének kimutatásával tudja elnyerni. Elsősorban a Horthyval már Szeged óta egyre mélyülő kapcsolatban álló Bethlen–Teleki képviselte arisztokrata hatalmi csoport befolyásolta a kormányzót a szükséges lépések megtételére. Cselekvésre készítette az antanthatalmak jóindulatának megtartása is. A jogrend védelmezőjének szerepében tetszelgő Horthynak ugyanis egyre nehezebb volt eltussolni a még mindig előforduló atrocitásokat az antant képviselői előtt.

Az első lépés 1920. április 1-én történt meg, amikor a fővezérség megszűnt, és a hadsereg vezetését a vezérkar vette át. (Itt jegyzendő meg, hogy a „fővezérség-közvetlen” megnevezést a hadseregvezetésnek közvetlenül alárendelt alakulatok hadrendi jelölésére a továbbiakban is használták. A vezérkart pedig a békeszerződés értelmében meg kellett szüntetni, így az 1938-ig, a fegyverkezési egyenjogúság kimondásáig rejtve, a Honvédelmi Minisztérium VI. osztálya-

ként működött.) Ez a tény a lényegen ugyan nem sokat változtatott, azonban a hadseregen belüli konszolidációt volt hivatva demonstrálni. Ugyancsak lépések történtek a Honvédelmi Minisztérium normális funkcionálásának, hivatali rendjének megszervezésére. A vezérkar főnöke Berzeviczy Béla tábornok lett, míg a honvédelmi tárca vezetésével Soós Károly tábornokot (a fővezérség vezérkari főnökét) bízta meg Horthy. A szélsőségesen jobboldali beállítottságú tábornok megfelelőnek látszott, hogy kellő eréllyel képviselje a hadsereg érdekeit a politikai életben és a parlamentben. Megalakult a kormányzó katonai irodája is, hogy fenntartsa a kormányzó szoros kapcsolatát a hadsereg vezetőivel. Ugyanakkor munkálatok kezdődtek a nemzeti hadseregből alakuló magyar királyi honvédség vezető szervei ügykörének tisztázására, feladatainak megfogalmazására.

A Budapesti Közlönyben 1920. június 13-án kormányrendelet jelent meg, amely szabályozta a katonai szervek hatáskörét, s kivette kezükből a polgári személyek ügyeit. Június 17-én a nemzetvédelmi szolgálat polgári vonatkozású tevékenységének megszüntetéséről jelent meg rendelet. Ezek az intézkedések azonban megfelelő kiskapukat hagytak arra, hogy a katonaság továbbra is módot találhasson a beavatkozásra, ha ezt nemzetbiztonsági okokból szükségesnek találja. Így a nemzetvédelmi szolgálat tájékoztató „T” szolgálattá alakult át. Feladata volt az „egyes katonai parancsnokságokban a belföldi közállapotokról tiszta képet nyújtani”.

Soós tábornok, honvédelmi miniszter, 1920. június 16-án jelentette be a parlamentben a hadsereg karhatalmi alakulatairól és a különítményekről hozott döntést. Ez a vidéki karhatalmi alakulatokat a csendőrség kötelékébe olvasztotta be, a budapestiek azonban megmaradtak a katonai parancsnokság alárendeltségében. Elrendelték a tiszti különítmények feloszlását, azonban a Prónay- és Ostenburg-különítmények, melyeket már korábban vadászászlóaljnak neveztek el, egyelőre mint önálló fővezérség-közvetlen egység, megmaradtak a hadsereg kötelékében. Horthy nem véletlenül hagyta meg legmegbízhatóbb híveinek e két alakulatát. Még szüksége lehetett rájuk az uralkodó osztályok csoportjai közötti hatalmi harcban, mely a királykérdés körül csúcsosodott ki. Horthy nem kis aggodalommal szemlélte a legitimisták Károly király visszahívásával fenyegető mozgolódását, amit sem külpolitikai, sem egyéni okból nem látott célszerűnek. A legitimisták, akik Teleki miniszterelnököt és a hadsereg nem egy vezető tábornokát is maguk mögött tudták, Horthy kormányzótól

választását csak a király visszatértéig tartó állapotnak tekintették. Horthy velük szemben a szabad királyválasztó középírást képviselő csapattisztikar nagy részében, valamint a vezérkarban bízhatott, ahol számos hívét tudta. Mindenesetre csak akkor szándékozott lemondani a katonai diktatúra gyakorlásának kipróbált egységeiről, a katonai alakulattá fejlődött különítményekről, ha államfői hatalma végleg megszilárdul, és szövetsége a nagybirtokokkal zavartalanul működne. Ez a királypuccsok kudarca után következett be.

A különböző tiszti különítmények megszűntetése nem volt könnyű. Ezek tagjai nem egykönnyen mondtak le a semmittevésről, az intézményesített rablás lehetőségéről. A rendőrséggel, sőt a hadsereg alakulataival való kisebb-nagyobb összetűzések jelezték a különítményes tisztek ellenállását. Az akciót Horthy úgy akarta végrehajtani, hogy végül is ne csálódjanak a fővezérben, s megelégedjenek új helyzetükkel. Olyan pozíciókba kellett elhelyezni őket, hogy ott továbbra is a rendszer megbízható és bármikor mozgósítható erejét képezzék. Ez azt eredményezte, hogy a tiszti különítmények és ellenforradalmi csoportosulások feloszlása a szélsőjobboldal erősödéséhez vezetett. A volt tagok beépültek a hadseregbe, a karhatalmi szervekbe, minisztériumokba és más állami hivatalokba – ezek legmagasabb beosztásaiba is –, valamint a helyi közigazgatás különböző szintű vezető tisztségeibe. Többen – mint Héjjas Iván, Lukács Béla, Magasházy László, Marton Béla, Mecsér András és Taby Árpád – kormánypárti vagy szélsőjobboldali párti képviselőként is bekapcsolódtak a politikai életbe. Gömbös Gyula és Kozma Miklós a miniszterségig vitték. Működésükkel igyekeztek akadályozni minden, a rendszer liberalizálódása irányába ható törekvést, terjesztették a nacionalizmus, antiszemitizmus szellemét, mindenkor készen álltak a munkás- és parasztmozgalmak letörésére. Hangoztatták antibolsevista voltukat, s támogattak minden szélsőjobboldali, a fasizálódást elősegítő politikai kezdeményezést, ezek élharcosává váltak. Közülük kerültek ki a német fasizmus leglelkesebb szálláscsinálói.

Horthy 1920-ban saját főkapitányi közreműködésével elsősorban altisztjei részére létrehozta a Vitézi Rendet. Célja, hogy az ellenforradalmi érdemeket szerzett parasztszármazású altiszteknek fiúágon örökölhető vitézi címet és ezzel együtt járó vitézi telket adományozzon, s ezzel olyan megbízható kisbirtokos réteget hozzon létre, amely a rendszer támaszaként nemzetvédelmi szolgálatot is teljesít.

Együtt születtek az ellenforradalommal a különböző félkatonai szervezetek, melyek mint a MOVE, ÉME, Kettős kereszt Vérszövetség stb. a különítmények mellett az ellenforradalom rohamcsapatának szerepét kívánták betölteni. Szerepüket az új követelményekhez igazítva, igyekeztek a konszolidáció időszakában is meg-

AZ ELLENFORRADALOM AGRESSZÍV TERVEI

Az ellenforradalmi rendszer belső helyzetének konszolidálására tett erőfeszítései közben fokozta külpolitikai tevékenységét is. Törekvései kezdetben a vereség következményeinek elhárítására, a későbbiekben a magyar külpolitikát és katonapolitikát évtizedekre meghatározóan az aláírt békeszerződés minden áron való revíziójára irányultak.

A rendszer figyelmét az előreláthatóan súlyos területi döntésekre összpontosította, melyeket megelőzhetőeknek vélte, amennyiben felajánlja szolgálatait a bolsevizmus és a forradalmak elleni harcban, kinyilvánítja készségét a Szovjet-Oroszország elleni intervencióba történő bekapcsolódásra, illetve a szomszédos, forradalmaktól fenyegetett országokban való „rendcsinálásra”. Azt hitték, sikerül meggyőzni a nagyhatalmakat, hogy az ellenforradalom hadseregét szelleme és ereje alkalmassá teszi az ilyen feladatok végrehajtására.

Ezeknek az elgondolásoknak a jegyében született meg már 1919 októberében Horthy emlékirata az ország külpolitikai helyzetéről, az ennek megfelelően alakítandó politikáról és ebben a nemzeti hadsereg feladatairól. Meghatározta azokat a követelményeket és az azokkal kapcsolatos feladatokat, melyeket sürgősen végre kell hajtani a hadsereg hadművelési képességének mielőbbi elérése érdekében. Az emlékiratban lefektetett alapelvek lényegében az ellenforradalmi rendszer kül- és katonapolitikáját fennállásának egész időszakára meghatározták, ami indokoltá teszi azok bővebb vizsgálatát.

Horthy a fő ellenséget Romániában jelölte meg, mivel valamennyi ellenfél között katonailag a legerősebb, és amelynek területi igényei leginkább veszélyeztetik Magyarország létét. Ezért a legfontosabb feladat egy Románia elleni hadjáratra való felkészülés. Ezt azonban, tekintettel a román hadsereg 29 gyalog- és 2 lovas-hadosztályból álló erejére, külpolitikai megfontolásokat is figyelembe véve, csak 1921-ben látta megvalósíthatónak. Ez ideig – írta – el kell érni az ország gazdasági és katonai megerősödését.

őrizni. Közülük is a Gömbös alapította MOVE tett szert a legnagyobb befolyásra. Igyekezett magához kötni a szélsőjobboldal legbefolyásosabb szereplőit, és kiterjeszteni jelenlétét az államélet minden területére, hogy a volt „szegedi kapitány”, Gömbös és híveinek kellő háttérrel biztosítson a hatalomért vívott harcban.

Fokozni kell az irredenta mozgalmat Erdélyben és főként helyreállítani a szoros katonai-politikai összeköttetést Gyenyikinnel és az ukránokkal. Kihasnálva a románoknak Oroszországgal, Bulgáriával és Szerbiával fennálló területi nézeteltéréseit, diplomáciai elszigetelésükre és bekerítésükre kell törekedni. Ennek végrehajtásában a legnagyobb fontossággal, a térségben a második legnagyobb fegyveres erővel rendelkező Jugoszlávia bírt. Ezért Horthy a területi ellentéteket félretéve jó viszonyt kívánt fenntartani Jugoszláviával. A horvát-szerb kérdésben egyik irányban sem kívánta exponálni magát, mivel a fő cél, a Románia elleni katonai szövetséges megszerzése érdekében egyik felet sem kívánta elidegeníteni. Mindazonáltal fenntartotta magának a döntést, hogy adott esetben a szerbeket vagy a horvát nacionalisták szeparatista törekvéseit támogatja-e.

Ausztriával kapcsolatosan kifejtette a kormányzó, hogy „érdekünk” az ott kialakulóban levő vörös felkelés minél előbbi kitörése. Ez alkalmat adna a beavatkozásra, hogy a „fehér színű” osztrák tisztkarral és a keresztényszocialistákkal együttműködve a felkelést leverjük. Ezáltal ez irányú lekötöttségünk megszűnne. Együttal természetesen a „hálás” osztrákok lemondásának területi követeléseiről.

Nagy figyelmet szentelt az emlékirat a csehszlovák államnak is, amelyet a szlovák szeparatista mozgalom miatt a legingatabbannak ítélt a szomszédos államok között. Úgy vélte, a cseh-szlovák ellentétet kihasználva alkalom nyílik „területi erősbödrésre” észak felé. Lehetségesnek tartotta egy vörös színű zendülés kitörését is Szlovákiában, amire azonban nem lehet biztosan számítani. Az ekkor 12 hadosztályból álló cseh hadsereg pedig, azt mélyrehatóan lebecsülve, úgy tekintett, mint amelyik nem jelent komoly ellenfelet a nemzeti hadsereg számára. Mindezek figyelembevételével az akció közeli megindítását lehetségesnek tartotta, és azt a következő lépésekben kívánta végrehajtani: a közös határt óhajtó lengyelek egyetértésével

támadás északról a Lengyelországban szervezett szlovák légió (10 000 fő) felhasználásával; az olasz fogságból visszatérő szlovák katonákból Zalaegerszegen szervezett légió támad délről, saját reguláris csapatok megszállnák Pozsonyt, Komáromot és Párkányt, ha a csehek belső forradalom vagy a légiók támadása nyomán visszavonulnának.

Horthy a továbbiakban kíváncsnak tartotta az irredenta mozgalom fejlesztését, mégpedig szoros kapcsolatban a Szudéta-vidék hasonló mozgalmával.

Ezeknek az alapvető katonai számvetést és a külpolitikai helyzet realitásait egyaránt figyelmen kívül hagyó terveknek a végrehajtásához a „legmegbízhatóbb tényező”, a nemzeti hadsereg halasztást nem tűrő erősítésére volt szükség. A hadsereget tehát a békeszerződés várható tilalmai ellenére is, annak kijátszásával fejleszteni kell – szögezte le Horthy. Szerinte ezek idővel úgyis veszíteni fognak bénító hatásukból a külső tényezők, de nem utolsósorban egy ügyes magyar külpolitikai tevékenység következtében. Horthy emlékiratában legalább 7 gyalog- és 1 lovashadosztály kifejlesztését és az ehhez szükséges anyagi eszközök előteremtését kérte a kormánytól, nem számolva azokkal az akadályokkal, melyek ezt lehetetlenné tették.

Horthy tehát politikáját az antanttáboron belüli ellentétek „ügyes” kihasználására kívánta felépíteni. Elsősorban a túlzott francia előretörés miatt aggályoskodó Anglia felé kívánt orientálódni és jóindulatát megnyerni. Ehhez a konszolidáció meggyorsításával növelni kellett az ellenforradalmi rendszer tekintélyét, lehetőleg óvakodni minden cselekedettől, amely „túlásósan reakciós természeténél fogva” az országon belül zavart idéz elő, hogy ily módon az ellenforradalmi rendszer jogosítványt nyerjen arra, hogy mint a „rend” védelmezője a határokon túl is fellépessen.

A Horthy-emlékirat a külpolitikai helyzetnek a rendszer számára kedvező mozzanatait túlértékelt, az ellene irányuló tényezőket lekicsinyelte, sőt sokszor figyelmen kívül hagyta. Elsősorban a szomszéd államok között fennálló, valóban meglevő ellentéteket becsülte túl. Nem vette figyelembe, hogy ezek már akkor is – a kisantant szövetségi rendszerének kialakulása előtt – egységesek voltak a Magyarországtól szerzett területeik megtartásában. Rosszul ítélte meg a helyzetet a belső ellentétek, illetve a forradalmi mozgalmakat illetően is. De nemkülönben a nemzeti hadsereg felszerelését is, a nagy katonai túlsúlyban levő szomszédos hadseregekkel, azok fejlesztési lehetőségeivel szemben. Nem volt

meg a reális alapja az általa is minimálisan szükségesnek tartott 100 000 fő felfegyverzésének.

Az antanthatalmak szándékában állt a magyarországi tökebehatolás elősegítése, valamint az ország bevonása a kis államoknak Szovjet-Oroszország elleni inváziójába. Ez 1919 őszén elsősorban angol közeledést eredményezett. A második intervenció hadjárat bukása után azonban a Magyarországgal kapcsolatos terveket elejtették, és a viszony megmerevedett. Ekkor került sor a békefeltételek átnyújtására, ami igen kellemetlenül érintette a magyar kormányt az antant felé kapcsolatokat kereső törekvéseit. 1920 áprilisában, amikor a lengyel csapatok megkezdtek támadásukat Szovjet-Oroszország ellen, a franciák foglalkoztak a gondolattal, hogy a magyar nemzeti hadsereget is bevonják a lengyel intervencióba. A magyar kormány számára ez épp kapóra jött. A békefeltételek enyhítése a szovjet elleni háborúba való bekapcsolódás révén látszott elérhetőnek. A Nagykövetség Tanácsához eljuttatott jegyzékben felajánlották a hadsereget, mely „speciálisan a vörösteror leküzdésére szerveztetett, és amely létezésének első napjától a bolsevizmus letiprását írta zászlójára”.

A magyar kormány tárgyalásokat kezdett a francia kormánnyal, amely a francia töke magyarországi behatolásának reményében kilátásba helyezte a támogatását. Azzal hitegették a kormányt, hogy hajlandók segítséget nyújtani a 100 000 fős hadsereg felszereléséhez, és támogatni fogják területi igényeit a békekonferencián. A kormány ezért hajlandónak mutatkozott jó néhány gazdasági kulcspozíció átengedésére a francia töke számára. A tárgyalások elhúzódtak és végül eredmény nélkül megszakadtak. Ebben közrejátszott az angolok tiltakozása, akik nem jó szemmel nézték a francia gazdasági behatolást. Ennek, valamint a lengyel hadsereg veresége következtében a tárgyalások a lengyelek megsegítésének kérdésére szűkültek le. A franciák hajlandónak mutatkoztak 70–80 000 puska Magyarországra szállításához hozzájárulni, valamint ahhoz, hogy Magyarország megszállja a fenyegetett Kelet-Szlovákiát. A lengyelekkel már áprilisban megkezdődtek a tárgyalások az intervencióba való bekapcsolódásról, abban a reményben, hogy Magyarország ezt felhasználhatja Felvidék és Kárpátalja megszállására. A tárgyalások júniusban egyezmény megkötéséhez vezettek. Ebben Magyarország vállalta, hogy 30 000 főnyi önkéntes légiót bocsát Lengyelország rendelkezésére és hadianyagot szállít. A csepeli lőszergyárból mintegy 60 millió puska- és géppuskatöltényt, valamint 40 millió

csappantyút szállítottak a lengyel hadseregnek. A légió megszervezésére, melynek Szlovákián vagy Románián való átszállítását a lengyeleknek kellett volna biztosítani, valamint a magyar hadosztályok kelet-szlovákiai alkalmazására nem került sor, mivel a csehszlovák, román és jugoszláv kormány együttes tiltakozása ezt megakadályozta.

Az augusztusban indított támadás előtt a Vörös Hadsereg visszavonult Varsó alól. A nemzetközi reakció ujjongásához Horthyék is csatlakoztak. Nagy hanggal igyekeztek benyújtani a számlát érdemeikért. Ha nem is vettek részt a harcban, az általuk küldött lőszerszállítást döntő jelentőségűnek állították be. A lengyelek hálnak mutatkoztak, azonban a lengyel-orosz fegyverszünet megkötését, 1920 októberét követően, felhagytak a magyar politikához való közeledéssel és Csehszlovákiával kötöttek szerződést.

A Horthy által kifejtett elképzeléseknek szellemében már 1920 elején kidolgozták Szlovákia megszállásának tervét, ami az „Ébredés” fedőnevet kapta. Mivel a nemzeti hadsereg ereje – bár időközben létszáma megnövekedett – sem ekkor, 1920 tavaszán, sem a későbbiek során nem volt elégséges, hogy szabályos hadműveleteket indítsanak, az „Ébredés”, majd az azt követő többi hasonló terv a megtámadott ország belső rendjének felborítására, hadseregének szétesésére épült. Az „Ébredés” végrehajtásának fő tényezője a váratlanság volt.

Úgy tervezték, hogy adott esetben a Szlovákiába beszivárgó magyar erők a szlovák szeparatisták segítségével rajtaütésszerűen elfoglalják a stratégiai fontos pontokat, s teljes zűrzavart keltenek. Ezt kihasználva, a meglevő néhány páncélvonat védelme alatt vasúton benyomuló magyar csapatok a szétzilált cseh csapatokat lefegyverzik. A nemzeti hadsereg vezérkara 7 gyaloghadosztályban (63 zászlóalj, 36 lovasszázad és 28 üteg) és 1 lovasszázadban határozta meg a szükségletet, ami nélkül támadni nem lehet. Ebből 35 zászlóalj és 15 üteg állt volna a támadó csapatok rendelkezésére, a többit a hátszázad biztosítására szánták. Ezzel szemben csak 39 zászlóalj és 13 üteg állt összesen rendelkezésre. Bár márciusban és áprilisban a vezérkari főnök a csapatok menetkészültségét így is elrendelte, a terv mégsem került megvalósításra. Elsősorban nem azért, mert a rendelkezésre álló erők nem voltak elégségesek, hanem mert a remélt belső bomlás nem következett be, így meglepésről és rajtaütésről szó sem lehetett. Kétségtelenné vált: a jugoszláv és román csapatok feltételezett semleges magatartására sem lehet számítani.

Júniusban felújították az „Ébredés”-t. A „Pirkadás” lényegében nem sokban különbözött elődjétől, ez is a szlovák szeparatistákra épített, azonban erősen motiválta a franciákkal együtt a lengyelek megsegítésére indítandó akció. Abban reménykedtek, hogy a franciák majd hozzásegítik a hadsereget a hiányzó szükséges felszerelésekhez, valamint, hogy kieszközlük a Kelet-Szlovákiába való benyomulás engedélyezését. Úgy vélték, hogy a benyomuló hadseregnek csak egy része vonul a lengyel határra, a zöm végrehajtja a megszállást.

A szomszédos államok egységes fellépése – mint erre már utaltunk – ezúttal is megakadályozta a terv végrehajtását, ami azonban nem vette el a vezérkar kedvét a további próbálkozásoktól.

A lengyel „győzelem” után az „Árpád”-hadműveletet készítették elő. A cél ismét a Felvidék és Kárpátalja visszaszerzése, közös lengyel-magyar akció révén. Az ürügy változatlanul a cseh proletárforradalom és szlovák nemzeti felkelés megakadályozása volt. A magyar területről induló akciókhoz igyekeztek elnyerni a franciák, valamint a románok és jugoszlávok támogatását. Ez azonban nem sikerült, mert sem a jugoszlávok, sem a románok nem látták indokoltnak a magyar beavatkozást, sőt 1920. szeptember 18-án aláírták a csehszlovák-jugoszláv katonai megállapodást. Csehszlovákiában semmi jel nem mutatott forradalmi mozgalmak kitörésére, a cseh hadsereg is szilárd volt. De nem támogatta a tervet az antant sem, mely éppen az egyre szilárdabb Csehszlovákiára kívánt támaszkodni. Így elődeihez hasonlóan az „Árpád”-terv is süllyesztőbe került.

Időközben a katonai erőviszonyok még jobban eltolódtak a szomszédos államok javára, amit a vezérkar sem hagyhatott figyelmen kívül. Bár a magyar hadsereg létszáma is nőtt, 1920. szeptemberben már 52 gyalogzászlóaljból, 20 lovasszázadból és 107 lövegéből állt, de a várható ellenfelek erőfölénye tovább növekedett. A cseh hadsereg 106 zászlóaljjal, 30 lovasszázaddal és 340 löveggel rendelkezett, a jugoszlávok és románok pedig összesen 248 zászlóaljjal, 86 lovasszázaddal és 836 löveggel.

A magyar vezérkar azonban mindezek ellenére nem egykönnyen mondott le terveiről. Még 1921 elején is titkos magyar-lengyel megbeszélések kezdődtek egy lemergi ellenforradalmi központból irányított akcióról. Az elképzelések szerint a reguláris magyar csapatok támadásával egy időben lengyel területről is odaszállított magyar szabadcsapatok támadtak volna. A tárgyalások azonban csakhamar megszakadtak, és ez-

zel az utolsó magyar próbálkozás is kudarcot vallott.

Időközben a vezérkar egy Románia elleni támadás előkészítését is szükségesnek tartotta. 1920 márciusában úgy értékelte a helyzetet, hogy a bolsevista forradalom veszélye megnőtt Romániában, ami a román hadsereg szétzülését fogja eredményezni. Erre az eshetőségre dolgozta ki a „Virradat” hadműveletet, melyet igen kis erővel, a debreceni és szegedi katonai körzetek csapataival akart végrehajtani. A hadművelet végrehajtása katonai képtelenség volt, ugyanis a kijelölt erők viszonylag gyenge ellenállás esetén is képtelenek lettek volna az Erdélybe való benyomulásra. A forradalmi mozgalom oly mérvű fellendülése pedig, mely a vezérkar elképzelésének megfelelően demoralizálta volna a hadsereget, nem volt tapasztalható. A jugoszlávok pedig mereven elzárkóztak az akció akár jóindulatú tudomásulvételétől is. A vezérkar kénytelen volt belátni, hogy az akció végrehajthatatlan, és mint ilyen irattárba teendő.

Az ellenforradalmi rendszer katonai tervei az elszakított területek visszaszerzésére irreálisak voltak. Az antant arra törekedett, hogy biztosítsa vezető szerepét a Duna-völgyében. Ennek ér-

dekében támogatta a széthullott Monarchia utódállamait, hogy megszilárdíthassák belső helyzetüket, növeljék katonai erejüket, és kialakítsák szövetségi rendszerüket, amely megfelelő szovjetellenes „egészségügyi kordont” képezhet. A már korábban megkötött csehszlovák–jugoszláv megállapodást 1921. április 26-án a csehszlovák–román, és 1921. június 7-én a jugoszláv–román védelmi szövetség aláírása követte. Magyarország számára a békeszerződés maradéktalan betartása, hadseregének leszerelése maradt. A Szovjet-Oroszország elleni intervenció befejeződésével, valamint a közép-kelet-európai forradalmi mozgalmak megszűntével az ellenforradalmi rendszer esetleges „rendfenntartó” szerepe is megszűnt, így a rendszer kiesett a nagyhatalmak érdeklődésének köréből. A magyar revíziós szándékoktól való félelem elmélyítette az ellentétet Magyarország és szomszédai között, ami egyben siettette szövetségi rendszerük kialakulását, hadseregük erősítését. Mindez nem jelentette azt, hogy a magyar politikának az előzőekben körvonalazott törekvései megváltoztak volna. Fő célkitűzése a továbbiakban is az elszigeteltségből való kikerülés és a revíziós politika folytatása maradt.

A HADSEREG SZEREPE A KIRÁLYPUCCSBAN

Az uralkodó osztályon belül folyó hatalmi harc 1921-ben a szabad királyválasztók és a legitimisták ellentéteinek kiéleződésében mutatkozott meg. Mindkét fél magának igyekezett megszerezni az irányító szerepet.

A hadseregen belül is fokozódott a kezdettől meglevő ellentét a Horthy körül csoportosuló antilegitimista volt „szegediek”, valamint a későbbiekben hozzácsatlakozottak és az ellenforradalom dunántúli csoportjához csatlakozó legitimista hajdani közös hadseregbeli tisztek között. A hadseregnek 1921-ben már elodáztatlan leszerelésétől egzisztenciájukat féltő tisztek részben a Habsburg-restaurációban, részben a Horthy-uralom fenntartásában látták biztosítva a jövőt. Abban reménykedtek, hogy a másik csoport kárára biztosíthatják egzisztenciájukat. Ez a szembenállás kölcsönös vádaskodáshoz, sérelmek kitergetéséhez vezetett. A nemzeti hadsereg vezetésébe nagyobb számban kerültek be a Horthy köréhez tartozók, és a leépítés is természetesen a kormányzó számára kevésbé megbízható legitimista tiszteket fenyegette. Ezek a magukat Károly híveinek vallva a restauráció katonai vonalának vezetője, Lehár ezredes mellé

tömörülve adtak hangot sérelmeiknek és elégtelt követeltek. Ugyanakkor Horthy hívei a legitimisták aknamunkájának tekintették az őket ért sérelmeket, így a különítmények leszerelését is. Féltették elért pozíciójukat, és nem kívánták a Habsburg-restaurációt. Természetesen a frontok nem különültek el élesen, mindkét táborban megtalálhatók voltak a legitimisták és antilegitimisták, honvédek és közösök egyaránt, akik a helyzet alakulásától várták merre forduljanak.

Horthy mindenesetre a hadsereg „egységének” megteremtésére törekedett, ami megkövetelte a királykérdés kizárását. A kérdés rendeleti úton való megoldása, a katonák politizálásának és a királykérdésben való állásfoglalásának megtiltása semmi eredményre nem vezetett. Sréter tábornok, a Soóst követő honvédelmi miniszter pedig már 1920 szeptemberében kiadott rendeletében az 1920. I. és II. tc.-re hivatkozva adta tudtul a hadsereg tisztjeinek, hogy mindenki, aki IV. Károly vagy más királyjelölt érdekében agitál vagy toboroz, a király visszatérésének érdekében puccsot szervez, lázadónak minősül, mivel az ellentétben áll a kormányzónak tett esküjével. Egyben figyelmeztette a tisztikart az

ilyen akciók súlyos nemzetközi következményeire.

Az efféle parancsok nem akadályozták meg a Károly király visszahívására irányuló szervezkedéseket. A Dunántúlon egyre nyíltabban folyó karlista szervezkedés mellé több magas rangú tiszt, tábornok is csatlakozott. A nyílt szervezkedés odáig fajult, hogy már az egyes alakulatok parancsnokairól is tudott volt, hogy ki a karlista és ki a kormányzói. Horthy nagy csalódására a karlisták mögé sorakozott fel a hírhedt Ostenburg is.

Márciusban Károly megjelenése nagy izgalmat váltott ki. A király ekkor még a kisantant azonnali katonai intézkedése és Horthy rábeszélése következtében belátta, hogy a hatalom átvétele nem „időszerű”, és távozott az országból. A hadsereg ekkor még nem kapcsolódott be az eseményekbe.

A királypuccs után az akcióban kompromittált Teleki Pál kormányának mennie kellett. Az utód Bethlen István a konszolidáció befejezésének programjával foglalta el a miniszterelnöki széket. Bethlen – az uralkodó osztályok minden csoportja és a külföld számára is elfogadható politikusként – nagy lendülettel fogott a konszolidációs folyamat befejezéséhez, az ellenforradalmi rendszer kormányzati struktúrája kialakításához. A rendszer stabilizálása döntő kritériumának a különítmények felszámolásának befejezését és a királykérdés megoldását tekintette. Ehhez jó alkalmat szolgáltatott a nyugat-magyarországi bandaharcok felszámolása és a második királypuccs megghiúsítása.

A király távoztával a szervezkedés tovább folyt. A karlisták a békés puccskísérlet bukása után, csak fegyveres támogatással láttak végrehajthatónak egy újabb kísérletet. Arra törekedtek, hogy minél több katonai alakulathoz erősítsék meg helyzetüket. A fegyveres szervezkedés szárait Budapestre is kiterjesztették, még a vezérkarban és a Honvédelmi Minisztériumban is szimpatizánsokat tudtak maguk mellett. A központ Nyugat-Magyarország volt, ahol változatlanul Lehár ezredes és a mellé csatlakozó Ostenburg állt a szervezkedés élén. A katonai előkészítésre, Sopron és Szombathely környékének – ahova a királynak érkeznie kellett és ahonnan a katonai akciónak meg kellett indulnia – katonai biztosítására, a nyugat-magyarországi bandaharcok adtak jó alkalmat.

Az Ausztriával 1919. november 10-én megkötött saint-germaini békeszerződés határozatának megfelelően a trianoni béke Nyugat-Magyarország főként osztrákok lakta területét és Sopron környékét Ausztriának ítélte. A terü-

letet 1921. július 26-ig, a trianoni szerződés ratifikálásáig Magyarországnak ki kellett volna ürítenie. Ennek végrehajtását a magyar kormány a jugoszláv csapatoknak Pécsről és Baranyából való távozásához kötötte. Amikor augusztusban a szerb csapatok megkezdték kivonulásukat, a magyar csapatok Burgenlandból való kivonását sem lehetett tovább halogatni. Augusztusban a reguláris csapatok Sopron környéke kivételével, amelyet rendfenntartás címén az Ostenburg-különítmény szállt meg, ki is vonultak. Ezzel egyidejűleg a kormány titkos jóváhagyásával Prónay és Héjjas különítményei vonultak be Burgenlandba, és honmentés ürügyén rémuralmat vezettek be. Prónay elemében volt, úgyanyira, hogy a megszállt területen saját vezetése alatt 1921. október 4-én Lajtabánság néven önálló tartományt hozott létre. A kormány szándéka az volt, hogy a különítmények visszavonását engedményekhez köti. A kérdés kiéleződését elkerülendő, a nagyhatalmak hajlandóak voltak eleget tenni Bethlen javaslatának, hogy olasz közvetítéssel Velencében üljön össze a magyar és osztrák fél a kérdés tisztázására. A tárgyalások október 11-én kezdődtek és 13-án sikerrel értek véget. A megegyezés értelmében Magyarország vállalta a bandaharcok befejezését és a terület kiürítését, Sopron hovatartozásának eldöntését pedig népszavazásra bízta. A decemberben lezajlott népszavazás során Sopron és környékének lakossága Magyarország mellett döntött.

A nyugat-magyarországi helyzet alakulása sürgette a második királypuccs megindítását, hogy arra még a bandaharcokban részt vevő legitimista Ostenburg-zászlóalj és más szabadcsapatok kivonása és tervezett feloszlata előtt sor kerüljön. A király 1921. október 21-én érkezett Sopronba. A hozzá csatlakozó legitimista politikusokkal kormányának megalakításához fogott. Rakovszky Istvánt miniszterelnökké, Lehár ezredet pedig a tábornoki előléptetés mellett honvédelmi miniszterévé és egyben csapatai vezérkari főnökévé nevezte ki. Ostenburg, akit a király ezredessé léptetett elő, alakulatával azonnal a királyhoz csatlakozott. Különítménye a legitimista felkelőkkel kb. 1500 fős, ezred erősségű alakulattá egészült ki, amely királyi parancsra felvette a „királyi gárdavadászezred” elnevezést. Azonnal csatlakoztak a királyhoz a szombathelyi katonai körzet csapatai is, kb. hat zászlóalj, két huszárosztály és két üteg erővel.

A királyi csapatok október 22-én négy vonatszerelvényel indultak el Győr felé. Hívei tájékoztatásának megfelelően a király abban a hitben indult el, hogy megjelenése az országban az összes helyőrség csapatait csatlakozásra fogja

bírni. A legitimista propaganda úgy igyekezett beállítani a király megjelenését, hogy az az antanthatalmak és Horthy tudtával és beleegyezésével történik. Az események kezdetben igazolni látszottak a legitimista várakozásokat, mert a győri helyőrség azonnal felesküdt a királyra, és némi habozás után ezt tette Komárom és Tata helyőrsége is.

A puccs hírére Budapesten már 22-én kora délelőtt összeült a minisztertanács, és úgy döntött, hogy a király hatalomátvételét fegyveres erővel is meg kell akadályozni. Utasították valamennyi katonai parancsnokságot, hogy csak a kormányzó és a kormány utasításait teljesíthetik, a királyra esküt tenniük tilos. Ez utóbbi az antanthatalmak azonnali katonai beavatkozását vonja maga után. Horthy azonnal megbízta a hozzá hű Nagy Pál, nyugállományból visszahívott tábornokot az ellenállás megszervezésével, mert Willerding Rezső gyalogsági tábornok, a hadsereg főparancsnoka nem vállalta a király elleni harcot.

Az antanthatalmak követői már 22-én délelőtt megjelentek Bánffy Miklós külügyminiszternél, és erélyes tiltakozásukat jelentették be a restaurációs kísérlet ellen. Bánffy megnyugtatta őket, hogy a kormány álláspontja változatlan, és mindent megtesz, hogy a királyt távozásra bírja. Ezt követően a kisantant követői is együttes tiltakozó jegyzéket nyújtottak át.

Horthy levélben kérte a közeledő uralkodót, hogy csapatait hátrahagyva szűkebb környezetével jöjjön Budapestre, és az antantdiplomataktól személyesen győződjön meg arról, hogy a restauráció nem időszerű. A király azonban környezetének tanácsára közölte, csapatai élén fog Budapestre bevonulni.

A katonai helyzet időközben nem a király és tanácsadói számításai szerint alakult. Lehár tábornoknak még a dunántúli, legmegbízhatóbbnak vélt alakulatokhoz küldött átállásra felszólító üzenetei is eredménytelenek maradtak. Ezek az alakulatok a már korábban megérkezett kormányzói parancsnak engedelmeskedtek, és készen álltak, hogy a kormány védelmére Budapestre vonuljanak. Az eddig legitimizmussal kacérkodó Prónay is hirtelen Horthy mellett döntött, és Héjjas is „Rongyosgárdájával” a király csapatainak hátát fenyegette.

Nagy tábornok közben intézkedéseket tett a védelem megszervezésére. Mozgósítható csapatait a Budakeszi–Törökbálint–Budaörs–Nagy-tétény vonalban vonultatta fel, hogy itt állítsa meg a királyi csapatok szerelvényeit. Amikor a király nyolc zászlóaljjal és hat üteggel 23-án hajnalban Budaörs alá ért, a védelem még igen

gyenge volt. Csak a budapesti helyőrség hat százada, két ütege és egy lovasszázada állott rendelkezésre. Ezt egészítették ki Gömbös Gyula egyetemistákból, valamint a MOVE- és ÉME-tagokból verbuvált századai, kb. 600–800 fő. A csapatok feladata az volt, hogy a királyi csapatok előrenyomulását állítsák meg, de legalábbis késleltessék, míg a vidéki csapatok megérkeznek.

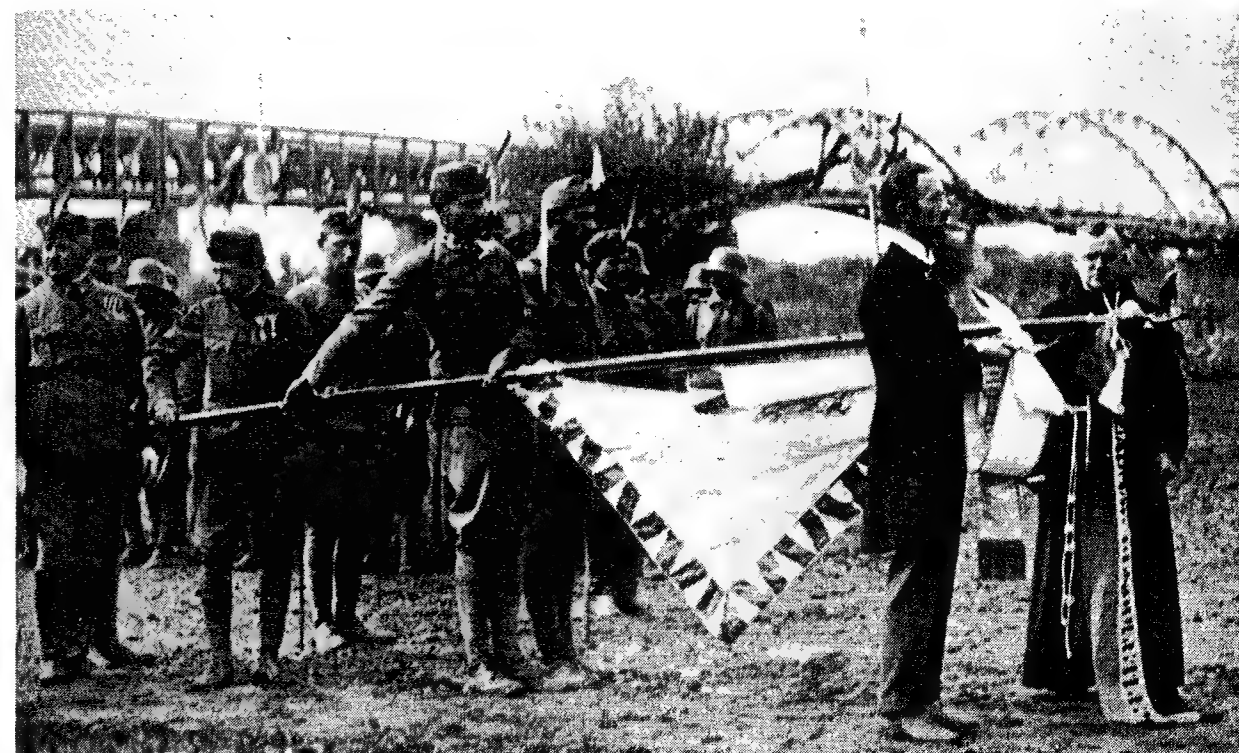
A védők október 23-án reggel léptek harc-érintkezésbe a királyi csapatok elővédjével, Ostenburg csendőreivel. A védők heves tüze kárt ugyan nem tett a királyi csapatokban, azonban azok megálltak és megkezdtek a kirakodást.

A délelőtt folyamán a királyi csapatok felfelődtek, és megkezdtek az előnyomulást. A védők gyenge ellenállás mellett visszavonultak. Különösen az egyetemi századoknak az első ágyúlovés hallatára történő pánikszerű futása érintette károsan a védelem parancsnokságát. A királyi csapatok elfoglalták Budaörsöt, és Ostenburg csapatai megközelítették Kelenföldet. Az inkább hadgyakorlatnak, mint háborúnak tűnő hadmozdulatok láttán Nagy Pál jelentette a kormánynak, hogy bár csapatainak száma nő, de a katonák nem akarnak fegyvert használni, a levegőbe lőnek. A kormány ugyan megingott, de a többség a további ellenállás mellett döntött. A legitimisták mindenestre már a király fogadására készültek.

A király a kezdeti sikerektől félrevezetve Hegedüs altábornagyot – akit közben csapatai főparancsnokává nevezett ki – a kormánycsapatokhoz küldte, hogy a harc beszüntetéséről és azok átállásáról tárgyaljon. Hegedüs Horthyval is találkozott, aki általa kérte a királyt, szüntesse be az ellenségeskedést, hiszen a hatalom átadásáról továbbra sem lehet szó, mert az polgárháborúhoz vezetne, és „casus bellit” szolgáltatna a kisantantnak.

Miközben az alkudozás folyt, a kormánycsapatok mind nagyobb számban érkeztek a fővárosba. Az erőviszonyok megváltoztak, az átállás késett. Ez, valamint az antanthatalmak megbízottainak megjelenése a királynál azt eredményezte, hogy időleges fegyvernugvás jött létre a szemben álló felek között.

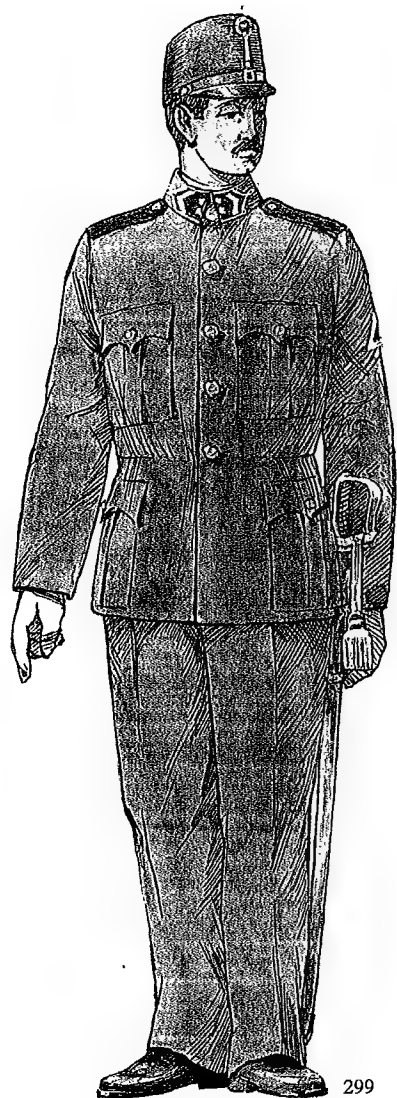
A Szegedről, Debrecenből, Egerből, Pécsről és más helyőrségekből érkező csapatok, akik közt elterjesztették, hogy a király cseh és osztrák csapatokkal tört az országba, 23-án délután és éjjel felvonultak a harchoz. A már 47 századdal, hét üteggel, összesen mintegy 8000 fővel felvonuló kormánycsapatok, kiegészítve a rendőr- és csendőr-, valamint egyetemi századokkal 24-én hajnalban, a fegyvernugvást kihasználva meg-

273 / ZADRAVECZ PÁTER MEGÁLDJA A NEMZETI HADSEREGET ZÁSZLAJÁT

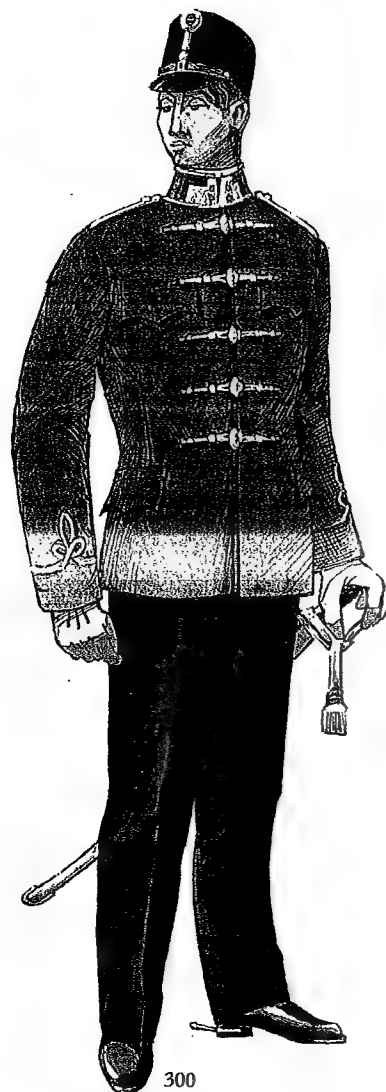
274 / FRANCIA CSAPATOK SZEGEDEN, 1919

299 / GYALOGOS TÖRZSŐRMESTER
EGYSZERŰ ÖLTÖZETBEN, 1940–1944

300 / VEZÉRKARI ALEZREDES
TÁRSASÁGI ÖLTÖZETBEN, 1940–1944

301 / ALTÁBORNAGY EGYSZERŰ
ÖLTÖZETBEN, 1940–1944

kezdték a király csapatainak bekerítését. A király látva a helyzet kedvezőtlen alakulását, elrendelte a visszavonulást. Majd mikor értesült, hogy a rá felesküdt győri csapatok is elpártoltak tőle és Prónay felkelőivel együttműködve elzárták a visszavonulás útját, beszüntette az ellenállást. A királyi csapatok lefegyverzése gyorsan megtörtént. A harcok hevességét a két fél összvesztése is mutatja: 17 halott és 60 sebesült.

A legitimisták próbálkozásai ezzel végleg lezárultak. A királyt Tihanyba vitték, majd innen az antantmegbízottak Madeira szigetére kísérték. Az antant kívánságára november 6-án a nemzetgyűlés kimondta a Habsburg-ház trónfosztását, a királyság mint államforma fenntartása mellett. A kormányzó a puccsban részt vevő és letartóztatott legitimista politikusoknak és tiszteknek hamarosan amnesztiát adott.

A BÉKESZERZŐDÉS KATONAI HATÁROZATAI

Az 1920. június 4-én, Trianonban aláírt békeszerződés katonai rendelkezései igen súlyosak voltak. A béke imperialista jellegének megfelelően maradéktalanul érvényesítette a győztesek teljes katonai fölényét, a juttatott területek védelmét. Csak olyan hadsereg fenntartását engedélyezték Magyarországnak, mely létszámánál, szervezésénél, fegyverzeténél fogva nemcsak hogy minden támadó akcióra képtelen, de az ország védelmét sem képes ellátni.

A 14 részből álló békeokmány 5. része tartalmazta a katonai, hajózási és léghajózási rendelkezéseket. Megszüntette az általános védkötelezettséget, és kimondta, hogy a magyar hadsereget a jövőben csak önkéntes belépés útján lehet felállítani és kiegészíteni. A kizárólag a belső rend fenntartására és határrendőr szolgálatra hivatott és alkalmazható hadsereg létszáma 35 000 fő lehet, amiből 1750 fő tiszt és 1313 altiszt. Alakulatait (magasabbegységeit) a számukra meghatározott legnagyobb és legkisebb létszámon belül tetszés szerint lehet felállítani. A magasabb szintű vezetésre – hadsereg, hadtest – vagy a háború előkészítésére hivatott minden szerv (így a vezérkar) felállítását a szerződés megtiltotta. A toborzott legénység szolgálati ideje 12 évnél, a tiszteké 20 évnél kevesebb nem lehetett. Mivel a szerződés megtiltotta minden előzetes mozgósítási intézkedést, a hadseregnek sem tartalékos tisztkara, sem tartalékos legénysége nem lehetett.

A szerződés pontosan előírta a hadsereg fegy-

Hátravolt még a konszolidációt akadályozó tényezők közül a Nyugat-Magyarországon tevékenykedő szabadcsapatok leszerelése. Az Ostenburg-különítmény a királypuccs letörése után megszűnt létezni. Annál nehezebb volt a különítmények legszélsőségebb jobbszárnyának, a Prónay, illetve Héjjas vezette csapatok leszerelése. A kormányzó ezzel a feladattal is Nagy Pált bízta meg, akinek erélyes intézkedésekre volt szüksége ahhoz, hogy az összes szabadcsapatot lefegyverezze.

A kormány ezzel elhárította az utolsó akadályokat is a konszolidáció útjából. Sor kerülhetett az egységes, Horthyhoz hű, neki mindenben engedelmeskedő tisztikar kialakítására. Horthy nyugodtan válogathatott a rendelkezésre álló tisztek között, menesztve azokat, akik az iránta való hűségben meginogtak, avagy akiknél a megbánást nem találta elég őszintének.

verzetét is. Ezer főre 1150 puskát, 15 géppuskát, két aknavetőt és három löveget engedélyeztek, így az összmenyiség 40 250 puska, 525 géppuska és mindössze 140 aknavető és 105 löveg lehetett. Pontosán megszabták az egyes fegyverfajtákhoz tárolható lőszer mennyiségét is. Fegyvert és lőszert kizárólag az engedélyezett mennyiség pótlására, csak egy, az állam tulajdonában és igazgatása alatt levő gyárban lehetett előállítani. Az engedélyezett mennyiségen felüli, meglevő fegyvert és lőszert a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak kellett beszállíttatni. Felszerelés tárolására és javítására alkalmas minden telepet meg kellett szüntetni.

Különösen kellemetlenül érintette a hadsereget, hogy páncéljárműveket és hadihasználatra alkalmas más járműveket, így repülőgépeket nem tarthatott, ezeket Magyarországon gyártani vagy behozni tilos volt. Ezen túlmenően tiltva volt bármilyen más hadianyag behozatala is.

Külön cikkely intézkedett a volt osztrák–magyar hadiflotta hajóinak átadásáról. Ez kiterjedt a dunai flottillára is. A Magyarország által fenntartható dunai járművek számát három felderítőnaszádban határozták meg.

Végül kimondta a szerződés, hogy a magyar haderőnek katonai vagy hadihajózási repülőszolgálat (légierője) nem lehet.

A békeszerződés katonai rendelkezéseinek végrehajtását az e célra Magyarországra delegált Katonai Ellenőrző Bizottságnak kellett ellenőrizni.

A békeszerződés várhatóan súlyos feltételei már a magyar küldöttség Párizsba érkezése előtti hónapokban előreláthatóak voltak. A kormány törekvéseinek megfelelően, a konferenciára érkező magyar küldöttség megkísérelte, hogy az eseményeknek elébe menve javaslatokkal befolyásolja a szerződés megszövegezését, méltányosabb belátásra bírja a győzteseket. Törekvéseik merev elutasításban részesültek. Így nem talált kedvező fogadtatásra az a kérelem sem, hogy Magyarországnak legalább 85 000 főnyi békelétszámú, sorozott hadsereget engedélyezzenek. Az arra való hivatkozás, hogy az ország gazdaságilag nem képes a sorozottnál lényegesen költségesebb zsoldoshadsereg fenntartására, süket fülekre talált. Hasonló sorsra jutott az az állítás is, miszerint a belső rend fenntartása és a bolsevizmus elleni eredményes küzdelem feltétlenül nagyobb hadsereget kíván. Hiábavalónak bizonyult végül az a döntőnek szánt érvelés is, hogy a veszített háború és forradalom által lejárattott katonáskodás következtében, nem le-

A HONVÉDSÉG HADRENDJE A KATONAI ELLENŐRZÉS IDŐSZAKÁBAN

A honvédség hadrendjét a békeszerződés határozatainak megfelelően 1921-ben alakították ki. Az új hadrendre 1922 májusáig kellett áttérni. A vezetés úgy döntött, hogy a korábbi katonai körletekkel egyező, 7 vegyesdandárba szervezi a rendelkezésére álló erőt.

A vegyesdandár, a hadosztályhoz hasonlóan, több hadrendi elem egybe szervezésére adott lehetőséget. Mivel a dandár kevesebb hadrendi eleméből áll (pl. csak két ezred, három helyett), és fegyvereinek száma is kevesebb, mint a hadosztályé, ez lehetővé tette, hogy a rendelkezésre álló keretből a kívánt hét magasabbegységet létrehozassák. A dandárok két gyalogezredből – egyenként három zászlóalj –, egy kerékpáros zászlóaljból, egy lovasszázadból, egy tüzérosztályból (három üteg, hat löveg), híradószázadból, valamint egy autós osztagból álltak.

A fővezérségnek közvetlen alárendelt alakulatok: négy huszárezred 16 huszárszázaddal, négy önálló tüzérüteg és három utászzászlóalj.

A 34 650 főt felvonultató hadrendben 42 zászlóaljjal túlsúlyban lévő gyalogság rendkívül csekély tüzérővel rendelkezett. Egy vegyesdandár ugyanis mindössze 3053 puskával, 420 géppuskával, 12 löveggel és 10 aknavetővel volt felszerelve. A hadrendben szereplő lovasszázadoknak pedig csak 22 géppuskája volt, lövege egy sem. A tüzérség csak 7,5–10 centiméteres űrméretű,

het megfelelő számú megbízható zsoldost toborozni, és így az ország hadsereg nélkül marad.

A szerződés aláírása után a hadsereg vezetői arra törekedtek, hogy megszégjék, s a lehetőség szerint késleltessék a csak 1921. július 26-án ratifikálásra kerülő szerződés katonai rendelkezéseinek végrehajtását, hogy az engedélyezett hadrend lassú alakíthatása közben minél több időt nyerjenek a rejtett alakulatok hadrendjének szervezésére, a fölös, beszolgáltatandó fegyverzet elrejtésére. A rendszer nem mondott le a két éves szolgálati időn nyugvó, korszerű felszereléssel ellátott hadseregnek a rendelkezések kijátszásával történő, a lehetőségek szerinti mielőbbi felszereléséről, mellyel majdan nyomatékot adhat revíziós céljainak. Intézkedések történtek a katonai intézetek idegen tárcáknak való átadásáról, valamint nehézfegyverekkel ellátott alakulatok, fegyvernemek alapjainak rejtett költségvetés terhére, polgári keretben történő megteremtésére. A hadrendszerkesztők lázas sietséggel alakították a rejtett hadi hadrendet.

elhasznált lövegekkel rendelkezett. Páncélos-, gépesített és repülőalakulatok a hadrendben nem lehettek. Ez a hadsereg valóban csak karhatalmi feladatok ellátására volt képes. Természetes, hogy a rendszer nem elégedett meg ezzel, s a békealakulatokat csupán kiképző- és felállító keretnek tekintette. Titokban azonnal hozzáláttak egy – mint rejtési okokból nevezték – feliasztott („fr.”) hadrend kiépítéséhez is.

A hadrenddel egy időben életbe lépő rejtett „fr.” hadrend az engedélyezettől jóval nagyobb, alkalomadtán gyorsan mozgósítható erő mielőbbi felállítását irányozta elő. Ebben a célként kitűzött, de ekkor már csak a rendelkezésre álló rejtett hadianyag hiányainál fogva is kivihetetlen hadrendben három hadtestparancsnokság szerepelt, melyek mindegyike három hadosztállyal rendelkezett. A hadosztályokat a „fr.” elrendelésekor a vegyesdandárok önmagukból állították volna fel háromezrednyi erővel. A hadosztályok tüzérosztálya öt ütegből állt, többi eleme azonban megegyezett az öt felállító vegyesdandárával. „Fr.” esetén a béke-lovasdandár egy hat löveggel rendelkező tüzérosztállyal, valamint híradószázaddal és vonatalakulattal kiegészítve, szintén lovashadosztállyá bővült.

A hadrendet fővezérség-közvetlen alakulatok egészítették ki, 11 tábori ágyús és kilenc légvé-

delmi üteg, négy műszaki zászlóalj, valamint híradó- és ellátóalakulatok. Páncélos- és gépesített csapatok itt sem szerepeltek, csupán 10 használt páncélvonat, valamint négy, ismeretlen számú elavult gépből álló repülőszázad. A hadrendet kiegészítette még a vámőrség 54, a csendőrség négy, a rendőrtartalék, valamint a folyamőrség két rejtett zászlóalja.

A rejtett hadrend már 1923-ban módosult. A gyaloghadosztály-szervezést megszüntették. Helyette a hét vegyesdandár mozgósításakor ikereződött, ami a hadrend bővülését eredményezte. Ez a szervezés lényegében már nem változott az ellenőrző bizottság tevékenységének időszakájában.

Az így kialakított „fr.” hadrend létszáma 116 000 főt tett ki, az engedélyezett létszámnak több mint háromszorosát. Még nagyobb azonban az eltolódás, ha figyelembe vesszük, hogy a húszas évek közepén a toborzási és gazdasági nehézségek következtében az engedélyezett békelétszámnak is csak mintegy 63 százalékát sikerült fegyverbe állítani.

A mozgósítandó csapatok fegyverrel való ellátása lehetetlen volt. Nagy hiány volt elsősorban automata fegyverekben. Kevés volt a géppuska, a golyószóró pedig ismeretlen volt. Mozdósításkor a dandárok második ezredeit nem tudták volna géppuskával ellátni. A tüzérségnek sem voltak meg a szükséges lövegei. Ami volt, az is jórészt üzemképtelen. Nagy hiány mutatkozott lovakban. A műszaki alakulatok és a vonat is csak részben rendelkezett a szükséges anyaggal. A gépjárművek teljes egészében hiányoztak. A lőszerhiány krónikussá vált. A hadianyaggyártás és behozatal majdnem lehetetlen volt, így a hiányokat pótolni alig lehetett. Fokozta a nehézségeket, hogy a rejtés következtében a fegyverzetet és lőszert szétszórta, nem megfelelő körülmények között tárolták. Így azok sokszor használhatatlanná váltak. Ezen nem tudott változtatni a rejtéssel és az ellenőrzés kijátszásával foglalkozó, e célra létrehozott apparátus sem. Minden törekvésük főleg arra irányult, hogy az ellenőrző bizottság több száz rajtaütésszerű vizsgálata ne hozzon számottevő eredményt.

A rejtett alakulatok hadrafoghatóságát illetően nem sok illúziót táplálhattak magukban a rendszer vezetői. Esetleges alkalmazásuk komoly vérvesztéssel és kudarccal járt volna a hadseregüket egyre erősítő, szövetségi rendszerüket ekkor kialakító kisantant államok egységes fellépésével szemben.

Nagy gondot okozott a hadsereg kiegészítésének és mozgósítási rendszerének kialakítása. A kérdés vizsgálatánál 1920 elejéig kell vissza-

nyúlni, amikor a nemzeti hadsereg kizárólagosan karhatalmi alakulatait már csapattestek váltották fel. A nemzeti hadseregbe ekkor a kényszer-sorozások révén a legkülönbébb évfolyamokból hívták be azokat, akiket elértek. Már 1920 közepén, a békeszerződés aláírásának idején, sor került az 1895–1898-as évfolyambeli hadviseltek behívására. Még 1920 novemberében az 1899-es, majd 1921 elején az 1900-as évfolyamra került sor, melyek felváltották a hat hónapot szolgált és leszerelő idősebb évfolyamokat. Ez utóbbi volt az első, a háború alatt még nem szolgált évfolyam. A hadsereg tehát 1921 végéig, a békeszerződés ratifikálását követő új véderőtörvény életbe lépéséig, illetve az új hadrend 1922. májusi életbe léptetéséig sorkatonai szolgálat alapján állt, igyekezett minél több évfolyamot megmozgatni és számba venni. Ekkor az 1921-ben szolgáló évfolyamok mellett, mintegy 1 000 000 a háborúban szolgált, 20–55 éves tartalékkal rendelkezett.

Az egymást váltó évfolyamok sorozatos gyors behívása szükségessé tette, hogy a kormány az ellenőrzése alatt álló területen mielőbb hozzákezdjen a mozgósítási munkálatokhoz. Már 1920 elején megtörtént az 1865–1900-as évfolyambeli hadkötelesek lakóhely szerinti összeírása, a katonai nyilvántartás felfektetése. Ennek nyomán a Honvédelmi Minisztériumban elkészítették az emberanyag csapattesthez való beosztását, s kialakították a mozgósítási rendszert. A mozgósítás szükség esetén részben plakátok, részben a községi előjáróságok útján kézbesített behívójegyekkel történt volna.

A békeszerződés értelmében tilossá vált minden mozgósítási munkálat, így a jelentkezési kötelezettség fenntartása is. Bár titokban tovább is folyt a népgondozó szervek hálózatának kiépítése révén a mozgósítási előkészület, 1927-ig érdemi munkát nem lehetett végezni, így a nyilvántartás pontatlanná vált, ami alkalomadtán megnehezítette, sőt lehetetlenné tette volna az emberek egy részének mozgósítását.

A békeszerződésben elrendelt katonai határozatoknak 1921 végétől a következő év májusáig eleget kellett tenni. Ezért már decemberben megjelent a felhívás, mely önkéntes, 12 éves szolgálat vállalására szólította fel a 17–35 éves férfitlakosságot. Mint előrelátható volt, igen kevesen akadtak, akik hajlandók voltak vállalni az igen kemény feltételeket, és megjelenni a megyékben és nagyobb városokban működő, úgynevezett „avató bizottságok” előtt. Nyilvánvalóvá vált, hogy amennyiben az engedélyezett állományt legalább részben fel akarják tölteni, más módszerhez kell folyamodni. Az első ön-

ként jelentkezők száma alig érte el ezredenként a 200 főt, s ez a szám csak nehezen növekedett a következő évek során is. Ilyen körülmények között a szolgáló sorlegénység leszerelése után a békehadrendet toborzott legénységgel nem lehetett feltölteni. A kérést, hogy a toborzási rendszerre való áttérést több évi átmeneti időszak előzhesse meg, s fokozatosan alakíthassák ki a hadsereget, ismételten visszautasították. A lehetetlen helyzet láttán a Katonai Ellenőrző Bizottság már-már hajlott volna bizonyos engedményekre, de a Nagykövetek Tanácsa mereven elzárkózott, s kötelezte a magyar kormányt a békeszerződés maradéktalan betartására.

A kialakult helyzetből más kiút nem volt, mint az ellenőrző bizottság félrevezetésével titokban bevezetni a kényszer („K”) toborzást, azaz a hiányzó létszámnak legalább részben sorozott legénységgel való feltöltését. Az így bevonuló és kiképzett legénységet aztán fél-két év után leszerelték. Egy részük az engedélyezett, más részük a rejtett alakulatokba (vámőrség, csendőrség) nyert beosztást. Azonban ez sem változtatta azon a tényt, hogy a toborzás nehézségei, másrészt gazdasági okok miatt az ellenőrzés befejezéséig az engedélyezett hadrendet nem tudták feltölteni. Csak 1925-re sikerült elérni azt is, hogy a toborzott és „K” toborzott legénység száma elérje a 22 000 főt, az engedélyezett létszám 62%-át.

Jó lehetőséget teremtett a fegyveres erők rejtésére az államrendészeti szervek és a fegyveres őrtestületek emelt létszámon való kiépítése. Mivel a békeszerződés hatálya ezen szervekre is kiterjedt és létszámukat megszabta, itt is a legszigorúbb rejtést kellett bevezetni. A minisztertanács 1921. január 3-án hozott határozatot a rendőrség, csendőrség és a vámőrség létszámának emeléséről. A gazdasági nehézségek azonban itt is határokat szabtak, s ennek következtében a

katonai ellenőrzés időszakában, 1927-ig a hadseregvezetés közel sem tudott úgy élni ezzel a lehetőséggel, mint szeretett volna, s amint erre a későbbiek során sor került.

A rendőrségnek a hadsereg 70 tisztet és 600 főnyi legénységet adott át, amely mint rendőrtartalék szerepelt. A csendőrség 38 tisztet és 301 katonát rejtett a „csendőrség iskolái” címen. A vámőrség a hadsereg kiegészítő részeként 4210 fővel rendelkezett. Katonai körletparancsnokságoként egy-egy, összesen hét vámőri szakaszt hoztak létre a Pénzügyminisztérium „felügyelete” alatt. A Légügyi Hivatal polgári szerv volt, azonban 548 fős „légi csendőrsége” a légi-erő kiképzőkeretét leplezte. Részben fedőszerv volt a Folyamőrség is, amelynek 1947 fős létszáma utászalakulatok keretét is rejtette.

A békeszerződés teljesítése elkerülhetetlenné tette az engedélyezett 1750 főnyi tisztikar sokszorosát kitevő hivatásos tisztikar jelentős részének leépítését. Kényszernyugdíjazással, végkielégítéssel, megbízhatatlanság vagy alkalmatlanság címén történő eltávolítással oldották meg ezt a feladatot. Természetesen az engedélyezett létszámnál így is lényegesen több hivatásos tiszt maradt rejtve a hadseregben. A vezetés számolt a fejlesztés tiszti igényeivel. Az úgynevezett „rejtett tisztek” közigazgatási polgári alkalmazottként szerepeltek, egyenruhát csak szolgálatban vagy egyáltalán nem hordtak. Egy részük a folyamatosan kiépülő rejtett alakulatoknál (rendőrség, vámőrség stb.) nyert beosztást, mások a közigazgatási apparátusban létesített állásokban, a katonai előképzést szolgáló levétemozgalomban „testnevelőként”, nyilvántartóként, népgondozóként stb. helyezkedtek el. Nagy számban voltak ez idő tájt polgári ruhás, hivatalosan állományba nem vett tisztek a Honvédelmi Minisztérium, a vezérkar és magasabb parancsnokságok íróasztalainál is.

2. A hadseregfejlesztés kezdetei (1927–1931)

A KATONAI ELLENŐRZÉS MEGSZÜNTETÉSE ÉS A REVÍZIÓS POLITIKA MEGHIRDETÉSE

A húszas évek második felében új szakasz kezdődött a Horthy-hadsereg fejlesztése terén. A Nagykövetek Tanácsa hosszas tárgyalások után, 1927. március 31-ével megszüntette a Katonai Ellenőrző Bizottság működését. A közvetlen ellenőrzés helyébe az alkalmi vizsgálatok

rendszere lépett, amit bármelyik érdekelt állam panaszára elrendelhetett a Népszövetség. Ezt megelőzően a külföldi kölcsönök hatására bekövetkezett stabilizáció következményeként a Népszövetség megszüntette, illetve enyhítette az ország pénzügyi ellenőrzését is.

A helyzet alakulása az ország számára lehetővé tette, hogy kilépjen külpolitikai elszigeteltségéből, és aktív külpolitikát kezdjen. Ehhez olyan partnert kellett keresni, amelyik kellő támogatást tud nyújtani a revíziós politikához mind a nemzetközi politika porondján, mind pedig a hadsereg felfegyverzése terén. A békeszerződéssel elégedetlen Olaszország ilyennek bizonyult. Az olasz politika délkelet-európai aspirációi ekkor elsősorban Jugoszlávia elszigetelésére irányultak, hiszen benne látta terjeszkedési politikájának első számú akadályát. Az olaszok ehhez akarták megnyerni Románia, de még inkább Magyarország támogatását. Az olasz külpolitika ezért megtorpedózta a Horthy mohácsi évfordulós beszédében 1926-ban meghirdetett magyar-jugoszláv közeledést, és a revíziós törekvések támogatását ajánlotta fel Magyarországnak.

Az Olaszországgal meginduló tárgyalások hamar sikerre is vezettek. Bethlen miniszterelnök 1927. április 5-én aláírta az olasz-magyar barátsági és együttműködési szerződést. Az aláírást megelőzően Bethlen és Mussolini megegyezett az együttműködés részleteiben is. A magyar miniszterelnök kifejtette az olasz diktátornak, hogy Magyarország célja a közép-európai újjárendezés, ami azonban csak valamelyik nagyhatalom vezetésével és segítségével képzelhető el. Ennek első számú letéteményese számára Olaszország.

Magyarország hadászati helyzetének és katonai felkészültségének áttekintése során a tárgyaló felek megállapították, hogy Magyarország még sokkal jobb katonai felkészültség esetén sem képes több frontos támadásra a kisantanttal szemben, ezért csak úgy kezdhet akciót, ha a kisantant államokat megosztja, azok egységes fellépését elkerüli. A Magyarországra legveszélyesebb ellenfelet Csehszlovákiában látta Mussolini. Épp ezért egy Csehszlovákia elleni majdani támadást előkészítendő, a Romániához való közeledést politikáját ajánlotta. Jugoszlávia semlegesítését viszont magára vállalta.

Bethlen az eredményes olasz-magyar együttműködés egyik legfontosabb részeként jelölte meg a magyar hadsereg felfegyverzésének támogatását. Elsősorban a zsákmányként Olaszországban maradt osztrák-magyar fegyverek átadását kérte. De fontosnak tartotta a két vezérkar szoros és széles körű együttműködését is.

A tárgyalásokon megegyeztek az Ausztriával szembeni közös politikai irányvonal kialakításáról is. Elhatározták, hogy támogatják az osztrák Heimwehrt, és ugyanakkor élesen fellépnek az Anschluss-törekvések ellen.

A magyar külpolitika ugyanekkor fontosnak tartotta a kapcsolat kiépítését Németország-

gal is. Egy, a németországi piacot a magyar mezőgazdaság előtt megnyitó németbarát orientáció fontosabb lehetett a rendszer sok képviselője számára, mint a szavakban és ígéretekben nem szűkölködő olasz politika.

A kormány igyekezett kihasználni az olasz barátság lehetőségeit. Már 1928 áprilisában Bethlen 300 millió pengő kölcsönt és 400 repülőgépet kért az olaszoktól, valamint azt, hogy tegyék lehetővé magyar pilóták olaszországi kiképzését.

Az olaszok ekkor még megbízható partnernek mutatkoztak, hiszen a megegyezés értelmében az osztrák-magyar zsákmányanyagból 1928. január 1-én Szentgotthárdra küldtek öt vagon géppuska-alkatrészt. A küldemény lelepleződött, azonban a keletkezett nemzetközi botrányt elsősorban Anglia állásfoglalásának hatására sikerült elaltatni.

Az olasz kapcsolatok kiépülése nem jelentette azt, hogy Bethlen felmondta volna a francia és angol kapcsolatokat. Jól látta ugyanis, hogy további jelentős kölcsönöket elsősorban e két nagyhatalomtól várhat. A kölcsönökre pedig épp a rendszer stabilitásának biztosítása érdekében szüksége volt.

A külpolitikai háttér kiépítése után Bethlen elérkezettnek látta az időt a nyílt revíziós politika meghirdetésére. Debrecenben, 1928 márciusában elmondott beszédében a trianoni határok megváltoztatását tette hivatalos kormányprogrammá. Beszédének külső visszhangjaként Mussolini nyilvánosan állást foglalt a magyar revíziós törekvések támogatása mellett.

Nem maradtak visszhang nélkül a magyar politika törekvései a kisantant államokban sem. Még 1928-ban meghosszabbították egymás közötti szerződéseiket, majd 1929-ben megszilárdították és összhangba hozták katonai együttműködésüket. Felújították a Magyarország elleni közös katonai fellépés tervét.

A kül- és belpolitikai helyzet alakulása szükségessé tette a katonapolitikai következtetések levonását, s ennek megfelelően a hadsereg fejlesztésének a holtpontról való elmozdítását. A magyar vezérkar az ellenőrzés megszűntével hozzákezdett a békeszerződést megszegő, és a gazdasági helyzet adta lehetőségeken belüli nagyobb arányú hadsereg fejlesztéséhez. Olyan haderő kiépítését tűzték ki célul, mely megfelelő „baráti támogatással” képes a kisantant egy, esetleg több tagja elleni háborúra. A politikai és katonai vezetés ugyanis úgy ítélte meg, hogy a magyar külpolitika új aktív iránya, az olasz szövetséges támogatása, a meghirdetett és az állami, valamint társadalmi élet egészére kiterjedő revíziós törekvések, mind közelebb hozzák az orszá-

got ahhoz a hön óhajtott lehetőséghez, hogy a kisantant ellen alkalmas időpontban háborút indítson. Ezzel szemben egyelőre csak egy igen gyenge létszámú, felszereltségű és kiképzettségű hadsereg állt rendelkezésre, mely alkalmatlan volt ezen célok végrehajtására. Sürgős fel-

A HADSEREGFEJLESZTÉS KEZDETE

A közvetlen ellenőrzés megszűntével a kornatanács már 1927. december 23-án határozatot hozott a hadsereg fejlesztéséről és átszervezéséről. A fejlesztést 1928 októberé és 1930. október 1. között három ütemben kellett végrehajtani. Úgy döntöttek, hogy a toborzást megszüntetik, s az állományt „K” toborzás, azaz sorozás útján vonultatják be. A létszám és az alakulatok számának emelése mellett a fegyvernemek közötti aránytalanság megszüntetését, korszerű új fegyvernemek alapjainak lerakását tűzték ki célul. Előterbe került a tüzérség, a páncéljárműves csapat, a híradó- és műszaki csapatok, valamint a légierő fejlesztése.

A honvédség létszámát az engedélyezett 35 000 fővel szemben 62 500-ban határozták meg, amit a fejlesztési program befejezéséig kellett megoldani. Ehhez 1928–1930 között a rendőrség 3553, a csendőrség pedig 5516 főt adott át a hadseregnek saját állományából. Ugyanakkor, hogy az átadás ténye az állami költségvetésben ne legyen tetten érhető, a Belügyminisztérium az átadott keret fenntartására évi 31 millió pengőt biztosított.

Bár a Pénzügyminisztérium költségvetésében szerepelt, de a honvédség részét képezte a vámőrség, melynek létszámát három év alatt 4210 főről 7512-re emelték. A cél az volt, hogy a vámőralakulatokat gyalogezredeké fejlesztve, azok majd a dandárok harmadik, rejtett ezredét képezzék.

A Folyamőrség létszámát is 3420 főre emelték a fejlesztési periódus alatt, jó néhány műszaki alakulatot sorolva kötelékébe.

A Légügyi Hivatal 1181 fős kerete szerény volt. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a honvédelmi államtitkárrá előlépett Gömbös Gyula 1928-ban a légierő fejlesztéséről készített tervezetében nem kevesebb, mint 1004 gépet kívánt rövid idő alatt a légierő hadrendjébe állítani. A Róder Vilmos vezérkari főnök által is fantasztikusnak tartott terv végrehajtásához 543 millió pengőre lett volna szükség.

Ilyenformán a honvédség tényleges létszáma a fenti szerveknél rejtett alakulatokkal, valamint

adat volt a hiányok pótlása és egy ütőképesebb honvédség megteremtése.

Az elkövetkező években az ellenforradalmi Horthy-rendszer politikai és katonai vezetése mindent megtett annak érdekében, hogy területi revíziós céljainak megfelelő hadsereget hozzon létre.

a katonai tanintézetek 1466 hallgatójával együtt 1930 októberében 57 648 fő volt.

Az új alakulatok felállítását az ütemezésnek megfelelően 1930. október 1-re fejezték be.

A gyalogságnál a hét vegyesdandár két-két gyalogezrede ezredközvetlenként gyalogsági ágyús és aknavetőszakaszt kapott.

A dandárok tüzérségének számát megduplázták, így két osztályos tüzérezredeket hoztak létre. Ez 21 üteget jelentett a vegyesdandárok hadrendjében.

Fővezérség-közvetlen alakulatként felállítottak három gépvontatású légvédelmi tüzérosztályt, az eddig meglévő két légvédelmi üteget öttel egészítették ki. Ugyancsak létrehoztak itt egy gépvontatású nehéz tüzérosztályt is.

Az eddig köteléken kívül levő négy önálló huszárezredet egy újonnan szervezett lovas tüzérosztállyal kiegészítve, két lovasdandárba vonták össze. A huszárszázadok száma 23-ról 31-re nőtt.

Jelentős volt a hadrendbe beállított hét repülőszázad is, amely elsősorban keretet képezett, és csupán igen kevés, elhasznált gép állt rendelkezésre.

A RUIK (Rendő Újonciskola) volt a páncéljárműves osztály fedőszerve. Ez képezte a páncélos fegyvernem alapját. Szervezetszerűen egy-egy harckocsi- és páncélgépkocsi-századból és egy páncélvonatosztagból állt. Az alakulatnak harckocsija azonban egyáltalán nem volt, mindössze hét db különböző típusú, elsősorban kísérleti céllal vásárolt páncélgépkocsija.

Szerepeltek ezenkívül a hadrendben új híradó- és műszaki alakulatok is.

A feliasztott hadrend szerint a vegyesdandárok egy harmadik – a vámőrségnél rejtett – ezred felállításával hadosztályokká alakultak. A hadosztály tüzérezrede ikreződött. A két lovasdandárt lovashadosztállyá vonták össze. E legfontosabb felállítások mellett különböző fővezérség-közvetlen tüzér, műszaki és ellátóalakulatok mozgósítására került volna sor. Az „fr.” hadrend 247 000 fővel számolt. Ez azonban megvalósíthatatlan volt, hiszen a szükséges fegyverzet

hiányzott. A vezetés számára a bővülő békekeret felszereléssel való ellátása is komoly gondot okozott.

A hároméves fejlesztés elsősorban a gyalogság és tüzérség arányát javította, de a hadsereg továbbra is nélkülözte a páncélos- és repülőalakulatokat, nem volt közepes és nehéz tüzérsége, kevés volt a műszaki alakulata is. Ez szerény alapját képezte a további fejlesztésnek, amennyiben azt az anyagi eszközök lehetővé teszik. A bekövetkező gazdasági válság azonban egy időre megállította a fejlesztést.

A fejlesztési program fontos részét képezte az ellenőrzés időszakában megszakadt mozgósítási előkészületek folytatása. A vezérkar intézkedett, azonnal hozzá kell fogni a húszas évek eleje óta elavult katonai nyilvántartás rendezéséhez, valamint a több éven át behívásra és kiképzésre nem került tartalékosok fegyvergyakorlatok során történő kiképzéséhez.

Az új nyilvántartás felfektetése már az általános védkötelezettségre való áttérés előkészületeinek része volt, amit a harmincas évek elején terveztek bevezetni. Első lépésként 1928-tól Budapesten kerületenként és a megyékben járásonként ismét munkába állítottak egy-egy nyilvántartó tisztet, majd egy évvel később erősítésként még egy népgondozó tisztet is megbíztak a munka segítségével. Gömbös 1929-ben tartott tájékoztatójában már a nyilvántartók jó munkájának tudta be, hogy az évi „K” toborzás kielégítően sikerült. A rendezés után, 1930-ban sor kerülhetett az eddigi nyilvántartási rendszer felülvizsgálatára is, és egy pontosabb, a gyors mozgó-

NACIONALISTA NEVELÉS ÉS KIKÉPZÉS A HADSEREGBEN

A hadsereg állapota rányomta bélyegét a kiképzésre is. Már 1922-ben megjelent a Horthy-hadsereg harcszabályzata, majd ezt követően sorozatosan jelentek meg a különböző szabályzatok. Ezek mindazon szabályokat, előírásokat tartalmazták, melyeket a csapatok kiképzéséhez, a harc előkészítéséhez és megvívásához nélkülözhetetlennek tartottak. A szabályzatoknak, melyek a harmincas évek során, a hadsereg viszonylagos modernizálódásának hatására ugyan némileg módosultak, illetve bővültek, alapvető hibájuk volt az elméletieskedés, az elméletnek a gyakorlat rovására történő merev alkalmazása. A legapróbb részletekig meghatározták a tenni-valókat, eleve megakadályozva minden kezdeményezést, rugalmas alkalmazkodást, ami a csapatok vezetése részéről a kiképzés és harc során

sítás szempontjából használhatóbb módszer kidolgozására. Ehhez a lehetőséget az 1931-es népszámlálás adta meg. A Honvédelmi Minisztérium az adatok gyors feldolgozására adott utasítást, hogy az általános védkötelezettségre való áttérést és a kiképzetlenek fegyvergyakorlatra való bevonultatását mielőbb pontos adatok alapján kezdhessék meg. Az új nyilvántartásban ugyanis már hiánytalanul feltüntették a sorköteles leventéket, kiképzett és kiképzetlen tartalékosokat egyaránt.

Hasonlóképpen a védkötelezettségre való áttérés jegyében kezdték meg 1930-ban a hat éve szolgáló, toborzott önkéntesek leszerelését. Ekkor még az önként továbbszolgálni kívánók maradhettek, de nem sokáig, mert egy néhány hónappal később megjelent rendelet már az összes önkéntes leszereléséről és tartalékállományba helyezéséről intézkedett.

Nagy gondot okozott a hadsereg vezetésének, hogy a húszas évek során több évfolyam szinte teljes egészében kiképzetlen maradt. Ezért olyan elhatározás született, hogy ezek kiképzését fegyvergyakorlatokon kell pótolni. Az 1929-ben megjelent utasítás a fegyvergyakorlatra való bevonultatás céljaként a leventeoktatói és sportkiképzést, valamint a karhatalmi alkalmaztatásban való jártasság elsajátítását jelölte meg. A tartalékos tisztek 28 napos továbbképzését azonnal megkezdték, az elmaradt évfolyamok behívására azonban főként anyagi nehézségek miatt csak később, a harmincas évek elején bekövetkező fokozott hadseregfejlesztés idején került sor.

felmerülhetett. A szabályzatok nem a hadsereg meglévő állapotával számoltak, hanem egy korszerűen felszerelt hadsereget vettek alapul.

A hadsereg fegyverzeti és felszerelésbeli hiányosságai következtében mind az egységek, mind pedig az egyes katonák kiképzésénél a gyakorlat helyett az elméletet helyezték előtérbe. Hiányoztak a nagyobb, a magasabbegységek egészét megmozgató együttműködési gyakorlatok. Az egységek számára a terepet a városszéli gyakorlótér jelentette, amin ritkán meneteltek túl. Kevés volt a lőszer, így a lökiképzés csak minimális lehetett. Ennek következtében a csapat nem ismerte kellően meg meglévő fegyvereit sem működés közben. A modern fegyvereket, harceszközöket, fegyvernemeket pedig csak hírből ismerték.

A hadsereg felső vezetése, valamint a csapatok törzsei a vezetést szintén csak elméletben, térképen gyakorolták. Vezetési gyakorlatok, hadijátékok helyettesítették a hadgyakorlatokat. Ezek csak arra voltak alkalmasak, hogy a térképen a feltételezésnek megfelelő precíz és a szabályzatoknak maximálisan eleget tevő hadműveleti terveket dolgozzanak ki, és vezessenek le. Ezekben olyan feltételezett csapattestek és fegyvernemek is szerepeltek, melyek ekkor még nem voltak a hadseregben. Amennyiben a terepen zajlottak le a gyakorlatok, akkor ezeket a csapatokat kisebb alegységek, a modern fegyvereket pedig makettek helyettesítették. Ilyen körülmények között nem lehettek túl eredményesek azok a tanfolyamok sem, melyeket ez idő tájt szép számmal rendeztek a tisztek továbbképzésére. A helyzet a harmincas években, a fokozottabb hadseregfejlesztés időszakában némileg változott ugyan, de akkor is messze alatta marad a kívánalmaknak.

A hadsereg belső életét a volt honvédség és a közös hadsereg hagyományait átvevő szolgálati szabályzat határozta meg. Előírta a katonákkal szemben támasztott szolgálati kötelezettségeket, erkölcsi követelményeket. A tényleges bánásmód azonban túltett a merev szabályzaton is. A tisztek, altisztek a legénységben olyan tömeget láttak, melyet meg kell törni, az egyéneket engedelmessé, a parancsokat vakon teljesítő katonákká tenni. A „kemény” bánásmód nevében megálázó, embertelen módon közeledtek alárendeltjeikhez. Gyakori volt a durva, a katonák önérzetét sértő hang, a szolgálati szabályzattal ellentétes kitolás, éppúgy, mint a testi fenyegetés. Orvoslásért nem volt hová fordulni, mert beosztottnak felettessel szemben nem lehetett igaza.

A kiképzési idő jelentős részét töltötték ki a fegyelmezés eszközének is szánt alaki foglalkozások. A különböző gyakorlatok öncélú, a végtelenségig folyó ismétlésével igyekeztek megtörni, engedelmes géppé tenni a katonákat. Az alaki formások kiváló elsajátítását a jó katona kritériumává tették.

Kiemelt helyet foglalt el a katonák nevelésében az erkölcsi és hazafias nevelés, amely vad revizionizmusban, nacionalizmusban és mindezekelőtt antibolsevizmusban nyilvánult meg.

Az erkölcsi nevelés első számú letéteményesei a századparancsnokok voltak. Rájuk várt a katonák világnézetének alakítása, nacionalizmusuk felélesztése.

Az 1919-es proletárdiktatúra becsmérése, eredményeinek tagadása fontos helyet foglalt el a hadseregben folyó ideológiai propagandában. Trianont, s az ennek következményeként beállított társadalmi, gazdasági problémákat igyekeztek a proletárdiktatúra és a kommunisták nyakába varrni. Vad gyűlölettel szóltak a Szovjetunióról.

A legfőbb célként a revíziót, az elvesztett területek visszaszerzését állították a katonák elé. A szomszédos népek becsmérése, szidalmazásával szították ellenük az ellenséges hangulatot. Ugyanakkor a magyar faj vezetésre temettségének, katonai erényeinek hangsúlyozásával igyekeztek növelni a harci kedvet. Megalkották a vitéz magyar katona alakját, mely ha túlerőben lévő és jobban felszerelt ellenség ellen indul is rohamra, győzedelmeskedik. Ez a faji felsőbbrendűsége épített elmélet alkalmasnak látszott, hogy elterelje a figyelmet a kiképzési és felszerelésbeli hiányokról. Szervesen illeszkedett be a hadsereg felkészítésébe egy előreláthatóan erősebb, jobban felszerelt ellenség ellen vívandó háború elmélete. Ez a felfogás olvasható ki a harcszabályzatból is, amely félreérthetetlenül kimondta, hogy az ellenség fölénységét az erkölcsi erők nagyfokú kihasználásával kell pótolni. Visszanyúlva a nemzet „ősi harci tulajdonságaihoz”, a harcban nagyobb teljesítményt kell elérni, mint a várható ellenség. A követelmények megszabásánál számolni kell a magyar nemzeti szellemmel, a „fajban gyökerező harci tulajdonságokkal”.

A katonák egyéni kiképzésére is érvényes volt mindaz, amit a fentiekben a kiképzésről már elmondtunk. Itt is kevés volt a gyakorlat. A katona saját egyéni fegyverén kívül mást alig ismert. Modern fegyverekről, harckocsikról, repülőgépekről az adott körülmények között hallott ugyan, de nem készítették fel az azok elleni harcra. Nagy szerepet játszottak a makettek, a terep helyett a térképvázlatok. Mindent egybevetve a katonák kiképzése nemigen ment túl az első világháborús követelményeken.

Az eddigiekben vázolt revíziós politikai céloknak megfelelően már a húszas évek közepétől igyekeztek kialakítani azokat a magyar doktrinális elképzeléseket, melyek a jövő háborúja jellegének figyelembevételével meghatározhatják az ország katonapolitikájának alakítását, a hadsereg háborúra történő felkészítésének érdekében szükséges intézkedéseket.

A horthysta katonai teoretikusok az első világháború tanulmányozásából indultak ki, s arra a következtetésre jutottak, hogy egy jövőbeni háborúra politikailag, katonailag, gazdaságilag egyaránt sokkal alaposabban kell felkészülni, mint tették azt 1914 előtt. Olyan hadsereget kell létrehozni, mely képes az elvesztett területek visszaszerzésére, s ennek megfelelően a fő hadászati elvként a támadást vallja magáénak. Az új hadseregnek épp ezért elegendő ütőerővel kell rendelkeznie ahhoz, hogy a politika által kialakított megfelelő szituációban egy, esetleg két irányban is gyors és hatásos csapást tudjon mérni a szomszédos országok hadseregére. Egy ilyen hadsereg természetesen elképzelhetetlen a kor modern haditechnikai eszközei nélkül.

A fenti elvek összegezését vállalta Werth Henrik tábornok, a hadiakadémia parancsnoka, később vezérkari főnök, mikor 1930-ban kifejtette a jövő háborújáról alkotott véleményét. Szerinte a békédiktátumok teremtetten feszültség békés úton meg nem oldható, hanem rég nem tapasztalt, brutális jellegű háborúhoz fog vezetni. Ez a háború a benne részt vevő országok összes energiáit igénybe vevő totális harc lesz, s nem lesznek olyan osztályok, amelyek nem vesznek benne részt. Az új fegyverek nagy hatóképessége következtében a háborút messze az ország belsejébe is kiterjesztik.

Korabeli nyugati teoretikusok, elsősorban von Seeckt nyomán Werth Henrik kifejtette, hogy a technikai fejlődés következtében a jövő háborúját a technika fogja uralni, aminek világviszonylatban, de még inkább a kis államokban a kis létszámú, de technikailag gazdagon felszerelt elit hadseregekhez kell vezetnie. Nem tagadta ugyanakkor, hogy a jövőben is kíváncsok lesz minél nagyobb erővel háborúba vonulni, de ennek nem szabad a hadjáratban döntő szerepet játszó elit korszerű felszerelésének és kiképzésének kárára mennie. Az elit hadseregben a harckocsik és repülők a többi fegyvernem rovására fognak szaporodni, ennél fogva a jövő hadserege a „gazdag felszerelés és a nagy szám közti kompromisszum” eredménye lesz.

Werth lehetségesnek tartotta egy magyar „elit ütőerő” megteremtését is a magyar hadiipar kiépítése és maximális kihasználása révén. Mivel ez az országtól nagy tökebefektetést és igen élénk gyártási tevékenységet igényel, idejekorán behatóan kell foglalkozni a háború gazdasági lehetőségeivel. Mielőbb meg kell szervezni az ország gazdasági mozgósítását, amely majd biztosítja a béketermelésről a háborús gazdálkodásra való gyors és zökkenésmentes átmenetet, és a rendelkezésre álló anyagi eszközök maximális kihasználásával előteremti a hadsereg és a háború szükségleteit. A nagy gazdasági megerőltetés, a lehetőségek végessége viszont csak offenzív jellegű, rövid háborút tesz lehetővé. Ebből következik, hogy törekedni kell az ellenséget saját országában felkeresni, ott csatára kényszeríteni és felmorzsolni, azután „az ország belsejébe behatolni és mindazon anyagokat és eszközöket tőle megvonni, melyek újabb haderők felállítására alkalmasak”. A mozgóháború és a gyors döntés csak olyan hadseregtől várható el, amely páncélos- és repülőalakulatokkal bőven el van látva. Ezért nagy gondot kell fordítani a magyar páncélos- és gépesített csapatok, illetve a légierő fejlesztésére.

A Werth elképzelte kis létszámú, jól felszerelt magyar elit hadsereg minden realitást nélkülöző vágyálom volt a Horthy-hadsereg vezetése számára.

A gyakorlatban a fenti elmélettel szemben éppen a nagy létszámú hadsereg megteremtésére törekedtek, minthogy az adott gazdasági adottságok, az ország katonaföldrajzi helyzete ezt tették szükségsszerűvé. A célok és adottságok közti ellentmondást a lelki tényezők túlzott felnagyításával és előtérbe helyezésével igyekeztek feloldani. Werth maga is hangsúlyozta, hogy a háború új vonásai ellenére is nagy szerep jut majd a lelkesedésnek. A végső döntés, mint a múltban is, a népek harci erényeiből és ebből eredően a szervezethez és a kiképzés fokától fog függni.

A harci erény – írta – fő tényező marad, és így az erkölcsi tényezők és az anyag együttesen döntik el a jövő háborújának sorsát. A modern technika és a csapatok felszereltsége közti ellentmondás vezetett e tényezők mértéktelen felnagyításához. A magyar katonai vezetés megteremtette tehát a magyar „faji harcmód” elméletét, bevezette a magyar katonai dicsőség és erények példátlan dicsőítését, és azt a kiképzés és nevelés fő alapelvevé tette.

A Werth Henrik által megfogalmazott és a magyar katonai doktrína alapjait képező elmélet és gyakorlat közötti alapvető ellentétet az ország rossz gazdasági helyzete, a magyar hadianyaggyártás szinte teljes szünetelése mutatja a legszembetűnőbben.

Az ellenforradalom hatalomra jutása után a hadsereg igyekezett rábírni a korábban is hadianyaggyártással foglalkozó üzemeket, hogy amennyire az anyag- és energiahiány engedi, folytassák a termelést. Az állam 1921-ben tizenöt éves szerződést kötött több gyárral, vállalva évente bizonyos mennyiségű fegyver és lőszer átvételét. Ennek feltétele az volt, hogy a szóba jövő gyárak fejlesszenek ki bizonyos nagyságú termelési kapacitást esetleges háborús mozgósítás esetére. Az akció nem volt eredménytelen, a fegyver- és lőszergyártás megindult. Csepelen nagyobb mennyiségű lőszer készült a húszas évek elején, a diósgyőri ágyúgyár pedig még 1922 első felében is 150 löveget és aknavetőt gyártott. A Budapesti Fegyvergyár is megkezdte gyalogsági fegyverek készítését.

A békeszerződés határozatának megfelelően 1922-ben megalakult az Állami Hadianyaggyár, ami azonban csak névlegesen létezett, a valóságban a hadianyagokat gyártó üzemek fedőszerve volt. A Katonai Ellenőrző Bizottság természetesen igyekezett leleplezni a Hadianyaggyár mögött megbúvó és hadianyagokat előállító gyárakat, s követelte az engedélyezett hadianyagok gyártásának a polgári termeléstől való elkülönítését, valóban egy helyre koncentrálasát.

Nem az ellenőrzésen múlt, hogy a húszas évek közepén valóban igen csekély, csak a legszükségesebb fegyverzet és lőszer pótlására kiterjedő gyártás folyt. Az ország pénzügyi helyzete eleve lehetetlenné tette a hadsereg fejlesztését, így a komolyabb lőszer- és fegyvergyártást is. Az ekkor készült mennyiség még a békeszerződésben engedélyezett sem érte el.

Közvetlenül a katonai ellenőrzés megszűnte előtt, 1926-ban négy nagyüzemben összpontosították a katonai felszerelések gyártását. Csepelre a lőszer, Diósgyőrbe a löveg, Fűzfőre a lőpor, a budapesti Magyar Fegyvergyárba a gyalogsági fegyverek gyártását koncentrálták. Habár ez a négy gyár még ekkor is tökéletesen kielégítette a hadsereg igényeit, a vezetés nem mondott le arról, hogy a majdan várható fejlesztésre való tekintettel, korábbi szerződéseinek fenntartása mellett más gyárakkal is tárgyaljon, és igyekezzen rábírni őket hadianyaggyártó kapa-

citásuk kifejlesztésére. A húszas évek végén újabb szerződésekre is sor került. A Weiss Manfréd gyárral például a repülőgépek és gépjárművek gyártására is szerződést kötöttek.

A külföldi kölcsönök jóvoltából 1924 és 1929 között 1,9 milliárd pengő hitel áramlott a magyar gazdaságba, ami gazdasági fellendülést eredményezett. Az ipar termelése emelkedett, azonban korántsem a rendszer által remélt mértékben. A hadfelszerelés szempontjából legfontosabb vas- és fémipar még 1929-ben, a fellendülés csúcspontján is csak a háború előtti – 1913-as – termelési szint 88 százalékát, a gépipar pedig 82,5 százalékát érte el. A gazdasági konjunktúra korántsem volt oly mérvű, hogy a gyárak által remélt nagyobb arányú fegyverkezést és az ezzel járó megrendeléseket lehetővé tette volna. A HM költségvetése 1928-ban csak 72 millió pengőt irányzott elő a csapatok költségeire – fenntartásra és fejlesztésre együttesen –, és egy évvel később, a fellendülés csúcán is az évi összeg csak 82 millióra nőtt. Ezek a keretek a csapatok fenntartására és az új alakulatok felszerelésére is alig voltak elégségesek. Nem sokat változtatott ezen, hogy a honvédség más tárcák költségvetésében is rendelkezett néhány millióval. Jól érzékelteti a helyzetet, hogy 1927-ben hat, 1928-ban 12 löveget rendeltek Diósgyőrből. Komolyabb megrendeléseket a gyár nem kapott. A HM így is gyakran került pénzzavarba. Megtörtént, hogy a szerződések keretében legyártott cikkeket nem tudta kifizetni. A minisztérium ígérettel próbált úrrá lenni a helyzeten, mondván, ha az évi megrendelések mennyiségét illetően egyelőre nem is vállalhatnak felelősséget, kötelezik magukat, hogy a gazdasági helyzet várható további javulása nyomán esedékessé váló nagyarányú fegyverkezési program során jelentős megrendeléseket juttatnak a vezetés nehézségeivel szemben megértő vállalatoknak. A kapcsolat fenntartásának fontosságát aláhúzta, hogy a vezérkar 1929-ben utasítást adott ki az üzemi mozgósítás előkészítésére.

Egyelőre elháríthatatlan nehézségek tornyosultak a modern harceszközök gyártására való felkészülés előtt. A harckocsik, páncélgépkocsik, gépjárművek, modern lövegek, valamint repülőgépek gyártására való titkos előkészületek szerepeltek a HM terveiben. A tárgyalások meg is kezdődtek a gyártási előkészületekről, azonban elháríthatatlan technikai akadályok jelentkeztek. A megfelelő típusok beszerzése, azok gyártási jogának esetleges megvétele egyelőre

megoldhatatlan volt. Csak a kialakuló olasz–magyar katonai kapcsolatok biztattak némi sikerrel. Megalakult ugyanis a magyar–olasz fegyverzeti albizottság a két hadsereget kölcsönösen érdeklő technikai kérdések vizsgálatára, közös fegyvertípusok kipróbálására és a tapasztalatok kicserélésére.

Nagy gondot okozott a hadseregnek a hadianyagok vásárlás útján történő beszerzése is. Ha

sikerült is a beszerzés, annak szállítása megoldhatatlannak látszott. Ezt bizonyította a már említett olasz fegyverszállítmány körül kirobbant botrány is. A hadsereg vásárlásai ez idő tájt mindössze néhány – a békeszerződés által a rendőrség számára engedélyezett – páncélgépkocsira és a légi közlekedést szolgáló repülőgépek beszerzésére szorítkoztak. Ez utóbbi ürügyén sikerült néhány vadászgép beszerzése is.

3. A hadsereg fokozott fejlesztésének megindulása a Gömbös-kormány időszakában (1932–1936)

A JOBBOLDAL ELŐRETÖRÉSE A HADSEREGBEN

A gazdasági fellendülést követő válság kiélezte a magyar belpolitikai helyzetet. A tömegmozgalmak megerősödtek. A növekvő elégedetlenség, az 1930-as munkástüntetés a forradalomra emlékeztették a magyar uralkodó osztályokat. A dolgozó tömegektől való félelmük arra készítette őket, hogy az erős kéz politikájához nyúljanak. A Bethlen-kormány kudarca, majd Károlyi Gyulának a helyzet megszilárdítására tett sikertelen kísérlete után Gömbös Gyulában látták a megfelelő embert, aki új, diktatórikus kormányzati módszerekkel képes úrrá lenni a helyzeten. Gömbösnek az ellenforradalomban és az azóta eltelt időben betöltött szerepe nem hagyott kétséget az uralkodó osztály különböző csoportjai-ban a választás helyessége felől.

Gömbös Gyula több jobboldali egyesület és társaság alapító tagja és vezére, 1923 és 1928 között a fasiszta-antiszemita fajvédő párt megteremtője, a nemzeti hadseregnek a hadsereg tisztikara előtt népszerű volt kapitánya, az erőszak és diktatúra bevezetésének szükségességét nyíltan valló politikus, a Bethlen-kormány szélsőjobboldali ellenzéke volt. A válságból kivezető utat a fasiszta jellegű, totális diktatúra kiépítésében, az olasz és német fasiszmus mellé való mielőbbi csatlakozásban, az ennek megfelelő külpolitikában látta. Az uralkodó körökkel kötött egyezsége azonban csak a válságos helyzet leküzdésére biztosított szabad kezét Gömbösnek és a mögötte állóknak, mert sokan korántsem értették egyet a kormányzati rendszer diktatórikus átalakítását célzó terveivel, melyek sértették érdekeiket, s a hatalomból való kiszorításuk veszélyét hordozták magukban. Gömbös így a hatalom megragadására irányuló terveit elsősorban a hadsereg tisztikarára, a különböző titkos társa-

ságok és félfegyveres egyesületekben tömörülő szélsőjobboldali erőkre építette, de számított az államapparátus és a középrétegek támogatására is, akik benne látták vágyaik megtestesítőjét.

Gömbös a Bethlennel kötött kompromisszum eredményeként 1928-ban kezdte meg aktív tevékenységét a hadsereg vezetésében. A volt vezérkari százados először a Honvédelmi Minisztérium államtitkára, majd 1930 októberétől szolgálaton kívüli tábornokként a Bethlen-kormány honvédelmi minisztere. Ez utóbbi funkcióját miniszterelnökként is megtartotta. A tisztikar saját emberét látta benne, és nagy reményekkel fogadta a honvédelmi államtitkárt, aki hivatalba lépése pillanatától kezdve nem is fukarkodott az ígéretekben, tervekben. A légi-erő fejlesztéséről, valamint a gépesítésről készített tervezetei nélkülöztek ugyan a realitást, és nem találtak túlzott megértésre Csáky Károly honvédelmi miniszternél és Janky Kocsárdnál, aki egy személyben töltötte be a vezérkarfőnöki és a hadsereg-főparancsnoki tiszteket, de annál jobban hangzottak a hadsereg fokozott fejlesztésétől egzisztenciális helyzetének javulását váró vezérkari és csapattisztikar fülében. Mint honvédelmi miniszter nagy gondot fordított arra, hogy helyzetét tovább erősítse a hadseregben. A hadseregvezetés soraiban épp ezért átszervezést hajtott végre, hogy megszabaduljon néhány számára „kellemetlen” embertől, és saját híveit juttassa a megüresedett pozíciókba.

A vezérkar főnökének, Janky tábornoknak menesztését elérte ugyan, de Röder Vilmos altábornagy, az új vezérkari főnök személye már a Horthyval kötött kompromisszum eredménye volt. Röder ugyanis régi vágású katona volt, aki nem tartozott a szélsőjobboldali beállítottsá-

gúák közé. Hogy helyzetét a hadseregben meg-ingathatatlanra tegye, Gömbös elsősorban a vezérkart akarta megnyerni. A hadiakadémiát végzett, többségükben valóban képzett vezérkari tisztek amúgy is túlon túl nagy, a csapattiszteket is lenéző öntudatát tovább erősítette, szerepüket növelte. A vezérkar ekkor kezdett túlnőni a hadseregen belül betöltött szerepén, és egyre nagyobb beleszólást követelt az ország bel- és külpolitikájának irányításába. A vezérkarban tömörült tisztek zömének erősen szélsőjobboldali és

GÖMBÖS KATONAPOLITIKÁJA

Gömbös miniszterelnökként szakított elődjének, Károlyi Gyulának a nyugati kölcsönök reményében folytatott francia orientációjával. Úgy látta, hogy a Tardieu-terv bukása, de nem utolsósorban Angliának a közép-európai politikával szemben mutatott érdektelensége meggyengítette a nyugati befolyást Közép- és Délkelet-Európában, és nagyobb teret adott a német behatolásnak. A magyar revíziós politika megvalósítását ezért egy kialakuló német–olasz szövetségi rendszertől várta, melynek létrehozásában való közreműködést, a német–olasz közeledés elősegítését a magyar külpolitika fontos feladatának tekintette.

Gömbösnek közismertek voltak a német fasiszta vezetőkkel és katonai körökkel korábbról meglévő kapcsolatai, ennek ellenére a meglepetés erejével hatott, mikor 1933 júniusában, a külföldi államférfiak közül elsőnek utazott Hitlerhez. Tájékoztatta a magyar revíziós politika célkitűzéseiről. Biztosította, hogy a magyar politika olasz orientációja nem áll ellentétben a Németországhoz való közeledéssel. Örülne, ha a két ország közeledésében közreműködhetne. Nincs ellenére az Anschluss sem, legfeljebb még nem tartja időszerűnek. Hitler kifejtette a magyar miniszterelnöknek, hogy a magyar revízió csak Csehszlovákia felé számíthat egyértelmű német támogatásra. Romániát és Jugoszláviát német érdekszférába akarja vonni.

Még Hitler hatalomra jutása előtt, 1932-ben Gömbös Mussolininél is járt. Az olasz diktátorral aktívabb együttműködésben egyeztek meg. Kérte tőle a magyar fegyverkezési egyenjogúság elismertetésének támogatását a meginduló genfi leszerelési tárgyalásokon, valamint a hadsereg felfegyverzésének fokozottabb segítségét. Megállapodtak a Jugoszlávia elleni közös politikában, s ennek részeként a horvát szeparatisták továbbbi támogatásában.

németbarát beállítottsága következtében viszont ez a befolyás, a gömbösi politikának megfelelően, az ország jobbratolódása irányában hatott.

Gömbös az államvezetés funkcionáriusaiként tekintette tisztjeit, akikkel mindig számolhat. Őrnagyok, alezredek tűntek fel környezetében és jutottak magas beosztásokhoz, köztük szép számmal olyanok, mint Rátz Jenő, a dicstelen szerepet betöltő későbbi vezérkari főnök és honvédelmi miniszter.

A Károlyi-kormányának a kisantanttal szembeni mérsékelt politikáját követően, a magyar külpolitika tapasztalt aktivizálódása, a genfi leszerelési konferencián várható német és olasz támogatása azonnal kiváltotta a kisantant ellenakcióját. Az eddig kétoldalú szerződéseken nyugvó paktumot 1933 februárjában több oldalú szerződéssé alakították át. Genfben megalakították Állandó Tanácsukat, külpolitikájuk koordináló szervét.

Az 1934 márciusában aláírt magyar–olasz–osztrák római jegyzőkönyv a magyar–olasz kapcsolatokat erősítette, azonban a magyar külpolitika nagy sajnálatára kiváltotta Németország rosszallását is. A németek ismételt és nyomatékosan kifejtették, hogy aktív németbarát politikát várnak Magyarországtól. Ennek kritériumaként elsősorban a magyar revíziós politikának a Csehszlovákia elleni német tervekhez való közelítését határozták meg, de fontos helyet foglalt el a követelések között a magyar–osztrák politika felülvizsgálata is. Ezen kívánságok teljesítésétől tették függővé a gazdasági és katonai kapcsolatok elmélyítésének lehetőségét.

A német álláspont némileg megingatta ugyan a német szövetségbe vetett hitet, de legalább ilyen bizalmatlan volt a magyar külpolitika az olasz–francia közeledés iránt is, ami a kisantanttal szembeni olasz politika módosulásának veszélyét rejtette magában. Az ausztriai náci puccskísérlet, Olaszország Duna-völgyi érdekeinek védelme, afrikai igényeinek elismertetése ugyanis még jobban lehűtötte a német–olasz viszonyt, és Olaszországot Franciaország és Anglia felé közelítette.

A magyar katonapolitikai helyzetet összefoglaló, 1934-ben készült vezérkari értékelés mindenekelőtt megállapította, hogy a Magyarországgal szemben egységes és szilárd kisantant elleni magyar revíziós politika nincs arányban a

magyar katonai erő súlyával, sem pedig a szövetségesek jelenlegi támogatásával. Magyarország integritásának teljes helyreállítását legfeljebb egy európai háború eredményeképpen remélhetné, ami ellenségeit és azok szövetségeseit annyira megtörné, hogy a magyar követelések elfogadására kényszerülnének. Egy ilyen háború kitörése viszont nem valószínű. Ezért a hadviselés lehetőségének a belső erőforrások maximális felhasználásával történő megteremtésére való törekvés mellett a fő cél a lehetséges szövetségesek számának gyarapítása, s ezek segítségével az ellenfelek megosztása úgy, hogy fegyveres konfliktus esetén lehetőleg csak eggyel kelljen megküzdeni.

A meglevő olasz–osztrák szövetség mellett a németek felé kell orientálódni. Sajnálatos, hogy ez a katonai szempontból legnagyobb értékű viszony még csak alakulóban van.

A hadsereg jelen helyzetét figyelembe véve a vezérkar hangsúlyozta, hogy a felkészületlenség és kialakulatlan szövetségi rendszer következtében kerülni kell minden olyan helyzetet, amely az országot háborús konfliktusba sodorná. A revíziós politikát is csak oly mértékben lehetséges folytatni, ami nem jár közvetlen háborús veszéllyel. A hadsereg fejlesztésében legalább azt kell elérni, hogy a csapatok egy esetleges kisantant támadás esetén a siker némi reményével védekezhessenek, míg a nagyhatalmak beavatkozása a konfliktust felszámolja.

A nyugati hatalmak elnéző politikáját kihasználó fasiszta Németország aktivizálódása nagy hatással volt a magyar politikai és katonai vezetésre. A Népszövetségből és a genfi leszerelési konferenciáról kivonuló, az általános hadkötelezettséget önkényesen bevezető és a Ruhr-vidéket megszálló Németország kétségtelenné tette a magyar uralkodó körök számára, hogy a közép-európai „rendezésben” a főszerepet ki fogja játszani. Ezzel szemben a katonai és külpolitikai balsikerek nyomán elbizonytalanodó Olaszország értéke a harmincas évek közepén egyre csökkent. Az olaszok is arra kényszerültek, hogy közeledjenek Németországhoz, melynek délkelet-európai előretörését egyre kevésbé tudták befolyásolni.

Az események arra indították a gömbösi külpolitikát, hogy az uralkodó osztály Nyugatbarát köreinek fenntartásai ellenére egyértelműen csatlakozzon a katonai erejét növelő és a Duna völgyében egyre nagyobb befolyást szerző Németországhoz. A magyar katonai vezetés – e politika lelkes helyeslője és élesztője – az események alakulásán ujjongva állapította meg, hogy a vártnál gyorsabban fejlődő, az európai fegy-

verkezésben élenjáró német hadsereg előbb-utóbb a fegyverek erejével fogja megoldani a függő kérdéseket. Éppen ezért a német célkitűzések idejében történő felismerése és kiértékelése sorsdöntő lehet Magyarország számára. A helyünk egyértelműen Németország oldalán van – szögezték le a kialakult helyzetről készült 1935-ös elemzésükben –, mert csak tőle várhatunk előnyöket, de hozzá kötnek a régi fegyverbarátság és az „érzelmi” kapcsolatok is. A német hadsereg kiépülőben van, így amennyiben a magyar politika egyértelmű lesz, hadseregünk kiépítéséhez gyors és jelentős segítséget kaphatunk.

Az olaszokról eléggé lesújtó már ekkor a magyar vezérkar véleménye: konfliktus esetén tőlük semmiféle anyagi támogatás sem várható, mert önmagukat sem képesek ellátni.

A katonai vezetés a revíziós igényeket a német célokra megfelelően kívánta alakítani. Nagy figyelmet szenteltek Németország és a kisantant államok közötti viszony alakulásának. Úgy ítélték meg, hogy a Csehszlovákia elleni közös fellépést kell előnyben részesíteni. A német befolyás növekedésével óhatatlanul lazulni fog Romániának és Jugoszláviának a Nyugathoz fűződő kapcsolata. A kisantant szétesik, azonban e két utóbbi állam kapcsolatokat fog kiépíteni Németországgal. Magyarországnak ezért résen kell állnia, a feltételek elfogadásával közeledni Németországhoz, nehogy a két kisantant állam Magyarországot megelőzve, előnyöket szerezzen, és eleve keresztülhúzza a velük szembeni magyar revíziós igényeket. Ezért Németországhoz való közeledésüket minden módon akadályozni kell.

Gömbös 1935-ös berlini látogatásának célja a magyar politikának a németekkel való összehangolása volt. A németek támogatásától nemcsak kül-, de belpolitikájának támogatását is várta. Nagy örömmel töltötte el, hogy előkészületben volt a Berlin–Róma tengely, amit saját külpolitikai sikerének is vélt. Így az „új nagy barát” kedvéért nem kellett feláldozni a régit.

Külpolitikájának sikerén felbuzdulva Gömbös elérkezettnek látta az időt a magyar fasiszta tömegpárt létrehozására és a magyarországi totális fasiszta kormányzat megteremtésére. A mögötte álló erők aktivizálódását, a gömbösi demagógia és külpolitika nyomán szaporodó fasiszta csoportokat, partalakulásokat azonban nem jó szemmel nézték a nagybirtokos és finantőkés körök. A gazdasági helyzet javulása következtében pozícióik stabilizálódtak, és így felmondták a Gömbössel kötött alkut, mely már uralmukat veszélyeztette. Nem nézték jó szemmel a nyugati kapcsolataikat veszélyeztető túlzott németbarát politikát sem. A liberális pár-

toktól is támogatva ellentámadásba mentek át, hogy Gömböst megbuktassák, amit azonban a miniszterelnök 1936-ban bekövetkezett váratlan halála szükségtelemmé tett. Gömbösnek a nyílt fasiszta diktatúra bevezetésére tett kísérlete eredménytelennek bizonyult ugyan, azonban

az általa kezdeményezett németbarát politikával végzetes útra vezette Magyarországot. Ezen az úton a magyar uralkodó körök imperialista törekvései fokozatosan alárendelődtek a hitleri Németország nagyhatalmi tervei realizálásának, és minimálisra zsugorodott külpolitikai mozgásterük.

A HADSEREG FEJLESZTÉSÉNEK TÁVLATI TERVE ÉS A MEGVALÓSÍTÁS ELSŐ ÜTEMÉNEK EREDMÉNYEI

A gazdasági válság nyomán kialakult helyzet a harmincas évek közepéig éreztette hatását a hadsereg fejlesztésében. Az állami költségvetés csökkent, ami érintette a honvédelmi tárcát is. A fenntartás és szervezés költségeit 1932-ben és 1933-ban 95,5 millió pengőre emelték ugyan a HM költségvetésében, azonban ez a szükségletnek csupán minimumát kielégítő összeg is csak az operatív szervek állományának jelentős csökkentése révén volt elegendő. A takarékoság jegyében leszűkítették, sőt 1933-ban egy évre teljesen le is állították a csapatkihelyezéseket, összehasonlításokat, az együttes fegyvernemi gyakorlatokat. Ennek következtében a honvédség békelétszáma sem emelkedett a vezetés által kívánt mértékben, s éveken át csak 65 000 fő körül mozgott. Számottevő változás csak 1936-tól következett be, amikor megemelték a HM költségvetését. Ekkor már 37 000 újonc vonult be a hadseregbe. A létszám így 80 000, a következő évben 85 000 főre emelkedett. Így elérték azt a létszámot, amit a vezetés kezdettől a hadseregszervezés alapjának tekintett.

A gazdasági nehézségek tudatában alakították ki 1932-ben a hadsereg perspektivikus fejlesztési tervét. Ennek előterjesztésekor ugyanis a vezérkar felhívta a figyelmet, hogy mivel jelenleg a fejlesztésre csak a meglévő békehadrend fenntartási költségeiből megmaradó igen csekély összeg áll rendelkezésre, a fejlesztés üteme csak igen lassú lehet. Változás akkor következhet be, ha majd a kedvező körülmények együtthatása következtében sor kerülhet a költségvetés jelentős emelésére.

A perspektivikus fejlesztési terv egyszeri maximális erő kifejtést véve alapul, hadi hadrendi végcélként 21 azonos szervezésű és felszereltségű gyaloghadosztály, valamint gépesített alakulatok felállítását írta elő. Ennek megvalósítását a személyi és anyagi lehetőségektől függő fejlesztési ütemekben kívánták elérni.

Közvetlen célként a jelenlegi békeszervezetből kifejlesztendő két gyaloghadosztály, továbbá egy motorizált csoport, kerékpáros zászlóal-

jak, a légierő 18 százada, valamint megfelelő fővezérség-közvetlen alakulatok szervezetének teljes kiépítését és anyagi felszerelését tűzték ki. Ezeket az alakulatokat a legszigorúbb hadművelleti és harcászati követelményeknek is megfelelő fegyverzettel szándékoztak ellátni. Az első vonalbeli hét hadosztály tűzérségét 12–12 ütegben állapították meg. Hadosztályonként egy gépvontatású üteg felállítását is tervbe vették.

Csak a fejlesztés első ütemének maradéktalan végrehajtása után kerülhetett sor a másodikra, ennek keretében a 8.–14. hadosztályok, valamint a légierő újabb 18 századának felállítására. Végül a harmadik ütemben alakulhat ki a 21 hadosztályos hadrend. A légierő ekkor már 48 századnyi erővel rendelkezne.

Habár az adott körülmények között csak az első ütem közvetlen megvalósítását tervezték, azt kihangsúlyozták, hogy lehetőség szerint mielőbb törekedni kell a második ütem fejlesztésének megkezdésére. Azzal számoltak, hogy mozgósítás esetén csak az első hét teljesen felszerelt hadosztályt lehet majd mint tábori alakulatot felvonultatni, a többi még sokáig csak mint hátszágai alakulat jöhet szóba.

A szükséges fegyverzetet a hadrendfejlesztés ütemeinek megfelelően oly módon akarták beszerezni, hogy az egyes ütemekben felszerelendő alakulatok mindegyike párhuzamosan jusson hozzá fegyvereihez és felszereléséhez.

Részletesen foglalkozott a tervezet a légierők hadrendjének felépítésével. A három szervezési ütemben 14 felderítő-, 12 vadász- és 21 bombázószázadot terveztek. A repülőgépek beszerzésénél elsősorban az olasz forrásokat vették figyelembe, de kezdeményezték a gépszükséglet egy részének a magyar repülőgépgyártás révén történő biztosítását is.

A motoros csoport számára egyelőre igen szerény elképzelést dolgoztak ki. Mindössze egy gépkocsin szállított lövészszázaddal, motorkerékpáros szakasszal, valamint motorizált tüzér-üteggel és páncéljárműves csapattal rendelkező tancsapatot akartak kialakítani. Majd csak a má-

sodik fejlesztési ütemben tervezték a gépkocsizó zászlóalj, majd a harmadikban a gépkocsizó ezred és motorizált tüzérsztály felállítását. A harcokocsizó egységek szervezése már csak az anyagi és technikai nehézségek következtében is annyira bizonytalan volt, hogy a tervezet még távoli célként sem számolt velük.

A fejlesztéshez szükséges fegyverzet mennyiségének megállapításához sürgősen számba kellett venni és osztályozni a hadsereg birtokában levő zömében első világháborús, elhasznált fegyverzetet és felszerelést.

Az új hadrend kialakításának feltételeként jeölték meg a véderőrendszer bevezetését, a hadkiegészítés rendszerének tökéletesítését, valamint a vámőrség átszervezését.

Az új „véderőrendszert”, azaz az általános védkötelezettséget a fennálló tilalmak ellenére 1932-ben be is vezették. A rendelet kimondta, hogy az eddig több részletben és nem az adott korosztály egészére kiterjedően bevonuló „K” toborzott újoncok ezután egy időben, minden év október 1-én fognak bevonulni. A szolgálati idő 18 hónap, de a katonák 12 hónap letöltése után leszerelhetők. Aki a bevonulási parancsnak nem tesz eleget, ezután karhatalommal előállítják. Külön intézkedés született a megbízhatatlanok számontartásáról és külön kezeléséről. A Honvédelmi Minisztérium 1935-ben már azt kérte, hogy a szolgálati időt két évben állapítsák meg.

Tovább tökéletesítették a nyilvántartási és mozgósítási rendszert. A sorköteleseket 1934-től már nem a levente-nyilvántartás, hanem az anyakönyvek alapján írták össze. Létrehozták a 63 kiegészítő kerületet, amit rejtési okokból egyelőre nem neveztek kiegészítő parancsnokságoknak. A leszerelt tartalékos katonákat alakulatuk tartotta nyilván, és vonultatta be mozgósítás esetén.

Az 1928–1936 közötti időszakban tehát megvalósult az általános védkötelezettség. A nyilvántartási és mozgósítási rendszer kiépült. A megvalósítás elhúzódása és a kialakított rendszeren belüli pontatlanságok az időszakot végig kísérő pénzügyi és rejtési problémákra vezethetők vissza.

Hozzákezdtek 1933-ban a már korábban tervbe vett „belbiztonsági gyakorlatok” megvalósításához is. Már az első esztendőben a gyalogságnál, lovasságnál és tüzérségnél öt, a többi fegyvernemnél hét korosztályból hívtak be továbbképzésre. A könnyebb rejtés okából „ellenőrzési szemlére” keresztelt kiképzésre behívtak körét 1935-től kiterjesztették. Így 1936-ban sor került mindazon 1908–1913 között születettek, összesen 50 000 fő, 20–28 napos kiképzésére,

akik addig még nem voltak katonák. Ezzel az 1908–1913-as évfolyamok teljes egészében rövidebb-hosszabb kiképzésre kerültek. Külön továbbképző tanfolyamokat rendeztek a tartalékos tiszteknek.

A vámőrség tervezett átszervezésének végrehajtását 1932-ben kezdték meg, és 1933. június 1-ig végre is hajtották. A vámőrséget két részre osztották: határszolgálatot végző őrsőkre – 156 őrsőt létesítettek –, melyek mozgósítás esetén századokká fejlődnek, és határőrezredekre, melyeket a hét határőrkerületben állítottak fel. Ezek a hét vegyesdandár harmadik gyalogezredét képezték. A vámőrség létszámát 10 767 főben állapították meg, amiből 7365 fő az ezredek állományát képezte.

A hadrendfejlesztésnek az 1932–1937 közötti hatéves időszakban elért eredményeit vizsgálva megállapítható, hogy 1938-ig, a győri fegyverkezési program meghirdetéséig, az 1932-ben készült terveknek csak körülbelül első ütemét sikerült megvalósítani. Szembetűnő, hogy nagyon lassú kezdet után, csak az 1936 és 1937-es években, a pénzügyi lehetőségek javulása következtében gyorsult fel a fejlesztés menete. A gépesítésben az olasz Ansaldo kisharcokocsik beszerzése révén az igen szerény második fejlesztési fokozatig jutottak el.

A vegyesdandárok hadrendjében a legfontosabb változás az volt, hogy kiegészültek a harmadik, határőr- (vámőr-) ezreddel, ami már a későbbi 21 hadosztályból álló hadrend alapját képezte. A vegyesdandárok összefegyvernemi jellege is fejlődött, mivel állományuk kiegészült egy vadászzászlóaljjal, egy gránátoszázaddal, egy kerékpáros zászlóaljjal, egy tüzérezreddel, egy légvédelmi tüzérsztállyal, egy kisharcokcsi-századdal, valamint műszaki zászlóaljjal és vonatosztállyal. A vegyesdandár állományába tartozott egy közelfelderítő repülőszázad is. Természetesen ezeket a csapategységeket az évek folyamán fokozatosan igyekeztek ellátni a szükséges fegyverzettel.

A mennyiségi fejlődéssel együtt minőségi előrelépés is történt. A gyalogságnál megnövekedett a tüzerő. Ezt elsősorban a hadseregben ekkor rendszeresített golyószóró és nehézpuska – 20 mm-es páncéltörő fegyver – beállításával érték el, de növekedett a géppuskák és aknavetők száma is. Egy gyalogezred 1937-ben már 27 golyószóróval, 22 géppuskával, hat nehézpuskával, három aknavetővel és két gyalogsági (páncéltörő) ágyúval rendelkezett.

Komolyabb fejlődés volt tapasztalható a tüzérségnél. A vegyesdandárok tüzérezredei megerősödtek: az eddigi kilenc könnyűágyús és ta-

rackos ütegek száma hárommal gyarapodott. Új volt a hadrendben a fogatolt és gépvontatású 15 cm-es tarackok megjelenése, amiből a dandárok egy-egy fogatolt és gépvontatású üteget kaptak. Az ütegek jó részének azonban csak a kerete volt meg, ugyanis négy helyett csak két löveggel rendelkeztek. A tüzérség gyengéjének bizonyult a vontatás. A 87 ütegből mindössze 14 volt gépvontatású.

A légvédelmi tüzérség 11 gépágyús és 10 ágyús üteggel rendelkezett. Az ütegek az újonnan rendszeresített hazai gyártású légvédelmi ágyúkkal és gépágyúkkal voltak felszerelve. A légvédelmi tüzérség teljes egészében gépvontatású volt.

A gyorsan mozgó alakulatot a már említett kerékpáros zászlóaljakon kívül a lovashadosztály képviselte a hadrendben. Állományába 1930 óta változatlanul két dandár tartozott két-két huszárezreddel. Változást mindössze a tüzérő növekedése jelentett: a dandárok már 64 golyószóró, 48 géppuska, 12 nehézpuska és 12 löveg birtokába jutottak. A vegyesdandárok lovasszádaival együtt változatlanul csak 31 lovasszáda volt a hadseregnek.

A gépkocsicsoport keretében egy gépkocsizó zászlóalj alakult meg 1937-ig, valamint egy páncéljárműves osztály egy-egy páncélgépkocsi- és kisharckocsi-századdal. A páncéljárműves osztály, melynek fedőszerve még ekkor is a RUISK volt, kiképző- és kísérleti feladatokat látott el a Haditechnikai Intézet irányításával. Könnyű vagy közepes harckocsi ekkor még nem volt a hadseregben.

A légierő fejlesztése csak a harmincas évek közepén mozdult el a holtpontról. Az 1935-ös évben már két ezredbe szervezett 17 repülőszázaddal rendelkezett, amit 1936-ban újabb ezreddel egészítettek ki, s a századok számát 25-re emelték. Az állomány ekkor 192 gépből állt. A légierő mennyiségileg fejlődött ugyan, azonban az Olaszországból, illetve Németországból beszerzett

különböző gépek nem a legmodernebb típusokat képviselték. Sok volt az öreg, elhasználódott gép, ami gyakori balesetek forrásává lett.

A honvédség hadrendje tehát bővült a harmincas években, azonban a fegyverzeti hiányok jelentősek voltak. Ennélfogva a második lépcsőben mozgósítható alakulatok csak legfeljebb hátszázai szolgáltra voltak alkalmasak.

A tüzérség mennyiségének növekedésével a fegyvernemek közötti arány némileg módosult, azonban közel sem a kívánt mértékben. Ezt az arányt javította a kerékpáros zászlóalj megjelenése is. A motorizálás változatlanul elmaradt volt, ami a gépkocsizó gyalogság és a páncélosegységek szinte teljes hiányában s a tüzérség gépesítésének alacsony fokában mutatkozott meg.

A hadsereg elmaradottsága a modern hadseregekkel szemben támasztott követelményektől változatlanul éreztette hatását a kiképzésben is. A szellem változatlan maradt. A gépesítés hiánya következtében a tisztikarnak is csak kisebb része, az is inkább elméletben ismerkedett meg a modern háború elméleteivel és eszközeivel, azok alkalmazásával, az e körül folyó vitákkal. A többség a modern fegyverekkel – harckocsik – szemben a gyalogság és lovasság meghatározó szerepét hangoztatta, s ebben a szellemben képpezte továbbra is a legénységet.

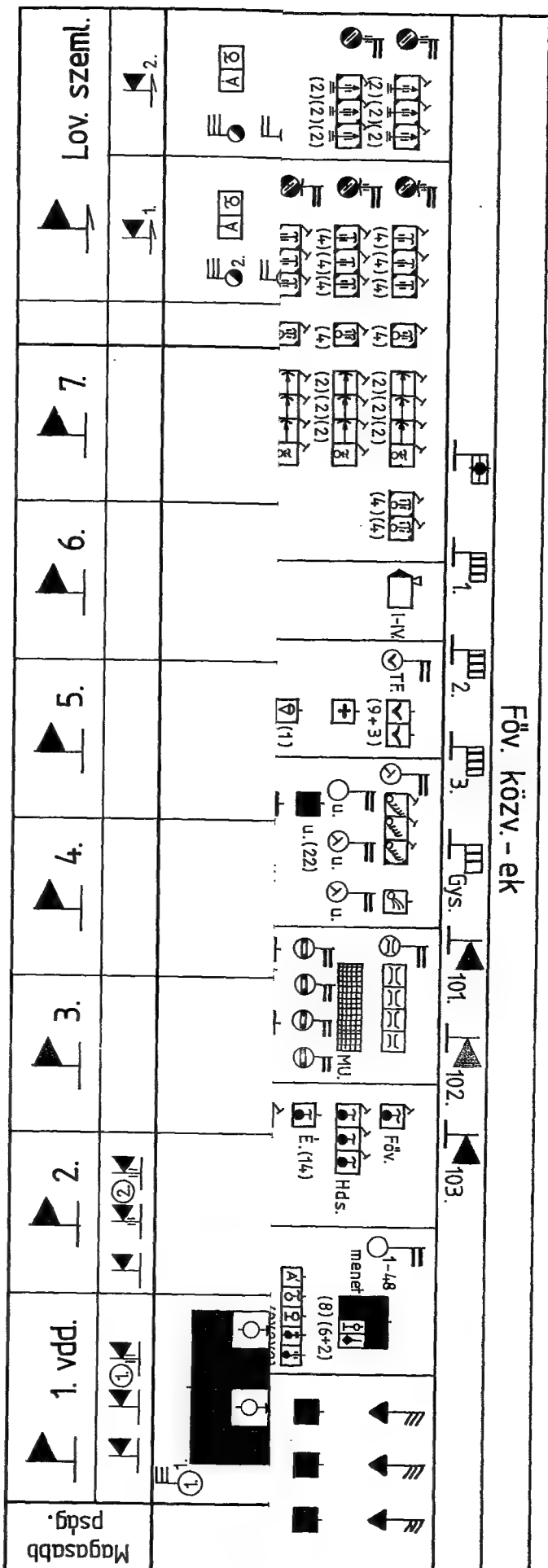
A hadsereg változatlanul szűkében volt nagyobb együttműködési gyakorlatoknak, ezeken legfeljebb jelzésszerűen voltak jelen a páncélosalakulatok. A harckocsik elleni harcot a legénység alig gyakorolta, de a velük való együttműködést sem. Kevés volt a lövészet. Az újonnan beszerzett gyalogsági fegyverek, új lövegek, vontatók és gépjárművek kimélése akadályozta, hogy azokat működés közben is jól megismerjék a katonák. A kiképzés foka tehát nem sokat javult a harmincas években, továbbra is magán viselte a gyenge felszereltségből eredő szemléletbeli elmaradást.

A FEGYVERKEZÉS FELLENDÜLÉSÉNEK HATÁSA AZ IPARRA

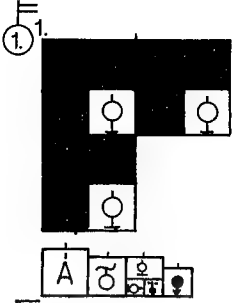
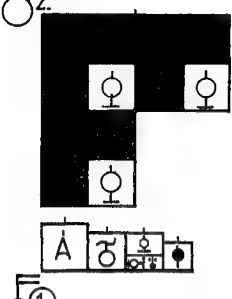
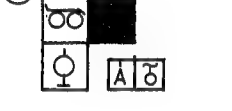
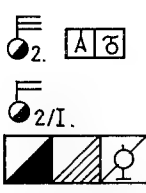
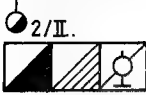

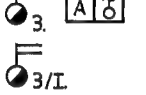
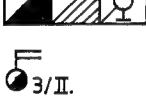

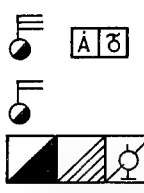

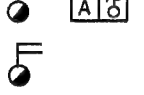

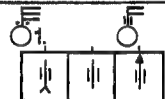
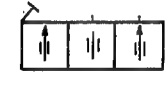

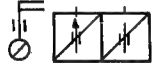

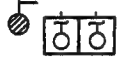

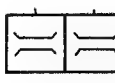

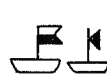
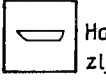

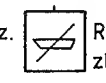
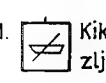

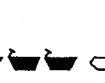
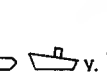
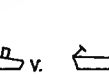
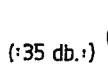
A harmincas évek közepén megkezdődött a magyar hadiipar fokozottabb kiépítése. A gazdasági válság után kibontakozó ipari fellendülésben, amely 1936–1937-ben már meghaladta az ipar 1929-es termelési értékét, szerep jutott azoknak a korlátozott megrendeléseknek, amelyek a HM adott a hadiüzemként szóba jövő üzemeknek, főként a Weiss Manfréd gyárnak. Ezek fő célja volt, hogy a gyárak felújítsák és

kifejlesszék hadiipari kapacitásukat, és felkészüljenek hadianyagok sorozatgyártására. Fontos szerepet játszottak a felkészülésben a Honvédelmi Minisztérium és a Haditechnikai Intézet közreműködésével folyó, a különféle haditechnikai eszközök előállítására és a meglévők modernizálására irányuló kísérletek. A WM harckocsival, páncélgépkocsival, gépjárművekkel és repülőgépgyártással, a Danuvia és a Fegyver- és

HADREND 1930–31-BEN

HADREND 1930-31-BEN

Magasabb psdág.	 1. vdd.	 2.	 3.	 4.	 5.	 6.	 7.	 Lov. szeml.													
	  ①	 ②						 1.	 2.												
Gyalogság	 	← 2 - 7. vdd., mint az 1. vdd. →						Lovasság	 	 											
	Cs. lov. aloszt.	 Cs. lov. aloszt.																			
Tüzérség	 																				
Utász								 kp.u. szd.													
Híradó																					
Vonat	 1.																				
Gépkocsi	 1.																				
KÖTELEKEN KÍVÜL																					
Tüzérség	 		 		 			 													
Pc. csap.	 1. 2. 3. 4. M. 																				
Repülő	 Lüh.																				
Közl. ezr.	 I. 1.2.		 II. 3. 4.		 III. 1.2.																
Vámőrség	 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. (+1605 fő 1928-30/31-ig)																				
Folyamó.	 Hajós zlj. Műsz. zlj. Rend. zlj. Kik. zlj. v. v. (+35 db.) (+522 fő 1928-30/31-ig)																				
Összes		gy. zlj.	kp. zlj.	huszár szd.	k. üteg	n. üteg	lgv. üteg	áv. üteg	rep. szd.	hk. szd.	pc.gk. szd.	pc. von.	utász szd.	vas. ép.sz.	hid. szd.	hír. szd.	von.	gk.	vő. szak.	őr-naszád	vízi-jármű
	1928. májusban:	43	7	23	24	•	1	7	3	1	1	•	9	2	1	7	7	7	52	4	43
	1930 októbertől:	42	7	31	44	2	7	7	7	1	2	1	15	4	2	14	7	7	52	7	43

KIVONULÓ HADREND 1940. ÁF ELIS 1-ÉN
(Minőségileg javított HUBA-I. A. hadrend)

[illegible]

Harcérték	zlj.	lov. szd.	üteg	pc.	rep.
1. gy. dd.	6	1	7	0	0
1. hdt.	18	3	23	0	1
1. gk. dd.	5 1/3	0	5	3 2/3	1
1. lov. dd.	2	14	8	3 2/3	1
8. hv. dd.	33 33/3	0	33	0	0
föv. közv.	48	0	15	4	2
rep. dd.	0	0	0	0	18
Összesen	239 35/3	52	258	16 8/3	32

[illegible]

1-2. gk. dd.

(16+1)(12) (16+1)(12) (16+1)(12)

(2)(4) (2)(4) (2)(4)

  10^5 cm   10^5 cm
(12)(6+2) (4) (12)(6+2) (4)

  (4) (4) (6)

  10^5 cm (4)
(4)(4)(4) (4)

 Feld. (10) (18) (18) (12+3)

 K.F.
(3+1)

(60)(20)(20) (6)

Rep. dd.	Folyamterők	1-8. hv. dd.
 		 1-8.hv. 1-8.hv.
<div><div> V. </div></div>		

[illegible]

KIVONULÓ HADREND 1940. ÁPRILIS 1-ÉN (Minőségileg javított HUBA-I. A. hadrend)

hdt. közv. - ek	dd. - ok

1-2. lov. dd.	1-2. gk. dd.
Rep. dd.	Folyamérők
1-8. hv. dd.	1-8. hv. dd.

Gépgyár gyalogsági fegyverekkel, míg a MÁVAG diósgyőri lövegüzeme tüzérségi fegyverzettel kapcsolatos kísérleteket és gyártási előkészületeket folytatott. A közvetlen hadiipari felkészülést szolgálta az acélgyártásban, valamint a vegyi iparban mutatkozó minőségi és mennyiségi fejlődés is.

Kíváncsún tartotta a vezérkar a hadianyaggyárak exporttevékenységét is. Ennek keretében – bár hadianyagot tilos volt exportálni – elsősorban Olaszországba és a semleges államokba exportáltak légvédelmi lövegeket és más hadianyagokat, illetve félkész gyártmányokat. Az exporttevékenység a nagyhatalmak hallgatólagos beleegyezésével egyre bővült, s 1938 elején már angol, francia és magyar cégek között is tárgyalások kezdődtek hadianyagok exportjáról.

A kísérleti tevékenység mellett több gyár megkezdte a fegyverek szállítását is a honvédségnek. A diósgyőri gyár 1932–1937 között már 100 10 cm-es tarackot, 160 hegyiágyút és 15 cm-es tarackot gyártott. Viszonylag nagy szériát állított elő a gyár 1936–1937-ben az ekkor rendszeresített 40 mm-es légvédelmi gépágyúkból. A csepeli gyár harckocsi és páncélgépkocsi ki-

alakításával foglalkozott. Sikerült is létrehozniuk a V-4 jelzésű, saját konstrukciójú közepes harckocsit és a későbbi, Csaba néven ismert páncélgépkocsit. A harckocsi nem vált be, és nem került gyártásra. Egy terepjáró rajgépkocsi is készült Csepelen, amiből 50 db-ot el is készítettek. Végül ez sem vált be, így gyártását nem folytatták. A csepeli repülőgépezem Sólyom elnevezésű közelfelderítő gépeket gyártott a légerőnek. A Danuviában svájci licenc alapján készítették a honvédség részére a golyószórót, illetve a nehézpuskát.

A hadianyagimport is megindult a harmincas években, először Olaszországból, majd 1936-ban Németországból. Az olaszok Ansaldo kis harckocsik, tüzérségi vontatók, CR-32 vadász- és Caproni bombázógépek szállításával kapcsolódtak be a magyar fegyverkezésbe. Németország kis számban tüzérségi vontatókat, könnyű tarackokat és páncéltörő ágyúkat, valamint JU 86-os bombázógépeket szállított. A németek közel sem olyan mennyiségben és minőségben szállítottak, mint a magyar vezérkar ezt remélte. Több igen fontos fegyver átadása elől (harckocsi, gépjárművek) mereven elzárkóztak.

4. A hadsereg újrafelfegyverzése a győri program időszakában (1937–1940)

A DARÁNYI-KORMÁNY KÜLPOLITIKÁJA

A német fasizmus előretörésével szemben 1936-ban megerősödött az ellenállás. A népfront győzött Spanyolországban és Franciaországban, megelénkült a Szovjetuniónak a kollektív biztonság érdekében kifejtett diplomáciai tevékenysége. A kollektív biztonságra törekvés jegyében született meg a francia-szovjet és a csehszlovák-szovjet segélynyújtási szerződés. Ezen okok következtében a nyugati diplomácia aktivitása is megnőtt Közép-Kelet-Európában. Olaszország, miután a Berlin-Róma tengely létrejöttével zöld utat adott az Anschluss megvalósításához, a Jugoszláviához való közeledéstől, valamint a Róma-Belgrád-Budapest vonal kiépítésétől remélte a német túlsúly kiegyenlítését.

Az események hatására a Gömböst váltó Darányi-kormány külpolitikájában a mérsékeltbb irányzat kerekedett felül. A magyar külpolitika, bár a Németországhoz való közeledést változtatlanul elsőrendű fontosságúnak tartotta – ennek érvényre jutásáról a katonai vezetés és a szélső-

jobboldal is gondoskodott –, óvatosabbá vált. A kormány ismét erősítette a kapcsolatokat Olaszországgal, és közeledett a nyugati hatalmakhoz, elsősorban Angliához. Ez nem a revíziós célok megvalósítását biztosító német orientációval való szakítást jelentette. A magyar politika csak azt akarta lemérni, mennyire toleráns az angol kormány Németország törekvéseivel szemben, ennélfogva Magyarország meddig mehet el a németekkel való együttműködésben anélkül, hogy a rendszert létében veszélyeztető háborús konfliktusba keverednék. Ez a törekvés végigkísérte a magyar külpolitikát egészen a háborúba való belépésig.

A magyar „ingadozást” a németek fenyegetései kísérték. Kilátásba helyezték a magyar revíziós igények támogatásának megszüntetését.

Elsősorban csehszlovák kezdeményezésre 1937 elején tárgyalások kezdődtek Magyarország és a kisantant államok között. Közeledésre indította őket, hogy az erősödő német nyomással

szemben megkísérleljék megőrizni egységüket, keressék a közös ellenállás útját. Magyarország meggyerése érdekében hajlandóak voltak elismerni a magyar fegyverkezési egyenjogúságot, ezzel szemben meg nem támadási szerződés megkötését kérték. A tárgyalások elhúzódtak, mivel – a német érdekeknek is megfelelően – a magyar politika eleve a kisantant megosztására törekedett, ezért a közös feltételekkel szemben az egyes államok esetében különbözőképp foglalt állást.

A németek nem jó szemmel nézték a tárgyalásokat és szemrehányásokat tettek Kánya Kálmán külügyminiszternek, aki azzal érvelt, hogy a kisantant államok épp a német–magyar viszony elhidegülése következtében ajánlották fel együttműködésüket a német veszéllyel szembeni közös összefogás érdekében.

A németek azonnal készek voltak a magyar revíziós igényekkel szemben nagyobb megértést tanúsítani, hogy ezzel is hátráltassák az esetleges megegyezést.

A magyar kormány külpolitikájában 1937 második felétől ismét megerősödött a német orientáció. Ennek oka a belpolitikai nyomás erősödése mellett a németek erős keleti irányú aktivizálódása volt. Az angol politikában ekkor a be nem avatkozás koncepciója kerekedett felül. Egyre inkább hangot adtak érdektelenségüknek Közép-Európában, s teret engedtek a német törekvéseknek. Mind nyilvánvalóbbá vált, hogy Anglia tétlen marad Ausztria és Csehszlovákia bekebelezése esetén. Úgy látszott, a német terjeszkedést sikerül kelet felé Csehszlovákia, Lengyelország és mindenekelőtt a Szovjetunió ellen irányítani, ami megnyugtatta a nyugati hatalmakat.

nyítani, ami megnyugtatta a nyugati hatalmakat.

Hitler két követeléssel fogadta az 1937 őszen Berlinbe érkező Darányi Kálmán miniszterelnököt és Kánya Kálmán külügyminisztert: Magyarország tanúsítson közömbösséget az Anschlussszal szemben, összpontosítsa erejét Csehszlovákia ellen, és vállaljon katonai szerepet a nemsokára megkezdődő fegyveres akcióban. Hitler szorgalmazta a jugoszláv–magyar közeledést is, ami a trianoni határ végleges elismerésével járt együtt, valamint a román–magyar viszony megjavítását, ami legalább időlegesen a két ország közötti vitás kérdések felfüggesztését vonta maga után.

A magyar politikusok az osztrák kérdésben érdektelenségükről biztosították Hitlert. A Csehszlovákia elleni akcióval kapcsolatban elvi egyetértés jött létre. Elhatározták a vezérkarok terveinek összehangolását. A jugoszláv kérdéstről szólva kifejtették, hogy szívesen veszik a német közvetítést, ha a jugoszlávok a trianoni határ kérdésében való magyar tartózkodás ellenében semlegeséget vállalnak egy Magyarország és valamelyik szomszédja között kibukkanó fegyveres konfliktus esetén. A román kérdést nem bolygatták, mivel úgy vélték, hogy a magyar revíziós törekvések csak a németekkel való teljes nézetazonosság alapján valósulhatnak meg, ezért felesleges lenne ezzel a németek ingerlése. Később eljön az alkalom annak felelevenítésére.

A megállapodásokat Horthy 1937 végi Hitlernek küldött üzenete pecsételte meg, melyben mind az osztrák, mind pedig a cseh kérdésben teljes nézetazonosságról biztosította Hitlert.

A GYŐRI PROGRAM MEGHIRDETÉSÉNEK ELŐZMÉNYEI

A politikai és gazdasági életben 1937-ben már egyre sürgetőbb hangok követelték a hadsereg nyílt és gyors felfegyverzését, illetve az ehhez szükséges megfelelő hitel biztosítását.

Különösen megerősödött az újrafelfegyverzés követelése a tisztikar részéről. A hadsereg támaszkodó Gömbös politikája nagy reményekkel töltötte el a tisztikart. Az őt követő Darányi azonban csalódást okozott. A tisztikar most úgy érezte, hogy a Darányi-féle „mérsékelt” politika nem elég jobboldali számára, akadályozza törekvéseit.

A katonai vezetés úgy látta, hogy amennyiben a magyar revízió céljait a kormány meg kívánja valósítani, ennek egyetlen útja a Gömbös halála után megingott „német jóindulat” visszaszerzése,

se, ennek érdekében a gyors csatlakozás és a mielőbbi felkészülés arra, hogy a hadsereg a németek oldalán és általuk támogatva, adott esetben cselekvőképes legyen. Ehhez szükséges volt a felfegyverzés halasztást nem tűrő, azonnali megvalósítása.

E törekvések élén maga a vezérkar főnöke, Rátz Jenő állt. Rátz Gömbös lelkes híve, a szélsőjobboldali tisztek tipikus képviselője, akinek kapcsolata Szálasival közismert volt. Demagógiájával, a fegyverkezés követelésével népszerűvé tette magát a tisztek között. Amikor Gömbös vezérkari főnökké nevezte ki, úgy látta, eljött az idő terve megvalósítására.

Rátz már 1936 végén arra a megállapításra jutott, hogy 1940 körül háború lesz, amelyből

földrajzi helyzeténél fogva Magyarország nem maradhat ki. Az sem volt kétséges előtte, hogy ebben Magyarország a németek oldalán fog részt venni. Úgy vélte, a német előretörés jóvoltából megérlelődtek a külpolitikai feltételek is. Tájékozódott a fegyverkezési egyenjogúság proklamálásának várható hatásáról a nagyhatalmakra és a kisantant államokra, s erről 1937 áprilisában tájékoztatót készített a honvédelmi miniszter, Róder Vilmos számára.

Arra a megállapításra jutott, hogy amíg 1934 és 1936 között a kisantant államok még összehangolt, azonnali katonai akciót indítottak volna a magyar fegyverkezés esetén, jelenleg a Németország és Olaszország megerősödése következtében megváltozott külpolitikai helyzetben legfeljebb csak diplomáciai és gazdasági lépéseket tennének. Katonai mozgósítást nem rendelnének el, míg meg nem győződtek arról, hogy Németország miképp reagál erre. Hajlandóak tárgyalásokat is kezdeni a kérdéstről. Ennek oka a magyar külpolitikai helyzet javulása, a fasiszta nagyhatalmakhoz való közeledésben keresendő, ami egyben meghatározza a magyar külpolitika további irányát is. Tehát akár tárgyalások útján, akár az egyoldalú proklamálás útján lép az ország a fegyverkezés útjára, ez sem a kisantant államok, sem pedig a nyugati nagyhatalmak részéről nem vált ki háborús veszélyt, sem pedig olyan szankciókat, melyek az ország gazdasági helyzetét tartósan megbénítanák.

Ilyen külpolitikai megfontolások alapján készítette el a vezérkar az 1932-es elképzeléseken nyugvó, azt továbbfejlesztő újrafelfegyverzési és korszerűsítési tervét. Ez 21 gyalog-, négy gyorsan mozgó és egy repülőhadosztály felállítását irányozta elő. A tervet, melynek megvalósításához 1700 millió pengőre volt szükség, Rátz Jenő vezérkari főnök egy emlékirat kíséretében, 1937 májusában nyújtotta át Róder honvédelmi miniszternek azzal, hogy mielőbb terjessze a minisztertanács elé, mert a közelgő háborúra való tekintettel megvalósítása nem tűr halasztást.

Mivel a minisztertanács állásfoglalása késett, Rátz nem várt tovább, hanem júniusban magához Horthyhoz fordult, akinek személyesen is előadta elképzeléseit. Ismét csalódnia kellett, mert a kormányzó intézkedése is sokáig váratott magára. Már a lemondás gondolatával foglalkozott, amikor 1937. november 10-én értekezlet ült össze Horthynál, melyen Rátzon kívül, Darányi miniszterelnök, Róder honvédelmi miniszter, Fabinyi Tihamér pénzügyminiszter és Imrédy Béla, a Magyar Nemzeti Bank elnöke vett részt. Az előadott tervet megvalósítható-

ságában elsősorban Fabinyi kételkedett. A kívánt összeg előteremtése képtelenségnek tűnt számára, mindössze minden második évben 100 millió pengő rendelkezésre bocsátását tartotta lehetségesnek. Imrédy ennél tovább ment, ő úgy vélte, tekintettel a gazdasági helyzet javulására, valószínűleg évi 100 millió előteremtése is lehető lesz. Imrédy ekkor megbízást kapott a megfelelő, az ország gazdasági erőforrásait és a hadsereg igényeit lehetőleg összeegyeztető pénzügyi terv kidolgozására.

Mivel azonban döntés ekkor sem született, s a kilátásba helyezett támogatás mértéke is olyan volt, hogy azzal a hadsereg támadó jellegű fegyveres erővé nem volt fejleszthető, Rátz 1938. január 2-án benyújtotta lemondását, amit azonban Horthy nem fogadott el.

Rátz törekvései, látványos lemondása kellő hatást váltottak ki a tisztikarból, amely egyre inkább a jobboldali erők képviselőjének tartotta őt, s felsorakozott mögötte. Lemondásával egy időben kereste fel Horthyt Soós Károly altábornagy, a nemzeti hadsereg volt honvédelmi minisztere, és a tisztikar nevében kilenc pontból álló memorandumot terjesztett elő. Ebben követelte a hadsereg és a jobboldalra támaszkodó „erélyesebb” kormányzás bevezetését, a baloldalt és a zsidók elleni fellépést, s olyan jellegű gazdasági intézkedéseket, melyek lehetővé teszik az azonnali felfegyverzést. A memorandum, mely nem kétséges, hogy Rátz sugalmazására készült, mintegy szintézisét adta követeléseinek. Érvelésében utalt a közelgő háborúra, amikor is Magyarországnak félre kell állnia, ha nem lesz felkészülve.

Horthy megnyugtatta tábornokát és a mögötte állókat, hogy a program pénzügyi tervezése már folyik, s a végrehajtás nem késik sokáig.

Imrédy a kapott megbízatásnak megfelelően kidolgozta az újrafelfegyverzés pénzügyi tervét, s egyelőre 1 milliárdban határozta meg annak volumenét. A terv elkészítésénél a megjavult gazdasági helyzetet vette figyelembe. Az 1936–1937-es év meghozta a pénzügyi egyensúlyt a költségvetésben. A jó termés, a külkereskedelmi mérleg javulása következtében a Nemzeti Banknak sikerült egy évre elegendő nemes valuta-készletet gyűjteni. Sor kerülhetett a külföldi hitelezőkkel való megegyezésre, s ennek eredményeképpen az ország pénzügyi ellenőrzésének teljes megszüntetésére. A nemzeti adósság némileg csökkent. A nemzeti jövedelem az 1936–1937-es költségvetési évben 4417 millió volt, 10,7 százalékkal növekedett az előző évhez (3988 millió) képest.

Röder Vilmos honvédelmi miniszter 1938. február 3-án ismertette a Huba elnevezésű hadrendfejlesztési tervet s annak előzményeit. Rámutatott, hogy a terv a koronatanács által 1932-ben elfogadott terv alapján készült, annak megvalósítását jelenti.

Az új hadrend az 1932-es tervhez hasonlóan az ország egyszeri maximális erő kifejtését vette alapul mind az emberanyag kihasználása, mind pedig anyagi vonatkozásban. Ennek felelt meg a tervezett, egyvonalas felriasztás, azaz a hadsereg összes alakulatának egyidejű mozgósítása.

Fejlesztési végcélként egy 107 000 fős békelelétszámú, három hadseregbe és hét hadtestre tagozódott, 21 hadosztályból, két gyors- és két lovasdandárból, egy repülőhadosztályból, három hadosztály erősségű határbiztosító erőből, valamint megfelelő hadsereg- és hadtestközvetlen alakulatokból álló haderő kiépítését vették tervbe, amely mozgósítás esetén ikreződik.

A hadrend készítőit a szomszédos államok elleni „hathatós” előkészületek vezették. Ennek felelt meg az egyszeri maximális kihasználás gondolata, ami mögött, a magyar katonai doktrínának megfelelően valamelyik szomszédos ország elleni lerochanás stratégiája volt, annál is inkább, mert a vezérkar véleménye szerint a majdan rendelkezésre álló erők csak rövid, offenzív háborút tesznek lehetővé.

A lerochanás stratégiája szükségessé tette a gyorsan mozgó erők és a légierő gyors kiépítését. Ennek megfelelően határozták el két gyors- és két lovasdandár mielőbbi felállítását. Ez szerényebb volt a vezérkar eredeti elképzelésénél, amelyik eredetileg négy gyorsdandárt állított tartotta szükségesnek. A dandárok felada-

tául szánták, hogy egy esetleges ellenséges betöréskor azt felfogják és ellencsapást mérjenek, legyenek alkalmasak támadó hadműveletek végrehajtására. E hadműveletek sikeres megvívása szükségessé tette a közepes és nehéztűzesség számának növelését is.

Eredetileg pénzügyi okokból csak két lovas- és egy gyorsdandárt akartak azonnal felállítani, azonban a vezérkar főnökének szorgalmazására határozat született mind a négy dandár azonnali felállításáról.

A kormányzó vezetésével összeült koronatanács a Huba-hadrend tervét elfogadta, és kimondta a mielőbbi megvalósítás szükségességét.

Ezt követően megkezdődött a hadrend első ütemének, a Huba I.-nek részletekbe menő kidolgozása. A rendelkezésre álló 600 millió pengő hitelből csak a Huba I.-et akarták megvalósítani. Ezen belül a határbiztosítás kiépítését, a hét hadtest keretében 21 kétezredes dandár felállítását, a gyors- és lovasdandárok kiépítését, a tűzesség fokozott továbbfejlesztését, valamint a légierő jelentős fejlesztését tűzték ki célul. A fejlesztés második ütemében (Huba II.) a páncélos csapatok és a légierő további kiépítését, míg a harmadik ütemben (Huba III.) a háromezredes hadosztályokra való fokozatos áttérést vették tervbe.

A Huba I.-et is két szakaszban, a békeszervezés tekintetében 1938. október 1.-1940. október 1-ig, a mozgósítás tekintetében pedig 1939. április 1. és 1941. április 1. között akarták megvalósítani. A mozgósítás – mint erre már utaltunk – a gyalogság és tüzéralakulatok egyszerű ikreződését jelentette.

A GYŐRI HADSEREGFEJLESZTÉSI PROGRAM MEGHIRDETÉSE

Darányi Kálmán 1938. március 5-én, Győrben elmondott beszédében hirdette meg az egymilliárdos beruházási programot. A képviselőház rövid vita után, ahol az általános helyeslés hangjait alig szakította meg az ellenzék részéről egy-két, főleg a részleteket illető ellenvélemény, már áprilisban elfogadta a javaslatot. Ezt követően májusban a felsőház is változatlan formában emelte törvényerőre a beruházási programot. Az 1938. XX. tc. kibocsátására 1938. június 2-án került sor. A törvény felhatalmazta a kormányt a 600 milliós egyszeri vagyonadó és 400 milliós kölcsön kibocsátására, melyből 600

millió közvetlenül a hadsereg felfegyverzésére fordítandó, 400 millió pedig olyan kiadásokra, melyek közvetve növelik az ország védelmi képességét. A törvény felhatalmazta a pénzügyminisztert, hogy a hosszú lejáratú kölcsönök, illetve a fizetendő hozzájárulások eredményéből visszafizetendő rövid lejáratú kölcsönöket vehessen fel. A vagyonadók befizetését 1938. október 1-től kezdődően, 20 egyenlő negyedévi részletben határozták meg. A vagyonadót 50 000 pengő és azt meghaladó vagyon után kellett fizetni. A nagybirtok 25 részletben fizetett.

A pénzügyminiszter szabad kezét kapott az öt

évre tervezett program szükség szerinti, a tervezettnél lényegesen rövidebb idő alatti megvalósítására, illetve annak a szükségessé váló hitelekkel való dotálására. A vezérkar az eredeti tervvel szemben ugyanis 1940 végéig kívánta a fegyverkezési program első ütemét lebonyolítani, és ennek megfelelően az összeget felhasználni. Ezzel szemben a pénzügyi kormányzat 1940 végéig csak 480 milliót akart a beruházási hozzájárulásból, illetve a három részletben kibocsátandó kölcsönkötvények alapján igénybe venni. Az egész összeg csak 5 év alatt, 1943-ig állt volna rendelkezésre. Innen az öt éves beruházási program elnevezés.

Felvetődik a kérdés, az egymilliárdos program elfogadása miatt találkozott a hadsereg vezetőinek tetszésével, holott a közvetlenül hadfelszerelésre szánt 600 millió messze volt az eredetileg követelt 1500 milliótól? Ennek oka egyrészt abban keresendő, hogy a hadseregnek tudomásul kellett vennie, hogy a kormány a válságveszélyes időszakban nem kívánja jobban megterhelni kölcsönrel és vagyonadóval a tőkét, s egyelőre a finanszírozás durvább, a néptömeget érintő módszereihez sem kíván nyúlni.

AZ IPAR MOZGÓSÍTÁSA

A tőke örömmel fogadta a beruházási programot, még ha a fizetendő hozzájárulást soknak találta is. A gazdasági válságot követő ipari fellendülés, melyhez – mint láttuk – megrendeléseivel a hadsereg is hozzájárult, 1937-ben megtorpant, és új válságjelek mutatkoztak. Viszonylag későn, de 1938 elején már a hadfelszerelések gyártásával foglalkozó nehéziparban is érezhető volt a visszaesés. A szűk keretek között mozgó foglalkoztatottság nem volt elégséges a válság gyűrűződésének meggátlására, a termelés 11 százalékkal elmaradt az előző év hasonló időszakától. Az ipar – az eddigi megrendelésekből alig részesülő kis- és középipar is –, mely egy felfegyverzési program reményében tett előkészületeket, most sürgette a nyílt fegyverkezés megindítását, ami újabb konjunktúrát teremthet az iparban. A tőke ugyanakkor sérelmesnek találta, hogy a vagyonadóból az iparra a vagyon 8%-át kitevő 320 millió pengőt vetettek ki, míg a földbirtokra csak a vagyon 5%-át meg nem haladó 80 milliót. Így aztán, hogy a várható rendelések folytán előálló termelésbővítésekhez szükséges tőke rendelkezésre álljon, az üzemek jelentős részének a bankokhoz kellett fordulnia hitelért.

A program megvalósításának kulcskérdése az

Tisztában voltak ugyanakkor azzal is, hogy az előirányzott 600 millió csak az első lépés, a program szükséges kiszélesedése esetén bármikor bővíthető. A másik tényező, ami közrejátszott abban, hogy a hadsereg az alacsony összeget egyelőre elfogadta, a hadrendfejlesztési elképzelések technikai, gazdasági megalapozatlansága volt. Az 1938. február-márciusi időszakban még nem alakultak ki teljesen az elfogadott hadrend szervezeti kérdései, ennél fogva anyagi hatásai sem. A hadvezetés ugyan már korábban összeállított kimutatásokat a felállításra kerülő alakulatok felszerelési szükségleteiről, azonban csak elképzeléseik voltak a fegyverek és egyéb eszközök nagy részének típusáról, beszerzésének módjáról, de legkevésbé voltak tájékozottak azok várható áráról. Különös súllyal esett itt latba a felállítandó gyorsdandárok, valamint repülőalakulatok költségkihatásával kapcsolatos teljes bizonytalanság.

Természetesen a katonai vezetés bizton remélte, hogy majd lehetővé válik a program árnyainak kibővítése és végrehajtásának meggyorsítása, amit elsősorban a kül- és belpolitikai jobbratolódástól vártak.

ipar haditermelésre történő gyors és zökkenőmentes átállítása volt. Habár korábban történtek intézkedések, a katonai vezetés véleménye szerint ezek messze elmaradtak az ipar hathatós mozgósításához szükséges szinttől.

A fő kérdés most az volt, hogy a tervbe vett felfegyverzés fő célját, a „maximális erő kifejtését” hogyan sikerül a meglevő gazdasági erőte-nyezők teljes és azonnali igénybevételével rövid idő alatt biztosítani. A hadseregvezetés számára a vezérelv a magyar katonai doktrínából eredően a totális háború elmélete volt, azaz német mintára az összes katonai, gazdasági és társadalmi tényezőt a legteljesebb szervezettséggel maximálisan kihasználni és a háborús felkészülés szolgálatába állítani. Ehhez a gazdaság tökéletes mozgósításának tervére lett volna szükség, mely a hadsereghez hasonlóan a gazdasági életben is pontosan meghatározza a feladatokat, és kellő pillanatban biztosítja a béketermelés haditermelésre való gyors átállítását. Magában kellett volna foglalnia a hadigazdaságra való áttérés műszaki feltételeit, az üzemek és gépi eszközök már békében való előkészítését, a szükséges nyersanyagok felhalmozását, kellő számú műszaki szakember és munkás hadsereg készenlét-

be helyezését. De nem nélkülözhetette az ipar katonai irányításának és biztosításának tervét sem. Egy ilyen terv csak gondosan mérlegelt politikai, katonai és gazdasági megfontolásokon nyugodhatott, ami megfelelő támpontot ad a tervezésnek. A katonai vezetésnek azonban nem állt módjában ilyen előkészítés. Bár már a harmincas évek közepétől követelték az intenzívebb előkészületeket, az állam fokozottabb beavatkozásán nyugvó, a háborús mozgósítás előkészítését biztosító politikát, az előkészületek igen lassan folytak. Most, hogy az egymilliárdos program megvalósult, a katonai vezetés nagy gyorsasággal igyekezett a lemaradást behozni, és a helyzet megkívánta intézkedéseket kioroszakolni, hogy ezek révén az ipart mielőbb átállíthassa a haditermelésre.

Imrédy Béla politikai karrierjének gyors emelkedése épp a beruházási terv előkészítéséhez és azon intézkedések sorához kapcsolódik, melyek megteremtették a gazdasági életbe való hathatós állami befolyás lehetőségét, és utat nyitottak a katonai vezetés egyre erősödő befolyásának.

Az intézkedések sorában elsőként már 1937 végén létrehozták a Honvédelmi Minisztérium kihelyezett részlegeként az Iparügyi Minisztérium XVII. osztályát azzal a feladattal, hogy szoros kapcsolatot teremtsen az ipari és hadügyi tárca között, irányítsa az ipar háborús mozgósításának munkálatait.

Megjelent a honvédelmi miniszter bizalmas utasítása a hadiüzemek és alkalmazottaik felkészítéséről mozgósítás, illetve háború esetére. Ez magában foglalta mindazon intézkedéseket, melyeket az iparnak a háborús termelésre való zökkenőmentes átállításához szükségesnek láttak.

AZ IPARI TERMELÉS ALAKULÁSA AZ ÚJRAFELFEGYVERZÉSI PROGRAM VÉGREHAJTÁSA SORÁN

Az ipar erőfeszítései a hadianyag-megrendelések teljesítésére nem kis nehézségekkel jártak. A gyártásra kerülő különböző fegyverek és felszerelési cikkek egy részének még a típusa is bizonytalan volt, más részük a rendszeresítésüket megelőző csapatpróba alatt állt, vagy a gyártási joguk megvásárlásáról folytak tárgyalások. Elsősorban vonatkozott ez a gyártási technológia és a nyersanyag szempontjából legtöbb gondoskodást igénylő páncélos- és gépjármű, löveg- és repülőgéptípusokra. Ugyanakkor az ipar teljesen járatlan volt ilyen eszközök sorozatgyártásában. Ennél fogva tisztázatlan volt az is, hogy egy-

Az utasítás értelmében mozgósításkor a honvédelmi miniszter hadiüzemmé nyilvánította és katonai felügyelet alá helyezte az üzemeket, és a honvédelem érdekeinek megfelelően kötelezte a munka folytatására, az alkalmazottakat pedig a mozgósításkor felállítandó félkatonai szervezetbe, az „üzemi munkasalakulatba” szervezte. Kijelölték a mozgósításkor hivatalba lépő üzemi katonai parancsnokokat, akiknek hatásköre a termelés ellenőrzésén és a munkasalakulat felállításán, valamint a nélkülözhetetlen munkások katonai szolgálat alól való mentesítésén kívül kiterjedt a szabotázs és kémkedés elleni védekezés megszervezésére, a munkások hangulatának és fegyelmének figyelemmel kísérésére, illetve a munka folyamatos biztosítására minden rendelkezésre álló eszköz, így karhatalom igénybevételeivel is.

Kiemelten foglalkozott az utasítás azzal, hogy a hadiüzemekben „megfelelő gondoskodással” és ellenőrzéssel meg kell előzni a sztrájkok ki-robbanását, ha nem sikerül, úgy karhatalommal le kell törni.

A sztrájkoló, mert a hadsereg harcképességét veszélyezteti, hűtlenség büntette miatt tizenöt évig terjedő fegyházzal, súlyosabb esetben halállal is büntethető.

A kormány 1938-ban felhatalmazást kapott a gazdasági életben szükséges, a termelés folyamatosságát biztosító intézkedések megtételére. Ezek közül is az egyik legnagyobb jelentőségű volt az árkormánybiztosi intézmény megteremtése.

Az árkormánybiztos széles körű jogokkal rendelkezett a termelési és fogyasztói árak megállapítása és ellenőrzése terén. Több rendelet szabályozta az anyaggazdálkodás menetét is.

egy cikk gyártását az egyes üzemek, illetve az egymással kooperáló vállalatok mennyi idő alatt és milyen mennyiségben tudják végrehajtani. Mivel előrelátható volt, hogy a termelés megkívánt mennyisége és üteme kapacitásbővítéseket tesz szükségessé, a katonai vezetés igyekezett rábírni a gyárakat az azonnali bővítések megkezdésére, hogy a megrendeléseket már felkészülten fogadhasák.

A katonai vezetés nem számolt reálisan a magyar ipar, ezen belül is elsősorban a fém- és gép-ipar adott technikai állapotával, lehetőségeivel. Nem vette figyelembe, hogy modern automata

munkagépekben szegény, technológiailag a modern hadiüzemeknek a kor megkívánta szintje alatt van, ami együtt jár az alacsony munkaszervezéssel, a szakképzett munkások hiányával, hiszen korábban a modern gépi erőt is szakképzetlen munkásokkal igyekeztek pótolni. Az adott helyzeten nem lehetett adminisztratív eszközökkel változtatni. Az ipar lassabban jött mozgásba és a későbbiek során sem tudott olyan szintre emelkedni, mint azt a hadsereg megkívánta. Ez kibékíthetetlen konfliktussá mélyült az ipar és az irreális követelésekkel előálló vezérkar között.

A Honvédelmi Minisztérium 1938 nyarától egymás után adta ki a megrendeléseket, amiből a Weiss Manfréd, MÁVAG, Ganz, Magyar Vagon, Láng, Hofherr, Danuvia, Fémáru, Fegyver és Gépgyár, Wolfner gyár kapták a legnagyobb részt, de jelentős részesedés jutott a közép- és kisüzemeknek is. Amennyiben a gyárak be akarták tartani a kapott rövid határidőket, úgy nagy mennyiségű nyersanyag beszerzésére, valamint termelési kapacitásuk kisebb-nagyobb bővítésére kényszerültek. Ez különösen a közép- és kisüzemekben a rendelkezésre álló forgótőke maximális befektetését igényelte, sőt sok esetben kölcsön felvételére kényszerültek.

A Weiss Manfréd gyár kapacitásának bővítésére már 1938-ban 6,2 milliót, 1939-ben pedig 16,1 milliót fektetett be. A MÁVAG lövegüzeme 18,5 milliót ruházott be 1938–1939-ben. De hasonló bővítéseket végzett a többi nagyüzem is.

Az ipari termelés 1938 nyarától gyors fellendülést mutatott. Elsősorban a vas- és fémiparban nőtt a termelés, emelkedett a foglalkoztatottság, sőt szakmunkásokban hiány mutatkozott. Az 1938 őszén bekövetkezett háborús helyzet időlegesen visszavetette a termelést, egyrészt a nyersanyagok, elsősorban a tengerentúliak behozatalának lelassulása miatt, másrészt mivel a még ekkor hiányosan végrehajtott intézkedések következtében mozgósításkor a hadiüzemek munkásai közül is sokat bevonultattak.

Egyre nagyobb szerepet játszott a magyar hadiipari termelés akadozásában a Németországból importált nyersanyagok, félgyártmányok, valamint speciális szerszámgépek állandó késése, sőt a szállítások gyakori leállása. A németek gyakran használták fel ezt a lehetőséget zsarolásra, követeléseik elfogadtatására.

Az időleges megtorpanás után a termelés tovább emelkedett. Volumene 1939 nyarán 22 százalékkal volt nagyobb, mint egy évvel előtte. Ekkor már a könnyűiparban, az élelmiszeriparban, sőt a mezőgazdaságban is mutatkozott a konjunktúra hatása.

A hadsereg a termelés további bővítését követelte, hogy a fokozódó háborús készülődés közepette mihamarabb megkapja felszerelési cikkeit, másrészt, hogy az ipar háború esetén felkészült legyen az utánpótlás zökkenőmentes biztosítására. A területgyarapodás nyomán felállításra kerülő VIII. hadtest felszerelése is megkövetelte a fegyverkezési program kiszélesítését. Életbe lépett a Huba I/A., mely változatlan határidővel lényeges bővítéseket tartalmazott.

Az ipar vezetői és az új, Teleki Pál vezette kormány józanabbul gondolkodó tagjai is igyekeztek mérsékelni a termelési kapacitás további növelését, mert látták, hogy a termelés mérték-telen felfuttatása a kibővített program befejezése után dekonjunktúrát fog okozni, a felduzzasztott kapacitás kihasználatlan marad. A kormányzat nem tudott megnyugtató választ adni arra, hogyan lehetséges majd az ipart megfelelő megrendelésekkel ellátni és a foglalkoztatottságot fenntartani. A tőke nyugtalankodott és ellenzett minden további kapacitásbővítést. Ez a helyzet állandósuló nézeteltérésekhez vezetett a kormány gondjaival szemben érzéketlen Werth és a hadsereg vezetői, valamint Teleki között, ami egyre sűrűbb vádaskodásokban és a Teleki elleni kirohanásokban nyilvánult meg.

A kormány a második világháború kitörését követően szeptember 2-án életbe léptette a kivételes hatalmat, és az üzemeket azonnal mozgósította, katonai ellenőrzés alá helyezte. Szigorú utasításokkal élt a gyárak vezetőivel szemben, megszigorította a termelés menetét, pontosan meghatározta a gyártmányok elkészítésének menetét és sorrendjét. Kiszélesítette a katonai parancsnokok jogait.

A nyersanyagellátás gondjai, az emelkedő árak fokozottan nehezettek a kormányra. A folyamatban levő fegyverzet és felszerelés elkészítése, a hadsereg felfegyverzésének befejezése veszélybe került. A kormány intézkedett a különböző anyagok zárolásáról, a pótanyagok bevezetéséről, valamint a nyersanyag-beszerzéseknek az állam rendelkezésére álló nemes valuták felhasználásával történő ösztönzéséről. Előkészületek történtek a polgári fogyasztás radikális csökkentésére, a jegyrendszer bevezetésére.

A néhány üzemben keletkezett, még mindig átmenetinek tekinthető anyagellátási zavarok nem gátolták meg az ipar termelésének további növekedését. Az 1939. szeptemberi külkereskedelmi forgalom az előző hónapoz viszonyítva visszaesett ugyan, de októberben már ismét emelkedett. Az európai külkereskedelemben a kialakuló blokádháború következtében az új helyzethez való alkalmazkodási folyamat jött

létre, ami a tengerentúli kereskedelem új útvo-nalainak kialakítását, valamint elsősorban a semleges államok piaci lehetőségeinek felkuta-tását tette szükségessé. A magyar kormány is élt ezekkel a lehetőségekkel, és a tengeri kereskedelem még szabadon levő útjainak felhasználásával, valamint a semleges államok, Svédország, Törökország felé orientálódva igyekezett tartalékokat gyűjteni. A Szovjetunióval való viszony javulása, a diplomáciai kapcsolat helyreállítása után lépéseket tettek a szovjet–magyar kereskedelmi kapcsolatok kiépítésére is.

A nyersanyagok behozatala, ha nem is szűnt meg, de tetemesen megdrágult. A gyárak a meg-növekedett költségekkel igyekeztek a Honvédel-mi Minisztériumot megterhelni, amely ha nem is térhetett ki ezek elől, igyekezett csökkenteni azok összegét.

A nyersanyag-tartalékok gyűjtése elé csakhamar elháríthatatlan akadályok tornyosultak, amikor 1940 nyarán a háború kiszélesedése és a tengeri blokád teljessé válása folytán a tengeren-túli szállítás egyre nehezebb lett. Az olasz kikö-tők kiesésével a tengerentúli kereskedelem spa-nyol és portugál kikötőkre korlátozódott. Az utak veszélyessége viszont végtelenül megdrá-gította és lelassította a szállítást. Az angolok bizal-matlansága megnőtt. Biztosítékot követeltek, hogy az anyagok nem kerülnek német kézbe. A magyar kormány ezt megígérte ugyan, de be-tartani egyre kevésbé tudta.

Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az ország gazdasága 1940 közepén a befejeződő kibővített fegyverkezési programmal kimerül. A hadsereg elhamarkodott, a fejlesztés legelején lévő páncélos- és repülőerőinek kiépítése nehezen áthidal-ható akadályok előtt áll.

A termelés 1940 júniusáig töretlenül nőtt, a foglalkoztatottság 845 000 fővel elérte a csúcspontját. A legdinamikusabban a vas- és fém-, valamint a gépipar fejlődött.

Az ipar termelése 1940 második felében hirtelen megtorpant, s hanyatlani kezdett. A Huba I. bővített változatát az I/A-t is 1940 közepéig tel-jesítette az ipar. Egyre több üzemben jelentke-zett a munkanélküliség, júliusban már 17 000 ember került utcára. A hadsereg vezetését nyug-talanította a munkások fokozódó elégedetlensége. Tudták, hogy az 1940-ben folyamatba tett Huba II. program közeli megvalósítása sem je-lent az eddigiekhez hasonló foglalkoztatottsá-got, s így további, közel 60 000 munkás válik fe-leleslegessé. Ezért követelték, hogy a kormány közmunkák kiadásával csökkentse az elbocsá-tásokat, hogy legalább a fontosabb gyárak a hadia-nyagok gyártásában jól bevált munkásgárdáju-

kat át tudják menteni arra az időre, mikorra a kormány végre előteremti a megfelelő pénzt a fegyverzetnek a hadsereg vezetése által türel-metlenül követelt további nagyarányú fejleszté-séhez és modernizálásához.

A termelési kapacitását bővítő ipar viszonylag jelentős mennyiségben állított elő olyan eszkö-zöket, melyek gyártásával korábban nem foglal-kozott. Ez a gépgyártás technológiájának fejlő-déséhez vezetett. A legjelentősebbnek tekinthe-tők ezek közül a gyorsdandárok felszereléséhez gyártott páncél- és gépjárművek: 80 könnyű harckocsi, 67 páncélgépkocsi, 1400 terepjáró és 500 tehergépkocsi. A lövegüzem 495 tábori és légvédelmi löveget gyártott a hadseregnek.

A bővített program messze meghaladta az egymilliárdos keretet. Ezt az összeget másfél év alatt teljes egészében felhasználták. Az állam kü-lönböző költségvetési rendes és póthitelekkel, valamint rendkívüli hitelekkel dotálta a fegyver-kezést. A hadsereg egyre növekvő igényeinek ki-elégítésére a kormány folyamatosan terhelte meg az államháztartást: 1940. december 31-ig összesen 3452 millió pengőt bocsátott rendelke-zésre, amiből ez ideig 2489 milliót fel is használ-tak. Az összegből 1429 milliót a költségvetés és póthitelei révén, a hadsereg fenntartási és moz-gósítási kiadásaira, míg 1060 milliót a beruhá-zási hitelek közül a fegyver és felszerelés beszerzésére adtak ki.

Ez az óriási mértékű hitelkibocsátás csak úgy volt lehetséges, hogy az állam az egymilliárdos beruházási hozzájárulás és kölcsön megelőlege-zése mellett, különböző összegű előleget, folyó-számla- és rendkívüli kölcsönöket vett fel a ma-gyar hitelintézetektől. Ez természetesen szüksé-gessé tette, hogy a Nemzeti Bank a pénzkibocsá-tás eszközével éljen. A pénzforgalom az 1938-as 863,4 millióról 1940 végéig 1386,6 millió pengő-re nőtt. Ez inflációs jelenségekhez vezetett, amit azonban még ebben a stádiumban gazdaságon kívüli kényszerítő eszközökkel – árrögzítés, munkabér-befagyasztás stb. – sikerült lefékezni.

Az állam adóssága rohamosan emelkedett. Az 1938–1939-es költségvetési év zárásakor még 2131,6 millió pengőt kitevő államadósság 1940 végére 3338,8 millióra növekedett. A deficit csökkentésére az adók növelése volt az egyetlen megfelelő eszköz. Az 1939–1940-es költségveté-si évben az egyenes adók növelése 196,2 millió, a tömegeket is érzékenyen érintő fogyasztási adók emelése pedig 117,1 millió pengő bevéte-lhez juttatta az államot.

A németekkel szimpatizáló, a hadseregvezetés törekvéseit maradéktalanul támogató Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter számára a

követendő példa a német és olasz fasizmus gaz-daságpolitikája volt. Az 1939–1940-es költség-vetés parlamenti vitájában ki is fejtette, hogy a magyar pénzügyi politika alapjaiban megegye-zik mind a német, mind az olasz pénzügyi politi-kával. Az „alapokat” mindenekelőtt – mint fő szabályozó tényezőben – a megfelelő adópoliti-kában, kölcsönökben és a fix árak rendszerében vélte megtalálni. A dolgozókat egyre súlyosab-ban érintő intézkedéseket a történelem adta „szükségyszerűséggel”, a hadsereg felszerelésé-

A HADSEREG SZERVEZETI VÁLTOZÁSAI A HUBA-PROGRAM EREDMÉNYEKÉPPEN

Az 1938 elején elfogadott elképzelések 1940 közepéig bővített formában valósultak meg. Az ekkorra kialakult hadrend lényegében azonos volt az 1941-es, a háborúba lépés időszakának szervezésével.

Az 1938. augusztusi, a magyar fegyverkezési egyenjogúságot elismerő bledi konferencia után, már a nyílt fegyverkezés jegyében folyó fejlesztés során létrehozták a három hadsereg-parancsnokságot és a korábbi hét vegyesdandár-ból alakult hét hadtestet. Ez utóbbiak száma a felvidéki visszacsatolt területen megalakulóval nyolcra növekedett. Minden hadtest alárendelt-ségébe három vegyesdandár került. Ezek a béke-hadrendben csak egy ezreddel szerepeltek, s csak a mozgósításkor állították fel iker ezredü-ket. A mozgósított magyar hadtest más hadsere-gek hasonló seregtestével szemben nem kilenc, hanem csak hat ezreddel rendelkezett. Az ikre-ződés úgy történt, hogy az anyaalakulat mozgó-sításakor átadta saját ténylegesen szolgáló tiszti, altiszti és legénységi állományának felét, s a be-vonuló tartalékosokból töltötték fel az állo-mányt.

A gyalogezredek három zászlóaljból álltak, melyek mindegyikében három puskás és egy géppuskás század volt. Az ezredközvetlen ala-kulatok helyett zászlóalj-közvetleneket állítot-tak fel, melyek egy-egy nehézpuskás, páncéltörő ágyús (két 37 mm-es ágyú), aknavető (négy 80 mm-es aknavető) és távbeszélőszakaszt foglaltak magukba. Jelentősen megnőtt a tüzerő. A zász-lóaljak már 24 golyósóróval és kilenc géppuská-val rendelkeztek. A géppisztoly hiányzott a fel-szerelésből.

Jelentős erőt képviselt a volt vámőr-alakula-tokból kialakított nyolc határvadászdandár. Ezek összességükben 34 zászlóaljjal rendelke-ztek, melyek azonban elhelyezésüknek megfele-lően különböző erősségűek voltak. A román ha-

nek elkerülhetetlen gyorsításával indokolta, mi-vel az országnak a szomszédok fegyverkezésével szembeni lemaradását be kell hozni.

Az ország gazdasági erejét meghaladó fegy-verkezési program sem tudta megteremteni az ütőképes hadsereget, ehhez újabb hadikiadá-sokra volt szükség. A konjunktúra azonban egy-re ingatagabbá vált, a fegyverkezés folytatódása esetén további inflálódásra, a reálbérek csökke-nésére, a közterhek növekedésére, gazdasági ha-nyatlásra lehetett számítani.

tár mentén elhelyezkedő 7. határvadászdandár hat teljes állományú zászlóaljjal rendelkezett, amíg a többi dandár úgynevezett alacsony állo-mányú zászlóaljainak csak egy-egy puskás és géppuskás százada volt. A zászlóaljak még egy-egy hegyiágyús üteg felett is rendelkeztek.

A VIII. hadtest megalakulása után hozták lét-re a hegyidandárokat három zászlóaljjal és zász-lóaljként egy-egy hegyiágyús üteggel. Ezek fegyverzete meghaladta a gyalogságét. A hegyi-vadászszázad 16 golyósóróval (a gyalogos nyolc) és három nehézpuskával rendelkezett, géppuskás századaiknak 12 géppuskája (a gyalo-gosnak kilenc) volt.

A tüzérség fejlesztésének fő célkitűzése volt a hadrendbe állított, kezdetben zömében két lö-veggel rendelkező ütegek kiegészítése négy lö-vegesre. Ezt 1940 őszéig sikerült is végrehajtani. A vegyesdandár tüzérosztályának 1. és 2. ütege könnyű (10 és 10,5 cm-es), míg a 3. ütege köze-pes (15 cm-es) tarackkal volt ellátva. Mozgósí-táskor az osztály felállította a tüzérezred-parancsnokságot és a II. tüzérosztályt négy üteggel. Ezek közül a 4–6. üteget vegyes, zömé-ben használt, első világháborús lövegekkel tud-ták csak ellátni (7,5 cm-es hegyi- és 8 cm-es tá-bori ágyúval), míg a 7. ütegnek kezdetben két, majd később négy 15 cm-es tarackot adtak. A hadtestközvetlen tüzérség mindössze egy gépvontatású tarackos ütegekből állt. A tü-zérezred valamennyi ütege fogatolt volt. A gép-vontatást még részben sem sikerült megoldani.

A fővezérség-közvetlen tüzérség a 101. és 102. nehézüzérosztályból (ütegenként két-két db 21 cm-es tarack) és a 103. mozsaras osztályból (öt db harminc és feles mozsár) állt.

A légvédelmi tüzérség gyenge volt. A hadtes-tek békében és háborúban egyaránt három-három üteggel (két gépágyús és egy 8 cm-es ágyús) rendelkeztek. A 101–105. fővezérség-

közvetlen légvédelmi tüzérosztályok egységesen három-három ágyús és egy-egy gépágyús üteggel bírtak. A kivonuló légvédelmi tüzérség a gyorshadtest légvédelmi ütegeivel együtt mindössze 54 üteggel vonult el mozgósításkor. A honi légvédelmi tüzérség pedig 1940-ben 58 üteggel rendelkezett, ami nem volt képes ellátni az ország légvédelmét.

Az 1940. év végére befejeződött a közben gyorshadtestbe szervezett két gépkocsizó és két lovasdandár felszerelése. A terveknek megfelelően a dandárokat a gyorsan mozgó seregtészek szervezési elvei alapján hozták létre azzal, hogy azokat majd páncélos-, illetve lovashadosztályokká továbbfejlesztik.

A gépkocsizó dandárokat a gépkocsizó csoportból, valamint a hadtestekből kivont kerékpáros és vadászászlóaljakból, a gránátos- és kisharckocsi-századokból szervezték meg.

Mindkét gépkocsizó dandár három zászlóaljból, két kerékpáros zászlóaljból, egy gépesített tüzérosztályból, egy felderítő-zászlóaljból, egy gépkocsizó utászszázadból és egy gépkocsizó távbeszélőszakaszból állt.

A gépkocsizó zászlóaljak három puskás századra és egy géppuskás századra, valamint zászlóalj-közvetlenekre tagolódtak. A puskás századnak 16 golyószórója, egy nehézpuskája, a géppuskás századnak 12 géppuskája volt.

A kerékpáros zászlóaljak három kerékpáros puskásszázadra (századonként 12 golyószóró) és egy gépkocsival szállított géppuskás századra (6 géppuska és két nehézpuska) és zászlóalj-közvetlenekre tagolódtak. Állományukba tartozott még egy kisharckocsi-század (hat harckocsi) és egy gépvontatású 10,5 cm-es tarackos üteg.

A felderítő-zászlóalj volt a dandár páncélgépműves alakulata. Állományába egy páncélgépkocsi-század (10 Csaba páncélgépkocsi), egy kisharckocsi- és egy könnyű harckocsiszázad (18-18 Ansaldo kis-, illetve Toldi könnyű harckocsi) tartozott.

A dandár tüzérosztálya három gépvontatású 10,5 cm-es tarackos ütegből és egy légvédelmi gépágyús ütegből állt.

A lovasdandár két huszárezredből, a gépkocsizó dandáréval teljesen azonos felépítésű két kerékpáros zászlóaljból, egy lovas és egy gépvontatású tüzérosztályból, egy páncéloszászlóaljból, egy gépkocsizó utászszázadból és egy fogatolt távbeszélőszakaszból állt.

A huszárezredek közvetlen géppuskás századdal (12 géppuska), páncéltörő és hegyiágyús üteggel (négy-négy löveg) árkász- és távbeszélőszázaddal rendelkeztek. Az ezredek két-két lo-

vasosztályra tagolódtak. Az osztály három lovasszázadból állt.

A dandár egyik tüzérosztálya két fogatolt 8 cm-es ágyús, míg a másik két gépvontatású tarackos és egy gépágyús ütegből állt.

A páncéloszászlóalj összetétele azonos volt a gépkocsizó felderítő-zászlóaljával.

A gépkocsizó és lovasdandárok kétségkívül a legmodernebb részét képezték a Horthy-hadseregnek, nagy feladatok megoldását szánták nekik. Támadó hadjárat esetén rájuk várt a feladat, hogy az ellenség mélységébe előretörjenek. Harcértékük azonban alatta maradt az ilyen feladatok végrehajtására szükséges erőnek. Szembetűnő a közepes harckocsik teljes hiánya. A hadrendbe állított kis- és könnyű harckocsik, valamint páncélgépkocsik csak felderítésre, biztosításra és összeköttetés tartására voltak alkalmasak. A magyar gyárak által készített Csaba páncélgépkocsik és Toldi könnyű harckocsi 13 mm-es páncélzatukkal, és 20 mm-es nehézpuskából, valamint géppuskából álló fegyverzetükkel nem voltak alkalmasak arra, hogy a páncélosokkal szemben támasztott követelményeknek eleget tegyenek. Az Ansaldo kisharckocsik csak páncélozott géppuskafélszkeknek számítottak, kivonásukat a hadrendből már ekkor elhatározták.

A gyorshadtest gyengeségét jelentette, hogy különböző terepjáró képességű és menetszerű csapatrészekből állt, ami az egész alakulat mozgását is a leglassúbb jármű szintjére szálította le. A gépkocsizó gyalogság nem tudott együttműködni a kerékpáros alakulatokkal, de úgyszintén nehezen voltak alkalmazhatók egy hadtesten belül a gépkocsi- és lovasdandárok is.

A Horthy-hadsereg 1940-ben kialakult hadrendje bár mennyiségi és minőségi fejlődést mutatott, alatta maradt a modern hadsereg megkívánta fejlődésnek. Változatlanul rossz volt a fegyvernemek aránya. A gépesítés a gyorshadtesttől eltekintve teljes egészében hiányzott. A hadsereg 118 gyalogzászlóaljából mindössze hat volt gépkocsizó. A tábori tüzérségnek kis hányada volt gépvontatású. Az ellátó- és szállítóoszlopok, műszaki alakulatok minimális, a polgári életből bevonultatott tehérgépkocsi-anyaggal rendelkeztek, az uralkodó szállítóeszközük a lóvontatta szekér volt.

A légierő repülőszázadainak száma 1940 közepére már 32-re emelkedett. A repülődandár állományában két távolfelderítő, nyolc vadász-, hat könnyűbombázó és négy nehézbombázó század volt. A hadtestek, valamint a gépkocsizó és lovasdandárok alárendeltségébe egy-egy, összesen 12 közelfelderítő század tartozott. Az ek-

kor megalakult ejtőernyősszázadnak öt Savoya szállítógépe volt. Az állományt a fejlesztés három esztendeje alatt elsősorban az Olaszországból beszerzett Caproni 135-ös bombázókkal és Fiat CR 42-es vadászgépekkel, valamint Solyom és Heinkel felderítőgépekkel gyarapították. Az összállomány 247 gép volt.

A HADSEREG A „BÉKÉS” TERÜLETSZERZÉSEK IDŐSZAKÁBAN

Imrédy Béla miniszterelnöki megbízatása nagy örömet keltett katonai körökben. Paradox módon, miközben Bethlen István és a köréje csoportosuló nagybirtokos és finánciókés körök a jobbratolódás lefékezését, az ország gazdasági helyzetének további stabilizálását várták Imrédytól, ugyanakkor Rátz Jenő vezérkari főnök és a hadsereg tisztikara törekvéseik támogatását, a politikai és gazdasági élet fasizálását. Úgy látszik, Rátz jobban ismerte Imrédynek a hatalom megragadására irányuló ambícióit, akkor még ki nem mondott elképzeléseit egy centralizálásra törekvő és dinamikus jobboldali politikáról, mert az ő várakozása teljesedett be.

Imrédy Rátzot jelölte honvédelmi miniszternek kormányába. Az új honvédelmi miniszter törekvéseinek középpontjába a hadseregfejlesztés végrehajtásának biztosítását, külpolitikai téren a németbarát politika folytatását, a két hadsereg közti kapcsolat elmélyítését állította. A politikai és gazdasági élet háborús felkészítéséhez szükségesnek tartott intézkedéseket és felhatalmazásokat a honvédelmi törvénytől várta, melynek előkészítését azonnal megkezdték. Már 1928 őszén létrejött – most a honvédelmi törvény által is szentesített – a Legfelső Honvédelmi Tanács (LHT), a honvédelem érdekeinek mind a háborúban, mind pedig békében való hathatós kielégítése és a háborús előkészületek biztosítása céljából. A tanács ülésein az államfő vagy a miniszterelnök elnökletével a miniszterek és a vezérkar főnöke vettek részt. A tanács irányította és ellenőrizte az egyes tárcák keretében folyó háborús előkészületeket. A miniszterelnököt és a minisztereket beszámoltatta az irányításuk alá tartozó hatóságok, intézmények ilyen irányú tevékenységéről. Ez volt az a szerv, ahol a hadseregvezetés, többnyire a kormányzótól is támogatva, a miniszterelnök és a miniszterek ellenében is, a fenyegetőzés eszközeivel élve, keresztülvitte akarát politikai és gazdasági téren egyaránt.

Németország 1938 nyarán a cseh kérdés erőszakos megoldására készült. Vezetői nem titkol-

Összefoglalva a hároméves hadrendfejlesztési periódus eredményét, megállapítható, hogy az elért mennyiségi és minőségi fejlesztés ellenére sem sikerült a hadsereget a korszerű követelményeknek megfelelő színvonalra emelni. Korszerűen felszerelt hadsereg elleni háborúra ez a hadsereg alkalmatlan volt.

tak, hogy számítanak a magyar fegyveres részvételre is. Az augusztusban Berlinbe látogató Horthy, Imrédy és Kánya előtt Hitler kitergette terveit, és a magyar szándékok felől érdeklődött. Horthyék külpolitikai nehézségekre és a magyar csapatok felkészületlenségére hivatkozva, nem merték vállalni az akcióban való részvételt.

A hadsereg komoly akciókra valóban képtelen volt. Maga a katonai vezetés – mely különben örömmel csatlakozott volna a támadáshoz – sem tartotta lehetőnek a csehszlovák erődvonalak elleni támadást. A vezérkar értékelése szerint a mozgósított csapatok a meglevő gyenge fegyverzetel is csak az év végére érhetik el a 100%-os menetkészültséget. Ilyen körülmények között a fegyveres beavatkozásról le kellett mondani.

A berlini látogatással egy időben került nyilvánosságra a bledi egyezmény, melyben a kisantant államok elismerték Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát. Az elsősorban csehszlovák kezdeményezésre történt lépéssel Magyarországot az erőszakról való lemondásra akarták bírni, leválasztani a készülő német akcióról. A lépés ki is váltotta a németek rosszallását, a revízióról való lemondást látták benne.

A müncheni egyezmény, majd az 1938. október 9-13. közötti sikertelen csehszlovák-magyar tárgyalásokat követően november 2-án kihirdetett bécsi döntés, fegyveres beavatkozás nélkül juttatott vissza 12 400 négyzetkilométernyi területet, 1 100 000, főleg magyar lakossal. A döntés, mely fokozta az ország német elkötelezettségét, nem elégítette ki a magyar uralkodó osztályok igényeit. Hitler szemére vetette magyar „szövetségeseinek”, hogy csak mikor „a beavatkozást már veszélytelennek látták, cselekedtek valamivel erőteljesebben”. A szélsőjobb támadást indított a kormány ellen. Követelte, hogy a jövőben a német politika egyértelmű és aktív kiszolgálásával tegyék jóvá a „hibát”. Imrédy maga, németországi útján, az ott látottaktól indítatva, félretéve korábbi mérsékelt nézeteit, egyértelmű németbarát politikába kezdett, és a

tengelyhez való kapcsolatok szorosabb kiépítésére, valamint a nyílt fasiszta módszerek bevezetésére tett kísérletet. Politikája teljes egyetértéssel találkozott a tisztikar körében, mely a felvidéki eseményekre is hivatkozva – mikor a felkészületlenség nem engedte meg a fegyveres szolgálat felajánlását – újult erővel követelte az ország összes erőforrásának a háborús felkészülés szolgálatába állítását.

Ha Imrédy egyre nyilvánvalóbbá váló tekintélyuralmi, a fasizálódás irányába mutató politikája ki is váltotta csakhamar az uralkodó osztályok egy részének ellenérzését, s nem is fogadták túlságos tetszéssel a katonák egyre növekvő hatalmát és beleszólását a politikai és a gazdasági élet irányításába, a területi revízióval, és ennek érdekében a hadsereg felfegyverzésével az uralkodó osztályok minden csoportja egyetértett, így ha nem is zökkenőmentes, de szabad utat nyitott a hadsereg törekvéseinek.

Miközben a színpalak mögött az elégedetlenség lett úrrá, zajos ünnepségek közepette került sor 1938. november 5–10. között a Magyarországhoz csatolt területek megszállására. A bevonulásban négy hadtest vett részt. A II. hadtest a Csallóköz, az I. Ipolyság környékét, a VII. Kassát, a VI. pedig Munkácsot és Ungvárt vette birtokba az előzetesen megállapított terv szerint.

A kormány nem mert fegyveres erővel nyíltan fellépni Csehszlovákia ellen, ami azonban nem akadályozta meg abban, hogy a „Rongyosgárda” elnevezésű szabadcsapat révén fegyveres akciókat kezdeményezzen csehszlovák területen. A „Rongyosgárdát” Homlok Sándor ezredes, a vezérkar 5. osztályának vezetője és Kozma Miklós irányításával szerelték fel 1938 őszén. A szabadcsapatot a különböző félkatonai szervezetekből, a szélsőjobb oldali pártok önként jelentkezőiből, valamint behívott tartalékosokból állították fel, hivatásos tisztek vezetésével. Tizenkilenc diverzáns zászlóaljot szerveztek, mintegy 900 fős létszámmal. A zászlóaljakon belül 57 kisebb csoportot hoztak létre. Az ország különböző laktanyáiban megalakított és felszerelt, civil ruhás egységeket Vásárosnaményban vontak össze. Október 6-án a komáromi magyar–csehszlovák tárgyalások megkezdése előtt, Tarpánál átdobták az első járőröket a határon. A lengyelekkel is összehangolt akciók hidak, vasutak, katonai objektumok ellen irányultak, hogy előkészítsék a talajt a hadsereg támadása előtt. Céljuk volt a belső bomlasztás is. A Felvidék megszállása után a kárpátaljai területen egészen az év végéig folyó akciók a csehszlovák hadsereg erősödő ellenállása következtében soroza-

tosan kudarcot vallottak. Mivel időközben a Kárpátalja ellen tervezett magyar támadás aktualitását veszítette, az egységeket visszavonták és leszerelték.

A magyar kormány ugyanis lehetségesnek tartotta, hogy a müncheni egyezmény és a bécsi döntés után kialakult helyzetet, a csehszlovák hadsereg bizonyos fokú demoralizálódását kihasználva, katonai akcióval megszállja Kárpátalját. Az akcióban szabadcsapatok bevetésével a lengyelek is részt vettek volna. A támadást 1938. november 18-ra tűzték ki. A németek azonban, akik a Kárpátaljával kapcsolatos ekkori elképzeléseiket, valamint a bécsi döntőbíráskodásban való részvételük révén tekintélyüket látták veszélyeztetve az önálló magyar akció esetén, az olaszokat is megnyerve élesen tiltakoztak a magyar szándékok ellen. A kormány erre a támadást először november 21-re halasztotta, majd végleg lefújta.

Ez újabb kudarc után a kormány a német kívánságok fokozott teljesítésével, az elkötelezettség növelésével igyekezett kiküszöbölni a csorbát és megnyerni Hitler jóindulatát. A hadseregvezetés a fegyverkezés fokozott támogatását követelte.

Csáky István külügyminiszternek Berlinben 1939 januárjában tett látogatása során tudomására hozták, hogy Németország a hálátlan magyaroktól elkötelezett, tettekkel is bizonyított politikát vár. Csáky ígéretet tett a német szándékok jövőbeni fokozottabb támogatására, s igyekezett kipuhatolni a Kárpátaljával szembeni német elgondolásokat. A kormány konkrét lépései sem maradtak el. Magyarország sietve csatlakozott az antikomintern paktumhoz, és messzemenő gazdasági engedményeket tett Németországnak abban a reményben, hogy egy esetleges Csehszlovákia elleni német akcióhoz csatlakozva realizálhatja kárpátaljai követeléseit.

Időközben a parlament megtárgyalta és elfogadta a honvédelmi törvényt, amely megadta a kormánynak mindazon felhatalmazásokat, melyek szükségesek voltak a rendeleti kormányzáshoz, a háborús előkészületek zavartalan lebonyolításához. Az 1939. II. tc. március 11-én lépett életbe. A törvény többek között a hadkötelezettségről – 18–60 éves korig, kétéves szolgálati idő –, a honvédelmi szolgáltatásokról, a honvédelmi érdekű gazdasági korlátozásokról, a légvédelmi kötelezettségről és a kivételes hatalomról intézkedett. Felhatalmazást adott a kormánynak mind békében, mind háborúban olyan rendeletek kiadására, melyek különben törvényes szabályozást igényeltek, s ezzel tág teret biztosított a háborús előkészületek megtételére.

A honvédelmi törvényt az Imrédy-kormány készítette elő, de már a Teleki-kormány alatt lépett életbe. Az új miniszterelnök elődjének a fasizálódás irányában nagy léptekkel haladó politikáját volt hivatva mérsékelni és visszafogni mind bel-, mind pedig külpolitikai tekintetben. Teleki ez irányú törekvései csakhamar ellentétre vezettek közte és a katonák, elsősorban Werth Henrik vezérkari főnök és az őt mindenben támogató Bartha Károly honvédelmi miniszter között. Werth szélsőséges németbarát, a katonai érdekeknek gondolkodás nélkül mindent alárendelő, ellentmondást nem tűrő vezetése tovább folytatta a hadseregben az Imrédy és Rátz által megkezdett utat. Teleki a bel- és külügyek terén még megkísérelhette felvenni a harcot Imrédy politikai örökségével, de tehetetlen volt és a Horthytól is támogatott katonai vezetéssel találta magát szemben, ha a hadsereg kiépítését és üttőképességének növelését érintő kérdésekben is megpróbálta érvényre juttatni józanabb és a lehetőségeket mérlegelő elképzeléseit. A vezérkar egyre nagyobb hatalomra tört, a politika és gazdaság minden területén egyre nagyobb sikerrel adott hangot megfellebbezhetetlen véleményének és követeléseinek.

Márciusban bekövetkezett Csehszlovákia tragédiája. Magyarország felszólítást kapott a németektől Kárpátalja megszállására. A hadműveletet a VI. és VII. hadtest hajtotta végre a két lovas- és a felszerelésének elején tartó egyik gépkocsizó dandár támogatásával. A csapatok március 15-én a németek támadásával egy időben indultak meg. A Szics-gárda mindössze egy-két helyen mutatkozó kisebb ellenállását leküzdve, a gyorsan mozgó alakulatok március 17-én már elérték a lengyel határt. Nyugtalanítóan hatott a körösmezői vasútvonalra igényt tartó románok mozgósítása, akik a németektől tartva végül is nem mertek fellépni.

A siker elsősorban azokat látszott igazolni, akik Telekivel szemben a teljes és fenntartás nélküli német elkötelezettségben látták a követendő utat. Maga Teleki úgy könyvelte el az akciót, mint német döntőbíráskodás nélküli, önerőből végrehajtott sikeres vállalkozást. Azonban csakhamar éreznie kellett a területszerzést követő egyre fokozódó német nyomást, mely a politikai, ideológiai, gazdasági életben egyaránt jelentkezett. A német befolyás a szélsőjobb oldali aktivitálódása mellett elsősorban a hadsereg tábornoki és tisztikarának növekvő német orientációjában nyilvánult meg. Teleki a nyomással szemben az olaszokra próbált támaszkodni, de igyekezett fenntartani kapcsolatait a nyugati hatalmakkal is. Próbálta visszafogni és úgy irányítani

a német elkötelezettséget, hogy az ne vezessen a Nyugattal való összeütközéshez. Az uralkodó körök angolbarát csoportjával együtt azt vallotta, hogy a németeknek egy esetleges háborúja a nyugati hatalmak ellen nem vezethet sikerre, ezért egy ilyen konfliktusba való bekapcsolódástól mindenképpen tartózkodni kell.

Az élesedő német–lengyel viszony 1939 nyarán előrevetítette a magyar–német konfliktus árnyékát. A magyar kormány előtt ugyanis ismeretlenek voltak a német szándékok a magyar szerepvállalást illetően, ha a Lengyelország elleni német támadás bekövetkezik. Teleki 1939 júliusában igyekezett elébe menni az eseményeknek, s tudtára adta Hitlernek, hogy bár a tengelybarát politikát, annak erősítését a jövőben is szükségesnek tartja, Magyarország erkölcsi megfontolásból sincs abban a helyzetben, hogy egy Lengyelország elleni fegyveres akcióba bekapcsolódhasson. Teleki tudta, hogy a nemzetközi és magyar közvélemény számára elfogadhatatlan a hagyományos magyar–lengyel barátság felrúgása, a lengyelek hátbatámadása. Teleki állásfoglalása természetesen dühödt kirohanásokat váltott ki a németekből a „hálátlan” magyarokkal szemben. Teleki visszakozott ugyan, de óvatosságát továbbra sem adta fel, különösen azután, hogy a német–szovjet szerződés meggyőzte őt, hogy a háborús konfliktus a nyugatiak és Németország között fog kitörni. Tisztában volt vele, hogy egy meggondolatlan lépés angol–francia hadüzenetet eredményezhet.

A német haderő 1939. szeptember 1-én megkezdte Lengyelország lerohanását. Anglia és Franciaország hadat üzent Németországnak, kitört a második világháború. A háború kitörését megelőző és követő napokban élénk német diplomáciai tevékenység kezdődött Magyarországgal szemben, majd szeptember 9-én a német külügyminisztérium kérte, hogy Magyarország bocsássa a német hadsereg rendelkezésére a kaszai vasútvonalat a Lengyelországba irányuló csapatszállításokra. A kormány nem kívánta egy ilyen lépéssel kiprovokálni a nyugati ellenlépéseket és előidézni külpolitikájának összeomlását, ezért kereken megtagadta a kérés teljesítését. A német kívánság jellegéhez nem fért kétség, hiszen a Szlovákiában felvonult és már lengyel területen harcoló német hadosztályok számára teljesen felesleges volt az általuk ez ideig sem használt vasútvonal. Ezt követően Szlovákia is kérte hasonló célokra a vasútvonal használatát, amit a magyar kormány szintén megtagadott. A német kormány tudomásul vette a magyar választ, és csakhamar érezte nemtetszését. A magyar lépést betetőzte, hogy a kormány

menedéket adott a határon beáramló lengyel menekülteknek. A németeket különösen irritálta az a barátság és messzemenő jóindulat, amit a lengyel menekültekkel szemben a magyar kormány és a magyar lakosság tanúsított. Mintegy 50 000 lengyel katona és polgári személy érkezett Magyarországra. A magyar kormány a lengyel követség működését is egész 1940 novemberéig – a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásig – biztosította, majd lehetővé tette, hogy mintegy 30 000 lengyel katona Jugoszlávia felé elhagyja az országot, s nyugatra jusson.

Már augusztus 31-én a német kérés elhangzása előtt, Keitel vezérezredes leállította a Magyarországra menő német fegyver- és hadianyag-szállítmányokat mindaddig, míg a magyar kormány magatartása bizonytalan. Habár – mint ezt Sztójay, berlini magyar követel közölték – a zárólás politikai indoklása már szeptember 7-én tárgyalanná vált, az a szállítási nehézségek miatt továbbra is fennállt. Ez a magyar fegyverkezési programban, a Németországból rendelt alkatrészek miatt, elsősorban a harckocsi- és gépjármű-gyártásban okozott komoly fennakadást. A németek csak lassan oldották fel a szállítási zárlatot, de a teljes kiengesztelődésüket az 1940 januárjában kezdődő német–magyar gazdasági tárgyalások során előadott újabb követelések teljesítésétől tették függővé. A kormány megkísérelt ellenállni a túlzott német igényeknek, mire a hadsereg vezetői akcióba léptek. A kormánnyal egy időben, Bartha Károllyal az élen, ők is tárgyalásokat kezdtek a Budapesten tárgyaló német küldöttség vezetőjével, Clodiuszal, aki elégedetten közölte Berlinnel, hogy a politikusokkal ellentétben a katonai szervek megértéssel viseltetnek a német kívánságokkal szemben. A hadsereg vezetői a miniszterelnöknél kifejezetten sikraszálltak a különböző német követelések teljesítéséért. A katonák valóban jó eszköznek bizonyultak, hogy Telekit és a gazdasági szakembereket „jobb belátásra” bírják. A közbeavatkozás döntött, a kormány engedett a német kívánságoknak.

A hadsereg többségében németbarát vezetői, élükön Werth vezérkari főnökkel, bár sorozatosan tapasztalniuk kellett, hogy a német kormány és hadsereg közel sem támogatja a magyar hadsereg felszerelését oly mértékben, mint azt remélték, nem szüntek meg német kapcsolataikat ápolni és a német politikai és gazdasági behatolást gátlástalanul elősegíteni. A németekkel folytatott vég nélküli tárgyalások során ugyanis egyre bizonyosabbá vált, hogy Németország nem óhajtja segíteni egy korszerűen felszerelt, ütőképes, a szomszéd országok – főként Románia –

ellen, a németek ellenében is önálló akcióra képes, sőt potenciálisan a németek ellen is fordítható magyar hadsereg felszerelését. Egyszerűen feleslegesnek találták, hogy egy kiszolgáló szerepre szánt ország, melynek csupán a német hadigépezet ellátását szánták, modern hadsereggel rendelkezzen. Ekkor még nem számoltak a magyar hadsereggel mint a német célok érdekében felhasználható erővel.

A katonák a kormány fontolgató, Németország felé nem egyértelmű politikájával magyarázták a németek vonakodását. Hasonlóképpen ennek tudták be, hogy jelentős hadianyag-szállításokkal erősítik a román hadsereget.

A magyar politika 1939 őszén és 1940 tavaszán tapasztalhatta a nyugati államoknak a lengyel–német háború során tanúsított magyar magatartás feletti elégedettségét, valamint a magyar revíziós törekvésekkel szembeni nagyobb megértését. A nyersanyagimport biztosításával igyekeztek távol tartani az országot a német elkötelezettség további erősödésétől. Teleki a várható újabb német intervenciót megelőző feszült nemzetközi légkörben, minden elhamarkodott lépéstől óvakodva, az ország semlegességét fenntartva próbálta folytatni a tengelybarát magyar külpolitikát. A középpontba változtatlanul az erdélyi kérdés önerőből való megoldását helyezte, s szorgalmazta az erre való katonai felkészülést.

Áprilisban Németország megindította északi hadjáratát, ami előrevetítette árnyékát a nyugati hadjáratnak is. Az északi német sikerektől fellelkesült Werth április 15-én Horthyhoz fordult, és sürgette a Németország melletti határozott kiállást és cselekvést. „Elérkezett az ideje, hogy a semlegességet feladjuk és Németország oldalán beavatkozzunk a háborúba” – írta. Ennek a magyar kormány politikájával éles ellentétben álló követelésnek közvetlen oka az volt, hogy a német vezérkar titokban tervet készített az ekkor még nyugati szövetséges Románia megszállására, ha az angolok a Balkánon partra szállva veszélyeztetnék a Németország számára döntő fontosságú román olajat. Ez együtt járt volna a német csapatoknak Magyarországon való átvonulásával. Teleki tiltakozott a német átvonulás gondolata ellen, mint ami kiválthatja a nyugati hatalmak súlyos következményekkel járó lépéseit, habár annak megtagadása előidézheti a német agressziót is. Anglia nem is késett tudtára adni a magyar kormánynak, amennyiben a németek esetleges óhajára az átvonulást engedélyezik, ez összeegyeztethetetlen a magyar semlegességi politikával. Bár a németek átvonulására nem került sor, a kérdés éles ellentétet szült a

vezérkar főnöke és a miniszterelnök között. Werth ugyanis a kormány háta mögött felvette a kapcsolatot a német vezérkarral, és előkészítette a német csapatok átszállításának tervét. Werth abban is reménykedett, hogy a németekkel együtt esetleg magyar csapatok is részt vehetnek majd a megszállásban, megvalósítva ezzel a Romániával szembeni revíziót.

A németek nyugati villámháborús győzelme megoldotta Teleki problémáját, a német átvonulás lekerült a napirendről. A magyar–román viszony kiéleződése viszont figyelmét újólaj Erdély felé fordította.

Amikor június 26-án a Szovjetunió felszólította Romániát az intervenció során megszállt besszarábiai és bukovinai területek átadására, a magyar kormány a Szovjetunióval való együttműködéstől elhatárolva magát, elhatározta, hogy amennyiben a románok teljesítik a szovjet kérést, úgy követelni fogják a magyar igények kielégítését is.

Amikor Románia teljesítette a Szovjetunió kérését és június 28.–július 2. között kivonult a megszállt területekről, a Legfelső Honvédelmi Tanács határozatot hozott a hadsereg teljes mozgósításáról és a magyar–román határon való felvonulásáról. A csapatok némelyike még fegyverzeti hiányokkal hagyta el békehelyőrségét és vonult el a Tiszántúlra. Különösen állt ez a gyorshadtestre, melyet fő csapásmérő erőnek szántak a meginduló hadműveletekben. Toldi harckocsijainak egy részét még le sem szállították a gyárak, mikor elindították a határra. Július–augusztus hóban küldték a csapatok után a szerelőszalagokról lekerülő harckocsikat. Hasonlóképpen a gépkocsizó lövészszázaljak is itt kapták meg terepjáró gépkocsijaik egy részét. A rendszeresített páncéljárműveknek csak mintegy háromnegyed része volt az alakulatoknál, mikor szeptemberben sor került az erdélyi bevonulásra.

Károly, román király július 2-án felmondta az angol garanciát, átalakította kormányát, s Németország felé tett lépéseket. A német diplomácia azonnal tudtára adta a magyar kormánynak: nem nézne jó szemmel egy Románia elleni fegyveres fellépést. Ezt követte július 10-én a magyar miniszterelnök látogatása Hitlernél. A német diktátor Teleki tudomására hozta, hogy Németország érdekeivel ellentétes egy balkáni háború, amit egy magyar támadás előidézhet. Magyarország épp ezért nem számíthat katonai segítségre. A magyar kormány kezdjen tárgyalásokat Romániával a területi kérdés rendezése céljából. Hitler megígérte, közbenjár Károlynál a tárgyalásos megoldás érdekében. Né-

met- és Olaszország a tárgyalásokon nem akar részt venni, s döntőbíróként sem kíván fellépni. Hasonlóképpen a tárgyalások felvételére intette Hitler Gigurtu román miniszterelnököt, akit július 26-án fogadott.

Hitler, amikor mindkét miniszterelnöknek a tárgyalásos megoldást javasolta, tisztában volt vele, hogy a megegyezés nem fog létrejönni a két fél között, hanem tovább növekszik közöttük a feszültség. A végsőki kiéleződött helyzetben majd Németország döntőbíróként léphet fel, s neki tetsző helyzetet teremthet a két ország között. Olyan, a későbbi zsarolások lehetőségét is magában foglaló feltételeket fogadtathat el, amelyeket érdekei diktálnak.

Hitler 1940 júliusában már a Szovjetunió elleni támadás tervével foglalkozott. Ebben szerepet szánt Romániának is. A román olaj és gazdasági erőforrások mellett szüksége volt a román hadseregre, valamint a román területen való nyugodt felvonulás biztosítására. Ezért sem tartotta megengedhetőnek egy magyar–román fegyveres konfliktus kitörését. Azt is jól tudta Hitler, hogy a magyarországi zavartalan átvonulást, továbbá a magyarokkal szembeni politikai és gazdasági igényeit legkönnyebben úgy biztosíthatja, ha területi engedményeket biztosít Magyarországnak.

Hitler jól számított. A Turnu Severinben 1940. augusztus 16–24. között folyó tárgyalásokon a magyar fél visszautasította a románoknak a keskeny határsáv átadására és lakosságcsereére vonatkozó ajánlatát, a tárgyalások megszakadtak. A magyar kormány a végsőki feltűzelt közvélemény és a hadsereg előtt nem vállalta az erdélyi kérdésben való eredménytelen visszavonulást, s abban a hitben, hogy ezzel döntésre viszi a dolgot, elrendelte a magyar csapatok felzárkózását a határra és a hadműveletek megkezdését augusztus 28-án hajnalban. Teleki nem akart német döntőbíráskodást kérni, ami a fokozott német elkötelezettség újabb lépcsőfoka lett volna. Ezért is késztette tiltakozásra Werth magatartása, aki a kormány háta mögött felvetette a németek előtt ezt a lehetőséget. Werth nem szívesen indította volna el csapatait, hiszen jól tudta, hogy ez a német célok ellenében történik, valamint igen csekély esély mutatkozott a sikeres hadműveletekre. Ő Németországtól várta a megoldást.

Magyarország egész haderejét, mindhárom hadseregét, kb. 550 000 embert mozgósított és vonultatott fel a magyar–román határon. Augusztus 23-án kapták meg a csapatok a vezérkar irányelveit a hadműveletek lefolytatásához. A tervek szerint a támadás főerejét az 1. hadse-

reg képezte Nagy Vilmos gyalogsági tábornok parancsnoksága alatt. Az I., II., IV. és VI. hadtestet, valamint a gyorshadtestet magában foglaló hadsereg feladata az volt, hogy Nagykároly és a Szamos között előrenyomulva Szinérváraljánál törje át a román erődvonalat. A hadsereg által tört résen át alkalmazza üldözésre a gyorshadtestet, majd a 3. hadsereggel együttműködésben verje meg a Szilágyságban felvonult román erőket, s érje el Kolozsvár–Dés területét. A 3. hadsereg Máramarossziget térségéből támadott volna Dés, részeivel pedig Nagybánya irányába. A III. és VIII. hadtesttel támadó hadseregnek a Szilágyságban kellett találkoznia az 1. hadsereggel. A 2. hadsereg feladata az volt, hogy az előre elkészített műszaki záróöv felhasználásával álljon ellen egy esetleges román betörésnek. Míg a Maros-vonalon álló V. hadtest végig biztosító feladatot kapott, a Körösök vidékén elhelyezkedő III. hadtestnek lekötőtámadással a román erődvonalat délről megkerülve kellett elfoglalnia Nagyváradot.

A csapatok augusztus 27-én foglalták el megindulási körleteiket, hogy 28-án a támadást megkezdhesék. A támadás azonban német közbelépésre elmaradt. A szemben álló román erők, 15 hadosztály, három hegyivadászdandár, egy erőddandár, egy gépkocsizó dandár és két lovas-hadosztály, számbeli és fegyverzeti fölényben voltak, így a kiépített erődvonalra támaszkodva minden bizonnyal kemény ellenállást fejtettek volna ki, mindkét részről érzékeny veszteségekkel. A magyar támadás feltehető elakadásával lehetett számolni, sőt azzal is, hogy a román csapatok ellentámadása magyar területre való betörést eredményezhet.

Hitler jól számított. A tárgyalások megszakítását követő magyar hadmozdulatok hatására Románia Németországhoz fordult döntésért. Hitler augusztus 28-án Bécsbe rendelte a két ország külügyminiszterét, ahol Ribbentrop és Ciano eléjük tárta a német–olasz döntőbíróóság határozatát, amelyet azok változatlan formában elfogadtak. Az augusztus 30-i bécsi döntés 43 000 km²-t csatolt Magyarországhoz 2,5 millió lakossal.

A visszacsatolt területet szeptember 5–13. között kellett a magyar hadseregnek pontos menetrend szerint megszállnia. A bevonulásban a felvonult erők szinte teljes egésze részt vett, mindössze az ellátóalakulatok egy részét irányították azonnal a hátszágba és kezdték meg leszerelésüket. A kevés és elhanyagolt erdélyi úton az egységek összetorlódtak, sokszor csak nagy nehézségek árán tudtak előrejutni, holott a terv egyes csapattestek számára napi 30–40 km-es menetet írt elő. A legtávolabbi menetcélt, a Székelyföldet csak a gyorshadtest tudta a kitűzött időre elérni.

A németek már szeptember hónapban az ünneplések közepette benyújtották a számlát az erdélyi területekért. Messzemenő, a bel- és külpolitikára egyaránt kiható politikai és ideológiai kívánságokkal, valamint az eddigieknél is jelentősebb élelmiszer- és nyersanyag-szállítások iránti követelésekkel léptek fel. Kéréseiket a kormány teljesítette. A német tancsapatok október folyamán átvonultak az országon Romániába, majd novemberben Magyarország csatlakozott a tengelyhez. Mindkét lépés súlyos politikai elkötelezettséget jelentett. Az ország elindult a háborúhoz vezető végzetes úton.

II. A HADSEREG A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

1. Magyar csapatok a Wehrmacht balkáni agressziójában

MAGYARORSZÁG HELYZETÉNEK ALAKULÁSA A HÁROMHATALMI EGYEZMÉNYHEZ VALÓ CSATLAKOZÁS UTÁN

1940 őszére a hitleri Németország közvetlen szomszédságának fenyegető árnyékában, erősen leszűkült a Teleki-kormány politikai mozgásterét. A kölcsönösen táplált és egymást erősítő nacionalizmusok a magyar–szlovák és magyar–román viszonyt teljesen kiélezték. Tiso és Antonescu kormányát a területi veszteségek magyar-ellenes összefogásra, és a majdani „igazságtevő” Németország fokozott kiszolgáltatására ösztönözték. A kialakult helyzet Magyarországon is a felületlen németbarát politikát követelő, erősödő szélsőjobboldalnak és a katonai vezetésnek kedvezett, a kormány kénytelen volt szembenézni az ország nemzetközi helyzetének fokozódó romlásával, a szinte teljes elszigeteltséggel.

Telekit különösen az angol–magyar kapcsolatok elhidegülése aggasztotta. A Churchill-kormány ugyanis az 1939. szeptember 1-e utáni területi változásokat, így a második bécsi döntést sem ismerte el. Eden külügyminiszter 1940. novemberi nyilatkozatában a diplomáciai kapcsolatok megszakítását helyezte kilátásba, ha „... Magyarország eltűrné, hogy területén idegen haderők olyan állam területére vonuljanak át, amely Angliával szövetséges viszonyban vagy barátságban van”. Egy ilyen ország elleni támadáshoz Magyarország csatlakozását pedig casus bellinek tekintené.

Kiutat keresve a szinte teljes elszigeteltségből, és a fokozódó német nyomás ellensúlyozására, a magyar kormány két lehetőség között választhatott.

Egyik lehetőségként kínálkozott a kapcsolatok erősítése a Szovjetunióval, amellyel Magyarországnak ekkor már északkeleten közös határa volt. A szovjet kormány 1939 őszén, a diplomáciai kapcsolatok helyreállítása óta rendszeresen tanújelét adta jószomszédi törekvéseinek. Saronov követet azzal az utasítással küldte Budapestre, hogy minden lehető módon támogassa a magyar kormány törekvéseit külpolitikai mozgásterének tágításában.

A magyar kormány azonban a kereskedelmi egyezmény megkötésén túl nem élt a kapcsola-

tok fejlesztésének lehetőségével. A viszony javítása élesen ellenkezett a két évtizede folytatott politikával, s a Szovjetunió szomszédsága jobban irritálta az uralkodó osztályok egészét, mint amennyire aggasztották a német szomszédság már érezhető és még várható következményei. Az uralkodó köröket nyugtalanította s a kormány magatartását befolyásolta az a lehetőség, hogy a Szovjetunió esetleg igény tart Kárpátaljárát. Aggasztotta őket az a hatás is, amelyet a Szovjetunióról szerzett ismeretek gyakoroltak a társadalom különböző rétegeire, különösen a munkásságra. Mindemellett Teleki úgy vélte, a nyugati hatalmak sem néznék jó szemmel a közeledést a két ország között. Ezért a kormány lényegében semmit nem tett a magyar–szovjet viszony javítása érdekében. Az uralkodó osztályok megrögzött szovjetellenessége útját állta az ilyen politika kibontakozásának Magyarországon.

Az adott körülmények között az ország nemzetközi helyzete javításának másik lehetőségét, a Jugoszláviához fűződő viszony rendezését választotta a kormány. Ettől remélte, hogy valamelyes kapcsolatokat tarthat fenn Angliával, lazíthatja az egyoldalú függést Németországtól, erősítheti Magyarország helyzetét Szlovákiával és Romániával szemben.

A kapcsolatok rendezésének szándéka magyar részről nem jelentette a területi revízió föladását. Csupán a megvalósítás elhalasztásának és az erőszakról való lemondásnak a készségét fejezte ki abban a reményben, hogy Jugoszlávia az adott helyzetben önként elismeri bizonyos területi igények jogosságát a jószomszédi viszony megteremtése érdekében. A jugoszláv kormány valóban kedvezően fogadta az 1940. október eleji magyar kezdeményezést, amely hamarosan elnyerte a német vezető körök jóváhagyását is. Ez utóbbit az október végén Görögország ellen indított olasz agresszió kudarca váltotta ki, amely zavart okozott a Szovjetunió elleni támadás előkészítésében, veszélyeztetve a Balkán félsziget teljes fasiszta ellenőrzés alá kerülését. Ezért Hit-

ler november 12-én elrendelte a Görögország elleni támadás előkészítését. Jugoszláviát azonban elsősorban diplomáciai eszközökkel tervezte a maga érdekkörébe vonni, s erre alkalmasnak vélte a magyar–jugoszláv közeledést, amelyetől azt várta, hogy egyengetni fogja Jugoszlávia útját a tengelyhatalmak táborába.

A német jóváhagyás megszilárdította Teleki helyzetét a hazai szélsőjobboldallal és a katonai vezetéssel szemben, s a magyar–jugoszláv tárgyalások sikeres befejezése után, 1940. december 12-én Belgrádban aláírták az „örök barátsági szerződést”. Ennek első cikkelye szerint: „A Magyar Királyság és a Jugoszláv Királyság között állandó béke és örök barátság fog fennállni”. A szerződés lényege pedig az volt, hogy Magyarország a területi revíziós jogigényének elvi fenntartása mellett, lemond a fegyveres erőszak alkalmazásáról Jugoszláviával szemben.

A szerződéstől az Angliához fűződő kapcsolatok vékony szálainak megőrzésén túl Teleki ugyanazt remélte, amit Hitler: hogy az elősegíti Jugoszlávia csatlakozását a háromhatalmi egyezményhez, ennek következtében pedig nem kezdődik meg a Görögország ellen készülődő Wehrmacht Jugoszlávia elleni támadása. Vagyis a német csapatok nem vonulnak át Magyarországon a Jugoszlávia elleni támadás során. Erre az esetre vonatkozott Eden nyilatkozata a diplomáciai kapcsolatok megszakításáról, amit Teleki mindenképp szeretett volna elkerülni.

Az események azonban nem Teleki reményének megfelelően alakultak. Habár a jugoszláv kormány nem fukarkodott a tengelybarát nyilatkozatokkal, a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozása váratott magára. Jugoszlávia óvatoss, húzódozó magatartása ingerültséggel töltötte el a német vezetést, mivel a Görögország elleni támadás előkészületei a befejezéshez közeledtek. Ezért erőiesen követelte a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozást, ami végül 1941. március 25-én be is következett, ám két nap múlva a Hitler-ellenes függetlenségi erők megdöntötték az egyezményt aláíró Cvetković-kormányt. Semmivé lett a német vezetésnek az a számítása, hogy Jugoszlávia diplomáciai eszközökkel fölvonulási területté tehető Görögország ellen.

A jugoszláviai fordulat hírére Hitler azonnal elhatározta, hogy a görögországi katonai akciót Jugoszláviára is kiterjeszti, s abba bevonja a magyar csapatokat is. Március 27-én ilyen értelmű üzenettel fordult Horthyhoz, kérve egyúttal a német csapatok átvonulásának engedélyezését. Levelében elismerte a magyar területi igényeket a Bánátra vonatkozóan is.

Horthy március 28-án a kormány megkerdezése nélkül beleegyező választ adott. Még aznap a minisztertanács a kormányzó választát tudomásul vette, de Teleki aggályoskodásának hatására, aki lemondását is kilátásba helyezte, a végleges döntést elhalasztotta a Legfelső Honvédelmi Tanács április 1-i üléséig.

A hátralevő rövid idő alatt Teleki megpróbálta föloldani azt az ellentmondást, ami Hitler kérése és az örök barátsági szerződésben vállalt kötelezettség között keletkezett. Nem tudott és nem is akart lemondani a kilátásba helyezett területgyarapítás lehetőségéről, de megpróbálta elhárítani magáról a szerződésszegés vádját. Abban a reményben, hogy még van mód Jugoszlávia semlegességének megőrzésére a hamarosan meginduló német–görög háborúban, magánjellegű üzenettel fordult a jugoszláv külügyminiszterhez. Fölhívta a figyelmét, hogy német támadással kell számolnia abban az esetben, ha Hitler nem kap komoly biztosítékot Jugoszlávia semlegességére a Görögország elleni katonai akció idejére. Teleki más diplomáciai lépéseket is tett politikájának a megmentésére. Londonnal és Washingtonnal közölte: Jugoszlávia elleni német támadás esetén Magyarország kizárólag ottani kisebbségének védelmében fog beavatkozni. Utalt arra is, hogy Jugoszlávia a támadás következtében szétesik, így a kormányt nem köti tovább a magyar–jugoszláv szerződés. Ezzel függött össze a horvát szeparatistáknak küldött bátorítása is, amelyben kifejezésre juttatta kormányja teljes megértését a horvát önállóság kivívását célzó törekvések iránt.

Teleki úgy akart kikerülni a politikáját fenyegető zsákutcából, hogy az újabb területgyarapítás során megőrizze a jogos beavatkozás és a németektől független, önálló akció látszatát. Ennek megfelelően, a Legfelső Honvédelmi Tanács április 1-i ülésén a következő feltételekhez kötötte a részvételt a Jugoszlávia elleni katonai akcióban: a magyar csapatok független magyar vezetés alatt, és csak néhány nappal a német támadás után indulnak meg, abban az esetben, ha az önálló jugoszláv állam megszűnik, vagy a magyar lakosság üldöztetéseket szenved, illetve vákum keletkezik a visszacsatolni tervezett területeken. Az agresszió vádjának elhárítására és a jogos beavatkozás látszatának megővására alkalmasnak vélt feltételeket a Legfelső Honvédelmi Tanács elfogadta, s ennek megfelelő döntéseket hozott.

Csakhamar kiderült azonban, hogy a látszat megővése nem sikerül, magyar beavatkozás esetén súlyos következményekkel kell számolni. Április 2-án már Teleki kezében volt Barcza

György londoni követ távirata a nyugati hatalmak állásfoglalásáról, amely lényegét tekintve Eden angol külügyminiszter 1940. novemberi nyilatkozatán alapult. Eszerint, ha Magyarország átengedi területén a Jugoszlávia ellen támadó német csapatokat, Anglia megszakítja Magyarországgal a diplomáciai kapcsolatokat. „Ha azonban Magyarország a támadáshoz bármilyen indoklással (Jugoszlávia területén magyarok védelme) csatlakoznék, úgy Nagy-Britannia és szövetségesei (Törökország, esetleg idővel a Szovjetunió) hadüzenetével is kell számolni” – szövege a távirat, amely az Egyesült Államok hasonló magatartását is kilátásba helyezte.

Nyugat reagálásából világossá vált a fegyveres semlegesség politikájának kudarca. A revíziós törekvések lehetetlenné tették a kimaradást a háborúból, a részvétel következményei pedig fenyegetőek voltak, különösen a táviratban jelzett angol–szovjet összefogás perspektívájában. Politikai koncepciójának összeomlásából Teleki

A 3. HADSEREG A JUGOSZLÁVIA ELLENI TÁMADÁSBAN

Horthy március 28-án Hitlernek küldött beleegyező válasza után azonnal megkezdődtek a német–magyar katonai tárgyalások öt magyar hadtest bevonásáról a tervezett támadásba. A jelek szerint a magyar katonai vezetést nem érte váratlanul a helyzet ilyen alakulása, s már hetekkel korábban számolt egy Jugoszlávia elleni fegyveres föllépés lehetőségével. Erre utal a többi között az is, hogy az V. hadtest alezredesei részére március 11–13-án között Szegeden megtartott „ezredesi kipróbálás” témája Szabadka elfoglalására irányuló támadás előkészítése és végrehajtása volt. Ezen a háromnapos alkalmazó megbeszélésen Miklay tábornok (a szegedi 14. tábori tüzérosztály akkori parancsnokának) későbbi följegyzése szerint, a hadtestparancsnokon és két dandárparancsnokon kívül részt vett Werth Henrik, a vezérkar főnöke is. Az ő részvétele azért keltett feltűnést, mert ebben az időben Budapesten tartózkodott a jugoszláv külügyminiszter, akinek tiszteletére fényes fogadást és operaházi előadást rendeztek.

Nem véletlen tehát, hogy a német–magyar katonai tárgyalásokon gyors megállapodások születtek, s a német csapatok már április 2-án megkezdtek a felvonulásukat Magyarország területén Jugoszlávia ellen. Ez a tény adta a döntő lökést Teleki öngyilkosságához. A magyar vezérkar által elrendelt részleges mozgósítás a IV., az V. és a I. hadtestet, valamint a gyorsadtestet

drámai módon vont le a következtetést. Április 3-ra virradó éjszaka föbe lőtte magát. Mementónak szánt öngyilkossága és búcsúlevele már nem gyakorolt hatást az események alakulására. Horthy még aznap Hitlerhez írott levelében, amelyben hírt adott Teleki öngyilkosságáról, közölte azt is, hogy Magyarország részt vesz a Jugoszlávia elleni támadásban. Mint írja: „A március 28-án kelt levelemben kifejtetteknek megfelelően megtörténtek a katonai előkészületek.” Még próbálja menteni a látszatot, amikor „a lelkiismereti konfliktus”-ra és a miniszterelnök öngyilkosságára hivatkozva arra kéri Hitlert, „... hogy a Német Főparancsnokság határozza meg a csapatainkra vonatkozó feladatokat lehetőleg oly módon, hogy azok mindenkor összeegyeztethetők legyenek lelkiismeretünkkel”. Ezzel azonban nem leplezhette a lényeget. Magyarország csatlakozott Németország balkáni agressziójához, ezzel bekapcsolódott a második világháborúba.

érintette. A fővezérség több közvetlen alakulatával együtt, ezek képezték a 3. hadsereget.

A mozgósított magyar csapatok a későbbiekben zavarokat okozó kapkodások közepette, az előkészületek befejezése nélkül, hiányosan felszerelve kezdték meg a fölvonulást, mert a katonai vezetést siettetta a német támadás közelgő időpontja.

A csapatok hadrendje: 3. HADSEREG (parancsnok Gorondi-Novák Elemér altábornagy), IV. hadtest (parancsnok Horváth László altábornagy), 2. gyalogdandár (parancsnok Heim Géza vezérőrnagy), 10. gyalogdandár (parancsnok Peterdy Pál vezérőrnagy), 12. gyalogdandár (parancsnok Török Kálmán vezérőrnagy), 16. határvadász-zászlóalj (parancsnok Szakács Zoltán alezredes). V. hadtest (parancsnok Silley Antal altábornagy), 14. gyalogdandár (parancsnok Stomm Marcell vezérőrnagy), 19. gyalogdandár (parancsnok Csátary József vezérőrnagy), 2. lovasdandár (parancsnok Dálnoki Vercs Lajos vezérőrnagy). I. hadtest (parancsnok Decleva Zoltán altábornagy), 1. gyalogdandár (parancsnok Aggteleky Béla vezérőrnagy), 13. gyalogdandár (parancsnok Platthy Pál vezérőrnagy), 15. gyalogdandár (parancsnok Lemberkovics Alajos vezérőrnagy). Gyorsadtest (parancsnok Dálnoki Miklós Béla vezérőrnagy), 1. lovasdandár (parancsnok Vattay Antal ezredes), 1. gépkocsizó dandár (parancsnok Major Jenő

vezérőrnagy), 2. gépkocsizó dandár (parancsnok Vörös János ezredes). *Fővezér-ség-közvetlenek*: 9. és 11. gyalogdandár, 101. tüzérdandár, 101. légvédelmi tüzérdandár, 1. repülődandár és a folyami dandár.

Még folyt a 3. hadsereg mozgósítása, amikor április 6-án reggel megindult a német támadás Jugoszlávia ellen. Másnap Anglia megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal. Ez a lépés azonban csak úgy, mint Teleki öngyilkossága, nem tartotta vissza a magyar uralkodó köröket az agresszióhoz való csatlakozástól. Csupán a Legfelső Honvédelmi Tanács április 1-i ülésén elfogadott „feltételek” valamelyikének bekövetkezésére vártak, bízva a látszat megővésének lehetőségében. Április 10-én a német csapatok elérték Zágrábot, s oltalmuk alatt Kvaternik tábornok bejelentette az „önálló” Horvát Állam megalakulását. Ezzel teljesült a magyar beavatkozás egyik feltétele, az önálló jugoszláv államiság megszűnése, aminek következtében a magyar kormány jogilag fölmentve érezte magát az örök barátsági szerződésben vállaltak alól.

Másnap, április 11-én megkezdte előnyomulását a 3. hadsereg. A terv szerint a hadsereget a Duna és a Tisza jugoszláv szakaszának elfoglalására kellett alkalmazni, egyidejűleg a fővezér-ség-közvetlen 11. gyalogdandárnak a baranyai háromszög, a 9. gyalogdandárnak pedig a Muraköz megszállását végrehajtani. A támadáshoz a pécsi IV. hadtest főerőivel Baja térségében összpontosult, részeivel pedig megszállta a Dráva északi partját. A szegedi V. hadtest a Szeged-Szabadka határszakaszra vonult fel, a budapesti I. hadtestből mozgósított erők Őrszállástól keletre gyülekeztek. A támadási parancs szerint jobb szárnyon a IV. hadtest főerőinek Zombor, részeinek Nemesmilitics irányában kellett előnyomulnia; középen az I. hadtestnek Bajmok-Kossuthfalva vonalát elérnie és Nemesmilitics-Pacsér szakaszon az erődvonalat áttörnie; bal szárnyon az V. hadtestnek Horgos, Csantavér irányában kellett támadnia. A még felvonulóban levő gyorshadtestet üldözésre akarta alkalmazni a hadseregparancsnok, azután, hogy a gyalogdandárok áttörték a határtól mintegy húsz kilométer mélységben kiépített jugoszláv erődvonalat.

Felderítési adatok szerint a Duna-Tisza között az 1. jugoszláv hadsereg három gyalog- és egy lovashadosztályával kellett számolni és egy hadosztálynyi erőt kitevő erődcsapattal.

Az 1941. április 11-én 14 órakor induló támadás lényeges ellenállásba nem ütközött az arcvonal egyetlen szakaszán sem. A jugoszláv csapatok az eddigi német sikerek hatására a magyar

dandárok elől visszavonultak a Duna vonala felé. Így az előnyomulás gyakorlatilag zavartalanul folyt, s 13-án estére befejeződött Bácska, a Muraköz és a baranyai háromszög megszállása. Ugyanezen idő alatt a folyamdandár Bezdánnál birtokba vette a zsilipeket, kaput nyitott az aknazáron, majd áttörte az aknazárat Apatinnál és elérte a Tisza torkolatát. Az eddig lényegében feladat nélkül maradt gyorshadtest április 14-ével a vezérkar főnökének parancsa értelmében a Kleist-páncéloscsoport alárendeltségébe került, és átcsoportosult Vilmány-Eszék térségébe. Innen április 18-án a német 8. páncélos hadosztály felváltására indult, másnap elérte Sábacot és Valjevót. A jugoszláv fegyverletétel miatt ekkor új feladatot kapott. Május 6-ig az Eszék-Vinkovci-Vukovár körzet és az észéki híd biztosítását kellett ellátnia. Csapatai ezután visszatértek békehelyőrségeikbe.

A megszállt Bácskában április 17-én katonai közigazgatást vezettek be, és rögtön bíraskodást léptettek hatályba. Már a megszállás végrehajtása során több parancsnok tudatosan törekedett a lakosság megfélemlítésére, a katonai közigazgatás után azonban térvszerűvé és szervezetté vált a terror. Nyomban megkezdődött a szerb hazafias erők üldözése, de hajsza indult a Tanácsköztársaság megdöntése után Jugoszláviába emigrált magyar lakosok ellen is. A túszedés és internálás gyakorlata esetenként a német nemzetiiséget is érintette, ami komoly bonyodalmakhoz vezetett a német hatóságokkal, elsimításukhoz többször Horthy közreműködésére is szükség volt.

A kegyetlen és embertelen intézkedések hamar megismertették az ellenofradalmi rendszer igazi arculatát. Bácska lakosságával, de ellenérzést keltettek a bevonuló magyar csapatok katonáiban és néhány tisztjében is. Dezsényi Miklós folyamórkapitány több esetben eredményesen lépett fel harácsolók, lincselők ellen. Tormássy-Szávits Sándor alezredes, a kecskeméti 7. gyalogezred I. zászlóaljának parancsnoka Bajmokon és Nádalfán szabadon engedte az előjáró parancsnokság utasítására összeszedett túszoikat, felosztatta az óbecsei hadifogolytábort, ahol több mint 1300 jugoszláv katonát és tisztet őriztek.

Jóllehet komolyabb harccselekményekre nem került sor, a Jugoszlávia elleni agresszióban való részvétel ismételtén feltárta a magyar hadsereg összes gyengeségét, megmutatta: jóformán semmi sem változott e tekintetben az észak-erdélyi bevonulás óta.

Szervezési vonatkozásban mindenképp továbbra is a dandártüzérség elégtelensége, a gépesítettség alacsony színvonala, a fogatolt vonat

képezték a korszerűtlenség legfőbb mutatóit. Komoly nehézségek mutatkoztak minden szinten a parancsnoki állomány felkészültsége és vezetési készsége terén is. A megszálló akció befejezése után végrehajtott értékelések eredményeként Werth – más intézkedések foganatosítása mellett – alkalmatlanság címén Horváth altábornagyot, két hadosztály- és két ezredparancsnokot beosztásukból leváltotta; majd nyugdíjaztatta, a IV. hadtest vezérkari főnökét pedig kizárta a testületből.

Már a mozgósítás végrehajtása során zavar és kapkodás volt tapasztalható; alig akadt olyan magasabbegység, amely az előírt időre elérte a teljes menetkészültséget. A gyorshadtest 2. gépkocsizó dandára például 320 kilométeres menet végrehajtva érkezett meg április 11-én este a főlvonulási területére, de egészségügyi és lövészkezelő-oszlop nélkül, s hiányzott még a hadrendjéből huszonegy tehergépkocsi, nyolc beszállító gépkocsi, tizenhat személygépkocsi, tíz hárgépkocsi és nyolc páncélgépkocsi. De nem volt jobb a helyzet a gyalogdandárok-nál sem.

Számos esetben a meneteket rosszul szervezték meg, a csapatok összetorlódtak, egymást gátolták a haladásban. Jelentős hiányosságok fordultak elő a felderítés, biztosítás, híradás, összeköttetés és együttműködés területén, ami a kiképzési elméletieskedő jellegére és szemantikusságára vezethető vissza. Ennek tudható be, hogy a katonák között többször pánik tört ki egy-egy városba történő bevonulás közben előfordult lövés hallatán. Anélkül, hogy annak eredetét megállapították volna, sokszor teljesen vakítáiban kezdtek tüzelni, a parancsnokok is elvesztették a fejüket, így órákba, esetleg egész napba került, míg a rendet helyre lehetett állítani.

A mozgósított csapatok vezérkari tisztjeinek tapasztalati jelentéseiben föltárt hiányosságok a szervezésről, vezetésről és kiképzésről arra engednek következtetni, hogy a megszállás végrehajtása nagyon súlyos helyzetbe hozta volna a magyar csapatokat, ha komoly, szervezett ellenállással találkoznának.

Bácska megszállásával Magyarország 11 500 km² területtel, és 1 145 000 fővel gyarapodott. A Bácskát Hitler ígéretével ellentétben nem csatolták vissza. Ezt a területet német csapatok szállták meg, mert a gazdasági kiaknázás jogát Németország magának tartotta fenn. Horvátországa jogilag mindvégig rendezetlen maradt, bár 1941. szeptemberében ideiglenesen az akkor megalakult Nedić-féle bábkormány igazgatása alá került. A magyar kormány ezt az állapotot hiába sérelmezte, mint ahogy a Muraköz stá-

tusának kérdésében sem sikerült megállapodnia a terület elvesztésébe bele nem nyugvó horvát vezetéssel.

A Hitler kegyeiből 1938 ősze és 1941 tavasza között elért területgyarapítások Magyarország területét 172 204 négyzetkilométerre, lakosságának számát 14 668 000 főre növelték. A jelentős mértékű gyarapodás s a fegyverkezési versenybe való bekapcsolódás hozzájárult a foglalkoztatási gondok enyhüléséhez, és időlegesen növelte a rendszer tömegbázisát. A revíziós politika sikerei 1941 tavaszán a lakosság nagy többsége előtt még elfedték azt a veszélyt, melyet a Hitler-barátság jelentett az ország jövőjének alakulására. A két évtizedes nacionalista mételeyezés következtében csak kevesen ismerték fel és értették meg, hogy ezek a visszacsatolások nem a jogos nemzeti sérelmek orvoslását, hanem az uralkodó osztályok imperialista érdekeit szolgálják, végső fokon pedig a valós nemzeti érdekek feláldozását jelentik.

A visszacsatolások fölött érzett öröm és látszatelőnyök ugyanis olyan feszültségeket takartak, amelyek negatív hatása mindinkább érezhetővé vált az egész társadalomban. A visszacsatolt területeken nagyszámú nem magyar nemzetiségű lakosság élt (az ország összlakosságának 20 százaléka tették ki a nemzetiségek), s a területeken a viszonyok mindvégig konszolidálatlanok maradtak. Különösen Kárpátalján és a Délvidéken a katonai és csendőri szervek erős befolyást gyakoroltak az állapotokra, szinte lehetetlennek tették a normális körülmények megteremtését. A nem magyar nemzetiségű lakosságot (a német kisebbség kivételével) hátrányos megkülönböztetések sújtották, sorozatosan súlyos sérelmek érték, ami a szomszéd országokban élő magyarokkal szemben kezdettől alkalmazotti retorziók további gyakorlására újabb és újabb jogcímét szolgáltatott. A visszacsatolt területeken mondhatni állandósult a nyugtalanság, ami az ország egészének belső helyzetére kiható gondokat, társadalmi problémákat okozott. A kialakult helyzetet mind a magyar, mind pedig a szlovák, román és horvát vezetés egyaránt ideiglenesnek tekintette, s csakhamar kiderült, hogy Mihajlovics tábornok, a londoni emigráns kormány képviselője sem hajlandó a Délvidék Magyarországhoz csatolásának elismerésére. Az ellentétek tehát tovább éleződtek a területi kérdések végleges rendezésében érdekelt felek között. A „rendezést” Hitlerrel való országok a német igények mind teljesebb kiszolgálásával igyekeztek érdekeiket szerezni ehhez, ennek következtében pedig politikai és gazdasági szempontból tovább fokozódott a függésük Németországtól.

2. Magyar csapatok bekapcsolódása a Szovjetunió elleni háborúba

A HÁBORÚBA LÉPÉS ELŐKÉSZÍTÉSE

Európai hódításainak birtokában Hitler 1940 kora őszén már elérkezettnek látta az időt a Szovjetunió elleni hadjárat előkészítésére. A tervek kidolgozása után, 1941. február 4-én, a legfőbb katonai vezetők értekezletén jóváhagyta a hadjárat végleges koncepcióját rögzítő Fall Barbarossát. A támadást május 15-én szándékoztak megkezdeni, ezt az időpontot azonban a Jugoszlávia elleni fegyveres föllépés következtében áttették június 22-re, Napóleon oroszországi betörésének évfordulójára.

A Barbarossa-terv katonai szövetségesként Romániát és Finnországot vette számításba.

„1. A Szovjet-Oroszország elleni háborúban támadó szárnyainkon Románia és Finnország aktív részvételével számolhatunk.

Hogy e két ország beavatkozó haderejét milyen formában helyezzük majd német parancsnokság alá, azt a Wehrmacht főparancsnoksága fogja idejében megszervezni és lefektetni.

2. Románia feladata az lesz, hogy az ott felvonuló német hadseregcsoporttal együtt a szemben álló ellenfelet lekösse, és egyébként a mögöttes területen segédszolgálatot teljesítsen.

3. Finnország a Norvégiából leváltott és az onnan jövő északi hadseregcsoport (XXI. hadseregcsoport-rész) felvonulását fedezi, és ezzel együttesen fog támadni. Emellett Finnországra hárul Hangő kikapcsolása” – olvasható a Barbarossa-tervben.

Románia és Finnország bevonása azon a politikai megfontoláson alapult, hogy a két ország területi követeléseket támasztott a Szovjetunióval szemben, ami érdekeltté tette őket a hadba lépésben anélkül, hogy azért Németországtól vártak volna ellenszolgáltatást. Románia részvételét Hitler az olaj miatt is fontosnak tartotta. Katonai szempontból pedig a német hadvezetés a villámháborús hadászat sikerének egyik feltételét abban látta, hogy felvonulásukkal a román és finn csapatok jelentős szovjet erőket kössenek le a szárnyakon. Antonescu már 1940. december 27-én előzetes tájékoztatást kapott a Szovjetunió elleni katonai föllépés lehetőségéről, s azonnal följárlotta Románia feltétel nélküli csatlakozását.

A finn vezérkar főnökét 1941 januárjában Berlinben tett látogatásakor tájékoztatták, de a finn döntés csak hónapok múlva történt meg,

melyet a részvétel „védelmi jellegét” hangsúlyozva, 1941. május 25-én közöltek a német illetékesekkel.

Magyarországról és Szlovákiáról, mint katonai szövetségesről nem esik szó a Barbarossa-tervben. A német hadvezetés enélkül is biztosra vette a számottevő katonai erővel nem rendelkező Szlovák Állam csatlakozását, ezért csupán néhány nappal a támadás megindítása előtt adott utasítást a szlovák vezetők informálására. S nem csalódott. A szlovák kormány azonnal úgy döntött, hogy két és fél hadosztállyal részt vesz a háborúban.

Magyarországgal más volt a helyzet. A Barbarossa-terv nem számolt magyar katonai kontingens bevonásával, mert Hitler abból a megfontolásból indult ki, hogy Magyarországnak nincs területi követelése a Szovjetunióval szemben, s ezért Németországtól ellenszolgáltatást kérhet, ha a támadáshoz való csatlakozásra fölszólítják.

A német vezetés tartott attól is, hogy a hadjárat előkészületei Magyarországról kiszivároghatnak, ezért a Barbarossa-tervről nem tájékoztatta a magyar illetékeseket. Halder tábornok vezérkari főnök ezt jegyezte be naplójába 1941. március 17-én: „Magyarország nem megbízható. Nincs alapja annak, hogy Oroszország ellen csatasorba állítsuk.”

Mindez nem jelenti azt, hogy Magyarország nem kapott szerepet a Szovjetunió elleni német tervekben. Figyelembe vették mint fölvonulási terepet és ellátóbázist, de nem zárták ki a magyar csapatok alkalmazásának lehetőségét sem, a magyar katonai vezetéstől várva, hogy önkéntes csatlakozásra rávegye a kormányt.

Ez a várakozás a magyar katonai vezetés szilárd német orientációjára alapozódott, a német vezető körök az 1930-as évek közepétől erre bizony számítottak.

A magyar katonai vezetés német orientációja sajátos történelmi és társadalmi okok együttes következményének tekinthető. Az 1941 tavaszán szolgálatot teljesítő tisztek, századostól fölfelé, az első világháborús élményekből fakadó bajtársi, fegyverbaráti érzelmeket érezték a német hadsereg iránt. Az első világháborús vereség és az azt követő forradalmak a sorsközösség szálait szőtték, a revánsvágy és a revíziós törek-

vések pedig az érdekközösség tudatát alakította ki bennük. A magyar tábornokok s a hivatásos tisztek 51 százaléka a békeszerződéssel elcsatolt területekről származott. A katonai vezetés – mely az ellenforradalmi rendszer kialakulásában betöltött szerepe révén kezdettől befolyást gyakorolt a politikára – ezért is a revíziós célok legerőteljesebb szorgalmazójává, szószólójává vált. A revíziót pedig kizárólag Németország támogatásával és erőszakos úton látta megvalósíthatónak, ezért az 1930-as évek közepétől a feltétlen német szövetségnek a maga önálló vonalán is követelőzője lett, s azzal szemben nem ismert más alternatívát.

A tiszti és tábornoki kar szellemével, és egyesek nem magyar származásánál fogva is, az Osztrák–Magyar Monarchia reakciós eszméi örökségét tudatosan hordozta a társadalomban. Zárt, egységes kasztot képezett és belterjes életet élt. A liberális demokratikus eszmék iránt nyitottabb társadalmi rétegekkel alig érintkezett, de beállítottsága folytán egyre fogékonyabbá vált a szélsőjobboldali politikai áramlatok iránt. E testület tagjai, csekély kivétellel, nem az uralkodó osztályokból származtak, pozíciójuk révén emelkedtek a hatalom birtokosainak, haszonélvezőinek sorába. Így lettek a legérzékenyebbek a politikai realitásokkal szemben, és legérdekeltebbek az ellenforradalmi rendszer zárt társadalmi és hatalmi szerkezetének megőrzésében.

Mindez a katonai vezetést szükségszerűen állította a magyar politikai élet jobboldalára, s egész tevékenysége az uralkodó osztályok szélsőséges szárnyát, annak politikai törekvéseit erősítette. Ezért azok a kötődések és gátló tényezők, amelyek majd a kritikus történelmi pillanatban az uralkodó köröket alkalmatlanná teszik a hitleri Németországgal való szakításra, legmarkánsabban a katonai vezetés szereplésében, magatartásában mutatkoztak meg.

A német politika jól számított, amikor a magyar katonai vezetéstől várta, hogy önkéntes csatlakozásra bírja a kormányt. A magyar katonai illetékesek ösztönzését a német katonai vezetésre bízták. A Szovjetunió elleni esetleges fegyveres föllépés lehetőségét a németek már 1940 decemberében megemlésték Berlinben, a Bartha honvédelmi miniszter és Werth vezérkari főnök vezette magyar katonai küldöttség előtt. Bartha és Werth a kormány értesítése nélkül, nyomban kötelezettséget vállalt arra, hogy a magyar hadsereg 15 dandárral részt vesz a várható háborúban, a kárpátaljai erőrendszert kiépítését pedig 1941. június 1-ig befejezi, s a német csapatok fölvonulását és élelmezését biztosítja. Ellentételként a német hadvezetés ígéretet tett

10 cm-es táborig lövegek és korszerű harcokcsik átadására, a magyar hadsereg fegyverzetének és harci technikájának korszerűsítése céljából.

A magyar katonai vezetés kész volt csatlakozni a tervezett agresszióhoz, habár világosan látta, hogy a Szovjetunió nem fenyegeti a térség békéjét és biztonságát. Ez utóbbról tanúskodnak a vezérkar havi helyzetelemzései. Az 1941. április végén készült értékelés például ezt állapítja meg: „... A szovjet kormány mindenképpen el akarja kerülni a Németországgal való fegyveres összeütközést. Orosz támadó szándék tehát nem áll fenn. Az összes óvintézkedéseket a nyugati határok mentén (Németország, Magyarország és Romániával szemben) védőlegesen óvintézkedéseknek lehet tekinteni egy esetleges német támadás kivédésére.” E reális értékelés ellenére Werth 1941 tavaszán több memorandumban – május 6-án, 31-én és június 14-én – igyekezett rávenni a kormányt, hogy kezdeményezzen tárgyalásokat a németekkel olyan egyezmény megkötéséről, amelyben tisztázzák Magyarország és hadserege feladatait az elkövetkező háborúban, s felhatalmazást kért a közvetlen katonai tárgyalások megindítására. 1941. június 14-én kelt emlékiratában ismételtlen hangsúlyozza:

„Mint előbb idézett Emlékirataimban már kifejtettem, katonapolitikai helyzetünkben kifolyólag egy német–orosz háború esetén nem lehetünk tétlen szemlélői az eseményeknek.

Szilárd meggyőződése szerint Magyarország a német–orosz háborúban nem maradhat tétlen. E háborúban részt kell vennünk:

1. mert ezt követeli az ország területi épségének, valamint állami társadalmi és gazdasági rendszerünk biztosítása;

2. mert jövőnk érdekében az orosz szomszédság gyengítése és eltávolítása határainkról elsőrendű nemzeti érdekünk;

3. mert erre kötelez a keresztény nemzeti alapon álló világnézetünk és a bolsevizmussal szembeni elvi állásfoglalásunk úgy a múltban, mint a jelenben is;

4. mert politikailag a tengelyhatalmak mellett véglegesen lekötöttük magunkat;

5. mert további országgyarapításunk is ettől függ.”

A továbbiakban Werth megindokolja véleményét, eközben különös hangsúllyal szól a Romániával szembeni előnyszerzés szükségességéről. Mint írja: „Annál is inkább csatlakoznunk kell, mert Románia máris lekötötte magát a háborúban való részvételre. Ezt az ügyes román propaganda már eddig is kihasználta ellenünk. Ha pedig a mi csatlakozásunk elmaradna, akkor

nemcsak a Romániával szemben táplált további revíziós igényeinkről kell talán örökre lemondani, hanem az eddigi országgyarapodásunk is veszendőbe mehet.” Végül javasolja, hogy a kormány haladéktalanul ajánlja föl önként csatlakozását a háborúhoz, és rendelje el a szükséges mozgósítási intézkedéseket öt hadtestre, a legfontosabb fővezérség-közvetlen alakulatokra, a légierőre, a légvédelemre és a légoltalomra kiterjedően. Teszi ezt akkor, amikor az ugyanebből az időből származó vezérkar főnöki helyzetértékelés megállapítja: „A Szovjetuniótól távol áll minden támadó szándék és Sztálin még áldozatok árán is a békés megegyezésre törekszik.”

A Teleki öngyilkossága után miniszterelnökké kinevezett Bárdossy László, a kormány többi tagjához hasonlóan, éppen a Werth memorandumában foglaltak miatt, egyáltalán nem idegenkedett a várható háborúban való részvétel gondolatától. Az önkéntes csatlakozást azonban nem tartotta összeegyeztethetőnek saját céljaival. Nemcsak azért, mert egy hadüzenetre semmiféle elfogadható indokot nem tudott találni, tekintettel a Szovjetunió jószomszédi politikájának a közvéleményre gyakorolt hatására. Elsősorban amiatt, mert a Teleki-féle politika némileg módosított formában való folytatásaként a hadsereget a további revíziós tervék önérből történő megvalósítására akarta megőrizni, illetve az esetleges csatlakozással újabb előnyökre kívánt jogcímet szerezni. Márpedig önkéntes csatlakozással egyiket sem remélhette. Ezért Bárdossy és kormánya határozott német főlászlásra várt, ennek hiányában Werthnek a kért felhatalmazást nem adta meg, és a javasolt mozgósítási intézkedéseket sem rendelte el.

Az első hivatalos német diplomáciai lépésnek az a jegyzék tekinthető, amelyet a Külügyminisztérium 1941. június 16-án Erdmannsdorff követ útján juttatott el Budapestre. Ebben tájékoztatta a kormányt, hogy július elején várható a „német-szovjet viszony tisztázása”, ezért szükséges, hogy Magyarország is intézkedjék határainak biztosítására. Három nappal később a Budapesten átutazó Halder tábornok hasonló értelemben informálta Werth vezérkari főnököt. A két német közlésből a kormány arra következtetett, hogy álláspontján nem kell változtatnia, de kifejezett német kérdés esetén meg kell fontolnia a háborúba lépést.

1941. június 22-én a Wehrmacht fölvonult csapatai megrohanták a Szovjetuniót. Ugyanezen a napon Horthyhoz intézett levélben Hitler a magyar-szovjet határszakasz biztosítását kéri, és kifejezte meggyőződését, hogy a magyar kormány egyetért a támadással. A várt egyetértés

kinyilvánításával a Bárdossy-kormány nem is késett, másnap határozatot hozott arról, hogy megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval.

Ezt a döntést sem külső körülmény, sem belső kényszer nem indokolta. A kormány ekkor még megőrizhette volna Magyarország semlegességét. A háromhatalmi egyezmény hatálya az aláíró országok és a Szovjetunió közötti viszonyra ugyanis nem terjedt ki. Hitler sem kérte a lépés megtételét, a szovjet kormány pedig kifejezetten jóindulatú magatartást tanúsított Magyarország iránt. Az egész magyar közvéleményre mély benyomást tett, és a hazafias érzést, a függetlenségi gondolatot erősítette az 1848-1849-es honvédszászlók visszaadása 1941. tavaszán. Ebből az alkalomból Bárdossyhoz intézett levélben Molotov külügyi népbiztos kinyilvánította: „A szovjet kormányt Magyarországgal való kapcsolatában változatlanul az a törekvés vezette és a jövőben is az a törekvés fogja vezérelni, hogy a jószomszédi viszonyt erősítse és fejlessze, ami országaink hasznára és népeink javára fog szolgálni.” Ezt a törekvést demonstrálta a Szovjetunió reprezentatív részvétele is a Budapesti Nemzetközi Vásáron, ami ugyancsak nagy hatást váltott ki a közvéleményben, és a látogatók áradata rokonszenvtüntetést jelentett a Szovjetunió mellett.

A szovjet kormány a hitleri agressziót követően is ismételt kifejezésre juttatni eddigi álláspontjának, a törekvéseinek változatlanágát Magyarországra iránt. Molotov már június 23-án közölte Kristóffy követtel a német támadás nem indokol semmiféle változást a szovjet-magyar viszonyban; a szovjet kormány eddig a szerződésben vállalt minden kötelezettségét teljesítette; nem volt és nincs észrevétele az erdélyi revíziós törekvésekkel kapcsolatban; kész azokat továbbra is támogatni, hogyha Magyarország semleges marad; Magyarországgal szemben a Szovjetuniónak nincsenek területi igényei. Minderről Kristóffy már másnap külön táviróvonalon jelentést tett Bárdossynak, aki azonban sem Horthyt, sem a kormányt nem tájékoztatta erről a döntő fontosságú üzenetről.

A szovjet kormány békés szándékait bizonyította a háború első napjaiban a szovjet-magyar határszakaszon uralkodó teljes nyugalom is. A vezérkari főnökség június 23-i helyzetjelentésében olvasható: „A VIII. hadtest parancsnokának 22-én adott tájékoztatására alapozva a VIII. hadtest, a 2. gépkocsizó dandár, az 1. lovászdandár és más alakulatok támadólagos alkalmazására irányultak. Az előkészületeket a német hadvezetés is szívesen tartotta, és Himer tábornok útján a vezérkar illetékeseinek rend-

A német gépek magyar területre repültek át. Az oroszok a magyar határ felett az üldözést abba hagyták és visszafordultak.” A VIII. hadtest jelentései rendszeresen kitérnek azokra az eseményekre, amelyek a szovjet határőrizeti szervek békés, baráti magatartását mutatják ezekben a napokban: „3. határvadász-zászlóalj Radóczy hdgy. 5-ös számú őrsparancsnok jelenti, hogy 23-án 16 h-kor megjelent három orosz tiszt. Eddigi mérv magatartásuktól eltérően a magyar területen lévő két tisztet üdvözölték igen barátságosan, majd a sorompó mellé léptek és bár a beszélgetést nem ők kezdték, de magatartásukkal kipróbálták az azon kérdésre, hogy ki fog győzni a német-orosz háborúban, egyik tiszt azt válaszolta, hogy a németek Napóleon-i háborút viselnek az oroszok ellen, mely ugyanúgy fog végződni.” A június 25-i jelentés szerint a 8. határvadászdandár parancsnokának „személyes benyomása, hogy az oroszok csapataikat Beszkidnél és Vereckénél hátravonták, és csak gyengébb határőrizeti szerveket hagytak a magyar határon. Egyébként a határ mentén a legnagyobb nyugalom észlelhető.”

A szovjet-magyar határszakaszon tapasztalt teljes nyugalom ellenére a magyar vezérkar már június 22-én elrendelte a határ lezárását, valamint a hírvesszőkötést és a vasúti forgalom megszakítását a Szovjetunióval, a VIII. hadtest parancsnokságát pedig utasította a határ védelmi térvégrehajtására. Ennek megfelelően Szombathelyi Ferencc altábornagy, hadtestparancsnok az 1. hegylásdandár és a 8. határvadászdandár zászlóaljai az erődcsázadokkal együtt kijelölt állásaikba rendelte, ahol műszaki záruk telepítésére készültek. Egyidejűleg a 2. gépkocsizó dandár alegységeit Csap, Bátor, Beregszász, Huszt, Técső és Sziova területére csoportosította át, a csap-máramaroszigeti vasútvonal és a hidak biztosítására. Ezek az intézkedések kétségtelenül védelmi jellegűek. Mivel a hadtestparancsnokság szovjet támadási előkészületeket nem tapasztalt, június 25-én jelentette a vezérkarnak, hogy a vasútvonal és a hidak biztosítására kirendelt alakulatokat „tekintettel az éjtőrnycs támadás veszélyének csökkenésére, M. állomásaikra szándékozom június 26-án visszarendelni”.

Szombathelyi altábornagy szándéka nem vágt egybe a vezérkar előkészületeivel, amelyek Himer tábornok, a német összekötő törzs vezetőjének június 22-én adott tájékoztatására alapozva a VIII. hadtest, a 2. gépkocsizó dandár, az 1. lovászdandár és más alakulatok támadólagos alkalmazására irányultak. Az előkészületeket a német hadvezetés is szívesen tartotta, és Himer tábornok útján a vezérkar illetékeseinek rend-

szereken jelezte, hogy jó néven venné a magyar csapatok bekapcsolódását a hadműveletekbe.

Himer, Halder utasításának szellemében járt el a magyar katonai vezetőkkel folytatott beszélgetései során. Halder 22-én közölte vele: „Most az a fontos, hogy a magyar katonai fórumok mozgásba hozzák a politikai vezetést, hogy azok maguktól ajánlkozzanak.” Még aznap Himer egy „emlékeztető feljegyzést” adott át a vezérkar hadműveleti csoportfőnökének: „Minden magyar segítséget elfogadunk. Semmit se akarunk követelni, de minden önkéntes felajánlkozást hálással veszünk. Szó sincs róla, hogy Magyarország esetleges részvételét nem akarnánk.” Werth a német jelzéseket 24-e óta hivatalos kívánságként továbbította a miniszterelnöknek. Erre utal Erdmannsdorff 24-én Ribbentrophoz intézett táviratában, mely szerint Himer: „Ugyanebben az értelemben beszélt tegnap a vezérkari főnökkel, minthogy a vezérkar osztályvezetői Magyarországnak a Szovjetunió elleni hadjáratban való közreműködését sürgetik, lehetségesnek tartja, hogy az urak az öfajta tevéseket erőteljesebb formában közölték a miniszterelnökkel, hogy a nyomást gyakoroljanak rá.”

Bárdossy azonban a német katonai vezetés üzeneteit nem terjesztette a kormány elé. Még mindig hivatalos diplomáciai kezdeményezésre várt, de már egyre türelmetlenebbül. Aggódott, hogy Magyarország háttérbe szorul a már hadat viselő Románia és a 25-én hadba lépett Szlovákia mögött. Mozgolódott a hazai szélsőjobb oldal is. A Volksbunddal együtt „szabadosapátok” szervezését kezdte meg a Szovjetunió ellen. Ezt a kormány támogatta, de Bárdossy reguláris erők részvételét csak abban az esetben tartotta elképzelhetőnek, ha azt a németek hivatalosan kéri.

A dilemmát végül is a Kassa ellen június 26-án ismeretlen repülőgépekkel végrehajtott bombázás „oldotta meg”. Ezt az akciót a katonai vezetés minden kivizsgálás nélkül szovjet gépeknek tulajdonította, és ürügyként használta fel a Szovjetunió elleni hadba lépésre.

Mi történt Kassán 1941. június 26-án? Mire tanúskodnak a fennmaradt dokumentumok?

A szovjet-magyar határszakaszon egész délelőtt teljes csend és nyugalom honolt. Egy jelentés szerint: „Ma reggel Kiisszójánál 3 német gépet 3 szovjet gép üldözött. A német gépek magyar területre való érkezésekor a szovjet gépek visszafordultak a határtól.” Ezt az eseményt 14.20-kor jegyezték be a VIII. hadtest napi jelentésébe. A nyugodt légtérben a kassai repülőakadémia iskolagépei zavartalanul végrehajtották szokásos délelőtti tanulórepüléseiket.

A mozgósított VIII. gépvontatású légvédelmi tüzérsztály rendben kivonult a Bethlen Gábor laktanyából, s a közeli utcákban menetkészen indulási parancsra várt.

13.08-kor váratlanul 3 (más jelentés szerint 4) repülőgép érkezett délkeleti irányból Kassa légterébe, s a város fölött megfordulva több bombát szórt le a postapalota, a két tüzérlaktanya és néhány szomszédos lakóház épületére, majd 13.15-kor délkeleti irányban távozott. A város légvédelmének ellátására hivatott két üteg az első bombák ledobása után működésbe lépett, de tüze hatástalan maradt. Ezt követően még háromszor (14.49-kor; 16.50-kor és 18.34-kor) rendelt el Kassán légiriadót az I. légvédelmi hadtestparancsnokság, ismeretlen repülőgépek közeledése miatt. Ugyanerre került sor Ungvár–Sátoraljaújhely–Miskolc–Ózd és Vác körzetében, valamint Budapesten is, összesen nyolc alkalommal. Érdekes módon sem a légvédelmi ágyúk, sem a fölszállt vadászgépek egyetlen ismeretlen repülőgépet sem lőttek le vagy találtak el, sőt azok felségjelét sem tudták fölismerni.

A VKF főnmaradt napi jelentéseiből az tűnik ki, hogy a kassai bombázásról az első hír 13.45-kor a VIII. hadtest ügyeletes tisztjétől érkezett a Légügyi Főcsoportfőnökségre (HM 35. osztály).

E jelentés szerint: „Ma 13.00-kor orosz repülők támadtak Kassára. A 23. tü. pk-i épülete és istállója megrongálódott, 4 sebesült.”

A következő jelentést ugyancsak telefonon 14.30-kor Máthé Kálmán vezérőrnagy, Kassa helyőrségparancsnoka adta a Légügyi Főcsoportfőnökségnek. Ebben szemtanúkra hivatkozva közölte, hogy a támadó gépek felségjele nem volt megállapítható, s a német és szövetséges hadseregnél bevezetett sárga jelzéssel voltak ellátva. Ezt erősítette meg aznap este 21.40-kor lezárt írásos összefoglaló jelentésében: „Kassa helyőrség elleni 13.08-kor ellenséges repülőgépek által végrehajtott bombatámadást 14.30-kor LÜ. fcsfőn. úrnak távbeszélőn jelentettem. Ma 20.00-ig történt eseményeket összefoglalva az alábbiakat jelentem: Kassán 26-án négy ízben volt légiriadó ellenséges repülőgépek megjelenésével kapcsolatosan. Az első légiriadó 13.08-kor volt, amikor is 3 ellenséges repülőgép jelent meg a város felett, és kb. 14 bombát dobott le a város különböző részein. Találat érte a Bethlen Gábor laktanyát (VIII. lgv. tü.o.), Görgey Artúr laktanyát (23. táb. tü.o.), postapalotát, valamint a fentebb említett laktanya szomszédságában levő házakat. Több szemtanú állítása szerint a repülőgépek DK-i irányból jöttek és a honvédségnél újonnan bevezetett sárga színezéssel vol-

tak ellátva. Felségjelük nem volt megállapítható. E légitámadásnak összesen 14 katonai és 6 polgári halottja és kb. ugyanennyi sebesültje van.”

Némileg ettől eltérően jelentett 14.20-kor, beérkezett információkra hivatkozva a légvédelmi hadtestparancsnokság a vezérkarnak: „A repülőgépek keletről jöttek, 3 közülük továbbrepült, egy pedig délre.”

Érdekes, hogy Máthé vezérőrnagy telefonon adott jelentése nem került bele a VKF 26-i napi jelentéseibe, a légvédelmi hadtestparancsnokság jelentése után pedig – eddig szokatlan módon – forrás és időpont megjelölés nélkül ez a mondat áll: „Utólag beérkezett jelentés szerint a támadó gépek sárgára festett orosz gépek voltak.”

Másnap, 11.15-kor lezárt jelentésében a légvédelmi hadtestparancsnokság azonban már a szemtanúkat is megnevezve erősíti meg Máthé vezérőrnagy jelentésének lényegét: „Csejthey alezredes, a kassai lgv.csop.pk-a, Krudy rep. szds. és Csirke rep. fhdgy. egybehangzóan a következőket jelentették: „A támadó rep. gépek felségjele a kedvezőtlen időjárás miatt nem volt felismerhető, ellenben látható volt a rep. gépek törzsén a magyar és szövetséges rep. gépekhez hasonló sárga gyűrű. A felségjelek valószínűleg be voltak mázolvak. A rep. gépek típusát illetően Csirke fhdgy. jelentette, hogy azok 2–3 motorosak voltak, erősen visszahajló szárnyakkal és általában JU-52-höz hasonlítottak. Krudy szds. ezzel szemben azt jelentette, hogy a támadó gépek a saját Savoya típusú nehézbombázóhoz hasonlítottak.” A légierő-parancsnokság július 8-i jelentése a ledobott bombák számát 28–30-ra teszi, a gépekről pedig a sárga jelzés mellett azt írja, hogy a JU-86-hoz voltak hasonlóak.

A bombázás napján készített jelentésekből kiderül, hogy a szemtanúk megfigyelései a repülés irányát, a támadó gépek számát és típusát illetően eltérnek egymástól. Abban azonban meg egyeznek, hogy sárga jelzéssel voltak ellátva, felségjelüket nem lehetett megállapítani, és német, illetve olasz gépekhez hasonlítottak. Az orosz gépekről jelentő ügyeletes tiszt nem volt szemtanú, az „utólag beérkezett jelentés” viszont semmiféle forrásra nem hivatkozik, ami a gyakorlat ellenkezik, ezért hitelessége legalábbis megkérdőjelezhető.

A bombázás körülményei: a helyszín, az időpont és a célok kiválasztása olyan ismereteket igényeltek, amelyek egyértelműen arra utalnak, hogy az akciót a magyar katonai vezetés némely felelős tényezőjének tudtával és közreműködésével szervezték meg és hajtották végre. A bom-

bázás végrehajtói a helyszínt és az ottani körülményeket illetően pontos ismeretekkel rendelkeztek, s ennek megfelelő tervszerű pontossággal cselekedtek. Kassa akkori határ menti fekvése lehetővé tette, hogy az álcázott gépek csupán néhány percig tartózkodjanak a magyar légterben, ami szinte teljesen kiküszöbölte a lelövétést vagy a leleplezés veszélyét. Az akcióra olyan időpontban került sor, mikor repülési szünet volt a repülőakadémián, tehát magyar gépek feltűnésével nem kellett számolni. A célpontokról pedig tudni kell, hogy a VIII. gépvontatású légvédelmi tüzérsztály laktanyája üres volt, a 23. tábori tüzérsztály laktanyájában pedig csak a parancsnoki épület és az istálló szenvedett károsodást. Nem kapott viszont találatot a vasútállomás és a vasúti híd, amelyek rombolása legalábbis időlegesen zavart okozhatott volna a csapatok fölvonulásában.

Ezek a tények kétségtelenné teszik, hogy tudatos, tervszerűen előkészített és végrehajtott provokáció zajlott le Kassán 1941. június 26-án. A kutatásnak, megbízható források hiányában még nem sikerült pontosan, személyre szólóan tisztázni: kik szervezték meg és hajtották végre a provokációt. Újszászy István vezérőrnagy, a VKF 2. osztály, majd az Államvédelmi Központ volt vezetője a nürnbergi perben, a Nemzetközi Katonai Törvényszékhez írásban benyújtott vallomásaiban László Dezső vezérőrnagy, hadművelleti csoportfőnököt és C. H. Futterer légügyi attasét nevezi meg a provokáció értelmi szerzőiként. Sajnos, a háborús bűnösök perében egyiküket sem hallgatták ki erre vonatkozóan. Rudolf Bamler egykori német hírszerző tiszt szerint a támadást az Abwehr szervezte meg Tiso elnök tudtával és beleegyezésével, s a felségjelzés nélküli gépek szlovák repülőterről startoltak. Közléséből értesülésének forrása nem derül ki és az sem, hová távoztak a gépek a bombázás után. Már a provokációt követő napokban és a közelmúlt vitáiban is felszínre kerültek más feltevések is, de a kérdés végleges tisztázásához megnyugtató módon ezek sem járultak hozzá.

Az azonban teljes bizonyossággal állítható, hogy nem szovjet gépek voltak a bombázók. A Szovjetuniónak nem állt érdekében támadóinak számát szaporítani, egyébként is egy ilyen lépés szöges ellentétben állt volna az eddig alkalmazott politikájával. A jelentékeny veszteségeket szenvedett szovjet légierő gépei élethalálharcuk közben abbahagyták a német repülők üldözését a magyar határnál. Éppen június 26-án reggelről is ilyen esetet jelentett a vezérkarnak a VIII. hadtest. A szovjet gépek felségjele eddig minden esetben pontosan fölismerhető volt.

Kétségtelen tény viszont, hogy a kassai bombázás hírére szinte teljes készenlétben várta a magyar katonai vezetés, és nyomban mozgásba lendült az első, ismeretlen repülőgépekkel végrehajtott akcióról beérkezett jelentés után. Werth és Bartha anélkül, hogy elrendelték volna az esemény kivizsgálását, azonnal a kormányzóhoz siettek és orosz bombázásra hivatkozva elnyerték hozzájárulását a hadüzenethez. Közben 16.45-kor – vagyis alig két órával a jelentés vétele után – a VIII. és IX. közfeldelderítő repülőszázad, valamint a tapolcai 4/II. bombázóosztály már megkapta a parancsot: másnap hajnalra készüljön fel „válaszbombázásra” kijelölt szovjet határ menti célok ellen. A 14 óra után sorra elrendelt légiriadók még tartottak, amikor Werth és Bartha közölték Bárdossyval a kormányzó döntését. Ebben a légkörben ült össze a minisztertanács. A két katonai vezető lemondással fenyegetőzve érvelt a hadba lépés szükségessége mellett, s Bartha hathetes villámháborúról szóló „szakvéleménnyel” győzködte minisztertársait. Csupán Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter adott hangot fenntartásainak, s a minisztertanács megszavazta a hadba lépést. S lám, miután a határozat megszületett, megszűntek a légiriadók, a csend és nyugalom visszaköltözött a magyar légterbe.

Másnap Bárdossy egyszerű bejelentésben tudatta a parlamenttel a hadiállapot beálltát, melyet a képviselők vita nélkül tudomásul vettek. Az uralkodó körök a német hadsereg eddigi villámháborús sikereinek – és a katonai vezetők véleményének hatása alatt – annyira meg voltak győződve a Szovjetunió elleni háború gyors lefolyásáról, hogy teljesen figyelmen kívül hagyták a hadsereg állapotáról szerzett rossz tapasztalatokat és az ország hadviselési képességének szűk korlátait. A vezérkar főnöke 1941. áprilisi értékelésében állapította meg: „A honvédség hathónapos háború viselésére – ami már korábban megállapított követelmény volt – jelenleg nem alkalmas és még a fejlesztés után sem lesz az.” Az 1941 őszéig 24 000 tiszt és 600 000 légénység állományra tervezett hadi hadrendről megjegyezte: „Hadrendünk mélységi tagozása a szélességi fejlesztéssel szemben lényegében nem fejlődött. . . A pótalakulatok ruházattal és felszereléssel nincsenek ellátva, s így eredményes kiképzésről és nevelésről szó sem lehet.” A katonai vezetés azonban az eddigi kedvezőtlen tapasztalatok ellenére is bízott benne, hogy a németek segíteni fognak a hadsereg korszerűsítésében, ezért kardoskodott a hadba lépés mellett.

A belépést nem tudták megakadályozni az ország semlegességének megőrzésében érdekelt

politikai, társadalmi erők. A hadba lépés ugyanis – az uralkodó körök elvakult szovjetellenessége mellett – a revíziós politika logikus következménye volt, s ezt a politikát a legális baloldali ellenzéki pártok is elfogadták. Ezért nem tudtak hatékonyan föllépni ennek a területgyarapodást eredményező politikának szükségszerű velejárója, a német befolyás uralkodóvá válása ellen, amely az ugyancsak ellenzéki szélsőjobboldali pártok helyzetét erősítette Magyarországon. Az adott körülmények között az uralkodó osztályok egészének szovjetellenessége és az elért területgyarapodások megőrzésére irányuló törekvése arra ösztönözte a kormányt, hogy ne maradjon le Románia és Szlovákia mögött a Hitler kegyeiért folyó versengésben. Ez a vágy minden más megfontolásnál erősebbnek bizonyult, s végzetzerűen vezetett el a Szovjetunió elleni hadba lépésig.

A dölgozó tömegek értetlenül, de alapjában passzívan fogadták a hadüzenet híreit. Nem tartották ellenségüknek a Szovjetuniót, nem érezték saját ügyüknek a háborút, de nem is léptek föl ellene. Figyelmüket döntően a belső bajok, a

szociális helyzet, a szociális gondok és a megélhetési viszonyok kötötték le, s a hadba lépés így váratlanul, politikailag fölkészületlenül érte őket. A tömegek passzivitásának irányába hatott az intézményesített terror, amely a munkásosztály forradalmi erőit rendszeresen tizedelte, a szélsőjobboldal politikai nyomása és a német villámháborús sikerek együttes hatása is.

Értetlenül és eszmei, politikai szempontból fölkészületlenül érte a hadba lépés híre a katonák tömegeit is. A hádseregben folytatott nevelés éle eddig a szomszéd népek ellen irányult, a propagandaiban a Szovjetunió eszmei ellenfelként szerepelt, nem volt konkrét háborús célpont. A katonák ezért nem értették, miért kell háborúzni a jószomszédként megismert Szovjetunió ellen, fegyvertársként olyan államokkal, amelyek az elért területgyarapodásokat veszélyeztetik, s velük szemben még további követelések is fönnállanak. Ezért a katonák tömegei nem érezték a maguk ügyének a háborút. Nem lelkesedtek érte, kényszerből harcoltak, s ezen a propaganda minden erőfeszítése sem tudott változtatni, mint azt a későbbi események bizonyítják.

A KÁRPÁT-CSÓPORT MEGALKULÁSA ÉS HARCTEVEKÉNYSÉGE (1941. JÚNIUS 30. – JÚLIUS 8.)

A vezérkar főnöke június 26-án adott utasítást a VII. hadtest (8. határvadászdandár, 11. hegyi dandár) és a gyorshadtest (1. 2. gépkocsizó dandár, 1. lovasdandár) mozgósítására, s a magasabb egységeket Kárpát-csoport néven Szombathelyi, Fereni altábornagy parancsnoksága alá rendelte. A 8. határvadászdandár erői zömével Volócánál, részeivel az Uzsoki- és a Tornyai-hágónál, az 1. hegyidandár pedig Körösmezőnél, illetve Tiszabogdánynál és a Pantir-hágónál vonult fel. Az 1. gépkocsizó dandár Budapestről, Száldobos-Huszt-Felsőverésmart, a 2. gépkocsizó dandár Munkácsról, Tiszabörkút-Visóvölgy, az 1. lovasdandár pedig Nyíregyházáról, Kolozsvárról, és Szilágyssomlyóról Máramaros sziget-Técső körzetbe összpontosult.

A mozgósítást elég sok hibával hajtották végre. A bevonuló tartalékosok egy része és a gyorshadtesthez behívással igénybe vett több polgári gépjármű is csak a hadműveleti területen érte utol az alakulatát. A csapatok menetkész állapotba helyezése a bevonulások elhúzódása és felszerelési hiányosságok miatt nehézségekbe ütközött. Szombathelyi altábornagy ezért két nap haladékot kért a támadás megindítására. A Körösmezőre áttelepült hadtestparancsnokságon

gazdasági helyzet, a szociális gondok és a megélhetési viszonyok kötötték le, s a hadba lépés így váratlanul, politikailag fölkészületlenül érte őket. A tömegek passzivitásának irányába hatott az intézményesített terror, amely a munkásosztály forradalmi erőit rendszeresen tizedelte, a szélsőjobboldal politikai nyomása és a német villámháborús sikerek együttes hatása is.

Értetlenül és eszmei, politikai szempontból fölkészületlenül érte a hadba lépés híre a katonák tömegeit is. A hádseregben folytatott nevelés éle eddig a szomszéd népek ellen irányult, a propagandaiban a Szovjetunió eszmei ellenfelként szerepelt, nem volt konkrét háborús célpont. A katonák ezért nem értették, miért kell háborúzni a jószomszédként megismert Szovjetunió ellen, fegyvertársként olyan államokkal, amelyek az elért területgyarapodásokat veszélyeztetik, s velük szemben még további követelések is fönnállanak. Ezért a katonák tömegei nem érezték a maguk ügyének a háborút. Nem lelkesedtek érte, kényszerből harcoltak, s ezen a propaganda minden erőfeszítése sem tudott változtatni, mint azt a későbbi események bizonyítják.

A KÁRPÁT-CSÓPORT MEGALKULÁSA ÉS HARCTEVEKÉNYSÉGE (1941. JÚNIUS 30. – JÚLIUS 8.)

A vezérkar főnöke június 26-án adott utasítást a VII. hadtest (8. határvadászdandár, 11. hegyi dandár) és a gyorshadtest (1. 2. gépkocsizó dandár, 1. lovasdandár) mozgósítására, s a magasabb egységeket Kárpát-csoport néven Szombathelyi, Fereni altábornagy parancsnoksága alá rendelte. A 8. határvadászdandár erői zömével Volócánál, részeivel az Uzsoki- és a Tornyai-hágónál, az 1. hegyidandár pedig Körösmezőnél, illetve Tiszabogdánynál és a Pantir-hágónál vonult fel. Az 1. gépkocsizó dandár Budapestről, Száldobos-Huszt-Felsőverésmart, a 2. gépkocsizó dandár Munkácsról, Tiszabörkút-Visóvölgy, az 1. lovasdandár pedig Nyíregyházáról, Kolozsvárról, és Szilágyssomlyóról Máramaros sziget-Técső körzetbe összpontosult.

nyec-Podolszkij, balról az Uzsoki-szoros, Skole, Kalus, Bucsacs.

A terep a támadó harctevékenységnek nem kedvezett. A hágókban kiépített völgyzárak, műszaki akadályok és a lerombolt műtárgyak jelentősen lassították az előnyomulást. A hágókon túli területet 300–400 méter magas dombok teszi változatossá a Zbrucs folyóig, onnan tovább már csak 200 méteres emelkedők találhatók. A hosszú és szélesen lenyúló kiemelkedéseket élesen megszakító folyók sűrűn átszeldelték a terepet. A folyók általában mélyek és meredek medrűek, számos kanyarral, amelyek kedvező lehetőségeket biztosítottak a szovjet csapatok számára az ellenség előnyomulását gátló hídfők képzésére. Komoly nehézségeket okozott a közlekedési hálózat kiépíthetlensége is.

A 8. határvadászdandár (10., 25. határvadász-, 1., 2. hegyi-, VIII. kerékpáros zászlóalj) Rakovszky György vezérőrnagy parancsnoksága alatt, június 28-án kezdte meg az előnyomulást a Viszkovi- és a Vereckei-hágón át. A szovjet Délnyugati Front 12. hádseregének alárendeltségébe tartozó gyenge határvédelmi alakulatok lépcsőzetesen vonultak vissza, s az első napokban csupán a Beszkid-alagút előtt és Viszkovnál fejtettek ki komoly ellenállást. A határ átlépésének napján, június 28-án kelt a dandár első veszteségi kimutatása, amely két halottat és három sebesültet említ a 25. határvadász-zászlóaljból. Minden bizonnyal ők voltak a Szovjetunió elleni támadás első magyar katonaáldozatai. Egyikük adatait megőrizték a dokumentumok: Bohács Imre nemeskossuthi lakos, akit hamarosan követtek a többiek. A szovjet utóvédek helytállása következtében a 10. határvadász-zászlóalj pl. Viszkovnál három napon keresztül nem jutott előre, s az összecsapásokban több mint 30 százalékos veszteséget szenvedett. Az események hatása alatt Szombathelyi altábornagy újlag elrendelte: „... a csapatok feladata csupán a visszavonuló szovjet erők követése, az előnyomulást erőszakolni nem kell.” A dandár zászlóaljai június 30-án a Viszkov-Skolé szakaszt érték el.

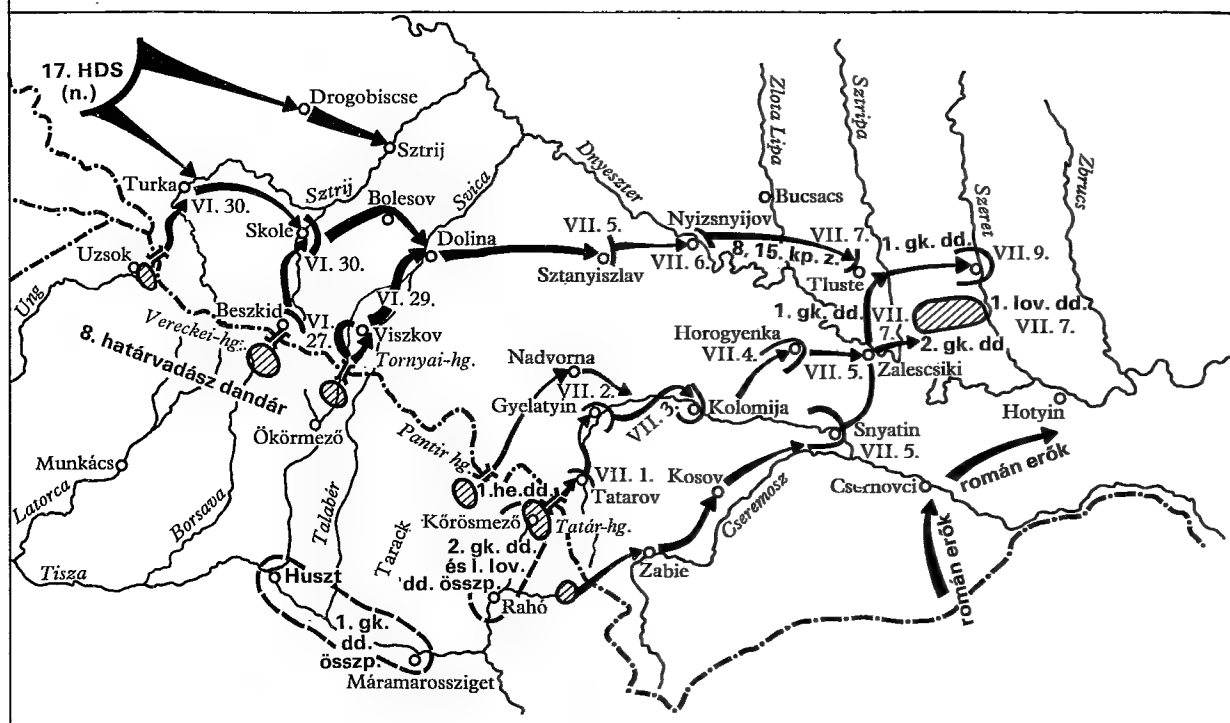
Ezen a napon Huszt-on megalakult a Kárpát-csoport parancsnoksága, és intézkedett a július 1-én indítandó támadásra. E szerint a támadó csoportosítás első lépcsőjében a megerősített 1. hegyidandár már csapást a Tatár-hágón keresztül Kolomija általános irányban. A második lépcsőt a 2. gépkocsizó dandár képezi. Az 1. gépkocsizó dandár július 2-án, az 1. lovasdandár 4-én lép ütközetbe, a 8. határvadászdandár ezalatt a Dolina, Kalus menetvonalon nyomul előre, Sztanyiszlavnál csatlakozik a főerőkhöz és biztosítja annak bal szárnyát.

Felkl Jenő vezérőrnagy megerősített 1. hegyidandára (3., 4. hegyi zászlóalj, 2., 3., 11., 26. határvadász-zászlóalj, V., VIII., 105. légvédelmi tüzérosztály) július 1-én 7.00-kor indította meg a támadást Körösmezőről Jablonica, Mikulicsin irányában, a Tatár-hágón át. A hágó körzetét a szovjet csapatok előzőleg kiürítették, ezért az első napokban harcérintkezésre nem került sor. A Gyelatyinig lerombolt műút és a felrobbantott hidak miatt azonban az előnyomulás igen lassú volt, s a gyenge műszaki ellátottságú dandár a helyreállítással nehezen boldogult. Miklós Béla tábornok, meg akarva gyorsítani főerőinek kibontakozását, az 1. hegyidandárt leparancsolta a műútról, s helyébe 13.00-kor előrevonta a 2. gépkocsizó dandárt. Az 1. hegyidandárnak a műúttól keletre, a Hoverla-magaslaton kellett tovább haladnia a Prut völgyében.

A 2. gépkocsizó dandár (4., 5., 6. gépkocsizó zászlóalj, 11. harcokcsi-, 12. kerékpáros zászlóalj, 2. felderítő-zászlóalj, 2. gépkocsizó tüzérosztály) Vörös János vezérőrnagy parancsnoksága alatt július 3-án elérte Gyelatyint, másnap este Kolomiját, majd 5-én súlyos helység harcban elfoglalta Horógyenkát. Zalescsiki előtt egy ezred erejű szovjet utóvéd megállította a dandár előnyomulását, s a községet mindaddig védte, amíg a visszavonuló főerők befejezték az átkelést a Dnyeszter mögé és felrobbantották a két hidat. A magyar csapatok július 6-án vonultak be Zalescsikibe, s egy tüzércsoporttal hídfőt foglaltak a folyó keleti partján. Ugyanazon nap Nyizsnyijovnál a 8. határvadászdandár is hídfőt létesített a Dnyeszteren. A dandár nagy nehezen leküzdötte Viszkovnál a szovjet ellenállást, majd a gyorshadtest parancsnokának július 2-i intézkedésére 4-én és 5-én Dolinát elérve felzárkózott a hadtest bal szárnyához. Innen július 6-án Sztanyiszlavig nyomult előre, kerékpáros csoportja pedig Nyizsnyijovnál átkelt a Dnyeszteren.

Ez idő alatt az 1. hegyidandárt az utak helyreállítása kötötte le. A rombolások következtében ugyanis a gyelatyini műúton napokon át torlódás keletkezett, a csapatok menetüteme minimálisra csökkent, a forgalom szabályozás szinte csődöt mondott. A június 6-i jelentés megállapítja: „A forgalom a Tatár-hágón túl teljesen megbénult, mert a menetfegyelem teljes híjával közlekedő csapat- és vonatrészek az akadályok előtt kettő-három soros járműoszlopra torlódnak. Vannak olyan vonatrészek, melyek két napig meg sem tudnak mozdulni a torlódásban.” A helyzet alakulása a csapatokkal az összeköttetést nagyon megnehezítette és súlyos zavarokat okozott az utánpótlásban. Július 6-án a 2. gépkocsizó dandárhoz már repülőgépeken kellett

A KÁRPÁT-CSOPORT ELŐNYOMULÁSA 1941. július 7-ig

lőszert előreszállítani, s vonatának lemaradása miatt az 1. hegyidandár is repülőgépeken kért élelem-utánpótlást. A torlódás miatt lelassult a gyorshadtest kibontakozása.

Július 7-én Szombathelyi altábornagy a 8. határvadászdandár kerékpáros csoportját előrevert osztagként Tluste irányában alkalmazta, átkelőhelyek birtokbavételére a Szeret folyón, továbbá felderítésre a Zbrucs folyóig. Ezzel igyekezett megkönnyíteni a gyorshadtest dandárjainak átkelését a Dnyeszteren, a Zalescsikinél ellenálló szovjet csapatok hátát fenyegetve. A kerékpáros csoport a kora délutáni órákban elérte Tlustét, felzárkózott a Szeretre, és Lisovcénál átkelt rajta. A 2. gépkocsizó dandár ugyanaznap kelt át a folyón és estére zömével elérte Borscov–Korolovka körzetét. Major Jenő vezérőrnagy 1. gépkocsizó dandára (1., 2., 3. gépkocsizó, 9. harckocsi-, 10. kerékpáros 1. felderítő-zászlóalj, 1. gépkocsizó tüzérosztály) ugyancsak 7-én kelt át a Dnyeszteren Mihalce térségében, majd felzárkózott a Szeret vonalára. A gyorshadtest harmadik lépcsőjében előremozgó 1. lovasdandár (3., 4. huszárezred, 13., 14. kerékpáros zászlóalj, 1. lovas tüzérosztály, 3. gépkocsizó tüzérosztály, 1. páncéloszászlóalj) Vattay Antal vezérőrnagy parancsnoksága alatt ezen a napon Gyelatyinba összpontosult. Az 1. hegyidandár

még mindig az utak helyreállítását végezte a Prut és Cseremosz közötti térségben.

1941. július 8-án, a Dnyeszter elérésével lezárult a magyar csapatok tevékenységének első szakasza. Ebben az időszakban a Kárpát-csoport működése nem befolyásolta az események kimenetelét. A csapatok későn és hiányosan érték el a menetkészültséget, lelassult felvonulásuk a Tatár-hágón keresztül, a szovjet csapatok által végrehajtott rombolások következtében.

A helyzetet egy július 5-én kelt jelentés így jellemzi: „1. A kivonuló csapatok igen nagy, harckészséget gátló hiányokkal indultak el. A VI. kp. zlj. pl. sem lőszert, sem üzemanyagot, sem gazd. hivatalt nem tudott magával vinni. A 4-ik hgy. zlj. emberei holmijukat zsebükben viszik. 2. Az ellátó szervek működésüket csak 5-én kezdték meg, akkor is csak részben. 3. Egészségügyi helyzet: az egészségügyi intézetek késedelmesen vonultak be. A VIII. lgv. tü-oszt. teljesen egészségügyi anyag nélkül érkezett. A 2. gk. dd. harcba lépésekor még nem rendelkezett egészségügyi intézettel. 4. Gk. üza. és utánpótlási helyzet: A gk. anyag nagyrészt leromlott gumibroncsokkal rendelkezik. Utánpótlásra Kőrömezőről csak egyetlen vasútvonal áll rendelkezésre, az is szűk, teljesen rossz állapotban van

(rombolások) és gys. csapatokkal túl van zsúfolva. Kétirányú forgalom lehetetlen . . . 6. A torlódásokkal szemben a Kárpát-csop. úgyszólván tehetetlen. 7. Szükség lenne személyirányító álls. felállítására, mert szakadatlanul jönnek későn bevonuló és lemaradt emberek és gk.-ik, akik a pságokat zavarják . . .”

A jelentésben jelzett állapotok jól érzékeltetik, milyen volt a legkorszerűbbnek tekinthető csapatok helyzete egy héttel azután, hogy a Kárpát-csoport megkezdte a visszavonuló szovjet csapatok követését a határ átlépése után.

A helyreállítási munkálatok az 1. hegyidandárt hamar kikapcsolták a harccselekményekből, s a Viszkovnál napokig veszteglő 8. határvadászdandár sem tudott hatékonyan beleszólni az események alakulásába. A 2. gépkocsizó dandár viszonylag gyorsan elérte ugyan a Dnyesztert, de épségben maradt átkelőhelyeket elfoglalnia nem sikerült. Az 1. gépkocsizó dandár és a lovasdandár pedig egyáltalán nem vett részt a harccselekményekben.

A magyar csapatok nem tudták megzavarni a szovjet erők visszavonulását, s bár Szombathelyi és Miklós tábornokok parancsai minden esetben bekerítésre irányultak, ezt a célt egyszer sem sikerült elérni. A szovjet Délnyugati Front csapatai a német támadás első napján 10–15 kilométert visszavonultak ugyan, de a későbbiekben szívós védelmi harcokkal elkerülték a bekerítést

és lelassították az előnyomulást. A német–magyar katonai vezetést meglepésszerűen érte a szovjet csapatok kemény ellenállása. Könnyebb és gyorsabb sikerekre számítottak. Németh József vezérőrnagy, a „Dél” hadseregcsoporthoz beosztott magyar összekötő írja jelentésében: „Általában az orosz vezetés eddig meglepően ügyesen dolgozott . . . Nagyszámú, jól vezetett és erőteljes ellenakciók jellemzik a visszavonulási harcokat. Különösen váratlan az orosz csapatok rendkívüli szívóssága mind a támadásban, mind a védelemben . . . Fogoly aránylag kevés van, mert az oroszok végsőkig harcolnak. Jellemzésükre szolgáljon, hogy még üzemképtelenné vált harckocsikat is védenek.” Egy korabeli feldolgozás megállapítása: „ . . . hiába kerestük állandóan egy hatalmas hadsereg fejtelenné visszavonulásának nyomait, egy pár elhagyott puskán, egy-két ágyún kívül egyelőre egyebet nem találtunk.”

Ezek a megállapítások jól érzékeltetik azt a helytállást, amely a szovjet csapatok tevékenységét jellemezte a kényszerű visszavonulás időszakában.

A rendkívül kedvezőtlen hadászati-hadműveleti helyzetet nem tudták megváltoztatni, de már ebben az időszakban bebizonyították, hogy a Szovjetunió ellen nem lehet eredményt elérni a korábban mindig bevált villámháborús recept szerint.

A GYORSHADTEST HARCAI A „DÉL” HADSEREGCSOPORT ALÁRENDELTSÉGÉBEN (1941. JÚLIUS 9.–NOVEMBER 6.)

A magyar csapatok eddigi szereplése arra indította a „Dél” hadseregcsoporthoz, hogy megbeszélje további alkalmazásuk módját Németh tábornokkal. Július 6-án azt javasolták, hogy a határvadász- és a hegyidandár maradjon le megszálló feladatokra, a gyorshadtest pedig kellő megerősítés után vegyen részt a további hadműveletekben. Németh tábornok ezt jelentette a vezérkarnak, s a javaslat kedvező fogadtatása után Rundstedt vezértábornagy még aznap hivatalosan kérte Werth vezérezredest: a gyorshadtestet további alkalmazásra adja át a hadseregcsoporthoz közvetlen alárendeltségébe; az 1. hegyi- és a 8. határvadászdandárt pedig a Szeret és a Zbrucs folyó elérése után vonja ki az arcvonalból megszálló feladatok ellátására, a Kárpátok és a Dnyeszter által határolt területen. Werth július 7-én a kívánságnak helyt adott, s 9-én 0.00-tól a VIII. és 15. kerékpáros zászlóaljjal megerősített gyorshadtestet korlátlan felhasználásra a

„Dél” hadseregcsoporthoz alárendeltségébe utalta.

Rundstedt a gyorshadtest eredeti feladatán (a német 17. hadsereg jobb szárnyának biztosítása) nem változtatott, csupán kiegészítette azzal, hogy a felderítő részek az üldözést folytassák egészen a Kalus folyóig, s a hadtest zöme zárkózik fel Kamenyec-Podolszkij körzetébe és tőle északra.

A feladat végrehajtását a 2. gépkocsizó dandár kezdte meg, amely a gyorshadtest jobb szárnyán a Zbrucs folyón átkelve nyomult előre Kamenyec-Podolszkij felé. Tőle balra az 1. gépkocsizó dandár célja Dunajevci elérése volt. Az 1. lovasdandár a második lépcsőben július 10-én Zalescsikinél kelt át a Dnyeszteren. Július 12-én a két gépkocsizó dandár, a szovjet utóvédek szörvénnyel szembeállását leküzdve elfoglalta Kamenyec-Podolszkijt és Dunajevcit.

A gyorshadtest anyagi ellátottsága a Kárpát-csoportból való kiválás után sem javult, sőt rossz-

szabodott. Az esőzések okozta áradás elsodorta a Felső-Tisza völgyében szükségeszközökkel helyreállított átjárók nagy részét, ezért a vonat-alakulatok minduntalan elszakadtak a csapatoktól. Az utánpótlás továbbra is csupán légi úton volt megoldható, de igen alacsony szinten. A helyzet azt eredményezte, hogy pl. július 9-én a gyorshadtestnek összesen két javadalmazás löszere volt, élelmiszer-tartalékkal pedig alig rendelkezett. Különösen súlyosan érintette a csapatokat a gépjárművek rossz állapota. A hadtestparancsnokság már július 3-án azzal az indoklással kérte a vezérkart a VI. és VIII. kerékpáros zászlóalj hazaszállítására, hogy gumihány és gépkocsijainak üzemképtelensége miatt tovább nem alkalmazhatók. Az erősen elhasznált tehergépkocsikból csak 40–50 tonna szállítására képes oszlopokat lehetett összeállítani. A rendszeresített motorkerékpárok háromnegyed része hiányzott a hadrendből. Az egyik jelentés szerint: „... a gyorsht. sávjában az utak mindentelleg vannak szórva üzemképtelenné vált, leállt és tehetetlen gépkocsikkal ... a gyorsht. vonatában a legkülönbözőbb típusú, alakú, rákfelületű és sokszor egész rozoga gépkocsikkal találkozok az ember, melyeket kár volt kiküldeni a hadszíntérre; mert többet vannak javítás alatt, mint üzemben. A szemem ezen felül az is bántja, hogy a behívott tehergk.-k a legfantasztikusabb feliratokkal mozognak a hads. körletben. (Elida crème, Zwack likőr, Hattyú szappan, Kohn Mór stb.)” Az utánpótlást végző gépkocsik a jelentés szerint átlagosan 40 százalékos értékűek voltak, s a rossz útvizonyok következtében az érték további rohamos csökkenésével kellett számolni.

A magyar vezérkar a „Dél” hadseregcsoport segítségét kérte a problémák megoldásához. Németh tábornok, összekötő július 12-én jelentette is, hogy a németek vállalják az élelmezést, az üzemanyag-ellátást, a közepes űrméretű lövegek löszer-utánpótlását, a német hadseregben is rendszeresített típusú fegyver- és gépkocsi-alkatrészek javítását és pótlását. A gépkocsijavító szolgálatot azonban nem tudják ellátni.

Kamenyec-Podolszkij és Dunajevci elfoglalása után, a gyorshadtest parancsnoka a gépjármű-állomány leromlott állapota miatt, technikai pihenőt rendelt el a két gépkocsizó dandár számára, s az üldözés folytatására a lovasdandárt vonta előre.

Ezekben a napokban a „Dél” hadseregcsoport parancsnoksága, a Kleist tábornok vezette 1. páncéloscsoport sikeres előretörésének eredményeként, Kijev gyors elfoglalására számított. Rundstedt vezértábornagy a kialakult helyzetet a Délnyugati Front főerőinek Vinnyica körzeté-

ben történő bekerítésére és szétzúzására akarta felhasználni. Ezért az 1. páncéloscsoporttal tovább erőszakolta a támadást Kijev ellen és töledre, egyidejűleg a német 11., s a román 3. és 4. hadseregnek elrendelte: a Dnyeszteren átkelve Mogiljov-Podolszkij-Zsmerinka irányába csapat mérve, a Bugon túl, Gajszin térségében vegyék fel a kapcsolatot a páncéloscsoport erőivel. A 6. és 17. hadsereg feladatát minél nagyobb szovjet erők lekötésében és megsemmisítésében szabta meg; frontális támadással. A gyorshadtestet hadseregcsoport-közvetlenként tervezte alkalmazni az 1. páncéloscsoport kötelékében, előrevonva északra, Sztaro-Konsztantyinovka területére. Ez utóbbi elhatározását azonban megváltoztatta a 17. hadsereg parancsnokának előterjesztésére. Stülpnagel gyalogsági tábornok ugyanis arra hivatkozva, hogy hadseregének feladatai jelentősen megnövekedtek, és a gyorshadtest északi irányú eltolása az egész előnyomulási terület átvágása és az utánpótlási útvonalak megváltozása miatt nagy nehézségeket okozna, kérte a gyorshadtest alárendelését a 17. hadseregnek. Miklós tábornok támogatta Stülpnagel javaslatát. Félte az eredetileg a Pripjaty-mocsarak déli szegélyén tervezett alkalmazástól, és nem akart nagyon elszakadni saját utánszállítási alapjától. Annak ellenére, hogy jól ismerte az anyagi-technikai nehézségeket, július 16-án jelentette: „... anyagi hiányosságok dacára a m. kir. gyorshadtest minden rábízott feladatra töretlenül készen áll.”

A „Dél” hadseregcsoport törzse örömmel nyugtázta a felajánkozást, amely mintegy válasz volt a magyar vezérkarhoz előző nap intézett kérésére, miszerint számíthat-e a hadtest leromlott gépkocsijainak pótlására, avagy továbbra is vegye figyelembe a meglevő fogyatékoságokat? Az új alárendeltségben kapott feladat azonban nem volt inyére Miklós tábornoknak. Időközben ugyanis a helyzet megváltozott. A Délnyugati Front parancsnoksága július 9-ét követően több ellencsapást mért a Zsitomirnál mélyen beékelődött német csoportosításra és egyhetes kemény küzdelemben megállította Novograd-Volinszkij-Zsitomir-Bergycsev térségében. Július közepére megghiúsult a Kijev elfoglalását célzó támadás. A 17. német hadsereg törzse az új helyzetben a gyorshadtesttel szándékozott kimélyíteni a Sztalin-vonalon tört rést Bar térségében. Ez a feladat a gyorshadtest dandárjainak egymástól való elszakításával és az előnyomuló csapatok összezsúfolásával járt, ezért Miklós tábornok kérte, hogy a hadtest számára jelöljenek ki külön útvonalat a hadsereg jobb szárnyán. Stülpnagel a kérést elutasította, s elrendelte,

hogy az 1. gépkocsizó dandár a Barig jutott német hadtest alárendeltségébe lépve július 18-án reggel kezdje meg az előretörést Dunajevciből Bar, Sztanyiszlavcsik, Pecsarán át Brazlav felé.

Az 1. gépkocsizó dandár élei július 19-én este elérték Sztanyiszlavcsik déli kijáratát, másnap Rogozmánál részt vettek a 100. német gyaloghadosztály előnyomulását fékező szovjet erők felszámolásában, majd a zöm beérkezése után folytatták a támadást Pecsara irányába. „Ezekben a harcokban érezte meg a csapat először a géppisztolynak hiányát, a páncéltörő ágyúk és a légvédelmi gépágyúk korszerűtlen vontatását, amelyeket ezekben a harcokban kizárólag földi páncélos célok leküzdésére használtunk. Az ágyúk a magas dombhátas gabonában csak emberfeletti megerőltetéssel tudták a küzdőket követni és sokszor a küzdőktől teljesen lemaradva, önállóan vívták harcukat az oldalukba előretörő ellenséges páncélos részekkel” – írja a harcokról készített feldolgozásában az egyik zászlóalj parancsnoka.

A lángokban álló Pecsarát az 1. gépkocsizó dandár július 22-én foglalta el. A városban kellemtelen meglepetés érte az 1. gépkocsizó dandár parancsnokságát, amely egy szanatórium épületébe szállásolt be. Az épület padlásán levő víztartályban még a harcok alatt elrejtőzött négy szovjet katona, akik 24-én előjöttek rejtékhe-lyükről, és tüzet nyitottak a dandárparancsnokság beosztottaira. Tűzük nagy pánikot váltott ki, s a dandárparancsnokságnak három halott és öt sebesült veszteséget okozott. A szovjet harcosok sorra visszaverték az ellenük intézett rohamokat, halálukig védekeztek, s csak egy légvédelmi gépágyú hosszú sorozata után tudott a nagy túlerő úrrá lenni rajtuk. Ez az eset a szovjet katonák bátorsága és önfeláldozó hősiességének példázása mellett, fényt vet arra a felületességre és hanyagságra is, ami a felderítés területén jellemezte a magyar parancsnokságokat.

Ezalatt az 1. lovasdandár Zvancsikból Kuri-lovce, Murovani irányban tört előre. A beton- és fa-föld erődökből, valamint géppuskafészekből képezett Sztalin-vonalban már sehol sem talált komolyabb ellenállásra, így július 21-én 30 kilométeres előnyomulás eredményeként, minden különösebb nehézség nélkül elfoglalta Obuhovot. Itt második lépcsőbe került, utat engedve a 2. gépkocsizó dandárnak.

A két dandár eddigi „sikerei” arra készítették a német 17. hadsereg parancsnokát, hogy a továbbiakban a gyorshadtestet külön menetvonalon vesse be. A németek Uman térségében akarták bekeríteni a Délnyugati Front főerőit, ehhez a gyorshadtestnek Sargorod, Tulcsin,

majd Bersagy és Gajvoron elfoglalásával, a Bugkanyarban védő szovjet csoportosítás felszámolásával kellett hozzájárulnia.

A kijevi irányt védő szovjet csapatok szívós ellenállással igyekeztek megőrizni az összefüggő arcvonalat, megghiúsítani a bekerítésre irányuló német kísérleteket és biztosítani a szervezett visszavonulás lehetőségét a Dnyeper mögött kiépített védelmi vonalba. Az előnyomuló 2. gépkocsizó dandár a sorozatos ellenlökések miatt csak július 23-án érte el Tulcsint. Helyzete a következő napokban egyre nehezebbé vált. Kirnyaszovka, Trosztanyec, Gorgijevka, Legkovka területén súlyos harcokba keveredett. Gorgijevkánál július 27-én egy ezred erejű ellenlökés meglepésszerűen érte a sártengerben nehezen kibontakozó zászlóaljakat. A dandár jobb szárnyát a szomszédos román csapatok lemaradásuk miatt nem tudták biztosítani. A pecsarai harcok területéről előrenyomuló 1. gépkocsizó dandár még nem segíthetett, mert az erősen felázott talajon ökörvontatással csak lassan tudott haladni. Nem jöhetett számításba az 1. lovasdandár sem, amely ez időre loállományának mintegy felét már elvesztette, harckocsijainak és páncélgépkocsijainak jelentős részével együtt, pedig alig vett részt harccselekményekben. A délről átkarolás veszélyének kitett 2. gépkocsizó dandárt végül is a 11. harckocsi-zászlóalj és az 1. lovas páncéloszászlóalj bevetése mentette meg. A dandár a szovjet csapatok visszavonulása után folytatta előrenyomulását, és július 29-én ért Bersagyra, ahol néhány napot pihent.

Az eddigi igénybevétel oly nagy mértékben kifárasztotta a gyorshadtestet és elhasználta az anyagot, hogy Dálnoki Miklós Béla tábornok hosszabb pihenőt tartott szükségesnek, sőt csapatai kivonásának gondolata is foglalkoztatta. Augusztus 3-i jelentésében megállapította: „A gépkocsianyag karbantartására kellene 8–10 nap. Hadműveleti szünetet, pihenést anyagkarbantartás és az utánszállítás felzárkózása miatt kértem. . . A kerékpárosok szíve, tüdeje tönkre van. 32 napja pihenő nélkül tart az előnyomulás. A kerékpár és gépkocsianyag gyökeres javításra szorul. A pótlást és a vonatot be kell várni, mert 200 km-re elnyúlva hátul van.” Makray alezre-des, a „Dél” hadseregcsoport-parancsnoksághoz vezényelt új összekötő nem továbbította, illetve visszavonta Miklós Béla felterjesztését, és saját jelentéseiben más képet adott a csapatok állapotáról. A gyorshadtest kivonása ellen pedig azzal érvelt, hogy ebben az esetben „... végérvényesen szeretett szomszédaink nívójára súlylyednénk megítélés szempontjából.” Ez a presztízserv hatott. Werth vezérkari főnök nem

engedélyezett pihenőt, a gyorshadtestnek tovább kellett folytatni az előnyomulást.

Bersagy elérése után az 1. gépkocsizó dandár a gyorshadtest első lépcsőjeként nyomult Gajvoron felé. A szovjet csapatok azonban Brazlav, majd Gajszin irányba kitértek az átkarolás elől, a Bug-kanyarban csupán 2000 fő szorult gyűrűbe. Az 1. gépkocsizó dandár július 30-án kelt át a Bugon Gajvorontól délre, s Pervomajszk irányába támadt tovább. A várost el kellett foglalnia és tartani az 1. páncéloscsoport beérkezéséig. A „Dél” hadseregcsoport parancsnoksága ezzel a csapással akarta megakadályozni, hogy a szovjet csapatok a városon át déli és keleti irányba visszavonulva kivonják magukat a bekerítésből.

Az 1. gépkocsizó dandár augusztus 2-án megközelítette Pervomajszkot, „... ahol úgy a város felől, mint D-ről a Bug-kanyarból, a hadjárat folyamán eddig tapasztalt legnagyobb ellenállásba ütközött”. A 6. és 12. szovjet hadsereg erőinek egy része még a város eleste előtt harcolva visszavonult déli irányban, a többi magasabbegység azonban az elkésve engedélyezett visszavonulás miatt Umanynál az 1. páncéloscsoport gyűrűjébe került. Az 1. gépkocsizó dandár augusztus 5-én foglalta el Pervomajszkot, majd előrenyomult Konsztantynovkáig, ahol az 1. páncéloscsoport alárendeltségébe került. A körülzárt csapatok napokig rendkívül hevesen küzdöttek, hogy felszakítsák a gyűrűt. A gyorshadtest parancsnoka a vasalási pihenőn levő 1. lovasdandárt a Bug északi partja mentén biztosításra rendelte déli irányban, s feladatául adta a mélység védelmét is a várható felmentési kísérletek ellen. Augusztus 9-én egy szovjet csoportosítás Golovanevszknál áttörte a német 4. hegyihadosztály arcvonalát, és déli irányban igyekezett kivonni magát a bekerítésből. Az 1. lovasdandár északnak kanyarodva útját állta ugyan ennek a csoportosításnak, de kitörését nem tudta megakadályozni. Más csoportok észak felé törtek ki, zömüket azonban Novoarhangelszktől nyugatra és délnyugatra ismét körülzárták.

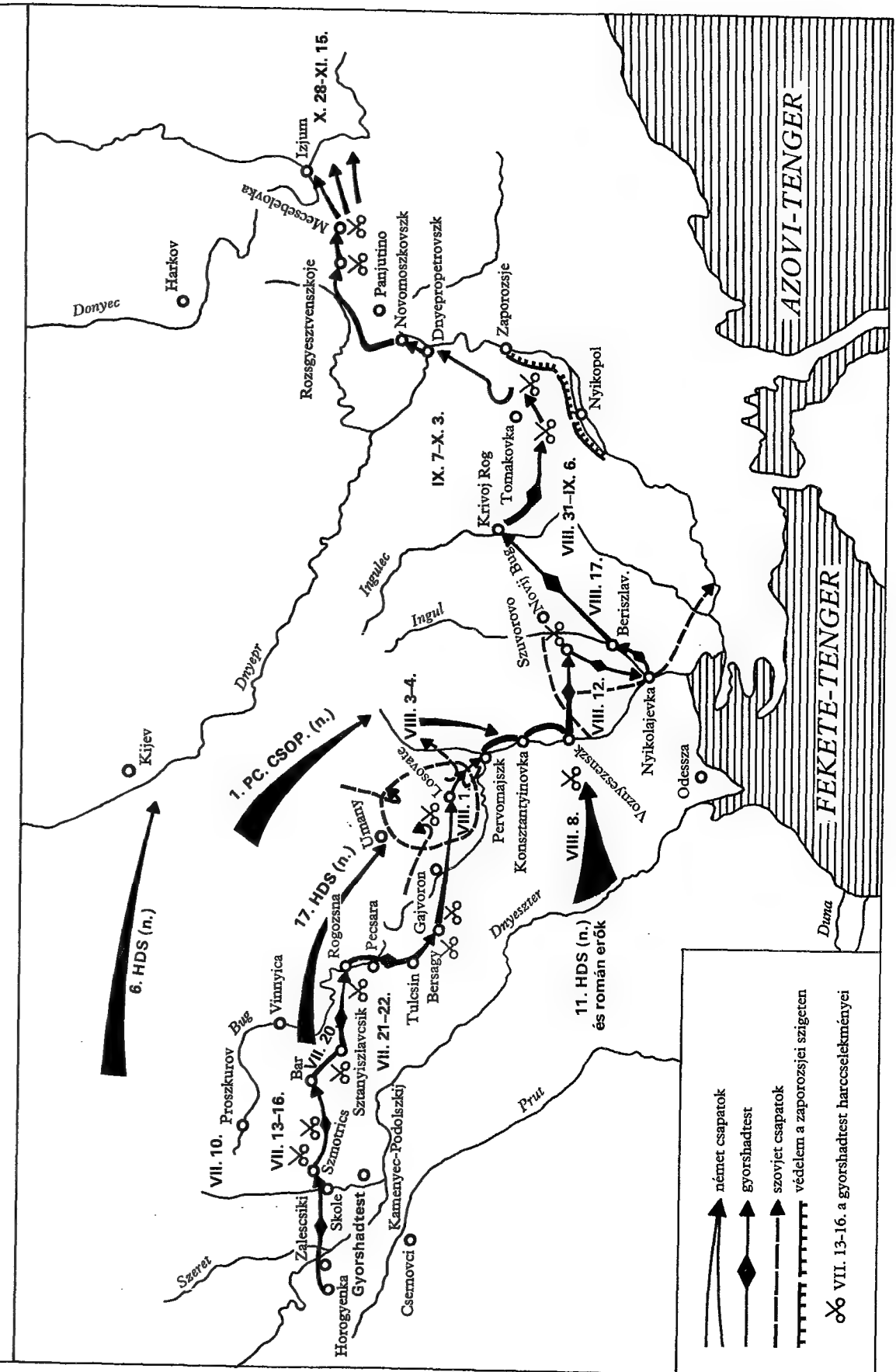
Az umanyi csata befejeződésének idejére a „Dél” hadseregcsoport 6. hadserege a kijevi hídfőben és attól északra védő szovjet csapatokat támadta. Az 1. páncéloscsoport részeivel kijutott a cserkasszi szovjet hídfőhöz, elfoglalta Krivoj Rogot, Nyikopolt, a Zaporozsjéra vezető Dnyeper-hidakat és Dnyepetrovcsk felé folytatta a támadását. Egy gépesített hadosztály előnyomulásban volt Nyikolajev irányában. A 17. hadsereg felzárkózott a Szinyuha folyóra, a 11. hadsereg és a román erők pedig Odessza felé nyomultak előre. Az 1. páncéloscsoport az

alárendelt gyorshadtestet a XLVIII. páncélos-hadtesttel együttműködésben Nyikolajev elfoglalására és a 9. szovjet hadsereg visszavonulási útvonalainak elvágására tervezte alkalmazni. Erre irányult a német 11. hadsereg támadása is. A Dnyepert elért német csapatok célja az volt, hogy a Déli Front szárnyaira és hátába mért csapásokkal szétzúzzák erőit.

Kleist tábornok a Nyikolajev elleni támadáshoz Konsztantynovka, Vozneszenszk körzetébe vonta össze a gyorshadtest 1. és 2. gépkocsizó dandárját. Az előnyomulásra 35 kilométeres sávot jelölt ki a számukra a Bug és Ingul folyók közötti, elaknásított terepen. A kapott parancs értelmében a 2. gépkocsizó dandár augusztus 11-én kezdte meg az előnyomulást Vozneszenszkből Novaja Odessza, az 1. gépkocsizó dandár pedig Konsztantynovkából Nyikolajev felé. Ugyanezen a napon az 1. lovasdandár Pervomajszkból indult el és 200 kilométeres menet után augusztus 13-án felzárkózott az 1. gépkocsizó dandár bal szárnyára. Azt a feladatot kapta, hogy biztosítsa az összeköttetést a gyorshadtest és az Ingul keleti partján előnyomuló német 16. páncélos-hadosztály között. A német páncélosok már augusztus 13-án elérték Nyikolajev keleti szegélyét, 14-én pedig a 2. gépkocsizó dandár 30-40 kilométerre közelítette meg a várost. A szovjet 9. hadsereg erőinek egy része sorozatos ellenlökésekkel igyekezett megakadályozni a bekerítést, a többi erők pedig Herszon és az Ingulec folyó irányából mérték csapásokat a Nyikolajevig előretört csapatokra. A szovjet alakulatok heves ellenállása nehéz helyzetbe hozta a gyorshadtest gépkocsizó dandárát. Augusztus 14-én a lovasdandár is ütközetbe lépett az Ingul keleti partján, hogy megakadályozza a kitörni akaró szovjet erők partváltását kelet felé. Az 1. gépkocsizó és az 1. lovasdandár egylépcsős harcrendben támadt, mozgékonyágukat jelentősen befolyásolta az üzemanyaghiány. Mint a gyorshadtest vezérkari főnöke megjegyzi, üzemanyagot kiutaltak nekik, de néhányszor 500-700 kilométer távolságban, ezért szállítási lehetőség hiányában a hadtestparancsnokság kénytelen volt megtagadni az átvételt.

Napokon át tartó súlyos harcok után, augusztus 16-án végül is a 2. gépkocsizó dandár nyugatról, a 16. német páncélos-hadosztály pedig keleti irányból benyomult Nyikolajevbe. A cserkasszi hídfőt védő szovjet csapatok azonban lekötötték az 1. páncéloscsoportot, ezért a város elfoglalása ellenére a Nyikolajev és Herszon közötti térség teljes lezárása nem sikerült. Az Ingul alsó folyásánál a 9. szovjet hadsereg főerői kitörték a bekerítésből, és visszavonultak az Ingulec

A GYORSHADTEST ELŐNYOMULÁSA A DNYESZTERTŐL A DONYECIG 1941. július 10.-november 15.

mögé. Augusztus 19-én a Déli Front többi hadseregei a Dnyeper túlsó partjára húzódtak vissza a német nyomás elől, s Nyikolajev és Herszon között rendezkedtek be védelemre, szívéosan tartva egy-egy hídfőt Kahovkánál és Herszonnál. Ezen a napon a szovjet főparancsnokság arra utasította a Délnyugati és Déli Front csapatait, hogy Lgovtól a torkolatig terjedő szakaszon minden erővel védjék a Dnyepert, szilárdan tartsák a kijevi és dnyepropetrovszki körzetet a folyó nyugati partján, valamint a hídfőket Beriszlavnál és Herszonnál. Augusztus végéig heves harcok folytak ebben a térségben. Erre az időre a dnyepropetrovszki körzetet, a beriszlavi és herszoni hídfőt a szovjet csapatok feladni kényszerültek, a kijevi körzetet azonban hevesen védték.

A nyikolajevi csata után a gyorsadtest augusztus 24-ig tartalékba került Krivoj Rog körzetében. Miklós Béla vezérőrnagy ezt az időt a csapatok és a loállomány pihentetésére, valamint a sérült harci technika javítására használta fel. 1941. szeptember elején Horthy és Hitler megállapodtak abban, hogy a gyorsadtest a folyamatban levő hadműveletek befejezéséig, de legalább október közepéig a hadszíntéren marad. Ennek fejében a német főparancsnokság megígérte, hogy pótolni fogja az elhasználódott felszerelést és harci technikát.

Dnyepropetrovszk elfoglalása és a Dnyeper keleti irányban előreugró nagy kanyarulatának elérése után, a „Dél” hadseregcsoport törzse kedvezőnek ítélte a helyzetet arra, hogy észak és dél felé mért csapással elvágja egymástól a Délnyugati és Déli Front csapatait, átkarolja a Délnyugati Frontot és elvágja a kijevi irányt, egyidejűleg az Azovi-tengerhez szorítsa a Déli Frontot. Ezt az elgondolást a német hadvezetés kiegészítette a „Közép” hadseregcsoport 2. hadseregének és 2. páncéloscsoportjának Gomel térségéből déli irányban Romni, Lohvica felé merendő csapásának tervével. A végleges döntés szerint az 1. páncéloscsoportnak és a 17. német hadseregnek is ebben az irányban kellett támadnia a kremencsugi hídfőből. E két összetartó irányú csapást kettős hadműveleti átkarolássá fejlesztve kellett katlanba zárni a Délnyugati és Déli Front főerőit.

Ennek az elgondolásnak a részét képezte a gyorsadtest új feladata: a Dnyepropetrovszktól délre eső Dnyeper-szakasz biztosítása 200 kilométer szélességben Nyikopolig. A biztosításra kijelölt folyamtszakasz legveszélyesebb pontja volt középen a zaporozsjei sziget. Ennek védelme augusztus végétől a 2. gépkocsizó dandárra hárult, amely 54 kilométeres védőkörletet szállt

meg. Tőle jobbra 100 kilométeres szakaszt kapott az 1. gépkocsizó dandár, balra pedig 45 kilométeres szakaszt az Ankay-csoport. Ez utóbbi két gépkocsizó, két kerékpáros és egy harcokcsizászlóaljából meg egy közepes tarackos tűzérosztályból állt. A lovasdandár két, lóval ellátott huszárosztálya tartalékba került, többi erőit elosztották a gépkocsizó dandárok között.

A védőkörleteket támpontszerűen rendezték be és szállták meg az alegységek, a legtöbb helyen csupán tábori őrsök szervezésére tellett az erőből. Kevés volt a dandárok rendelkezésére álló tűzérség és páncéltörő fegyver is. A szovjet csapatok erős tűzérségi és aknavetőtűz támogatásával szinte szünet nélkül erőszakolták az átkelest. Különösen súlyos helyzet alakult ki a zaporozsjei szigeten és Nyikopolnál, ahol a szovjet katonák rendszerint éjszakánként egy-egy tábori őrsöt igyekeztek kikapcsolni a figyelőrendszerekből. A tűzérségi támogatással átkelt nagyobb erők a támpontok hátába kerülve támadtak. A legnagyobb erejű vállalkozás szeptember 5-én történt, több zászlóaljnyi erővel. A zaporozsjei szigetet az ott védő két zászlóalj, amely a korábbi harcokban már igen érzékeny veszteségeket szenvedett, kénytelen volt kiűriteni. Benda Antal ezredest, a védőkörlet parancsnokát, a 2. gépkocsizó dandár parancsnoksága utasította, hogy a megerősítésül kapott 14. kerékpáros zászlóaljjal foglalja vissza a szigetet. A kísérlet eredménytelen maradt, s Benda ezredest idegösszeroppanással hátra kellett szállítani. A rangidős törzstiszt erre beteget jelentett, az utána kijelölt zászlóaljparancsnok pedig nem vállalta a feladatot, jelente: a csapat annyira fáradt és kimerült, hogy támadásra képtelen.

Miklós vezérőrnagy a kialakult helyzetben kérte Kleist tábornokot: csökkentse a védelmi sávot, vagy erősítse meg a gyorsadtestet. Kérésére a 16. német páncélosadosztály átvette az 1. gépkocsizó dandár védőkörletét, ez utóbbi pedig a zaporozsjei szigettel szemben foglalt védőállást, az innen kivont 2. gépkocsizó dandár pedig északabbra került. Az Ankay-csoportot másfél zászlóaljnyi, ló nélkül maradt huszárral erősítették meg. Ezzel a gyorsadtest védősávja mintegy felére csökkent. Nem csökkent azonban a szovjet csapatok nyomása. Szívéosan küzdöttek a dnyepropetrovszki német hídfő felszámolásáért, és Zaporozszenál is tovább erőszakolták az áttörést. A német 16. páncélosadosztály kivonása miatt szeptember 13-tól újból 200 kilométerre nőtt a gyorsadtest védősávja, s ez szükségessé tette, hogy a lovasdandár a maradék két huszárosztályaival bekapcsolódjék a védelembe. Ebben az időben a csapatokon már a teljes kime-

rültség jelei mutatkoztak. Súlyosak voltak a veszteségek is. A 2. gépkocsizó dandár századainak harcos állománya 50 százalékkal megfogyatkozott, a gyorsadtest harcokcsijainak több mint kétharmada harcképtelenné vált.

A gyorsadtestre nehezedő nyomás csak szeptember közepe után enyhült. Ekkor zárta körül ugyanis az 1. és 2. páncéloscsoport a Délnyugati Front hadseregeit. E nagyarányú bekerítésre azért kerülhetett sor, mert a szovjet főparancsnokság – túlbecsülve a front lehetőségeit – nem engedélyezte idejében Kijev feladását. Ukrajna fővárosát végül is szeptember 18-án üritették ki a szovjet csapatok.

A német sikerek fokozatosan tehermentesítették a gyorsadtest Dnyeper menti védelmét. Szeptember 27-én az 1. gépkocsizó dandár védőkörletének egy részét átvette a 4. német őrezred. Másnap a vezérkar főnökének utasítására megkezdődött a lovasdandár kivonása és Znamenka körzetében való összpontosítása, ahonnan október 5-től hazaszállításra került. Helyette a II. és VII. kerékpáros zászlóalj lépett a gyorsadtest alárendeltségébe.

A kijevi csata befejezése (szeptember 26.) után az 1. páncéloscsoport Dnyepropetrovszkból előretörve fokozatosan felgöngyölítette a Dnyeper menti szovjet védelmet. Október 5-én a gyorsadtest harc nélkül megszállta a zaporozsjei szigetet. Ezután visszakerült a 17. német hadsereg alárendeltségébe, és néhány nap pihenőt kapott. Október 11-én Stülpnagel tábornok a gyorsadtestet a Schwedler-csoport (IV. hadtest) alárendeltségébe utalta azzal a feladattal, hogy Dnyepropetrovszk, Izjum irányába előretörve keljen át a Donyec folyón, majd támadjon Kupjanszk felé. Itt kellett találkoznia a Harkov átkarolása után délnek kanyarodó német 6. hadsereggel.

A gyorsadtest élén haladó 1. gépkocsizó dandár zavartalanul nyomult Novomoszkovszkig. Ott azonban véget ért a műút, és a zászlóaljak leragadtak az október 10-i esőzéstől felázott terepen. A hadtesttörzs 70 gépkocsijából csupán egynek sikerült nagy nehezen elvergődnie Golubovkára, az új harcálláspontra. Itt Miklós tábornok a lemaradt járművek beérkezéséig megállította a menetet, s egyidejűleg az előrenyomulás meggyorsítása érdekében két lépcsőbe osztotta csapatait. Mindkét dandár gépkocsizó zászlóaljaiból kivont egy-egy századot, s ezek terepjáró gépkocsijait és nehézfegyvereit elosztotta a többi század között. Az így kétszázados állományra csökkentett, de terepjárókkal mozgékonyra tett és nehézfegyverekkel jól ellátott

zászlóaljak képezték az első lépcsőt. A második lépcsőbe kerültek a két dandárból kivont századok, kb. 4000 fő, 700 nem terepjáró gépkocsi, az összes kerékpáros zászlóalj, a közepes tűzérosztályok és a műszaki alegységek egy része.

Az átszervezett hadtest első lépcsője október 16-án folytatta az előrenyomulást, a második lépcső állva maradt. A 2. gépkocsizó dandárnak (parancsnoka az időközben hadműveleti csoportfőnökké kinevezett Vörös János vezérőrnagy helyett Bisza Ferenc ezredes) Barvenkovon keresztül Izjum–Bogorodicsnoje vonalában kellett elérnie a Donyecet, az 1. gépkocsizó dandár pedig azt a feladatot kapta, hogy a Pleszovajai-patakon Szakulnájánál átkelve a 257. és a 9. német gyaloghadosztály csatlakozásán foglalja el Izjumot, és vegyen birtokba hídfőt a Donyecen. Az 1. gépkocsizó dandár október 21-én, harmadik napja folytatott harcok árán elfoglalta Mecsebelovkát, majd a járhatatlanná vált terepen lassan vergődve, járműveit és harcokcsijait hátrahagyva, október 28-án elérte a Donyekanyart Velikaja Kamisevka térségében. Két nap múlva felzárkózott a folyóra a 2. gépkocsizó dandár is.

A szüntelen esőzés miatt szinte leküzdhetetlen terepviszonyok arra kényszerítették a német hadvezetést, hogy ne erőltesse hídfők foglalását a Donyecen. A szovjet csapatok ugyanis visszavonulva a folyó túlsó partjára, felrobbantották az izjumi hidakat, s szilárd védelemre rendezkedtek be. Ilyen körülmények között az átkelés súlyos véráldozatokat követelt volna, ezért a gyorsadtest parancsot kapott, hogy menjen át védelembe a folyó mentén, Izjumtól északra és délre.

A hadtest tervezett kivonásának ideje már jócskán elmúlt, s a németek a felszerelésre tett ígéretüket nem teljesítették. A hadtest ekkorra már annyira meggyengült – elsősorban nem az emberveszteség, hanem az anyag és a technika pusztulása miatt –, hogy harcértéke csupán három és fél zászlóaljat, két-három könnyű tarackos és egy-két légvédelmi üteget tett ki, harcokcsik és páncélgépkocsik nélkül.

Miklós Béla vezérőrnagy 1941. október 27-én, a további teendők megbeszélésére hazarepült. Jelentése után a vezérkar és a német főparancsnokság megállapodott a hadtest felváltásában és hazaszállításában. A felváltás november 6-án, a hazaszállítás 24-én kezdődött az Uzsokiszoroson keresztül. December 14-én Budapesten a Hősök terén rendezett ünnepélyes fogadtatás és díszszemle volt a gyorsadtest háborús szereplésének záróaktusa.

A Kárpát-csoport 44 444 fős létszámmal indult el a hadműveleti területre, ebből a gyors-hadtest állománya kereken 24 000 főt számlált. A személyi veszteség 208 tiszt és 4316 katoná, összesen 4524 ember. Igen jelentős nagyságrendet ért el a hadianyag pusztulása. Elvesztett 1200 gépjármű, 30 repülőgép, 28 löveg, a kisharckocsik 100, a könnyű harckocsik 80 és a páncélgépkocsik 90 százaléka.

A gyors-hadtest az egész hadsereg legkorszerűbb magasabbegysége volt, hadrendjébe tartozott az összes harckocsi és páncélgépkocsi, a teljes gépkocsizó gyalogság és a gépvontatású tüzérség nagy része. Alkalmazása során azonban hamar kiderült, hogy még ez a magasabbegység sem felelt meg a várakozásnak, alatta maradt a gépi háború támasztotta követelményeknek. Mindenekelőtt a szervezéséből eredő hibák mutatkoztak meg. Elméletileg ugyan a gépkocsizó dandárok és a lovasdandár egy vezetési egységbe történt összevonása biztosított bizonyos kombinációs lehetőségeket a hadtestparancsnok számára, mert ahol az út- és terepviszonyok nem kedveztek a gépkocsik mozgásának, alkalmazhatta a lovasságot. De gyakorlatban ez a lehetőség kihasználatlan maradt, mert a lóállomány kétharmadát a polgári életből vették igénybe, ezért még nem szokta meg a nyeret, nem bírta ki a szokatlan igénybevételt. A lóvesztés méreteit jellemzi, hogy már az első hónapban a ló nélkül maradt huszárokból ezredenként egy-egy gyalogszázadot kellett szervezni. A huszárezredek nem tudták tartani a páncéloszászlóalj menetütemét, sűrűn lemaradtak. A lovasdandár kezdettől lassan mozgott, tüzereje gyengének bizonyult. Legfőképpen ebből eredt használhatóságának rohamos csökkenése.

A gépkocsizó dandárok hadrendjét is korszerűtlenné tették a kerékpáros zászlóaljak. Ezek csupán műúton érvényesültek, a földutakon alig tudtak haladni. Találkozóharcok esetén rendszerint késve és kimerülten értek az összecsapás színhelyére, menetben megnyújtották a dandár menetoszlopát, pihenőben pedig megnövelték az éjjeljezési körletet. A kerékpárok hamar tönkrementek. Gumijaik gyorsan elhasználódtak, pótlásuk nem történt meg. Még gumiragasztóból sem volt elegendő. A dandárok szállító járművei közül egyedül a Botond terepjáró gépkocsi felelt meg a követelményeknek. Gyorsaság tekintetében megfelelt a Toldi kisharckocsi és a Csaba páncélgépkocsi is. Hatásos páncélvédelmet azonban egyik sem nyújtott a szovjet pán-

céltörő fegyverek és harckocsiágyúk ellen. Az Ansaldo kisharckocsik egyenesen hasznavehetetlenek voltak.

A gyors-hadtest hadrendi elemeinek menetsebessége közti jelentős különbség a gyakori lemaradások mellett zavarokat idézett elő az összeköttetés, ellátás és utánpótlás megszervezésében is. Komoly nehézségeket okozott a dandárok tüzerejének elégtelensége a harccselekmények során. A dandárparancsnokok a megerősítő tüzérséggel együtt összesen hat üteggel rendelkeztek. Ebből négyet már a menetek alkalmával kénytelenek voltak zászlóaljaiknak alárendelni, a saját kezükben maradt két üteg pedig túlságosan kevés volt ahhoz, hogy hatékonyan segítsék a harcot a döntő szakaszon. Különösen gyengének bizonyult a dandárok páncéllhárítása.

Alkalmazása során a gyors-hadtest főleg üldözési feladatokat kapott, esetenként pedig találkozóharcban vett részt. Ezek tanulmányozása során számos hiányosságot tapasztalhatunk, amelyek jellemző képet adnak a hadseregben folytatott kiképzés színvonaláról és gyakorlati értékéről. Különösen sok mulasztás történt a vezetés minden szintjén a felderítés terén. Többször előfordult, hogy a hadtestparancsnokság támadási parancsa semmiféle adatot nem tartalmazott a szemben álló szovjet erők nagyságáról, helyzetéről, csoportosításáról, várható tevékenységéről, szándékáról. Olyan eset is adódott, hogy a parancs csupán a sávhatárt szabta meg a dandárok között, s a feladat végrehajtásának módját rájuk bízta azzal, hogy értesítsék egymást a támadó csoportosítás felvételéről. Az alegység- és egységparancsnokok sorozatosan elmulasztották saját felderítési adataik jelentését az előjáró parancsnokságnak. Ebből számtalan tévedés és félreértés keletkezett, s a helyzetet még súlyosbította, hogy a parancsnokok és törzsek tizenegyféle térkép alapján dolgoztak. Sok tiszt járatlan volt a térképolvasásban, ami esetenként 10–15 kilométeres eltéréseket is okozott a menetvonalak és célok kijelölésekor. A dandárparancsnokok az együttműködés helyett önállóságra törekedtek, a hadtestparancsnokság tájékoztatását elhanyagolták, ugyanakkor rendszeresen bírálták annak vezetési tevékenységét. Súlyos mulasztások történtek a harctevékenység megszervezése és vezetése során is. Gyakran előfordult, hogy puskás századokat harcba vetettek tüzérségi támogatás megszervezése előtt, illetve anélkül, s ez minden esetben súlyos veszteségek okozója lett. Esetenként a harckocsi-

alegységeket nem a szabályzatban előírt módon alkalmazták, páncéltörő és tüzérségi támogatás nélkül, egymástól elszigetelve és jelentős időközönbséggel vetették harcba.

Mindezek azt bizonyítják, hogy a hadseregben folytatott kiképzés nem tartott lépést a harcászat fejlődésével, amelyet a gépesítés és az új fegyvernemek váltottak ki. A kiképzés anyagilag nem volt megalapozva, a katonák nem ismerték kellően fegyvereik és harceszközeik hatását, a parancsnoki képzés pedig lényegében elméleti vonalon folyt, megmerevedett sémák szerint a valóságtól messze elrugaszkodott feltételezésekre alapozva. A szervezési, kiképzési és vezetési hiányosságok, valamint az általános korszerűtlenség okozta, hogy a gyors-hadtest akkor sem tudott számottevően szerepelni, mikor csupán üldöző harctevékenységet folytatott, vagy utóvédekkel került szembe. Ha pedig erőteljesebb ellenállásba ütközött, mint pl. az umanyi és a nyikolajevi csatában, akkor mindjárt kritikus helyzetbe került. A gyors-hadtest szereplésének tapasztalatai a szakemberek előtt világossá kellett hogy tegyék: a magyar hadsereg nincs felkészülve és nem alkalmas korszerű háború viselésére. Ezen a tényen semmit nem változtat az a körülmény, hogy a harccselekmények során némely alegység és egység több esetben jól oldotta meg a rábízott feladatokat, és helytállt nehéz helyzetekben is. Sokan, katonák és tisztek jól vizsgáztak a katonai mesterségből. Ezek azonban csupán egyedi jelenségek, s a gyors-hadtest szereplésének szakmai értékelését lényegesen nem befolyásolják.

A hadba lépést a hivatásos tisztek túlnyomó többsége németbarátságánál és szovjetellenességénél fogva egyetértéssel fogadta. Hitt a vilámháború receptjében, bízott a hitleri Wehrmacht verhetetlenségében, és lebecsülte a Szovjet Hadsereget. Gyors és könnyű győzelmet remélt, amely előléptetést, kitüntetést és gazdag zsákmányt jelent. A hadüzenet után a központi szervekben dolgozó tisztek valósággal tülekedtek a hadi beosztásért. A bevonult tartalékos tisztek többsége nagyjából hasonlóan vélekedett a háború kimeneteléről, mint a hivatásosak, de nem bővülték el őket annyira a korábbi német hadi sikerek, és a Szovjetuniót sem tartották az ország ellenségének. Mint az egyik jelentés megjegyzi: „... a tartalékos tisztikar nagy része nem volt áthatva attól a tudattól, hogy Szovjet-Oroszország szomszédsága offenzív veszélyt jelent az országra. Így hiányzott a lelkekből az a rugó, amely a csapatot ereje teljes megfeszítésére készíti.” A háború véres valósága, a katonai sikerélmények elmaradása, a gyors-hadtestben

szolgáló hivatásos tisztekkel is viszonylag hamar kezdte megértetni, hogy a Szovjet Hadsereg nagyon kemény ellenfél, és a remélt győzelmi séta csak álom. Ez a felismerés nem tette háborúellenessé őket, nem változtatott németbarátságukon és szovjetellenességükön sem. Arra volt elegendő csupán, hogy jelentéseikben őszintén feltárják a vezetés, kiképzés, fegyverzet, felszerelés és szervezés terén tapasztalt hiányosságokat. Törekvésük arra irányult, hogy a hadsereget alkalmassá tegyék a már előreláthatóan elhúzódó háború viselésére.

A katonák széles rétegei a háborúban való részvételért nem lelkesedtek, a kirobbanás hírért passzívan fogadták, céljával szemben közömbösséget tanúsítottak. A propaganda hatására azonban elhitték, hogy a háború rövid ideig fog tartani, és hamarosan leszerelhetnek. Magatartásukat elsősorban a gazdasági nehézségek, az egyre rosszabbodó megélhetési viszonyok határozták meg. Erre vezethető vissza a háborúellenes hangulat fokozatos kialakulása is, mint azt két kerékpáros zászlóalj hangulatjelentése mondja: „A legénység átoknak tartja, hogy a gys.hadt-hez tartozik, most az összes harcokat ő csinálja végig, emellett elveszítette a múlt őszi, az év tavaszi, nyári és őszi kereseti lehetőségeit, amíg a többiek otthon jól keresnek és az állam nem kárpótolja őket. E tekintetben a tisztikar sem tud kézzelfogható érvekkel ellenkező irányban befolyást gyakorolni. Mindenki azt várja, mikor kerülhet haza.” Vagyis a kezdődő háborúellenesség még nem párosult a háború jellegének felismerésével, a szovjet nép jogos önvédelmének elismerésével, csupán a frontszolgálat hátrányos következményei váltották ki. A hadisegély a család létminimumának fenntartására sem volt elég, számos helyen a jegyzők a csekély összeget is önkényesen visszatartották, illetve folyósítását külön feltételekhez kötötték. Az ilyen esetek miatt a katonák elkeseredése oly méreteket öltött, hogy a magasabb parancsnokságok is kénytelenek voltak intézkedéseket sürgetni a visszaélések megszüntetésére. A hadsereg erkölcsi-politikai állapotának ingatagságát, a háborúellenes hangulat gyors kialakulását jelzik az 1941 nyarán és őszen bekövetkezett szökések és öncsonkítások is.

A Szovjet Hadsereg politikai szervei gyorsan felkészültek a német szövetségben harcoló katonák felvilágosítását szolgáló munkára. Megjelent Bugyonnij marsallnak a magyar katonákhoz és tisztekhez intézett kiáltvány, amelyben közérthetően megmagyarázta a háború jellegét, célját, Magyarország szerepét, a magyar hadsereg-re váró sorsot. Más röplapok és felhívások a ka-

tonák osztálytudatára igyekeztek hatni, és megmutatták a háborúból kivezető utat. A felvilágosító munkában az egykori magyar internacionalisták és gyermekeik, illetve az emigráns kommunisták is részt vettek.

A felvilágosító munka kezdeti eredményei főleg a megszálló csapatok katonái között mutatkoztak meg. Ezek a csapatok az őrszolgálat mellett rendészeti feladatokat láttak el, és a partizánmozgalom felszámolására alkalmazták őket. Tevékenységük sok szenvedést okozott a lakosságnak. A tisztek egy része a háborút gyors meggyadaglásra igyekezett felhasználni. Fosztogatott s ebbe bevonta a katonáit is. A felvilágosító munka és a katonák személyes tapasztalatai a szovjet emberek mélyes hazaszeretetről, a szocializmushoz való hűségükről, önfeláldozó hősiességükről azonban hamarosan éreztették hatásukat. Számos helyen a katonák közel kerültek a lakossághoz, semlegességet tanúsítottak a partizánokkal szemben, esetenként segítettek egy-egy akció után az elvonulásukat, 1942 tavaszán pedig már több partizáncsoportban harcoltak önként átvált magyar katonák. Míg a megszálló csapatok parancsnokságai az ukrán nacionalista bandák vezetőivel keresték, és esetenként meg is találták a kapcsolatot, addig a katonák a szovjethatalmat védő partizánokhoz találtak utat.

A háború néhány hónapjának tapasztalatai, a gyorsadtest gyenge szereplése, a villámháborús elképzelések kudarca, valamint az antifasiszta koalíció kialakulásának első jelei azt eredményezték, hogy a magyar uralkodó körök katonapolitikai koncepciójában bizonyos mérvű változás kezdődött. Ennek első, de látványos jele a német érdekeket vakbuzgóan kiszolgáló vezérkari főnök menesztése volt. Werth vezérezredes még augusztusban a kormányt megkerülve, felajánlotta a német főparancsnokságnak, hogy nyolc dandárt küld a keleti arcvonalra. Egyidejűleg memorandumot intézett a kormányhoz, amelyben négy-öt hadtest önkéntes felajánlását követelte. Nyomatekként a politikai vezetést vádolta, hogy a háború elején tanúsított habozásával hozzájárult a „Dél” hadseregcsoporthoz Lvov térségében tervezett nagyszabású bekerítő hadműveletének sikertelenségéhez. A vezérkari főnök belebukott ebbe az akcióba. Horthy és Bárdossy nem tartották szükségesnek, hogy különérés nélkül, önként ajánljanak fel újabb csapatokat Hitlernek. Álláspontjuk helyességét megerősítve látták Szombathelyi altábornagy, a Kárpát-csoport volt parancsnokának véleménye által is.

Szombathelyi már augusztusban arra a követ-

keztetésre jutott, hogy a Szovjetunió ellen hosszsan elhúzódó háborúra kell számítani, amely még teljes német győzelem esetén is veszélyezteti a magyar uralkodó osztályok imperialista különérdekeit: „Százszázalékos német győzelem, százszázalékos német megoldást jelent – alapította meg –. Hol marad a magyar megoldás akkor, ha minden erőnknek ennek a 100 százalékos német győzelemnek a kivívására bedobjuk és feláldozzuk. Ezért mindent egybevetve azt hiszem, hogy várunk kell. Ne siessünk. Ne akarjunk németebbek lenni a németeknél. Tartsuk szárazon a puskaport és gondoljuk meg, hogy mi nem nagyhatalom vagyunk, és ne nagyhatalmi fejjel gondolkozzunk. Nem helyezkedhetünk mi magyarok a németekkel azonos álláspontra. A háború hosszú háború lesz, erre és nem a vilámháborúra kell berendezkednünk. Nagyhatalmi politikát és hadászatot át kell engedni a nagyhatalmaknak, nekünk a fal mellett kell járunk” – tanácsolta. Tulajdonképpen a Teleki koncepciójához való visszatérést tartotta kívánatosnak, természetesen a megváltozott helyzethez alkalmazkodva. Nézeteit Horthy Istvánnak fejtette ki, s az ő biztatására juttatta el írásban a kormányzóknak. Horthy szeptember elején Werthet és Szombathelyit tanácskozássra hívta meg, s a két katonai vezető meghallgatása után Szombathelyi álláspontját tette magáévá. Döntéséhez hozzájárult Bárdossy panaszlevele Werth önálló akciója miatt, amellyel a kormányzó már nem csupán a minisztertanács, hanem saját legfelsőbb hadúri jogkörét is megcsorbítva látta, teljes joggal. „A vezérkar ne politizáljon” – jelentette ki Horthy, és szeptember 8-án Werthet felmentette, egyidejűleg Szombathelyit kinevezte a vezérkar főnökévé.

Szombathelyi első teendői közé tartozott, hogy megszabaduljon az elődje körül kialakult szélsőjobboddallal szimpatizáló, németbarát csoport hangadóitól. Többedmagával kikerült a vezérkarból László Dezső hadművelleti csoportfőnök, Werth legközvetlenebb bizalmasa és sugalmazója. Ezek a személycserék azonban keveset segítettek, mert a helyükre kinevezett új emberek, Vörös János és társai ott folytatták, ahol elődeik abbahagyták. Garnitúracserére ugyanis alig volt mód. A felső katonai vezetésben nem lehetett találni kellő számban megfelelő embert, a németekhez hű vezetőket pedig nem lehetett kicserélni ismeretlen, alulról fölhozott személyekkel. A személycserék csupán körforgást jelentettek egyik fontos beosztásból a másikba. Így a nézeteit eléggé gyakran, sokszor pillanatnyi impulzusok hatására változtató Szombathelyi egész későbbi működése felemás döntések je-

gyében telt el, s rámenős, erőszakos egyénisége nem a németektől való függés lazításának irányában hatott. Tevékenysége bizonyítja, mennyire nem tartotta magát azokhoz az észrevételekhez, amelyeket Horthy számára írásba foglalt.

1941. szeptember 9-én már az új vezérkari főnök kísért el a kormányzót és miniszterelnökét Hitler főhadiszállására, ahol két napig tárgyaltak a német vezetőkkel. A látogatásra a német meghívás adott alkalmat annak érdekében, hogy tisztázzák a magyar vezetés álláspontját a háborúban való további részvételt illetően. A magyar küldöttség a fegyverzet és felszerelés nagymérvű pusztulására hivatkozva, kérte a gyorsadtest kivonását az arcvonalról. Utalt arra is, hogy újabb és nagyobb erővel Magyarország nem tudna részt vállalni a harcokban, érvként a délkelet-európai „rendbiztosító szerep” fenntartásának nehézségeit hangoztatva. Horthyék érveit hatástalanok maradtak. A németek „morális szempontból” fontosnak mondták Magyarország további részvételét „a bolsevistaellenes háborúban”, ezért megígérték a gyorsadtest új béli felszerelését. Mint már említettük, a magyar küldöttség eme ígéret ellenében hozzájárult ahhoz, hogy a gyorsadtest október 15-ig hadművelleti területen maradjon, s további négy dandárt ígért megszállásra.

Érdekes mozzanata volt a tárgyalásoknak bizonyos területi kérdések felmerülése. A magyar uralkodó körök kezdettől nyugtalanította Bánát rendezetlen státusa, amit ismételt szavakkal a különféle német fórumokon. Most is felvetették ezt, de ezúttal is meg kellett elégedniük a háború utáni rendezésre vonatkozó ígérettel. Ezzel szemben Szombathelyi egy „határkiigazítási” tervet terjesztett elő, amelyben védelmi és földrajzi okokra hivatkozva Galícia egy részének Magyarországhoz csatolását javasolta. Döntés nem született, de megállapodtak egy-egy határkijelölő bizottság létrehozásában.

Horthy és kísérete elégedett volt a tárgyalásokkal, főleg ami a háborúban való további részvételre vonatkozó megállapodást illeti. De csakhamar csalódniuk kellett. A németek nem váltották be a gyorsadtest felszerelésére tett ígéretüket, s felváltásába is csak akkor egyeztek bele, amikor már teljesen hasznavehetetlenné vált számukra. Ugyancsak nem elégedtek meg a négy megszálló dandárral sem. S az a mód, ahogyan újabb igényeiket érvényesíteni kívánták, már jelezte a magyar uralkodó körök óvatosságot katonapolitikájában álló nehézségeket. A német hadvezetés ugyanis az eddig jól bevált módon, a vezérkarnak jelezte újabb kívánságait.

Október 2-án Paulus tábornok sürgősen további két megszálló dandárt kért, a magyarországi német szállítástervezés parancsnoka pedig vasútépítő alakulatok kiküldését szorgalmazta. Végül a kérések a minisztertanács elé kerültek, s a kormány ezeket is teljesítette.

A németek gazdasági követelésekkel is jelentkeztek, amelyek teljesítése hústalan napok, egytálételek bevezetéséhez, a kenyérfejadag leszállításához vezettek, és hiányt idéztek elő bizonyos ruházati cikkekben. A kormány igyekezett a meglevő készletek legalább egy részét eltitkolni a németek előtt, hogy bizonyos mérvű tartalékokat képezhessen, mint ahogyan ez Romániában és Szlovákiában is történt. Helyzete azonban nem volt könnyű, a szélsőjobboddal állandó politikai nyomása miatt. Ennek jelentős szerepe van a harmadik zsidótörvény megszületésében, az 1939-ben bevezetett kivételes állapot további szigorításában, az internálási rendeletek kiadásában, a legális munkásszervezetek elleni hatósági fellépésekben. A kormány, hogy elejét vegye a háború és a fasiszmus elleni harc kibontakozásának, mintegy elébe ment a jobboddalnak, tömegesen internálta, illetve vetette börtönbe a baloldali elemeket, kommunistákat, antifasisztákat, a munkásmozgalom ismert aktivistáit. Különösen nagy üldöztetésnek voltak kitéve a visszacsatolt területek haladó erői. A terror fokozódása jelentősen kiélezte az ország belpolitikai helyzetét, növelte a szociális, társadalmi és politikai feszültségeket. Ebben a folyamatban része volt az új vezérkari főnök ama törekvése is, hogy tovább erősítse a katonai vezetés befolyását, az ország belpolitikai életére gyakorolt hatását. Szombathelyi vezérezredes 1941. november elején egy 1930-as törvény alapján, amelyet az őszi baloldali mozgalmak hatására a miniszterelnök léptetett életbe, kormányrendeletet erősített ki „a honvéd vezérkar főnökének különbírási felállításáról”. A rendelet a bíróság hatáskörét polgári személyekre is kiterjesztette hűtlenség, hazaárulás, szabotázsselekmények stb. esetén.

Az események feszültséget idéztek elő az uralkodó osztályok különböző csoportjai között is. Különösen kiéleződött ez, amikor beállott a hadállapot Magyarország és a Hitler-ellenes nyugati hatalmak között. Mint említettük, Churchill már 1941. március végén kilátásba helyezte Anglia hadüzenetét abban az esetben, ha Magyarország részt vesz a Jugoszlávia elleni agresszióban. Ekkor azonban – Teleki öngyilkosságának hatására – csak a diplomáciai kapcsolatok megszakítására került sor. Az angol hadüzenet december 6-án éjjel érkezett meg a németek ol-

dalán fellépő országokba, a nagyhatalmak Hitler-ellenes koalíciója kialakulásának szükségszerű következményeként, a szovjet kormány ismételt kérésére. Bárdossy a hadüzenetet „minden további nélkül” tudomásul vette. Az angol hadüzenet érvénybe lépésének napján zajlott le a japán támadás a Pearl Harbor-i amerikai támaszpont ellen. Az USA válaszként hadba lépett. December 11-én Németország és Olaszország üzent hadat az Egyesült Államoknak. Ugyanaznap Bárdossy javaslatára a minisztertanács – megelőzendő az esetleges német kívánságokat – egy nyilatkozatot fogadott el, amelyben kifejezte szolidaritását a tengelyhatalmakkal, és bejelentette a diplomáciai kapcsolatok megszakítását az Egyesült Államokkal. A nyilatkozat ismertetésekor Bárdossy közölte az amerikai követtel, hogy ez nem jelent hadüzenetet. Másnap azonban a németek és olaszok azt kívánták, hogy Magyarország is tekintse hadiállapotban levőnek magát az Egyesült Államokkal. A miniszterelnök gyorsan teljesítette a kívánságot. Előbb egyszerűen telefonon közölte az amerikai követtel, hogy a 11-i kormánynyilatkozatot mégis hadüzenetnek kell tekinteni, majd mivel a követ a szóbeli közlést nem fogadta el, írásban is megküldte a hadüzenetet. Az amerikai követ ezután hazautazott, de kormánya csupán a diplomáciai kapcsolatok megszakításának tényét vette tudomásul, a hadüzenetet nem. Arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Bárdossy-kormány döntése német nyomás eredménye, és ellentétes a magyar nép többségének akaratával. Az Egyesült Államok csak 1942. július 5-én – a szovjet kormány többszöri kérésére – üzent hadat Magyarországnak.

Az uralkodó körök egy része úgy ítélte meg a helyzetet, hogy Bárdossy túlságosan igyekszik kielégíteni a német igényeket, s olyan súlyos külpolitikai elkötelezettségeket vállalt, amelyek az egész rendszer létre veszélyesek. Ezért megérlelődött a miniszterelnök eltávolításának gondolata.

Azok a feszültségek, amelyeket a Bárdossy-kormány politikája idézett elő, nem maradtak

hatástalanok a háborúellenes erőkre sem. Harcuk különösen nehéz körülmények között bontakozott ki. A kormányzati terror, a szovjet- és a kommunistaellenes rágalomhadjárat, az antiszemita uszítás, a háború igazi céljának elleplezése nehezítette a tömegek tisztánlátását, bénította akaratmegnyilvánulásait. A Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek vezetői a munkásosztály legális szervezeteinek megóvását tekintették alapvető feladatuknak. Ezért ellenzték az aktív küzdelmet a háború ellen. A Független Kisgazdapárt vezetése és a polgári baloldali ellenzék is a kiváras álláspontjára helyezkedett. A Kommunisták Magyarországi Pártjának Központi Bizottsága azonban 1941 áprilisában határozatot hozott: valamennyi németellenes, antifasiszta erő összefogására és mozgósítására nemzeti függetlenségi frontot kell létrehozni, amely képes eredményesen szembeszállni a fasiszta Németország növekvő térhódításával Magyarországon. A párt „Független, szabad, demokratikus Magyarországot!” jelszóval minden lehetőséget felhasznált a függetlenségi politika hirdetésére, a nemzeti egységfront szükségességének elfogadtatására. 1941 nyarán a Népszava és a Szabad Szó hasábjain a kommunista és baloldali szocialista újságírók vitát kezdtek a munkás-paraszt szövetség, a nemzeti összefogás megteremtésének szükségességéről, lehetőségéről és formájáról. A vita hamarosan más napilapokra is kiterjedt, mind szélesebb rétegekhez közvetítve a függetlenségi politika gondolatát. Segítséget nyújtott ehhez a Szovjetunióban élő magyar kommunisták által létrehozott és irányított Kossuth rádió is. A függetlenségi gondolat terjesztésében jelentős szerepet kapott a Habsburg-ellenes szabadságharcok hagyományainak felhasználása a sajtóban, a szocialista kultúrmozgalomban és az első antifasiszta megmozdulásokban.

1941 végére, a kommunisták tudatos, aktív tevékenysége azt eredményezte, hogy a magyar társadalom valamennyi rétegében terjedt az antifasiszta nemzeti összefogás szükségességének felismerése.

3. A 2. hadsereg frontra küldése, harcai és pusztulása

A 2. HADSEREG MOZGÓSÍTÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

1941 novemberében a szovjet csapatok Moszkva alatt megállították a Wehrmacht téli hadjáratra felkészületlen erőit, majd december elején ellentámadásba mentek át, végérvényesen kudarcra kárhóztatva a hitleri hadvezetés villámháborúba vetett reményeit. A keleti arcvonalon elszenvedett első német vereséggel megkezdődött a gyökeres fordulat a háború menetében. Ennek hatása többféle módon mutatkozott meg. Mindenekelőtt tovább szilárdította a Szovjetunió népeinek győzelembe vetett hitét, s a szovjet emberek hősi helytállását a frontokon és a hátszágban. Meggyőzte az USA és Anglia vezető köreit, hogy a Vörös Hadsereg képes az agresszor feltartóztatására és visszaverésére. Ez az álláspont erősítette a Hitler-ellenes koalíciót, és lendítőleg hatott a megszállt országokban kibontakozott antifasiszta ellenállási mozgalmakra. Megérezte a moszkvai csata hatását a fasiszta blokk is, amelynek tagjai kénytelenek voltak számot vetni a hosszan tartó háború lehetőségével és várható következményeivel, bár továbbra is bíztak a győzelemben. A német vezető körök egyre inkább igyekeztek a megszállt és a szövetséges országok valamennyi erőforrását mozgósítani a keleti arcvonal megnövekedett szükségleteinek kielégítésére. Az elszenvedett veszteségek pótlása különösen a szövetséges hadseregek fokozottabb igénybevételére készítette a német hadvezetést. Ez pedig elsősorban a korábban főleg nyersanyag- és élelmiszerbázisnak tekintett Magyarország katonai erejének jelentőségét növelte meg számára. Ugyanis Olaszországnak csaknem egész hadereje le volt kötve Észak-Afrikában és a Balkánon. Románia már eddig tizenkét gyaloghadosztályt, négy lovasdandárt, három hegyidandárt és egy páncélosdandárt küldött a keleti arcvonalra. Finnország tizenhat hadosztályt és három önálló dandárt, vagyis egész haderejét bevetette. Tiso Szlovákiája és Pavelić Horvát Állama pedig nem jelentett számottevő katonai erőit.

Magyarország azonban 1941 végén csupán öt megszálló dandárral képviseltette magát a Szovjetunió elleni harcban.

Nem érthette tehát váratlanul Horthyt 1942. január 1-én Hitler levele, amelyben Magyarország nagyobb mérvű részvételét kérte a háborúban. Ribbentrop külügyminiszter néhány nappal később már Budapesten is előterjesztette a német kívánságokat. A január 6-i érkezését kö-

vető megbeszéléseken az egész magyar haderő mozgósítását és frontra küldését követelte. A német hadvezetés jól ismerte a magyar katonai teljesítőképesség korlátait, ezért tisztában volt követelésének teljesíthetetlenségével, mégis maximális igényeket támasztott, hogy legyen miből engednie. Sorozatos tárgyalások után Ribbentropnak sikerült is olyan ígérettel hazautaznia, mely szerint a magyar kormány „lehetőségeinek legvégső határáig” kész részt vállalni a Szovjetunió elleni katonai erőfeszítésekben. Mint Horthy 1942. január 9-i levelében írta Hitlernek: a magyar honvédség a tavaszi offenzívában részt fog venni, „amennyire csak a felfegyverkezés, a mezőgazdaság és a bennünket körülvevő ellenség ezt lehetővé teszi”. E megfogalmazás mögött a kormánynak az a törekvése húzódik meg, hogy a láthatóan elhúzódó háborúban csupán korlátozott katonai erővel vegyen részt.

A tárgyalásokon a német külügyminiszter ígéretet kapott arra, hogy Magyarország fokozza az olajkivitelt Németországba, és hozzájárul 20 000 német ajkú önkéntes besorozásához a Waffen SS-be.

Horthy ugyanekkor kötelezettséget vállalt arra, hogy semmiféle akciót sem kezd legfőbb ellenfele, a királyi Románia ellen. Megállapodtak még abban, hogy Magyarország keleti arcvonalra küldendő katonai erőivel kapcsolatos konkrét kérdéseket Keitel, a Wehrmacht főparancsnokság (OKW) főnökének rövidesen sorra kerülő látogatásakor tisztázzák.

A magyar uralkodó osztályok előbbre látó csoportjaiban felmerült ugyan a Teleki-politikához való visszatérés szükségességének gondolata, de a szovjetellenesség és a rendszer változatlan fenntartására irányuló egységes osztálytörekvés, a Romániával szembeni revíziós igények kielégítésének Hitlerhez fűződő reményei nem tették lehetővé, hogy ellenszegüljenek a német kívánságoknak. Ez nem is állt szándékában a magyar kormánynak, amely Romániát tekintette a legfőbb vetélytársának, s szüntelenül pozíciói szilárdítására törekedett vele szemben. A Wehrmacht Moszkva alatt elszenvedett vereségét a magyar vezetés olyan átmeneti kudarcnak tartotta, amiből van kiút, mégha elhúzódó háború és tetemes áldozatok árán is. Egyébként Horthy és környezete szilárdan meg volt győződve róla, hogy a nyugati hatalmak Magyaror-

szág részvételét a „bolsevizmus elleni keresztes hadjáratban” nem többnek, mint bocsánatos bűnnek tekintik, ami alól feloldozás nyerhető. Szembesegülés helyett a kormány a német igények mérséklését igyekezett elérni, hivatkozva az ország veszélyeztetett helyzetére, a szomszédos államok – mindenekelőtt Románia – fenyegető magatartására, és nem utolsósorban a magyar haderő elégtelen s korszerűtlen felszerelésére. Ezekről tett említést Horthy is, már idézett január 9-i levelében, s ezek voltak a katonai vezetők legfőbb indokai a Keittel folytatott alkudozásokon is.

Keitel 1942. január 20-án érkezett Budapestre. Még aznap este nem hivatalos beszélgetést folytatott Bartha honvédelmi miniszterrel és Szombathelyi vezérkari főnökkel. Keitel optimista helyzetértékelője alapján a két magyar katonai vezető viszonylag mérsékelt német igényekkel számolt. A másnap délután megkezdett hivatalos tárgyalásokon Keitel a Wehrmacht 1942. évi hadművelleti céljaiként Moszkva elfoglalását, a Don és Volga vidék birtokbavételét s a kaukázusi olajmezők elvágását jelölte meg. Ezután előterjesztette Hitler kívánságát: Magyarország 15 harcoló és nyolc megszálló dandár rendelkezésre bocsátásával járuljon hozzá a közös katonai erőfeszítésekhez. Bartha és Szombathelyi az előző esti benyomások után meglepetve hallgatták Keitelt, hiszen Hitler igényei az egész hadra fogható magyar katonai erő bevetését célozták. Ezt mindketten teljesíthetetlennek minősítették. Azzal érveltek, hogy az ország kedvezőtlen katonapolitikai helyzete nem enged meg az egész haderő frontra küldését. De nem teszik ezt lehetővé a fegyverzet és felszerelés téren fennálló súlyos hiányok sem. A tárgyaló felek vitájában az első napon az álláspontok nem közeledtek egymáshoz. Másnap, január 22-én azon az alapon született megállapodás, hogy a németek vállalták a frontra küldendő magyar csapatok fegyverzetének és felszerelésének megfelelő kiegészítését. Az egyezés úgy szólt, hogy Magyarország egy hadsereg-parancsnoksággal kilenc gyalogdandárt, egy repülődandárt és egy páncélosadosztályt mozgósít, amelynek gyalogsági nehézfegyvereit és löveganyagát a németek kiegészítik, s a páncélosadosztályt ellátják harckocsikkal. A megállapodásról készült írásos feljegyzésben azonban már csupán arról történt említés, hogy a magyar csapatok a németekével „lehetőleg egyenértékű” felszerelést fognak kapni. Megállapodtak még a tárgyaló felek abban is, hogy a magyar kormány lemond a hadifogyó- és szákmányszerzés jogáról a hadművelleti területen, kiküldött csapatait hazulról fogja élel-

mezni, s a helyszíni beszerzések ellenértékét megtéríti Németországnak. Keitel meglehetősen utazhatott haza. Magyarország fokozott részvétele a háborúban biztosítva volt, lényegében számon kérhető konkrét ellenszolgáltatások nélkül. Hitler a február 11-i megbeszélésen elégedetten közölhette a magyar részvétel mértéke miatt állandóan elégedetlenkedő Antonescuval: „Azt a célt, hogy Magyarországot fokozottabban vonják be, a birodalmi külügyminiszter és Keitel tábornagy sikeresen elérte. Magyarország nagy erőket bocsát rendelkezésre a közös harc szolgálatában.”

Keitel tárgyalásai a magyarországi belpolitikai helyzet éleződésének időszakában mentek végbe, budapesti tartózkodásának napjai pedig egybeestek a több ezer áldozatot követelő újvidéki vérengzéssel. A katonai alakulatok és csendőri erők közös akciójaként végrehajtott nagyszabású razziára, a jugoszláv partizánok 1942. január 4-én Zsablya határában végrehajtott rajtaütésének megtorlására Szombathelyi vezérkari főnök utasította Feketealmy-Czeydner Ferenc altábornagyot, a szegedi V. hadtest parancsnokát. A megtorlás első hulláma Sajkásvidéket érte, ahol Deák László ezredes, a 9. gyalogezred parancsnokának vezetésével indult meg az akció. Feketealmy-Czeydner január 12-én a razzia kiterjesztését javasolta Szombathelyinek. A vezérkari főnök, a honvédelmi miniszter és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter Horthy egyetértésével úgy döntöttek: a razziát ki kell terjeszteni Újvidékre és környékére. Le folytatására Grassy József ezredes, a zombori 15. gyalogdandár parancsnoka kapott megbízást. A rablással és fosztogatással párosult szégyenletes vérengzés január 21-én reggeltől 23-án késő estig tartott. Alig néhány tiszt akadt csupán, aki a törvénytelenek elkövetése alól kivonta magát. Közöttük volt Dezsényi Miklós folyamőr kapitány, aki megmentette néhány jugoszláv ember életét.

Az atrocitásokról kiszivárgott hírek hatására Bajcsy-Zsilinszky Endre és néhány más ellenzéki politikus vizsgálatot követelt. Szombathelyi amikor már semmiképp nem tudott kitérni az ügy kivizsgálása elől, Feketealmy-Czeydnert bízta meg ezzel, aki természetesen nem a valóságot tárta fel.

Az újvidéki események külföldi visszhangja tovább rontotta Bárdossy miniszterelnök helyzetét, amelyet már korábban megingatott merev külpolitikája, s a szélsőjobboldal egyre fokozódó mozgolódása. Mindez az uralkodó körök Bethlen körül csoportosult tagjainak rosszallását is kiváltotta. Ezek a politikusok Bárdossy politiká-

ját hibáztatták azért is, hogy 1942 elejére érezhetően terjedt a népfrontpolitika szükségességének gondolata a polgári ellenzék soraiban, és megerősödött a háborúból való kiválást követelő baloldali tevékenysége. Az adott helyzetben az uralkodó körök mindinkább szükségesnek tartották Bárdossy felváltását a miniszterelnöki székben egy olyan politikussal, aki rugalmasab-

A 2. HADSEREG MOZGÓSÍTÁSA ÉS FELVONULÁSA

1942 elején a magyar haderő hadi hadrendjébe huszonhét gyalog-, két lovas-, két határvasdász-, egy hegyi-, egy gépkocsizó dandár, egy szervezés alatt álló páncélosadosztály, egy repülődandár, a folyamerők és a fővezérségek közvetlen alakulatok tartoztak. A gyalogdandárok közül öt megszálló feladatot látott el. A 102., 105. és 108. gyalogdandár Kijev központtal, mint „Keleti megszálló csoport”, a 121. és 124. gyalogdandár pedig Proszkurov központtal, mint „Nyugati megszálló csoport” működött.

A keleti arcvonalra 2. hadsereg néven küldendő kilenc gyalogdandár február végén elrendelt mozgósítása a szombathelyi III., a pécsi IV. és a miskolci VII. hadtestet érintette. E hadtestek alakulatait azonban nem a területi kiegészítési elv alapján töltötték fel hadi létszámmal, hanem az „egyenlő megterhelés” elvét követve az ország egész területéről, tehát a nem mozgósított hadtestek kiegészítési körzeteiből is. Ennek folytán a mozgósított hadosztályok állományába szervezetszerűen oda nem tartozó zászlóaljok, századok és ütegek is kerültek, illetve a személyi állománynak csupán mintegy negyede volt tényleges idejét szolgáló katona, a többi pedig behívott tartalékos, ami kezdetben kétségkívül gyengítette a csapat összekötöttségében rejlő erőt.

A mozgósítás végrehajtása során egyéb szempontokat is figyelembe vettek. Így a hadsereg szakember-szükségletének szem előtt tartása mellett, mentesítették a bevonulási kötelezettség alól a haditermelésben nélkülözhetetlennek ítélt ipari szakmunkásokat, állami alkalmazottakat, a tehetősebb parasztságot és az értelmiség felsőbb rétegeit. Kivételek persze voltak, ebben a protekciónak, a helyi hatóságok önkényének és a személyi bosszúnak egyaránt jutott szerep, de főleg politikai indítékok érvényesültek.

Kállay ugyanis a belpolitikában a Hitler-ellenes erők összefogásának megakadályozására megkezdte a forradalmi erők széttűzését célzó tevékenységét. Keresztes-Fischer belügyminiszterrel teljes összhangban viszont a legális

ban, a hadi helyzet bármilyen alakulása esetén is képviselni tudja érdekeiket. A Bethlen-csoport nyomására menesztették Bárdossyt. Erre a közvetlen okot az adta meg, hogy a miniszterelnök nem képviselte Horthy dinasztikus törekvéseit a kormányzóhelyettesi intézményről szóló törvényjavaslat előkészítésekor. Utóda, Kállay Miklós 1942. március 9-én lépett hivatalba.

baloldali polgári ellenzékét ígérekkel és engedményekkel igyekezett megnyerni. Az 1942. március 15-i nagyszabású háborúellenes tüntetést széles körű letartóztatási hullám követte, amely kommunistákra és szimpatizánsokra, baloldali szakszervezeti tisztségviselőkre terjedt ki. Nagy részüket különleges munkásszázadokban, büntetőalakulatokban a mozgósított csapatokkal együtt kiküldték a keleti arcvonalra azzal az utasítással, hogy onnan nem térhetnek haza. Hasonló megfontolásokkal osztottak be már szervezésük 2. hadsereg kötelékébe 45 zsidó munkásszázadot, amelyet még számos ilyen alakulat követett 1942 folyamán. S végül, a bevonultatott állomány 20 százaléka a nemzetiségi lakosságból került ki. A nemzetiségek behívásánál az a megfontolás érvényesült, hogy számuknak megfelelően legyenek képviselve a hadseregben, ugyanis az összlakosság ennyi százalékát tették ki. Németek kivételével védett alakulatokhoz nem kerülhettek. Főleg kiszolgáló és ellátórészekhez osztották be őket. Ez a gyakorlat lényegében megfelelt annak, amit a Romániában és Szlovákiában élő magyarokkal szemben követtek, akiket fegyvertelen munkaszolgálatra vettek igénybe.

Mindent egybevetve, a mozgósítás döntően a szegényparaszságot, a kisiparosok egy részét, a nélkülözhetőnek minősített és a politikailag legmegbízhatatlanabbnak ítélt munkásokat, a tisztviselő- és pedagógusréteget meg a faji megkülönböztetéssel sújtottakat érintette. A szociális összetétel természetesen kihatott a mozgósított hadsereg erkölcsi szellemére. A behívott tartalékosok túlnyomó többsége a rendszer töretlen manipulációs képességének hatása alatt állt ugyan, de nem érezte magáénak a háborút. Nem harci vágytól lelkesen indult a frontra, alapállását erőteljesen a „miért éppen én” kérdése határozta meg.

A mozgósítást tehát úgy hajtották végre, hogy a tényleges szolgálatot teljesítő állománynak csupán egynegyedét érintette, s a mozgósított

alakulatok fegyverzetének és felszerelésének egy része kiképzési célokra itthon maradt. Végeredményben azonban a mozgósított csapatok megkapták a hadi hadrendben előírt teljes harci technikát. A 10–12 000 fős hadi létszámú könnyű hadosztályok két-két gyalogezredből álltak. 92 géppuska, 265 golyószóró, 38 nehézpuska, 36 gránátvető, 40 aknavető, 40 páncéltörő ágyú, 8 gyalogsági ágyú tartozott hadrendjükbe. Tüzérezredüknek 24 lövege, légvédelmi ütegüknek 6 gépágyúja volt. Az e mennyiség által képviselt tüzérő 1942 tavaszán-nyarán alig maradt alatta a három gyalogezredes, de létszámában kisebb, hét-kilencezer fős feltöltöttségű szovjet hadosztályokénak. A géppuskák és golyószórók tűzgyorsasága valamivel kedvezőlenebb, az aknavetők hordtávolsága kisebb volt, mint a hasonló szovjet fegyvereké. A 37 mm-es páncéltörő ágyú teljesen hatástalannak bizonyult a T-34-es harckocsik ellen, de átütötte a korábbi típusú harckocsik páncélzatát. Ilyenek pedig ekkor még nagy számban akadtak a harckocsicsapatoknál. A légvédelmi gépágyúk rendeltetésüknek megfeleltek, ezzel szemben a tábori tüzéség löveganyagából csupán a 10,5 cm-es tábori ágyúkat és a 15 cm-es közepes tarackokat lehetett eredményesen használni, ezekből a tüzérezredek 8 darabbal rendelkeztek.

A nehézfegyverek nagy részét lovakkal vontatták, ez erősen csökkentette mozgékonyaságukat. A legkevésbé korszerűnek a 2. hadsereg műszaki és vonatszolgálatát tekinthető. A hadosztályok kevés szervezetszerű műszaki alegységgel és anyaggal rendelkeztek, a vonat főleg fogatolt járművekből állt, a kevés gépkocsizó vonat pedig a későbbiekben hol az üzemanyag-ellátási nehézségek, hol más okokból működésképtelenné vált. A páncéloshadosztály harci technikája 16 Toldi, 96 T-38, 22 P IV harckocsiból, 21 Nimród páncélvadászból és 18 Csaba páncélgépkocsiból állt. Mindegyik vékony páncélzattal és a gyenge tüzérővel rendelkezett. A repülődandárba mintegy 100 különböző típusú és rendeltetésű repülőgép tartozott.

A kivonuló 2. hadsereg hadrendje:

Parancsnok: Jány Gusztáv vezérezredes.
Vezérkari főnök: Rakovszky György vezérőrnagy.

III. hadtest

Parancsnok: Domaniczky Ödön altábornagy.
Vezérkari főnök: Solymossy Ulászló vezérkari ezredes.

6. könnyű hadosztály (22., 52. gyalogezred, 6. tüzérezred)

Parancsnok: Gödry János ezredes.

7. könnyű hadosztály (4., 35. gyalogezred, 7. tüzérezred)

Parancsnok: Mező Endre vezérőrnagy.

9. könnyű hadosztály (17., 47. gyalogezred, 9. tüzérezred)

Parancsnok: Ujlaky Jenő ezredes.

Hadtestközvetlenek: III. gépvontatású nehéz-tüzér-osztály;
5/II. tüzeosztály;
VI. kerékpáros zászlóalj;
1. lovasszáhad.

IV. hadtest

Parancsnok: Csataj Lajos altábornagy.

Vezérkari főnök: Geccsányi Ágoston vezérkari ezredes.

10. könnyű hadosztály (6., 36. gyalogezred, 10. tüzérezred)

parancsnok: Tanító Béla ezredes.

12. könnyű hadosztály (18., 48. gyalogezred, 12. tüzérezred)

Parancsnok: Illésházy Gábor vezérőrnagy.

13. könnyű hadosztály (7., 31. gyalogezred, 13. tüzérezred)

parancsnok: Grassy József vezérőrnagy.

Hadtestközvetlenek: IV. gépvontatású nehéz-tüzér-osztály;
24/III. tüzeosztály.

VII. hadtest

Parancsnok: Gyimesy Ernő altábornagy.

Vezérkari főnök: Szász Ferenc vezérkari ezredes.

19. könnyű hadosztály (13., 43. gyalogezred, 19. tüzérezred)

parancsnok: Deák László ezredes.

20. könnyű hadosztály (14., 23. gyalogezred, 20. tüzérezred)

parancsnok: Kovács Károly vezérőrnagy.

23. könnyű hadosztály (25., 51. gyalogezred, 23. tüzérezred)

parancsnok: Kiss István vezérőrnagy.

Hadtestközvetlenek: VII. vegyes nehéz-tüzér-osztály;
21/II. tüzeosztály;
4/I. légvédelmi gépágyús-üteg;
IX. kerékpáros zászlóalj.

1. tábori páncéloshadosztály (1. gépkocsizó lövészezred, 30. harckocsiezred, 51. páncélvadász-zászlóalj, 1. felderítő-zászlóalj, 1., 5. gépkocsizó tüzeosztály)

Parancsnok: Veress Lajos altábornagy.

2. repülődandár (1. vadászrepülő-osztály, 1. távfelderítő-osztály, 4. önálló bombázórepülő-osztály)

Parancsnok: Illy Sándor vezérkari ezredes.

Hadseregközvetlenek: 101. gépvontatású nehéz-tüzér-osztály;
150. gépkocsizó nehéz-tüzér-osztály;
101, III., IV., VII. légvédelmi tüzeosztály;
III., IV., VII. utász-zászlóalj;
151. gépkocsizó utász-zászlóalj;
52. híradó-zászlóalj;
106. önálló légvédelmi gépágyús üteg.

Az elvonuló hadsereg parancsnokát, Jány Gusztáv vezérezredesét a tábornoki kar egyik elméletileg legképzettebb tagjaként tartották számon. Ahhoz a generációhoz tartozott, amely a bécsi hadiiskolán még az első világháború előtt szerezte meg a legmagasabb katonai képesítést. A háború után nyolc évig tanár volt a Hadiakadémián, öt évig parancsnoka a Ludovika Akadémiának, több mint egy évig pedig a kormányzó katonai irodájának élén állt. Horthy bizalmasa, a német szövetség feltétlen híve volt, a hivatalos politikát minden tekintetben támogatta, szélsőjobb oldali körökkel nem tartott kapcsolatot. Zárkózottság, bigott vallásosság, puritánság jellemezte egyéniségét.

A hadtest- és hadosztályparancsnokok felkészültségét alapvetően az első világháborúban szerzett tapasztalatok és a békeidőszak erősen elméleti jellegű kiképzése határozta meg. Többségük a csapatgyakorlattól is elszakadt a sokéves irodai szolgálat miatt. Az ezred- és zászlóaljparancsnokok többségének volt csapatgyakorlata, s egy részüknek a felkészültsége és a rátermettsége is elérte a szükséges szintet. Kevésbé ismerték azonban a korszerű összefegyvernemi harc követelményeit, s nem szereztek jártasságot a fegyvernemek együttműködésének megszervezésében. A tartalékos tiszti század- és szakaszparancsnokok egy részét 1938 óta sorozatosan mozgósították, ennek révén kaptak bizonyos vezetői képzést, a többség azonban csak a fronton szerezte meg a parancsnoki gyakorlatot.

Tekintettel arra, hogy Magyarország és Németország között nem állt fenn szabályosan megkötött katonai szövetség, a 2. hadsereg frontra küldése sem parlament által jóváhagyott államközi szerződés alapján történt, csupán al-

kalmi megállapodás előzte meg. Ennek következtében a magyar vezérkar főnökének és a 2. hadsereg parancsnokának nem volt jogalapja és lehetősége arra, hogy beleszóljon a hadművelleti tervek készítésébe. A magyar politikai és katonai vezetés arról sem kapott előzetes tájékoztatást, hogy a 2. hadsereget hol és mennyi ideig fogják alkalmazni. Ellátását a Németországba kiszállított élelmezési anyagok fejében nem központilag oldották meg, hanem a „B” hadseregcsoporthoz adták át. Ez a megoldás a magyar csapatokat igencsak kedvezőtlenül érintette a későbbiekben, s meglepte a vezérkart is, amely eredetileg központi ellátással számolt. A német hadvezetés teljesen önállóan intézkedett a magyar erők felhasználását illetően. Az együttműködés szervét hadosztálytól felfelé kölcsönösen egymáshoz küldött összekötő tisztek vagy törzsek képezték. A magyarok szerepe arra korlátozódott, hogy átvegyék és továbbítsák a német kívánságokat, utasításokat.

A 2. hadsereg három szállítási lépcsőben vonult el a hadművelleti területre. A szállításhoz 882, egyenként száztíz tengelyes vasúti szerelvényt vettek igénybe, összesen 4410 vagon. Az első lépcső 1942. április 17-én indult el, a harmadik július 27-én érkezett meg kirakási körzetébe. Az első szállítási lépcsőbe a hadseregtörzs, a III. hadtest hadosztályai, a IV. hadtest közvetlen alakulatai és a hadseregvonat egy része tartozott. A csapatok zömmel Orjol és Kurszk, részekkel pedig Vorozsba és Lgov körzetében rakodtak ki. 1942. május 30-án a második szállítási lépcsőben a IV. hadtest hadosztályai és a VII. hadtest közvetlen alakulatai kezdték meg a felvonulást. A vasútvonalak túlterheltsége és partizántámadások miatt Gomel környékén és attól délnyugatra rakodtak ki, s ott még 1000–1200 kilométeres gyalogmenet várt rájuk. A harmadik szállítási lépcső 1942. június 15-én indult el a VII. hadtest hadosztályaival, az 1. páncélos-hadosztály lánctalpas egységeivel, a hadseregközvetlen alakulatokkal és a repülődandár földi részével. Kurszk körzetében rakodtak ki, így hamarabb beérkeztek az arcvonalba, mint az előző lépcső nagy megerőltetéssel járó, hosszú gyalogmenetet végrehajtó csapatai. Az 1. páncélos-hadosztály a lengyelországi Rzeszóvtól lánctalpaikon haladt tovább a Kurszktól délre kijelölt összpontosítási körletig. A Kijevben tartott két-napos technikai pihenővel együtt összesen nyolc nap alatt hajtotta végre az 1500 kilométeres menetet.

A menetoszlopokat több esetben partizántámadás érte, 19 szállítmány meg is sérült. Több magyar egységet a németek még az arcvonalba

érkezése előtt bevontak a partizánok elleni akciókba. Így a komáromi 6. könnyű hadosztály május végéig a Szeregyina Budán levő partizán-támaszpont ellen harcolt, melynek során a 22. gyalogezred jelentékeny veszteségeket szenvedett, a lóállomány nagy része elveszett, s a hadosztály erősen lehangolt állapotban jutott el Kurszk körzetébe. A pécsi IV. utászászlóalj május 23-tól 26-ig Putyivl környékén egy partizánosztag elleni harcokban sok embert veszített.

A MAGYAR CSAPATOK KIÉRKEZÉSE A DONHOZ ÉS RÉSZVÉTELÜK AZ 1942.

NYÁRI-ŐSZI HÍDFŐHARCOKBAN

A Wehrmacht 1942. évi nyári hadjáratára és a 2. magyar hadsereg feladatára vonatkozó első általános tájékoztatást Jány vezérezredesnek Hitler tartotta a főhadiszállásán az 1942. április 5-én kelt 41. sz. hadművelleti utasítás alapján. Hitler a feladatokat a következőkben jelölte meg: „A keleti hadjárat eredeti általános céljának érvényben maradása mellett a fő feladat az, hogy a közép-ső arcvonalon fenntartva a helyzetet, *északon* elfoglaljuk Leningrádot, és szárazföldi összeköttetést teremtsünk a finnekkel, az arcvonal *déli szárnyán* pedig kikényszerítsük az áttörést a Kaukázus térségébe. Ez a feladat a téli csata befejeztével kialakult helyzetre, a rendelkezésre álló erőkre és a szállítási viszonyokra való tekintettel csak szakaszosan oldható meg. Ezért mindenekelőtt az összes előteremthető erőket a *déli arcvonalszakaszon végrehajtandó fő hadművelethez kell összevonni*, azzal a céllal, hogy az ellenséget a Don előtt megsemmisítsük, majd elfoglaljuk a kaukázusi térség olajvidékeit, és biztosítsuk az átkelést magán a Kaukázuson.”

A 41. sz. hadművelleti utasítás a déli arcvonalszakaszon indítandó támadás szakaszos végrehajtását írta elő a következőképpen: „Az egész hadművelet bevezetéseként először átkaroló támadást, illetve áttörést kell végrehajtani az Orel-től délre eső térségből Voronyezs irányában. Az átkarolásra bevetett két páncélos- és gépesített magasabbegységből az *északinak* erősebbnek kell lennie, mint a délinek. Míg a gyaloghadosztályok egy részének az a feladata, hogy a támadás orel-i megindulási pontjánál haladéktalanul erős védelmi vonalat építsenek ki, a páncélos- és gépesített magasabbegységek Voronyezstől bal szárnyukkal a Donra támaszkodva folytassák a támadást dél felé, s ott támogassanak egy másik áttörést, amely nagyjából Harkov körzetéből indul kelet felé. . . Ennek a hadműveletnek a harmadik támadását úgy kell vezetni, hogy a Don

A szekszárdi 12. könnyű hadosztály 38/I. zászlóaljára a tuligovói erdőben levő partizáncsoport mért érzékeny csapást. A kecskeméti 13. hadosztály július végétől augusztus elejéig három, partizánok elleni vállalkozásban vett részt.

A kimerítő gyalogmenet, a jelentkező ellátási nehézségek, valamint az állandó partizánveszély és az elszenvedett veszteségek már éreztették demoralizáló hatásukat, mielőtt a magyar csapatok elérték volna az arcvonalat.

mentén előretörő magasabbegységek Sztálingrád térségében egyesüljenek azokkal az erőkkel, amelyek Taganrog–Artyomovszk térségéből a Don alsó folyása és Vorosilovgrád között a Donyecen át kelet felé nyomulnak előre. . . Mindenképpen meg kell kísérelni magát Sztálingrádot elérni, vagy legalábbis nehézfegyverekkel olyan erőteljesen tűz alá venni, hogy mint hadiipari központ és közlekedési csomópont elvesztse jelentőségét. . .”

Az utasítás a szövetséges erők feladataira így intézkedett: „A hadműveletek során mind hosszabbra és hosszabbra nyúló arcvonalak megszállására elsősorban a szövetségesek alakulatait kell felhasználni oly módon, hogy a német csapatok erős reteszt alkossanak Orel és a Don között, valamint a sztálingrádi körzetben, emellett pedig egyes német hadosztályok a Don-arcvonal mögött mozgó tartalékként rendelkezésre álljanak. A szövetséges csapatok a továbbiakban önálló szakaszon úgy használandók fel, hogy legészakabbra a magyarok, mellettük az olaszok, a legszélsőbb délkeleti szakaszon pedig a románok kerülnek bevetésre.”

A nyári hadjárat hadászati elgondolása tehát arra irányult, hogy a hadseregcsoporthoz erői a déli arcvonalszakaszon mért főcsapással három ütemben a Kurszk, majd Harkov körzetében, végül pedig a Don alsó folyásának nagy kanyarulatában védő szovjet csapatokat megsemmisítsék, ezután Sztálingrádot elérjék és a Kaukázus egész területét birtokba vegyék. A legfőbb cél az olajmezők és -finomítók megszerzése volt. A feladat végrehajtása érdekében Hitler július 9-én, a kezdeti sikerek hatására kettéosztotta a „Dél” hadseregcsoporthoz. Az így létrehozott „B” hadseregcsoporthoz került a német 2., a 6. tábori és 4. páncélos-hadsereg, valamint a 2. magyar hadsereg. Az „A” hadseregcsoporthoz az 1. német páncélos-hadseregből, valamint a 11. és 17.

tábori hadseregből alakult meg. Az arcvonalba később kiérkező 8. olasz hadsereg, a 3. és 4. román hadsereg a „B” hadseregcsoporthoz alárendeltségébe került.

1942 tavaszán a szovjet hadvezetés is kialakította elgondolását a hadműveletek folytatására. A főhadiszállás és a vezérkar az erőviszonyokat mérlegelve egyetértett abban, hogy a téli hadjáratban elért sikereket aktív hadászati védelemmel kell megszilárdítani, s közben tartalékokat képezni, hogy a megfelelő feltételek megteremtése után döntő támadásba lehessen átmenni. Szükségesnek tartották az aktív hadászati védelem kombinálását részleges támadó hadműveletekkel, a saját hadművelleti helyzet megjavítása, a hadászati kezdeményezés megtartása és az ellenség várható támadási előkészületeinek megállítására céljából. Annak ellenére, hogy a szovjet felderítés már március elején több forrásból értesült arról, hogy a németek délen készülnek nagyszabású támadásra, a főcsapást mégis a közép-ső arcvonalon Moszkva ellen várták, ahol 70 ellenséges hadosztály összpontosult. Ez különösen Sztálingrád nyugtalanította, aki feltételezte, hogy a németek délen és Moszkva ellen egyidejűleg képesek lesznek nagy támadó hadműveletre. A veszély elhárítására az aktív hadászati védelem mellett a Krim félszigeten, Harkov környékén, a lgov–kurszki és a szmolenszki irányban, továbbá Leningrád és Gyemjanszk körzetében támadó hadműveleteket tartott szükségesnek.

E hadműveletekben a szovjet csapatok sorozatos kudarcot szenvedtek. Balsikerrrel járt a Krími Front áprilisi támadása, melynek következménye Kercs kiürítése, majd Szevasztopol eleste lett. Sikertelenül végződött az Északnyugati Front májusi, Gyemjanszk körzetében indított támadása. Nem sikerült a Délnyugati Irány csapatainak Harkov felszabadítását célzó hadművelete sem.

Ez utóbbi következtében a hadművelleti helyzet és az erőviszonyok erősen a németek javára változtak meg azon az arcvonalszakaszon, ahol Hitler a Wehrmacht nyári fő támadását rendelte el.

Az OKW terve szerint e támadás bevezetőjeként a „B” hadseregcsoporthoz erőinek egy részével, a 2. német hadsereggel, a 4. páncélos-hadsereggel és a 2. magyar hadsereg beérkezett csapataival Kurszk és Volcsanszk térségéből Voronyezs általános irányban támadva el kellett érni a Dont, és birtokba venni a jobb partot, Voronyezs és Kalitva közötti szakaszon. A csoportosítás további feladatául a délkeleti irányban csapást mérő főerők északi szárnyának és oldalának

biztosítását kapta. Weichs vezérezredes, a „B” hadseregcsoporthoz parancsnoka a támadó csoportosítás déli szárnyát képező 2. magyar hadsereg feladatát a Tyim előtti állások áttörésében és Sztarij Oszkol elfoglalásában jelölte meg. Tekintettel arra, hogy ebben az időben még csupán a III. magyar hadtest érkezett be kirakodási körzetébe, Weichs a tervezett támadáshoz az arcvonalban levő VII. német hadtestet a 2. magyar hadsereg alárendeltségébe utalta. A „B” hadseregcsoporthoz összejele a támadás megkezdése előtt 900 000 ember, több mint 1200 harckocsi és rohamlőveg, több mint 17 000 lőveg és aknavető volt, harcát 1640 repülőgép támogatta. Vele szemben a Brjanszki, a Délnyugati és a Déli Front állományába 655 ezer ember, 740 harckocsi, 14 200 lőveg és aknavető tartozott, s mintegy 1000 repülőgép támogatására számíthatott. A német–magyar csapatok fölénye tehát hozzávetőlegesen másfélszeres volt.

A „B” hadseregcsoporthoz törzse a 2. magyar hadsereg számára 39 kilométer széles támadási sávot jelölt ki, Suzhodovótól Kalinovkáig. Ennek középpontjában húzódott a Kurszkból Tyimbe vezető főútvonal. A támadási sávból 12 kilométer a VII. német hadtestnek (387. gyaloghadosztály, 16. gépesített hadosztály, 6. magyar könnyű hadosztály) jutott, 27 kilométer pedig a III. magyar hadtest 7. és 9. könnyű hadosztályának.

Rakovszky tábornok, a 2. hadsereg vezérkari főnöke június 15-én ismertette a hadtestparancsnokokkal a támadás tervét.

E szerint a hadsereg jobb szárnyán a III. hadtest az első hadművelleti napon áttöri a szovjet védelmet, majd a 9. könnyű hadosztályával délről megkerüli Tyimet, és birtokba veszi a Szejm és az Oszkol folyók között Sztavnojéjtól nyugatra fekvő vízvázasztó dombhátat, 7. könnyű hadosztályával pedig rohamcsoporthoz vállalkozásokat végrehajtva biztosít a Szejm felső folyásánál Viszlaja Dubravától nyugatra. A második hadművelleti napon a 9. könnyű hadosztály elfoglalja Tyimet, a 7. könnyű hadosztály ezalatt a Szubbotinótól közvetlenül északra fekvő vonalig nyomul előre, a továbbiakban pedig előretolt és megerősített bal szárnyával csatlakozik a 9. könnyű hadosztály előnyomulásához. A hadtest tartalékát két kerékpáros század, két kerékpáros utászszázad, egy huszárszázad, egy lovasüteg és egy gázmentesítő század képezte.

A VII. német hadtestnek Matvejevka–Szemjonovka között kellett áttörnie a szovjet védelmet, majd Sztarij Oszkol–Lukjanovka körzetére támadva, a második hadművelleti napon elfoglalni Sztarij Oszkolt. A harmadik hadművelleti

naptól kezdve a hadtest 16. gépesített hadosztályának Rogovoje térségében biztosító feladatát kellett ellátnia és megakadályozni a szovjet csapatok visszavonulását kelet felé.

A terv a tűzérési előkészítés idejét 20 percen szabta meg.

Domaniczky Ödön altábornagy, a III. hadtest parancsnoka kevésnek tartotta erőit és eszközeit a feladat végrehajtására, ezért hatásosabb tűzérési előkészítést és repülő támogatást kért. A hadseregparancsnok azonban ragaszkodott az eredeti támadási terv végrehajtásához. Domaniczky ilyen körülmények között az előre látható súlyos veszteségekért, az esetleges kudarcokért nem volt hajlandó vállalni az erkölcsi felelősséget. Azonnali felmentését kérte. Ez meg is történt. Az utód, Dömötör János altábornagy megérkezéséig Rakovszky vezérőrnagy vette át a III. hadtest vezetését. A hadsereg vezérkari főnöki teendők ideiglenes ellátására ugyanekkor Kovács Gyula vezérkari ezredes, hadművelési osztályvezető kapott megbízást. Domaniczky ellen hadbírói eljárást rendeltek el, melynek lefolytatása után, 1942. november 1-ével nyugállományba helyezték. A III. hadtestet végül a támadás előtt mégis megerősítették egy páncéldáosz-talállyal, tíz perccel megnövelték a tűzérési előkészítés idejét, s a támadás során légi támogatásban is részesítették. Ez az intézkedés Domaniczky altábornagy követelésének jogosságát igazolta.

1942. június 28-án, hajnali 3 órakor, 30 perces tűzérési előkészítés után indult meg a 2. hadsereg támadása. Jobb szárnyán a III. hadtest 7. könnyű hadosztálya nem ütközött erősebb ellenállásba, és gyorsan nyomult előre Szubbotino felé. De tőle balra a 9. könnyű hadosztály, amely a kurszk-tyimi főútvonal mentén mért főcsapást, Kodizinél s Sztanovoje térségében heves harcba bonyolódott az állásait szívósan védő szovjet csapatokkal. A német VII. hadtest 16. gépesített hadosztálya a Tyim folyón átkelve, estig 35 kilométerre közelítette meg Sztarij Oszkolt, a 387. gyaloghadosztály pedig Szuhold-Linovka felé tört. A 6. magyar könnyű hadosztály a 16. gépesített hadosztály mögött haladt, mint második lépcső.

Másnap a 9. könnyű hadosztály folytatta a harcot Tyim elfoglalásáért, eközben helyreállította az összeköttetést a bal szárnyán előnyomuló 6. könnyű hadosztállyal. A magyar csapatokat a hadseregcsoporthadparancsnokság repülők bevetésével támogatta. A légicsapás valamelyest könnyítette a 9. könnyű hadosztály helyzetén, amelynek 47. gyalogezerével szemben a szovjet csapatok erős ellenállást tanúsítottak. A második

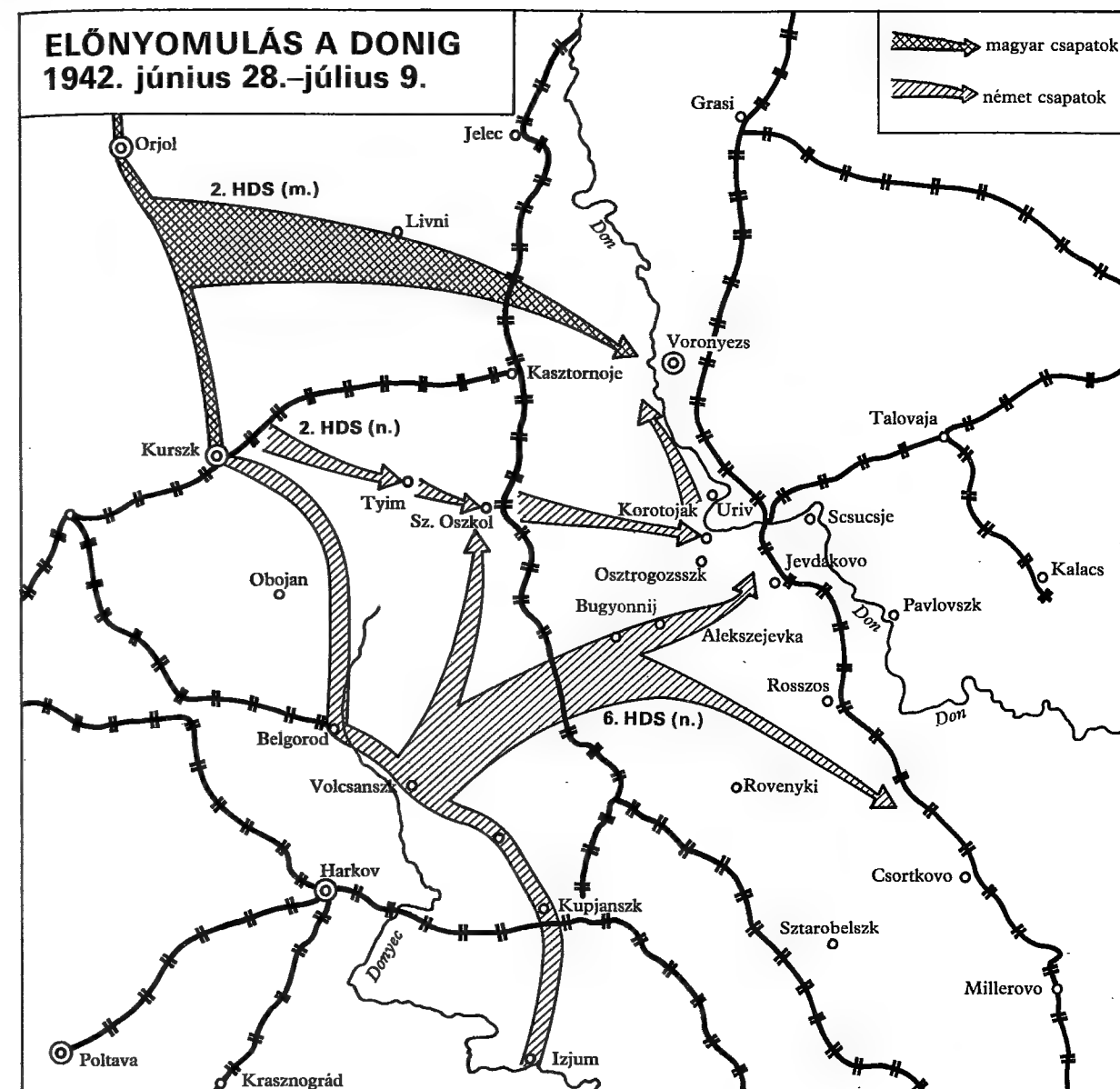
napja feszült helyzet következtében az ezredparancsnok idegösszeroppanást kapott. A hadtestparancsnok a gépesített közvetlen alakulatokat és a VI. kerékpáros zászlóaljat gyorscsoportként összevonva azzal a feladattal vetette harcba, hogy a gyalogság által tört résen át, az ellenállási gócot megkerülve nyomuljon előre a tyim-sztarij oszkoli főútvonal mentén, és érje el a Don jobb partját.

Eközben a „B” hadseregcsoporthadparancsnokság támadása is kibontakozott Voronyezs irányában, a 6. német hadsereg pedig Sztarij Oszkol felé közeledett. A 2. német tábori hadsereg és a 4. páncélos-hadsereg áttörte a Brjanszki Front védelmét a 13. és a 40. hadsereg csatlakozásán. A német erők két nap alatt 40 kilométert nyomultak előre.

A Brjanszki Front parancsnoksága a német főcsoportosítás szárnyaira mérendő nagy erejű csapás megszervezése helyett egyenként vetette ütközetbe harcoksihadtesteit a védelemben keletkezett rések lezárására. Ez a módszer nem járt eredménnyel. A harcoksi csapatok a védő lövész-erők harcrendjében harcoltak, parancsnokaik nem éltek a fegyvernem sajátosságaiból adódó lehetőségekkel. Ennek következtében a szovjet csapatok helyzete tovább rosszabbodott.

1942. július 1-ről 2-ára virradó éjszaka a szovjet 40. hadsereg a bekerítés veszélyének elkerülése érdekében a magyar csapatokkal szemben eddig szívósan védett Tyim kiürítésére kényszerült. Csapatai Gorjecsnoje felé vonultak vissza. Előző nap délutánján már Tyim nyugati szegélyéig hatolt a 9. könnyű hadosztály, reggel harc nélkül birtokba vette a várost. A Tyim kiürítését észlelő 6. könnyű hadosztály 22. gyalogezerede már előbb bevonult a városba. A Tyimért vívott harcokban a 9. könnyű hadosztály mintegy 20 százalékos veszteséget szenvedett.

A „B” hadseregcsoporthadparancsnokság támadása következtében kialakult helyzet a szovjet hadvezetést a Brjanszki Front megerősítésére készítette. Július 2-ára ugyanis a Brjanszki és a Délnyugati Front csatlakozásán már 80 kilométer mélyen áttörték a német csapatok. Ezen a napon Golikov tábornok, frontparancsnok két összefegyvernemi és egy harcoksi-hadsereget kapott a főhadiszállás tartalékából. Az összefegyvernemi hadseregeket szét kellett bontakoztatni a Don jobb partján Zadzonszk-Pavlovsk között, a harcoksi-hadsereg és a front harcoksi-magasabbegységeinek erőivel pedig ellencsapást mérni a Voronyezst támadó ellenséges csoportosítás szárnyára és hátába. Egyidejűleg a frontparancsnoknak Voronyezs körzetében is át kellett vennie a harctevékenység vezetését. Golikov tábornok ez utóbbi parancs-

nak nyomban eleget tett, de a fronttörzsnek nem adott utasítást az 5. harcoksi-hadsereg alkalmazására, a fronttörzs pedig nem intézkedett öntevékenyen az ütközetbe vetésére. Július 4-én Vaszilevskij, a vezérkari főnök helyettese a helyszínen határozta meg a feladatot. Elrendelte, hogy a harcoksi-hadsereg július 5-én összes erőinek egyidejű csapásával vágja át a német páncéloscsoport közlekedési útvonalait a Dontól nyugatra, és akadályozza meg átkelését a folyón. A továbbiakban pedig Zemljanszk-Hohol körzetének elérése után biztosítsa a 40. hadsereg balszárny-csapatainak visszavonulását Gorjecsnojen és Sztarij Oszkolon át.

Az 5. harcoksi-hadsereg azonban nem tudta maradéktalanul teljesíteni a feladatát. Tapasztá-

latlanság és vezetési bizonytalanság, valamint a kellő tűzérési és légi támogatás hiánya egyaránt közrejátszott abban, hogy július 5-én nem sikerült erős csapást mérnie a Voronyezst fenyegető német csapatokra.

A helyzet ezután még kedvezőtlenebbül alakult a szovjet csapatok számára. Július 5-én a 6. német hadsereg elérte Kamenykat, majd déli irányban tovább támadott. Ennek következtében nemcsak a Délnyugati, hanem a Déli Front háta is veszélybe került. A Voronyezs felé előnyomuló páncélos- és gépesített magasabbegységek Sztarij Oszkol elfoglalása után, július 6-án éleikkel elérték a Dont.

Tyim elfoglalását követően a magyar III. hadtest gyorscsoportja a német páncélos- és a

gépésített csapatokra felzárkózva július 8-án ért ki a Don jobb partjára.

A III. hadtest hadosztályai a szovjet ellenállási góccok felszámolása után kaptak parancsot arra, hogy nyomuljanak előre a Don-kanyarba, amelyet a hírek szerint kiűritettek a szovjet csapatok.

Az eléggé leharcolt 9. könnyű hadosztály 140 kilométeres, a 6. könnyű hadosztály, amely viszsza került a hadtest alárendeltségébe, 115 kilométeres, a 7. könnyű hadosztály 130 kilométeres út előtt állt, pihenő nélkül. A 7. könnyű hadosztály csapatait azonban a Don-kanyart még tartó 6. szovjet hadsereg részei Sztorozsevoje és Uriv előtt megállították. A hadosztályparancsnok hiába kért tűztámogatást és páncéltörő segítséget a németektől, csapatai a harcokban súlyos veszteségeket szenvedtek. A hadosztály nem tudott továbbhaladni. Ezután a beérkező 1. magyar páncéloshadosztály kapott parancsot, együttműködve a 7. és 9. könnyű hadosztállyal az Urivnál védekező szovjet erők szétzúzása. Veress altábornagy, a páncéloshadosztály parancsnoka három tüzérsztály, egy kerékpáros zászlóalj és két lovasszázad megerősítést kapott. A július végén indított támadás két napon át vívott heves harcban összeszűkítette a szovjet csapatok védelmét. A csapatok elérték a Don mocsaras, füzes árterületét és tábori őrsőket telepítettek a folyóparton, de további előnyomulásuk a heves szovjet aknavető- és páncéltörő tűzben elakadt.

Az OKW a Don elérése és Voronyezs elfoglalása után lépcsőzetesen kivonta az arcvonalból a 4. páncéloshadserget és a 6. hadserget, s megkezdte átcsoportosításukat a Don alsó folyása felé, Millerovo irányában. A német hadvezetés túlértékelt az 1942. június 28-án indított támadás kétségtelen eredményeit, s a Délnyugati Irány csapatainak veszteségeit. Mint Hitler az 1942. július 23-án kelt 45. sz. hadművelleti utasításban leszögezte: „Egy alig több mint háromhetes hadjáratlál lényegében elértük azokat a távoli célokat, amelyeket a keleti arcvonal déli szárnya elé tűztem. Tyimosenko hadseregeiből csak kisebb ellenséges erőknek sikerült kitérniük a bekerítés elől, és elérni a Don déli partját.” Erre a túlzottan optimista megítélésre alapozva, szemben a 41. sz. hadművelleti utasítással, amely szerint két hadseregcsoport erőivel kell elérni Sztálingrádot, s aztán végrehajtani a többi hadműveletet, most a 45. sz. hadművelleti utasítás valamennyi feladat egyidejű végrehajtását rendelte el. Sőt, Sztálingrád elfoglalását tűzte ki célul, a város és Asztrahany között a Volga elzárása, valamint Baku térségének birtokbavétele mellett. Ennek következtében a kezdetben másodrendű

sztálingrádi irány fokozatosan az egész szovjet-német arcvonalon folyó élethalálharc döntő irányja lett.

Július végén az „A” hadseregcsoport (17. hadsereg, 11. hadsereg, 1. páncéloshadsereg), Hitler 45. sz. hadművelleti utasításának megfelelően, a Kaukázus felé nyomult előre, a „B” hadseregcsoport jobb szárnya (4. páncéloshadsereg, 6. hadsereg) pedig a Don mentén támadt Sztálingrád irányában. A „B” hadseregcsoport bal szárnyán a 2. német, a 2. magyar és a fokozatosan beérkező 8. olasz hadsereg feladata a Donra támaszkodva a két támadó csoportosítás biztosítása volt.

A 2. magyar hadsereg a VII. hadtest fölvonulásának befejezése után, 1942 júliusának utolsó napjaiban kezdte meg berendezkedését védelemre a Don jobb partján, Voronyezs és Pavlovsk között, 196 kilométer széles arcvonalon. Tőle jobbra a 8. olasz, balra a 2. német hadsereg helyezkedett el. A Don jobb partja általában kedvező feltételeket biztosított a védelem kiépítésére. A bal partnál magasabb fekvése megkönnyítette a 150–350 méter széles víztükrök és a mögötte húzódó terep szemmel tartását, tűzzel való elárasztását. A folyóközelben levő települések lehetővé tették a különböző vállalkozásokra kijelölt alegységek, egységek és harceszközök előremozgásának rejtését a bal parton védő szovjet csapatok figyelése elől. Néhány szakaszon a magas part kissé eltávolodik a folyó medrétől, és előtte árterület fekszik. Ezek a szakaszok a védelem peremvonalát a parttól 2–6 kilométer távolságban jelölték ki.

A magyar erők védelmi pozícióját azonban gyengítette az a három hídfő, amelyet Uriv–Sztorozsevoje, Korotojak és Scsucsje térségében tartottak kezükben a Voronyezsi Front egységei. Ezek a hídfők a Don kanyarulataiban helyezkedtek el, ezért csupán arcból voltak megközelíthetők. Legveszélyesebbnek látszott a 10 kilométer széles és 8 kilométer mély kiterjedésű Uriv–Sztorozsevoje közötti hídfő. Közepén a dombokkal, horhosokkal tarkított ottcsihai erdő terül el, amely akadályozta a kilátást a folyóra, és jó rejtőzési lehetőséget nyújtott a védőknek. A két másik hídfő jóval szűkebb területen, de szintén beláthatatlanná tette a víztükröt és a bal partot a magyar csapatok számára.

E hídfők fölszámolására a 2. hadsereg parancsnoksága több kísérletet tett. Július 31-én 17 órakor a 6. könnyű hadosztály 22./II. zászlóalja indított támadó vállalkozást a Sztorozsevoje körzetében megkapaszkodott szovjet alegységek ellen. Kezdeti sikereit nem tudta továbbfejleszteni, mert az erdős, bokros terepen jól rejtett

szovjet nehézfegyverek oldal- és háttűzétől érzékeny veszteségeket szenvedett. A támadás sikertelenségében amellett, hogy a zászlóalj bal szárnya a ticsihai erdő felől fedezetlen maradt, jelentős szerepe volt a katonák kimerültségének és a harci kedv hiányának is. A tisztikar és a légénység „lelkileg hamar megtörik” – jelentette erről Gödry ezredes, hadosztályparancsnok. Gödry hamar megbetegedett, helyette Szabó László vezérőrnagy, volt római katonai attasé került augusztus elején a hadosztály élére.

1942 augusztusának első napjaiban a szovjet 6. hadsereg folytatta korlátozott célú vállalkozásait a Don jobb partján levő hídfők megerősítésére. Az állásaikat építő magyar csapatok szinte állandósult tűzérési tűznek és éjszakai bombázásoknak voltak kitéve. A légvédelmi tűzérség üzemanyaghiány miatt hátul vesztegelt, a vadászgépek pedig nem tudták megakadályozni a bombázásokat. A szállítási nehézségek miatt a lőszer- és élelmiszer-utánpótlást alig-alig tudták megszervezni. A csapatok már ebben az időben is ritkán jutottak meleg ételhez, kevés és élvezhetetlen kenyeret kaptak, nemritkán még vízük sem volt. A demoralizálódás mértékét érzékelteti a 7. könnyű hadosztály parancsnokának jelentése: „A légénység hangulata bizonytalan és nyomott volt. Az emberek fáradtak, nyugtalanok voltak. Az időnkint megszólaló rakétalövegek („Sztálin-orgonák”) hangja felkorbácsolta az idegeket. A nagy hézagok, kiterjedések kikezdtek a parancsnokok hitét és az utóbbi napok sikertelenségei elvették csapataikba vetett bizalmukat.”

Jány vezérezredes elhatározta, hogy augusztus 7-én az 1. páncéloshadosztállyal szétzúzza az urivi hídfőben levő szovjet csapatokat, a beérkezőben levő 12. könnyű hadosztállyal pedig megtisztítja a korotojaki hídfőt. A gyenge páncélelháritás miatt Csataj altábornagy, a IV. hadtest parancsnoka nem tartotta elegendőnek a Korotojaknál védő 10. könnyű hadosztály és a beérkezőben levő 12. könnyű hadosztály erejét. Ezért javasolta, hogy az 1. páncéloshadosztályt Uriv helyett Korotojaknál vessék be. Javaslatát a hadseregparancsnok elfogadta, s megbízta a 12. könnyű hadosztály és az 1. páncéloshadosztály együttes támadásának vezetésével.

Korotojak ellen a támadást augusztus 7-én délelőtt 10 órakor, 1200 kilométeres gyalogmenet befejezése után indította meg a 12. könnyű hadosztály a 18. gyalogezreddel és a megerősítéssel kapott VIII. kerékpáros zászlóaljjal együtt. A hadosztályparancsnok a 48. gyalogezred egy zászlóalját saját tartalékába vonta, két zászlóalját pedig az Osztrogozsszktól északra levő erdők te-

rületén az 1. páncéloshadosztály parancsnokának rendelte alá. A rekkenő hőség és a szovjet aknavetők tüze miatt a fáradt gyalogság támadása nehezen nyert tért. Délelőtt 11 órakor ütközetbe lépett az 1. páncéloshadosztály: két harcscsoportban nyomult előre, és kora délután elérte Korotojak nyugati szegélyét.

Az esti órákban a gyalog- és páncéloskötélek utcai harcokat folytattak Korotojak területén, s részeikkel több ponton kijutottak a Don partjára, de a községet nem tudták elfoglalni. A 18. gyalogezred veszteségei miatt a támadást be kellett szüntetni. A veszteségben jelentős szerepe volt Illésházy vezérőrnagy, hadosztályparancsnok tehetetlen, kapkodó vezetésének, és Matlary alezredes, ezredparancsnok akadémuskodó magatartásának. Jány mindkettőjüket leváltotta a délután folyamán, a hadosztály vezérkari főnökét pedig alacsonyabb beosztásba helyezte.

Időközben megerősödött a szovjet csapatok tevékenysége az urivi hídfőben. Az itt védő 7. könnyű hadosztály augusztus 7-én estig 800 halottat, 2700 sebesültet veszített, 500 katonája eltűnt, 28 lövegből pedig 17 maradt.

Jányt ez a helyzet arra késztette, hogy az 1. páncéloshadosztályt kivonja Korotojakból, és az urivi hídfőhöz irányítsa át. Ennek fölszámolására egy új csoportosítást hozott létre a 13. könnyű hadosztály egy ezredéből, a 7. és a 20. könnyű, valamint az 1. páncéloshadosztályból. Uriv ellen a támadás augusztus 10-én reggel 5.30-kor, 30 perces tűzérési előkészítés után kezdődött. Az urivi hídfőben harckocsiktól támogatott néhány lövészzászlóalj védett. Reggel 9 órára a támadó csoportosítások elérték Uriv északnyugat–Sztorozsevoje délnyugat terepszakaszt, illetve Szeljavnoje körzetét. Veress altábornagy a dombokon előnyomuló csapatokat ekkor balra fordította Sztorozsevoje irányába, mert onnan tűzérési és géppuskatűz lőttek csapatai oldalába. A gyalogságra zúduló tűz és támadás következtében az egységek között megszakadt a híradó-összeköttetés, zavar támadt a vezetésben, az egyik gyalogezred törzse szétszóródott. A zavart csakhamar pánikká fokozta, hogy a tűzérség a saját csapatokat lőtte, s az összekeveredett, először visszaszivargó, majd menekülésszerűen hátraözlő gyalogegységek egymásra nyitották a tüzet. Veress altábornagy hiába parancsolta meg tisztjeinek: „Pisztollyal megállítani a visszaözlő csúrhét!”, a kudarcon ezzel mit sem változtatott.

Az urivi kudarccal egy időben tovább romlott a helyzet a korotojaki hídfőben is, ahol újabban átkelt szovjet csapatok ismét megszállták a

Don–Potudan közötti területet, erőik zömével pedig Osztrogozsszkot fenyegették, ahol a 2. hadsereg ellátóalapja települt. Ez arra készítette a hadsereg-parancsnokságot, hogy ismét megkísérelje a hídfő felszámolását. A támadás megszervezésére Csataj altábornagy, a IV. hadtest parancsnoka kapott megbízatást, akinek a 10. és 12. könnyű hadosztályon és az 1. páncéloshadosztályon kívül rendelkezésére bocsátottak a „B” hadseregcsoporttól egy német gyalogezredet, egy tábori és egy légvédelmi tüzérosztályt.

Korotojak ellen az újabb támadás augusztus 15-én hajnalban indult meg, a jobb szárnyon a német gyalogezred és a 12. könnyű hadosztály, a bal szárnyon az 1. páncéloshadosztály rohamozott. A tüzérségi és légi előkészítés azonban nem tudta kikapcsolni a szovjet tűzfészeket, ezért a támadó csoportosítások erős aknavető- és páncéltörő tűzbe kerültek, ami súlyos veszteséget okozott soraikban. Estére néhány alegység elérte ugyan a Dont, de Korotojak elfoglalása nem sikerült. A másnap megismételt támadás szintén eredménytelen maradt.

A sikertelenség miatt a „B” hadseregcsoport-parancsnokság egy német gyaloghadosztályt csoportosított át a hídfőbe, és újabb, nagyobb erővel indítandó vállalkozás előkészítését kezdte meg. A 2. hadsereg parancsnoksága hadseregtartalékként kivonta az arcvonalból az 1. páncéloshadosztályt és a teljesen leharcolt 12. könnyű hadosztályt, melynek 18/1. és 38/I. zászlóalját a nagy veszteségek miatt feloszlatták.

Augusztus 11-e óta az urivi hídfőben viszonylagos csend uralkodott, de a felderítés újabb átkelési előkészületeket jelentett. A hídfőtől északra a 6. és 9. könnyű hadosztály arcvonal-szakaszán csupán helyi jelentőségű harcselekmények folytak. Nehezebb volt a helyzet a VII. hadtest arcvonalszakaszán, ahol a scsucsjei hídfőben, Korotojaktól délkeletre, augusztus 10-e óta fölélnékölt a harctevékenység. A szovjet csapatok erősen befészkeltek magukat Scsucsje és Pereszka községekbe, s kezükben tartották a községektől nyugatra húzódó magaslatokat is. A 19. könnyű hadosztály minden veszteségteljes kísérlete a hídfő fölszámolására eredménytelen maradt.

A korotojaki és az urivi hídfő elleni következő támadást új erők bevonásával már a XXIV. német páncéloshadtest parancsnoka, Langermann altábornagy szervezte meg. A Korotojak ellen támadó csoportosítás jobb szárnyát a 10. könnyű hadosztály, közepét az 1. páncéloshadosztály részeivel megerősített 336. német gyaloghadosztály, bal szárnyát pedig a 13. könnyű hadosztály 7. gyalogezrede képezte.

Augusztus 28-án reggeltől szeptember 1-én délig tartó harcokban ezek a csapatok elfoglalták Korotojakot, és 400 m-re közelítették meg a Dont. A 6. szovjet hadsereg parancsnoksága kilátástalannak ítélte a hídfő további megtartását, s fokozatosan visszavonta csapatait a Don bal partjára. Szeptember 3-át követően a német-magyar egységek Potudantól a Tyihaja Szosznaig terjedő szakaszon felzárkóztak a Don vonalára.

Gondos előkészületek után, szeptember 9-én hajnali 4 órakor kezdődött meg az Uriv elleni utolsó támadás. Az 1. páncéloshadosztályt feltöltötték harckocsikkal, személyi veszteségeinek pótlására megkapta a 31/II. zászlóaljat, s megerősítették egy német páncélvadászosztállyal. Egy páncélvadászosztályt kapott a 168. német gyaloghadosztály is. A támadó csoportosításba tartozott a 20., 7. és 13. könnyű hadosztály, valamint két nehéz, két közepes tüzérosztály, egy rohamlővegosztály, két légvédelmi tüzérgy. A támadást egyórás tüzérségi és légi előkészítés vezette be.

A kibontakozó heves harc során a 20. könnyű hadosztály 23. gyalogezrede, a 168. német gyalog- és az 1. páncéloshadosztály kora délután benyomult Sztorozsevojéba, a 13. könnyű hadosztály pedig Urivban a templomdombig tört előre. Az utcai harcok a sötétség beállta vetett véget.

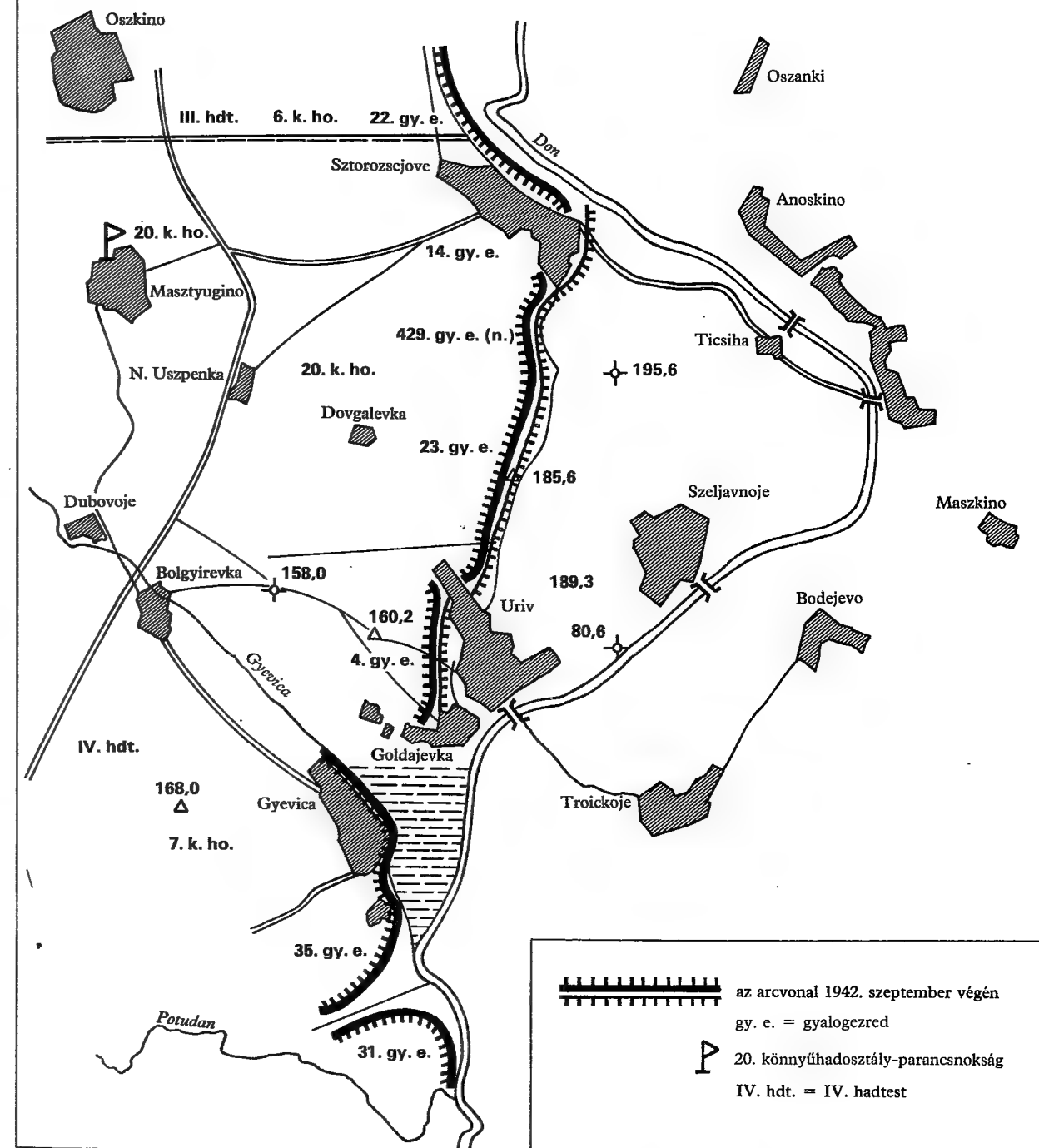
Másnap, 10-én reggel a 20. könnyű hadosztály 14. gyalogezrede is behatolt a községbe. Sztorozsevojét 11-én délelőtt sikerült elfoglalniuk. A nap folyamán a 20. könnyű hadosztály, Sztorozsevoje térségében felzárkózott a Don jobb partjára.

A német 168. gyalog- és az 1. páncéloshadosztály Ticsiha–Szeljavnoje–Uriv irányába folytatta tovább a támadást, a 13. könnyű hadosztály pedig Szeljavnoje felé nyomult előre. A 7. könnyű hadosztály a nap folyamán a 185,6 háromszögletű pont körzetét érte el.

A szívós szovjet ellenállás, az ismételt ellenlékések, a heves tüzérségi tűz érzékeny veszteséget okozott a támadásban részt vevő csapatoknak. Az 1. páncéloshadosztálynak csupán 52 bevetethető harckocsija maradt, két gépkocsizó lövész-zászlóaljának harcértéke a felére csökkent. A véres veszteség ezekben a harcokban szeptember 13-ig magyar részről sebesültekben, halottakban és eltűntekben 222 tiszt és 7782 fő legénység, német részről 50 tiszt és 1522 fő legénység volt.

Szeptember 13–14-én megnövekedett a hídfőt védő szovjet csapatok ellenállása. A meglevő erőkkel kilátástalanná vált a támadás folytatása. Mivel a 2. hadseregnek nem voltak bevethető

HELYZET AZ URIV-SZTOROZSEVOJEI HÍDFŐBEN 1942. szeptember végén

tartalékai, Kovács Gyula vezérkari ezredes, a hadsereg újonnan kinevezett vezérkari főnöke javasolta, hogy szüntessék be a támadást és a védelem peremvonalát 1–1,5 kilométerrel hátrább, az Uriv keleti szegélyétől Sztorozsevoje irányába húzódó horhos nyugati oldalán jelöljék

ki. Csataj altábornagy, aki az augusztus 25-én megsebesült Jány vezérezredestől ideiglenesen átvette a hadsereg-parancsnokságot, egyetértett a javaslattal. Nem emelt kifogást a „B” hadseregcsoport törzse sem, mert a támadás folytatásához új erőket adni nem tudott.

Ezzel tulajdonképpen befejeződtek a hídfő-harcok, amelyekben a magyar csapatok vesztesége elérte a 30 000 főt. Az eredménytelenség legfőbb oka az, hogy mind a német, mind a magyar katonai vezetés lebecsülte a hídfőket védő szovjet csapatok fölkészültségét és a katonák harci elszántságát. A hídfőkben megkapaszkodott szovjet alegységek és egységek kitűnően be rendezték védelemre az erdős, dombos, mocsaras, horhosokkal átszeldelt terepet, amely jól rejtette tüzescsoportjait. Ezért a magyar csapatok támadásait bevezető tüzérségi előkészítések nem voltak eléggé hatékonyak. A csapatok a támadás kibontakozásának időszakában a szovjet aknavetők és géppuskák tüzébe kerülve érzékeny veszteségeket szenvedtek. Pánikba estek, megtorpantak, majd visszavonulásba kezdtek. Az egységekkel az összeköttetés sűrűn megszakadt, s a vezetés az esetek többségében csődöt mondott. Ritkán szervezték meg jól az együttműködést a szomszédokkal és a tüzérséggel.

A súlyos harcokban megfogyatkozott, kimerült, élelmezési gondoktól sújtott, lerongyolódott és a szállítási nehézségek miatt még lőszerhiánnyal is küzdő csapatok erőállapota válságosra fordult; a katonák magatartására mindjobban a levertség, csüggedés nyomta rá a bélyegét. S ezt egyáltalán nem orvosolhatta sem a parancsnoki terror, sem a vezérkar főnökének hozzájuk intézett, dagályos frázisoktól hemzsegő, a sorsban való megnyugvást követelő, de ugyanakkor fenyegetésektől sem tartózkodó parancsa: „Ezt a háborút nem mi kezdtük. A magyar sors

TÖREKVÉSEK A HONI HADERŐ FEJLESZTÉSÉRE 1942-BEN

A 2. hadsereg megsemmisülésekor Szombathelyi magatartása azokat a fölismeréseket fejezte ki, amelyek a magyar vezető körök egy részével megértették, hogy Németország – látszólagos sikerei ellenére is – fokozatosan alulmarad a Hitler-ellenes koalíció kiapadhatatlannak tűnő erőforrásaival szemben. Ez a fölismerés alakította a Kállay-kormány tevékenységét a rendszer stabilitásának fenntartására, a németektől való függés lazítására és kapcsolat keresésére a nyugati hatalmakkal. A rendszer stabilitását Kállay azáltal remélte megőrizni, hogy megakadályozza a háború- és Hitler-ellenes polgári erők összefogását a kommunistákkal, s az előbbieket megnyeri a kormány politikájának támogatására, egyidejűleg korlátozza a szélsőjobb oldal befolyását a belpolitikában. Mindenekelőtt 1942 tavaszán – mint már korábban említettük – rend-

vezetett bennünket ide, ahol valamikor távoli őseink éltek. Nem véletlen tehát, hogy épp itt állunk, hanem az Isten rendelése. Ezért mindenkinek meg kell állnia helyét ott, ahova rendeltetett.” A felváltásról ezt írja a vezérkar főnöke: „Amennyiben ezt végre tudnánk hajtani, úgy biztosíthatók mindenkit arról, hogy felváltva csak azok lesznek, akik bátran és vitézséggel meg tették kötelességüket. Gyávákra otthon sincs szükség.” Szombathelyi vezérezredes szeptember 6-tól 13-ig szemlélte meg a harcoló csapatokat. Látogatása alkalmával tanúja lehetett az Uriv elleni utolsó támadás végleges elakadásának, s fölmerhetett a csapatok helyzetét, állapotát, ellátási s utánpótlási gondjait, nehézségeit. A csapatvezetést és a harcjelzést érintő bírálat mellett azonban semmi biztatót nem mondott a bajok orvoslását illetően. Sőt, a magasabb parancsnokkal folytatott megbeszélései világossá tették, hogy a hadsereg váltás nélkül télen is az arcvonalban marad, s fegyverzetének, harci technikájának otthonról történő utánpótlására sem számíthat.

A főszállásmesternek arra a megjegyzésére, hogy az ellátással kapcsolatos 200 hozzá intézett felterjesztés legnagyobb része válasz nélkül maradt, Szombathelyi németül felelt: „Keine Antwort ist auch eine Antwort.” (A válasz hiánya is válasz. – *A szerk.*) Reagálása egyértelműen annak beismerése, hogy a magyar politikai és katonai vezetés sorsára hagyta az 1942 tavaszán még győzelmi reményekkel frontra küldött 2. hadsereget.

kívül erőteljes csapást mért a forradalmi baloldalra, amit a háború végéig nem tudott kiheverni. A tömeges letartóztatások, a látványosan megrendezett perek és a súlyos ítéletek egyúttal a legális baloldali ellenzék megfélemlítését is célozták. Emellett Kállay ügyesen használta ki a politikai csoportok idegenkedését a kommunistáktól, félelmüket a forradalomtól, és többé-kevésbé meglevő szovjetellenességüket saját kivárási taktikájának elfogadtatására. A forradalmi baloldallal keményen leszámolt, maga mögé állította a legális baloldali ellenzékét, de csak óvatos lépésekkel haladt a hazai szélsőjobb oldal befolyásának korlátozása, a németektől való függés lazítása és a nyugati hatalmakkal történő kapcsolat keresésének útján. A zsidókérdésben további politikai és gazdasági korlátozásokat léptetett életbe – az érvényben levő zsidótörvé-

nyek alapján –, de határozottan ellenállt a szélsőjobb oldal és a németek radikális megoldást szorgalmazó követeléseinek és nyomásának. Beszédeiben rendszeresen hangoztatta a háború „magyar jellegét” és a hadba lépés önkéntességét, de a 2. hadsereg frontra küldése után arra törekedett, hogy a továbbiakban csak gazdasági téren segítse Németország háborús erőfeszítéseit.

A katonai tennivalókat Szombathelyi vezérezredes, a Legfelső Honvédelmi Tanács 1942. október 5-i ülésén így fogalmazta meg: „Vizsgáljuk meg a háború időtartama kitolódásának következményeit Magyarország szempontjából.

A következőkről van szó:

a) Minthogy az orosz arcvonal a jövőben nem fog megszűnni, biztosan számolnunk kell azzal, hogy a 2. hadsereg 1943 folyamán is az arcvonalban marad és ott harcolni fog. b) Okulva az 1914–18. évi világháború tapasztalataiból, nem kétséges, hogy Magyarországnak feltétlenül szüksége van itthon egy érintetlen, ütőkész hadseregre, mely váratlan fordulat esetén hivatott lesz a nemzet érdekeit megvédelmezni és kizárólag magyar célkitűzéseket valóra váltani.” Hangozott annak a véleményének is, hogy a Wehrmacht további hadműveleteinek „... előreláthatólag csak halogatás és időnyerés lehet a céljuk, a háborúnak a kihúzása addig, amíg Németország valami elfogadható békéhez jut”.

E megfontolások alapján a kormány katonapolitikája azt célozta, hogy itthon olyan ütőképességgel rendelkezők, amelyek a háború végén a belső rend fenntartására és a területi követelések megvalósítására egyaránt alkalmasak. Ebből következően a hadseregszervező tevékenység úgy folyt a hátszágban, mintha Magyarország nem is vett volna katonai erővel részt a háborúban. A hadvezetés semmit nem tett a 2. hadsereg fegyverzetben és harci technikában elszenvedett veszteségeinek pótlására, ezt a németektől várta, csupán egy minimális mértékű személyi váltás lehetőségének megteremtésére volt hajlandó. A mozgósított csapatok visszamaradó különítményeiben (kereteiben) a megszokott módon folyt tovább a sorállomány kiképzése és a sorra kerülő évfolyamok behívása békehelyőrségeikbe. Az I., II., V., VIII. és IX. hadtest nem mozgósított alakulatainak a hadrendben megállapított fegyverzetével és felszereléssel történő ellátására, illetve a 2. hadsereggel frontra küldött harci technika pótlására az ipar megfelelő megrendeléseket kapott, minek következtében ismét nagyarányú kapacitásbővítésekre került sor az érintett üzemekben és iparágakban. Megalapozódott az önálló magyar harcokcsi- és repülőgépgyártás.

1942 júliusában a békehadrendet a következőkben határozták meg:

1. HADSEREG

I. hadtest
1. könnyű hadosztály
1. lovasdandár

VIII. hadtest
22. könnyű hadosztály
1. hegyidandár
8. határvadászdandár

IX. hadtest
25. könnyű hadosztály
26. könnyű hadosztály
27. könnyű hadosztály
9. határvadászdandár

2. páncélosadosztály.

3. HADSEREG

II. hadtest
4. könnyű hadosztály
11. könnyű hadosztály

V. hadtest
14. könnyű hadosztály
15. könnyű hadosztály
2. lovasdandár

VI. hadtest
16. könnyű hadosztály
17. könnyű hadosztály
18. könnyű hadosztály

1942. október 1-én a honi haderő állományába 16 360 tiszt (ebből 4680 tartalékos), 271 650 katona (ebből 10 490 tartalékos), 36 050 ló és 7220 gépjármű tartozott.

Az 1942. évre előirányzott hadseregfejlesztési program legfőbb célként az I. páncélosadosztály megszervezését határozta meg. Emellett a két légvédelmi tüzérdandárból álló légvédelmi hadtestet egy újabb dandárral erősítették meg, és 1942. október 1-ével a légierő kötelékéből a földi erőkhöz sorolták. A légierő alakulataiból három repülődandárt szerveztek, ebből a harmadik kiképzési feladatokat kapott.

Az ország katonapolitikai helyzetét a vezérkar nem tartotta megnyugtatónak, tekintettel arra, hogy a bécsi döntéseket egyik érdekelt fél sem a területi kérdések végleges megoldásaként fogadta el. Nyugtalanította a Tito vezetésével Jugoszláviában kibontakozott partizánmozgalom is, amellyel szemben a magyar politikai vezetés a Draža Mihajlović szervezte csetnikmozgalommal keresett kapcsolatot. Szombathelyi a Legfelső Honvédelmi Tanács már említett 1942. október 5-i ülésén kijelentette: „Magyarország jelenlegi katonapolitikai helyzete – annak ellenére, hogy tulajdonképpen minden szomszédunk szövetségesünk – távolról sem tekinthető megoldottnak. Noha a kisantant államszövetséget a német ökök 1938-ban széjjelzúzták és hazánk megerősödött, szomszédaink politikai felfogásában változás nem állott be... azok csak a kedvező alkalmat várják Magyarország rovására kitűzött politikai céljaik megvalósítására.”

Ehhez hozzátehető, hogy a területi kérdések tekintetében a magyar uralkodó osztályok felfogásában sem állott be változás. Ennek követke-

tében a békealakulatok diszlokációját a szomszédokkal szembeni aspirációk, mindenekelőtt a Magyarország és Románia közötti feszült viszony határozta meg. A két ország uralkodó körrei nyíltan hangoztatták egymással szembeni területi igényeiket, s minden alkalmat megragadtak egymás befekettítésére Hitler és környezete előtt. A magyar vezetés aggódott Antonescunak a fasiszta blokkban elfoglalt erős pozíciója miatt, s a román igények kedvezőbb megítélésétől félt. Ezért katonailag állandóan erősítette Románia felé eső határait, a vezérkar főnöke pedig már 1942 márciusában elrendelte 20 székely határőrzászlóalj felállítását Észak-Erdélyben. Ezek megszervezésének befejeztével, 1942. november 15-én megalakult a Székely Határvédelmi Parancsnokság, melynek alárendelték a IX. határvédelmi csoportot, ide osztották be a székely határőrzászlóaljakat is, melyeket III. korcsoportbeli tartalékosokból állítottak fel.

1942 őszéig tehát meghozták az első intézkedéseket a honi haderő kiépítése érdekében, és megszülettek a kezdeti eredmények is. Az uralkodó körök azzal számoltak, hogy a 2. hadsereg arcvonalban maradásával véglegesen megoldódott Magyarország katonai részvétele a háborúban. Ennek a koncepciónak megfelelően a honvédelmi tárca éléről eltávolították Bartha vezérrezredest, aki a katonai vezetés határozottan német orientációjú szárnyát minden hajlékonyság nélkül képviselte, miniszteri tevékenységét a német katonai érdekekkel teljes összhangban fejtette ki. Nem lépett fel a tisztikarban mindjobban terjedő szélsőjobboldali befolyás ellen, a legkövetkezetesebben szorgalmazta a zsidók elleni egyre radikálisabb intézkedéseket, bátorította és fedezte a munkaszolgálatosokkal szembeni önkényeskedéseket. Egyoldalú elkötelezettsége kiváltotta Horthy neheztelését és Kállay elégedetlenségét. A délvidéki vérengzés után parlamenti viharok, majd a kormányzóhelyettes 1942. augusztus 20-án bekövetkezett repülőszerencsétlensége még inkább növelte a személye iránti ellenérzéseket. A menesztésére megfelelő alkalmat a Budapest ellen 1942. szeptember 4-én és 9-én demonstratív céllal végrehajtott szovjet légitámadás teremtette meg.

Utódául Horthy 1942. szeptember 24-én a nyugállományból visszahívott Nagy Vilmos vezérrezredest nevezte ki. Az új honvédelmi minisztert liberális felfogásúnak ismerték, nem tartozott a vakbuzgó németbarát tábornokok közé, így alkalmasnak látszott a magyar uralkodó osztályok önálló imperialista érdekeinek kép-

viselésére, a kivárás taktikájára épülő Kállay-politika támogatására. Nagy vezérrezredes első miniszteri teendői közé tartozott a 2. hadsereg megszélesítése. Ennek előtte a vinnyicai főhadiszálláson tárgyalt Hitlerrel, aki megígérte, hogy a harcoló magyar csapatok páncélvédelmét 75 milliméteres páncéltörő ágyúkkal fogja megerősíteni. A minisztert Nyikolajevkában Jány vezérrezredes tájékoztatta a 2. hadsereg állapotáról, ellátási és utánpótlási nehézségeiről. Ezeket kifejtette Weichs vezérrezredes, hadseregcsoportparancsnoknak, és segítségét kérte a problémák megoldásához. Weichs akkor nem zárkózott el a kérés teljesítése előtt, de a későbbiek bebizonyították, hogy jóformán semmit sem tett annak megvalósítására. Lényegében beváltatlan maradt Hitler páncéltörő ágyúkra vonatkozó ígérete is.

Az új honvédelmi miniszter humánus szellemenben intézkedett a „közérdekű munkaszolgálat”-ról is. Már szemleútján emberséges bánásmódra utasította a munkaszolgálatos alakulatok kereteit, hazatérve pedig megszüntette a munkaszolgálatosok SAS-behívóval történő bevonultatását, ami korábban súlyos visszaélésekre adott lehetőséget. Szabályszerű, korosztályonként való behívást rendelt el, s a nyugállományból visszahívott Röder Jenő vezérőrnagyot, saját közvetlen alárendeltségében kinevezte a hátszági munkaszolgálatos alakulatok felügyelőjévé. Röder vezérőrnagy a honvédelmi miniszterrel teljes egyetértésben sokat tett a korábban eluralkodott embertelen állapotok enyhítéséért.

Nagy vezérrezredes néhány személycserét is végrehajtott politikájának érvényesítése érdekében. Leváltotta és más beosztásba helyezte a személyügyi és az országmozgósítási osztály vezetőjét, akik akadályozták intézkedéseinek végrehajtását. A tábornoki karban soron levő nyugdíjazásokat arra használta fel, hogy több magasabb parancsnoki beosztást a németeknek nem elköltelezett és feltétlen kormányzóhú tábornokokkal töltesse be. Így került az 1. hadsereg élére Náday István altábornagy, a 3. hadsereg parancsnoki posztjára Csatay Lajos altábornagy, hadtestparancsnoknak a honi I. hadtesthez Németh József altábornagy, a II.-hoz Aggteleky Béla altábornagy, a IX. hadtesthez pedig Veress Lajos altábornagy. A 2. hadsereg III. hadtestének vezetését Stomm Marcell vezérőrnagy, a IV. hadtestét Heszlényi József altábornagy vette át. Bár ez utóbbi ismert volt szélsőjobboldali kapcsolatairól, a kinevezésekkel megoldottnak látszott a honi hadseregnek a kormány politikája szempontjából megbízható vezetése.

A 2. HADSEREG BERENDEZKEDÉSE TÉLI VÉDELEMRE

A hídfőharcok elcsendesedése után a 2. hadsereg arcvonalán az erők bizonyos mérvű átcsoportosítása vált szükségessé. Mindenekelőtt a teljesen leharcolt 1. páncélosadosztályt kivonták az arcvonalból, és Kamenyka, Krutyec, Volcsje körzetében hozzálltak a feltöltéséhez. A 13. könnyű hadosztályt az urivi hídfőből Korotojak térségébe, a Korotojából korábban feltöltésre és újjászervezésre kivont 12. könnyű hadosztályt a scsucsei hídfőbe csoportosították át. Az urivi hídfőben maradt 20. és 7. könnyű hadosztály a IV. hadtest alárendeltségébe került.

Miután a hídfőharcokat követő átcsoportosítások befejeződtek, véglegesen kialakult a 2. magyar hadsereg védelmi arcvonala a Don jobb partján, a 8. olasz és a 2. német hadsereg közötti szakaszon. A jobb szárnyon Kamisovától Nyikolszkijig a VII. hadtest (23., 19., 12. könnyű hadosztály), középen Nyikolszkijtól Sztorozsevojéig a IV. hadtest (13., 7., 20. könnyű hadosztály), a bal szárnyon pedig Sztorozsevoje–Malisovo vonalában a III. hadtest (6., 9. könnyű hadosztály) helyezkedett el. A hadsereg arcvonalához jobbról Kamisovánál az olasz Tridentina, balról Malisovánál a 323. német hadosztály csatlakozott. Az arcvonal kiterjedése közel 200 kilométer volt, a hadsereg élelmezési létszámába 1942. október 1-én 7160 tiszt és 197 000 katona, összesen 204 160 ember tartozott.

Az állások kiépítésére és műszaki megerősítésére a hadseregnek több hónap állt rendelkezésére. Mivel azonban sem a „B” hadseregcsoport, sem a 2. hadsereg vezetése nem számított döntő célú szovjet támadásra ezen az arcvonalszakaszon, feladatát lényegében csupán folyamfigyelésnek tekintette. Ezért nem tett meg időben minden lehetőséget az állások megfelelő kiépítésére és berendezésére. A műszaki munkát lebecsülte, főleg munkaszolgálatosokkal és a lakossággal végeztette.

Kovács vezérőrnagy erről a következőket jelentette a vezérkarnak: „A harcos nem tudja kihasználni a terepet. Nem használja az ásót, nem épít magának fedezéket, sem a harckocsik ellen biztosító óvógödröt, s ennek természetes következménye, hogy az összefogott tüzet nem állja és igen gyakran elegendő egyedül az ellenséges tűz ahhoz, hogy egész csapatrészek elhagyják a már elért területet... az erődítési munkákban sem szeret a magyar csapat dolgozni. Általános megállapítás, hogy a védőállásokban sokkal előbbre kellene lenni a védelmi berendezéseknek” –

vonja le a következtetést a hídfőharcok befejezése után. 1942. szeptember 11-én Szombathelyi vezérrezredes által a hadsereg-parancsnokság törzsszállásán hangzott el a következő vélemény: „A téli elhelyezés szempontjából nehézséget jelent, hogy a csapatok nem tudják, vajon abban a körzetben maradnak-e ahol most vannak, s ezért nem hajlandók elhelyezésük előkészítését megkezdeni.”

Nem kis mértékben ezek is okai voltak a hadsereg állásai gyengeségének. Összesen két védőállást építettek ki 11 reteszállással, kevés közlekedőárok, kilövőállással, fedezékkel és óvóhellyel. A megépítettek nem nyújtottak elég biztonságot, s a drótakadályok, aknamezők, harcokciakadályok hatékonysága sem felelt meg a követelményeknek. A műszaki munkák lebecsülése mellett ebben szerepet játszott az is, hogy a helyszínen kevés fához juthattak, s a hadseregcsoport kevés műszaki anyaggal rendelkezett. Ezeket több száz kilométer távolságból kellett előreszállítani, amit nagyban nehezített a gépkocsik és az üzemanyag korlátozott mennyisége.

A tél közeledtével a hadsereg szállítási kapacitása a minimumra csökkent. A gépkocsik már-már katasztrofális üzemanyaghiánnyal küzdöttek, s a nagy utánszállítási távolságok miatt hamar üzemképtelenné váltak. A lóhiány következtében legyengült lóállomány 80 százalékát az arcvonal mögött több mint 100 kilométerre létesített „lőudültető állomásokon” vonták össze. A tüzéségnél lövegenként egy hatosfogat maradt, a gyalogság pedig annyi orosz lovat és szánt kapott, hogy a csapatokhoz naponta egyszeri meleg ételmezés kiszállítása megoldható legyen.

A csapatoknál későn kezdődtek a téli előkészületek. Szeptember 3-án jelent meg a síkiképzést elrendelő, a sízászlóaljak szervezésére intézkedő parancs. Hadtestenként zászlóalj erejű, sítalpakon mozgó „villámtervezők” képzése indult meg, s a kerékpáros zászlóaljak, huszárszázadok átszervezése sízászlóaljakká. A hadosztály egészségügyi oszlopok számára fűthető sebesszállító szánok készítését rendelték el, a vonatoszlopok szekerei szántalpakot kaptak. Nagy gondot okozott az utak téli megjelölése és a kijelölt utak hómentesítése. Ez utóbbira a munkásszázadok mellett igénybe vették a polgári lakosságot is, de a sűrű havazás szinte reménytelenné tette a természettel folytatott küzdelmet. A kemény időjárásban a fegyverek nagy része hasz-

nálhatatlanná vált. A puskák és gyalogsági nehézfegyverek zárszerkezete befagyott, fagyálló fegyverolajat alig tudtak adni. A tüzelőállásban levő lövegek kerekei befagytak a talajba, elmozdításukhoz hosszadalmas csákányozás kellett. A lövegár és a folyadékfék szintén befagyott.

A hídfőharcokban megfogyatkozott csapatokra embertelen körülményeket hozott a tél. Védelmi állásaikat nem rendezték be megfelelően, alig lehetett elviselhető hőfokot teremteni, a fekhelyül szolgáló szalmát nem cserélték, ruházatuk, lábbelijük erősen elhasználódott. A katonák jó részének nem volt fehérneműje. Téli felszerelés érkezett ugyan az első vonalba, de oly kis mennyiségben, hogy a gondok enyhítését sem tette lehetővé. A kapott nemezsizmák nagy része olyan kis méretű volt, hogy csak kevés embernek felelt meg. Meleg étel ritkán jutott ki az állásokba, részint szállítási nehézségek miatt, részint mert a fogatot kilőtték a túlsó partról.

A helyzet a hadsereg vezérkari főnökét ilyen megállapításokra készítette: „A zubbonyok 25%-a, a lábbelik 40%-a, a nadrágok 50%-a, a fehérnemű 75%-a elhasználódott. Különösen válságos a hadsereg fehérneműhelyzete. Az emberek zöme szakadozott, teljesen elhasznált, javíthatatlan fehérneműt hord, egy része pedig ing nélkül jár, mert e cikkek közül a tényleges szükséglet 10%-át sem kapták meg.” A fűtési nehézségeket így jellemzi: „A szalma és fűtőanyaghiány igen nagy... Az emberek fűtetlen barakokban a földön kénytelenek hálgni. Ugyanakkor a malária és bélhurut is járványszerűen fellépett a legénységénél, mely azután nagymérvű végelgyengüléshez vezetett.”

Az 1942 tavaszán kötött megállapodás értelmében a szükséges élelmiszereket a magyar szervek rendszeresen a németeknek szállították, nekik kellett gondoskodni a magyar csapatok ellátásáról. Ez a „gondoskodás” nagyon sok kívánnivalót hagyott maga után. Mint Jány megállapította: „Novemberben csaknem minden ellátóvonat kimaradt, cukrot nem szállítottak, így a hideg éjszakákban teát nem tudnak adni. Liszthiány miatt kénytelen voltam a kenyérada-got felére csökkenteni.” December elején a csapatok már csak három-hat napra elegendő lisztel rendelkeztek.

Ilyen körülmények között a katonák erőállapota nagyon leromlott. A hihetetlen mérvű megterhelés következtében december végén csupán egyetlen hadosztály erőállapotát értékelték „jónak”, egy hadosztály a „kielégítő” sem érte el, négy hadosztály „gyenge”, négy pedig „rossz” erőállapotú minősítést kapott. Az ellátatlanság nem abból fakadt, hogy a hadsereg

nem rendelkezett megfelelő készletekkel. A hadtápterületen települt raktárakban február végéig elegendő mennyiségű élelmet és lőszert tároltak, és főleg adományként összegyűltek a téli ruházati cikkek is, de nem tudták eljuttatni a csapatokhoz. A németek saját csapataik ellátására használták a szállítóeszközeiket, csak ritkán vállalták a magyarok számára az utánpótlás szállítását. A mind keservesebbé váló állapotok számottevően gyengítették a magyar csapatok harcértékét, érezhetően aláásták morális erejét. A „miért éppen én” kérdése kezdettől befolyásolta a katonatömegek harci kedvét, ami jól megmutatkozott már a hídfőharcok időszakában is. A szovjet csapatok felvilágosító munkája – amelyben jelentős szerepe volt a Voronyezsi Frontnál tevékenykedő magyar kommunistáknak és antifasisztáknak – és a lakossággal történő érintkezés, valamint a tapasztalt szívós ellenállás és az elszenvedett súlyos veszteségek hatására terjedt a háború értelmetlenségének és céltalanságának felismerése.

A kormány, miután tudomásul vette, hogy a hadseregnek a telet is az arcvonalban kell töltenie, igyekezett tanújelét adni az ország gondoskodásának. Ezt szolgálták az ajándékok küldésére, levelezésre, téli ruhanemű gyűjtésére indított akciók, a „távházasságok” engedélyezése és tábori színház küldése az arcvonal mögöttes területeire. Ezek hatása nem lebecsülhető. Az ott honnal való kapcsolatot, a féltést és törődést jelentették a katonák számára, ideig-óráig feledtették velük sanyarú helyzetüket. Sokkal kevésbé hatottak rájuk az uszító, szovjetellenes, sovíniszta, demagóg jelszavak, szölamok. Nem hittek a tábori levelezőlapok föliratainak: „A magyar élet ára a szovjet halála!”, „Magyarország jövő békessége és felvirágzása a szovjetoroszországi harcmezőn dől el!” A katonák véleményét az arcvonal különböző pontjain az állások és bunkerek bejáratán elhelyezett ilyen feliratok fejezték ki: „Megunta-lak”, „Utál-lak”, „Itthagyná-lak”. Számosan követtek el öncsonkítást is, hogy az újabb bevetéseket elkerüljék. S a helyzeten nem változtattak az egyre szigorúbb intézkedések, parancsok sem. Ezek miatt állította megoldhatatlan feladat elé a magyar csapatokat Hitler hadművelési utasítása, amelyben a téli hadjárat megvívására így intézkedett:

1. A téli állásokat minden esetben meg kell tartani.
2. Mindenhol olyan aktív védelmet kell folytatni, amely az ellenségnek nem hagy nyugtot és félrevezeti szándékaink fölől.
3. Ellenséges támadás esetén sem kitérésnek, sem visszavonuló mozdulatnak nincs helye.

4. A helyi betöréseket ellentámadások és ellenlökések segítségével rögtön fel kell számolni.
5. A nagy betöréseket el kell szigetelni, a saját arcvonal át nem tört részeit feltétlenül, mint sarokpilléreket meg kell tartani, hogy evvel megkönnyítsük az ellenrendszabályokat.
6. Az elszakított és körülzárt részek mindaddig védekezzenek, míg felszabadítják őket.”

Jány a tiszti és tiszthelyettesi kartól követelt példamutatást, a katonák hangulatáról kapott jelentésekre utalva: „Ezek a jelentések azt bizonyítják, hogy a tisztikar nem él együtt a legénységgel, nem ismeri annak bűját, örömét és nem osztozik abban. Ezenkívül amellet szól az is, hogy a tisztikarban nincsen meg a kellő erő, hogy az itteni harc óriási méretű igénybevétele felett úrrá legyen. A hds. minden tagjának tudnia kell és át kell érezni, hogy családunk és nemzetünk sorsa itt dől el. Ha a hds. megrendül és nem tart ki utolsó leheletéig akkor nemcsak mi, de az otthonunk is elpusztul. Aki állásait elhagyja, bármilyen erős is legyen a támadó, az megfagy. Aki kitart, azt még körülzárás esetén is kivágják a beérkező tartalékok. Harckocsi elől futva senki nem menekülhet. Mi mindnyájan itt maradunk. Vissza csak az kerül, aki koránál vagy törődöttségénél fogva, mint harcos nem használható. Elvárom a tiszti és tiszthelyettesi kartól, hogy személyes kemény kiállásával példát mutat és alárendeltjeit is erre neveli.”

Jány parancsa kétségkívül sok igazságot tartalmazott. Főleg ami a tiszték és a katonák közötti kapcsolatot illeti. Akadtak természetesen kivételek, elsősorban a tartalékos és az alacsonyabb rendfokozatú tiszték esetében, mert az ő hangulatukat is a katonákra ható körülmények határozták meg. Egyébként pedig a tiszték és katonák közötti kapcsolat jellege és tartalma az osztálykülönbségből fakadt, amit parancsokkal megszüntetni nem lehetett. A parancsnak a helytállásra vonatkozó megállapításait illetően a katonákban már jó ideje megfogalmazódott a kérdés: miért és mivel?

Ez utóbbi „mivel” kérdése Jányt is nyugtalanította. Rendszeresen jelentette a „B” hadsereg-csoportnak az aggasztó tüneteket, és ismételt orvoslást kért. Különösen az arcvonal megrövidítését szorgalmazta, az erők és eszközök elégtelenségére hivatkozva. Sürgette a Hitler által megígért 75 milliméteres páncéltörő ágyúk, valamint a szükséges mennyiségű üzemanyag rendelkezésre bocsátását, nemkülönben a rendszeres élelemellátás megoldását. Nem titkolta a nehézségeket előljárói előtt, kötelességszerűen és határozottan föl is lépett azok megszüntetéséért. Nem hallgatta el azt sem, milyen katasztrofális

következményeknek néz elébe a hadsereg, ha nem kapja meg idejében mindazt, amire szüksége van. De határozottsága csupán eddig a pontig terjedt, s az ismételt jelentéseken túl nem tett egyebet. Mondván, ő megtette a kötelességét, további feladata az engedelmesség. Az ellenséggel járó felelősség vállalására nem tellett erejéből.

Hitlernek a téli hadjárat megvívására intézkedő hadművelési utasítása olyan időben érkezett meg a 2. hadsereghez, amikor már számolni lehetett a sztálingrádi és kaukázusi támadások kifulladásával. A 6. német hadsereg és a 4. páncélos-hadsereg eddigre már teljesen kimerült a Sztálingrádért folyó utcai harcokban, a 17. hadsereg sikertelenül erőltette Tuapsze elfoglalását és Novorosszijszknál védelembe kényszerült. Az 1. páncélos-hadsereg a Tyerek folyó mentén hosszan elnyúlva nem tudott áttörni Ordzsonikidzén keresztül Baku felé. Az „A” hadsereg-csoport bal szárnya a „levegőben lógott”, a Kalmük sztyeppen mindössze egy hadosztály tartotta az összeköttetést a „B” hadsereg-csoporttal. A mintegy 400 kilométeres rés lezárását a 4. román hadsereg kapta feladatul, amely öt gyalog- és három lovashadosztállyal Rosztov felől közeledett az arcvonalhoz. Alig foglalta el azonban állásait, mikor 1942. november 19-én Sztálingrádtól északnyugatra ellentámadásba mentek át a szovjet csapatok. Csapásuk a 3. román hadsereg arcvonalára irányult, ezt követte a 4. páncélos-hadsereg és a 4. román hadsereg elleni támadás. A szovjet hadművelet eredményeként a 3. és 4. román hadsereg csaknem teljesen megsemmisült, Paulus 6. hadserege pedig Sztálingrádban gyűrűbe került.

Von Weichs vezérezredes az események kapcsán, november 22-én a következő táviratot intézte Jányhoz: „Az ellenség áttörése folytán Sztálingrádnál a 3. román hadsereg területén nagyon súlyos helyzet állt elő. Excellenciádat erről naponta tájékoztatni fogom. Számolni kell azzal, hogy az ellenség támadásait a 8. olasz hadsereg területére is kiterjeszti. A továbbiakban a magyar arcvonalszakaszon sincsenek kisebb támadások kizárva. A Führer átfogó intézkedéseket tett a helyzet megjavítására és az ellenség visszaverésére. Jelentős német erők állnak szállítás alatt a 8. olasz hadsereg jobb szárnya mögé. Minden attól függ, hogy a 2. magyar és a 8. olasz hadsereg minden körülmények között megtartsa állásait. A legnagyobb éberségre hívom fel a figyelmet. A főellenállási övet erősen meg kell szállni. Meg vagyok győződve arról, hogy a magyar és olasz csapatok harckészsége megakadályozza az ellenség minden törekvését sikereinek

kibővítésére és biztosítja az oda irányított erők gyors felvonulását egy ellentámadáshoz.”

Itt érdemel említést, hogy a „B” hadseregcsoporthoz törzsének és több csapatparancsnokának a bizalma már a hídfőharcok tapasztalatai alapján erősen megingott a magyar parancsnokok felkészültsége és vezetési képessége iránt. Az őszi folyamán olyan elgondolásokat fontolgattak, hogy a hadosztályokhoz erős összekötő törzseket küldenek, amelyek kritikus esetben ezredtől fölfelé képesek átvenni a magyar csapatok vezetését, ki- kapcsolva azok parancsnokait. Noha erről, bizonyodalmaktól tartva, végül letettek, a kirendelt német összekötők elsősorban nem az együttműködés és a kölcsönös tájékoztatás szervei voltak, hanem parancsközvetítők, még inkább megfigyelők és ellenőrök a magyar parancsnokok mellett.

Tekintettel arra, hogy decemberben még nem mutatkoztak szovjet támadási előkészületek jelei a 2. magyar hadsereg arcvonalával szemben, ugyanakkor a támadásukat kiterjesztő szovjet csapatok december 11-én a jobb szárnyon és középen áttörték a 8. olasz hadsereg arcvonalát, a „B” hadseregcsoporthoz parancsnoksága a magyar arcvonalszakasz meggyengítése árán igyekezett elreteszelné a betörést. Kivonta Korotojak térségéből a 336., az urivi hídfőből a 168. hadosztályt, valamint a XXIV. hadtest törzsét, s átcsoportosította a 8. olasz hadsereg bal szárnya mögé. Ám hamarosan számolnia kellett a magyar csapatok valamelyes megerősítésének szükségességével is. Paulus, a 6. hadsereg parancsnoka december 13-án, az olasz csapatok szárnyát és hátát fenyegető veszélyre utalva kijelentette: „Ha az olasz 8. hadsereget visszavetjük, a magyarok is kénytelenek feladni állásaikat. Akkor még a voronyezsi frontszakaszon álló 2. német hadsereg szárnyát is veszély fenyegeti.”

Ez a veszély készítette arra a „B” hadseregcsoporthoz parancsnokságát, hogy 1943. január 6-án 200 darab 75 milliméteres páncéltörő ágyút ki- utaljon a 2. hadseregnek. Elegendő mennyiségű lőszerrel azonban nem gondoskodott. Ezt megelőzően, január 1-én hadseregcsoporthoz tartálék- ként a 168. és 26. gyaloghadosztályból, a 700. páncéloscsoportból, a 190. rohamlövegosztály- ból és az 1. magyar páncélosadosztályból Cramer altábornagy parancsnoksága alatt egy ellen- támadó csoportot alakított, amelyet a 2. hadse- reg jobb szárnya mögött, Jeszenovo, Kameny- ka, Karpenkovó körzetben vont össze. A Cra- mer-csoport a 2. hadsereg parancsnokának alá- rendeltségébe került.

Időközben megérkezett a frontra váltásként a 3., 12., 24. és 31. gyalogezred, összesen tizenkét

zászlóalj és az ezredközvetlen alakulatok. Ez alig egyharmada volt a vezérkar által váltásra szánt erőknek. A váltás katonái kiképzőtáborba kerül- tek, ahol négyhetes időtartamban akarták őket felkészíteni a harcra. December végén a hadse- reg-parancsnokság megkapta a vezérkar főnöké- nek parancsát, amely merev védelemre utasítot- ta a csapatokat. A parancs a legutóbbi hetek ta- pasztalataira hivatkozott: „Ha mindegyik tám- pont az utolsó emberig és még akkor is, ha már összeköttetéseitől el van vágva, kitart, akkor az ellenség tetemes erőit leköti, így ez a kezdő sike- reit nem tudja kihasználni. . . . Ellenben, ha a csapat a támadás elől kitér és visszavonul, akkor feladja a téli hadjárat legfőbb előnyeit, a kiépí- tett és berendezett állásokat. Emellett elveszíti a nagyrészt pótolhatatlan harceszközöket, fegy- vereket, lőszert és élelmikészleteket. . . .” A kö- vetkezményekre tett utalás után a parancs hatá- rozottan leszögezte: „. . . . Legfelsőbb Hadurunk elrendeli, ellenséges támadás esetén a saját álla- sokat és támpontokat feltétlenül tartani kell. Visszamenni senkinek sem szabad. Nincs hátra, csak előre van.”

1943 januárjának első napjaiban a felderítője- lentések arra utaltak, hogy az urivi hídfőből ha- marosan támadás várható. Kovács vezérőrnagy, a hadsereg vezérkari főnöke úgy vélte, hogy csu- pán kisebb erejű és korlátozott célú támadásra kell számítani, a főcsapást a szovjetek a Tyihaja Szosnyától délre eső arcvonalszakaszon fogják mérni Rosztov felé, az arcvonal jobb szárnyának leszakítása céljából. Hasonlóan vélekedett a hadseregcsoporthoz vezetése is. A szovjet parancs- nokság mesterei módon leplezte és rejtette átcso- portosításait, támadó előkészületeinek méreteit. Valódi szándékának leplezésére támadó tevé- kenység előkészítését színlelte Korotojak ellen. Később a német vezetés fölismernte a félrevezetési szándékot, s mikor a valódi előkészületekről kapott híreket, azt sem hitte el. Ekkor már a Vo- ronyezstől északra folyó megtévesztő előkészü- let vonta magára a „B” hadseregcsoporthoz vezeté- sének figyelmét. Emellett a valódi felkészülést annyira rejtették, hogy Lajtos Árpád százados scsucsjei hídfő fölött végrehajtott felderítő re- püléséről ez áll a hadművelleti naplóban: „Számottevő erőket nem tudott sehol megállapítani, éppen úgy, mint a többi kiküldött né. rep.gép.” Sőt a nap folyamán a III. hadtestnél a Don bal partjára küldött járőrvállalkozás katonái sem vettek észre semmit a készülődésből.

Pedig ebben az időben a bal parton már min- den előkészület megtörtént a támadásra. A Vo- ronyezsi Front alárendeltségében a 40. hadse- reg, a 18. önálló lövészhadtest és a 7. lovashad-

test elfoglalta megindulási állásait, s megszállták összpontosítási körletüket a 3. harckocsi-hadse- reg csapatai is. Ezek a csapatok – szovjet doku- mentumok szerint – tüzérség és aknavető, vala- mint harckocsik és rohamlövegek tekintetében másfélszeres fölényben voltak a magyar 2. had-

A 2. HADSEREG VERESÉGE A SZOVJET CSAPATOK OSZTROGOZSSZK-ROSSZOSI ÉS VORONYEVS-KASZTORNOJEI HADMŰVELETÉBEN

A szovjet hadvezetés a november 19-én indí- tott ellentámadás eredményeinek továbbfejles- tésére 1942 végén egy sor támadó hadművelet előkészítését kezdte meg az arcvonal különböző szakaszain. Ezek közül a július közepén felállí- tott Voronyezsi Front osztrogozsszk-rosszosi hadművelete a 2. magyar hadsereg, a Voronye- zsi és a Brjanszki Front szomszédos szárnyainak voronyezs-kasztornojei hadművelete pedig a 2. német hadsereg széttűzését célozta. Először az osztrogozsszk-rosszosi hadművelet tervét dol- gozták ki. A hadművelet általános elgondolása az Osztrogozsszk és Rosszosi körzetében védő ellenséges erők megsemmisítését irányozta elő, hogy ezzel felszabadítsa a Liszki-Kantyemirov- ka vasútvonalat és átvágja a Jeles-Vorosilovgrád közötti. Előbbi birtokában a Délnyugati és a Sztálingrádi Front a későbbiekben kedvezőbb helyzetben támadhatott a Kaukázusban, utób- bit, amely a német utánpótlást szolgált, meg kellett bénítania a saját támadás sikere érdeké- ben.

A szovjet hadművelleti terv szerint három erős csoportosítás koncentrikus csapásának a véde- lem áttörése után az egész 2. magyar hadsereg és a 8. olasz hadsereg maradványainak bekerítését, részekre darabolását és széttűzését kellett ered- ményeznie. E csoportosítások feladatai:

– a 40. hadsereg (öt lövészadosztály, egy lö- vészadosztály, egy harckocsiadosztály, három harc- kocsidandár, egy tüzérhadosztály, két páncélva- dásadosztály, egy aknavető-hadosztály, egy lég- védelmi tüzéradandár) az uriv-sztorozsevojei hídfőben 12 kilométeres szakaszon áttöri a vé- delmet és Bolgyirevka, Krasznóje, Alekszejevka irányában mért csapással átkarolja a 20., 7. és 13. magyar hadosztályokat, majd nyugattól délnek fordulva Alekszejevkanál egyesül a front déli csoportosításával és befejezi az ellenség bekerí- tését, erői egy részével pedig Osztrogozsszk felé támad, s ott egyesül a 18. lövészadosztály csapatai- val;

– a 18. lövészadosztály (három lövészadosztály, egy lövészadosztály, két harckocsidandár, egy

sereggel szemben. Előerőben nem volt szovjet fölény, de erkölcsi állapot, fizikai felkészültség, harckésztség tekintetében a szovjet harcosok jó- val föltette álltak az éhségtől és hidegtől elcsigá- zott, a háború kilátástalanságát fölismert, demo- ralizált magyar katonáknak.

harckocsi-, öt tüzér-, két légvédelmi tüzérezred, két páncélvadásadosztály, négy sorozatvető-osztály) a scsucsjei hídfőben 8 kilométeres szaka- szon áttöri a védelmet, északkeletről átkarolja a 12., 19. és 23. magyar hadosztályokat, majd Karpenkovónál egyesül a front déli csoportosi- tásával, egyidejűleg jobb szárnya Osztrogozsszk irányában mér csapást és fölveszi a kapcsolatot a 40. hadsereg erőivel;

– a 3. harckocsi-hadsereg (két harckocsiha- dtest, két harckocsidandár, négy lövészadosztály, egy lövészadosztály, egy tüzér-, egy légvédel- mi tüzérhadosztály, nyolc sorozatvető-osztály) Gohaja, Holodnyij, Zajceva körzetben főcsapást mér Kantyemirovkától északnyugati irányban, az erők egy részével pedig északra támad a 40. hadsereggel való találkozás és a gyűrű bezárása céljából;

– a 7. lovashadosztály (két lovashadosztály, egy harckocsidandár, három sidandár, egy gránát- vető-, egy aknavető-, egy légvédelmi tüzérez- red) főerővel Valujki felé mér csapást és délről biztosítja a hadműveletet, részeivel pedig kijut az Oszkol folyóig, és ott a 40. hadsereg kötelékei- vel együtt létrehozza a bekerítés külső arcvona- lát.

A feladatokról látható, hogy először a két hídfőből kellett áttörni a védelmet, lekötni a tartalé- kokat, megakadályozni a visszavonulást, elterel- ni a figyelmet a főcsapásról. Az általános erővi- szonyokat figyelembe véve a frontparancsnok az erők és eszközök zömét, az arcvonal többi szaka- szait merészen meggyengítve, az áttörési szaka- szokon összpontosította. Így módon a hídfőkben Sztorozsevojenál előerőben 3,5:1, tüzérségben 10:1, Scsucsjenál pedig 2:1, illetve 7:1 fölényt hozott létre. A páncélosfölely abszolút, mert a magyar védelem első lépcsőjében nem voltak harckocsik.

A Voronyezsi Front támadását 1943. január 12-én 9.45-kor kezdődő, háromnegyed óras tü- zérségi előkészítés után, az urivi hídfőből indí- tott erőszakos harcfelderítés vezette be, a IV. hadtest 7. könnyű hadosztályának szakaszán.

A harcoktól támogatott, zászlóalj erejű előrevetett osztagok, a védelem gyenge pontjainak kitárgatására törekedve rohamozták a 7. könnyű hadosztály 4. gyalogezredének állásait. A heves tüzési tűz váratlanul érte az állásokban éppen csak berendezkedett magyar alegységeket. A katonák elgémberedtek a hidegben, s a sűrű ködben jóformán semmit sem láttak. A harcok alig 100 méterre dühöngtek az állásoktól, mikor észrevették őket. A helyzet már két kétségbeesett volt, de az életösztön helytállásra, védekezésre készítette a katonákat, akik szívósan verekedve próbálták tartani védőkörleteiket. Kora délután a szovjet támadás kiterjedt a 7. könnyű hadosztály 35. gyalogezredének szakaszára, este pedig áttörte a hadosztály bal szárnyán védő 429. német gyalogezred állásait is. Az északnyugatnak előnyomuló szovjet ékek a 20. könnyű hadosztály masztyuginói harcálláspontjához közeledtek, s harcérintkezésbe kerültek a hadosztály 23. gyalogezredének alegységeivel. Az előrevetett osztagok a betörés kiszélesítését és kimélyítését erőszakolták, s eközben néhány alegység már a 7. könnyű hadosztály tüzeihez közeledett. A magyar csapatok nagyon nehéz körülmények között, maradék erejüket megfeszítve, a nap folyamán helyenként még tartották állásaikat és támpontjaikat. Helyzetük azonban hovatovább kritikussá vált, hiszen a 4. és 35. gyalogezred, valamint a 7. és 20. könnyű hadosztály csatlakozásán a szovjet erők szinte akadálytalanul hatoltak be a védelem mélységébe.

Az első nap néhány órájának eseményei föltárták a magyar védelem gyengéit. Bebizonyították, hogy a zászlóaljkörletek védelme nincs feszesen megszervezve, alig van közöttük együttműködés, összehangolt, előre megtervezett tűztevékenység. Kiderült, hogy a beépített, állásváltogatásra képtelen lövegek nem tudnak a saját peremvonal elé löni, nem tudják megállítani a betörő szovjet alegységeket. Délután a szovjet előrevetett osztagok kijutottak Bolgyirevka keleti szegélyére és elfoglalták a magyar páncélsírhárítás gerincvonalát, amely az urívi hídfő déli részén húzódott, a Goldajevkáról Bolgyirevkára vezető út mentén.

Szabó vezérőrnagy, a 7. könnyű hadosztály parancsnoka azt tervezte, hogy másnap délről és északról indított ellenlökéssel megállítja a védelembe betört erőket. Ellenlökést készített elő az arcvonal eredeti helyzetének visszaállítására, a IV. hadtest törzse is. Jány és Kovács a Cramer-hadtest bevetését kérte. A hadseregcsoporthoz egyetlen tartalékát képező hadtest bevetésének jogát azonban Hitler fönntartotta magának.

A hadseregparancsnok és vezérkari főnöke túlértékelte az urívi hídfőből indult vállalkozást, ezért nem is gondolt arra, hogy saját erők átcsoportosításával állítsa helyre a IV. hadtest védelmének eredeti helyzetét. Ennek súlyos következményei lettek a későbbiekben.

Tekintettel az előrevetett osztagok sikeres tevékenységére, január 12-én este a Voronyezsi Front parancsnoksága elhatározta, hogy egy nappal korábban indítja meg a támadást a 2. magyar hadsereg egész arcvonalán.

Január 13-án reggel, erős tüzési előkészítés után, rohamra lendültek az északi csapásmérő 40. hadsereg csapatai az urívi hídfőből.

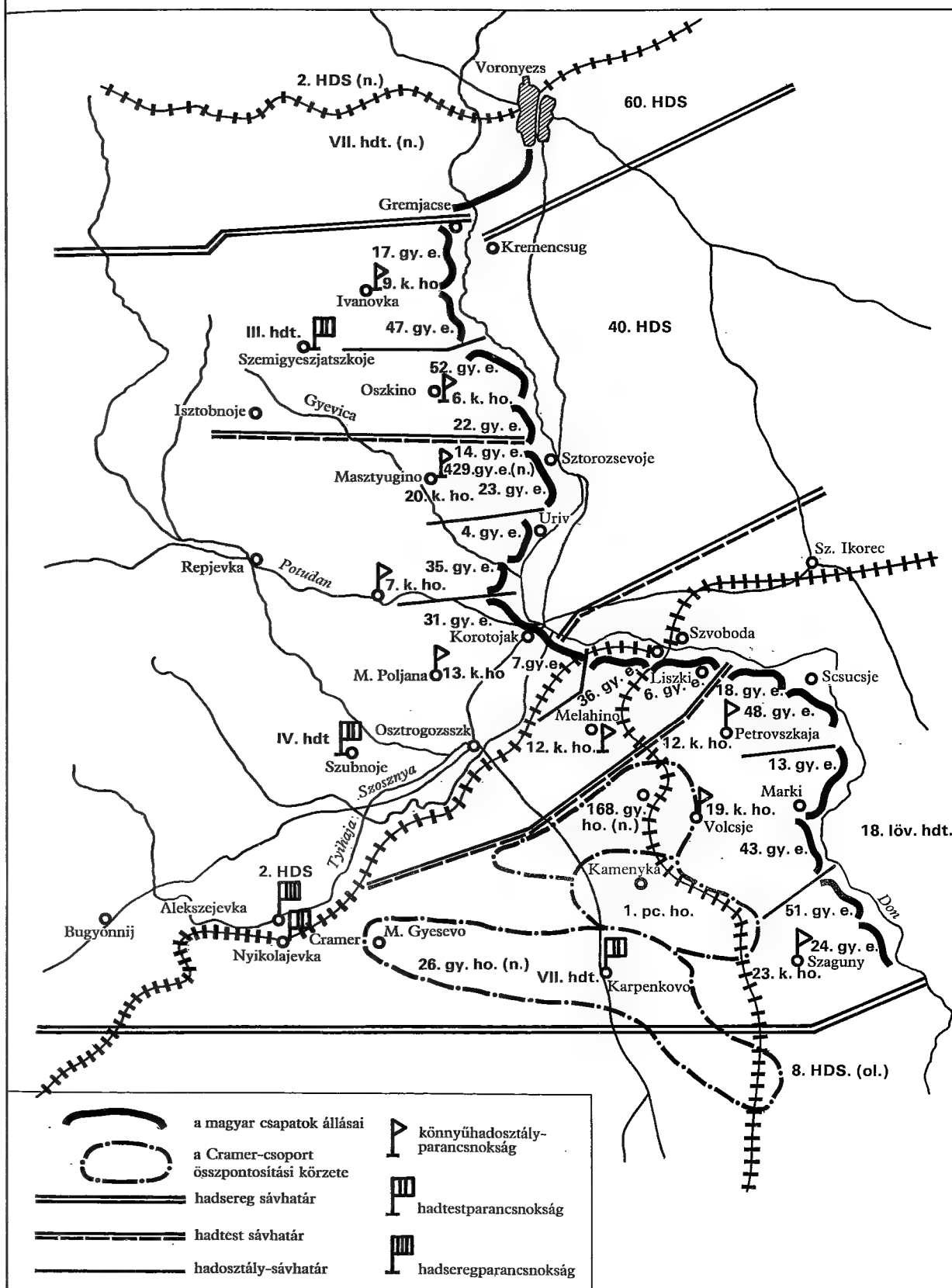
Támadásuk megakasztotta a IV. hadtest éppen kibontakozó ellenlökését, amelyhez a kijelölt 700. páncéloscsoport nem tudott csatlakozni, ugyanis a hidegben nem indultak be páncélsírhárítói. Az ellenlökő csoportosítás a szovjet harcok előtt, nagy veszteségek árán Oszkinóra vonult vissza. A felkészületlen német egységet a szovjet harcokcsapatok teljesen szétverték. Hatvan páncélosból csupán négy tudott Dubovoje faluba menekülni.

Az ellenlökés kudarca és a szovjet támadás kibontakozása következtében reménytelenné vált a 7. könnyű hadosztály helyzete. Két ezredet a csatlakozáson betört szovjet csapatok elvágtak egymástól, s mindkettőt körülférrással fenyegették, mivel elérték a tüzési állásaikat. A nyomás előtt a 4. gyalogezred maradványai Plotava felé hátráltak. Délutánra a körülférrált 35. gyalogezred löszere elfogyott. Katonái véres kézitusában áttörték a gyűrűt, és a Potudany folyó irányába vonultak vissza. Ezzel a 7. könnyű hadosztály kiesett a védelemből, s a 2. hadsereg arcvonalán nyitott rés tíz kilométerre szélesedett.

A szovjet csapatok nyugat, északnyugat és délnyugatnak nyomultak előre. Következő csapásuk a 20. könnyű hadosztályra irányult, s egyben bekerítéssel fenyegette a 13. könnyű hadosztály ezredeit. Jány vezérrezredes a kialakult helyzetben elrendelte: a 20. könnyű hadosztály vegye vissza jobb szárnyát a Sztorozsevojától nyugatra levő magaslatokra, s a vezetés megkönnyítése érdekében 18 órától lépjen a III. hadtest alárendeltségébe. Egyidejűleg a 13. könnyű hadosztály bal szárnya a Gyevicától visszavonult erőkkel együtt foglaljon védőállást a Potudany déli partján.

A parancs teljesítésének azonban már nem voltak meg a reális feltételei. A szovjet csapatok ugyanis az éjszaka folyamán tovább erőszakolták a támadást, elfoglalták Novo Uszpenkát, Dolgulevkát és Masztyuginót. A 20. könnyű hadosztály 14. gyalogezrede ugyan nehéz körülmé-

HELYZET A 2. MAGYAR HADSEREG ARCVONALÁN 1943. január 11-én este

nyek között még tartotta Sztorozsevojét, de a 23. gyalogezred megkezdte a visszavonulást, hogy elkerülje a bekerítést. A visszavonulás a beásott lövegek és gyalogsági nehézfegyverek elvesztésével, valamint a hírszolgálat megszűnésével járt. Az ezred lényegében vezethetlenné vált, összekötése a szomszédaival és előljáró parancsnokságával megszakadt. A helyzet alakulása Jányt arra készítette, hogy ismételtén kérje a Cramer-hadtest bevetését.

Másnap, január 14-én a scsucsjei hídfőből támadást indított a Voronyezsi Front déli csapásmérő csoportosítása, a 3. harckocsi-hadsereg is. Támadása a VII. hadtest 12. könnyű hadosztályára irányult, amelynek 48. gyalogezrede nem állta a rohamot. Az ezred e napon várta a felváltást, katonáit teljesen készületlenül, a hazatérés hangulatában érte a harckocsik rohama. A támadás olyan váratlan volt, hogy a páncéltörő ágyúk csupán két lövést tudtak leadni, utána harcképtelenné váltak. Alig egy órában küzdelemben az ezred két zászlóalja megsemmisült. Az arcvonal mögött néhány kilométerre települt harcálláspontján tartózkodó ezredparancsnok a harmadik zászlóalj visszavonulását nem engedélyezte, de ennek feláldozása árán sem tudta megállítani a támadást. Másnap reggelre a 48. gyalogezrednek csupán 200 embere maradt. Alig valamivel járt jobban a 18. gyalogezred, amely délután 16 óráig elkeseredett küzdelemben védekezett, majd megmaradt részei a hadosztályparancsnok utasítására visszavonultak Kolomejcevo észak-Petrovskaja-Jekatyerinovka vonalára. Estére tehát a 12. könnyű hadosztály is szinte teljesen felmorzsolódott. A nap folyamán a 12-e óta harcoló 7. és 20. könnyű hadosztály maradványai feladni kényszerültek Plotavát és Sztorozsevojét. Este a szovjet csapatok már a 6. könnyű hadosztály állásait is támadták, eközben körülvették Arhangelszkojét és Oszkinót. Ugyanekkor Korotojak felé egy páncélosék nyomult előre, amely felgöngyölítéssel fenyegette a 13. könnyű hadosztály bal szárnyát. Január 14-én este már egy ötven kilométer széles és tizenhét kilométer mély hézag tátongott a 2. hadsereg védelmében.

Az első három nap eseményei a magyar csapatok szívós ellenállásáról, kemény küzdelemről tanúskodnak. A katonák életükért harcolva mindaddig kitartottak, amíg működött a vezetés és volt mivel kitartani. Nem estek pánikba a meglepésszerű támadástól, megfelelő vezetés esetén a visszavonulást is rendezetten hajtották végre. A védelem megingását minden esetben a vezetés cselekvésképtelensége, a páncéltörés gyengesége és a tüzérség kiesése idézte elő.

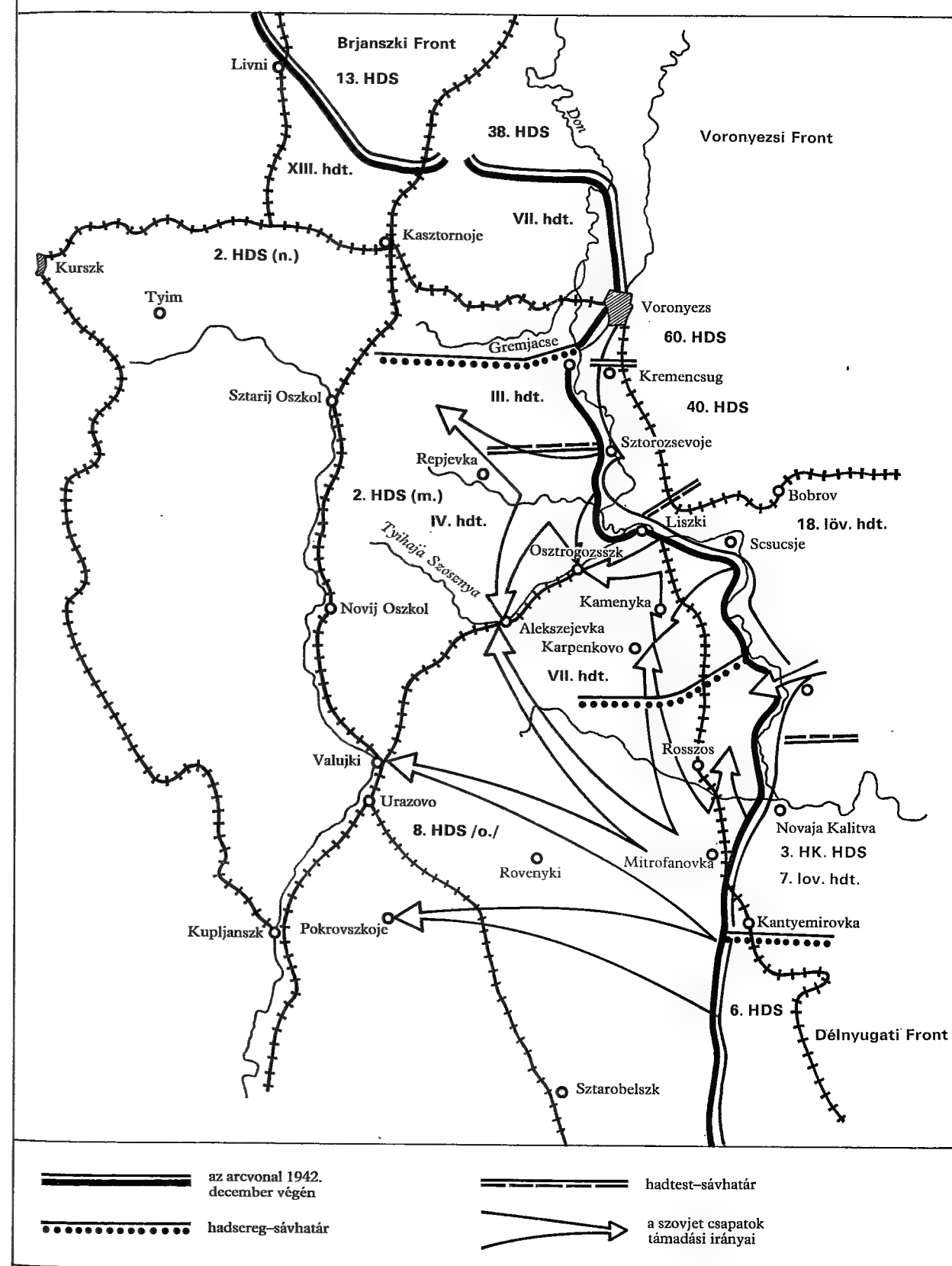
A csapatok vezetése nem tudta fölmérni, hogy 12-én csupán zászlóalj erejű előrevetett osztagok támadtak, a védelem gyengéinek felderítése céljából. Túlértékelte a vállalkozást, nem tett azonnal határozott intézkedéseket a betörések elrekesztésére, felülről várt segítséget, nem tartotta kézben a rendelkezésére álló erőket és eszközöket. A szovjet tüzérség idejében bemérte a magyar lövegeket, és azok egy részét kilőtte a tüzérségi előkészítés során. A megmaradt lövegek nagy részének zárszerkezete a hidegben mozdíthatatlanná vált, akadt olyan, amelyikkel csupán egyetlen lövést lehetett leadni. A beásott ágyúk a fagyott talaj, illetve fogat-, vontató- vagy üzemanyaghiány miatt nem tudtak állást változtatni. Ezeket szovjet harckocsik rohanták le, amelyek számára nem okozott különösebb nehézséget a gyenge magyar páncéltörés leküzdése. A gyalogság így hamar tűztámogatás nélkül maradt, a küzdők a tüzérség hallgatásából nemcsak azt érezték meg, hogy elvesztették hátsó támaszukat. Arra is rádöbbenek, hogy a szovjet csapatok már a hátukban vannak. Az elcsigázott, kimerült katonák egyetlen lehetősége életük megmentésére ilyen körülmények között csupán a visszavonulás maradt.

Január 14-én este megérkezett a hadseregparancsnokságra a Cramer-hadtest bevetését engedélyező döntés. Jány és vezérkari főnöke a 168. gyaloghadosztállyal a Potudany vonal, a 26. gyalog- és az 1. páncélos-hadosztállyal pedig a scsucsjei hídfő irányában terveztek csapást mérni. Elhatározásuk a hadtest erőinek elaprózását jelentette, ami eleve megkérdőjelezte a vállalkozás sikerét. A Cramer-hadtestet a német hadvezetés eredetileg a déli szovjet támadó csoportosítás elleni alkalmazásra szánta, egyetértésben a hadseregcsoport parancsnokságával. A szándék helyességét bizonyítja a Voronyezsi Front osztrogoszsk-rosszosi hadműveletének terve, amely főcsapás mérésére a déli csoportosítást jelölte ki. Ez jelentette tehát a fő veszélyt, ennek elhárítását kellett volna a Cramer-hadtestre bízni, kudarc esetén pedig egy új védelmi vonal létrehozását oldhatta volna meg.

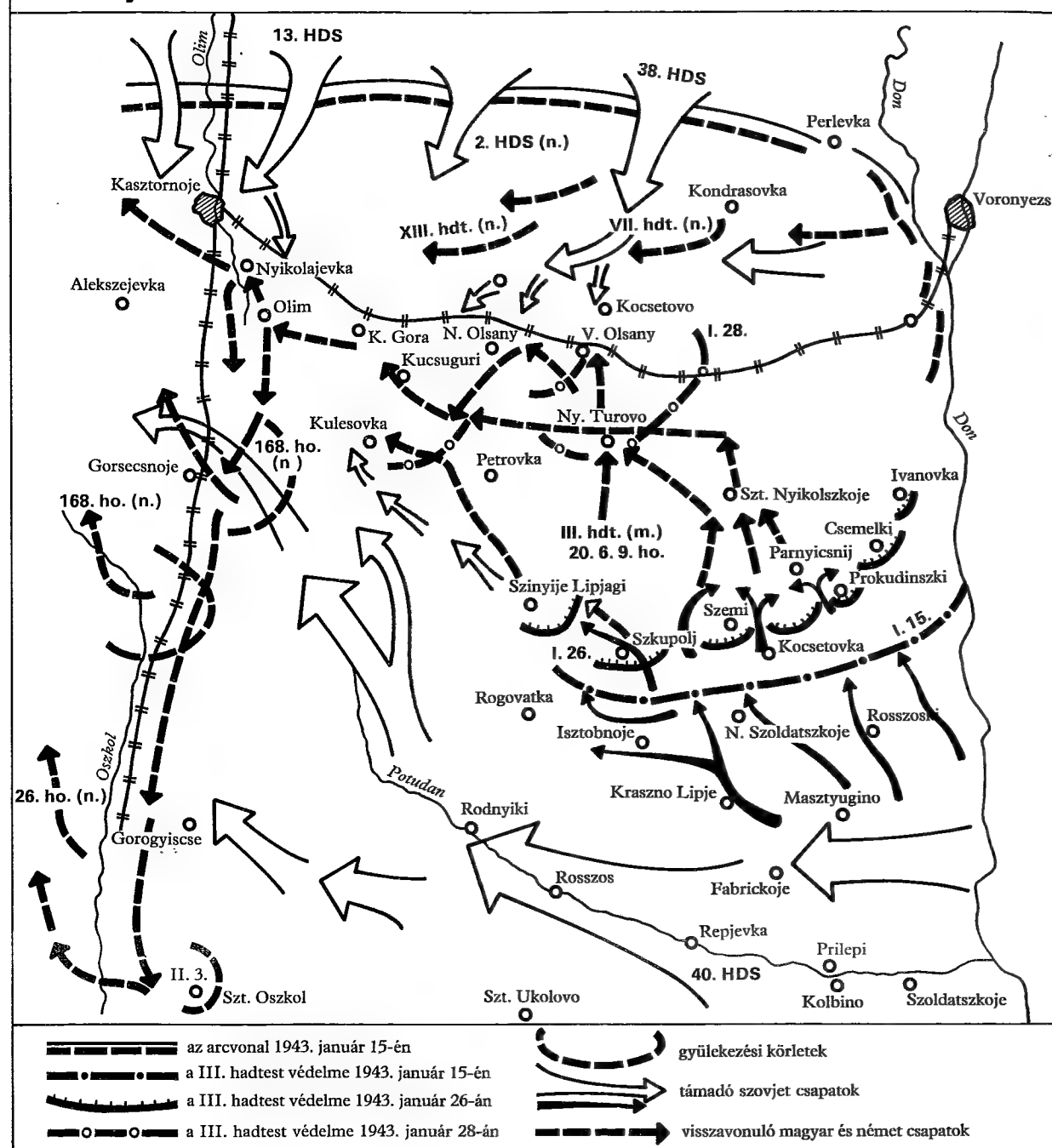
Január 15-én a 40. hadsereg fokozta támadásának ütemét, hogy a védelem harcászati mélységének áttörését befejezve, gyorsan elvágja a magyar csapatok visszavonulási útvonalait, és a 3. harckocsi-hadsereggel együttműködésben létrehozza a bekerítés belső arcvonalát. A 3. harckocsi-hadsereg magasabbegységei ezalatt észak és északnyugat felé törtek előre.

Ez utóbbi támadás az Oszkol völgyéhez közeledve elvágta a 2. hadsereg többi erőitől a III. hadtestet, az alárendeltségébe utalt 20. könnyű

A VORONYEZSI FRONT OSZTROGOZSSZK-ROSSZOSI HADMŰVELETÉNEK TERVE

A III. MAGYAR HADTEST TEVÉKENYSÉGE NÉMET ALÁRENDELTSÉGBEN 1943. január 15–31.

hadosztály maradványaival együtt. Jány ezeket az erőket a vezetés megkönnyítése érdekében, a 2. német hadsereg alárendeltségébe utalta, ahol Siebert-hadtestcsoport néven Siebert altábornagy parancsnoksága alá kerültek. Feladatuk lett a Szinyije Lipjagi–Szkupolj–Szemigyeszjatszkóje–Kocsatovka–Alekszandrovka vonal fel-

tétlen megtartása, és a szovjet csapatok északi irányú további térnyerésének megakadályozása. A 2. német hadsereg-parancsnokság a III. hadtest alkalmazásával saját csapatainak visszavonulását igyekezett biztosítani. Erre a feladatra azonban Stomm tábornok csapatai nem rendelkeztek elegendő erővel, és helyzetük sem volt

megfelelő. A hadtest jobb szárnyát Szinyije Lipjagiban a vonatalakulatok és Szkupoljban a 20. könnyű hadosztály mintegy ezerfős maradványa képezte, nehézfegyverek és lőszer nélkül. Középen Szemigyeszjatszkójeben, Prokudinszkijben és Kocsatovkán a korábbi harcokban felmorzsoltsolt egységek sebtében összeszedett maradványai gyülekeztek. A szorongatott 6. könnyű hadosztály 22. gyalogezrede a visszavonuló 14. gyalogezreddel összekeveredve Parnyicsnij felé hátrált, miközben az 52. gyalogezred egyre kiáztatott körülmények között védekezett. A bal szárnyon a 9. könnyű hadosztály két és fél zászlóaljnyi erővel még tartotta támpontjait. Nem lehetett kétséges, hogy ezek a csapatok teljes megsemmisülésük árán sem tartóztathatják fel a 2. német hadsereg oldalába és hátába irányuló szovjet csapásokat.

Igaz ugyan, hogy Siebert tábornok gyalogsági és tüzérségi erősítés két napon belüli beérkezését ígerte, de az eddigi események már jócskán szolgáltattak tapasztalatokkal az ilyen ígéretek valódi értékét illetően. A hadsereg parancsnokságának nem lehettek illúziói a németeknek teljesen kiszolgáltatott III. hadtest sorsának alakulása tekintetében. Kovács vezérőrnagy, a hadsereg vezérkari főnöke a kiutat a terror alkalmazásában látta. Sárkány ezredessel, a hadtest vezérkari főnökével beszélve kijelentette: „Nem engedni semmit most már, itt közönséges hóhérnak kell lenni, nemcsak a helyzetről van szó, hanem a magyar becsület megmentéséről is.” Sárkány ezredes szót fogadott előljárójának. Tiszti géppisztolyos rajok szervezésére adott utasítást, „azzal a céllal, hogy azok a visszafordulókat lekaszálják”. Ez az intézkedés csak az áldozatok számát szaporította, és még inkább rontotta a csapatok harci szellemét.

Tovább romlott a 2. hadsereg többi erőinek helyzete is. A 40. hadsereg délnyugatra támadó erői átkeltek a Potudany folyón és megközelítették Osztrogozsszkojt, bekerítéssel fenyegetve a IV. hadtest még állásban levő 13. könnyű hadosztályát. Támadás érte a 10. könnyű hadosztályt is. A Korotojak és Osztrogozsszk felé nyomuló szovjet csapatok láthatóan a két magyar hadosztály bekerítésére törekedtek, hogy azután egyesüljenek Uriv felől támadó erőikkel. A Cramer-hadtest 168. gyaloghadosztálya sikertelenül próbálta feltartóztatni a Potudanyon átkelt szovjet harckocsikat, s egy ezrede a súlyos elhárító harcokban teljesen szétszóródott. A 13. könnyű hadosztálynak az esti órákban már sem a hadtesttörzsszel, sem a szomszédaival nem volt összeköttetése.

Kritikus állapotok alakultak ki a VII. hadtest

arcvonalán is. Az előző napi harcokban szétvert 12. könnyű hadosztály kiesésével támadt több kilométernyi résbe betört szovjet harckocsicsapatok a Marki-völgy felé nyomultak előre, s a lövész- és lovas-magasabbegységekkel együttműködve Volcsjet, Jekatyerinovkát, Markit támadták. Csapásaik felgöngyölítéssel fenyegették a 19. könnyű hadosztály állásait. Lóskay ezredes, megbízott hadosztályparancsnok e napon még tiszti csoportokat szervezett, amelyek fegyverrel kényszerítették helytállásra a tüzérségi támogatás nélkül maradt, fizikai erejük végén járó katonákat. Legeza vezérőrnagy, a VII. hadtest nemrégiben kinevezett új parancsnoka sikertelenül igyekezett betömni a csucsjei rést, a 23. könnyű hadosztálytól elvont tartalékkal. A meggyengített hadosztály hat és fél századdal, öt üteggel védte állásait, de világos volt, hogy csupán ideig-óráig tarthatja magát.

A 2. hadsereg a teljes összeomlás előtt állt. Jobb szárnyán az Alpini hadtest Tridentina hadosztálya visszavonulásba kezdett. A sorra beérkező helyzetjelentésekre Kovács vezérőrnagy az alárendelt parancsnokoknak így felelt: „nem tudtok eléggé sintérek lenni”.

Január 15-én estig a Voronyezsi Front csapásmérő csoportosításai teljesítették a hadművelet első szakaszában eléjük állított feladatokat. A 2. magyar hadsereg arcvonalán 100 kilométerre szélesítették az áttörést, mélységét pedig a jobb szárnyon 20, középen 35, a bal szárnyon 16 kilométerre növelték. A teljes harcászati mélység áttörése tehát már a hadsereg bal szárnyához csatlakozó olasz hadtestet is érintette. Annak csapatai az arcvonal visszavételével igyekeztek a bekerítést elkerülni.

Január 16-án a Cramer-hadtest a 26. német gyalog- és a magyar 1. páncélosadosztállyal támadást indított Volcsje elfoglalásáért. A kialakult helyzetben ez a korlátozott célú vállalkozás is sikertelen maradt. Erről értesülve Jány úgy látta, itt az utolsó pillanat a VII. hadtest és az 1. páncélosadosztály visszavonulására. Ki is adta erre az előzetes intézkedést, majd jelentette a „B” hadseregcsoportnak: amennyiben 20 óráig más parancsot nem kap, elrendeli az említett két magasabbegység visszavételét. Tehát felemás módon járt el, nem állította előljáró parancsnokságát kész helyzet elé. Este 19.55-kor ugyanis megkapta a választ: a VII. hadtest az utolsó emberig védje állásait, az 1. páncélosadosztály pedig marad a Cramer-hadtest alárendeltségében. Jány a döntést ezzel a megjegyzéssel továbbította: „A legkíméletlenebb rendszabályokkal kell megakadályozni, hogy egy ember is hátra jöjjön. Csak meghalni lehet, de hátrálni nem!”

Ezután már csak az agónia következhetett. A 2. hadsereg gyakorlatilag részekre szakadt, s lényegében vezethetatlenné vált. A III. hadtest a 9., 6. és 20. könnyű hadosztályok maradványaival minden összeköttetéstől elvágvá, körkörös védelemben volt a Siebert altábornagy által meghatározott körzetben. A IV. hadtest 13. és 10. könnyű hadosztálya Osztrogozsszkba vonult vissza, hogy ott a 168. hadosztállyal együtt körülzárassa magát. A Cramer-hadtest szintén Osztrogozsszkba igyekezett, de a hidegben a pán célosokat nem tudták beindítani, a lövegtornyok befagytak, a hidegtől megdermedt kezelők pedig harcképtelenné váltak. A 7. könnyű hadosztály maradványai Sztarij Oszkolban gyülekeztek, a 2. repülődandár földi részei Ilovskojében rendezkedtek be védelemre. A VII. hadtest 23. könnyű hadosztályának részei még védték állásaikat, de jobb szárnya az olaszok visszavonulása miatt már fedezetlenné vált. A 19. könnyű hadosztály arcvonala darabokra szakadt, részei visszavonulóban voltak Markitól délre. A 12. könnyű hadosztály roncsai Karpenkovóban gyülekeztek.

A hadsereg vezérkari főnöke világosan látta a bekövetkező katasztrófát, mégis így kérkedett: „... otthon a zsidók ne örüljenek, mert ez a háború azért még nem veszett el. Az otthon levő 18 000 fő szabadságos jöjjön ki, majd kitaláljuk, hogy mit csináljunk velük.” Nem sokkal ezután Witzleben tábornok értésére adta Kovácsnak, hogy szerinte a „B” hadseregcsoport parancsát a „helyzetnek megfelelően” kell kezelni. Ugyanígy nyilatkozott a hadseregcsoport hadművelleti osztályvezetője és a Cramer-hadtest vezérkari főnöke is. Kovács tábornok ezeket a kijelentéseket úgy értékelte, hogy a németek parancsszegecsbe akarják belehajtani a hadsereg-parancsnokságot, mivel nem vonták vissza Hitler parancsát.

Ennek ellenére Jány 17-én hajnalban mégis elszánta magát és elrendelte, hogy a VII. hadtest – igazodva a Cramer-hadtest mozgásához – kezdje meg a visszavonulást Karpenkovón át Osztrogozsszkba. A döntés azonban már elkészült, így ítélte meg a „javíthatatlan optimizmussal bíró” Kovács tábornok is. Parancsnokával együtt úgy vélekedett, hogy a csapatokat csupán az Oszkol folyó vonalában lehet felfogni. S a továbbiakban ennek érdekében serénykedtek: „A rendezésre a legkíméletlenebb eljárások, utasítások mentek. Minden út betorkolásánál erőlyes tisztek kaptak a gyűjtésre feladatot” – olvasható a hadműveleti naplóban.

A szovjet csapatok határozott és céltudatos tevékenysége január 15-ét követően azonban

megakadályozta, hogy az Osztrogozsszk és Szaguny közötti visszavonuló magyar, német és olasz erők megmeneküljenek a körülzárástól. Ilovszkoje és Alekszejvka térségében január 17-én tűzösszeköttetést teremtett egymással a 40. hadsereg és a 3. harckocsi-hadsereg. S másnap a szovjet lövész-, harckocsi- és lovas-magassabbegységek befejezték a 2. magyar hadsereg, a Cramer-hadtest és a 8. olasz hadsereg – 13 hadosztályra tehető – maradványainak körülzárását egy kb. 2500 négyzetkilométernyi területen. A bekerítés belső arcvonala Osztrogozsszk, Verhnyij Olsany, Nyizsnij Olsany, Alekszejvka, Karpenkovo, Sztaraja Kalitva, Arhangelszkoje, Szaguny terepszakaszon húzódott. Alekszejvkanál kialakult a külső arcvonal is.

A magyar csapatok egy nyitva maradt nyolc kilométeres folyosón erejük végső megfeszítésével igyekeztek kitörni, miközben a most már szintén visszavonuló németek mindent elkövettek, hogy saját utóvédjeik utóvédjeiként pusztulásba taszítsák őket.

Január 17-én a 2. német hadsereg is megkezdte a voronyezsi hídfő kiürítését, és a városban települt raktárak készleteinek elszállítását. Utóvédként a III. hadtest fedezte a kiürítést.

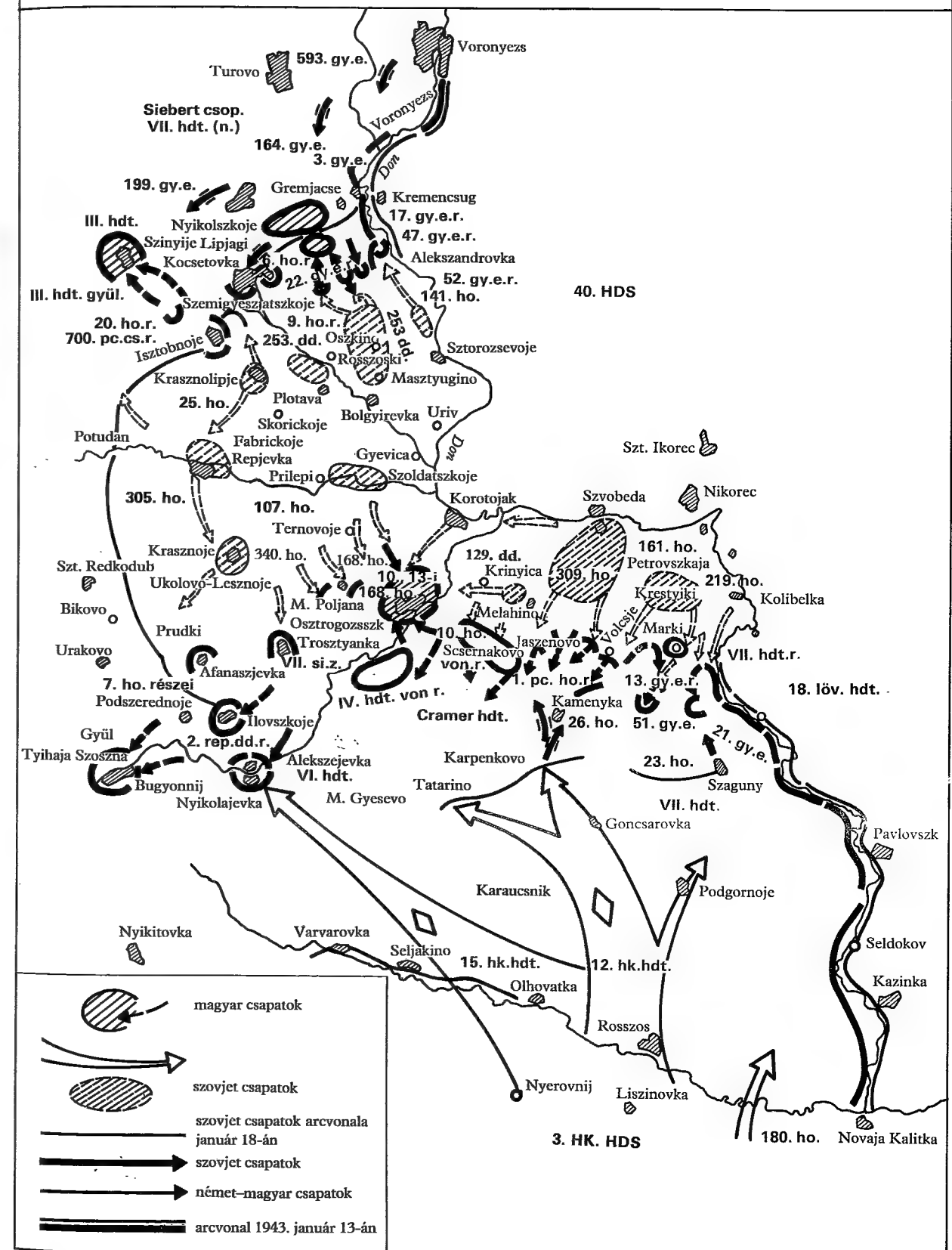
E napon a IV. hadtest 13. könnyű hadosztálya bevonult Osztrogozsszkbba, hogy erősítse az ott körülrárt 168. hadosztály védelmét, de a 10. könnyű hadosztály a visszavonulást már nem tudta rendezetten végrehajtani. A harcokban felmorzsolódott, csupán töredékei jutottak be a városba.

Sikertelen maradt a Cramer-hadtestnek Osztrigozsszk felmentését célzó vállalkozása is.

A VII. hadtestet sorsára hagyta parancsnoka és vezérkari főnöke. Január 18-án Bugyonnijba, illetve Sztarij Oszkolba érkezve csapataik hollétéről semmit sem tudtak mondani. Másnap derült ki, hogy a hadtest egységei „teljesen felbomlott állapotban”, zömükkel a Karpenkovo–Alekszejevka közötti úton, részeikkel pedig a 8. olasz hadsereg sáviába özönlenek vissza nyugat felé.

A német csapatok visszavonulása alig volt szervezettebb és rendezettebb, mint a magyaroké, de gyorsabban és kevesebb veszteséggel ment végbe, mert ők vették igénybe a járható utakat, a használható járműveket és éjszakai pihenésre, melegedésre a házakat. A magyar menekülőket a méteres hóval borította terepre szórították le, járműveiket erőszakkal elvették, sok esetben még a sebesülteiket vivő szánokat sem hagyták meg nekik. „Disznó magyar, kifelé!” – kiáltással kikergették a házakból őket, s szurronnyal, puskatűssal támadtak a kocsijaikra kaspaszkodókra. Számos esetben fegyveres össze-

A 2. HADSEREG HELYZETE

tűzésre is sor került a németek és a magyarok között. A kimerültségtől és éhségtől végsőig elcsigázott magyar katonák ezrei fagytak meg a visszavonulás során. A túlélőkben pedig az elszenvedett borzalmak és az embertelen bánásmód izzó gyűlöletet keltett a németek iránt. Gyűlöletük kiterjedt a parancsnokok jó részére is, mert közülük sok „...helytelenül viselkedett, eltávolodott a küzdőktől, onnan, ahol büdös volt” – írta Kovács tábornok a szovjet áttörés után. Többen pedig kivégzőosztagok és felkoncolások segítségével igyekeztek a „magyar becsületet megmenteni”, a németek elismerését kiérdemelni. Köztük Lóskay Ferenc ezredes, megbízott hadosztályparancsnok nem szégyellte leírni jelentésében, hogy a visszavonulás során „megutálta a magyar bakát és nem tudja mi-kor fog neki megbocsátani”.

Január 22-én a német főparancsnokság úgy döntött, hogy a 2. magyar hadsereget kivonja az arcvonalból, és Romni, Vorozsba, Glukov, Kono-top körzetbe gyülekeztetve megkezdi újraszervezését.

Erre az időre az Osztrogozsszkban körülrzárt német és magyar csapatok nagy veszteségek árán kitértek a gyűrűből, és elérték Novij Oszkolt, a Cramer-hadtest pedig Bugyonnijt.

Az Oszkol-völgy védelmére a IV. és VII. hadtest csapataiból alig több mint 12 000 fő volt bevetethető. Fölöttük a kíméletlenségéről és kegyetlenségéről hírhedt Vargyassy Gyula vezérőrnagy vette át a parancsnokságot, a későbbiekben Cramer altábornagynak alárendelve. Jány elhatározta, hogy a fegyvertelen alakulatokat Belgorodban összpontosítja, onnan irányítja a kijelölt körzetekbe részben gyalog, részben vasúti szállítással. Elvonulásukat a Vargyassy-csoport és Cramer csapatai biztosítják.

Január 24-én 12.00-kor a 2. magyar hadsereg roncsai kiváltak az arcvonalból. Ebből az alkalomból adta ki Jány szégyenletes parancsát, amely szerint „a 2. magyar hadsereg elvesztette becsületét”. Még egy ilyen parancsot nem ismer a hadtörténelem. Kiadását semmi nem indokolta, s azt bizonyítja, hogy Jány elvesztette józan ítélőképességét. Az adott körülmények között a magyar csapatok, a katonatömegek megtették a legtöbbet, ami tőlük elvárható volt. A megaláztatást nem ők érdemelték, hanem azok, akik ilyen helyzetbe juttatták őket. A sereg nélkül maradt parancsnokot semmi nem menti a parancs kiadásáért, mert ezzel igazolta a németek eljárását, akik a magyar hadsereget tették felelőssé az elháríthatatlan doni katasztrófáért. Mindezen az egy hónappal később kelt újabb parancs, amelyben elismeréssel szól a csapatok

helytállásáról, már mit sem változtathat. A katonák az előbbinek a következményeit érezték a saját bőrükön, s ezeket nem tehettem meg nem történtté az újabb parancs.

A 2. hadsereg kivonásának időszakában a Vargyassy-csoport és az 1. páncélosadosztály január 28-ig tartotta magát az Oszkol völgyében. E napon a szovjet csapatok harcot kezdtek Novij Oszkol elfoglalásáért, s néhány óra múltán visszavonulásra kényszerítették a magyar egységeket. A Vargyassy-csoport végül is Korocsa térségéből vonult el Belgorodba, onnan szállították hátra a későbbiek folyamán. Az 1. páncélosadosztály február 4-ig Mihajlovkán települt, majd a 168. német gyalogadosztály parancsnokának engedélyével Korocsára vonult vissza, ahol a hadosztály utóvédje lett.

Január 29-ig az osztrogozsszk-rosszosi hadműveletet végrehajtó szovjet erők kétszázötven kilométer szélességben áttörték az ellenséges védelmet, száznegyven kilométer mélyen előre nyomultak, s mintegy 2250 négyzetkilométernyi területet felszabadítottak. A hadművelet tizenöt napja alatt több mint tizenöt német, magyar és olasz hadosztályt teljesen szétzúztak, hat hadosztályra súlyos csapást mértek, s több mint 86 000 foglyot ejtettek. Sikereik kedvező feltételeket teremtettek a 2. német hadsereg megsemmisítését célzó voronyezs-kasztornojei hadművelet eredményes végrehajtására.

A 2. német hadsereg a szovjet csapatok védelmébe mélyen beékelődött kiszögellésben helyezkedett el, amelynek éle Voronyezsnél közvetlenül a Donra támaszkodott. Ezt a sajátosságot vette alapul Vaszilevskij helyettes vezérkari főnök és a Voronyezsi Front törzsének közös hadműveleti elgondolása, amely szerint az ellenség erőinek zömét a szárnyak elleni északi és déli irányú csapásokkal körülrzáják, közben felszabadítják Voronyezst, Kasztornojét, s ily módon megnyitják a hadműveletek kiterjesztése szempontjából fontos voronyezs-kasztornojei és jelec-kasztornojei vasútvonalat. A terv szerint a főcsapást összetartó irányban délről a Voronyezsi Front 40. hadserege a 4. harcokcsihadtesttel megerősítve méri Rogovatoje-Pogoreloje körzetéből a Potudany, Oszkol és a Gyeveica folyók közébe, északról pedig a Brjanszki Front 13. hadserege Livni délkeleti körzetéből a Kseny és az Olim folyók völgyébe támad. A főcsapást mérő két csoport Kasztornojénál egyesül, utána befejezi az ellenséges erők körülrzárását és felszámolja a voronyezsi arcvonal-kiszögellést. Egyidejűleg csapatai egy részét a Tyim folyóhoz előrevonva, nyugati irányból fedezi a támadó csoportosításokat. A bekerített csapatok

részekre darabolásába és szétzúzásába kelet felől mért csapásokkal részt vesz a Voronyezsi Front 38. és 60. hadserege is. A tervet, amely már messzemenően figyelembe vette az osztrogozsszk-rosszosi hadművelet addigi eredményeit, a főhadiszállás január 19-én jóváhagyta, s kezdetét január 23-ra tűzte ki.

A 2. német hadsereg, amelynek január 15-e óta alárendeltségébe tartozott a III. magyar hadtest is, mintegy 125 000 főt számlált, a magyar csapatokénál több és korszerűbb harci technikával rendelkezett. A német felderítés azonban nem észlelte a Voronyezsi Front előkészületeit. Rejtve maradt előtte, hogy arcvonalával szemben a 13., 38. és 60. hadsereg támadásra készül. Ezért teljesen váratlanul és felkészületlenül érték az események.

Január 24-én, mikor átcsoportosítását befejezve támadásba lendült a 40. szovjet hadsereg, a német arcvonal néhány óra alatt darabokra szakadt, s a Voronyezst védő VII. német hadtestet a harapófogóba kerülés veszélye fenyegette. Ennek elkerülésére a hadtestparancsnok azonnal elrendelte a város kiürítését, ami másnap befeződött. Ekkor a 60. szovjet hadsereg is bekapcsolódott a hadműveletbe.

A támadás másnapján a III. magyar hadtest még tartotta magát Szemigyeszjatszkoje-Kocsatovka-Rudkino vonalában. Siebert altábornagy utasítására a hadtestnek Sztarij Oszkol-Kasztornoje terepszakaszon – vagyis a két szovjet főcsapást mérő csoportosítás találkozásának körzetében – kellett új védőállást foglalnia.

Január 26-án, mikor a 38. és a 13. hadsereg is megkezdte a támadását, a III. hadtest 9. könnyű hadosztálya a túlerővel szembeni halogató harcok közepette visszavonulásba kezdett észak felé. Előzőleg Stomm vezérőrnagy, hadtestparancsnok a 9. könnyű hadosztály védőszakaszától délnyugatra levő falvakban települt körvédelmi csoportok vezetésével a hadtest tűzerparancsnokát, Deseő tábornokot bízta meg. Az andrejevka-i völgyből több irányban előnyomuló szovjet csapatok a 9. könnyű hadosztály mellett a Deseő-csoport nyugati visszavonulási útját is elvágták, ezért Stomm ismételtén kérte Siebertet: engedélyezze a körvédelmi csapatok visszavételét a Verhnye Nyikolszkoje nyugati szegélye és Sztaro Nyikolszkoje-dél között húzódó dombvonulatra. Siebert csupán azt engedélyezte, hogy a hadtest és a hadosztály vonatalakulatai vonuljanak Tyim irányába. A szovjet csapatok mind erőteljesebben kibontakozó támadása azonban sorra hátrálásra kényszerítette a harcscsoportokká összevont magyar egységeket. Néhány parancsnok vezetésképtelensége miatt a

visszavonulás helyenként pánikszerű meneküléssé változott, a katonák fegyvereiket elhagyva Sztaro Nyikolszkoje felé özönlöttek.

Másnap, január 27-én reggel a németek azzal a hírrel keltettek pánikot a községben, hogy délről betörték a szovjet csapatok. Deseő vezérőrnagy ellenőrkést rendelt el, de a kijelölt és éppen reggeliző két század a vakrémülettől űzve szétseleedt. Ezután a tábornok utasította csoportját, vonuljon vissza Nyizsnye Turovóra.

Január 28-án reggel Stomm és Siebert közös eligazítást tartott a hadtesttörzsnél Hoholban. Stomm közölte tisztjeivel: „Szabad elvonulási út és irány kijelölését kértem egy olyan területre, ahol csapatainkat rendezhetjük és helyzettájékoztatót kértem. Hangsúlyoztam, hogy a III. magyar hadtest csapatai január 12-e óta súlyos veszteségeik ellenére hőiesen kitarítottak az altábornagy úr által kijelölt védelmi vonalakban. Kocsatovkán 10 nap alatt 1000 volt a halottak és sebesültek száma. Nem voltak nehézfegyverek, a lőszerrel takarékoskodni kellett, mert nem volt utánpótlás, az élelmezés gyenge volt, nem volt üzemanyag a sebesültek hátraszállítására és a meglevő páncéltörő fegyverek vontatására sem.” Siebert biccentett: „Krieg ist Krieg. (A háború az háború – *A szerk.*) „Elvonulási útvonalat nem tudok kijelölni, helyzettájékoztatót nem tudok adni. Megkövetelem, hogy a magyar hadtest visszavonuló vonatalakulatai a Turovótól nyugatra vezető utakat – a 17. számú utat – tegyék szabaddá a német csapatok elvonulására” – mondotta. Ennyi volt csupán az eligazítás, de ebből mindenki megértette a III. hadtest halálos ítéletét.

Január 29-én, mivel előző nap a szovjet csapatok már elfoglalták Kasztornojét és bezárták a gyűrűt, a hadtest maradványai Krutaja Gorán gyülekeztek. A kimerült katonák szabadban éjszakáztak a hidegben, mert a németek erőszakoskodásai miatt csupán három házat tudtak pihenésre igénybe venni. Ebben az időben a 2. német hadsereg védelmében mintegy 300 kilométeres rés tátongott a Kasztornoje-Kurszk vasútvonaltól Kupjanszkig terjedő szakaszon.

Másnap délelőtt Stomm Sieberttől parancsot kapott, amely szerint a magyar hadtestnek 31-én estig tartania kell Krutaja Gorát. Utána követheti a német csapatokat az Olim völgyébe. Stomm az utóvéd szerepét elrendelő parancs teljesítését megtagadta. Úgy döntött, hogy a délután folyamán Kucsugurin át Sirokijba menetel, ahol egyesíti harccsoportjait, majd az Olim völgyén keresztül folytatja útját Sztarij Oszkolba. Döntését közölte Siebert futárával.

Stomm elhatározása helyes volt, egyetlen le-

hetőség maradék erőinek megmentésére. Végrehajtását azonban a németek megakadályozták azáltal, hogy elzárták az Olimtól nyugatra vezető utat, és a pataktól keletre levő Orlovkába terelték a magyar csoportokat. Innen az éjszaka folyamán Knyazsoje Olimba vonult a 6–8000 főnyi katonatömeg. A községben Stomm újabb parancsot kapott. Eszerint a III. hadtest észak felé törjön ki a bekerítésből és vonuljon vissza Tyimbe, ahol egy újonnan föllállított hadtáphadtest keleti irányú csapással fel fogja szabadítani a magyar csoportokat. A III. hadtest az Olim völgyében déli irányban visszavonuló német erőket nem követheti.

Stomm hajlott a parancs teljesítésére, de úgy ítélte meg a helyzetet, hogy csoportjai egyenként és külön-külön könnyebben kijuthatnak a gyűrűből, s élelmzésük is jobban megoldható. Nem sokkal később már ezt a megoldást is teljesen reménytelennek tartotta, és február 1-i keltezésű parancsával hadtestét feloszlatta. A parancsban a többi között ezeket közölte katonáival: „A mai nappal Siebert tábornok Úrtól azt a parancsot kaptam, hogy vezesselek benneteket az Olim pataktól nyugatra eső területre, ahol keresztül tudjuk magunkat nyugat felé törni. Azon az orosz hadseregen keresztül törni, amelyiket a német hadsereg teljesen felszerelt, teljes harcértékű hadosztályai sem voltak képesek. E parancsot én nem tudom néktek tovább adni, mert nincs értelme, hogy az agyonfagyott, kiéhezett magyarok ezrei 10 töltennyel puszkánként, üres gyomorral, tehetetlenül pusztuljanak el. . . Ezek után kénytelen vagyok mindenkinek saját belátására bízni jövődjét, mivel élelmet, lőszert és végrehajtható feladatot adni nem tudok.”

Stomm búcsúparancsa megrázó dokumentum, amely úgyszintén példátlan a maga nemében, de a másik végletet képviseli Jány parancsával szemben. Jól tükrözi az éppen e napon altábornaggyá előléptetett hadtestparancsnok válságba jutását, mélységes kiábrándultságát és teljes reményvesztettségét. Nem kétséges, hogy döntésével Stomm demonstrálni kívánt a németek minősíthetetlen magatartása ellen, s ez nem kevés. Az a tény, hogy meg merte tagadni a maradék csoportjának értelmetlen feláldozását kívánó német parancs végrehajtását, emberileg különbnnek mutatja őt társainál. Lépése azonban egyúttal rávilágít cselekvési korlátaira is. Arra utal, hogy összeroppan a ránehezülő parancsnoki és politikai felelősség súlya alatt. A hadtest feloszlátását katonai szempontból nem lehet helyesnek tekinteni, a parancsnok soha, semmilyen helyzetben nem hagyhatja sorsára katonáit.

Márpedig a tapasztalatok egyértelműen bizonyítják, hogy körülzárás esetén vezetés nélkül, szervezetlenül a legkisebb a menekülés esélye.

Az adott, teljesen reménytelen körülmények között a katonák mentésének *egyetlen biztos módja a fegyverletétel*, a szervezett fogságba menés lett volna. Az e lépésben kifejezésre jutó politikai állásfoglalás azonban már meghaladta Stomm erejét.

Röviddel a búcsúparancs kihirdetését követően Siebert hozzájárult, hogy a magyar csapatok a német hadosztályokkal párhuzamosan, a terepen menetelve vonulhassanak vissza dél-nyugatra. Farkas ezredes, az egyik harccsoport parancsnoka kérte Stommot: csatlakozzék az induló menetoszlophoz. A hadtestparancsnok ehelyett mintegy 25 főnyi kísérettel nyugatnak vette útját. Az éjszakát Bisztrik község határában egy szalmakazalban töltötte, mivel a németek kizavarták abból a házból, ahol éjjelezni készült. Így esett aztán fogságba a lefagyott lábú tábornok és kísérete február 2-án reggel.

A III. hadtest maradványai rettenetes körülmények között próbáltak kitörni a gyűrűből Sztarij Oszkol felé. Az onnan Tyimbe vezető utat már elvágták a szovjet csapatok, ezért Objannak tartottak, s február 14-én el is érték a községet. Útközben a csoportokat tűzérségi és aknavetőtűz, éhség és hideg sűrűn tizedelte. A megmaradtakat előbb Szudzsaiba, majd Szumiba irányították, ahonnan Bahmacsba szállították, csatlakoztatva őket a hadsereg többi alakulatához.

Ezek az alakulatok január 24-e után kerültek a belgorodi és prohorovkai gyülekezőhelyekre, majd február 9-ét követően végleges átszervezési területüket Nyezsín, Bahmacs, Csernyigov körzetében jelölte ki a német hadvezetés. Szombathelyi vezérkari főnök február 17-i parancsában a keleti arcvonalon levő magyar megszálló erőket is a 2. hadsereg parancsnokának rendelte alá, egyidejűleg a hadsereg a német „Közép” hadseregcsoporthoz alárendeltségébe lépett.

A március 3-i jelentés szerint a 2. hadsereg megmaradt személyi állománya, a megszálló erők nélkül 2913 tiszt és 61 116 katona. Fegyverzete 34 284 puská, 885 géppisztoly, 375 golyószóró, 101 géppuska, hat tábori tarack, 28 ködvető, hat páncéltörő ágyú, két páncélvadász, tizenhármas légvédelmi gépágyú, két aknavető, két gránátvető, tíz nehézpuska. Megmaradt 14 599 ló, 5989 fogatolt jármű és 1246 gépjármű. A hadsereg összeszűkítése halottakban, sebesültekben, eltűntekben és foglyokban 147 971 fő, ebből a foglyok száma mintegy hatvanezerre tehető. Az anyagi veszteség 80 százalékos, ezen

belül a tűzérségi és harckocsianyag közel száz százalékban odaveszett. Az ötvenezer főnyi munkaszolgálatosból pedig csupán 6–7000 tért haza, a többi elpusztult vagy fogságba esett.

A szovjet csapatok további előretörése miatt a „Közép” hadseregcsoporthoz március 5-én elrendelte a 2. hadsereg alakulatainak sürgős hátravonását a Dnyeper nyugati partjára, Korosztjeny körzetébe. Itt kezdődött meg az újjászervezés, a március 14–15-én Budapesten tartott értekezlet döntéseinek megfelelően. Eszerint két hadosztályt kell fölláttani három-három gyalogezreddel a IV. hadtest alárendeltségében, amely az arcvonalon marad. A hadsereg vezetésében először az a nézet uralkodott, hogy a túlélők közül senkit nem szabad hazaengedni, az újjászervezett csapatokat megszálló feladatok ellátására kell alkalmazni. Annak ellenére, hogy Kovács tábornok már január 20-án szükségesnek vélte a hazai közvélemény „megfelelő” előkészítését a katasztrófa hírének fogadására, féltek attól a hatástól, amelyet a hazatérő katonák beszámolóival kelthetnek a lakosság körében. A vezetés egészének véleményét fejezi ki az egyik javaslattevő következő sorai: „A 2. hds. csapatai lelkileg betegek. Még túl sok terheli a Don-i harcok lelkületét, azonban nyugodtabb légkörben, elfelejtve az átélt szenvedéseket és borzalmakat, kemény fegyverelés mellett és felszereléssel megszálló csapatban alkalmazható lesz. Kemény harcra azonban ezek az egységek alkalmatlanok. A 2. hds. emberei közül haza engedni senkit sem szabad, se sebesülteket, betegeket, szabadságosokat. Szabadságra csak 3 havi fegyverelés után jöhet tekintetbe.”

Megállapításaival bármennyire is egyetértett a hadsereg-parancsnokság, az adott körülmények között nem tudta megvalósítani a javaslatot. A vezérkar főnökének utasítására szociális okokból mentesültek a már 1942 őszén felváltásra kijelölt zászlóaljok, a több gyermekes családapák, a 42 évesnél idősebb tartalékosok, és akik legalább 12 hónapot eltöltöttek a hadművelési területen. Szakmai megfontolásból mentesült a további frontszolgálat alól az 1. páncélos hadosztály. Az újjászervezés március 27-én befejeződött. A maradék IV. hadtest hadrendjébe a 12.

gyaloghadosztály (31., 35., 36. gyalogezred) és a 23. gyaloghadosztály (3., 13., 24. gyalogezred) tartozott, a közvetlen alegységekkel. Létszáma 1371 tiszt és 35 687 katona. A hazatérőket a VII. hadtest gyülekeztette.

Április 8-án azonban a német főparancsnokság egyetértésével döntés született, hogy a 2. hadsereg valamennyi alakulatát hazaszállítják.

Szombathelyinek az egész 2. hadsereg hazahozatalára vonatkozó elhatározása, amely teljes összhangban volt a kormánykörök szándékával, éles ellentétben állt a feltétlen németbarát katonai vezetők akaratával. Ennek egész nyíltan adott hangot Kovács vezérőrnagy az újjászervezésről tartott értekezleten. Kijelentette: „Saját általános helyzetmegítéléséből és a német vezetőkkel folytatott többszöri megbeszélés alapján úgy látja, hogy Magyarországnak a háborúban továbbra is fegyveresen kell részt vennie, azaz mi nem nézhetjük a történelemcsinálást a nézőtérrel. Ebből a megállapításból következik, hogy a magyar hadsereget mielőbb talpra kell állítani, szervezését és felszerelését korszerűsíteni kell, és ha ez már megvan, újból helyet kell kérnünk az arcvonalban. Minden más megoldást keserűen fizethetünk meg akkor, ha a német szövetséges ezt a háborút győzelemmel, vagy egy még győzelemnek számító eredménnyel fejezi be.”

Kovács tábornok szavai jelezték, hogy a katonai vezetők egy tekintélyes része szemben áll a Kállay-kormány és a mögötte álló erők ama elgondolásával, amely szerint Magyarország továbbra is kész anyagi eszközökkel támogatni a Wehrmacht háborús erőfeszítéseit, de hadseregét saját céljainak valóra váltására tartalékolja. Kimondatlanul ugyan, de ez a felfogás érvényesült Kovács Gyula tábornok véleményével szemben, az 1943. március közepén megtartott értekezleten.

A 2. hadsereg hazaszállítása április 24-től május elejéig tartott. A vaskereszt lovagkeresztjével kitüntetett Jány vezérezredes – akit akkoriban úgy emlegettek, hogy aktatáskában hozta haza a hadseregét – és szűkebb törzsének ünnepélyes fogadására 1943. május 1-én került sor a Keleti pályaudvaron. Ünnepélyesen fogadták a békehelyőrségeikbe bevonult alakulatokat is.

Sajátos módon a Don menti összeomlásnak nem a katonai okai szolgálhatnak igazi tanulsággal. A politikai-erkölcsi tényezők vizsgálata adhat örök időkre szóló tapasztalatokat a magyar csapatok sorsának alakulásáról.

1942 tavaszán a magyar uralkodó körök, kényszerhelyzetben ugyan, de még a győzelem reményével küldték a frontra a 2. hadsereget. Kényszerhelyzetük a németektől való függés, melyet eddigi politikájuk teremtett, valamint a román burzsoáziával folytatott szüntelen vetélkedés szükségszerű következménye volt. Győzelmi reményük pedig abból a föltételezésből táplálkozott, hogy az angolszász hatalmak katonapolitikai helyzetük kedvezőtlenége miatt nem tudják érdemlegesen támogatni a Szovjetunió védelmi erőfeszítéseit, ezért az év folyamán egy „végső nagy lökés” a Szovjet Hadsereg összeomlását eredményezheti, és a szovjet kormányt fegyverszünetre kényszerítheti. E „végső nagy lökéshez” szánták utolsó hozzájárulásnak a 2. hadsereget, olyan ellentmondásos körülmények között tekintve befejezettnek a katonai részvételt a közös erőfeszítésben, mikor a rájuk nehezedő német nyomás éppen fokozódott, s Antonescu román diktátornak Hitlernél tapasztalt megbecsülése még inkább a „vezér” kegyeinek megtartására ösztönözte őket.

1942 őszén azonban végképp tovatűnt a közeli győzelem reménye, és a kormánykörökben megerősödött az uralkodó osztályok azon csoportjainak befolyása, amelyek már egy évvel korábban is kételkedtek Németország győzelmének lehetőségében. Ez a befolyás érvényesült abban az elhatározásban, hogy a fronton harcoló csapatoknak lényegében nem küldenek utánpótlást, csupán minimális mennyiségű váltásról gondoskodnak, s a rendelkezésre álló erőforrásokat ütőképes hazai haderő felállítására fordítják. Ez a koncepció végső fokon a 2. hadsereg sorsára hagyását eredményezte.

A Don-kanyarban végbement tragédia nem igazolja a német hadvezetés vádjait a magyar csapatokkal szemben. Nem a 2. magyar hadsereg az oka az arcvonal összeomlásának. A katonák döntő többségének magatartását illetően a lényegre tapint az a vélemény, hogy már frontra indulásukkor a hadsereg nagy részének alapállását a „nem” jellemezte. Nem gyűlölték a Szovjetuniót, ha sokan félték is a „nagy ismeretlen-től”. Nem szerették a németeket, ha elismeréssel illették is korábbi katonai sikereiket. Nem rajongtak az ellenforradalmi rendszerért és repre-

zentánsáért, bár sokukat megtévesztett a területgyarapodást hozó politika. Nem kívántak egyenruhát ölteni és harcolni.

Legjobban szerettek volna családjuk körében élni és békésen dolgozni. De ezt nem teheték. Mentek a frontra és véreztek, lényegében közömbösen a háború értelme és célja iránt. A belőlük nevelt fegyelem hatása alatt, saját menekülésüket remélve teljesítették a parancsokat. A szovjet támadás idején hamarosan bekövetkezett, hogy már nem volt mivel és miért tovább harcolniuk. Nem gyávaságból vonultak vissza, majd menekültek az üldöző szovjet csapatok elől, hanem azért, mert az eredményes védelemnek hovatovább megszűnt minden reális feltétele. A visszavonulás során tapasztalt pánikot és zűrzavart pedig javarészt a különböző fokozatú parancsnokok többségének – a kegyetlenséggel és terrorral nem ellensúlyozható – vezetésképtelensége, s nem utolsósorban a „nagy szövetséges” magatartása idézte elő.

Mindennek következtében a 2. hadsereg nem tudta sorsát elkerülni, mint ahogyan nem kerülhették el a Donnál harcolt többi német, olasz és román csapatok sem. A jól szervezett és hozzáértően vezetett védelem, a hadsereg időben elrendelt és sikeresen végrehajtott visszavonulása kétségkívül kisebbíthette volna a veszteség és a katasztrófa méreteit, csökkenthette volna az áldozatok számát. De a tragédia igazi oka mégsem a hadsereg erejének és fegyverzetének elégtelensége, visszavonulásának elkésztettsége és szervezetlensége, hanem a politika, amely frontra küldését eredményezte. Azért pusztult el, mert ott volt, ahol bekövetkezett a döntő fordulat a háború menetében, és akkor volt ott, amikor ez a fordulat végbement. Ebben az értelemben vált eleve halálra ítéltté a 2. hadsereg, csakúgy, mint végső fokon valamennyi fasiszta hadsereg a keleti arcvonalon. Katonái rossz ügyért harcoltak, igazságtalan rablőháborúban véreztek, amely ellenkezett saját és a nemzet igazi érdekeivel egyaránt. Sorsukat alapvetően ez a körülmény határozta meg, magatartásuk és tevékenységük minősítéséhez is ez ad objektív mércét.

A 2. hadsereg halottai a magyar uralkodó osztályok nép- és nemzetellenes politikájának áldozatai. De számolni kell azzal is, hogy a félrevezetett és a csupán kényszernek engedelmeskedő nagy többség mellett ott harcoltak a Donnán a háború tudatos igenlői, buzgó kiszolgálói és haszonélvezői is, akik szintén felelősök a katasztrófa méreteiért.

A háború jellegéből adódik, hogy a magyar katonák előtt nem álltak olyan magasztos célok, amelyek hősiességre, önfeláldozó helytállásra lelkesíthették volna őket. Éppen ezért magatartásuk sem értelmezhető e követelmények szerint, még ha eskü írta is elő azokat számukra. A 2. hadsereg a szovjet áttörés után – objektív okokból – hamar válságos helyzetbe került. Amíg azonban működött a vezetés és volt parancsnoki példamutatás, addig hatott a fegyelem és a nevelés: a katonák kitartottak, védtek támpontjaikat. A csapatok magatartását általában a parancsoknak megfelelő cselekvés jellemezte. De a kényszerű visszavonulás időszakában sok helyütt megszűnt vagy alig érvényesült a vezetés, megbomlott a fegyelem, kevésbé hatott az összetartó erő. Ilyenkor már az egyéni tulajdonságtól motivált életösztön diktálta a cselekvés mikéntjét, a túlélés vágya határozta meg a katonák magatartását. Nem a gyávaság dobta el velük fegyverüket és nem a hősiesség készítette további harcra őket. Saját megmaradásukért tették amit tettek. Az életmentés egyik lehetőségével biztatott a hadifogság vállalása, eleget téve az átállási igazolásul felhasználható szovjet röplapok felhívásának. Sokan éltek ezzel a lehetőséggel, de az átállás nem vált tömegessé. A magyar katonák haza akartak jutni családjukhoz, mégpedig minél előbb, s úgy látták, hazafelé a legrövidebb út nem a fogságon keresztül vezet.

A mind reménytelenebbé vált helyzetben a parancsnokokra különlegesen nagy feladat és felelősség hárult: csapatuk megóvása az értelmetlen pusztulástól. A visszavonulást a parancsnokok egy része megpróbálta szervezetté tenni, igyekezvén a körülfárast elkerülni, illetve embereit a bekerítésből kivezetni. És tetteiken lemérhető, melyikük hogyan vizsgázott a próbatételben. Hogyan egyeztetette a Harcászati szabályzat előírásait a különleges körülményekkel, és mennyire maradt ember az ilyen körülmények között. Az olyan parancsnokok ugyanis, akik a kilátástalan helyzetben visszavonuló katonákat sortűzekkel igyekeztek megállítani és felkoncolásokkal újból harcra kényszeríteni, nem sértették meg a szabályzat betű szerinti előírásait, de rosszul vizsgáztak emberségből. Maguk is növelték az áldozatok számát, a többség pusztulása árán mentették a maradékot, de sokan közülük csupán önmagukat. A visszavonulás alatt kialakult tragikus helyzetben főleg a kisebb beosztású parancsnokok voltak képesek a humánus követelményeinek megfelelően megteremteni embereik zöme számára a menekvés tőlük függő feltételeit. Magatartásuk és tevékenységük katonai szempontból méltányolandó. Igyekeztek

megtenni a legtöbbet abból, ami rajtuk múltott és tőlük akkor elvárható volt. Osztottak katonák sorsában és megpróbáltak emberek maradni az embertelenségben. Nem ők a felelősök érte, hogy hivatástudatuk, kötelességérzetük egy rossz ügyért harcoló hadseregben, a hazájukat védő szovjet katonákkal szemben mutatkozott meg. Országvesztő politika sodorta őket olyan helyzetbe, amelyben katonai erényeik elvesztették igazi értelmüket. A háború pedig még nem ért véget a doni katasztrófa túlélői számára sem. Nem volt közömbös tehát, milyen tanulságokat vonnak le az uralkodó körök a 2. hadsereg pusztulásából.

A katonai vezetés bizonyos következtetések levonásával nem késlekedett. Ezek egyik csoportja szakmai jellegű volt, s a hadsereg hatásosabb és nagyobb mennyiségű harci technikával, jobb felszereléssel történő ellátását, a kiképzés színvonalának emelését célozta és szorgalmazta. Szó esett ennek kapcsán a gyalogsági nehézfegyverek számának növeléséről, korszerűsítéséről, az erős tüzéség és páncélos fegyvernem szükségességéről, a gyalogsághoz kellő mennyiségű közvetlenül támogató harckocsi beosztásáról és sok egyébéről, a fegyveres erő korszerű harcra való alkalmasságának biztosítása érdekében. E javaslatok a hadiipar teljesítőképessége miatt java részben teljesíthetetlenek maradtak. A következtetések másik csoportját a politikai természetű indítványok képezték. A katonai vezetés megállapítása szerint a fronton harcolt katonát „alacsonyabbrendűségi érzet fogta el az ellenséggel szemben”, hiányzott az önbizalma, közösségi érzése; a nemzetiségi legénység pedig egyáltalán nem mutatott harcos szellemet. Ezek okát abban látták, hogy a tömegek nem érezték magukénak a háborút. „Nemcsak a katonát, hanem az egész magyar társadalmat is meg kell győzni arról, hogy itt K(elet)-en is Magyarorszáért és a magyarság jövőjéért küzd. Ennek felismerése a tömegekből hiányzik” – olvasható a 2. hadsereg parancsnokságának javaslataiban. A változás érdekében e javaslatok céltudatos „erkölcsi, lelki és nemzetvédelmi nevelést” sürgetnek, és az egész iskolai nevelési rendszer gyökeres átforgatását tartják szükségesnek.

A katonai vezetést egyébként is aggasztotta az, hogy a 2. hadsereg katasztrófája miatt fokozódó nyugtalanság volt tapasztalható a közvéleményben, s nemzetellenes hangulat terjedt a katonák és tisztek között – az elrendelt hírzárlet és titoktartási kötelezettség ellenére is kiszivárgott hírek hatására. A frontot járt és írásos jelentés készítésére kötelezett parancsnokok között alig akadt, aki a még frissen élő személyes tapasztala-

tainak hatása alatt ne bélyegezte volna meg kemény szavakkal a németek minősíthetetlen magatartását. Olyanok is kifejezték efölötti fölháborodásukat, akik a fronton szótlanul túrték el a megaláztatások sorozatát.

A politikai és katonai körök jól tudták, hogy a doni katasztrófa valóságos méreteit saját érdekükben titkolniuk kell a néptömegek előtt. De azzal is tisztában voltak, hogy előbb-utóbb valamilyen magyarázatra kényszerülnek. Éppen ezért kényelmetlenül érintette őket, hogy a német hadvezetés egyetlen elismerő szót sem ejtett a magyar csapatok harctéri szerepéről. Efölötti nehezítésének Kovács vezérőrnagy már 1943. április 3-án hangot adott Zeitzler gyalogsági tábornokhoz, az OKH vezérkari főnökéhez intézett levelében. Mint írja: „A magyar politikai és katonai vezetés olyan helyzetbe került, hogy a nemzettel szemben nem beszélhet őszintén és az ellenséges propagandával szemben sem tud tevékenyen fellépni, mivel a legfelsőbb német vezetés – akinek az hivatása lenne – a 2. magyar hadsereg dicsőséges és rendkívüli áldozatokkal vívott harcáról semmi módon nem nyilatkozott.” Kovács szinte rimánkodva kérte Zeitzlert, hogy a német hadvezetés adjon ki a nyilvánosság számára egy elismerő nyilatkozatot, amelyben kellően méltányolja a magyar csapatok harctevékenységét. „A haza csak sejti az elszenvedett veszteségeket – írja a továbbiakban –, mivel ennek számszerű nagyságáról hivatalosan még

nincs tájékoztatva. Ez a tájékoztatás ennek ellenére nem maradhat el, csupán az ehhez alkalmas időpontot kell még meghatározni.” Megvilágítja, hogy miért szükséges a németek elismerése: „Ezzel a tájékoztatással egyidejűleg a nemzet tudomására kell hoznunk azt is, hogy miért olyan magasak a veszteségeink és mi volt az értelme annak, hogy oly sok magyar katona áldozta életét a közös háborús célokért.”

Ennek magyarázatával azonban a magyar uralkodó körök mindvégig adósak maradtak. A német vezetés ugyanis nem vállalkozott a 2. hadsereg háborús szereplésének méltatására, mert az saját érdekeivel ellentétes volt. Hitler a német nép előtt a magyar, olasz és román csapatokat tette felelőssé a vereségért, a Wehrmacht katasztrófális méretű kudarcáért. Ettől az ütőkártyától, Horthyék kedvéért, nem foszthatta meg magát. Más okból is ellenkezett a német érdekekkel az elismerés. Ribbentrop külügyminiszter Jagow követnek június 24-én küldött táviratában írta: a magyar csapatok teljesítményének méltatása „... a román hadsereggel szembeni, bizonyos indokolatlan elbizakodottságban nyilvánulna meg”.

A Kállay-kormány külső segítség nélkül nem tudott saját céljainak megfelelő és elfogadható magyarázatot adni a doni katasztrófa okairól, az áldozatok értelméről, ezért hallgatott a 2. hadsereg tragédiájáról. Az új helyzettel azonban szembe kellett néznie és döntenie kellett.

4. Az ország helyzetének alakulása a német megszállásig

A HÁBORÚ MENETÉBEN BEKÖVETKEZETT GYÖKERES FORDULAT HATÁSA A MAGYAR URALKODÓ KÖRÖK POLITIKÁJÁRA

A 2. hadsereg tragikus pusztulása idején és azt követően alapvető változások következtek be az általános katonapolitikai helyzetben. A szovjet csapatok Sztálingrád alatt, majd a kurszki csatában aratott győzelmei, a hitleri Wehrmacht hadászati védelemre kényszerítése, a szovjet-német arcvonalon túlmutató változást eredményeztek, gyökeres fordulatot idéztek elő az egész háború menetében és kimenetelében.

Az 1941–1942. évi váltakozó sikerű csatározások után a szövetségesek El-Alameinnél – 1942 őszén, amikor a Wehrmacht erőinek zömét a keleti arcvonal kötötte le – szétverték a német-olasz csapatokat, majd partra szálltak Észak-Afrikában, 1943 tavaszán pedig felszámolták ezt a had-

színteret. Hadműveleteik kiterjesztése Szicíliára, 1943. július 24-én Mussolini bukásához vezetett, szeptember 8-án pedig Olaszország kapitulált, és a Badoglio-kormány öt nappal később hadat üzent Németországnak.

Ezek a katonai sikerek megszilárdították a Szovjetunió és szövetségesei antifasiszta koalícióját, ami kölcsönös segítségnyújtási egyezményekben is kifejezésre jutott. A külügyminiszeri tárgyalások, a kormányfők kétoldalú tanácskozásai, majd az 1943. november 28. és december 1. között megtartott teheráni konferencia eredményei azt bizonyították, hogy a koalíciót összekovácsoló kölcsönös érdekek erősebbek, mint az eltérő társadalmi rendből, az amerikai-

angol szövetségesek imperialista céljaiból fakadó ellentétek. A teheráni konferencia határozatai egyértelműen leszögezték, hogy a szövetségesek a háborút következetesen folytatják a fasiszta blokk teljes katonai szétzúzásáig, feltétel nélküli kapitulációjáig. Nem hagytak kétséget az iránt sem, hogy mindazoknak, akik felelősök a háborúért, felelniük kell cselekedeteikért.

A háború menetében bekövetkezett gyökeres fordulat és az antifasiszta koalíció megszilárdulása jelentős lökést adott az ellenállási mozgalom fellendüléséhez, népi méretűvé szélesedéséhez Európa és Ázsia megszállt országaiban. Az ellenállók és partizánok tevékenysége egyre bizonytalanabbá tette a fasiszták helyzetét. Számtalannak kellett tartaniuk az uralmuk alatt levő területeken, mindenekelőtt a Szovjetunióban, Jugoszláviában, Lengyelországban, Görögországban és Franciaországban.

Az e tényezők hatására kialakult általános katonapolitikai helyzetben folytatta tevékenységét a magyar kormány. Kállay Miklós 1942 márciusában azzal az elhatározással vállalt miniszterelnökséget, hogy a németekkel szemben elődei valamennyi kötelezettségét teljesíti, de újabb terhek vállalása előtt a lehetőségekhez képest elzárkózik, és az események kimenetelének megfelelően lazít a Németországhoz fűző kötelekeken. Konceptiója megfelelt az uralkodó körök Bethlen mögött felsorakozott csoportjainak, melyek a 2. hadsereg frontra küldésével befejezettnek tekintették az ország katonai szerepvállalását a háborúban. Ezek a csoportok az angolszász csapatok 1942. november 8-án Észak-Afrikában végrehajtott partraszállása után fölismerték annak lehetőségét, hogy a szövetségesek előbb-utóbb kiterjeszthetik hadműveleteiket a Földközi-tenger vagy a Balkán félsziget térségére. Azt remélték, hogy ez megteremti a nyugat felé kellő időben végrehajtandó fordulat külső feltételeit, így biztosítható lesz a rendszer átmentése a háború utánra, lényeges változások nélkül.

Kállay mindenekelőtt arra törekedett, hogy kedvező belpolitikai feltételeket teremtsen a tervezett külpolitikai fordulat végrehajtásához. Döntő feladatnak a szilárd belső rend fenntartását tekintette, melyet a „korbács és a mézesmadzag” egyidejű alkalmazásával próbált megoldani. A korbácsot a forradalmi erőkkal, a kommunistákkal és baloldali szociáldemokratákkal szemben használta teljes kíméletlenséggel, hogy a függetlenségi mozgalmat megfossza legharcosabb elemeitől. Terrorjával ugyanakkor a népfrontos nemzeti összefogás gondolatának terjedése miatt a kormányt állandóan támadó szélsőjobboldalt kívánta lecsendesíteni. A mézesmad-

zagot pedig a legális baloldali ellenzéki pártok elé tartotta, hogy elriassza őket a kommunistákkal való együttműködéstől és megnyerje támogatásukat a kormány külpolitikájához. Szükségnek ítélte ezt a társadalmi megrázkódtatások elkerüléséhez, a dolgozó tömegek elégedetlenségének, mozgolódásának megfékezéséhez, forradalmasodásának megakadályozásához is.

E politika következtében 1943 folyamán megélné a háború közeli befejezésére számító legális baloldali ellenzék tevékenysége. Tavasszal a pártok sajtójában új vita kezdődött a háborúból kivezető útról, az ehhez szükséges változások megvalósításáról, és a nemzeti összefogásról. A vitázók a jelen feladatai helyett már a jövővel foglalkoztak. Lényegében felülről fokozatosan végrehajtott, békés átalakulást kívántak, ami nem lép túl a polgári demokrácia keretein. Ez a nézet nem állt ellentétben a Kállay–Bethlen csoport ama szándékával, hogy maga szabjon határt a társadalmi változás mértékének. Alkalmasnak bizonyult a tömegek döntő részének megnyerésére is, amely a sajátos körülmények folytán kialakult passzivitásával kerülni akarta a megrázkódtatásokat, és húzódozott az éles harci formák vállalásától, illúziókat táplálva a kormány működése iránt. Ebben a szellemben fogant Bajcsy-Zsilinszky Endrének a szociáldemokrata és kigazda pártszövetség álláspontját tartalmazó 1943. augusztusi memoranduma, amely a háborúból való kiválást és az angolszász hatalmakra támaszkodó külpolitikai fordulat végrehajtását sürgette, aminek érdekében vállalni kell a németek elleni fegyveres fellépést is. Ez utóbbi azonban már nem illett bele a kormány elgondolásaiba.

Kállaynak a legális baloldali ellenzék megnyerését célzó magatartása kezdettől kiváltotta a szélsőjobboldal gyanakvását és a mind élesebbé váló támadásait is. E politikai csoportosulás hangadói a háborúban bekövetkezett döntő fordulat hatására totális mozgósítást, a háború teljes erővel való következetes végigharcolását, a nemzeti függetlenségi mozgalom elleni megtorló intézkedéseket, erélyes kormányzást követeltek. Az erélyes kormányzás szükségességét hangsúlyozta a felső katonai vezetés is, amely különböző javaslatokat tett saját belpolitikai szerepének növelése érdekében. A szélsőjobboldali pártok vezetői Horthyhoz intézett több memorandumban, illetve a parlamentben beterjesztett bizalmatlansági indítványban támadták Kállay politikáját, és heves sajtókampányt folytattak ellene. Megbuktatását azonban nem tudták elérni, mert a katonai helyzet alakulása a kiütkeresést sürgette, és erősítette a kormányfő pozícióját a

német érdekeket szolgáló módon képviselő politikusokkal szemben.

A szélsőjobboldalnak a szüntelen támadásokkal azonban sikerült megbuktatnia Nagy Vilmos honvédelmi minisztert, aki a zsidókkal és a nemzetiségekkel szemben követett emberséges politikája miatt kezdettől szálla volt a nyilasok és az imrédysták szemében. Kállay sürgetésére – aki minisztere fölálldozásával is igyekezett pozícióját erősíteni – Horthy végül 1943. június 8-án elfogadta Nagy Vilmos többször fölájánlott lemondását. Horthy az események hatására elhatározta, hogy olyan katonát állít a Honvédelmi Minisztérium élére, akinek semmiféle politikai és társadalmi kapcsolatai nincsenek, kizárólag katonai szakember, politikai ambíciók nélkül. Volt főhadsegéde, Keresztes-Fischer Lajos egykori évfolyamtársát, Csataj Lajos altábornagyot ajánlotta a kormányzó figyelmébe. Horthy a javaslatot elfogadta s kinevezte Csatajt a Kállay-kormány honvédelmi miniszterévé.

A minden határozott lépést kerülő Kállay-féle politika kiváltotta a legális baloldali ellenzék némi csoportjának elégedetlenségét is. Ezek a csoportok – mindenekelőtt Bajcsy-Zsilinszky és köre – keserűen látták, hogy a kormány még mindig minimális szociális reformok bevezetésére sem hajlandó, semmit nem tesz a politikai és gazdasági életet fojtogató német befolyás korlátozására, a fordulat belső feltételeinek megteremtésére. Maga Peyer is arra kényszerült, hogy nyilvános gyűlésen felvesse a kormány felelősségét az állapotokért, noha saját befolyását a munkásság mozgolódásainak lecsendesítésére használta fel. Az éles bírálatokban is kifejezésre jutott elégedetlenség azonban a legális baloldali ellenzéknek Kállayhoz fűzött illúzióit még 1944 elején sem szüntette meg.

Egyetlen politikai erő, a KMP látta kezdettől világosan eme illúziók veszélyességét. A kommunista párt az 1942 tavaszán elszennvedett érzékeny veszteségei után az év második felében újította fel tevékenységét az áprilisban megfogalmazott harci programjának elfogadtatásáért. Ebben legfontosabb feladatként az összes németellenes, demokratikus, antifasiszta erőt tömörítő szervezet létrehozását sürgette, amelynek ki kell harcolnia a különbéke és a nemzeti függetlenség helyreállítása feltételeinek megteremtését, a demokratikus választásokat, az alapvető szabadságjogok biztosítását, a nemzetiségek egyenjóságát és a kétszáz holdon felüli földbirtokok felosztását. A Komintern ismeretes határozata után a párt Békepárt néven működött tovább, e névváltoztatástól remélve a nemzeti összefogás megkönnyítését, számítva az elnyomó appará-

tus megtevesztésére is. Helyeselte a szociáldemokrata-kisgazda pártszövetséget, és igyekezett meggyőzni a legális baloldali ellenzék vezetőit, hogy a szövetségbe be kell vonni minden olyan pártot, amely vállalja az aktív nemzeti ellenállás szervezését. Üdvözölte Bajcsy-Zsilinszky memorandumát, de hibásnak tartotta benne a kizárólagos nyugati orientáció tudomásulvételét, s helytelenítette a hivatalos politika manővereihez való igazodást, a tömegek kirekesztését a cselekvésből. A Békepárt igyekezett megértetni a dolgozók legszélesebb rétegeivel és lehetséges politikai partnereivel, hogy a Nyugatban reménykedő kormány politikája elkerülhetetlenül csődbe torkollik, ezért idejében el kell távolítani, és olyan nemzeti kormány megalakítását kiharcolni, amely a Szovjet Hadsereg felszabadító szerepével számolva végrehajtja a kilépést a háborúból.

A Békepárt tevékenysége nem maradt hatástalan. Aktivistái munkásságának eredményeként fellendült a munkásmozgalom, megélnéült a szakszervezeti élet, a szervezett munkásság körében erősödött a szociáldemokraták és kommunisták együttműködése. 1943. szeptember elején a csepeli WM gyárban és Diósgyőrött ezreket megmozgató sztrájkra, illetve háborúellenes tüntetésre került sor, s a megmozdulások más üzemekre is kiterjedtek. Fokozódó elégedetlenség volt tapasztalható a bányavidéken is, ahol mindjobban érezhetővé vált a Békepárt befolyása. 1943 végén megalakult a párt Bányász-bizottsága. A társadalom különböző rétegeiben terjedt a nemzeti összefogás szükségességének gondolata. A függetlenségi mozgalom fellendülését jelezte az 1944. februári vésztői földmunkás kongresszus, amely határozatban foglalt állást a független, szabad, demokratikus Magyarország megteremtése mellett. A fokozódó terror ellenére az ország nemzetiségi területein gyakribbá váltak a partizánakciók.

A belpolitikai helyzet tehát 1943 tavaszától érezhetően élesedett, de lényegében a kormány által kívánt mederben maradt. A tömegek passzívításának irányába ható egyéb tényezők mellett szerepe van ebben annak a körülménynek is, hogy a közvélemény nem ismerte a doni katasztrófa tragikus méreteit. Az ország területét arányosan terhelő mozgósítás következtében ugyanis a családokat ért veszteség erősen megoszlott, így megrázó hatása is korlátozott maradt. Ennél súlyosabban esett latba a háború és németellenes erők akcióegységének hiánya. A baloldali polgári pártok és politikai csoportok még a szociáldemokratákkal való együttműködéstől is húzódoztak, s valamennyi baloldali el-

lenzéki párt – saját korábbi politikájának rabjaként és a kormány intelmeihez tartva magát – elzárkózott a Békepárt javaslatai elől. Ilyen körülmények között az illegalitásban dolgozó és sűrűn tizedelt kommunisták tevékenysége nem járhatott kellő eredménnyel: amikor a történelmi pillanat elérkezett, a békés illúziókban élő tömegek nem voltak felkészítve a cselekvésre.

Kállay külpolitikai lépései nem hozták meg a várt eredményt. 1943 elején létrejött ugyan a nem hivatalos kapcsolat Kállay küldöttjei és az angol-amerikai megbízottak között, de a tárgyalások nagyon vontatottan haladtak, mert a magyar kormány minden konkrét kötelezettségvállalástól tartózkodott, rendszermentő elgondolásaihoz pedig ragaszkodott. Kinyilvánította szándékát, hogy nem áll ellen az angol, amerikai vagy lengyel csapatoknak, ha azok elérik a magyar határt és az ország területére lépnek. Elzárkózott azonban a Szovjetunióval folytatandó tárgyalások gondolata elől, s garanciákat kívánt a háború utáni határookra és a rezsim fennmaradására vonatkozóan. A társadalmi és területi változások elkerülésének vágya vezette a szomszéd országok felé irányuló puhatolózásait is.

Az angol-amerikai uralkodó körök felismerték a magyar kormány külpolitikai kapcsolatkeresésének rendszermentő céljait, s úgy látták, gyors változás a magyar politikában nem várható. A nem hivatalos kapcsolatokról azonban nem zárkóztak el, és a magyar megbízottakkal folytatott megbeszélésekről tájékoztatták a szovjet kormányt.

A nyugati kapcsolatokban új helyzetet hozott a szövetségesek szicíliai partraszállása, majd Mussolini ezt követő bukása. Svájcól és Törökországból üzenet érkezett Kállayhoz: Magyarország jelentse be a szakítást Németországgal, mihelyt Olaszország ugyanezt teszi. Horthy és bizalmasai augusztus 5-én tanácskoztak a tennivalókról. Egyetértettek abban, hogy csak akkor fordulnak szembe a németekkel, mikor a szövetségesek elérik az ország határait. Addig semmiféle akciót nem kezdeményeznek, mert az kiprovoálná a német megszállást, és egy Quisling-jellegű kormány alakításához és az ellenzék kiirtásához vezetne. Horthy még azt is kijelentette: a döntő lépés előtt elhatározását közölné Hitlerrel, mert „nem hajlandó hátba döfni szövetségesét”. Az újabb tanácskozásra azután került sor, hogy a szövetségesek közölték a magyar megbízottakkal: a kormány augusztus 20-ig tegyen határozott lépéseket, különben félbeszakítják a tárgyalásokat. Ezek után október 10-én Lisszabonban aláírták azt a megállapodást, amelyben bizonyos kötelezettségek vállalása fe-

jében a szövetségesek tudomásul vették, hogy Magyarország a megfelelő időpontban kilép a háborúból.

Kállay ezzel elintézettnek tekintette az ügyet, s a vállalásból csupán annyit akart teljesíteni, hogy ne fokozza a németek amúgy is tapasztalt gyanakvását, és a szélsőjobb politikai támadásait. A megállapodásnak az a pontja, amely kötelezte a magyar kormányt csapatainak kivonására a Szovjetunió területéről, teljesen egybevágott Kállay szándékával. Ennek megfelelően érte el Szombathelyi a 2. hadsereg maradványainak hazahozatalát. Igaz, helyükbe néhány megszálló hadosztályt ígért a Balkánra, de a kormány 1943 márciusában megtagadta a hozzájárulását a megszálláshoz, mert nem akarta kompromittálni magát a szövetségesek és a londoni emigráns jugoszláv kormány előtt, amellyel kapcsolatfelvételre törekedett. A kormány és a katonai vezetés többször próbálkozott elnyerni a németek beleegyezését ahhoz, hogy kivonják a Szovjetunió területéről a magyar megszálló hadosztályokat, de a kísérletek eredménytelenek maradtak. Keitel augusztus 18-án a német főhadiszálláson Csataj honvédelmi miniszterrel folytatott megbeszélésen hajlandónak mutatkozott ugyan a kérés teljesítésére, ha cserébe néhány magyar hadosztály részt vesz Jugoszlávia megszállásában, az adriai partvidéken elhelyezkedett német erők hátsó összeköttetéseinek biztosítása és rendfenntartás céljából. Csataj és Szombathelyi ezt a megoldást összeegyeztethetőnek vélték a kiugrás előkészítésével. Arra számítottak, hogy amennyiben a szövetségesek egyetértését elnyerik, mód nyílik a csapatok kivonására a Szovjetunióból, a Balkánon pedig kijutnak a tengerhez, és hamarabb felvehetik a katonai érintkezést a szövetségesekkel, megnyitva előttük az utat Magyarországra.

Utólag nem nehéz ezt az okoskodást irreálisnak minősíteni, mert nem számolt azzal, hogyan juthatnak ki a tengerhez a mögöttes területen megszállási feladatot ellátó magyar csapatok. Az elgondolás legfőbb gyengéje azonban nem ebben, hanem abban van, hogy csak a szövetségesekkel történő együttműködéssel számolt, a jugoszláv partizánokkal közös cselekvésre, amely két tűz közé szoríthatta volna a németeket, nem. A kormány több tagja egyébként ellenezte a Balkán megszállásában való részvételt, és a szövetségesek sem értettek vele egyet, ezért lekerült a napirendről.

A szövetségesekkel kötött megállapodás után Kállay továbbra is felemás módon politizált. Teljesítette a megállapodás néhány olyan pontját, amely a németek háborús erőfeszítéseit kü-

lönösebben nem zavarta. Egyetlen intézkedést sem tett azonban a németekkel való szakítás és szembefordulás belső feltételeinek megteremtése érdekében. A miniszterelnök ugyanis kizárólag olyan fordulattal számolt, amely nem követel fegyveres fellépést a magyar hadseregtől.

Ezért érintette fölöttébb kellemetlenül, hogy 1943–1944 fordulóján a hadászati helyzet alakulása következtében a kiugrás új feltételeivel kellett számolnia. Olaszországban 1943 őszén a szövetségesek rendkívül lassan haladtak előre, majd év végére az arcvonal megmerevedett. Ezzel szemben a decemberben indított nagyszabású szovjet támadó hadművelet sikeresen bontakozott ki, így felmerült annak lehetősége, hogy a szovjet csapatok hamarabb érik el a magyar határokat, mint a szövetségesek. Új helyzet állt elő a politikai szférában is a teheráni konferencia és az azt követő diplomáciai lépések nyomán, amelyek nem hagytak kétséget az iránt, hogy a Szovjetunió befolyással lesz Közép-Európa sorának alakulására.

A katonai helyzet alakulása 1944 januárjában arra készítette a szövetségeseket, hogy azt ajánlják a magyar kormánynak, vegye fel a közvetlen érintkezést a Szovjetunióval. Az angolok még nem adták fel ugyan a Földközi-tenger medencéjéhez fűződő elgondolásaikat, s az amerikaiakat sem töltötte el öröm arra a gondolatra, hogy a Szovjetunió befolyáshoz jut ebben a térség-

ERŐFESZÍTÉSEK A HONI HADERŐ FEJLESZTÉSÉRE 1943-BAN

A 2. hadsereg frontra küldése után a katonai vezetés a Huba-III. hadrend szerint folytatta a honi haderő fejlesztését. A Szovjetunió elleni háborúhoz való aktív katonai hozzájárulást befejezettnek tekintve, olyan ütőképese fegyveres erő kiépítésére törekedett, amely a háború végén képes lesz a belső rend fenntartására és a Romániával szemben támasztott területi követelések megvalósítására. A katonai vezetés a hadianyaggyártó üzemeket jelentős megrendelésekkel látta el, hogy biztosítsa a haderő ütőképességének anyagi-technikai feltételeit. A doni vereségből nyilvánvalóvá váltak az eddigi szélességi (mennysiségi) fejlesztés gyengéi, a felszereltségi hiányosságok. Ezek arra készítették a vezérkart, hogy eltérően a Huba-III. hadrend 1943. évi eredeti célkitűzéseitől, a haderő mélységi tagozású (minőségi) fejlesztésére összpontosítsa erőfeszítéseit.

Az új döntésnek megfelelően 1943 őszére a tervezett 27 két gyalogezredes könnyű hadosz-

ten, de a realitásokkal kénytelenek voltak szembenézni. Ezért megüzenték Kállaynak: ne álljon ellen a szovjet csapatoknak, mert a katonai vereségen kívül Magyarország politikailag egy kategóriába kerül a németekkel. Az amerikaiak szorgalmazták, hogy Magyarország még a szovjet csapatok határokra érkezése előtt hajtson végre a kiugrást. Közölték, hogy a három szövetséges hatalom együtt fogja megtárgyalni a magyar fegyverletételt, egy semleges helyen. Az angolok álláspontja az volt, hogy Magyarország akkor kérjen fegyverszünetet a Szovjetuniótól, ha a szovjet csapatok elérik a határt.

Ez az álláspont Kállay külpolitikai lépéseinek teljes kudarcát jelentette. A Szovjetunióval ennek ellenére sem akart tárgyalni, sőt arra gondolt, hogy a Szovjetunióból kivont és a hátszágban mozgósított erőkkel megszállja a Kárpátokat, s ott német segítség nélkül rendezkedik be védelemre. Még mindig bízott a koalíció elmentéiben. Azt remélte, a szövetségesek segítségével elérheti, hogy a szovjet csapatok kikerüljék Magyarországot területét, ha beszünteti Németország gazdasági támogatását, és az országot elhagyják a német csapatok. A szövetségesek elutasították ezt az elgondolást is. A csapatok visszavonása sem sikerült. A német katonai vezetők a Kárpátok magyar erőkkel történő védelmének gondolatától azzal zárkoztak el, hogy oda nem érnek el a szovjet csapatok.

tály helyett nyolc három gyalogezredes hadosztályt és egy hegyidandárt kellett felállítani, a két hadosztályból álló páncéloshadtest, a repülőhadosztály, a lovashadosztály és a Székely Hátvédelmi Erők szervezésének befejezése mellett.

E munkálatok során a komáromi 6., a soproni 7., a kaposvári 10., a szabadkai (eddig kecskeméti) 13., a szolnoki 16., az egri 20., az ungvári 24. és a nagyvárad 25. könnyű hadosztályt három gyalogezredes magasabbegységévé szervezték át. A 4., 8., 11., 14., 15., 17., 22. és 26. könnyű hadosztályokat törölték a hadrendből, és alakulataikat az átszervezett hadosztályok feltöltésére használták fel. A marosvásárhelyi 27. könnyű hadosztály továbbra is két gyalogezredes szervezésű maradt. Békehadrend szerint az I–VIII. hadtest alárendeltségébe egy-egy három gyalogezredes hadosztály, a IX. hadtest alárendeltségébe egy három gyalogezredes és egy két gyalogezredes hadosztály tartozott. A budapesti I. had-

testparancsnokság 1943 őszétől már csupán katonai-közigazgatási hatóság volt, alárendeltségében az őrszázlőaljjal, egy pótezerredel, huszárosztállyal, utászszázlőaljjal és egy tüzéruteggyel.

A fejlesztés eredményeként a gyalogos-magasabbegységek és -egységek szervezete korszerűbbé vált, tüzereje valamelyest megnövekedett. A gyaloghadosztály hadrendjébe három gyalogezred, három tábori tüzérosztály, felderítő-zászlőalj, mérőszázad, utász- és híradó-zászlőalj, valamint vonatalakulatok tartoztak. A gyalogezredek árkászszázadait szakasszá csökkentték, új közvetlen alakulatként pedig egy aknavető- és egy páncéltörőágyú-századdal (nyolc aknavető, illetve páncéltörő ágyú) erősítették meg. A zászlőaljak géppuskás századaihoz egy-egy aknavetőszakaszt (négy vető) szerveztek, és új közvetlen alakulatként egy-egy négylöveges páncéltörőágyú-szakasszal megerősítették.

A 2. hegyidandárt a 8. határvadászdandárból állították fel, öt hegyizászlőaljjal és két hegyitüzérosztállyal. A fejlesztés során a tüzérség egy gépvontatású nehéztüzérosztállyal gyarapodott, és megkezdődött az első rohamtüzérosztályok szervezése. Átszervezték a légvédelmi hadtestet is. A kivonuló légvédelmi tüzérosztályokat három dandárba osztották be, hadtestközvetlen alakulatként pedig hat (201–206.) honi légvédelmi tüzérosztályt hoztak létre. A légierő átszervezése során a légierők parancsnoksága repülőhadosztállyá alakult át, amelynek alárendeltségébe három dandár tartozott, összesen 20 vadász-, 10 bombázó-, 15 felderítő és három szállító repülőszázaddal. A három dandár közül kettő hadműveleti alkalmazásra, egy pedig a hátszág légi oltalmazására szolgált. A két páncéloshadosztály, a lovashadosztály és a folyamdandár szervezete 1942-höz képest nem változott, az előbbieket esetében csak a kereteket kellett feltölteni. A feszített ütemű katonai program oda vezetett, hogy a hadikiadások összege 1943-ban a nemzeti jövedelem 27,3 százalékát tette ki.

A hadseregfejlesztési erőfeszítések a megszálló erőket is érintették. A 2. hadsereg tevékenységének időszakában hét könnyű hadosztály látott el megszálló feladatokat Ukrajnában, a Keleti és a Nyugati Megszálló Csoport kötelékében. Feladatként az utánpótlási vonalak biztosítását kapták. A 2. hadsereg maradványainak hazaszállítását követően még két megszálló hadosz-

tály érkezett ki, majd kialakították a megszálló erők új szervezését, s rendezték a parancsnoklási viszonyokat. Először 1943. május 1-én Gyimesy Ernő altábornagy vezetésével megalakult a Magyar Királyi Megszálló Erők Parancsnoksága, amelynek alárendelték mindkét megszálló csoportot. Június 18-án a két megszálló csoport parancsnokságának a feladatát a VIII. és VII. hadtestparancsnokság vette át. A hadosztályok átszervezésének befejezése után, 1943. augusztus 10-én lépett életbe a megszálló erők új hadrendje. Eszerint a VIII. hadtest az 1., 5. (a volt 105.), 9., 12., 23. (korábban 102.) könnyű hadosztályból állt, s Csernyigov, Bobrujszk, Pinszk, Breszt-Litovszk körzetében települt. A VII. hadtest alárendeltségébe a 18., 19. (a volt 25.), 21., 201. könnyű hadosztály tartozott. Ez a hadtest Proszkurov, Tyernopol, Kovel körzetét szállta meg. A megszálló erők parancsnokságát 1943. május 22-ével Lakatos Géza vezérezredes vette át.

A megszálló alakulatok a partizánoktól kevésbé veszélyeztetett területeken viszonylag békés körülmények között működtek, s a katonák nagy része továbbra is arra törekedett, hogy ne kerüljön összeütközésbe a lakossággal. Több alakulat és a partizánok között hallgatolagos megállapodás jött létre, hogy nem zavarják egymás tevékenységét. Az ilyen megállapodások főleg alegységeket érintettek, az egységek és magasabbegységek parancsnokai általában szorgalmazták a partizánkörzetek elleni akciókat, s készséggel együttműködtek a németekkel razziák, rekvirálások alkalmával.

A németek tudatosan arra törekedtek, hogy a magyar megszálló csapatokat harci feladatok végrehajtására is igénybe vegyék. Ez történt pl. az 1. könnyű hadosztállyal, amikor a kurszki csatát követően kibontakozó szovjet általános támadás miatt szükségessé vált a VIII. hadtest nyugati irányú átcsoportosítása. Az előljáró német parancsnokság először szándékosan késleltette a hadosztály elszállítását, hogy bevehesse a Rilszk irányából várt támadás elhárítására, majd megszerezve a magyar fővezérség hozzájárulását, a Gyeszna nyugati partján alkalmazta védelemre. Itt az 1. könnyű hadosztály a szeptember 13-án átkelt szovjet csapatokkal vívott egyhetes harcban ötvenszázalékos veszteséget szenvedett.

Kállay kormányra kerülését a német vezető körök kezdettől a magyar politika fokozatos megváltoztatására irányuló szándékként értékelték, működését gyanakvóan figyelték. Bizalmatlanságukat nem altatta el a szállítási kötelezettségek teljesítésében tapasztalt pontosság, a háború „magyar jellegéről” hangoztatott szövegek, s a kormánynak a forradalmi baloldali erőkre mért csapásai. Éberén reagáltak viszont a legális baloldali ellenzék megnyerését célzó manőverekre, a hivatalos hangvétel bizonyos fordulataira, az önállóság és függetlenség gondolatának fel-felbukkanására a miniszterelnök beszédeiben, s terjedésére a közvéleményben. 1942 őszén – a szövetségesek észak-afrikai partraszállása után – már számoltak azzal, hogy a magyar uralkodó körök elszánják magukat a politikai fordulat végrehajtására, ha a hadműveletek kiterjednek a Földközi-tenger vagy a Balkán félsziget térségére. Ennek megfelelő figyelemmel kísérték e körök nyugati hatalmakkal való kapcsolat megteremtésére irányuló különféle lépéseit. Ezekről számos forrásból pontos értesülésekkel rendelkeztek. Követségük útján megbízható híreket kaptak a Stockholmban létesített magyar „tájékoztatási központ” tevékenységéről, a kormányhivatalokban és Horthy közvetlen környezetében levő híveiktől pedig jól ismerték a kormányzónál tartott bizalmas megbeszélések tartalmát, a kapcsolatfelvételt, puhatolózás céljából külföldön járt újságírók, professzorok tárgyalásait. Beneš 1943. március 14-i rádióbeszéde, Károlyi Mihály nyilatkozatai és a szófiai magyar katonai attasé információi tették a képet teljessé.

Kezdetben a német vezetés úgy vélte, fokozott politikai nyomással féken tarthatja ingadozó szövetségesét. Veessenmayer német külügyi megbízottnak 1943 tavaszán Budapesten a magyar szélsőjobboldal több vezetőjével inkognitóban folytatott tárgyalásai megerősítették ezt a véleményt. Ezért az 1943. április 17-én Klessheimben folytatott megbeszélés során Hitler a politikai nyomás eszközéhez nyúlt Horthyval szemben. Keményen bírálta a 2. hadsereg harctéri szereplését, élesen kikelt Kállay személye és politikája ellen, valóságos bűnlajstromot tárt a kormányzó elé miniszterelnöke tevékenységéről, s a zsidókérdés radikális megoldását követelte. Horthy azonban ekkor még a sarkára állt. Visszautasította a vádak, megvédte Kállayt, és hitet tett a szövetségi hűség mellett. Hitler tudta, hogy közeli fordulattól Magyarországon nem

kell tartania, meg a keleti arcvonalon elszenvetett csapások miatt tárgyalási pozícióját sem tartotta kedvezőnek, ezért nem feszítette tovább a húrt. Emellett pedig elégedett lehetett azzal az eredménnyel, hogy megállapodás született az SS újabb toborzó akciójáról 20 000 fő erejéig a magyarországi németek között. A Kállay-kormány iránti bizalmatlansága azonban fennmaradt, és a katonai események alakulásával párhuzamosan fokozódott, a politikai nyomás pedig állandósult a német vezetés gyakorlataban.

A Wehrmacht hadászati védelemre kényszerülése a kurszki csata következtében, a szövetségesek partraszállása Szicíliában, majd Mussolini bukása és Olaszország kapitulációja új döntésre készítette Hitlert magyarországi politikáját illetően is. A politikai és katonai vezető körök nem tartották kizártnak, hogy Magyarország és Románia a kialakult helyzetben gyorsan követi az olasz példát. A Wehrmacht erőinek lekötöttsége miatt elképzelhetetlennek tűnt, hogy a két ország esetleges együttes cselekvését meg tudják akadályozni, sőt az is nyilvánvalóvá vált, hogy az arcvonalak meggyengítése nélkül Magyarországot sem tudják féken tartani. Hitler ezért úgy döntött, hogy a földrajzi helyzete miatt fontos Magyarországot megszállja, Romániát pedig bevonja az akcióba, hogy érdekeltté tegye a háború további folytatásában. Az OKW ennek megfelelően készítette el 1943. szeptember 30-ára a megszállás „Margarethe” fedőnevű tervét, amelynek végrehajtásában a románok mellett szlovák csapatok részvételével is számolt. A terv készítői három zónára osztották Magyarországot. A Tiszától nyugatra eső területeket Budapesttel együtt magában foglaló első zóna megszállását a Wehrmacht feladatává tették. A második zóna a Tiszától keletre és délre lényegében Kelet-Magyarországra terjedt ki, megszállását román csapatokkal tervezték. Észak-Magyarország, mint harmadik zóna megszállására német és szlovák erőket szántak. Az akció legfelsőbb szintű vezetésére a „Délkelet” főparancsnokát, von Weichs vezértábornagyot jelölték ki, a konkrét szervezés és irányítás a 2. páncélos hadsereg parancsnokára és törzsére hárult. A terv első változatában az OKW megnevezte a megszállásra igénybe veendő német hadosztályokat is, amelyek felvonultatására nyolc napot elegendőnek tartott. Ezen erők nagy részét később a keleti arcvonalon kényszerült bevetni, s mivel számottevő tartalékkal egyelőre nem rendelkez-

zett, eltekintett attól, hogy előre kijelölje a majdani megszállásra alkalmazandó csapatokat.

A továbbiakban ismét a diplomáciáé lett a szó. 1943 novemberében a magyarországi viszonyokban már tájékozott Veessenmayer Ribbentrop megbízásából újra megjelent Budapesten, hogy felmérje a lehetőségeket és tennivalókat. Sorra tárgyalt a szélsőjobboldali ellenzéki politikusokkal, többükkel pedig Szentirmai Félix gyárosházán rendezett vacsorán közös tanácskozást is folytatott. Megbeszélései eredményét és javaslatait december 10-én kelt részletes jelentésében terjesztette minisztere elé. Javaslati „a tisztára német hatalmi megoldással” szemben „magyar megoldásra” irányultak, amelynek lényege az, hogy a kormányzót rá kell bírni a Kállay-kormány menesztésére, s birodalmi megbízottat kell mellé állítani, aki Horthyt és a németek számára megbízható új kormányt megfelelően irányítani képes. Miniszterelnökként Imrédyt nevezte meg.

1943 végéig – éberén figyelve a magyar politika minden rezdülését – a német politikai és katonai vezetés várakozó álláspontra helyezkedett a tennivalókat illetően, mert úgy látta, nem áll fenn Magyarország közeli kiugrásának veszélye. 1944 elején azonban a szövetségesek balkáni partraszállási előkészületeiről kapott hamis hírek mellé, a szovjet–német arcvonalon olyan fejlemények következtek be, melyek létfontosságúvá tették számára Magyarország szilárd kézben tartását. Ebben az időben ugyanis a főparancsnokság hadászati elgondolásának megfelelően Leningrádtól a Krím félszigetig terjedően kibontakozott a szovjet csapatok általános támadása, amely különösen a délnyugati arcvonalszakaszon védő Wehrmacht-erők helyzetére járt súlyos következményekkel. Itt, az 1., 2., 3. és 4. Ukrán Front sávjában került alkalmazásra a főparancsnokság tartalékainak zöme, a Jobbparti Ukrajna és Krím felszabadítása céljából, jelentős erőfőrlényt képezve a „Dél” és az „A” hadseregcsoporthoz szemben. A zsitomir–bergycsevi, a korszun–sevczenkovszkiji és más hadműveletek eredményeként az ukrán frontok csapatai a Dnyepertől több száz kilométert nyomultak előre, s február közepére kijutottak a Luck–Dubno–Sepetovka–Krivoj Rog–Kahovka terepszakaszra. A támadás során az 1. Ukrán Front jobb szárnya a németek Proszkurov, Vinnyica, Kamenyec-Podolszkij körzetében védő csoportosításának oldalába került. Vinnyica irányába mért további csapásával szétzúzhatta a német csoportosítást, elérhette a Kárpátok előhegyeit, ezáltal kettévághatta a „Dél” és az „A” hadseregcsoporthoz csatlakozását. Ez esetben a német déli cso-

portosításnak egyetlen manőverútja maradt, az, amely a Focșani kapun keresztül vezet Románia és Magyarország területére. Fennállt annak a lehetősége, hogy a Szovjet Hadsereg hamarosan elérje a magyar határt.

A német hadvezetés a helyzet veszélyességét gyorsan felismerte s számot vetett azzal, hogy a Wehrmacht déli arcvonala katasztrofális helyzetbe kerül, ha a magyar csapatok megnyitják az arcvonalat, s a szovjet erők kijutnak az Alföldre. Egy esetleges magyar fegyverszüneti szándék gyanúját a németekben a csapatok hazaengedése irányuló ismételt kérelem és az a terv táplálta, hogy a magyar kormány a Kárpátokat német segítség nélkül, saját erőkkkel akarta védeni. A gyanú alaptalan volt ugyan, de e mérlegelések eredményeképp a megszállás konkrét előkészítése 1944. február közepén ismét napirendre került, és Hitler február 28-án utasította az OKW hadműveleti osztályát a „Margarethe”-terv végző formába öntésére.

Az utasítás szerint a megszállást átvonulásnak kell feltüntetni, a csapatmozgásokat félrevezető információkkal kell leplezni, gondoskodni kell a támadó csapatok megerősítéséről ejtőernyős-, páncélos-, gépesített, rendőri és légi egységekkel, valamint ki kell jelölni a megszállandó legfontosabb hadigazdasági és politikai objektumokat. Az átvonulásként kezdődő akció Budapest megszállására vonatkozó része a „Trójai faló” fedőnevet kapta, amelynek végrehajtását a kifejezetten diverziós feladatokra szervezett Brandenburg hadosztálynak kellett megszerveznie. Az akciót von Pfuhlstein tábornoknak, a hadosztály parancsnokának közvetlenül kellett irányítania.

Hitler utasításának kiadására Antonescunak a német főhadiszálláson tett látogatása idején került sor. A román diktátor, megismerve a Magyarország elleni előkészületeket, örömmel kapott a megszállásban való részvétel lehetőségén, de ezért Észak-Erdély azonnali visszacsatolását kívánta. Hitler kijelentette: a második bécsi döntést érvénytelennek tekinti, de a szóban forgó terület azonnali visszaadása lökést adna az ellenállási mozgalom fellendülésének Magyarországon, s ezt el akarja kerülni. Antonescu azonban megmakacsolta magát, minek következtében Hitler elállt a román csapatok igénybevételétől. Mindenesetre arról meggyőződhetett, hogy Románia kiugrása egyelőre nem várható, ezért a lehetséges erők Magyarország ellen összpontosíthatók. Szlovákia már korábban jelezte, nem kíván részt venni Magyarország megszállásában.

A tervbe vett gépesített egységek összevonása

Bécs környékére már február 29-én megkezdődött. Az OKW úgy vélte, az akciót március végén lehet végrehajtani. Hitler korábbi időpontot tartott szükségesnek, ezért március 3-án sürgette az előkészületek befejezését, és még két hadosztály bekapcsolását rendelte el. A hadművelleti osztály a csapatok fölvonultatásának legkorábbi dátumaként március 12-ét jelölte meg, de csak további öt nap múlva tartotta lehetségesnek az akcióban részt vevő összes erő megindítását. Hitler másnap történt hozzájárulása után, e számvetésnek megfelelően folytak a további előkészületek. Március 7-én a főhadiszálláson Foertsch tábornok, a „Délkelet” főparancsnokának vezérkari főnöke részvételével, akire a végrehajtás közvetlen irányítása várt, megbeszélést tartottak a „Trójai faló” akcióról. Célként a magyar főváros rajtaütésszerű megszállását határozták meg, a feladat megoldását pedig akként tervezték, hogy Bécsből és Belgrádból két-két speciális különítményt indítanak útba, amelyek a támadás napjának előestéjén beérkeznek a főváros környékére és ott kirakodnak, majd másnap az egyidejűleg bevetett légideszantcsoporttal együtt megszállják Budapestet.

Március 7-re azonban tovább súlyosbodott a helyzet a szovjet-német arcvonal délnyugati szakaszán, az 1. Ukrán Front három nappal korábban megindított támadása következtében. A front csapatai Sumszkoje-Ljubar között áttörték a német védelmet, s az áttörésbe bevetett két harcokcsi-hadsereg 7-én elérte a Tyernopol-Prosztukurov vonalat, átvágva egyúttal a Lvov-Odessza közötti vasútvonalat. A Prosztukurov, Vinnyica, Kamenyec-Podolszkij körzetében levő német csoportosítást ezáltal a bekerítés veszélye fenyegette. A veszély elhárítása érdekében Hitler újabb 15 hadosztállal erősítette meg a védelmet az 1. Ukrán Fronttal szemben. Az erők egy részét a megszállásra kijelölt csapatok képezték, ezeket aztán a nyugati arcvonal különböző szakaszairól átcsoportosított egységekkel pótolták.

A megszállásba bevonandó erők összeszedése fokozta a német hadvezetés gondjait, a feszültség növekedése pedig sürgette az akció megkezdését. Március 11-én megszületett a döntés a megszállás időpontjáról, s másnap Hitler aláírta a „Margarethe I” végrehajtására vonatkozó hadművelleti utasítást. Ennek rendelkezései szerint a négy irányból Budapestre egyszerre benyomuló csapatoknak Magyarország nyugati felét kell megszállniuk a Tiszáig bezárólag, s elzárniuk Kelet-Magyarországtól. A keleti zóna megszállását a politikai helyzet alakulásától tették függővé. A megszálló erők elosztása a követ-

kezőképpen történt. *Déli csoport* (a Görögországból átvezényelt XXII. hegyihadtest parancsnokságának irányítása alatt) a) harccsoportja: a 92 páncélgránátos-ezred, az 1. Brandenburg ezred, az 5. SS-rendőrezred, a 202. páncélososztály, a 201. SS páncélgránátos-dandár, b) harccsoportja: a 42. vadászadosztály, c) harccsoportja: a 8. SS-lovashadosztály. *Délnyugati csoport* (a LXIX. különleges alkalmazású hadtestparancsnokság vezetésével) az 1. hegyihadosztály, a 367. gyaloghadosztály és a 18. SS páncélgránátos hadosztály részei. *Északnyugati csoport* (a nyugati arcvonalról elvont LXVIII. páncélos-hadtest-parancsnokság irányításával): egy páncélos tanhadosztály, a 16. SS páncélgránátos hadosztály, a Wiking SS-páncélos-hadosztály Párduc osztálya és a 997. nehéztüzérszervezet. *Északi csoport* (A LXVIII. különleges alkalmazású hadtestparancsnokság vezénylete alatt) a Grossdeutschland hadosztály megerősített 1029. páncélgránátos-ezrede, a Feldhernhalle hadosztály megerősített 1030. páncélgránátos-ezrede és a Brandenburg hadosztály riadóezrede.

Két nappal később még a 21. páncélos-hadosztályt is a megszálló erökhöz osztották be. Mind a négy csoportot megerősítették műszaki egységekkel, a légi feladatok megoldására pedig két csatarepülő-ezredet, négy vadászrepülő-csoportot, egy romboló repülőcsoportot, hét légvédelmi tüzérszervezetet és 60 Ju-52 típusú szállító repülőgépet bocsátottak Foertsch tábornok rendelkezésére.

A négy támadó csoportnak az akció végrehajtása során a magyar csapatokat le kellett fegyvereznie, objektumaik őrzését átvenni s az utak, vasutak, hidak biztosításáról gondoskodni. A „Trójai faló” akció végrehajtására négy megerősített zászlóaljat jelöltek ki. Ezeknek Bécs és Belgrád körzetéből kellett Budapest felé tartani, s a főváros közelében önszabotázst végrehajtva kirakodni, majd oda benyomulva megszállni valamennyi fontos objektumot.

A katonai előkészületek már befejezéshez közeledtek, mikor a német külügyminisztérium Veessenmayer korábbi javaslatait véve alapul, a pusztán katonai intervenció helyett „evolúciós megoldást” ajánlott Hitlernek. A Ribbentrop által március 15-én előterjesztett memorandum javaslatainak lényege: Horthyt meg kell hívni a főhadiszállásra, elnyerni beleegyezését a békés megszállásba, és a német érdekeket megbízhatóan képviselő új kormány alakításába. A memorandum készítői biztosra vették, hogy az angol-szász segítség lehetőségében csatlakozott s a bolsevista veszélytől rettegő magyar vezetőkkel a

tárgyalásokon szót lehet érteni, és ezzel megteremteni a törvényesség látszatát. Erőszakos megoldás esetén – mutat rá a memorandum – fennáll egy széles körű népi ellenállás veszélye, számolni kell Horthy azonnali lemondásával; a kormányalakítás nehézségekbe fog ütközni, az országban politikai káosz keletkezhet, partizánharc kezdődhet; mindez nagy német erők lekötését eredményezi. Hitler a memorandumban foglaltakkal egyetértett. Ennek megfelelően Jagow budapesti német követ március 15-én utasítást kapott: még aznap adja át a kormányzónak Hitler március 18-ra Klessheimbe szóló meghívását.

A magyar kormánykörökben és a külön vonalat képviselő katonai vezetésben Horthy 1943 áprilisában Hitlernél tett látogatása óta élt ugyan a megszállástól való félelem, de egyúttal bíztak is annak elkerülhetőségében. Így okoskodtak: mivel a Szovjet Hadsereggel szemben készek a végsőkig ellenállni, az angolszász segítséggel végrehajtandó kiugrásra pedig nem értek meg a feltételek, a németeknek nincsen okuk és szükségük az ország megszállására. Éppen ezért arra törekedtek, hogy semmi olyat ne tegyenek, ami Hitlert e lépés elhatározására készíthetné. Különösen a katonai vezetés követett el minden tőle telhetőt ennek érdekében, esetenként aszinkronban a politikai vezetéssel. Szombathelyi vezérezredes, vezérkari főnök, bár tábornoktársai közül a legkorábban felismerte, hogy Németország nem nyerheti meg a háborút, hitt benne, hogy elkerüli a teljes katonai összeomlást. Kedvező esetben lehetőnek és szükségesnek vélte a leválást Németországról, de félelmetes ereje miatt lehetetlennek tartotta a vele való szembefordulást. Ez az alapállás határozta meg egész tevékenységét. Szombathelyi, aki koncepciózus elméjével, impulzív, robbanékony természetével és határozott fellépésével szinte terrorizálta Csatayt – az óvatoskodó, apolitikus beállítottságú, visszahúzódo természetű honvédelmi minisztert –, Németország katonai ereje miatt került mindent, ami kiválthatta a német vezetés nehezítését, haragját.

Ebben az irányban érvényesítette befolyását Horthynál és Kállaynál is. Arra törekedett, hogy Magyarország minél mérsékeltebb erővel vegyen részt a háborúban, de ellenzett minden olyan kezdeményezést, ami a szövetséges Wehrmacht katonai erőfeszítését gyengíthette volna. Egyetértett a nyugati kapcsolatkeresésekkel és ismerte a megkötött megállapodást, de a maga hatáskörében nem intézkedett a benne foglalt feltételek teljesítésére. 1943 októberétől többször kapott megbízható forrásból származó érte-

süléseket a megszállási előkészületekről, tehát csaknem fél esztendő állt rendelkezésére megfelelő ellenintézkedésekre, mégsem tett semmit.

A híreket vaklármának minősítette, mondván „a németek nem fognak ilyen ostobaságot elkövetni”, s ilyen értelemben informálta a kormányt. Tévhite 1944 februárjában Hitlernél tett látogatáskor megerősödött. Készpénznek vette a Führer tájékoztatóját, amely szerint tavasszal ötven új hadosztályt vet be a keleti arcvonalon, s végérvényesen a maga javára változtatja meg a hadászati helyzetet. Ebből Szombathelyi arra a következtetésre jutott, hogy ilyen lehetőségek birtokában a németeknek nem lesz szükségük Magyarország megszállására. A kormány pedig szívesen hitt minden olyan információnak, ami vágyait, reményeit erősítette.

Ezért hiába szaporodtak az értesülések a megszállás konkrét előkészületeiről, semmiféle ellenintézkedés nem történt. Március 8-án és a későbbi napokban a szombathelyi III. hadtest parancsnoksága sorra jelentette az észlelt előkészületeket, s a vezérkar megkapta Bakay altábornagy, hadtestparancsnok gúnyos hangú táviratát is: „Előttünk az orosz, hátunk mögött a német, fejünk fölött az angol, parancsokat kérek.” A vezérkar nem reagált. Egyetlen kormánytag, a belügyminiszter számolt komolyan a megszállás lehetőségével, a legális baloldali ellenzék vezérégyénisége, Bajcsy-Zsilinszky Endre pedig már 1944. februári memorandumában fegyveres ellenállás előkészítésére szólította fel Kállayt. Mint írta: „... Jobb az erőszakos megszállás, mint a békésen tört. Mert az erőszakos megszállás legalább becsületét, jövőjét szerzi vissza, talán szenvedései, esetleg igen súlyos szenvedései, vér és pusztulás árán, szerencsétlen hazánknak, de distanciózza Magyarországot Németország sorsától.”

A felhívás a politikai és katonai vezetésnél süket fülekre talált. A kormányzat az ellenállás politikai feltételeinek megteremtése helyett az ellenállási mozgalom erőinek megosztásán és leszerelésén munkálkodott, a katonai vezetés nem hajtotta végre a szükséges személycseréket, s minden módon lecsendesíteni igyekezett a tisztikarban a „doni sokk” hatására szélesen elterjedt németellenes hangulatot, amire építhetett volna. E lehetőségekkel a kormánykörök nem éltek, inkább a németeket próbálták meggyőzni szövetségesi hűségükről.

Ezt is szolgálta a többi között az 1. hadsereg 1944. január 6-án elrendelt felállítása az ország keleti felére vezényelt 16. és 24. gyaloghadosztállal, az 1. és 2. hegyidandárral és a 2. páncélos-hadosztállal. A hadsereg erőinek Galícia te-

rületén kellett fokozatosan felvonulniuk a Kárpátok védelmére.

A német csapatösszevonások hírei mégis keltek némi aggodalmat Kállayban, ezért a Külügyminisztériumot és a vezérkart megkérte, érdeklődjenek a németeknél annak céljairól. Bajnóczy vezérezredes, a vezérkari főnök helyettese március 13-án fogadta Fuetterer légügyi attasét, aki másnap az OKW utasításának megfelelően arra hivatkozott, hogy hadgyakorlatot készítenek elő. Hasonló választ adott Jagow követ is Ghyczy külügyminiszternek. Mindketten támadóan léptek fel, s a magyar kormány „rossz lelkiismeretével” magyarálták a csapatösszevonások miatti nyugtalanságot. Bajnóczy és Ghyczy defenzívába szorult, s mentegetőzött a kérdésfeltevés miatt. Kállay és Szombathelyi viszont megnyugodott, s úgy vélte, a csapatmozgásokat a németek nyilván politikai zsarolásra akarják fölhasználni. Szóba került a kormányfő és a vezérkari főnök megbeszélésén, valamint Bajcsy-Zsilinszky és a szociáldemokrata vezetők memorandumának kapcsán az ellenállás kérdése is. Szombathelyi az ellenállást kilátástalannak minősítette, mondván a két hadra fogható hadtest közül az egyik Erdélyben, a másik az Északi-Kárpátokban állomásozik, s átcsoportosításuk hetekig tartana.

Az ellenálláshoz azonban nem az erő hiányzott, hanem a szándék és az akarat, a rendelkezésre álló idő felhasználása az előkészületekre. 1943 októberétől 1944 márciusáig a katonai vezetés az Észak-Erdélyben és Kárpátalján állomásozó csapatokat nem számítva, hat gyalog-, két páncélos- és egy lovashadosztályt mozgósíthatott volna, a parancsnoki állományban szükséges személycserék végrehajtása mellett. Megfontolást érdemel, hogy komoly ellenállási előkészületek láttán a német vezetés vállalta volna-e a keleti arcvonalon nehéz helyzetben levő csapatainak hátában kirobbanó harc kockázatát.

Márpedig ez nem hagyható figyelmen kívül annak mérlegelésekor, hogy volt-e elegendő katonai erő Magyarországon az ellenállásra a megszállással szemben. Mert egészen más minőséget képvisel és egészen más lehetőségekkel bír egy adott katonai erő, ha fölkészült valamely feladatra, mint amikor teljesen készületlenül érik az események. 1944. február közepén az OKW hadműveleti osztálya 360 ezer főre becsülte az országon belüli magyar haderőt. S habár csupán részben korszerű fegyverzete miatt korlátozott harci értékűnek minősítette, ellenállásával számolva a megszálláshoz román segítség igénybevételét és a tervezett SS-csapatkontingens növelését tartotta szükségesnek. Mint említettük,

Hitler Antonescu veszélyesnek ítélte követelései miatt állt el a román erők bevonásától, miután világossá vált előtte, hogy a magyar vezetés nem készül ellenállásra.

A megszállás előestéjén a honi magyar haderő létszáma meghaladta a 494 ezer főt, de nem volt fölkészítve a bekövetkező eseményekre. Így érkezett el március 15-e, Hitler meghívója átadásának napja.

Jagow az operaházi díszelőadás szünetében közölte a meghívást a kormányzóval, aki másnapra ígért választ. Másnap Horthy némi ingadozás után, Kállay tanácsai ellenére, Szombathelyi érveinek és hiúságát legyezgető frázisainak hatására, az utazás mellett döntött. Szombathelyi határozottan bizonygatta, hogy megszállástól nem kell tartani. A csapatösszevonásokkal – mondotta – Hitler minden bizonnyal harcoló erőket vagy nagyobb gazdasági segítséget akar kizsárolni. Ezért alkudozásra kell számítani, amelyben fontos szerepe lesz a kormányzó személyének és Hitlerrel élvezett tekintélyének.

A kormányzó tehát jórészt a vezérkar főnöke érveinek bűvöletében Ghyczy, Csataj és Szombathelyi kíséretében úgy érkezett meg Klessheimbe, hogy fogalma sem volt a határozott célokat követő németek szándékairól, s lényegében teljesen felkészületlenül ült le tárgyalni Hitlerrel. A megbeszélésen keserves perceket élt át, és megalázó helyzetbe került. Amikor végre szóhoz jutott, felháborodva visszautasította az árulás vádját, majd Hitler döntéséről értesülve, fáképnél hagyta tárgyalópartnerét. Ekkor döntően ismét Szombathelyi érvei bírták rá a tárgyalások folytatására. Szombathelyi előbb Keitelt, majd Hitlert is megpróbálta meggyőzni a megszállás szükségtelenségéről, végül az akció egynapos elhalasztását kérte, sikertelenül. Horthy a második megbeszélés során sem adta jóváhagyását a megszálláshoz, Hitler pedig 17.00-kor elrendelte a „Margarethe-I” végrehajtását. A harmadik tanácskozássra Szombathelyi és Hitler eredménytelen találkozója, majd Sztójay, Szombathelyi és Ribbentrop tárgyalásai után került sor. Ezen Horthy lényegében tudomásul vette a megszállást és a Kállay-kormány menesztésének szükségességét. Megállapodás aláírása és a német vezérkar írásba foglalt követeléseinek átadása ekkor ugyan elmaradt, de ez a tényeken már semmit sem változtatott. A kívánt célt anélkül is elérték a németek.

Hitler, amikor a kormányzói különvonat este kilenc után hazaindult, ebben a meggyőződésben adott ki módosító intézkedéseket a „Margarethe-I” végrehajtására. Leállította a Budapest ellen tervbe vett propagandarepülést, elrendel-

te, hogy a „Trójai faló” akciót végrehajtó csapatok békésen vonuljanak be a fővárosba, a magyar alakulatokat ne fegyverezzék le, csupán lakatnyáikban összpontosítsák őket, a hadászati fontosságú objektumokat ejtőernyőesegységek szállják meg. Arra is intézkedett, hogy a Belgrád térségébe összevont vadászadosztály, a nyugati arcvonalról átcsoportosított páncélosadosztály és a Dániából beérkezett néhány speciális egység ne vegyen részt az akcióban.

A Jagowot követő és teljhatalmú megbízotti minőségben felváltó Veessenmayer kérésére – aki szintén a kormányzó vonatán utazott Budapestre – Szombathelyi hajnalban sürgőnyileg elrendelte a vezérkarnak, hogy a bevonuló német csapatokkal szemben nem szabad ellenállást tanúsítani. Biztonság okáért azonban, Hitler utasítására a különvonatot Linzben mindaddig feltartóztatták, amíg a megszálló erők zöme át nem lépte a magyar határt. Amikor 1944. március 19-én négy órakor a vonat újból elindult a főváros felé, Belgrád déli körzetéből három gyalghadosztály, Zágráb térségéből két gyalghadosztály, Bécsből egy páncélos- és egy páncélgránátoshadosztály, Krakkó irányából pedig egy gépesített hadosztály már háborítatlanul haladt magyar területen. Mindössze az újvidéki hídnál állt ellen az őrseg. A németek az újvidéki helyőrséget lefegyverezték, a Sopronban, Győrött, Székesfehérvárott és a budaörsi repülőtéren tapasztalt kisebb ellenállási kísérleteket pedig simán leszerelték. Előző este tíz óra tájban Bicskénél, majd nem sokkal később Ceglédbercelnél a saját maguk által végrehajtott pályarobbanás után megkezdtek a kirakodást a „Trójai faló” akció végrehajtására kijelölt csapatrészek, s benyomultak az ország területére a légierő és a biztonsági szolgálat kötelékei is.

A bicskei pályatestrobbantásról és csapatkirkásról az első telefonértesítést Kéri Kálmán vezérkari ezredes, HM-szárnysegéd kapta, aki rövid tájékoztató után megállapította, hogy Hegyeshalom–Budapest között tíz-tizenkettő, Szabadka–Budapest között négy-hat, Lökősháza–Szolnok–Budapest között nyolc-tíz, Galánta–Érsekújvár–Budapest között tíz-tizenkét német katonai szerelvény mozog. Kéri az értesítéseket azonnal telefonon jelentette Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek, majd vele együtt a miniszterelnökségre ment. Kállay azonnal magához kérte Szentmiklóssy külügyminiszterhelyettest, Ruszkiczay-Rüdiger vezérezredes, honvédelmi miniszterhelyettest; Bajnóczy vezérezredest, a vezérkari főnök helyettesét; Magyarossy altábornagy, légügyi csoportfőnököt; Sombor-Schweinitzer főkapitány-helyettest, a

politikai rendőrség vezetőjét és Incze Pétert, saját személyi titkárát. A felsoroltakra várva a miniszterelnök és a belügyminiszter az ellenállás lehetőségét latolgatták. Keresztes-Fischer úgy vélte, a rendőrség és a csendőrség képes az ellenállásra, ha a honvédség akcióba lép. Eközben megérkezett Szentmiklóssy a külügyminiszter fedőszövegű táviratával, amely hírül adta a megszállást. Nemsokára Nádas ezredes átadta a vezérkari főnök táviratát, amelyben az a kormányzó parancsára hivatkozva megtiltotta minden ellenállást. A miniszterelnök előszobája lassan megtelt az érkezőkkel. Ott volt Bethlen, Magyarossy altábornagy és helyettese, Hellebronth vezérőrnagy, Ruszkiczay-Rüdiger vezérezredes, Sombor-Schweinitzer és a VKF 2. osztályvezetője, Kádár ezredes, Miklós Béla vezérezredes, a katonai iroda vezetője, Náday vezérezredes, az 1. és Beregfy vezérezredes, a 3. hadsereg parancsnoka, valamint a szabadságát töltő Vörös altábornagy, a székesfehérvári hadtest parancsnoka, aki hívás nélkül jelent meg a miniszterelnökségen. Végül éjjel két óra után megérkezett Bajnóczy vezérezredes is.

Kállay azonnal megkérdezte Bajnóczyt az ellenállás lehetőségéről. Bajnóczy nemmel felelt, arra hivatkozva, hogy az ellenállást nem készítették elő, az országban nincs számottevő harc képes erő, s a csapatok kiképzetlenek, a szintén felkészületlen és alvó lakosságra pedig nem lehet számítani. A vezérkari főnök helyettesének véleményét osztotta valamennyi katonai vezető, Náday és Miklós vezérezredesek kivételével. Náday, Miklóstól támogatva a vita során az ellenállás szükségességét hangoztatta, szemére hányva a politikai és katonai vezetésnek a felkészülés elmulasztását. Beregfy és Vörös azonban Horthy távollétére és Szombathelyi táviratára hivatkozva nyíltan kijelentették: még továbbítani sem hajlandók egy olyan parancsot, amely a csapatokat ellenállásra utasítja. Mikor pedig Kállay fölvetette a kormány Tiszántúlra vagy Erdélybe repülésének tervét, Hellebronth vezérőrnagy ezt azzal hárította el, hogy a repülőterek éjszakai felszállásra nincsenek berendezve, s mire megvirrad, már meg lesznek szállva.

A vita tulajdonképp fölösleges volt, hiszen Szombathelyi távirata eleve eldöntötte a kérdést. Egész politikájának ismeretében nem kizárható, hogy Kállay kérdésfeltevése alapvetően azt célozta, hogy a kudarcért a katonai vezetőkre hárítsa a teljes felelősséget, akik iránt kezdetől bizalmatlansággal viseltetett. Jóváhagyásával Bajnóczy utasította a csapatokat: maradjanak körleteikben és ne álljanak ellen a bevonuló németeknek. Greiffenberg tábornok, katonai attasé

– aki Kállay időközben hozzá intézett kérdésére éppen hozta a megszállást tudtul adó választ – megkönnyebbülten vette tudomásul a döntést.

A megszálló erők tehát nem ütköztek számottevő fegyveres ellenállásba. Farkas Ferenc altábornagy, a debreceni VI. és Veress Lajos altábornagy, a kolozsvári IX. hadtest parancsnoka ugyan a megszállás hírére – felsőbb parancs nélkül – riadókészültségbe helyezte csapatait, s a példát követte Vattay Antal, a nyíregyházi 1. lovashadosztály parancsnoka is. Mivel azonban a Tiszántúl, a debreceni repülőtér kivételével, kívül esett a megszállási zónán, nem került sor fegyveres összecsapásra.

A tábornokok különböző állásfoglalása a parancsnoki kar megosztottságára utal, ami 1944. március 19-én egy szembeszegülést elrendelő parancs esetén, minden bizonnyal a hadsereg meghasonlását idézte volna elő. De ez nem változtat azon, hogy amennyiben Horthy Klessheimben nem adja beleegyezését a megszálláshoz, a magyar csapatok egy része ellenáll, ez pedig a német politikai és katonai erőszaktevést egyértelműen dokumentálhatta volna.

Az akadálytalan megszállást széles körű letartóztatási hullám követte, ami a legális baloldali ellenzék számos ismert személyiségén kívül elérte a kormánypárt angol orientációt képviselő tagjait, és szinte mindenkit, akit a Gestapo a már korábban beszerzett információk alapján megbízhatatlanként tartott nyilván. Hajtóvadászat indult az illegalitásban küzdő kommunisták és a Szociáldemokrata Párt baloldalához tartozó bizalmiak, funkcionáriusok ellen. A politikai ellenfelek kikapcsolásának megkezdése ellenére a német érdekeknek megfelelő politikai rendezés nem ment zökkenők nélkül. Horthy a leköszönt Kállay-kabinet helyére hivatalnokkormányt akart kinevezni, ezzel szemben Veessenmayer Imrédy vezetésével szélsőjobboldali politikusokból álló kormány megalakításához ragaszkodott. Ugyanakkor a szélsőjobboldali pártok, a mögöttük álló német érdekcsoportoknak megfelelő, különböző igényeket támasztottak a miniszteri tárcák elosztását illetően. Egnapos huzavona után Horthy és Veessenmayer Imrédy helyett megegyezett Sztójay, volt berlini követ miniszterelnöki megbízatásában, de a kormánylista összeállítása körül tovább tartott a tusakodás. A helyzet annyira élesedett, hogy a németek előkészületeket tettek a Vár és a Tiszántúl megszállására. Veessenmayer kérésére Hitler leállította a Magyarországról már 20-án megkezdett csapatkivonásokat, riadókészültséget rendelt el a Belgrád térségében állomásozó 100. vadászhadosztálynál. Foertsch tábornok pedig újabb had-

osztályokat jelölt ki a tervezett akció végrehajtására.

A német vezetés nagy megkönnyebbülésére azonban március 23-án hajnalban, kölcsönös kompromisszum eredményeként elkészült a kormánylista, amit az érdekeltek elfogadtak. A délelőtti folyamán hivatalba lépett Sztójay-kormányban Imrédy pártja miniszterelnökhelyettesi tisztséget, két miniszteri tárcát s egy belügyi államtitkári funkciót kapott. Őt tárca élére a kormánypárt szélsőjobboldalához tartozó politikus került, a párton kívüli Csatay maradt a honvédelmi miniszter, Sztójay pedig magának tartotta fenn a külügyminiszteri bársonyszéket.

Az új kormány kinevezése, s a német csapatok „kölcsönös megegyezés alapján” Magyarországra érkezéséről kiadott hivatalos nyilatkozat fenntartotta a politikai jogfolytonosság és az ország függetlenségének látszatát, leplezte a tényleges valóságot a közvélemény előtt. A baloldali ellenzéki pártok illegalitásba szorulása objektív alapot teremtett valamennyi németellenes, antifasiszta erő összefogására, ami májusban a Magyar Front létrejöttével megvalósult. Az érzékeny veszteségeket szenvedett baloldal fokozatosan rendezte sorait, és megkezdte felvilágosító munkáját.

A kormányalakítási nehézségek megszűnte után a német vezető körök soron következő feladata a magyar hadsereggel szemben követendő álláspont kialakítása volt, amelyet a német csapatok keleti arcvonalon tovább rosszabbodó helyzete s a laktanyáikba zárt magyar csapatok egyre fokozódó nyugtalansága egyaránt követelt. Néhány napos viszonylagos nyugalom után fölélénkültek a harccselekmények a szovjet–német arcvonal délnyugati szárnyán. Március 24-én a szovjet csapatok felszabadították Kamenyec-Podolszkijt, s támadásuk már közvetlenül a Tyernopol, Kolomija és Csernovci körzetében védekező német erőket fenyegette. Hitler arra kényszerült, hogy a 367. gyalog- és a 100. vadászadosztály frontra küldésével meggyengítse magyarországi megszálló csapatait. Egyidejűleg kérte Antonescut, irányítson sürgősen újabb hadosztályokat a bukovinai arcvonalra. A román diktátor hajlandó volt a kérés teljesítésére, de annak fejében ismét Észak-Erdély visszaadását kívánta. Kibúvóként Hitler, a katonai szükség-szerűségekre hivatkozva, egész Kelet-Magyarországot német hadművelleti területté nyilvánította. A mindjobban súlyosbodó katonai helyzetben tehát egyáltalán nem volt közömbös a németek számára, hogyan számolhatnak a magyar hadsereggel: megbízhatatlanként kezelve lefegyverzik, vállalva ennek belpolitikai következményeit,

s az újabb német katonai erőket igénylő leplezetlen megszállást, avagy a bajtársiasság és fegyverbarátság jelszavával élve, felhasználják a magyar csapatokat az arcvonalban. Mindkét megoldásnak egyaránt voltak hívei a német politikai és katonai vezetésben. A magyar vezérkar készen állt a háború folytatására a németek oldalán, s már március 25-én felajánlotta: tíz nap alatt nyolc hadosztályt mozgósít és a keleti arcvonalra küld. Sztójay és Horthy szintén együttműködési készségüket hangoztatták, utalva a laktanyazárlat miatti feszültségre a magyar csapatok soraiban.

A feszültség és nyugtalanság a laktanyákban, a napok múltával egyre erősödött. A katonák a kimenők és eltávozások szünetelése és általános elégedetlenségük miatt zúgolódtak. A nem szélsőjobboldali beállítottságú tisztek nemzeti érzéseit és önértékét sértette a mozgásszabadság korlátozása, akik pedig a megszállást örömmel fogadták és a háborúban való fokozott részvételt akarták, azokat a tétlenség, megbízhatóságuk kétségbevonása, a fegyverbarátság jelszavának semmibe vevése nyugtalanította. A laktanyazárlat miatti elégedetlenség meglehetősen általánossá vált a magyar hadseregben.

Az ellentétes álláspontok miatt a német veze-

tés döntése fokozatosan alakult ki, mibenlétét pedig alapvetően a katonai helyzet romlása határozta meg. Ennek hatására Hitler Greiffenberg katonai attasé útján kérte a magyar vezérkart: az 1. hadsereg mozgósított hadosztályai nyomuljanak előre, és csatlakozzanak a Galícia területén harcoló VII. magyar hadtesthez. Üzenetével egy időben Hitler feloldotta a laktanyazárlatot, megszüntette a tiszai záróvonalat, majd a 28-án tartott tanácskozás eredményeként von Weichs tábornagy javaslatát elfogadva, végérvényesen a magyar csapatok felhasználása mellett döntött. Másnap a Sztójay-kormány és a vezérkar tudomására hozták: egyelőre három újabb hadosztályt mozgósítsanak, a beígért többi öt helyett fokozzák az ipari és mezőgazdasági szállításokat, a magyarországi németek pedig kapjanak lehetőséget újabb SS-kötelékek szervezésére.

A mindkét felet kielégítő döntés egyértelműen a németeknek kedvezett. Akadálytalanul igénybe vehették Magyarország katonai potenciálját, s megszállással lekötött csapataik zömét újra az arcvonalra irányíthatták. 1944. május 1-én Greiffenberg parancsnoksága alá helyezve már csupán 57 000 fős megszálló erő maradt Magyarországon, amelyből 40 000 a kelet-magyarországi német hadművelleti területen állomásozott.

5. A katonai összeomlás és az ország felszabadulása

A SZTÓJAY-KORMÁNY KATONAI ERŐFESZÍTÉSEI

A Sztójay-kormány hivatalba lépésének idejére az 1944. január 6-án mozgósított 1. hadsereg (parancsnoka Náday István vezérezredes) négy magasabbegysége (a 16. és 24. gyaloghadosztály, az 1. és 2. hegyidandár) befejezte felvonulását a Körösmező–Uzsok szakaszon, és határvédelemre rendezkedett be. Eredetileg a vezérkar a 3. hadsereg mozgósítását és fölvonulását is tervbe vette, de ettől eltekintett, abban a reményben, hogy a megszálló erőket módja lesz visszavonni a Kárpátok vonalára. Ekkor már évek óta folyt a védelem kiépítése a Kárpátokban, amelyet a háború előrehaladtával a magyar uralkodó körök végső mentstvárúknak tekintettek. Az 1940 őszen felállított Erődítési Parancsnokság alakulatai fokozatosan három védelmi vonalat alakítottak ki a völgyek lezárására tízhúsz betonerozból, előttük harckocsiakadályokat és aknamezőket telepítettek. Ezeket a völgyzárakat egy-egy erődcsúszad szállta meg, két-három géppuskával és egy páncéltörő ágyúval.

A legkülső védelmi vonal, a *Hunyadi-állás* Zabie–Mikulicsin–Zielona–Turka vonalát követve a Magura–Javornik–Sztanyimir–Arsica hegyvonulaton húzódott. Mögötte a *Szent László-állás* a Hoverla–Tatár-hágó–Tornyai-hágó–Vereckei-szoros–Uzsoki-szoros vonalában épült ki. A védelmi rendszer fő erősségét a Körösmező–Királymező–Ökörmező–Volóc–Fenyvesvölgy térszakaszon létesített *Árpád-vonal* képezte.

1944 elején a magyar vezérkar úgy számított, hogy a Kárpátok elérése után a szovjet erők további támadásának főiránya Lengyelország és Románia lesz, így lehetővé válik a határvédelem további erősítése a megszálló hadosztályokkal is. Ezt a lehetőséget azonban semmivé tette a március első napjaiban kibontakozott támadás, amely során a szovjet csapatok bekerítették az 1. német páncélosdohadsereget Kamenyec–Podolszkij térségében, mintegy 200 kilométeres rést nyitva a német védelmen Tyernopol és Csernovci között. Ezen a szakaszon Dnyeszter–Zbruc-

háromszögben gyülekezett VII. magyar hadtest megszálló hadosztályai közvetlen harcérintkezésbe kerültek a szovjet csapatokkal. Várható volt a harccselekmények kiterjedése a VIII. hadtest Pripjaty-mocsarak környéki megszállási körzetére is. Lakatos vezérezredes tudta, hogy a reguláris erők elleni harcra felkészületlen csapatait csakis a gyors visszavonulás mentheti meg a pusztulástól, ezért március 10-én a német főhadiszállásra repült, kieszközölni ehhez az engedélyt. Hitler, a Magyarország megszállására vonatkozó végső döntés idején nem akarta felkelteni Lakatos gyanakvását, ezért megértést mutatott a kérés iránt. Elvileg nem ellenezte a megszálló erők visszavonulását Galícia területére, de nem határozta meg annak időpontját és módokat. Lakatos Hitler elvi egyetértését elnyerve, a Zeitzler vezérkari főnökkel folytatott megbeszélés során mindenestre szabad kezet kötött ki magának a visszavonulás végrehajtását illetően.

Az események azonban túlhaladták a megállapodást. A Dnyeszteren átkelt szovjet csapatok Kolomijára vetették vissza a VII. hadtest 201. könnyű hadosztályát, amely nehézfegyvereit elvesztve előbb Gyelatyin, majd Mikulicsin térségében próbálta rendezni sorait. A 21. könnyű hadosztály eközben szinte teljesen felmorzsolódott az Obertinnél vívott harcokban, maradványai Dombó, Taracköz körzetében gyülekeztek. Nyiznyijovnál a 18. könnyű hadosztály egyelőre még tartotta magát a hídfőben, ahol Püchler német altábornagy harccsoportjának kötelékébe került. Március első felében egyedül a VIII. hadtest helyzete maradt változatlan. A német megszállás és az 1. hadsereg felvonulása azonban számára is új körülményeket teremtett.

Március 23-án a VII. hadtestet az „Észak-Ukrajna”, a VIII. hadtestet pedig a „Közép” hadseregcsoporthoz vonták alárendeltségébe. Ez a Megszálló Erők Parancsnoksága kiküszöbölését, majd megszűnését jelentette, egyben megteremtette a csapatok korlátlan harci alkalmazásának lehetőségét a német vezetés számára.

A felvonulóban levő 1. hadsereg az „Észak-Ukrajna” hadseregcsoporthoz alárendeltségébe került. Náday vezérezredes hadseregparancsnok – a magyar vezetés eredeti szándékának megfelelően – erőit a Kárpátok védelmére akarta felhasználni. Ezzel szemben előljárója, Manstein tábornagy a magyar csapatokkal akarta lezárni az 1. páncélos hadsereg és a 8. hadsereg között tatóngó hézagot a Kárpátok és a Dnyeszter között, s velük indított korlátozott célú támadással kívánta biztosítani páncélos hadseregének jobb szárnyát. Náday a kormányzó utasításához tartva magát, azzal érvelt, hogy fegyverzeti hiányos-

ságokkal küzdő csapatai a galíciai síkságon nem képviselnek számottevő erőt, s támadó alkalmazásuk csupán súlyos vérvesztéshez vezetne. Ezért ragaszkodott saját tervéhez, majd annak elutasítása után nem vállalta tovább a hadseregparancsnokságot. Utódává Lakatos vezérezredes nevezte ki.

Az új hadseregparancsnok április 5-én kapta meg a csapatai alkalmazására vonatkozó utasításokat, melyek szerint a Kárpátok hágóin át Kolomija–Ottin–Sztanyiszlav vonaláig végrehajtott előretöréssel helyre kell állítani az összeköttetést az „Észak-Ukrajna” és a „Dél-Ukrajna” hadseregcsoporthoz, s a szovjet erők egy részét magára vonva csökkenteni a Ivovi és a Iasi-kisinyovi irányban harcoló német csapatokra nehezedő nyomást. Az eligazítással egyidejűleg a VII. hadtest az 1. hadsereg kötelékébe lépett, a VIII. hadtest pedig II. tartalék hadtestté alakult át, továbbra is megszállási feladatok ellátására. Lakatos vezérezredes a kapott feladatot tudomásul vette, semmi ellenvetést nem tett a magyar csapatok alkalmazásának irányát és célját illetően. Az 1. hadseregnek a támadási készenlétet eredetileg április 7-re kellett volna elérnie, mivel azonban hadosztályainak felvonulása elhúzódott, támadásának kezdetét kétszeri halasztás után április 17-re tűzték ki.

Az időközben végrehajtott mozgósítások és átcsoportosítások eredményeképp április közepére az 1. hadsereg hadrendje a következő:

VII. hadtest (parancsnoka Kiss István altábornagy): 18. könnyű hadosztály (parancsnoka Vasváry József vezérőrnagy), 16. gyaloghadosztály (parancsnoka Lengyel Béla vezérőrnagy);

XI. hadtest (parancsnoka von Büнау gyalogsági tábornok): 24. gyaloghadosztály (parancsnoka Pintér Aladár vezérőrnagy), 2. páncélos hadosztály (parancsnoka Osztovcics Ferenc ezredes), 1. hegyidandár (parancsnoka Lóskay Ferenc vezérőrnagy), 2. hegyidandár (parancsnoka Fehér Géza vezérőrnagy);

VI. hadtest (parancsnoka Farkas Ferenc altábornagy): 25. gyaloghadosztály (parancsnoka Ibrányi Mihály vezérőrnagy); 27. könnyű hadosztály (parancsnoka Zákó András ezredes), 201. könnyű hadosztály (parancsnoka Kisfaludy József vezérőrnagy).

A hadműveleti területhez közeledett a 20. gyaloghadosztály is, Vasváry Frigyes vezérőrnagy parancsnoksága alatt. Beérkezése után a német 1. páncélos hadsereg alárendeltségébe lé-

pett, és a Dnyeszter keleti csücskében rendezkedett be védelemre.

Lakatos vezérezredes a főcsapást von Büнау gyalogsági tábornok XI. hadtestével tervezte mérni. Feladata, hogy a hadsereg harcrendjének középső szakaszáról kiindulva elfoglalja Nadvorna, Kolomija, Gyelatyin körzetét. A jobb szárnyon levő VI. hadtestnek Kuti, Kosov, Jablonov területét kellett birtokba vennie, összeköttetést teremtve a „Dél-Ukrajna” hadseregcsoporthoz XVII. hadtestével. A bal szárnyon a támadó VII. hadtestnek Ottiniát és Obertint kellett elfoglalnia. A 201. könnyű hadosztályra a Pantir-hágó biztosítása és a partizánelhárítás várt. A magyar csapatok támadását balról a német 1. páncélos hadsereg XXXXVI. hadtestének Olesza felé mért csapással kellett támogatnia, a Dnyeszteren végrehajtott átkelés után.

Az április 17-én 14.00-kor megindított támadás erős szovjet ellenállásba ütközött. A magyar csapatok két héten át vajmi keveset haladtak előre. A jobb szárnyon többszöri nekirugaszkodás után megközelítették Kutit és Kosovot, de bevenni nem tudták. A bal szárnyon elfoglalták ugyan Ottiniát, de Obertint a szovjet csapatok kezén maradt. Nem jártak eredménnyel a Kolomija elfoglalására irányuló ismételt támadások sem. A súlyos harcokban a magyar csapatok több mint 15000 fős veszteséget szenvedtek. A főcsapás irányában a küzdelem súlyát viselő 2. páncélos hadosztály harckocsijainak 80 százalékát kilőtték, a 2. hegyidandárt pedig embervesztései miatt ki is kellett vonni az arcvonalból. Lakatos vezérezredes az eredménytelenség látán április 30-án beszüntette a támadást. Csapatok Kuti–Kosov–Pistyin–Pecsenyicsin (Kolomija délnyugat)–Ottin kelet–Tlumacs vonalában védelembe mentek át. Egyidejűleg megkezdtek Zabie, Gyelatyin, Nadvorna támponttá történő berendezését, folytatták a Hunyadi-állás és az Árpád-vonal építését, erősítését. Májusban és június első felében, a munkálatok idején, a hadsereg arcvonalán viszonylagos nyugalom uralkodott. Esetenként szovjet kezdeményezésre helyi jelentőségű harccselekményekre került sor, ezek azonban nem hoztak lényeges változást a csapatok helyzetében.

Annál fontosabb fejlemények mentek végbe a németek megszállta hátszág életében. Veessenmayer követ és a birodalom teljhatalmú megbízottja, Greiffenberg, a Wehrmacht meghatalmazott tábornoka és Winkelmann, a magyarországi SS- és rendőri erők legfőbb parancsnoka, utasításaikhoz híven, a maguk területén megtették mindent, hogy az ország életét, összes anyagi és szellemi erőforrásait a német érdekeknek leg-

megfelelőbb módon a háború szolgálatába állítsák. Ehhez a kedvező feltételeket a Sztójay-kormány a nem fasiszta ellenzéki politikai pártok és számos szervezet, valamint sajtótermékeik betiltása, a minisztériumok, a közigazgatás, a gazdasági élet, a társadalmi szervezetek és intézmények vezetésében végrehajtott tisztogatás és más intézkedések révén teremtette meg. Eleget tett a német követeléseknek a „zsidókérdés” megoldását illetően is. Megkezdődött a zsidók gettóba tömörítése, majd deportálása, amit két ütemben akartak végrehajtani, utolsóként a fővárosi zsidókat szállították volna koncentrációs táborokba. A kormány vállalta a megszálló erők és szerveik eltartási költségeit, a termelés fokozása érdekében szigorította a hadiüzemi rendszert és növelte a munkaidőt. A németekkel két olyan szerződést kötött, amely teljessé tette a magyar gazdaság kiszolgáltatását ipari, mezőgazdasági és pénzügyi téren egyaránt. A magyar ipar, mezőgazdaság és bányászat termékeit ellenszolgáltatás nélkül kapták a németek. A magyar gazdaság mind erősebb háborús megterhelése az infláció meggyorsulásához, az élet- és munkakörülmények további romlásához vezetett. 1944-ben a bankjegykibocsátás mértéke megháromszorozódott, az árak is jelentősen emelkedtek, az ellátási nehézségek fokozódtak.

A megszállás új helyzetet teremtett Magyarországon a katonapolitika tekintetében is. Március végén a német vezetés egységes álláspontra jutott a magyar haderő további sorsát illetően. Ekkor ért véget az az időszak, amikor a kormányzat politikai megfontolásokból korlátozhatta a közvetlen katonai részvételt a háborúban. A kívánt mozgósítások gyors végrehajtásával a magyar katonai vezetés megfelelő partnernek bizonyult. A megszállás „törvényesítése” után a nem németbarát tábornokok is tudomásul vették az új helyzetet. Hitler és vezérkara mégis szükségesnek tartott bizonyos személycseréket a legfontosabb magyar katonai posztokon. Ezek sorát két letartóztatás nyitotta meg, amely Ujászasy István vezérőrnagyot, az Államvédelmi Központ és Kádár Gyula vezérkari ezredesét, a VKF 2. osztály vezetőjét érintette, a nyugati kapcsolatkeresésben való közreműködésük miatt. Nem maradhatott a helyén Szombathelyi vezérezredes, a vezérkar főnöke sem, habár lényegében sosem vétett a német érdekek ellen, s különösen a kezükre játszott a klessheimi tárgyalásokon. Veessenmayer és Greiffenberg azonban kétkulacosnak tekintette. Csakhamar megtalálta az utódját Vörös János altábornagy, a székesfehérvári hadtest parancsnokának személyében.

Vörös jó képességű és koncepciózus katona, akarnok típusú, határozott egyéniség volt, céljai érdekében egyaránt tudott erőszakos és simulékony lenni. Rátz Jenő lelkes híveként kezdettől a németekhez fűződő kapcsolatok erősítése, és a háborúnak teljes erővel a végsőig való folytatása mellett kardoskodott. Imrédy politikai táborához tartozott, előző, anyagi csoportfőnöki besorolásában rendszeresen szót emelt a háborús erőfeszítések fokozása érdekében. Ezért esett rá a németek választása, ugyanezért húzódozott kinevezésétől Horthy. Az ő jelöltje Lakatos vezérezredes volt, akinek hűségében feltétlen bízott. Lakatos iránt azonban még megszálló erők parancsnokaként megingott a németek bizalma, s nem látták nála jó kezekben az 1. hadsereg vezetését sem, hiába volt készségesebb Nádaynál és vállalta a kapott feladat végrehajtását. De a galíciai arcvonalon tervezett támadás előestéjén kedvezőtlenül hatott volna egy újabb parancsnokváltás, ezért a kinevezését elfogadták, sőt a vezérkar élére való állítását is azzal ellenezték, hogy nem hagyhatta ott hadseregét.

Horthy elállt a szándékától, ám Vöröst csupán ideiglenesen akarta megbízni a vezérkarfőnöki teendők ellátásával. Hatáskörét pedig a hadsereg-főparancsnoki állás újrendszeresítésével – amelynek betöltésére szintén Lakatost szemelte ki – kívánta korlátozni. Vörös azonban az április 18-i kormányzói kihallgatáson végleges kinevezést követelt, nem ment bele hatáskörének semmilyen csorbitásába, és szabad kezét igényelt magának a tábornoki karban meg a vezérkarban szükségesnek ítélt személycserék végrehajtására. Határozott föllépése előtt Horthy a szokott módon meghátrált, s ugyanez történt május 1-én, amikor Vörös lemondással fenyegetőzve térítette el a kormányzót attól a szándékától, hogy vezérezredesi kinevezését néhány, rangban nála idősebb tábornokkal előzetesen megbeszélje. Zsarolásával azt is elérte, hogy a hadsereg-főparancsnoki állás rendszeresítésének terve lekerüljön a napirendről.

Vezérkari főnökként Vörös nyomban hozzáállt a német kívánalmaknak megfelelő személycserék végrehajtásához. Javaslatához előbb megszerezte Sztójay miniszterelnök támogatását, majd vele közösen meggyőzte Csatay honvédelmi minisztert, azután jelentkezett kihallgatásra a kormányzónál. Az így foganatosított fontosabb cserékhez tartozott május elején Lakatos felváltása Beregfy vezérezredessel az 1. hadsereg élén, és László Dezső altábornagy kinevezése vezérkarfőnök-helyettesé. Az első hullámmal távozott helyéről még Platthy Pál altábornagy, az V. hadtest parancsnoka is.

Változásokat vezetett be az új vezérkari főnök a hadseregszervezés terén is. A Pripjaty-mocsarak környékén települt VIII. hadtest április 5-én II. tartalék hadtestté alakult át, parancsnokságát a vezérkari főnökhelyettesi posztra állított László Dezső altábornagytól Bor Jenő vezérőrnagy vette át. Az április 27-én kelt vezérkarfőnöki rendelet az eddig megszállási feladatokat ellátó könnyű hadosztályokat megszüntette. Az 1., 9. és 201. könnyű hadosztályt három gyalogezredes tartalék hadosztállyá szervezte át. Közülük az 5., 12. és 23. tartalék hadosztály a II. tartalék hadtest alárendeltségében maradt, a 18. és 19. tartalék hadosztály az 1. hadsereghez került. Május 10-én a koronatanács jóváhagyta a Szabolcs-hadrendet, amely a gyaloghadosztályokat négy (II., VI., VII., IX.) hadtest kötelékébe sorolta, az I., III., IV., V. és VIII. hadtestparancsnokságot katona-közigazgatási hatósággá minősítette, a 2. és 3. hadsereg-parancsnokságot pedig megszüntette.

Április 24-én az OKW Greiffenberg tábornok útján az 1. lovashadosztály mozgósítását kérte. Ez a hadosztály a kormányzó kedvence s a hadsereg egyik legdrágább, a lehetőségekhez képest korszerűen felszerelt magasabbegysége volt. Ezért Horthy nehezen, csak többszöri nyomásnak engedve járult hozzá a mozgósításához, kikötve, hogy a hadosztály kizárólag az 1. hadsereg sávjában, a Kárpátoktól délre vethető be. Az OKW azonban a hadosztályt a Pripjaty-mocsaraknál kívánta alkalmazni, s május utolsó hetében többször sürgette Horthy beleegyezését. Ezen buzgólkodott Vörös és Sztójay is.

A kormányzó e kérdésben szokatlanul határozottnak bizonyult. A megszállás óta tanúsított viszonylagos passzivitását feladva, ragaszkodott hozzá, hogy a lovashadosztály az 1. hadsereg alárendeltségébe kerüljön, s kijelentette: nem ad újabb csapatokat a határon túlra. Naplójában így ír erről Vörös János: „A kormányzó úr tudomásomra hozta, hogy az 1. lovashadosztály elszállításába csak abban az esetben egyezik bele, ha a hadosztályt az 1. hadsereg alá rendelik. Nem áll szándékában továbbá, hogy újabb hadosztályokat küldjön ki az országból. Végül kifogásolta a német főparancsnokság parancsoló stílusát és úgy nyilatkozott, hogy a németeknek a honvédség általuk javasolt igénybevételének kérdésében meg kell tanulniuk, hogy más hangnemet használnak.”

Az elmérgesedett helyzetben Vörös és Sztójay a németek kezére játszott. Mindketten azt javasolták, hogy az OKW formálisan engedjen Horthy kívánságának, majd fokozatosan vonja ki a hadosztályt az 1. hadsereg arcvonalszakaszá-

ról és dobja át tervezett alkalmazási körzetébe. Hitler ebbe presztízssokokból nem ment bele, s végül június 9-én a kormányzó ellenállását sikerült megtörni. A német hadvezetésnek elkötelezett Vörös arra hivatkozva, hogy a lovashadosztály alkalmazása „már nem katonai, hanem politikai kérdés”, Sztójayt kérte, bírja rá Horthyt álláspontjának megváltoztatására. Sztójay közbenjárására Horthy engedett. „A délután folyamán a miniszterelnök úrnak sikerült öfömlő-ságát rávennie az álláspontja megváltoztatására, és arra, hogy a lovashadosztály felhasználása kérdésében a Führer kívánságának megfelelően döntsön” – olvasható a vezérkar főnökének naplójában.

A lovashadosztály – Vattay Antal altábornagy parancsnoksága alatt – június 12-én indult útnak Pinszk térségébe, ahol a 2. német hadsereg kötelékében harcoló I. lovashadtest alárendeltségébe került. Harteneck altábornagy, hadtestparancsnok a hadosztályt előbb partizánelhárítással bízta meg, majd június 30-án – semmibe véve Vattay indokolt ellenvetéseit – részenként harcba vetette Klecknél. A szétforgácsolt hadosztály nem képviselt komoly erőt, a harcokban súlyos veszteségeket szenvedve visszavonulásra kényszerült, s csak a Jasiolda-patak mentén sikerült megkapaszkodnia. Július 15-én kivált eddigi alárendeltségéből, s a II. tartalék hadtest kötelékébe került.

A hadtest csapatai ez idő tájt Białovce–Breszt-Litovszk szakaszon és tőle délre a Bug mentén védtek. Bor vezérőrnagytól a parancsnokságot az átalárendeléskor Vattay vette át, az ő helyére pedig Ibrányi Mihály vezérőrnagyot nevezték ki. A szovjet csapatok támadása a hiányosan és gyengén felszerelt hadtestet fokozatosan visszavonulásra kényszerítette. A veszteségteljes utóvédharcok miatt az OKW a hadtest kivonását és átcsoportosítását határozta el. Július végén a lovashadosztály a Narew menti Wyszkówba, onnan a Varsótól északnyugatra fekvő Planskba, majd Grójecbe került. A II. tartalék hadtest magasabbegységei közül az 5. tartalék hadosztály augusztus közepéig a Narew mentén folyam megfigyelést végzett, majd Modlin délkelet térségében a Visztula partján biztosítási feladatot látott el. A 12. tartalék hadosztályt a Bugtól Varsó térségébe csoportosították át, szintén a Visztula biztosítására. Hasonló feladatot kapott a 23. tartalék hadosztály a Tomaszów–Radom vasútvonalon. Ebben az időben – mint azt más helyütt részletesebben kifejtjük – több magyar alakulat kapcsolatba került a varsói felkelőkkel és a városon kívüli partizánerekkel, s különféle segítséget nyújtott számukra. Augusztus 20-án, a kor-

mányzó katonai irodájának főnökévé kinevezett Vattaytól Lengyel Béla vezérőrnagy vette át a hadtest vezetését.

A szovjet csapatok harctevékenysége időközben Galícia területén is megélénkült. Június 23-án megkezdődött a Bagratyion fedőnevű támadó hadművelet a német „Közép” hadseregcsoport ellen, ami csakhamar érezte hatását az 1. magyar hadsereg arcvonalán is. Az 1. hadsereget számottevően érintették a vezérkari főnök által eszközölt személyi változások. Május 26-án a hadsereg vezetését a Szálasi-féle Nyilaskeresztes Párt bizalmasa, a közismerten németbarát Beregfy Károly vezérezredes vette át. A VII. hadtest élére a vezérkar főnökének unokaöccse, Vörös Géza vezérőrnagy került. A 24. gyaloghadosztály parancsnokát Markóczy János vezérőrnagy, a 2. páncélosadosztály parancsnokát pedig Zsedényi Zoltán vezérőrnagy váltotta fel. Beregfy, az új hadseregparancsnok szorgalmas, nagy munkabírásu, tipikus íróasztal-tábornok volt. Külsőségek és formások merev betartása és megkövetelése jellemezték, magas elméleti felkészültsége azonban sablonokban nyilvánult meg. Közismert németbarátsága és szélsőjobb-oldali kapcsolatai ellenére Horthy bízott benne, és azzal a bizalmas utasítással nevezte ki posztjára, hogy visszavonulás esetén feltétlenül a Kárpátok védelmét tartsa szem előtt. Beregfy kinevezésével egy időben mozgósították a soproni 7. gyaloghadosztályt, amely június végén Nadvorna észak térségébe érkezett, és a VII. hadtest tartalékába került.

A Bagratyion hadműveletben részt vevő szovjet erők egy része július 13-án Tyernopol–Brodi szakaszon csapást mért Lvov irányában. A várost fenyegető veszély láttán az OKW megkezdte a német XI. hadtest kivonását az 1. magyar hadsereg arcvonaláról. Intézkedése különösen a VII. hadtestet érintette érzékenyen, amelynek csapatai ekkor már több mint két hete egyre nehezebb körülmények között védtek támpontjait. Az áprilisi támadás kudarcát s a visszavonulás keserveit elszenvedett magyar katonák körében ekkor már egyre terjedt a háborúellenesség. Ez többféleképpen is kifejezésre jutott: „Töltsön néhány kellemes hetet a Zanogán, Zsukov cigányzenekara muzsikál, Sztálin kísér orgonán!” – érzékeltette jellegzetes akasztófahumoral a nehéz körülményeket például az egyik bunkerfelirat. Több fedezéken pedig ismét megjelentek a Don menti állásokban 1942 őszén föltűnt feliratok, s a szovjet frontpropagandisták felhívására sok katona és több alegység megadta magát. Az átálltak közül számosan többször is visszamentek alakulatukhoz, és tucatjával-százá-

val hozták magukkal bajtársaikat a szovjet csapatokhoz. Ezt a folyamatot a parancsnoki terror helyenként és esetenként korlátozta ugyan, de megállítani nem tudta.

A VII. hadtest arcvonalszakaszán a szovjet támadás Ottinia felszabadítására irányult. A 16. és a tartalékból előrevont 7. gyaloghadosztály erejének teljes megfeszítésével sem volt képes megakadályozni a szovjet betörést, s hatástalan maradt a 2. páncélosadosztály bevetése is. A helyzet alakulása láttán Harpe vezérezredes, aki július 15-e óta állt az „Észak-Ukrajna” hadsereg-csoport élén, Beregfyt északi irányú visszavonulásra utasította, hogy ezzel erősítse a lvovi irány védelmét. Beregfy Horthy rendelkezéséhez tartotta magát, s a parancsot nem hajtotta végre, de mint hadseregparancsnok teljesen tehetetlennek bizonyult. Nem ismerte a küzdő csapatok helyzetét és lehetőségeit. Szívesebben törődött az arcvonal mögött tartott szemlékkel, fegyelmző gyakorlatokkal, a katonák gombjainak igazgatásával, mint harcvezetési feladatokkal. A VII. hadtestet ért szovjet támadás idején a VI. hadtestnél tartózkodott, s nem tudott beavatkozni az események menetébe.

A szovjet csapatok július 23-án felszabadították Ottiniát, s Nadvorna felé irányuló további támadásuk már a visszavonuló VII. hadtest hátát fenyegette. Bekerítéstől való félelem lett úrrá a magyar katonákon, a visszavonulás délnyugati irányú pánikszerű meneküléssé változott. Július 25-én Nadvorna is szovjet kézre került, s az 1. hadsereg törzse elvesztette az összeköttetést a VII. hadtesttel. A vezetésképtelen Beregfyt német követelésre hazarendelték.

Horthy nem fogta fel tragikusan hadseregparancsnoka tehetetlenségét, sőt üdvözlét küldte neki, mivel megakadályozta, hogy a németek a Kárpátoktól északra tolják el a magyar csapatokat. Guderian, az OKH vezérkari főnöke javasolta, hogy Farkas Ferenc altábornagyot, a VI. hadtest parancsnokát állítsák a hadsereg élére, és följánlotta, hogy mellé adja vezérkari főnöknek Bonin ezredest, megfelelő szakképzett törzsszel. Guderian javaslata az 1. hadsereg német vezetés alá helyezését célozta. Horthy ezt fölismerve közölte az OKH-val, hogy az 1. hadsereg élére Miklós Béla vezérezredest, a katonai iroda főnökét nevezi ki, és megfelelő vezérkari főnököt állít melléje. Ideiglenesen a VII. hadtest csapatainak egy része Farkas tábornok vezetése alá került, a többit Bünaú altábornagy, a német 1. páncélos-hadsereg XI. hadtestének parancsnoka vonta alárendeltségébe. Farkas drákói intézkedésekkel, kegyetlen terrorral, felkoncolások elrendelésével próbálta a pánikot megállítani. A számos

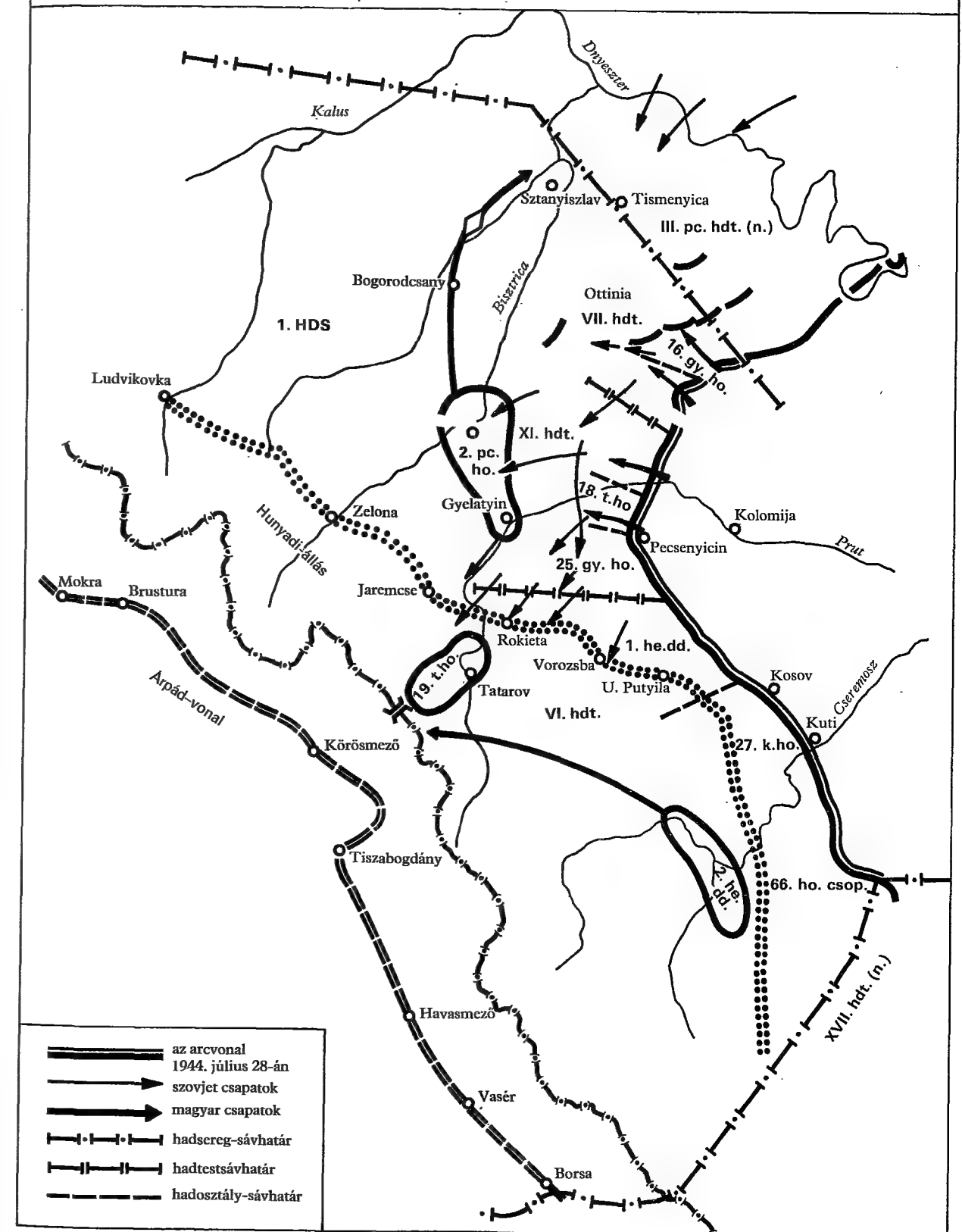
kivégzés ellenére kevés sikerrel. A menekülés Gyelatyinig folytatódott. Onnan a 27. könnyű hadosztály, az 1. hegyidandár, a 24. és 25. gyaloghadosztály, valamint a 18. tartalék hadosztály július 26–27-én visszahúzódott a Hunyadi-állásba, a 2. hegyidandár pedig Mikulicsinben foglalt állást, hogy védje a Tatár-hágóhoz vezető egyetlen útvonalat. Bünaú tábornok az alárendeltségébe került magyar erők visszavonulási céljaként Sztrijt jelölte ki. A VII. hadtest részei – ezredenként egy-két századnyira fogyatkozva – azonban a vezetés döntésének megfelelően a Kárpátoknak vették útjukat. Zömük a Tornyai- és a Pantir-hágó előterében, egy részük július 28-án a Hunyadi-állásban rendezkedett be, a visszavonulást súlyos veszteségek árán fedező 2. páncélosadosztály pedig Huszt térségébe érkezett.

Az 1. hadseregnél történt események a hátsóországban újabb mozgósításokhoz vezettek. Augusztus elején sorra kiérkeztek a hadművelési területre a 6., 10. és 13. gyaloghadosztály csapatai s a III. hadtest törzse, Aggteleky Béla altábornagy parancsnoksága alatt. Alig lépett tehát életbe a Szabolcs-hadrend, máris felborult, a katonai-közigazgatási hatóságként működtetett III. hadtestparancsnokság mozgósítása következtében. Újabb változásként elrendelték Tábori Póthadsereg felállítását. Parancsnoksága a fronton csődöt mondott Beregfy vezérezredessel az élén, augusztus 17-én alakult meg. A csapatok szervezésénél a következő elvet követték: az I. hadtest kivételével minden hadtest pótkereitől egy-egy tábori póthadosztályt (összesen tehát nyolcat) alakítottak két gyalogezreddel és egy tüzérszázállal. A hadosztályok a hadtest számozását viselték, élükre a hadtestparancsnoksághoz beosztott tábornokot vagy a kerületi parancsnokot állították. A sor- és tartalék hadosztályok mellett tehát augusztus végén már tábori póthadosztályok is megjelentek a hadsereg hadrendjében.

A Hunyadi-állásba visszavonult magyar csapatokra súlyos nyomás nehezedett. Tíz napon át az állás összes magaslatát heves támadások érték, a szovjet erők a Tatár-hágó eléréséért küzdtek. A VII. hadtest kimerült hadosztályainak helyzete már-már kritikussá vált, amikor az előljáró német hadseregcsoport-parancsnokság átcsoportosította a hadtest arcvonalszakaszára a 4. hegyihadosztályt. Az így megerősödött hadtest augusztus 7–10. között mért ellencsapással visszafoglalta az elvesztett magaslatokat.

Miklós Béla vezérezredes, az augusztus 1-én kinevezett új hadseregparancsnok első intézkedései az emberben és technikában nagy veszte-

AZ 1. HADSEREG HELYZETE ÉS A SZOVJET TÁMADÁS KIBONTAKOZÁSA 1944. július 28-án

ségeket szenvedett csapatok feltöltésére, átszervezésére irányultak. Ennek értelmében a 18. tartalék hadosztály beolvadt a 16., a 19. tartalék hadosztály pedig a 20. gyaloghadosztályba. Vörös vezérezredes gyávasággal vádolta meg a 7. gyaloghadosztályt, és „egyes vitézül helytálló alakulatai kivételével” feloszlatta. Állománya a 24. gyaloghadosztályba került. Időközben a II. tartalék hadtest parancsnokává kinevezett Lengyel Béla vezérőrnagytól Vasváry József vezérőrnagy vette át a 16. gyaloghadosztály vezetését. Az átszervezés és feltöltés befejezése után az 1. hadsereg a Kárpátok Rudnai-hágótól a Lupkovi-hágóig terjedő szakaszán helyezkedett el. Az arcvonalának jobb szárnyán a német XVII. hadtesthez csatlakozva a VI., közepén a VII., bal szárnyán pedig a III. hadtest foglalt állást, melyhez a német II. hadtest csatlakozott.

Augusztus második felére stabilizálódott a helyzet az 1. hadsereg arcvonalán, de ezt időlegessé tette a szovjet csapatok kijutása a Kárpátokba. Erre az időre már megszámláltattak a Sztójay-kormány napjai is.

Tavaszi óta alaposan megváltozott a helyzet Magyarországon. A leplezett megszállási rendszer ellenére a németek mohósága és kíméletlensége egyre szembeűnőbbé vált, a Sztójay-kormány tehetetlensége mindinkább megmutatkozott. Éleződtek a szélsőjobb belső ellentétei. A deportálások kedvezőtlen nemzetközi visszhangja, a szélsőjobb puccskészülődéseiről kapott hírek, a Magyar Front megélénkülő tevékenysége, a tömegek fokozódó nyugtalansága arra figyelmeztette Horthyt és környezetét, hogy valamit tenni kell. A szövetségesek franciaországi partraszállása, a Hitler elleni merénylet és saját személye háborús bűnössé nyilvánításának lehetősége is intő jel volt Horthy számára. Bethlen tanácsára mindenekelőtt a Sztójay-kormánytól kívánt megszabadulni. Lakatos Géza vezérezredes elnökletével egy „politikamentes” kormányt akart kinevezni, amely „helyreállítja az ország szuverenitását a megszállás viszonyai között”, és előkészíti a kiválást a háborúból. Megfordult a fejében az a gondolat is, hogy a hadúri jog kivételével az országgyűlésre ruházza összes kormányzati jogait, s fontolgatta az országban levő Gestapo- és SS-egységekkel szembeni fegyveres fellépés lehetőségét. Vörös vezérezredes azonban, akivel július folyamán többször is beszélt elképzeléseiről, visszatartotta a cselekvéstől. Alaptalannak minősítette a puccskészülődésekről szóló híreket, ellenezte a kormány menesztését. A július 5-i kihallgatáson lebeszélte Horthyt a visszavonulásról, két nappal később határozottan kijelentette, nincs erő a né-

metek eltávolítására, s egy ilyen kísérlet ugyanakkor utat nyitna a szovjet csapatoknak Magyarországra. Július 7-én, Sztójay jelenlétében, azzal ijesztette a kormányzót, hogy a fegyveres fellépés az ország végét jelentené, „a németek még mindig elegendő erővel rendelkeznek ahhoz, hogy a mi gyenge kiegészítő alakulatainkra egy újabb tatárjárást zúdítsanak”. Majd előhozakodott az uralkodó körök régi álláspontjával: „A művelt nyugati államok részére a legnagyobb szolgálatot tesszük azzal, ha vérrel is, de feltartóztatjuk a bolsevizmust. Ezt még jelenlegi politikai ellenfeleink, pl. az angolok is megbecsülik.” De egy nyomósabbnak szánt érve is volt: „Arra ne számítsunk, hogy közelebbi ellenfeleink, mint Beneš és társai egy esetleges fegyveres beavatkozást jó pontként könyvelnek el” – mondotta naplójának tanúsága szerint.

Ezekkel az érvekkel Vörös elérte, hogy Horthy elejtse a visszavonulás és a németek ellen fordulás éppen csak formálódó gondolatát. Horthy a készülő szélsőjobb oldali puccsot azonban megelőzte, a további deportálásokat pedig leállította. Július 7-én rajtaütésszerűen eltávolította Budapestről a Baky belügyi államtitkár által összevont csendőri erőket. Többszöri meghátrálás után a Sztójay-kormányt is fölváltotta Lakatos kabinetjevel. Ehhez a Romániában augusztus 23-án végbement antifasiszta fordulat hatására kialakult helyzetet használta fel.

A 2. és 3. Ukrán Front csapatainak augusztus 20-án Iasi–Kisinyov térségében indított hadművelete ugyanis gyökeresen új katonapolitikai, hadászati feltételeket teremtett Délkelet-Európában. A „Dél-Ukrajna” hadseregcsoport megsemmisítő vereséget szenvedett, a romániai arcvonal összeomlott. Románia szembefordult Németországgal, a szovjet csapatok előtt megnyílt az út a Balkánra és a Duna-medencébe. A német hadvezetésnek idő kellett hozzá, hogy előteremtse az új arcvonal kialakítására elegendő tartalékokat és stabilizálja a helyzetet. Az új arcvonalat a Déli-Kárpátok vonalában „téli állásként” akarta létrehozni, hogy lezárja a hágókat a Szovjet Hadsereg előtt. 1944 augusztusának végén ennek a tervnek a megvalósításához égetően szükség volt a magyar haderőre is. Ez készítette Hitlert, hogy ideiglenes megoldásként elfogadjja a Lakatos-kormány kinevezését.

Magyarország hadszíntérré válásának, a háború pusztításainak elkerülésére, a Németországgal való szakításra eljött a legkedvezőbb idő, amely határozott cselekvést sürgetett. Az egydül kiutat a fegyveres szembefordulás gyors előkészítése és végrehajtása jelenthette, megelőzve a várható német ellenlépéseket. A német

vezetés ugyanis számolt a magyar kiugrás lehetőségével, és előkészületeket tett annak megakadályozására. Az „Észak-Ukrajna” hadseregcsoport parancsnoka már augusztus 23-án utasította Heinrici tábornokot, akinek „A” hadseregcsoportjához a 1. magyar hadsereg is tartozott, hogy adott jelre legyen kész a magyar hadseregparancsnoknak és törzsének a letartóztatására, valamint akadályozza meg, hogy a magyar csapatok elhagyják az állásaikat, szükség esetén fegyverezze le az 1. hadsereget. Elrendelte a saját törzsek és objektumok védelmének megszervezését. Arra is utasítást adott, hogy Heinrici adott esetben egy „megfelelő magyar tábornokot” vegyen rá, vállalja el a hadsereg vezetését. Név szerint Farkas Ferenc altábornagyot, a VI. hadtest parancsnokát említi az utasítás.

Határozott lépésekre ösztönözte Horthyt Bakach-Bessenyei György, a nyugati szövetségekkel kapcsolatban álló volt svájci követ is, Bernből küldött üzeneteiben. Övta a kormányt egy Románia elleni esetleges fegyveres föllépéstől, és félreérthetetlenül kifejezésre juttatta, hogy a fegyverszünetet késedelmeskedés nélkül egyidejűleg valamennyi szövetséges hatalomtól kell kérni. A kormányzó nem idegenkedett a fegyverszünet gondolatától, mert az uralkodó osztályok többségével együtt végérvényesen belátta már, hogy Németország elvesztette a háborút. De kizárólag az angolszász hatalmakkal akart tárgyalni, a végsőkéig irreális reményeket táplálva a szovjet megszállás elkerülését és rendszerének átmentését illetően. Elutasította a feltétel nélküli fegyverletétel elvét, és nem volt hajlandó fegyveresen szembefordulni a németekkel. Előzetes feltételeket szabott a szövetségeseknek, pedig a háború már a határokhöz közeledett, az ország mérhetetlen pusztulás elé nézett, nemkülönben csakis a gyors cselekvés teremthetett volna bizonyos feltételeket, a még valamelyest nyitott területi kérdések kedvező megoldására. Horthy és köre ehelyett az időhúzás és kivárás – már 1944 tavaszán kudarcot vallott – taktikájához tért vissza. Arra számított, hogy német segítséggel képes lesz a Kárpátokban föltartóztatni a szovjet csapatokat mindaddig, amíg angol-amerikai megszálló erők el nem érik az országot. A legrosszabb esetben együttes angol-amerikai-szovjet megszállást remélt. Ez a kon-

cepció Churchill 1944 nyarán újjáéledt balkáni aspirációin alapult, s megalapozatlansága ellenére a remények és kétségek között hanyódo kormányzó egészen a bukásig rabja maradt.

A romániai események hírére a Sztójay-kormány mindenekelőtt az Észak-Erdélyben állomásozó magyar határvédelmi egységek megerősítését rendelte el. Mozgósította a tábori pót-hadosztályokat, az 1. hadsereg arcvonaláról pedig átcsoportosította a 25. gyalog- és a 2. páncélos-hadosztályt. A minisztertanács augusztus 25-i ülésén felmerült a Dél-Erdély ellen indítandó német támadáshoz történő csatlakozás gondolata. Csatay és Vörös kilátástalannak ítélte egy ilyen vállalkozást, ennek hatására lényegében nemleges döntés született. A német vezérkar azonban az adott helyzetben nem mondhatott le a magyarok részvételéről a Déli-Kárpátok hágóinak elfoglalását célzó – és már elhatározott – akcióban, ezért másnap Guderian határozott választ kért. S habár Vörös és Csatay véleménye a 26-i minisztertanácsi ülésen sem változott, és a miniszterek tudtak arról, hogy a nyugati szövetséges hatalmak nem néznének jó szemmel egy fegyveres fellépést Románia ellen, a vitában az az álláspont kerekedett felül: ha a németek nehézfegyverekkel és csapatokkal segítenek, akkor a magyar hadsereg részt vesz a támadásban. A két katonai vezető a tanácskozáson többször kifejtette, hogy ez az akció az erőviszonyok miatt kilátástalan. Álláspontjukat megerősítette a vezérkari főnökség hadművelleti és felderítő osztályvezetőjének tájékoztatója is. Vörös és Csatay politikai kérdésnek minősítette a Dél-Erdély elleni katonai akciót, s lényegében a polgári miniszterekre hárította a döntés felelősségét, a határozatot azonban elfogadta.

A döntés után a 27. könnyű és a 20. gyaloghadosztályt kivonták az 1. hadsereg arcvonalából, és Erdélybe indították a VII. és II. hadtestparancsnoksággal együtt.

Augusztus 28-án a kolozsvári IX. hadtest törzse 2. hadseregparancsnoksággá alakult át, egyidejűleg Heszlényi József altábornagy IV. hadteste azt a feladatot kapta, hogy lássa el a biztosítási feladatokat a Nagyvárad–Szeged–Újvidék szakaszon. Ezek voltak a Sztójay-kormány utolsó intézkedései, ezt a helyzetet örökölte a Lakatos-kabinet.

Több napon át tartott tanácskozássorozat után 1944. augusztus 29-én lépett hivatalba Lakatos Géza vezérezredes kormánya. Veesenmayernek sikerült elérnie, hogy két bizalmi embere, Reményi-Schneller pénzügy- és Jurcsek földművelésügyi miniszter tagja maradt az új kabinetnek. Horthy kívánságára megtartotta tárcáját Csatay honvédelmi miniszter is. A kormányváltozást az ország közvéleménye kedvezően fogadta, s úgy ítélte meg, ez az első lépés a háborúból kivezető úton. Guderian vezérezredes, az OKH vezérkari főnökét az augusztus 26-i minisztertanácsi döntés nem elégítette ki, s a helyzet tisztázására Budapestre érkezett. Horthy, Lakatos és Vörös az augusztus 31-i megbeszélések során biztosították Guderiant, hogy Magyarország a végsőkig folytatja a harcot a Szovjet Hadsereg ellen. Az OKH vezérkari főnöke a megbeszélés után arra a következtetésre jutott, hogy a magyar kormányköröknek egyelőre nincs szándékukban kiugrani a háborúból. Vörös naplója szerint Guderian a Dél-Erdély elleni támadáshoz „... egyelőre két SS-hadosztályt bocsátana rendelkezésre”, és megígért „minden lehetséges anyagi támogatást mind az 1. hadsereg, mind pedig a tartalék hadosztályok számára”. Horthyék a tárgyalások reménnyel töltötték el, hogy német segítséggel képesek lesznek kitartani a Kárpátokban az angolszász csapatok Magyarországra érkezéséig. Ebben a reményben folyt a szeptember 5-re kitűzött Dél-Erdély elleni támadás előkészítése.

Ekkor Erdély védelmét hét határvadász-zászlóalj, hét portyázó század, húsz székely határőrzászlóalj és két hegyitüzérszázad látta el, a Székely Határvédelmi Erők Parancsnoksága alárendeltségében. Feladatuk egyre nehezebbé vált, mert szeptember elejére a szétvert német erők maradványait üldöző szovjet csapatok élei behatoltak az Uz-völgyébe, a Csobános-völgybe, átkeltek a Gyimesi- és az Ojtozi-szoroson, az Orsova-Gyalu-Brassó vonalra pedig fölvonult a román 1. és 4. hadsereg.

A Dél-Erdély elleni hadművelet általános elgondolása az volt, hogy a Veress Lajos vezérezredes vezette 2. hadsereg csapatai Kolozsvár-Kissármás-Marosvásárhely terepszakasról Nagyenyed-Gyulafehérvár irányba támadva áttörnek a román 1. hadsereg arcvonalát, majd előrenyomulva birtokba veszik a hágókat. A főerők harcát az arcvonal jobb szárnyán Arad-Temesvár felé mért csapással a IV. hadtest támogatja. A bal szárnyat a Székely Határvédelmi Erő biz-

tosítja, a Keleti-Kárpátokba visszavonult német csapatokkal együttműködve. A 2. hadsereg hadrendjébe a következő erők tartoztak: II. hadtest (Kiss István altbgy.): 7. tábori póthadosztály, 9. tábori póthadosztály, 2. páncélosadosztály, 1. póthegyidandár, 2. póthegyidandár. IX. hadtest (Kovács Gyula altbgy.): 25. gyalogadosztály, 27. könnyű hadosztály, 9. határvadász-dandár, 2. tábori póthadosztály.

A magyar katonai vezetésnek tudnia kellett, hogy a kitűzött feladat meghaladja a csapatok erejét és lehetőségeit. A két gyalogezredes tábori póthadosztályok századai hat-hat golyószóróval, a tüzérszázadok elavult, első világháborús löveganyaggal voltak ellátva, és kevés 75 mm-es páncéltörő ágyúval rendelkeztek. A két póthegyidandár ereje csupán egy-egy gyalogezrednek felelt meg, a 25. gyalogadosztály feltöltöttsége nem haladta meg az ötven százalékot, s a 2. páncélosadosztály harcértéke is csak a felét tette ki egy német páncélosadosztályénak. Ezzel szemben a román 1. és 4. hadsereg 20 teljes feltöltöttségű hadosztályból állt, és számolni kellett még a hágókon átkelő újabb szovjet csapatokkal is.

A kedvezőtlen erőviszonyok ellenére a Dél-Erdély elfoglalására indított támadás szeptember 5-én megkezdődött. Az első napon a magyar csapatok viszonylag gyenge ellenállásba ütköztek. Estig a II. hadtest két tábori póthadosztálya Borrévnél és Tordánál átkelt az Aranyos folyón, másnap pedig elérte a Marost. Még szeptember 6-án ezek az egységek a 2. páncélosadosztállyal és a IX. hadtest 25. gyalogadosztályának részeivel együtt több ponton át is keltek a Maroson, és Nagyenyed felé nyomultak előre. Szeptember 7-én a páncélosadosztály Dicsőszentmárton-Somfalva szakaszon kijutott a Kis-Küküllő vonalára. Eközben azonban a Déli-Kárpátokon átkelt szovjet csapatok elérték Brassó-Nagyszeben vonalát, és szeptember 8-án már 80–90 kilométerre közelítették meg a 2. hadsereg arcvonalát. Ez teljesen kilátástalanná tette a további magyar támadást. A Déli-Kárpátok hágóinak elfoglalására irányuló elgondolás megvalósíthatatlanná vált, és a szovjet csapatok harapófogójába került Székelyföldet sem lehetett huzamosabban kézben tartani. Ezért a vezérkar szeptember 8-án megállította a 2. hadsereg előnyomulását, és csapatait visszarendelte a Maros mögé. Így a IV. hadtest Arad-Temesvár irányú csapása elmaradt.

A dél-erdélyi harcok idején változások mentek végbe az általános katonapolitikai helyzet-

ben is. Szlovákiában augusztus 29-én nemzeti felkelés tört ki, Finnország szeptember 4-én fegyverszünetet kötött, szeptember 7-én Románia hadat üzent Magyarországnak, szeptember 8-án pedig Bulgária földjére léptek a 3. Ukrán Front csapatai. Horthy cselekvésre készítették az események. Szeptember 8-ra összehívta a koronatanácsot, s annak ülésén bejelentette: a megígért német segítség elmaradt, a katonai helyzet reménytelen, ezért fegyverszünetet fog kérni. A vita során Csatay honvédelmi miniszter egy szerencsétlen kompromisszumos javaslatot tett, amely szerint ultimátumot kell intézni a németekhez: huszonnégy órán belül adjanak öt páncélosadosztályt a dél-erdélyi arcvonalra, különben Magyarország kénytelen lesz fegyverszünetet kérni. Javaslatát elfogadták és másnap a minisztertanács, bízva a német segítségben, a harc folytatása mellett döntött. Még az ultimátum határidejének lejártá előtt a segítségre vonatkozó ígéret meg is érkezett, erősítve azt a nyomást, melyet az uralkodó osztályok németbarát csoportja a parlamenti játékszabályokhoz ragaszkodó Lakatos miniszterelnökre gyakorolt.

Vörös vezérezredes a minisztertanács határozata után Horthy hozzájárulását kérte egy Arad-Lippa irányban indítandó támadáshoz, melyet a Sziget-hegység átjáróinak elfoglalása végett tartott szükségesnek. Ezzel akarta megakadályozni vagy legalább huzamosan késleltetni a szovjet csapatok kijutását az Alföldre. Horthy ingadozott. A döntés előtt hallani akarta legbensőbb bizalmasainak véleményét, ezért szeptember 10-én estére összehívta a titkos tanácsosok értekezletét. Ennek résztvevői elvetették az újabb katonai akció gondolatát, és egyetértettek a fegyverszünetkérés szükségességével. A finn példának megfelelő döntésről, amely burkolt formában elutasította a feltétel nélküli fegyverletételt formuláját, tájékoztatni kívánták a németeket, csapataik számára pedig szabad elvonulást akartak biztosítani. Kimondták, hogy az elfogadott határozattal Náday vezérezredes repüljön az olaszországi szövetséges főhadiszállásra, és készítse elő a fegyverszünetet. Másnap azonban a minisztertanács nem vállalta a politikai felelősséget a kormányzó „végleges és megmáshatatlant” döntéséért, s lemondási szándékát fejezte ki. Horthy a miniszterek ellenállása láttán visszakozott. Maradásra kérte a kormányt, majd utasította a vezérkari főnököt, sürgesse meg Hitlerrel az ígért katonai segítséget.

Ez az augusztus vége óta állandósult ingadozás és kapkodás, a helyzet reális elemzésére való képtelenség, az uralkodó osztályok politikai

válságát mutatja. A különböző csoportérdekek mindjobban élesedő ellentétei között taktikázó kormánykörök, az adott helyzetben még saját osztályérdekeik képviselőire is alkalmatlannak bizonyultak. A kormányzó a minisztertanács döntése után láthatta, hogy tekintélye már csupán árnyéka a réginek, befolyása csökken, bizalmasainak köre egyre szűkül. Ezért a további fegyverszüneti előkészületekbe nem avatta be sem a kormányt, sem a vezérkar főnökét. Az előkészületeket a fia vezetésével működő „kiugrási irodára” bízta, bevonva abba a polgári és a katonai kabinettiroda főnökét.

Vörös vezérezredes szeptember 12-én a német főhadiszálláson folytatott megbeszélések során a kért segítség megszerzése mellett azt is igyekezett elérni, hogy a magyar csapatok hadműveleti vezetése magyar kézben maradjon. A presztizsszempontok mellett ebben Vöröst az vezette, hogy számolt a fegyverszünet elkerülhetetlenségével, jól tudta, hogy ehhez elengedhetetlen a csapatok fölötti rendelkezés. Hitler a megbeszélésen optimistán értékelte a Wehrmacht kilátásait, s bár nem titkolta bizalmatlanságát a magyar kormány iránt, készségesen megígérte a segítséget. Sőt 1945 elejére nagyszabású offenzívát helyezett kilátásba Románia visszaszerzésére. Ennek feltétele – mint mondotta – az, hogy a magyar csapatok az év végéig kitarthatnak. A vezetés kérdésében hajthatatlan maradt: „Magyar területen csak egy kézben lehet a vezetés, mégpedig a »Dél-Ukrajna« hadseregcsoporthoz parancsnokának a kezében... Magyarországnak ezen a téren nem szabad több ellenvetést tennie” – jelentette ki. Hitler álláspontja Vöröst nem nyugtatta meg, de abban a meggyőződésben tért haza, hogy a németek saját érdekükben mindent el fognak követni Magyarország területének megvédésére. Ebben a szellemben informálta 14-én a Legfelső Honvédelmi Tanácsot: „Ráműtöttem arra, hogy amennyiben a harcot továbbra is becsületesen folytatjuk, bármilyen támogatásra számíthatunk... Az összes intézkedéseinket annak a célnak kell vezérelnie, hogy a szövetségeseinknek a bizalmát elnyerjük. Csak ebben az esetben növelhetjük friss csapatokkal és új felszerelésekkel a honvédség harci erejét” – jegyezte fel naplójában tájékoztatója lényegét a vezérezredes.

Vörös németországi látogatása közben itthon folyt az új támadás előkészületei, amit a német hadvezetés a Temesvár-Resicabánya-Orsova irányban tervezett hadműveletének északról történő biztosítása érdekében erősen szorgalmazott. A magyar vezérkar szeptember 12-én adta ki támadási parancsát. Ennek értelmében a IV.

hadtestnek (a 8. és 6. tábori póthadosztály, a 20. gyaloghadosztály, az 1. páncélosadosztály és az 1. póthuszárezred erőivel) Makó–Gyula arcvonalszakasról kellett főcsapást mérnie Arad–Lippa általános irányban. Egyidejűleg a Gyulafehérvár–Nagyvárad–Király-hágó szakaszra felvonult VII. hadtestnek (a 4. tábori pót- és a 12. tartalék hadosztállyal) Belényes, Vaskoh felé kellett támadnia. A támadás a Sziget-hegység átjáróinak lezárására, egyben az erdélyi arcvonal jobb szárnyának fedezésére irányult.

A támadás szeptember 13-án kezdődött, és gyors kezdeti sikereket hozott. Az esti órákban a IV. hadtest 1. páncélosadosztálya bevonult Aradra. A hadtest többi erői 18-án estére Hidasliget–Temesfüves–Opálos–Aradkövi–Borosbes–Kisszedres terepszakaszon kijutottak a Sziget-hegység lejtőire. Támadásuk azonban itt lelassult, majd elakadt. Elért eredményeiket semmivé tette az, hogy ekkorra a 2. Ukrán Front főerői fölfejlődtek a Borsa–Dorna Watra–Maroshévíz–Szovata–Marosvásárhely–Torda–Brád–Karansebes–Orsova vonalra. Sőt, Tordánál már szeptember 14-től állandósult a harcérintkezés a szovjet és a magyar csapatok között. Ebben a térségben a szovjet 27. hadsereg és a 6. gárdaharcoksihadsereg a Kolozsvár felé tervezett át-töréshez hídfőt igyekezett létesíteni az Aranyoson. A Tordánál kétségbeesett elszántsággal harcoló magyar erők súlyos veszteségeket szenvedtek. A szeptember 23-án beérkező német 23. páncélosadosztálynak átmenetileg azért sikerült megszilárdítania a helyzetet, mert az általános támadásra készülő szovjet csapatok Torda elfoglalását nem erőszakolták tovább.

A IV. hadtest erői ellen szeptember 19-én a szovjet 53. hadsereg részei, a 18. harcoksihadtessel együttműködve indítottak támadást. Ennek következtében a magyar páncélosok 21-én kiszorultak Aradról, s a gyalogság is visszavonulásra kényszerült. Szeptember 23-án már Dombegyház–Battonya–Csanádpalota vonalában folyt a küzdelem, több szovjet kötelék pedig megközelítette Makót.

A német vezérkar kezdettől arra törekedett, hogy a IV. hadtest vezetését a maga kezébe vegye, egy új német hadsereg-parancsnokság föllállításával. Hosszas vita után Vörös vezérezre-des ezt azzal akadályozta meg, hogy a hadtest törzséből, Heszlényi altábornaggal az élen 19-én létrehozta a magyar 3. hadsereg-parancsnokságot. Intézkedése ellenére sem tudta kézben tartani a csapatok hadműveleti vezetését, mert az OKH szeptember 20-i utasítására a „Dél” hadseregcsoporthoz két seregcsoporthoz (Wöhler és Fretter-Pico) alakult, és ezek alárendeltségébe

került a 2. magyar és az új 3. hadsereg is, a német 8. és 6. hadsereggel együtt. Heszlényi közismert volt németbarát és erősen antiszemita beállítottságáról. Arad elfoglalásakor a zsidó lakosokkal szemben elkövetett túlkapásai román retorziókat váltottak ki, ezért Horthy elrendelte a leváltását. Vörös vezérezre-des Heszlényi utódául Farkas altábornagyot javasolta, aki bírta a kormányzó bizalmát. Veessenmayer azonban tiltakozott Lakatosnál a leváltás ellen, erre Horthy visszavonta a már aláírt legfelsőbb elhatározást.

A németek hűségesei hívták Heszlényit, de az Erdélyi Magyar Tanácssal fönntartott szoros kapcsolata miatt egyre kevésbé bíztak Veress vezérezre-desben, a 2. hadsereg parancsnokában. Ezért a magyar fegyverszüneti szándékról szerzett értesülések birtokában a „Dél” hadseregcsoporthoz törzse (Heinrici tábornok „A” seregcsoporthoz hasonlóan) széles körű biztonsági rendszabályokat dolgozott ki a 2. hadsereg átállításának, fegyverletételének vagy szembefordulásának megakadályozására.

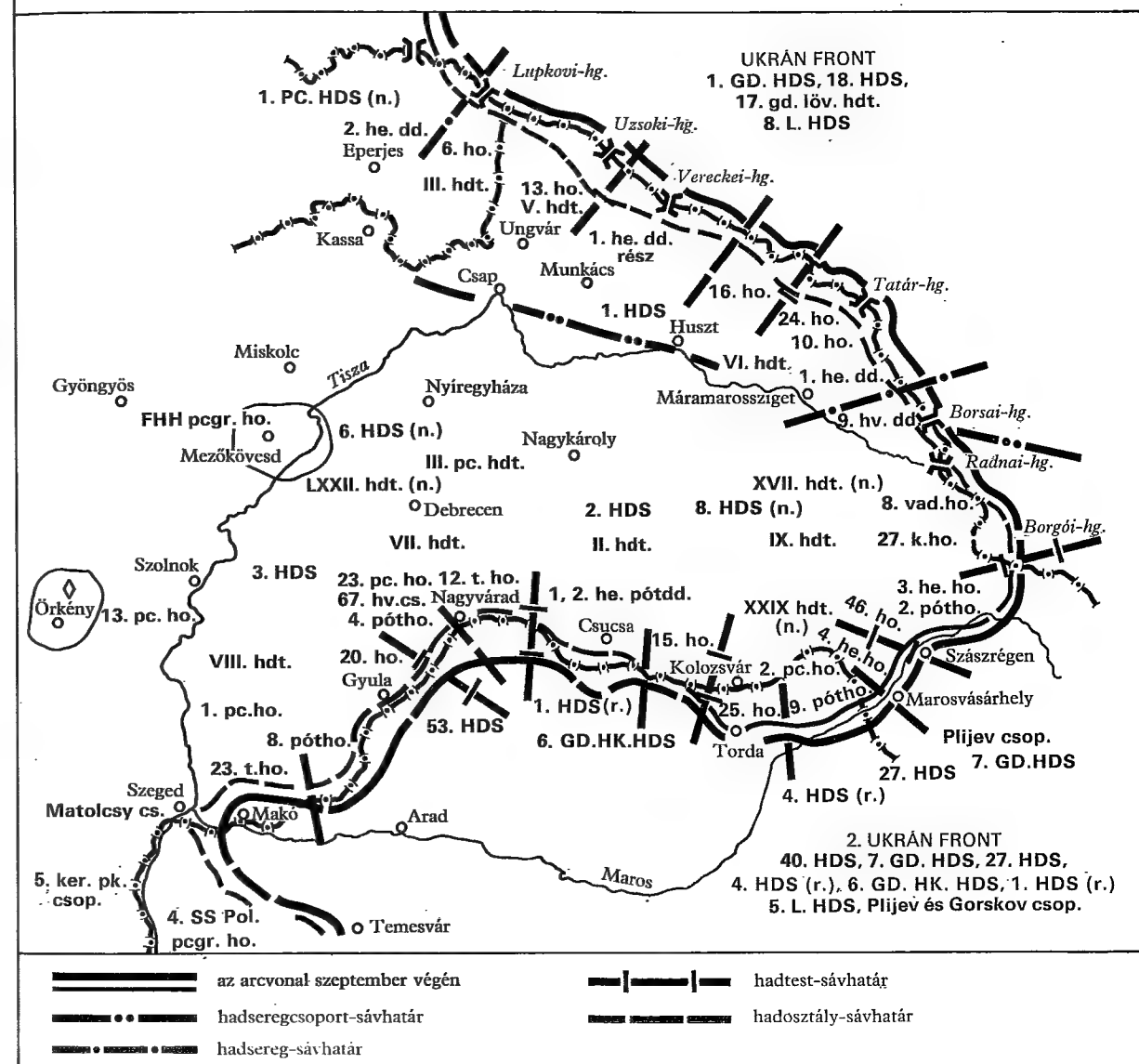
Friessner és Heinrici intézkedései tükrözték, milyen fontosságot tulajdonított a német hadvezetés és személyesen Hitler a magyar átállítás megakadályozásának, az ország kézben tartásának. Erről Hitler Paveličnek a szeptember 18-i megbeszélésen így nyilatkozott:

„Döntő, hogy Magyarországon tartsuk a német pozíciót. Ha ott valami belülről elindul, akkor ő (a Führer) semmitől, erőszakos beavatkozástól sem riad vissza, hogy a létfontosságú magyarországi állást tarthassa.

Más a helyzet a finnekkel, a bolgárokkal és a románokkal, akiket ugyanolyan kevésbé lehet megakadályozni abban, hogy öngyilkosságot kövessenek el, mint ahogy nem lehet megmenteni a vízbe fulladástól azt az embert, aki minduntalan a vízbe ugrik. E három imént említett ország összeomlása ugyan elég bajjal jár, de ez össze sem hasonlítható Magyarország összeomlásával, aminek bekövetkezése esetén Németország villámgyorsan beavatkozna. A Birodalomnak el-tökélt szándéka, hogy az erdélyi székely területeket feladva, a voltaképpeni Magyarország területét és a Vaskapu–Vardar vonaltól nyugatra eső területeket tartani fogja” – szögezte le Hitler a tanácskozás során.

Ugyanezen a napon a katonai helyzet alakulása végre megértette a kormányzóval, hogy a fegyverszüneti kérelem tovább már nem halogatható. Ezért a budapesti svéd követ útján kérdést intézett a három szövetséges hatalom kormányához: hová és mikor küldhet megbízottakat a fegyverszüneti tárgyalásokra? Ekkor már az Erdélyi Magyar Tanácsnak egy korábbi kez-

HELYZET AZ ARCVONAL DÉLI SZÁRNYÁN 1944. szeptember végén

deményezése eredményeként, kezében volt az üzenet a Szovjetunió tárgyalási készségéről. A történelmi irodalomban Makarov-levél néven tárgyalt üzenet előnyös feltételeket helyezett ki-látásba Magyarország számára, amennyiben a fegyverszünet gyorsan létrejön, és határozott végrehajtást nyer. Erdély kérdésében úgy fog-lalt állást, hogy a végleges megoldás a béketár-gyalás feladata lesz. De Horthyban még mindig éltek remények a tekintetben, hogy a fegyver-szüneti tárgyalásokon az angol és az amerikai kormány jut döntő szerephez, ezáltal elkerülheti a szovjet csapatok részvételét a megszállásban, illetve elérheti a közös angol–amerikai–szovjet

megszállást. Ezeket az illúziókat az amerikai ma-gyar emigráció vezetőinek Roosevelttel folyta-tott megbeszéléseiről, és a második québeci ta-nácskozásról kapott hírek táplálták a kormány-zóban. Ezeknek hitt, szemben Bakach-Besse-nyei szeptember 21-i táviratával, amely utoljára figyelmeztette, hogy kizárólag feltétel nélküli megadásról lehet szó, és angol–amerikai meg-szállás nem remélhető.

Horthy gondolkodni kezdett ugyan a Szovjet-unióba küldendő delegáció lehetséges összeté-tén, de nem tett le a nyugati hatalmakkal történő kapcsolatfelvételtől. Szeptember 22-én az olasz-orosz Casertában települt angol–amerikai fő-

hadiszállásra küldte Náday vezérezredest. Náday még aznap meg is érkezett, de hivatalos meghatalmazása nem volt, ugyanakkor rossz rejtjelkulcsot vitt magával, ezért nem tudott kapcsolatot teremteni a „kiugrási irodával”. Az angol-amerikai diplomácia, miközben egyeztetve elgondolásait a fegyverszüneti feltételekről a szovjet kormánnyal, Nádayt szerette volna bevonni az érdemi tárgyalásokba, ezért a Vatikánban dolgozó Magyar Gyula pátert Budapestre küldte, hogy a Vár és Náday között megteremtse az összeköttetést. Ez lehetővé tette volna, hogy a nyugati szövetségesek a maguk kezébe vegyék a kezdeményezést a magyar fegyverszüneti tárgyalások ügyében.

Magyariban azonban elkésett. Mire a Szlovák Nemzeti Felkelés Try Duby nevű repülőbázisáról eljutott Budapestre, már útban volt Moszkvába a magyar fegyverszüneti delegáció. A Faragho Gábor altábornagy vezette küldöttség szeptember 28-án, a fegyverszünet aláírására jogosító meghatalmazás nélkül, Horthynak Sztálinhoz intézett levelével indult útnak. Ebben a levélben Horthy a német befolyásra hivatkozik, „... amely bennünket a Szovjetunió elleni háborúba bevitt”. Végzetszerűnek nevezi, hogy Molotov üzenete a Szovjetunió békés szándékáról soha nem jutott hozzá. A levélben „teljhatalommal” ruházza fel képviselőit a fegyverszüneti tárgyalásokra, de nem ír arról, hogy a felhatalmazás kiterjed az aláírásra is. Horthy szóban közölte Faraghóval azokat az előzőekben már ismertetett feltételeket, amelyek teljesítéséhez köthet a fegyverszünet. E képtelenség miatt napok teltek el Moszkvában meddő huzavonával, folytak az üzenetváltások a küldöttségek és a budai Vár között. S miközben már Magyarország tiszántúli területén egyre hevesebben dúlt a csata, a fegyverszünet ügye nem mozdult ki a holtpontról.

Végül Molotov külügyminiszter október 8-án éjjel ismertette a küldöttséggel a szövetséges hatalmak közös előzetes fegyverszüneti feltételeit. Eszerint: „Magyarország köteles kiüríteni minden csehszlovák, jugoszláv és román területet, amelyet az 1937. december 31-i állapot után szerzett és birtokában tart, köteles visszavonni az összes magyar csapatokat és köztisztviselőket. A kiürítésnek tíz napon belül meg kell történnie. Kezdő időpontnak az a nap számít, amikor a magyar kormány megkapta a nyilatkozatot. A kiürítés megfigyelésére és ellenőrzésére a három szövetséges kormány szövetségi bizottságot küld Magyarországra orosz elnöklet alatt. Magyarország kötelezi magát, hogy Németországgal minden összeköttetést megszakít, azonnal

megüzeni Németországnak a háborút, a szovjet kormány pedig kijelenti, hogy ehhez csapataival kész segítséget nyújtani.” Molotov kijelentette: e feltételek elfogadása esetén kerülhet sor a végleges fegyverszüneti egyezmény megkötésére, amelynek előírásai lényegében megegyeznek Romániáéval.

Horthy utasításához tartva magát, a magyar küldöttség megpróbált engedményeket elérni. A Makarov-levélre hivatkozva, politikai és területi kívánságokat hangoztatott, konkrét katonai kötelezettségvállalás nélkül. Figyelmen kívül hagyta azt a tényt, hogy a helyzet időközben alaposan megváltozott, és csakis a gyors cselekvés nyújthat reményt Magyarországnak kedvezőbb megítélésére. Az időrabló vitának, amely kizárólag a németek malmára hajthatta a vizet, s merőben ellenkezett mind Magyarország, mind az antifasiszta koalíció érdekeivel, Molotov csak úgy tudott véget vetni, hogy kijelentette: a szovjet kormány a Makarov-javaslatokat érvényteleneknek tekinti.

Ez hatott. Faragho a feltételeket tudomásul vette, és október 9-én továbbította a Várba. De Horthy még mindig nem szánta el magát a döntésre. Halogató magatartásában valószínűleg szerepe volt a Magyar páterrel folytatott megbeszélésnek. Elhatározásához a végső lökést minden bizonnyal a 10-i szűkebb koronatanács ülése adta meg, amelyen Vörös vezérezredest tájékoztatójából értesült róla, hogy a „Dél” hadseregcsoporthoz parancsnoksága halogató és utóvédharcokkal Nagykanizsa–Balaton–Vác–Balassagyarmat–Miskolc–Kassa vonalára tervezi visszavonni erőit, ott akar tartós védelemre berendezkedni. Ebből a kormányzó megértette, hogy a tiszántúli harcokban számára kedvező fordulat nem remélhető, ezért 11-én táviratilag elfogadta az előzetes fegyverszüneti feltételeket, és jelezte, hogy másnap Nemes József őrnagy elindul a meghatalmazással. Faragho a táviratot azonnal ismertette Molotovval, aki a feltételek elfogadását a szövetséges hatalmak nevében tudomásul vette.

Amilyen nehezen és vonakodva szánta rá magát a kormányzó és szűk köre ennek a régóta esedékes lépésnek a megtételére, olyan keveset és felemás módon cselekedett a feltételek teljesítése, a németekkel való szakítás előkészítése érdekében. A „kiugrási iroda” tevékenysége lényegében nem terjedt túl a kapcsolatfelvételen a különféle németellenes tiszt és polgári ellenállási csoportokkal. Harci feladatokra nem készítette fel őket, mert a fordulatot finn példára, a tömeges kizárásával akarta végrehajtani, elkerülve a fegyveres szembefordulást a németekkel. Ennek

az elgondolásnak a jegyében maradt hetekig válasz nélkül a Magyar Front szeptember közepén Horthyhoz intézett felhívása is, amely megjelölte a szakítás végrehajtásához legfontosabbnak ítélt teendőket.

A katonai előkészületekért felelős Vattay altábornagy nem sokat tett annak érdekében, hogy fegyveres erővel biztosítsa a politikai fordulat sikerét. De helyzeténél fogva nem is volt alkalmas e kulcsfontosságú feladat végrehajtására. A csapatokkal közvetlenül nem érintkezhetett, személycserét nem foganatosíthatott. Mindez a vezérkari főnök hatáskörébe tartozott, akit azonban nem vontak be a „kiugrási iroda” munkájába. Korábbi tevékenysége folytán ugyanis Horthy mindinkább tehertételnek érezte vezérkari főnökét. Lakatost is kezdettől irritálta Vörös politizálása, s kettőjük viszonya szeptember végére már rendkívül feszültté vált. Vattay szintén szemben állt Vörössel, aki ennél fogva fokozatosan elszigetelődött a legfelső vezetésen belül.

A korábbi tapasztalatok alapján indokolt bizalmatlanság ellenére, Vörös mellőzése nem bizonyult szerencsés megoldásnak. Működése bizonyítja, hogy a vezérkari főnök rendszeres nyomást gyakorolt miniszterére és a kormányzóra, habozás nélkül beavatkozott akár a kormány hatáskörébe is, de a sajátjára nagyon vigyázott, ezért sértette, hogy esetenként olyan intézkedéseket kell kiadnia, amelyek céljáról nem tájékoztatták. Ugyanakkor Vörös ebben az időben már fölismerte a németekkel való szakítás szükségességét, és hajlott a határozott cselekvésre is. Döntően a 2. és 1. hadsereg átkarolásának veszélye aggasztotta, ezt akarta mindenáron elkerülni. Hovatovább belátta azt is, hogy az ország hadszíntérré válása kizárólag német érdekeket szolgál. Miután többször is hiába sürgette a Dunántúlon gyülekező német katonai erő bevetését az Alföld védelmére, ezeket a csapatokat naplójában a magyar kormányra gyakorolt politikai nyomás eszközeként értékelte. E felismerések hatására a szeptember 25-i kihallgatás során már a „katonai helyzetből következő politikai lépések megtételét” sugalmazta Horthynak. Két nappal később a koronatanács ülésén tartott borúlátó hangvételű tájékoztatóján is felvetette: „A politikai vonal feladata annak tisztázása, hogy nem időszerű-e a német vezetés akarata ellenére a magyar erőket már most a fenyegető átkarolás alól kivonni, még mielőtt nem késő.” A kérdés felvetése nagyon is időszerű volt, mert a hadra fogható teljes katonai erő az arcvonalon tevékenykedett. A hátszágban s főleg Budapesten a kormánynak nem állt rendelkezésére

elegendő csapat, amely – mint az Romániában történt – biztosíthatta a kiugrás katonai feltételeit. A politikai vonal azonban a döntést megint csak elodáztatta. Néhány nap múlva az ellenállási mozgalom polgári szárnyán tevékenykedő Hadácsy Rezső alezredes közreműködésével Vörös vezérezredest illegálisan találkozott a Magyar Frontot képviselő Tildy Zoltánnal és Szakasits Árpáddal. E találkozáson a vezérkari főnök vállalta az együttműködést az ellenállási mozgalommal, és kilátásba helyezte ötezer munkás felfegyverzését az I. hadtest készletéből. A katonai előkészületek megtételére legalább három hetet tartott szükségesnek.

Október elején Vörös javasolta a kormányzónak, fogadja a Magyar Front képviselőit, és tájékoztadják az együttműködés lehetőségéről. Horthy ettől húzódozott, s a katonai előkészületek vonalán csupán annyi történt, hogy Vattay utasítására Bakay altábornagy, az I. hadtest parancsnoka kidolgozta a főváros védelmének tervét. Bakayt azonban a Gestapo október 8-án a nyilasok segítségével elrabolta. Horthy Aggteleky Béla altábornagyot nevezte ki utódjául. Az előzetes fegyverszüneti feltételek elfogadása után, október 11-én Vattay a kormányzó jelenlétében akként igazította el Miklós vezérezredest, az 1. hadsereg parancsnokát, hogy mikor megkapja „Az 1920. március 1-i rendelet végrehajtandó” szövegű táviratot, szüntesse be a harcot, és vegye fel a kapcsolatot a Szovjet Hadsereggel. Miklós vezérezredest ekkor kapott utasítást arra is, hogy juttassa át az arcvonalon Nemes őrnagyot, aki a fegyverszüneti egyezmény aláírására jogosító meghatalmazást viszi Moszkvába. Utalások vannak rá, hogy Horthy közölte a hadseregparancsnokokkal: a fegyverszünet bejelentése 20-án várható. Miklós vezérezredest azt javasolta a kormányzónak, hogy Huszton, az 1. hadsereg főhadiszállásán jelentse be a fegyverszünetet. Horthy nem foglalt állást e tekintetben, de a hadseregparancsnok számolt a lehetőséggel, és Husztra visszatérve utasította vezérkari főnökét, tegye meg az előkészületeket a közeli napokban érkező kormányzói különvonat fogadására. Miklós vezérezredest feladatuk kapta még, hogy Farkas altábornagyot a VI. hadtest törzsével haladéktalanul indítsa Budapestre. A kormányzó őt szemelte ki Budapest védelmének irányítására. Veress vezérezredest, a 2. hadsereg parancsnoka az eligazításon nem volt jelen, ezért szóbeli üzenet formájában kapott értesítést a jelmondat értelmezésére. Erről azonban a Veress által megbízhatónak jelzett futár, Geréb alezredes tájékoztatta a németeket. Az értesülés birtokában a „Dél” és az „A” hadseregcsop-

port törzse meggyorsította és pontosította előkészületeit a magyar csapatok fegyverletételének megakadályozására. Ezzel szemben Miklós és Veress semmiféle előzetes intézkedést nem tett annak érdekében, hogy biztosítsa a kapott feladat végrehajtásának feltételeit. Még a legszűkebb környezetüket sem informálták a várható fejleményekről.

Vörösnek csak sejtései voltak a politikai szférában történekekről, de a 2. Ukrán Front október 6-án Tiszántúlon indított általános támadása cselekvésre készítette. Mindenekelőtt a főváros védelmét akarta megerősíteni, ezért október 8-án Fótról Budapestre indította a 9. gyalogezred II. zászlóalját, majd az 1. hadsereg kötelékében levő 10. gyaloghadosztályt is vasúti szállítással ide rendelte. Egyidejűleg a Lengyelországból hazatérő 1. lovashadosztály kirakódására Kecskemét körzetét jelölte ki. Ezekben a napokban kapta meg Horthy a Magyar Front újabb memorandumát, amely megjelölte az együttműködés feltételeit. Az előzetes fegyverszüneti feltételek elfogadása után a kormányzó belátta, hogy nem térhet ki tovább a kapcsolatfelvétel elől, ezért október 11-én este Vörös jelenlétében fogadta Tildyt és Szakasitsot. A megbeszélésen megállapodás született arról, hogy a munkásság október 17–19-én általános sztrájkba lép és békétüntetést kezd, ehhez csatlakozik a katonaság és a karhatalom, s e megmozdulás fedezete alatt kerül sor a fegyverszünet bejelentésére. E megállapodás ismeretében másnap Vörös Guderianhoz határozott hangú táviratot intézett, amelyben a magyar csapatok átkarolásának és felmorzsolásának veszélyére hivatkozva követelte a 2. és 1. hadsereg azonnali visszavonását, első ütemben a Nagyvárad–Zilah–Máramaros-sziget–Uzsok, második ütemben a Tisza–Bodrog–Meszes-hegység vonalára. Egyidejűleg a visszavonulás megkezdését a két hadsereg parancsnokának el is rendelte. Döntése mellett Guderian tiltakozása ellenére kitartott, sőt újabb parancsában minden olyan alakulatot Budapestre rendelt, amely a visszavonulás következtében a két hadseregnél nélkülözhető. Utasította a két hadseregparancsnokot, hogy október 14-én a vezérkari főnökeikkel együtt Szatmárnémetiben jelentkezzenek nála eligazításra. Horthynak pedig javasolta, hogy a fegyverszünetet ne a fővárosban jelentse be, hanem szemle ürügyén utazzék Husztra az 1. hadsereghez, és ott a csapatok oltalma alatt cselekedjék. Teljesen biztosra véve javaslatának elfogadását, intézkedett is a kormányzói különvonat előkészítésére és Huszton való fogadására.

Vörös tehát akkoriban nem volt híján a cselek-

vőkészségnek. Horthy azonban Lakatos javaslatára elutasította az utazás tervét, Vattay pedig fölöslegesnek ítélte a két hadseregparancsnok eligazítását is, mivel ők már megkapták a feladatokat. Erre a sértődött Vörös 14-én reggel Balatonalmádiba utazott, ahol a Hadiakadémia kihegyezett végzős évfolyamát szemlélte meg, s katonapolitikai tájékoztatójában félreérthetetlenül utalt a helyzet várható alakulására.

Horthy 14-én reggel, tanácsadói megkérdezése nélkül úgy döntött, hogy másnap nyilvánosságra hozza a fegyverszüneti proklamációt, és egyidejűleg közli elhatározását Veessenmayerrel. Mérlegelhető, hogy döntésében mennyi szerepe volt a készülő nyilas puccstól való félelmének, és mennyi a Magyar Front erői bekapcsolódásának megakadályozására irányuló szándékának. Tény viszont, hogy ez utóbbit az akció vasárnapra időzítésével sikerült elérnie. Az időpont előrehozásával azonban lemondott azokról a kedvezőbb feltételekről, amelyeket a vezérkar főnökének az előzőekben említett intézkedései október 20-a táján már biztosíthattak volna. Ezzel leválási kísérletének kudarcát és a nyilas hatalomátvétel sikerét döntő részben önmaga segítette elő. Az akció időpontjának előrehozásáról sem a Magyar Frontot, sem a moszkvai delegációt, sem pedig a 2. Ukrán Front parancsnokságát nem értesítette. Ez felelt meg ama szándékának, hogy a hadsereget nem fordítja a németek ellen.

Október 14-én vajmi kevés történt a másnapi akció katonai biztosítására. Aggteleky, Farkas és Hardy tábornokok nem helyezték készségbe a rendelkezésükre álló katonai egységeket, nem intézkedtek a kijelölt objektumok megszállására. Lázár testőrparancsnok gondoskodott csupán műszaki és aknazárak telepítésére a Várba vezető utakon.

Az esti órákban Balatonfüredről visszaérkező Vörös vezérezredes az utolsó pillanatban még megpróbált befolyást gyakorolni az események menetére. Megismételte korábbi javaslatát: a kormányzó utazzék Husztra, és ott, az 1. hadsereg oltalma alatt jelentse be a fegyverszünetet. Ez a megoldás, hogyha az utazást sikerült volna a német követség tudta nélkül lebonyolítani, mindenképp a hadsereg Wehrmacht ellen fordulását tételezte fel, amit viszont Horthy és Lakatos egyáltalán nem akart, és az előkészületekbe bevont tábornokok is annak elkerülésében reménykedtek. Vörös és Vattay a kormányzó elutasító válasza után utasították Ibrányi altábornagyot, a lovashadosztály kormányzóságra berendelt parancsnokát: Ceglédbercel térségében összevont csapataival készüljön föl beavatkozás-

ra, a Budapesten másnap várható harcokba. Ennyi tellett a katonai biztosításért felelős tábornokok előgondoskodásából október 14-én.

Nem így az ellentábor vezető katonai személyiségei: Beregfy vezérezredes, Fekete-halmy-Czeydner altábornagy, Hindy vezérőrnagy, Nádas, Porzezinszky, Vaska ezredek, Mészáros alezredes, Jászay őrnagy, hogy csak a legexponáltabbakról szóljunk. Ők szeptember vége óta gondosan fölkészültek teendőikre, mindenben megfelelően német irányítóik és Szálasi utasításainak. Így amikor október 15-én akcióba léptek, órák alatt ellenőrzésük alá vonták a fővárosban levő katonai erőket, és megbénították a kormányzóság cselekvőképességét.

Október 14-én a kiugrás megakadályozására a németeknek Skorzeny parancsnoksága alatt Budapesten rendelkezésre állt a Luftwaffe 502. ejtőernyős-zászlóalja, egy SS ejtőernyős-zászlóalja, a wiener neustadti tiszti iskola zászlóalja, különféle rendőri alakulatok, valamint a 22. SS lovashadosztály. Útban volt a 24. páncélos-hadosztály is. Ezzel szemben Vattayék a 9/II. zászlóaljjal, az I. hadtest karhatalmi zászlóaljával, a két páncélos-póthadosztály négy zászlóaljával, két csendőrzászlóaljjal, egy légvédelmi tüzérszázallyal, két folyamzárószázallyal és az őrnaszádezzel számolhattak Budapesten. Az 1. és 2. páncélos-póthadosztály többi egységei Aszód, Vác, Esztergom térségében települtek. A 10. gyaloghadosztály élei Hatvant érték el, és közelített Budapest felé az ejtőernyős-zászlóalj is.

Számszerűen tehát a fővárosban és környékén rendelkezésre állt elegendő katonai erő, de a bekövetkező események csak úgy, mint a megszállás előestéjén, most sem volt fölkészítve. Aggteleky, Farkas, Vattay és Hardy tábornokok azt sem tudták, hogy melyik parancsnok mennyire megbízható.

A kormányzó 15-én 10.30-ra hívta össze a koronatanácsot, Veessenmayert pedig 12 órára kérére magához. A nap baljós előjelekkel kezdődött. Kora délelőtt Skorzeny illegális találkozó ürügyén lépre csalta és elrabolta a kormányzó fiát. Horthy már a hír ismeretében jelentette be a koronatanácsnak, hogy a katonai helyzet reménytelensége miatt fegyverszünetet kér. Az előzetes feltételek elfogadását azonban elhallgatta. Utána Vörös vezérezredes tartott reális katonai helyzetismertetést. Ennek hatására a vitában felszólalók többsége nem ellenezte a fegyverszünet kérését. Ezt követően a kormány formálisan lemondott, majd Horthy kérésére változatlan összetételben újraalakult. Lakatos miniszterelnök azért tartotta szükségesnek az al-

kormányosdít, hogy az „új kormány” élén ne kösse tovább azon ígérete, miszerint az országgyűlés előzetes hozzájárulása nélkül nem kezd fegyverszüneti tárgyalásokat. Ezután Horthy a miniszterelnök és a külügyminiszter jelenlétében tájékoztatta Veessenmayert, aki a heves szó-párbajjá fajult kihallgatáson mindenképp időnyerésre törekedett. Sikerült is elérnie, hogy a kormányzó fogadja a Hitler különmegbízottjaként Budapestre érkezett Rahn nagykövetet. Veessenmayer távozása után a rádió megkezdte a kormányzói proklamáció közlését, Vörös pedig utasítást kapott, adassa le az 1. és 2. hadsereg parancsnokának szóló fedőtáviratot.

Eddig tartott a cselekvés, ezután következett a meghátrálás, a visszatáncolás. Ebben Horthy mutatott példát környezetének. Kezdetől idegenkedve a németek ellen fordulás gondolatától, beleegyezett, hogy Rahn tárgyalásokat kezdjen Lakatossal avégett: a magyar csapatok ne nyissák meg az arcvonalat, míg meg nem érkezik Berlin állásfoglalása a német erők harc nélküli kivonulásának lehetőségéről. Ezzel önként kiengette kezéből az események irányítását, a német követség pedig időt nyert és átvette a kezdeményezést.

Akcióba lépett a vezérkar is. Kapitányfy őrnagy, Vörös parancsértisztje, aki az ügyeletes tiszti szolgálatot látta el, a gyanúsaként ítélt fedőtáviratot nem adta le a két hadsereg parancsnokságának. Porzezinszky ezredes, a vezérkar híradóosztályának vezetője megtiltotta a kormányzóságról érkező parancsok továbbítását a csapatokhoz. Nádas ezredes, a hadműveleti osztály vezetője pedig utasítást adott ki, amely szerint a proklamáció nem jelent fegyverletételt, ezért a csapatoknak a további parancsig harcolniuk kell. Ez utóbbi utasítást Vörös vezérezredes, a vezérkar németbarát vezetői és Veessenmayer követelésére, a délután folyamán táviratilag megerősítette.

A délutáni órákban az 1. és 2. hadsereg parancsnoka telefonkapcsolatba lépett a kormányzó katonai irodájával, hogy tájékozódják a helyzetről. Vattay és a helyettese – Horthy és a miniszterelnök lépéseiről mit sem tudva – mindkettőjükkel közölte: a jelmondat érvényben van, annak megfelelően cselekedjenek. Miklós és Veress kifejezték hűségüket a kormányzó iránt, s jelentették: tudják a kötelességüket. A két hadseregparancsnok 11-e óta semmit nem tett a szovjet csapatokkal történő kapcsolatfelvétel előkészítésére. Most hűségükről biztosították a kormányzót, de továbbra is tétlenek maradtak. Várták, hogyan alakul a helyzet a fővárosban.

Budapest ekkorra már a németek lettek a

helyzet urai. Kora délután megszállták a rádiót, körülzárták a vezetési szempontból fontos objektumokat, lezárták a fővárosból kivezető utakat. Ellenállással sehol sem találkoztak. Közben fölfegyverezték a hetek óta készenlétben tartott nyilas osztagokat, aktivizálták a közhivatalokban, intézményekben, a rendőrségen, a csendőrségen és a katonai vezetésben levő híveiket.

A politika tehetetlenségét, kapkodását látva, a főváros védelméért felelős Farkas altábornagy semmit nem tett az események befolyásolására. Határozott parancs híján a lovashadosztály nem mozdult ki elhelyezési körletéből. Az időközben beérkezett ejtőernyős-zászlóalj nem kapott semmiféle feladatot, és tétlenül szemlélhette a történeteket a HM-törzsszázad is. Az alakulatoknál a háború folytatását igénylő németbarát és nyilas tisztek ragadták magukhoz az irányítást. Mészáros alezredes, őrzászlóalj-parancsnok és Vaska ezredes, pótezeredparancsnok egységét azonnal a német-nyilas puccs szolgálatába állította. Hindy vezérőrnagy, az I. hadtest beosztott tábornoka néhányadmagával letartóztatta parancsnokát, a Citadella visszafoglalására készülő Aggtelek altábornagyot. Hasonló sorsra jutott Hardy altábornagy, a folyamőrség parancsnoka, miután vezérkari főnöke, Jászay őrnagy, a nyilasok bizalmi embere megakadályozta, hogy a készenlétben álló úszóegységek beavatkozzanak az eseményekbe. A rádió visszafoglalására vállalkozó Latorczay ezredes, pótezeredparancsnokot és Boér tüzér ezredest, akik riadókészültségbe helyezték embereiket, a laktanyába Vaska ezredes vezetésével behatoló nyilas tisztek súlyosan megsebesítették, s a szerveződő ellenállást elfojtották. Lázár altábornagy, a testőrség parancsnoka a rendelkezésre álló erőkkel és eszközökkel megszervezte a Vár védelmét harcokszítamadás ellen is. Intézkedéseinek hatékonyságát azonban semmivé tette Horthy utasítása a Bécsi kapu szabaddá tételére. A kormányzó Veesenmayer követelésének engedett, aki tiltakozott a német követség mozgásszabadságának korlátozása miatt.

Vattay főhadsegéd, miután sikerült közölnie Miklós és Veress tábornokokkal, hogy a fedőtávirat érvényben van, bizott a két hadsereg átállásában, ami kedvező változást hozhatott volna a katonai helyzetben. De fölismerete, hogy a Vár képtelen irányítani az eseményeket, ezért Horthy egyetértésével táviratilag utasította Faraghót: Moszkvából teremtsen kapcsolatot a két parancsnokkal. Közölte vele, hogy Veress vezérezredes, Horthy és Lakatos akadályoztatása esete fölhatalmazást kapott a szovjet kormányval folytatandó tárgyalásokra. Kérte: a szovjet kor-

mány kiáltványban ismertesse a magyar néppel a németek magatartását és a Vörös Hadsereg hadicéljait, a szövetséges légierő akadályozza meg a Budapest elleni német légitámadást, biztosítsa a szovjet csapatok előnyomulását a főváros felé, készítse elő ejtőernyőegységek ledobását, támadja meg a németek állásait a Gellérthegyen. Az események azonban túl gyorsan alakultak ahhoz, hogy céljuk: menteni a kiugrási kísérletből ami menthető, elérhető lett volna.

Közben Lakatos a miniszterelnökség és a német követség között ingázott javaslataival, amelynek célja a kormányzó fölhatalmazása alapján az volt, hogy a magyar csapatok átállítását és a német erők fegyveres föllépését elkerüljék. A miniszterelnök először ifj. Horthy és Bakay tábornok szabadon engedését akarta elérni annak ellenében, hogy a magyar csapatok tovább harcolnak. Veesenmayer és Rahn azonban ezt nem fogadta el. Berlinben ugyanis már hetekkel korábban megszületett a döntés Horthy eltávolítására és Szálasi hatalomra juttatására, de az akciót – Veesenmayer javaslatára – az alkotmányosság látszatának megőrzésével akarták végrehajtani. Ehhez pedig Horthy közreműködése kellett, amit a Lakatossal folytatott tárgyalásokon fenyegetésekkel, zsarolásokkal és ígéretsekkel nem fukarkodva igyekeztek elérni. Közölték a miniszterelnökkel, ha 16-án reggel hat óráig nem jön létre kielégítő megállapodás, a német páncélosok megindítják a támadást a Vár ellen. Lakatos teljesen reménytelennek tartva a helyzetet, végül olyan megoldást ajánlott, amely megteremtette a németeknek kedvező politikai rendezés lehetőségét. Horthy tudta nélkül levélben közölte Veesenmayerrel, a kormány és a kormányzó „a polgárháború és a vele járó véráldozat elkerülése végett” elhatározta lemondását, s a kormányzó családjával együtt a birodalomban kér menedéket. Lakatos ezzel a lépéssel lényegében hasonló szerepet vállalt magára, mint Szombathelyi március 18-án Klessheimben.

Vörös vezérezredes már kora délután ismét németbarát környezetének hatása alá került. Miután Vattay egyetértésével megerősítette Nádas ezredes utasítását a harc folytatásának szükségességére, tétlenül szemlélte tovább az események alakulását. Az irányítást teljességében helyettesének, László altábornagynak engedte át, aki Greiffenberg tábornok, német katonai attaséval teljes egyetértésben cselekedett. Este Vörös Vattayval szemben ellenezte Nádas ezredes parlamenterként Szegedre küldését. Helyette Szentmiklóssy István őrnagyot küldte a kormányzóságra, őt azonban teljes tájékozat-

lansága miatt (Utassy kudarcán okulva) nem lehetett parlamenterként útbá indítani. Vöröst hajnalban telefonon fölhívta Miklós vezérezredes, az 1. hadsereg parancsnoka, és utasítást kért tőle a teendőire. A vezérkar főnöke elrendelte, hogy folytassa tovább a harcot a németek oldalán.

Horthy fölhatalmazta ugyan miniszterelnökét a németekkel folytatandó tárgyalásokra, de kijelentette környezetének, hogy az erőszaknak ellenáll. Ennek azonban már eljátszotta a lehetőségét, hiszen csupán a testőrségre számíthatott. Másnap reggel öt óra után Lakatos a német követségről telefonon tüzelési tilalmat rendelt el a testőrség parancsnokának, elkerülendő a harcot a hat órakor meginduló német páncélosokkal. A miniszterelnök Veesenmayerrel együtt elindult a kormányzóságra, hogy a német követtel kötött megállapodás jóváhagyására Horthyt a Hatvany-palotába kísérje. A kormányzó ellenállás nélkül távozott, majd megindult a német támadás. A testőrök, akikhez nem jutott el az ellenállást beszüntető parancs, néhány halott és sebesült árán csupán pár percig tartották az állásaikat.

A Hatvany-palotában tartózkodó Horthyt a Lakatossal érkező Veesenmayernek nem volt túlságosan nehéz meggyőznie előző napi proklamációja visszavonásának és lemondásának szükségességéről, megígérve fia szabadon bocsátását, s a birodalom védelméért saját személye és családja számára. Szálasi azonban a nap folyamán kétszer is eredménytelenül járt Horthynál, miniszterelnöki kinevezést kérve. Végül Lakatos és Veesenmayer ezt is elérte, s Berlin elégedetten nyugtázta a nyilas hatalomátvétel sikerét.

A hosszas tévovázás után is csak fél szívvel vállalt és minden komolyabb előkészítést nélkülöző kiugrási kísérletet tehát a németek, magyar cinikosaik és készséges közreműködők segítségével aránylag könnyen megíúsították. Budapesten gyorsan a maguk javára fordították az események menetét, és számukra előnyösen alakult a helyzet az arcvonalban levő magyar csapatoknál is. A katonatömegek a kormányzói proklamációt osztatlan örömmel fogadták, a háború gyors befejezésének lehetőségében leghőbb vágyuk teljesülését látták. A proklamáció és az utána elhangzó hadparancs azonban senkit nem igazított el a konkrét tennivalók tekintetében, ezért a csapatok tétlen maradtak, utasításra vártak. Miklós és Veress vezérezredes megérezve a politika ingadozását, nem vállalták a cselekvés felelősségét, a németekkel szembeni fegyveres föllépés, az arcvonal megnyitásának elrendelését. A németbarátsága miatt az eseményekbe be nem

avatott Heszlényi vezérezredes, a 3. hadsereg parancsnoka csupán annyit tett, hogy a vezérkartól kapott parancsok betartására utasította alárendeltjeit.

A vezérkartól pedig a harc folytatását elrendelő utasítások érkeztek a délután folyamán. Ezek a tisztikar hazafias, németellenes, a háború értelmetlenségét fölismerő részét elbizonytalanították, a szélsőjobb oldali elemeket pedig fölbátorították, egészében kikapcsolták a hadsereget az események befolyásolásából. A budapesti politikai visszatáncolásnak az arcvonalban katonai passzivitás lett a következménye. Ez szintén a németek malmára hajtotta a vizet, erőszak alkalmazása nélkül tarthatták a maguk oldalán a magyar haderőt. Október 16-án saját vezérkari főnökének közreműködésével tartóztatták le Veress vezérezredest, a 2. hadsereg parancsnokát. Ugyanez a sors várt Miklós vezérezredesre is, akit megbeszélésre kéretett magához az „A” hadseregcsoport parancsnoka. Miklós még 15-én délután jóváhagyta vezérkari főnökének, Kéri Kálmán ezredesnek azt az elhatározását, hogy másnap személyesen megy át a szovjet csapatokhoz kapcsolatfelvétel és tájékozódás céljából. A Vörös vezérezredessel történt beszélgetés után Miklós tábornok úgy döntött, hogy maga is Kérral tart. Átállása után a 4. Ukrán Front főhadiszállásán parancsokban szólitotta föl hadseregét, fordítsa fegyverét a németek ellen. Kísérlete azonban nem járt és nem is járhatott olyan eredménnyel, mintha a helyén maradván és idejében cselekedett volna.

A kiugrási kísérlet kudarcra az adott körülmények között szükségszerűen következett be. Az uralkodó körök a katonai felső vezetéssel egyetemben nem csupán képtelennek bizonyultak, de történelmi és társadalmi okoknál fogva alkalmatlanok is voltak határozott antifasiszta fordulat végrehajtására. Politikájukat a villámháborús remények elhamvadása óta egyfajta sajátos defenzitás jellemezte, ami a kivárási taktikájában jutott kifejezésre. Ettől remélték, hogy elkerülik a hatalom és a hitleri szövetségben szerzett területek elvesztését, a szovjet megszállást, és azt, hogy a háború vége a vesztes oldalon éri őket. Magatartásukat az az illúzió táplálta, hogy az angol-szász hatalmaknak nem érdeke és célja Németország teljes katonai szétzúzása, s emellett az angol-amerikai uralkodó körök készek és képesek eredményes lépéseket tenni Magyarország nyugati érdekszférában tartására. A helyzet ellenkező irányú alakulása nem győzte meg őket reményeik alaptalanságáról. Vágyaiknak hittek, nem a valóságnak. Emiatt húzódoztak a végső-kig attól, hogy a Szovjetunióval tárgyaljanak,

ezért nem tudtak Németországgal szakítani, s váltak lépéskényszer idején olyannyira cselekvésképtelenné, hogy mindig az események döntöttek helyettük.

A katonai felső vezetés a kritikus történelmi pillanatokban a nem cselekvés mellett vetette latba a befolyását. Ezt bizonyítja mindaz, ami 1943 őszétől végbement a magyar politikában. A politika pedig rendszerint engedett a német vezetést leghívebben kiszolgáló és tőle támogatott katonának, mert amit képviseltek, az végső fokon nem volt ellentétben saját koncepciójával. Hasonló folyamat játszódott le 1944. október 15–16-án is, amikor a politikára figyelő katonai vezetés – eltekintve a nyilas puccsban szerepet vállalt személyek aktivitásától – a passzivitást választotta. Magatartása lényegében igazodott a politikai vezetés alapvető szándékához, ami a németek ellen fordulás elkerülése volt.

A MAGYAR CSAPATOK SORSA A HÁBORÚ BEFEJEZŐ SZAKASZÁBAN

1944 őszére a háborúellenesség különféle megnyilvánulásai már tömegméreteket öltöttek a hadseregben. Az egyre terjedő demoralizálódás mellett azonban még számottevően hatott a katonatömegekre a sovíniszta, szovjet- és kommunistaellenes propaganda, meg a kegyetlen terrorral fönttartott vakfegyelem. A propaganda hatása természetesen nem egyformán érintette az országhatáron túl már háborús tapasztalatokat szerzett, illetve az ország területén kezdődő harcokba bevetett csapatok katonáit. Valamennyiükben élt azonban az a remény, hogy a kormányzat keresi és megtalálja a háborúból kivezető utat. Együttesen ez a magyarázata annak, hogy a csapatok zöme alapvetően megőrizte harckészségét a szeptemberi harcokban elszenvedett veszteségei, a tízezres nagyságrendet elért átállások, s a főleg nemzetiségi származású, illetve a visszacsatolt területeken lakó katonák körében elharapódzott szökések ellenére is.

A leválási kísérlet kudarca a politikai vezetés kiútkereséséhez fűzött reményeket végérvényesen szertefoszlatta. Ezután a hadsereg fölbomlása meggyorsult és mindjobban szélesedett. Az átállás, a hadifogság önként vállalása és a szökés (mint a háborúval való szembefordulás, a katonai ellenállás fő formája) tömeges jelenséggé vált. Ezt a folyamatot a terror csupán nehezíteni tudta, megállítani nem. A katonák nagy része a túlélés szándékától vezérelve cselekedett, amikor hátat fordított a háborúnak, de ezekre rúg a száma azoknak is, akik készek voltak fegyverü-

A fegyverszüneti előkészületekbe bevont katonai vezetők és katoná-kormányférfiak személy szerint változó mértékben felelősek október 15-e kudarcáért, mint ahogyan bűnösök Berégfy és társai az antifasiszta fordulat megakadályozásában. A felelősség és bűnösség azonban egyformán az ellenforradalmi rendszer negyedszázados politikájából ered. S ennek a politikának mindvégig Horthy volt a „spiritusz rektora”. Ezért döntő felelősségét abban, ami történt, nem csökkenti mások felelőssége és bűnössége. A felelősök és bűnösök október 15-én nem öt hagyták cserben. E kritikus napon a nemzetet hagyták cserben együttesen.

Lemondásával és Szálasi kinevezésével, a nyilas hatalomátvétel legitimizálásával „jogfolytonosságot” teremtve, Horthy maga könnyítette meg a katonai vezetés és a hivatásos tisztikar kitartását a háború folytatása mellett.

ket a hitleri megszállók és nyilas cinkosai ellen fordítani. Miklós Béla vezérezredes átállási fölhívásának, melyet tizennégy önként vállalkozó antifasiszta tiszt vitt át az arcvonalon, az 1. hadseregben két hét alatt parancsnokaik vezetésével húszezren tettek eleget. A legnagyobb átállt egység Tormássy-Szávits Sándor ezredes kecskeméti 7. gyalogezrede volt. Minden előkészület megtett az átállásra a 2. hegyidandár is, de szándékának megvalósítása előtt német utasításra kivonták az arcvonalból. A 2. hadseregnél már szeptemberben megkezdődtek az átállások. Átállt a 25. gyaloghadosztály huszárszázada, a 4., 5., 6., 10., 14. székely határvadász-zászlóalj, a 7., 9. tábori póthadosztály és a 2. páncélosadosztály több alegysége. Emellett több ezerre tehető a nem kötelékben átállt, illetve harc nélkül magukat megadó katonák száma.

A hadsereg azonban a németek oldalán maradt. A parancsnokok zöme október 16-án fölmentve érezte magát a Horthyra tett esküje alól, elfogadta a nyilas hatalomátvételt, és engedelmeskedett a Szálasi által kinevezett új előljáróknak. A tisztikarnak az eskühöz való feudális rendi elemektől meghatározott sajátos viszonya, amely 1943 nyarán-őszén egyik oka volt a magyar antifasiszta légión későbbiekben tárgyalt meghíúsulásának, most, 1944 őszén megkönnyítette a kormányzó által miniszterelnökké kinevezett Szálasi elfogadását.

Berégfy Károly vezérezredes, honvédelmi miniszter (egyben a vezérkar főnöke és a bábre-

zsím kormányzótanácsának tagja) javaslatára az 1. hadsereg élére László Dezső, a 2. hadsereg parancsnoki posztjára pedig Major Jenő vezérezredes került. Mindkettőjük föltétlen németbarátsága és a szélsőjobboldalhoz fűződő szoros politikai kapcsolata közismert volt.

Az új parancsnokok kemény kézzel igyekeztek a csapatok harckészségét helyreállítani. Erőfeszítésük azonban vajmi kevés eredménnyel járt, s ez a körülmény nyugtalanította a „Dél” hadseregcsoport vezetését. A különböző jelentésekben s a háború után készült memoárokból rendszeresen visszatérő téma a magyar csapatok megbízhatatlanságára történő hivatkozás. Grolman vezérőrnagy, a „Dél” hadseregcsoport vezérkari főnöke írja egyik jelentésében: „Rendkívül csekély az ellenálló erő és akarat, különösen a 8. és 23. hadosztály csapatainál, erősebb tűz vagy az ellenség közeledtére megfutamodnak.” A VII. hadtesthez vezényelt német összekötő tiszt szerint: „A század-, a szakaszparancsnokok és részben a zászlóaljparancsnokok is lendület, energia és tettekézség nélkül működnek, a nehézségek előtt ahol csak tehetik, kitérnek. . . . Az altisztek és a legénység harci szelleme rossz.” Visszaemlékezésében Friessner vezérezredes, hadseregcsoport-parancsnok, a tömegével észlelt jelenségeket így összegezi: „Valamennyi arcvonalszakasról a magyar egységeknél végbemenő bomlási folyamatról érkeztek jelentések. Nem lehetett többé a szövetségesben megbízni. A legénység is, a tisztok is nyíltan kijelentették: »nem kívánják a harcot folytatni.«” Friessner, valamint hadseregparancsnokai, Wöhler és Fretter-Pico az arcvonalon elszenvedett vereségeket, kudarokat sorra-rendre ezzel magyarázzák, ami természetesen túlzás, de jól tükrözi a válság mélyülését és a fölbomlási folyamat megállíthatatlanságát a magyar haderőben. A „Dél” hadseregcsoport törzse e jelenségek látán részletes intézkedéseket dolgozott ki a magyar csapatok lefegyverzésére, amit átállási kísérlet gyanúja esetén kellett foganatosítani. Ahol csak tehetett, fokozatosan korlátozta a magyar magasabb parancsnokságok harcvezetési tevékenységét, illetve annak megszüntetésére és a csapatok német vezetés alá helyezésére törekedett.

A háború 1944 szeptemberének utolsó hetében érte el hazánk határait. A 2. Ukrán Front bal szárnyának ekkorra elért sikerei a „Dél” hadseregcsoport észak-erdélyi főerőinek átkarolását eredményezték déli irányból, mintegy 350 kilométeres arcvonalon. Az ezekben a harcokban erősen megtépázott 2. magyar hadsereg hat hadosztályának és három dandárának a hónap végén

a 8. német hadsereg hat hadosztályával sikerült ugyan megkapaszkodnia a Borsai- és a Radnai-hágónál, valamint a Borgói-hegyek vonalában, ettől nyugatra azonban visszaszorult a Maroshévíz-Szászrégen-Marosvásárhely-Marosludas-Torda-Gyalu terepszakaszra, melyet szívós védelemre készített elő. A 3. magyar hadsereg nyolc magyar és két német hadosztállyal az Arad-Lippa irányban indított támadás kudarca után Nagyszalonta-Gyulavári-Kétegyháza-Kunágota-Mezőhegyes-Földeák-Makó-Zenta-Nagykikinda szakaszon védett. Erőit egy részével sorozatosan, de sikertelenül kísérletezett a szeptember 26-án felszabadult Makó visszafoglalásával.

Ebben az időben a német hadvezetés „Cigánybáró” fedőnéven egy támadó vállalkozást készített elő a „Dél” hadseregcsoport főerőivel, amelynek céljaul a szovjet csapatok visszavetését jelölte meg a Déli-Kárpátok mögé. Ehhez a 6. hadsereg alárendeltségében négy páncélos-, egy páncélgránátos- és három gyaloghadosztály összpontosítását rendelte el Nagyvárad, Nagyszalonta, Debrecen körzetben. E csoportosításból a 4. tábori póthadosztály az 1. magyar páncélosadosztállyal együtt Nagyszalontánál, a 12. tartalék hadosztály pedig Nagyváradnál vívott súlyos, veszteségteljes harcokat. Az erők összpontosításának a tervek szerint október 10-én kellett befejeződnie, ezután kezdődött volna a támadás.

A „Cigánybáró” vállalkozást még csupán terveztek és előkészítették, amikor a 2. Ukrán Front csapatainak 1944. október 6-án indított általános támadásával megkezdődött a *debreceni hadművelet*. Ennek elgondolása során a szovjet hadvezetés abból a felismerésből indult ki, hogy a „Dél” hadseregcsoport főerőinek hadműveleti átkarolása kedvező feltételeket teremtett ahhoz, hogy a 2. Ukrán Front csapatai az ellenség főcsoportosítását megkerüljék, és hátába jutva csapásokat mérjenek a Nagyvárad-Debrecen-Nyíregyháza-Csap, az Arad-Szolnok és az Arad-Szeged irányokban. E csapásoknak a „Dél” hadseregcsoport bekerítését és szétzúzását kellett eredményeznie Észak-Erdély és a Tiszántúl területén. Egyúttal az Erdős-Kárpátokban védő német-magyar erők hátát fenyegetve, elő kellett segítenie a 4. Ukrán Front támadásának kibontakozását Ungvár és Munkács irányában.

Malinovszkij marsall, a 2. Ukrán Front parancsnoka a szovjet hadvezetés direktívájának megfelelően elhatározta, hogy főerőivel (6. gárda-harcoksihadsereg, Plijev tábornok lovasgépített csoportja, 53. hadsereg, 18. harcoksihadttest és 1. román hadsereg) Nagyszalont-

ta-Szeged szakaszon áttört a német-magyar védelmet, és Debrecen-Nyíregyháza-Csap irányban mért főcsapással széles arcvonalon kijut a Tiszához. Egyidejűleg a Front jobb szárnyát képező csapatokkal (40. hadsereg, 27. hadsereg, 7. gárdahadsereg, 4. román hadsereg) Szatmárnémeti és Nagykároly irányában támadva elvágja az észak-erdélyi ellenséges csoportosítás visszavonulási útvonalaait, s a 4. Ukrán Frontnak segítséget nyújt az Erdős-Kárpátok leküzdésében. A Front bal szárnyán tevékenykedő 46. hadsereg feladatát a 3. Ukrán Front belgrádi hadműveletének biztosításában jelölte meg. Az ismertetett feladatok végrehajtására 59 hadosztály (ebből 17 román), három lovashadtest, három harckocsihadtest, két gépesített hadtest, egy harckocsidandár és egy légi hadsereg állt rendelkezésre összesen 825 harckocsival és rohamlőveggel, 10 200 löveggel és aknavetővel, valamint 1200 repülőgéppel. Vele szemben a „Dél” hadseregcsoport állományába 29 hadosztály és három dandár, egy támogató légiflotta tartozott. A hadseregcsoport 3500 löveggel és aknavetővel, 300 páncélossal és rohamlőveggel, 550 repülőgéppel rendelkezett.

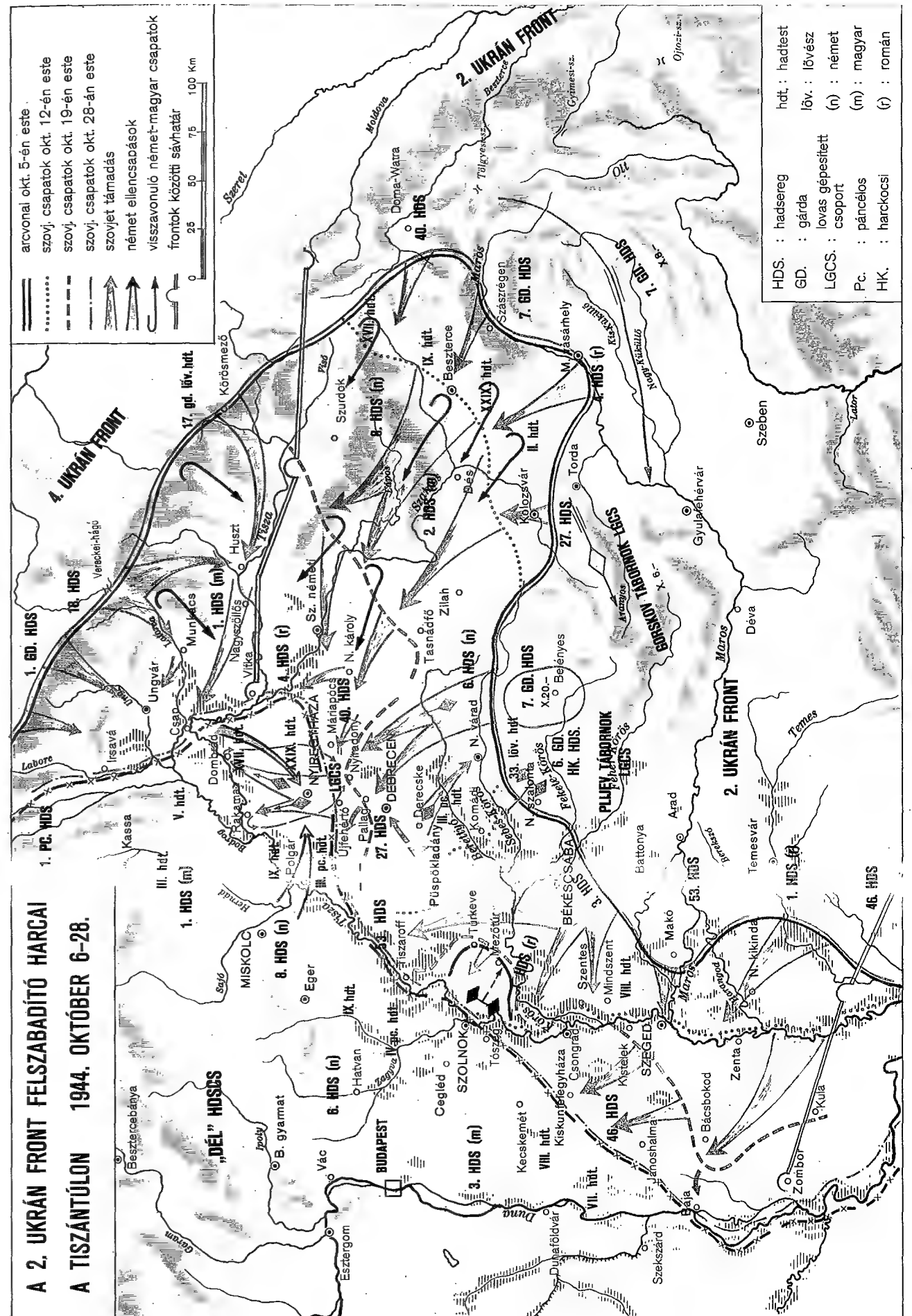
Az 1944. október 6-án megkezdett támadás már az első nap tetemes eredményekkel járt. Plijev tábornok lovas-gépesített csoportja, az 53. hadsereg és a 18. harckocsihadtest erői Nagyszalonta és Szeged között 100 kilométer szélességben és 40 kilométer mélységben áttörték a 3. magyar hadsereg hevenyészett védelmét, s több mint száz helységet elfoglaltak. A páncélhárító fegyverek és eszközök nélkül védekező magyar hadosztályok nem állták a szovjet nyomást. A VIII. hadtest 20., 8. és 23. hadosztályának vezetése már a délelőtti órákban fölbomlott, a csapatok visszavonulása helyenként pánikszerű meneküléssé változott. Heszlényi tábornok, a 3. hadsereg parancsnoka a helyzet alakulása láttán elrendelte a visszavonulást a Tisza vonalára. Döntését a „Dél” hadseregcsoport parancsnoka jóváhagyta, és a 3. hadsereg bízta a Tisza vonalának védelmét a Szolnoktól Szegedig terjedő szakaszon. A 23. tartalék hadosztály a szegedi, a 8. póthadosztály, az 1. páncélos póthadosztály és az 1. lovas-pótezred a szentes-csongrádi, a 20. gyalghadosztály a szolnoki hídfőbe tartott. A 4. SS Polizei páncélgránátos-hadosztály Nagykikindánál, a 12. tartalék hadosztály és a 4. póthadosztály Nagyváránál védelembe ment át. Az ezred- és hadosztály-parancsnokságok sorozatosan indított század és zászlóalj erejű ellenlökésekkel igyekeztek fékezni a szovjet előretörést, és biztosítani a magyar egységek szervezett visszavonását a Tisza mögé. Október 7-ét

követően az ellenállás szervezettebbé vált. Ebben nem kis része volt annak a terrornak, melyet az ezredenként felállított táboricsendőr-századok alkalmaztak a harc céltalanságára ráébredt katonákkal szemben. A visszavonulás tervszerűvé válását és a védelem megszilárdulását lehetővé tette még, hogy a Plijev-csoport északi irányban támadott tovább, majd október 12-én Horthy kérésére a szovjet hadvezetés leállította a Tiszántúlon harcoló csapatai nyugati irányú előrenyomulását. Október közepére a 3. hadsereg Szolnok-Alpár között a Tisza nyugati partján, s onnan tovább Kiskunfélegyháza-Kiskunhalas szakaszon rendezkedett be védelemre. Azt azonban nem tudta megakadályozni, hogy a szovjet és román csapatok több ponton átkeljenek a Tiszán és hídfőket alakítsanak ki a folyó nyugati partján.

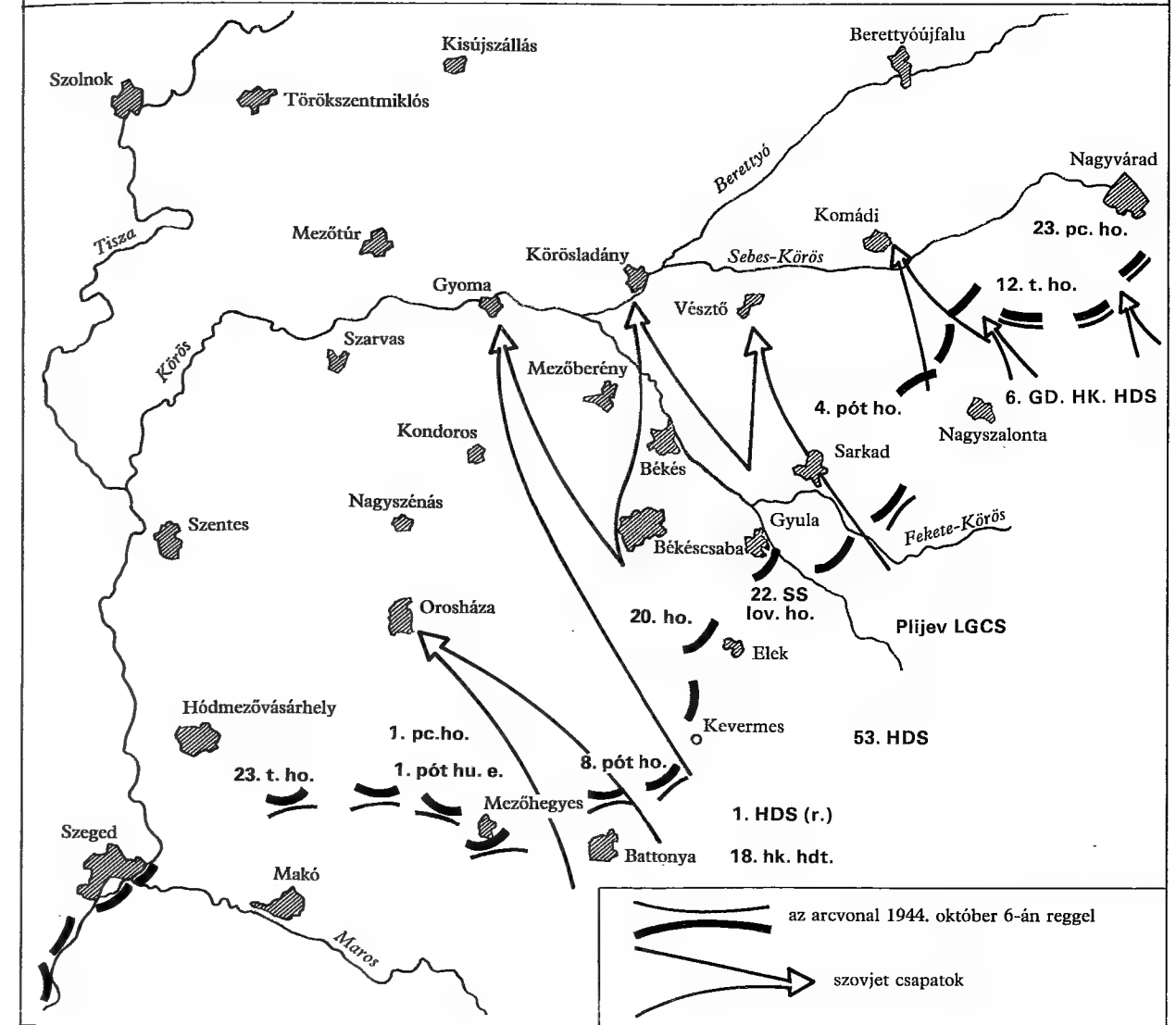
A „Dél” hadseregcsoport vezetésének a Duna-Tisza közén nem voltak olyan tartalékai, amelyek bevetésével a 3. hadsereg védelmét megerősíthette volna. Figyelmét egyébként is a főirányban kibontakozott harcselekmények kötötték le, melyek csapatai bekerítésének veszélyével fenyegették. Plijev tábornok lovas-gépesített csoportja ugyanis 100 kilométeres előretörés eredményeként október 8-án estére elérte Hajdúszoboszló, Nádudvar, Püspökladány, Karcag, Kisújszállás körzetét, több ponton átvágta a Debrecen-Szolnok fő közlekedési vonalat, ezáltal kedvező feltételeket hozott létre a Nagyváradi, Debreceni térségében összpontosult ellenséges erők szétzúzására.

A kialakult helyzetet a német hadvezetés, a „Dél” hadseregcsoport törzsével egyetértésben súlyosnak ítélte, és megváltoztatására több intézkedést tett. Breith-csoport néven Debrecen-dél térségében három páncélos-, egy páncélgránátos- és egy gyalghadosztályból álló csoportosítás létrehozását rendelte el. Engedélyezte az Észak-Erdélyben védekező Wöhler-seregcsoport (a 8. német és a 2. magyar hadsereg) azonnali visszavonulását, hogy a bekerítést elkerülje. A Tiszán átkelt és hídfőt foglalt szovjet-román csapatok szétverésére és a folyó vonalának szilárd kézben tartására is utasította a hadseregcsoportot. Erre a feladatra Szegednél egy páncélgránátos-hadosztály, Csongrádnál pedig a magyar 1. lovas- és 1. páncélos-hadosztály kapott parancsot. Nagyváradi térségében a német hadvezetés a tervezett „Cigánybáró” hadművelet megvívására már korábban két páncélos- és négy gyalghadosztályt (köztük a magyar 4. pótl- és 12. tartalék hadosztályt) vont össze, melyek a város védelmét gondosan megszervezték. Ezekről az intézkedésekről várta a német hadve-

A 2. UKRÁN FRONT FELSZABADÍTÓ HARCAI A TISZÁNTÚLON 1944. OKTÓBER 6-28.

A 2. UKRÁN FRONT FŐERŐINEK TÁMADÁSA 1944. október 6-án

zetés a Tisza vonalának megtartását, a szovjet csapatok északi irányú további térnyerésének, és észak-erdélyi erői bekerítésének megakadályozását.

Malinovszkij marsall a Plijev-csoport október 8-ig elért sikereit az eredeti terv szerint Debrecen–Nyíregyháza–Csap felé tervezte kifejleszteni. Közvetlen szándéka Debrecen gyors elfoglalása volt, hogy elvágja a nagyváradi ellenséges erők északi irányú összeköttetési útvonalait, és hátába kerüljön a 6. német hadsereg Berettyó és Sebes-Körös közé összevont főcsoportosításának. Úgy vélte, ezzel megkönnyíti a 6. gárdaharcoksihadsereg Nagyváradnál elakadt támadásának felújítását is. A főparancsnokság azon-

ban Nagyváradi gyors elfoglalása és a Breith-csoport szétverése érdekében elrendelte, hogy a lovas-gépesített csoport egy lovas- és egy gépesített hadtesttel északnyugatról mérjen csapást Nagyváradra, egyidejűleg egy megerősített lovashadtesttel foglalja el Debrecent.

Október 8-át követően tehát a szemben álló felek főerői Nagyváradi és Debrecen körzetében csoportosultak. Ebben a térségben bontakozott ki a *debreceni páncéloscsata*, amely október 20-ig változatlan hevességgel tombolt. Mintegy ezer harcoksi és rohamlőveg vett részt ebben a csatában, melyet a helyzet gyors változásai, váratlan fordulatok és maximális erőfeszítés jellemezett mindkét fél részéről.

Plijev tábornok két hadteste október 9-én reggel délkeletnek fordulva Derecske–Konyár irányában kezdte meg támadását a Nagyváradot védő erők hátába. Előnyomulását a Breith-csoport sorozatos ellenlökésekkel és ellencsapással igyekezett föltartóztatni, a támadó csoportosítást a főerőktől elvágni és részekre szakítani. Sikerült is elvágnia hátsó összeköttetéseitől a Debrecenre támadó lovashadtestet, de a Nagyvárad felé törő csapatokat nem tudta céljuktól eltéríteni. Ez a csoportosítás nehéz körülmények között, felfogva és elhárítva az oldalába és hátába irányuló csapásokat, október 12-én teljesítette feladatát: a 6. gárda-harcoksihadssereggel és a megerősítő lövészerőkkel együtt elfoglalta Nagyváradot. A város védelmében részt vett csapatok közül a magyar 4. és 12. hadosztály Derecskére vonult vissza.

A Nagyvárad birtoklásáért vívott küzdelem időszakában jelentős eredmények születtek az arcvonaltól többi szakaszán is. Az 53. hadsereg (parancsnoka Managarov altábornagy) Szolnoktól délre egészen Csongrádig kijutott a Tiszához, s több hídfőt vett birtokba a folyó nyugati partján. A bal szárnyon harcoló 46. hadsereg (parancsnoka Slein altábornagy) október 11-én bevonult Szegedre és szintén átkelt a Tiszán.

Megelőzve a harctevékenység a Front jobb szárnyán, Észak-Erdélyben is. Itt a szovjet–román csapatok október 2-ától rohamozták a terepadottságokat jól kihasználó védelmet. Nem sikerült áttörniük, de mind a 2. magyar, mind a 8. német hadseregnek oly érzékeny veszteségeket okoztak, hogy a két hadseregparancsnok az arcvonaltól összeomlásától tartott. Veress tábornok október 7-i jelentésében csapatai teljes leharcoltságára hivatkozva „legalább egy hadosztály megerősítést” kért, vagy visszavonulás engedélyezését: „Kérem engedélyezni, hogy a 2. hadsereget azonnal visszavonhassam a Szamos-vonalra, vagy a kért hadosztályt haladéktalanul rendelkezésemre bocsátani” – hangsúlyozta jelentése végén. Wöhler tábornok jelentésében megállapítja, hogy az eddigi harcok „... a gyalogság harcképességének olyan mérvű csökkenését eredményezték, hogy aligha tudjuk megakadályozni az ellenség Kolozsvár ellen indítandó áttörési kísérletét”. Ezek a jelzések is hozzájárultak ahhoz, hogy Friessner vezérezredes, a „Dél” hadseregcsoport parancsnoka észak-erdélyi erőinek bekerítésétől félve, október 8-án kieszakoztatta Hitlertől a Wöhler-seregcsoport visszavonulásának engedélyezését. A 2. hadsereg II. hadteste előbb a Kolozsvártól északra húzódó magaslatokra vonta vissza arcvonalát, majd 11-én földalta a várost és a Meszes-hegység

vonására hátrált. A IX. hadtest a 8. német hadsereg csapataival együtt Radna–Beszterce–Dés terepszakaszra vonult vissza. A német–magyar erők visszavonulásával párhuzamosan a szovjet 40., 27. és a román 4. hadsereg megkezdte az előnyomulást, s lekötve a Wöhler-seregcsoportot, lehetetlenné tette, hogy a német vezetés erről a szakaszról jelentősebb erőket vonjon el Debrecen védelmére.

Nagyvárad felszabadítása után a Plijev-csoport északnak fordult, hogy a Sebes–Körös és a Berettyó között szabaddá tegye az utat Debrecen, Nyíregyháza felé. E feladat végrehajtásába, amely október 15-én Berettyóújfalun felszabadításával ért véget, bekapcsolódott a 6. gárda-harcoksihadssereg (parancsnoka Kravcsenko vezérezredes) és az 53. hadsereg erőinek egy része is. Berettyóújfalun elfoglalása után a csoportosítás Debrecen felé tört. A 6. német hadsereg csapatai Konyár, Derecske, Pocsaj és Esztár térségében szívós ellenállással, sorozatos ellenlökésekkel igyekeztek késleltetni a jelentős közlekedési csomópont elfoglalását, és a szovjet csapatok kijutását Nyíregyházához. Ezért Friessner tábornok október 19-én hajnalban a IV. páncélos hadtest erőivel ellencsapást indított a szolnoki hídfőből. E koncentrált erőfeszítésekkel próbálta a német parancsnokság biztosítani a Wöhler-seregcsoport visszavonulását a Tisza mögé.

A 2. Ukrán Front főcsapást mérő csoportosítása nehéz harcokban törte meg a 6. német hadsereg ellenállását (a Derecskén védő 4. és 12. hadosztálynak csupán roncsai maradtak), majd egyesülve az október 9-én körülvárt 6. gárda-lovashadtesttel, 19-én hajnalban több irányból benyomult Debrecenbe. Az ezzel szinte egy időben Szolnok térségéből indított német ellencsapás elhárítását Malinovszkij marsall a front jobb szárnyáról korábban átcsoportosított 7. gárda-hadsereg (parancsnoka Sumilov vezérezredes) bízta.

A frontparancsnok értesülve Horthy kiugrási kísérletének kudarcáról, már október 16-án utasította a 46. hadsereget, újítsa fel október 12-én beszüntetett támadását a Duna–Tisza közén, hogy kedvező feltételeket teremtsen egy Kecskemét–Budapest irányban mérendő csapásra. A 3. magyar hadsereg Tisza vonalát védő leharcolt hadosztályai, amelyeket a vezérkar csupán néhány innen-onnan átcsoportosított alegységgel tudott megerősíteni, nem voltak képesek útját állni a Duna–Tisza közén kibontakozó támadásnak. A 46. hadsereg október 21-én estére jobb szárnyával elérte Alpár–Kiskunfélegyháza–Kiskunhalas vonalát, bal szárnya pedig elfoglalta Zombort és Baját, tehát kijutott a Duná-

hoz. Ugyanerre az időre a 7. gárdahadsereg főszámolta a szolnoki ellencsapást és a hídfőből is kiverte az ellenséget.

A „Dél” hadseregcsoport Debrecen elvesztése után is azt tekintette legfőbb feladatának, hogy a Wöhler-seregcsoportot visszavonja a Tisza mögé. Friessner vezérezredes, akit a magyar csapatok rohamos demoralizálódása, minimumra csökkent harcértéke erősen nyugtalanított, október 20-án főloszlata a 2. hadsereget. A csapatokat közvetlen német vezetés alá rendelte, a hadseregtörzset pedig utasította, hogy vegye át a Duna-vonal védelmének megszervezését. Ugyanezen a napon az Árpád-vonalból visszavonulóban levő 1. magyar hadsereget a német hadvezetés az „A” hadseregcsoportból a „Dél” hadseregcsoport alárendeltségébe vonta. Ez az intézkedés a Tisza mögött létesítendő új védelmi vonal kialakítását és az egységes német vezetés előkészítését célozta.

A 6. német hadsereg Debrecenről északra szorult csapatai heves ellenállással magukra vonták és lekötötték Plijev tábornok lovas-gépesített csoportjának egy részét, azt azonban nem tudták megakadályozni, hogy főerői 21-én éjszaka birtokba vegyék Nyíregyházát. A város elvesztése megfosztotta a legkedvezőbb tiszai átkelőhelyektől a Wöhler-seregcsoportot, de Plijev csapatainak helyzete a későbbiek tekintetében kedvezőtlenül alakult. A Debrecen, Hajdúhadház és a Nyíregyháza térségében küzdő kötelékek között ugyanis 25–30 kilométeres rés keletkezett, ami az ellenségnek lehetőséget kínált egy ellencsapás végrehajtására. Ezt a lehetőséget a „Dél” hadseregcsoport törzse fölismerte és kihasználta. Debrecenről északra harcoló csapatait utasította, október 22-én Újfehértón keresztül mérjenek csapást Nagykálló irányába, a Wöhler-seregcsoporttal történő találkozás céljából. A Wöhler-seregcsoport élén haladó XXIX. hadtestnek pedig elrendelte, Nyírbátor és Máriapócs térségéből szintén támadjon Nagykálló felé. A találkozó irányban mért két csapás 23-án elérte a célját. A Plijev-csoport zömét elvágta a 2. Ukrán Front főerőitől és a Wöhler-seregcsoportot kissé lemaradva követő 27. hadseregtől.

Október 23–28. között kemény küzdelem dúlt Nyírbátor, Nyíregyháza, Nagykálló, Újfehértó, Hajdúdorog térségében. Ennek során Plijev erői Malinovszkij marsall utasítására 26-án éjszaka feladták Nyíregyházát, majd súlyos harcok közepette megtörték a 27. könnyű hadosztály, a 9. tábori póthadosztály meg a 9. határvadászdandár ellenállását, és Nagykállótól keletre s nyugatra kitörték a bekerítésből. Nyíregyháza visszafoglalásával Wöhler tábornoknak sikerült

maradék erőit, mintegy 150 000 embert visszavonni a Tisza mögé. Ebben nem lebecsülhető szerepe van annak, hogy Horthy kiugrási kísérletének csődje miatt az észak-erdélyi 2. és az Északkeleti-Kárpátokban védő 1. hadsereg átállása elmaradt. A magyar csapatok nem nyitották meg az arcvonalat a 2. és 4. Ukrán Front előtt, s így az erdős-hegyes terep leküzdése nagy nehézségekkel, idővesztéssel járt. A főloszlattól 2. hadsereg leharcolt csapatai közül a 27. könnyű hadosztály, a 9. tábori póthadosztály és a 9. határvadászdandár Tiszakeszi–Tiszafüred szakaszon átkelt a Tiszán. A 25. gyaloghadosztály, a 2. páncélos hadosztály, a 12. tartalék hadosztály, a 4. és 7. tábori póthadosztály, valamint az 1. és 2. póthegyidandár az átkelést október 26–31. között hajtotta végre a Tokaj és Polgár közötti szakaszon.

Az 1. hadsereg csapatai a 4. Ukrán Front 18. hadseregének Kárpátalján kibontakozó támadása miatt október 17-e után kezdték meg a visszavonulást. A jobb szárnyon a 24. gyaloghadosztály a Visó völgyében harc közben 20-án ért Husztra, ahol ideiglenesen megkapaszkodott. Tőle északra a 16. gyaloghadosztály Bilkétől keletre foglalt védelmi állást, a Vereckei-hágó előtt védő 1. hegyidandár és 13. gyaloghadosztály pedig harcolva hátrált a Szovja felé támadó szovjet csapatok elől. Az Árpád-vonalban a 6. gyaloghadosztály és a 2. hegyidandár még lezárta az Uzso–Ungvár közötti utat. A kibontakozó szovjet támadás nagy megpróbáltatásoknak tette ki az október 15-e után mindjobban demoralizálódó magyar csapatokat, amelyek soraiban mindennapossá váltak az egyénileg vagy kisebb-nagyobb csoportokban végrehajtott szökések, átállások.

Október 24-én a szovjet támadás kiszorította Husztról a 24. gyaloghadosztályt, amely Nagyszőlős, Beregszász irányába vonult vissza. Beregszászon 28-ig tartotta magát, onnan a keleti Tisza-ág mögé, Vásárosnaményba tért ki, ahol fölvette az összeköttetést a német XVII. hadtesttel. A 16. gyaloghadosztály részei Bilkétől Ilosván és Beregkövesden át nyugat felé vonultak vissza. Az 1. hegyidandár és a 13. gyaloghadosztály október 23–26-a között Szovja és Munkács térségében csaknem teljes bekerítésben harcolt, majd ellenlökéssel biztosította a visszavonulás lehetőségét a Munkácsról keletre húzódó magaslatokra, illetve Szovja–Polena térségébe. Október 26-án a szovjet csapatok felszabadították Munkácsot, 28-án pedig Csapot és Ungvárt. Másnap a 16. gyaloghadosztály visszafoglalta Csapot, az Árpád-vonalból azonban a 6. gyaloghadosztály Nagybereznára, a 2. hegyidandár

pedig Mezőlaborc-Zemplénoroszi térségébe kényszerült visszavonulni. A 66. és 72. határvadászcsoport a Tisza-Szamos torkolatát és az Ung völgyét igyekezett lezárni a szovjet csapatok előtt.

Ezekben a harcokban a magyar csapatok nagy veszteségeket szenvedtek, ami különösen a 13. és 6. gyaloghadosztályt, valamint az 1. hegyidandárt érintette súlyosan. A két gyaloghadosztályt a „Dél” hadseregcsoport parancsnoksága Beregfy egyetértésével föloszlatta, maradványai-val a német 4. hegyihadosztályt erősítette meg. Beregfy november 1-én elrendelte, hogy az arcvonalból kivont 1. és 2. hegyidandárból egy hegyihadosztályt kell felállítani.

1944. október 28-án befejeződött a 2. Ukrán Front debreceni hadművelete, amely három hét alatt 150–270 kilométeres előnyomulással Észak-Erdély és csaknem az egész Tiszántúl felszabadítását eredményezte. Ezzel a hadművelettel a szovjet csapatok kudarcba fullasztották a német hadvezetésnek azt a szándékát, hogy Észak-Erdélyben és Kelet-Magyarországon új hadászati védelmi vonalat létrehozva lezárja a Budapest-Bécs irányt, és huzamosan feltartóztassa a Szovjet Hadsereget.

E szándék valóra váltása érdekében a nyilas bábrezsim is kész volt a végsőkig fokozni az ország háborús erőfeszítéseit. Már október 17-én totális mozgósítást rendelt el, s ugyanezen a napon Beregfy vezérezredes megerősítette elődje, Csataj honvédelmi miniszternek a Szent László hadosztály szervezésére kiadott rendeletét. Ezt a hadosztályt még a Lakatos-kormány korszerű szervezésű mintahadosztálynak szánta, példaként a német páncélgránátos-hadosztályok hadrendjét véve alapul. Ugyancsak október 17-én kiadott fölhívásában Beregfy büntetlenséget ígért azoknak a katonáknak, akik 20-án 12 óráig visszatérnek csapattestükhöz. Október 20-án egy rendelet a rosszul hangzó kiürítési kormánybiztos elnevezést országos elhelyezési kormánybiztossá változtatta. Két nap múlva Szurmay Lajos vezérőrnagyot ezen a posztján az október 15-i tétlenségéért a vezérezredesi előléptetéssel jutalmazott Farkas Ferenc tábornok váltotta fel. Beregfy október 23-án Ternegg Kálmán vezérezredes kinevezte a fölállítandó Honi Hadseregparancsnokság élére, amelynek feladatául a hátszói kiképzés irányítását, a csapat, a tanfolyami és a haderőn kívüli kiképzés összehangolását szabta meg. Alárendeltségébe utalta a fegyvernemi felügyelőket, a katonai nevelő- és kiképző intézeteket, a levante, a nemzetőr, majd kisegítő karhatalmi (Kiska) szervezeteket, valamennyi hátszói parancsnokságot, szervet, in-

tézményt és alakulatot. A Honi Hadseregparancsnokság a totális mozgósítással bevonultatott kiképzésére újoncképző (uk.) ezredek szervezését kezdte meg. Október 26-án megjelent az első rendelet a *Hunyadi SS páncélgránátos-hadosztály* felállítására. Ebbe olyan katonák és tisztek jelentkeztek, akiknek alakulatát a harcokban elszenvedett veszteségei miatt feloszlatták. A hadosztály parancsnokává Grassy József altábornagyot, az újvidéki vérengzés egyik legbuzgóbb irányítóját nevezték ki. Október 30-án az ország egész területét hadművelési területté nyilvánították.

A német hadvezetés röviddel a nyilas hatalomátvétel után bizottságot küldött ki, hogy átfogó tárgyalásokat kezdjen a bábrezsimmel az egész magyar emberanyag háborús igénybevételének módozatairól. A magyar küldöttség vezetője Fekete-halmy-Czeydner tábornok, az újvidéki vérengzés fő szervezője volt, akit Szálasi vezérezredessé léptetett elő és honvédelmi miniszterhellyettessé nevezett ki.

A tárgyalásokon megállapodtak négy magyar SS- (Hunyadi, Hungária, Gömbös, Görgey) és négy honvédhadosztály (Kossuth, Petőfi, Klapka, Bem) felállításában, amelyhez a német hadvezetés teljes anyagi támogatást nyújt, rendelkezésükre bocsátja a legújabb fegyvereit. A megállapodás szerint a be nem vetett összes magyar katonai erő az iskolákkal együtt áttelepül Németországba a Póthadsereg Parancsnokság területére, ahol a német hadsereghez igazodik, és annak megfelelően tagozódik. A kiképzést német alapelvek szerint és személyzettel folytatják, a keret magyar lesz, a fegyverzet, felszerelés, ruházat, egészségügyi ellátás pedig német. A katonák jogállása azonos a németekkel. A részleteket illetően megállapították, hogy az újoncképző ezredek 51 831 főnyi, huszonegy éves legénységének áttelepítése már megkezdődött a Póthadsereg Parancsnokság területére, ahol századonként német kiképzőcsapatokba osztják be őket. Rajtuk kívül 30–30 000 19–20 éves leventével számoltak, valamint 100 000 16–18 évessel, akiket a légierőnél és a haditengerészetnél terveztek légvédelemre kiképezni azzal a szándékkal, hogy egy év múlva pótlásként alkalmazzák a magyar csapatoknál. A kitelepítések során a kerületi parancsnokságok közül a székesfehérvári 3. Hollabrunn-Bayreuth, a szombathelyi 3. Grieskirchen, a miskolci 7. pedig Waidhofen körzetébe került. A Ludovika Akadémia Drezdába, a Bolyai Akadémia Wittenbergbe, a Tartalékostizti Iskola Weimarba, a Gyalogos Karpaszományos Iskola Döberitzbe, a Tiszthelyettesi Iskola Wandernbe, a Központi Híradó Iskola Halléba,

a Páncélos és Gépkocsizólövész Iskola Bergen-Münster körzetébe települt. Megállapodtak abban is, hogy 190 000 35 éven felüli hadkötelest segédszolgálatra a német hadsereg vesz igénybe, amit a magyar fél kényszer által is biztosítani fog. Szálasi ennek kapcsán arra tett ígéretet, hogy szükség esetén tiztől hetvenéves korig minden férfit a németek rendelkezésére bocsát. A megállapodásokat 1945 tavaszáig akarták végrehajtani. A legsürgősebbnek egy SS- és egy honvédhadosztály emberszükségletének biztosítását tekintették. Az egyezmény végrehajtásával egyidejűleg megkezdődött az ország javainak elhurcolása, pusztítása. Csupán honvédségi anyagból 1945. február közepéig kb. 14 000 vagonnyi mennyiség került ki az országból. A szertárakat és műhelyeket Ausztriába, a lőszer- és alkatrész-szállítmányokat a Szudéta-vidékre irányították. A szétválasztás a későbbiekben szinte megoldhatatlan feladattá tette a magyar csapatok fegyverzettel és hadianyaggal történő ellátását.

A németeket végsőkig kiszolgálni kész és igéreteikben vakon bízó, a „csodafegyver” meséjében hívó katonai vezetés minden módon igyekezett gátat vetni a magyar csapatok között egyre terjedő fölbomlási folyamatnak. Az 1848/49-es honvédek példájának követésére buzdító felhívások, és a szökevényeket meg a behívóparancs teljesítését szabotálókat fölkoncolással fenyegető hirdetések egymás mellett voltak olvashatók a házfalakon és a hirdetőoszlopokon. De sem Beregfy büntetlenséget ígérő rendelete, sem a fölkoncolással fenyegető parancsa nem érte el a célját. Nem tudta megakadályozni a szökéseket, a csapatok morális állapotának állandó süllődedését. Az ország szervezett kirablása, a németek és nyilasok féktelen önkénye, garázdálkodása gyűlölettel töltötte el a katonatömegeket. Gyakori volt a fegyveres összetűzés közöttük és az erőszakoskodó németek, nyilasok között. Erősen hatott a csapatok hangulatára a lakosság, a dolgozók körében tapasztalt ellenállás az erődítési munkára történt mozgósításokkal, a kiürítési rendeletekkel, az anyagi javak elhurcolásával szemben. Ezt a hatást csak fokozták a felszabadult Tiszántúlról érkező hírek az új élet megindulásának első jeleiről, amelyekről a szovjet csapatok soraiban dolgozó frontpropagandisták – közöttük számos magyar kommunista és antifasiszta – tevékenységének eredményeként értesültek a magyar katonák.

Mindennek következményei különösen szembeütően mutatkoztak meg az október végén megindult új szovjet támadás, a budapesti hadművelet időszakában.

A debreceni hadművelet befejezésekor a 2. Ukrán Front csapatainak helyzete a következőképpen alakult: a 40. hadsereg (alárendeltségében a 4. román hadsereggel) 11 hadosztállal és két megerősített körlettel Vítka-Újfehértó, a 27. hadsereg 14 hadosztállal Újfehértó-Polgár, az 53. hadsereg 7 hadosztállal Polgár-Tiszafüred, a 7. gárdahadsereg (alárendeltségében az 1. román hadsereggel) 11 hadosztállal Tiszafüred-Tiszaug szakaszon a Tisza bal partján, a 46. hadsereg Alpár-Kiskunfélegyháza-Kiskunhalas-Baja vonalában a Duna-Tisza közén, s Baja-Zombor között a Duna bal partján volt állásban. A 6. gárda-harcoksihadsereg és a lovasgépesített csoport tartalékként az arcvonal mögött területén helyezkedett el. Menetben volt a 2. Ukrán Fronthoz a 2. gárda-gépesített hadtest és a 23. lövészhadtest a főparancsnokság tartalékából, valamint a 4. gárda-gépesített hadtest a 3. Ukrán Fronttól.

Az 1944. augusztus 20-a óta szakadatlanul harcoló szovjet csapatokat a huzamos és feszített igénybevétel kimerítette; a veszteségek következtében a lövészadosztályok létszáma 6000–7500 főről 4000–4500 főre apadt. A harcok és rohamlővegek zöme a mintegy ezer kilométeres út megtétele után harcképtelenné vált, illetve javításra szorult. Megnehezült a lőszer- és egyéb utánpótlás a jelentősen meghosszabbodott és erősen megrongált szállítási vonalakon. Indokoltnak látszott, hogy a 2. Ukrán Front csapatai a támadás folytatásához megfelelő fölkészülési időt kapjanak.

A szovjet főparancsnokság azonban politikai és katonai megfontolásból egyaránt arra a következtetésre jutott, hogy Magyarországon a támadást haladéktalanul folytatni kell, a főváros gyors elfoglalása céljából. A hadvezetés figyelembe vette a Szálasi-rezsim ingatag politikai helyzetét, Budapest gyors felszabadításának erkölcsi-politikai jelentőségét, s nem utolsósorban annak fontosságát, hogy a támadás folytatásával megfossza az ellenséget tartós védelem kiépítésének lehetőségétől a Duna és a Középhegység vonalában. Ezek az okok a vezérkar véleménye szerint szükségessé tették, hogy a 2. Ukrán Front fölkészülési szünet beiktatása nélkül folytassa tovább a támadást, és Budapest irányába mért csapással menetből vegye birtokba a fővárost.

Ebben az értelemben utasította 1944. október 28-án este Sztálin Malinovszkij marsallt, a 2. Ukrán Front parancsnokát. Malinovszkij öt nap haladékot kért a fölkészülésre és a menetben levő erősítések bevarására, de nem kapta meg. A Sztálinnal rádiótelefonon folytatott beszélge-

A 2. UKRÁN FRONT FELSZABADÍTÓ HARCAI 1944. október 29.–december 9.

The map illustrates the military operations of the 2nd Ukrainian Front from October 29 to December 9, 1944. It shows the positions of various Hungarian Defense Divisions (HDS) and their movements during the liberation of Hungary. Key locations include Budapest, Győr, Szécsény, Miskolc, and various military units like the 1st, 4th, 6th, 7th, 8th, and 40th HDS (Hungarian Defense Divisions).

Legend:

- Helyzet okt. 28-án este
- Helyzet okt. 31-én este
- Helyzet nov. 6-án este
- Helyzet nov. 10-én este
- Helyzet nov. 26-án este
- Helyzet nov. 30-án este
- Helyzet dec. 5-én este
- Helyzet dec. 9-én este

A debreceni hadműveletben elszenvedett vereség ellenére a német hadvezetés hadászati célja változatlanul az maradt a magyarországi hadszíntéren, hogy a természetes akadályok mögött kiépített állásokra támaszkodva lezárja a Budapest–Bécs irányt a Szovjet Hadsereg előtt, s összefüggő arcvonalat hozzon létre a jugoszláviai „F”, a magyarországi „Dél” és a szlovákiai „A” hadseregcsoport között. Október végére a „Dél” hadseregcsoport csapatai a következő arcvonalat alakították ki: a Wöhler-seregcsoport az 1. magyar hadsereggel Ungvár–Csap, a főlovaszatott 2. magyar hadsereg hadosztályait is magában foglaló 8. német hadsereggel Csap–Tiszafüred szakaszon; a Fretter-Pico seregcsoport a 6. német hadsereggel Tiszafüred–Tószeg, a 3. magyar hadsereggel Tószeg–Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas–Baja vonalában védett. Az októberi harcokban elszenvedett veszteségei pótlására a hadseregcsoport négy hadosztályt kapott. Ígyösszeje a hónap végén 21 gyalog-, hat páncélos- és három lovashadosztályt, három dandárt és három dandár erejű harccsoportot tett ki.

407

noksága már a debreceni hadművelet utolsó napjaiban számolt azzal a lehetőséggel, hogy a 2. Ukrán Front a Duna–Tisza közén, Kecskemét–Budapest irányban mérje a következő csapást. Ezért október 26-án intézkedett több hadosztály átcsoportosítására a Wöhler-seregcsoportból a 3. magyar hadsereg védelmének megerősítésére.

Az elrendelt átcsoportosítások még folytak, amikor 1944. október 29-én, moszkvai idő szerint 14 órakor támadásba lendültek a 46. hadsereg csapatai, s ezzel megkezdődött a *budapesti hadművelet*. A hadművelet kezdetén a 2. Ukrán Front előerőiben kétszeres, tűzérségben négy és félszeres, harcokcsikban és rohamlővegekben nem egészen kétszeres, repülőgépekben pedig nem egészen háromszoros fölényben volt a „Dél” hadseregcsoporttal szemben. Az erőfölény tehát korlátozottan minősül, különösen ha figyelembe vesszük, hogy az utánpótlási nehézségek miatt a frontparancsnokság a lőszernormák csökkentésére kényszerült.

A 46. hadsereg támadása a 3. magyar hadsereg hevenyészett, támpontszerű, csupán gyenge páncélhárítással rendelkező védelmét érte. A hadsereg összesen hét gyenge harcértékű hadosztályból állt. Ebből Markóczy János altábornagy VII. hadtestének 10. gyalog- és 23. tartalék hadosztálya Baja észak–Szank–Izsák kelet szakaszon, Lengyel Béla altábornagy VII. hadtestének 20. gyalog-, 8. és 5. póthadosztálya Szank–Tószeg vonalában védett. A két hadtest csatlakozását az 1. lovas- és 1. páncélos hadosztály harccsoportja biztosította.

A 46. hadsereg főcsapást mérő csoportosításának lendületes rohama a Rém–Borota szakaszon gyorsan áttörte a gyengén kiépített védelmet, és 29-én estig nyolc-tíz kilométer mélyen visszaszorította a 23. tartalék, a 10. gyalog-, az 1. lovas- és az 1. páncélos hadosztály egységeit. A lövészerők által tört résben ütközetbe vetett 2. gárda-gépesített hadtest Alpár–Kiskunfélegyháza terepszakaszról megkezdte előnyomulását Kecskemét felé. A várost Hitler „megerősített hely”-nek nyilvánította és elrendelte, hogy az LVII. páncélos hadtest 24. páncélos hadosztálya a végsőkig védje.

A 2. gárda-gépesített hadtest (parancsnoka Szviridov altábornagy) éjszaka is folytatta előnyomulását, s 30-án reggel megtörve a 8. póthadosztály részeit, a 20. gyalog hadosztály részeit ellenállását, keletnek kanyarodva csapást mért a 24. páncélos hadosztály hátába, részekre darabolta és megakadályozta, hogy csapást mérjen a Kecskemét-hez közeledő lövész csapatokra. A nap folyamán a csapatok egy része körülfárta a várost, a főerők

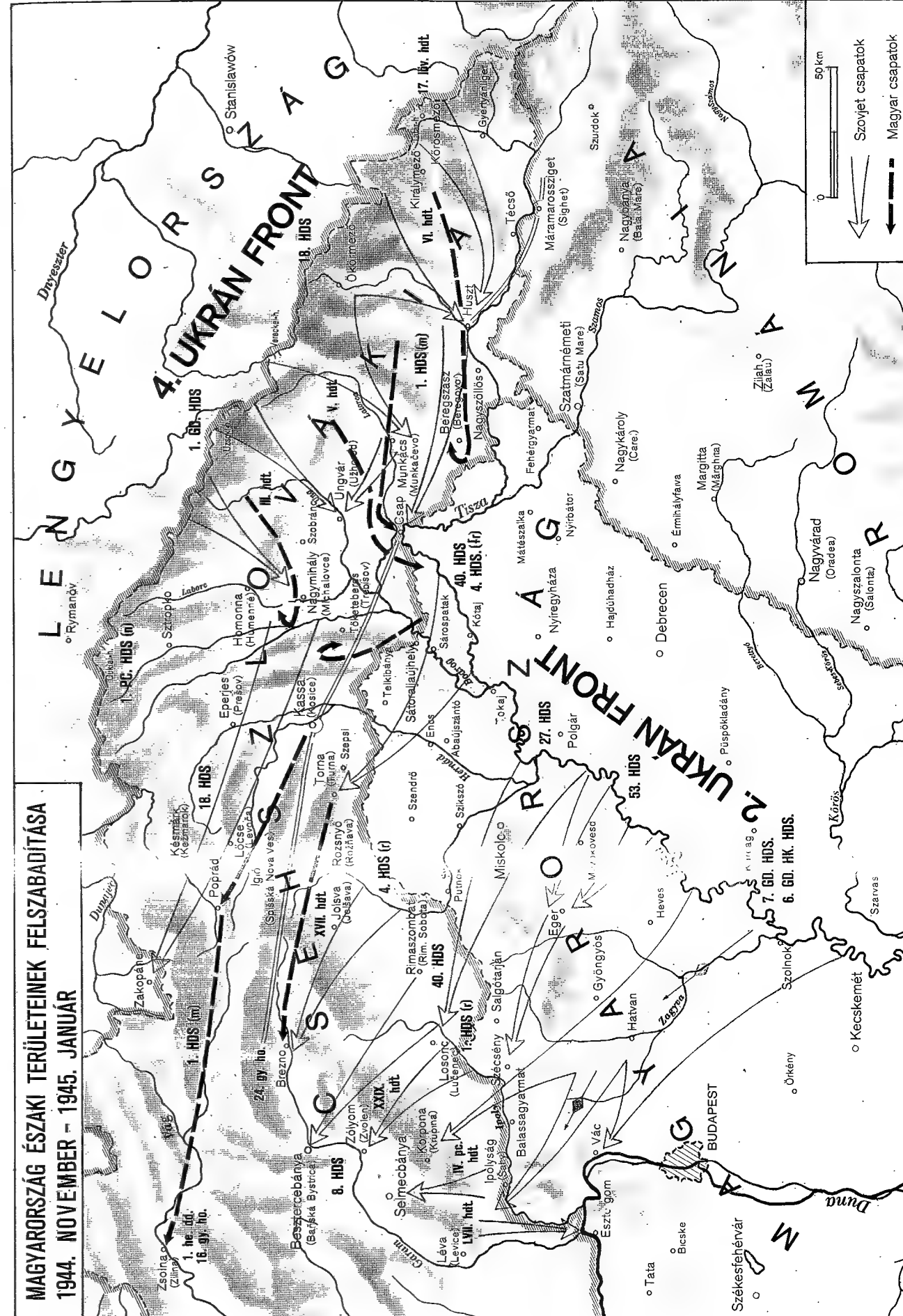
pedig tovább támadtak Nagykőrös és Lajosmizse felé, a 20. gyalog hadosztály és a 8. póthadosztály ellen. Október 30-án kora reggel támadásba ment át a 7. gárdahadsereg is. Bal szárnya a Tószeg–Tiszaug szakaszon csapást mért a 20. gyalog hadosztály védelmére, és estig hat kilométert nyomult előre. Másfél nap alatt a Duna–Tisza közén támadó szovjet csapatok teljes kilencvenöt kilométeres szélességében áttörték a 3. hadsereg védelmét, s 18–25 kilométert haladtak a mélységben.

A szovjet áttörés hatására a „Dél” hadseregcsoport vezetése újabb és újabb erőket vont el Wöhler tábornoktól, a budapesti irány lezárására. Október 31-én a 23. páncélos hadosztály Nagykőrösre beérkezett részei csapást mértek Kecskemét felé, hogy tehermentesítsék a szorongatott helyzetben levő 24. páncélos hadosztályt. Kísérletük azonban eredménytelen maradt, s a 2. gárda-gépesített hadtestre fölzárkóztott lövészerők a harcokcsikcsapatokkal együttműködve, november 1-én utcai harcban befejezték Kecskemét felszabadítását.

A budapesti irány kulcsának tekinthető város ezzel a szovjet csapatok kezére került, de az irány védelme az átcsoportosítások következtében ekkorra megerősödött. A 13. páncélos hadosztály beérkezett Dunakeszi–Ócsa körzetébe, az 1. páncélos hadosztály Tatárszentgyörgy–Örkény–Pilis térségébe, a 23. páncélos hadosztály pedig Ceglédre, ahol a 24. páncélos hadosztály is összpontosult. Budapest felé menetelt a Feldhernhaller páncélgránátos hadosztály. Az adott helyzetben Fretter-Pico tábornok az Örkény–Cegléd–Szolnok terepszakasz megtartására törekedett, s az erősítések beérkezése után Kecskemét–Dunapataj vonalára akarta visszavetni a szovjet csapatokat.

Malinovszkij marsall az ellenség ellenállásának erősödése láttán intézkedett a beérkező 4. gárda-gépesített hadtest (parancsnoka Zsdanov altábornagy) és a 23. lövész hadtest (parancsnoka Grigorovics vezérőrnagy) ütközetbevetésére, hogy meggyorsítsa a támadás ütemét. Intézkedése eredménnyel járt. A 23. lövész hadtesttel együttműködő 4. gárda-gépesített hadtest november 2-án estére elérte Rákóczi liget–Dunakisvarsány–Ócsa–Alsónémedi terepszakaszt, s másnap keleti irányból hat kilométerre megközelítette Soroksárt. Fölgyorsult a 2. gárda-gépesített hadtest támadásának üteme is. Dandárai november 2-án elhárítva a német páncélosok ellenlökéseit, elfoglalták Vasadot, Üllőt és Gombát, másnap pedig benyomultak Vecsésre.

A szovjet gyorscsapatok teljesítménye jelentős volt, ám erre az időre a „Dél” hadseregcso-

port már lényegében befejezte a budapesti irány lezárására és a főváros keleti oldalán Attila-vonal néven kiépített védelmi rendszer megerősítésére irányuló átcsoportosításait. Az Attila-vonal létesítését a hadseregcsoport parancsnoksága már szeptember 24-én elrendelte. Három védőövből állt, az első Alsógöd–Csomád–Veresegyház–Maglód–Ecser–Dunaharaszti, a második Dunakeszi–Mogyoród–Isaszeg–Pécel–Pestimre–Soroksár, a harmadik Újpest–Kőbánya–Kispest szegélyén húzódott. November 3-án a Feldhernhalle páncélgránátos- és a 22. SS-lovashadosztály megszállta az Attila-vonal első védőövét. Ide vonultak vissza a 3. magyar hadsereg 1. páncélos- és 8. tábori póthadosztályának maradványai és a 10. gyalghadosztály is. Az október utolsó napjaitól folyó átcsoportosítások befejezése után a III. páncéloshadtest-parancsnokság átvette a pesti hídfő védelmének irányítását, egyidejűleg az LVII. páncéloshadtest egységei megszervezték a Vecsés–Cegléd, a IV. páncéloshadtest kötelékei pedig a Cegléd–Szolnok terepszakasz védelmét.

November 4-én a főváros alá ért szovjet csapatok több kísérletet tettek a védelem áttörésére, ez azonban már meghaladta erejüket. A nap végére arcvonaluk Szolnok–észak, Abony–észak, Cegléd–észak, Albertirsa, Monor, Üllő, Vecsés, Rákóczipiget, Gyál, Dunaharaszti terepszakaszon megmerevedett. Bár az Attila-vonal menetből való áttörése nem sikerült, a szovjet csapatok váratlan megjelenése Budapest alatt, nagy riadalmat keltett a főváros védelmére még felkészületlen csapatok, parancsnokságok és a nyilas vezetők körében. A hidakat robbantásra készítették elő. Eközben november 4-én gondatlanságból okozott robbanás történt a járókelőkkel zsúfolt Margit-hídon. A robbanás, ami a hidat kettészakította, számos áldozatot szedett.

Budapest alatt a szovjet csapatok megállásra kényszerültek. Az adott körülmények között a „Dél” hadseregcsoportnál fogatosított átcsoportosítások üteme meghaladta az alapos és megbízható felderítés, terepismeret, valamint a gyalogságot közvetlenül támogató harckocsik nélkül támadásba lendült 46. hadsereg előnyomulásának ütemét. A kényszerből, csupán szervezett visszavonulásuk lehetőségének biztosításáért küzdő magyar csapatok ellenállása egy-két nap alatt összeomlott a Duna–Tisza közén, arra azonban elegendő volt, hogy lefékezze a támadást. A szovjet csapatok október 30-án estig a tervezett 40–70 kilométer helyett csupán 18–25 kilométert haladtak előre. A „Dél” hadseregcsoport vezetése a 3. magyar hadsereg elvéreztetése árán egynapos előnyre tett szert, és mire a szov-

jet csapatok a főváros alá érték, befejezte a budapesti irány lezárását és a hídfő védelmének megszervezését szolgáló előkészületeit. A 3. magyar hadsereg súlyos veszteséget szenvedett egységei közül a 20. gyalog- és 23. tartalék hadosztály a dunaföldvári hídfőbe, az 1. lovashadosztály pedig a Csepel-szigetre szorult vissza a szovjet csapatok nyomása alatt. Az 5. tábori póthadosztály maradványait a 24. német páncélosadosztályba olvasztották be. November 3-án a 3. hadsereg gyakorlatilag megszűnt. Tíz nap múlva a 3. hadsereg-parancsnokság átvette a Duna-vonal védelmének megszervezését. Major vezérezredest ugyanis kinevezték a „honvédség németországi csapatainak főfelügyelőjévé”, a 2. hadsereg törzse kiképzőtörzsként vele együtt áttelepült Németországba.

Az eseményeket értékelve a szovjet hadvezetés november 4-én ideiglenesen leállította a 46. hadsereg támadását és elrendelte: „A front jobb szárnyának (6. GD. HDS., 53., 27., 40. HDS) minél gyorsabban a Tisza nyugati partjára történő áthelyezése után, széles arcvonalon támadást kell indítani a jobbszárny-erőkkel észak-északkeletről, a balszárny-erőkkel (46. HDS., 2., 4. gd. g. hdt.) délről összehangolt csapással az ellenség budapesti csoportosításának szétzúzására.”

Malinovszkij marsall a direktíva vétele után a következő elhatározást hozta: a front főcsapását áthelyezi a 7. gárdahadsereg sávjába, s oda csoportosítja át a 2. és 4. gárda-gépesített hadtestet, valamint a Plijev-csoportot is, a siker kifejlesztésére Hatvan irányában; a jobbszárny-csapatok Tiszán végrehajtott átkelése után a 40. hadsereggel Gesztely, a 27. hadsereggel Miskolc, az 53. hadsereggel Eger irányában támad: bal szárnyon a 46. hadsereggel a Dunán végrehajtott átkelés után, északnyugat felé mért csapással elvágja az ellenség visszavonulási útvonalait. Ennek a tervnek a végrehajtása érdekében tevékenykedtek november folyamán a 2. Ukrán Front csapatai.

A támadási előkészületeket, a szükségessé vált nagyarányú átcsoportosításokat az ellenséggel való szoros harcérintkezés miatt nem lehetett kellően rejtve végrehajtani. Ezért a „Dél” hadseregcsoport törzse az észlelt mozgásokból meglehetősen pontos következtetéseket vont le a készülő támadás irányait és célját illetően. Friessner már november 8-án a hadseregcsoport fő feladatát ekképpen határozta meg: „... Összefüggő arcvonal megtartására törekedve megakadályozni az ellenség előretörését Budapest, Hatvan, Miskolc irányokban. Ezt a gyalogság szívs, végsőkig kitartó védelmének a páncéloskö-

telékek támadó jellegű tevékenységével összehangolva kell megoldani.”

A 2. Ukrán Front főcsapást mérő csoportosítása november 11-én reggel kezdte meg a támadását a Besenyöszög–Ceglédbercel közötti arcvonalszakaszon. Vele szemben a 46. gyalog-, a 4. SS Polizei és a 18. SS-páncélgránátos, valamint a 23. és 13. páncélosadosztály védett. A küzdelem rendkívül hevesse és elkeseredetté vált. A német csapatok szívós védelemmel és sorozatos ellenlökésekkel igyekeztek megakasztani, majd lassítani a támadást. A szovjet kötelékek nehéz körülmények között nyomultak előre. A 7. gárdahadsereg a gépesített hadtestekkel együttműködve november 15-én este kiverte az ellenséget Jászberényből, majd Hatvan felé fejlesztette ki csapását. A napokon át hevesen védekező csoportosítás szétverése és a 4. Ukrán Fronttól átalárendelt 30. lövészhadtest beérkezése után a lövész- és gépesített csapatok november 25-én több irányból behatoltak Hatvanba, s a nap folyamán megtisztították az ellenségtől. A következő napokban az arcvonalat fokozatosan Lőrinci–Kartal–Aszód terepszakaszra tolták előre.

Eközben Plijev tábornok lovas-gépesített csoportja Gyöngyös irányában támadt. A német 1. páncélos- és 25. gyaloghadosztály részei a csoport szárnyaira mért csapásokkal kísérelték meg feltartóztatni a 7. gárdahadsereg lövészerőinek egy részével együttműködő gyorscsoport előnyomulását. Plijev csapatai november 17-én érték el Gyöngyös déli szegélyét, és másnap estig tartó kemény utcai harcban szabadították fel a várost. Plijev tábornok ezután északnyugatnak fordította kötelékeit, hogy Szurdokpuszti irányába fejlessze tovább a támadást. Csapatai napokon át tartó véres és veszteségteljes küzdelemben törték át az ellenség védelmét Gyöngyösolymos–Nagyréde–Ecséd szakaszon, s 25-én estig a védőket Gyöngyöspata–Rózsaszentmárton kelet–Lőrinci vonalára szorították vissza. Ott csatlakoztatták támadó arcvonalukat a 7. gárdahadsereg szakaszához.

Hasonlóan nehéz körülmények között bontakozott ki a 2. Ukrán Front jobbszárny-csapatainak támadása is.

A 40. hadsereg parancsnoka Zsmacszenko vezérezredes alárendeltségében a 4. román hadsereg Csap–Polgár közötti szakaszon napokon át kemény küzdelmet vívott, hogy hídfőt vegyen birtokba a Tisza jobb partján. Vele szemben a 4. német hegyihadosztály és a magyar 1. hegyidandár lezárta az Ung és Latorca közét, a magyar 16. és 24., valamint a 15. német gyaloghadosztály és a 3. hegyihadosztály a Tisza vonalát védte. A 40.

hadsereg egységei egészen november 20-ig az elfoglalt hídfőkben harcoltak. Erőfeszítésük után vált eredményessé, hogy a 4. Ukrán Front 18. hadseregének Kassa, 17. lövészhadtestének pedig Csap és Sátorajújhely felé mért csapása tért nyert. Ez elől az Ung és Latorca közét lezárva tartó német–magyar csapatok fokozatosan visszahúzódtak a Ronyva mögött kiépített Róza-reteszállásba. November 26-án a 16. gyaloghadosztály hosszas és nagy veszteségekkel járó harcok után kiszorult Csapról, s a kifejlődő támadás az 1. magyar hadsereg többi erőit is visszavonulásra kényszerítette a Bodrog és a Ronyva mögé.

A 27. hadsereg (parancsnoka Trofimenko vezérezredes) Polgár–Tiszafüred, az 53. hadsereg Tiszafüred–Tiszabő szakaszon november 6-án éjszaka kelt át a Tiszán. Velük szemben a magyar 27. könnyű hadosztály, a 9. határvadászdandár, valamint a 25. gyalog- és a 2. páncélosadosztály védett. November 8-án Emőd–Mezőkövesd–Füzesabony térségébe csoportosult át a német 1. és 24. páncélos-, valamint a 8. vadászhadosztály is. Az átkelt szovjet csapatok heves ellenállásba ütköztek, a német páncéloskötelékek sorozatos ellenlökéseket intéztek ellenük. A 27. hadsereg az ellenlökések elhárítására közben széles arcvonalon nyomult előre, s a hónap közepén több ponton átlépte a Budapest–Miskolc vasútvonalat. Támadását folytatva november végén megközelítette Miskolcot, 30-án az 53. hadsereg jobbszárny-hadosztályával közösen felszabadította Egert. Az 53. hadsereg Dormánd–Kömlő–Pély szakaszon, majd a Tarna völgyében megtörte az ellenség ellenállását, elhárította páncéloscsapásait, s a hónap végén Andornaktálya, Egerszólát, Sirok vasútállomás, Mátrafüred, Ötházhuta, Abasár terepszakaszt érte el.

November folyamán a 2. Ukrán Front bal szárnyán a 46. hadsereg erői egy részével több kísérletet tett az Attila-vonal áttörésére, két lövészhadteste (23. és 37.) pedig felkészült a Soroksári-Dunán végrehajtandó átkelésre. A Csepel-szigeten az 1. magyar lovashadosztály védett. A kijelölt szovjet csapatok november 21-én 23 órakor kezdték meg az átkelést Taksony és Dömsöd között, meglepés céljából tüzérségi előkészítés nélkül. A sziget déli részén partot ért erőkkel szemben a magyar egységek ellenállása kevésnek bizonyult, sőt a többi alkalmi alakulat mellett bevetett 22. SS-lovashadosztály és a Feldherrnhalle páncélgránátos-hadosztály részei sem tudtak változtatni a helyzeten. November 22-én a reggeli órákban a szovjet csapatok birtokba vették a sziget déli részét, majd több

napig tartó harcok eredményeként Csepel kivételével a sziget északi részéről is kiszorították a védőket.

A 2. Ukrán Front novemberben elért sikerei súlyos helyzetbe hozták a „Dél” hadseregcsoporthoz. Arcvonalát Gyöngyösnél kettévágták, ezzel manőverezési lehetőségeit erősen korlátozták. Csapatai képtelenek voltak leszakadni a támadókról, velük szoros harcérintkezésben vonultak vissza a Bükk–Mátra déli lejtőin húzódó Karola-állásba, és a Zemplén hegységben létesített Róza- és Gizella-reteszállásba. A harcokban a német–magyar csapatok nagy veszteségeket szenvedtek. Fretter-Pico már november 13-án jelentette: „A csapatok valószínűtlen terhet viselnek . . . túl vannak erőltetve és apatikusak.” November közepén Friessner szerint „a legerősebb páncélosadosztályok nyolc, a többiek négyöt páncélossal rendelkeztek”. A magyar 9. határvadászdandár személyi állományának hatvan százaléka vesztette el. Hasonlóan érzékeny veszteségek érték az 1. hegyidandárt, a 16. és 25. gyaloghadosztályt, meg a 27. könnyű hadosztályt és a 2. páncélosadosztályt is.

A volt 2. magyar hadsereg alakulatai közül a 25. gyaloghadosztályt november közepén kivonták az arcvonalból. Feltöltésre a Dunántúlra irányították a 7. tábori póthadosztállyal együtt, amelybe beleolvasztották az 1. és 2. póthegyidandár maradványait. Kivonták a 27. könnyű hadosztályt és a 9. határvadászdandárt is, a 9. tábori póthadosztályt pedig fölőslatták. Friessner a vereséget most is a magyar csapatokat okolta: „Ilyen bonyolult helyzetben, ilyen szövetségesekkel háborút vívni távolról sem volt könnyű feladat. Úgy éreztem magamat, mint akit kiszolgáltattak a sors kénye-kedvének: sem a magyarok, sem előljáró parancsnokaim nem adtak segítséget, elvetették javaslataimat és kéréseimet” – panasolja memoárjában.

Friessner panasza azonban ellentmondanak a tények. A német hadvezetés a magyar hadszíntér fontosságának megfelelő teljes megértéssel viseltetett kérései és javaslatai iránt. Még inkább elmondható ez a nyilas bábrezim politikai és katonai vezetéséről, amely a legkíméletlenebb terrorral igyekezett biztosítani az októberben megkezdett tárgyalásokon vállalt kötelezettségek teljesítését, mind az anyagi értékek, mind pedig a katonaköteles korú lakosság kitelepítését illetően. Nem rajtuk, a lakosság ellenállásán múlt, hogy erőfeszítésük nem járt teljes eredménnyel. A katonai vezetés is mindent megpróbált a magyar csapatok felbomlásának megakadályozására, kialvó harci szellemének felszítására. Rendeletet adott ki „az értékesebb hadifog-

lyot ejtő katonák” jutalmazására: „Pénzbeli jutalom fizetendő ki minden orosz származású tisztt, politikai tisztviselő (GPU stb. közg. tisztviselő) élve vagy sebesülten történt elfogatása után, és pedig századparancsnok vagy hasonállásúig bezárólag 50 P., ezredparancsnokig bezárólag 100 P., ezredparancsnoktól fölfelé 150 P. Ezenfelül vállalkozásuk alkalmával foglyul ejtett elg. legs. után is 20 P. fizetendő ki” – szövege a rendelet, kiterjesztve a „jutalmat” az ejtőernyővel ledobott „ügynökök, partizántisztek” stb. elfogására is. A csapatoknál kihirdették, hogy a szökés rögtönbíráskodás alá tartozik, a „hazaáruló” nem számíthat kegyelemre, vagyonát elkobozzák. Beregfy november 17-én a tömegessé vált szökések megtorlását, a „felkoncolási jog gyakorlását” követelte a csapatparancsnokoktól. Intézkedés történt nyilas propagandajárőrök csapatokhoz küldésére is. A bomlást azonban sem az ígéretés, sem a terror, sem a propaganda nem tudta megállítani. Novemberben a szökések és átállások száma tovább gyarapodott. A Szovjet Tájékoztató Iroda jelentéseiből kiderül, hogy szakasztól ezredig bezárólag számos kisebb-nagyobb magyar kötelék állt át vagy várta be harc nélkül a szovjet csapatokat. Köztük volt a 201. önálló zászlóalj, a 20/II. tábori pótzászlóalj és az 51. gyalogezred teljes állománnyal.

Az ilyen eseteket a „Dél” hadseregcsoporthoz gondosan nyilvántartotta és rendre a magyar vezérkar tudomására hozta. Ezzel is indokolta bizalmatlanságát a csapatokkal szemben, és kétségeit a parancsnokok vezetési képessége, módszerei iránt. Friessner igyekezett gyakorlati tenni azt az eljárást, hogy csapat nélkül maradt német parancsnokságokat rendelt a magyarok fölé, a magyar felső katonai vezetést megkezdte, javaslatát elutasította, intézkedéseibe nem engedett beleszólást. Emiatt a magyar és a német katonai vezetés között a viszony egyre jobban elmérgesedett. Ennyiben igaz van Friessnernek, de a feszült viszonyt vezetési stílusával nem kis mértékben saját maga idézte elő. S a feszültség egyáltalán nem csökkentette azt a készséget, amellyel a magyar vezetés igyekezett kielégíteni a német igényeket, követeléseket.

A 2. Ukrán Front jelentős sikereket ért el novemberi harctevékenysége során. Veszteségeinek pótlása és megfelelő tartalékok képzése, a támadás folytatásához szükséges átcsoportosítások végrehajtása azonban időt igényelt. Ezért november 25-én Malinovszkij marsall engedélyt kért és kapott a főhadiszállástól a támadás ideiglenes leállítására. A főhadiszállás egyidejűleg felhívta a frontparancsnok figyelmét, hogy csapatai fő erőfelfejtését Hatvan–Balassagyar-

mat irányában összpontosítsa, Miskolcot mint kisegítő irányt vegye figyelembe. Ennek megfelelően kezdte meg a front törzse november utolsó napjaiban a támadás előkészítését a budapesti hadművelet új szakaszában.

Ebben az időben már éreztette hatását a katonai helyzet további alakulására a szovjet hadvezetésnek ama döntése, hogy Belgrád felszabadítása után a 3. Ukrán Front csapatait (57. hadsereg, 4. gárdahadsereg) átcsoportosítja a magyarországi hadszíntérre. November 7–9. között az 57. hadsereg (parancsnoka Sarohin vezérezredes) alegységei Batina és Apatin térségében két kis hídfőt vettek birtokba a Duna jobb partján, s a következő napokban partot váltottak a hadsereg többi erői is. November 24-én Mohács–Baja között átkeltek a Dunán a 4. gárdahadsereg (parancsnoka Zaharov hadseregtábornok) csapatai, s a következő napokban a 3. Ukrán Front egyesítette az elfoglalt hídfőket. Az együttes erőfeszítések eredményeként a hídfő szélessége november 30-án megközelítőleg száz kilométerre, mélysége pedig hatvan kilométerre terjedt.

A Dráva–Duna torkolat és a Duna-vonal védelmével megbízott csapatok a hídfők létesítését, egyesítését és kiterjesztését nem tudták megakadályozni. A Dráva–Duna torkolat védelmét a Brandenburg hadosztály zászlóalj erejű harccsoportjára bízta októberben a német vezetés, nem számolva rövid időn belül szovjet csapatok megjelenésével ezen a szakaszon. A hónap végén a Vörösmart és Hercegszöllős közötti szakaszra beérkezett a 31. SS páncélgránátoshadosztály. Tőle északra Paksig a magyar folyamizandár helyezkedett el öt leharcolt gyalogzászlóaljjal, három légvédelmi üteggel, néhány löveggel és aknavetővel. Paks–Rácalmás között Matolcsy, majd Kesseő vezérőrnagy csoportja rendezkedett be három zászlóaljjal és tizenhat beépített légvédelmi üteggel. Miután a 2. hadsereg parancsnoksága átvette a védelem irányítását, a Duna jobb partjára Bölcse, Madocsa, Paks térségébe került a 23. tartalék hadosztály, a Rácalmás–Százhalombatta szakaszra pedig a 10. gyaloghadosztály. Más erők a védelem megerősítéséhez még nem álltak a „Dél” hadseregcsoporthoz.

A 3. Ukrán Front november végéig elért sikerei, a hadműveleti hídfő kialakítása kedvező feltételeket teremtett arra, hogy a front csapatai kifejlesszék támadásukat Nagykanizsa és Székesfehérvár irányokban.

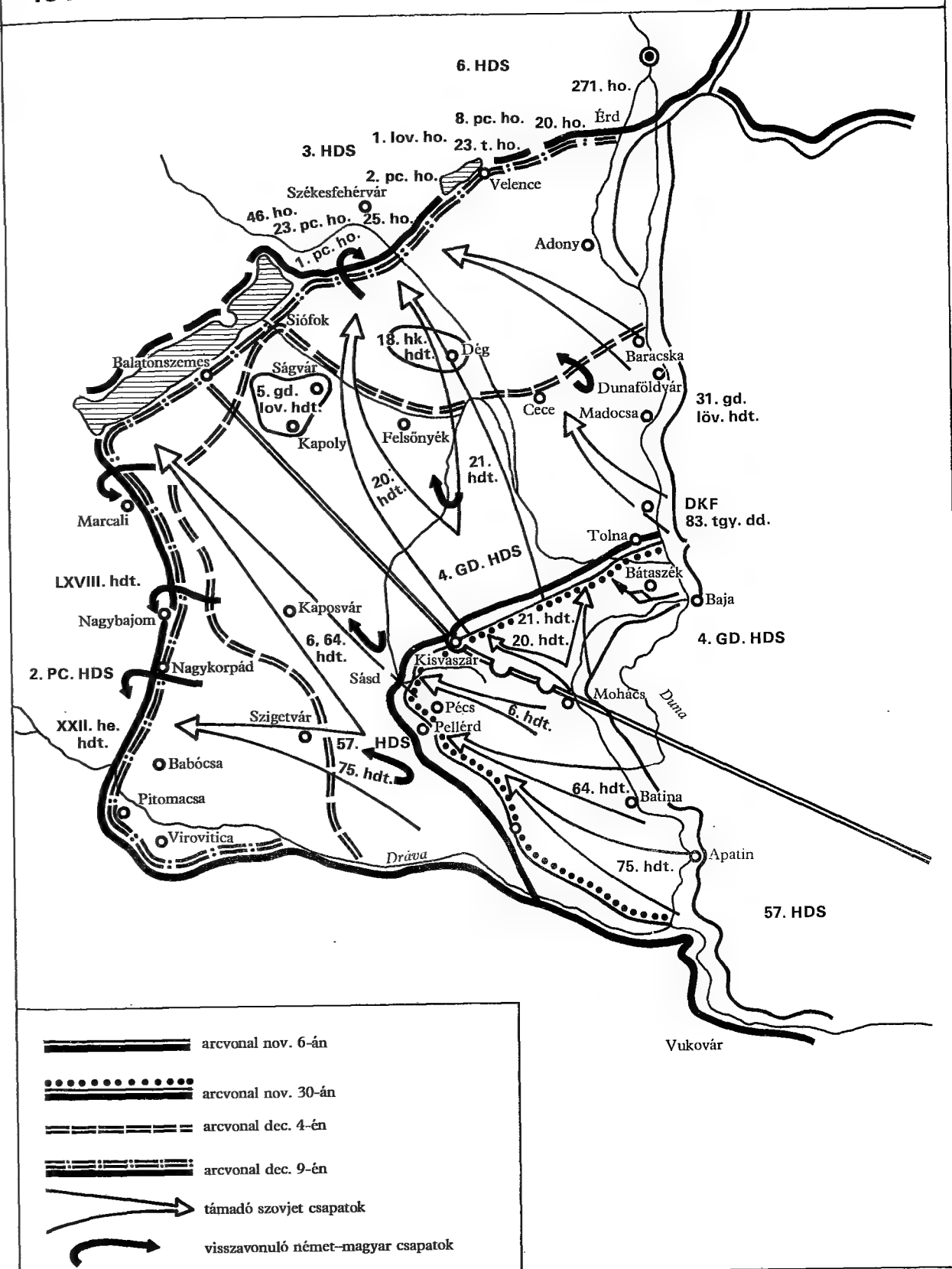
Időközben folytak a 2. Ukrán Front új támadásának előkészületei. Malinovszkij marsall a főparancsnokság direktívájának megfelelően úgy döntött, hogy a főcsapást a Hatvan–Kartal

közötti szakaszon méri Balassagyarmat felé a 7. gárdahadsereg nyolc lövészadosztályával, a siker kifejlesztésére pedig a 6. gárda-harcokcsihadsereget és Plijev tábornok lovas-gépesített csoportját alkalmazza. A főcsapást mérő csoportosítás jobb szárnyán az 53. hadseregnek erői egy részével Szücsi–Lőrinci között kellett áttörnie a védelmet és Szécsény felé kifejleszteni a támadást. A bal szárnyon a 46. hadsereg feladatul kapta, hogy a 2. gárda-gépesített hadtesttel együtt a Csepel-szigetről Ercsinél keljen át a Dunán, és Zsámbék felé mért csapással nyugatról karolja át Budapestet.

Az előkészületek befejezése után, november 5-én támadásba lendültek a kijelölt csapatok. Velük szemben a német 76. gyalog-, a magyar 2. páncélos- és 20. gyaloghadosztály, valamint a német 18. és 4. SS páncélgránátos-, a 13. páncélos-, a 46. és 357. gyaloghadosztály védett, a IV. hadseregcsoporthoz november végén rosszul következtetett a várható szovjet támadás főirányát illetően, s az 1. és 23. páncélosadosztályt az LVII. páncélos hadtest törzsével együtt erről a szakasról dobta át a Dunántúlra, hogy visszavesse a Duna mögé a hídfőt foglalt 3. Ukrán Frontot. Ezért a szovjet főcsapás irányában, amely metszte a 8. és 6. német hadsereg csatlakozását, Friessnernek nem voltak bevethető tartalékai, s az áttörést nem tudta megakadályozni. Attól tartva, hogy az Ipoly völgyébe kijutó szovjet erők Pozsony felé fejlesztik tovább a támadást, Egerbaktáról a 24. páncélosadosztályt Balassagyarmat, a Feldherrnhalle páncélgránátos-hadosztályt pedig a Csepel-szigetről Vác térségébe csoportosította át. Egyidejűleg kérte a főparancsnokságot, „...legalább átmenetileg vezényeljenek erőket Zólyomon keresztül” a hadseregcsoporthoz.

Friessner ellenintézkedései nem bizonyultak elegendőnek a támadás megghiúsítására. A december 9-ig tartó harcokban a szovjet csapatok arcvonaluk teljes szélességében megtörték az ellenállást. A Plijev-csoport felszabadította Balassagyarmatot, és Ipolyszögig terjedő szakaszon elérte az Ipolyt. Innen Ipolyvecsig a 6. gárdahadsereg a harcokcsicsapatokkal együttműködve felszabadította Vácot, és Kismaros–Alsógöd vonalában kijutott a Dunához. A csoportosítás jobb szárnyán tevékenykedő 53. hadsereg balszárny-hadteste a Plijev-csoport erői egy részével együttműködve, erre az időre Herencsény–Cserhátsurány terepszakaszát érte el. Az arcvonalának középső szakaszán támadó kötelékek Szurdokpuszpöki–Csécse–Buják vonalá-

A 3. UKRÁN FRONT TÁMADÁSA A DUNÁNTÚLON 1944. november 7.–december 9.

ig jutottak, a jobbszárny-csapatok kiverték Si-rokból és Egerbaktáról a Tarna völgyét lezáró csoportosítást, és elfoglalták Bágyon észak körzetét.

A főcsapást mérő csoportosítás tevékenységével egy időben a 46. hadsereg Érd-Adony szakaszon átkelt a Dunán, és hídfőt foglalt a folyó nyugati partján. A partváltás december 4-én éjszaka kezdődött, és igen nehéz körülmények között 7-én fejeződött be. A német tüzérség jól szervezett tűzzel fogadta a deszantokat, a légierő is sorozatosan lőtte, bombázta az átkelőeszközöket. A főparancsnokságtól erősítésként beérkezett 8. páncélosadosztály megerősítette a 271. népi gránátoshadosztály védelmét, és ismételt ellenlökésekkel igyekezett a folyóba szorítani a szovjet csapatokat. Ilyen körülmények között az átkelt erők a tervezettnél lassabban haladtak előre. December 9-én Érd-Martonvásár-Baracska szakaszon elérték a Margit-vonalat. Ennek áttörése meghaladta erejüket, ezért a frontparancsnok utasítására másnap védelembe mentek át.

A Margit-vonal áttörése a 3. Ukrán Frontra várt, amely erői egy részével a Balaton és a Velencei-tó között szintén kijutott a védelmi rendszer előterébe. Tolbuhin marsall, frontparancsnok november 30-án adta ki utasítását a támadásra. Eszerint a 4. gárdahadseregnek Duna-földváltól délre erői egy részével a Dunán végrehajtott átkelés után északi irányban kellett csapást mérnie, s a 46. hadsereggel együttműködve széthúzni a Duna, Velencei-tó és a Balaton között védő erőket, majd december 10-re birtokba venni Velence, Lovasberény, Székesfehérvár, Várpalota vonalát. Az 57. hadseregnek északnyugati irányban támadva, december 5-re el kellett foglalnia Magyaratád, Kaposvár, Lábod, Babocsa terepszakaszt és megakadályozni, hogy a németek szilárd védelmet szervezenek a Balaton, Nagykanizsa, Mura-torkolat vonalában. További feladatként a hadseregnek december 10-re el kellett foglalnia Keszthely, Zalaapáti, Eszteregnye, Mura-torkolat terepszakaszt.

A feladatok megszabásának idején már újabb német erők közeledtek a Dunántúl térségében, s Jugoszláviából a 2. páncélosadosztály törzse is megkezdte az áttelepülést. Ezt figyelembe véve Tolbuhin marsall az időközben 2. Ukrán Fronttól alárendeltségébe utalt 18. harckocsi- és 5. lovashadtestet a siker kifejlesztésére, illetve az újabb német csapatok ellen tervezte ütköztetbe vetni.

Előkészületeiket befejezve, a 3. Ukrán Front csapatai december 1-én támadásba mentek át. A 4. gárdahadsereg erői egy részével Kölesd és a Duna között áttörte a magyar folyami dandár,

a 20. és 23. hadosztály védelmét, s gyors ütemben nyomult előre. A sikert kihasználva a szovjet Dunai Katonai Flottilla Gerjennél partra tette a 83. tengerészgyalogos-dandárt, ezután átkelt a hadsereg eddig bal parton maradt hadteste is. Az egyesült erőkkel szemben a magyar kötelékek, a 23. páncélos- és 271. népi gránátoshadosztállyal megerősödve Pincehely-Cece-Dunaföldvár vonalában próbáltak megkapaszkodni. Erőfeszítésük nem járt eredménnyel. Az időközben átcsoportosított 1. és 23. páncélosadosztály sem tudta a védelmet megszilárdítani. December 5-én a Dunán átkelt 46. hadsereg megjelenése csapatai hátában, arra kényszerítette az LVII. páncélosadtest parancsnokát, hogy visszavonja erőit Sárkeresztúr, Kálóz, Kisráng, Enying vonalára. A 4. gárdahadsereg csapatai erőltetett ütemben nyomultak előre. December 7-én fölvetették az érintkezést a 46. hadsereggel, s másnap elérték Iváncsa-Kápolnásnyék-Velencei-tó déli partja-Dinnyés-Seregélyes-Polgárdi-Balatonfőkajár terepszakaszt. Az utóbbi napokban azonban támadó arcvonalukkal szemben az átcsoportosítások eredményeként az ellenállás megerősödött. A „Dél” hadseregcsoporthoz minden lehető erőt arra összpontosított, hogy megakadályozza a Margit-vonal áttörését a Duna, Velencei-tó, Balaton közötti szakaszon.

A 4. gárdahadsereggel egyidejűleg bontakozott ki az 57. hadsereg támadása is. Csapatai december 1-én felszabadították Kaposvárt és Dombóvárt, majd széles arcvonalon északnyugatnak nyomultak előre. Támadásuk a zalai olajvidék központját, Nagykanizsát fenyegette. Ez a veszély arra készítette a „Dél” hadseregcsoporthoz vezetését, hogy a beérkező csapatok egy részével megerősítse a 2. páncélosadosztály Balaton-Dráva között húzódó arcvonalát. A hadsereg-parancsnokság az utak és a terep elaknásításával és ellenlökésekkel igyekezett megállítani a szovjet előnyomulást. Az 57. hadsereg az egyre nehezedő körülmények ellenére, sikeresen tevékenykedett. Támadásának üteme napi 15-25 kilométert tett ki. Csapatai december 8-án 23 ellenlökést hárítottak el, s másnap kijutottak Balatonkeresztúr-Kéthely-Marcali-Nagybajom-Kutas-Nagykorpád-Rinyaszentkirály-Babocsa terepszakaszra.

December 9-én a főparancsnokság utasítására a 3. Ukrán Front mindkét hadserege védelembe ment át, hogy a 2. Ukrán Fronttal együttműködve fölkészüljön a budapesti ellenséges csoportosítás körülzárásának befejezésére. Erre az időre a német hadvezetés három újabb páncélosadosztállyal, három Párduc-osztállyal, egy gyaloghadosztállyal, egy hegyihadosztállyal és két lo-

vasdandárral erősítette meg a Dunántúlon védő csapatait. Ennek következtében is, december második felétől ide helyeződött át a harcok súlypontja a magyarországi hadszíntéren.

A december 9-ig tartó hadműveleti szakaszban elért eredményekre alapozva a szovjet főparancsnokság 12-én kiadott direktívájában elrendelte, hogy a 3. Ukrán Front délnyugatról, a 2. Ukrán Front pedig északról Esztergom általános irányban mért csapással vágja el az ellenség csoportosításának visszavonulási útvonalait, kerítse be és zúzza szét a körülzárt erőket, s szabaddítsa fel a fővárost. Egyidejűleg a főparancsnokság a 46. hadsereget és a 2. gárda-gépesítethadtestet átadta a 3. Ukrán Front alárendeltségébe.

A 3. Ukrán Front parancsnoka elhatározta, hogy a 46. hadsereggel a Duna és a Velencei-tó, a 4. gárdahadsereggel pedig a Velencei-tó és a Balaton között keskeny arcvonalon áttöri a védelmet, majd a támadást északi és északnyugati irányban kifejlesztve, létrehozza a bekerítés belső és külső arcvonalát. A támadás december 20-án kezdődött a három védőövből álló, tüzérséggel és műszakilag jól megerősített Margit-vonal ellen. A 4. gárdahadsereg egységei 23-án Székesfehérvár feladására kényszerítették a védőket, másnap pedig a 46. hadsereg Bicskét vette birtokba. A sikert kihasználva a 2. gárda-gépesítethadtest merészen előretört, és élharckocsi-jai a budai hegyeken át befutottak a János-kórházig.

Hitler a Margit-vonal áttöréséért Friessner és Fretter-Pico tábornokot tette felelőssé. Leváltotta őket, s helyükbe a „Dél” hadseregcsoporthoz parancsnokává Wöhler tábornokot, a 6. hadsereg élére pedig Balck tábornokot nevezte ki.

A 46. hadsereg és a 18. harckocsiadtest (parancsnoka Govorunenko altábornagy) Bicske elfoglalása után folytatta a támadást. December 25-én a lövészcsapatok egy része Budatétényig nyomult előre. Más csapatok a következő napon Szentendrénél elérték a Dunát, a harckocsi-egységek pedig elfoglalták Esztergomot. A bekerítés belső arcvonalának létrehozásával egyidejűleg a 4. gárdahadsereg is tovább nyomult előre. Vele szemben a komáromi irány lezárása érdekében a német csapatok egyre erősödő ellenállást fejtettek ki. Ezért a frontparancsnok a front gyorscsoporthoz is bevetette a bekerítés külső arcvonalának kialakítására. A lövész-, harckocsi- és lovascsapatok együttes küzdelme eredményeként december végén Dunaalmás-Zámoly nyugat-Balaton szakaszon létrejött a bekerítés külső arcvonala.

December 20-án a 2. Ukrán Front is megkezdte a főparancsnokság 12-i direktívájában

megszabott feladatának végrehajtását. A direktíva értelmében a budapesti csoportosítás körül a gyűrűt északról a 7. gárdahadsereg, a 6. gárdaharckocsiadosztály és a Plijev-csoport erőinek kellett bezárnia, Ipolyság körzetéből Szőgyén felé mért csapással kijutva a Dunához Neszmély-Esztergom szakaszon.

A szovjet csapásmérő csoportosítással szemben védő csapatokhoz Guderian vezérkari főnök utasítására december 19-én útba indították a Dunántúlról a 3., 6. és 8. páncélosadosztály páncélgránátos-ezredeit, másnap pedig a Szent László hadosztályt. Guderian elrendelte, hogy ezekkel a csapatokkal az LVII. páncélosadtest vesse vissza a Börzsöny mögé a szovjet erőket, s állítsa helyre az összeköttetést a 8. és 6. német hadsereg között.

December 20-án a 7. gárdahadsereg megkezdte a támadást. Csapatai gyorsan áttörték a védelmet, majd északról és délről megkerülve a Börzsönyt, másnap estig kijutottak az Ipolyhoz. Az áttörésbe bevetett 6. gárda-harckocsiadosztály elfoglalta Lévát, ezután menetből átkelt a Garamon, és betört a Kisalföldre. December 22-én az LVII. páncélosadtest Ipolyszakállás térségéből ellencsapást mért Ipolyság felé, de Kistompánál az átcsoportosulóban levő Plijev-csoport megállította. A német páncélosok rohamot roham után indítottak Ipolyság elfoglalására, kísérleteik azonban nem jártak eredménnyel. A frontparancsnok utasítására a 6. gárda-harckocsiadosztály december 25-én Lévától délnek fordulva csapást mért a német páncélosok hátaiba. A következő napokban az Ipoly és a Garam között heves páncélosküzdelem folyt. Ennek során a Plijev-csoport elhárította az ellenlökéseket és Léva felé nyomult előre, a 6. gárda-harckocsiadosztály 26-án kijutott Kicsind észak körzetébe, a 7. gárdahadsereg pedig Esztergomnál elérte a Dunát. Ezzel a szovjet csapatok csoportosítás körül. Két nap múlva befejeződött az Ipoly és a Garam közének felszabadítása. A német csapatok maradványai a Garam mögé húzódtak vissza, a Szent László hadosztály pedig feltöltésre Pápára indult.

A tárgyalt időszakban a 2. Ukrán Front jobbszárny-csapatai befejezték harctevékenységüket hazánk északkeleti területein. A 40. hadsereg a Bodrogon elfoglalt hídfőből jobb szárnyával Sátoraljaújhely felé nyomult előre, és a magyar 16. gyaloghadosztály ellenállását több napig tartó harcban megtörve, december 3-án felszabadította a várost. Többi csapatai felzárkóztak a Szerencs, Monok, Halmaj, Nyomár terepszakaszra. Az erdős-hegyes terepen végrehajtott sorozatos

német–magyar ellenlökések erősen fékeztek a támadást. Hasonlóan nehéz körülmények között támadtak a 27. hadsereg csapatai. Velük szemben a Karola-állásba visszavonult német csapatok különösen szívósan védték Miskolc és Eger körzetét. Eger alatt a védelmet november 29-én törték át a hadsereg bal szárnyán tevékenykedő erők, s másnap az 53. hadsereg jobbszárny-magasabbegységével együtt, utcai harcban fejezték be a város megtisztítását. Több napos küzdelem árán, utcai harcokban szabadították fel Miskolcot is december 3-án a szovjet csapatok.

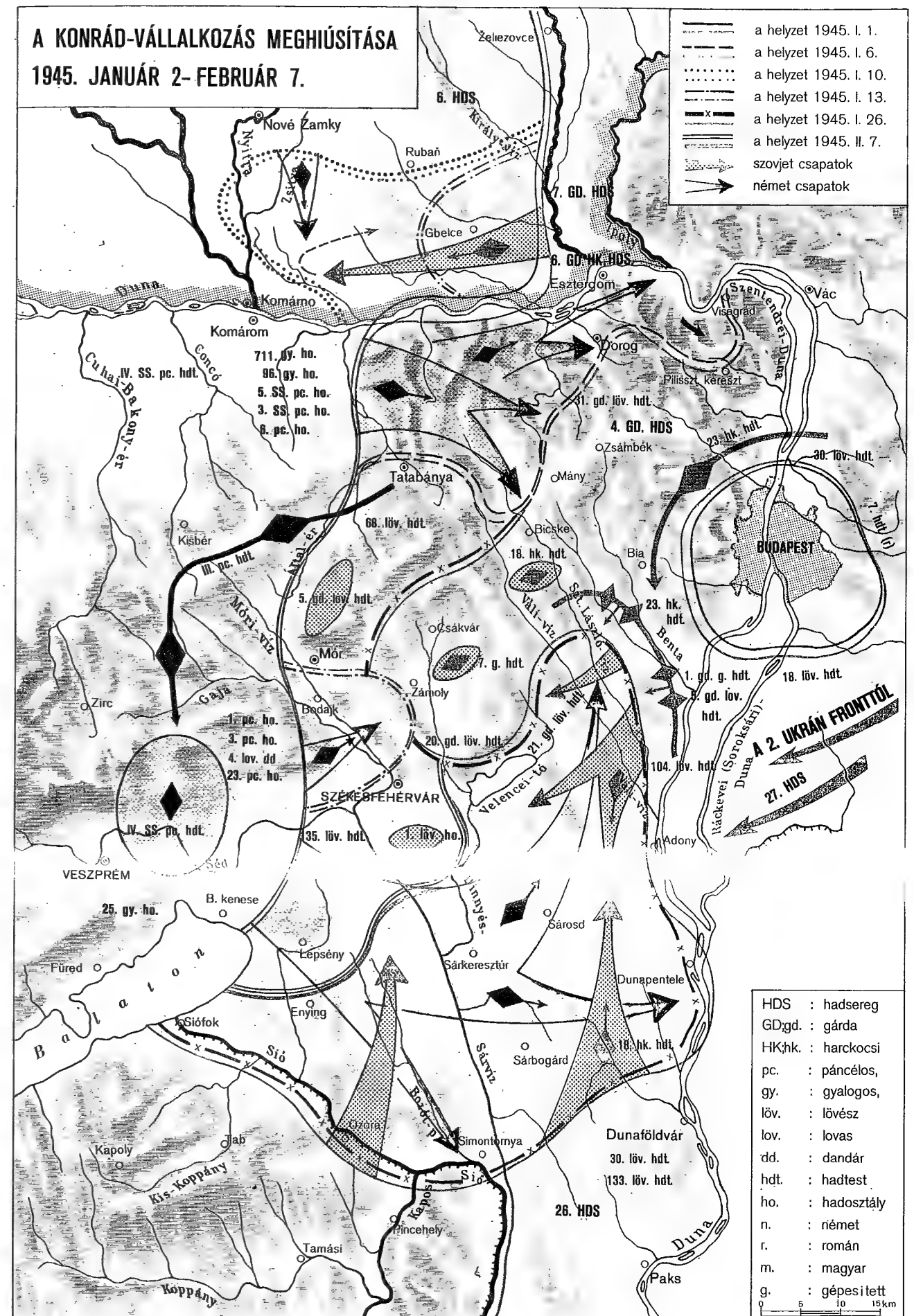
Az eddigi harcok következtében (az 53. hadsereg már vázolt harccselekményeit is figyelembe véve) az arcvonal Bükk–Mátra vonalában húzódó szakaszán egy déli irányú kiszögellés képződött, ahonnan az ellenség csapást mérhetett az Ipoly vonalába kijutott szovjet főcsapást mérő csoportosítás hátába. Ennek megakadályozására Balassagyarmat felszabadítása után Malinovszkij marsall a Plijev-csoportot keletnek fordította Szécsény–Salgótarján–Losonc körzetének elfoglalása céljából.

Plijev tábornok lovas-gépesített csoportja december 10-én kezdte meg a körkörös védelemre berendezett Szécsény ostromát. Ezen a napon újította fel támadását a 40. hadsereg a Hernád völgyében. Az 1. magyar hadsereg V. hadteste (16., 24. gyaloghadosztály, 2. póthadosztály) négy napon át tartotta állásait, végül azonban meghátrálásra kényszerült, majd 15-én megkezdte a visszavonulást a Garadna–Vilmány dél–Regéc–Nagybózsza–Felsőmihály terepszakaszon húzódó Gizella-reteszállásba. A 27. hadsereg főerői a Sajó, részei a Bódva völgyében támadtak. Velük szemben a XVII. német hadtest a 3. és 4. hegyihadosztállyal, valamint a magyar 1. hegyidandárral a Sajó és a Hernád között, a XXIX. hadtest (15., 46. gyaloghadosztály, 8. vadászadosztály) pedig a Bükkben védett. A szovjet előnyomulás a nagy kiterjedésű arcvonalon, az erdős-hegyes terep nehézségei miatt csak a 40. hadsereg 14-i sikerei eredményeként gyorsult meg. A következő napokban a német–magyar csapatok a magyar–szlovák határ mentén igyekeztek újjászervezni a védelmet, a 40. hadsereggel és a 27. hadsereg bal szárnyával szemben. Erőfeszítésük nem járt sikerrel. A szovjet magasabbegységek támadásának üteme felgyorsult, a védők nem tudtak tartósan megkapaszkodni a védelemre kijelölt terepszakaszokon. A 40. hadsereg december 18-án már csupán erői egy részével harcolt magyar területen Aggtelek körzetében. Erői zömével ezen a napon már Szlovákiába üldözte a visszavonuló

csapatokat. Feladata Szmolnik–Szlana–Gusztá–Kalinovo vonalának birtokbavétele volt. A 27. hadsereg csapatai a Sajó völgyében nyomultak előre, december 20-án felszabadították Ózdot, másnap pedig Rimaszombatot, s ezzel a balszárny-csapatok szintén elérték Szlovákia területét. A hadsereg jobb szárnya ekkorra Torna–Zádorfalva körzetéig tört előre. Malinovszkij marsall a 27. hadsereg feladatául Losonc–Nógrádszakáll terepszakasz elérését jelölte meg, együttműködve az 53. hadsereggel.

A 2. Ukrán Front főcsapást mérő csoportosításához jobbról csatlakozó 53. hadsereg nehéz körülmények között küzdött. December 9-e után a szárnyakon tevékenykedő csapatait napokon át az ellenlökések elhárítása, illetve a főerők fedezése kötötte le. Csupán a középső szakaszon harcoló kötelékek tudtak némi tért nyerni. Ezek a 76. német gyaloghadosztály és a magyar Bontond-harccsoport ellenállásának megtörése után, december 17-én bevették Pásztót. A hadsereg helyzetében azt követően állt be kedvező változás, hogy erről az arcvonaltól vont el erőket a német vezetés az ipolyi irány lezárására. A szovjet csapatok támadása most már a Sirok–Balassagyarmat közötti arcvonal teljes szélességében kibontakozott. December 19-ét követően az 53. hadseregnek főerőit a bal szárnyon összpontosítva Kisterenye–Salgótarján–Losonc irányban kellett támadnia, és Salgótarján–Nógrádludány–Zelovce vonalának elérése után a 27. hadsereg jobb szárnyával együttműködve szétzúzni a Losonctól keletre fekvő erdőben levő védelmet. Az 53. és 27. hadsereg szomszédos szárnyainak támadását a mátrai kiszögellésben védő német–magyar erők ellenlökései a következő napokban már nem tudták feltartóztatni. A két hadsereg csatlakozó szárnyán előnyomuló hadosztályok december 26-án felszabadították Salgótarjánt, majd megtörték a Karancsság–Karancsalja–Somoskőújfalu vonalában megkapaszkodni akaró csapatok ellenállását is. Az 53. hadsereg december 28-án vette be Szécsényt, amelyet 20-áig a Plijev-csoport erői ostromoltak, azután átcsoportosultak az Ipoly és a Garam közé. December végén befejeződtek a felszabadító harcok hazánk észak-északkeleti területein. Az 1. magyar hadsereg csapatainak maradványai kiszorultak az ország területéről. Szlovákiában január elején a Kassa és Rozsnyó térségében vívott harcokban vettek részt. A 24. gyaloghadosztály a Garam völgyében Breznóbányán a 3. német hegyihadtest alárendeltségébe került. A 16. gyaloghadosztály Zsolnára települt. Az 1. hegyidandárt kivonták az arcvonaltól, és a protektorátus területére irányították. A 6. gyaloghadosztályt és a 2.

A KONRÁD-VÁLLALKOZÁS MEGHIÚSÍTÁSA 1945. JANUÁR 2–FEBRUÁR 7.

BEVONULÁSI HIRDETMÉNY.

A m. kir. honvédség szempontjából tekintetbe jövő emberanyagnak az esetleges ellenséges behatás által átmenetileg veszélyeztetett egyes területekről való átmentése céljából a 21-48 éves, kiképzett és még ki nem képzett férfiak

azonnali bevonulását

rendelem el az alábbiak szerint:

I.
Azonnal bevonulni kötelesek a következő járásokból az 1923-1896. évben született (21-48 éves), kiképzett és még ki nem képzett férfiak az alább felsorolt bevonulási központokhoz:

1. A nagyatádi, kaposvári és barcsi járások területén lakók a 29. bevonulási központhoz Inke-re.
2. A csurgói járás területén lakók a 28. bevonulási központhoz Csurgó-ra.
3. A marcali járásban lakók a 30. bevonulási központhoz Nemesvid-re.

II.
A behívottakkal együtt azok családtagjai is hátramehetnek.

III.
A bevonulók és az esetleg velük tartó hozzátartozók személyi okmányait, egy rend meleg ruhát, egy télikabátot, jó lábbelit (bakancsot), legalább egy meleg takarót, két rend fémeműt, evőeszközt, evőkanalat és öt napi élelmet hozzanak magukkal.

IV.
Aki a bevonulási parancsnak ellene szegül, azsal szemben a rugóztatási eljárást fogom folyamatba helyezni.

Kelt a kifüggesztés napján.

Honvédelmi Miniszter.

18101 Kékes Ágoston könyvnyomdája, Zalaegerszeg.

360 / A NYILAS BÁBREZSIM
MOZGÓSÍTÁSI HIRDETMÉNYE
A DUNÁNTÚLON

361 / SZOVJET LÖVEG TŰZELÉS
KÖZBEN DOROGON, 1945

tábori póthadosztályt feloszlatták, személyi állományát a birodalom területén szerveződő alakulatok feltöltésére vették számításba. Az 1. magyar hadsereg, mint harcoló seregtest megszűnt, önálló magyar haderő a továbbiakban nem létezett.

A 2. és 3. Ukrán Front december végéig elért sikerei válságos helyzetet teremtettek az arcvonal délnyugati szárnyán a német hadvezetés számára. A szovjet csapatok utat nyitottak Bécs és Pozsony felé, veszélyeztették a Jugoszláviában harcoló német csapatok visszavonulási útvonalait, további támadásuk közvetlenül fenyegette az olaj- és bauxitlelőhelyeket.

E veszélyek elhárítása érdekében, Hitler utasítására a vezérkar nagyszabású előkészületeket tett. December 24-én utasította a IV. SS-páncélos hadtestet, Lengyelországból csoportosuljon át Komárom körzetébe. Ide irányította a 96. és 711. gyaloghadosztályt is. Ezekkel és a Dunántúlon levő más erőkkel szándékozott fölmenteni Budapesten körülrárt csapatait, és visszaállítani a védelmet a Duna nyugati partján.

A Konrád fedőnevű támadás végleges elgondolása az volt, hogy az összefogott erők Komárom délkeleti körzetéből Bicske-Budapest általános irányban csapást mérnek a 4. gárdahadsereg jobb szárnyára, megteremtik az összeköttetést a bekerítettekkel, ezután visszafoglalják a Margit-vonal Duna-Velencei-tó-Balaton közötti szakaszát. A támadásra létrehozott csoportosításba a következő csapatok tartoztak: A IV. SS-páncélos hadtest kötelékében a 3. SS Totenkopf, az 5. SS Wiking páncélos hadosztály, a 96. és 711. gyaloghadosztály; a III. páncélos hadtest vezetésével a 3., 6., 8. páncélos hadosztály, az 1. magyar lovashadosztály és a 271. népi gránátoshadosztály maradványai, összesen több mint 450 páncélossal és rohamlöveggel, több mint 200 löveggel és aknavetővel. A támogatásukra rendelt légiflotta 775 repülőgéppel rendelkezett.

Felderítési adatok alapján a 3. Ukrán Front parancsnoksága december utolsó napjaiban már számolt vele, hogy a német hadvezetés kísérletet tesz körülrárt csapatai felmentésére. Ezért december 30-án utasította a 4. gárdahadsereget, jobb szárnyával menjen át védelembe az elért terepszakaszon, közép és balszárny-csapataival pedig folytassa előnyomulását Mór és a Balaton északi partján.

A 4. gárdahadsereg jobb szárnyán elhelyezkedő 31. lövész hadtestnek még a védelem első állását sem sikerült teljesen kiépítenie, amikor 1945. január 2-ára virradóra rázúdultak a támadó német csapatok. A rohamozó csoportosítás élőrőben és tűzérségben háromszoros, harckocsik és

rohamlövegek tekintetében tizenötszörös túlsúlyban volt a hadtesttel szemben. A németek Dunaalmásnál páncélosokkal áttörték a védelmet, és a Vértes átjárói felé nyomultak előre, hogy elérjék Bicskét, a budapesti irány kulcsát. A szovjet csapatok hihetetlenül nehéz körülmények között harcolva igyekeztek föltartóztatni a támadást, s a helyzet tisztázása után a front- és a hadsereg-parancsnokság is gyors intézkedéseket tett az ellenség szándékának megghiúsítására. Tát-Sárisáp-Gyermely terepszakaszon új védővonal létesítését rendelte el, ide irányította tartalékait, s erők átcsoportosítását kezdte meg az arcvonal más szakaszairól. A következő napokban ezeknek az intézkedéseknek a hatása fokozatosan érezhetővé vált. A szovjet főparancsnokság a 3. Ukrán Front tehermentesítése érdekében január 4-én utasította Malinovszkij marsallt: a Duna északi partján mérjen csapást Komárom felé, és kijutva az ellenség hátába, foglalja el az átkelőhelyeket.

A védelem megszilárdulása a német támadás lelassulását eredményezte. Január 5-én a páncélosok kijutottak Bicskéig, a gyalogság pedig másnap visszafoglalta Esztergomot, de a 2. Ukrán Front Komárom irányában mért csapása arra készítette a német parancsnokságot, hogy új támadást indítson egy másik arcvonalszakaszon.

Január 7-én Móról délre három páncélos-, egy gyaloghadosztály és egy lovasdandár kezdte meg az új támadást a 20. gárda-lövész hadtest állásai ellen. Ez a csoportosítás napokon át erőltette a védelem áttörését, és 11-én elfoglalta Zámolyt, de a sikert kifejleszteni nem tudta. A szovjet csapatok megállították és kifulladásztották a támadást.

Hitler ekkor új csapás előkészítését rendelte el, amelyhez a IV. SS-páncélos hadtestet – tekintet nélkül annak a Pilisben időközben történt előnyomulására – Székesfehérvár délnyugati körzetébe kellett átcsoportosítani. Az átcsoportosításokat kizárólag éjszaka hajtották végre, a csapatokkal megtévesztő adatokat közöltek, ezért a szovjet felderítés nem tudott pontos értesüléseket szerezni az észlelt mozgások irányáról és céljáról. Csupán a támadás előtt néhány órával vált világossá a front- és hadsereg-parancsnokság előtt, hogy az ellenség mire készül.

Az új támadás elgondolása szerint a német vezetés a Balaton és a Velencei-tó között akarta áttörni a szovjet védelmet; a Dunához kijutva kettévágni a 3. Ukrán Front arcvonalát; északnak fordulva fölmenteni a körülrárt csoportosítást; szétzúzni a 46. hadsereget és a 4. gárdahadsereget; majd dél felé mért csapással, melyhez a 2. páncélos hadsereg keletről, az „F” hadsereg-

csoport részei pedig a Dráva déli partjáról csatlakoznak, megsemmisíteni az 57. hadsereget is. E nagyszabású elgondoláshoz a „Dél” hadsereg-csoport parancsnoksága a IV. SS-páncélos- és a III. páncélos hadtest vezetése alatt hat páncélos-hadosztályt, egy lovasdandárt (kötelékében a magyar lovashadosztály maradványai) és egy gyaloghadosztályt (23. magyar) vont össze Székesfehérvár délnyugati körzetében. E csoportosításba több mint 560 harckocsi és rohamlőveg, valamint 1200 lőveg és aknavető tartozott. A támadás időszakában a magyar 25. gyaloghadosztályt Tihany-Balatonfűzfő szakaszról a jobb szárny támogatására előrevonták Enying, majd Ozora-Igar-Sáregres térségébe. A Tihany-Balatonfűzfő terepszakaszt a 20. gyaloghadosztály és a folyamdandár maradványaiból képezett Illy-csoport szállta meg.

Január 18-án reggel megkezdődött a német támadás. A rohamozó páncélos csapatok a nap folyamán áttörték a védelem teljes harcászati mélységét, majd 19-én hajnalban átkeltek a Sár-víz-csatornán, s 20-án Dunapentelénél kijutottak a Dunához. A részenként bevetett szovjet tartalékok a front arcvonalának kettévágását nem tudták megakadályozni. A 3. Ukrán Front kritikus helyzetbe került. A frontparancsnok minden igénybe vehető erőt (a főparancsnokság utasítására a 2. Ukrán Fronttól kapott két lövész- és egy harckocsi hadtestet is) a további áttörések megakadályozására összpontosított. December 22-én a németek visszafoglalták Székesfehérvárt, s 26-ára a Velencei-tó és a Duna között támadva elérték Vereb-Vál-Kajászó-szentsépter vonalát. További előnyomulási kísérleteiket nagy áldozatok árán megghiúsították a szovjet csapatok. A németek a 26-ig tartó harcokban elvesztették páncélosaik zömét, s támadásuk kifulladás a szívós szovjet ellenállás következtében.

A szovjet főparancsnokság még január 22-én utasította Tolbuhin marsallt, hogy zúzza szét a védelemben betört ellenséges erőket, és állítsa helyre az arcvonalat a Duna mentén. E célra a frontparancsnok a védelmi harcok időszakában két csoportosítást hozott létre, amelyekkel január 27-én északról és délről csapást mért Sárosd irányába. Az összetartó irányban támadó szovjet csapatok eredményesen tevékenykedtek. Február 10-re lényegében fölszámolták a német támadás következményeit. Székesfehérvár a németek kezében maradt, az arcvonal azonban csaknem az eredeti helyzetnek megfelelően alakult.

Miközben a 3. Ukrán Front megghiúsította a fölmentési kísérleteket, a 2. Ukrán Front kiküldött csapatai Budapestet ostromolták.

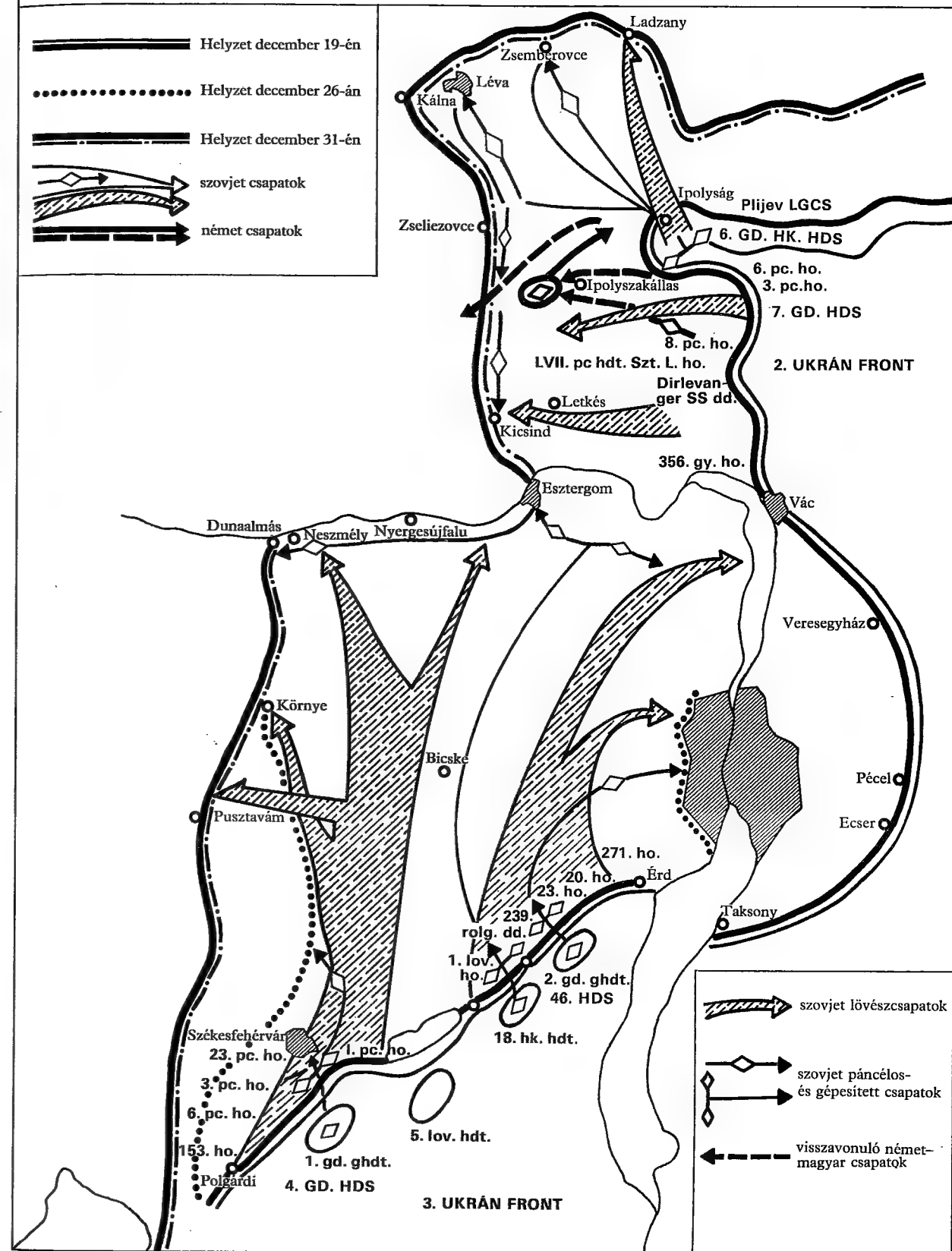
Hitler már november 23-án elrendelte, hogy a fővárost „háztól házig vívott harccal” kell védeni, és Budapestet erőddé nyilvánította. A Budapest Erőd főparancsnokává Karl Pfeffer Wildenbruch SS-tábornokot nevezte ki. Alárendeltségébe a következő erők tartoztak: a német 8., 22. SS-lovas-, a 13. páncélos- és Feldherrnhalle páncélgránátos-hadosztály, a 239. rohamlőveg dandár, egy rendőrezred és több riadózászlóalj; a magyar 10. és 12. gyaloghadosztály, az 1. páncélos- és 1. lovashadosztály maradványai, hat rohamtűzér- és öt légvédelmi tüzérszázalaj, négy különféle üteg, az őrszászlóalj és tizenkét különféle század, öt műszaki és öt csendőrszászlóalj, a Prónay- és Vannay-különítmény, a kerületenként fölállított kisegítő karhatalmi (Kiska) alakulatok, két egyetemi rohamzászlóalj és kb. 1500 nyilas pártiszolgálatos. A magyar csapatok parancsnoka a nyilas hatalomátvételben szerephez jutott Hindy Iván tábornok lett, akit Szálasi az I. hadtest parancsnokává nevezett ki, és altábornaggyá, majd Budapest körülzárása után vezérezerredessé léptetett elő.

Budapest helység harcra történő előkészítése során a körülzárt csapatok az Attila-vonal mögött fokozatosan hat védelmi vonalat létesítettek.

Az első a Rákospatak mentén, a második a Könyves Kálmán, a Hungária és a Róbert Károly körút, a harmadik a jelenlegi Asztalos Sándor, Dózsa György és Dráva utca, a negyedik a Hámán Kató, Mező Imre, Rottenbiller utca, Élmunkás-híd, Csanády utca, az ötödik a Nagykörút, a hatodik a Kiskörút szakaszán. Ezt a védelmi rendszert ellenállási csomópontok és támpontok hálózata szötte át tüzérséggel, barikádokkal, aknamezőkkel, műszaki és elektromos zárrendszerekkel.

Az Attila-vonalra felzárkózott és helyenként beékelődött a szovjet erők jobb szárnyán a 30. lövész hadtest (parancsnoka Lazko vezérőrnagy), középen a 7. román hadtest (parancsnoka Sova altábornagy), bal szárnyán a 18. lövész hadtest (parancsnoka Afonyin vezérőrnagy) helyezkedett el. December 29-én a 2. és 3. Ukrán Front parancsnoka méltányos feltételekkel fegyverletételre szólította fel a körülzárt csapatokat. Előző nap hangszórókon és repülőgépekről leszárt röplapokon közltek az ultimátumot vívó parlamenterek indulásának idejét és útvonalát. Pfeffer Wildenbruch és Hindy bízva Hitler fölmentési ígéretében, megparancsolta, hogy a csapatok ellenséggként kezeljék, és tüzzel fogadják a hadiköveteket. S december 29-én kioltották a két parlamentert: Steinmetz Miklós és Ilja Osztapenko százados életét.

BUDAPEST KÖRÜLZÁRÁSÁNAK BEFEJEZÉSE 1944. december 20–31.

December 30-án megkezdődött a harc Budapestért. A 30. lövészhadtest Újpest–Rákospalota–Rákosszentmihály szegélyén újította fel az ostromot; a 7. román hadtest Rákoscsuba–Rákosliget–Cinkota nyugati szélén lendült támadásba; a 18. lövészhadtest pedig Pestlőrinc–Soroksár szakaszon indult rohamra.

A védők a város adta összes lehetőséget kihasználva, erős ellenállást tanúsítottak, s az ostromlóknak minden épületért, az esetek többségében az épület minden helyiségeért, pincéért a padlásig meg kellett küzdeniük. Minden nehézség ellenére a szovjet és a román csapatok nap nap után egyre mélyebbre nyomultak be a hídfőbe, egyre kisebb területre szorították vissza a pesti oldalon védő csoportosítást. Ennek helyzetét a „Dél” hadseregcsoport hadműveleti naplójának január 8-i bejegyzése így ábrázolja: „A hídfő keleti arcvonalán az ellenségnek nehéz és hosszan tartó harcokban sikerült betörnie Kispest északi részén, a Keleti pályaudvartól délre és Pestújhely déli szegélyén... A 22. SS-lovas-hadosztály arcvonalát Csepel északi szegélyéig szorították vissza.” Január 10-én az ostromlók az arcvonal teljes szélességében kijutottak Pest belterületére.

Az események alakulása megértette a hadseregcsoport parancsnokságával, hogy a hídfő huzamosabb ideig már nem tartható, ezért engedélyt kért, hogy erői a budai oldalra áttörhessenek. Hitler ezt megtagadta, s lovagkereszt adományozásával buzdította Pfeffer-Wildenbrucht további kitartásra.

Az ostrom rendkívüli megpróbáltatásokat jelentett a lakosság számára. Egy január elejéről származó jelentés szerint: „Az utcák kihaltak, az üzletek lezárva, a lakosság a fűtetlen pincékben van. Gáz nincs, villany csak Pesten néhány helyen. A szakértelem nélküli rombolások a vízvezetékeket gyakran napokig működésképtelenné teszik. A lakosság I. 1-től napi 5 dkg kenyeret kap. XII. 31-től az összes lovakat levágják. Élelmiszer még összegyűjtés esetén is legfeljebb 10–14 napig tarthat. A kórházak fűtetlenek. Még a műtőtermekre sem jut elegendő fűtőanyag. A lakosság nélkülözése minden képzelet felülmúl.”

A lakosság helyzete a IX. SS-hegyihadtest parancsnokságát is foglalkoztatta. Január 10-én így foglalta össze tapasztalatait: „A polgári lakosság rendkívül izgatott. A tömegeknek gyakorlatilag nincs élelmük, nagy városrészek vannak víz és világítás nélkül. Teljes a vezetéskültség, az összes jelentős párt- és hatósági személyek elmenekülése következtében növekvő az elégedetlenség. Már részben érezhető a forron-

gás, amit a felmentő csapatok megérkezésének kilátásba helyezésével eddig sikerült elnyomni. További biztatás kilátástalan.”

A budapestiek megpróbáltatásait még fokozta a nyilas terror. A felfegyverzett csőcselék a hatalomtól megrészegülve járta haláltáncát. Garázdálkodásától senki nem érezhette biztonságban magát. Napirenden voltak a rablások, fosztogatások, a katonaszökevények és más üldözöttek utáni razziák. A nyilasházakban és a Dunaparton emberek ezreit gyilkolták meg. Az éhségtől, a hidegtől szenvedő, a terrortól megfélemlített lakosság kétségek és remények között vergődve várta az ostrom végét, a szabadulást a szenvedésektől és borzalmaktól.

Január 11-én Malinovszkij marsall, az egységes vezetés érdekében, az eddig külön-külön irányított ostromló csapatokat „Budapesti csoport” néven Afonyin vezérőrnagy, a 18. lövészhadtest parancsnokának alárendeltségébe utalta, és újolag megszabta feladatukat.

Erre az időre a védő erők helyzete teljesen reménytelenné vált. Már két nappal korábban elvesztették a Lóverseny teret, amely az utánpótlást szállító repülőgépek egyetlen leszállóhelye volt. Vészesen fogyott a lőszer és üzemanyag, csökkentek az élelmiszerkészletek. Egyre romlott a viszony a magyar és a német katonák között. Gyakorivá váltak a fegyveres összetűzések. A magyar katonák mind nagyobb számban hagyták ott állásaikat és támpontjaikat, s átöltözve igyekeztek elvegyülni a lakosság sűrűjében. A még harcolókra is hatottak a felszabadult területekről érkező hírek az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásáról, a Németországnak küldött hadüzenetről, az új magyar hadsereg szervezésének első jeleiről. A magyar alakulatok most már tisztjeik nagy részének egyetértésével arra törekedtek, hogy kivonják magukat a németek és nyilasok ellenőrzése alól, és harc nélkül igyekeztek bejárni a szovjet csapatokat.

A németek azonban még bíztak a felmentésben és kétségbeesett elszántsággal védekeztek. Egy haditudósító a harcok hevesességét így érzékelteti: „Ez egy rettenetes csata, Sztálingrád óta páratlan. Minden házért, szinte minden szobáért harc folyik. Az utcákat, tereket és udvarokat holtak borítják.” A főváros belterülete felé haladva az ostromló csapatoknak még szívósabb ellenállást kellett leküzdeniük a Városligetben, a Köröndön, a Keleti pályaudvar, a Ludovika Akadémia környékén és a Kerepesi temetőben. Ezeket a január 12–14-i harcokban sikerült felszámolni. Másnap a 7. román hadtestet a vezérkar kérésére Malinovszkij marsall kivonta a harcból, és az 1. román hadsereghez irányította.

Január 16-án a szovjet csapatok végső rohamra indultak a Nagykörúton, illetve a Kiskörút több szakaszán. A 30. lövészhadtest célja a Parlament, a 18. hadtesté az Erzsébet-híd elérése volt. Ezen a napon Hitler megadta a többször kért „cselekvési szabadságot” Pfeffer-Wildenbruchnak, aki a még ép Erzsébet-hídon és a Lánchídon keresztül 17-én megkezdte maradék erőinek kivonását Budára. A szovjet csapatok eközben nagy lendülettel nyomultak a Duna felé, de azt már nem tudták megakadályozni, hogy a visszamaradt német műszakiak 18-án reggel hét órakor felrobbantsák a két hidat.

A pesti oldal ostromának időszakában Budán a Dunántúlon megkezdett felmentési kísérletek miatt csupán helyi jelentőségű harcselekmények folytak. Január 19-én a 18. lövészhadtest átcsoportosult a fővárosnak ebbe a részébe, a 30. lövészhadtest pedig Dunaföldvárnál átkelve a Dunán, bekapcsolódott a német támadás elhárításába.

Január 20-tól Budán a 75., 37. és 18. lövészhadtest képezte a bekerítés belső arcvonalát. Harctevékenyséjük 26-án a Dunántúlon indított nagy erejű német támadás kifulladásakor élenkült meg. „Mély betörés az északi arcvonalba a part és a Bécsi út között, a Vérhalom környékén és délen, a Kis-Svábhegy környékén” – ez a megállapítás rögzíti a szovjet támadás eredményeit e napon a „Dél” hadseregcsoport naplójában. A szovjet csapatok harctevékenysége a védelem szétdarabolására és részenkénti megsemmisítésére irányult. Január 29-én a 75. lövészhadtest (parancsnoka Akimenko vezérőrnagy) Óbuda felől előnyomuló egységei kijutottak a Margit-híd budai hídfőjéhez; a 37. lövészhadtest (parancsnoka Kolcsuk vezérőrnagy) a Kis-Svábhegy, Orbán-hegy, Márton-hegy, Farkasréti temető terepszakaszon rohamozott; a 18. lövészhadtest (parancsnoka Szoszjedov vezérőrnagy) a Hamzsabégi út–vasútvonal mentén húzódó állásokat támadta. A védősereg egyre kisebb területre szorult vissza, helyzetét az ellátás teljes hiánya néhány nap alatt kritikussá tette. A szovjet csapatok nyomása az arcvonal teljes kiterjedésében egyre erősödött.

Pfeffer-Wildenbruch február 2-án annyira kilátástalannak ítélte meg a helyzetet, hogy ismét „szabad kezét” kért minden rendszabályra. A főparancsnokság gyorsan válaszolt: „A Führer parancsa, hogy Budapestet a legvégsőig kell tartani, nem változott.”

A körülfart csoportosítás maradványaira a teljes megsemmisülés várt. A szovjet csapatok február 6-án bevették a Sas-hegyet, más egységek ugyanezen a napon megszakították az össze-

köttetést a Gellérthegy és a Vár között. Megkezdődött a Farkasréti temetőben védekező csoport bekerítése, a Kis-Gellérthegy és a Déli pályaudvar ostroma. A támadás súlypontját a 18. és 37. lövészhadtest sávjában jelölték meg. A főcsapást az Erzsébet-híd felé mérték. A 75. hadtest a mai Mártírok útjáról nyomult a Duna felé a Széna térig terjedő szakaszon.

Február 9-én az ostromlók jelentős sikereket értek el. Elfoglalták a Farkasréti temetőt, a Déli pályaudvart s a Kis-Gellérthegyét. Pfeffer-Wildenbruch kezén már csupán két egymástól elszigetelt ellenállási csomópont, a Gellérthegy és a Vár maradt. A másnapi jelentés így foglalja össze a helyzetet: „Az ellenfélnek sikerült a betörést a Gellérthegy nyugati részén kibővíteni és a Duna felé északra áttörni. Előrevetett ellenséges részek szilárdan állnak a Dunától nyugatra. Elkészült harcok a Citadelláért és annak nyugati, délnyugati előteréért.”

Ezekben a harcokban már a szovjet csapatok oldalán küzdöttek az átállt magyar katonákból szervezett önkéntes századok. Miután Horthy kiugrási kísérletének kudarca a magyar haderő legalább egy részének szervezett átállását megíúsította, a fasiszmus elleni harc vállalásának szándékával átállt magyar katonák és tisztek egy részének a szovjet parancsnokságok *egyenileg adtak lehetőséget* a bekapcsolódásra, az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása előtt, majd a Németországhoz küldött hadüzenete után. Az átálltak közül számosan a frontpropagandába kapcsolódtak be, mint például Roczkó György, aki Steinmetz Miklós századossal együtt dolgozott a 317. lövészadosztály politikai osztályán. Frontpropagandában vett részt Vorinkó Mihály zászlós is, aki szakaszával Fótnál állt át a 7. gárdahadosereg egyik hadosztályához. Frontpropagandista és tolmács volt a 37. lövészhadtest felderítőosztályán Krupicz Ferenc, akinek nagy szerep jutott később Budán a magyar önkéntes századok szervezésében. Sokan az átállás után vállalták, hogy visszamennek alakulatukhoz és áthozzák magukkal a fasiszták ellen harcolni kész bajtársaikat. Csúpan Budapestén 739 magyar katona és tiszt vállalt ilyen feladatot. Közülük 580-nak sikerült visszatérnie 6208 bajtársát hozva magával. Több szovjet hadosztálynál alakult kisebb magyar harcfelderítő és diverziós csoport, ilyenek volt parancsnoka Almásy Sándor, Dezsényi Miklós, Hajdu Vendel és mások. Felderítőként harcolt Papp Tibor, aki a Tánácsics-zászlóalj és a rákoshegyi ellenállók közös küldöttségével ment át a 297. lövészadosztályhoz. A felderítőmunkába bekapcsolódott Körmeny László is, aki a budapesti ellenállás veze-

tésének megbízásából keresett összeköttetést a szovjet csapatokkal. Budapesten számosan kaptak lehetőséget, hogy egyénileg harcolhassanak a szovjet csapatok oldalán, több mint 300 katonára és tisztra pedig a partizáncsoportokhoz csatlakozott.

A pesti hídfőben több alegység a 10. és 12. hadosztályból, a páncélosadosztályból, a hadtest karhatalmi zászlóaljából, a 72. határvédelmi műszaki zászlóaljából állt át a szovjet csapatokhoz a fasizmus elleni harc vállalásának szándékával. Bekapcsolódásukra a heves harcok közepette nem volt kedvező lehetőség, ezért többségüket a szovjet parancsnokság az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelkezésére bocsátotta, az új magyar hadsereg felállításához. Az eddigi kutatások alapján úgy tűnik, elsőként egy légvédelmi tüzérsztyály kapott lehetőséget a közös harcra. Az osztály 1944. december 5-e után, a 46. hadsereg Dunán végrehajtott átkelésékor állt át, és Erzsébet Kelenföldig támogatta tüzeivel a 316. lövészhadosztály támadását.

A magyar önkéntes századok szervezése a fegyverszüneti egyezmény aláírása, 1945. január 20-a után kezdődött meg, mikor az új magyar hadsereg felállítását segítő, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság engedélyezte a Budapesti Csoport parancsnokságának magyar alegységek létrehozását Budán. Az eddig ismert adatok szerint az önkéntes századok szervezése a 37. lövészhadtestnél kezdődött, központjai pedig a Tárogató utcai parancsnokságon, a budakeszi Tüdőszanatóriumban, a Budafoki Pincegazdaság épületeiben és a kelenföldi iskolában voltak. A századok 120–140 főből álltak, katonái szovjet fegyvereket kaptak, megkülönböztető jelzésként a század számával ellátott fehér karszalagot vagy vörös szalagot viseltek sapkájukon és a köpeny galléron. A legkorábban felállított tizenkét század egy-két napot pihenéssel töltött a hűvösvölgyi villákban, ahol a katonák leromlott állapotán bőséges étkeztetéssel igyekeztek javítani.

Az önkéntes századokat önálló alegységként egy-egy szovjet lövészezredbe osztották be, s a magyar parancsnokok mellé szovjet összekötő tiszteket rendeltek ki. Az önkéntes századokat a szovjet parancsnokság az új magyar hadsereg részeként kezelte, a katonák jogállása és ellátása azonos volt a szovjet harcosokkal. A magyar önkéntesek és a szovjet harcosok között igazi bajtársiasság, őszinte testvéri fegyverbarátság alakult ki.

Az elsőként megalakult önkéntes századokat a Magyar Optikai Művek tájékán vetették be, a többiek folyamatosan a Sas-hegy, Márton-

hegy, Orbán-hegy, Isten-hegy vonalából nyomultak előre a Duna felé. Ott voltak a Kis-Gellérthege, a Királyhágó utcai honvédkórház, a Déli pályaudvar, a Gellérthege és a Citadella, a Naphegy, a Vérmező, a Vár és más ellenállási csomópontok ostromlói között. Hatszázan vesztették életüket a Buda felszabadításáért vívott küzdelemben.

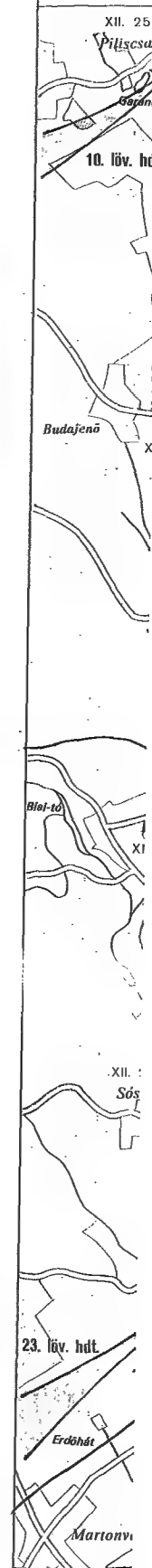
Hősi harcuk több fontos objektum elfoglalását segítette elő. Harctevékenységük elsősorban mégis erkölcsi-politikai tekintetben nagy jelentőségű. Harcba lépésük vonzó hatást gyakorolt a németektől még leszakadni nem tudó vagy a megtorlástól félve átállni még nem merő magyar katonákra. Az önkéntes századok megjelenésének hírére a magyar alakulatok minden módon igyekeztek magukat kivonni a harcból, s a németektől leszakadva bevárni a szovjet csapatokat. Százával csatlakoztak magyar katonák az önkéntesekhez is. Ez a folyamat olyan méreteket öltött, hogy a IX. SS-hegyihadtest parancsnoksága már január 30-án ezt jelentette: „Január 29-ről 30-ra virradó éjszaka a magyar csendőrség és honvédség többsége zárt kötelékben áment az ellenséghez.” Több alegység és katonacsoport a németekkel fegyveresen szembefordulva teremtette meg az átállás feltételeit. Így tett a Bem József I. lovastüzérsztyály két útege Lakatos István zászlós vezetésével, Novák Ernő főhadnagy százada, több légvédelmi tüzérsztyály és más alegységek. Kozma István ezredes javaslatára a német és nyilas őrség lefegyverzése után állt át az önkéntesekhez a Gellért Szállóban települt több száz főnyi katonacsoport is.

A tömeges átállások, a magyar csapatok szembefordulása demoralizálólag hatott a hitlerista katonákra. Gyengítette harci szellemüket, fokozta bennük a kilátástalanság és elszigeteltség tudatát. Az önkéntes századok megjelenése a szovjet csapatok oldalán nagy hatással volt a lakosságra is. A sokat szenvedett, megfélemlített, rémhírektől gyötört emberek számára reménysugárként hatott, példázta a Szovjet Hadsereg felszabadító szerepét, erősítette az életbe, a jobb jövőbe vetett hitet. Mint Tersánszky Józsi Jenő, a kiváló író naplójába följegyezte: „Ez az a bizonyos, leírhatatlan jelenet. Minden nő sír, minden férfi szeme könnyes: az a hír jött, hogy magyarok vannak az orosz felmentők között. . . Az első vonalból mint szanitéc hoztam föl negyedmagammal egy láblövéses oroszot. Ott láttam átállt magyar katonát is, piros karszalaggal.”

Az önkéntes századok szervezésében fordulópontot jelentett az a körülmény, hogy február 10-én a Gellért Szállóban települt katonák, a 10. gyaloghadosztály közvetlen alegységeinek a

BUDAPES

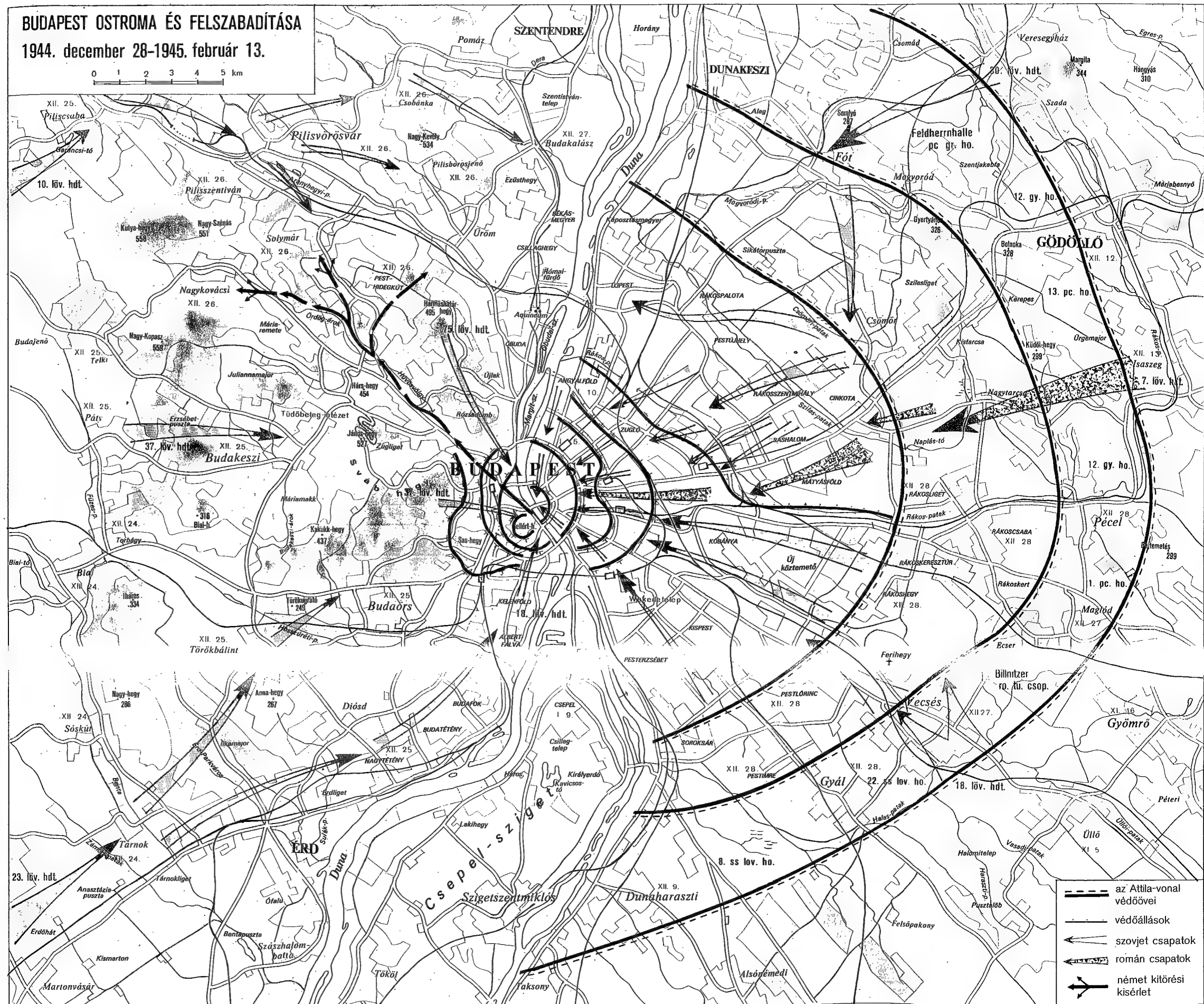
1944. de

y, Isten-hegy vonalából nyo-
Duna felé. Ott voltak a Kis-
rályhágó utcai honvédkórház,
r, a Gellérthegy és a Citadella,
mező, a Vár és más ellenállási
romlói között. Hatszázán vesz-
Buda felszabadításáért vívott

bb fontos objektum elfoglalá-
harctevékenységük elsősorban
litikai tekintetben nagy jelen-
pésük vonzó hatást gyakorolt a
leszakadni nem tudó vagy a
átállni még nem merő magyar
kéntes századok megjelenése-
yar alakulatok minden módon
tat kivonni a harcból, s a néme-
bevárni a szovjet csapatokat.
ztak magyar katonák az önkén-
folyamat olyan méreteket öl-
S-hegyhadtest parancsnoksá-
-án ezt jelentette: „Január 29-
éjszaka a magyar csendőrség és
ége zárt kötelékben átment az
bb alegység és katonacsoport a
eresen szembefordulva terem-
lás feltételeit. Így tett a Bem
zérosztály két ütege Lakatos
zetésével, Novák Ernő főhad-
b légvédelmi tüzérüteg és más
na István ezredes javaslatára a
ség lefegyverzése után állt át az
Gellért Szállóban települt több
csoport is.

lások, a magyar csapatok szem-
oralizálólág hatott a hitlerista
gítette harci szellemüket, fo-
ilátástalanság és elszigeteltség
entes századok megjelenése a
oldalán nagy hatással volt a la-
tat szenvedett, megfélemlített,
ört emberek számára remény-
p, példázta a Szovjet Hadsereg
pét, erősítette az életbe, a jobb
t. Mint Tersánszky Józsi Jenő,
jába följegyezte: „Ez az a bizo-
n jelenet. Minden nő sír, min-
önnyes: az a hír jött, hogy ma-
orosz felmentők között... Az
it szanitéc hoztam föl negyed-
láblövéses orosz. Ott láttam
onát is, piros karszalaggal.”
ázadok szervezésében forduló-
az a körülmény, hogy február
zállóban települt katonák, a 10.
közvetlen alegységeinek a

Körtéren elhelyezkedett részei, valamint a 6. gyalogezrednek a mai Bartók Béla út elején beszállásolt maradványai fegyverzetükkel együtt átálltak a szovjet csapatokhoz. A szovjet parancsnokság elhatározta, hogy a már harcoló és a még megalakuló önkéntes alegységeket ezredé szervezi, és egységes vezetés alá helyezi. Az ezredparancsnoki teendők ellátására Variházy Oszkár alezredest, a 6. gyalogezred eddigi parancsnokát kérte föl, akiről már korábban felderítették, hogy a pesti hídfőben tervezett fegyveres felkelés esetén kész volt ezredével a németek ellen fordulni. Variházy alezredes vállalta a feladatot, s másnap, február 12-én megalakult a Budai Önkéntes Ezred.

Pfeffer-Wildenbruch a katonai helyzet romlását látva elhatározta, hogy Hitler tilalma ellenére nem tartja tovább az egyre szűkülő hídfőt, hanem a budai hegyeken át kitör a gyűrűből. Maradék csapatainak 10-én este elrendelte: gyülekezzenek a Vár területén. Szándékát a titoktartás biztosítása érdekében csak másnap délután közölte a csapatok parancsnokaival, s csupán a kitörés kezdete előtt negyedórával, 19.45-kor jelentette előjáróinak. A szovjet parancsnokságot azonban nem sikerült meglepnie. Pontosan 20 órakor a szovjet lövegek és aknavetők hatalmas tüzet zúdítottak a lavinaszerűen kitörő harminckétezres tömegre. Mintegy négyezer főnyi csoport kijutott ugyan a hegyekbe, zömüket azonban a következő napokban elfogták vagy megsemmisítették a terepet módszeresen átfésülő szovjet csapatok. Fogságba esett kíséretével együtt az Ördögárok-csatornán keresztül menekülő Pfeffer-Wildenbruch és Hindy tábornok is. Mindössze 624 fő érte el a Dunántúlon a német vonalakat.

A kitörési kísérlet felszámolásában és a budai hegyek több napig tartó módszeres átfésülésében részt vett a Budai Önkéntes Ezred csaknem valamennyi alegysége is. Ennek befejezése után a századokat Kelenvölgybe vonták össze, s a 2534 önkéntest öt zászlóalj kötelékében húsz századba osztották be. Ebben a szervezetben indult el a Budai Önkéntes Ezred Jászberénybe, ahol az új hadsereg 1. hadosztályának magvát képezték belőle.

1945. február 13-án a Vár és környéke elfoglalásával befejeződött fővárosunk felszabadítása, egyben teljes győzelemmel véget ért a 2. és 3. Ukrán Front 108 napig tartó budapesti hadművelete.

A szovjet parancsnokság a Budai Önkéntes Ezred hősi helytállását, a főváros felszabadításáért hozott áldozatát méltóképpen értékelte. 1945. február 13-án elrendelte a magyar zászló

kitűzését is a Vár kapujára, jelképeül a közös küzdelemnek.

A balatoni védelmi és a bécsi támadó hadművelet.

Az elszenvedett vereségek következtében a Szálasi-rezsim végórát élte. Uralma a Dunántúl néhány nyugati megyéjére zsugorodott, ahol a féktelen terror ellenére is egyre kevésbé tudta szolgálni a német háborús erőfeszítéseket. 1945. február elején a magyar csapatok létszáma alig haladta meg a 200 000 főt, az 1944. szeptember végi csaknem egymillióval szemben. S e jelentős csökkenést a dokumentumok bizonyosága szerint nem a véres veszteség okozta, bár annak mértéke is jelentős. A létszámcsökkenés legfőképpen a szökések, átállások és a hadifogság önként vállalásának következménye volt.

A bomlási folyamat fokozódása és a német vezetés törekvése együttesen oda vezetett, hogy a budapesti hadműveletben egyre csökkenő harcértékkel harcoltak ugyan magyar csapatok, gyakorlatilag azonban fokozatosan megszűnt a magyar haderő. Csapatok, illetve maradványaik még léteztek, de már nem képeztek hadsereget. A magasabb parancsnokságok harcvezetési feladatát nem láttak el. A Németországba kényszerített hadkötelesekből felállítani tervezett nyolc hadosztály szervezése alig haladt, többségének még a keretét sem sikerült létrehozni.

A budapesti hadműveletben elszenvedett vereség után a német hadvezetés már csupán néhány leharcolt, demoralizált magyar hadosztály és helyileg szervezett egyéb kötelékek alkalmazásával számolhatott a Dunántúlon előkészületben levő új támadásban. Hitlert az addigi kudarcok nem térítették el attól a szándékától, hogy a végsőig tartja a magyar és osztrák olajforrásokat, s lezárja az ausztriai és dél-németországi iparvidékhez vezető utakat a szovjet csapatok előtt. Ezért már január 22-én elrendelte, hogy az Ardennekből kivont 6. SS-páncéloshadsereget irányítsák a Dunántúlra, és készítsenek elő új vállalkozást a 3. Ukrán Front szétzúzására s a védelem helyreállítására a Duna-Dráva vonalában. A német hadvezetés a feladat megoldására három irányból mért csapást tervezett. A főcsapást a 6. SS-páncéloshadsereggel a Velencei-tó a Balaton közötti szakaszcsozról délkeletnek, a második csapást a 2. páncéloshadsereggel Nagykanizsa térségéből Kaposvár, a harmadikat pedig a Dráva déli partjáról Szekszárd felé határozta meg. Az elgondolás szerint a három csapásmérő csoportosítás egybehangolt tevékenységének a 3. Ukrán Front részekre darabolását és megsemmisítését kellett eredményeznie. A támadás kezdetét március 6-ra tűzték ki. A kijelölt erők állo-

mányába 431 000 ember, 5630 löveg és aknavető, a tizenegy páncélos hadosztályba 877 harckocsi és rohamlöveg, valamint csaknem 900 páncélos szállító jármű és 850 repülőgép tartozott.

Az új német támadási előkészületek időszakában a szovjet hadvezetés is aktív harctevékenységet készített elő a magyarországi hadszíntéren, a bécsi hadászati irányban. A *bécsi támadó hadművelet* megvívására a 3. és 2. Ukrán Front erőit jelölte ki, a támadási készenlétet a csapatoknak március közepére kellett elérniük. A két frontparancsnok 1945. február 17-én kapta meg a főparancsnokság direktíváját. Ugyanezen a napon egy 150 páncélosból álló német csoportosítás váratlan csapást mért a 7. gárdahadsereg Garamon elfoglalt hídfőjére. Hamar kiderült, hogy az akcióban részt vevő csapatok a 6. SS-páncélos hadsereghez tartoznak, s csapásuk része a Dunántúlon tervezett támadás előkészítésének. A szovjet főparancsnokság az ellenség szándékának fölfedése után utasította Tolbuhin marsallt, hogy a bécsi támadó hadművelet előkészítésének egyidejű folytatása mellett szilárd védelemmel őrizze fel a támadó ellenséges erőket, majd az eredetileg tervezett időpontban menjen át támadásba.

A januári ellencsapások elhárítása után most újabb nehéz és bonyolult feladatot kellett megoldani a Front vezetésének és csapatainak. Tolbuhin marsall a főparancsnokság utasítására a januárban kapott erősítésekből egy új hadsereget szervezett, megkapta a 2. Ukrán Fronttól a 27. hadsereget, és hadművelati alárendeltségébe lépett az 1. bolgár hadsereg is. A 46. hadsereg február 17-ével visszakerült a 2. Ukrán Front állományába. Ennek következtében a 3. Ukrán Front hadrendjébe a 4. gárdahadsereg, a 26., 27., 57. hadsereg és az 1. bolgár hadsereg tartozott. Összereje mintegy 407 000 embert, 6890 löveget és aknavetőt, 407 harckocsit és rohamlöveget, valamint 965 repülőgépet számlált. A marsall a főparancsnokság tartalékából megkapta még a 9. gárdahadsereget, ezt azonban védelmi harcok megvívására nem vehette igénybe.

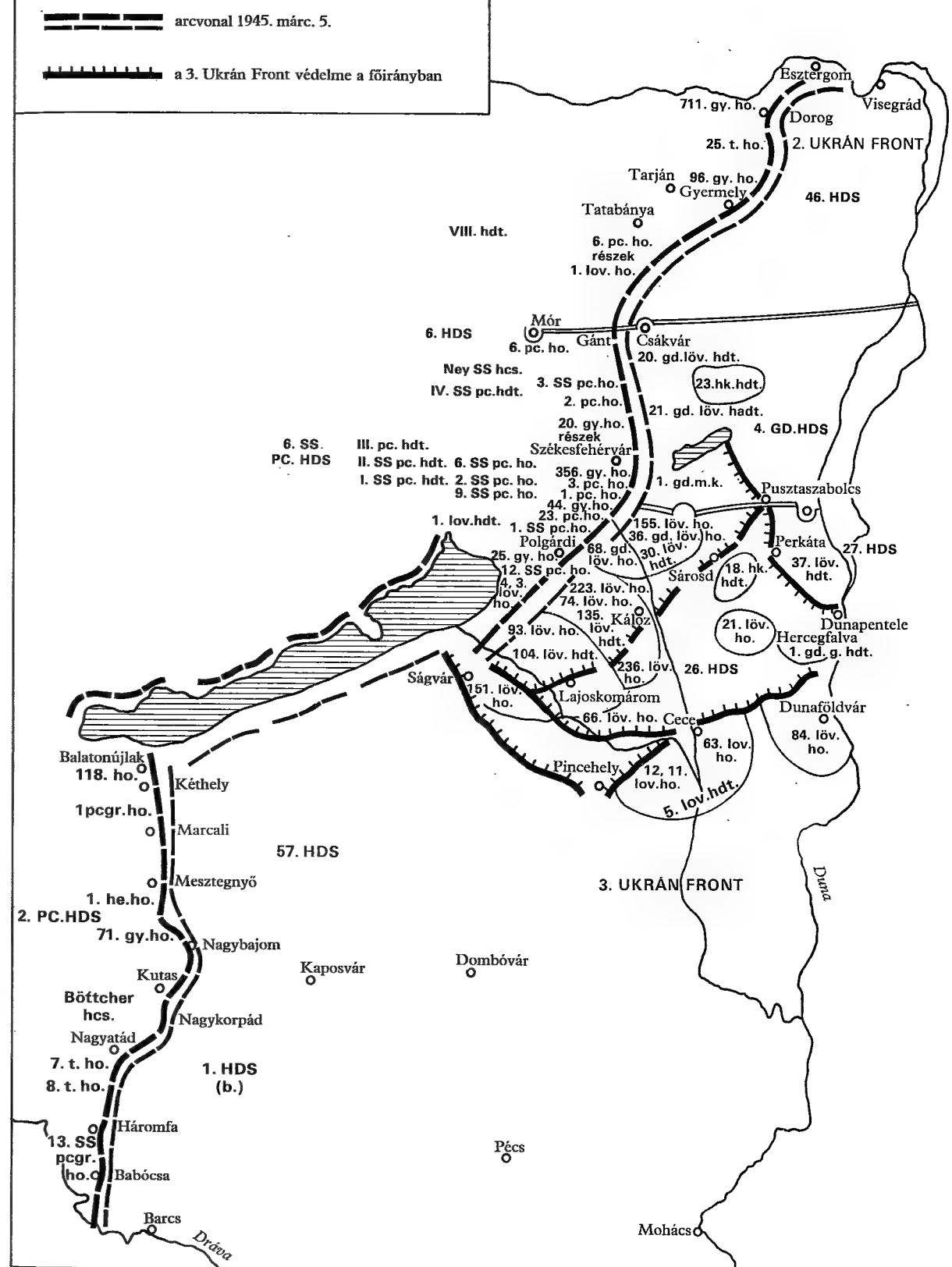
A front törzse és csapatai maximális erőfeszítéssel igyekeztek kihasználni a felkészülésre rendelkezésükre álló viszonylag rövid időt. Különös gondot fordítva az erős páncélelhárításra, mélyen lépcsőzött védelmi rendszert építettek ki. Tolbuhin marsall Szigetváron személyesen pontosította az 1. bolgár hadsereg feladatait Sztojcsjev tábornokkal, és megbeszélte az együttműködés módozatait Koszta Nadj tábornokkal, a bolgár csapatok bal szárnyán tevékenykedő 3. jugoszláv hadsereg parancsnokával is. A marsallnak március elején már részletes

adatok álltak rendelkezésére a várható német támadás tervéről, a részt vevő erőkről és az időpontról. Ezek az adatok a felderítésből és átvált magyar katonák vallomásaiból származtak.

1945. március 6-án megkezdődött a német támadás. Az első csapást a Dráva déli partjáról Donji Miholjac és Valpovo térségében átkelt két német hadosztály mérte a bolgár és a jugoszláv csapatok védelmére. A második csapást páncélosoktól támogatott három hadosztály Nagybjom körzetében mérte az 57. hadsereg állásaira. A 71. német gyaloghadosztály kötelékében vett részt a támadásban a Bakony ezred egy zászlóalja, itt harcolt a 7. és 8. tábori póthadosztály is. A főcsapást a 6. SS-páncélos hadsereg és a 6. hadsereg Seregélyes–Alsótarnóca szakaszon mérte a 26. hadsereg (parancsnoka Gagen altábornagy) arcvonalára. Itt a Velencei-tótól északra, valamint a tó és Balaton közötti szakaszon zajlottak a következő tíz napon át a döntő harcselekmények. A magyar csapatok közül a 23. tartalék és 1. lovashadosztály Zsámbék–Sárisáp–Esztergom szakaszon fedezte a főcsapást mérő csoportosítást. A 2. páncélos hadosztályt a IV. SS-páncélos hadtest kötelékében Lovasbényénél vetették be. A 20. gyaloghadosztály Tihanynál biztosította a 6. SS-páncélos hadsereg és a 2. páncélos hadsereg csatlakozását. A 25. gyaloghadosztály tartalékban maradt.

A támadás kibontakoztatása során a „Dél” hadseregcsoport-parancsnokság újabb és újabb erők bevetésével fokozta a nyomást, hogy a főcsapás szakaszán áttörje a szovjet védelmet, kitévágja a 3. Ukrán Front arcvonalát, és kijusson a Duna nyugati partjára. A páncélos csapatok Seregélyes–Adony általános irányban, és a Sárvíz-csatornától nyugatra Simontornya felé igyekeztek kifejleszteni a csapást. A harcok hevéssége az első naptól kezdve egyre fokozódott. A szovjet csapatok szívósan védekeztek, de a nagy páncélos túlerő fokozatosan érvényesült. Március 9-re a németeknek nagy veszteségek árán sikerült áttörniük a 26. hadsereg első és második védővívát. Erre az időre a frontparancsnok már minden tartalékát bevetette, s az arcvonal más szakaszairól is vont el erőket a támadók megállítására. A védelmi harc a szovjet csapatokat mindinkább kimerítette, soraikat megritkította. Ezért Tolbuhin marsall engedélyt kért a főparancsnokságtól, hogy a 9. gárdahadsereget (parancsnoka Glagoljev vezérezredes) ütköztetbe vethesse a védelem megszilárdítására. A szovjet főparancsnokság azonban úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a német erőfeszítés a végéhez közeledik, s a 3. Ukrán Front a 9. gárdahadsereg nélkül is képes a támadás megállítására.

AZ ARCVONALAK HELYZETE A DUNÁNTÚLON **1945. március 5-én**

A következő napok eseményei igazolták a helyzetmegítélés helyességét. A németek még nagy erővel támadtak. Hét páncélosadosztály a Balaton és a Velencei-tó között, három pedig a Velencei-tótól északra erőltette a védelem teljes áttörését. Március 10-én a német vezetés arra a következtetésre jutott, hogy a szovjet védelem áttörhetetlen a Sárkeresztúr-Sárosd-Seregélyes szakaszon. Abban reménykedett, hogy a Velencei-tó déli partján elért sikereket az erők átcsoportosításával kifejlesztheti, és áttörhet a Dunához. Ezért a páncéloscsapatok zömével Kisvelence-Pusztaszabolcs-Adony-Perkáta irányban akart csapást mérni, hogy Dunapentelét elfoglalva elérje a Dunát. A frontparancsnokság ellenintézkedései azonban meghiúsították ennek a tervnek a valóra váltását. Az erők és eszközök gyors manővereztetésével a leginkább veszélyeztetett szakaszokon rendre sikerült a támadást lefékezni, a védelmet megszilárdítani. Az átcsoportosításokat a „Dél” hadseregcsoport is érzékelte, s ezekből várható támadásra következtetett: „A Velencei-tó és a Vértes hegység, valamint Bicske szakaszon élénk ellenséges mozgás az arcvonal felé. Ezen a szakaszon az ellenfél erős támadásával kell számolni” – olvasható a hadműveleti naplóban.

Március 13-ra a Sárviz-csatornától nyugatra előnyomuló német csapatok kijutottak Sáregres–Hatvan–puszta–Simontornya–Mezőkomárom vonalára, a Velencei-tótól délre tevékenykedő csoportosítás pedig másnap Gárdony–Pusztaszabolcs nyugat–Sáregres két kilométer kelet–Sárosd két kilométer nyugat–Sárkeresztúr egy kilométer észak terepszakaszt érte el. A németek tehát a Velencei-tótól délre mintegy tizenkét kilométer, a Sárviz-csatornától nyugatra pedig mintegy harminc kilométer mélyen törtek be a szovjet védelembe, de többre már nem voltak képesek, bár 14-én még próbálkoztak. A szovjet csapatok hősi helytállással, nagy véráldozatok árán megghiúsították a német hadvezetés kísérletét a dunántúli szovjet arcvonal szétzúzására és a védelem helyreállítására a Duna–Dráva szakaszon.

A főirányban zajló események időszakában a szovjet, bolgár és jugoszláv csapatok Nagybjom–Jákó–Kutas körzetében, valamint a Dráva északi partján Drávacski–Drávaszabolcs és Bolman térségében állították meg a németek támadását. Ezeken a szakaszokon támadók csupán négy-nyolc kilométer mélyen tudtak beékelődni a védelembe, a csapás kifejlesztésére irányuló minden erőfeszítésük megtört a védők szívós ellenállásán. A Dráván átkelt erők nagy veszteségeik miatt március 22-én kiűritették a hídfőt.

Néhány nap múlva védelemre kényszerültek a kaposvári irányban is az áttörést erőltető német, magyar csapatok.

A szovjet, bolgár és jugoszláv hadseregek elhárították Hitler utolsó támadó vállalkozását Magyarország területén. A német csapatok embervesztésege halottakban és foglyokban megközelítette a 45 000 főt. Az anyagi veszteséglistán pedig több mint 300 löveg és aknavető, mintegy 500 páncélos és önjárólöveg, csaknem 500 páncélozott szállító jármű, több mint 1300 különféle gépkocsi és 250 repülőgép szerepelt. A „Tavaszi ébredés” fedőnevű támadás kudarca válságos helyzetet teremtett a Wehrmacht arcvonalának déli szárnyán. „Ez volt a német délkelet megmentésének utolsó, kétségbeesett kísérlete. Ha a támadás akárcsak ideiglenes sikert eredményez, ez magával hozta volna a jugoszláviai helyzet enyhülését is. A »Dél« hadseregcsoport hadműveleteinek kudarca nemcsak eltemette a Duna és Kárpátok térségében a helyzet helyreállításának reményét, hanem újabb erőket vont el Magyarországra az »E« hadseregcsoport állományából” – írja könyvében az »E« hadseregcsoport volt vezérkari főnöke.

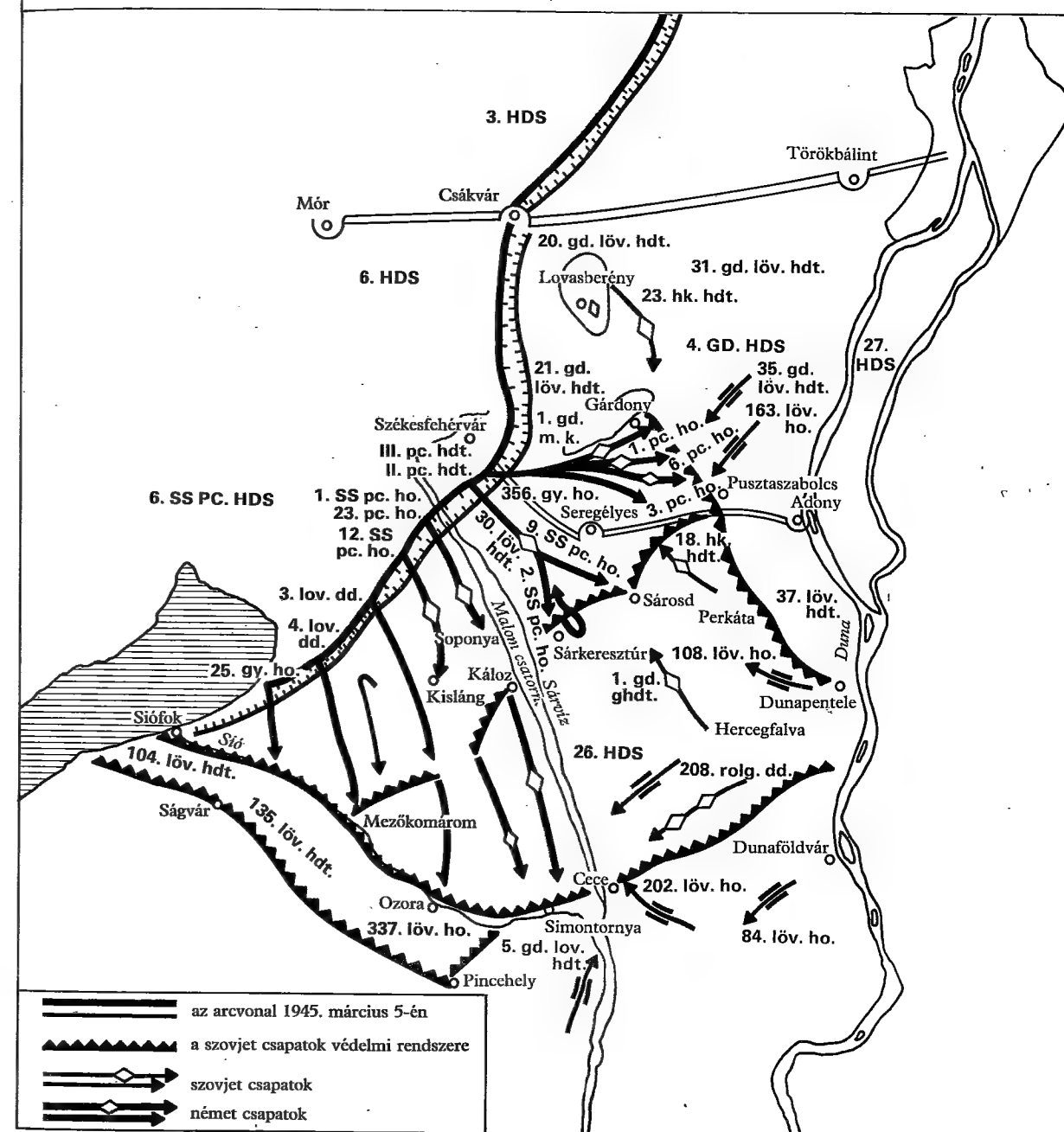
Még folytak az elhárító harcok a Dráva északi partján és a kaposvári irányban, amikor a 3. Ukrán Front főerői és a 2. Ukrán Front csapatai már megkezdték a támadást, hogy a főparancsnokság direktívájában megszabott feladatoknak megfelelően szétzúzzák a „Dél” hadseregcsoport főerőit, befejezzék Magyarország felszabadítását, és elfoglalják Ausztria fővárosát.

A szovjet főparancsnokság március 9-i direktívájában véglegesítette elgondolását a bécsi támadó hadművelet megvívására. Ennek megfelelően dolgozta ki a hadművelet részletes tervét, és készítette föl csapatait a támadásra a két frontparancsnokság.

Malinovszkij marsall a Dunától délre Esztergom–Gánt szakaszon elhelyezkedő 46. hadsereggel és 2. gárda-gépesített hadtesttel tervezte áttörni a védelmet, a főcsapást a bal szárnyon mérve Dad–Győr irányában. Egyidejűleg bal szárny-csapatait a Dunától Csabdiig terjedő szakaszon szándékozott alkalmazni, együttműködve a Dunai Katonai Flottilla deszantjával, az Esztergomtól délnyugatra levő védelem leküzdésére. A 6. gárda-harcoksi hadsereggel tervezte továbbfejleszteni a főcsapást mérő csoportosítás sikerét.

Tolbuhin marsall úgy döntött, hogy a főcsapást Veszprém irányában mérve, a 4. és 9. gárdahadsereggel áttöri a védelmet, Székesfehérvár déli-délnyugati körzetében bekeríti és megsemmisíti a német páncéloscsoportosítást, majd Pá-

NÉMET TÁMADÁS A BALATON ÉS A VELENCEI-TÓ KÖZÖTT 1945. március 5–15.

pa–Sopron–Bécs irányában kifejleszti a támadást. A német főerők bekerítése után a 26. hadsereggel Szombathely, a 27. hadsereggel Zalaegerszeg felé mér csapást. Az 57. hadsereget és az 1. bolgár hadsereget utasította, hogy a német támadás következményeinek felszámolása után Nagykanizsa általános irányban menjenek át támadásba a 2. páncélos-hadsereg ellen.

Az előkészületek befejezése után, 1945. már-

cius 16-án megkezdődött a *bécsi támadó hadművelet*. A 3. Ukrán Front főcsapást mérő erői a sűrű köd miatt csak délben tudták megindítani a támadást, melynek üteme elegendő harcokcsi és rohamlőveg hiányában nem érte el a kívánt mértéket. A front páncéloscsapatainak zömét ugyanis még a védelmi harcok kötötték le a Balaton és a Velencei-tó közötti térségben. A szovjet főparancsnokság ezért utasította Malinovszkij

marsallt: a 6. gárda-harcoksihadsereget adja át a 3. Ukrán Frontnak.

A „Dél” hadseregcsoportha parancsnoksága felismerte, hogy a 3. Ukrán Front főcsapásának kibontakozása körülzárással fenyegeti páncélos csapatait. Ennek megakadályozására átcsoportosításokkal megerősítette a védelmet a 4. és 9. gárdahadsereggel szemben. Fokozódott az ellenállás. A főcsapást mérő szovjet csapatok lassan küzdötték magukat előre, és március 18-án estig kijutottak Mór–Bodajk–Fehérvárcsurgó–Székesfehérvár északi szegélye terepszakaszra.

Másnap ütközetbe lépett a 6. gárda-harcoksihadsereg. Hadtestei két egymástól távolodó irányú csapást mértek. A 9. gárda-gépesített hadtest Balinka–Bakonycsérnye–Zirc, az 5. gárda-harcoksihadsereg pedig Várpalota–Berhida felé támadott, hogy létrehozza a bekerítés külső és belső arcvonalát a Székesfehérvár délnyugat körzetében védő ellenség körül. Bár támadásuk a vártnál lassabban bontakozott ki, megjelenésük zavart idézett elő a német vezetésben. Ellenértés elgondolások születtek a veszély elhárítására és a helyzet tisztázására. Március 19-én a „Dél” hadseregcsoportha parancsnoksága még páncélos ellencsapást tervezett, másnap azonban Balck tábornok, a 6. hadsereg parancsnoka már Székesfehérvár feladását kérte, hogy a bekerítést elkerülje. A 6. SS-páncélos hadsereg vezérkari főnöke pedig ugyanezért követelte, „csináljanak rendet Réti-pusztánál és Székesfehérvárnál”. Hitler és Guderian elégedetlen volt a vezetéssel és a csapatok teljesítményével egyaránt. Helytelenítették a visszavonulást, az elfoglalt terepszakaszok szilárd tartását és támadó tevékenységet követeltek. Március 21-én Hitler elrendelte: a „Dél” hadseregcsoportha minden erejét összefogva mérjen ellencsapást Székesfehérvár és a Vértessé között, kerítse be, és semmisítse meg az ott támadó szovjet csapatokat. Guderian megtiltotta a visszavonulást: „Székesfehérvár és Tatahánya a védelem két sarkköve, amelyet tartani kell” – jelentette ki. Szemrehányást tett az eddigi sikertelenségekért és „... még egyszer megismételte, hogy ez a nehézség és pongyolaság fölháborítja a Führert” – olvasható a hadműveleti naplóban.

A követelések és szemrehányások nem vették figyelembe a realitásokat, s nem tudtak változtatni a helyzeten. A szovjet csapatok támadása tovább erősödött. Megtörve a német páncélos erők ellenállását és elhárítva sorozatos ellenlökéseit, március 21-én estére kijutottak Berhida–Székesfehérvár–Szabadbattyán–Polgárdi–Balatonfőkajár terepszakaszra, s ott zsákba szorították a 6. SS-páncélos hadsereg főerőit. Ezután a német

vezetés legfőbb törekvése arra irányult, hogy csapatait a teljes megsemmisülés elől kivonja a zsákból. Március 23-án befejeződött Székesfehérvár megtisztítása az ellenségtől, ugyanezen a napon számos más helységgel együtt Veszprém és Zirc is felszabadult.

Március 24-én Wöhler, a „Dél” hadseregcsoportha parancsnoka az összefüggő arcvonal tartását követelő Guderiannak jelentette: „Az ellenséges nyomás a Duna és a Balaton között olyan hatalmas, hogy a túlnyomórészt erősen leharcolt saját erőinkkel képtelenek vagyunk egy olyan szilárd arcvonalat létrehozni, amelyet feltétlenül tartani tudnánk.”

Guderian követelése már csak azért sem volt teljesíthető, mert a tárgyalt időszakban folytatta támadását a 2. Ukrán Front 46. hadserege is. A bal szárnyon csapást mérő kötelékek március 20-án kijutottak a Dunához és délnyugatról átkarolták az ellenség húsz ezer fős esztergomi csoportosítását, amely három gyalog- és egy lovas hadosztályt meg egy gépesített dandárt foglalt magában. A szovjet lövészerők a Dunai Katonai Flottillával együttműködve március 25-ig tartó harcokban szabadították fel Esztergomot. A főcsapást mérő jobbszárny-csapatok ugyanerre az időre elérték Neszmély–Nagyigmánd–Kisbér vonalát.

Az eddigi támadás eredményeként a 3. és 2. Ukrán Front áttörte a német védelmet a Duna és a Balaton között, támadó arcvonalát áthelyezte a Vértessé és Bakony hegységen túlra, kijutott a mélységbe, s ezzel kedvezővé tette a feltételeket a siker kifejtésére Bécs irányában. A szovjet csapatok az arcvonal több szakaszán üldözésbe mentek át, hogy megakadályozzák a németek megkapaszkodását a hátsó védelmi terepszakaszokon, főleg a Rába mentén.

A német védelem mélységébe kijutó szovjet csapatok katasztrofális helyzetbe juttatták a „Dél” hadseregcsoportha erőit. Az eddigi szervezett ellenállás sok helyütt menekülésbe torkolló visszavonulássá változott, a felső vezetés így sorra elvesztette kapcsolatát a hadosztályokkal. A 6. SS-páncélos hadsereg a Fűzfőnél nyitva maradt egy kilométer széles résen kétségbeesett erőfeszítésekkel igyekezett kivonni csapatait a zsákból. Oly nagy volt az üzemanyaghiány, hogy a még rendelkezésre álló készleteket, az összetűzések megakadályozása érdekében tábornokok felügyelete alatt osztották el. A menekülés útvonalát hátrahagyott gépkocsik, vontatók, fölrobantott páncélosok és rohamlövegek szegélyezték.

A szovjet támadás üteme az arcvonal teljes szélességében felgyorsult. Március 26-án fel-

szabadult Pápa és Devecser. A német védelem a Balatontól északra több részre szakadt. Guderian hiába követelte, hogy a 6. hadsereg végre álljon meg és tartsa a Balaton északi részét, hogy elkerüljék az újabb bekerítést. Balck tábornok jelentette: „A csapatok már nem bírnak el többet.” Hasonlóan vélekedett Dietrich, a 6. SS-páncélos hadsereg parancsnoka is. Este Guderian arra kényszerült, hogy engedélyezze a visszavonulást a Marcal mögé. De a szovjet harcoksi- és gépesített kötelékek menetből átkeltek a folyón, megakadályozták, hogy a németek megkapaszkodjanak a túlsó parton. A következő napokban a német csapatok a Rába nyugati partján előkészített védelmi állásban kísérelték meg a szervezett ellenállást. Március 28-án azonban a 4. gárdahadsereg kioroszakolta az átkelést a folyón, s nyomában átkelt a 6. gárda-harcoksihadsereg is. Ezen a napon a 2. Ukrán Front 46. hadserege felszabadította Komáromot és Győrt, ezzel a Duna déli partját Esztergomtól a Rába torkolatig terjedő szakaszon teljesen megtisztította az ellenségtől.

A szovjet támadás elsöprő lendülete megakadályozta, hogy a „Dél” hadseregcsoportha hatékony intézkedéseket fogantasson az összefüggő arcvonal helyreállítására. A március 28-ig elért sikerek ráadásul északi irányból bekerítéssel fenyegették a 2. páncélos hadsereget, amely ellen ekkorra már befejezte támadási előkészületeit az 57. szovjet és az 1. bolgár hadsereg. De Angelis tábornok, a 2. páncélos hadsereg parancsnoka a veszély elkerülése érdekében engedélyt kért, hogy arcvonalát visszavegye a Margit-állásba. Hitler az engedélyt azzal tagadta meg, hogy „... a zalai olajvidék védelme minden más megelőző feladat”.

A Balatontól délre kialakult helyzet erősen veszélyeztette a Jugoszláviában harcoló „E” hadseregcsoportha hátsó összeköttetési útvonalait is. Ezért március 28-án a hadseregcsoportha megkezdte a visszavonulást.

Wöhler ismételtelen jelentette Guderiannak, hogy a hadseregcsoportha nincs elegendő ereje a szovjet támadás feltartóztatására, és újra hangsúlyozta az arcvonal „zárt visszavételének szükségességét a Birodalmi védőállásba, mert most már nem Magyarországról, sem a magyar olajvidékről van szó, hanem kizárólag arról, hogy a német határ mentén előkészített védőállások kihasználhatók-e egy új összefüggő arcvonal kialakításához” – jelentette.

Március 29-én éjjelkor Hitler a következő megszorításokkal engedélyezte az arcvonal lépésről lépésre történő visszavételét Szombathely nyugat és Pozsony között: a szárnyakon

harcoló csapatok nem vonulhatnak vissza, hogy megmaradjon az összefüggő arcvonal, a visszavonulók kötelesek magukkal vinni az összes nehézfegyvert és felszerelést.

Hitlernek ez utóbbi kikötése már célzás a német csapatok harci moráljának egyre gyorsuló süllyedésére, amit a hadosztályoknál felállított mozgó tábori bíróságok és kivégzőosztagok sem bírtak megállítani. A katasztrofálissá vált helyzetért, a vezetés hiányosságaiért, a rossz együttműködésért a parancsnokok egymásra hárították a felelősséget. Különösen éles ellentétek alakultak ki a Wehrmacht és az SS-csapatok parancsnokai között. Guderian elégedetlen volt a 6. SS-páncélos hadsereg, Wöhler, Dietrich, Balck pedig Gille SS-tábornok tevékenységével. Balck, a 6. hadsereg parancsnoka egyenesen Gille-t, a IV. SS-páncélos hadtest parancsnokát tette felelőssé a hadsereg jobb szárnyán kialakult súlyos helyzetért. Mint Wöhlernek jelentette, Gille „többszöri parancs ellenére elmulasztotta a kapcsolat felvételét az I. lovashadtesttel, elhanyagolta az összeköttetést csapataival, már nem vezetett, engedély és jóformán harc nélkül, idő előtt visszavonult a Rába folyó mögé”. Jelentése végén Gille azonnali fölváltását kérte, ami persze nem történt meg, s egyébként is mit sem változtatott volna a helyzeten.

Március 29-én támadásba ment át a 3. Ukrán Front bal szárnyán harcoló 57. hadsereg és az 1. bolgár hadsereg is. A német csapatok sorra adták fel a városokat és falvakat, s az arcvonal teljes kiterjedésében özönlöttek az osztrák határ mentén húzódó állásokba. A szovjet kötelékek gyors ütemben folytatták az üldözést, és sarkára tapadtak a menekülőknél. Március 29-én felszabadult Kőszeg, Szombathely és Zalaegerszeg. Ezen a napon Guderian azt követelte a 6. SS-páncélos hadseregtől, hogy tartsa a határon kiépített erődvonalat. „Itt már nem Magyarországról, az olajvidékről, hanem a Birodalom hatáiról van szó” – indokolta Dietrichnek a kitarítás fontosságát.

A követelés teljesítésének nem voltak meg a reális feltételei. Az egyre szervezetlenebbül, egymással összekeveredve visszavonuló német egységek nem tudtak leszakadni az üldöző szovjet csapatokról, és a kijelölt terepszakaszokon védelmi állást foglalni. Március 30-án a 3. Ukrán Front főcsapásának irányában támadó harcoksi- és gépesített erők Soprontól délre betörttek a Birodalmi védőállásba, átkarolták a várost, s miközben osztrák területen üldözték tovább az ellenséget, április 1-én befejezték Sopron felszabadítását. Ezen a napon a szovjet csapatok a magyar-osztrák határ csaknem teljes szélességében

a „Birodalmi védőállásba” vetették vissza a németeket, a 2. Ukrán Front Dunától északra előnyomuló kötelékei pedig Pozsonyhoz közeledtek. Sikeresen bontakoztatták ki támadásukat az arcvonal déli szárnyán harcoló 57. szovjet és az 1. bolgár hadsereg csapatai is. Velük szemben a 2. páncéloshadereg halogató harctevékenysége nem tudta megteremteni a szervezett védelem feltételeit a szovjet és bolgár erők támadásának irányát keresztező vízi akadályok mentén.

1945. április 3-án a „Dél” hadseregcsoport helyzetéről ez a bejegyzés került a Wehrmacht-főparancsnokság hadműveleti naplójába: „A 2. páncéloshadereg-főparancsnokság harcban Nagykanizsánál. Az ellenség immár széles fronton erőlteti az áttörést. A páncéloshadereg elszakadva (az ellenségtől) egy északnyugat-délkeleti irányú arcvonalat alakít ki. Támadások folynak a bal szárnya ellen, amelyekkel szemben az ellenlökések nem vezetnek döntő eredményre. A 2. páncéloshadereg és a hozzá csatlakozó 6. hadsereg között rés tátong. Ez utóbbi támadást hárít el a jobb szárnyán, ugyanakkor támad Szentgotthárd térségében és a Rába völgyében. Tőle délre a 6. SS-páncéloshadereg felé – szintén rés tátong. Bécsből északra csak csekély harci csoportok vannak, zömük Bécs elővárosai felé visszamenőben. Ezt a térséget a Görlicz védelmére számba vett Führer-gránátoshadosztály fogja lezárni. Wiener Neustadt és a Fertő-tó között szintén lyuk van. Innen a Dunáig terjedő szakaszon az ellenség visszavetett...” – rögzíti a hadműveleti napló.

Ekkor már csupán néhány határszéli magyar település volt hadszíntér, s másnap, április 4-én befejeződött hazánk felszabadítása. A határ menti részek, a „Birodalmi védőállás” átfésülése természetesen még napokig tartott, és a csapatoktól leszakadva egyenként vagy kis csoportokban bujkáló menekülő német katonákkal tűzharcra is sor került. Ez azonban már a hadműveletet követő tisztogatáshoz tartozott. 1945. április 4-én teljes győzelemmel lezárult a bécsi támadó hadművelet első, dunántúli szakasza.

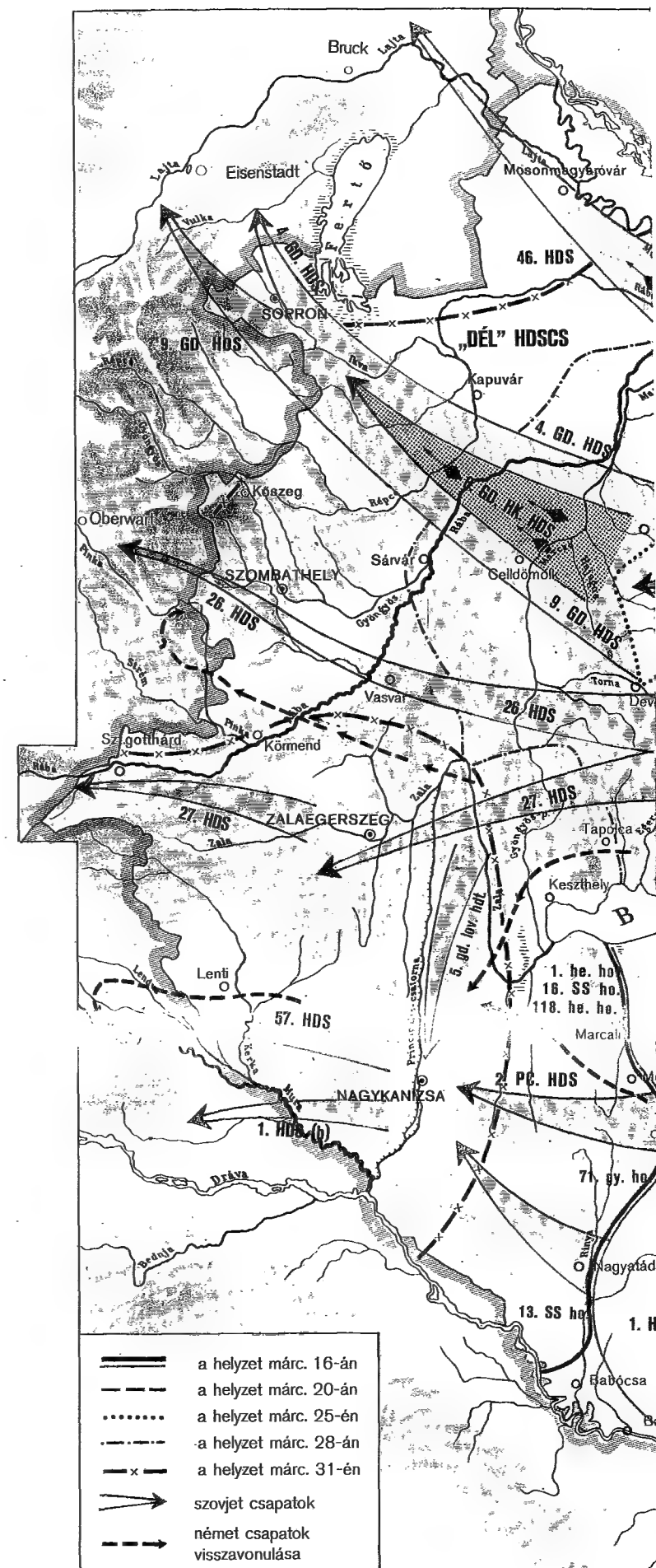
194 napon át harcoltak hazánk földjén a szovjet csapatok, nagy áldozatokat hozva felszabadulásunkért. Több mint 140 000 szovjet ember, köztük a Szovjetunió szinte valamennyi nemzetének és nemzetiségének fiai nyugszanak magyar földben, akik életüket adták azért, hogy népünk megszabaduljon megszállóitól és elnyomóitól. A több mint fél esztendeig tartó feszített küzdelemsorozat is fényesen bizonyította a szovjet katonák és parancsnokok magas fokú harci mesteriségbeli felkészültségét, a szovjet hadművészet alkotó jellegét és magas színvonalát, meggyőző-

en példázta, hogy az internacinalista felszabadító küldetést teljesítő Vörös Hadsereg a tömeges hősiesség hadserege. A magyarországi harcokban tanúsított kiemelkedő helytállásáért 369 katonát és tábort érdemelt ki a legmagasabb kitüntetés, a Szovjetunió Hőse Aranycsillagát. Több mint 120 magasabbegység és egység bizonyult méltónak a Budapesti, Miskolci, Szegedi, Debreceni kitüntető elnevezésre. Moszkva 21 alkalommal köszöntötte tűzérségi díszsortúzzal magyar települések felszabadítását.

A magyar csapatok sorsának beteljesedése. Március elején a „Dél” hadseregcsoport vezetése még azt tervezte, hogy az 1. magyar hadsereg hadra fogható erőit átcsoportosítja a Szlovákiában harcoló 1. német páncéloshaderegtől a Dunántúlra, s a 6. hadsereg alárendeltségében alkalmazza a Mária-állás védelmére Balaton-Zirc–Győr terepszakaszon. Időközben az 1. német páncéloshadereg visszavonulásra kényszerült, ezért a magyar csapatok közül csupán az 1. hegyvidéki követhette az 1. hadsereg törzsét és közvetlenjeit, valamint az V. hadtest parancsnokságát a Dunántúlra.

A március 16-án megindult szovjet támadás elsőként a VII. hadtest alárendeltségébe tartozó, de a Dunától délre német vezetés alatt védő 23. tartalék és 2. páncélosadosztályt meg az 1. lovashadosztályt érte. Ezek az erők német csapatokkal együtt a Sárkeresztes–Zsámbék–Sárisáp–Esztergom terepszakaszt tartották megszállva. A korábbi harcokban megfogyatkozott, gyengén fölfegyverzett, s a mostoha német bánásmód miatt is erősen demoralizált magyar csapatok nehezen állták a szovjet nyomást, védelmük már az első támadási nap végére fölszakadozott. A nyomás elől a 23. tartalék és 2. páncélosadosztály fokozatosan Nyergesújfaluig hátrált, a Duna déli partján védett március 25-ig, mikorra a szovjet csapatok befejezték a védelem teljes mélységének áttörését. Az 1. lovashadosztály védelmét Kőhányáspusztá–Gánt között hét ponton érte támadás, amely lehetetlenné tette a tartós ellenállást. A hadosztály Bakonysárákány–Bokod–Kecskéd vonaláig vonult vissza a Vértes mögé, közel tíz kilométeres rést nyitva a 96. gyaloghadosztály és a 3. SS „Totenkopf” páncélosadosztály csatlakozásán. A következő napok védelmi harcai során a lovashadosztály is a Duna déli partjára szorult vissza.

A 25. gyaloghadosztályt Polgárdi–Lepsény szakaszon érte a szovjet támadás. A harcokcsiktól támogatott lövészerők csapása a nap folyamán a hadosztályt Pusztatornyánál visszavetette a második állásba, ott próbált megkapaszkodni.

llásba” vetették vissza a né-
Front Dunától északra elő-
pedig Pozsonyhoz közeled-
koztatták ki támadásukat az
án harcoló 57. szovjet és az
sapatai is. Velük szemben a
halogató harctevékenysége
nteni a szervezett védelem
és bolgár erők támadásának
ízi akadályok mentén.

a „Dél” hadseregcsoport
gyezés került a Wehrmacht-
dműveleti naplójába: „A 2.
parancsnokság harcban
ellenség immár széles fron-
est. A páncéloshadereg el-
sétől) egy északnyugat-
onalat alakít ki. Támadások
ellen, amelyekkel szemben
vezetnek döntő eredmén-
lsereg és a hozzá csatlakozó
és tátong. Ez utóbbi táma-
zárnán, ugyanakkor támad
gében és a Rába völgyében.
áncéloshadereg felé – szín-
ől északra csak csekély harci
zömük Bécs elővárosai felé
a térséget a Görllitz védel-
Führer-gránátoshadosztály
r Neustadt és a Fertő-tó kö-
n. Innen a Dunáig terjedő
g visszavetett. . .” – rögzíti a

n néhány határszéli magyar
ntér, s másnap, április 4-én
k felszabadítása. A határ
odalmi védőállás” átfésülése
napokig tartott, és a csapata-
enként vagy kis csoportok-
ülő német katonákkal tűz-
ez azonban már a hadműve-
táshoz tartozott. 1945. ápri-
emmel lezárult a bécsi táma-
dunántúli szakasza.

oltak hazánk földjén a szov-
ldozatokat hozva felszaba-
nint 140 000 szovjet ember,
ó szinte valamennyi nemze-
nek fia nyugszanak magyar
et adták azért, hogy népünk
gszállóitól és elnyomóitól.

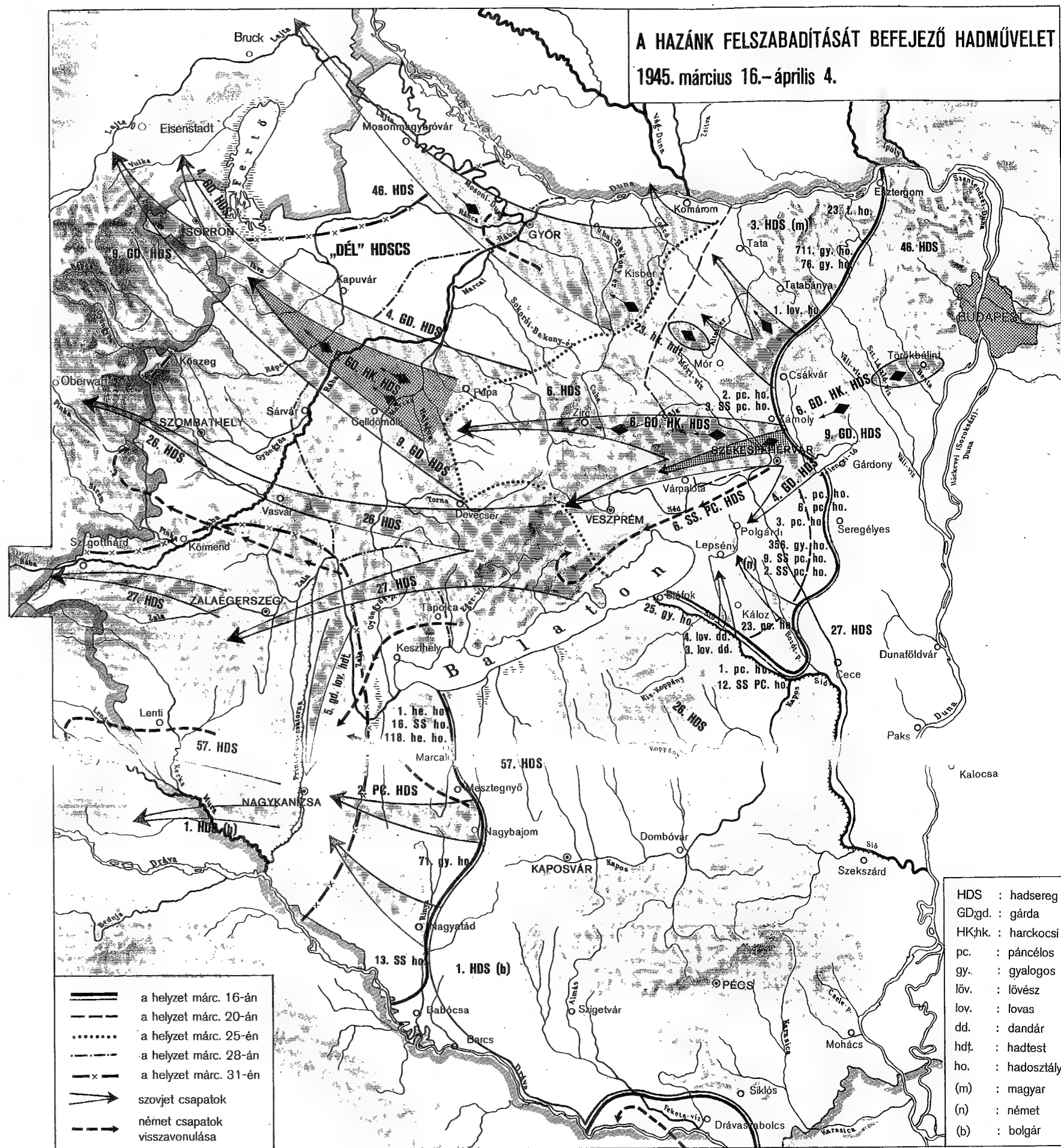
ndeig tartó feszített küzde-
en bizonyította a szovjet ka-
ok magas fokú harci mester-
gét, a szovjet hadművészet
gas színvonalát, meggyőző-

en példázta, hogy az internacinalista felszabadí-
tó küldetést teljesítő Vörös Hadsereg a tömeges
hősiesség hadserege. A magyarországi harcok-
ban tanúsított kiemelkedő helytállásáért 369 ka-
tona, tiszt és tábornok érdemelte ki a legmaga-
sabb kitüntetést, a Szovjetunió Hőse Aranycsil-
lagát. Több mint 120 magasabbegység és egység
bizonyult méltónak a Budapesti, Miskolci, Sze-
gedi, Debreceni kitüntető elnevezésre. Moszkva
21 alkalommal köszöntötte tüzérségi díszsortűz-
zel magyar települések felszabadítását.

A magyar csapatok sorsának beteljesedése.
Március elején a „Dél” hadseregcsoport vezeté-
se még azt tervezte, hogy az 1. magyar hadsereg
hadra fogható erőit átcsoportosítja a Szlovákia-
ban harcoló 1. német páncéloshadseregtől a Du-
nántúlra, s a 6. hadsereg alárendeltségében al-
kalmazza a Mária-állás védelmére Balaton-
Zirc–Győr terepszakaszon. Időközben az 1. né-
met páncéloshadereg visszavonulásra kénysze-
rült, ezért a magyar csapatok közül csupán az 1.
hegyidandár követhette az 1. hadsereg törzsét és
közvetlenjeit, valamint az V. hadtest parancs-
nokságát a Dunántúlra.

A március 16-án megindult szovjet támadás
elsőként a VII. hadtest alárendeltségébe tarto-
zó, de a Dunától délre német vezetés alatt védő
23. tartalék és 2. páncélosadosztályt meg az 1.
lovashadosztályt érte. Ezek az erők német csapa-
tokkal együtt a Sárkeresztes–Zsámbék–Sárisáp-
Esztergom terepszakaszt tartották megszállva.
A korábbi harcokban megfogyatkozott, gyengén
fölfegyverzett, s a mostoha német bánásmód mi-
att is erősen demoralizált magyar csapatok nehe-
zen állták a szovjet nyomást, védelmük már az
első támadási nap végére fölszakadozott. A nyo-
más elől a 23. tartalék és 2. páncélosadosztály
fokozatosan Nyergesújfaluig hátrált, a Duna dé-
li partján védett március 25-ig, mikorra a szovjet
csapatok befejezték a védelem teljes mélységé-
nek áttörését. Az 1. lovashadosztály védelmét
Kőhányáspuszta–Gánt között hét ponton érte
támadás, amely lehetetlenné tette a tartós ellen-
állást. A hadosztály Bakonysárkány–Bokod-
Kecskéd vonaláig vonult vissza a Vértes mögé,
közel tíz kilométeres rést nyitva a 96. gyaloghad-
osztály és a 3. SS „Totenkopf” páncéloshad-
osztály csatlakozásán. A következő napok védel-
mi harcai során a lovashadosztály is a Duna déli
partjára szorult vissza.

A 25. gyaloghadosztályt Polgárdi–Lepsény
szakaszon érte a szovjet támadás. A harckocsik-
tól támogatott lövészerők csapása a nap folya-
mán a hadosztályt Pusztatornyánál visszavetette
a második állásba, ott próbált megkapaszkodni.

Március 18-án már Balatonszabadinál védett, alárendeltségébe vonva a térségben harcoló magyar csapattörödékeket. Másnap a hadosztály az I. német lovashadtest vezetése alá került, s halogató harctevékenység közepette, 25-én Várpalota térségébe szorult vissza.

Mint arról a korábbiakban szó esett, a Szent László hadosztályt a december utolsó harmadában vívott harcok után a magyar vezetés kivonta az arcvonalból, és békehelyőrségébe, Pápára irányította feltöltés és kiképzés céljából. Március 19-én a hadosztály a II. német páncéloshadtest alárendeltségébe lépett, és partvédelmi feladatot kapott a Balatonfűzfő–Balatonudvari szakaszon. Még aznap megkezdte felvonulását, a német páncéloshadtest parancsnoka azonban részenként bevetette tervezett alkalmazási körzetének elérése előtt. Az I./I. ejtőernyős-zászlóalj a 9. SS „Hohenstaufen” páncéloshadosztály alárendeltségében egészen március 23-ig Nemesvámosnál védett. A felderítő- és páncéldácsszászlóalj (Németh alezredes harccsoportja) a 20. rohamtüzérosztállyal megerősítve Vilonya, Királyszentistván, Balatonfűzfő térségében fedezte a német páncéloserők visszavonulását. A részenként bevetett hadosztály március 20-tól a 20. gyaloghadosztállyal együtt az I. német lovashadtest alárendeltségében harcolt tovább. Március 25-ig a Szent László és a 20. gyaloghadosztály részeként harcolt a Balaton északi partján Nemesvámos–Vörösberény–Felsőörs–Csopak–Balatonakali–Alsódörgicse terepszakaszon. Feladata az I. lovashadtest visszavonulásának fedezése volt. E harcokban különösen súlyos veszteségek érték Németh alezredes harccsoportját. Március 25-én a Pápán maradt I./II. ejtőernyős-zászlóalj is védelmi feladatot kapott a város keleti szegélyén.

Március 25-én a szovjet csapatok befejezték a „Dél” hadseregcsoporthoz tartozó hadosztályok védelmének áttörését a Duna és a Balaton közötti szakaszon. Ezekben a harcokban a magyar csapatok súlyos csapásokat, érzékeny veszteségeket szenvedtek, miközben utóvédként fedezték a német zöm visszavonulását. A „Dél” hadseregcsoporthoz tartozó hadosztályok parancsnoksága most is őket okolta a védelem áttöréséért, és tudatosan törekedett beolvasztásukra saját csapatai közé. A hadseregcsoporthoz tartozó hadosztályok március 25-i bejegyzése ezt így indokolja: „A magyarok nem használhatók zárt egységekben. Muszáj őket német kötelékekbe szorosan besorolni.” Ez az eljárás számos súrlódást idézett elő a magyar és a német magasabb parancsnokságok között. A tiltakozások azonban nem szüntették meg ezt a gyakorlatot, sőt a későbbiekben még rosszabbodott a helyzet.

Március 25-ét követően, a szovjet támadás erőteljes kibontakozása miatt, a német erőkkel együtt meggyorsult a magyar csapatok visszavonulása is. A Duna déli partján védekező 23. tartalék, 2. páncélos- és 1. lovashadosztály a VIII. hadtest parancsnokságának intézkedésére átkelt a folyó északi partjára, ahol bekapcsolódott a Garam vonalának védelmébe. Az 1. hegyidandár március 26-án visszavonult Rábaszentmihály, Máriahida, Árpás körzetébe, melyet rövid ideig tartott, majd a hónap végére Mosonszolonknál az osztrák határra szorult.

A 25. és 20. gyaloghadosztály maradványai veszteségteljes halogató harcok közepette folytatták a visszavonulást egészen március 29-ig. Ekkor feladatuk kapták a Kerka-patak mentén kijelölt felvételi állás biztosítását, az 57. szovjet és az 1. bolgár hadseregnek a nap folyamán megindított támadásával szemben. A Szent László hadosztály egységei – miután március 25-én a németek kiűritették a Tihanyi-félszigetet – Mencshely, Vöröstó felé és a Tapolcától nyugatra levő erdőbe vonultak vissza. Március 27-én a hadosztály azt a feladatot kapta, hogy zárja le a Sümeg–Keszthely közötti utat a Sümeget elért szovjet csapatok előtt. Ezáltal kellett biztosítani a német 23. páncélos- és a 3. lovashadosztály visszavonulásának lehetőségét. A Szent László hadosztály részei két napon át harcoltak Zalaszentgrót–Vidornyalak–Zalasántó–Uzsapuszta térségében. Zalasántónál az ejtőernyőezred állományának hatvan százalékát elvesztette. 29-én a hadosztály visszavonult a Principális-csatorna mögé és a Zala-hidat védte Kustány–Kehida között. Kehidán az utcai harcokban a testőrgránátos ezred súlyos veszteséget szenvedett. Másnap a hadosztály maradványai a II. páncéloshadtest alárendeltségébe léptek, annak visszavonulását fedezték Almásházánál, ezután hadtesttartálékba kerültek.

Március 29-én az 57. szovjet és az 1. bolgár hadsereg is átment támadásba a Balaton és a Dráva közötti arcvonalszakaszon. Ebben az időben már nem csupán a 7. és 8. tábori póthadosztály tartozott az itt védő 2. német páncéloshadtest alárendeltségébe, hanem a Dunántúlon még harcoló valamennyi magyar erő, a II. hadtestparancsnokságon keresztül. A 7. tábori póthadosztály négy erőd-, négy erődgéppuskás zászlóaljból és két erőd-tüzérosztályból állt. A 8. tábori póthadosztály kötelékébe a Bakonyezred, két felderítő-zászlóalj és három tüzéreg tartozott. A II. hadtestnek volt alárendelve a kaposvári és a Dráva III. csendőrzászlóalj, valamint a határvédelmi alegységek. A 2. páncélos-hadseregnél március végén már általános gya-

korlattá vált az alárendelt magyar hadosztályok fölaprózása a német kötelékekben, s ennek következtében a magyar parancsnokságok kikapcsolása a harcvezetésből.

Ebben az időben az osztrák határ közelsége és átlépésének kényszere erősen kiélezte az erkölcsi válságot a magyar csapatok soraiban. A reményvesztetten sodródó katonák, sok helyütt tisztjeik egyetértésével, tömegesen megtagadták a határ átlépését. Március 28–30. között csupán a 3. Ukrán Front főcsapásának sávjában visszavonuló magyar katonák közül mintegy 45 000-en várták be harc nélkül a szovjet csapatokat az osztrák határ előtt. A terror egyre kevésbé hatott rájuk, a parancsnokok azzal az ígérettel igyekeztek kötelékeiket együtt tartani, hogy angol vagy amerikai fogságba vezetik őket.

Kiéleződtek az ellentétek a német és a magyar katonai vezetők, valamint a csapatok között is. A német parancsnokságok, saját erőik visszavonulásának biztosítása érdekében, habozás nélkül áldozták fel a magyar csapatokat, ugyanakkor őket tették felelőssé, ha valamely terepszakaszon nem sikerült tartósabb védelmet szervezniük. Tették ezt olyan körülmények között, amikor a magyar csapatok utánpótlása a szertárak, műhelyek és raktárak egymástól nagy távolságra történt telepítése miatt, szinte megoldhatatlannak bizonyult. A hadművelési naplókban szaporodtak a bejegyzések a teljesen megbízhatatlan magyar alakulatokról. „A magyarok a mostani válság hatására csapatostól mennek át az ellenséghez. Az utolsó magyar terület elvesztése után ez a kérdés valamilyen döntés meghozatalára kényszerít. Az utolsó magyar kötelékek az elszenvetett csapások következtében részben megfutamodnak az arcvonalból, részben átszöknek az ellenséghez, sőt március 29-e után részben a német csapatok ellen fordítják fegyvereiket” – olvasható a „Dél” hadseregcsoport naplójában, a március 30-i bejegyzések között.

Az idézett megállapítások alapján véve helyesen tükrözik a valóságot, de nem okai a hadseregcsoport védelme összeomlásának. Alkalmasnak azonban arra, hogy bűnbakként állítsák be a magyar csapatokat. Ezt tette Balck tábornok, a 6. német hadsereg parancsnoka is.

Balck március 31-én valótlannak bizonyult hírt kapott a Szent László hadosztály előző napi átállásáról. Ennek hatására parancsban nyomban elrendelte:

„a) A 6. HDS területén található összes magyar csapat azonnal lefegyverzendő, az összes fegyver és lőszer a német Wehrmachtnak, illetve a Birodalmi Védelmi Biztos közegeinek átadandó.

b) Az összes magyar gépjármű átadandó a német Wehrmachtnak. A fegyverek és anyagok gyűjtőhelyét a 6. német összekötő törzs a 6. HDS Pság Korückjével egyetértésben állapítja meg.

c) A fogatolt járművek a magyar csapatoknál maradnak.

2. A 6. HDS területén tartózkodó összes magyar csapat, beleértve a hozzátartozókat is, azonnal gyalogmenetben elindítandó a jelenlegi szálláskörlettől 40 km-re nyugatra fekvő területre. Fő útvonalak az átszállításra nem használhatók” – írja elő a parancs.

A Balck-parancs kiadásakor a Szent László hadosztály nem a 6. hadsereg, hanem a 2. páncélos hadsereg alárendeltségében harcolt, utóvédként fedezve a II. páncélos hadtest visszavonulását. Erről Balck könnyen és gyorsan meggyőződhetett volna, ha akar. Mivel ezt nem tette, parancsának célja minden bizonnyal a teljesen megbízhatatlanként számon tartott magyar csapatok hadi- és üzemanyagának mindenáron történő megszerzése volt. Ettől várta, hogy az utánpótlási nehézségekkel küzdő német csapatok képesek lesznek huzamosabban kitartani a „Birodalmi védőállásban”. Erre utal az is, hogy nem csupán a 6. hadsereg sávjában levő magyar csapatok lefegyverzése kezdődött meg, hanem az összes, több mint 300 000 főnyi kitelepült alakulat is a parancs hatálya alá került.

A Balck-parancsban elrendelt kitelepülés végrehajtása nagy zavart okozott a magyar vezetési szervekben, fejetlenség és kapkodás közepette kezdődött meg. A menetek megszervezésére nem volt elegendő jármű, azokat a németek lefoglalták az üzemanyag- és élelmiszerkészletekkel együtt. A magyarok saját készleteikből csak német engedéllyel vételezhettek. A kitelepülő menetoszlopokat a visszavonuló német csapatok leszorították az utakról, készleteiket elkobozták, a lefegyverzett alakulatokat s a velük tartó védtelen civileket ellenséggént kezelték. A visszavonulók és a menekülők áradata összekeveredett, egymást zavarta. Zűrzavar, pánik kezdődött, az utakon tömegjelenetek játszódtak le, gyakorivá vált a fegyverhasználat.

Április 1-én Vasváry József altábornagy az V. hadtest parancsnoka, mint a 2. német páncélos hadseregnek alárendelt rangidős magyar parancsnok átvette a vezetést az Ostmarkt déli területére szorult és a 2. német páncélos hadsereg hadművelési sávjában tartózkodó összes magyar törzs és alakulat fölött. Vasváry a Beregfytól kapott utasítások alapján igyekezett a már-már kaotikussá vált állapotokat megszüntetni, s a német vezetési szervekkel megfelelő együttműkö-

dést kialakítani. Kudriczy István altábornaggyal, a II. hadtest parancsnokával egyetértésben kiadott parancsában intézkedett a magyar csapatok további alkalmazását illetően.

Elrendelte, hogy „a harcot a bolsevizmus ellen fegyverrel és munkával továbbra is folytatni kell”. A Szent László hadosztályt és a 20. gyaloghadosztályt fel kell tölteni; a 25. gyaloghadosztályt kiképző seregestté átszervezni; a 7. és 8. tábori póthadosztály-parancsnokságból összekötő törzseket alakítani a német hadosztály és hadtestparancsnokságokhoz; a 7. tábori póthadosztály munkásalakulatai Radkersburgnál állásépítésre alkalmazandók – szolt a parancs. Vasváry a „fölsőleges irattárak és egyéb hadianyagok” megsemmisítését is elrendelte, hogy „az így szabdá váló fogatolt járművek átadhatók legyenek a 2. páncélos hadseregnek”, amelynél az üzemanyaghiány krónikussá vált.

Vasváry tábornok parancsának kiadásakor a II. magyar hadtest csapatai német kötelékekben felaprózva a Mura vonalát védték a Murakeresztúrtól Radkersburgig terjedő szakaszon, s onnan tovább északra Gleichenbergig. A 7. tábori póthadosztály a 2. páncélos hadsereg jobb szárnyán április 1-től súlyos utóvédharcok közepette vonult vissza a Murához, eközben három erőd zászlóalja teljesen megsemmisült. A maradék április 4-én és 5-én Letenyénél kelt át a folyón. A 8. tábori póthadosztály április 1-től a Mura-szerdahelyénél levő hídfőben védett, s a Mura-védelem erősítésében kapott feladatot a 20. és 25. gyaloghadosztály is. A Szent László hadosztály április 1-én fölvonult Szentkozmadombja, Zágorhida körzetébe, majd egész napos harc után Murafüredre menetelt, ahol védelmi állást foglalt a Wernsee–Ráckanizsa közötti szakaszon. Eközben besoroltak állományába a 7. tábori póthadosztály még harcképes erőd zászlóaljai, valamint a kaposvári és a Dráva III. csendőrzászlóalj is.

Ezekben a harcokban a határokon túlra szorult magyar csapatok a németek utóvédjeiként tovább morzsolódtak. A háború vége már belátható közelségbe került, Németország katonai összeomlásával együtt. Beregfy azonban még terveket dolgozott ki a magyar csapatok további alkalmazására. Április 15-én kiadott „Emlékeztető a Németországba kitelepült magyar csapatok magatartására” című utasításában így intézkedett:

„1. Kiképzett, de fegyver nélküli harcos alakulatok a küzdő magyar seregestek pótlására lesznek alkalmazva.

2. Kiképzett alakulatok, melyek fegyverrel rendelkeznek, a német parancsnokságokkal

egyetértésben a második védelmi vonalat megszállják, kiépítik és védik.

3. Önként jelentkező, tiszt vezetése alatt zárt egységként német egységekbe beállítva vesznek részt a közös harcokban. Fegyvert a német egységek adnak.

4. Fegyvertelen alakulatok hadművelési és mezőgazdasági munkában vesznek részt.

5. A német hadsereg gépkocsivezetőket vesz át kiképzésre és alkalmazásra.”

Beregfy tervei és intézkedései a magyar csapatok megítélésén és a velük való bánásmódon a németek részéről mit sem változtattak. A helyzet annyira elmérgesedett, hogy Rendulich vezér ezredes, akit Hitler az április 4-én menesztett Wöhler helyébe a „Dél” hadseregcsoport parancsnokává nevezett ki, április végén rendeletet intézett az osztrák tartományi hatóságok vezetőihez.

„Ismételten jelentést kaptam arról – írja –, hogy a politikai és polgári hatóságoknak a német földön levő magyarokkal szembeni beállítottsága nemcsak barátságtalan, hanem részben ellenséges is. A tudomásomra jutott esetek, többek között Kremsben, Spielberg bei Melkben és Steyrben, ezt az ellenséges beállítottságot világosan kifejezésre juttatták. Ez többek között arra vezetett, hogy Steyrben egy magyar tábornok öngyilkos lett, mert az ellenséges hangulatot és a magyarsággal való bánásmódot nem bírta tovább elviselni... A magyarokkal való bánásmód végül is oda vezet, hogy előreláthatólag a jóindulatú magyarokkal is összekülönbözünk és elkeseredett ellenfeleinkké tesszük őket.

1. Magyar alakulatok jelenleg is nagyobb számban harcolnak hű kötelességteljesítéssel német bajtársaik oldalán. Egyeseket német főparancsnokok tüntettek ki bátor magatartásukért.

2. Számos magyar ellátóalakulat jelenleg nemcsak magyar, hanem német egységeket is ellát.

3. A jelenleg hátsó területen levő magyarok és családtagjaik a német legfelső politikai vezetés kifejezett utasítására vannak német területen.

4. A szándék az, ami részben már kivitelezésben van, hogy a hátul levő magyar katonákból újjászervezés után ismét: a) harci kötelékek, b) pótalakulatok, c) ellátóalakulatok, d) építőegységek és e) a gazdaság és az ipar számára munkásegységek kerüljenek felállításra. Ez a gyülekeztetés csak akkor hajtható végre, ha a magyarok tisztességes és helyes bánásmódban részesülnek” – szögezi le a rendelet, nyomatékosan követelve a „visszásságok” megszüntetését.

Am az érintett hatóságok és parancsnokságok

a náci hatalom végórja és a katonai összeomlás időszakában nem törődtek a magyarokkal szembeni „tisztességes és helyes bánásmóddal”. A kitelepült magyar alakulatok, iskolák, intézetek személyi állománya szinte teljesen a fogadó német szervek, parancsnokságok akaratától függött. Az „újoncképző” alakulatok elhelyezése, ellátása az esetek többségében az elemi gondoskodást is nélkülözte. E századok többségét erődítési munkálatokra alkalmazták, hiányos ruházatban és gyenge étellel. A századoknak csupán nyolc puskája maradt, ami jóformán lehetetlenné tette a kiképzést, mégis többet bevetettek közülük. Több mint 300 hadapród őrmestert irányítottak zárt kötelékben, régi fegyverekkel, hiányosan ellátva és kevés lőszerrel Breslau védelmére, s harcoltak magyarok Frankfurtnál, Küstrinnél is. A Bécsbe, Halléba, Drezdába három zászlóaljban kivitt 2500 magyar egyetemista bevetését is csak nagy nehezen lehetett megakadályozni.

Április végén a magyar katonai vezetés már alig rendelkezett információkkal csapatai és alakulatai helyzetéről. A szovjet csapatok elleni harc folytatását azonban továbbra is szorgalmazta, most már azzal a céllal, hogy a közeledő szövetséges csapatok előtt tehessék le a fegyvert a magyar kötelékek. Beregfy a következő hétre vonatkozóan elrendelte, hogy a még harcképes és kiképzett egységek feltétlen folytassák a háborút a Szovjet Hadsereg ellen, a Wehrmacht oldalán. Az összes többi egység, intézet és menekültoszlop azonnal vonuljon az Inn–Salzach vonaltól nyugatra levő hegyre. A továbbiakat illetően így rendelkezett: „Angol–amerikai vagy francia csapatok közeledése esetén a honvéd kötelékek a helyükön maradnak. A rangidős tiszt jelentkezők a megszálló hatalomnál a helyszínen található összes katona és polgári személy nevében.”

Beregfynek ez utóbbi utasítását igyekeztek teljesíteni a maradék magyar csapatok parancsnokai. A Mura-védelem összeomlása után a II. hadtest alárendeltségébe tartozó 20., 25., 7., 8. és a Szent László hadosztály maradványai Karintiába vonultak, ott estek angol fogságba. A még szervezés alatt álló magyar SS-kötelékeket – melyek közül néhány egység került bevetésre lengyel és osztrák területen – a németek előbb Bajorországba, majd Ausztriába irányították, ott kapituláltak az amerikaiak előtt. Linz körzetében az amerikaiak előtt tették le a fegyvert a Garam-védelem összeomlása után Ausztriába szorult 23. tartalék – 2. páncélos – és 1. lovashadosztály maradványai, az 1. hegyidandár, valamint a Csallóközből áttelepített 27. gyalog- és 9. határvadász-hadosztály is. Más-

képp alakult az 1. hadseregből Szlovákiában maradt csapatok sorsa. A 24. gyaloghadosztály április 3-án Breznóbányánál átállt a szovjet csapatokhoz. Emiatt a németek lefegyverezték a 16. gyaloghadosztályt, de később engedélyezték, hogy elvonuljon Kremsier, Prostějov, Vyškov körzetébe. Itt a hadosztályhoz több alakulat maradványai csatlakoztak, a létszám nyolc-kilenc ezer főre szaporodott. Karátsony vezérőrnagy, hadosztályparancsnok kapcsolatba lépett a Cseh Nemzeti Tanáccsal, majd annak közvetítésével a szovjet parancsnokság előtt május 8-án kapitulált.

A háború befejezése vesztes oldalon és idegen földön Csehszlovákia, Ausztria, Németország, Dánia területén érte a magyar hadsereg 300 000 főt meghaladó maradványait. A második világháború idején ez a hadsereg az öt létrehozó ellenforradalmi, majd totális fasizmusba torkolló rendszerrel együtt egy kényszerpályán haladt sorsának beteljesülése, a pusztulás felé. A kényszerpályát a fasiszta Németországhoz kötődő szovjetellenes, revíziós politika alakította ki, amellyel a hatalom birtokosai egészen a vég bekövetkeztéig nem szakítottak. A háborúhoz és a vereséghez vezető útról a politikai és katonai vezetés nem tudta az országot letéríteni, s erre nem is volt alkalmas. Ezért a hadsereg sorsa szükségszerűen a pusztulás lett.

A magyar nép hatalmas árat fizetett uralkodó osztályainak katasztrófapolitikájáért. A fegyverkezési versenybe későn bekapcsolódott uralkodó körök fokozatosan a háborús készülődés, majd a háború szolgálatába állították az ország összes erőforrásait, hadivágányra állították át a gazdaságát. A győri programmal megkezdett hadseregfejlesztés céljára a parlament 1944. szeptember 1-ig bezárólag összesen huszonkét milliárd pengőt szavazott meg. Ebből az összegből tizenkét és fél milliárdot tudott csak felhasználni a katonai vezetés kapacitás- és időhiány, valamint egyéb okok miatt.

Az 1938 ősztől folyamatos katonai megrendelések következtében a hadiipar termelése a korábbihoz képest jelentősen megnövekedett. A háború éveiben 674 harckocsit és rohamlöveget, 4268 különböző űrméretű és rendeltetésű löveget, aknavetőt, páncéltörő ágyút, 14 828 gyalogsági nehézfegyvert (golyószóró, géppuska, nehézpuska, gránátvető) gyártott. Azonban a hadiipar nagy ráfordításokkal végbevitt teljes felfuttatása sem tudta biztosítani a hadsereg teljes harci technikai szükségletét, a gyártott fegyverek és harceszközök korszerűségét. A nagyságrend érzékeltetésére csupán annyit, hogy a magyar hadiipar fontosabb fegyverfajtákban ki-

mutatható össztermelése nem haladta meg a szovjet–német arcvonalon lezajlott egyetlen hadműveletben alkalmazott fegyverek és harci technikai eszközök mennyiségét.

A hadseregfejlesztésre költött milliárdok mellett az országot háborúba sodró politika, a jelenlegi országterülettel számolva több mint 600 000 emberélet értelmetlen, bűnös feláldozásához, a nemzeti vagyon negyven százalékának megsemmisüléséhez vezetett. A visszavonuló német csapatok és hazai cinkosaik kirabolták és javarészt romokba döntötték az országot. Tönkretették a közlekedési hálózatot: fölszaggatták a vasúti síneket, szétrombolták az irányítóberendezéseket, a 68 000 vasúti járműből 48 000-et elszállítottak. Felrobbantották a összes Duna- és Tisza-hidat, 1704 közúti hidat. Csupán vasúton 55 000 vagon gépet, félkész- és készárut, valamint nyersanyagot hurcoltak el a gyárakból és üzemekből, melyek kilencven százaléka (3602)

szenvedett háborús károsodást. Teljesen megsemmisült vagy súlyosan megsérült 120 000 lakás. Katasztrófális károk sújtották a mezőgazdaságot. A szarvasmarha-állomány megközelítőleg 1,5 millióval (44 százalék), a sertésállomány 2,2 millióval (79 százalék), a juhállomány 1,4 millióval (80 százalék), a loállomány 500 ezerrel (56 százalék) csökkent a pusztulás és elhurcolás következtében. A háborús károk összértéke elérte az 1938. évi nemzeti jövedelem ötszörösét: 21,9 milliárd 1938. évi értékű pengőt.

Emberéletek százezreinek feláldozása, az ország romba döntése, anyagi javainak nagymérvű pusztulása idegen érdekekért, a háborús károk évekig tartó gazdasági következményei és az, hogy a születő magyar népi demokratikus állam elismert antifasiszta érdemek nélkül nézhetett a béketárgyalások elé – mindez az ellenforradalmi rendszer háborús politikájának tragikus következménye.

ÖTÖDIK FEJEZET

MAGYAROK A FASIZMUS ELLEN

I. MAGYAR INTERNACIONALISTÁK A SPANYOL KÖZTÁRSASÁG OLDALÁN

1. Spanyolország a köztársaság kikiáltásától a fasiszta lázadásig

A KÖZTÁRSASÁG SZÜLETÉSE

Spanyolország a XX. század első évtizedeiben – XIII. Alfonz uralkodása alatt – Európa egyik legelmaradottabb országa volt. A feudális függőség különféle formái léteztek. A mérhetetlen politikai hatalommal rendelkező nagybirtokosok – noha a lakosság két százalékát sem érték el – a művelésre alkalmas földterület kétharmadával rendelkeztek. A nincstelen parasztok – törpebirtokosok, kisbirtokosok, cselédek, zsellérek – középkori szolgáltatások teljesítésére kényszerültek.

A nagyipari termelés csak elszigetelten fejlődhetett, a feudális kötöttségek miatt a kisüzemi termelés megőrizte túlsúlyát. A nagyüzemi proletariátus száma Spanyolországban az összlakosságnak csupán tizenkét százalékát tette ki.

A húszas évek végén, Primo de Rivera katonai diktatúrájában a spanyol nép életét a nyílt terror mellett a kibontakozó súlyos gazdasági válság tette elviselhetetlenné. Ennek hatására lendült fel a sztrájk és a köztársasági mozgalom.

A tábornoki kar és az udvari klikk, hogy megelőzze a robbanást, 1930. január végén távozásra kényszerítette a diktátort. De ezzel már nem lehetett megállítani a néptömegek megmozdulásait. A sztrájkok száma egyre nőtt, s vele együtt a résztvevők tömege is. Spanyolország feltartóztatatlanul haladt a köztársaság kikiáltása felé.

A spanyol uralkodó osztályoknak nem volt erejük ahhoz, hogy az események menetét megváltoztassák.

A szociáldemokrata vezetők és a burzsoázia józanabb része felismerte a monarchia bukásának elkerülhetetlenségét. Ezért 1930. augusztus 17-én, San Sebastianban találkozóra gyűltek össze a különböző köztársasági pártok vezetői, valamint három szocialista politikus. Itt egyezményt írtak alá a közös cselekvésre, és létrehozták a Köztársasági Szövetséget.

A San Sebastian-i paktumnak az volt a célja, hogy a köztársaságot felülről, a tömegek további forradalmasodását megelőzve hozzák létre.

A szövetséget a jobboldali köztársaságiak vezették, de a paktum mérsékelt megfogalmazása, konzervativizmusa ellenére is előrelépést jelentett.

1930 őszén valamennyi ipari központban általános sztrájk kezdődött. Ezt követte december 12-én az észak-spanyolországi Jaca helyőrségének monarchiaellenes felkelése. A felkelést ugyan leverték, de a mozgalom nem lanyhult. A király és az uralkodó osztályok kapkodva keresték a kiutat, egymást váltották a kormányok. Végül elodázhatalanná vált a választások kiírása. A parlamenti választások helyett azonban községtanácsi választásokat tartottak, s így akarták megakadályozni, hogy az alkotmányozó jogú kortez kikiálthassa a köztársaságot.

Az 1931. április 12-én rendezett községtanácsi választásokon a közösen induló köztársasági és szocialista pártok hatalmas győzelmet arattak a monarchista jelöltek felett. Ötven tartomány közül negyvenhétben a Köztársasági Szövetség – a San Sebastian-i paktum aláírói – jelöltjei szereztek meg a többséget.

Amikor ismertté vált a republikánusok győzelme, a spanyol nép – elsősorban a nagyvárosok, Madrid, Barcelona, Bilbao, Sevilla lakói – az utcára tódult, és köztársasági zászlókat lobogtatva hatalmas tömegtüntetést rendezett. „Le a monarchiával! Éljen a Köztársaság!” jelszóval a tüntető tömeg megnyitotta a politikai foglyok börtöneit, a középületekre kitűzték a piros-sárga-lila köztársasági lobogót.

XIII. Alfonz király lemondott, s titokban Cartagenába utazott, ahol az Asztúria hercege cirkáló várta, hogy kifusson a nyílt tengerre, Marseille felé, s onnan tovább az olaszországi emigrációba.

1931. április 14-én a madridi községtanács, engedve az általános forradalmi hangulatnak, ki mondta a Bourbon-ház trónfosztását, és kikiáltotta a köztársaságot.

A köztársaság kikiáltásával Spanyolországban a polgárság jutott hatalomra. Az új állam vezetőinek túlnyomó része az értelmiséget és a

középrétegeket képviselte, és képtelen volt megérteni a tömeg, az utca hangulatát.

A választások előtt sem ők, sem a szocialista párt vezetői nem számítottak arra, ami bekövetkezett. Mivel váratlanul került kezükbe a hatalom, az általános választásoknak mágikus erőt tulajdonítottak, mintha csak az döntötte volna meg az évszázados monarchista rendszert. Nem ismerték el, hogy a monarchia bukását a munkások és parasztok sztrájkjai, a diákfelkelések, az értelmiségi tiltakozások, a demokratikus érzelmű katonák forradalmasodása, a városi kispol-

A KÖZTÁRSASÁG BELSŐ HELYZETE

A köztársasági és a szocialista vezetőket az a szándék vezette, hogy Spanyolország elmara-dottságát fokozatosan felszámolják. A köztársaság lehetőséget teremtett azoknak az akadályoknak az eltávolítására, amelyek hátráltatták Spanyolország társadalmi és politikai haladását, nehezítették az ország gazdasági fejlődését.

1931 decemberében új alkotmányt fogadtak el. Az alkotmány biztosította a szólásszabadsághoz, a gyülekezéshez és a szervezkedéshez való jogot. Leszögezte a nemesi kiváltságok eltörlését, az egyház és az állam szétválasztását, a nők egyenjogúságát. A törvényhozó hatalom a parlament, a kortez (cortes) kezébe került, amelyet általános és titkos, közvetlen választás útján négyévenként választottak. Az alkotmányban az tükröződött, hogy a hatalom a polgári demokrácia híveinek a kezébe került.

A köztársaság vezetői számos haladó reformot léptettek életbe. Nem oldották meg azonban a forradalom fő problémáját, a földkérdést.

A Spanyol Kommunista Párt kezdettől a köztársaság híveinek első sorában küzdött a monarchia ellen. Ez a párt volt a spanyol demokrácia legodaadóbb harcosa, szószólója. A köztársaság kikiáltásakor nagyon hátrányos helyzetből indult, mert tizenegy évi illegálitás, illetve féllilegalitás után kellett az új körülmények között magamögé állítania a tömegeket. A párt tagjai megfogytak az üldöztetésben, számuk nem érte el az ezer főt. 1932-ben Sevilleben összeült a párt IV. kongresszusa, és megvitatta a vezetés megújításának feladatait. A párt főtitkárává José Diaz, a politikai bizottság tagjává Dolores Ibarurit választották.

A köztársasági kormány haladó intézkedések mellett tapasztalatlanságból eredő hibákat is elkövetett. A reakció erőit meghagyta gazdasági pozíciójukban, megtűrte őket az államappará-

gárság ellenállása eredményezte. A választás pedig nem volt egyéb, mint a tömegek forradalmi harcának egy konkrét formája. A tömegek nem várták be a trónfosztás hivatalos kimondását. Az utcára tódultak, birtokba vették, és spontán módon kikiáltották a köztársaságot.

Az 1931. április 14-i forradalom győzelmét elősegítette, hogy a fegyveres erők megtagadták támogatásukat a királytól. A nép lelkesedése oly magasra csapott, hogy a konzervatív osztályok egyelőre nem láttak más utat, elfogadták az intézményes változást.

tusban és a hadseregben is. A kérdés úgy merült fel: vagy a köztársaság ragadja ki a fegyvert a reakciós klikk kezéből, vagy pedig ez a klikk fordítja azt előbb-utóbb a köztársaság ellen.

A spanyol reakció teljes erejével készült a visszavágásra. A nagyburzsoázia, a földbirtokosok, az egyház és a katonai körök azon fáradoztak, hogy széles, köztársaságellenes frontot hozzanak létre. A hajdani diktátor fia, José Antonio Primo de Rivera megalakította a fasiszta, falangista pártot. A jobboldal másik ereje, az Önálló Jobboldaliak Spanyol Szövetsége (CEDA) volt. Ezek az 1933. évi választásokon egységesen léptek fel, és a külön-külön induló haladó pártok vereséget szenvedtek.

Két fekete esztendő idején azonban a tömegek ismét megmozdultak. Az 1934. évi asztúriai munkásfelkelést csak a légierő, a tűzérő és a marokkói zsoldosok bevetésével tudta leverni a hatalomra került jobboldal. Négyezer halott, harmincezer bebörtönzött jelezte a reakció öröngését.

A felkelés után a külső támogatást kereső Falange vezérét, José Antonio Primo de Riverát és a katonai vezetők képviselőjét, az emigrációban élő Sanjurjo tábornokot küldték Berlinbe, hogy egyezményt kössenek a náci párt vezetőivel. Ebben a fasiszta Németország kötelezte magát, hogy a demokratikus erők végleges letöréséhez pénzt és fegyvert ad a spanyol reakciónak, és szükség esetén katonailag is támogatja őket. Hasonló egyezményt kötöttek Mussolinival is.

A munkásosztály és a parasztság helyzete azonban napról napra rosszabbodott, a forrongás a szörnyű megtorlások ellenére nem csillapodott. Az egymást váltogató kormányok nem találták a megoldást. 1935 végén Zamora Alcalá köztársasági elnök feloszlatta a parlamentet, és új választásokat írt ki.

A spanyol munkásosztály és annak élcsapata a sokévi harc után megtanulta, hogy a győzelem legfontosabb feltétele a népi egység megteremtése. Most, a választások előestéjén e tapasztalatokat jól hasznosították. A Spanyol Kommunista Párt nyílt levélben kérte a szocialistákat, az anarchistákat, a köztársaságiakat, teremtsék meg az antifasiszta erők egységfrontját.

A kommunisták javasolta program magában foglalta a spanyol nép alapvető követelését – azaz a földkérdés megoldását, a nemzetiségek önrendelkezési jogát, a munkaviszony, az életszínvonal javítását, a politikai foglyok azonnali szabadon bocsátását.

Az egységfrontért folytatott harc eredménytel járt. 1936. január 15-én a baloldali szervezetek és pártok közös blokkot alakítottak, és aláírták a népfrontot, amely a következő négy pontot tartalmazta: 1. földreform, 2. önrendelkezési jog valamennyi nemzetiségnek, 3. az életszínvonal és a munkakörülmények javítása, 4. a politikai foglyok szabadon bocsátása.

A köztársasági pártok és a jobboldali szocialista vezetők – akik a néptömegek nyomására a népfrontban részt vettek – azon voltak, hogy a kommunisták befolyásának hatékonyságát csökkentsék. A népfront megalakítását a Spanyol Kommunista Párt javasolta, kezdeményezte, de a népfront országos vezetőségében már nem kapott helyet. Mikor sor került a képviselői mandátumok elosztására, a párt az egység érdekében újabb engedelményeket tett. A Spanyol Kommunista Párt, melynek ekkor már 30 ezer tagja és nagy tömegbefolyása volt, kevesebb mandátumot kapott, mint azok a köztársasági pártok, amelyeknek ereje és befolyása meg sem közelítette a kommunistákét.

A választásokra 1936. február 16-án került sor. A népfront ragyogó győzelmet aratott. A parlament 475 képviselői mandátuma közül 269-et a népfront pártjai kaptak. A választások után a politikai hatalom a baloldali köztársasági pártok kezébe került. A tisztán köztársasági politikusokból álló kormány azonnal szabadon bocsátotta a 30 000 bebörtönzött politikai foglyot. Majd április végén ünnepélyesen kihirdette Spanyolország valamennyi népének önkormányzati jogát. Ennek eredményeképp 1936 májusában ezt a jogot felhasználva ült össze az új katalán parlament, majd alakult meg a katalán kormány. A kormány ezután hozzáfogott az agrárreformtörvény végrehajtásához is.

A népfront győzelme után a kommunista párt tekintélye megnőtt. Tagsága, amely a választások előestéjén 30 000 főt számlált, júniusra 84 000-re nőtt, majd a fasiszta lázadást megelőző

napokban megközelítette a 100 000-es létszámot.

A népfront megszilárdításának és a munkásmozgalom egysége megteremtésének egyik legjelentősebb eredményeként a két ifjúsági szervezet, a kommunista és a szocialista 1936 áprilisában egyesült. Megalakult a katalán munkásosztály egységes pártja, az Egyesült Katalán Szocialista Párt is.

Az eredmények mellett veszélyes jelenség volt, hogy a kormány vezetői a jobboldal, a reakció erejét rosszul ítélték meg. Szentül meg voltak győződve arról, hogy a győzelem végérvényes, a reakció a választások során teljesen megsemmisült.

A választások után a reakció megértette, hogy legális úton, törvényes keretek között már nem képes visszaszerezni a hatalmat. Katonai megoldásra törekedtek. Titokban fegyveres felkészésre készültek a köztársaság ellen.

A kormány pedig még azokat a királypárti tiszteket és tábornokokat is meghagyta beosztásukban, akik részesei voltak az 1934-es asztúriai vérengzésnek. Így a reakciós, fasiszta elemek nyugodtan szervezkedhettek, gáztetteik megtorlatlanul maradtak. A Spanyol Kommunista Párt a sajtóban, az országgyűlésen és a széles közvélemény előtt is leleplezte a fasiszta puccs előkészületeit. José Diaz kortezban elhangzott szavai az egész spanyol néphez szóltak.

„Teljesen bizonyosak vagyunk benne – mondta –, hogy számos megyében, többek között Navarában, Burgosban, Galiciában és Madridban napról napra készülnek az államcsínyre...”

Jól vigyázzatok: Résen állunk mindnyájan... és nem tűrjük el, hogy Spanyolországot meggyalázzatok!”

Ugyanakkor a miniszterelnök „felkérte” a tábornokokat, hogy ne forduljanak a köztársaság ellen. A maga részéről ezzel elintézettnek tekintette az ügyet, mert a tábornokok becsületszavukat adták, hogy nem fognak fellázadni. Franco tábornok 1936. június 23-án – három héttel a fasiszta puccs előtt – hűségnyilatkozatot küldött a honvédelmi miniszternek: „Valótlan állítanak, akik úgy tüntetik fel a hadsereget – írta –, mintha az nem volna lojális a köztársaság iránt. Akik sötét céljaik érdekében állítólagos összeesküvésekről beszélnek, becsapják önt...”

Közben a spanyol fasiszták mindent megtettek a felkelés előkészítésére. Az állam életére a nemtörődomség, a közöny és a bűnös mulasztások voltak jellemzőek. A kormány szívesebben hitt Francónak, mint a kommunistáknak.

Ilyen körülmények között következett be az áruló tábornokok köztársaság elleni lázadása.

A fasiszta megmozdulás azzal kezdődött, hogy a lázadást megelőző napokban Franco tábornok elhagyta szolgálati helyét, a Kanári-szigeteket, és angol repülőgépen Spanyol Marokkóba repült, hogy a felkelés élére álljon.

Július 15-én José Diaz az egész spanyol nép felé kiáltotta a kortezban: „Legyetek résen! A reakció lázadást készít elő!”

SPANYOLORSZÁG A FASISZTA LÁZADÁS TÜZÉBEN

A spanyolországi fasiszták felkelésüket nem széles tömegbázisra, hanem a meglehetősen nagy létszámú monarchista tisztikarra alapozták. A lázadás napján Franco 10 698 tiszttel és 7981 altiszttel rendelkezett, vagyis a tisztikar túlnyomó része hozzápártolt, a tábornoki kar pedig csaknem teljes egészében. Őt támogatta a feudális-klerikális burzsoázia, mely a régi monarchista állapotokat kívánta vissza, valamint az egyház magas rangú képviselői, akik a vallásos paraszti tömegek között nagy befolyással bírtak.

1936 nyarán a spanyol hadsereg nyolc hadosztályból állt, amelyből öt a lázadás területén állomásozott. Ezek a csapatok nem jelentettek katonai erőfölényt, mert a puccsot követő napokban a szökések következtében létszámuk rohamosan megcsappant.

A köztársasági spanyol kormány a fasiszta puccsot kezdetben tétlenül és tehetetlenül nézte. A néptömegek nyomására, a kommunista párt határozott követelésére a kormány kétszer is lemondott, míg végül Giral köztársaságpartí politikai alakított kormányt. A Giral-kormány felvette a harcot a fasiszta lázadókkal, és fegyvert adott a spanyol nép kezébe.

A spanyol nép, a fasiszta államcsíny első pillanatától kezdve – demokratikus vívmányainak védelmére kelt. Tömegtüntetések zajlottak le országszerte, fegyveres összetűzésekre került sor a felkelők és a köztársaság hívei között. Barcelona, Valencia és a többi nagyváros dolgozói botokkal, késekkel és vadászfegyverekkel felszerelve siettek a köztársaság védelmére.

A lázadás első napjaiban kiderült, hogy a fasiszták elszámították magukat. Lebecsülték azt az erőt, amit az antifasiszta népfront valóban képviselt. A lázadást követő napokban a lázadók katonai egységeit teljesen elszigetelték, és a szinte teljesen felfegyverzetlen nép Spanyolország legnagyobb részében elfoglalta a kaszárnyákat s leverte a lázadást.

Több jelentősebb városban: Madridban, Barcelonában, Valenciában, Bilbaóban a fasiszta

1936. július 17-ről 18-ra virradó éjjel a ceutai rádióállomás az ellenforradalmárok hívójelét sugározta: „Egész Spanyolország felett felhőtlen az ég . . . Egész Spanyolország felett felhőtlen az ég . . .” Spanyolországban kirobbant a fasiszta lázadás, amely két és fél évig tartó véres polgárháborúba taszította az országot, mérhetetlen szenvedést okozva a spanyol népnek.

puccsot levertek. A fasiszták csak a déli és északi elszigetelt területen tudtak győzni.

A monarchista tisztikar nem jelentett számottevő politikai és katonai erőt, pusztán velük nem lehetett a köztársasági Spanyolországot legyőzni. A fasiszta vezetők az erőviszonyok megváltoztatása érdekében elhatározták, hogy a Marokkóban állomásozó csapataikat átszállítják Spanyolországba. Amikor a lázadás kudarca nyilvánvalóvá vált, a fasiszta Németország és Olaszország nyíltan beavatkozott a polgárháborúba. A marokkói hadsereget – már egységeket és a spanyol idegenlégiót – német repülőgépek szállították át Spanyolország déli részébe. Ugyanakkor Hitler és Mussolini fegyvert és lőszert, majd csapatokat bocsátott Franco rendelkezésére. Olaszországban létrehozták a „Spanyolországi Hadműveletek Bizottságát”. Németországban szintén hasonló céllal egy különleges katonai parancsnokságot létesítettek. 1936 nyaratól széles mértékben kibontakozott az olasz–német intervenció. December végéig 20 000 német és 35 000 olasz katona érkezett Spanyolországba. 1937 elejére az intervenció csapatok összlétszáma meghaladta a százezer főt.

A német–olasz intervenciónak legközvetlenebb célja a néptömegek által támogatott Spanyol Népfront kormányának megdöntése volt, melynek léte alapvetően keresztezte agresszív terveik végrehajtását. Távlatosabb terveikben nagy stratégiai szerepet szántak az Ibériai-félszigeten elterülő Spanyolorzágnak, mely az Atlanti-óceán, a Földközi-tenger, valamint az Ázsiába és Afrikába vezető tengeri utak kereszteződésénél feküdt.

A lázadás főkolomposai arra számítottak, hogy a köztársaság vezetőinek gyengesége és ingadozása következtében igen rövid idő alatt – néhány órán belül – kezükbe kerítik a teljes hatalmat. Figyelmen kívül hagyták, hogy Spanyolországban egy új erő lépett színre, a munkásoz-

dók saját tapasztalataikon győződtek meg arról, hogy ha „a spanyol állam halott is volt, de a spanyol társadalom tele volt élettél”. Az összeesküvők, akárcsak Napóleon 1808-ban, erős ellenállásra találtak a spanyol nép minden rétege részéről.

A lázadás első napjaiban azonban megmutatkozott a spanyol nép helytállása, elszántsága. Maguk a tömegek hozták létre a gyárakban, az üzemekben, a városokban és a falvakban a népi miliciák önkéntes alakulatait. Ekkor született a híres ötödik ezred – a Quinto Regimiento –, a kommunista párt fegyveres alakulata is, amely mintegy 70 000 milicistát, katonát adott a szabadság ügyének.

2. A népek szolidaritása a Spanyol Köztársasággal

A VILÁG HALADÓ ERŐI A KÖZTÁRSASÁG SEGÍTÉSÉÉRT

A spanyolországi események felrázták az egész haladó emberiséget. A józanul gondolkodó embereket megdöbbenette a fasizmus nyílt és arcátlan támadása. A spanyol nép nemzetközi megsegítése a legkülönbözőbb formákat öltötte. Több országban széles egységfront jött létre, de csak a Szovjetunióban és Mexikóban vettek részt ebben a törvényes kormányok. A dolgozók nemzetközi szolidaritása saját kormányaik akaratára ellenére, velük dacolva jött létre. A demokratikus erők szolidaritási akcióinak gerincét a proletariátus nemzetközi mozgalma alkotta. A munkásozta-ly hozta a legtöbb és legnagyobb áldozatot a haladásért, a demokráciáért, a spanyol nép védelmére érdekében.

Az a segítség azonban, amely júliusban–augusztusban a köztársasági Spanyolországba érkezett, mégis elenyésző volt ahhoz képest, amit a lázadók kaptak a fasiszta Németországtól és Olaszországtól. A spanyol nép ezért további, hathatós segítséget kért a világ dolgozóitól. Ekkor hangzottak el Dolores Ibarruri – La Pasionaria – híres szavai egy párizsi gyűlésen: „Maradjunk a sor, de holnap rajtatok! . . . Segíteni kell a spanyol népen! . . . Csupán a hősiesség nem elegendő, nekünk fegyverre, repülőgépre és ágyúkra van szükségünk, hogy szembeszállhassunk a fasiszta lázadókkal!”

A spanyol nép segélykiáltását meghallotta az egész haladó emberiség. A tömegek az egész világon, így hazánkban is megértették, hogy a harc Spanyolországban nemcsak a spanyol népért folyik. Tudták, hogy Európa jövője, az egész nem-

A német, olasz és portugál intervenció nélkül a köztársaság rövid időn belül képes lett volna leszámolni az ellenforradalmárokkal. A fasiszta hatalmak beavatkozása azonban megmentette Francót, a lázadók javára alakítva át az erőviszonyokat.

A fasiszta intervenció a második világháborút megelőző „nagygyakorlat” szerepét is betöltötte. A fasiszta hadvezetés itt próbálta ki új fegyvereket és harceszközöket. Az intervenció erők létszáma a polgárháború teljes időszakában elérte a 300 000 főt. Emellett Németország és Olaszország mintegy 1700 repülőgéppel, több mint 1000 harcocsival és 2500 löveggel támogatta Francót.

zetközi politikai küzdelem alakulása, a béke és a háború kérdése dől ott el.

Azokban a napokban Magyarországon is az illegális kommunista és a legális szociáldemokrata pártszervezetekben, a szakszervezetekben, az újságírók előtt és másutt a legfőbb beszédtemává Spanyolország vált. A Vörös Segély gyűjtéseket szervezett, kulturális és más összejöveteleken Spanyolországról szóló előadások hangzottak el, a munkásdalárdák spanyol dalokat énekeltek. A könyvesboltokban napok alatt elkapták az összes Spanyolországról szóló műveket és szótárakat.

A haladó erők megértették, hogy a spanyol eseményeknek hatása lesz a hazai politikai életre, a magyarországi demokrácia és reakció erőviszonyának alakulására. Látták, hogy a Spanyol Köztársaság veresége további utat nyithat a hitleri agresszióknak a nemzetközi porondon, ami Magyarországot is fenyegetheti. A magyarországi uralkodó körök – jóllehet egy részükben élt a félelem a német nyomástól – egységesebben álltak Franco mellé, mint a legtöbb más országban.

A magyar munkásozta-ly azonban minden rokonszenvével a Spanyol Köztársaság felé fordult. A magyar munkások követendő példának tekintették a spanyolországi munkáspártot, a szakszervezeteket és a polgári demokratikus erők összefogását, meg azt az elszántságot, mellyel a nép Spanyolországban a fasiszták ellen harcolt.

A korabeli rendőrségi, csendőrségi jelentések tömegével adtak hírt arról, hogy a magyar mun-

kásokat tűzbe hozták a spanyolországi események, és azok hatására erősen balra tolódtak.

1936. szeptember-októberében nyilvánlává vált, hogy az anyagi támogatás nem elegendő a Spanyol Köztársaság megsegítésére. A nemzetközi munkásmozgalom harcosai látva a fasiszta túlerőt, személyesen indultak a szabadságért küzdő spanyol nép segítségére. 1936 és 1938 között mintegy 50 000 önkéntes érkezett az Ibériai-félszigetre. Hetven nemzethez tartoztak az „ezernyelvű-egyszívű brigád” katonái.

A legnagyobb számban a francia önkéntesek képviselték hazájuk haladó erőit. Számuk, különböző forrásokat figyelembe véve 8500 és 15 000 között lehetett. Az antifasiszta német önkéntesek mintegy ötezren érkeztek. Ugyancsak ötezren a lengyelek. Az olasz antifasiszták létszáma is több ezer főre rúgott. Az Egyesült Államokból több mint háromezer, Angliából és Csehszlovákiából két-háromezer önkéntes vett részt a spanyol nép harcában. A nemzetközi brigádok kötelékében 1700 osztrák és 1600 jugoszláv antifasiszta küzdött. Az internacionalisták sorában harcolt még 850 kanadai, 850 kubai, 700 svájci, 500 svéd, 500 argentin, 500 román, 460 bolgár, 400 norvég, 300 finn és mintegy másfél száz ír nemzetiségű önkéntes is.

A legnagyobb segítséget azonban a világ első szocialista állama, a Szovjetunió nyújtotta. Ezt a támogatást nem lehet csupán a szovjet önkén-

sek számával mérni, bár amikor az internacionalizmus eszméje azt kívánta, hogy fegyvert ragadjanak, a szovjet emberek is tétovázás nélkül cselekedtek. A polgárháborúban 1936-tól 1938 végéig – szovjet források szerint – több mint kétezer szovjet önkéntes vett részt, ebből 772 pilóta, hajózó, technikus és tanácsadó volt. A szovjet katonai tanácsadók rendkívül fontos szerepet játszottak a spanyol fasizmus elleni harcban. A Szovjetunió a legnagyobb támogatást mégis katonai szállításaival nyújtotta, amely nélkül a spanyol nép nem tudott volna közel három évig ellenállni a nemzetközi fasizmus rohamának.

Szerte a világon bizottságok alakultak a spanyol nép megsegítésére. Ezek szervezték, irányították az önkéntesek toborzását, Spanyolországba szállítását. E bizottságok a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusán kidolgozott népfrempolitika elvi alapjain jöttek létre, és vezetőik a társadalom haladó rétegeit képviselték.

A szervező munkában a legnagyobb feladatot a franciák végezték. Magukra vállalták, hogy a külföldi önkénteseket átsegítik a francia-spanyol határon. A Benemavatkozási Bizottság blokádjá miatt ugyanis csak illegálisan lehetett megközelíteni Spanyolországot. A francia kommunisták két átkelőpontot szerveztek: Marseille-t, ahonnan tengeri úton, hajóval juthattak az önkéntesek Spanyolországba és a határ menti Perpignan a Pireneusokban.

MAGYAROK A SZÉLRÓZSA MINDEN IRÁNYÁBÓL

Ebből a világméretű segíteni akarásból nem hiányoztak a magyar nép legjobbjai sem. A magyar önkéntesek létszámát azonban erősen korlátozta, hogy a Horthy-fasizmus mindent elkövetett a Spanyolországba való utazás megakadályozására, a legszigorúbb utasításokkal és rendeletekkel igyekezett a kiutazást meggátolni.

A Belügyminisztérium VII. res.-173.111/1937. sz. rendelete kimondta, hogy: „Magyar állampolgárnak tilos a spanyol polgárháborúban bármelyik fél oldalán katonai szolgálatot vállalnia. A tilalom megszegése – amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik – kihágás és 15 napig terjedő elzárással büntetendő” – valamint „az 1879. évi L.t.-e 30. szakaszának megfelelően a magyar állampolgárság elvesztését vonja maga után”. Ezenkívül a rendelet megtiltotta a különböző közlekedési vállalatoknak, hajóknak, hogy utast vigyenek Spanyolországba, vagy magyar hajó legénysége spanyol kikötőben partra szálljon.

Ezzel párhuzamosan a kormányzat mindent elkövetett, hogy teljes képet nyerjenek a nemzetközi önkéntesek szervezéséről, elsősorban a magyar internacionalistákról. A moszkvai magyar követ 1936-ban több jelentésében említette, hogy „a Komintern titkos határozata” nemzetközi partizánlégió szervezését határozta el.

A szigorú rendszabályok ellenére a magyar dolgozók közül sokan nekivágtak a nagy útnak, de csak kevesen jutottak el Spanyolországba. Legtöbbjüket már a magyar határon vagy a közbeeső államokban elfogták, s hazatoloncolták. A polgárháború kezdeti időszakában például negyven építőmunkás szökött át Csehszlovákiába, de csak néhányuknak sikerült továbbjutnia. Nagy nehézségek ellenére állandóan újabb és újabb személyek és csoportok keltek útra. A szervezést általában a szakszervezetek és az illegális kommunista pártszervezetek végezték. Az építőmunkás, a vasas- és a sütőipari munkások szakszervezetei tettek a legtöbbet.

Gyakran előfordult, hogy a spanyol frontra igyekvőnek munkatársai rakosgatták össze az útiköltségre valót. Voltak, akik néhány pengővel a zsebükben gyalog indultak el Spanyolországba, mint például Bakallár István vagy Zsinkó Vilmos, a KIMSZ Központi Bizottságának a tagja, Humhál László és Tőke László, a KIMSZ budapesti vezetői.

Hónapok teltek el, míg ezek az elvtársak az ausztriai, svájci, olaszországi, franciaországi és más tőkésállamok börtöneit megjárva Spanyolországba jutottak.

Mintegy százhusz önkéntesnek sikerült Magyarországról szökve a spanyol nép segítségére sietnie.

A külföldön élő haladó magyar emberek közül azonban jóval többen jutottak el Spanyolországba. Tizenennyolc országból, illetve földrésről (Franciaország, Belgium, Németország, Ausztria, Csehszlovákia, Románia, Olaszország, Jugoszlávia, Szovjetunió, Hollandia, Svájc, Svédország, Kanada, Észak-amerikai Egyesült Államok, Dél-Amerika különböző államai, Francia Marokkó, Dél-Afrika és Palesztina) indultak el a magyarok Spanyolországba. Tizenhét azoknak a száma, akik Spanyolországban éltek mint magyar emigránsok, és az első naptól kezdve bekapcsolódtak a spanyol nép szabadságküzdelmébe.

A magyar önkéntesek egyharmada a franciaországi emigrációból érkezett a nemzetközi brigádok sorába. Utánuk sorrendben a kanadai, a csehszlovákiai, a romániai és a belgiumi magyarok következtek.

A magyar önkéntesek százalék szerinti megoszlása a következő: Magyarországról 11 százalék érkezett Spanyolországba, Franciaországból 33, Belgiumból 8, Csehszlovákiából 10, Romániából 9, a Szovjetunióból 2, Kanadából 12, Dél-Amerikából 1, az Egyesült Államokból 1, Olaszországból 1, Németországból fél, Ausztriából fél, Palesztinából 1, Jugoszláviából 4, ismeretlen helyről 4, Spanyolországban élt 2.

Az emigrációból induló magyar önkéntesek könnyebben jutottak el Spanyolországba, mint az itthonról indulók, de családtagjaik magukra hagyása nagy áldozatot követelt tőlük. Sokan teljesen idegen környezetben, rokon, ismerős és kenyérkereső nélkül hagyták hátra feleségüket, gyermekeiket. Antifasiszta kötelességérzetük parancsszavát követve mégis útra keltek, hogy harcoljanak a spanyol nép szabadságáért.

1936. október és 1939. február között Spanyolországban összesen másfél ezer magyar önkéntes harcolt a nemzetközi brigádok sorában. Ez a szám tekintélyes erőt képviselt. Létszámuk mellett

fontosságukat bizonyítja rendfokozatuk és beosztásuk is.

A Spanyol Néphadseregben két magyar tábornok harcolt. Az egyik Zalka Máté, a magyar kommunista író és katona, aki, mint oroszországi hadifogoly, már 1919-ben csatlakozott az orosz nép forradalmi mozgalmához. Végigharcolta Szovjet-Oroszország polgárháborúját, és 1936 októberétől Lukács Pál néven, tábornoki rendfokozatban a 12. nemzetközi brigádot, majd a 45. köztársasági hadosztályt vezette.

A másik Gál János, föld nélküli parasztcsalád gyermeke, aki az első világháború során esett orosz hadifogságba, és Tomszkban – Kun Béla és Münnich Ferenc révén ismerkedett meg a marxizmussal. Mint a Vörös Gárda tagja részt vett a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Elvégezte a Frunze Katonai Akadémiát. Spanyolországba indulása előtt Krasznodarban ezredparancsnok-helyettesként szolgált. Amikor Spanyolországba érkezett, a köztársasági kormány tábornoki rendfokozatban vette át, és előbb a 15. nemzetközi brigád, majd a 15. köztársasági hadosztály parancsnokává nevezték ki.

Ezredesi rendfokozatot ért el Jász Dezső, aki a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében ezredpolitikai biztosként harcolt. Spanyolországban őrnagyként kezdte. Juan de Pablo néven különböző vezető beosztásokban harcolt, többek között az Északi hadsereg vezérkarának hadművelleti osztályát vezette. A magyar önkéntesek közül kilencen kaptak őrnagy rendfokozatot. Köztük dr. Münnich Ferenc, aki szintén a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság kipróbált internacionalista harcosaként érkezett Spanyolországba, Flatter Ottó néven. Különböző vezető beosztásokban végigharcolta a spanyol nép szabadságküzdelmét, 1938 áprilisától augusztus végéig (az ebrói átkelés idején) a 11. nemzetközi brigád parancsnoka volt. Még 99 tisztről és 47 tiszthelyetről tudunk, akik a nemzetköziek sorában a magyar nép legjobbjait képviselték.

A magyar önkéntesek 57 százaléka munkás, 15 paraszt, 17 értelmiségi, 11 pedig alkalmazott volt. Kor szerinti megoszlásuk: 50 éven felüli 2, 40–50 közötti tíz, 30–40 év közötti harminchét, 25–30 év közötti huszonhét, 20–25 év közötti húsz, 20 éven aluli négy százalék. Pártállás szerinti összetételük: kommunista 55 százalék, szocialdemokrata 5, pártunkívüli 39, egyéb 1.

Szép számmal vettek részt a spanyol nép szabadságharcában magyar orvosok és ápolónők. Több mint 20 magyar orvos és 10 magyar ápolónő dolgozott a nemzetközi brigádok soraiban.

MAGYAR INTERNACIONALISTÁK A SPANYOL POLGÁRHÁBORÚBAN

A magyarok közül elsőként a Spanyolországban élő magyar emigránsok fogtak fegyvert. Katalónia fővárosában működött egy magyar munkásegylet, a Barcelonai csoport, amely már 1936. július 19-én bekapcsolódott a fasiszta puccsisták elleni küzdelembe. Ezek a magyarok az Egyesült Katalán Szocialista Párt (Partido Socialista Unificado de Cataluña – PSUC) zászlaja alatt elsőként az Atarazanas tüzérlaktanya ellen indultak rohamra.

A barcelonai munkásolimpia magyar résztvevői is bekapcsolódtak a fasiszták visszaszorításáért vívott harcba. A munkásolimpia megnyitása ugyanis éppen egybeesett az 1936. július 19-én kezdődő fasiszta lázadással.

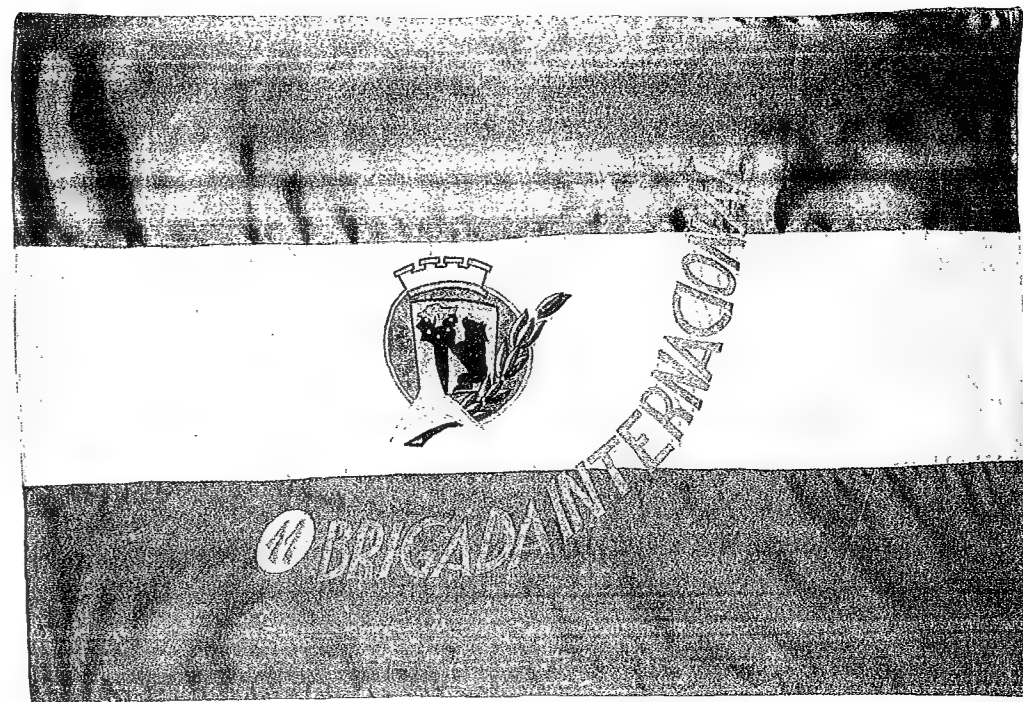
A munkásolimpiákat 1924-től rendezték, a hivatalos olimpiákkal párhuzamosan. Ezeken az olimpiákon a magyar munkássport kezdettől fogva jelentős szerepet játszott. A magyar munkássportolók a Vasas, az MTE, a Természetbarátok Turista Egyesülete és más sportegyesületekben működtek. Az 1936-os berlini olimpia ellensúlyozására, melyen a Szovjetunió nem vett részt, azzal egy időben Barcelonában rendezték meg a soron levő munkásolimpiát.

Erre, a Mundo Obrero korabeli tudósítása szerint háromezer külföldi érkezett, Dolores Ibaruri azonban az emlékirataiban négyezer főről tesz említést.

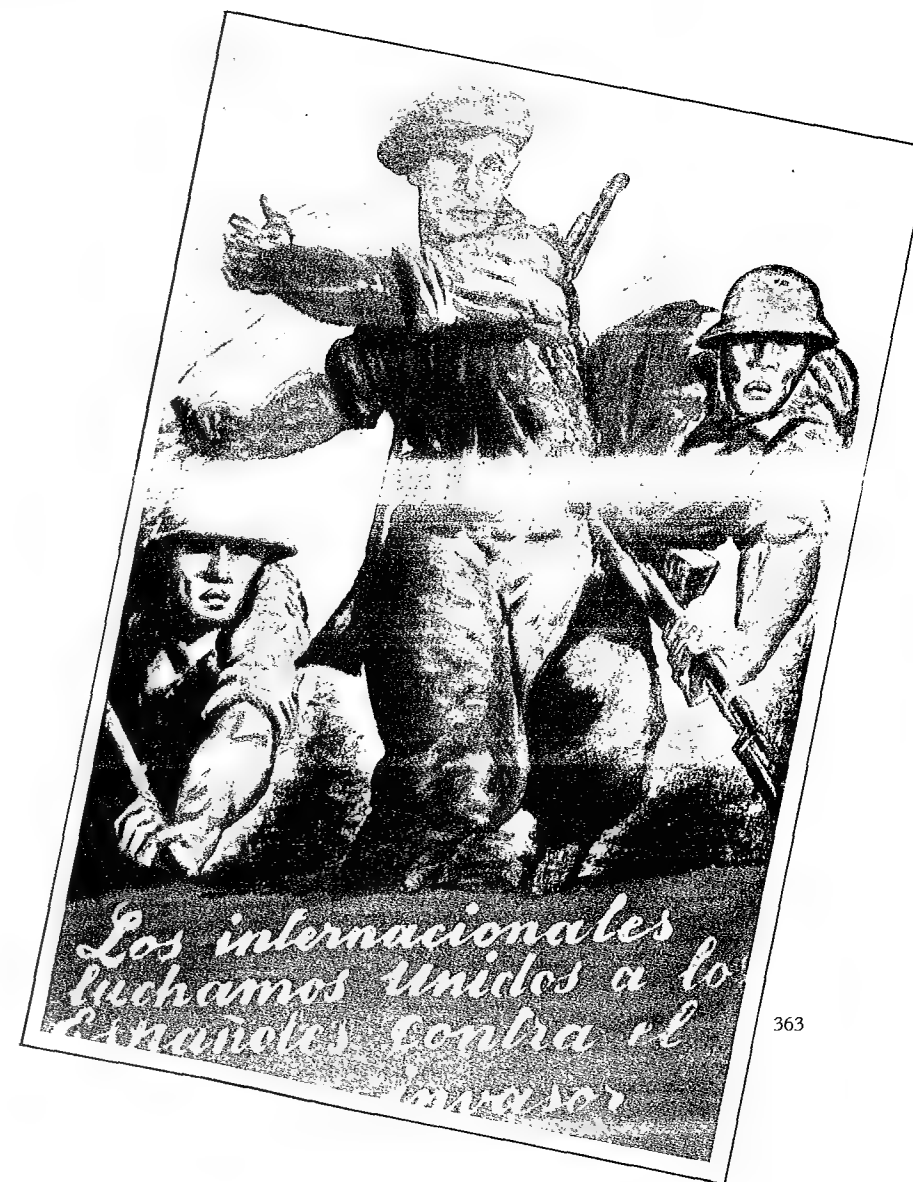
Az első órákat a spontaneitás jellemezte. Mindenki ott fogott fegyvert és harcolt, ahol tudott. Férfiak és nők, spanyolok és külföldiek egyformán nagy bátorságot tanúsítottak. Barcelonában a három napig tartó harcokban az ellenforradalmárok egy része megsemmisült, az életben maradtak pedig megadták magukat.

A győzelem első órái után a külföldi harcosokból megalakultak az első nemzetközi egységek, melyeket hadoszlopoknak, columnáknak és a régi római hadszervezés alapján centuriáknak (századoknak) neveztek. Ez még nem reguláris hadszervezet, nem irányították központilag, a sokrétűség jellemezte. A nemzetközi antifasiszta szövetség szervezte az első nemzetközi egységeket, a Columna de Paris-t, a Thälmann centuriát, valamint a Columna de libertadot. Ez utóbbi kötelékébe tartoztak azok a magyarok, akik a barcelonai barikádokon már az első napokban átestek a tűzkeresztségen.

Az első magyar önkéntesek 1936. szeptember

362

362 / A 11. NEMZETKÖZI BRIGÁD ZÁSZLAJA

363 / NEMZETKÖZI ÖNKÉNTESK PLAKÁTJA

363

378

378 / A MAGYAR ZÁSZLÓALJ EGY CSOPORTJA, 1938. ÁPRILIS

379

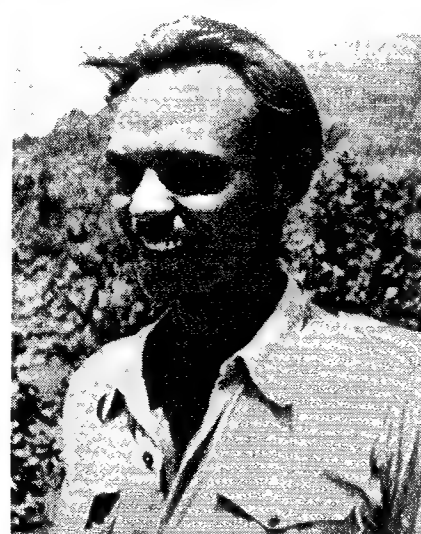
379 / A 13. NEMZETKÖZI BRIGÁDNAK ADOMÁNYOZOTT VITÉZSÉGI ÉREM – MEDALLA VALOR

380 / DOLORES IBARRURI BARCELONÁBAN A NEMZETKÖZIEKET BÚCSÚZTATJA (JOBBRÓL A MÁSODIK SZALVAY MIHÁLY), 1938. OKTÓBER 30.

381 / RAJK LÁSZLÓ, A MAGYAR ZÁSZLÓALJ PÁRTTITKÁRA

380

381

1-én érkeztek a vérző spanyol földre. Köztük Szalvay Mihály (1899–1955), aki a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulásától kezdve tagja volt. Horthy ellenforradalmi bírósága a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében vívott harcáért tizenöt évi börtönbüntetéssel sújtotta. A börtönből megszökött, majd csehszlovákiai, ausztriai, németországi, belgiumi és franciaországi emigráció után sikerült Spanyolországba jutnia. Vele együtt érkezett Keszöcze Endre (1903–1950), aki tizennégy éves korától vett részt a munkásmozgalomban. Mint emigráns Párizsban a Renault autógyár-

ban dolgozott. 1927-től tagja volt a Francia Kommunista Pártnak. Mindkettőjüket a Columna de libertadba osztották be, és a spanyol polgárháború legkülönbözőbb arcvonalaiban Iruntól egészen Talaveráig szinte mindenütt harcoltak a spanyol nép szabadságáért.

A columna és centuria szerinti szervezés 1936. szeptember végéig állt fenn. Ezekben az alakulatokban körülbelül negyvenöt magyar harcolt, legalábbis a nemzetközi brigádok szervezésének kezdetekor, 1936 októberében Albacete-ben sok olyan magyar jelentkezett, aki már korábban is részt vett a harcokban.

3. Magyar önkéntesek a Spanyol Köztársaság védelmében

NEMZETKÖZI BRIGÁDOK SZERVEZÉSE. MAGYAR SZÁZAD SPANYOLORSZÁGBAN

A nemzetköziek szervezői és vezetői 1936 szeptemberében a köztársasági hadsereg átszervezése idején a spanyol kormánnyal egyetértésben úgy döntöttek, hogy különálló internacionalista magasabbegységeket, brigádokat, azaz dandárokat szerveznek a columnák és a centuriák helyébe. A szervezést a nemzetközi munkásmozgalom olyan kiemelkedő képviselői vállalták, mint Palmiro Togliatti, Luigi Longo, Pietro Nenni, André Marty, Karl Swierczewski (Walter), Ralph Fox és mások.

A spanyol kormány a szervezés központjául Albacete városát jelölte meg. Albacete tartományi székhely Délkelet-Spanyolországban, Madridtól 280 kilométerre. Abban az időben 32 000 lakosa volt. Itt helyezték el az érkező önkénteseket és a lehető legsürgősebben felállították az első dandárokat.

A nemzetközi brigádok albacetei központja néhány hónap leforgása alatt valóságos minisztériummá nőtte ki magát, vezérkarral, káderosztállyal, politikai osztállyal, hadtáppal és mindazokkal az osztályokkal és részlegekkel rendelkezett, melyek a nemzetköziek konglomerátumát egységes katonai szervezetté formálták. Az 1937. október 27-i szervezési tábla szerint 413 tiszt teljesített szolgálatot Albacete-ben – köztük több magyar is.

1936. október 11-én több mint hatszáz önkéntest fogadtak Figuerasban, a francia-spanyol

határ menti katalán kisvárosban. E csoporttal 46 magyar is érkezett. Többek között Franciaországból Podboj Vilmos, Stechmayer István, Brocskó János, Bóna Vilmos, Mandel Károly, Krepsz József, Kohn Ferenc, Marschall László, Papp Gyula. A belgiumiak közül: Mező Imre, Brünner Andor, Basch Endre, Mátyás László, Kohn Árpád, Vincze (Weisz) József, Farkas József és mások.

Első nap az ügyeik intézésére Bóna Vilmos, Papp Gyula és Vincze József személyében ideiglenes vezetőséget választottak. Délután gyűlést tartottak, és megalakították az első magyar önkéntes alegységet. Két napig tartózkodtak Figuerasban. Majd a város főterére vonultak, ahol elbúcsúztak annak lakóitól. Innen a vasútállomás felé indultak, hogy Albacete-be utazzanak.

A két napig tartó utazás valóságos diadalúttá vált, minden állomáson ujjongó tömeg üdvözölte őket.

1936. október 16-án érkeztek meg Albacete-be. Itt ekkor már gyors ütemben folyt a szervező munka. A két magyar csoport egyesült, és egyelőre 91 fővel alakult meg a magyar önkéntes század. A század az Edgar André zászlóalj 3. századát képezte, melynek harmadik szakasza jugoszlávokból állt.

A magyar önkéntes század 1936. október 17-én a Rákosi nevet vette fel, és ezt viselte később a magyar zászlóalj is.

Miközben Albacetében lázas gyorsasággal folyt a nemzetköziek szervezése, Madridban elkeseredett harc dúlt. November 5-én a Spanyol Kommunista Párt a nemzetköziekhez fordult segítségért, ugyanakkor a vezérkartól is parancs érkezett, hogy a már készen álló nemzetközi alakulatokat a főváros védelmére be kell vetni. Döntő pillanat volt ez, mert a késlekedés minden további lépést feleslegessé tehetett.

Az albacetei szervező bizottság eleget tett az SKP kérésének és a felsőbb hadvezetőség parancsának. A már harcra kész állapotban levő négy zászlóalj közül háromból – a Columna de Parisból, az Edgar Andréből és a Dąbrowskiból – megalakították a *11. nemzetközi brigádot*. A brigád parancsnokává Kleber tábornokot, politikai megbízottjává pedig az olasz Di Vittoriót nevezték ki. Emilio Kleber – eredeti nevén Manfred Stern – a Szovjetunióból érkezett. Az első világháborúban az osztrák–magyar hadsereg tisztje volt. Jól beszélt magyarul, ezért sokan magyarnak nézték. Orosz hadifogságban ismerkedett meg a marxizmussal, majd csatlakozott az orosz nép forradalmi mozgalmához. Részt vett a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban.

A 11. nemzetközi brigád szervezése után a Garibaldi-zászlóalj továbbra is Albacetében maradt, hogy a szervezendő 12. brigád gerincét képezze.

November 8-án futott be a nemzetközieket szállító vonat Madrid Déli pályaudvarára. Sok ezernyi ember üdvözölte és éljenezte őket. A nemzetköziek magasabbegysége a madridiak teljes elismerését váltotta ki. Amikor a brigád elvonult a Gran Vián, lelkes tapssal és ökölbe szorított, felemelt kézzel adtak kifejezést örömlüknek. A főváros lakossága először látott a néphadsereghez tartozó, zárt rendben, fegyelmezetten menetelő alakulatot. Az emberek érezték, hogy a kialakuló új rend, új fegyelem első hírnökei a nemzetköziek.

A brigád menetoszlopának élén transzparens hirdette a nemzetköziek célját:

„Madrid férfiai és asszonyai! Azért jöttünk, hogy segítsünk nektek, hogy épp oly odaadással védjük meg fővárosotokat, mintha mindnyájunk fővárosa lenne. A ti becsületetek a mi becsületünk, a ti harcotok a mi harcunk!”

A 11. nemzetközi brigád 1936. november 9-én vett részt első ízben a Madridért folyó harcokban. Ekkor esett át a tűzkeresztségen. A fasiszták a Puente de los franceses-nél, a Franciák

hídjánál nyomultak előre. Átjutottak a Manzanares folyón, és közvetlenül Madridot veszélyeztették támadásukkal. A nemzetközi brigád azt a parancsot kapta, hogy az ellenséget november 9-én vesse vissza a folyó túlsó partjára. A támadás a kora reggeli órákban kezdődött. Hamarosan kemény harc bontakozott ki. A nemzetköziek erős, jól képzett, jól felszerelt és felfegyverzett fasiszta csapatokkal vették fel a harcot.

Ezzel szemben a nemzetköziek mind régi típusú, erősen elhasználódott puskát kaptak. Pontos lövést leadni már nem lehetett velük. Német gyártmányú géppuskáik még a világháborúból származtak. Elhasználtságuk miatt legfeljebb harminc töltényt lehetett velük egyfolytában kilőni. Minden zászlóalj három-három francia gyártmányú páncélozott Renault gépkocsit kapott, amelyek óránként nyolc kilométeres sebességgel haladtak, a harcászati értékük rendkívül csekélynek bizonyult.

A fegyverzet kezelése is nehézséget okozott, ugyanis a harcosok nagy része sohasem kapott kiképzést, mert nem volt katona.

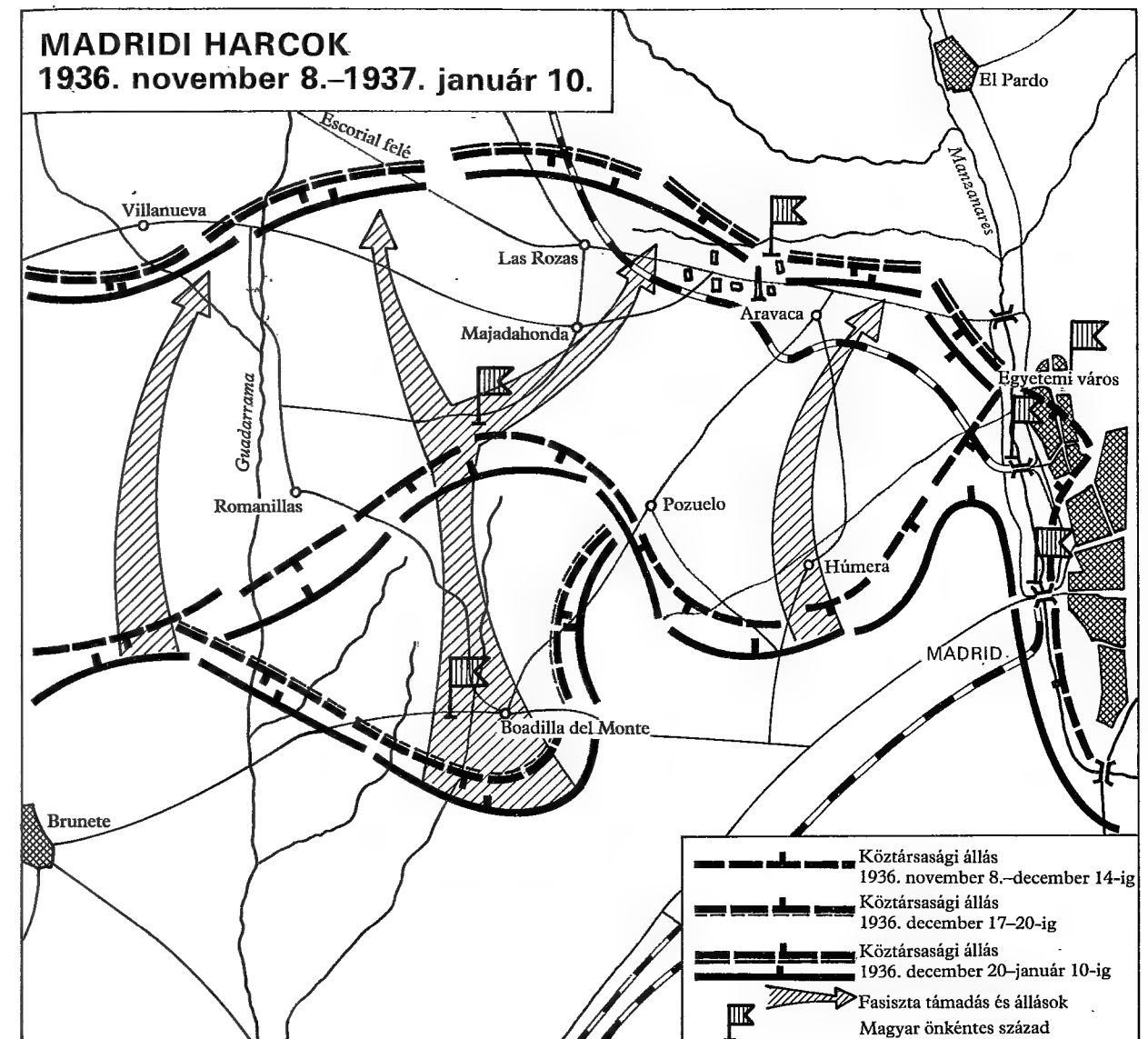
Az önkéntesek a hiányok és a hátrányok ellenére a bajtársiasság, a bátorság és a hősiesség legjobb példáit tanúsították.

A magyar önkéntes század, az Edgar André zászlóalj 3. százada a Manzanares folyónál, a Franciák hídja védelmében esett át a tűzkeresztségen. A század súlyos véráldozatok árán is beváltotta a hozzá fűzött reményeket, megállta a helyét. A Manzanares folyó partjainál esett el Hercz Imre, Auth István, Elek Bertalan és Bóna Vilmos. E harcokban különösen kitűntette magát Szalvay Mihály, akit harcostársai magyar Csapajevnek neveztek.

A Franciák hídjánál a magyar század parancsnoka Weigl Manó volt (1891–1947). Pápán született, eredeti foglalkozása bádogos. Az első világháborúban altisztként harcolt, 1919-től tagja lett a kommunista pártnak, szolgált a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében. Horthyék börtönéből megszökött, és emigrált. A Manzanares partján megsebesült. Szalvay Mihály, a magyar Csapajev került a helyére, aki korábban a géppuskások élén állt. Szalvay higgadt, nyugodt, a parancs végrehajtását megkövetelő, kiváló századparancsnoknak bizonyult. Beosztottjaival ugyanakkor jó pajtási viszonyt tartott, katonái rajongásig szerették.

Néhány nappal később a tűzkeresztség után, a Casa de Campón hősi halált halt a század kedvelt politikai biztosa, Hedrich Károly

MADRIDI HARCOK 1936. november 8.–1937. január 10.

(1900–1936). A Diazként ismert Hedrich 1919-ben már a Magyar Vörös Hadseregben harcolt, majd Jugoszláviában, később Franciaországban talált menedékre. Innen sietett az elsők között spanyol földre.

A sebesültek és a halottak száma egyre nőtt, és november 28-ra a magyar századnál már meghaladt a hatvan főt. A veszteségek azonban nem csökkentették az önkéntesek harci szellemét, vállalták a veszélyt a többi nemzet fiaival együtt. Sziklaszilárdan elhatározták, hogy feltartóztatják az ellenséget.

Dolores Ibarruri ezekben a napokban így beszélt hozzájuk:

„Ti a szabadságért és Spanyolország függetlenségéért hoztatok áldozatot, Spanyolország az egész világért áldozza magát. Spanyolországért

harcolni annyit jelent, mint a szabadságért, a világszabadságért harcolni!”

A 11. nemzetközi brigád közelharcban szorította vissza a fasisztákat a Manzanaresen túlra, harcolt az egyetemi városrészben, és a Casa de Campón.

Ezalatt Albacetében rohamléptekkel haladt előre a többi nemzetközi brigád szervezése.

A következő, a 12. nemzetközi brigád gerincét a korábban alakult Garibaldi-zászlóalj alkotta. A további századokból két zászlóaljat hoztak létre. Két német, egy lengyel és egy balkáni század alkotta a Thälmann-zászlóaljat, míg az André Marty nevét viselő zászlóalj zömében francia és belga önkéntesekből alakult meg. A Thälmann-zászlóalj 3. századának első szakasza magyar önkéntesekből állt.

A 12. nemzetközi brigád élére a néhány nappal korábban Albacetébe érkezett Zalka Máté (Spanyolországban használt nevén Lukács Pál) tábornokot állították. A brigád politikai megbízottja az olasz munkásmozgalom kipróbált harcosa, Luigi Longo lett, akit Spanyolországban Gallo néven ismertek. Zalka törzsfőnökévé a bolgár Karlo Lukanovot (Bjelov) nevezték ki.

A 12. nemzetközi brigád 1936. november 10-én indult el a frontra, és november 13-án Cerro de Los Angelesnél vívta első spanyolországi csatáját, ahol három spanyol brigád (az egyik parancsnoka Jász Dezső volt), valamint ők intézték széles arcvonalon a támadást a fasiszták ellen.

A támadás negyedik napján Madrid védelmi tanácsa elhatározta, hogy a 12. nemzetközi brigádot kivonja Cerro de Los Angeles térségéből, és Madrid közvetlen védelmére veti be. Az átcsoportosítás azt a célt szolgálta, hogy a két nemzetközi brigád, a 11. és a 12. egymás mellett folytathassa a harcot.

Zalka Máté brigádja másnap, november 18-án már bekapcsolódott a spanyol főváros közvetlen védelmébe. Az önkéntesek bátran, önfeláldozóan harcoltak. Két hét leforgása alatt a személyi állomány 20 százalékát veszítették el, de a fasiszták előnyomulását sikerült megállítani.

A madridi harcokról Zalka Máté így írt feleségének, 1936 decemberében:

„Kemény küzdelem volt. A győzelemhez szokott ellenség nem tudta elhinni, hogy megállították. A legjobb csapatait vetette be, de »követért kaszája« – cróit szétmorzsozták. Igaz a mi

vesztéseink is nagyok. Ezekben a harcokban sok száz bátor elvtárs esett el.

Azonban megtörtént, amire senki sem számított. Megtörtént a »madridi csoda« ... az, hogy az ellenség, amely a szó szoros értelmében a város ... küszöbén áll, nem képes behatolni a városba...

Már a második hónapja tart ez a halálos mérkőzés, az ellenség pedig egy lépés nem sok, de annyit sem tudott előre menni... A brigád a világ minden részéből ide jött önkéntesekből áll. Elszánt és magasrendű eszmeiséggel átitatott emberek ezek. Nem sajnálják magukat, életüket.

Ami a spanyol köztársasági hadsereget illeti, az a szemünk láttára most születik. A népi milícia szörnyű ütésekkel kapott a tapasztalt és jól felfegyverzett ellenségtől... A legjobb, a legelszántabb harcosai... elesnek.

... és a hadsereg megtanult védekezni... és ha ma nem, akkor holnap képes lesz nemcsak megállítani, hanem vissza is vetni az ádáz, de már alaposan megtépázott ellenséget...

1936. november végén néhány napra kivonták a nemzetköziet az arcvonalból. Ugyanakkor bizonyos átcsoportosításokat is végrehajtottak. Így a Thälmann-zászlóalj, amelynek nagy része német önkéntesekből állt, és eddig a 12. brigádhoz tartozott, most átkerült a 11. nemzetközi brigádhoz. Ugyanakkor a Thälmann-zászlóalj 3. századának első szakasza, a magyar szakasz életben maradt önkéntesei az Edgar André zászlóalj magyar századához kerültek, a 11. nemzetközi brigád alárendeltségébe.

A JARAMA PARTJAINÁL

A fasiszták, miután arctámadással a spanyol fővárost nem tudták bevenni, 1937. január 3-án északnyugati irányból akarták áttörni a frontot. Ezt a támadást is sikerült visszaverni.

Francóék hozzáláttak egy új támadási terv kidolgozásához. Erre az időre befejeződött az olasz expedíciós hadtest átszállítása Spanyolországba, most már ezzel az erővel is számolhattak. Tervük arra irányult, hogy a harmadik támadásukat északkeleti irányból, Sigüenza felől, a Jarama folyó mentén indítják el, melynek eredményeként elvágják a fővárostól Levantét, bekerítik és blokádnál helyezik, majd pedig beveszik Madridot.

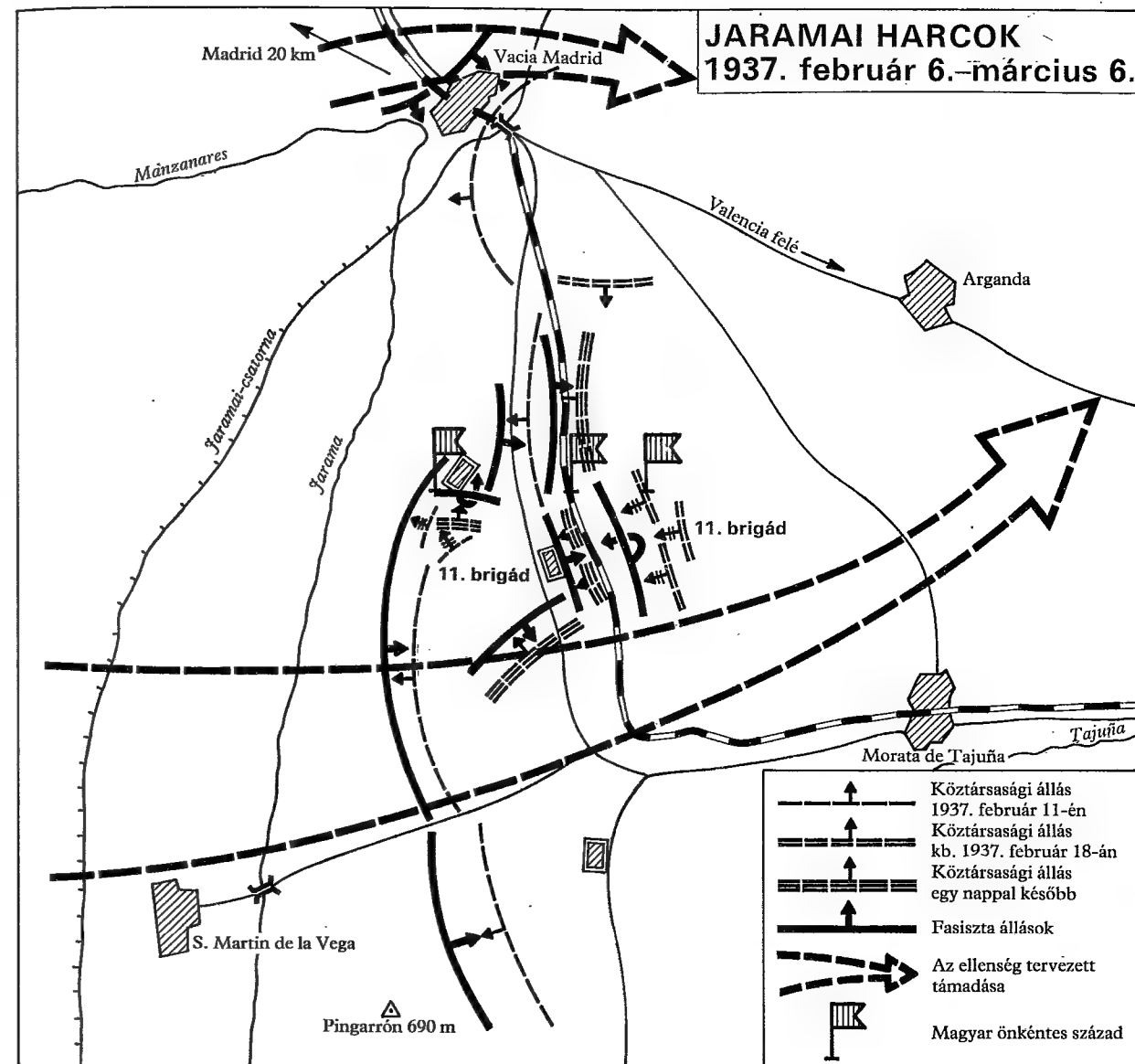
A köztársaságiak erre az időre befejezték az ötödik nemzetközi brigád, hadrendi számozás szerint a 15. szervezését. A brigádot ekkor Gál János tábornok irányította.

A jaramai hadműveletet a fasiszták 1937. február 6-án, hat-nyolc kilométeres szakaszon összevont 40 000 katonával, a tüzérség, a harckocsik és a légierő támogatásával indították.

Amikor a váratlan támadás okozta meglepetés első percei elmúltak, a mindössze 10 zászlóalj erejű köztársaságiak oly erős ellenállást fejtettek ki, amilyen a polgárháború során még nem találkoztak a fasiszták. Ezekben a harcokban a nemzetközi önkéntesek a hősiesség és a bajtársi szolidaritás legszebb példáit nyújtották.

A harc igen elkeseredetten folyt. A fasiszták nem adták fel a reményt, hogy céljukat elérjék. Egyik támadást a másik után intézték a köztársaságiak ellen, de a védelem nemhogy gyengült volna, hanem a tartalékból bevetett zászlóaljakkal egyre inkább szilárdabbá és aktívabbá vált.

A hadvezetés Jaramához jelentős erőket cso-

portosított át, és valamennyi köztársasági alakulatot egyetlen önálló operatív csoportba tömörítette, mely az A, B és C hadosztályokból állt. Zalka brigádja a Lister vezette A hadosztály kötelékébe tartozott, míg a magyar század, amely a 11. nemzetközi brigád sorában harcolt, Gál János tábornok parancsnoksága alatt, a B hadosztály hadrendjében állt.

Február 17-re a fasiszta támadás ellanyhult, és a köztársaságiak vették kézbe a kezdeményezést. A köztársasági vezérkar az arcvonal két oldaláról erőteljes ellentámadást készített elő.

Északon, a Manzanares jobb partjáról kiindulva, La Marañosa irányába és délen a Pingarrón-hegy ellen, mely a Jarama egész völgyét uralja. Az északon folyó támadást Modesto, a délit Lister hadosztálya hajtotta végre.

Az ellentámadás február 19-én kezdődött. Modestónak sikerült megközelítenie a fasiszták védelmének peremvonalát, akik kénytelenek voltak a Jarama folyó keleti partján levő hídfőállásaikból csapataikat visszavonni. Ugyanakkor a Lister-hadosztály is támadásba lendült, és egészen San Martin de la Vegáig előrenyomult. Ezen az arcvonalszakaszon egész napon át véres és elkeseredett küzdelem folyt. Az ellenség ekkor más arcvonalokról csapatokat és nagy mennyiségű hadianyagot csoportosított át ide.

1937. február utolsó napjaira a jaramai csata a végéhez közeledett. A köztársaságiak az elért sikereket kihasználva, állásaikat minden arcvonalszakaszon megerősítették, és szilárd, összefüggő, bevehetetlen védelmi vonalat hoztak létre. Az ellenség is tíz-tizenkét kilométer hosszú

és három-öt kilométer mély, ív alakú védelmi vonalat épített ki, mely a Manzanares és a Jarama összefolyásánál kezdődött.

Február 22-én a köztársaságiak megkísérelték, hogy még jobban összenyomják ezt az ív alakú védelmi vonalat. A támadást két spanyol, valamint a 11. és a 15. nemzetközi brigád közösen hajtotta végre. A 12. nemzetközi brigád Morata de Tajuña térségében a tartalékot képezte. A támadók több mint egy kilométer mélységben nyomták be az ívet, és már a 12. nemzetközi brigád is készen állt a bevetésre, amikor a madridi parancsnokság a támadást beszüntette, mivel a várható eredmény nem lett volna arányban az érte hozott nagy áldozatokkal.

A GUADALAJARAI ARCVONALON

Röviddel a jaramai csatavesztés után a fasiszta lázadók és intervenciosok úgy határoztak, hogy az olasz hadtest bevetésével észak felől, Guadalajarán keresztül mért csapással veszik birtokba a fővárost.

Az olasz hadtest három feketeinges önkéntes hadosztályból és egy tényleges, sorállományú hadosztályból állt. A támadás főerejét az olasz hadtest képezte, amely 50 000 katonával, 222 löveggel, 108 harckocsival, 32 páncélautóval, 60 repülőgéppel rendelkezett. Velük szemben a köztársaságiak 80 kilométeres, széthúzott vékony frontszakaszát 10 000 gyengén felszerelt katoná védte. A dandár- és hadosztályparancsnokok semmiféle tartalékkal nem rendelkeztek. A hadosztály háta mögött, egészen Madridig, egyáltalán nem építettek ki védelemre berendezett terepszakaszt. A fasiszták hadműveleti sűrűsége kilométerenként elérte a másfél ezer katonát, tizenkilenc löveget, nyolc harckocsit és öt repülőgépet.

A fasiszta támadás 1937. március 8-án hajnalban 30 perces tüzérségi előkészítő tüzellel kezdődött, majd a harckocsikkal megerősített 2. olasz hadosztály – a Fekete nyíl hadosztály indult rohamra.

A köztársaságiak március 12-ig mozgó védelmet folytattak, és igyekeztek felmorzsolni a számbeli fölényben levő ellenséget. Ezalatt más szakaszokról minden elmozdítható tartalékot ide csoportosítottak át, hogy a fasiszták támadását megállítsák, majd támadásba menjenek át.

A guadalajarai harcokban Lukács Pál tábornok és a 12. nemzetközi brigádban harcoló magyar önkéntes század is részt vett. A csata kezdetén, amikor a fasiszta csapatok áttörték a köztár-

Ezzel befejeződött a jaramai csata, amely a köztársasági erők nagy győzelmét hozta. A harcok során mindkét fél súlyos veszteségeket szenvedett. A fasisztáké halottakban és sebesültekben megközelítette a 20 000 főt, a köztársaságiaké a 14–15 000-et.

A győzelemnek igen nagy volt a jelentősége. Madrid megmenekült az újabb veszedelemtől, s fordulat következett be a háború menetében is. A lázadókat nemcsak a hős Madrid falainál zúzták szét, vereséget szenvedtek a nyílt terepen is. Ez annak volt köszönhető, hogy a köztársaság központi arcvonalán már korszerűen kiképzett, reguláris hadsereg harcolt, amely védelemből ellentámadásba tudott átmenni.

saságiak laza védelmét és gyors iramban törtek Madrid felé, harcba vetették a 11. és a 12. nemzetközi brigádot.

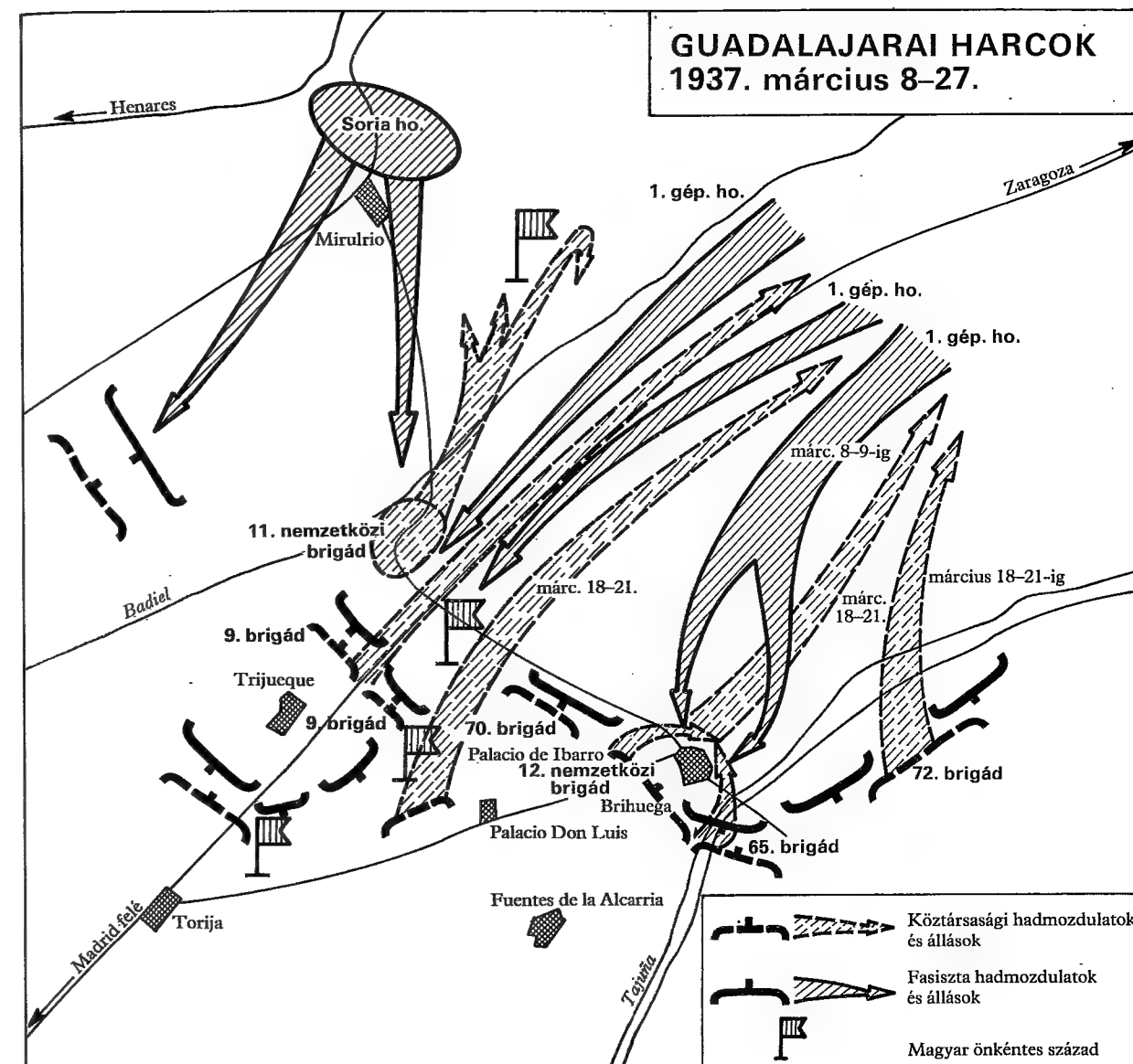
A két brigád – alig három és fél ezer fővel – napokon keresztül hősiessé helyezte magát. A túlerejű fasisztáknak azonban végül sikerült a két brigád közti csatlakozásnál áttörni a védelmet, és elvágással, hátbatámadással fenyegették a nemzetköziet.

E válságos pillanatban Lukács tábornok katonái rátermettsége, találékonysága és határozottsága mentette meg a helyzetet. Felismerve a nagy veszélyt, a brigád törzsénél található minden mozgatható embert harcba vetett. Gyors intézkedése eredménnyel járt.

Szántó Rezső, a brigád tüzérfőnöke 180 fokban megfordította az ágyúkat, és pusztító tüzet zúdított a hátuk mögé került ellenségre. E bátor és határozott intézkedés nyomán a veszély elmúlt, az ellenség kísérlete megghiúsult.

Március 15-re a fasiszta erők támadása lefékeződött, a guadalajarai arcvonal elcsendesedett. Március 15-től 17-ig már csak helyi jellegű csatározások folytak. Március 18-án viszont a köztársaságiak lendültek ellentámadásba.

A spanyol néphadsereg egységei, megtörve az előző harcokban megtépázott ellenség ellenállását, gyors ütemben nyomultak előre. A támadás első napján az 1. olasz hadosztály, az „Isten akaratára hadosztály” teljes vereséget szenvedett. Az olaszok visszavonulásba kezdtek, ami rövid idő alatt pánikszzerű meneküléssé változott. A 3. és a 4. olasz hadosztály katonái, anélkül, hogy felvetették volna a harcot, fegyvereiket eldobálva, futásban kerestek menedéket. A köztársasági légierő csapásai alól azonban már nem tudták kivonni

magukat, így jelentős vérvesztéseket szenvedtek.

Végeredményben a néhány nappal korábban oly magabiztosan támadó olasz hadtestet csaknem teljesen szétverték. Guadalajaránál a fiatal spanyol néphadsereg megmutatta, hogy nem-

csak védekezni, hanem támadni is tud. Az igazságos háború minden erkölcsi és politikai előnye a köztársaságiak oldalán állt. Csak így vált lehetségessé, hogy a fennálló erőviszonyok mellett ilyen ragyogó győzelmet arassanak Guadalajaránál.

A MAGYAR ZÁSZLÓALJ SZERVEZÉSE. HUESCA

A guadalajarai győzelem a köztársaságiak részére lélegzetvételnyi szünetet eredményezett. A magyar századot is kivonták az arcvonalból, és a közeli Meco községbe vitték pihenőre. Ezzel egy időben Zalka Máté, Gál János és dr. Münich Ferenc javaslatára létrehozták a magyar

zászlóaljat. A nemzetközi brigádokban elszórva található magyar önkénteseket most mind Mecóba összpontosították. „Itt adtak egymásnak találkát Magyarország, Franciaország, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia, Hollandia, Kanada, az Egyesült Államok, Dél-Amerika

stb. magyar nyelvű harcosai néhány más internacionalistával és spanyol elvtárral, akik érzelmileg a magyarokhoz húztak” – írta a zászlóalj lapja, az *Előre* 1937. júliusi számában.

A szervezés gyorsan folyt. Lukács tábornok Cséby Lajosnak – spanyolországi nevén Pedro Fernández kapitánynak – adott parancsot a szervezés végrehajtására. Segítőtársa, a zászlóalj hadműveleti tisztje Bakó Emil lett.

Cséby Lajos (1899–1976) mint a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom kipróbált harcosa érkezett Spanyolországba 1936 őszén. A KMP-nek alapító tagja volt, s 1919-ben a Magyar Vörös Hadseregben zászlóaljparancsnokként harcolt. A Tanácsköztársaság leverése után előbb Jugoszláviában, majd a Szovjetunióban tevékenykedett, Spanyolországba érkezése előtt Moszkvában elvégezte a vörös professzorképző iskolát.

Március utolsó napjaira felállították a zászlóalj 158 fős keretét. A harcra kész zászlóalj első napiparancsa 1937. április 1-én jelent meg.

A magyar zászlóaljjal egy időben a 12. nemzetközi brigádot is átszervezték, olyan formában, hogy két nemzetközi brigádot hoztak létre belőle. A Garibaldi-zászlóaljat új olasz önkéntesekkel és spanyol milicistákkal feltöltve brigáddá szervezték. Így jött létre az új 12. nemzetközi brigád, mely a továbbiakban is a Garibaldi nevet viselte. A Dąbrowski zászlóaljból hasonló módon szervezték a 150. nemzetközi brigádot, melynek a magyar zászlóalj a 3. alegysége lett, a hadrendi számozásban az 51. zászlóalj elnevezést kapta.

A 12. és a 150. nemzetközi, valamint a 149. spanyol köztársasági brigádok alkották a 45. köztársasági hadosztályt. Parancsnokává Lukács Pál tábornokot nevezték ki, míg helyettese a bolgár Ferdinand Kozovszki – spanyolországi nevén Petrov – lett. A hadosztály katonai tanácsadójának a szovjet Pavel Ivanovics Batovot (Fritz fedőnéven szerepelt) nevezték ki, aki a második világháborúban hadseregtábornoki rendfokozatban vált híressé, mint a Szovjetunió kétszeres hőse.

A magyar zászlóaljból rendszeres katonai kiképzés folyt, szabad idejükben pedig a katonák politikai és kulturális munkát végeztek. Szorgalmasan tanulták a spanyol nyelvet is. A tisztek lelkiismeretesen készítettek fel a katonáikat az elkövetkezendő nagy harcokra. Cséby Lajos szervezte meg beosztottainak oktatását és továbbképzését.

A harcosok tábora egyre nőtt és erősödött. Új önkéntesek, felgyógyult sebesültek és tisztiskoláról kikerült káderek érkeztek. A zászlóalj új

politikai megbízottja Weiszbrunn György lett, elődje, Fazekas (Fuchs) Jenő a helyettesi feladatot kapta. A magyarok egyik legnépszerűbb önkéntesét, Stechmayer István kapitányt az árkaszsásznak parancsnokává, majd később az 1. század parancsnokává nevezték ki. Stechmayer, aki Franciaországban mint bányász dolgozott, mindenki csak Stefinek hívta. Korábban az Edgar André zászlóalj magyar századában harcolt, szakaszparancsnoki beosztásban.

1937. április 9-én megjelent a 150. nemzetközi brigád napiparancsa, mely rögzítette a magyar zászlóalj megalakulását.

Május közepe táján új zászlóaljparancsnokot neveztek ki a zászlóalj élére, Hevesi Ákost, a Magyar Tanácsköztársaság kipróbált harcosát, akit Spanyolországban Niebuhr Pál őrnagy néven ismertek. Cséby Lajos miután megszervezte a magyar önkéntes zászlóaljat, visszakerült Zalka törzskarába.

Ekkor nevezték ki a magyar zászlóalj politikai megbízottjává Tarr Imrét, aki tizenhét esztendőn keresztül vezető funkciót töltött be a franciaországi magyarok munkásmozgalmában. A korábbi politikai megbízott, Weiszbrunn György, Tarr Imre helyettese lett. Fazekas Jenő a géppuskás századhoz került politikai megbízottnak.

A zászlóaljat április utolsó napjaiban a szomszédos faluba, Camarnába helyezték. Itt ünnepelték a 45. hadosztállyal együtt a munkásosztály nagy ünnepét, május elsejét. Nagy lelkesedéssel, díszmenetben vonultak el Lukács tábornok, hadosztályparancsnok előtt.

A május elsejei ünnepi vacsorára – melyet a hadosztály parancsnoksága rendezett – más nemzetközi egységek vezetőit és spanyol parancsnokokat is meghívták. Ez alkalommal meleg baráti, testvéri üdvözlések hangzottak el. Spanyol, orosz, olasz, francia, német, lengyel, magyar dalokat és más dalokat énekeltek. Ezen az estén senki sem gondolt az átélte és a küszöbönálló veszedelmekre. Valamennyien örültek az előjövő szebb életnek, amelyért spanyol földön küzdöttek.

A Hevesi Ákos vezette magyar zászlóaljon kívül is harcoltak magyarok Spanyolországban. A madridi arcvonal főhadiszállásán összekötő tisztként teljesített szolgálatot Sziklai Sándor – spanyolországi nevén Ladi Péter kapitány – és Steinmetz Miklós (Antonio Brosch), akit 1944. december 29-én Budapest határában mint a Vörös Hadsereg parlamentiért a német fasiszták orvul meggyilkoltak. Mindketten a Szovjetunióból, emigrációból érkeztek spanyol földre. Gál János tábornok ebben az időben a 15. köztársasági

sági hadosztály parancsnoka volt. Mellette – a huescai harcok után – vezérkarfőnöki beosztásban szolgált Flatter Ottó őrnagy, azaz dr. Münich Ferenc. Szántó Rezső pedig (Michail Baller) őrnagy rendfokozatban az egyik tüzércsoportot vezette. A 15. nemzetközi brigád kötelékébe tartozott a zömében szlovákiai, részben kárpátaljai magyarokból álló Petőfi-szakasz, élén a szlovákiai magyar Schwartz Bélával. A köztársasági légierő kötelékében négy magyar pilóta teljesített szolgálatot.

A fasiszták ekkorra teljesen elvágták a hadsereg többi alakulataitól az északon harcoló csapatokat. A segítségnyújtásra csupán az a lehetőség maradt, hogy az összes arcvonalon támadásba menjenek át. Az északi arcvonalon katonai tanácsadó a szovjet Berzin tábornok volt. Itt harcolt a magyarok közül Jász Dezső is. 1937 júniusától mint hadosztályparancsnok, majd később mint az arcvonal hadműveleti osztályának a vezetője.

Az *aragóniai tehermentesítő támadásnak* az volt a feladata, hogy Chimillas és Alerre helységeket elfoglalva áttörje az ellenség védelmi vonalát, és elfoglalja Huesca városát. A hadművelet végrehajtása a 45. hadosztályra várt. Zalka hadosztályának kötelékébe a 12. Garibaldi és a 150. Dąbrowski nemzetközi brigád, valamint a spanyol 149. brigád, továbbá egy anarchista zászlóalj és egy katalán, úgynevezett halálszásznak tartozott. A hadosztály harcát hat harckocsi és három tüzérvégtag támogatta.

A 45. hadosztály május 27-én érkezett Aragóniába, és Caspe körzetében összpontosult. Ez a város volt a székhelye a hírhedt Aragóniai Tanácsnak. Az anarchista „hatóság” egész Aragónban durva erőszakkal fogott hozzá a „szabad kommunizmus” megvalósításához. Az anarchisták esztelen és kíméletlen politikája a parasztság körében nagy elkeseredést és gyűlöletet váltott ki és diszkreditálta az antifasisztákat. Érthető, hogy az aragón falvak népe a keserű tapasztalatok után hideg tartózkodással fogadta a nemzetköziet. A fagyos hangulat csak lassan engedett fel.

Az aragóniai arcvonalon, a nemzetköziet megérkezéséig a fasisztákkal szemben csak anarchista és trockista egységek álltak. Valami hallgatolagos megállapodás érvényesült az arcvonalon: „ne bánts engem, én sem bántalak téged.” Az anarchisták és a trockisták jól tudták, hogy a nemzetköziet sikere nyomós érv lesz az árulással határos tétlenségükkel szemben. Ezért érdekelt

tek voltak abban, hogy Zalka hadosztályának támadása ne járjon sikerrel.

A frontparancsnokságon már a hadműveleti terv kidolgozásánál felszínre kerültek a mély ellentétek. Pozas tábornok terve szerint Huesca ellen a nemzetközieteknek a jacai úttól északra kellett volna megindítani a támadást. Ezt a terepszakaszt azonban az ellenség jól megfigyelhette, és tűz alatt tarthatta. A felvonuláshoz pedig csak egy rossz, a gépjárművek részére teljesen járhatatlan út állt rendelkezésre. Hiányzott a lehetőség a rejtett csapatösszevonásra és a támadás kibontakoztatására.

Zalkának és a hadosztály más vezető beosztású tisztjeinek az volt a véleménye, hogy a támadásnak déli irányból kell kiindulnia. Azonban hiába kérték a támadás irányának megváltoztatását és időpontjának módosítását, minden maradt a régiben.

Zalka hadosztálya június 10-én este érkezett meg Huesca térségébe, és elfoglalta a megindulási körleteket. Ugyanakkor ezen a napon este a brigádtörzsek és a zászlóaljak felderítést végeztek, valamint szemrevételezést hajtottak végre. Zalka másnap délután öt órára tűzte ki a parancsnoki szemrevételezést, utána tervezte kiadni támadási parancsát a hadosztálynak. E szemrevételezés és ellenőrzés során – amikor az egyik ellenőrzési pontról a másik felé haladt – érte őt a fasiszták halált okozó gránátja.

A támadás másnap az eredeti tervek szerint kezdődött. A huescai harcok során, egyetlen napon a hadosztály mintegy ötszáz halottat és igen sok sebesültet veszített. Hősi halált halt Hevesi Ákos, a magyar zászlóalj parancsnoka és Tarr Imre, a zászlóalj komisszára is.

Ezek után nem volt vitás a nemzetközietek előtt, hogy szörnyű árulást követtek el ellenük. Nemhiába érezte Zalka Máté, hogy a támadás körül valami nincs rendben, nemhiába küzdött teljes erejével és próbálta meggyőzni előljáróit, hogy Huesca ellen ne a megadott irányból indítsanak támadást.

A huescai támadás nem járt eredménnyel. A sikertelenség nem a nemzetközietek bátorságán múlt, ők mindent megtettek, ami tőlük telhetett.

Június 21-én a 45. hadosztályt kivonták a huescai arcvonalszakasról és hátsó állásokban, Tortosa körzetében helyezték el, hogy a nagyfokú veszteséget újabb önkéntesekkel és spanyol újoncokkal pótolják.

Az 1937-es év legjelentősebb harcait Bruneté-nél vívták. A július 8-tól augusztus 18-ig terjedő küzdelem során a magyar zászlóalj sok katonája áldozta életét a spanyol nép szabadságáért. Hősi halált halt a zászlóalj politikai biztosa, Klauber József – spanyolországi nevén Landa Oszkár –, aki Moszkvából érkezett Huescánál elesett elődje, Tarr Imre helyébe. A zászlóalj két századánál egyetlen tiszt sem maradt életben.

A brunetei harcok után a magyar zászlóalj élére Szalvai Mihály került, aki 1936 novemberében, egy rövid ideig az Edgar André zászlóalj élén állt. Ezután a 15. nemzetközi brigád kötelékében a Dimitrov-zászlóaljnak lett a parancsnoka, amelynek bolgár, román, horvát, szerb, olasz, német, osztrák és magyar önkéntesei mind politikai menekültként érkeztek Spanyolországba. A Dimitrov-zászlóalj katonái nagyon sok nyelven beszéltek, de megértették egymást, mert gondolataikat összefogta a közös ellenség elleni küzdelem.

Most, amikor Szalvai ismét visszakerült honfitársai körébe, a régi barátok és harcostársak nagy örömmel fogadták. Vezetése alatt a magyar zászlóalj első nagyobb harctevékenysége *Extremadurában* került sor: 1938. február 15-től március 4-ig a campillói arcvonalszakaszon tevékenykedett. Extremadurán át vezetett a lázadók birtokában levő északi és déli tartományokat összekötő útvonal, ezért a köztársasági főparancsnokság úgy vélte, hogy egy esetleges frontáttörés ezen a területen elvonhatja a fasiszta erőket Aragóniából. A magyar zászlóaljhoz útközben – Belalcasarban csatlakozott egy magyar újoncszázad is, mely február 9-ig a brigád kiképzőbázisán, Casas Ibanesben vett részt kiképzésen. E század parancsnoka Mátyás László (Katz Mátyás), politikai megbízottja pedig az 1937. október 22-én Spanyolországba érkezett Rajk László volt, aki Spanyolországban Firtos László néven szerepelt.

A magyar zászlóalj, s benne az újoncszázad 1938. február 15-éről 16-ára virradó éjjel esett át a tűzkeresztségen. Az önkéntesek hősiiesen küzdöttek, és az egész zászlóalj előljárójától parancsnoki elismerésben részesült. Az extremadurái harcok során esett el Stechmayer István kapitány, századparancsnok és Nagy Pál, a KMP Központi Bizottságának tagja.

Az extremadurái harcok után a magyar zász-

lój a több mint egy hónapig tartó, elkeseredett aragóniai visszavonulásban vett részt. E küzdelem legnagyobb erőpróbáját a *leridai ütközet* hozta. A súlyos áldozatokkal járó harc két napig tartott.

A magyar zászlóalj kapta azt a feladatot, hogy késleltesse a támadó fasiszták előnyomulását, hogy a brigád egységei szervezeten vonulhassanak vissza. Amikor feladatát végrehajtva a magyar zászlóalj megkezdte az átkelést a Segre folyón, ahol már egyetlen ép híd sem maradt, a fasiszták kinyitották a zsilipeket. Az embermagasságig érő vízben egymás kezét fogva jutottak át az önkéntesek. Egész éjszaka meneteltek, hogy beérjék a brigádot, a ruha rajtuk száradt meg.

A magyar zászlóaljban ekkor sokan veszítették életüket, köztük Klein József vasmunkás, a 2. század parancsnoka, aki sok viszontagság után érkezett Belgiumból Spanyolországba, valamint Weiszbrunn György, a zászlóalj politikai biztosa és Sebes György századparancsnokhelyettes, aki sebesült századparancsnokát akarta megmenteni.

A spanyol és a nemzetközi harcosok helytállása ellenére a negyvenkét napig tartó aragóniai harcok azzal végződtek, hogy a fasiszták 1938. április 15-re kijutottak a Földközi-tengerhez, és ezzel Katalóniát elvágták a köztársaság többi területétől.

Ezek a hadműveletek már ténylegesen a második világháború előjátékának tekinthetők. A hadműveletek bevezetéseként a német és olasz légierő nagyszabású terrorbombázásokat hajtott végre. A fasiszták ekkor alkalmaztak először széles arcvonalon kombinált frontális és szárnycsapásokat, felhasználva ebben a gyorsan mozgó alakulatokat és a légierőt is.

A köztársaságiak vereségéhez az is hozzájárult, hogy nem tudtak olyan gyorsan manőverezni, csapatokat mozgatni, mint a fasiszta parancsnokságok.

A köztársasági hadvezetés a fasiszták nagyarányú támadásával számolva az összes nemzetközi brigádot – a 129. nemzetközi brigád kivételével – Katalóniába összpontosította, hogy egy oldal-támadással visszaállíthassa az eredeti helyzetet. Azonban az erők mindkét részről annyira kimerültek, hogy ezt az oldaltámadást csak 1938 júliusában lehetett elkezdni.

Az 1938-as év és egyben az egész spanyol szabadságharc egyik legnagyobb hadműveletét az ebrói támadás képezte. A köztársasági hadvezetés, mivel az ország területét a fasiszták szétdarabolták, a legfontosabb feladatnak az elszakított arcvonalak hadművelati együttműködésének megteremtését tekintette. Ennek érdekében hozta létre az úgynevezett Ebro-hadsereget, amely az 5., 12., 15., 18. hadtestből állt, a 18. hadtest képezte a hadseregtartalékot.

A magyar önkéntesek (az 51. zászlóalj) a 13. Dąbrowski nemzetközi brigád kötelékében a 15. hadtest 35. hadosztályához tartoztak.

Az Ebro déli partjára való erőszakos átkelés 1938. július 24-ről 25-re virradó éjjel kezdődött, 25 kilométeres arcvonalszakaszon. A kezdeti időszakban a köztársasági erők jelentős sikereket értek el, és nagy kiterjedésű hídfőt hoztak létre. Az ebrói támadás arra kényszerítette a fasisztákat, hogy félbeszakítsák támadásukat a levantei arcvonalon, és más arcvonalakról összesen tíz hadosztályt összpontosítsanak a harcok színterére.

A támadás során a 35. hadosztály kötelékén belül elsőnek a magyar zászlóalj kelt át a Tisza nagyságú szeszélyes folyón. Tőlük jobbra a 11. nemzetközi brigád harcolt dr. Münnich Ferenc parancsnoksága alatt. A magyar zászlóalj július 24-én 21 óra 30 perckor kapta meg, és éjfél után fél órával sikeresen végre is hajtotta az átkelési parancsot. Camposinest elfoglalva, a hadosztály második lépcsőjében, Gandesa város irányába tört előre.

A magyar zászlóalj nagy veszteségeket okozott a fasisztáknak. Az 1938. augusztus 9-én kelt hadművelati jelentés szerint támadásának első óráiban négy tíz és feles löveget, négy vontatótraktort, négy tehergépkocsit, egy személygépkocsit, három lovat és húsz öszvért zsákmányolt, s több mint négyszáz foglyot ejtett. A jelentés szerint két hét alatt a saját vesztesége harminc halott és százöt sebesült volt.

A hadosztály sajtója, az *Unidad de la 35.* című újság így emlékezett meg a magyar zászlóaljról:

„Július 24. éjszaka. A fehér szalag mentén, melyet a Mora de Ebróra vezető országút képez, haladnak a 35. hadosztály katonái. . .

A Rákosinak (ti. a magyar zászlóaljnak) kellett elsőként átkelni. A zászlóalj állományának a percek évszázadoknak tűntek. Végül megérkezett a támadási parancs. Átkelt a folyón az első század és a másodiknak egy része. Az ellenség néhány géppuskasorozata meg akarja akadályozni az el-

kerülhetlent, erőink átkelését. A köztársasági géppuskák válaszolnak. A fasiszták menekülnek, a mieink látják ezt. Közben a harcosok csónakokba ugrálnak, mások úszva igyekeznek minél előbb elérni a túlsó partot.

Délután hatkor ejtik az első foglyokat. Száznegyven katonát és tisztet, ezek már nem fognak ellenünk harcolni. És a zászlóalj tovább nyomul előre, teli derülátással. . .”

Az ebrói csata egyike volt a legjobban átgondolt, megtervezett és tervszerűen végrehajtott köztársasági hadműveleteknek. Ugyanakkor a spanyol polgárháború egyik legvéresebb és legnehezebb harctevékenysége.

Az ebrói hadművelet a folyón való erőszakos átkeléssel kezdődött, folytatódott a gandesai előnyomulással, a Sierra de Pandols és a Sierra de Caballs közötti védelemmel, s végül a folyóhoz való visszavonulással. A nemzetköziek ebben már nem vettek részt.

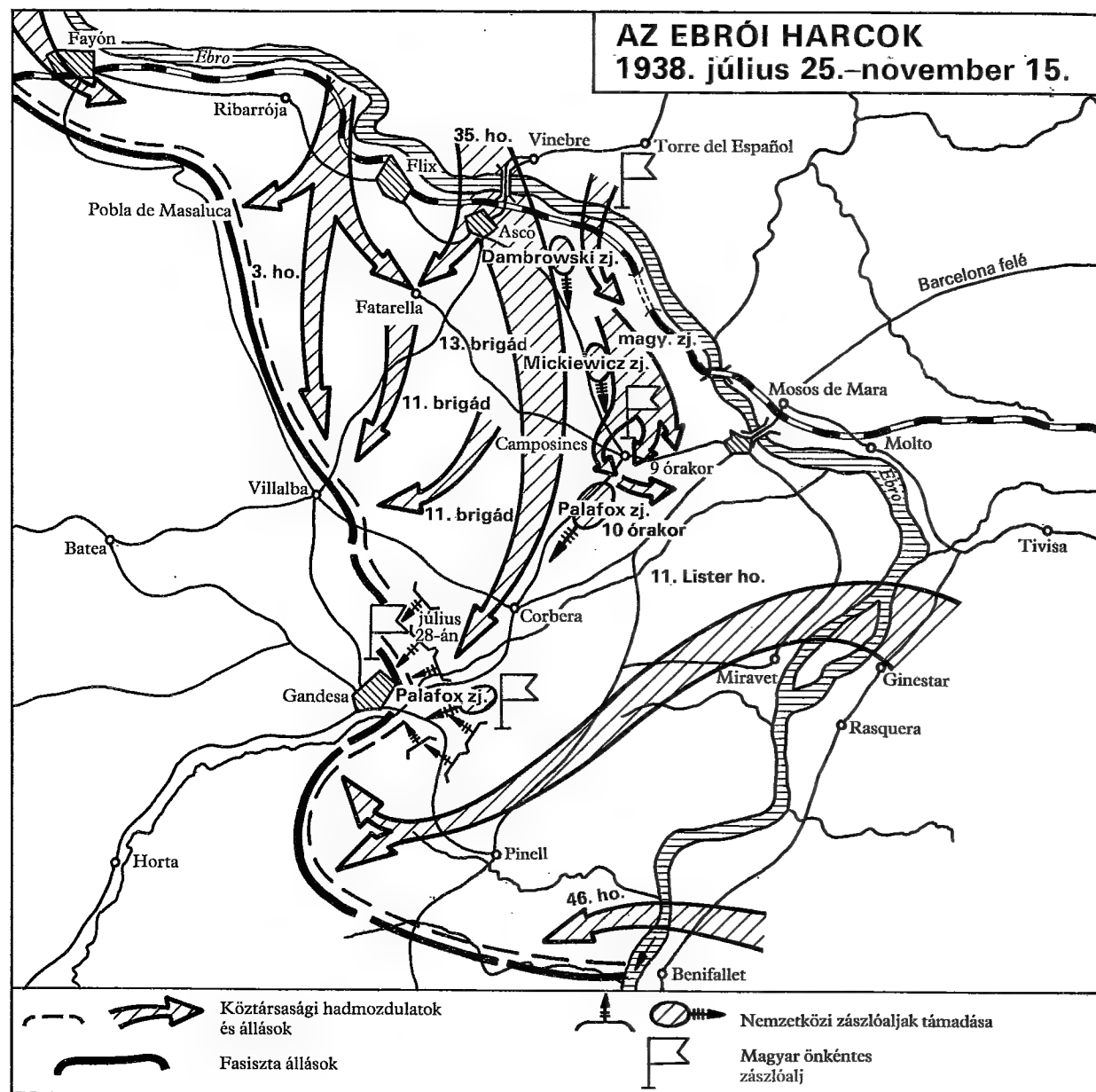
A hadművelet hibájaként említhető, hogy a köztársasági hadvezetés kevés erőt és eszközt vont össze a támadás végrehajtására. A tartalékok képzése sem volt megfelelő, nem volt elég erős ahhoz, hogy a támadást megfelelő ütemben tovább tudja fejleszteni. Ennek ellenére az ebrói támadásnak óriási volt a jelentősége.

Az ebrói támadásban a Spanyol Néphadsereg 220 000 fővel, 250 löveggel, 100 harckocsival és 100 repülőgéppel szállt szembe a francóista hadsereg 400 000 katonájával, több mint 1000 löveggel, mintegy 600 repülőgéppel és 300 harckocsijával.

Az itt összpontosított tüzérségi erők voltak addig a legnagyobbak, itt harcolt majdnem valamennyi bombázó és vadászpilóta, az olasz légiók és a német Condor légió is.

A fasiszta nagyhatalmak minden támogatása ellenére az ebrói támadás idején Franco helyzete válságosra fordult, ezért újabb segítségért a fasiszta országok vezetőihez fordult. „Biztosítani akarjuk Franco teljes győzelmét?” – tette fel a kérdést az illetékes német államtitkár. „Ez esetben erős katonai segítségre van szükség!” – adta meg egyben a választ is. „Ha csak a védekezés lehetőségét akarjuk biztosítani” – mondták a német fasiszta vezetők – „ebben az esetben is szükség van segítségre.” De jól tudták, hogy az utóbbi legfeljebb a köztársaságiakkal folytatott egyezkedéshez elegendő.

Hamarosan újabb segítség özönlött a vér áztatta spanyol földre. Franco ellentámadásai így egyre erősebbek lettek.

Franco 13. hadosztályának hadműveleti tisztje így írt a naplójában:

„A rajok csak úgy tudtak a lövészárkokban előrehaladni, hogy 10 méterenként kézigranátokkal kellett megtisztítani az utat az ellenségtől, akiket sem az ismételt tüzési össztűzek, sem a sorozatos légibombázás nem vert ki az állásokból...”. Szintén e hadosztály hadműveleti naplója rögzíti, hogy a hadosztály tiszti állománya 76 százalékát, legénységi állománya 60 százalékát veszítette el az ebrói harcok során.

Gadesa közvetlen közelében, a Pandols és a Caballs-hegyek csúcsain lévő arcvonalszakaszt balról a 13., jobbról a 11. nemzetközi brigád katonái védték. Francóék itt akartak rést törni a

köztársaságiak védelmében. Augusztus 15-én hajnalban tüzésük tűzet nyitott a Pandols-hegy ellen. A Junkers 52-esek és a Savoyák sűrű hullámokban ontották bombáikat. A zászlóalj több magyarja lelte itt halálát. Itt esett el Zeke László és Kolin László is, mindketten a magyar önkéntes zászlóalj tisztjei. E harcok során sebesült meg Rajk László, akinek karját egy aknaszilánk törte el. Ügyszintén megsebesült a 11. nemzetközi brigád parancsnoka, dr. Münnich Ferenc.

Az ebrói csata során tanúsított bátor magatartásukért, helytállásukért a 13. nemzetközi brigád több katonáját soron kívül előléptették. A magyarok közül a következőket: századossá Molnár István, Keszöcze Endre és Kalcsics

(Csatári) József hadnagyokat. Hadnaggyá Czuczai István, Illés István, Tömpe András és Salas György őrmestereket. Őrmesterré Sebes Imre, Horváth Imre, Rajki Mátyás, Vili Lajos, Hugyik Péter, Gáspár László, Gaal Miklós, Mályi Vilmos őrzetöket. Őrzetövé Hotykó János, Kupos József, Kasza János, Fischer Miklós, Schiffer Pál és Gyuricza Mátyás katonákat.

Negrin miniszterelnök pedig 1938. szeptember 1-én megjelent rendeletében a 13. nemzetközi brigádnak az ebrói harcok utolsó nyolc napja alatt tanúsított helytállásáért a Distintivo del

VALOR (Vitézségi Érem) kitüntetést adományozta.

A Spanyol Néphadsereg harcosainak minden hősiessége kevésnek bizonyult. Az intervenció-sok újabb segítsége özönlött Spanyolországba. A köztársaságiak visszaszorultak az Ebro északi partjára.

A magyar zászlóalj 1938. szeptember 28-ig küzdött a tűzvonalban. A spanyol köztársasági kormány ekkor a nemzetközi brigádokat kivonta a frontról, és követelte, hogy a fasiszták is vonjanak ki minden idegen katonát.

A NEMZETKÖZIEK KIVONÁSA

Míg a köztársaságiak kivonták a harcból a nemzetközi önkénteseket, addig Francóéknál minden a régiiben maradt, a Condor légiótól az olasz hadosztályokig.

A nemzetközi önkéntesek zömét Barcelonában, egy kis töredékét pedig Valenciában összpontosították, és leszerelésük után ünnepélyesen elbúcsúztatták őket.

A magyar önkéntesek egy része, más nemzetközikkal együtt, akik nem mehettek haza, mert hazájukban népelnyomó rendszer uralkodott, az észak-katalóniai Bellseratban, majd Palafrugellban maradt. 1939. január 23-án, a Spanyol Kommunista Párt felhívására a még Spanyolországban tartózkodó önkéntesek, köztük a magyarok, újból fegyvert fogtak, hogy részt vegyenek a katalóniai hadsereg utolsó harcaiban. Biztosítani kellett a francia határ felé özönlő lakosság, a sebesültek és a kórházak visszavonulását.

A nemzetközиеk közül még a súlyos sebesültek is csatasorba álltak, köztük Rajk László, Tömpe András és Gyáros László.

A nemzetközi önkéntesek egy hadosztályt képeztek a lengyel Henryk Torunczyk vezetésével, aki korábban a 13. nemzetközi brigádnak volt a parancsnoka. A 13. brigád új parancsnoka Szalvay Mihály lett. A brigád egy lengyel és egy magyar zászlóaljból állt. A visszavonulásban részt vettek még a 11. és a 12. nemzetközi brigád katonái is.

A nemzetközиеk a spanyol harcosokkal együtt ezt az utolsó feladatot is becsülettel teljesítették. Százötven kilométeren át tartó halogató harcban védték a köztársaság egy kis sarkát, megmentve sok ezer spanyol asszony, gyermek, sebesült és öreg életét.

A nemzetközi brigádok utolsó önkéntesei 1939. február 9-én és 10-én Porta-Bou-nál léptek át a francia-spanyol határt.

A fasizmus elleni harc spanyolországi hőseit, a magyar önkénteseket, a spanyol és a más nemzetiségű harcosokkal együtt szögesdrót, garmati csapatok és csendőrök szuronyai fogadták Franciaországban. A vereség lesújtó hatása azonban nem tudott erőt venni rajtuk, erkölcsi, politikai szilárdságuk a koncentrációs táborokban sem csökkent. Töretlenül készültek a további harci feladatokra, a fasizmus elleni küzdelem folytatására.

Münnich Ferenc mondása: „A koncentrációs tábor csak ránk kényszerített megállás, de nem lemondás a harcról!” – szállóigévé vált az önkéntesek között.

A nemzetközi brigádok katonáinak hősi harcat méltán övezi legenda. A mintegy félszázezer önkéntes 18,2 százaléka a spanyolországi csatatereken hősi halált halt, míg eltűnt, fogságba esett 12,9 százalék. Megsebesült az önkéntesek 63 százaléka, a sebesültek 13 százaléka sosem nyerte vissza egészségét. Csúpn az önkéntesek 7,3 százaléka harcolta végig sértetlenül a közel hároméves polgárháborút.

A magyar internacionalisták legkülönbözőbb utakon igyekeztek visszajutni hazájukba, hogy itthon újult erővel folytathassák a fasizmus elleni harcot. Egy kis részük a Szovjetunióba ment és a Vörös Hadsereg kötelékében vett részt Magyarországon felszabadításában. Mások a francia, a belga vagy a jugoszláv ellenállási mozgalmakban küzdöttek a fasizmus ellen.

A spanyol nép szabadságharcának magyar önkéntesei népünk történetének egyik nagyszerű fejezetét „írták meg”. Igaz emberek voltak, akik felismerték, hogy a fasizmus milyen nagy veszélyt jelent az emberiségre és tudták, hogy amikor Spanyolországban ontják vérüket, nemcsak a spanyol népért, de magyar hazájukért, népük szabadságáért is harcolnak.

II. A MAGYARORSZÁGI ELLENÁLLÁS ÉS FEGYVERES ANTIFASISZTA MOZGALOM

1. Az ellenállás kibontakozása

A HÁBORÚELLENES, FÜGGETLENSÉGI ERŐK KÜZDELMÉNEK
BELSŐ FELTÉTELEI

A magyarországi ellenállás szerves része az európai népek antifasiszta harcának. Azonos célok vezették, mint a többi nemzet Hitler-ellenes küzdelmét. Ugyanakkor Magyarország második világháborús szerepének, a magyarországi belpolitikai erőviszonyoknak és más tényezőknek hatására ezt az ellenállást sajátos, egyedi vonások jellemezték.

A Hitler-ellenes antifasiszta tevékenység stratégiáját és taktikáját a Komintern 1935-ben ülésezett VII. kongresszusa határozta meg. A harmincas évek második felében a magyar kommunisták is az ott megfogalmazott útmutatások szellemében folytatták küzdelmüket. Céljuknak a nemzet valamennyi Hitler- és háborúellenes erejének összefogását, a szövetségi politika kibontakoztatását, a legszélesebb osztályszövetségben nyugvó antifasiszta népfront megteremtését tekintették. A fenyegető veszéllyel szemben a kommunisták a munkás-, demokratikus és polgári pártokkal kívántak harci szövetségre lépni. A tömegek megnyerése érdekében nagy figyelmet fordítottak a szakszervezetekben, a munkás-, a sport- és kultúregyesületekben s más tömegszervezetekben végzendő munkára, egyáltalán a tömegkapcsolatok ápolására.

E politika jegyében alakult meg Debrecenben 1937. március 15-én a rövid életű *Márciusi Front*, amely főleg az ifjúság és az értelmiség egyes rétegeiben fejtett ki hatékony eszmei munkát. A legfontosabb szövetségesek, a Szociáldemokrata Párt és a Független Kisgazdapárt megnyerése azonban nem sikerült.

A népfront nem jött létre, s ez a későbbiekben is gátja, akadálya lett a magyar antifasiszta, majd az ellenállási tevékenység kibontakozásának. Egyéni törekvések, kisebb csoportok fasizmus-ellenes erőfeszítései viszont szép számmal jelentkeztek. A gömbösi totalitárius törekvéseket, a szélsőjobboldal megerősödését, a nemzet létét fenyegető náci aspirációkat látva, számos független személyiség fordult rokonszenvvél a függetlenség, a nemzeti összefogás, a szabadság gondolata felé, s vált a náciellenes mozgalom tá-

mogatójává. Számos képviselőjüket később ott találjuk a polgári ellenállás soraiban. Sokan az Anschluss után döbrentek rá a magyarság nemzeti létét, önállóságát fenyegető veszélyre, s kezdtek keresni eszmetársaikat.

Az antifasiszta mozgalom hazai kibontakozását nehezítette, hogy az uralkodó osztályoknak sikerült viszonylag széles tömegbázisra támaszkodniuk. A nacionalista, sovinszta propaganda elhomályosította a tisztánlátást, a bekövetkezett területgyarapodás látszólag a horthysta politika helyességét igazolta. Hiába hívta fel a figyelmet a Kommunisták Magyarországi Pártja, hogy a Hitler kezéből kapott „ajándéknak” súlyos ára lesz, az emberek nagy része az eseményekben a jogos nemzeti sérelmek orvoslását látta. A Horthy-rendszer jellegét csalókan leplezte a látszat parlamentarizmus, a megtűrt ellenzék. A háborús konjunktúra nyomán emelkedett az ellátottság szintje, csökkent a munkanélküliség. A társadalmat feszítő szociális elégedetlenséget érző emberek egy része nem a haladó erők oldalán, hanem a jobboldali nyilas köröktől remélt orvoslást bajaira.

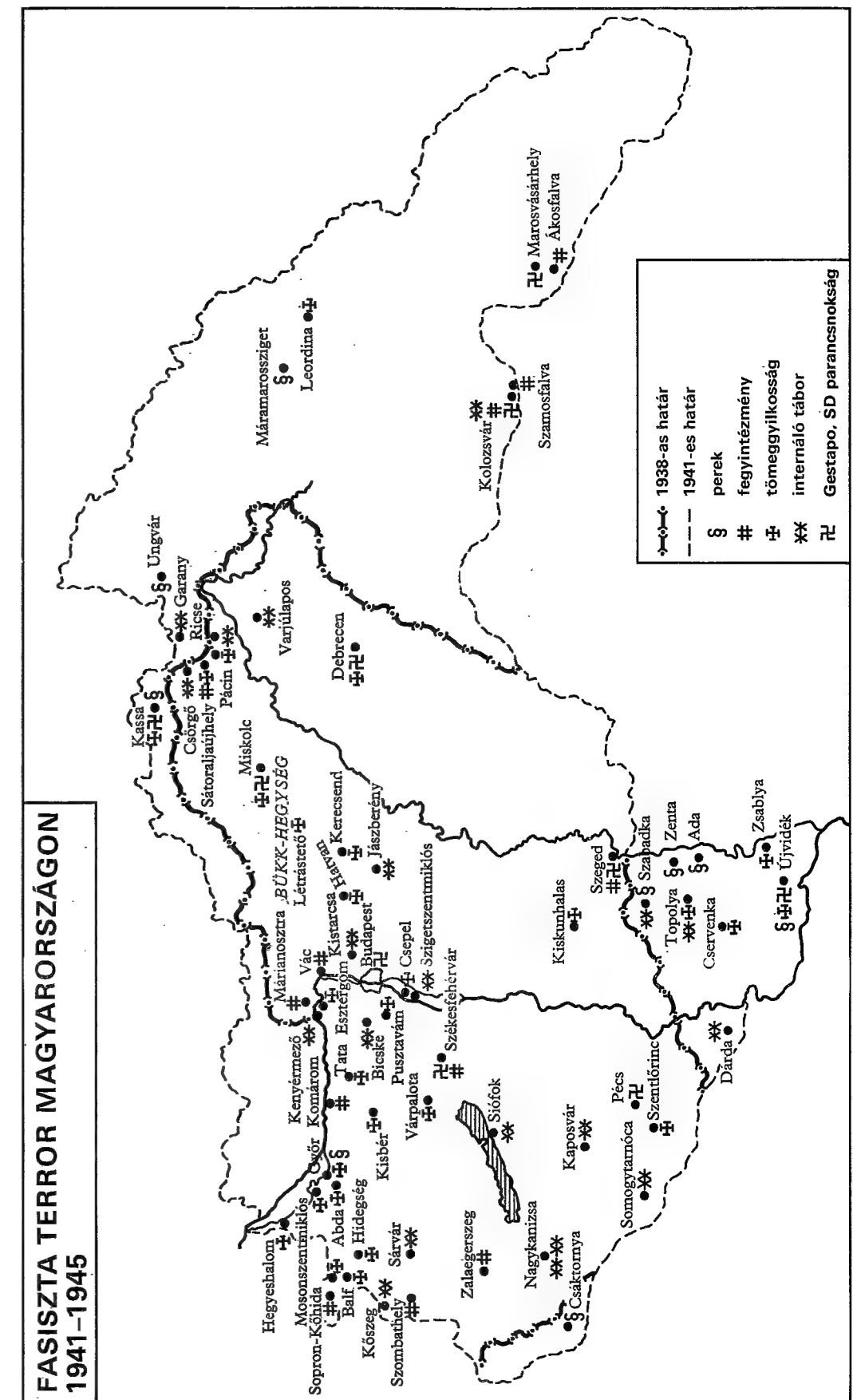
Mindezek csökkentették azt a társadalmi bázist, amelyre az antifasiszta és ellenállási mozgalom támaszkodhatott.

A Horthy-rendszer brutális diktatúráként az ellenforradalomból nőtt ki, s erőszakra épített karakterét mindvégig megőrizte. Polgári, rendőri és katonai szervek sokasága biztosította a társadalom minden oldalú ellenőrzését.

A KMP az ellenforradalom elleni harcban súlyos veszteségeket szenvedett, legjobb káderei elpusztultak, emigrációba szorultak. A párt nagy nehézségek közepette igyekezett teljesíteni küldetését, a nemzet, a dolgozó osztályok szolgálatát. A háború, a náci szövetség s a rendszer ellen fellépőkre börtön, internálás és sokszor halál várt.

A háború kitörésétől – Horthy személyes utasítására – átfogó intézkedések rendszere készült el, s lépett életbe, az ún. „társadalomra veszélyes elemek” ellen. A kommunistákat, szocialistákat,

FASISZTA TERROR MAGYARORSZÁGON
1941–1945

szakszervezeteket, de sokszor már a liberális polgárokat is üldözték. A KMP ellen több alkalommal is országos nyomozást indítottak. A haladó gondolkodású emberekre a legkisebb gyanú esetén is internálás, büntetőszázad várt. 1940–1944 közt az internált vagy büntetőszázadokban a frontra hurcolt kommunisták száma elérte a 3000–3500 főt. A letartóztatottak száma pedig meghaladta a 2000-et. A megrendezett perek nyomán a kommunista párt súlyos veszteségeket szenvedett, szervezeti kapcsolatai megla-
zultak, gyakorta szétzilálódtak.

A magyar kommunisták történelmi érdeme, hogy a legnagyobb nehézségek közepette is minden lehetőt megtettek, hogy a nemzetet ráébresszék valódi érdekeire.

A fasizmus elleni harc és az ellenállás fejlődésére hatással volt a sajátosan alakuló magyar–német viszony is. A Hitler uralma alá került európai országok legtöbbszörében a német megszállás nemcsak a független államiság megszűntét jelentette, hanem sokszor a nemzetek fizikai létét is veszélyeztette. A megmaradásért, a függetlenségért és szabadságért vívott harc ezért az adott nemzet valamennyi hazafias elemét egyesítette. Az erőszak, a leplezetlen elnyomás, mindenkor az ellenállás felszításához, megerősödéséhez vezetett.

1944. március 19-ig Magyarország nem leigázott, hanem Hitlerrel szövetséges ország volt, ahol a náci elnyomás csak áttételesen, s főleg külpolitikai és gazdasági téren jelentkezett. A szuverenitás látszólag csorbitatlan maradt, az ország a belpolitika alakításában nagy önállósággal rendelkezett. A németek még a nyilasokat sem mozgósították a kormány ellen. A szövetségesi hűséget tanúsító, belpolitikai stabilitást biztosí-

tó, gazdaságilag engedékeny Horthy-rendszer fenntartását fontosabbnak tartották, mint a magyar szélsőjobboldal törekvéseit.

A hitleristák a magyarság nemzeti érzéseit közvetlenül nem támadták, ezért a lakosság egy részében olyan illúzió élt, hogy a német szövetség a nemzeti céloktól nem idegen, s a trianoni sérelmek orvoslása a tengelyhatalmak oldalán remélhető. Más országoktól eltérően a nemzeti lét, a nemzeti függetlenség védelme nálunk 1944 tavaszáig ezért nem vált egy ellenállási tömegmozgalom hajtóerejévé.

Az ország haladó, demokratikus erői, minde-
nekelőtt a kommunisták, 1941. június 27-től szüntelenül hangoztatták, hogy a szovjetellenes háború igazságtalan, semmilyen okkal nem magyarázható, nem áll a magyar nép érdekében, s Hitler oldalán való folytatása vereséghez, nemzeti katasztrófához vezet. A kommunista párt az adott körülmények között a háborúból való kilépést, a szakítást Németországgal, az ország függetlenségének biztosítását elsődlegesen politikai eszközökkel és nem fegyveres fellépéssel kívánta elérni.

A KMP központi bizottsága 1941. szeptember 1-i határozatában a „Független, szabad, demokratikus Magyarország” korábbi programjának megfelelően a polgári pártoknak együttműködést ajánlott fel „egy nemzeti alapon álló, németellenes politikai mozgalom keretében”. „Csak az összefogás a közös ellenséggel szemben mentheti meg az országot a pusztulástól, a szolgaságtól” – hangoztatta a KMP.

A párt reálisan mérve fel a helyzetet, felismerte, hogy még nem érkezett el az ideje a széles körű szabotázs és fegyveres tevékenység kibontakoztatásának.

A FÜGGETLENSÉGI MOZGALOM KEZDETI EREDMÉNYEI

A kommunisták politikája társadalmilag minél szélesebb tömegek megnyerésére, valamennyi szövetséges vagy együttérző erő bevonására irányult. A Népszavában, a Szabad Szóban e kérdéstről kibontakozott sajtóvitát sok ezren követték figyelemmel.

A párt 1941 végén, 1942 elején indította el a függetlenségi mozgalom akcióit. Tüntetések, tömegmegmozdulásokat szervezett. 1941. október 6-án a Batthyány emlékmésnél, majd november 1-én Kossuth és Táncsics sírjánál hangoztattak fel a háború elleni tiltakozás jelszavai. Ezek és ezek vettek részt azokon a kulturális rendezvényeken, amelyeket a béke, a szabadság és a

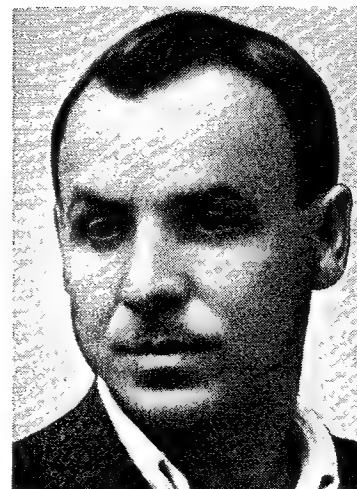
nemzeti függetlenség gondolata jegyében szerveztek. A Népszava 1941-es karácsonyi ünnepi száma már a nemzet prominens személyiségeinek háborúellenes összefogását, a születendő népfrontot tükrözte.

1942 elején az antifasiszta erők tovább fokozták aktivitásukat. Az 1848-as szabadságharc németellenes hagyományainak ápolására létrejött a *Történelmi Emlékbizottság*. Március 15-én a Petőfi-szobornál, izzó hangulatú gyűlésen sok-ezres tömeg tüntetett a háború ellen, az ország szabadságáért és függetlenségéért.

Az antifasiszta harc, a politikai tevékenység akkor ilyen jellegzetes formákat öltött, s ez meg-

382

383

385

382 / AZ 1942. MÁRCIUS 15-I TÜNTETÉS RÉSZTVEVŐINEK EGY CSOPORTJA

383 / BORKANYUK OLEKSZA

384 / SCHÖNHERZ ZOLTÁN

385 / RÓZSA FERENC

387

386 / PATAKI FERENC

387 / SÁGVÁRI ENDRE

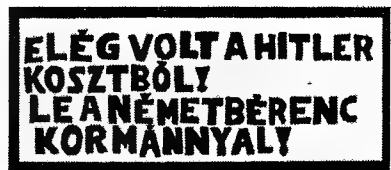
388 / KOMMUNISTA RÖPLAP

389 / KOMMUNISTA RÖPLAP

390 / HHH RÖPLAP

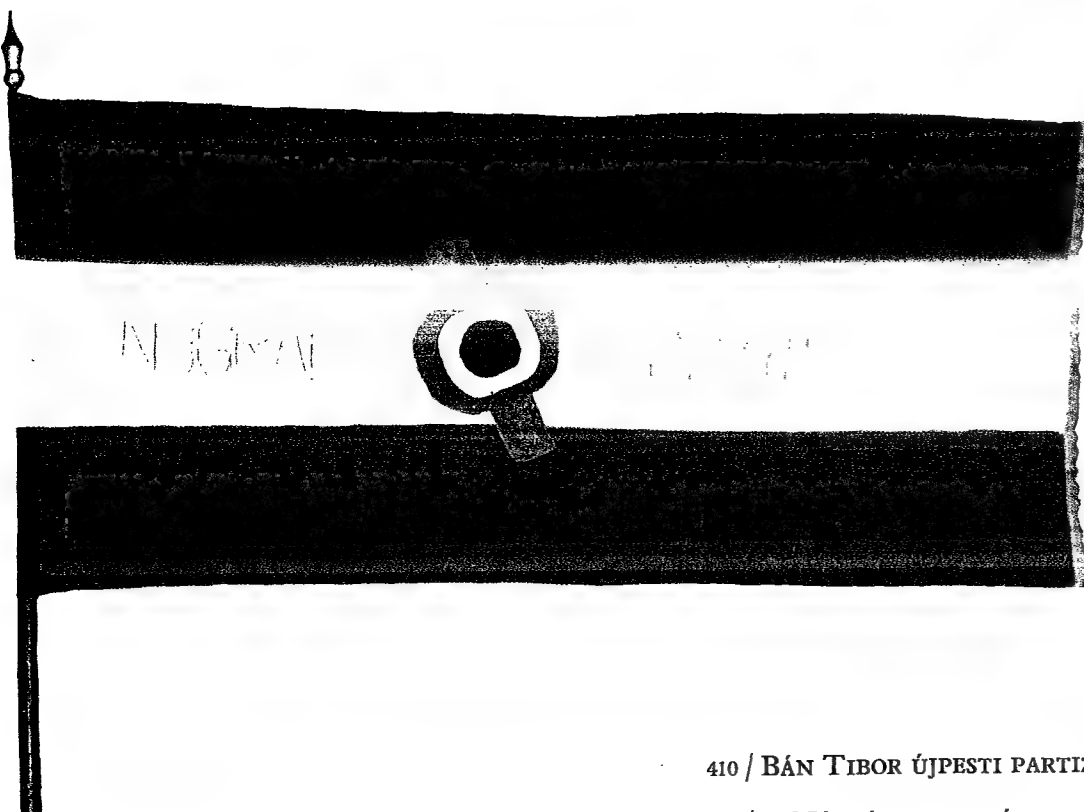
388

389

390

410 / BÀN TIBOR ÚJPESTI PARTIZÁN TEMETÉSE

411 / A NÓGRÁDI-PARTIZÁNEGYSÉG ZÁSZLÁJA

felelt az adott erőviszonyoknak, a párt stratégiájának és taktikájának, a politikai harc lehetőségeinek és feltételeinek. Ezekben az 1941–42-es megmozdulásokban sokan léptek az aktív politikai cselekvés útjára. A függetlenség és szabadság jegyében több neves művészt, író, politikai és közéleti személyiséget sikerült felsorakoztatni a kommunisták által kitűzött célok mögé.

A baloldali tevékenységet rögzítő csendőrségi összesítők képet adnak az országban az idő tájt előforduló rendszer- és háborúellenes cselekményekről. A jelentések szerint Budapest utcáin falra írott jelszavak tűntek fel. Röplapok jelentek meg, amelyek leleplezték az uralkodó osztályok árulását, feltárták a magyar nép kifosztását, szóltak a fronton küzdő katonák kiszolgáltatott helyzetéről. Leleplezték a náci propaganda hazugságait, közölték az arcvonaltól valódi eseményeit. Nőtt a Szovjetunió és a Vörös Hadsereg iránti szimpátia. A moszkvai rádió, a Szovjetunióból adó Kossuth rádió és a BBC magyar programja hatékonyan befolyásolták a magyar közvéleményt. A haladó erők jól használták ki a rendszer olyan gyengeségeit, mint a növekvő drágaság, az élelem- és áruhiány, a fokozódó háborús veszteségek, s a németek egyre arcátlanabb követelései. A parasztok elrejtették a terményt. A bányákban előfordult néhány szabotázs. A munkások csökkentették a termelést, rontották a minőséget. Tiltakoztak a fokozódó hajsza, a romló közellátás miatt.

Az ellenállási mozgalom kezdődő szakaszában Európa más országaiban is hasonló jelenségeket találunk. Ezekben még sok a spontán elem, szervezetség csak ritkán észlelhető.

A függetlenségi mozgalom fellendülését, a baloldali erők élénk tevékenységét látva a Kállay-kormány elhatározta, hogy véget vet az országban levő nyugalanságnak, biztosítja a „rendet”, magyarul szólva: leszámol a rendszer baloldali ellenfeleivel, mindenekelőtt a kommunistákkal. Internálták, majd büntetőszázadokba osztva Ukrajnába küldték a rendszer potenciális ellenfeleit, munkásokat, szakszervezeti vezetőket, SZDP-funkcionáriusokat, felvilágosult polgárokat. Az ún. „hűtlenségi perek” tucatjaira került sor. A vezérkar defenzív szolgálatánál, az Andrássy laktanyában kommunisták százait kínozták meg. Hozzávetőleg kétezerre becsülhető azok száma, akiket Kállay miniszterelnöksége alatt letartóztattak és börtönbe vetettek. A kommunista párt súlyos vérvesztéssel szembesült. Számos vezetőjét és tagját meggyilkolták. Kivégezték Schönherz Zoltánt és halálra kínozták Rózsa Ferencet, a KMP két kimagasló vezetőjét. A Margit körúti fegyházban kivégezték Borka-

nyuk Oleksza partizánparancsnokot, Kárpátalja kommunista pártszerveinek első titkárát.

Ezek a megtorlások súlyos veszteségeket okoztak az ország haladó erőinek. Az ellenállás elvesztette számos vezetőjét és tagját. Az 1942-es tavaszi letartóztatások után a terror minden korábbiánál erősebbé vált. Az ellenállás kibontakozásához nem voltak kedvezőek sem a társadalmi, sem a politikai körülmények.

A megszállt Kárpátalján kegyetlen elnyomással, nyilvános kivégzésekkel, a „megbízhatatlannak” kitélepítésével próbálták megfélemlíteni a lakosságot. 1943 júliusában nagy riadalmat okozott, hogy az Ukrainán át végig portyázó Kovpak-partizáncsoport elérte a Kárpátokat, sőt helyenként behatolt Magyarország területére is. Visszaszorításukra erélyes katonai intézkedéseket tettek. Elfogták azokat a magyar honvédeket is, akik a Kovpak-csoportból kiválva visszatértek hazájukba.

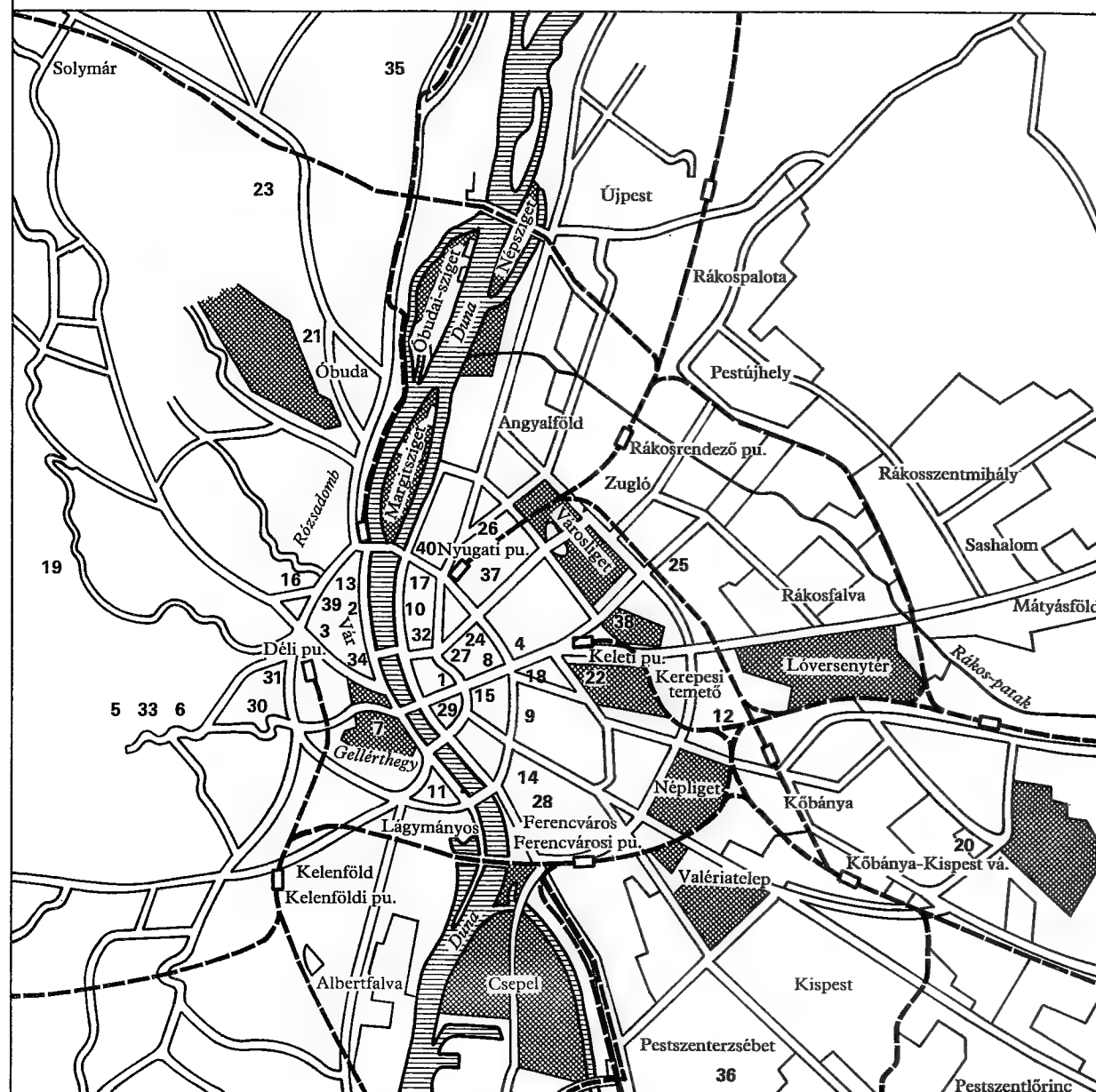
A horthysta szervek nagyméretű pert folytattak le az erdélyi mozgalom letörésére. Ebben az országgrészben 1210 főt vettek őrizetbe. A közbiztonsági szervek nyugtalanítónak találták Bácska helyzetét is. A magyar megszálló erők fokozott terrorintézkedéseket léptettek életbe. Kiterjesztették a rögtönbíráskodást, a csendőrség fegyverhasználati jogát, megerősítették a katonai, karhatalmi szerveket. Rendkívüli intézkedéseket hoztak a termés betakarításának biztosítására.

1942 tavaszán, nyarán, az angol titkosszolgálat is kezdeményező lépéseket tett a magyar ellenállás felélénkítésére. A VKF/2 nyomozói azonban felfedték és hamarosan felszámolták kapcsolataikat. Cserépfalvi Imrét, Bálint Györgyöt és Kovács Imrét őrizetbe vették. Az angolok által kezdeményezett egy másik ügyben a szálak Győrbe vezettek. A hadifontosságú üzemben szabotázásra, a termelés megbénítására készülődtek. A nyomozók elfogták az ismert konferanstriót, Békeffy Lászlót és több más személyt, aki a győri akció előkészítésén dolgozott. A hadbírószak Nadas Ernőt, a győri gyár mérnökét kivégeztette.

1942–43-ban fokozatosan nőtt a feszültség, erősödött a háborúellenesség. A frontról hazatérők, a sebesültek beszámolóit hű képet adtak a katonai erőviszonyokról, a náci szövetségeseknek a doni fronton tanúsított magatartásáról. Ennek ellenére a Kállay-kormány terrorintézkedéseinek és politikai manővereinek hatására a függetlenségi mozgalomban 1942 nyaratól visszaesés jelentkezett.

Kállay a függetlenségi mozgalom kisajátítására törekedett. Azt sugallta a németellenes polgá-

A FASISZTA TERROR INTÉZMÉNYEI BUDAPESTEN 1941–1945

NÉMET INTÉZMÉNYEK

- 1 Astoria
- 2 Fő u. – börtön
- 3 Werbőczy u.
- 4 Royal szálló
- 5 Mirabel, Majestic penzió, Svábhegy
- 6 Lomnic penzió – SD
- 7 Bérc u. 9, 13–15. SS
- 8 Ritz-szálló
- 9 Wien-szálló
- 10 Duna Gőzhajózási Társaság

LAKTANYÁK

- 11 Hadik
- 12 Andrássy
- 13 Radeckzy
- 14 Mária Terézia

BÖRTÖN, INTERNÁLÓ TÁBOR

- 15 Röck Szilárd u.
- 16 Margit krt.
- 17 Markó u.
- 18 Conti u.
- 19 Fácános internálótábor

- 20 Gyűjtőfogház
- 21 Újlaki téglagyár
- 22 Toloncház
- 23 Óbudai téglagyár
- 24 Gettó
- 25 Columbus u.
- 26 Szabolcs u.
- 27 Rumbach S. u.
- 28 Páva u.
- 29 Szerb u.

NYOMOZÓ SZERVEK

- 30 Csendőrlaktanya
- 31 Nemzeti Számonkérő Különítmény
- 32 Főkapitányság
- 33 Majestic, Lomnic penzió
- 34 BM-ÁVK
- 35 Csillaghegy
- 36 Soroksár-újtelep

NYILASHÁZAK

- 37 Andrássy u. 60, 47, 32.
- 38 Thököly u. 80.
- 39 Kapás u. 46.
- 40 Szent István krt. 2.

ri, szociáldemokrata, kisgazda köröknek, hogy felesleges a cselekvés, hiszen ő maga is a háborúból való kiválásra, a németekkel való szakításra, a nemzet érdekeinek tisztességes képviselésére törekszik. Ezzel sikerült megosztania a Hitler- és háborúellenes erőket. A függetlenségi mozgalom jobbszárnya, a kispolgári rész elfordult a tömegektől, a harc helyett a kormánnyal való együttműködés útját választotta. Mindez fékezően hatott az ellenállási mozgalom kibontakozására, szerveződésére.

A látszólag nyugodt felszín alatt azonban továbbra is élt a népi elégedetlenség. Budapesten és vidéken röplapokat terjesztettek, kisebb tüntetésekre, megmozdulásokra is sor került. A kormány továbbfolytatta az ellenzék elleni akcióit. Letartóztatták a kommunista Deák-Mayer csoportot, amelynek 52 tagját állították bíróság elé. E csoport fiataljai fegyveres fellépésre készülődtek. Bácskában is tovább folytak a letartóztatások, de a karhatalmi szerveknek nem sikerült a déli részek „pacifikálása”. Kárpátalján szervezett partizáncsoportok bukkantak fel, illegális szervezetek létesültek. A déli és északkeleti részek ellenállásának növekedésére céloz a csendőrség központi lapja, amikor 1943. október 1-i számában így ír: „A veszély itt van, az ellenség már köztünk van és további szaporodásával is számolnunk kell.”

1943 nyarának végén különösen összesűrűsödtek az események. Mussolini bukását követően a diósgyőri ágyúgyárban zajlott le békét követelő politikai tüntetés, szeptember elején pedig nagy sztrájk volt Csepelen.

Az üzemekben, a katonai objektumokban egyre gyakrabban került sor ismeretlen kezek által végrehajtott szabotázs-cselekményekre. A törökbálinti lőszerraktárnál fél éven belül kétszer volt jelentékeny károkat okozó tüzeset. Kigyulladt az egyik almaszfűzitő gyár, s a lángok martaléka lett a máramarosszigeti 8/3 élelmezési raktár. 1943 nyarán a hadsereg debreceni szénatelepén lobbant fel tűz, majd a komáromi szabadkikötőben égett el közel 1000 vagonnyi németeknek szánt szén.

Az SD – a német biztonsági szolgálat – már 1943 februárjától, különösen pedig 1943. július 15-től figyelemmel követte azokat a béketápotagatódzásokat, amelyeket a magyar kormány egyes képviselői, vagy sokszor azok nevében magán-személyek a semleges államokban az angolszászokkal folytattak. Ezek híre idehaza is kiszivárgott, s az ellenállásra minden szinten bénítóan hatott. A hírek azt sugallták, hogy nem kell cselekedni, elegendő várakozni, hiszen a horthysta vezetés kellő időben maga teszi meg a szükséges lépéseket. A kivárás, a tétlenkedés politikája megfosztotta a németellenes mozgalmat attól a lehetőségtől, hogy eszmeileg és szervezetileg is felkészüljön az előtte álló nehezebb időszakra.

A KMP, majd annak 1943. júniusi feloszlata után a helyére lépő *Békepárt* feladatának tartotta, hogy a tömegeket meggyőzze: a Kállay-kormány és támogatói nem a békének, nem az ország függetlenségének érdekében politizálnak. A párt szélesíteni igyekezett tömegkapcsolatait, kifejezést adott a munkásság és parasztság mindennapi gazdasági és politikai követeléseinek. Olyan jelszavakat fogalmazott meg, amelyek az egész nép, osztályok, nagyobb társadalmi rétegek vágyait, törekvéseit fejezték ki.

Követelte Budapest nyílt várossá történő nyilvánítását, harcot hirdetett a drágaság, a rossz közellátás, az iparcikkek hiánya ellen.

A Békepárt 1943. decemberi helyzetelemzése a legfontosabb probléma, a háború kérdésében így foglalt állást: „A nemzet fő feladatának a különbékeért való harc, honvédeink hazahozataláért, a Németországba irányuló élelem, hadianyag és mindennemű szállítások beszüntetéséért való harc jelentkezik.”

A háborúba való belépés után – Magyarország sajátos helyzetéből adódóan – a haladó erők küzdelmüket elsődlegesen politikai eszközökkel és nem fegyverrel vívták. A párt azonban soha nem zárta ki a fegyveres harc lehetőségeit.

Károlyi Mihály 1943 végén már felvetette a fegyveres felkelés szükségességét, a gondolatlat a Békepárt vezetése is egyetértett, de gyakorlati megvalósítását még nem tartotta időszerűnek.

2. Az ellenállási mozgalom a német megszállás után

A MAGYAR FRONT MEGALAKULÁSA

Magyarország katonai megszállása 1944. március 19-én új helyzetet teremtett hazánkban. A német katona mint ellenség jelent meg az országban. Lelepleződött a Horthy-kormányzat addigi önállóságának látszólagos volta, és felismerhetőbbé vált alapvető politikai és katonai függése a hitleri Németországtól.

Az országra rátelepedett az SS, az SD és a Gestapo. A megszállók gondosan felkészültek arra, hogy hurokra kerítsék az ellenállás tényleges vagy jövőbeni vezetőit. Veessenmayer jelentéséből ismert, hogy 1944. április 28-ig a Sonder-akciók során 8225 embert vettek őrizetbe, szállítottak koncentrációs táborokba. Radikális polgárok, katonai vezetők, szociáldemokrata politikusok, kémgyanús személyek, a németellenes pártok vezetői és tagjai, valamint munkásmozgalmi emberek egyaránt a letartóztatás sorsára jutottak. A németek kezére került Baranyai Lipót, Laky Dezső, Sigray Antal, Peyer Károly, Parragi György, Várnai Dániel, Buchinger Mánó, Mónus Illés, Millok Sándor, Rátkai Károly, de még olyan személyek is, mint Keresztes-Fischer Ferenc, Sombor-Schweinitzer József, Somogyvári Gyula és még sokan mások.

Csak egy fegyver dördült el a német erőszakkal szemben, Bajcsy-Zsilinszky Endre pisztolya, akit Attila utcai lakásáról hurcoltak el.

Az Astoria pincéje, a Fő utcai börtön, a svábhegyi Gestapo-fészek zsúfolásig megtelt elfogottakkal. „Üldözött vad, szabad préda lett a magyar saját hazájában” – állapította meg a kommunista párt röplapja.

Ez a csapás főleg a rendszer addigi legális ellenzékét sújtotta. A KMP, amely ekkor még Békepárt néven dolgozott, már korábban is mély illegálításban élt, így számára a megszállás kisebb veszteséget okozott.

Elsőnek a kommunista párt ocsúdott fel a német invázió után. Hamarosan megjelent röpiratában már ellenállásra, nemzeti szabadságharcra szólított fel. „Munkások, parasztok, katonák, polgárok, diákok! Szervezzétek a nemzeti ellenállást, alakítsatok harci csoportokat. . . Ne legyen se éjjele, se nappala hazánk földjén a német megszállóknak. Ne hagyjatok nekik egy nyugodt pillanatot sem. Gyűjtsátok rájuk a házat, pusztítsátok őket tüzzel-vassal.”

Az ellenállás első, nagy akciója a *sátoraljaiújhelyi börtön* politikai foglyainak fegyveres kitörése volt. 1944. március 22-én jelentek meg az

észak-magyarországi kisvárosban a megszálló csapatok első osztagai. A korábban elfogadott tervek szerint a foglyok ekkor lefegyverezték őreiket, kinyitották a cellákat. Egy csoportjuknak sikerült kitörnie. Az őrszemélyzet, a városba érkezett németek s a magyar katonák azonban véres kegyetlenséggel leverték a megmozdulást. Az üldözés során elfogták, agyonlőtték a Szlovákia felé menekülőket is.

A kassai hadbíróság a helyszíni tárgyalás során 13 emberre mondta ki a halált. A bírói megtorlás, a harcok és az üldözés során 62 jugoszláv, magyar, szlovák, román hazafi vesztette életét.

A Sztójay-kormány készséges közreműködése mellett a Gestapo, az SS és SD kíméletlenül leszámolta a „Bírodalom ellenségeivel”. Most már lehetőségük nyílt arra is, hogy likvidálják a Magyarországon levő lengyelek ellenállási mozgalmát, elvágják a London és Varsó felé vezető szálakat. Nehéz napok jöttek a szövetséges hatalmak Németországból ide menekült katonáira, főleg a franciákra. A Gestapo a magyarországi németek Volksbund-ellenes szószólói ellen is akciót indított. Letartóztatták azokat a politikusokat, katonákat, külügyi és más tisztviselőket is, akik az uralkodó osztályok angolbarát vonalát képviselték.

Május elején Eichmann különítménye megkezdte a vidéki zsidóság összegyűjtését, és megsemmisítő táborokba való szállítását. Sorban jelentek meg a zsidóság élet- és munkafeltételeit korlátozó rendeletek. Budapesten előbb „csillagos házakat” jelöltek ki számukra, később zárt gettóba telepítették őket.

Az országban mély politikai válság bontakozott ki. Érezhetővé vált a háborús fáradtság, erősödött a békevágy, nőtt a tömegek németellenessége.

A Békepárt arra próbálta ráébreszteni az országot, hogy a német megszállással gyökeresen új helyzet állt elő. A küzdelem új szakaszához érkezett, s ez új harci formákat kívánt. Megérett a helyzet a fegyveres ellenállásra. Megkezdődött az illegális, földalatti szervezetek, harci csoportok létrehozása és szabotázsakciók szervezése, az üldözött, a bujkáló harcosok segítése.

Ezrek és ezrek lettek ekkor üldözöttekké, kényszerültek föld alá, viseltek hamis nevet. Ezek részére lakást, élelmet, új papírokat, pénzt, rejtékhelyet kellett biztosítani. Új kapcsolati rendszerek, konspirációs vonalak épültek ki. Il-

legális újságokat, röplapokat szerkesztettek, nyomtattak.

A Békepárt, a Szovjetunióban működő Kosuth rádió, majd a Magyar Front felhívásai a paraszttól a polgárig, a katonának, a tisztviselőnek, s minden magyarnak határozott cselekvési programot adtak. Külön is nagy reményeket fűztek a honvédek és az ifjak fegyveres ellenállásához.

A MAGYAR FRONT ÉS A FEGYVERES ELLENÁLLÁS

A Magyar Front programjában harcot hirdetett a hitleristák és magyar kiszolgálók ellen. Követelte, hogy az ország kössön békét a szövetséges hatalmakkal. A szabad és demokratikus Magyarország megteremtése érdekében szükségesnek tartotta a belső társadalmi, szociális változásokat is.

A csendőrség központi nyomozó parancsnoksága 1944. július 15-i jelentésében már közölte a Magyar Front megalakulását, s azt, hogy a baloldali pártok „a jelenlegi kormány és a németek ellen egységfrontba léptek”. Felhívta a figyelmet „az egyesült mozgalom komoly veszélyességére, ami az összefogott demokratikus erők tekintélyes megnövekedésében rejlik”. A jelentéstevő úgy ítéli meg, hogy a mozgalom fejlődik és „romboló hatása ha nem is rohamosan, de alapjában véve mégis egyre jobban teret nyer”.

A Magyar Front pártjai között a németek és a Sztójay-kormány elleni fegyveres fellépés kérdésében nem volt meg a teljes egység. A fegyveres harc szükségességét még a Front 1944. júniusi kiáltványa sem mondta ki. A demokrata pártok több vezetője hitt azoknak a Horthy környezetéből származó sugallatoknak, hogy felesleges az erőszakos fellépés, hiszen a kormányzó is a nációkkal való szakításon munkálkodik.

A kommunisták harci taktikája viszont a fegyveres csoportok azonnali megszervezésére irányult. Úgy ítélték meg, hogy a kisebb-nagyobb akciók végrehajtásával fel kell készíteni a közvéleményt a tömeges méretű partizánharcra. Fokozták a katonák megnyeréséért folytatott tevékenységüket is.

A Magyar Front című illegális lap 1944. augusztusi számában – még a romániai antifasiszta fordulat előtt – külön felhívással fordult a honvédséghez. Már a cím is sokatmondó: „A nemzet szeme a hadseregben.” Az újság helyesen mérte fel, hogy elérkezett a kedvező időpont a németek elleni fegyveres harc megkezdéséhez.

A hadseregre vár az a feladat – írta a lap –,

1944. május második felében a Békepárt erőfeszítései nyomán létrejött a *Magyar Front*, amely a demokratikus pártok, a kommunista, a szociáldemokrata és a kisgazdapárt, valamint a legitimisták és az egyházak németellenes, antifasiszta erőit tömörítette. Ezzel megteremtődött a Hitler-ellenes nemzeti összefogás politikai szervezete is. 1944 szeptemberében csatlakozott a Magyar Fronthoz a Nemzeti Parasztpárt is.

hogy összefogja és lángra lobbantsa az országban elszigetelten máris meglévő ellenállást. Fel-szólította a katonákat, hogy lépjenek az 1848-as néphadsereg nyomába, s verjék ki az országból a német megszállókat.

Először fogalmazódott meg az a fontos felismerés, hogy a közös nagy cél, az ország felszabadítása érdekében szükség van a nép, az antifasiszta és haladó erők, valamint az államhatalom s fegyveres ereje közötti összefogásra. Ettől kezdve egészen október 15-ig ez a gondolat sokszor visszatért, s megvalósítása érdekében tárgyalások, gyakorlati lépések is történtek.

A Magyar Front égisze alatt, Pálffy György vezetésével, hatékony propagandamunka kezdődött a tisztek és katonák felvilágosítására. Röplapokat, katonai és politikai helyzetelemzéseket készítettek, s küldtek szét 1–2000 példányban.

Az 1944. július és október 26. közötti időszakból öt röplap ismert, amelyeket a honvédség tisztikarához címezve, a Magyar Front adott ki. Mindegyikre az a jellemző, hogy világos elemzést nyújtott az akkor időszerű katonai és politikai helyzetről. Tanácsokat adott, hogy a honvédek és tisztek az adott körülmények között mit tehetnek az ország megmentése érdekében.

Az augusztus 15-i felhívás pl. szervezkedésre, a német ügynökök leleplezésére, az ellenállás harcosainak támogatására szólítja fel a tiszteket. „Készítsetek . . . terveket a helyőrségben vagy a közelben levő német egységek megrohanására és lefegyverzésére, közlekedési gócpontok, híradó berendezések, középületek megszállására, az árulók lefogatására és ártalmatlanná tételére.” Fontos feladatként hangsúlyozták a felhívások a magyar hadsereg németek érdekében történő igénybevételének szabotálását is.

Az antifasiszta ellenállás szervezésében és vezetésében kiemelkedő szerepet játszott Rajk László és Kádár János. Bizonyos időszakokban mindketten a KMP vezetői, titkárai voltak, attól

függően, hogy letartóztatásban voltak, vagy netán börtönön kívül éltek.

Kádár 1942 májusától illegálitásban élt, s közben a Központi Bizottság tagjaként, majd titkáráként az 1942-es nagy letartóztatások során szétzilált KMP újjászervezését végezte. E párt helyére – névcserével – a Békepárt lépett, amely a kommunistákkal való együttműködéstől korábban elzárkózó rétegekhez, személyekhez is utat tudott találni. A Békepárt különösen a falusi lakosság felé folytatott eredményes felvilágosító munkát.

Kádár János – a párt megbízásából – 1944 áprilisában megkísérelte, hogy a jugoszláv határon illegálisan átlépve kapcsolatot teremtsen a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg vezetőivel, s segítségükkel kontaktust hozzon létre a Szovjetunióban élő magyar kommunista vezetők és a magyarországi párt központi bizottsága között.

A határon azonban elfogták. Lupták János névre szóló papírok voltak nála. Mindvégig kitartott azon állítása mellett, hogy ő Lupták János, aki a katonai szolgálat elől szökött meg. Két évre ítélték, s Budapesten a Conti utcai, majd a Margit körúti börtönben őrizték.

1944 novemberében a foglyokat útnak indították Komáromba, hogy onnan német koncentrációs táborokba vigyék őket. Két partizáncsoport, a Szir és a Laci fedőnevet viselő csoportok azt a feladatot kapták, hogy keressék meg és szabadítsák ki Kádár, azaz Lupták Jánost. A partizánok utolérték a szállítmányt, de Kádárt már sehol nem találták. Kádár ugyanis Nyerges-újfalunál megszökött, s visszatért Budapestre. Itt tovább folytatta az illegális munkát. December elején, amikor a párt vezetőjét, Rajk Lászlót a horthysták letartóztatták, Kádár lépett Rajk helyére, s a továbbiakban egyik irányítója volt az antifasiszta ellenállási mozgalomnak. Kádár János testvére, Csermanek Mátyás – akinek fedőneve „Kerék” volt – ugyancsak fegyveres partizánként harcolt Budapesten.

A Spanyolországból hazatért Rajk László 1944 szeptemberében szabadult ki a horthysta internáló táborból. A párt központi bizottságának titkára és a Magyar Front egyik vezetője lett.

A PARTIZÁNTEVÉKENYSÉG MEGINDULÁSA

A központi felderítés augusztus elején már azt jelentette, hogy az antifasiszta erők kilépnek a politikai harc köréből, s „nagyobb arányú szabotázsakciókat és fegyveres támadásokat” szerveznek.

Részt vett azokon a tárgyalásokon, amelyek célja az volt, hogy a horthysta vezetés a felfegyverzett munkásság bevonásával hajtsa majd végre a tervezett fegyverszünetet. 1944 őszén pártvonalon ő irányította a Kommunisták Magyar Katonai Bizottságát, amely a fegyveres ellenállás vezető szerve volt. Mikor 1944 decemberében letartóztatták, Rajk funkcióját Kádár János vette át. Rajkot a nyilasok a sopronköhidaik fegyházban őrizték, majd Németországba hurcolták.

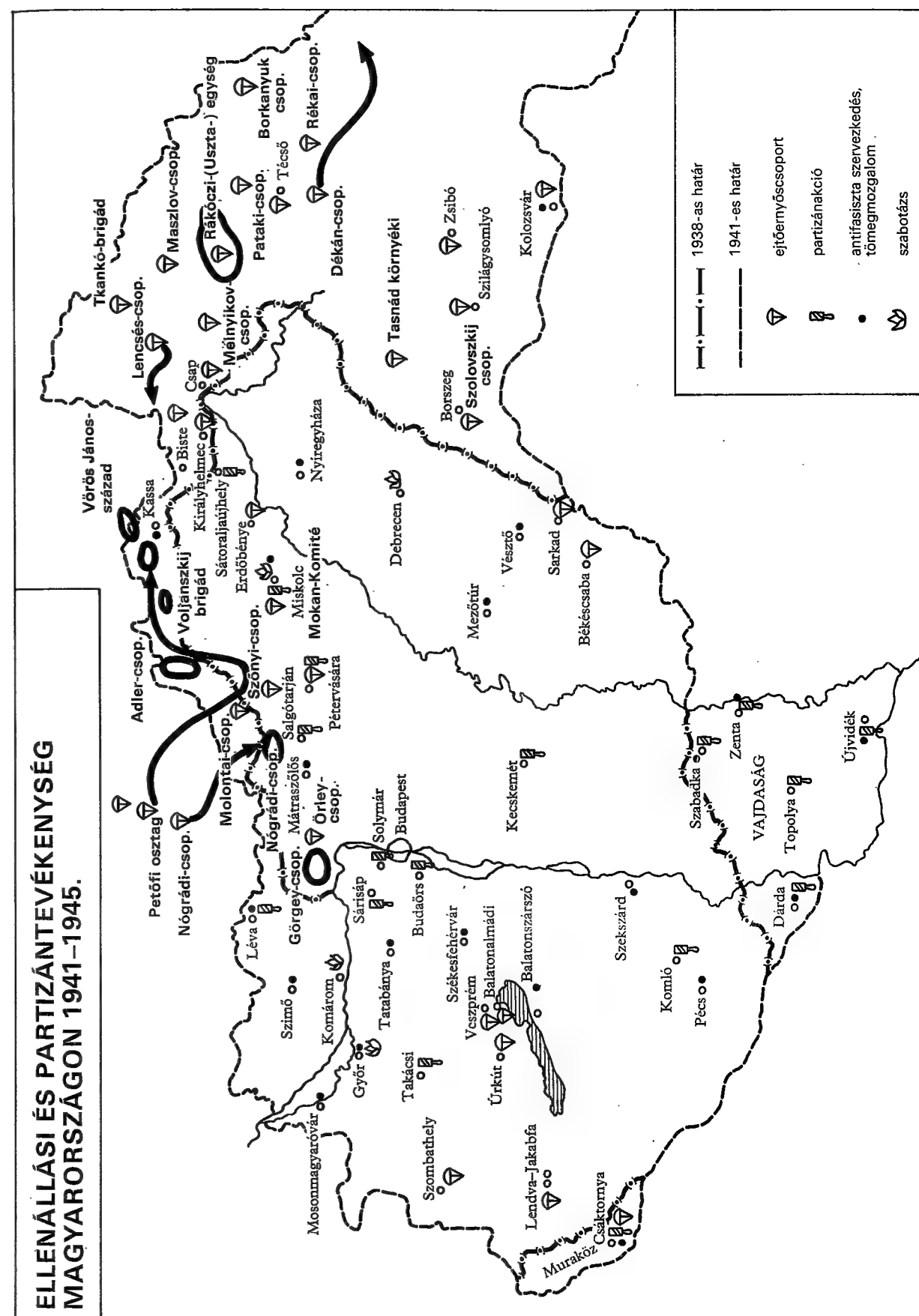
A Kommunista Párt Katonai Bizottsága megalakítására már 1944 áprilisában lépések történtek. Szeptemberben jött létre Pálffy György egykori honvédtiszt vezetésével. Irányítása alatt dolgozott Novák Károly, Sólyom László volt százados és Fehér Lajos, aki a bizottság által létrehozott kis partizáncsoportok, az ún. akciógárdák vezetője lett. A felsoroltak egyben a Kommunista Párt Katonai Bizottságának tagjai voltak. Katonai jellegű tevékenységet folytatott még Somogyi Miklós, az építőmunkások szakszervezetének elnöke is.

A Katonai Bizottság feladatkörébe „a honvédség felé irányuló propaganda, német- és nyilasellenes fegyveres akciók szervezése és irányítása, valamint a fegyveres felkelés céljából való szervezkedés” tartozott.

A bizottság nagy számban, 1000–2000 körüli példányban adott ki röpiratokat, amelyeket postai úton juttattak el közéleti személyekhez, a hadsereg vezetőihez, tisztikarához. Ezekben szakavatott elemzést adtak a háború addigi és napi eseményeiről, vázolták a hadsereg katonái és tisztjei előtt álló feladatokat. Az egyik röpirat pl. a mozgósítás és felszerelés késleltetésére szólította fel a tisztikart. A röpiratok zömét Pálffy György készítette.

Budapecsten beszerveztek több katonai alegységet, intézményt, megnyerték azok parancsnokait. Ezek közül a legjelentősebb a 207/2 légvédelmi gépágyús üteg volt. Kapcsolatot teremtettek a MÉMOSZ és a Vasas Szakszervezet munkásaival, a MÁVAG-gyár ellenállóival. Befolyást gyakoroltak az egyetemista fiatalokból szervezett néhány nemzetőr egységre, köztük a Táncsics- és a Görgey-zászlóalj tagjaira is.

A nyár elején Kárpátalján is tovább növekedett a partizánvétekenység. Ezért Ungváron létrehozták a „Bandák elleni harc parancsnokságát”. Winkelmann SS-tábornok szerint az Északkeleti-Kárpátokban hét csoport folytatott

aktív partizántevékenységet. Bácskában és Muraközben is fokozódott a harc.

1944. augusztus 8-tól egymás után indultak el az ország határterületeire a kijeji partizániskolán felkészített szovjet–magyar csoportok.

A budapesti partizánakciók nyitányának tekinthető az a támadás, melyet a *Táncsics-sejt* intézett a Wesselényi utcai német laktanya ellen. A kommunista fiatalok kézigránátokat dobtak az SS által használt épületre. Az esetnek nagy híre támadt, városszerte beszéltek róla. Ez az „első komolyabb példája a németek elleni fegyveres ellenállásnak” – írta róluk az illegális Szabad Nép.

Szeptember derekán már készen állt az a három harci csoport, amelyet Fehér Lajos, a Kommunista Párt Katonai Bizottságának tagja szervezett. Az öt-hét fős, zömmel ifjómunkásokból álló fegyveres csoportok a *Marót*-, *Szir*- és *Laci*-csoport fedőnevet kapták.

Ezek a bátor fiatalok nagyszerűen kidolgozták, s jól alkalmazták a nagyvárosi körülmények között alkalmazható partizán harci taktikát. Gondosan kiszemelték és felderítették célpontjaikat. Váratlan helyeken tűntek fel, gyorsan hajtották végre akcióikat, s az így támadt fejtelenségben sikerrel vonultak vissza. Minden sablon nélkül, a szükség szabta helyzeteknek megfelelően cselekedtek. Menetelő oszlopokra, gyülekező nyilasokra, német járművekre dobták gránátjaikat. Támadást intéztek a Forgács utcai, az Andrassy úti, a Harminckettesek terén lévő nyilas ház és az Antibolsevista Ifjúsági Tábor székháza ellen. Mikor a csoport nagyobb mennyiségű robbanóanyaghoz jutott, a Kelenföldi pályaudvar és a Duna közötti részen, a zuglói körvasúton és az északnak vivő, gödi vasútvonalon hajtott végre sikeres robbantássorozatot.

1944. október 6-án Padányi Mihály vezetésével a Marót-csoport felrobbantotta a hírhedt jobboldali politikus: Gömbös Gyula Döbrentei téri fehér márvány szobrát. Ez nagy jelentőségű, figyelmet keltő politikai tett volt, amelynek hamarosan az egész városban híre járt. A szerterepülő márványdarabok arról tanúskodtak, hogy élnek és küzdenek az ellenállás erői. A Magyarság című nyilas lap 1944. október 14-én így írt a Gömbös-szobor elleni akcióról: „Eljött az ideje, hogy a belső vörös frontot tökéletesen és gyökeresen felszámoljuk.”

A hungaristák a Városi Színházban nagygyűlést hirdettek. A Szir-csoport, hogy ezt megakadályozza, felrobbantotta a lépcső feletti bejárat részt. December 3-án a rendezvényt mégis megtartották. A Marót-csoport a gyűlés megnyitása előtt a páholyokban, az ülések alatt, több robba-

nószerkezetet helyezett el. Mikor ezek sorban felrobbantak, olyan zűrzavar keletkezett, hogy szó sem lehetett többé a gyűlés folytatásáról.

A Metropol Szálló elleni támadásuk alkalmával 20 német tiszt halt meg. Felrobbantották a bányadai elektromos vezetéket, az Alkotmány utcában álló két hernyótalpas autót és a nyilasok Kossuth Lajos téri könyvesboltját.

A Fehér Lajos vezette partizánok egészen december végéig, amíg ezt a frontesemények lehetővé tették, folytatták a tevékenységüket.

A Kommunista Párt mindenkor fontos feladatnak tekintette az ifjúság bevonását az antifasiszta ellenállásba és a fegyveres harcba. A Győrffy-kollégium tagjai és más fiatalok, a Nemzeti Ellenállás Diákmozgalma név alatt már a Kommunista Ifjómunkás Szövetség, a KISZ, formális megalakulása előtt is hatékony munkát végeztek az ifjúság körében.

1944 októberében Kende István vezetésével létrejött a KISZ titkársága, és megkezdte az ifjúkommunista mozgalom újjászervezését.

Az október 28-án nyilvánosságra hozott program célul tűzte ki a német megszállók és kiszolgálók elleni harcot. A legfontosabb feladatként a fiatalok harci gárdákba való szervezését, a fegyveres ellenállás megindítását jelölte meg. Az ifjúság kis baráti csoportjaiból – hirdette a program – kinőhetnek azok az ifjúsági harci gárdák, amelyek magvaivá válhatnak a későbbi ifjómunkás milíciának. A program fontosnak tartotta a fiatal katonák beszervezését is az ellenállási mozgalomba.

A KISZ által már korábban létrehozott fegyveres osztagok, gárdák nagyjából hasonló szervezésűek voltak és azonos harci taktikát követtek, mint a Fehér Lajos vezette akciógárdák. A Szabad Ifjómunkás 1944. november 23-i száma részletesen beszámolt bátor tevékenységükről. Az ifjúsági csoportok egy része később szervezetileg is egyesült az ellenállás ún. „felnőtt” vonalával.

Az újpesti KISZ-fiatalokat Lakatos Béla szervezte harci csoporttá. Eredményes akciók után csatlakoztak a Földes László vezette újpesti partizánokhoz. Pesterzsébeten a KISZ egyik vezetője, Hazai Jenő 23 éves lakatossegéd fogta össze az ifjómunkásokat. A párt utasítása szerint ők is készültek az általános fegyveres felkelésre. Konspirációs hibák következtében azonban a nyilasok ezt a szervezkedést felszámolták.

Az V. kerületi KISZ nyolcfős Petőfi-gárdáját Várnai Ferenc (Homok) vezette. Jambrich József útján közvetlenül a Fehér Lajos-féle akciócsoportokhoz kapcsolódtak. Eleinte propaganda-munkát végeztek, később azonban harci felada-

tokat kaptak. A Váci, a Lehel és az Üllői úton, a Nagykörúton több esetben kézigránátos támadást hajtottak végre parkoló vagy menetben levő német gépkocsik ellen. Lángba borítottak egy német rádiós autót is. Egyszerre három irányból dobtak kézigránátot a nyilasok VIII. kerületi székházára. A jó konspirációnak, a kiszámított munkának köszönhető, hogy a csoportból senki sem bukkant le.

A Vasas fiatal tornászaiból, szökött katonákból, politikai foglyokból szervezett fegyveres partizánosztagot a 25 éves Turcsányi Lajos. A KISZ csoportjai közül ez a Ságvári nevét viselő gárda harcolt a legeredményesebben. A fiatalok honvédruhába öltöztek, katonai irataik voltak, s legálisan a 101. vegyharc-zászlóalj törzsszázadaként szerepeltek. Beköltöztek a Lendvay utca 2. sz. alatti üres Volksbund-házba, ahol fegyveres őrséggel biztosították magukat. Hamis iratok segítségével fegyvert, élelmet vételeztek. Terjesztették a párt és az ellenállási mozgalom illegális kiadványait, rombolták a német hírhálózatot. Robbantást hajtottak végre a Tisza Kálmán téri német parancsnokság, a Röck Szilárd utcai nyilasház és a Köröndön tüzelőállásban levő német löveg ellen. Kézigránátos támadást intéztek a Rákóczi térre települt német szál-

lító gépkocsik ellen. A Vig utcában lefegyvereztek egy nyilascsoportot.

A magyar ifjúság, különösen az értelmiségiek antifasiszta nevelésében és mozgósításában kiemelkedő szerepe volt a Győrffy-kollégium kommunista fiataljainak.

A győrffysták 1944 nyarán több röpiratot jelentettek meg. Kiadták a Szabad Diákfront című földalatti lapot, amely később a Szabad Élet nevet kapta. Létrehozták a Nemzeti Ellenállás Diákmozgalma nevű szervezetet. Kezdeményezésükre két egyetemi és diákszervezetből, egyházi és más csoportokból október 15-e után megalakult a Magyar Diákok Szabadságfrontja. Létrehoztak egy nyolcfős harci gárdát is, amely több más akció mellett az egyetemisták elhurcolása elleni tiltakozásul robbantást hajtott végre a Műegyetem aulájában és a bejárat előtt.

A KISZ, a Magyar Diákok Szabadságfrontja, a parasztifjúság és az egyházak fiataljainak képviselői 1944. november 22-én kiáltványban jelentették be, hogy kezdeményezésükre létrejött a magyar ifjúság antifasiszta tömörülésének csúcsszerve, a Magyar Front ifjúsági testvérszervezete, a Magyar Ifjúság Szabadságfrontja. Megbízottaik helyet kaptak a Magyar Frontban és a Felszabadító Bizottságban is.

A KIUGRÁSI KÍSÉRLET KUDARCÁNAK KÖVETKEZMÉNYEI

1944 szeptemberében újjáalakult a Kommunista Párt. Kész volt arra, hogy egy németellenes fordulat végrehajtásában együttműködjön az uralkodó osztályok csoportjaival és a hadsereggel is.

Az ország előtt álló feladatokat vázolva a Magyar Front két emlékiratot juttatott el a kormányzóhoz, s több alkalommal tárgyalásokat folytatott Horthy megbízottaival, a hadsereg képviselőivel.

A Magyar Front Horthyhoz küldött szeptemberi memoranduma tartalmazta a legsürgősebb, a nemzet és az uralkodó osztály előtt álló teendőket: „Azonnal átállni a szövetségesek oldalára. A Vörös Hadsereggel katonailag együttműködve kiverni, vagy lefegyverezni a nálunk állomásozó, vagy Romániából idemenekült német haderőt.”

Ennek sikere érdekében a Magyar Front szükségesnek tartotta a munkásság felfegyverzését, demokratikus kormány megalakítását, s mindenekelőtt az uralkodó osztály, valamint az annak kezén levő hadsereg s az állami intézmények bekapcsolását a nemzet sorsát eldöntő for-

dulatba. „A helyzet kulcsa ma még az uralkodó osztály, elsősorban a katonai vezetők kezében van” – hangoztatta a Magyar Front.

A nép és az uralkodó osztály közös fellépése, a hadsereg bevonása, valóban olyan erőket szabadíthatott volna fel, amelyek biztosíthatták a németek és nyilas csatlósáik elleni küzdelem sikerét.

1944. október 11-én, a késő esti órákban Horthy fogadta a Magyar Front megbízottait, Szakasits Árpádot és Tildy Zoltánt. A találkóról Szakasits így ír: „Megállapodás történt, hogy Horthyék szembefordulnak a németekkel, fegyverszünetet kérnek a szövetségesektől. Megállapodtunk arra nézve is, hogy a politikai foglyokat szabadon bocsátják, a cenzúrát megszüntetik, a fegyverszünet megkötése után a kormány lemond és koalíciós kormány alakul.”

A megállapodás legfontosabb pontja azonban az volt, hogy Horthy ígéretet tett: 5000 fegyvert bocsát a Magyar Front, illetve a mögötte álló munkásosztágok rendelkezésére.

Találkozott Kovács Imre, a Magyar Front megbízottja és Lázár Károly altábornagy, Hor-

thy testőrségének parancsnoka is. Lázár ugyan csak több ezer könnyűfegyver, géppuska, puska, kézigranát átadását ígérte a munkásság részére.

Ezután megkezdődött az üzemi munkásság szervezése. Gyülekezőpontokat jelöltek ki a várható események idejére, meghatározták a munkások, ifjúsági csoportok által védendő, megszállandó pontokat. Előkészületeket tettek az általános sztrájk kirobbantására, a különböző ellenállási és partizáncsoportok s félkatonai alakulatok bevonására.

A munkásság felfegyverzésének szükségességét hangoztatta és kérte az a delegáció is, amely a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége képviselőjeként október 12-én felkereste Horthyt. Ez a küldöttség viszont már azzal a benyomással távozott, hogy a kormányzó bizonytalankodik, mert nem adott számukra egyértelmű választ.

A fegyverszünet bejelentését október 17–19-re tervezték. Ezt a budapesti munkásság általános sztrájjal és fegyveres fellépéssel támogatta volna. Erre készültek a földalatti szervezetek, partizáncsoportok, az ellenzéki pártok, a Magyar Front sejtjei, a beszervezett katonai alakulatok, a munkásegységek.

Horthy azonban a Magyar Front előzetes értesítése nélkül, a tervezettnél korábban, október 15-én cselekedett. Előkészítetlen kiugrási kísérlete szükségszerűen kudarcba fulladt.

A nyilas hatalomátvétellel szembeni ellenállásra csupán néhány helyen került sor. A királyi várban a testőrség egy része Lázár altábornagy parancsára felvette a harcot a nációkkal. Tűzharc volt a „hungaristák” és a katonaság között az Andrássy laktanyában is. Karhatalmi erők bevetésével törték le a nyilasok a Reiter Ferenc utcában állomásozó 107/302. sz. munkaszolgálatos század ellenállási kísérletét is. Letartóztatták, majd kivégezték Győrfy Gyula alezredest, a

mátyásföldi repülőtér parancsnokát, aki nem volt hajlandó továbbítani a harc folytatását elrendelő parancsot. A nyilasok október 16-án a késő délutáni órákra már magukhoz ragadták a hatalmat, de a Szir-csoport a Nagykörúton, a Vígsház előtt és a Király utcában még kézigranátot dobott a nyilas csoportokra. A Magyarország című nyilas lap október 17-i száma szerint az Eskü téren, a Royal szállónál és Óbudán is érték csoportjaikat támadások. A leghevesebb harcok a Népszínház utca és a Teleki tér környékén bontakoztak ki. Fegyveres civilek, munkaszolgálatosok, a Népszínház utca 16., 31., 59. és a Teleki tér 4. sz. alatti házakból harcot kezdtek a németek és a nyilasok ellen. A megmozdulást a nációk csak egy páncélos bevetésével tudták levern.

A nyilas sajtó elszórt megjegyzéseiből kiderült, hogy október 16., 17-én is folytak még a fegyveres akciók a hungaristák ellen. A Szálasi-puccs után bomlásnak indult a hadsereg, az államapparátus. A főváros megtelt katonaszökevényekkel. Az ország útjain otthonukból elűzött emberek ezrei sodródtak nyugat felé.

A történész Szekfű Gyula az események tanújaként veti papírra: „Száz ezreket tologattak Budapest egyik kerületéből a másikba. . . katonakötelesek nem vonultak be, s a nyilasok büntetőexpedíciói egyes házak ellen nem állami közegek hivatalos közbelépései voltak, hanem banditák rablóhadjáratai. Közben a német katonaság és a magyar kormány Szálasi alatt egymással vetelkedve szállította ki az ország értékeit, gyárakat és laboratóriumokat, kórházakat és egyetemeiket, értékes méneseket, leventéket és diákok ezreit. . . az állam szétesett, a társadalom szétrohadt. Egy vonalnak, hosszú történeti vonalnak vége szakadt, dicstelenül, szégyenletesen, vagy ha jobban tetszik, groteszkül véres tragikomédiában.”

3. Az ellenállási mozgalom a nyilas bábregsim időszakában

A FEGYVERES FELKELÉS ELŐKÉSZÍTÉSE

Október 15-ét követően a magyar ellenállási mozgalomban is új szakasz kezdődött. Az erők polarizálódása az egyre fokozódó nyilas terror körülményei között ment végbe. A Magyar Front, a demokratikus pártok és az antifasiszta szervezetek fokozták aktivitásukat a társadalom különböző rétegeiben, a munkások között és a hadsereg egyes tisztii csoportjaiban.

A Kommunista Párt október 28-i Nyílt levele

a bekövetkezett események okát bemutató drámai ösztönös számvetés. Megállapítja, hogy a tömegek harckészsége, szervezethez és irányítása nem volt megfelelő. Békevágyuk ellenére az emberek vonakodtak az áldozatvállalástól. A Magyar Front nem végezte el azt a szervező munkát, amely képes lett volna az embereket, a munkásságot felsorakoztatni a nemzet megmentésének nagy ügye mellett.

A Kommunista Párt 1944. október végén úgy ítélte meg, hogy az erők polarizálódtak, a társadalom nagy tömegei, a jó szándékú becsületes emberek milliói szembefordulnak Szálasi uralmával. Van tehát lehetőség az általános nemzeti ellenállás kibontakoztatására. E téren a hadsereg és a munkásságra vár a legnagyobb feladat. De a harcban nagy és fontos részt kaphatnak a társadalom más rétegei, szervezetei (egyházak, a zsidóság, a szakszervezetek, ifjúság, a fegyveres szolgálatban állók stb.) is.

A Szálasi-időszakban közvetlen veszély fenyegette Budapest még megmaradt zsidóságát, a baloldali, munkásmozgalmi vagy szakszervezeti tevékenység miatt nyilvántartott személyeket. A politikai foglyok száma 30 000 körül járt, ezek jó részét később elhurcolták. A be nem vett 16 és 60 év közötti férfiakosságra ezernyi veszedelem leselkedett. Tízezrek éltek illegálisan.

A lakosság szenvedett az ellátás romlásától. A közművek tevékenysége akadozott. Az anarchia, a nyilas banditizmus a nem politizáló emberek sokaságát állította szembe a hungarista rendszerrel. Sokakat nem is a politikai meggyőződés, hanem az emberiség, a keresztény etika fordított a szörnyűségek ellen.

Mindezek a tényezők azt eredményezték, hogy az ellenállás legkülönbözőbb formáit, sőt a fegyveres tevékenységet is vállalva, egyre többen kerültek szembe a fasisztákkal. A Kommunista Párt olyan harci taktikát javasolt, amely az adott viszonyok között is sikerrel kecsegtetett. A katonáknak azt tanácsolta, hogy sabotálják a háborús cselekményeket, ne fejtessenek ki ellenállást a szovjet csapatokkal szemben, s ahol csak mód van rá, adják meg magukat, vagy álljanak át a Vörös Hadsereghez. Partizáncsoportok létesítését szorgalmazta, s azt, hogy tegyenek lépéseket Budapest elpusztításának megakadályozására. Döntő fontosságúnak tekintette, hogy a munkásság kiépítse saját ellenállási szervezeteit, az üzemekre támaszkodva.

A kommunisták a fasiszmus ellen széles nemzeti összefogást igyekeztek teremteni, amelyben még a régi rendszer hívei, a Horthyhoz hű erők, sőt az erőszakos szervezetek képviselői is helyet kaphattak, ha vállalták a harcot a németek, nyilasok ellen. Azt vallották, hogy az ellenállás legkülönbözőbb formáinak kibontakoztatása mellett előkészületeket kell tenni egy általános németellenes felkelés kirobbantására. A Kommunista Párt szükségesnek tartotta, hogy közben kisebb-nagyobb harci csoportjaival folytassa addigi tevékenységét.

A Magyar Front kezdeményezésére a demok-

ratikus pártok, a német- és nyilasellenes szervezetek, csoportok képviselőiből 1944. november 9-én létrejött a *Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága*. Elnöke a fogságból október 15-én kiszabadult Bajcsy-Zsilinszky Endre lett. A Felszabadító Bizottságra az a feladat várt, hogy megszervezze, kibontakoztassa és legfelsőbb szinten irányítsa a német- és nyilasellenes szabadságküzdelmet. A szervezethez csatlakozó katonatisztek közül Kiss János altábornagy vezetésével életre hívták a katonai vezérkart, amely megkezdte a budapesti felkelés terveinek kidolgozását.

A Felszabadító Bizottság nem ismerte el törvényesnek a Szálasi-kormányt, s a nemzeti akarat letéteményesének, az állami főhatalom megtestesülésének a Magyar Frontot tekintette. A Bizottság a Magyar Front végrehajtó szerveként működött.

Nagy Jenő ezredes vezetésével a szervezkedés katonatisztjei terveket dolgoztak ki a fasiszták megsemmisítésére, a budapesti általános fegyveres felkelésre. Ennek során a munkások és katonák egységei elfoglalták volna a nyilas parancsnokságokat, a központi állami intézményeket. A postát, a pályaudvarokat, a vasúti létesítményeket és a hidakat rohamcsoportok vették volna birtokba. A terv szerint a felkelő erők hátbatámadták volna a fasisztákat, hogy az Üllői út vonalában kaput nyissanak a szovjet csapatok számára a város központja felé.

November derekára a szervezkedés katonai és politikai síkon egyaránt már meglehetősen előrehaladott állapotba került. Sok tisztet vontak be szervezkedésükbe, s ezeknek különböző megbízásokat adtak. Parancsnokaik révén bekapcsoltak több honvéd és kiegészítő karhatalmi alakulatot, munkaszolgálatos századot. A szakirányú feladatok megoldására kisebb csoportokat hoztak létre. Előkészületeket tettek arra is, hogy felvegyék a kapcsolatot a szovjet csapatokkal.

Az illegális munkában gyakorlatlan katonai vezetők azonban súlyos konspirációs hibákat követtek el. A szervezkedésbe bekapcsolt Mikulics Tibor százados árulása nyomán a nyilas Nemzeti Számonkérés Szervezete november 22-én megkezdte a letartóztatásokat.

Az ügyükben december 8-án tartott hadbírói tárgyalás során a hat vádlott mindegyikét halálra ítélték. Később három vádlott kegyelemből súlyos börtönbüntetést kapott. Kiss János altábornagy, Nagy Jenő ezredes és Tartsay Vilmos százados életüket adták népünk szabadságáért. Bajcsy-Zsilinszky Endrét december 24-én Sopronkőhidán állították bitófa alá.

A Felszabadító Bizottság letartóztatásával megszűnt a magyar ellenállás központi vezető testülete. Ettől kezdve már egyre kevesebb volt a remény arra, hogy az országban egységesen irányított fegyveres antifasiszta ellenállás bontakozzon ki. Bár a megmaradt ellenállási gócnál még december elején is fellelhető egy általános megmozdulás gondolata, az adottságok ehhez egyre kevésbé voltak meg.

A Felszabadító Bizottság tevékenységéről szólva felmerül a kérdés, hogy 1944 késő őszén volt-e realitása egy általános népmozgalom, egy antifasiszta népi felkelés kirobbantásának? A lakosság elkeseredése, a nyilas rendszerrel való érzelmi szembefordulása ekkor már olyan méreteket öltött, hogy kellő eltökéltséggel bíró vezetést esetén mód lett volna a felkelés megkezdésére.

A helyzetet tárgyilagosan értékelő német vezetés számolt is egy ilyen eshetőséggel. Forrásaik szerint egy budapesti népi megmozdulás kirobbanását a fővárost védő német és nyilas erők nem tudták volna megakadályozni, ha az kellő körülményekkel és a biztonsági szabályok betartásával történik.

A BUDAPESTI PARTIZÁN- ÉS ELLENÁLLÁSI CSOPORTOK TEVÉKENYSÉGE

A magyar ellenállási mozgalom történetében a főváros fontos szerepet játszott. Itt működtek a föld alá kényszerített demokratikus pártok, az ellenállás központi irányító szervei, a Magyar Front és a Kommunista Párt Katonai Bizottsága, a Felszabadító Bizottság. Egész sor német- és nyilasellenes szervezet, csoport fejtett ki tevékenységet. Itt készült s innen terjedt el a legtöbb illegális lap és röpcédula. A főváros központi szerepét mutatja, hogy pl. az egyik itt készült röpirat felbukkanását a csendőrség 74 községből jelezte.

Budapestnek politikai és stratégiai jelentősége is igen nagy. Innen nyílik kapu Ausztriára, Csehszág és Dél-Németország felé. Budapesten települt a nehézipar 40, a könnyűipar 30 százaléka, az élelmiszeripar egyötöde. A majd 300 000 ipari dolgozó körében élénk politikai tevékenység folyt, ami teret nyitott az ellenállási mozgalom számára is. Az eddig ismert antifasiszta és partizáncsoportok közel fele Budapesten működött. A fegyveres harc és szabotázs tevékenység mellett ezek vettek részt az ellenállás olyan kevésbé látványos, de tömegméreteiben mégis jelentős formáiban, mint a bevonulási és kiürítési parancsok megtagadása, a politikai üldözöttek, a zsidók mentése, hamis iratokkal, ok-

Más kérdés az, hogy a felkelés terve mögött volt-e megfelelő erő. Mint az jól ismert, a katonai vezérkar – éppen a bizottság összetételének sokrétűségénél fogva – maga mögött tudhatta a fővárosban már meglevő, szerveződő ellenállási csoportok legtöbbszörét. Számíthatott a munkásság támogatására, az üzemekben létrejött védőőrségek segítségére is. Katonai vonalon számos nemzetőr- és Kiska-alakulat, félmilitáris formáció, egyetemi alakulat állt közvetett befolyása alatt, s kapcsolatokat épített ki több katonai alakulattal is.

Az elgondolások mind a szovjet csapatokkal való együttműködésre épültek. Nagy a valószínűsége annak, hogy ha a budapesti antifasiszta erők nem is lettek volna elegendőek arra, hogy a német és nyilas alakulatokkal, illetőleg a helyőrség fasiszta vezetés alatt álló csapataival szemben győzelemre vigyék a fegyveres felkelést, arra képesek lettek volna, hogy a fasiszta erőket dezorganizálják, s a szovjet csapatokkal együttműködve elősegítsék a front egy szakaszának áttörését, és ezzel a főváros vagy legalábbis egy részének gyors felszabadítását.

mányokkal való ellátása, a szövetséges rádióadók híreinek hallgatása, terjesztése, a felvilágosító munka, a nemzeti vagyon védelme, a pusztítás, rombolás meggátolása stb.

A nagyvárosi körülmények kedvezőek a partizánharc kibontakozására. Példa erre Párizs, Varsó, Marseille, az észak-olaszországi városok ellenállási mozgalmak. A házak sokasága, a milliós embertömeg, a társadalom bonyolult szerkezete képezi azt az „erdőt”, amely elrejtje és oltalmazza az ellenállókat. Természetesen a városokban a legerősebb az elhárítás is. A fasiszták a számukra nemkívánatos elemeket módszeresen igyekeztek „kiszűzni”.

A városokban azonban gondot jelent a nagyobb fegyveres csoportok együtt-tartása, élelmezése, elhelyezése. Nem véletlen, hogy a nagy településeken az ellenállás speciális szervezeti formákban valósult meg.

Budapesten a fegyveres csoportoknak alapvetően két típusa jött létre: 1. a kis létszámú, könnyen mozgó, csupán az akciók idejére társuló, gondos konspirációval fedett harci csoportok, az akciógárdák; 2. nagyobb létszámú fegyveres csoportok, amelyek valamely légoltalmi, nemzetőr, egészségügyi stb. alakulat keretében működtek, s gyakran egyenruhát viseltek. Ebben az

esetben a legalitást kihasználva fegyverhez, élelemhez, igazoló iratokhoz jutottak. Embereiket együtt tarthatták, s így sikeresebben tevékenykedhettek.

Ezek a különböző alakulatok kapcsolatot teremtek környezetükkel, és így tevékenységüket lényegében ott bontakoztatták ki, ahol létrejöttek. Az alakulatok körül rokonokból, barátokból, gyári munkástársakból kiépült egy lazább gyűrű, amelynek tagjai sajtó- és própagan-da-, felderítő-, ellátó- és összekötő munkában vettek részt. Sokan magányosan harcoltak, mert nem találtak szervezetszerű kapcsolatot az antifasiszta csoportokhoz.

Az ellenállás harcosai mindenekelőtt azokból a társadalmi csoportokból, rétegekből kerültek ki, amelyeket a fasiszmus közvetlenül fenyegetett. A fiatal férfiak jó része azért kereste a kapcsolatot a mozgalommal, az ellenállás ilyen vagy olyan alakulataival, a legalitást biztosító szervezetekkel, mert nem akart elvonulni nyugatra, a nyilasokat nem kívánta szolgálni, s elege volt a háborúból, az esztelen vérontásból.

A fővárosban levő szerb, román, szlovák és más munkaszolgálatosok minden lehető módot megragadtak a rendszerhez fűződő köteleik lazítására. A városban sok francia katona is bujkált, akik készek voltak harcolni a fasiszták ellen, mint Szlovákiában. A Gestapo jelentései tanúsítják, hogy az itt élő lengyelek közül többen robbantásokat hajtottak végre.

A kommunisták és a velük szövetséges antifasiszta ellenállók fontosnak tartották, hogy az embereket közvetlen érdekeik védelmére, Budapest megvédésére, a jövő kenyerét adó gyárak megmentésére, a bevonulások, a kiürítések megtagadására stb. buzdítsák. A csepeliek december 5-i nagy népi megmozdulása jól mutatja, hogy az ilyen törekvés a hatalom, a nyilasok ellenében is megvalósítható.

Néhány egyedi esettől eltekintve (Népszínház utcai események, nyilasházak csoportos megtámadása, csepeli tüntetés) a fegyveres harci tevékenység diverziós jellegű volt, egyének és kisebb fasiszta csoportok ellen irányult, s nem öltötte a nyílt összecsapás jellegét. Ebben az is tükröződik, hogy az ellenállók, antifasiszták, partizánok taktikája az ellenség dezorganizálására, fásasztására, a bizonytalanság érzetének kialakítására irányult. Az antifasiszta harcosok kevesen voltak, rosszul felfegyverezetten, nehéz körülmények között, nagy áldozatokat hozva küzdöttek. Ellenfeleik fegyveres harci tapasztalata felülmúlta övéiket. Az eredmények sokszor alatta maradtak a hozott áldozatoknak, erőfeszítéseknek. Mindez nem kisebbíti, ellenkezőleg, ki-

emeli emberi és morális értékeiket, a fasiszmus elleni harcban tanúsított hősi áldozatvállalásukat.

A nagyobb budapesti partizánosztatok egyike *Újpesten* működött. Tevékenysége a kerület nagy múltú munkásmozgalmának talaján fejlődött ki. A kommunista párt szavát Mód Aladár közvetítette hozzájuk. A párt területi bizottsága már 1944 nyarán megszervezte az ún. „akciócsoportokat”, amelyek kezdetben sajtó- és propagandamunkával foglalkoztak. Fegyveres biztosítás mellett tömegével terjesztették a párt kiadványait.

Októberre a csoportok már fegyveres akciókra is alkalmassá váltak, megtámadták a hungarista járőröket, kézigranátot dobtak a helyi nyilasházba. Később rendszeresen rongálták a német hírhálózatot.

„A párt utasítása az volt, hogy lehetőleg katonai csoportokat hozunk létre” – írja Földes László, az egység későbbi vezetője. Andrásfi Gyula közvetítésével kapcsolatba léptek a Vilmos laktanya antifasiszta tisztjeivel, ahonnan jelentős támogatást kaptak. A kaszárnyában 22 emberük honvéd egyenruhát öltött, igazoló iratokat s némi fegyvert kapott. Ettől kezdve hivatalosan a Kisegítő Karhatalmi (Kiska) Alakulat újpesti őrségeként szerepeltek. Ez a csoport egész sor akciót hajtott végre. Lefegyverezték azokat a robbantócsoportokat, amelyek a megyeri vízmű, a Phöbus erőmű, az újpesti víztorny felrobbantását kapták feladatul. A víztornyról eltávolították az aknákat, s így ez a létfontosságú műtárgy nem pusztult el. Egyidejűleg 200 kg robbanóanyagot zsákmányoltak, amellyel a körzetükben 53 robbantást hajtottak végre.

Az újpesti nyilasházban egy bűnöző hungarista csoport garázdálkodott. Az egyik budai zárdából 27 fiatal lányt hurcoltak el, akiket később a Duna-parton meggyilkoltak. A partizánok a nyilasházban őrzött 48 foglyot hamis nyílt paranccsal kiszabadították, s éjszaka egy 14 kg-os töltettel a házat felrobbantották. 28 nyilas pusztult el ekkor. Itt halt hősi halált Bán Tibor, a csoport egyik bátor partizánja.

Az újpestiek a felszabadulás után nagy segítséget adtak a kerület életének beindításához, a rendőrség és a helyi hatalmi szervek megteremtéséhez.

Angyalföldön és Rákospalotán is működtek ellenálló és kisebb partizáncsoportok. Az illegális Szabad Nép adta hírül, hogy december közepén a budapesti körvasúton sikeres robbantást hajtottak végre.

Október 15-ét követően Kiss Károly utasítá-

sára kezdődött meg a *kőbánya-kispesti* partizán-csoport szervezése. A párt azt kérte az itteniektől, hogy hozzanak létre olyan 30-30 fős harci csoportokat, amelyek képesek arra, hogy önerőből is fegyverkezzenek. A szervezést Horváth István (Pipás) kezdte meg. Egyetlen pisztollyal kezdtek, de a növekvő csoportnak a végén már golyószórója, 82 kézfegyvere, 500 kézigránátja és más, nagy mennyiségű katonai felszerelése volt. A Ferencvárosi pályaudvaron lefoglaltak, majd elszállítottak egy egész vagon katonai felszerelést. Embereiket egyenruhába öltöztették, hamis iratokkal szerelték fel, s mint a II/3. híradószázad törzse szerepeltek. A nevükhöz bátor akciók egész sora fűződik. Felrobbantották a rákoskeresztúri nyilasházat, szilveszter éjjelén pedig a Kispest, Fő utcai nyilas pártház ellen indítottak támadást.

A kőbányai Óhegy repülőgépgyárra berendezett pincében a fasiszták elhurcolt szovjet hadimunkásokat őriztek. A csoport fegyveresei kiszabadították, s később a lakosság körében rejtették el őket. A Pesti Hírlap nyomdáját őrző Stollár-csoport részére erősítésül embereket adtak át. 22 társával ott halt hősi halált a kőbányai csoport egyik bátor partizánja, Hullai Jenő.

Bár a kőbányai partizánok *Kispesten* is tevékenykedtek, a szomszédos városrészben több kisebb, önálló antifasiszta csoport is alakult. Matusek Tivadar 10 főnyi, munkásokból álló csoportot szervezett. Hamis okmányokkal látták el a katonaszökevényeket, felrobbantották a villamos fővezeték tartóoszlopát, öröket, járőröket támadtak meg.

Rákoshegyen egy 24 fős kommunista partizán-csoport tevékenykedett. Parancsnokuk, Szekeres Pál vezetésével megakadályozták, hogy a nyilasok elhurcolják a katonaköteles férfiakat, mintegy 180 főt. Rombolták a németek híradó-vonalait és szabotázscelemekenyeket hajtottak végre. Akciócsoportjuk a Ferihegyi repülőtéren eredményes robbantást szervezett.

Karácsony előtt Rákoshegyre érkezett az antifasiszta egyetemi hallgatókból szervezett *Táncsics Kiska-zászlóalj*. Az alakulat parancsnoka már korábban kapcsolatban állt a párt Katonai Bizottságával. A rákoshegyiekkel együttesen lefegyverezték a helyi nyilasház fegyvereseit. December 26-án egy fogságból kimentett szovjet tisztet – járőr kíséretében – azzal küldték át az arcvonalon, hogy megszervezzék a Vörös Hadsereggel való együttműködésüket.

A szomszédos Rákoskeresztúron sikeres vasúti robbantásra került sor. Október 21-én a Rákos felé haladó 323. sz. vonat alatt mintegy 60 centiméteres darabon kirobbantották a sánt.

A pestlőrinci munkások már a nyár derekától megkezdtek az aktív ellenállási tevékenységet. Július 31-én röpcédulák sokasága jelent meg: „Elég volt a Hitler kosztból”, „Békét! Kenyeret! Tüzelőt!” – felirattal. Novemberben a kispesti, erzsebeti és lőrinci Magyar Front vezetősége szólította fel harcra, ellenállásra a környék lakóit.

Kibontakozott a lakosság nem fegyveres ellenállása is. Sokan megtagadták az erődítési és kiürítési parancsokat, a PIRT-üzemknél szabotázsokra került sor, a munkások védelmezték a kerület gyárait a rombolás és elhurcolás ellen.

Ferihegyen a Magyar Légiforgalmi Társaság alkalmazottai meg akarták akadályozni a repülőter és a műszaki létesítményeinek felrobbantását, azonban szándékukat felfedezték, s a csoport a Számonkérő Szervezet kezébe került.

Pesterzsébeten több kisebb-nagyobb, gyakran egymástól is elszigetelt kommunista ellenállási csoport működött. A legerősebbet – mint korábban említettük – Hazai Jenő vezette. Nagy számban voltak erzsebeti ifjúmunkások a Bimbó úti antifasiszta csoportnál, és a Konok Ferenc esztergályos vezette kommunista tömörülésben is.

A *Csepelen* kibontakozó ellenállást a szocialista és kommunista munkásokból álló „13-as bizottság” vezette. Azt a célt tűzték maguk elé, hogy a gyáróriás épületeit, berendezését, nyersanyagait megmentik a pusztítás, elhurcolás elől. Ehhez szükségük volt a lakosság megnyerésére, támogatására. Széles körű felvilágosító munkába kezdtek. Fegyvert, lőszert is gyűjtöttek. Megjelentek a KP rölapjai, melyek ilyen tanácsot adtak: „Az erőszakos kiürítésnek erőszakkal álljatok ellent!”

December 4-én a nyilasok elrendelték Csepel kiürítését. Másnap a tömeg tüntetett, a visszamaradást követelte. Az emberek a németeket és a nyilasokat szidalmazták. A teherautón érkező karhatalom nem mert beavatkozni, mert a katonák a tüntetőket pártolták. Az egyik csoport fegyveres harccal kiszabadította a helybeli nyilasházban tartott nyolc munkást. A támadásnál jó néhány fasiszta meghalt. Ekkor vesztette életét az ifjúkommunista Kormos László is. Később olyan hírek terjedtek el, hogy a nyíregyházi huszárok a Királyerdőn fegyvert osztogatnak a munkásoknak. A fasiszták erre meghátráltak, s visszavonták a kiürítési parancsot.

Óbudán már október 15-én akciót hajtottak végre a nyilasok ellen. Az illegális sajtó is megemlékezik arról, hogy ugyanitt kézigránátot dobott egy német katonával zsúfolt autóra. Működtek az akciógárdák is, amelyek felrob-

bantották a bányaidai villanyvezeték tartóoszlopát.

A kerületi munkások – főleg a hajógyáriak – úgy jutottak fegyverhez, hogy beépültek az egyik nemzetőr századba. A jelentkezők fegyvert és hamis iratokat kaptak. A század sokszorosítógépén röpcédulák készültek. A lőszerraktárból más ellenállóknak tovább adták az oda szállított fegyvereket, kézigránátokat.

A budapesti munkásellenállásban sok bátor harcos küzdött, számos jól szervezett csoport működött, s akcióik közül nem egy kimagasló jelentőséggel bírt. A bátorság és merészség sem ellensúlyozhatta azonban azt, hogy hiányzott az egységes, operatív felső vezetés. Még a legszervezettebb erő, a Kommunista Párt is csak viszonylag kevés emberrel tudott kapcsolatot tartani. Az irányítás főleg a politikai kérdésekben való eligazodásra irányult. A csoportok, sejtek, szervezetek legtöbbször elszigetelten küzdöttek, önállóan döntöttek el teendőiket, választották ki a harci terepet és harci célokat. Többször egy adott körzetben, kerületben működtek, s csak ritkán adtak egymásnak támogatást.

A választott ellenállási formák között itt is túlsúlyban voltak a nem fegyveres tevékenység körébe sorolható cselekmények. Embereket bújtattak, mentettek, védték a nemzeti vagyont, minden lehető módon keresztezték a nácik és nyilasok nemzetgyilkos szándékait, védték és segítették a zsidókat, katonai szolgálat elől bujkáló embereket láttak el hamis okmányokkal.

A KP által hirdetett népfretpolitikából is következik, hogy az ellenállás politikai színeképe rendkívül változatosan alakult, s a munkásmozgalom talajából fakadó csoportok mellett más pártok, egyesületek, szervezetek, gócok, vagy jó szándékú, hazafias emberek tömörülése is megfigyelhető.

Ennek megfelelően az antifasiszták között akadtak egyházi személyek, akiket felháborítottak a fasiszta faji rendelkezések, legitimisták, akik a régi eszményeket és intézményeket védelmezték, radikális polgárok, liberális értelmiségiek, akiket felháborított a totalitarizmus, a demokrácia eltiprása. Közéjük álltak a régi rendszer némely exponensei is, akik ekkor már szakítani akartak az országot csődbe vívó politikával.

A népfretpolitika lényegéből és a közös érdekekből, célokból következik, hogy a kommunisták igyekeztek kapcsolatot teremteni a munkásmozgalmon kívül álló, de a nemzetvesztés politikájával és a német megszállókkal szemben cselekvésre kész erőkkel. Az is természetes, hogy sok munkás, a szocialista mozgalom résztvevője, mozgalmi kapcsolatok híján ahhoz az el-

lenállási csoporthoz csatlakozott, amelyet éppen alkalmasnak látott arra, hogy benne cselekvően részt vegyen a közös ellenség elleni harcban.

A Budapesten tevékenykedő polgári ellenálló szervezetek közül – létszámát és befolyását tekintve – a legtekintélyesebb a *Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége* volt. Törzsszállományába azokat a németellenes elemeket tömörítette, akik a Vasmag nevű nacionalista szervezetben és a Bartha Miklós társaságban tevékenykedtek. A társaság szociális és ideológiai képlete rendkívül tarka. Tagjai között akadt államtitkár, magas rangú tisztviselő, munkás, és számos katonatiszt. Tagja volt pl. ifj. Bethlen István. A szervezetet szoros kapcsolatok fűzték a horthysta államvezetéshez, a „hivatalos” ellenálláshoz.

Élénk propaganda- és felvilágosító munkát folytattak. Nyílt levelet jelentettek meg, három memorandumot juttattak el Horthyhoz, felhívást küldtek a németellenes tábornokokhoz. Kiadták a *Szabadságharc* című lapot, amelyet a mártírhálált halt Koródi Béla szerkesztett. Az MHSZSZ kapcsolatait vette igénybe Horthy, amikor 1944. szeptember 22-én útnak indította Moszkvába a báró Aczél Ede és Fauszt Imre vezette nem hivatalos fegyverszüneti delegációt. A nyilas puccs után a szervezet elküldte képviselőjét a Felszabadító Bizottságba. Kapcsolatban állt több Kiska-egységgel és honvédségi alakulattal is.

Az MHSZSZ-szel szorosan együtt dolgozott a *Radó-csoport*. Központja a Visegrádi utca 36. sz. alatt egy könyvkiadó vállalat helyiségében volt. Nyomdász kapcsolatai segítségével kitűnő minőségben állított elő hamis személyi és más igazoló okmányokat. Kinyomtatta és terjesztette az ellenállási mozgalom rölapjait, kiadványait. Fegyvereket gyűjtött, amelyeket a Mexikói út 56-ban rejtettek el. Árulás és durva konspirációs hibák következtében 1944. december 29-én a csoportot felgöngyölítették, tagjait, több mint 100 embert elfogtak és kivégeztek.

A *Szent-Györgyi Albert* névvel fémjelzett szervezkedésben főként polgári értelmiségiek voltak. A megszállás után szervezeti kapcsolatot létesítettek a *Várnai Zseni* író körkörtéhez tartozó, fegyveres tevékenységre készülő csoporttal, ahová tiszték is tartoztak. Működtek sejtjeik az egyes gyárakban, munkásszervezetekben is.

A Szent-Györgyi-Várnai csoport *Márciusi Magyarország* néven illegális lapot jelentetett meg, s ezrével adott ki szellemes, csattanós szövegű röpcédulákat. A propagandamunkában kimagasló szerepet játszott Dávid Tamás mérnök-hallgató, a mozgalom későbbi mártírja. Kapcs-

latot teremtve a kiugrásra készülő horthysta körökkel, fegyveresen is be akartak kapcsolódni az eseményekbe. A Nagymező utcai Taurusz üzemenben is rejtettek el fegyvereket és robbanóanyagot. Az oda irányított megbízható munkásokat megismertették használatukkal. Október 15-én a nyilasok rajtuk ütöttek, s a Tauruszban összegyűlt ellenállókat elhurcolták.

A Szovjetunió Barátainak Magyarországi Egyesületét, a SZUBME-t *Pénzes Géza* (álnevén dr. Fekete Géza) és *Fisch Emil* szervezték meg. Mindketten hosszabb ideig a Szovjetunióban dolgoztak. Céljuk az volt, hogy elsősorban a polgári értelmiségi körökben barátokat szerezzenek a Szovjetuniónak. El akarták érni, hogy az emberek barátként, felszabadítóként fogadják a közelgő Vörös Hadsereget. A szovjet iparról, mezőgazdaságról, színművészetről stb. népszerűsítő füzet sorozatokat jelentettek meg.

A szervezet távol tartotta magát a napi politikától, de segíteni igyekezett a Magyar Front célkitűzéseit. Később a Felszabadító Bizottságban is képviselést kapott.

A laza konspiráció miatt a SZUBME-hoz több kalandor is hozzákapcsolódott. November 20-án a nyilasok megkezdték a szervezkedés felszámolását. Sopronkőhidán az elfogottak közül Fisch Emilt is kivégezték.

Az Ellenállás vagy „Bem” néven működő csoportot *Seress Géza* szervezte meg. Itt tevékenkedett Czimmer József dramaturg és Boldizsár Iván író is. Megjelentették az *Ellenállás* című illegális lapot. Nagy számban készítettek hamis okmányokat az üldözötteknek és a katonaszökevényeknek. Orvosi, kórházi kapcsolataik révén gyógyszert, kötszert gyűjtöttek, s ezeket vagy maguk szállították a Muraközbe vagy futárlánc segítségével juttatták el Tito partizánjaihoz. Sebesült jugoszláv hazafiak részére kórházi kezelést is biztosítottak. A Bodor utcában, egy krétagyár telepén illegális búvóhelyet hoztak létre, ahol robbanóanyagot is tároltak. Egy feljelentés nyomán az ott rejtőzködőket a nyilasok elfogták és a Duna-parton agyonlőtték.

Kevésbé ismert a *Supka Géza* nevéhez kapcsolódó Szabadság, Emberiség, Magyarság nevű csoport, és a *Pisky Schmidt Frigyes* irányította Magyar Szabadság Mozgalom. Supka a Pajor szanatóriumában épített ki bázist, míg Pisky Schmidt a Stollár Béla vezette Kiska-egységre támaszkodott. Lapjuk *Feltámadás* címmel jelent meg. Számtottvő fegyveres tevékenység egyik csoport nevéhez sem fűződött.

A magyar ellenállás történetében sajátos színfoltot jelentenek egyes Kisegítő Karhatalmi Alakulatok, közkeletűen a *Kiska*-alegységek.

Felállításukra már 1943. július 21-én kormányrendelet jelent meg. A Horthyhoz közel álló körök olyan félmilitáris jellegű karhatalmi erőt szerettek volna létrehozni, amely nem nyilas, nem németbarát elemekből áll, könnyen mozgósítható, s adott esetben feltétel nélkül kész támogatni a kormányzat minden lépését, így a háborúból való kiválást is. A szervezés során felhasználták a hírhedt Rongyosgárda egyes vezetőit és tagjait, valamint az ott szerzett tapasztalatokat is. Bár folytattak bizonyos kiképzést és fegyvereket is készleteztek, a Kiska tényleges működésére nem került sor. 1944. március 19. után a Gestapo a kisegítő karhatalom több kiszemelt vezetőjét – akik a polgári lövészegységekben is tevékenykedtek – letartóztatta.

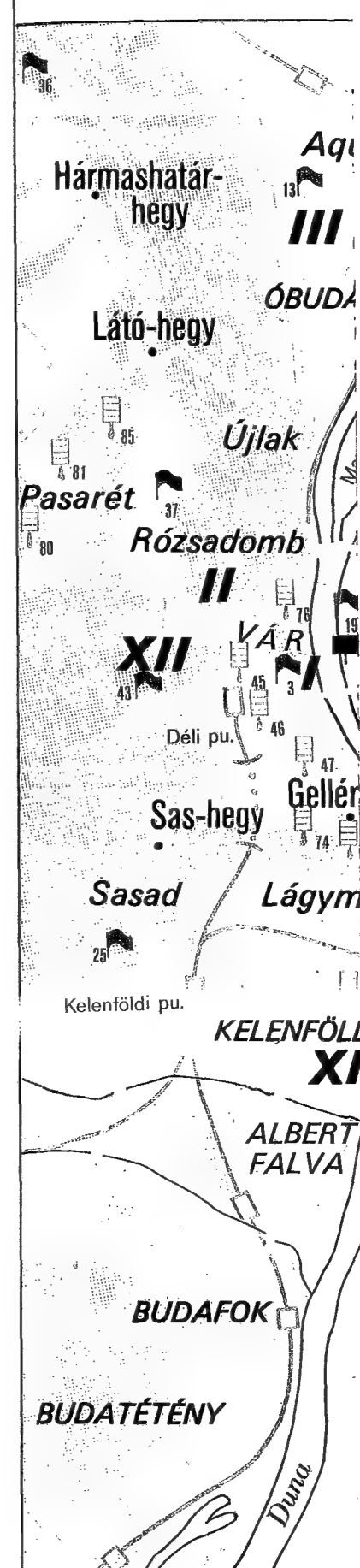
1944. szeptember 26-án a miniszterelnök és a HM elrendelte a *nemzetőrség* felállítását. Ennek alakulatai a honvédség részeként jöttek létre, s feladatuk a front mögötti területek karhatalmi biztosítását, a belső rend fenntartását, partizán- és szabotázselhárítást, a fontosabb objektumok őrzését kapták. Ilyen alakulatokat a nem katonaköteles személyekből a leventeservezetek, társadalmi egyesületek, a helyi, területi szervek, üzemek stb. is felállíthattak.

A nemzetőrség laza keretei, az önkormányzat, a rendezetlen parancsnoklási viszonyok, a szervezetlenség lehetővé tette, hogy ezt a félmilitáris formációt a szökevények és bujkálók, a fasiszták ellenségei arra használják fel, hogy ott védelmet és menedéket leljenek. A nemzetőrség tagjai katonai szolgálatot teljesítettek. Nem kellett bevonulniuk, nyugatra menniük. Papírokkal rendelkeztek, fegyvert viselhettek. Baráti, elvtársi csoportok, ellenállási sejtek sokszor együttesen léptek be a szervezetbe, hogy ott tevékenységük számára legális tevékenységet biztosítsanak.

A nyilasok hamar felismerték, hogy a nemzetőrség soraiban számukra nemkívánatos elemek tömörülnek. Ezért 1944. december elején a nemzetőrséget feloszlatták, s helyette létrehozták a Honvéd Kisegítő Karhatalmat. Gyakorlatilag azonban semmi nem változott, a már meglevő, megszervezett Kiska-századok nevet cseréltek. A Kommunista Párt 1944. október 28-i nyílt levelében az ellenállóknak azt tanácsolta, hogy: „A munkásságnak be kell hatolnia a Szálasi-bábkormány összes fegyveres vagy a politikai alakulataiba, hogy belülről romboljuk és bénítsuk meg működésüket.” A KISZ programjában ugyancsak az áll, hogy be kell hatolni a félkatonai alakulatokba.

Ennek megfelelően sok antifasiszta bevonult a legálisan létező fegyveres egységekbe, a nemzetőr és kisegítő karhatalmi századokba, a légió,

AZ ELLENÁLLÁSI MOZGALOM

kö-
i az
m-
ya-
kat
-én
ze-

ági
ne-
ték
ió-
n a
ez-
az
k a
ól,
ze-

iti-
él-
an

oz
er
el-
rül

so-

ny-

sár

nű

is

te-

én

gy

nc

le-

re-

ca-

re,

és

ák

p-

e-

Felállításukra már 1943. július 21-én kormányrendelet jelent meg. A Horthyhoz közel álló körök olyan félmilitáris jellegű karhatalmi erőt szerettek volna létrehozni, amely nem nyilas, nem németbarát elemekből áll, könnyen mozgósítható, s adott esetben feltétel nélkül kész támogatni a kormányzat minden lépését, így a háborúból való kiválást is. A szervezés során felhasználták a hírhedt Rongyosgárda egyes vezetőit és tagjait, valamint az ott szerzett tapasztalatokat is. Bár folytattak bizonyos kiképzést és fegyvereket is készleteztek, a Kiska tényleges működésére nem került sor. 1944. március 19. után a Gestapo a kisegítő karhatalom több kiszemelt vezetőjét – akik a polgári lövészegységekben is tevékenykedtek – letartóztatta.

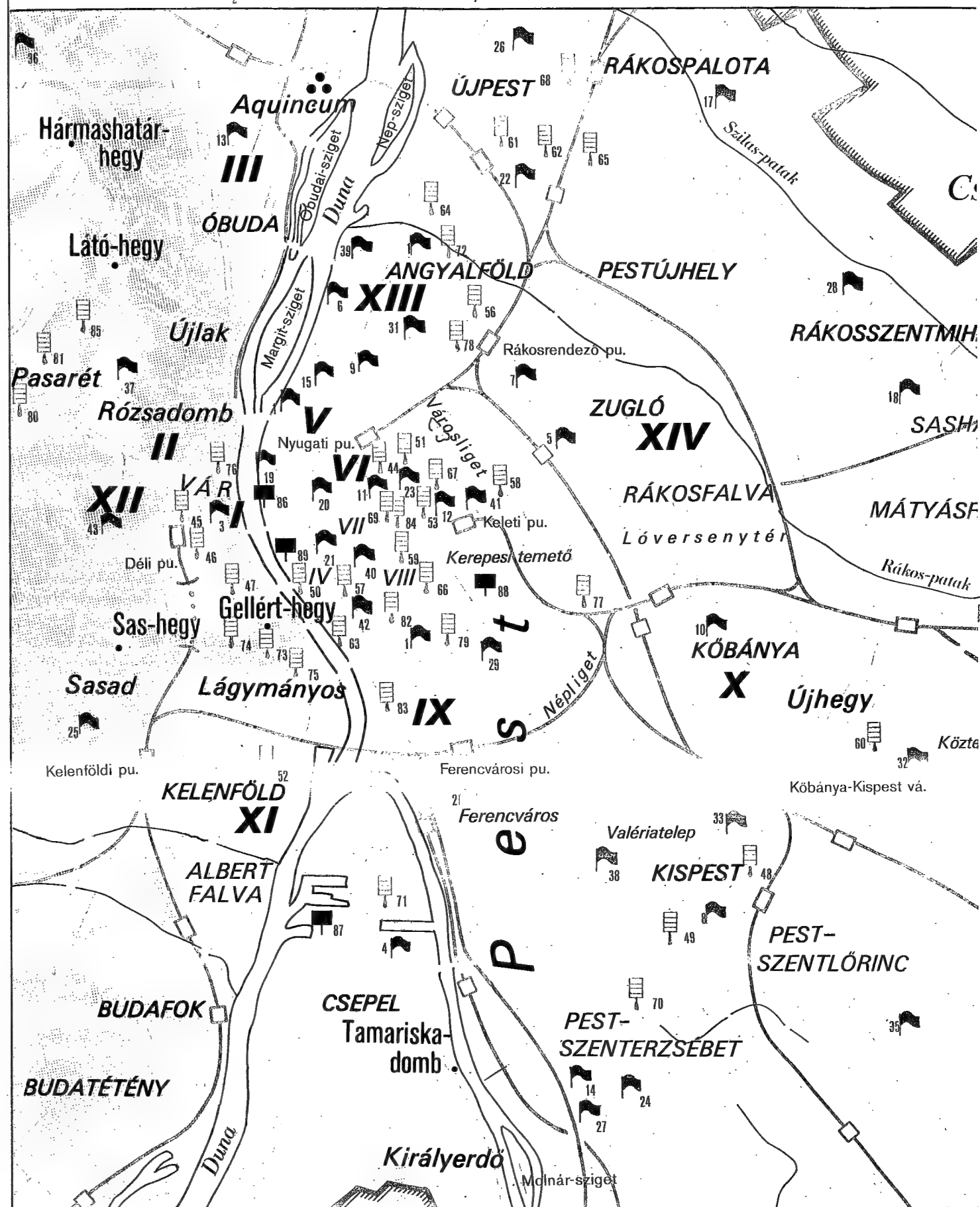
1944. szeptember 26-án a miniszterelnök és a HM elrendelte a *nemzetőrség* felállítását. Ennek alakulatai a honvédség részeként jöttek létre, s feladatuk a front mögötti területek karhatalmi biztosítását, a belső rend fenntartását, partizán- és szabotázselhárítást, a fontosabb objektumok őrzését kapták. Ilyen alakulatokat a nem katonaköteles személyekből a leventeservezetek, társadalmi egyesületek, a helyi, területi szervek, üzemek stb. is felállíthattak.

A nemzetőrség laza keretei, az önkormányzat, a rendezetlen parancsnoklási viszonyok, a szervezetlenség lehetővé tette, hogy ezt a félmilitáris formációt a szökevények és bujkálók, a fasiszták ellenségei arra használják fel, hogy ott védelmet és menedéket leljenek. A nemzetőrség tagjai katonai szolgálatot teljesítettek. Nem kellett bevonulniuk, nyugatra menniük. Papírokkal rendelkeztek, fegyvert viselhettek. Baráti, elvtársi csoportok, ellenállási sejtek sokszor együttesen léptek be a szervezetbe, hogy ott tevékenységük számára legális terepet biztosítsanak.

A nyilasok hamar felismerték, hogy a nemzetőrség soraiban számukra nemkívánatos elemek tömörülnek. Ezért 1944. december elején a nemzetőrséget feloszlatták, s helyette létrehozták a Honvéd Kisegítő Karhatalmat. Gyakorlatilag azonban semmi nem változott, a már meglevő, megszervezett Kiska-századok nevet cseréltek. A Kommunista Párt 1944. október 28-i nyílt levelében az ellenállóknak azt tanácsolta, hogy: „A munkásságnak be kell hatolnia a Szálasi-bábkormány összes fegyveres vagy a politikai alakulataiba, hogy belülről romboljuk és bénítsuk meg működésüket.” A KISZ programjában ugyancsak az áll, hogy be kell hatolni a félkatonai alakulatokba.

Ennek megfelelően sok antifasiszta bevonult a legálisan létező fegyveres egységekbe, a nemzetőr és kisegítő karhatalmi századokba, a légió,

AZ ELLENÁLLÁSI MOZGALOM BUDAPESTEN 1941-1945

egészségügyi, romeltakarító csoportokba. Volt olyan alakulat is, amelyik az ellenállók befolyása alá került – mint pl. a Táncsics- vagy a Görgey-zászlóalj –, míg más esetekben az alakulatnak csak egy része vagy az oda beépült kisebb-nagyobb csoportok folytattak németellenes tevékenységet.

A Felszabadító Bizottság és a párt Katonai Bizottsága is számolt ezekkel, támaszkodott rájuk, és eredménnyel befolyásolta működésüket. Az ellenállásnak ez a formája nem minden esetben nélkülözhetetlen, hiszen az emberek a nyilasok által létrehozott alegységekben szolgáltak. Az a tény, hogy a fővárosban több olyan félmilitáris alakulat működött, amely kicsúszott a fasiszták kezéből, más feladatot látott el, mint amire létrehozói szánták, az ellenállási mozgalom rugalmasságát, alkalmazkodóképességét mutatja. De egyben gyengeségét is, hiszen néhány esetet kivéve e csoportok nem tudták teljesen elszakítani a szálakat, amelyek a hatalomhoz fűzték őket. Az ellenállásnak, vagy sokszor csak a túlélésnek ezt a speciális lehetőségét százak és százak vették igénybe.

Az egykori Klotild utca (ma Stollár Béla utca) 22. sz. házba fészkelte be magát az a Kiska-alakulatnak álcázott, Stollár Béla sportújságíró által vezetett csoport, amely az ellenállási mozgalomtól a saját áramfejlesztő teleppel rendelkező Légrády Nyomda megvédését kapta feladatul. A felszabadult Budapest első nyomtatványait ugyanis itt szándékozták megjelentetni.

Stollár 1943-tól kapcsolatban állt a Kisgazdapárt polgári tagozatában tömörülő, fiatal baloldali értelmiségiekkel. 1944 őszén már szorosan együtt dolgozott Szakasits Györggyel, Szakasits Árpáddal, s rajtuk keresztül a Magyar Fronttal. A kommunista irányítás alatt álló kőbányai partizánok is ide adták át embereik egy részét, köztük a később hősi halált halt Schweiger Jánost és Hullai Jenőt. A fiatalok az őrszolgálat mellett rendszeresen portyáztak a környéken, s számos nyilast semmisítettek meg. A közelükben, a Szent István körút 2. szám alatti és a belvárosi nyilasok azonban felfigyeltek tevékenységükre. 1944. december 25-én rajtuk ütöttek. A véres harcban az ellenállók 24 embert vesztek.

Kiska-századok működtek még Budapesten az V., VI. és VII. kerületekben is. A VI. kerületi századot Déry Jenő százados vezette. Tevékenységük főleg a náluk szolgáló emberek mentésére irányult. A VIII. kerületi századokat Barcsay Kálmán százados és Mátray Máthé Ferenc irányította. Kapcsolatuk volt a Kommunista Párttal, a Magyar Fronttal. Ez a század több sikeres akciót hajtott végre a németek és nyilasok ellen.

Jelentősebb vállalkozásokat ezek a Kiska-csoportok nem tudtak kezdeményezni, mert állandóan a hivatalos szervek szeméi előtt éltek. A nyilasok gyanúja hamar feltámadt ellenük, s 1945 első napjaiban az említett Kiska-századokat karhatalmi erővel felszámolták.

Az angyalföldi Vilmos laktanyában négy századból álló, kb. 1200 fős Kiska-zászlóalj működött. Parancsnoka Gidófalvy Lajos főhadnagy, helyettese Szőnyi Szűcs András zászlós volt. Az ellenállási mozgalomhoz csatlakozott tisztek elősegítették, hogy a XIII/1. számú alakulat az üldözöttek, katonaszökevények és ellenállók menedékhelye legyen. 1945. január 8-án hajnalban a fasiszták az alakulatot szétverték. A parancsnok társaival megkísérelte az Erzsébet-híd megmentését, de tűzharcban ötdömágával hősi halált halt.

A zuglói XIV/2. jelzésű Kiska-század parancsnoka, Zsabka Kálmán egységét a Felszabadító Bizottság rendelkezésére bocsátotta. Ebben az alakulatban külön csoportot alkotott a szocialista, kommunista fiatalokból álló Vörös Brigád. A németek felfigyeltek akcióikra, lecsaptak szálláshelyükre, s a fiatal partizánokat a várbeli Gestapóra hurcolták. Január 7-én a fasiszták megkezdték az alakulat teljes felszámolását. 220 embert fogtak el, s vittek a BM pincéjébe, valamint a királyi vár ún. jégverem pincéjébe. Az elfogottakat rettenetesen megkínózták. Varga Károlyt, Zsabka helyettesét, a Vörös Brigád tíz elfogott tagját és az ifjúkommunista Braun Évát a Vár télikertjének teraszán végezték ki.

A tudományegyetemi karok fiataljaiból és közgazdászhallgatókból alakult meg 1944 októberében a Táncsics Mihály nevét viselő egyetemi Kiska-zászlóalj. Az egységet Várhelyi József vezette. Összekötőként állandó kapcsolatban állt a párt Katonai Bizottságával, közelebbről Sólyom Lászlóval és a Magyar Diákok Szabadságfrontjával. Sólyom László azt a feladatot adta nekik, hogy erősödjének meg, folytassanak kiképzést, s az embereket készítsék fel jövőbeni feladataikra. Az ellenállás, a Magyar Front vezetői, a Táncsics-zászlóaljat a felkelés egyik fontos gócéként tartották számon. A zászlóalj tagjai egyénileg több sikeres akciót hajtottak végre: fegyvereket, robbanóanyagot, gépkocsikat szereztek, hamis okmányokat készítettek, s rölapokat terjesztettek. Tevékenységük a rákoshegyi akció során teljesedett ki, amikor is a helyi ellenállók karöltve lefegyverezték a nyilasház őrseit, s a front megnyitása céljából felvették a kapcsolatot a szovjet csapatokkal.

Mikó Zoltán százados kezdeményezésére 1944. október vége felé egyetemistákból, diá-

kokból, tanoncotthonok munkásfiataljaiból jött létre a Görgey-zászlóalj. Mikó százados kapcsolatban állt Somogyi Miklóssal, aki közvetlenül a párt Katonai Bizottságától, Pálffy Györgytől kapott engedélyt az alakulat létrehozására, a párt céljai érdekében való felhasználására. Mikó Zoltán a Felszabadító Bizottság katonai csoportjával is kapcsolatot tartott.

Ekkor kezdték meg a nyilasok a hírhedt Prónay Pál vezetésével egy különítmény felállítását, melyet diverziós feladatokra akartak alkalmazni, ha Budapestről vissza kell vonulniuk. Az ellenállók lehetőséget láttak arra, hogy ennek egyik helyileg is elkülönülő – részlegét saját kezükbe vegyék. Mikó javaslatára a felállítandó egység élére Csohány Kálmán szökött katonatisztet nevezték ki. A 240 főnyi állomány olyanokból tevődött össze, akiket a baloldali pártok, az antifa-

siszta csoportok, szervezetek és a Magyar Ifjúság Szabadságfrontja irányított oda. Ez a részleg együttműködött a Bimbó utca 51. sz. alatti csoporttal is, ahol az ellenállási mozgalom titkos fegyver- és lőszerraktára volt. A csoport kísérletet tett a rózsadombi frontszakasz megnyitására, de árulás segítségével a Számonkérő Szervezet eltiporta őket.

Hogy a hasonló sorsot elkerülje, a *Görgey-zászlóalj*, 145 emberrel a Börzsönybe húzódott. Itt felvette a kapcsolatot a Vörös Hadsereggel, majd felderítő tevékenységet folytatott a szovjet csapatok számára. Megszerezte pl. az LVII. német páncéloshadtest ellencsapásának terveit, s azt járőrök útján eljuttatta a szovjet parancsnokságra. A Görgey-zászlóalj 1944. december végéig sikerrel folytatta harci és felderítő tevékenységét.

A VIDÉKI ELLENÁLLÁS

Magyarországon a földrajzi körülmények nem nagyon kedveztek a partizán-hadviselési mód kibontakozásának. Az ország területe sűrűn lakott, át meg átszöve az utak és vasutak hálózataival. A felszín nagy része könnyen áttekinthető, sík vidék. Kevés a hegy, az erdő, ahol a szabadságharcosok bázisokat teremthetnek, ahonnan kiindulva akciókat hajthatnak végre, ahová biztonságosan visszavonulhatnak és tartózkodhatnak.

Nem véletlen, hogy a vidéken kibontakozó partizán-tevékenység súlypontja éppen a Magyar Középhegység vonalára, az ott elterülő ipari és bányavidékekre esett. Itt a társadalmi és politikai feltételek is kedvezőbbek voltak, mert korábban is eleven munkásmozgalmi tevékenység folyt.

Az ország különböző részein megnyilvánuló antifasiszta ellenállásra az a jellemző, hogy az többnyire az iparvidéken, helyi kezdeményezésre jött létre. Apró, elszigetelt csoportokat láttunk, amelyek között alig van szervezeti kapcsolat. A KP Bányászbizottsága által szervezett mozgalom képez csupán kivételt, amelynek számai elérték a salgótarjáni-dorogi-tokodi és a komlói szénvidékre is. Ennek hátterében a háború alatt is működő erős szakszervezeti mozgalom állt.

Bár a fővárosban időlegesen létrejöttek vezető központok – a párt Katonai Bizottsága, a Magyar Front, a Felszabadító Bizottság –, ezek mögött nem állt elegendő szervezeti erő, így működésük csupán korlátozott körben érvényesült.

Vidékre legfeljebb a sajtó és a propagandatevékenység sugárzott ki. A vidéki csoportok csak néhány helyen és itt is általában alkalmasszerűen voltak kapcsolatban a központi irányító szervekkel.

A Kommunista Párt a miskolci MOKAN-nal és a bányavidékkel tartott összeköttetést, a Magyar Diákok Szabadságfrontja pedig a soproni és a pécsi fiatalokkal.

Az ellenállásban részt vevők zömét az egykori tizenkilencesek, a földműves egyletek tagjai, az illegális kommunisták, szociáldemokraták, szakszervezetiek adták. Sok volt köztük a kommun utáni emigrációból hazatért személy. Szökött katonák, munkaszolgálatosok, üldözöttek, nyugati kitelepülést megtagadó fiatalok is nagy számban voltak a résztvevők között.

Az ellenállás szerveződését vidéken gátolta, hogy ott nehezebb volt elmerülni az emberek sűrűjében. A csendőrség, a hatóság mindenkit ismert, ellenőrzött. A baloldali, az ún. „megbízhatatlan” személyeket központilag nyilvántartották, s a munkahelyen – pl. a hadiüzemnél – szemmel tartották. Ellenőrizték a postai küldeményeket, a látogatókat. Az is feltűnt, ha valaki illegalitásba vonult, de az is, ha aktívabban tevékenykedett.

A korábbi megtorló intézkedések, a büntető- és munkaszolgálatos egységekbe történő behívások, az internálások a német megszállást követően, majd az 1944. novemberi letartóztatási hullám megfosztotta a mozgalmat legjobb vezetőitől, számos önfeláldozó harcosától. Egyedül a

komáromi várerődből 6–7000 politikai foglyot hurcoltak Németországba.

A felsorolt gátló tényezők ellenére vidéken is több helyen létrejöttek antifasiszta ellenállási csoportok.

A *diósgyőri gyárban*, már az olasz kiugrás hírére, 1943. szeptember 9-én, munkásmegmozdulásra került sor. A német megszállást követően az egyik legjelentősebb politikai tömegtüntetés ugyancsak itt robbant ki. 1944. szeptember 21-én, a finnországi események hatására, az ágyúgyár több mint 2000 munkása békét, a háborúból való kilépést követelve, az igazgatóság elé vonult. A tüntetők nevében Oszip István beszélt, aki már az 1943-as szeptemberi tüntetésen is képviselte a munkásokat.

A *miskolci ellenállók* antifasiszta szervezete a Magyarországi Kommunisták Antináci Komitéja (MOKAN-Komité) nevet viselte. Tóth Béla szervezte meg, aki a MOKAN-t összekapcsolta a helyi munkásmozgalom harcra kész csoportjaival. Szabó Lajos és Szaladnya Ferenc révén a gyári és városi nemzetőrség irányítását is a kezükbe vették. Az alakulatokat megbízható, a mozgalom szavát követő emberekkel töltötték fel. Így hozták létre a MOKAN fegyveres erejét. Szervezetüket gondos konspirációval fedve, rétegszerűen építették fel. A harcoló aktív tagok körül a pártolók és szimpatizánsok tömörültek. A népfrontpolitika jegyében városi tisztviselőket, polgárokat, katonatiszteket is megnyertek ügyük támogatására.

A MOKAN fegyveresei német őrségeket támadtak meg, rombolták a telefonvonalakat, őrizték az illegális nyomdát, megmentették a felrobbanástól a Szinva-hidat. Az arcvonalon át kapcsolatot teremtettek a Vörös Hadsereggel. Az ott kapott megbízatás szerint hazatérve térképre rajzolták Miskolc védelmi létesítményeit, a tüzérség állásait. Három emberük ismét átment, s magával vitte az értékes anyagot. A szovjet ágyúk, aknavetők így pontosan szétlőhették a német védelem gócait. A miskolci ellenállók szerepük volt abban is, hogy a diósgyőri gyáróriást sikerült megmenteni a barbár fasiszta rombolás elől.

A *tatai szénmedence* munkásainak harcát a KP Központi Bányászbizottsága irányította. A szervezkedés már 1943-ban elkezdődött, s a hatása fokozatosan kisugárzott az ország más vidékeire is.

A bányászbizottság utasításai nyomán a munkások csökkentették a hadifontosságú szén termelését, szabotázsakciókat követtek el. A csendőrnemző szervek véleménye szerint „erős szervezetek kiépítésére, a fiatal bányamunkások

felfegyverzésére, forradalmi harcra való kiképzésre és szabotázscelemekények elkövetésének vállalására fektették a fő súlyt”.

A bányászok fegyvert, lőszert gyűjtöttek, a munkahelyeikről robbanóanyagot, gyutacsokat szereztek. Bázisok céljaira rejtékhelyeket, barlangokat kutattak fel. Kapcsolatot teremtettek a Környebányán őrzött szovjet hadifoglyokkal, akik át akartak törni a szlovák partizánokhoz. Az előkészületek során augusztus 24-én, közös megbeszélést tartottak, de a résztvevőket az SD letartóztatta. Szeptember 8-án megkezdődött a mozgalom felgöngyölítése. A csendőrnemzők 58 főt letartóztattak. A szervezkedés négy vezetőjének azonban sikerült Budapestre menekülnie. A Központi Bányászbizottság a rendkívüli helyzet ellenére is megjelentetett több, a bányászokhoz szóló röpiratot, s kiadta a *Harcoló Bányász* című illegális lap két számát. A politikai nyomozó szervek huzamos figyelés után a fővárosban letartóztatták Döme Piroskát, a szervezkedés pártirányítóját, majd sorra elfogták a Budapestre menekült bányászvezetőket. Embertelen kínzások után a foglyokat átadták a német biztonsági szerveknek, amely más politikai foglyokkal együtt Dachaubá deportálta őket.

A *salgótarjáni szénmedence* is fontos góca volt az ellenállásnak. Már 1944 májusától több ejtőernyős partizáncsoport szállt le itt, amelyek a vidék forradalmi munkásmozgalmára kívántak támaszkodni.

1944. november 23-án a karancslejtősi bányászok megtagadták a bevonulást és a nyugatra települést elrendelő parancsot. Mintegy 250 ember vonult le a bányába. Fegyvereket, kézigránákat vittek magukkal. Csatlakozott hozzájuk egy 35 fős katonai csoport is. Úgy tervezték, hogy odalenn készülnek fel a harci tevékenységre, s a bányából kiindulva akciókat hajtanak végre.

A nyilasok először ígéretekkel akarták a bányászokat a felszínre csalogatni, majd ködgyertyát dobtak a vágatokba. Ezután bekapcsolták a ventilátorokat. Azzal fenyegetőztek, hogy felrobbantják a bejáratot. November 27-én és 29-én az emberek zöme elhagyta a tárnát. Közülük két bányászt és egy katonát a helyszínen agyonlőttek. Több bányászt a salgótarjáni csendőrlaktanyába kísérttek, ahol négy embert újra puskacsó elé állítottak.

A *nógrádi hegyekben* több kisebb, felsőbb kapcsolat nélküli partizáncsoport működött. A ragyolciakat Bandur Gyula vezette. Ezek Salgótarján és Losonc között, Bikrét-pusztá közelében kisiklaltak egy német katonai szerelvényt.

Az egyik hadbíróási irat már 1942 tavaszán

így írt *Sárisápról*: a falu „kis Moszkva”. 1944 februárjában pedig egy jelentés rögzíti, hogy a helyi bányász-szakszervezet gyűlésén 1000 munkás jelent meg, s a rendezők vörös karszalagot viseltek. A nyilas puccs után a bányászok vezetői – élükön Zgyerka Jánossal és Gurin Lajossal – illegálisba vonultak, s ellenállási csoportot szerveztek. Elérték, hogy a faluba beszállásolt 400 fős katonai egységből 240-en civilbe öltöztek, s átadták fegyverüket, felszerelésüket.

A sárisápi partizánok egész sor akciót hajtottak végre a fasiszták ellen. Megtámadták az utakon közlekedő német gépkocsikat, és felrobbantották a fasiszták szállásait. Mikor a nácik időlegesen visszafoglalták a falut, a partizánok a bányajáratain át felvették a kapcsolatot a közelben levő szovjet csapatokkal. Ott rakétapisztolákat kaptak, s azzal jelezték a német állások helyét.

Amikor a faluért újra megindultak a harcok, a Zgyerka János vezette partizánok is bekapcsolódtak a küzdelembe. Megsemmisítettek öt aknavetőállást és nyolc géppuskafészket. A németek erre bosszúból felgyújtották a falu egy részét, és agyonlőtték a tüzet oltó embereket. Megtudták, hogy Zgyerka Fábán is a partizánok között van. Megtorlásul 76 éves apját és 74 esztendőes édesanyját a házuk udvarán kivégezték.

A *pécsi munkásoknak* a felszabadulást megelőző napokban több helyen sikerült megakadályozniuk a rombolást, pusztítást, a gyárak leszerelését és elhurcolását. A munkásságnak sikerült megmentenie a gázgyárat és a kokszműveket is. A vasutasok szabotáltak, nem jelentek meg munkahelyeiken. Így nagy mennyiségű terményt s 70 vagon bórárut nem tudtak Németországba szállítani. Sikerrel járt a bányák és a bányafelszerelések megmentése is.

Egy kisebb diverziós csoport a Mecsekben *Mázassásvár* vidékén tevékenykedett. Rongálták a hírközlő berendezéseket, a katonai létesítményeket. Hesch-pusztánál egy lőszer-szállítmányt is megsemmisítettek.

A *szekegyvári* ellenállási mozgalom kezdetben az üldözött zsidóknak, munkaszolgálatosoknak adott segítséget. Bújtatták őket, és igyekeztek a semleges államok követségeinek védelmével ellátni az arra rászorulókat. Támogatták és rejtgették az internált lengyel katonákat. Megmentettek egy angol pilótát. Kapcsolatba kerültek a szövetséges hatalmak egyik megbízottjával is, akinek értékes adatokat gyűjtöttek az öcsényi repülőter géppálmányáról, üzemanyag-helyzetéről és a légvédelmi ütegekről.

1944 tavaszán *Nyíregyházán* a csendőrség nyomozóosztálya partizánszervezkedés vádjával letartóztatott nyolc fiataalt. Ezek fegyvert, lő-

szert, hordozható rádióvevőt szereztek, s tagjaik részére fegyveres kiképzést tartottak. Előkészületeket tettek, hogy a Kárpátokba vonulva a vasúti forgalom ellen szabotázsselekményeket kövessenek el.

Október 10-én, amikor a szovjet csapatok váratlanul előretörték *Kecskemétig*, Gyertyás Faragó János gyári munkás és tizenegy társa fegyverrel a kézben támogatta a szovjet katonákat. A város ideiglenes visszafoglalása után a csendőrök Faragót elfogták és agyonlőtték. Élettársát, Sandrik Zsófiát, a helyi rendőrségen kínozták halálra. A katonai törvényszék udvarán kivégeztek hét katonaszökevényt és öt polgári egyént, akik élelmet és egészségügyi segítséget adtak a sebesült szovjet harcosoknak.

A Kommunista Párt irányítása alatt működő *dunavarsányi* ellenállók Budapesten és környékén terjesztették a párt kiadványait. A kezdetben 16 fős csoport rövidesen 30 emberre növekedett. Fegyvert, lőszert szereztek, s felkészültek a várható partizánharcokra. A maguk készítette vasékek segítségével Délegyháza közelében kisiklattak egy szerelvényt. Ilyen szabotázsselekményt kaptak tőlük az újpestiek is. A felszabadulást megelőzően lefegyverezték a község nemzeti őreit, megakadályozták 70 levante elhurcolását. Egy visszavonuló huszáralakulat katonáit rávették, hogy öltözzenek civilbe, fejezzék be a hiábavaló harcot. Fegyveres támadással megghiúsították, hogy egy német robbantókülönítmény elpusztítsa a vasúti hálózatot.

Szállási hatalomátvétele után *Székesfehérváron* is nagy intenzitással folyt a haladó erők üldözése. A Gestapo 20 baloldali egyént fogott el, s hurcolt a dachau koncentrációs táborba. November 3-án a munkásmozgalom újabb 30 tagját internálták a komáromi várba, majd onnan tovább vitték őket Ausztriába. A súlyos veszteségek ellenére a haladó erők a város első felszabadulása után nyomban talpra álltak. Megalakult a KP helyi szervezete, amely 1945. január 6-tól megjelentette a *Fehérvári Hírek* című lapot. „A megszállás ideje alatt a polgári hatalmat a KP gyakorolta” – állapította meg később az ideiglenesen visszatért fasiszta rendőrség. A várost visszafoglaló németek és nyilasok több más személy mellett kivégezték dr. Koch Lászlót és Benke Ferencet, a párt vezetőit. A székesfehérvári mártír emlékművön 27 név hirdeti azok emlékét, akik 1945 elején életüket adták népünk szabadságáért.

A Tatabányától délre fekvő *Síkvölgyben* partizántevékenységet folytatott egy magyar katonából álló csoport. A felsőgallai nyilas pártszolgálatosok akciót intéztek ellenük. 36 honvédet

fogtak el itt, akiket rövid kihallgatás után a Bánhida és Tata közötti vadaskertnél agyonlőttek.

1944 őszén a fasiszták a politikai foglyokat a *komáromi* Csillag erődben összpontosították. Sok ezer hazafit szállítottak ki innen németországi koncentrációs táborokba. Egy november 14-i jelentés szerint az erődben „6–7000 főnyi kommunista fogoly” tartózkodott. Napirenden voltak a szökések. Megemlíti Patkó Bélát, a KP egyik járási titkárát, aki 1944. október 24-én szökött meg. A nyilasok attól tartottak, hogy ezek a szökevények a Bakonyban vagy a Komárom környéki erdőkben partizánalakulatként léphetnek fel.

A Vág és a Duna mentén hamarosan fel is tűnt egy 22 főből álló partizáncsoport, amelyet *Patkó Béla* vezetett. Bázisuk a Duna Apályi nevű szigetén volt. Visszavonuló német egységeken ütöttek rajta, gépkocsikat semmisítettek meg, nagy mennyiségű fegyvert és lőszert szereztek. Megbízottaik útján felvették a kapcsolatot a szovjet csapatokkal, s később nekik adták át foglyaikat, 51 ellenséges katonát.

József Attila nevét viselte az a tizenkét *győri* fiatalból álló csoportosulás, amely a háború folyamán egyre jobban radikalizálódva, 1944 őszén a cselekvés útjára lépett. Az ifjúság szabotálták a vagongyári termelést, röpcédulákat terjesztettek, hirdették a Szovjetunióval való barátság és béke szükségességét. A szervezkedést leleplezték, s annak vezetőit, Stelczer Lajost és Németh László Jánost Sopronkőhidán kivégezték.

A parasztság, a vidéki lakosság számottevő része megtagadta a beadást, elvermelte a gabonát, a jószágot az erdőbe, vízmosságokba, tanyákra hajtotta, hogy megmentse a németek elől. A malmok, hántolók, cukorgyárak termékeit igyekeztek biztonságba helyezni. Megtagadták a fuvar, tönkretették járműveiket. Megszöktek az erődítési munkákról. A parasztság nem teljesítette Szálasiéknak azt a parancsát, hogy „új hazát” keresve mindenestül települjön át Németországba. A nép helyén maradt, védve szülőföldjét, annak értékeit, s várta, hogy a föld – mint a kommunisták ígérték – az ő örökségük legyen. Akit mégis elhajtottak otthonról, az igyekezett megszökni, nem lépte át a nyugati határt, s az első alkalommal hazatért otthonába.

A magyarországi német alakulatok gazdasági törzsei mindent elkövettek, hogy a jelentősebb gyárak felszerelését, a nyersanyagot, a félkész termékeket, a raktári készleteket, Németország területén helyezték „biztonságba”. A nyilasok segítségével elszállították a nemzeti kincseket, a múzeumok anyagát. Vitték a hajóparkot és min-

den más elmozdítható értéket. Ami visszamaradt, azt elpusztították. A vasút és a posta mérhetetlen károkat szenvedett.

A vidéki munkásság körében hazafias mozgalom bontakozott ki, hogy megakadályozzák az ország barbár kifosztását. Sok helyen sikerült leszerelniük a kulcsfontosságú berendezéseket. Így menekült meg a Diósgyőri Vas- és Acélmű. A diósgyőriek értéktelen anyagokat, selejtet raktak a nyugatra induló vagonokba. A Titán Rt. egyik telepét a gyárőrség védte meg a robbantókülönítmény elől. A mosonmagyaróvári Vadásztölténygyárban 50 fős fegyveres őrség üzte el a német robbantóosztagot.

A magyar ellenállási és partizánmozgalom méreteiben, létszámában nem volt nagy, s nem lehetett számottevő tényező népünk felszabadításában. A szabadságot a szovjet Vörös Hadsereg hozta el számunkra. Fontos viszont, hogy az ellenállási mozgalom a háború öt esztendeje alatt mindvégig élt, létezett, számos mártírjának halálával is tanúsította, hogy a magyar nép egésze nem azonosítható háborút folytató vezetőivel.

Hazai földön mintegy 38 kisebb-nagyobb partizáncsoportban 2500–3000 ember harcolt fegyveresen népünk szabadságáért. A Budai Önkéntes Ezred honvédekének száma pedig több mint 2500 fő volt.

A budapesti, a miskolci ellenállás, a csepeliek antifasiszta tüntetése, a karancslejtősi bányászok megmozdulása, az ellenállás nem fegyveres formáinak tömeges méretei tanúsítják, hogy a magyar nép nem azonosult sem Sztójay, sem Szálasi nemzetpusztító rendszerével.

A tömegek harckészsége mindig szervezethezük függvénye – állapította meg a Kommunista Párt 1944. október 28-i nyílt levele. A magyar ellenállás kibontakozása október 15-ét követően a fokozódó nyilas terror körülményei közt ment végbe. A tömegeknek így nem adatott meg annak lehetősége, hogy ráébredjenek saját erejük tudatára.

A kommunisták hirdette népi, nemzeti összefogás, az antifasiszta egységfront szellemében a társadalom legkülönbözőbb osztályai, rétegei és pártjai léptek Hitler-ellenes szövetségre. Vezető ereje, a legkövetkezetesebb harcosa, a magyar munkásosztály és annak pártja, a Kommunista Párt volt.

Az antifasiszta harcban, a partizánmozgalomban olyan káderek nőttek fel, akik az új magyar demokrácia legálázatkészebb harcosai lettek. Munkájuk jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az ország elindulhatott a demokratikus, majd később a szocialista fejlődés útján.

III. MAGYAROK AZ EURÓPAI NÉPEK ANTIFASISZTA FEGYVERES HARCÁBAN [1939–1945]

1. A fasiszta veszély növekedésének hatása a külföldön élő magyarokra

A második világháború alatt kibontakozó antifasiszta mozgalom folytatása volt annak a harcnak, melyet a világ haladó erői már az 1920–30-as években megkezdtek a terjedő fasizmus és a növekvő háborús veszély ellen. Ez a küzdelem a háború idején kiszélesedett, és számos országban tömegmértű partizánmozgalommá mélyült.

Az antifasiszta ellenállás a társadalmi élet minden területén változatos formákban és módszerekkel valósult meg. Tendenciáját tekintve minden forma és módszer – egy-egy lépcsőfokot alkotva – alapvetően a legmagasabb rendű harci forma, a fegyveres küzdelem előkészítését, szervezését, kibontakoztatását és sikeres folytatását szolgálta. Minél kedvezőbbek voltak egy országban az antifasiszta ellenállás tömegmértű fejlődésének objektív és szubjektív feltételei, annál realisabb lehetőség nyílt a fegyveres harcra, az ellenállás fegyveres erőinek létrehozására, a felkelés végrehajtására, és annál inkább képesek voltak ezek a nemzeti partizánerek, kedvező külső körülmények esetén, az antifasiszta szövetséges hadseregek közeledését a belső fegyveres harc kiszélesítésére felhasználni. Ahol viszont az ellenállás kibontakozását a belső körülmények akadályozták, ott nehezebben, vagy egyáltalán nem tudták alkalmazni a fegyveres harci formákat. A második világháború idején, Európa több országában, ahol az ellenállás nem nőtt partizánmozgalommá, a Hitler-ellenes és antifasiszta eszme a társadalmi küzdelem gazdasági, szervezeti, politikai, ideológiai stb. formáiban jutott kifejezésre.

Az eltérő vonásokat számos külső és belső körülmény idézte elő. Meghatározónak tekinthető az illető ország helye és szerepe a második világháborúban (a fasizmus áldozata vagy szövetséges, semleges, illetve a Hitler-ellenes koalíció tagja volt), munkásosztályának, dolgozó tömegeinek viszonya a fasiszta eszmékhez és mozgalmakhoz, forradalmi pártjának status quója, lehetőségei, a néptömegek viszonya saját kormányzatuk külpolitikájához, az ország belső

gazdasági, politikai helyzete, etnográfiai, történelmi szokásai, katonai hagyományai, a nemzeti magatartás hagyományai a külföldiekhez, emigránsokhoz és még sok más tényező. Ezek a sajátosságok természetesen befolyásolták az illető ország területén élő külföldiek lehetőségeit és magatartását, de az antifasiszta mozgalomba való bekapcsolódásukra hatást gyakoroltak saját belső emigráns hagyományaik, politikai rétegződésük, kapcsolataik a különböző társadalmi rétegekkel is.

A XX. században, különösen Európában, a háború, a gazdasági válság, a különböző forradalmi mozgalmak a nagyvilág országújtjaira sodorták népek fiainak százazreit. Ez alól a magyarság sem kivétel. A Tanácsköztársaság vérbe fojtását követő fehérterror a forradalmárok tízezreit kényszerítette emigrációba. Az 1929–1933-as gazdasági világválság újabb ezrekkel gyarapította az első világháború előtt kivándorolt magyar tízezrek számát. A második világháború küszöbén pedig, a mind fenyegetőbbé váló fasizmus elől és az életbe lépő zsidótörvények miatt újabb ezrek menekültek el Magyarországról is. Hiteles dokumentumok bizonyítják, hogy a második világháború alatt idegen országokban élő, illetve a háború sodrában külföldre került magyarok (üldözöttek, katonák, levonték) jelentős hányada aktív szerepet vállalt az antifasiszta harcban, elsősorban a harc eszmei-politikai területén.

Az ideológiai felvilágosító és nevelőmunkában vezető szerepet a kommunisták és a haladó gondolkodású emberek játszottak, olyan politikai emigránsok, akik már saját hazájukban tapasztalatokat szereztek a forradalmi mozgalomban. Az általuk irányított antifasiszta agitáció és propaganda általában eljutott a szomszédos országokban élő magyarokhoz is. Elegendő megemlíteni például a Mexikói Magyar Antifasiszta Egységfront (dr. Katz Lipót, felvett nevén Rác László és Vándor László) és a Szabad Magyar Mozgalom tevékenységét. Ez utóbbi 1942-ben megjelenő „Szabad Magyarország” című lapját Ta-

más Aladár szerkesztette. Hasonló küldetést teljesített az Argentínai Szabad Magyar Mozgalom, a Bolíviai Magyar Demokratikus Kör, valamint a chilei magyarok mozgalma, melynek egyik vezetője Haraszi István orvos volt.

Az Amerikai Egyesült Államokban élő magyarok Hitler-ellenes propagandamunkájának méltatása és aktivistáinak felsorolása hosszú oldalakat tenne ki. Csupán jelzésként említhető, hogy ebben a munkában kiemelkedő szerepet töltöttek be a művészek. A Független Magyarorszáért politikai mozgalom csúcsvezetőségének elnöke Bartók Béla, tagja Ormándy Jenő zeneszerző és karmester volt. Az agitációs tevékenységben aktívan részt vett Moholy-Nagy László festő, Gellért Hugó grafikus és mások.

Főként a politikai agitációs és szervező munkában vettek részt az *angliai* magyar kolónia antifasisztái is. Angliában 1939–1940 elején négyezer magyar élt. A különböző csoportok politikai állásfoglalásukat tekintve lényegében két nagy részt alkottak. Az egyikbe tartoztak a baloldaliak (1919-es emigránsok, volt spanyolországi önkéntesek, az 1938–39-ben, főként Csehszlovákiából érkezett magyar kommunisták stb.). A másik a Hitler-ellenes arisztokratákat, polgári rétegeket tömörítette.

Angliának a hitleri hadsereg nyugat-európai győzelmei, főként a Franciaország elleni villámháború sikere következtében a háború közvetlen veszélyével kellett szembenéznie. A kormányválságból a németellenes irányzat került ki győztesen. Az új kormány megtette a szükségesnek ítélt védelmi intézkedéseket, és szabad utat adott az eddig eléggé visszafogott Hitler-ellenes propagandának is.

Magyarország bekapcsolódása a második világháborúba az Angliában élő emigránsok többségét a népfrontjellegű politizálás irányába vitte. Természetesen ez nem ment éles viták nélkül, hiszen elszakadva az itthoni valóságtól, az emigránsok nagy része illúziókat táplált Magyarország helyzetét illetően.

1941 szeptemberében Károlyi Mihály vezetésével mintegy száz fővel megalakult az Új Demokratikus Magyarorszáért Mozgalom. Következetes antifasiszta programmal lépett fel nemcsak a fasizmus ellen, hanem az úri Magyarországgal szemben is. 1942-re Károlyi Mihály az angliai magyarság elismert vezetője lett, ami ugyanakkor még nem jelentette az angliai antifasiszta magyarok akcióegységének létrejöttét.

Sőt, a horthysta politika megítélésében az elmentmondások kiéleződtek. A Kállay-kormány 1943-as útkeresése újabb illúziókat ébresztett a londoni magyar polgári körökben.

Károlyi Mihály és az Új Demokratikus Magyarorszáért Mozgalom azonban nem bízott a horthysta kiugrási ajánlkozásokban. 1943. december 31-én a magyar néphez intézett felhívásában Károlyi Mihály nyomatékkal hangsúlyozta a hitleristák elleni harc, az új szocialista világ és a népek békéje megteremtésének, a Duna-völgyi népek összefogásának történelmi szükségességét. Felszólította a magyar katonákat, hogy tegyék le a fegyvert, lázadjanak fel, szökjenek át orosz testvéreikhez. „Ne felejtsetek – hangzott az intő figyelmeztetés –, hogy ezt az egész világot lángbaborító háborút nemcsak a német nácik ellen vívják, hanem a világ minden rendű és rangú fasisztája ellen.”

A háborús és politikai események alakulása, majd főként Magyarország német katonai megszállása, új fordulatot hozott az angliai magyarság antifasiszta mozgalmának fejlődésében. Az angol kormány célszerűnek látta, hogy az angliai magyar csoportok egységesen képviseljék a németellenes politikai törekvéseket és Károlyi Mihály köré tömörüljenek. A londoni szovjet külképviselet vezetése is javasolta Károlyinak a különböző magyar emigráns csoportok összefogását. A Londoni Magyar Tanács 1944. április 23-i nyilvános nagygyűlésén vitatták meg és fogadták el a Tanács programját. Hivatalosan ekkor alakult meg a Tanács is. Elnökül Károlyi Mihályt választották. Munkatársai közé tartozott Barta Lajos író, Havas Endre, Polányi Károly és felesége Duczynska Ilona, Pobuda Tivadar, Mikes György és mások.

Az elfogadott program végcélként a haladó, demokratikus Magyarország létrehozását tűzte ki. Hangsúlyozta a németekkel és Horthyval való szembenállás és szembeszállás szükségességét. Fegyveres harcra szólított fel mindenkit a Magyarországra betört német megszállók kivezésére. Elhatározta a hazai földalatti mozgalom támogatását, hangsúlyozta a szabotázsakciók fontosságát. Sürgette a partizáncsoportok létrehozását, és felszólította a magyar katonákat, hogy álljanak át a Vörös Hadsereghez.

Az angol rádió magyar nyelvű adásaiban különösen 1944 folyamán sugárzott antifasiszta propaganda magyarországi hatása pontosan nem mérhető fel, de a tények azt bizonyítják, hogy a Londoni Magyar Tanács és Károlyi Mihály felhívásai nemcsak eljutottak, de ösztönzően is hatottak a magyarországi ellenállók tevékenységére.

Igen értékes eszmei-politikai nevelőmunkát végeztek a *semleges országokban* élő magyar hazafiak is. Tevékenységüket segítették és nehezítették is az adott állam törvényei, melyek bizonyos

határokon belül egyaránt eltűrték a legális fasiszta és az antifasiszta propagandát. Mivel ezekben az országokban kapitalista rendszer létezett, a következetes antifasiszta propaganda folytatói tulajdonképpen illegalitásba kényszerültek.

A Svájcban élő magyar kommunista és baloldali emigráció – függetlenül csekély számától – erőteljes politikai csoportot képviselt. Sikeresen alkalmazta az antifasiszta agitáció legális és illegális formáit. Komoly erőfeszítéseket tett a svájci magyarok felvilágosítására, akikben a semlegeséggel kapcsolatos illúziók erősen éltek, akárcsak a lakosság egészében. Ezen a területen fontos missziót vállalt a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front és lapja, a Közlemények. A szervezők és irányítók között volt Szőnyi Tibor orvos, Balabán Péter, Csabai László operaénekes, Solti György karmester, Kerényi Károly professzor, Tarr László és mások. Az ismert földrajztudós, Radó Sándor, Dóra fedőnéven, számos segítőtársával és a hitlerista hadvezetés legmagasabb és legtitkosabb szerveihez is utat találó információraival, nagy értékű hírszerző tevékenységet folytatott hosszú időn át Svájc területén a szovjet hadvezetés megbízásából.

A Hitler-ellenes és antifasiszta eszmei harcot szolgálták más körülmények között a *Vatikánban*, *Svédországban* és *Törökországban* élő magyar emigránsok is. Egyikük-másikuk különösen veszélyes területeken is helytállt a hitleri Németország elleni háború sikere érdekében.

A második világháború idején idegen ország fegyveres küzdelmeiben a magyarok szinte kizárólag Európa területén vettek részt, ezért e munkában alapvetően ezek történetével foglalkozunk.

Szükséges azonban jelezni, hogy már eddigi ismereteink szerint is tényekben gazdag, de még további kutatásokat igényel a *szövetséges haderőkben* szolgáló magyarok tevékenységének feltárása. Különösen kevés az adatunk a nyugati hadseregek állományában harcoló magyarokra vonatkozóan. A jelzések viszont arra utalnak, hogy sok száz magyar, illetve magyar származású fiatal szolgált az amerikai, az angol hadseregben, az angol hadműveleti alárendeltségbe tartozó kanadai, lengyel, valamint csehszlovák egységekben, és számos afrikai, illetve európai ütközetben, partaszállásban, támadó és védelmi harcokban, vá-

rosok ostromában és felszabadításában s más feladatok végrehajtásában szereztek megbecsülést a magyarságnak.

Az amerikai hadseregben például Robert Capa (vagyis Friedmann András) fotóművész fényképezőgéppel járta be a legveszélyesebb arcvonalaszakaszokat és örökítette meg a harcoló katonákat, a nagy csaták színhelyeit. Joseph Kaplan (Káplán József) fizikus 1943–1945 között az amerikai légierő meteorológiai szolgálatát irányította.

A francia összeomlás után a francia csapatokkal több tucat magyar került Afrikába, és itt folytatta a harcot a fasiszták ellen. Algériában például Kárácz György vezetésével illegális magyar antifasiszta szervezet működött, és komoly segítséget nyújtott a szövetséges csapatoknak. 1943. július 4-i röplapjukban a következők olvashatók: „Mi magyarok, akik Algériában élünk, mindig megőrizzük hazafiúi érzéseinket szülőhazánkkal szemben... Az Algériában élő magyarok minimális száma ellenére jelenleg ötven honfitársunk szolgál önként a szövetséges haderők különböző hadtesteiben...”

A nyugati szövetséges hadseregek közül a legtöbb magyar az angol hadseregben szolgált. Már 1941. szeptember 4-én megalakult Londonban Kiss Ferenc vezetésével a Magyar Frontharcos Szövetség azzal a céllal, hogy önálló magyar légi-öt szervezzék. A londoni Curloss Street 7. számú házban meg is indult a toborzás, de az alakulat felállítására különböző okokból végül nem került sor. Az önkéntesek többsége az angol hadsereg különböző fegyvernemeihez vonult be. Többen a légierőhöz, illetve a légierő földi csapataihoz kerültek. A nők létszáma például lehetővé tette, hogy a londoni női légvédelmi alakulat állományában két önálló magyar szakasz szerveződjön.

Több száz kanadai és Palesztinába menekült magyar is teljesített szolgálatot az angol hadseregben. Nem kevesen vállalták, hogy különleges megbízatással ejtőernyős bevetésre induljanak francia, olasz, jugoszláv, magyar, szlovák stb. területre. Közéjük tartozott a mártírhálalt halt Szenes Hanna, az angol légierő 23 éves tisztje, aki az Izrael földi (Zsidó) Védelmi Szervezet önkéntese volt, továbbá Durovecz András, Türk Mihály, Gordon József, Bodó Gusztáv, Vass Sándor, Máté Iván, Lányi György és mások.

2. A francia ellenállás magyar résztvevői

Nyugat-Európa legjelentősebb és tevékenységének katonapolitikai hatását tekintve legerősebb mozgalmának, a francia ellenállásnak két meghatározó vezető erejét a Francia Kommunista Párt, illetve a de Gaulle köré tömörült polgári politikai csoport képezte.

A második világháború kitörésekor Franciaországban mintegy négymillió külföldi élt. A magyarok száma meghaladta a harmincezret. A magyar kolónián belül, létszámában ugyan nem nagy, de eszmei-politikai felkészültségükkel, katonai ismereteikkel kiemelkedő szerepet játszottak a politikai emigránsok, a spanyol polgárháború önkéntesei – többségükben kommunisták – a baloldali gondolkodású írók, művészek. Közéjük tartozott Bölöni György, Mező Imre, Mező Imréné, Mód Péter, Gereblyés László költő, Papp Lajos, Rostás István, Komját Irén és két fia István és Gábor, dr. Falus Ervin, Hajdú Sándor (Dunavölgyi Géza), Farkas Aladár szobrász, Pór Bertalan festő és még több százan.

A Francia Kommunista Párt (FKP) Központi Bizottságának apparátusában dolgozott 1940 nyaráig – letartóztatásáig – Alpári Gyula. (Sachsenhauseni koncentrációs táborban Himmler személyes parancsára gyilkolták meg 1944. július 17-én.)

A német-lengyel háború kitörését követő francia hadüzenet után, Franciaország Barátainak Magyar Egyesülete 1939. szeptember 6-án felhívással fordult a franciaországi magyarokhoz, jelentkezzenek a franciák által meghirdetett önkéntes katonai szolgálatra. Október elejére mintegy háromezer magyar (köztük Gereblyés László, Mező Imre, Békés (Glass) Imre, Merán Lajos operaénekes és testvére Tibor, Rostás István és még számosan, főként volt spanyol önkéntesek) a clignancourt-i laktanyában gyülekezett, ahonnan a barcarés-i kiképzőtáborba vitték őket. Az 1940 márciusáig tartó kiképzés után különböző nemzetközi egységek alakultak, melyeket május végén vetettek be, amikor a hitleristák már francia területen nyomultak előre. A magyarok a 21. menetezreddel az Ardenneknben, a 22. menetezreddel a Maginot-vonalnál, a 23. menetezreddel pedig Champagne-nál harcoltak. A fasiszta túlerővel vívott küzdelmekben mindhárom egység felmorzsolódott. A nemzetköziek közül többen megsebesültek, életüket veszítették, mint Hevesi András író és Hegedűs Béla festő, illetve fogságba estek, mint Rostás István, Gereblyés László, Palotás Imre és még

sokan mások. Az említetteknek később sikerült megszökniük, és visszatérve Franciaországba folytatták antifasiszta tevékenységüket. A 2. gépesített lovasezredbe osztott magyarok Algériába kerültek (például Major Frigyes, a spanyol néphadsereg főhadnagya, a magyar származású Hans Habe [Békéssy János] író, később mindketten az angol, majd az amerikai hadsereg katonái lettek).

A „furcsa háború” kezdetén, 1939. szeptember 26-án a francia kormány betiltotta a kommunista pártot és a vele együttműködő demokratikus pártokat és szervezeteket. Számos neves kommunistát és baloldalt letartóztattak, internáltak és halálbüntetéssel fenyegették meg a „kommunista agitátorokat”. A francia baloldali mozgalom egyik legsúlyosabb időszaka volt ez. A hazafias-antifasiszta erők elleni támadással az uralkodó osztályok lényegében lefegyverezték a francia népet a hitlerista agresszió küszöbén.

A nyugati hadjárat során a hitlerista csapatok Belgium felől benyomultak Franciaországba. Május 15-én áttörték a Maginot-vonalat, néhány nap múlva Abbeville-nél elérték a La Manche-t.

Június 6-án az FKP a főváros megvédésére szólította fel Párizs népét. A francia kormány azonban nem tudta megszervezni az ellenállást. Június 14-én a hitleristák bevonultak Párizsba. Június 16-án hatalomra került Pétain marsall, aki 22-én aláírta a fegyverszünetet. Július 2-án Vichyben megalakult a németekkel együttműködő kormány Pétain vezetésével. Miután Albert Lebrun köztársasági elnök lemondott, Pétain kezébe került a Vichyhez tartozó terület felletti teljes hatalom is.

1940. július 10-én, az illegalitásba újjászerveződött FKP – Thorez és Duclos aláírásával – a Montier körúton felhívást függesztett ki, melyben népi ellenállásra szólította fel a francia hazafiakat. Ezzel új szakaszba lépett a francia nép antifasiszta küzdelme.

A német megszállás alatt illegalitásba folytatta tevékenységét az FKP által irányított, Párizsban működő Bevándorolt Munkások Mozgalma (Mouvement des Ouvriers Immigrés: MOI), az emigráns tömegszervezetek csúcs-szerve is. A Párizsban működő országos vezetőség tagja lett Bruno Gronowsky, Pierre Hervé (Kaminski), a cseh Arthur London és a magyar Weisz János (Petit Jean), később tag lett Mód Péter (Clément Jean) is. A MOI területi vezetőségeiben dolgozott többek között Rostás István,

Mező Imre, Szekeres György. A MOI magyar szervezetének élére 1940 júliusában Papp Lajos került. Vezetőségének tagja lett Weisz János, Mód Péter, Hajdú Sándor, Baló László és Komját Irén, aki egyúttal a Bulletin d'Information című, több nyelven kiadott tájékoztató főszerkesztője is volt. A Bulletin szerkesztésében részt vett a két Komját-testvér, Mód Péterné, Bölöni György, Földes Péter és mások. A hetente több ezer példányban megjelenő tájékoztató a BBC magyar nyelvű adásai, a szovjetunióbeli Kosuth rádió és más források alapján gazdag híranyaggal segítette az ellenállási mozgalom propagandistáit és agitátorait.

A magyarok kiemelkedő szerepet játszottak a francia ellenállás propagandamunkájában. Az írók, újságírók, és különösen a képzőművészek, közöttük a kevésbé ismert Elkán László (Lucien Hervé) fotóművész maradandót alkottak az antifasiszta agitáció és propaganda területén. 1941-ben például a L'Humanité is két magyar nyomdász, Lantos László és András állította elő a Merán fivérek segítségével. A két Lantost röplapok készítéséért a hitleristák elfogták és kivégezték.

A magyar politikai emigránsok jelentős része kapcsolatban állt a MOI-val. Hosszabb ideig szervezői voltak a mozgalomnak Békés (Glass) Imre, Békés (Glass) Imréné, Boczor József (valódi neve Wolf Ferenc, a romániai kommunista ifjúsági mozgalom harcosa, a spanyol néphadsereg román egységének katonája), Elek Tamás, dr. Falus Ervin, dr. Farkas László, Kertész Anna, Fazekas Jenő, dr. Koltai Vilmos és még sokan mások.

1940 őszén a FKP a partizánmozgalom kibontakoztatására létrehozta a Különleges Szervezetet (Organisation Spéciale). A megalakult partizáncsoportokból pedig 1941 májusában a Nemzeti Front fegyveres erejeként a Francia Szabadcsapatok és Partizánok Szervezetét (Francs-Tireurs et Partisans Français: FTPF). 1941 nyarától és 1942 folyamán Franciaország-szerte kiterjedélyesedett a partizánmozgalom. Több nagy sztrájk zajlott le, bénítva a hitleristák utánpótlási szállításait. A sztrájkokhoz sok szabotázsakció is kapcsolódott. Észak-Franciaországban 1941. június 4-én kezdődött el a Pas-de-Calais-i és Hénin-Liétard-i bányászok százezer fős sztrájkja és első nagy fegyveres akciója, melyben több tucat magyar is részt vett. A Vihar partizáncsoport parancsnoka a magyar Willand János bányász volt, aki kapcsolatot tartott fenn a belgiumi magyar partizánokkal. A bányászpartizánok soraiba tartozott Major Pál, Baracska László, Horváth István ifjúkommunista, Marti-

novszki Rudolf és az 1942 nyarán elfogott és kivégzett testvére, Martinovszki Ferenc is.

A hitleristák, megszegve a francia-német fegyverszüneti megállapodást, 1942. november 11-én megszállták Dél-Franciaországot. Hamarosan ebben az országrészben is fellángolt a partizánharc. A térségben élő magyarok főként a Lyon, Grenoble, Toulouse, Marseille, Nizza, Bordeaux környékén működő partizánokhoz csatlakoztak. Toborzásukban jelentős szerepet játszott Sebes Sándorral az élén a toulouse-i pártcsoport, a Lyonban megjelenő „A Párt élete” és a grenoble-i Jelen című illegális lapok, valamint a magyar nyelvű röplapok. A mozgalom szervezői és irányítói közé tartozott Angyal György, Sebes Imre, Sebes Sándor, Honti György, Gazdag Ervin és mások.

A toulouse-i magyar partizánok harcát Sebes Imre, Hódos Miklós, dr. Dénes Zoltán és Poll Júlia vezették. E csoportban harcoltak: Pesti Barnabás diák, aki 1943 őszén tért vissza Magyarországra (1944. december 24-én a nyilasok Sopronkőhidán kivégezték); Honti György, akit elmés röplapszóró szerkezete tett ismertté a partizánok között; Bauer-Pór Tamás, a francia ellenállás egyik magyar hőse, aki a fasisztákkal vívott tűzharcban esett el 1944. július 23-án, és még sokan mások.

Grenoble-ban dr. Dobos György vegyész-mérnök és mintegy negyven magyar ifjúság és diák – többségük erdélyi – vett részt az ellenállásban. Ebben az ipari és egyetemi körzetben dolgozott Révai Gizi, Sebes Ilonka, Bóc Imre (Pierre Barthier) is.

1942-ben a MOI, illetve a FTPF alárendeltségében két partizánszázad jött létre: Lyon körzetében a Carmagnole, Grenoble térségében pedig a Liberté. A két század 1943 közepén egyesült Carmagnole-Liberté-osztag néven. Állományába tíz magyar tartozott – köztük az 1944 márciusában kivégzett Weisz Tibor és Goldberger István (Henri Dalloz). Az osztag jelentései szerint 1943 szeptembere és 1944 júliusa között mintegy 400 kisebb-nagyobb, a fasisztáknak jelentős veszteséget okozó akciót hajtottak végre. A partizánalakulat a szövetséges csapatok beérkezése előtt felszabadította működési területét.

A Déli Zónában vette ki a részét az antifasiszta fegyveres harcból Flór Sándor. A Vercors hegyekben vívott elkeseredett küzdelmek után egy napon Lyonban a Gestapo fogságába esett, és 1944. március 13-án meggyilkolták. Ebben a térségben harcolt Jean Brüller magyar származású francia író is, aki a háború után felvette a Vercors írói nevet.

A Francia-Alpok hegyeiben működő partizán-

osztagban harcolt Kozma József, a híres zeneszerző, számtalan francia partizándal komponistája.

Folyt a szervező munka a spanyolországi internacionalistákat fogva tartó gyűjtőtáborokban is. Ariege-ben, 1942-ben a spanyol internáltak megszervezték a 3. spanyol partizándandárt, melynek állományában számos lengyel, jugoszláv, olasz és más nemzetiségű hazafi is részt vett a harcokban. Ennek az illegális fegyveres alakulatnak a vernet-i gyűjtőtábor több mint egy éven át bázisa volt. Az illegális munkában kiemelkedő szerepet játszott a magyar Bárdos Géza és Jász Dezső. Ez utóbbi 1944 augusztusában és szeptemberében már egy önálló spanyol-francia-lengyel partizánosztagot szervezett és vezetett.

1943-tól kibontakozott a de Gaulle vezetése alatt álló maquisard-mozgalom, melyhez különösen sok fiatal férfi és nő csatlakozott, hogy elkerülje a kötelező munkaszolgálatra való bevonulást. Ez az intézkedés, amely a férfiakat 18–50, a nőket 21–36 életévük között kötelezte a németeket szolgáló munkára, a külföldieket is sújtotta. Ezért igen sokan – közöttük mintegy 150 magyar – „maquisard” lett. Így Marschall László, Becker István, Friedmann (Fenyves) Imre (francia nevén Emeri François), Fischer Andor (Anfi), akinek a lakásán illegális partizánraktár létesült, és itt működött a partizánok adó-vevője is. Anfi a boulogne-i pártcsoport propagandistája lett, és részt vett a fegyveres felkelésben.

A FKP javaslatára 1943 nyarán a magyarok is létrehozták önálló antifasiszta népfrontszervezetüket, a *Franciaországi Magyar Függetlenségi Mozgalmat (MFM)*. Főtitkára Csizmadia Ferenc lett. Az illegális szervezet központi vezetésében részt vett többek között Rostás István, Sebes Imre, Venécz János, Ungár Sándor, Vágási József, Bölöni György, Mód Péter, Papp Lajos és mások. A mozgalomhoz 1943–1944 folyamán hetven magyar csoport csatlakozott (ezen kívül az Algériában működő ötvenfős magyar csoport is). Az illegális szervezet mintegy ezer tagból állt. Saját nyomdában állította elő a szervezet lapját, a *Magyar Szemlét* és ezen kívül több más magyar nyelvű újságot is (Phónix, Harcos Nő, Riadó, majd 1944 nyarától a Toborzó). A titkos nyomda Soós Béla párizsi Rue d'Abel 20. szám alatti lakásában működött.

A Magyar Szemle 1944. június 14-i számában hangsúlyozta, hogy a magyar emigrációnak be kell bizonyítania, hogy „... a magyar nép nem azonos Horthyval és cinkostársaival, hogy a Magyarországon folyó háború- és németellenes függetlenségi harcot minden eszközzel külföldön, ott ahol él, folytassa”.

A franciaországi ellenállási mozgalom magyar harcosai részvételének történetében önálló fejezetet alkot a párizsi magyarok fegyveres tevékenysége. A francia fővárosban és környékén kibontakozó antifasiszta harcok első akcióinak hőse Marton Imre, Sásdi Tibor és Stein Oszkár volt.

A kegyetlenkedései miatt hírhedt német parancsnokok ellen hozott halálos ítéletek végrehajtásában bátorságáról tett tanúbizonyságot Pikler Ferenc és csoportja. 1943. július 28-án a megkínzott hazafiakért álltak bosszút Ernst von Schaumburg vezérőrnagyon, Párizs katonai parancsnokán; ugyanez év szeptember 29-én pedig végrehajtották a nép ítéletét Julius Richter SS-Standartenführeren, a TODT-szervezet franciaországi megbízottján, aki a francia nép színvirágát hurcolta kényszmunkára Németországba.

1943-ban nyilvánvalóvá vált, hogy döntő fordulat következett be a második világháború menetében. Európa-szerte fellángolt az antifasiszta fegyveres harc. A hitleristákat rendkívül idegesítette a leigázott népek egyre határozottabb fellépése. Kegyetlen megtorlásokkal próbálták gátat vetni az ellenállás kiszélesedésének. Ez történt Franciaországban is. 1943. november 16–18. között a Gestapo 200 párizsi partizánt fogott el, köztük több magyart, November Lászlót és feleségét, valamint Fegyveres Tibort is. Az elfogottakból kiválogatták az örmény Manouchian vezette internacionalista összetételű „Sztálingrád” csoport 23 harcosát. Őket szemelték ki arra, hogy egy látványos per során „bebizonyítsák”, hogy Franciaországban a rendet nem a franciák, hanem „külföldi elemek” forgatják fel. A 23 hőst a fasiszta vérbírák halálra ítélték. Békés (Glass) Imre az utolsó szó jogán mondta: „Az életnek szabadság nélkül nincs értelme. És akinek nincs bátorsága az életért harcolni, az nem érdemli meg, hogy éljen. Nincs mit megbánnom, igaz emberként éltem, úgy is halok meg.”

1944. február 21-én a csoport 22 férfitagját – nyolc lengyelt, öt olaszt, három franciát, egy spanyolt, két örményt és három magyart, Boczor József 38 éves vegyész-mérnököt, a csoport robbantóparancsnokát, Elek Tamás 20 éves diákot és Békés (Glass) Imre 42 éves vasmunkást kivégezték. A 23. halálraítéltet, egy román fiatalasszonyt május 11-én fejezték le Stuttgartban.

A látványos perek mellett a fasiszták minden bírói eljárás nélkül gyilkolták a hazafiakat. Sok magyar forradalmár partizán is áldozatul esett, közöttük Weisz János (Petit Jean), negyvenéves, péceli születésű kommunista, a FKP központi

bizottságának tagja, akinek emlékére 1944 őszén a franciaországi magyarok egy repülőgépet vásároltak, és nevével ellátva adták át a francia hadseregnek.

Mártírhaltalt halt Weisz Pál aszódi, Martinovszki Ferenc (François) 22 éves kesztölci fiatal, a 20 éves Repiczky Dezső, Kubinyi Ferenc, Weingertner József, Varga Vera, Bozi László, Törő István és még sok társuk.

Az 1944-es esztendőben átfogó méreteket öltött a franciaországi és különösen a párizsi antifasiszta fegyveres harc.

A FKP áprilisban a baloldali fegyveres ellenállás megerősítésére hazafias miliciaszervezetet hozott létre. Az MFM is csatlakozásra szólította fel a magyarokat. A szervező munkát Hajdú Sándor irányította. Napvilágot látott a milícia célkitűzéseivel foglalkozó Riadó című illegális újság, majd augusztusban megjelent a Milícia Bizottság Toborzó című híradója is. A milícia MOI csoportjai országos szervező bizottságának tagja lett Mező Imre, az észak-párizsi csoportok parancsnoka Rostás István. A magyarok 1944 nyarán Párizsban mintegy 20 miliciacsoportban készültek fel a fegyveres felkelésre.

1944. június 6-án a szövetséges csapatok part-ra szálltak Normandiában. A térségben működő partizánok, helyi bányász- és munkásmiliciák a német utánpótlások bénításával, kisebb helységek felszabadításával segítették az angol-amerikai csapatok előnyomulását. Az FKP pedig fegyveres felkelésre szólította fel a főváros népét.

Augusztus 10-én vasutassztrájk tört ki Párizsban, négy nap múlva csatlakoztak hozzá a postások és a közalkalmazottak. Tizenötödikén, az immár általános sztrájkba, bekapcsolódott a párizsi rendőrség jelentős része is. A tüntetők követelésére 17-én kiszabadultak a börtönök politikai foglyai.

A hitlerista parancsnokságot megrémítették a fejlemények. Nyílt városnak nyilvánította Párizst, és tárgyalásokat kezdett a közeledő amerikai csapatokkal.

Augusztus 18-án a tömeg megtámadta a német parancsnokságokat, laktanyákat. Két nap alatt városszerte kiterjedt a fegyveres felkelés. Augusztus 24-re a főváros jelentős része a felkelők kezére került. Az esti órákban a már felszabadított városrészben fogadták a beérkező francia katonákat. Leclerc tábornok páncélos egységében magyar fiú is köszöntötte a párizsiakat: a Kiskunhalason élő Fleischl Antal. A felkelők a francia katonákkal együtt folytatták a harcot az utolsó német tűzfészek felszámolásáig. Augusztus 26-án von Choltiz tábornokkal az élen a német helyőrség maradványa megadta magát.

A párizsi felkelésben mintegy 140 magyar harcolt a barikádokon, közöttük az ekkor Párizsban kiképzésen tartzkodó néhány horthysta katona is, akikkel Baki József csoportja vette fel a kapcsolatot még 1944 nyarának elején. A felkelés harcaiban kitűnt Csizmadia Ferenc, Papp Lajos, Marschall László csoportja. Az elkeseredett küzdelmekben sokan életüket áldozták: Farkas Mihály vasmunkás, Dénes László mérnök, Liszauer Sándor és több társuk.

Augusztus 21-én a felszabadult Párizs első legális lapjaként megjelent a Magyar Szemle 17. száma, és a fegyveres harc folytatására szólította fel a magyarokat. Az MFM szeptember 11-én ugyancsak erről a témáról tanácskozott. Egyetértettek, hogy a harcot folytatni kell, és a megváltozott helyzetnek megfelelően a magyar fegyvereseket új szervezetbe kell tömöríteni. A de Gaulle-i hadvezetés ugyanis néhány nappal előtte úgy intézkedett, hogy az összes partizánalakulatot be kell olvasztani a reguláris francia hadseregbe. Az MFM a csatlakozás mellett döntött, mégpedig egy önálló magyar alegység létrehozásával. Így alakult meg szeptember közepén, 61 fővel a Petőfi-század. Parancsnoka Marschall László, helyettese Pikler Ferenc, politikai biztosa pedig Palotás Imre lett. Alparancsnoki beosztást kapott Falus Andor és Herczeg József. Október 7-én a „petőfisek” már teljes katonai felszerelésben álltak díszőrséget az ivryi temetőben az ellenállás magyar mártírjainak sírjánál.

Október 19-én a Reuilly laktanyában, az 51–52. nemzetközi ezred 3. zászlóaljának keretében hivatalosan is megalakult a magyar század. A magyar asszonyok zászlót hímezték, melyet ez alkalommal adott át Károlyi Judit – Károlyi Mihály leánya –, a francia hadsereg hadnagya. Az MFM közreműködésével Petőfi címmel megjelent a század önálló lapja.

A nemzetközi ezred minden katonája – túlnyomó többségükben volt partizán – nagy lelkesedéssel készült a fasiszták elleni végső harcokra. A de Gaulle-i hadvezetés azonban nem szándékozott sem a nemzetközietekre, sem a francia baloldali fegyveres hazafiakra támaszkodni. A partizánok beolvasztását a reguláris hadseregbe azért tartotta szükségesnek, hogy a szolgálati utasítások szigorú rendjével korlátozhassa aktivitásukat. A Petőfi-század is hosszú időn át lényegében tétlenül vesztegelt a coulommiers-i laktanyában, majd különböző helyőrségekben. Legutoljára – 1945. május 7-től – a dél-franciaországi Montau-ban látott el őrszolgálati feladatokat, 1945 őszén pedig a nemzetközieteket leszerelték.

A téma egyik kutatója, Pécsi Anna Magyarok

a franciaországi forradalmi munkásmozgalomban című könyvében megállapítja: „Az összes rendelkezésre álló adatok összevetése alapján közel ezerre tehető azoknak a magyaroknak a száma, akik szervezett formában, a MOI és a Magyar Függetlenségi Mozgalom keretében vettek részt a francia nép antifasiszta ellenállási harcában. Ennél szélesebb köröket ért el az MFM agitációs munkája: sokan voltak, akik ille-

3. A belgiumi magyar ellenállók

A második világháború kitörésekor mintegy öt-hatezer magyar élt Belgiumban. Közöttük jelentős volt a spanyolországi önkéntesek és a kommunisták száma.

1940 májusában a hitleri hadvezetés megtámadta és rövid idő alatt elfoglalta a semleges Belgiumot. Az ősz folyamán a magyar munkavállalók – főként bányászok – nagy része hazatért. A bányászok többsége később részt vett a tatai és a dorogi szénmedencében kibontakozó ellenállási mozgalomban. A Belgiumban maradók hamarosan aktivizálódtak a megszállók elleni politikai-eszmei küzdelmekben és szervező munkában.

A megszállók és hazai kiszolgálóik elleni mozgalom élére a Belga Kommunista Párt állt. Az antifasiszta harc célkitűzéseinek igyekezett megnyerni a társadalom minden hazafias-nemzeti érzelmű rétegét. A kommunisták erőfeszítései és meggyőző érvei visszhangra találtak a belga tömegek különböző csoportjaiban és ennek eredményeképpen 1940 végére–1941 elejére létrejött a népfrontelvekre épülő illegális tömegszervezet: a Belga Függetlenségi Front (Front de l'Indépendance).

A Belga Kommunista Párt nagyon fontosnak tekintette az antifasiszta propagandamunkát, ezen belül az országban élő külföldiek politikai felvilágosítását. Ebben vállalt nagy szerepet Berei Andor, aki 1934-től élt Belgiumban, jól ismerte a belga munkásmozgalmat, a mozgalom külföldi aktivistáit és természetesen a magyar emigránsok, bevándorlók és munkavállalók helyzetét, politikai nézeteit. A BKP támogatásával megszervezték a különböző nemzetek illegális politikai tájékoztatását, elsősorban a rendszeren megjelenő illegális újságok útján.

A Szabadság című illegális magyar nyelvű lap szerkesztésében nagy szerepet töltött be a később mártírhaltalt halt Strausz Sándor, a spanyol

gális feladatokra nem vállalkoztak, de erkölcsileg, politikailag és sok esetben anyagiilag is támogatták a mozgalmat.” Más kutatások viszont ennél sokkal több magyar résztvevőre utalnak.

A Párizsi Magyar Ház falán tábla őrzi a franciaországi ellenállás magyar hőseinek és mártírjainak emlékét. 89 név olvasható rajta. Ez a szám közben 119-re emelkedett, de még ma sem tekinthető teljesnek.

hadsereg volt tisztje. A lapnál dolgozott Vincze József, Molnár István, Lakatos (Lovenvirth) Emil, Basch Annamária és mások. A Szabadságot több száz példányban sokszorosították, és a fasiszta megszállás igen nehéz körülményei ellenére eljuttatták a magyarok különböző rétegeihez.

Az illegális lap és a röpcédulák terjesztésének megszervezésében kiemelkedő tevékenységet fejtett ki Kiss Ferenc spanyolországi önkéntes. A propagandaanyag eljutott az észak-franciaországi magyar bányászkolóniákra is. Nem egy esetben Molnár István személyesen vitte át a határon, ahol átadta Willand Jánosnak.

A kibontakozó belga partizánmozgalom szétosztan tevékenykedő fegyveres csoportjait 1941 szeptemberében egyesítették Belga Partizán Hadsereg (Armée Belge des Partisans) elnevezéssel. Ekkor alakult meg a külföldieket összefogó Mozgó Hadtest is. Parancsnoka a bolgár Todor Angelov a spanyol polgárháború résztvevője, helyettese a magyar Lakatos Emil lett. Lakatos állt az 50 fős Magyar Század élére is. Az alegységből a háború alatt harmincan haltak hősi, illetve mártírhaltalt.

A Mozgó Hadtest 3–400 fős, operatív alakulat volt. Kis létszámú nemzeti alegységei, csoportjai, főként robbantó- és szabotázsakciókat hajtottak végre. Angelov és Lakatos irányítása alatt például egy csoport partizán megtámadta és megsemmisítette a brüsszeli zsidók deportálását előkészítő irattárat.

A belga ellenállás történetírói különösen elismerően szólnak a magyar partizánszázad akcióiról. Ezek sikerében az elsődleges érdem a század műszaki osztagát és ennek parancsnokát, a spanyol polgárháború tisztjét, Strausz Sándor jászberényi mérnököt illeti. Speciális módszereit és az általa feltalált egyszerű eszközöket a belga partizánok ezrei alkalmazták. 1942 nyarán bom-

bát helyeztek el a brüsszeli Marivaux mozi nézőterén. A hitleristák itt ünnepi filmbemutatóra készültek. A bomba a tervezett időben robbant, és nagy veszteséget okozott a fasisztáknak. Az akcióért Strausz Sándor felelt. Végrehajtója Basch János és Lovenvirth Miklós volt.

A magyar partizánok biztosító szerepet láttak el Flamandia SS-parancsnoka, Schollen Obersturmführer elleni akcióban. Schollenra kegyetlenségei miatt mondta ki a partizánvezetés a halálos ítéletet. A végrehajtást Lakatos Emil és Molnár István készítette elő, de az egész magyar század részt vett benne.

A magyar század harcosai robbantották fel 1942 novemberében Brüsszel közelében a sínek, és ezzel hosszú időre megbénították a vasúti közlekedést.

1943. február 8-án egy csoport Lovenvirth Miklós 22 éves partizán alparancsnok vezetésével kisiklatta a Brüsszel-Bécs között közlekedő expresszvonatot a belga főváros közelében, Zaventem-Schaerbeek között. A szabadságra utazó német tiszteket szállító szerelvény több vagont a robbanás a levegőbe röpítette. 300 német vesztette életét. Az akcióban fontos szerepet játszott Basch Annamária és Vincze Józsefné is.

1943 elejére a belga partizánerek száma jelentősen megnőtt. Szükségessé vált egy katonai vezető szerv létrehozása a mozgalom központi irányítására. Megalakult a Belga Partizán Hadsereg főparancsnoksága. A főparancsnok egyik helyettese a nemzetköziet vezető Todor Angelov lett.

Rövid idő múlva, a megerősödött fegyveres ellenállás visszaszorítására, a fasiszta megszállók nagyarányú hajtóvadászatot indítottak a partizánok és segítők ellen. Szinte egy napon került a Gestapo fogságába Angelov, Lovenvirth Miklós és több partizán. A Brüsszel melletti hírhedt Breendonk erődbe zárták őket. Nem számíthattak kegyelemre. Lovenvirth Miklóst 1943. március 15-én, Angelovot no-

vember 30-án több partizánnal együtt kivégezték. A felszabadulás után a belga hadsereg vezetése Lovenvirth Miklósnak és Todor Angelovnak kiemelkedő harci érdemeikért magas belga katonai kitüntetést adományozott.

A Mozgó Hadtest élére Lakatos Emil került, aki egyben a főparancsnok helyettese is lett. A magyar század vezetését Molnár István (Weisz Sándor), a spanyolországi Dąbrowski-dandár magyar zászlóaljparancsnok-helyettese vette át. Irányításával a magyar partizánok újabb sikeres felderítő és robbantóakciókat hajtottak végre. 1943. július 4-én azonban a fasisztákkal vívott tűzharcban Molnár István életét vesztette. A magyar alegység új parancsnoka Göndör (Rosner) Aladár lett. (A Gestapo rövidesen őt is elfogta és Auschwitzba hurcolta. A „Monowice” altáborban Fodor Zoltánnal és másokkal együtt Göndör Aladár is részt vett az illegális szervezkedésben, és egy fegyveres felkelés előkészítésében.) Göndör hajtotta végre a halálos ítéletet egy belga fasiszta besúgon is.

1943 végén a németek újabb nagy akciót indítottak a belga ellenállás felszámolására. Három nap alatt sok száz partizánt elfogtak, köztük ötven magyar antifasisztát is. A partizánmozgalom azonban az óriási vérveszteség ellenére tovább létezett és elsősorban a sínháború folytatásával mind érzékenyebb veszteségeket okozott a megszállóknak.

A belga ellenállásban és partizánmozgalomban – belga adatok szerint – 1944 nyarán mintegy ötvenezeren vettek részt. Ezen belül a magyarok száma kétszáz lehetett, fegyverrel pedig 60-70-en harcoltak. A belga és magyar antifasiszta mozgalom közös hősként és mártírként tiszteli Lovenvirth Miklóst, Strausz Sándort, Simon Zoltánt, Goldberger Kálmánt, Molnár Istvánt, a több nemzet szabadságharcában Weisz Sándor néven részt vett forradalmárt, Klein Györgyöt, Kiss Ferencet, Lévai Józsefet és másokat.

4. Magyarok a jugoszláv népfelszabadító háborúban

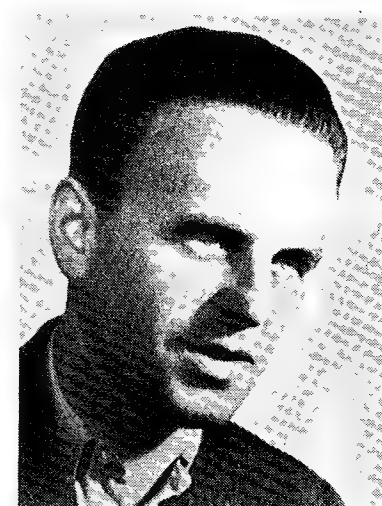
A Jugoszlávia elleni fasiszta agresszióban való részvétellel Horthy-Magyarország belépett a második világháború hadviselő országainak sorába. A Jugoszláviában élő 1919-es magyar emigránsok többsége a megtámadott délszláv népekkel vállalt szolidaritást.

A horthysta megszállás következtében kiala-

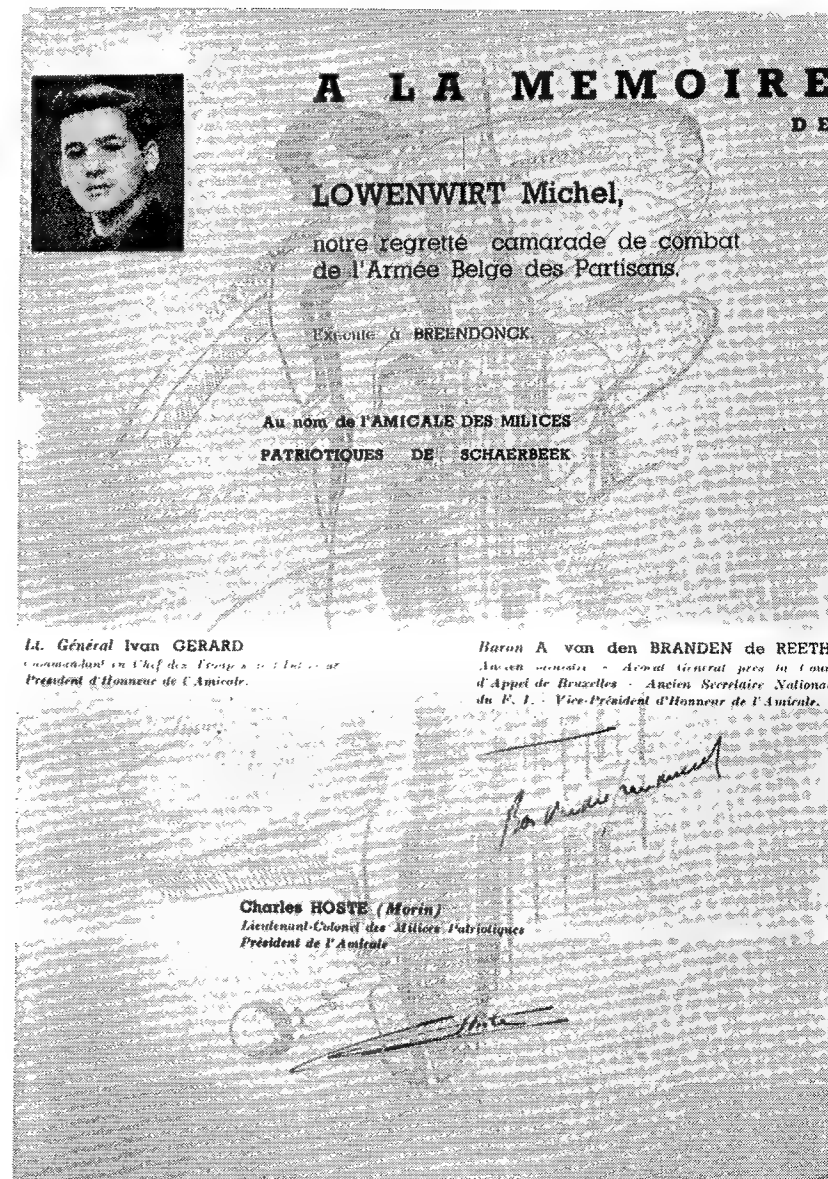
kult helyzet rendkívüli mértékben megnehezítette az ellenállás kibontakozását a bácskai területen éppúgy, mint a Mura folyó térségében. Ennek ellenére mindenütt létrejöttek a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) irányítása alatt működő három-öt fős ellenállási sejtek, és megkezdtek antifasiszta tevékenységüket. Különö-

412

414

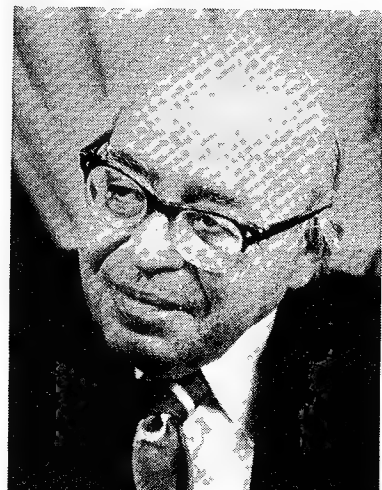
413

412 / A MANOUCHIAN-CSOPORT TAGJAI KIVÉGZÉSÜK ELŐTT

413 / EMLÉKLAP LOVENVIRTH MIKLÓS MÁRTÍRHALÁLÁRÓL

414 / SZÖNYI TIBOR ORVOS

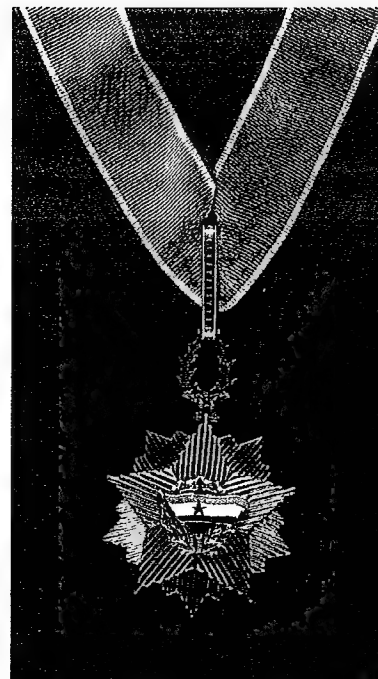
415 / RADÓ SÁNDOR FÖLDRAJZTUDÓS

415

445

446

447

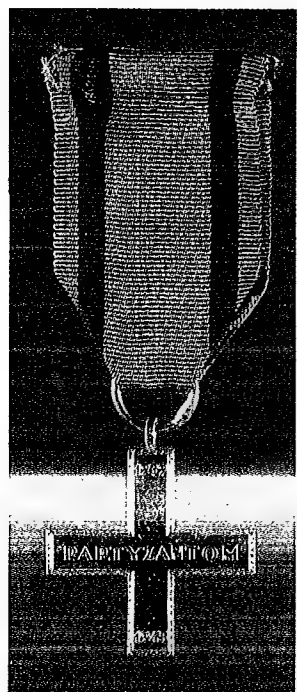
445 / CSÉBY LAJOS JUGOSZLÁV BÁTORSÁGÉRT ÉRDEMRENDJE

446 / CSÉBY LAJOS JUGOSZLÁV ZÁSZLÓRENDJE

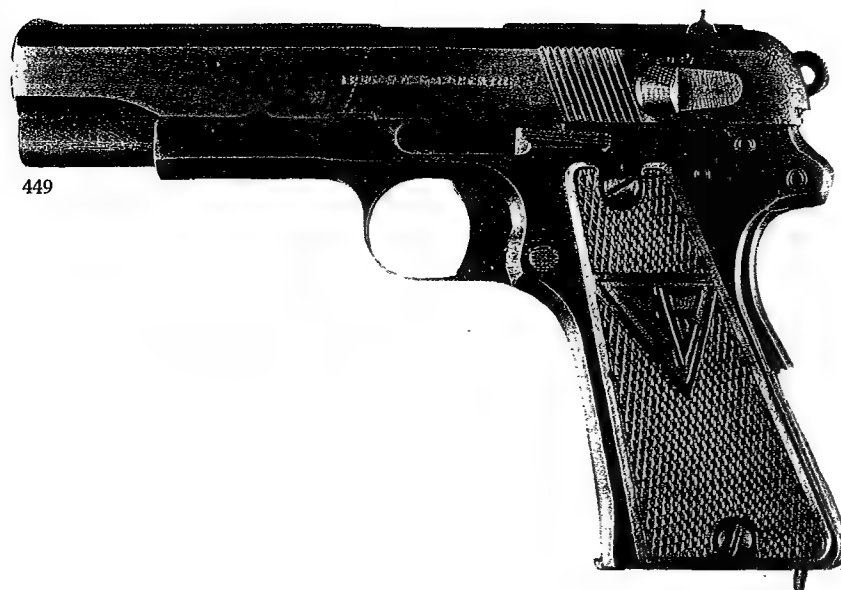
447 / OLDNER VLADIMIR NÉMETORSZÁG FÖLÖTT ARATOTT GYŐZELÉMÉRT ÉRDEMÉREMJE

448 / GYIRASZIN GYÖRGY LENGYEL PARTIZÁN KERESZTJE

449 / NÓGRÁDI SÁNDOR SZEMÉLYI FEGYVERE

448

449

sen érzékeny károkat okoztak a megszállóknak 1941 nyarán a gabonátáblák, raktárak, szállítmányok felgyújtásával.

A besúgók révén azonban a magyar kémelhárító és csendőrségi szervek hamarosan nyomára jutottak a partizánoknak. Hajtóvadászatot indítottak ellenük. Egymást követték a letartóztatások, a gyors lefolyású bírósági tárgyalások, majd 1941 őszén megkezdte működését a VKF rögtönítélő bírósága is. Súlyos börtönbüntetéssel, számos esetben halállal sújtották a jugoszláv hazafiakat. Az áldozatok között sok jugoszláviai magyar forradalmár is volt: Majer Ottmár és felesége, Varga Gyula, Hegedűs Pál, a szegedi Csillag börtönben kivégzett Kiss Ernő és mások.

A JKP által szervezett és vezetett népfelszabadító háborúban megszületett a partizánhad-sereg. Ez magába foglalta mind a reguláris hadviselésre képes katonai szervezetet, mind pedig a gerillatevékenységet folytató partizánosztagekat.

A kezdettől soknemzetiségű partizánhad-seregben szép számmal voltak magyarok. 1942–1943 folyamán meggyorsult az önálló nemzeti alakulatok szerveződése. 1943. augusztus 15-én Szlavónia területén megalakult a Petőfi Sándor zászlóalj, a Horvátországi Főparancsnokság alárendeltségében. Állományának többségét horvátországi és szerbiai magyarok tették ki. Két magyar állampolgárról tudunk: Pécsy Lászlóról, aki 1943 augusztusában, és Barabás A. Istvánról, aki 1944-ben került a magyar alegységhez.

A Petőfi-zászlóalj létezésének és tevékenységének híre csakhamar elterjedt. Ösztönzően befolyásolta a jugoszláviai magyarok nagyobb arányú bekapcsolódását, de vonzóerőként hatott a magyarországi fiatalokra, az üldözöttekre, sőt a Horthy-hadsereg katonáira is.

1944 februárjában, március elején így került jugoszláv társuk közvetítésével a szerémségi partizánokhoz tíz budapesti szabó ifjómunkás, négy fiú és hat lány. A 2. szerémségi osztag állományában a bosuti erdőségben ismerkedtek a partizánélettel. A németek támadásakor a partizánok átkeltek a Száva folyón. A magyar fiatalok Kelet-Boszniában, Bijeljinánál 1944. március 14-én vívott elkeseredett védőharcokban estek át a tűzkeresztségen. Március 21-től már ismét a Szerémségben, a bosuti erdőség falvaiban harcoltak. Bosut falu határában, járőrszolgálat teljesítése közben halt hősi halált több jugoszláv partizántársával együtt az olaszliszakai Klein Ilona, húszéves szabó-ifi, akit magas termete miatt „nagy” Icának becéztek.

Bár Fehér Sándor, Hegedűs Pál, Váry József, Berán Iván, Tipold Katalin, Vas Gitta és Jolán, Klein Ilona, Pál Klára és Czigler Klára eleve azzal a tervvel mentek a partizánokhoz, hogy a Petőfi-zászlóaljba kerüljenek, erre csak 1944 júniusában – és sajnos már Ica nélkül – nyílt lehetőség. Húsz nap múlva azonban a fiatalokat a Horvátországi Főparancsnokság a zvečevoi partizánképző bázisra vezényelte. 1944 nyarán kivihetőnek tűnt az az elképzelés, hogy Horvátországból partizánszervező csoportot küldjenek át Magyarországra, a Mecsek térségébe. Ez az elképzelés nem volt új keletű, és valószínűleg szó lett volna róla azon a megbeszélésen is, amit a Béképart nevében, 1944 áprilisában Jugoszláviába induló Kádár János folytatott volna Titóval. Kádár Jánost azonban a Bácskában elfogták, és Lupták János néven a pécsi hadbíró mint katonaszökevényt elítélte.

A zvečevoi elméleti kiképzés után, augusztus 26-án a budapestiek elindultak a Dilj-hegység keleti erdeibe, hogy az ott működő 1. diverzáns-osztag 2. századában sajátítsák el a szükséges gyakorlati ismereteket.

Szeptember 7-én indult Magyarország felé, a szabó-iffel együtt, a 28 fős különleges osztag. Utasítás szerint Vukovár térségében kellett átkelniük a Dunán. A várostól északra levő Borovóhoz érve azonban kiderült, hogy nem lehet átjutni, mert a fasiszták nagyon őrizték a parti sávot. Az osztagparancsnok jelentése után a parancsnokság a csoportot visszarendelte.

A kilenc magyarországi fiatal ezután különböző harcoló osztag állományában 1944 végéig–1945 elejéig vette ki részét a közös ellenség elleni küzdelmekből.

A jugoszláv partizánokhoz különböző módon egyénileg is több magyar állampolgár került. Szalvay Mihály például a Szovjetunióból érkezett repülőgépen ért földet 1944. május 24-én Drvarnál. Részt vett a főhadiszállás ellen intézett német ejtőernyős-támadás visszaverésében, majd a boszniai és horvátországi harcokban.

Simon Kálmán a budapesti rendőrség karmából szabadulva jutott el a párt segítségével a vajdasági partizánokhoz. Iván György a horvát partizánok között harcolt, ugyanakkor kapcsolatban volt édesapjával, Platthy Pál tábornokkal. Iván partizán századosként Zágráb felszabadításánál halt hősi halált 1945 májusában.

Többen az ellenforradalmi rendszer hadseregéből kerültek a partizánokhoz.

Csonti Ádám honvéd 1943 májusában szökött meg és a háború végéig a 43. hadosztály 1. dandára 3. zászlóaljának állományába tartozott. Kiváló harcos minősítéssel szerelt le. Ugyancsak a

Horthy-hadseregéből került a jugoszláv partizánokhoz Pálfalvy Gyula, Gurity Sándor, Pál Sándor és még sokan mások.

Nagyobb létszámban jutottak el a szerb népfelszabadító alakulatokhoz a bori rézbányák munkaszolgálatos táborából megszökött, illetve a partizánok által felszabadított foglyok. Rubin Péter, Bihari Zoltán, Pollák Andor több társával már 1944 májusában partizán lett. 1944 szeptemberében hetvenen, nyolcvan lettek a 23. és a 25. szerb hadosztályok katonái. A 23. hadosztály 7. és 9. dandáraiban többen részt vettek a kelet-szerbiai harcokban, Bor, majd Belgrad felszabadításában. Ezek során halt hősi halált Szász Károly. Megsebesült Kurucz Béla és Pataki Ervin.

Pollák Andor, Erdei László, Nyerges János, Fejér Artur György, Román György, Erdélyi László, Zágon Ernő, Jakab Sámuel, Garai György és mások részt vettek Kragujevac, Kraljevo, Čačak felszabadításában, a drinai átkelésben. A čačaki harcokban halt hősi halált Rosenberg Dezső, és súlyosan megsebesült Kelédi Béla.

Az év végére a magyarok nagy része hazatért. 1945 januárjától mintegy 20–25 magyar maradt a megalakuló 2. hadsereg állományában. Számukra a háború Szlovénia területén ért véget, 1945. május közepén.

A horvátországi felszabadító harcokban részt vett az 1944 végén Budapestről megszökött Petovári József honvéd is. Több partizánosztágban, majd a 2. harcoksidandár katonájaként, háromszor sebesült meg súlyosan a fasiszták ellen vívott küzdelmekben.

A népfelszabadító háborúba a magyarok tömegesen 1944 novemberétől kapcsolódtak be. A Bácskában előnyomuló szovjet és jugoszláv egységek elől a horthysta hadvezetés elrendelte csapatainak visszavonulását Magyarországra. A magyar katonák közül, főként a délvidékiek, több százan nem teljesítették ezt a parancsot. A lakosság és a rokonok segítségével elrejtőzve várták meg a felszabadulást. Nagy részük aztán jelentkezett a Bácsstopolyán, illetve Zomborban szerveződő magyar alegységekbe. Velük együtt ment sok száz vajdasági magyar is. 1944. november végére három magyar zászlóalj jött létre, amelyek a 16. vajdasági hadosztály állományában december elején Magyarországra, Dél-Baranya területére érkeztek. Több száz vajdasági magyar jelentkezett önként a fasiszták elleni harcra az 51. és a 36. vajdasági hadosztályok dandáraiba is.

Mindhárom hadosztály az 57. szovjet hadsereggel együttműködő 3. jugoszláv hadsereg ke-

retében harcolt 1944. november 29.–december 10. között a dél-baranyai területek és Barcs felszabadításáért.

Eközben a 16. hadosztály három vajdasági magyar zászlóalja a mai Csányoszló községben várta be a Szlavóniából átvezényelt Petőfi Sándor zászlóalj megérkezését. Itt alakult meg 1944. december 31-én Kis Ferenc parancsnoksága alatt a vajdasági katonai szervezetek 15. egysége, a Petőfi Sándor dandár.

A jugoszláv erőkhöz, elsősorban a magyar alegységekhez, majd a Petőfi Sándor dandárhoz, és az 51. és 36. hadosztályok dandáraihoz mintegy 200 magyar állampolgár csatlakozott, főként Pécs, illetve Baja környéki fiatalok, közöttük sok leány.

A vajdasági hadosztályok 1945. január–február folyamán a verőcei (virovitici), márciusban pedig a bolmányi drávai hídfőharcokban tanúsított helytállásukkal járultak hozzá a már felszabadított magyar területek megvédéséhez. A bolmányi harcokban sok magyar halt hősi halált, köztük Kis Ferenc parancsnok is.

A Petőfi Sándor dandár hősi halottja volt többek között a magyarországi Benedek János, Jakab Marika, Nyiresi Ferenc, Fábián Béla, Mezei András, Nagy Béla, Pesti Gábor. Ugyancsak több magyar vesztette életét a 36. és az 51. hadosztályok harcainak során.

Az említett fegyveres alakulatokon kívül a különböző egészségügyi, műszaki építőalakulatokban és a belső karhatalomnál (a KNOJ állományában) is szolgáltak jugoszláviai és magyarországi magyarok.

A Szovjetunióban szervezett és a Vörös Hadsereg hadművelleti alárendeltségébe tartozó jugoszláv egységekben is voltak magyarok. Így például az 1. önkéntes dandár katonájaként vett részt a romániai felszabadító harcokban Horváth Ferenc és Zubán Péter.

1945. április elején a partizánok segítségével több száz honvéd „szakadt le” a menekülők sok tízezres tömegéből Szlovénia, illetve Dél-Ausztria területén.

A harcra jelentkezett honvédekből – zömük a Horthy-hadseregbe besorozott vajdasági magyar – a szlovéniai főparancsnokság két magyar partizánalegységet szervezett.

Az egyik a 4. szlovén hadművelleti övezet Lacko-osztágának állományában alakult meg. Az osztág ez idő tájt Dél-Ausztria területén működött. Az átváltt magyar katonákból április 8-án megalakult a magyar raj, majd szakasz, két nap múlva pedig a század, dr. Bodó Jenő tartalékos tüzér főhadnagy parancsnoksága alatt. A magyarok az osztág 1. zászlóalja állományában több

akcióban vettek részt, és élénk agitációs munkát végeztek a partizánterületen átvonuló honvédek között. A magyar századból április 30-án megalakult mintegy 250 fővel a partizán honvédzászlóalj, a Lacko-osztág harmadik zászlóaljaként.

Ezt követően a Bodó-zászlóalj részben önállóan, részben az 1. és 2. zászlóaljjal együtt, számos rajtaütésben vett részt Oberhaag, Eibiswald, St. Pankraz, Arnsfeld, Radlje, Mahrenberg térségében. Május 11-én Ivnik elfoglalása után tovább vonulva Maribor irányába, Dravograd, Deutschlandsberg körzetében találkozott a 3. Ukrán Front déli szárnyán előnyomuló 12. bolgár hadosztály katonáival.

A másik magyar partizánalegység 1945. április 10-én a 14. szlovén hadosztály 2. „Ljubo Šerčer” dandárának 1. zászlóalja keretében jött létre

5. Magyar antifasiszták szovjet földön

A hitleri Németország fegyveres erői ellen a Szovjetunió nemcsak a hadszíntereken viselte a második világháború fő terheit, hanem a fasiszták hátszágában kibontakozott partizánmozgalmak sorában is a szovjet népek irreguláris fegyveres küzdelme tiszteletre méltó helyet foglal el. A szovjet partizánok harcát kezdettől a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja és a szovjet kormány szervezte, irányította. A párt központi bizottsága 1941. június 29-én megvizsgálta a szovjet földre betört ellenség hátában végzendő illegális tevékenység fő feladatait, majd július 18-i határozatában pontosan megjelölte a harc vezetésének, szervezésének, eszmei-politikai és fegyveres folytatásának formáit és módjait.

Hasonlóképpen foglalkozott az antifasiszta mozgalom kérdéseivel a Komintern Végrehajtó Bizottsága is. A propagandamunka irányítására már 1941. június 25-én létrehozott egy bizottságot, melynek hat tagja közé tartozott a magyar Varga Jenő is. A szovjet kormány megfelelő anyagi-pénzügyi keretet bocsátott rendelkezésükre újságok, kiadványok stb. előállítására és terjesztésére. A bizottság kezdeményezte a nemzetközi szerkesztőségek szervezését és különleges rendeltetésű csoportok létrehozását. Ez utóbbiak a szovjet hadseregcsoportok (frontok) politikai osztályain 1941 nyarától egészen a háború végéig működtek, és értékes agitációs-szervező tevékenységet fejtettek ki az ellenséges

az észak-szlovéniai Celjénél. Az alakulat magvát az itt átváltt 64 magyar tüzér alkotta.

A harcok közben gyarapodó honvédcsoportból a dandárparancsnokság 1945. április 22-i utasítására Razborcán megalakult a dandár 5. zászlóalja: a 170 fős magyar alegység. A magyar partizán honvédzászlóalj 1945. április folyamán főként Celje, Maribor, Dravograd térségében működött, és szüntelen harcokban hozzájárult a menekülő fasiszták Ausztriába vezető útjának elzárásához, a bekerített ellenséges csoportok felszámolásához.

A szlovén partizánok soraiban harcoló magyarok közül sokan megsebesültek, és számosan életüket veszítették a fasisztákkal vívott küzdelmekben, köztük: Simonfi Ernő, Nagy Balázs, Tököli Vilmos, Kovács Géza, Tóth István és mások.

hadseregek katonáinak felvilágosításában. A horthysta csapatokkal szemben álló szovjet hadseregek politikai osztályain több mint száz magyar frontpropagandista dolgozott. Soraikba tartoztak például Killián György, Tóth József, ifj. Hunya István, Fazekas József, Földes Pál, Fazekas György, Gyáros László, Havas Béla, Abelovszki József és László, Köves László, Krupicz Ferenc, Galambos László, Práth Károly, dr. Kovács István, Oldner Vlagyimir, dr. Sós Pál, Szűcs Ernő, Herencsár Lajos, Kassai Géza, Érchei József, Mautner József, Kende György, Kovács István, Simon László, Somogyi János, Kende Béla, Major István, Gruber József, Görgényi Dániel, Szabó Ferenc zeneszerző, Ráth Károly, Csillag Miklós, Tihanyi Sándor, Lévai Béla és sok más társuk.

A Komintern végrehajtó bizottsága megszervezte az önálló külföldi rádiószerkesztőségeket is, hogy a hazai mozgalommal kapcsolatot hozzanak létre. A szovjet kormány hatékony támogatásával a moszkvai rádió 1941 nyarától rendszeresen sugározta az idegen nyelvű adásokat. 1943-ra a külföldi szerkesztőségek már 18 nyelven és naponta több órán át közvetítették műsoraikat.

A Komintern magyar nyelvű adása Kossuth rádió néven 1941 szeptemberében kezdte meg működését. A fronthelyzet miatt október közepén a magyar szerkesztőség is áttelepült Ufába, de 1942 márciusától már ismét Moszkvában

dolgozott. A rádió egészen 1945. április 8-ig sugározta műsorait. A szerkesztőség munkájában a magyar kommunista emigráció számos kiemelkedő alakja vette ki a részét, például Rákosi Mátyás, Münnich Ferenc, Sik Endre, Bebrits Lajos, Vas Zoltán, Gábor Andor, Nőgrádi Sándor, Révai József, Szántó Zoltán, Háy László, Lányi Sarolta, Friss István, Szántó Rezső, Kelemen Andor, Kenyeres Júlia és még sokan mások.

A Kossuth rádió hallgatása természetesen tilos volt Magyarországon. A horthysta csendőrség, rendőrség, a besúgójelentések fennmaradt anyagaiból azonban kiderül, hogy a kilátásba helyezett büntetések ellenére is sokan hallgatták, sőt terjesztették a Kossuth rádió közleményeit és kommentárjait. A rádió szerkesztői különös gondot fordítottak az adások tartalmának időszerezésére, konkrétságára. Igyekeztek minél pontosabb adatokat szerezni a fogságba esett katonáktól is. A hazai viszonyokról, a hitleristák magatartásáról, a katonák és a lakosság hangulatáról szerzett ismereteket felhasználták a műsorok anyagaiban.

Felbecsülhetetlen politikai jelentőségű a szovjet kormány támogatása az antifasiszta hadifogoly-mozgalom kibontakozásához és erősítéséhez. A Komintern vezetése is tevékenyen részt vett ebben a munkában. Már 1941 nyarán megbízottakat küldött az első hadifogolytáborokba, amelyekben ekkor még zömmel németek voltak. 1941 októberében a német kommunisták megszervezték az első hadifogoly-tanácskozást, ahol felhívást fogadtak el. A német néphez címzett kiáltvány megfogalmazta a Szovjetunió területén kibontakozó antifasiszta hadifogoly-mozgalom eszmei-politikai célkitűzéseit és feladatait.

A Komintern végrehajtó bizottsága 1942 elején háromtagú állandó bizottságot hozott létre – egyik tagja a magyar Szántó Béla volt – a hadifoglyok között végzendő politikai nevelőmunka szervezésére és irányítására. A végrehajtó bizottság titkársága pedig a már működő antifasiszta tanfolyamok mellett új iskolák és tanfolyamok szervezését határozta el és javasolta a pártok külföldi vezetéseinek, hogy még hatékonyabban kapcsolódjanak be a hadifoglyok politikai felvilágosításába. E munka eredményeképpen a hadifoglyok antifasiszta tevékenysége politikai tömegmozgalommá erősödött. A különböző táborokban egymás után tartották gyűléseiket a német, a román, a magyar és az olasz hadifoglyok. A Szovjetunió területén szerveződő csehszlovák és lengyel alakulatok mintájára mind határozottabban foglaltak állást a saját

nemzeti alegység, egység létrehozása és a Szovjet Hadsereg oldalán való bevetése mellett.

Ez a hangulat erősödött a magyar hadifoglyok között is. Erről tanúskodnak magyar nyelvű lapjukban, a Tábori Újságban és a kedvelt Igaz Szóban megjelent katonalevelek és más írások. A Tábori Újság első száma 1942. június 22-én, az Igaz Szóé pedig 1942. október 10-én jelent meg. A lapok igen nagy szerepet játszottak a fogságba esett katonák politikai felvilágosításában, antifasiszta gondolkodásuk kialakításában és erősítésében.

Az Igaz Szó 1943. július 29-i számában megjelent az oranki tábor magyar hadifoglyainak felhívása, melyben követelték a Magyar Nemzeti Bizottság azonnali létrehozását és egy magyar légió felállítását. A magyarok minden táborban csatlakoztak a felhíváshoz és gyűléseken választották meg azokat, akiket küldöttekként a táborparancsnokságok Krasznogorszkba irányítottak az ott megrendezésre kerülő magyar antifasiszta hadifogly nagygyűlésre. A küldöttek között volt Uszta Gyula, Rác Gyula, Otta István, Görgényi Dániel, Kossa István, Fazekas József, Dékán István, Fábry József, Dékán Sándor, Pórfy György, Herencsár Lajos és mások.

A kisebb csoportokban kibontakozó vitákon, majd a forró hangulatú nagygyűlésen heves indulatokat hoztak felszínre az olyan kérdések, mint például a Horthynak tett eskü megítélése, Magyarország háború utáni helyzete, a magyar hadifoglyokból felállítandó egység, a légió vezetése, rendeltetése stb. Az egyes hozzászólások éles hangneme arról tanúskodott, hogy a fenti problémákat, elsősorban az eskü értelmezését a hadifoglyok különböző rétegei merőben ellentétesen ítélik meg.

Az eskü megtagadásáról, mint a légió felállításának egyik politikai követelményéről, Rákosi Mátyás beszélt a gyűlésen. A kérdés felvetése akkor és ott jogos volt. A doni katasztrófából, a magyarok tízezrei értelmetlen pusztulásából, a horthysta politikai és katonai vezetés ugyanis nem azt a logikus következtetést vonta le, hogy ki kell lépni a hitlerista szövetségből és nemzeti öngyilkosság folytatni a háborút, hanem azt, hogy még nem lehet szakítani Hitlerrel, és még egy ideig szükséges részt venni a szovjetellenes háborúban is. Az *egy ideig* azt jelentette: amíg az angolszász csapatok Magyarországhoz nem érnek és garantálhatják a Horthy-rendszer fennmaradását Hitlerrel és a Szovjetunióval szemben is.

A krasznogorszki gyűlés idején a Kállay-kormány útkeresése a nyugati hatalmakhoz ismert volt nemcsak a szovjet kormány előtt, hanem a

magyar hadifoglyok körében is. A horthysta vezetés kétarcú politikájának elítélésében tehát valóban fontos szerepet játszott a Horthynak tett eskühöz való viszony. A katonák döntő többsége, a tartalékos tisztek jelentős, a hivatásos tisztek egy része kész volt egyértelműen elhatárolni magát az agresszív háborút folytató, Hitler oldalán kitartó Horthytól. A hadifogly tábournokok, hivatásos tisztek – különösen a vezérkariak és magasabb rendfokozatúak – azonban mereven elutasították még a kérdés felvetését is. Továbbra is ragaszkodtak a kormányzónak adott eskühöz, és igyekeztek különböző nemzetközi egyezményekre hivatkozva elhárítani az „esküszegés-re” történő felszólítást.

Nem vitás, hogy az eskü, különösen a katonai eskü, szent dolog, amiért ha kell, a katona az életét is feláldozza. Valóban megrázó, mély lelki válságba jut az, akinek egy kritikus pillanatban esküje ellen kell tennie. Ilyen rendkívüli helyzetben azonban mindig a magasabb rendű érdek, a nemzetnek tett szolgálatot illeti az elsőbbség. Ott Krasznogorszkban 1943-ban a Horthynak adott eskü éppen a szovjetellenes háború folytatása mellett döntő Horthy miatt ellentétbe került a nemzet igazi érdekeivel, ezek szolgálatával.

A hadifogly tábournokok és tisztek túlnyomó többsége ezt fel is ismerte. Viszont az ellenforradalmi rendszerhez ezer szállal kötődők számára éppen az eskühöz való merev ragaszkodás, a lelkiismeretre való hivatkozás adott módot arra, hogy elhatárolják magukat a magyar nemzetért teendő, eddigi életüktől, katonai pályafutásuktól is eltérő lépéstől. Kállay útkeresése a nyugati szövetségesekhez nemcsak a magyarországi polgári ellenállásban, hanem a nyugati demokráciához vonzó hadifogly hivatásos tisztekben is ébren tartotta a reményt, hogy sikerül elnyerni az angolszászok támogatását, és el lehet kerülni a nyílt szembefordulást Horthyval, saját katonai vezetésükkel, például az eskühöz való ragaszkodással, és ezért nem kívánták elkötelezni magukat a szovjetek oldalán, még a légió kérdésében sem. Az sem elképzelhetetlen viszont, hogyha Horthy tényleg szakít Hitlerrel, ezek a hadifogly tábournokok maguk ajánlkoztak volna a légió megszervezésére és vezetésére. Mindez arra figyelmeztet, hogy a hivatásos horthysta tisztek és tábournokok magatartásának megítélése pl. az eskü kérdésében korántsem tekinthető csupán formai ügynek. Neveltetésükből fakadóan szükségük volt a döntésük „jogi” fedezetére. Elgondolkoztató például, hogy az angolszász orientációjú, a németekkel és nyilasokkal különösen 1944 őszén már aligha szimpatizáló horthysta

tábournokok és tisztek nagy része felesküdt Szálasinak, miután Horthy aláírta, utolsó kormányzói intézkedéseként, a nyilas vezér kinevezését!

A magyar kommunista párt moszkvai vezetése a realitásokból indult ki, amikor a felállítandó magyar légió élére Stomm Marcell tábournokot javasolta. Olyan emberre volt szükség, aki katonailag képzett, politikailag pedig elfogadható a szövetségesek számára is. Az angolszász orientációjú Stomm személyében a nyugatiak biztosítékot láthattak arra vonatkozóan, hogy a magyar légiót nem a kommunisták vezetik. A Hitler oldalán folytatott háború és személyes tapasztalatai alapján ugyanakkor Stomm nem tanúsított ellenséges magatartást a Szovjetunióval szemben sem. Mindemellett olyan parancsnoknak bizonyult, aki a voronyezsi tragikus helyzetben nem hagyta magára katonáit, vállalta sorsukat, és ezért tisztelet övezte a hadifoglyok körében. Elképzelhető, hogy a légió önkéntesei elfogadták volna parancsnokuknak.

Stomm tábournok azonban feltétlen híve maradt Horthynak. Hitt abban, hogy ki fogja vezetni az országot a vereségre ítélt hitleri szövetségből és a háborúból. Ezért a leghatározottabban elutasította a kormányzónak tett eskü megtagadását, ezzel együtt a légióban felajánlott szerepet is.

A kialakult helyzetben még inkább nőtt az egyszerű katonák bizalmatlansága a tisztek iránt, de elmélyültek a politikai nézeteltérések a tisztek – elsősorban a hivatásos és a tartalékos tisztek – között is.

Az ellentéteket az adott helyzetben nem lehetett áthidalni. Minden bizonnyal a magyar kommunista emigráció sem alkalmazta mindig a közeledés és a meggyőzés legszerencsésebb formáit és módjait. Tény, hogy a krasznogorszki találkozáson nem alakult ki a hadifoglyok antifasiszta egysége. Ennek következtében a más nemzetek antifasiszta hadifogly-mozgalmában létrejövő, fontos szerepet betöltő nemzeti bizottság a magyarok esetében csupán a Magyar Nemzeti Bizottságot előkészítő bizottság megválasztásáig jutott el, és a további szervezés itt meg is torpant.

A magyar légió kérdésében a szövetségesek véleménye eltért egymástól. A nyugatiakban Horthy-Kállay útkeresése fenntartotta annak a lehetőségnek a gondolatát, hogy a Horthy-Magyarország kiugrása meggyorsíthatja a második világháború befejezését Európában, kevesebb áldozattal és a Szovjetunió részvételének korlátozásával. Ugyanakkor óvakodtak bármiféle olyan biztatást adni Horthyéknak, ami kel-

lemetlen helyzetbe hozhatta őket a szovjet part-
nerrel szemben, sőt következetesen ragaszkod-
tak ahhoz, hogy a magyarok szüntessék be há-
borús tevékenységüket a szovjet arcvonalon.
A Szovjetunióban felállítandó magyar légiót eb-
ben a helyzetben azért sem tartották időszerű-
nek, nehogy politikailag egy olyan arcúatú ma-
gyar egység szerveződjön és harcoljon a Szovjet
Hadsereg oldalán, ami a háború után befolyást
gyakorolna Magyarország belpolitikájának jö-
vőbeli alakulására. Az is tény, hogy a szövetsége-
sek, főként az angolok véleményére erőteljesen
hatott a Magyarországgal szomszédos, a hitleri
agressziókat áldozatul esett országok – elsősor-
ban Csehszlovákia – londoni emigráns kormá-
nyának a Hitlerrel szövetséges Horthy-Magyar-
ország iránti jogos ellenszenv, amely sajnos ki-
hatott a magyarok antifasiszta kezdeményezése-
ivel szembeni elzárkózó magatartásukra is. Ez
már megnyilvánult 1941-ben Londonban is,
amikor az angliai magyar légió szervezéséről
volt szó.

A szovjet kormány pártfogolta a magyar anti-
fasiszták kezdeményezését, de éppen a korábbi
keserű tapasztalatok alapján (példa erre a len-
gyel Anders-hadsereg) szükségesnek és fontos-
nak tartotta, hogy a magyar légió vezetése egyér-
telműen és nyíltan határolja el magát a szovjetel-
lenes háborútól, adott esetben a szovjetellenes
háborút továbbfolytató horthysta vezetéstől.
Ebben látta a biztosítékot, hogy a légió a demok-
rácia és a haladás támasza lesz.

A belső ellentétek és a külső körülmények vé-
gül is nem tették lehetővé a magyar légió létre-
hozását. A magyar antifasiszták a továbbiakban
arra kaptak lehetőséget, hogy csatlakozva a már
harcoló honfitársaikhoz, a Szovjet Hadseregben
vagy a fasiszták hátában partizánként kivhe-
sék részüket a hitleristák elleni küzdelmekből.

A háború kitörésekor a szovjet földön élő ma-
gyar emigránsok jelentős hányada már az első
órákban-napokban önként jelentkezett a szocia-
lista állam védelmére. Jó néhányan 1941 júniu-
sától az európai háború befejezéséig, 1945. má-
jus közepéig teljesítettek frontszolgálatot szak-
tisztként, parancsnoki beosztásban vagy front-
propagandistaként politikai nevelő- és szervező
munkát végezve.

Az elsők közé tartozott Fehérvári Miklós piló-
ta, Tóth József, Sós Pál és Agárdi Ferenc orvo-
sok, Mózes György, Hunya István, Killián
György, Steinmetz Miklós, Földes Pál, Mátyás
László, Garasin Rudolf, Bíró Ferenc, Bolgár
Elek, Illés Béla és sokan mások.

A szovjet partizánok soraiban 1941 őszétől el-
sősorban Ukrajna területén, majd Moszkva tér-

ségében harcoltak magyarok. Különösen meg-
nőtt a magyar partizánok száma 1942–43 folya-
mán. A brjanszki területen csapattestüktől tu-
catjával szöktek meg a honvédek, különösen a
munkaszolgálatosok, és vettek részt hónapokon
át a különböző partizánosztagok harcaiban – így
pl. a Szovjetek hatalmáért dandárban, a Rud-
nyev- és a Dzerzsinszkij-osztagokban Major
István, Kelemen Sándor, Névai László, Marko-
vics József, az 1943. július 27-én hősi halált halt
Weisz László és sok társuk. A Molotov-dandár
Cskalov-osztagának hősi halottja volt 1943. má-
jus 19-én Tanczos István, Tyimosenko osztagá-
ban harcolt Gellén István orvos. Harcoltak ma-
gyarok Kaplun, Begma, Csepiga és más parti-
zánparancsnokok alakulataiban is.

A belorusz területen működő partizánoszta-
gok harcosai voltak például Nagy Sándor, Fazekas
István, Márton József, Moldoványi Ferenc,
Müller Adolf, Bereczki Mihály, Mengyán Má-
tyás, Feledi András, Nagy László, Kiss György,
Kürti Imre.

1943-ban Ukrajna területén is emelkedett a
magyar partizánok száma. Szidor Kovpak le-
gendás hírv partizán-hadvezér csoportosításá-
ban több magyar vett részt a híres kárpáti por-
tyában. Jó néhányan Kovpak-partizánok voltak
már a brjanszki területen is – így Földes Pál,
Turóczi Gábor, Köves Zoltán, Fazekas György
és mások.

A kommunista pártok moszkvai vezetőségei-
nek komoly problémát okozott, hogy nem sike-
rült kétoldalú kapcsolatot teremteniük a hazai
mozgalommal. A második világháború kitörése-
kor (több párt esetében már a háború előtt is)
megszakadt az összeköttetés a párt moszkvai és
hazai vezetése között. A vezetőségek felhasznál-
tak minden lehetőséget a hazai viszonyok megis-
merésére (pl. az újabb emigránsok, menekültek
meghallgatása, majd a hadifoglyok vallomásai, a
hazai rádió adásainak hallgatása stb.), de ily mó-
don egyoldalú és áttételes információkat szerez-
hettek. A kapcsolat helyreállítására már 1941
kora őszen számos kísérlet történt. Elsősorban a
csehek, szlovákok és ukránok bevetésére került
sor. A csoportok azonban, főként navigációs té-
vedés következtében nem a meghatározott terü-
leten értek földet, így legtöbbjüket elfogták, és
az elrejtőzőknek sem sikerült feladatukat meg-
kezdeni. Jó néhányan a magyarok által megszállt
körzetekbe érkeztek, és a horthysta csendőrök
kezére jutottak. A kémelhárítás igyekezett beve-
tésüket Magyarország elleni szovjet akcióként
feltüntetni. A sikertelenségekről Moszkvában
csak később szerezhettek tudomást, miközben
újabb csoportok már felkészültek a bevetésre.

1942 elején Jaszinya falunál ért földet Borka-
nyuk Oleksza csoportja. A fasiszta kémelhárítás
azonban felfedezte érkezésüket. Három ejtőer-
nyős tűzharcban halt hősi halált, kettőt néhány
nap múlva tartóztattak le Sztanyiszlavban (ma
Ivano-Frankovszk). A deszant hatodik embere
és egyben parancsnoka, Borkanyuk eljutott Ja-
szinyaiba, és ott elrejtőzve egy hónapon át, mély
illegálisban próbált szervező feladatának ele-
get tenni. 1942. január 12-én azonban őt is elfog-
ták. A VKF különbíróságának ítélete alapján ok-
tóber 3-án végezték ki Budapesten.

A Lengyel Munkáspárt létrejötté 1942 janu-
árjában és központi bizottságának közvetlen rá-
dió-összeköttetése Dimitrovval, megbízhatóbb
lehetőségeket jelentett ahhoz, hogy a Szovjet-
unióból kiküldött pártösszekötők és partizán-
szervezők előbb Varsó térségébe jussanak el légi
úton, és innen a lengyel kommunisták kísérik el
őket az akkori cseh, szlovák vagy magyar hatá-
rokhoz. Különösen fontos volt a kapcsolat meg-
teremtése a hazai mozgalommal 1943-ban, a
Komintern önfelosztási határozata után.

Az első ejtőernyősöket – cseh kommunistákat –
1943 májusában vetették be. Ők szerencsésen
haza is jutottak. Ezután indultak útnak a magya-
rok.

1943. június 2-án deszantolt Varsótól észak-
keletre, Wyszków térségében Fodor Zoltán, Vi-
sontai Ilona és Rózsa Richárd. Sajnos egymástól
nagy távolságban értek földet. Rózsa Richárd
eltűnt, de Fodor Zoltán és Visontai Ilona talál-
kozott egymással. El is jutottak a lengyel kom-
munisták segítségével Varsóba, majd a Kárpá-
tokba, de itt az egykori magyar határ sávjában
elfogták őket, így küldetésüket teljesíteni nem
tudták.

Georgi Dimitrov 1943. július közepén újabb
magyar deszantot készített fel a bevetésre: Kil-
lián Györgyöt, valamint a csehszlovák és kárpát-
ukrán kommunista mozgalom ismert alakját,
Turjanica Annát. Őket a Varsótól keletre lévő
Mińsk Mazowiecki terület Népi Gárdistái vár-
ták. Július 24–25 éjszakáján azonban csak Kil-
lián György ért földet. Sikerült eljutnia a len-
gyelek segítségével a Kárpátokba, de itt nyoma
veszett. Turjanica Anna valószínűleg később
újra bevetésre került, és ekkor tűnt el nyomtala-
nul.

1943. augusztus 18-án indították útnak Pataki
Ferenc (Fjodor Vologyimovics) hétfős ma-
gyar-csehszlovák-kárpátukrán összetételű par-
tizánszervező deszantját. Leugrásukkor többen
megsérültek, de a feladat végrehajtását Pataki
meg tudta kezdeni. Az év végére már 110 fős
csoportot hozott létre, és sikerült kapcsolatot te-

remtenie Budapesttel is. 1944 elején nagy letar-
tóztatások voltak Ungvár és Huszt környékén.
Bár Pataki Ferenc ekkor már Budapesten dolgo-
zott, rövid idő múlva ő is rendőrkézzre került. Az
ország több börtönét megjárva hurcolták Sop-
ronkőhidára, ahol 1944. november 4-én tizen-
négy partizánnal együtt kivégezték.

Miután a fasiszta elhárítás jól megszervezett
hálózata megakadályozta, hogy a kiküldött de-
szantok teljesíthessék feladataikat, illetve létre-
jöjjön a kiküldő szervvel a rádiókapcsolat, a
szovjet politikai és katonai vezetés 1943 őszétől
1944 nyaráig nem küldött ki további deszanto-
kat a magyarországi partizánszervező munkára.
A bevetésre felkészített magyarok partizánisko-
lákra kerültek.

Az antifasiszta iskolát végzett magyar hadi-
foglyok közül már az említett krasznogorszki
gyűlés után sokan ottmaradtak a 27/B táborban
szervezett hathónapos iskolán. Rudas László,
Nemes Dezső, Andics Erzsébet, Fogarasi Béla,
Pelikán Gyula és más emigránsok, mint tanárok
működtek itt. Politikailag ők készítették fel a
hallgatókat a partizánfeladatokra. A végzősöket
ezt követően három csoportra osztva három par-
tizánegységhez vezényelték a harci gyakorlat
megszerzésére. Fazekas József vezetésével öten
Naumov tábornok alakulatához kerültek.
Olevszktől a Kárpátokig hetvenkét összecsapás-
ban vettek részt, tanúságát adva bátorságuknak
és helytállásuknak. A nagy portya befejezése
után, 1944 áprilisában Kijevbe indultak.

Rác Gyula parancsnoksága alatt hétfős cso-
port – köztük Szőnyi Márton – Robert Sata-
nowski lengyel partizánvezéres „Nincs még
veszve Lengyelország...” elnevezésű szovjet-
lengyel magasabbegységének harcosai lettek.
Főként antifasiszta agitációs és propagandate-
vékenységet folytattak a térségben tartózkodó
horthysta csapatok között, de számos robbantó-
akcióból is kivették a részüket. A működési terü-
let felszabadulása után 1944. május elején, a
Rác-csoport is Kijevbe vonult.

A harmadik csoportot Dékán Sándor vezette.
Az öt magyar partizánjelölt Fjodorov legendás
partizánvezér egységében esett át a tűzkereszt-
sége. A harcok közben csatlakozott az egység-
hez Hidvégi Ferenc hét magyarral, majd Tiszai
Zoltán is, és így a terület felszabadulását követő-
en már együtt mentek Kijevbe.

A beérkező partizánok a Kijev melletti Rov-
nóban gyülekeztek. Ide érkezett a közben
Krasznogorszkban, Juzsában antifasiszta isko-
lát végzetek nagy része is. A szovjet partizán-
mozgalom Ukrán Törzsének utasítására Oba-
rovba mentek át, ahol kétszáz fős nemzetközi

partizánképző tábor kezdte meg munkáját, Vi-hogyec ezredes vezetésével. A magyar csoport vezetője Nógrádi Sándor lett. A felkészülés célja: a hazai bevetés. A tábor 1944 júliusában áttelepült a Kijev melletti Szvjatosinóba. Itt alakult meg a központi partizániskola, Bogomolov parancsnoksága alatt. A magyar hallgatók száma ekkor már meghaladta a háromszáz főt. Az iskola előadója volt többek között Hidvégi Ferenc, Nemes Dezső, Sziklai Sándor, Garasin Rudolf, Révész Géza, Gábor József, Rácz Gyula, Ábelovszky József. A szovjet partizániskolákban 1944 nyarára ötvenhét magyar partizánparancsnokot, 139 robbantót, 195 partizánt képeztek ki. Többségüket 1944 májusa és októbere között vetették be lengyel, szlovák, magyar, illetve a horthysták által megszállt kárpátukrán, szlovák és észak-erdélyi területre.

Május 10-én érkezett Ilosva-Szolyva térségébe Maszlov és Melnyikov 11–11 fős deszantja. A csoportok egyesültek, és megalakult a Vatu-tyin-osztag, Iljin parancsnoksága alatt. Magyar partizánjai, különösen Kovács István József, értékes politikai nevelőmunkát végeztek a magyar lakosság és a szemben álló horthysta katonák körében. Június 23-án az Ukrán Törzs utasítására a csoport más osztagokkal együtt egyesült A. V. Tkanko parancsnoksága alatt. A Munkáctól északra huszonkét kilométernyire levő Troszt-janicán, partizánbázist hoztak létre. A partizánmagasabbegység 883 fős állományában sok magyar is volt, többek között olyan tapasztalt partizánok, mint Dodaj Iván, Jakubovics Andor és mások. Szeptember-október folyamán bázisára érkezett több szovjet–magyar–csehszlovák vegyes állományú deszant is, például V. R. Ruszin, Rékai Miklós, Lencsés János és V. V. Bujanov csoportja.

Július harmadik hetében ért földet a Beszki-dekben Anatolij Kovalenko (Belov) és Zalka András vezetésével két deszant. Az egyesült és a Prokopjuk-partizánbázison kiegészült Kovalenko–Zalka felderítőosztag lengyel, szlovák, majd ismét lengyel területről egész 1945. február elejéig naponta küldte a jelentéseit Moszkvának. Az osztag állományába tartozott Ács István, Szepessy József és a romániai Czinna Ferenc ejtőernyős is.

Augusztus 8-án vetették be a későbbi Rákóczi-egység első deszantját Uszta Gyula vezetésével Novoje Szelo körzetében. A második deszant J. Sz. Priscsepa és Horváth Sándor parancsnoksága alatt augusztus 25-én ért földet Szolyva térségében. A harmadik deszantot szállító gép lezuhant, és szovjet társaival együtt két magyar is életét vesztette. A Rákóczi-egység ok-

tóber végén már 168 főből állt. Számos akciót hajtott végre, propaganda- és romboló tevékenységet folytatott. Három hónap után, október végén, egyesült a beérkező Vörös Hadsereg-gel.

Augusztus 8-án indult útnak Szőnyi Márton partizáncsoportja; nyolc magyar és öt szovjet ember. A Bükk hegység térségében értek földet, de a csendőrség felfedezte a gépet, és üldözésükre indult. Járdánházánál és Bükkszentgyörgynél heves harcokra került sor. Hősi halált halt Novotny főhadnagy és Ősz-Szabó János, a csoport politikai biztosa is. Szőnyi Márton búvóhelyét pedig néhány nap múlva elárulta egy besúgó, és Macskástanyán a csendőrök Szőnyit meggyilkolták. A deszantból mindössze négy főnek sikerült kijutnia a bekerítésből, ők csatlakoztak a szlovák partizánokhoz.

Augusztus 17-én szállt fel a Szolovszkij-csoport tizennégy tagját szállító repülőgép. Hosszúfalu, Borszeg térségében értek földet. A pontatlan indítások következtében a magyar, belorusz, orosz, lengyel, német, spanyol összetételű csoport földet érve teljesen szétszóródott, és lényegében megsemmisült.

Dékán István öt oroszból és kilenc magyarból álló augusztus 21-én induló deszantja szintén messze a jelzett területtől ért földet. Három partizán holtan zuhant le, négyen súlyosan megsebesültek, néhányat a fasiszták elfogtak. Dékán István csak két embert talált meg. Három hétig bolyongtak. Több szökevény honvéd csatlakozott hozzájuk. A Radnai-havasok irányába haladva október 20-án találkoztak az előnyomuló szovjet csapatokkal.

Szeptember 7-én két géppel indult magyarországi bevetésre a huszonegy fős J. M. Kuznyec–Molontay Károly-csoport. Pontatlan navigálás következtében nem a tervezett térségben, hanem attól 24–30 kilométerre, Ajnácskő, Egerbocs, Födemes, illetve Hoštice körzetében értek földet. A két gép ejtőernyősei nem tudtak egymással találkozni. A Kuznyec-deszant több tagjának sikerült heves harcok árán északi irányba vonulni és szeptember végén megérkeztek a szlovák felkelés területére.

Húsz-huszonöt fős deszant ért földet Királyhelme környékén szeptember 15-én. Három-napi bujkálás után tűzharcba keveredtek a csendőrökkel. Szeptember 21-én Alsómihályinál, 22-én pedig Dámóc határában vívott harcokról érkeztek jelentések. A csoport történetének feltárása még további kutatások feladata.

Andrejev vezérőrnagy, az Ukrán Törzs főnökének utasítására tizennégy magyar és hét szovjet partizánból álló csoportot vetettek be szeptember 17-én Maléter Pál hadnagy (1956-ban az ellenforradalmárok oldalára állt) parancsnoksága alatt. A rossz időjárás következtében azonban a gépek eltévedtek, és a földet érő csoportok egymástól jelentős távolságra kerültek. Vámos-pércs–Nyirábrány térségébe tizenkét ember érkezett. Szeptember 18-án heves harcokra került sor, és három partizán életét vesztette. A Margittánál földet ért ötfős csoport viszont október 17-ig aktív partizántevékenységet fejtett ki.

A Szlovák Nemzeti Felkelés felszabadult területére az Ukrán Törzs, illetve az 1. és a 4. Ukrán Frontok haditanácsa mellett működő partizántörzsek 1944 szeptemberében és októberében több deszantot is útnak indítottak, köztük a Kozlov–Grubics, majd a Nógrádi Sándor vezette partizánszervező csoportot.

1944 augusztusától és szeptember végéig a szovjet partizánmozgalom Ukrán Törzse tizenkét szovjet–csehszlovák, nyolc szovjet–magyar és hét szovjet–magyar–román állományú deszantot küldött ki. A magyarok létszáma 150 fő volt.

Az Ukrán Törzs októberben új partizánképző bázist hozott létre a Sztanyiszlav melletti *Opresovcében*. Ide került az 1. magyar hadseregtől átvett katonák zöme, a különböző frontok törzsében addig frontpropagandát végzők és a kije-vi központi iskola végzett hallgatóinak nagy része is. Itt készült fel a bevetésre több deszant, például a Bujanov–Lencsés szervező csoport is.

1944. október 7-én ért földet tízfős csoportjával a Börzsönyben Örley Zoltán. Négy héten át tartó szüntelen harcban a csoport felőrlődött. Örleyt a németek elfogták. Később azonban sikerült megszöknie, és eljutott a szlovákiai partizánokhoz.

A magyarországi felszabadító hadműveletek sikerei 1944 végén nem tették szükségessé újabb partizánszervező csoportok bevetését Magyarországon. A partizániskolát végzett magyarok jelentős része így Opresovcében maradt, őrszolgálatot látott el, illetve bekapcsolódott a bujkáló fasiszta bandák elleni harcokba. Decembertől kezdődően pedig kisebb csoportokban Debrecenbe irányították és az Ideiglenes Nemzeti Kormány, illetve a kommunista párt vezetésének rendelkezésére bocsátották őket. Az antifasiszta magyarok nagyobb csoportjai 1945. február–március folyamán érkeztek haza.

Bár a magyar önkéntes alakulat létrehozása és részvétele a Szovjet Hadsereg alárendeltségében a fasiszták elleni háborúban annak idején nem valósult meg, a háború utolsó hónapjaiban igen sok magyar szolgált a Szovjet Hadseregben frontpropagandista, alparancsnok, tolmács, or-

vos stb. beosztásokban. Jó néhányuk megadott az is, hogy részt vegyen hazája felszabadításában. Többen kerültek felderítőfeladatokkal bevetésre az ellenség hátában is, mint például Ferenczy Sándor 1945 februárjában Csehországban, a felszabadító Szovjet Hadsereg parancsnoksága megbízásából, Soós László, a Bükkben, Demeter Gábor és Zsarnai István 1945. március végén pedig Dél-Ausztria területén.

A szovjet hadvezetés támogatta a fasiszmussal és az igazságtalan háborúval szembefordult magyar katonák átállítását és, ahol erre mód volt, bekapcsolódását a fasiszták elleni befejező hadműveletekbe.

Az európai háború utolsó harcaiban Szlovákia, Lengyelország, Csehország, Németország, Ausztria stb. területén több száz magyar katona segítette a felszabadítók előnyomulását. A számos példa közül csupán egyet említünk. A IX. önálló vasút- és hídépítő zászlóalj, a nyilas hadvezetés a németek utasítására 1944 decemberében indította útnak Komárom térségéből Németországba. A zászlóalj hat százada közül, bár nem kevesen voltak állományában nyilas érzelmű tisztek és katonák, ténylegesen egyik sem felelt meg a hitlerista elvárásoknak. A zászlóalj törzse és néhány alegység Drezdába települt. A szovjet csapatok közeledésekor a magyar katonák a hitleristák által aláaknázott épületeket, hidakat megmentették a pusztulástól. A 6. század Breslauba (Wrocławba) került. Közismert, hogy ezt a várost hónapokon keresztül a fasiszták erődként tartották a kezükben, miközben a város egyes kerületeit a Szovjet Hadsereg már felszabadította. A század tisztjeinek sikerült kapcsolatot teremteniük a szovjet katonákkal, és jelezték átállási szándékaikat. A szovjet parancsnok azonban arra kérte őket, hogy maradjanak állásaikban, és így segítsék a szovjet erőket. Így is történt. A század hosszú heteken át igen értékes adatokat juttatott el a szovjetekhez a fasiszták elhelyezkedéséről, erőiről és utasításairól. Amikor a hitleristák felfigyeltek a honvédek kapcsolataira, a szovjet tűzerek támogatása mellett éjjel a század nagy része áttört az arcvonalon – ami az adott esetben egy wrocławai utca közepén húzódott. A kialakult tűzpárbajban a magyar katonák kisebb csoportja nem tudott ugyan átjutni, de az 1945. május 6-án hajnalban meginduló szovjet támadás őket is megmentette. A zászlóalj 1. századát Berlin Brandenburg településéig, a Havel folyóig vitték a németek. A parancsnok, Jaross Andor őrnagy (nem rokona a hírhedt miniszternek) közölte katonáival, hogy egy lépést sem mennek tovább. Kapcsolatot te-

remtett az előnyomuló szovjet egység előőrseivel, majd a beérkező 35710 számú szovjet alakulat törzsfőnökével egyetértésben a Berlinton nyugatra fekvő Neuennél hidat építettek a Havel folyón. Ezzel hozzájárultak ahhoz, hogy a beérkező szovjet harckocsi-alakulat menetből

átkeljen a folyón, és bezáruljon a Berlin körüli külső gyűrű. A magyar század tevékenységének elismeréseként a szovjet parancsnokság 1945. április 27-én hazaindította Jaross őrnagyot 537 katonájával együtt, akik május 16-án meg is érkeztek Budapestre.

6. Magyarok és a lengyel ellenállás

Horthy-Magyarország vezetése sajátosan viszonyult a hitleri agresszió áldozatául esett Lengyelországhoz, a lengyel nemzethez és németellenes mozgalmához. Lényegében a magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikájának ez volt az egyetlen területe, ahol a hitlerista követelésekkel és tiltakozásokkal is szembeszegülve, mindvégig érvényesült a semleges magatartás.

Ez a semlegesség a horthysta kormányzat részéről egyértelműen az ellenforradalmi lengyel uralkodó osztályok melletti szimpátiát demonstrálta, de tény, hogy ezzel a második világháború körülményei között, támogatta a fasiszta Németország által leigázott lengyel nemzet egészének létérdekeit is.

A magyar uralkodó osztályok állásfoglalása a gyakorlatban a Horthy-hadsereg csapatai által is megszállt szovjet területen élő lengyel lakosság védelmét, sőt németellenes harcának anyagi segítését eredményezte.

A keleti arcvonalon a magyar alakulatok tisztjeinek és katonáinak jelentős része kapcsolatba került a londoni lengyel emigráns kormány Honi Hadseregének (Armia Krajowa), illetve a vele együttműködő Parasztszázlőaljak osztagaival. A magyar parancsnokságok élelmet, fegyvert, lőszert, téli ruhaneműt juttattak el hozzájuk, 1943–1944-ben főként a breszti és a Lvovi térségben. Robbanóanyagot is adtak, holott jól tudták, hogy azt a lengyelek a németek elleni akcióikban használják fel.

A Honi Hadsereg kisebb-nagyobb csoportjait sok esetben a hitleristáknak azért nem sikerült felszámolniuk, mert a magyarok támogatásával kicsúsztak a bekerítésből, eltűntek a számukra veszélyes körzetekből, jó néhányszor honvéd egyenruhában, magyar alakulatoknak álcázva.

A szovjet csapatok elől visszavonuló magyar egységek nemegyszer a német parancsnokságok utasításaival merőben ellentétes módon cselekedtek. Például, a varsói irány szempontjából fontos lošicei Toczna folyón átívelő hidat a város elhagyása után a németek fel akarták robbanta-

ni. A helyi ellenállók kérésére az átvonuló magyar egység parancsnoka utasítást adott a robbanóanyag leszerelésére és a híd megmentésére. A feladat végrehajtása során összezsúpásra is sor került a német utóvéd és a magyar katonák között.

Mivel a lengyel ellenállók lényegében a parancsnokságok is támogatták, az egyszerű katonáknak sem kellett titkolniuk lengyelbarát érzelmeiket és kapcsolataikat. Az ellenállókhoz való csatlakozásra ezért csak igen kevesek szánták el magukat, alapvetően csak azok, akik a Horthy-hadseregből is szerettek volna megszökni. Ezek száma lengyel területen nem érte el a száz főt.

Szöke József honvéd például a lublini térségben került a „Ryśia”-ellenállócsoporthoz. A fasiszták 1944. márciusi nagy partizánvadász akciója idején Szöke kitűnt személyes bátorságával. A harcokban súlyosan megsebesült, és a gondos ápolás ellenére a háború után röviddel meghalt. Lengyel földben van eltemetve.

A horthysta katonák lengyelek iránti szimpátiája megnyilvánult a varsói felkelés időszakában is. 1944. augusztus és október között a II. magyar tartalékhadtest 5., 12. és 23. hadosztálya, valamint a német alárendeltségben lévő 1. magyar lovashadosztály tisztjei és katonái, a lehetőségekhez mérten mindenütt és sokféleképpen segítették a felkelőket. Szabad mozgást biztosítottak számukra a magyarok által ellenőrzött területeken, sőt a hitleristák által bekerített Varsóból a felkelők déli irányba, a magyarok állásain át vonultak vissza, így erőik nagy részét megőrizhették a további partizánharcokra.

Varsó térségében a magyar munkaszolgálatosok és katonák már nagyobb létszámban szöktek meg. Többségük csatlakozott a felkelőkhöz. A Honi Hadsereg vezetése által kifejezetten szovjetellenes céllal 1944. augusztus 1-én kibombolt felkelés vérbe fojtására a fasiszták nagy erőket összpontosítottak. A felkelés vezérkara nem vette fel a kapcsolatot a közelgő szovjet és lengyel felszabadító csapatokkal, nem kívánt se-

gítséget kérni, inkább két nap múlva „lefújta” a felkelést. Varsó népe azonban nem fogadta el ezt a meghátrálást, újra felemelte a nyílt harc zászlaját és folytatta a fegyveres felkelést – hatvanhárom napon át! A lakosság hősi elszántsága és küzdelme mozgósította a Varsóban élő külföldieket is, köztük a magyar értelmiségieket, baloldaliakat, kommunistákat. Ez a körülmény is ösztönözte az antifasiszta érzelmű honvédeket, munkaszolgálatosokat a németek elleni aktív cselekvésre.

A Honi Hadsereg 535. számú szlovák szakaszában, Miroslav Iringh hadnagy parancsnoksága alatt hat magyar (az egyikük Nagy István) vett részt és halt hősi halált a varsói Belwedere palotánál, Mokotów, Czerniaków városrészekben és az Óvárosban folytatott elkeseredett harcokban.

Podkowa Leśna Varsó környéki községben a felkelőkhöz átalált honvédek közül öten pusztultak el. A leśnai fiatalok kettőnek a községi parkban, háromnak pedig, a németek által elfogott és 1944. szeptember 5-én kivégzett Hunyadi Pálnak, Tóth Antalnak és Vener Józsefnek a temetőben gondozzák a sírját.

Augusztus 21-én a 12. magyar tartalék hadosztály állományába tartozó munkaszolgálatos század a Varsótól nyugatra elterülő Kampinosi erdősegen vonult át. Wierszénél mintegy negyvenen megszöktek, és az ottani partizánosztaghoz kerültek. Néhányan, így Darvasi István, Garami István, dr. Kovács Pál, Jakab Miklós, Lantos Sándor és mások, különböző feladatokat hajtottak végre. A varsói felkelés leverése után a németek és a közben beérkezett vlaszovisták megkezdték az erdőség átfésülését. A partizánok zömének el kellett hagynia a kampinosi falvakat. A kivonulás során a fasiszták elfogták az ellenállók kisebb csoportjait. A foglyok többségét a helyszínen agyonlőtték. A terror áldozatául esett 25–28 magyar is, köztük Weil Zsigmond, Horovits Sándor kommunisták.

A Kampinosban átalált Garami István és dr. Kovács Pál a 27. ulánus-, illetve a 78. gyalogezred katonájaként vett részt a további partizánharcokban, egészen a szovjet csapatok megérkezéséig.

A Vörös Hadsereg nyugati irányú előnyomulása szükségessé tette, hogy főként belorusz, ukrán és lengyel partizánalakulatok és deszantok lengyel területen folytassák tevékenységüket.

Elsőként 1944. február 12-én a zömében volt Kovpak-partizánokból álló partizánalakulat kelt át a Bug folyón P. P. Versigora parancsnoksága alatt. A partizáncsoport február 23-án, Kosobudy körzetében a Szovjetunió kétszeres hősről, Szidor Kovpak tábornokról elnevezett 1. Ukrán Hadosztálya szerveződött át. Az 1. ezred parancsnoka David Bakradze, komisszára pedig Tóth József lett. A Versigora-hadosztály folytonos menetben és az ellenséggel való állandó harcérinkezésben március 19-ig működött nehéz körülmények között lengyel területen.

A lengyel-belorusz határon átjutva, Hvajnovkánál március 20-án elkeseredett utóvédharcokra került sor. Ezek során halt hősi halált több partizántársával együtt Tóth József.

Magyarok részesei voltak az 1944 tavaszán kibontakozó nagy partizánharcoknak is a parczewi és janówi erdősegekben. Gallai Ervin, a Csepiga-egység Vovkov-csoportjának Bajka Miklós vezette robbantóosztágával 1944. április 16-án jött át a Bugon. Számos akciót hajtottak végre: például megsemmisítették a német utánpótlás számára létfontosságú Varsó–Lublin vasútvonal egyik fontos hidját. A fasiszta túlérőnek azonban sikerült a csoportot szétszórnia. Bajka és Gallai eljutott Lublinig, ahol a lengyelek segítségével Robert Satanowski ezredes átszerveződött alakulatának, a „Nincs még veszve Lengyelország...” egységnek lettek a harcosai. Mindketten részt vettek a Vörös Hadsereg elől nyugati irányba menekülő fasiszta csoportok feltartóztatásában, bekerítésében és megsemmisítésében.

A lengyel Mikołaj Kunicki vezette Sztálinosztig április 13-án érkezett Lengyelországba. Harcosa volt Orbán Antal és Braun (Kohn) Sándor. Orbán Antal számtalan akcióban, bekerítésből való kitörésben, rajtaütésben vett részt, ezen harci tettek során kitűnt bátorságával, áldozatkészségével. A Branew folyónál vívott küzdelmekben június 14-én hősi halált halt Braun (Kohn) Sándor.

7. Magyarok Csehszlovákia antifasiszta fegyveres harcaiban

Ausztria után a hitleri agresszió újabb áldozata Csehszlovákia volt. Az ország területét feldarabolták. A cseh–morva területen úgynevezett Protektorátus jött létre. Kárpátja és Szlovákia területének déli sávja Horthy-Magyarországhoz került. Szlovákia többi részén pedig, Josef Tiso vezetésével megalakult a fasiszta Szlovák Állam. A kialakult helyzetben a csehszlovák ellenállási mozgalom elsődleges célkitűzésének a csehszlovák államiság és nemzeti függetlenség helyreállítását tartotta. A fasiszta megszállók és hazai kiszolgálók elleni küzdelem azonban egymástól eltérő körülmények és lehetőségek között alakult a cseh–morva, illetve a szlovák területen.

Szlovákiában az 1939-ben önállóan megalakult Szlovák Kommunista Párt vezetésével kiépültek a párt illegális szervezetei, központi és területi vezetőségei. Ezek irányításával bontakozott ki a szlovák antifasiszta ellenállás. Az illegális központi bizottság 1943. februári, illetve áprilisi értekezlete után sorra jöttek létre a kisebb-nagyobb létszámú partizáncsoportok.

A szlovákiai partizánmozgalom kibontakoztatásában nagy jelentőséggel bírt a párt kezdeményezésére létrehozott illegális Szlovák Nemzeti Tanács (SzNT) 1943-as „karácsonyi megállapodása”, amely lényegét tekintve a szlovák antifasiszta nemzeti front megalakulásának dokumentuma. Programként fogadták el a csehek és szlovákok egységes államának helyreállítását, hitet tettek a Szovjetunióval való barátság mellett, és meg egyeztek abban, hogy a német megszállók és hazai kiszolgálók elleni harcban a szlovák nemzet vezetője az illegális SzNT legyen. E meghatalmazás birtokában a Tanács kapcsolatot keresett a szlovák hadsereg alakulataival. 1944 januárjában már megkötötték az első megállapodást az antifasiszta katonákkal. Ennek értelmében jött létre az illegális katonai vezérkar és kezdődtek meg egy fegyveres felkelés előkészítésének munkálatai. Az elgondolás két alternatívára épült. Az egyik, a kedvezőbb alternatíva szerint akkor indulna meg a fegyveres felkelés, ha a Vörös Hadsereg már megközelítette a szlovák határt, például már elfoglalta Krakkót. A másik alternatívának azt az esetet tartották, ha a hitlerista csapatok a Vörös Hadsereg határhoz érkezése előtt megszállják a Szlovák Államot. Ez esetben katonailag kétségtelenül nehezebb helyzet alakulna ki. A felkelés politikai és katonai előkészítésében, az egész illegális szervező munkában mindkét lehetőséget számításba kellett venni.

Döntő fontossággal bírt, hogy a kialakult szlovák elképzelésekről mielőbb tájékoztassák a szov-

jet politikai és katonai vezetését, a londoni emigráns csehszlovák kormány moszkvai képviselőjét és természetesen a CSKP szovjetunióbeli vezetőit. Ennek érdekében született 1944. június 29-én Pozsonyban az a döntés, hogy azonnal induljon egy delegáció Moszkvába. A SzNT és az illegális katonai vezérkar képviselői azonban csak augusztus első napjaiban tudtak elrepülni. Moszkvából szeptember 4-én tértek vissza, megbeszéléseik eredményeiről tehát már csak a felkelés kibontakozása után tudtak beszámolni.

A szovjet hadvezetés és a csehszlovák párt moszkvai irányítói, nem ismervé a szlovák kommunisták és antifasiszták tervét, elhatározták, hogy segítséget nyújtanak a szlovákiai partizánmozgalom kibontakozásához. A feladat végrehajtását a szovjet partizánmozgalom Ukrán Törzse kapta. Elsőként a P. A. Velicsko vezette, 11 fős szovjet–szlovák szervezőcsoportot indította útnak. A deszant 1944. július 26-án szerencsésen földet ért Liptovská Osadán (Oszada). Azonnal összeköttetésbe lépett Kijevvel, és rádióan adott tájékoztatást arról, hogy sikerült kapcsolatba lépnie a helyi antifasisztákkal, a térség illegális pártvezetőivel és az antifasiszta érzelmű katonákkal. A partizánalakulat augusztus 18-án már több mint 350 főt számlált. Velicsko vezetésével a lipitói térségben nagyarányú partizánakciók bontakoztak ki. Ezek hatására újabb és újabb helyi csoportok csatlakoztak, így az Ukrán Törzs főnökének, Sztrokacs tábornoknak az utasítására augusztus 23-án megalakulhatott a szlovákiai partizánmozgalom első egysége, az 1. csehszlovák partizándandár, amely M. R. Štefaník nevét vette fel.

A kelet-szlovákiai helyzet megismerése érdekében a szovjet hadvezetés útnak indított egy különleges rendeltetésű felderítőcsoportot is. Mint már említettük, az Anatolij Kovalenko–Belov és Zalka András vezette deszantok 1944. július utolsó napjaiban értek földet a Stol-hegység egyik partizánbázisán, itt egyesülve vonultak a lengyel határon át Szlovákiába. A felderítők között Zalka Andráson (Zalka Máté unokaöccse, szintén részt vett a spanyol nép polgárháborújában) kívül még három magyar volt: Ács István, Szepessy József és a romániai Czinna Ferenc.

A Kovalenko–Zalka csoport kapcsolatot teremtett a szlovák katonákkal, a helyi kommunistákkal és naponta rádióan jelentette tapasztalatait Moszkvának, ezzel segítve a szovjet kormányt a szlovákiai helyzet megismerésében.

A szovjet partizánmozgalom Ukrán Törzsének utasítására több, Ukrajnában, illetve Lengyelor-

szágban tartózkodó szovjet partizánalakulat is elindult Szlovákiába.

A kibontakozó partizánmozgalom váratlanul érte a szlovák fasiszta kormányt és kellemetlenül a németeket. Hitler követelte Tisótól, hogy csináljon rendet. Az államfő augusztus 12-én rendkívüli állapotot hirdetett meg, és intézkedett a partizánok elleni katonai akciókra. Csakhogy a szlovák hadsereg állományának többsége nem engedelmeskedett a parancsoknak, és a csendőrség jelentős hányada csatlakozott a partizánokhoz. A kormány fasiszta rohamcsapata, a Hlinka Gárda viszont nem bizonyult elegendőnek a partizánmozgalom elfojtásához. Ezért Tiso augusztus 23-án katonai segítséget kért Hitleről.

A hitlerista vezetés Szlovákiát hadászati elgondolásaiban teljesen másodrendű iránynak ítélte, terveiben csak háterszági bázisszerepet játszott. Az a lehetőség azonban, hogy itt is kitörhet egy felkelés (a varsói még javában folyt!), amely esetleg olyan arányokat ölthet, hogy a Szlovák Állam kiesik a fasiszta koalícióból, már más színben tüntette fel az egész helyzetet. Hitler teljesítette Tiso kérését: augusztus 29-én a német csapatok megkezdték Szlovákia megszállását.

A német katonai lépések híre futótűzként terjedt el az országban és tömegtilakozást váltott ki. Ott ahol már a fegyveres harcra felkészültek, megindult a felkelés. A partizánok, a helybeli fegyveres csoportok, az antifasiszta katonák egymás után foglalták el a falvakat és városokat. Az ország középső területén augusztus 29-én és 30-án általánossá lett a felkelés. Harmincadikán a felkelők kezére jutott Besztercebánya (Banská Bystrica), Brezno, Rózsahegy (Ružomberok), számos ipari és bányatelepülés, valamint a Tri Duby (Három Tölgy) katonai repülőtér.

A Brezno, Besztercebánya, Zólyom (Zvolen) központtal létrejött felkelő terület határai (a délit kivéve) azonnal arcvonalat is képeztek, melyet a németek és a Hlinka Gárda osztagai szüntelenül ostromoltak. A mintegy ötvenezernyi felkelő katona, közel húszezer partizán és fegyveres hazafi a birtokba vett terület védelmére, illetve az ellenség hátában folytatandó tevékenységre összpontosította erőfeszítéseit.

Hitler utasítására meggyorsult a német csapatok beözönlése az országba. Augusztus 31-én Gottlieb Berger SS-tábornokot nevezték ki Szlovákia német főparancsnokává. Berger nagy hangon bejelentette, hogy a felkelést négy nap alatt elfojtja. Szeptember 19-én azonban sikertelensége miatt távozni kellett beosztásából. Utódja, Hermann Höfle már nem ígért semmit, hanem újabb csapatokat követelt.

Szeptember 25-én a fasiszta egységek nagy támadást indítottak a felkelés arcvonalának különböző szakaszain. Sikerült több helyen visszavonulásra kényszeríteni a felkelő csapatokat és a partizánereket. Az arcvonal az új területeken azonnal megszilárdult. A hadművelet így csupán részeredményeket hozott Höflének is, aki a sikertelenségek egyik okát abban látta, hogy Magyarország területéről elmaradt a támadás, és a felkelők a számukra veszélyes arcvonalszakaszokra tudták erőiket átcsoportosítani. Ez igaz is volt. Horthy nem segített a bajba jutott Tisónak. A szovjet csapatok feltartóztatására összpontosította a figyelmét. A szlovákiai felkelés, akárcsak a varsói, majd a bulgáriai iránt lényegében semleges magatartást tanúsított.

Ez a magatartás a felkelők számára bizonyos lehetőségeket rejtett magában. Megkönnyítette a partizánok és felkelők felderítőmunkáját. A délen tartózkodó L. Kalina–J. P. Voljanszkij vezette „A szlávok szabadságáért” partizándandár osztagai, főként a Stefan Kircsanov–Oskar Zlatner vezette Thälmann-, a Slavo Sečansky parancsnoksága alatt álló Sláva-osztag Adler Károly-csoportjának harcosai és más partizánfelderítők rendszeresen átjártak az akkori magyar területre, röplapokat terjesztettek, kapcsolatot építettek ki a magyar határőrökkel és lakosokkal. Különösen nagy figyelmet fordított a felkelő főparancsnokság Keleti Ferenc jelentéseire, Adler Károly kapcsolataira a losonci helyőrség katonáival, Zlatner barátkozásaira a gácsi határőrs beosztottaival. Segítségükkel ugyanis több csoport jutott át az akkori magyar területre, illetve folytathatott felderítést Salgótarján, Miskolc, Ózd, Balassagyarmat, sőt Budapest térségében is, például a Konakov–Barborják csoport. Szeptember 20-án a magyarok Losonc körzetében mintegy tíz kilométeres sávban megnyitották a határt és biztosították a szabad közlekedést, amit természetesen a partizánok azonnal kihasználtak. Így jutottak át magyar területre a Jegorov-egység felderítői is, akik október 12-ig szoros kapcsolatban maradtak a magyar határőrökkel.

Természetesen az említett példákból nem szabad arra következtetni, mintha sehol sem került volna sor összecsapásra a partizánok és a horthysták között. A magyar tisztek, katonák, és különösen a csendőrök jelentős hányada nemcsak félt a partizánoktól, hanem gyűlölte is őket. Ha arra alkalom kínálkozott, gondolkodás nélkül fegyvert használtak ellenük. Mivel azonban a felső parancsnokságoktól a nyílt harcra parancsot nem kaptak, a fegyverhasználat nem vált sem általánossá, sem gyakorivá.

A véletlen viszont értékes lehetőséget adott a horthysta „kiugrási” csoportnak, ugyanis Zichy Ladomér kettős birtokos közvetítésével „A szlávok szabadságáért” dandár parancsnoksága szervezte meg és biztosította a Faragho Gábor vezérezredes vezette fegyverszüneti delegáció eljutását Moszkvába.

1944 szeptemberének végén, október első heteiben úgy tűnt, hogy katonai együttműködésre is van remény a felkelés vezérkara és egyes horthysta vezetők között a hitleristák ellen. A felkelők lapja, a Pravda cikkei is tükrözik a magyarokkal szembeni várakozó álláspontot. Több cikk-író lehetségesnek látta, hogy Magyarország követi Románia, Finnország és Bulgária példáját, vagyis szakít a hitleri Németországgal.

Ezeket a reményeket törték szét október 15-én Horthy katonailag elő nem készített és nem biztosított fegyverszüneti bejelentésének következményei, amelyek az SzNF szabad területeinek elvesztését eredményezték. Szálasi hatalomra jutásával ugyanis a hitleristák megindították nagy erejű támadásukat *délről*, vagyis Magyarország felől is, rövid idő alatt elfoglalták a felkelés területét.

Az SzNF harcosai között igen sok nemzet képviselői megtalálhatók, akiket sorsuk Szlovákiába sodort. A felkelésben és annak védelmében részt vevő magyarok túlnyomó többsége szlovákiai magyar volt, akik részben a Tiso-féle szlovák hadseregben szolgáltak, mint Tankovits József, részben a határ mentén tartózkodó horthysta csapatoktól „tértek” haza. A partizánok közé álltak olyan magyarországiak, akiket a felkelés szabadított ki az internáló táborokból, például Jolsváról (Jelšava). A rabok közül többen már korábban csatlakoztak a partizánokhoz, így például Kun Imre és Ferenc. Itt került Velicsko dandárába Bernáth Iván és György, akik kiemelkedő érdemeket szereztek a sebesültek ápolásában és megmentésében.

A szovjet partizánokkal sok olyan magyarországi érkezett, aki már korábban megszökött a horthysta hadseregből. Így az 1944. augusztus 17-étől szeptember 15-ig Kelet-Szlovákiában harcoló Mikołaj Kunicki Sztálin-csoportjában Orbán Antal, akiről már szóltunk az előzőkben is. Vagy például Pataki László, a Bártfa (Bardejov) térségében működő Rokosszovszkij-csoport tagja és mások.

A Szovjetunióból érkező szervezőcsoportok állományában is találhatók magyarok. A 27 fős, V. M. Kozlov és Grubics Zoltán vezette deszantban például tizen. A szeptember 19-én, két szállítógéppel érkező törzs szeptember 22-én Zólyomban gyülekezve azonnal hozzálátott kül-

detése teljesítéséhez. A csoport különösen nagy érdemeket szerzett az agitációs munkában. Felderítői rendszeresen átjártak az akkori Magyarországra és sok száz rölapot osztottak szét a határőrök, honvédek, leventék és a lakosság között. November 17-én a létszámban jelentősen megnövekedett Kozlov-csoportból megalakult a dandár. Egyik osztaga a Petőfi nevet kapta, parancsnoka Grubics Zoltán, komisszára Fábry József, törzsfőnöke pedig a Voljanszkijtől csoportjával Kozlovhoz került Adler Károly lett. Grubics halála után az osztagparancsnokságot Adler vette át. A Petőfi-partizánalegység december elején kettévált. Az egyik rész Ádlerral Dobsina, a másik rész pedig Fábryval Kassa irányába vonult. Ez utóbbi csoportból újra megalakult egy Petőfi-osztag, Fábry József vezetésével.

A szovjet partizánvezérkar a szlovák felkelés sikerei és bizonyos mértékig a horthysta kormány sajátos magatartása alapján, szeptember végén lehetségesnek tartotta a magyarországi partizánmozgalom kibontakozásának segítségét a felkelés területéről. Ezért Sztrokacs tábornok utasítást adott, hogy a partizántörzsek által készített magyar nyelvű anyagot „Magyar Partizánparancsnokság” aláírással lássák el.

A magyar partizántörzs Nógrádi Sándor, a kijeji partizániskola magyar tagozatának parancsnoka vezetésével 1944. október 8-án meg is érkezett Voljanszkij harcálláspontjára, a zólyomi várba. Megkezdődött a sokoldalú agitációs és szervező munka. Nógrádi kérte, hogy mielőbb indítsák útnak a partizánképzést kapott magyarokat. Az Ukrán Törzstől kapott válasz alapján október 11–14. között várták az újabb deszantok, elsősorban a Guba- és Földes-csoport megérkezését Szlovákiába. A rossz időjárás miatt azonban nem tudtak felszállni. Mire a szovjet repülőgépek elindulhattak volna, bekövetkeztek az október 15–16-i események. A meginduló német támadás elől a partizánok a hegyekbe vonultak vissza. Nógrádi mintegy hatvan fős csoportja Óhegy (Staré Hory) és Turecka körzetébe húzódott. Itt két részre váltak. A kisebbik rész Nógrádi vezetésével visszafordult déli irányba, hogy mégis megpróbálja az áttörést a salgótarjáni medencébe. December első hetében, nagy nehézségek árán el is jutottak az említett térségbe, ahol a helybeliekkel létszámban meggyarapodva működtek 1944. december 29-ig, a felszabadító csapatok megérkezéséig.

Besztercebánya elestével a felkelés összefüggő szabad területe megszűnt. A felkelő katonák egy része a partizánokkal együtt kivonta magát a fasiszták csapásai alól, és visszavonult a hegyekbe, ahol a partizánérők átszerveződtek.

November végén újjáalakult a szlovákiai partizánmozgalom vezető szerve. Az A. N. Aszmovlov szovjet ezredes vezetésével létrejött új főparancsnokság december 8-i, 30., illetve december 13-i 33. számú utasításában fő feladatként határozta meg a partizánosztagok, -egységek folyamatos erősítését, az ellenség hátában folytatott felderítő és diverziós tevékenység fokozását, főként a fasiszták utánpótlását zavaró és akadályozó „sínháború” kiterjesztését.

A kedvezőtlen körülmények ellenére 1944 decemberétől a szlovákiai antifasiszta fegyveres küzdelem új szakasza bontakozott ki. Ebben a küzdelemben a visszavonuló csapattestüktől lemaradó, sok száz átalált magyar katona is becsülettel részt vett. Számos partizánalakulat állományában önálló magyar alegységek is szerveződtek.

A 2. Sztálin-dandár 9. zászlóalja 3. osztályában, Gleb Guszev parancsnoksága alatt hetvenfős magyar alegység működött. Ugyancsak magyar szakasza volt az Ernest Bielik vezette Jánosik-dandárnak, közel hetven emberrel.

Kelet-Szlovákiában, a 2. szlovák hadosztály részeiből alakult Kriván-dandárban több mint százharminc magyar katona harcolt. A Kušin falunál átalált tüzerek csoportjából pedig önálló magyar szakasz jött létre Nagy Árpád parancsnoksága alatt.

1944 decemberében a garami hídfő térségébe érkezett magyar katonák közül sokan kerültek a Zorics, Sečansky, Niniš és más osztagokhoz. A megalakult Nyitrai-dandár 4. nemzetközi zászlóaljában a magyar század létszáma meghaladta a százötven főt.

1945. január elején, a Potok falunál átalált légvédelmi tüzércsoport tagjaiból szerveződött meg a már említett Kozlov-dandár egyik osztagában a több mint negyven fős magyar szakasz. Parancsnoka Erhard Král' csehszlovák tiszt lett, helyettese dr. Juhász György, rajparancsnokai pedig Kuti Imre és dr. Balogh Károly.

A Vtácnik-hegy térségében, Molnár főhadnagy vezetésével mintegy negyven magyar munkaszolgálatosnak sikerült kapcsolatot teremtenie a Nálepka-dandár 6. Sitno-osztagának felderítőivel 1945 januárjában. Az osztagnál hamarosan megalakult Jozef Juško parancsnokságával a magyar szakasz. A dandár élelembeszerző csoportja közmegebecsülésnek örvendő tagjára, Sulyok Ernőre máig szívesen emlékeznek vissza szlovák harcostársai.

Január végén alakult meg a „Šverma” nevét viselő 4. nemzetközi dandár keretében is egy önálló magyar osztag. Főként a 10. magyar ezredből, a 22/6. légvédelmi tüzerütegből átalált kato-

nák tartoztak állományába. A dandár két zászlóaljának majd minden alegységében akadtak magyarok. Az önálló osztag a Štefan Féja vezette 1. zászlóaljba tartozott. A magyarok parancsnoka Szabó Zoltán főhadnagy, helyettese Pusztai János őrmester volt.

Szagyilenko partizándandárában 1945 januárjában oly mértékben megnőtt a magyarok száma, hogy Andrej Futjanov–Alexander Šimko vezetésével létrejöhetett egy önálló magyar partizánalakulat. A „Rákosi” nevet viselő alegység több mint másfél száz harcosból állt, közöttük voltak Veszprémi József, Cziffra Joachim, a Kun fivérek, Peredi Zsigmond, Murányi Ferenc és társaik.

P. A. Velicsko – a Szlovákiába érkező első szovjet szerveződeszant parancsnoka – utasítására Gejza Lacko, körmöcbányai kommunista 1945. február első napjaiban alakított magyar alegységet.

A Štefanik nevét viselő 2. dandárnál ugyancsak február elején, közel hetven fővel jött létre a magyar osztag. Parancsnoka Matej Hruška, helyettese Bohus Sándor, rajparancsnokok pedig Tóth József, Lajos Károly, Stipkovics Fülöp és Hall István lettek.

Jegorov 1. Sztálin-dandárában Ivan A. Marcuk lett a magyar alegység parancsnoka. Ezen kívül a dandár számos osztagában (később zászlóaljában) harcoltak magyarok, egyes visszaemlékezések szerint több százán.

Érdekes fejezete a szlovákiai partizánháború történetének a „partizánközársaság” létezése. A „közársaság” a hegyekbe való visszavonulás során alakult ki a Besztercebányától észak, északnyugat, északkeletre eső térségben, Baláže, Kalište, Motyčky központtal, és 1945. március közepéig létezett. A területen több ezer partizán gyülekezett, és hónapokon át itt tartózkodott Volkov-Petrov „Halál a fasiszmusra”, M. P. Morszkoj–Oszipov „Előre”, Sz. G. Morozov „Bosszúálló”, valamint A. A. Martinov „Sztálin” és „Thälmann” alakulata. Az ezen a területen átvonuló magyar csapatok állományából több mint kilencszázán „maradtak le” 1944 novembere és 1945 februárja között. Önálló magyar század alakult 140 fővel a „Halál a fasiszmusra” dandár 4. osztaga keretében; szakasz és század Martinov osztagaiban, az „Előre” és a „Bosszúálló” partizáncsoportokban is. A „közársaság” területéhez tartozó települések zömében az őrszolgálatot magyar honvédek látták el.

1945 tavaszán az előnyomuló szovjet csapatok mind nyugatabbra és északabbra szorították a fasiszta erőket, így a Szálasi-hadsereget is. A magyar katonák harci morálja a mélypontra

süllyedt. Többségüket, közte a tisztek jelentős részét, a tehetetlenségi erő és a németektől-nyilasoktól való félelem vitte mind távolabbra Magyarországtól. Tudták, hogy az ország már felszabadult, nemzeti kormánya van, sőt új hadsereget is szerveznek. Elkeserítő helyzetükből igyekeztek kiutat keresni, ha már hazajutni nem tudtak.

A szlovák-morva határt különböző irányokból átlépő magyar katonák szökése 1945 tavaszán mind gyakoribbá vált. Erre módot és lehetőséget alapvetően a cseh-morva területen kibontakozó partizánharc adott. A Cseh-Morva Protektorátusban a fasiszta megszállás első napjától kibontakozó ösztönös, majd mind szervezettebbé váló ellenállásban a hazafiak ezrei áldozták életüket a nemzeti függetlenségért, a szabadságért. Az illegális Cseh Kommunista Párt számos vezetőjét semmisítette meg a náci terror. Elegendő emlékeztetni a nemzetközileg ismert Julius Fučíkra. Sem Lidice példája, sem a kegyetlen terror nem tudta megtörni a cseh népet. A rendkívül kedvezőtlen körülmények ellenére egyre mélyült az ellenállás. A Szlovák Nemzeti Felkelés és a partizánharc is lelkesítő hatást gyakorolt a cseh népre, a fegyveres harc azonban nem tudott 1945 tavaszánál előbb kibontakozni. A szövetséges hadseregek előnyomulásának híre mozgósította és a győzelem biztonságával töltötte el a cseh antifasisztákat, és megteremtődtek a kedvező belső feltételek is a fegyveres felkelés előkészítésére. Ebben a helyzetben, a már morva és cseh területen tartózkodó, illetve ide érkező magyar alakulatok semlegessége, számtalan esetben kezdeményezése a helyi ellenállókkal, partizánokkal való kapcsolatfelvételre, sőt átállásuk gyakorlatilag közvetlen segítséget jelentett a fegyveres felkelés előkészítéséhez, majd a harc megvívásához is. Általános tapasztalat volt, hogy a cseh ellenállók, cseh és szovjet partizánok megértően és szívesen fogadták a magyar katonák csatlakozását, mert velük ezután nem kellett ellenséggként számolni, jelentős hadianyagot szerezhetek tőlük, és így segítséget kaphattak a fegyveres harchoz. Ők viszont megadták a magyarok számára azt a lehetőséget, hogy legalább az utolsó órákban szakíthassanak a hitleristák oldalán folytatott igazságtalan háborúval.

Április elején a közvetlenül a szlovák-morva határnál működő partizánosztatok létszáma szinte naponta gyarapodott az átállt magyar katonákkal. Április 11-én például, az A. A. Gornyickij vezette „Haza” önálló osztagban így jöhetett létre még szlovák területen két magyar zászlóalj 184 fővel. A határon túl főként M. J. Szavajjev „Hazáért” és Fjodorov-Fausztov

„Hajnal” csoportjaiban nőtt meg a honvédek száma.

Vízovice környékén a magyar 9/2. aknavető-űteg a Ján Žižka-dandárhoz állt át. Az egység 1. zászlóaljába osztották be őket, amely már eddig is internacionalista összetételű volt. A tüzerek Margóczy Imre vezetésével lengyel, bolgár, jugoszláv, osztrák, olasz, angol és román társaikkal együtt április 8.–május 4. között több vállalkozásban vettek részt.

Brno térségében április 10-én állt át a dr. Hýbeš-osztaghoz a 21. magyar gyalogezred vonat-osztályának 58 katonája. Mohelno térségében pedig 83-an lettek Antonín Řepka alakulatának partizánjai. Litovel, Glinsko, Olomouc (Brnótól északkeletre) körzetében Demtsa Pál közvetítésével 221 honvéd és tiz tiszt működött együtt a partizánokkal, majd a felkelőkkel.

Igen sok magyar katona csatlakozott a cseh nép felkeléséhez, illetve támogatta a felkelőket hadianyaggal, élelemmel, gyógyszerrel.

Mirotice és Blatna körzetében a 101/II. légvédelmi tüzérosztály háromszáz katonája és tiszte csatlakozott a felkeléshez. Pálmai József zászlós vezetésével részt vettek a miroticei német rádió- és lokátorállomás elfoglalásában, a környéken tartózkodó hitleristák lefegyverzésében, és különösen kitűntek a német páncélosokkal vívott heves tüz harcokban, május 5-én és 6-án.

Április 28-án állt át a cseh ellenállókhoz Branne és Hrachoviště falunál a 122. számú kassai tábori kórház személyzete dr. Pék Ferenc orvos őrnagy vezetésével és a 9/I. egészségügyi oszlop 95 katonája. Aktívan segítették a felkelés ügyét, a terület felszabadulása után Třeboň városába vonultak és önként vállalták a třeboňi kórház sebesülteinek és betegeinek kezelését, ellátását. Hasonló eset történt Poličkan is, ahol az 5. magyar tartalék hadosztály egészségügyi részlege állt át a felkelőkhöz. Egyébként itt ért véget a hadosztály háborús története is, melynek utolsó fejezetében olyan tények is szerepelnek, mint a varsói felkelők aktív támogatása és életük mentése, kapcsolat a szlovákiai partizánokkal és a cseh felkelés segítése.

Prágától délre, a Sázava és a Vltava mentén két nagyobb létszámú honvédcsoport állt át. Az egyik az 1. hegyidandár híradó-zászlóalj 330 fővel, Lehóczky András százados – később a Magyar Néphadsereg alezredese – vezetésével Týn nad Vltavou területén. A honvédek a továbbiakban részt vettek az SS-ek elleni harcokban, őrszolgálatot láttak el, agitációt folytattak a térségben átvonuló honvédek között. Május 5-én az 52. határ vadászosztály 150 fős csoportja állt át Somlai Sebestyén százados vezetésével a

cseh felkelőkhöz, másnap pedig Dezséry Aladár százados csatlakozott ugyancsak 150 katonájával. A híradó-zászlóalj helyi Nemzeti Bizottság és a felkelő parancsnokság kérésére rádió-összeköttetést és vezetékes rádióhálózatot épített ki, ezzel segítve a városok és falvak közötti kapcsolatokat.

A honvédek ellenálló tevékenysége 1945. május 10-én fejeződött be, amikor a 9. szovjet gárdahadsereg egységei felszabadították Týn nad Vltavout és környékét.

Ugyancsak ebben a térségben állt át május 5-én a 11. számú magyar löszerraktár 43 fős személyzete, Balázs Lajos zászlós vezetésével. A Rajovba települt honvédeket a németek azonban váratlanul megtámadták. A heves tüz harcban öten életüket vesztették: Balázs Lajos zászlós, Bense Pál, Berkes Mátyás, Gergely Mihály és Krivjének György.

Nem messze Rajovtól, Zlatá Koruna helység-nél a Vltaván átívelő híd biztosította a Prágába vezető közlekedést. A hitleristák mindenáron birtokba akarták venni a számukra életbevágóan fontos objektumot. A felkelők helyi vezetése Köves-Toronyi Ferenc vk. őrnagy 150 fős csoportját bízta meg a híd őrzésével. Május 7–13. között többször került összecsapásra sor a rohamozó németekkel, de a híd a honvédek helytállása következtében mindvégig a felkelők kezén maradt.

A másik nagyobb létszámú csoport a Sázava völgyében, Jimramovnál került kapcsolatba a felkelőkkel. A mintegy 450–500 főnyi honvédcsoport a 2. fogatolt vonatpótosztályból, az 52. határ vadászosztály töredékéből és más csapatrészekből állt. A háború befejezéséig segítették a felkelők harcát.

Brdý-hegységben május 5–10. között közel háromszáz magyar vett részt a felkelésben. A Cseh Érchegeységben Ústi nad Labem Elba hídját Endrődy Béla zászlós és a 83/II. zászlóalj százket honvédje őrizte, és megakadályozták,

hogy a hitleristák a hidat és a nagy fontosságú városi vasútállomást felrobbantsák. A harcokban többen megsebesültek, eltűntek, tizenkét honvéd pedig életét vesztette.

Május 5-én kitört a *prágai felkelés*. A cseh ellenállás vezérkara utasítására a főváros felé vonult több partizáncsoport. Így például a már említett Ján Žižka 1. morva dandár egy része is. Menet közben több magyar csatlakozott hozzá. Valószínűleg így került Prágába Gyulai Lajos honvéd, aki május 8-án a prágai Masaryk-pályaudvar védelmében áldozta életét.

Mělník védelmében, illetve a városkán át Prágába vezető főútvonal lezárásában vett részt Vas János Zoltán és hetvenkét honvédtársa a „Nemzeti bosszúálló” dandár parancsnokának, P. A. Kanisev szovjet őrnagynak az irányítása alatt. A május 7-i, különösen heves harcokban vesztette fiatal életét Czeglédy István honvéd.

A felkelés idején több honvéd került a V. A. Oszipov, N. I. Himics, M. F. Petrovskij és más partizánosztatok állományaiba is.

Litomyšl térségében több ezer fős magyar csoportosítás megadási és együttműködési készségét nyilvánította ki május első hetében Karátsony vezérőrnagy, a 16. magyar hadosztály parancsnoka. A magyar parancsnoksággal az illegális nemzeti bizottság képviselői, illetve a térségben működő „Előre” szovjet felderítőosztág parancsnoka, N. Melnyicsuk (Orjol) őrnagy vette fel a kapcsolatot. A két fél közötti, írásbeli megállapodás értelmében a magyar katonák egy része, Melnyicsuk vezetése alatt bekapcsolódott a Svratka körzetében folyó harcokba, majd az elfogott német katonák lefegyverzésébe és őrzésébe.

A Brdý-hegységben, a Vltava-hidak védelmében, Rajovnál, Ústi nad Labemnél, az Elba menti harcokban és még számos helyen találtak segítőkre a magyar katonákban a cseh felkelők, szovjet és cseh partizánok, de a beérkező szovjet csapatok is.

8. Magyarok az olasz ellenállásban

A Magyar Tanácsköztársaság leverése után a politikai menekültek egy része Zágrábon és Bécsen át Olaszországba emigrált. Sokan tanulmányaikat folytatták Olaszországban, ahol bekapcsolódtak a forradalmi ifjúsági, illetve munkásmozgalomba, mint például Mária Béla, Remete Tibor, majd Felkai Dénes orvosok, akik később

különböző népek antifasiszta küzdelmeinek harcosai lettek.

A magyar emigránsok közül többen részt vettek az olasz munkások első antifasiszta megmozdulásaiban is. Ezért az internálás és börtön elől számosan elhagyni kényszerültek Olaszországot, mert Mussolini rendszere megtűrte ugyan

az emigránsokat, de felháborította az idegenek „beavatkozása” az olasz ügyekbe. A második világháború kitörésekor az Olaszországban maradt magyarok kolóniájában ennek következtében már csak kis csoportot alkottak a forradalmárok, kommunisták.

Olaszországban alakult ki a fasizmus első rendszere, amely később Hitler első számú európai szövetségese lett. Az olasz ellenállás kibontakozásának éppen ezért egyik döntő előfeltétele volt, hogy a néptömegek kiábránduljanak az olasz nagyhatalmi illúziókból, rádöbbenjenek arra, hogy elkerülhetetlen a háborús vereség. Az ébredést 1943-ban két döntő esemény hozta meg: az olasz csapatok katasztrofális veresége a Donnál és az angol–amerikai csapatok partraszállása Szicíliában.

Az olasz király és Badoglio tábornok fegyverszüneti bejelentése nem maradhatott pusztán kinyilatkoztatás. Az olasz uralkodó osztályok németellenes csoportjai a nyugati szövetségesek nyomására kénytelenek voltak a Hitlerrel való elszakadást a kapituláció aláírásáig és jogi deklarálásáig vinni.

A kapituláció után a németek által megszállt olasz területeken hallatlan méreteket öltött a fasiszta terror. Ennek ellenére mind erősebbé és aktívabbá vált az olasz ellenállás is, amely különösen a jugoszláv népfel szabadító háború erőivel keresett és talált együttműködést.

Az 1943 ősztől kibontakozó közép- és északolaszországi partizánmozgalomban számos külföldi is részt vett, elsősorban szlovének, horvátok, osztrákok, de bekapcsolódtak az oda vezényelt szlovák ezredek katonái, hadifogolytáborból szökött franciák, angolok stb. Bár még további kutatómunkát igényel a magyar résztvevőkre vonatkozó adatok feltárása, azonban a különböző utalásokból már most következtetni lehet arra, hogy a magyarok közül is nem kevesen (a olaszországi magyar kolónia tagjai, politikai emigránsok, hivatalosan ott tartózkodó tisztviselők, hajósok, egyetemisták, tiszti iskolások stb.) vállalták az olasz ellenállásban való részvételt.

Tevékenységükre vonatkozó jelzések szerint a magyarok megtalálhatók a népfront vezette fegyveres csoportokban éppúgy, mint a polgári irányítású ellenállási szervezetekben. Az előbbieket 1943 októberében Luigi Longo vezetésével központi irányítás: a főparancsnokság alatt egyesítették. 1944-ben megalakult a Nemzeti Felszabadítási Bizottság (Comitato di Liberazione Nazionale – CIN). Kezdeményezésére az összes olasz antifasiszta fegyveres csoport egyesült a Szabadság Önkéntesei Hadtestbe. A létre-

hozott közös főparancsnokság élére Raffaele Cadorna tábornok került. Helyettesei Luigi Longo és Ferruccio Parri lettek.

A továbbiakban a magyarok is e hadtest keretében folytatták a fasiszták elleni fegyveres harcot. Egy római fegyveres csoport tagjaként halt hősi halált Gagy J. Az olasz főváros lakossága hálája jeléül utcát nevezett el a bátor magyar lányról.

Az olasz partizánmozgalom kiemelkedő magyar alakjává vált Duller Jenő (Gustavo Meltzeid), aki 1924-ben kényszerült elhagyni Magyarországot. Bejárta Európát, majd a Torino melletti Pianezza nevű községben telepedett le. A második világháború kezdetétől illegális tevékenységet fejtett ki. Lakása pincéjében titkos fegyverraktárt hozott létre, amely hosszú időn át működött. A Gestapót egy letartóztatási sorozat vezette Dullerhez. Két fasiszta behatolt otthonába és egyenesen a pincébe rohant. De Duller készenlétben állt, leütötte őket, és elmenekült. 1943-ig a piemonti partizánosztatok egyik futáraként Gustavo Meltzeid néven szerepelt. Egy razzia során a Gestapo elfogta, de nem azonosította az üldözött Dullerrel és mint olasz ellenállót hurcolta Mauthausenbe. Ő azonban hamarosan megszökött a koncentrációs táborból és visszatért Piemontba, ahol egy partizánosztatok élén harcolt a felszabadulásig. A partizánhős, „a Capo di Partizano” 1957-ben hunyt el. A torinói temető díszsírhelyén temették el.

Magyarországon a legismertebb Tóth Imre, vagyis Amerigo Tot szobrászművész antifasiszta fegyveres tevékenysége. 1943-ban összekötője volt a jugoszláv területen működő olasz Garibaldi-partizánhadosztálynak. Később Venezia tartomány egyik partizánalakulatának vezetőjeként tett tanúbizonyságot bátorságáról.

Az olasz mártírok közé tartozik a magyar Kereszti (Keller) Sándor. Hazájában a bevezetett zsidótörvények lehetetlenné tették továbbtanulását, de még elhelyezkedését is. Ezért kiutazott Rómában élő nővéréhez. Bekapcsolódott az olasz ellenállás baloldali mozgalmába. A Via Padova 96. szám alatti lakásán hónapokon át működött a római kommunista illegális szervezet egyik bázisa. A fasiszta kémelhárítás azonban nyomára jutott és elfogta.

1944. március 23-án délután Róma központjában, a Via Russellán a partizánok megtámadtak egy 156 főből álló, felfegyverzett SS-rendőrszlopot. Harmickét fasiszta elpusztult, a támadást végrehajtó tizenhat partizán pedig sértetlenül vissza tudott vonulni. Az akció nagy visszhangot váltott ki a római hazafiakban. Megdöbbenéssel fogadta viszont a hírt Hitler és azonnal

parancsot adott, hogy minden egyes német halottért tíz olaszt végezzenek ki. A parancsot Herbert Kappler (akinek 1977-ben sikerült megszöknie az olaszok börtönéből), Róma Gestapofőnöke hajtotta végre. Március 24-én, a római börtönökben fogva tartott antifasisztákat, partizánokat és az aznap elfogottak közül kiválasztot-

takat kisebb csoportokban teherautókon az ókori római városfalon kívülre hurcoltatta. Az ardeatinai katakombákban, Kappler személyes irányítása mellett az SS-ek agyonlőtték a 335 embert. A tizennégy külföldi között a 29 éves Kereszti Sándor tisztviselő is áldozatul esett a fasiszták terrorjának.

9. Honvédszemélyek és a dán ellenállás

Hitler utasítására a Szálasi-kormány 1944 végén, 1945 elején több, úgynevezett újonckiképző ezred keretét szállíttatta ki Komárom térségéből Németországba, illetve a németek által még megszállva tartott európai országokba. Így került 1945. február–márciusában több ezer, egyes források szerint mintegy tizenkétezer magyar Dániába.

A dán ellenállással foglalkozó írásokban, ahol a magyarokról is említést tesznek, visszatérő az a vélemény, hogy a magyar katonák nemcsak szimpatizáltak a dán emberekkel, de kifejezésre juttatták, hogy a hitleristák semmiféle dánellenes fellépésében nem hajlandók részt venni.

A magyar katonák magatartásáról hamarosan tudomást szerzett a dán ellenállási mozgalom vezetése, és intézkedett, hogy a területi ellenállás vezetői vegyék fel a magyar katonákkal a kapcsolatot: tudják meg, számíthatnak-e rájuk az 1945. május 13-ra tervezett fegyveres felkelésben.

A Magyarország Barátai Társaság elnöke, Victor Heyde a Dániában élő magyar értelmiségiek (egyikük Pető nevezetű mérnök) közvetítésével úgyszintén kereste a kapcsolatot a magyar katonákkal. Ez a kezdeményezés nyílt szimpátiát váltott ki a magyar katonák többségében. Számosan önként vállalták a dán ellenállásban való részvételt és azt, hogy saját alakulataikban antifasiszta agitációs és szervező munkát végeznek, természetesen a konspiráció szabályait betartva, hiszen a tisztek jelentős része nyilas, illetve németbarát volt.

A felvilágosító munka megkönnyítésére az említett szervezet magyar tagjai április 30-án megjelentették az első illegális, magyar nyelvű dán szabadságharcos újságot, a Magyar Szót. A lapban a dán partizán vezérkar felhívással fordult a magyar katonákhoz, hogy készüljenek fel a hitleristákkal való leszámolásra.

A Dánia-szerzte szétszórt magyar alakulatok katonáinak jelentős része rövid időn belül kap-

csolatot teremtett a helyi szabadságharcosokkal. Rendszeresen tartották egymással a titkos összeköttetést, kölcsönösen tájékoztatták egymást a németek terveiről, utasításairól, illetve az ellenállók kéréseiről. Ebben a veszélyes illegális együttműködésben különösen aktív szerepet vállalt Bánhegyi János, Bereczki János, Orovicsa György, dr. Világi Zoltán és több társuk.

A magyar katonák különféle módon és formában segítették a dán antifasiszta mozgalmat. Sokan gyógyszer, kötszert, élelmet, lőszert gyűjtöttek össze, mások híradóanyagokat, sőt fegyvereket juttattak el a partizánokhoz. Néhányan fegyverek javítását vállalták. A Nygindengab községben állomásozó honvédek például a lőszeren és fegyveren kívül az akkor rendkívül értékes benzint is „szerezték” az ellenállóknak.

Sok magyar közvetlenül is együttműködött a partizánokkal. Ők adták a robbanóanyagot, majd szakemberként részt is vettek egy-egy robbantóakció sikeres végrehajtásában. Ilyen magyar segítőtársai voltak például Kaj Bork partizán főhadnagy robbantócsoportjának.

A Sjælland szigetére – először Jaegersprisbe, majd Herningbe – került magyar zászlóalj megtagadta a németek és a nyilas tisztek parancsát, akik az alakulatot a dánok ellen akarták bevetni. Az engedetlen alegységet Vostrupba szállították. Az antifasiszta érzelmű tisztek és katonák azonban hamarosan itt is kapcsolatot teremtettek a terület ellenállási mozgalmának vezetőjével, Borg Hansen lelkésszel. Ebben a kezdeményező szerepet a már említett dr. Világi Zoltán tartalékos hadnagy játszotta. Világi arra a következtetésre jutott, hogy az adott körülmények között a dán ellenállókkal való együttműködés bizonyos védelmet is jelenthet a magyar alegységnek a németekkel szemben. A Világi Zoltánnal és alakulatával való kapcsolatról Borg Hansen sok évvel a háború után így írt: „... A mi együttműködésünk – közte és közöttünk – csakis náciellenes beállítottsága következtében jöhetett létre.

Én itt a földalatti mozgalom vezetője voltam és rendelkezést kaptam, hogy dr. Világit az egész zászlóaljjal, körülbelül 550 emberrel vonjam be munkánkba, hogy ne őket kelljen szemmel tartani, hanem ellenkezőleg, tőlük kapjunk segítséget, s ez utóbbit meg is kaptuk. Veszélyes dolog lett volna a megszállók egy zászlóaljához fordulni, ha nem lett volna bizalmam ahhoz, akivel tárgyalnom kellett. . .”

A nyelvi nehézségek áthidalására dr. Világi Zoltán, Rostás Károly, Keszthelyi József, Lukovich László és társaik magyar–dán szótárt készíttettek. A nyolcvan oldalas, ötezer szót tartalmazó, hasznos kis segédanyag 650 példányban jelent meg. Ez az illegalitás körülményei között tartalmilag és nyomdai kivitel szempontjából is kiemelkedő teljesítmény a szó szoros értelmében kézikönyv szerepét töltötte be a dánok és a magyarok illegális kapcsolatában. (Az értékes szótár egy példányát a Magyar Hadtörténeti Múzeum őrzi.)

A Jütland legészakibb részén tartózkodó magyar alegység a laktanyáját adta át a partizánoknak és nyíltan megtagadták a németek parancsát a laktanya visszafoglalására. A kialakult helyzetet jellemezte, hogy a hitleristák, de a nyilas tisztek sem mertek a határozottan fellépő magyar katonák ellen fegyvert használni.

Tűzharcra, sőt utcai harcokra került viszont sor a dán fővárosban. 1945. április 22-én Koppenhágában, a Roseborg kastély melletti testőrlaktanyában elhelyezett magyar gyalogzászlóalj nyíltan fellázadt a németek ellen, akik a magyar alegységet a dán szabadságharcosok ellen akarták bevetni. A laktanya udvarán kibontakozó tűzharc áterjedt a környező utcákra, majd a városnegyedre. A magyarok segítségére siettek a dán hazafiak és végül a fasiszták visszavonulásra kényszerültek. A harcokban több magyar és dán halt hősi halált.

A dán hazafiak számos esetben segítséget nyújtottak a magyar katonák szökéséhez és biztonságba helyezéséhez. Két példát említünk. A 18/II. sárbogárdi alakulatot hajón vitték

Flensburgba, hogy onnan gyalogmenetben továbbvonuljanak Dániába. Az újabb magyar alakulatot a németek 1945 tavaszán azonban már nem engedték be Dániába és visszaindították gyalogmenetben Hamburg felé. Bertalan Ferenc és hét társa azonban lemaradtak a menetről és Dánia felé vették útjukat. Sikeres kapcsolatot teremteni a dán ellenállókval és segítségükkel átjutniuk Dániába. Egy sofiedali tanító útján egy kis tanyára kerültek Egelundba, ahol biztos menedéket találtak, segítették a dánokat, sőt Fröschl Gyula akcióban is részt vett.

Gerdei János, Pintér Lajos, Kolonits József, Misolczki József és társaik alakulata Kaposvárról indult Dániába. Az Északi-tenger partjára kerültek. A századparancsnokuk, Hammel Gyula győri tanár hamarosan kapcsolatba lépett a dán ellenállással. Felajánlotta alegysége közreműködését, fegyvereket adott át. A dán partizánok Högelund faluban egy család tanyáján helyezték el a magyar katonákat, és itt érte őket a felszabadulás.

Április végén már teljes erővel folyt a május 13-ra tervezett dán fegyveres felkelés előkészítése. A magyar katonák jelentős része tudott erről, és kisebb-nagyobb csoportok vállalták a bekapcsolódást. A Világi-zászlóalj, mind az 550 ember, és a 96. újonckiképző ezred 6. zászlóalja pedig nyíltan alárendelte magát a Dán Ellenállási Mozgalom vezérkarának és felkészült a fegyveres felkelésben való aktív részvételre. A hadi helyzet alakulása következtében a nagy fegyveres akcióra azonban nem került sor, mert a dániai német csapatok május 4-én kapituláltak.

A dán ellenállás vezetői a felszabadulást követően nyilvánosan megköszönték a magyar katonáknak a felajánlott és a ténylegesen adott támogatást. A dán hatóságok viszonzásul határozottan felléptek, hogy a hazatérni kívánó magyarok, a nyilasok minden mesterkedése ellenére, elindulhassanak Magyarországra. Néhol a dán hatóság biztosította, hogy a honvédek felszállhasanak a vagonokba, az őrség egészen addig maradt, amíg a szerelvény kigördült az állomásról.

megőrizte emberi méltóságát, másokért is tudott áldozatot hozni. A haláltáborok zömében élt és létezett a kommunisták illegális szervezete, amely magához vonzotta a vele egycélúakat, azokat, akik a közösségért, a fiatalokért, a betegekért

tenni akartak. 1943–1944-ben az életek mentésén, a lelkiert fenntartásán kívül ezek az illegális sejtek, csoportok, több táborban már tudatosan készültek a fasiszták elleni aktív harcra.

Az auschwitz-i táborban a kommunista illegális bizottság fokozatosan építette ki a tábor ellenállási szervezetét. 1944-ben terveket állítottak össze egy felkelés végrehajtására. Ősszel már komoly előkészületek történtek, de a felkelésre mégsem került sor, mert a hitleristák váratlanul kiürítették a tábort, és Németországba szállították a foglyokat. A fegyveres felkelés szervezői közé tartozott a magyar Bethlen Oszkár, Fodor Zoltán, a Hazai fivérek: Jenő, Sándor, Miklós, Göndör Aladár és mások.

A koncentrációs táborokban szerveződő fegyveres ellenállás leghősibb fejezete *Buchenwald* foglyainak felkelése. A fegyveres mozgalom tudatos előkészítése már 1943-ban elkezdődött. *Buchenwald* altáboraként létesített, később önálló táborra épített „Dora” rabjait a fasiszták a nordhauseni titkos fegyvergyárban dolgoztatták. Itt folytak a „V” fegyverek további kísérletei és a V–1, V–2 részbeni gyártása is. Az illegális táborbizottság kérésére a gyárból hazatérő foglyok fémhulladékokat, különböző fegyveralkatrészeket, forgácsolt anyagokat, rugókat stb. csempészték a táborba. Az illegális bizottság ezeket eljuttatta a „fegyverkészítőkhöz”.

1943-ban létrejöttek a tábor Nemzeti Bizottságai, a különböző nemzetiségű kommunista csoportok pedig megalakították Internacionálé néven közös csúcsvezetőségüket. A nemzetközi pártbizottság alelnöke November László lett, akit francia ellenállóként a Manouchian-csoporttal tartóztattak le a hitleristák. Az év végére felgyorsult a fegyveres felkelés előkészítése. Négy-öt fős csoportok alakultak az önként jelentkezőkből. A katonaviseltek segítségével megkezdődött az illegális fegyveres kiképzés. 1945 tavaszára a bizottság központi osztagaként 178 ember állt készen a felkelésre.

A buchenwaldi ellenállás politikai és katonai vezetői közé igen sok magyar tartozott, így például dr. Gyöngyösi Nándor (vezetésével alakult meg 1945. április 12-én a tábor legális magyar pártszervezete), Gáti Ödön, dr. Vida Ferenc, Katona István, Csendes Károly, az Auschwitzból idekerült Hazai Jenő és Miklós, Adorján György, az illegális vezető szerv rádiója, Lénárt József, az egyik fegyveres csoport parancsnoka és mások.

1945. április első napjaiban hírek érkeztek a szövetséges csapatok közeledéséről. Tizedikén a tábor bizottsága elfogadta a fegyveres felkelés végrehajtásának tervét. A harcra jelentkezettek között kiosztották az elrejtett fegyvereket, lőszert, robbanóanyagot, vasrudakat, mindenféle szűrő-vágó eszközt.

Április 11-én hajnalban a buchenwaldi foglyok ezrei a nemzetközi bizottság irányítása alatt sikerrel végrehajtották a felkelést. A bevonuló amerikai katonákat felszabadult emberek köszöntötték.

A *mauthauseni* koncentrációs táborban is hasonlóan folyt az ellenállás szervezése. Az illegális kommunista sejt 1942-ben még rádiót is szerzett, így a politikai foglyok a legfrissebb eseményekről tájékoztathatták az embereket. A rádiót életük kockáztatásával a legkülönbözőbb helyekre rejtették és körültekintően szervezték meg rendszeres hallgatását. Ez hozzájárult az aktivisták csoportjának összekovácsolódásához.

1945. április 29-én – miután a szövetséges csapatok beérkeztek Mauthausen térségébe – az illegális táborbizottság határozatot hozott a fegyveres felkelés végrehajtására. Fokozódott a szervező munka. Kibővült a táborbizottság a foglyok minél szélesebb körű felkészítése érdekében. Az operatív vezérkar feladatait vállaló bizottságnak tagja volt többek között a francia Valley, a cseh Artur, az olasz Pajetta Giuliano, a szovjet Pirogov, a spanyol Razola, az osztrák Marschalek és Dürrmayer, a lengyel Cyrankiewicz és a magyar Balogh István.

1945. május 5-én a foglyok váratlan rajtaütéssel lefegyverezték a hitleristákat, és néhány óra alatt felszabadították a mauthauseni koncentrációs tábort.

A fasiszmus nemcsak egyes népek jelenét és jövőjét veszélyeztette, hanem az egész emberi haladást. Az antifasiszta ellenállási mozgalom, a partizánharc minden nemzeti keretben egyben egyetemes emberi érdekeket is szolgált és ezért összetételében mindenütt nemzetközi jellegű volt, melyben a népek és nemzetek legjobbjai találtak egymásra a közös ellenség elleni élethalálharcban.

A különböző nemzetközi források szerint a második világháború idején Európában mintegy 4,5–5 millió ember vett részt az ellenállási harcokban. Az antifasiszták nagy seregében a magyar nép képviselőinek ezrei becsülettel, áldozatkészen és önfeláldozóan küzdöttek.

10. A koncentrációs táborok fegyveres harcában

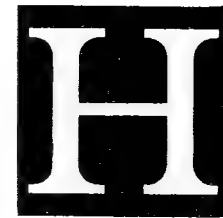
A koncentrációs táborokban több százezer magyar is végigszenvetde a megalázottság, a halál mezsgyéjén való lét tragédiáját. Az emberi mivoltukból teljesen kivetkőzött gyilkosok miatti szüntelen halálfélelem ellenére a legtöbbjük

HATODIK FEJEZET

A MAGYAR NÉPHADSEREG
TÖRTÉNETE

I. AZ ÚJ MAGYAR HADSEREG LÉTREHOZÁSA

1. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása és katonai céljai

Hazánkban a Szovjet Hadsereg által felszabadított területein megalakulhattak és szabadon tevékenykedhettek a korábban illegalitásba kényszerített antifasiszta pártok. Elsőnek a Magyar Kommunista Párt lépett színre. A másik munkáspárt, a Szociáldemokrata Párt novemberben alakult újjá. Később a Nemzeti Parasztpárt, majd a Független Kisgazdapárt is elkezdte szervezeteinek kiépítését. A Magyar Kommunista Párt kezdeményezésére ezek a pártok elhatározták, hogy politikai szövetséget kötnek egymással, és az országot közös erővel vezetik ki a katasztrofális helyzetből. A megállapodás alapján Szegeden 1944. december 2-án megalakították a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot, amely a munkásosztály, a parasztság, az értelmiség és a városi kispolgárság, valamint a németellenes polgári erők szövetségét testesítette meg.

A Magyar Kommunista Párt már ezt megelőzően 1944. november 30-án nyilvánosságra hozta programját. E program antifasiszta, antifeudalista, részben antikapitalista célzatú volt, a széles körű földreform mielőbbi végrehajtását és a demokratikus szabadságjogok biztosítását is szorgalmazta. Fő feladatként a fasiszta Németország elleni harcot jelölte meg: „A magyar nép létevérdéke, Magyarország újjáépítésének elengedhetetlen feltétele a nemzet cselekvő részvétele az ország felszabadításában a német iga alól. Azonnal szakítanunk kell Németországgal és elene fordulni! Minden késlekedés halálos. A magyar népnek minden erejét meg kell feszítenie, az ország minden erőforrását mozgósítania kell, hogy hozzájáruljon a szabadságszerető népek győzelméhez, a barbár német fasizmus megsemmisítéséhez. „

A politikai szövetségbe tömörült pártok megállapodása alapján – csekély módosításokkal – a Kommunista Párt ezen programja képezte a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front tevékenységének alapját, s lett később meghatározó-

ja a megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány programjának is.

Már az 1944. október 15-e utáni napokban, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy Horthynak a háborúból való kilépésre irányuló kísérlete hajótörést szenvedett, Moszkvában az ott élő és tevékenykedő magyar kommunista emigráció és a szovjet vezetés részéről is felmerült annak szükségessége, hogy Magyarország felszabadított részén új államhatalmi szerv alakuljon. E célból tárgyalások kezdődtek. A megbeszéléseken magyar részről jelen voltak a magyar kommunista emigráció egyes vezetői: Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Vas Zoltán és mások, a Horthy által Moszkvába küldött, majd ott rekedt fegyverszüneti bizottság tagjai: Faragho Gábor altábornagy, gróf Teleki Géza és Szent-Iványi Domokos, továbbá a Szovjet Hadsereg oldalára átvált vezérezzredesek: Dálnoki Miklós Béla és Vörös János. A megalakítandó kormány összetételéről 1944. december első napjaiban megszületett a megállapodás, amellyel a Szövetséges Hatalmak is egyetértettek.

1944. december 12-én Moszkvából megérkezett Debrecenbe az a vonat, amely a leendő új magyar kormány tagjait hozta. 13-án pedig megalakult az a bizottság, amely előkészületeket tett azoknak a képviselőknek a megválasztására, akik a felszabadult országrészek lakosságát fogják képviselni a nemzetgyűlésben.

1944. december 21-én Debrecenben, az évszázados hagyományokat őrző református kollégium oratóriumában gyűltek össze a felszabadult országrész küldöttei. A gyűlést nemzetgyűléssé, olyan új népi hatalom jogforrásává nyilvánították, melynek nemcsak joga van, de kötelessége is a magyar nép, a magyar nemzet nevében cselekedni. Így jött létre az Ideiglenes Nemzetgyűlés.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés szöveget intézett a magyar néphez: „Ezer sebből vérző, új vészelybe került hazánk megmentése érdekében rendkívüli erőfeszítésekre van szükség. Az nem lehet, hogy nemzetünk elsüllyedjen a sírban,

amelynek szélére taszított bennünket a Német-országgal kötött szövetség! Nem akarjuk, hogy a német hódítók oldalán a magyar nemzet érdekei ellenére három és fél évig folytatott háború miatt elpusztuljon nemzedékek munkája, és összedőljön a magyar állam ezeréves épülete. Nem lehet, hogy a német zsoldban álló Szálasi-bűnszövetkezet hazaárulása miatt egyedül Magyarország pusztuljon tovább...”

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 22-i ülésén megválasztotta az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, melynek elnöke, Dálnoki Miklós Béla, még ugyanezen a napon ismertette programját a nemzetgyűlésben: „A magyar nép akaratát érvényre juttatva az Ideiglenes Nemzeti Kormány legsürgősebb feladatának tekinti, hogy haladéktalanul fegyverszünetet kössön a Szovjetunióval és mindazokkal a szabadság szerető országokkal, amelyekkel Magyarország hadiállapotban van.”

A kormány elhatározta: „A német elnyomók elleni harc és hazánk felszabadításának meggyorsítása érdekében megszervezi az új nemzeti haderőt, a magyar függetlenség és az állami szuverenitás legfőbb biztosítékát.”

A nemzetgyűlés és a kormány felszólította az egész magyar népet, hogy nemzetünk e válságos óráiban teljesítse a haza iránti kötelességét, és minden erejével, a legmesszebb menő áldozatkészséggel vegye ki részét a német megszállók elleni harcból.

A kormány felhívással fordult a német megszállók oldalán harcba kényszerített csapatokhoz. Felszólította őket, hogy fordítsák fegyvereiket a németek ellen, döntsék meg a németbérenc nyilas bábkormányt, segítsenek meggyorsítani hazánk felszabadulását.

1944. december végén az Ideiglenes Nemzeti Kormány hozzákezdett a nemzetgyűlés által elfogadott program megvalósításához.

A minisztertanács december 23-i ülése foglalkozott a hadseregszervezés kérdéseivel. A miniszterek meghallgatták és jóváhagyólag tudomásul vették Vörös János vezérezredes, honvédelmi miniszter Szuszajkov vezérezredessel, a 2. Ukrán Front katonai tanácsa tagjával folytatott tárgyalásairól adott jelentését. A kormány megállapította, hogy „a honvédség felállítása rendkívül fontos”, és elhatározta, hogy kérni fogja a hadifoglyok és zsákmányolt fegyverek átengedését a Szovjetunió kormányától. Úgy döntött, hogy az új magyar honvédség felállításához a legmesszebbmenően igénybe veszi a felszabadított területek erőforrásait. Ezért már ezen az ülésen elfogadta a honvédelmi miniszter által előterjesztett toborzási felhívás szövegét. Úgy

határozott, hogy azt azonnal nyilvánosságra hozza és a toborzást is elkezdji; amikor a nagyhatalmak a Debrecenben alakult új magyar kormánynak erre engedélyt adnak.

December 28-án a magyar kormány hadat üzent a hitleri Németországnak. A hadüzenet alapján elutazott Moszkvába a magyar kormánydelegáció (Gyöngyösi János külügyminiszter, Vörös János honvédelmi miniszter, Balogh István miniszterelnökségi államtitkár), hogy a szövetséges hatalmak által Magyarország számára kidolgozott fegyverszüneti egyezményt aláírja.

Az egyezmény mielőbbi megkötése Magyarország számára rendkívül fontos volt. Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányja ugyanis nem kezdhette el saját fegyveres erejének megszervezését, amíg ahhoz az antifasiszta koalíció tagjai a hozzájárulásukat nem adták. A Debrecenben alakult új magyar kormány remélte, hogy a megkötendő fegyverszüneti egyezmény lehetővé teszi a magyar antifasiszta katonai alakulatok szervezését, az új magyar honvédség felállítását.

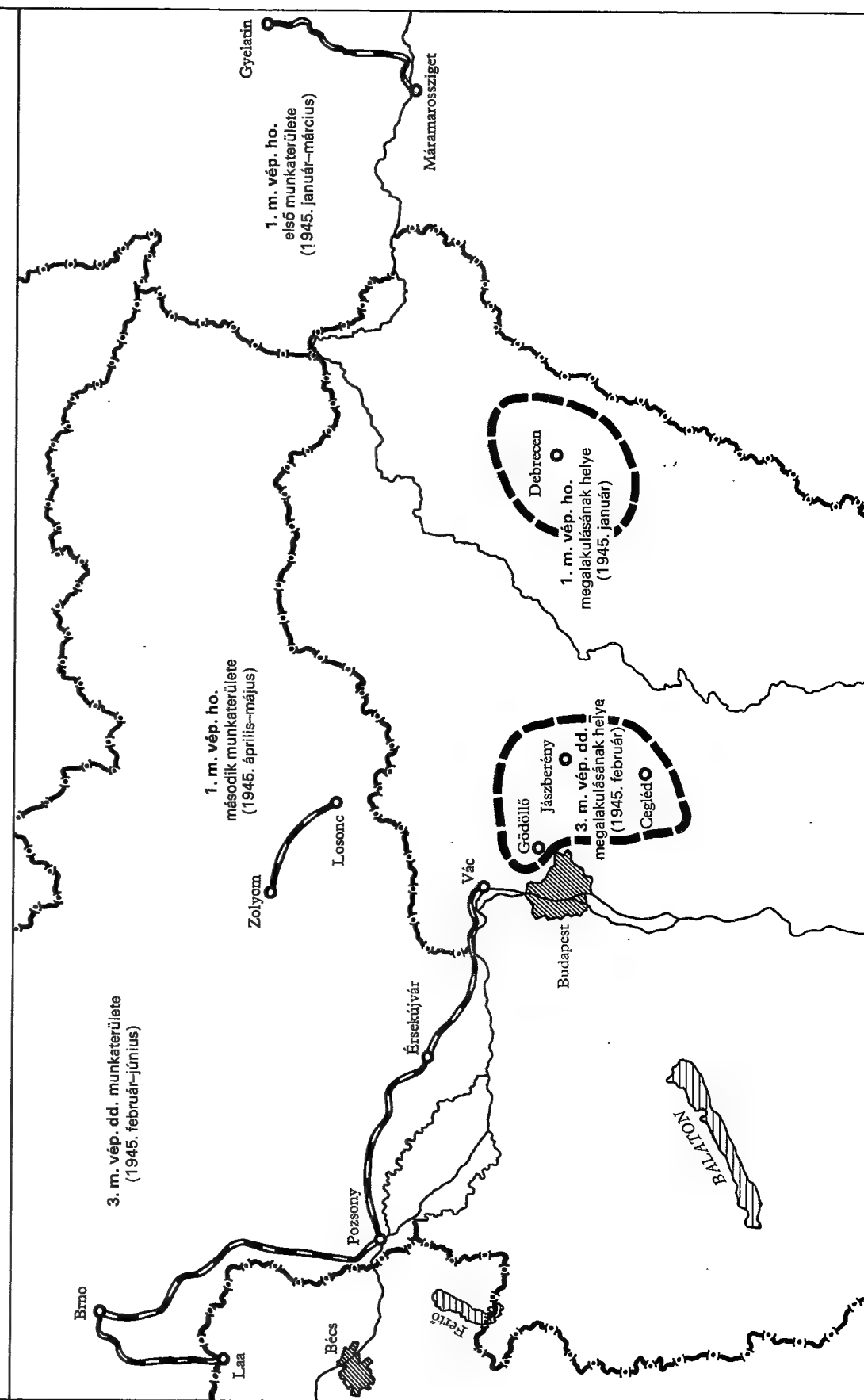
Ezekben a december végi napokban az Ideiglenes Kormány megalakulásának híre már eljutott a magyarországi hadifogly-táborokba is. A foglyok arról is értesültek, hogy a magyar kormány elhatározta az új honvédség felállítását. A debreceni Pavilon (ma „Bocskai”) laktanya magyarjai már 1944. december 27-én gyűlést szerveztek, és kinyilvánították, hogy harcolni akarnak a fasiszták ellen. Elhatározásukat írásba foglalták s átadták a táborparancsnokságnak.

Igy történt azután, hogy a hadifoglyok kezdeményezésére, a szovjet illetékesek egyetértésével, 1945. január első napjaiban megalakult az első magyar antifasiszta katonai alakulat. Ezt követően a szovjet parancsnokságok máshol is felállítottak magyar hadifogly önkéntesekből építőzászlóaljakat. Szerveztek egyéb feladatra is alakulatokat. Budán pedig, ahol ebben az időben még folyt a harc, az átállt magyaroknak lehetővé tették, hogy harcoljanak a főváros felszabadításáért.

A szovjet parancsnokságok az alábbi kötelékeket állították fel a magyar hadifogly önkéntesekből.

Az 1. magyar vasútépítő hadosztályt, a 2. Ukrán Front egyik magyar egységként. 1945. január első napjaiban Debrecenben hadifogly önkéntesekből, négy zászlóaljból álló ezredként alakult. Létszáma 3662 fő volt. Később a katonák jó munkájának elismeréséül kapta az ezred a hadosztály nevet. Parancsnoka: Gyöngyössy Gábor százados.

MAGYAR VASÚTÉPÍTŐ ALAKULATOK A 2. UKRÁN FRONT ALÁRENDELTSÉGÉBEN 1945. január-június

1945. január–márciusban ez a hadosztály részt vett a máramarossziget–gyelatyini vasútvonal fel- és alépitményeinek helyreállításában, két vasúti híd felépítésében, két berobbantott alagút kitisztításában. Újjáépítette a máramarosszigeti pályaudvart. 1945. április–májusában helyreállította a Losonc–Lónyabánya–Kriván vasútvonalat.

A 3. magyar vasútépítő dandár szintén a 2. Ukrán Front egyik magyar magasabbegységeként alakult. 1945 februárjában állították fel a gödöllői és ceglédi hadifogolytábor önkénteseiből. Parancsnoka: Cseney Iván ezredes. Állománya négy vasútépítő és egy híradóépítő zászlóaljából állt. Létszáma: 3755 fő. A dandár alegységei a hasonló szervezésű szovjet zászlóaljak alárendeltségében, azok ikeralakulataiként működtek. A megrongált hidak, a vasút és a távbeszélővonalak újjáépítését végezték. Váctól kiindulva a Duna jobb partján követték a front előremozgását Brnóig és a Bécs közelében lévő Laa an der Thayáig.

Az 1. honvéd Rózsa Sándor műszaki és távbeszélő építő zászlóalj ugyancsak a 2. Ukrán Front alárendeltségében működött. A jászberényi fogolytáborban alakult 1945. február 19-én. Parancsnoka: Czeplédi József százados. A zászlóalj

katonái a távbeszélő-hálózat újjáépítését végezték Losoncon, Zólyomban, Brnóban, miután a harcoló csapatok a városokat birtokba vették. A háború végére a Bécs melletti Laa an der Thayáig jutottak. A fenti alakulatok mellett a hadifogolytáborokban más magyar csapatok is szerveződtek, alkalmazásukra azonban nem maradt idő.

Az 1. önkéntes magyar hadosztály szervezését 1944 végén Temesvárott kezdték el a hadifogolytábor önként jelentkező magyarjaiból. Parancsnokául Szigethy Zoltán folyamőr százados jelölte ki a 3. Ukrán Front parancsnoksága. A hadosztály szervezése a háború végéig nem fejeződött be, egységei helyreállítási és újjáépítési munkát végeztek Temesvárott és környékén.

A Kossuth Lajos gyalogezred a Szovjetunió területén 1945 tavaszán alakult. Munkásalakulatként dolgozott, a hadművelleti területre nem jutott el.

A Budai Önkéntes Ezred, melynek tevékenységéről a korábbiakban már szóltunk, s az említett építőalakulatok katonái az Ideiglenes Nemzetgyűlés szózatáról, a debreceni kormány létezéséről tudva jelentkeztek a fasizmus elleni harcra.

A FEGYVERSZÜNETI EGYEZMÉNY ALÁÍRÁSA

Gyöngyösi János külügyminiszter, a magyar fegyverszüneti delegáció vezetője, Moszkvában 1945. január 18-án a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok képviselői előtt rövid nyilatkozatot tett. Gyöngyösi az Ideiglenes Nemzeti Kormány nevében fegyverszünetet kért. Ezután elmondta: kormánya tisztában van azzal, hogy bár a magyar nép akarata ellenére vett részt a háborúban, ennek következményeit mégis vállalnia kell. Utalt ugyanakkor az ország súlyos gazdasági helyzetére is, és kifejezte azt a reményét, hogy a Szövetségesek a „feltételek megszabásánál figyelembe veszik hazánk súlyos helyzetét, és csak olyan terhet rónak ránk, amelyet tisztességgel viselni tudunk”. Nyilatkozatát az alábbiakkal zárta: „Égünk a megtorlás vágyától, s ezért kormányunk első feladatának tartotta, hogy hadat üzenjen a németeknek. Kérjük a Szövetséges Hatalmakat, tegyék lehetővé, többek között a fegyverszüneti feltételekkel, hogy minél nagyobb erők bevetésével részt vegyünk a hitlerizmus elleni végső csatában, s ezáltal örökre lemoszuk a gyalázatot, amelyet az előző kormányok bűnös politikája hozott ránk.”

Ezt követően a három szövetséges nagyhatalom nevében Molotov, a Szovjetunió külügyminisztere átnyújtotta a magyar delegációnak a Magyarország számára kidolgozott fegyverszüneti feltételeket. Két nap múlva pedig, 1945. január 20-án, Moszkvában, a fegyverszüneti egyezményt a három nagyhatalom nevében Vorosilov, a Szovjetunió marsallja, Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányának a megbízásából pedig Gyöngyösi János külügyminiszter, Vörös János honvédelmi miniszter és Balogh István miniszterelnökségi államtitkár aláírta. Az egyezmény az aláírással egy időben lépett érvénybe.

Nem sikerült 1944 októberében, de az akkori kudarc után, ha megkésve is, most végre megvalósult a magyar antifasisztáknak az a törekvése, hogy az országot a hitleri Németország oldalán viselt háborúból kiszakítsák, és az antifasiszta koalíció oldalára állítsák.

A Fegyverszüneti Egyezmény megállapította: „Magyarország megszüntette... az Egyesült Nemzetek ellen viselt háborút, Németországgal fennállott minden viszonyát megszakította és hadat üzent Németországnak.”

Az egyezmény fontos pontja a megvalósítandó magyar fegyveres erőre vonatkozó rész: „Magyarország Kormánya kötelezi magát olyan mérvű szárazföldi, tengeri és légierő fenntartására, és rendelkezésre bocsátására, amilyent a Szövetséges (Szovjet) Hadsereg Főparancsnokság a fővezetése alatt álló szolgálatra megállapít. Ezzel kapcsolatban Magyarország legalább nyolc nehéz fegyverzettel ellátott gyaloghadosztályt állít ki.”

A fegyverszünet megkötése elsősorban Magyarország érdeke volt. A nyolc hadosztály felállításá-

sának elvállalása lényegében véve azt jelentette, hogy Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya az antifasiszta koalíció nagyhatalmaitól megkapta a jogot arra, hogy felállítsa saját nemzeti hadseregét.

Január végén visszaérkezett az Ideiglenes Kormány delegációja Moszkvából, s velük együtt – Kliment Jefremovics Vorosilovnak, a Szovjetunió marsalljának vezetésével – megjöttek a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) szovjet tagjai, majd megérkeztek a Bizottság angol és amerikai küldöttei is.

2. A hadseregszervezés eredményei a háború befejezéséig

Az új magyar hadsereg sajátos körülmények között és módon született meg. Nem egy forradalmi, antifasiszta katonai egységből nőtt ki, mint a Lengyel Néphadsereg, nem is a régi hadsereg szervezeti kereteiben, mint ahogyan Romániában és Bulgáriában történt. Horthy elvételt átállási kísérletének következtében a magyar katonai erő a Wehrmacht oldalán harcolt a Szovjet Hadsereg ellen, ezért az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak a hadsereg megteremtésére irányuló tevékenységét teljesen új alapokon kellett elkezdenie. Az adott történelmi helyzetben létfontosságú volt minden jó szándékú erőnek a nemzeti érdek, az igaz ügy szolgálatába állítása. Így vált jelentőssé a régi hadsereg azon kádereinek szerepe, akik szembefordultak a hitleristákkal és a nyilasokkal, vállalták az Ideiglenes Nemzeti Kormány katonai céljainak szolgálatát. Példájuk hatékonyan segítette az ellenség oldalán még harcoló katonák szemének felnyitását, annak felismerését, hogy mi a nemzet érdeke, és azt melyik oldal képviseli. A régi hadsereg kádereinek részvétele az új magyar katonai erő szervezésében a legszélesebb antifasiszta összefogást fejezte ki. Ezek a katonai szakemberek a legjobb tudásuk szerint igyekeztek ellátni vállalt feladatukat.

Amikor Vörös János vezérezredes, honvédelmi miniszter 1944. december végén a fegyverszüneti delegáció tagjaként Moszkvába utazott, még az összes minisztérium elfért a debreceni pénzügyi palotában. Itt kapott Vörös János is néhány szobát a leendő minisztérium számára. Január közepétől a 2. Ukrán Fronttól naponta érkeztek magyar tisztek Debrecenbe. A hónap végén már alakulóban volt a Honvédelmi Minisztérium, a hadsereg központi irányító szerve.

Vörös János január 30-án érkezett vissza Debrecenbe. Ez időre felállították a Honvédelmi Minisztérium szervezeti kereteit. Az új minisztérium munkatársai kidolgozták a hadseregszervezés alapidokumentumát, amelyben leírták elképzeléseiket „az új magyar hadsereg felállításával kapcsolatos alapvető kérdésekről és a hadsereg felállításának politikai, gazdasági és pénzügyi kihatásairól” – majd megküldték azt a minisztertanács tagjainak.

Előkészítették javaslataikat a régi szolgálati szabályzat módosítására, s azt a koalíció pártjainak megbízottaival megvitatták. Kiiktatták belőle a szigorúbb fenytési módokat. Eltörölték a kasztjellegre utaló tiszti előjogokat és a szolgálai alávetettség egyik külső megnyilvánulását, az „alázatosan jelentem” formulát. Bevezették a „bajtárs” megszólítást. (Egyelőre persze csak felülről lefelé érvényesült, alulról fölfelé továbbra is az úr megszólítás maradt érvényben.) A katonák bizonyos megkötésekkel a hadseregben is gyakorolhatták politikai jogaikat. Megtiltották, hogy az előjárók az alárendeltek bántalmazták, önérzetükben megsértsék.

Megszövegezték a kiadandó rendeleteket, elkészítették a hadrendeket, a szervezési intézkedéseket.

A kerületi katonai parancsnokságok megalakítását nemcsak Debrecenben, de Szegeden és Miskolcon is előkészítették, hogy a fegyverszüneti egyezmény aláírása után a felszabadított területeken mindenütt és azonnal el lehessen kezdeni a katonai szervező munkát.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány hatásköre nem terjedt ki a felszabadított magyar terület egészére, hanem csak a 2. Ukrán Front hadművelleti záróvonalától keletre fekvő területekre.

A záróvonal (a magyarországi hadműveletek egész ideje alatt) Gönc, Miskolc, Füzesabony nyugat, Heves, Jász Kisér, Jászládány kelet, Szolnok, Jászkarajenő, Kiskunfélegyháza, Jász-szentlászló, Kiskunhalas nyugat, Mélykút, Bácsalmás, Gara, Hercegszántó kelet és tovább délre a Duna vonalán húzódott. Az új magyar hadsereget csak e vonaltól keletre fekvő területeken lehetett szervezni.

Az új honvédség létrehozása 1945. január 20-án a *toborzási felhívás* kiadásával kezdődött. A felhívást a kormány nevében Miklós Béla miniszterelnök és Vörös János honvédelmi miniszter írta alá.

A kormány e szavakkal szólította fegyverbe a felnőtt lakosságot, a 18–42 éves férfiakat és a 18–30 éves nőket: „1000 éves magyar hazánk parancsolja: Fogjon fegyvert minden magyar, a haza és a magyar nép felszabadítása érdekében.” Hangsúlyozta, hogy „még vannak magyarok, akik felszabadításra várnak. Részt akarunk venni a Szovjet Hadsereggel együtt a világbékét háborgató fasiszta Németország leverésében”. A felhívás arra is rámutatott, hogy a német fasiszták elleni harc szabadságharc, magyar háború, s hogy a magyar hadosztályok felállításának és harcbevételének az ország további sorsát is meghatározó jelentősége van. „Az új magyar hadsereg harcai adják meg az alapját a magyar nemzeti kormány politikájának és majd békekötéskor a magyar nép megfelelő helyének a szabad népek sorában.”

A városokban és a falvakban kiragasztották a kormány toborzási felhívását, az újságok írtak a toborzás jelentőségéről, a nemzeti bizottságok, a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ), az előjáróságok által meghirdetett népgyűlések szónokai felszólították az embereket, hogy jelentkezzenek a fasiszták elleni harcra. A jelentkezők nevét a polgármesteri hivatalban, illetve a községházán felírták az önkéntesek listájára, a névjegyzékeket felterjesztették az alispáni (megyei) hivatalba, s onnan a Honvédelmi Minisztériumba.

A toborzás jelentőségéről Révai József, a Magyar Kommunista Párt egyik vezetője ezt írta: „Szövetségesünk a világ legjobb hadserege lesz: a Vörös Hadsereg. Hozzájuk kell méltónak bizonyulnunk. Minél több lesz az önként jelentkező az új magyar hadseregbe, annál biztosabb, hogy méltók leszünk hozzájuk. Az önként jelentkezőkből kell megszervezni az új honvédség mintahadosztályait... A demokratikus, független Magyarország hadseregének szervezéséről van szó. Azt kell ma megteremtünk, amiről Zrínyi Miklós álmodozott, amit Rákóczi és

Kossuth ideig-óráig tudtak csak megteremteni: az önálló magyar hadsereget.”

A magyar ifjúság egységes szervezete, a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) a felszabadulás első napjaiban egységbe tömörítette az ország fiatalságát, és nevelte, harcra lelkesítette őket a megszállók ellen. A fiataloknak az új hadseregbe történő mozgósítása volt a MADISZ első nagy tette az új Magyarország érdekében.

A toborzás sikerrel zárult: a felszabadított területeken mintegy 50 000 férfi és nő iratkozott fel az önkéntesek listáira.

Elsősorban nagyipari munkások és agrárproletárok jelentkeztek. Döntő többségük 18–20 éves, katonailag még ki nem képzett fiatal volt. A fasiszták ennek a korosztálynak parancsolták meg 1944 szeptemberében, hogy a közeledő szovjet csapatok elől mint leventék, oktatóikkal az élen, zárt rendben Ausztria felé meneteljenek. Közülük sokat valóban sikerült is nyugatra kényszeríteni. A bátrabbak azonban visszaszöktek, és a szovjet csapatok megérkezése után részt vettek a politikai küzdelemben. A toborzás során szabad elhatározásból, többségük a MADISZ tagjaként jelentkezett katonának.

Az 1945. évi toborzás idején az ország felnőtt férfilakosságának egy része még mindig a magyar királyi honvédségben szolgált a hitleristák oldalán, egy másik része hadifogolytáborokban várt további sorsára, ismét mások szétszóródtak Európában és a világban. Lakóhelyükön jórészt csak az idősebb férfiak és nők, valamint a gyermekek és a régi rendszer által katonai szolgáltra be nem hívott (egészségügyi és egyéb okok miatt be nem hívható) felnőtt férfiak, valamint a katonaszökevények tartózkodtak.

A felállítandó csapatok számára nem tudtak biztosítani berendezett elhelyezési körleteket, elegendő élelmet, egyenruhát. A toborzást több hetes várakozási periódus követte, az önkéntesek behívása elhúzódott. Ez kedvezőtlenül befolyásolta a jelentkezett fiatalok hangulatát.

A toborzás központi irányító szerv nélkül folyt. A Honvédelmi Minisztérium nem tudott és talán nem is akart azzá válni (a tisztek a toborzógyűléseken nem, vagy alig vettek részt), más szervet pedig nem hoztak létre. 1945 februárjában, márciusában a nemzeti bizottságok sem tudták megfelelő hatékonysággal kézbe venni a toborzást, mert a megerősödött központi hatalom a nemzeti bizottságok működését a pártok egyetértésével korlátozta, hatalmukat megnyirbálta, lendületüket megtörte.

Mindezek ellenére a toborzás számottevő eredményei bizonyítják, hogy a dolgozó töme-

gek, mindenekelőtt az ifjúság felismerte: nemzeti érdek a fasiszmus elleni szabadságharcba való bekapcsolódás.

A toborzott önkéntesek életüket és vérüket ajánlották a hazának. Magyarországon 1945 tavaszán elsősorban ők dokumentálták, hogy az

A NÉPHADSEREG ELSŐ EGYSÉGEI

1945 januárjában egyenként és kisebb csoportokban nemcsak tisztek, de magyar partizánok is érkeztek Debrecenbe. Január 15-én már ötvenen voltak. Alighogy megpihentek Debrecenben, felajánlották szolgálataikat az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak. Február 17-én a Szovjetunióból megérkeztek a szvjatosinói partizániskolások, és a szlovákiai partizánharcok magyarjainak egy része. A 6. (debreceni) honvéd kerület parancsnoksága belőlük és a közeli városokból, falvakból bevonultatott önkéntesekből alakította meg február 25-én a 6. *honvéd őrszászlóalj*-at, amely március 1-én ünnepélyes őrségváltással vette át a szovjet katonáktól az Ideiglenes Nemzeti Kormány védelmét. Áprilisban a kormány nyilatkozott az őrszászlóalj is a fővárosba költözött, s ekkor a nevét 1. honvéd őrszászlóaljra változtatták.

A hadműveleti területre küldendő gyaloghadosztályok felállításánál az állam vezetői tisztában voltak a nehézségekkel. Az Ideiglenes Kormány ezért határozta el már az első ülésén, 1944. december 23-án, hogy a szovjet kormányt kérni fogja: adjon a fogolytáborokból a fasiszmus elleni harcra önként vállalkozó magyar katonákat és fegyvereket a zsákmányanyagból. Az erőforrások elégtelensége és a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt határozott úgy, hogy először csak egy hadosztályt állít fel, s ha ez megtörtént, azonnal kiszállítja a hadműveleti területre, hogy bevehessék őket a fasiszták ellen.

Február első napjaiban érkezett a hír Debrecenbe, hogy a 2. Ukrán Front gödöllői és jászberényi hadifogolytáboraiából, valamint a Szovjetunióból, a fasiszták elleni harcra jelentkezett magyarokat útnak indították Debrecenbe. Ekkor, 1945. február 4-én hozta a honvédelmi miniszter az alábbi döntést: „Első hadosztályként a debreceni honvéd kerület területén megalakuló 6. gyaloghadosztály áll föl.”

A 6. *honvéd gyaloghadosztály* hadrendje: a 16., 17. és 18. gyalogezred (mindegyikben három-három gyalogzászlóalj, az ezredközvetlenek: árkász- és távbeszélőszakasz, aknavető- és páncéltörőágyús-század), 11. tüzérezred (két

Ideiglenes Nemzeti Kormány és annak programja történelmi realitás.

Az önkéntesek tömeges jelentkezése a legkézzelfoghatóbb népszavazás volt az új kormány programjára: a független, demokratikus Magyarországra.

tüzérosztállyal, mindegyikben két-két üteggel), 6. gépvontatású légvédelmi ágyús üteg, 6. utászászlóalj, 6. híradószázad, 6. seregvonat. (Ez utóbbi részei: az 1. és 2. tehergépkocsi, az 1. és 2. fogatolt kocsi, a 6. élelmezési, a 6. lőszerkezelő, a 6. sütő, a 6. egészségügyi szakasz, a 6. sebesültszállító oszlop, a 6. lókorház- és a 6. műhelyszakasz). A rendszeresített lovak száma: 1317. Szállítóeszközök: ötszáz országos jármű (szekér), két motorkerékpár, kilenc személygépkocsi és kilencvenegy tehergépkocsi. Fegyverzete: 1481 pisztoly, 3469 géppisztoly, 5280 puská, 395 golyószóró, 108 géppuska, 36 könnyű aknavető, 24 páncéltörő ágyú, 24 löveg, 6 légvédelmi ágyú. Összlétszám: 10 479 fő.

A jászberényi, a gödöllői és a mezőtúri hadifogolytáborokból 1945. február 6-án, 7-én, 8-án és 11-én vasúti szállítással 8488 hadifogoly önkéntes (köztük mintegy 500 tiszt) érkezett Debrecenbe. A Pavilon laktanyában helyezték el őket. Itt szervezték meg a 6. hadosztály egységeinek s alegységeinek nagyobb részét.

Miközben a Pavilonban a 6. hadosztály részeit a magyar tisztek szervezték, a Szovjetunióból egymás után érkeztek a Tiszántúl városaiba – Nyíregyházára, Nyírbátorba, Berettyóújfaluba és Hajdúhadháza – a fasiszmus elleni harcra jelentkezett magyar hadifoglyok különböző csoportjai. Ezekben a városokban alakult meg 1945 februárjában a 6. hadosztály egy-egy gyalogzászlóalja.

Március 4-én délelőtt 10 órakor a Szövetséges Ellenőrző Bizottság megbízottja a Pavilon laktanyája hadifoglyait ünnepi gyűlésen adta át a honvédelmi miniszter megbízottjának. Székely László ezredes, a szerveződő hadosztály parancsnoka bejelentette: „A dicsőséges Vörös Hadsereg főparancsnoksága a hadifogolytábor a mai napon átadta a demokratikus magyar kormánynak. A kormány megbízásából, mint a 6. honvédhadosztály parancsnoka a laktanyát ezennel átveszem. A mai nappal bajtársaim hadifogsága megszűnt.”

Örömrivalgás nyomta el a parancsnoki szót, majd nyolcezer ember énekelte a Himnuszt.

Az 1. honvéd gyaloghadosztályt, az Ideiglenes Nemzeti Kormány másodikként felállított katonai magasabbegységét a Jászságban hozták létre.

Bár Miskolcon és Szegeden a toborzáskor sokan jelentkeztek az új hadseregbe és februárban már előkészületeket is tettek csapatok felállítására, a hadosztályt mégis Jászberényben állították fel.

Február 16-án Kondratov vezérőrnagy, a SZEB katonai osztályának vezetője közölte a honvédelmi miniszterrel, hogy Budán, az átállt honvédekből szervezett önkéntes századok dicséretes módon harcoltak a Vörös Hadsereg oldalán, s hogy ezeket az önkénteseket most átadják a magyar kormánynak. A hónap végén a budai önkénteseket útba indították – Jászberénybe. Február 26-án a SZEB katonai megbízottja már közölte a minisztérium vezetőivel, hogy „a közeli napokban Jászberényben egy további hadosztály felállításához elegendő hadifoglyot adnak át”. Ezért jelölték ki a hadosztály felállítási helyül Jászberényt és környékét.

Az 1. hadosztály részére kiadott hadrend azonos volt a 6. hadosztályéval, s így az alábbi kötelekeket állították fel: 1., 2. és 3. gyalogezred, 1. tüzérezred, 1. gépvontatású légvédelmi ágyús üteg, 1. utászászlóalj, 1. híradószázad, 1. seregvonat.

Március 22-től 26-ig a 2. Ukrán Front megbízott tisztje a jászberényi fogolytáborból 10 503 magyar katonát (köztük 359 tisztet) bocsátott szabadon. A HM részére átadott emberek között ott voltak a budai önkéntesek is, akik március 1-én érkeztek Jászberénybe. Ez utóbbiakból alakult meg a hadosztály 1. gyalogezrede, a tüzérezred 1. osztálya és a híradószázad.

Ezekben a napokban alakult meg az 1. hadosztály. Parancsnokául Szalay Tibor tüzér alezredest, a miskolci ellenállási mozgalom (MOKAN) volt résztvevőjét, a miskolci karhatalmi erők első parancsnokát nevezték ki.

A megalakult hadosztályok katonáit márciusban és áprilisban a Hajdúság és a Jászság parasztsága élelmezte. A falusiak hátton és szekerekkel vitték önkéntes adományait a laktanyákba, majd a honvédség a termelőktől pénzért vásárolta az élelmet.

A fogolytáborokból átadott katonák között 35, sőt 42 éven felüliek is voltak. Az addigi hiányos táplálkozás, valamint egyéb okok miatt sokuk fizikumuk erősen leromlott. A trianoni határon túliakat az új magyar hadseregbe beosztani nem lehetett. A megalakult hadosztályok a fenti okok miatt további személyi kiegészítésre szorultak.

A hiányok pótlására március első hetében a

6. hadosztályhoz bevonultattak a Hajdúságból kétezer toborzott fiatalot, az 1. hadosztályhoz pedig a hónap végén a Jászságból hívtak be kétezer-száz önkéntest. Az újoncokat arányosan elosztották a már kiképzett katonák soraiba.

A 6. hadosztályba beolvasztották a 20. és 21. határportyázó századot, az 1. hadosztályba pedig a budapesti őrszászlóaljat. 1945. május 1-én e zászlóalj parancsnokává Szalvay Mihályt, a spanyol polgárháború legendás hírű katonáját nevezték ki.

Mindkét hadosztálynak, főként az 1. hadosztálynak további tisztekre volt szüksége. Bár a minisztérium a felszabadított területekről küldött tartalékos tiszteket a hadosztályokhoz, a hiányt csak részben tudták pótolni. Végül a betöltetlen helyekre a már korábban harctéri tapasztalatokat szerzett tiszthelyetteseket osztották be.

Amikor a hadosztályok megalakultak, fegyverekkel és szállítóeszközökkel egyáltalán nem rendelkeztek. Az egyéni felszerelési cikkek 80–90 százaléka hiányzott. A katonák 25–30 százalékanak nem volt egyenruhája.

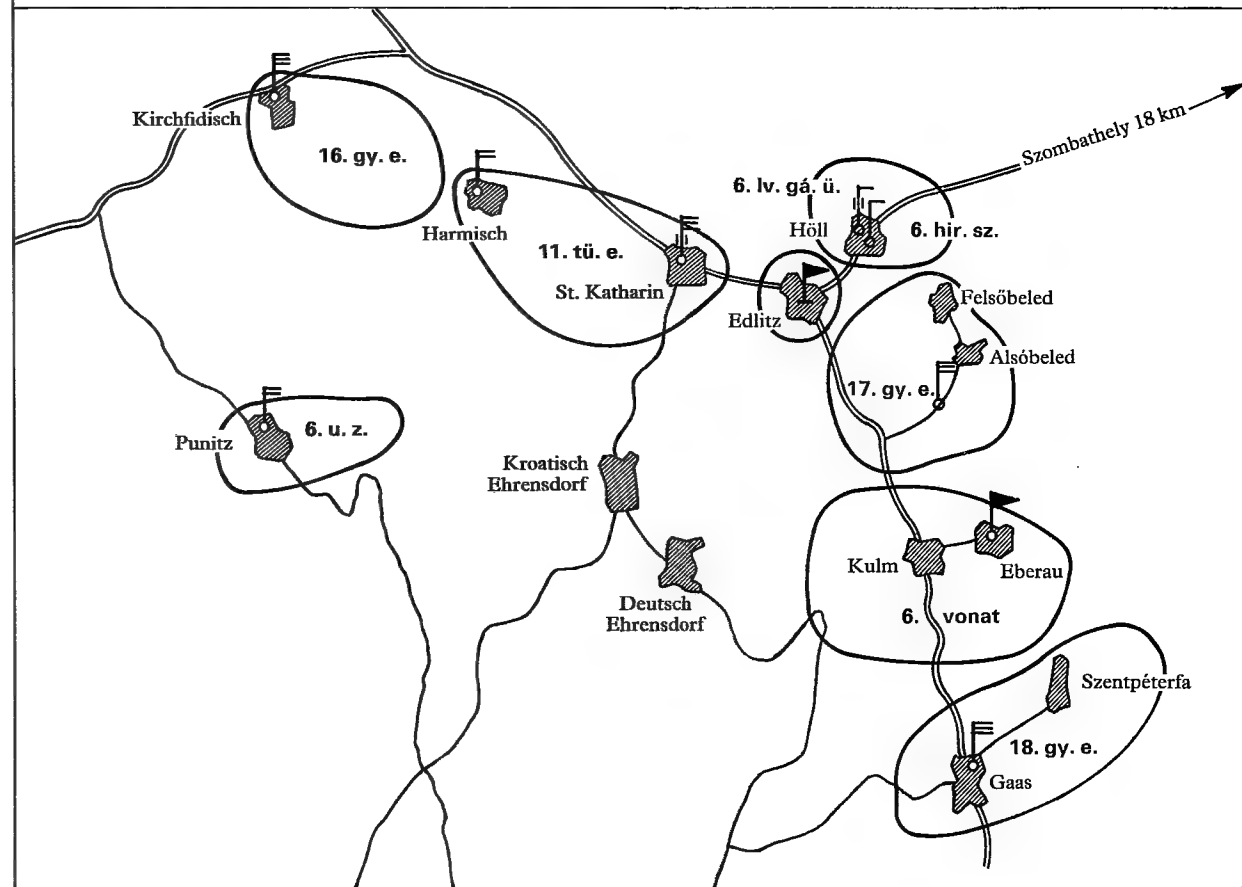
A HM nem rendelkezett hadianyag-raktárakkal. A felszabadított területeken levő kevés hadiipari üzem a szovjet csapatok számára dolgozott. A hadosztályokat gyűjtés útján sem lehetett felszerelni, minthogy a régi hadsereg elszórt fegyvereit s felszerelését a lakosság már korábban összegyűjtötte és beszolgáltatta a Szovjet Hadsereg helyi parancsnokságainak. A háborús igénybevétel és a nyugatra telepítés miatt az ország lóállománya igencsak megfogyatkozott. A földhöz juttatott új gazdák 1945 tavaszán – igavonó állat híján – nemegyszer magukat és családtagjaikat fogták be az eke elé. Sokan ásóval álltak neki a birtokba vett földnek, hogy meglegyen a jövő évi kenyerük. Ilyen körülmények között az új hatalom nem nyúlhatott a parasztok megmaradt lovaihoz.

Az 1. és 6. hadosztály részére a Szovjet Hadsereg adott kölcsön 1000–1000 lovat a hátszági lókovácsoktól. Az országos járműveket a parasztoktól vásárolta a hadsereg, és a helyi bognárok segítségével tették hadihasználhatóvá.

A fehérműhöz anyagot a 2. Ukrán Front raktáraiból utaltak ki a hadosztályoknak, amelyet azután a hajdúsági és jászsági asszonyok és lányok dolgoztak fel. A felsőruházatot és a lábbeliket a laktanyákban felállított műhelyekben néhány hét alatt a katonák javították meg.

A 2. Ukrán Front magyar és német eredetű fegyvereket adott át a zászmányanyagból. A Görgényi Dániel százados vezette bizottság mindkét hadosztály részére 1945. március 16-án kezdte el a fegyverek átvételét a Budapest–Kő-

A 6. GYALOGHADOSZTÁLY ÖSSZPONTOSÍTÁSA A HADMŰVELETI TERÜLETEN 1945. május 9-én

bánya vasúti pályaudvar raktáraiból. Több ezer fegyvert vételeztek: puskákat, golyószórókat, géppuskákat, könnyű aknavetőket és 75 mm-es páncéltörő ágyúkat. A hibás lövegeket a 2. Ukrán Front műhelyében, a többi fegyvert Zuglóban, a Danuvia Angol utcai üzemében magyar munkások javították meg. A fegyvereket szovjet tehergépkocsikon, továbbá vasúton és szekerekkel szállították Debrecenbe és Jászberénybe.

A politikai pártok március végén már egyre jobban sürgették a hadosztályok frontra küldését. A hadosztályok katonái, elsősorban az önkéntesek, szintén várták az indulási parancsot. A hajdúhadházi kiképzőtábor önkénteseinek küldöttsége még a Honvédelmi Minisztériumba is elment, hogy a fegyverek kiosztását és az útba-indító parancs kiadását sürgesse. Az önkéntesek kérését azonban nem lehetett teljesíteni, mert ekkor még nem volt annyi fegyver és hadianyag, hogy bármelyik hadosztály felszerelhető lett volna.

Március 24-ig az 1. és 6. hadosztály fegyverzeti és egyéb anyagának csak mintegy negyven százalékat kapta meg. Ekkor a honvédelmi miniszter kérte a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot, hogy tegye lehetővé a hadosztályok kiszállítását a harctérre, mert „a csapatok felfegyverzésének és felszerelésének befejezése az arcvonál közelében könnyebben megoldható”.

Az ország teljes felszabadításakor ezt a kérést Miklós Béla miniszterelnök Sztálinhoz küldött táviratában megismételte. Miklós Béla ezt írta: „... Kérjük Önt, tegye lehetővé, hogy ha már hazánk felszabadításából nem vehettünk részt, legalább a hitleri fenevad végső ledöntésénél jelen lehessenek az új magyar demokratikus hadsereg csapatai.” Válaszként április 7-én a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke, Antonov hadseregtábornok az alábbi táviratot küldte Vorosilovhoz, a Szovjetunió marsalljához, a Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökéhez Debrecenbe és Tolbuhinhoz, a Szovjetunió

marsalljához, a 3. Ukrán Front parancsnokához: „A legfelsőbb főparancsnok engedélyezte, hogy a felállított 1. és 6. magyar gyaloghadosztályt felkészültségük fokának megfelelően átadják a 3. Ukrán Front állományába.”

Április 14-én elindult Debrecenből a vonat, amely a 6. hadosztály 16. gyalogezredét vitte Ausztria felé. Napokon belül mozgásba lendült az egész hadosztály. Április végén az 1. hadosztályt is útbaindították.

Az 1. hadosztályt Wiener Neustadtól nyugatra, a 6. hadosztályt pedig Körmendtől nyugatra, osztrák földön összpontosították. Előbbit a 3. Ukrán Front 26., az utóbbit pedig a 27. hadseregének alárendeltségébe osztották be.

Az élelmezés mindkét hadosztálynál megjavult. A kiutalt ruhamennyiség lehetővé tette, hogy a még fel nem szerelt önkéntesek civil ruháit kicseréljék katonaruhára. A hadosztályok a szükséges műszaki felszerelést megkapták. Egészségügyi felszerelést is küldtek a csapatokhoz. Lőszer is érkezett annyi, amennyi lehetővé tette a fegyverek belövését. A magyar hadosztályok megkezdheték a kiképzési hiányosságok megszüntetését.

A magyar hadosztályok, miközben készültek a bevetésre, elhelyezési körleteikben összegyűjtötték az elhagyott fegyvereket és lőszerket. Biztosították az arcvonalban küzdők mögöttes területét. A környéken bujkáló kisebb fasiszta csoportokat felszámolták. Útközetbe azonban nem vetették be őket.

A 6. és 1. hadosztály szervezésével és frontra küldésével egyidejűleg a szegedi, a miskolci és a pécsi honvéd kerületi parancsnokságok is tettek bizonyos előkészületeket (a lakóhelyeikre hazajutott hivatásos katonák és az igénybe vehető tartalékosok számbavétele, anyaggyűjtés, laktnyak előkészítése, az élelmezési raktárak felállítása, a toborzottak egy részének behívása és az első őrelegységek megszervezése) arra, hogy egy-egy gyaloghadosztályt ők is felállítsanak.

Az 5. honvéd gyaloghadosztály szervezését a szegedi 5. honvédkerületben kezdték el 1945 februárjában. Parancsnokká Szász Ferenc ezredest nevezték ki.

Március végén a Szegeden és környékén toborzott önkéntesekből öt és fél ezret bevonultatnak, és áprilisban Hajmáskérre irányították őket. Miskolcra is küldtek ide önkénteseket. A szovjet csapatok oldalára átváltt 24. magyar hadosztály maradványait (eredeti fegyverzetének és szállítóeszközeinek töredékével) szintén Hajmáskérre irányították. Április végére az 5. hadosztály személyi feltöltését befejezték, rendszerített fegyverzetének és felszerelésének na-

gyobbik része azonban még hiányzott. A hadosztályt végül nem tudták átadni az arcvonal parancsnokságának.

A 7. honvéd gyaloghadosztály szervezését a miskolci 7. honvédkerületben kezdték el, ugyancsak februárban. Itt Kaffka Zoltán ezredes lett a parancsnok.

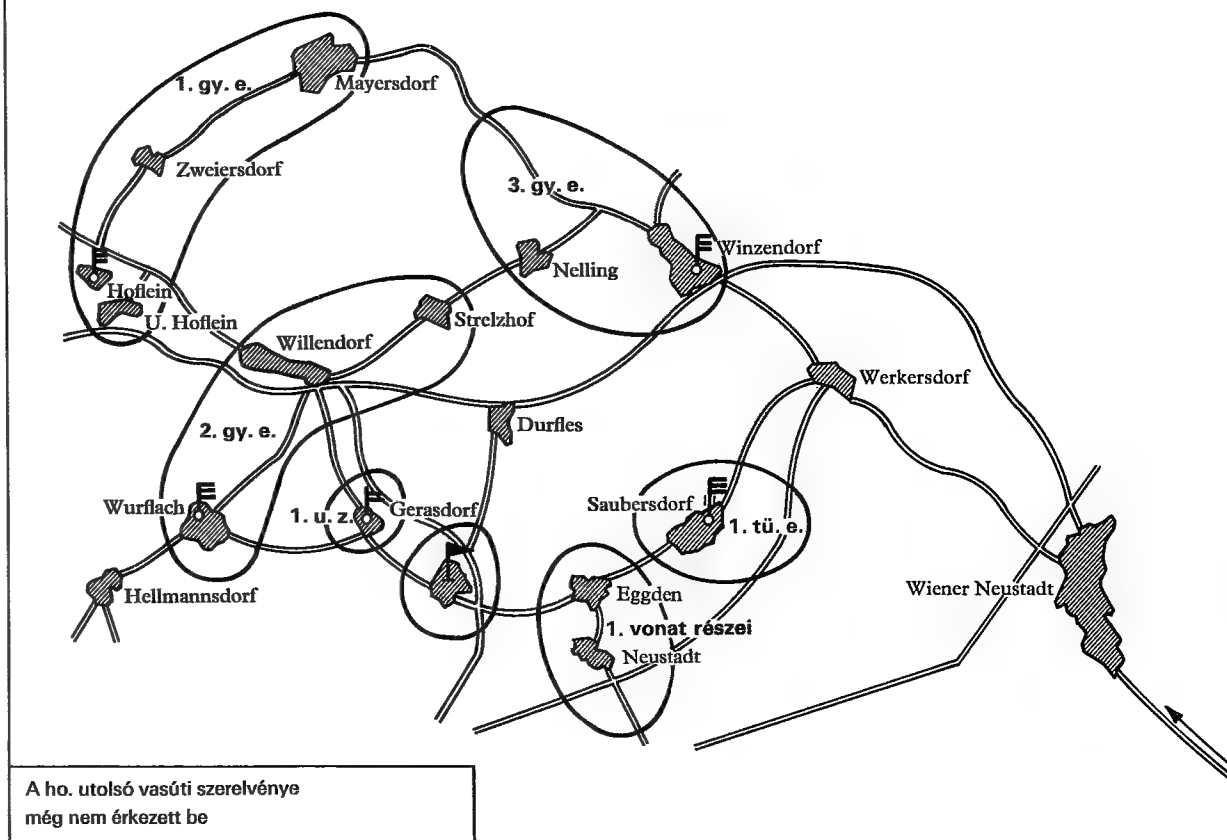
Február-márciusban a toborzáskor 21 036 férfi és nő jelentkezett a felállítandó hadosztályba. A toborzás az ország más területeihez képest kiugró eredményességében jelentős szerepet játszott a MOKAN tevékenysége és a nemzeti bizottságok lelkes munkája. Áprilisban megkezdtek a 7. hadosztály felállítását, de egyenruha és felszerelés nélkül. A Miskolc környékén fellelhető kevés élelem kellett a bányászoknak és a vasgyáriaknak, ezért a toborzottak közül csak néhány százat hívhattak be. A háború befejezése előtt a hadosztály szervezését nem tudták befejezni.

A 4. honvéd gyaloghadosztály felállítását 1945 márciusában kezdték el. Baranyában, Tolnában, Somogyban (e három megyéből állt a 4. honvédkerület) a magyar katonai alakulatok szervezését háttérbe szorították a háborús körülmények. A 4. hadosztály szervezését 1945. március 7-én, a németek dunántúli támadó hadművelete megkezdésének másnapján leállították, minthogy Somogy és Baranya ekkor még hadműveleti területnek számított. Ezért, parancsnok kinevezésére nem is került sor. Ennek ellenére felállítottak egy magyar *aknakutató-zászlóalj*-t, és Somogy megyében munkába is állították Dimov bolgár őrnagy közreműködésével. Létrehozták a vasútbiztosító- és a határportyázó-századokat. Sokan beléptek a Jugoszláv Néphadseregbe, illetve a jugoszláv alárendeltségben magyarokból szervezett partizánalegységekbe.

A gyaloghadosztályok mellett a Honvédelmi Minisztérium közvetlen alárendeltségében egyéb alakulatokat is szerveztek.

Márciusban Debrecenben megalakult az 1. vasút- és hidépítő zászlóalj. Márciusban állították fel az 1. vasútbiztosító zászlóaljat is, amelynek századai Debrecenben, Miskolcon, Szegeden és Pécsen állomásoztak, és a fővárosba indított fontosabb vonatszerelvényeket kísérték. Megalakultak az első *határportyázó-századok* is. Elkezdték a *folyamőrség* szervezését, amely a Duna és a Balaton aknamentesítésére készült. Az egész országban – előbb a 6. (debreceni), az 5. (szegedi), a 7. (miskolci), ezt követően az 1. (budapesti) és a 4. (pécsi), az ország teljes felszabadítása után a 2. (székesfehérvári) és a 3. (szombathelyi) honvédkerületben – létrejöttek a katonai közigazga-

AZ 1. GYALOGHADOSZTÁLY ÖSSZPONTOSÍTÁSA A HADMŰVELETI TERÜLETEN 1945. május 13-án

tás területi szervei. Ezek alárendeltségében *aknakutató-alegységeket* hoztak létre. Országszerte felállították a *honvédség kórházait*. Létrehozták a *HM raktárait, műhelyeit*, valamint a honvédség egyéb központi szerveit és intézményeit.

Az új hadsereg szervezésében a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front valamennyi pártja részt vett. A Magyar Kommunista Párt minden más pártnál nagyobb jelentőséget tulajdonított a fegyveres erők ügyének. A kommunista párt központjában Révész Géának, a magyar munkásmozgalom régi harcosának vezetésével külön csoport foglalkozott a toborzással és a hadseregben folyó munka pártirányításával. A párt felhívására a munkás- és parasztfiatalok ezreivel együtt számos olyan kommunista is bevonult a hadseregbe, aki orvosi, tanári, mérnöki stb. hivatását félbehagyva, a minisztériumban és a csapatoknál vezető poszton vállalta a politikai és kulturális oktató-nevelő munkát.

Az 1945-ben alakuló hadseregben egy olyan új politikai szervezet rendszeresítették, amely a

korábbi magyar honvédségben nem létezett: a *Honvéd Nevelőtisztviselői Intézményt*. Meghonosítása nemcsak elvi, de gyakorlati jelentőséget is kapott: egyrészt meghatározója lett a hadsereg szellemi életének, a katonák hangulatának, másrészt általa érvényt lehetett szerezni a személyi állomány jogainak.

Létrehozását a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt 1945. január 30-i közös katonai programja indítványozta. Jelentőségét és feladatát a dokumentumban így magyarázták: „A honvédséget eddig fasiszta és németbarát szellemben nevelték. Természetesnek tartjuk, hogy a múlt még nyomot hagyott, tehát az új demokratikus szellem érvényesülését nem várhatjuk pillanatok alatt. Ezért szükségesnek tartjuk, hogy a demokratikus szellemben felépülő új magyar hadsereg, az új honvédség minden egyes tagjának, az Ideiglenes Nemzeti Kormány a legnagyobb barátsággal, szeretettel és megbecsüléssel mutassa a helyes utat a demokratikus fel fogás felé. E munka elvégzésére a Honvédelmi

Minisztérium keretében kulturális nevelő osztály felállítását javasoljuk.”

Szervezetére vonatkozóan a munkáspártok azt javasolták, hogy a honvédelmi miniszter minden ezredhez és minden zászlóaljhoz (osztályhoz) nevezzen ki oktatótisztet, akiket azután a HM-ben felállítandó kulturális és nevelési osztály útján a HM politikai államtitkára irányítson.

A Honvédelmi Minisztérium vezetői 1945-ben tisztekből olyan szervet akartak létrehozni, amelynek a honvédelmi miniszter által kinevezett tagjai gondoskodnának a katonák szórakozásáról, művelődéséről és esetenként a minisztérium által kidolgozott előadásokat olvasnának fel a pártpolitikai agitáció mellőzésével.

A Honvéd Nevelőtiszti Intézmény azonban nem úgy, és nem is olyan formában alakult meg, mint ahogyan a minisztérium akkori vezetői elképzelték. Az intézmény állományának kiválasztásában a minisztérium semmi szerepet sem kapott. Nem a felsőbb állami szervek határozatait és rendeleteit gondolkodás nélkül helyeslő, információs szervként jött létre, hanem a katonák törvényben biztosított jogaiért mindenkor harcolni kész politikai szervként. Ekként is funkcionált.

A katonáknak a háborús eseményekre, az ország helyzetére és jövőjére vonatkozó kérdéseire leginkább azok tudtak válaszolni, akik részt vettek a munkásmozgalomban, vagy a szovjet hadifogságban antifasiszta tanfolyamokat végeztek. Ezek a politikai kérdésekben járatos férfiak rövid időn belül tevékenységüknek megfelelő beosztást kaptak. A rendszeresített nevelőtiszti helyekre őket nevezték ki.

A Honvéd Nevelőtiszti Intézmény az 1944–45-ös évek fordulóján indult antifasiszta, forradalmi népmozgalom terméke volt. A neve-

lőtisztek és nevelők (tiszthelyettesek) többsége már akkor tagja volt a koalíciós pártok valamelyikének.

A Magyar Kommunista Párt az antifasiszta iskolát végzett és a munkásmozgalomban részt vett párttagok egy részét a hadseregbe küldte. Többségük nevelőtiszti beosztást kapott.

A HM kulturális és nevelőosztálya, az 1. és a 6. hadosztály nevelőtörzse, valamint az ezredek és zászlóaljak (osztályok) élére kevés kivételtől eltekintve szintén kommunista nevelőtisztek kerültek. Bár az eredeti tervekben nincs szó század- és ütegnevelőkről, mégis minden századhoz és üteghez kerültek nevelők, mert helyileg rendszeresítették őket. Mire a minisztérium fölfogta a nevelők munkájának jelentőségét, már működött az intézmény.

A honvédelmi miniszter rendeletileg megtiltotta a pártpolitikai propagandát, ennek ellenére mindennapos volt az új hadseregben az ilyen agitáció, minthogy mindegyik nevelő a maga pártjának politikáját hirdette, magyarázta. S mert a nevelők többsége kommunista volt, az MKP már a kezdeti időszakban jelentős befolyást szerzett az új hadseregben.

A nevelők nagyobb része a hadosztályok megalakulásakor honvéd, őrvezető, tizedes vagy szakaszvezető volt. Tiszthelyettes és tiszt alig-alig akadt közöttük. Bár a hadseregnél a rendfokozatnak nagy jelentősége van, az akkori nevelőtisztek szorgalommal és lelkesedéssel végzett munkájukkal alacsony rendfokozatban is tekintélyt vívtak ki maguknak. A hadra kelt hadosztályok nevelőtisztjei és nevelői az utolsók között álltak a sorban, amikor az ételt osztották, s az elsők között a szolgálat példás ellátásában. Munkásságukkal jelentős érdemeket szereztek a csapatok antifasiszta szellemének, erkölcsi-politikai arculatának formálásában és szilárdításában.

II. A HADSEREG A NÉPI DEMOKRATIKUS FORRADALOM IDŐSZAKÁBAN [1945–1947]

1. Szervezeti változások a hadseregben

A háború befejezése után a magyar társadalom előtt két alapvető feladat állt: széles körben kibontakoztatni a már megkezdett újjáépítő munkát, biztosítva a gazdasági fejlődés gyors ütemét; ezzel párhuzamosan a politika terén meg kellett vívni a küzdelmet a társadalmi fejlődés további útjainak kialakításáért és megvalósításáért. A kettős feladat a legszorosabb kölcsönhatást gyakorolta egymásra.

Ebben a helyzetben, amikor még nem dőlt el, hogy melyik párt lesz képes politikai céljai mögé felsorakoztatni a tömegeket, egyáltalán nem volt elhanyagolható, hogy a fegyveres erők – közte a viszonylag csekély létszámú hadsereg – kinek az oldalára állnak. A politikai erők számára fontos volt, hogy a rendőrség és a hadsereg melyik oldalon sorakozik fel. A hadsereg 1945–1948. évi történetének ez a kulcskérdése.

Szervezeti, technikai fejlődésről ebben az időszakban nem beszélhetünk. A szervezeti változások a csökkenés irányába hatottak, hiszen ezt írta elő a fegyverszüneti szerződés, belső gazdasági viszonyaink pedig megkövetelték.

A hadművelleti területre elvonult 1. és 6. hadosztály május 13-án kapta a hazatérési parancsot. Az 1. hadosztály hazatérve Pápa, Zalaszentgrót, Répcelak, a 6. hadosztály Székesfehérvár, Balatonalmádi, Zirc körzetében helyezkedett el.

Az 5. és 7. hadosztályokat – amelyeknek teljes feltöltése és felszerelése még ekkorra sem fejeződött be – a SZEB engedélyével az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945 júniusában feloszlatta. A határőrség felállítására a SZEB hivatalosan 1945. május 14-én adott engedélyt, bár ez a tevékenység is elkezdődött a hadsereg szervezésével egy időben. A megalakult határportyázó-századok a hadsereghez tartoztak.

Május hónapban az Ideiglenes Nemzeti Kormány fennhatósága alá kerültek azok a műszaki alakulatok is, amelyek szovjet segítséggel szerveződtek, s a szovjet csapatokkal együtt dolgoztak a harcoló egységek utánpótlásának biztosításán. Ezeket a műszaki csapatokat júniusban ön-

álló magasabbegységgé szervezték azzal a feladattal, hogy vegyenek részt az újjáépítő munkában. Októberben e magasabbegység részeitől és az újonnan behívott legénységből alakult meg a *műszaki hadosztály*, amely az előbbihez hasonló feladatot kapott. Alárendeltségébe került a *vasútbiztosító-ezred* is, amelyet még tavasszal szerveztek, és eddig önálló egységként tevékenykedett.

A háború befejezése után megalakultak a nyugati országrészben is a katonai kerületi parancsnokságok Székesfehérvár és Szombathely központokkal, s ezzel a kerületi katonai parancsnokságok száma teljes lett. A SZEB engedélyével alárendeltségükben 31 fős aknakutató-osztagok szerveződtek. A Dunai Flottilla balatoni *aknamentesítő csoportja* már májustól működött a HM alárendeltségében. E szervezeti változások eredményeként a hadsereg létszáma mintegy 40 000 főt tett ki.

A szervezetben és a létszámban jelentős változás 1946 márciusától következett be. A SZEB márciusban foglalkozott a hadsereg helyzetével, és felszólította a kormányt, hogy a létszámot csökkentse 25 000 főre.

A kormány figyelembe véve az infláció felszámolására vonatkozó gazdasági terveket, a felszólítást kedvezően fogadta, sőt a létszámot még további ötezer fővel csökkentette.

A létszámcsökkentés – a határőrséget kivéve – valamennyi csapatot és intézményt érintett. A hadosztályoknak csak a keretei maradtak meg, az ezredeket megszüntették. Jelentősen csökkent a műszaki hadosztály létszáma. Tíz zászlóaljból csak három maradt meg, ezek a hadosztály-parancsnokság helyett szervezett Műszaki Vezetési Törzs irányítása alatt dolgoztak.

Jelentősen érintette a csökkentés a katonai közigazgatás területét is. Az eddig funkcionáló hét katonai kerületi parancsnokságból csak négyet hagytak meg, felszámolták a bevonulási központokat, a kiegészítő parancsnokságok számát pedig négygel emelték.

Március hónapban a határ vadászszázadokat

kivonták a kerületi parancsnokságok alárendeltségéből, és az akkor megszervezett *határőr-parancsnokság* – parancsnok Pálffy György ezredes – egységes irányítása alá rendelték. A határ-vadászszázadokat tizennégy zászlóaljba szervezték, a parancsnokokat közvetlenül a határőrség parancsnoksága irányította. Az eddigi létszámot több mint száz százalékkal, vagyis 10 000 fölé emelték. A nyári hadseregcsökkentés azonban érintette a határőrséget is, amennyiben a létszám itt is közel négyezer fővel csökkent, bár a határőrség még így is a hadsereg legnagyobb létszámú alakulata maradt.

1947. február 10-én Párizsban aláírták a magyar békeszerződést, amelyet a magyar országgyűlés július hónapban iktatott törvénybe. Ezzel hazánk visszaszerezte teljes szuverenitását és függetlenségét. Ez a tény meghatározólag hatott a hadsereggel összefüggő további tervekre is. A békeszerződésben engedélyezett 70 000 fős hadsereg rövid időn belüli megszervezéséről még nem lehetett szó, de egy korszerű hadsereg kialakításának terve és az alapok lerakása napirendre került.

A Honvédelmi Minisztérium 1947 júliusában készült el az 1947–1948-as évre szóló szervezési rendelettel. Ebből kitűnik, hogy a szervezeti keretek lényegében azonosak maradtak az előző évvel, eltérés csupán a határőrség megnöveke-

dett létszámában mutatkozott. Szólt a rendelet az új tiszti, illetve tiszthelyettesi állomány kiképzésének a megkezdéséről, a kiegészítő parancsnokságok megreformálásáról, különböző intézetek létrehozásáról.

A hadosztályok továbbra is kerethadosztályok maradtak, a határőr-parancsnokság elnevezését – változatlan jogkörrel – határőr-főparancsnokságra változtatták. A kerületi katonai parancsnokságok szervezete nem változott, csupán a kiegészítő parancsnokságok számát csökkentették ismételtén. Megszüntették a Műszaki Vezetési Törzset, s csapatait az újonnan szervezett Műszaki Kiképző Tábor alá rendelték. Önálló fegyvernemmé alakult a Honvéd Hadihajós Osztály. HM-közvetlenként szervezték meg az önálló repülőszázadot, valamint a rádiófelderítő-századot.

1947 júniusában látott napvilágot a honvédelmi miniszter rendelete, amelyben 1947. október 1-ével tiszti és tiszthelyettesképző iskola felállítását rendelte el, *Honvéd Kossuth Akadémia* elnevezéssel.

Az Akadémia megszervezésével megkezdődött a munkás-paraszt fiatalok tisztképzése, amely már tükrözte a társadalomban és a hadseregben végbemenő fordulatot. Még az ősz folyamán megkezdődött a tisztek továbbképzése a *Hadiakadémián* is.

2. A hadsereg részvétele az újjáépítő munkában

Hazánk életét a második világháború folyamán elszenvedett súlyos veszteségek csaknem megbénították. Döntő fontosságú volt, hogy minél szélesebb körben kibontakozzék az újjáépítő munka, felszámolják a háborús károkat, hogy biztosítani lehessen a gazdasági fejlődést. A Magyar Kommunista Párt ezekre a tennivalókra összpontosította a dolgozók figyelmét. E feladatokról tárgyalt az MKP országos értekezlete is, amely 1945 májusában ülésezett.

Az egész magyar társadalom előtt álló legfontosabb feladat végrehajtásából a hadsereg sem maradhatott ki. Tevékenységében már a háború után kialakult az a hármas feladat, amely jó ideig meghatározta tennivalóit. Az egyik az volt, hogy a helyzetből fakadó igényeknek megfelelően folytassa a katonai kiképzést, a másik a határőrizet minél hézagmentesebb ellátásában jelentkezett, míg a harmadik feladatot az újjáépítő munkában való részvétel jelentette. E feladatok vég-

rehajtásának megértését szolgálta a hadseregben folyó politikai nevelőmunka is.

A hadsereg teljesítette az eléje tűzött feladatokat. A két hadosztály speciális katonai feladatai mellett ideje nagy részét az újjáépítő munkára fordította. Az elhelyezési körzetükben akna- és lőszermentesítést végeztek, kisebb hidakat építettek, részt vettek a szántási és az aratási munkákban.

Az újjáépítésben oroszánrész jutott a műszaki rendeltetésű csapatoknak. 1945 júniusától szervezeten dolgozott a vasút- és hídépítő dandár, a híradóépítő-dandár, majd októbertől a műszaki hadosztály. Ehhez a munkához kapcsolódott a vasútbiztosító-ezred is, valamint az akna- és lőszermentesítő alegységek.

A műszaki csapatok szervezési és fegyelmi szempontból a HM-hez tartoztak, a munkát azonban a Közlekedési Minisztérium és a Posta Vezérigazgatóság szervezte, illetve irányította.

A vasút- és hídépítő dandár (parancsnoka Gyöngyössy Gábor százados) nagyobb vasúthelyreállítási munkákat végzett Budapest különböző pályaudvarain, Hatvanban, Baján, Sátoraljaújhelyen, Szerencsen, Selypen, Vácott, Szolnokon, Nyíregyházán, Debrecenben, Karcagon és az ország számos más helységében. Dolgoztak a dandár alegységei a Déli vasúti összekötő híd, a Kelenföldi és a Budafoki úti hidak, felüljárók helyreállításán. Fennállása alatt – októberig – a dandár munkateljesítménye elérte az 1 132 760 munkaórát. Ebből 35 070 órát fordított alépítményi, 830 725 órát felépítményi, 15 289 órát magasépítményi, 131 302 órát hídépítési munkálatokra.

A híradóépítő-dandár az ország hírhálózatának helyreállításában működött közre. A híradók közel egy évig dolgoztak – 1945 októberétől a műszaki hadosztály alárendeltségében –, s ez idő alatt lebontottak 14 000 kilométernyi, újjáépítettek 30 000 kilométernyi vezetékét. Közreműködtek 200 kilométer kábel felszedésénél és ugyanennyi lefektetésénél. Ez idő alatt mintegy 160 000 mázsa anyagot szállítottak. A fenti munkamennyiségre és más jellegű feladatok végzésére 4 400 000 munkaórát fordítottak. A háborús romokból újjáéledő hazánk „idegrendszeré”, hála katonáink önfeláldozó munkájának is, nem sokáig maradt béna.

1945 októberében – mint említettük – a műszaki csapatokat az újonnan alakult műszaki hadosztály keretébe vonták össze. Parancsnoka Molnár Pál vezérőrnagy, a nevelőtörzs vezetője dr. Felkai Dénes őrnagy lett. Az egységes és szakszerű irányítás alá vont mintegy 10 000 ember komoly munkaerőt jelentett. Alegységei – tíz zászlóalj és a vasútbiztosító-ezred – az ország egész területén dolgoztak. Részt vettek a budapesti Kossuth-híd építésében, valamint a Szabadság-híd, a Déli összekötő vasúti híd roncskimentési és helyreállítási munkáiban. Önállóan építették újjá a tisztaugyi közúti és vasúti hidat. A MÁV részére kilenc helyen végeztek felépítményi és állomás-helyreállítási munkát. Részt vettek az árvízvédelmi munkálatokban. A hadsereg megalakulásától 1946. december 31-ig a honvédség által az újjáépítő munkára fordított időmennyiség, amelynek túlnyomó részét a műszakiak végezték, megközelítette a 17 millió munkaórát.

Hazánk területén a harccselekmények következtében több millió harckocsi és gyalogsági akna, tüzéségi lövedék, repülőbomba, folyami akna, gyalogsági lőszer és más robbanótest veszélyeztette az újjáépítő és mezőgazdasági munkát, az emberek életét. Ezek hatástalanítása elsősor-

ban a hadsereg akna- és lőszermentesítő alegységeire hárult.

A munkák zömét vidéken a mezőgazdasági területeken végezték. S hogy az ország kenyérellátását biztosítani lehessen, az erőket ide összpontosították.

A hatástalanított robbanótestek pontos mennyiségét még ma sem tudjuk megmondani. Néhány adat azonban érzékelteti e munka nagyságát. A 6. honvéd kerületi parancsnokság területén, azaz Szolnok, Bihar-Békés, Hajdú, Szabolcs és Szatmár megyék területén 1945. december 14-ig több mint 800 000 különböző robbanótestet, Somogy megye területén 1945 januárjáig 100 000 aknát, Fejér megye területén – lőszereket nem számolva – 1945 végéig 200 000-nél több, a pécsi honvéd kerületi parancsnokság területén ugyancsak hasonló mennyiségű robbanótestet hatástalanítottak. A Dunai Flottilla keretében speciális aknakutató-alegységek tevékenykedtek a Dunán és a Balatonon, s ezek is több ezer robbanótestet emeltek ki és hatástalanítottak.

Az ország akna- és lőszermentesítése több éven át tartott, s e munka végzése során több száz katona, tiszthelyettes és tiszt halt hősi halált.

Az akna- és lőszermentesítő csapatok által hatástalanított robbanótestek vasanyagai csökkentették az ipart bénító vashiányt, a robbanóanyag pedig a bányászatnak kellett. 1946-ban pl. az Iparügyi Minisztérium több mint 200 000 kilogramm bombatestet vett át ócskavasként, a Weiss Manfréd üzemek pedig hat vagonnal. Az Ipari Robbanóanyag Részvény Társaság 1945. november elejéig közel 20 000 kilogramm robbanóanyagot kapott a hatástalanított robbanótestekből.

Budapest, nagyra értékelve az aknakutatók tevékenységét és áldozatkészségét, csapatzászlót adományozott az alakulatnak. Az ország társadalma a katonákat ebben az időszakban tisztelte meg „a dolgozó honvéd” elnevezéssel.

A határőrség azzal, hogy a határokon feltartóztatta a ki- és beáramló politikai és közönséges bűnözőket, a politikai stabilizálódást, a csempészes akadályozásával gazdasági helyzetünk erősödését segítette elő. A rendelkezésünkre álló részadatok szerint 1946. március 18. és 24. között, tehát egy hét leforgása alatt a határőrök elkoboztak: 456 kg cukrot, 17 300 db cigarettát, 45 kg dohányt, 695 m textiliát, 1300 m rőfösárut, 685 kg sót, 3 db gépkocsit. A *Határőr* című lap közlése szerint 1946 márciusa és decembere között a határon több mint 13 000 jogtalan határátlépőt tartóztattak fel, közöttük csempészeket,

fasisztákat és közönséges bűnözőket, azaz 5726 csempészt, 6989 jogtalan határátlépőt, 234 nyilast és 264 SS-t. A csempészekből elkoboztak 15 q ezüstöt, 185 db aranypénzt, 1760 dkg aranyat, 12 db arany karkötőt, 22 db arany nyakláncot. Továbbá 4218 m textíliát, 1616 pár harisnyát, 964 kg szalonnát, 2 950 000 db cigarettát, 5480 orsó cernát, 7498 kg cukrot, 6117 kg sót, 1426 kg zsírt, 2037 kg dohányt. E részeredmény

3. A politikai pártok küzdelme a hadseregért

A hadsereg szervezésének kezdetén a pártok megegyeztek abban, hogy a hadseregben párt-politikai nevelést, propagandát nem lehet folytatni, csakis általános demokratikus, hazafias nevelés végezhető. A háború befejezése után a megegyezés érvényben maradt, de a hatalom kivívásáért folytatott harc, amelynek részét képezte a hadsereg megnyerése, ezt gyakorlatilag semmivé tette.

1945 végére, 1946 elejére a pártok már létrehozták saját apparátusukon belül azt a szervet, amely a hadsereggel kapcsolatos és az azon belüli politika kidolgozásáért, irányításáért felelt. A Kiszgazdapártnál Véderő Bizottság, a Kommunista Pártnál Katonai Bizottság, a Szociáldemokrata Pártnál Honvédségi Csoport, a Nemzeti Parasztpártnál Honvédségi Csoport, a Nemzeti Parasztpártnál Honvédségi Csoport, a Nemzeti Parasztpártnál Honvédségi Csoport jött létre. Megalakultak a pártok honvédségi szervezetei is. Tekintettel azonban arra, hogy a hadseregben belül nem lehetett pártpolitikai életet élni, ezek a szervezetek a helyőrségben levő polgári pártszervezetek mellett, illetve azok keretében tevékenykedtek.

1945 elején a felső katonai vezetés és a Kiszgazdapárt, annak ellenére, hogy a hadseregben már működött a nevelőtiszti intézmény, még mindig ragaszkodott a hadsereg politikamentességéhez. A Kiszgazdapárt 1945 elején nyilvánosságra hozott programja úgy foglalt állást, hogy „a katonatisztek és katonák számára el kell tiltani a politikával való foglalkozást”. A katonai vezetés pedig az őszi létszámcsökkentés idején meg akarta szüntetni a nevelőtiszti intézményt. Ezt azonban a baloldali pártok fellépése megakadályozta. Az év végére a Kiszgazdapárt az álláspontját a pártpolitikától mentes hadsereg megteremtésére módosította.

A Kiszgazdapárt a honvédelmi tárca birtoklása mellett abban bízott, hogy a hivatásos tisztikar és a tiszthelyettesek támogatni fogják politikai

nyek a határőrség áldozatos, igen fontos munkájáról tanúskodnak.

Növeli ennek értékét, hogy a határőrök ebben az időszakban a szolgálatukat igen mostoha körülmények között, rongyosan, éhesen, a bűnözők fegyvereivel szembenézve látták el. Az országgyűlés vitáiban a képviselők pártállásra való tekintet nélkül sokszor szóltak elismerőleg tevékenységükről.

elképzeléseit, és ez a hadsereg megnyerése szempontjából döntő lehet. Tény, hogy az 1945-ös tisztikar jelentős részének a Kiszgazdapárt polgári tartalmú programja jobban megfelelt, mint bármely más baloldali párté. A Kiszgazdapárt a létszámcsökkentések idején azért küzdött, hogy minél több hivatásos tiszt maradjon meg beosztásában. A Kiszgazdapárt úgy vélte, hogy a hadsereg tagjainak megnyerése érdekében különböző politikai munkát nem kell kifejtene.

A koalíció másik három pártja – a Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt – részéről a politikamentes hadsereg kérdése fel sem merült. Már utaltunk rá, hogy éppen a két munkáspárt javaslatára született meg a hadseregben 1945 elején a nevelőtiszti intézmény, amelynek feladata a hadsereg állományának demokratikus szellemű nevelése lett. E pártok ezzel kapcsolatos álláspontja nem változott a háború befejezése után sem. Változás csupán az volt, hogy mindegyik párt a saját politikáját akarta elfogadtatni a katonatömegekkel.

A Szociáldemokrata Párt XXXIV. kongresszusa 1945 augusztusában a demokratikus hadsereg kialakulásának biztosítékát abban látta, ha megtisztítják a reakciós elemektől, és helyükre a dolgozó osztályok fiai kerülnek. Azért, hogy a szociáldemokrácia elvei minél szélesebb körben terjedjenek el a hadseregben, sorra alakította még honvédségi csoportjait, amelyek 1946 nyarán Országos Honvédelmi Szervezetbe egyesültek.

E szervezet alapító dokumentuma hangoztatja, hogy a Szociáldemokrata Párt „... az általános célkitűzései keretében szociális és demokratikus magyar honvédségért, valamint a szocializmus széles körű elterjesztéséért küzd”. Ezt a célt úgy látta megvalósíthatónak, ha a honvédség tiszti és tiszthelyettesi karát a „szociáldemokrácia elvi síkjára” állítják.

Célja megvalósítása érdekében a Szociáldemokrata Párt jelentős politikai munkába kezdett. Egyes városokban honvédségi napokat szervezett, s következetesen folytatta a honvédségi csoportok alakítását is. Jelentős segítséget kapott e munkához azzal, hogy az 1945-ös választások után a Honvédelmi Minisztérium politikai államtitkára, Zentai Vilmos, a párt egyik vezető egyénisége lett.

Az aktív szociáldemokrata szervező munkának egyik okát abban kell keresnünk, hogy a Szociáldemokrata Párt ekkorra rádöbbsen arra, hogy a Kommunista Párt már – ahogy ezt a Kiszgazdapárt is konstataulta – jelentős pozíciókat szerzett a hadseregben. Zentai Vilmos erről kétszer is készített feljegyzést a pártvezetés számára, s miután az egyikben megállapította, hogy „a kulcspozíciók, a nyomozó és nevelő apparátus 90%-a máris a kommunisták kezében van”, a másikban javasolta, hogy a párt vezetése a HM, a határőr-parancsnokság, a különböző tanfolyamok parancsnokságai és előadói körében vesse fel a paritás kérdését a Kommunista Párttal szemben.

A szociáldemokrata jobboldal veresége után a paritás kérdése lekerült a napirendről, a két munkáspárt egyesülésének előtérbe kerülése pedig egységes katonapolitikai elvek kimunkálásához vezetett.

A Nemzeti Parasztpárt katonapolitikája lényegében azonosult a két munkáspártéval. Bár 1945 végéig sem a pártvezetők, sem a központi pártsajtó nem sokat foglalkozott a hadsereggel, a későbbiek folyamán napvilágot látott cikkek, megnyilatkozások egyértelműen mutatják, hogy a Nemzeti Parasztpárt a politizáló hadsereg mellett állt ki. A Szabad Szó 1946 májusában arról írt, hogy „a honvédség ügye az egész magyar demokrácia ügye, s ezt felismerték a demokratikus pártok is... A Nemzeti Parasztpárt a felszabadulás óta harcol az új demokratikus hadseregért... a párt honvédelmi csoportja a két munkáspárttal a legteljesebb egyetértésben, éber szemmel őrködik, hogy az új magyar hadsereg a jövőben őre és támasza legyen a demokratikus államnak”. Az 1947-es választások után a Nemzeti Parasztpárt elnöke, Veres Péter lett a honvédelmi miniszter. Egyik nyilatkozatában határozottan leszögezte: „Minden katonának, akinek mi fegyvert adunk, a néphez tartozónak, demokratikus meggyőződésűnek kell lennie.” Egy másik nyilatkozatában arról beszélt, hogy „az új néphadsereg kiépítése forradalmi feladat”. Ezek a megnyilatkozások valóban egybeesnek a két munkáspárt hadsereggel kapcsolatos nézeteivel.

A Magyar Kommunista Párt az új hadsereg szervezésének első pillanatától kezdve úgy foglalt állást, hogy a hadseregben politikai munkát kell végezni, hogy a katonák, mint a társadalom tagjai tisztán lássák a különböző politikai pártok törekvéseinek lényegét. A párt felkészült erre a munkára.

Amint erre már utaltunk, a hadsereg szervezésével egy időben látott napvilágot a két munkáspárt hadsereggel kapcsolatos állásfoglalása, amelyben a nevelőmunkát végző szervezet felállítására is szerepelt. A nevelői posztokra beosztható embereit a párt előre kiválogatta. A többség az antifasiszta hadifogoly-mozgalomból, a hazai fegyveres ellenállási mozgalomban részt vevőkből és a párt politikáját a felszabadulás után elfogadókból került ki. Amikor a koalíciós pártok 1945 elején elfogadták a két munkáspárt javaslatát a nevelői szervezet felállítására, a Kommunista Párt azonnal személyi javaslatokat is tett. Mivel ezek a funkciók nem katonai (parancsnoki) funkciók voltak, a szóban forgó személyek demokratikus meggyőződéséhez pedig kétség nem fűződött, a javaslatokat elfogadták.

Így állott elő az a helyzet, hogy a szerveződő hadosztályok és az ezredek nevelő apparátusának tagjai főleg kommunisták közül kerültek ki. A Honvédelmi Minisztériumban pedig e szervezet irányítása szintén a Kommunista Párt kezében volt. Ez természetesen nem azt jelentette, hogy más pártok tagjai, ha demokratikus meggyőződésükhöz nem fűződött kétség, ne lehettek volna tagjai a nevelőtiszti intézménynek.

1945 második felétől – a többi pártokhoz hasonlóan – a Kommunista Párt is hozzáfogott honvédségi szervezeteinek kiépítéséhez. A hadosztályoknál megalakultak a *hetes bizottságok*, amelyek a pártbizottság funkcióját látták el, irányítva az alapszervezetek munkáját.

A Kommunista Párt a hadseregben dolgozó tagjait szinte állandó politikai harckészültségben tartotta. Ennek érdekében a hadosztályok nevelő apparátusának vezetői és az ezred nevelőtisztek személyes kapcsolatot tartottak fenn a párt központi apparátusával. A Központi Vezetőség 1945-től kezdve a fordulat évéig négy esetben hívta össze országos tanácskozásra a hadseregben dolgozó tagjait, parancsnokokat és nevelőtiszteket.

A megalapozottabb katonapolitika kidolgozására és végrehajtására 1946 tavaszán a Kommunista Párt is létrehozta Katonai Bizottságát, amelynek tagjai kezdetben főképpen a hadsereg vezető beosztásaiban dolgozó kommunisták közül kerültek ki. A Katonai Bizottság elsősorban a párt politikai bizottsága számára tett javaslatokat.

kat, de tagjai beosztásából fakadóan konkrét segítséget is tudott nyújtani a mindennapi politikai munkához.

A Kommunista Párt tevékenysége a hadseregben mindenekelőtt a politika síkján mozgott. Az általa folytatott politikai munkával arra törekedett, hogy a katonatömegekkel saját politikai célkitűzéseit fogadtassa el. Ez összefüggött a párt stratégiai céljával, a szocializmus Magyarországon való megteremtésének nagy tervével.

A hadseregért folytatott politikai küzdelem különösen három kérdésben éleződött ki: az egyik a nevelői apparátus megtartása, illetve továbbfejlesztése, a másik a tisztikar politikai arculatának formálása, illetve az új tisztikar kialakítása, a harmadik a hadsereg ellátása.

Ez a politikai küzdelem főként a koalíció egyes pártjai között folyt, de érezhetően kirajzolódott a baloldali erők és a konzervatív elveihez ragaszkodó, a népi demokratikus fejlődéssel szemben ellenállást tanúsító katonai vezetők között is.

A német fasisztákkal és magyar csatlósokkal való szakításra, a hitleristák elleni háborúban való részvételre irányuló, széles politikai alapon álló ideiglenes szövetség a háború befejezésével felbomlott. A régi hadseregből az új honvédségbe átlépett tisztek és tábornokok többsége, a HM vezetőinek nagy része a maga arculatára igyekezett formálni a hadsereget, így ismételen összeütközésbe került a baloldal kezdeményezéseivel.

A hadsereg felső vezetése 1945 elején elfogadta a demokratikus pártok döntését, miszerint létre kell hozni a hadseregben a politikai nevelő apparátust, bár mint ez később kiderült, a döntéssel nem értett egyet. Ez abban mutatkozott meg, hogy a szervezet munkáját szabályozó intézkedést, bár az illetékes osztály elkészítette, nem adták ki. Erre az alsóbb parancsnokok maguk intézkedtek. Ugyancsak a HM ellenállását mutatja, hogy a központi utasítás hiányában a szervezet ekkor még nem vált általánossá a hadseregben, csupán a szerveződő hadosztályoknál jött létre, más szerveknél, pl. a katonai közigazgatás területén nem.

A katonai vezetés a nevelőtiszti szervezettel, annak tevékenységével szembeni ellenállását a háború befejezése után fokozta. Ekkorra már nyilvánvalóvá vált, hogy a nevelőtisztek nemcsak az általános demokratikus elveket, hanem a magyar társadalomban folyó politikai harc kérdéseit magyarázzák, mégpedig a baloldal szempontjából. Világos lett az is, hogy a nevelőtisztek zöme a baloldal vezető erejének, a Kommunista Pártnak a tagja. S habár a nevelőtisztek döntő többsége még ekkor is csak tisztes, illetve tiszt-

helyettesi rendfokozatot viselt, a katonatömegekre jelentős politikai befolyást gyakoroltak. Politikai felvilágosító munkájuk nyomán a hadsereg arculata egyre baloldalibb jelleget öltött.

Nyilván ezek a felismerések vezették a HM egyes vezető szerveit, hogy 1945 nyarán tervezett dolgozzanak ki arról, hogy a nevelőmunkát tanfolyamot végzett hivatásos állományú tisztekre, tiszthelyettesekre kell bízni. Ez az elgondolás ugyan még nem tagadta a nevelői munka szükségességét, csupán ki akarta venni a demokratikus pártok kezéből. Egy 1945 őszen a hadsereg létszámcsökkentésével foglalkozó rendelettervezet – mint arra már utaltunk – ki akarta iktatni a nevelőtiszti intézményt a hadseregből. Hivatalosan azért, mert csökkenteni kellett a hadsereg létszámát. Az indoklás részletes kifejtésénél úgy fogalmaztak, hogy a nevelők munkája „nagyon veszélyes, könnyen átszaphat politikai vitákba, és félő, hogy a politikáról (államvezetésről) szóló tanítás politizálásra való nevelésé válik, ami aláássa a fegyelmet. Mind a fegyvelm nélküli, mind a politizáló hadsereg – megbízhatatlan, értéktelen, sőt veszedelmes”. Ez a felfogás azonos a burzsoáziának a hadsereggel kapcsolatos nézetével.

A népi demokratikus erők a nevelőtisztek pozíciójának erősítésével politikai munkájuk hatékonyságát kívánták fokozni. Azt tartották, hogy a katonák politikai tisztánlátása a burzsoá nézetekkel való szembeforduláshoz fog vezetni.

A politikai munka erősítéséhez azonban az kellett, hogy leküzdjék a nevelőtisztek tevékenységét akadályozó nézeteket, s formailag is nagyobb tekintélyt biztosítsanak számukra. A baloldali erők követelésére 1946 nyarán a minisztertanács kiadta a Honvéd Nevelőszemélyzet Működési Szabályzatát. Ezzel az intézmény jogi elismerést is kapott. Ezt követően a nevelőtisztek zömét tiszti rendfokozatba léptették elő.

A baloldal – mindenekelőtt a Kommunista Párt – nagy gondot fordított a nevelőtisztek politikai továbbképzésére. Már 1945 nyaratól kezdve a hadosztályok nevelőtörzsei hosszabb-rövidebb tanfolyamokat szerveztek a részükre, majd a szervi határosvány megjelenése után központi tanfolyamokon vettek részt. A Kommunista Párt 1946 nyaratól a fontosabb beosztásban levő vagy oda szánt kommunista nevelőtiszteket az akkor legmagasabb szintű pártiskolára hívta be.

A nevelőtiszti apparátus megtartásáért és fejlesztéséért folytatott küzdelem a népi erők győzelmével fejeződött be. A nevelőtisztek tevékenysége döntően hozzájárult ahhoz, hogy a hatalomért folyó harc idején a hadsereg véglegesen a népi erők politikájának támogatója lett.

A hadsereget a társadalmi-politikai harc részesévé tenni akaró és az azt ellenző erők közötti küzdelem részét képezte a tisztikar politikai arculatának formálásáért végzett tevékenység is.

A tisztikar politikai állásfoglalása általában döntő módon befolyásolja a hadsereg egészének magatartását. Nálunk az új hadsereg tábornoki és tisztikara zömmel még a volt horthysta hadseregből jött. Az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak ebből a tisztikarból kellett biztosítania az új hadsereg parancsnoki kádereit. Ám az új államhatalom jellege, a hadsereg elé állított politikai célok azt követelték, hogy ezt ne válogatás nélkül tegyék. Ezért vezették be az önként jelentkezés rendszerét, sőt az önként jelentkezők felülvizsgálatát is. A törekvés az volt, hogy csak olyanok kerüljenek be a tisztikarba, akik egyetértenek a kormány céljaival, mindenekelőtt a német fasizmus és magyar kiszolgálóik elleni harccal, s ezt döntő többségük el is fogadta.

Arról természetesen akkor szó sem lehetett, hogy a tisztikar összetétele már az első, a háború befejezéséig tartó időszakban megfeleljen a baloldal minden követelményének.

Másként vetődött fel ez a kérdés a háború befejezése után. Amikor a két politikai erő, a baloldal és a jobboldal erői között a harc a további társadalmi fejlődés mikéntje tekintetében egyre határozottabb és élesebb formákat öltött, az a tisztikar, amely a fasizmus elleni harc kérdésében alapvetően egyetértett, most komoly mértékben polarizálódott.

A hivatásos tisztek döntő többsége nem állt a munkás-paraszt demokratikus diktatúra erősítése, továbbfejlesztése mellett. Nem értettek egyet a baloldal törekvéseivel. Politikai vonatkozásban azon politikai erők tartalékai lettek, amelyek az addigi forradalmi vívmányok konzerválását, néhány vonatkozásban visszafejlesztését kívánták.

A tartalékos tisztek ugyanakkor éppen társadalmi helyzetükből fakadóan elfogadták a baloldal társadalomátalakító törekvéseit, és döntő többségük annak követője lett.

A tisztikar politikai nézetének formálásáról, szociális összetételének a dolgozó osztályok javára történő megváltoztatásáról a baloldali erők egyetlen pillanatra sem mondtak le.

Nem tétlenkedtek azonban a retrográd erők sem. Törekvésük nemcsak arra irányult, hogy a baloldal terveinek megvalósítását megakadályozzák, hanem arra is, hogy a tisztikar politikai összetételét a saját érdekeiknek megfelelően alakítsák.

Igaz, az országban végbemenő demokratikus fejlődés, valamint a hadseregben dolgozó balol-

dali erők hatása alól a hadsereg vezetői sem tudták kivonni magukat, s hoztak bizonyos intézkedéseket, amelyek a tisztikar régi kasztszellemeinek felszámolására irányultak. A régi hivatásos állományt azonban továbbra is előnyben részesítették. Ehhez támogatást kaptak a Kisgazdapárt jobboldali csoportjától is.

Ezek az erők a háború befejezése után – de különösen 1945 ősztől – egyre határozottabban érvényt kívántak szerezni azon elképzelésüknek, hogy a fasizmus elleni harcra önként jelentkezett tartalékos tiszteket leszereljék, s helyükre a Nyugatról visszaözönlő, a régi horthysta és szalasista rendszert végig kiszolgáló hivatásos tiszteket helyezték. Ebből fakadt az első komolyabb összecsapás a reakció és a demokratikus erők között.

A nyugatos tisztek tömeges visszavétele felkorbácsolta mind a katonai, mind a polgári közvéleményt. A haladó és a baloldali sajtó konkrét számadatokat közölt az egyes csapattörzsekhez és intézményekhez visszavett nyugatosok arányáról, követelve azok azonnali elbocsátását. A nevelőtisztek politikai felvilágosító munkája nyomán az 1. és a 6. hadosztályoknál tiltakozási hullám bontakozott ki, amelynek eredményeként egy memorandum született a miniszterelnökhöz címezve, amelyet küldöttség adott át. Ebben a nyilatkozatban a katonák tiltakoztak a tartalékos tisztek leszerelése és helyüknek nyugatos tisztekkel való betöltése ellen. Kifejtették, hogy ezen intézkedésben orvttámadást látnak a demokrácia ellen, s követelték, hogy a tartalékos tisztek elsőséget élvezzenek a véglegesítésben.

A közvélemény nyomására és a SZEB utasítására 1946 februárjában a Honvédelmi Minisztérium kénytelen volt kiadni egy általános érvényű rendeletet a nyugatos tisztek szolgálat alóli felmentéséről.

A tisztikar demokratikus arculatának alakításáért lefolyt első nagy összecsapás a baloldal sikerével zárult.

A Baloldali Blokk ellentámadása 1946 márciusában az előző év őszi választásainak eredményén felbátorodott jobboldali erők tevékenysége ellen, majd az ellentámadást követő politikai és gazdasági sikerek újabb lehetőséget adtak a hadsereg, de főképpen a tisztikar további demokratizálására.

Az ország vezetése előtt ekkor egyik legfontosabb tennivalóként a gazdasági stabilizáció előkészítése és sikeres megvalósítása állt. Az állami vezetés ezért, a koalíciós pártokkal egyetértve, határozatot hozott a közalkalmazotti létszám jelentős csökkentéséről. Annak érdekében azonban, hogy a további állami szolgálatban minél

több demokratikus szellemű egyént tartsanak meg, általános felülvizsgálatot rendeltek el. A vizsgálatot lefolytató bizottságot B-lista bizottságnak nevezték.

A közalkalmazottakra vonatkozó határozatot kiterjesztették a tisztikarra is. Erre annál is inkább szükség volt, mert a SZEB – mint arról az előbbiekben már szóltunk – elrendelte a hadsereg létszámának csökkentését. Ennek következtében a tábornoki és tiszti létszámot több ezer fővel kellett csökkenteni. A tiszti béli tázást végrehajtó bizottság javaslata alapján a hadseregéből elbocsátottak 44 tábornokot, 804 törzstisztet (őrnagy, alezredes, ezredes), 3722 tisztet (hadnagy, főhadnagy, százados), azaz 4570 főt. Ha még ide vesszük, hogy ez alatt az idő alatt népbírósi vagy hadbírósi ítélettel lefokoztak 618 főt, akkor azt látjuk, hogy 1946 folyamán több mint ötezer tábornok és tiszt került ki a hadseregből.

A retrográd erők kísérletei, valamint az ország demokratikus fejlődése egyre parancsolóbban követelték, hogy a tisztikar esetében ne csak a politikai megnyerés és átnevelés legyen a feladat, hanem a dolgozó nép fiaiból kikerülő tisztikar kialakítása is. Ez a Baloldali Blokk pártjainak egyik alapvető törekvését képezte.

Addig azonban, amíg ez a törekvés a megvalósulás stádiumába eljuthatott, a baloldalnak be kellett tőnie a legfelsőbb katonai vezetésbe, a jobboldali erőket a politikai élet periferiáira kellett szorítania.

1946 folyamán kedvező változások történtek a baloldal javára. A határőrség átszervezése és egységes parancsnokság alá vonása azt jelentette, hogy a hadsereg létszámában legnagyobb része kommunista vezetés alá került. Ebben az évben léptették elő Pálffy Györgyöt, Sólyom Lászlót, Illy Gusztávot tábornokká, s helyezték

fontos katonai beosztásokba. Pálffy a határőrség parancsnoka, Sólyom a HM katonai csoport főnöke, Illy pedig a személyügyi osztály vezetője lett. A csapatoknál is több, a baloldalhoz tartozó tiszttal kapott tábornoki kinevezést és parancsnoki megbízatást.

A jobboldali erők közben a politika porondján újabb vereséget szenvedtek. Az elhárító apparátus 1946 végén leplezte le a köztársaság elleni összeesküvést, s annak katonai vonalát, a Földalatti Fővezérseget. Az utóbbinak néhány olyan tagja is volt, akik pár hónappal azelőtt még a hadsereg hivatásos állományába tartoztak. A jobboldali erők ezen tevékenységének leleplezése tovább erősítette a demokratikus erők befolyását a polgári életben és a hadseregben. A Honvédelmi Minisztérium vezetését Dinnyés Lajos, a Kiszgazdapárt baloldalának következetes képviselője vette át. A változás nem egyszerű személycserét jelentett a minisztérium élén, hanem a baloldal befolyásának megerősödését.

Ebben a helyzetben felgyorsult a tisztikar politikai összetételének megváltoztatására irányuló munka. 1947 márciusában több száz tartalékos tisztet vettek át hivatásos állományba, főleg a nevelőtisztek közül. Ugyanezekben a hónapokban a HM személyügyi szervei megkezdtek egy új tisztképző intézmény szervezésének munkálatait, amelynek felállítását a honvédelmi miniszter június 17-én megjelent rendeletében jelentette be. Az új tisztképző iskola a *Honvéd Kossuth Akadémia* elnevezést kapta.

Az Akadémián – amelynek hallgatói zömmel a dolgozó osztályok fiaiból kerültek ki – 1947 októberében kezdődött a kiképzés, ami egyben azt is jelentette, hogy a hadsereg politikai arculatának, illetve a tisztikar szociális összetételének megváltoztatásáért folyó küzdelem is a baloldal győzelmével ért véget.

A HADSEREG ELLÁTÁSA

A korabeli csapatjelentések igazolják, hogy ezekben az években a hadsereg osztozott a társadalom egészére jellemző gazdasági, ellátási nehézségekben, sőt egyes esetekben még rosszabb helyzetek is adódtak.

Íme néhány példa az egyes parancsnokok jelentéseiből: „Dohány, cukor nincs! Igen sürgős a kb. 70%-ban hadihasználatra már nem alkalmas lábbelik pótlása.”

„A vasútbiztosító alakulatokat a hadosztály hideg étellel ellátni nem tudta, és így ezek a szó szoros értelmében éheztek.”

„... a ruházat igen gyenge, a téli időben a legénység igen nagy százaléka lyukas bakancsban áll az őrhelyén, és köztük sokan vannak olyanok, akiknek még fehérnemű sincs.”

„... az élelmezés mindkét hadosztálynál mennyiségileg és tápérték szempontjából megközelítőleg sem kielégítő.”

„Igen sok újonc a saját lábbelijét használja...”

„Húst biztosítani lehetetlen. Sem az osztag étkezdéjében, sem a honvéd étkezdében részt vevők hónapok óta húst nem fogyasztottak.”

„Az utcán kolduló volt hadifoglyokat és a demokratikus honvédségben szolgáló bajtársunkat ruházati hiányosságaik következtében már meg sem lehet különböztetni egymástól.”

Tény, hogy az egyre súlyosbodó infláció, a nagyon is gyenge gazdasági alap hihetetlenül megnehezítette a központi ellátást, amely majdnem a semmivel volt egyenlő, de az is bizonyos, hogy nagyobb felelősségérzettel jelentősen enyhíteni lehetett volna azok helyzetén, akik fegyveresen védtek demokratikus rendszerünket.

A csapatoktól érkezett jelentések és más dokumentumok azonban arra is utalnak, hogy bizonyos illetékes szerveknél ez a felelősségérzet nem állt a szükséges szinten. A jelentést tevők és a csapatújságok igen sokszor sérelmezték, hogy a HM-ben és más központi szerveknél mind a ruházati ellátás, mind az élelmezés messze jobb a csapatokénál. Egyenetlen volt a HM rendelkezésre álló költségvetés szervenkénti elosztása is. Példaként az 1946-os és az 1947-es évek költségvetését említjük. Az 1946. évi költségvetés felosztásából azt látjuk, hogy nyugdíjilletményekre 1 500 000 pengőt, míg a hadifogságban lévő családtagjainak egymillió pengő kifizetését irányozták elő. A pénzek tehát főleg azok kezébe kerültek, akiknek az új hadsereghez semmi közük sem volt. Az 1946/1947. évi katonai költségvetés 81 millió forintjából 42 milliót kívántak nyugdíjra fordítani. A HM ekkor 526 nyugdíjas tábornokot és 1878 nyugdíjas tisztet tartott nyilván. Ezeken kívül 4019, nagyrészt nyugaton lé-

vő vagy népellenes, nem egy esetben a már kivégzett háborús bűnös hozzátartozóinak fizettek ki közel 12 millió forintot. A költségvetés ilyen felosztása ellen a baloldali erők az országgyűlésben minden esetben felemelték tiltakozó szavukat. Ugyanakkor sürgették a legszükségesebb személyi ellátás biztosítását a hadsereg tagjainak.

Az értékálló jó forint bevezetése, a tisztikar politikai megtisztítása, a hároméves terv megindulása, annak eredményei fokozatosan csökkentették az ellátás területén meglévő problémákat. A megoldást azonban csak a munkáshatalom megteremtése jelentette.

Népi demokráciánk első hároméves történelmi időszakában a hadsereg együtt élt, együtt küzdött a baloldal erőivel a munkáshatalom megteremtéséért. A reakciós köröknek az a szándéka, hogy a hadsereget a saját politikai céljainak megnyerjék, a katonai vezetésben meglévő polgári erők befolyása ellenére sem járt sikerrel. A Magyar Kommunista Párt a társadalom széles tömegeit tudta felsorakoztatni és harcba vinni azokért a célokért, amelyek végül is a munkáshatalom megteremtéséhez vezettek Magyarországon. Mindez nem maradt hatás nélkül a hadseregben sem: 1948 első negyedében a kommunista párt tagjainak az aránya a tisztikarban 74 százalékra, a tiszthelyetteseknél 75 százalékra, a legénységnél 50 százalékra emelkedett. Ilyen politikai arculattal lépett át a hadsereg a fordulat évébe.

III. A HADSEREG A SZOCIALISTA ÁTALAKULÁS ELSŐ ÉVTIZEDÉBEN [1948–1958]

1. A hadseregfejlesztés elvi, szervezeti és anyagi alapjai

A hadseregfejlesztés területén – miként hazánk életének minden területén – a Magyar Dolgozók Pártjának programja szabott egyértelmű, világos feladatokat. A párt programja leszögezte: „A Magyar Dolgozók Pártja a magyar állam területi épségének megvédésére, nemzeti függetlenségünk biztosítására minden esetleges imperialista támadással szemben, a demokratikus országokkal kötött baráti és kölcsönös segélynyújtási szerződéseinkben vállalt kötelezettségek teljesítésére erős, demokratikus néphadsereg kiépítését és korszerű felszerelését szorgalmazza.

A magyar honvédségből gyökeresen ki kell irtani a régi hadsereg népellenes szellemét, le kell dönteni a régi válaszfalakat a nép és a hadsereg között, a dolgozókat, elsősorban az ifjúságot arra kell nevelni, hogy a katonai szolgálat dicsőség és állampolgári kötelesség.

A honvédségben a katonai kiképzést az állampolgári neveléssel kell összekötni: a honvédséget a demokrácia iskolájává kell fejleszteni. Fokozni kell a fegyelmet, a feljebbvalók tekintélyét, a katonai szaktudást.

A honvédség tiszthelyettesi és tiszti kádereit elsősorban új, demokratikus elemekből kell méríteni, elő kell segíteni a legénység és a tiszthelyettesek sorából való előléptetést a tisztikarba. Ugyanakkor a honvédség kiépítésénél igénybe kell venni a régi hadsereg tisztikarából a szakképzett, a hazához hű, demokratikus gondolkodású vagy átnevelhető elemeket.”

Ezek a követelmények abból a törvényszerűségből fakadtak, amely szerint a szocialista államnak szocialista hadseregre van szüksége, olyan erőre, amely megfelelő szervezet és technikai felszereltség birtokában képes megvédeni az országot az ellenséges támadásokkal szemben, akár kívülről, akár belülről induljon is az ki. Lenin erre nyomatékosan felhívta a hatalmat megragadó munkáspártok figyelmét: „Az uralkodó osztálynak, a proletariátusnak, ha valóban uralkodni akar és uralkodni fog, ezt katonai szervezetével is be kell bizonyítania.”

1948 végére már csődöt mondott az Amerikai Egyesült Államok uralkodó köreinek az a törekvése, hogy a szocializmus térnyerését a feltartóztatás doktrínájának alkalmazásával akadályozzák meg. Bár Nyugat-Európában a szocialista irányú fejlődést sikerült elodáznuk, Közép-Európában és Ázsia egyes országaiban nem.

Az Egyesült Államok új politika kidolgozására kényszerült. A szocialista országok fejlődését mindenáron, ha szükséges, fegyveresen is megakarták akadályozni, s ezekben az országokban a kapitalista rendszert szerették volna visszaállítani. Ezt tartalmazta a felszabadítási doktrína. Meghirdetésével az Egyesült Államok világossá tette, hogy a nemzetközi életben felmerülő problémákat, mindenekelőtt a szocialista rendszer felszámolását az erő pozíciójából kívánja megoldani. „A feltartóztatás stratégiája, amely eddig a politikai és gazdasági természetű műveletek keveréke volt, míg a katonai potenciál tartalékot képezett, most egyre inkább diplomáciai és gazdasági eszközökkel támogatott katonai műveletek jellegét öltötte” – írták az *United States Foreign Policy 1945–1955* című munka szerzői. A központi kérdés az lett, hogy lehetővé váljon fegyveres erők eljuttatása azokra a területekre, ahol komoly jellegű összecsapásokra kerülhet sor. Az Egyesült Államok úgy vélekedett, hogy „ilyen területek a szovjet–kommunista blokk periferiáin találhatók. . .”

E politika megvalósítására 1948-tól kezdve konkrét lépések történtek: 1949 áprilisában megalakult a NATO. Az Egyesült Államokban elfogadott törvény értelmében pedig évi százmillió dollárt irányoztak elő a szocialista országokból nyugatra érkezett disszidensek katonai toborzására és kiképzésére. Az ilyen és ehhez hasonló előkészületi lépések mellett az Egyesült Államok vezető körei rátértek a nyílt agresszióra. 1950 nyarán intervencióra határozták el magukat a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság ellen.

Az amerikai uralkodó körök által vezetett imperialista csoportosulás akciói valamennyi szo-

cialista ország ellen irányultak. Ezért teljességgel érthető, hogy a szocialista országok erősítették honvédelmüket, s az 1948–1949-ben megkötött kétoldalú szerződésekkel fokozták védelmük hatékonyságát.

Miután 1949. szeptember 23-án a Szovjetunióban felrobbantották az első atomszerkezetet, s ezzel az Egyesült Államok atommonopóliuma megszűnt, azt lehetett volna várni, hogy az amerikai kormány felülvizsgálja eddigi külpolitikai irányvonalát és módszereit. Hiszen maga Dulles ismerte el, hogy „. . . a Szovjetunió az által, hogy véget vetett monopolhelyzetünknek, gyökeresen a maga javára változtatta meg stratégiai helyzetét. Az Egyesült Államoknak azt a lehetőségét, hogy atombombákat tud dobni Oroszországra, most nagymértékben semlegesíti Oroszországnak az a képessége, hogy atombombákat tud dobni az Egyesült Államokra és Nyugat-Európára”. Az erőpolitika józan felülvizsgálata azonban elmaradt. Sőt Dean Acheson, az Egyesült Államok akkori külügyminisztere kijelentette: „Az erőpolitikából kiindulva kell eljárunk, és ehhez meg kell teremteni az erőt.”

Az ilyen nemzetközi helyzetben a szocialista országok előtt nem volt más lehetőség, mint hogy a gazdasági felemelkedésért folytatott építőmunkával egy időben jelentős anyagi értékeket fordítsanak fegyveres erők fejlesztésére, felszerelésére, nem feledkezve meg a béke más utakon történő megóvásáról sem.

A hadsereg fejlesztését a szocialista rend belső védelme is követelte.

A Magyar Népköztársaság hadseregfejlesztési elveit 1949-től kezdve a szocialista katonai doktrínára alapozta.

A doktrína megállapítja, hogy a szocialista országok a nemzetközi problémák békés megoldásának a hívei. Mivel azonban az imperializmus – amelynek lényegéhez hozzátartozik a háború – létezik és szervezkedik a szocialista országok ellen, szükséges az ország fegyveres felkészítése az agresszor visszaverésére és megsemmisítésére.

Ezt szem előtt tartva, olyan hadsereget kell szervezni, amely a szövetséges szocialista hadseregekkel együtt képes a feladatot megoldani.

A második világháború tapasztalatai alapján a korszerű háborúban a győzelmet csak a különböző haderőnemek és fegyvernemek szoros együttműködése képes biztosítani. Ezért a Magyar Néphadseregben a haderő- és fegyvernemek arányát a várható feladatokat figyelembe véve és az ország földrajzi helyzetét szem előtt tartva kell kialakítani.

A második világháború tapasztalatai azt is igazolták, hogy a győzelem kivívásában a hadse-

reg kiváló kiképzése és magas fokú erkölcsi színvonala mellett döntő szerep jut az egész ország lakossága erkölcsi-politikai egységének és helytállásának.

Ezekből az elvekből a következő konkrét feladatok adódtak. Olyan összetételű és nagyságrendű hadsereget kell szervezni, mely nemcsak az ellenséges agresszió elhárítására képes, hanem támadásba átmenve, szövetségeseivel együttműködve döntő, megsemmisítő csapást is tud mérni az ellenségre.

Hazánk földrajzi helyzetéből kiindulva, valamint figyelembe véve, hogy az esetleges háború koalíciós jelleget ölt, olyan következtetés adódott, hogy a Magyar Néphadseregben két haderőnem – szárazföldi és a honi légvédelmi – szervezése szükséges. E haderőnemeken belül a fegyvernemek és a szakcsapatok olyan szintre fejlesztendők, hogy képesek legyenek a fő cél megvalósítására.

Olyan ipari és mezőgazdasági fejlesztésre van szükség, hogy a lakosság egyre növekvő igényeinek kielégítése mellett, az adott kor követelményeinek megfelelően tudják biztosítani a hadsereg és a nép háborús szükségleteit.

Az ország lakosságát fel kell készíteni, hogy az imperialisták által esetleg ránk kényszerített háborúban függetlenségünk és szocialista vívmányaink védelmében egy emberként helytálljon.

A felvázolt elvek végrehajtásához katonai vonalon a párt és a kormány 1949 elején a következő alapokkal rendelkezett.

A két haderőnem közül lényegében csupán a szárazföldi haderőnem egyes fegyvernemeinek és szakcsapatainak voltak meg a keretei. A gyalogságot csak az 1. gyaloghadosztály szervezésében levő két önálló zászlóalj képviselte. A tüzérség a 6. hadosztálynál levő néhány, különböző űrméretű lövegekkel rendelkező ütegből állt. A páncélos- és gépesített csapatokat lényegében az 1. gyaloghadosztály alárendeltségében levő gépesített zászlóalj aknavető-, páncélos-, rohamlöveg- stb. századai jelentették. A műszaki csapatok a konkrét feladatokat ellátó három zászlóaljból álltak, és harcászati feladatok megoldására is képesek voltak. A híradócsapatokat a hadrendben mindössze egy igen gyengén és elavult eszközökkel felszerelt önálló zászlóalj és a hadosztályoknál levő, hasonló állapotú – alegységek alkották. A vegyvédelmi csapatokat még nem állították fel.

A honi légvédelmi haderőnem fegyvernemei és szakcsapatai nem léteztek. A repülőfegyvernemnek ekkor csupán néhány oktatógépe volt, amely a Kossuth Akadémián megindult repülőgép-vezetői kiképzést szolgálta.

A hadseregfejlesztés anyagi alapjai a három-éves terv eredményeinek köszönhetően kedvezően alakultak. Az 1947 augusztusában megkezdett hároméves terv végrehajtása a népgazdaság több területén túlhaladta a háború előtti szintet. Ez lehetőséget adott a hadiipar kifejlesztésére, de ehhez idő kellett. A fegyverzetet és a felszerelést azonban a hadiipar kifejlesztéséig is biztosítani kellett. Különösen az egységes fegyverzettel való ellátást nem lehetett halasztani. A hadsereg ekkor magyar, német és szovjet gyártmányú könnyűfegyverekkel rendelkezett, nehézfegyverzettel nem.

Az egységes fegyverzet biztosítása érdekében a kormány a Szovjetunióhoz fordult. Az ezzel kapcsolatos tárgyalásokra már 1948 nyarán – a magyar kormányküldöttség moszkvai látogatása idején – sor került. A tárgyalásokon a szovjet fél megértéssel viseltetett a magyar kérések iránt. Megszületett az *első szovjet–magyar katonai segélyegyezmény*, amely biztosította a Magyar Néphadsereg első fejlesztési ütemében tervezett létszám fegyverzetét.

A Honvédelmi Minisztérium 1949 elején készítette el a Haditechnikai Intézet számára az iránykövetelményeket, s ebben utasította az intézetet egyes fegyverfajták hazai kikísérletezésére, több más fegyver és felszerelés hazai gyártásának előkészítésére. *Az első öt éves terv már számolt a hadiipar termelésének beindításával is.*

A hadseregfejlesztés másik anyagi vonatkozású kérdését a katonai létesítmények – laktanyák, repülőterek, raktárak stb. – helyreállítása jelentette, mely tetemes beruházást igényelt. A meglevő katonai építmények közül sem lehetett mindegyiket felhasználni, a hadsereg széttelapítását más elvek szerint kellett végrehajtani, mint a Horthy-rendszerben. Új objektumok építése is szükségessé vált. Ezt a költségvetésnél ugyan csak figyelembe kellett venni.

A Magyar Néphadsereg fejlesztésének 1948-at követően is fontos feltétele maradt a megfelelő

tisztikar kialakítása. Jóllehet az igazolási eljárások és a béli tázások után a hadsereg tisztikara többé-kevésbé alkalmasnak bizonyult a feladat ellátására, de a létszám nem biztosította a fejlesztés tisztai szükségletét. A hadseregnek minőségileg is más tisztikart kellett teremteni. A szocialista hadseregnek munkásokból és parasztokból álló tisztikarra volt szüksége, de ezt is csak hosszabb távon lehetett biztosítani. A Kossuth Akadémián képzettek létszáma erre kevésnek bizonyult. Meg kellett oldani a munkás-paraszt fiatalok tömeges tisztképzését.

A legsürgősebb tisztai létszám biztosítására két lehetőség kínálkozott. Az egyik, a béli tázások során szolgálaton kívül helyezett tisztek közül visszavenni azokat, akiket nem politikai okok miatt szereltek le, lojalitást tanúsítottak a kialakuló szocialista rendszer iránt, s a katonai szolgálatot hivatásuknak tekintették. A másik, a polgári életből a hadseregbe irányítani a szocializmushoz feltétlenül hű munkásokat, parasztokat és értelmiségieket, s rövid tanfolyamokon kiképezni őket. Az állami vezetés élt is mind a két lehetőséggel. Az előbbi kategóriából 1948-ban 600, összesen 1000–1500 főt kívántak visszavenni. A második kategória számára már 1948-ban megindultak a tanfolyamok.

A szocialista hadseregekben a parancsnokok mellett komoly szerep jut a személyi állomány politikai nevelését közvetlenül végző politikai tiszteknek, politikai munkásoknak. E politikai apparátus alapját zömmel a nevelőtisztek jelentették. A hadsereg fejlesztéséhez azonban kevesen voltak. Meg kellett oldani a politikai munkások tömeges kiképzését is. Ezt a munkát az addig nevelőtiszteket képező *Petőfi Akadémia* kezdte el 1948 végén. Az első hallgatókat 1949 februárjában avatták.

Ezek voltak azok az alapok, amelyekre támaszkodva a párt- és állami vezetés a Magyar Néphadsereg fejlesztését elkezdhetette, illetve tovább folytathatta.

kiképzése folyt, de csak olyan mértékben, hogy kielégítse a Kossuth Akadémia szükségleteit. Az Akadémiára csak hathónapos és egyéves csapatgyakorlat, valamint sikeres felvételi vizsga után kerülhettek a hallgatók.

A műszaki hadosztály a kiképzésen kívül irányította és végezte az ország területének további

akna- és lőszermentesítését s részt vett különböző elemi csapások elhárításában.

A határőrség feladata – rendeltetéséből fakadóan – nem változott, de létszáma az 1947. júniusi csökkentés után közel a felére apadt.

1948 februárjában a minisztertanács, addigi érdemeinek elismerése mellett felmentette beosztásából Pálffy György altábornagyot, s kinevezte a honvédség felügyelőjévé. A határőrség új parancsnoka Szalvay Mihály vezérőrnagy lett.

1948. november 18-án a Kossuth Akadémia keretében megszervezték a törzstiszti tanfolyamot azon hallgatók számára, akiket a párt a hadseregben parancsnoki funkciók betöltésére szánt.

Ugyanez év december végétől a *Petőfi Akadémián* már folyt a *politikai tisztek képzése is, bár a politikai tiszti rendszert csak 1949 februárjában vezették be a hadseregben.* Az új politikai tiszti tanfolyam hallgatóinak 60 százaléka munkás-, 38 százaléka parasztszármazású volt.

1948-ban több más olyan tanfolyamot is szerveztek, amelyek szakemberekkel látták el a hadsereget. Ekkor nyitotta meg kapuit a *gépkocsi-műmesteri, a vonatszáki műszaki, az egészségügyi tiszthelyettesi, a híradó-műszerész, a fegyvermesteri és tüzérműmesteri tanfolyam* egy-két éves időtartammal.

Az év folyamán újabb alakulatokat és intézményeket szerveztek. Megalakult az Országos Légvédelmi Központ, és létrehozták a néphadsereg ejtőernyős-alegységét, az *1. ejtőernyősszázadot*. Megszervezték a *sporttiszti tanfolyamot* is, amelynek az lett a feladata, hogy a honvédség csapatai és intézményei részére „demokratikus gondolkodású testnevelő (sport) szakokatokat neveljen”.

November hónapban létrehozták a Honvéd Kollégiumot, amely különleges szakképzettségű tisztek – orvosok, mérnökök stb. – kiképzését segítette a néphadsereg számára. A kollégium lakói polgári egyetemekre jártak, és a hadseregtől kapták felszerelésüket, ösztöndíjukat.

Decemberben újra rendezték a hadsereg felső parancsnoki viszonyait is. A kormány Sólyom László altábornagyot nevezte ki a honvédvezérkar főnökévé, és megerősítette beosztásában Pálffy György altábornagyot, a honvédség felügyelőjét, akit egyidejűleg a honvédelmi miniszter állandó helyettesévé nevezett ki.

A kiképzést és nevelést szolgáló új szolgálati könyvek, szabályzatok kiadására a minisztertanács 1948 augusztusában adott utasítást. Ezeket az új szabályzatokat, amelyek a második világháborúban győztes szocialista hadsereg hadászati, harcászati elveit foglalták magukban, a Szovjet

Hadsereg bocsátotta rendelkezésünkre. Az új, fiatal tisztikar parancsnoki készségeinek fejlesztésében felbecsülhetetlen értékű tapasztalataik átadásával elévülhetetlen érdemeket szereztek a *szovjet tanácsadók*.

A szocialista társadalomban vezető szerepet betöltő munkásosztály pártja teljes egészében ellenőrzése alá vonta a fegyveres erőket, így a hadsereget is. 1948. szeptember 9-én honvédelmi miniszterré a párt egyik főtitkárhelyettesét, Farkas Mihályt nevezték ki. A hadseregben folyó politikai nevelő- és felvilágosító munka egységes irányítására megszervezték a *Politikai Főcsoportfőnökséget*, amelynek élére a párt egyik kiváló harcosát, a volt partizánparancsnokot, Nógrádi Sándor altábornagyot állították, akit egyúttal szintén kineveztek a honvédelmi miniszter helyettesévé. A párt vezető szerepének biztosításában jelentős feladatot töltöttek be a Magyar Dolgozók Pártjának 1948 őszen a hadseregben megalakult szervezetei.

A hadsereg anyagi alapjainak megszilárdításáról tanúskodik az 1948. évi állami költségvetés. Míg 1947-ben a hadügyi tárca 81 millió forintot kapott, 1948-ban 140,5 millió forintot. A költségvetési vitában felszólalt képviselők a legnagyobb elismeréssel beszéltek a honvédségről, annak a különböző területeken végzett munkájáról.

A Magyar Dolgozók Pártja programnyilatkozatában lefektetett hadseregfejlesztési elvek megértetésére és a dolgozó tömegekkel való elfogadtatására széles körű politikai munka kezdődött, melynek tartalma alapvetően három fő kérdés köré csoportosult. Az egyik: miért van szükség a hadsereg fejlesztésére? Ennek során az imperializmus háborús készülődéséről, a baráti országokkal kötött kölcsönös segélynyújtási szerződés végrehajtásáról, a pacifista nézetek veszélyességéről világosították fel a dolgozókat. A másik: annak bizonyítása, hogy a népi demokratikus erők a hadseregen belül is sikeresen vívták meg a harcot a reakció erőivel, s a hadsereg már nem ugyanaz ami a régi volt, hogy a vezetés már szilárdan a néphez hű erők kezében van. A harmadik: hogy a hadsereg politikai arculatát tovább kell fejleszteni, szocialista néphadsereggé kell formálni, amelynek egyik feltétele, hogy a tisztikar teljes egészében munkásokból, parasztokból és haladó értelmiségiek közül kerüljön ki.

A hadsereggel kapcsolatos politikai tömegmunka során 1948 nyarán több mint harminc ipari üzemben tartottak tömeggyűlést, melyeken párt- és katonai vezetők szóltak fel. Hasonló gyűlésekre került sor a nyári ifjúsági tábo-

2. A fejlesztés első lépései (1948–1949)

Bár a csapatok és intézmények szervezése 1948-ban alig változott, a központi intézkedések már a távlati fejlesztés irányába mutattak, 1949-ben közülük néhány meg is valósult.

A csapatok helyzete és feladatai lényegében nem változtak. Az 1. és a 6. hadosztálynál, valamint a műszaki csapatoknál a soros évfolyamok

rokban is. A szónokok erőteljesen kiemelték azt a gondolatot, hogy „a munkásosztály történelmi hivatásának tesz eleget, amikor a dolgozó parasztsággal szövetségben birtokába veszi a hadsereget”. Hasonló gondolatot fejezett ki a párt azon jelszava is, amely így fogalmazódott meg: „Tiéd a föld, tiéd a gyár, tiéd a népi hadsereg!”

A párt központi lapja, a *Szabad Nép* 1948 nyarától az év végéig a hadseregről közel félszáz vezércikket, riportot, képes tudósítást közölt.

A néphadsereg és a dolgozó nép kapcsolatának erősítésére, „100 éves a honvédség” jelszó alatt rendezték az 1948. szeptember 11-től 19-ig tartó Honvéd hetet. Az ünnepségeken a dolgozók százazrei ünnepelték a proletárdiktatúra hadseregét, a Magyar Néphadsereget. Az eseményekről a párt központi lapja is többször közölt tudósításokat. Az ünnepség kezdetén „Éljen a Néphadsereg!” címmel hozott cikket.

A párt- és állami vezetés a hadseregfejlesztést 1949-re még elég szerény keretek között tervezte, s a következő években is csak fokozatosan kívánta növelni.

Az országgyűlés 1949. január 26-án tárgyalta a honvédelmi tárca költségvetését. A honvédelmi miniszter az előterjesztésben kifejtette, hogy a hadseregfejlesztés terén az ország le van maradva. Ennek okát abban látta, hogy népi demokráciánk a fejlődés kezdeti időszakában nagy gazdasági nehézségekkel küzdött. Elmondta, hogy a minisztérium költségvetése, amely az egész állami költségvetésnek 12,4 százalékát teszi ki, csupán 1949-ben a tervezett hadsereglétszámnak az ötvenszázalékos feltöltését biztosítja.

A hadsereg új hadrendjét 1949. március 16-án adták ki. Ebben a csapatok jelentős része kiegészült, személyileg feltöltődött, s néhány fontos intézményt hoztak létre.

Az *Országos Légvédelmi Parancsnokság* (a honi légvédelmi haderőnem központi szerve) létrehozására a honvédelmi miniszter június hónapban adta ki rendelkezését.

Az 1949-es év hadseregfejlesztésének egyik kiemelkedő eseményét a *fegyvernemi tiszti iskolák* megszervezése és az ottani tisztképzés megkezdése jelentette. Az erre vonatkozó miniszteri rendelkezések júniusban láttak napvilágot. Július elsejével megtörtént a tiszti iskolák parancsnokainak kinevezése, majd a törzseket egy előkészítő tanfolyamra vonták össze, ahol az iskolák feladataival, szervezésével és a kiképzés módszertanával ismerkedtek meg. A második tanfolyamon, amely augusztus 1-től szeptember 30-ig tartott, a beosztott parancsnokok és előadók

az iskola első évének anyagát vették át olyan fokon, hogy azt a növendékek számára oktatni tudják. A fegyvernemi tiszti iskolák megnyitásával megkezdődött a munkás-, paraszt- és haladó értelmiségi fiatalok tömeges tisztképzése.

Ugyancsak a nyár folyamán kezdődött meg a *különleges tanfolyam* a Kossuth Akadémián azaz a feladattal, hogy a hallgatókat előkészítsék a Szovjetunió katonai akadémiáin és tanintézetiben való tanulásra.

A fegyvernemi tiszti iskolák létrehozásával a Kossuth Akadémia befejezte tevékenységét. Az Akadémia hallgatói és parancsnokai tiszti iskolákon kaptak beosztást.

Az év folyamán gyökeresen átszervezték a Honvédelmi Minisztériumot is. Az augusztus 1-ével kiadott rendelet megszüntette az elnökséget, helyette – valamivel korlátozottabb jogkörrel a honvédelmi miniszter irodáját hívta életre. A rendelet ezenkívül megszüntette a honvédség felügyelője tisztét, helyébe a honvédség csapatainak szemléelője beosztást rendszeresítette. Megszüntették a fegyvernemi szemléelői helyeket is, és helyettük a fegyvernemi parancsnokságokat hozták létre.

Ugyancsak ezzel a rendelettel az Országos Légvédelmi Parancsnokságot kivonták a vezérkar főnökének alárendeltségéből, s közvetlenül a honvédelmi miniszter alá rendelték. Megváltozott az anyagi főcsoportfőnökség elnevezése is. Ezek után a hadsereg ellátási ügyei a hadtápszolgálat főnöke hatáskörébe tartoztak.

Augusztus folyamán tartották a hadsereg *első bemutató gyakorlatát*, amelynek az új kiképzési elvek elsajátításának fokát kellett lemérnie, a csapatoknak meg kellett ismerkedniük az új fegyverek hatásosságával, gyakorolni az egyes fegyvernemek közötti együttműködést. A jelentések szerint a gyakorlat sikeresen zajlott le.

1949 második felében a szervező munka tovább fokozódott. *Október 1-ével új hadrend lépett életbe.* Ez a hadrend az előzőekhez viszonyítva már jelentős változásokat tartalmazott, s fegyvernemenként több A (teljesen feltöltött) és B (keret) hadosztály megszervezését írta elő. November első napjaiban érkeztek be a jelentések az új hadrendre való áttérés befejezéséről. Ezek tanúsága szerint az áttérés mindenütt sikeresen ment végbe, a parancsnokok csupán szak-tiszti, valamint anyagi hiányokra panaszkodtak.

1949-ben még egy jelentős szervezeti változás következett be. A honvédelmi miniszter december 30-i keltezésű parancsában közölte, hogy a *határőrség kivált a hadsereg kötelékéből, és a Belügyminisztérium állományába került.*

3. A pártszervezetek helyzete és a politikai tiszti rendszer létrehozása

A munkáshatalom megteremtése után új feladatok hárultak a hadseregben dolgozó pártszervezetekre és a politikai apparátusra. A személyi állomány nevelését a marxizmus-leninizmus alapján kellett végezni. Meg kellett magyarázni a katonatömegeknek a hadseregben végbement minőségi változást, a szocialista hadsereg lényegét és a proletárdiktatúra elé állított fokozott követelményeket. Segíteni kellett a harckiképzés eredményességét, az öntudatos fegyelem megszilárdítását. Ezek a feladatok a pártszervezetek erősítését, a politikai apparátus továbbfejlesztését követelték meg. Azonban a hadseregben 1948-ban éppen ezen a területen átmeneti visszaesés következett be.

A *Honvédségi Közlöny* 1948. július 7-i száma közölte a honvédelmi miniszter egyik rendeletét, amely szerint „... a honvédség tagjai honvédségi pártszervezeteket nem alkothatnak, egyes pártok úgynevezett honvédségi pártnapjain részt nem vehetnek”. A rendelet, amint a dátumból látható, a két munkáspárt egyesülése, a Magyar Dolgozók Pártjának megalakulása után jelent meg. Az erre vonatkozó döntés azonban még 1948 áprilisában a Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottságának ülésén született meg abból a megfontolásból kiindulva, hogy a hadseregben – immáron az MKP döntő befolyását figyelembe véve – lehetetlenné tegyék más pártok tevékenységét.

Abban, hogy a Magyar Dolgozók Pártja megalakulása után a pártvezetés az MKP Politikai Bizottságának határozatát továbbra is fenntartotta, minden bizonnyal az játszott közre, hogy az új pártvezetés az adott politikai helyzetben új utakat, módokat keresett a párt befolyásának további fenntartására, illetve elmélyítésére. Az MKP Politikai Bizottsága elé került ezzel kapcsolatos, a párt Katonai Bizottsága által kidolgozott előterjesztés ugyanis ténylegesen nem kívánta az MKP hadseregbeni szervezeteit feloszlítani, hanem csak átszervezni. Ez alatt azt értették, hogy az MKP-szervezetek továbbra is megmaradnak, s féllegális formában működnek tovább. A hadsereg személyi állományának marxista-leninista nevelését pedig a pártszervezetek működésének betiltása után életre hívott Kossuth Körök keretében vélték elvégezni. A Kossuth Körök munkájában a kiadott rendelkezés szerint a hadsereg minden tagja hivatalból köteles volt részt venni. A hadsereg szervezeti kere-

teihez igazodó körök vezetői az adott szerv parancsnoka, illetve nevelőtisztje voltak.

A júliusi miniszteri rendelet kiadása után eltelt pár hónap gyakorlata azt mutatta, hogy ez a döntés káros a hadsereg fejlődése szempontjából, és nem felel meg a szocialista hadsereggel szemben támasztott követelményeknek.

Ezeket a tényeket figyelembe véve a Politikai Bizottság 1948. szeptember 2-án határozatot hozott az MDP szervezeteinek visszaállításáról a hadseregben. (Ezt követően más pártok szervezetei nem tevékenykedtek a hadseregben belül.) A Katonai Bizottság e határozat alapján szeptember 30-án megtárgyalta a tennivalókat, és úgy döntött, hogy összehívja az *V. katonai konferenciát*, amely a Politikai Bizottság határozata alapján az adott helyzetnek megfelelően kijelöli a pártszervezetek feladatait. A katonai konferencia 1948. november 13–14-én ülésezett.

A tanácskozás üdvözölte a Politikai Bizottság által kezdeményezett, az MDP honvédségi pártszervezeteinek visszaállításáról szóló határozatot, és felhívta az újonnan megalakuló pártbizottságokat és pártszervezeteket, hogy „... lelkes, odaadó és jó munkával hassanak oda, hogy a honvédségi pártszervezeteink rövid időn belül pártunk legjobb szervezetei közé emelkedjenek”. A konferencia határozata külön felhívta a pártszervezetek figyelmét az oktatómunkára, mert „... ideológiai felkészülés nélkül pártszervezeteink nem fogják tudni betölteni a honvédségen belüli élcsapathivatásukat. Az oktatást össze kell kötni a hadsereg gyakorlati és napi kérdéseivel”. Leszögezte továbbá, hogy „fel kell hagyni az eddigi ún. tárgyalagos módszerrel, és a honvédség nevelését egységesen, marxista-leninista alapokra kell helyezni”.

A konferencia határozata kitért a hadseregfejlesztés ekkor legfontosabb feladataira is. Ilyenek voltak például a korszerű kiképzés segítése, az új, politikailag megbízható, a korszerű követelményeknek megfelelő tisztikar kialakítása, a politikai nevelés gyökeres átszervezése. A határozat a kommunistákat mozgósította e feladatok segítésére és végzésére.

A katonai konferencia után a hadsereg vezetésére november 29-én értekezletre hívta meg a nevelőtiszteket. Az értekezlet célját abban jelölték meg, hogy részleteiben is megbeszéljék a konferencia határozatait, különös tekintettel arra,

hogya a nevelőmunkában milyen elveket kell elsősorban érvényre juttatniuk. A nevelők feladatát egyetlen mondatban így határozták meg: „Felelős vagy az egész csapatért!” A konferencia egyben a nevelőtisztek utolsó nagy összejövetelét is jelentette. A miniszter itt jelentette be, hogy a hadseregben bevezetik a politikai tiszti rendszert.

A politikai tiszti rendszer bevezetéséről intézkedő miniszteri rendelet – a párt Központi Vezetőségének határozata alapján – 1949. február 19-én jelent meg. A politikai tisztek feladatát a következőkben határozta meg: „A honvédség korszerű kiképzésének és harckészültségének, egységes szellemének, fegyelmeinek és rendjének, tehát üttöképességének kiépítését teljes mértékben elősegítő harcos marxista-leninista politikai nevelés végzése.”

A politikai tiszti rendszer a következőkből állt: a) az önálló, illetőleg kikülönített alosztálytól (szakasztól), ezekkel egyenértékű alakulattól felfelé rendszeresített *politikai tisztekből*; b) kötelékben lévő alosztályoknál rendszeresített *politikai vezetőkből*; c) a seregtest-parancsnokságoknál (a velük egyenlő értékű, illetőleg a magasabb parancsnokságoknál) politikai tiszti vezetése alatt álló *politikai osztályokból*.

A politikai tiszti igen széles hatáskört kapott, mert a rendelet kimondta: „A rendszeresített politikai tisztek a parancsnok mellé vannak rendelve, így az alárendelt parancsnokságok, csapatok, intézetek, hatóságok parancsnokai, vezetői, főnökei és politikai tisztjei mind az előljáró parancsnoknak, mind az előljáró politikai tisztnak alá vannak rendelve.”

A politikai tiszti tehát társparancsnok volt, de külön politikai funkciót is viselt. Társparancsnoki helyzetéből következett, hogy az egység, alegység számára kiadott parancsok csak abban az esetben voltak érvényesek, ha azt a parancsnok mellett a politikai tiszti is aláírta.

Ha a parancsnok és a politikai tiszti között a kiadandó parancsot illetően véleményeltérés támadt, döntést az előljáró parancsnoktól és politikai tiszttől kellett kérni.

Amikor halaszthatatlanul sürgős, életbevágó esetekben merült fel nézeteltérés a parancsnok és a politikai tiszti között, az utóbbinak jogában állt saját döntését parancsban kiadni, s azt az alárendeltek kötelesek voltak végrehajtani, ezért természetesen vállalnia kellett a felelősséget.

A politikai tiszti politikai funkciójából eredt, hogy az alárendeltek szolgálati út betartása nélkül is fordulhattak hozzá.

A rendelet hangsúlyozta, hogy a harckiképzés és a csapatok erkölcsi-politikai nevelése érdekében a parancsnokoknak és a politikai tiszteknek a legbajtársiasabb együttműködést kell megteremtíteniük. A parancsnok tekintélyének emelése és megszilárdítása végett a politikai tiszteknek mindent el kellett követniük. Követelményként állította a politikai tisztek elé katonai ismereteik állandó fejlesztését, „hogya adott helyzetben mint teljes értékű parancsnokok is megállják a helyüket”.

A politikai vezetők feladatai megegyeztek a politikai tisztekével, jogkörük azonban korlátozottabb volt. Őket a parancsnokok alá rendelték. Ellenjegyzésük nem kellett a parancsok érvényesítéséhez, azokat nem is változtathatták meg. A parancsnok azonban a rendelkezések, parancsok kiadása előtt köteles volt azt megtanácskozni a politikai vezetőjével.

A politikai tisztek és a politikai vezetők zubbonyuk (köpenyük) bal ujján, 1949. április 26-tól megkülönböztető jelzést (csillagot) viseltek.

Amíg a pártszervezetek újjászervezése helyeslő visszhangot váltott ki a hadseregben, a politikai tiszti rendszer bevezetését – elsősorban a parancsnoki kar – vegyes érzelmekkel fogadták. A probléma abban jelentkezett, hogy egyes parancsnokok politikai tisztjeik társparancsnoki megbízatását saját megbízhatatlanságukként értelmezték. Ebből fakadt, hogy húzódoztak a felelősségvállalástól. Esetenként a politikai tisztek magatartása is alkalmat adott az ilyen helyzet kialakulására.

A néphadsereg új intézménye, a politikai tiszti rendszer 1949 végére kezdett kialakulni és megszilárdulni. Azok az idősebb pártmunkások, akiket a párt a katonai pályára irányított, és az a fiatalabb generáció is, amely a katonai pályát választotta hivatásának, nagy odaadással fogott munkához, hogy mint a párt, a dolgozó nép megbízottai a hadsereg állományának politikai, kulturális nevelését végezzék. Ehhez általános műveltségüket, ideológiai felkészültségüket, nevelési módszereiket állandóan fejlesztették. A feladatok elvégzéséhez az iskola vagy a tanfolyam csak alapokat adott. A minden oldalú kiképzésre a hat hónap és az egy év kevésnek bizonyult. Az önképzés, az ismeretek bővítése a munkaidő utánra maradt.

Mégis, néphadseregünk politikai apparátusának java része ezekben az években, ilyen körülmények között szerezte meg az elvi alapokat, a gyakorlati tapasztalatokat ahhoz, hogy érett politikai vezetővé válhatott.

4. A hadsereg szervezeti és politikai fejlődése (1950–1956)

Az 1949-ben elkezdett intenzív hadseregfejlesztés a következő években fokozódott. Az 1950 márciusában kiadott új hadrend már egy hadtest-parancsnoksággal, újabb A és B típusú hadosztályokkal és alárendelt csapataikkal számolt. Az új szervezésre április 15. és május 5. között kellett áttérni. Annak ellenére, hogy a gyors ütemű fejlesztés következtében a hadsereg létszáma már augusztus 1-re elérte a szeptemberre tervezett, a tisztikar létszáma túlhaladta az év végére tervezett létszámot, a honvédelmi miniszter augusztus 30-án újabb hadrend előkészítésére adott ki intézkedést, amelyben további magasabbegységek felállítását tervezte. A tervezett magasabb parancsnokságokat október 15-ig, az alárendelt csapatokat pedig november 1-ig kellett megszervezni.

A fejlesztésnek ez az erőltetett üteme összhangban volt az MDP Központi Vezetőségének állásfoglalásával, amely a honvédelem fejlesztését az 1950. október 25-i ülésén a teendő „legközelebbi láncszemének” nevezte. Ez azt jelentette, hogy tovább kell folytatni a fejlesztés eddigi ütemét, ami a nemzeti jövedelem jelentős hányadának a cél érdekében történő felhasználását követelte.

Ez a hadrend egy hadtest helyett már hárommal, közte egy harckocsihadtesttel számolt. Míg korábban egyes fegyvernemi alakulatok mint HM-közvetlenek szerepeltek, itt már parancsnoksággal rendelkeztek. Ugyancsak jelentős lépés volt a korábbiakhoz képest a tüzér-, a repülő- és a műszaki magasabbegységek létrehozása.

A hadsereg fejlesztésének üteme 1951-ben sem csökkent. Újabb magasabbegységeket és egységeket állítottak fel: az év végére a hadsereg létszáma az előző évihez viszonyítva több mint 40 százalékkal emelkedett. A fejlesztés különösen a légierőnél és a honi légvédelmi csapatoknál volt szembetűnő. Önálló magasabbegységgé szervezték a csatarepülőket, önálló egységgé a bombázókat. A honi légvédelem kötelékében újabb magasabbegységeket hoztak létre. A szárazföldi csapatoknál megalakult egy újabb B típusú lövészhadtest. A légierő fejlesztésével egy időben került sor a Magyar Néphadsereg első légideszant-alegységének megszervezésére is.

1952-ben két ízben adtak ki új hadrendet. Az új hadosztályok és ezredek felállítása következtében a hadsereg létszáma az 1949. évének többszörösére nőtt, s a békeidőszak legmagasabb szintjét érte el. A hadsereg szervezeti fejlettségének ezt a fokát az 1952-es őszi magasabb parancsnoki értekez-

leten a honvédelmi miniszter úgy értékelte, hogy „szervezetileg és minőségileg olyan néphadsereggel rendelkezünk, amilyennel a magyar nép történelme folyamán még soha nem rendelkezett. . . Hadseregünk mögött komoly és erősödő hadiipar áll”.

Felszólalt a magasabb parancsnoki értekezleten Rákosi Mátyás is, aki a pártvezetés nevében megállapította, hogy „honvédségünk lényegében kialakult, és békeidőben már nem fogja túllépni azokat a számszerű kereteket, amelyeket a legközelebbi napokban elér”. Ezek a megnyilatkozások arra utaltak, hogy a fejlesztésnek ez az intenzív szakasza befejeződött.

A hadsereg szervezeti fejlődésével egy időben, azzal párhuzamosan került sor a technikai fejlesztésre is. Az új alakulatok az akkori idők modern fegyverzetét kapták meg, amelyeket mindenekelőtt a szovjet hadiipar bocsátott rendelkezésünkre, majd egyes fegyver- és felszerelésfajták licencének megvásárlása után a magyar hadiipar is gyártott. A gyalogság, puskák és a pisztolyok mellett jelentős mennyiségben el volt látva a PPS-rendszerű géppisztolyokkal, golyószórókkal és a Maxim, majd később a Gorjunov-rendszerű géppuskákkal. A harckocsicsapatok fegyverzetét az akkor a világon egyik legkorszerűbb T-34 harckocsi alkotta. Nagy számban rendszeresítettek ugyancsak ennél a fegyvernemnél különböző típusú könnyű és nehéz páncélozott önjáró lövegeket. A tüzérség megkapta a lövegek mindazon típusát, amely feladatainak ellátásához kellett. Jelentős tüzerőt képviseltek e fegyvernemen belül a BM-13 típusú sorozatvetők, népszerű nevükön a Katyusák. Új eszközöket kaptak a szakcsapatok: a műszakiak, a híradócsapatok. Létrehozták a vegyvédelmi csapatokat. A légierőnél a szovjetek által a második világháborúban használt repülőgépek mellett megjelentek a sugárhajtású MIG-15-ösök. A honi légvédelem 85 mm-es ágyúi is megfelelő feladataiknak.

Az új harci technika döntő többsége elérte a korszerű követelmények harcászati-technikai szintjét. A fegyverzet és a felszerelés biztosítása az ország népétől súlyos erőfeszítéseket, áldozatokat kívánt.

A hadsereg szervezeti fejlesztése és intenzív felkészítése megkövetelte, hogy a kiképzés a továbbiakban egységes elvek és módszerek alapján történjék. Ebből kiindulva változást határoztak el a felső vezetésben is. A honvédelmi miniszter 1950. április 5-én kiadott rendelkezésével meg-

szüntette a honvédség csapatainak szemlélője és a honvédgyalogság parancsnoka beosztásokat, s helyettük megszervezte az Általános Képzési Csoportfőnökséget, amely a kiképzési tervek elkészítését és végrehajtásának ellenőrzését végezte.

A minisztérium – főképpen a vezérkar – a szervezeti feladatok végrehajtása mellett nagy teret szentelt a törzsek és a parancsnokok továbbképzésének. A hadművelati kérdésekkel foglalkozó szerveknél, a magasabbegységek és egységek törzseiben a parancsnokok és a törzsfőnökök vezetésével továbbképző csoportokat hoztak létre, amelyekben a tisztek, tábornokok a hadművelet s harc megszervezése és levezetése témakörökben bővítették ismereteiket. Ennek szükségességét az indokolta, hogy a tisztikar abban az időben a tiszti iskolákon a harcászati ismeretekből csak a legszükségesebb, hadművelati művészetből pedig semmilyen ismereteket sem kapott. A katonai akadémiákon még éppen hogy megindult a kiképzés. A hadművelati magasabbegységek vezetése viszont igényelte ezeket az ismereteket.

A hadsereg szervezeti fejlődésével párhuzamosan erősödött a politikai apparátus szervezete és politikai tevékenysége is. A katonai kiképzés folyamatában helyet kapott a sorállomány politikai oktatása, a hivatásos állomány marxista-leninista továbbképzése. A pártszervezetek – majd később az ifjúsági szervezetek – egyre nagyobb részt vállaltak az állomány szocialista szellemű nevelésében. A politikai munka részét képező kulturális nevelőmunka százezreket mozgósított az emberek általános műveltségének megalapozásáért és továbbfejlesztéséért folytatott tevékenységekre. A hadsereg a haza fegyveres védelmére való felkészítést célzó, szűkebb értelemben vett tevékenysége mellett az emberek tudatának formáló műhelye is lett.

Az MDP Központi Vezetőségének határozata nyomán, 1950 első felében megalakult a párt vezetése alatt álló egységes ifjúsági szervezet, a Demokratikus Ifjúsági Szövetség (DISZ). Alapszervezeteit létrehozták a hadseregben is. A hadseregben ezzel bővült a politikai szervek száma. Az új szervezet fontos szerepet játszott a katonák politikai és kulturális nevelésében.

A Politikai Főcsoportfőnökség az év elején okmányban rögzítette „a Magyar Néphadsereg politikai szerveinek felépítését és feladatait”. Ebben mindenekelőtt a Politikai Főcsoportfőnökség helyét és szerepét, valamint feladatait határozták meg, a politikai tiszteket, illetve a politikai vezető funkciójánál és tevékenységénél megismételték az alaprendelet megállapításait.

A pártszervezetek feladatait a dokumentum úgy fogalmazta meg, hogy mozgósítsák a személyi állományt a politikai kiképzési terv végrehajtására, az egység fegyelmének és rendjének megszilárdítására. Hangsúlyozta, hogy ezt a pártszervezetnek a tömegek körében végzett nevelőmunkával, a kommunistáknak a kiképzésben és a fegyelemben megnyilvánuló élenjáró, példamutató magatartásával kell elérnie.

Az ifjúsági szervezetek feladatait abban jelölte meg, hogy a pártszervezetek irányításával nyújtásnak maximális támogatást a párton kívüli katonák mozgósításában, a feladatok végrehajtásában.

Ezek az útmutatások nagy segítséget adtak a fiatal pártpolitikai apparátus munkájának megszervezéséhez. Ugyancsak a politikai munka színvonalának emelését és annak tapasztalati általánosítását szolgálták a Politikai Főcsoportfőnökség különböző módszertani kiadványai, valamint a hadseregben szolgáló politikai munkások központi folyóirata, a *Politikai Értesítő* is, amely 1950-től havonta jelent meg.

A hadseregben egyre jobban kiszélesedő politikai felvilágosító munka megkövetelte, hogy a laktanyákban e célra külön helyiségek álljanak rendelkezésre. E követelmény alapján a Főcsoportfőnökség utasítására az osztályszintű egységeknél kultúrfelvilágosító munkaszobákat rendeztek be. Az év második felében létrehozták az ezredklubokat azzal a feladattal, hogy szervezzék, irányítsák az állomány kulturális tömegmunkáját, és ezzel segítséget adjanak a kultúrfelvilágosító szobáknak.

A következő években a politikai munka formái és bázisai tovább szélesedtek. 1951-ben megszervezték a helyőrségi tiszti klubokat, majd azok könyvtárainak hálózatát. A hadseregben is megkezdte tevékenységét a Marxista-Leninista Esti Egyetem, s a Politikai Főcsoportfőnökségen felállított előadói iroda rendszeres előadásokat tartott a csapatoknál a tömegek által érdeklődésre számot tartó témákból. Ezeket az előadásokat évente több százezren hallgatták meg.

További eredmények születtek a kulturális munka területén is. A tiszti klubokban rendszeressé váltak az ismeretterjesztő előadások. Az évenként megrendezett csapat-kultúrversenyeken tízezrek vettek részt. Az analfabéta tanfolyamokat évenként ugyancsak több ezren végezték el. A pártpolitikai munkát és a katonai kiképzést egyaránt segítették a *csapatújságok*, amelyek ezekben az években már rendszeresen jelentek meg. 1952-ben huszonöt csapatújságot adtak ki.

A politikai felvilágosító munkában nagy teret szenteltek a hazafiságra nevelésnek, valamint a

dolgozó tömegekkel való szoros kapcsolat kiépítésének. Az 50-es évek elejétől a hadsereg központi lapjában és külön kiadványokban sorra jelentek meg a magyar nép haladó hagyományairól, kiemelkedő vezetőiről szóló írások. 1951-ben határozat született szeptember 29-e, az 1848-as pákozdi csata napjának a Magyar Néphadsereg Napjaként való megünneplésére. E nap ünnepé nyilvánítása azt a célt szolgálta, hogy az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hős hadseregére való emlékezés mélyítse szocialista hadseregünk azonosulását népünk forradalmi hagyományaival. Emlékeztetett arra, hogy hazánk nagy sorsfordulóin vívott fegyveres küzdelemben a hadsereg és a nép egységesen fellépve ért el kimagasló sikereket.

A hadsereg és a dolgozó nép közötti kapcsolatok elmélyítését szolgálta az az intézkedés, mely a hadsereget bekapcsolta a népgazdasági munkába. A katonák elsősorban a sok gonddal bajló fiatal mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek nyújtottak segítséget.

A politikai apparátus közel kétéves tevékenysége során felhalmozódott tapasztalatok lehetővé, a további fejlesztési tervek pedig szükségessé tették, hogy a politikai tisztek magasabb szintű továbbképzést kapjanak. Ezt figyelembe véve az MDP Központi Vezetősége 1951 elején határozatot hozott, hogy meg kell szervezni a *Politikai Tiszti Akadémiát*, a politikai tisztek továbbképzésének bázisát. Az Akadémián – amely Sztálin nevét vette fel – ősszel indult meg a kiképzés.

A hadseregben működő párt- és ifjúsági szervezetek, politikai szervek hatalmas politikai bázist jelentettek. A párt- és a DISZ-tagok szinte átfogták az egész állományt. A politikai apparátus szilárd politikai erőt jelentett. Tagjainak 72,9 százaléka a bevonulásuk előtt munkás, 12,9 százaléka szegényparaszt, 11,1 százalék alkalmazott, 2,8 százalék tisztviselő, illetve kisiparos volt.

A Központi Vezetőség Titkársága 1952 végén

A HADSEREGFEJLESZTÉS PROBLÉMÁI

A szocialista országoknak mindenekelőtt az Amerikai Egyesült Államok által vezetett imperialista hatalmak agresszív politikája és az ebből fakadó gyakorlati lépések miatt kellett ilyen jelentős erőfeszítéseket tenniük védelmi képességük fejlesztésére. A nem teljesen megalapozott helyzetelemzések – a szocialista országok vezetői részéről – azzal számoltak, hogy az imperialista hatalmak rövid időn belül háborút fognak

külön ülésen foglalkozott a politikai apparátus helyzetével, illetve az általa végzett politikai munka tartalmával. Az ülésen elfogadott határozat általában elismerően szólt a politikai munkáról, de leszögezte, hogy a további eredmények egyik feltétele a politikai apparátus sokoldalú fejlődésének biztosítása: ezért fokozni kell a különböző klubok ez irányú tevékenységét, szélesíteni a Marxista-Leninista Esti Egyetem hálózatát a hadseregben belül, fokozni kell a politikai tisztek képzésével szemben támasztott követelményeket.

Ezért a Sztálin Politikai Tiszti Akadémián és a Petőfi Politikai Tiszti Iskolán a tanulmányi időt két évről három évre emelték, és arra törekedtek, hogy a Politikai Tiszti Iskolára az 1953-as tanévtől kezdve csak érettségizett fiatalokat vegyenek fel. A határozat megkövetelte a politikai apparátustól, hogy ne csak hirdesse és magyarázza a párt és a kormány politikáját, hanem mutasson is példát annak végrehajtásában.

A hadsereg káderállománya szociális összetételének gyökeres megváltozását, a parancsnoki kar szakmai, politikai fejlődése terén elért eredményeket figyelembe véve, a párt- és állami vezetés érettnak tartotta a helyzetet az egyszemélyi parancsnoki rendszer visszaállítására. Az erre vonatkozó rendeletet a minisztertanács 1952. november 5-én hozta meg, majd december 5-én megjelent a végrehajtást szabályozó miniszteri parancs is. Az áttérést 1953. január 20-ig kellett végrehajtani. A párt központi vezetősége egyidejűleg új irányelveket adott ki a hadsereg politikai szervei számára, amely szabályozta azok új felépítését és feladatait.

1952-ben lezárult a Magyar Néphadsereg fejlődésének egy igen jelentős időszaka. Négy év alatt jelentős létszámú, komoly technikai felszereltséggel rendelkező, az új munkás-paraszt tisztikar által vezetett, politikailag a munkásosztály pártja mellett szilárdan elkötelezett hadsereg jött létre.

indítani a szocialista országok ellen. A helyzetet bonyolította, hogy a Tájékoztató Iroda 1949-ben hozott, hibás határozata alapján a szocialista Jugoszláviát is az imperialisták táborába sorolták, így potenciális ellenfélnek minősítették. Ezzel a katonai veszélyeztetettséget jelentősen eltolózták.

Ebből a katonapolitikai koncepcióból fakadó, erőltetett ütemű, anyagi lehetőségeinket meg-

haladó hadseregfejlesztés súlyosan megterhelte a magyar népgazdaságot. Ez jelentős feszültségeket okozott a dolgozók körében.

A túlzottan gyors fejlesztés komoly gondokat okozott a hadseregben is. A rövidített tanfolyamokon kiképzett vagy az egy-két éves tiszti iskolát végzett parancsnoki kar ismeretei nem érték el a korszerű követelmények szintjét. Az évi átlagos kétszeri átszervezések miatt a törzsek nem tudtak összeforrni, aminek viszont a kiképzés látta a kárát. A politikai apparátus munkáját károsan befolyásolta a felső vezetés ama jelszava, hogy mindenért, ami az országban történik, a kommunisták a felelősek. A csapatoknál meglevő valamennyi problémáért, hiányosságért elsősorban a politikai munkásokat tették felelőssé, a parancsnokok kötelességeiről alig esett szó.

Súlyosította a helyzetet országosan és a hadseregben is, hogy ebben az időben vált uralkodóvá a párt- és állami vezetésben a szektás dogmatizmus és a pártvezetők – mindenekelőtt Rákosi Mátyás – személyi kultusza. Ezek összességükben a politikában, a gazdaságban és a társadalmi élet más területein komoly hibákhoz vezettek, bűnök elkövetésére adtak lehetőséget.

A honvédségi pártszervezetekben is eluralkodott a dogmatikus vezetés, a parancsolgatás. A személyi kultusz idején elkövetett törvénysértéseknek 1950-ben több tábornok és tiszt esett áldozatul. A koncepciós perek és ítéletek a tisztek egy részénél visszahúzódtást, a hibák elleni fellépésben passzivitást, bizonytalanságot idéztek elő, másokban a karrierista vonások felszínre kerülését, az elvtelen hajbókolást váltották ki.

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1953. június 12-i ülésén hozott határozata megállapította, hogy a szocializmus építésében nem csak sikereket értünk el, hanem súlyos hibák is keletkeztek, amelyek a személyi kultusból, a kollektív vezetés és a bírálat-önbírálat hiányából erednek. A pártéletben helyre kell állítani a lenini normákat, meg kell erősíteni a vezetést. Csökkenteni kell a beruházásokat, különösen a nehéziparban, a mezőgazdaság kollektivizálásánál szigorúan meg kell tartani az önkéntesség elvét, és mindent meg kell tenni a dolgozók életszínvonalának emelése érdekében.

Mivel a gazdasági életben jelentkező nehézségek részben a hadsereg erőltetett ütemű fejlesztéséből fakadtak, elkerülhetetlenné vált, hogy a népgazdaság egyensúlyának helyreállítása érdekében csökkentsék a honvédelmi kiadásokat.

A Szovjetunió atomhatalommá válása, a szocialista világrendszer kialakulása, az európai munkásmozgalom fejlődése, a nemzeti felszabadító mozgalmak harci sikerei kilátástalanná tet-

ték az imperialisták számára a háború megnyerését. Erre utalt egyértelműen a koreai háború befejezése is. A kialakult körülmények között lehetőség nyílt a hadseregfejlesztés ütemének mérséklésére.

1953 őszén ezért jelentős mértékben csökkentették a hadsereg létszámát. Ez mindenekelőtt a lövészcsoportok, a harcokocsicsoportok és a tüzércsoportok szervezetét és létszámát érintette. Az állami költségvetésben ez az intézkedés csaknem négymilliárd forint megtakarítást eredményezett. Farkas Mihályt a Központi Vezetőség ülésén leváltották a Honvédelmi Minisztérium éléről, s visszahívták a Politikai Bizottságból is. Honvédelmi miniszterré Bata István altábornagyot, az addigi vezérkari főnököt nevezték ki.

A szervezeti változásokat, a csökkentést a Központi Vezetőség ülése után végrehajtották ugyan, de a hadsereg belső gondolatai továbbra sem szűntek meg. Az évenként (néha évenként többször is) megismétlődő szervezeti változások kezdetektől befolyásolták az állomány, mindenekelőtt a hivatásos állomány hangulatát.

A Központi Vezetőség határozatában foglaltak ismertetésére és a tennivalók meghatározására 1953 második felében hadseregszerte aktívaülések zajlottak le. A hadseregaktívát augusztusban tartották. Az aktíván a politikai főcsoportfőnök önkritikusan elemezte a hadseregben folyó politikai munkát, határozottan elítélte a tapasztalható fogyatékoságokat, amelyek elsősorban egyes vezetők, parancsnokok, politikai munkások tevékenységéből eredtek.

Nyomatékosan szólt az emberekkel való foglalkozásban tapasztalható hibákról, s többek között megállapította: „Nem bátorítottuk eléggé az alulról jövő bírálatot. Nem figyeltünk fel és különösen nem reagáltunk megfelelően az alulról jövő jelzésekre (tisztek anyagi helyzete, lakáskérdés, családi ügyek, fiatal tisztek életkörülményei, a tisztesek hároméves szolgálata stb.). Gyakran a bírálókat vagy a panaszkodókat oportunistának bélyegeztük, nem egy esetben ellenségnek, és velük szemben adminisztratív eljárásokat alkalmaztunk... A közömbösség az egyes emberek sorsa iránt – folytatta Nógrádi altábornagy – vagy gyakran az alulról jövő bírálattal szembeni türelmetlenség olyan helyzetet eredményezett, hogy egyes elvtársak kilátástalannak találták panaszukat feltárni.”

A hadsereg belső helyzetével foglalkozó írást tanúsítják, hogy a hibák gyengítették a párt és a tömegek kapcsolatát a hadseregben is. Mégis, biztató jelnek számított, hogy a hadseregszintű aktíván, a magasabbegységeknél megtartott tanácskozáson és a taggyűléseken kiderült,

hogy a kommunisták készen álltak arra, hogy minden erejükkel küzdjenek a hibák felszámolásáért.

A következő évben, 1954-ben a hadseregben folytatódott ugyan a belső szervezeti változások, de a mostani és a korábban végrehajtott változások között lényeges különbség volt. Ezeket a hadügyben végbemenő döntő jelentőségű fejlődés kényszerítette ki.

Erre az időre a második világháború utolsó hónapjában használt nagy erejű tömegpusztító fegyverrel, az atombombával, a vezető nagyhatalmak katonai szakemberei már nemcsak mint hadászati eszközzel számoltak, hanem hadműveleti, harcászati eszközzel is. Ez természetesen befolyásolta a hadművelet, a harc megvívásának módszerét, formáját, s az érvényben levő elvek felülvizsgálatát követelte. Ennek során kiderült, hogy az új fegyver a csapatok olyan szervezeti, minőségi átalakítását követeli meg, amelyek után azok az atomcsapás okozta pusztítások ellenére is képesek gyorsan, nagyobb veszteség nélkül végrehajtani feladataikat. Ezért növelni kellett a csapatok gépesítettségi fokát, továbbfejleszteni páncéloserőiket.

Az előző évek fejlesztési üteme után gondolni sem lehetett arra, hogy a szervezeti és minőségi változásokat egy csapásra megoldják.

Olyan döntés született, hogy az alapvető kereteket változtatlanul hagyva, a hadsereg minőségi összetételét kell javítani. Ekkor szervezték a *gépkocsizó lövészadosztályokat*. A lövészegységeket gépkocsikra ültették, és a hadosztályok egy nehézharckocsi-rohamlöveg és közepes harckocsi-egységeket kaptak, a harckocsi-hadosztályok pedig gépkocsizó lövészcsoportokat. A hadsereg hadrendje alapján véve nem változott.

A csapatok erkölcsi, politikai helyzetére azonban továbbra is nyomasztólag hatottak azok a problémák, amelyek a hadseregfejlesztés 1953-ig tartó időszakában felhalmozódtak, és megoldásra vártak. Különösen égető gondot jelentett a hivatásos állomány helyzetének javítása. Még mindig több ezer nős és több száz nőtlén tisztnak nem volt lakása, nem oldották meg az 1953-as hadseregcsökkentés során leszerelt több mint kétezer tiszt elhelyezését sem. A fegyelmi helyzetben új problémák jelentkeztek. Ennek többek között az volt az oka, hogy a Központi Vezetőség 1953. júniusi határozata után, amely a szocialista törvényesség szigorú megtartását is hangsúlyozta, sok parancsnok liberális lett a katonai szabályzatok végrehajtásának megkövetelésében.

Ezek a jelenségek arra készítették a párt- és állami vezetést, hogy a hadsereggel közvetlen

formában is foglalkozzék. A Központi Vezetőség 1954 áprilisában tárgyalta meg a hadsereg erkölcsi-politikai helyzetéről szóló jelentést, s ezzel összefüggésben megfelelő határozatot is hozott. A határozat az erkölcsi-politikai helyzetet alapján véve egészségesnek tartotta, de nyugtalanító jelenségként értékelte a fegyvelmezés, mindenekelőtt a tisztikarnál. A Központi Vezetőség határozottan követelte a fogyasztékoságok felszámolását. Ugyanakkor utasította a hadsereg vezetését, hogy tegyen meg mindent a tisztek lakáshelyzetének javítására, a tisztiklubok nevelő-, ismeretterjesztő munkájának fokozására, a tisztikar áthelyezésének csökkentésére, és készítse el a hivatásos állomány jogi helyzetét rögzítő törvénytervezetet. Eddig ugyanis semmiféle olyan jogi rendelkezés nem volt, amely a hivatásos állomány kötelességeit, jogait rögzítette volna, kivéve néhány miniszteri parancsot és utasítást.

A leszerelésre kerülő tisztek helyzetével a Minisztertanács szeptember 10-i ülésén foglalkozott. Határozatában kimondotta, hogy a hadseregcsökkentés miatt leszereltetett tisztek számára meg kell könnyíteni a polgári életbe való beilleszkedést, leszerelésükkor egyhavi illetményüket ki kell fizetni, s ki kell utalni a ruházati illetményüket is. Ugyanakkor utasított minden szakminisztériumot, hogy a maguk területén rendelve kiadásával biztosítsanak elsősegélyt az elhelyezkedni kívánó leszerelt tiszteknek.

A fenti rendelkezések kétségtelenül a hivatásos állománnyal való törődésről tanúskodtak, s némi javulást eredményeztek, de a gondokat teljesen nem tudták megszüntetni.

A Központi Vezetőség, a hadseregben a politikai munka javítása érdekében igyekezett a pártszervezetek tevékenységét is magasabb fokra emelni. Ennek érdekében február hónapban kiadta az „Irányelvek a Magyar Néphadseregben működő pártszervezetek tevékenységére” című dokumentumot. Az ebben lefektetett elvek végrehajtásával akarta felszámolni a honvédségi pártszervezetek irányításában és szervezeti életében előforduló rendellenességeket. Mindenekelőtt azt hangsúlyozta, hogy a pártszervezetek irányításában semmilyen körülmények között nem szabad parancsnoki módszereket alkalmazni. Előírta, hogy a hadseregben évenként párttervezetet, a magasabbegységeknél és intézeteknél három-négy havonként pártaktívaülést kell tartani, s ezeken az értekezleteken szabad teret kell biztosítani a politikai munka szerveinek tevékenységében tapasztalható hiányosságok bírálatának. A parancsnoki tekintély erősítése érdekében leszögezte, hogy még e pártfórumokon

sem lehet megengedni a parancsnokok parancsainak és utasításainak a bírálatát. Az Irányelvek lépést jelentett a pártélet normalizálása terén, de mégis csak félmegoldást eredményezett. A pártszervezetek irányításában a demokratikus centralizmus, a teljes értékű kollektív vezetés a továbbiakban sem valósult meg.

A Magyar Dolgozók Pártjának III. kongresszusa, amely 1954 májusában ülésezett, szólt a hadsereg helyzetéről és jövőjéről is. A Központi Vezetőség Rákosi Mátyás által tartott beszámolója a politikai és gazdasági problémákat alig érintette, s a tényleges eredmények hangsúlyozásával azt a látszatot igyekezett kelteni, mintha a társadalomban, a gazdaságban minden rendben lenne. Ebben a szellemben szólt a beszámoló a hadseregről is, amikor azt hangsúlyozta, hogy „népi demokráciánk társadalmi és államrendjének további megszilárdulásával párhuzamosan erősödik honvédségünk is, hazánk függetlenségének, békés építőmunkánknek őre és biztosítója. Növekszik a honvédség egységes harci szelleme, tudása, fegyelme, ütőképessége”. Ezeket a megállapításokat a tényleges helyzet csak részben fedte. A beszámoló ha burkoltan is, de utalt arra is, hogy a hadseregfejlesztés eddigi üteme és a gazdasági problémák között bizonyos összefüggés van.

Az a tény, hogy a kongresszus Farkas Mihályt újra a Politikai Bizottság tagjává és a Központi Vezetőség titkárává választotta, nem kis politikai bizonytalanságot okozott. Bár az 1953. júniusi központi vezetőségi ülés után a hadseregben nem adtak egyértelmű magyarázatot Farkas leváltásának okairól, szinte mégis mindenki tudta, hogy az összefüggésben van a korábbi katonapolitikai koncepció kidolgozásával, a sürgősséggel bizonyult erőltetett ütemű fejlesztéssel és a hadseregben elkövetett törvénysértésekkel. Most, hogy újra magas politikai funkcióba került, úgy látszott, hogy az általa elkövetett hibákat a vezetés egyáltalán nem tartja jelentősnek.

1955-ben néhány jelentős nemzetközi esemény befolyásolta néphadseregünk további fejlődését.

A szocialista országok előzetes figyelmeztetése ellenére a nyugati imperialista hatalmak 1955. május 9-én a Német Szövetségi Köztársaságot felvették a NATO tagjai közé. Ez azt jelentette, hogy ez az agresszív katonai szövetség olyan országgal bővült, amelynek akkori vezetőit politikájuk alakításában a második világháborúban elszenvedett vereségért való revánsvágy vezérelte.

A Nyugat ezen lépése után ültek össze Varsóban az európai szocialista országok vezetői, hogy

biztonságuk érdekében megfelelő politikai és katonai lépéseket tegyenek. Az értekezlet több napos vita után úgy döntött, hogy a résztvevők az imperialista hatalmak háborús készülődéseinek ellensúlyozására, barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötnek. A szerződést, amely a Varsói Szerződés elnevezéssel került a történelembe, május 14-én írták alá.

A szerződő felek kijelentették, hogy az Egyesült Nemzetek alapítóokmányának megfelelően a nemzetközi kapcsolatokban tartózkodnak az erővel való fenyegetéstől, s hajlandók minden országgal együttműködni az általános fegyverzet, az atom- és hidrogénfegyverek csökkentésében, más tömegpusztító fegyverfajták betiltásában. Ugyanakkor nagyon határozottan leszögezték, hogy bármely, a szerződésben részt vevő szocialista ország elleni fegyveres támadást a tagországok saját országuk elleni támadásként fognak fel, s mindent megtesznek a megtámadott ország megsegítésére. A szerződést a Magyar Népköztársaság képviselői is aláírták.

Ezzel hazánk a történelem folyamán először lett tagja olyan katonai szövetségnek, amely a világ leghaladóbb eszméjének védelmét, az egész emberiség békéjének oltalmazását írta zászlajára. A Magyar Néphadsereg olyan baráti hadseregek szövetségévé vált, amelyek gazdag tapasztalatait a kiképzésben, az állomány ideológiai nevelésében egyaránt messzemenően lehetett gyümölcösöztetni.

1955 júniusában zajlott le Genfben a négy nagyhatalom (a Szovjetunió, az Amerikai Egyesült Államok, Anglia és Franciaország) képviselőinek értekezlete, amelynek eredményeképpen a nemzetközi kapcsolatokban bizonyos fokú enyhülés következett be. A szocialista országok, hogy békeakarukat ismét bizonyítsák, és erre más országokat is ösztönözzenek, a konferencia után elhatározták, hogy csökkentik fegyveres erőik létszámát. A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa szeptember 1-én tette közzé döntését arról, hogy az év végéig 20 000 fővel csökkenti a hadsereg létszámát.

A nemzetközi élet eseményei mellett az ország belső helyzetének alakulása is hatott a hadsereg-re. A kiképzés alapvetően nagyobb zökkenők nélkül folyt, s a hivatásos állomány problémáin is segített valamit a tavasszal kiadott tiszti törvény, ám a belpolitikai fordulatok igen megnehezítették az állomány körében végzett politikai munkát.

Az MDP Központi Vezetősége 1955. márciusi ülésén elhangzott ugyan az a megállapítás, hogy az 1953. júniusi ülés határozatai jók voltak, de a végrehajtásról megállapította, hogy azt an-

timarxista, jobboldali hibák akadályozzák. A szektás, dogmatikus pártvezetés erre az álláspontra támaszkodva eltávolította a vezetésből a revizionisták csoportját: Nagy Imrét visszahívta a Politikai Bizottságból, és leváltotta a miniszterelnöki posztról. Gyakorlatilag megkezdődött az 1953-as központi vezetőségi határozat bírálata is. Az ülés azt hangoztatta, hogy akik a nehézipar visszafejlesztésének az elvét vallják, honvédelmünket is gyengítik. A részletekről nem esett szó, minthogy arról sem, milyen szerepet játszott az 1953-as határozatok végrehajtásának megakadályozásában a szektás, dogmatikus vezetés.

A Központi Vezetőség határozataiból kitetsző politikai cikcakkok károsan befolyásolták a hadsereg erkölcsi-politikai állapotát. A tisztek körében sok volt a leszerelési kérelem, elégedetlenség mutatkozott a túlzott igénybevétel, valamint a megoldatlan lakásproblémák és az áthelyezések miatt.

Ennek megoldására a politikai főcsoportfőnök júliusban zárt levelet intézett a hadsereg valamennyi kommunista tisztjéhez, amelyben felhívta figyelmüket, hogy a belső rendet és fegyelmet veszély fenyegeti. Rámutatott arra, hogy ebben a ténylegesen meglévő problémák megoldatlansága mellett szerepet játszanak a pártellenes, jobboldali nézetek, amelyek a hadseregbe is behatoltak. A nemzetközi helyzet bizonyos fokú enyhüléséből sokan pacifista következtetéseket vontak le, s ez a fegyelem rovására megy. A levél azonban – akárcsak a pártvezetés egyéb megnyilvánulásai – a szektás, dogmatikus veszélyről jóformán említést sem tett.

A hadsereg csökkentését bejelentő szeptemberi kormányhatározat nem váltott ki osztatlan egyetértést a tisztikar körében. Az eddigi csökkentések végrehajtása során ugyanis az elbocsátott tisztek, tiszthelyettesek elhelyezkedését a polgári életben nem oldották meg, s leszerelésekor sem kapták meg azt az anyagi támogatást, amely az elhelyezkedést megkönnyítette volna. Mindez nyugtalanságot váltott ki a tisztikarban. A múlt hibáiból azonban tanult az állami vezetés. Olyan határozat született, hogy a leszerelték bizonyos összeget, polgári ruha vásárlásához segélyt kapjanak.

A hadsereg ebben az évben is segítséget nyújtott a népgazdaságnak. A mezőgazdaság mellett több alakulat és intézmény vett részt Kazincbarcika építésében, s a tűzszerészek újabb területeket tisztítottak meg a második világháborús robbanóanyagoktól: 450 kataszteri holdnyi területről 34 410 kg robbanóanyagot távolítottak el.

1956 februárjában zajlott le a Szovjetunió

Kommunista Pártjának XX. kongresszusa. A kongresszus elvi megállapításai nagy horderejűek voltak nemcsak a Szovjetunió, hanem az egész nemzetközi munkásmozgalom számára is. „Korunk fő jellegzetessége – állapította meg a kongresszus –, hogy a szocializmus túlnőtt egy ország keretein és világrendszerre vált, a kapitalizmus pedig erőtlenné bizonyult a világtörténelmi folyamat megakadályozására. . . . A háború többé nem végzetszerűen elkerülhetetlen: van reális lehetőség a harmadik világháború megakadályozására.”

A kongresszus zárt ülésén elhangzott bírálat, amely mindenekelőtt a Sztálin személye körül kialakult személyi kultusszal és annak káros következményeivel foglalkozott, a széles tömegek előtt nem sokáig maradt titokban.

Az itthoni közvélemény azt várta, hogy a kongresszus személyi kultuszra vonatkozó megállapításaiból az MDP Központi Vezetősége is levonja a szükséges következtetéseket. A pártban továbbra is vezető szerepet játszó Rákosi Mátyás és a köré csoportosuló személyek ezt egyelőre megakadályozták.

A revizionisták viszont – élükön Nagy Imrével – a párt vezetését bírálva úgy léphettek fel, mint a XX. kongresszus elvi vonalának szószólói.

Ezen a helyzeten próbált változtatni a Központi Vezetőség 1956. júliusi ülése, amely ugyan határozataiban teljesen megfelelt a politikai követelményeknek, személyi vonatkozásban azonban csak félmegoldást hozott. Jóllehet Rákosit felmentette az MDP első titkári funkciójából, de helyére Gerő Ernőt választotta, aki a korábban elkövetett hibákért nem kevésbé volt felelős, mint Rákosi.

Farkas Mihályt a júliusi határozat kizárta a Központi Vezetőségből, az MDP tagjai sorából, és javasolta az Elnöki Tanácsnak, hogy fossa meg katonai rendfokozatától is. Ez a határozat újabb értetlenséget váltott ki a hadsereg sorai-ban, hiszen Farkas Mihályt nem sokkal ez előtt ismételten hivatásos állományba vették, és szovjet katonai akadémiára küldték tanulni. Bár a döntés megalapozott volt, erről a hadsereg tagjait nem tájékoztatták. A politikai nyíltság megint csorbát szenvedett.

A Központi Vezetőség határozata ugyanakkor ismételten azt javasolta a kormánynak, hogy újabb 15 000 fővel csökkentse a hadsereget. E szándékát a kormány a parlament júliusi ülésén jelentette be. Ismertette, hogy a következő évben a honvédelmi kiadásokra 35 százalékkal kevesebbet szándékoznak költeni, mint 1953-ban.

A politikai helyzet zavarossága, amely ebben az időben az egész társadalmat foglalkoztatta, nem kerülte el a hadsereget sem. A megtartott miniszteri szemlék olyan megállapításokat tartalmaztak, hogy az állomány körében csökkent a bizalom a vezetők iránt, újabb bizonytalanság ütötte fel a fejét a tisztikarban, a kiképzés terén liberalizmus tapasztalható. A szektás, dogmatikus vezetés által okozott hibák, a revizionista erők politikai tevékenysége sokat ártott az erkölcsi-politikai szilárdságnak, bizonytalaná tette a vezetést.

5. A hadsereg az 1956-os ellenforradalom időszakában

Az MDP Központi Vezetőségének 1956. júliusi határozata lehetőséget teremtett a pozitív változásra, a megfelelő marxista-leninista politika kidolgozására és érvényesítésére. A határozat a kommunisták, valamint a dolgozó tömegek, elsősorban a munkások körében kedvező fogadtatásra talált. A várt pozitív fordulat azonban nem kezdődött el, mert nem sikerült az erősen megosztott pártvezetés politikai és cselekvési egységét helyreállítani. A megosztottság és a tehetetlenség láttán a társadalomban és a hadseregben egyaránt elmélyült a politikai bizonytalanság.

Időközben a jobboldali revizionista és az egyéb reakciós erők fokozott ütemben készítettek elő az ellenforradalmat. Bujtogató és egyben taktikai tanácsokat adó propagandával az imperializmus erői is beavatkoztak a magyarországi eseményekbe. A szervezkedő ellenforradalmi erők általános támadást indítottak a párt és a kommunisták ellen. Megélenkült az 1949 előtti koalíciós pártok reakciós csoportjainak tevékenysége, szervezkedése is. Gyorsított ütemben folytatódott az ellenforradalom illegális szervezeteinek a fegyveres lázadásra való felkészülése. A pártot bomlasztó és a rendszer elleni fellépést szervező tevékenységet a hibák kijavításának jelszavával fellépő revizionisták vezették, akiknek befolyása különösen az értelmiség körében gyorsan növekedett.

Ebben a légkörben és helyzetben a párt vezetése gyakorlatilag akcióképtelenné vált. Az önmagát lejárató vezetés elvtelen engedményekkel, kapkodó, ellentmondásos intézkedésekkel és megnyilatkozásokkal igyekezett időt nyerni. Az MDP Politikai Bizottsága korábbi állásfoglalását megváltoztatva, 1956. október 15-én Nagy

A hadsereg politikai hangulatának romlása miatt a nagyobb helyőrségekben szeptemberben gyűléseket tartottak, amelynek előadói az Elnöki Tanács elnöke, a kormány tagjai és a hadsereg vezető beosztású parancsnokai voltak. Ezen a Központi Vezetőség júliusi ülésének határozatairól, a hadsereg belső helyzetéről, valamint a nemzetközi helyzetben bekövetkezett változásokról beszéltek. Az előadások során az állomány sok kérdésre kapott kielégítő és megnyugtató választ, de néhányat csak magyarázni lehetett, elfogadtatni nem.

Imrét előzetes önkritika nélkül visszavette a pártba. Ez olyan látszatot teremtett, mintha a nézeteit is rehabilitálták volna, ami tovább növelte a revizionista csoportok befolyását, s rontotta a párt akcióképességét. Mindennek negatív hatása természetesen a hadseregben is megmutatkozott.

A Politikai Bizottság határozata értelmében október 6-án helyezték el díszsír helyen a törvénysértő perek áldozatául esett kommunista vezetőknek, Rajk Lászlónak és társainak a hamvait. Ezt a fájdalmas morális és politikai kötelezettséget a revizionista és reakciós csoportok saját politikai céljaikra használták fel.

A Rákosi és szektás csoportja által elkövetett hibák, törvénytelenések, Nagy Imre és jobboldali revizionista csoportjának párt- és rendszerellenes propagandája és tevékenysége, a belső osztályellenesség restaurációs célú szervezkedése, valamint a nemzetközi imperializmus aknamunkája, a revizionista és reakciós erőket támogató tevékenysége együttes hatására 1956. október 23-án fegyveres ellenforradalmi lázadás robbant ki Magyarországon. Az ellenforradalom erői kezdetben nem tárták fel nyíltan restaurációs céljaikat, hanem a szocialista építés során elkövetett hibák kijavításának jelszavait hangoztatták, amivel jelentős tömeget tudtak átmenetileg megtéveszteni. Céljaik nyílt meghirdetésére csak azután kerülhetett sor, miután elérték a kommunistáknak és a szocializmus ügye iránt hű erőknek a vezetésből való kiszorítását, a fegyveres erők dezorganizálását és megbénítását, valamint az államapparátus felbomlasztását.

Az ellenforradalom jól szervezte meg erőit, s dolgozta ki taktikáját. Ezzel szemben a fegyveres ellenforradalmi lázadás kirobbanása a párt és az

állam vezetését, a szocializmus hű erőit felkészületlenül, szervezetlenül, a megosztottság és a politikai zavarodottság állapotában érte.

Az MDP Központi Vezetősége a lázadás kirobbantása után még október 23-án este összeült, s határozatot hozott az ellenforradalom leverésére. Megállapította, hogy miután fegyveres támadás indult a néphatalom ellen, fegyveres erővel kell az ellenséget ártalmatlanná tenni.

Az ellenforradalom kirobbanásakor Budapesten nem volt elegendő olyan alakulat, amelyet a felkelés ellen be lehetett volna vetni. Az államvédelmi karhatalom egységeit a vezetés politikai népszerűtlenségük miatt nem akarta felhasználni, a rendőrségre a rendőrkapitány megbízhatatlansága miatt nem lehetett számítani. Katonák csak a hadsereg felsőoktatási intézményeiben voltak. A helyzetet mérlegelve, a katonai vezetők olyan javaslatot tettek a Politikai Bizottságnak, hogy a vidéki csapatok felrendelése mellett kérjék a szovjet csapatok demonstratív segítségét is. Ez utóbbit illetően, abban reménykedtek, hogy a szovjet csapatok pusztja megjelenése, fegyvertelen felvonulása is elegendő lesz az ellenforradalmárok megfélemlítésére.

Az elfogadott javaslat alapján a kormány elrendelte, hogy vidékről egységeket vezényeljenek Budapestre a rend helyreállítása érdekében, s egyben kérte: a főváros körzetében tartózkodó szovjet csapatok demonstratív felvonulással segítsenek a rendet helyreállítani. Határozat született a munkások felfegyverzésére is. E döntések következetes és határozott végrehajtásával az ellenforradalmi fegyveres lázadást rövid idő alatt le lehetett volna verni.

A döntések végrehajtását azonban a pozíciókban megerősödött jobboldali revizionista erők megakadályozták. Nagy Imrét és több társát visszavették a Központi Vezetőségbe, sőt a Politikai Bizottságba is beválasztották. A kormányelnöki tisztséget szintén Nagy Imre vette át. A Nagy Imre köré tömörült revizionista csoport kétkulacsos magatartást tanúsított, és ilyen tevékenységet folytatott. Szavakban egyetértett az események ellenforradalomként való minősítésével, s vállalta fegyveres felszámolását. Ugyanakkor tetteiben, a hadseregben és a rendőrségben is jelentkező politikai híveire támaszkodva szabotálta a hozott határozatok végrehajtását.

A párt központi vezetősége a fegyveres ellenforradalmi lázadás leverésének irányítására *Apró Antal* vezetésével katonai bizottságot hozott létre, amely teljes hatalmat kapott. A katonai bizottság javaslatára a kormány kihirdette a statáriumot, amnesztiát biztosítva azoknak, akik a meghatározott időpontig leteszik a fegyvert.

A revizionisták azonban a meghirdetett rögtönítélő bíraskodás bevezetését a határidők újbóli és újbóli módosításával lehetetlenné tették. A katonai bizottság kijárási tilalmat rendelt el, hogy megkönnyítse az ellenforradalmi fegyveres góccok felszámolását, de Nagy Imre ezt az intézkedést arra való hivatkozással, hogy a lakosság nem végezheti el napi bevásárlását, népellenesnek nyilvánította, s megakadályozta kihirdetését. Mindez megnehezítette az ellenforradalom elleni fegyveres fellépést.

Az ellenforradalmi fegyveres lázadás a párt- és állami vezetéshez hasonlóan a néphadsereget is felkészületlenül érte. A vezetés egyáltalán nem számolt ellenforradalmi fegyveres fellépéssel. Ezt mutatja az is, hogy éppen ezekben a napokban kívánták megrendezni az évenként szokásos, az egész kiképzési évet értékelő magasabb parancsnoki értekezletet, amelyre a parancsnokok egy része már meg is érkezett vagy útban volt Budapestre. A csapatok vezetéséért elsősorban felelős személyek tehát nem tartózkodtak állomáshelyeiken. A készületlenség jele volt, hogy a főváros karhatalmi biztosítására készített tervet október 22-én kapták meg a végrehajtásban érdekelt szervek. A másnap bekövetkezett eseményekre ezért még nem tudtak felkészülni. A politikai vezetés megosztottsága pedig kihatott a felső katonai vezetés akcióképességére is. Fokozták a zavart Nagy Imrének a felső katonai vezetésben levő hívei, akadályozva az ellenforradalmi lázadás elleni határozott fellépést.

A hadsereg legfelső vezetése, akárcsak az ország politikai vezetése nem ítélte meg egységesen az eseményeket. A katonai vezetők egy része fölöttébb óvatossággal bizonyult, más részük pedig Nagy Imre irányvonalát támogatva, fékezte a hadsereg akcióit, némelyek pedig árulók lettek. A józanabb, az ellenforradalmárok elleni határozott fellépést sürgető parancsnokokat nem hallgatták meg, vagy éppen elutasították. A katonai vezetés nem adott a csapatoknak határozott utasításokat.

A hadseregben belüli politikai bizonytalanság és zavarodottság ellenére a vidéki alakulatoknál a hangulat kielégítő maradt. Számos egység tisztjei és katonái táviratban jelentették a pártnak és a hadsereg vezetőinek, hogy életük feláldozásával is készek megvédeni a munkásosztály hatalmát az ellenforradalomtól.

Az egész hadsereget riadókészültségbe helyezték, amit a helyőrségek fegyelmélettel végre is hajtottak. Olyan intézkedés történt, hogy a fővárosba vezényelt vidéki alakulatok beérkeztéig helyi erőkkel kell az ostromlott objektumok, mindenekelőtt a Rádió védelmét megerősíteni.

Erre néhány budapesti katonai intézményt és alegységet utasítottak is. Lőfegyver használatára azonban nem adtak engedélyt, mint ahogy nem kaptak tűzparancsot a Rádió védői sem, pedig ekkor már több halottjuk volt. A fegyverhasználat tilalma vonatkozott a vidékről felrendelt csapatokra is, sőt a harckocsik lövegeihez egyáltalán nem engedtek lőszert felmálházni. A Rádiót így nem tudták megvédeni és felszabadítani, s az jelentős személyi áldozat ellenére másnap, 24-én reggel az ellenforradalmárok kezébe került.

Az első zavarodottság és bizonytalankodás után a hadsereg egységei egyre szilárdabban teljesítették kötelességüket. Az ellenforradalom azon reménye, hogy a hadsereget sikerül árulásra bírni és megnyerni, már az első napokban kudarcot vallott.

A hadsereg harckészültségbe helyezése után a helyőrségek és az alakulatok parancsnokai mindeütt megszervezték az objektumok védelmét, több esetben fegyverrel verték vissza az oda behatolni szándékozó ellenforradalmi csoportokat. A katonai objektumok védelme mellett a vidéki helyőrségek felszámolták a helyenként jelentkező ellenforradalmi csoportosulásokat, biztosították a közrendet. Ilyen jellegű akciókat hajtottak végre Esztergomban, Vácott, Kálcsán, Keszthelyen, Kecskeméten, Kiskunhalason, Szentesen, Pécsen, Nagykanizsán, Kaposváron, Zalaegerszegen, Várpalotán stb. A budapesti helyzet bonyolultságát látva, ugyanakkor számos vidéki helyőrség kérte a minisztériumtól, hogy rendeljék fel őket a fővárosba a fegyveres ellenforradalmi bandák elleni harcra.

Mindezen tények alapján joggal állapította meg a fegyveres erő magatartását értékelve Kállai Gyula 1957 tavaszán: „Az ellenforradalom fegyveres támadása idején nem a hadsereg és a rendőrség tisztí és legénységi állománya mondott csődöt, hanem a vezetés. Nem a hadsereg és a rendőrség követte el az árulást, hanem Nagy Imréék hívei és cinkostársai. . . Azok a karhatalmi egységek, ahol a vezetés szilárd volt, mindvégig derekasan harcoltak. Az egyszerű katonák és rendőrök, a népi demokráciához hű tisztek ezekben a súlyos napokban becsülettel megállták a helyüket, s fegyverrel a kézben harcoltak és estek el az ellenforradalom erőivel vívott harcban.”

Amint erre már utaltunk, a minisztérium vezetése előzőleg is rendelt fel csapatokat a vidéki helyőrségekből, de képtelen volt őket összefogni és szervezetteren az ellenforradalmárok fő fészkeinek felszámolására irányítani. Hogy csakis ez a módszer lett volna a célravezető, azt a Kiskun-

halasról felrendelt lövészezred (parancsnoka Hodosán Imre alezredes) példája is tanúsította, amely tevékenysége körzetében rövid idő alatt felszámolta az ellenforradalmi csoportokat. A többi, összesen 6700 főnyi, ötven harckocsival rendelkező katonai erő azonban Budapesten harminc helyen volt szétszórva, ami lehetetlenné tette hatékony alkalmazásukat.

A vezetés megosztottsága, határozatlansága, sőt egyesek árulása ellenére az ellenforradalom elleni fegyveres harc október 24-én és 25-én számottevő eredményekkel járt. Az ellenforradalom fegyveres erői szétszóródtak, több csoportuk a harcokban felmorzsolódott. A félrevezetett tömeg jelentős része az események valódi jellegének láttán elhagyta az ellenforradalom táborát. A munkások a legtöbb helyen megvédték a gyárakat. A belső karhatalom és a néphadsereg alakulatai igen sok fegyveres ellenforradalmárt tartóztattak le, s még több fegyvert szedtek össze. Megkezdődött az ellenforradalom legfontosabb fegyveres gócai felszámolásának előkészítése. Az ellenforradalmi lázadás gyors leverésére katonailag kedvező helyzet alakult ki.

Ugyanakkor a politikai körülmények tovább romlottak, amelyek végül is a rendszerhez hű katonai erők dezorganizálását eredményezték. Nagy Imre és társai a pártvezetésben és a kormányban már 25-én nyíltan felléptek a lázadás fegyveres leverése ellen, s az ellenforradalmárokkal való tárgyalások mellett szálltak síkra. Meghiúsították a szükséges és tervezett katonai intézkedéseket. A Központi Vezetőség október 26-i ülésén pedig már azt követelték, hogy változtassák meg a felkelésről adott korábbi értékelést, s az ellenforradalmat nyilvánítsák „nemzeti demokratikus forradalomnak”. A Központi Vezetőség ezt elutasította, s lényegében megismételte korábbi határozatait.

Nagy Imre és csoportja ezt követően már az ellenforradalom melletti teljesen nyílt kiállásra szánta rá magát. A Központi Vezetőség határozatát hátba támadva, október 28-án a párt központi lapjában, a Szabad Népből megjelentették a Hajnalodik című vezércikket, amely az ellenforradalmat nemzeti és demokratikus felkelésnek minősítette, olyan látszatot keltve, mintha ez a párt hivatalos állásfoglalása lenne. A politikai vezetésben keletkezett zűrzavart jellemzi, hogy a Központi Vezetőség október 28-i ülése ezt a hibás és politikailag rendkívül káros értékelést végül elfogadta.

Ezzel Nagy Imre és csoportja kapitulált az ellenforradalom előtt. Mindez azonban csak a Központi Vezetőség következetesen marxista szárnya számára volt világos. A párttagok, a dol-

gozók, a fegyveres erők tagjai Nagy Imrét továbbra is kommunista miniszterelnöknek hittek. Nagy Imre még aznap rádióbeszédében fegyverszünetet rendelt el, bejelentette a szovjet csapatok Budapestről történő kivonását, a belső karhatalom feloszlását, kormányprogrammá nyilvánította az ellenforradalmárok követeléseit, köztük azt, hogy a lázadók fegyveres osztagait bevonják a fegyveres erőkbe. Ezzel az intézkedéssel szabaddá vált az út a nyílt restaurációs törekvések, a fehérterror tobzódása előtt.

A revizionista árulás és az ellenforradalom előtti politikai kapituláció óriási megdöbbenést és zavart váltott ki a hadsereg tisztikarában és alakulataiban. A politikai hatás és az ezt követő intézkedések a Magyar Népköztársaság ekkor már egyedül felhasználható fegyveres támaszát, a hadsereget teljesen dezorganizálták, megbénították. A Hajnalodik című cikk a Szabad Népből és Nagy Imre nyilatkozata a munkáshatalom ellen fegyverrel támadókat forradalmárokként, szabadságharcosokként dicsőítette, s a szocialista rendszert védelmezőket lényegében ellenforradalmárokként bélyegezte meg. Emellett arra adott utasítást, hogy a hadsereg a fogva tartott ellenforradalmárokat bocsássa szabadon, s a további harcot szüntesse be. Mindez azokat látszott igazolni, akik már korábban is az árulás útjára léptek, s nem teljesítették a népi hatalom védelmére vonatkozó parancsokat.

A revizionisták árulása a hadsereg soraiban mély válságot idézett elő. Azok a katonák és tisztek, akik eddig a parancsot teljesítve küzdöttek az ellenforradalmárok ellen, s e harcban sokan életüket vesztették, megdöbbenve vették tudomásul, hogy a kormány elítéli tevékenységüket.

A hadsereg vezetői ezekben a napokban olyan intézkedéseket hoztak, amelyeket az ellenforradalmárok által felvetett jelszavakat igyekeztek semlegesíteni, de valójában az eszmei zűrzavart fokozták. Az október 27-én kinevezett új honvédelmi miniszter, Janza Károly altábornagy 28-án parancsban intézkedett a katonasapkaon levő állami címer eltávolítására és nemzeti szalaggal való helyettesítésére. A katonák egymás közötti megszólításánál az elvtárs helyett a bajtárs megszólítást vezették be. Elrendelték továbbá, hogy még az év végéig „a nemzeti hagyományokat tükröző, himzett sújtással szegélyezett rendfokozati jelzések viselésére kell áttérni”.

Ezek az intézkedések nem voltak nagy horderejűek, de mindnek osztálytartalma volt. A Magyar Népköztársaság címerét az ellenforradalmárok meggyalázták, a honvédsapkákról való levétel elrendelése lényegében ehhez kapcsolódott. Igaz, a hadsereg ruházatában a sze-

mélyi kultusz időszakában figyelmen kívül hagyták a nemzeti hagyományokat, de 1956-ban a volt horthysta hadsereg ruházati formációihoz való visszatérés akaratlanul is az ellenforradalmi erők óhajának elfogadását jelentette. A munkásmozgalmában az egymás közötti kapcsolatok mélységét, a közös elvekkel való azonosulást fejezte ki az elvtárs megszólítás, hadseregben való alkalmazása azt domborította ki, hogy a Magyar Néphadsereg a munkásosztály hatalmának fegyveres ereje, a proletár nemzetköziség eszméjével szolidáris hadsereg. E szó száműzése a hadseregből akarva-akaratlanul ezeknek az elveknek tagadását jelentette.

Miután a legfelső politikai vezetésben az árulás teljessé vált, az ellenforradalom elérkezettnek látta az időt arra, hogy a hadsereg akcióképességét teljesen megbénítsa, és saját kezébe vegye a vezetést. Ezzel egyidejűleg megkezdtek az ellenforradalmi fegyveres csoportok szervezett katonai erővé fejlesztését.

Az ellenforradalmárok és a revizionista árulók előtt tudott dolog volt, hogy a néphadsereg tisztikarának nagyobb része nem értett egyet a kormány október 28-i nyilatkozatával. Felismerték, hogy nem számíthatnak a hadsereg támogatására, ha nem zúzzák szét a szocialista hadsereg politikai és katonai alapjait, ha nem távolítják el a szocialista rendszerhez hű kommunista, munkás- és parasztszármazású tiszteket.

Nagy Imre október 29-én Király Bélát és az ellenforradalmárokkal együttműködő budapesti rendőrfőkapitányt, Kopácsi Sándort bízta meg az ellenforradalom céljainak megfelelő fegyveres erő megszervezésével, s egyben Királyt felkérte, hogy legyen Budapest katonai parancsnoka. Az általuk kidolgozott és a Nagy Imre által 30-án aláírt program lényegét az képezte, hogy a hadseregből el kell távolítani a politikai apparátust, mert „bűnrészesei” a személyi kultusz idején elkövetett hibáknak. Egyben a hadsereg politikamentességének szükségességét kezdték hangoztatni.

Az egyszemélyi parancsnoki rendszer ellen is támadást intéztek, mégpedig a „Forradalmi Katonai Tanácsok” létrehozásával. Az ellenforradalmárok ebbeli törekvéséhez a minisztérium új vezetése segédkezet nyújtott. A honvédelmi miniszter október 30-án „a forradalmi fegyelem érdekében” elrendelte a „Forradalmi Katonai Tanácsok” megalakítását, s egyben meghatározta jogkörüket is. Az intézkedés 2. pontja kimondta: „A Katonai Tanácsok feladata minden fokon a honvédelmi miniszter által kinevezett parancsnokok fontosabb parancsainak, intézkedéseinek megvitatása és javaslat tétele. . . Amennyiben a

Katonai Tanács többsége nem ért egyet a parancsnok parancsaival, a parancsnok jelentse felsőbb parancsnokának."

A minisztérium új vezetőinek ez a magatartása tovább fokozta a hadsereg dezorganizálódását. A katonai tanácsok sok helyen egyértelműen az ellenforradalom szellemében cselekedtek. Eltanácsolták a politikai helyetteseket, parancsnokokat váltottak le, s nem egy esetben a helyi ellenforradalmi vezetés befolyása alá kerültek. Előfordultak olyan esetek is, hogy a katonai tanácsok határozatilag kimondták elszakadásukat a felsőbb katonai parancsnokságtól, s önálló parancsnoksággá alakultak.

De nagy számban fordultak elő a fentiekkel ellentétes tartalmú esetek is. A katonai tanácsokat sok helyen létrehozták, de az egyszemélyi parancsnoki rendszert fenntartották, a politikai helyetteseket is bevásztották a tanácsba, sőt több helyen a pártszervezetek még 30-án és az utána következő napokban is taggyűléseket tartottak, amelyeken az ellenforradalom elleni harcot követelték. Mindez azonban már nem tudta befolyásolni az események menetét. Ebben a helyzetben a hadsereget egységesen felhasználni az ellenforradalom elleni fegyveres harcra nem lehetett.

A hadsereg dezorganizálásával egyidejűleg, október 28-a után az ellenforradalom fegyveres osztagai gyorsan megerősödtek, létszámban kiégészültek, részben újabb osztagok is alakultak. Visszatért soraikba azok egy része, akik október 24-én, 25-én elhagyták őket. Ettől kezdve az ellenforradalom erői uralták az utcát, a közrend teljesen felbomlott. Valóságos hajtvadászatot indítottak a kommunisták ellen. A november 4-ig terjedő egy hét alatt közel háromszáz kommunisztát gyilkoltak meg. Az ellenforradalmi terrorkülönítmények által letartóztatott és a központi börtönökben fogva tartott hazafiak száma közel 4000-re emelkedett. Az egyes osztagok ezen kívül több száz kommunisztát tartottak fogva. Kíméletlen és tömeges leszámolásra készülődtek. A letartóztatott kommunisták tömeges kivégzését Budapesten és vidéken november 5-re tervezték.

Az ellenforradalmi terrorakciók legvéresebb eseménye október 30-án a Budapesti Pártbizottság székházának több órás ostroma, elfoglalása, majd sok védő brutális meggyilkolása volt. A pártbizottság azért lett az ellenforradalmárok támadásának célpontja, mert tudomásukra jutott, hogy a párt a munkáshatalom megvédésére itt készíti elő a munkások felfegyverzését. E munkában részt vett a hadsereg több magas rangú tisztje is, akik közül az ellenforradalmárok

Papp József, Asztalos János ezredes és másokat, Mező Imrével, a pártbizottság első titkárával együtt kegyetlenül meggyilkoltak.

Október 31-én Nagy Imre jóváhagyásával és Király Béla vezetésével megalakult a „Forradalmi Karhatalmi Bizottság”, amely egységes ellenforradalmi irányítás alá vonta a hadsereget, a rendőrséget és a nemzetőrséget. A bizottságban a 30-án megtartott előzetes értekezlet alapján húsz-huszonöt százalékban a hadsereg és a rendőrség, ötven százalékban az ellenforradalmi osztagok képviselői kaptak helyet. Mindez gyakorlatilag azt eredményezte, hogy a fegyveres erők vezetése teljes egészében az ellenforradalom kezébe került, s a hadsereg alakulatait tulajdonképpen kivonták a Honvédelmi Minisztérium irányítása alól.

Az ellenforradalom minden erőfeszítése és törekvése ellenére sem tudta a Magyar Néphadsereget a saját oldalára állítani. A katonai erő október 28-ig bevezethető maradt a népi hatalom védelmére, s azok az alakulatok, amelyek erre a minisztériumból vagy a helyi parancsnokoktól határozott parancsokat és feladatokat kaptak, becsülettel kivették részüket az ellenforradalom elleni fegyveres harcból.

Árulók és ingadozók természetesen a hadseregben is akadtak, de nem ez volt a jellemző. A hadsereg tisztikara november első napjaiban is megtagadta az ellenforradalmi utasítások teljesítését. „... A munkásból, dolgozó parasztból és haladó értelmiségből lett tisztek – állapítja meg az ellenforradalommal kapcsolatos minisztertanácsi összeállítás – az ellenforradalmi támadásnak e második szakaszában is alapjában véve megóvták a fegyverkészletet, mert a hadsereg vidéki fegyverraktáraiból a fegyverek döntő többsége Király Béla többszöri parancsa ellenére sem került az ellenforradalmárok kezébe.” Minden igyekezetük ellenére az ellenforradalmárok „a néphadsereg felső vezetését még nem tudták teljesen kézbe kaparintani, de megbénították. Maléter és Király még a revizionista tisztekkel sem tudott igazán együttműködni. A honvédség politikai vezetését koalíciós alapokra igyekeztek helyezni, de ez még nem működött. A régi tisztek visszavételének folyamata pedig nem haladt előre kellő gyorsasággal. Ezért a néphadsereget nem sikerült kézbe venniük, és nem véletlen, hogy Király Béla november 3-án a felkelőkből szervezett ellenforradalmi hadseregbe támaszkodott, azokat mozgósította, mert csak őket tudta felhasználni november 4-én is a szovjetellenes harcokra”.

Az ellenforradalmi erők szerveztségének fokozódásával egyidejűleg a forradalmi erőknél

Magyar honvédelmi miniszter
1945. szeptember
10. 022. szám
XIII. évfolyam

Toborzási felhívás

Harconkon végighámpolygott a háború, a németek és Szovjet hadsereg, hadseregei alakították. Kibabolták, tönkretették, munkahelyeinket felrobbantották, a magyar otthonokat szedték.

A romok alatt azonban megmaradt az élet és most 1000 éves magyar harci parancsaink.

Fogjon fegyvert minden magyar, a haza és a magyar nép felszabadítása érdekében.

Magyar hazafiavágtól és nemzeti érzéstől áthatott, demokratikus szellemű új magyar hadsereg van szükség, mely magyar vezetés mellett teszi le a következő 1000 éves történelmünk alapját.

Még vannak magyarok, akik felszabadításra vannak. Rést akarunk venni a szovjet hadsereggel együtt a világképet haborgató fasizista Németország leverésében. Ezzel mutatjuk meg a legjobban, hogy Magyarország csak a német kényszer alatt avakozott a háborúba, német érdekekért. A nagy szovjetes hatalmak a Szovjetunió, Anglia és az Egyesült Államok aszerint értékelnek bennünket, hogy mennyi és milyen katonával veszünk részt a népek felszabadító harcában.

Most kezdődik a magyar demokratikus eszmék honfoglalása, tehát a tulajdonképpen magyar háború, illetve szabadságharc.

Az új magyar hadsereg harcai adják meg az alapját a magyar nemzeti kormány politikájának és majd békekötéskor a magyar nép megfelelő helyének a szabad népek sorában.

Felszólítok tehát minden magyart, jelentkezők önként a nemzet új szabadságharcára.

Férfiaknál: az önként jelentkezés korhatára 15 évtől, 42 évig.

Nőknél: A korhatár 20 évtől 40 éves korig. A nők honvédelmi munkái laknak el.

A jelentkezők a községi előjáróságoknál és a városok polgármestereinél 1945. évi február hó 8-ig jelentkezzenek.

Az önként jelentkezők, kik a harcban kitüntették magukat, a földbirtokreformnál elsősorban fognak földben, vagy más állami kedvezményben részesülni.

Felszólítom Magyarországon újjáépítésében működő nemzeti bizottságokat, pártszervezeteket, egyesületeket, szakszervezeteket, iskolákat, felvilágosító munkájukkal hassanak oda, hogy minél több demokratikus érzületű áthatott és harcos szellemű magyar ember álljon az új magyar hadsereg soraiban.

A községi előjáróságok és polgármesterek az önként jelentkezőkről névjegyzéket töltenek fel a következő rovatokkal:

Férfiaknál: 1.) név, 2.) kor, 3.) iskolai végzettség, 4.) levante kiképzésben részesült-e? 5.) volt-e katona, mikor, mely fegyvernemről és milyen rendfokozatot ért el? 6.) szakképzettség (katonai) 7.) van-e családja, gyermekek száma, 8.) polgári foglalkozása, 9.) apja és anyja neve.

Nőknél: 1.) név, (leánykori) 2.) kor, 3.) iskolai végzettség, 4.) levante kiképzésben részesült-e? 5.) foglalkozása, 6.) hajadon-e, vagy asszony? 7.) ha asszony, a gyermekek száma, 8.) férje neve, 9.) férje foglalkozása, 10.) apja és anyja neve.

A megyei városok és községek előjáróságai ezeket a névjegyzékeket 1945. évi február hó 13-ig terjesszék fel az alispánoknak. Az alispánok és a városok polgármesterei a névjegyzékeket összegyűjtve 1945. évi február hó 18-ig a honvédelmi minisztériumnak továbbítják.

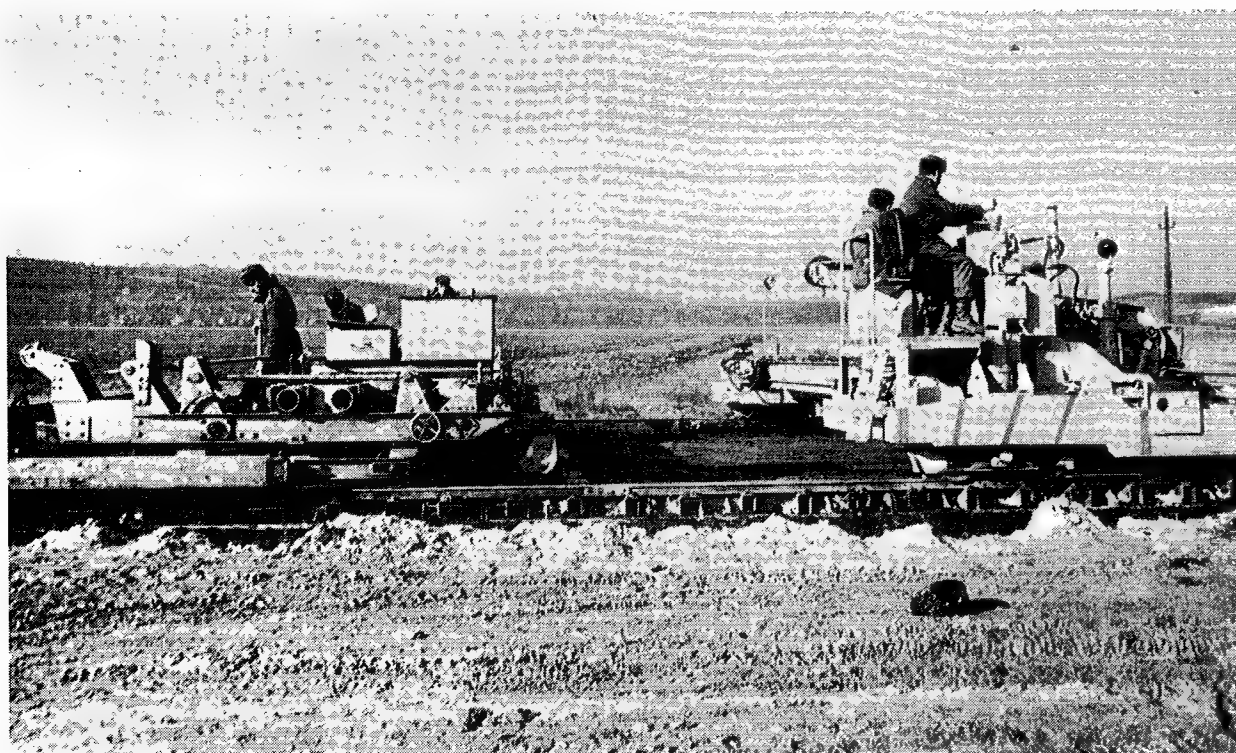
Bizom abban és hiszem, hogy az egész nemzet meg fogja érteni a hazának ezt a hívó szavát. Eddig nem volt háborús célunk, most van. Jelentem háborús cél: a magyar nép jobb jövőjének megteremtése és az új független, demokratikus, boldog Magyarország megteremtése.

Debrecen, 1945. évi január hó 20.-án.

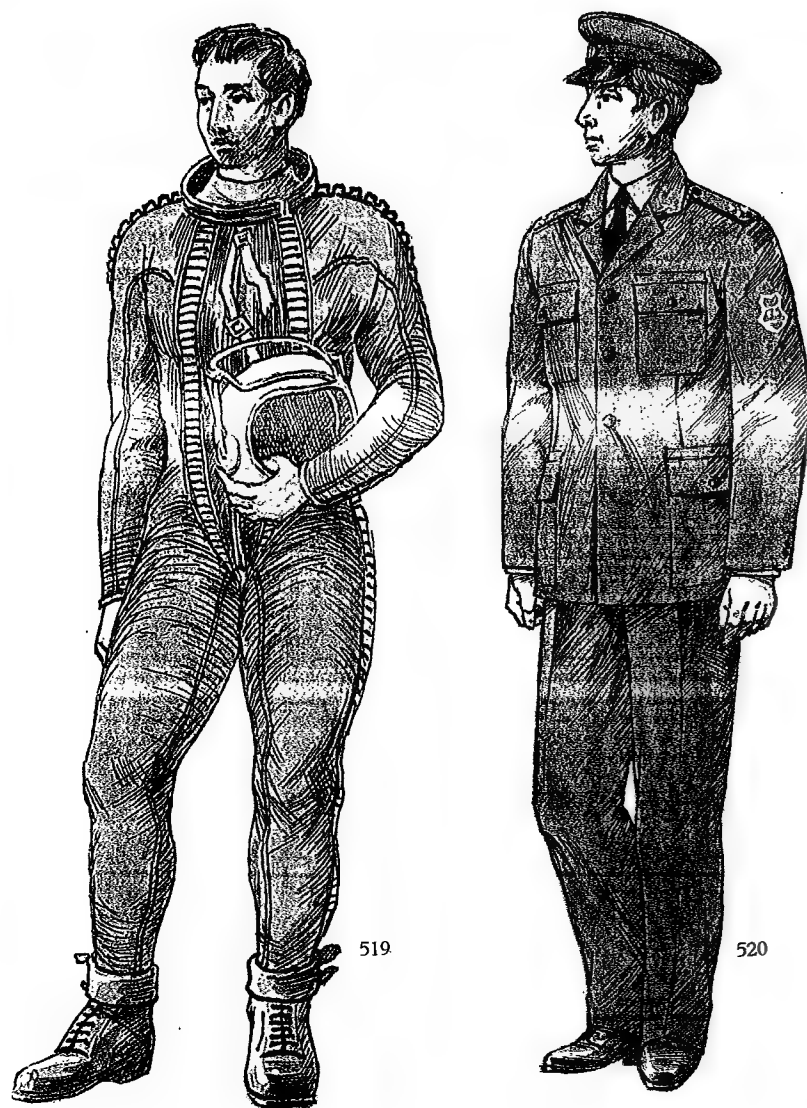
Dálnoki Mihály Béla miniszterelnök s.k.
illetve Vörös János vez. honv. min. sk.

450 / BELJAEV
TÁBORNOK (JOBBRÓL
A MÁSODIK)
MEGSZEMLELI AZ 1.
MAGYAR VASÚTÉPÍTŐ
HADOSZTÁLYT,
1945. FEBRUÁR

451 / AZ IDEIGLENES
NEMZETI KORMÁNY
TOBORZÁSI FELHÍVÁSA

518

518 / KATONÁK KÖZÚTÉPÍTÉSEN,
1970-ES ÉVEK

519 / REPÜLŐTISZT MAGASSÁGI
RUHÁBAN, 1970 KÖRÜL

520 / HONVÉD SZAKASZVEZETŐ
KIMENŐÖLTÖZETBEN 1971-1982

fokozódott a szétforgácsoltság. Nagy Imréék nyomására október 30-án a Központi Vezetőség kimondta az MDP feloszlását, s helyette új párt létrehozását határozta el. Az MDP feloszlásával egyidejűleg jobboldali vezetők irányításával újjászerveződtek az 1949-ben megszűnt volt koalíciós pártok, sőt a felszabadulás után betiltott fasiszta pártok is. A november 2-án megalakult koalíciós kormány már nyíltan a tőkés restauráció kormánya volt. Ekkor lett az időközben vezérőrnaggyá előléptetett áruló Maléter Pál a kormány tagja, mint honvédelmi miniszter.

A tömegek félrevezetésére ugyan még a kor-

mánylistán szerepeltették Kádár János nevét is, de egyszersmind felkutatását is elrendelték, mert másokkal együtt már elhagyta Budapestet, hogy megszervezze a forradalmi erők összefogását és ellentámadását az ellenforradalom ellen. Nagy Imre koalíciós kormánya, parlamenti felhatalmazás nélkül bejelentette, hogy kilép a Varsói Szerződés szervezetéből. November 4-én hajnalban pedig elrendelte, hogy az időközben „nemzetőrséggé” átkeresztelt ellenforradalmi fegyveres osztagok és a hadsereg csapatai vegyék fel a harcot a forradalmi erők segítségére siető szovjet csapatokkal. Egyben az ENSZ katonai segítségét kérte.

6. A hadsereg az ellenforradalom leverése és a szocialista konszolidáció időszakában

Az előzőekben vázolt helyzetben a munkáshatalom és a nemzet jövője azon fordult meg, hogy sikerül-e a szocializmus túlsúlyban levő erőit összefogni, megszervezni és mozgósítani az ellenforradalom kisebbségben levő, de jól megszervezett erőivel szemben.

Kádár János vezetésével 1956. november elején létrejött a forradalmi erők központja, dr. Münnich Ferenc, Apró Antal, Biszku Béla, Fehér Lajos, Kállai Gyula, Marosán György, Kiss Károly, Uszta Gyula és más elvtársak részvételével. Őket támogatta Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke, a hatalom jogfolytonosságának megisméjelesítője. November 3-án Szolnokon Kádár János vezetésével megalakult a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, amely a munkáshatalom megvédését, az ellenforradalom leverését, a rend helyreállítását, a szocializmus építése során elkövetett hibák kijavítását, a szocializmus konszolidációját és további építését fogalmazta meg programjaként. Megalakult a Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Központi Bizottsága is, amely a kommunisták politikai mozgósítását, a párt szervezeteinek újjászervezését irányította.

Mivel a magyar fegyveres erők ebben a sorsdöntő időben akcióképtelenek voltak, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány az ellenforradalom leveréséhez a szovjet kormánytól kért segítséget.

A szovjet csapatok akciója november 4-én hajnalban kezdődött meg.

A hadseregnek a revizionisták és az ellenforradalmárok által várt ellenállása elmaradt. Az

ellenforradalom fegyveres csoportjai pedig, amelyeknek sem a fővárosban, sem vidéken nem volt egységes vezetése és szervezete, nem képviseltek számottevő erőket. Az egyes csoportok ellenállását viszonylag rövid idő alatt sikerült felszámolni.

A hadsereg tisztikara, amely a munkásokból és parasztokból szerveződött és a proletár internacionalizmus szellemében nevelkedett, nem akart fellépni a szovjet csapatok ellen, a világosabban látó része tisztában volt azzal, hogy a szovjet katonák a szocializmus ellenségeivel veszik fel a harcot. Azok a tisztok pedig, akik a revizionista politikát támogatták, vagy akiknek tisztánlátását az ellenséges propaganda elhomályosította és az ellenforradalmi események idején hangadók lettek, rövid idő alatt elszigetelődtek, s a katonatömegekre nem gyakoroltak befolyást. A hadsereg központi vezetése sem adott ki utasítást az ellenállásra. Maléternek a csapatokkal sem akkor, sem azelőtt nem volt összeköttetése. Azokat a revizionista irányzattal szimpatizáló katonai vezetőket pedig, akik ekkor a minisztériumban tartózkodtak, a szovjet csapatok határozott fellépése vagy rádöbbenette eddigi magatartásuk helytelenségére, vagy a katonai erőviszonyokat mérték fel reálisan, s ezért az esztelen intézkedés kiadásától ők is elálltak.

Döntő tényezőként kell megemlíteni a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányának a magyar dolgozó néphez intézett nyílt levelét és programját, amelyben a munkáshatalom megvédésének konkrét tennivalóit jelölte meg, s megindokolta a szovjet csapatok segítségül hívásának

szükségességét. Mindezek pozitív hatással voltak a hadsereg állományára.

A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány nagy politikai jelentőséget tulajdonított annak, hogy a fegyveres ellenforradalmi bandák felszámolásában és a szocialista közrend megteremtésében a magyar fegyveres erők tagjai minél előbb részt vegyenek. Ehhez a hadseregben kialakult helyzet alapot is adott.

A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány a fegyveres erők egységes vezetésére létrehozta a fegyveres erők minisztere tisztet, s e posztra dr. Münnich Ferencet állította.

A fegyveres erők miniszterének november 10-én jelent meg a felhívása, hogy a Budapesten szolgálatot teljesítő tisztek azonnal jelentkezzenek a felhívásban megjelölt helyeken. A kormánynak az volt a szándéka, hogy azokból a tisztekből, akik egyetértének a kormány programjával és annak végrehajtásáért készek fegyveresen küzdeni, *tiszti karhatalmat szervez,* s harcba veti az ellenforradalmárok ellen.

A határozott forradalmi, politikai vezetés, a világos politikai program azt eredményezte, hogy a tisztikar nagy része a felhívás után azonnal jelentkezett szolgálattételre, s a következő napok sajtója már a karhatalom eredményes fellépéséről adott híreket. *November 13-án Budapesten befejeződött két karhatalmi ezred szervezése, és folyt a szervezés a vidéki helyőrségekben is.*

Budapesten három karhatalmi körzetet hoztak létre, amelyekben egy-egy karhatalmi ezred tevékenykedett. Az első körzetben Csémi Károly alezredest, a másodikban Borbás Máté vezérőrnagyot, a harmadikban Pesti Endre ezredest nevezték ki parancsnokká. A körzetekben levő minden katonai alakulatot a körzetek parancsnokainak rendelték alá. November 13-án megtörténtek a kinevezések a hadsereg fontosabb beosztásaiban is.

A fegyveres erők minisztere tevékenységének segítésére a kormány kinevezte a *Katonai Tanács* tagjait. Ez a szerv már 14-én megtartotta első ülését, amelyen több, a hadsereg életét, erkölcsi-politikai helyzetét érintő és erősítő intézkedést javasolt kiadni. Közéjük tartozott a honvéd karhatalmi alakulatok megszervezésére és működésére vonatkozó intézkedés, javaslatok az 1955-ben kiadott tiszti törvény átdolgozására, az új egyenruha megtervezésére, a sorállomány helyzetének javítására, valamint a rászoruló tiszti családok megsegítésére és a hősi halottak temetésére.

Mindamelletts elsőrendűen fontos volt, hogy a fegyveres erők, mindenekelőtt a karhatalom politikai egységét megteremtsék. A fegyveres erők,

a karhatalom politikai egységének megteremtését szolgálta a „Tiszti Nyilatkozat” aláírása. Ebben a tiszte elismerte a kormány programját, és kifejezte, hogy azért kész minden ellenvetés nélkül fegyveresen harcolni. Hitet tett a szovjet-magyar fegyverbarátság mellett. Akadtak olyan tisztek, akik a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány programját tudatosan vagy az ellenséges propaganda által félrevezetve nem vállalták. Mások ingadoztak, s a részletek tisztázására vártak. Ezek nem írták alá a nyilatkozatot, s ezzel kizárták magukat a fegyveres erők kötelékéből.

A munkásokból és parasztokból szerveződött tisztikar döntő többsége, 80 százaléka aláírta a nyilatkozatot, nem fordított hátat a fegyveres erőknek, nem ingadozott, amikor a munkáshatalom megvédéséről volt szó.

A Tiszti Nyilatkozat kiadása és aláírásának megkövetelése elősegítette a karhatalom gyors létrehozását, s alapját képezte a hadsereg újjászervezéséhez szükséges tiszti káderek kiválogatásának. Hozzájárult a tisztikar megszilárdulásához, az árulóktól, a politikailag ingadozóktól és a gyáváktól való megtisztításához. Azzal, hogy a nyilatkozatot alá nem írókat a hadseregből elbocsátották, javult a tisztikar szociális összetétele a munkásosztály javára.

A nyilatkozatot alá nem írók között sok olyan tiszt volt, aki így akart a fegyveres erőktől megválni. Ez az eljárás az adott helyzetben hiba volt, de tény, hogy ezeknek az embereknek a többsége becsülettel megállta a helyét a polgári élet különböző területein.

A karhatalmi ezredek Budapestén nagyon gyorsan megszervezték. November 16-án már három ezred tevékenykedett, összesen 3420 fővel. A Belügyminisztérium alárendeltségében a fővárosban egy rendőr karhatalmi ezredet is felállítottak. November végéig megalakultak a megyei, járási karhatalmi zászlóaljok és századok is. A karhatalmisták zömét a honvédtisztek tették ki, de igen nagy számban vettek részt rendőrök, volt államvédelmi karhatalmisták, egykori partizánok, párt- és állami funkcionáriusok, valamint munkások, bányászok és termelősövetkezeti tagok. November végén, december elején a karhatalmi alakulatok összlétszáma meghaladta a tízezer főt, s ez a létszám 1957 januárig 13 000, április végéig pedig közel 18 000 főre emelkedett.

A megalakult karhatalmi egységek és alegységek a szovjet csapatokkal szorosan együttműködve, fegyveres harcokban számolták fel az ellenforradalom Budapestén és vidéken még meglevő fegyveres csoportjait.

A szovjet csapatok és a karhatalom fegyveres akciói november végére az ellenforradalom minden jelentősebb fegyveres csoportját szétzúzták. Ezzel azonban az ellenforradalom ellen folyó fegyveres harc még nem ért véget, a fővárosban és vidéken egyaránt garázdálkodtak a kisebb fegyveres csoportok és az orvlövészek, akik rettegésben tartották a békés lakosságot. Decemberben még a fővárosban és vidéken véres provokációkat követtek el. Ezeket az ellenforradalmi erőket a karhatalmi alakulatok számolták fel.

A fegyveres erők eredményes tevékenységét ismerte el Kádár János november 26-án elmondott rádióbeszédében, amikor kijelentette: „Ma a fővárosban – a fegyveres összetűzések után – a közbiztonság fenntartásának és megszilárdításának feladata mindinkább a magyar forradalmi honvédezekre járőreire és a rendőrség szerveire, vidéken a rendőrség szerveire hárul. Hozzá kell tenni, hogy a honvédegységeink és rendőrségi szerveink napról napra kielégítőbb módon teljesítik rendkívül fontos feladatukat.”

A közrend mielőbbi megteremtése érdekében a kormány és a katonai vezetés további hathatós intézkedéseket tett. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa december 11-én az egész országra kiterjesztette a rögtönítélő bíraskodást, amely kiterjedt a löfögyvert, löszert és robbanóanyagot rejtőzökre, a gyilkosságot, szándékos emberölést, rablást, fosztogatást elkövetőkre, a közösség életszükségletének ellátását szolgáló üzemek rongálói, az ilyen cselekedetek szervezőire és azokra is, akik ilyesmiről tudtak, de nem jelentették. A fegyveres erők minisztere intézkedett a nyugati határainkon korábban rendszeresített tizenöt kilométeres határsáv visszaállítására, és a belépésre jogosító igazolványok felújítására.

A karhatalmi egységek és alegységek sikerrel oldották meg az elrejtőzött ellenforradalmárok, s az ellenforradalom idején a börtönökből kiszabadult bűnözők felderítését és ártalmatlanná tételét is. Nagy feladatot jelentett a fegyverek, löszerek, az állami és a fegyveres erők tulajdonát képező tárgyak felderítése és összegyűjtése.

A karhatalom alakulatai nagy jelentőségű munkát végeztek a politikai és gazdasági élet konszolidálása érdekében is. Lefegyverezték az ellenforradalom befolyása alá került üzemi őrségeket és a munkástanácsok fegyveres csoportjait. Felderítették és politikailag leplezték a sztrájkra uszító, a munkásokat terrorizáló ellenforradalmi elemeket. Védelmezték a munkába állókat. Felvilágosító tevékenységet fejtettek ki a jó szándékú, de félrevezetett vagy megfélemlített munkások körében. Biztosították a közleke-

dést, nemegyszer oly módon, hogy a karhatalmisták maguk vezették a villamosokat és az autóbuszokat. Részt vettek a pártszervezetek újjászervezésében. Védtek a kommunistákat, az üzemek újonnan kinevezett vezetőit. Vidéken jelentős segítséget nyújtottak a termelősövetkezetek megvédéséhez és újjászervezéséhez. Segítették az iskolai oktatás megindítását.

A karhatalom e sokirányú tevékenységével az ellenforradalom fegyveres felszámolása mellett segítette a szocializmushoz hű erők tömörítését, az ellenforradalmi erők politikai elszigetelését, a politikai és gazdasági konszolidációt.

A politikai konszolidáció végigvitele szempontjából igen fontosnak bizonyult az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1956. decemberi határozata. Ez a határozat ugyanis a legtöbb embert foglalkoztató alapvető politikai kérdésekre, a lezajlott események jellegére, okaira és a további feladatokra adott marxista elemzésen alapuló, egyértelmű és határozott választ.

A dokumentum egyértelműen az események ellenforradalmi jellegét hangsúlyozta, s ezt tényekkel is bizonyította. Az ellenforradalom okaként a Rákosi-féle szektás, dogmatikus vezetés hibáit, a Nagy Imre vezette revizionista csoportok áruló tevékenységét, a belső ellenforradalmi erők támadását és az ezeknek nyújtott imperialista támogatást sorolta fel. A határozat nyomatékosan leszögezte, hogy a négy kiváltó ok együttesen hatott. Alapvető feladatnak tekintette politikai síkon a szektás, dogmatikus elhajlás és a revizionista nézetek elleni egy időben folytatott kétfrontos harcot, a kéllehetetlen szigort az ellenforradalmi erőkkel és a nemzetközi imperializmus beavatkozásával szemben. A határozatban foglaltak megértetéséért az újjászervezett pártszervezetek kemény politikai harcot vívtak. Kivették részüket a politikai felvilágosító munkából a karhatalom tagjai is, akik napról napra találkoztak az emberekkel az utcán, az üzemekben, a hivatalokban. Az ellenforradalom politikai síkon is egyre inkább visszaszorult. Tevékenységét azonban még nem szüntette meg.

A munkáshatalom hatékony védelme érdekében az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1957. február 12-én határozatot hozott a *Munkásőrség felállításáról*. Egy héttel később megjelent az Elnöki Tanács törvényerejű rendelete, amely kimondta, hogy „a Munkásőrség feladata a szocializmus vívmányainak megvédése, a dolgozó nép nyugalmanak és a termelés zavartalan-
ságának biztosítása, továbbá az ellenforradalmi elemek restaurációs kísérleteinek megakadályozása, illetőleg ennek érdekében a fegyveres erők támogatása”.

A pártszervezetek irányításával az üzemekben és a kerületekben, a falvakban, a járásokban és a megyeszékhelyeken gyors ütemben megindult a munkásőrszázadok és -zászlóaljok szervezése. Márciustól kezdve a Munkásőrség már a karhatalmi alakulatokkal és a rendőrséggel együtt végezte a rend és közbiztonság fenntartását és megszilárdítását, az ellenforradalom következményeinek teljes felszámolását, a szocialista konszolidáció biztosítását.

A forradalmi erők határozott fellépésének eredményeként az ellenforradalmi erők azon terve, hogy március hónapban újra kezdjék a zavargásokat – összeomlott. Ugyanakkor egyre határozottabban bontakozott ki a forradalmi erők támadása, amelynek főbb eseménye a május elsejei tömegtüntetés, az országgyűlés májusi ülészaka és az MSZMP júniusi pártértekezlete volt. Az országgyűlés és a pártértekezlet megleghangon méltatta a karhatalom szerepét az ellenforradalmi bandák elleni harcban és a politikai helyzet megszilárdításában.

Ezekkel az állásfoglalásokkal összhangban született meg az Elnöki Tanács határozata a karhatalom érdemeinek elismeréséről: „A Népköztársaság Elnöki Tanácsa elismerését fejezi ki és köszönetét nyilvánítja a karhatalom minden egyes beosztottjának és parancsnokának a népköztársaságunk, népi demokratikus rendszerünk ellen intézett ellenforradalmi támadás leverésében, az ellenforradalmi bandák felszámolásában, a szocializmus vívmányainak védelmében tanúsított hősi és önfeláldozó magatartásáért.” Az Elnöki Tanács ugyanezzel a rendeletével a karhatalom tagjai részére emlékérmét alapított „A Munkás Paraszt Hatalomért” elnevezéssel. Az 1. önálló karhatalmi ezrednek a „Forradalmi Honvédtiszti Ezred”, a 37. önálló lövészezrednek pedig a „37. Budapesti Forradalmi Ezred” megtisztelő címet adományozta.

Az április végére, május elejére elért politikai stabilizáció, valamint a hadsereg és a rendőrség újjászervezése terén elért eredmények lehetővé tették, hogy a karhatalom az eddigi formában beszüntesse tevékenységét. A karhatalomban szolgálatot teljesített honvédtiszteket részben az újjászervezett csapatokhoz és intézményekhez helyezték, más részüket pedig a Forradalmi Honvédtiszti Ezred kötelékébe vonták össze, ahol katonai és politikai kiképzést folytatva várták a szolgálati beosztásukat.

A karhatalom tevékenységével egyidejűleg gyors ütemben és eredményesen haladt a hadsereg újjászervezése is. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1956. december 8-án hozott határozatot a hadsereg új szervezésének kialakí-

tásáról és leendő létszámviszonyairól. A határozat, figyelembe véve az ellenforradalom okozta gazdasági nehézségeket, valamint azt, hogy az ellenforradalom előtti gazdasági problémákat is meg kell oldani, a hadsereg szervezetének csak a legszükségesebb szinten való helyreállítását jelezte meg. Leszögezte, hogy az új évfolyamok behívásánál arra kell törekedni, hogy azok első sorban az üzemi munkásokból, szegényparasztokból, a termelőszövetkezeti tagokból és az állami gazdaságok dolgozóiból kerüljenek ki. Szükségessé tartotta, hogy helyreállítsák a Honvédelmi Minisztérium irányító funkcióját.

A vázolt feladatok végrehajtásának első lépéseként a fegyveres erők minisztere a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány döntése alapján december 11-én kinevezte a honvédelmi miniszter első helyettesévé Uszta Gyula vezérőrnagyot.

A honvédelmi miniszter első helyettese 1957. január végén adott ki intézkedést a Magyar Néphadsereg 1957. évi szervezésének végrehajtására, amit május 5-ig kellett végrehajtani. Ugyanerre az időre be kellett fejezni az újoncok bevonultatását is. Február 20-án a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány a honvédevezérkar főnökévé Ugrai Ferenc ezredest, politikai csoportfőnökké pedig Ilku Pál vezérőrnagyot nevezte ki, március 1-én pedig Révész Géza altábornagyot honvédelmi miniszterré. Ezzel a fegyveres erők minisztere funkció megszűnt.

A hadsereg felső parancsnoki viszonyainak rendezésével teljes erővel megindulhatott a hadsereg szervezeti és politikai megszilárdításának befejezéséért indított munka.

A feladat nem volt könnyű, hiszen a hadsereg létszámát az ellenforradalom előttihez viszonyítva mintegy a felére kellett csökkenteni. Ez azt jelentette, hogy messzemenően gondoskodni kellett az emberekről, a megszűnt alakulatok technikájáról és felszereléséről. Ezt a munkát nem lehetett csupán adminisztratív feladatnak tekinteni, ez elmélyült politikai munkát is igényelt.

A kitűzött feladatok végrehajtásának eredményeként a hadsereg szervezete jelentősen átalakult. A Honvédelmi Minisztérium, a csapatok és az intézmények élére az ellenforradalom elleni harc iskoláját kijárt, tapasztalt vezetők kerültek. Kiadták a legfontosabb szervezeti, technikai, kiképzési feladatok megoldására vonatkozó intézkedéseket, a „csonka” kiképzési évre (május 8-tól október 31-ig) szóló kiképzési intézkedést. Áprilisban megtörtént a sorállomány behívása, s megkezdődött a képzés a katonai tanintézetekben, az Akadémián és az Egyesített Tiszti Iskolán. A honvédelmi miniszter márciusban elren-

delte, hogy a néphadseregben szolgálati megszólításként az „elvtárs” szót kell használni.

A néphadsereg létszámának átmeneti csökkentését és a fejlesztés későbbre halasztását azért tehetjük meg, mert hazánk olyan szocialista katonai szervezetnek a tagja, amely ideiglenesen mentesíteni tudott bennünket a tagsággal járó sokoldalú kötelezettség alól. A tagországok proletár internacionalista szolidaritásának igen szép példája nyilvánult meg ebben.

Az 1950-es évek második felére kialakult nemzetközi helyzet – amelyet jelentősen befolyásolt a magyarországi ellenforradalom, valamint Anglia és Franciaország agressziója az Egyiptomi Köztársaság ellen – nem hagyott kétséget afelől, hogy az imperializmus továbbra sem mondott le agresszív szándékairól a világ haladó erői ellen. Ebben a helyzetben létszükséggé vált számunkra, hogy még szorosabbra fűzzük kapcsolatainkat szövetségeseinkkel, elsősorban a Szovjetunióval. Ezt a célt szolgálták a magyar kormányküldöttség 1957. márciusi tárgyalásai, valamint a szovjet csapatok Magyarországon való ideiglenes tartózkodásáról megkötött egyezmény 1957. május végén. E tárgyalásokkal és a szerződés megkötésével kapcsolatban az MSZMP hangsúlyozta: „A nemzeti függetlenségünk és népünk békéjét fenyegető imperialista törekvésekkel szemben legfőbb támaszunk a Szovjetunió vezette szocialista országok egységéhez és a védelmi jellegű Varsói Szerződéshez való rendíthetetlen hűségünk.”

Ez az elvi állásfoglalás képezte a tárgyalások és a továbbiakban is honvédelmi politikánk meghatározó tényezőjét, egyik legfontosabb alapját.

Néphadseregünk újjászervezése, majd későbbi fejlesztése szempontjából a párt vezetői alapvető jelentőségű feladatként jelölték meg a hadsereg pártirányításának és -ellenőrzésének helyreállítását, a korábban elkövetett hibák kijavítását biztosító rendszerének kialakítását.

A karhatalom és az újjászerveződő fegyveres erők a forradalmi központ megalakulásának első pillanatától kezdve szilárdan az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának irányítása és ellenőrzése alatt álltak. Az alakulatoknál és intézményeknél már november hónapban megalakultak a pártszervezetek. Mindenhol kinevezték a politikai apparátus tagjait. A gyakorlati tevékenység azonban alapvetően az ellenforradalom előtt érvényes elveknek megfelelően folyt. Szükségessé vált egy olyan dokumentum elkészítése és kiadása, amely rögzíti az új helyzetnek megfelelő elveket, és gyakorlati útmutatásokat ad a politikai apparátus és a pártszervezetek tevékenységéhez.

E követelményeknek megfelelően az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1957. február 11-én irányelveket fogadott el és adott ki a hadseregben működő párt- és politikai szervek tevékenységére vonatkozóan.

Az irányelvek megerősítették a politikai apparátus státusát a hadseregben, és úgy rendelkezett, hogy tevékenységüket a Politikai Csoportfőnökség irányítsa. Hangsúlyozta továbbá, hogy a hadseregben is biztosítani kell a pártéletben a demokratikus centralizmus érvényesülését, a pártszervezeteknek választott pártszervek által történő irányítását. Ezért a hadseregben működő pártszervezetek irányítására létre kell hozni a magasabbegységek pártbizottságait és az MSZMP Néphadseregi Bizottságát, s a pártszervezetek a továbbiakban nem lesznek alárendelve a kinevezett politikai szerveknek. A parancsnoki tekintély és a fegyelem megszilárdítása érdekében a dokumentum úgy rendelkezett, hogy a parancsnoki beosztású kommunistákat csak az egy fokkal magasabb pártszerv bírálhatja és vonhatja felelősségre.

Ez a határozat tulajdonképpen új szakaszt nyitott a Magyar Néphadsereg pártirányításának és -ellenőrzésének fejlődésében.

A Magyar Néphadsereg politikai apparátusa 1957. március 21-én új szervezettel, a *Kommunista Ifjúsági Szövetséggel* gyarapodott. A katonafiatalk a területi fiatalokkal egy időben hozták létre KISZ-szervezeteiket, s rögtön bekapcsolódtak a politikai nevelőmunkába.

1957 második felére – a pártszervezetek és a politikai apparátus, valamint a KISZ-szervezetek munkája nyomán – a hadsereg erkölcsi-politikai állapotában is számottevő javulás ment végbe. A tisztikar megalapozottnak tekintette és elfogadta az ellenforradalom okaira, a kétfrontos harc szükségességére vonatkozó pártállásfoglalást. Sikerteljesen leküzdeni a revizionizmus maradványait, s jórészt háttérbe szorítani a szektás-dogmatikus szemléletet is. Nagymértékben csökkent a kiábrándultság, és magabiztosabbá vált a hangulat a hadsereg jövőjével kapcsolatban. Jelentősen megnőtt a pártszervezetek és a politikai szervek tekintélye, politikai befolyása. Megszilárdult a fegyelem.

Az újjászervezés terén elért eredményekről joggal szólt elismerőleg az MSZMP 1957. júniusi országos pártértekezlete. „A pártértekezlet megállapítja – olvashatjuk a határozatban –, hogy az állami és államigazgatási szervek, valamint a hadsereg, a határőrség és a rendőrség újjászervezett és újonnan szervezett fegyveres erők: a hadsereg, a határőrség, a rendőrség és a munkásőrség a Magyar Népköztársaság egysé-

ges fegyveres erői, amelyek elég erősek, hogy elfojtsanak minden ellenforradalmi kísérletet, és szilárd védelmezői az országnak minden imperialista támadással szemben.”

A Magyar Néphadsereg 1957 második felében áttért a béke időszakában szokásos tevékenységre. A hadseregben belüli konszolidáció teljessé tétele és a későbbi fejlesztés feltételeinek megteremtése szempontjából továbbra is az erkölcsi-politikai állapot fejlesztése, a pártirányítás elveinek és rendszerének tökéletesítése maradt az alapvető feladat. *A párt Politikai Bizottsága 1957. november 12-én újírolag foglalkozott ezekkel a kérdésekkel, és a februárban kiadott irányelvek módosítását határozta el.* Ezt az időközben felhalmozódott tapasztalatok általánosítása és néhány pontatlan megfogalmazás mellett főleg az indokolta, hogy a februárban kiadott irányelvek még nem foglalkozhatott a KISZ-szervezetek irányításával, s nem tükrözhetette az MSZMP országos értekezletének határozatait, az elfogadott Szervezeti Szabályzatot. Ezért a Politikai Bizottság hatályon kívül helyezte a februári irányelveket, s elfogadta az „Irányelvek a Magyar Népköztársaság fegyveres erői párt-szervezetei és politikai szervei részére” című új dokumentumot.

Az 1957. novemberi irányelvek elfogadásával egyidejűleg a Politikai Bizottság határozatot hozott a hadsereg felső szintű pártirányítására, -ellenőrzésére is. A határozat mindenekelőtt megállapította, hogy a Magyar Néphadsereg egész tevékenységének irányítását és ellenőrzését az MSZMP Központi Bizottsága (Politikai Bizottsága) végzi. Meghatározták, hogy az irányításnak és az ellenőrzésnek milyen szerveken és személyeken keresztül kell érvényesülnie. Kimondta a határozat azt is, hogy a honvédelmi miniszter, a politikai csoportfőnök, a Néphadsereg Bizottság első titkára rendszeresen kötelesek beszámolni a Politikai Bizottságnak, illetve a Titkárságnak a párthatározatok végrehajtásáról és a hadsereg helyzetéről.

A pártirányítás helyreállítása és következetes érvényesítése, a korábbi hibák visszatérési lehetőségeinek megszüntetése, párosulva a hadseregben dolgozó kommunisták áldozatos munkájával, rövid idő alatt további jelentős eredményeket hozott. A tisztikar politikailag egységessé és szilárdá, a párt politikájának következetes

harcosává vált. Fokozódott hivatástudata, ideológiai és szakmai felkészültsége.

Az ellenforradalom után először 1958 áprilisában ülésezett az *MSZMP katonai konferenciája*. A konferencia előtt az MSZMP MN Ideiglenes Intézőbizottságának addigi titkárát, Dapsi Károly ezredesi politikai csoportfőnökké nevezték ki. Az addigi csoportfőnök, Ilku Pál állami vonalon kapott magas beosztást. A katonai konferencia megválasztotta az MSZMP Néphadsereg Bizottságát.

A katonai konferencia határozata megállapította, hogy a hadseregben dolgozó kommunisták sikeresen oldották meg a hadsereg és a párt-szervezetek újjászervezésének, valamint a karhatalom létrehozásának, a hadsereg konszolidálásának feladatait. Hangsúlyozta, hogy az eredmények szilárd alapot teremtenek a politikai aktivitás, az öntevékenység, a példamutatás, a harcászati felkészültség fokozásához. Felszólította a határozat a kommunistákat a marxista-leninista elmélet propagálására, a párt politikájának következetes megvalósítására, az internacionalizmus elmélyítésére a hadsereg soraiban. Kötelességüké tette a nacionalizmus elleni kérlelhetetlen harcot, a Varsói Szerződés és abból adódó kötelezettségeink mellett kiállást. Szükségnek tartotta, hogy a területi szervekkel, a magyar fegyveres erők többi szerveivel és a Szovjet Hadsereg hazánkban állomásozó alakulataival az eddigi jó kapcsolatok tovább mélyüljenek.

Az MSZMP katonai konferenciája jelentős állomás a néphadsereg ellenforradalom utáni fejlődésében, útmutatásai, állásfoglalásai hosszabb időn át vezérfonalként szolgáltak a párt és a politikai apparátus munkájának megszervezéséhez és végzéséhez.

A néphadseregben belüli teljes konszolidáció 1958-ban befejeződött. Egyidejűleg az országban és a hadseregben megteremtődtek a hadseregfejlesztés nélkülözhetetlen feltételei. Ezzel a szocialista Magyar Néphadsereg történetének egy egész évtizedet magában foglaló, hősi erőfeszítésekkel, kiemelkedő eredményekkel és hullámvölgyekkel, politikai bizonytalankodásokkal és példás helytállással tarkított első periódusa lezárult. Ezekből a küzdelmekből a hadsereg politikailag egységesen, az új körülményeknek megfelelő feladatok teljesítésére felkészülten került ki.

IV. A MAGYAR NÉPHADSEREG FEJLŐDÉSÉNEK FŐ VONÁSAI [1959–1985]

1. A hadsereg fejlesztését meghatározó tényezők

A konszolidáció sikeres befejezése után Magyarországon a szocialista társadalom építésének új szakasza kezdődött. Megújodott alapon fejlődött tovább az ország honvédelme, a Magyar Néphadsereg is.

Az ellenforradalmat követően a párt felülvizsgálta honvédelmi politikáját, konszolidálta a szétzilált hadsereget, megvetette a hadsereg újjászervezésének alapjait. Ez azonban struktúráját, fegyverzetét, felkészültségét tekintve még nem állt a kor színvonalán, s a szövetséges hadseregekhez viszonyítva nagy hátrányba került. A szocialista hadseregek csak akkor képesek hatékonyan és eredményesen együttműködni egymással, ha hadfelszerelésük technikai színvonala megközelítően azonos, vagy közel áll egymáshoz. A hadseregfejlesztésnek ezért nem csak a potenciális ellenfél fejlődését és törekvéseit kell figyelembe vennie, de lépést kell tartania a szövetségesek fejlődésével is.

Az ötvenes évek végén a Magyar Néphadsereg előtt az a feladat állt, hogy felzárkózzék a szövetséges szocialista fegyveres erökhöz.

A hadsereg 1959 utáni fejlesztésének meghatározó tényezője volt a nemzetközi helyzet alakulása, a Varsói Szerződés egyesített fegyveres erőinek fejlődése, a hadügyi forradalom, a magyar szocialista társadalom erősödése, a nép gazdaság adta lehetőségek, az ország teherbíró képessége.

A nemzetközi helyzetre az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején még hatott a hidegháborús politika. Ebben az időben utolsó éveit élte az a politikai elgondolás, hogy az Egyesült Államok – atomförlénye és a Szovjetunió körül kiépített támaszpontjai birtokában – akaratát rákényszerítheti a szocialista országokra.

Az Egyesült Államok által vezetett és támogatott erők a világ számos részén a nemzetközi békét veszélyeztető összeütközési góccokat hoztak létre.

A 60-as évek második és a 70-es évtized első felében a nemzetközi helyzet alakulását a Szovjetunió és a szocialista országoknak a béke

és a kölcsönös biztonság megteremtéséért, a különböző társadalmi rendszerű országok békés egymás mellett éléséért folytatott sikeres küzdelmének eredményei határozták meg. A szocialista világ, a népek érdekeit szolgáló megalapozott politika jelentős eredményeket ért el a hidegháborús légkör feszültségeinek feloldásában, a különböző társadalmi berendezkedésű országok közötti kapcsolatok bővülésében, a nemzetközi helyzet enyhülésében. A fő politikai irányvonal az átmeneti visszaesések és a nemzetközi feszültség időnkénti fokozódása ellenére is érvényesült.

Az Egyesült Államok és az Észak-atlanti Szövetséghez tartozó országok az enyhülés éveiben is folyamatosan növelték katonai kiadásait, modernizálták a haditechnikát, fejlesztették fegyveres erőiket.

Az 1955–1963 közötti időszakot a NATO-nak az atomháborúra való felkészülése jellemezte. Ekkor kidolgozták az „MC-70” (Military Committee) tervet, amelynek megfelelően 1956 után harminc hadosztályból álló, atomkielövő berendezésekkel is ellátott csoportosítás létrehozását kezdték meg Nyugat-Európában. Megteremtették a közbeeső hatótávolságú ballisztikus rakétatámaszpontokat. A NATO ebben az időben fogadta el az Egyesült Államok által korábban meghirdetett „tömeges megtorlás” katonai doktrínát, amelyet 1961-ben, a Kennedy-adminisztráció hivatalba lépése után felülvizsgáltak, és a „rugalmas reagálás” katonai doktrínával váltottak fel. Ezt a lépést az amerikai atommonopólium megszűnése váltotta ki. A „rugalmas reagálás” doktrínája abban tért el a korábbtól, hogy az általános atomháború mellett már a korlátozott atomháború lehetőségét is számításba vette.

Az Észak-atlanti Szövetség európai tagállamainak gazdasági megerősödése, nemzeti érdekeiknek az Egyesült Államok törekvéseivel való ütközése következtében a NATO-ban 1959 után időnként kiéleződtek a belső ellentétek. A hatvanas évek végére azonban a NATO poli-

tikai egységét jelentős mértékben sikerült megszilárdítani, és a szervezet vezetésében ismét a haderőfejlesztés kérdései kerültek előtérbe. 1970-ben az Észak-atlanti Tanács elfogadta az „AD-70” (Allied Defence in the Decade of the 70th) elnevezésű tervezetet. A terv elsődlegesen az európai szövetségesek erőit kívánta olyan fokra emelni, amely „reális elrettentést” biztosít az európai térségben, és egyidejűleg képessé teszi ezen erőket arra is, hogy az USA atomerőjének fedezete alatt a világ bármely részében korlátozott helyi háborút folytathassanak.

1978 után a NATO a korábbi időszakokat messze túlhaladó hadseregfejlesztésbe kezdett a katonai erőegyensúly megváltoztatása, a diktátumra épülő erőpolitika alapjainak megteremtése céljából. A hadseregfejlesztés egyidejűleg kiterjedt valamennyi meglévő fegyverfajtára, és merőben új fegyverek rendszerbe állítására is. A megnövekedett harci lehetőségű hagyományos fegyverzet fejlesztése s rendszeresítése mellett megkezdődött az „eurorakéták” (Pershing-2 és robotrepülőgépek) telepítése. Rendszerbe állt a neutronfegyver. A NATO Tanács 1978. május 30–31-i ülésén elfogadták a NATO történetének példátlan méretű fegyverkezési programját, a rövid és középtávú katonai programokat, valamint az 1990-es évekig terjedő Hosszú távú Védelmi Tervet.

A Szovjetunió és a szocialista országok saját biztonságuk és a világ békéje megóvása érdekében ismételten megkísérelték, hogy diplomáciai úton ériék el a kialakult katonai erőegyensúlynak a fegyverzetek lehető legalacsonyabb szintjén történő stabilizálását. Ismételten javasolták a fegyverkezési verseny mérséklését, megállítást; az atomfegyverek betiltását.

A nyugati katonai tömb elutasító magatartása, a NATO hadipotenciáljának állandó növelése miatt azonban a Varsói Szerződés szervezetét és fegyveres erőit is folyamatosan fejleszteni kellett. A második világháború utáni fegyverkezési verseny általános vonása volt, hogy a szocialista országok az erőegyensúly fenntartását célzó katonai intézkedéseiket mindig az Egyesült Államok és a NATO haderőfejlesztési kezdeményezéseit követően tették meg.

Ebben az időszakban kialakultak a Varsói Szerződés vezető szervei, amelyeknek a munkája folyamatossá vált. A NATO részéről megnyilvánuló fenyegetés elhárítására kidolgozták az egyeztetett hadseregfejlesztési terveket. Kialakultak az együttműködés keretei, formái. Rendszeressé váltak a közös hadgyakorlatok, melyeken a szövetséghez tartozó fegyveres erők tökéletesítették felkészültségüket. Kialakult a

haditechnikai fejlődést szolgáló tudományos együttműködés, és a munkamegosztás a haditermelésben.

A Varsói Szerződés vezető szerve, a Politikai Tanácskozó Testület, időről időre áttekintette a nemzetközi helyzetet, határozatot hozott a szövetséges államok érdekeit érintő nemzetközi és alapvető védelmi kérdésekben. Felhívásaiban kezdeményezően lépett fel a béke és biztonság megőrzését célzó megállapodások érdekében. A tagállamok honvédelmi miniszterei 1961 és 1968 között kétevenként, 1969 után évente tartottak ülést.

A Politikai Tanácskozó Testület, valamint a Honvédelmi Miniszterek Bizottsága ülései, az azokon hozott határozatok folyamatosabbá, rendszeresebbé tették a szervezet működését, a szövetséges hadseregek fejlesztését, felkészítését.

A hatvanas évektől kezdve a Varsói Szerződéshez tartozó fegyveres erőkben minden területen gyors ütemű műszaki-technikai fejlődés bontakozott ki. Minden haderőnemnél – földön, vízen, levegőben – kiépültek a modern csapásmérő erők. A haditechnika fejlődésének legfőbb jellemzője, hogy általánossá vált a rakéte technika, és az atomeszközök célba juttatására is alkalmas egyéb fegyverzet. Hatalmas mértékben megnövekedett a hadseregek mozgékony-sága, tűzereje. A legmodernebb technika alkalmazásával jelentősen korszerűsödött a vezetés, kiszélesedtek lehetőségei.

A Varsói Szerződés hadseregeinek építésére meghatározó befolyást gyakorolt a Szovjetunió Fegyveres Erőinek fejlődése. A szovjet haditechnika színvonala a szocialista országok hadseregei számára a beszerezhető fegyverzet és technika legmagasabb szintjét jelentette, ugyanakkor a mérce szerepét is betöltötte.

A hadügyben lejátszódó forradalmat a tudomány, a technika, valamint a termelőerők gyors ütemű fejlődése által teremtett minőségileg új harceszközök, mindenekelőtt a rakéta-atom- és neutronfegyver, ennek hordozóeszközei, a rádióelektronika, valamint az automatizált vezetési eszközök váltották ki. A fegyveres küzdelem elvileg új eszközeinek megjelenése gyökeresen átalakította a háború megvívására vonatkozó nézeteket. A hadtudomány, a hadászat, a hadművelleti művészet, a harcászat teljességgel átalakult. A rakéta-atomfegyverek, a tömegpusztító fegyverek megjelenéséig a fegyveres küzdelem végső eredménye mindig az időben elhúzódó részsikerek sorozatán keresztül született meg. A haditechnika forradalmi átalakulása következtében lehetőség nyílt arra, hogy a küz-

dó felek bármilyen távolságon, rendkívül rövid idő alatt, rakéta-atomcsapásokkal teljesen megsemmisíthessék az ellenséget. Ilyen körülmények között egy esetleges háború lehetséges tér- és időbeli méretei is teljesen megváltoztak. A fegyveres küzdelem kiterjedésének lehetőségét a fegyverek hatótávolsága földi értelemben gyakorlatilag korlátlanra tette. Mivel az egyes hadászati jelentőségű célok akár percek alatt is elérhetővé váltak, a háború időtényezője is merőben új értelmet kapott. Megszűnt a fegyveres küzdelem határa a front és a hátsószög között. A fegyveres küzdelem új eszközeivel már a háború legelején gyorsan megsemmisíthetők a hátsószög legmélyén fekvő objektumok, politikai, gazdasági központok. Korábban ezt mindig csak a haditevékenység végcéljaként lehetett elérni.

A hadügyi forradalom következtében újszerűen merült fel a fegyveres erők háborúra történő felkészítése. A személyi állománnyal szemben jelentősen fokozódtak a követelmények. Különösen nagy szerepet kapott a technikai felkészültség, az új, bonyolult haditechnikai eszközök kezelésének mesteri elsajátítása, valamint a személyi állomány erkölcsi-politikai, pszichikai felkészítése. A katonák bátorsága, állóképessége és fegyelme új tartalmat kapott, jelentősége megnövekedett. Megváltozott a fegyveres küzdelmet irányító politikai és katonai vezetéssel szembeni követelmény is: rendkívül gyors, határozott döntések, megalapozott és energikus intézkedések váltak szükségessé az erők megóvása, a fegyveres erőkben rejlő lehetőségek gyors kiaknázása érdekében. A hadügyi forradalom lényeges változást hozott a hadseregek békeidő alatti harckészültségi rendszerében. A váratlan fegyveres beavatkozás lehetősége miatt alapvető követelménnyé vált a fegyveres erőknek már békeidőben magas készenléti fokon való tartása.

A hadügyi forradalom olyan minőségi változásokat tükröz, amelyek hatására átalakult és átfogóbb értelmet kapott a honvédelem tartalma. A fegyveres erők mellett a honvédelemhez tartozik a hadiipari termelést folytató ipar, a honvédelemmel összefüggő építőipar, a mezőgazdaság, a közlekedés-híradás, a kereskedelem, az egészségügy, a munkaügy, a közoktatás,

az energiaellátás, a vízügy háborús körülményekre történő felkészítésének rendszere is. Új alapokra helyeződött a lakosság honvédelmi felkészítése, az államvezetés, az igazgatás szervezete, rendje.

A hadügyben lezajlott forradalom, a tömegpusztító fegyverek minden korábbi elképzelést felülmúló technikai fejlődése, mennyiségi felhalmozódása következtében egy esetleges világháború az egész emberiség létét veszélyeztetné. A szocialista közösség megítélése szerint a békének nincs reális alternatívája.

A Varsói Szerződéshez tartozó országok fegyveres erői fejlesztésének egyetlen célja: a potenciális ellenfelek elrettentése, a háborús kalandoktól, agresszióktól való visszatartása a haderők és a fegyverzet egyensúlyának lehető legalacsonyabb szintjén.

A Magyar Népköztársaság a hadsereg fejlesztését a Varsói Szerződés védelmi rendszerébe integrálódva végezte. Ez lehetővé tette, hogy a fegyveres erők építése ne általában, hanem meghatározott irányokban, fokozatosan, egyenletesen történjék, hogy felzárkózhassunk szövetségeseinkhez; a közösségben ránk háruló feladatokat megoldhassuk, s hadseregünket a kor szintjén tartsuk. Különben az ország teherbíró képességeit meghaladó feladatra vállalkoznánk. A hadsereg építésével kapcsolatos ráfordítások nagyságának megállapításánál érvényesült az a törekvés, hogy védelmi kiadásaink részesedési aránya alatta maradjon a nemzeti jövedelem növekedési üteménck. A honvédelmi kiadások ezért nem befolyásolták hátrányosan társadalmi céljaink elérését.

A hadsereg fejlesztéséhez az országban kedvező politikai, gazdasági feltételek jöttek létre. 1962-ig befejeződött a szocializmus alapjainak lerakása, és lendületesen kibontakozott a fejlett szocialista társadalom építése. Az 1960 után végrehajtott ötéves tervek időszakában – különösen az első három ötéves terv alatt – dinamikus fejlődött a népgazdaság, ezáltal megteremtődtek a hadsereg fejlesztésének anyagi, pénzügyi feltételei. A szocialista társadalom egységes osztálystruktúrájának kialakulása, a szocialista nemzeti egység kibontakozása megerősítette a honvédelem társadalmi-politikai bázisát.

2. A Magyar Szocialista Munkáspárt honvédelmi politikájának alapelvei

A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága már 1957 szeptemberében elvi döntést hozott: a hadsereget alkalmassá kell tenni arra, hogy belső funkciójának teljesítése mellett képes legyen egy esetleges külső támadás elhárítására. 1959 novemberében a párt VII. kongresszusa megerősítette egy hosszú távú honvédelmi politika irányelveit, a hadsereg fejlesztésének, korszerűsítésének konkrét programját.

A párt honvédelmi politikája arra épült, hogy mindaddig, amíg az imperializmus létezik, a szocialista társadalom védelme elkerülhetetlen, kötelező érvényű fő törvényszerűség. A szocialista társadalom védelme érdekében tett valamennyi lépés kizárólag az imperializmus részéről megnyilvánuló veszély elhárítását, az ország szuverenitásának biztosítását, a szocialista vívmányok oltalmazását, védelmét szolgálta. Az ország védelmi erejének növelésétől távol áll bárminemű terjeszkedés szándéka vagy mások veszélyeztetésének gondolata. A honvédelem fejlesztésének fő célja és egyetlen értelme a szocializmus építése előfeltételének, a békének a biztosítása.

A párt honvédelmi politikájának másik elve, hogy a szocialista országok – köztük Magyarország – honvédelme csak testvéri összefogás révén, a Varsói Szerződés keretén belül válhat hatékonná. Ezért hazánkban a honvédelem fejlesztésére irányuló valamennyi lépés integráns részét alkotja a Varsói Szerződés szervezete, a szocialista védelmi közösség erősítésének.

A párt honvédelmi politikájának meghatározó eleme az az elhatározás, hogy az ország honvédelmét folyamatosan kell fejleszteni, a védelmi képességet a kor színvonalán kell tartani.

A honvédelem nem csupán a fegyveres erők és testületek feladata. Az ország honvédelme az egész társadalom ügye, amely felelősségteljes kötelezettségeket ró valamennyi párt-, állami, társadalmi és gazdasági szervezetre, minden állampolgárra.

A hadseregfejlesztés távlati koncepcióját a Központi Bizottság beszámolója a VII. kongresszuson a következőkben foglalta össze:

„Nincs szándékunkban az ország fegyveres erőinek – ideértve a hadsereget, a belső karhatalmat és a határőrséget – növelése. Ugyanakkor mindaddig, amíg azt a helyzet megköveteli, korszerűsítés tekintetében minőségileg fejleszteni kell azt.”

A Magyar Szocialista Munkáspárt honvédelmi politikájának célkitűzései a következő évtizedekben is változatlanok maradtak. Ez a honvédelmi politika mentes volt a szubjektivizmustól, a szektás-dogmatikus torzításoktól, a honvédelem szerepét eltúlzó vagy azt lebecsülő szemlélettől. A fő célkitűzések változatlansága mellett időről időre számba vette a honvédelem változó külső és belső körülményeit, és rugalmasan igazodott azokhoz. A párt kongresszusai az ilyen értelmű állandóságot és továbbfejlődést tükrözték. A párt szakított az ötvenes évek elejének egyoldalú mennyiségi szemléletével, és a hadsereg fejlesztésének komplex, a mennyiségi és a minőségi követelményeknek egyaránt megfelelő módját választotta.

A Magyar Szocialista Munkáspárt politikájának céljait hazánkban a nép széles rétegei magukévá tették, és aktívan munkálkodtak valóra váltásán. Az országban a belpolitikai helyzet megszilárdult. Mindezek következtében a hadseregfejlesztés elsődlegesen a külső funkciók ellátása jegyében ment végbe.

A hadügyben végbemenő mélyreható változások eredményeként a honvédelem a korábbiaknál is nagyobb mértékben össztársadalmi feladattá vált. Az Országgyűlés először az 1960. évi IV. Törvénnyel, majd az 1976. évi I. Törvénnyel szabályozta a különböző szervezetek honvédelmi kötelezettségeit. E Törvény kimondta: „A haza fegyveres védelme elsősorban a fegyveres erők és testületek tagjainak esküvel fogadott kötelessége, amelynek teljesítésére mindenkor készen állnak. Korunkban azonban a honvédelem az államtól, az egész társadalomtól a szocialista hazafiság és internacionalizmus eszméjétől áthatott, összehangolt erőfeszítést követel meg mind békében, mind háború idején. Ezért törvényben meg kell határozni a honvédelem egész rendszerét: a honvédelem irányítási rendjét, az állami és gazdasági szervek, szövetkezetek és társadalmi szervezetek honvédelmi feladatait, valamint az állampolgárok személyes kötelezettségeit.”

E követelmények szerint fejlődött az egész ország honvédelme. A Politikai Bizottság 1964-es határozata alapján fokozódott a lakosság – ezen belül főleg a fiatalság – honvédelmi felkészítése. A honvédelmi nevelés azóta hatékonyabbá vált, és egyre jobban szerves részét alkotja a párt-, állami és társadalmi szervek munkájának.

Magyarországon a 60-as években fejlődött ki a polgári védelem szervezete, amely hatékonyan biztosítja a népgazdaság valamennyi területén a szükséges megelőző rendszabályok végrehajtását. Ezek egy esetleges háború esetén szükségyszerűen lehetővé teszik a létfenntartó termelést. A lakosságot felkészítik a tömegpusztító fegyverek elleni egyéni és kollektív védelemre, a csapások következményeinek felszámolására.

3. A hadsereg pártirányításának fejlődése

A hadseregfejlesztés alapvető politikai feltétele volt a Magyar Néphadsereg eszmei-politikai egységének magas színvonalra emelése, hogy a személyi állomány azonosuljon a párt politikájával, és annak elkötelezett, szilárd támogatója legyen. Javítani kellett a hadsereg politikai légkörét, kibontakoztatni a személyi állomány öntevékenységet, aktivitását, felelősségtudatát. Meg kellett teremteni a szigorú törvényesség érvényesülésének feltételeit, olyan, a szabályzatok következetes alkalmazásán alapuló rendet kellett kialakítani, amelyben az emberek közötti viszonyokban a szocialista normák érvényesülnek.

Mindennek eléréséhez szükséges volt a hadsereg politikai irányításának tökéletesítése, amelynek leglényegesebb követelménye a párt vezető szerepének megerősítése, a pártellenőrzés megszilárdítása és a lenini normák helyreállítása volt a hadsereg pártéletében.

E követelmények érvényesítése érdekében a Központi Bizottság a hadsereg pártirányítását közvetlenül végzi. A hadseregbeli pártszervezetek irányításának feladatát a választott katonai pártszervezetekre ruházta. Ezzel együtt a Központi Bizottság kiszélesítette a katonai pártszervek jogkörét és felelősségét. A pártszervezetekben helyreállította a bírálat jogát. Szabályozta a parancsnokok, a politikai helyettesek és a pártszervezetek közötti munkamegosztást és felelősségüket a politikai munka irányításában.

A Politikai Bizottság 1960-ban, majd 1967-ben hozott határozatai formálták ki a hadsereg pártirányítására vonatkozó, maradandó érvényű elveket. E határozatok körülírták a párt- és politikai szervek feladat- és hatáskörét, szervezeti és működési rendjüket mind a béke, mind az esetleges háború időszakában. Az 1967-es határozat szabályozta a néphadsereg és a lakosság, a területi szervek kapcsolatát. Ezzel meg-

Az 1970-es években kiépült a hátszázvédő egységes rendszere, amely felöleli a fegyveres (katonai) és polgári erőkkel megoldandó védelmet. Az egységes hátszázvédő rendszert a Honvédelmi és a Belügyminisztérium, a Munkásőrség Országos Parancsnoksága és a Polgári Védelem egymással szorosabb együttműködésben oldják meg a honvédelemmel kapcsolatos feladataikat.

erősítette a szocialista hadseregek építése fontos politikai elvét, a hadsereg és a nép egységét. A határozat nyomán a néphadsereg alakulatai széles körben kapcsolódtak be az adott terület társadalmi életébe. Tevékenyen vettek részt a területi, párt-, állami szervek, valamint tömegszervezetek munkájában – közte a gazdasági és kulturális életben –, a honvédelmi nevelőmunkában.

A Politikai Bizottság 1967-es határozata a parancsnokokat egy személyben felelőssé tette a gondjaikra bízott alakulat erkölcsi-politikai állapotáért. Ezzel állást foglalt a szocialista hadseregek másik fontos politikai elve, az egyszemélyi parancsnoki rendszer mellett. A határozat a parancsnokokat, a tisztet, tiszthelyetteseket mindenekelőtt politikai hivatást betöltő vezetőknek tekinti. Ezért méltán elvárja, hogy parancsnoki funkciójukat, hivatásukat annak szellemében töltsék be és gyakorolják.

A hadseregben dolgozó pártszervek felépítése igazodik a katonai szervezetek struktúrájához. Pártalapszervezetek a csapatoknál, a zászlóaljokban, osztályokban vannak, amelyeket az ezredekben lévő üzemi szintű pártvezetőségek irányítanak. A magasabbegységekben, a seregtesteknél, a néphadsereg nagyobb intézeteiben, vezető szerveiben városi jogú pártbizottságok működnek. A néphadsereg pártszervezeteinek életét a megyei jogú MSZMP Néphadseregi Bizottság fogja össze és irányítja. A pártszervek jogállásuknak megfelelő hatáskörrel rendelkeznek, és tevékenységüket az MSZMP Szervezeti Szabályzata, a párthatározatok alapján végzik.

A néphadseregben a pártszervek mellett a kinevezett politikai szervek továbbra is megmaradtak. Ezek katonai szervek, és egyben részei a pártapparátusnak is. A kinevezett politikai munkások állami és pártfunkcionáriusok.

A politikai apparátus élén a Magyar Néphad-

sereg Politikai Főcsoportfőnöksége áll. A politikai főcsoportfőnöki beosztásban Dapsi Károly vezérőrnagyot 1961-ben Borbándi János vezérőrnagy, őt 1966-ban Kovács Pál vezérőrnagy (ma altábornagy) váltotta fel. 1971-ben Kárpáti Ferenc vezérőrnagyot (ma altábornagy) nevezték ki politikai főcsoportfőnöknek.

A hadsereg politikai életében meghatározó szerepet töltenek be a KISZ-szervezetek, amelyek munkájukat az illetékes pártvezetőségek,

4. A harckészültség korszerűsítése

A 60-as évek elején a NATO-haderők fejlesztése, mindenekelőtt a rakéta-atomfegyverek rendszeresítése és a légierő modernizálása, valamint a háború váratlan kirobbanásának lehetősége a szocialista hadseregek készenlétével szemben teljesen új követelményeket állított fel. Mindezek a tényezők parancsolóan megkövetelték, hogy a szocialista országok hadseregei, így a Magyar Néphadsereg is, olyan készenlétben legyenek, amely bármely pillanatban, az évszaktól és napszaktól függetlenül biztosítja egy váratlan agresszió visszaverését. A csapatok új követelményeknek megfelelő harckészültségének megteremtése a hadseregépítés alapvető feladatává vált.

A 60-as évek elejétől a harckészültség követelményeinek megfelelően a csapatokat már békeidőben el kellett látni mindazokkal a fegyverekkel és technikai eszközökkel, amelyekre a háborúban szükségük lehetett. Rendelkezniük kellett a harc megvívásához szükséges anyagi tartalékokkal is. Személyi állománnyal oly mértékben kellett feltölteni az alakulatokat, hogy esetleges harcadataikat külön személyi kiegészítés nélkül is megkezdhesék. A csapatok kiképzettségének, erkölcsi-politikai állapotának, fegyelmének folyamatosan olyan színvonalon kellett lennie, amely bármely pillanatban biztosította a sikeres harctevékenységek megkezdését. Ettől kezdve lényegében olyan életrend kialakítása vált szükségessé a hadseregben, amely előfeltételül szolgált a harc azonnali vagy rövid idő alatti megkezdésének. A katonaélet mindezek miatt a 60-as évektől rendkívül fesztett életformát jelentett a hivatásos és sorállomány számára egyaránt.

A harckészültség új követelményeihez kellett igazítani a sorkatonák behívásának és kiképzésének rendszerét. Ezért 1966–1967-ben beve-

pártbizottságok politikai irányításával végzik. KISZ-alapszervezetek a századoknál működnek. Az ezredeknél KISZ-bizottságok vannak. Magasabbegységeknél, seregtesteknél és attól felfelé a KISZ tevékenységét instruktorok, ifjúsági alosztályok, osztályok segítik.

A hadsereg pártirányítása az 1959 utáni közel három évtized alatt jól funkcionált, talpkövévé vált a hadsereg elé tűzött feladatok sikeres megvalósításának.

zetésre került a két év alatti háromszori behívási és váltási rend. Ettől kezdve a sorállomány egyharmada fiatalabb, kétharmada pedig tapasztaltabb, jól képzett katona volt. A hadsereg új behívási, váltási és kiképzési rendje az állandó harckészültség követelményeinek megfelelően a két év alatt háromszor nyolc hónapos ciklusokból állt. A bevonuló fiatalok felkészültsége később lehetővé tette a bevonulási korhatár csökkentését. Az Elnöki Tanács ezt 1964-ben a 18. életévre szállította le. Lehetővé vált, hogy a felsőfokú tanintézetekbe felvett fiatalok tanulmányaik megkezdése előtt behívhatók legyenek és 11 hónapos sorkatonai szolgálatot teljesítsenek. 1980-tól a szolgálati időt 18 hónapra csökkentették. A váltási és kiképzési rend ettől kezdve másfél év alatt háromszor hat hónapossá alakult. A megváltozott behívási, váltási, kiképzési rend így továbbra is biztosította a hadsereg állandó harckészültségének fenntartását.

A hadsereg mozgósítási rendszerének fejlesztése ugyancsak a 60-as évek elején kezdődött meg. Az új rendszer arra épült, hogy a bevonulási idő csökkentése végett a tartalékosokat általában meghatározott körzetekből hívják be. A tartalékosok bevonulási idejének lerövidítése végett pedig sokan a hadiruházatokat is megkapták, és behíváskor már abba öltözve vonulnak be. Hasonló célt szolgál a behívójegyeknek a helyi tanácsokhoz történt kihelyezése is. A mozgósítási parancs elrendelése után ezeket a helyi kézbesítők a címzetteknek rövid úton eljuttathatják. Ugyanilyen megoldást alkalmaznak a hadsereg számára szükséges gépjárművek, munkagépek és technikai eszközök előállításához is. Mindezek következtében korszerű mozgósítási rendszer jött létre Magyarországon, melynek során a feltöltendő alakulatok gyorsan hadra foghatóvá váltak.

5. A hadsereg káderállományának fejlődése

A párt és a kormány mindvégig nagy gondot fordított a hadsereg káderállományára. A kormány törvényileg rendezte a hivatásos állomány szolgálati viszonyát érintő kérdéseket, ami nagymértékben erősítette a tisztek és tiszthelyettesek biztonságát, elősegítette stabilizálódását. Gondoskodás történt a végzett munka elismerésének rendjéről, megjelent a hivatásos állomány nyugdíját szabályozó törvény. Törvényesen rendezték a szolgálati lakásokkal való ellátást és egyéb szociális problémákat is. Erőfeszítések történtek annak érdekében is, hogy a körülményekhez képest – a feleségek számára munkalehetőségek teremtésével, a gyermekek iskoláztatásának megkönnyítésével stb. – csökkenjenek a hivatásos állomány családi gondjai. A párt és a kormány gondoskodása biztosítja a tábornokok, tisztek és tiszthelyettesek szakmai és politikai műveltségének, hozzáértésének fejlődését, a folyamatos képzését és továbbképzését. Mindez javuló munka- és életfeltételeket jelentett azoknak, akik a haza fegyveres szolgálatát élethivatásul választották.

A hivatásos állomány a párt és az állam részéről megnyilvánuló gondoskodást a mind magasabb követelményeket támasztó szakmai feladatok eredményes megoldásával, helytállásával, elkötelezettséget tanúsító magatartásával hálálta meg. A minőségi fejlesztés során együtt fejlődött a hadsereggel, és alkalmassá vált hivatásának magas szintű teljesítésére.

1959–85 között a tisztikarban jelentős változások történtek. Különösen a 70-es évek második felétől kezdve sokan mentek nyugdíjba olyan tisztek, akik a negyvenes években léptek a hadseregbe és aktív részesei voltak a munkásosztály hatalmáért vívott harcoknak, s 1956–57-ben a karhatalomnak. A nyolcvanas évek elején szolgálatot teljesítő tisztek több mint 60%-a már 1956 után került a hadseregbe. 1983-ban a tisztikar átlagéletkora hozzávetőleg 40 év volt, és a 26–35 évesek aránya 30% körül mozgott.

A tisztképzés nagy fejlődésen ment át, lépést tartott a rohamosan növekvő igényekkel. 1957-ben a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány döntése alapján, több korábban meglévő tiszti iskola összevonásával, megalakult az Egyesített Tiszti Iskola. A képzési időt 1957–61 között 3, 1961–67 között 4 évben állapították meg. A hároméves tiszti iskola alapvető képzési célja szakaszpáncsnokok, illetve technikus tisztek kiképzése volt. A négyéves tiszti iskolai képzés

már magában foglalta parancsnoki szakon a századparancsnoki felkészítést és valamennyi szakon felsőfokú polgári végzettséget biztosító képzés is kezdődött. A parancsnoki szakokon tanári képesítést, technikai szakokon szaktechnikus oklevelet szereztek a végzős növendékek.

A minőségi fejlesztés igényeinek megfelelően 1967-ben az Egyesített Tiszti Iskola állományából a parancsnoki szakon tanulók részére létrejött a Kossuth Lajos Katonai Főiskola, a fegyvernemi és szakcsapatok parancsnoki, illetve technikus szakán tanulók képzésére pedig a Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskola. A Kilián György Repülő Műszaki Főiskolán a néphadsereg repülőcsapatai számára repülőműszaki és vadászirányító-megfigyelő tiszteket képeznek.

A katonai főiskolák képzési ideje négy év maradt, de a képzés tartalma, színvonala lényegesen megváltozott. A célkitűzés úgy módosult, hogy a főiskolát végzett tisztek – a fejlődéssel folyamatosan lépést tartva – képesek legyenek a zászlóaljparancsnoki vagy annak megfelelő szintű más beosztás ellátásához szükséges ismereteket önállóan vagy rövid tanfolyam útján megszerezni.

A katonai főiskolákon a képzés megváltozása kedvezően hatott a katonai akadémián folytatott felsőfokú tisztképzésre is. 1956. december 16-án a hadsereg két katonai akadémiáját, a Petőfi Politikai Tiszti Akadémiát és a Zrínyi Miklós Katonai Akadémiát az utóbbi területén és neve alatt összevonták. Az Akadémiát 1959-ben a Népköztársaság Elnöki Tanácsa egyetemi szintű rangra emelte.

Az Akadémia rendeltetése, hogy a néphadsereg számára megoldja a tisztek magasabb szintű képzését és egyben a hadtudományi kutatómunkának is otthont adjon. A képzés a két haderőnem fegyvernemeinek megfelelő, valamint politikaimunkás-szakokon folyik. Az Akadémia hallgatóit katonai főiskolát végzett tisztek közül több éves csapatszolgálat után megszerzett vezetői gyakorlat és sikeres felvételi vizsga alapján választják ki. A képzési idő az alaptagozaton 1969-től három, a levelező tagozaton négy év.

1962-től a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia a hadtudományi káderképzés bázisa is. 1984 végéig közel 400 aspiráns tudományos tevékenységéhez nyújtott segítséget. 1983 óta pedig az Akadémián, az általános szabályok szerint, egyetemi doktori cím is szerezhető.

A néphadsereg káderhelyzetét a Politikai Bizottság 1973-ban megvizsgálta, és határozatában leszögezte, hogy a hivatásos állomány belső arányain változtatni kell. Ennek nyomán növekedett a tiszthelyettesekkel betölthető beosztások száma, főleg a technikai, javító-, kiszolgáló szerveknél, de a szakaszpáncsnoki helyek jelentős részét is ennek megfelelően módosították. A tiszthelyettesek szerepe és száma ezáltal lényegesen megnövekedett, ami maga után vonta képzésük színvonalának emelését is. A korábbi szakaszpáncsnok-helyettesi képzést a szakaszpáncsnoki, illetve azzal azonos technikai beosztású tiszthelyettesképzés váltotta fel.

Több évi kísérlet után bevezették a szakmunkásképzéssel egybekötött és szakközépiskolai szintre emelt tiszthelyettesképzést. Mindezzel együtt járt a rendfokozatban történő előrehaladás jobb feltételeinek megteremtése. Az őrmester, törzsőrmester, főtörzsőrmester rendfokozatok mellett bevezették a zászlós, törzszászlós rendfokozatokat is.

6. A hadsereg fejlesztése a 60-as és 70-es években

A minőségi fejlesztés mindenekelőtt a fegyverzet és a haditechnikai eszközök, a hadsereg anyagi alapjainak újjáteremtését foglalta magában. Folyamatosan kicserélődött a hadsereg valamennyi fegyvere és technikai eszköze. A második világháborús fegyverzet felváltása mellett egészen új fegyverfajták is meghonosodtak a hadseregben. Az átfegyverzés, a hadügyi forradalom, s a nyomában kialakult új harcjeljárások követelményeinek megfelelően korszerűsödött a vezetés módszere, a páncsnokok, tisztek, törzsek felkészítése és a sorállomány kiképzése, nevelése is.

A minőségi fejlesztés során nagy szerepet kapott a fejlesztés arányos igazodása a potenciális ellenfélhez és a szövetséges csapatokhoz; az arányosság a beszerzendő új fegyverzet és az annak kiszolgálását, üzemeltetését, javítását szolgáló eszközök, szervezetek fejlesztése között; a két haderőnem – a honi légvédelem és a szárazföldi csapatok – fejlesztése között; a haderőnemeket alkotó fegyvernemek és szakcsapatok között.

Az 1960-as, 1970-es években, amikor az egész hadsereget át kellett fegyverezni, és a szervezetét is jelentősen módosítani, a sokoldalú

A káderképzés fejlődése meghozta gyümölcsét. Amíg 1960-ban a néphadsereg tisztjeinek 17%-a rendelkezett érettségivel és felsőfokú polgári végzettséggel, addig 1980-ban ezek aránya elérte a 86%-ot. Hasonlóan pozitív változást mutat a tisztikar katonai szakképzettségének gyarapodása is. Az 1960-as évek elején a főiskolát, akadémiát, egyetemet végzett tisztek aránya 20% volt, a 80-as évekre ez az arány 60%-ra nőtt. Az 1960-as évek elején a néphadseregben alig volt vezérkari akadémiát végzett tiszt. Az évtized végétől már szinte minden magasabb beosztást ilyen végzettségű tisztek töltötték be. A mérnökök és felsőfokú technikus képesítésük száma 1960 és 1980 között háromszorozódott.

Minőségi változást mutat az ideológiai, politikai végzettség alakulása is. 1960-ban a tisztikar 50%-ban csak alacsony ismereteket szerzett, a felsőfokú végzettségük aránya 15%-ot tett ki. 1980-ra az alacsony végzettségük aránya 15%-ra csökkent, a közép- és felsőfokúaké 84%-ra emelkedett.

Az arányosságot nehéz volt fenntartani. Az optimális arányok minden területen történő kialakításának gátat vetett az ország teherbíró képessége. A hadsereg minden elemét egyidejűleg fejleszteni még a hazánknál jóval nagyobb erőforrásokkal rendelkező országok sem voltak képesek. A Magyar Néphadsereg minőségi fejlesztése azért a rendelkezésre álló eszközök nagyarányú koncentrációja útján ment végbe, a feladatok fontosságának sorrendjében.

A néphadsereg szervezeti és haditechnikai fejlesztése egymással párhuzamosan történt. A szervezeti fejlesztés alapvetően a hadművelleti-harcászati szempontokat vette figyelembe. Ennek révén az adott szervezeti forma és felépítés folyamatosan megfelelt a várható harctevékenység jellegének és az adott kötelekre háruló harci feladatoknak. Nagyfokú önállóságot biztosított a harc feladatok végrehajtása közben, a gyakorlatokon lehetővé tette a fegyverzetben és technikai eszközökben rejlő lehetőségek teljes kihasználását. A szervezeti módosítások zömmel az adott kötelek bővülését jelentették, az egyre újabb fegyverek, technikai eszközök befogadása miatt. Ugyanazon katonai szervezetben az idő folyamán egyre több fegyver, technikai

eszköz halmozódott fel, a szervezetek létszáma ennek megfelelően folyamatosan növekedett.

A néphadsereg minőségi fejlesztése a 60-as évek elején a második ötéves tervvel kezdődött el. Ebben az időszakban a minőségi fejlesztést a mennyiségi fejlesztéssel párhuzamosan kellett megoldani. A 60-as évek elején a honi légvédelmi csapatokon belül létrehozták az új fegyvernem, a légvédelmi rakétacsapatok szervezeteit. Átalakították a vadászpilóta-egységeket, továbbá a rádiótechnikai csapatok belső szervezetét, az új repülőgépek és rádiótechnikai eszközök beérkezésének ütemében.

A szárazföldi csapatok szervezetébe a 60-as évek elejére rendszeresítették a haderőnem legújabb harceszközeit, a hadművelleti-harcászati és a harcászati rakétaegységeket. Felállítottak néhány magasabbegységet és több egységet a potenciális ellenféllel szembeni nagyságrendi erőegyensúly megteremtése végett. Ezzel együtt fogadták és rendszerbe állították a beérkező új fegyvereket, haditechnikai eszközöket is.

A 60-as évek második felében a néphadsereg harci alakulatai többségükben már felálltak.

1968-ban a Központi Bizottság határozatának végrehajtására a Politikai Bizottság megjelölte a néphadsereg hosszabb távú fejlesztésének irányait, feladatait. Ettől kezdve a néphadsereg extenzív fejlődése lezárult, és az intenzív fejlesztés került előtérbe. Ebben az időszakban a szárazföldi csapatok állományában sok minőségileg új eszköz kapott helyet. Megjelentek a szárazföldi csapatokat oltalmazó modern csatléggvédelmi erők. Elterjedtek az új minőséget jelentő rakéta-pánceltörő erők szervezetei. Jelentősen gyarapodott a tüzércsapatok száma, és lényegesen javult eszközeinek minősége.

A néphadsereg haditechnikai fejlesztése a szervezeti fejlesztéssel párhuzamosan haladt. A haditechnika fejlődésének gyors üteme miatt 1959–1985 között a néphadsereg több harceszköze többször is kicserélődött.

A néphadsereg vadászpilóta-szervezeteiben MIG-15 vadász-, továbbá MIG-17, MIG-19, valamint MIG-21 elfogó vadászpilóta-egységeket rendszeresítettek, de beérkeztek a nagyobb hatékonyságú, harmadik generációhoz tartozó, változtatható szárnyállású MIG-23 típusú elfogó vadászgépek és a harci helikopterek is.

A honi légvédelem fejlesztése igazi minőségi változásokat eredményezett. Az újabb légvédelmi rakétakomplexumok telepítésével a tüzérek, a találati pontosság és a találati valószínűség a többszörösére nőtt a korábbi légvédelmi

ágyúk harci lehetőségeihez képest. A haderőnem egységei alkalmazásának hatékonyságát jelentősen növelte az egyre jobb rádiólokációs eszközöknek, valamint a félautomatikus és automatizált vezetési eszközöknek a rendszeresítése is. A néphadsereg honi légvédelmi csapatai, fejlesztésük eredményeként, a Varsói Szerződés hasonló rendeltetésű erőivel azonos színvonalon állnak, és azokkal együtt a légvédelem egységes, integrált rendszerét alkotják.

A szárazföldi csapatok fegyverzeti, haditechnikai fejlesztésének alapját a tüzérek, a manőverezőképeség, a páncélvédelem, a csapásmérő képeség folyamatos növelése képezte.

1960-ban a néphadsereg *harckocsi*parkját a második világháborúból jól ismert és az azt követő években tökéletesített T-34-es harckocsi alkották, de jelentős számban rendszerbe álltak már a háború utáni második generációhoz tartozó T-54, T-55 típusú közepes harckocsik, és megjelentek az újabb generációt jelző T-72 típusú harckocsik.

Ez a harckocsi nagy mozgékonyaságú, jelentős védelemmel, magas műszerezettségű és hatásos tüzerejű harceszköz. 125 mm-es sima csövű, automatizált irányzású lövege minden időjárási és napszaki körülménytől függetlenül nagy pontossággal tüzel. A 70-es évek e modern harckocsija megteremtette az alapját a harckocsi csapatok további korszerűsítésének.

A harckocsi csapatok korszerűsödése szükségessé tette a velük legszorosabban együttműködő fegyvernem, a *gépkocsizó lövészcsapatok* páncélozott harceszközökkel történő átfegyverzését. A hazai ipar termelőbázisán fejlesztették ki a páncélozott szállító harcjárművet (PSZH), amely páncélozott voltánál fogva alkalmas volt a gépkocsizó lövészcsapatok harcmezőn történő szállítására és harc feladatok megoldására is. Ezzel létrejöttek a gépesített lövészcsapatok.

A hetvenes években a néphadsereg lövészcsapatai újabb modern harceszközt, a 73 mm-es automata töltésű löveggel és pánceltörő rakétával ellátott szovjet BMP típusú úszóképes páncélozott szállító harcjárművet kaptak.

Tökéletesedtek a *tábori tüzérség* eszközei. Ennek eredményeképpen javult a tüzérszolgálat manőverezőképesége, határfoka, nőtt a lőtávolság, a találati pontosság és a tűzhatás. Fejlődött a fegyvernem – harckocsi, gépesített lövész, tüzércsapatok – szervezeti harmóniája, hatékony együttműködésük lehetősége.

Korszerűbbé váltak a *páncélelhárítás* eszközei, jelentősen nőtt a páncéltörő lőtávolság, a páncéltörő képeség, az éjszakai alkalmazhatóság.

Fejlődött a szárazföldi csapatok *rakétatechnikája* is, és újabb hadművelleti-harcászati, valamint harcászati rakétatípusokkal egészült ki.

Minőségi változás ment végbe a *honi légvédelem* és a *szárazföldi csapatok légvédelmének* hatékonyságában is. A rendszerbe állított korszerű fegyverek kis, közepes és nagy repülési magasságokon egyaránt képesek a légi támadóeszközök megsemmisítésére.

A 80-as években a haditechnikai fejlődés mellett már széles körben alkalmazást nyertek a *vezetés gépi eszközei*, köztük félautomatikus, automatikus információgyűjtő, -feldolgozó, -továbbító berendezések. Az elektronikus számítógépek már a 60-as évek közepétől megtalálhatók a néphadsereg központi szerveinél és a csapatoknál. Kezdetben a stacionális számítógépet vették igénybe a csapatok tábori vezetési pontjain, a hadművelleti-harcászati vezetési gyakorlatokon. A 70-es években megjelentek a mobil rendszerű és harcvezetési célokat szolgáló, valamint a harceszközök irányító rendszerébe épített, főleg tűzvezetési feladatok megoldását segítő elektronikus számítógépek. A híradóeszközök fejlődése megjavította az összekötte-

tést, az információáramlást a különféle vezetési pontok között. A vezetés eszközeiben bekövetkező fejlődés által a vezetési képesség összhangba került a nagyobb hatású harceszközök irányításának megnövekedett igényeivel.

A néphadsereg technikai fejlesztése a fegyvernemek, a vezetési eszközök mellett kiterjedt valamennyi szakcsapat és szolgálat technikai eszközeire is. Ennek köszönhetően a harcbiztosító, kiszolgáló alakulatok teljesítőképessége is jelentősen nőtt, és hozzájárult a fegyvernemek megnövekedett harci lehetőségeinek kihasználásához.

A néphadsereg, két és fél évtizedes minőségi fejlesztése eredményeként, korszerű haderővé vált. Méltó fegyvertársa a Varsói Szerződés testvéri hadseregeinek. A néphadsereg átfogó minőségi fejlesztése a legfelsőbb párt- és állami vezetés által meghatározott, a hadügyi forradalom követelményeit és az ország anyagi teherbíró képességét figyelembe vevő célkitűzések alapján, a szövetségi rendszer keretében egyeztetett elgondolásoknak megfelelően, a rendelkezésre bocsátott anyagi eszközök célirányos felhasználásával folyt.

7. A hadsereg felkészültségének növekedése

A hatvanas évek közepétől a kiképzés és nevelés a néphadseregben egyre jobban igazodott a Varsói Szerződés egyesített fegyveres erői felkészítésének egységes rendszeréhez. A kiképzés alapelve, mely szerint a katonát arra kell megtanítani, amire a harcban szüksége van, 1959 után is változatlanul érvényben maradt.

A képzés és nevelés kétoldalú, de egységes folyamata arra irányult, hogy kialakítsa a harcban szükséges erkölcsi-politikai, pszichikai tulajdonságokat, a fegyverek harci alkalmazásának képességét, a bátorságot, leleményességet, ügyességet és a fizikai állóképességet.

Az alapelv érvényesülése mellett a kiképzés belső tartalma sokat változott a hadsereg átfegyverzése, a hadviselés módjaiban, az esetleges jövő háború jellegéről kialakult felfogásban bekövetkező módosulás, valamint azok szellemében megírt szabályzatok életbe léptetése, a sorállomány, a tisztikar, a tiszthelyettesi állomány műveltségében, tulajdonságaiban beálló változások következtében. Az 1960-as évekhez viszonyítva a 80-as években a 8 általános osztállyal alacsonyabb végzettségű bevonulók aránya

27%-ról 3%-ra csökkent, ugyanakkor a közép- és felsőfokú képzettségűek aránya háromszorosára növekedett. 1982-ben a társadalom minden rétegéből származó sorállomány 56%-ának közép- és felsőfokú, 43%-ának nyolc általános iskolai végzettsége volt. Ezek a fiatalok a katonai szolgálat szükségességét megértették, elsajátították a szükséges politikai és katonai ismereteket. Hozzávetőleg a bevonulók fele a katonai szolgálat alatt lett a KISZ tagja. A hadseregben kibontakozó szocialista versenymozgalom tömegmozgalommá vált, és a katonák 50-55%-a érte el a néphadsereg kiváló vagy élenjáró katonája címet. A katonai szolgálat alatt a sorkatonák 60-70%-a elismerésben részesült. Évente több száz sorkatona a szolgálat teljesítésében tanúsított példamutató magatartásával, kiemelkedő kiképzési eredményeivel kitüntetést is kiérdemelt.

A tisztikar elsajátította az új fegyverekkel, technikai eszközökkel felszerelt alakulatok irányításának, harci alkalmazásának módjait; a sorállomány kiképzését, erkölcsi-politikai nevelését a magas követelmények szerint végezte.

521 / A KISZ KB
VÁNDORZÁSZLAJÁNAK ÁTADÁSA
AZ EGYIK ALAKULATNAK, 1979

522 / CZINEGE LAJOS
HONVÉDELMI MINISZTER
JELENTÉST TESZ A HADSEREG
HELYZETÉRŐL AZ MSZMP
XI. KONGRESSZUSÁN,
1975. MÁRCIUS 19.

523 / KÁDÁR JÁNOS, AZ MSZMP ELSŐ TITKÁRA A „VÉRTES” FEDŐNEVŰ GYAKORLATON, 1973. SZEPTEMBER

524 / MAGYAR KATONÁK SZOVJET KATONATÁRSAIKKAL ISMERKEDNEK EGY ÜTEGNÉL, A „VÉRTES '73” MAGYAR-SZOVJET HADGYAKORLATON, 1973. SZEPTEMBER

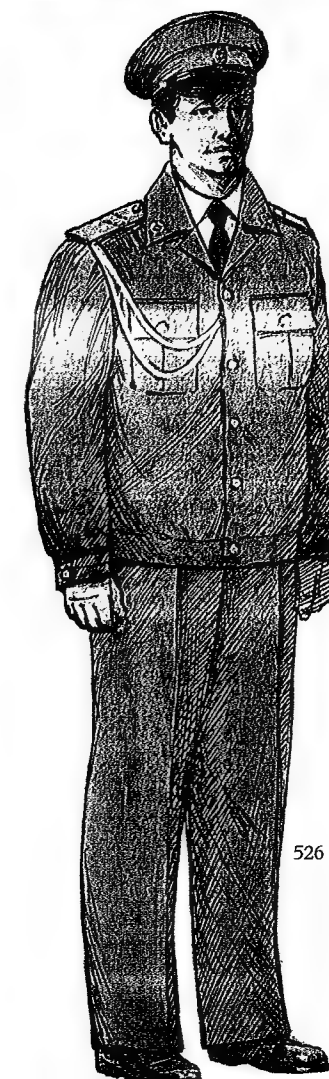

525

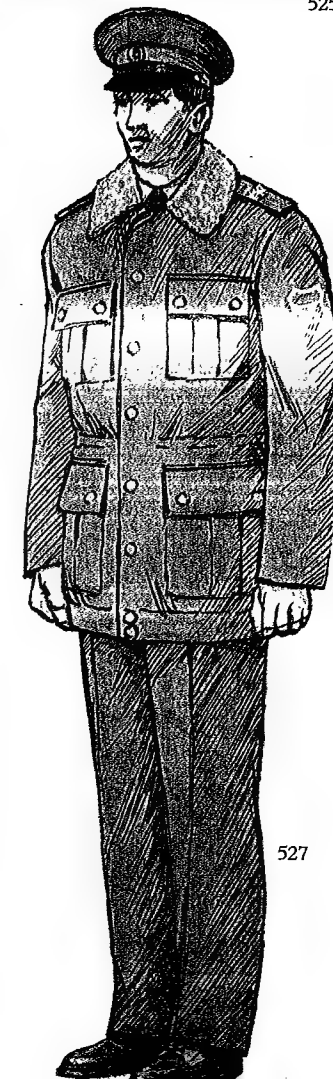
525 / DUNA '83 GYAKORLAT

526 / HONVÉD KIMENŐÖLTÖZETBEN, 1983

527 / HONVÉD TÉLI ÖLTÖZETBEN, 1983

526

527

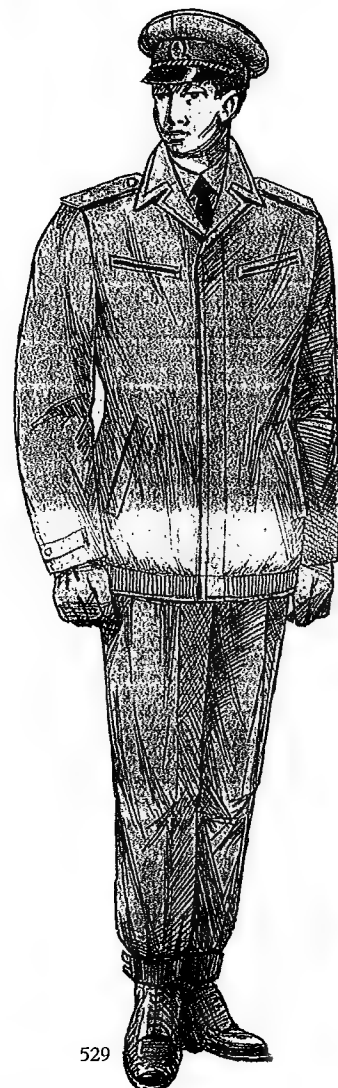
528

528 / FŐTÖRZSŐRMESTER
TÉLI KÖZNAPI ÖLTÖZETBEN

529 / HARCKOCSIZÓ TISZT
(HADNAGY) GYAKORLÓ-
ÖLTÖZETBEN

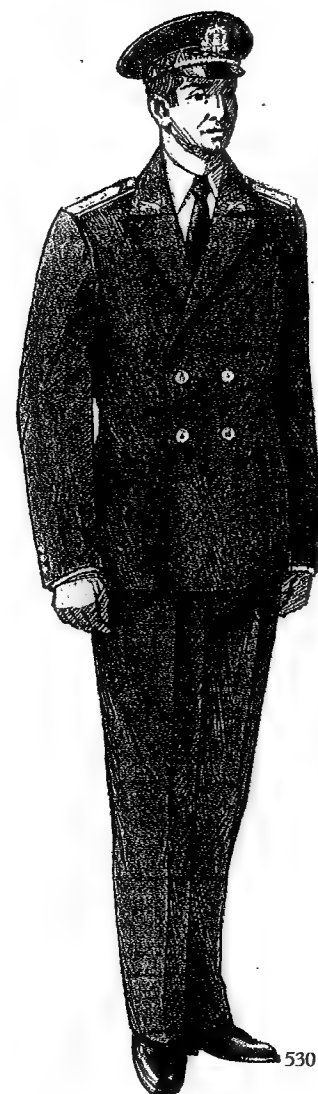
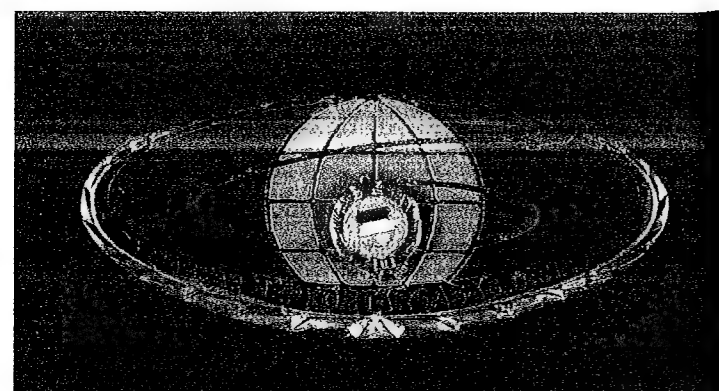
530 / KATONAI DIPLOMATA
(ALEZREDES)
DÍSZÖLTÖZETBEN

531 / A MAGYAR
NÉPKÖZTÁRSASÁG
ÚRHAJÓSA JELVÉNY, 1980

529

531

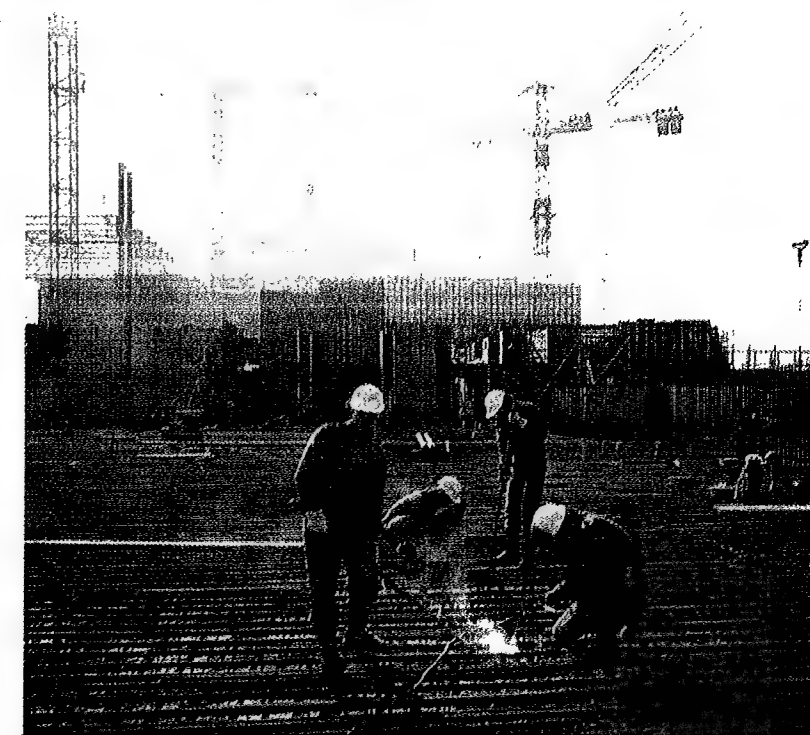

530

532 / MI 24 B HARCÍ HELIKOPTER

533 / KATONÁK A PAKSI
ATOMERŐMŰ ÉPÍTÉSÉNÉL

534

535

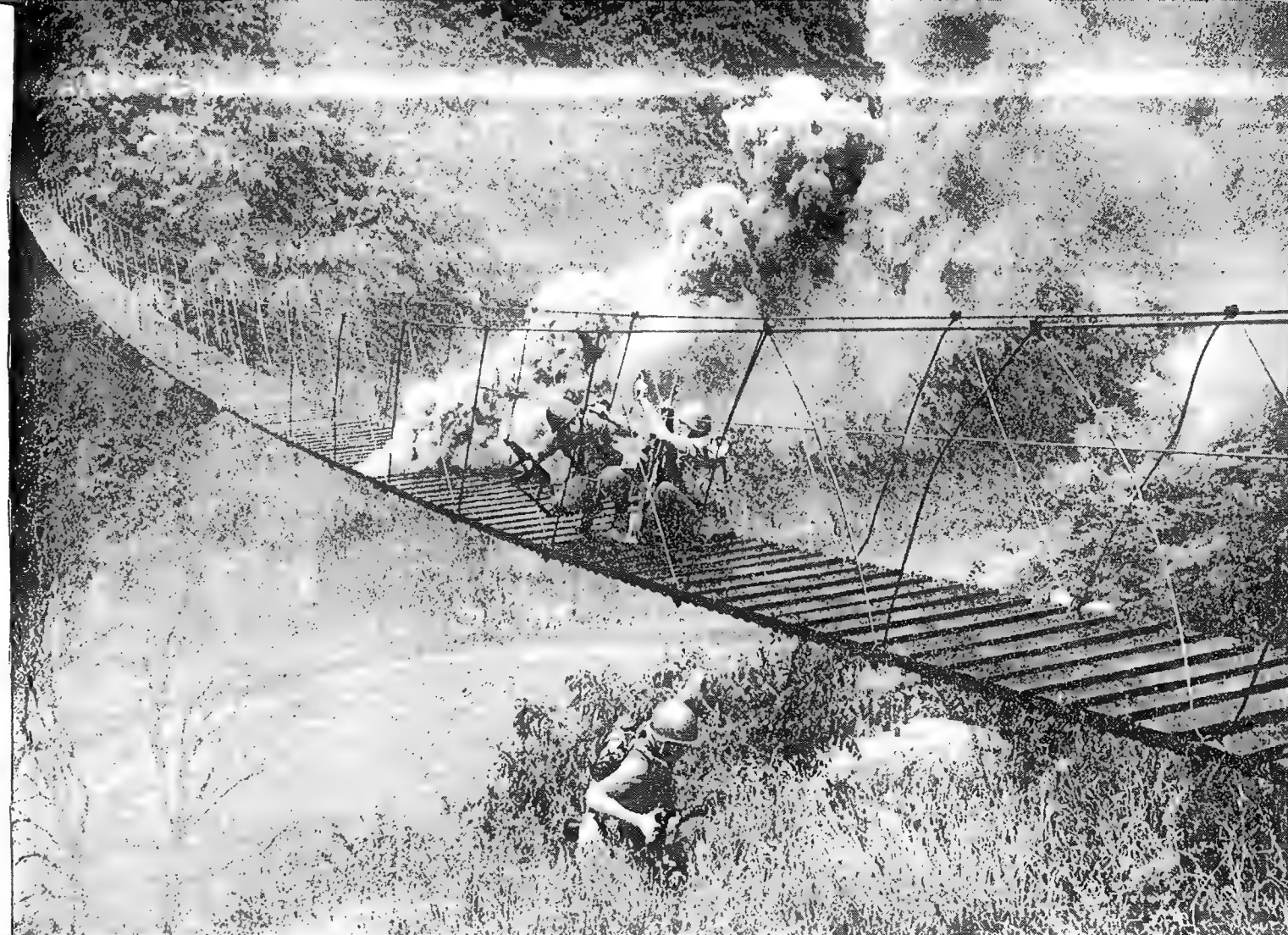
534 / T-72-ES HARCOKCSI

535 / A MAGYAR
NÉPKÖZTÁRSASÁG HŐSE
KITÜNTETÉS, 1979

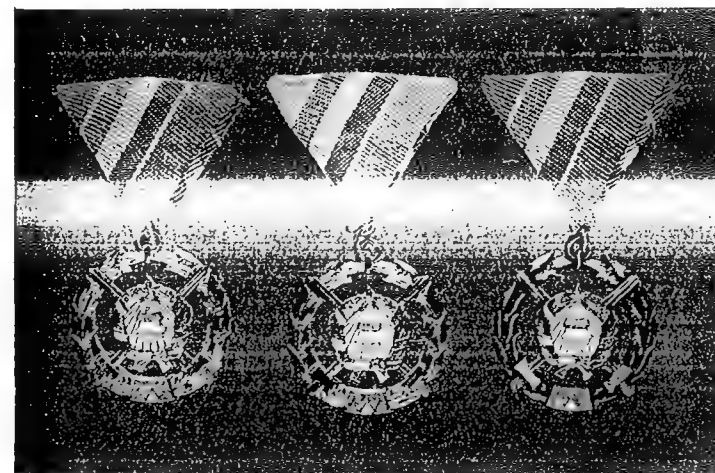
536 / PÁNCÉLELHÁRÍTÓ RAKÉTA
KILÖVÉSE

536

537

538

537 / ÁTKELÉS A SZÜKSÉGHÍDON

538 / A FEGYVERBARÁTSÁGÉRT ÉRDEMÉREM ARANY,
EZÜST ÉS BRONZ FOKOZATA, 1979

539 / TŰZÉRSÉGI LÖVÉSZET

539

540 / TISZTAVATÁS

541 / GYAKORLATON

A tiszthelyettesi állomány, különösen a technikai-műszaki beosztásokban, alkalmassá vált feladatainak ellátására. A tiszthelyettesek közül minden évben többen tiszti vizsgát tettek.

A néphadseregben a személyi állomány folyamatos eszmei-politikai nevelésben részesült. Ennek hatására a nemzetközi helyzet fő kérdéseiben megfelelően eligazodott, és az eseményekre politikailag kiegyensúlyozottan, szélsőségektől mentesen reagált.

A hadseregben folyó nevelőmunka eredményeként az erkölcsi-politikai állapot megszilárdult, a fegyelmi helyzet folyamatosan javult, és mindig megfelelő színvonalon állt. A személyi állomány megértette és elfogadta a párt irányvonalát. A párttagság, a hivatásos állomány nagy szorgalommal dolgozott a honvédelmi politika megvalósításáért, és képes volt mozgósítani a katonatömegeket. A hadsereg élvezte a társadalom bizalmát, sokoldalú támogatását.

A Politikai Bizottság 1981-ben értékelte a Magyar Néphadsereg erkölcsi-politikai állapotát, fegyelmi helyzetét. Elismerően állapította meg akkor, hogy a „néphadsereg politikai-erkölcsi állapota, fegyelmi helyzete a párt politikai célkitűzéseinek megfelelően alakult”.

A néphadsereg hadműveleti-harcászati felkészítése a fő honvédelmi politikai cél, az ország függetlensége, a szocialista vívmányok feletti örökös, a béke fenntartásának biztosítása követelményeiből fakadt. A hadsereg felkészítésének fő célja volt és maradt az agresszió visszaverésének, az agresszor megsemmisítése módozatainak elsajátítása.

A néphadseregben folyó kiképzés nagy gondot fordított a személyi állomány védelmére és a harctevékenységeknek a tömegpusztító fegyverek és eszközök viszonyai között történő gyakorlására, valamint a feltételezett ellenséges atomcsapások következményeinek elhárítására.

A néphadsereg felkészítése mindenkor igazodott a hadszíntér földrajzi adottságaiból eredő sajátosságokhoz. Hazánk dunántúli része átszelte, és az ország környezetében fekvő körzetekben is sok a hegyes vidék, az erdő. Ezért a felkészítés során az átfegyverzés időszakában is a csapatok nagy figyelmet fordítottak az erdős-hegyes kiképzésre.

A szocialista hadászat továbbra is abból indult ki, hogy egy lehetséges háború összefegyvernemi harc lesz, amelynek alapvető tartalmát az atomcsapások, a tűzcsapások adják meg, összhangban a csapatok manővereivel és csapásaival. A harcot valamennyi fegyvernem erőinek teljes megfeszítésével vívja, ezért a korszerű harc jellemzője a nagy dinamikusság, a célra-

törés. A tömeges veszteségek elkerülésére a csapatokat a harcmezőn szét kell tagolni, és azok erőfeszítéseit a főirányokban gyorsan, a szükséges időre összpontosítani. Korszerű körülmények között a támadást leggyakrabban menetből kell indítani.

A 60-as évek közepétől mindezek az elvek a hadsereg felkészítésében következetesen érvényesültek. Ennek eredményeként a szárazföldi csapatok képessé váltak gyors ütemben meneteket végrehajtani; menetből harcba lépni; erőfeszítéseiket gyorsan összpontosítani; nagy ütemben és nagy mélységre kiterjedően támadni; találkozóharcot vívni; üldözni az ellenséget; leküzdeni a folyókat és a szennyezett terepszakaszokat. Megtanultak rövid idő alatt védelembe átmenni és a megjelölt körleteket szilárdan megtartani. A harckocsicsapatok a gyakorlatokon erős és nagy mélységű csapásokat tudtak mérni az ellenség hátába és szárnyára. A rakéta- és tüzércsapatok tüzüket és csapásaikat gyorsan összpontosították az ellenség fő csoportosításai ellen, és elsajátították a roham előkészítését, támogatását, valamint a támadó csapatok folyamatos tűzzel való kísérését. A szárazföldi csapatok állományában levő légvédelmi csapatok kiképzésük során megtanulták, hogy eredményesen vissza tudják verni az ellenség légicsapásait bármely magasságon, bármely év- és napszakban, bármilyen időjárás és az ellenség által alkalmazott zavarás viszonyai mellett is. A szárazföldi csapatok szakcsapatai, szolgálatai is a korszerű összefegyvernemi harc követelményeinek megfelelően folytatták a kiképzésüket, felkészülésüket.

A honi légvédelmi csapatok a harckiképzést az állandó készenlét ellátása mellett végezték. A rádiótechnikai csapatok megtanulták az ellenség légicsapására történő előkészületeinek és a csapás megindítása módszerének felfedését. Kiképzésük elsősorban arra irányult, hogy miként kell gyorsan felfedni, megbízhatóan követni a rádiózavarás fedezete alatt és a kis magasságban, valamint a rádiólokációs eszközök hatótávolsága felső határán tevékenykedő ellenséges légi célokat. A vadászpilóta-csapatok elsősorban a kis és nagy magasságban tevékenykedő ellenséges légi célok megsemmisítését gyakorolták, nappal és éjjel egyaránt, bonyolult légi és időjárási viszonyok, valamint az ellenséges zavarás körülményei között. A légvédelmi rakétacsapatok az ellenséges légi célok megsemmisítését, a vadászpilótákkal történő együttműködés bonyolult kérdéseit sajátították el kiképzésük során.

A korszerű kiképzést a csapatok az esetleges

háború igen nehéz viszonyait megközelítő körülmények közepette folytatták, illetve hajtották végre. A korszerű körülmények megteremtése érdekében a 60-as évek közepétől olyan gyakorlópályákon képezték és képezik ki a néphadsereg katonáit, ahol az építményekben, a mozgásra veszélyes rombolt terepszakaszon kellett tüzek közelében és nagy füstben, a különböző erős hanghatások mellett alakították ki a szükséges jártasságokat és készségeket. A nehézségek elviselésére a katonákat előkészítették és pszichikai felkészítésükre is nagy gondot fordítottak.

A hadsereg kiképzésének rendszere olyan, hogy a felkészítés mindig az egyszerűbb feladatok megoldásától halad a bonyolultabbak felé. Ez lehetővé teszi a kiképzés növekvő követelmények szerinti végrehajtását, az ismeretek, jártasságok, készségek fokozatos kialakítását, az edzettség folyamatos elérését, az egyénnel való célirányos foglalkozást.

A csapatok felkészítésében jelentős szerepet töltenek be az 1967-ben kiadott összkövetelményi programok. A programok pontosan körülírták az elsajátítandó feladatokat, azok sorrendjét, módszereit, nagy hangsúlyt fektetve a valószínű hadszíntér követelményeivel összhangban álló kiképzésre. Ettől kezdve nagyobb lendületet kapott a hadseregben az erdős-hegyes terepen folyó harc, a hegyi kiképzés, a légi szállítású alegységek kiképzése és az elszigetelt körzetekben önállóan folyó harcselekményekre történő felkészítés.

A hadsereg átfegyverzése mind több olyan kiképző központ létrehozását tette szükségessé, ahol a nagy értékű haditechnikai eszközök kezelését a katonák fejlett oktatóberendezések igénybevételével sajátíthatták el. Nagy számban épültek elektromos vezérlésű löterek és harcászati gyakorlóterek, ahol a kiképzést a harci viszonyokat legjobban megközelítő körülmények között folytathatták. Néphadseregünkben sok tankönyv, oktatási segédanyag is szolgálta a katonai mesterség elsajátítását.

Az új fegyverek, technikai eszközök beáramlása a 70-es évektől kezdve szükségessé tette a tartalékos állomány új harceszközök alkalmazására történő átképzését. Ezt a tartalékosok hosszabb-rövidebb behívása során oldották meg.

A hadsereg felkészítésének legjelentősebb állomásait a rendszerint éleslövészettel egybekötött harcászati gyakorlatok alkották. E gyakorlatok a kiképzési, összekovácsolási célokon túl lehetőséget adtak a korszerű hadviselés módjainak tanulmányozására is. A harcászati gyakor-

latok összegzett tapasztalatai továbbfejlesztették a hadtudományt, a hadművészetet.

A harcászati gyakorlatok közül kiemelkedtek a Varsói Szerződés hadseregeinek közös hadgyakorlatai. Az első közös gyakorlat 1961-ben zajlott le „Vihar” fedőnév alatt. A következő 1962-ben Magyarországon került megrendezésre. Szövetséges gyakorlaton az együttműködési készséget első alkalommal a Német Demokratikus Köztársaság területén próbálták ki 1963-ban a „Quartett” fedőnév alatt, amelyen szovjet, NDK, csehszlovák, lengyel törzsek és csapatok vettek részt. 1964-ben az NDK-ban az „Októberi roham”; 1966-ban Csehszlovákiában „Vltava” gyakorlat került levezetésre, több hadsereg, az utóbbin magyar csapatok részvételével. A további évek során a szövetséges hadseregek gyakorlatai meghatározott rendszerben zajlottak. A gyakorlatok egy része úgynevezett parancsnoki és törzsszervezési gyakorlat volt. Rendszeresen hazánkban a Magyar Néphadsereg és a hazánkban ideiglenesen állomásozó Szovjet Déli Hadseregcsoporthoz tartozó csapatoknak közös harcászati gyakorlatai. Magyarország területén nagyobb jelentőségű gyakorlatok 1977-ben „Szojuz”, 1979-ben pedig „Pajzs-79” fedőnév alatt folytak. A Varsói Szerződés egyesített fegyveres erői számára méreteiben és tanulságai alapján a legjelentősebb hadgyakorlat 1981 szeptemberében zajlott le a Szovjetunióban a Balti és a Belorusz katonai körzet területén, valamint a Balti-tengeren a Szovjet Hadsereg és Haditengerészeti Flotta részvételével. E gyakorlaton feldolgozásra került egy esetleges háború valamennyi alapvető kérdése, nagy szárazföldi és légi csoportosítás részvételével. A gyakorlat tapasztalatai hosszú távra iránymutatóul szolgálnak valamennyi szocialista ország hadseregének felkészítéséhez.

A Magyar Néphadsereg honi légvédelmi csapatainak az első jelentősebb gyakorlata 1969-ben zajlott le légilövészettel egybekötve hazai területen. A légvédelmi rakétacsapatok rakéta-indítással egybekötött harcászati gyakorlatai, valamint a légvédelmi magasabbegységek komplex gyakorlatai éleslövészettel a Szovjetunió löterein, gyakorlóterein kerültek végrehajtásra. A repülő éleslövészettel egybekötött gyakorlatai egy részének színhelye szintén külföldön, a szocialista országok gyakorlóterein, löterein volt.

A szárazföldi csapatok állományában lévő hadművelési-harcászati rakétacsapatok rakétáikat a Szovjetunió nagy kiterjedésű löterein indítják, harcászati gyakorlattal egybekötve.

A néphadsereg kiképzési eredményei a het-

venes évektől kezdve jelentősen javultak. Ettől fogva egyre több alegység, egység, sőt a hetvenes évek végén már egész magasabbegység is magas fokú képzettségről tanúskodott az ellenőrzések, lövészetek során. A 80-as években a néphadsereg több magasabbegysége a felkészítésben tanúsított színvonalas eredményeiért különböző kitüntető címeket ért el. A Varsói Szerződés hadseregeivel közösen végrehajtott hadgyakorlatokon a Magyar Néphadsereg alakulatai, parancsnokai jól szerepeltek. Mindezek a néphadsereg színvonalas felkészítéséről tanúskodnak.

A hadsereg egységei mellett a polgári védelmi gyakorlatok is nagy jelentőségűek a lakosság, a gazdaság háborús körülményekre történő felkészítésében. Polgári védelmi gyakorlat 1969 júniusában volt a Hajdúságban, ahol feltételezett vegyítámadás miatt 8000 embert telepítettek ki. 1977-ben a Varsói Szerződés tagállamai és a Mongol Népköztársaság polgári védelmi vezetőinek tanácskozására Magyarországon került sor, polgári védelmi gyakorlatokkal és bemutatókkal párosítva. Ekkor mutatták be a füzésabonyi Állami Gazdaságban a szemes ter-

Négy évtized történelmi léptékekkel mérve is számottevő idő. Különösen így volt ez 1945 után, amikor a világban és hazánkban is korszakos jelentőségű változások történtek.

Átalakult, sok tekintetben új arculatot öltött a világ. A Föld politikai térképe átrendeződött. Világbirodalmak váltak másodrendű hatalmakká. Számos nemzeti függetlenséget kivívott volt gyarmati ország jelent meg a nemzetközi politika küzdőterén. Létrejött, megerősödött a szocialista világrendszer.

A második világháború utáni években a magyar nép az államalapítás óta eltelt ezer esztendő legmélyenszántóbb, legradikálisabb átalakulását élte át.

Az ellenforradalmi rendszer a fasiszta örület áldozatául esett halottak százazreit, lerombolt országot, külpolitikai elszigeteltséget hagyott maga után. Népünk hőies erőfeszítéssel úgy emelkedett felül a háború anyagi, erkölcsi pusztításain, hogy felszámolta az országot egy emberöltőn belül kétszer is katasztrófába vivő rendszert, és egy új, szocialista társadalmi rend felépítésének útján indult el.

A magyar történelem is példázza azt az általános törvényszerűséget, hogy a régi, önmagukat

mények védett tárolásának és a lázbérci víztároló szennyezéstől történő mentesítésének különböző módszereit. Miskolcon bemutatták az élelmiszerek csomagolásának háborús időszakban követendő módszereit, a közétkeztetés megoldását. 1979-ben egészségügyi gyakorlatot tartottak az atomcsapás következményeinek felszámolása témájában.

A néphadsereg felkészítése a 60-as évek közepétől nagy változásokon ment át, és a hadsereg minőségi fejlesztésének részét alkotta. A felkészítés rendszere, a megváltozó személyi állomány kiképzése-vezetése, a hadsereg átfegyverzése, a hadviselés módjának változásai, a kiadott szabályzatok alapján, az esetleges háború jellemzőinek figyelembevételével fejlődött. A felkészítés eredményeként a hadsereg erkölcsi-politikai állapota, fegyelmi helyzete folyamatosan kielégítő volt, megfelelt a párt politikai célkitűzéseinek.

A hadsereg élén az 1960-tól 1984 végéig terjedő időszakban Czinege Lajos hadseregtábornok, honvédelmi miniszter állt. Utóda Oláh István vezérezredes, a Magyar Néphadsereg korábbi vezérkari főnöke lett.

túlélte társadalmi viszonyok megszűntetése és az új társadalom alapjainak lerakása: a forradalmi átalakulás, megpróbáltatásokkal, áldozatokkal járó folyamat. Nem volt ezektől mentes az elmúlt negyven esztendő sem, de ha megtorpanások és fájdalmas csalódások is kísérték az előrehaladást, a magyar nép a társadalmi-politikai fejlődés, a gazdasági, szociális és kulturális felemelkedés korábban nem, vagy alig remélt magaslataira jutott. Magyarország a népek közösségének megbecsült tagjává vált; kiegyensúlyozott belső rendjével, az építőmunka, a népjólét, a művelődés terén elért eredményeivel, elvi alapokon nyugvó, a nemzetközi együttműködés ügyét szolgáló külpolitikájával tekintélyt vívott ki.

A szocialista állammal együtt fejlődött a Magyar Néphadsereg is. Ahogyan a nép meghódította az államhatalom más területeit, birtokába vette a gazdaságot, a kultúrát, úgy vált gazdájává a fegyveres erőkné is. Az antifasiszta háborúba jelentkező önkéntesek rosszul felszerelt, kis létszámú 1945-ös hadserege az elmúlt negyven év alatt a kor színvonalán álló fegyveres erővé nőtt.

A Magyarországon végbement szocialista

átalakulás az önmagukat túlélő társadalmi viszonyokkal való leghatározottabb szembefordulást, ilyen értelemben a múlt éles tagadását jelentette. A szocialista jelent mégis számtalan kötelék kapcsolja össze a múlttal. Ilyen köteléket jelentenek a történelmi hagyományok.

A magyar szocialista társadalmat erős eszmei szálak fűzik a múlt függetlenségi küzdelmeihez, a nép hadserege szorosan kötődik az ezer esztendő szabadságharcos hagyományaihoz. A haza fegyveres szolgálatára esküt tevő katonák ünnepléses kötelezettséget vállal: „Zászlóinkat, szabadságharcos elődeink példáin lelkesülve, győzelemre viszem.” Így ível a szabadságharcos eszme I. Istvántól a Hunyadiak, Zrínyiek, Rákóczi, 1848–49, 1919, az antifasiszta küzdelmek hősi harcainak során át a szocialista Magyarország mai védelmezőjéig.

A néphadsereg forradalomban született és nőtt fel. Politikai arculatának természetes vonása, hogy őrzője és folytatója az elnyomottak felszabadításáért zászlót bontó népi felkelések, a Budai Nagy Antal, Dózsa György és mások által vezetett harcok hagyományainak, az oroszországi polgárháború magyar internacionalistái, az 1918–19-es forradalmárok örökségének.

A forradalmi hagyományok folyamatosságának eleven megtestesítői voltak azok az egykori oroszországi internacionalisták, a Magyar Tanácsköztársaság vöröskatonái, antifasiszta harcosok, partizánok, akik 1945 után a néphadseregben teljesítették a népet, az osztályt, a haladást és a szabadság ügyéért vállalt feladatukat.

A Magyar Néphadsereg katonáinak eszmevilágában a haza múltjának szabadságharcos és forradalmi öröksége szerves egységbe ötvöződik az emberiség egyetemes érdekei iránti elkötelezettség, a nemzetközi haladás szolgálatának vállalásával. Ez törvényszerűen következik az

állam, a hadsereg szocialista jellegéből, hiszen a szocialista gondolat a világ proletariátusa, a dolgozó emberiség egymásrautaltságának, összefogása szükségességének felismerésén alapul; a szocializmust az internacionalizmus tette világot átfogó mozgalommá. A forradalmi erők összefogásának szükségességére tanítanak a magyar történelem hagyományai, tapasztalatai és tanulságai is. Magyarország nemzeti függetlenségének, társadalmi rendjének védelmében a baráti szocialista országok szövetségi segítségére támaszkodhat, s ez a történelem folyamán először biztosít kedvező külpolitikai feltételeket nagy nemzeti törekvéseink megvalósításához.

A magyarságnak történelme során gyakran kellett szembenéznie a háború borzalmaival. Tudatában van annak, mit jelent, amikor a békés munka eszközei helyett a fegyverek vesznek át a főszerepet.

A szocialista forradalommal hatalomra jutott nép államának nincsenek más nemzetek szabadságát, függetlenségét veszélyeztető szándékai: érdekei, törekvései egyaránt a mindenki számára gyümölcsöző béke megőrzéséhez kapcsolódnak.

A nép katonafiai a béke védelmezői, távol áll tőlük minden kardcsörtető, agresszív gondolat. A dolgozó nép szolgálatára kötelezték el magukat esküjükben, a szocialista haza külső és belső ellenségeitől való védelmét, a békés építőmunka őrzését tekintik magasabb hivatásuknak. Mélyen átértett felelősségük abból a meggyőződésből fakad, hogy az ország fegyveres erőinek szilárdsága, a szocialista védelmi közösség egysége és ereje képes visszatartani az ellenséges, háborús szándékok hordozóit a felelőtlen kalandoktól. Erre tanít a magyar nép több mint ezeréves történelmi tapasztalata is.

IDŐRENDI ÁTTEKINTÉS

1852	A tisztképzés reformja, a hadiiskola felállítása.
1855	A haditengerészeti főparancsnokság létrehozása.
1857	A Katonai Iroda felállítása.
1859. ápr. 29.	A Piemont elleni háború kezdete.
1859. jún. 24.	A solferinói csata.
1859. júl. 11.	A villafrancai fegyverszünet.
1859. nov. 10.	A zürichi béke.
1860. okt. 20.	Októberi Diploma.
1861. febr. 26.	Februári Pátens.
1864. febr. 1.–okt. 30.	Részvétel a poroszok oldalán a dán háborúban.
1866. jún. 14.	A Habsburg Birodalmi Tanács megszavazza a Poroszország elleni hadüzenetet és a mozgósítást.
jún. 15–26.	A porosz csapatok bevonulása Hannoverbe és Drezdába, behatolásuk cseh területekre.
júl. 3.	A königgrätzi csata, az osztrákok súlyos veresége.
aug. 3.	A porosz–osztrák fegyverszünet életbelépése.
aug. 30.	A békeszerződés aláírása Prágában.
1867	Kiegyezés Ausztria és Magyarország között.
jún. 8.	Ferenc József magyar királlyá koronázása.
1868	A magyar Honvédelmi Minisztérium és a Honvéd Főparancsnokság felállítása.
dec. 5.	A véderőről szóló 1868. évi 40. törvénycikk, a magyar honvédségről szóló 41. törvénycikk és a népfelkelésre vonatkozó 42. törvénycikk szentesítése.
1869. nov. 1.	A kiképzés megkezdése a honvédségnél.
1872	A Ludovika Akadémián megkezdődött a honvédtiszt-képzés.
1874	A honvéd lovasezredek megszervezése. 1890-től huszárezrednek nevezik.
1878. júl. 29.	Bosznia-Hercegovina okkupációja.
1879. okt. 7.	Osztrák–magyar és német titkos védelmi szövetség aláírása Bécsben.
1882. máj. 20.	Olaszország csatlakozása a kettős szövetséghez, ezáltal létrejött a hármas szövetség.
1886	A tényleges honvédgyalogság feldandárokba szervezése.
1887	A 8 mm-es Mannlicher-ismétlőfegyver és a füst nélküli lőpor rendszeresítése a közös hadseregben.
1889. márc. 26.	A képviselőház elfogadja az új véderőtörvényt. (1889: 6. tc.)
1890	A honvédség tényleges szolgálati idejének felemelése, a póttartalékos állomány engedélyezése. (1890: 7. tc.)
1893. dec. 27.	A gyalogezred elnevezés bevezetése a feldandár helyett a honvédségnél.
1898	Francia–orosz katonai egyezmény.
	A soproni Honvéd Főreál, a nagyváradi és a pécsi hadapródiskola működésének kezdete.
	Spanyol–amerikai háború.
	Angol–búr háború.
1899–1902	Németország megkapja a koncessziót Törökországtól a bagdadi vasút építésére.
dec. 23.	

1901–1902 A gépjárművek katonai alkalmazásának kipróbálása a közös hadsereg gyakorlatain.

1904–1905 Orosz–japán háború.

1904. ápr. 8. Angol–francia egyezmény a gyarmatok felosztásáról (entente cordiale).

1905–1907 Polgári demokratikus forradalom Oroszországban.

1906 Géppuskával felszerelt páncélozott gépjárművek alkalmazása a közös hadsereg szilárdított nagygyakorlatán.

1907. aug. 31. Oroszország csatlakozása az antanthoz.

dec. 26. Az 1907 mintájú Schwarzlose-géppuska rendszeresítése a Monarchia hadseregében.

1908 Az 5 mintájú (5M) hátrasikló csövű 8 cm-es könnyű táborigényező és a 8 mintájú (8M) 10 cm-es könnyű hegyitárgy rendszeresítése a Monarchia közös hadseregében. Az egyenruha-reform bevezetése, a csukaszürke szín rendszeresítése.

okt. 5. Bosznia–Hercegovina annexiójának bejelentése.

1911. júl. 1. A második marokkói válság (agadiri incidens).

1911–1912 Olasz–török háború.

1911–1913 Polgári forradalom Kínában.

1912. febr.–márc. Szerb–bolgár–görög szövetség Törökország ellen.

júl. 5. A király szentesíti a véderőről és a honvédségről szóló 1912. 30. és 31. törvényeket.

okt. 9. Az első Balkán-háború.

1913. máj. 30. A londoni béke, az első Balkán-háború lezárása.

jún. 29. A második Balkán-háború.

aug. 10. A bukaresti béke, a második Balkán-háború lezárása.

1914. jún. 28. Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolása Sarajevóban.

júl. 23. Osztrák–magyar ultimátum Szerbiának.

júl. 28. Az Osztrák–Magyar Monarchia hadat üzen Szerbiának.

aug. 1. Németország hadüzenete Oroszországnak.

aug. 3. Oroszország hadba lépése Németország ellen.

aug. 3. Németország hadüzenete Franciaországnak.

aug. 4. A román és az olasz kormány semlegességi nyilatkozata. Törökországban általános mozgósítás.

aug. 4. A német hadsereg betörése Belgiumba.

aug. 5. Anglia hadüzenete Németországnak.

aug. 6. A Monarchia hadüzenete Oroszországnak.

aug. 6. Szerbia hadat üzen Németországnak.

aug. 8. Oroszország hadba lépése a Monarchia ellen.

aug. 12. Montenegró hadüzenete Németországnak.

aug. 12. Anglia és Franciaország hadat üzen az Osztrák–Magyar Monarchiának.

aug. 18. Osztrák–magyar offenzíva Szerbia ellen.

aug. 18. A német hadsereg offenzívája a nyugat-európai hadszíntéren.

aug. 19–20. Az orosz hadsereg betörése Kelet-Poroszországba.

aug. 20–25. Az orosz csapatok győzelme Gumbinnennél.

aug. 23. A „határ menti csaták” a nyugat-európai hadszíntéren.

aug. 23. Az osztrák–magyar offenzíva kezdete Galíciában.

aug. 23–31. Japán hadüzenete Németországnak.

aug. 23–31. A lemergi csata.

aug. 27. Német győzelem Tannenbergnél.

aug. 27. A Monarchia hadat üzen Belgiumnak.

szept. 3. A német hadsereg a Marne folyónál.

szept. 5–10. A német hadsereg veresége a Marne-nál.

szept. 7–13. Német győzelem a Mazuri-tavaknál.

szept. 9–12. Német visszavonulás Nyugat-Európában az Aisne folyóig.

szept. 11. Az osztrák–magyar hadsereg visszavonulása Galíciában és Bukovinában.

1914. szept. 20. Az osztrák–magyar haderő újabb sikertelen offenzívájának kezdete Szerbia ellen.

szept. 28. Német–osztrák–magyar offenzíva Dél-Lengyelországban.

szept. vége–nov. eleje „Versenyfutás a tengerig” a nyugati arcvonalon.

okt. 9–10. Az ivangorodi csata.

okt. 20.–nov. 3. Az első flandriai csata.

okt. 21. A törökök lezárják a Dardanellákat.

okt. 28. Török hadihajók támadása az orosz hajóhad és kikötők ellen.

nov. 2. Anglia bejelenti Németország blokádját.

nov. 12. Törökország hadüzenete Angliának, Franciaországnak és Oroszországnak.

nov. 10–24. A második flandriai csata.

dec. 5–17. A limanovai csata, az orosz gőzhenger megállítása.

dec. 12. Az osztrák–magyar haderő veresége Szerbiában.

1915. jan. 13. Berchtold Lipót osztrák–magyar külügyminiszter lemondása. Utóda Burián István.

jan. 23.–ápr. 13. A központi hatalmak sikertelen téli hadjárata a Kárpátokban Przemyśl felszabadításáért. A húsvéti csata: az orosz betörés elhárítása és az orosz csapatok visszavonulása a Kárpátokból.

febr. 4. Németország bejelenti Anglia tengeri blokádját.

febr. 12. Az USA tiltakozása a német tengeralattjáró-háború ellen.

febr. 18. A német tengeralattjáró-háború kezdete.

febr. közepe–márc. közepe A champagne-i csata Franciaországban.

febr. 19. Angol–francia flottatámadás a Dardanellák ellen.

márc. 17. Magyarországon háborús korlátozásokat léptetnek életbe.

márc. 22. Przemyśl kapitulációja.

márc. 27.–ápr. 8. Sikertelen osztrák–magyar–olasz tárgyalások Olaszország jóakarátú semlegessége ügyében.

ápr. 22.–máj. 9. Az Ypern melletti német támadás, a gázfegyver (klórgáz) bevetése német részről.

ápr. 26. Az antanthatalmak és Olaszország egyezménye: Olaszország egy hónapon belül belép a háborúba az antant oldalán.

ápr. 27.–okt. 30. Német támadások Litvániában és Kurlandban.

máj. 2–5. A központi hatalmak áttörése Gorlicénél.

máj. 4. Olaszország kilépése a hármasszövetségből.

máj. 5.–jún. vége A központi hatalmak sikeres offenzívája Galíciában.

máj. 7. Egy német búvárhajó elsüllyeszti a Lusitania utasszállító hajót.

máj.–jún. Sikertelen francia offenzíva Artois-ban.

máj. 15. USA-tiltakozás a Lusitania elsüllyesztése miatt.

máj. 24. Olaszország hadat üzen az Osztrák–Magyar Monarchiának.

máj. 28. Háborúellenes tömegtüntetés Berlinben.

jún. 3. Az osztrák–magyar csapatok visszafoglalják Przemyšlt.

jún. 22. Lemberg visszafoglalása. A központi hatalmak előnyomulása a keleti hadszíntéren.

jún. 23.–júl. 7. Az első isonzói csata.

júl. 17. Bulgária szövetségre lép a központi hatalmakkal.

júl. 18.–aug. 1. A második isonzói csata.

aug. 5. A német csapatok elfoglalják Varsót.

aug. 10. Magyarországon az ún. központok (zsírközpont, korpaközpont) ügyletei révén szabadjára engedik a háborús nyereszkezdést.

aug. 17. Görögországban Venizelosz vezetésével antantbarát kormány alakul.

aug. 19. Bethmann-Hollweg kancellár körvonalazza az imperialista Németország hadicéljait.

1915. aug. 20. Olaszország hadat üzen Törökországnak.
 szept. 1. Németország mérsékli a tengeralattjáró-háborút.
 szept. 5–8. Nemzetközi szocialista konferencia Zimmerwaldban.
 szept. 6. Bulgária katonai szövetsége a központi hatalmakkal.
 szept. 19. Belgrád lövetésével megkezdődik a központi hatalmak offenzívája Szerbia ellen.
 szept. 21. Bulgária mozgósítása Szerbia ellen.
 szept. 29. Brit csapatok a Közel-Keleten elfoglalják Kut-el Amarát a töröktől.
 szept. 22.– okt. 14. Őszi csata Artois-ban és Champagne-ban.
 szept. 24. Görögország mozgósít.
 okt. 5. Antantcsapatok partraszállása Szalonikiben.
 okt. 14. Bulgária hadba lépése a központi hatalmak oldalán.
 okt. 18.–nov. 4. A harmadik isonzói csata.
 nov. 10.– dec. 4. A negyedik isonzói csata
 nov. 11. A központi hatalmak csapatai elfoglalják Kragujevacot.
 nov.–dec. Török győzelmek Kut-el Amaránál és Mezopotámiában Ktesiphonnál.
 nov. 24–25. A szerb hadsereg veresége Pristinánál. A szerb ellenállás megszűnése.
 dec. 6–8. Az antanthatalmak chantillyi konferenciáján elrendelik a Dardanellák kiürítését.
 1916. jan. 1. A Spartacus forradalmi csoport megalakulása Németországban.
 jan. 23. Montenegró kapitulációja.
 febr. 12. Orosz csapatok elfoglalják a törökországi Erzerum városát.
 febr. 21. A verduni csata kezdete.
 febr. 29. A németek megkezdik a „kiélezett” tengeralattjáró-háborút.
 márc. 11–16. Az ötödik isonzói csata.
 márc. 18.–apr. vége Az orosz hadsereg támadó hadművelete a Narocz-tó térségében.
 apr. 18. Az orosz csapatok elfoglalják a törökországi Trapezuntot.
 apr. 20. Az USA tiltakozó jegyzéke Németországhoz a „kiélezett” tengeralattjáró-háború miatt.
 apr. 23.–máj. Felkelés Írországból Nagy-Britannia ellen.
 apr. 24–30. A szocialista háborúellenes mozgalom nemzetközi konferenciája Kienthalban.
 apr. 29. Brit kapituláció Kut-el Amaránál.
 máj. 1. Háborúellenes tömegtüntetések Németországban.
 máj. 15.–jún. 6. Az Osztrák–Magyar Monarchia sikertelen offenzívája Dél-Tirolban.
 máj. 24. Wilson amerikai elnök felajánlja békeközvetítését.
 máj. 31.–jún. 1. A skagerraki tengeri csata.
 máj.–jún. Tüntetések Németországban a háború és az éhség ellen.
 jún. 4.–okt. vége A Bruszilov-offenzíva.
 jún. 24.–nov. vége A Somme menti csata.
 jún. 25.–júl. 24. Olasz ellentámadás Dél-Tirolban.
 júl. 18. Károlyi Mihály gr. vezetésével megalakul a Függetlenségi és 48-as Párt.
 aug. 5–16. A hatodik isonzói csata.
 aug. 4. A török támadás összeomlása a Szezei-csatornánál.
 aug. 11–12. A központi hatalmak megegyezése az önálló Lengyelország felállításáról.
 aug. 17. Az antanthatalmak és Románia katonai szerződése.
 aug. 26. Olaszország hadat üzen Németországnak.
 aug. 27. Románia hadba lép az Osztrák–Magyar Monarchia ellen.
 aug. 28. Németország hadüzenete Romániának.
 aug. 29. A Hindenburg–Ludendorff féle legfelső hadvezetés kinevezése Németországban.

1916. aug. 30. Törökország hadat üzen Romániának.
 aug. 31. Románia elleni bolgár hadüzenet.
 szept. eleje Román csapatok betörése Erdélybe.
 szept. 12. Az antant keleti hadseregének támadása a bolgár haderő ellen.
 szept. 14–17. A hetedik isonzói csata.
 szept. második fele Az osztrák–magyar és német csapatok ellentámadása kiszorítja a románokat Erdélyből.
 szept. 26–29. A nagyszebeni csata.
 okt. 7–9. A brassói csata.
 okt. 9–12. A nyolcadik isonzói csata.
 okt. 21. Friedrich Adler merénylete Karl Stürgkh osztrák miniszterelnök ellen.
 okt. 31.–nov. 4. A kilencedik isonzói csata.
 okt. 31. Új osztrák kormány alakul Ernst Koerber elnökletével.
 nov. 5. A központi hatalmak újabb nyilatkozata az önálló Lengyelország felállításáról.
 nov. 7. Wilsont újból az USA elnökévé választják.
 nov. 11. A központi hatalmak csapatai behatolnak Romániába.
 nov. 21. Ferenc József osztrák császár és magyar király halála. Utóda I. Károly néven osztrák császár és IV. Károly néven magyar király.
 nov. 26. Görögország hadat üzen a központi hatalmaknak.
 nov. 28.– dec. 20. Orosz tehermentesítő támadások a Kárpátokban.
 dec. 2. A német birodalmi gyűlés megszavazza a Hindenburg-programot.
 dec. 6. A német csapatok elfoglalják Bukarestet.
 dec. 7. A Lloyd George-kormány megalakulása Nagy-Britanniában.
 dec. 12. A központi hatalmak békeajánlata az antantnak.
 dec. 13–20. Kormányválság Ausztriában. A Heinrich Clam-Martinic kormány megalakulása.
 dec. 21. IV. Károly amnesztiarendelete.
 dec. 22. Wilson USA-elnök jegyzéke a hadviselő felekhez: közölik békefeltételeiket.
 dec. 30. Burián István külügyminiszter lemondása. Utóda Ottokar Czernin.
 dec. 31. IV. Károlyt és Zita királynét megkoronázzák Budapesten.
 1917. jan. 6. Az antanthatalmak elutasítják a központi hatalmak békeajánlatát.
 II. Vilmos és IV. Károly közös hadparancsban bejelenti a végsőig való harcot.
 jan. 9. Prágában tömeggyűlésen követelik a cseh és szlovák nép felszabadítását.
 jan. 17. A német hadvezetés elhatározza a korlátlan tengeralattjáró-háborút.
 jan. 22. Az antanthatalmak válasza Wilson jegyzékére.
 jan. 29. Wilson bejelenti tervét a Népszövetségről.
 febr. 1. A központi hatalmak válasza Wilsonnak békefeltételeikről.
 febr. 3. Németország bejelenti a korlátlan tengeralattjáró-háborút.
 febr. 11. Az USA megszakítja diplomáciai kapcsolatát Németországgal.
 febr. 24. Zágrábi tömeggyűlés az önálló Horvátország létrehozásáért.
 márc. 11. Angol győzelem Kut-el Amaránál. A törökök kiűrik Perzsiát.
 márc. 12. Bagdad angol kézen.
 (febr. 27.) A polgári demokratikus forradalom győzelme Oroszországban.
 márc. 15. II. Miklós cár lemondása.
 márc. 16–19. A német hadsereg visszavonulása a Siegfried-vonalba.
 márc. 19. Franciaországban a Briand-kormány lemondása, a Ribot-kormány megalakulása.
 márc. 24. Sixtus páрмаi herceg, IV. Károly sógora tájékoztatja Poincaré francia köztársasági elnököt a Monarchia békekészségéről.
 márc. 25. Az orosz Ideiglenes Kormány bejelenti a háború folytatását.
 apr. 6. Az USA hadüzenete Németországnak.

1917. ápr. 7. II. Vilmos „húsvéti üzenete” a porosz választójogi reform előkészítéséről.
 ápr. 7.–máj. Francia offenzíva az Aisne folyónál és Champagne-ban.
 vége
 ápr. 9. A Monarchia megszakítja diplomáciai kapcsolatait az USA-val.
 ápr. 9.–máj. A tavaszi antantoffenzíva kudarca. Arras-i csata.
 ápr. 13. Az osztrák–magyar kormány békefelhívása az orosz Ideiglenes Kormányhoz.
 ápr. 14. Németország „békeüzenete” az orosz Ideiglenes Kormányhoz.
 ápr. 16. Háborúellenes tömegsztrájkok Németországban.
 ápr. 20. Törökország megszakítja diplomáciai kapcsolatait az USA-val.
 máj. 1. Tömegtüntetések Magyarországon a békéért.
 Tömeges katonabarátkozások az orosz hadszíntéren.
 máj. Forradalmi mozgalmak a francia hadseregben.
 máj. 7–9. Sixtus páрмаi herceg újabb békeközvetítése.
 máj. 12.–jún. 6. A tizedik isonzói csata.
 máj.–jún. Antantoffenzíva Flandriában.
 máj. 23. Tisza István kormányának lemondása.
 máj. 31. Szociáldemokrata békekonferencia Stockholmban.
 jún. 2. Az antant visszautasítja a stockholmi békefelhívást.
 jún. 6. Károlyi Mihály vezetésével megalakul a Választójogi Blokk.
 jún. 15. Esterházy Móric kormányának megalakulása.
 jún. 18. Ausztriában a Clam-Martinic kormányt a Seidler-kormány váltja fel.
 jún. 27. Háborúellenes tömegtüntetés Budapesten.
 jún. 29. A Kerenszkij-offenzíva kezdete.
 júl. 2. IV. Károly amnesztiában részesíti az elítélt nemzetiségi politikusok egy részét.
 júl. 9. Ukrajna elszakadása Oroszországtól.
 júl. 14. Kormányválság Németországban. Az új kancellár Georg Michaelis.
 júl. 18. Finnország önállósulása.
 júl. 19. A német birodalmi gyűlés békerezolúciója.
 júl. 19.–aug. 27. A központi hatalmak ellentámadása Galíciában.
 júl. 20. A korfui egyezmény a szerb–horvát–szlovén állam megteremtésére.
 júl. 22. A magyarországi szerbek újvidéki tömeggyűlése követeli a nemzeti önállóságot. A Kerenszkij-kormány hatalomra jutása Oroszországban.
 júl. 31.– Újabb brit offenzíva Flandriában.
 nov. 11.
 aug. 1. XV. Benedek pápa békeközvetítése.
 aug. 2. Lázadás a német hadiflottánál.
 aug. 11.– Francia támadás Verdunnél.
 nov. 25.
 aug. 12. Kerenszkij megtorló parancsa a német, osztrák és a magyar nemzetiségű hadifoglyok ellen.
 aug. 18.– A tizenegyedik isonzói csata.
 szept. 13.
 aug. 20. Az Esterházy-kormányt Magyarországon Wekerle Sándor kormánya váltja fel.
 aug. 30. Az orosz munkaügyi minisztérium elrendelte, hogy a jobban fizetett hadifogly szakmunkásokat orosz munkanélküliekkel váltsák fel.
 szept. 3.– A németek elfoglalják Rigát és a balti-tengeri szigeteket.
 okt. 21.
 szept. 15. A központi hatalmak válasza XV. Benedek pápa békeközvetítésére. A Kornilov-féle összeesküvés összeomlása Oroszországban.
 szept. 17. Károlyi Mihály ceglédi beszéde az annexió és kárpótlás nélküli békéről.
 szept. 25. Németországban szélsőséges erők megalakítják a „Haza pártját”.
 okt. 24.– A központi hatalmak áttörése a délnyugati arcvonalon, a tizenkettedik isonzói csata.
 dec. 12.

1917. okt. 25. Kormányválság Németországban. Az új kancellár Georg Hertling.
 nov. 7. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme.
 nov. 11. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt kiáltványa a szovjet békefelhívás elfogadásáról.
 nov. 13. A Clemenceau vezette kormány megalakulása Franciaországban.
 nov. 20. A szovjet kormány békejegyzéke a hadviselő államok népeihez és kormányaihoz.
 nov. 20.–dec. 6. A cambrai-i páncéloscsata.
 nov. 25. A budapesti munkásság békenagygyűlése a városligeti Iparcsarnokban.
 nov. 27. Az antant Legfelsőbb Haditanácsának megalakulása.
 nov. 30. A moszkvai Goujon Gyár hadifogoly munkásai – Karikás Frigyes vezetésével – kérelemmel fordultak a Katonaküldöttek Szovjetjéhez, hogy engedélyezték egy egész Oroszországra kiterjedő „hadifogoly-szakszervezet” megalakítását.
 dec. 1. A vidéki munkásság tömeggyűlése Magyarországon a béke mellett és a munkástanácsok felállításáért.
 dec. 15. Fegyverszünet a központi hatalmak és Szovjet-Oroszország között.
 dec. 16. Megalakul a Moszkvai Hadifogoly Bizottság.
 dec. 19. A munkaügyi népbiztos elrendelte, hogy a hadifoglyok adják át munkahelyüket a leszerelő katonáknak és a munkanélkülieknek, s a hadifoglyok ismét a hadsereg ellátásába kerülnek.
 dec. 27. Petrográdon megjelenik a Nemzetközi Szocialista c. lap.
 dec. 30. Megalakítják a Moszkvai Katonai Körzet Szociáldemokrata-Internacionista Hadifogoly Bizottságát.
 dec. eleje– Brit katonai sikerek Palesztinában.
 dec. vége
 1918. jan. 6. Tömeggyűlés Prágában az önálló cseh állam megteremtéséért.
 jan. 8. Wilson amerikai elnök kifejti a békére vonatkozó 14 pontos programját a kongresszushoz küldött üzenetében.
 jan. 13. Két, volt hadifoglyokból álló internacionalista hadosztály felállításának terve Szovjet-Oroszországban.
 jan. 16–22. Tömegsztrájk Ausztriában a béke mellett és a háború ellen.
 jan. 18. Magyarországon általános sztrájk a békéért és az általános titkos választójogért.
 jan. 24. A központi hatalmak elfogadják Wilson 14 pontját a tárgyalások alapjául.
 jan. 28. Általános sztrájk Németországban.
 jan. 29.–febr. 3. A második fegyveres munkásfelkelés a hadifoglyok részvételével Kijevben, amelyet a Központi Rada lever.
 jan. 30. Munkásfelkelés internacionalisták részvételével Taganrogon.
 febr. Katonai lázadások az osztrák–magyar csapatoknál Bosznia-Hercegovina területén.
 febr. 1–3. Matrózfelkelés Cattaróban.
 febr. 9. A központi hatalmak különbékéje az Ukrán Radával.
 febr. 18. A német hadsereg offenzívájának kezdete a Baltikumtól a Fekete-tengerig.
 febr. 23. A Vörös Hadsereg megállítja a német előretörést Pskovnál és Narvánál.
 márc. Török hadműveletek a Kaukázus térségében.
 márc. 1. Angol–francia intervenció Szovjet-Oroszország ellen.
 márc. 3. A központi hatalmak behatolása Ukrajnába, Kijev elfoglalása.
 márc. 4. A breszt-litovszki békekötés.
 márc. 5. Német csapatok bevonulása Litvániába és Észtországba.
 márc. 21.– Német partraszállás Finnországban.
 ápr. 5. Előzetes béke Romániával.
 márc. 24. A német hadsereg nagy offenzívája Franciaországban.
 Megalakul az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Magyar Csoportja, elnök Kun Béla.

1918. márc. 26. Foch tábornagy kinevezése a franciaországi antantcsapatok élére.
 ápr. 8–10. A Monarchia nemzetiségeinek kongresszusa Rómában.
 ápr. 8.–máj. 8. Német csapatok elfoglalják Kelet-Ukrajnát.
 ápr. 9. Clemenceau francia miniszterelnök közlése IV. Károly Sixtus, párizsi herceghez írt levelét.
 ápr. 9–29. A németek második nagy offenzívája Franciaországban.
 ápr. 16–18. A moszkvai oroszországi hadifogoly-kongresszus, amelyen megalakult a Külföldi Munkások és Parasztok Nemzetközi Forradalmi Szocialista Szervezete. Az utóbbi létrehozta az Internacionalista Proletár Hadsereget Szervező Központi Kollégiumot.
 máj. Megalakul az OK(b)P KB mellett a Külföldi Csoportok Központi Föderációja Kun Béla elnökletével.
 máj. 7. A központi hatalmak békekötése Romániával Bukarestben.
 máj.–jún. Katonai felkelések és lázadások a Monarchia hadseregében.
 máj. 25. Szovjet-Oroszországban a transzszibériai vasút mentén az antant támogatásával fellázad a csehszlovák hadtest.
 máj. 27.–jún. 16. A német hadsereg harmadik offenzívája Franciaországban.
 máj. 30. Cseh és szlovák szervezetek megállapodása Pittsburghben.
 jún. 3. Német csapatok behatolása a kaukázusi területekre. Az antant nyilatkozata kinyilvánítja, hogy célja Csehszlovákia, Lengyelország és egy délszláv állam létrehozása.
 jún. 9–14. A németek negyedik offenzívája Franciaországban.
 jún. 15–20. Az osztrák–magyar hadsereg utolsó offenzívája, a piavei katasztrófa.
 jún. 20–28. Általános politikai sztrájk Magyarországon.
 júl. 3. Az Osztrák–Magyar Monarchia képviselői aláírják Szovjet-Oroszország megbízottaival az egészséges hadifoglyok cseréjére vonatkozó egyezményt.
 júl. 6–7. A baloldali eszerek lázadása Moszkvában. A lázadás leverésében Kun Béla vezetésével internacionalisták is részt vettek.
 júl. 12.–aug. vége Védelmi és támadóharcok az internacionalisták részvételével a Bajkál-tó mentén.
 júl. 15–17. A német hadsereg utolsó nagy támadása Franciaországban.
 júl. 18. Az antant ellentámadása Franciaországban, a „második Marne melletti csata”.
 júl. 21. A jaroslavi ellenforradalmi felkelés leverése, amelyben internacionalisták is részt vettek.
 júl. 25. Kormányválság Ausztriában, a Hussarek-kormány megalakulása.
 júl. 29–31. Az internacionalisták ellentámadása, Murino visszafoglalása, a fehérgárdista ezredek szétverése.
 aug. 8. Az antant hadászati ellentámadása Amiens-nél, a német hadsereg „fekete nap”-ja.
 aug. 9. Anglia szövetségesnek ismeri el a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot.
 aug. 13–19. A központi hatalmak tanácskozása Spa városában a békekötés kezdeményezéséről.
 szept. 3. Az USA szövetségesének tekinti a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot.
 szept. 11. Kun Bélát az Urálban harcoló 3. hadsereg katonai törvényszékének elnökévé nevezik ki.
 szept. 14. A német hadsereg visszavonulása a Siegfried-vonalba.
 szept. 15. Gáj vashadosztálya visszafoglalja Szimbirszket. A városba bevonul J. Častek és Varga Gyula internacionalista ezrede.
 szept. 17. Burián István külügyminiszter békejegyzéke.
 szept. 26. Az antantcsapatok balkáni áttörése.
 szept. 27. Az antanthatalmak elutasítják a Burián-jegyzéket.
 Súlyos harcok Balasov és Kamisin között Krasznov kozákjai ellen a III. internacionalista dandár részvételével.

1918. szept. 29. Bulgária fegyverszüneti szerződést köt az antanttal.
 okt. 4. A Herting-kormány bukása, a „népkormány” megalakulása Németországban Miksa badeni nagyherceg vezetésével. Ferdinánd bolgár cár lemond a trónjáról.
 okt. 8. A központi hatalmak jegyzéke Wilsonhoz az azonnali fegyverszünetről és a békétárgyalások megkezdéséért.
 okt. 12. Wilson első válasza Németországnak.
 okt. 13. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt kiáltványa a demokratikus átalakulásról.
 okt. 14. Németország elfogadja Wilson feltételeit.
 okt. 14. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt rendkívüli kongresszusa.
 okt. 16. Wilson második jegyzéke Németországhoz.
 okt. 16. Általános sztrájk Csehországban.
 okt. 17. IV. Károly manifesztuma Ausztria föderatív állammá való átalakításáról.
 okt. 18. Károlyi Mihály a parlamentben követeli a katonai szövetség felbontását Németországgal.
 okt. 18. Tisza István bejelenti a képviselőházban a háború elvesztését.
 okt. 18–20. Wilson válasza Ausztria–Magyarországnak.
 okt. 18. A németek kiűrik Flandriát. Vaida-Voevod román képviselő követeli a magyarországi románok önrendelkezési jogát.
 okt. 20. A Csehszlovák Nemzeti Tanács proklamálja a csehszlovák nép függetlenségét. Juriga szlovák képviselő felszólalása a magyar parlamentben a szlovákok önrendelkezési jogáról.
 okt. 21. Németország újabb válasza Wilsonnak.
 okt. 23. A németek beszüntetik a korlátlan tengeralattjáró-háborút.
 okt. 24. Horvát katonai felkelés Fiumében. A Wekerle-kormány lemondása.
 okt. 24.–nov. 3. Wilson harmadik jegyzéke Németországhoz.
 okt. 25. Az olasz offenzíva megindulása a délnyugati fronton, a front összeomlása.
 okt. 26. Burián István külügyminiszter lemondása. Utóda Andrassy Gyula.
 okt. 27. A Magyar Nemzeti Tanács és a Forradalmi Katonatanács megalakulása.
 okt. 28. Ludendorff tábornok bukása Németországban. A Monarchia felbontja a katonai szövetséget Németországgal.
 okt. 29. Andrassy Gyula felajánlja a Monarchia különbékéjét Wilsonnak. Németország Wilson valamennyi feltételét elfogadja.
 okt. 30. Az önálló csehszlovák állam megalakulása.
 okt. 30. Tömegtüntetés Budapesten a békéért és függetlenségért.
 okt. 30. Horvátország elszakadása.
 okt. 30–31. Szlovákia egyesülése Csehországgal. A polgári demokratikus forradalom győzelme Bécsben.
 nov. 1. A polgári demokratikus forradalom győzelme Magyarországon.
 nov. 3. A Nemzeti Tanács, a Munkás- és Katonatanács közös utasítást ad ki a fegyverek beszüntetéséről.
 nov. 3. A Diaz-féle fegyverszüneti szerződés megkötése.
 nov. A Nemzeti Tanács és a hadügyminiszter kiáltványt ad ki a Katonatanács átszervezéséről. A hadsereg tisztikara esküt tesz „Magyarországra és a magyar népre” a Nemzeti Tanács elnöke előtt.
 nov. Felhívás a Népőrség és Nemzetőrség megalakítására. Lenin, Szverdlov és Kamenyev üdvözlő távirata a volt Osztrák–Magyar Monarchia népeihez.
 nov. 3–5. Az antanthatalmak és a Monarchia közötti fegyverszünet aláírása Padovában.
 nov. 6. Felkelés a német flottánál.
 nov. 7. Károlyi Mihálynak és a kormány tagjainak belgrádi utazása.
 nov. 7. A Csehszlovák Köztársaság csapatai megkezdik előnyomulásukat Szlovákiában.
 nov. 7. Fegyverszüneti tárgyalások Belgrádban a Károlyi Mihály vezette küldöttség és Franchet d'Espèrey között.

1918. nov. 9. Linder Bélát leváltják, és helyette Bartha Albertet nevezik ki hadügyminiszterré.
Szerb királyi csapatok bevonulnak Újvidékre.
A polgári demokratikus forradalom győzelme Németországban.

nov. 11. A német fegyverletétel aláírása Compiègne-ben.
Bartha hadügyminiszter rendeletet ad ki a hadsereg átszervezéséről.

nov. 12. Az Osztrák Köztársaság kikiáltása.

nov. 13. A belgrádi fegyverszüneti szerződés megkötése.

nov. 15. A román királyi csapatok megkezdik benyomulásukat Erdélybe.
A Pozsonyban összevont katonai egységek visszaverik a Magyarországra betört cseh csapatokat.
Megalakul a tisztikar ellenforradalmi szervezete, a Magyar Országos Véd-
erő Egyesület (MOVE).

nov. 16. A népköztársaság kikiáltása Magyarországon.

nov. 24. Megalakul a Kommunisták Magyarországi Pártja.

dec. 1. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság deklarálása.

dec. 6. Budapesten a frontról hazatért katonák nagyszabású tüntetésen foglalnak állást a kommunista eszmék mellett.

dec. 12. A budapesti helyőrség katonáinak tüntetése lemondásra kényszeríti Bartha hadügyminisztert. A Hadügyminisztérium vezetését ideiglenesen Károlyi Mihály veszi át.

dec. 23. Az antant jegyzéke meghatározza a csehszlovák csapatok megszállása alá kerülő területet.

dec. 30. Festetics Sándor grófot a Károlyi-kormány hadügyminiszterévé nevezik ki.

1919. jan. eleje A kecskeméti és a nagyvárad helyőrségben a katonák eltávolítják tisztjeiket és a Forradalmi Katonatanács veszi át a vezetést.

jan. 3. A Szovjet Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa engedélyezi, hogy a 6 hónapos szolgálat után a volt hadifogoly önkéntesek leszereljenek a Vörös Hadsereg állományából.

jan. 4. A budapesti helyőrség bizalmi férfiai a reakciós tisztek eltávolítását és a katonatanácsok vezető szerepének érvényesítését követelik.

jan. 18. Megalakul a Berinkey-kormány. Hadügyminiszter Böhm Vilmos.

jan. 22. A párizsi békekonferencia kezdete.
A Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa megbízza J. Časteket a Nemzetközi Vörös Hadsereget szervező parancsnokság megszervezésével.

jan. 27. Megalakul Budapesten a katonák kommunista csoportja.

jan. 29. Megjelenik a KMP katonai lapja, a Vörös Katona.

febr. 5. A Vörös Hadsereg bevonul Kijevbe.

febr. 20. Odesszában fellázadnak a francia intervenciók tengerész- és gyalogosegységek katonái.
Budapesten több huszáralakulat katonái eltávolítják reakciós tisztjeiket.
Kommunistaellenes provokáció a Népszava szerkesztősége előtt.

febr. 21. A kommunista vezetők letartóztatása. A Vörös Ujság betiltása.

febr. 22. Megjelenik a Hadügyminisztérium 2669/eln. 6. sz. rendelete a zsoldoshadsereg létrehozásáról.

márc. 1. Ismét megjelenik a Vörös Ujság.

márc. 2-6. A Kommunista Internacionálé I. alakuló kongresszusa Moszkvában.

márc. 6. A szegedi helyőrség katonái megtagadják a zsoldoshadseregbe való belépést.

márc. 16. A KMP röplapjai március 23-ra népgyűlésre hívják össze Budapest dolgozóit.

márc. 18-20. Munkástüntetések Budapesten. A munkások szolidaritásukat fejezik ki a Kommunisták Magyarországi Pártjával és követelik a kommunista vezetők szabadon bocsátását.

márc. 20. A budapesti helyőrség katonái követelik a KMP vezetőinek szabadon bocsátását.

1919. márc. 20. A nyomdászok általános sztrájkja.
Az Ukrán Vörös Hadsereg csapatai, folytatva nyugati irányú előnyomulását, elérik Zsmerinkát.
Vix alezredes átadja az antant jegyzékét a magyar kormánynak.
A Berinkey-kormány lemondása.

márc. 20-21. Tárgyalások a letartóztatott kommunista vezetők és a szociáldemokraták között.

márc. 21. A szociáldemokrata párt vezetőségi ülése határozatot hoz a kommunistákkal való megegyezésről.
Egyesül a Kommunisták Magyarországi Pártja és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt.
A Budapesti Munkástanács és a Katonatanács határozatot hoz a hatalom átvételéről. Magyarországon létrejön a proletárdiktatúra.
A román királyi vezérkar utasítást ad az erdélyi román csapatok főparancsnokságának, hogy tegye meg az előkészületeket a Magyar Tanácsköztársaság elleni hadműveletekre.

márc. 22. Klofáč, Csehszlovákia nemzetvédelmi minisztere a Magyar Tanácsköztársaság elleni háború céljaira fegyverszállítmányokat kér az antanttól.

márc. 23. A Forradalmi Kormányzótanács a proletárdiktatúra védelmére fegyverbe szólítja az Oroszországból hazatért volt vöröskatonákat.

márc. 24. A Forradalmi Kormányzótanács rendelete a Vörös Hadsereg megalakításáról.

márc. 25. Megjelenik a Forradalmi Kormányzótanács rendelete a Vörös Hadsereg felállításáról.

márc. 26. A Hadügyi Népbiztosság intézkedik a katonai politikai megbízottak rendszerének létrehozása ügyében és egyidejűleg kiadja a katonai politikai megbízottak számára az első működési utasítást.
A vörösőrség megszervezése.

márc. 27. A Hadügyi Népbiztosság intézkedik a demarkációs vonalak biztosítására. Foch marsall Párizsban a „Négyek Tanácsa” elé terjeszti a Szovjet-Oroszország és a Magyar Tanácsköztársaság elleni intervenciók háború tervét.

márc. 29. Klofáč csehszlovák nemzetvédelmi miniszter utasítást ad a Bodrogtól keletre fekvő területek megszállására.

márc. 30. Magyarországi orosz hadifoglyok gyűlésen jelentkeznek a Magyar Vörös Hadseregbe.

márc. vége Két nemzetközi ezred alakul Budapesten a Magyar Tanácsköztársaság védelmére.

ápr. 1. A Forradalmi Kormányzótanács a magyarországi volt orosz hadifoglyokat a Vörös Hadseregbe való belépésre szólítja fel.

ápr. 4. A Hadügyi Népbiztosság elrendeli a csepeli vörös gyalogezred felállítását. 1200 osztrák internacionalista katona érkezik Bécsből és kéri felvételét a Vörös Hadseregbe.

ápr. 6. Antant delegáció érkezik Budapestre Smuts tábornok vezetésével.
A Hadügyi Népbiztosság elrendeli a nemzetközi ezredek felállítását.
Az antant csapatai kivonulnak Odesszából.
Szovjet-ukrán hadművelési terv Tanács-Magyarország Vörös Hadseregével való egyesülés érdekében.

ápr. 7. Kun Béla szemlét tart a nemzetközi ezredek felett. A csehszlovák nemzetvédelmi miniszter kiadja a Tanácsköztársaság elleni támadás előkészítésére vonatkozó hadművelési parancsát.

ápr. 8. A budapesti nagyüzemek dolgozóinak gyűlései határozatot hoznak a gyári munkásalakulatok felállítására.
Franchet d'Espèrey Bukarestbe utazik, hogy részt vegyen a Tanácsköztársaság elleni támadás előkészítésében.

1919. ápr. 10. A Hadügyi Népbiztosság rendelete a vasutasezred felállítására. A román koronatanács határozatot hoz a Magyar Tanácsköztársaság elleni támadásra.

ápr. 11–12. Újszegeden és Szegeden délszláv katonák a magyar proletárdiktatúra mellett tüntetnek.

ápr. 13. Megalakítják a Felvidéki Vörös Ezredet. A Bajor Tanácsköztársaság kikiáltása.

ápr. 14. Felállítják a Ruszin Vörös Gárdahadosztályt.

ápr. 16. A román királyi csapatok támadásra indulnak a Tanácsköztársaság ellen. Kratochvil, a Székely Különítmény parancsnoka utasítást ad, hogy csapatai jelentősebb ellenállás kifejtése nélkül vonuljanak vissza. A Vörös Hadsereg az egész keleti arcvonalon visszavonulásba kezd.

ápr. 17. Folytatódik a Vörös Hadsereg visszavonulása. A Hadügyi Népbiztosság intézkedik minden, más frontokon nélkülözhető egységnek a Tiszántúlra való szállítására és Érmihályfalva–Nagykároly körzetében való csoportosítására.

ápr. 19. A Budapesti Központi Munkás- és Katonatanács ülése. Fegyverbe szólítják az ország munkásait.

ápr. 20. Az ellenség bevonul a 39. dandár által kiűritett Nagyváradra.

ápr. 21. Megalakul Szolnokon a Tiszántúli Hadsereg-parancsnokság és kiadja első hadműveleti intézkedését.

ápr. 23. A román királyi csapatok benyomulnak Debrecenbe.

ápr. 25. Stromfeld intézkedik, hogy Rakamaznál, Tiszafürednél és Szolnoknál hídfőket hozzanak létre.

ápr. 26. A Székely Különítményhez tartozó csapatok nagyobb része áruló parancsnokai utasítására leteszi a fegyvert. Az 1. hadosztály Nyíregyházától keletre visszaveri az ellenséges csapatokat, azonban a várost tartósan védeni nem tudja, és az éjszaka folyamán kiűriti Nyíregyházát. Stromfeld elhatározza, hogy a Tiszántúlon levő egységeket a Tisza vonalától nyugatra vonja vissza.

ápr. 27. Megindul a csehszlovák burzsoá hadsereg csapatainak támadása is.

ápr. 28. Az 1. hadosztály csapatai feladják a tokaji hídfőt. Folytatódik a Tiszántúl katonai kiűritése.

ápr. 30. A csehszlovák hadsereg csapatai bevonulnak Munkácsra, Sátoraljaújhelyre, Putnokra, Bánrévére. A Forradalmi Kormányzótanács szikratávirata Wilsonhoz.

máj. 1. Elesik a szolnoki hídfő. A Hadsereg-parancsnokság Gödöllőre települ át.

máj. 1–2. A Forradalmi Kormányzótanács vitája a harc folytatásáról.

máj. 2. Böhm elrendeli a hadműveletek beszüntetését. Az ellenséges csapatok parlamentereket küldenek a fegyverszüneti feltételek megtárgyalására. Összeomlik a tiszafüredi hídfő. A csehszlovák intervenciós csapatok benyomulnak Miskolcra, Diósgyőrbe és Ózdra, megközelítik Egert és Salgótarjánt. A délután folyamán a budapesti munkások képviselői a kommunisták felhívására óriási lelkesedéssel a harc folytatása, a proletárdiktatúra megvédése mellett foglalnak állást. A Forradalmi Kormányzótanács elrendeli a munkásosztály általános mozgósítását és a csapatokat a legerélyesebb ellenállásra szólítja fel.

máj. 3. Csatasorba áll Budapest és a vidék munkássága. A Vörös Hadsereg katonái kiverik Szolnokról az ellenforradalmi osztagokat.

máj. 4. A Hadsereg-főparancsnokság eltörli az alparancsnokok választásának rendszerét.

1919. máj. 5. Megjelenik a Vörös Hadsereg átszervezéséről szóló rendelet. A csehszlovák csapatok folytatják támadásukat Salgótarján és Eger irányában.

máj. 6. Böhm Kun Bélának írott levelében Salgótarján feladásához való hozzájárulását kéri. Kun ragaszkodik a város védelméhez. A Hadsereg-főparancsnokság kiadja az újjászervezett Vörös Hadsereg első hadrendjét: a hadsereg állománya 89 zászlóalj. A Budapesti Katonai Parancsnokság létrehozása. Felállítják a forradalmi katonai törvényszéket. Salgótarján és Eger előterében kritikus a helyzet. A Hadsereg-főparancsnokság utasítja a 6. hadosztály parancsnokságát, hogy vegye át a salgótarjáni arcvonal védelmét.

máj. 7. A 6. vöröshadosztály első alakulatai megérkeznek Salgótarjánba.

máj. 8. A magyar Forradalmi Kormányzótanács parancsot ad minden magyar munkás és paraszt, volt hadifogoly mozgósítására Szovjet-Oroszország és Szovjet-Ukrajna területén. Az északi arcvonalon a Vörös Hadsereg veszi át a kezdeményezést. Nagyszécsény felszabadul. Az 5. hadosztály Egertől északra ellentámadásba megy át. A salgótarjáni arcvonalszakaszon a 6. vöröshadosztály Fülek irányában áttöri az ellenség védelmét.

máj. 11. Az 5. hadosztály támadása összeomlik. A 6. vöröshadosztály folytatja előnyomulását. A Hadügyi Népbiztosság az antant délről várható támadására való tekintettel elrendeli a Vörös Hadsereg erőinek átcsoportosítását. A Salgótarján ellen felvonult csehszlovák burzsoá csapatok helyzete válságos.

máj. 12. A 6. vöröshadosztály támadása megáll. Stromfeld az antant délről várható támadására való tekintettel elrendeli az előnyomulás megállítását. Jugyénics támadása Pétervár ellen.

máj. 13. A Hadsereg-főparancsnokság kiadja a Vörös Hadsereg új hadrendjét.

máj. 15. A hadsereg állományában már 113 zászlóalj van. A Vörös Hadsereg parancsnoksága utasítást ad a Miskolc felszabadítására irányuló hadművelet előkészítésére.

máj. 16. Lenin táviratban közli Kun Bélával, hogy az Ukrán Vörös Hadsereg csapatai átlépték a Dnyesztert.

máj. 19. Salgótarján helyzete ismét kritikus. A várost védő erőkkel megszakad az összeköttetés.

máj. 20. Megindul az 1. vöröshadosztály támadása Miskolc felszabadítására. A csehszlovák burzsoá csapatok kiűritik Miskolcot.

máj. 21. A 1. hadosztály csapatai bevonulnak Miskolcra.

máj. 22. A Vörös Hadsereg csapatai ellentámadásba mennek át a salgótarjáni arcvonalon is. A csehszlovák és román intervenciós csapatok egyesített támadása Miskolc ellen kudarcba fullad.

máj. 23. A Vörös Hadsereg parancsnoksága kiadja első intézkedését az északi hadjárat előkészítésére.

máj. 25. Lenin üdvözllete a magyar munkásokhoz.

máj. 26. A szlovákiai csehszlovák haderő olasz parancsnokait francia tiszték váltják fel.

máj. 27. A Vörös Hadsereg parancsnoksága kiadja az északi hadjárat megindítására vonatkozó parancsát.

máj. 30. A Vörös Hadsereg északi hadjáratának kezdete.

máj. 31. A 3. hadosztály csapatai kemény harc után elfoglalják Losoncot. Folytatódik a Vörös Hadsereg előnyomulása. Szamuely Tibor repülőgépen visszatér Moszkvából, ahol május második

felében tárgyalásokat folytatott az Orosz és a Magyar Tanácsköztársaság együttműködéséről.
A szlovákiai Haderő-főparancsnokságot Piccione olasz tábornok távozásakor megszüntették.

1919. jún. 1. A Vörös Hadsereg csapatai minden irányban visszavonulásra kényszerítik az ellenséget. Elfoglalják Tiszalucot, Szendrőt, Tornalját, Lévát és Párkányánát.

jún. 2. Az ellenforradalmárok a Dunántúlon vasutassztrájkot robbantanak ki.

jún. 3. Az 1. vörösdandár csapatai rajtaütésszerűen bevonulnak Érsekújvárra.

jún. 5. A Vörös Hadsereg csapatai elfoglalják Sárospatakot és Korponát. Súlyos harcok Kassa előterében. A Vörös Hadsereg 6. hadosztálya áttöri az ellenség Kassától délre kiépített védelmét. A Forradalmi Kormányzótanács rendeletet ad ki a dolgozók általános védkötelezettségéről.

jún. 6. Kassa, Sátoraljaújhely, Selmezbánya és Korpona elfoglalása.

jún. 7. A 16. (Felvidéki) vörösezred katonái bevonulnak Zólyomba. Az északi arcvonal bal szárnyán az ellenség ellentámadásba megy át és elfoglalja Érsekújvárt. Az antant a tanácskormányhoz jegyzéket intéz, amelyben a hadműveletek beszüntetését és a Vörös Hadsereg visszavonulását követeli.

jún. 9. Eperjes, Töketerebes, Nagymihályi, Torna elfoglalása. Lévánál és Érsekújvártól keletre védelmi harcok. A Vörös Hadsereg parancsnoksága eredeti elhatározását megváltoztatva, egy nagyobb katonai erőcsoportnak a Dunától északra való összevonását határozza el.

jún. 10. Az 1. vöröshadosztály élei elérik Bártfát. Az északi arcvonal bal szárnyán az ellenség tovább folytatja támadását és elfoglalja Selmezbányát.

jún. 11–12. Elkeseredett harcok Lévánál. Az ellenség Léva elleni támadása kudarcot vall.

jún. 12–13. A Magyarországi Szocialista Párt kongresszusa. Stromfeld kiadja a kisalföldi hadműveletek előkészítésére vonatkozó parancsát. Megalakul az V. hadtest.

jún. 13. Az antant újabb jegyzéket intéz a tanácskormányhoz.

jún. 14. Összeül a Tanácsok Országos Gyűlése.

jún. 15–17. A csehszlovák burzsoá csapatok ellentámadása az északi arcvonal egész szélességében. Az ellentámadás csak helyi eredményeket ér el.

jún. 15. Kommunista felkelési kísérlet Bécsben.

jún. 16. Eperjesen kikiáltják a Szlovák Tanácsköztársaságot. Böhm parancsban ismerteti az antanttal folytatott jegyzékváltást a csapatokkal.

jún. 18. A 8. vöröshadosztály sikeres előnyomulása során Érsekújvár előtt áll.

jún. 19. Az antanttal folytatott jegyzékváltás közzététele egyre erőbben érezteti hatását, a csapatok támadó szelleme erősen hanyatlik.

jún. 20. Az ukrán hadügyi népbiztosság internacionalista hadosztály megalakítását rendeli el.

jún. 22. A 8. ezred megtagadja a támadásra vonatkozó parancsot.

jún. 22–23. Váltakozó kimenetelű harcok az egész északi arcvonalon.

jún. 24. Megkezdődik a fegyverszünet a Vörös Hadsereg és a csehszlovák hadsereg csapatai között. Ellenforradalmi lázadás Budapesten. A budapesti helyőrség katonái és felfegyverzett munkások néhány óra alatt leverik.

jún. 29. Németország aláírja a békeszerződést. A Forradalmi Kormányzótanács határozatot hoz a Vörös Hadseregnek az északi hadjárat során elfoglalt területekről való visszavonásáról.

1919. jún. 30–júl. 4. A Vörös Hadsereg csapatainak visszavonulása. Gyenyikin Caricin elfoglalása után parancsot ad a Moszkva elleni általános támadásra.

júl. 3. Julier Ferenc átveszi a hadsereg vezérkari főnökségét.

júl. 5. Julier kiadja előzetes intézkedését a tiszántúli támadó hadműveletre.

júl. 10. A vezérkari főnök a hadügyi népbiztosok tudomására hozza a tiszántúli hadműveletek tervét.

júl. 13. A vezérkari főnök kiadja a tiszántúli támadásra vonatkozó parancsot.

júl. 14. Böhm elhagyja a Hadsereg-főparancsnokságot és Bécsbe távozik. Helyét Landler Jenő csak néhány nap múlva foglalja el.

júl. 17. Foch marsall Párizsban újabb tervet terjeszt elő a Magyar Tanácsköztársaság elleni egyesített támadásra.

júl. 20. Megindul a Vörös Hadsereg csapatainak tiszántúli támadása. Nemzetközi szolidaritástüntetések Szovjet-Oroszország és a Magyar Tanácsköztársaság mellett.

júl. 21. Folytatódik a Vörös Hadsereg szolnoki, tokaji és csongrádi csoportjának előnyomulása.

júl. 22. A 80. dandár átkel a Tisza keleti partjára és megkezdí előnyomulását Debrecen irányába.

júl. 23. Az ellenség visszavonulásra kényszeríti a csongrádi csoport (2. hadosztály) zömét a Tisza jobb partjára.

júl. 24. A román királyi csapatok erős második lépcsője támadást indít a Vörös Hadsereg szolnoki főcsoportjának szárnyai ellen. A hadsereg vezérkari főnöke elrendeli az I. hadtest visszavonulását. A 80. dandár a Tisza mögé vonul vissza.

júl. 25. A vezérkari főnök parancsot ad, hogy a Vörös Hadseregnek a Tiszántúlon harcoló csapatai egy szűk hídfő fenntartásával a Tisza vonala mögé vonuljanak vissza.

júl. 29. A román királyi csapatok a Tisza nyugati partján két hídfőt hoznak létre. Az Ukrán Vörös Hadsereg a Magyar Vörös Hadsereg tehermentesítése céljából támadást indít a besszarábiai román intervenció csapatok ellen.

júl. 30. Az erdélyi román csapatok főerői Tiszabónél megkezdik az átkelést. A nap folyamán három hadosztály kel át a Tiszán.

júl. 31. Újabb ellenséges csapatok kelnek át a Tiszán. Az I. hadtest parancsnokságán Kun, Vágó, Landler, Pogány, Bokányi és Hamburger népbiztosok Julier információi ellenére augusztus 1-ére ellentámadást rendelnek el.

aug. 1. A Szovjet Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa elhatározza, hogy a Magyar Tanácsköztársaság megsegítése érdekében minden internacionalista alakulatot nyugatra összpontosít. Haubrich a vezérkart ellenforradalmi puccsterveinek támogatására szólítja fel. Lemond a Forradalmi Kormányzótanács. Megalakul Peidl Gyula kormánya.

aug. 4. Budapestre bevonulnak a román csapatok.

aug. 6. Moszkvában megalakul a Magyarországi Forradalmi Bizottság, amely – mint emigráns kormány – kezébe vette szeptember 26-ig az internacionalista alakulatok szervezését is. Friedrich István vezetésével ideiglenes kormány alakul.

aug. 7. Horthy Miklós megalakítja az ellenforradalmi nemzeti hadsereg fővezérségét.

aug. 9. A saint-germaini békeszerződés (Ausztia). Az OK(b)P Külföldi Csoportjai Föderációjának Katonai Bizottsága irányította az internacionalista alakulatok szervezését.

szept. 10. Horthy a nemzeti hadsereggel bevonul Budapestre.

szept. 26.–1920. máj. 8. Neuillyben aláírják a békeszerződést Bulgáriával.

nov. 16.

nov. 27.

1920. febr. 29. A nemzetgyűlés megbízza Horthy Miklóst a kormányzói hatalom ideiglenes gyakorlásával (1920: I. tc.)
márc. 1. Horthy Miklós kormányzóvá választása.
ápr. 1. Horthy megszünteti a fővezérséget, a vezetés a vezérkar kezébe kerül.
máj. 8. Az Összoroszlói Fővezérkar Szervezési Főcsoportfőnökségének IV. ügyosztálya intézi az internacionalisták szervezését a leszerelésig. Vezetője Boskovics Gyula.
máj. 21. Magyar–szovjet hadifogolycseré-egyezmény aláírása.
jún. 4. Az antant képviselői és a magyar kormány aláírják a trianoni békeszerződést.
aug. 10. A sèvres-i békeszerződés aláírása Törökországgal.
aug. 14. Csehszlovák–jugoszláv szövetségi szerződés.
aug. 19. Az 1920: XVII. tc. a kormányzó jogkörének kiterjesztéséről – többek között jogot kap a hadsereg alkalmazására az ország határain kívül a nemzetgyűlés előzetes hozzájárulása nélkül.
szept. 21. A Forradalmi Katonai Tanács létrehozza Vrangel ellen a Déli Frontot. Parancsnoka M. V. Frunze, a Front Forradalmi Katonai Tanácsának tagjai Sz. I. Guszev és Kun Béla.
nov. vége–1921. jan. eleje Kun Béla a Krimi Forradalmi Bizottság elnöke.
1921. jan. 3. Minisztertanácsi rendelet a rendőrség, csendőrség, vámőrség létszámának emeléséről.
febr. 28.–márc. 18. A békehadrend kialakítása, a hadsereg átszervezése.
márc. 26.–ápr. 6. A kronstadti ellenforradalmi lázadás.
ápr. 23. IV. Károly első puccskísérlete.
jún. 7. Csehszlovákia és Románia szövetségi védelmi szerződése.
okt. 4. Románia és Jugoszlávia védelmi szerződése.
okt. 20. Prónay létrehozza a „Lajta-bánság”-ot. A nyugat-magyarországi felkelés.
okt. 22. IV. Károly második puccskísérlete.
okt. 23. A király csapatai Budapestre indulnak.
okt. 24. A budaörsi csata.
1923. júl. 24. Tatán őrizetbe veszik IV. Károlyt és kíséretét.
1927. márc. 31. Az antanthatalmak és Törökország közötti békeszerződés aláírása Lausanne-ban.
ápr. 5. A Katonai Ellenőrző Bizottság működését megszüntetik.
dec. 23. A magyar–olasz barátsági szerződés aláírása.
1928. jan. 1. A koronatanács határozata a hadsereg rejtett fejlesztéséről és átszervezéséről.
szept. 5. Az Olaszországból Magyarországra küldött hadianyag-szállítmányt az osztrák vámőrség feltartóztatja.
1930. okt. 10. Gömbös Gyulát honvédelmi államtitkárrá nevezik ki.
1932 Gömbös Gyula honvédelmi miniszter.
1933. febr. 16. A tilalmak ellenére bevezetik az általános védkötelezettséget. A hadrendfejlesztés kezdete.
jún. 17–19. A kisantant államok szervezeti paktuma; állandó tanácsot alakítanak külpolitikájuk összehangolására.
1934. márc. 17. Gömbös látogatása Hitlernél.
1935. márc. 1. Magyar–osztrák–olasz egyezmény (római paktum) aláírása.
1936. márc. 7. Németország megszállja a Saar-vidéket.
nov. 25. A német csapatok bevonulnak a rajnai demilitarizált övezetbe.
1937. jan. Németország és Japán szövetsége (antikomintern paktum).
nov. 6. Csehszlovák kezdeményezésre tárgyalások kezdődnek Magyarország és a kisantant államok között.
Olaszország csatlakozik az antikomintern paktumhoz.

1938. febr. 3. A Huba hadrendfejlesztési terv ismertetése. A kormányzótanács elfogadja.
márc. 5. Darányi miniszterelnök meghirdeti Győrben az újrafelfegyverzési programot.
márc. 12–13. A németek bevonulnak Ausztriába (Anschluss).
aug. 20–26. Horthy Miklós németországi látogatása, kísérői Imrédy Béla, Kánya Kálmán és Rátz Jenő.
aug. 22. A bledi egyezmény – Magyarország fegyverkezési egyenjogúságának elismerése.
ősz A „Rongyosgárda” megszervezése.
szept. 29. A müncheni egyezmény.
okt. 9–13. Csehszlovák–magyar tárgyalások Komáromban.
nov. 2. Az első bécsi döntés.
nov. 5–10. A Magyarországhoz csatolt csehszlovák területek megszállása.
nov. 21. A Kárpátalja megszerzésére tervezett katonai akció leállítása.
1939. jan. 16. Csáky István külügyminiszter hivatalos látogatása Berlinben.
febr. 24. Magyarország csatlakozik az antikomintern paktumhoz.
márc. 11. A honvédelmi törvény elfogadása (1939: II. tc.)
márc. 14. Csehszlovákia szétdarabolása.
márc. 15. Tiso bejelenti az „önálló” Szlovák Köztársaság megalakulását.
aug. 30. A magyar hadsereg megkezdte Kárpátalja megszállását.
szept. 1. A lengyel kormány elrendeli a részleges mozgósítást.
Németország megtámadja Lengyelországot. Ezzel megkezdődik a második világháború.
Általános mozgósítás Franciaországban és a francia gyarmatokon.
VI. György angol király aláírja az általános mozgósítást elrendelő parancsot.
A Szovjetunióban elfogadják az általános hadkötelezettségről szóló törvényt.
szept. 3. Nagy-Britannia és Franciaország hadat üzen Németországnak. Megalakul az angol háborús kormány. W. Churchill a tengerészeti, A. Eden pedig a dominiumügyi miniszter.
szept. 10. A Teleki-kormány visszautasítja a németek átvonulási kérelmét.
szept. 12. 158 000 főnyi angol expedíciós hadsereg érkezik Franciaországba.
szept. 13. Franciaországban megalakul a háborús kormány.
Daladier miniszterelnök, valamint külügy- és hadügyminiszter.
szept. 27. Varsó kapitulál.
szept. 28. A lengyel hadsereg maradványai Modlinnél leteszik a fegyvert.
szept. 30. Párizsban Sikorsky tábornok vezetésével megalakul az emigráns lengyel kormány.
nov. 4. Életbe lép az amerikai Neutrality Act (semlegességi törvény).
nov. 13. Eduard Beneš Franciaországban megalakítja a Csehszlovák Nemzeti Bizottságot, melyet a szövetségesek elismernek.
1940. jan. Csehszlovákiában megalakul az Ellenállás Központi Bizottsága.
jan. 1. Általános mozgósítás Angliában.
jan. 16. Magyarország és Németország újabb gazdasági szerződést köt.
ápr. 9. A hitleri Németország hadüzenet nélkül megtámadja Dániát és Norvégiát.
máj. 10. Hollandia, Belgium és Luxemburg elleni német támadás.
máj. 15. Megbukik a Chamberlain-kormány. Churchill alakít új kormányt.
máj. 18. A német csapatok elfoglalják Amszterdamot, Rotterdamot és Hágát.
A hitleristák elfoglalják Antwerpent és Ostendét.
Az új, Reynaud-kormány Pétaint Franciaország elnökévé nevezi ki. Gamelint Weygand tábornok váltja fel a főparancsnoki tiszten.
máj. 27.–jún. 4. A dunkerque-i csata.
jún. 5. A német csapatok megkezdik támadásukat Abbeville–Sedan vonalán Franciaország ellen.
jún. 9. Norvégia kapitulál.

1940. jún. 18. De Gaulle tábornok Londonban megalakítja a „Francia Nemzeti Ellenállási Bizottságot”.

jún. 22. A compiégne-i fegyverszünet aláírása. Franciaország kapitulációja.

jún. 26. Szovjet ultimátum Romániának Besszarábia és Bukovina ügyében.

jún. 27. A Legfelső Honvédelmi Tanács határozata a hadsereg teljes mozgósításáról és a magyar–román határon való felvonulásáról.

júl. 2. Vichyben megalakul a németekkel együttműködő Pétain-kormány.

júl. 10. Teleki miniszterelnök és Csáky külügyminiszter tárgyalása Hitlerrel és Cianoval Münchenben.

aug. 16–24. A Turnu Severin-i román–magyar tárgyalások.

aug. 29. Az amerikai szenátus elfogadja az általános hadkötelezettség bevezetéséről szóló törvényt.

aug. 30. A második bécsi döntés.

szept. 5–13. A magyar hadsereg bevonul Erdélybe.

szept. 14. Vasgárdista államcsíny Romániában.

szept. 27. Németország, Olaszország és Japán aláírja a háromhatalmi egyezményt Berlinben.

nov. 20. Magyarország Bécsben csatlakozik a háromhatalmi egyezményhez.

nov. 23. Románia csatlakozik a háromhatalmi egyezményhez.

nov. 24. A Szlovák Állam csatlakozik a háromhatalmi egyezményhez.

dec. 12. Belgrádban aláírják a jugoszláv–magyar örök barátsági szerződést.

dec. 18. Hitler kiadja 21. sz. hadművelleti utasítását a „Fall Barbarossa” előkészítésére.

1941. febr. 4. A magyar–jugoszláv örök barátsági szerződés ratifikálása.

márc. 1. Bulgária csatlakozik a háromhatalmi egyezményhez.

márc. 25. Jugoszlávia csatlakozása a háromhatalmi egyezményhez.

márc. 27. Katonai puccs megdönti a háromhatalmi egyezményhez csatlakozott jugoszláv kormányt, az új kormány érvényteleníti a márc. 25-i döntést.

márc. 27–28. Hitler levele Horthyhoz a Jugoszlávia ellen indítandó támadásról, és Horthy válasza a magyar részvételről.

ápr. 1. A Legfelső Honvédelmi Tanács döntése a Jugoszlávia elleni támadáshoz való csatlakozás feltételeiről.

ápr. 3. Teleki Pál öngyilkossága. Bárdossy László miniszterelnöki megbízatása.

ápr. 6. A Wehrmacht támadása Jugoszlávia és Görögország ellen.

ápr. 10. Horvátország elszakadásának proklamálása.

ápr. 11. Magyar csapatok bekapcsolódása a Jugoszlávia elleni támadásba.

máj. 6. Werth Henrik vezérezredes, a vezérkar főnökének harmadik emlékirata a kormányhoz a német–szovjet háború várható kirobbanásáról és abban a magyar részvétel szükségességéről.

jún. 4. Az észak-franciaországi bányászvidéken hatalmas sztrájkhullám söpör végig. A magyar bányászok egyik vezetője és szervezője Willand János, később a „Vihar” elnevezésű magyar bányász partizáncsoport parancsnoka.

jún. 22. A Wehrmacht hadüzenet nélküli támadása a Szovjetunió ellen.

jún. 23. A magyar vezérkar elrendeli a magyar–szovjet határszakasz lezárását, valamint a hírösszeköttetés és a vasúti forgalom megszakítását a Szovjetunióval.

jún. 24. A Bárdossy-kormány elhatározza a diplomáciai kapcsolatok megszakítását a Szovjetunióval.

jún. 25. Magyarország megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval.

jún. 26. A Komintern Végrehajtó Bizottsága létrehozza az antifasiszta propagandát irányító szervet.

Ismeretlen felségjelű repülőgépek bombatámadása Kassa ellen.

Horthy egyetértésével a minisztertanács elhatározza az azonnali hadba lépést a Szovjetunió ellen.

A vezérkar elrendeli több határ menti szovjet város bombázását.

Intézkedés a Kárpát-csoport megalakulására és mozgósítására.

Az első partizánosztig létrejött Bulgáriában N. Parapunov vezetésével.

1941. jún. 27. Bárdossy miniszterelnök bejelenti a parlamentben a hadiállapot beálltát Magyarország és a Szovjetunió között.

Belgrádban Tito vezetésével megalakul a Népfelszabadító Mozgalom partizánosztagainak központi törzse.

jún. 28. A Kárpát-csoport bekapcsolódása a Szovjetunió elleni hadműveletekbe.

jún. 30. Megalakul a szovjet Állami Honvédelmi Bizottság Sztálin vezetésével.

júl. Megjelenik a belga ellenállás magyar nyelvű illegális lapja, a „Szabadság”.

júl. 4. A Jugoszláv Kommunista Párt központi bizottságának határozata a megszállók és hazai kiszolgálóik elleni népi felkelés megszervezéséről.

júl. 7. Szerbiában kitör a fegyveres felkelés.

júl. 8. A Kárpát-csoport eléri a Dnyesztert.

júl. 9. A Kárpát-csoport megszüntetése, a gyorshadtest közvetlen alárendelése a „Dél” hadseregcsoportnak.

júl. 18. Az SZK(b)P központi bizottsága határozatot hoz a betört ellenség hátában végzendő illegális tevékenységről.

júl. 23. Megkezdí adásait a „Hriszto Botev” bolgár nyelvű moszkvai adó.

aug. 19. Werth vezérezredes, a vezérkar főnöke memorandumban követeli a magyar hadsereg nagyobb arányú részvételét a háborúban.

szept. Megkezdí adásait a Komintern magyar nyelvű adója Kossuth rádió néven.

szept. 6. Megalakul a belga partizánhadsereg magyar százada.

Horthy felmenti állásából Werth vezérezredes, helyette Szombathelyi Ferencet nevezi ki a vezérkar főnökévé.

szept. 7–10. Horthy, Bárdossy és Szombathelyi látogatása Hitlernél a főhadiszálláson.

szept. 24. Megállapodás a gyorshadtest kivonásáról.

okt. 28–30. Megalakul a francia Nemzeti Felszabadító Bizottság.

nov. 1. A gyorshadtest eléri a Donyecet.

nov. 6. A belgiumi magyar partizánok fegyveres akciót hajtanak végre a belga fasisták felvonulása ellen.

nov. 11. Megkezdődik a gyorshadtest felváltása.

nov. 29. A Szovjetunióban megkezdí adásait a Komintern „Szabad Jugoszlávia” nevű adója.

A brit kormány jegyzékben közli a magyar kormánnyal; ha december 5-ig nem szünteti meg a hadviselést a Szovjetunió ellen, Anglia hadat fog üzeni Magyarországnak.

dec. 7. Magyarország és Nagy-Britannia között beállt a hadiállapot.

Megkezdődik a Szovjet Hadsereg ellentámadása Moszkva alatt.

Japán támadás Pearl Harbor ellen. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia hadat üzen Japánnak.

dec. 8. Kanada, Új-Zéland és a londoni emigráns csehszlovák kormány hadat üzen Magyarországnak.

dec. 11. Németország és Olaszország hadat üzen az Egyesült Államoknak.

dec. 12. Bárdossy jegyzékben közli az amerikai követtel a hadiállapot beálltát Magyarországnak és az Egyesült Államok között.

1942. jan. 1. Az Atlanti Charta deklarálása.

jan. 4. Kőrösmezőnél földet ér a 6 fős, Borkanyuk Oleksza vezette deszant.

jan. 6–9. Ribbentrop látogatása Magyarországon a magyar katonai részvétel fokozása érdekében.

jan. 10. Horthy levélben közli Hitlerrel, hogy Magyarország korlátozott katonai lehetőségeinek mértékében kész továbbra is harcolni a Szovjetunió ellen.

jan. 20–22. Keitel vezértábornagy tárgyalásai Budapesten. Megállapodás a 2. magyar hadsereg frontra küldéséről.

jan. 21–23. Az újvidéki „razzia”.

márc. 7. A Bárdossy-kormány lemondása.

márc. 9. Kállay Miklós elnökletével hivatalba lép az új kormány.

ápr. 5. Hitler 41. sz. hadművelleti utasítása a német–szovjet arcvonal déli szárnyán indítandó támadásra.

1942. ápr. 11. A 2. hadsereg első szállítási lépcsője elindul a keleti arcvonalra.
máj. 30. Megalakul a szovjet partizánmozgalom központi törzse P. K. Ponomarenko vezetésével.

jún. 5. Rooseveltnak amerikai elnök aláírja a Bulgáriának, Magyarországnak és Romániának szóló hadüzenetet.

jún. 22. Megjelenik a Tábori Újság, a magyar antifasiszta hadifoglyok lapja.
jún. 28.–júl. 2. A 2. magyar hadsereg III. hadtestének harcai Tyim elfoglalásáért.
júl. A Kovpak vezette partizáncsoportokhoz átáll a 47. magyar gyalogezred 40 katonája.

júl. 8. A III. magyar hadtest eléri a Dont.
júl. 21. A fasiszták meggyilkolják Martinovszki Ferenc franciaországi partizánt.
aug. 7. Magyar csapatok sikertelen kísérlete a korotojaki szovjet hídfő felszámolására.

aug. 10. Magyar csapatok sikertelen támadása az urivi szovjet hídfő ellen.
aug. 15–16. A második sikertelen magyar kísérlet a korotojaki szovjet hídfő felszámolására.

aug. 25. Országos téliruha-gyűjtési akció kezdődik a fronton levő magyar katonák részére.

aug. 28.–szept. 2. Ötnapos harc után a szovjet parancsnokság kivonja csapatait a korotojaki hídfőből.
szept. 4. Szovjet repülőgépek bombatámadása észak-magyarországi települések és Budapest ellen.

szept. 6–13. Szombathelyi vezérezredes, a vezérkar főnökének szemléje a 2. hadsereg-nél.

szept. 9. Újabb légitámadás Budapest és más magyar városok ellen.
szept. 9–14. Utolsó sikertelen magyar–német támadás az urivi hídfő ellen.
szept. 15. A 2. magyar hadsereg megkezdte a berendezkedést tartós védelemre a Don mentén.

szept. 24. Bartha Károly vezérezredes, honvédelmi miniszter felmentése, nagybacsoni Nagy Vilmos vezérezredes kinevezése honvédelmi miniszterré.

okt. 10. Megjelenik az Igaz Szó.
okt. 14. Hitler hadműveleti utasítása az 1942/43-as téli védelem megszervezésére a német–szovjet arcvonalon.

okt. 22–23. Silinkánál a partizánok szétverik a magyar helyőrséget. Több tucat honvéd áll át a szovjet partizánokhoz.

nov. 19. Megkezdődik a Szovjet Hadsereg ellentámadása Sztálingrád körzetében.
nov. 23. A szovjet csapatok Kalacsnaiban bezárják a gyűrűt a 6. német hadsereg körül.
nov. 28. A magyar fasiszták kivégzik a brjanszki partizánok egyik vezetőjét, Turóczi Gábort.

dec. 11. A szovjet csapatok áttörnek a 8. olasz hadsereg arcvonalát.
dec. 24. A szovjet partizánok karácsonyi röplapot szórnak a magyar helyőrségekben a megszállt ukrán területen.

1943. jan. 12. Szovjet előrevetett osztagok erőszakos harcfelderítés során áttörnek a 7. könnyű hadosztály állásait az urivi hídfőben.

jan. 13. Megkezdődik a Voronyezsi Front osztrogoszszk–rosszosi hadművelete a 2. magyar hadsereg ellen.

jan. 14–16. A casablancái konferencia.
jan. 15. Befejeződött a 2. magyar hadsereg védelmének áttörése, a III. hadtestet elvágták a hadsereg zömétől.

jan. 18. A szovjet csapatok Osztrogozsszk–Alekszejevka–Szaguny körzetében bekerítették a 2. magyar hadsereget, a Cramer-hadtest és a 8. olasz hadsereg maradványait.

jan. 24. A 2. magyar hadsereg maradványai a „B” hadseregcsoport utasítására kiválnak az arcvonalból.
Megkezdődik a Voronyezsi és a Brjanszki Front szomszédos szárnyainak voronyezs–kasztornojei hadművelete.

1943. jan. 28. A szovjet csapatok a voronyezs–kasztornojei hadművelet során bekerítik a 2. német hadsereg alárendeltségében harcoló III. magyar hadtestet.

febr. 1. Stomm Marcell altábornagy parancsot ad a III. hadtest felosztására.
febr. 2. A Sztálingrádban körülzárt 6. német hadsereg maradványai leteszik a fegyvert.

márc. 2. A honvédelmi miniszter tájékoztatja a minisztertanácsot a 2. hadsereg katasztrófájáról. Embervesztés 75 százalékos, anyagi kár 367 millió pengő.

márc. 15. A fasiszták kivégzik Lovenvirth Miklós belgiumi partizánt.
ápr. 8. Döntés a 2. hadsereg maradványainak hazaszállításáról.
ápr. 16–17. Hitler és Ribbentrop tárgyalásai Horthyval Klessheimben.
ápr. 18.–máj. A varsói gettólázadás.
máj. 15. Moszkvában nyilvánosságra hozzák a Komintern feloszlásáról hozott határozatot.

máj. 19. Hősi halált hal Tanczos István brjanszki partizán.
nyár Megalakul a magyar antifasiszta népfrontszervezet, a Franciaországi Magyarok Függetlenségi Mozgalma (FMFM).

jún. 2. Wyszkóvnál, Varsó térségében földet ér a Moszkvából indult Fodor Zoltán–Rózsa Richárd–Visontai Ilona deszant.

jún. 8. Nagy Vilmos vezérezredes honvédelmi miniszter lemond. Utóda Csatay Lajos vezérezredes.

júl. 4. Az andergemi erdőben a fasisztákkal vívott tűzharcban hősi halált hal Molnár István (Weisz Sándor), a belgiumi magyar század parancsnoka.

júl. 5. Elfogják Lévai József partizánt.
júl. 10. Megkezdődik a kurszki csata.
júl. 14. Amerikai–angol csapatok partraszállása Szicíliában.

júl. 21. Moszkvában megalakul Paulus tábornok vezetésével a „Szabad Németország” Bizottság.
A belgiumi magyar partizánok felrobbantanak egy német katonai szerelvényt.

júl. 25. A szovjet csapatok győzelmével befejeződik a kurszki csata.
Mussolinit a király parancsára letartóztatják. Az új miniszterelnök Badoglio marsall.

aug. 15. Killián György szerencsésen földet ér a Varsótól keletre fekvő Minsk Mazowiecki területen.

aug. 18. A Horvátországi Főparancsnokság alárendeltségében megalakul a szlavóniai „Petőfi Sándor” partizán–zászlóalj. Parancsnoka Kis Ferenc kapitány.

szept. 8. Csatay sikertelen tárgyalása Keittel a német főhadiszálláson, a Szovjetunióban megszálló feladatokat ellátó magyar csapatok hazaszállításáról.
szept. 9. Útnak indul Pataki Ferenc 7 fős magyar–cseh–kárpatukrán partizánszervező deszantja.

szept. 10. Bejelentik Olaszország fegyverletételét.
szept. 14. Az augusztus óta folyó titkos tárgyalások eredményeként a konstantinápolyi angol követ átadja a fegyverszüneti feltételeket a magyar megbízottaknak.
szept. 23. A németek megszállják Olaszországot.

okt. 10. A német hadvezetés első javaslata Magyarország megszállására és fegyveres erejének lefegyverzésére.

okt. 13. A Szovjetunió elismeri a Tito vezette antifasiszta tanácsot.
okt. 19–30. A hitleristák elfogják és meggyilkolják a francia ellenállás kiemelkedő magyar harcosát, Weisz Jánost (Petit Jean).

nov. 28.–dec. 1. Lisszabonban aláírják azt a megállapodást, amelyben Magyarország kötelezettséget vállalt, hogy megfelelő időpontban szakít Németországgal, és kilép a háborúból.

A teheráni konferencia.

1943. dec. 10. Veessenmayer jelentése Ribbentropnak a Magyarországon végrehajtandó fordulat megoldására.

dec. 24. A 153. sz. magyar hadifogolytábor lakóinak nyílt levele Stomm Marcel altábornagyhoz és Deseő László vezérőrnagyhoz, hogy álljanak a tervezett magyar légió élére.

1944. jan. 6. Döntés az 1. magyar hadsereg felállításáról és felvonultatásáról az Északkeleti-Kárpátokban.

jan. 27. Az első partizániskolát végzett három magyar csoport a harci tapasztalatok megszerzésére a Fjodorov, Naumov és Satanowski partizánegységekhez kerül.

febr. 3. Magyar csoport alakul Anton Brinszkij „Gyágya Petya” partizánegységében.

febr. 12. Horthy levélben kéri Hitlert a magyar csapatok visszavonására a Szovjetunióból a Kárpátok vonalára.

febr. 21. Franciaországban kivégzik a Manouchian-csoport 22 férfitagját, köztük három magyart: Békés (Glass) Imrét, Boczor Józsefet és Elek Tamást.

febr. 26–28. Antonescu látogatása Hitlernél, tárgyalások Románia esetleges részvételéről Magyarország megszállásában.

febr. 28. Hitler utasítása Magyarország megszállása előkészületeinek gyors befejezésére.

márc.–ápr. A szovjet partizánalakulatok egy része – állományukban több magyarral – átkel a Bug folyón, és lengyel területen partizánháborút bontakoztat ki.

márc. 15. Jagow követ átadja Horthynak Hitler meghívását.

márc. 18. Hitler és Horthy megbeszélései Klessheimben. Horthy tudomásul veszi Magyarország megszállását.

márc. 19. A német csapatok megszállják Magyarországot. A vezérkar főnöke megtiltja az ellenállást.

márc. 20. A magyar csapatok számára laktanyazárlatot rendelnek el.

márc. 22. Hősi halált halt a „Kovpak hadosztály” (parancsnoka P. P. Versigora) 1. ezredének komisszára, Tóth József.

márc. 22. MTI-közlemény jelenti be a német csapatok Magyarországra érkezését, a Kállay-kormány lemondását és Sztójay Döme kormányalakítását.

márc. 24. A Róma melletti ardeatinai katakombákban a hitleristák kivégeznek 335 hazafit, köztük a 29 éves Kereszti Sándort.

márc. 27. Hitler engedélyezi a magyar csapatok laktanyazárlatának megszüntetését.

márc. 29. Folytatódik az 1. hadsereg kötelékébe utalt csapatok mozgósítása.

márc. 29. A minisztertanács a „zsidókérdés” megoldásával kapcsolatos új rendeleteket tárgyalja.

márc. 31. Náday István vezérezredes lemond az 1. hadsereg parancsnokságáról. Utóda Lakatos Géza vezérezredes.

ápr. 3. Angolszász repülőgépek első bombatámadása Budapest ellen.

ápr. 15. Vidéken megkezdődik a zsidók gettókba költöztetése.

ápr. 17. Az 1. hadsereg megkezdí támadását Kolomija térségében.

ápr. 19. Horthy a németek kívánságára felmenti Szombathelyi Ferenc vezérezredest és Vörös Jánost nevezi ki a vezérkar főnökévé.

ápr. 23. Károlyi Mihály vezetésével létrejön a Londoni Magyar Tanács.

ápr. 30. Súlyos harcok után beszünteti eredménytelen támadását az 1. hadsereg.

máj. 10. Ilosva és Szojva térségében földet ér a Maszlov és Melnyikov vezette 11–11 fős partizán szervező csoport.

máj. 15. Megkezdődik a vidéki zsidók deportálása.

máj. 24. A Szovjetunióból légi úton érkező Szalvay Mihály földet ér a jugoszláviai Drvar mellett.

máj. 26. Lakatos Géza vezérezredes felmentése, Beregfy Károly vezérezredes kinevezése az 1. hadsereg parancsnokává.

jún. 4. A szövetséges csapatok bevonulnak Rómába.

jún. 6. Az amerikai–angol csapatok partra szállnak Normandiában.

1944. jún. 14. A lengyelországi Branew folyónál vívott súlyos harcokban hősi halált halt Braun (Kohn) Sándor partizán.

jún. 17. Az Ukrán Kommunista (bolsevik) Párt központi bizottsága határozatot hoz a csehszlovák, a magyar és a román partizánmozgalom segítésére.

jún. 27. A feladat végrehajtásáért a partizánmozgalom Ukrán Törzse a felelős.

júl. 7. A szovjet csapatok támadást indítanak az 1. hadsereg VII. hadtestének arcvonalán.

júl. 17. Horthy utasítására távozásra kényszerítik a Budapesten összevont csendőri erőket.

júl. 20. A sachsenhauseni koncentrációs táborban meggyilkolják Alpári Gyulát.

júl. 21. Stauffenberg ezredes sikertelen merénylete Hitler ellen a vezéri főhadiszálláson.

júl. 22. A Szovjetunióban alakult 1. Lengyel Hadsereg felszabadítja Chelm városát, ahol megalakul a Nemzeti Felszabadítás Lengyel Bizottsága. Határozat születik az 1. Lengyel Hadsereg és a hazai Népi Hadsereg egyesítéséről.

júl. 23. Az 1. hadsereg VII. hadteste megkezdí a visszavonulást, amely hamarosan pánikszerű meneküléssé változik.

júl. 25. A németek meggyilkolják a francia ellenállás magyar harcosát, Bauer-Pór Tamást.

aug. 1. Német követelésre tehetetlenség miatt leváltják Beregfy vezérezredest, az 1. hadsereg parancsnokát.

aug. 1.–okt. 2. Horthy Dálnoki Miklós Béla vezérezredest kinevezi az 1. hadsereg parancsnokává.

aug. 6.–1945. febr. 27. A varsói felkelés.

aug. 8. A „Szlávok szabadságáért” szlovákiai partizándandár működési ideje. Állományában sok magyar is harcolt. Fontos szerepe volt a Faragho Gábor vezérezredes vezette fegyverszüneti delegáció Moszkvába juttatásában.

aug. 14.–1945. ápr. 6. Bevetésre kerül Szőnyi Márton 13 fős deszantja a Bükk hegységben.

aug. 17. Novoje Szelo térségében földet ér a későbbi Rákóczi-egység első deszantja, Uszta Gyula vezetésével.

aug. 18–25. A szlovákiai partizánmozgalom 1. „Sztálin” dandárának (parancsnoka A. Sz. Jegorov) működési ideje. Állományában több száz magyar harcolt.

aug. 20. Kozlovskij 14 fős nemzetközi csoportja földet ér Hosszúfalu-Borszeg határában.

aug. 21. Felkelés Párizsban.

aug. 21. Megkezdődik a 2. és 3. Ukrán Front iasi-kisinyovi hadművelete.

aug. 23. Dékán István 14 fős deszantja bevetésre kerül a Radnai-havasok térségében.

aug. 25. Antifasiszta felkelés Bukarestben. Antonescut letartóztatják és Románia fegyverszünetet kér a szövetséges hatalmaktól.

aug. 25–26. Szojva térségében földet ér J. Sz. Priscsepa és Horváth Sándor deszantja.

aug. 28. A minisztertanács a Dél-Erdélyben indítandó támadásról tárgyal.

aug. 29. A IX. hadtest törzséből megalakul a 2. hadsereg parancsnoksága.

Sztójay miniszterelnök lemondatása után Veessenmayer jóváhagyásával új kormány alakul Lakatos Géza vezérezredes elnökletével.

szept. A Szlovák Nemzeti Felkelés kezdete.

szept. 4. A reguláris francia nemzeti hadsereg keretében 61 fővel, Palotás Imre parancsnoksága alatt megalakul a „Petőfi” század.

szept. 5. Finnország kilép a háborúból.

szept. 6. Megkezdődik a 2. hadsereg támadása Dél-Erdélyben.

A Szovjetunió hadat üzen Bulgáriának.

A Varsó közeli Podkowa Leśna faluban a németek kivégzik a felkelőkhöz átvált Hunyadi Pál, Tóth Antal és Véner József honvédeket.

Franciaországban megjelenik a legális Magyar Szemle.

Kárpátalján egyesül az Uszta és Priscsepa vezette partizánosztág, Rákóczi-egység néven.

1944. szept. 7. Bevetésre kerül J. M. Kuznyec-Molontay Károly 21 fős deszantja. Ajnácskő-Egerbocs-Fődémes térségében érnek földet, a tervezett helytől 24–30 km-re.

szept. 8. Kezdeti sikerek után kudarcba fullad a 2. hadsereg támadása, a vezérkar visszarendeli a csapatokat a Maros mögé. A koronatanács a fegyverszünetről tárgyal. A 3. Ukrán Front csapatai átlépik a román–bolgár határt. Földet ért Kárpátalján Vasziliy Ruszin csoportja.

szept. 9. A minisztertanács a háború folytatása mellett dönt. Bulgáriában antifasiszta felkelés tör ki, az új kormány hadat üzen Németországnak.

szept. 10. A titkos tanácsosok értekezlete fegyverszünet kérése mellett foglal állást.

szept. 11. A minisztertanács a kormány lemondását helyezi kilátásba, ezért Horthy eláll a fegyverszüneti kérelemtől.

szept. 12. Vörös vezérezredes, a vezérkar főnökének látogatása Hitler főhadiszállásán.

szept. 13. A IV. hadtest támadása Arad–Lippa irányába.

szept. 14.–1945. máj. 9. A „Sztálin” csehszlovák partizándandár működése Szlovákiában.

szept. 15. 20–25 fős deszant ér földet Királyhelmece térségében.

szept. 17. 21 fős deszant ér földet Vámspércs–Nyírábrány, illetve Margitta térségében.

szept. 18. Horthy kérdése a semleges országok követségeihez: hová küldheti a fegyverszüneti delegációt.

szept. 19. Közép-Szlovákiában földet ér a Kozlov-Grubics vezette 27 fős ejtőernyős szervező csoport.

szept. 21. A „Dél” hadseregcsoport parancsnokságának utasítása az „Attila-vonal” kiépítésére Budapest keleti oldalán. Bakach-Bessenyei György Bernből táviratban értesíti Horthyt, hogy kizárólag feltétel nélküli fegyverletételről lehet szó, és angolszász megszállás nem remélhető.

szept. 21.–okt. 20. A Rékai-osztag működése.

szept. 22. Náday István vezérezredes repülőgépen az olaszországi Casertába indul fegyverszüneti kérelemmel.

szept. 23. A szovjet csapatok Battonya térségében átlépik a magyar határt.

szept. 26. Lvovban megjelenik a Szovjet Hadsereg magyar nyelvű lapja Magyar Újság, később Igaz Szó néven.

szept. 28. Elindul Moszkvába a Faragho Gábor vezette fegyverszüneti delegáció.

szept. 28.–1945. jan. 24. A szlovákiai partizánmozgalom „Scsorsz” önálló osztagának működési ideje. Állományában alakult meg a magyar század.

okt. 1. Moszkvába érkezik a Faragho Gábor vezette fegyverszüneti bizottság.

okt. 6. Megkezdődik a 2. Ukrán Front debreceni hadművelete.

okt. 7. A Börzsönyben földet ér az Örley Zoltán vezette deszant.

okt. 8. A németek elrabolják Bakay Szilárd altábornagyot, az 1. hadtest parancsnokát. Zólyom körzetében földet ér Nógrádi Sándor partizán szervező csoportja.

okt. 9. Molotov átadja a magyar küldöttségnek a szövetséges hatalmak előzetes fegyverszüneti feltételeit.

okt. 11. A magyar küldöttség Moszkvában aláírja az előzetes fegyverszüneti feltételeket. Horthy a Magyar Front képviselőivel tárgyal az együttműködésről a fegyverszünet végrehajtásában.

okt. 12. Vörös János vezérezredes, a vezérkar főnöke táviratban követeli Guderian vezérezredestől az 1. és a 2. hadsereg azonnali visszavonását, s azt a két hadseregparancsnoknak egyidejűleg elrendeli.

1944. okt. 14. Horthy elhatározza, hogy másnap nyilvánosságra hozza a fegyverszüneti kérelmet. Faragho táviratozik Moszkvából: 16-án 8.00-ig végre kell hajtani az előzetes fegyverszüneti feltételek rendelkezéseit.

okt. 15. Horthy rádióbeszédben jelenti be, hogy fegyverszünetet kért a Szovjetuniótól.

okt. 16. Horthy lemond Szálasi javára. Miklós vezérezredes, az 1. hadsereg parancsnoka átmegy a szovjet csapatokhoz. A németek letartóztatják Veress vezérezredest, a 2. hadsereg parancsnokát. Az 1. hadsereg új parancsnoka László Dezső vezérezredes, a 2. hadseregé Major Jenő vezérezredes.

okt. 17. A totális mozgósítás elrendelése. Beregfy vezérezredes, honvédelmi miniszter megerősíti elődje, Csatai vezérezredes október 12-i rendeletét a Szent László hadosztály felállítására. Friessner vezérezredes, a „Dél” hadseregcsoport parancsnoka felosztatja a súlyos veszteségeket szenvedett 2. magyar hadsereget.

okt. 20. Rendelet a Hunyadi SS páncélgránátos-hadosztály felállításáról.

okt. 26. Besztercebánya német elfoglalásával megszűnik a Szlovák Nemzeti Felkelés szabad területe.

okt. 27. Befejeződött a debreceni hadművelet.

okt. 28. Megkezdődik a budapesti hadművelet.

okt. 29. Rendelet az ország egész területének hadműveleti területté nyilvánításáról.

okt. 30. A Nógrádi-partizáncsoport működése a salgótarjáni medencében.

nov.–dec. 29. A Szovjetunióból, az emigrációból néhány magyar kommunista vezető (Gerő Ernő, Révai József, Vas Zoltán) hazatér, és a felszabadított területeken irányítják a legálisan újjászerveződő MKP-szervezetek tevékenységét.

nov. 4. A németek által aláaknázott Margit-híd felrobban. Sopronkőhidán 14 társával együtt kivégzik Pataki Ferenc kommunista ejtőernyőst.

nov. 7. A 3. Ukrán Front csapatai Batina és Apatin körzetében megkezdik átkelésüket a Dunán, hogy bekapcsolódjanak a budapesti hadműveletbe.

nov. 13. Major Jenő vezérezredes kinevezése a honvédsereg németországi csapatainak főfelügyelőjévé. A 3. hadsereg parancsnoksága átveszi a Duna-vonal védelmének irányítását.

nov. 14. Német–magyar megállapodás a magyar javak Németországba szállításáról.

nov. 17. V. M. Kozlov parancsnoksága alatt megalakul a „Rákosi” dandár. Egyik osztaga „Petőfi” nevét viseli, parancsnok Grubics Zoltán (halála után Adler Károly, majd Fábry József), első törzsfőnöke Adler Károly, komisszársa Fábry József.

nov. 23. Hitler utasítása „Budapest Erőd háztól házig vívott harccal” történő védelmére.

nov. 30. A debreceni Néplap közli a Magyar Kommunista Párt programját.

dec. 2. Megalakul a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front.

dec. 5. Hitler Karl Pfeffer Wildenbruch SS-tábornokot, a IX. SS-hegyihadtest parancsnokát kinevezi „Budapest Erőd” főparancsnokává. A Moszkvába visszautazott Gerő Ernő közreműködésével a magyarok és a szovjet kormány képviselői megállapodnak egy ideiglenes kormány létrehozásában.

dec. 10. A „nemzet totális mozgósításával és harcba állításával megbízott miniszter” rendelete 17-től 70 éves korig kiterjeszti az általános honvédelmi kötelezettséget.

dec. 21. Debrecenben összeül az Ideiglenes Nemzetgyűlés. Megkezdődik az 1. magyar műszaki hadosztály szervezése.

dec. 22. Megalakul az Ideiglenes Nemzeti Kormány, amely programot terjeszt az Ideiglenes Nemzetgyűlés elé. Ebben szó van az új, demokratikus hadsereg létrehozásáról is.

1944. dec. 23. Hitler leváltja Friessner vezérezredest, a „Dél” hadseregcsoport, és Fretter-Pico tábornokot a 6. hadseregcsoport parancsnokát. Utódok: Wöhler és Balck tábornok.

dec. 24. Hitler utasítása a Budapest felmentését célzó „Konrád-vállalkozás” előkészítésére.

dec. 26. A 3. és 2. Ukrán Front bezárja a gyűrűt az ellenség budapesti csoportosítása körül.

dec. 28. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány hadat üzen Németországnak.

dec. 29. A 2. és 3. Ukrán Front parancsnokának közös ultimátuma a budapesti német és magyar csapatok parancsnokaihoz. Steinmetz és Osztapenko kapitány életüket vesztik küldetésük során.

dec. 31. A dél-baranyai Csányoszlón megalakul a Jugoszláv Hadsereg XV. vajdasági dandárja „Petőfi Sándor” elnevezéssel.

1945. jan. 1. Megkezdődik Budapest ostroma.

jan. 2. Komárom-DK körzetéből Bicske irányába mért főcsapással megkezdődik a „Konrád-vállalkozás”.

jan. 5. Debrecenben hadifogoly önkéntesekből megalakul az 1. magyar vasútépítő ezred (későbbi nevén: hadosztály) és útba indul kijelölt munkaterületére a Felső-Tisza völgyébe.

jan. 7. Hitler parancsára a „Konrád-vállalkozás” főcsapását áthelyezik Zámoly körzetébe.

jan. 18. A főváros pesti oldala felszabadul. A Dunántúlon Székesfehérvár délkeleti körzetében megkezdődik a „Konrád-vállalkozás” harmadik csapása.

jan. 20. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megbízottai Moszkvában aláírják a szövetséges hatalmak képviselői által felajánlott fegyverszüneti egyezményt.

jan. 22. Debrecenben a kormány engedélyt ad a Toborzási felhívás kinyomtatására.

jan. 22. Hitler parancsára az Ardennekből kivont 6. SS-páncélos hadsereg átcsoportosítása a Dunántúlra.

jan. 26. A 3. Ukrán Front ellencsapása kudarcba fullasztja a „Konrád-vállalkozást”.

jan. 26. A Szovjet Hadsereg felszabadítja az auschwitz-i koncentrációs tábor.

jan. 30. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány kiadja a toborzási felhívást a hadseregbe való jelentkezésre.

febr. 1. A Kommunisták Pártja és a Szociáldemokrata Párt közös nyilatkozatot ad ki az új hadsereg jellegéről és demokratikus nevelésének szükségességéről.

febr. 1. A Szlovákiában működő 1. „Sztálin” dandár (parancsnoka Jegorov) Marcsuk-osztaga a magyar honvédek segítségével elfoglalja az egész Közép-Szlovákia áramellátása szempontjából fontos Jaszenói villanytelepet.

febr. 1. A 4. csehszlovák partizánrezred kötelékében megalakul a „Vörös János” magyar század.

febr. 4–11. A jaltai konferencia.

febr. 9. A honvédelmi miniszter kiadja első rendelkezését a hadosztályok megszervezéséről.

febr. 11. A Budán körülvárt csapatok maradványainak sikertelen kitörési kísérlete.

febr. 12. A főváros felszabadításában a szovjet csapatok oldalán harcoló magyar önkéntes századokból Váriházy Oszkár alezredes parancsnoksága alatt megalakul a Budai Önkéntes Ezred.

febr. 13. Budapest felszabadul, befejeződik a 2. és 3. Ukrán Front budapesti hadművelete.

febr. 20. A Szovjet Hadsereg parancsnoksága 734 magyar partizánt ad át az új magyar hadsereg részére.

febr. vége. Megalakul a magyar 3. vasút- és hídépítő dandár.

márc. 4. Debrecenben megalakul a 6. gyaloghadosztály.

márc. 6. Német ellentámadás kezdődik a Dunántúlon, a 3. Ukrán Front védelmének szétzúzására.

márc. 6–21. A balatoni hadművelet részeként a XII. jugoszláv hadtest hídfőharcai Bolmány térségében.

1945. márc. 15. A 3. Ukrán Front csapatai a balatoni védelmi hadműveletben megállítják a német ellentámadást.

Megérkezett Budapestre a HM bizottsága, amely másnap a 2. Ukrán Front Zsákmányügyi Hivatalának megbízottaitól megkezdődik a fegyverek átvételét az 1. és 6. gyaloghadosztály részére.

márc. 16. A 3. és 2. Ukrán Front csapatai a Dunántúlon ellentámadásba mennek át. Megkezdődik a bécsi támadó hadművelet.

márc. 20–26. Jászberényben megalakul az 1. gyaloghadosztály.

márc. 31. Balck tábornok parancsban elrendeli a 6. német hadsereg területén levő összes magyar csapat lefegyverzését.

ápr. 4. TASZSZ-jelentés hírül adja Magyarország teljes felszabadításának befejezését.

ápr. 6. A szovjet kormány engedélyezi az 1. és 6. magyar gyaloghadosztályok frontra küldését.

ápr. 8. Dr. Bodó Jenő tüzér főhadnagy vezetésével a szlovén „Lacko” osztag keretében megalakul a magyar honvéd-partizán alegység.

ápr. 10. A „Dr. Hybes” cseh osztaghoz átáll a 21. magyar gyalogezred vonatosztályának 52 katonája.

ápr. 11. A buchenwaldi koncentrációs tábor foglyai fegyveres felkeléssel felszabadítják magukat.

A Szlovákiában működő „Haza” osztag (parancsnoka A. A. Gornyickij) állományában 184 fővel két magyar honvédzászlóalj alakul.

ápr. 12. F. D. Roosevelttel halála.

ápr. 14. Megkezdik a 6., majd az 1. gyaloghadosztály vasúti elszállítását a hadműveleti területre.

ápr. 15. Beregfy vezérezredes utasítást ad ki, „Emlékeztető a Németországba kitelepült magyar csapatok magatartása” tárgyában.

ápr. 22. Koppenhágában, a testőrlaktanyában elhelyezett magyar alakulat fellázad a németek ellen és tűzharcban tör ki az objektumból. A körzetben egész napon át utcai harcok folytak, melybe a dán lakosok is bekapcsolódtak.

A szlovéniai Razborcán 170 fős magyar honvéd-partizán zászlóalj alakul a „Ljubó Serčer” 2. partizándandár keretében.

ápr. 29. Az olaszországi német csapatok leteszik a fegyvert. Casertában aláírják a fegyverszünetet.

ápr. 30. Megjelenik a dán ellenállás magyar nyelvű illegális lapja, a „Dániai Magyar Szó”.

ápr. vége. Az 1. hegyivadászdandár híradó-zászlóaljának 300 katonája Lehoczky András százados vezetésével átáll a cseh ellenállókhöz Týn nad Vltavou térségében.

máj. 5. Fegyveres felkelés Prágában.

A 11. számú magyar lőszerraktár 43 katonája Balázs Lajos zászlós vezetésével átáll a felkelők oldalára Dél-Csehországban.

Ugyanitt Somlay Sebestyén százados parancsnoksága alatt az 52. határvasdászosztály 150 katonája csatlakozik a cseh felkeléshez.

A foglyok fegyveres felkeléssel felszabadítják a mauthauseni koncentrációs tábor.

máj. 9. A Győzelem Napja. Európában véget ért a második világháború.

máj. 13. Tolbuhin marsall parancsa alapján az 1. és 6. hadosztály visszatér Magyarországra.

máj. 14. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság jóváhagyja a magyar határőrség megszervezését a hadsereg kötelékében.

máj. 15. A szovjet katonai szervek az 1. műszaki hadosztályt és a 3. vasút- és hídépítő dandárt átadják az Ideiglenes Nemzeti Kormányoknak.

máj. 20–21. Tanácskozik a Magyar Kommunisták Pártja első országos értekezlete, amely legfontosabb feladatként az ország újjáépítését jelöli meg.

1945. jún. 16. Megalakul az 1. vasút- és hídépítő hadosztály, valamint a híradóépítő dandár, amelyek részt vesznek az ország újjáépítésében.
jún. szept. 25. Tanácskozik a Magyar Kommunista Párt I. katonai konferenciája. Az eddigi műszaki egységekből megalakul a műszaki hadosztály. Feladata az újjáépítésben való részvétel.

1946. febr. 1. Kikiáltják a Magyar Köztársaságot.
márc. Megalakul a Határőr Parancsnokság. A határőrség kommunista irányítás alá kerül.
jún. 2. Tanácskozik a Magyar Kommunista Párt II. katonai konferenciája.
jún. A magyar kormány az ország súlyos gazdasági helyzete miatt csökkenti a hadsereg létszámát.
júl. A Minisztertanács elfogadja a Honvéd Nevelőtisztviszti Intézmény szervezeti határozatát.
aug. 1. A gazdasági stabilizáció kezdete Magyarországon. Megszületik az új fizetőeszköz, a forint.
szept. 28.– okt. 1. Tanácskozik a Magyar Kommunista Párt III. kongresszusa.

1947. jan. A magyar belügyi szervek leleplezik a reakciós erők köztársaságellenes összeesküvését.
febr. 10. Párizsban aláírják a magyar békeszerződést.
jún. 17. A honvédelmi miniszter rendeletet ad ki a demokratikus tisztképző intézet, a Honvéd Kossuth Akadémia megszervezésére.
aug. 1. A magyar dolgozók megkezdik a hároméves terv teljesítését.
aug. Tanácskozik a Magyar Kommunista Párt III. katonai konferenciája.
szept. 16. Az országgyűlés törvénybe iktatja a február 10-én aláírt párizsi békeszerződést.

1948. febr. 18. Moszkvában aláírják a szovjet–magyar barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt.
máj. 8. Tanácskozik a Magyar Kommunista Párt IV. katonai konferenciája.
jún. 12–14. A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesül. Az új marxista–leninista párt neve: Magyar Dolgozók Pártja (MDP).
aug. A Minisztertanács felhatalmazza a honvédelmi minisztert új katonai szabályzatok kiadására.
szept. 2. Az MDP Politikai Bizottsága határozatot hoz a párt szervezeteinek létrehozásáról a hadseregben.
szept. 9. Farkas Mihály, az MDP főtitkárhelyettese átveszi a Honvédelmi Minisztérium vezetését.
nov. Megszervezik a Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnökségét.
nov. 13–14. Tanácskozik a Magyar Dolgozók Pártja V. katonai konferenciája.
nov. 18. Megkezdődik a kiképzés a Törzstiszti tanfolyamon azon párt- és állami vezetők részére, akiket a párt a hadseregbe irányított munkára.
dec. 1. Megjelenik a Honvédelmi Minisztérium központi lapja, a Néphadsereg.
dec. A Minisztertanács kinevezi a Honvédvezérkar Főnökét.

1949. febr. 19. A Magyar Néphadseregben bevezetik a politikai tiszti intézményt. Életbe lép a társparancsnoki rendszer.
máj. 1. A felszabadulás utáni első katonai díszszemle a Hősök terén Budapesten.
jún. A honvédelmi miniszter rendeletet ad ki a fegyvernemi tiszti iskolák megszervezéséről.
aug. 18. Az országgyűlés elfogadja a Magyar Népköztársaság alkotmányát. 1949: XX. törvény.
dec. 30. A határőrség a Belügyminisztérium alárendeltségébe kerül.

1950. jan. 2. A magyar dolgozók megkezdik az első öt éves terv teljesítését.
márc. Megjelenik a hadseregfejlesztés új hadrendje.
jún. 16–18. Megalakul a magyar ifjúság egységes szervezete, a Demokratikus Ifjúsági Szövetség (DISZ). Ennek szervei létrejönnek a hadseregben is.

1950. okt. 25. Ülészék az MDP Központi Vezetősége, ahol a hadsereg további fejlesztése, mint a teendők „legközelebbi láncszeme” kerül szóba.
nov. 1. A Néphadsereg című újság napilapként jelenik meg.
1951. febr. 17. Újabb rendelkezés jelenik meg a hadsereg továbbfejlesztésére.
febr. 25.– márc. 2. Ülészék a Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusa.
júl. 30. A hadseregben új szabályzatokat adnak ki.
szept. 29. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa e napot a Magyar Néphadsereg Napjává nyilvánítja.
okt. 25. A honvédelmi miniszter parancsban intézkedik a hadseregben az elvtárs megszólítás bevezetésére.

1952. jún. Kiadják a hadseregfejlesztés újabb hadrendjét.
Az MDP Központi Vezetősége határozatot hoz a katonai akadémiák megszervezéséről.
nov. 25. A Minisztertanács határozatot hoz az egyszemélyi parancsnoki rendszer bevezetéséről a Magyar Néphadseregben.

1953. jan. 20. A Magyar Néphadseregben érvénybe lép az egyszemélyi parancsnoki rendszer. A politikai tisztek a parancsnok politikai helyettesei lesznek.
máj. 26. A honvédelmi miniszter parancsot ad ki a „Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola” megszervezésére.
jún. 27–28. Az MDP Központi Vezetőségének ülése foglalkozik a szocializmus építése során elkövetett hibákkal, a személyi kultusz káros hatásával.
júl. 7. A Honvédelmi Minisztérium a Központi Vezetőség határozata alapján elkészíti a hadsereg létszámának csökkentésére vonatkozó javaslatát.

1954. febr. 17. Az MDP Központi Vezetősége új irányelveket ad ki a hadseregben dolgozó pártszervezetek tevékenységének folytatásához.
máj. 24–30. Ülészék az MDP III. kongresszusa.
jún. A Magyar Néphadsereg nagy erőkkel vesz részt a dunai árvíz elhárításában.
nov. 1–2. Magasabb parancsnoki értekezlet a hadseregben. Fő témája: felkészülés a nukleáris fegyverek alkalmazásának viszonyai között megvívandó harcra.

1955. márc. 2–4. Az MDP Központi Vezetőségének ülése a jobboldali, opportunisták elhajlás veszélyére irányítja a figyelmet.
márc. 18. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa rendeletet hoz a Németországgal való hadiállapot megszüntetéséről.
szept. 7. A Minisztertanács rendeletet hoz a hadsereg újabb, 20 ezer fővel való csökkentéséről.
dec. 14. Magyarországot felveszik az ENSZ-be.

1956. júl. 18–21. Az MDP Központi Vezetőségi ülése állást foglal a szektás hibákkal, a jobboldali elhajlással és az ellenforradalmi jelenségekkel szemben. Rákosi Mátyást felmentik a párt főtitkári funkciójából.
aug. 1. Az MDP Központi Vezetősége javaslatára a Minisztertanács újabb határozatával ismét 15 ezer fővel csökkenti a hadsereg létszámát.
okt. 13. Katonai tiszteletadással helyezik örök nyugalomra a személyi kultusz idején kivégzett honvéd tábornokokat.
okt. 23. A belső reakciós erők a nemzetközi imperializmus segítségével ellenforradalmi lázadást robbantanak ki.
nov. 3. Megalakul a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány. Az FMPK kérésére a szovjet kormány katonai segítséget nyújt a fegyveres ellenforradalmi bandák felszámolásához.
nov. 9. A Magyar Fegyveres Erők minisztere parancsot ad a magyar forradalmi karhatalmi ezredek megszervezésére.
dec. 5. Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága határozatban foglal állást az ellenforradalom okairól és a soron lévő feladatokról.
dec. Ilku Pál vezérőrnagyot politikai csoportfőnökké kinevezik.

1957. febr. 11. Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága irányelveket ad ki a néphadsereg párt- és politikai szervei számára. Megalakul az MSZMP Néphadseregi Ideiglenes Intéző Bizottsága.

1957. febr. 15. Ugrai Ferenc vezérőrnagyot honvédelmi miniszterhelyettségé és az MN vezérkari főnökévé nevezik ki.

febr. 19. Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága határozata alapján megszerveződik a Munkásőrség.

márc. 1. Révész Géza altábornagyot nevezik ki honvédelmi miniszterré. Megkezdődik a hadsereg szervezeteinek stabilizálása.

márc. 21. Megalakul a Kommunista Ifjúsági Szövetség. Szervei létrejönnek a hadseregben is.

máj. 9. Összeül az országgyűlés, ahol Kádár János, a kormány elnöke elismeréssel szól a magyar forradalmi karhatalom munkájáról.

máj. 27. A magyar és a szovjet kormány a nemzetközi helyzetre való tekintettel egyezményt ír alá az ideiglenesen Magyarországon állomásozó szovjet csapatok jogi helyzetéről

jún. 27–29. Tanácskozik az MSZMP országos értekezlete.

szept. 12. Az MSZMP Politikai Bizottsága elfogadja az „Írányelvek a Magyar Népköztársaság fegyveres erőinek pártszervezetei és politikai szervei részére” című dokumentumot.

1958. febr. 10. Dapsi Károly ezredesi politikai csoportfőnökké kinevezik.

ápr. Tanácskozik az MSZMP Néphadseregi Pártértekezlete.

nov. 16. Országgyűlési és tanácsválasztások Magyarországon.

1959. nov. 30.–dec. 5. Ülészék a Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusa. A kongresszus állást foglal a Magyar Néphadsereg minőségi fejlesztése mellett.

1960. ápr. 19. A magyar országgyűlés elfogadta a honvédelemről szóló törvényt.

máj. 13. Czinege Lajost az Elnöki Tanács altábornaggyá és honvédelmi miniszterré kinevezi.

dec. 18. Az Elnöki Tanács a katonai szolgálat korhatárának kezdetét a 18. életévben állapítja meg.

1961. szept. 1. Borbándi János vezérőrnagyot politikai főcsoportfőnökké nevezik ki.

1962. ápr. A Magyar Néphadsereg, a Szovjet Hadsereg és a Román Néphadsereg kijelölt csapatai és törzsei „Duna” fedőnevű közös gyakorlatot tartottak a Magyar Népköztársaság területén.

nov. 20–24. Ülészék az MSZMP VIII. kongresszusa, mely határozatában rögzítette a fegyveres erők fejlesztésével kapcsolatos feladatokat.

1963. máj. 20. Csémi Károly altábornagyot honvédelmi miniszterhelyettségé és az MN vezérkari főnökévé nevezik ki.

1964. ápr. 28. Az MSZMP Politikai Bizottsága határozatot hozott a lakosság honvédelmi nevelésével összefüggő feladatokról.

1966. szept. 8. Kovács Pál vezérőrnagyot politikai főcsoportfőnökké nevezik ki.

szept. 20–25. A Csehszlovák Szocialista Köztársaság területén „Vltava” fedőnév alatt közös hadgyakorlatot tartottak, amelyen a Magyar Néphadsereg, az NDK Nemzeti Néphadserege, a Szovjet Hadsereg és a Csehszlovák Néphadsereg csapatai vettek részt.

szept. 27. Kádár János látogatást tesz és beszédet mond a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián.

nov. 28.–dec. 3. Az MSZMP IX. kongresszusán a honvédelmi miniszter felszólalásában értékelte a néphadsereg minőségi fejlesztésében elért eredményeket.

1967. márc. 7. Az MSZMP Politikai Bizottsága határozatot hozott a Magyar Néphadseregben működő pártszervezetek és politikai szervek jogköréről és feladatairól.

jún. 14–19. Törzsvezetési gyakorlat Csehszlovákia és Magyarország területén, szovjet, magyar és csehszlovák törzsek részvételével „Manöver” fedőnév alatt.

1967. jún. 20. Az MSZMP Politikai Bizottsága határozatot hoz az ifjúság honvédelmi felkészítésének kiszélesítésére, az MHSZ feladatainak és szervezetének módosítására.

szept. 1. Megalakul a Kossuth Lajos Katonai Főiskola, a Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskola és a Killián György Repülő Műszaki Főiskola.

1967. szept. 9. Barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötött a Magyar Népköztársaság és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége.

1968. febr. Az MSZMP KB külön határozatban értékelte az ország honvédelmének fejlődését, s megszabta a további feladatokat.

jún. 20–30. Törzsvezetési gyakorlat az NDK, a Lengyel Népköztársaság, a Szovjetunió és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság területén „Sumava” fedőnév alatt, ezen a Magyar Néphadsereg, az NDK Nemzeti Néphadserege, a Lengyel Néphadsereg, a Szovjet Hadsereg és a Csehszlovák Néphadsereg törzsei, híradó-, jelző- és biztosítócsapatai vettek részt.

aug. 21. A Magyar Néphadsereg kijelölt egységei a baráti hadseregekkel együtt segítséget nyújtanak a Csehszlovák Szocialista Köztársaság dolgozóinak az ellenforradalmi fenyegetettség elhárításához.

nov. 19. Az MSZMP Politikai Bizottsága határozatot hoz a Magyar Néphadsereg hosszú távú fejlesztésének irányairól és feladatairól.

1969. márc. 17. Budapesten ülést tartott a Varsói Szerződés politikai tanácskozó testülete. Az ülés jóváhagyta a Honvédelmi Miniszterek Bizottságával kapcsolatos intézkedést, az Egyesített Fegyveres Erőkre és az Egyesített Parancsnokságra vonatkozó új intézkedést és egyéb okmányokat. Ezek célja, hogy tovább tökéletesítsék a Varsói Szerződés védelmi szervezetének felépítését és vezetési szerveit. A tanácskozásról „Közleményt” adtak ki és felhívással fordultak Európa országaihoz az összeurópai értekezlet összehívására, amely megtárgyalná az európai biztonság és együttműködés kérdéseit.

máj. 14–19. Hadgyakorlat a Szovjetunió területén a Bolgár Néphadsereg, a Magyar Néphadsereg, a Román Szocialista Köztársaság Fegyveres Erői és a Szovjet Hadsereg szárazföldi csapatainak részvételével.

1970. júl. 1–9. Törzsvezetési gyakorlat a Magyar Népköztársaság területén a Magyar Néphadsereg és a Szovjet Hadsereg Déli Hadseregcsoportjának részvételével.

okt. 12–18. Az Egyesített Fegyveres Erők hadgyakorlata az NDK területén „Fegyverbarátság” fedőnév alatt a Varsói Szerződés valamennyi tagállama törzseinek, szárazföldi csapatainak, légierőinek és flottáinak a részvételével.

nov. 23–29. Az MSZMP X. kongresszusa határozatában a Magyar Néphadsereg minőségi fejlesztésének folytatásáról döntött.

dec. 17. Kárpáti Ferenc vezérőrnagyot politikai főcsoportfőnökké nevezik ki.

1971. jún. 1. A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa törvényerejű rendeletben szabályozta a fegyveres erők és a fegyveres testületek hivatásos állományának szolgálati viszonyát.

aug. 2–5. Hadgyakorlat a Magyar Népköztársaság és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság területén „Opál-71” fedőnév alatt, magyar, szovjet és csehszlovák törzsek, csapatok és alegységek részvételével.

1972. ápr. 19. Az országgyűlés elfogadja a Magyar Népköztársaság új alkotmányát.

1973. jan. 15. Csémi Károly altábornagyot a honvédelmi miniszter első helyettesévé nevezik ki.

Oláh István altábornagyot honvédelmi miniszterhelyettségé és az MN vezérkari főnökévé nevezik ki.

aug. 1. Az MSZMP Politikai Bizottsága határozatot hoz a néphadsereg káderhelyzetéről.

szept. 4–16. Közös hadgyakorlat „Pajzs-72” fedőnév alatt Csehszlovákia területén szovjet, lengyel, magyar, csehszlovák és NDK-beli alakulatok részvételével.

szept. 19–24. A Magyar Néphadsereg és a szovjet Déli Hadseregcsoport csapatainak harcászati gyakorlata a Magyar Népköztársaság területén.

nov. 6. Csémi Károly vezérezredesi honvédelmi államtitkárrá nevezik ki.

1974. máj. 14–24. Hadművelési törzsvezetési gyakorlat Magyarország és Csehszlovákia területén. A gyakorlaton a Magyar Néphadsereg, a Szovjet Hadsereg és a Csehszlovák Néphadsereg törzsei és csapatai vettek részt.

nov. 1. Az Elnöki Tanács törvényerejű rendelete az állam- és közbiztonságról. A Minisztertanács 40/1974. (XI. 1.) számú rendelete a Magyar Népköztársaság államhatárának őrizetéről.

1974. dec. 11. A Minisztertanács 204/1974. (XII. 11.) számú határozata a polgári védelemről.
1975. jan. 1. A Magyar Népköztársaság honvédelmi minisztere a belügyminiszterrel egyetértésben kiadta a fegyveres erők új Szolgálati Szabályzatát.
- márc. 17–22. Az MSZMP XI. kongresszusa.
- ápr. 4. Magyarország felszabadulásának 30. évfordulóján a Magyar Néphadsereg csapatai nagyszabású díszszemlén vettek részt.
1976. márc. 18. A magyar országgyűlés új honvédelmi törvényt fogadott el.
- szept. 28. A Magyar Néphadsereg vezetőinek aktívaértekezlete, melyen részt vett és felszólalt Kádár János, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának első titkára.
1977. márc. 4. A Honvédelmi Minisztérium és az MSZMP Néphadseregi Bizottsága ifjúsági aktívaértekezletet tartott. A tanácskozáson részt vett és felszólalt dr. Maróthy László, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a KISZ Központi Bizottságának első titkára.
- márc. 21–29. „Szövetség–77” fedőnéven a Magyar Népköztársaság területén a Magyar Néphadsereg, a Szovjet Hadsereg és a Csehszlovák Néphadsereg kijelölt törzsei közös parancsnoki és törzsvezetési gyakorlaton vettek részt.
- jún. 1. Ideológiai tanácskozás a Magyar Néphadseregben. A tanácskozáson részt vett és felszólalt Óvári Miklós, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Központi Bizottság titkára.
1979. máj. 12–18. A Varsói Szerződés tagállamai egyesített fegyveres erőinek egyeztetett terve alapján a Magyar Népköztársaság területén „Pajzs–79” fedőnévvel a Bolgár Néphadsereg, a Magyar Néphadsereg, a Román Néphadsereg, a Szovjet Hadsereg és a Csehszlovák Néphadsereg részvételével közös hadgyakorlatot tartottak. A gyakorlatot a Magyar Népköztársaság honvédelmi minisztere vezette.
1980. márc. 24–27. Az MSZMP XII. kongresszusa.
- dec. 18. Az országgyűlés módosítja a Honvédelmi törvényt, és a katonai szolgálat idejét 18 hónapban állapítja meg.
1984. dec. 6. Oláh István vezérezredest a Népköztársaság Elnöki Tanácsa honvédelmi miniszterré nevezi ki.
- dec. 6. Dr. Mórocz Lajos altábornagyot honvédelmi államtitkárrá nevezik ki.
- dec. 17. Pacsek József altábornagyot honvédelmi miniszterhelyettesé és az MN vezérkari főnökévé nevezik ki.
1985. márc. 25–28. Az MSZMP XIII. kongresszusa.

FORRÁSMUNKÁK ÉS FELDOLGOZÁSOK

1 / BIBLIOGRÁFIÁK

- A magyar munkásmozgalom történetének válogatott bibliográfiája. 1945–1971. Szerk. Kálmán Lászlóné. Párttörténeti Intézet Könyvtára, 1973.
- Antifasiszta ellenállási és partizánharcok válogatott irodalmának bibliográfiája. Összeállította és szerkesztette: Harsányi János, Tiszay Andor, Vágó Ernő. Bp., 1968.
- Legyetek éberek. Antifasiszta művek ajánló bibliográfiája. Összeállította: Szalai György. Bp., 1961.
- Vadász Ferenc: Hol olvashatunk még róluk. Válogatott bibliográfia. Legenda nélkül. Bp., 1975.

2 / KRONOLÓGIA

- Magyarország történeti kronológiája.
- III. 1848–1944. Bp., 1982.
- IV. 1944–1970. Bp., 1982.

3 / ÁLTALÁNOS MŰVEK

- Magyarország története
- VI. k. 1848–1890. Bp., 1979.
- VII. k. 1890–1918. Bp., 1978.
- VIII. k. 1918–1945. Bp., 1976.
- Balogh Sándor–Jakab Sándor: A magyar népi demokrácia története, 1944–1962. Bp., 1978.
- Világtörténet 1–10. k. Főszerk.: J. M. Zsukov. Bp., 1962–66.

4 / IRODALOM

I. 1867–1918

- Ádám L.: A világháború okai. A hármasszövetség története. Bp., 1942.
- Aggházy K.–Stefán V.: A világháború (1914–1918). Bp., 1934.
- Allmayer, J. Ch.–Beck: Die K.u.K. Armee 1848–1914. München, 1974.
- Andrássy Gyula: Diplomácia és világháború.
- Arz Artúr: 1914–1918. A központi monarchiák harca és összeomlása. Bp., 1942.
- Arz, A.: Zur Geschichte des grossen Krieges. Wien, 1924.
- Asowzew, N. N.: Die militärischen Fragen in den Arbeiten W. I. Lenin. Berlin, 1974.
- Auerbach, B.: L'Autriche et la Hongrie pendant la guerre depuis le début des hostilités jusque la chute de la Monarchie (Août 1914 – November 1918). Paris, 1925.
- Auffenberg, M.–Komarow: Aus Österreich–Ungarns, Teilnahme am Weltkrieg. Berlin–Wien, 1920.
- Azan, Paul: Franchet d'Esperey. Paris, 1949.
- Bachó László (szerk.): A m. kir. honvéd Ludovika Akadémia története. Bp., 1930.
- Bagramjan, Ch. (szerk.): Geschichte der Kriegskunst. Berlin, 1973.
- Balázs József: Az 1914–1918. évi imperialista világháború stratégiájának és taktikájának néhány kérdése. HK, 1964. 3. sz.
- Ugyanó: Négy év vasban és vérben. 1914–1918. Bp., 1960.
- Berkó István: A magyar királyi honvédség története. Bp., 1928.
- Biró Pál: A m. kir. Honvédelmi Minisztérium működése az 1788–1890 években. Bp., 1891.

Böhm Jakab: Katonabarátkozások a Keleti arc-
vonalon 1917. márc.–máj. HK, 1967. 3. sz.
Beneš, Eduard: Der Aufstand der Nationen.
Berlin, 1928.
Bethmann-Hollweg, Theobald von: Betracht-
ungen zum Weltkriege. I–II. Berlin,
1919–1924.
Brusilov, A. A.: Memoires, Guerre 1914–1918.
Paris, 1929.
Churchill, W.: The World Crisis 1911–1914.
I–II. London, 1923–1924.
Clemenceau, Georges Benjamin: Grosse und
Tragik eines Siegers. Stuttgart, 1930.
Conrad von Hötzendorf, F.: Aus meiner Di-
enstzeit. IV–V. Wien–Leipzig–München,
1923.
Cramon, A.: Unser österreichische–ungarische
Bundesgenosse im Weltkriege. Berlin, 1922.
Czékus Zoltán: Az 1914–18. évi világháború
összefoglaló története. I–II. Bp., é. n.
Czernin, Ottokar: Im Weltkriege. Berlin, 1919.
Daniloff: Dem Zusammenbruch entgegen.
Hannover, 1928.
Danilov, J.: Russland im Weltkriege 1914–
1915. Jena, 1925.
Delbrück, H.: Ludendorffs Selbstporträt. Ber-
lin, 1922.
Der Weltkrieg 1914–1918. Bd. I–XIV. Ber-
lin–Koblenz, 1928–1942.
Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die militärischen
Operationen zu Land. Bd. 1–9. Berlin,
1925–1933.
Deseő L.: Orosz háború 1914–1917. Debrecen,
1925.
Deutschland im Ersten Weltkrieg, Bd. 1–3.
Berlin, 1970.
Die österreichischen–ungarischen Dokumente
zum Kriegsausbruch. Wien, 1919.
Diószei, I.: Aussenminister Stephan Burián.
Annales Universitatis Scienciarum Budapest-
iensis de Rolando Eötvös nominatae. Sec.
Hist. Tom. VIII. Bp., 1966.
Doromby J.: Adatok a magyar csapatok szerep-
léséhez az 1918. évi összeomlásban. HK,
1938. 3. sz.
Engel F.–Jánosi: Geschichte auf dem Ballha-
usplatz. Wien, 1963.
Erzberger, M.: Erlebnisse im Weltkriege.
Stuttgart–Berlin, 1920.
Falkenhayn, E.: Die oberste Herresleitung
1914–1916 in ihren wichtigsten Entschlies-
sungen. Berlin, 1920.
Ugyanő: Feldzug gegen Rumänien und Rus-
sen. Berlin, 1920.
Farkas Márton: A császári sas lehull. Bp., 1982.
Ugyanő: Forradalmi erjedés az osztrák–magyar

haderegben a Nagy Októberi Szocialista
Forradalom győzelme után. Századok, 1967.
5. sz.
Ugyanő: Katonai összeomlás és forradalom 1918-
ban. Bp., 1969.
Ugyanő: Lemberg. Az Osztrák–Magyar Mo-
narchia hadműveletei 1914. kora őszén Galí-
ciában. HK, 1981. 2. sz.
Ugyanő: Militärischer Zusammenbruch und
Revolution 1918. Über die Rolle der Armee
beim Zerfall der Österreichisch–Ungari-
schen Monarchie. Jahrbuch für Geschichte
des sozialistischen Länder Europas. Bd. 22/
1. Berlin, 1978.
Ugyanő: Spa – Berlin – Compiègne. HK, 1978.
4. sz.
Ugyanő: Téli hadjárat a Kárpátokban. 1945.
január 23.–március 22. HK, 1982. 3. sz.
Farkas Márton–Józsa Antal (szerk.): A világ-
háború és a forradalmak képei. Bp., 1979.
Fester, R.: Die Politik Kaiser Karls und der
Wendepunkt des Weltkrieges. München,
1925.
Fiala, P.: Die letzte Offensive Altösterreichs.
Boppard, 1967.
Fischer, F.: Griff nach der Weltmacht. Düssel-
dorf, 1964.
Foch, F.: Meine Kriegserinnerungen
1914–1918. Leipzig, 1931.
Freitag–Loringhoven: Menschen und Dinge,
wie ich sie sah. Berlin, 1923.
Führ, Chr.: Das K.u.K. Armeeoberkommando
und die Innenpolitik in Österreich
1914–1917. Köln–Wien, 1968.
Gábor Sándorné: Az oroszországi forradalmi
mozgalmak visszhangja a magyar dolgozók
hadifoglyokhoz írt leveleiben. Párttörténeti
Közlemények, 1958. 2. sz.
Galántai József: Az első világháború. Bp.,
1980.
Ugyanő: Magyarország az első világháborúban
1914–1918. Bp., 1974.
Glaise-Horstenau, Edmund von: Die Katast-
rophe. Wien, 1928.
Gonda Imre: Verfall der Kaiserreiche in Mit-
tel-Europa. Der Zweibund in den letzten
Kriegsjahren 1916–1918. Bp., 1977.
Gratz, G.–Schüler, R.: Der wirtschaftliche Zu-
sammenbruch Österreich–Ungarns. Wien,
1931.
Groener, W.: Lebenserinnerungen. Göttingen,
1957.
Hantsch, H.: Leopold Graf Berchtold. Bd.
I–II. Graz, 1963.
Hetés Tibor–Dezsényi Miklós: Flottafelkelés
Boche di Cattaróban, 1918. HK, 1958. 1–2.

Hindenburg, P. von: Aus meinen Lebens. Le-
ipzig, 1920.
Hoffmann, M.: Der Krieg der versäumten Ge-
legenheiten. München, 1923.
Hubatsch, W.: Der Weltkrieg 1914–1918.
Konstanz, 1955.
Jemnitz János: A nemzetközi munkásmozga-
lom az első világháború éveiben 1914–1917.
Bp., 1975.
Józsa Antal: Adalékok az osztrák–magyar inter-
venció bukásának történetéhez Ukrajnában,
1918. február–november. HK, 1958. 3–4. sz.
Ugyanő: Háború, hadifogság, forradalom. Bp.,
1970.
Józsa Antal–Vajda Alajos: Dokumentumok az
Osztrák–Magyar Monarchia első világhábo-
rús hadifogoly politikájának kialakulásáról
1914–1918. HK, 1971. 4. sz.
József főherceg: A világháború, amilyenek én
láttam. I., VII. köt. Bp., 1926–1934.
Julier Ferenc: 1914–1918. A világháború ma-
gyar szemmel. Bp., 1933.
Kabisch, E.: Streitfragen des Weltkrieges.
Stuttgart, 1924.
Kann, R. A.: Die Sixtusaffäre und die gehei-
men Friedensverhandlungen Österreich–
Ungarns im Weltkrieg. Wien, 1966.
Ugyanő: Kaiser Franz Joseph und der Aus-
bruch des Weltkrieges. Wien, 1971.
Károlyi Mihály: Egy egész világ ellen. Mün-
chen, 1923. Új kiadás: Bp., 1965.
Kautsky, Karl: Die deutschen Dokumente zum
Kriegsausbruch 1914. IV. k. Charlotten-
burg, 1919.
Kerchnawe, Hugo: Der Zusammenbruch der
Österreichisch–Ungarische Wehrmacht im
Herbst 1918. München, 1921.
Kielmansegg, P. von: Deutschland und der
Erste Weltkrieg. Frankfurt/Main, 1968.
Kissling, R.: Die hohe Führung der Heere
Habsburg im Ersten Weltkrieg. Wien, é. n.
Ugyanő: Erzherzog Franz Ferdinand. Graz,
1953.
Ugyanő: Österreich–Ungarns Anteil am Ersten
Weltkrieg. Graz, 1958.
Klein, F.: Deutschland 1918. Berlin, 1962.
Komjáthy, M.: Die Protokolle des gemeinsa-
men Ministates der österreichischen–unga-
rischen Monarchie. Bp., 1966.
Krafft von Delmensingen, K.: Der Durch-
bruch. Studie an Hand der Vorgänge des
Weltkrieges 1914–1918. Hamburg, 1937.
Kraiss, A.: Die Ursachen unserer Niederlage.
München, 1921.
Lajos Iván: IV. Károly király élete és politikája.
Bp., é. n.

Landwehr, G.: Hunger. Die Erschöpfungsjah-
re der Mittelmächte 1917–1918. Zürich–Le-
ipzig–Wien, 1931.
Lawson, A.: The United States in World War.
London, 1963.
L'esercito italiano della grande guerra
1915–1918. I–IV. Róma, 1927–1940.
Lengyel István: A breszt–litovszki béketárgya-
lások. Bp., 1975.
Liddel Hart, B.: A History of the World War
1914–1918. London, 1970.
Lorenz, R.: Kaiser Karl und der Untergang der
Donaumonarchie. Graz–Wien–Köln, 1959.
Ludendorff, Erich: Kriegführung und Politik.
Berlin, 1922.
Ugyanő: Meine Kriegserinnerungen 1914–
1918. Berlin, 1919.
Ugyanő: Urkunden der Obersten Heereslei-
tung über ihre Tätigkeit 1916–1918. Berlin,
1920.
Lukachich Géza: Magyarország megcsönkítá-
sának okai. Bp., 1924.
Macartney, C. A.: The Habsburg Empire
1790–1918. London, 1970.
Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első
világháború korából 1914–1918. Összeállí-
totta Iványi Emma. Bp., 1960.
Margutti, Albert Freiherr von: Kaiser Franz
Joseph. Wien–Leipzig, 1924.
Masaryk, T. G.: A világforradalom. Prága,
1928.
Mucsi Ferenc: A Nagy Októberi Szocialista
Forradalom és a magyar belpolitikai ellenté-
tek kiéleződése, 1917. nov.–1918. febr. MTA
Filozófiai és Történettudományi Osztályá-
nak Közleményei, 1967. 2–3. sz.
Nagy Vilmos: A Románia elleni hadjárat.
I–III. Bp., é. n.
Nemes Dezső: Az Októberi Forradalom és a
magyar nép harca az imperialista háború és
a Monarchia ellen. Társadalmi Szemle,
1957. 6. sz.
Nowak, K. F.: Chaos. München, 1923.
Ugyanő: Der Weg zur Katastrophe. Berlin,
1919.
Österreich–Ungarns letzter Krieg 1914 bis
1918. Összeállította: Österreichisches Bun-
desministerium, F. Heereswesen és Kriegs-
archiv 7. k. Bécs, 1931–1938.
Paléologue, Maurice: A cár országa a nagy há-
borúban. I–III. k. Bp., é. n.
Palotás Emil: A Balkán-kérdés az osztrák–ma-
gyar és az orosz diplomáciában a XIX. sz.
végén. Bp., 1972.
Pilch Jenő (szerk.): A világháború története. Bp.,
é. n.

Plaschka, R. G.: Cattaro-Prag 1918. Graz-Köln, 1963.

Plaschka, R. G.-Haselsteiner, H.-Suppan, A.: Innere Front. Wien, 1974.

Poincaré, Raymond: Memoiren 1912-1913. Dresden, 1928.

Polzer, A. G.-Hoditz: Kaiser Karl. Wien, 1929.

Redlich, J.: Schicksalsjahre Österreichs 1908-1919. Pol. Tagebuch, Bd. I-II. Szerk. Fr. von Fellner. Graz-Köln, 1954.

Regele, O.: Feldmarschall Conrad. Wien-München, 1955.

Roctunova, I. I. (szerk.): Isztorija pervoj mirovoj vojni 1914-1918. Moszkva, 1975.

Rubint Dezső: Az összeomlás. Bp., 1918.

Rumpler, H.: Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918. München, 1966.

Siklós András: Magyarország 1918/1919. Bp., 1978.

Ugyanő: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és Magyarország. Történelem, 7. 1967.

Ugyanő: Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása és a magyar októberi forradalom. MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei, 1969. 3. sz.

Sréter István: A badeni hadsereg-főparancsnokság 1918 októberében és a hadsereg felbomlása. Bp., 1922.

Ugyanő: Összeomlás az albán arcvonalon. Bp., 1924.

Stegemann, H.: Geschichte des Krieges. I-IV. Berlin-Stuttgart, 1917-1924.

Szabó László: Doberdo, Isonzo, Tirol. Bp., 1977.

Ugyanő: A nagy temető. Bp., 1982.

Szurmay Sándor: A honvédség fejlődésének története 1868-1898. Bp., 1898.

Taylor, A. J. P.: The First World War. London, 1963.

Tirpitz, Alfred von: Erinnerungen. Leipzig, 1920.

Tisza István gr. összes munkái II-VI. Levelek. Bp. 1924-1937.

Vadász Sándor: Lenin és a zimmerwaldi baloldal. Bp., 1971.

Vargyai Gyula: A Monarchia által megszállt területek katonai közigazgatása az első világháborúban. Jogtörténeti tanulmányok II. Bp., 1968.

Verzhovszkij, D. V.-Ljahov, F. V.: Pervaja mirovaja Vojna. Moszkva, 1964.

A világháború 1914-1918. 1-10. k. Szerk.: A m. kir. Hadtörténeti Levéltár Bp., 1928-1942.

A világháború okiratai. I-VIII. k. Bp., é. n.

Windischgrätz, L. von: Vom Rosten zum schwarzen Prinzen. Berlin, 1920.

Zeman, Z. A.: Der Zusammenbruch des Habsburgreiches. München, 1963.

II. 1917-1923

Csugunov, M.: Magyar internacionalisták harca a szovjethatalomért Szibériában. Párttörténeti Közlemények, 1959. 2. sz.

Együtt a világ dolgozóival. Tények, okmányok, feljegyzések a külországok dolgozóinak testvériségéről és a Szovjetunió népeivel való szolidaritásáról. (A világ dolgozóinak ügye a „Gyelo mire” c. könyv alapján. Ford. Z. Vidor Emma.) Bp., 1959.

Gáll János: Hadifoglyok az 1917-es oroszországi forradalomban. Korunk, 1957. 10. sz.

Garasin Rudolf: Vörössapkás lovasok. Bp., 1967.

Györkei Jenő: Magyar internacionalisták nyomában. HK, 1967. 3. sz.

Ugyanő: Zalka Máté vallomása önmagáról. HK, 1967. 2. sz.

Hadifogoly magyarok története. 2. k. Az oroszországi hadifogság és a magyar hadifoglyok hazaszállításának története. Szerk. Baja Benedek, Lukinich Imre, Pilch Jenő, Zilahy Lajos. Bp., 1930.

Halász Sándor: Adatok a szovjet-magyar kapcsolatok történetéhez. 1917-1919. Századok, 1967. 5. sz.

Józsa Antal: A breszt-litovszki béketárgyalások és a hadifogolycseré. (1917. december 22.-1918. október 31.) HK, 1956. 2. sz.

Ugyanő: Adalékok az oroszországi magyar hadifoglyok történetéhez. HK, 1961. 2. sz.

Ugyanő: Adalékok az oroszországi magyar hadifoglyok történetéhez. HK, 1963. 2. sz.

Ugyanő: Adalékok az osztrák-magyar intervenció bukásának történetéhez Ukrajnában. (1918. február-november). HK, 1958. 3-4. sz.

Ugyanő: Az internacionalisták szerepe Kalgyn és Kornijlov ellenforradalmi lázadásának leverésében. HK, 1967. 3. sz.

Ugyanő: Az osztrák-magyar hadsereg frontpropagandája és az internacionalista hadifoglyok szerepe az Októberi forradalom idején lezajlott katonabarátkozásokban. HK, 1966. 2. sz.

Ugyanő: Osztrák-magyar hadifoglyok Oroszországban és részvételük az októberi forradalom harcaiban. Ötven év. A Nagy Október és

a magyarországi forradalmak. Tanulmánygyűjtemény. Bp., 1967.

Ugyanő: Ukrajna Kommunista (bolsevik) Pártja I. kongresszusának néhány magyar vonatkozása. HK, 1963. 1. sz.

Kun Béla: A Magyar Tanácsköztársaságról. Válogatott beszédek és írások. Összeállította Pintér Marianne. Bev. Münnich Ferenc. Bp., 1958.

Kun Béla - Lenin írásaiban. (Lenyinszkij Szbornyik. XX., XXXV. k.) Archívumi Közlemények - Párttörténeti Közlemények, 1961. 2. sz.

Kun Béla: Válogatott írások és beszédek. Sajtó alá rendezték Vass Henrik, Friss Istvánné, Szabó Éva. 1-2. k. Bp., 1966.

Kun Béláné: Kun Béla (Emlékezések). Bp., 1966.

Lévai Jenő: Éhség, forradalom, Szibéria. 2. k. Lenintől Sztálinig. 1919-1922. Bp., é. n.

Ligeti Károly: Válogatott írásai. Összeállította és válogatta Györkei Jenő. Bev. Sziklai Sándor. Bp., 1957.

Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Összeállították és a bev. tanulmányt írták: Györkei Jenő, Józsa Antal. Bev. Münnich Ferenc. Bp., 1957.

Matvejev, I. V.: Az örök barátság forrásánál. Bp., 1961.

Milei György: A Kommunista Magyarországi Pártjának megalakulása. Bp., 1962.

Ugyanő: A Kommunista Magyarországi Pártja megalakulásának történetéhez. Párttörténeti Közlemények, 1958. 4. sz.

Ugyanő: A magyar hadifoglyok kommunista szervezeteinek kialakulása és tevékenysége Szovjet-Oroszországban. Magyar-orosz történelmi kapcsolatok. Cikkgyűjtemény. Szerk. Kovács Endre. Bp., 1956.

Ugyanő: A magyar hadifoglyok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Élet és Tudomány, 1957. 45. sz.

Ugyanő: A szovjet-oroszországi magyar kommunista hadifogolymozgalom eszmei arcultának néhány kérdése (1918). Párttörténeti Közlemények, 1956. 3. sz.

Müller Armand: A forradalom tüzeiben. Egy vörösgárdista osztagparancsnok visszaemlékezései. 1917-1920. (V plameny revolucii. Ford. Honfi József.) Bp., 1959.

Nemes Dezső: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a magyar forradalmi erők fejlődése 1917-1919-ben. Századok, 1957. 1-4. sz.

Október zászlaja alatt. A Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban részt vett hadifoglyok visszaemlékezéseiből. Az RMPKV mellett működő Párttörténeti Intézet kolozsvári tagozata. Kolozsvár, 1957.

Pozsonyi Antal: Krasnojarszki folyóiratok. (Hadtörténelmi apróságok). HK, 1957. 3-4. sz.

Rabinovits József: Az orosz forradalom. Bp., 1919.

Sarlós Márton: A kommunista elitélteket kiszabadító szovjet akciók. A Magyar Tanácsköztársaság államáról és jogáról. Tanulmánygyűjtemény. Bp., 1971.

Szántó Zsuzsa: Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Legújabbkori Történeti Múzeum évkönyve. 5-6. k. 1963-1964. Bp., 1966.

Sziklai Sándor: Egy magyar parasztfiú az orosz forradalomban. (Vagyunk az ifjú gárda. Emlékezések az ifjúságmozgalomra. 1900-1944.) Szerk. Lányi Ernőné. Bp., 1957.

Sziklai Sándorné: Magyar internacionalisták a kaszpini-túli arcvonalon. (1918. június-1920. március). HK, 1967. 2. sz.

Zsilák András: A Külföldi Munkások és Földművesek Kommunista Pártja a Turkesztáni Szövetséges Tanácsköztársaság területén, 1918-1919. Párttörténeti Közlemények, 1962. 3. sz.

Ugyanő: A Nagy Október és Szibéria Külföldi Munkásainak Kommunista (Szociáldemokrata) Pártja. Párttörténeti Közlemények, 1967. 4. sz.

Ugyanő: Az OK(b)P magyar csoportjának szerepe a Vörös Hadsereg internacionalista egységeinek szervezésében (1918-1919). Történelmi Szemle, 1961. 3. sz.

III. 1918-1919

Batthyány Tivadar: Beszámolóm. Bp., é. n.

Benkő Kálmán: Az 1919. évi június 24-i tengerészeti ellenforradalom. Bp., 1920.

Bernachot, Jean: Les Armées Françaises en orient, après l'armistice de 1918. I-III. Paris, 1970.

Böhm Vilmos: Két forradalom tüzeiben. Bp., 1946.

Brătianu, Gh.: Actiunea politica si militara a Romaniei in 1919. Bukarest, 1940.

Breit József: A magyarországi 1918-1919. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története. Bp., 1925.

A Budapesti Forradalmi Központ Munkás- és Katonatanács üléseinek jegyzőkönyvei. Bp., 1920.

Bús Fekete László: Katonaforradalmárok. Bp., 1918.

Chiritescu: Istoria razboiului pentru intregirea Romaniei. 1916–1919. Bukarest, é. n.

Dietz Károly: Októbertől augusztusig. Bp., 1920.

Direktivü Glavnovo Komandovanyija Krasnoj Armiji (1917–1920). Moszkva, 1969.

Direktivü komandovanyija frontov Krasnoj Armiji (1917–1922). I–IV. Moszkva, 1971–1974.

Dósa Rudolfné: A MOVE megalakulása. HK, 1968. 3. sz.

Együtt harcoltunk. Visszaemlékezések az 1919-es Szlovák Tanácsköztársaságra. Bratislava, 1960.

Gellért Oszkár (szerk.): A diadalmas forradalom könyve. Bp., 1918.

Gömbös Gyula: Egy magyar vezérkari feljegyzése a forradalomról és ellenforradalomról. Bp., 1920.

Gratz Gusztáv (szerk.): A bolsevizmus Magyarországon. Bp., 1921.

Ugyanő: A forradalmak kora Bp., 1935.

Grazsdanskaja vojna v SZSZSZR. I–II. Moszkva, 1980.

Hajdú Gyula: Harcban az elnyomók és a megszállók ellen. Pécs, 1957.

Hajdú Tibor: Károlyi Mihály. Bp., 1978.

Ugyanő: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Bp., 1969.

Ugyanő: Az őszirózsás forradalom. Bp., 1963.

Hefty Richárd: Adatok az ellenforradalom történetéhez. Bp., 1920.

Hetés Tibor: A magyarországi forradalmak krónikája 1918–1919. Bp., 1969.

Ugyanő: Munkászerek, előre! Bp., 1960.

Ugyanő: A 80. nemzetközi dandár. Bp., 1963.

Ugyanő: Stromfeld Aurél. Bp., 1967.

Huszár Károly (szerk.): A proletárdiktatúra Magyarországon. Bp., 1920.

Jászi Samu: A magyar szakszervezetek története. Bp., 1965.

Jászi Oszkár: Magyar kálvária, magyar feltámadás. Bécs, 1920.

Józsa Antal: Orosz internacionalisták a Magyar Tanácsköztársaságért. Bp., 1973.

Józsa Antal–Milei György: A rendíthetetlen százezer. Bp., 1968.

Juhász Nagy Sándor: A magyar októberi forradalom története. Bp., 1945.

Julier Ferenc: Ellenforradalmi lélekkel a Vörös Hadsereg élén. Magyarság, 1927.

Kalhous, Rudolf: Budavany armady. Prága, 1935.

Károlyi Mihály: Hit illúziók nélkül. Bp., 1977.

Károlyi Mihályné: Együtt a forradalomban. Bp., 1967.

Kelemen Béla: Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez. Szeged, 1923.

Kende János: Forradalomról forradalomra. Bp., 1979.

Koréh Endre: A székely hadosztály és dandár története 1918–1919. Bp., 1928.

Kozma Miklós: Az összeomlás, 1918–1919. Bp., 1933.

Kővágó László: A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben. Bp., 1964.

Ugyanő: Internacionalisták a Tanácsköztársaságért. Bp., 1969.

Král, Václav: A csehszlovák burzsoázia intervenció háborúja a Magyar Tanácsköztársaság ellen 1919-ben. Bratislava, 1956.

Kratochvil Károly: A székely hadosztály 1918–1919. évi bolsevistaellenes és ellenforradalmi harcai a székely dicsőségért, Erdélyért. Bp., é. n.

Kun Béla: A Magyar Tanácsköztársaságról. Bp., 1958.

Ugyanő: Szocialista forradalom Magyarországon. Bp., 1979.

Landler Jenő: A Vörös Hadsereg diadalmas útja és bomlása. Új Március, 1926. 3–4. sz.

László Jenő, dr.: A székely hadosztály és dandár harcosai Erdély védelmében, 1918–1919. Bp., 1944.

Lebov, M. F.: Vengerszkaja szovjetszkaja reszpublika 1919 goda. Moszkva, 1959.

Lengyel József: Visegrádi utca. Bp., 1962.

Lenin, V. I.: Magyarországról. Bp., 1965.

Liptai Ervin: A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. Bp., 1960.

Ugyanő: Vöröskatonák előre! Bp., 1979.

Magyar Lajos: A magyar forradalom. Élmények a forradalom főhadiszállásán. Bp., 1919.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5. k. Bp., 1956.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6/A., 6/B. k. Bp., 1959., 1960.

A Magyar Tanácsköztársaság hősi küzdelméről. Bp., 1954.

A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége és nemzetközi hatása. Bp., 1960.

A magyar Vörös Hadsereg. (Válogatott dokumentumok.) Összeállította: Hetés Tibor. Bp., 1959.

Mardarescu, G. D.: Campania pentru desrobirea Ardealului si ocuparea Bucurestii. 1918–1920. Bukarest, 1921.

Medvecký, K.: Slovensky prevrat. Bratislava, 1930–1931.

Moravec, Emanuel: Operace na Slovensku, 1919. Praha, 1934.

Münnich Ferenc: A Magyar Tanácsköztársaságról. Bp., 1969.

Nagy idők tanúi emlékeznek. Összeállította: Lányi Ernőné. Bp., 1958.

Nagy Zsuzsa, L.: A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918–1919. Bp., 1965.

Ugyanő: Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon, 1919. Bp., 1961.

Ormos Mária: Padovától Trianonig. Bp., 1983.

Ötven év. A Nagy Október és a magyarországi forradalmak. Bp., 1967.

Papers to the Foreign Relations of the United States. The Paris Peace Conference, 1919. VII. k. 1946., XI. k. 1945., XII. k. Washington, 1947.

Pogány József: Forradalom és ellenforradalom. Bp., 1919.

Porcinari, G. C. G.: Coi legionari cecoslovacchi al fronte italiano ed in Slovacchia (1918–1919). Róma, 1933.

Révész Mihály: A győztes magyar forradalom. Bp., 1918.

Romanelli, Guido: Nell'Ungheria di Bela Kun e durante l'occupazione romana. La mia missione. Maggio-novembre 1919. Udine, 1964.

Siklós András: Az 1918–1919. évi magyarországi forradalmak. Források, feldolgozások. Bp., 1964.

Ugyanő: Magyarország 1918–1919. Bp., 1978.

Somogyi Zoltán dr.: A június 24-i ellenforradalom és a ludovikások. Bp., 1920.

Srobar, Vavro: Oslobodene Slovensko. Praha, 1928.

Stromfeld Aurél válogatott írásai. Bp., 1959.

Svéd László: Utat tör az ifjú hadsereg. Bp., 1962.

Szamuely Tibor: Összegyűjtött írások és beszédek. Bp., 1975.

Ugyanő: Riadó. Válogatott cikkek és beszédek. Bp., 1957.

Szántó Béla: A magyarországi proletariátus osztályharca és diktatúrája. Wien, 1920.

A tanácsok országos gyűlésének naplója. Bp., 1919.

Vpad madarskykh bolsevikov na Slovensko v roku 1919. Bratislava, 1938.

Weltner Jakab: Forradalom, bolsevizmus, emigráció. Bp., 1929.

Zdenek, Jezek: Baj o Slovensko v letech 1918–1919. Praha, 1928.

1919. In Sprijinul republici ungere a staturilor. Bucuresti, 1969.

IV. 1919–1945

Ádám Magda: Magyarország és a kisantant a harmincas években. Bp., 1968.

Bárczy István: Zuhanóugrás. Bp., 1981.

Buzási János: Az újvidéki „razzia”. Bp., 1963.

Csatári Dániel: Forgószélben. Bp., 1968.

Csima János: Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához 1938–1945. HM Központi Irattár, 1961.

Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. 1936–1945. V. k. 1940–1941. Összeállította: Juhász Gyula. Bp., 1982.

Dombrády Lóránd: A magyar gazdaság és a hadfelszerelés. Bp., 1981.

Ugyanő: A magyar ipar és hadfelszerelés 1938–1944. Bp., 1981.

Ugyanő: Adalékok a magyar uralkodó osztályok katonapolitikájához. HK, 1977. 1. sz.

Dombrády Lóránd–Nagy Gábor (szerk.): Fegyverrel a hazáért. Bp., 1980.

Farkas Ferenc, kisbarnaki: A Tatárhágó visszanez. Buenos Aires, 1955.

Fretter-Pico, Maximilian: Missbrauchte Infanterie. Frankfurt am Main, 1957.

Friessner, Hans: Verratene Schlachten. Hamburg, 1956.

Godó Ágnes: A Horthy-fasizmus agresszív katonai terveinek előtérbe kerülése az 1927–29-es években. HK, 1962. 1. sz.

Ugyanő: A Horthy-rendszer nemzetközi és katonai helyzete 1921–27-ben. HK, 1961. 2. sz.

Godó Ágnes–Sztana Béla: A Horthy-rendszer katonai ideológiája. Bp., 1965.

Gosztony, Peter: Endkampf an der Donau 1944–1945. Wien, 1970.

Ugyanő: Hitlers fremde Heere. Wien, 1976.

Guderian, Hans: Erinnerungen eines Soldaten. Heidelberg, 1951.

Hennyei Gusztáv: Magyar erőfeszítések a második világháború befejezésére, Köln, 1965.

Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939–1944. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta Ránki György. Bp., 1983.

Horthy Miklós: Emlékirataim. Buenos Aires, 1954.

Horváth Miklós: A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. Bp., 1958.

- Juhász Gyula: Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. Bp., 1978.
- Ugyanő: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Bp., 1969.
- Ugyanő: Magyarország külpolitikája 1920–1944. Bp., 1975.
- Ugyanő: A Teleki-kormány külpolitikája 1939–1941. Bp., 1964.
- Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig. Bp., 1968.
- Karsai Elek: A budai Sándor palotában történt. Bp., 1963.
- Ugyanő: Országgyarapítás – országvesztés. II. k. 1939–1945. Bp., 1961.
- Kis Aladár: Magyarország külpolitikája a második világháború előestéjén. Bp., 1963.
- Korom Mihály: A fasizmus bukása Magyarországon. Bp., 1961.
- Ugyanő: Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányának és a fegyverszünet. Bp., 1981.
- Kornis Pál: A Voronyezsi Front osztrogozsszk–rosszosi támadó hadművelete a 2. magyar hadsereg IV. és VII. hadtestének megsemmisítésére (1943. január 13–17.). HK, 1982. 4. sz.
- Ugyanő: A Voronyezsi Front támadó hadműveletének előkészítése a német „B” hadseregcsoport déli szárnyának (2. magyar hadsereg, 8. olasz hadsereg részei) szétzúzására (1943. január). HK, 1982. 3. sz.
- Kun József: Magyarország második világháborúba való belépésének katonapolitikai vonatkozásai. HK, 1962. 1. sz.
- Ugyanő: Magyarország német megszállásának előkészítése és végrehajtása 1943. szeptember–1944. március. HK, 1963. 1. sz.
- Lakatos Géza: Ahogyan én láttam. München, 1981.
- Macartney, C. A.: October Fifteenth, a History of Modern Hungary 1929–1945. Edinburgh, 1965.
- Magyarország a második világháborúban. Szerk. Ádám Magda, Juhász Gyula, Kerekes Lajos. Bp., 1959.
- Malinovszkij, R. J.: Budapest–Vienna–Prága. Moszkva, 1965.
- Morva Tamásné–Hetés Tibor (szerk.): Csak szolgálati használatra! Iratok a Horthy-hadsereg történetéhez. Bp., 1968.
- Moszkalenko, K. Sz.: A délnyugati irányban. Bp., 1982.
- Ölvedi Ignác: A budai vár és a debreceni csata. Bp., 1970.
- Pataki István: Az ellenforradalom hadserege 1919–1921. Bp., 1973.
- Péter János: A magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok történetéből 1939–1941. Bp., 1979.
- Puskás Andrej: Magyarország a második világháborúban. Bp., 1971.
- Ránki György: Emlékiratok és a valóság Magyarország második világháborús szerepéről. Bp., 1964.
- Ugyanő: 1944. március 19. Bp., 1968.
- Ugyanő: Magyarország belépése a második világháborúba. HK, 1959. 2. sz.
- Rozsnyói Ágnes: A Szálasi-puccs. Bp., 1962.
- Schmidt–Richberg, Erich: Der Endkampf auf dem Balkan. Heidelberg, 1955.
- Styemenko Sz. M.: A vezérkar a háború éveiben. Bp., 1975.
- Száva Péter (szerk.): Magyarország felszabadulása. Bp., 1975.
- Szinai Miklós–Szücs László (szerk.): Horthy Miklós iratai. Bp., 1965.
- Teleki Éva: Nyilasuralom Magyarországon 1944–1945. Bp., 1974.
- Tilkovszky Lóránt: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941. Bp., 1967.
- Ugyanő: Teleki Pál. Legenda és valóság. Bp., 1969.
- Tóth Sándor: Budai önkéntesek. Bp., 1980.
- Ugyanő: Budapest felszabadítása. Bp., 1975.
- Ugyanő: Egy negyedszázados évfordulóra. A Horthy-hadsereg gyorsadteste a Szovjetunió elleni rablőháborúban. HK, 1962. 2. sz.
- Ugyanő: Háborús propaganda és nevelés a Horthy-hadseregben. Történelmi Szemle, 1973. 3. sz.
- Ugyanő: A Horthy-hadsereg helyzete a háborúba lépés előestéjén. HK, 1961.
- Veress Lajos (szerk.): Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945). I–III. k. München, 1973.
- A Wilhelmstrasse és Magyarország – 1933–1944. Szerk.: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Lóránt, Juhász Gyula. Bp., 1968.
- Zaharov, M. V.: A 2. és 3. Ukrán Front felszabadító hadműveletei Délkelet- és Közép-Európában 1944–1945. Bp., 1973.
- Zsukov, G. K.: Emlékek, gondolatok. Bp., 1976.

V. 1936–1946

- Árkus József: A brüsszeli magyar század. 2. kiadás. Bp., 1964.
- Bajomi Lázár Endre: Párizs – csillagként reszkető (Ellenállás Párizsban 1939–1944). Bp., 1982.

- Bakács Tibor: Egy életrajz ürügyén... Bp., 1978.
- Baki Ferenc–Vébel Lajos: A Petőfi-brigád. Novi Sad, 1968.
- Baktai Ferenc: Az égből hulltak. Bp., 1959.
- Balogh István: Emlékeim a mauthauseni haláltáborból. Harcok, emlékek.
- Bánffy János: Álltunk a vártán. Bp., 1963.
- Bedecs Éva: Magyarok Párizsért. Bp., 1963.
- Beneschovszki Ilona–Karsai Elek: Vádirat a nácizmus ellen. 1–3. k. Bp., 1958–1967.
- Beránné Nemes Éva–Hollós Ervin: Megfigyelés alatt... Dokumentumok a horthysta titkosrendőrség működéséből. 1920–1944. Bp., 1977.
- Bethlen Oszkár: A spanyol szabadságharc első időszakának hatása a magyar munkásmozgalomra. Párttörténeti Közlemények, 1963. 2. sz.
- Ugyanő: Élet és halál földjén. 3. kiadás. Bp., 1980.
- Bóc Imre: A legfélelmetesebb kockázat. Bp., 1976.
- Buzás Endre: Partizánösvényen. Bp., 1962.
- Čalič, Dušan: A hősök is emberek. Ford. Csuka Zoltán. Bp., 1967.
- Csatári Dániel: A magyar–román ellenállási mozgalmak történetéből (1943. augusztus–1944. augusztus) HK, 1959. 2. sz.
- Ugyanő: Forgószélben. Magyar–román viszony 1940–45. Bp., 1968.
- Csatári József: A spanyol barikádokon. Bp., 1960.
- Ugyanő: Brüsszeltől Budapestig. Bp., 1967.
- Cseres Tibor: Bizonytalan század. Bp., 1968.
- Csorba Barna: A Szőnyi-csoport. Miskolc, 1964.
- Derzsaluk, Ny. Sz.: A magyar antifasiszták részvétele a frontpropagandában 1944-ben. HK, 1979. 3. sz.
- Ugyanő: Magyarok a szovjet partizánmozgalomban. Történelmi Szemle, 1978. 1. sz.
- Diaz, José: Válogatott cikkek és beszédek. Bp., 1951.
- Dékán István (szerk.): Harcostársak emlékeinek. Bp., 1960.
- Ugyanő: Hazatérés. Egy magyar partizánparancsnok visszaemlékezései 1942–1944. Bp., 1960.
- Dékán István–Dékán Istvánné–Kardos Éva: Utak és ösvények. Bp., 1975.
- A demokratikus hazafias erők összefogásáért. A Kossuth-rádió adásaiból (1941–1944). Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője, 1955. 1. sz.
- Dezsényi Miklós: Örvények a Dunán. Bp., 1964.
- Dobo, Nicolas (Dobó Miklós): Orvos a fegyverek között. Ford.: Majtényi Zoltán. Bp., 1975.
- Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 5. k. Bp., 1964.
- Dombrády Lóránd–Vágó Ernő (szerk.): Magyar ellenállási és partizánharcok a második világháború idején. Bp., 1969.
- Együtt, egymásért. Emlékezések a Szlovák Nemzeti Felkelésre. Összeállította: Balázs Béla. Bratislava–Bp., 1974.
- Emlékezzetek ránk! A mártírok utolsó levelei. Bp., 1954.
- Fábry József: A szabadságért harcoltunk. Bp., 1973.
- Ugyanő: Együtt a szabadságért a fasizmus ellen. HK, 1967. 1. sz.
- Fazekas Erzsébet: Vándorló szerkesztőség. Bp., 1955.
- Fazekas György: Miskolc–Nyizsnyij Tagil–Miskolc. Bp., 1979.
- Fazekas József: Összinté számvetés. Bp., 1971.
- Fjodorov, A.: Az utolsó tél. Ford.: Magos István. Uzsgorod, 1966.
- Ugyanő: Partizánok élen. 3. kiadás. Bp., 1959.
- Fodor Zoltán: Az A-3131 hazatér. Bp., 1964.
- Ugyanő: A Pireneusoktól a Kárpátokig. Bp., 1982.
- Földes Pál: Két ugrás az ismeretlenbe. Bp., 1975.
- Ugyanő: Partizánemlékek. Magyar antifasiszta mozgalom a Szovjetunióban 1940–1945. Bp., 1970.
- Francia sárga könyv (diplomáciai okmányok 1938–1939). Párizs, 1939.
- Fülöp János: Kelenhegyi hajnal. Bp., 1965.
- Gallai Ervin: A szabadság holnap kezdődik. Bp., 1980.
- Ugyanő: Viharzóna. Bp., 1968.
- Garcia, José: Spanyolország a XX. században. Bp., 1973.
- Gazsi József: A Borkanyuk-partizáncsoport. HK, 1981. 4. sz.
- Ugyanő: A 107/302. sz. munkaszolgálatos század ellenállási kísérlete. HK, 1971. 1. sz.
- Ugyanő: Ejtőernyős partizántevékenység és elhárítás Magyarországon 1941-ben. HK, 1976. 3. sz.
- Gazsi József–Harsányi János (szerk.): Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941–1945. A bev. tanulmányt írta Harsányi János. Bp., 1966.

Gazsi József–Pintér István (szerk.): Fegyverrel a faszizmus ellen. Bp., 1968.

Gergely Imre: Magyarok a spanyol néppel 1936–1939. Bp., 1977.

Godó Ágnes: A Kovalenko–Zalka szovjet felderítő csoport története. HK, 1975. 1. sz.

Ugyanó: A XV. „Petőfi Sándor” népfelszabadító rohamdandár harctevékenységének története (1945. január 1.–március 31.) HK, 1969. 3. sz.

Ugyanó: Budapesti ifjűmunkások a jugoszláv partizánok között. HK, 1970. 3. sz.

Ugyanó: Killián György lengyel „családja”. Bp., 1980.

Ugyanó: Magyar–lengyel kapcsolatok a második világháborúban. Bp., 1976.

Ugyanó: Magyarok a jugoszláv népfelszabadító háborúban. Bp., 1972.

Ugyanó: Magyarok az európai népek antifasiszta harcában. Bp., 1980.

Görgényi Dániel: Signum Laudis. Egy katona emlékiratai. Bp., 1968.

Guerra y revolucion en España 1936–1939. I–IV. k. Moszkva, 1966–197.

György István: Halálraítéltek. Bp., 1957.

Győri Dezső: Gömöri rengeteg. (Partizánok a Rima völgyében.) Bp., 1960.

Györkei Jenő: A magyar Csapajev (Szalvay Mihály élete). Bp., 1979.

Ugyanó: Legenda és valóság. Zalka Máté élete. Valóság, 1980. 12. sz.

Ugyanó: Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban. Bp., 1977.

Ugyanó: Spanyol földön a szabadságért. Bp., 1963.

Harsányi János (szerk.): Magyar szabadságharcosok a faszizmus ellen. Összeállította: Windisch Aladárné. Bp., 1966.

Herencsár Lajos: Két front között. Bp., 1980.

Hetés Tibor (szerk.): Forradalmárok, katonák. Életrajzok. Bp., 1968.

Ugyanó: Forradalomban, háborúban. Életrajzok. Bp., 1974.

...hogyan jobb legyen a holnap... Francia ellenállók búcsúlevelei. Bp., 1958.

Hollós Ervin: Rendőrség, csendőrség, VKF/2. Bp., 1971.

Husák, Gustav: Tanúságtétel a Szlovák Nemzeti Felkelésről. Bp., 1970.

Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom. 6. kiadás. Bp., 1978.

Károlyi Mihályné: Együtt a száműzetésben. Bp., 1969.

Karsai Elek: Fegyvertelen álltak az aknamezőkön... 1–2. k. Bp., 1962.

Kékesdi Gyula: A népek szabadságáért. Bp., 1970.

Klotz Antal: Az európai ellenállási mozgalmak szerepéről a faszizmus világháborús vereségében. Politikai Főiskolai Közlemények, 1974. 2. sz.

Komját Irén: Az idők sodrában. Bp., 1964.

Ugyanó: Tanítóim és barátaim. Bp., 1971.

Komját Irén–Pécsi Anna: A szabadság vándorai. Magyar antifasiszták Franciaországban. 1934–1944. Bp., 1973.

Korom Mihály: A faszizmus bukása Magyarországon. Bp., 1961.

Kossa István: Dunától a Donig. 2. kiadás. Bp., 1960.

Kovács Endre (szerk.): Magyar–orosztörténelmi kapcsolatok. Bp., 1956.

Króó László: Bölcsőm–koporsóm Buchenwald. Bp., 1981.

Kühnrich, Heinz: Partizánháború Európában 1939–1945. Ford.: Porga Lajos. Bp., 1973.

La solidaridad de los pueblos con la Republica Española 1936–1939. Moszkva, 1974.

László–Bencsik Sándor: Nagy magyarok idegenben. Bp., 1971.

Longo, Luigi: Die Internationalen Brigaden in Spanien. Berlin, 1958.

Magyarok Csehszlovákiában. Tanulmányok, visszaemlékezések. Bratislava, 1969.

Marjanovics, Jovan: Felszabadító háború és népi forradalom Jugoszláviában 1941–1945. Bp., 1968.

Markovits György: Magyar írók Angliában, angol könyvek Magyarországon a hitleri uralom delelőjén. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1978. Bp., 1980.

Mitru Ibolya (szerk.): Harc Budapestért. Bp., 1975.

Molnár Zoltán: Fegyver ropog a Buzsorán. Bp., 1956.

Murányi Kovács Endre: Hét álnév. Bp., 1967.

Münnich Ferenc hírmagyarázatai a moszkvai rádióban. 1944. augusztus 23.–1945. április 4. Közli: Gazsi József. HK, 1974. 4. sz.

Münnich Ferenc: Viharos út. Bp., 1966.

Nem törnek át! (képes album) Bp., 1961.

Nógrádi Sándor: Tíz évvel ezelőtt. Magyar partizánok Salgótarján vidékén. HK, 1954. 3–4. sz.

Ugyanó: Történelmi lecke. Bp., 1970.

Pécsi Anna: Magyarok a franciaországi forradalmi munkásmozgalomban 1920–1945. Bp., 1982.

Petrák Katalin–Vágó Ernő (szerk.): Harcok, emlékek. Magyar partizánok Európa küzdőterein. Bp., 1969.

Pintér István: A Szlovák Nemzeti Felkelés és a magyar ellenállási mozgalom. HK, 1966. 1. sz.

Ugyanó: Magyar antifasiszták részvétele a szlovákiai partizánharcokban. Párttörténeti Közlemények, 1959. 3–4. sz.

Ugyanó: Magyar antifaszizmus és ellenállás. Bp., 1975.

Pintér István–Svéd László: Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 3. k. Bp., 1964.

Poljanovszkij, Maksz: A felderítő lány (Bauer Tatjana). 2., bővített kiadás. Bp., 1970.

Popovics Dmitro: Küzdve küzdöttünk. Uzsgorod–Bp., 1980.

Pozsonyi Tivadar: Erőd a Moldván. Bp., 1978.

Ugyanó: Magyar honvédek a csehországi ellenállásban 1945 tavaszán. Bp., 1977.

Puskás, A. I.: Magyarország a második világháborúban. Bp., 1971.

Radó Sándor: Dóra jelenti... Visszaemlékezések. 4. kiadás. Bp., 1978.

Sallai (Salamon) Elemér: 42° A hadifogoly táboron át a faszizmus elleni harcig. Bp., 1965.

Ugyanó: 8000 km. Bp., é. n.

Saly Dezső: Szigorúan bizalmas. Bp., 1945.

Sochacki, S. A.: Fejezetek a lengyel–magyar fegyverbarátság történetéből. Bp., 1964.

Ugyanó: Magyar antifasiszták részvétele a lengyel ellenállási mozgalomban. Párttörténeti Közlemények. 1961. 2. sz.

Somogyi János: Kapostól a Donig. Visszaemlékezés. HK, 1977. 1. sz.

Spanyol földön a szabadságért. Barcelona, 1938.

A Spanyol Kommunista Párt története. Bp., 1964.

Svéd László: „Előre harcra ifjűmunkás” Bp., 1954.

Svéd László–Szabó Ágnes: Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. Bp., 1955.

Szabó Bálint (főszerkesztő): A Magyar Népfront története. Dokumentumok. 1935–1976. 1–2. k.

Száva Péter (szerk.): Magyarország felszabadítása. Bp., 1975.

Szemirjaga, Mihail Ivanovics: Antifasiszta népfelkelések 1941–1945. Bp., 1968.

Szilvási Lajos: Csillaghullás. Bp., 1960.

Szirko, Nyikolaj J.: A Pataki Ferenc partizán-csoport tevékenysége. Visszaemlékezés. HK, 1969. 2. sz.

Szokolay Katalin: A Hitler-ellenes nemzeti összefogás néhány kérdése a közép- és kelet-

európai országokban. 1941–1942. Politikai Főiskola Közleményei. 1971. 1. sz.

Tamás Aladár: Felleges számkivetettség. Bp., 1970.

Tankok ellen száz halálon át! Münnich Ferenc a spanyol polgárháborúban. Bp., 1976.

Tanúságtévk. Visszaemlékezések. Szerk.: Bakó Ágnes, Szabó Bálint, Zsilák András. Bp., 1975.

Tiszay Andor (szerk.): Hazánk felszabadulása. Bp., 1955.

A Toll mártírjai. Antológia. Összeállította: Mester Sándor. Bp., 1946.

Tóth Sándor: A Budai Önkéntes Ezred. Bp., 1980.

Ugyanó: A Budai Önkéntes Ezred története. HK, 1960. 1. sz.

Ugyanó: A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Bp., 1965.

Ugyanó: Budai önkéntesek. Bp., 1961.

Vadász Ferenc: Legenda nélkül. Száz partizán és ellenálló története. Bp., 1975.

Varga F. János: Károlyi Mihály és az antifasiszta emigráció egységfrontja. 1941–1944. Történelmi Szemle, 1975. 2–3. sz.

Vas Zoltán: Viszontagságos életem. Bp., 1980.

Versigora, P. P.: Tiszta lelkiismeretű emberek. 1–2. k. Ford.: Bácskai Tamás, Mándy Stefánia. Bp., 1953.

125 levél. Európai ellenállók búcsúlevelei. 1941–1945. Válogatta és fordította Nagy Magda. Bp., 1975.

VI. 1945–1985

A 45-ös antifasiszta hadsereg. (tv dokumentumműsor). Alföld, 1981. 8. sz.

Az MSZMP honvédelmi politikájáról. (Bevezette és a dokumentumokat válogatta Zágonyi Ernő, szerk. Hunyadi Károly) Zrínyi Katonai Kiadó, 1974.

Az MSZMP és a szocialista honvédelem. (Bevezette és a dokumentumokat válogatta Zágonyi Ernő) Zrínyi Katonai Kiadó, 1981.

Balázs Béla: Népmozgalom és Nemzeti Bizottságok 1945–1946. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta Lackó Miklós. Bp., 1961.

Bognár Károly: Országvédelem–korszerű honvédelem. Zrínyi Katonai Kiadó, 1974.

Csonkaréti Károly: Honvéd hadihajós osztály. Bp., 1978.

Dokumentumok a Magyar Néphadsereg születéséről. Közli: Gellért Tibor, Kis András. HK, 1970. 1. sz.

KÉPEK JEGYZÉKE

Dokumentumok a nevelőtiszti intézmény kialakulásáról és fejlődéséről. Közli: Gellért Tibor, Markó György. HK, 1975. 1. sz.
Gellért Tibor: Magyar vasútépítő katonák a fasiszmus ellen. Bp., 1976.
Ugyanő: Tűzszerészek, aknakutatók. Bp., 1971.
Kis András: Az antifasiszta magyar katonai hagyományokról (1945). Bp., 1978.
Ugyanő: Az 1. hadosztály, Bp., 1979.
Ugyanő: A 6. hadosztály. Bp., 1977.
Ugyanő: A 16. gyalogezred. Bp., 1980.
Molnár Pál altábornagy: A dolgozó honvéd. Az 1. Honvéd Műszaki Hadosztály, később Műszaki Vezetési Törzs Magyarország újjáépítésében és a népi demokrácia megalapozásában kifejtett küzdelmei és teljesítményei 1945–1947. HK, 1955. 3–4. sz.
Mucs Sándor: Adalékok a magyar határőrség 1945 utáni történetéhez (1945. február–1946. március). HK, 1963. 2. sz.

Ugyanő: A Magyar Néphadsereg megszervezése és fejlődése (1945–1948). Bp., 1963.
Ugyanő: Az 5. hadosztály születése. Néphadsereg, 1968. 37. sz.
Ugyanő: Magyar műszaki csapatok a német fasiszmus elleni harcokban. 1–2. r. HK, 1964. 4. sz., 1965. 1. sz.
Mucs Sándor–Zágoni Ernő: A Magyar Néphadsereg története 1945–1959. Bp., 1979.
Munk Károly: A fegyverszüneti szerződéstől a szocialista hadseregig. Bp., 1964.
Nagy Gábor–Móricz Lajos (szerk.): Új haza, új hadsereg. Visszaemlékezések az 1945–1947-es évekre. Bp., 1984.
Révész Géza: Az új magyar hadsereg. Az első évek (1945–1948). Bp., 1970.
Simonffy András: Kompország katonái. Bp., 1981.
Tóth Sándor: A Budai Önkéntes Ezred. Bp., 1980.
Variházy Oszkár: Budától Tolnáig. Honvédségi Szemle, 1970. 4. sz.

I. fejezet

- 1 / A 12. huszárezred roham a solferinói ütközetben, 1859 (Ismeretlen osztrák festő munkája)
- 2 / Magyar gyalogos, 1854–1861 (Bükkösi Gábor munkája)
- 3 / Magyar gyalogos hadnagy, 1851–1861 (Bükkösi Gábor munkája)
- 4 / Magyar huszár hadnagy, 1859 (Bükkösi Gábor munkája)
- 5 / Újoncfogadás (Pap Henrik olajfestménye)
- 6 / A 32. gyalogezred zászlaja, 1863
- 7 / A 32. gyalogezred jelvénye
- 8 / Huszár 1865–1868 (Bükkösi Gábor munkája)
- 9 / Königrätzi csata, 1866 (Ismeretlen szerző munkája)
- 10 / Honvéd csapatzászló előlapja, 1868
- 11 / Balkáni jatagánok, XIX. század
- 12 / Balkáni jatagánok, XIX. század
- 13 / Honvéd csapatzászló hátlapja, 1868
- 14 / Spanyolkovács balkáni puska, XIX. század
- 15 / 1867 M. Wernld gyalogsági puska
- 16 / Tüzér hadnagy díszben, 1868–1910 (Bükkösi Gábor munkája)
- 17 / Magyar gyalogos hadnagy díszben, 1868–1918 (Bükkösi Gábor munkája)
- 18 / Honvéd gyalogos díszöltözetben, 1869–1881 (Bükkösi Gábor munkája)
- 19 / Huszár alezredes díszöltözetben, 1873–1914 (Bükkösi Gábor munkája)
- 20 / Magyar gyalogos menetöltözetben, 1872–1886 (Bükkösi Gábor munkája)
- 21 / Huszár tizedes, 1873–1891 (Bükkösi Gábor munkája)
- 22 / 1875 M Kropacsek ismétlőkarabély
- 23 / 1875 M tábori ágyú
- 24 / Honvéd dzsidás köpenyben, 1876–1882 (Bükkösi Gábor munkája)
- 25 / Négy huszár, 1890-es évek
- 26 / Gr. Andrássy Gyula miniszterelnök, honvédelmi miniszter
- 27 / Montigni-szórólöveg
- 28 / A Viribus Unitis csatahajó
- 29 / Végelbocsátási okmány, 1879
- 30 / Átkelés a hadihídon, XIX. század végén
- 31 / Honvéd gyalogos alezredes díszben, 1891–1906 (Bükkösi Gábor munkája)
- 32 / Huszár szakaszvezető, 1891–1906 (Bükkösi Gábor munkája)

- 33 / Beck Frigyes tábornagy, a buziási hadgyakorlat vezetője
- 34 / Ferenc József megsemmisíti a buziási hadgyakorlatot, 1898
- 35 / Az 1. huszárezred tisztikara, 1898
- 36 / Jelenet a buziási hadgyakorlaton
- 37 / Lovasharckiképzés a Ludovika Akadémián, 1895
- 38 / Gyakorlat megbeszélése a terepen, XIX. század végén
- 39 / Főőrs, XIX. század végén
- 40 / Újoncok felszerelése, XIX. század végén
- 41 / Reggeli csuklógyakorlat, XIX. század végén
- 42 / Honvédeskü, XIX. század végén
- 43 / Visszatérés a polgári életbe, XIX. század végén
- 44 / Kerékpárosok gyakorlaton
- 45 / Táborozási gyakorlat, 1902
- 46 / Felsorakozott gyalogzászlóaj
- 47 / Magyar gyalogos menetöltözetben, 1909–1915 (Bükkösi Gábor munkája)
- 48 / Magyar gyalogos százados menetöltözetben, 1909–1915 (Bükkösi Gábor munkája)
- 49 / A soproni Honvéd Főreáliskola
- 50 / Huszárrör gyakorlaton, 1902
- 51 / Gyalogság gyakorlaton, 1902
- 52 / A pécsi Honvéd Hadapródiskola 1000 napos ünnepsége, 1904 (az avatást megelőző 1000. nap)
- 53 / Huszárok gyalogrukkolása, 1906 előtt
- 54 / Mozgósítás, 1914
- 55 / Katonák felszerelése
- 56 / Megáldják a csapatzászlót
- 57 / A 44-es gyalogezred jelvénye, 1914
- 58 / Búcsúzó katonák (Sándor Béla olajfestménye)
- 59 / A pécsi huszárezred jelvénye, 1914
- 60 / Indulás a frontra, 1914
- 61 / Előnyomulás Galíciában, 1914
- 62 / Visszavonulás Galíciában, 1914
- 63 / Lövészárok a galíciai arcvonalon, 1914
- 64 / Szerb hazafiak kivégzése, 1914
- 65 / Népfelkelők kiképzése puska helyett bottal
- 66 / 1895 M 8 mm-es Mannlicher-ismétlőkarabély
- 67 / 1895 M 8 mm-es Mannlicher-ismétlőpuska
- 68 / 1907/12 M 8 mm-es Schwarzlose-geppuska tüzelőállásban
- 69 / 1905/8 M 8 cm-es tábori ágyú, légvédelmi tüzelőállásban
- 70 / Honvéd népfelkelő gyalogos, 1914 (Bükkösi Gábor munkája)

- 71 / Matróz őrszolgálatban, 1914 (Bükkösi Gábor munkája)
- 72 / Honvéd tüzer menetöltözetben, 1914 (Bükkösi Gábor munkája)
- 73 / Huszár menetfelszerelésben, 1914–1915 (Bükkösi Gábor munkája)
- 74 / Téli offenzíva a Kárpátokban, 1915
- 75 / Gorlicei áttörés tűzérési előkészítése, 1915
- 76 / Repülőcsapat hajózója, 1914–1918 (Bükkösi Gábor munkája)
- 77 / Honvéd gyalogos menetöltözetben, 1914–1915 (Bükkösi Gábor munkája)
- 78 / Böhm-Ermolli vezérezredes törzskarával, 1916
- 79 / Az imperialista háború áldozatai, 1915
- 80 / Belgrád, 1915 (Mednyánszky László festménye)
- 81 / Szerb hadifogoly katonák (Mednyánszky László festménye)
- 82 / Gyalogos őrzető, 1916–1918 (Bükkösi Gábor munkája)
- 83 / Gyalogostiszt, 1916–1918 (Bükkösi Gábor munkája)
- 84 / Honvéd huszár százados, 1916–1918 (Bükkösi Gábor munkája)
- 85 / Az isonzói csata, 1916
- 86 / Kikötés, 1916
- 87 / Sebesültek szállítása a Borgó-csatornán át (Vasary János akvarellje)
- 88 / Kavernaépítés az olasz arcvonalon (Frank Frigyes festménye)
- 89 / 1916 M 37 mm-es gyalogsági ágyú
- 90 / Repesz-puskagránát kilövése
- 91 / 1916 M 22,5 cm-es aknavető
- 92 / Harminc és feles mozsár
- 93 / 15 cm-es tarack tüzelőállításban gázveszély idején
- 94 / 1916 M 12 cm-es Róka-Halász-féle légaknavető
- 95 / 42 cm-es mozsár
- 96 / 8 cm-es Eberhardt légvédelmi ágyú
- 97 / A lucki áttörés után, 1916
- 98 / Tábori távbeszélő-állomás, 1916
- 99 / Lángszóró a keleti fronton, 1916
- 100 / Géppuskaállás az Alpokban, 1916–1917 telén
- 101 / Lövészárok az orosz arcvonalon, 1917
- 102 / Felkapaszkodás a hegycsúcsra az olasz arcvonalon, 1917
- 103 / Tüzelőállás építése az olasz arcvonalon, 1917
- 104 / Áttörés Caporettonál, 1917
- 105 / Előnyomulás a Piave felé, 1917
- 106 / Katonatemető, 1917
- 107 / IV. Károly megsemmisíti a páncélvonatot, 1917
- 108 / Brandenburg repülőgép, Schwarzlose-géppuskával
- 109 / Repülőgépről való bombavetés módjának bemutatása
- 110 / Repülőöltözet
- 111 / Tengeralattjáró a pólai kikötőben, 1917
- 112 / Cirkáló a pólai kikötőben, 1917
- 113 / Rohamozó katonák (Hermann Lipót festménye)
- 114 / Gázálcos katonák a lövészárokból (Cserna Károly akvarellje)

- 115 / Éjszakai járőrözés (Dobai Székely Andor akvarellje)
- 116 / Gyalogsági roham (Jurkó Béla festménye)
- 117 / Osztrák-magyar repülők a Csíki-hegységben (F. Singala akvarellje)
- 118 / Támadás lángszóróval (Zádor István akvarellje)
- 119 / Fegyverszünet aláírása Breszt-Litovszkban, 1917. december 15.
- 120 / Frontbarátkozás az orosz arcvonalon, 1917
- 121 / A cattarói felkelés magyar résztvevőinek egy csoportja a hadbírósi tárgyalás előtt, 1918
- 122 / A pécsi katonai felkelés résztvevőinek kivégzése, 1918
- 123 / Vezérkar az olasz fronton, 1918 (Jobbról balra: Conrad tábornagy, Le Beau altábornagy, József főherceg vezérezredes, Boroevič tábornagy)
- 124 / Az amiens-i áttörés, 1918
- 125 / Karhatalom a Köröndön, 1918
- 126 / Kolduló rokkant katonák a budapesti utcán, 1918
- 127 / Frontról hazaözoönló katonák, 1918
- 128 / Összeomlás, 1918

II. fejezet

- 129 / Nemzetközi Vörös Gárda osztag Nyikolajevszkben, 1918 elején
- 130 / Karikás Frigyes
- 131 / Holländer Sándor
- 132 / Geiger János
- 133 / Iványi János
- 134 / Wiernermann Lajos
- 135 / Kun Béla
- 136 / Ligeti Károly
- 137 / A Nemzetközi Szocialista 1918. február 23-i száma
- 138 / Lipjaga védelménél elesett internacionalisták eltemetetlen holttestei
- 139 / Fogságba esett internacionalista vöröskatonák kivégzése előtt, 1918
- 140 / Gábor József
- 141 / Omaszta Frigyes
- 142 / Pór Ernő
- 143 / Szergej Lazo
- 144 / A Bajkál menti harcok színhelye
- 145 / Fried Dezső
- 146 / Ember Lajos
- 147 / Münnich Ferenc
- 148 / A 24. „Vashadosztály” parancsnoki kara (P. A. Kobozev, a Keleti Front Forradalmi katonai Tanácsának elnöke, G. D. Gaj hadosztályparancsnok, J. Častek, Varga Gyula ezredparancsnokok)
- 149 / Magyar internacionalista páncélgépkocsiosztág Moszkva, 1918
- 150 / A kazanyi Karl Marx internacionalista zászlóalj
- 151 / Fekete Rudolf
- 152 / Papp József
- 153 / Gyuricza Mátyás

- 154 / Varga Gyula András
- 155 / Teichner Zsigmond
- 156 / Gavró Lajos
- 157 / Garasin Rudolf szovjet Vörös Zászló Rendje
- 158 / Garasin Rudolf Lenin-rendje
- 159 / A 3. (519.) internacionalista lövészezred Kijev alatt, 1920 júniusa
- 160 / Garasin Rudolf
- 161 / Kalinyin fogadja az internacionalista dandár diszszázlójának tisztelgését, 1919 ősze
- 162 / Kalandarasvili partizánosztágának törzse, 1919 (Távcsővel Kalandarasvili, mögötte Gajdos és Király magyar internacionalista partizánok)
- 163 / Pataki Ferenc
- 164 / Pauk Vilmos
- 165 / Varga István
- 166 / Kapitány Gyula
- 167 / Varga Istvánnak adományozott Horezmi Vörös Hadsereg Katonai Érdemrend
- 168 / Sziklai Sándor
- 169 / Az irkutszki hadosztály 2. dandárának parancsnoki kara (1. Müller Armand politikai biztos)
- 170 / A blagoveszenszki internacionalista ezred páncélos különítménye (Zsákmányolt japán harckocsik)
- 171 / A petrográdi magyar tannyelvű Különleges Katonai Főiskola labdarúgó-csapata
- 172 / A bakui magyar parancsnokképző iskola épülete
- 173 / Gavró Lajos (jobb szélén) hadgyakorlaton, 1920-as évek vége
- 174 / Tbiliszi felszabadítása alkalmával rendezett katonai szemle
- 175 / A Lenin temetésére kirendelt diszszázad (Balról jobbra a 2. sorban az első Mészáros János, 1924. január)
- 176 / Szovjet-ukrán légierő 1928-as hadgyakorlatának parancsnoki kara (X. Kiss János, az ukrán légierő helyettes parancsnoka, XX. Simics Sándor, repülőalegység-parancsnok)
- 177 / A Harkov melletti hadgyakorlaton részt vevő parancsnokok egy csoportja, 1920-as évek vége (köztük Kidais Viktor ezredparancsnok, és a Frunze Akadémia néhány tanára)

III. fejezet

- 178 / Géppuska az Astoria előtt, 1918. október 31.
- 179 / A Térparancsnokság, 1918. október 31.
- 180 / Katonák őszirózsával, 1918. október 31.
- 181 / Az első katonatanács, 1918. október
- 182 / Bíró Mihály plakátja
- 183 / Őszirózsás katona, 1918 (Scheiber Hugó festménye)
- 184 / Eltávolítják a K.u.K. sapkajelvényeket
- 185 / Linder Béla hadügyminiszter
- 186 / Tisztek eskütétele a Parlament előtt, 1918. november 2.
- 187 / Éljen a Köztársaság! (Paizs-Goebel Jenő plakátja)

- 188 / A frontról hazatérő katonák, 1918 ősze
- 189 / Vörös Ujságot olvasó katonák
- 190 / Bartha Albert hadügyminiszter
- 191 / Karhatalmi járőr a körúton, 1918 őszén
- 192 / Az Üllői úti laktanyában, 1918. december
- 193 / Károlyi Mihály az 1. gyalogezrednél, 1918. december 20.
- 194 / Festetics Sándor hadügyminiszter
- 195 / Politikai gyűlés az 1. gyalogezrednél, 1918. december 31.
- 196 / Népfelkelő tartalékos altisztek tüntetése a Hadügyminisztérium előtt, 1918. december
- 197 / Pogány József beszél a demarkációs vonalra induló katonákhoz a Józsefvárosi pályaudvaron, 1919. február
- 198 / Stromfeld Aurél (Kálmán P. festménye)
- 199 / A Székely Különítményt támogató páncélvonat, 1919. március
- 200 / Károlyi Mihály szemlén a Székely Különítménynél, 1919. március 2.
- 201 / A Vix-misszió tagjai (6. Vix alezredes)
- 202 / Az osztrák internacionalisták egy csoportja (Középen ül: Leo Rothziegel, parancsnok)
- 203 / Plakát a reakció mesterkedései ellen (Bíró Mihály munkája)
- 204 / A Vörös Hadseregbe jelentkező orosz internacionalisták egy csoportja, 1919. április
- 205 / Világ proletárjai, egyesüljete! (Pór Bertalan plakátja)
- 206 / Toborzó felvonulás, 1919. április 6. (Az autó tetején Fedák Sári és Zerkovitz Béla)
- 207 / Az 1. nemzetközi ezred a Hunyadi János úton
- 208 / Felfegyverzett munkások az Andrássy úton, 1919. április 23.
- 209 / Toborzó plakát (Lampérth Nemes József és Kmetty János munkája)
- 210 / Toborzó gyűlés a Parlament előtt, 1919. április 23. (Fiedler Rezső hadügyi népbiztos-helyettes beszél)
- 211 / Kun Béla beszél a Teudloff-gyár udvarán, 1919. május 3.
- 212 / A Forradalmi Kormányzótanács tagjainak egy csoportja a katonai felvonulást szemléli, 1919. április 23.
- 213 / Toborzó plakát (Dankó Ödön munkája)
- 214 / A Vörös Hadseregbe jelentkezett munkások, 1919. május 1.
- 215 / Indulás a frontra
- 216 / Vágó, Böhm és Szamuely Cegléden, 1919. május
- 217 / Toborzó plakát (Pólya Tibor munkája)
- 218 / Salgótarjáni acélgyár vöröskatonái
- 219 / Budapesti Vörös Vasas Hadosztály zászlaja
- 220 / Kisterenyei munkásszázad
- 221 / Zagyvapálfalva előtt, 1919. május 15.
- 222 / Az ellenforradalom elleni harcra mozgósító plakát (Berény Róbert munkája)
- 223 / Böhm és Landler a miskolci csata alatt, 1919. május 20.
- 224 / Csepeli Vörös Ezred 2. zászlóaljának zászlaja
- 225 / A miskolci csata előtt

- 226 / Lenin és Szamuely a Vörös téren, 1919. május 25.
 227 / Böhm Vilmos és Stromfeld Aurél
 228 / Katonai jelvények a Tanácsköztársaság idejéből
 229 / Harcra lelkesítő plakát (Pór Bertalan munkája)
 230 / Vöröskatona I. világháborús egyenruhában (Bükkösi Gábor munkája)
 231 / Vöröskatona új típusú egyenruhában, 1919. május–augusztus (Bükkösi Gábor munkája)
 232 / A Vörös Hadsereg egyik harci gépét bevetésre készítik elő
 233 / Szemle az egyik repülőszázadnál
 234 / Vörös matróz (Bükkösi Gábor munkája)
 235 / Lenin-fiú (Bükkösi Gábor munkája)
 236 / Vörös huszárszázad-parancsnok (Bükkösi Gábor munkája)
 237 / Orosz (kozák) internacionalista (Bükkösi Gábor munkája)
 238 / Velem vagy ellenem (Vértes Marcell plakátja)
 239 / Vöröskatonák pihenője Fülel előtt
 240 / Géppuskások
 241 / Harcra buzdító plakát (Uitz Béla munkája)
 242 / Vörös huszárok bevonulása egy felszabadított községbe
 243 / A XII. sz. páncélvonat Nagymihályiban
 244 / Pihenő vöröskatonák Erdőcsokonyán
 245 / Vöröskatonák átvonulása Léván
 246 / Géppuskások bevonulása egy községbe
 247 / Harcra, vörös katonák! (Tábor János plakátja)
 248 / A Vörös Hadsereg tüzésége Kassán, 1919. június 11.
 249 / Stromfeld Aurél ezredes, 1919
 250 / Stromfeld Aurél sapkája, 1919
 251 / Stromfeld Aurél órája, 1919
 252 / Stromfeld Aurél órájának hátlapja, 1919
 253 / Eperjes, 1919. június
 254 / Julier Ferenc (középen), Sárói Szabó Tibor (a 39. dandár pk.) (jobboldalt) Rimaszombatban, 1919. június
 255 / Pogány József, hadtestparancsnok szemlét tart
 256 / A pesti alsórákpart, 1919. június 24.
 257 / Monitorok a Dunán
 258 / Böhm és Haubrich szemlét tart a budapesti helyőrségben
 259 / A szervezkedő ellenforradalom elleni plakát (Kónya Sándor munkája)
 260 / Vágó, Landler és Münnich a Hadsereg-főparancsnokság különvonata előtt
 261 / Vörös gyalogság Szolnokon
 262 / Böhm, Landler és Bokányi a gödöllői főhadiszálláson
 263 / Pólya Iván plakátja
 264 / Kun Béla a hűvösvölgyi hadapródiskolában, 1919. július
 265 / Az orosz internacionalisták 1. zászlóaljának katonái
 266 / Előkészületek az átkeléshez Tokajnál
 267 / A Vörös Hadseregbe hívó plakát (Erbits Jenő munkája)
 268 / A 15 cm-es nehéz tábori tarack tüzelőállásban
 269 / Mardarescu tábornok törzsével szemléli a vonuló csapatokat

- 270 / Parancsnoki jelzések a Magyar Vörös Hadseregben
 271 / A román királyi csapatok Budapesten
 272 / A román király kitüntetésekét ad át a tiszai fronton

IV. fejezet

- 273 / Zdravec páter megáldja a nemzeti hadsereg zászlaját
 274 / Francia csapatok Szegeden, 1919
 275 / Horthy bevonul Budapestre, 1919. november 16.
 276 / Az ellenforradalmárok egyik különítménye
 277 / A Héjjas-különítmény
 278 / A Héjjas-különítmény rémtettei
 279 / Károly király útban Budapest felé, 1921. október
 280 / Egyetemi hallgatók a budaörsi csatában
 281 / Harcvezetési gyakorlat Piliscsaba környékén
 282 / Színjáték: Horthy vitézeket avat
 283 / Tüzér hadnagy rendben és soron kívüli díszben, 1928–1936 (Bükkösi Gábor munkája)
 284 / Folyamőr főkapitány gyakorlóöltözetben, 1922–1938 (Bükkösi Gábor munkája)
 285 / Honvéd gyalogos menetöltözetben, 1921–1926 (Bükkösi Gábor munkája)
 286 / Röder Vilmos honvédelmi miniszter látogatása Torinóban a Fiat Művek elnökénél
 287 / Tüzérsztyál menetben, 1927
 288 / Leventék alaki kiképzése
 289 / Folyamőr-őrszázad az óbudai kikötőben
 290 / 35 M Ansaldo harckocsik
 291 / CR 32-es repülőgép
 292 / Repülő őrnagy társasági öltözetben, 1935–1944 (Bükkösi Gábor munkája)
 293 / Alaki kiképzés, 1939
 294 / Tisztavatás a Ludovika Akadémián, 1939. augusztus 20.
 295 / Géppuskás lögyakorlat Várpalotán, 1940
 296 / Menekült lengyel katonák Magyarországon, 1939. október
 297 / Páncélostiszt menetöltözetben, 1939–1944 (Bükkösi Gábor munkája)
 298 / Werth Henrik vezérkari főnök Brauchitsch vezérezredessel, Berlin, 1939
 299 / Gyalogos törzsőrmester egyszerű öltözetben, 1940–1944 (Bükkösi Gábor munkája)
 300 / Vezérkari alezredes társasági öltözetben, 1940–1944 (Bükkösi Gábor munkája)
 301 / Altábornagy egyszerű öltözetben, 1940–1944 (Bükkösi Gábor munkája)
 302 / A kassai provokáció, 1941. június
 303 / Bárdossy László miniszterelnök bejelenti a hadiállapotot Magyarország és a Szovjetunió között, 1941. június 27.
 304 / Toldi könnyűharckocsi-század menetben, 1941
 305 / Toldi könnyű harckocsi
 306 / Átkelés a Bugon, 1941 nyara
 307 / Átkelés a Kárpátokon, 1941

- 308 / Munkaszolgálatosok
 309 / Légvédelmi gépágyú tüzelésre kész, 1941 nyara
 310 / Golyószóró állásban a Don mentén, 1942 nyara
 311 / Álcázott lövegállás a Don mentén, 1942 nyara
 312 / Tüzérek előretelepülése a Donhoz, 1942 nyara
 313 / A frontra induló 1. páncélosadosztály szemléje, 1942. május
 314 / Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a vezérkar főnöke szemlén a 2. hadseregnél, 1942. szeptember
 315 / Lerombolt szovjet falu, 1942
 316 / Égő ukrán faluból menekül a lakosság, 1942
 317 / Elfogott ukrán partizánok, 1942
 318 / Sebesültek a zászlóalj-segélyhelyen
 319 / Nagy Vilmos vezérezredes, honvédelmi miniszter szemlén a 2. hadseregnél, 1942
 320 / Temetés a fronton
 321 / Bajtársai előtt Uriv térségében kivégzett magyar katonák, 1942
 322 / Visszavonulás, 1943
 323 / Az 1. hadsereg fölvonulása a Kárpátokba, 1944 tavasza
 324 / Lakatos Géza vezérezredes, az 1. hadsereg parancsnoka Model vezértábornaggal
 325 / Zrínyi rohamlóveg
 326 / Nimród páncélvadász tüzelőállásban
 327 / Harckocsiakadályok az Árpád-vonalban
 328 / Turán közepes harckocsi
 329 / Csata Lajos vezérezredes, honvédelmi miniszter és Kéri Kálmán ezredes, Beregyfő Károly vezérezredessel, az 1. hadsereg parancsnokával a Kárpátokban, 1944
 330 / A szovjet csapatok átlépik a magyar határt, 1944. szeptember 23.
 331 / A Vörös Hadsereg által kiadott plakát
 332 / 7/31. M Schwarzlose-géppuska tüzelőállásban a határ mentén
 333 / A Szovjet Hadsereg parancsnokságának fölhívása a lakossághoz
 334 / Szovjet felderítők, 1944 őszén
 335 / Szeged irányába rohamozó szovjet csapatok, 1944. október
 336 / Bu-121 Jungmann repülőgép
 337 / Zrínyi II. rohamlóveg tüzelőállásban
 338 / Szovjet tiszt egy falu lakosaival
 339 / Magyar golyószóró tüzelés közben
 340 / Szovjet fogatolt tüzéség átvonulása a felszabadított Szegeden, 1944. november 10.
 341 / Arcvonal felé vonuló Turán közepes harckocsi, 1944 őszén
 342 / Német ejtőernyősök a Budai Várban, 1944. október 16.
 343 / Szálasi a Várban, 1944. október 16.
 344 / A felrobbant Margit-híd, 1944. november 4.
 345 / Magyar katonák egy Duna-Tisza közti faluban
 346 / Szovjet tüzérek Egerben
 347 / Felderítőraj áthalad a drótkadályon Budapest előterében
 348 / 1931 M 8 mm-es golyószóró tüzelőállásban a Dunántúlon
 349 / Szovjet csapatok átkelése Dunapentelénél
 350 / Steinmetz Miklósnak halála után adományozott Magyar Szabadság Érdemrend

- 351 / Steinmetz Miklós kapitány a ravatalon
 352 / Osztapenko kapitány temetése
 353 / Német hadifoglyok Budán, 1945
 354 / Szovjet harcos magyar gyerekekkel Budapesten
 355 / A Szarvas tér, 1945
 356 / A Budai Önkéntes Ezred katonái járőrözés közben
 357 / Váriházi Oszkár szovjet Budapest Bevételeért Érdeméremje
 358 / Pfeffer-Wildenbruch SS vezérezredes foglyul ejtése után
 359 / Szovjet hadi lobogó és magyar nemzeti zászló a Budai Váron, 1945. február 14.
 360 / A nyilas bábrezsim mozgósítási hirdetménye a Dunántúlon
 361 / Szovjet löveg tüzelés közben Dorogon, 1945
 362 / A 11. Nemzetközi Brigád zászlaja

V. fejezet

- 363 / Nemzetközi önkéntesek plakátja
 364 / Zalka Máté – Lukács Pál tábornok
 365 / A 11. nemzetközi brigád magyar százada. Az élen Weigl Manó parancsnok
 366 / Jász Dezsőnek adományozott Hűség a Spanyol Köztársasághoz Érdemrend
 367 / Gál János tábornok a jaramai arcvonalon
 368 / A barcelonai fasiszta puccs leverésében részt vevő magyarok csoportja, 1936. július
 369 / Malinovszkij ezredes szovjet tanácsadó (civilben), jobb szélén Jász Dezső
 370 / Zalka Máté P. I. Batovval, a 12. nemzetközi brigád tanácsadójával
 371 / Dr. Szántó Rezső (a kép jobb oldalán) a 12. nemzetközi brigád tüzércsoport-parancsnoka
 372 / Zalka Máté az 1937. május 1-i szemlén
 373 / Münnich Ferenc őrnagy (középen), Hevesi Ákos őrnagy (jobbra), Cséby Lajos kapitány (háttal)
 374 / Szalvay Mihály őrnagy, Kepes Imre, Strausz Sándor és Marschall László (jobbról balra)
 375 / A szlovákiai magyarokból alakult Petőfi század
 376 / Zalka Máté posztumusz kitüntetése (Spanyolország Felszabadításáért Érdemrend)
 377 / A kitüntetést adományozó oklevél
 378 / A magyar zászlóalj egy csoportja, 1938. április
 379 / A 13. nemzetközi brigádnak adományozott Vitézségi Érem – Medalla Valor
 380 / Dolores Ibarruri Barcelonában a nemzetköziet búcsúztatja (jobbról a második Szalvay Mihály), 1938. október 30.
 381 / Rajk László, a magyar zászlóalj párttitkára
 382 / Az 1942. március 15-i tüntetés résztvevőinek egy csoportja
 383 / Borkanyuk Oleksza
 384 / Schönherz Zoltán
 385 / Rózsa Ferenc
 386 / Pataki Ferenc
 387 / Ságvári Endre
 388 / Kommunista röplap
 389 / Kommunista röplap

390 / HHH röplap
 391 / Szakasits Árpád
 392 / Kállai Gyula
 393 / Pálffy György
 394 / Fehér Lajos
 395 / Bajcsy-Zsilinszky Endre
 396 / Kiss János altábornagy
 397 / Nagy Jenő ezredes
 398 / Tartsay Vilmos százados
 399 / Rajk László
 400 / Kádár János
 401 / Kiss Károly
 402 / Stollár Béla
 403 / Orbán László
 404 / Zgyerka János
 405 / A felrobbantott Gömbös-szobor
 406 / A rendőrség elfogja a városi színházi robbantás feltételezett tettesét
 407 / XIII/1. Kisegítő Karhatalmi zászlóalj honvédeknek egy csoportja a Vilmos laktanyában
 408 / Magyar Partizán Emlékérem
 409 / Bán Tibor
 410 / Bán Tibor úpesti partizán temetése
 411 / A Nógrádi-partizánegység zászlaja
 412 / A Manouchian-csoport tagjai kivégzésük előtt
 413 / Emléklap Lovenvirth Miklós mártírhaláláról
 414 / Szőnyi Tibor orvos
 415 / Radó Sándor földrajztudós
 416 / A Kaplun-partizánalakulat két magyar harcosa: Kende Béla és Major István
 417 / Turóczi Gábor, Kovpak-partizán
 418 / A budapesti szabóifék mint jugoszláv partizánok
 419 / Münnich Ferenc
 420 / Bodó Jenő főhadnagy, a szlovéniai honvéd-partizán zászlóalj parancsnoka
 421 / A krasznogorszki antifasiszta iskola épülete
 422 / Magyarok a felkelt Párizs utcáján
 423 / Lovenvirth Miklós és testvére, Lakatos Emil Brüsszelben
 424 / Lovenvirth Miklós posztumusz francia ezüstcsillagos Háborús Keresztje
 425 / Lovenvirth Miklós posztumusz belga kitüntetése: Lipót-rend tiszti keresztje pálmával
 426 / A 69. szovjet hadsereg frontpropagandistái. Köztük Mautner József
 427 / Tóth József partizán-komisszár
 428 / Szőnyi Márton ejtőernyős partizán
 429 / Szőke József honvéd, lengyel partizán esküvője
 430 / Fábry József Csehszlovák Háborús Keresztje
 431 / Fábry József Szlovák Nemzeti Felkelés Érdemrendje
 432 / Fábry József partizánosztagn-parancsnok
 433 / A Nógrádi-csoport parancsnoksága Zólyomban
 434 / Nógrádi Sándor Lengyelország Újjászűletése Érdemrendje
 435 / A zverovkai menedékház. Itt ápolta a szlovákiai partizánbeszülteket Bernáth György
 436 / Ferenczi Sándor ejtőernyős, a Prága térségében működő csoport tagja

437 / Zsigmondi Endre, a Prágába érkező angliai csehszlovák harcckocsi egység katonája
 438 / Olaszországban mártírhalált halt ellenálló: Kereszti Sándor
 439 / Duller Jenő olasz partizánparancsnok
 440 / Világi Zoltán dániai ellenálló és Borg Hansen volt partizánparancsnok
 441 / Szalvay Mihály olasz Garibaldi Éremje
 442 / Uszta Gyula pizsolytáskája pizsolytal
 443 / A dániai „Magyar Szó” 1945. április 30-i száma
 444 / Fábry József pizsolytáskája pizsolytal
 445 / Cséby Lajos jugoszláv Bátorágért Érdemrendje
 446 / Cséby Lajos jugoszláv Zászlórendje
 447 / Oldner Vladimir Németország fölött aratott győzelemért Érdeméremje
 448 / Gyiraszin György lengyel Partizán Keresztje
 449 / Nógrádi Sándor személyi fegyvere

VI. fejezet

450 / Beljajev tábornok (jobbról a második) megsemmisíti az 1. magyar vasútépítő hadosztályt, 1945. február
 451 / Az Ideiglenes Nemzeti Kormány toborzási felhívása
 452 / A tótkomlói önkéntesek az új hadseregbe indulnak
 453 / Önként jelentkeztek a fogolytáborokból is... 1945. március
 454 / Az új magyar hadsereg katonái az 1945. május 1-i felvonuláson Budapesten
 455 / A 2. gyalogezred csapatszázlaja, 1945
 456 / A 6. hadosztály útban a hadműveleti területre, 1945
 457 / Budapest polgármestere emlékérmét adományoz a Vörös Hadsereg hídépítő katonáinak, 1945
 458 / A kormány tagjai a május 1-i ünnepségen a Hősök terén (középen Vörös János vezérezredes), 1945
 459 / Az 1. utászszázlój által újjáépített zalabéri híd átadása (középen Görgényi Dániel őrnagy), 1945. október
 460 / Az 1. honvéd határvasdász-zászlóalj csapatszázlójának előoldala, 1947
 461 / A Magyar Köztársasági Érdemrend nagykeresztje, amelyet első között Vorosilov, Tolbuhin és Malinovszkij, a Szovjetunió marsalljai kaptak meg
 462 / Az 1. honvéd határvasdász-zászlóalj csapatszázlójának hátoldala, 1947
 463 / A HM Nevelési Osztályának plakátja
 464 / Plakát, 1948
 465 / A Honvéd Akadémia megnyitási ünnepsége (balról Dinnyés Lajos miniszterelnök, középen Sólyom László vezérőrnagy), 1946. december 1.
 466 / Tüzér alezredes köznapi öltözetben, 1945–1947 (Bükkösi Gábor munkája)

467 / Tábornok (vezérőrnagy) köznapi öltözetben 1947–1949 (Bükkösi Gábor munkája)
 468 / Honvéd szolgálati öltözetben, 1945–1948 (Bükkösi Gábor munkája)
 469 / A Honvéd Kossuth Akadémia csapatszázlójának előoldala
 470 / A Kossuth Akadémia jelvénye, 1948
 471 / A Honvéd Kossuth Akadémia csapatszázlójának hátoldala
 472 / Veres Péter honvédelmi miniszter látogatása Debrecenben, 1947 végén
 473 / A Szovjetunió által visszaadott 1848-as zászlók átadása a Hősök terén, 1948. április 4.
 474 / A Honvéd Kossuth Akadémia hallgatói átveszik az 1848-as zászlókat a szovjet katonáktól
 475 / A Csepel Művek dolgozói csapatszázlót adományoznak a Honvéd Petőfi Nevelőtiszt Akadémiának, 1948. december 11.
 476 / A Petőfi Akadémia jelvénye, 1948
 477 / A politikai tiszti megkülönböztető jelzése
 478 / A Petőfi Akadémia csapatszázlójának hátoldala
 479 / A Petőfi Akadémia csapatszázlójának előoldala
 480 / Az 1. aknakutató-zászlóalj csapatszázlójának előoldala
 481 / Az 1. aknakutató-zászlóalj csapatszázlójának hátoldala
 482 / Babérkoszorús aknakutató jelvény, 1948
 483 / A katonai kötelesség teljesítésére felhívó plakát
 484 / Munkában az aknakutató
 485 / Nógrádi Sándor Kossuth Érdemrendje, 1948
 486 / Dinnyés Lajos miniszterelnök arany határvasdász díszjelvénye, 1948
 487 / 48-as Díszérem
 488 / Illy Gusztáv altábornagy, a pizsolylövészet első díját átadja Takács Károlynak, a későbbi olimpiai bajnoknak, 1948
 489 / Kádár János emlékszalagot köt a Honvéd Kossuth Akadémia csapatszázlójára, 1949. augusztus
 490 / Csapatszázlój, 1950
 491 / Harcos (lövész) nyári kimenő-öltözetben, 1951–1956 (Bükkösi Gábor munkája)
 492 / Továbbszolgáló övezetű díszöltözetben télen, 1951–1956 (Bükkösi Gábor munkája)
 493 / Lövész főhadnagy szolgálati öltözetben, 1951–1956 (Bükkösi Gábor munkája)
 494 / Tábornok (vezérőrnagy) téli köznapi öltözetben, 1951–1956 (Bükkösi Gábor munkája)
 495 / Repülőtest (főhadnagy) díszöltözetben, 1952–1956 (Bükkösi Gábor munkája)
 496 / A repülőképzés kezdetei...
 497 / Lövész kiképzés, 1953
 498 / Híradók munkában, 1950-es évek második fele
 499 / Vörös Csillag Érdemrend, 1953
 500 / Vörös Zászló Érdemrend, 1953
 501 / Árvízvédelemért Érem, 1954
 502 / A katonák segítenek az aratási munkában, 1953
 503 / A lakosság mentése az 1954-es dunai árvíz idején
 504 / Karhatalmi járőrszolgálat Esztergomban, 1957
 505 / Münnich Ferenc, a fegyveres erők minisztere angalföldi munkagyűlésen, 1957. március 29.

506 / Asztalos János, Munkás-paraszt Hatalomért Emlékérem, 1957
 507 / A Haza Szolgálatáért Érdemérem arany, ezüst és bronz fokozata, 1964
 508 / Kiváló Szolgálatért Érdemrend, 1964
 509 / Szolgálati Érdemérmek, 1964
 510 / Kádár János és Révész Géza honvédelmi miniszter látogatása néphadseregünk egyik alakulatánál
 511 / Gépesített lövészek harcgyakorlaton, 1966
 512 / Gépkocsizó lövész főhadnagy szolgálati öltözetben, 1957–1962 (Bükkösi Gábor munkája)
 513 / Főhadnagy szolgálati öltözetben, 1965-től (Bükkösi Gábor munkája)
 514 / Tábornok (vezérőrnagy) díszöltözetben, 1957–1965 (Bükkösi Gábor munkája)
 515 / Gépesített lövész menetfelszerelésben, 1965-től (Bükkösi Gábor munkája)
 516 / Oláh István vezérőrnagy a tiszai árvíznél, 1970. június
 517 / Légvédelmi rakéta
 518 / Katonák közútpépítésen, 1970-es évek
 519 / Repülőtest magassági ruhában, 1970 körül (Bükkösi Gábor munkája)
 520 / Honvéd szakaszvezető kimenőöltözetben 1971–1982 (Bükkösi Gábor munkája)
 521 / A KISZ KB vándorzászlójának átadása az egyik alakulatnak, 1979
 522 / Czinege Lajos honvédelmi miniszter jelentést tesz a hadsereg helyzetéről az MSZMP XI. kongresszusán, 1975. március 19.
 523 / Kádár János, az MSZMP első titkára a „Vértess” fedőnevű gyakorlaton, 1973. szeptember
 524 / Magyar katonák szovjet katonatársaikkal ismerkednek egy ütegnél, a „Vértess” magyar-szovjet hadgyakorlaton, 1973. szeptember
 525 / Duna '83 gyakorlat
 526 / Honvéd kimenőöltözetben, 1983 (Bükkösi Gábor munkája)
 527 / Honvéd téli öltözetben, 1983 (Bükkösi Gábor munkája)
 528 / Főtörzsőrmester téli köznapi öltözetben (Bükkösi Gábor munkája)
 529 / Harckocsizó tiszti (hadnagy) gyakorlóöltözetben (Bükkösi Gábor munkája)
 530 / Katonai diplomata (alezredes) díszöltözetben (Bükkösi Gábor munkája)
 531 / A Magyar Népköztársaság Űrhajósa jelvény, 1980
 532 / MI 24 B harci helikopter
 533 / Katonák a paksi atomerőmű építésénél
 534 / T-72-es harcckocsi
 535 / A Magyar Népköztársaság Hőse kitüntetés, 1979
 536 / Páncélelhárító rakéta kilövése
 537 / Átkelés a szűkcsőhidon
 538 / A Fegyverbarátságért Érdemérem arany, ezüst és bronz fokozata, 1979
 539 / Tüzérségi lövészet
 540 / Tisztavetés
 541 / Gyakorlaton

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Abelovszky József / 499, 504
 Abelovszki László / 499
 Acheson, Dean / 543
 Aczél Ede báró / 479
 Ács István / 504, 508
 Adler, Friedrich / 82
 Adler Károly / 509
 Adorján György / 517
 Afonyin, Ivan Mihajlovics / 420, 421
 Agárdi Ferenc / 502
 Aggteleky Béla / 307, 346, 384, 393–395, 396, 416
 Ágoston Ignác / 170
 Akimenko A. Z., / 423
 Albert trónörökös, a későbbi szász király / 17
 Albrecht főherceg / 11, 17
 Alekszejev Mihail Vasziljevics / 84, 149
 Alfonz, XIII. spanyol király / 441
 Almássy Sándor / 423
 Alpári Gyula / 489
 Andics Erzsébet / 503
 Andrásfi Gyula / 477
 Andrásy Gyula gróf / 19, 20, 22, 25, 119
 Angelis tábornok / 431
 Angelov, Todor / 493, 494
 Angyal György / 490
 Annyekov / 155
 Antonescu, Ion / 305, 310, 346, 373, 376, 378
 Antonov, Alekszej Innokentyevics / 517, 529
 Antonov-Ovszejenko Vlagyimir Alekszandrovcics / 138, 149, 178
 Apáthy Sándor magyar főkor-mánybiztos / 202
 Apró Antal / 557, 561
 Aradi Viktor / 146
 Ariton Pescariura / 140
 Artur / 517
 Arz Arthur / 44, 79, 129, 190
 Aschwehenhausen / 172
 Aszmolov, A. N. / 511
 Asztalos János / 548
 Auersperg osztrák miniszterelnök / 19
 Auth István / 450
 Badoglio, Pietro / 514
 Bajcsy-Zsilinszky Endre / 332, 367, 368, 375, 376, 468, 475
 Bajka Miklós / 507
 Bajnóczy József / 375–377
 Bakach-Bessenyei György / 387, 391
 Bakallár István / 447
 Bakay Szilárd / 375, 396
 Baki József / 492
 Baky László / 386
 Bakó Emil / 456
 Bakradze, David / 507
 Balabán Péter / 488
 Balázs Lajos / 513
 Balck Herman / 414, 430, 431, 434
 Bálint György / 465
 Balló Gáspár dr. / 160, 162
 Baló László / 487
 Balogh István / 517, 522, 524
 Balogh Károly dr. / 511
 Balogh Károly / 172
 Bamler Rudolf / 315
 Bán Tibor / 477
 Bandur Gyula / 483
 Bánffy Miklós külügyminiszter / 272
 Bánhegyi János / 515
 Barabás Gusztáv / 167
 Barabás István / 497
 Baracska László / 490
 Baranyai Lipót / 468
 Barcsay Kálmán / 481
 Barcza György / 306
 Bárdos Géza / 491
 Bárdossy László / 312, 315, 317, 330, 332, 334, 335
 Barta Lajos / 487
 Bartha Albert / 199–203
 Bartha Károly / 301, 302, 311, 315, 332, 342, 346
 Bartók Béla / 487
 Baschné Annamária / Basch End-réné / 494
 Basch Endre / 449
 Basch János / 496
 Bata István / 552
 Batov, Pavel Ivanovics / 456
 Batthyány Tivadar / 201
 Bauer, Otto / 135
 Bauer-Pók Tamás / 490
 Bebrits Lajos / 500
 Becker István / 491
 Begma V. A. / 502
 Békeffy László / 465
 Békés / Glass / Imre / 489–491
 Békés / Glass / Imréné / 490
 Békéssy János I. Hans Habe
 Békéssy Károly / 222, 225
 Benda Antal / 324
 Benedek János / 498
 Beneš, Eduárd / 71, 199, 202, 372, 386
 Benke Ferenc / 484
 Bense Pál / 513
 Berán Iván / 497
 Beregfy Károly / 376, 382, 383, 395, 398, 404, 405, 434, 436
 Bereczki János / 515
 Bereczki Mihály / 502
 Berei Andor / 493
 Berger Gottlieb / 509
 Berkes Mátyás / 513
 Bernáth György / 510
 Bernáth Iván / 510
 Berinkei Dénes / 204
 Bertalan Ferenc / 516
 Berthelot, Henri Matthias / 202
 Berzeviczy Béla / 106, 266
 Berzin, Jan Karlovics / 457
 Bethlen István gróf / 265, 271, 277, 299, 332, 367, 386
 Bethlen István ifj. / 479
 Bethlen Oszkár / 517
 Beust, Friedrich Ferdinand von / 20
 Bljuher, V. K. / 163
 Bielik, Ernest / 511
 Bihari Zoltán / 498
 Bíró Ferenc / 502
 Bismarck, Otto von / 17
 Bisza Ferenc / 325
 Biszku Béla / 561
 Bóc Imre / 490
 Boczor József / Wolf Ferenc / 490, 491

- Bodó Gusztáv / 488
 Bodó Jenő dr. / 498
 Boér Viktor / 396
 Bogát tábornok / 190
 Bohacsek Imre / 317
 Bohus Sándor / 511
 Bokányi Dezső / 251, 257
 Boldizsár Iván / 480
 Bolgár Elek / 502
 Bóna Vilmos / 449, 450
 Bonin ezredes / 384
 Bor Jenő / 382, 383
 Borbándi János / 572
 Borbás Máté / 562
 Bork, Kaj / 515
 Borkanyuk Oleksza / 465, 503
 Boroević, Svetozar báró / 44, 56, 61, 67, 74, 105–108
 Boskovits Gyula / 167, 175, 177
 Borí László / 492
 Böhm Vilmos / 203, 205, 206, 208, 211, 214, 216, 218, 220, 222–224, 226, 233, 235, 237, 246
 Bölöni György / 489–491
 Braun Éva / 481
 Braun /Kohn/ Sándor / 507
 Brocskó János / 449
 Bruszilov, Alekszej Alekszejevics / 56, 62, 73–76, 86, 88
 Brünner Andor / 449
 Buchinger Manó / 468
 Budai Nagy Antal / 580
 Bugyonnij, Szemjon Mihajlovics / 164, 168, 327
 Bujanov, V. V. / 504
 Bukta Kálmán / 178
 Burián István külügyminiszter / 109
 Büнау, Rudolf von / 380, 384
 Cadorna, Luigi / 68, 92
 Cadorna, Raffaele / 514
 Capa Robert /Friedmann András/ 488
 Capello, Lúigi tábornok / 89
 Častek, Jaroslav / 155, 163, 166, 167
 Čavour, Camillo Benso / 13
 Čeček / 154, 155
 Choltitz, von / 492
 Churchill, Winston Leonard Spencer / 329, 387
 Ciano, Galeazzo gróf / 304
 Clark, George sir / 264
 Clemenceau, Georges Benjamin / 237, 238, 240, 241, 245, 247, 250
 Conrad, Franz Hötzenndorf von / 13, 42, 47, 48, 49, 51, 54, 57, 61, 64, 66, 67, 72–74, 89, 90, 92, 105, 107, 118
 Clodius, Karl / 302
 Craenenbrock Edgar / 248
 Cramer, Hans altábornagy / 350, 360
 Crouy Péter gróf / 205
 Cyrankiewicz, Jozef / 517
 Czeplédi István / 513
 Czeplédi József / 524
 Czernin, Ottokar külügyminiszter / 48
 Cziffra Joachim / 511
 Czigler Klára / 497
 Czimmer József / 480
 Czinege Lajos / 579
 Czinna Ferenc / 504, 508
 Czuczai István / 461
 Csabai László / 488
 Csáky István külügyminiszter / 300
 Csáky Károly / 283
 Csanády Frigyes gyalogsági tábornok / 106
 Csapajev, V. I. / 163
 Csatai Lajos / 334, 341, 343, 346, 368, 369, 375, 376, 378, 387–389
 Csátary József / 307
 Cséby Lajos / 456
 Csejthey alezredes / 314
 Csémi Károly / 562
 Csendes Károly / 517
 Cseney Iván / 524
 Csepiga, V. partizánparancsnok / 502
 Cserepanov / 155
 Csermanek Mátyás / 470
 Csernov, Andrej / 166
 Csernyák Imre / 192, 200
 Cserépfalvi Imre / 465
 Csicserin, Georgij Vasziljevics / 214, 227
 Csicserics, Maximilian gyalogsági tábornok / 106
 Csillag Miklós / 499
 Csirke főhadnagy / 314
 Csizmadia Ferenc / 491, 492
 Csohány Kálmán / 482
 Csonti Ádám / 497
 Csudnovszkij, G. I. / 138
 Dálnoki Miklós Béla / 307, 318–321, 323, 326, 327, 378, 384, 393, 394, 396–398, 526, 529
 Dálnoki Veress Lajos I. Veress Lajos
 Dankl Viktor vezérezredes / 68, 73
 Dapsi Károly / 566, 572
 Darányi Kálmán / 289, 290, 292
 Darvasi István / 507
 Dávid Tamás / 479
 Deák László / 332, 334
 Decleva Zoltán / 307
 Dékán István / 500, 503, 504
 Dékán Sándor / 500
 Demeter Gábor / 505
 Demetrescu tábornok / 255
 Demtsa Pál / 512
 Dénes László / 492
 Dénes Zoltán dr. / 490
 Déry Jenő / 481
 Deső László / 361
 Dévai Ferenc / 178
 Dezsényi Miklós / 308, 332, 423
 Dezséry Aladár / 513
 Diaz, Armando olasz főparancsnok / 92
 Diaz, José / 442–444
 Dibenko, Pavel Jefimovics / 148
 Dietrich / 431
 Dietz Károly / 208
 Dima, Herbert / 171, 177
 Dimitrov, Georgi / 503
 Dimov Alekszandr bolgár őrnagy / 530
 Dinnyés Lajos / 540
 Dobi István / 561
 Dobos György dr. / 490
 Dodaj Iván / 504
 Domaniczky István / 30
 Domaniczky Ödön / 334, 337
 Dózsa György / 580
 Döme Piroksa / 483
 Dömötör János / 337
 Duclos, Jaques / 489
 Duczynska Ilona / 487
 Duhonyin, Nyikolaj Nyikolajevics tábornok / 153
 Duller Jenő / 514
 Dulles, John Foster / 543
 Durovecz András / 488
 Dutov atamán / 149, 169
 Dürnmayer / 517
 Dzerzsinszkij, Feliks / 157
 Ebenholz, A. / 144
 Eden, sir Robert Anthony / 305–307
 Eichmann, Adolf / 468
 Elek Bertalan / 450
 Elek Tamás / 490, 491
 Elkán László / 490
 Ember Lajos / 142, 162
 Endrődy Béla / 513
 Engel Mihály / 173
 Engels, Friedrich / 14, 245
 Enver pasa / 177
 Érchei József / 499
 Erdei László / 498
 Erdélyi László / 498
 Erdmannsdorf, Otto / 312, 313
 Espérey Franchet de / 110, 123, 183, 196, 198, 199, 232
 Esterházy Móricz / 93
 Fabinyi Tihamér / 293
 Fábián Béla / 498
 Fábry József / 500, 510
 Fagler / 169
 Falkenhayn, Erich von / 50, 54, 56, 61, 72, 73, 76, 79, 81
 Falus Andor / 492
 Falus Ervin dr. / 489, 490
 Faragho Gábor / 392, 396, 510, 521
 Farkas Aladár szobrász / 489
 Farkas Ferenc / 378, 380, 384, 387, 390, 404
 Farkas József / 449
 Farkas László dr. / 490
 Farkas Mihály honvédelmi miniszter / 552, 554, 555
 Farkas Mihály vasmunkás / 492
 Fauszt Imre / 479
 Fazekas György / 502
 Fazekas István / 502
 Fazekas Jenő / 456, 490
 Fazekas József / 500, 503
 Fegyveres Tibor / 491
 Fehér Géza / 380
 Fehér Lajos / 470, 472, 561
 Fehér Sándor / 490, 497
 Fehérvári Miklós / 502
 Feja, Stefan / 511
 Fejér Artur György / 498
 Fekete Rudolf / 165, 178
 Feketchalmi-Czeidner Ferenc / 332, 395
 Feledi András / 502
 Felkai Dénes dr. / 512, 535
 Felkl Jenő / 317
 Ferenc Ferdinánd trónörökös / 42, 195
 Ferenc József császár / 11, 14, 17–20, 25, 32, 48, 49, 82, 263
 Ferenczy Sándor / 505
 Festetics Sándor / 204
 Fichter Imre / 162
 Fiedler Rezső / 214
 Fisch Emil / 480
 Fischer Andor / 491
 Fischer Miklós / 461
 Fjodorov, A. F. / 503
 Fleischl Antal / 492
 Flór Sándor / 490
 Foch, Ferdinand / 100, 228, 232, 237
 Fodor Zoltán / 494, 503, 517
 Foertsch, Hermann / 374, 378
 Fogarasi Béla / 503
 Folkusházy őrnagy / 228, 236
 Forbáth József / 134, 150
 Forgách Dezső dr. / 156, 171
 Fox, Ralph / 449
 Földes László / 472, 477
 Földes Pál / 502
 Földes Péter / 490
 Franco, Francisco / 443–445, 459
 Frank Liboriusz tábornok / 57
 Fretter-Pico, Maximilian tábornok / 399
 Fried Dezső / 134, 160, 178
 Friedmann/Fenyves/ Imre / 491
 Friessner, Hans / 398, 399, 402
 Friss István / 500
 Fröschl Gyula / 516
 Frunze, Mihail Vasziljevics / 164, 173, 174
 Fučík, Julius / 512
 Fuetterer, Cuno Herbert / 315, 376
 Futjanov, Andrej / 511
 Führer I. Hitler
 Gaal Miklós / 461
 Gábor Andor / 500
 Gábor József / 504
 Gábor Mózes / 163
 Gagy Júlia / 514
 Gaj, Alexandra / 163, 164
 Gajda Rudolf / 154, 155, 160
 Gajer Jenő / 241
 Gál János / 447, 455, 456
 Galambos László / 499
 Galkin ezredes / 155
 Gallai Ervin / 507
 Gamov atamán / 152
 Garai György / 498
 Garibaldi, Giuseppe / 14, 456
 Garami Ernő / 194, 195
 Garami István / 507
 Garasin Rudolf / 143, 162, 502, 504
 Gáspár László / 461
 Gáti Ödön / 517
 Gaille, Charles de / 489, 491, 492
 Gavró Lajos / 164, 168, 175, 178, 179
 Gazdag Ervin / 490
 Gecsányi Ágoston / 334
 Geiger János / 160
 Gellén István / 502
 Gellért Hugó / 487
 Gerdei János / 516
 Gereblyés László / 489
 Geréb László / 393
 Gergely Mihály / 513
 Gerő Ernő / 521, 555
 Ghyczy Jenő / 376
 Gidófalvy Lajos / 481
 Gigurtu / 303
 Gille, Herbert / 431
 Giral, José Pereira / 444
 Glagoljev / 426
 Goldberger István / 490
 Goldberger Kálmán / 494
 Golikov, F. J. tábornok / 161, 172, 338
 Gondrecourt tábornok / 216
 Gordon József / 488
 Gornickij, A. A. / 512
 Gorondi-Novák Elemér altábornagy / 307
 Govorunenko, P. D. / 414
 Gödry János / 334, 341
 Gömbös Gyula / 203, 204, 248, 249, 267, 268, 272, 278, 279, 283, 284, 289, 290, 472
 Göndör (Rosner) Aladár / 494
 Görbe István / 164
 Görgey József / 29
 Görgényi Dániel / 499, 500, 528
 Graber, Anton / 102
 Grassy József / 332, 334, 404
 Greiffenberg, Hans von / 377, 379, 381, 387, 396
 Grigorovics vezérőrnagy / 408
 Grimm / 161
 Grisin-Almazov alezredes / 154
 Grolman, Helmut von / 399
 Gromov / 172
 Gronowsky Bruno / 489
 Grósz Oszkár / 156
 Gruber József / 499
 Grubics Zoltán / 510
 Guderian, Heinz / 384, 387, 388, 394, 414, 430, 431
 Guitt, Mihail / 151
 Gurin Lajos / 484
 Gurity Sándor / 498
 Guszev, Gleb / 176, 511
 Gyalókey Jenő / 30
 Gyáros László / 461, 499
 Gyenyikin, A. I. tábornok / 143, 152, 156, 163, 168, 267
 Gyertyás Faragó János / 484
 Gyimesy Ernő / 334, 371
 Gyöngyösi János / 522, 524
 Gyöngyösi Nándor dr. / 517
 Gyöngyössi Gábor / 522, 535
 Györfly Gyula / 474
 Gyulai Lajos / 513
 Gyulay tábornok / 14
 Gyuricza Mátyás / 163, 461
 Gyurkó Rókus / 149
 Habe, Hans (Békéssy János) / 489
 Habsburg József főherceg I. József főherceg
 Hadácsy Rezső / 393
 Hadik János gróf / 194
 Hajdú Sándor / 489, 490, 492
 Hajdú Vendel / 423
 Halder, Franz / 310, 313
 Hall István / 511
 Hamburger Jenő / 221, 228, 256

- Hammel Gyula / 516
 Hanák ezredes / 229
 Haraszti István / 487
 Hardy Kálmán tábornok / 394, 395
 Harpe, Jozef / 384
 Harteneck Gusztáv altábornagy / 383
 Hašek, Jaroslav / 155
 Haubrich József / 214, 228, 245, 256, 257
 Havas Béla / 499
 Havas Endre / 487
 Háy László / 500
 Hazai Jenő / 472, 478, 517
 Hazai Miklós / 517
 Hazai Sándor / 517
 Hedrich Károly / Diaz / 450
 Hegedűs Pál altábornagy / 272
 Hegedűs Pál / 497
 Hegedűs Béla / 489
 Heim Géza / 303
 Heinrich, Gothard / 387, 390
 Héjjas Iván / 262, 268, 269
 Hellebronth Vilmos / 377
 Hennocque francia tábornok / 225, 231, 235, 236, 243, 333
 Henrys, Paul-Prosper tábornok / 235
 Hercz Imre / 450
 Herczeg József / 492
 Herencsár Lajos / 499, 500
 Hervé, Pierre / 489
 Heszlényi József / 346, 387, 390, 397, 400
 Hevesi Ákos / Niebuhr Pál / 456, 457
 Hevesi András / 489
 Heyde, Viktor / 515
 Hidvégi Ferenc / 503, 504
 Himer, Kurt tábornok / 313
 Himics, N. I. / 513
 Himmler, Heinrich / 489
 Hindenburg, Paul von Beneckendorff / 5, 61, 66, 78, 79, 109
 Hindy Iván / 395, 396, 420, 425
 Hitler Adolf / 284, 290, 299, 301, 303, 307, 309, 310, 312, 324, 328, 329, 331, 336, 340, 346, 349, 352, 369, 372, 373, 374–376, 378–381, 383, 386, 390, 395, 419–422, 428, 430, 431, 435, 444, 462, 464, 478, 509, 512, 514
 Hlebníkov / 161
 Hochfelder Lipót / 152
 Hodosán Imre / 558
 Hódos Miklós / 490
 Hodža, Milan / 202
 Hofer András / 119
 Hoffmann Antal / 168
 Holban tábornok / 255
 Holländer Sándor / 134, 139, 140, 176
 Homlok Sándor ezredes / 300
 Honti György / 490
 Horovits Sándor / 507
 Horthy István / 328
 Horthy Miklós / 29, 124, 248, 249, 263, 273, 277, 283, 290, 291, 299, 306, 307, 308, 312, 324, 328, 329, 331, 346, 374, 377–379, 382–384, 386–389, 390, 391, 394, 395, 396, 398, 400, 402, 423, 449, 462, 473, 474, 479, 480, 510, 521, 525
 Horthy Miklós ifj. / 405
 Horváth Ferenc / 498
 Horváth Imre / 461
 Horváth István / 168
 Horváth István (Pipás) / 478
 Horváth László / 307, 309
 Horváth Sándor / 504
 Hotyko János / 461
 Hoyos, Alexander gróf / 42
 Höfle, Hermann / 509
 Hönig Vilmos / 245
 Hruška, Matej / 511
 Hugyik Péter / 461
 Hullai Jenő / 478, 481
 Humhál László / 447
 Hunya István / 502
 Hunya István ifj. / 499
 Hunyadi Pál / 507
 Ibarruri, Dolores / La Pasionaria / 442, 445, 448, 451
 Ibrányi Mihály / 374, 383
 Iljin / 504
 Ilku Pál / 564, 566
 Illés Béla / 502
 Illés István / 461
 Illésházy Gábor / 341
 Illy Gusztáv / 540
 Illy Sándor / 335
 Imrédy Béla / 291, 294, 299, 301, 373, 378, 382
 Incze Péter / 377
 Ivanov, Nyikolaj Judovics tábornok / 56, 75
 Iván György / 497
 Iványi János / 168
 Jagow, Hans Georg / 365, 375–377
 Jakab Marika / 498
 Jakab Miklós / 507
 Jakab Sámuel / 498
 Jakovlev, N. N. / 135
 Jakubovics Andor / 504
 Jambrich József / 472
 Jancsik Ferenc / 139, 146, 151, 152, 157, 160, 165
 Jány Gusztáv / 334, 336, 343, 346, 348, 349, 352, 354, 360, 362, 363
 Janik Béla / 168
 Janin tábornok / 166
 Janky Kocsárd / 106, 283
 Janza Károly / 559
 Jaross Andor / 505, 506
 Jász Dezső / 447, 457, 491
 Jászay Ferenc / 396
 Jegorov, I. / 511
 Jenő főherceg / 44, 68, 74, 105
 John hadügyminiszter / 19
 Jonin / 164, 166, 167
 József Ferdinánd főherceg / 64, 75, 78
 József Ágost főherceg / 22, 25, 44, 57, 68, 105, 106, 120, 122, 129, 190, 192, 265
 Jugyénics, Nyikolaj Nyikolajevics / 143, 166
 Juhász György dr. / 511
 Julier Ferenc / 205, 229, 244–246, 250, 252
 Jung, Max / 133
 Jurcsék Béla / 388
 Juško, Jozef / 511
 Kádár Gyula / 377, 381
 Kádár János / 469, 470, 497, 561, 563
 Kaffka Zoltán / 530
 Kalandarasvili / 162, 173, 178
 Kalcsics / Csatári / József / 460
 Kalegyin atamán / 142
 Kalganov / 155
 Kállai Gyula / 558, 561
 Kállay Miklós / 333, 344, 346, 361, 363, 367, 369, 372, 375, 378, 465
 Kalmikov atamán / 152, 162
 Kamenyev, Szergej Szergejevics / 188
 Kanisev, P. A. / 513
 Kánya Kálmán / 290, 299
 Kapitány Gyula / 136, 173–175, 177, 178
 Kapitányfy Albin / 395
 Kaplan, Joseph / Káplán József / 488
 Kaplán, Frantisek / 157
 Kappler, Herbert / 515
 Kaplun, Sztjepan / 502
 Karaics / 161
 Kárász György / 488
 Karátsony / 436
 Karikás Frigyes / 139, 157, 161
 Károly román király / 266, 267, 270, 271, 303
 Károly IV., király / 82, 84, 89, 93, 95, 96, 105, 107–109, 112, 200
 Károlyi Gyula / 263, 283, 284
 Károlyi Judit / 492
 Károlyi Mihály gróf / 82, 120, 122, 188, 191, 196, 198, 200, 201, 203, 204, 372, 467, 487
 Kárpáti Ferenc / 572
 Kassai Géza / 499
 Kasza János / 461
 Katona István / 517
 Katz Lipót dr. / 486
 Keitel, Wilhelm / 302, 331, 332, 369, 376
 Kelédi Béla / 498
 Kelemen Andor / 500
 Kelemen Sándor / 502
 Keleti Ferenc / 509
 Kemal Atatürk, Gázi Musztafa / 124
 Kende Béla / 499
 Kende György / 499
 Kende István / 472
 Kendra András / 172, 174, 175, 177, 178
 Kenyeres Júlia / 500
 Keppel ezredes / 163
 Kerekes József / 230
 Kerenszkij, Alekszandr Fjodorovics / 136, 138
 Kerényi Károly / 488
 Keresztes-Fischer Ferenc / 311, 328, 371, 468
 Keresztes Fischer Lajos / 368
 Kereszti / Keller / Sándor / 514, 515
 Kéri Kálmán / 377, 381, 397
 Kertész Anna / 490
 Kertész István / 142
 Kesseő László vezérőrnagy / 412
 Keszöcze Endre / 449, 460
 Keszthelyi József / 516
 Kidais Viktor / 178
 Kikvidze, Vaszilij Sziporovics / 149
 Killán György / 499, 502, 503
 Király Béla / 559, 560
 Kircsanov, Stefan / 509
 Kisch, Egon Erwin / 214
 Kisfaludy József / 380
 Kis Ferenc dandárparancsnok / 498
 Kiss Ferenc magyar internacionalista / 488, 493, 494
 Kiss Ernő / 497
 Kiss György / 502
 Kiss István hadtestparancsnok / 334, 380, 388
 Kiss István magyar internacionalista / 178
 Kiss János altábornagy / 475
 Kiss Károly / 477, 561
 Klaber József / 458
 Kleck / 383
 Klein György / 494
 Klein Ilona / 497
 Klein József / 458
 Kleist, Ewald von / 320, 322, 324
 Kleber, Emilio / 450
 Klobáč, Jaroslav / 229
 Koch László dr. / 484
 Kocsis István / 178
 Kocsubej, Ivan Antonovics / 164
 Kohn Árpád / 449
 Kohn Ferenc / 449
 Kohut, Antonin / 157
 Kolcsák, Alekszandr Vasziljevics / 143, 169, 171, 174
 Kolcsuk, F. Sz. / 413
 Koleszov F. I. / 169
 Kolin László / 461
 Kolman, Arnost / 136, 138, 146
 Kolonits József / 516
 Koltai Vilmos dr. / 490
 Komját Gábor / 489, 490
 Komját Irén / 489, 490
 Komját István / 489, 490
 Kondratov vezérőrnagy / 528
 Konok Ferenc / 478
 Kopácsi Sándor / 559
 Kopilov, V. / 172
 Kordnya, Milan / 168
 Kormos László / 478
 Kornilov, Konsztantyin Nyikolajevics / 136, 137, 142, 149
 Koródi Béla / 479
 Korvin Ottó / 248
 Kossa István / 500
 Kossuth Lajos / 526
 Koszarjev, M. V. / 135
 Kovács-Burek István / 172
 Kovács Géza / 499
 Kovács Gyula / 338, 343, 347, 350, 352, 357–360, 388
 Kovács Imre / 164, 167, 168, 465
 Kovács István / 473, 499
 Kovács István dr. / 499
 Kovács István József / 504
 Kovács Károly / 334
 Kovács Pál / 572
 Kovács Pál dr. / 507
 Kozma István / 424
 Kozma József / 491
 Kozma Miklós / 205, 248, 300
 Kovalenko, Anatolij / 504
 Kovpak, Szipor Artyemovics / 502, 507
 Kozlov, V. M. / 510
 Kozovszki, Ferdinand / 456
 Körmendy László / 422
 Köves László / 499
 Köves-Toronyi Ferenc / 513
 Köves Zoltán / 502
 Kövess Hermann tábornagy / 70, 74, 129
 Král, Erhard / 511
 Kramarž / 181, 201
 Krasznov, Pjotr Nyikolajevics / 163, 164
 Kratochvil Károly ezredes / 202, 208, 216, 220
 Krauss, Alfred / 44, 105
 Kravcsenko, A. G. / 173, 402
 Krepsz József / 449
 Kristóffy József / 312
 Krivjánék György / 513
 Krobotin Alexander tábornagy / 105
 Krúdy Ádám repülőszázados / 314, 315
 Krupicz Ferenc / 499
 Kubinyi Ferenc / 492
 Kudriczy István / 435
 Kun Béla / 135, 136, 142, 146, 148, 150, 151, 157, 163, 165, 166, 169, 170, 176, 203, 208, 212, 213, 216, 218, 221, 226, 228, 242, 243, 245, 247, 249, 250, 253, 256, 258, 447
 Kun Ferenc / 510
 Kun Imre / 510
 Kunfi Zsigmond / 191, 192, 195, 200, 212, 226, 228
 Kunicki, Mikolaj / 507, 510
 Kupos József / 461
 Kurucz Béla / 496
 Kuti Imre / 511
 Kuzsela, Ernst / 169
 Kuzmanek, Hermann tábornok / 62
 Kürti Imre / 502
 Kvaternik, Sladko tábornok / 307
 Lacko, Gejza / 511
 Lajos Károly / 501
 Lajtos Árpád / 245, 246, 350
 Lakatos Béla / 472
 Lakatos Lovenvirth Emil / 493, 494
 Lakatos Géza / 250, 371, 380–382, 386, 388, 393–395, 397
 Lakatos István / 424
 Laky Dezső / 368
 Landler Jenő / 191, 194, 221, 226, 228, 248, 250, 251, 254, 256, 258
 Langermann, Willibald / 338
 Lantos András / 490
 Lantos László / 490
 Lantos Sándor / 507
 Lányi György / 488
 Lányi Imre / 161
 Lányi Sarolta / 500
 László Dezső / 315, 316, 328, 382, 396, 399
 Latorczay Lőrinc / 396
 Lavrov / 150
 Lázár Károly / 396, 473, 474

- Lazko, G. Sz. vezérőrnagy / 421
Lazo, Szergej / 142, 150
Lebrun, Albert köztársasági elnök / 489
Leclerc, Philippe Marie / 492
Legeza János vezérőrnagy / 357
Lehár Antal ezredes / 263, 270, 272
Lehóczky András / 512
Lemberkovics Alajos / 307
Lemberkovics Jenő / 245, 246
Lencsés János / 504
Lengyel Béla / 380, 383, 386
Lénárt József / 517
Lenin, Vlagyimir Iljics / 60, 134, 136, 138, 143, 146, 149, 150, 165, 166, 170, 171, 173, 188, 238, 241, 247, 253
Letovský / 229, 333
Lévai Béla / 499
Lévai József / 494
Liebknecht, Karl / 82, 204
Ligeti Károly / 134, 136, 150, 155, 156
Linder Béla / 120, 123, 195, 199
Linsingen tábornok / 61, 75, 99
Lipka / 146
Lipsitz Ernő / 167
Lister, Enrico / 453
Liszauer Sándor / 492
Liszka Lajos / 162
Lobkowitz Rudolf / 39
London, Arthur / 489
Longo, Luigi / 449, 514
Lóskay Ferenc / 357, 360, 380
Lósvirrh Miklós / 494
Löwy Gyula / 178
Ludendorff, Erich tábornok / 53, 79, 82, 109
Lukachich Géza / 122, 191, 193, 194
Lukács Béla / 266
Lukács György / 221
Lukács Pál I. Zalka Máté
Lukanov, Karlo / 452
Lukovich László / 516
Luxemburg, Rosa / 82, 140, 204

Mackensen, August tábornagy / 56, 79
Madamin bég / 169
Magasházy László / 266
Magyar Lajos / 194
Magyar Gyula páter / 392
Magyarossy Sándor / 377
Mahno, Nyesztor Ivanovics / 177
Majer Ottmár / 497
Major Jenő / 307, 318, 399
Major Frigyes / 489
Major István / 494, 502
Major Pál / 490
Malek István / 150, 172

Maléter Pál / 505, 560, 561
Malinovszkij, Rogyon Jakovlevics / 399, 402, 404, 416, 419, 422, 429
Mályi Vilmos / 461
Mamontov / 172, 175
Managarov, I. M. altábornagy / 402
Mandel Károly / 449
Maniu, Iuliu / 216
Mannerheim, Carl Gustav von / 145
Manstein, Erich / 380
Marcsuk, Ivan A. / 511
Mardarescu, G. D. tábornok / 219, 232, 251, 253, 255
Margóczy Imre / 512
Mária Béla / 513
Markovics József / 502
Markóczy János / 383
Marosán György / 561
Marschalek / 517
Marschall László / 449, 491, 492
Martinov / 511
Martinovszki Ferenc / 491, 492
Martinovszki Rudolf / 490
Marton Béla / 266
Marton Imre / 491
Márton József / 502
Marty, André / 449
Masaryk, Tomáš Garrigue / 71, 136, 156
Maszlov / 504
Máté Iván / 488
Máthé Kálmán / 314
Matlár Árpád alezredes / 341
Matolcsy Elek vezérőrnagy / 412
Mátray Máthé Ferenc / 481
Matusck Tivadar / 478
Mátyás László / 449, 458, 502
Mauer Ferenc / 150
Mautner József / 499
Mecsér András / 29, 268
Melcher, Gilbert / 151
Melnicsuk, N. / Orjol / 513
Melnikov / 504
Mengyán Mátyás / 502
Merán Lajos / 489
Merán Tibor / 489
Mészáros János / 176, 178, 395, 396
Metzger, Joseph altábornagy / 105, 106
Metyelica / 161
Mezei András / 498
Mező Endre / 334
Mező Imre / 449, 489, 490, 492, 560
Mező Imréné / 489
Mihajlov, Georgi / 151
Mihajlović, Draža / 309, 345
Mikes György / 487

Miklay Frigyes tábornok / 307
Miklós Béla I. Dálnoki Miklós Béla
Mikó Zoltán / 481, 482
Miksa, badeni nagyherceg / 109
Mikulics Tibor / 475
Millok Sándor / 468
Mirbach gróf / 157
Miroslav, Iringh / 507
Misolczki József / 516
Mittelhauser, Eugène tábornok / 231, 233, 236, 241, 243
Mód Aladár / 477
Mód Péter / 489, 490
Mód Péterné / 490
Modesto, Juan / 453
Moholy-Nagy László / 487
Moldoványi Ferenc / 502
Molnár Dezső altábornagy / 106, 118
Molnár István / Weisz Sándor / 460, 494
Molnár Pál / 535
Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics / 312, 392, 524
Moltke, Helmuth von / 17, 42, 47, 48, 50
Mónus Illés / 468
Morgen, Kurt von altábornagy / 79
Morozov, Sz. G. / 503
Morszkoj, M. P. / 511
Mosoin tábornok / 255, 256
Mózes György / 502
Muravjov / 160, 161
Murányi Ferenc / 511
Mussolini, Benito / 277, 284, 366, 442, 444
Müller Adolf / 502
Müller Armand / 134, 161
Müller Ernő / 173, 174
Münich Ferenc dr. / 135, 156, 163, 203, 248, 447, 455, 456, 459–461, 500, 561, 565

Nadj, Koszta / 426
Nádas Ernő / 376, 395, 396, 465
Náday István / 346, 379, 380, 389, 392
Nagy Árpád / 511
Nagy Balázs / 499
Nagy Béla / 498
Nagy Imre / 555–561, 563
Nagy István / 507
Nagy Jenő / 475
Nagy László / 502
Nagy Pál / 272, 273, 458
Nagy Sándor / 154, 502
Nagy Vilmos / 304, 346, 372
Napoleon, I. Bonaparte / 119, 310, 445
Napoleon, III. Louis / 13, 14, 17
Naumov, M. / 503

Nemes József / 392
Nemes Dezső / 503, 504
Németh József / 319, 320, 346
Német Lajos / 166
Németh László János / 485
Negrin, Juan / 461
Nenni, Pietro / 449
Névai László / 502
Nivelle, Robert George tábornok / 84
Nógrádi Sándor / 500, 504, 545, 552
Novák Ernő / 424
Novák Károly / 470
November László / 491, 517
Novotny, G. A. főhadnagy / 504

Nyemidov ezredes / 145
Nyerges János / 498
Nyiresi Ferenc / 498

Oláh István / 579
Oldner Vlagyimir / 499
Oleánder Pál / 149
Olteanu tábornok / 219, 220, 251
Omaszta Frigyes / 143, 160, 162, 172
Orbán Antal / 507, 510
Ormándy Jenő / 487
Orovicza György / 515
Ostenburg Gyula / 265, 271, 272
Oszip István / 483
Oszipov, V. A. / 511, 513
Osztapenko, Ilja / 420
Osztovcics Ferenc / 380
Otani japán tábornok / 162
Otta István / 500

Örley Zoltán / 505
Ősz-Szabó János / 504

Padányi Mihály / 472
Pajetta, Giuliano / 517
Pál Klára / 497
Pál Sándor / 498
Pálfalvy Gyula / 498
Pálffy György / 469, 470, 482, 534, 540, 545
Pálmai József / 512
Pálmai Károly / 175
Palotás Imre / 489
Papp Gyula / 449
Papp József internacionalista / 169, 178
Papp József ezredes / 560
Papp Lajos / 489–492
Papp Tibor / 423
Parri, Ferruccio / 514
Pataki Ervin / 498
Pataki Ferenc / Vologyimovics Fjodor / 173, 174, 178, 503

Pataki László / 510
Patkó Béla / 485
Paulus, Friedrich / 329, 349, 350
Pavelić, Ante / 341
Pécsi Anna / 492
Peidl Gyula / 256
Peizner Lajos / 172
Pék Ferenc dr. / 512
Pelek Sándor / 174
Pelikán Géza / 138, 149, 172
Pelikán Gyula / 503
Pellé, Maurice César Joseph tábornok / 231, 242
Pénzes Géza / 480
Pepeljajev tábornok / 155, 173
Peledi Zsigmond / 511
Perneczky, Eugen altábornagy / 106
Pesti Barnabás / 490
Pesti Endre / 562
Pesti Gábor / 498
Pétain, Henri Philippe / 489
Péter Ferdinánd főherceg / 44
Peterdy Pál vezérőrnagy / 307
Petin / 146
Petljura, Szimon Vasziljevics / 149, 165, 167, 187
Petrovskij, M. F. / 513
Petővári József / 498
Pető mérnök / 515
Peyer Károly / 204, 366, 468
Pflanzer-Baltin, Carl von vezérezredes / 75, 78
Pfeffer, Wildenbruck Karl / 420, 423, 425, 432
Pfuhlstein, Alexander von / 369
Piccione, Luigi tábornok / 225, 229, 231
Pikler Ferenc / 491, 492
Pintér Aladár / 380
Pintér Lajos / 516
Pirogov / 517
Pisky Schmidt Frigyes / 480
Platthy Pál / 307, 382, 497
Plijev / 399, 400, 403
Pobuda Tivadar / 487
Podboj Vilmos / 449
Podvojszkij, Ny. I. / 165
Pogány József / 176, 180, 200, 201, 204, 208, 212, 221, 228, 239, 245, 254
Pogány Kálmán / 215
Polányi Károly / 487
Politovszky / 248
Poll Júlia / 490
Pollák Andor / 498
Pór Bertalan / 489
Pór Ernő / 140, 148, 150, 165
Pórfy György / 500
Porzezinszky György / 395
Potiorek, Oscar tábornagy / 57–59

Pozas tábornok / 457
Práth Károly / 499
Presan, Constantin tábornok / 219
Priscsepa, J. Sz. / 504
Pritwitz, Max von tábornok / 53
Prónay Pál / 205, 265, 272, 273, 482
Pusztai Gazda Jenő / 192
Pusztai János / 511
Putnik, Radomir vajda / 58
Püchler, Carl / 380

Rab Ákos / 211, 248
Rabinovics József / 155
Rác Gyula / 500, 503
Rác Kálmán / 205
Ráday Gedeon gróf / 29
Radnóti Andor / 175
Radó Ödön / 142, 173, 178
Radó Sándor / Dóra / 488
Radócz hadnagy / 312, 313
Rahn, Rudolf / 395, 396
Raisz Béla / 160
Rajk László / 458, 461, 469, 470, 556
Rajki Mátyás / 461
Rákóczi Ferenc II. / 136, 526
Rákosi Mátyás / 221, 449, 500, 511, 549, 552, 554–556, 563
Rakovszky György / 317, 334, 337, 338
Rakovszky István / 271
Raš, F. R. / 102
Ráth Károly / 499
Rátkai Károly / 468
Rátz Jenő / 284, 290, 291, 299, 382
Razola / 517
Reiner Károly dr. / 135
Rékai Miklós / 504
Reményi-Schneller Lajos / 296, 388
Remete Tibor / 513
Rendulich, Lothar / 435
Rennenkampf, Pavel Karlovics / 53
Reuter, Richard / 151
Répka, Antonin / 512
Reviczky Dezső / 492
Révai Gizi / 490
Révai József / 500, 526
Révész Géza / 531, 564
Ribbentrop, Joachim von / 304, 313, 331, 366, 373, 374, 376
Richter, Julius / 491
Rivera, Primo de / 441, 442
Rjabcev ezredes / 139
Roczkó György / 423
Romanovszkij / 179
Román György / 498
Rónai Horváth Jenő / 30

Roosevelt, Franklin Delano / 395
 Rosenberg Dezső / 498
 Rosiczky, V. százados / 121
 Rossi tábornok / 230
 Rostás István / 489, 492
 Rostás Károly / 516
 Roth tábornok / 68
 Rothziegel, Leo / 214, 224
 Rózsa Ferenc / 465
 Rózsa József / 169
 Rózsa Richárd / 503
 Röder Jenő / 346
 Röder Vilmos / 106, 278, 283, 291, 292
 Rubin Péter / 498
 Rudas László / 503
 Rudnyánszki Endre / 140, 152, 166, 167
 Ruggera, Camillo vk. százados / 119
 Rundstedt, Gerd / 319, 320
 Ruszkiczay-Rüdiger Ferenc / 377

Salas György / 461
 Salgin / 145
 Sallagar Hermann vezérőrnagy / 118
 Sandrik Zsófia / 484
 Sanjurjo tábornok / 442
 Sárkány Jenő ezredes / 357
 Sárközi Márton / 170
 Sarohin, M. Ny. vezérezredes / 412
 Saronov, N. / 305
 Sarraill, Maurice tábornok / 79
 Sásdi Tibor / 491
 Satanowski Robert / 503, 507
 Scsetyinkin / 173
 Schaumburg, Ernst von / 491
 Scheuchenstuckel, Viktor von gróf vezérezredes / 105
 Schiffer Pál / 461
 Schlieffen, Alfred gróf / 46, 47
 /Schmidt/ Vilmos / 173
 Schneller, Karl vezérkari ezredes / 73, 74
 Schollen / 494
 Schönherz Zoltán / 465
 Schwartz Béla / 457
 Schwarz Géza / 255, 260
 Sečansky, Slavo / 509
 Schweiger János / 481
 Sebes György / 458
 Sebes Ilonka / 490
 Sebes Imre / 461, 490
 Sebes Sándor / 490
 Seeckt, Hans tábornok / 78, 281
 Seidler Ernő / 135, 215
 Serfőző József / 154
 Seress Géza / 480
 Siebert, Friedrich / 356, 358, 361, 362

Sigray Antal / 468
 Sík Endre / 490
 Silley Antal / 307
 Simics Sándor / 178
 Simko, Alexander / 511
 Simon Kálmán / 497
 Simon László / 499
 Simon Zoltán / 494
 Simonffy Ernő / 499
 Singer, Stephan / 160, 162, 172
 Sinkó Ervin / 246
 Sipek / Sipka / Lajos / 149
 Sipos Ferenc / 138
 Sipos Gyula / 222, 230
 Sirjamov / 172
 Sisgorić, J. / 102
 Sixtus pármái herceg / 89, 93
 Skorzeny, Otto / 395
 Slevin / 402
 Smuts, Jan Christian / 217
 Šnejdarek ezredes / 233
 Soki, Alexandru / 168
 Solti György / 488
 Solymossy Ulászló / 334
 Sólyom László / 481, 540, 545
 Sombor-Schweinitzer József / 377, 468
 Somlai Sebestyén / 512
 Somogyi János / 499
 Somogyi József / 172
 Somogyi Miklós / 470, 482
 Somogyvári Gyula / 468
 Soós Béla / 491
 Soós Károly / 106, 266, 291
 Soós László / 505
 Sós Pál dr. / 499, 502
 Sova, N. / 420
 Sréter Ernő / 270
 Šrobär, Vavno / 241
 Staabs, Hermann von altábornagy / 79
 Stechmayer István / 499, 456, 458
 Štefanik, M. R. / 508, 511
 Stein Oszkár / 491
 Steinbrück Ottó / 178, 215
 Steinhard Ferenc / 134
 Steinmetz Miklós / 420, 423, 456, 502
 Stelczer Lajos / 485
 Stessel Ernő / 171
 Stipkovics Fülöp / 511
 Stollár Béla / 480, 481
 Stomm Marcell / 307, 346, 356, 361, 362, 494, 501
 Strausz Sándor / 493, 494
 Strebenić, Ivan / 151
 Stromfeld Aurél / 29, 106, 207, 209, 222, 224, 225, 228, 232, 234-236, 244, 259
 Stülpnagel, Carl-Heinrich von / 320, 325

Stürgkh, Karl gróf / 82
 Sugár Andor / 173
 Sugár Tivadar / 200
 Sulyok Ernő / 511
 Sumilov, M. Sz. vezérezredes / 402
 Supka Géza / 480
 Swierczewski, Karol / 449

Szabó Ervin / 135
 Szabó Lajos / 483
 Szabó László / 341, 352
 Szabó Zoltán / 511
 Szagyilenko, A. M. / 503
 Szakács András / 150
 Szakács Zoltán / 307
 Szakall Kálmán / 222, 244
 Szakasits Árpád / 397, 398, 473, 481
 Szakasits György / 481
 Szakovics / 160, 161
 Szaladnya Ferenc / 483
 Szálasi Ferenc / 290, 396, 398, 405, 420, 474, 475, 484, 485, 494, 510
 Szalay Tibor / 528
 Szalvay Mihály / 449, 450, 458, 461, 497, 528
 Szamszonov, Alekszej Vasziljevics tábornok / 53, 54
 Szamuely Tibor / 152, 203, 212, 213, 221, 228, 238, 243, 247, 250
 Szántó Béla / 192, 194, 203, 212, 214, 226, 228, 245, 246, 500
 Szántó Rezső / 457, 500
 Szántó Zoltán / 215, 233, 500
 Szász Ferenc / 334, 530
 Szász Károly / 498
 Szavaljev, M. J. / 512
 Szazanov, orosz külügyminiszter / 136
 Székács Lajos / 101
 Székely László / 527
 Szekeres György / 490
 Szekfű Gyula / 474
 Szemjonov atamán / 150, 173, 174
 Szende vezérőrnagy / 106
 Szenes Hanna / 488
 Szent-Györgyi Albert / 479
 Szentirmai Félix / 373
 Szentmiklóssy István / 377, 396
 Szent-Iványi Domokos / 521
 Szepessy József / 504, 508
 Szerafimovics, Alekszandr Szergejevics / 168
 Szigethy Zoltán / 524
 Sziklai Sándor / 169, 456, 504
 Szilágyi Imre / 135
 Sziversz, Rudolf Fodorovics / 149

Szivó vezérőrnagy / 106
 Szkoropadskij hetman / 165
 Szombathelyi Ferenc / 313, 316, 319, 328, 329, 332, 344, 345, 347, 362, 363, 369, 375-377, 381, 396
 Szorokin / 164
 Szoszjedov, L. B. tábornok / 429
 Szőke József / 506
 Szőke Lajos / 247
 Szőnyi Márton / 503, 504
 Szőnyi Szűcs András / 481
 Szőnyi Tibor / 488
 Sztálin, Ioszf Visszarionovics / 312, 337, 383, 399, 405, 529, 551, 555
 Sztójay /korábban Stojakovics/ Dömc / 253, 302, 376, 378, 379, 382, 383, 386, 485
 Sztójcev, V. tábornok / 426
 Sztrokacs, T. A. tábornok / 508, 510
 Szuhov / 156
 Szurmay Lajos / 404
 Szuszajkov I. Z. / 522
 Szűcs Ernő / 499
 Szverdlav, Jakov Mihajlovics / 151, 155, 171, 188
 Szvetecz Ernő / 178, 179
 Szviridov, K. V. altábornagy / 408

Tabódy Zsolt / 207
 Taby Árpád / 266
 Tamássy Árpád / 62
 Táncsics Mihály / 464
 Tanczos István / 502
 Tanító Béla / 334
 Tankovits József / 510
 Tarr Imre / 456-458
 Tarr László / 488
 Tartsay Vilmos / 475
 Teichner Zsigmond / 169, 175
 Teleki Géza gróf / 521
 Teleki Pál gróf / 265, 266, 271, 293, 300, 303, 305, 308, 312, 324, 325, 328, 329
 Ternegg Kálmán / 404
 Tersánszky Józsi Jenő / 424
 Tersztyánszky Károly báró / 57, 62, 129
 Thomann, Karl / 151
 Thorez, Maurice / 489
 Tihanyi Sándor / 499
 Tildy Zoltán / 397, 398, 473
 Tipold Katalin / 497
 Tiso, Josef / 304, 315, 331, 508, 509
 Tisza István gróf / 42, 60, 61, 68, 115, 120, 190
 Tiszai Zoltán / 503
 Tito, Jozsip Broz / 480, 497

Tkanko, A. V. / 504
 Togliatti, Palmiro / 449
 Tokvesz / 165
 Tolbuhin, Fjodor Ivanovics / 426, 428, 529
 Tombor Jenő / 221
 Topcsij, Konsztantyin / 168
 Tormássy-Szávits Sándor / 308, 392, 398
 Torunczyk, Henryk / 461
 Tóth Antal / 507
 Tóth Béla / 483
 Tóth Imre /Amerigo Tot/ 514
 Tóth István / 499
 Tóth József / 502, 507, 511
 Tóth Sándor / 228
 Tőke László / 447
 Tököli Vilmos / 499
 Tömpe András / 461
 Törő István / 492
 Török Kálmán / 307
 Trofimenko, Sz. G. vezérezredes / 410
 Tuhacsevszkij, Mihail Nyikolajevics / 157
 Turcsányi Lajos / 473
 Turjanica Anna / 503
 Turóczi Gábor / 502
 Türk Mihály / 488

Tyimosenko, Szemjon Konsztantinovics / 340, 502

Ugrai Ferenc / 564
 Újlaky Jenő / 334
 Ukke ezredes / 161
 Uljanov, Ivan Ivanovics a Hadifogoly- és Menekültügyi Központ Kollégiumának vezetője / 148
 Ungár Sándor / 491
 Unger-Sternberg, Roman báró / 175
 Usakov / 155, 161
 Uszta Gyula / 500, 504, 561, 564
 Újszászy István / 315, 381
 Utassy Loránd / 397

Vacetisz, I. I. / 166
 Vágási József / 491
 Vághó Ignác / 30
 Vágó Béla / 203, 221, 228, 251, 255
 Valentin László / 169
 Valley / 517
 Vándor László / 486
 Vántus Károly / 151, 165
 Váradi Gábor / 25
 Varejkisz, Jozsif Mihajlovics / 160
 Varga Gyula / 154, 163, 177, 179, 497

Varga István / 171, 175
 Varga János / 175
 Varga Jenő / 499
 Varga Károly / 481
 Varga Vera / 492
 Vargyassy Gyula / 360
 Várhelyi József / 481
 Variházy Oszkár / 425
 Várkonyi tábornok / 194
 Várnai Dániel / 468
 Várnai Ferenc /Homok/ 472
 Várnai Zseni / 479
 Váry József / 497
 Vas Gitta / 497
 Vas János Zoltán / 513
 Vas Jolán / 497
 Vas Zoltán / 500, 521
 Vaska István / 395, 396
 Vass Sándor / 488
 Vasváry Frigyes / 380
 Vasváry József / 380, 386, 434, 435
 Vaszilevszkij, Alekszandr Mihajlovics / 360
 Vattay Antal / 307, 317, 378, 383, 393-396,
 Veesenmayer, Edmund / 372, 373, 377, 378, 381, 388, 394, 396-399
 Velicsko, P. A. / 508, 510, 511
 Venéczi János / 491
 Véner József / 507
 Vercors /Jean Brüller/ 490
 Veres Péter / 537
 Veress Lajos / 307, 341, 346, 378, 396-398, 402
 Versigora, Pjotr Petrovics / 507
 Veszprémi József / 511
 Vida Ferenc dr. / 517
 Vihogyec ezredes / 504
 Világi Zoltán dr. / 515, 516
 Vili Lajos / 461
 Vilmos, II. császár / 42
 Vincze József / 449, 493
 Vincze Józsefné / 494
 Vinnyicsenko / 165
 Visontai Ilona / 503
 Vittorio, Di / 450
 Vix, Ferdinand alezredes / 201, 202
 Vlastimil Peksa / 168
 Vojcechovsky, Szergej / 154
 Volkov-Petrov / 511
 Vorosilov, Kliment Jefremovics / 149, 524, 525, 529
 Vörös Géza / 383
 Vörös János / 307, 317, 325, 327, 377, 381, 386-389, 392, 396-399, 521, 522, 524-526
 Vrangeli, Pjotr Nyikolajevics báró / 175, 177

Waltz, Franz / 151
 Wanger Ferenc / 152
 Weber Izsó / 170
 Weber Viktor gyalogsági tábornok / 124
 Weichs, Maximilian von vezérezredes / 337, 346, 349, 372, 379
 Weigl Manó / 450
 Weil Zsigmond / 507
 Weingertner József / 492
 Weissmann / 162, 172
 Weisz János / Petit Jean / 489, 491
 Weisz László / 502
 Weisz Pál / 492
 Weiszbrunn György / 456, 458
 Wekerle Sándor / 93
 Weltner Jakab / 212, 237, 250
 Werth Henrik / 228, 248, 263, 281, 282, 295, 301, 303, 307, 309, 311, 312, 315, 316, 319, 321, 328
 Wiernermann Lajos / 163, 164, 166

Willand János / 490, 493
 Willerding Rezső / 272
 Wilson, Thomas Woodrow / 115, 119, 122, 196, 226
 Winkelmann, Otto / 381
 Witzleben, Erwin von / 358
 Wöhler, Otto / 399, 402, 414, 430, 431, 435
 Wrabecz Miklós / 169, 175
 Wurm, Wencel báró vezérezredes / 105

Zágon Ernő / 498
 Zaharov, G. F. hadseregtábornok / 412
 Zákó András / 380
 Zalka András / 504, 508
 Zalka Máté / Lukács Pál / 447, 454-456
 Zamora Alcala spanyol köztársasági elnök / 442
 Zay Rezső / 215
 Zeitzler, Kurt / 366, 380

Zeke László / 460
 Zemljacska / 176
 Zentai Vilmos / 537
 Zetkin, Clara / 82
 Zgyerka Fábán / 484
 Zgyerka János / 484
 Zichy Lodomér / 510
 Živković tábornok / 136
 Žlatner, Oskar / 509
 Zrínyi Miklós / 526
 Zubek Mihály / 172

Zsabka Kálmán / 481
 Zsarnai István / 505
 Zsedényi Zoltán / 383
 Zsdanov, V. I. altábornagy / 408
 Zsinkó Vilmos / 447
 Zsmacsenko, F. F. vezérezredes / 410
 Zsukov, Georgij Konsztantino-vics / 383
 Zsubán Péter / 498

Abbeville / 489
 Acsinszk / 136, 156
 Aggtelek / 416
 Aisne folyó / 49, 109
 Alapajevszk / 157
 Alsen szigete / 16
 Allenstein / 53
 Albacete / 449, 451
 Alsómihályi / 504
 Amiens / 109
 Antonovka / 161
 Apatin / Jugoszlávia / 308
 Arad / Románia / 94, 377, 390
 Arges / 81
 Ariege / 491
 Arras / 83, 84
 Arsiero / 74
 Ashabad / 170
 Asiego / 74
 Arhangelszk / 163
 Asztrahany / 151, 163, 164
 Augusztov / Augustów / 63
 Auschwitz / Oświęcim / 494, 517

Bácstopolya / 498
 Bajmok / 308
 Baku / 164, 177
 Balassagyarmat / 416
 Balatonalmádi / 394
 Balatonszabadi / 433
 Balmaújváros / 224
 Bánkeszi / 241
 Bar / 320
 Baranovicsi / 76
 Barcelona / 441, 444, 448
 Barcs / 498
 Barátka / 220
 Barnaul / 156, 173
 Bécs / Wien / 11, 17, 18, 35, 95, 110, 119, 123, 193, 248, 249, 300, 303, 345, 374, 377, 419, 430, 432, 436, 513
 Belényes / Beius, Románia / 390
 Belalcazar / 458
 Belgrád / Beograd / 59, 70, 196, 202, 306, 374, 377, 378, 498
 Beloreck / 163
 Beregszász / Beregovo, SZU / 22, 403

TELEPÜLÉSNÉVMUTATÓ

Bergen-Münster / 405
 Berettyóújfalu / 402, 527
 Berezovka / 143, 148, 150, 162
 Berlin / 31, 42, 110, 183, 204, 299, 310, 311, 396, 397, 442, 505
 Bern / 386
 Bersagy / 322
 Besenyszög / 256
 Besztercebánya / Banská Bystrica, Csehszlovákia / 236, 509, 510
 Bezdán / 308
 Bicske / 198, 415
 Bijeljina / 497
 Bilbao / 441, 444
 Bitolj / 81
 Blagovesczenszk / 162
 Bled / 297, 299
 Bodrogolaszi / 234
 Bogotol / 154
 Bor / 498
 Borgo / 90
 Bosut / 497
 Brassó / Brasov, Románia / 81
 Breslau / ma Wroclaw / 436, 505
 Breszt-Litovszk / 66, 94, 98, 99, 101, 102, 145, 146, 153, 237, 243, 245, 272, 279, 305, 307, 313, 325, 396
 Breznóbánya / Brezno, Csehszlovákia / 416, 436, 509
 Brno / 524
 Brunete / 458
 Brüsszel / 494
 Brzezany / 88
 Buchenwald / 517
 Buczac-Okna / 75, 76
 Buda / 19, 423, 424
 Budaörs / 272

Budapest / 35, 48, 93, 98, 102, 121, 123, 166, 190, 193, 196, 207, 228, 346, 363, 373, 376, 394, 395, 419, 422-424, 465, 467, 470, 474, 476, 483, 503, 557, 559, 562
 Buhara / 175
 Burgenland / 271

Čačak / 498
 Cambrai / 85, 86, 126

Camposines / 459
 Capello / 89
 Caporetto / 90, 92, 95, 97
 Caricin / Sztálingrád, Volgograd / 151, 164, 187
 Cartagena / 441
 Casa de Campo / 450, 451
 Casas Ibañes / 458
 Caserta / 360
 Caspe / 457
 Cattaro / Kotor, Jugoszlávia / 98, 101, 102
 Cegléd / 258
 Ceglédbercel / 377, 394
 Cholm / 66, 175
 Champagne / 126, 489
 Chantilly / 84
 Codroipo / 115
 Compiègne / 110, 123
 Cortina d'Ampezzo / 68

Csákfalva / 104
 Csap / Csop, SZU / 403
 Csardzsou / 169, 170, 175
 Cseljabinszk / 172
 Cserkasszi / 167
 Csernyigov / 147
 Csepel / 209, 216, 282, 289, 368, 467, 478
 Csernovci / Csernovic / 62, 76, 88
 Csita / 150, 174
 Csongrád / 400
 Csót / 178
 Csucs / Ciucea, Románia / 220

Dachau / 483, 484
 Dámóc / 516
 Debrecen / 224, 399, 277, 401, 462, 521, 525, 527, 529, 530
 Délegyháza / 487
 Dél-Tirol / 73, 75
 Derecske / 402
 Devecser / 431
 Diósgyőr / 282, 368, 467
 Dnyepetrovcszk / 324
 Doberdo / 75, 96, 129
 Donji Miholjac / 426
 Doñaumont / 72
 Döberitz / 404

Drezda /Dresden/ 17, 404, 436, 505
 Drvar / 497
 Dubno / 66
 Dunaföldvár / 423
 Dunajec / 319, 320
 Dunakeszi / 190
 Dunapentele /Sztálinváros, Dunaujváros/ 420
 Dunavarsány / 484
 Durazzo /Durrës/ 70
 Düppel / 16

 Eger / 416
 El-'Alemein / 366
 Eperjes /Prešov/ 234
 Erdőbénye / 234
 Érsekújvár /Nové Zámky, Csehszlovákia/ 234, 235, 243
 Essen / 34
 Esztergom / 136, 415, 419, 431, 558
 Esztergom-Kenyérmező / 103
 Extremadura / 458

 Feldbach / 263
 Férihegy /Pest része/ 480
 Figueras / 449
 Fiume /Rijeka, Jugoszlávia/ 121, 184, 231
 Focșani / 94
 Frankfurt am Main /1. Majna-Frankfurt/ 18
 Fülek /Fil'ákovó, Csehszlovákia/ 229
 Füzésabony / 257, 579
 Fűzfő / 282

 Gandesa / 459
 Genf / 150, 294, 554
 Génua /Genova/ 14
 Gleichenberg / 435
 Golovannesz / 322
 Gomel / 147
 Gorlice /Lengyelország/ 66
 Gödöllő / 190, 225, 245, 246, 250
 Gönc / 234
 Görlitz /NDK/ 432
 Görz /Gonizia/ 68
 Graz / 93
 Grenoble / 492
 Guadalajara / 454
 Gumbinnen / 53

 Gyelatyin / 317, 318
 Gyetva / 234
 Győr / 290, 292, 377, 431

 Habarovszk / 160, 174
 Hajdúhadháza / 527
 Hajmáskér / 530

Hallé / 436
 Halmágyecsűcs / 220
 Hangö / 310
 Hannover / 17, 18
 Harka / 135, 149
 Hatvan / 395
 Hénin-Liétard / 492
 Herning / 512
 Hét község fennsíkja / 105, 118
 Hohol / 361
 Holstein / 17
 Högelund / 516
 Huesca / 457, 558
 Huszt /SZU/ 317, 393, 394, 503
 Hühnerwasser / 17

 Iași / 386
 Ipolyság /Šahy, Csehszlovákia/ 300, 414
 Irkutsk / 142, 143, 160, 173
 Irun / 449
 Isaszeg / 190
 Isonzo / 64, 68, 73-75, 88, 89, 96
 Ivangorod / 54, 66
 Ivanovo-Voznyeszenszk /Ivanovo, SZU/ 134, 136, 138, 139
 Ivnik / 499
 Ivry / 494

 Jaca / 441
 Jaegerspris / 515
 Jagodina / 115
 Jánosi / 226
 Jarama / 453, 454
 Jaroslavl / 157, 160
 Jászberény / 257, 425, 517, 524, 528, 529
 Jaszinya / 503
 Jekatyerinburg /ma Szverdlovsk/ 172
 Jekatyerinoszlav /ma Dnyepropetrovsk/ 149, 157
 Jekatyerinodar /ma Krasznodar/ 149
 Jičín / 104
 Jolsva /Jelšava/ 510
 Jimramov / 513
 Judenburg / 103
 Juzsa / 503
 Jütland (Jylland) félsziget / 16, 128, 516

 Kagyejevka / 134
 Kamenyec-Podolszkij / 319, 320, 378
 Kanszk / 136
 Kalocsa / 558
 Kaposvár / 207, 263, 516, 558
 Karagat / 155
 Kárpátok / 45, 54, 56, 81, 123, 465

Kartasevo / 156
 Kasira / 137
 Kassa /Košice, Csehszlovákia/ 89, 94, 234, 300, 313, 315
 Kasztornoje / 361
 Kazany / 151, 155, 160, 162, 187
 Kecskemét / 28, 207, 484, 558
 Kehida / 433
 Kerics / 337
 Keresztúr /Pest része/ 480
 Kerminje / 175
 Keszthely / 558
 Kielce / 103
 Kijev / 99, 142, 165, 167, 168, 320, 324, 333, 503
 Kisinyov /SZU/ 386
 Kiskunhalas / 492, 558
 Kispeszt /Pest része/ 422
 Kisszajva / 313
 Kisterenye / 231
 Kisújszállás / 252
 Kizel / 157
 Klessheim / 372, 375, 378, 396
 Kocsatovka / 361
 Kolomija /Kolomea/ 317, 380
 Komárom /Komarno, Csehszlovákia/ 272, 300, 419, 431, 470, 484, 515
 Komarov / 51
 Kolozsvár /Cluj, Románia/ 390
 Konstantinápoly /Bizánc, Isztambul/ 110
 Konsztantyinovka / 322
 Koppenhága /København/ 17, 516
 Korpona / 234
 Korotojak / 341, 342
 Kosztroma / 160
 Kovno / 66
 Königrätz /Hradec Králové, Csehszlovákia/ 17
 Körmend / 530
 Kragujevac / 70, 105, 498
 Krakó /Kraków/ 56, 104, 377
 Kraljevo / 498
 Krasznodar / 447
 Krasznójarszk / 134, 136, 142, 150, 173, 503
 Krasznogarszk / 156
 Krasznik / 50
 Krasznovodszk / 170
 Krems / 435
 Krivoj Rog / 322
 Krivosije / 33
 Kubán / 152
 Kultuk / 161
 Kungur / 163
 Kunhegyes / 252
 Kurhessen / 18
 Kurszk / 151
 Kušin / 511
 Küstrin / 436

Laa an der Thaya / 524
 Laibach /Ljubljana/ 231
 Lausenne / 124
 Leipa /Böhmische/ 103
 Leningrád / 373
 Lemberg /Lvov, SZU/ 51, 54, 64, 97, 175
 Lerida / 458
 Leskovac / 115
 Letenye / 435
 Léva /Levice, Csehszlovákia/ 233, 414
 Lidice / 512
 Limanova-Lapanov / 56
 Linz / 39, 377
 Lipjaga / 155
 Liptovská Osada /Oszada/ 508
 Lisszabon / 369
 Liszva / 157
 Ljubim / 143
 Łódź / 56, 126
 London / 502
 Lošonc /Lučenec, Csehszlovákia/ 233
 Lublin / 66, 103, 176, 597
 Luck / 66, 75-76
 Lyon / 492

 Macskástanya / 504
 Madeira szigete / 273
 Madrid / 441, 450, 454
 Magenta / 14
 Majna-Frankfurt / 18
 Makó / 207, 390, 399
 Máramarossziget /Sighetul Marmației, Románia/ 467
 Margitta / 405
 Marjanovka / 155
 Máriabesnyő / 190
 Marne / 49, 54, 126
 Marosvásárhely /Tîrgu Mureș, Románia/ 97
 Maas / 72
 Marseille / 441, 446, 476
 Marünszk / 156
 Masztyugino / 352
 Mauthausen / 514, 517
 Mátyásföld / 216
 Mázaszászvár / 484
 Mazuri-tavak / 53, 54
 Mecenzéf /Medzev, Csehszlovákia/ 236
 Meco / 455
 Mecsebelovka / 325
 Merv / 169
 Mezőlaborc / 62
 Milánó /Milano/ 14, 15
 Minuszinszk / 173
 Miskolc / 94, 225, 231, 416, 483, 525, 527, 579
 Miszovaja / 161

Montan / 494
 Mostar / 32, 102
 Morata de Tajuña / 454
 Moszkva / 136, 139, 140, 145, 148, 157, 160, 166, 178, 331, 396, 456, 492, 502, 521, 525
 Múdosz / 124, 187
 Munkács /Mukacsevo, SZU/ 222, 225, 300
 Murau /Ausztria/ 103
 Murino / 161
 Murmanszk / 187
 Murom / 160
 München / 299, 300

 Nabresina / 103
 Nachod / 17
 Nádálja / 308
 Nagybajom / 426
 Nagybecskerek /Zrenjanin, Jugoszlávia/ 103
 Nagyenyed /Aiud, Románia/ 388
 Nagyfalva /Románia/ 252
 Nagykanizsa / 546
 Nagyida /Velká Ida, Csehszlovákia/ 234
 Nagykároly /Canej, Románia/ 220, 221, 400
 Nagykálló / 403
 Nagykikinda /Velika Kikinda, Jugoszlávia/ 400
 Nagymihályi / 234
 Nagyszalonta /Salonta, Románia/ 403
 Nagyszeben /Sibiu, Románia/ 81
 Nagyvárad /Oradea, Románia/ 220, 221, 399-402
 Narocz-tó / 72, 73
 Nassau / 18
 Nemesvámos / 433
 Neuilly / 124
 Niš / 70
 Novij Oszkol / 360
 Novogeorgievsk / 66
 Novonyikolajevsk / 136, 155, 156, 173
 Nygindengab / 515

 Nyergesújfalu / 432, 470
 Nyejvanszk / 138
 Nyikolajev / 322
 Nyikolajevka / 346
 Nyikolajevsk / 143
 Nyikopol / 322, 324
 Nyírbátor / 527
 Nyíregyháza / 207, 221, 222, 402, 484, 527
 Nyitra /Nitra, Csehszlovákia/ 241
 Nyizsneugyinszk / 148, 155, 160
 Nyizsnij-Novgorod /ma Gorkij/ 135, 160, 167

Obarov / 503
 Óbuda / 480
 Óbecse / 308, 319
 Obuhov / 321, 331
 Odessza / 99, 165
 Omszk / 135, 136, 148, 150, 155, 170, 171, 173, 177
 Opresovce / 505
 Orenburg / 134, 149, 163, 169
 Orjol /Orel/ 135, 151
 Orsova /Orsova, Románia/ 115
 Osztrogozsszk / 358
 Osztyor / 167
 Ottnia / 381, 384
 Ózd / 416

 Örkény / 200

 Padova /Pádua/ 109, 119, 123, 124, 196
 Papadopoli-sziget / 107, 118
 Pápa / 414, 431
 Parde Calais / 500
 Párizs /Paris/ 49, 217, 228, 449, 476, 492, 534
 Párkányána / 233
 Paszolszk / 161
 Pásztó / 416
 Pearl Harbor / 330
 Pécs / 94, 105, 107, 198, 271, 484, 558
 Pecsara / 321
 Pederobba / 118
 Penza / 154, 155
 Pereszakaja / 342
 Perm / 151, 157, 165
 Perpignan / 446
 Pervomajszk / 322
 Pescanka / 134
 Pest / 422
 Pesterzsébet /Pest része/ 480
 Pestújhely /Pest része/ 422
 Pétervár /Leningrád/ 84, 142, 144, 148, 156
 Petrográd /Leningrád/ 136, 138-140, 146, 169
 Pétervására / 229-231
 Petrovsk /ma Mahacska, SZU/ 164
 Piave / 116, 118, 126
 Pietrokov /Lengyelország/ 104
 Piliscsaba / 200
 Pilisvörösvár / 200
 Píspek / 169
 Plotava / 354
 Pó folyó / 13, 14
 Podol / 17
 Podkova Lesna / 507
 Pola /Pula, Jugoszlávia/ 107
 Polička / 512
 Pozsony /Bratislava, Csehszlovákia/ 18, 94, 199, 419, 431

Prága /Praha/ 93, 104, 121, 236, 513
Prügy / 255
Przemysl / 54, 62, 64, 133
Pszkov / 99

Radkersburg /Ausztria/ 104, 435
Rákoshegy /Pest része/ 480
Rákospalota /Pest része/ 479
Rákosszentmihály /Pest része/ 200
Rapalló / 95
Razbora / 499
Ribinszk / 160
Riga / 88
Rimakokova / 236
Rimaszécs / Rimavska Seč, Csehszlovákia/ 225
Rimaszombat /Rimavská Sobota, Csehszlovákia/ 103, 233, 234, 416
Rogozsma / 321
Rohatyn / 51
Róma / 84, 503
Rosztov /Rosztov na Donu/ 149, 153
Rovno /70, 503
Rozanovszk / 148
Rózsahegy /Ružomberok, Csehszlovákia/ 507
Rozsnyó /Rozňava, Csehszlovákia/ 234, 236
Rudabánya / 234
Rumburg /Csehszlovákia/ 103
Ruttka / 198, 235

Sachsenhausen / 491
Sabác /Šabac, Jugoszlávia/ 57, 307
Saint-Germain / 124
Sajkásvidék / 333
Sajóecseg / 104
Salgótarján / 225, 226, 229–231, 416, 435
San Sebastian / 441
San Stefano / 31
Sárisáp / 484
Sárospatak / 234
Sátoraljaújhely / 234, 464
Schleswig-Holstein / 18
Schönberg M. / 104
Scsucse / 342, 383
Selmechánya /Banská Stiavnica, Csehszlovákia/ 234, 236
Sernaglia / 118
Sevilla / 432, 441, 442
Sevres / 124
Síkvölgy / 484
Sinj / 102
Siófok / 263
Skagerrak-szoros / 128

Skalitz / 17
Skopje / 110
Skotovo / 134
Soissons / 83
Solferino / 14
Somme / 73, 83
Sopron / 271, 377, 431
Sopronkőhida / 470, 475, 480, 503
Spa / 109
Spielberg bei Melk / 435
Steyr / 435
Stockholm / 372
Stolac / 32
Stuttgart / 491
Sugana-völgy / 74

Szabadka /Subotica, Jugoszlávia/ 102, 198, 305
Szaloniki /Thessaloniki/ 67, 79, 81
Szamara / 151, 155, 163, 187
Szamarkand / 134
Szarajevó /Sarajevo, Jugoszlávia/ 32, 42
Szaratov / 151, 187
Szatmárnémeti /Satu Mare, Románia/ 394
Szécsény / 229, 416
Szeged / 94, 102, 202, 207, 248, 263, 307, 394, 396, 400, 521, 528, 530
Szegvár / 252
Székesfehérvár / 28, 377, 418, 429
Szendrő / 234
Szentendre / 190
Szentés / 252, 558
Szentgotthárd / 277
Szeregyina Buda / 336
Szerpuhov / 134, 177
Szevasztopol / 337
Szigetvár / 426
Szlézia / 36
Szimbirszk /ma Uljanovszk/ 134, 160, 163, 187
Szófia /Szofija/ 110
Szolnok / 225, 228, 252, 561
Szombathely / 203, 263
Szőreg / 198
Szpaszk / 161
Szretyenszk / 134, 136, 150
Sztálingrád /ma Volgográd/ 422
Sztanyiszlau /Stanislaw/ 88
Sztanyiszlav /ma Ivanovo Frankovszk/ 503
Sztanyiszlavcsik / 321
Sztarij Oszkol / 339, 358
Sztorozsevoje / 340, 342, 351, 354
Sztrij / 384

Szubbotino / 338
Szudéta-vidék / 403
Szvjatosino / 504, 527
Tagliamento folyó / 92
Talavera / 449
Tambov / 151, 152
Tannenberg / 53, 54, 60, 126
Tarcál / 170, 177, 256
Tarpa / 300
Taskent / 149
Tatabánya / 430
Tbiliszi / 178
Tedzmet / 169
Teherán / 366
Temesvár /Timișoara, Románia/ 94
Teschen /Český Těšín, Csehszlovákia/ 74
Ticino folyó / 14
Tihany / 272, 516
Tirgu-Jiu / 81
Tiszadob / 255
Tiszaeszlár / 252
Tiszok / 236
Tobolszk / 171
Tokaj / 256
Tolmain / 68
Tomszk / 135, 136, 140, 148, 150, 156, 173, 447
Tonale-hágó / 107
Torna / 234
Tortosa / 457
Tőketerebes /Trebišov, Csehszlovákia/ 234
Törökbálint / 190, 467
Trautena / 17
Trebinje / 102
Tréboň / 512
Trencsén /Trenčín, Csehszlovákia/ 241
Trianon / 124, 271, 273, 280, 528
Trient / 119
Trieszt /Olaszország/ 89
Try Dubi /Három Tölgy/ 392, 509
Troickoszavszk / 162
Trosztjanica / 504
Tula / 134, 135
Tulcsin / 321
Turnu Severin / 115, 303
Tver / 134
Týn nad Vltavou / 513
Tyernopol /Tarnopol, SZU/ 88, 211, 371
Tyim / 337, 339
Tyumeny / 156
Ufa / 163
Újpest / 477

Újvidék /Novi Sad, Jugoszlávia/ 198, 332, 377, 404
Ungvár /Uzsgorod, SZU/ 300, 403, 503
Umany / 322
Urgu /ma Ulánbátor/ 175
Uriv / 340–342
Ústi nad Labem / 513
Usszurijszk / 161
Vác / 558
Valdobbiadene / 118
Valencia / 444
Valjevo / 59, 307
Várpalota / 433, 558
Valpovo / 426
Varsó /Warszawa/ 54, 64, 175, 269, 476, 506
Vásárosnamény / 300, 403
Vaskoh /Vașcău, Románia/ 390
Vaux / 72
Verdun / 72, 73, 78, 83
Velence /Venezia/ 271
Velez / 110

Velse / 109
Verhnyeugyinsk / 174
Vernij /ma Alma-Ata/ 169
Verona / 15
Versailles / 95, 124
Vervet / 493
Vichy / 489
Villafranca / 14
Villa Giusti / 119
Villers-Cotterets / 100
Vilna /Vilnius/ 66
Viszkov / 317
Vjatka / 157
Vjazma / 134
Vranja / 115
Vlagyivosztok / 154, 161, 174
Volocsajevka / 174
Voronyezs / 340, 360
Wandern / 404
Weimar / 404
Wiener Neustadt /Bécsújhely/ 432, 530
Wiersze / 507

Wieselburg / 103, 104
Wittenberg / 404
Ypern / 50, 67
Zalaegerszeg / 178, 268, 558
Zalasántó / 433
Zalescsiki / 317, 318
Zamošće /Lengyelország/ 104
Zágráb /Zagreb/ 308, 377, 497, 513
Zámoly / 419
Zborov / 88, 153
Zelenica / 102
Zimmerwald / 135
Zlocov / 50, 97
Zólyom /Zvolen, Csehszlovákia/ 198, 234, 236
Zombor /Sombor, Jugoszlávia/ 198, 402, 498
Zürich / 14
Zvečevo / 497
Zsolna /Žilina, Csehszlovákia/ 198, 416

VÁZLATOK

Európa az első világháború előtt /
48–49. oldal között

Az osztrák–magyar hadsereg hadműveletei az orosz hadszíntéren ·

1914. augusztus–szeptember / 52. oldal

A Monarchia és Németország közös hadműveletei az orosz hadszíntéren ·

1914. október 3.–december 17. / 55. oldal

Osztrák–magyar hadműveletek Szerbiában ·

1914. augusztus–december / 58. oldal

Hadműveletek az orosz hadszíntéren ·

1915 / 65. oldal

A központi hatalmak balkáni hadműveletei ·

1915 / 69. oldal

A Bruszilov-offenzíva megállítása ·

1916. június–szeptember / 77. oldal

A központi hatalmak hadjárata Románia ellen ·

1916. szeptember–

1917. január / 80. oldal

A Kerenszkij-offenzíva megállítása és az ellentámadás ·

1917. július 1.–

augusztus 1. / 87. oldal

A caporettói áttörés ·

1917. október 24.–

december 12. / 91. oldal

A balkáni arcvonaltól összeomlása ·

1918. szeptember / 111. oldal

Összeomlás a délnyugati (olasz) arcvonalon ·

1918. október 24.–november 3. / 117. oldal

Európa az első világháború után /

128–129. oldal között

Internacionalisták a szovjethatalmat kivívó fegyveres felkelésekben ·

1917. november–

1918. március / 144–145. oldal között

Hadműveletek az intervenció és

a polgárháború első évében

Szovjet-Oroszország területén ·

1918. február–1919. március / 158–159.

oldal

Kísérlet a magyar és szovjet vörös csapatok egyesítésére. Harc Kolcsak és Gyenyikin

csapatai ellen ·

1919. március–július / 176–177. oldal

között

Az európai arcvonaltól helyzete a fegyverszünet idején ·

1918. november eleje / 189. oldal

A francia, délszláv, román, csehszlovák és

fehérukrán csapatok előnyomulása ·

1918. november–1919. március / 197. oldal

A Magyar Vörös Hadsereg és az ellenséges

hadseregek csapatainak helyzete

1919. április 16-án / 218. oldal

Román királyi hadsereg előnyomulása

a Tiszántúlon ·

1919. április 16.–

május 2. / 223. oldal

A II. csehszlovák dandár támadása

Salgótarján ellen ·

1919. április 3.–

május 9. / 226. oldal

Az északi hadjárat hadműveletei ·

1919. május 30.–június 10. /

232–233. oldal között

Az V. hadtest hadműveletei az arcvonaltól

északnyugati szakaszán ·

1919. június 17–23. / 242. oldal

Harcok az arcvonaltól északkeleti szakaszán ·

1919. június 18–24. / 244. oldal

A román királyi hadsereg

előnyomulása ·

1919. augusztus / 257. oldal

Hadrend 1930–31-ben /

288–289. oldal között

Kivonuló hadrend

1940. április 1-én / 288–289. oldal között

A Kárpát-csoport előnyomulása

1941. július 7-ig / 318. oldal

A gyorshadtest előnyomulása a Dnyesztortól

a Donyecig ·

1941. július 10.–

november 15. / 323. oldal

Előnyomulás a Donig ·

1942. június 28.–július 9. / 339. oldal

Helyzet az uriv–sztorozsevojei hídfőben

1942. szeptember végén / 343. oldal

Helyzet a 2. magyar hadsereg arcvonaltól

1943. január 11-én este / 353. oldal

A Voronyezsi Front osztrogozsszk–rosszosi

hadműveletének terve / 355. oldal

A III. magyar hadtest tevékenysége német

alárendeltségben ·

1943. január 15–31. / 356. oldal

A 2. hadsereg helyzete 1943. január 16-án
este / 359. oldal

Az 1. hadsereg helyzete és a szovjet támadás
kibontakozása
1944. július 28-án / 385. oldal

Helyzet az arcvonal déli szárnyán
1944. szeptember végén / 391. oldal

A 2. Ukrán Front felszabadító harcai
a Tiszántúlon ·
1944. október 6–28. / 400–401. oldal között

A 2. Ukrán Front főerőinek támadása
1944. október 6-án / 401. oldal

A 2. Ukrán Front felszabadító harcai ·
1944. október 29.–december 9. / 406–407.
oldal

Magyarország északi területeinek
felszabadítása · 1944. november
1945. január / 408–409. oldal között

A 3. Ukrán Front támadása
a Dunántúlon · 1944. november 7.–
december 9. / 413. oldal

A Konrád-vállalkozás megghiúsítása ·
1945. január 2.–február 7. /
416–417. oldal között

Budapest körülvételének befejezése ·
1944. december 20–31. / 421. oldal

Budapest ostroma és felszabadítása ·
1944. december 28.–1945. február 13. /
424–425. oldal között

Az arcvonalak helyzete a Dunántúlon
1945. március 5-én / 427. oldal

Német támadás a Balaton és a Velencei-tó
között. 1945. március 5–15. / 429. oldal

Hazánk felszabadítását befejező hadművelet ·
1945. március 16.–április 4. /
432–433. oldal között

Magyar internacionalisták a spanyol
polgárháborúban / 448. oldal

Madridi harcok · 1936. november 8.–
1937. január 10. / 451. oldal

Jaramai harcok · 1937. február 6.–
március 6. / 453. oldal

Guadalajarai harcok ·
1937. március 8–27. / 455. oldal

Az ebrói harcok · 1938. július 25.–
november 15. / 460. oldal

Fasiszta terror
Magyarországon · 1941–1945. / 463. oldal

A fasiszta terror intézményei
Budapesten · 1941–1945 / 466. oldal

Ellenállási és partizántevékenység
Magyarországon · 1941–1945 / 471. oldal

Az ellenállási mozgalom
Budapesten · 1941–1945 / 480–481. között

Magyar vasútépítő alakulatok a 2. Ukrán
Front alárendeltségében ·
1945. január–június / 523. oldal

A 6. gyaloghadosztály összpontosítása
a hadműveleti területen
1945. május 9-én / 529. oldal

Az 1. gyaloghadosztály összpontosítása
a hadműveleti területen
1945. május 13-án / 531. oldal

TARTALOM

ELSŐ FEJEZET

AZ ABSZOLUTIZMUS KORÁTÓL AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ BEFEJEZÉSÉIG
[Papp Tibor 9–40-ig, Farkas Márton 41–129-ig]

I / Az abszolutizmus kora (1849–1867) [11]

1. Az önkényuralmi rendszer hadszervezete. Az 1859-es vereség [11]
2. Az önkényuralom válsága és újabb katonai veresége [15]
 - Politikai és hadügyi reformok [15]
 - A dán és a porosz háború [16]
 - A kiegyezés [18]

II / A dualizmus időszakának véderő-politikája (1868–1914) [19]

1. A véderőtörvény megalkotása és a magyar kérdés [19]
2. A dualista állam hadszervezete [20]
 - A közös hadsereg létrehozása [20]
 - A honvédség felállítása [21]
 - A honvédség jellemzői [23]
 - Bosznia és Hercegovina okkupációja [31]
 - Főbb katonai változások 1878–1890 között [33]
3. Az imperializmus kialakulásának hatása az Osztrák–Magyar Monarchia
fegyveres erejére [35]
 - A hadsereg korlátozott fejlődése [35]

III / Az első világháború [41]

1. A háború előkészítése és kirobbantása [41]
 - Az osztrák–magyar fegyveres erők a világháború kitörésének idején [43]
 - Haditervek, mozgósítás, felvonulás [46]
2. A mozgóháborútól az állásháborúig, 1914 [49]
 - A marne-i kudarc [49]
 - A lebergi csata [50]
 - A varsó–ívangorodi hadművelet [54]
 - A Szerbia elleni sikertelen hadjárat [57]
 - A háború első évének mérlege [59]

3. A katonai erőegyensúly éve, 1915 [61]
 - Kísérlet az orosz hadszíntéren a hadászati döntés kiharcolására [61]
 - Az 1915. május 2-i gorlicei áttörés [63]
 - A mellékhadszínterek hadműveletei [66]
 - A háború második évének mérlege [70]
4. A felőrlő hadászattól a totális háborúig, 1916 [72]
 - A felőrlő hadászat kudarca: Verdun; a Somme menti anyagcsata [72]
 - A dél-tiroli támadás [73]
 - A Monarchia haderejének luck-oknai katasztrófája [75]
 - A totális háború első hadművelete: a Románia elleni hadjárat [79]
 - Háborúellenes mozgalmak [81]
 - A háború harmadik évének mérlege [83]
5. A döntéskeresés éve, 1917 [83]
 - A katonapolitikai helyzet változása a cári rendszer forradalmi megdöntésének hatására. Az USA hadba lépése [83]
 - Az antant hadászati támadásának elhárítása a nyugat-európai hadszíntéren [85]
 - A Kerenszkij-offenzíva megállítása és a központi hatalmak ellentámadása [86]
 - A caporettói áttörés [89]
 - Fegyverszünet a keleti fronton és Szovjet-Oroszország kiválása a háborúból [93]
 - 1917 mérlege és a Monarchia hadseregének átszervezése [95]
6. A központi hatalmak katonai összeomlása, 1918 [98]
 - A katonai győzelem hadászatának felülkerekedése és a breszt-litovszki béke [98]
 - A német hadászati támadás összeomlása a nyugat-európai arcvonalon [99]
 - Forradalmasodás a Monarchia hadseregében [100]
 - A piavei katasztrófa [105]
 - Döntő hadászati fordulat a nyugat-európai arcvonalon [109]
 - A balkáni arcvonal összeomlása [110]
 - Az osztrák-magyar hadvezetés sikertelen harca a hadsereg és a monarchista állam megmentéséért [111]
 - Hadászati vereség a délnyugati arcvonalon és a csapatok felbomlása [115]
 - A hátsóországban levő katonatömegek felzárkózása a polgári demokratikus forradalmak mellé [121]
 - A délkeleti arcvonal és az egykori keleti hadsereg csapatainak felbomlása [123]
 - A fegyveres harcokat lezáró fegyverszünetek [123]
7. Az imperialista világháború mérlege [124]
 - A háború társadalmi-politikai következményei [124]
 - A háború hadművészeti tapasztalatai [125]
 - A főbb hadviselő államok veszteségei [128]
 - Magyarország „véradója” az imperialista háborúban [129]

MÁSODIK FEJEZET

MAGYAR INTERNACIONALISTÁK AZ OROSZORSZÁGI SZOCIALISTA FORRADALOM ÉS
POLGÁRHÁBORÚ HARCAIBAN
[Józsa Antal]

I / *Internacionalisták az oroszországi szocialista forradalomban* [133]

1. A hadifoglyok szerepe az oroszországi háborús gazdaságban [133]
2. A forradalmi szervezkedés kezdete [135]
3. Hadifoglyok a fegyveres felkelés előkészítésének időszakában a munkásgárdák és a helyőrségi alakulatok soraiban [137]
4. Hadifoglyok a petrográdi és a moszkvai fegyveres felkelésben [138]
5. A szovjethatalom diadalmenete Oroszországban és a hadifoglyok [141]

II / *Nemzetközi önkéntesek harca a szovjethatalom védelmében (1918–1922)* [144]

1. Internacionalisták a Vörös Hadsereg szervezésének első hónapjaiban [144]
2. Internacionalisták az első vidéki ellenforradalmi kísérletek elleni harcokban [148]
3. Az Ok(b)P Magyar Csoportja és az OK(b)P Külföldi Csoportjainak Föderációja [150]
4. Az oroszországi hadifogoly-kongresszus és az internacionalisták katonai szervezése 1918-ban [151]
5. Az antant intervenciójának kezdete. Internacionalisták a sorsdöntő csatákban (1918. június–október) [153]
6. Internacionalisták a Vörös Hadsereg első győzelmes csatáiban [162]
7. A déli arcvonalon [164]
8. Az ausztria-magyarországi polgári demokratikus forradalom és az internacionalisták [165]
9. A Magyar Tanácsköztársaság katonai megsegítéséért [166]
10. A turkesztáni arcvonalon [168]
11. Kolcsak és Szemjonov ellen [170]
12. Az internacionalisták az 1920-as év harcaiban [174]
13. A karhatalom soraiban [177]
14. Magyar vörösparancsnok-képzés [177]
15. A nemzetközi önkéntesek oroszországi harcainak helye a magyar nép hadtörténetében [178]

HARMADIK FEJEZET

A HADSEREG AZ 1918–1919. ÉVI FORRADALMAKBAN.
A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HONVÉDŐ HÁBORÚJA
[Liptai Ervin]

I / *A hadsereg a magyarországi polgári demokratikus forradalomban* [183]

1. Az antant és a vele szövetséges országok helyzete [183]
2. A központi hatalmak és a szovjet állam helyzete [186]
3. Érelődik a forradalom [188]
4. Katonák az őszirózsás forradalomban [190]
5. A Katonatanács megalakulása [191]
6. Az őszirózsás forradalom [192]
7. Linder hadügyminisztersége. A fegyverszünet [195]
8. Bartha hadügyminisztersége. A Katonatanács erőinek növekedése [199]
9. A polgári demokratikus kormány hadügyi gondjainak súlyosbodása [201]
10. A belpolitikai helyzet éleződése és ennek hatása a hadseregre [205]
11. Böhm hadseregszervezési kísérlete és kudarca [206]

II / *A Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborúja* [211]

1. A Vörös Hadsereg létrehozása [211]
2. Katonai intervenció a Tanácsköztársaság ellen [217]
3. A Vörös Hadsereg visszavonulása a Tiszántúlon. Védelmi harcok (április 16–21.) [219]
4. Kísérletek a román előnyomulás megállítására (április 21–26.) [222]
5. A Tiszántúl feladása (április 27.–május 1.) [225]
6. A májusi fordulat. A Vörös Hadsereg újjászervezése és első sikerei [227]
7. Az északi hadjárat (1919. május 30.–június 24.) [231]
8. A Tanácsköztársaság gazdasági és politikai helyzetének rosszabbodása [237]
9. Az északi front nyugati részén vívott harcok (június 17–24.) [241]
10. A június 24-i katonai ellenforradalom [245]
11. A Vörös Hadsereg visszavonása [246]
12. A Vörös Hadsereg helyzete a visszavonulás után [247]
13. Egy végzetes elhatározás [249]
14. A tiszántúli támadó hadművelet [251]
15. A román királyi hadsereg ellentámadása [253]
16. A Forradalmi Kormányzótanács lemondása [256]
17. A Tanácsköztársaság katonai politikájának és a Vörös Hadsereg hadművészetének főbb sajátosságai [258]

NEGYEDIK FEJEZET

A HORTHY-HADSEREG TÖRTÉNETE
[Dombrády Lóránd 261–304-ig, Tóth Sándor 305–437-ig]

I / *Az ellenforradalmi rendszer katonapolitikája és hadserege (1919–1940)* [263]

1. A hadsereg a fehérterror és a konszolidáció időszakában (1919–1926) [263]
Az ellenforradalom agresszív tervei [267]
A hadsereg szerepe a királypuccsban [270]
A békeszerződés katonai határozatai [273]
A honvédség hadrendje a katonai ellenőrzés időszakában [274]
2. A hadseregfejlesztés kezdetei (1927–1931) [276]
A katonai ellenőrzés megszüntetése és a revíziós politika meghirdetése [276]
A hadseregfejlesztés kezdete [278]
Nacionalista nevelés és kiképzés a hadseregben [279]
Törekvések a magyar katonai doktrína kialakítására [281]
A hadseregszervezés gazdasági nehézségei [282]
3. A hadsereg fokozott fejlesztésének megindulása a Gömbös-kormány időszakában (1932–1936) [283]
A jobboldal előretörése a hadseregben [283]
Gömbös katonapolitikája [284]
A hadsereg fejlesztésének távlati terve és a megvalósítás első ütemének eredményei [286]
A fegyverkezés fellendülésének hatása az iparra [288]
4. A hadsereg újrafelfegyverzése a győri program időszakában (1937–1940) [289]
A Darányi-kormány külpolitikája [289]
A győri program meghirdetésének előzményei [290]
A Huba-hadrend eredeti tervezete [292]
A győri hadseregfejlesztési program meghirdetése [292]
Az ipar mozgósítása [293]
Az ipari termelés alakulása az újrafelfegyverzési program végrehajtása során [294]
A hadsereg szervezeti változásai a Huba-program eredményeképpen [297]
A hadsereg a „békés” területszerzések időszakában [299]

II / *A hadsereg a második világháborúban* [305]

1. Magyar csapatok a Wehrmacht balkáni agressziójában [305]
Magyarország helyzetének alakulása a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás után [305]
A 3. hadsereg a Jugoszlávia elleni támadásban [307]
2. Magyar csapatok bekapcsolódása a Szovjetunió elleni háborúba [310]
A háborúba lépés előkészítése [310]
A Kárpát-csoport megalakulása és harctevékenysége (1941. június 30.–július 8.) [316]

A gyorshadtest harcai a „Dél” hadseregcsoporthoz alárendeltségében (1941. július 9.–november 6.) [319]

Az első háborús hónapok mérlege [326]

3. A 2. hadsereg frontra küldése, harcai és pusztulása [331]

A 2. hadsereg mozgósításának előzményei [331]

A 2. hadsereg mozgósítása és felvonulása [333]

A magyar csapatok kiérkezése a Donhoz és részvételük az 1942. nyári–őszii hídfőharcokban [336]

Törekvések a honi haderő fejlesztésére 1942-ben [344]

A 2. hadsereg berendezkedése téli védelemre [347]

A 2. hadsereg veresége a szovjet csapatok osztrogozsszk–rosszosi és voronyezs–kasztorojei hadműveletében [351]

A 2. hadsereg sorsának tanulságai [364]

4. Az ország helyzetének alakulása a német megszállásig [366]

A háború menetében bekövetkezett gyökeres fordulat hatása a magyar uralkodó körök politikájára [366]

Erőfeszítések a honi haderő fejlesztésére 1943-ban [370]

A német megszállás és következményei [372]

5. A katonai összeomlás és az ország felszabadulása [379]

A Sztójay-kormány katonai erőfeszítései [379]

A Lakatos-kormány katonai erőfeszítései és a kiugrási kísérlet [388]

A magyar csapatok sorsa a háború befejező szakaszában [398]

ÖTÖDIK FEJEZET

MAGYAROK A FASIZMUS ELLEN

[Györkei Jenő 439–461-ig, Gazsi József 462–485-ig, Godó Ágnes 486–517-ig]

I / Magyar internacionalisták a Spanyol Köztársaság oldalán [441]

1. Spanyolország a köztársaság kikiáltásától a fasiszta lázadásig [441]

A köztársaság születése [441]

A köztársaság belső helyzete [442]

Spanyolország a fasiszta lázadás tüzeiben [444]

2. A népek szolidaritása a Spanyol Köztársasággal [445]

A világ haladó erői a köztársaság segítéséért [445]

Magyarok a szélrózsa minden irányából [446]

3. Magyar önkéntesek a Spanyol Köztársaság védelmében [449]

Nemzetközi brigádok szervezése. Magyar század Spanyolországban [449]

Madrid védelmében [450]

A Jarama partjainál [452]

A guadalajarai arcvonalon [454]

A magyar zászlóalj szervezése. Huesca [455]

Huesca után – az Ebro előtt [458]

Az ebrói csatában [459]

A nemzetközies kivonása [461]

II / A magyarországi ellenállás és fegyveres antifasiszta mozgalom [462]

1. Az ellenállás kibontakozása [462]

A háborúellenes, függetlenségi erők küzdelmének belső feltételei [462]

A függetlenségi mozgalom kezdeti eredményei [464]

2. Az ellenállási mozgalom a német megszállás után [468]

A Magyar Front megalakulása [468]

A Magyar Front és a fegyveres ellenállás [469]

A partizántevékenység megindulása [470]

A kiugrási kísérlet kudarcának következményei [473]

3. Az ellenállási mozgalom a nyilas bábrezsim időszakában [474]

A fegyveres felkelés előkészítése [474]

A budapesti partizán- és ellenállási csoportok tevékenysége [476]

A vidéki ellenállás [482]

III / Magyarok az európai népek antifasiszta fegyveres harcában (1939–1945) [486]

1. A fasiszta veszély növekedésének hatása a külföldön élő magyarokra [486]

2. A francia ellenállás magyar résztvevői [489]

3. A belgiumi magyar ellenállók [493]

4. Magyarok a jugoszláv népfelszabadító háborúban [494]

5. Magyar antifasiszták szovjet földön [499]

6. Magyarok és a lengyel ellenállás [506]

7. Magyarok Csehszlovákia antifasiszta fegyveres harcaiban [508]

8. Magyarok az olasz ellenállásban [513]

9. Honvédszemélyek és a dán ellenállás [515]

10. A koncentrációs táborok fegyveres harcában [516]

HATODIK FEJEZET

A MAGYAR NÉPHADSereg TÖRTÉNETE

[Kis András 519–532-ig, Mucs Sándor 533–566-ig, Kovács Jenő 567–580-ig]

I / Az új magyar hadsereg létrehozása [521]

1. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása és katonai céljai [521]

A fegyverszüneti egyezmény aláírása [524]

2. A hadseregszervezés eredményei a háború befejezéséig [525]

A néphadsereg első egységei [527]

II / *A hadsereg a népi demokratikus forradalom időszakában (1945–1947)* [533]

1. Szervezeti változások a hadseregben [533]
2. A hadsereg részvétele az újjáépítő munkában [534]
3. A politikai pártok küzdelme a hadseregért [536]
A hadsereg ellátása [540]

III / *A hadsereg a szocialista átalakulás első évtizedében (1948–1958)* [542]

1. A hadseregfejlesztés elvi, szervezeti és anyagi alapjai [542]
2. A fejlesztés első lépései (1948–1949) [544]
3. A pártszervezetek helyzete és a politikai tiszti rendszer létrehozása [547]
4. A hadsereg szervezeti és politikai fejlődése (1950–1956) [549]
5. A hadseregfejlesztés problémái [551]
6. A hadsereg az 1956-os ellenforradalom időszakában [566]
7. A hadsereg az ellenforradalom leverése és a szocialista konszolidáció időszakában [561]

IV / *A Magyar Néphadsereg fejlődésének fő vonásai (1959–1985)* [567]

1. A hadsereg fejlesztését meghatározó tényezők [567]
2. A Magyar Szocialista Munkáspárt honvédelmi politikájának alapelvei [570]
3. A hadsereg pártirányításának fejlődése [571]
4. A harckészültség korszerűsítése [572]
5. A hadsereg káderállományának fejlődése [573]
6. A hadsereg fejlesztése a 60-as és 70-es években [574]
7. A hadsereg harckészültségének növekedése [576]

Időrendi áttekintés [581]
Forrásmunkák és feldolgozások [613]
Képek jegyzéke [625]
Személynévmutató [633]
Településnévmutató [643]
Vázlatok [649]

ISBN ÖSSZKIADÁS: 963 326 335 2

ISBN 963 326 332 8

ZRÍNYI KATONAI KÖNYV- ÉS LAPKIADÓ

A KIADÁSÉRT FELEL: NÉMETH M. LÁSZLÓ IGAZGATÓ

KOSSUTH NYOMDA, 84.0813

FELELŐS VEZETŐ: BEDE ISTVÁN VEZÉRIGAZGATÓ

BUDAPEST, 1985

FELELŐS SZERKESZTŐ: KIRÁLY JENŐ ALEZREDES

MŰSZAKI VEZETŐ: JORDÁN GUSZTÁV

MŰSZAKI SZERKESZTŐ: TÓTH LÁSZLÓ

A KÉZIRATOKAT ELŐKÉSZÍTETTE ÉS A MELLÉKLETEK ÖSSZEÁLLÍTÁSÁBAN

RÉSzt VETT: GÉMES MIKLÓS

A SZEMÉLYNÉVMUTATÓT ÉS A TELEPÜLÉSNÉVMUTATÓT KÉSZÍTETTE: KÖMÜVES IRISZ MÁRIA

TERJEDELEM: 85 A/5 ÍV + 230 OLDAL MELLÉKLET · PÉLDÁNYSZÁM: 40000

70 (1220) Zi 902-k-8687